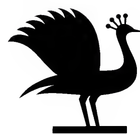
Stoŭbtsy Memorial Book

Sefer zikaron Stoibts-Sṿerz'na ṿeha-ʾayarot ha-semukhot

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Sefer zikaron Stoibts-Sverz'na veha-'ayarot ha-semukhot : Ruvezevits, Derevno, Nalibok / [ha-'orekh, Nahum Hinits].
DESCRIPT	537, xxiii p. : ill., maps, ports. ; 28 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Stoŭbtsy (Minskaĭa voblasts')
	Stoŭbtsy (Minskaĭa voblasts', Belarus) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Stoŭbtsy (Minskaĭa voblasts')
ADD'L NAME	Hinits, Nahum.
ADD'L TITLE	Memorial volume of Steibtz-Swerznie

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר סטויבץ סוורז'נא

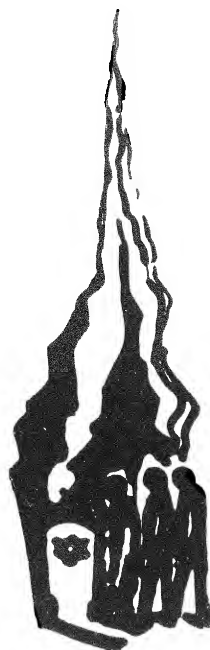
73-950666

ספר זכרון

סטויבץ־סוורז'נא

והעיירות הסמוכות:

רובעזוויץ, דערעוונא, נאליבאק

הוצאת אירגון יוצאי סטויבץ בישראל

ישראל, תשכ"ה 1964

העורך נחום חיניץ

חברי המערכת:

אליעזר מלמד, צבי סטולוביצקי גצל רייסר

הועד להוצאת הספר:

מרדכי מכטיי	יצחק טוניק עו"ד
מנדל מכטיי	דב בן ירוחם
יחזקאל בן משה	משה בורסוק

אריה מילצנזון

Printed in Israel

גלופות: הצינקוגרפיה הארץ־ישראלית

דפוס קואופרטיבי „אחדות" בע"מ, תל־אביב

מאז הדביקתני הבשורה הנוראה ההיא, כי עיירת נעורי נמחקה ואיננה — היא קמה לפני במשנה חיוניות מתוך נבכי לבבי, וזכרוני, שחדל להגות בה, אינו מש עתה הימנה בכל שעה של שקט יקר או מנוחה מאונס. ומאז נרתקה התקווה לברכה המרובה, האצורה בהתכנסות נצולי עמי יחדיו, ובכל יום עועים, כאשר רוחות רעות משוטטות בקרב מתכנסי-עמי לסכסכם ולהבהילם, צפות לנגד עיני-רוחי דמויות עיירתי, כאשר הראיתי להכיר אפס קצן בשחר נעורי, על כל חמודות תפארתן וסכנות תהפוכותיהן, להזהירני ולנחמני ולהורות נתיבות — —

כה ראיתי בילדותי את אברהם אבינו מתכופף על משענות הגשר הצר, המתוח על פני נחל מצרים, כשהוא מופתע ונפעם ומאושר מקלסתר דיוקנה של שרה רעותו, אשר אתה הוא מתהלך ולמענה הוא טורח כל חייו, ואשר רק עכשיו נתגלתה לעיניו בכל זיו דמותה מתוך המצולה הפתאומית הזאת, אשר עליה הוא עתה מעביר אותה לקראת סכנות בית מלך — —

וכה נתגנבתי אני בילדותי עם דמדומי ערב אל כתלי הבאר הצרה והעמוקה, שהיתה בלב ה„שולהויף״, להסתכל לתוכה ולדלות ממעמקיה את תפארת הכוכבים השטים ענוגות על פני הרקיע ממעל.

ניטיב נא להסתכל בכוכבים המחוירים, כי הבאר איננה עוד.

דברי זלמן שזר ל„כוכבי בוקר״

בית המדרש הגדול (הישן)

ווילנע
נ.-ווילעקע
אסטראוויעץ
ווילע
קרעניץ
קאמען
רודישאק
סמארגאן
ווילייקע
מיעדניקי מיגוני
אשמיאן
יאשוניץ
רודניק
אלשאני
זאסקעוויטש
מאלאדעטשנע
בענאקאני
קלעוויצע
איישישאק
ווארנאווע
אוטקאני
קריוויטש
ליטווע
קראסנאיע
טראבי
וואשנעווע
דאבערעזע
גאראדאק
אוסאווע
מאקוטי
וואלאזין
באבראוויטש
דובראווע
ראדון
ליפנישאק
יוראטישאק
ראשאלשאן
ראקאוו
ראדאשקאוויטש
זאסלאוו
לידע
אייווע
באקשט
ראטאמקא
סמארגע
נעמאן
פאסעוויץ
אוויענעץ
קאמען
ראדווילישאק
וואסילישאק
ראדזיוואנישאק
נעדאוויץ
דעלאטיץ
ליובטש
רודניע
וואלמא
נאליבאק
בערעזאווקע
שעליב
נעמאן
ניעגנעוויץ
סטאלפצע
קוידאנאוו
בעליצע
רודע
ליטאווקע
אסמאלאווע
פאנעמאן
שצארס
שטשוטשין
שדעלודאק
נאוואהרודאק
קארעליץ
יערעמיטש
טורעץ
ניעגאָרעלאָיע
דאסוליע
קאשעלעוו
דשעטל
וואלעווקע
דאראוו
שוויטעז
מיר
סטאלבצי
אוזדע
נאוואעלניע
וועלאוויטש
ווענדאוויטש
ליפיצאנסקע
רודע
דיאטלאוו
נעמאן
מאסטי
פאצאמאוו
האראדישטש
אושא
גאראדיי
מאגילנע
קאזלאווטשינע
מאלאדאדע
וואלנע
לאכאוויטש
קראשין
נעסוויזש
סטאלאוויטש
מיש
סיניאווקע
סאמאטיטש
סנאוו
קאפיל
זעלווע
סלאנים
דעדקאוויטש
באראנאוויטש
לעכאוויץ
קלעצק
שומקאוויטש
אלבערטין
בערעזאווקע
לוקי
מעדעוויץ
לעשנא
סיניאווקע
ביטען
רוזאני
דאמאנאוו
גרודאפאל
קשיוואשין
מאראץ
סלאבאדע
קאסאווע
איוואצעוויטש
האנצעוויטש

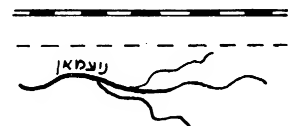
מאסשטאב

20 0 20 40 ק"מ

ק"מ

שטעט ◎
שטעטלעך o
סטאנציעס און אנדערע פונקטן ○

רוסיש-פוילישער גרעניץ (ביז 1939)
באן ליניע
קליין-באן ליניע
טייכן

סטולין
שרטט לפי זכרון
יצחק לובגין.
תשכ"ג
גמנסיום ישנה
תחנת הרכבת (ישנה)
התחנה הרוסית
אומשלגשלץ
מרפאה
משטרה
תחנת קמח (וינטמיל)
קופי האוצר
בית-החולים
גימנסיום
רח' שפיטלנה
תחנת כח חשמל
קלנוע
רח' ביצקי
כנסיה
רח' זירוקה
רח' נובו-וילנסקה
רח' נדוינסקה
בית הכנסת החדש
בית תלמוד תורה
רח' רוזוגה
הרב
אגם
תחנת קמח
לקבר אחים (87 איש) 500 מ'
לדוברוביץ

זולפצי Stolpce

קטויבץ

קבר אחים

בית-הקברות

קבר אחים

רח' וילנסקה

דער פאראם

נ י י מ ן

תוכן הענינים – אינהאלט

תולדות העיר

רבנים

רבנים ילידי סטויבץ

בראי העתונות

תנועות ומפלגות

מוסדות

דמויות

זכרונות

בין שלטון לשלטון

השואה

חולמים ולוחמים

אינהאלט

די שטאָט און איר אַנטוויקלונג

באַוועגונגען און פּאַרטייען

אַנשטאַלטן

פאָלקלאָר

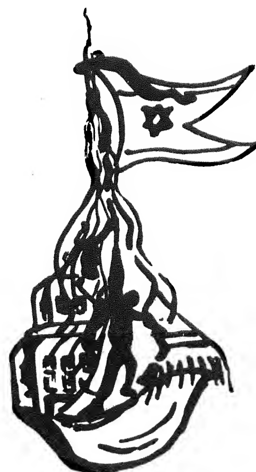
געשטאַלטן

שטערן פאַרטאָג

אומקום

לאַנדסמאַנשאַפטן

ספר סוורז׳נא

רשימת התמונות - רשימה פון בילדער

תמונות סוורז'נה

בשער הספר

בהוצאת ספר־זכרון קיימנו את צו השעה, בהציבנו יד ושם לזכר קהילות סטויבץ וסורז'נה. הוספנו עוד כרך לגנזי האומה ובו דפים המספרים על תולדות קיבוץ יהודי לפני מאות בשנים עד תקופת הכליון.

הוכחדו קהילות שלימות בפזורי הגולה, ערכים תרבותיים, אוצרות וגנזי נסתרים הושמדו ונמחו מעל פני האדמה במחי יד זדונית מבלי להשאיר זכר.

על כן צווינו להוציא ספר זה, כל עוד חבוים וזכורים בלבבות המוצלים זכרונות מהעבר הקרוב והרחוק.

כל מה שנכתב ונדפס בספר הזה ישמר כמצבת עד, לנו ולדורות הבאים, לזכרון עולם.

עשר שנים רצופות נמשכה העבודה באיסוף ובליקוט החומר של ספר סטויבץ ולולא יחידים, שטיפלו באהבה, בחיבה ובמסירות נפש בעבודת נמלים זו, מי יודע אם היה רואה אור ספר זה.

בספר סטויבץ מופיע חומר עממי, זכרונות ותיאורים מחיי העיירה בתקופות שונות, היקרים לדור הנוכחי ולדורות הבאים. מאלפים וחשובים במאד הם דברי נשיא המדינה מר זלמן שזר: „סטויבץ שלי", בהם משתקפים ומסתמלים כמו באספקלריה מאירה, החיים הצבוריים בעיירה ובחרט אנוש של אמן, מתאר לנו הסופר הדגול בן סטויבץ, את החיים הסואנים וההומים בעיירה. הנה לפנינו בכל גדלותו ובדמותו האצילה והמפוארה ה„חזון איש".

ויפה עשו בני העיר בהקימם מצבת זכרון לתולדות העיר והתפתחותה, לעסקנים, למנהיגים, לבני „עמך", למוסדות צדקה ותרבות.

הומר חשוב והיסטורי הוא החומר על השואה, שנכתב בדם התמצית, בדמע ובכאב לב, ע"י פרטיזנים, בבהינת „אני הגבר ראה עני בשבט עברתו". אין דומה עד ראיה לעד שמיעה. הללו רשמו פרקים ופרטים חשובים מחיי הגיטו, במחנות עבודה ומהמתרחש ביערות עד.

ואתה בן העיר והסביבה, בקראך ובדפדכך בספר, שים אל לבך ודע, כי דפים וגוילים היסטוריים לפניך והתיחד עם הטבוחים, הנטרפים והנחנקים. גל־עד ומצבת זכרון הוא הספר מראשיתו עד סופו. תם ולא נשלם.

תחזקנה ידים אמונות של אלה, שטיפלו באיסוף החומר.

תודתנו מובעת במיוחד לבן־עירנו, נשיא המדינה מר זלמן שזר, שהואיל בטובו לעבור על חלק מן החומר שבספר.

כמו־כן אנו מודים לכל אלה, שעזרו לנו בחומר וברוח ויעמדו כולם על הברכה.

הועד להוצאת הספר

דוד זכאי -

כוכבה של סטויבץ

לפנים, כאשר גדולים בישראל היו נקראים על מקום מוצאם, היה זלמן רובשוב ודאי נקרא ר' זלמן סטויבצער, כי בסטויבץ גדל ומשם יצא אל דרכו הארוכה עד לכס הנשיאות של מדינת ישראל. ואילו **מיר**, אחותה המהוללה של סטויבץ, היתה תובעת לעצמה את הזכות לקרוא אותו ר' זלמן מירער, כי בה נולד ובה מוצא משפחתו. אין מיר ואין סטויבץ, נשארו אך ספרים לזכרון, קומץ עלים מלוקטים בידי שרידי בניהן שומרי זכרן ומבכי חורבנן.

חתומה בלבותינו עיירת מולדתנו, שם עברה ילדותנו, גמלו הנעורים ובשלה שאיפתנו — לצאת ממנה. אור כוכבי הבוקר שנבקע על זלמן רובשוב בסטויבץ, „עיירת נעורי, גאות עלומי" — הוא קורא לה בהמיית געגועים. שם דרש דרשות ראשונות שלו, שם אחז לראשונה עט סופרים — עורך היה (שמורים עמו גליונות העתון שהוציא בילדותו) שם נפגש לראשונה, פנים אל פנים עם משורר עברי (י.ש.ק. — יעקב־שלום קצנלבויגן) אשר „שתל לראשונה בלבי את נטעי האהבה לעברית ולספרות עברית, לשירה ולמשורר"; שם עליה ראשונה על במת הציבור, משם שליחות ראשונה (אל עיירות בסביבה לשם ארגון „הגנה") ומשם — ציר לועידה ראשונה שלו.

כעץ הזה בטרם אביב העומד על כל מלוא שפעת אוניו ולשדיו, כולו ציפיה: הנה עוד מעט ויתפקעו וינצו ויפריחו, כן על כל מלואו יצא העלם זלמן מאדמת מטעו, עיירת מולדתו, על כל כוחות הנפש רבי האנפין, הכשרונות והקסם שלו.

איך נבקעו אלה, איך הנצו ולבלבו ומה פירות עשו — כל אלה הלא כתובים וחתומים בתולדות שני דורות גדולים בישראל, בתולדות דרכם, רבת הנפתולים, ברוכת החזון ודרוכת הרצון, הדרך שהוליכה והביאה אל עצמאות ישראל בארצו.

ישתבח זכרה של סטויבץ, כי בין כוכבי הבוקר שהאירו לפני הדורות האלה את דרכם, היה גם הכוכב שעלה בשמיה היא — **זלמן שזר**, הנשיא השלישי של מדינת ישראל.

כן יוסיף ויאיר אורו.

זלמן שזר / סטויבץ שלי

צִצֵּי נֹעַר פִּרְחֵי אָבִיב
מִי יִשְׁכָּחֵם לְעוֹלָמִים?
מַה שֶּׁאָהוּב בִּימֵי נֹעַר
חָיֹה יִחְיֶה לְעוֹלָמִים.

האם מן המיוחסות שבעיירות היתה שטויבץ עיירתי או מן המצוינות שביניהן, שאין אור זכרה דועך בלב על אף כל התמורות שהתרחשו מאז ועד עתה? והאם כה מרובות וחשובות היו השנים שעשיתי בה, שאין הדן כלה?

והלא רק בן שלוש הייתי כאשר עיירת־הולדתי, היא העיירה מיר המהוללה, עלתה באש והורי מצאו מפלט להם בעיירה שטויבץ הסמוכה, הפשוטה בעיירות. והלא כבר כשנה אחת לאחר בר־מצוה נעשתה צרה לי העיירה והחילותי לעשות כנף ולהרחיק נדוד למקומות תורה והשכלה. לא עשיתי איפוא בשטויבץ אלא כאחת־עשרה שנה. והן שנות לימודי בחדר וראשית נעורי, אולם את אשר קלטה הנפש בפרק זמן זה של ראשית אִבי חתום בה באש האהבה לעולם ואין השכחה שליטה בו, ואת אשר רוותה אז אין השפעתה נפסק כל הימים.

ואם מני אז הרביתי נדוד ושבעתי ערים ועיירות, חשובות יותר מעיירת נעורי ומבורכות הימנה בתורה ובדעת ובעושר ובפלאי־עולם — אחת ויחידה לי עיירתי זאת וחליפין לה אין.

והיא פשוטה בעיירות היתה. כמוה כרבות מאד. ולא הצטיינה אז לא בתורתה ולא בצדקתה ולא במרבית השכלתה. להיפך, ישיבה מפורסמת היתה במיר הסמוכה ולא בה. ורבי של חסידים שכן בקוידאַנוב הקרובה ולא בתוכה. וספק רב בעיני, אם היה אז איש אחד בעיירה שיצאו לו מוניטין גדולים מחוץ לתחומיה. גם עשיריה עשירים בינונים היו, ומופלגים בתורה לא הרבו להתהלך בחוצותיה.

זוכרני, כי בכל שטויבץ היו רק ארבעה יהודים, שהיו רגילים לקרוא להם רב שלא בנוכחותם.

היו אלה: רב אֶלינקה, צדיק תמים, קטנטן וצנום כגרוגרת האגדתית. בוקר־בוקר הייתי רואה אותו צועד לאטו מביתו הנמוך שבמעלה היורזדיקה אל בית־הכנסת הישן, כשהוא מכורבל בפרוותו הקרחה ומעוטף במטלית של צמר על צווארו, וידעתי — הקדושה עצמה צועדת בענוות חן.

והיה עוד: רב יהושע, דיין העיירה, ומלמד גמרא, גבר גרמי, בעל זקן שחור וזעום־עין שהיה רודה בתלמידיו המברגרים במקל וברצועה, אולם היו מספרים עליהם כי בשכר זה הם יודעים כולם ליישב כל „ואם־תאמר" שבתוספת. והיה רבי אה'רה, יהודי כשר שהורה „חיי־אדם" לבעלי־מלאכה שבבית־הכנסת, עני מרוד, ומאסף כספים לצרכי עניים. והיה עוד רבי אברהם העיוור, בעלה של דברוליה הזפתנית, סגי נהור מנעוריו ולומד תורה כל ימי חייו ובית־הכנסת זה ביתו ועל העיירה פרנסתו. אלה היו כל ארבעת היהודים הבודדים, הגרים במפוזר בפינות שונות של העיר, שהיו חובשים כובעי סאַמט לראשם גם בימות החול, ונקראים בשם רב שלא בנוכחותם כמו בנוכחותם. ואם כי ארבעתם היו אביונים מופלגים, ולא התנשאו על שום איש, היתה גאוות העיירה עליהם ובעלי־המלאכה שבעיר ראו אותם כראות אנשים נדירים ומיוחדים, כעין בני גזע עליון.

לא, שטויבץ לא היתה אז עיירה של תורה. אולם היא היתה עיירה של עבודה, של עבודה ממש, של בני שרירים וזרועות. בקוידאנוב הסמוכה היה רבי של חסידים, אבל לא היה בה נהר. ובמיר הקרובה היתה ישיבה מפוארת, אבל לא היתה בה רכבת. ושטויבץ שוכנת על חוף הנֶימַן, שמוצאו מפּאָסוצ'נה הקרובה, ורפסודות בו תהלכנה עד קאָניגסברג המעטירה. ודרך שטויבץ עוברת מסילת־הברזל מבריסק דליטא ועד מוסקבה. ו„הרום" של שטויבץ — זאת רציפת החוף עמוסת־העצים וחלקי ספינות נבנות, גיזרות שלמות של רפסודות המתכוננות להפליג, וערמות של עצים למיניהם, הנקראים שפּאַלן ושוועלן ושליפר וסקרופקה, וערמות־ערמות של יתדי־ענפים — גרדזאֶלֶס בלע"ז — לקשור בהם את הרפסודות כמו בעבותות, — זה הרום ההומה והסואן נמשך מהגשר של ברזל ועד ל„מעברות הנעות" (פּאַרום בלע"ז) אשר על פני הנהר ומעבר לו. וב„רום" עובדים, עובדים ממש. מן השחר ועד צאת הכוכבים. לימים, כאשר קראתי מדברים על הפאראזיטיות של יהודי הגולה, שכולם מתווכים ובני מנחם־מנדיל, איך ביקשתי בלבי את סליחתכם, יקירי־נעורי, בני הרום אשר בשטויבץ, אתם, ה„קאַנאַפּאַטניקים", סותמי הסדקים בדפני הסירות והספינות בחבלים ובנעורת, איך הייתם שוכבים פרקדן, מתחת לקרקע הסירות הגדולות, על חוף הנימן הזה, פניכם למעלה, והספינה מעליכם ובידיכם מקבת עץ גדולה ופצירת־פים של ברזל ארוכה ואינכם חדלים לתקוע את הנעורת לתוך הסדק, מאור הבוקר ועד לשעה מאוחרת בערב, דפוק ושורר, לרוחות הנהר הסואן. ואתם לא רק צעירים, ביניכם גם בעלי זקן ופיאות ובעלי משפחות ענפות, ביניכם אבות עם בנים ויש גם עם שילשים. איך נבהלה העיירה באותו ליל איומים, כאשר נשברו הפיגומים ונפלה הספינה על בוניה ואת

ברל כאַשה בריינה׳ס הוציאו אחרי כן ממועך ומת, כשידו אוחזת במקבת! ואתם ה„סטוליארס״ וה„צ׳אֶסליארס״, בוני הדפנים ומקציעי הקרשים וקושרי הרפסודות; ואתם העגלונים הסוחבים יחד עם סוסיכם את בולי־העץ מן היערות הסמוכות להפילם אל תוך הנימן, ואתם המובילים את חביות הזפת מן ה„סמר ליארנעס״ הסמוכות להעמיסן על הסירות והספינות, ואתם הפורקים והטוענים והעומסים והעושים בכל מלאכה, דרי יורזדיקה בלילה ועובדי הרום בכל היום הארוך, מטולטלי גשם וסער ורוחות הנהר, — מי זה העליל עליכם את עלילת הבטלה והפאראזיטיות! צללי יקירי נעורי, סלחו נא לחברי כי מרוב קנאתם להבראתנו — הפריזו ועוותו. צללי עובדי שטויבץ, יקומו זכרונות חייכם ויעידו. ועליהם — תכפר אהבתם על הגזמותיהם.

ב

דרי העיירות הסמוכות, נטולי הנהר ונתוקים מן היער, ועל כן כחושי גו וצמוקי קיבה נהגו ללגלג קצת על גשמיותכם, בני שטויבץ שלי, והתלוצצו על בריאותכם הגופנית. ומכיון שלכל עיירה אהבו להעניק כינוי־לה, שביטא את יחס הסביבה אליה, עמדו וכינו אתכם „שטויבצער קישקעס״, כי הפליאתם תאוות האכילה שלכם. בני ישיבה וחובשי ספסל, חיוורי פנים וחבושי בית, ללא אור וללא אויר, נדהמו לראות בעלי מלאכה בריאים רוויי שמש וגשם ורוח נהרות ועבודת פרך כשהם שבים לבתיהם ויושבים בתיאבון לשולחנותיהם. אולם מה כשרה היתה עבודתכם, ומה כשרה בריאותכם. איך נפל פחד עגלוניכם וקצביכם על אכרי הסביבה, איך נבהלו מסיתים מלערוך פרעות בעיירתנו, איך זינקתם להגן על עיירות ישראל סביבתנו!

ומה רבה ועמוקה היתה הכרת התורה והוקרת לומדי התורה בקרב פשוטי־העיירה, לא־אנשי־תורה אלה.

הישיבה, כאמור, היתה במיר הסמוכה. אולם מפירורי השולחן הדשן ההוא ניזונו כל העיירות מסביב. בחור שנסע ממרחקים לישיבה ואיחר את המועד; בחור בישיבה ש„נתחמץ״ והוכרח לעזבה; בוגר שעמד לקבל סמיכה ורצה ללמוד שנה ביחידות באין מפריע; מקובל צעיר שחיפש לו התבודדות מחוץ לעין המשגיח — נתעכב בשטויבץ והתבצר באחד מבתי־המדרשות שבקרבה, ובעלי־המלאכה שבעיירה כבר דאגו ל„יומיר״ ולמגוריו, גם ללא כל ישיבה וללא כל דמי־מעמד. ולא היה בית־מדרש בשטויבץ שלא למדו בו בחורים אלה, ולא פסק קול תורה מבתי־כנסיותיה, לא ביום ולא בשעה מאוחרת בלילה. ואם בבית־הכנסת הישן ובבית־הכנסת החדש התבצרו „הבחורים״, התנחלו „הפרושים״ בשטיבל של החסידים. ואם לבחור מספיקים „הימים״ שהוא אוכל בבתי־הבעלי־בתים, הרי „הפרוש״ זקוק עוד למזומנים לשלוח לאשתו שהוא השאיר באיזו עיירה רחוקה. על כן דרכו של „פרוש״ שהוא גם „מלמד״ למחצה, מלמד גמרא לבעל־בית הגון או לנער־עילוי, שיצא מכלל תלמיד של חדר ולכלל בן־ישיבה לא הגיע והוא לומד „לעצמו״ בבית־הכנסת והפרוש עומד על גבו להנחותו בדרך הלא־סלולה. ובין מנחה למעריב מרביץ פרוש זה תורתו לפני בעלי־בתים שבעיר ליד שולחן־העץ שמאחורי התנור. פרוש אחד מלמד „חיי־אדם״ בבנין התלמוד תורה, ופרוש אחר אומר „עין יעקב״ בשטיבל של חסידים. ובבית־הכנסת הישן אומר שיעור של גמרא חתנו הצעיר של הרב, ובבית־הכנסת החדש מסתפקים בשיעורו של שלמה השוחט, ובבית־המדרש של בעלי־המלאכה אשר ביורזדיקה מלקקים השומעים את האצבעות מפרק תנ״ך שהמגיד איצ׳ה תנחום׳ס משמיע בקול ערב ובניגון מושך לב ובמשלים מתוקים ושנונים ומחוכמים, אם רק אותו ערב אין אָבל רחמנא ליצלן בעיירה ואיצ׳ה תנחום׳ס עסוק אז באמירת איוב בבית „היושבים שבעה״.

ואם לבחורי־ישיבה ולאברכים־פרושים כל שעות היום והערב שעות של תורה הם, הלא גם לבעלי־בתים פשוטים ואף לבעלי־מלאכה לא־מעטים, ישנן שעות מזומנות לעיון בספר בתוך בית־המדרש. הרוב הגדול של בני העיירה נוהרים לבתי־המדרש רק לשעות התפילה, בוקר וערב, מנינים־מנינים, מי לותיקין ומי לשעה מאוחרת יותר, אולם לא מועטים הם המתעכבים גם לאחר התפילה, על אף שאון הרחוב ודאגות השוק וטרדות „הרום״ ומתבצרים להם ליד השטאֶנדרים, איש על פני ספרו ומפליג לו ללימודו.

הנה נכנס לבית־המדרש הגדול באמצע היום ר׳ שמואל יהושע החנוני, שחנותו הומה תמיד מקונים, אולם יכול הוא לסמוך גם על אשתו שתדע לכלכל את העסק בלעדיו, והוא פורש גמרא גדולה על השולחן שמאחורי התנור ומתאמץ לחדש בזכרונו את תלמודו שהביא אתו מוולוז׳ין לפני חתונתו.

הנה שׂם רבּ אברהם העיוור את מטפחתו על הגמרא הפתוחה שהוא לומד בה בעל־פה והוא מחזר אחר אחד מצעירי הלומדים בבית־הכנסת שיעשה עמו חסד ויעיין למענו ב„קצות־החושן״ לדף זה שהוא עומד בו. והנה נכנס גם יושה פראַדעס, יהודי בעל קומה, חנוני מכל ימות השנה, פותח אף הוא משניות ולומד שעה שלמה בקול רם, מבלי שים לב לקטרוג שקיטרגו עליו יריביו כי „אין הוא עמל אלא להספר״. מילא, יקטרגו, והוא בינתיים „לומד כפעמון״.

ילד השטיבל הייתי ואת בית־הכנסת הגדול הכרתי בילדותי רק מרחוק. לבית־הכנסת הגדול, שנמצא סמוך מאד אל השטיבל החסידי שלנו, הייתי הולך עם אבא רק לפעמים בשבת לפנות ערב לשמוע את דרשתו של מגיד מפורסם שהיה בא ממרחקים להשמיע את דרשתו או לעתים רחוקות יותר — לשמוע את סיום התפילה של איזה חזן נודע, שהכריזו על בואו מראש במודעות מיוחדות על קיר השטיבל. אז היו אחדים מחובבי הנגינה שבשטיבל עוזבים את התפילה לפני חזרת הש״ץ במוסף וכשטליתותיהם על שכמם היו נוהרים אל בית־הכנסת הגדול שהיה אז מלא על גדותיו לשמוע בפּוליש את ה„קדושה״ של החזן. לשם התכנסנו לשמוע אל ההספדים קורעי־הלבבות על מות גדולי ישראל שבדור. וההספדים הללו היו מוציאים את העיירה מבדידותה הארעית והיו מעלים אותה לדרגת קהילה־קדושה הקשורה בכלל ישראל כולה, מתפלשת באבלה ומתרפקת על דודה.

ואם אל בית־הכנסת הגדול הורגש מעין מרחק־מה, שלא היה נתגשר אלא ברגעי עליה של תפילה חגיגית או דרשה חשובה, בשעת מחלוקת גדולה או עיכוב הקריאה, או אספה רבתי בעסקי זט״ה או בעניני בחירות לרב; ואם אל בית־הכנסת החדש, רחב הידים והבלתי־נגמר עולמית, היה היחס עוד פחות אינטימי, כי הלא על כן מתנגדי הוא כחברו „הגדול״,

אלא שריח תורה יש בו פחות. הרב דמתא מתפלל לא בו. ובעלי־בתים חשובים באים הנה לעתים רחוקות. כאן נימת המחלוקת גוברת יותר, כי על כן חדש הוא. ואם „הנגידים" הותיקים ממתפללי השטיבל הם או מראשי בת־הכנסת הישן, הרי מקבלי הכסף מאמריקה ומאפריקה החלו להתרכז בבית־הכנסת החדש. ואנחנו, בני השטיבל, לא היינו מתכנסים לבית־כנסת סמוך זה אלא לשמוע את סלסולי נגינתו של החזן החדש בסיום המוספים של שבת־בבוקר או להקשיב לדברים המל־היבים של מטיף ציוני, שהיה מקהיל כאן את קהילותיו בערבי שבתות.

אבל מה אחר ושונה היה היחס אל השטיבל החסידי. כביתי ממש היה לי השטיבל החסידי וכבני משפחה היו לי כל באי השטיבל. עודני ילד וכבר הכרתי את כולם, על כל תנועותיהם וחולשותיהם, דאגותיהם ומדויהם. בין שהם חסידים מלידה, שהקימו את השטיבל ובין שהם בני העיר שהצטרפו מעצמם. ולפלא רב היה בעיני, מדוע כל יתר הילדים שב„חדר" אינם מרגישים כלל כמוני את ההבדל שבין איש השטיבל לבין מי שאיננו איש השטיבל. ואכן, באי השטיבל היו גם באי הבית. הם שהיו באים אל אבא בשעת דחקם, ולהם דאגה אמא בשעת מחלתם. מהם שבאו לשתות תה במוצאי שבתות ואתם היו רוקדים בלילות שמיני עצרת עד אור הבוקר, בבית וברחוב ובשוק ובשטיבל. כמה שונים הם וכמה קרובים הם, כמה מפולגים היו ביניהם וכמה אהובים היו כולם עלי.

ג

ר' אֶלִי'נקה הישיש ור' יהושע המלמד שימשו גם דיינים והיו מסובים עם הרב דמתא בשעת דין־תורה מסובך וביחוד בשעת מתן גט. שטויבץ היתה, כאמור, „מתא דיתבא על נהר", והיו מרבים לבוא אליה לערוך גטין מן הישובים הסמוכים. ר' אֶלִי'נקה היה באותו יום עגום ונעצב. והיה נאנח מרה בשעת הליכתו האטית מביתו הקטן אשר בקצה היורזדיקה אל בית־הרב, ששם היה גם בית־הדין. ראו בעליל על פניו, כי אכן

משפחת רובשוב (שזר)

יושבים מימין: יהודה ליב רובשוב — אבי המשפחה, ד"ר אברהם (כעת בישראל), האם שרה (לבית גינזבורג) והבת ראדל
עומדים מימין: מרים (מאניה) איסקולסקי, ויטקה, זלמן שזר, ד"ר קריינה (קאטיה)

„המזבח שופך דמעות". ותלמידי־הגמרא של ר' יהושע הדיין היו באותו יום, שהיה בו גט בעיירה, פורקים מעליהם עול רבם הזעום ולומדים להנאתם „בפני עצמם" בכל בתי הכנסיות, שחשקה נפשם בו באותו יום. ורק ר' אברהם העיוור היה נהנה ביום אשר כזה, שהיה זוכה בו בבת־אחת בהרבה ילדים־מעיינים, פקחים ושנונים, הולכים בטל באמצע היום ועומדים לרשותו לעיין בעדו בכל „קצות החושן" ובכל „שיטה מקובצת" ליישב לו את המקומות הקשים שנערמו בזכרונו אגב לימודו בעל־פה כל הימים.

שניים לדתיות — אחרי הדיינים — היו השוחטים. אף הם שני בתים בעיירה: ביתו של ר' אליהו השוחט וביתו של ר' שליומה השוחט. ואם כי שניהם שפכו דם נקיים, בוקר בוקר, בבית־המטבחיים אשר מחוץ לעיר ובתוך חצרות בתיהם; שחטו בהמות לבעלי־האיטליזים המרובים, ושחטו עופות לבעלות־הבית, עשרות שנים רצופות, והפרות היו גועות מר לעיניהם, והתרנגולים היו מפרפרים לרגליהם כשהם מתבוססים בדמם, והחלף הממורט כדין היה נוצץ בין שיניהם, ושולי הקפוטות שלהם היו מוכתמי־דם שעות מרובות ביום — בכל זאת — ראה זה פלא — טובי־המזג היו שניהם וכאילו רכי לב שאינם עלולים לפגוע בזבוב. ואפילו על המחלוקת הקלילה שהיתה כאילו נטושה־ולא־נטושה בין שני הבתים היריבים האלה היתה נסוכה איזו רוח טובה, המיישרת הדורים. עין זרה לא תבחין כלל את המתיחות הנושנה השוררת ביניהם. התבצר לו ר' אליהו השוחט בבית־הכנסת האחד, כראש וראשון בו, ור' שליומה השוחט שכן כבוד בבית־הכנסת השני והשלוה המתוחה כאילו לא הופרה.

ואמנם, הוא ר' אליה שו"ב אם כי היה השוחט הותיק יותר, לא היה כלל רק שוחט. ליצני העיר היו אומרים כי בו בלבד אפשר היה לאַכלס עיירה שלמה, לפי מספר הפרנסות שהיו לו. הוא היה השוחט ובודק, והוא הבעל־קריאה בבית־הכנסת הגדול, והוא הבעל־תקיעה בימים הנוראים, והוא המוהל הראשי שבעיירה, והוא השדכן הנודע בשערים, המזווג זיווגים לכל עשירי העיירה והסביבה, וקשרים לו עם השדכנים המפורסמים אשר במדינה, והוא גם המשמש ממלא־מקום של רב־מטעם ומנהל את רשימת כל הנולדים שבעיירה ומסדר את מאַטרי־קאותיהם, ולמרבה הפרנסות הוא גם שעות אחדות בכל יום מסתת אבנים למצבות ומקשט אותן בפיתוחים שונים, ומצייר באבן ידים נשואות בברכה לכהן שנפטר, וכדי־ניסוך המים ללוי, וסימני עץ־גדוע לצעיר שנקטף בדמי ימיו ומתנה את תהילת הנפטרים בשירים חקוקים באבן, כתובים בעברית נמלצה בשורות מתחרזות בסופן ומסומנות בשמו של הנפטר בראשיהן. ונוסף על כל אלה היתה לו עוד פרנסה מיוחדת שאינה מצויה כלל בעיירה: הוא היה שדכן לרבנות. רשתו היתה פרושה על עיירות רחוקות שנתפנה בהן כסא רבנות אם משום שהרב נתבקש לישיבה של מעלה ואם משום שמאסו בו בעלי־בתים, והוא היה יודע להציע להן רב כערכן, אם פריש מופלג שהגיע לרבנות ואם רב מעיר אחרת שקשתה עליו הישיבה בעיר. ועל כן היו רבנים דופקים על פתחו וחותנים שיש להם חתנים למדנים וגם בעלי בתים עסקנים, מחרחרי ריב או רודפי שלום, והוא היה מטפל גם בכך בין תריסר פרנסותיו.

הוא היה אומר: כשם שמכריזים במרומים ארבעים יום קודם הולדת הולד, בן פלוני לפלונית, כך מכריזים, רב פלוני לעיר פלונית, אלא משום כבוד התורה מכריזים כרוז זה בחדרי חדרים ועל כן קשה לכוון זיווגו של עיר ורב כפליים מקריעת ים־סוף. ומכל הפרנסות המרובות הללו, הקשות והקלות, המצויות והבלתי מצויות גם יחד — היה מפרנס בקושי רב את אשתו ואת בניו ובנותיו ולוקחי בנותיו ואת ילדיהם, ויהי עני כל ימי חייו הארוכים.

אולם היה עני הגון מאד, מכובד ושליו וחכם ורך המזג. בן־ביתו הייתי בילדותי כי על כן מוטל בן הזקונים שלו היה חברי ורעי ללימודים אצל כל המלמדים מראשית כניסתי ל„הדר" ועד לנסיעתו של מוטל לישיבה אשר במאַלץ. מעולם לא ראיתיו מטיל מרה בבני־ביתו. בחיוך ובניחותא, היה שוחט את התרנגולות ומוהל את התינוקות, ומנהל את ספרי המטרי־קאות, ומסלסל בנגינות ומכה לו בקורנסו על פני האבן, כשהוא רוכב על המצבה בחצרו, כשם שהיה יושב לו אחרי תפילת מעריב בביתנו ליד השולחן, שותה את התה בניחותא, ושומע ומשמיע, מתונות ושקולות, על זוגות ועל קהילות, קרובות ורחוקות ובוחש בגורלותיהן, כשם שהוא בוחש מתון־מתון בכוס התה שאמא היתה מגישה לו — —

ומעדנות ומתונות היה מסלסל בקולו בשעת קריאת התורה וגם בשעה שהיה עובר לפני התיבה בימות החג.

חזן, כמובן, לא היה, ואת חכמת השיר לא ידע, אבל בעל־תפילה היה, מסורתי מאד וה„נוסח" היה מזדמר מפיו לכל פרטיו וברוך לבבי רב. אמא היתה אומרת: כנור תקוע לו בתוך גרונו. את רוב ברכתו היה מעניק בבית־הכנסת הגדול, אבל מכיון ששוחט כל הקהילה היה נוהג להנות מזמן לזמן גם את מתפללי שאר בתי־הכנסיות, ואנו, בני השטיבל, היינו זוכים בכל יום־כיפורים לשמוע אותו עובר לפני התיבה שלנו בתפילת מוסף.

עם גמר קריאת התורה בבית־הכנסת הגדול היה לובש את מעיל החורף על גבי הקיטל והטלית — מחשש הצטננות — והיה עובר בערדליו, לאט לאט, עקב בצד אגודל את כל השול־היוף מבית־הכנסת הישן אל השטיבל שלנו. ובשטיבל שממעטים בו ב„פיוטים", היו כבר מחכים לבואו, ועם כניסתו היתה רוח אחרת את כל המתפללים. עיפים ויגעים היה כל אחד מתעטף יותר בטליתו, נאנח עמוקות לתוך השטנדר שלו ומכין עצמו לשמוע אל התפילה הנאמנה. והוא ר' אליה עטוף טלית על ראשו ומכורבל בקיטל לבן ובפוזמקאות לבנות, כולו מרוכז ומזוכך, היה צועד מתון־מתון אל העמוד, מוציא את המדף המיוחד הימנו למען יוכל להחזירו ולהשאר על עמדו מתוך מרחק מספיק כדי „ליפול כורעים" מבלי לפסוע ממקומו, מרים קמעא מתוך חביון טליתו את זקנו הצהוב שהפך כבר לבן ברובו ומשתפך בסלסול מתרפק ודוי:

„הנני — העני ממעש"

משתתק ולואט, כשהקהל עוצר נשימתו, מוריד קולו ומרימו עד אשר הוא מתפרץ לפתע בזעקה תקיפה:

„ותגער בש—טן לבל ישטינני".

ומוסיף מחדש להתרפק בלאט ולנענע את קולו חרישית־חרישית כצולל לנבכים עמוקים, חותר ועולה ומתייפח נאמנות

עד אשר מגיח מן המצולה ועולה על דרך המלך של חזרת־הש״ץ.

כמה המה לב הילד לתפילתו הלבבית.

וכאשר הגענו ל„על חטא״, והקהל כולו נע ורעש, איש בסתר טליתו, כאשר ינועו עצי היער בעבור עליהם הסערה, נע ורעש ולפתע נח, ובתוך הפסקת המנוחה הרגעית הזאת, בין סערה לסערה, היה מסתלסל ומתחטא קולו הלבבי של ר׳ אליה שו״ב:

ועו—ע—על כ—לם, אל—ה—סליחות —
סל־א־אח ל—נו,
מח־א־אל ל—נו,
כא־־א־אפר ל—נו

והייתי חש בעליל את מיתרי הכינור שבגרונו, מתוחים־מתוחים, רועדים־רועדים וכולם רטט נפשי, המושך וצובט כל לב — —

באותה שעה לא יכולתי להאמין בשום פנים כי לפנַי אותו אליה השוחט, היושב אתנו בבית ומדבר נכבדות לדודי אגב שתית תה עם אמא, מכסה על דם הכפרות השחוטות על ידו במסדרון ביתנו בערב יום־הכפורים ונוזף במוטיל חברי כשהלה מתעקש ואינו רוצה ללכת לחדר. הייתי מדמה, איש לבוש הבדים מתחטא לפני אביו שבשמים במקהלה של מעלה — —

וכשכל הקהל היה הופך מקהלה בניצוחו של ר׳ אליה והיה מתרונן מכל השטנדרים

„והכ־ה־נים, אי אי אי
אי אי אי — אי־אי אי — — —

וכשאבא היה עוזב את מקומו ומתיצב לימינו של ר׳ אליה והרבי היה מתיצב לשמאלו ושניהם היו מקדימים לקים מכריעתם כדי להרים את ר׳ אליה מהשתחוויותיו, מבלי שיזיז רגל מתוך רגל, למען תהא עמידתו ברגל ישרה כעמידת מלאכי השרת בשמי מרום, נראה הדמיון כלל לא מופרך ולא מוקשה — —

ד

במחלוקת שהיתה נטושה־לא־נטושה בין אליה שו״ב לבין שליומה שו״ב, הצעיר במשהו ממנו, חשו רק מועטים בילדותי, וכמעט שלא היה לה כל ביטוי חיצוני. הענין היה, כנראה, ענין של „חזקה״ ושל חלק ב„קורובקה״, ועל כן דק מאד ולא נוח לאחיזה פומבית. משהו הרגשנו ביחסים שבין נשותיהם שהיו אמנם גרות בשכנות, אבל היו במקצת צהובות זו לזו, אבל הם עצמם, היו בוקר בוקר צועדים יחד עם שקי הטלית ותפילין מתחת לזרועותיהם מהיורזדיקה ועד השולהויף כבנים־תאומים, אלא הוא, ר׳ שליומה, הצנום והגבוה, והמהורהר והמפוזר, היה נפרד וסר לבית־הכנסת הישן, ור׳ אליה הנמוך יותר והקשיש והמעשי יותר, שעוד סימן־הצהוב ניכר בזקנו, היה מוסיף לטייל לו מתוונות לבית הכנסת החדש, ששם לא היו פותחים בתפילה בלעדיו.

עד שירדה הציונות לעיירה ונתנה אחיזה אחרת, ציבורית ולגיטימית, לטינא נושנה וסמויה מן העין. הוא, ר׳ אליה שו״ב, אמנם לציוני לא היה, אבל לא נמנה עם הלוחמים בציונות. הוא ידע כי אהר״ה בנו, מי שהיה אחר כך ממלא מקומו לשוחטות בעיירה ולרבנות־מטעם, ואף לסתתות של מצבות — גם קונה שקל גם מוכר שקלים ולא מיחה בידו. מתוך קשריו המרובים עם שדכני העולם ידע כי כך עכשיו מנהגו של הדור ואין להתרגש. אולם ר׳ שליומה מן הקנאים הקיצוניים היה ויחד עם שאול הבלן ונטורי בית הרב יצאו „להרוג ולאבד״. ואז רק אז היתה המחלוקת נטושה בין הבתים בגלוי ובסערה.

ואכן, בנו הבכור של ר׳ אליה, הוא אהר״ה, היה אחר כך לעסקן הסניף הציוני, ובן־הזקונים שלו, הוא חברי מוטל מכטיי היה אחר כך גם למנהיג סניף פועלי־ציון בעיירה.

ובנו הבכור של ר׳ שליומה, ר׳ יהושע, יצא לסלבודקה והיה מקנאי „המוסר״ והתפרסם בישיבות גם כלמדן גדול. וכאשר פרצה המלחמה, ורב העיר יצא את העיירה, שב הוא ונבחר בה לרב.

וכאשר נגמרה המלחמה והרב הקודם שב לאחוזתו והעיירה נפלגה לשתים: מי לרב הישן ומי לר׳ יהושע, בן־העיר, עלתה המחלוקת למעלה ראש ולא רצתה לשוך שנים על שנים ובראש המחלוקת הלוהטת והממושכת הזאת עמד ר׳ אליה שו״ב וביתו מזה ור׳ שליומה שו״ב וביתו מזה כיריבים גלויים מבטן ומלידה — —

עד שבאה השואה ו„השלימה״ גם ביניהם.

השניים, ר׳ אליה ור׳ שליומה, נאספו בשיבה טובה, לפני בוא הרעה. אולם הבנים הוסיפו לריב עד ליום המרות. ובבוא יום העברות, יומיים אחרי יום הכפורים תש״ג, מצאו שניהם את מנוחתם־נצח ב„קבר האחים״, שכרו בני עיירתי בידיהם לעצמם.

אהר״ה, בנו של ר׳ אליה שו״ב, זכה עוד להעלות בן לארץ, שהיה כאן שוטר עברי ולגדל נכד שנפל על הגנת הארץ. הוא עצמו עוד ביקר בארץ כמחצית השנה לפני השואה, גם אמר לקבל משרת שוחט באחד מפרורי תל־אביב, אולם מיהר לשוב לסטויבץ כדי „להבטיח״ שם את זכות „החזקה״ לחתנו ולא שב עוד — —

ור׳ יהושע, בנו של ר׳ שליומה שו״ב, שישב כבר איתן על כסא הרבנות לאחר שהרב הקודם נפטר בינתים מן העולם, יסד בה גם מעין ישיבה לעצמו, ושמעתי מספרים כי בבוא יום השואה התעטף בטלית ותפילין ואמר וידוי עם כל עדת־העיר ובראש כולם עם פרקי תהלים בפיו, צעד לקראת המות. — —

כל נצולי העיירה מזכירים אותו ואת הליכתו האחרונה הזאת לקראת הקץ ברטט קודש — — —

זלמן שזר - נשיא מדינת ישראל

כ"ח אייר תשכ"ג — 22.5.1963

„אני, שניאור זלמן בן שרה ויהודה־ליב שזר, מתחייב לשמור אמונים למדינת ישראל ולחוקיה ולמלא באמונה את תפקידי כנשיא מדינת ישראל". —

„יושב־ראש יקר, כנסת נעלה,

„עוד לא מלאו שלושים ימי אבל הנשיא השני של מדינת ישראל, אהוב האומה, תפארת החלוציות, הדגול והיקיר לי ברעים, יצחק בן־צבי זכרונו לברכה; עוד אנו נושמים את אוויר האצילות שבפשטות שאצל לכהונת נשיאותו כל ימי שבתו על כסאה. עוד אנו זוכרים בהודייה ובברכה את נס הראשית, בשבת על הכסא הזה, הראשון לנשיאי המדינה, מחזיר העטרה ליושנה, מי שהיה עשרות בשנים נשיא ההסתדרות הציונית העולמית, ד"ר חיים וייצמן ז"ל. והנה קמתם, נבחרי האומה, ונמניתם וגמרתם, כי עלי היום לעלות ולשבת על זה הכסא, כוננתהו רוחם. במה איכף לכם על האמון ועל הכבוד? במה אדע, כי אהיה ראוי להם? מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי?

„בענווה ובחרדה רבה אני מקבל את גזר דינכם. מדינתנו מדינת גאולה היא. לא זו בלבד, שתקומתה נתקשרה בחזיונות התחייה ובכיסופי הגאולה של כל הדורות בארצנו, דורות אבלי ציון ודורות עולי ציון מכל הגלויות ובכל התקופות, אלא שענות עמנו בגלויות לא נתגלתה באכזריות כזאת בשום תקופה מתקופות חיי יסורינו כמו דווקא בתקופה זו, שקדמה לתקומת מדינתנו.

„רק לפני 20 שנה הראינו לדעת, למה עלול להיות צפוי עמנו כשהוא חלילה נטול ריבונות מדינית.

„ולקח הימים ההם חרות בלבנו לעד. ועל כן אין קרבן אשר ייקר לעמנו להבטחת שלומה, חירותה ועתידה של מדינת ישראל. אם רבות ושונות היו הסכנות האורבות לנו מבית ומחוץ, הלא תנאי ראשון ליכולת ההתגברות עליהן הוא — קירוב הלבבות שבפנים. אין להינצל מחבלי גאולת ישראל אלא על־ידי הרמת קרן אהבת ישראל; על־ידי עקירת שנאת אחים וכיבוש יצרי קנאות, על־ידי טיפוח הכבוד ההדדי והסבלנות האמיתית, על־אף כל ההבדלים, האמיתיים והמדומים, על־ידי חתירה מתמדת ומאומצת אל קיומו של הצו הראשוני, שהוכרז באזני עמנו בשחר נעוריו: 'ואהבת לרעך כמוך'!

„מדינתנו, כמתוקנות שבמדינות הדמוקרטיה, מבטיחה שוויון וחופש לכל אזרחיה, ללא הבדל דת, לאום וגזע וארץ־מוצא, היא מדינת כל יושביה ודאגתה נתונה לכל יושביה. ובכל שעה של התקשרות ענני־דמים ושנאת גזעים ואיבת עמים בשמי העולם — חלקנו עם שוחרי השלום ועם זורעי אחוות־עמים ומוקירי חירות האדם. בפי נביאי הצדק והאמת הכריז על כך גאון ישראל בראשית אביבנו, ועל התקרבות האדם למילוי יעודם זה נלחמו בנינו בכל מערכות עולם, יחד עם טובי האנושות.

„ומעולם לא היתה שאיפה זו לשלום ולהבנה הדדית כה חיונית לעולם כולו וכה נכספת לעמנו המתחדש, כמו בשעה זו. ידנו פרושה לשלום. ולא אבדה ולא תאבד תקותנו, כי יום

הצהרת אמונים של הנשיא; לשמאלו — יו"ר הכנסת קדיש לוז

השלום לא ירחק לבוא — שלום עם שכנינו ושלום באיזור כולו. ויום יבוא וגם בעולם כולו יכון השלום, בין עמים ובין מעצמות, ואנו לפי מידת כוחנו והשפעתנו, נהיה בין מכיניו ומכונניו.

„מדינתנו פתוחה לכל יהודי העולם, העולים והעתידים לעלות אליה מכל ארצות פזורינו. תמיד נזכור, כי עוד עם לנו במרחבי עולם, עם שהוא עצמנו ובשרנו, עם הנתון למשיסה בפינה זו ולהתבטלות רוחנית בפינה אחרת, והנידון להסתגלות בכל פינות העולם, ולהתבוללות בין מקוצר־יד, בין מקוצר־רוח, בין ביודעין, בין בלא יודעין. ועל אף כל זאת — שומר עם זה אמונים למורשת ישראל ולתקוות תחייתו, נאבק על שמירת עצמיותו, על שמירת הדת ועל טיפוח מפעלי החינוך הלאומי, ועל אורח־חיים של עצמיות מעט, מתוך קשרי נפש וגוף, קשרי חומר ורוח, לבנין ארץ־ישראל. עמו אנחנו בצרותיו ובנפתוליו, בקרבו עלינו לטפח את ראיית הנולד, ואת כוסף העליה, ואל שיתוף בניו ביצירתנו ובמאבקנו אנו נושאים לב ונפש.

„ובלב דאגתנו הרמת כוח היצירה הרוחנית של עמנו. נשקוד על כל ניצן פורח של כשרון ודעת, של תורה וחכמה וספרות, ואמנות, ומדע. ונרכז סביב האומה בארצנו את ניצוצות

הגאונות היהודית הפזורים על פני כל העולם, ואל ניתן דומי לנו עד אשר כל הדור היהודי הצעיר יהיה שותף נאמן אתנו בעול האחריות לתחיית עמנו. כי על הדור הנולד שם, ועל הדור הגדל שם, ועל הדור הגדל כאן, שומה יחד להמשיך ולבצע את אשר התחלנו לפני שמונים שנה, ואנו עדיין באמצע הדרך עומדים. ועוד ארוכה הדרך לפנינו, ורבת נסיונות, ואור שכינת גאולתנו זרוע עליה.

„יודע אני, כי לא כולכם בחרתם בי לתפקיד הזה. מתגאה אני בכל אחד מכם, שהביע אמון בי, ואין כל טינה בלבי לאלה שבחרו לא בי. אודה, ספק רב בידי אם אני עצמי הייתי בוחר דווקא בי. אבל, אם גם רצוי אני לרוב אחי, אדרוש טוב לכל עמי. וכל כולי תפילה שיעמדו לרעייתי ולי, כוחות הגוף וכוחות הנפש, למלא את המשימה הנעלה הזאת, ואל ייבושו בי שולחי. ובעזרת העם כולו, ובסייעתא דשמיא, נזכה לחזות בשוב בנים לגבולם, וישראל ישכון לבטח, ועולם חסד ייבנה".

דברי הנשיא לקבלת אזרחות־הכבוד של ירושלים בירת המדינה

(י"ג סיון תשכ"ג; 5 ביוני 1963)

מי אני ומה אני כי זכיתי שכבוד ירושלים יעטרני? כבוד ירושלים, עיר הקודש והמקדש, עיר בה חנה דוד בשחר חיי עמנו, „קרתא דשופרייא" בכל דורות גלותנו, ובירת מדינתנו המחודשת בדור תחייתנו?

את ה„מי אני" כבר היתה לי האפשרות לנסות לתנות ברבים; את ה„מה אני" הסבירו לי עתה קודמי הנכבדים באר היטב. מתברר כי מנהג הוא שקבעו אבות ירושלים מאז חזרה עטרת רבונותנו ליושנה, לצרף כתר לכתר למען ישמשו אהדדי, ודינו של נשיא בישראל שיהא גם אזרח כבוד בבירת ישראל. הרי במידה שהדבר הרם הזה נוגע בי הריני מקבל אותו בענוה ובהודיה ובהתרוממות הלב. אבל במידה שהוא נוגע לנושא התפקיד האחראי והגבוה, הרי נדמה לי, כי פה קבעו אבות העיר הזאת, „משוש כל הארץ". כי יש בו משום תוספת תבלין־ נאצל הנותן טעם חיוני ונשגב לכל רוממות העטרה.

כי רבים השבחים שבהם נשתבחה ירושלים, ולי היום יקר מאד שבח אחד שנאמר במדרש (מכירי, תהלים, קמ"ז) „ירו־ שלים נקראת א מ ם של ישראל". וטוב שכולנו, הותיקים והחדשים מקרוב באו, כל הבנים שהגלו מעל שולחן אביהם וזכו ושבו אליו, מי ע"י עליתו הוא ומי ע"י עלית אבותיו או אבות־אבותיו, מי שעלה ברינה ומי שעלה בעינים זולגות דמעות על ענותם בדרכי גלותם, ועל הנפשות היקרות אשר אבדו בדרכי מרחקים, כולם יחד יחושו את כל הטעמים שבהם נתברכה א מ ה ו ת ה של ירושלים. הבטחה נצחית הבטיח לנו הנביא המנחם „כאיש אשר אמו תנחמנו כן אנכי אנחמכם, ובירושלים תנוחמו" (ישעיהו, ס"ו, י"ג), כן יתלה היום כל איש עברי, אשר זכה לעלות ואשר עוד צפוי להיות זוכה לעלות, את עיניו בבירת ישראל הנבנית, ושב ורפא לו.

דרכה של אֵם שאין היא מתדיינת עם בניה בחומר הדין. וקודם כל, אין אם מפלה בין בניה, היא אוהבת את כולם, היא מרחמת על כולם כאחד, וחרדה לשלום כולם כאחד, מצפה לכולם. ומקבלת בסבר פנים את כולם ומחנכת את כולם ואח־ ראית לגורל כולם. „כאם רובצת על אפרוחיה", ומקבצת כולם להיות משפחה מלוכדת ומבורכת.

תבורך האם ירושלים, תקבץ ברחמים ובחסד את בניה לתוכה, ונבנתה העיר על תלה.

ותשואות חן חן לעירית ירושלים על התשורה האמהית, שהואילה ברוב חסדה להעניקני ביום שעטרה לי.

זה הקונטרס „שאלו שלום ירושלים" לר' גדליה מסמיאטיץ', שהפעים את רוחי בימי חרפי, בראשית עיוני במקורות לתולדות ישראל ולתולדות העליות לארץ־ישראל, קונטרס נדיר היה, ויקר המציאות, שגם גדולי ההיסטוריונים ידעו עליו רק לפי השמועה ולפי רשימות הביבליוגרפים. מקור ראשוני הוא לתולדות ירושלים בשנות ת"ס—תס"ו ועֵד נאמן לעלית ר' יהודה החסיד, זה ר' יהודה החסיד שבו קשור זכר החורבה ההיא בעיר העתיקה, שהיתה ואיננה עוד, אבל היא חיה וקיימת בלב כל ותיקי ירושלים, וכל איש מאתנו שזכה פעם להשתהות בתוכה, נשא ישא את רוחה ואוירתה בלבו, כל הימים.

איש ליטא היה ר' גדליה מסמיאטיץ', בן עיירה סמוכה מאד לעיירת מולדתי, ובעליה גדולה ונישאה מאד עלה לארץ, בעליה רווית תקוה משיחית נשגבה. והעליה, כמעט המונית היתה, הראשונה לגלי העליה האשכנזית מאירופה, ובראשה — רבי יהודה החסיד, איש קדוש, רב האמונה וההתלהבות, שלהב המונים וצנף יחד עולים ממזרחה של אירופה וממערבה. רבים וקשים היו חבלי העליה, ושבעתים מהם היו קשים חבלי הקלי־ טה. ושבע נסיונות חמורים, לאחר מות המנהיג, שלושה ימים לאחר עליתו, ולאחר ריבות אחים ויסורי עולים, נאלץ ר' גדליה להתגלגל מעולה לשד"ר, ולהפוך את נסיונותיו הנשאים והמרים גם יחד, לנס של בשורה לגלויות, ויצא לספר בערי אשכנז, בשפה פשוטה ועממית ורבת הבלגה, על כל הברכה האצורה בישיבת ארץ־ישראל ובתמיכת היושבים בה, ועל כל פרטי ההוי, וסדרי הקהילה, ויחסי שכנים, ורוממות התפילה ליד הכותל, וקדושת הארץ ותלאות הארץ. מקור לא אכזב הוא, הקונטרס הנדיר הזה. ובזמן ההוא כאשר טפלתי בו, לא היתה אף ספריה אחת בעולם, שהקונטרס הזה היה נמצא בו בשלמותו. מצאתי טופס לא שלם אחד בספריה אשר באמשטרדם, וטופס שני לא שלם בספריה אשר באוקספורד, ושמחתי אלי גיל כאשר צרפ־ תים והיו לספר'ל שלם אחד בידי, ואמרתי לשמח בו את לב רבותי, אשר מאז לא זכיתי עוד לשמשם.

והנה באתי היום על השכר, זה פעמים. אפריון אמטי לאבות העיר ירושלים, שהואילו להעלותו מבית גנזים ולהביאו מחדש לידי הציבור כאשר יצא מתחת ידי, בראשית עלותי. זר נוסף הוא מסביב לעטרת הכבוד.

ויורשה נא לי להעלות לפניכם את זכרם של שני גדולי ישראל שהיו שושבינים לי לפרסום הראשון ההוא. יוזמנו אף הם כאושפיזין יקרים, שיפארו את זאת המסיבה החגיגית של יקירי ירושלים.

הראשון היה — ההיסטוריון של עם ישראל, הקדוש, מורי ורבי, שנשפך דמו ביום הרג רב בריגא ע"י גייסות הרשע המשחית, הד"ר שמעון דובנוב הי"ד. הוא אשר סיפר לנו, בהרצאותיו ההיסטוריות באקדמיה לחכמת ישראל, מיסודה של מו"ר הברון דוד גינצבורג ז"ל, על המקור היקר הזה

והתאונן שלא זכה לראותו, כי איננו בנמצא, וכל מה שהוא יודע עליו לקוח מרשימתו הביבליוגרפית של מ. שטינשניידר, שגם לפניו לא היה אלא טופס לקוי.

והשני — משוררנו הבלתי נשכח, גדול המשוררים העברים בתקופתנו, שאורו מלווה את דורנו כל הימים, ר' חיים נחמן ביאליק ז"ל. הוא שקיבל ממני את הקונטרס בשמחה רבה, ופרסם אותו ב„רשומות" שלו כרך ב' באודיסה, ומכיוון שירדה מיד המלחמה ובלבלה את העולם, חזר והדפיסו במהדורה השניה של „רשומות" ב' בתל־אביב, מיד לאחר עליתו, ומשם עשה את דרכו לקורא.

יעמוד זכר שניהם לברכה ולהוקרה לעולמים.

וכפולה ומכופלת הברכה והתודה לראשי עירית ירושלים, תבנה ותכונן בנין שלם במהרה בימינו, בנין עדי עד, אמן כן יהי רצון.

לבקורו של האפיפיור בישראל

ואלה דברי הנשיא:

בהוקרה רבה ובמלוא תחושת המשמעות של מאורע זה, שאין לו אח בתולדות הדורות, הריני בא בשם מדינת ישראל ובשמי לקדם את פני הוד כבוד האפיפיור הרומי ואבי הכנסיה הקתולית במרחבי תבל, בברכה העתיקה: ברוך הבא!

ירדנו לקראתו מירושלים הבירה, עיר דוד, אל מגידו שבנה המלך שלמה, למען החיש לו את ברכותינו מיד עם הגיעו לארצנו, ארץ הקודש.

בקשב רב הקשבנו לנאומיו כי להתפלל הוא עולה אלינו ולבקש רחמים על האנושות כולה, כי היא דוויה ורעבה ומסוכ־סכה וצמאה לשלום, לרווחה, לחרות ולצדק.

שואת עמי בדור האחרון הזהרה מרה היא, לאיזו תהום של התפרעות ואיבוד כל צלם האלוהים מסוגלה להוריד משטמת הדורות ושנאת הגזעים, אם לא תקום בעוד מועד רוח מטהרת לשים בפניהם סכר עולמים.

גם התקדמות המדע, אשר השליטה את האדם על רבים מכוחות הטבע ואשר עליה גאות דורותינו, מעמידה את האנושות בפני סכנות הרס וחורבן, כאשר לא שיער כל דור לפנינו. מלב עולם נישאת היום צפיה להתעוררות מוסרית רבה, שתרצה ותוכל לעצור בעד הרעה, לעקור רע ושנאה והשתלטות, להשכין שלום ולחתור לקראת קיום חזון נביאינו: והסירותי את האבן מקרבכם ונתתי לכם לב בשר — — ולא ישאו עוד גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה.

ארץ זו, שלתוכה הוא נכנס עתה, עדה חיה היא כי
חזון נביאינו על קיבוץ נידחינו לתוכה מכל כנפות הארץ
וחידוש קוממיותנו בתוכה כבתחילה, קם ומתחולל.

הנה מפה משתרע לפנינו עמק יזרעאל, שהפרה שדמותיו ועשרות רבות של ישובי עולים חדשים, בנויים על יסודות חירות, שויון וצדק מאירים את נופו, ואותות התחיה פרושים על פני כל ערי וכפרי ארצנו העצמאית. כאשר זכינו לכך כן איתנה אמונתנו כי גם חזון השלום העולמי והצדק החברתי אשר כל בני־האדם חותרים לקראתו, ואשר בישרו חוזינו — קום יקום. עתידה האנושות להיגאל ממצוקותיה ועינינו תחזינה העולם חסד ייבנה.

יהא בואו אלינו לברכה ולשלום.

דברי פרידה לאפיפיור

„הבוקר היה לי הכבוד והעונג לברך את אורחנו הרם, מיד עם היכנסו ראשונה לשערינו. הנה היום, בעברו על פני מרחבי ארצנו, ובהתייחדותו עם עדת מרעיתו, ודאי נוכח לדעת, כי דבריו הנשגבים בנאומיו של „השאיפה לצדק ולקידמה, שלא יהא רק מעין הפסקה זמנית של פעולות איבה בין עמים ובין מעמדות, כי אם יאפשר סוף סוף פריחה ושיתוף־פעולה של אנשים ועמים באווירה של אמון הדדי" — הם נחלת שאיפתו ותקוותו של כל העם היושב בציון. ידנו מושטת לשלום אל המדינות אשר מסביב לנו, ועינינו נשואות אל שלום־אמת בעולם, על יסוד אמון הדדי ויחסי כבוד מעם אל עם.

היום הואיל להעלות את הנבואה הקדומה. היא שהנחילה מפה לנו ולעולם את האמונה בהקמת שלום העולם, שהיא חיונית עכשיו עוד יותר משהיתה אי פעם. והיא גם שהראתה לנו את הדרך כיצד להגיע אל המטרה הנכספת הזאת. אותו מיכה המורשתי, שחזה לנו את היום בו „וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות", הוא גם שניבא „כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם ה' אלקינו, לעולם ועד".

„נברכהו בברכת: צאתך לשלום, ומירושלים עיר דוד, עיר השלום, ישא ברכה ושלום מקרב לב".

הנשיא — חבר־כבוד

אגודת עתונאי ירושלים, החזירה חוב של כבוד לחבר ותיק במקצוע, ותיק כל כך, אשר נכנס בשערי „המעצמה השביעית" כבר בגיל 13 — נשיא המדינה מר זלמן שזר.

לטכס, בו העניקה לו האגודה חברות־כבוד, לא שכח הנשיא ליטול עמו צרור דפים אשר הצהיבו מחמת השנים הרבות. היו אלה גליונות העתון אותו כתב והפיץ במו ידיו בעיירת מולדתו אשר ברוסיה. הנער זלמן רובשוב, היה מלקט את הידיעות מן הנעשה והנשמע בעיירתו בכלל ובחוגי הקהילה היהודית בפרט. היה מסגנן ידיעות, כותב רשימות ומאמרים. אפילו מן הפירסומת לא משך ידו, כדי לממן את הוצאותיו. הוא אסף מודעות בשביל עתונו וסגנן אותן למען המפרסמים. את העתון הוציא אחת לחודש וקרא לו על כן „ירחון". ששה גליונות הוציא משך מחצית השנה. כל מהדורה הופצה ב־60 טפסים. רובשוב הנער היה כותב כל גליון בכתב ידו, מן הכותרת ועד לאותה מודעה קטנה, בשולי העתון בן ארבעת העמודים המציינת את מחירו: 60 קופיקות „בארץ", ו־2 מארק „בחוץ־לארץ". כאשר שאלו אותו, מה משמעותה של „חוץ־לארץ"? השיב העתונאי הצעיר: „בעיירה הסמוכה". ואכן, היו לו מנויים בעיירה ההיא.

הנשיא, שהציג את ארבעת גליונות עתונו לפני הנוכחים סיפר, כי הם נפלו לידיו רק לפני שנה. היה זה בעת ביקורו בברית־המועצות, כאשר נפגש עם אחיו המתגורר שם. האח הפתיע אותו שעה שנתן לו את העתונים שהצהיבו לאחר ששמר עליהם במשך עשרות שנים.

על הרשימות והמאמרים בעתון, חתם בשבעה שמות־עט, אותם נטל מן התנ"ך. את העמוד האחרון היה מקדיש למודעות, באחד הגליונות פרסם על מחצית העמוד מודעה של איטליז..

יוצא פרשה ויקרא
ר"ח ניסן. תרס"ג

כתובתו
М. Столбцы
Минск. губ.
Госпо-ну. Л.
Рубашеву
Для С.

[illegible]

מחיר ברוסיה
לשנה - - - 60 ק.
לחצי השנה - 35 ק.
לשנה עם המשלוח 80 ק.
לחצי השנה - - 45 ק.
גליון אחד - - 7 ק.
בחו"ל
לשנה - - - 2 מארק
לחצי השנה 1 מארק
[illegible] הכתובה - 10 ק.

[illegible]

הדרדק

Гадардакъ

עתון דברי ארגון ציוני
יוצא בסטאלבצי ע"י העורך
והמו"ל ל. רובשוב.

[illegible]   גליון ד. №4.   יוצא בסטאלבצי

תוכן:

עד מתי [illegible]

[illegible]

כי [illegible] לא יכלו לשער [illegible] איך שכחים [illegible] אך [illegible] כי לארץ ישכחו את [illegible] ביום הסורים [illegible] כי אם בכל ימות השנה, ולא רק שכחו, כי אם גם [illegible] אשר [illegible] את [illegible] ואת [illegible], עם הישראלי אינו יודע בכל עת מי הם [illegible] ומי הם [illegible] את מי לדרך ואת מי לקחו. ועל כן יקרה כי [illegible] בפח [illegible] יותר טוב - [illegible] על [illegible]

שני דרכים, שתי [illegible]. כתת [illegible] ראהו דרך אחרת [illegible] אחרת. אך [illegible] הדרכים, הן רחוקות [illegible] כרחוק [illegible] הישראלי [illegible] כשה [illegible] ואינו יודע איך [illegible] הוא אינו יודע מי הוא [illegible] ומי [illegible] אך [illegible] את ספקותיו [illegible] ונחוש איך [illegible]. דרוש [illegible] דרכים [illegible] החפץ [illegible]

[illegible] הדברים [illegible] ביותר אשר [illegible] לא [illegible] שני [illegible]

[illegible] כל איש [illegible] ביו ארור [illegible] (עם) הישראלי. הוא [illegible] לפניו. [illegible]

[illegible]

בזנז הזנז-צאַר דיליג

קען יעדער קויפן: היטער, פוטער, קאַסטקעס, ענטיקעס, אַזוי אויך אין לאַגער צו זיין אַלערליי פּראָדוקטן: גאַלאָשן, קאַרשין, ווינפּעטריק, נאַפט, באַרין, קאָרינקע, אַגרעסין, יאַגעדס, פערטעלס און שוואַרצן. אויך קריגט מען ביי מיר צו זייער ביליגע פרייזן. אַלעס אויף פעסטע פרייזן. איך קען איך אַלעס! ווען ווען וועט מיר ברענגען אַלעס [illegible] אַריין [illegible]

М. Столбцы Минс. губ.
Г-жѣ Шимикъ Фрейдъ

הננו מברכים [redacted]
את הצלחת ...
תמר איזינסקי
עם בן זוגה
אליהו [illegible]
ליום חתונתם שתהיה ביום ג'
פ' ויקרא [illegible]
ידידים ומכירים

הננו שולחים את ברכתנו
להצלחת זוגת
קלרה [illegible]
עם בן זוגה
מרדכי סלוויצק
ליום כלולתם שתהיה ביום ג'
פ' ויקרא [illegible]
ידידים ומכירים

שירת הדבר.
ושמן קל [illegible]
[illegible]
[illegible]
אשר חיה לקול [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

מרדכי איזינסקי
אברהם [illegible]
[illegible]

[illegible] ביאליסטאק

הזמן יהוא [illegible] רובשוב.

תולדות העיר

מרדכי מכטיי / קורות היהודים בסטויבץ

לא קל הוא הדבר לכתוב רשימה על תולדות עירנו, בה בשעה שסטויבץ היהודית אינה קיימת עוד. ומלבד זה, אין לנו חומר, שנוכל לשאוב ממנו את הידיעות הדרושות לנו. זכר אנשי סטויבץ, בעלי המידות הטובות, הלב החם שתסס אהבה, חיים ויצירה, לא יסוף מזכרוננו ומן הנמנע הוא שיישכח וירד לתהום הנשיה.

אף כי איני סופר, ודוקא משום כך, בדלית ברירה רשמתי מה שנחרת בזכרוני וגם מה שסח לי אבי ר' אליהו ז"ל, השו"ב הישיש והקשיש בעיירה (נולד ב' דראש השנה תר"ט — 1848).

המצב הגיאוגרפי

בשטח של חולות הגדה הימנית של הנימן נמצאת סטויבץ, 30 קילומטר מערבה להתחלת הנימן ו־80 קילומטר מערבה למינסק. עד מלחמת העולם הראשונה השתייכה לפלך מינסק. כשנסללה מסילת הברזל מוסקבה־וורשא, באמצע המאה ה־19, היתה סטויבץ לתחנת רכבת.

אחרי המלחמה, בימי השלטון הפולני, שימשה סטויבץ תחנת גבול פולני־רוסי, בהימצאה בשטח הפולני 15 קילומטר.

בערך 250—300 מטר משפת הנהר צפונה, מתחיל שטח הררי, ורצועת הקרקע הפוריה והצרה נהפכת לקרקע חולית, בלתי פוריה לגמרי.

התושבים הנוצרים בני רוסיה הלבנה, עיבדו את השדות בשטח ההררי וכפי שלא יכלו להתקיים מעבודת אדמה בלבד, התפרנסו מעבודה נוספת ברכבת או במנסרה שבסטויבץ. כך חיו ונהגו גם איכרי הכפרים הסמוכים, שנמצאו בקרבת מקום של 5—2 קילומטר צפונה־מערבה לסטויבץ.

לעומת זה, הכפרים שנמצאו בגדה השמאלית של הנימן, כפי שאדמתם היתה פוריה ביותר, היו תושביהם ממלאים עפ"י רוב את שוקי העיירה בתוצרתם החקלאית.

שם העיירה

לא היתה עיירה כזאת בכל הסביבה, שהיו לשמה כל־כך הרבה גירסאות: סטויבץ, שטויבץ, סטולביץ, סטולפצי, סטולבצי וכדומה. מיסמך מכריע יחיד במינו היה גט (כידוע יש לרשום בגט שם העיר ואין לשנות את הכתוב בשם העיר אפילו באחת מאותיותיה). בגט היה רשום „סטופצי" ואם נתחשב בזה, כי העיר היתה אחת מערי רוסיה הלבנה ובשפה זו נקראה „סטאאופצי" והסיומת „י" מסולקת ביידיש (כמו ראמני — ראמען, ליאכאוויטשי — לעכעוויץ וכדומה), הריני משוכנע, כי נכונה היא הגירסא סטויפץ. סטויבץ באות (ב) בא מהזמן, שנסללה מסילת הברזל מוסקבה־בריסק וברוסית נקראה התחנה בשם סטולבצי, אולם בכל המיסמכים נזכרת סטולפצי באות (פ). הגירסא שטויפץ באות (ש), נובעת לפי דעתי מזה, שלסטויפץ היו באים גרמנים ויהודים היו נוסעים לקניגסברג, ובגרמנית נקראה האות (ס) לפני (ט) כאות (ש) שטויפץ.

מאימתי הופיע ישוב יהודי בסטויבץ?

לדאבוננו קשה לענות תשובה ברורה, כי אין לנו על זה מיסמכים מהמאה הקודמת. המיסמך היחידי הוא פנקסה של החברה־קדישא, בערך משנת תקכ"ח (1768), כשחדלו להשתמש בבית־העלמין הישן. הנני סבור, שהפסיקו לקבור בו את המתים עוד לפני כן, כי סבתי נפטרה בשנת תרל"ו (1876) וקברה היה כבר באמצע בית הקברות החדש. בפנקס אינם רשומים ולא נזכרים, אפילו דרך אגב, מקרים ומאורעות חשובים. הפנקס הופיע בצורת ספר פרוטוקולים ונרשמו בו בחירות גבאים, שחלו בחול־המועד של פסח. כמו־כן נרשמו שמות חולים ששונה שמם, מכירות שונות לחברה־קדישא וסדר הקברים, ז. א. זה קבור על־יד פלוני וכן הלאה. (מפליא שהמקרה היחיד שנרשם הוא בנוגע ל„מוכת עץ"...). שתי מצבות־עד היו קיימות בסטויבץ, שהוכיחו לדעת, כי הישוב היהודי היה קיים שם עוד לפני מאות בשנים, ואלו הן: א) בית הכנסת הקר, ב) בית הקברות הישן.

בית הכנסת הקר

כשעלה באש בית הכנסת הקר בקיץ 1902, סחו זקני העיר, כי התקיים לערך 400 שנים. (מובן, שזה לא היה מבוסס על מיסמכים, רק נמסר מפי זקנים בלבד). אין לקבוע, כי בית־כנסת זה נבנה כבר בשנת 1500, הן לפי גודלו, שהכיל מקום ל־500 מתפללים והן לפי מבנהו. עזרת הנשים נבנתה והוקמה משני הצדדים והגג היה בן 5 חלקים והשאיר רושם של תרנגו־לת החופפת בכנפיה על אפרוחיה. ארון הקודש היה מחוטב מלאכת מחשבת. יוצא מזה, כי בנין גדול ויקר כזה, אפשר היה לבנות רק אז, כשקהילה גדולה ואמידה היתה זקוקה לזה. אפשר להניח, כי בית הכנסת הוקם בסוף המאה ה־16, או

בראשיתה של המאה ה־17, כשהיה כבר בסטויבץ ישוב יהודי מבוסס.

בית העלמין הישן

אם מבית הכנסת הקר איננו יכולים לקבוע בדייקנות מתי נוסד ישוב יהודי בסטויבץ, הרי מבית הקברות הישן יש מקום להשערות יותר ברורות. זכורני, בעודי ילד, כי המצבות המעטות היו כבר שקועות למחצה באמצע בית הקברות, כתבן ונוסחאו־תיהן נמחו וטושטשו. לו ניתנה האפשרות לפענח את האותיות החצובות ותאריכי השנים, יכולנו להיוודע משהו. למשל, אימתי מתו האנשים, 100 שנים טרם שהפסיקו לקבור שם את המתים, אולם היה גם אז עדיין בלתי ברור לנו מתי החלו להשתמש בבית הקברות. זקני הדור היו אומרים, כי ראשיתו של בית העלמין הישן היתה בערך בשנת 1560—1570, מאתים שנה לפני הופעת פנקס החברה־קדישא בשנת תקכ"ח (1768). השערה זו כמעט נכונה ביסודה ועל זה יוכיח ויעיד השטח הגדול של בית־הקברות וכמו־כן ההנחה, שהישוב הקטן התרחב וגדל במשך השנים.

אבי ז"ל סיפר לי, כי ראה בעיניו פעם כתב־יד ובו היה כתוב: „סטופצי הסמוכה לשווערזנא". יוצא מזה, כי בשעה שקיים היה כבר בשווערזנא ישוב יהודי, כונן הישוב היהודי בסטויבץ את צעדיו הראשונים. מתקבל על הדעת באופן הגיוני, שקודם לכן היו מקברים את נפטרי סטויבץ בבית הקברות שבשווערזנא וכשגדל הישוב בסטויבץ קבעו להם בית־קברות משלהם. לא נטעה אם נסיק מזה ונקבע, כי היהודים הראשונים באו לסטויבץ במחצית הראשונה של המאה ה־16 ואולי גם קודם לכן.

התפתחותה של העיר

כאמור לעיל היתה שווערזנא קשישה מסטויבץ. ישוב יהודי היה קיים שם משנים. בשווערזנא עברה דרך המלך, שנמשכה מבריסק מזרחה והגדה השמאלית של הנימן, שהיתה פוריה ביותר, בניגוד לגדה הימנית — קרקע חולית, שיתרונה בזה בלבד, שהיתה סמוכה ליערות גדולים, מצד אחד ארצוכי, שווערינאווע מזרחה ומצד שני דערעווונע ו„נאליבאקער פושצע" המפורסמת, (שהצילה בשטחיה הגדולים והעצומים במלחמת העולם השניה הרבה יהודים מצפרני החיה הטורפת הנאצית).

אלה המתישבים שפסחו על שווערזנא הקיימת ונמשכו לגדה הימנית הריקה והחשופה של הנימן, היו לנגד עיניהם שני נימוקים והלא הם: א) היערות הגדולים הסמוכים; ב) הגדה השטוחה של הנימן.

עצים היו דברי יצוא חשובים לגרמניה, שנשלחו והועברו דרך הנימן המשתפך וזורם לים הבלטי. כפי שבגדת הנימן (במקום שנוסדה סטויבץ) היה „נמל" נוח ומתאים לאיסוף כל מיני חמרים, הובילו את העצים מן היערות לגדה זו. כאן קשרום ברפסודות ובדוברות שונות ושלחום לגרמניה. כל אלה שטיפלו בזה: הסוחרים, נציגיהם, פקידיהם, שומריהם ועובדיהם היהודים, התישבו בסטויבץ. הנימן שימש בתור נתיב מים לא רק לעצים בלבד, כי־אם גם לתבואה ולפשתן, שהובלו ונגררו בסירות גרר (בשם באַטן נקראו בסטויבץ) לגרמניה. מגרמניה הובאו כמובן סחורות שונות, וכך התפתח מסחר נורמלי ואינ־טנסיבי בין סטויבץ לבין גרמניה, ביחוד עם קניגסברג. הודות לזה חלה התפתחות כבירה בהתיישבותה של סטויבץ ואוכלו־סיתה גדלה פי מונים מאוכלוסית שווערזנא. לשיא התפתחותה הגיעה סטויבץ במאה ה־19, כשסללה רוסיה את מסילת הברזל מוסקבה־בריסק וסטויבץ היתה לתחנה ראשית (באראנוביץ בתור עיר לא היתה קיימת עדיין אז). היחסים עם העולם החיצוני השפיעו בהרבה על סטויבץ והעמידוה בשורה הראשו־נה של העיירות הסמוכות, לא רק במובן הכלכלי, כי אם גם בחיים התרבותיים היתה מפותחת יותר משאר העיירות שבס־ביבה. סטויבץ מינתה והזמינה לקהילתה כלי־קודש: רבנים, שוחטים וחזנים ממדרגה ראשונה וזה גרם לכך, שמערים גדולות באו והעבירו לקהילותיהן את כלי־הקודש הסטויבצאים. למינסק הועבר הרב ר' דוד טעוועלע, למעזריץ ה„משרת משה", למוסקבה הרב ר' מאיר נוח לעווין ואחרי גירוש מוסקבה הוזמן לווילנא, בתור מגיד העיר. מענינת היא העובדה, שעד 1904 לא נטמן בבית־הקברות הסטויבצאי אף רב אחד. גם הרב ר' אברהם יצחק משכיל־לאיתן זצ"ל (חותנו של הרב הראשי בפתח־תקוה ר' ראובן כץ זצ"ל) נפטר 3—4 חדשים אחרי בואו לסטויבץ מהתקפת־לב.

ההתפתחות הכלכלית

בהיות סטויבץ מוקפת יערות עצומים וגדולים, התפתח מסחר העצים. אם בכריתת עצים וגדיעתם טיפלו איכרי הכפ־רים, נעשו שאר העבודות על־ידי פקידים, סוחרים ובעלי־עגלות, שהובילו את העצים לשפת הנהר ורובם ככולם היו יהודים. את אלה, שהשיטו את הרפסודות לגרמניה, היה צריך לכלכל ולצייד בעוד מועד בלחם, גריסין וכו'. נסיעה כזו ארכה ונמשכה בערך 4—5 שבועות. ככה הופיעו בסטויבץ חנ־וונים ואופים, נפחים, בנאים, נגרים, חייטים וסנדלרים. — הישוב העירוני גדל והתפתח בצעדי און.

בית הקברות שנמצא אז בקצה העיירה צפונית מערבית נמצא אח"כ, עם התרחבות הישוב, בקצה הדרומי של העיירה. השוק נעשה למרכז מסחרי וכל בעלי המלאכה הסתדרו צפונה לשוק בשכונת היורזדיקה שהיתה כמעט כולה מיושבת עד החורבן ע"י בעלי מלאכה.

הישוב היהודי לא הסתפק במסחר העצים בלבד, כי גם פיתח עוד ענף חשוב ליצוא — תבואה ופשתן. בימים ההם ובימי ילדותי, שטו על הנימן סירות קיטור קטנות שהשתמשו בהן למסחר התבואה. על שפת הנהר בנו „באריזשעס" וסירות הקיטור סחבו אותן לגרמניה. לבניה זו נוספו בנאים, מנסרי עצים וקרשים — לבנין הסירות.

עם הופעת הרכבת וייסוד בתי מלאכה לתיקון קטרים וקרונות (דעפא) נוספו עוד כ־200 עובדים, שיחד עם משפחו־תיהם היו לקוחות רציניים בעיירה.

הודות לתחבורה של מסילת הברזל, יסד נחום ברוך רוזוב־סקי, בשנות השמונים או התשעים (של המאה האחרונה), בית־חרושת לגפרורים, שמסיבות שונות נסגר בשנת 1895. עם סגירת בית־החרושת והעברת בתי־המלאכה של הרכבת

לבאראנוביץ, בסופה של המאה האחרונה, התבססה הכלכלה בסטויבץ יותר על המסחר, יחד עם מעמד גדול של בעלי־מלאכה.

על התפתחותה וגידולה של האוכלוסיה היהודית במחציתה השניה של המאה ה־19, אנו מוצאים באנציקלופדיה היהודית־רוסית של ברוקהאוז־עפראן. שם נאמר בין השאר: „לפי הספירה העממית משנת 1847 הגיעה האוכלוסיה היהודית בסטויבץ ל־1315 נפשות. לפי הספירה משנת 1897 הגיעה האוכלוסיה הכללית בסטויבץ ל־3754 נפשות ומזה 2409 נפשות יהודיות".

ככה מתברר לנו, שהאוכלוסיה היהודית הגיעה לשיאה הגדול של 65% מהאוכלוסיה הכללית, וירידה גדולה מתחילה עם ההגירה מעבר לים, לצפון ודרום אמריקה, לדרום אפריקה ועם העליות לארץ־ישראל. בהרבה גרמה לזה גם מלחמת העולם הראשונה והשריפה הגדולה ב־1915.

מספרים מדוייקים אין לנו, אולם ניתן לשער, כי ב־1939 לפני מלחמת העולם השניה, הכילה האוכלוסיה הכללית 8 אלפים איש, וביניהם 2500 יהודים, ז.א. 31 אחוזים.

עלינו לציין בסיפוק רב, שעל־ידי ההגירה והעליה לארץ־ישראל, נמנע מר המוות והגורל הנורא ממאות ואולי מאלפים של צאצאי סטויבץ, שזכו להישאר בחיים ולראות במפלתו של צורר היהודים.

ראובן לוין קבוצת גבע / עיירתי סטויבץ

רשימתי זו מוקדשת לזכר בני משפחתי: אמי ז"ל רוזה לוין. אבי ז"ל דב לוין שמת בארץ בתמוז תרצ"ו. נקבר בגדרה. אחותי שרהביילה אייזנברג, ושלושת ילדיה שנספו: בתיה, צבי, אידה. אחותי מינה לוין. רעית־נעורי — לאה לוין ז"ל (לבית ברנשטיין), שמתה בקבוצת גבע בכ' טבת תשי"ח.

מקומה של סטויבץ בגיאוגרפיה של רוסיה

העיירה סטויבץ, (ברוסית סטולבצי) שבפלך מינסק שוכנת על גדות הנהר נימן, ומסילת־ברזל לה, שעד שנת 1913 נקראה בשם „מוסקובסקא־ברסטסקיה". בשנת 1913, לרגל החגיגה במלאת 300 שנה לבית מלכי „רומנוב" — שליטי רוסיה, שונה שם המסילה „לאלקסנדרובסקיה".

באביב היה הנהר נימן רוחבו כ־1½ קילומטר; בקיץ היה מצטמצם לרוחב של 75 מטר.

הגדה השניה של הנהר היוותה אחו גדול, שהשתייך בחלקו לנוצרים, חקלאי העיירה, והיו קוצרים בקיץ את החציר, שגדל שם לרוב. הקרקע כמעט אדמת מישור ומשום כך (עם הפשרת השלגים והקרח באביב) היה הנהר משתפך ומציף חלק ניכר של העיירה.

תחבורת העיירה עם הסביבה, שמעבר לנהר, היתה דרך מעברת עץ הנקראת פאַרום, שהיה משנה את צורתו לפי תקופת השנה. באביב, כשהנהר היה רחב היתה לגשר צורת דוברה ושט מקצה אחד לשני בסיוע של חבל, שהיה מתוח לרוחב הנהר; בקיץ עם הצטמצמותו של הנהר נקבע הגשר למשך כל ימי הקיץ.

העוברים בגשר העץ בכלי־רכב היו חייבים בתשלום מיוחד. ע"י הגשר היה ביתו של נח „פאראמניק" שהיה חוכר את ה„פארום" מהעיריה — וגובה דמי מעבר מהעוברים ושבים. זוכר אני יפה, שלא פעם, בהפשרת השלגים, הוקף ביתו של נח במים ונח היה מגיע לביתו בסירה.

כמו כן היה גשר ברזל גבוה מתוח מעל פני הנהר למסילת־הברזל. למטה היו עוברות רפסודות וגם אניות טיול קטנות (ברוסית פאַרוחודים).

אדמת הסביבה היתה ברובה חולית, זיבורית שבזיבורית. אני זוכר שגם אז, בלי זיבול אורגני או זבל ירוק (טורמוס) לא היה אפילו יבול בינוני. לעומת זה נתונה הסביבה בשפע של יערות, עצי אורן לרוב בשטח של קילומטרים שלמים מסביב לעיירה.

היערות בחלקם היו רכוש ממשלתי ובחלקם רכוש פרטי של בעלי־אחוזות. לפעמים היה היער רכוש משותף של כפר, ששימש בקיץ בתור מרעה לעדרי צאן ובחורף — לעצי־הסקה וגם לעצי־בניה.

תושבי העיירה והתעסקותם

העיירה מנתה כמה אלפי נפשות. כשליש מהתושבים היו יהודים. תוכנית הבניה של העיירה היתה מוארכת, במרכז היה כעין רבוע — הוא השוק. ממנו — רחובות לכל הצדדים. היהודים שכנו במרכז, בשוק ומסביבו. הנוצרים גרו בקצווי העיירה. משלח־ידם של היהודים היה בעיקר, מסחר ומלאכה. המסחר אף הוא התחלק: למסחר גדול — המסחר ביערות, כלומר, בעצי היערות...

מכירתם של יערות הממשלה היתה שונה ממכירתם של היערות, שבידי בעלי אחוזות. לפי החוק הממשלתי היו יערות הממשלה נמכרים לסוחרים לכריתה, בתנאי שהשטח הנכרת — יינטע מחדש בה בשנה. המטרה היתה — השמירה על שטח היערות. עצי היער היו נכרתים בחורף ומובאים לשפת הנהר נימן ומסדרים אותם בשורות. באביב עם הפשרת השלגים היו מורידים אותם לנהר וקושרים אותם לרפסודות בחבלי עץ רכים שזורים, שהיו קוראים להם (גרזלים) זרדים. ביום שוק היו האיכרים מביאים עגלות מלאות תוצרת זו. הרפסודות היו מפליגות עם זרם הנהר — לגרמניה (למכירה). רוב העבודות בעצים כגון: כריתה, הובלה, קשירת רפסודות והובלתן לגרמניה, היו נעשות ע"י איכרי הסביבה ובחלקן גם ע"י הנוצרים שבעיירה.

היהודים עסקו בעיקר בקניית עצי היערות ומכירתם בגרמניה. זכורה לי אפיזודה חד־פעמית על התארגנות סוחרי־היערות שבעיירה. יערות הממשלה היו נמכרים על פי מיכרז פומבי וכל המרבה במחיר — זוכה. ההצעות היו מוגשות סודית. במקרה שלפנינו נדברו סוחרי העיירה ועשו „יד־אחת", היינו, לא לעבור על מקסימום ידוע ובשביל הסוואה מעיני

השלטונות הגישו כל אחד מחיר שונה. כמובן שסוחר ידוע בעיירה זכה בעסק והוא מסר לעיירה את סכום הכסף, (שהיה מגיע לכמה אלפי־רובלים). העיירה צהלה ושמחה והכסף חולק בין מוסדות העיירה: גמילות־חסדים, חברה קדישא וכו' בהשתתפותו הפעילה של רב העיירה.

באביב עם הפשרת הקרח בנהר, היתה העיירה הומה מאנשים סוחרים, שבאו לקנות ומפועלים שעסקו ברפסודות ובהובלתן. תנועה זו השפיעה לטובה על המסחר, כי הפועלים מלווי הרפסודות הצטיידו במזון לכמה שבועות עד הגיעם לגרמניה.

בשנת 1906 הקים אליהו יונה קיטֶבִיץ מנסרה. חלק מהעצים היו מנסרים ללוחות ולקרשים והיו נשלחים ברכבת לדרומה של רוסיה. היו יהודים קבלני־משנה, שקיבלו מסוחרי היערות לנטוע מחדש את השטח שנכרת. מהשרשים העקורים — היו מפיקים זפת. מחלקי העצים, שלא היו ראויים למשלוח — היו מכינים עצי־הסקה, שהובאו למכירה בעיירה.

הזפת ועצי ההסקה — היוו דרגה שניה במסחר. היה זה המסחר הפנימי בתוך העיירה, בעיקר בשוק. באמצע היתה ככר מרובעת מוקפת כולה חנויות: מכולת, סידקית וכו' וכמו כן היו חנויות בבתים, שהיוו מסגרת לכיכר לריבוע של חנויות, שבאמצע השוק.

יום השוק התקיים לרוב ביום ראשון, שהוא יום המנוחה לנוצרים. איכרי הסביבה היו מביאים את תוצרתם למכירה ובהזדמנות זו היו גובים את שכרם השבועי בעד עבודתם ביערות ובעד הובלת העצים לנהר. גם על סוג קמעוני זה של המסחר היתה השפעת סחר היערות רבה, שהרי בתמורת עבודתם היו קונים בעיירה.

המלאכה העיקרית אף היא קשורה היתה בעצים, כי רוב בתי העיירה היו בתי־עץ, שנבנו בידי יהודים. עודני זוכר (לפני שהוקמה המנסרה המיכנית) איך ששני פועלים, עפ"י רוב יהודים ישישים ארוכי־זקן, היו מעלים את הבול כשני מטר מעל לקרקע. אחד היה עומד למעלה על בול העץ והשני למטה ובעזרת משור־יד היו מנסרים את העץ ללוחות. כמו כן עסקו היהודים בנגרות, בניה וריהוט וגם עשו אופנים לעגלות ולעבודות שונות. את התוצרת הנ"ל היו מכינים מעץ קשה יותר מאשר עץ האורן.

כן עסקו היהודים בחיטות, סנדלרות, נפחות וכדומה. מלבד זה היה יהודי אחד, שלמה חיים דער שלאסער, שגר ברחוב יורזדקה ע"י „הכנסיה הצהובה" ולו מסגריה ליצור מנעולי־דלתות, צירי־דלתות וכו'. עבדו אצלו כמנין פועלים. את התוצרת היה שולח לעיר המחוז מינסק. הרושם ממפעל המסגרות בעיירה דאז היה כמו מפעלי „פורד" בדטרויט שבארה"ב. הנוצרים שכנו בקצווי העיירה ובניני הגורן (שייַערן) שלהם, היוו את קצה העיירה, שמאחוריה השתרעו נחלאותיהם.

כיוון שהאדמה ברובה היתה זיבורית לא יכלו האיכרים להתקיים מחקלאות. לפיכך היו נעזרים במקצת מעבודות היער; מהם עבדו במסילת־הברזל וחלקם שרתו בפקידות הממשלתית. ליהודים לא היתה דריסת־רגל בשרותים הממש־לתיים.

משלוח־ידם של הורי

אבותי והורי אבי, הסבא הרצל והסבתא איטקה, גרו כולם יחד. זכורני, שסבי סיפר לי בילדותי, שהוא הגיע לתעודה ממשלתית כבעל מקצוע לעבודות עץ. ברוסית: „רעמעסלעניק" — בעל־מלאכה מדופלם.

אבי וסבי ז"ל היו בונים סירות גדולות (ביידיש בטלאק) אורכה של סירה 15 מטר בערך ורוחבה 5 מטר. את הסירות הנ"ל היו מכינים במשך החורף ובאביב היו מורידים אותן לנהר ומטעינים עליהן כל מיני סחורות ובתוכן גם חביות זפת ומשיטים אותן לגרמניה. באביב היו באים יהודים סוחרים מגרודנה וסביבותיה וקונים אצל הורי את הסירות, וכן גם סחורות שונות להטעינן.

כשהגעתי לגיל 13—12 החליפו הורי ז"ל את מקצועם. אבי ז"ל התחיל לסחור ביערות וסבי ז"ל — בחכירת אחוזות. בסביבתנו היה בעל־אחוזה, רווק, וַסיליבסקי שמו, והיו לו גם יערות. אבא קנה אצלו יער לכריתה והסבא חכר אצלו אחוזה. האחוזה היתה צעירה ונוסדה בעיקר על אדמה, שלפני כמה שנים היתה מיוערת. שם האחוזה טרי־לס (ברוסית: שלושה יערות).

באותה אחוזה גרו הסבא והסבתא ז"ל, ארבע משפחות של פועלים שנתיים, כמה פועלים רווקים שנתיים וגוי זקן — שומר־לילה. כל האוכלוסיה הכילה אולי 20 נפשות. סמוך לאחוזה זו, נמצאה נחלתו של שומר היערות של אותו בעל האחוזה. גוי גבוה היה ושמו איבן, ובחצרו כמה כוורות של דבורים. זוכר אני יפה כיצד נמשכתי בילדותי לראות כוורת ודבורים בתוכה. התגנבתי פעם דרך הגדר לראות איך השומר, בעזרת עשן מוציא יערות דבש. השומר הרגיש בזה, גער בי וגרשני משם בהזהירו אותי מעקיצות דבורים. לא ידע הגוי, השומר, וגם אני אז לא ידעתי, כי בישראל — אהיה לכוורן.

בקיץ הייתי בא להתארח אצל סבא באחוזה. ע"י היער זרם נחל (בהרבה יותר גדול מהירדן) ושמו היה סולא, זה היה פלג של הנימן. באביב עם הפשרת השלגים — היו משלחים את העצים הכרותים על פני המים הזורמים וכך היו צפים עם הזרם עד אותו המקום, שהסולא מתאחד עם הנימן. כאן היו קושרים את העצים לרפסודות. על־יד הפלג סולא היתה טחנת קמח גדולה, בת שלוש קומות, שהשתייכה למשפחה יהודית. שם המקום: נובו־פוליא. המשפחה היתה מבורכת בשמונה בנים ובת יחידה. המרחק מהאחוזה של סבי למשפחה היהודית הנ"ל היה כ־3 קילומטרים, סידרו „עירוב" וסבא היה הולך להתפלל במנין בשבתות ובחגים. גם אני נלוויתי לסבי, כשנזדמנתי להתארח אצלו בשבת או בחג.

כעבור כמה שנים עזב סבי את האחוזה הנ"ל וחכר אחוזה אחרת ושמה אוטמוט, שהיתה שייכת לאלמנה פולניה, בעלת־האחוזה. היו לה כמה בנות ובן זקונים — נער בגילי, בערך — בן 14 ושמו היה יאצעק. ברשות בעלת־האחוזה היה בנין מפואר, גן פירות ו־4 סוסים לנסיעות וטיולים וכמו"כ כמה משרתים.

בית סבא היה צנוע יותר. הוא רכש מבעלת־האחוזה את כל האינוונטר החי: 40 פרות, 7 זוגות סוסים ואינוונטר דומם: מחרשות, עגלות ועוד כלים חקלאיים שונים. שטח האדמה

היה כ־2000 דונם. כל המיכון החקלאי היה מכונת קצירה בעלת כנפיים, מכונת־דיש מונעת ע״י 4 סוסים ומזרה־יד. גם באחוזה הזאת האוכלוסיה היתה קטנה. כמה פועלים שנתיים בעלי משפחות ורווקים. הפועלים השנתיים היו עובדים בקיץ בשדה, ובחורף עוסקים בדיש. הגורן היה בנין גדול, שלתוכו היו מכניסים בקיץ את כל התבואה: שיפון, שעורה, שבולת־שועל, כוסמת, תלתן ועוד. מכונת הדיש היתה פרימי־טיבית והיא רק הפרידה את הקש מהגרעינים. בכדי שיתקבלו גרעינים נקיים — היו מעבירים את הנדוש — במזרה, שהיה מונע בידיים. לאיסוף התבואה והחציר בקיץ — היו באים פועלים למאות. גברים קצרו בחרמשים את החציר באחו, נשים קצרו במגלים את הדגן.

הורי ז״ל גרו בעיירה. בתקופה, שאבי עסק במסחר יערות, היה נוסע לכל ימי השבוע אל היער. היה לו שם מיבנה, ששימש לו משרד. בלילות לן אבי אצל סבי (היער היה סמוך לאחוזה). סוס מיוחד היה לרשות אבי ובכל יום שישי חזר הביתה. הסבא והסבתא היו באים אלינו עפ״י רוב ביום ראשון — יום השוק. היו מבלים בביתנו כל היום, מצטיידים במזון ובמצרכים אחרים לכל ימי השבוע וחוזרים לפנות ערב לאחוזה, שנמצאה במרחק של 15 קילומטר מהעיירה. אמי ז״ל ניהלה גם חנות מכולת בביתנו, והגויים בשכר עבודת ביער — היו קונים בחנותה מצרכים שונים.

השריפות בעיירה

מכיוון שבתי־העיירה היו רובם בתי־עץ, פרצו בהם דליקות מרובות, ובכל דליקה נשרפו חלקים גדולים של העיירה. בזכרוני נחרתה — תמונת המקום אחרי אחת השריפות, כזכר לחורבן היו מזדקרים מכל בית, התנור, הארובה והלבנים המפוייחות. המראה היה מחריד, והרי אני בעצמי ממש אוד מוצל הנני — ככה אמי ז״ל, היתה מספרת. בהיותי תינוק בן כמה ימים, פרצה שריפה בעיירה ולא פסחה גם על ביתנו.

בלילה הראשון של השריפה, לנה אמי ז״ל אתי בבית־הקברות, שמחוץ לעיר, בדרך לכפר זימנויה. אני זוכר את התקופה, שבה נשרף ביתנו ברחוב ווילנא (ווילנער גאַס). בדליקות, במידה שהספיקו להוציא מטלטלים מהבית, היו סוחבים אותם על פי רוב מחוץ לעיר. היות ורחובנו הקביל לרחוב השני של הנהר נימן, יצאנו כל בני המשפחה עמוסי חבילות לשפת הנהר.

כשסחבנו את המטלטלין לנהר, פגש אותנו יהודי בהול ונדהם (באידיש קוראים לזה „אַ צעטומלטער־ייד״) ושאל אותנו לאן פנינו עם החבילות שבידינו? ענינו לו: — לנהר. זעקה התמלטה מפיו: גזלנים, הנהר בוער! (גזלנים, דער טייך ברענט).

בקשר לשריפות זכורה לי אגודת מכבי־אש (די פאזשארנע קאמאנדע). מפקד מכבי־האש היה יהודי גברתן ושמו שמואל טוניק. יהודי עממי, אבל במראהו וביחוד בתלבושתו הרשמית כמפקד מכבי־האש (דער נאצאלניק פון דער פאזשארנע־קאמאנדע) היה דומה יותר לקוטוזוב (הגנרל הרוסי בזמן פלישת נפוליאון לרוסיה), מאשר ליהודי.

הרבה מאורעות, אשר אירעו בעיירה לא נודעו לפי תא־ריכי התרחשותם, אלא לפי מנין השריפות. מאורע זה קרה אחרי השריפה הגדולה ש... וכו׳... כתוצאה מהשריפות הנ״ל התחילו להקים בתים מלבנים, שנקראו באידיש מוֹיעֶרס —

משפחת ראובן לוין

בתי־אבן. כשעזבתי את העיירה גרנו בבית לבנים בשוק, אבל כתבו לי, שבקיץ הראשון בהעדרי מהעיירה, פרצה שריפה גדולה ובה גם ביתנו נשרף, כלומר רק הגג, כי הבית הוקם מלבנים.

אחרי השריפה הזאת בנה אבא ז"ל בית מעצים ברחוב מינסקער. אבל את הבית הזה לא ראיתי כבר, רק בני העיירה והורי ז"ל, שעלו לארץ, סיפרו, שהיה זה בית גדול ויפה.

רחצה בנימן

כשלמדתי בחדר אצל אברהמל המלמד, היינו רצים בקיץ בהפסקת הצהרים ישר לנהר. בכדי להרוויח זמן היינו מתחילים לפשוט את בגדינו עוד ברחובות העיירה. בני־העיירה, רובם ידעו לשחות. היינו שוחים ע"י גשר העץ 'הפּאַראָם), במקום שהיו עוברים בעגלותיהם איכרי הסביבה ליום השוק בעיירה. הגויים היו מצטלבים בקפוץ הילדים למקום העמוק ביותר.

חוויה מיוחדת היתה לנו להתרחץ מתחת לגשר הברזל הגבוה, שעליו עברו רכבות וגם רכבות־טיול. לא פעם השליכו לנו, לשוחים בנהר למטה, דברים טובים מרכבות־הטיול. בגיל יותר מבוגר, היינו מבלים בלילות בשיט־סירות. בתחילה היינו מתאמצים ושטים — בעזרת משוטים — נגד הזרם, בחזרנו נחנו, כי הסירה שטה בכוח הזרם, גם בחורף היה הנהר מקום בילוי נעים להתחלק על הקרח.

מקומות טיול

בשבתות אחה"צ היינו (הנוער) מטיילים ליערות, שמסביב לעיירה. משני צידי מסילת־הברזל לכיוון מינסק, היה היער (זדבוריה) יער אורנים. היינו מבלים בו במשחקים; באיסוף תות־שדה פראי למאכל. ע"י היער היה כפר באותו השם. היינו קונים אצל האיכרים מזונות: לחם שחור, חמאה, שמנת וחלב חמוץ קר. יער שני היה גם כן על־יד מסילת־הברזל, בכיוון לוורשה ושמו „דער סיניאווער־וואלד". בדרך ליער הזה היינו סרים לביקור בעיירה השכנה סווערזנה. היו לנו שם חברים וחברות.

בשבת לפנות ערב היה מקום הטיול בשוק מול בעלי־הבתים, שגרו בשוק כמו: מלבין, צרנוגובובסקי ועוד... מהשוק היו ממשיכים ע"י „הכנסיה הלבנה" (דעם „ווייסן קלויסטער") לרחוב מינסק ומשם לרחוב צר המכונה: „די בירזשע" ולתחנת הרכבת. היינו מסתכלים בנוסעים, שהיו עוברים ברכבות־פאר, ביחוד התרשמנו מעמי אסיה: יפאנים, סינים, שאז עוד היו להם צמות ארוכות לראשיהם.

התנועה הציונית עד 1913

נולדתי בעיירה סטויבץ באביב שנת תרנ"ה (1895). כשהייתי בן כמה שנים התחיל ר' וועליע ז"ל ללמד אותי כתיבה־תמה. כל כתב־יד של אחד התלמידים, אשר מצא חן בעיניו, היה מכניס לכובעו. ביידיש קראו לזה (אַפּיר) כלומר, דוגמא לכתיבה תמה. כך נאספו הרבה גליונות כתובים בכובעו וכיון שר' וועליע קרח היה, נצטהבו הגליונות מרוב זיעה ויושן. בגיל עשר בערך, התחלתי ללמוד בחדר אצל אברהמל המלמד, שהיה שכננו ברחוב ווילנא.

זוכרני, שלמדתי חומש, תנ"ך ואפילו גמרא בבא־מציעא עד בר־המצוה. קיבלתי במשך שנה — שיעורים פרטיים אצל מורה פרטי. אח"כ בחדר־מתוקן (עברית בעברית). לצערי אינני זוכר את שמו של הרבי, רק זוכר אני, שהיה יהודי רגזן והיתה לו בת לא שפויה בדעתה.

כשהגעתי בערך לגיל 13 — נוסד אז בעיירה בי"ס עירוני ממשלתי רוסי (גאראדסקוייה אוצילישצע). נתקבלתי לביה"ס הנ"ל וסיימתי אותו כעבור ארבע שנים. הנני זוכר, שלמדתי לטינית וגם עזרתי דרך אגב לאבי בניהול חשבונות ובכתיבת מכתבים רוסיים לבעלי האחוזות.

חברי בעיירה, היו ברובם אלה, שלמדו בבתי־ספר תיכוניים בעיר המחוז מינסק. כמה משמותיהם שמורים בזכרוני: וועליע רוזובסקי, לייבעלע חנה שרה'ס, שלמדו בבי"ס למסחר, עוד אחד, הירשל שיינדילס (דניליביץ) למד בבי"ס בנסביזש. בכלל רחוקים היינו מתנועה כלשהי ובייחוד מהתנועה הציונית, שהיתה עדיין חלשה מאוד. הנני זוכר יפה כיצד הכריחו חברי „פועלי־ציון" את גבאי בית־הכנסת הישן (למשפחתנו היה שם מקום קבוע) לקיים בו אזכרה לד"ר הרצל ז"ל, שנפטר אז.

בין הפעילים בתנועת „פועלי ציון" בעיירה היו: פינה בשמו הארוך, פינה — יוסקה־בערקע העניעס, דער בעקער, והשני זלמן רובשוב (שזר). מרץ רב ועבודה רבה השקיעו השניים, שעמדו בראש מפלגת „פועלי־ציון" בתקופת המהפכה הראשונה ברוסיה, בשנת 1905, וביזמתם יסדו ואירגנו את ההגנה העצמית היהודית בעיירה (ברוסית סאמואובאַראָנַה).

בעיירתנו התהלכו שמועות. שביום שוק ידוע, בעת שהאיכרים באים לעיירה ינסו לפרוע פרעות ביהודים. ובאמת, היה נסיון כזה. כשיצאו איכרי־הסביבה מוסתים מהכנסיה, ניסו לשדוד, אבל יריה בודדת של אקדח, הבריחה את כל האיכרים מהשוק וכמטורפים נסו הביתה.

בשטח החינוך הציוני פעל הרבה המורה לעברית יוסלביץ. הוא הינך דור של דוברי עברית וחלק מהם נמצא עכשיו בארץ, גם בנים לו בארץ. אחד הבנים ובת אחת חברים בקבוצת דגניה ב'.

בראש תנועת ה„בונד" בעיירה עמד הירשל סימקעס דער בונדאוועץ, כך קראוהו בעיירה. חברי ה„בונד" היו מכנסים את אסיפותיהם ביערות, שמסביב לעיירה באופן בלתי ליגלי.

שני אחים היינו. במשפחה הייתי מקובל, כנער שאוהב עבודה חקלאית ומשום כך קראו לי דער גוי — להבדיל מאחי יצחק ז"ל, ממנו קיוו, שיהיה רב בישראל. ואמנם למד בישיבת מיר.

בקיץ ולפעמים גם בחורף, בעת חופשת לימודים מבית־הספר, הייתי מבלה באחוזה אצל סבי. אהבתי לעבוד בשדה ואמנם למדתי מהגויים עבודות חקלאיות: ידעתי לקצור בחרמש, לחרוש בסוסים, למדתי להעמיס אלומות שיפון על עגלה, ידעתי לקצור במכונת קציר בעלת כנפיים. הגויים התפלאו והיו אומרים: „הא־כיצד, שיהודי יודע לקצור בחרמש"!?

האחוזות של סבא, שימשו לי מקום להכשרה חקלאית. גם ידעתי לרכב על סוס. סבי העריך מאוד את עזרתי, ומשום כך גידל בשבילי סייחה יפה וקישט אותה באוכף יפה כדי, שאוכל

לרכב עליה ולעזור לו בהבאת פועלים בקיץ. היה מעיר אותי עם אור הבוקר והייתי רוכב לאחד הכפרים להביא משם פועלות קוצרות במגלים. חזרתי לאחוזה רוכב בראש מחנה של כמה מאות פועלות. ובשעת הצורך הבאתי מאות פועלים.

בסביבה היו הרבה בעלי־אחוזות ובכפרים היתה התחרות קשה על רכישת פועלים חקלאים בעונה הבוערת, אבל הם נמשכו ברצון לאחוזתו של סבא, שלא קיפח שכר עבודתם ודייק בזמן התשלום.

בחורף שנת תרע״ג (1913) הגיע מארץ־ישראל בן עיירתנו דב אפשטיין (כיום בראשון־לציון). בעיירה קראו לו (ברל יצחק שמואלס). באותו זמן התקיימה בביתנו התיעצות משפחתית והוחלט שאני אסע לארץ־ישראל על מנת לרכוש נחלה בשביל הורי לכשיודקנו.

דב אפשטיין נשא אשה בעיירה ובתחילת שנת 1914 נסענו ארבעתנו לארץ, דב אפשטיין, אשתו, גיסו ואנכי. אגב אני הייתי הצעיר (הפועל) השלישי, שעליתי ארצה. לפנינו עלו יצחק ברנשטיין (בר), כעת ח׳ במושב כפר־יהושע, ואחריו דב אפשטיין.

בקיץ שנת 1914 פרצה מלחמת־העולם הראשונה ובילבלה את כל התכניות. הורי ז״ל התרוששו, כי השלטונות הסובייטיים הפקיעו את כל רכושם וכשבאו אלי ארצה לגבע בשנת 1934 הגיעו בחוסר כל.

אבי ז״ל חי בארץ כשנתיים. נפטר ובא לקבורה במושבה גדרה. אמי ז״ל מרוב געגועים לבנותיה בגולה חזרה לפולניה בשנת 1938 ושמה נספתה בידי הנאצים עם כל משפחתה ובני העיירה.

מרדכי מכטיי / בפרוץ מלחמת העולם הראשונה

הכרזת המלחמה הראשונה וצו הגיוס הכללי שפגע בעירנו כמו בכל ערי רוסיה, היו מהלומה כבדה לסטויבץ. כלכלת העיר, במישרין ובעקיפין היתה מושתתת על סחר העצים עם גרמניה. הענף הזה שימש מקור פרנסה לא רק לראשי המסחר, אלא גם לכל העובדים בעבודות הלואי שלו, כגון: סוחרי הזרדים, קושרי הרפסודות, העגלונים — מובילי העצים מהיערות וכו׳. לכל אלה נטרפה ספינתם ונגדע מטה לחמם. הנימן, שהיה מקור יניקה לרוב אנשי העיר, בכל ימות השנה, להוציא את חדשי החורף, הנימן הזה שותק פתאום. הרפסודות מונחות כאבן שאין לה הופכין. התכונה הרבה וחדוות העשיה נעלמו מחופיו ורק סוחרי העצים, שכל הונם היה מושקע ברפסודות הזנוחות עכשיו, באו לנהר לבכות על עברם.

לעומת זאת מעטות היו המשפחות שנפגעו מהגיוס למלחמה.

עבר אך זמן קצר ואנשים התרגלו כבר למצב החדש שנוצר והתחילו מסתגלים לתנאים החדשים. האופטימיות המושרשת בלב מרבית האנשים, שביטויה הקולע היא האימרה: „גם זה יעבור", עשתה את שלה, הפצעים התחילו להגליד והתקוה לסיומה המהיר של המלחמה נתנה עוז ומרץ לפתח מקורות פרנסה אחרים ולהמשיך בחיים החברתיים והתרבותיים כלפני המלחמה.

הדליקה בשנת 1915

מאז ומתמיד, כמעט מיום היווסדה, היו דליקות מראות בלתי נפרדים מתמונות העיר. אפילו חשבון השנים והאירועים של בית זה או רובע אחר, היה לפי הדליקות, אבל אסון מחריד כזה עוד לא ראתה סטויבץ. ביום כ״ה סיון תרע״ה, 5 ביולי 1915, לערך בשעה 11 בבוקר פרצה דליקה במנסרה של קיטייביץ, מחוץ לעיר, ליד בית־הקברות החדש. הייתי עסוק בהוראת תלמיד, כשלפתע שמעתי צילצול פעמון הכנסיה, המזעיק לעזרה בשעת דליקה. כהרבה אחרים רצתי מיד לכיוון הדליקה. כשעה בערך עמלנו שם עד אשר הצלחנו לאתר את האש והתחלנו כבר חוזרים הביתה כאשר נתגלתה לפנינו תמונה מחרידה: כל העיר אחוזה להבות. רוח חזקה העבירה את האש מבית לבית, שהיו בניני עץ וגגותיהם שחיפי עץ. שלוש אגודות כבאים — ממינסק, מברנוביץ וממיר, באו לעזרה ונבצר מהם להשתלט על האש, כי הרוח שמה לאַל את כל מאמציהם. תוך שלוש שעות נשרפו כמעט כל בתי המגורים של היהודים במרכז העיר ומסביב לו. ניצלו רק בתים ספורים של יהודים ורוסים בקצווי העיר. רבים הוציאו מטלטליהם מן הבתים אל חוף הנימן, אבל גם אותם ליחכה האש. כשמונה־מאות מיבנים לערך עלו באש, ויושביהם נשארו ללא קורת־גג. אפילו על החנויות בלב השוק, שהיו בריחוק של שישים מטרים מהבתים, לא פסחה האש והן — על כל סחורותיהן היו למאכלת אש. רוב רובם של אנשי העיר יצאו נקיים מנכסיהם.

הואיל והבתים שרדו לא יכלו להכיל את כל הנשרפים, מצאו יתרם קורת־גג בסוורזנא הסמוכה. החיים הכלכליים כמעט ששותקו לגמרי. לא פחות גרוע מהמשבר הכלכלי היה המשבר התרבותי. בקושי רב השיג אלתר יוסלביץ חדר לבית־ספרו, אבל המצע היה קצר מהשתרע. בתנאי צפיפות של מצב חירום, יכול היה החדר הזה לכנס לכל היותר — כעשרים תלמיד.

אשר אכסלרוד, מבלי יכולת להשיג מעון לבית־ספרו, נאלץ להסתלק מזה ולחפש מקורות פרנסה אחרים. התלמוד־תורה שנמצא בעזרת־הנשים של בית־הכנסת הגדול, נשאר אף הוא ללא קורת־גג, כי כל בתי־הכנסת, פרט לזה שבקצה העיר, עלו באש. ו„לעזרת הנשים" של בית־כנסת זה עבר הרב לגור. במקום כמאתיים ילד וילדה, שהיו לומדים בכל בתי־הספר, נקלטו עתה רק כעשרים והשאר הלכו בטל. אם נוסיף, כי הספריה, גאוותה של סטויבץ, נשרפה כליל אף היא, נמצא שהעזובה הרוחנית היתה חמורה יותר מהמשבר הכלכלי.

הֹוָה עַל הֹוָה

חברות הביטוח שילמו במשך זמן קצר את סכומי הביטוח הנשרפים כבר התכוננו להקמת הריסותיהם, כשפתאום בא

מכשול ממקום שלא פללו לו. במשך ימי קיומה ידעה סטויבץ דליקות ושיקום מבלי שנזקקו לקבלת רשיון בנייה. העובדה שתוך כמה שעות עלתה באש עיירה שלמה, הניעה, כנראה, את שלטונות פלך מינסק, לאסור בניית בתי עץ בלי רשיון. אך מתן הרשיונות הוקפא עד לעריכת תכנית כללית חדשה של העיר. כידוע טחנות המשטר הצארי טחנו לאט לאט — ועדה הלכה וועדה באה והתוכנית לבנין העיר טרם הושלמה. הוחמצה ההזדמנות לקימום הריסות העיר, כי בינתיים התחילה הנסיגה הגדולה של הצבא הרוסי והתקדמות הצבא הגרמני, שהגיע עד ברנוביץ, מחד גיסא, וירידת ערך הרובל מאידך גיסא, גרמו ששום איש לא חשב כבר על שיקום. בהתחשב עם המצב הזה, התירה הרשות, לאשרם של אנשי העיר, הקמת מבנים זמניים של קרשים. רבים ניצלו דבר זה והקימו להם צריפים, אם כי היו קטנים ועלובים, הקלו במעט על קשיי הדיור, כי אחרת היתה העיר מתרוקנת מרוב תושביה.

עודנו שרויים בדאגותינו, ומהמחוזות המערביים של רוסיה, התחילו נוהרים רבבות פליטים מזרחה. לסטויבץ הגיעו על עגלותיהם וסוסיהם, שהופקרו כאן על־ידם מאין קופצים עליהם. זמן רב לא התעכבו בעיירה והמשיכו דרכם ברכבת. מראם העלוב ונישולם המהיר ממקומות ישובם והריסת מעמדם, העלו בלב אנשי סטויבץ את הפחד מפני אותו גורל איום — נדידה ונטישת עמלם ורכושם וכי גם עיירתנו עלולה להיהפך לשדה קרב.

החזית שהתקרבה ותעלולי המצביא הראשי של צבאות הצאר — ניקולאי ניקולאיביץ, בגזרו צו גירוש על היהודים תוך 24 שעות, מגזרת החזית, בעלילת ריגול לטובת גרמניה החרידו את יהודי סטויבץ. נתוסף לזה גם הפחד מפני הקוזקים, שהיו ידועים לשימצה בשל אכזריותם.

שלשת הגורמים הללו, הביאו רבים לכלל החלטה לעזוב את העיר ויפה שעה אחת קודם. זאת קיבלו וקיימו הלכה למעשה, אך חלק נכבד מהם שלחו רק את נשיהם וטפם למינסק והם נשארו במקום עד יעבור זעם.

העזיבה אחרי הדליקה היתה כאין וכאפס בהשוואה לנהירה מזרחה כעת. רק מתי מספר נשארו בעיר ומהשיכבה הנאורה לא נותרה נפש אחת. עוזבי העיר לא העלו על דעתם, כי עלולה סטויבץ להינתק ממינסק על־ידי תיחום קו גבול חדש בין פולין ורוסיה. אנשים ספורים הצליחו לשוב, כמו אחי אהרון ומשפחתו, אלתר יוסילביץ וילדיו, משפחת קיטיביץ, משפחת מרגולין ועוד כמה אנשים, שאינני זוכרם בשמם. אלה שלא ניצלו את ההזדמנות עד 1922, כבר לא יכלו לחזור בשל סגירת הגבול.

המצב החריף יותר, כאשר רב־העיר — ר' יואל סורוצקין ז"ל הוגלה לעיר סרטוב שבמרכז רוסיה. עם גלות הרב, ומחלתו — שלא קם ממנה — של השוחט השני ר' שלמה ליברמן ז"ל, הוטלו כל דאגות העיר (מבחינה רוחנית), על שכם אבא ז"ל. היה זה נטל כבד מדי בשבילו, בהתחשב בגילו. כבן שבעים היה. הוא נתקל בקשיים למצוא מנהיג רוחני. אי־אפשר היה להזמין אחר, כי הרי הרב סורוצקין לא עזב את העיר מרצונו הטוב וכל עמלו בנידון זה היה לשוא. „הקב"ה מקדים רפואה למכה" — אימרה זו נתקיימה בנו. בשלהי 1915 בא לסטויבץ ממערב רוסיה הלבנה, פליט, אברך צעיר, צנוע ונחבא אל הכלים. אברך זה נקרא בעיר בכינוי „האברך מקוסוב" ונודע אחר־כך כ„חזון איש" זצ"ל. דאגת הפרנסה היתה על אשתו, שטיפלה בחנות לאריגים והוא ישב יומם ולילה על התורה והעבודה. למרות צניעותו, ואולי דוקא בגלל זה, משך תשומת לבו של אבא וכשתהה על קנקנו וראה כי גדול בישראל ובעל מידות תרומיות לפניו, וברצותו להמשיך את מסורת הרבנות בסטויבץ שעל כסאה ישבו מאז ומתמיד גדולי הרבנים ברוסיה, התחיל לשדלו לקבלת כס הרבנות אך נתקל בסירוב מוחלט.

אחרי מהפכת פברואר 1917 ברוסיה, פנה אבא לרב סורוצקין, שיחזור והלה התחמק באמתלאות שונות. אפילו כשכס הרבנות נשאר פנוי, עמד ה„חזון איש" בסירובו והבהיר, שאיננו רוצה לעשות את התורה קרדום לחפור בו. בקושי עלה בידי אבא ז"ל להשפיע עליו, שיעזור לו בשיקום המקווה שנשרף בזמן הדליקה ואף זאת, אך ורק מפאת „טהרת המשפחה", שהיא אחד מעיקרי הדת.

בדלית־ברירה המשיך אבא ז"ל בנשיאת העול עוד כשנתיים לערך. כשנפטר השוחט השני ר' שלמה ליברמן ז"ל, הכתירו חלק מאנשי העיר את בנו ר' יהושע ליברמן הי"ד, כרב. לאבא היה זה רצוי, כי השתחרר בכך מן העול שרבץ עליו.

מהפכת אוקטובר, שבעקבותיה ניתן לכל חיל ומלח לעשות דין ומשפט מהיר, בהשתמשו בנשקו כרצונו — הפילה פחד לא ישוער על אנשי העיר, על־כן, כמעט שקדמו בברכה את כיבוש העיר על־ידי צבאות ווילהלם השני, למרות זה שלפני כן פחדו גם מהם פחד מות. נתברר שזה היה פחד שווא. הכובש הגרמני דאז, בניגוד גמור לכובש במלחמת העולם השניה, התנהג באדיבות, לא העסיק את האוכלוסיה בעבודות מלחמתיות, לא הטיל מסים וקונטרי־בוציות ולא התערב בחיי האוכלוסיה.

התקדמות הגרמנים מזרחה היתה מהירה וכעבור זמן קצר הם כבשו את אורשה שליד מוהילוב. עם הכיבוש הזה נפתח קשר התחבורה עם וורשה ומינסק, — שתי הערים שלפני המלחמה איתן סחרה סטויבץ.

גם ההגבלות נגד היהודים מימי הצאר בוטלו ולכן המצב הכלכלי של העיר השתפר והגיע למצב תקין.

אלה שעברו למינסק — זמנית — חזרו, והעיר התחילה להתמלא, אם־כי טרם הגיעה לממדיה שמלפני המלחמה. אנשי העיר היו שבעי־רצון מחילופי השלטון, הואיל ושיחרר אותם מהגבלות הצאר ומאימת הטרור האדום, שהשתולל אז ברחבי רוסיה.

פולין — מדינה עצמאית

עם תבוסת הגרמנים בשנת 1918, קמה לתחיה מדינת פולין. בקיץ 1919 התקדם צבא פולין מזרחה ובמיבצע בזק כבש את מחוזות מערב רוסיה הלבנה עם בירתה מינסק בראשם. כשנה לערך שלטו הפולנים ומלבד השלטת השפה הפולנית לא הכניסו כל חדש.

בקיץ 1920 התחילה רוסיה בהתקפת נגד. בראש הצבא העומד הגנרל הצארי ברוסטוב, שהוציא כרוז לאומני (שלא ברוח המהפכה) לחיילי הצבא האדום וקרא אותם לגרש את הפולש הפולני מאדמת רוסיה. ההתקפה הזאת הצליחה מעל המשוער והצבא האדום התחיל ללחוץ על הפולנים, שנסוגו ונעו מערבה כלעומת שבאו. בנסיגתם השתוללו החיילים הפולניים ובעיקר התעללו ביהודים שנזדמנו בדרכם. כך למשל פגעו באחי אהרון הי"ד, שבאולר גזז חייל פולני חצי זקנו. אחר־כך נכנס לבית מרדכי ברנשטיין, שדד והוציא משם סל ביצים. במקרה יצא אבא ז"ל מן הבית והלה זרק עליו את הסל. עם צאת אחרון הפולנים מן העיר נשמו היהודים לרווחה.

הלחץ הרוסי היה כה חזק, עד שבמשך כמה שבועות הם עמדו במבואות וורשה וכבר הכינו ממשלה קומוניסטית לפולין. ברגע האחרון ממש התאושש צבא פולין מהמהלומה הגדולה שהצבא האדום הנחית עליו. על גדות הויסלה הובס הצבא האדום ונסוג באותה המהירות שהתקדם בה וביום 3 באוקטובר 1920, בהושענא־רבה תרפ"א, הגיעו עד סטויבץ.

יום קשה היה היום הזה ליהודי סטויבץ. עוד לא הספיקו לשכוח את השתוללות הפולנים לפני כשלושה חדשים, בנסיגתם, ששדדו מכל הבא ליד, כעת חששו שמא החיילים הרוסים הנסוגים ילכו בעקבות קודמיהם והמעט שנשאר בידם לפליטה, גם כן ייעלם. החששות התנדפו עם נסיגתם, במקום לשדוד ולבוז בז, היו החיילים הרוסים נכנסים לבתים ומבקשים משהו לאכול. זכורני — חמותי הכניסה קדירה גדולה מלאה תפוחי אדמה וכל חייל שנכנס קיבל 2־3 בולבוסין והסתלק בהבעת תודה. אחד מהם, חושבני שהיה רעב מאד, כשקיבל את מנת תפוחי האדמה ביקש תוספת, אבל האחרים אמרו לו: „חבר, צריך להשאיר משהו גם לבאים אחריך".

לעומת זה: לאחר שעתיים, כשהתחילו חיילי צבא פולין להיכנס העירה, היה ראשית מעשיהם לחפש בבתי היהודים — בולשביקים. הם חיפשו אותם במגרות ובכיריים וכל דבר שמצא־חן בעיניהם — לקחו. כשבוע ימים לערך חיו בפחד מביקורי השוד שהיו עורכים, גם ביום וגם בערב. אחר־כך, כשאנשי החזית הקדמית נעו מזרחה, הבאים אחריהם כבר היו יותר ממושמעים ונשמנו לרווחה.

עם תום המלחמה

הרבע האחרון של שנת 1920 לא הכניס שינויים בחיי העיר. הסכם שביתת הנשק שנחתם בנובמבר לערך, הכניס רק מרגוע זמני, אבל המחר היה לוטה בערפל והפחד מהתחדשות מעשי האיבה גרם למצב של מתיחות מתמדת.

שינוי לטובה חל רק עם חתימת חוזה השלום בין פולין לברית־המועצות. לפי החוזה הזה נקבע קו הגבול עד 12 קילומטר מזרחה מסטויבץ ואילו העיירות רקוב, וולמה ורוביזביץ, היו ממש על הגבול. גישת העיירות הנ"ל אל הרכבת דרך קוידנוב, בוטלה, שכן היתה האחרונה מעבר לגבול.

כתוצאה מהתיחום הנ"ל היתה סטויבץ לתחנת רכבת יחידה לעיירות הללו. סטויבץ נקבעה כמרכז נפתי, שבה קבעו השלטונות את מושבם. תושבי רקוב, איבניץ, וולמה ורוביזביץ הנזקקים לשלטונות הנפה, היו באים לסטויבץ. מצב זה סייע להעלאת סטויבץ לכעין מרכז־מסחרי בזעיר־אנפין, של העיירות הנ"ל. פתיחת מחסנים סיטונאיים למכולת ע"י זימל חיטוביץ, ואשר אכסלרוד הי"ד — איפשרו לסוחרי העיירות הנ"ל לערוך את קניותיהם בסטויבץ ולהינתק כמעט לגמרי מהתלות בברנוביץ, שתפסה את מקומה של מינסק שמעבר לגבול.

בשנים הראשונות

למרות זה, שבשטחי פולין האתניים השתוללו חיילי הגנרל הלר מפוזנן, שהצטיינו בפעולות אנטי־יהודיות, היה המצב בסטויבץ הוגן למדי. חושבני שזה היה הודות למושל הנפה הרוזן הוטן־צ'פסקי, תושב קוידנוב, שהיה בעל השקפות ליברליות והיה מעורב עם היהודים. לכן, נראה לי, לא מצא את מקומו באדמיניסטרציה בזמן הריאקציה. יחסו הליברלי איפשר למאות יהודים להימלט מהטרור האדום, ששלט אז ברוסיה. המוני אנשים (קרי: יהודים), הבריחו את הגבול והגיעו עד סטויבץ. למושל הנפה היו סמכויות ניכרות למדי, בתוכן, הענקת מקלט זמני לפליטים וגם מתן דרכונים להם, לחוץ־לארץ.

עם כל מוכי הגורל הללו, שנאלצו לעזוב את מקום מגוריהם, על כל אשר להם, התנהג המושל בליברליות. אם הצהירו שמדינת פולין היא להם רק תחנת מעבר, היה מטיל עליהם קנס סמלי על הברחת הגבול ובמשך יומיים היה מוציא להם דרכון לחוץ־לארץ, עם זכות שהייה בפולין למשך כמה חדשים, לארבעה—ששה בממוצע, כדי שתהיה להם שהות לבוא במגע עם קרוביהם בדבר כרטיסי נסיעה.

למניעת הסתאבותה של האדמיניסטרציה ע"י מתן שוחד, קבע מושל הנפה, שבפליטים יטפלו אך ורק מוסדות מהימנים. בוורשה נוסד ועד לטיפול בגולים מרוסיה ואוקראינה, בשם „הועד האוקראיני" ע"י נח פרילוצקי ז"ל. נתמניתי כנציגו בסטויבץ ובתפקידי זה עלה בידי להסדיר מאות פליטים. במשך שעות מספר שיחררתי אותם וכבר היו חופשיים. אפילו במקרים, שהמשטרה תפסה את האומללים והביאה אותם לנפה, בכדי לקבל צו לגרושם, עלה בידי לשחררם.

בסטויבץ היתה הנהלת העיריה (בת 3 אנשים), ממונה ע"י מושל הנפה. ראש העיר וחבר ההנהלה — פולנים, וסגן ראש העיר — רוסי לבן. בשיחה עם המושל הבאתי לפניו את מורת־רוחה של האוכלוסיה היהודית, שאיננה מיוצגת בהנהלת העיר, על־אף זה שאוכלוסיתה היא יותר משליש התושבים. כעבור זמן קצר נקראתי אליו והודיע לי, שבדעתו למנות אותי, בתור חבר ההנהלה. הסברתי לו, כי דברי לא נאמרו מטעם אישי וכי נציג היהודים צריך להיבחר על־ידם. החוג היחידי המאורגן היה סניף התאחדות הסוחרים היהודים. המושל פנה אליו בענין זה והואיל וההנהלה לא רצתה להחליט על דעת עצמה, קראה לאסיפה כללית של כל תושבי העיר היהודיים, לבית־הכנסת הגדול ופה אחד נבחרתי לתפקיד זה. כעבור כמה ימים קיבלתי את המינוי הרשמי. עובדה זו קבעה תקדים, כי בהנהלת העיריה צריך להיות יהודי אחד. התקדים נשתמר בכל הבחירות, עד לפרוץ מלחמת העולם השניה ועמה חיסול השלטון הפולני.

רבנים

מ. צינוביץ / א. הרב ר׳ דוד טעבלי

נולד בטורעץ על־יד מיר (מחוז נובהרדוק) בשנת תקנ״ד, לאביו ר׳ משה. בהיותו כבן ט״ו נמצא כבר בישיבת וואלוזין ויצק מים על ידי הגאון ר׳ חיים, מייסדה של ישיבה זו. ר׳ דוד טעבלי כותב לנו בעצמו על־כך: „ויהי בימי עלומי בהיותי כבר חמיסר, אנכי בדרך נחני ה׳ בית אדמו״ר הגאון החסיד רבנו חיים. שמה קבעתי תלמודי בישיבתו אשר משם יצאה תורה והוראה לכל סביבותינו, שמה ינקתי משדה תבונתו ומזיו חכמ־תו אורו עיני ומאתו קיבלתי דרכי הפלפול והעיון הישר להבין ולהעמיק בש״ס ופוסקים לאסוקי שמעתתא אליבא דהילכתא עד אשר סמך ידו עלי״ (בהקדמתו לספרו „בית דוד״).

בגיל כ״ד רואים אנו את ר׳ דוד טעבלי בתור מלמד גפ״ת (גמרא, פירוש רש״י ותוספות), בבית העשיר „הקבלן״ המ־פורסם שמעון זימל הלוי עפשטיין בבוברויסק, בלמדו את בנו של הנ״ל יהודה אידל (אביה של פאולינה וונגרוף מחברת ספר זכרונות מענינים על תקופת ילדותה בבריסק דליטא עיר מגורי אביה). יהודה אידל הודות לימודו, שקיבל מפי מורו ורבו זה, היה בעל־בית למדן. מספר הוא בספרו התורני — „מנחת יהודה״ (שחיבר כבר בעברו לגור בווארשה), על „הרב החריף מו״ה טעביל״, שנתפרסם אח״כ ל„גאון ולתפארת בישראל״ והיה אחד „מתלמידי קמאי הגדולים״, אשר בישיבת מורו הדגול ר״ח בוואלאזין „ולקחו מר אבא למורה לפני בשנת תקע״ז והכרתי מעלתו הגדולה וסרתי למשמעתו ולימודי היה ברור בהעמקה גדולה ולמדנו יחד כמה מסכתות לפי דרכו. אחר זה התחלנו ללמוד את הש״ס יחד בסדר למיגריס והדר למסביר בכדי להג־דיל את בקיאותנו״.

סמוך לאותו זמן היה ר׳ דוד טעבלי לאב״ד סטויבץ, מקום שם פעל לברכה עד שנת תר״ט. כבר בסטויבץ נתפרסם כגאון הדור, פנו אליו מקרוב ומרחוק בעניני הלכה חמורים ומסובכים, ביחוד בעניני אישות, גיטין והיתרי עגונה. בין הפונים אליו בהלכה או נמלכים בו בזה היו אפילו שני הרבנים־הגאונים המפורסמים, הר׳ יחיאל העליר אב״ד וואלקאוויסק, בעל „עמודי אור״ ור׳ אליעזר יצחק פריד אב״ד ור״מ בוואלוזין (משנת תקצ״ט). ר׳ דוד טעבלי הרביץ תורה לבחורי חמד בתקופת רבנותו בסטויבץ. בין תלמידיו אלה יש לציין את שני הרבנים המפורסמים ר׳ יהושע העליר מקאיידאנוב, שהיה אחר־כך אב״ד פאלאנגען וטעלז בליטא ושאר בשרו ר׳ אברהם שמואל, שהיה אחר־כך לרב בסקידל (פלך גרודנה), באיישישוק ורוסייני.

בשנת תר״ט נתקבל ר׳ דוד טעבלי כ„מד״א״ („מרא דאתרא״) בקהילת מינסק, שנחשבה אחרי ווילנא כעיר היהודית הגדולה ביותר בכמותה ואיכותה, בכל רחבי ליטא ורייסן (רוסיה־הלבנה) ואשר פעלו שם לברכה מו״צים ורמ״ים גדולי תורה מובהקים ועשרות מבעלי־בתיה הצטיינו אף הם בלמד־נותם המובהקה.

בשנת תרי״ד הופיע חיבורו הראשון של ר׳ דוד טעבלי „בית דוד״, המכיל חלק „מתשובותיו״ בהלכה, שזכה להפצה גדולה בקרב רבנן ותלמידיהם. מעניינת ענוותנותו הגדולה של ר׳ דוד טעבלי, שעם כל גדולתו כבר אז כגאון הדור וכמו״צ ראשי במינסק, מצא לו לנכון לקבל הסכמות לחיבורו זה, מאת שני המוצ״ים הרשמיים המקומיים שבמינסק ר׳ משה צבי בן המד״א הקודם, ר׳ ישראל היילפרין ור׳ משה שמואל בן יצחק פינעס.

כן מופיעים בהסכמותיהם לחיבורו זה שלושת הרבנים־הגאונים ר׳ יוסף אב״ד בסלוצק (אף הוא תלמיד ישיבת וואלא־זין), ר׳ יום־טוב ליפמאן אב״ד במעזריטש (אחר־כך אב״ד בביאליסטוק, מחבר הספר „עונג יום־טוב״) ור׳ יצחק מאיר פדובה אב״ד בבריסק דליטא.

ר׳ יום־טוב ליפמאן, שהיה יליד מינסק, קורא את ר׳ דוד טעבלי, „הרב הגאון הגדול אשר שמעו הולך וגדל במדינתנו בתורתו ויראתו״. ר׳ יעקב מאיר פדובה כותב עליו: „ואנכי ידעתי היטב כבוד הרב־הגאון שיחיה, מכמה שנים, ר׳ דוד הגדיל לעשות לו שם בארץ וגדול הוא בתורה וידיו רב בעומקה של הלכה ונהר פלגיו ממקום קדוש יהלכון וממקור מעין החיים נובעים מתלמידים מובהקים אשר שתו בצמא מים טהורים מהגאון המפורסם כ״ש מו״ה ר׳ חיים מוואלוזין נ״ע״.

יש עוד לציין את הסכמתו של הגאון ר׳ שמואל אביגדור תוספאה, הקורא על המחבר: „הגאון הגדול בחידושיו הנעי־מים והיקרים הפליא עצה, הגדיל תושיה ברוב עומק ובפלפול עצום תבונתו ורב שכלו בשו״ת נכוחים וישרים למוצאי דעת״.

ר׳ דוד טעבלי הצטיין גם כדרשן מובהק וכידען גדול בשדה החקירה הדתית ובספרי הוגי דעות משל חכמי ספרד. דבר זה ידעים אנו מחלק הדרשות המצורף לספרו „בית־דוד״ הנ״ל. מתגלה הוא לפנינו בזה כבעל מחשבה נפלא היורד ומעמיק בדברי חז״ל ומסבירם לפי רוח היהדות המקורית. כמה פעמים

מביא הוא שם מדברי רבו ר׳ חיים, שלפי דבריו קיבל ממנו את דרך הדרוש לאורה הנכון.

לחשיבות גדולה זכה גם חיבורו השני „נחלת דוד״, שיצא לאור שלוש שנים אחר פטירתו (תרכ״ד). חיבורו זה אף הוא מחולק לשניים: חלק שו״ת וחלק המכיל מקצת מביאוריו וחידושיו על שתי המסכתות בבא קמא ובבא מציעא. אף לחיבורו הזה צירף המו״ל (חתנו הרב חיים שאול הורוויץ, זה שייסד אחר־כך ישיבת „מאה־שערים״ בירושלים) הסכמות מגדולי ליטא, ביניהם: מר׳ יוסף הסלוצקאי, ר׳ יעקב צבי מקלנבורג, בעל „הכתב — וקבלה״ אב״ד דקניגסברג, ר׳ יצחק אלחנן ספקטור אב״ד נובהרדוק וקובנה. נימוקו בזה, (מסביר לנו חתנו הנ״ל), שהמחבר בעצמו בחייו, למרות גדולתו לקח הסכמות לספרו הראשון הנ״ל, כדוגמת הגאון ר׳ משה סופר (בעל ה„חתם סופר״), שכותב על הגינותו של נוהג זה בהקד־מתו לספר „שערי תשובה״, שעל ה„שולחן־ערוך אורח־חיים״. בחלק שו״ת הזה נראה לנו הגאון ר׳ דוד טעבלי, שאם־כי „מתנגד״ היה לפי גידולו וחינוכו, החשיב בהרבה את האדמו״ר הגאון ר׳ מנחם מענדיל מליובאביטש בעל ה„צמח צדק״. בסימן ל״א שבתשובותיו הנ״ל, בענין גט, כותב הוא עליו: „הרב המאור הגדול, הגאון המפורסם עין העדה רבא דעמא, מדברנא דאומתיה, קדוש יאמר לו ולכל הנלווים בצלו צל החכמה והיראה״.

יש לציין, כי בשני חיבוריו הנ״ל אנו רואים את ר׳ דוד טעבלי כנוטה קצת הצידה ממסלולו הלימודי של מו״ר רבנו חיים. מנסה הוא בכמה מקומות (ביחוד ב„נחלת דוד״ על ב״ק וב״מ) להראות את כוחו בפילפולים מחודדים, לארוג ולטוות קושיות ותירוצים מסוגיות שונות; אבל בדרך כלל לא הרחיק לכת מדרך רבו, המשמשת לו קו ומשקולת לחידושי הגפ״ת שלו, על שתי המסכתות הנ״ל. בחדה״ת המובאים לפעמים בשם מורו ורבו הנ״ל, מעמיד הוא אותנו בעקיפין על דרך לימודו של ר׳ חיים ב„שיעוריו״, שהשמיע לפני תלמידי ישיבתו בוואלוזין. בקשר לשייכותו של ר׳ דוד טעבלי לקהילת סטויבץ, יש לציין את חתנו הרב משה יהודה לייב, ששימש בפניו בהוראה בסטויבץ והוא זה שעמל אחר־כך בהדפסת ספרו „בית דוד״ הנ״ל, ונהיה אחר־כך מו״צ בקהילת מינסק.

על ר׳ משה יהודה לייב בן שמואל, שאף הוא היה יליד טורעץ, כותב עליו חותנו ר׳ דוד טעבלי, כי הוא „רב גדול גמיר וסביר, שעמו המתקתי סוד ללון בעומקה של הלכה ברוב מהתשובות הנדפסות, כי רב גדול ומובהק הוא, בקי בש״ס ולו יד ושם בעיון וסברא ישרת כאשר הוריתי ועליו סמכתי, שיצאו הדברים (הנדפסים) בלי שום סייג וטעות. וגם הוא קיבל עליו רוב הטורח והעמל להיות נודד במקומות ולעסוק במלא־כת הדפוס. זכרה לו אלו־ה לטובה״.

ר׳ דוד טעבלי נפטר בשנת תרכ״א בגיל ס״ז. הספידוהו בקהילות ליטא הקרובות והרחוקות ואף בעתון „המגיד״ באה ידיעה מיוחדת על כך.

תלמידו, הרב המפורסם ר׳ יהושע העליר הספידו בהספד חם ונרגש, שבו מתואר גודל ערכו של הנפטר והדברים מוב־אים באחד מספריו, ובין השאר דברי הערכה אלה: „זה לא מכבר נעדר מאתנו רבי רבי, מורי מורי, הרב הגאון המפורסם מוה״ר דוד טעביל מד״א דק״ק מינסק, ששימש לפני ולפנים אצל מאור הגולה, הגאון החסיד מוה״ר חיים זיע״א בוואלוזין וידע דרך הפילפול עמדו לאסוקי שמעתתא אליבא דהילכתא בסב־רות נכונות ופשטא דתלמודא באופן נעלה לברר וללבן שיטת ה„ראשונים״ ז״ל באורך, ברוחב ובעומק בכל אשר הראה טעמו לשבח בספרו היקר „בית דוד״. כן בדרושים נפלאים מתוקים מדבש מנופת צופים ונחמדים למאד ככל פרשת הדברים אשר בספרו שם״.

אחרי פטירתו השאיר ר׳ דוד טעבלי בן זקונים בגיל שנתיים ומחצה. זה היה בנו ר׳ יצחק, שנולד מאשתו השניה בת ר׳ יהושע אב״ד טשאוס (פלך מוהילוב) בהגאון ר׳ עקיבא ר״מ סלוצק ובוברויסק, שאף הוא נמנה בין תלמידי רבנו ר׳ חיים בוואלוזין. ר׳ יצחק זה נתגדל בבית גיסו בעל אחותו ר׳ משה יהודה לייב הנ״ל, נשא לאשה את בת הרב שאול פדובה, אב״ד וורונבה, בריינסק, פולוצק ווילקומיר ונהיה למו״צ ראשון במינסק (השני אחרי הגאון המד״א ר׳ אליעזר רבינוביץ), הצטרף לתנועת „המזרחי״ ונפטר במינסק בשנת תר״ף.

ב. הרב ר׳ שמחה שמואל

בעולם התורה מפורסם רב זה בחיבורו „משרת משה״ על ה„יד החזקה״ של הרמב״ם, בו הוא מתגלה לפנינו כחריף ושנון, שאין דוגמתו בין רבני הסביבה הקרובה והרחוקה וכבעל הגיון והבנה דגול והמתמצא בנבכי החקירה והפילוסופיה הדתית של חכמי ישראל בתקופת ימי הביניים. הספר „מורה נבוכים״ היה שגור בפיו. ר׳ שמחה שמואל היה גם דרשן בחסד ומחונן בעט סופרים ובסגנון עברי מליצי־מקורי משלו, שהנהו למופת בזה גם לגבי סופרים מובהקים. בשיטתו ההגיונית בלימוד התורה ובכללי הש״ס הקדים הוא את הרב הגאון ר׳ יצחק יעקב ריינעס מלידא.

בתור רב בסטויבץ אנו רואים אותו, לפי ספרו הנ״ל, בשנות תר״ח—תר״ך. בתרכ״א — כרב על כסא הרבנות במעז־ריטש שבפולין, כממלא־מקומו של הגאון ר׳ יום־טוב ליפמאן היילפרין, שעבר משם לביאליסטוק. ברם לא שפרה עליו שבתו של ר׳ שמחה שמואל בעיר הפולנית הנ״ל, בעטין של רדיפות ומריבות נגדו מצד חסידים מסויימים ומו״צ מקומי אחד, והוא נפטר שם בדמי ימיו בתרכ״ז.

בשבועון העברי „הלבנון״ מהשנה הנ״ל (שנה ד׳, מספר ט״ו) מובאים דברי הערכה מעניינים על אדם גדול זה.

בספר „נחלת אבות״ להרב לוי אובצינסקי (ווילנא תרנ״ד) כתוב על הרב ר׳ שמחה שמואל: „רב גדול ומפורסם, אוצר הוראה, בא בחידושי תורה ושו״ת עם הגאון ר׳ יחיאל העליר בספרו „עמודי אור״ (סימנים ד׳, פ״ג).

בתקופת רבנותו של ר׳ שמחה שמואל בסטויבץ, היה סמוך

על שולחנו חתנו הרב ר' יחיאל מיכל שלוש שנים ועבר עמו יחד מסטויבץ למעזריטש, מקום שם שימש בפניו ברבנות.

ר' יחיאל מיכל היה יליד סלוצק לאביו ר' ישעיה. היה גדול בתורה, ידען בחכמת הקבלה ובקי גדול בחקירה ובפילו־סופיה. כדוגמת חותנו הנ"ל ידע על־פה ספרי הפילוסופים, ספרי „מקובלים" וספר השל"ה הקדוש.

היה לרב בקונסטנטין (מחוז ביאלי דליטא) ואח"כ בנובי־מינסק (מחוז ווארשה). נרדף ע"י החסידים בגלל ליטאיותו. בעולם התורה ידוע חיבורו שו"ת „גלי ים" (פיעטרקוב תרע"ב). השאיר בין כתביו המרובים, ספר „אור ישראל", על ספר ברא־שית.

ג. הרב ר' בנימין בן שמואל

נולד בנובהרדוק. התחנך בישיבות במינסק. נשא שם לאשה את בתו של נגיד תורני נכבד, שכילכל ישיבה על חשבונו במינסק ופיזר מהונו לאביונים. ר' בנימין למד ולימד בישיבה הנ"ל ובבית־המדרש החדש, שע"י בית־הכנסת הגדול במינסק עשר שנים שלא על מנת לקבל פרס, וכמה חידושים אשר נתחדשו לו באמירת שיעוריו באהלי התורה הנ"ל, הם מת־קופת הימים ההם, שהיה סמוך על שולחן חותנו במינסק.

בשנת תר"ד הוזמן ר' בנימין לרבנות בקהילת זעבין הס־מוכה למינסק. כעבור תשע שנים אחרי זה, נבחר לרב בברעזי הסמוכה לבריסק דליטא, מקום שם פעל לברכה שבע שנים. בתרכ"ג נתקבל לרב בראיגרוד (פלך לומזה). בהיות העיירה הנ"ל על גבול פולין־פרוסיה וסמוכה לליק, והיה שם בימים ההם בית דפוס עברי (על־יד דפוס העתון העברי „המגיד"), ניתנה לו הזדמנות מתאימה להדפיס שם את ספרו „שארית בנימין" חלק ראשון, המכיל חידושים על המסכתות „ברכות" ו„פסחים" וכן דרשות והדרנים על סיומי הש"ס, משניות וסיום כתיבת ספר תורה.

בהסכמת הגאון ר' יום־טוב ליפמאן היילפרין (בעל „העונג יום־טוב"), על ספרו זה, כותב הוא על מחברו: „אשר מכיר אני אותו מימי עול ימיו (במינסק) ועוצם שקידתו כיונים על אפיקי הש"ס, ועתה תהיה דעתו להדפיס חידושים על כמה מסכתות... ונכון לראיה להחזיק בידו לקבל חיבורו להגדיל תורה ולהאדירה".

לא עברו ימים מועטים לאחר הדפסת ספרו הנ"ל, שמעו ושמו הטוב של ר' בנימין מגיע לקהילת סטויבץ ונתקבל שם לאב"ד בתור ממלא־מקומו של הגאון ר' שמחה שמואל, שעבר מסטויבץ למעזריטש שבפולניה.

בשנת תרל"ב־תרל"ג עולה הרב ר' בנימין בר' שמואל מסטויבץ לירושלים ונתמנה תיכף להיות אחד מדייני האשכנ־זים בבית־הדין של עדת „הפרושים", בראשותו של האב"ד הגאון ר' מאיר אויערבאך בעל ה„אמרי בינה".

בשנת תרל"ה הדפיס ר' בנימין בירושלים את החלק השני של ספרו „שארית בנימין" הנ"ל, שעוטר בהסכמת שני הרבנים הראשיים של ירושלים עיה"ק — ר' אברהם אשכנזי הראשון־לציון (החכם „באשי") של העדה הספרדית בארץ־ישראל ור' מאיר אויערבאך — רבה של העדה האשכנזית.

חיבורו השני הנ"ל מכיל חד"ת על מסכתות גיטין וקידושין, הדרן על משניות, בצירוף מדור מיוחד, חלק הדרוש על ראש השנה, שבת שובה, יום־הכפורים, „ארבע פרשיות" ושבת הגדול.

בספר זה מובאים גם חד"ת ממה ששמע בתקופת לימודו בישיבה במינסק ממורו ורבו ר' מנחם מאן, המתואר כ„גאון, צדיק וחסיד". רב זה היה גם מורו ורבו של הגאון ר' יום־טוב ליפמאן היילפרין הנ"ל ובהסכמתו על חלק א' הנ"ל, שמח הר' יום־טוב על זה, שהמחבר דנן יהיה בדעתו להדפיס בחיבורו זה „דברים אשר שמע מפי הרב הגאון החסיד והעניו מו"ה מנדיל מק"ק מינסק, וכל בי הני מעליתא יפוצו בישראל".

בסוף חלק ב' נמצאים שני עניינים בדברי היתרי עגונה והמשא־ומתן ההלכתי, שהיה לו בזה עם „הרב הגאון המפורסם בקצוי ארץ וימים רחוקים" ר' יצחק אלחנן אב"ד קובנה. (ר' בנימין מילא מקומו ברבנות ברעזי הנ"ל) וכן עם „הגאון המפורסם ר' יוסף מסלוצק". ר' בנימין שימש זמן רב כרב מר"צ בירושלים עיר הקודש. שם נקרא על שם מקום רבנותו האח־רונה — ר' בנימין הסטויבצאי ושמו מופיע בהרבה תקנות וחתימות בבית־דין הנ"ל.

ד. הרב ר' מאיר נח הלוי לוין

נולד בשנת תקצ"ד בברעזי (הסמוכה לבריסק דליטא) לאביו הנכבד, הנגיד, ר' שמשון רפאל, שהתייחס למהרש"א ז"ל ולעוד אישי תורה מפורסמים. ר' מאיר נח קיבל חינוך תלמודי מובהק והצטיין עוד בילדותו בכשרונותיו המופלאים. בגיל י"א היה בקי בעל־פה בסדר „מועד" ומפרשיו ובעוד זמן־מה הצטיין בלימודה של תורה בבקיאותו הנפלאה, בשכלו העמוק ובפקחותו הגדולה. בחן אותו פעם הגאון ר' יעקב אב"ד דקארלין, בעל ה„משכנות יעקב" ויחזה בו עתידות כרב בקהילה גדולה. כבן י"ד היה לתלמידו המובהק של הגאון ר' יעקב מאיר פדובה בבריסק דליטא וכעבור שלוש שנים הוסמך על־ידו לרבנות. בהיותו סמוך על שולחן חותנו הגאון, החריף ר' אלעזר יצחק פריד אב"ד ור"מ וואלוזין התקדם בבקיאותו התל־מודית (התחתן בגיל ט"ו) וכיהן בקודש בקהילות מפורסמות בישראל.

רבנותו הראשונה היתה באיוויניץ (תרי"ח—תרכ"ב), משם עבר לסטאביסק (פלך לומזה). בהיותו שם רצתה בו קהילת

פרושניץ, אולם קהילת סטאביסק סרבה לוותר עליו. בענין זה היתה דין־תורה לפני הגאון הצדיק ר׳ אברהם לנדא אב״ד דציכאנוב וזכתה בו סטאביסק. בשנות תרל״ג—תרמ״ו היה רב בסטויבץ. בתרמ״ו נלקח אחר־כבוד להיות רב רוחני של קהילת מוסקבה החשובה (כממלא־מקום שאר־בשרו הגאון רבי חיים ברלין). בשנת תרנ״ד היה לאב״ד בוואלוזין (במקומו של הגאון הנצי״ב) ועזר בהרבה לשיקומה מחדש של הישיבה הגדולה דשם, אחרי שנסגרה בשנת תרנ״ב מטעם הרשות הרוסית. בשנת תרנ״ו היה ר׳ מאיר נח למ״מ־מו״צ (מגיד מישרים — מורה צדק) בווילנא ונפטר שם בשנת תרס״ד.

על פעולתו המבורכה של הרב מאיר נח בסטויבץ, כותב מר יוסף הורוויץ ב„הצפירה״ משנת תרמ״ה (1884 מס׳ 50) את הדברים דלהלן:

„הרב הגדול ר׳ מאיר נח, השוכן כבוד בתוכנו, במקום תורתו שם חכמתו ובמקום כשרונו לדון ולהורות, שם שאר רוחו לכל עניני הכלל. גם זוכה הוא לשני עולמות, העולם הישן והעולם החדש, ומקרב רחוקים בזרועו, והודות לרב החכם הזה שורר שלום בעיר ואין פרץ ואין ריב״.

אולם יחד עם זה מביע הכותב הנ״ל דאגתו ודאגת בני סטויבץ, בקשר לזה ש„אך כעת נשמע כי מאסקווא נשאה עיניה אל הרב וגם הוא השיב אהבה אל חיקה, ונכון הוא לעזוב את סטאלבצי ולהמירה באחותה הבכירה והטובה ממנה״. והכותב הנ״ל חושש, שמסיבת דבר זה „תתעורר הדאגה פן יפלו למשו־אות כל משטרי העיר וכבר נראה פרץ נבעה בחומת השלום״.

בקשר לזה פנה הכותב מעל העתון „הצפירה״ לבני „עדת מאסקווא להניח לקהילת סטאלבצי את הרב אשר בו תתפאר״. אולם כפי הידוע לא התחשבו בזה אנשי מוסקבה ותודות למאמציה עבר ר׳ מאיר נח לוין כרב למוסקבה.

בתור רב במוסקבה עשה ר׳ מאיר נח רבות לגיבוש חיים קהילתיים בעיר מגוונת ומנומרת זו. הוא השפיע על כל החוגים והשכין שלום בין כל המפלגות ברחוב היהודי. הוקירוהו והעריצוהו גם הגבירים המפורסמים ותודות להשפעתו הגדולה עליהם הוא ניצלם לטובת שתדלנות ועסקנות ציבורית יהודית וכן להתרמתם למוסדות התורה והחסד בקהילות ישראל, שבת־חום המושב היהודי ברוסיה. ביחוד היו לו מהלכים אצל האחים המיליונרים לבית פוליאקוב וינצלם לטובת עניני הציבור. היה מתמסר לפעולה לשם ביטול והקלת חוקים וגזירות על הפרט ועל הכלל והושיט מלוא עזרתו הנפשית והאישית ל„שדרים״ של מוסדות ציבור וליחידים שהיו מתדפקים בשערי מוסקבה לעניניהם. הוא שם גם לבו לחיזוקה של תורה במוסקבה. ייסד שם שתי חברות ש״ס ובאחת מהן הגיד הוא בעצמו „שיעור למדני״ לנכבדי חברה זו, שביניהם נמנו גם הלמדנים ר׳ ברוך פריידנברג, ר׳ יהושע זליג פרסיץ, בענדעט — גברונסקי וגיסו גוץ (שניהם חתני ר׳ קלונימוס זאב וויסוצקי) ועוד מפורסמים אחרים.

גם בווילנא תפס ר׳ מאיר נח מקום מרכזי. דרשותיו היו מלאות תוכן רב, פיו הפיק מרגליות בהבעה נעימה ובביטוי נאה. דרשותיו היו לשיחות היום בקרב כל חוגי ירושלים דליטא והיו באים לשמוע אותו לא רק בני ההמונים הרחבים, כי אם גם חוגי הלמדנים והאצולה היהודית שבעיר גדולה זו.

בווילנא התמסר ר׳ מאיר נח גם לענינים כלליים וציבוריים. בהיותו ראשון לתרום למוסדות החסד במקום, היה גם מייסדו של הבנק היהודי הראשון בווילנא ובאסיפת היסוד להקמת המוסד השתתף בכמה אלפי רובל מרכושו הפרטי. עשה הרבה לחיזוק לימודה של תורה בבתי־המדרשות המרובים שבווילנא וכן היה פטרונם של זקני „מנין״, הלומדים בבית־מדרשו של הגר״א, שתורתם היתה אומנותם. במלאת מאה שנה לפטירת הגר״א (תרנ״ח), ייסד ר׳ מאיר נח שעור קבוע לאברכים מוסמכים בבית המדרש הנ״ל, ללמוד כל יום מביאורי הגר״א על „השלחן־ערוך״ והוא בעצמו היה המדריך הראשון בהוראת מספר שעורים.

היה גם ביבליופיל גדול. ספרייתו התורנית הכילה אלפי ספרים חשובים. רבים מהם יקרי המציאות בכל מקצועות התורה, שתפסו כמה חדרים במעונו המרווח.

ר׳ מאיר נח היה גם „חובב ציון״. דרש רבות מעל בימת בית הכנסת הגדול בווילנא בשבחה של תנועה זו והיה משתתף בחגיגות „שבת נחמו״, שנקבע כיום־השנה הקבוע של חברת „חובבי־ציון״ בווילנא. חוות־דעתו החיובית לתנועת „חיבת ציון״ הובאה בספר „שיבת ציון״ לאברהם יעקב סלוצקי.

ר׳ מאיר נח נפטר ערירי ב־י״ד בשבט תרס״ד. השאיר אחריו בכתובים חידושי הלכה וגם רישומים מדרשותיו, שהיה משמיע בשש קהילותיו וביחוד מאותו זמן, שהתחיל לפעול בתור מ״מ ומו״צ בווילנא.

מקצת מדרשותיו כונסו בספר „שם עולם״, שהדפיס בתרס״ה (להנצחת הרב המנוח) ר׳ גבריאל זאב מרגליות מ״מ־מו״צ גרודנה (ואח״כ בניו־יורק). בספר זה נמצא הספד על ר׳ מאיר נח, שנשא עליו ידיד־נעוריו הגאון ר׳ אליהו חיים מייזל אב״ד דלודז.

ה. הרב ר׳ שלמה מרדכי ברודנה

נולד בשנת תקצ״ב בסמארגון לאביו ר׳ אליהו לייב (תקע״ר־תרנ״ג), שהיה סוחר נכבד בסמארגון ולאמו בת הרב המופלג ר׳ אריה לייב הלוי פרידבורג ואחות הגאון ר׳ מרדכי, בעל המחבר שו״ת „דברי מרדכי״.

ר׳ שלמה מרדכי קיבל חינוך תלמודי. בגיל י״א היה תלמידו של הגאון ר׳ ראובן הלוי לוין, שהיה אז אב״ד איליה (ואחר־כך אב״ד לבדובי, איוויניץ, ניסשביז׳, אמצסלאם ודווינסק). בגיל י״ב למד ר׳ שלמה מרדכי בישיבת וואלוזין במעמד הגאון ר׳ יצחק אב״ד ור״מ דשם, מי שהיה בנו של הגאון הגדול ר׳ חיים, מייסדה של ישיבה גדולה זו.

ר׳ שלמה מרדכי נשא לאשה את דרייזל, בת הנכבד ר׳ יצחק אייזיק דובקין במינסק. זמן־מה הוא לומד בעיירת הפרושים איישישוק, אחר־כך הוא גר בסמארגון. אשתו עוזרת לו בעסקי המסחר והוא יושב באוהלה של תורה ובעלי־בתים לומדים

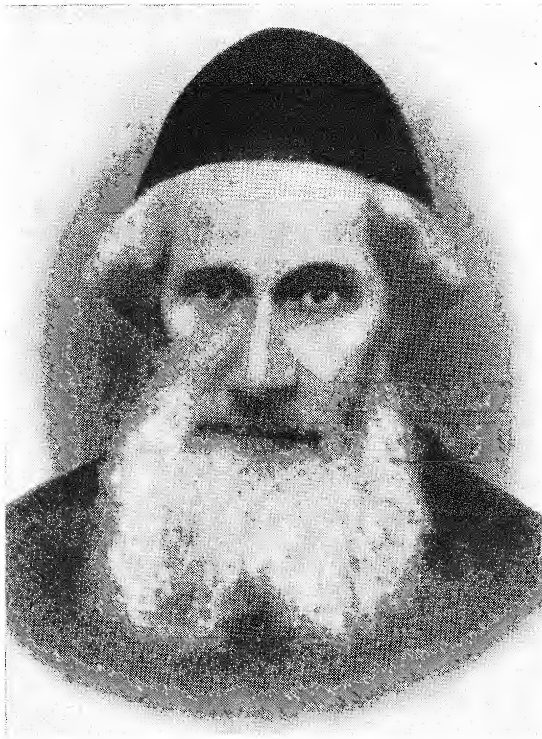
מתרכזים מסביב לשעוריו החריפים, בש"ס ומפרשים. כשנפתח קו הרכבת („לבוי־רומני") דרך סמארגון ועיירה זו נהפכה לעיר מרכולת ומסחר, היה ר' שלמה מרדכי סוכן סניף באנק קניגסברגאי בסמארגון ונחשב לאחד האמידים בעיר.

בהיווכחו כי עניני המסחר מטרידים ומפריעים לו ללימודה של תורה בקביעות, נענה להפצרת קהילת ראדושקביץ ויהי לרבם ומורם כעשר שנים. בשנת תרמ"ח היה לרב בסטויבץ ויפעל שם ארבע־עשרה שנה. בשנת תרס"ב התפטר מרצונו הטוב מהרבנות בסטויבץ, חזר לסמארגון עיירת מולדתו, התיישב שם כבעל־בית פרטי ושם בילה ימי זקנתו. נפטר כ' בתמוז תרס"ט.

ר' שלמה מרדכי השאיר אחריו בכתובים: „חדושי תורה בהלכה ואגדה", „דרושים והספדים". שנה לאחר פטירתו הדפיסו שני בניו: ר' מאיר ור' שלמה זלמן חלק מכתבי אביהם, בשם „אהל שם" בשני חלקים: חלק א' בהלכה ופלפול ולהורות דינא עם ביאורי סוגיות; חלק ב' באגדה ודרושים וביאורי כתובים ומאמרי חז"ל תמוהים.

לפי ספרו הנ"ל משתקף לפנינו ר' שלמה מרדכי ברודנה — כדוגמת מורו ורבו ר' ראובן הלוי, שהיה תלמידו של הגאון השנון והמבקר הנפלא ר' מנשה מאיליה, — כבעל מוח אנאליטי, חריף ושנון, פיכח ופיקח, בעל הכרה עצמית מיוחדת ובעל קו מיוחד משלו בהשקפתו ובנקודת־מבטו על החיים.

הוא התבלט אף בסגנון עברי מקורי מיוחד משלו, בבהירות הבעה ובביטוי תמציתי מקוצר. בכל זה הוא לדוגמה ולמופת לרבנים שבתקופתו.

הרב ר' שלמה מרדכי ברודנה

ו. הרב ר' אברהם יצחק משכיל־לאיתן

אביו, הרב אהרן, היה בנו של הרב אברהם „משכיל לאיתן", שהיה מפורסם בשעתו בליטא ורייסן כ„גאון הדור" וכידוע בחיבוריו התורניים היקרים. ביחוד הצטיינו הגהותיו על הש"ס בשם „מצפה איתן" ועל ה„שולחן־ערוך" בשם „יד אברהם", בעמקנותן ובחריפותן ונגוהותיהן, המאירות את מרחב התלמוד וההלכה. כמו־כן „באר אברהם" על משניות סדר מועד, „יד איתן" ו„נחל איתן" על הרמב"ם, „אהבת איתן" על עין־יעקב. וכן השאיר אחריו חיבורים בכתובים על כל מקצועות התורה והמפרשים, ספרי פוסקים ואף בענינים השייכים לחכמת הקבלה — אף בשטח זה היה ידען גדול ומחדש נפלא.

מקור מחצבתו היה מגזע קודש: ממשפחות מיוחסות באשכנז, אוסטריה ופולין, שביניהם נמנו ר' יוסף תאומים בעל „פרי מגדים", ר' זלמן מירליש אב"ד המבורג וגדולי תורה מפורסמים בפראג, לפני שלוש מאות שנה ויותר. (ראה המבוא של הרב ראובן כ"ץ, הרב הראשי אב"ד ור"מ לפתח־תקוה והמחוז למהדורא תנינא של הספר „משכיל לאיתן" להגאון הנ"ל המכיל חידושי הלכות לסדרי מועד וקדשים, ונלוה בסופו רמזי סודי רשב"י בס' התיקונים שהיו למחדש הרב ר' שמעון בהרב ר' ראובן כ"ץ, ירושלים תשט"ז).

ר' אברהם יצחק משכיל־לאיתן היה אב"ד סמולביץ מחוז מינסק, חאסלאביץ (פלך מוהילוב) ובאחרונה אב"ד סטויבץ. סטויבץ היתה מקום רבנותו האחרון. פעל שם רק שלושה חודשים ונפטר י"ד מרחשון תרס"ה. השאיר אחריו ספרים בכ"י, שאבדו בימי מלחמת העולם הראשונה ברוסיה, אולם דבריו מובאים בספרי אחרים, כגון: „חקרי הלכה" לדודו ר' משה ניסן משכיל־לאיתן וב„מלבושי יום־טוב" לר' ליפא מירער.

מילא את מקומו ברבנות סטויבץ חתנו הרב יואל סורוצקין. חתנו השני, הצעיר, ר' ראובן כ"ץ, וויתר לטובת גיסו. אשתו הרבנית חאסיה נפטרה כ"ו ניסן תרצ"ו בסטויבץ ובעלה ר' יואל נפטר ט' תמוז תרצ"ח ומנוחתו כבוד באוטבוצק.

בתו השנייה של הרב אברהם יצחק משכיל־לאיתן רייכל, אשת הגאון ר' ראובן כ"ץ זצ"ל, נפטרה כ' שבט תשי"ד ומקום מנוחתה בפתח־תקוה.

את קבלת הפנים רבת הרושם לרב מחסלביץ, תיאר ז. שזר ב„כוכבי בקר" שלו, המכיל פרטים על ההוויי היהודי השרשי של סטויבץ היהודית בימים ההם. כן מסופר שם, כי „יצאו בעלי בתים חשובים לעיר חסלביץ והביאו לרב הנכסף

את תעודת הרבנות כתובה על קלף עם חתימות כל גבאי בתי הכנסת".

מפני כבוד וערך גדולתו הקימו „בית רב" חדש לרב החדש, „אשר כמוהו לא היה עוד לקהילתנו וכשנודע לשבעה טובי העיר על... מיעוט השכירות, הגדילו את ה„קארובקה".

הרב נפטר ביום א׳ פרשת חיי־שרה, באמצע ההספד לאחד מזקני העיירה. הספידוהו שבעה רבנים, ביניהם: הר"מ הישיש מהישיבה הקרובה, הרב הצעיר חתנו של ה„גדול" (ממינסק), היושב על כסא חותנו המנוח, בעיר הפלך.

צבי הרכבי, בספרו משפחת משכיל־לאיתן, מוסיף:

„כדי לחלוק לו כבוד כראוי עוכבה ההלויה למחרת פטירתו, כדי שיספיקו לבוא גדולי תורה מקרוב ומרחוק". חתנו הגר"י סורוצקין, אב"ד צאריצין, לא יכול היה להספיק להגיע. בהגיעו לסטויבץ לאחר־זמן, הוחלט שהוא ישב על כסא חותנו. הגר"ר כץ קיבל בסמוך לאותו זמן כתב רבנות בק"ק סעליב.

על קברו של הרב א. י. משכיל־לאיתן בסטויבץ הוקם אוהל גדול רב־רושם מלבנים אדומות. בקיר הקדמי שובצה מצבה גדולה עשויה אבן־שחם שחור ובו חרוזים בשבח הנפטר הגדול. האותיות חרוטות בזהב בתוך האבן.

כשמתה בתו הרבנית חסיה אשת הרב ר׳ יואל סורוצקין, בשנת תרצ"ו, הובאה גם היא למנוחות באוהל זה.

הנאצים בתקופת שלטונם בסטויבץ, חיללו את בית־הקברות, בזזו וניתצו את המצבות. סייעו לידם התושבים הנוצרים ואיכרי הסביבה, שהשתמשו במצבות לצרכי בנייה. בדרך זו חולל גם קברו של הרב ר׳ א. י. משכיל־לאיתן בפרקם את האוהל. ניצולי סטויבץ, בבואם למחרת השיחרור מעול הנאצים, מצאו רק את המצבה מתנוססת ומי יודע אם היא עדיין קיימת היום.

ז. הרב ר׳ יואל כרמל סורוצקין

נולד בשנת תרל"א לאביו הרב הצדיק ר׳ בן־ציון אב"ד זכרין (שלשלת יוחסין של רבנים מדורות קודמים עד להגאון ר׳ ישראל משקלוב בעל „אור ישראל").

ר׳ יואל סורוצקין, היה בילדותו שקדן עצום בעל כשרונות מצויינים. נתגדל בתורה אצל אביו, ואחר־כך למד בהתמדה גדולה שבע שנים בוואלוזין. שימש שם את הגאון ר׳ נפתלי צבי יהודה ברלין והוסמך על־ידו לרבנות עוד בהיותו בגיל צעיר.

הופיע בחאסלאביטש כחתנו של הגאב"ד דמתא הגאון ר׳ אברהם יצחק משכיל לאיתן — והוא כבר אז מלא וגדוש בש"ס ובפוסקים. בבית חותנו זה, שהיה אחד האנשים המצוינים בדור העבר, הוסיף לשקוד בהוראה. ידע את השפה העברית ודקדוקה על בוריה, הצטיין בבקיאותו בתנ"ך ובסגנונו היפה בכתב. קיבל גם תעודת־רשיון לרב רשמי בכל מדינת רוסיה. כל זה היה רק דבר של לוַאי לעיקר לימודו ועיסוקו בתורה, אשר עמל בה בכל מבחר כשרונותיו, עד אשר איתעבד לאילנא רברבא.

בשנת תרס"א קיבל ר׳ יואל את רבנותו הראשונה בעיר הפלכית צאריצין (סטאלינגראד), שמחוץ לתחום המושב וישב שם בכבוד גדול כרב פעלים בהשרשת חיי תורה במקום הזה. כאשר נפטר חותנו הגאון הנ"ל בשנת תרס"ה בסטויבץ, התחילו מתדיינים בעיירה מי ימלא את מקומו של הנפטר, אם חתנו הקשיש ר׳ יואל, או העציר שבחתניו הרב הגאון ר׳ ראובן זצ"ל (אב"ד ראשי ור"מ בפתח־תקוה), שהיה עדיין סמוך על שולחן חותנו בסטויבץ. הוחלט ששני המועמדים הנ"ל יחליטו בינם לבין עצמם על כך. אז וויתר הגר"ר כ"ץ על מועמדותו והג"ר יואל נתקבל לרב ואב"ד בסטויבץ בשנת תרס"ו.

סטויבץ, אשר היתה תמיד אכסניה של רבנים מובהקים, מצאה בר׳ יואל את הרב המתאים, אשר לא הוביש את עברם. שמו יצא לתהילה כגדול בישראל ולמדן, כאחד מגדולי הרבנים ויחד עם זה הצטיין כדרשן נעלה ועסקן ציבורי נאה.

בשנות המלחמה העולמית הראשונה נתגלגל ר׳ יואל למוסקבה. מסיבת תמורות הזמן שלח את ידו במסחר והצליח בעסקיו, אך הלמדן שבו ניצח את הסוחר ולא מש מאוהלה של תורה. שם אסף וסידר את כתבי־ידיו המרובים, על משניות, על סוגיות בש"ס, חקירות בהלכה ודרוש.

אחרי מאמצים עלה בידו לחזור לפולין לעיירתו סטויבץ. מיד הכירוהו בפולין כאחד הרבנים הגדולים. הוא למד את השפה הפולנית בגיל שישים וכשרונו עמד לו לסגלה עד מהרה. בשלישי במאי, ביומא־דפגרא הקבוע למדינת פולין, היה נואם בביות הכנסת בנוכחות נציגי השלטון והיה נוחל כבוד רב מהפולנים האנטישמיים.

באחד הנאומים ביום הגנוסיה הנ"ל בתרצ"ח הצטנן. ואחרי מחלת ריאות חריפה, שבק חיים לכל חי, באוטבוצק.

אחד מאחיו הוא הרב הגאון רב פעלים ר׳ זלמן סורוצקין, אב"ד וורנובה, זיטל ולוצק וכעת נשיא מועצת גדולי התורה ומנהל ועד הישיבות בישראל. אחותו של ר׳ יואל היתה אשתו של הגאון ר׳ אהרן וואלקין, אב"ד גראזד, שאד, אמציסלב, ובסוף ימיו רבה הראשי של קהלת פינסק־קארלין המפוארה.

השאיר בכתובים „משכיל ליוסף", המכיל דרושים וביאורי מקראות ומאמרי חז"ל ו„מלכי צדק", שבו שו"ת, חידושים וביאורים בגפ"ת.

את מקומו מילא חתנו יליד סטויבץ, הרב ר׳ ירחמיאל בן הרב דב בר לייזרזון, אשר עזב את העיר לאחר כניסת הסוביטים בחודש תשרי ת"ש — 17.9.1939. הוא עבר לעיירה טורעק שבגליציה המזרחית, מקום מגורי אביו בעת ההיא. ושם מת מות קדושים יחד עם משפחתו ובני העיירה ההיא כולה.

מ. צינוביץ

יוסף דוב לכוביצקי / הרב ר' יואל כרמל־סורוצקין

הרב הגאון ר' יואל כרמל־סורוצקין זצ"ל, שימש במשך הרבה שנים בתור אב"ד של סטויבץ ומילא מקומו של חותנו הגאון המפורסם ר' אברהם יצחק משכיל לאיתן זצ"ל.

איני מסופק, כי אנשי סטויבץ וילידיה ישכילו להעריך יותר ממני את דמותו הזוהרת של רבם הגדול, שכן אני זכיתי להכירו רק בשנים האחרונות. במשך זמן מועט עלה בידי להכירו ולעמוד על דמותו המפוארת ואישיותו הגדולה. ברצוני להזכיר ולהעלות, ולוּ גם במקצת, ממפעליו ומעשיו החשובים.

רבה של סטויבץ חבק בכשרונותיו זרועות עולם בשטחי חיים שונים. ידיעותיו בתורה התבלטו בעומקן, בהיקפן ויסוד־יותן. פקחותו ושנינותו במילי דעלמא היו לשם דבר, בתלמודו הצטיין בצלילות הדעת והמחשבה ובהגיון רב. הסברתו היתה ברורה, מלאכת מחשבת ממש, בטוב טעם, בהירות, סדר ושיטה למופת.

כשנכנס הרב לבית המדרש הישלך הס בהתקרבו בצעדים מאוששים אל שולחנו או בעלותו על הבמה. צמאים ומייחלים מתוך דריכות ומתיחות חכו למוצא פיו ולקחו.

בית המדרש היה תמיד מלא מפה לפה בהופיע הרב. הקהל נוהר ונמשך כבמטה קסמים, לרוות דעת ולספוג דבריו. ואכן דברי הרב, שנאמרו בהתלהבות ובקסם אישי רב, הרטיטו והרעידו נימי לב המאזינים.

כל אחד מצא סיפוק, הנאה והשראה באותם חלקי הדברים שהיו מיועדים לו. דברי הרב קלחו בשובה ונחת. קולו התחזק והלך ככל שהוסיף להעמיק את הנושא ולהרחיב מסכת הדעת והמחשבה בבעיות חיים, דת ותורה. באישיותו קיפל את כל השגב והנרחב של היהדות, אשר שאבה את השראתה ועצמתה ממקורות הנצח של עם סגולה.

כל נושא שדן בו, זכה לליבון ומיצוי, בלי תנא ושייר. הכל היה מגודש ומרוכז, בשפע של רעיונות והברקות, מראי מקומות מפורטים ומודגשים, מהשיטין ומבין השיטין של ענינים שונים וחשובים.

הרב נשאר ברוסיה הסובייטית לרגל תנאים מיוחדים ונסיבות שונות במהפכה הרוסית. בשנת תרפ"ט הואילו אנשי סטויבץ להוציא את רבם מגלותו ולהושיבו כבראשונה על כס הרבנות בעירם המעטירה. טובי העיר התארגנו, קשרו קשרים, והתאמצו להוציא לפועל את מחשבתם הטובה.

שמח הרב לשוב ולחזור אל נחלתו ואל מקום מורשת ייחודו. אף על פי כן דחה את יציאתו מרוסיה כמעט במשך שנה שלמה, כי באותו זמן שקוע היה ראשו ורובו בבנין מקווה. ראשי העיר הפצירו בו לא להתמהמה, כי לאו בכל יום מתרחש ניסא ואפשרות של יציאה. אבל הרב היה בשלו, במסירות נפש ותוך סכנת מאסר שארבה לו, עמד על משמרתו בבנין המקווה ולא אבה לוותר על המלאכה שהחל בה. הוא ידע, כי בנין המקווה יתבטל ויחוסל עם יציאתו.

לסטויבץ הגיע בקיץ של שנת תר"ץ. השמחה גדלה עם בואו. העיר כולה, על חוגיה ושכבותיה, מעמדיה ופלגותיה, חילקה לרב כבוד מלכים. התושבים ששו ושמחו על שזכו לראותו שוב יושב על כסא הרבנות ומנהיג את קהל עדתו כמימים ימימה.

העובדה, כי הרב לא נטש את מקום מושבו ברוסיה עד שלא השלים את בנין המקווה, היה מקור לשיחה שלא פסקה. הכל הביעו את התפלאותם מעמידתו האיתנה. לא אחת באו ושאלו את הרב שיספר להם גופי דעובדה הכי הווי. אבל הרב בענוותנותו הגדולה נמנע להרבות דברים בענין.

בשנת תרצ"ח עזבתי את סטויבץ והגרתי לארגנטינה. משם עברתי בשנת תש"ד לצפון אמריקה, ובשנת תש"ח במלחמת השחרור, עליתי לישראל. בגורלי עלה להתיישב בכפר ספריה, שהיה אז כפר נטוש. בעלות הכפר היתה שנויה במחלוקת בין הסתדרות „הפועל המזרחי" ובין תנועת חסידי חב"ד, ובסופו של דבר נחלק הכפר לשנים. חלקו האחד הוא ברשותה של תנועת חב"ד וקרוי בשם כפר חב"ד, וחלקו השני שייך להסתדרות הפועל המזרחי וקרוי בשם „תוחלת".

גר הנני בכפר תוחלת, ומשמש בו בתור שו"ב. עלה בידי לקשור קשרים הדוקים ואמיצים עם אנשי כפר חב"ד, ידידות ורעות של שכנות טובה שוררים בינינו. ידידות זו גברה במיוחד, אחרי שנודע לאנשי כפר חב"ד, כי הגעתי מסטויבץ וכי הכרתי את הרב אשר הם רחשו לו אהבה והערצה מימי שבתו במוסקבה.

בשיחות רבות וממושכות סיפרו לי אנשי כפר חב"ד על מעשיו המפוארים של הרב, מזמן שהייתו במוסקבה. הם לא פסקו לספר על פעליו הגדולים והמסועפים בלימוד התורה והרבצתה ברבים ועל מסירות נפשו הגדולה ללא חת וללא פחד מדי יום ביומו.

יהא זכרו ברוך ומבורך!

הרב ר׳ ראובן כ״ץ ז״ל / הרב ר׳ אברהם יצחק משכיל־לאיתן

הילה של זוהר עליון היתה נסוכה על דמותו האצילה של חותני, הגאון הרב אברהם יצחק משכיל לאיתן זצ״ל. הילה זאת אפפה את הווייתו על כל שלבי פעליו ומעשיו מרובי האנפין, מאז שימש ברבנות בעיר סמולביץ, המשכו בעיר חסלביץ וכלה בעיר סטויבץ, שם השיב את נשמתו הטהורה לבורא העולמים, שעה שעמד על הבמה ונשא דברי הספד על אחד מזקני המקום.

חכמת אדם תאיר פניו. דמותו של אדם איננה צורת תואר מופשטת, — היא פועל־יוצא ישיר ומדוייק של כוחות הנפש והסגולות הגנוזים בו והפועלים בתוכו.

מעטים ונדירים הם המקרים בהם ניתנה למצוא זהות מלאה ובלתי מסוייגת בין החכמה שאיוותה לה משכן בתוך נפש האדם ובין קביעת הדמות החיצונית שלה, יותר ממה שעובדה זאת באה על גילוייה הבולט והנראה לעין אצל חותני המנוח. הדמות האצילית הקרינה אור נגוהות וזוהר תפארת על כל סביבותיה, ובה השתתפו כבאספקלריה המאירה טוהר נפשו, זכות מחשבתו ועדינות רוחו.

חותני הגאון זצ״ל היה התגלמות מפליאה ומיוחדת במינה של תוכו כברו. לא היתה באישיותו פיצול, כפילות או שניות. עשוי היה מקשה אחד של תום לב ואמת נפש, צדקת רוח ונא־מנות מחשבה. מעולם לא היו לפניו שתי דרכים, דרך יחיד ודרך רבים. דרכו בחיים היתה אחת: דרך של טוהר מצפון ודרך של קפידה ודקדוק עם עצמו כחוט השערה, לא לשנות מאומה ממטבע שטבעו חכמים.

הוא היה אחד הגאונים המובהקים. בקי בכל חדרי תורה בנגלה ובנסתר. ענק רוח ועתיר דעת. חריף השכל ושנון המח־שבה, שהעמיק לצלול בים התלמוד ולדלות פנינים ומרגליות, חידושים וביאורים נפלאים, שהיו יסודות תורה המכוונים לאמת, בנויים ומושתתים על אדני ההגיון וההבנה, שהציבו ציונים ודרכים ללומדי תורה והוגי תורה.

שקידתו בתורה לא ידעה גבולות. היה מקיים את צוו הנצח של החיים: והגית בו יומם ולילה כפשוטו וכמשמעו. משחר נעוריו השליט על עצמו עול חיי תורה, עול שנשאו בעוז וגאון במשך כל ימי חייו. הוא למד תורה מתוך דחק וקשיים רבים שאפפו אותו, אבל יסורים אלה הפכו ליסורי אהבה, שכן כך היא דרכה של תורה. בקיאותו בש״ס ופוסקים, היתה במימדים כאלה שכמעט ולא היו דומים לה.

גאונותו חבקה זרועות עולם. בד בבד עם בקיאותו הצטיין בהבנה מעמיקה. הוא היה חריף ובקי, מבלי שניתן היה לקבוע מה עולה על מה, החריפות על הבקיאות או הבקיאות על החריפות.

תורתו היתה תורה שבעל פה ותורה שבכתב כאחד. הוא העלה בכתב כמה וכמה ספרים; שאלמלא נאבדו, לדאבון לב, במלחמת העולם, היו מהווים אוצרות בלומים של תורה ושמע־תתא אליבא דהלכתא, שהיו מעשירים במידה מרובה את עולם התורה ולומדיה. בביתו היתה לו ספריה עשירה, שהכילה מלבד ש״ס ופוסקים, שורה ארוכה של ספרי ראשונים ואחרונים. כל הספרים האלה היו מסומנים, על מלוא השוליים בהערות והגהות, ציונים והשגות, אותם העלה בשעת עיון ולימוד באורייתא.

חידושיו מנופים, הקיפו את כל מקצועות התורה, ש״ס, פוסקים, ראשונים ואחרונים. בחידושים אלה וכן בחידושיו שהובאו בספרי מחברים אחרים, בהם: „חקר הלכה״, לדודו ר׳ משה ניסן משכיל לאיתן, ב„מלבושי יום טוב״, לר׳ ליפא מירער, ובספרי שו״ת „דגל ראובן״, מגלים את גדולתו, הגיונו המעמיק והמרענן.

שלמות ותמימות, אלה הם היסודות האיתנים המציינים

את כל הווייתו הן במילי דעלמא והן במילי תורה ורוח. בכל מאמצי כוחותיו חתר להגיע לעמקו של כל ענין לפי תמציתו האמיתית.

גאונותו היתה אחוזה ומושרשת בהסכמה כללית. לא היה זה בשעתו מן הדברים השכיחים והמצויים אשר גאון וגדול בתורה כמוהו, שהיה שקוע יומם ולילה בעול תורה, יהיה בעת ובעונה אחת ער וקשוב לכל הוויות העולם. חכמתו ותבונתו בשאלות הזמן, הפליאו ועוררו את התפעלותם של מכריו ומיודעיו הרבים. לא תמיד היו שעתו וזמנו פנויים, בכדי שיוכל לקחת חלק באותם העניינים שעמדו על סדר היום. אבל תמיד נשמע קולו בכל מקום שנדרשה תגובה ומוכן היה לעמוד בפרץ כשנשקפה סכנה לעיקרי תורה ויהדות.

שמו היה הולך לפניו בעולם הרבנות. הופעותיו בכינוסי רבנים היו מלאות הוד ותפארת. הכל היו מתקבצים סביבו, צמאים לשמוע דעתו ונכונים לקבל הכרעתו. בכינוס רבנים בפטרבורג, שדן ביסודות חיים של תורה ויהדות, נחפז הברון גינזבורג, בכבודו ובעצמו, מתוך הערכה והערצה לאישיותו, לעזור לו ללבוש את מעילו. כשהגיע לוילנא היה רבי חיים עוזר גרודזינסקי זצ"ל בא לקבל פניו, דבר שלא היה רגיל לעשות לכל רב אורח. חסידיו וגם מתנגדיו היו קשורים אליו באהבה ובמסירות. כאשר נטש את כסא הרבנות בחסלביץ, קונן פרנס העיר, עשיר בעל מוניטין, שלמרות חילוקי הדעות בכמה גופי הלכות בחיי הקהילה והעיר בינו ובין הרב, חבל לו שהרב נוטש אותם.

את רבנותו נהג בתקיפות רבה. שלטונו היה שלטון של תורה, שתבע ודרש מרות מוחלטת ובלתי מסוייגת בקבלת חוקיה והלכותיה. אבל דרכי הנהגתו היו דרכי הנהגה של מידות התורה, אשר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. בד בבד עם התקיפות הרבה שלא ידעה כל פשרות וויתורים, היה ניחן בכוח עצום של סבלנות. בכל אצילות נפשו וטוהר דעתו חתר למנוע ריב ומדון בקרב בני הקהילה והעדה. בכל כוחו שמר על חיי שלום ואחווה, רעות וידידות. בסגולת סבלנותו השיב אחור לא אחת קטרוגים של עזי פנים ובעלי מצח נחושה.

האמת היתה אצלו קודמת לכל. והאמת שלו היתה תמיד אמת של תורה ואמת של מצפון. האמת שלו לא ידעה מעולם כניעה או התרפסות, חנופה או וויתורים.

הוא שימש דמות של דוגמה לחיים אידיאליים ומוסריים, לידידות בצוותא וליחס של רעות והדדיות בכל אורחות הציבור.

היתה בו אהבה עזה ומסורה לבריות. בכל עת ובכל זמן היה מגלה יחסי חיבה וקירבה לפרט ולכלל, אשר הפליאו את הכל בהבעתם הגלויה. ניתן היה לראות בעליל ולחוש, כי אהבת הבריות שבו לא היתה מעושה, מצוות אנשים מלומדה, אלא היא זרמה ונבעה באופן טבעי ממעמקי ישותו והוויית אישיותו. מעולם לא ניתן היה להבחין בהבדל כלשהו בין אהבתו למשפחה ובין אהבתו לבריות. לגבי שניהם כאחד היתה אהבתו טהורה, מלאת חמלה, רחמים והתעלות הנפש.

הוא ידע לעודד אנשים חלכאים ונדכאים, לנסוך בהם תקווה ובטחון, ולמלא את רוחם שמחה ועליזות ליום שכולו טוב כי בוא יבוא, אבל בכך לא סגי. אהבת הבריות שלו הת־נהלה גם במישור המעשה של חסד וצדקה. הוא חילק עם קשיי יום ומוכי גורל את פיתו מימו ולחמו. היה מפזר ומחלק את ממונו, ולא אחת אף היה מטיל על עצמו עול של חובות, ששומה היה עליו לעמוד בהם ימים רבים.

אביו היה הרב אהרן, בנו של הרב אברהם משכיל לאיתן, שהיה מפורסם בליטא ורייסין כגאון הדור ונודע בחיבוריו התורניים, וביחוד הגהותיו על הש"ס בשם „מצפה איתן", על השולחן ערוך בשם „יד אברהם", על משניות סדר מועד בשם „באר אברהם", „יד איתן" ו„נחל איתן" על הרמב"ם, „אהבת איתן" על עין יעקב, נוסף לשורה ארוכה של ספרים בכתובים בכל מקצועות התורה, וכן בתורת הקבלה. על גזע תרשישים זה נמנו המשפחות המיוחסות באשכנז, אוסטריה ופולין, בהם: ר' יוסף תאומים בעל „פרי מגדים", ר' זלמן מירליש אב"ד המבורג, השל"ה הקדוש ואילך בתפארה עד רש"י ודוד המלך.

ענוותנותו היתה ענווה של איש רוח גדול, אשר כל כמה שהוא מגיע לגבהים יותר רמים, כך הוא חש יותר ויותר כי הדרך לפיסגה היא ממנו והלאה, ועל כן הצניע את עצמו ומיעט את דמותו מהוד התפארת של המרחב שכמעט ואינו ניתן להישג ולתפיסה. תורתו היתה תורת חיים, אך תמיד ירא היה וחרד שמא יגלה חלילה פנים שלא כהלכה ולא לפי מידת האמת לאמיתה של תורה. חרדה זו העטתה עליו מעטה של דחילו ורחימו שעה שעסק בתורה והיה מוצא פסקיו בתורה, והיא שעמדה לו, כי דבריו יהיו תמיד דבר הלכה, מבוססים ומוצקים בסייעתא דשמיא של תורה.

גדולי התורה בדור היו מייחלים למוצאי פיו בתורה והלכה, והיו יודעים כי דבריו הם גושפנקה של תורה והסכמתו היא חותם של תורה ודעת תורה. כאשר דודו ר' משה ניסן משכיל לאיתן הוציא לאור את ספרו „חקר הלכה", התפלפל אתו במשא ומתן של הלכה והעלה הערות והשגות על מקורותיהם של גופי הלכות, יסודותיהם ופירושיהם. במכתב תשובה על כך קובע דודו הגאון: „את אשר יגורתי בא", כי אכן היה קיים מגור קודש של לומדים וגדולי תורה, כאשר הציעו לפניו חידושיהם ועיוניהם לשם הסכמה או חוות דעתו.

הוא היה עניו, אבל יחד עם זאת היה תקיף ונהג את רבנותו בכבוד וביד רמה. ענווה ותקיפות הם לכאורה שני מושגים הסותרים זה את זה, אבל למעשה הם משלימים אחד את השני, כאשר יסודותיהם נובעים ובאים מכבוד של תורה ודאגה לקיום התורה. הוא ידע לעמוד בשער בת רבים ולגלות תקיפות בעת ובמקום אשר תקיפות זו היתה דרושה. הוא לא ביקש מעולם להתחמק מנקיטת עמדה והכרעה בדברים שהיו שנויים בספק או במחלוקת. את דעתו היה מביע בגלוי, בבהירות ובפסקנות, בלי לפסוח על הסעיפים ומבלי לשקוע בסבך חששות שאין מהם מוצא. הוא היה אחד הנלהבים לרעיון של ישוב ארץ ישראל, ונשא בלבו באהבה ורטט של קדושה את חזון התקומה של העם. ארץ ישראל היתה בשבילו לא רק תקווה וחזון, אלא גם שאיפה של לב ונפש לקיים את המצוות התלויות בארץ ולהחזיר עטרת הקדומים של העם משנות שבתו על אדמתו.

עולם הרבנות סער בשעתו במחלוקת ששטפה אותו, אם יש להתיר את השימוש באתרוגים של קורפו, או שיש לאסור אותם

לחלוטין ולהשתמש אך ורק באתרוגים הבאים מארץ ישראל. המחנות היו מחולקים והדעות היו מפולגות. חותני לא היסס להתייצב במערכה במלוא שיעור קומתו לצידם של האוסרים בשימוש האתרוגים של קורפו. ולא עוד, אלא שהוא צירף מעשה למדרש ויצא פעמים לבקר את ארץ ישראל, במקום שבא בדברים וקשרים עם בעלי פרדסים, על מנת להבטיח ייצואם של אתרוגי ארץ ישראל והפצתם בקרב כל קהילות ישראל.

סטויבץ היתה עיר ידועה ומפורסמת ברבנים גדולי תורה וגדולי הוראה, אשר ישבו על כסא רבנותה וסייעו להוציא לה מוניטין של שבח והלל בקרב תפוצות ישראל. העיר היתה קטנה מחסלביץ בגבולות של חומר, אבל לעומת זאת עלתה עליה לאין ערוך בספירות של רוח. היא היתה קרובה למיר, שבה היה משכן תורה מפואר, ותלמידי חכמים רבים היו מסתו־פפים בבתי הכנסת ובתי המדרש ומקדישים ימיהם ולילותיהם בתורה ואורייתא. זמן רב היתה סטויבץ שרויה בלי רב. היא היתה בוררת ומנפה באופן מיוחד את המתאווים להתעטר בכתר רבנותה. רבים היו המועמדים, ולעומתם היו מרובים הצדדים, שלא יכלו להתאחד ביחס לבחירתו של המועמד ההולם והראוי ביותר.

מועמדותו של חותני איחדה את העיר כולה בשמחת הערצה לבחירה זו. משלחת של כבוד הגישה לו את כתב הרבנות, עליו חתמו גבאי כל בתי הכנסת, שעד אז היו מפולגים, מפוצלים ומפורדים בינם לבין עצמם בנוגע למועמדותם של הרבנים שרצו לכהן בה פאר. לא היה פרט ויחיד אשר לא השתתף בחצר בית הכנסת הגדול בשמחת קבלת הפנים לרב. כולם כאחד ראו לעצמם גדולה כי רב, שהוא יחיד ומיוחד בין גדולי התורה וההוראה שבדור, בא לשכון כבוד בתוכם. עד מהרה באה פריחה וצמיחה לסטויבץ. חיי הקהילה שהיו משותקים בתקופת העדרו של רב, באו מהר על תיקונם. הרב הכניס והפיח חיים מרוחו הגדולה בחיי העיר: בתי המדרש התמלאו תלמידי חכמים, קול התורה גבר והלך, הוקמו ובוצרו מוסדות צדקה וחסד. הציבור היה אחוז רצון והתלהבות לעשות להגדיל תורה ולהאדירה. מצוקת החיים אף היא כאילו הקלה את עולה והתירה את חרצובותיה. בחללה של העיר נישאה רוח של עשייה גדולה, והנפש היתה שרויה בתחושה מעודדת ומרעננת של בנין ויצירת נכסי צאן ברזל של נצח האומה. העיר לא ידעה את נפשה מרוב אושר וחדווה על הבחירה הטובה, ששפר עליה גורלה. טובי העיר ופרנסיה ביקשו לעשות כל מה שבכוחם להגדיל כבודו של הרב ותפארתו. הקימו לו בנין „בית הרב", אשר היה כלול ביפיו והדרו, והם הגדילו לו את מקורות הכ־נסתו, כדי שקיומו לא יהיה בדוחק כה רב.

ההערצה אל הרב גדלה והלכה מיום ליום, ואתה גברו ועצמו מיום ליום פעליו ומעשיו של הרב למען העיר. יותר ויותר החלה אישיותו להשתלב ולהתמזג בחייהם של תושבי המקום. נוכחותו היתה דרושה בכל מקום, וכל אחד ציפה לדברו המעודד, לישע פעלו ולחסד מעשיו. מלחמת רוסיה—יפאן שפרצה גרמה תלאות ופגעים רבים, היהודים נלכדו בין הפטיש והסדן של שני הצדדים הלוחמים. מיטב הנוער והצעירים בגיל גיוס נדדו לפנים המדינה. משפחות נותקו ונתפרדו. הסבל היה גדול. המחסור היה רב. הלב היה מלא דוי ויגון, שלא תמיד נמצא לו פורקן ומושיע.

באותם זמנים קשים וקודרים התנשאה והתבלטה אישיותו של הרב באהבת הבריות, הכנסת אורחים, מסירות והקרבה, מעשים ופעולות צדקה, אשר שפעו טובה וחמלה על כל הסביבה. באותם ימים של סבל ומצוקה הפקיע עצמו כליל מתחום היחיד ומתחום המשפחה, כולו היה אחוז עשייה לכלל ולעיר. הוא לא הקפיד על בריאותו, לא חס על כוחו ולא ראה מעצורים, מכשול או מגבלה. כל רגע משעות היום היה יקר לו ומוקדש למעשים, להצלת נפשות, אשר לגבם לא ידע חשבונות של חוסר אונים ועייפות.

והנה מת אחד מזקני העיר. השעה היתה שעה של מתיחות, שעה של ציפיה ואימה לקראת הבאות, והרב רצה להשיח את הדאגה מלב הציבור, לעודד את רוחו ולנסוך בו תקווה ליום מחר וחזון לאחרית טובה. הרב החליט לספוד למנוח, ובכך הקהיל את העיר כולה, זקן וטף, לחצר בית הכנסת. המעמד של הקהל הרב דמה למעמד של קבלת פני הרב בבואו למקום. כמעט ולא נשאר איש בבית. הכל נאספו לחצר בית הכנסת וציפו וחרדו לדברו של הרב. דברי ההספד נישאו בקול והתלהבות. תיאורי הזמן היו משולבים במדרשי אגדה ומאמרי חז"ל, מתובלים במשלים, משובצים בפרקי מוסר ותוכחה, ומעולפים בדברי עידוד ונחמה. הספד זה, אמר הרב בדבריו, הינו הזדמנות של בכיה וקינה, לא רק על המת המוטל לפנינו, אלא על המצב הקשה והחמור של בית ישראל. זו היא הזדמנות להתחטא בפני קונה שמים וארץ. שעת רעוא לשפוך תחינה וצקון לחש בפני יושב במרומים, לחוס על עמו, לרחם על נחלתו ולהביא לו ישע וגאולת עולמים.

לפתע פתאום צנח הרב, קרס ונפל. המאמץ היה למעלה מכוחותיו. כל חייו היו קודש למען הציבור. ועתה הביא את עצמו קרבן עולה על מזבח הציבור. בקדושה וטהרה השיב את נשמתו לקונו ויוצרו, ביום י"ד לחודש מרחשון שנת תרס"ה.

יהא זכרו ברוך לעד ותהא נשמתו צרורה בצרור החיים של נצח עם הסגולה.

הרב זלמן סורוצקין ירושלים / הרב ר׳ יואל סורוצקין

מתולדות חייו

אחי הגאון, זצ״ל איש האשכולות, נולד בשנת תרל״א, בזכרינא, לאבינו הגאון והצדיק רבי בן־ציון סורוצקין, המרא דאתרא, שהיה נצר מטעים להתפאר למשפחת הרבנים של הגאון ר׳ ישראל יפה, אב״ד דשקלוב, מחבר הספר „אור ישראל״, ולאמנו הצדקנית, מצוינת ביראת שמים וגמילות חסדים בגופה וממונה, ואשר כל בניה ולרבות חתניה היו רבנים מפורסמים, הרבנית מרת היענא ע״ה, בת הגאון המקובל ר׳ חיים שורין, מחבר הספר „דברי החיים״ על חמשה חומשי תורה ועל הזוהר הקדוש, ולמעלה בקודש, מוצאו מדורות של רבנים וצדיקים שהתייחסו לאיש הפלאים הקדוש רבי לייב שרה׳ס, שחי בימי הבעש״ט זצ״ל, ושמו מפארים בעדת ישרים.

אחי היה גדול ממני בעשר שנים, כך שאינני זוכר במפורט את שחר ימי נעוריו. הדבר הראשון אשר נחרת במוחי עליו הוא, כי קיים את המאמר: „והוי גולה למקום תורה״. מושג גולה הוא אדם הבורח כל עוד נפשו בו ממקום מושבו לעיר מקלט, בידעו, כי במקומו הקבוע חייו תלויים לו מנגד. אך אחי זצ״ל, עוד בהיותו כבן ט״ו—ט״ז שנים, שכבר אז התגלה כשקדן נפלא ובעל כשרונות נעלים ומצוינים, ידע והבין, כי האוירא השוררת בעירו וסביבתו היא בבחינת „רודף״, כלומר אוירא שרדפה והתנכלה לרוחו ונשמתו. הישיבות אשר קמו והיו מאז בואם של הרבנים הגאונים ראשי הישיבות בשקלוב ובשימיאץ, מתלמידי ושלוחי הגר״א זצ״ל, חדלו להתקיים. בכל פלך מוהי־לוב לא היתה עוד ישיבה ומקום תורה חשוב.

אורח חיי היהודים בכל הפלך היה אמנם מבוסס ומושתת על דרכי התורה והמצוה. מצויים היו מלמדים טובים ונאמנים. אשר רבים מהם נמנו בעבר על בחירי הלומדים בישיבות. אבל כאשר עזב הנער את ה„חדר״, לא נמצא עוד מקום מתאים, בו יוכל ללמוד ולהתקדם בלימוד התורה. על ההורים שומה איפוא היה לבחור לבנם איזו אומנות שהיא, לסייע בידו להיות רוכל או פקיד באחד מעסקי היערות שהיו ידועים בשעתם. מקצועות אלה לא התאימו ולא קרצו כלל וכלל לר׳ יואל, ועל דעת עצמו החליט לצאת לוולוזשין. אולם חשש שמא לא יסכימו הוריו לשלות אותו לבדו לישיבת וולאזשין, שהיתה רחוקה מעירו כשבע מאות קילומטרים והוא עודנו נער — התחיל לחסוך להר־צאות הדרך מדמי הכיס שהיו נותנים לו. לאחר שסכום ידוע היה מוכן בכיסו, יצא לילה אחד בחשאי מביתו, בהשאירו פתק, כיוון שחשקה נפשו בתורה הוא נוסע ללמוד בישיבת וולאזשין.

בישיבת וולאזשין לא ידעה שקידתו גבולות. כשרונותיו המצו־ינים ועמלו בתורה חיבבו אותו על חבריו ועל רבותיו. הוא נעשה לתלמידם המובהק של הנצי״ב זצ״ל והגר״ח סולוביצ׳יק זצ״ל, שאהבו אותו אהבת נפש. במשך שנים אחדות היה כבר ר׳ יואל בקי בש״ס ובפוסקים. הוא היה ידען, אוצר בלום וגדוש בכל מקצועות התורה. זכרונו היה עצום, בבחינת בור סיד שאינו מאבד טיפה. פיו לא פסק מגירסא. היה עושה לילות כימים בעמלה של תורה. היה ממעט בשינה והיה מוותר על קביעות בסעודה, ובלבד שהדבר לא יפריע לו במשנתו.

עם שחרורו מהצבא, לאחר שאמנו ע״ה יצאה לדוינסק ופדתה אותו בכסף מלא בתום שירות של שלושה חודשים, החלו מדברים בו נכבדות. אבל הוא לא אבה לשמוע, כי כל מאוויו וכל ישותו הביעו רצון ושקידה ללימוד התורה. ואמנם הוא זכה וקנה שם גדול בין לומדי הישיבה והתפרסם בעולם התורה. באחד מביקוריו אצל הוריו, כשהגיעה אליו הבשורה הרעה על סגירתה של ישיבת וולאזשין בעטיית מלשינים, מיד קרע את בגדיו, ישב על הארץ ובכה בדמעות שליש. בעיני רוחו צפה את חורבן היהדות על ידי סגירת מעיין החכמה של הישיבה ועל כן מאן להתנחם ולהתאושש.

משנסגרה „ישיבתו״, לא ראה עוד כל סיבה שלא להתחתן. הגאון הגדול רבי אברהם יצחק משכיל איתן זצ״ל, גאב״ד חסלביץ, שושלת היוחסין, בחר בו בתור חתן לבתו הבכירה מרת חסיה מרים ע״ה. גם לאחר נשואיו היה שוקד בבית חמיו

הרב ר׳ יואל סורוצקין

על התורה. אבל כאשר נולדו לו בנים ובנות ועול הפרנסה התחיל מעיק עליו, החל בכסף הנדוניה שהיה אתו לעסוק בסחר עצים, בכריתת יערות. עסקים אלה הכריחוהו להיבטל במקצת מלימוד תורה, ודבר זה גרם לו צער רב ודיכא את רוחו.

פעם ביקר הגאון ר׳ אליהו מפרוזין זצ״ל בחסלביץ. גאון זה כיהן מספר שנים בתור רבה של חסלביץ לפני שנתקבל בפרוזין. בביקור הנימוסין אצל הרב דמתא, הגרא״י משכיל לאיתן, נפגש עם האברך המלא תורה וחכמה כרימון, והתרשם כי כוכב מזהיר עולה על שמי הרבנות ברוסיה. אחי זצ״ל התאונן באוזניו, כי אין שעתו פנויה ללימוד התורה. מתוך שיחה עמד הגאון הישיש על העובדה, כי סיבת ביטול התורה נעוצה ב„נדוניה״ הגדולה שקיבל אותה מחותנו. על כן העניק לו „ברכה״, שיפסיד את כסף הנדוניה, וייאלץ שוב להיות כאחד מאברכי הישיבות כבימי בחרותו ואח״כ ישיג רבנות מפוארת. ברכתו של הגאון הצדיק נתקיימה במלואה. תחילה הפסיד את הנדוניה הגדולה, וחזר לשקוד על דלתות התורה בישיבת וולאזשין, אשר נפתחה מחדש בתוך בית מדרש, ולאחר מכן התקיימה גם המחצית השניה של ברכת מרן ר׳ אליהו מפרוזין: אחי נתקבל אחר כבוד לרב בצאריצין, ששמה הוסב לאחר מכן לסטלינגראד.

צאריצין הצטיינה והיתה ידועה כמרכז מסחרי. חיו שם יהודים עשירים מופלגים, שסחרו בדגים יבשים ומלוחים. לאמנים, ובעלי מסחר ממדרגה ראשונה, הוענק היתר ישיבה מחוץ לתחום המושב. יהודים אלה שנתחנכו בתחום המושב והיו אמונים על תורה ומצוות, זקוקים היו לרב גדול בתורה. ולא עוד אלא שבחבל עשיר זה אשר על גדות הנהרות וולגה ודון היתה תנועה גדולה של גיור על ידי רוסים מבטן ולידה. נמצאו שם כשלושים אלף „מתיהדים״ שרצו לדקדק במצוות יותר... מישראל. גיורם נבע מהכרה עצמית, שהתעוררה על פי רוב בקריאה בתנ״ך. שמחתם לקבלת רב בצאריצין היתה גדולה ורבה. הם היו באים אל הרב בהמוניהם ומציעים לפניו את שאלותיהם, שביניהן לא חסרו גם שאלות מוזרות ומיוחדות במינן. רבים מהם לא ידעו איך וכיצד לקיים מצוות. אחי היה מלמדם תורה, דעת אלקים ואת הדרך אשר ילכו בה. בחירתו של הגרי״ס זצ״ל לרב, היתה מוצלחת מבחינות רבות. שם ניתנה לו אפשרות ללמוד על בוריה את השפה הרוסית. עובדה זאת סייעה בידו רבות כדי ללמד תועים בינה, הן לצעירי ישראל, שלא ידעו עברית או יידיש, וביותר למתיהדים שהש־כימו לפתחו ובקשו ללמוד דעת ה׳ ותורת אמת. משלחות של גרים מכפרים, שהיו רחוקים מצאריצין כמאתים קילומטרים, היו באים אליו בכדי להבין ולהשכיל בתורת ה׳ ומנהגי ישראל. (על דבר המתיהדים בחבל וולגה נדפס ספר מיוחד). עד בואו של אחי היו רוב רובם של כפריים אלה רק שומרי שבת, סובוט־ניקים, ואילו מאז הגיע הגרי״ס לצאריצין היו מתגיירים ממש. מספרם של מתגיירים אלה היה עולה בהתמדה והגיע כמאה משפחות לשנה.

בשבתו על כסא הרבנות בצאריצין, התגלה אחי כמנהיג למופת בעניני ציבור, כנואם בחסד עליון, וכמטיף וכמסביר משכנע. הוא הנהיג שיעורים קבועים בגמרא. כל מי שבא לשמוע את לקחו פעם, חזקה היתה עליו שירותק למקום וייהפך למש־תתף קבוע. דרשותיו היו מקורות שופעים של חכמה ודעת. לפי שקידתו הנפלאה בתורה, ניתן היה לטעות, כי הוא יושב אוהל ורחוק מהוויות עולם, אך הכרתו עולם ומלואו עוררה כבוד והערצה אצל הזולת. מכל העברים נהרו ובאו אליו ל„דיני תורה״. והוא בנועם הליכותיו, באצילות דעתו ובשגב רוחו, הביא להרמת קרן התורה והיהדות בעיר גדולה זו.

באותו זמן קיבל חותני הגראי״מ כתב רבנות מעיר סטויבץ. אמנם היתה חסלביץ גדולה יותר מסטויבץ במספר האוכלוסין. אבל באין ישיבה גדולה או קטנה בכל החבל ההוא, החל קרן התורה לרדת. לעומת זאת החל אור התורה להאיר באור נגוהות בסטויבץ הליטאית, שהיתה סמוכה למיר, עיר התורה. הגראי״מ החליט על כן להמיר את חסלביץ בסטויבץ. אבל הוא לא האריך ימים על כסא רבנותו החדש. בסיומו של הספד, שנשא על בעל בית זקן התרגש ומת מיתת נשיקה. הקהילה המפוארת של עדת סטויבץ נתנה אז עיניה בחתנו הראשון של הרב הנפטר, הגרי״ס, אב״ד דצאריצין, שהיה גאון צעיר, רד בשנים ואב בחכמה ובחרה בו בתור רב המקום. למרות הפצרות העדה היהודית בצאריצין ואף על הענקות השונות אשר הציעו לו כדי שלא יעזוב את קהילתו, בחר הגרי״ס בסטויבץ לעיר רבנותו, בה נתקבל בכבוד גדול והיה רצוי לכל אחיו. בחבל זה, שהיה מקום תורה, התעוררה בו שקידתו הנפלאה. והוא נחשב ונמנה בין הרבנים הגאונים בידיעותיו, בחריפותו ובקיאותו הרבה בכל חדרי תורה. כר נרחב מצא להחזקת התורה, וביחוד פעל רבות ונשגבות למען ישיבת מיר.

פרשה רבת תהילה ומלאת עוז קודש וגבורת רוח, מהווה פעולתו העצומה למען ישיבת מיר, כאשר משכנה עלה באש. ישיבת מיר גלתה ממקומה לסטויבץ, שם שהתה במשך שנתים ימים עד ששוקמה ונשתלה מחדש במקום הורתה. שתי השנים בהן שהתה ישיבת מיר בסטויבץ, היו שנים מלאות וגדושות פעולות ומעשים בחומר ורוח, שכמעט וכל יריעה קצרה מהש־תרע. הוא היה פטרון הישיבה, דאג לפרנסתה וקיומה ועשה בגופו וממונו לכלכלתם של רבנן ותלמידיהן. סרעפיו והגיגיו היו קודש לישיבה, לא חס על כוחותיו והתעלם מכל קשיים ומכשולים. הוא דאג לקביעת מקום לימודים לישיבה, לשיכונם של התלמידים, כלכלתם וסידורם. ועל הכל לא חדל להניח נדבכים של רוח לבנין התפארת של הישיבה. הוא השקיע עצמו בעול התורה, ממנה שאב כוח והשראה במאמציו הגדולים לקיומה של תורה. החומר והרוח היו שרויים אצלו במחיצה אחת. ברגע שהתפנה מדאגה של חומר, עשה מיד למען טיפוח הרוח. בשקידה ויגיעה היה שוחה בים התלמוד. עולה ומתעלה יחד אתו הציבור הרב של התלמידים ביצירה של תורה ומעוזה של תורה.

עסקנותו היתה ענפה ומסועפת. הוא עשה לא רק לצרכי עירו ולמען ישיבת מיר, אלא עסק בענינים ציבוריים במימדים ארציים. לדוגמא אביא פרט אחד מתקופת שהותו בהבראה בסן רימו אשר באיטליה. באותו זמן העלו צוררי ישראל בפרלמנט הרוסי את ענין איסור השחיטה היהודית. החלטה סופית בענין זה היתה צריכה להתקבל עם תום פגרת הקיץ. אחד מצירי הפרלמנט הרוסי, מן הליברלים אשר הוא וחבריו התנגדו לאיסור השחיטה, נמצא באותו זמן בסן רימו. ציר זה

חיפש אחרי רב יהודי, כדי שהלה יוכל להסביר ולהורותו דיני שחיטת בהמות לפי דיני ישראל, על מנת שיעלה בידו להשיב מלחמה שערה כאשר נושא זה יועלה להחלטה בפרלמנט. אבל בכל סן רימו לא מצא לדאבונו רב כזה, או שהרבנים עצמם לא למדו דינים אלה על בוריים, ואולי אותם המעטים, שידעו את הדינים לא היו מסוגלים לבאר לציר את מהותם, מחוסר שליטה בשפה הרוסית. היה זה מעין מעשה של השגחה עליונה, כאשר נזדמן אז הגרי״ס זצ״ל לסן רימו. ציר הפרלמנט פנה מיד אל הרב, שאצלו למד באופן יסודי את תורת השחיטה ודיניה ברוסית רהוטה ונמלצת. בעושר דעתו ומתק שפתיו עלה בידי הגרי״ס להסביר, כי למעשה השחיטה הנהוגה בקרב היהודים, היא ההומנית ביותר בתבל, וכי צוררי ישראל אינם מבקשים אלא תואנה כדי להתנכל ליהודים ותורתם. ציר הפרלמנט חזר לרוסיה כשהוא מצויד במיטב הידיעות, שהיו דרושות לו בענין השחיטה היהודית. ואכן כאשר החלה מחדש המערכה על השחיטה היהודית, השכיל ציר זה לעמוד במאבק בתבונה ודעת וסייע במידה רבה לביטולה של הגזירה.

עבודת הקודש של הגרי״ס זצ״ל נמשכה ללא הפוגות. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, התייצבה החזית נגד הגרמנים ימים רבים בסביבות סטויבץ. אמנם העיר עצמה, שנשארה בידי הרוסים, הפיקה תועלת מרובה מן החיל הרב שנמצא בתחומה, אבל היהודים היו שרויים ונתונים כאילו בין הפטיש והסדן. בעיניהם של הרוסים היו היהודים אלמנט חשוד, עקב הסבל והעול הקשה אשר הצארים אכפו עליהם בימי שלטונם. הם חששו, כי בזמן מלחמה ירצו היהודים לנקום ברוסים, ואף יהיו נכונים למסור לאויב ידיעות שיהיה בהן כדי לסכן את מצבם ובטחונם. הרוסים החליטו על כן לגרש מן העיר את כל היהודים בעלי ההשפעה ובעלי השררה. החלטה זו פקדה גם את רבה של העיר, שנתבקש לצאת לעיר סאראטוב ולשהות שם עד יעבור זעם. המלחמה תמה ונסתיימה. אבל החבל לא נח ולא שקט. המהומה היתה רבה. החבל עבר מיד ליד, מהרוסים לגרמנים ומהם לפולנים. במבוכת הזמן ותהיותיו לא מצא הגרי״ס זצ״ל דרך לשוב לסטויבץ. וכמו יהודים רבים מערי השדה, אשר יראו מפרעות ומהומות ועברו לגור למוסקבה (מספרם של היהודים במוסקבה היה כחצי מיליון נפש), יצא גם אחי מסאראטוב למוסקבה כדי למצוא בה משכן, עד שיוכל, בבוא שעת כושר, לשוב לעירו ורבנותו.

בעיר גדולה זו מצא הגאון הנפלא הזה כר נרחב להתפשטות בכיוונים שונים. ראשית דבר, החל להגיד מדי יום ביומו שיעור בבית המדרש הגדול במוסקבה. כשלוש מאות אנשים, ביניהם חלק ניכר של סטודנטים ואף פרופיסורים (שלמדו והירצו במוסקבה), היו באים ונמשכים ללקחו. במתק שפתיו הצליח להסביר סוגיות קשות והשכיל להקנות למאזיניו יסודות של תורה ותלמוד אף לאנשים, אשר לא למדו בחייהם דף גמרא.

בחייו העמיד הגרי״ס זצ״ל תלמידים רבים, שהיו גדולים בתורה וגדולים ברוח, שמהם פינה ומהם יתד לקיומה של תורה, לימודה והאדרתה. תלמידיו היו נפוצים בכל קהילות ישראל, ומהם רבים בעלי השפעה בעולם התורה והרבנות. תלמידים אלה, שחלק מהם נמצא עוד היום בארצות־הברית של אמריקה, נשאו ונושאים בלבם בדחילו ורחימו את דמות דיוקנו של רבם הגדול, אשר היה מורם ואלופם. נזדמן לי לא אחת להיפגש עם רבנים ואנשי שם חשובים, תלמידיו של הרב מסטויבץ, ובפיהם תהילות ותשבחות והערכה לגדולתו בתורה.

הוא היה טיפוס מופלא של רב בישראל, אשר בו התגלמו כוחות ומידות ששאבו את השראתם מגנזי הנצח וההוד של מחצבת עם הסגולה. ההלכה והמעשה היו צמודים בידיו, והינחו את אישיותו בכל דרך חייו רבת התהילה. הוא שקד ויגע בתורה, ולן בעומקה של תורה והלכתה. מעשיו שימשו מופת ודוגמא לרב בישראל ולחיי תורה, שמילאו את ישותו. הוא היה נאה דורש ונאה מקיים. דרש הרבה מעצמו, בכדי שיוכל לדרוש גם מאחרים.

תורתו היתה תורה שבעל פה. ידע לחבב את התורה ולהקנות יסודות התורה לרבים, אבל היתה לו גם תורה גדולה שבכתב. תחת ידיו נמצאו בכתובים חידושי תורה רבים, שהיו ערוכים לדפוס. כתובים אלה היו אוצרות בלומים של דעת ורוח, הגיון וסברה ישרה. בתורתו שבעל פה, וכמו־כן בתורתו שבכתב, ידע לרדת לבין השיטין בעומק ושים שכל, ידע לחדור לנבכיה של סוגיה ולהעלות משם פנינים, שהיו בבחינת אסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא.

הגאון רי״ס זצ״ל לא רצה לעשות תורתו קרדום לחפור בו כדרך פרנסתם של שאר הרבנים הפליטים במוסקבה, ועל כן שם למסחר את פניו. אותו „סוחר יערות" אשר בימי בחרותו סיבבה ההשגחה העליונה, כי ייכשל במסחרו כדי שיאות לקבל על עצמו את עול הרבנות, הצליח בימי זקנותו והיה לעשיר גדול. אחי זה, שעד עתה למד בעצמו תורה בשקידה נפלאה, הפך מכאן ואילך גם למחזיק תורה, בתתו את האפשרות לרבים לעסוק בתורה. ביד רחבה ופתוחה היה מפזר את ממונו ועושה לקיומן של ישיבות. הוא תמך בכל קשה־יום ומוכה־גורל, הושיט סעד ועזרה לכל אומלל ומסכן. הירבה ביותר לסייע בידיהם של תלמידי חכים, ראשי ישיבות ותלמידיהון.

באותם ימים גילה יוזמה מרובה וכשרון מעשה רב־מימדים, לקיומה של יהדות ושמירת אורתותיה. הימים היו ימים חמורים וטרופים. הבולשביקים החלו רודפים באף וחימה את שומרי הדת. אולם הוא לא נרתע ולא נבהל. בכל כוחו, אונו ומרצו התייצב במערכות קיום היהדות. פתח קואופרטיב לשחיטת בשר כשר ומכירתו. ובאותו זמן החל שוקד על בנייה של מקווה טהרה. כאשר היבסקים היו סוגרים מקווה טהרה ברובע אחד של העיר, מיד היה חש לפתוח מקווה טהרה בחלק אחר של העיר. על כל מעשה של הרס היה עונה במעשה של בנין. אם היהדות היתה נפגעת בחלק אחד של העיר הגדולה, היה מיד עושה לקיומה והאדרתה בחלק אחר, כי החליט נחושה לשמור על גחלת התורה ועל נחלתה של היהדות, עד יושיע ה׳ את עמו.

ברם, תקופת השלווה היחסית של היהודים ברוסיה הסובייטית בכלל ובמוסקבה בפרט, לא ארכה ימים רבים. מוסדות השלטון החרימו את רכושם של הבורגנים, והטילו את ה„עשירים" במאסר. הגלגל נהפך גם על הגרי״ס זצ״ל, קמו ובאו שנים רעות. הוא ומשפחתו חיו חיי עוני ודחק. לא נשארו בידיו, כי אם אותם מאות אלפים או מיליוני הרובלים אותם פיזר להחזקתם של ישיבות ושאר צרכי ציבור וצדקה. רכוש זה

שעשה במרומים, לא היה בכוחם של הסובייטים לגזול ממנו ולקחתו לעצמם. אבל חייו שהיו נתונים מעתה ואילך במיצר ומצוקה, לא השפיעו במאומה על עבודת הקודש שלו. הוא המשיך לדאוג לעניני כשרות, והמשיך למסור את נפשו בעד מקוה טהרה בעיר. שכר לא קיבל מאת הקהילה, אבל עובדה זאת לא מנעה בעדו לראות את עצמו דואגה של הקהילה ופטרונה. במסירות נפש עצומה, היה עושה למען קיום התורה ולשמירה על גחלת היהדות.

כאשר גברו הגזירות על דת ישראל, התחיל הגרי"ס משתדל להשיג רשיון, שיוכל לשוב לסטויבץ. הדבר לא היה קל, כי ממשלת פולין חוקקה חוק, שאסר על שובם של יהודים שנשארו תקועים ברוסיה. לאחר עמל של שנים עלה בידי להשיג עבור אחי רשיון כניסה ארעית לפולין, שנועדה לשמש כביכול בתור ארץ מעבר להגירתו לאמריקה. תוקף זמן הרשיון הוגבל לחודש ימים בלבד.

רשיון זה העמיד את הגרי"ס זצ"ל בנסיון גדול, שעלה על כל מה שהתנסה ובא לידיו עד אז במשך ימי חייו. הגרי"ס זצ"ל סידר את המקוואות במרחצאות של גויים, שנתגלו על ידי הרשות ונסגרו. הוא התחיל על כן לבנות בחשאי מקוה טהרה באחד השטיבלאך אשר בצידי בית המדרש הגדול. הגבאים שהיו שרויים בפחד שמא תגלה הבולשת את בנין המקווה בבית המדרש ויבואו בגלל זה לסגור אף את בית המדרש גופא, התנגדו לבנין המקוה. אבל הגרי"ס לא נרתע, טעמו ונימוקו היה: אם בעיר של חצי מיליון נפש לא יהיה אף מקוה טהרה אחד, הרי מוטב ולא יהיה קיים בה גם בית מדרש. ודווקא באותו פרק זמן בו התחיל לבנות את המקוה, הגיע לידיו הרשיון עבורו ועבור אשתו. מצד אחד היתה שמחתו גדולה, אבל מאידך, היה משוכנע כי אם ישאיר את המקווה באמצע בנינה, יבואו הגבאים ויסתמוה. והשאלה היתה: לבחור בחירות וחופש אישי, או לעמוד על משמר היהדות ויהי מה. הגאון הצדיק הזה לא היסס רבות, והגיע לכלל החלטה נחושה לא לצאת את מוסקבה, עד שלא ישלים את בנין המקווה. הוא ידע אל נכון, כי משמעותה של החלטה זו, היא אבדן רשיון היציאה, שכל כך הרבה שנים ערג וציפה לו. ומי יודע אם תינתן לו הזדמנות נוספת לצאת את עמק הבכא. זה היה נסיון קשה וחמור, אשר רק רבנים גאונים וצדיקים יחידי סגולה היו יכולים לעמוד בו. אבל הקב"ה ראה בעניו וגמל לו על הצער, שבנין המקווה היה עלול להסב לו. חיש נמצאו בעלי בתים נשואי פנים, אשר גורל קרבנו של הגרי"ס נגע אל לבם. הם החליטו להתייצב בפני השגריר הפולני, וגוללו בפניו את הפרשה. בקשתם היתה שטוחה לפניו, כי יאות להאריך את מועד תוקפו של הרשיון, על מנת שיהיה סיפק בידו להשלים את בנין המקווה. ואכן, השגריר נענה לבקשתם והאריך את מועד תוקף הרשיון לחודש ימים נוסף.

אין לתאר את גודל השמחה אשר הקיפה את בני העיר סטויבץ, כאשר הרב והרבנית חזרו אליהם. נכבדי העדה ואתם כל ציבור התושבים יצאו לתחנת הרכבת. מעגלות־מעגלות הקיפו את המרא דאתרא, אשר זכה לשוב לעירו. עטרת הרבנות הורשמה מחדש על ראשו של רבם הנערץ. אבל השמחה היתה מהולה בעצב. הקהילה ביקשה דרכים כדי להפוך את ענין המעבר דרך פולין לשהייה של קבע. תחילה השתדלו, כי יותן לרב שהות לפחות למשך שבוע. ובינתיים הבריקו אלי, כי אבוא לפעול אתם בצוותא, שרבם האהוב יוכל להישאר ולשבת בשקט ושלוה על כסא הרבנות בעיר סטויבץ.

נסעתי עם אחי אל המושל בנוברהדוק, אשר מוורשה כבר כתבו אליו, כי יראה לעשות כל שביכולתו למעני. המושל קיבל אותי בכבוד רב, והצגתי בפניו את אחי. ביקשתי ממנו, כי יאות להעניק לאחי מחדש אזרחות פולנית, אשר נשללה ממנו לפי חוק ארעי, שאחי לא ידע עליו לגמרי בעת שבתו ברוסיה הסובייטית. לאחר שידולים והפצרות נענה המושל לבקשה, אולם התנה תנאי, כי אחי יעמוד בהקדם בבחינות השפה הפולנית בהתאם לתקנות של הענקת אזרחות. זמן הבחינות הוגבל על ידי אחי בעצמו לתקופה של חמישה שבועות. ואכן בתום מועד זה התייצב לפני סגן המושל, עמד בהצלחה בבחינות, קיבל את האזרחות הפולנית ובחירתו לרבה של סטויבץ אושרה באופן רשמי על ידי הממשלה.

הוא שב לעירו תוך ניסים מרובים. במשנה מרץ ויוזמה החל נוהג את רבנותו, וכימים מקדם עשה ושקד לתקנתו של הציבור. אבל כוחותיו לא היו עוד אתו כבראשונה. יותר מדי תלאות עטו עליו. יותר מדי יסורי גוף ונפש פקדו אותו ברוסיה הסובייטית. הוא היה שבור ורצוץ. ביחוד החלו כוחותיו עוזבים אותו לאחר פטירתה של אשת נעוריו, בת גדולים, הרבנית חסיה מרים ע"ה לבית משכיל לאיתן.

כארי בסוגר ניסה ללחום במצבו. רוחו היתה תוססת ומלאת חיים. כל יום היה מעלה רעיונות ותוכניות, שהיו בהם משום תנופת כוח לבנינה של תורה ויהדות, אבל גופו נחלש. הרופאים ציוו עליו לצאת לבית הבראה באוטבוצק. בשהותו שם הרגיש ברע והבריק אלי כי אבוא אליו. בביקורי דאגתי לאישפוזו במקום נוח וכן שכרתי בן ישיבה אשר ישמש אותו יומם ולילה. באותם ימים מעטים שישבתי על ידו מילמלו שפתיו תפילה זכה: „אם אין לי עוד זכות לחיות ופקודת כל אדם פוקדת אותי בגזירת עירין קדישין, הנני מחלה פניך, רבון העולמים, כי תרפא אותי בריפוי זמני, בכדי שאזכה לעלות לארצנו הקדושה, לראותה ולחונן את עפרה, למות בה ולהיקבר באדמתה".

הוא הרגיש במותו המתקרב, וביקש כי אם ימות באוטבוצק יקברו אותו שם על תנאי, עד שבניו, שנמלטו מרוסיה וזכו לעלות לארץ הקודש, יבואו ויקחו את ארונו כדי לקבור אותו על הר הזיתים. כעבור שבועות מספר יצאה נשמתו בטהרה. קיימנו את צוואתו וקברנו אותו על תנאי, כדי שנוכל להוביל את ארונו לארץ ישראל, אבל מיד התרגשה ובאה מלחמת העולם השניה, ואתה השואה הגדולה שזיעזעה את העולם, וקברו נשאר מיותם בנכר.

באוטבוצק הספדתיו בבכי תמרורים, וכן הספידוהו רבנים גאונים ומפורסמים, על גודל האבדה שאין לה תמורה ואין לה חליפין. פטירתו השאירה חלל ריק בעולמה של היהדות ובעולמם של הרבנים. הכל ידעו והרגישו, כי עם מותו נעקר אילן תפארת מכרם בית ישראל, אשר בצילו חסו וחיו המוני המונים, שדבריו ותורתו היו להם סם חיים וסם מרפא.

יצאתי לסטויבץ לשבת שם „שבעה", בקרב בני עדתו וקהילתו. היגון והאבל בקהילה נגעו עד הלב. הם קוננו ובכו על האב והפטרון שאבד להם, חדורים היו הכרה של יתמות ויגון של שכול. בני העיר ביקשו דרך כיצד להנציח את זכרו של הרב. נכבדי העיר הכתירו את חתנו הרה"ג ירחמיאל לרב בעירם. בהכתרה זו ביקשו לכבד את רבם הגדול בתורה, אשר נסתלק בלי עת.

חבל על דאבדין ולא משתכחין. וי להאי שופרא דבלי בארעא. יהא זכרו ברוך ותהא נשמתו צרורה בצרור החיים של גאוני וקדושי עולם, אשר כזוהר הרקיע מזהירים.

צבי סטולוביצקי / הרב ר' יהושע דוב ליברמן

הרב ר' יהושע דוב ליברמן הי"ד זצ"ל נולד בסטויבץ בשנת תרמ"ד (1884) להוריו ר' שלמה שו"ב וחיה גולדה. הוא היה הבן הבכור במשפחה שכולה רבנים: אחיו ר' יוסף כיהן רב בביטן ע"י סלונים; ר' יעקב, שנפטר בדמי ימיו היה שו"ב בהורודישץ וייבדל לחיים ארוחים ר' מאיר, שהיה רב בילינובה (פולין) וכעת רב באחת הקהילות בארצות הברית. מלבדם היו במשפחה שתי אחיות בשם שרה ופסיה. בעלה של פסיה, הרב ר' שלמה חארי מילא את מקום חותנו בתור שו"ב.

בעודנו נער נתקבל יהושע דוב לישיבת סלובודקה המ־פורסמת ולמד תורה מפי ראש הישיבה הנודע, הגאון ר' משה מרדכי אפשטיין והרב הצדיק ר' נתן צבי פינקל (ה„סבא" מסלובודקה), משגיחה ומשפיעה הרוחני של הישיבה.

אחרי שנשא לאשה את מיכלה בת רבנים משידליץ בתמנה לראש ישיבה בעיר הומאן ע"י מינסק. בסוף מלחמת העולם הראשונה, בצאת ר' יואל סורוצקין לרוסיה, וסטויבץ היתה שרויה בלי רב מספר שנים, קיבל עליו הרב ר' יהושע דוב את הרבנות בסטויבץ עיר מולדתו.

כדאי לציין, שבאותן השנים, התגורר בסטויבץ כפליט מלחמה הגאון ר' אברהם ישעיהו קרליץ ה„קוסובר", שנודע אחר כך בשם ה„חזון־איש". הוא סירב להפצרות בני סטויבץ ולא קיבל את משרת הרבנות מטעמים עקרוניים, להם נשאר נאמן כל ימי חייו.

לדמותו

כאמור לעיל, למד הרב בישיבת סלובודקה, הישיבה היתה אז בעצם זהרה. הנהיג והשליט בה שיחות ולימוד המוסר „הסבא" מסלובודקה, תלמידו של ר' ישראל מסלנט יוצר שיטת המוסר. שם, בסלובודקה, התגבש ועוצב אופיו של הרב, ואת השקפת עולמו הדתית־מוסרית שרכש שם, השתדל להנחיל לבני עדתו בסטויבץ.

מובן מאליו, שמלאכתו היתה קשה. בעלי הבתים שבעיר, אנשים מבוגרים הטרודים בפרנסת בני ביתם, אין שעתם ומוחם פנויים ללמוד תורה, ובפרט להטפת שיטת המוסר. לכן, כרוב הגדולים שבדור, התחיל לבנות מהמסד, להניח לבנה על גבי לבנה, אריח על גבי אריח והתמסר כולו לחינוך הבנים.

בבואו לסטויבץ בתור רב, מצא בה „חדרים" פרטיים של המלמדים: ר' אברהם חייט (וואַטניק), אשקוביץ ועוד. ה„תלמוד תורה" שנמצא על ה„שולהויף" היה מיועד לבני עניים, שידם לא השיגה לשלם שכר לימוד והיה בשפל המדרגה.

הרב הכניס את ה„תלמוד־תורה" לרשות חסותו, הושיב בו מורים מומחים ללימודי קודש וכן מורה ללימודים חילוניים ולשפת המדינה. הוא שינה את שם הת"ת ל„חורב", ואחרי שהריאורגניזציה נשאה פרי לא היססו עוד גם בעלי־בתים מכובדים ועשירים לשלוח את בניהם ללמוד שם. בשנים האח־רונות לפני פרוץ מלחמת העולם השניה גדל מספר התלמידים והגיע ל־150. היה צורך בהוספת כיתות ולשם זה הוקמה ונבנתה קומה שניה לביה"ס, ביוזמת הרב ובעזרת פעילים, כגון: הרב ר' שלמה הארי, ר' יוסף מיסקוב ועוד.

עם התפתחות רשת בתי הספר הדתיים לבנות בשם „בית־יעקב", הקים הרב בנין לתפארת בעזרת בעלי בתים, נדיבים מקומיים ללא עזרה מבחוץ, ויסד בי"ס „בית־יעקב" לבנות. בד בבד עם בתי הספר יסד גם ישיבה קטנה לחינוך־המשך של גומרי בית הספר.

הוא השתדל להגדיל תורה ולהאדיר גם על ידי הבאת בני תורה מהחוץ, בהשפיעו על בעלי־בתים, שיקחו לבנותיהם חתנים מחניכי ישיבת מיר הסמוכה ועוד. ואמנם גם הצליח. וכך לקחו לבנותיהם חתנים בני תורה: בער סרגוביץ, שיינה בתיה שפירא, אברהם יעקב חרחורים, שלמה פאליי ועוד. ולא ייפלא, איפוא, שהיה תמיד מקורב ומוקף צעירים ובני נוער. שגורה היתה בפיו אמרת חז"ל: „רבי מקרב עשירים" היינו נוער, שהם עשירים בשנים ועוד עתידם לפניהם. איתם היה משוחח בדברי תורה ודורש בכל שעת כושר, אך עלה ונצנץ רעיון במוחו אם זה במקום עמידתו בבית המדרש לאחר התפילה או בערבים בביתו שהמה תמיד צעירים.

בית הרב, שימש כמאמר חז"ל, „בית ועד לחכמים" וכל הצעירים בני התורה היו מרגישים בביתו כאילו נמצאים הם בביתם. שם היו מאזינים לדברי תורה וגם מעיינים בעתון „דאס וואָרט" הוילנאי או ב„טאגעבלאַט", בטאון אגודת ישראל בפולין ומשוחחים בעניני דעלמא ובענינים הציבוריים המקומיים. צופיה הליכות הבית, הרבנית מיכלה ע"ה, אשה יפה ואצילה, בת רבנים, הליכותיה בשקט ונועם, מתה בורשה בשנת 1937 ממחלה ממארת בדמי ימיה. תנצב"ה.

בימי הקיץ, בשבתות לפני תפילת מנחה, היה הרב דורש בפרקי אבות. אך הספיק להתקדם כמה שורות במשנה היה מפליג לעולמות רחוקים לשעה שעה וחצי בערך. פיו הפיק מרגליות. את הענינים הציג לעיני הציבור בצורה ברורה והשומעים היו מוקסמים ורתוקים למשמע אוזניהם. ניתן לשער, לפי כל הסימנים, שלא היה מכין את דרשותיו מראש. פיו היה כמעין המתגבר. הסתמך בדיבורו הרבה על גדולי המוסר, ר' ישראל מסַלנט, בעל „החפץ חיים" ועוד. לדרשה היה אופי של שיחה אינטימית. בסוף הדרוש היה עובר לענינים אקטואליים שבחיי העדה היהודית, ואז היה עשוי ללא חת, עקבי וקנאי

לדת ואם מצא לנכון היה מתקיף תופעות ואישים. הוא היה לוחם וקנאי לאמת ונשא את דגל התורה ברמה. בדרשות של „שבת שובה" ו„שבת הגדול" היה מגיע לשיא. היה מרתק את המאזינים לשעתיים ויותר.

הרבה היו משכימים לפתחו להתדיין בפניו בעסקי ממון, הוא נמנע מלקחת דמי פסק־דין כפי שנהגו אחרים. היה שונא בצע ונקי כפיים. לכן היו באים אליו לעתים קרובות גם נוצרים כשהיה להם דין ודברים עם יהודים. לפעמים היה מושיב לצדו גם בעלי־בתים בתור בוררים ומפשרים.

על מידת יושרו ופרסומו בין הגויים יעיד המקרה הבא: נוצרי אחד בשם פֶשקה, ששימש שואב מים לבתי יהודים, הפקיד אצל הרב את חסכונותיו — סכום כסף ניכר. לימים, מת האיש ערירי מבלי להשאיר יורשים. הרב הכניס את הפקדון ל„בירגרמייסטר" ראש העיריה הנוצרי של סטויבץ. הוא ממש סלד מממון המביא לידי חטא ובסוף שנת תרצ"ט (1939) בבוא הסובייטים לסטויבץ, הביע לפני מקורביו נחמה פורתא באומרו, כי עכשיו לפחות יעלם יצר הממון והסגידה לעגל הזהב.

הרב ר' יהושע התרחק מפרסום, לא נסע לוועידות ולכינוסי רבנים, פגישותיו היחידות עם העולם החיצוני הרבני והחרדי התקיימו בסופוט ליד דנציג, להתם היה נוסע לשם נופש ורחצה בים. בשנים האחרונות נתן ידו להקמת סניף אגודת־ישראל בסטויבץ. אבל לא רצה כנראה, להזדהות בכּוֹל עם מוסדות התנועה המרכזיים. לכן היה טוען, שפעולות ה„אגודה" בסטויבץ הן בסדר — וזה מספיק לו. מה שהמרכז עושה — זה לא מעניינו.

עינו של הרב היתה פקוחה על מוסדות החינוך אותם בנה מהמסד עד הטפחות. היה מבקר בהם מדי שבוע ולעתים מדי יום בלווית גיסו השו"ב הרב ר' שלמה חארי או אחד מבני הישיבה המבוגרים השוהים בעיר. מה רב היה אושרו וקורת רוחו כשהיה הולך מ„חיל אל חיל", מבקר בתלמוד תורה („חורב") משם ל„בית יעקב" ומסיים בישיבה הקטנה. בכל מקום בואו היטה אוזן לשיעורים ולאופן ניהולם ע"י המורים.

התלמידים מאידך, זכו לעידוד. לפרקים היה צובט את לחיו של תלמיד מצטיין. לפעמים בגמר השיעור היה נכנס בשיחה עם התלמידים ומציג לפניהם תוך כדי כך, דוגמאות של עילויים וגאונים. שגור היה בפיו הפתגם „ווילנער גאון" — ביידיש, וויל נאַר, פירושו: רצה נא; גאון — תהיה לגאון. לאחר שהיה משוחח גם עם המורים ומקבל דו"ח היה ממשיך בסיורו, כראש צבא הסוקר את חייליו. זה היה שכרו מכל עמלו. ובשעת קורת רוח זו נדמה, שהיה שוכח את בעלי הבתים שבעיר ואת בעיות הרבנות והמחלוקת.

כפי שנאמר לעיל, היה איש שיחה ודיבור. רוב דיבורו היה לפי רוח תורת המוסר ועקרונותיה, בכל זאת היו אמרות שגורות כמעט תמיד בפיו וכנראה שימשו נר לרגליו; מאמר רבי יהושע בן לוי במסכת אבות (פרק ו') „בכל יום ויום בת־קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת, אוי להם לבריות מעלבונה של תורה". כן היה אומר: „שלושה הם הטועים לפעמים: הקצב, מלמד התינוקות והרב". הקצב טועה בחושבו שהלקוחות נבראו בכדי לפרנס אותו ולא להיפך — שהוא נברא כדי לספק בשר כשר ליהודים. כיוצא בו, מלמד התינוקות החושב, שהתל־מידים קיימים לפרנס את המלמד ולא להיפך — שהוא קיים בכדי ללמדם תורה. וכן הרב, הטועה לפעמים וחושב, שהעיר ובעלי הבתים קיימים לכלכל את הרב ולהחזיק בו ולא להיפך — שהוא קיים לשמש את העדה ולהדריכם בדרכי התורה והמצווה. אימרה אחרת ששימשה לו יסוד גדול ועידוד בחיים היתה: „מעט מן האור דוחה הרבה מן החושך".

עברו למעלה מ־20 שנה מאז מת מות קדושים יחד עם כל העדה.

כותב הטורים האלה, אוד מוצל מאש, עברו עליו במשך אותן השנים גלגולים שונים. מודה הוא ומתוודה, כמעט ואין יום, שבהם לא יהגה אם מעט או הרבה ברבנו ר' יהושע דוב ובהליכות חייו. כמוהו, ודאי גם יתר תלמידיו המעטים שנשארו לפליטה, יזכירו שמו ויהגו בו.

מחוורים לי עכשיו דברי המשנה במסכת בבא מציעא (דף ל"ג ע"א) „אבידת אביו ואבידת רבו — של רבו קודמת, שאביו הביאו לעולם הזה ורבו שלמדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא".

ירדה פורענות לעולם ובאו ימי השואה, שכמוהם לא היו לישראל מאז היותו לעם. בית הרב נשרף יחד עם רוב בתי העיירה. את האנשים הקרובים לו ביותר הרבנים: ר' שלמה חארי, ר' דוד שמואלביץ, ר' משה גיטעלעס ור' יעקב דומניץ הי"ד חטפה הגיסטאפו בשבועות הראשונים לאחר הפלישה ולאחר עינויים קשים רצחום יחד עם עוד 80 איש מבני סטויבץ.

הרב שנשאר ערירי, הסתופף יחד עם ידידו מרדכי פייבל קיבוביץ בביתו הקטן והנמוך של הקַדר (הנצ'ר בלע"ז) בסוף רחוב פוצ'טובה שנכלל בתחום הגיטו.

בגלל ריחוק המקום, קשיי השעבוד, צרות הפרט והכלל וקיום המצב הצבאי, שאסר את התנועה בערבים אפילו מחצר אחת לשניה, לא הרביתי לראותו באותו זמן, רק פעם־פעמיים. כשנכנסתי פנימה מצאתי את הרב כשהוא לבוש כאחד העם, לראשו כובע פשוט, בלי איצטלא רבנית. נדהמתי... מראהו המחיש לי את חורבננו ואת שפל מצבנו יותר מפורעניות אחרות. ואם כי הזקן עטר את פניו, הרי דימיתיו באותו רגע לארון קודש שהורידו מעליו את הפרוכת בליל תשעה־באב.

אנשי „היודענראט" עם ירמיהו פראַס בראשם המשיכו בחשאי לבוא אל הרב לשם עצה ותושיה. אולם עידוד ונוחם לא היו לו. רק בגופו עדיין היה שרוי בעולם הזה, אבל ברוחו ומחשבותיו היה כבר מעבר לחיים. כנראה הרגיש וראה, שהגורל נחרץ ומה שניתן להציל הוא רק ע"י חיי נצח. זה העסיק אותו בימים ההם ובנושא זה דיבר עם הבריות.

ביום המר והנמהר הוא י"ב תשרי תש"ג יצא לקראת הורגיו כאחד מהרוגי מלכות קמאי, עטוף בטלית ועטור בתפילין וקידש את השם יחד עם כל העדה.

ינקום ה' דמו ודם כל הקדושים.

יצחק לונגין / הרב ר' משה נייפעלד

נולד בסטויבץ לאביו ר' שמעון המלמד. למד והתחנך בחדרו של אביו עד שהגיע למצוות. ואח"כ נתקבל לישיבת וואלוזין. בגיל צעיר יצא למינסק, התחתן ונשאר שם כדיין ודרשן בבית־המדרש של בעלי־המלאכה. משפחתו הכילה בן ושלוש בנות. ממינסק עבר לכהן כרב בלעבעדוב בסביבת מולודצנה.

בראשית שנות העשרים כשהגישו בני סטויבץ כתב רבנות לר' יהושע דב ליברמאן, בא הרב ר' משה לסטויבץ. בני משפחתו המרובים הגישו לו כתב־רבנות. את מקומו קבע בבית־המדרש החדש, שם גם קרא לפני הציבור שיעור בעין־יעקב. הוא נשאר עם בתו הצעירה גאלה עד סוף ימיו. נפטר בשיבה טובה בשנת תרצ"ד, והובא למנוחות עולם בבית העלמין בסטויבץ. על קברו הקימה המשפחה אהל לזכרו.

הרב אלחנן סורוצקין / הרב ר' ירחמיאל ליזרזון

כך גזרה ההשגחה העליונה שיהיה אחרון והוא... ראשון, בראשיתו, כולו אומר ומבטיח גדולות, גדול יהיה, אהוב למקום ולבריות למלא מקום אבותיו, שישבו כסאות בקהילת סטויבץ. והנה עלה הכורת עליו ועל ביתו ועירו ונגדע בעודנו באבו.

שנים היו רבותיו, מהם קיבל תורה: רבי אהרן קוטלר זצ"ל, גאון בעל שם עולמי, עוקר הרים וטוחנם בסברה, ומנ־היג בחסד עליון, גם בשבתו בד' אמות של הלכה, בישיבת קלצק, וחותנו הגאון ר' יואל סורוצקין זצ"ל, גדול המתמידים בוולאזשין ותלמיד מובהק של ר' חיים מבריסק זצ"ל, איש האשכולות וכביר הפעלים, מלא מרץ ויוזמה, חריף ובקי, נושא בעול כל צרכי העיר, נאה דורש ונאה מקיים. שניהם עיצבו את דמותו הרוחנית של ר' ירחמיאל, באישיותם הזוהרת, ובהדרכתם פיתח את כוחותיו וכשרונותיו המעולים, להיות רב ורועה רוחני לעדת ה' בבוא המועד. חותנו הגדול ר' יואל סורוצקין זצ"ל, אחרי שובו מגלות רוסי' הסוביטית, שבור ורצוץ, אולם איתן ברוחו ונפשו, הקדיש את שנותיו האחרונות לתורה ועבודה, ובהשיאו את בתו הצעירה, עדינת נפש, הרב־נית רחל (רייכל) הי"ד להרה"ג ר' ירחמיאל, אימצו כבן, והכניסו בסוד שיח הרבנות והנהגת העיר.

סטובצאי היה, בה נולד לאביו הרב הגאון ר' דב בער, שהרחיק נדוד לגליציה המזרחית, שם שימש ברבנות בעיר טורקא, קהילה חשובה בחבל זה, אולם נשאר נאמן למקור מחצבתו הליטאי, ושלח את בנו ר' ירחמיאל ללמוד בישיבת קלצק המפוארה, ובה למד בשקידה כשמונה שנים, והתבלט בה בנעים הליכותיו ובגרותו המחשבתית. הוא מצא מסילות ללבה של רעיתו העדינה ע"ה, חניכת בית־ספר במוסקבה האדומה והכפרנית, לבנות יחד אתו בית רבני בישראל. הוא השכיל להתחבב עד מהרה על אנשי סטויבץ שלמרות גילו הצעיר וגם היותו „בן העיר" — שני מכשולים רציניים בדרך למשרת רבנות, כרגיל — ראו בו את המועמד המתאים, לרשת את כס הרבנות, אחרי אריכות ימיו של חותנו הגאון, רבם הנערץ והמקובל עליהם.

בשנת תרצ"ה, והוא כבן 24, נשא כאמור, את ב"ג הרבנית רייכל סורוצקין־כרמל ועבר לסטויבץ (בבית חותנו הגאב"ד זצ"ל). שם לא מש מאהלה של תורה, למד בשקידה ביחידות

הרב ר' ירחמיאל לייזרזון

ועם חותנו הגאון זצ"ל עד יומו האחרון, גם בימי מחלתו, בשבתו באוטווצק והסתלקותו ביום ט' תמוז תרצ"ח. הוא התחיל לד־רוש ברבים ומשך המונים, שבאו לשמוע דבריו שנאמרו בטוב טעם ודעת. כן קיבל על עצמו ללמד „לימודי־דת" בבית־הספר הממלכתי בסטויבץ (במקום חותנו החולה). רבים מתל־מידי בית־הספר החיים כיום בישראל, מספרים בהערצה רבה על שעוריו ביהדות, שהפליאו לנטוע בהם זיקה למסורת אבות, ויחס של כבוד לקדשי ישראל ולתורה. בסטויבץ נולדו להם שתי בנות (האחת נפטרה בגיל שנה).

עם הסתלקותו של חותנו הגאון זצ"ל, קיבלו אותו אנשי סטויבץ לרב והתנחמו בו אחרי רבם הגדול והנערץ, שמעו בקולו ובעצתו והוא ניהל את עדתו כ„זקן ורגיל".

רק שנה אחת ישב בשלוה, ולפתע פרצה מלחמת העולם השניה, וסטויבץ נכבשה ע"י הצבא האדום, וכל עוד נפשו בו עזב הרה"ג ר' ירחמיאל עם משפחתו את סטויבץ, מפחד השל־טון החדש, בחששו לחיי רעיתו הרבנית, שעזבה בשעתה את רוסי'.

פניהם הין לגליציה לעיר מגורי הוריו, בתקוה שמשם יעלו לארץ־ישראל, אבל הגבול סגר עליהם. הוא, רעיתו ובתם הקטנה נספו בשואה יחד עם כל בית ישראל.

ה' ינקום דמם!

גצל רייסר / הרב ר' אברהם ישעיה קרליץ ה„חזון איש"

בעיירתנו סטויבץ התהלך בשנות מלחמת העולם הראשונה, אדם בעל אופי נדיר, גאון מצניע לכת.

היה גר מול ביתנו וניתנה לי האפשרות בימי עלומי, להתבונן יפה בהנהגתו של רב מופלא זה. אני אנסה, בכוחותי הדלים, להעלות קווים אחדים לדמותו.

הכרתיו כסמל ההתמדה. נזכר אני בלילה, ליל נדודים לאחר חצות. לאור הירח הצצתי לחדרו והנה מולי דמותו של הגאון בעל ה„חזון איש", המהלך בו ושפתיו דובבות... כך עברו רגעים מספר. אחר־כך ניגש אל שולחנו, טבל את עטו בדיו וכתב את חידושיו.

רצינות הגובלת בעצבות היתה נסוכה על פניו. יגון עולם ומלואו נגע אל לבו, אך משהגיע חג הסוכות ובעיקר שמחת־תורה, אורו פניו — בהקפות ובריקודי תורה התבלטה דמותו. כשהוא צועד, וספר־התורה לחוץ אל לבו בליטופים ובהתרפקות וזיקי חדווה וצהלה בעיניו.

הוא אהב את השקט ואמנם שלטה דומיה מסביב לו ואף האנשים שבמחיצתו מחרישים היו. רגיל היה להתהלך בסנדלי משי, שלא לעורר את אשתו הנרדמת מעמל היום, כששפתיו דובבות חרש סוגיה מסוגיות התלמוד.

ה„חזון איש"

בעירנו היה מכונה בשם „האברך מקוסובה", על שם עיר מולדתו קוסובה שבפלך גרודנה. כאשר פרצה מלחמת העולם הראשונה ועיירתו של ר' אברהם ישעיה, שהיתה באיזור החזית היתה משובשת בגייסות, עבר לעיירתנו. באותן השנים היתה סטויבץ שרויה בלי רב. טובי בעלי הבתים, ובעיקר ברי־האוריין שבהם, כמו ר' אליהו שו"ב, ר' מאיר חייטוביץ ועוד, שהספיקו לתהות על קנקנו של ה„קוסובר", ביקשו ממנו לקבל את כהונת הרבנות, אבל הוא סירב. לא הועילו הפצרות בני העיר וכן גם לא העובדה שהוא עצמו בן הרב של העיירה קוסובה. הוא נשאר בסירובו.

רעיתו בתיה הקימה חנות אריגים קטנה ונשאה בעול הפרנסה ובעלה ר' אברהם ישעיה, שהיה שקוע רוב היום והלילה בלימוד תורה, מצא גם זמן לעזור לאשתו בניהול החשבונות של החנות, וכך חנה בעירנו חמש שנים — משנת תרע"ה עד תר"פ.

עברו שלושים שנה. אחרי תלאות והשואה האיומה שמצאה את בית־ישראל באירופה, הגעתי כאוד מוצל לארצנו בשנה הראשונה לקיום המדינה. באותן שנים עסקתי בהדרכת עובדים חדשים במקצועות הבנין. רצה הגורל, ונפל בחלקי לעבוד בהקמת שיכונים בבני־ברק. והנה באחד הימים פונה אלי אחד מהחניכים ומבקש להשתחרר מהעבודה שעה אחת קודם בהס־בירו לי, כי לרגל מחלה במשפחתו, יש לו ענין לגשת לרב גדול וידוע בשם „החזון איש", לבקש ממנו עצה ותושיה.

תקפה אותי סקרנות חזקה לדעת מי הוא האדם המופלא הזה, אליו פונים אנשים בעתות צרה. לאחר שחקרתי בדבר נודע לי שבעל ה„חזון איש", אינו אלא ה„אברך מקוסובה", ששכן כבוד בעירנו.

לא עברו ימים רבים ושמתי פעמי לעבר ביתו אשר בשכונת זכרון־מאיר שבבני־ברק. כשנכנסתי קיבלני בלבביות רבה והעלה זכרונות מימי עלומיו בסטויבץ. תוך כדי שיחה ניגש אל ארון הספרים, הוציא אחד מספריו „חזון איש", פתח בדף י"א עמוד ב' (22) על מסכת כלים והראה לי את דבריו בפתיחה לסימן ז':

„בע"ה. יום א' ט"ו תמוז העת"ר (שנת מלחמה על פני כל הארץ אשר עשו ממלכת אשכנז אוסטריא את ממלכת רוסיא אנגליה צרפת וחרבו עירות ונהרסו מדי־נות במושב בני ישראל ורבבות מבני ישראל גלו בלי משען ומשענה, ונערי בית יהודה נפלו חללים על שדה קרב מזה ומזה, ומעטו בתי מדרש לתורה באין תומך ומחזיק ומהומה רבה בקרב כל ישראל) סטויפצי (שנש־רפה כמעט כל העיר ביום ב' כ"ה סיון וכל יושביה בלחץ ובדחק באין בית לגור ואין מקום ללון)".

את הספר הזה נתן לי לזכרון.

מאז עוד זכיתי לבקר אצלו מספר פעמים. הייתי מספר לו על התארגנות בני סטויבץ ועל קופת גמילות חסד שהקימונו

ע"ש קדושי סטויבץ. כמו־כן באתי פעם בשליחות בן עירנו בארצות־הברית, לבקש ממנו על חולה.

ביתו היה מלא תמיד בחורי ישיבה, בני תורה וגם בני העם שבאו לתנות לפניו בעיותיהם וצרותיהם. לכולם הסביר פנים, אבל נדמה — שלי נטה חסד במיוחד, עקב היותי בן סטויבץ. פעם אף סיפר לי שבישיבה הסמוכה לומד בחור מאמריקה, שלהוריו יש קשר אמיץ עם סטויבץ. גדול היה האיש, אבל באורח חייו ובמהותו נשאר צנוע כבימי היותו בסטויבץ. צניעותו גם נתקיימה לאחר מותו — על קברו שבזכרון־מאיר בבני־ברק, על מצבת אבן שטוחה, חקוקות המילים האלו: מקום מנוחתו של הגאון החסיד האמיתי מרן ר' אברהם ישעיהו זללה"ה בעל חזון איש בהגאון החסיד ר' שמריה יוסף זללה"ה קרליץ יצאה נשמתו בטהרה בליל ש"ק ט"ו מרחשון תשי"ד.

ת.נ.צ.ב.ה.

לאישיותו של ה„חזון־איש"

בעל ה„חזון איש" זצ"ל לא מילידי עירנו היה. בעיתות צרה, בתחילת מלחמת העולם הראשונה נטה בסטויבץ את אוהלו לתקופה של חמש שנים, עד יעבור־זעם, מבלי שנשא באיזו כהונה שהיא. עובר אורח צנוע נשאר במשך כל ימי שהותו בתוכנו.

כפי שכבר הוזכר, הנציח את ימי שבתו בסטויבץ במילים רוויות צער וכאב על אבדן חיים, על מיעוט תורה ולחץ של יושבי העיר, בספרו „חזון איש" על מסכת כלים בפתיחה לסימן ז'. השכיל החזון איש, בגאוניותו כי רבה, להביע במילים ספורות את מוראות המלחמה לכל עומקן. כל זה ביטא בספר הלכה, שהקיצור בו נמרץ ביותר ואין לו לא הקדמה ולא ציון שם המחבר.

לפיכך, מחובתנו, איפוא, להביא בספר הזכרון לקהילתנו מקצת מהדברים, שנכתבו בסוגיה זו ששמה „חזון איש", ע"י אישים גדולי תורה, באי ביתו ושומעי לקחו, למען יהיה לבני עירנו מושג על חייו ופעלו של גאון גדול וצדיק מופלא זה.

המלקט.

מרן זצ"ל רבי אברהם ישעיה נולד ביום י"א בחשון תרל"ט בקוסובה, לאביו הגאון רבי שמריהו יוסף זצ"ל קרליץ — רבה של קוסובה. מרבותיו מזכיר לנו מרן זצ"ל בספרו את אביו הגאון מחבר ספר „בית תלמוד", פירוש על משניות חולין, אשר בו מושקעות מסקנות הגמרא והפוסקים, הלכה למעשה, בעניני מסכת זו. כן מזכיר הוא את רבו הגאון רבי משה טוביה זצ"ל.

נשא אשה בחווידאן ושם קבע מקומו. משם עבר למינסק ולסטויבץ, בה חי בימי מלחמת העולם הראשונה.

מסטויבץ עבר בשנת תר"פ לווילנא ובה קשר קשרים אמיצים עם ראשם של כל בני הגולה הגאון רבי חיים עוזר גראדזענסקי זצ"ל. בשנת תרצ"ג עלה לארץ־ישראל והשתקע בבני־ברק, ממנה זרח אור תורתו לכל רחבי תבל, ובה השיב נשמתו הטהורה השמימה ביום ט"ו במרחשון תשי"ד והובל למנוחת עולמים למחרתו, בהשתתפות רבבות מקהל שומרי התורה והמצוה.

בחדרו הצנוע והפשוט בבני־ברק, המרוהט רהיטים דלים, שכב רובו של היום על מיטתו, מיטת ברזל רעועה, ולפניו ספר והוא מעיין בו בריכוז רב, או נשען על כתפו, חורז אות אחר אות, מלה אחר מלה בפנקסיו. ורושם בהם דברי תורה.

רבים נכנסו לחדרו נבוכים ומלאי ספקות ויצאו ופתרון הספק בידם. רבים נכנסו אליו ובקשת תורה בפיהם, ויצאו ומבוקשם ניתן להם.

הוא היה נחבא אל הכלים, לא רצה במנהיגות, סרב להת־גלות ולהופיע ברבים. אך אישיותו הבולטת הפכה אותו, למרות רצונו, למנהיג הדור. כל השפעתו על מהלך הענינים הציבוריים היתה בלתי ישירה. רק בסוף ימיו יצא מגדרו אשר גדר לעצמו, ובאופן ישיר התערב בענין גיוס הבנות. ראה בזה פעולה העלולה לפגוע בתום ובצניעות הבת בישראל.

וכשנפגש עם אחד היושבים ראשונה במלכות והשיחה נסבה על האפשרות של חיים משותפים בין שומרי תורה ומצוות לבין אלה אשר התרחקו ממנה, המשיל משל האומר: כשבשביל צר עוברת עגלה מול עגלה, הרי העגלה הריקה מוכרחה לפנות דרך ולחזור בה מלפני העגלה המלאה.

אמרו עליו שבהיותו בן שלוש־עשרה שנה קיבל על עצמו ללמוד תורה לשמה — לא לשם התהדרות ולא לשם כבוד לא לשם חידוד ולא לשם הברקה, אלא לשמה ממש. וכמאמר חכמינו ז"ל זכה הלומד תורה לשמה לדברים הרבה. הוא הפך לתל תלפיות, לתל שמכל פינות העולם פנו אליו וביקשו הוראה ממנו. — חסידים כמתנגדים, בני כל העדות ואנשי כל הגלויות, אנשים כנשים, בני ישיבה כפועלים, רבנים כסוחרים. כל מי שהיה ספק בלבו, כל מי שהיה זקוק לעצה, היה יכול להיכנס בכל שעות היום והלילה לביתו הצנוע והפשוט בבני־ברק ולצאת ממנו וספקותיו הותרו, אז עידוד היה בלבו וכיוון מצא לדרכו.

באחד ממכתביו לארץ לידיד ותיק, ביקש מרן הגאון בעל ה„חזון איש" זצ"ל לדעת על התפתחותה של ארץ הקודש. מאז הצהרת בלפור והתחלת עליית מאות ואלפים מבני ישראל לארץ הקודש התעוררה התקוה להחייאת שממת הארץ ולהח־זרתה לתפארתה ולהדרה. עקבי הוא על כן, כי כאשר חיפשו להם שונים אמתלאות, חומריות או רוחניות על אי־עלייתם ארצה, כתב מרן זצ"ל באחת מאגרותיו: „מצב הארץ נפרץ מרחוק, כידוע, ואיננו גרוע מהגלות בחו"ל, חלילה. ומצוות ארץ ישראל הוכרעה ע"י הרמב"ם והרמב"ן ושאר הפוסקים, וידוע עד כמה שאף ה„חפץ־חיים" זצלל"ה לעלות".

מתוך אהבתו לארץ הקודש רצה לראות את בני ציון המצויינים בהלכה ובדרכה של תורה מתיישבים בארץ חפץ זו ונוטים בה את אוהלם. וככל שראה מישהו מאנשי חו"ל מבקרים

בארץ ושואלים אם להתיישב בה, עודד וחיזק אותם לקראת עלייתם ארצה. ביקר אצלו בעת הגזירות על העליה בתקופת המנדט אחד מצעירי התיירים מארצות הברית. שאל אותי הגאון זצ"ל: האם באת להשתקע בארץ? התשובה היתה שלי־לית. אמר לו הגאון: הרי אסור לצאת מארץ ישראל. — התבלבל האורח ואמר: שמעתי שאם באים ארצה בכוונה מראש לא להשתקע בה, מותר לעזוב אותה. ענהו על זה הגאון: אתה טורח בכדי למצוא דרך איך לעזוב את הארץ בעת שאנו מתאמצים כולנו דווקא למצוא דרכים לעלות ארצה.

ומרן זצ"ל עלה ארצה בשנת תרצ"ג, בעת שפולין היתה עדיין מבצר עוז לתורה ולתעודה, והתיישב בעיר מצער בה, בבני־ברק. מיד בבואו, דאגתו הראשונה היתה לשמירה מעולה של המצוות התלויות בארץ. שולחן ערוך חדש, מלא וגדוש הכין מרן זצ"ל במקצוע תורה זה, מעטים היו שהתמסרו לו; כי גלותנו מארצנו הרחיקה אותנו מאדמתנו וממצוותיה. ספרי מרן זצ"ל במצוות שביעית, תרומות ומעשרות, כלאים וערלה, הינם ספרי יסוד, המקיפים הלכות אלה לכל הסתעפויותיהם. ספריו אלה והוראותיו למעשה, בחלק ניכר מאוד, ניתנו באמ־צעות החקלאים שקיבלו עליהם את הוראותיו למעשה, החלוצים של פועלי אגודת ישראל ובראשם קיבוץ „חפץ־חיים". הם עזרו להחזיר עטרת שמירת המצוות התלויות בארץ אצל שלומי אמוני ישראל ליושנה. השתדלות מרן זצ"ל בענין השמיטה החזירה יקרת מצוה זו למקומה והצילתה משכחה בדורנו.

תורתו של מרן הגאון זצ"ל כונסה בספריו המגיעים לעשרים ושלושה. הראשון מהם הופיע בשם „חזון איש" בשנת תרע"א בווילנא והאחרונים בשנת תשי"ד בירושלים, אחרי פטירתו.

נוסף לספריו הופיעו דבריו גם בכמה קובצי הלכה ובחוברות רבניות שונות. מהם רבים בעילום שם או בשמות מושאלים, כגון: איש מקאסאווא, איש ווילנא, ת. ישר (כלומר תלמיד רש"י — אביו הגאון ר' שמריהו יוסף זצ"ל) ומפי השמועה.

(מתוך הספר „האי"ש וחזונו" להרב קלמן כהנא)

כשנתפרסם לראשונה, בשנת תרע"א בווילנא ספר „חזון איש", על „אורח חיים עניני קדשים והלכות נדה", היה בדבר משום חידוש, ספר בעל משקל מעמיק ומחדש, ואין לו אב. אנונימי... מאז המשיך הגאון לפרסם ספר אחר ספר וכולם „בני בלי שם". ומאליו מובן: אי אפשר שבכל אותן השנים לא ייוודע בקהל מי הוא „האיש". נודע ונתפרסם, אלא שלא נקרא שם המחבר על החיבור, ותהי להיפך: כוח הנפעל בפועל. בשם החיבור נקרא המחבר. ה„חזון איש" — זה שמו וזה זכרו.

לא רב ולא ר"מ ולא „ממשיך עדה" — והכל יודעים: מבני־ברק תצא תורה. שם, באיזו פינה, יושב הוא, ה„חזון איש". לשם באים תכופות צורבי הישיבות ל„דבר בתורה", לשם באים רבנים בשאלות־ותשובות ומשם מתפרסמים מפרק לפרק — ולפרקים קרובים ותכופים, ספרים חדשים על כל מקצועות התורה.

יותר מעשרים ספרים פירסם על מרבית סוגיות הש"ס והפוסקים, על כל שטחיהם ומקצועותיהם. מי כמותו עסק בכל סדרי זמ"ן נק"ט (זרעים, מועד, נשים, נזיקין, קדשים וטהרות), ומי כמותו חיבר ספרים מפורטים בכלים ונגעים ואהלות וכל השאר עד עוקצין ועד בכלל. כמעט שאין לך אף ענין הלכותי אחד שלא נמצא אותו מעויין ומדוייק בספר מספריו של ה„חזון". ההיקף הגדול של הענינים מעורר השתוממות.

ובשתים מתגלה ביותר כוח ההכרעה של הפוסק־השופט — בהליכה נגד הזרם, ובכחא דהיתרא. ואף בשתים אלה אנו רואים את כוחו של ה„חזון איש".

...ואף זו נגד הזרם: הוראתו בשנת תש"א לפליטי השואה בקובא של יפאן הנמצאת רחוקה ב־100° ממזרח ירושלים (135° למזרח גרינוויץ) לצום ביום הכפורים ביום אחד מאוחר מיום הכפורים שבכל העולם. תפס בשיטת הכוזרי והמאור שהגבול בין מזרח למערב הוא 90° לירושלים, ויום השבת במדינת יפאן הוא ביום שקוראים אותו בכל העולם יום ראשון. את שיטתו ביסס בספרו המיוחד לכך בשם „קונטרס ח"י שעות". לא הושפע הגאון מהעובדה שכמעט כל הרבנים בארץ ובחו"ל הסכימו שלא ישנו שם את יום השבת ויום הכפורים מכל העולם. עמד כנגד כולם איתן בדעתו ותקיף בשיטתו ושלח מברק לקובא שביפאן, בקיצור ובהחלטיות תקיפה: „אכלו ברביעי וצומו בחמישי ואל תחושו לשום דבר". כאן לפנינו לא סתם „נגד הזרם", אלא אף כחא דהיתרא עצום.

ידיעה יסודית ועמוקה בחישובים אסטרונומיים אנו מוצאים אף בביאוריו וחידושיו על הלכות קידוש החודש. וכשהגיע למשנת „הנוטע ירק בכרם" פתח בהקדמה: „כתבו חכמי המידות"... והוא מבאר את הכלל הידוע בהנדסה בשם „משפט פיטגורס" (מבלי להזכירו בשמו).

וידיעתו במדעים התפשטה אף מעבר לגבול ההלכה. ידע ביסודות מה שקורין „חכמת הניתוח". ולא אחת התפלאו גדולי הרופאים לראות איך היה קולע אל השערה ולא יחטיא בעצותיו לחולים מסוכנים ובלתי מסוכנים, שהיו פונים אליו מקרוב ומרחוק. עדי־ראיה מוסרים אף כמה סיפורים הגובלים עם „מופתים", אלא שנראים הדברים שאף זו בכלל הלכה אצלו. פיקוח נפש, עזר וסעד, גמילות חסד בגופו וכדומה וכיוצא, כל אלה הרי גופי תורה הם.

ראוי לציון מיוחד צד אחר של מטבע ה„חזון איש" — כהוגה דעות ובעל נפש פיוטית מלאת רגש וחזון. ספרו הקטן „חזון איש" על עניני אמונה ובטחון, שפירסמו תלמידיו אחרי פטירתו, הוא פנינה יקרה בספרות המחשבה. כן יש ללמוד הרבה משני קובצי אגרותיו שנתפרסמו.

(מתוך הספר „אישים ושיטות" להרב הגאון רבי שלמה יוסף זוין שליט"א)

כל מי שנכנס לביתו עצוב ודואג — היה יוצא אחרי כן במאור פנים. לבו הכבד עליו — הוקל לו. כשהיו באים אליו לבקש רחמים על חולה מסוכן, שהרופאים כבר התיאשו מלר־פאותו, אמר להם בחומרה: לרופא ניתנה רשות לרפא. דבר זה אנו למדים ע"פ חז"ל מהכתוב (שמות כ"א י"ט) ורפא ירפא — מכאן שניתנה רשות לרופא לרפא, אבל רשות לייאש לא ניתנה לו...

ה„חזון איש" עזר להרבה ישיבות „כוללים" ותלמודי תורה שנאבקו על קיומם. כן עזר לתלמידי חכמים צעירים שהתקשו בפרנסתם. למענם הקים גם בתי מגורים מרווחים. באמצעות קשריו השיא מאות זוגות וסיפק להם את צרכי הנישואין. מאות אלפי לירות, תרומות נדבנים, מעריציו ומוקיריו בארץ ובגולה עברו תחת ידו לצרכים אלה.

הוא עצמו חי בצמצום רב. התפרנס ממכירת הספרים שחיבר, ומכרם לפי שתי לירות הספר. אם ביקש מישהו להוסיף על המחיר היה מחזיר בתוקף את העודף.

שנים מעטות לפני פטירתו בנה בשבילו, בלי ידיעתו, נדבן אמריקאי, ממעריציו, בית קטן העומד על גבעה בקצה השכונה זכרון־מאיר שבבני־ברק. כששמע על כך ה„חזון איש", סירב להיכנס לגור בבית הזה. וכשלא יכול היה לעמוד בהפצרותיהם של בני הבית ומקורביו, נאות להיכנס לדירה, בתנאי שישלם שכר דירה כמקובל. בבית הזה יסדו תלמידיו לאחר מותו תלמוד־תורה על שמו. כן מתקיים בבני־ברק כולל אברכים בשם „חזון איש", אחד המוסדות המפוארים מסוגו בארץ ומנוהל ע״י גיסו הגאון רבי יעקב ישראל קניבסקי שליט״א.

(מתוך הספר „יחידי סגולה" להרב איסר פרנקל)

ליקט **צבי סטולוביצקי**

הגאון ר׳ ראובן כץ ז״ל

(השתייכותו לסטויבץ)

נולד באולשאן, פלך ווילנה, בב׳ דר״ח אייר תר״מ, לאביו הרב ר׳ שמעון כ״ץ זצ״ל — למדן ובקיא, חובב ציון ועסקן, מתפרנס ממסחר — ולאמו מרת גולדה ע״ה בת הרב יחיאל מיכל פוטאשניק ז״ל.

מילדותו ניכרו בו כשרונות עילוי. וכבן י״א, כשהוא כבר בקיא בעל־פה במסכתות שבת ובבא־קמא, גולה הוא למקום תורה בישיבת אושמנה ומשם לישיבת איוויא, בה נכנס בעול מצוות ונשא פלפול מחידושיו, שהפליא את גדולי המקום. מאיוויא נסע לישיבת מיר. בן ט״ו עבר לישיבת ראדין של בעל „חפץ־חיים" זצ״ל. בן ט״ז בא לישיבת „כנסת ישראל" בסלובודקה שעל־יד קובנה, כשבראשה עומד הגרמ״מ אפשטיין זצ״ל. בתרס״ג עובר הוא לקיבוץ בווילנה, בנשיאותו של הגרח״ע גרודזינסקי זצ״ל. ומכאן לוקח כבוד, בתרס״ג, להיות חתן הגאון ר׳ אברהם יצחק „משכיל־לאיתן" זצ״ל, אז אב״ד חסלביץ (מקודם בסמולביץ ולבסוף בסטויפץ), בנשאו לו לאשה את בת הגאון הזה, הרבנית רייכל.

בבית חותנו המשיך לשקוד על התורה, התמחה בהוראת המעשה ונסמך להורות ולדון על ידי גדולי הדור, מהם: הרידב״ז, הגרא״ב קמאי ממיר, הגר״א רבינוביץ מד״א במינסק זצ״ל ועוד, אשר בסמיכותיהם מפליגים בגאונותו ומעידים עליו שראוי הוא ויהיה מגדולי הדור. כשחותנו, הגרא״י משכיל־לאיתן זצ״ל, עבר לשבת על כסא הרבנות בסטויפץ, בה נתקבל ביראת הרוממות ובאהבה רבה, עבר אתו גם הוא עם רעיתו. עד מהרה התחבב הגאון על חוגי הלומדים במקום ורכש לו תלמידים רבים, מהם שהיו במשך הזמן לגדולי ישראל. עם פטירתו של חותנו לפתע פתאום, קיבל עליו את עול הרבנות בעיר סלוב, פלך מינסק, שממנה עלה בתרס״ט לשבת על כסא הרבנות באמדור, המפורסמת ברבניה הגדולים. באמדור הוא מכהן פאר עד תרפ״ג. כאן עוברות עליו שנות המלחמה, מלוות תלאות וסבל רב, בעסקנות פעילה וענפה.

בשנת תרצ״ב התגשם חלום הנעורים, שאותו נשא בחובו

הגאון ר׳ ראובן כץ זצ״ל

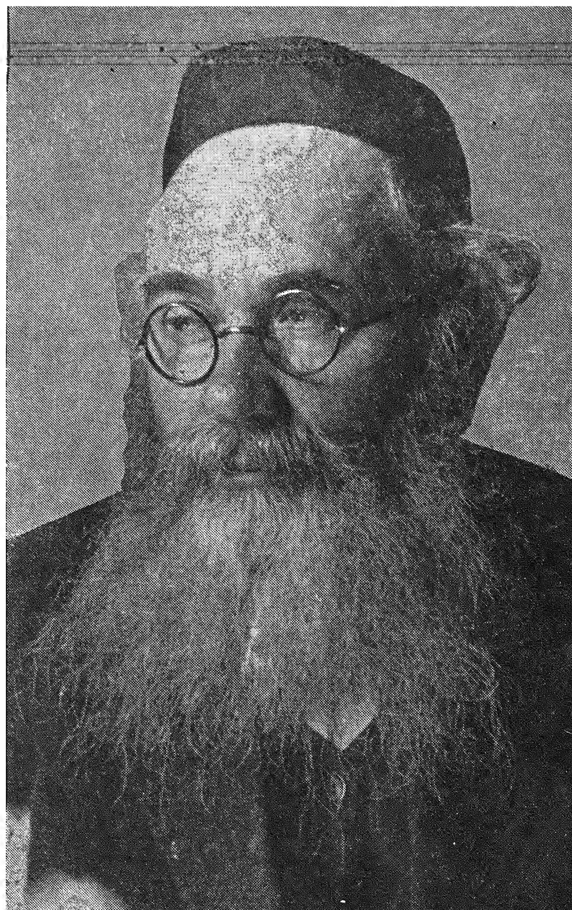
בכל מסעותיו: לשמש בקודש בארץ הקודש ולאחד בפעליו תורת ישראל וארץ־ישראל, עם קבלו כתב רבנות מפתח־תקוה, אם־המושבות.

כאב״ד ורב ראשי לפתח־תקוה, עיר ואם המושבות ומחוזה, וכראשה־מנהלה של הישיבה הגדולה שבתוכה, ישיבת־פתח־תקוה.

זכותו תגן עלינו.

(מתוך הספר „שער ראובן")

מ. צינוביץ / רבנים - ילידי סטויבץ

הרב ר׳ יוחנן מירסקי

יליד סטויבץ, בנו של ר׳ מאיר מירסקי. למד בישיבת „כנסת בית־יצחק״ בסלובודקה־קובנה ויצק מים על ידי הגאון ר׳ חיים רבינוביץ, ר״מ בישיבה הנ״ל.

נתקבל בתור רב בבודקי (מחוז בילסק, פלך גרודנה), במקום הגאון ר׳ ראובן זעליג בענגיס, שעבר משם לקאלוואריה שבליטה.

בשנת תרפ״ה נתמנה בתור רב בזאבלודובי הסמוכה לביאליסטוק וניהל את עדתו באמנות ובמסירות והיה מכובד ונערץ בכל חוגי העיירה. היה פעיל בציונות הדתית, הצטרף ל„מזרחי״ והיה נאה דורש ונאה מקיים בכל מה שקשור לעניני ארץ־ישראל, לקרן־קיימת ולקרן־היסוד וחתם על כל הכרוזים לטובת שתי הקרנות האלה.

הרב מירסקי היה פעיל בשדה החנוך התורני־הציוני ונמנה בין מייסדי בית־ספר בעיירה שחינך לתורה, לדרך ארץ ולחיבת הארץ. כמו כן היה מעודד בעלי כשרונות שימשיכו בלימודם בישיבות. מלבד זה ניהל תעמולה בעיירתו לעלית בני הנוער לארץ־ישראל ורבות פעל ביסוד סניף של „השומר הדתי״ ו„החלוץ המזרחי״ בזבלודובי.

היה מכובד גם בחוגי „אגודת ישראל״, בגלל תום לבו ופעולותיו שהיו לשם שמים.

האב והבן – ר׳ דוד ור׳ משה ווילנציק

ר׳ משה מתואר כ„חכם ושלם ודרשן מופלא״. היה בנו של הרב הצדיק ר׳ דוד מסטויפצי, שהתייחס למהר״ל מפראג ולבעל „פנים מאירות״ (הגאון ר׳ מאיר אב״ד אייזנשטאדט בן אחותו של הגאון ר׳ שבתי הכהן בעל ה„שפתי כהן״ — הש״ך על שלחן־ערוך יורה־דעה וחושן־משפט). ר׳ משה ווילנציק לקח לאשה את בת הגאון ר׳ אלעזר משה הייליגמן מנישביז. לא רצה לקבל משרת רבנות ויגר כסוחר בטומשפול פלך קיוב. חיבר בשנת תרנ״ז ספר יקר „שירת משה״, ביאור על ספר שיר־השירים, עם חידושי הלכות משלו. ספר זה עטרו גדולי הדור ב„הסכמותיהם״, ביניהם: ר׳ חיים סולובייציק, ר׳ חיים ברלין, ר׳ משה נחום ירושלימסקי מקמינקה, ר׳ שלמה פריידס מליאדי וכן הסכמה מיוחדת מחותנו רא״מ הייליגמן. ר׳ משה השאיר אחריו עוד ספרי הלכה ודרוש בכתבי־יד.

(לפי „הדורות האחרונים״ לב. צ. אייזנשטדט).

הרב ר׳ יעקב ווילנציק

נולד בסטויבץ בשנת תרי״ב. היה תלמידו של הגר׳ חיים זלמן אייזנשטאדט אב״ד מיר. למד גם בבירז׳, ליטא, אצל הגר׳ אשר ניסן מחבר „גן נעול״. בשנת תרמ״ח נתמנה ר׳ יעקב לרב־אב״ד בפיקעלן, פעל שם 29 שנה ונפטר שם בשנת תרע״ז.

בעולם הרבני התפרסם בספרו „דלתות תשובה״ שהוא כעין הספר „פתחי תשובה״ על יורה־דעה. חיבר גם את הספרים „תהלה לדוד״ (ווילנא, תר״ל) ו„באר יעקב״ (שם תרל״ט). בכתובים נשארו אצלו עוד תשובות וחידושים בהלכה ובביאורי חז״ל. חד״ת הודפסו בה„פלס״ (שנה א׳ תרס״א) וכן ב„דברי מלכיאל״ להרב מלומזה ובעוד חיבורים. הספר „דלתות תשובה״ מכיל ביאורים וציוני מראי מקומות בדברי האחרונים הסובבים על השולחן־ערוך, חלק יורה־דעה, מסימן א׳ עד סימן קכ״ב. החלק הראשון נדפס בווילנא בשנת תר״ן והוא על סימנים א׳—פ״ב וחלקו השני נדפס בווילנא בשנת תרנ״א והוא על סימנים פ״ז—קכ״ב וגם השמטות לחלק ראשון. בדף השער אנו קוראים: „בו יכנסו כל הדינים המחודשים מגאוני קדמאי ובתראי דפקיעי שמיהו, בין אותם שהיו בזמן הפ״ת („פתחי תשובה״) ולא הובאו בספרו, ובין אותם שנתחדשו אחריו עד היום הזה... גם הרבה חידושי דינים שהעליתי מדעתי הקלולה על פי יסודות חזקים מש״ס ופוסקים בעזהי״ת.

בהקדמה לחלק א׳ מזכיר המחבר שהשתמש בשמונה מאות ספרי שו״ת שבספריית הר׳ מתתיהו שטראשון.

בראי העתונות

השכלה וציונות בסטויפצי

א. תנועה להסדרת חינוך יסודי מסודר לבני העניים ב־1880 כמשלים או כתחליף לתלמוד־תורה המקומי. הנסיון בזה לא הצליח. מצב הת״ת ב־1904.

ב. ראשית יסוד ספרייה בשנת 1880.

בקשר לענין הראשון אנו מוצאים ב„המליץ״ משנת 1880 (גליון 33) קורספונדנציה מעניינת המאפיינת את המצב בסטויפצי שבימים ההם.

הסופר־הקורספונדנט מודיע על־כך פרטים אלה:

„זה שבועות אחדים התקבצו משכילי העיר ויגמרו אומר להיות לעזר לבני הנעורים העניים המשוטטים בחוצות קריה באפס מעשה והולכים בתהו לא דרך לחוננם דעת ותבונה וכל אחד מבעלי האגודה אשר רבים המה התנדב לתת בכל חודש משלושים עד חמישים קאפ. (קופיקות). גם בתי־אבות רבים לקחו עליהם לעזור בנדבת ידם לדבר הנכבד הזה. ובו־ביום פנו בבקשתם להרב דמתא (רבה של סטויפצי היה אז הרב ר׳ מאיר נח לוין), שהיתה לו נטייה להשכלה מתונה במשהו, אולם הם התאכזבו בו בדבר הסכמתו לדבר חדש זה בימים ההם, שיסכים להם ולכל־הפחות לבל יפריע את מעשיהם. אפס המשכילים שגו ברואה, כי הרב דפה קנאי הוא לכל פרטיו ודקדוקיו, וכאשר הציעו המשכילים לפניו מגמתם וחפצם, כי נכונים המה ללמד את ילדי העניים ארבע שעות ביום שפת עבר ושלחן־ערוך, שפת רוסיא ומלאכת החשבון, צעק ככרוכיא והרים כשופר קולו ובחרי אף ענה להם: „היה לא תהיה. „שקאלעס״ לא יהיו בעירנו. התחפצו שתפוג תורה ואמונה מבנינו״.

המשכילים לא ענו לו מטוב ועד רע ויפנו בבקשתם לסגן הרב ה״ה החכם באמת ר׳ זלמן סנדר שמו, כאשר לשכל מליו יטה הרב אזנו ודבריו נשמעים בקהל ועדה. אפס גם בידו לא הצליח להטות מלב הרב לשוב ממחשבתו.

וינסו עוד דבר אל ראש העדה דפה, כי יקח דברים עם הרב ויבינהו תועלת מבוקשם; אולם כאשר שמע הפרנס מפיהם את רצונם ומטרתם וחיל ורעדה רוב עצמותיו הפחידו. וזאת היתה תשובתו: „מה לנו ולנערי העניים, הלא אם יאכלו מעץ הדעת יבחרו בטוב. וימאסו ברע ולא ישמעו בקולנו״.

והכותב הסופר הנ״ל מעיר בקשר לכך הערה אישית עוקצנית משלו: „ובלא ספק ירא הוא פן יראו הנערים סימן ברכה בלימודם לחתום שמם ומשפחתם כמוהו וברבות הימים יוכלו גם הם לקחת משרת העדה על שכמם״...

והכותב מסיים מכתבו במלים אלה:

„לא עברה השעה ותהי ס. (סטויבץ) כמרקחה. והקול יצא, כי האפיקורסים יחפצו להתעות את ילדי העניים מאחרי תורת השם ולהעבירם על דתם. ראשי האנשים עם מורדי אור כמוהו צעקו בבית־המדרש להחריד את העם, כי רעה נגד פניהם... לשוא עמלו המשכילים להבינם פרשת הדבר הזה, כי שומע לא היה להם״...

והמצב בתלמוד־תורה הסטויפצאי נשאר כפי הנראה גם להבא כפי שהיה מקודם לעוד תקופת זמן של עשרים וארבע שנים. בשנת 1904 הופיעה ב„הצופה״ הווארשאי (מס׳ 16) הידיעה דלקמן:

„האחים הגבירים איוואנסקי והזקן הנכבד מר ליפשיץ נדבו סכום הגון לבנות פה בית־חומה לתלמוד־תורה. עד כה למדו ב„עזרת נשים״ בלי כל סדר לדבר ובלי חינוך מועיל. הבנין יושלם בקיץ הבא ויהי לבית מפואר ומרווח״. אולם המביא את הידיעה הזאת: י. ר—ק מעיר בזה: „אבל מי יודע אם (בכ״ז) ישונה לטובה מצב החינוך בבית החדש? ולו מסרו בעלי־הבתים שבעירנו את המוסד הזה להשגחת הציונים והיה הבית ההוא לתלמוד־תורה באמת״.

בקשר ליסוד ספרייה בסטויפצי עוד בשנת 1880 והעזרה שנתקבלה מחברת „מפיצי השכלה״ בפטרבורג יודעים אנו לפי שתי קורספונדנציות על כך בעתון „המליץ״ מהשנה הנ״ל.

במכתב הראשון על כך כתובים הפרטים האלה:

„סטאלפצי (פלך מינסק) בית עקד הספרים אשר אמרו צעירי המשכילים, שבעירנו לייסד יצא לפעולת אדם. וזה אשר עשו מייסדיו: קבצו את הספרים בשפת עברית ורוסיה הנמצ־אים אצל אנשים פרטיים לבית אחד מהם ואותו הפקידו להיות המוציא והמביא. גם ועד „חברת מפיצי השכלה״ שלח אלינו שלשים וחמשה ספרים.

ועל הדבר הזה הננו בשם משכילי עירנו להאציל תודה וברכה לועד הנכבד. ונוסיף לבקש, שגם לימים הבאים אל ירף ידו להעניקנו מספריו הנחמדים הנמצאים באוצרו הטוב... על כל אחד מלוקחי הספרים לקריאה יוטל לתת ערבון בטוח מחיר הספרים, אשר הוא לוקח ולשלם מדי חדש בחדשו לא

פחות מחמשה־עשר קאפ׳ וכל המרבה לשלם הרי זה משובח. ובעד הכסף הזה יקנו ספרים מועילים חדשים. לאלה שאין ידם משגת לשלם את המחיר הזה, ינתנו ספרים בלא תשלומים. ואם גם עירבון אין להם, עליהם להביא תעודה מאחד ממייסדי הבית, שאחריות הספרים עליו״.

כותב המאמר הזה מסיים את דבריו בקשר ליסוד ספריה זו כלפי „שניים שלושה משכילים אשר עד כה ניערו את כפם מתמוך בידי מייסד בית־העקד, לבל יעמדו עוד מנגד וישתתפו במפעל נחוץ זה אשר תועלת רבה נשקפה ממנו, ויביאו גם את ספריהם לבית העקד ויברכום טובים״.

כותב קורספונדנציה זו הוא זלמן איוואנסקי, כפי הנראה אחד „מהאחים הגבירים איוואנסקי״, שתרמו מחלקם כעבר עשרים וארבע שנים, „סכום הגון לבנות (בסטויבץ) בית חומה לתלמוד־תורה יחד עם הזקן הנכבד מר ליפשיץ״.

הקורספונדנציה השניה מאותה השנה על פתיחת הספרייה הנ״ל בשנת 1880 חוזרת למעשה על מה שנכתב כבר בזו הראשונה, אולם ניתווספו פרטים אחדים נוספים לעובדתו של דבר זה. וזהו המכתב ככתבו וכלשונו הכתוב בידי „איקס״.

„המשכילים החלו לחונן בית־עקד ספרים למקרא ספרים בשפת עבר ורוסית. התועלת אשר תצא מבית זה גדולה מאוד, כי כבד מאד להשיג ספרים מבית־עקד הספרים ממינסק וגם ישנם אנשים אשר קצרה ידם לשלם את המחיר הקצוב״. ומביא הידיעה הזאת סובר, כי „חפץ מייסדי בית־העקד יצליח, אחרי אשר החברה מפיצי השכלה בפ״ב (פעטערסבורג) תחפוץ להעניק להם מספריה. כאשר נוכחנו לראות מהמכתב אשר קבלנו ביום 19 בחדש זה מחבר הועד הד״ר הרכבי ומרשימת הספרים הלוטה במכתבו״.

והכותב „איקס״ מסיים דבריו בזה:

„הלזאת חברים משכילים מהרו לבצע את אשר החלותם לעשות ואל תשעו למשכילים מצד אחד והמפריעים מצד השני״. כפי הנראה, הכוונה לקנאים, שהפריעו להם בזה כפי שהפריעו בהקמת בית־ספר לילדי העניים במקום בשנה הנ״ל והצליחו בכך, „כי בלי ספק תמצאו עוזרים רבים אשר יעמדו לימינכם״.

על עתידה של ספרייה זו לא ידוע לנו, היות וחדלו לפרסם כעבור זמן־מה על כך ב„המליץ״ הנ״ל או בעתון עברי אחר. לעומת זה הופיעה ב„הצופה״, בקשר לספריה בסטויפצי, ידיעה כזו:

„בהשתדלות צעירינו וביחוד בהשתדלות הרוקח ל. מונבאז, הושג רשיון מהממשלה לייסד פה בית־עקד (ספרייה מ. צ.) עברי ורוסי, אשר מספר ספריו עולה לאלפים בכל מקצועות הספרות החדשה והישנה. גם נוסד פה על־ידי צעירינו וצעירו־תינו בית־מקרא, שאליו יתאספו מדי ערב בערב לקרוא במכתבי־עתים ומאספים שונים באיזו שפה, שיחפוץ הקורא וכל זה בשכר 10 קאפ׳ לחודש, שבו יכולכל המוסד״.

הרה״ג (הרב הגאון) אב״ד בעיר טשעריקאוו בעברו דרך עירנו וירא את העזובה הרבה השוררת במפעלי הציונים פה נשא מדברותיו בביהמ״ד הגדול שהיה מלא נאספים מפה לפה ויבאר בדברים של טעם מתובלים בפסוקי התורה ופתגמי חז״ל גודל ערך הרעיון הציוני, וכי חובת כל איש מישראל, כחרד כנאור, לתת ידו לפעולות הציונים ויתנדבו לעבוד עבודת הציונות, וירב מספר החברים החדשים מכניסי השקל, גם נמכרו תוים הרבה.

י. י. קאהן

„הצפירה״ מס. 253 — 28 לנובמבר 1903

הרב ר׳ אברהם יצחק משכיל לאיתן בשבח חיבת־ציון ומכתב המלצתו למטיף חו״צ הידוע רי״צ יבזורוב

הרב המטיף המפורסם, משכיל על דבר אמת, גבר רב פעלים, יהודא צבי יעווזעראָוו מפה ק״ק חאסלאָוויטש, אשר רבות כבר עשה והצליח בכל רחבי ארצנו לטובת ישוב ארץ־ישראל, נטעי נעמנים שגשגו ויעשו פרי להפליא ויקרב לבית נדחי ישראל אל מקור חוצבו ויעורר בקרב כל הלאום את חבת הקודש והאהבה לארצנו הקדושה והנני מחלה את כל בני עמנו להחזיק בידי ציר החברה ציר אמונים לשולחיו השלוח מאת ראשי החברה „חובבי ציון״ להעיר את אחינו לעזור לחברה אשר אדיר כל חפצה לבנות חרבות ארצנו לתת גדר ביהודה ולמצוא מקום מנוחה לאובדים נודדים לרבים מאחב״י ויש בענין זה כפליים לתושיה מצות ישוב הארץ־הקדושה להפוך ארץ ציה לארץ פוריה וארץ שממה ועזובה לארץ חמדה טובה וגם להציל נפשות רבות מאחינו הנאנחים והנאנקים ומבקשים למצוא מוצא ללחם ומקור לפרנסתם״.

(לקוח מ„שיבת ציון״ לאברהם יעקב סלוצקי).

העלמות הכבודות מ. ז. איוויאנסקי והאחיות מ. ר־ק. רובאשאו שהן הראשונות לכל מפעל טוב ומועיל התנדבו להורות לקחן לנערות עניות חינם אין כסף. כשלוש שעות בכל יום הן עוסקות בעבודות הקודש זו בהוראתן לשלשים חניכות אשר אין יד הוריהן משיגה שכר וכן ברכת ההורים עליהן תבוא.

י. וינאגראד, „הצפירה״ מס׳ 258 שנת 1896

בהשתדלות רופא העיר ה׳ פערמאן נוסדה פה אגודת נשים לעזרת חולים לתמכם ולסעדם על ערש דוי עד שישובו.

בראש החברה תעמודנה הגבירות ה׳ אלטמאן ו־ש. גינז־בורג. ותודה יאתה לבנות הגבירים האחיות איוויאנסקי אשר הואילו לקבל עליהן הטורח לקבץ תרומת נדבות לצרכי האגודה הזאת.

„הצפירה״ מס׳ 41 שנת 1897.

ב„הצפירה 1899 (מס׳ 208) אנו קוראים כי „בעיר סטולבצי (פלך מינסק) דרש הרב המטיף הר״י שולמאן דרשות יקרות מוקדשות לציון וירבו האנשים שנתנו ידם לועד המאושר מטעם המלוכה באדעסא״.

המודיע: ווינאגראד

סטאלבצי (פלך מינסק) 29 יאנואר 1889

כמי השלוח ההולכים לאט מימיו הזכים והצלולים משיבים כל נפש, כן היתה לנו התקופה אשר בה ישב על כס הרבנות בעירנו הרה"ג פאר הדור ר' מאיר נח לווין נ"י. הוא ניהל את צאן מרעיתו על מי מנוחות, בדרשותיו הנעימות אשר השמיע לעתים לא רחוקות התאחדו אמונה צרופה והשכלה טהורה ויחדיו היו תמים ותבאנה כשמן בקרב בני הנעורים ויטעו בטעי נעמנים, ויותר שהיה דרשן מפואר דגול מרבבה עוד ידע עת לכל חפץ וינהג את עדתו בדעת ובהשכל לפי רוח העת החיה, בלי שמץ קנאות. הוא היה מן הראשונים אשר נתנו ידם לרעיון א"י ויעורר בדרשותיו הנעימות את לב בני הנעורים לשים לבם לדבר הזה, ודבריו לא שבו ריקם, ויקומו בני הנעורים ויאספו לטובת א"י במשך חמשה ירחים כשמונים רו"כ, וידם היתה נטויה לעדור בלא לב ולב בענין הנכבד הזה, אבל מיום שיצא הרה"ג מעירנו לשבת על כס ההוראה במאָסקוה בא הקץ לתנועת הישוב בעירנו. כי החלה לשים משטרה בעירנו תקופת הקנאות וההזיה. הקנאים החנפנים והצבועים אשר התחבאו בחורים כל ימי הרה"ג רמנ"ל יצאו מחוריהם ויעשו מעשים אשר לא יעשו.

גם אגודת חובבי הישוב נהרסה על ידם עד היסוד.

וזה הדבר אשר קרה בעירנו בימים האחרונים.

מעט הכסף אשר נאסף על ידי ראשי האגודה (סך שבעים ושמונה רו"כ ושבעים וארבעה קאפ') לא נתן שנה לעיני אחד הקנאים החונה על דגל הרב החדש ויחל לפתות את חברי האגודה כי יתנו לו את הכסף הנ"ל והוא ייסד גמ"ח. בני הנעורים שחקו על חלומותיו ועל דבריו, אך הוא לא נח ולא שקט עד אשר באחרונה הגיע למטרתו בעזרת הרה"ג והכסף נמסר לידו בתורת הלואה, והרב והצבוע ההוא התחיבו בכתב ידם להשיב את הסך הנ"ל בכל עת שידרשו מנהלי האגודה מהם, והכל שריר וקיים.

שנתים ימים חלפו עברו והכסף נשאר ת"י (תחת ידי) הקנאי כנכסין של הפקר בלי פוצה פה ומצפצף.

ויהי היום הוא יום החמישי לסדר יתרו סר לעירנו הדרשן המפואר ר' חיים זונדל מכבי הידוע בדרשותיו הנחמדות על דבר יא"י (ישוב ארץ ישראל) ביום ו' בבוקר בא בפעם הראשונה לביהמ"ד להתפלל תפילת שחרית. ויבואו אליו אנשים מקצות העם וישאלוהו למתי יעתר להם להשמיע מדבריו הנעים ויען ויאמר להם, כי לא יוכל לדבר דבריו, עד אשר ישיבו הכסף שנאסף ליא"י (לישוב ארץ ישראל) אל מקומו הראשון, אלה האנשים אשר התחייבו על זה בכתב ידם. כפי הנראה ידע מכל הנעשה עוד טרם סר לעירנו. עד מהרה מסרו מלחכי פינכא הולכי רכיל את דבריו אלה להרב אשר עמד אז על מקום בביהמ"ד. כשמוע הרב את הדבר ויתרגז ויתקצף ויען בחומו: ומי הוא זה אשר מלאו לבו לדרוש ממני כסף? ממני? מעדתי? כסף? כדבר הזה היה לא תהיה! והרב הדרשן שב מביהמ"ד למלונו בפחי נפש.

עבר יום השבת והדרשן עמד על דעתו ולא השמיע דרשתו ביום ההוא, וההמון הולך וסואן ברעש אלו לאלו ממלים בענין הזה אשר נתן להם לענות בו, ולהולכי רכיל ומלשני בסתר נמצא כר נרחב לעשות מעשיהם בגלוי ובסתר להגדיל המדורה ולצקת שמן על אש המחלוקת.

ביום הראשון בבוקר התפרץ פתאום לביהמ"ד השמש של הגמ"ח ויניח את מפתחות הגמ"ח לפני הרב באמרו, כי יסיר מעליו את משרתו בהגמ"ח, באשר נמצאו אנשים מרננים אחריו, כי הוא השאור שבעיסה המעכב דרשת הדרשן המפואר. כשמוע הרב הדברים האלה יוצאים מפי השמש וימלא חמה ויקרא בקול גדול: „שמעו אלי בני עדתי! אנכי, אנכי הוא המעכב דרשת האפיקורס הזה, מסטרא דמס־אבותא, רוח השקר רוח הטומאה והקליפה ר"ל וכו'. כשמוע הדרשן מרחוק חרפות וגידופים כאלה יוצאים מפורש מפי הרב מהר ויגש אליו לשאלהו מה ועל מה זה חרי האף הגדול הזה, אך הרה"ג לא נתנו להוציא אף מלה אחת מפיו וינוע הרב הדרשן ויעמוד מרחוק. לא עברה שעה חדא כאשר נח הרה"ג מזעפו ומקצפו הגדול, שלח אל הדרשן לבקשו כי יבוא לבקרו לביתו. הרב הדרשן הזה, בסבלנותו הגדולה מלא עד מהרה בקשת הרב ותיכף שם פעמיו לבית הרב, אבל כל דברי הדרשן לא פעלו מאומה על הרה"ג, כי עמד על דעתו לבלי תת להקים הריסות האגודה על תלה וגם לבלי להשיב את הכסף לידי בעליו. הרב הדרשן הזה היה נכון לעזוב את העיר ולנסוע לעיר שווערזנא הקרובה, כי קראו אותו להטיף שם דרשותיו הנחמדות.

ויהי כאשר שמעו בני עירנו כי הרב הדרשן נכון לעזבם עוד ביום ההוא, ויתעצבו אל לבם ויחר להם עד מאד ויקומו עליו כל היום ההוא ויבקשו ויתחננו מלפניו, ולא נתנו דמי לו לבל יעזבם בהבטיחם לו נאמנה, כי אם אך יטיף להם דרשה אחת יהיו כל הרכסים למישור, כל משאלותיו תתמלאנה ושלום־העיר ישוב על כנו. ויאמרו כי גם הרב בעתר לו והנהו תוהה ומתחרט על הראשונות פתהו ויפת, ויעתר להם באחרונה כי ימלא משאלתם למחרת ביום ב', ויטיף דרשתו בביה"מד בבקר אחר תפלת שחרית וישמחו על הדבר הזה ויפרדו ממנו מלאי תקוה ושמחה.

למחרת ביום ב' בבוקר התאסף קהל גדול לביהמ"ד ויחלו כעל מלקוש לשמוע ארשת שפתי הדרשן המפואר ותיכף אחר גמירת התפילה שם פעמיו לעלות על הבימה להטיף לקחו, אבל כראות הרה"ג כי נכון הדרשן לעלות על הבימה, ויחר אפו ויחרף את הרב הדרשן וימלא פניו קלון.

כשמוע הדרשן נאצות כאלה יוצאות מפי הרב, לא התמהמה עוד בביהמ"ד וימהר וישב אל בית מלונו מבלי ענות להרב דבר וחצי דבר, וכל האנשים אשר התקבצו בביהמ"ד הביטו איש אל רעהו מחרישים ומשתאים לדעת על מה זה ועל מה זה חרי האף הגדול הזה... ופני הקנאים והצבועים המתקדשים נהרו על הדבר הזה.

עוד ביום ההוא עזב המטיף המפואר את העיר מלא בושה וכלימה, צער ויגון וישם פניו אל העיר „מיר".

„אריאל"

„המליץ", מס' 30 5 לפברואר 1889.

המצב החומרי והרוחני בסטויפצי

עירנו הבנויה על חוף הניעמאן, היתה לפנים עיר מרכולת ומצבה החומרי היה אז איתן וטוב. בטרם נבנתה פה מסילת הברזל ה„ברעסט־מוסקבאית" היתה פה תנועת המסחר רבה ומרווחה. הרבה אניות גדולות וקטנות היו מובילות מפה לחוץ־לארץ תבואות וכל מיני סחורות שונות מהסוחרים והעובדים מצאו שכר טוב.

אך בשנים האחרונות בטל מסחר האניות לגמרי. הסחורות מובלות מפה לחוץ־לארץ על־ידי מסעי המשאות, שאינן מביאות לעירנו אף קורטוב של פרנסה. החנויות נתרבו פה עד למאוד, עד כי עלו המוכרים על הקונים ובעליהן החנוונים יושבים על גחלי האש שלהם ומחכים לבוא הקונה. את בית המכונות (דיפא) של תחנתנו העתיקו לבאראנאוויטש, וגם הדבר הזה הסב נזק גדול לעירנו. תנועת המסחר ירדה עד הדיוטה התחתונה ונסתתמו כל מקורות הפרנסה ורבים מבני עירנו בעלי מלאכה שונים ואנשי השוק הוכרחו לעזוב את העיר ולהרחיק נדוד לאמריקה ולאפריקה.

המצב הרוחני והמוסרי הוטב פה בסטויפצי בעת האחרונה; מפעלי צדקה שונים נוסדו לטובת עניי עירנו, הציונות הולכת ומתפתחת למרות מתנגדיה הרבים, וכן על זה שהושג רשיון מהממשלה לייסד בית עקד ספרים בעברית ורוסית ומספר הספרים עולה לאלפים וכן הוקם בית מקרא על־ידו לקרוא במכתבי עתים ומאספים שונים באיזו שפה שתחפוץ.

(„הצופה", וורשא, גליון 16, 1904).

גילוי־דעת חיובי של הרב ר' חיים מאיר נח לוין רבה של סטויבץ לשעבר על תנועת „חיבת־ציון"

„על דבר אשר שאלתם בענין ישוב ארץ־ישראל: מי זוטרי מהאי דאמרינן בב"ק (דף פ' עמוד ב') ובגיטין (דף ל' עמוד ב')... והלוקח בית בארץ־ישראל כותבין עליה אונו אפילו בשבת ע"י נכרי כדאמרינן להלן אומר ונכרי עושה, כי משום ישוב ארץ־ישראל לא גזרו ביה רבנן, ועיין בתוספות ד"ה „אומר לנכרי ועושה" — „דוקא משום מצוה זו". ואמרינן בפסחים וכן קימא־לן דרבנן העמידו שבות לדבריהם אפילו במקום כרת ובמקום ישוב ארץ־ישראל לא העמידו, אם־כן גדולה בעיני חז"ל מצות א"י מכל המצוות שבעולם. וכן אמרינן בכתובות ובשארי מקומות בש"ס".

בקשר לתלונת רבנים המתנגדים לישוב ארץ־ישראל — כעת, היות ובין חברי חובבי־ציון והמתיישבים במושבות חדשות בארץ־ישראל, ש„נמצאים שמה אנשים שאינם מהוגנים" — אומר לנו הרב ר' חמ"נ הלוי לוין דבריו במלים אלו: „מי זה עשה הגביית־עדות־על זה ודרך רמ"ז אמרינן „מפיהם ולא מפי כתבם", ולו גם היה אמת „וכי מפני שוטים שקלקלו יבטלו מצוה גדולה כזאת? חלילה, לא תהא כזאת בישראל והנני נותן את ברכתי ברכת אמת ושלום וברכה לכל המחזיקים במצוה הגדולה והנפלאה הזאת ותומכיה יהיו מאושרים בנפשם".

(מתוך הספר „שיבת ציון" לאברהם יעקב סלוצקי).

ביקור חולים

זה שנים אחדות נוסדה בעירנו חברה „ביקור חולים" בהשתדלות ה' ש. פייגעלזאהן. רב טוב צפון בבית זה לחולי עניי עמנו ובה יושעו כל איש נגוע וידוע חולי. מדי שבוע בשבוע ביום הששי יחזור ה' פייגעלזאהן על פתחי בתי נדיבים ויקבוץ על יד את הכסף המתוכנן, ומהכסף הזה ישלמו להרוקח בעד סמי מרפא, ומהנשאר יתמכו ביד כל עני ואביון.

משה מרדכי גערשאנאוויץ

„המליץ" 20 לנובמבר 1899.

חברה קדישא

מצב החברה קדישא בעירנו נשתנה לטוב והחברה לבשה צורה חדשה למן העת שנבחרו בה גבאים נכבדים זה כשנתיים והם מתאמצים בכל עוז לעשות בחברה סדרים נכונים וישרים. ראשית פעולתם היתה, כי עשו גדר חדש סביב „חצר המוות" חזק וטוב, תחת משוכתו הישנה אשר היתה פרץ על פרץ, ובית המועד לכל חי היה למרמס לכל המנקרים באשפה, ובימי הקיץ היה למקום מרעה לכל בהמות שדה. וגם אוהל חדש עם שערים חזקים ומצוקים תקעו וימשחוהו בששר שחור לאות אבל מבית ומבחוץ.

עתה שמו הגבאים הנכבדים לב להקים את בית המחסה לעניים ואביונים (הקדש) אשר נשרף בעת השריפה הגדולה, על תלו. אך בדבר תכנית הבנין נפרדו ההצעות. לדבר הבנין הזה נמצא לפי שעה סך שלוש מאות רו"כ. מאה רו"כ ששלח הגביר הנדיב מר נחום ברכות יליד עירנו היושב עתה בווארשא. מאה רו"כ אשר נתנה לחברה לצורך ה„הקדש" האשה החשובה העשירה ח. צירולניק במות עליה לפני שבועות אחדות חמותה ועוד נדבות קטנות כמאה רו"כ.

ז. זוקאווסקי

„המליץ" מס. 28. 2 לפברואר 1895.

על גדלות הרב ר' שלמה מרדכי ברודנא כותב ב„המליץ" משנת 1889 (מס' 62) מר גרשון היילפרין מקובנה כדלהלן: כי „יודע ומכיר אנכי את ר' ש. מ. ב. זה כחמש ועשרים שנה לאיש תם וישר ומלבד ידיעתו הגדולה בגפ"ת הנהו גם משכיל מפואר ובקי בספרות העברית, ובסחרו באמונה על ארץ רבה כעשרים שנה וילמד דעת את האנשים ויודע הוא להלוך נגד החיים ומה הזמן דורש ממנו.

ב„המליץ", גליון 64 שנת 1885 אנחנו קוראים:

בקורספונדנציה ממינסק מהסופר הידוע איו"ב על מספד שנערך שם לזכרו של השר הצדיק משה מונטיפיורי שמת בשנה הנ"ל, מובא שם שהמספיד בבית־הכנסת היה הרב הג' ר' מאיר נח משטויבץ „אשר רעיון הישוב אהוב וחביב לו ויקשור מספד קצר בכמותו וארוך ורב ערך באיכותו, כי נטה קו וישוה לעיני כל הקהל הליכות משה בקודש, ראשיתו ותכלית מעשיו ואדיר כל חפצו שהוא אהבת ציון וחבת ירושלים... ויכונו חצי מוסר השכל על יתד לירות בלבב אלה המקשיחים לבם מציון וירושלים לא תעלה על לבבם.

סטאלבצי (פ. מינסק) בצאת הראב"ד מעירנו זה לא כבר לשבת על כסא הרבנות במאסקוה מהרו מנהלי עדתנו לשית עצות בנפשם את מי יבחרו להם לרב. המיוחסים אמרו לבחור בגאון אשר שמו נודע לתהלה, יען כי מעולם ישבו פה „גאונים" כסאות למשפט; אבל המון העם אשר בקרבנו התאוננו רע על הדבר הזה ויאמר: עת רעה היא עתה לנו ובמה נחיה ונפרנס רב גדול אשר לא יוכל להסתפק במועט? ועל־כן עלינו למנות לנו רב פשוט אשר לא יתהלך בגדולות. אך קול ההמון היה כקול קורא במדבר והמיוחסים ובני העדה כתבו וחתמו כתב רבנות וישלחו ביד איש עתיאל הרה"ג הגדול החונה בק"ק מאיאמפאל, והוא נותן לבוא לשכון כבוד בעירנו. כשמוע ההמון את הדבר הזה וישלחו מגילת סתרים מלאה חרפות וגדופים ויעידו בו לבלי יעיז לבוא הנה פן ימירו כבודו בקלון. ויהי בבוא המגלה ליד הרב וינער חצנו וישאר בביתו בעירו.

מודיע איסר זוססנמאנן

שריפות

סטאלפצי (פ. מינסק) י"א אייר — תמול יום ד' בצהרים פרצה אש בעיר וחלק גדול מבתי העיר נשרפו במשך שעות אחדות. משפחות למאות מתגוללות בחוצות העיר בערום ובחסר כל, כי לא הספיקו להציל גם מעט מזעיר מרכושם. גם ספרי תורה וגנזי ספרים יקרי ערך אשר עלו למחיר רב נשרפו. הנזק גדול מאוד בכלל, כי על הרבה בתים לא חלה אחריות האש.

זרח בן מאיר זשוקאווסקי

„המליץ", גליון 108, 12 למאי 1894.

סטולפצי — אחב"י (אחינו בני ישראל) רחמנים בני רחמנים, אני הח"מ (החתום מטה) בשם עירנו סטולפצי בפ' (בפלך) מינסק קורא אליהם לעזרה. בטח שמעה אזנכם מהתבערה הגדולה אשר היתה פה ביום ד' שעבר י' לחודש אייר ובלבת אש עלו על המוקד בתים רבים ורחובות נשמו, ובעליהם נתרוששו מאוד ונשארו בעירום ובחוסר כל. הרבה יש בהם אשר מאומה לא הצילו ה' ירחם. אנא נדיבים בעם, קומו לעזרת אחיכם הנושאים עין לכם בעת צרתם, ועזרה מועטת רבה היא לעת הזאת להחזיק ידי הנשרפים כי מטו לבל יפלו ח"ו (חס ושלום) בשחת היאוש, והיה כי תהיה להם למצער איזו התחלה, כי אז תחזקנה ידיהם ולה' התשועה והוא יגמור בעדם לטוב וה' יסיר מכם כל צער ונזק, ושלוים ושקטים תשכנו באהליכם.

מאתי המבקש

שלמה מרדכי ברודנא החופ"ק הנ"ל

„הצפירה", מס. 112, 31 למאי 1894.

סטויפץ — בשם כל עדת עירנו סטויפץ מבקשים אנחנו גבאים דבתי מדרשים דפה את כבוד מו"ל „הצפירה", שייטיבו נא להודיע בשער בת רבים, כי יד ה' נגעה בנו ביום א' העבר י"ט סיון, שיצאה אש לוהטת ושרפה חלק גדול מעירנו וכל בעלי הבתים הגבוהים נשרפו ויצאו בחוסר כל. והעיקר, שכל בתי המדרש שהיו לנו אכלה האש ולא נשאר מקום להתפלל, כן המקוה והמרחץ נשרפו, ה' ירחם עלינו, ואין לנו במה להחל לבנות לא בתי מדרש ולא המקוה והמרחץ, אף שהיו איזו בתי מדרש בטוחים באחריות האש, אך מעט מאוד ולא יספיק הסטראכוּוקי אף על חלק העשירי כמה שיעלה לנו לבנות את בתי המדרש מחדש. על כן מבקשים אנחנו הח"מ את כבודם להודיע בשער בת רבים, אולי יעוררו אחב"י רחמים להושיע לנו בנדבת ידיהם להיות לעזר לנו לבנות בית ה', כי לא ידענו מה לעשות ואנה לפנות, ובזכות התפלות שיתפללו אחב"י בבתי המדרש שיהיו לנו אחב"י לעזר, יצילם השי"ת מכל רע וישלח לנו עזרתו בקודש, ולרא"י בנו עה"ח יום ד' כ"ב סיון תרס"ג סטויפץ.

נאום דוד אריה ליב סירקין

גבאי דביהמ"ד הגדול

ונאום יעקב מאיר העלער.

„הצפירה", 25 ליוני 1903.

סטאלפצי (פ. מינסק) יום ו' כ"ג אייר — כחץ מקשת הבהילתנו השמועה הנוראה המרגיזה לב ונפש, אשר הגיעה אלינו אתמול לעת ערב ע"י התלגרף: כי העיר העתיקה והגדולה לאלהים בריסק־דליטא עלתה על המוקד וכשלשה רבעי העיר בתי עץ וחומה אסמות ורפתים היו לשריפה מאכלת אש. משפחות למאות ולאלפים עם עולליהן וטפיהן מתגוללות בחוצות על ערמות האפר באין מחסה...

נכבדי עירנו קדמו היום אשמורות ויסובבו את העיר בעגלה רתומה ויקבצו מכל איש ואיש כאשר נדבו לבו. לחם ומזון וחלת לחם שלשים פוד ונדבות כסף מזומנים כעשרים וחמשה רו"כ וכעת נשלחו העגלות הטעונות לתחנת מס"ב (מסלת הברזל) לשלח לעיר האומללה הזאת — ותקותנו חזקה כי בכל עיר ועיר יקבצו נדבות כסף להחזיק ביד הנשרפים.

זרח זשוקאווסקי

„המליץ", גל. 102, 9 למאי 1895.

סטאלפצי (פ. מינסק) — זה ימים רבים אשר גם בעלי הבתים הגדולים והמצוינים שבתוכנו שפרקם נאה ודעתם רחבה, נותנים יד להפחותים שבאים לחרחר ריב ולהטיל מהומה בעיר, והכל בשביל הכבוד והגאוה להתגאות לפני המקום לעמוד בבית ה' אל ארון הקודש, ומאשר כי מלחמת תגרא זו לא תמול נולדה ולא מחר השלישי יבוא שלום להשבית כל ריב וכל מדון על כן אמרתי לספר כל פרטי הדברים כמו:

זה שנים רבות אשר בית המדרש הגדול בית החומה שנבנה לפני ארבעים ושתים שנה ע"י הגאון ר' טבלי ז"ל, שהיה רב בסטויבצי ואח"כ במינסק, היה מפני סבות רבות ושונות שלא נתנו להגלות לבית חורבה, המעזיבה נפתחה ונפתחה, כתליו שחורים כמתאבלים על גלות ישראל ועל גלות השכינה, ספסליו נשברים, התקורים הרוסים

וכתותים וחרבן ושמה בכל פנה שאתה פונה, וכל זאת יען כי אין גבאי ומנהל לבית הזה, כל הקונה עליה אינו מפסיד אף אגורה, הקונים לא נתבעו ולא נתנו, ובחרף לא יוכלו לבוא לשם מפני הצנה. ויהי לפני שנתים ימים התעורר אחד מבני בעלי העיר אדם חשוב ועשיר מר דוד ליב סירקין וישם לבו לתקן את פרצת בית ה׳, אשר לבושה ולחרפה לבוא בו להתפלל, ויבוא אל הרב החדש ואל יתר נכבדי העיר וידבר אליהם דברים כבושים שמתקבלים על הלב לתקן ולשכלל בית ה׳. ויפילו גורלות את מי לעשות לגבאי ויפול הגורל עליו על ה׳ סירקין ועל משנהו ל. נייפעלד, ושני הגבאים נתאשרו מהרשות כחוק, והמה החלו לעשות סדרים ישרים בבית ה׳, סיידו וכיירו אותו ויטהרו אותו מכל חלאתו וזוהמתו, תקנו והלבינו החלונות בעזרת נשים תחת מחיצה של קרשים שבורים שהיו בתחילה. הבימה השחורה והשבורה פשטה ולבשה צורה, והגבאים עומדים על הבמה ומי שקונה עליה באים ונתבעים בפה, אף הגדילו הכנסת הבית ממקום אחר, והגבאי הראשון ה׳ סירקין, שהוא איש עשיר לא דקדק גם בפרוטתו והוסיף מדיליה למען שכלל את הבית הגדול, שיהיה הדור נאה אך הוא עשה תקנה לא לשיח שיחות חולין באמצע התפילה. והנה פתאום קמו אנשים ויקנאו בה׳ סירקין בו ובמקומו אשר בכותל המזרח, ויאמרו לבנות להם בית מדרש אחר אצל בית המדרש הזה, באמרם כי צר הבית מלהכיל את כל העם. ויהי בראות ה׳ סירקין כי אם יעשו זאת אז יצא מבית המדרש הזה כל הודו והדרו והיה חרב ושמם כבתחלה, על כן הפר את עצתם וקלקל את מחשבתם אעפ״י (אף־על־פי) שכבר ירו אבן השתיה והמלאכה נשבתה ויחלק בית ישראל לשני מחנות, החצי האחד אחרי ה׳ סירקין ואחרי ביהמ״ד הגדול והחצי השני אחרי המתעסקים החדשים ובבית מדרשם החדש שיחפצו לבנות, וממילא מובן תוצאות הדבר הזה.

יד הכבוד והגאוה בזה כי לולא זאת מה ראה העם להחלק ולהקרע לשני קרעים, הן בית המדרש הגדול גדול מאוד. ורק שכותל המזרח לא יכיל את כלם, ואולי מאשר אין כסף נחשב למאומה לבני סטאלבצי. זאת לא זאת, בקיץ העבר שבאה הגזרה על בתי המרחצאות לסגור אותם ובעל כרחם נצרך העם לבנות בית מרחץ אחר, נשארו בעלי חוב על סך 1.200 רו״כ, ובשנה הזאת לא שחטו את הפרות מבלי פתקא מהרב טרם ששלם האיש כסף הערכתו, ותהי צעקה גדולה בעיר, גם לחזני בית המדרש לא היה כסף לשלם בעד שכר תפלתם ותהי צעקה אחרת, וגם עתה עוד בית המדרש הגדול צריך תיקון אשר לא יתקנוהו מחסרון הכסף, ולבנות בית מדרש חדש וכותל מזרח חדש גם העני יאמר: עשיר אני ואיש לרעהו יתן יד.

„המליץ״, גליון 33, 8 לפברואר 1894.

תנועת „חבת ציון״ בסטויבץ והתנגדותו של הרב דמתא ר׳ שלמה מרדכי ברודנא לתנועה זו

המגיד הידוע ר׳ חיים זונדל מכבי היה ממטיפיה הראשונים והנלהבים של „חבת ציון״, שהתארגנה כתנועה מסודרת לפני שמונים שנה ברוסיה היהודית. הנ״ל היה נוסע ב„שנות השמונים״ במאה שעברה לעיירות ישראל ברוסיה, לעוררם ולקראם לבנין ציון וירושלים. הנאומים והדרשות שלו עזרו בהרבה לרכוש תומכים לרעיון „חבת ציון״; להקמת אגודות של חובבי־ציון, וכן הביא לחיזוק האגודות הקיימות.

אולם במספר גדול של עיירות היתה לו מלחמה תמידית עם רבני המקום, שהתנגדו לתנועת „חבת ציון״ ומנעו ממנו בכל מיני דרכים לשאת את נאומיו, שמשכו קהל רב, מעל במת בית הכנסת. על־ידי־כך קיוו המתנגדים שלא יצליחו החובבים המקומיים להקים או לבסס את סניף „חובבי ציון״ בעיירתם.

מקרה דומה לזה קרה למגיד הנ״ל גם בסטויבץ. פה נרדף המגיד הנ״ל ע״י הרב המקומי ר׳ שלמה מרדכי (ברודנה), שהיה ידוע כקנאי גדול ומתנגד קיצוני לתנועת „חבת ציון״. באמצע דרשתו של המגיד פנה אליו ר׳ שלמה מרדכי בדרישה להפסיק את הדרשה ולעזוב את הבימה. ר׳ חיים זונדל התחיל כבר לרדת מהבימה, בהסבירו לקהל שעל־פי דין עליו לשמוע בקול הרב, אבל הקהל הגדול שהתאסף בבית־המדרש, הראה התנגדות רבה לצעד זה. הרבה אנשים וביניהם מנכבדי העדה, הביעו את התמרמרותם נגד הרב והדבר הגיע כמעט עד לידי מריבה. ר׳ שלמה מרדכי הבין אז שהוא עשה צעד בלתי זהיר, העלול להביא לתוצאות בלתי נעימות והוא חזר בו מפקודתו וביקש את המגיד להמשיך בדרשתו.

בסוף דרשתו פנה ר׳ חיים זונדל אל הקהל ואמר, שהוא שבע רצון לראות רבנים קנאים שאינם פוחדים ללחום בעד הפרינציפים שלהם בפומבי, למרות שזה יכול אולי להזיק להם. אבל עוד יותר הוא מעריך הפעם את הרב הנכבד, שוויתר על כבודו הפרטי בפני כבוד הבריות ורצון רוב הקהל.

מתוך הספר „אמרי חיים״ להמגיד הנ״ל, בפרק המדובר על „תולדות חייו ופעולותיו בעד חבת ציון וישוב ארץ ישראל״ (תל־אביב — תרפ״ט).

תנועות ומפלגות

גצל רייסר / בימים ההם

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914, שותקו החיים הציבוריים בסטויבץ ונפסקו כל הפעולות למען הציונות והקרן־הקיימת בעיירה.

זכורני איך אחותי, שרה־יעסל ז״ל, שהיתה חברה פעילה בשורות מפלגת „פועלי ציון״ דאז, סבלה מהאסיפות הבלתי לגליות מצד השלטון ומצד ההורים, ולא פעם נאסרו חברי המפלגות בחשכת הלילה על־ידי המשטרה.

בית־ספר ביידיש בשנת 1920

יושבים מימין: שימה רזניק, חיה סרגוביץ, מנקר, לא ידוע, אפלבוים, רחל קושניר, ליבע ולפסון, זהבה סרגוביץ.
שורה ב׳: ציפה רודיצקי, ברטה טוניק, מולצדסקי, חיה מכטיי, אפלבוים, רבקה קנטרוביץ, חנה רודיצקי, ליבע אקסלרוד, מולצדסקי.
עומדים מימין: חיים קומק, צבי מילצנזון, אברהם שולקין, שמואל מילצנזון, שולע רוזובסקי, ביילקע זלאטניק, טייבל אקון, אהרן חיט, מרים קומק.
שורה ב׳: באשה מכטיי, רבקה ברנשטיין, חיה קלצוק, משה חנה׳ס, יעסל טוניק, שולע טוניק, חסיה טוניק, פריידל חיט, חנה שמוקלר, מרים מילצנזון, רחל אקון, פייגל מכטיי, ציפה־רחל טוניק, חנה ייכל.

בשנות המלחמה נפסקו כל הלימודים ובתי הספר נסגרו. הנוער בגיל בית־הספר הסתובב ברחובות באפס מעשה. הקר־בות שהתקרבו אלינו בקצב מהיר, הביאו רעב, מגפות, כל מיני מחלות ורופא לא היה בעיר. רבו מחלות כגון: גזזת (כעין נגע צרעת בראש). כתריסר ילדות מרחובות יורזדיקא ושפי־טלנא נתקפו במחלה זו ואין מרפא. תודות להתמסרותה של גרונה קנטורוביץ בת מרדכי ונחמה׳קע (יאשקע־בערקע־העניעס)

מארגני הפעולה הציונית בשנת 1921

שורה א׳ יושבים: אבא באגין, דוד קומאק.
שורה ב׳ יושבים: אלימלך מילצנזון, יצחק יוסלביץ, בוריס מארגולין, אברהם משה דנציג, שלמה אוטיעבסקי
שורה ג׳ עומדים: מרדכי בורסוק, מרדכי אינזלבוך, חיים דוד רייסר, גצל רייסר, יצחק ליב אגינסקי, יצחק דב טוניק, יצחק טוניק, שלמה רוזובסקי.

וביזמתה, נרפאו ילדות אלו וזכו להיכנס לבית־הספר, הראשון והיחידי דאז, בשם: „סטויפצער־יידישע־פריוואט־שולע מיט דער לערערן און פארוואלטערן פריידל חייט". פריידל מתה באמריקה בגיל צעיר מאוד ואת גרונה השיגה יד הרוצחים, — ניספתה בשואה עם בעלה ומשפחתה. ייזכרו לטובה עם כל העסקניות, שהקדישו את כל כוחותיהן וחייהן לדבר ציבורי בעיירתנו.

רק בשנת 1921, עם ביסוס השלטון הפולני, באו ימי תחיה ושגשוג לתנועה הציונית בעיירתנו. עוד טרם שאפשר היה לבוא במגע עם השלטון לשם קבלת רשיון לארגון סניף ציוני, התחלנו כבר לאסוף כספים, ברשות ושלא ברשות. הופענו בחתונות, בחגיגות של בר־מצוה וטיפלנו במכירת בולים של קרן־קיימת, בנטיעת עצים ביער הרצל, בהרשמה בספר הזהב, במכירת שקלים לקונגרסים ציוניים וכו׳.

בערב יום הכפורים הצבנו קערות בבתי־כנסת מטעם הוועד האודיסאי לגאולת אדמה. קערת הק.ק.ל. קושטה בסרט של נייר כחול־לבן ועליה התנוססו אותיות גדולות — „למען הקרן הקיימת לישראל". בבית המדרש הישן ישב על־יד הקערה ר׳ ליפמן דורסקי ועם היבחרו לגבאי ראשון בבית הכנסת הנ״ל, בא במקומו המורה מאיר־יוסף שווארץ. בבית המדרש החדש ישב מתמיד ע״י הקערה המורה אלתר יוסיליביץ ובבית המדרש דיורוזדיקא ישב ר׳ שלמה חיים ברנשטיין.

לסטויבץ היו כבר אז בארץ־ישראל ארבעה חלוצים ואלו הם: שניאור זלמן רובשוב־שזר, מהאישים המרכזיים בתנועת „פועלי־ציון" ואח״כ עורך „דבר", שר החינוך והתרבות, מראשי הסוכנות וכעת נשיא־המדינה; דוב אפשטיין, בא־כוח „דבר" בראשון־לציון; יצחק ברנשטיין, חבר מושב כפר יהושע וראובן לווין, חבר קבוצת גבע. כולם באו עם העליה השניה.

החיים בעיירה חזרו למסלולם לאט־לאט, נבנו בתים חדשים והחלה פעולת סיוע רחבה — פעולה אמריקאית לטובת נפגעי המלחמה. לשם זה בא מהנדס אמריקני, שהתאכסן במלונו של תנחום שולקין, ולבסוף נתגלה כי הוא גם ציוני.

הוא אירגן את בעלי המלאכה להקים צריפים לבתי־ספר ובתי־חולים. גם אני באתי לעבודה, כמעט היחידי מבעלי המלאכה הצעירים בעיירה. שוחחתי אתו והוא העיר לי, כי לא יכירני מקומי כאן וכי עלי לנסוע בתור חלוץ לא״י, מקום שאוכל להועיל בהקמת ישובים חדשים.

בינתיים נוסד ועד זמני מהחברים: ווינאבר, אוטיעבסקי ורעיתו, שרמן ורעיתו ואנוכי. אח״כ השפענו על אבא בוגין, שהצטרף אלינו.

עם שובו של בוריס מרגולין ממינסק, הסתעפה והתרחבה העבודה הציונית בסטויבץ. התחילו לצמוח תנועות נוער ומפלגות. זכורני שבלכתי עם בוריס מרגולין, במגבית לאיסוף

כספים בחג הפורים, אספנו סכום הגון. נכנסנו לאברהם רובינ־שטיין, סוחר יערות ידוע, הוא נתן לנו 100 זלאטעס, סכום גדול בימים ההם. מכרנו אז גם שקלים לקונגרס. בינתיים הכניסנו מאיר יוסף שווארץ בתור חברים לסניף השווערזנאי. חותמת משותפת היתה לנו „ההתאחדות הציונית המאוחדת — סטויבץ־שווערזנא". בשווערזנא התקיים כבר סניף „החלוץ". ל„החלוץ" צורפתי יחד עם יוסף מאכטיי. הודות ל„החלוץ" השווערזנאי נסעו לארץ־ישראל: יוסף מאכטיי, יחזקאל בן משה (פלאקסין), דוב בן־ירוחם (הארחורים), חיים רוזובסקי ופייגל ברנשטיין.

עם עזיבתו של בוריס מרגולין ערכנו את המסיבה הרא־שונה, בביתו של דוד קומאק, במורד רחוב פוצטובה, בפינה נידחה, מבלי לעורר תשומת־לב המשטרה. ההסתדרות הציונית לא אושרה אז מטעם הרשות בסטויבץ, שהיתה סמוכה לגבול הסובייטי.

במסיבה זו השתתף כבר אלתר יוסילביץ, שחזר ממינסק. בוריס מרגולין מסר לו את הנהלת העבודה הציונית ועזב את סטויבץ.

אלתר המורה טיפל בארגון ובטיפוח בי"ס מודרני ופיתח פעולה ציונית רחבה בקרב הנוער. משאת נפשו היתה — להחדיר את הציונות לתוך בית־המדרש הישן. ביום השנה להצהרת בלפור, אירגן חבר של 20 בחורים ויחד אתם התפרץ לתוך בית המדרש. קהל גדול לא נמצא אז בין כתלי בית המדרש והזקנים התרעמו בחשאי. אלתר, בחסות הבחורים. עלה על הבימה ולאור נרות דולקים, דיבר בהתלהבות על ערכה של הצהרת בלפור, בתורת יסוד למדינה יהודית.

בעצמו לא זכה לעמוד על פלא יצירת המדינה העברית, אולם עמלו לא היה לשוא, — הרבה מתלמידיו היכו שרשים עמוקים בארץ, ותמיד יזכרו בתודה את המורה־המחנך שלהם.

דב בן ירוחם / זכרונות מחיי תנועות הנוער

לזכר אחי יצחק חרחורים שמת בנכר בסברדלובסק.

בימי מלחמת העולם הראשונה התפזרו רבים מיהודי סטויבץ בכל חלקי רוסיה. הפעולה הציבורית נשתתקה בעיר והפעולה הציונית פסקה. עם פרוץ המהפכה הרימו ראש המפלגות האנטי־ציוניות, בראשם „הבונד". בימי המלחמה עברה העיר מידי הרוסים לידי הגרמנים וכן להיפך ואחר כך כמה פעמים לפולנים וחוזר חלילה.

רק בשנת 1920 התבסס השלטון הפולני. הרבה יהודים התחילו לחזור מרחבי רוסיה, בתוכם עסקנים חשובים. לעומת זאת התחילה הגירה לאמריקה, ארגנטינה ואפריקה ומעבר לים העבירו את משפחותיהם אליהם.

רק בשנת 1921 עם שובם של עסקנים לעיירה, התחילה פעולה ציבורית: ייסוד בית הספר „תרבות", ספריה, חוג דרמטי. ברל מרגולין וגעצל רייסער הפיצו שקלים לקונגרס הציוני. אברהם משה דנציג ומשפחת ברסוק הפיצו את העתון „פאָלק און לאַנד". בבית שרקה גרשונוביץ ושאשע ברסוק היו מתאספים ולומדים שירים עבריים. לעיתים היו מבקרים נואמים מקרן היסוד וקרן הקיימת. יוסף מאכטיי, שהגיע ממינסק הניח יסוד לפעולה ספורטיבית בעיר. יוסף, שהיה בעל כושר פיסי והשתתף כבר במינסק בפעולות ספורטיביות היה מכין את הנוער להופעות בערבי י"א אדר ול"ג בעומר.

בבית הספר „תרבות" בבנין התלמוד תורה היו מתאספים בני נוער, ילדים מבית הספר האידישאי של פרידל חייט, ומבית הספר „תרבות" ללימוד שירים עבריים וארץ ישראליים. היו מכינים הצגות, הופעות וריקודים. חיים דוד רייסער, בנו של גרשון הבנאי, שהספיק כבר להיות ברוסיה ב„החלוץ" של טרומפלדור, הביא שירים חדשים מארץ ישראל. בפינות שונות של העיר הדהדה השירה החדשה, הנוער הזה יסד אירגון בשם „הכוכב הנוצץ". עסקניו היו הירשל קומאק ז"ל ורבינוביץ איסר הנמצא אתנו בארץ.

בשנת 1921 באו מניסוויז, האחיות רבקה ושפרה גרונס.

הן היו חברות ב„יידישע ארבעטער יוגנד י.ס.א.י." בעזרת החבר ברוך פטשניק מניסוויז יסדנו כדוגמתה תנועה בסטויבץ. היינו מתאספים לערבי שאלות ותשובות. היינו מזמינים את החבר רובנציק נח אבא מסורזנה, להרצות בשאלות הסוציאליזם המדעי ועל כלכלה מדינית. הנ"ל היה בקי במדעי החברה. רכשנו ספרים ביידיש במיוחד ספרי מדע, להשכלה כללית, ובמדעי הטבע, היסטוריה וכלכלה. התעמקנו בבורוכוביזם ובכל השאלות של התנועה החלוצית והסוציאליסטית.

הסתדרות החלוץ טרם נוסדה בסטויבץ. החלוצים היו מחוסרי ארגון. את המצב אפשר היה להגדיר ככה: בסורזנה הסמוכה נמצאה ההסתדרות והחותמת והחלוצים היו בסטויבץ.

אחרי הצהרת בלפור התחילה א"י להתפתח והעליה של הנוער החלוצי החלה במיוחד כשארצות ההגירה נסגרו. המוצא היחיד לנוער היהודי שהיה נטול־עתיד בפולין, היה ארץ ישראל. בארץ היו כבר כמה מצעירי סטויבץ שעלו לפני המלחמה העולמית הראשונה, בעליה השניה: ראובן לוין, כעת בקב' גבע, דב אפשטיין, זלמן רובשוב הספיק כבר לבקר בארץ ויצחק ברנשטיין בכפר יהושע.

יוסף מאכטי היה מהראשונים שהחליט לעלות ארצה.

קבוצת חברים ובראשם יוסף מאכטיי, פלקסין יחזקאל, ברל חרחורים, פילשציק יוסף ועוד, התחילו לעבוד בנסירת עצים לשם הכשרה. קשרינו עם מרכז החלוץ היו על ידי החלוץ בסורזנה, את ההתכתבות ניהלו שקולניק אברהם, דוד גולדין. יוסף מאכטיי שחיכה לאישור מורשה היה בא אלי, שנלך לחבר גולדין לראות אם נתקבל מכתב.

זוכר אני את ערבי החורף הקרים ב־1922, 30 מעלות קור מתחת לאפס. בליל ירח בהיר כזה, הייתי מטייל עם יוסף מאכטיי על גשר הנימן לסורזנה. צעירים היינו, בריאים, מלאי מרץ ותקוה לעתיד. טיולים אלה היו נעימים מאד.

מהראשונים שעלו ארצה היו: מאכטיי יוסף, רוזובסקי

קב׳ ראשונים שעלו ארצה

יושבים למטה: חיים רוזובסקי, זהבה בוטוויניק; יושבים שורה ב׳: יוסף מאכטיי, בן ירוחם דב, מרים קומאק; עומדים מ־מין: שפרה ויליטובסקי, רבקה גרונס, יחזקאל פלאקסין, בלתי ידוע.

חיים, מניה גרשנוביץ. אחריהם עלו עשרות בני נוער מהתנועות החלוציות.

כל הצעירים האלו (בלי חלוקה למסגרות מסוימות), עברו כור מבחן עד שהגיעו להגדרות אידיאיות ולחלוקה של מפלגות ותנועות נוער שבאו אחרי כן. אחת התנועות היפות, שכבשו את לב הנוער לציונות ולחלוציות היתה תנועת „השומר־הצעיר".

הדחיפה להקמת התנועה היתה הצעתו של החבר יעקב לוין ז"ל. הוא בא אלינו לסטויבץ בשנת 1922 עם שובו של המורה יוסלביץ ממינסק.

יעקב בן ה־14, עודנו נער, כבר הספיק במינסק, להתחנך על ברכי השומר הצעיר. יעקב היה בעל אינטליגנציה גבוהה שירש אותה כנראה מסבו. בעיר היו מספרים, שבבית סבו בכפר אַטאַליז בסביבות היערות הגדולים, היו מתאספים ומת־ווכחים על השכלה, פרוגרס וחיבת ציון, עוד בשנות השמונים.

יעקב שחור־העיניים היה נער טוב תואר ובעל שאר רוח. לשם יסוד התנועה ריכז סביבו את מיטב הנוער בעיירה.

הנני נזכר בקיץ 1922 כשפגשתי את יעקב בטיילו לבדו על הגשר מעל הנימן, היה זה יום קיץ נהדר בין הערביים עם שקיעת השמש עת הנימן נראה בזהרו, והשדות נותנים ריחם. האיכרים קוצרים את השחת ובנותיהם נותנות קולן בשיר.

אגב טיולנו ושיחתנו על מצב הנוער בעיר, התחיל יעקב להשפיע עלי שאצטרף ל„השומר הצעיר".

הייתי מוגדר ומושפע כבר אז מבורוכוביזם וסוציאליזם מדעי. היה יעקב בעל כוח משכנע. כדי לתת לנוער חינוך פוליטי צריך קודם כל ליצור מסגרת חינוכית, שערכיה הם: קירבה לטבע, חדוות חיים, נאמנות לעם, חלוציות, מסורת השומר, הגנה והקרבה לעם ולמולדת, סמלים חינוכיים, תלבושת ספורט, פעולה צופית, משחקים וטיולים. בקיצור: נפש בריאה בגוף בריא.

יסדנו את „השומר־הצעיר". התנועה הקיפה את מיטב הנוער בעיר, בני פועלים ובני בעלי מלאכה, נוער לומד, שכבות עממיות של נוער תוסס. בגרעין הראשון התבלטו ברסוק נח ז"ל, רזובסקי שמרל, פלקסין יחזקאל, וולפסון דב, גרשנוביץ נחום ואחרים.

נתמניתי לראש הקן ולראש הפיקוד של הפעולה הספורטיבית, טיולים וכו׳. יעקב נבחר למזכיר הקן. הוא ניהל את חליפת המכתבים עם ורשה וסלונים. קיבל את החוזרים וההוראות לניהול הפעולה. היינו מתאספים בבית ברסוק ורודיצקי רפאל לערבי תרבות, שירה בציבור, נשפיות. בקיץ ניהלנו את רוב הפעולה בחוץ, בחורשה, בשדה על שפת הנימן.

הספורט תפס מקום חשוב בפעולותינו והפיקוד התנהל בעברית. כשהיינו עוברים בסך ברחובות העיירה, ושירה עברית בפינו, היו היהודים מסתכלים בנו בגאווה. גם התושבים הנוצריים נהגו כבוד בפנינו. רק בעיני השלטון, השוטרים והפקידים הפולנים היינו חשודים. איזה חיילים הם הללו!

בחורשת זדוואריא בין עצי האורן הגבוהים, היינו מתאס־פים בשבתות, מתישבים במעגל, עורכים שיחה, משחק צופי ואחר כך שירה שהדה נישא הרחק לעיר.

עמדה לפנינו שאלה חמורה: איסור העישון. מי שנתפס נענש. החברים עישנו בסתר. אני כראש הקן, הייתי צריך להוציא פקודת עונש. מצבי היה מסובך, אני בעצמי עישנתי

בסתר וסבלתי קשה. כשהייתי צריך לקבוע עונש הרגשתי מוסר כליות. התגברתי בהחלטה נחושה להפסיק את העישון, רק אז הייתי חופשי להסביר את הנזק הרב הצפון בניקוטין.

בל״ג בעומר היינו עורכים טיול מסורתי אל הר הוואפניצע מול סורזנה. עונת האביב בתוקפה — השדות מוריקים, פרחים צהובים, זיכריות כחולות וצבעוניות. נשי סורזנה היהודיות יצאו לגינותיהן להכין את הזריעה והשתילה בגני הירק. ההירהורים שבלב היו איך מעבירים את כל זה לארץ ישראל.

כ׳ בתמוז היינו מתאספים בחורשת הסיניבה עם כל תנועות הנוער הציוניות.

בחורף היינו מכינים הצגות. יסדנו חוג דרמטי והעלינו הצגה מחיי השומר בארץ.

סכסוך קל פרץ ביני לבין יעקב לוין ז״ל ביחס לתפקיד הראשי בהצגה מי יהיה הגיבור הראשי. הרוב החליט שיעקב ישחק בתפקיד השומר ממרחביה, המגן על אדמת המולדת ונופל חלל כגיבור. ענין ההגנה ושמירת כבוד עם ישראל בגולה ובמולדת תפס מקום חשוב בחינוך של השומר הצעיר.

יש להתגאות שיוצאי התנועה היו פעילים בפעולות הפרטיזנים בגולה ובהגנת המולדת ושחרורה, יהושע פקר, יוסף הרכבי, בועז אקסלרוד, ועוד רבים נפלו למען כבוד העם.

ב־1924 עליתי ארצה, אנשי השומר הצעיר בעיירה ליוונו לתחנת הרכבת. אחרי עלו נח ברסוק ז״ל, וייבדלו לחיים ארוכים נחום גרשנוביץ, שמרל רזובסקי ויחזקאל פלקסין. פעולת הקן נחלשה. בסוף 1927 הגיע לסטויבץ חבר מסלונים טאלע קליבנסקי, חבר השומר הצעיר ומארגן בעל נסיון, עבד כמה שנים בעיירתנו בדפוס מולצדסקי, הודות לו חודשה הפעולה.

בינתים הספיק בית ספר תרבות לחנך נוער שהעברית שגורה בפיו. השומר הצעיר הרחיב את הפעולה והקיף נוער לומד: יוסף הרכבי, תמר רבינוביץ, ברוך שצקין, יצחק חרחורים, ליבל פאליי, בועז אקסלרוד, משה אסתרקין, אליעזר מלמד, איזנברג לאה.

עוד רבים אחרים העמיקו את החינוך, והועמדה השאלה של הגשמה חלוצית. נדרש מהפרט לעזוב את ספסל הלימודים וללכת להכשרה.

סוציאליזם מהפכני, חלוציות בשפת המעשה נחשבה כהכ־שרה לחיי הקיבוץ בארץ. רבים יצאו לקיבוץ הכשרה „מסד״ בסלונים.

בשנת 1935 ביקרתי את עיירתי סטויבץ. חויה נעימה היתה לי לבקר את קן השומר הצעיר בעיר. נוער רענן נחמד, לימדתי אותם ריקוד הורה ומשירי הארץ. באחד הערבים יצאתי עם קבוצת שומרים לטיול שיט על הנהר נימן. לעולם לא ימוש מזכרוני צחוקם ושיריהם של נוער זה. חוהלע מילצנזון השחרחורת, עיניה היפות ושירה המתוק. איך שודדת עיירתי? ואיך הושמדתם באכזריות, בני נוער יקרים שלנו?!

ברוך אלוני (שצקין) / הנוער בציונות העובדת

לזכר חברי הקן אשר לתנועת השוה״צ, שעמדו בכבוד בשעות מיבחן קשות, ביערות ובעיירות, תודות לחינוכם וספיגתם את רעיונות התנועה ולא זכו להגיע עד הלום, עד למדינת ישראל ולחיות בה חיי קיבוץ, החיים שכה שאפו אליהם. מחשבה זו ממריצה אותי לאמץ את זכרוני ולתאר, לפי יכולתי, את סטויבץ עיירתי, חייה הציוניים ותנועת הנוער השוה״צ.

אם כי לא נולדתי בסטויבץ, הגעתי אליה בעודני ילד ובילתי בה את כל ימי נעורי. בשנים האחרונות לפני עלותי ארצה, באפריל 1938, הספקתי עוד לשרת בצבא הפולני, בגדוד רגלי מיוחס, אשר שם המרשל פילסודסקי התנוסס עליו. לאחר מכן שהיתי זמן־מה בעיירה ויצאתי להכשרה בקיבוץ „מסד״ אשר בסלונים. עקב נעילת שערי הארץ על־ידי האנגלים, שהיתי שם עד עלייתי, מספר שנים רב למדי.

לפני קום השוה״צ, התארגנו מדי פעם אירגונים ציוניים בסטויבץ, אך כולם חלפו תמיד עם הרוח — לא היתה בהם רוח חיה מלכדת ומטרה ברורה לא עמדה לפניהם. אנשים התבגרו, התחתנו, כל אחד היה מטופל בדאגותיו המשפחתיות והסתפקו בתרומות למוסדות הציוניים ותו לא. אולם, רוח חדשה עברה בעיירה עם פתיחת ביה״ס „תרבות״ במקום. את הכנסת הרוח הציונית הזאת, הן לחוגי המבוגרים והן לחוגי הנוער, יש ליחס להשפעתו של המורה הדגול אלתר יוסיליביץ, מייסד ביה״ס בסטויבץ. בי״ס זה הטביע את חותמו על כל בני־הנוער, שלמדו בו והודות לאישיותו של המורה אלתר, חדר הרעיון הציוני עמוק ללבם. זכור לי עד היום, שבכל יום שישי היה פרק זמן מסויים, קודש לשירת ארץ־ישראל, לכיסופים לארץ אבות: „שם בארץ חמדת אבות...״ ועוד.

הפלוגה הראשונה של מייסדי הקן היתה מיוצאי ביה״ס. אלא נוסף לחינוך הציוני שקיבלו בין כותליו, נתן להם הקן המשך ספורטיבי־צופי ושם לפניהם מטרה לעלות ארצה ולהמשיך בה בחיים יפים יותר, צודקים יותר מן העתיד, שהיה נשקף לאותו נוער המתבגר בעיירה, שבה בילה את זמנו הפנוי במשחק קלפים או בנשפי ריקודים. קן השוה״צ תרם להשראת הרוח הציונית־חלוצית בעיירה ולהתקרבותם של בני הנוער לרעיון ההגשמה האישית.

ערך תרבותי־חינוכי רב־השפעה היה להצגות העבריות ולנשפים שערכנו בעיירה. מופעים אלה היו מושכים קהל רב של נוער ומבוגרים, מכל שכבות סטויבץ וסביבותיה. גם אנשים אשר לא הבינו היטב את השפה מילאו את האולם, כי הצגות אלו היו להם חוויה לאומית עמוקה והת־עוררות לחישוב דרכם. רושם בל־יימחה השאירה הצגת המחזה „מסדה״ מאת המשורר י. למדן ז״ל. ביים את ההצגה חבר התנועה מווילנא — שמריהו לוין (שמערקע). את התפקידים מילאו מיטב חברי הקן: יוסף הרכבי, מוטל

החלוץ

יושבים מימין שורה א׳: איסר גולדברג, גוטל ברנשטיין, אריה בורסוק, יעקב וודונוס, נחמה גורפינקל.
יושבים שורה ב׳: הניה טוניק, יצחק נרוצקי, ברוך שצקין, חיה סרגוביץ, אברהם בורסוק, אסתר בורסוק.
יושבים שורה ג׳: אהרן נביסקי, גרשון רבינוביץ, בלתי מוכר, אברהם אינזלבוך, ליבל מירסקי, הירשל קומק, מרדכי שמוקלר, חנה שמוקלר.
שורה ד׳: זאב כץ, איזיק אקון, איסר שצקין, איסר רבינוביץ, אברהם ליס, חנן רדונסקי, הירשל רוזובסקי, וולוול רייסר.

שמוקלר, לאה פאליי, מתתיהו לונגין, לייבקה פאליי — זכר כולם לברכה. וייבדלו לחיים: לייבל מירסקי, זאב כץ, הרשל איסקוב, תמר רבינוביץ, לאה איזנברג, יסיכה גרשונוביץ, צפורה מכטיי, אליעזר מלמד וברוך שצקין.

זכורה לי היטב התרגשותו עד לדמעות של המורה יוסיליביץ באותו ערב. אף לא אשכח לעולם את הופעתו של אחד החברים היקרים מהקן, את יוסף הרכבי. הוא מילא אחד התפקידים הראשיים, שיחק כשחקן מקצועי, בלהט ובמסירות. מסירות זו גילה כל ימי היותו בקן ותמיד הצטיין בעבודה מעשית. הנהו עומד לפני שקוע בעבודתו, בעת שהקן עבר לאולם גדול בבית כץ. הוא העובד העיקרי והמדרבן בהכנת הרהיטים ובכל פעולה שהוטלה עליו. שמעתי עליו, שגם ביער היה חדור רגש חובה ומסירות לכל פעולה פרטיזנית. וגם שם, לאור המדורות בימים ובלילות, הזכיר בגעגועים את חייו בקן: דיקלם את תפקידו ב„מסדה", שר את השירים הארצישראליים ששרנו בקן, עד שהשיגה אותו יד זדונית ונפשעת. יהי זכרו ברוך לעד!

אותה השפעה מלהיבה היתה להופעותינו ביערות הסביבה בימים כתיקונם. הנה לנגד עיני שבת של אחה"צ בעיירה. הכל בחוץ. משפחות וזוגות מטיילים, מי על הגשר ומי משתרע על האחו, על שפת הנימן. פתאום הכל עושים אזנם כאפרכסת: גדודי הקן פורצים מעברים, בחורשות סיניאבה הלא־רחוקים, כשבפיהם שירה ארצישראלית; זקופי קומה צועדים הם לפי פקודות עבריות ושרים. מי מאתנו אפילו מהמבוגרים יותר והקשישים, לא יזכור את חגיגות ל"ג בעומר וכ׳ תמוז, שהיו מתקיימות ביערות קרוגליצה, אקינציץ וחורשות סיניאבה. כל הנוער של העיירה, הוריהם וילדיהם, היו נוהרים בימים ההם אל היער, לבלות שם יום אחד ולחזות בהופעותיו ומשחקיו של הקן. נזכר אני בעזריאל טוניק ז"ל (בן הירשל), שהיה אחד הטובים בגדודו. עודנו ילד אז, אך מלא מרץ ועוז רוח. השמועות שהגיעו עליו מהיער לא איכזבו. חינוכם ורעיונותיהם, שספגו בקן נתנו את פרים בכל מצב. ואכן, הקריב הוא את נפשו עם עוד בחורי ישראל, יוצאי קן סטויבץ למען כבוד העם. זכרם ינון לנצח!

בשנים הראשונות לקיום הקן לא היה רישומה של האנשמיות חזק בעיירה, אך כבכל פולניה כן גם כאן התפשט נגע האנטישמיות והגיע ביתר שאת לעיירתנו באמצע שנות השלושים. היו כבר התנגשויות בין נוער יהודי ופולני, וכן גם בין המבוגרים, הדי הפוגרומים של פשיטק, בריסק, מינסק־מאזאוויצק ועוד, נתנו את אותותיהם לעיני השוק המשתרע במרכז סטויבץ: הטירונים הכפריים, לפני לכתם לצבא —

החלו משתוללים ומתנפלים על דוכנים ועל חנויות. אבל בחורי סטויבץ היהודים מתארגנים חיש — קושע אלטמן, חיים ליב ברקוביץ (רובלעס), בני חיים טוניק (משה'עס) ועוד — ומחזירים מכות נאמנות למשתוללים, שבקושי מצאו דרך לבריחה. המשטרה בעת ההיא עדיין עמדה מהצד, כי לא פיללה לאומץ לב כזה מצד בחורי ישראל.

הנני נזכר: אחרי שובי מהצבא, בשנת 1936, יצאתי עם הקן ליער אקינציץ למחנה ל"ג בעומר. הפעם כבר לא נהרו אתנו ילדים והורים. בתי ישראל שרויים היו כבר בחרדה. מובן, שיצאנו ברשיון הסטרוסטה (ראש הנפה). הגענו למקום, הקימונו מחנה צופי מרהיב־עין ויצאנו למשחק־צופים. עודנו מפוזרים, הגיעו אלי חברי קן והודיעו שמחפש אותי אחד היערנים. תוך כדי ברכות ביני ובינו, הושיט אקדחו הטעון מול חזי ואיים לירות בי, אם לא נסתלק מכאן תיכף ומיד. כל הסברתי, כי אנו כאן באישור וברשיון שבכתב לא הועילה. הוא היערן רמז, כי יש לו הוראות מאותו המוסד שנתן לנו את הרשיון, להפריע לנו ולסלק אותנו. היות והאחריות היתה גדולה עלי, כי המשתתפים במחנה היו בני נוער מגיל 15—19, לכן לא היתה לנו ברירה אלא לשוב על עקבותינו.

ימים קשים היו הימים ההם לתנועה הציונית ובפרט לתנועה הציונית־חלוצית. שערי הארץ היו נעולים. אנשים רבים נמצאו בהכשרות בתנאים קשים, בהם חברי וחברות הקן: נחמה גורפינקל, פסי טוניק (בת שמואל), לאה אייזנברג, פסי אפשטיין, שרה טוניק (בת יואל), זאב כץ, מוטל שמוקלר, יוסף טוניק, שלום וולוכביאנסקי וכותב השורות האלו. היאוש גבר יחד עם גבור האנטישמיות. ואז בא המוצא: עליה ב'.

לי היה הכבוד והזכות להגיע באחת האניות הראשונות האלו לחופי הארץ, ב־1938. אין לפקפק, כי רבים מחברי הקן היו מגיעים לארץ בדרך זו או אחרת לשם הגשמת מטרתם, שלקראתה התחנכו בקן, לולא יד המרצחים מצאה אותם, כשתקוות העליה, תקוות ההגשמה בלבם.

עדי שמיעה מספרים, כי המורה מאיר יוסף שווארץ, שהיה ממתנגדי הקן, אמר: „אכן בשעות מיבחן קשות רואה אני, כי אנשי „השומר־הצעיר" ציונים אמיתיים המה". וכולם הלא הוכיחו זאת בהקריבם את עצמם בכל פינה נידחת שנקלעו לשם, למען כבוד עם ישראל! לאור המדורות ביערות שרו את שירי התנועה, העלו זכרונות כשבלבם הגעגועים להגיע ארצה, לחיות חיי קיבוץ. וכך מצאו אותם ידי המרצחים. רבים וטובים לא זכו לחזות בהתגשמות רעיון הקיבוץ בישראל העצמאית.

יהי זכרם ברוך לנצח!

השומר הצעיר

יושבים שורה א' מימין: וועלוול דרייסר, לאה אייזנברג, צבי רוזובסקי, נחמה גורפינקל, צבי איסקוב.
יושבים שורה ב' מימין: אייזל אקון, רבקה וואַסער, ברוך שצקין, מוסיה אגינסקי, מתתיהו לונגן.
עומדים מימין: זאב כץ, מרדכי שמוקלר, העניע טוניק, יצחק חרחורים, תמר רבינוביץ, יוסף הרכבי, פניה פרוסינובסקי, אבנר יוסלביץ, לייבל מירסקי.

תמר אמרנט (רבינוביץ) / „השומר הצעיר״בסטויבץ

זכרונות

זכורני, בהיותי במחלקה החמישית בגימנסיה פולנית, הודיעו לי: בואי בשעה 5 לבית הספר „תרבות״, תהיה שם אספה. איזו אספה? — בא בחור אחד מסלונים ושמו טאליע, והוא רוצה לארגן את הנוער בתנועת השומר הצעיר. מה זה? — הסקרנות גברה. באתי לאספה הזאת. באו יחידים מחברי וחברותי מבית־הספר. והבחור הזה, טאליע, הסביר לנו: נתאסף פעם פעמיים בשבוע, נקרא ספר, נקרא עתון ביחד, נצא לטיול ונדבר על ארץ ישראל. זה, בערך, היה התוכן, כפי שנחרת בזכרוני. והדבר קסם לנו: ללמוד בגימנסיה פולנית עם „גויים״ לא היה מהדברים הנעימים ביותר. גמרנו בית ספר עברי „תרבות״, השתוקקנו לאוורר את השפה העברית בדיבור יום יומי, ולא רק בקריאת ספרים.

התחלנו לבוא בקביעות. מכיוון שהיה זה בעונת הקיץ — היינו מתאספים על יד הנימן. השיחות היו מעניינות. לפעמים לא הבינותי את המדובר בו, אבל להט הדיבור, הכינות והיושר שנבעו מהשיחה ליכדו אותנו. לאט לאט גבר מעגל המשתתפים, ולבסוף נכנסנו לקן או למעון בביתו של זאב כץ. בין הראשו־נים היו מרדכי שמוקלר, יוסף הרכבי, לאה פליי, נחמה גורפינקל, זאב ברנשטיין, יצחק חרחורים, הניה טוניק זכר כולם לברכה, וייבדלו לחיים ארוכים — זאב כץ, לאה איזנברג, הירשל איסקוב, עזריאל טוניק, צפורה מכטיי, ברוך שצקין ותמר רבינוביץ.

במה רכש הקן את לבנו?

אנחנו, הנוער המתבגר, רצינו לראות את עצמנו ככובשי העולם במעוף המחשבה. השיחה הערה, הקריאה המשותפת, בירור מאמרים פוליטיים מהארץ ועל הארץ עניינו את כולנו, הרחיבו את השקפותינו, העשירו את דמיוננו ופיתחו בנו אומץ לב להתבטא, לקחת חבל בשיחה. הדיבורות של השומר הצעיר על עזרה הדדית, אהבת הטבע והמולדת הרחוקה גרמו לרטט. לא תמיד הסכימו ההורים איתנו. אמי תמיד אמרה לי: את צריכה רק ללמוד. וכשעניתי לה: שומר טוב הוא גם תלמיד טוב — השתתקה, אבל אבי ז״ל התנגד בדעותיו להליכתי לשומר, אבל כאן התגלה מרד הבנים נגד ההורים. הצהרתי: אלך לקן על אף הכל.

במשך זמן קצר הצלחנו להקים מעון לתפארת. מעל למאה נער ונערה מנתה התנועה, שכבשה שיכבות שונות של הנוער. התנועה היתה זיק אור בהיר, אשר משך אותנו כפרפרי־לילה למנורה. במצעדי חג או חגיגות יצאו תושבי העיר להסתכל על התנועה, בצעדה באון ובגאווה על שיכבותיה, דגליה, סימניה וגווניה. התנועה הכניסה רוח חיים בעיירה. השירה הפורצת מלבות הצעירים העלתה צחוק רך ושביב תקווה בעיני המבוגרים, שנכספו לראות את ילדיהם בטוחים בעתידם ובארצם.

התנועה טיפחה וגידלה נוער ער, גאה, אמיץ, ישר, כנה בדרכיו ובמחשבותיו, ועל כך תודתי נתונה לה.

ואשרי המגשימים.

ד״ר ישראל מכטיי / העצמות היבשות

אכן, בוקר יפה היה אותו בוקר של יום א׳ בשבוע, ה־17 בספטמבר 1939 — קיצי, נחמד וחמים, כאילו שום דבר לא קרה עלי אדמות. אבל הרי ידענו, כי עומדים אנו בפתחה של תקופה חדשה, כי בעולם נטושה מלחמת איתנים, שעתידה להיות העזה במלחמות תבל.

הרגשנו את המלחמה. הרגשנו, תרתי משמע: מצד אחד כל אותן ההגבלות והקשיים שכבר הופיעו, כגון: פיחות ערך המטבע (במקום הכסף המתכתי הופיעו לפתע שטרות נייר), הגיוסים, האפלה, כשהפחד בצידה וכיוצא בזה; ומצד שני, הרי ביום פרוץ המלחמה נאסר אבא על־ידי הרשות הפולנית והוגלה למרחקים אל הבלתי ידוע; ואז נדמה היה לנו, כי חזרתו של אבא וסופה של המלחמה חד המה, וציפינו...

עמדנו על סף תקופה חדשה, ולפתע קול אדירים נשמע, מקצה העולם ועד קצהו כקול הרעם בגלגל, קול שאינו חולף (כדרכו של הרעם), אלא הולך ומתגבר, מנסר והולך כקול הרעם משֵשת ימי בראשית; — אכן בשמים ניתן האות, תכלתם כוסתה צפורי־ברזל וסימן הכוכב המחומש על כנפותיהם. יום הרת עולם.

שום זעזוע מיוחד לא פקד את עיירתנו בימים הראשונים של חילופי השלטון, כאילו רגילים „עמד״ לזה והרי לא לשוא מצוי בתוך תפילת „הנותן תשועה״... מקום ריק להכניס בו שמו של שליט כל־שהוא... אמנם בטוחני, כי ברבים כירסם הפחד, פחד מפני כובש, אבל בלב רובם קננה גם השמחה: סופה של מלחמה הגיע, ומאחר שכעבור כמה ימים חזר אבא הביתה, הרי בשלב זה על כל פנים, היא נגמרה גם בשבילנו.

בפרוץ המלחמה הייתי חבר בתנועת „השומר הצעיר״, שהיה לה קן מפואר בסטויבץ. אינני בא להציב כאן יד לקן זה ולספר על ימי פריחתו וזוהרו — יעשו זאת אחרים, הטובים ממני. בתקופה שאנו עומדים בה, נשארנו שריד עלוב, שהס־תכם, עד כמה שזוכרני, ב־15 חברים־בוגרים. נוער כמעט ולא היה לנו. חלק ניכר מחברי הקן עזבו את העיירה וחלק עלה או נמצא בהעפלה.

ביום ג׳, 19 בספטמבר, מתוך דחיפה פתאומית, שמתי פעמי בכיוון למעון התנועה ברחוב נאדנימאנסקה, ובדרך פגשתי חבר, משה זרצקי, שהלך לאותו כיוון ובאותה מטרה: לסגור את הקן; ולסגור, פירושו היה להשמיד ולסתום את הגולל

על פרק אחד בחייה של העיירה היהודית, של חיינו אנו.

פתחנו את מעון הקן המרווח (אולם גדול, חדר אסיפות קטן וחדר מזכירות). בדירה השכנה (אצל בעלת הבית) היסקנו את תנור האפיה הגדול והתחלנו לשרוף ניירות. משה התמסר לשני האולמות ואילו אני למזכירות. ואחרי, שזרקתי לתנור את כל הניירות והחותמות, הוצאתי מהמדף התחתון של הארון את הארכיון. לא עמדה בי רוחי לתתו באש, ככה, סתם, בלב קר. רציתי להיפרד ממנו, מכל דף ודף שבו, מהמכתבים, מ„בקשות קבלה" (מצאתי גם שלי מסוף שנת 1928), מהדינים והחשבונות ומכל אותם הדברים, ששמחו וציערו אותנו, בהם חיינו, צחקנו ובכינו. (כן, גם בכינו) בתקופת ילדותנו ונערו־תנו — ופתחתי את הארכיון...

„...והיא מלאה עצמות. והעבירני עליהם סביב סביב והנה רבות מאד על־פני הבקעה והנה יבשות מאד. ויאמר אלי, בן אדם, התחיינה העצמות האלה ?..." (יחזקאל ל"ז, א'—ג').

בעצם, שמחת כניסתי ל„השומר הצעיר" מהולה בצער היתה. כבן 8 הייתי אז ועד היום זוכרני את תלבושת החקי הנהדרת עם העניבה (את צבעה שכחתי) ה„גווניה" על הכתף השמאלית והעיקר, השרוך. אלא שחסר היה לי דבר אחד: הכובע הסקאוטי של באדן־פאול, אותו ראיתי על ראשי הבוג־רים, כפי שהדבר היה אז באופנה וכה קינאתי בהם עד שהדבר גרם לי צער.

היו אלה ימים יפים: ההליכה לקן בניגוד לרצון המורים, החגיגות (ל"ג בעומר או כ' בתמוז היו הגדולות שבהן), הטיולים, המשחקים, השירים. כן, השירים, ועד היום זוכרני את „ההמנון" אותו שרנו בשיכבתנו, שיכבת „הגורים":

„ערש מולדת את ארץ נחמדת
כאישון עין נשמרך לעד..."

...כעבור שנים כשהחליפו „המנון" זה באחר („אנו עולים ושרים") לא נתחבב החדש הזה עלי, ראיתי בו כעין בגידה בישן, על מילותיו הנשגבות ומנגינתו הלבבית, — השיר עמו גדלנו.

והחברים־המדריכים עד היום אזכורה. „ראש־הקן" טולה (נפתלי קליבנסקי), הנמצא עכשיו בארץ. את אריה (ליב) מירסקי, הנמצא אתנו כאן היום. זוכר אני אותו בראש חגיגות וטיולים וכן אחרים, כגון ברוך שאצקין, וולוול (זאב) כ"ץ ועוד ועוד.

דף אחרי דף, ופתק אחרי פתק נשרפים באש. „חוזרים" ועליהם חתומה „ההנהגה הגלילית", „ההנהגה הראשית" או אפילו „ההנהגה העליונה" — (בעיקר קסם לי שם אחרון זה) — דומני שמקום מושבה היה פריז. מכתבים ושוב דינים וחשבונות. ובכן הנה האחד...

משפט חברים בו עמדתי לדין יחד עם, דומני, עוד חמישה חברים.

השומר־הצעיר

יושבים מימין: אברהם שמוקלר, עשקה מאזה, נח טוניק, איידלה אסתרקין, יוסף טוניק.
עומדים מימין: מולצדסקי, נחום רוזובסקי, פרומה ברנשטין, הרשל דבורצקי, שרה טוניק, ראובן זוכוביצקי, הינדע ברנשטין.
שורה ג': זיסל טוניק, איטקע פילשציק, ישראל גולדברג, עזריאל טוניק, רחל קושניר אברהם לפקובסקי.

שנת 1936. בעיירתנו הוצג אז הסרט „כל־נדרי" וכל היהודים וכן אני נהרו לראותו. בקן היתה קיימת החלטה ישנה על ביקורים „קולקטיביים" בקולנוע ותיאטרון ולשם זה נוצרה אפילו קופה מיוחדת, שאליה צריך היה כל אחד להכניס כסף לפי אפשרויותיו. חמשת הנאשמים (ביניהם, אם איני טועה, היו האחיות מזא"ה, נחום רוזובסקי ועוד) — לא סמכנו על נסים, „שמא יחליטו לא ללכת". ועשינו מה שעשינו.

המשפט היה פומבי, בנוכחותם של עשרות חברים. ניהל אותו, דומני, שלום וולוכביאנסקי (היושב היום בקיבוץ „דן"). נאמר מה שנאמר, הוזהרנו, והסדר חזר על כנו.

עברה עוד שנה ובשנת 1937 התחיל הקן להראות סימנים ראשונים של חוסר חיים: חלק מהחברים עזבוהו על מנת לעלות, או עזבוהו סתם ובשנת 1938, כשיוצאים שישה „בוג־רים" למושבה מינהלית מרכזית בטרוקי, מסתבר, כי שישיה זו, היא כמחצית „הבוגרים" שבקן.

שישה נסענו: יוסף טוניק, עזריאל טוניק (בן־צבי). אסתר טוניק, רחל ברוכנסקי, משה זריצקי ואני. בטרוקי, בסביבה נהדרת על שפת האגם הגדול בילינו, דומני, שבועיים. עד היום זוכרני הרצאותיו של כלוף בפסיכולוגיה של אדם ובציוניות. כה צעירים היינו והחיים כה יפים.

...חזק ואמץ!

באש פורחות המילים האלה, כשחברי משה זריצקי מכניס לתנור את הדגלים, ועליהם כתובת זו. לסיסמה זו, לה נזקק יהושע במלחמת הכיבוש נגד מלכי כנען, יהיו מיום זה, זקוקים יותר מאשר תמיד דור זה, העומד לזכות בתואר רווי דם ודמע — בתואר „שארית־הפליטה".

...אבל בינתיים היינו עוד שרויים בתוככי „יום קטנות". אמנם, צעדו כבר פעמי החיה הנאצית באוסטריה ובממל, אבל אנו היינו עסוקים עוד בדאגות היום־יומיות שלנו; בעיקר כשאחת הדאגות הוא קיומו (החומרי) של קן מדולדל ועלוב. קיום — פירושו כסף, ואילו דילדול פירושו חוסר אנשים, חוסר מס־חבר. היום נצחק לזה, אבל אז לא צחקנו. כשאירגנו כמה אנשים חבורה בשם „היד־השחורה", שמתפקידה היה „להזכיר" למפגרים על דבר מכסת המס שלא הכניסוה.

אני קורא ושורף, מדפדף וזורק לאש. לאש, שצריכה להבדיל בין תקופה לתקופה, לאש היולדת תקופה חדשה.

„...בורא מאורי האש"...

„מאורי האש" — בא ללמדך, כי ישנה אש ואש וכי אחרת בוערת ברכת „חזק ואמץ" על דגלי הבד האדום, הכחול והלבן ואחרת, בצורת להבה פתאומית וגדולה, כשהיא מודפסת או כתובה על גבי נייר, כמו אותו נייר של עתון־קיר שלנו, שהופיע מספר פעמים בשנת קיומו האחרונה של הקן ושאת אחרוני מאמריו כתבתי בעצמי באין כותבים, אותו עתון שצריך היה להכניס רוח־חיים לעצמות היבשות.

„...ורוח אין בהם"...

בשעות הצהריים המאוחרות תם הדבר ונשלם. במו ידינו שרפנו את עברנו, את חלומותינו היפים, את זכרונותינו הרבים, את „המקדש מעט" שהיה לנו. ונשאר לנו רק גל האפר היבש בתנור והניצוץ שבלב, כי עוד לא אבדה תקוותנו.

„...הנה אני פותח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברו־תיכם עמי והבאתי אתכם אל אדמת ישראל. ונתתי רוח בכם וחייתם".

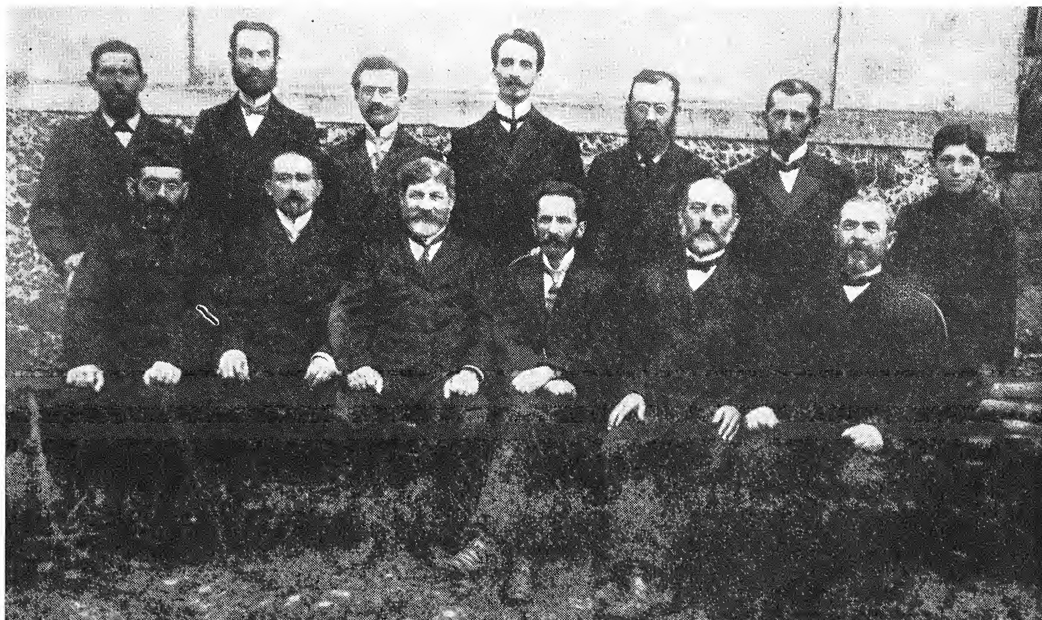
השומר הצעיר

יושבים מימין לשמאל: ברנשטיין שניאור, מלמד צבי, אברהם פרס ,טוניק עזריאל, קושניר שמחה, לוסטרמן יעקב, אלטמן משה, אקון הלל; שורה שניה מימין לשמאל: טוניק פסיה, מזאה ריזל, חרחורים פטיה, אקסלרוד חנה, אגינסקי סוניה, לא ידועה, לא ידועה, ברוכנסקי שרה, גולדברג מלכה, רבינוביץ תנחום, אפשטיין ברציק, סרגוביץ זלטה, רבינוביץ תמר, רייסר אברהם, קלבנסקי נפתלי, ברנשטיין פייטל, רוסק יחזקאל, שמוקלר מרדכי, פליי ליבל, אייזנברג נחום, בינטסקי יצחק.

מוסדות

מרדכי מכטיי / מוסדות ציבור

מקודם לכן היו אומרים: סטויבץ הסמוכה לשווערזנא, אך במאה הנוכחית הגיעה סטויבץ לשיא התפתחותה ונהפך הגלגל על שווערזנא ועם סלילת מסילת־הברזל מוסקבה־בריסק, נקבעה התחנה בסטויבץ. קשרי התחבורה עם המזרח והמערב גם יחד הפכו את העיירה לעיר מרכולת ומסחר

מייסדי הבנק הראשון

יושבים מימין: זאב פלדמן, ליפא רוזובסקי, הרוקח ליב מונבז, יואל גינזבורג, יצחק סירקין, יצחק שמואל אפשטין
עומדים מימין: יצחק צידולניק, מרדכי מהרשק, אהרן מכטיי, אלתר יוסלביץ, דוד נייפלד, אברהם חיט, ליב ברוכנסקי

סואנת ובמשך ארבע שעות נתאפשרה הנסיעה למינסק ובחזרה.

הקשרים המסחריים עם תושבי ערים גדולות ומפותחות יותר גרמו אף הם לשיפור המצב התרבותי של האוכלוסיה ונוצרה שכבה ניכרת של אינטליגנציה, שבמשך הזמן הטביעה את חותמה על חיי העיר.

סטויבץ ידועה היתה בסחר העצים עם גרמניה, בהשטת רפסודות על פני הנימן, שקשר את רוסיה הלבנה עם הים הבלטי דרך גרמניה. סטויבץ ניצלה בצורה יעילה את מצבה הגיאוגרפי, כלומר, משכנה על שפת הנהר, בכדי שהרפסודות יחוברו בה וימשיכו דרכן לגרמניה, היא גם פיתחה סחר תבואות ותוצרת חקלאית עם גרמניה. סלילת מסילת הברזל הועילה ביתר שאת להתפתחות העיר.

מצבה הכלכלי בדרך כלל הניח את הדעת, אף כי הפסוק „אפס כי לא יחדל אביון מקרב הארץ" לא פסח גם עליה. אבל בניגוד לערי הסביבה, היתה סטויבץ במצב חומרי יותר טוב ולא לחינם כונתה בסביבה בשם „זוללי סטויבץ" („סטויב־

צער קישקעס"). אם שכנותיה ראו ואכלו בשר מערב שבת לערב שבת, הנה בתפריט הסטויבצאים היה בשר כלול כמעט מדי יום ביומו.

אעפ"י כן הורגש בעיר מחסור בהון חוזר. את המחסור הזה בא למלא בשנת 1908, הבנק הקואופרטיבי או כפי שנקרא רשמית „קופת הלואה וחסכון". ממייסדי הבנק היו: זאב פלדמן, ליפא רוזובסקי, יואל גינזבורג, יצחק שמואל אפשטיין, יצחק סירקין, מרדכי מהרשק, אהרן מכטיי, ליב ברוכנסקי, אלתר יוסליביץ, הרוקח מונבז, אברהם חייט, דוד נייפלד, יצחק צירולניק, יוסף מולצדסקי והרצל דבורצקי.

הבנק הזה התפתח ועלה בהיקפו עד שהילווה גם הלוואות של 300 רובל, סכום ניכר למדי בימים ההם. הודות לכך שיפרו הרבה אנשים את מצבם הכלכלי.

בסטויבץ שכנו גם מגדולי הרבנים, שראו בסטויבץ קרש קפיצה לעיר גדולה יותר. כך נלקח הרב ר' טוביה (רבי דוד טעוועלע) לשכון כבוד במינסק; „המשרת משה" — למזריץ והרב ר' מאיר נוח לוין — למוסקבה ואחרי גירוש מוסקבה לווילנא.

גם שני חזנים נלקחו מסטויבץ לערים גדולות: החזן, שקיבל אח"כ את הכינוי ר' ישראל המינסקאי והחזן רבי מאיר חיניץ, שנתקבל בתור חזן בלידא ונקרא בשם מאיר לידער.

הלך־הרוחות של התחלת המאה העשרים קנה לו שביתה גם בסטויבץ ומפלגות מכל המינים והמאמינים נוסדו והגיעו לממדים כאלה, עד שכמעט לא היה צעיר או צעירה, שלא השתייך ל„פועלי־ציון" מהאסכולה המינסקאית או ל„בונד".

שתי מפלגות הפועלים השתלטו על הרחוב, שעל־יד הכנסיה הקתולית ונקרא בכינוי ה„בורסה". בצידו הימני התרכזו הבונדאים ובצידו השמאלי — פועלי־ציון. ערב ערב ומדי שבת בשבתו, מי שנכנס לרחוב הזה, ראה חבורות, חבורות מסתודדים (חברי מפלגה אחת) או מתווכחים ומשתדלים לשכנע אחד את רעהו בצדקת דעות מפלגתם.

ציד הנשמות הזה הביא לפעמים גם לקטטות ולהחרפת היחסים. הדברים הגיעו עד לידי כך, שהנאשמים במשיכת חבר של המפלגה היריבה, לא טיילו ב„בורסה" או ברחוב אחר לבדם, אלא בליווי חברים, לשם מניעת פגיעה גופנית.

החיים התרבותיים

בתי־ספר

עד ראשית המאה הנוכחית היה חינוך הבנים, כמקדמת דנא, על טהרת ה„חדר", שם היה הרבי מרביץ תורה לפעוטות ומשתמש גם בעזרת הרצועה, כפי שהיה נהוג במאות הקודמות. בהתאם לדעתו של אחד מבעלי התלמוד — „כל המלמד בתו תורה כאילו מלמדה תפלות", כמעט שלא טיפלו כלל בחינוך הבנות וכל תקופת לימודיה — אם ההורים כבר רצו שתלמד להתפלל ולא תהיה זקוקה לקריינית, שישבה בעזרת נשים וקראה את התפילות לפני הנשים שחזרו עליהן — נמשכה עד שרכשה הבת את ידיעת הקריאה בסידור או במחזור. זכור לי „חדר" של בנות, ש„המלמדת" היתה, כמדומני, אשת יוסף נייפלד (יושקה ראַניעס). מלבד החדר הזה היו 2 אנשים, בעלי־כתב־יד נהדר, ר' זאב סרנוב (וועליע דער שרייבער) אבי משה סרנוב, חיקל איזגור (חייקל דעם בלעכערס), שלימדו את הבנות קרוא וכתוב לא רק יידיש, אלא גם את האלף־בית הרוסי, בכדי שתוכלנה לכתוב כתובת על מכתבים ובזה נגמר חינוכן.

בסוף המאה הקודמת נראו הבקיעים הראשונים בחומת המסורת. כבר בשנות השמונים אירגן זלמן בן־אליהו יונה איווינסקי ספריה עברית, או כפי שקראו אותה — בית עקד ספרים, שבימי ילדותי כבר לא התקיימה. האמידים שבעיר שלחו את ילדיהם לבתי־ספר ממשלתיים רוסיים וכמוהם עשו גם אחרים, ללמד את בניהם רוסית וגם „לשון קודש".

לרוסית היו שני מורים. אחד — ישראל מינקר משוורזנא הסמוכה והשני — מר ליטבינסקי מטורץ. אם כי הם לא היו מורים מוסמכים או בוגרי בתי־ספר, הרי היו להם ידיעות מספיקות להקניית ידיעות בהתחלת לימוד השפה.

ידיעת השפה העברית היתה נחלת יחידים. לאחי אהרון הי"ד, הגיע במקרה הספר „מורה הלשון" ללרנר וממנו למד וידע אותו בשלימותו. כעבור כמה שנים, כשאלתר יוסליביץ בא לסטויבץ והתחבר לאחי, שעזב כבר את ישיבת מיר ולמדו בחברותא בבית המדרש, למדו יחד את תורת השפה. הפגישה המקרית הזאת בין שני הצעירים, חוללה מיפנה בחינוך הדור הצעיר בעיר.

בסוף שנות התשעים, כשאלתר רכש לו את ידיעת השפה, עזב את בית־המדרש ועבר להוראת השפה. שיטת הלימודים היתה שיטת התרגום לפי ספריו של י. ח. טביוב „מורה הילדים" ו־„עדן הילדים". בשנת 1907 חולל אלתר מהפכה בשדה החינוך בעיר, בעזבו את השיעורים הפרטיים, ויסד בית־ספר מעורב לבנים ולבנות מגיל שש עד עשר. דעת הקהל היתה אוהדת למפעל הזה וכעבור זמן קצר כבר היה מקום לבית־ספר שני מאותו הסוג, שאותו הקים וניהל עד למלחמת העולם הראשונה אשר אכסלרוד, ושלישי, של פייטל המורה.

עם הקמת בתי־הספר הללו הקיץ הקץ על מלמדי העיר, שמהם שרדו ר' אברהם חייט, שהיה כעין מיזוג של מלמד ומורה ור' דוד אפשטיין — חתן הדיין ר' אליהו ליפשיץ, שלימד בתלמוד־תורה.

עיקר הלימודים בבתי־הספר היה עברית וכתבי הקודש. לאחר שהתלמידים למדו לקרוא, התחילו ללמדם „סיפורי המקרא" של ביאליק ורבניצקי, אבל נביאים כבר למדו מהמקור. ללימודי חול נקבעו 4־6 שעות בשבוע, מזה כארבע שעות — קרוא וכתוב רוסית ושעה לכתיבה יפה (קליגרפיה). השעור בכתיבה יפה בביה"ס של אלתר, התנהל ע"י תמרה מאירוביץ. אשר אכסלרוד, שהיה לו כתב־יד יפה מאד, ניהל את השעור הזה בעצמו.

כאמור, בתי־הספר הללו היו מיועדים רק לילדים עד גיל עשר. אחרי הגיל הזה ניהל אלתר יוסלביץ כיתה מיוחדת בשעות 5־6 לפנות ערב. בכיתה זו למדו גם אגדה מתוך „ספר האגדה" של ביאליק ורבניצקי. היו הורים רבים, שרצו להמשיך במתן חינוך מודרני לילדיהם ולהקנות להם ידיעות במתכונת בתי־הספר הממשלתיים, בכדי שיוכלו להיות בעלי

מקצועות חפשיים. היות ורק יחידים יכלו לשלוח את ילדיהם להשתלמות מחוץ לעיר, השתדלו, שהממשלה תפתח בית־ספר. אחרי מאמצים רבים הוכתרו המאמצים בהצלחה ובשנת הלימודים 1907/8 נפתח „בית־ספר עירוני" (כך נקרא טיפוס זה של בתי־ספר, אף כי היה ממשלתי).

תכנית הלימודים היתה של 4 כתות גימנסיה, בלי לטינית ויוונית. היות ומספר התלמידים הנוצרים היה מצער, פתח בית הספר את דלתותיו ליהודים, בלי שום הגבלות. הנוער ניצל את ההזדמנות הנדירה הזאת — ברוסיה הצארית — והתחיל נוהר לבית־ספר זה, שפתח לפניו אופקים חדשים ואפשרויות גדולות לעבור למקצועות חפשיים ולצאת ממעגל הקסמים של המסחר הזעיר.

במשך זמן קצר נתמלא בית־הספר עד קצה גבול קיבולו — זה היה בית־ספר לבנים. נשארה בעיית הבנות. כשכל ההשתדלויות אצל הממשלה בנדון זה העלו חרס, נמצא לה פתרון ממקום אחר. גב' קצנוביץ ממינסק, שחיפשה מקום ליסוד בית־ספר לבנות, נזדמנה לסטויבץ וכשנוכחה שלא יהיה מחסור בתלמידות, יסדה בית־ספר לבנות, במתכונת הפרוגימנסיות לבנות, שהן 4 כיתות של גימנסיה לבנות (ברוסיה הצארית היתה רמת הלימודים בבתי־הספר התיכו־ניים לבנות נמוכה יותר משל הבנים. ובוגרות בתי־הספר הללו, כשרצו לקבל תעודת בגרות, צריכות היו להיבחן בקורס של גימנסיות לבנים).

גם בית־הספר הזה נתמלא עד אפס מקום וגב' קצנוביץ התחילה לחפש דירה יותר גדולה לכיתות מקבילות. מאיזו שהיא סיבה בלתי ידועה לי (אמרו: משפחתית) בית־ספר זה נסגר אחרי שתי שנות קיום.

הקמת בתי־הספר הללו יצרה כר נרחב בשביל מורים לרוסית והללו באו לסטויבץ בכמות מספקת וכולם היו עסוקים. הרבה מהדור הזה המשיכו לימודיהם וניגשו לבחינות אכס־טרניות ואחר־כך ללימודים בבתי־אולפנא גבוהים וככה נוצרה שכבה צנועה של בעלי־מקצועות חפשיים, בהם: ברל וזליג איויאנסקי, קאטיה רובאַשוב, דבורה בת ר' נחום ברוך רזובסקי, בנות ר' יואל גינזבורג — רולצ'ה, סליוטה ורגינה. אלטה מכטיי ודובה קושניר — רופאות שינים, דוד בן נתן אקון וניסן דורסקי — סגני רוקחים ויחזקאל סירקין — רופא.

רוח חדשה של התעניינות בלימודים עבריים עברה לפתע בקיץ 1910, והבנות בעיירה, מהשיכבה האינטליגנטית, שאפו ללמוד עברית וגם תנ"ך. מלבד המורים שהיו בסטויבץ באו גם שניים מחוצה לה — מרדכי רזובסקי (דודו של צבי סטולוביצקי) מאוזדה, ודומניץ מירמיץ הסמוכה. לערך כשנתיים ארך הלך הרוח הזה ואחר־כך חלף כלעומת שבא, והמורים נשארו בלי עבודה ונאלצו לעזוב את העיר.

כתוצאה מהלימודים העבריים נשארה בהן ההתעניינות בדברי ימי ישראל. נתארגנו חוגים בשם „בנות ציון", „שואפות ציונה", „ציון ושפתה" וכן „אגודת בני ציון" בראשותו של מהרשק. כמו כן היו כעשרים בנות, שהתאספו בכל ליל שבת והייתי קורא לפניהן פרקים מדברי ימי ישראל. הרוח החיה בחוג הזה היתה צפורה מינץ (ברנשטיין), שדאגה לאיכסון בכל שבוע. החוג הזה פעל עד שנת 1912 ואז התפזר לרגל עזיבתי את העיר, כי לא נמצא מרצה אחר.

בית־ספר יידיש 1922 — 1921

בתום סערת המלחמה וכניסת החיים לאפיקים נורמליים, כבר היה אפשר לטפל בעניני רוח. הדאגה הראשונה במעלה היתה בעיית החנוך, שמפאת חילופי השלטון וכל התהפוכות הכרוכות בזה כמעט לא דאגו לחנוך. אלתר יוסליביץ היה במינסק, אשר אכסלרוד עבר למסחר. מהמלמדים נשאר רק ר' אברהם חייט. היתה זו בתו של ר' אברהם, פריידל חייט ז"ל, שיסדה בית ספר לבנים ובנות ושפת ההוראה ביידיש. אך כעבור זמן קצר בשנת 1921, עזבה פריידל את סטויבץ והיגרה לארה"ב, ולכן נפגשנו חיים דבורצקי, מנחם קושניר, אני ועוד כמה אנשים. טיכסנו עצה איך לתקן את המצב. החלטנו לפתוח בית־ספר מיסודו של ציש"א, שראשי האירגון הזה היו בונדאים, בהשתתפות פועלי־ציון שמאל. אף־כי לבי לא השלים עם התכנית של הוצאת לימוד הלשון העברית כבר מהכיתות המתחילות והתחלת לימודה רק מכתה ג', אך לא היתה שום ברירה. השתעשעתי בתקווה, כי החינוך יהיה על־מפלגתי וראיתי ערובה לכך בהשתתפות פועלי־ציון־שמאל במרכז האירגון. כחבר מפלגת פועלי־ציון ברוסיה, שפועלי־ציון־שמאל בוורשה היתה מפלגת אחות לה, התקשרתי עם הנ"ל וקיבלתי עידוד להקמת בית־הספר. בית האחים איזגור. שבזמן שלטון הצאר היה תפוס ע"י הדואר, עמד ריק ובו אכסנו את בית־הספר.

לא תיארתי לי, שהקמת בית־הספר ישמש תכסיס ל„בונד" להשתלטות על הדור הצעיר ובכדי להסוות את שאיפתם זו, הציעו אותי כיושב־ראש הנהלת בית־הספר.

כעבור זמן קצר נוכחתי לדעת, כי כל שלושת המורים שנשלחו ע"י המרכז, היו כולם בונדאים, אשר בכל הדרכים ניסו לעורר אהדה ל„בונד". באתי לידי מסקנה, שאיני משמש אלא מסוה לתעמולת ה„בונד", לכן, עוד לפני גמר שנת הלימודים, התפטרתי מתפקידי כיו"ר ועם תום שנת הלימודים נסגר בית־הספר.

בית־ספר עברי

כשחזר אלתר יוסליביץ בקיץ 1922 ממינסק, ניגש מיד ליסוד בית־ספר עברי כשהוא מעודד ע"י הציונים ובעזרתם ונתמך עוד מצד שלא פללו לו: מצד הרב ליברמן. הרב ליברמן הבין שייסוד בית־ספר ציוני מחדש, יגדע את תקוות ה„בונד", להחיות בזמן מן הזמנים את בית־הספר היידי־בונדאי. הוא היה בטוח, שבתמכו באלתר, יימצא האחרון תחת השפעתו, בכל הנוגע לתוכן הלימודים בבית־הספר וצביונו. הקשיים הראשונים שבו נתקלו בייסוד בית־הספר היו בעיקר בדיור. העיר עדיין לא נבנתה מהריסותיה ובית פרטי לבית־ספר, כמו לפני המלחמה, לא נסתמן אפילו בין אודי הבתים. למזלנו, נתפנה, עם שובו של אלתר, בנין התלמוד־תורה, שהיה תפוס ע"י השטיבל של החסידים. הבנין הוקם ע"י ר' מנדל ליפשיץ משוורזנא — לעת זקנתו תושב סטויבץ. כך חזר

הבנין ליעודו ולתקונו. היה חשש התנגדות מצד הרב ליברמן, אבל האחרון, כאמור, תמך בידי אלתר בצעדיו הראשונים.

בקיץ 1923 נפתח בית־הספר. עד מהרה נוכח הרב ליברמן, כי תקוותו להביא את אלתר תחת השפעתו, תקוות שוא היא, אף כי, בדלית ברירה, הסכים לבית־ספר מעורב לבנים ולבנות. הרב דרש במפורש, כי יהיה צביון דתי לבית־הספר ושלימודי הקודש יתנהלו במקורם ולא בסיפורי המקרא וכי בכל יום יתפללו הילדים לפני התחלת הלימודים וכדומה. הואיל ולאלתר היו דעות משלו בעניני חינוך, ולא הלך בקו הרצוי לרב ליברמן, אז התחיל האחרון במלחמה בבית־הספר. דבר המובן מאליו הוא, שאלתר, בתמיכת כל הציונים, השיב מלחמה שערה. וכך התלקחה מחלוקת, שנהפכה למחלוקת הרבנות, על כל תופעותיה השליליות.

בשנים הראשונות התקיים בית־הספר במצב של הכרה למחצה, אבל עם התבססות השלטון הפולני, קם הצורך בהכרתו ע״י השלטונות, (לגבי חוק לימוד חובה שחל על כל הילדים מגיל שבע). בוטל ההסדר שהיה נהוג בזמן הצארים, שכל איש ששילם בעד תעודת „מלמד", יכול היה לכנס תלמידים ולהרביץ בהם תורה. השלטונות דרשו, שמורי בית־הספר יהיו מוסמכים להוראה ואלתר, אע״פ שהיה פדגוג בחסד, לא היתה לו סמיכות ולכן אי־אפשר היה לו לנהל את בית־הספר, לפי יסוד החוק הקודם. אלתר פנה להסתדרות „תרבות" בוורשה, האחרונה רשמה את בית־הספר על שמה ובזה נתאפשר קיומו. ולא עוד, אלא שגם הפיקוח על בית־הספר יצא מרשות השלטונות הפולניים, וזה היה חשוב מאד. כיון שמנהלו הרשמי של בית־הספר היה מורה מוסמך, לרוב בוגר סמינריון „תרבות" מוילנא, או הקורסים למורים בגרודנה — היה הוא גם המורה היחיד שלימד פולנית, גיאוגרפיה, היסטוריה פולנית וכמו־כן המורה לשאר הלימודים החילוניים. אלתר היה מורה רשמי לדת (המורה האמיתי לדת היה מאיר יוסף שוורץ, שריכז את לימודי הקודש. זמן רב היה בלתי ליגלי, כי מבקר הממשלה עלול היה לבוא בכל שעה ואם היה מוצא מצב כזה, היה שולל את רשיון בית־הספר. משום־כך לימד מאיר יוסף ב„עזרת־נשים" של בית־הכנסת החדש).

בבית־הספר היתה „מכינה" ועוד 4 כיתות. נעשה פעם נסיון לפתוח כיתות ה׳, ו׳, אך מפאת כמות התלמידים המצערה, 4 עד 5 בכל כיתה, נכשל הנסיון. קשה להסביר את סיבת הדבר. אחת מהן היתה, בלי שום ספק — שכר הלימוד הגבוה, שהרי בית־ספר זה לא נהנה מתמיכות ממשלתיות או חברתיות, אם־כי בכיתות הראשונות ניתנו הנחות למעוטי יכולת ודבר זה היה בלתי־אפשרי לגבי הכיתות הנ״ל. מאידך, בעלי היכולת הכינו את ילדיהם לגימנסיה ובית־הספר שלנו נשאר בגבול ארבע הכיתות. למרות מספר השנים המועט לשהיית התלמידים בבית־הספר, הספיקו המורים לשתול בלבותיהם רגש לאומי וגומריו, בלי הבדל מגמת בניהם, היוו את העתודה למפלגות הציוניות ולאירגוני הנוער שלהם. רובם הגדול עבר ל„השומר־הצעיר", שפיתח עבודה חינוכית־תרבותית מסועפת ומיעוטם לפועלי־ציון צ.ס. ולבית״ר.

לשם ביסוס ידיעות התלמידים בעברית, היה הכרח בחידוש הספריה שנשרפה בדליקת 1915. במאמציהם של יוסליביץ ושוורץ נפתחה שוב, תחילה לתלמידי בית־הספר ואחר־כך גם לבוגריו ולכל מי שרצה לקרוא ספר עברי. גם הספריה בבית־הספר לא נהנתה מתמיכות, פרט לסובסידיה של מאה זהובים — 20 דולר לערך — לשנה, שהיקצתה לה מועצת העיריה. לכן גם מעמסה זו נפלה על שכם המורים הנ״ל.

הנוער שהתחנך בבית־הספר לא הכזיב את רוח מוריו. אף אחד מהם לא עבר למפלגה בלתי ציונית ופירותיו היו ודאי גדלים משנה לשנה, אלמלא עלה הכורת וגדע את האילן על ענפיו... התלמידים עם מוריהם נספו בידי הנאצים. מתי מספר שניצלו, ברובם הגדול מושרשים בארצנו.

בית־הספר „חורב"

בית־הספר „תרבות" היה לצנינים בעיני הרב ליברמן. כשנוכח לדעת שלא תהיה לו שום השפעה על תוכנית הלימודים וההפרדה בין בנים ולבנות לא תצא לפועל, ניגש לבנות בית־ספר מקביל, שיתאים להשקפותיו. מכיון שבית־הספר „תרבות" לא נהנה מכל תמיכה צבורית, הוא יכול היה לקבל רק תלמידים בודדים מחוסרי אמצעים, אף־כי בנידון זה עשו יוסלביץ ושוורץ הרבה למעלה מיכולתם. אבל היו עוד הרבה, שבית־הספר לא יכול היה לקלוט אותם. דבר זה היה לעזור לרב ליברמן והוא התחיל בבנין בית־ספר או כפי שקרא לזה, „תלמוד־תורה", שיקלוט קודם כל את כל התלמי־דים בלי הבדל מצב הוריהם.

מכל מלמדי בית־הספר הזה, שאחר־כך סונף לרשת „חורב" של אגודת־ישראל, הצטיין במיוחד כמנוסה בהוראה ובעל ידיעות גדולות בעברית, תושב דרבנה, שעבר לגור בסטויבץ — ר׳ יהודה קפושצבסקי הי״ד — (אבי הרב לוין מנתניה). הוא לימד נביאים, עברית, דקדוק וגמרא. המורה לחומש וטעמי המקרא היה אלתר קוזניצוב הי״ד. המורה טאניה וולפסון לימדה: פולנית, היסטוריה של פולין וחשבון.

בי״ס חרדי לבנות „בית־יעקב"

ביה״ס „בית־יעקב" הוקם בשנת 1935 ג״כ ע״י הרב ליברמן. ליסוד ביה״ס הובאה מגרודנא, אסתר ברמן, מורה מוכשרת, בוגרת הסמינריון בית־יעקב בקראקא. ראשית ביה״ס היתה בדירה שכורה ובה כיתה מתחילה בלבד. במשך הזמן עברו לבנין משלהם ברחוב יורזדיקה ונפתחו בו בהדרגה כיתות נוספות. ביה״ס הזה היקנה לתלמידותיו חינוך ואורח חיים דתי.

הספריה

כזכור כבר היתה התחלה של ספריה בשנות השמונים, אבל בשנות התשעים לא התקיימה כבר, ואלתר חידש את המפעל הזה, שראשיתו היתה מצער מאד. היו בה כמה עשרות טפסים, בעיקר ספרי ילדים בעברית, כמו כל אגדות ישראל של לבנר וכדומה. בספרות למבוגרים היו ספרי מאפו, סמולנס־קין ויל״ג. לאט לאט גדל חוג הקוראים ואתם גם גדלה

הורחבה הספריה. ממגרת־ספרים בארון עלתה כבר בראשית המאה הנוכחית, לכדי קיר שלם, נוספה מחלקת יידיש, שכללה את הסופרים המקובלים אז: דינזון, ספקטור, שמ"ר, שלום־עליכם, מנדלי ופרץ. עם פתיחת בתי־הספר ורוסית הונהגה כשׂ־פת ההוראה, נפתחה גם מחלקה רוסית, שהלכה וגדלה והגיעה למימדים ניכרים למדי, עד שבכמותה עלתה על המדור שבעברית ויידיש. למעשה היו אלה שתי ספריות נפרדות, עם ספרנים ומנהלים לחוד, כי לפי חוקי רוסיה הצארית, היתה ספריה, ואפילו בית־מסחר לספרים, זקוקים לרשיון מיוחד וזה לא ניתן לכל מבקש. האחרון היה טעון בדיקת כשרות פוליטית. משום־כך התקיימה הספריה בתור בית־מסחר ספרים על־שם הרוקח ליב מונבז, ואחרי עזבו את העיר — על־שם מרדכי מהרשק. מכאן שהיו נאלצות להתקיים שתיהן תחת קורת גג אחת. הואיל שהחדר בבית שרה שמואלוביץ כבר היה צר מהכיל את כל הספרים, עברו לביתו של שמואל טוניק, שהיה לו חדר מרווח עם כניסה מיוחדת. שם גם נשרפה הספריה בדליקה הגדולה ביותר שידעה סטויבץ, המנוסה בדליקות, בשנת 1915.

הספריה התקיימה מדמי קריאה וגם מנשפים מאורגנים מדי שנה בשנה. כיוון שכל העוסקים בספריה עסקו בה שלא על־מנת לקבל פרס והספריה רשומה היתה כחנות לספרים, היה הרשיון לנשף על־שם מכבי האש, שלפי הסכם קיבלו 25% מההכנסות ברוטו.

הודות למסירות אין־קץ של כל העוסקים בספריה, הגיעה לשלושת אלפים ספר ומעלה — מקרה נדיר בעיירות קטנות.

זלמן שזר / מכל מלמדי

א. מפרוזדור לטרקלין

כתבתי „מכל מלמדי" לא רק כדי שלא לשנות מקרא מלא ב„אשרי תמימי דרך", אלא משום שאין לי כל תקוה לספר את כל אשר ראוי לספר על כ ל המלמדים אשר היו בימי ילדותי בעיירתי, על אישיותם, מעמדם, דרכי לימודיהם וסגו־לותיהם; ואם אצליח להעלות על הנייר רק משהו מחייהם של המלמדים שלי, ולו רק מחיי החשובים שבהם, ועשיתי חסד של אמת עם היקרים הללו בעיירתי, שעל שכמם הוטלה המעמסה להנחיל את התורה מדור לדור ואשר היו ואינם עוד, לא הם ולא שכמותם. ויהא בזה גם משום ביטוי כל שהוא להכרת התודה וההוקרה שרוחש הלב להם כי על אף כל מדווי חייהם ומצוקותיהם השכילו למסור לי ולבני גילי את המפתחות הראשיים לאוצרות עמנו לעולמים.

ומכיון שסטויבץ עיירתי לא נפלה במשהו משאר העיירות אשר בפלך מינסק וסביבותיה, והאופייני לה אופייני גם ליתר העיירות שברוסיה הלבנה — הרי יהא אולי בצרור זכרונות אלה, על השנים הראשונות ללימודי בה, גם משום תרומה כל שהיא להבנת דרכי החינוך וההוראה בכל המקומות הללו בימים ההם.

לפי מעמדם היוו המלמדים שבעיירה שכבה לעצמם, מעין שכבת ביניים בין הדיינים והשוחטים מצד זה, שהיו נמנים עם כלי הקודש, שעל הציבור פרנסתם, לבין החנוונים ובעלי המלאכה, שפרנסתם גורמת להם דאגה מתמדת ועניותם מרובה. ואם כי המלמדים היו העניים ביותר שבקרב בני העיירה ופרנסתם היתה בדוחק רב, היה היחס אליהם יחס של כבוד, וחוט של אצילות היה נמתח על דלותם. אף המפורסמים שבין המלמדים שהיו מצליחים בימי חול־המועד של פסח ושל סוכות לצרף להם „מעמד" שלם של תלמידים מלא הכיתה, מבני בעלי הבתים הנודעים שבעיירה לכל „הזמן" הבא, לא היו מסוגלים לספק את הוצאות ביתם, משכר לימוד בלבד, אילולא נשותיהם שהיו כמעט תמיד נשי־חיל, שהיו מרוויחות „מן הצד" ומכניסות לתוך המשפחה לא פחות מכל הכנסותיו של המלמד עצמו, שהיה הזן־המפרנס הרשמי של הבית.

המלמדים עצמם נבדלו ביניהם לפי דרגת למדנותם ולפי שלבי לימודם של חניכיהם. רבים היו מלמדי דרדקי ב„חד־ריהם החלו הילדים ללמוד „עברי". אלה היו הקבועים פחות והעניים יותר. מפורסמים יותר היו מלמדי „שווארבע" (כלומר, „עשרים וארבעה" כתבי הקודש), שהיוו את השלב השני של ההוראה. מעטים עוד יותר ומצויינים ביותר היו מלמדי הגמרא, בין שהיו מלמדים יחד עם גמרא גם תנ"ך לסירוגין, ובין שהת־מחו בלימוד הגמרא בלבד, לרבות תוספות, ושהיו רואים את עצמם כמעין מכינים לקראת הישיבות הגדולות השוכנות בעיירת מיר הסמוכה, או במאלץ' ובסלובודקה הרחוקות.

וכשם שהיו המלמדים שונים לפי דרגותיהם, כך נבדלו לפי בתי־הכנסיות שהיו מתפללים בהם. אמנם, שיטה של „זרמים" לא היתה ידועה בעיירה, אבל היה זה מקובל שאיש ביהמ"ד הגדול שולח את ילדיו למלמד מתנגד, המתפלל כמותו בביהמ"ד הגדול, ואיש ביהמ"ד החדש בוחר לשלוח ילדיו למלמד השומר אמונים לביהמ"ד החדש. ועל אחת כמה וכמה שאיש השטיבל נזהר מאוד לשלוח את ילדיו למלמד חסיד המתפלל בשטיבל דוקא, ורק עניי העיר הנזקקים לת"ת, מוכרחים היו להסתפק במה שיזכה אותם הציבור.

נוסף על כל אלה היו בעיירה גם „שרייבערס" ובזמן האחרון גם מורים („לעהרערס") שלא היו נוהגים ללמד בכי־תות, כי אם היו מבקרים בבתי תלמידיהם ותלמידותיהם ונותנים „שעות". עד שבא הציוני אלתר יוסלביץ וייסד בית ספר תרבות והוסיף להיקרא „מורה" גם לאחר שהקים כיתות סדורות ומאורגנות.

בין „מלמדים" לבין „מורים" לא היה כל קשר. המורים היו משכילים, יודעי לשון, מומחים לדקדוק, מלמדי עברית וחשודים בעיני הרב על ציונות ועל קלות ראש, והמלמדים היו נושאי היהדות הצרופה, נאמני בית־הרב ושומרי החומות.

ואם בין תלמידי המלמדים לתלמידי המורים היו הבדלי מגמה, הרי בין תלמידי המלמדים לתלמידי ה„שרייבערס" היו גם הבדלי מין וגיל. המלמדים לימדו את הילדים בגיל בית־הספר והשרייבערס לימדו את הבנות בגיל הבגרות, ביחוד

כשהגיע פרקן להינשא והן היו צריכות לכתוב מכתבים לחתניהם.

זכור לתהלה: וועליע דער שרייבער. איש בא בימים היה, בעל זקן שחור שהשיבה נזרקה בו לפני זמנו. מומחה היה ללמד עוזרות־בית שעמדו בשידוכין. וזכור ה„אנפיהר" שהיה כותב בשבילן באותיות עגולות נאות להפליא בראש הגליון, והתלמידות היו מצוות להעתיק אותן עשרות פעמים עד אשר תרוץ הכותבת בהן: „צו מיין הייס געליבטן ברויטיגאם לעבע וואהל" או „צו מיין האכוואלגעבארענען שוויגער פאטער לעבע וואהל". ולפני שהגיעו לכך היו מקבלות שעור בכתיבת אותיות לפי „אנפיהר" אחר ששימש ראשית לימוד כתיבה גם באידיש וגם בעברית ושהיה נערך לפי כתיבת „הא"ב ישר והפוך", תחילה לפי סדרן ואח"כ לפי תשרק — „תשרק צפעס נמלך יטחז והדג בא על שולחן מלכים", כשהאותיות „על שולחן מלכים" באו גם לתפארת המליצה, וגם לשם השלמת השורה שלא תשאר ריקה.

מיד אחרי הצהרים כשגבירות הבית היו נחות אחרי הארו־חה, היה וועליע בא למטבח ומרעיף את לקחו לעוזרת, או לשתים שלוש עוזרות שהיו מתחברות יחד, לשעה אחת; ובשעה מאוחרת בלילה היתה העוזרת יושבת ליד הגליון הארוך ומעתיקה את השורות הנאות והמחממות, לאור העששית, ואנו הילדים „המשכילים" עוזרים על ידה לכוונה ולהדריכה ולהעבירה בין חתחתי הכתיב המופלא.

חציו „שרייבער" וחציו „לעהרער" היה המורה הרצל דבורצקי שהכניסני ראשונה לתוך סוד האלף־בית ושלכשתרצו היה הוא הרבי הראשון שלי.

כלומר רבי אמיתי, המלמד בכיתה, לא היה. אולם גם אם המוסד גן־ילדים לא היה קיים עוד, ואיש לא ידע בעיירה על הצורך בו, הבינו הורי כי יש לחנכני בתורה לפני שהגיע פרקי להיכנס לתוך „החדר". והתפקיד הוטל על המורה הרצל.

היה הרצל המורה בן טובים, איש משכיל שנשא נפשו ללימודים, אבל חשכה עליו השעה ונשאר בעל מום. נכה רגליים היה, ובעל נפש עדינה ורך המזג ומן המצויינים „שבעניים ההגונים" שבסביבת ביתנו.

אביו היה משולח של ישיבת מיר הסמוכה, ר' יהושע דבורצקי, שהיה בנו של הרב מז'טיל. כל ימות השנה היה ר' יהושע סובב על פני עיירות הפלך ומאסף כספים לטובת הישיבה, ולימי החגים היה מגיע אל ביתו שבעיירתנו. ומכיון שעיירתנו לא היתה שייכת לתחומי פעולתו, כי משולח אחר של ישיבת מיר, ר' יעקב מאיר הלבן, היה יושב בה בקביעות, לא היה נוהג לדרוש בעיירתנו. אולם כל העיר נהנתה מניגוניו שהיה מביא מנסיעותיו. ושנים רבות היינו נוהגים לשיר את „שישו ושמחו בשמחת תורה" בניגונו של ר' יהושע דבורצקי. הוא עצמו, — ר' יהושע זה — שהיה למדן מופלג ובעל סבר פנים ומעורב עם הבריות, היה בעל תוכניות גדולות. הוא גם נשא את נפשו לבנות לו בית משלו, ומול בית המרחץ התנוססה בקרן־זווית התחלה של בית גדול שהחל לבנות בשביל מש־פחתו הענפה, אולם בשל דחקותו המתמדת היה דוחה את המשך הבנין משנה לשנה, „ולעת־עתה" הצטופפה המשפחה הגדולה בשני צריפים ארעיים: צריף לעצמו עם שלוש בנותיו המבו־גרות ואמו הזקנה, הרבנית הישישה מז'יטל, וצריף לבנו הרצל, שנשא כבר אף הוא אשה, והוליד חמשה ילדים, וכולם על ר' יהושע פרנסתם.

וזכור לי יפה האסון ההוא, שהטיל אימים על העיירה כולה, ושאני בילדותי ספגתיו לזכרוני לכל מלוא זוועתו. זכה ר' יהושע להשיא את בתו הגדולה, הראשונה לבנות, שכולן כבר הגיעו לפרקן. ולא עוד אלא הביא לו חתן למדן מן המובחרים ומשכיל מבטיח. חגגו את החתונה בתכונה רבה בתוך הצריף שלא הספיקו עוד לכסות את גגו, מחוסר כספים, והחתונה עצמה היתה כרוכה בדאגות מרובות ובהוצאות שלא היה להן כיסוי. ור' יהושע הגיע ממסעיו לחתונה ביום החופה, יחד עם המחותנים הזרים ועם אמרכלי הישיבה, ובעצם שעת הובלתו את בתו אל החופה לא עצר לבו את תלאותיו, ונשבר בקרבו ומת. שלחו לשאול את הרב כדת מה לעשות, פסק הרב לא לבטל את החופה; סדרו את חג הכלולות בלי כלי זמר ובילולות, ומיד אחרי החופה יצאו להלווית המת ולעריכת ההספדים. ויהי האבל כבד בכל העיירה.

וכשמת ר' יהושע ביום חתונת בתו, היתה עוד אמו של ר' יהושע, כאמור, הרבנית הישישה מז'טל, בחיים, ואף היא היתה סמוכה על שולחן אלמנתו. אשה זקנה מאוד היתה הרבנית ההיא, קטנטונת מצומקת וכולה עטופה שביסים וקישו־רים משונים והיתה מפורסמת בעיירה כיודעת לחש, כמשביעה נגד „עין הרע", מרפאת כאב שיניים ב„אפשפרעכעניש" ומכינה אַ„וואסערל" לכאבי עין.

והחתן הצעיר שהביא ר' יהושע לבתו מבחירי הישיבה, שלביש מזלו היה גם שמו יהושע כשם חותנו, נפגע מהר במחלת השחפת וכל העיירה היתה מספרת ספורי אימים, כי הלמדן הצעיר, „יהושע חתנו של ר' יהושע" „יורק דם" ואין תקוה לחייו.

ולהרצל אשה היתה — הינדה אסתר שמה — שאף היא חולנית היתה וריאותיה סדוקות ולא תסכון לפרנסה; ולא עוד אלא תמיד כרסה בין שיניה, והיא תמיד עסוקה בהריון ובינקה. באותה שנה שמת ר' יהושע, היה כבר הרצל אב לחמשה ילדים, — בת אחת בת י"ב שנה וארבעה ילדים מבן עשר ולמטה — וביניהם ידועי חולי וזקוקים לתרופות, והצריף עדיין ארעי מאוד, והתנור עשן. ולשתי המשפחות הגדולות הללו — לאלמנת ר' יהושע, על אמו הזקנה ועל שלוש בנותיו וחתנו החולה — ולמשפחת הרצל, על שבעת נפשותיה — לא נשאר כל מפרנס אחר בלתי אם הרצל זה, נכה רגל, הרתוק לכסאו ושכל פרנסתו היתה על כך, שהיה יושב ומפטם טבק לתוך חלזונות של נייר פפירוסה ומוכר סיגרות למעשנים שבעיירה.

יצא הרצל לחדשים אחדים לאחיו מנדל דבורצקי שהיה גר בגרודנא, והיה עסוק שם בעסקי יערות, והביא משם רגל־תותבת, עשויה ברזל ועץ — הרגל התותבת הראשונה שראו בעיירה. חילקו את מלאכת הסיגרות בין בנות הבית, והוא, הרצל, „לבש" את הרגל המלאכותית והחל להתהלך על פני בתי הבעלי־בתים „לתת שעורים" לילדים קטנים, לפני כניסתם ל„חדר".

וזה היה מורי הראשון.

וזכורה לי יפה דרכו בהוראת אלף־בית, וכה היה מלמד, בנגון לבבי ובהסברה ציורית: „אויבן אַ דאניצע, אונטן

אַ דאניצע און אין מיטן אַ קאראמיסל — איז עס... אַנ'אלף" (דלי למעלה ודלי למטה ואסל באמצע — הרי זה... אלף). לימים, כשקראתי את „ספיח" לח.נ. ביאליק, נודע לי לראשונה כי סדר למוד זה היה נפוץ ברבים. ואני בתומי חשבתי אז, כי הוא כולו פרי יצירת דמיונו של הרצל המורה, וחבבתיו מאד, ובמיוחד אהבתי את ההפסקה הארוכה שהיה משאיר ל„א י ז ע ס" — כדי לתת לי שהות לנחש כראוי את האלף המיוחל, ולא להכשל חלילה.

כלומר, על אף צרותיו המרובות ודחקו הכלכלי היה מורי הראשון הזה איש בעל מאור פנים ומזג נעים והומור רך, ותוך צהלת חיים של עני מרודה והסתכלות של אמן רעב, הוכנסתי ראשונה אל הפרוזדור של תורה, שממנו הובילה הדרך אל הטרקלין של „החדר".

ואני אז בן ארבע וחצי.

ב. ר' חיים איצ'ה

וב„חדר" ממש — הראשון ל„חדרי" — שלט הרבי, ר' חיים איצ'ה (בורסוק).

הוא היה יהודי גוץ, דל בשר וקל תנועה, זריז במלאכות מרובות ואוהב ילדים. בן חמש הייתי כשנכנסתי ל„חדרו". ו„החדר" היה בתוך ביתו, במעלה הרחוב המינסקאי, בקצה חצרו של „זקן" העיירה שלמה רוזובסקי. מעבר לחצר הזדקר ההר המפורסם, שאליו היו באות בכל ערב שבת בעלות־הבית שבעיירה לצבור חול צהוב, נקי ונוצץ לכבד בו את הרצפות בבתיהן לכבוד שבת. בין הבית וההר היה עוד גן של פירות שהרבי עצמו, עם אשתו וילדיו, היו מטפלים בו בכל שעת פנאי.

ה„חדר" שלמדנו בו, שימש גם חדר אוכל לרבי ולביתו, וגם חדר בשול, כי תנור גדול תפס בו את כל המחצית הראשונה של החדר ועל ידו היתה כל השעות לפני הצהרים עומדת הרבנית, גבוהת הקומה ורזת הבשר, והחולנית תמיד, יעה או קלשון בידה והיתה אופה את הלחם ומבשלת את הארוחות, מוציאה מן התנור ומכניסה לתוכו את הקדרות המפויחות ומעמידתן על הכירים ליד התנור הלוהט. מעמדתה ליד התנור היתה מקשיבה רב קשב לנגוני בעלה הרבי, ולרנן עשרים התלמידים המסובים ליד שני השלחנות הארוכים אשר בקצה החדר. אחד מול חברו ישבנו ליד שני השלחנות, כעשרה ילדים ליד כל שלחן, והרבי לבוש חלוק קליל ארוך, כששתי ידיו משולבות לאחוריו, היה מתהלך בין שני השלחנות ולרחבו של כל החדר, הנה והנה, כשהשוט נעוץ באבנטו ושתי כנפות החלוק שלו מתנועעות בקצב הליכתו ומלוות בניענועיהן את שירת קריאתו בקול צוהל:

ב—רוך — שֶׁ א—מר — וְ ה—יה — הָ עו—לם — בָּ

ואנחנו כולנו מסתכלים בסידורים הפתוחים לפנינו וחוזרים אחריו בקול רם ובמקהלה, הברה אחרי הברה, וההברות הבלתי מובנות מתחרזות יחד לפזמון ילדים מוזר ויקר המתנגן כה נאה בזמרה המופלאה, זמור וחזור, עד אשר אנו משננים אותו כלו בעל־פה. ברוך שֶׁ — אמר וְ—

כה התחלנו ללמוד „עברי".

לכאורה, היה השוט נעוץ רק לנוי ושמש מעין קַמֶרטון למקהלה כלה. אבל אוי לו לילד שתלה עיניו בתקרה, או בחלון היוצא לקראת ההר, והיה שוכח את אצבעו על הסדור ומסיח את דעתו מן הרנן שבצותא; השוט היה רוקד מיד, בזריזות מפליאה, ישר על גבי האצבע המתנועעת אוטומטית, והילד היה מוצא מהזיתו בקפיצה דוהרת. והרבי, כאילו רק גירש זבוב מעל השלחן, אינו מפסיק משנונו המזומר, ורק הקול הדמוע של הילד אשר נתפס בקלקלתו, מזכיר למקהלה כלה את אשר קרה כאן לעיני כלנו ואת אשר עלול לקרות לכל אחד מאתנו, אם לרגע קט נסיח דעת משנוננו ומפזמוננו.

למוד זה של „עברי" היה ענינו של השלחן האחד, הוא שלחן המתחילים אשר ליד החלונות. אולם באותה שעה עצמה ישבה הכתה השניה ליד השלחן השני והיתה חוזרת על הפרק של „חומש", שהרבי למד אתם שעות אחדות לפני כן. היא היתה חוזרת על פרקה בקול רם ובמקהלה, פסוק אחרי פסוק. והרבי, בעודנו מנצח על המקהלה אשר ליד שלחן הדרדקי, היה חש מיד באיזו זריזות מיוחדת אם אחד התלמידים שליד שלחן החומש מפגר בעיונו, או אינו מתרגם את המלה כדיוקה. מיד היה מתקפץ השוט מתוך האבנט, מצליף באצבעו של הילד הנכשל, ומחזירו ללמודו בקול בכי מר.

ואם לפני הצהרים היו יושבים הקטנים ליד השלחן הראשון ולומדים קריאה, והכתה השניה היתה יושבת ליד השלחן המקביל ו„חוזרת" על למוד החומש, היה הסדר מתחלף בשעות שלאחר הצהרים. ושתי המקהלות המקבילות היו שרות בבת־אחת שתי מנגינות שונות והרבי הצוהל היה מתהלך בין שני השלחנות כמפקד מנוסה המנצח בבת אחת על שתי מערכות יריבות ושונות, כשידיו משולבות מאחוריו, השוט באבנטו וכנפי חלוקו הקליל מתנועעות כשתי כנפי היונה, לפי כל טעמי הקצב של הפזמונים המתרוננים.

היחסים בין שתי הכתות, כתת המבוגרים שהיא כתת החומש לבין כתת המתחילים, שהיא כתת „העברי" לא היו מן המשובחים. והילדים המבוגרים במקצת, שכל ההבדל ביניהם היה רק שנת למודים אחת, התעללו בקטנים שהיו חלשים יותר ופחות מוגנים. ואם בתוך הכתה עוד היתה הדרך־ארץ בפני הרבי מרסנת את יצריהם של הרודנים שבחבורה, הרי בחוץ, בלכת הילדים אחרי הלמודים בצותא הביתה, היו „החזקים" מתקלסים ב„קטנים", מתלוצצים בהם, מכים אותם מכות רשע וצוהלים לבכיותיהם. רק בירחי החורף, כשהלילות חשכו מאד והאור הקלוש שבפנסי הניר אשר בידי הילדים היה עוד מעמיק את אימי החשכה שברחוב, היה הפחד המשותף כאילו משלים בין היריבים, וכעדר כבשים פעוטים, שזאבים אורבים להם מעברים, היו ילדי החדר על שתי הכתות גם יחד, שוכחים את מריבותיהם ומצטופפים לעדה קטנה אחת החוצה את דרכה בין סכנות איומות, כשהיא מאוחדת בחולשתה ומלוכדת באימתה מפני ה„מזיקים".

מפרשת אימי ילדות אלה זכור לי מקרה, ששנים לא יכולתי להשתחרר מזועתו.

היה זה „זמן" של חורף. בשל ריחוקו של בית הרבי הוחלט לשכור חדר סמוך יותר לבתי התלמידים. שכר הרבי „חדר" בביתה של האשה ראשע, ברחוב המוביל אל המרחץ, מול בית הקברות הישן אשר בתוך השולהויף. לרבי היה יארצייט או יום שמחה באותו יום, והוא נעדר מן ה„חדר" כל אותו יום אחרי הצהרים. וילדי הכתה הגדולה עמדו בלמוד פרשת הקרבנות. החליטו לשחק ב„הבאת קרבן". ואני הייתי הקטן שבכתת הקטנים. נמנו וגמרו שעלי להיות הקרבן. לא הועילה כל התנגדותי, וחברי כתתי פחדו להגן עלי. אפפוני ה„חזקים" וקשרוני אל הספסל, אחד ה„אלמים" שבכתה הגדולה היה הכהן הגדול, אשר התעטף במפה שהסיר מעל השלחן ומלמל איזו ברכה ברוב דבקות וסלסולים, וילדי הכתה הרימו אותי עם הספסל ובקול זמרה של „צדקה תציל ממות" הוציאוני, כפות לספסל, אל בין המצבות השחוקות והנמוכות אשר בתוך בית הקברות הישן, שאין רגל איש דורכת בו, השאירוני כפות ידים ורגלים וסתום פה, ושבו בתהלוכה חוגגת לתוך ה„חדר". לא אשכח את האימה שנפלה עלי בבדידותי ההיא בין המתים, ואת הכעס שבער בי על אכזריותם של יריבי ועל פחדנותם של חברי ובעיקר את הפחדים שתקפוני בפני הצללים המשונים. בין המצבות העתיקות — גם ה„ברכה" של הכהן האלם הפילה אימים. כנצחים נדמו לי הרגעים ההם, עד אשר בא הרבי בריצה ובבהלה, ואחריו כל חברי כתתי — וגאלוני.

ר' חיים איצ'ה בורסוק

לשוא רגז הרבי ועשה שפטים בכתה הגבוהה. אחד אחד הוצלפו המסיתים והכהנים, והשוט חגג את נצחונותיו יום תמים. אבל אימת השעה ההיא לא סרה ממני זמן רב וגם התקשרותי לרבי־גואלי, — שראיתי את כאב נפשו ואת כנות הצטערותו — גברה מאז.

בדרך כלל, יחיד במינו היה הרבי, ר' חיים איצ'ה, טוב הלב ורך המזג. ובשנים הצטיין מבין כל מלמדי העיר. ראשית — בחבת ציון שלו. כמדומני שהוא היה בימי ילדותי האחד בין מלמדי העירה שעל אף אסורו של הרב, העיז לתת יד לציונים. השם מזרחי עוד לא היה נודע בשטויבץ. אבל הוא היה איש מזרחי לפני בוא המזרחי לעירה. ומעשה במטיף ציוני שבא למכור מניות הקולוניאלבנק, נאם המטיף בביהכ"נ החדש והלהיב את השומעים וקרא להתנדבות כספית והצבור שלא היה עוד רגיל לכך לא אץ להענות. עלה הרבי ר' חיים איצ'ה אל הבמה, הוציא מכיס חזיתו את ה„בצל" שלו, זה השעון הצהוב שהיה כל רכושו, ולפיו נהג את כל סדר לימודיו, הניח אותו על השלחן וקרא לבעלי־הבתים להוציא גם הם את שעוניהם ולקנות „אקציות". ויהי הדבר לשיחה. ועלינו התלמידים התחבב בעיקר בשל סגולתו השניה: אומן יד היה ומפליא לעשות באולרו. וכשהגענו לחומש והיינו לומדים אתו פרקים ראשונים של פרשת השבוע, פסוק עם רש"י, והוא היה מספר לנו בעל־פה את ספור המעשה על הפרקים הנותרים, למען נשמור על הקשר אל הפרשה הבאה, שגם ממנה לא הספקנו בשבוע הבא ללמוד אלא פרקים ראשונים בלבד; ותוך כדי סיפור היה מצרף אמנות־יד לבאור פרטי הפרשיות. במיוחד הצטיין בשני נושאים קבועים — שהרבי השני, מלמד התנ"ך, ר' יעקב מאיר הצהוב, העסיק אותו אחר־כך ושכלל — בפרשת החושן והאיפוד, ובפרשת המשכן. החושן והאיפוד היו נגזרים מניר. התלמידים היו מביאים מבתיהם בתכונה רבה ובחגיגיות נלהבת, את גליונות הניר הגדולים והצחים ואת העפרונות בעלי דו הצבעים — אדום וכחול משני קצותיהם, — והוא הרבי היה משתטח לכל ארכו על פני הגליונות המודבקים זה בקצהו של זה כיריעה רחבה אחת השרועה על השלחן והיה גוזר במספרים, מעשה חיט־אמן, את כל הסנור הרחב של האיפוד ואת הכתפיות הדקות המשולבות מעל השכם, ואת החושן המרובע אשר על החזה, כלו מעור אחד עד כדי כסוי כל הדמות, ואח"כ היה משחיז יפה את העפרונות משני קצותיהם, עוצם במקצת את עינו הימנית, מוציא את קצה לשונו מן הזוית השמאלית של פיו ליתר ריכוז, ובשים שכל ובדיקנות מרובה היה מחלק את החושן לשתים עשרה משבצות שוות, כמנין שבטי ישראל וממלא את כלן בצבעי העפרונות בהדור רב, משל כאילו צייר את כל שתים עשרה אבני החן אשר בחומש. ואוי לו לילד שהיה מערבב פיטדה בברקת ושוהם בבהט. כשבועיים היינו עובדים על מלאכת מחשבת זו. הוא, הרבי בעפרונותיו, ואנו כלנו צמודים סביבו לשמשו. וכאשר כלה את כל מלאכתו והאיפוד המקופל והמגוהר יפה יפה עם החושן הנוצץ לתפארה היה כלול בהדרו — והרגשנו כאילו היה לרבי שלנו מראה כהן בעבודתו.

ומורכבה יותר וממושכת יותר היתה עבודת בנין המשכן. כאן הוטל עלינו קודם לאסוף את כל החומר לבנין. וכחומר שמשו גם תפוחי אדמה, שמהם היה אולרו של הרבי מפליא לגזור, למדוד ולהשחיז את הקרשים והבריחים והאדנים לפי כל המדות המדויקות שסומנו בפרשת תרומה, לארכם ולרחבם, לפי קנה־מידה מדוקדק שנמדד לפי החריצים

שבסכינה של הרבנית. והאדנים היו מצופים נייר של כסף והקרשים היו מצופים נייר של זהב, שבנו של ר׳ שמואל יהושע החנוני היה מביא לרבי מחנות הוריו. ואנחנו כלנו הוזעקנו לסחוב מבתינו חתיכות של בד, צמר וקטיפה ומשי צבעוניות להכנת היריעות, ועורות התחשים וששׁ משזר. הכל כאשר לכל כמפורט בחומש.

שבועות נמשכה מלאכת מחשבת זו, שבתענוג ללא קץ היינו כלנו מלוים אותה ובהתלהבות רבה והיינו רואים את עצמנו שותפים למעשה קסמים שאין לו כל שעור.

וגם בזה הצטיין רבנו, שגידל את בניו למלאכה. בנו האחד היה מסגר נודע, השני היה שען. והיה איזה קשר סמוי בין אהבת הרבי לא״י לבין אהבתו את המלאכה. אינני זוכר כי ידו :ר על נ,׳ ובודאי לא הבינונו את הקשר, אבל העובדה דברה בעדה. ו ׳ולי אין זה מקרה כי נכדיו היו מראשוני העולים ארצה, הלא הם נח בורסוק (נח יושקה־חיים איצ׳הס), מבין ראשוני עובדי הנמל שבתל־אביב, וחנה חולדאית (תרגום השם בורסוק) היתה המנצחת על עבודת הפרדס הגדול של פוטר בגדרה. ונכדו ובן בנו השני שאף שמו נח היו מראשוני מיסדי „גורדוניה״ ונאמניה בשטויבץ, עד הימים האחרונים לקיומה של עירתנו.

ג. ר׳ יעקב מאיר הצהוב

עם סיומי את למודי בחדרו של ר׳ חיים איצ׳ה, מלמדי הראשון, כעבור שלשה „זמנים״ לאחר כניסתי לתוכו — היו הדרכים פתוחות לכמה מלמדי־תנ״ך וראשית־גמרא שהיו מפורסמים בעיירה. אפשר היה לפנות לשמריל המלמד, שרוב באי בית־הכנסת הגדול היו שולחים אליו את ילדיהם, אפשר היה לשלוח אותי לאברהם׳ל המלמד, שהיה גם שכן קרוב לנו ואיש מתון ועדין ויפה פנים. אבל גם הוא גם שמריל נמנו עם ה„מתנגדים״, ובאי השטיבל החסידי לא הרבו עוד לשלוח את ילדיהם אליהם.

ר׳ יעקב מאיר צורליק

בחר אבא לשלוח אותי לחדרו של ר׳ יעקב מאיר, שהיה מבין מתפללי השטיבל שלנו ונודע כמלמד „בעל פועל״, בקי באבן־עזרא ורגיל במלאכתו.

היה ר׳ יעקב מאיר מלמד בן מלמד. ואביו ר׳ משה ליב הישיש, כשהגיע לשיבה, החליט לחסל את „חדרו״ ולעלות לארץ־ישראל. ויהי הדבר למאורע כביר בעיירה, ולי היה העולה הראשון שראיתי בחיי. נמוך קומה היה

ר׳ משה ליב צורליק

ר׳ משה ליב, בעל זקן לבן לא ארוך, לבוש נקיות ומתהלך בקלות. סיפרו כי אשתו סרבה ללכת אחריו לארץ, עמד ונתן לה גט כדת וכדין, ועלה בגפו. הייתי בן שש, כאשר אירע המאורע ואני עוד זוכר את הליכתם של יהודי הרחוב, אחד אחד אליו לקבל ממנו את ברכת הפרידה. ולפנות בוקר, לאחר התפילה, כאשר נשק ר׳ משה ליב את מזוזת בית־הכנסת הגדול ויצא עם טלית ותפילין תחת בית שחיו ומעילו החדש עליו אל העגלה שחכתה לו להביאו אל בית הנתיבות, עמד הקהל כאילו מוכה תמהון לגודל השגב שבמפעלו. היה זה כאילו התעלה לעינינו האיש הזקן אל איזה עולם עילאי ופלאי הממלא את כל חדרי הנפש, אף כי אין הנפש יודעת כלל לתאר לא את טעמו ולא דמותו, משהו מעין מעשה בחנוך שלקחו אלהים לעיני כל הבריות.

כעבור עשרות שנים נזדמנתי פעם למלון „אמריקה״ שבתל־אביב והנה על הקיר, למולי, מתנוססת תמונתו של רבי משה ליב, אבי הרבי ר׳ יעקב מאיר שלי, כאשר ראיתיו ביל־דותי לפני עלייתו. מתברר, כי בנו הגדול של ר׳ משה ליב הספיק להגר לאמריקה לפני עליית אביו, והוא ששלח משם את דמי־הנסיעה לאביו לעלות לארץ. נצטלם ר׳ משה ליב לפני נסיעתו, כדי לקבל תעודת יציאה, ושלח תמונה אחת לבנו לארצות־הברית. ובתו של אותו בן, לאחר שנים רבות כשנתאל־מנה מבעלה, לקחה את משפחתה ועלתה לארץ עלייתו של סבא, וכשבאה לתל־אביב פתחה שם מלון לתיירים, עולי אמריקה, וקראה את המלון בשם ארץ לידתה. עמדה והגדילה את התמונה הקטנה ההיא של אבי־אביה ותלתה אותה בטרקלין מלונה, הלא הוא מלון פיש אשר ברחוב ליליינבלום בתל־אביב.

זוכרני, כי גרושתו הזקנה של ר׳ משה ליב, שלא מלאה לבה ללכת אחרי בעלה לארץ הקודש, הרחוקה, נישאה אח״כ לקרוב רחוק שלנו, לזקן ר׳ יונה שהיה סוכן נאמן ביער של דודי, והחתונה השקטה הזאת, ללא כלי זמר וללא ריקודים,

נערכה בביתנו, ועודני זוכר את העצב הכבד שירד על כולנו בשעת החתונה האלמת ההיא של האשה הזקנה שמאנה לעלות עם בעלה הישיש לארץ הקודש ובחרה ללכת אחרי הזקן הזה השוכן בכפר, בין הגויים.

בכל אופן, ר׳ יעקב מאיר זה, בנו השני של ר׳ משה ליב, שקיבל את החדר מידי אביו והיה מלמד, היה מעין בן־בית אצלנו. ערב ערב, בין מנחה למעריב היה נכנס לאמא לשתות טה עם חלב. ואמא היתה מספרת באזניו ובאוזני יהודים אחרים שהיו באים אתו, את פרקי קריאתה מן הספרים הרבים הגרמנים והרוסים, שהיתה קוראת בערבים והיתה מתבלת את שיחותיה בספורי מעשיות ממיר עיירתה ומספורי משפחת ה„שחורים" שממנה מוצאה. ולא עייפה אמא מלספר ולא שבעה אוזנם משמוע. ואף אני הקטן כשהזדמנתי לשולחן הייתי עושה אוזני כאפרכסת.

ותחת ידו החזקה של ר׳ מאיר זה טעמתי את טעמו של החדר, בכל חומרתו ורצינותו, על תענוגותיו וסבלותיו, חמשה זמנים רצופים, כעשר שעות ביום, חורף וקיץ, בוקר וערב.

ככל מלמדי העיירה היה גם רבי זה עני מדוכא. אב היה לחמשה ילדים וכעסן מטבעו. שכר הלימוד שהיה מקבל משנים עשר תלמידיו לא הספיק מעולם לכלכלת המשפחה הגדולה. מוכרחה היתה אשתו החרוצה והפקחית — אסתר רבקה קראו לה — להיות לו עזר כנגדו גם בעניני פרנסה. היתה קונה תרנגולות בשוק בשביל בעלות־הבית שבעיירה, מכינה להן גלדי־אוז לחורף, מסרסרת להן עוזרות בית מבין בנות הכפרים שמסביב, ובשל עסקיה המרובים היתה לא פעם מוסרת את הבית ואת הטיפול בילדים לידי בעלה הרבי שהתענה יום תמים תחת י״ב תלמידיו השובבים, ותלמידיו התענו תחת ידו.

אצל ר׳ יעקב מאיר היינו לומדים גמרא לפני הצהרים, ונ״ך לפנות ערב. את לימודי התנ״ך למדנו לפי סדר מיוחד. בראשית למדנו את „משלי". זוכר אני כי באותו חורף ראשון ללימודי אצלו שננתי את כל „משלי" בעל־פה. היה לנו מין משחק אהוב לשחק בו בשעות הערבים שבין מנחה למעריב בשטיבל ב„פסוקים". כלומר ילד אחד היה אומר מחצית הפסוק והשני צריך היה מיד להוסיף את מחציתו השניה. באותו חורף — ואני כבן שמונה — חיברתי גם מעין „חיבור ספרותי". ואבא ז״ל שמר שנים רבות על פנקסי זה שעשיתי לי מגליונות ארוכים של נייר, ובפנקס עשרים ושנים דף, לפי מספר האות־יות העבריות, בפנקס ההוא הכנסתי את כל פתגמי משלי שהיו אהובים עלי לפי סדר הא״ב של האותיות המתחילות שלהם. והיתה בכך אמנות מיוחדת לשער מה המרחק שיש להשאיר בין השורות כדי שאפשר יהיה להכניס לתוכם את הפתגמים הנוספים מבלי שיפריעו לסדר הא״ב.

ואחרי „משלי" למדנו „ירמיהו" ואח״כ „ישעיהו" ואח״כ תרי עשר ואח״כ תהלים, ספר ספר לזמן, כל חמשת הזמנים. הרבי היה משתמש לביאוריו גם באבן־עזרא, אבל לנו לתלמי־דים, התירו לעיין רק ברש״י. אף ב„מצודות" ניתן לנו להסתכל רק בזמנים המאוחרים. וכל השעות הצלולות של לפני הצהרים היו קודש ללימוד הגמרא. התחלנו בפרק „המניח את הכד" שבבבא קמא. ולמדנו פרק זה חורף שלם, ואחרי כן למדנו „שנים אוחזין" ואח״כ „הכונס צאן לדיר" ואח״כ „הזהב קונה את הכסף", מקודם פרק לזמן ואח״כ פרקים אחדים, מקודם בלי רש״י ואח״כ עם רש״י ואח״כ התחיל הרבי לפתוח לנו את התעלומות שבתוספות, כשכל „אם תאמר" וכל „יש לאמר" נראה לנו כתגלית מפתיעה. וכשכילינו אצל ר׳ יעקב מאיר את כל חמשת הזמנים ונכנסנו למחיצתו של בוניא מלמד־הגמרא היינו כבר אוהבים את השקלא וטריא שבגמרא הרבה יותר מן המשנה, ואילו את הפלפול שבתוספות עוד יותר מן הגמרא עצמה.

התלמידים היו מתחלפים כל זמן, זה יוצא וזה בא. אבל גרעין תמידי היה — ביניהם חברי מוטל בן ר׳ אליה השוחט, אליהו בן עזריאל הקצב, ואחרים שנשארו כל חמשת הזמנים והיוו מעין יחידה לעצמה. לימודי חול עוד לא למדנו כל חמשת הזמנים. רק שעה ביום, בין אחת לשתים, לפני לכתנו לאכול, היינו לומדים כתיבה תמה בעברית לפי „ניב שפתים". זאת היתה כל הקונצסיה ל„רוח הזמן".

ב„זמן" הראשון שלמדנו בו משלי, היה לימוד התנ״ך מעין שעשוע. אבל משנכנסתי לירמיהו ואח״כ לישעיהו — התרכז בהם כל מעייני. כשהרבי היה מסביר פרק בנביאים אלה נפתחו לפני ארובות השמים. בלמדי את פרקי ירמיהו — מלאה כבר הציונות את סתרי רוחי, והבין לא יכולתי, איך אפשר לו לרב וליתר המלמדים, שהם ודאי מעריצי הנביא ירמיהו כרבי וכמוני, להיות יריבים לציונות של היום. וכשהגעתי בישעיהו ל„אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו" הייתי אני עצמי למוכיח בשער. ובהתעטפותי בשבת אחרי־הצהרים בסדין כמו בטלית, ובהעמידי כסא על גבי כסא בחדר האוכל שלנו, הטפתי דברי בפני כל בני הבית המסובים ליד השולחן כמטיף, שפרקי הנבואה שגורים על פיו וממלאים את כל חלל לבו.

הרבי עצמו לא היה מן הנוחים ביותר לתלמידיו ואת מסכת המכות לא שנא. אמנם מתקופת ההלקאות ברצועה שהיו נהוגות אצל מלמדי דרדקי כבר יצאנו. אבל במקומן באו מכות ממש, ובחרי אף. וביחוד בסופי השבועות, שבהם היינו צריכים לחזור באוזני הרבי על הפרקים שלימד אותנו בראשי השבו־עות. בימים האלה היה הרבי זועם וכועס. ועל כל מלה קשה שסילפנו את פירושה, או על כל פסוק מורכב שנשכחה מאתנו הסברתו, היה מנחית באגרופו כהכות מבוגרים. זכורה לי במיוחד צורה אחת של הכאה שבה הצטיין הרבי ר׳ יעקב מאיר ואשר מפניה פחדתי פחד מות. היה נוהג בעברתו לתפוס את הזרוע של הילד שנכשל, מעקם אותה בכל כוחו ודופק במרפק של הזרוע המעוותת בלוח השולחן עד כלות כל חמתו. כל ילדי השולחן היו פורצים בילל׳ה למראה יסוריו של הילד הצועק, והרבי לא הרפה ממנו עד אשר שניהם עייפו וחוורו מאוד.

אבל, לעומת זאת, בראשית השבוע, כאשר היה פותח לפנינו פרק חדש שעוד לא למדנו, והיה מפליג בפירושיו לפסוקי הנבואה להסביר לנו את המתיקות שבמליצה ואת השגב שבמחשבה, ואת ההשקפות על ישראל ועל אלוהיו — היינו שוכחים לו את כל תעלוליו והיינו שותים מפיו את מליצות הנביא בהתפעלות משכרת.

בין מנחה למעריב כשהיינו נפגשים עם שאר הילדים מבני גילנו, הלומדים בחדרים אחרים, היינו משווים את הסברות הרבי שלנו להסברותיהם של שמריל המלמד ושל אברהם׳ל

המלמד, והיה נראה לנו הרבי שלנו מפליא להבהיר מכל מלמדי העיר. —

מכולם, מלבד האחד:

היה מלמד אחד בעיירתנו, שעליו עגבתי במסתרים, אבל לא הרהבתי גם לגלות לעצמי כי משתוקק אני ללמוד מפיו. היה זה איצ'ה תנחום'ס.

לא מלמד היה זה, כי אם „מגיד", לפי טבעו וגם לפי משימתו. בערבי שבתות היה נושא מדברותיו בבית־המדרש של בעלי־המלאכה אשר ביורזדיקה, ובחדשי בין הזמנים היה נודד על פני העיירות ודורש בבתי־כנסיות והיה מקובל מאוד על שומעיו. והיה נודע בעיירותינו בשם „דער שטויבצער מגיד". אולם בכל ימות הזמן היה מרביץ תורה לתלמידיו, בני היורזדיקה, ברובם. גרי ה„שוק" והשולהויף לא סלחו לו את החטא הכבד שרבץ עליו: הוא לא היה משונאי הטיפה המרה. וגם בדעותיו לא היה מן האדוקים ביותר. הסתייגו ממנו כל שומרי החומות שבעיירה. ורק לב בעלי המלאכה היה הולך שבי אחריו ואחרי דרשותיו, והם שמרו לו אמונים בכל הנסיבות.

ולי בן דוד היה, ופרץ שמו, שבא אל עיירתנו מעיירת שירווינט אשר ליד ווילנא להתארח אצל דודו — הוא דודי יו"ר האגודה הציונית שבעיירה. ופרץ ילד חרוץ ושנון וקשיש ממני בשנתיים. והדוד אמיד היה ומשכיל מנעוריו, ופחד הרב לא יבעתהו וגם אימת הסבא שלי אינה מכבידה עליו. עמד הדוד ושלח את פרץ אורחו ללמוד תורה בחדרו של איצ'ה תנחום'ס.

וכשהיינו נפגשים בימות השבת אחר הצהרים אתו בחצרנו ופרץ היה מתמודד אתי בפירושי פסוקים והיה מעביר לפני את כבודת פירושיו ומנגינותיו של הרבי שלו, הייתי מניח את כל נשקי, ונפשי לוקחה שולל אחרי ביאוריו שהיה בהם גם דרוש וגם שירה, ומתוך הניגון וההדגשה המופלאים היו כל הפסוקים המוקשים מתפרשים מאליהם ונחרתים בזכרון לעד:

אוי ווײ, ווינד איז מיר
כ'וואלט עס קיינמאל ניט גלויבן,
אַז עיר, א שטאָדט — מלאתי משפט
וואָס צדק ילין בה —
ועתה מרצחים!
אוי, ווײ, ווינד איז מיר!

וה„אוי וויי" היה מתמתח מאוד ושובר את כל הלב, ולא היה צורך עוד בשום הסברות נוספות, כי התמיהה והשבר היו גלויים לעין כל, והנפש מאנה הינחם.

ולשיא ההתפרקות והסלסול המפנק היה מגיע פרץ הקטן בזמרו את ביאורו של הרבי לשיר השירים, שהיה קונה את כל לבי ממרחקים:

יונתי — מיין טייבעלע
בחגוי הסלע — אין די שפּעלטעלאַך פון פעלזן
בסתר המדרגה — אין די באהעלטענישן פון די טרעפּ —
הראיני את מראיך!!
השמיעיני את קולך!!!

ולא היה צורך בכל הסבר נוסף ולא בכל פירוש המלים כי לא היה קץ לגעגועים שבזמר, ולתביעה שאין כל תקוה לה לבוא על סיפוקה, ובצמא שתינו את מותק הכיסופים שאין להם פשר.

אבל הסבא אסר ללמוד אצלו, ואבא שמר את צוו הסבא, כי אמרו: הקפדתו ביראת שמים איננה שלמה. ולא זכיתי להימצא במחיצתו.

לימים רבים, כאשר התרועעתי עם בחור ישיבה שעמד להתחמץ, סיפר לי כי פעם אחרי דרשתו של ר' איצ'ה תנחום'ס טייל אתו ארוכות ותינה לפניו את מר לבו עד כמה קשה לצעיר דורנו להקפיד על כל המצוות וכי מתלבט בכך מאוד. ענה לו ר' איצ'ה תנחום'ס כדרכו במשל:

מעשה בילד ששיחק עם חברו במשחק הסוסים, הוא היה הסוס וחברו היה לו עגלון. קשר אותו חברו אל עץ והלך להביא לו מספוא. עברה שעה, עברו שעתיים וחברו לא חזר אליו. עמד הילד־הסוס תחת הגשם קשור לעץ וגעה בבכי. עבר עליו דודו ושאלו:

יענקל'ה, מה הבכי הזה?

ענה לו יענקל'ה מתוך דמעות: ואיך לא אבכה, חדוד'ל עגלוני קשרני אל העץ והבטיח להביא לי מספוא ואיננו חוזר, וקר לי ואני רעב.

אמר לו הדוד: יענקל'ה טפש, התר הקשר ולך הביתה ויחם לך ותאכל.

אבל — התייפח יענקל'ה, — אם אתיר את הקשר — „וועל איך דאָך מעהר קיין פערדעלע ניט זיין" (הן אחדל להיות סוס)

והמבין יבין — חדודין־חדודין נעשה בשרי לשמע דברי בלע אלה. והתחלתי לעמוד על סוד חששותיו של הסבא הזהיר ולהשלים אתו בלבי.

אבל לימוד הנביאים מילא רק את מחצית יומו השניה של ה„חדר" כשהמחצית הראשונה, היא המחצית שהיתה קדושה לגמרא, גדלה ותפסה את כל המזרח. וכאשר התחלנו כבר לטעום את הטעם השנון של התוספות, ולימוד הגמרא היה לעיקר, גם בעיני הרב המרביץ בכל ימי השבוע וגם בעיני אבא הביחן בימי השבתות — מן ההכרח היה לעבור למלמד אחר שהוא כולו מלמד של גמרא. וכאשר תמו חמשת־הזמנים נמסרנו — אני, ומוטל וכל הגרעין אתנו — לידי בוניא מלמד־הגמרא.

ד. ר' בוניא המלמד גמרא

גם בוניא איש השטיבל היה. מתפלל היה בפינה של הספסל השני, מול ספסל המזרח, והשטנדר שלו היה סמוך לחלון. בראשונה לא היה מן המחובבים עלי שבשטיבל. כעסן היה ומומחה לשעול. כאשר השעול שלו היה מציק לו מאוד היה הוא הופך אדום כולו והמתפללים היו עוצרים את נשימתם ומנמיכים את קולם, גזירה שמא יבולע לו. ואני הייתי מרחוק מצפה בפחד רב אימתי ייפסק שעולו המחניק ותוסר מעל פניו האדמות המאיימת. חסיד קוידאנובי היה, אדוק וחולה ונושם בכבדות ולמדן עצום. היו אומרים, אילולא רתחנותו שבאה לו מחמת שעולו היה ודאי יכול להיות דיין בעירנו. עתה מוכרח

היה להסתפק ב„מעמד״, והמעמד — קטן היה. רק שמונה ילדים היינו בחדרו וכל לימודינו היה קודש לגמרא. למדנו מס׳ כתובות, והלימוד נמשך יום תמים. ללימוד כתיבה עברית היה בא לשעה אחת מורה מן החוץ כי הרבי לא טיפל בכמו אלה. ורק יום אחד, הוא יום הששי היה מפסיק בלימוד הגמרא ועובר אתנו את הפרשה עם טעמי הנגינה. ודוקא יום זה היה יום הפורענות האיום שבחדר ואני הייתי באותו יום הגרוע שבכל התלמידים. בשום פנים לא ידעתי לתפוס את הסלסול הנכון שב„טפחא ובמרכא״ וב„קדמא ואזלא״. שנאתי את קולו הצורם והצווח ויראתי מפני כל פזר ושלשלת, שבהן היה תמיד תופס אותו השעול המחניק ופניו נעשו אדומים ומנופחים כסלק. ומכיון שמרוב היבהלותי לא השכלתי בשום אופן למלא אחרי כל הוראותיו בדיוק הנגינה, והוא מרוב אדיקותו פחד פחד מוות פן חלילה אפגום בהיגוי הסלסול כחוט השערה, והיה חוזר ומתאמץ וחוזר ומרביץ. ומיד היה חוזר ותוקף אותו שעול עוד יותר ארוך ועוד יותר מציק וקשה היה לעמוד בפני יסוריו ובפני יסורינו. יום של חיבוט הקבר היה לי יום בלהות זה של לימוד טעמי המקרא.

אך שתים טובות היו בבית רבי זה, שהיו במקצת מפיגות את בלהות הלימוד ומקרבות את לבותינו הרכים אל חדר הרבי הזועם. היתה זאת הרבנית הכשרה העניה, והמרחמת על כולנו, והיתה זאת הבת החולנית, שהיתה חשודה על שחפת והיתה משמשת את אביה בנועם וברוך, וכולנו נטינו לה חסד.

גם רבי זה עני גדול היה. אף כי שכר הלימוד אצלו היה גבוה יותר וההורים המועטים היו משלמים לו בעין יפה ובראי־שית הזמן וגם בנים היו לו באמריקה שתמונותיהם היו תלויות על הקיר ובכל ערב חג היו זוכרים לפקוד את הוריהם בתשורה נאה ובצ׳ק מסולסל ורב ציורים שהיה מובא לעשיר העיר להחליפו ברובלי המדינה. ומכאן שמענו בפעם הראשונה על פלאי השער העולה והיורד. הרבי שהיה מאריך בתפילת שחרית, מניח שני זוגות תפילין, ועוד לומד משניות לנשמת נפטרי השטיבל, כשהוא עוד מעוטף בטלית שעה ארוכה לאחר גמר התפילה, היה מאחר תמיד לבוא לחדר. ואנו הילדים היינו משתפים פעולה עם הרבנית בהכינה את ה„מחיה״ לרבי. נטול שיניים היה והלעיסה היתה קשה עליו. היתה הרבנית מכינה לה קומקום מים חמים, היתה מוזגת לו את הרותחים בתוך קערית עמוקה של בדיל, היתה ממתיקה אותם בצוקר־קנדיל ואנחנו היינו חותכים לו חלה יבשה ולחם נקודים לתוך המים המתוקים, וזה היה מאכלו בוקר בוקר בשובו מן השטיבל לפני שהיינו מפליגים לתוך הסוגיא של „האשה נשאת״. הרב־נית קראה לכך „מיכע״ ואנחנו, הילדים עמדנו מעלינו על הקשר שבין המלה המשובשת הזאת שבפיה לבין ה„מחיה״ שבתורה, ונהנינו מאוד מגילויינו הבלשני.

וזכורה לי יפה השיחה המחוכמת של הרבנית החסודה ביום חורף לוהט, כששכרה לה איכר קטן מן הכפר הסמוך לבקוע לה „עגלה של עצים״ להסקה, שקנתה בשוק. עבד האיכר כל הבוקר בחצר בכפור הלוהט ואח״כ סר לתוך הבית להתחמם ולסעוד את לבו, מתוך הצרור שהביא עמו מן הכפר. היה מתישב האיכר על הרצפה ומתיר לפניו את צרורו. בצרור היה מין דג מלוח רחב ויבש שקראו טאראן, שלריחו בלבד היה גובר בקרבנו הצמאון ואחריו הגיח מתוך הצרור משהו שמן, לבן וכבוש שלא ראתה עין ילד יהודי מעודו ושהאיכר היה קורא לכך, מתוך התגרות פקחית, ומתוך מצמוץ עיניים סקרני וזידוני כלפינו, בשם: „סאלא״ (כלומר: חזיר). נעווינו מראות, ואמרנו לברוח. אך הרבנית היתה עוצרת בעדנו, חוסמת בפנינו את הדרך לדלת, והיתה אומרת לנו במתק שפתיה: „קינדער־לאך, תזכו לאורך ימים, אסור להגיד: החזיר הוא מאוס ולי אי אפשי בו. להיפך, קינדערלאך, מוטב שתגידו: החזיר הוא טעים, אלא שהקב״ה צווה עלינו לא לאכול אותו ועל כן תזכו לאורך ימים בהאי עלמא ולשכר נאה בעולם הבא.

כמו חיה עומדת לפני הרבנית הגבוהה, הצנומה, החוצה, בסנורה הרחב, את הדרך לבריחה והמטיפה בנועם טעמה פרק בכיבוש היצר, בפני ה„גויאץ״ הקטן היושב על הרצפה ומתגאל בחלב פיגולים, ובאוזני עדת ילדים יהודים מבוהלים אחוזי זוועה ובחילה פיזית.

והנפש השניה בבית הרבי שהיתה קושרת אותנו אליו ואל ה„חדר״ שלו היתה ברכה, זאת הבת השניה, שהיתה נגועה בשחפת. דקת גוו היתה, וקצת גבוהה למעלה מגילה, ועדינת נפש ורבת המיית לב. כשהיתה מתחילה להשתעל, היתה נמלטת להסתתר לתוך החדר המגודר ואמה הנבהלת רצה אחריה ואנחנו כולנו היינו מזדרזים להביא לשם את כוס המים הקרים מן המסדרון ואת חתיכת הצוקר מן הארון ואת הבקבוקון של הטיפות שהרבנית היתה מטפטפת ממנו על הצוקר. כשאנו כולנו מונים את הטיפות וחשים להמציא לנערה היקרה את המזור המיוחל, ולב כל אחד מאתנו התעטף בתפילה — שירחם האלהים על הנערה הרכה והענוגה וישלח לה את רפואתה במהרה. ואחרי מצצה את חתיכת הצוקר, היינו נזהרים להגיד כולנו בבת־אחת: „צו רפואה, ברכה, צו רפואה״, ומאמינים היינו באמונה שלמה שמה לא תעשה התרופה, תעשה הברכה הנאמנה הבוקעת מקרב לב כולנו.

על רצוננו לסייע לברכה זו שקלנו פעם כולנו למטרפסנו מתוך סולידריות חברית מופתית.

אותו יום, יום של סעודת מצוה היה לאחד מעשירי השטיבל. לבש הרבי את הקפוטה של שבת מיד אחרי אכילת ה„מחיה״ והלך לבית הגביר. ברכה הלכה לחברתה והבטיחה לשוב ב־12. שהתה ברכה בבית־חברתה יותר מן המידה וכששבה הביתה ראתה לתמהונה כי איחרה בשעה שלמה כי השעון הגדול שבחדר מראה אחת. מרוב פחדה החליטה לתקן את השעון. העמידה כסא על השולחן, עלתה וניסתה להזיז את מחוג השעון שעה אחורנית. אולם משפתחה את דלת השעון ונגעה במחוג, נשר המחוג מן לוח השעות והשעון עמד מלכת.

כל עוד רוח בנו חשנו לעזרת השעון ולהצלת ברכה, שחוורה כסיד. אולם כולנו היינו אובדי עצות. נפל הגורל על לייזר בן הישובניק, שהיה מתגורר אצל אחותו שהיתה מיודדת עם דיירו של קאנאפיי — השען, ועל כן חזקה עליו שהוא ודאי ידע פרק בהלכות שעון. העמידו כסא על גבי השולחן ולייזר עלה על הכסא ואנו כולנו הצטופפנו סביבו לעזרו, והוא בזהי־רות רבה פתח את דלתות השעון והחל לטפל במשקולת והנה טרח! נפלה המשקולת הכבדה וניפצה את תחתית השעון שהיה כבר בלה מזוקן, ולפלצות נפש כולנו נפתחה בו ברגע דלת

הבית והרבי, עטוף גלימת השבת שלו, נכנס ומצא את כולנו בעוונו ובהתבהלותנו.

לשוא בכתה ברכה והתחננה כי לא אנחנו אשמים כי אם רק היא עצמה גרמה לכל האסון הזה וכי אנו לא התכוונו אלא להצילה ממצוקתה. כולנו פה אחד נשבענו כי ברכה אינה אשמה כלל. לייזר ניסה להטיל את האשמה על עצמו ואנו גילינו סולידריות מרובה ולא ספרנו מפרטי המאורע ולא כלום, וסוף הדבר היה רע מאוד: כולנו הוצלפנו, זה אחרי זה, ברצועת העור של הרבי הנרגז, לקול יללותיה הממורמרות של ברכה המסכנה שהתבודדה בחדרה המגודר והתייפחה בבכי.

שנה תמימה בילינו בחדרו של ר' בוניא. ובהשוואה לכי־בושינו הלימודיים בחדרים הקודמים, היתה השנה הזאת הבלתי פוריה. אף ספר יחזקאל שלמדנו בשעה האחרונה והעייפה ביותר של היום, לא כבש את לבנו. ראה אבי הטוב את יסורינו והחל לחפש אחרי מלמד חדש שיתאים לתפקיד. אולם בין מלמדי הגמרא שבעיירה לא מצא את מבוקשו. אמנם ר' יהושע הדיין, מלמד „בעל פועל" היה ולמדן נודע. אבל, אמרו עליו, קפדן הוא למעלה מן המידה, וזעום עין. ולא עוד אלא גם מתנגד היה ודעת סבא לא היתה נוחה הימנו. קרה נס ולעיי־רתנו הגיע הפרוש מקוידאנוב. שנים אחדות היה מלמד בביתו של האדמו"ר שם. אולם משהגיע תלמידו, ר' יוסף, לשבת על כסא אביו שנפטר, עזב את קוידאנוב וקנה שביתה בשטיבל של עיירתנו. והוא, — ר' יעקב דוד לויטין, אשר בנו, ר' אליקום גציל לויטין נתפרסם אז בכל ערי רוסיא כמגיד דמתא של ביאליסטוק ואח"כ של בריסק־דליטא והיה ראש מטה הקנאים למלחמה בציונות ובחינוך המתוקן — למדן מופלג היה ומת־מיד עצום, שלא פסק פומיה מגרסא בשטיבל שלנו כל היום וכל הערב הארוך. אולם זקוק היה לפרנס את אשתו שהניח בזסלב. עמד אבי ז"ל והתקין לו מעמד קטן, בן שלושה תלמי־דים, ואנוכי וחברי מוטל ביניהם.

בהתלהבות מחודשת הוצתו לימודי הגפ"ת אצל רבנו המופלא הזה. לא עברו שלושה זמנים וידעתי את כל קנ"ז דפי הגמרא שבמסכת שבת בעל פה, ונכנסנו לעובי הסוגיות של מסכת חולין. אולם על לימודינו אצל רבנו זה ועל מאבקינו אתו סיפרתי במקום אחר *.

אבל רבנו זה לא היה אופייני כלל למלמדי העיירה, ואף אנחנו, תלמידיו, חדלנו כבר לראות את עצמנו ילדי־חדר.

* עי' הפרוש מקוידאנוב. כוכבי בקר, הוצ' „דבר" ו„עם עובד" (מהדורה חמישית, תשי"ב, עמ' 52—39).

מרדכי מכטיי / ישיבת מיר בסטויבץ

סטויבץ, בניגוד למיר, לא היתה עיר של לומדי תורה. לעיתים רחוקות נשמע הניגון העצוב־המתוק: „הוי אמר רבא! הוי אמר אביי!" בוקע מתוך כתלי בית־המדרש בשעות היום. ואם קרה, שהקול הזה נשמע, הרי שהיה קול ענות חלושה המזכיר יותר המיית יונים מאשר קול תופסי גמרא. מימי ילדותי נזכר הנני בשני בחורים, שלמדו בשעות היום בבית־המדרש. היו אלה, אחי אהרון הי"ד, שעזב את הישיבה, או כפי שנקראה אז „בית־אולפנא" של מיר ואלתר יוסיליביץ, שלא מכבר בא לסטויבץ, ואהרון קרב אותו ולמדו יחד. אחרת היתה התמונה בין מנחה למעריב: בעלי־הבתים כשהתפנו מעסקיהם, אלה שלא שכחו גרסא דינקותא, מנצלים היו את ההפסקה שבין מנחה למעריב ושוקדים על לימודם. מי בצוותא בחברת ש"ס ומי, שהתבודד ולמד את פרקו לאור הנר הדבוק לעמוד (שטענדער). ואלה שבשבילי התלמוד לא היו בהירים להם, היו מתאספים על יד שני שולחנות מאחורי התנורים משני צדי הדלת והאזינו לשיעור ב„עין־יעקב" או קראו פרקי תהלים. אחרים בילו את הזמן בשיחת רעים ובעניני דיומא.

בסטויבץ היו רק שני מלמדי גמרא הראויים לשמם: ר' בנימין כהן (בוניה המלמד) והדיין ר' יהושע מדויטקין (שעבר לבאראנוביץ לכהן שם בתור דיין), ואולי ההיצע היה בהתאם לביקוש, ז.א. לא היו הרבה תלמידים, שהוריהם רצו להלעיט אותם מים התלמוד.

כשנתבגרנו יותר טרחו אבי ואביו של זלמן שזר להשיג בשבילנו מלמד ומצאו את הפרוש מקוידנוב (ראה סיפורו של זלמן „הפרוש מקוידנוב"). אחרי שלושה זמנים (שנה וחצי) כשהפרוש עזב את העיר, לא היה עוד מלמד בשבילי בעיר ואבא שלח אותי למיר, אך לא לישיבה, היות שלא הגעתי לדרגת בן־ישיבה, אלא לכיתה ב„תלמוד־תורה", שהרבי שלה היה ר' ז'אמה מקרליץ. בניגוד לת"ת בכל העיירות, ששם למדו בני העניים, החל מאלף בית וגומר בפרק תנ"ך, למדו בת"ת במיר רק גמרא. ולא רק בני עניים אלא אפילו בני אמידים. מעניין היה הסדר אצל ר' ז'אמה. התלמידים ישבו בחצי גורן ושולחנו של הרבי היה באמצע החדר, ככה שיכול היה להקיף את כל התלמידים. הוא הכניס שיטה של ציונים. אבל לא ציונים בכתב, שרק התלמיד רואה אותם ויכול להסתירם מחבריו. הציונים היו לפי מקומות: התלמיד הכי טוב, היה יושב בקצה השמאלי (מימין לרבי) והכי גרוע בקצה הימני (משמאל לרבי). כשתלמיד ראה פרי בעמלו, היה הרבי מעביר אותו במקום אחד ולפעמים יותר, הכל לפי מידת ההתקדמות. את התלמידים, שידיעותיהם לא היו לפי הרמה, שהתווה לו הרבי היה מוציא מכיתתו לכיתה נמוכה, ששם הרביץ תורה ר' ראובן מטורץ. גדול היה כח ההסברה של ר' ז'אמה והשפעתו על התלמידים מרובה ואחרי „זמן" אחד או לכל היותר שניים־שלושה „זמנים" נתקבל לישיבה. ככה נתקבלתי לישיבת מאלץ רק אחרי „זמן" אחד.

כפי שאנו רואים, היתה מיר, בניגוד לסטויבץ, עיר שבה שיגשג לימוד התורה. והנה בשנת 1911 פקדה את מיר דליקה, שבה נשרף לא רק בנין הישיבה, אלא הרבה בתים, שרובם היו אכסניות לבני הישיבה והללו נשארו בלי קורת

גג. במצב כזה חיפשו מקום להעתיק שמה את הישיבה עד שתקום הריסת מיר. הגורל נפל על סטויבץ, שכושר קליטתה התאים לבני הישיבה. כך עברה הישיבה לסטויבץ. היה זה דבר בלתי רגיל, בשעות היום התחילו בוקעים מכותלי בית־המדרש הישן קולות הלומדים, שעוררו התעניינות מרובה. נעים היה גם להכיר את בני־הישיבה שבלבושם לא היו שונים מאחרים וגם זקן ופיאות לא גידלו. מלבד זה שבלבושם לא השתנו משאר בני האוכלוסיה, הנה נתברר, שהנם אנשים שהוויות העולם אינן זרות להם ואפשר היה לשוחח אתם בכל הבעיות, שעמדו אז על הפרק. היו אלה אנשים, שלמרות השקפת עולמם השונה מכל הצעירים, אפשר היה להתידד אתם. אחד מבני הישיבה אברהם ליס, או כפי שקראוהו אברהם מואָסילישוק, שכר דירה אצל אחד מחברי ואנחנו התידדנו. גם אחרי שעזב את הישיבה וגר עם משפחתו במקום אחר, היה מבקר אותי בבואו מדי פעם בפעם לרגל עסקיו לסטויבץ.

שיא ההתענינות בישיבה הגיע כשחגגו שמחת בית־השואבה. דבר, שעד אז ואחרי זה לא היה בסטויבץ ובמשך שמונה ימים היה בית־המדרש הישן מלא מפה לפה ורבים גם השתתפו בריקודים ובשירה. עדיין מהדהד באזני שיר התלהבות „צדיק כתמר, כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה" וחוזר חלילה, ורקדו עד אפיסת הכוחות. היו אלה באמת רגעים של התעלות הנפש ושמחה מקרב לב, שלא רבים כמוהם בחיים.

זמן לא רב שהתה הישיבה בעיר. הדליקה הגדולה, ששרפה מרבית בתי היהודים וגם בתי־המדרש, מצד אחד, והקמת הריסות מיר, מצד שני, גרמו שהישיבה חזרה לאכסניה שלה יותר מוקדם מאשר לפי התכנית. זכרון הימים הללו נשארו חרותים בזכרוני עד היום.

הקורובקה

אינני יודע מקורו של השם „קורובקה", שאצל מנדלי מוכר ספרים הוא נקרא „די טאקסע". שם זה, כמדומני, אין לו אחיזה במלה הרוסית „קורובקה", שמשמעותה קופסה קטנה של קרטון או עץ. השם המלא היה „קורובוצ'ני סבור", אם זכרוני איננו מטעה אותי, הכנסתו היתה מיועדת להספקת צרכיה הדתיים של הקהילה.

הממונים על ההכנסה הזאת היו פקידי הממשלה, היות וגוף יהודי מוכר רשמית לא היה, כמו כל שיטת המיסים ברוסיה הצארית היתה גם „הקורובקה" מעין מס עקיפין והתבטא בתשלום על כל ליטרה (פונט) של בשר כשר. סטויבץ, שהיו לה קשרים עם גרמניה קיבלה ממנה גם את יחידת המשקל שלה, כלומר בנוסף לפונט הרוסי, שמשקלו היה 400 גרם בערך צורף גם ה„פונט הברליני" (דער בערלינער פונט), שמשקלו היה 500 גרם בערך. לפי הפונט הברליני מכרו אך ורק בשר, בכל שאר נקודות המסחר היו מהלכין לפונט הרוסי.

בעד בשר כשר שילם הקצב בעד החלק הקדמי בלי ראש, רגליים וחלקי הפנים. בתחילה שקלו כל דבר שחוט ולפי זה שילמו. במשך הזמן עברו לשיטת שומא ז. א. חוכר הקורובקה בא בהסכם עם הקצב על המשקל המשוער ולפי זה שילמו לו. אחר כך היה תשלום קבוע לפרה, שור, עגל וכבש. אינני זוכר שום מקרה של העלאת התשלום או שבאו בטרוניא כתוצאה מזה. כיון, שהאמידים הרבו לאכול בשר עוף חלה הקורובקה גם על בשר עוף בצורת תשלום קבוע לתרנגולת, ברווז, אווז. בחודשי אב־תשרי היה תשלום מוזל לאפרוחים. על השוחט היה לקבל לפני השחיטה פתק תשלום מהקורובקה, הקורובקה של העופות לא היתה קשורה לקורובקה הכללית והיא נחכרה לחוד.

ראשי העיר או כפי שקראו להם זט"ה (ז' טובי העיר), אף כי לפעמים היה מספרם פחות משבעה או יותר מזה, השתמשו בקורובקה לצרכיה המרובים של העדה ובתוך זה תיקון בית־המרחץ, כי שאול הבלן טען תמיד, שהכנסות המרחץ אינן מספיקות אפילו לתיקונים. מתוך קופת הקורובקה קיבל מענק כל טירון, שנלקח לשרות בצבא. סכום המענק היה בין 10 ל־15 רובל. מלבד בני הקצבים, שקיבלו מ־25 עד 35 רובל באמתלא, כי הוריהם הם המכניסים את הכסף לקופת הקורובקה. סכום הגון מכספי הקורובקה הוצא להחזקת מרתף הקרח, שבחורף אגרו ואיחסנו בו גושי קרח, ובקיץ חילקו גלידי קרח בשלפוחיות לפי הוראות הרופא להורדת חום החולים ולצרכים שונים.

את הקורובקה חכר מהממשלה הרב ואחר כך החכירו את הקורובקה במיכרז פומבי, שהתקיים בבית־המדרש הגדול. הרב שילם לממשלה סכום בין 300־400 רובל, אולם החוכר שילם בעד הקורובקה 2000 רובל.

מימי ילדותי אני זוכר את שרגא קומאק (פייווע שמואל נתנ"ס) סבא של מרים קומאק, שהיה חוכר את הקורובקה ואחר כך העלה ציון דב רייכמן (סבא של חיה סטיסין) את המחיר והחזיק בה עד פטירתו. החוכר האחרון של הקורובקה היה חיים טוניק (חיים משה"ס) עד שבטלה עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ושריפת סטויבץ ביום כ"ה סיון תרע"ה (25 במאי 1915).

התקיים עוד מס קהילתי בסטויבץ והוא תשלום בעד נרות של שבת. זכורני, שאמי היתה שולחת אותי לאייזיק עושה הנרות (אייזיק דער ליכט ציהער) אביו של דב ברקוביץ, לקנות נרות שבת. את הנרות היו מכינים מחלב וקשה לתאר את סרחונם בליל שבת כשהיו מסובים לסעודת הערב. בשנים הראשונות של המאה הנוכחית חוסל תשלום הנרות.

חברה קדישא

מקדמת דנא קיימת היתה בכל עיר חברה המטפלת בקבורת המתים הידועה בשם „חברה־קדישא".

חבריה היו מתנדבים, וחוץ מהקברנים אף אחד מהם לא קיבל תמורה כל שהיא בעד עמלם בימי הקיץ ובימי החורף כשלפעמים הגיע הקור עד 25 מעלות מתחת לאפס. גם הנשים, שהיו עסוקות בתפירת התכריכים, עשו את מלאכתן בהתנדבות ומתוך הרגשת גמילות־חסד אחרון.

אנשי החברה נחלקו לגבאים, מתעסקים, מלוים ונושאים את המת. עבודת „המתעסקים" היתה לטהר את המתים לפני הקבורה. סידרי הנקיון לא היו על רמה נאותה והחזקת המת, בתנאים ידועים, סיכנה לפעמים את המטפלים במגעם עם הנפטרים (במקרה של זיהום ומגיפה). לכן הנהיגו, שהמתעסקים מתכבדים לפני טהרת המת בכמה כוסיות יי"ש וככה נשאר הנוהג עד ימינו אלה. החברה היתה מקיימת את בתי־הקברות הישן והחדש מדמי הקבורה, שהיו גובים ממשפחות הנפטרים לפי מעמדם הכלכלי.

מלבד סעודת ט"ו כסלו נהגה החברה קדישא לכנס את חבריה בשבת, שבפרשת השבוע שלה היה מצוי מעין רמז לתפקידי החברה, כלומר בפרשת „בראשית", שכמה פעמים נזכרת בה התיבה „וימת". בשבת זו היו עולים לתורה, אך ורק חברי החברה, והגבאי שלה היה מחלק את „העליות". אחרי התפילה היו מתכנסים בבית הגבאי לשם סיום ללגימת כוסית, שנקרא „לעקאך און בראנפן" (יי"ש ו„לקח").

ט"ו כסלו

החברה־קדישא בסטויבץ קבעה את יום ט"ו בכסלו כיום צום וסעודת סיום שלאחריו. צום עם אמירת סליחות וקריאת „ויחל" כנהוג בתעניות צבור. מקורו של המנהג נעוץ בגישה היהודית לנפטרים, שפגיעה בכבודם אסורה, ובכדי לכפר על חטא אפשרי כזה, קבעו תענית ציבור ביום ט"ו בכסלו. למה דוקא ביום הזה? מצאתי בעזבונו של דודי ר' יוסף ישעיה כהן ז"ל, כי ט"ו כסלו איננו חל אף פעם בשבת.

התענו בעיקר הגבאים והמטפלים במתים, המטהרים אותם בדרכם האחרונה והקברנים. הואיל ואנשי החברה טרחו שלא על מנת לקבל פרס, היתה הסעודה אחרי הצום נערכת ביד רחבה. כיון שחודש כסלו היה נועד לשחיטת אווזים מפוטמים היו שוחטים הרבה מהם, כדי שיהיה לכל אחד רבע אווז ושתיה כדת.

בהמשך הזמן נהפכו התענית והסעודה שלאחריה לדבר שבשיגרה והרבה אנשים סברו, שהילולא של „חברה" היא.

אליעזר מלמד / בית־הספר „תרבות" ומחנכיו

בין שתי מלחמות העולם, תפס החינוך הציוני מקום חשוב בחיי עיירתנו. כל בית־אב שאף להקנות לילדיו לימוד תורני־מסורתי או ציוני־חילוני. הונהג שכר־לימוד אשר היווה סכום ניכר בתקציב המשפחה.

שני סוגי בתי־ספר התקיימו בעיירתנו. בי"ס „חורב" (תלמוד־תורה) ולהתם נשלחו ילדיהם של שומרי דת ומסורת, בעיקר מבתי אבות, שהתנגדו לרעיון הציוני. בי"ס זה היה מיסודו ובפיקוחו של הרב יהושע ליברמן ז"ל, מתנגד ולוחם נועז ברעיון הציוני. בי"ס שני היה מסונף לרשת בתי־הספר העבריים מיסודה של חברת „תרבות", אשר מגמתם היתה הקניית לימודים עבריים וכלליים וטיפוח הקשר לעם ולארץ־ישראל. בבי"ס זה ביקרו ילדי הורים ציונים ואוהבי הלשון העברית.

חברי מפלגת ה„בונד", דוגלי „יידיש", שמספרם לא היה מועט אצלנו, שלחו את ילדיהם, מאין בי"ס יידישאי במקום, חלקם לבי"ס „חורב" התורני וחלקם לבי"ס „תרבות" העברי; או שהיו נשלחים ישר לביה"ס העממי הפולני.

ביה"ס „תרבות" נוסד בשנת 1922 ע"י המורה אלתר יוסילביץ, שחזר לעירנו ממינסק בשנים הראשונות לאחר מלחמת העולם הראשונה. הוא היה ציוני נלהב ומסור לרעיון הציוני בכלל ולחינוך העברי בפרט. מוכן היה לבוא בריב בכל עת למען רעיונו. דרכו לא היתה סוגה בשושנים. מתנגדים ומפריעים לא חסרו. אולם בהיותו בעל־תנופה ומרץ רב התגבר על כל המכשולים והקים מפעל חינוכי הראוי לשבח ולהערצה. מכותלי ביה"ס הזה יצאו מאות צעירים וצעירות, שקנו להם השכלה עברית וחילונית מושתתת על רוח ישראל וארץ־ישראל.

זכורים לי היטב מסיבות החג, שהיו נהוגות בבית"ס. בין שני חדרים היה חוצץ קיר ובעת מאורע חשוב או חגיגה היו מסיטים את הקיר לצדדין באופן, שנוצר שטח אחד גדול שהיה מכיל הרבה תלמידים. ערב כל חג היו מתכנסים כל הילדים באולם המרווח הזה. המורה אלתר היה פותח בהסברה מקיפה על תוכן החג או על המאורע מבחינה היס־טורית־לאומית. דבריו רוממו תמיד את רוח התלמידים ונלהבים היו מתפזרים לאחר החגיגה לבתיהם.

אלתר יוסילביץ, היה גם המרכז של העבודה הציונית בעירנו. הוא היה תמיד הפותח את אספות ההסברה למען הקרנות הלאומיות ואת האספות לקראת הבחירות לקונגרס הציוני או למוסדות הפרלמנטריים בפולין. על הבמה בבית־המדרש הישן היה ניצב איש רזה, תמיר, גבה קומה, בעל זקנקן קטנטן ופיו חוצב להבות־אש. עצם הופעתו היתה משרה עלינו רוח עילאית. אנשי המפלגות המתנגדות היו מפריעים לדבריו באספה. יוסילביץ היה מתרגש מזה עד כדי כך, שלא פעם היה זקוק, אחרי מקרה כזה, לעזרת רופא. חולה־לב היה והרופאים אסרו עליו להתרגז. אך הוא לא שעה לעצתם, כי בעבודה הציבורית ראה את מטרת חייו.

כל אנשי סטויבץ ובמיוחד אלה, אשר למדו בבית־הספר יזכרו את דמותו של המורה אלתר יוסילביץ (כי על־כן קראו לו בציבור „דער לערער אלטער"). ברטט של כבוד והערצה יעלו על נס את פעולתו רבת־הערך בעירנו לחינוך דור יהודי שלם בנפשו ונאמן לערכי עמו.

חברו לעבודה היה המורה מאיר יוסף שווארץ. שונים היום השניים איש מרעהו. משער אני, שבצעירותם למדו בחדרים ובישיבות, ובמשך הזמן השתלמו בעצמם. מאיר יוסף ירד אלינו מארץ ישראל. הוא היה איש העליה השניה, שמטעמי בריאות חזר לגולה. נכה רגליים היה. משברים קשים שפקדו אז את הארץ גרמו לשובו. הוא נתקבל כמורה בביה"ס „תרבות". לפי השקפותיו היה ציוני חרד והיה

מתומכיו של הגוש הדתי בתנועה הציונית — „המזרחי". מטבעו רגזן היה. היה נוהג לספר לתלמידים סיפורים מלהיבים על חיי הארץ, אשר עוררו בנו, הילדים, חמימות ואהבה לארץ האגדית. אדם מסור לעבודתו ולמקצועו היה, בעל כושר הסברה ומקפיד על כל פירוש ועל כל ביאור. היה בקי במקרא והעמיק ידיעותיו בספרות העברית. הוא הורה גם מלאכה וציור. לרגל חג או לעת סיום שנת הלימודים הוצג מחזה ע"י התלמידים. המבצע העיקרי של הצגה זו היה מאיר יוסף: הוא המתכנן, והוא המביים. במו ידיו היה מכין את התפאורות, מתאים לחנים ונעימות לשירים המופיעים במחזה. נוסף לזה היה מלמד דף גמרא למבוגרים שבתלמידים. שעור זה היה מתקיים כרגיל בשעה האחרונה משעות לימודי היום, לאחר שהצעירים הלכו לבתיהם ושקט שרר בין כתלי הבית. התעמקנו בדף הגמרא ונהנינו מהפלפולים והביאורים. המורה מאיר יוסף התיחס אלינו כאל שווים. זמן ממושך ניהלנו בהנחייתו שיחות חבריות ולבביות אשר עניינו את כולנו. בגמר שיחותינו היה רגיל לומר: נו, „הודזי", — (דיינו) ללמדך, שהשיחה החופשית נסתיימה.

מר היה גורלו של תלמיד סורר וממרה את פיו, או של זה, שלא הכין את שעוריו. קללות וגידופים היו מנת חלקו. מעשה בתלמיד כיתתנו יוסף הרכבי, מצטיין ודייקן, עבר על איזה לאו, לדעת המורה שווארץ. כיון, שרגזן היה מטבעו תפס קלמר וסטר לו על פניו. מעוצם המכה, ואולי מרגישות החניכיים, היה הכרח לעקור לו שן. המורה שווארץ שנבהל ולא ידע איך להפיג את המתיחות, טען לעומת תלמידו: „מה אתה מרעיש עולמות, ס"ה נשרה לך רק שן אחת בלבד"...

חייו של המורה שווארץ נסתיימו בקבר האחים. בימי כיבוש הגרמנים גר בעיירה סוורז'נה הסמוכה והיה חבר במועצת היהודים (יודענראט) המקומית. בעת השחיטה הראשונה היה בין המועמדים להישאר בחיים. אך הוא, מרצונו בחר ללכת לקבר אחים יחד עם משפחתו וכל בני עירו.

תמר אמרנט (רבינוביץ) / בית־הספר

רואה אני לפני עיני את בנין בית־הספר „תרבות". זה היה בנין מרובע, שהיו בו ארבעה חדרים. בחדר אחד היתה הספריה, ששימשה את תלמידי בית־הספר, וממול היו 2 חדרים, שהבדיל ביניהם קיר־נע. בשעת חגיגה אפשר היה להזיז את הקיר הנע לשני צדדים ואז נתגלה חדר גדול, ששימש גם להצגות בית־הספר.

בחדרים היתה צפיפות רבה. הריהוט היה: ספסלים ארוכים ושולחנות ארוכים. כשרצה ילד אחד לצאת — היתה

בית־הספר „תרבות"
במרכז התמונה, המורים: אלתר יוסלביץ, הגב' דנציג, לאה טילמאן, מאיר יוסף שווארץ

צריכה כל השורה לקום, או שהילד היה זוחל מתחת לספסל, ופתאום „צמח" ראשו על יד הדלת.

זכורני, בארבעת החדרים האלה לימדוני המורים ז"ל: ר' אלתר יוסיליביץ, מנהל בית הספר — עברית ודקדוק, המורה ר' מאיר־יוסף שוורץ — תורה, נ"ך, והמורה לאה טילמן לימדה חשבון. חדר־מורים לא היה, ובהפסקה היו המורים מצטופפים ביחד עם התלמידים, ובעמידה מסדרים עניניהם הרבים. אך בבית הצפוף הזה שררה חמימות מאין כמוה.

האם היו מורים אלה גומרי סמינריונים? חושבני שלא! אבל, כנראה שמבטן ולידה היו מורים. פניתם הקפדנית, אבל החמה של המורים אפפה אותנו — התלמידים, כשריון מגן, שהמריץ אותנו ללמוד, לחזור ולשנן, בכדי חס וחלילה לא להכשיל את המורה ולא להיכשל. מאַין צברו מורים אלה כוחות? הנני חושבת, שהיתה בהם אהבה רבה למקצוע ואהבה אלינו, ילדים. בלי שיטות מתודיקה ופדגוגיקה ידעו להשתלט עלינו ולשלוט בנשמותינו.

שררה בינינו אחווה למופת. אינני זוכרת „הרבצות" בבית הספר. הנני עדה כעת, בתור מורה, שילדינו בורכו בתוקפנות יתרה, ואין ילד יכול לסלוח לשני נגיעה קלה, — ואז? האם השפיעו „הגויים" מסביבנו, שידענו תמיד לשמור על השקט, „הנימוס" והאדיבות?! האם בתי־האב היו אחרים? מה מקור ההתאפקות הזאת? גם משחקינו היו יותר שקטים, יותר מאופקים. מאחורי בית־הספר, ששכן בין שני בתי־כנסת, השתרע מגרש רחב־ידים, ובו מצאנו את סיפוקנו — המשחק. עוד אזכורה את שיעוריו של המורה יוסילביץ — לא נמצאה נפש יותר אצילה ועדינה ממנו. עם כל מראהו החמור, הרי צחוקו הלבבי ועיניו החמות עוררו בלבי תמיד תשוקה לדעת הכל ולהתבלט בידיעותי. לא נחוץ היה שום דירבון ללימודים. הספיקה הערה שקטה של המורה. וזכורני פרקים שלמים מספר ירמיהו, שלמדני המורה שורץ ז"ל. הניגון שלו המתוק עודנו מתנגן בעצמותי.

„מה אתה רואה ירמיהו?" „מקל שקד אני רואה"... והניגון היה חושף לפני את ירמיהו באדרת רחבה, בעל זקן ארוך, ועצב בעיניו העמוקות התהומיות. והמורה הזה, שבגלל מצב רוחו הזעפני, לא היה אהוב ביותר על הילדים, ידע לפתח את נשמות הילדים לקראת פרק מתנ"ך.

חלפו כמה עשרות שנים, ועודני זוכרת פרקים אלה בעל־פה, כאילו לימדני רק אתמול.

ומהבית הצפוף הזה יצאה תרבות, יצא נימוס, יצאה תורה.

מרדכי מכטיי / בית המדרש החדש

כמו מבעד לערפל אני רואה אחד משרידי מוסדות קהלת סטויבץ הקדמונים — את ה„הקדש", שהיה כמו כל בתי סטויבץ, בנין עץ ישן מאד ויד הזמן עשתה בו שמות.

הבנין נמצא על יד בית הקברות הישן מזרחה, מקום שם היו מרוכזים כל מוסדות הקהילה: בית הכנסת הקר (די קאלטע שול) משום שלא היה בו תנורים לחממו. בבית הכנסת הקר היה ארון קודש ממש יחיד במינו, מעשה ידי אמן, חרש עץ, שהרהיב את עין רואהו ביופיו ובפיתוחיו. זכורני, שכשבאו צבעים ממינסק לצבוע את בית המדרש החדש וכאשר ראו את ארון הקודש התפעלו ממנו כל כך עד שאחד מהם הביא גבאי מבית הכנסת שבמינסק והלה הוקסם מיופיו והעריך אותו בעשרת אלפים רובל.

בקרבת מקום לבית העלמין דרומית נמצא בית המרחץ, בנין אבן ובו מקוה ועל הטובלים היה לרדת 20 מדרגות לערך. מזרחית לבית המרחץ נמצא בית השחיטה, שעם הריסת ההקדש שימש חלקו כתחליף לו. על ידו היו האיטליזים ועד שלא נבנה בית מטבחיים נערכה השחיטה באיטליזים. אחרי האיטליזים נמצא בית התפילה המשותף לחסידי ליובאוויץ (אנשי חב"ד) ולחסידי קוידאנוב, מאחר שבית התפילה של חב"ד ברחוב פארומנה מול בית העלמין נשרף.

השם „הקדש" העיד, שהבנין נוסד כעין בית חולים בזעיר אנפין, היות והשם הקדש היה מקובל בתור כינוי לבתי מחסה ולבתי חולים יהודיים. בית החולים של הקהילה היהודית במינסק נקרא גם כן בשם הקדש. בזמני שימש כבר רק כבית מנוחה ולינה לקבצנים בדרך נדודיהם, בהגיעם לסטויבץ התעכבו בו זמן מה. בבנין היו 2 חדרים ומסדרון. כמדומני, שהשתייך לחברה קדישא, אולם אינני זוכר מי טיפל בו. עלוב היה הבנין במהותו ובנקיונו. השמשות שבורות ומנופצות ובחורף סתמו את הפרצות בבלויי סחבות. גם הגג לא היה כתיקונו. איש לא דאג לשיפוץ הריסותיו ושאפו לזה שיצא הבנין מכלל שימוש, כדי להיפטר מהאורחים הלא קרואים והבלתי רצויים.

בשנת 1895 הרסו את ה„הקדש" ונגשו לבנות בית מדרש, שנקרא בשם „החדש" להבדילו מבית המדרש הגדול או הישן. כשהתחילו לחפור את היסוד נתקלו בעצם של רגל. כיוון, שזה היה בקרבת מקום לבית העלמין נתעורר חשד אם זה איננו חלק מבית הקברות ומחשש לטומאה לא יוכלו כוהנים להתפלל בו. צריך היה לפנות לרופא, שיקבע אם זאת עצם אדם או בהמה וכשפנו לרב ר' שלמה מרדכי ברודני פסק הלה, שזו של רגל בהמה.

במקום לסייד את בית המדרש כמקובל החליטו לצבוע אותו בצבע שמן. יותר מזה, לא סמכו על צבעי סטויבץ והביאו צבעים ממינסק. הללו צבעו וציירו את הקירות וגם התקרה היתה מלאה ציורים כמו של ארבעת המינים ועוד. אולי רצו גם לחקות בצבע את החריטות והפיתוחים של ארון הקודש שבבית הכנסת הקר. ועוד דבר חדש הכניסו אז בבנין: תנורי החימום לא היו משני הצדדים על יד הדלת, אלא חפרו בור באמצע הבנין ושם הקימו תנור גדול בצורת מרובע שיעלה לערך כמטר מעל הרצפה וישמש במה. את התנור הזה היו מסיקים פעמיים בשבוע והבית היה מתמלא חום נעים. רושם נחמד עשה הבנין החדש, אבל לא לאורך ימים. בשנת 1902

בית המדרש החדש

פרצה דליקה בסביבה ההיא ואז עלו באש בית הכנסת הקר על כל הדרו, גם בית המדרש החדש, השטיבל של החסידים והאיטליזים.

פתגם עממי אומר, שאחרי דליקה מתעשרים. נתאמת הפתגם במלואו לגבי בית המדרש החדש. בית עץ נשרף ובית לבנים הוקם. הבנין החדש היה יותר גדול מוקדמו. נבנה מלבנים וגגו פח. גם הקישוט הפנימי נעשה בידי אמנים ממינסק. גבאי בית המדרש הגדול קנאו בבנין החדש וגם הם נגשו לשפץ את בית המדרש הגדול. צבעו אותו בצבע שמן, הרחיקו את התנורים שעל יד הכניסה והוקם תנור באמצע הבנין ומעליו הבמה.

עינא בישא פגעה גם בבית המדרש החדש. הבנין הראשון נשרף כעבור 5 — 6 שנים אחרי הקמתו והשני הפסיק להתקיים עוד לפני השואה, ובבוא הסובייטים, בסוף 1939, נהפך לאולם קולנוע.

צבי סטולוביצקי / בתי אולפנא דתיים

המדובר הוא במוסדות חינוך בעלי צביון דתי מובהק, שנוסדו והתקיימו בעירנו בין שתי מלחמות העולם. ובימי כהונתו של הרב ר׳ יהושע דב ליברמן, כרבה של סטויבץ, טיפל באהבה במוסדות אלה ובטיפוחם ראה את עיקר תפקידו.

תלמוד תורה-„חורב"

בית ספר זה נפתח מחדש בשנות העשרים במתכונת של ארבע כיתות בלבד. אולם עלה בידי מיסדו הרב ר׳ יהושע למשוך ולהכניס לתלמוד־תורה כוחות הוראה מעולים, בראש וראשונה את ר׳ יהודה קפושצ׳בסקי, יליד לובץ ותושב דרבנה, אשר עם בואו שיגשג בית הספר הגדול. הוא לימד תנ"ך, עברית וגמרא. לימוד התנ"ך היה מלווה בניגון שובה לב, כשעיני המורה עצומות מהתרגשות והתלמידים קוראים את הפסוקים. בשיעורי הגמרא רגיל היה להדגיש את ההבדל בינם ללימוד תנ"ך, בה בשעה שאפשר להמשיך לפעמים בלימוד פרק תנ"ך אפילו בהאזנה לקויה לפסוקים הקודמים, מה שאין כן בלימוד גמרא, דרושה האזנה רצופה ומוחלטת, אחרת ינותק הקשר הפנימי של הסוגיה. חומש, קרוא וכתוב לימד ר׳ אלתר קוזניצוב. חשבון, לשון והיסטוריה פולנית לימדה טאניה וולפסון.

בית הספר אושר רשמית ע"י השלטונות הפולניים וכן זכה להכרה מצד מועצת העיריה (מאגיסטראט), אשר הקציבה תמיכה שנתית שהספיקה לתשלום משכורת המורה לשפה הפולנית. כמנהל רשמי כלפי השלטונות שימש הרב ר׳ שלמה חארי.

שנים אחדות לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, הגיע בית הספר לשלבי התפתחות כאלה, שחייבו הרחבה ניכרת. בנין ביה"ס הקטן, שעל ה„שולהויף", הורחב והוקמה עליו קומה נוספת לקליטת 150 תלמידיו (בנים). יש לציין, שזה נתאפשר הודות למסירותם ולתרומותיהם של בני סטויבץ עצמה ללא עזרה מהחוץ, כשהרוח החיה במפעל הוא ר׳ יוסף מיסקוב. בחנוכת הבית השתתפו שני הרבנים, הרב ר׳ יהושע ליברמן והרב ר׳ יואל סורוצ׳קין. חלק ניכר ממסיימי בית הספר המשיכו את לימודיהם בישיבה הקטנה שנוסדה בסטויבץ וגם בישיבות אחרות.

„בית יעקב"

בי"ס זה נועד לחינוך הבנות. שנים רבות הורגש חסרונו, עד שבשנת תרצ"ד הובאה המורה המוכשרת, אסתר ברמן מגרודנה (משמשת כיום בהוראה ברחובות) ונוסד בית הספר. כאכסניה לבית הספר שימש הבנין, שהוקם לתפארת בשכונת היורזדיקה על מגרשו של ר׳ נחום ר׳ אליה׳ס, איש התורה

והמסתורין, שחי בסטויבץ עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. גם תולדות הקמתו של הבנין הזה בן הקומותיים היה רצוף מסירות נפש והתנדבות. הבניה נמשכה שנים אחדות, ובעול נשאו בני העיר, מקורביו וידידיו של הרב ר' יהושע.

המורה ברמן (קופלביץ) שהתה בסטויבץ שנתיים ותוך תקופה זו הצליחה לעשות נפשות לרעיון חינוך הבנות ברוח המסורה. מלבד לימודי קודש, העיקריים, לימדו לימודים כלליים וכן שירה, דיקלומים וריקודים. לא עברו חודשים מרובים ובית הספר החל להפגין את הישגיו בנשף גדול, שהתקיים בבנין הקולנוע „נובושטשי" המקומי. באולם מלא צופים, לעיני כל שכבות הציבור, לרבות חוגי האינטליגנציה, בלטה התקדמות בית הספר בזימרה, במשחק דרמטי ובקטעי בלט. מהצגה זו זכורה לי אפיזודה מעניינת. הרב ר' יהושע לא מנע מבני הישיבה לבוא, לחזות וליהנות מפרי העמל הרב שהושקע בבית הספר. רק על בן טיפוחיו, הרב ר' דוד שמואלוביץ, עודו צעיר אז, אסר לבקר בהצגה זו.

המורה ברמן אירגנה חוג שנקרא בשמו „בתיה", שהיה מורכב מבנות יהודיות, תלמידות בית הספר העממי הפולני. הן היו מתאספות בשעות אחה"צ ובערב והמורה הדריכה אותן והקנתה להן ערכי יהדות. הבנות, הלכו בצוותא עם המורה לתפילה בבית הכנסת בערבי שבתות והיה בזה משום חידוש רב. כשעזבה המורה ברמן את סטויבץ, מילאה את מקומה המורה נחמצ'יק מרוביזביץ. בית הספר התקיים עד פרוץ מלחמת העולם השניה. ועם בוא הסובייטים נסגר בית הספר, בבנינו הוקם קואופרטיב לנגרים, ובבנין התלמוד־תורה הוקם קואופרטיב לחייטים.

הישיבה הקטנה

ראשיתה — בשנות העשרים המוקדמות והיא נוסדה ג"כ ע"י הרב ר' יהושע, אשר היה מגיד בה „שיעור". גם אחיו הרב ר' מאיר ליברמן שליט"א (כיום בארה"ב) הגיד בה „שיעור". כראש ישיבה ומשגיח רוחני הצטיין הרב ר' שמחה פלוטקין זצ"ל, שהיה מלהיב את התלמידים בשיעוריו ובשיחות המוסר שלו. שנים רבות, לאחר שיצא את סטויבץ לכהן כראש ישיבת רמייליס הידועה בוילנא, היו תלמידיו לשעבר מעלים את שמו בחיבה והערצה. בתקופתו שיגשגה הישיבה ורבו תלמידיה, שהגיעו גם מהעיירות הסמוכות. אותם תלמידים אוכסנו בבתי בעלי בתים ולמזונם דאג ר' יוסף מיסקוב, שקבע להם „ימים", היינו כל יום מימות השבוע היה בן הישיבה סמוך לשולחן אחד מבעלי הבתים.

קיומה של הישיבה פסק למספר שנים, עד שנפתחה מחדש בשנת תרצ"ד והתקיימה עד פרוץ מלחמת העולם השניה. תחילה למדו בבית המדרש, שבסמטת רחוב פוצ'טובה ואחר כך בבית המדרש שבשכונת היורזדיקה. כמגידי שיעור שימשו בה גדולי תורה הרבנים: ר' יהודה כגנוביץ מהעיירה דרבנה, ר' משה גיטעלעס, ר' יעקב דומניץ ור' דוד שמואלביץ. גם בתקופה זו שיגשגה הישיבה ובאו לכאן תלמידים מהעיירות הסמוכות. היו בישיבה 4 שיעורים (כיתות) ומכאן יצאו התל־מידים להמשיך לימודם בישיבות ברנוביץ, קלצק ואחרות.

חוג „תפארת בחורים"

בשנת תרצ"א הוקם בסטויבץ ארגון בשם „תפארת בחורים". שתעודתו היתה לחזק בקרב הנוער והדור הצעיר את ערכי הדת.

עם היווסד הארגון הצטרפו אליו כל הצעירים חניכי הישיבות לשעבר, שנשארו נאמנים ודבוקים במסורת אבות, כמו כן הצטרפו ל„תפארת בחורים" צעירים בעלי מלאכה, ישרי דרך. הארגון היווה מסגרת נאה לחוג של עשרות צעירים, שקבעו עתים לתורה מדי ערב בפרשת השבוע בלימוד „שולחן ערוך" ודף גמרא. לא פעם נמשכו אליהם צעירים מחוגים אחרים. כמגידי שיעור שימשו הרב ר' יהושע, הרב ר' יהודה כגנוביץ והרב ר' דוד שמואלוביץ.

החוג של „תפארת בחורים" התקיים בסטויבץ עוד לפני מלחמת העולם הראשונה ורק עם פרוץ המלחמה חלה הפסקה בפעילותו. ארגון „תפארת בחורים" קיים מרכז בווילנא וקיבוץ הכשרה בפינסק. אלתר מנקר מסטויבץ יצא להכשרה זו ועשה בה מספר חדשים. לא זכה הלה לקבל רשיון כניסה לארץ ישראל ונשאר בגולה. לסניף של „אגודת ישראל" בסטויבץ היווה חוג „תפארת בחורים" עתודה נאמנה והמשיכו להתקיים זה בצד זה.

בשבועון החרדי „דאס ווארט", שהופיע בווילנא בגליון של ערב שבת, פרשת עקב תרצ"א (355) אנו קוראים (תרגום מיידיש) בין השאר:

כמו בערים אחרות, **נוסד גם בעירנו** ביום ג', פ' מטות ומסעי ע"י המגיד מישרים **דמתא ברנוביץ, הרב זוכוביץ** — **ארגון** נוער חרדי „**תפארת בחורים**". **ההצלחה** עלתה על המשוער והארגון מונה כבר 30 חברים כן ירבו. מדי ערב נערכים שיעורים בלימודי קודש, בהם משתתפים מלבד החברים הרשומים גם הרבה בעלי בתים ואוהדים צעירים.

בשבת חזון נערכה בבית הספר „חורב" עצרת נוער בה נאמו הרב הגאון ר' פרץ סילצקי מישיבת מיר, הסטודנט אהרן חייט וחברים אחרים מ„תפארת בחורים". במועדוננו (בי"ס חורב) מופיע שבועון קיר ובו מאמרים ופיליטונים מוקדשים לרעיון הארגון ולמשימתו.

כל זה גרם בעירנו להפצת רעיון „תפארת בחורים" בקרב חוגים רחבים המתיחסים אליו באהדה רבה. הרבו לעשות לייסוד „תפארת בחורים" הח"ח ראובן טוניק — מזכיר ה„גמי־לות חסד" והסטודנט אהרן חייט.

יעלה זכרם של חברי „תפארת בחורים" ובני הישיבות, שנהרגו על קידוש השם בימי השואה.

חברי תפארת בחורים: הרב ר' דוד שמואלוביץ, יוסף רודיצקי, מרדכי חייקל פרושינובסקי, ראובן טוניק, ליב אהרן גרונס, האחים שלמה וחיים סטולוביצקי, ישראל רודיצקי, יעקב מאיר טוניק, האחים אלתר ומנחם מנקר, חיים עוזר איזגור, דוב רובינשטיין, משה מקלר, פייטל ברנשטיין ואחרים.

בני הישיבות: הרב ר' ישעיהו בורישאנסקי, הרב ר' ירחמיאל ואחיו מנחם ליזרסון, ליב אלטמן, אידל ברנשטיין, אברהם קפושצ'בסקי, משה סטולוביצקי, אברהם ספוז'ניק, העניך רוסאק, האחים ראובן ואיזיק רודיצקי, האחים יעקב ואהרן זילברמן, יעקב מולצדסקי, יחיאל רזניק ואחרים.

דמויות

דברי הקדמה

לדפים אלה שבספר — „מדור הדמויות" ייקרא. מרובות היו הדמויות בשלל גווניהן וריבוי פרצופיהן. אם־כי זו רוגזת לפרקים וזו שלווה ומסבירת־פנים — כל אחת אבן־יקרה היא בפני עצמה וכולן חיים חפצו. חיים אשר בהם יתברך אנוש עלי אדמות.

עתים בלילות, שנתך כי תנדוד והרהורים יגעים צפים ומעלים נשכחות, תעבור לנגד עיניך שורה ארוכה של דמויות — חיות, בשר ודם...

מספר לא מועט של שנים חלפו מאז נחרבו קהילות ישראל בתפוצות. שרידי החרב המעטים במלטו מגיא ההריגה. בית־העלמין הישן עלו בו מזמן עשבי בר. קבר האחים ערום ואיש לא יכיר את מקומו ואולי גם המחרשה חרשה כבר תלמים על אדמתו, ואולי עוד כיום משוטט סביבו בלילות ברנש ומחטט ונובר בתוך האדמה הדשנה, בחפצו למצוא לפחות לסת של יהודי אחד טמון, אשר שן זהב אחת עוד נשארה לה לפליטה.

ועתה, אחרי שעברו שנים והחיים הולכים להם במסלולם, עוד עושים פה ושם למען החיאת זכרונות העבר. עוד כיום יושבים יהודים ועוסקים בכתיבת דפי „יזכור", על חורבן עיירות וקהילות שהושמדו.

ואתה, איש סטויבץ, לכשתפתח את דפי הספר שלפניך, ודאי יתורו עיניך אחרי תיאור ודמיון לזכר אחים בני עירך, שחיו ואינם. געגועים קלים יתקיפוך בחושקך לרענן את זכרונך ולהעלות תאור מחיי בית אבא־אמא, שכן, רע, ידיד, רחוב, שוק, בית־כנסת, בית־ספר, כותל של בית־מפלגה. אל נכון תשתוקק נפשך לחזות בדמות האנשים שעמלו וטרחו דור אחר דור על אדמה זו.

א. מ.

ד"ר ישראל מאכטיי / מראה כהן

(יד לזכר סבי ר' אליהו בר' יוסף שו"ב זצ"ל)
(ב' תשרי תר"ט — י"א אלול תרצ"ח)

„...כדמות הקשת בתוך הענן;
כורד הנתון בתוך גנת חמד;
כטוהר הנתון בצניף הטהור;
כיושב בסתר לחלות פני מלך...
...מראה כהן"...

מאז־ומתמיד התייחסו בכובד־ראש ורצינות לימי אלול בעיירתנו: הימים הנוראים ממשמשים ובאים, קול השופר נשמע. ובבקרים היינו קמים (כן, לעתים אף הילדים) לתפילת „סליחות". הוד ומסתורין אפפו תפילות אלה, שנאמרו בטרם־שחר. סבי מקדים היה לקום, אבל אני, שהייתי כרוך אחריו, השתדלתי לא לפגר אחריו ולהשתתף בתפילה. עוד בהיותי ילד שימש סבי כבעל־תקיעה בבית־הכנסת החדש ובמשך חודש אלול מתאמן היה בשופרות שונים ומשתדל להוציא מהם קולות ברורים ויפים.

סבי, ר' אליהו, נולד בשני דראש־השנה שנת תר"ט (1848) בסטויבץ, בה גדל, פעל, ובה נפטר בשיבה טובה בגיל 90. במאמרו הנלבב בשנתון „דבר" תשי"ב כותב זלמן שזר, כי היה סבי לא־רק שוחט ובודק ומוהל ראשי, אלא גם בעל־קריאה, בעל־תקיעה ובעל־תפילה. שדכן לזוגות בעלי־מזל, ושדכן לרבנות, מסתת אבני־מצבות והרב־מטעם של העיירה. בחלק מ„מקצועות" אלה כמעט ולא ראיתיו עוסק בהם; כך בזמני לא סיתת יותר מצבות, לא שימש יותר כבעל־תפילה (חוץ מימי ה„יארצייט"), ולעתים רחוקות שימש כבעל־קריאה. הרי ביתר הדברים שימש עד יום מותו, בעיקר בשחיטה ובמצות־מילה, כשהאחרונה לא שימשה לו מקור לפרנסה.

ראש־השנה חג כפול היה לנו: יום הרת עולם ויום הולדת הסב. בחזרנו בליל החג מבית־הכנסת חיכו כבר על השולחן האבטיח האדום (מטעם נדיר אצלנו), הדבש והחלות לקידוש, וברכת „שנה טובה ומתוקה" — משמעות כפולה היתה לה: איחולי שנה טובה ואיחולים וברכות ליום הולדתו של ראש־המשפחה.

בימים ההם, בהם שימש סבי גם כבעל־תקיעה, היה לנו ראש־השנה לא רק יום הרת־עולם, אלא גם יום־תרועה. בגאווה היינו מסתכלים בו עולה על הבימה, מתעטף בטליתו לקראת

ר' אליהו שו"ב ז"ל

„למנצח" ובפחד־מה ועצירת־נשימה מצפים לבאות: היצליח? האם לא יתעקש השופר? היצאו הצלילים יפים ונקיים? והאם ה„תקיעה־גדולה" באמת גדולה תהיה? התגיע היא למרומי־שחקים להדום רגליו של בורא־עולם? ובעמדו כך על הבימה הפך איש נמוך־קומה זה משכמו ומעלה גבוה מכל עם. כמליץ יושר לפני בוראו, ככוהן־גדול על משמרתו, „כדמות הקשת בתוך הענן" היה מראהו. „תקיעה", „שברים־תרועה", „תקיעה" זועקים לאל עליון ומפלחים לבבות ונשמות. ולפתע — הנמיך הקול! לרגע תקף הפחד את לבנו — הוא נכשל! אבל לא, היתה זו השהיה קטנה, מובנת בגילו, ועד מהרה שוב בקעו הצלילים המרטיטים, ואבן נגולה מעל לבנו.

ערב יום כיפור דאז לא דמה ליום זה כעת; לגבי היה זה היום הנורא ביותר, אפילו מיום־הכיפור עצמו. מהצהרים הרגשת ברחוב, כי אכן בא יום הדין: ברחוב — תרתי־משמע: ביהודי ובנוצרי כאחד. התרת־נדרים בבוקר, הכפרות עם המלים המיסתוריות „יושבי חושך וצלמות", מלים, שלא הבנו כדבעי, אבל ריח של מוות נדף מהן. תפילת מנחה על היוצא־דופן שבה: תפילת „על־חטא" בתוך „שמונה־עשרה" של חול. בחלק האחורי של בית־הכנסת, ליד שולחנות ארוכים, ישבו שליחי־מצוה עם הקערות למען: „הכנסת־כלה" „גמילות־חסד" ועוד כשגם אני עוזר ב„תעמולה" למען התרומות. מדי פעם נכנסים מתפללים חדשים, אלה שאיחרו לתפילת־מנחה בציבור, דבר שלא מנע מהם להתחיל ולהתפלל „שמונה־עשרה" בקול, על־מנת להקימנו מדי פעם ל„קדושה".

נגמרה הסעודה המפסקת. הנרות דולקים; שותים כוס תה אחרונה ואנו, הילדים, מתקרבים לסבא לבוש ה„קיטל" לברכה המסורתית. לאט יורד הערב, דומיה משתררת ברחובות ורק צעדינו נשמעים ברחובות, ואפילו אלה אינם נשמעים, באשר רובנו נעולים ערדליים ונעלי גומי. הכול פונים לבית הכנסת, ומשמעות עמוקה מקבל ברגע זה הפסוק החרוט מעל למשקוף השער הראשי לבית התפילה החדש: „כי ביתי בית־תפילה יקרא לכל עמים". „תפילה זכה" ואחריה סבי עם נכבדי העדה מקיפים את החזן בזמן אמירת „כל נדרי", כשספרי־תורה בזרועותיהם. הוד־קדומים אופפת אותו בעמדו כך כ„טוהר הנתון בצניף טהור".

פטור היה סבא מלתקוע יתד לסוכה בצאת היום הקדוש, באשר מאז שזוכרני, סוכה קבועה היתה לנו, אבל התקנת המוט לפתיחת הגג וסידור הסכך — זאת היתה עבודתו, ובשמחה עזרנו לו בכך.

הוד והדר היו מנת חלקו ביום חג ומועד, ענווה וצניעות היו לבושו ביום של חול. נחבא אל הכלים, שקט, מתון, אוהב בריות ומוחל למתנגדיו המעטים, איש אפור, שלא היה נראה — ובכל־זאת ראוהו, לא היה נשמע ובכל־זאת שמעוהו. את מזגו מאפיינת השאלה, אותה היפנה אליו, דומני, אידל טוניק, מזקני העיר: „ר' אלי, האם כעסת מימיך?". בהיותי קטן האמנתי, כי אכן סבי הוא אחד מל"ו הצדיקים וכי לנצח יחיה.

ידידי נפש שלו אינני זוכר, פשוט, הוא היה הזקן מכולם (היחידי, שהיה זקן ממנו ובו אני נזכר היה יונה רובין, שנפטר עוד בהתחלת שנות השלושים בגיל, כפי שאמרו, של 105 או יותר). אחד המעטים, בו היה קשור ואותו זוכר אני, היה הרב של בית הכנסת החדש, ר' משה ניפלד. לדעתי, מאז מותו של ר' משה באמצע שנות השלושים, החלה שקיעתו האיטית של סבי.

כמוהל בעל יד זריזה ובטוחה שימש עד רגעיו האחרונים, מקצוע, שלא שימש לו לשם פרנסה אלא לשם קיום מצוָה בלבד. אגב, אינני זוכר, כי השתמש אי פעם בערמה בעניין כל־שהוא, הרי על מעשה „ערמה" אחד נהג לספר: היה הדבר בערך בשנת 1906. בנו, הרי הוא דודי אהרן, למד בינתיים את מלאכת המילה וסבי רצה להכניסו „לעבודה". ברור, כי לא מן הקלים הוא להכניס מוהל חדש לעיירה ובעל־הברית הראשון (אגב, לא הכיר גם את סבי) מיאן בכל תוקף להרשות „ללמוד" על בנו. ציווה לכן סבא לא לגלות לבעל־הברית מיהו המתלמד כביכול ומיהו המוהל; וכך היה: דודי מל את הרך, בהשגחת סבי, לשביעת רצון כל הצדדים.

זקן היה וזיקנתו קסמה לנו. אהבנו לשמוע מפיו סיפורים על ימים עברו. וסיפורים מבדחים שונים היו בפיו, ולרוב רציניים ומסתוריים, כגון הסיפור על אותו זקן, ששמע לפתע קול, הקורא לו לבית־הכנסת; בהגיעו לשם, נקרא ע"י קול ללא גוף לעלות לתורה, הוא עלה, בירך וירד וכעבור זמן קצר הוא נפטר; או למשל הסיפור שהביא לביטול מיטת־המתים הקבועה, שנמצאה בבית־הכנסת הקר: והמעשה שהיה כך היה: משה אגינסקי (סבו של בבה באסקין), בלכתו עם דמדומי השחר להתפלל, ראה לפתע דמות לבנה, הקופצת מה„מיטה"; לא הועיל ההסבר, כי היתה זאת עז לבנה, שמצאה לה מנוחת־לילה ב„מיטה" — האיש נבהל וחלה וכעבור זמן קצר נפטר. ומאז נהגו לעשות לכל נפטר „מיטה" משלו, ורק דומני עם מותו של אבי־כבאי סטויבץ, ר' שמואל טוניק, שוב הונהגה „מיטה" קבועה.

ככוכבי־פז היבהבו נרות חנוכה שם, בבית הישן. אגב, תחילת החורף היתה מלווה בטקס מיוחד: הכנסת החלונות הכפולים, מילוי שכבת הבידוד בין שני החלונות עם כוסות לספיגת הלחות השוקעת, בידוד החלון הפנימי, הדבקתו בנייר שהורטב בחלב. למרות המקום הרב שתפסו שני החלונות, נשאר עוד על אדן החלון מקום בשביל החנוכיה, לרוב חנוכית־פח פשוטה, כשהעיקר הוא כמובן בנרות, בסביבון, בדמי־

חנוכה, וכמובן בלביבות, המרוחות בשומן אווזים, אותם פיטמו במיוחד לקראת החורף. כשסבא היה מברך על הנרות ועל הנסים ו„שהחיינו" (ויכולת להוסיף מתפילת שמונה־עשרה גם: על הפורקן ועל הישועות ועל הנחמות) ולהבות הנרות השובבים קרצו לנו והפכו לזיקוקין די־נור בזעיר־אנפין. יום גורר יום, ונרות באים אחרי נרות: אחד, שנים, חמישה, שבעה, שמונה... ודעכו הנרות האחרונים ולפתע משהו נראה היה חסר בחלון הכפול, ואפלת הלילה החורפי נראתה עמוקה יותר, מבשרת רעות... אמנם, פעמוני הכנסיה צילצלו בשמחה לקראת תחילת השנה האזרחית החדשה; בצהלה ובשמחה החליקו המגררות לקול צילצול פעמוני הסוסים: הולכים „לפגוש" את „השנה החדשה". לא רק הנוצרים, אלא גם לא מעטים מהיהודים חגגו מאורע זה: תקופת הנשפים והקרניבל.

לא היה זה כבר עולמו של סבא. כבו נרות חנוכה, חודש טבת בא לעולם. קרב ובא צום העשירי בטבת, זכר להתחלת החורבן הראשון והשני.

ימי שבט ואדר — מצוות מיוחדות בצידם: הכנת היינות לפסח (בזה עסק בעיקר דודי אהרן) ואפיית המצות. כמה שמחנו לשהות במאפיה ולראות איך נוצרת המצה, מתחילתה ועד סופה. המצות הארוזות בארגז שוכנו על תנור האפיה, על מנת שלא תרטבנה. פרק מיוחד בהלכות מצות היתה הכנת קמח־מצות ופתיתים בעזרת מכתש־עץ גדול, עבודה מפרכת, שעברה בינתיים מן העולם.

די קהלה-פארוואלטונג אין סטאלפצי

מאכט באקאנט דער יידישער באפעלקערונג

אז היינט דעם 7-טן (י״א אלול) איז נפטר געווארן

דער חשובסטער און פארדינסטפולער

מאן פון דער ארטיקער באפעלקערונג

ר׳ אליהו ז.צ.ל.

שו״ב בסטולפצי

אין עלטער פון 90 יאר.

די לויה קומט פאר היינט 3 אזייגער בייטאג. מ׳בעט קומען אפגעבן דעם לעצטן כבוד דעם נפטר.

די קהלה פארוואלטונג
אין סטאלפצי.

ר׳ אלי׳ ובנו ר׳ אהרן מכטיי

וכך הגענו ליום הגדול: ערב חג הפסח. הייתי ביום זה בעל זכויות מיוחדות: בתור בכור היה סבא מסיים איתי בבוקר מסכת מסויימת; אחרי זה היינו הולכים לבית המרחץ העירוני לשם הגעלת הכלים ושריפת כף העץ הגדולה ובה החמץ — פירורי לחם שנאספו בערב לפני־כן.

מכל החגים היה ליל הסדר היפה, האהוב והחגיגי מכולם. סבא היה הופך למלך בישבו לבוש ב„קיטל" בראש השולחן, כשלשמאלו הגברים, בניו ונכדיו ומימינו הנשים. ההגדה לא היתה הגדה־סתם: לכל אחד מאיתנו מותר היה להפסיק את קריאתה באמצע על מנת להקשות קושיה, לספר חידוד או דרש ואין נפקא־מינה אם היו חוזרים כמעט מדי שנה על אותם הדברים: חיכינו להם תמיד וחדשים הם נראו לנו, כמו הכלים החדשים, בגדי החג החדשים וחג האביב המתחדש.

לקדש נהגנו כולנו — כל הגברים, ואפילו אנו, הילדים. קדשנו על היין מאז הגענו למצוות; לעומת זאת, לא היינו להוטים (על־כל פנים אני) אחרי „גניבת" האפיקומן: בדמה היה לי, כי הדבר מוריד מהחגיגיות. את ההגדה אמרנו כולנו בקול אחד, כשמנגינות עליזות מלוות את הקרוא כגון: „ויהי בחצות הלילה" ודומיהם. וכאן עלי לגלות סוד, אותו פחדתי לספר: ה„סוד" שייך ל„חד־גדיא": כשהיינו מגיעים למילים: „ואתא מלאך־המות ושחט לשוחט", הייתי בהסתר מסתכל בפני סבי, על־מנת לראות את תגובתו והייתי משתדל לעבור מהר על קטע זה — פשוט, פחדתי.

חזקה מיוחדת היתה לסבי בבית הכנסת החדש: הוא היה סופר את העומר וכל הקהל עונה אחריו. היה זה דומני המקרה היחידי בו התבלט מרצונו הטוב בבית הכנסת. בדרך־כלל לא היה שני לו בצניעות. כך למשל מקובל היה, כי במקרה ואין הרב בבית הכנסת, היה החזן מחכה בחזרת־הש״ץ, עד אשר סבי היה גומר את תפילת השמונה־עשרה שלו, בה היה מאריך עד־מאוד. בימי חול, על־מנת למנוע ציפיה מיותרת מהקהל היה סבי פורש לו לתפילת שמונה־עשרה לירכתי האולם, מאחורי הבימה וכך פוטר את הש״ץ מלחכות לו.

ספירת העומר בשנת תרצ"ח היתה גם ספירת חייו של סבי. בתקופה זו נפטר ליב ברוכנסקי, השני לפי גילו לסבי וצעיר ממנו בשנתיים. דבר זה פגע בו עד עומק נשמתו. במקום אימרתו הלגלגנית־אופטימיסטית: „די מענטשן זענען א חברה שטארבערס, אבער איך געהער ניט צו זיי" (האנשים מהווים חבורה שאחת דתה למות, אבל אני אינני שייך לחבורה זו), הוא אמר הפעם: „יעצט זע איך, אז עס איז ניטא קיין אייבי־קייט" (רואה אני כעת, כי אין נצחיות), כאילו חזה בזה את סופו הקרב.

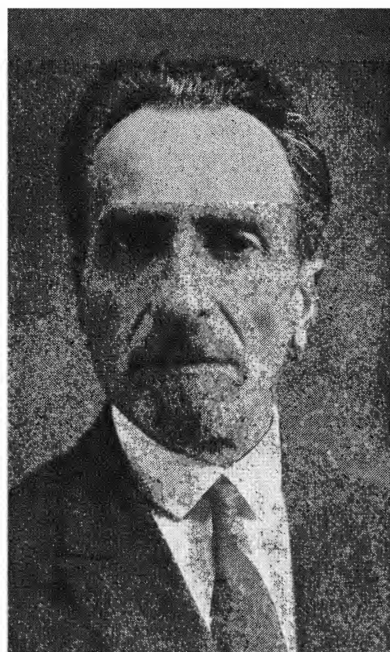
מרגע זה הלך מצבו ורע. מחלת הסרטן החלה לכרסם בו; למרות זאת הוא לא הפסיק את מהלך חייו הרגיל ואת עבודתו בבית, בשחיטה ובמילה. בעבדו בחצר בתיקון הגדר, הוא נקרא לברית־מילה. ללא שהיה הלך לשם ומל את התינוק. בו־ברגע שגמר עבודת־מצוה זו, הוא חש ברע, הובא הביתה וכעבור שלושה ימים, ביום י"א אלול תרצ"ח הוא החזיר את נשמתו הטהורה לבוראו, כשבועיים לפני יום־הולדתו ה־90.

הלוויתו היתה הגדולה בלוויות, שאותן אני זוכר וקברו נכרה על־יד קבר ידידו הרב משה ניפלד.

מנחם הלוי / אלתר המורה

(דברים בפתיחת הספריה על שמו, ביום 17 לספטמבר 1953)

בדחילו ורחימו אני מעלה את דמותו של חותני ז"ל — הישר באדם, שעלה מתוך העם בכוחות עצמו, ובשבתו בתוך עמו התעלה והעלה עמו את כל מי שבא במגע אתו. „המורה" — זה היה, ונשאר כינויו. על שכמו עמס את

אלתר יוסלביץ

כל דאגת ארץ־ישראל בעיירתו. בעמל־נמלים, האוגרות גרגר אל גרגר, אגר וחינך תלמיד אל תלמיד עד הופכו מרבית העיירה, שהיתה עד בואו אליה רחוקה מעברית ומציונות, למחנה עברי גדול. מצינו בתוספתא: „גדול מרבן — שמו". ואילו משנקבו „המורה" — גם שמו היה מיותר.

הרינו בטכס צנוע של פתיחת ספריה על שמו. ראיתיו לא פעם כשהוא מחלק ספרים לקוראים — הספריה העברית היחידה, שהתקיימה בבית־ספרו ושקמה בעיקר בחסכונותיו המעטים (קרי: חובותיו הרבים...) — לא פעם ראיתיו כשהוא מייעץ לקורא מה לקחת, ואם זה היה תלמידו לשעבר — הריהו „בוחנו", בארשת־פנים מסבירות מעל לרגיל, על „עולם ומלואו". ודאי, ברוב התעסקויותיו הציבוריות בעיירה יכול היה למסור תפקיד הספרן לאחר, אלא שלעתים רחוקות עשה זאת. הוא היה צריך להרגיש את דופק העברית, בעיירתו העברית, שבמו ידיו הקימה.

הוא היה ציוני כללי — להבדיל מהמפלגה „ציונים כלליים". אצלו הפך המושג ציוני כללי לאיש, שהוא ציוני בכל ישותו, ציונות ללא שיור, ציונות של „בכל נפשך ובכל מאודך". היתה זו ציונות קונסטרוקטיבית, אוהבת ישראל, על־מפלגתית.

בית משלו לא היה לו, אך מי שראהו עובר על פני בנין העומד בהקמתו יכול היה להבחין ביסוד הקונסטרוקטיבי שבנשמתו — על כל פרט התעכב: שמא הלבנים לא די שרופות, שמא עבודת־הנגרות לא די מושלמת, פתאום הפך מומחה לצבעות, משל, הבית היה שלו עצמו. מדי פעם, בראותי אותו עומד ככה על־יד בנין הנבנה, הרגשתי שהוא בונה את עם ישראל, בונה בדמיונו את ארץ־ישראל.

הרבה מבני העיירה חלקו על דעתו במסכת הציונות. בעיקר מבין המשמאילים. איני יודע כמה מבין אלה, שהשגחה השאירתם בחיים, מקיימים בגופם את מה שהטיפו לו בעיירה. באחת אני בטוח: לו חותני אתנו — אף שלא היה מן הממלמלים רברבן — היה מבין, ומקיים בגופו, שהמדינה אינה יכולה להיבנות בלא שינוי־ערכין, בלי שנעמיד את הפירמידה הכלכלית והחברתית, ירושת הגולה, על בסיסה האיתן. למען ציפור־נפשו, הציונות, היה מוכן „אפילו" להיעשות סוציאליסט — והלכה למעשה...

והוא היה לא רק „דער לערער" — מורה להועיל היה, מורה־הוראה: ביתו היה פתוח לכל מיני אנשים, מכל הסוגים והמעמדות — מן החייט המטליא עד בתו של הגביר. כולם באו לשאול עצה מפיו, באו לתנות לפניו את צרת נפשם. הוא היה מוסד בעיירה.

טכס פתיחת הספריה

אדון הנביאים, בעמדו על הר־העברים, בכה והתחנן להכנס לארץ־ישראל העכו״מית. והמורה אלתר, בעמדו על סף ברית־בין־הבתרים, דחה פעמיים ושלוש את בקשת ילדיו לבוא לארץ־ישראל העברית, כי „על מי אעזוב את העיירה, את בית־הספר״ — כתב.

האיש שעלה בכוחות עצמו, התעלה והעלה את כל אשר באו במגע איתו — לא רצה לעלות, לא יכול היה לעלות. אך עם כל בית־ישראל, עם קדושים באירופה — הוא עלה... בפתק קטן, שהגיע אלינו באורח פלאים בעצם ימי הכיבוש, הוא כותב: „מקומי פה בין אנשי עיירתי. גורלם — גורלי. היו שלום״.

תשמש ספריה צנועה זו — בצד המפעלים הצנועים שתלמידיו, ילדיו ונכדיו הקימו בעצם היותם בארץ ובעבודת־הבנין בנקודות התישבות שונות — וחותמת זו המוטבעת בכל ספר, זכר צנוע לאחד צנוע, מספיחי „בני משה״, בעולם שהיה ואיננו כבר.

משה בר׳ נתן אקון / בזכרון

לדאבוני הגדול עזבתי את עיירתי האהובה סטויבץ בשנת 1897 בהיותי בן 14. אכן בזמן ההוא, היה לי עוד די זמן, שאפנה את תשומת לבי ואזכור לימים רבים את אלה אנשי סטויבץ ז״ל, שרבים משרידי השואה אינם זוכרים אותם.

תמיד חשבתי כי בעלי־מלאכה הם יהודים פשוטים היודעים על פי רוב לקרוא מזמורי תהילים בין מנחה למעריב ותו לא. נוכחתי לדעת כי טעיתי, לדוגמא: ברחוב יורזדיקע גר חייט ושמו מיישקע דער שניידער ז״ל, קראו לו מיישקע דער רב, למד יום־יום לפני מנין אנשים בבית הכנסת הגדול דיני שולחן־ערוך והסבירם בטוב טעם. אהבתי להימצא במסיבתם ולשמוע מפיו דברי דת ודין. מי מאנשי סטויבץ איננו זוכר את ר׳ ידידיה דער שוסטער ז״ל, תמיד קראתיו שלא בפניו בשם רבי יוחנן הסנדלר, הוא למד גמרא ומשניות בצוותא עם עוד שני אנשים ואחד מהם היה אבי ר׳ נתן ז״ל, והשני ר׳ יצחק שמואל אפשטין ז״ל, וכפי שסיפר לי הרב הגאון ר׳ שלמה מרדכי ברודני ז״ל, עשו חיל בלימודם.

על יד בית הורי היתה חנותו של למדן גדול אחד בעל מצוות טובות, שחי חיי צנע ר׳ משה מלמד ואפילו בחנותו ישב יומם ולילה „על התורה ועל העבודה״. בשורה הראשונה בבית הכנסת ישב בראש ר׳ ישראל־איסר אייזנברג ז״ל שעם בניו יוסף וחיים למדנו יחד מסכת נזיקין, ואף כי היה למדן גדול לא עשה מתורתו קרדום לחפור בו והתעסק במכירת בירה (שכר). מדי בוקר אחרי התפילה למד עד השעה אחת עשרה תלמוד. למדנו אצל הדיין בסטויבץ הרב ר׳ יהושע מידביצקי ז״ל שעבר לברנוביץ, ובגיל שבעים עלה לירושלים ושם נפטר בשנת תרצ״ה. בינינו היה תלמיד אחד בשם חיים צורנוגובובסקי ובגיל חמש־עשרה היה כבר בקי בנזיקין. ועוד הנני זוכר יפה את מר זלמן רובשוב נשיא מדינת ישראל שכל עם ישראל מתפאר בו.

ואחרון אחרון חביב, מתאבל אני מרה על מותו של ידידי היקר אלתר יוסיליביץ שהכרתי אותו יפה והלא הוא המורה היקר שעשה נפשות לציונות והרביץ תורה לתינוקות של בית רבן בסטויבץ.

גצל רייסר / נחום ר' אליהס

אישיות מופלאה היה נחום ר' אליהס, „גם במעלליו יתנכר נער" — ובהיותו בר־מצוה כבר ניכרו בו תכונות מופלאות. במשך הזמן נעשה מוזר לרבים, טיפוס של מתבודד ו„פרוש", המתרחק לגמרי מכל „הבלי העולם".

ובאופיו זה נתעלה ר' נחום'קע. ובני סטויבץ ידעו, כי הוא מופלג בתורה וביראה, אך דרכו נסתרה.

חייו ופעליו היו לחידה: התבודד במועדיו, לא סמך גם על שחיטתו של ר' אליהו שו"ב ובעצמו היה שוחט עוף לכבוד השבת.

מגעו ומשאו עם הקהל היה מצומצם ופגישתו אתם היתה רק בהליכתו אל המקוה, לשם טבילה בערבי שבתות.

ממעט היה בשינה, כי הרבה ללמוד תורה בלילות.

שתקן היה מטבעו אולם ע"י שיחותיו המועטות עם גדולי התורה שבעיירתנו, התגלתה בקיאותו המרובה ונחת תמיד לעומקא דדינא.

נוח לבריות היה, ונערץ על כל בני העיר.

בשעת צרה ומצוקה ובימים קשים היו רבים מבני העיר פונים לקבל מפיו עצה וברכה.

ביחוד כשפרצה מלחמת העולם הראשונה השתררה בהלה בקר בני העיר. רבים ייחלו למוצא פיו, כי ראו בו אדם גדול בתורה וירא שמים. ובדבריו מצאו עידוד רב בשעת פורעניות. רבים מהמתגייסים קיבלו את ברכתו.

ר' נחום חי ערירי בחיי דחקות. מגרש היה לו בשכונת היורזדיקה ותרם אותו לצרכי התלמוד תורה.

סח אחד מבני העיר, כי אחרי מלחמת העולם הראשונה מצא אותו בלמדו תורה באחד מבתי הכנסת שבמינסק. מאז לא נודע כלום על גורלו והקורות אותו.

יהא זכרו ברוך!

הרב משה לוין נתניה / ר' ישראל יהודה הלוי קפושצבסקי הי"ד

(יודל דער מלמד מדערעווונא)

והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, והמשכילים יזהירו זה דיין שדן דין לאמתו, ומצדיקי הרבים כסוכבים לעולם ועד אלו מלמדי תינוקות, כגון מאן? אמר רב כגון ר' שמואל בר שילת, דרב אשכחיה לר' שמואל בר שילת דהוה קאי בגינתא, א"ל שבקית להימנותך, אמר ליה הא תריסר שנין דלא חזיא לו והשתא־נמי דעתאי עלויהו.

(מסכת בבא בתרא דף ח' ע"ב)

גדולה ומכרעת היא התעודה של הדיין בחיי העם, בידי השופט מוטל גורל בני אדם בממונם ובגופם, בכבודם ובנפשם, ממנו משפטם יוצא לשבט או לחסד. ובכן מובן מאליו, שכדי למלא תעודה כבירת־אחריות זו באמונה, אישיותו של השופט היא הקובעת את גודל האחריות. ולא בכדי מנו חכמינו כמה מעלות באיש היושב על מדין: חכמה, בינה, יראה, שנאת ממון, אהבת הבריות.

והנה כמה יגיעות צריך האדם ליגע, כדי להגיע לאחת מן המידות, הללו וכל שכן בשביל לקנות את כולן? האיש המושלם כליל המעלות כגון מאי? שאלו חכמינו ואמרו: מצדיקי הרבים אלו מלמדי תינוקות.

התשובה לתמיהתנו נותן לנו רב ע"י המקרה של הגינתא של ר' שמואל בר שילת. הדיין או השופט על אף תפקידו הקשה ורב האחריות אינו נאלץ לוותר על עולמו האישי והרוחני. בן־חורין הוא לעמוד ברשות עצמו בתוך „הגינתא" המיוחדת שלו לשמור על עצמאותו ויחד עם זה למלא את תעודתו הקדושה. חכמינו ז"ל הגדירו אותה יפה ואמרו: כל דיין, שדן דין לאמתו אפילו שעה אחת נעשה בזה לבד שותפו של הקב"ה במעשי בראשית!

לא כן הדבר לגבי מצדיקי הרבים — מלמדי התינוקות. כדי לזרוע על תלמי לבותיהם של הפעוטים את גרעיני ראשית האור, דרושה אהבה עזה בלי מצרים והתמסרות בלי גבול. רק אז יצליח לראות כי הזרע שנזרע הולך ועושה פרי. את הכוח הכביר הזה גילו רק אצל ר' שמואל בר שילת וחבריו, אשר במשך שלוש־עשרה שנה לא חזיא „לגינתא", הסיח דעתו מכל קניניו האישיים, וחדר לתוך עולמם של גדייו. רק מחנך דגול כמותו המשיל הכתוב לכוכבים המאירים לעולם ועד. הכוכב אמנם קטן הוא לעיני הרואה אבל גדול הוא בעולמו שאילולא כן לא היינו זוכים לאף קרן אורה. כמשפט הכוכבים בשמים כך הם הכוכבים בארץ ואלו הם מלמדי תינוקות.

אחד מבני העליה ומיחידי הסגולה בשטח החינוך היה אבי מורי ר' ישראל יהודה הלוי קפושצבסקי ז"ל הי"ד. שעוריו ולקחו בתורה, נ"ך, דקדוק ובשאר המקצועות הצטיינו בבהירות רבה. האור שהדליק בלב תלמידיו הרבים האיר להם את הדרך לכל ימי חייהם.

אבי מורי ז"ל נולד בכפר רצמילא הנמצא בין העיירות ליובץ, סליב ונברדהוק, לאביו ר' יעקב קפושצבסקי ולאמו פייגא, אשר מדורות גרו אבותיהם ואבות אבותיהם בכפר הזה. האכרים כבדום בגלל יושרם ויחסם הטוב אליהם. הוריו התפרנסו מיגיע כפיהם ומשיווק תוצרת הכפר לעיר וגם סיפקו לכפר מצרכים שונים. אעפ"י שהיו „ישובניקים" מבטן ומלידה, שקדו ודאגו לחינוך בניהם שיהיו תלמידי חכמים. מאמציהם עשו פרי הילולים, ומביתו הכפרי של „הישובניק" יצאו שני בנים למרחב לבקש תורה ודעת. אחד מהם הבכור, הרב ר' יוסף הלוי

קפושצבסקי התיישב לאחר מכן עם אשתו הינדה בעיר ליובץ ונתקבל שם כמלמד לגמרא לנערי המקום ויצאו לו מוניטין כמומחה גדול בלימוד מקצוע התלמוד. השני הוא אבי, ר' ישראל יהודה ז"ל. גם בת היתה להם, מרת שרה, שאחרי נישואיה עם בעלה חיים היגרו לארצות הברית.

אבי ז"ל ועוד שני בנים מליובץ נסעו לישיבת מיר המעטירה ללמוד שם תורה מפי הגאון ר' חיים לייב, ריש מתיבתא דמיר. השניים הם האחים יוסילביץ. הבכור היה לאחר מכן רבה של סובאלק, השני הוא אלתר יוסילביץ, מנהל בית ספר תרבות בסטויבץ. בן עשרים ואחת היה בעזבו את ישיבת מיר אחרי שמילא כרסו בגפ"ת ובבואו למינסק מצא את בית היוצר לנשמת המחנך שפיעמה בקרבו.

שקידתו בלימודים במינסק לא ידעה ליאות יומם ולילה הגה בספרים עבריים ולועזיים ולא עברו ימים מועטים ואבי ז"ל ידע רוסית ושפת עבר על בוריין והיה לבעל סגנון וידען מובהק בתנ"ך ובספרות העולמית. בשובו ממינסק נשא לאשה את אמנו ז"ל, הנערה מינה, בתם של ר' איטשע מאיר וריבע נעכע מליובץ.

בהשפעת הסבא, שהיה בעל מאפיה וחנות לקמח פתח גם אבא חנות לקמח ולתבואה, אולם עד מהרה השאיר את בית המסחר בידי אמי בעלת כשרון למסחר, והוא התמסר לעבודתו החלוצית בשדה החינוך. ראשית פעולתו היתה בהנחת יסודות לחינוך הישן בתוספת הישגי הזמן במסגרת „החדר" בעיר ליובץ. אבא הזדרז להקדים את המחנכים והמתקנים החדשים אשר לבם היה לשינוי ערכין, כלומר להוציא את הישן מפני החדש, ולהעמיד את בית־הספר על מקצועות חול בלבד. קם אבי ז"ל, ובעצמו הכניס לימודי חול לתוך החדר שיסד בבחינת יפיפותו של יפת באהלי שם. ובעצמו לימד את כל המקצועות: עברית, רוסית, מטמתיקה, היסטוריה, דקדוק ועוד, ובזה הצליח למלא את החסר במערכת הלימודים של ה„חדר" בימים ההם. התוצאות היו חיוביות והצדיקו את נסיונו. רוב תלמידיו שגמרו את חוק לימודיהם בחדרו לא רק שלא נפגעו בתודעתם הדתית אלא אדרבא, הציצים והפרחים האלה חיסנו וחיזקו את הכרתם ואת תום לבם. חדרו של אבא שימש גם כפרוזדור נהירה לישיבות. הוא היה לא רק נאה דורש, אלא גם נאה מקיים. ושלח את שלושת בניו לישיבת בארנוביץ, ראדין ומיר.

לא יצאו ימים מועטים, ואבי ז"ל נתפרסם כמחנך דגול בעל שאר רוח וידען השולט בכל המקצועות הכלליים.

הרעיון הציוני, שהיכה אז גלים ושרשים בעיירות רוסיה ופולין ושעורר למעשים באירגון והכנה לציון התבלט גם בתנועת החינוך. כשם שקמו שני זרמים שונים בהשקפת העולם הציוני: החילוני והדתי כך נתגלו גם במערכת החינוך בתחום המושב היהודי שני אפיקים מקבילים כשמגמה משותפת לשניהם והוא חינוך הדור לחיי תרבות עבריים אולם במהלכי רוח נפרדים, חילוני ודתי.

אבי ז"ל חש בצו השעה והכיר מיד בנקודה הציונית שבחינוך. בהצנע לכת ובחכמה השכיל להחדיר לתוך החדר שלו אווירת ציון ברוח ישראל סבא וביצר לו עמדה עצמאית במחנה המחנכים.

לצערו הרב קפצה עליו רוגזה של המלחמה העולמית הראשונה ושיבשה את כל תכניותיו ובעטים של הימים הטרופים ההם נאלץ היה לקחת מקל נדודים ויצא ממקומו שנחרב באש של קרבות המלחמה. כשאנשי דערעוונא הציעו לו לבוא אליהם ולעמוד בראש חינוך הדור הצעיר נענה לבקשתם ועבר אליהם. גם במקומו החדש למרות תשישות כוחו מסבלו הרב בזמן המלחמה ראה ברכה רבה בשטח החינוך, בהמשיכו בשיטתו וביסדו בית ספרו בהיקף של בית ספר עממי, שכללו לימודי חול עם לימודי קודש לפי כל הסממנים של בית ספר מודרני. אחרי גמרם את בית הספר, כמעט רוב תלמידיו פנו לישיבות: מי לראדין, מי למיר, מי לגרודנא, ומי לקלצק ולבאראנוביץ, רוב הישיבות היו מלאות בבני דערעוונא, וכשחזרו הביתה לחג נהפך בית הכנסת בדערעוונא לישיבה ממש, מרוב מנין ומרוב בנין של בני הישיבה תלמידי אבא ז"ל.

שמעו כמחנך דגול אשר לבו ער, וכלוחם את מלחמת התורה בשיבה ונחת הגיע לאזני הרב הגאון המפורסם מרן ר' יהושע ליברמן הי"ד, רבה של סטויבץ וכאשר זה יסד תלמוד תורה בעירו הזמין את אבי לעמוד בראש המוסד, והנה רצה הגורל, שבבואו לאותה העיר כדי לעמוד בראש המוסד הדתי שבה, הכיר בראש ביה"ס „תרבות" את חברו וידידו מנעוריו את אלתר יוסילביץ ז"ל וככה הועמדו שניהם בני אותה העיירה ויוצאי „ישיבת מיר" זה מול זה במערכה על צביון החינוך היהודי בעיר.

גם במקומו החדש, כבמקומות הקודמים, כבש את לבם של יודעיו בענוות רוחו, במסירותו לתפקידו וברוב ידיעותיו. שום דבר לא יכול היה להזיזו משלוותו ונועם מידותיו התרומיות.

על משה רבנו מצויין בחומש (במדבר י"ב ז') „שבכל ביתי נאמן הוא". רב פנים הוא האדם, הפושט צורה ולובש צורה, הכל לפי השעה והמקום. לא הרי הופעתו של האדם בציבור, כהרי הופעתו בצל קורות ביתו וחוג משפחתו. משה רבנו, שהתייצב לפני מלכים ובין שעמד בפני אחיו היה אותו האיש „בכל ביתי נאמן הוא". גם אבי ז"ל היה איש תם, תוכו כברו, בר לבב. אף בחיק משפחתו, אינני זוכר פעם שגער במי שהוא מאיתנו ועל אחת כמה וכמה לא הרים יד עלינו.

רבים הם תלמידיו בעולם הרחב, שדלו מתורת רבם והזוכרים את נועם הליכותיו עם הבריות אשר על כולם היה חוט של חסד וענווה משוך עליהם.

גם בימים האפלים כשהתקדרו השמים, ביום המר והנמהר, בו נתקו את פתיל חייו לא פסק ללמד.

אתו יחד נספו ע"י הנאצים ימ"ש אמנו הצדקת מרת מינה, אחותי הנשואה בדערעוונא, מרת שרה דבורה עם בעלה הישר ר' אברהם מאלין וילדיהם, אחותי הבתולה נחמה הי"ד.

אחי הרב החשוב ר' אברהם, אשר קראוהו בישיבת ראדון בשם אברהמל דערעוונער גלה עם הישיבה לרוסיה וזכרו נעדר.

אלה הם בני משפחתנו הנמצאים בחיים ב"ה: אחותי הבכורה חיה, הנשואה למר ברגר דב בניו־יורק, משכיל, בלשן המשמש כמתורגמן לשפות ולספרות, אחותי בתיה בפולין, ואחי הרב יוסף קאפי, שלמד בישיבת מיר וחי בארצות הברית בעיר פראווידנס.

שמואל אפשטיין / יצחק אלטר יוסלביץ ז"ל

הכרתי את המורה אלטר יוסלביץ בסטויבץ בשנת 1921. מאור פניו, דיבורו המתון והלבבי קרבו אותי אליו כאח אל אח. ומאז, בבקורי בסטויבץ הייתי מבקרו בביתו ובבית ספרו „תרבות" שהוא היה מיסדו ומנהלו.

בשנת 1923 הוא בא לברנוביץ' לאספת „פעילים ציוניים", בזמן שהותו של לייב יפה ז"ל בברנוביץ'. ראיתי נגד עיני את קומתו הזקופה, שמעתי את קולו הרגיש כשהוא דיבר על ארץ־ישראל. הוא דיבר בלהט פנימי חדור חזון ותקווה, כשחן מיוחד היה נסוך על פניו.

במרוצת הזמן הייתי מבקר בסטויבץ את קרובי ולא פסחתי על ביתו ועל בית ספרו של המורה והמחנך הדגול אלטר יוסלביץ. הוא היה מספר על בית ספרו ועל תלמידיו באהבה ובמסירות. נעים הליכות היה, אהב את הבריות והיה אהוב על הבריות. הוא החדיר את הרעיון הציוני בכל בית בעירו, הצית שלהבת קדושה בלב שומעיו, מעריציו ומכבדיו, לאורו התחנכו וגדלו דורות לחלוציות ולהגשמה. ביתו היה בית ועד לחכמים ולדורשי תורתו.

הוא החזיר לעירו החרבה שנחרבה כמעט בזמן מלחמת העולם הראשונה, חדוות חיים. הוא היה סמל האדיבות והעדינות. עיניו הפיקו תמיד שלוה נפשית. כל מי שראה את חיוכו המלבב, וכל מי ששמע את דיבורו הלבבי והמרגיע, היה יוצא מוקסם מהדו־שיח עמו.

הידידות שלנו נמשכה כעשרים שנה בערך. והנה פרצה מלחמת העולם השניה. ה„עברית" ירדה למחתרת, ובפגישתנו האחרונה בברנוביץ בשנת 1940 לא פחדנו לדבר עברית. שוב ראיתי אותו תמיר ונחמד. הוא סיפר לי על ילדיו הנמצאים בארץ־ישראל והמגשימים את חלומו.

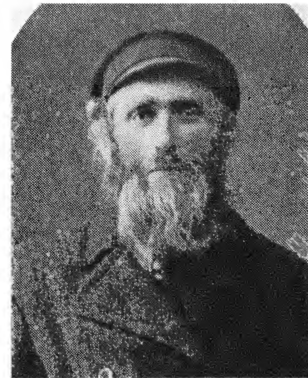
לא זכה המורה והמחנך הדגול לראות במו עיניו את מדינת ישראל העצמאית, אבל ילדיו שיבדלו לחיים טובים וארוכים, עמינדב, חמדה ואבנר, נמצאים בשורות הראשונות בין בוני הארץ, בדגניה ובירושלים. הם מגשימים את חלום אביהם הנערץ.

שמו הטוב וזכרו לא ימושו מבני עירו וממעריציו. ארגון ייצאי סטויבץ בישראל הנציח את שמו לדורות. הארגון יסד ספריה בתל־אביב על שם המורה והמחנך אלטר יוסלביץ.

יהא זכרו ברוך!

יצחק טוניק, עו"ד / ר' מאיר חייטוביץ

בפניו קראו לו ר' מאיר; שלא בפניו, קראוהו „מאיר דער געלער". בפי זקני הדור היה מאיר לייבע דעם סופר'ס, על שם חותנו לייבע הסופר, שהיה גם שמש בבית־המדרש הגדול, במשך שנים רבות.

ר' מאיר חייטוביץ

ברגל הגיע ר' מאיר לסטויבץ בתחילת שנות השמונים של המאה הקודמת, כשמגפיו על כתפו. הוא נולד בלובץ' אשר במורד נהר הנימן ולמד בקלויז. אח"כ נדד לאיישישוק ובהגיעו לסטויבץ, קנה שביתה בבית הכנסת הגדול, אכל „ימים" ולמד תורה, ש"ס ופוסקים. לייבע הסופר, שמש בית־הכנסת נתן בו את עינו כחתן לבתו מאשע. השמש הבטיח לו להיות סמוך על שולחנו (קעסט). אולם המזונות נפסקו מהר ומאיר החל לדאוג לכלכלת ביתו בפותחו חנות־מכולת. למדן גדול היה ובעל הבנה עמוקה. לא אהב את הפלפול, אבל היה שנון וחריף. ידע לנחות לעומקה של סוגיא מסובכת ללבנה ולהסבירה. כל ענין וענין היה מבאר בהגיון ובטוב טעם. מהמפרשים אהב ביותר את המהר"ם שי"ף ושקד עליו שקידה מרובה. חנותו היתה בטבורו של השוק. חנות־מכולת בסיטונות, מלאה וגדושה שקי קמח, מלח, חביות של מליחים, נפט, סוכר וכיוצא בהם, מצרכים שונים. פדיונו היה בעיקר מחנווני מכולת קמעונאים ובימי השוק מאכרי־הסביבה. גבוה היה, גברתן ושק קמח הרים בלי כל מאמץ. לבוש היה קפוטה ארוכה וכובע מצחיה שחור חבש לראשו ומתחת לכובע בלטה ירמולקע, שכסתה את פדחתו. קולו היה צרוד מתוך מו"מ תמידי עם קונים ומלימוד תורה בקול רם. זקנו הצהוב העלה שיבה ולמרות זה היה זריז ופעיל בכל ומכל, מתווכח ומשכנע בדברים הגיוניים, שנאמרו בשכל רב. אמונתו היתה שלמה ומוצקת כסלע. מעולם לא נתנסה בספקות ולא ידע לבטים, דרכו היתה ברורה לפניו — להיות יהודי וללמוד תורה, ולא סתם לימוד, אלא להתעמק ולהבין. בשום תפילה לא התרגש כמו בברכת „אהבה רבה", בהדגישו את המלים: „ותן בלבנו להבין ולהשכיל לשמוע, ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים... והאר עינינו בתורתך ודבק לבנו במצוותך ויחד לבבנו" וכו'. בפסוקים אלה נתגלמה אישיותו ויהדותו. וכי דרוש יותר מזה או לזכות ביותר מזה. הנעשה ברחוב לא השפיע עליו, ולא הושפע מדעות שונות ומתורות חדשות. תנועת ההשכלה לא פגעה בו וראה בה כת של טפשים ודייטשים, שנתפסו לאותו ענין, מפני שלא טעמו את טעמו

של דף גמרא עם מהר״ם שי״ף, — את בערקע מיכיילישקער — ויל״ג היה מזכיר בלעג ואת תנועת ההשכלה כרוח עועים שפקדה את בית־ישראל. התורה, והש״ס היו בעיניו הכל מכל כל. „ליכא מילא דלא רמיזא באורייתא״ לא היתה סתם מימרא בפיו אלא יסוד אמונתו. ספרים חיצוניים לא קרא ואף לא רצה לקרוא. כך חי לו מאיר לייבע דעם סופר׳ס את חייו העצמאיים והבלתי מושפעים. לא שינה את לבושו ולא את טעמו. בקיץ ובחורף נעל מגפי עור, לבש קפוטה ארוכה וכובע מיוחד. בשבת נעל מגפים אחרים, חבש כובע של שבת וקפוטה אחרת לכבוד שבת. גידל שני בנים — פייוועז, שהיגר לאמריקה והשתקע בפילדלפיה, וחימל. זה האחרון בעל כשרונות היה, למד בחדר ובישיבות ונשלח לסלובודקה. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה נותק הקשר אתו, כי קובנה היתה בשטח הכיבוש הגרמני. עסקיו של ר׳ מאיר נתדלדלו וירדו, ביתו נשרף בשרפה הגדולה בשנת 1915. אשתו ידועת החולי נפטרה בשנת 1918 ואז, חופשי מעול בית וילדים, חזר לקלויז ולגמרא.

הרב ליברמן כיהן ברבנות וגר אצל ציפה לייבה היישקעס ברח׳ מינסק. המחלוקת בענין הרבנות היתה נטושה אז בעיר בכל תוקפה. הרב סורוצקין שהה ברוסיה וטרם חזר לסטויבץ. אחרי מותו של ר׳ שלמה השוחט קמו חשובי משפחתו והכתירו את בנו ר׳ יהושע ליברמן כרב העיר. ר׳ יהושע, חניך סלובו־דקה, היה למדן וירא שמים, בקיא בש״ס ובעל מוסר, שימש אז כראש ישיבה קטנה בעיר איהומין פלך מינסק. רוב בעלי הבתים שבסטויבץ התנגדו לר׳ יהושע. פשוט לא יכלו להתרגל לרעיון כי בן עירם יתנשא עליהם ויהיה לרבם. קירבתו לר׳ מאיר — התלוש מהחיים המציאותיים כמוהו גרמה, כי ר׳ מאיר היה מתומכיו הנלהבים ביותר של ר׳ יהושע וממקורביו הרא־שיים, שעזרו לו להתבסס ברבנותה של סטויבץ. דרשותיו של ר׳ יהושע לא משכו קהל רב והשפעתן לא היתה רבה, בהיותן תלושות מהמציאות או מפאת הפרזתו בדברי מוסר, ששלטו אז בישיבות. לפעמים הפליג בדברי תורה בלתי מובנים לקהל הרחב. כך היה לו ר׳ מאיר לפה בינו לבין בעלי־בתים שונים, שעמהם נפגש והביע בפניהם את דעתו בענין הרבנות, לפי דרכו הוא. הוא בעצמו מעולם לא נאם בפני ציבור, כי נואם לא היה. אבל כוחו רב היה עמו בשיחותיו האישיות. הגיונו הבריא, שכלו החריף ושנינות לשונו עשו את שלהם ולא עבר זמן רב ומספר ניכר של בעלי־בתים הפכו לתומכיו של ר׳ יהושע וזה היה אך ורק הודות לשכנועו של ר׳ מאיר.

בתקופה ההיא התקרב אבי ז״ל אל ר׳ מאיר והרבה לשוחח עמו ואף נהפך למעריצו החשאי. ר׳ מאיר, שהיה בודד ומבודד בהיותו חופשי מעול פרנסה, יכול היה להפיץ את דעותיו בענין הרבנות בין בעלי־בתים שונים. היה מבקר אצל רבים מהם ובקולו הצרוד, זעק והתריע, דיבר והתווכח. רובם לא הבינוהו ונדו לו בראשם. אחרים השתדלו לרדת לסוף דעתו והסכימו לדבריו.

חבר טוב היה לר׳ מאיר והוא ידידיה רוסאק הסנדלר וגם אותו קראו בפניו בשם ר׳ ידידיה. זקן היה ר׳ ידידיה, תם וישר וירא שמים, שהתפרנס מיגיע כפיו. עסק בסנדלרות וקבע עתים לתורה בלילות. בניו גדלו והתפזרו בעולם הרחב ומעוטם נשארו בעיר. ר׳ ידידיה ידע לקרוא דף גמרא ולעתים למד יחד עם ר׳ מאיר שאהבו והעריצו במאוד. הוא הרבה לספר עליו, כי ידידיה גם בשרתו בצבא הקיסר, אף בהיותו רעב, לא התגאל בפת בג המלך וטריפה לא באה אל פיו. ידידיה לא האריך ימים ונפטר כנראה בשנת 1919. כבוד רב חלקה לו כל העיר ור׳ יהושע הספיד אותו. רבים הלכו אחרי מיטתו והידרו את מעשיו הטובים.

עוד חבר היה לר׳ מאיר והוא ר׳ יצחק שמואל אפשטין והוא הניגוד לר׳ מאיר, נוח לבריות ודבריו נשמעו בנחת. מעולם לא נתפס לכעס ולרוגז. ניהל חנות לדברי סדקית, דאג לעניים, לחולים ובמיוחד לאסירים יהודים שנכלאו בבית־הכלא. בעצמו היה מתהלך יום יום ואוסף בסליו חלות לעניים וצרכי אוכל שונים. אף הוא קבע עתים לתורה ובכל יום, אחרי תפילת מעריב, היה נשאר שעה־שעתיים בבית־הכנסת הגדול ללמוד. גם הוא מחסידיו של ר׳ יהושע היה, אולם לא עסק בתעמולה ומעולם לא ניסה לכוף דעתו על מאן־דהוא או להשפיע על מי־שהוא.

לא היה קנאי כר׳ מאיר ולפיכך אהבוהו והעריצוהו הכל. ר׳ יצחק שמואל קרא גם ב„עין־יעקב״ בין מנחה למעריב, בפני חבורת יהודים, ליד השולחן הגדול שבבית־הכנסת.

אחרי שהתבסס ר׳ יהושע ברבנותו, לא מצא ר׳ מאיר יותר שדה פעולה בעיר. מעניינים שונים לא היתה דעתו נוחה. יוצא דופן היה ולקבל דעתם של אחרים לא היה מוכן כלל וכלל ואז פנה אל בית־המדרש הקטן, שברחוב פוצ׳טובה. עלה לעזרת־נשים, הציב ספסל ליד ספסל, שטח עליהם שק תבן, שלקח אצל השכן בנדרוביץ — וזה שימש לו למשכב ולמקום מגורים. אחרי ארבעים שנות חיי מקח וממכר חזר אל הקלויז שלו, לעסוק בתורה. הוא הביא עמו את ספריו — הש״ס הישן דפוס ווילנא עם המהר״ם שי״ף והרש״ש ובהם היו כל מעייניו. חייה ביילה מנקר אחותו היתה מביאה לו תבשיל חם מדי פעם בפעם וגם בשבתות היה סועד על שולחנה ולכבוד היה לה הדבר. עיקר אכילתו לחם וכוס חלב, שסיפקו לו משפחת הטוניקים מרח׳ פוצ׳טובה.

ישב ולמד ביום ובלילה ובין לימוד ללימוד היה מעיין בספרי הגות. הספרים האהובים עליו היו „חובות הלבבות״ לרבנו בחיי הספרדי, שמונה פרקים להרמב״ם, „מסילת ישרים״ לרבנו משה חיים לוצאטו ואחרים. בימי ששי בשבוע היה עובר על פרשת השבוע עם פירוש רש״י.

את אבי אהב אהבה עזה והעריכו בעיקר על הבנתו הרבה ושכלו הישר והיה מוסיף לבוא לביתנו לשוחח עם אבא ולשתות תה בחלב שמזגה אמא. כשלא מצא את אמא בבית היה מוצא את דרכו לתנור או לכיריים, להוציא את „הלאַק״ (כשהסא־מאוואר היה קר), למצוא את הסוכר והרבה לשוחח.

היה זה בראשית שנת תרפ״ב, סיימנו את לימודנו אצל מאיר יוסף שווארץ. העברית היתה שגורה בפינו, התקדמנו בדקדוק וגם בתנ״ך סיימנו. עברנו על דניאל, עזרא, נחמיה. כיתות המשך לא היו אצל מאיר יוסף ואז החליט אבא למסור אותנו לידי ר׳ מאיר, שיהיה לנו למורה־דרך. היה זה צעד נועז ומקורי, כי הלא ר׳ מאיר מעולם לא היה מורה ואף לא מלמד. אולם אבי העיז ויצאנו נשכרים. אני, הקטן בחבורה, הייתי אז בן 11. אחי ראובן גדול ממני בשנה ורבע, משה׳ל

בן אידל הקצב, ומרדכי חיקל פרוסינובסקי, התחלנו ללכת לבית־המדרש הקטן, המרוחק, ללמוד אצל ר׳ מאיר.

וההליכה לרחוב הנימן (נאדנימנסקה) עברה דרך הגנים הבלתי מגודרים לרח׳ ווילנא, משם עד סימטת בית־הכנסת, לאורך רח׳ ווילנא המאוכלסת גויים, — בקטע ההוא — עד הגיענו למשפחת ינצ׳ור, שגרה בפינה ומשם לבית־הכנסת.

בית־הכנסת היה בנוי עצים וחלונות צבעוניים. בכניסה ל„קהל שטיבל" שכן כבוד ר׳ חיים משה השמש. קפדן היה ולא ראינו אף פעם בת־צחוק על פניו. כשמתה עליו רייצע אשתו נשא לאשה את חנה — אלמנתו של בערל־אלי׳, שנפטר באותה תקופה והם חיו להם אז חייהם השקטים בשטיבל. מלאכתו היתה לטאטא אחת לשבוע את בית־הכנסת, את החצר, לנקות את זכוכיות העששיות פעם ביום, להדליקן בין מנחה למעריב, ובימי קריאה בתורה — להגיד „ותגלה ותראה" לפני הקריאה ו„אחינו כל בית ישראל" לאחריה, ואחרי זה להקיש בקופסה של צדקה — מלאכה נקיה וקלה, שקיבל מהגבאי והוא לייבע פייוועס (קומאק), ששלט שם ביד רמה, אחרי שקיבל את הגבאות בירושה מאביו פייווע שמואל נתנ׳ס, בעל זקן, גבה־קומה וכחוש, לברש חולצה ומעיל ממורט כל ימות השנה.

זאת היתה הסביבה בה למדנו אצל ר׳ מאיר. למדנו בעזרת־נשים, בפינה הדרומית, כי בפינה הצפונית היה יצועו של ר׳ מאיר. דרך החלונות נראה הנוף: מצד מזרח, חצרו של בנדרוביץ, מלא תמיד אווזים ומצד דרום, חצרו של יאנצור הדייג והרשתות הפרושות, ומערבה חורבת השיור והשריד של בני אשר סיפרו עליו, כי פעם היה זה מרכז בה את מרכולתו ולפרקים מקום מחבואים לסחורות על הסירות השטות במורד הנימן למרחקים, עד גרמניה, קובנה, מעמל. בזמננו עמדה החומה בחורבנה. שלושה קירות בגובה של שתי קומות, בנויות אבנים ולבנים בערבוביה. חורבת חומה בסביבה של בתי־עץ נמוכים, נראתה כגבירה שירדה מגדולתה ונשארה ביהירותה הרבה והמזדקרת על כל הסביבה.

כך המשכנו בלימודים במשך כל החורף שנת תרפ״ב, אצל ר׳ מאיר, מהבוקר ועד הערב, עם הפסקת צהרים קצרה. ההליכה לבית־המדרש הקטן נחשבה בזמן ההוא כדבר לא קל ביותר. המרחק לפי מושגינו היה רב והבוץ בסתיו עמוק. בחורף בוססנו בשלג העמוק וגם נתקלנו בדרך בכלביהם של ה„מייסצ׳נים" מרחוב ווילנא והיינו מפחדים גם מפני השקצים. בתקופת חג המולד היו יוצאים השקצים לרחוב עם ה„קאלידעס" שלהם ואז היתה הסכנה גדולה עוד יותר. אז היינו הולכים בצוותא, שלא יאונה לנו כל רע.

לימודנו היה גמרא, פירוש רש״י ותוספות וביום חמישי וששי פרשת השבוע עם פירוש רש״י. גמרא למדנו — מסכת בבא מציעא — ביסודיות רבה והספקנו במשך החורף ללמוד כ־50 דף, כולל פרק הזהב, בצירוף סוגיית תגרי לוד המסובכת, עם פירוש רש״י ותוספות. ר׳ מאיר היה באמת מורה טוב. הסביר יפה ונהנה הנאה מרובה, כשאנו הבנו את הסוגיא, והפרס בעד הבנה שכזאת היה על־פי רוב צביטה חזקה במקום רגיש. זה לא היה „חדר" ולא ישיבה. היינו ביגל 12—11 ואני הקטן בכולם, אולם ר׳ מאיר התייחס אלינו כאל בחורים מבוגרים. ודאי שלא השתמש ב„קאנצ׳יק" וגם לא היה זקוק לו. היינו תלמידים מסורים וקשורים אליו ובלענו כל מלה שהוציא מפיו. היה זה לימוד תורה מתוך הכרה מלאה של יעודנו להיות לומדי תורה לשמה ואת התודעה הזאת החדיר לנו ר׳ מאיר באופן שיטתי ובהצלחה. מעולם לא הטיף מוסר ולא הוכיח אותנו על מעשינו. דבר זה היה בניגוד גמור לשיטתו ושנוא עליו. לעומת זה החדיר ללבנו ביודעין ובלא יודעין, את דרך מחשבתו. הפילוסופיה המיוחדת שלו היתה: העולם מחולק ללומדי תורה ומבלי עולם ומוטב לו לאדם מישראל להיות בין לומדי התורה, כי בלאו הכי מה יתרון לו על הבהמה ומה יש לו בעולמו? הוא התכוון דוקא לעולם הזה, כי אין לך הנאה גדולה בעולם הזה מלימוד תורה. סיסמתו היתה: עסוק בתורה! והוא עצמו קיים יעוד זה, ואחרי יום מייגע של לימוד עד שעה תשע בערב, אכל כזית — לחם טבול בחלב — ורץ לבית־המדרש למטה ולמד עד שעות הבוקר, תוך קריאה בגמרא בקולו הצרוד, ושקע בפירושים האהובים עליו: המהר״ם שי״ף והרש״ש, זה ר׳ שמואל שטרשון מווילנא, שהעריצו בכל נפשו. את הרש״ש לא הכיר אבל לעומת זאת הכיר בווילנא את בנו ר׳ מתתיהו שטרשון, שעל שמו נוסדה הספריה הגדולה בווילנא.

בתפילה לא האריך הרבה, אם כי דייק בהבעת המלים ותפילתו לא היתה חטופה. גינוני תפילה לא אהב ובחזרת הש״ץ אפילו בשבת, כשבעל התפילה היה מסלסל בניגוניו, היה מעדיף לעיין בספר. הוא הרבה לצטט מ„חובות־הלבבות" של רבינו בחיי הספרדי, שהיה בסיסו הפילוסופי השכלי לאמונה וליראת שמים. כמו־כן לא הרבה בספרי מוסר ותוכחה, המביאים לידי התעוררות ויראת שמים, ראה בזה ביטול תורה. בכל הזדמנות הרבה לדבר על הגאון מווילנא ולספר לנו על גדולתו וגאוניותו. היה זה בשנת תרפ״ב והגאון הסתלק בתקנ״ז. אף כי עברו 125 שנה מעת הסתלקותו של הגאון מווילנא, בעיני רבנו הרי זה היה, כאילו הגאון מווילנא עודנו יושב על התורה ועל העבודה בקלויז של רמיילים בווילנא, כשהוא עטוף בטלית ועטור בתפילין. „כך היה נוהג הגאון", „כך היה אומר הגאון", „הגאון אמר" — דברים אלה וכדומה. כל מאוויו היו, שנדבק בגאון מווילנא ונלך בדרכיו. היה מתאר לנו את חיי הגאון ומנהגיו. ידענו, שהגר״א ישן בסה״כ כשעתיים ביממה ואף זה לא בבת־אחת, אלא לשעורין של חצאי שעות. ידענו את מאכליו, את מנהגיו ויחסו לאנשים ולילדיו. ונוסף לזה הדגיש הרבי, כי הגר״א פיענח את כל מסתרי התורה ומצא בה רמז לכל המתרחש בעולם. ליכא מילא דלא רמיזא באורייתא. ולא עוד, אלא שגם טעמי המקרא היו להם סימנים ומובנים מסוימים וברורים ליודעי חן. וזכורה לי התעכבותו על הפסוק „ויגש אליו יהודה" שב„ויגש" בספר „בראשית". טעמי המקרא הם „קדמא ואזלא" „רביעי", ז״א — התקדם ובא הרביעי, שהנהו יהודה האח הרביעי ב־12 בניו של יעקב. זה מעט מזעיר על הרמזים, הסודות והמסתורין העוטפים כל פסוק בתורה, כל מלה, כל אות, עיטור או תג. אלה רומזים לא רק על המקור האלוקי, אלא מרמזים ממש על כל מאורע ומאורע שבעולם בעבר, בהווה ובעתיד, הן בפרט והן בכלל.

ומסר לנו הרבי על החכמות החיצוניות שהגר״א למד במקומות האסורים בלימוד התורה, על חכמת התכונה והמתימטיקה ועל הפקודה שנתן הגר״א למיודעו ר׳ ברוך משקלוב

לתרגם אילו ספרי חכמה ללשון הקודש, וכמובן שדיבר הרבי על הגר״א כעל בעל מדקדק.

דברי הרבי קלחו בשקט ובהגיון והדברים חדרו ללבותינו טיפין טיפין ונחרתו בזכרוננו והעבירו גם אותנו לתקופה אחרת, תקופת הגר״א מווילנה. לעתים קרובות קרא לפנינו הרבי את האגרת הידועה, שכתב הגר״א לאשתו ובניו מדרכו לא״י „עלים לתרופה״ — דברי מוסר ותוכחה, בכדי להתרחק משנאה, קנאה ולשון הרע. מצווה הוא לאשתו, שלא תלך גם לבית־הכנסת, כי שם תראה בגדים טובים, תתקנא ותספר בבית ומתוך כך תבוא חו״ח ללשון הרע. „הנה אנשים נוסעים לראות חמדת כל ישראל״. וכמובן שהמימרא „וויל נאר גאון״, כלומר: תרצה וגם אתה תהיה גאון — מימרא זאת לא משה מפיו של הרבי, מימרא קולעת, בעלת כוח חינוכי אדיר. כל אדם יכול להגיע בכוחו להבנת מעשי מרכבה ביגיע ועמל. וכי לא אמרו רבותינו „אדם כי ימות באוהל״ — אין התורה נקנית אלא למי שממית את עצמו עליה״.

כך החדיר הרבי ללבותינו את החשיבות של לימוד התורה ואת חשיבות המאמץ השכלי, שעל־ידו אפשר להגיע להבנת „מעשה מרכבה״.

למדנו אצל ר׳ מאיר 3 זמנים חורף וקיץ תרפ״ב וחורף תרפ״ג, אבל הוא השכיל להחזיר אותנו לתקופתו של הגאון ותלמידיו.

יום אחד בא ובישר לנו בשמחה, כי נולדו לו שתי נכדות תאומות, ומאז שינה יחסו לבנו, החל לבקרו, לעזור לו בעסקו ומצא לו כוחו דהיתרא, כי הוא עושה זאת למען הנכדות ולא למען הבן.

בהדרגה שב לחנות ולעסקי המכולת ועסק בהם רוב ימי שבתו בסטויבץ, אבל המשיך לגור בבית־המדרש הקטן, עם אשתו השניה ליבע הכפרית. עסק בתורה בלילות ולמד גמרא עם המפרשים האהובים עליו והמהר״ם שי״ף בראשם.

אנו המשכנו לימודינו בישיבה קטנה, שנוסדה ע״י ר׳ יהושע ליברמן, הרב דמתא. בתור משגיח קבע לנו את ר׳ שמחה פלוטקין, חניך סלובודקה ובעל מוסר, — שהכניס בישיבה שיחות מוסר, כנהוג בישיבות הגדולות. וכך התרחקנו אט אט מר׳ מאיר והוא התרחק מאתנו.

ימים עברו ואני למדתי במיר הסמוכה, שם נמצא אז ר׳ ירוחם לבוביץ, שהתפרסם כאחד מגדולי המוסר. הוא היה תלמידו המובהק של ר׳ שמחה זיסל מקעלם, ומכל קדמת פולין, רייסין וליטא באו ללמוד תורה במיר ולשמוע את שיחותיו של ר׳ ירוחם. בערב ראש־שנה אחד והנה אני רואה את ר׳ מאיר בישיבה, קפדן כשהיה ומסוגר, בא לתהות על הנעשה במיר ולשמוע על ר׳ ירוחם ושיטת המוסר שלו. שהה עד אחרי יום הכיפורים, שמע את כל השיחות של ר׳ ירוחם ז״ל, שמע והקשיב, התעמק אבל לא השתכנע ולא הושפע. כאילו אוכזב, וחזר לסטויבץ כלעומת שבא, בודד ומבודד שבעתיים. שאל ר׳ ירוחם: „מה רוצה? וכי לא מספיק בלימוד התורה? לשם מה הצורך בהתעוררות, וכי אדם מישראל אינו יודע מה חובתו בעולמו״. חזר אל עצמו ואל תקופתו — תקופת הגאון מווילנא. יומו בחנות של בנו ולילותיו ללימוד התורה, מרוחק מהעיר ומתלמידיו לשעבר, חי מחוץ למקומו ומחוץ לזמנו.

במשך שנים רבות לא שמעתי עליו ולא ידעתי מה גורלו. עם הגיע הידיעות הראשונות על השואה, נודע שעם בוא הנאצים עזב את בית־מדרשו והלך ברגל לטורץ אל אחיו הצעיר שמואל וביום המר והנמהר של קהילת טורץ הקדושה, בחודש מרחשון תש״ב, עטוף בטלית ועטור בתפילין, הובל לטבח עם כל בני טורץ הי״ד, האחרון בתלמידי הגר״א בדורנו.

צבי סטולוביצקי / תלמידי חכמים ובני תורה

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

משמנה וסלתה של עירנו היו בטרם שקיעתה. מנשרים קלו ומאריות גברו לעשות רצון קונם. לנו באהלה של תורה ומסרו נפשם עליה. היו בני לוויה ומשענת נאמנה למרן הרב ר׳ יהושע ליברמן במפעליו הגדולים להפצת ערכי התורה וחיזוקה בעיר.

התקיימו כחבורה גם בעת שלטון הדמים, ועבדו יחד בעבודות הכפיה ביערות „אורצ׳וכי״, בכריתת עצים וסלילת דרך עפר. יום יום היו עושים את דרכם ברגל לעבודה וממנה, מהלך של 10 קילומטר, עם עוד 80 איש מבני העיר, שם התייסרו בעבודות פרך.

אבל לא ארכו הימים והמים הזידונים עברו עליהם ובלעום.

בחודש יולי 1941, שבועות מספר אחרי פלישת הגרמנים, באה בחשאי כנופית גיסטאפו לעיר ולפנות ערב, לעת שוב היהודים מעבודות הפרך ערכו מצוד על החוזרים. עיקר זעמם הופנה לעבר קבוצת עובדים זו, שחזרה מיערות „אורצ׳יכי״. אחרי „סלקציה״ קצרה טרפו טרף, כשהם מחפשים אנשים בעלי צורה, שהתבלטו במראם הרוחני, האינטליגנטי וכדומה. אין פלא שהעלו בחכתם גם את ארבעת האישים דלקמן.

אני הגבר ראה עני, עת הובא הרב ר׳ משה גיטעלעס לחדר המעצר של הגיסטאפו, בבנין תחנת המשטרה הפולנית לשעבר, כי גם אותי צדו כציפור בפינת רחוב היורזדיקה. להניתי, ראיתי גם את אחי הגדול שלמה סטולוביצקי, סופר סת״ם מומחה בעירנו, מובא לאותו חדר. העמדנו על הברכיים ו„התעמלנו״ שעה ארוכה, כשאנו סופגים מכות מידי הרוצחים, המצויידים באלות גומי והתעללויות אחרות. כעבור שעה, שוב אחרי „סלקציה״, הוציאו החוצה קבוצה של 15 איש ואחרי ש„נתכבדנו״ במכות נאמנות על ידי אנשי הגיסטאפו, שרצו בחצר לימיננו ולשמאלנו, נצטווינו לרוץ לתוך הרחוב. וכך ניצלנו בנס מצפרניהם.

שאר החטופים כ־50 במספר, ביניהם אחי וארבעת האישים הדגולים, צורפו לקבוצה הקודמת של 40 איש, רובם ככולם מחוגי האינטליגנציה ובעלי מעמד, שנחטפו ע״י הגיסטאפו והוצאו מבתיהם ימים ספורים קודם לכן. כולם הוצאו להורג ביער „אוקינצ׳יץ״ מאחורי בית המטבחיים.

ה׳ ינקום דמם.

א. הרב ר' שלמה חארי

יליד בריסק דליטא. את חינוכו קיבל במוסדות החינוך התורניים הידועים לשבח שבעיר מולדתו, משם עבר לישיבת מיר.

נשא לאשה את פסיה בת ר' שלמה ליברמן ומילא את מקומו כשו"ב לאחר פטירתו. במהרה יצא לו שם של שו"ב מומחה וכשהוא עדיין אברך צעיר, כבר לימד והדריך בחורים אחרים במלאכה זו. הוא היה משכמו ומעלה, תרתי משמע: תמיר וחסון בגופו, פניו עטורי זקן בלונדיני, אצילים ויפים להפליא, בבחינת „חכמת אדם תאיר פניו" והם הביעו ענווה, רוך, טוב לב ואנינות הדעת. שיחו ושיגו עם הבריות בנועם ונחת. תוך תקופה קצרה לשבתו בסטויבץ קנה את לב כולם.

בתוקף זה נתלוה כמתורגמן לתלמידי ישיבת מיר, לאזרחי החוץ המרובים, בבואם למשרד הנפה (סטארוסטבה) להארכת רשיונות שהותם בפולניה אחרי מות הרב ר' יואל סורוצ'קין בשנת תרצ"ח מילא את מקומו כרב הקהילה באופן רשמי כלפי השלטונות.

כגודל שתקנותו, כן גדלה שמחתו ביום שמחת תורה ואז ממש „יצא מכליו". סטויבץ, עיר מובהקת של מתנגדים „קרירים" — רישומו של החג כמעט ולא היה ניכר בה. רק בתקופת כהונתו של הרב ר' יהושע ליברמן ועם התבצרות מעמד של תלמידי ישיבות ובני תורה בעיר, חל שינוי לטובה. עשרות בני הישיבות, שחזרו לחגים הביתה, הביאו בכנפיהם

תפארת בחורים

יושבים מימין: יוסף קפושצעווסקי, הרב דוד שמואלוביץ, אהרן חיט, הרב שלמה חארי, הרב ישעיהו בארישנסקי, אידל ברנשטיין, יוסף רודיצקי.

עומדים מימין: אייזיק שפירא, חיים סטולוביצקי, אלטר מנקר, שלמה סטולוביצקי, ליב אהרן גרונעס, זלמן פייבושעביץ

עבר לפני התיבה בימים הנוראים וקולו הערב והלבבי הקסים את שומעיו ביחוד בתפילת „נעילה". שימש בן לויה ועוזר נאמן לגיסו הרב ר' יהושע ליברמן ובכל הפעולות הציבוריות שבעיר לא זזה ידו מתוך ידו, מילא באופן רשמי תפקיד מנהל בית הספר „חורב" וייצג אותו כלפי השלטונות. כן עמד בראש פעולת הבניה של בית הספר „בית יעקב".

עם יסוד סניף „אגודת ישראל" בסטויבץ בשנת 1934 בערך, נבחר כיושב ראש. ידע היטב פולנית, שפת המדינה.

אווירת חג, שמחה וחדווה אמיתית, שהגיעה לשיאה ביום שמחת תורה.

אז היו מתכנסים לתפילה ולהקפות באולם „בית יעקב", באו גם מעט החסידים, ובכדי להגדיל שמחת תורה ולהאדירה לא קיימו את ה„מנין" המיוחד שלהם ביום זה. בני סטויבץ ובעיקר הנוער מכל השכונות והשכבות מילאו בהמוניהם, עד אפס מקום, את אולם התפילה. השמחה גברה מאוד, הרב ר' שלמה חארי, הוא ניצח על השירה והריקודים, כשהוא נעזר ע"י

ר׳ דוד שמואלביץ ויתר בני הישיבה. פניו המאירים שולהבו והאירו בזיו עליון. כן הפעיל, תוך כדי ריקוד, את כוחו הפיסי הרב למשוך לתוך המעגל צופים העומדים מנגד.

נהוג היה בסטויבץ, בשיא השמחה בבית הכנסת, לנשוא על כפיים תוך קריאת הידד את הרב ר׳ יהושע ליברמן, דבר זה נשנה גם עם הרב ר׳ שלמה חארי. והוא הבורח מהכבוד, היה תוך לעג, אירוניה ובדיחות הדעת קורא בניב הבריסקאי שלו בזה הלשון: „אַך... הובט מיך נאָך אַביסעלע"... שאוני והרימוני עוד קצת — כביכול, שהוא נהנה מזה ומבקש לחזור ולשנות.

פירנס משפחה גדולה בת 8 ילדים רכים וחי בדוחק, אולם תמיד שמח בחלקו. אחרי שנלקח באכזריות רבה ע״י הגיסטאפו מתוך משפחתו, התגוררה אשתו פסיה עם 8 עולליה הרכים בבית ר׳ שמואל יוסף ומושה זלאַטקין (בת שבע׳ס). שם גם התגורר ר׳ יוסף מיסקוב (החסיד) ועוד כמה יהודים יראים. ברשותם נמצא ספר־תורה וקיימו בחשאי „מנין", כמעט מדי יום.

היה זה ביום תשעה באב. הגברים, זה אך קראו „וַיְחַל" וגמרו להתפלל את תפילת המנחה בקיטון (פירהויז) הפונה לחצר ואינו נראה מהרחוב. והנה, מתוך פנים הבית בקעו קולות בכי של פסיה וילדיה הרכים, שהגדול בהם לא עבר את גיל החמש־עשרה. הם קוננו מרות על הילקח נזר המשפחה. אנו, יושבי הגיטו, היינו כבר מאובנים ולבנו לא עצר כוח לבכות. יבש מעין דמעותינו. והנה באו הבנות שולמית ורבקה התמימות, אשר אצילות אביהם הדגול היתה נסוכה על פניהן והשכילו למזוג את דמעתן וניגונן לתוך נאד הדמעות של קינות תשעה באב.

וַי להאי שופרא דבלי בארעא.

ב. הרב ר׳ דוד שמואלוביץ

יליד סטויבץ, בנם של שמואל יוסף וחסיה לאה. נתייתם בגיל צעיר מאביו. אמו, שהתפרנסה מחנות מכולת דלה, התאמצה ושלחה את דוד ללמוד בישיבות, תחילה בגרודנה ואחר כך במיר.

מבני טיפוחיו המובהקים של מרן הרב ר׳ יהושע, אשר קירבו מאוד. מוצא פיו של הרב היה לגביו מצווה ומוכן היה למסור את נפשו עליה. עם יסודה מחדש של הישיבה הקטנה בסטויבץ בשנת תרצ״ד מינה אותו הרב למגיד שיעור באחת הכיתות. לעתים היה נואם בציבור. דבריו היו חדורים קנאות לדת, ללא פשרה. היה גם מלמד ודורש בפני חוג „תפארת בחורים" שבעיר. פירסם מאמרים ופיליטונים בשבועון הווילנאי „דאָס וואָרט".

מטבעו, אדם מתבדח ושמח בחלקו היה. הדבר בא לידי ביטוי מיוחד בחג הסוכות. הוא חידש בסטויבץ את מסורת שמחת בית־השואבה בימי חול המועד. היה זה תפקידו „למכור" את פרקי שיר המעלות, לחלק ולכבד בהם, פסוקים פסוקים את ציבור באי בית המדרש שברחוב היורוזדיקה. הזמרה והריקודים היו נמשכים עד שעת לילה מאוחרת. גם בשמחת תורה היה מחלק את פסוקי „אתה הראית". כידוע, נהוג היה בסביבתנו „למכור" את „אתה הראית" והקונה היה מכבד בקריאת הפסוקים את החשובים, שבין בעלי הבתים ואת כל מי שרצה. ר׳ דוד, בשמשו כמחלק וכרוז, היה מפעיל את כשרונותיו ובצורה מבדחת ובדרנית היה מדביק לכל אחד ואחד תוארים וכיבודים מוגזמים לשמחת כל הקהל, שקיבל את זה בסיפוק וברוח טובה, כי אף פעם לא קרה שיעליב או יפגע במישהו. בזמן ההקפות היה מנצח ביחד עם הרב ר׳ שלמה חארי על הזמרה והריקודים ותמיד ניחר גרונו מרוב שירה, כבר בהקפות הראשונות של ליל שמחת תורה.

שנים מעטות לפני פרוץ מלחמת העולם השניה נשא לאשה את מינה ממשפחת הרבנית המנוחה מיכלה ליברמן, ילידת שדליץ, שהיתה אשה חינונית, מורה בבית הספר „בית יעקב". ועוד הספיקו להקים משפחה לפני בוא השואה.

ג. הרב ר׳ משה גיטעליס

יליד וואָלין. לסטויבץ הגיע מישיבת מיר אחרי שנשא לאשה את ביילה, אחותו של הרב ר׳ שלמה חארי. גידל זקן בטרם שהתחתן. הדבר לא עורר אז תשומת לב מיוחדת. היה זה אהרן ווינר, חתנו של דב סרגוביץ, יליד ביטן וחסיד סלונים, שהופעתו בסטויבץ מגודל זקן, הרעישה את העיירה בזמנו. לא היה זה חזיון נפרץ בסטויבץ „המתנגדת" לפגוש בחור מגדל זקן.

היה גדול בתורה, ירא וחרד, שזהיר היה במצווה קלה כבחמורה. האריך הרבה בתפילה. הקים משפחה והתפרנס בדוחק. היה מגיד שיעור בישיבה הקטנה, בעל סבר פנים יפות וקולו ערב. הצטיין בניגונים חסידיים וניגונים שונים שנפוצו בישיבות. בשמחת הקפות השמיע את ניגונו של „משגיח" ישיבת מיר, הרב ר׳ ירוחם ליבוביץ, שהיה רווי כיסופים וערגה והגיע לידי התרוממות רוח עצומה בקריאת „משה אמת ותורתו אמת".

ד. הרב ר' יעקב דומניץ

יליד הורודזייי הסמוכה. למד בישיבה הקטנה בסטויבץ בראשית היוסדה, אחר כך במיר. נשא לאשה את מרים בת אחיו של הרב ר' יהושע והשתקע בסטויבץ. אשתו נתייתמה בגיל צעיר מאביה ר' יעקב ליברמן, שהיה שו"ב בהורודישץ. וכשמתה אמה הביא אותה דודה הרב ר' יהושע לסטויבץ. יראתו של ר' יעקב קדמה לחכמתו. מדקדק במצוות שבין אדם למקום ובין אדם לחברו, היה בעל מוסר ובעל מידות, שקדן ומתמיד. שימש בתור מגיד שיעור בישיבה הקטנה בסטויבץ והתפרנס בדוחק עם אשתו וילדו.

היה בריא, זקוף וחסון. עם בוא הסובייטים בשנת 1939 עבד בכל מיני עבודות עראיות וקשות, בהעמסת בולי עץ על קרונות רכבת ועוד. בעבודות כאלו עבדו באותה תקופה הרבה בני ישיבה לשעבר ואחרים, כי בהן ניתן היה לשמור על השבת מחללו.

ה. ר' יהודה ליב סטולוביצקי

(ליב הסופר)

ר' יהודה ליב סטולוביצקי

סבי, ר' יהודה ליב, הגיע לסטויבץ באמצע המאה הקודמת מעיר מולדתו ניסוויז. הוא היה סופר סת"ם, שהצטיין בכתיבת ספרי תורה, פרשיות ומזוזות וגם במלאכת הבתים של התפילין.

היתה לו ידיעה בחכמת הנסתר ולפעמים כתב גם קמיעות. בידי נכדו שלמה לוין בארה"ב שמורה עד היום קמיע, שכתב סבי עבור אביו חיים מאיר, כשהלה יצא את סטויבץ ונדד למרחקים. לעתים פנו אליו גם בבקשת סגולות שונות. עדות נאמנה על כך ותיאור מלבב שמעתי מפי נשיא המדינה מר זלמן שזר, שסח לי כי בהגיעו לגיל בר־מצוה, היה בא לבית סבי ומצאו כשהוא מרוכז ובדחילו ורחימו כותב את הפרשיות לתפילין שלו.

נראה, שמלאכת הסופרים בלבד לא הספיקה לפרנסת משפחתו הענפה והוא נתמנה לשמש בבית המדרש הגדול, תפקיד, שמילאו במשך 50 שנה. סבא נפטר בשיבה טובה שנים מספר לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. בניו ובנותיו התפזרו רובם בעולם הגדול. בתו מאשה נישאה לר' מאיר חייטוביץ ושניים מבניו, צבי ואבי מורי אליקים ז"ל היו גם הם לסופרים. צבי הצטיין בכתב סופרים נאה, ישב כל ימיו בניסוויז וכתב ספרי תורה. הוא נפטר בט"ו בשבט תרצ"א והובא למנוחות בסטויבץ. אבי הצטיין בעשיית בתים לתפילין פשוטים וגם מעור אחד. הוא מילא גם כן את מקום אביו כשמש בבית המדרש הגדול במשך 25 שנים.

מעשי אבות סימן לבנים, אחרי פטירת אבי אליקים ז"ל ביום ד' תשרי תר"ץ המשיכו שני בניו שלמה וחיים הי"ד במלאכת אבותיהם. את המלאכה שיכלל אחי שלמה, שהתמחה במיוחד בעשיית בתים מהודרים לתפילין מעור אחד. והיה מספק בעיקר לבני ישיבות מיר וקלצק הסמוכות. אחי חיים עזר על ידו.

כשנתיתמנו מאבינו היינו אני ואחי משה ילדים קטנים ואחי הגדולים טיפלו בנו. בעיקר הצטיין אחי חיים, שהיה כאב לנו ושקד על חינוכנו יחד עם אמנו דבורה הי"ד. הוא היה אדם צנוע בעל נימוסין ולב טוב ואהוד על כל יודעיו.

אמי דבורה ילידת אוזדה, נספתה בטבח הגדול ביום י"ב תשרי תש"ג. אחי שלמה נחטף ע"י הגיסטאפו והומת על ידם בחודש תמוז תש"א. שני אחי חיים ומשה נספו בטבח האחרון של שארית בני הגיטו ביום כ"ה שבט תש"ג.

ה' ינקום דמם.

ו. ר' משה מלמד

יליד ניסוויז הסמוכה, הגיע לסטויבץ במחצית השניה של המאה הקודמת. התפרנס עם משפחתו מחנות מכלת קטנה, שנוהלה ע"י אשתו צביה. יושב אוהל היה ושקד כל ימיו על התורה. פומיה לא פסק מגירסא — פשוטו כמשמעו. רבות בשנים כאשר ראיתיו לקתה המשיך ללמוד בעל פה. בהיותו בקי בש"ס היו שגורים כמה סדרים בפיו.

התבודד והיה שקוע בתוך עולמו הרוחני הפנימי, **מלבד** תנומה קלה, שחטף במשך היום, הרי יתר זמנו הקדיש **ללימוד**

ר׳ משה מלמד

תורה חלקו בבית ורובו בבית המדרש, לעתים היו לו גם תלמידים, ביניהם מרדכי מולצאדסקי ויעקב מאיר בנו של שמואל טוניק. האחרון בהיותו שוחט למד בעיקר מסכת חולין. תלמידיו אלה קראו לפניו מתוך הגמרא והוא היה מבאר להם את הסוגיה.

בתור כבד שמיעה, היה עוזב את מקומו הקבוע לצד הצפוני של בית המדרש הגדול בשעת קריאת התורה והתקרב לבמה. וכך ראינו אותו במשך שעה ארוכה עומד על רגליו רכון על העמוד (שטענדער) וכולו קשב. את תפילות השנה ידע על פה חוץ מהמוספים של הימים הנוראים, אז היה ניגש אל מישהו מהמתפללים וחוזר אחריו מלה במלה על תפילת המוסף. שנים מספר נעזר ע״י ר׳ ליב מאיר רייסר אחר כך ע״י נכדו אהרן מלמד.

כאחד שישב ושקד כל השנה על התורה והעבודה, נקט לערוך סיום מסכת בערב פסח בבית המדרש הגדול והיה מביא אתו משקה ודברי תרגימא ומכבד בהם את הבכורות. רבים מבני העיר היו מבקשים ממנו סגולה לחולה. הוא מילא מבוקשו של כל אחד, פרש לפינה ושפתיו מללו חרש מעין תפילת לחש (אפשפרעכן).

לעת זקנה כשראייתו והליכתו לקו ונחלשו במאד בחר לגור בקרבת בתי המדרש: בבית אסנה רחל גרמיזה, ברחוב ה„שולהויף" ואחרי כן בבית אליהו הנדל פילשציק מול בית המדרש שבשכונת היורזדיקה.

כשנפטרה אשתו צביה התחתן שנית עם מרים, ילידת הומאן, אשה צנועה ויראת שמים, אשר טיפלה בו במסירות. עם פטירת אשתו השניה, כלכלה את שיבתו בתו שרה דבורה, אשת זימל חייטוביץ, שבביתה גר ונהגה בו מצוות כיבוד אב כיאות. בנו בנימין נפטר בדמי ימיו בהשאירו אלמנה ויתומים קטנים.

ר׳ משה עבר את גיל הגבורות וניספה בשחיטה הראשונה ביום י״ב תשרי תש״ג.

ינקום ה׳ דמו.

ז. ר׳ יוסף מיסקוב

יליד בריסק דליטא היה, והגיע לסטויבץ אחרי שנשא לאשה את רייזל בת ר׳ אברהם דברוליה. בשם „החסיד" נקרא בפי כל, ואכן, שם זה היה נאה ויאה לו, כי מלבד היותו חסיד סלונימי היה רודף אחרי מצוות. התפרנס בדוחק ועיקר מחייתו — ממכירת תשמישי קדושה כגון: טליתות, אתרוגים, כתיבת סדורי תפילה וספרי קודש אחרים. השלים את פרנסתו בהשכירו חדרי ביתו לדיירים. רוב זמנו הקדיש לצרכי ציבור ועניני מצוות.

משולח של איזו ישיבה שהיא או מגיד כי יבוא לעיר, אם התקשה הלה להשיג „מהלכים" ז״א, שני בעלי בתים, שיתנדבו לצאת אתו להתרים את הציבור, הרי נוטל ר׳ יוסף את העול ופוקד עם המשולח את בתי העיר. הוא היה מתקין את העירוב בגבולות העיר, בכדי שיהא מותר לטלטל בשבת את הדברים הנחוצים ביותר ונשא באחריות לשלמות העירוב מבלי שהיו לו עוזרים. לעתים נעזר גם ע״י אחיו אברהם סדובסקי או ע״י מישהו מבני הישיבה ששהו בעיר.

חוטי העירובין נמצאו בגבול השכונות הנוצריות ולא פעם נקרעו בזדון ע״י הגויים ולפעמים נפגעו ע״י רוח סערה וסופת שלג, במקרה, ולא הספיק לתקן את העירוב עד כניסת השבת או שהתקלה חלה בעצם ליל שבת אז היה רץ להודיע בכל בתי המדרש על קלקול העירובין. הציבור הופתע בהכריז השמש מעל הבמה: „אסור לטלטל", והיו מפקידים את טליותיהם בבית המדרש.

עם היותו חסיד מובהק, מצא שפה משותפת והיה איש אמונו של מרן הרב ר׳ יהושע ליברמן „המתנגד" ואיש תנועת המוסר. כשיסד הרב את מוסדות החינוך התורניים וביסס את מעמדם הרוחני והציבורי, דאג ר׳ יוסף לקיומם החומרי. הוא היה גובה את דמי התרומה השבועיים (וואכער) לטובת ה„תלמוד־תורה". כשהחלו לבנות את בית הספר „בית יעקב" בשכונת היורזדיקה נטה שכמו לשאת בעול יחד עם עוד עסקנים. שנים מספר אחרי זה, היה הרוח החיה בביצוע הוספת קומה לבנין התלמוד־תורה שעל ה„שולהויף". כן דאג למזונם של תלמידי הישיבה הקטנה מהעיירות הסמוכות רוביזביץ, דרבנה, איבניץ. להם קבע „ימים" שבהם יהיו סמוכים על שולחנות בעלי־הבתים.

ר׳ יוסף היה יתד, אשר סביבו התרכזו החסידים המעטים שבעיר, חסידי סלונים וחסידי קוידאנוב בצוותא. ימים רבים התקיים בביתו ה„מניין" בשבת ואצלו גם הסבו לסעודה השלישית. בפקוד האדמו״ר מטופורוב זצ״ל, חתנו של האדמו״ר רבי אהרן מקוידאנוב ז״ל את סטויבץ, היה מתאכסן בבית ר׳ יוסף, מתפלל ועורך שם את שולחנו. הבית התמלא אז המוני אדם, חסידים ומתנגדים.

כדוגמת בית הרב ר' יהושע, שימש גם ביתו — בית ועד לחוג „תפארת בחורים", ולבני הישיבות שבעיר היה ביתו פתוח לרווחה. ר' יוסף היה בעל מזג טוב, שיחו ושיגו עם הבריות היה בנחת. עוד הגדיל ר' יוסף לעשות על סף השואה, כשהלאימו הסובייטים את בית המרחץ היהודי שעל ה„שול־הויף" ואת מקווה הטהרה. תוך כדי חיפושים ולבטים הוחלט לבנות את המקווה בשטח בית הקברות, בדרך לכפר זאיאמנה, בביתן שבקרבת הגדר. למקום זה הגיעו כאל מפלט אחרון, בטוחים היו, שיד השלטון לא תגע בו לרעה. היוזם ורוח החיה במפעל זה, שנעשה בצנעה, היה ר' יוסף מיסקוב.

בנות ישראל כשרות לא שעו לפחד הטבעי ולא מנעו רגליהן מלכת למקום טהרה זה. אמהות דגולות! אתן, ששמרתן על הגחלת לבל תכבה, איכה נפלתן בידי טמאים ביום עברה וזעם!

ח. הרב ר' ישעיהו בורישאנסקי

יליד אוזדה, בנם של ר' מיכאל וחיה גיטל, הגיע עם בית הוריו לסטויבץ בסוף מלחמת העולם הראשונה. אביו, המורה לא הספיק להורות זמן רב בסטויבץ, כי נפטר שנים מספר אחרי בואו לעיר.

הרב ר' ישעיהו קיבל את ראשית חינוכו אצל אביו ועודו עול ימים כבר נדד למקום תורה, תחילה לברנוביץ, שם למד תורה מפי הגאון ר' אלחנן בונם ואסרמאן זצ"ל, הי"ד. וכעבור שנים מעטות עבר לישיבת „עץ חיים" בקלצק, שם יצק מים ע"י ראש הישיבה הגאון ר' אהרן קוטלר זצ"ל.

עד מהרה יצא לו שם של עילוי ו„ישעיהו סטויבצער" נעשה לאחד מבחירי הישיבה, אשר גאוות ראשיה ומנהליה עליו. ממנו הושפעו ובעקבותיו נסעו מסטויבץ עוד תריסר בחורים ללמוד בקלצק. ישעיהו היה להם למשענת נאמנה בתוך הישיבה הגדולה. במיוחד טיפח את בן אחותו ציפה הצעיר לימים, זלמן פיבושביץ, כיום הרב זלמן הלוי אורי שבארה"ב. הוא עזר לו בחומר ורוח וקיים אתו קשר גם בשנות המלחמה הראשונות, כשהאחד ישב בווילנה והשני בריגה. החל משנתו הי"ג ואילך, היה ר' ישעיהו ברוך כשרונות, בעל מוח חריף ומחדש גדול בתורה מתמיד, תמים דרך וגדול ביראת שמיים. לא הפסיק משנתו אפילו בתקופת בין הזמנים. מקלצק הסמוכה היה בא הביתה לפקוד את אמו הישישה פעם בשנה ואף זאת יום־יומיים ממש לפני חג הפסח.

אהוב היה מאד בחוג משפחתו הכבודה ונערץ על חבריו בני הישיבה שבעיר. שפע עליצות וטוב לב. בת צחוק ריחפה תמיד על שפתיו, והתנועע מדי דברו. שיחת חולין שלו, היתה צריכה לימוד. בחיבה מיוחדת התייחס אליו מרן ר' יהושע, שהתגאה בו מאד.

לא שפר חלקה של משפחת בורישאנסקי בסטויבץ, אבי המשפחה נפטר שנים מספר אחרי הגיעם לעיר זמן קצר אח"כ נפטרה בדמי ימיה הבת הניה, אמו של איזיק ברקוביץ. וכעבור שנים מועטות נפטר הבן השו"ב מרדכי, בשנות בחרותו. כשהספיד הרב ר' יהושע את הנפטר דימה את אם המשפחה חיה גיטל לנעמי, שבאה לגור בשדה מואב ושם איבדה את בעלה ושני בניה. את דבריו סיים הרב בדברי תנחומים: כמו שזכתה נעמי כי מצאצאיה יצא דוד המלך, כך גם תזכה אם הנפטר שיצא ממנה שר וגדול בישראל, ברמזו אגב כך לרב ר' ישעיהו.

כשנה לפני פרוץ מלחמת העולם השניה נשא ר' ישעיהו לאשה את בתו של הרב הגאון ר' יואל ברנצ'יק זצ"ל הי"ד. תלמידו המובהק של ה„סבא" מנוברהדוק, ששימש זמן מסויים כמשגיח רוחני בישיבת קלצק, מיסד הסמינריון למורים דתיים בגרודנה ועוד.

הוא השתקע בבית חותנו בריגה, לטביה. שם המשיך לשקוד על התורה והעבודה. בחתונתו, שהתקיימה בריגה נכח גם מורו ורבו הגאון ר' אהרן קוטלר זצ"ל. הלה הפליג מאד בשבחו של בחיר תלמידיו, ותיאר אותו כגאון העתיד להאיר את שמי לטביה. אבל, אהה! הכורת, שעלה על בית ישראל באירופה גדע גם נטע נעמנים זה, ניספה בגיטו ריגה יחד עם אשתו, בנו הרך וחותנו.

צבי סטולוביצקי

גצל רייסר / איצ'ה (יצחק) מרגולין

מעשיו הטובים של אדם הם האנדרטה הטיפוסית לזכרו.

אדם יקר ממין זה היה בעיירתנו איצ'ה מרגולין, ולא פעם כאשר מתקבצים אנשי עיירתנו ומזכירים נשכחות, צופה ועולה לפנינו דמותו והננו נזכרים בבניו ובנותיו, שהם כולם מעבר לים.

איצ'ה מרגולין היה נעים הליכות, אדם רב־חן, בעל נימוס, תמיד מפוכח, ישר־לב שאהב כל עשיה שיש בה משום צרכי ציבור.

לפי תפיסת־עולמו היה פשוט ועממי, חביב על הבריות, היה איש הסינתיזה וסלד מן המחשבה, כי תנועת התחיה תהיה מפוצלת: דת לחוד ותנועת התחיה לחוד. הוא אהב מטבעו את השלמות ובחזון ראה את בניו הולכים וגדלים כבנים נאמנים לקניני האומה, לעם ולארץ.

עסק במסחר היערות והיה מעורב בין הבריות אך גם בר־אורין ומוקיר דרבנן. מנעוריו מושרש במורשת האבות.

אני הכרתי יפה את איצ'ה מרגולין והתבוננתי תמיד אל דרך חייו והנהגתו בחינוך בניו, בהשרישו בהם את רוח היהדות ואהבת הלשון העברית.

איצ'ה מרגולין ראה בדאגה את הסכנה האורבת לדור הצעיר המתונך בתרבות הנכרית. משום כך נתן לבניו חינוך

מודרני ספוג יפיפותו של יפת. אך, כאמור, לפי גיסתו הסינ־תטית, מזיגה הרמונית של יהדות ואנושיות.

סוחר היה, איש העוסק ב„מילי דעלמא", ולא יושב אוהל. עיניו היו פקוחות לכל הנעשה מסביב, ביחוד הבין היטב את רוחה של התקופה החדשה.

איצ'ה מרגולין היה אדם עדין־הטעם, איסטניס רוחני. הוא עסק בצרכי ציבור באמונה, לא רדף אחר כבוד. קו אופייני זה הוריש גם לבניו.

את ארץ־ישראל אהב בכל נפשו ומאודו. הוא הצטיין בפשטות המחשבה ובנאמנות־הלב. „לא לתוהו ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו — היה שגור בפיו — אדם נברא בעולם כדי להיטיב לזולת".

באיצ'ה ה„סוחר", היתה מזיגה של ישן משומר וחדש תוסס. משהו מזה יש למצוא באופיים של בנותיו ואצל שני בניו: זאב ובוריס.

מצטיין בפעילותו הציבורית הוא בוריס מרגולין. אחרי שהגיע לאמריקה בשנת 1923 בחוסר כול, האירה לו ההצלחה פנים וצבר שם הון ניכר. אולם מעמדו הכלכלי האיתן פתח לפניו אופקים חדשים לסייע במעשים של ממש להגשמת החזון, אותו נשא בנפשו.

הוא תומך ביד נדיבה והנו אחד מעמודי התווך, בהם תלוי קיומם של מוסדות תרבות חשובים באמריקה כגון: השבועון העברי ה„דואר", ההסתדרות העברית, שבעבר שימש בשיאה, בית הכנסת ובית הספר העברי במקום מגוריו. כן הוא עוזר לסופרים עבריים באמריקה במימון הדפסת ספריהם.

בהיותו ציוני מסור ופעיל עוד מתקופת נעוריו בסטויבץ, הגביר ביתר שאת את פעילותו הציונית עם הגיעו לאמריקה. הוא הקדיש הרבה מאוד מאונו והונו לבניין הארץ ולבטחונה.

אולם גולת הכותרת לפעלו בארץ, משמש המפעל החי־נוכי הגדול: המרכז הטכני ליד בית הספר התיכון בבאר שבע. תעודת המרכז היא: לסייע בפיתוח הנגב ולעזור לבני הנוער של איזור נרחב זה, שרובם בני העליה החדשה, לרכוש מקצועות טכניים, ואגב כך להנחיל להם גם מערכי היהדות ולהגיע למזיגה של חומר ורוח, ישן וחדש.

המפעל הוא בראשית בניינו ובוריס מרגולין מבקר מידי פעם בארץ, כדי להצעידו קדימה.

לאות הוקרה העניקה לו עיריית באר שבע את אזרחות הכבוד של העיר.

מ. מכטיי / א. הלל אקון

שני דברים ירש הלל אקון מאביו שמחה זלמן: את מלאכת הנגרות ואת השאיפה להיות בעל־תפילה. כמו אביו היה גם הוא גבאי בשמחת־תורה ובעל־תפילה בשבתות בבית־המדרש החדש, ובצעירותו היה נגר. בעיקר היה מכין חלונות ודלתות, אבל בזמן מלחמת העולם הראשונה עזב את הנגרות והתמחה בתיכנונן ובנייתן של טחנות־קמח, ולרגל זה היה מרבה בנסי־עות. את בניו שלח למינסק ללמוד שם בבתי ספר ממשלתיים.

כשסטויבץ נספחה לרוסיה הלבנה הסובייטית נאלץ היה לעזוב את תיכנון טחנות־הקמח, ולחזור לנגרות כחבר קואופ־רטיב של נגרים. כיוון שיום המנוחה הרשמי היה יום ראשון, נאלץ הוא וחבריו הנגרים לעבוד בשבתות ולכן הסתלק גם מה„עמוד" והפסיק להיות שליח ציבור. בתור מחלל שבת,

אפילו „מאונס" אמר: „אסור לו לעבור לפני התיבה" ועל זה דאב לבו.

בסוף 1940 החליטו הקומוניסטים להחרים את בתי־הכנסת. קרא יושב־ראש של הקואופרטיב לנגרים (הקומוניסט וויינט־רויב, שגורש מהארץ ע"י ממשלת המנדט) לאסיפת חברי הקואופרטיב, בה העלה את שאלת החרמת בתי־הכנסת, כשפנה אלי, כי אדבר בזכות ההצעה הזאת (הייתי אז מנהל החשבונות של הקואופרטיב) אמרתי: אוכל להסכים לזה בתנאי, שגם הכנסיות תיסגרנה. ובפנותו להלל אקון, בתור זקן החבורה, שיגיד את דברו, ענה בזו הלשון: „מה אתה רוצה? לא די לך, שהנך מאלץ אותי לחלל את השבת. ברצונך עוד שאתכחש לכל היקר לי?" — ועזב את האסיפה.

ב. שלמה יוסף ייכל

שלמה יוסף הסנדלר היה יהודי חביב, איש רעים ותמיד היה חיוך על שפתיו. אלא מצבו הכלכלי לא היה איתן ופרנסתו לא היתה מצויה ברווחה. קול נעים וערב היה לו ולעתים קרובות עבר בשבתות לפני התיבה. שלט בהרבה מאמרי חז"ל, שבהם היה מתבל את שיחותיו. בין מנחה למעריב היה מצטרף לשולחן לומדי „עין־יעקב" או „משניות" ומשתתף בשאלות ותשובות.

ניכר היה, שהשיעור הזה המתיק את סבלו הרב. כשבת־הזקונים שלו, חנה חשקה נפשה ללמוד בגימנסיה, התאמץ במיוחד כדי לאפשר לה את הדבר.

זכה ונפטר לפני השואה.

בתו עזבה את העיר לפני פלישת הנאצים והגיעה לארץ.

ד. בן־ירוחם / המורה למופת

(שרטוטים לדיוקנו של המורה אלתר יוסלביץ ז"ל)

באותם ימי־בראשית של החינוך העברי המתקדם בעיירתנו התהלכו בה כמה מורים צעירים, חדורי רוח־התחיה. בין אלה התבלטה דמותו הדינאמית של אלתר יוסלביץ, שהודות למאמציו נתחנך בעיירתנו דור צעיר, בעל אידיאלים לאומיים.

אלתר יוסלביץ הופיע בעיירה עוד בראשיתה של המאה הנוכחית, ומיד עם בואו כבר נשא עמו פרי־הילולים.

היה איזה ניגוד בינו לבין המלמד של החדר הישן, וילדי עיירתנו ניהנו מהמורה הנלבב, המרעיף בקול כה שקט וצלול את דבריו, שלקחו שבי את לבם.

חייו האישיים של המורה אלתר יוסלביץ היו יכולים לשמש יריעה לסיפור רחב, לא מפני שהיו מאורעות חייו כה מעניינים, אלא מפני שהיה האיש ספוג וחדור בכל נימי נשמתו בחזון־התחיה.

מה היו פני עיירתנו וחיי היהודים בתוכה במאה שחלפה ובמקצת עוד בראשיתה של המאה הנוכחית? התחילו לזרום לעיירתנו יהודים רבים מעיירות סמוכות, ובין אלה היו גם אנשים בעלי השכלה, שאותם הטרידה שאלת חינוך הדור הצעיר.

על הבמה הציבורית נראו פנים חדשות והחינוך הדתי התחיל לאבד לאט־לאט את ההגמוניה שלו, כי הופיעו אנשים, שדרשו שינויים וגישה חדשה לבעיות־החינוך ובאישיותו של אלתר יוסלביץ כאילו מצא לו את ביטויו המאבק הזה שהתנער לתחיה.

ולא היה כל כך קל. הרבנים והגבאים שלטו עדיין בעיירה שלטון מלא, והעבודה הציבורית בחיי הקהילה התבטאה בעיקר בבחירת רבנים, גבאים ומנהלי חברה קדישא. בסטויבץ עצמה לא היתה קיימת ישיבה, אך בסביבתה נמצאו ישיבות גדולות, כגון מיר, וואָלאָזין, שהשפיעו על מהלך המחשבות והדעות בעיירתנו.

כדוגמה מההווי של סטויבץ יכולה לשמש לנו העובדה דלקמן:

לסטויבץ בא נואם משכיל ממינסק מר יצחק ברגר (בניו נמצאים בארץ, אחד מהם היה חבר הכנסת הרצל ברגר ז"ל).

לפי הוראת הרב לא נתנו לנואם לנאום בבית הכנסת ושאול הבלן עמד בראש המפריעים, הוא צעק, שרק ולא נתן לו לדבר. אחד מעסקני סטויבץ ביקש רחמים, התחנן ממש: האיש הוא נואם חשוב ובא ממרחקים ממינסק. לא הועיל שום דבר עד שהיושב ראש השתמש בתכסיס מוצלח, הוא דפק על העמוד ואמר: איך תעיזו ולא תרשו לדבר לבעל בית של שלוש קומות ברחוב זאכארובסקי במינסק? מיד נשתתקו המפריעים והנואם כבש את לב שומעיו בנאומו המעניין. בזמן ההוא בא אלתר יוסלביץ לסטויבץ מעיירה קטנה ליובץ והוא אז בן ישיבה, שנתפס להשכלה ולציונות.

באותה תקופה התנגדו הרבנים לציונות והשפעתם עוד היתה גדולה. בני העשירים נמשכו להתבוללות, להשפעה רוסית, ומשאת נפשם היתה להיות „דוקטור", „מהנדס" ולהשתלב בחברה הרוסית. ה„בונד" היכה שרשים והצליח למשוך לצידו את בני הפועלים ובעלי המלאכה. סח לי המורה יוסלביץ על קבלו מכות נמרצות בסטויבץ בהתחילו ללמד תנ"ך בעברית.

החינוך בעיירה היה בידי המלמדים ב„חדרים". שם למדו גם לפי סלקציה ידועה, בני בעלי מלאכה לחוד ובני בעלי בתים לחוד. ושעות הלימוד היו: מבוקר עד ערב. בלילות החורף הארוכים היו תינוקות של בית רבן חוזרים הביתה ופנסים בידיהם.

המורה יוסלביץ יסד את בית הספר העברי המודרני הראשון בעירנו והכניס בו שכלולים שונים.

הוא חידש בזה, שקיבל ילדים מבלי הבדל מוצא ומעמד, כי „מבני עניים תצא תורה".

בשמו של אלתר יוסלביץ קשורים כמה פרקים משלבי התפתחותה הציבורית־החברתית והלאומית של עיירתנו.

אלתר יוסלביץ ייסד בעיירתנו את תנועת הנוער הראשונה בשם „בנות ציון".

תמוה הדבר, כי תנועת הנוער הראשונה בעיירתנו נקראה „בנות ציון" ולא „בני ציון", ויש למצוא הסבר לדבר מתוך סיבה פסיכואנאליטית מעניינת.

בעיירות הקטנות במקומותינו הצליחו המפלגות ותנועות הנוער, אם עלה בידן למשוך אליהן יחידים בעלי כשרון ובעלי השפעה. תנועת הנוער התפתחה אם הבנות היפות שבעיירה הצטרפו לתנועה, אז הובטח לתנועה גם השתתפותו של המין השני. מחוגי הנוער של התנועה הסתעפו המפלגות „פרחי ציון", „פועלי ציון" וכו'. גם פעולת הקרן הקיימת בעיירתנו קשורה בשמו של אלתר יוסלביץ, כי הוא היה גם העסקן הראשי של הקרן הקיימת, שדאג להפצת קופסאות של קהק"ל בכל בית ולאיסוף כספים לגאולת הקרקע.

בעבודתו הפדגוגית הרצופה במשך עשרות בשנים פעל הרבה אלתר יוסלביץ יחד עם עוד מורים אחרים ליצור אותה אווירה רוחנית לקליטת הרעיונות והשאיפות של התחיה.

מאורעות־חייו של אלתר יוסלביץ קשורים והדוקים בחיי עיירתנו.

בימי מלחמת העולם הראשונה התקרבה החזית לעיירתנו וגוייסו כל האנשים בגיל הארבעים. מדי פעם בפעם הגיעו ידיעות על הרוגים ופצועים מבני עיירתנו.

בשנת 1915 פרצה בעיירתנו השריפה הגדולה. האש באה מצד המערב מהמנסרה של אלי יונה קיטיביץ, רוח חזקה השתוללה, רוב הבתים של הישוב היהודי נשרפו כליל. מכבי האש, שהגיעו מכל הסביבה לא יכלו להשתלט על האש הנוראה. רבים מיהודי סטויבץ עזבוה ועברו למינסק ולרוסיה הרחוקה. פחד השתלט על שארית הפליטה בעיר כשהתחילו להגיע פליטים מפולניה ומסביבת ברנוביץ, בריסק. בימים טרופים של מנוסה ונדידה ממקום למקום קיבלו יפה יהודי סטויבץ את הפליטים והגישו להם עזרה. יוסלביץ ומשפחתו עברו לגור במינסק. היו לו קשרים עם מיטב האינטליגנציה של

מינסק בימים ההם וביתו היה מקום מיפגש לעסקנים, סופרים בני האינטליגנציה המינסקאית.

בביתו התקיימו ערבי ספרות, הקראות וגם ויכוחים שונים סביב לשאלת יידיש ועברית, גורלה של ארץ ישראל, פני רוסיה לאן. כשהיידישיסטים היו מוכיחים, שמנדלי ושלום עלי־כם הם יותר מקוריים ביידיש היה יוסילביץ פותח את „מאטל פייסי דעם חזנס" מאת שלום עליכם וקורא בהתלהבות ובהט־עמה יפה בעברית, והיה אומר: ומה וכי בעברית זה אינו מצלצל כה יפה כמו ביידיש?

הפעולה הציבורית נשתתקה בסטויבץ בימי המלחמה הרא־שונה. רבים עזבו את העיירה, פחדו מפוגרומים כשעברו הקוזקים. הפצצות ורעמי תותחים נשמעו בעיר, חזית המלחמה היתה על־יד טורץ ובאראנוביץ.

באו ימי אביב. פרצה המהפכה. באו ימי תקוה וציפיה, כאשר רוב הנוער, בעיקר הבעלי־ביתי, התלהב למהפכה ורבים גם התגייסו לצבא האדום ולתנועה הקומוניסטית. ווולע ושייע רזובסקי, ליבל ניפלד, גרונצע קנטרוביץ, יענקל ושלום ריכמן התנדבו לצבא האדום. אף ה„בונד" הרים אז ראש, חיים דבורצקי חגג את נצחונו ונוסד בית ספר ביידיש על שם מעדעם. נפתחו ספריה גדולה וגם תיאטרון ביידיש. זיסל דבורצקי, כאטשע (דודו) רודיצקי, ווולע רזובסקי, דוד קור־מאק, שיחקו בכשרון רב. התנועה הציונית בסטויבץ היתה אז בירידה. מפלגת „פועלי ציון" שבקה חיים, תנועות נוער לא התקיימו.

אף כי ברחוב היהודי היתה התעוררות ציונית כתוצאה מהצהרת בלפור, אז גם התחילה העליה החלוצית לארץ, אך בסטויבץ חסר היה המנהיג, המורה, המדריך. והנה בשנת 1921 בא אלתר יוסלביץ לסטויבץ. מלא מרץ ורענן, במיטב כוחותיו לפעולה, לה התמסר בהקרבה.

ראשית פעולתו היתה הקמת בית הספר „תרבות", בעוד ש„התלמוד תורה" היה בידי היידישיסטים והמלחמה היתה קשה בין שתי המחנות.

וכאן דבר האופייני ליהודי סטויבץ. התגייסו למלחמה זאת מכל השכבות ודווקא יהודים דתיים מתומכי האורטודוק־סיה וחסידי הרב ליברמן הם גם שלחמו לבית ספר „תרבות". זוכר אני כשאבי מחסידי הרב ליברמן אמר, שהוא מוכן גם לשפיכת דמים. וזה הודות להשפעתו האישית של אלתר יוסלביץ.

חיים תרבותיים החלו לפכות בעיירה עם היווסדו של בית הספר „תרבות" ועם בואו של יוסלביץ התחילה פעולה ענפה ומסועפת. נשפי חנוכה, פורים, י"א אדר, ל"ג בעומר, כ' תמוז, אוסף כספים לקרן הקיימת, קרן היסוד. נואמים התחילו להגיע לסטויבץ, ביניהם עסקני תרבות, שהיו מביאים שירים חדשים ונעים היה להשתתף בערבי שירה אלה. ופניו של יוסלביץ קרנו אז משמחה.

אחד הנואמים המזהירים שבא לביקור בסטויבץ היה אז זלמן רובשוב (שזר).

בעיר פשטה שמועה שינאם איזה ד"ר, והוא בן סטויבץ. האסיפה התקיימה בבית הכנסת, שהתמלא מפה לפה. בלהט נעורים ובפתוס מיוחד תיאר זלמן את מצבה של ארץ ישראל, על התקוות הרבות התלויות בהצהרת בלפור וההקשבה היתה דרוכה. רק אחד ניסה לקרוא קריאת־ביניים והוא הד"ר סירקין ששאל: איך תקימו מדינה עברית בזמן שאנגליה נמצאת שם? זלמן שזר סיפר על העבודה החלוצית של פועלי ישראל, שהיא חזקה יותר מתותחים בריטיים. זוכר אני כשטייל זלמן על הגבעה, שעל יד הכנסיה הפרובוסלבית והשקיף על עיירתו סטויבץ מקום ילדותו. על מה הרהר אז זלמן — קשה לנחש. יל־דות, הורים. ראשית „פרחי ציון", „פועלי ציון", אספות, ויכו־חים. לא רציתי להפריע להרהוריו. עמדתי כחצי שעה ולא העזתי לגשת. רציתי לברר כמה שאלות בקשר עם עליתי לארץ.

מה דעתך, חבר זלמן? האם אוכל להסתדר בארץ באיזה קואופרטיב? שאלתיו. וזלמן ענה לי: מדוע דווקא קואופרטיב. אולי יקסם לך קיבוץ, מושב או בית חרושת. קודם צריך לה־גיע לארץ ואחר כך תחשוב מה לעשות. תוך כדי שיחה אמר לי זלמן: היודע אתה לשם מה אני תועה כאן בין הגבעות? כיוון בסביבה גר פעם ר' לייב אהרע ורציתי לפגוש את בנותיו. הן היו פעם אתי ב„פרחי ציון". לוויתי אותו למקום מגורן של בנות לייב אהרע.

המורה יוסלביץ נפגש עם זלמן שזר־רובשוב אחרי שלא התראו שנים רבות. זלמן הספיק כבר להיות בעולם הגדול והרחב.

נפגשו השנים: אחד ממנהיגי תנועה עולמית, השני מנהיג מקומי, אך עבר משותף לשניהם. בדלתיים סגורות התנהל ביניהם ויכוח כל הלילה על יידיש, עברית, העבודה בגולה, עניני ארץ ישראל, לאומיות וסוציאליזם.

אם כי אלתר יוסלביץ היה ממוצא פרולטרי, היתה הש־קפת עולמו ציונית־כללית. הוא היה אומר: הנכם רוצים בסוציאליזם, זמנו לאו דווקא עכשיו. קודם כל דרוש ריכוז יהודים בארץ אבות וכשתהיה לנו מדינה עברית תהיו ככל הגויים, כל אחד לפי מעמדו והשקפת־עולמו.

קסם לי האיש יוסלביץ בנאמנותו לרעיון. בחינוכו הקים דור של עיירה שלמה, שנמשכה לציונות. — הלא רוב אנשי סטויבץ שהגיעו לארץ הושפעו ממנו.

זלמן היה בורוכוביסט והוא הסביר את הציונות הפרול־טרית לפי השקפתו של ב. בורוכוב.

עם בואו לסטויבץ קמו כל המפלגות הציוניות לתחיה. בית הספר „תרבות" היה בית היוצר של הנוער; הנוער של „פועלי ציון", ה„כוכב הנוצץ", שבראשו עמדו הירשל קומאק ואיסר רבינוביץ, „השומר הצעיר", „התאחדות", „גורדוניה", תנועה ספורטיבית, שנוהלה על ידי יוסף מאכטיי, „החלוץ", „פועלי ציון", „ויצו", ציונים כלליים וכו' וכו'.

סטויבץ היתה לעיר ציונית. בבחירות לקונגרסים הציו־ניים, הצטיינה סטויבץ במכירת שקלים יותר באופן יחסי מעיי־רות הסביבה. הספריה קיבלה תוכן עברי.

והנה החלה העליה לארצנו, בעזבי את סטויבץ ובהיפרדי מהמורה ביקש אותי להיפגש בארץ עם אחד מידידיו ממינסק, למסור דרישת שלום לד"ר שפירא. ב־1925 נפגשתי עם הד"ר

שפירא ב„הדסה" בתל־אביב. הוא התעניין מאוד בחייו של יוסלביץ.

לא זכה האיש לראות את הארץ, חמשים שנה מסר את נפשו למפעל הציוני. עם השמדת יהודי סטויבץ הצליח להת־חבא בבור במשך ימים אחדים. הגרמנים מצאוהו ובשירת „התקוה" בפיו מצא את מותו. לא זכה יוסלביץ המהולל לראות בעיניו כיצד בניו ובתו מגשימים את מפעל חייו בנאמנות גמורה.

הרב זלמן הלוי אורי (פיבושוביץ) לוס־אנג'לס ארה"ב א. / „קדיש אחד"

תשרי התרצ"ט. מסע־הדמים של היטלר כבר התחיל ופולין נכבשה בימים אחדים. הארץ נתחלקה בין הגרמנים והרוסים. סטויבץ נמצאה באיזור שעבר לידי הסובייטים. החיים אפורים, האנשים מתהלכים מלאי־יגון ודאגה. אין איש יודע מה ילד יום.

ליל מוצאי שבת בביתנו. המשפחה יושבת על יד השולחן וסועדת את סעודת „מלוה־מלכה". בבית שוררת דומיה. אפילו האחים והאחיות הצעירים — ואני הבכור הייתי אז בן חמש עשרה — אינם מדברים ואינם מפריעים. גם הם מרגישים, כי משהו מעיק על הלב ומחניק בגרון. זהו הלילה האחרון שלי בביתנו. אני עומד לקחת את מקל־הנדודים בידי כיהודי נאמן ולגלות למקום תורה. עומד אני לקיים את המצוה „לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך".

תלמיד ישיבת „עץ־חיים" בקלצק הייתי אז. (ראש הישיבה היה הגאון המפורסם הרב רבי אהרון קוטלר זצוק"ל, מייסד ישיבת לייקבוד בארצות הברית. נפטר שם והובא למנוחות בירושלים עיה"ק). כשכבשו הקומוניסטים את עירנו ידענו כולנו, כי רע ומר יהיה גורלנו, כי הם לא ירשו לנו להמשיך בתלמוד תורה.

ומעניין הדבר, כי דווקא הסובייטים פתחו לנו פתח של גאולה, בבחינת „מעז יצא מתוק". הם הודיעו כי יחזירו את ווילנא למדינת ליטא, שחשבה אותה לעיר בירתה מאז ומקדם. ליטא עדיין היתה אז מדינה עצמאית וחפשית ובה נמצאו הרבה ישיבות ומוסדות דתיים ותרבותיים למיניהם. תלמידי הישיבות החליטו לעבור לווילנא, ואני ביניהם.

המזוודה שלי כבר ארוזה. אמי ע"ה, מכינה בשבילי חבילת מזון, מעשה ידיה, היא מתאפקת ועוצרת דמעותיה. וכן גם אני מתאפק. אני מתבייש לבכות. סוף־סוף יהודי בוגר אני, בודד ולומד תורה ואיך אבכה?

לפני ברכת המזון פונה אלי, אבי ע"ה ואומר: „סע בני לווילנא, סע, אלקים יודע מה יקרה לבני הנשארים כאן. אני רוצה, שיהיה לי לכל הפחות „קדיש אחד הגון". כעין נבואה נזרקה מפיו של אבי אברהם, הי"ד. כאילו לבו ניחש לו, כי רק אני אשאר אוד מוצל מאש, אחד ממשפחה. זה היה הלילה האחרון ואנוכי לא ידעתי.

כשנפרדתי מאמא, מאחי ומאחיותי נסעתי עם אבא לביתו של המדפיס מולצ'דסקי. בנו יעקב, שלמד בישיבות קמיניץ ואחר־כך מיר נסע אתי לווילנא.

אבי ליווה אותנו עד ברנוביץ. לפני עלות השחר הגענו לתחנת מסילת־הברזל בברנוביץ. הרכבת היתה מלאה אנשים ופשוט אי אפשר היה להיכנס. אבא דחף אותנו פנימה דרך החלון וכך עמדנו שם צפופים במשך כל הדרך לווילנא.

אותו בוקר עבות לא אשכח לעולם. השמים התקדרו בעבים וגשם טורד התחיל לרדת. זה היה אותו מין גשם היורד טפין, טפין דקות, ולאט לאט הוא חודר אל הנשמה ממש, עד שאתה מרגיש את עצמך כעלוב וכגלמוד בכל העולם. ואז נדמה לך כי גם השמים בוכים איתך וכאילו השכינה, כביכול משתתפת בצערך, וכמעט שאתה שומע את קולה ההומה כיונה „קלני מראשי, קלני מזרועי".

הצצתי אל אבא, שחיכה עד שתזוז הרכבת וראיתיו... בוכה. זאת היתה הפעם הראשונה שראיתי את אבי בוכה, וגם האחרונה. — — —

ב. רבה האחרון של סטויבץ

זה קרה ביום הכיפורים שנת התרצ"ח. בית־הכנסת (בבנין ביה"ס „בית־יעקב") היה מלא אנשים, נשים וטף. אווירה קדושה מילאה את בית־התפילה.

פתאום שמעתי קול צעקה. ילדה אחת, בת שתים־עשרה, שצמה בפעם הראשונה התעלפה. היא היתה נערה חיוורת וחולנית (לדאבוני אינני זוכר את שמה). הרב יהושע ליברמן הי"ד ביקש את ד"ר סירקין שהתפלל אתנו, לבדוק את החולה ולהגיד לו אם יש בכוחה להמשיך בתעניתה.

הרופא חמד לו לצון ואמר: „כשאני לעצמי, הריני אומר שאין צריך להתענות כלל". הרב ליברמן, מי שהיה גאון גדול וצדיק מושלם הגיב תיכף ומיד, וקולו נשמע בכל בית־הכנסת: „אני אגיד אם צריך או לא צריך להתענות, אתה רק תגיד אם יכולים או אין יכולים".

דברי הרב עשו עלי רושם בל יימחה ועדיין הם מצלצלים באזני. מקרה זה לימד אותי יותר ממאה שיעורים את תפקידו וסמכותו של רב בישראל.

סטויבץ היתה עיירה קטנה, אבל רבניה היו מגדולי ישראל והרב יהושע ליברמן זצוק"ל היה אחד מהם. כשהוציאוהו הנאצים להורג, עם עדתו, התעטף בטליתו וקרא את שמע... שליח ציבור נאמן היה בחייו ובמותו. יהי זכרו ברוך! — — —

מרדכי מכטיי / א. ה„משרת משה"

(מסיפורי אבי ר' אליהו שו"ב ז"ל)

בענין רבניה לא שיחק לה מזלה של קהילת סטויבץ מיום שנוסדה ועד תחילת המאה העשרים. ולא מפני שלא היו ראויים לאותה איצטלא, חס וחלילה. להיפך, פירסומם וכבודם לא האריכו את ישיבתם על כסא הרבנות בסטויבץ, שנמשכה זמן קצר בלבד, כי נלקחו אחר כבוד לקהילות יותר גדולות. וכנראה, זוהי הסיבה, שעד 1904 לא נכרה קבר לרב בסטויבץ. ואלמלא מותו הפתאומי של הרב א. י. משכיל־לאיתן (חותנו של הרב הראשי לפתח־תקוה הרב ר' ראובן כץ זצ"ל) באותה שנה — היה גם הוא נלקח אחר כבוד לקהילה אחרת. כי הוא היה מגדולי הרבנים בדורו.

עד שנת תר"ט — 1848, שנת הולדת אבי ז"ל, לא היו קיימים בסטויבץ רישומים או כפי שנקראו — פנקסים — ולכן לא ידוע דבר על מהות הרבנים. בימיו היו ארבעה רבנים, שעברו מסטויבץ לערים אחרות ואף נקראו בפי העם על שם כהונותיהם בקהילות החדשות. ר' טוביה או ר' דוד טבלי מינסקער, מחבר ספר „בית דוד", ר' שמואל, הידוע על שם ספרו „משרת משה", או כפי שנקרא — הרב של מזריץ, ר' מאיר־נח לוין המכונה „המוסקבאי", אחרי גירוש מוסקבה נתקבל בתור מ"מ־מו"צ (מגיד מישרים מורה צדק) בווילנא. ר' שלמה מרדכי ברודני (סבו של בר־אלי המנוח, מנהל בנק הפועלים), שלעת זקנתו התפטר מהרבנות וחזר לעיר מולדתו סמורגון.

כנזכר לעיל, נלקח ה„משרת משה" מסטויבץ לכהן כרב בקהילת מזריץ. בזמן כהונתו שם עמדה על הפרק שאלת עגונה, שהרב הקודם עם הדיינים, לא יכלו להתיר אותה והאשה האומללה נתלבטה קשות. הענין היה כדלהלן: באחד הימים נכנס לרב בבריסק אסיר בלוויית שוטר רוסי ואמר: „רבי, אסיר הנני ומובל אני לעבודת פרך לסיביר. מי יודע אם אשוב, לכן סידרו נא גט פטורין לאשתי". לשאלת הרב מי הוא? ענה, ששם אשתו שרה, את שם אביה איננו זוכר, אבל נדמה לו כי שמו יצחק. השוטרים הסתלקו עם האסיר.

כשמסרו את הדבר לרבנות במזריץ נתברר, כי שם אבי אשתו היה לא „יצחק" אלא „יעקב". הרב לא סידר את הגט והאשה נשארה עגונה. הרב ר' שמואל בעל „משרת משה" עיין בדבר ואחר כך החליט לסדר לה גט פטורין, ויצו לכתוב שני גיטין, אחד על שם שרה בת יצחק והשני על שם שרה בת יעקב.

בוורשה כיהן אז הרב ר' יצחק מאיר הנודע בספרו „חידושי הרי"מ", שהיה בעל הסמכות התורנית הגדולה ביותר בפולין. כשנודע לו הענין הנ"ל אמר, שהרב ממזריץ התיר אשת איש.

כאשר הגיעה הידיעה לרבי שמואל, נסע לרבי יצחק מאיר להסביר לו את נימוקיו, אבל האחרון סירב לקבל אותו (כמתיר אשת איש). ר' שמואל חזר הביתה והעלה את דבריו בכתב; רשם את הנימוקים והאסמכתאות שלו ושלח את זה ל„חידושי הרי"מ". כשקיבל האחרון את החיבור הזה, עיין בו והכריז: לא ידעתי, שבמזריץ נמצא גדול בישראל. האשה הזאת מותרת לנישואין ואני מוכן בעצמי לסדר לה חופה וקידושין.

ב. הרב האחרון

הרב ר' יהושע ליברמן זצ"ל, נולד בשנת 1883 לאביו ר' שלמה השו"ב של סטויבץ. כמו כל בני גילו קיבל חינוך תורני, ומשנתו השלוש־עשרה, ארבע־עשרה גלה למקומות תורה: לישיבת מיר ואחר כך לישיבת סלובודקה שעל יד קובנה. הוא לא שאף להיות שו"ב, אלא בראש וראשונה ביקש להעמיק את ידיעותיו בתלמוד, ושהה בישיבת סלובודקה עד לחתונתו עם בתו של אחד מרבני שדליץ שבמחוז וורשה. אמרו עליו, שהיה אחד מטובי הלומדים. אחרי החתונה ניהל שיעור בתלמוד בישיבה קטנה.

בסוף שנת 1917 נפטר אביו, אבל את משרת השוחט השאיר לאחיו הצעיר הרב ר' מאיר ליברמן, הנמצא כעת בארצות־הברית.

באותו הזמן נשארה סטויבץ בלי רב. בשנת 1915 הוגלה הרב ר' יואל סורוצקין (אחיו של הרב ר' זלמן סורוצקין ייבדל לחיים) לעיר סַרטוב שברוסיה, ומשם עבר בזמן המהפכה למוסקבה, ולא חזר לסטויבץ, וכשנפטר השו"ב ר' שלמה לא היה רב בסטויבץ. „החזון־איש", שנמצא אז בסטויבץ, לא רצה לקבל את הרבנות בעיירה. אף רב בעל שיעור קומה לא רצה לקבל את הרבנות, היות והרב סורוצקין העיר, שאיננו מוותר על זכותו לרבנות סטויבץ. כמה מקרובי משפחתו של ר' יהושע ליברמן הכתירו אותו בתור רב והושיבהו על מקום הרב בבית־המדרש הגדול.

אז נתפלגה העיר לשני מחנות. מתנגדיו לא השלימו, כי בן־עיר, שכל אחד ואחד הכירו מילדותו, יהיה לרבם. ומה עוד, שעד אז לא כיהן ברבנות בשום מקום. עברו כמה שנים ולמרות הפניות שהלכו ונישנו לרב סורוצקין שיחזור לסטויבץ, לא מילא הלה את בקשת הקהילה.

באוקטובר 1920, נשארה סטויבץ בתחומי הקהיליה הפול־נית. הרב סורוצקין לא השתמש בזכותו לחזור לסטויבץ במשך שנת 1921, ונשאר במוסקבה. מתנגדי הרב ליברמן רצו להביא רב חדש, אבל אף אחד מהרבנים החשובים לא הסכים לקבל עליו את המשרה עם סיכוי מחלוקת על הרבנות. וככה נשאר ר' יהושע הרב היחידי.

מאביו ירש שנאה לציונות ועקשנות, ומישיבת סלובודקה

הביא קנאות קיצונית. (הוא לא השתייך אפילו לאגודת־ישראל, כי חשב אותה לליברלית יותר מדי). מלבד זה חסרה לו הגמישות. לולא התכונות הללו היה חוג מתנגדיו פוחת והולך ובמשך הזמן לא היו מערערין עליו, אבל סטויבץ היתה עיר, שרובה ציונים ועל רקע זה רבו סיכסוכים מרובים. הסיכסוכים החריפו ביתר שאת, כשחזר המורה אלתר (יצחק) יוסלביץ מברית־המועצות בשנת 1922, (אביהם של עמינדב ואבנר ישראלי וחמדה הלוי). בתחילה הסכים ר׳ יהושע, שהמורה יפתח בית־ספר „תרבות״. בלי ספק חשב, שהוא יקבע את צורת בית־הספר, אבל כשנוכח לדעת שלבית־הספר הזה לא היה צביון דתי ובמקום חומש למדו סיפורי־המקרא, במקום פירוש רש״י למדו נ״ך עם פירושו של גורדון, ונוסף לזה היה בו קן של ציונות, — פתח הרב במלחמה נגד בית־הספר וככה הגדיל את מחנה מתנגדיו, שעליהם נמנו כמעט כל הציונים.

בשנת 1930 קיבל הרב סורוצקין היתר יציאה מבריה״מ וחזר לסטויבץ. בתמיכתם של מתנגדי הרב ליברמן, הוא תפס את מקומו. מקום הרב בבית־הכנסת הגדול. ומחלוקת על הרבנות היתה לעובדה, שנמשכה עד פטירתו של הרב סורוצקין בשנת 1938. לזכותו של הרב ליברמן צריך לציין, שמיום בואו של הרב סורוצקין, וישב על הכסא, שהרב ליברמן ישב עליו משך 13 שנה, לא ניסה האחרון למנוע את זה ממנו, דבר שהיה מביא אולי לתגרות ידיים ולחילול הקודש. מיום שעזב את מקומו, לא חזר עוד לבית־הכנסת הגדול.

אחרי פטירת הרב סורוצקין, ישב על מקומו, בעזרת מתנגדי הרב ליברמן, חתנו הרב ר׳ ירחמיאל לייזרזון, אברך צעיר, (שלא הגיע לרמת אישיותו של הרב ליברמן), שהיו למצדדיו רק מפני התנגדותם החמורה להרב ליברמן.

עם כניסת הצבא האדום בספטמבר 1939, עזב ר׳ ירחמיאל לייזרזון את העיר. ור׳ יהושע היה הרב המוכר ע״י כל בני העיירה ויחד עם כל בני עדתו הובא לשחיטה ביום י״ב תשרי תש״ג.

ג. השו״ב האחרון

אחי ר׳ אהרון מאכטיי ז״ל, נולד בשנת 1874. קיבל חינוך תורני בחדר, ובגיל שלוש־עשרה נדד לישיבת מיר ושהה שם לערך עד גיל הבגרות. כחניך הישיבה המשיך בלימודים, בכדי שיוכל להתחתן עם בת רב ולהגיע לכתר הרבנות או, לכל הפחות, להתחתן עם בת עשירים, שחותנו יבסס את מצבו הכלכלי. חושבני, שההנהגה הרבנית בסטויבץ בזמנו השפיעה עליו שיסטה מדרך הרבנות.

הרב הראשון בזמנו היה ר׳ מאיר נח לוין או כפי שקראוהו בסטויבץ בשם הרב המוסקבאי. הוא היה איש תקיף וניהל את הרבנות בחוזק יד והיה גם מנהיגה הרוחני של העדה, וניהל אותה בכשרון. כשעבר למוסקבה ואחר כך לוילנא, נתקבל לרב במקומו, הרב ר׳ שלמה מרדכי ברודני (סבו של בר־אלי ז״ל מבנק הפועלים), הוא הסתפק כבר בתפקיד של מורה־הוראה בלבד, היות וחסר היה לו המעוף של מנהיג. הניגוד הזה באופיים של שני הרבנים השפיע, לפי דעתי, על אחי להוציא מלבו את רעיון הרבנות. באופיו הרך ומזגו העדין היה עשוי להיכשל בתור מנהיג העדה, ולהיות רק רב כמו שהיה הרב ר׳ שלמה מרדכי, לא רצה. לכן עזב את הישיבה בערך בגיל י״ח והתחיל ללמוד דיני שחיטה.

וכשיצא מכתלי הישיבה לא הסתפק כבר בלימוד התלמוד גרידא, אלא עיין גם בתנ״ך. תנועת חיבת ציון לא פסחה גם עליו וכתוצאה מזה התעניין גם בלשון הקודש. לידיעת דיקדוק השפה, השתמש בספר „מורה־הלשון״. בשנת 1892 הגיע לסטויבץ בחור מהעיירה לובץ בשם אלתר (יצחק) יוסיליביץ, שעזב את הישיבה, ובמקרה קבע את מקום לימודו באותו בית־הכנסת ששם למד אהרון. פגישה זו היתה גורלית לשניהם, ובמידה ידועה גם לדמותה הציונית של סטויבץ. כעבור כמה שנים, היה אלתר מורה לעברית וציוני פעיל, שהשפיע במידה לא מועטה להתפשטות הציונות בעיר.

אהרון, במשך זמן קצר למד והתאמן בשחיטה, והחלף שלו

ר׳ אהרון מאכטיי, שו״ב

היה עשוי ומושחז כמו של שוחט ותיק. גם מוהל מצויין היה. אבא ז״ל, שהכנסתו מהשחיטה לא הספיקה לכלכלת משפחה בת שמונה נפשות, התעסק גם בחריטת מצבות. כשאהרון עזב את הישיבה, התחיל גם לעזור לאבא במלאכה הזאת וכאן נתגלו כשרונותיו הבלתי רגילים. האותיות על גבי המצבות היו בדיוק נמרץ כמו אותיות דפוס. היה בו גם הכשרון לחרוז חרוזים בשבחו של הנפטר וציוריו על המצבות היו מעשי ידי־אמן.

אחרי החתונה, בעזבו את שולחן חותנו, נתקבל כשוחט בעיר ריאזאן שברוסיה המרכזית. הודות לאמנותו קיבל תעודה של חורט מצבות. וכבעל מלאכה מדופלם הותר לו לגור מחוץ

לתחום המושב. ב־1905, בזמן הפרעות ברוסיה חזר הביתה ואבא מסר לו את העיסוק במצבות. באותו זמן עסק גם בעסקי ביטוח. ב־1908 לערך נוסד בעיירה הבנק־הקואופרטיבי הראשון והוא נהיה למנהל החשבונות. אם כי היה אוטודידקט הצטיין עד כדי כך, שמבקר הבנקים מטעם הממשלה יעץ למנהלי־החשבונות בעיירות הסמוכות, שיבואו אליו ללמוד את שיטתו.

הוא היה ציוני בכל נימי נפשו והשפיע על בניו, שילכו בדרך הזאת. בשנת 1923 עלה לארץ בנו יוסף ואחר כך עלתה בתו צפורה (אשת נציב בתי־הסוהר אריה ניר).

הרב האחרון והשוחט האחרון דרכיהם בחיים אם כי לעיתים נפרדו, כמו בענין הציונות, היה להם גורל משותף. שניהם נולדו לאבות שוחטים ושניהם נספו ביום אחד יחד עם כל אנשי הקהילה. על הרב נרקמה מעין אגדה, שהלך לקראת המוות עטוף בטליתו. ובקבר האחים בו קבורים כ־1500 נפשות, גברים, נשים וטף, נמצאות גופותיהם, ומי יודע אם עודם שם, אם לא חרשו את המקום כדי ללשד בהם את האדמה ולהפריחה.

אחי אהרון, שהעמיד הרבה מצבות על קברות אחרים, לא זכה למצבת זכרון על קברו. תהי נא, איפוא, רשימה זו זכרון לו ולכל העדה, שנספו בלא עת ובלא רחמים בידי נטולי צלם אלקים על אדמת נכר. ה׳ ינקום דמם.

הרב יצחק הלוי אפשטיין / לדמותו של חבר נעורים יקר

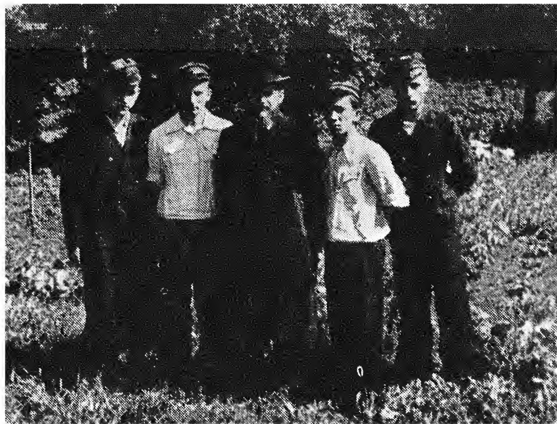
תמיר, נאה ועליז, משכמו ומעלה, גבוה מחבריו בישיבת קלצק המפורסמת עומד כמו חי לפני חברנו לשעבר הרה״ג ר׳ ירחמיאל ליזרסון. יפה תואר היה ועשה רושם רב, נתחבב על כולנו במידותיו הנעלות ובמהלך מחשבותיו.

בזכרוני עולות שיחותינו המרובות, שבכולן התבטאה נפש זכה ומחשבה צלולה, שלא פעם הפתיעה את כולנו.

זכורני פגישתי האחרונה אתו בתרצ״ה לפני עלותי ארצה ולפני נשואיו עם בתו של הגאון הרב ר׳ יואל סורוצקין זצ״ל, רבה של סטויבץ (הרב ר׳ יואל סורוצקין זצ״ל היה חתנו של הגאון משכיל לאיתן שהיה נכדו של הגאון בעל „מצפה איתן", רבה של מינסק המפורסם לתהילה) — כמה רוך היה בדבריו. אז סיפר לי רבות על אביו אב״ד בטורקא שבגליציה, הרב ר׳ דב בער זצ״ל, וכמה התגעגע כבר אז לעלות ארצה וכאן ודאי שהיו כשרונותיו הגדולים מתפתחים לברכה ותהילה. לדאבוננו לא זכה לעלות וחבל על דאבדין!

בשנת תרצ״ח זכה לעלות על כס הרבנות של סטויבץ ושם נולדו לו שתי בנות: חסיה בשנת 1936 ונספתה באסון ב־1937, ובשנת 1938 נולדה לו בתו השניה מרים הי״ד.

לו זכה להמשיך לשבת על כסא הרבנות בסטויבץ היינו ודאי עדים להצלחתו הרבה, אכן לא זכינו לכך ועליו אפשר להגיד מה שאמרו חז״ל על ר׳ סימון במדרש רבה פרשת מקץ „ויצא לבם ויחרדו איש אל רעהו לאמור מה זאת עשה אלקים לנו". שבטים מציאה מצאו ויצא לבם. אנו שאבדנו את ר׳ סימון, על אחת כמה וכמה! עטופי אבל ובצער ויגון עמוק אנו מעלים את זכרו היקר של הרה״ג ר׳ ירחמיאל ז״ל, שאין לו תמורה וכבר אמר דוד המלך בתהלים ס״ה ב׳ „לך דומיה תהלה" וראה רש״י שם שתיקה תהלה לך, והמרבה לשבח אינו אלא גורע. לא ארשה איפוא לעצמי להרבות בשבחים, וכל מה שניסיתי הוא רק לשרטט אי אלה קווים לדמותו הנפלאה. תהא נשמתו היקרה צרורה בצרור החיים.

הרב ירחמיאל לייזרסון עם תלמידי גימנסיה בטיול אחרי השעור בתנ״ך שהרצה לפניהם בכתלי הגמנסיה.
מימין: דוד גולדין, שלמה יוסלבסקי, הרב ירחמיאל לייזרסון, פסח טוניק, ד״ר ישראל מכטיי.

הרב אליעזר משכיל לאיתן / הרבנית חסיה מרים סורוצקין - כרמל

הרבנית חסיה מרים סורוצ'קין (כרמל) ע"ה היתה רעיתו של הרב הגאון ר' יואל סורוצ'קין (כרמל) זצ"ל, רבה של סטויבץ. היא היתה בתו הבכירה של הגאון הנודע ר' אברהם יצחק משכיל לאיתן זצ"ל, אשר שימש לתהילה ולתפארת בק"ק סמולוביץ, חסלביץ וסטויבץ.

שושלת היוחסין של הרבנית נמשכת ועולה עד השל"ה הקדוש ואילך בתפארה עד רש"י ז"ל ודוד המלך. הרבנית היתה דמות מופלאה, בעלת מידות תרומיות. כל מעש טוב נעשה על ידה בפשטות של חן ובאורח טבעי ביותר. כל ישותה הביעה תום וענווה.

ההלל הגדול שבפרק „אשת חיל", כאילו היה מכוון ומיועד לרבנית ז"ל. חייה היו הגשמה מלאה של השבח והתפארה שבאשת חיל, וכל עשרת הקבין שבפרק שירה שגיב זה נטלה היא. ביתה בסטויבץ, שהיה מושתת ומיוסד על טהרת הרוח והקדושה, התקיים זמן קצר, משנת תרס"ו עד שנת תרע"ד. אבל גם בתקופה קצרה זו הספיקה לגלות את מלוא גדולתה.

היא היתה אם ליתומים, משענת לאלמנות ומקור של סעד לכל נצרך. אזנה היתה קשובה, עינה צופיה ולבה מלא רחמים לפרט ולכלל. חינוך הבנים היה משאת נפשה. עוד בהיות בניה רכים, אחד בן שתים עשרה והשני בן אחת עשרה, שלחה אותם לישיבות מיר וסלובודקה. בשנת תרע"ד, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, גורשה משפחתה על ידי השלטון. נטלה המשפחה את מקל הנדודים וסערת המלחמה טילטלה אותם לסרטוב, אשר על נהר הוולגה. כאב ודאב לבה של הרבנית, אבל לבה לא נפל ואומץ רוחה לא עזב אותה.

בעלה הגאון הרב ר' יואל סורוצ'קין זצ"ל נאלץ לפרוש באופן ארעי מתפקידו כרב ומנהיג העדה. שומה היה עליו לדאוג לפרנסת בני ביתו ולכלכלתם והרבנית עמדה לימינו ובכל כוחה ויכולתה השתדלה להקל על מצבו.

הרבנית חסיה מרים סורוצקין

היא ידעה כיצד לעודד כל נדכא ומר לב. נשים נכנסו לביתה בלי הרף. את כולן עודדה, את כולן ניחמה, את כולן פייסה ואת כולן קיבלה באהבה וברחמים.

חז"ל אמרו: אדם ניכר בשלושה דברים, בכיסו, בכוסו ובכעסו. היא הסירה כעס מלבה, לא שמרה טינא לאיש, לא ידעה טעם של כעס ורוגז. סבלנותה ואורך רוחה היו ללא גבול. דבריה נאמרו בנחת.

גם בכוסה יכלה לשמש מופת ודוגמא. ביתה בית פתוח לרווחה לכל דכפין. בעצמה הסתפקה במועט שבמועט. היתה חוסכת ומקמצת מפיה כדי לתת לרעב.

משפחת הרה"ג ר' יואל סורוצקין

בימי יגון ואנחה (בתקופת הבולשביקים), לא התלוננה. היא היתה מבליגה על סבלה כדי לא לצער אחרים. ואם אמנם נשמעו אנחותיה ועיניה זלגו דמעות, היו אלו אנחות לב על גורלם של אלה, אשר ידה קצרה להושיע להם. היא הצטיינה בהכנסת אורחים, ששה ושמחה להעמיד לרשותו של האורח את יצועה ואף את הכר אשר למראשותה. וכי מה בכך, היתה אומרת, הן אני יכולה לישון גם על הספסל. משמעות זו של הכנסת אורחים באותם הימים במוסקבה, קשה לתאר ולהסביר למי שלא התנסה בכך. צערה היה רב אם נדמה לה לפעמים כי לא הסבירו פנים כראוי לאורח שבא לשהות בצל קורתה.

היא הצטיינה גם בכיסה. כפה פרשה לעני וידה שלחה לאביון. מי יודע ומי יכול לתנות צדקת פזרונה. כמה צער וכמה סבל עברו עליה כאשר לא יכלה להושיט במלוא המידה את העזרה והסעד לזקוקים.

בשנת תר"ץ זכתה המשפחה לצאת מעמק הבכא. לאחר שהייה קצרה בפולין עלו כל בני המשפחה לארץ ישראל. עם ההורים נשארה רק בת הזקונים. עם היציאה למרחב, אחרי שברכנו: ה' מתיר אסורים, נתחדשו חייהם רבי החזון וגדושי הפעולה למען העם של הרב הגאון ר' יואל סורוצ'קין זצ"ל והרבנית חסיה מרים ע"ה. את בת הזקונים השיאו לתלמיד חכם מובהק, לרב ר' ירחמיאל ליזרסון הי"ד, רבה האחרון של סטויבץ, אבל עלה הכורת על ישראל. שואת הנאצים לא פסחה גם עליהם. ובדמי ימיהם עלו על המוקד.

לפני הרעה נאסף הצדיק. הרבנית נפטרה בשנת תרצ"ו והוטמנה באוהל אביה הגאון רבי אברהם יצחק משכיל־לאיתן זצ"ל בסטויבץ. אוהל המשפחה הוקם מלבנים אדומות, ואף בחיצוניותו אומר כולו הוד והדר. בחזית הקיר שובצה מצבה גדולה עשויה שחם שחור ועליו נחרתו באותיות מזהירות שמותיהם ופעליהם של הנפטרים.

וראה זה פלא. מכל בני המשפחה, בנים ובנות, לא זכה אף אחד להיקבר במחיצתו של הגאון, פרט לרבנית חסיה מרים ע"ה. מעשיה אדירי החזון וגדולי התנופה, הם אשר עמדו לה להימצא בקרבתו גם לאחר פטירתה.

יהא זכרם ברוך ושמם ינון לעולם.

שלטון הקהילה בסטויבץ

זכרונות

זלמן שזר / מעשה במחלוקת

הפעם על סערה אספר, שעברה בימי ילדותי על פני מצולת עיירתי, סערה קצרת־ימים ורבת־תהפוכות, אשר מדי אֶזכר בה היום וירעד בי לבי כאשר רעדה אז העיירה כולה.

והסערה היתה — מחלוקת בשל רבנות.

מיוחד במינו היה יחס העיירה אל כל ענין הרבנות־דמתא שלה. העיירה עצמה, אמנם, לא הצטיינה בתורנות מרובה. ידעו אנשי העיירה הזאת כי בני העיירות הסמוכות עולים עליהם מבחינה זאת. הישיבה הגדולה והמהוללה שוכנת לא בה, כי אם במיר הסמוכה, והרבי של חסידים חונה בקוידאנוב הקרובה. והיא עצמה שטופה בנהר נימן, אשר על חופו תשכון, ועסוקה בשנָקים אשר בקרבה ובבית־הנתיבות אשר על ידה. אולם היתה העיירה עיר מכבדת תורה ומתבטלת בפני לומדיה. בחור כי איחר להגיע למועד הנכון אל הישיבה הסמוכה ונשאר מחוצה לה, או בחור כי „נתחמץ" בתוך הישיבה והורחק הימנה, או פרוש מופלג, שחיפש לו מקום להתבודדותו, או אברך, שהתכונן לסמיכה וחבריו בילבלוהו מלימודיו — את כל אלה ודכנָתם היתה שטיבּץ מאספת לתוך כתלי בתי־כנסיותיה, דואגת ל„ימיהם", מתחממת לאורם ומרכיבה מהם מורים למעוּלִים אשר בקרב ילדיה. וכל גאותה — על שלשלת הרבנים אשר שכנוּ בה. במעמקי לבם לא ידעוּ בני העיירה לבאר במה זכו לכך כי דוקא רבניהם יוקחוּ אחר כבוד למהוללות אשר בקהילות, אולם משזכו — התברכו. ומתוך ענוה והתפארות כאחד קראו את רבניהם על שם קהילותיהם המאוחרות: „הרב המוסקבאי" (או „המגיד מוילנה"), ר' טעוועלי ממינסק, והרב ר' בנימין מירושלים, כי הללו כולם זכו לקהילות אלו לאחר שכיהנו ברבנות בעיירתי. וזקני העיירה ידעו בימֵי לספר בגאוה וּבסודיוּת מרובה כי בבית־הקברות של העיירה — בזה הישן אשר בתוך השולהויף, המונה יותר מארבע מאות שנה, וּבזה החדש אשר מחוץ לעיר — לא טמון אף רב אחד של העדה, כי כולם כאחד „נחטפו" בחייהם לקהילות מפוארות.

אולם הרב הזקן, אשר כיהן ברבנות בימי ילדותי, לא היה רודף כבוד ולא רצה ללכת בגדולות וישב על כסא רבנוּתו בעיירה הזאת כעשרים שנה רצופות. והרב — למדן מופלג וקנאי גדול ודרשן ומחבר ספר, והר"מ ממיר היה נוהג לשלוח אליו את אברכי הישיבה לקבל סמיכה גם ממנו. אולם אין דעת בעלי־הבתים שבעיירה נוחה הימנו.

והטעמים שונים ומתחלפים מדי פעם. אלה אומרים: כעסן הוא ומעליב עשירים; ואלה אומרים: קנאי הוא ואינו מקרב צעירים. וכולם אומרים: אשתו חולנית היא וקמצנית, ואין להיכן להיכנס לשוחח בעניני העיר. והוא עצמו — סיפרו בסוד — חדל ליהנות מכסא רבנותו ומתגעגע לשוב לימים, שבהם עסק במסחר ולא היה תלוי בדעת אחרים. בינתים גדלה העיירה, פרצו שריפות בעיירות הסמוכות, ועיירתנו נבנתה מחורבנן. נכנסו חסידים, והרב מתנגד. קמו ציונים, והרב „אנטי" מובהק. בקיצור — הוּשבּת שלום־הבית בעיירה. והשיחות הציבוריות הראשונות, הזכורות לי בילדותי — בבית־הכנסת בין מנחה למעריב, בשבתות בשטיבּל בשעת קריאת התורה, וביום הששי בשעת ביקורי השמשים בבתי בני העיר, עם קופסאות הצדקה בידיהם — היו מוסבות על ענין זה של אי שביעת הרצון של בעלי־הבתים מן הרב, ואי שביעת הרצון של הרב מהעדה, ורבּו המלעיזים, איש כסגנונו וכמידותיו.

עד שלימים נסע הרב הזקן לבקר את בניו העשירים והחליט לא לשוב עוד לעיירתו. עזב את כהונתו וישב שם לגמור את ספרו, שבניו פירסמו אחרי מותו בהידור רב. והעיירה נשארה פנויה לדורשי כסאה.

כשנה תמימה היתה העיירה עסוקה ב„נכבדות" שדיברוּ בה. מעברים עטו אליה רבנים ושדכנים וחותנים לאברכים מהוללים. זה קנה לו מקום באכסניה זו וזה באכסניה אחרת. האחד דרש בבית־הכנסת הישן, והשני בבית־הכנסת החדש, והשלישי התבצר בבית־המדרש לבעלי־המלאכה אשר ביוּר־זדיקה. בעלי־בתים חשובים נזכרו בקרוביהם הלמדנים־המוסמכים ורצו להתכבד בעיירתם. לרבני העיירות הסמוכות נתגלו חתנים גדולי־ארץ. ראש הישיבה עצמו שלח את גדול משולחיו לתור לו את העיירה בשביל אחד העילוּיים שבישיבתו. לפתע הופיע איזה דרשן כביר, שכבש את לב כל בעלי־המלאכה, והם החליטו להכתירו לרב, להכעיס את כל עשירי העיר ובעלי־הבתים הישישים. התאוששו הישישים ועמדו בפרץ. פרצה המריבה בין בתי־המדרשות ובין בתי־האבות ובין בעלי־הבתים השונים לפי מוצאיהם ונוסחאותיהם. אלה רוצים בלמדן ובזקן ואלה — בדרשן ובצעיר; אלה — בחסיד, ואלה — בציוני. ואלה נהנים מעצם התכונה וההמולה וההתחרות, המרבה הכנסות ומרבה דרוש ומרבה ענין בעיירה.

עד שפשטה השמועה כי הרב המפורסם לתהילה מעיר ח. אשר בפלך מ. ניאות לבוא לעיירתנו ולכהן ברבנותנו.

מהיכן הגיעה השמועה המשמחת הזאת ומי בישר אותה ראשונה — לא ידוע היה לי. אולם זכורני — בבת אחת השתיקה את כל ההמולה השובבה והבלתי־מכובדה ההיא. סיפרו כי גרשון הבנאי, עוד עשה נסיון אחרון לאסוף את בעלי־המלאכה לתוך בית־המדרש הקטן ולחתום שם על כתב־הרבנות לדרשן האהוב עליו, ולא נמצא חותם. פנו אליו חסידיו להרעימו: „גרשון, חתמ׳ה!" (גרשון, חתום!), ולא העיז אף הוא להרים יד ולחתום. ומאז ענין הרב־היריב בוטל. אולם הוא, גרשון הבנאי, קנה לו בעיירה את הכינוי „גרשון חתמ׳ה" לו ולבניו אחריו כל הימים.

יצאו בעלי־בתים חשובים לעיר ח. והביאו לרב הנכסף את תעודת הרבנות כתובה על קלף עם חתימות כל גבאי בתי־הכנסיות, ושבו ובישרו בשמחה רבה כי עוד לפני הפסח יגיע הרב אל העיירה.

וזכור לי יום בוא הרב כיום אתמול.

בחורף היה הדבר. השלג כיסה את פני הדרכים. הרכבת מגיעה לתחנה לפנות ערב, והתחנה רחוקה מן העיירה מהלך חצי שעה. נעלו החנונים את חנויותיהם מבעוד יום, ובעלי־הבתים יצאו לקבל את פני רבם. בסך הלכו: עשירים ועניים, חסידים ומתנגדים, בני השוק ואנשי השולהויף וגרי היורודיקה, זקני העיר עם השוחטים והמלמדים והדיינים וזט"ה (שבעה טובי העיר) בראשם, ואתם כל העיר, הם ונשיהם וילדיהם. עגלוני העיירה התקוטטו ביניהם — מי מהם יזכה להסיע את הרב העירה. וכשהגיעה התהלוכה לטחנת־הקמח, שעמדה באמצע הדרך בין תחנת הרכבת לבין העיירה, קפצו החמומים מבין בעלי־המלאכה ורצו להוציא את הסוסים מתוך הרתמה ולהוביל את השלגית בידיהם. מיאן הרב שינהגו בו מעשה שררה, ירד מן השלגית והלך ברגל בראש השיירה. הוא, הרב הישיש, בראש, ואתו חתנו, העילוי הצעיר, ואשתו הרבנית, ובניו ובנותיו, ואחריהם כל העיר, זקנים וצעירים ונשים וטף, הלכו מן הטחנה עד רחוב מינסק, ומרחוב מינסק דרך כל השוק, ישר — לבית־הכנסת הישן.

האם היתה התכנית ידועה למפרע, או היה זה מובן מאליו כי יביאו ראשונה את הרב לבית־הכנסת? אולם בהגיענו לש„ולהויף" היתה כבר החצר מלאה על גדותיה. באו מן הישובים הסמוכים ומן העיירות הקרובות. נזדרזו ובאו הישישים והחולים, שלא עצרו כוח לצאת לתחנה, הוכרחו להוציא מבית־הכנסת דרך החלונות הפתוחים את השטנדרס מבין הספסלים, כדי לפנות מקום. וכשהגיע הרב — רעם בית־הכנסת לקולות: „ברוך הבא!" מאליו פונה מעין משעול בין הקהל הצפוף. וכשר־צבא בראש גדודו צעד הישיש בטחות, ישר אל הבמה, עלה על המעלות, לקח את הטלית מידיו הרוטטות של השמש הזקן, נשק ברעדה את הפרוכת, הסב את פניו קורני־האור אל מול העדה המצפה והנסערה, ובקול צעיר וצלול ומאמין החל לקרוא מתוך פרשת השבוע: „ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל, יראי אלהים, אנשי אמת, שונאי בצע — — ושפטו את העם", וכאילו לא נכתבה כל הפרשה אלא לכבוד מאורע זה, החל לפרש בבהי־רות מאירה וחגיגית מהותה של כל מידה ומידה, הנאמרת כאן, והיא נדרשת דוקא בימינו היום מאת רב בישראל, ועד כמה הצלחת כולן יחד תלויה בכך, אם גם העדה עצמה תרצה להיות עם סגולה, ככתוב הלאה באותה הפרשה: „ואתם תהיו לי ממלכת כוהנים וגוי קדוש". שמעה העדה הצפופה והמאושרה לדברי רועה־בחירה, ותראה את עצמה מזומנה ועומדת לזכות ולהיכנס בעול הכבד והיקר הזה — —

ואז קרה פתע משהו מבהיל ואיום: מאחורי הבמה, במקום שגדלה הצפיפות מאד, נפלה עששית בוערת מן התקרה — ופרצה אש. קמה מבוכה ומנוסה, והרב לא כילה את דרשתו. הקהל פרץ לחלונות ולדלתות, שבר שמשות, בן־רגע הפך עדר מבוהל. את האש כיבו. אסונות לא קרו. אולם החגיגה הושבתה. ויהי הדבר כמו אות.

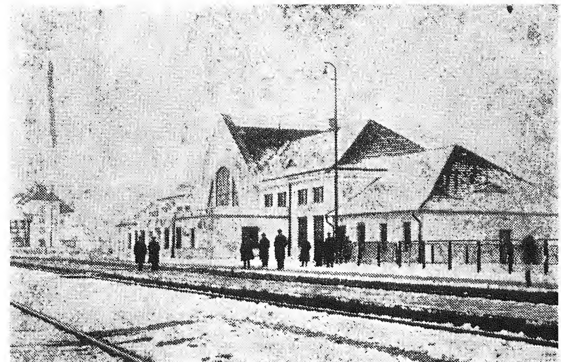
ומאז היה איזה חוט מיוחד של חגיגיות נאצלת מאד ושל חרדה טמירה כאחד פרוש על פני רבנותו של הרב הנערץ. ידעו בני העיירה כי הפעם כאילו השיגו את מלוא חפצם והורידו אליהם את איש חלומם. אולם מי יערוב להם אם אמנם ראויים הם לכל הכבוד הזה שזכו לו, ואם אין מי המתקנא בהם והאומר להתנקם על אשר אולי הרהיבו יותר מדי להרוס אל הקודש?

אותו פרק זמן, שישב הרב הזה על כסא הרבנות, חש כל איש בעיירה כבוד התורה מהו. כל הזמן הקצר ההוא שקטה העיירה מכל מריבה. אף המחוצפים והנרגנים שבין המתפרצים „תוּפּוּ לרגליו" של הרב החדש. גבאי מעות־חיטים הכניסו אותה שנה כפלים. בני הישובים נהרו ממרחקים לשאול את שאלותיהם מאת הרב הנערץ. ענין הגבאות בבית־הכנסת החדש, שגרם צרות מיום היבנותו — סודר כאילו מאליו. ובשבת לפנות ערב, אחרי תפילת מנחה, בצאת הרב הישיש לשוח אל עבר הנהר, גבוה וצנום, גלימת הסמט על כתפיו, וזקנו הצחור והארוך, המגיע עד אבנט המשי שלו, מאיר את הדרך, ואתו חתנו שחור־השערות ותקיף המבט, ואתם זקני בעלי־הבתים, הרב לפניהם, צועד מעדנות, כולו הוד וחסד, אומר משהו ומתעכב כלשהו ומחייך למישהו וצועד להנאת השבת — היו פשוטי בעלי־הבתים ונשיהם עוצרים את נשימ־תיהם מעבר לחלונות הרחוב ומתפלאים בלבם על אשר זכו לכך.

בשל חולשתו של הרב היה במקומו דורש בבית־הכנסת חתנו הצעיר, שהיה סמוך על שולחנו, והוא גם לימד את השיעור בבית־המדרש בפני לומדי העיר. הוא, הרב, היה דורש רק פעמיים בשנה, וגם אז היו דבריו קצרים ונאמרים בנחת. אבל דבריו היו נשמעים והטילו את אימתם על עבריינים ועל מלשינים. כאשר נודע לגבאי הקהילה כי הדירה הישנה מזיקה לבריאותו של הרב, נכנסו לחובות והקימו לרב בית, אשר כמוהו לא היה עוד לקהילתנו, וכשנודע לזט"ה כי הרבנית מתאוננת על מיעוט השכירות הגדילו את ה„קורובקא" (מס הבשר).

ויכולה היתה העיירה לישב בשלוה וליהנות מזיו כבוד התורה, אילו לא נאספה אז השלוה מכל הארץ ועד בתי עיירתנו הגיעה הרעה.

ואכן לא ארכו הימים הטובים ההם ולפתע פשטה

תחנת הרכבת בחורף

השמועה מפה לאוזן כי פורצת מלחמה בין רוסיה ליפן וכי חיל המשמרת יקרא לחזית. ידוע ידעו יהודי רוסיה ואתם כל שוחרי החופש במדינה כי אין תקוה להשתחרר משעבודו של הצאר — בלתי אם אחרי תבוסתו בשדה־קרב. והימים ימי הפרעות שלאחרי הומל וז'יטומיר. קמו באותו לילה עשרות אברכים, מיקירי העיר, שהיו חייבי שירות בצבא, ועקרו לאמריקה.

באותו הלילה החלה ההגירה היהודית הגדולה מעיירתי לעבר הים. זאת ההגירה, אשר לפני כן לא הוציאה משטויבץ שלי אלא בודדים וספורים ואשר מאז ועד לראשית המלחמה העולמית הצילה אלפי נפשות והקימה בתוך ארצות־הברית „לנדסמנשפט" של יוצאי עיירתי, המונה שם היום יותר חברים ממספר היהודים, אשר נותרו בעיירה ונקברו בה חיים ביום הרג רב יום־יומים לאחר יום־הכפורים בשנת תש"ג.

ובאותו הלילה לא ידע איש על צאתם. אולם איך יכסו זאת מרבם האהוב ואיך יצאו לדרכם המסוכנה ולא יקבלו ברכה מפיו? סיפרו אחרי כן בעיר, כי באישון לילה העירו האברכים היקרים את הרב משנתו, והוא נאנח מרות והעניק להם את ברכתו הנאמנה לדרכם הנואשה.

למחרת בבוקר — היה זה ביום א' פרשת חיי שרה — אירע בר־מינן בעיירה. הזקן ולפקה, ישיש כבן תשעים, יהודי פשוט, שהיה רגיל לישב בבית־הכנסת ו„להגיד" תהילים, שבק חיים. פשטה השמועה כי הרב עצמו רוצה להספידו וכי ההספד יערך בלב ה„שולהויף". חרדה והשתומ־מה כל העיר: על מה ולמה ראה הרב היקר לזכות את הנפטר הזה במה שלא זכה שום נפטר בעיירה מאז בוא הרב?

נהרה העיירה להלוית ולפקה — כאשר נהרה אז לקבלת פני הרב. כל ה„שולהויף" היה מלא על גדותיו. נושאי המיטה הורידו את גוית המת באמצע החצר, בין בית־הכנסת לבין הבית החדש של הרב. ליד המיטה התיצב הרב בכל מלוא גבהו, כשהמעיל השחור והארוך חצוי על ידי אבנטו, וזקנו הלבן מזהיר ויורד עד לאבנט, וכדי שלא תאחזנו צינה, חלילה, כרכה הרבנית את צווארו בצעיף אדום של צמר עבה, והוא חגיגי באבלו וכבד התוגה עמד בקרב עדתו, משכמו ומעלה גבוה מכולם, נאנח מרות ופתח ואמר (על ידו ממש עמדתי אני, הנער, ובלעתי כל דבריו, שעדיין חקוקים בזכרוני כבשעת נתינתם), בערך כך, בדברי הספדו:

„התורה הקדושה מספרת בפרשת השבוע: ,ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים — — ותמת שרה — — ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה". והלא מופלאים הדברים, למה ראה אברהם להתאבל כל כך, גם לספוד, גם לבכות. כלום צעירה לימים היתה שרה? כלום לא זכתה לזקנה ולשיבה טובה? וכלום לא גזירת כל בשר היא מעפר לבוא ולעפר לשוב? מאי כולי האי?

וכדי להסביר לכם, מורי ורבותי, את הפליאה הזאת ולפרש לכם כראוי למה נקוד על לבכותה, אמשיל לכם משל".

ובקול נכאים וביגון לבבי, החודר אל עמקי לבם של כל השומעים, הוסיף ואמר בהרימו את יד ימינו על פני כל עדתו, התלויה במוצאי פיו:

„משל למה הדבר דומה, ליהודי עשיר, בר אורין ובר אבהן, שנהפך עליו הגלגל וירד מנכסיו. מה עשתה זהבת היחידה, היקרה והענוגה, כדי להציל את הוריה האהובים מחרפת־רעב ומפשיטת־הרגל ר"ל? עמדה והסכימה להצעת אביה להינשא לישוב'ניק עשיר, גס־רוח ובעל גוף, שעלה לגדולה. ישבה הענוגה בבית חמיה בקרב הנכרים כשבת אל עקרבים. לכתוב לאביה ולתנות לפניו את מדוי לבה לא יכלה — פן תצער אותו עוד, כי בגלל עניו הביא עליה את כל הגלות המרה הזאת. ולהתאונן בעזני בעלה ובאזני חמותה על אחת כמה וכמה שהיה אסור עליה, לבל יוסיפו עוד להתאנות לה. כבשה את בכיה בחובה, עצרה את דמעתה ונשאה את כאב עלבונה דומם. לימים נזדמן למקומה עובר־אורח, שהכיר את בית אביה בהיותו בגדולתו, ויכמרו רחמיו עליה מאד בראותו אותה בסבלותיה ובאלם מכאוביה. הלך וקנה לה ספר תהילים במתנה. אמר בלבו: יהא זה כסות ליגונה. תקרא נא המסכנה במזמוריו של דוד המלך ותשפוך את דמעותיה עליהם. יראו הבריות ויאמרו: ספר התהילים הוא שעורר את דמעותיה, והיא בכה תבכה על שברה הגדול כים, אולי יקל לה — — אתה, נפטר ישיש ויקר, זכית לשיבה טובה, ,למאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים, על מותך אין מה לבכות. אולם, אחי היקרים והאהובים, שברנו גדול כים, ופינו נעול, והבכיה אסורה לנו. אתה, שגדלת על אמירת תהילים — אשריך ששימשת לנו ספר תהילים היום. יהיה מותך כסות לאבלנו. נבך, אחים, ונשפוך דמעות כולנו יחד, יחשוב החושב כי על מותך אנו מתאבלים, ואנחנו על אימת הבאות נבך ונצעק אל אלוהינו, אולי ירחם ויושיענו".

ובדברו זאת נאנח מר, אנחה יהודית, עמוקה וארוכה, אנחה השוברת גוף ונפש, חיור במקצת הסיר את צעיף־הצמר מעל צווארו המזיע וצנח לאט על רצפת ה„שולהויף". אנחנו, שעמדנו בקירבתו, אמרנו: ודאי אומר הוא לקיים מנהג הישיבה של אבלות לכבוד המת, ונתפלאנו מאד.

נראה לנו הדבר כמוגזם במקצת, כי הלא סוף סוף יהודי פשוט היה הנפטר. אולם זה העצב שבעיני הרב וזה עומק האנחה לא השאירו כל ספק כי אכן כבד מאוד האבל. ניסינו להתכופף אחריו, כמנהג, אולם הוא חיוור כליל. צנח בכל גוו, ולא קם עוד — —

— מה זה?!

— הצילו!

— הבהילו רופא!

— הרב התעלף!

כעדת אמהות, הגוחנות על עולל המתעטף לעיניהן, זנקה העדה כולה להצלת רבה המופלא, שרק זה עתה שיתף את כולה באנחתו הגדולה. על כפים הרימוהו. מעל ראשי כל העדה נשאוהו, כאשר נשאו לפנים את ארון ברית האלוהים. בדממת קודש הכניסוהו לתוך הבית החדש שזה עתה חנכה העדה בשמחה ובגאוה. הובהלו הרופאים, היהודי והפולני. בצפיית־חרדות נאלם הציבור ההמום, המצטופף ליד הגזוזטרה. עברו רגעים מעטים ומבית הרב פרצה יללת הרבנית שנתאלמנה והבנים שנתיתמו — —

מאז אני מכיר את עיירתי לא ראיתיה כה זכה בקדושת יגונה וכה מלוכדת בטהרתה ובעוצם אהבתה המשותפת כמו ביום האסון המאציל והמעלה והמאחד ההוא.

כעדת מיותמים עמדה העיירה, נשגבה בעומק הזדעזעותה. אותו יום שכח כל איש את טרדות חייו. החנויות לא נפתחו והתנורים לא הוסקו. אף בית־המדרש עמד ריק, לא עסק ולא בית, לא תורה ולא תפילה. בחוצות, בתוך ה„שולהויף" וליד בית הרב הצטופפה־התגודדה כל העדה אחוזת רוממות היתמות וכולה — יגון קודר. קונם, אם לא ראיתי את הירשל משה הזקן, מי שהיה בלן העיר, יהודי כבן שבעים, אוחז את שתי פיאותיו בכפות ידיו ומטיח את ראשו אל כותל בית־הכנסת. ראיתי את אהר'לה העגלון, אשר תמיד פיו מלא אָלה, עומד מזוכך ביגונו, פיו פעור, והוא בולע דמעות כתינוק. ורבי, הכעסן תדיר והאדום כולו, ר' בוניה המלמד, עמד חיוור כסיד ורוח־חיים אין בו. ואף שמואל טוניק עצמו, גבור־העיירה ונשיא כבאיה, צנח על מעקה בית־הרב כאיש אשר כל אניותיו צללו תהומה.

כי אכן תהומה צללה תפארת העיירה ומשענתה. אז ידעה העיירה כולה מי ומה היה לה רבה זה. אז חש כל בור־דאורייתא כבוד התורה מה הוא. אז ידע כל נער אל מה ישא נפש, אם באהבת עמו חפצו.

הלויה נועדה למחר בבוקר. מן הישובים והעיירות הסמוכות החלו נוהרים לחלוק כבוד אחרון לנערץ. עם רדת היום החל להישמע קולם של אומרי תהילים מתוך בית־המדרש. כאילו נזכר מישהו כיצד לפרוק את כבדו של היגון הקדוש.

כל הלילה לא נפסקה אמירת התהילים בתוך בית־הכנסת. ברוב עם ובהדרת יגון.

ובבוקר נשמעה מפה לאוזן השמועה האיומה, כי הרבנית מעכבת את הלויה. דורשת היא שהעדה תתן מיד כתב רבנות לחתנה הצעיר, הסמוך על שולחנה. ולא — לא תתן לקבר את מתה. והחתן אמנם עילוי הוא, אולם ברבנות עוד לא שימש. והעיירה מצטיינת בשרשרת רבניה הגדולים. איך תתן עצמה להיות הדום לרב מתחיל?

כנחש ארסי הגיחה השמועה הרעה מבין חגוי הציבור והתפלחה על פני כל הבתים והסימטאות. נדהמה העיירה מן העלבון הצורב, שאומרים להמיט עליה. ולפתע גבר העלבון על האבל וגירש אותו כליל.

„אתא מַיא וכבה לנורא".

— מה? הלהשתלט תאמר עלינו הרבנית?! כלום לעבדים נמכרנו לה? כלום לא די פשטנו עורנו מעלינו להעניק לה מכל טוב?

והנחש הארסי והירוק ההוא משהגיח — לא עמד בפניו כל לב. תבערת הגאוה והנצחנות הוצתה באפס־יד בכל עין. ושטן המחלוקת המשתולל ירד להתנקם בעד כל יום הקדושה והתוגה. אכזרית היתה השתוללותו הנוקמת, מנה אחת אפים.

אותו בלן זקן, שהיה אמש עטוף אבל מזוכך, הפך מפלצת. ורבי הכעסן, שהיה אתמול חיוור כסיד, אדמו פניו כסלק.

— מה?! עלוקה זו רוצה להתעשר? מה לנו ולה? תלך לה למקום שהיא באה ממנו, ואנחנו נמצא לנו רב כאשר עם כבודנו.

— מה?! היא איננה נותנת להוציא את המת? אל תתן! תמליחנו!

והחנויות נפתחו. בזרוע נפתחו, והוכנס החול. נזכרו חשובי בעלי־הבתים בקרוביהם הרבנים, שביקשו אשתקד לזכות בהם את העיירה ולא הצליחו. נזכרו בעלי־האכסניות בתכונה הטובה ההיא של עונת הבחירות. הגיחו הצדדים הישנים ממחבואיהם. בן יום קמו המצביאים על מחנותיהם, ובעיני שדכן־הרבנים הבהיקה תכנית מזהירה.

— לא, לא נתן את כתב הרבנות!

לשוא אצו־רצו רודפי־השלום מבית הרבנית אל בתי הגבאים וראשי הזט"ה. לשוא הטיפו מוסר ותבעו את עלבון כבוד התורה. נאטמה כל אוזן.

שני ימים רצופים ארכה הזועה. גויתו של הרב היתה מוטלת בבית הרבנית, כאילו לא היתה זאת כלל אותה הגויה היקרה, אשר עדת מעריצים־חרדים נשאתה רק שלשום על כפים. ירדה המחלוקת וטיאטאה הכל. על כל מורשת יקרה גבר כוחה של מחלוקת.

וביום השלישי הובהלו רועים מרחוק. שבעה רבנים באו להוציא את העיירה ממשובתה. בא ר' אליה ברוך, הר"מ (ראש מתיבתא—ראש הישיבה) הישיש מישיבת מיר הקרובה; בא ר' לייזר, הרב הצעיר, חתן „הגדול" המפורסם, היושב על כסא חותנו המנוח במינסק; בא הרב המחבר מנסויזש ששמו נודע בשערים; בא הרב הדרשן מסוירז'נה הסמוכה, בא דודי הנגיד ר' שמואל שלמה הורביץ, המוסמך להוראה, שיערותיו סובבים את העיירה והשפעתו רבה על בעלי־הבתים. מעברים הובהלו להציל את כבוד התורה שחולל ואת השלום שנטרף ולהחזיר את העיירה המשתוללת לתוך חופיה הקודמים.

ורק עם ערב, ביום השלישי לפטירתו של הרב, הושגה הפשרה. הרבנים פסקו את דינם, והצדדים קיבלוהו וקיימוהו.

כתב הרבנות ניתן לפני הלויה, אולם לא לחתן הצעיר, אשר עוד לא שימש ברבנות, כי אם לחתן הקשיש ממנו, שישב כבר משנים על כסא הרבנות בעיר רחוקה, ואשר שבעת הרבנים העידו עליו כי גדול בישראל הוא.

ועם רדת היום נישאו על פני בית־הקברות ההספדים של שבעת הרועים, אשר הוזעקו מעברים להילחם בשטן המחלוקת, שירד על הקהילה להתעמר בה. לחמו בו ויכלו לו.

מרדכי מכטיי / זכרונות מימי הילדות

א) בין כסה לעשור

קול השופר שבקע בראש חודש אלול מכל בתי התפילה, כאילו הכריז: „יום הדין מתקרב, בואו, פשפשו במעשיכם", אולם שינוי ניכר לא חל בחיי יהודי העיר. החיים התנהלו במסלולם הרגיל כמו בכל ימות השנה. רק פה ושם אפשר היה להבחין בשינוי, שחל באנשים. למשל השבועה הרגילה „בחיי" (איך זאָל אזוי לעבן) הוחלפה ב־„כמו שעכשיו אלול בכל העולם", ופרוש האימרה הזאת היה: הרי לפני יום הדין לא אשקר. שינוי ניכר יותר חל בימי הסליחות כשהשמש השני של בית המדרש הגדול ר' צבי פורט היה בתחילת האשמורה השלישית של הלילה, דופק על חלון הבית, או בפטיש עץ על קיר הבית בקריאה: קומו לתפילת סליחות! האנשים נעשו רציניים יותר ומרוכזים בתוכם. החנוונים, שהיו צמודים לחנויותיהם בין הערבים ולא תמיד יכלו ללכת לבית הכנסת לתפילת מנחה ומעריב, בקשו מנשותיהם להחליף אותם והם הלכו להתפלל.

אוירת יום הדין השתררה בראש השנה עם תפילת „ונתנה תוקף", שכללה את השאלה „מי יחיה ומי ימות" ואפילו אלה, שלא הבינו את פרוש המילים, הרגישו והתחילו לדאוג לתוצאות יום הדין. האנשים נעשו רציניים יותר ומרוכזים בתוכם כשהמחשבה „מי יחיה" מנקרת במוחם כל הזמן. בכדי להמתיק את גזר הדין התחילו לשהות יותר בבית הכנסת. רבים הצטרפו למתפללי „ותיקין", שהלכו לבית הכנסת בעוד לילה כדי שיוכלו להתחיל את התפילה תיכף לכשיבקע היום, או לפי הדין „משיבחין בין תכלת ללבן" ואחרי התפילה יכלו להישאר זמן מסוים מי בלימוד דף גמרא או פרק משניות ומי באמירת כמה פרקי תהילים. גם בין מנחה ומעריב לא עזב כמעט איש את בית הכנסת ואלה שבעצמם לא למדו הצטופפו ליד השולחנות, שבהם לימדו אבא ז"ל והשוחט השני ר' שלמה ליברמן ז"ל עין יעקב.

ההכנות ליום הדין התבטאו גם בטקס „הכפרות". אף בית אב לא פסח עליו והשתדלו, שיהיה עוף לכל בן המשפחה. משפחות מרובות ילדים הקדימו שחיטת הכפרות. כשלושה ימים לפני יום הכפורים כבר התחיל ה„יריד" הגדול של שחיטת „כפרות", וארבעה שוחטים: אבא ז"ל, אחי אהרון הי"ד, ר' שלמה ובנו יעקב ז"ל „ידיהם" היו מלאות עבודה בלי הרף. אצל אבא למד מלאכת השחיטה מר אייזיק שנקמן. אדם נחמד ואיש רעים, שאחר כך עבר לסוורזנא ושם פתח בית מסחר למצרכי רפואה. גם אותו שיתפו כיד עזר. שיא ההתרכזות היה בערב יום הכיפורים. בתפילת השחרית החלו כבר ההכנות ליום הדין בהתרת נדרים וזה סדר „ההתרה": לפי הדין מוכרח אדם לקיים נדריו. רק בית דין של שלושה יכול להתיר נדרו ולשחררו מהאחריות. לכן מבקש אדם שלושה אנשים, שישבו כבית דין בפניהם הוא קורא מן הספר את הנוסח של התרת הנדר והשלושה ענו לו גם כן לפי הנוסח המקובל שהם מתירים נדריו. ואחר כך ישב גם הוא כחבר בית הדין וכו'.

בשעה אחת אחרי הצהרים התחילה תפילת מנחה. „מנין" אחד גומר ו„מנין" שני מתחיל. ככה היה זה נמשך עד השעה שלוש. תפילת מנחה שלא כבתפילת שחרית הכילה ב„שמונה עשרה" קטע מתפילת יום הכיפורים. היו כאלה, שאחרי התפילה השתרעו על הרצפה והשמש הצליף לכבדם בארבעים חסר אחת. בערב יום הכיפורים אף אחד לא נעדר מתפילה בצבור. בבית הכנסת אז היו הגבאים גובים את כל החובות לבית הכנסת, וההכנסות סיפקו את ההוצאות עד לערב יום כיפור הבא. כל חברה כמו ביקור חולים, גמ"ח, וכו' שלחו את נציגיהם עם קערות לקבל תרומות והבאים תרמו כפי יכולתם. גם ועד חובבי ציון או כפי שנקרא הועד האודיסאי היה מיוצג על יד השולחן. בבית המדרש הגדול ישב על יד הקערה הזאת ר' חיים לוסטרמן ובבית המדרש החדש — המורה אלתר יוסילביץ.

בפנים רציניים חזרו מבית הכנסת הביתה להסב לסעודה המפסקת. הסעודה עברה בלי שיחת חולין. אוירת יום הדין השתררה בבית וכולנו היינו דרוכים. אחרי הסעודה נגשנו כולנו הגדולים והקטנים לאבא שיברך אותנו. לבוש בקיטל הלבן שלו, כולו נרגש וארשת דאגה חמורה על פניו, פרש ידיו על ראשינו ובלחש מלמל ברכה ארוכה. ממולו עמדה אמא רכונה על הנרות, עיניה זולגות דמעות בבקשה על בעלה ופרי בטנה מחמל עיניה שיכתבו לחיים טובים. הרגע החגיגי והרציני הזה נחרת עמוק עמוק בנשמתי. למרות השנים הרבות שחלפו מאז עודני זוכר אותו כאילו רק אתמול זה היה.

כשיצאנו מן הבית היתה ההרגשה כאילו באויר מרחפת אימת יום הדין הממשמש ובא. הרחוב היה מלא אנשים שנהרו לבית הכנסת. כל אחד שקוע היה במחשבותיו ודאגותיו ואפילו כשהלכו שנים אחד על יד השני לא שוחחו ביניהם.

גם בית הכנסת שינה צורתו. מימין השולחן בארגז חול תקועים היו נרות נשמה. על הרצפה שטחו שחת, שעוד ריח השדה נדף ממנו, כדי שהמתפללים חלוצי נעלים יוכלו לעמוד מבלי כל חשש להצטנן וגם היה יותר קל לעמוד בגרבים על השחת מאשר על הרצפה. מרבית המתפללים היו לבושי קיטלים לבנים וטליתות עליהם. עוד לפני תפילת „כל נדרי" אמר כל אחד ואחד „תפילה זכה". שיא המתיחות הגיע כשהוציאו שני ספרי תורה ושנים מנכבדי העדה עמדו על יד החזן, אחד מימינו ואחד משמאלו והוא התחיל: על דעת

המקום וכו׳. כשהתחיל ב„כל נדרי" הגיע בכיין של אמותינו מעזרת הנשים, שבדמעותיהן מצאו פורקן לדאגותיהן מפני יום הדין, והשלימו את ההתעוררות ששררה בבית הכנסת של הגברים.

ב. סוכות

רק כעשרים ושש שעות עברו מאז הלכנו דרוכים ואחוזי אימה ופחד מפני יום הדין לבית הכנסת לתפילת „כל נדרי". עם גמר תפילת „נעילה" השתנה המצב הנפשי לבלי הכיר. ארשת התוגה, שהיתה נסוכה על פני האנשים חלפה ובמקומה באה השלווה וההרגעה, האופטימיות היהודית התורשתית, שבמשך שנות הגלות הארוכות כשצרה רודפת חברתה, לא נתנה לעם היהודי להתיאש מטוב ומגאולה. האופטימיות הזאת הכניסה אמונה ובטחון, שתפילת הקהל נתקבלה והוא נכתב ונחתם לחיים טובים ולשלום. גם מראה הרחוב כאילו השתנה. הירח המתחדש פזר את אורו הרך וכאילו רמז לחיים מתחדשים.

למרות הצום של 26 שעות לא מהרו ללכת הביתה לסעוד, אלא נעצרו לקדש את הלבנה בהתחדשותה ולקיים בזה מצוה ראשונה על חשבון השנה הבאה.

מנהג החרדים הוא לתקוע יתד במוצאי יום כפור במקום המיועד להקמת סוכה. בסטויבץ שינו החרדים שהיו יוצאים לס־קור את מצב הסוכה, כי בסטויבץ היו רוב הסוכות בבנינים קבועים, שהוו חלק מבית המגורים. המבנים הללו לרוב מסדרונות, או חלק מהם, היו משמשים בכל ימות השנה כמח־סני הבית, שם נמצאו ארון המזון או כלי בית, שלא היו בשמוש יום יומי. החלק הזה של הבית, גגו היה נפרד משאר חלקי הגג והותקן ככה, שאפשר היה לפתוח אותו על ידי מוט, שהוכנס לציר המהודק לגג או על ידי משיכת חבלים בגלגל שהפעיל מוט פנימי ודוחף את הגג להפתח. אחרי יום כפור היו מפנים את הכלים מהחלק הזה, משוים לו צורה הגונה על ידי הדבקת ניר לבן על הקירות או שהיו תולים וילונות על הקירות, פתחו את הגג ובכיסוי סכך נתקבלה סוכה כשרה למהדרין מן המהדרין. כמה יתרונות ומעלות היו לסוכה כזאת לגבי שאר הסוכות בערים.

א) לא היה צורך מדי שנה לחפש חומרי בניה. ב) לעקרת הבית לא היתה טרדה יתרה בהגשת האוכל לסוכה מאשר לחדר האוכל. ג) במקרה של גשם, ובחו״ל התחילה אז עונת הגשמים, היו סוגרים את הגג. המים לא חדרו לסוכה ולא הרטיבו את המפות ושאר החפצים והקשוטים שבסוכה.

כאמור לא שמשו מבני הסוכות חדרי מגורים, רק סוכה אחת היתה יוצאת דופן. זו סוכתו של רב העיר ר׳ שלמה מרדכי ברודני זצ״ל. באחד מחדרי המגורים של בית הרב נבנתה התקרה באופן כזה, שאפשר היה להזיז אותה והרב יכול היה לקיים מצות סוכה לפי ההגדרה „תשבו כעין תדורו". הגגות הפתוחים כאילו הכריזו „חג הסוכות בא".

ג) שמחת תורה

בחו״ל שימש יום „שמיני עצרת", שהוא לפי הדין, חג לעצמו, לענין סוכה כיום טוב שני של גלויות וכתוצאה מזה חלה עליו חובת ישיבה בסוכה. כשחזרו מבית הכנסת אחרי תפילת מוסף היו אחדים נכנסים לסוכה לברך על היין. טועמים רקיק או דבר קל אחד ובאמירת „יהי רצון כשם שזכיתי לשבת בסוכה זו כך אזכה בשנה הבאה לשבת בסוכת עור של לויתן" היו גומרים חובת סוכה. המדקדקים יותר היו אוכלים גם ארוחת צהרים בסוכה.

היה אחד שכאילו קשה היה לו להיפרד מהסוכה, זה היה ר׳ יהודה רובשוב, אביו של נשיא המדינה, שהמשיך להימצא בסוכה עד אשר העריב היום. החסידים, בנגוד למתנגדים, התחילו בהקפות החג בליל התקדש שמיני עצרת ואצלם שמש היום הזה כעין שמחת תורה וסוכות ביחד. ולכן היתה שרויה השמחה בסוכתו בשמיני עצרת כשכמה מהחסידים נתאספו אצלו לשירת „אתה, אתה בחרתנו" שבקעה מהסוכה עד הגיע הזמן ללכת לתפילת מעריב של שמחת תורה.

כמו בליל „כל נדרי" היו בתי הכנסת מלאים מפה אל פה, השינוי היה רק באוירה. במקום האימה והפחד השתררה אוירת שמחה, אוירת חג. הגדילו השמחה גבאי ושמשי שמחת תורה. גבאי בית המדרש הגדול ר׳ דוד־ליב סירקין והשמש הראשי ר׳ יהודה ליב סטולוביצקי הסופר סת״ם פינו את מקומם לר׳ יוסף קושניר האופה. וגבאי בית המדרש החדש ר׳ אברהם מלבין והשמש ר׳ ניסן המכונה קומפוט פינו את מקומם לר׳ שמחה זלמן אקון (שמחה זלמן הנגר). שניהם אם כי שונים היו במראם החיצוני, כשהראשון נמוך ושמן והשני גבוה ורזה מילאו את תפקידיהם בהצלחה, ובהכניסם מילתא דבדיחותא עזרו להחדיר את תחושת השמחה ללב המתפללים. בכדי להדגיש את השוני בחשיבות תפקידם חבשו צילינדרים, שרק הרב חבש צילינדר לראשו בחגים. נהדר היה המראה כשגבאי שמחת תורה והרב, שניהם בעלי זקנים לבנים וחבושי צילינדרים עמדו זה על יד זה, כשהראשון מוסר לרב ספר תורה וכבדו בהקפה ראשונה. שני גבאי שמחת תורה נהלו את תפקידם ביד רמה. אם מישהו מהגבאים היה רוצה לתת הוראות דנו אותו תיכף ברותחים: עכשו אינך גבאי. בליל התקדש החג קראו לתורה לא שלשה אנשים בלבד אלא יותר, כל קטע בתורה, החל מבראשית ועד זאת הברכה, שהכיל ברכה חולקו לחוד. העליות הללו משום מה נקראו נדר (אינני יודע מקור הכנוי הזה). כך היה נדר „ויכולו", נדר „ויתן לך" וכו׳. שלא כבכל שבתות השנה והחגים, לא נמכרו העליות לתורה בזהובים (גולדיין) אלא בליטרים נרות. חשמל טרם היה בסטויבץ ולנרות היתה חשיבות בבית הכנסת. בין נדר לנדר כמו בין הקפה להקפה שרו „שישו ושמחו בשמחת תורה" וככה עד גמר התפילה.

למחרת המשיכו גבאי שמחת תורה בתפקידיהם אבל גם לגבאות היה תפקיד. ביום זה היה מקובל, שכל איש היה עולה לתורה. כדי לא לבייש את מי שאין לו לא היו מוכרים עליות אלא קראו את כל המתפללים פרט ל„חתן תורה" ו„חתן בראשית" שנמכרו. לכל העולים לתורה היו מחלקים הגבאים חתיכת עוגת דבש (האניק לעקעך) מעשה ידיה להתפאר של נעמי קושניר (נעמי האופה). בסוף תפילת מוסף, כשהגיעו ל„אין כאלוקנו", היה גבאי שמחת תורה מתחיל ביידיש „ניטאָ אַזאַ גאָט ווי אונדזערער" והקהל עונה לעומתו „אין

כאלוקינו", וכך עד „אתה הוא אלוקינו". גם באמירת „אדון עולם" חל שינוי אבל לא ביידיש, אלא הגבאי היה מתחיל „אדון עולם" והקהל עונה חי הוא (אלוקי הוא) אשר מלך — חי הוא וככה עד ה' לי ולא אירא.

אחרי התפילה היו הגבאים עורכים מסיבה לחשובי המתפללים, שקראו להם „לעקעך און בראנפן", אבל שם לא רק הגישו יי"ש ועוגה, אלא גם מטעמים אחרים. בזה נגמר סדר „שמחת תורה" לגברים, אך לא כן לנשים. מכל החגיגות לא רק שלא נהנו אלא גם היו להן טרדות יתר. כשהבעלים חזרו במאוחר לארוחת צהרים וצריך היה עוד פעם לחמם את האוכל. חלקן בשמחת החג היה בזה, שאחרי הצהרים נהרו לבתי הכנסת בכדי לנשק את ספרי התורה. הטקס הזה נקרא „לשם אלקים" (צו גאָטס נאָמען) זו היתה הפעם היחידה, שהנשים באו לא לעזרת הנשים אלא למקום הגברים ושם היו עוברים אליהן עם ספרי תורה והן מרכינות עצמן כדי לנשקם.

מנהג זה ארך עד מלחמת העולם הראשונה אם כי במשך השנים היתה ההתלהבות פוחתת והולכת מדי שנה בשנה, בפרט כשר' יוסף קושניר ור' שמחה זלמן אקון הלכו לעולמם וממלאי מקומם לא הכניסו התלהבות ואולי מפני שהשמחה הפנימית לא היתה. חבל על האידיליה שחלפה לבלי שוב.

פסח

משנכנס אדר, אמרו קדמונינו, מרבים בשמחה. כוחה של האימרה הזאת היה יפה לכלל אבל היו כאלה, ששמחת מפלת המן נסוגה מפני דאגת חג הפסח הממשמש ובא ומההוצאות הכרוכות בזה ובלאו הכי לא היו חייהם קלים. יחד עם החג הרי בא האביב ומלבד הוצאות החג, במצות ויין היו צריכים להצטייד. אלה שנעליהם בלו ומלבושיהם התיישנו, היה הכרח למצוא מקורות הכנסה נוספים לכסות את ההוצאות המיוחדות. ומקור הכנסה יחידי היה — אפיית מצות. בסטויבץ כברוב העיירות לא היו בתי חרושת למצות והן נאפו בבתים פרטיים על ידי קבוצות שנרקאו „ארטל", מלה רוסית המורה על קבוצת אנשים העובדים במשותף. בלב כרסמה השאלה האם יהיה מקום עבודה? האם בעל הבית שבו אופים מצות לא מילא כבר את מיכסת העובדים? והרי רק ארבעה ארטלים היו בעיר:

א. עטע אשת משה ברקוביץ העגלון, שידע ספר „תהילים" כולו בעל פה ובנסיעות בין עירוניות היה יושב על הדוכן ממלמל פרקי תהילים; ב. מרדכי צירולניק המכונה מאָטע זלציכעס ברחוב הדואר, שאחרי מלחמת העולם הראשונה קנה את מגרשו הרב ליברמן הי"ד; ג. דב חרחורים ברחוב הכנסיה הלבנה; ד. יוסף טוניק קצב על יד בית המרחץ.

הבתים שבהם נאפו המצות לא חרגו ממסגרת שאר הבתים. רק התנור היה יותר גדול מתנורי הבתים האחרים. כל הבתים בסטויבץ כמו בעיירות אחרות נבנו בצורה כזאת:

רוחב הבית פנה לרחוב כשארכו לאורך המגרש. המגרשים היו קטנים ולכן נבנו הבתים על גבול רוחב המגרש שרק 3 טפחים הפרידו ממגרש השכן. שלושת הטפחים הללו נקראות: קפיז', זאת אומרת שטח שבו דולפים מי הגשמים מן הגג, שלא יפלו על מגרש הזולת, כתוצאה מבניה זאת היו בכל הבתים קיר אחד בלי חלונות. הבית היה חצוי בקיר קרשים לרוחבו. החדר שליד הקיר האטום שימש חדר מיטות. בו עמדו שתי מיטות עם רווח צר ביניהן, מאחורי המיטות עמד ארגז שנקרא „קומוד". בקומוד היו 3 מגירות לכל רוחבו, שבהן היו שמורים לבנים, מפות וכו'. מעליהן שתי מגירות קטנות לדברים קטנים. החדר הזה היה חצוי באורך בחלקים לא שווים ונתקבל חדר יותר קטן בלי חלון, מצד אחד גבל עם חדר המיטות ומהצד

מאפיה למצות אצל ליבל אגינסקי (שאַשעס)

השני — עם התנור הרוסי ששימש לבישול ולאפיה. החדר מצד החצר שימש כחדר אוכל וחדר אורחים. גם החדר הזה היה על פי רוב חצוי ברוחב כשהחלק הגובל עם הכניסה שימש מטבח. הבתים שבהם נאפו המצות לא היו יותר גדולים משאר הבתים. למשך זמן האפיה שנמשכה מיום ראשון, שאחרי פורים עד י״א או י״ב בניסן היה כל הבית קודש לאפיה. הבעלים חפשו להם דיור ארעי. וזה מראה הארטל: בחדר האוכל הניחו על קלונ־סאות שני קרשים מהוקצעים היטב לגילגול העיסה, כשהמגל־גלות עומדות משני הצדדים. על יד המטבח סמוך לתנור עמד שולחן, שעליו היה שרוע לוח פח בשביל מנקבי המצות ומשם הועברו המצות לתנור. במטבח עמד הארגז או כלי קיבול אחר למצות שהוצאו מן התנור. בחדר המיטות היה שק הקמח של המזמין שמצותיו נאפו באותו יום. בחדר הזה ישבה הלשה כשלעזרתה שני ילדים, אחד הגיש קמח והשני מים, היא היתה לשה את הבצק בקערת נחושת ואחרי כל מנת לישה אחת או שתים קבלה קערה אחרת והעוזרים על ידה ניקו את הקודמת. לרשות בעל הבית נשאר רק החדר האטום, שבו יכול היה לנוח שעה או שעתיים. המצות נאפו מקמחו של בעל המצות והלקוח שילם דמי אפיה בין 1.80 עד 2 רוב. לפוד (16 ק״ג) קמח. הסכום הזה חולק בין כל העובדים בארטל בהתאם למאמץ בניכוי סכום מוסכם עבור בעל הדירה, שהוא לא רק מסר את הדירה לרשות הארטל, אלא גם היה מחזר אחרי לקוחות והשתדל שהתעסוקה תהיה מלאה.

היו גם משפחות, שקשה היה להן להוציא דמי אפיה. למשפחה מרובת ילדים היתה מסתכמת האפיה לערך בעשרה רובלים ובסכום כזה היתה משפחה יכולה להתקיים חודש שלם. המשפחות הללו הצטרפו לקבוצות של 5—6 משפחות ואפו מצות במשותף באחד הבתים של הקבוצה. כל אחת מהמשפחות הללו היתה ממציאה כוח עבודה שווה. לאפיית המצות היתה המשפחה מביאה עצים להסקה. היו גם כאלה, שמצבם היה ירוד במאוד. הללו קבלו תמיכה בסתר מקימחא דפסחא ובלילות סדרים היו מצות וארבע כוסות בכל בית.

יחזקאל בן משה (פלאקסיון)

היה היתה סטויבץ ואיננה עוד
הכאב והאסון גדולים מאוד.
תושביה היו בפי כל לברכה
בני תורה, סוחרים, ובעלי מלאכה.

היו בסטויבץ חמשה בתי כנסת
גם בנק וגמילות חסד.
הנוער בעיירה עמד בשער
בכל ימי פורענויות וסער.
המורה אלתר זריז וחריף
כל חייו לציון הטיף.

ידידיה הסנדלר תקון חצות ערך
ואברהם יעקב השען טיפל בגמ״ח.

שמואל טוניק רפסודות עקד
וגם על מכבי אש פקד.
מרדכי־פייוול לבקור חולים קבע עתים
ר׳ יצחק שמואל וליפא למעות חיטים.

זכורים לטובה ראשי העיר
ואבן תזעק מקיר.
הושמדה עיר תהילה
ומבכים אותה בקינה ובתפילה.

בנכר הוקם גל־עד
גדול ונורא הוא האיד.

גרשון רבינוביץ קיבוץ נען / זכרונות

סטויבץ, עיירה ליד הגבול. בה גדלנו, בילינו את שנות חיינו הצעירים והיפים. הנה עוברת לפני עיני סטויבץ, על רחובותיה המיושבים ביהודים; יורזדיקה, רחוב החול הלבן ברוך ילדים, רחוב ווילנה (ווילנסקה) ועוד. גרו כאן העגלונים, הבנאים והנגרים. ברחובות אלה נמצאו מועדונים של התנועות להכשרה ולעליה, לבנות את חיינו מחדש ולהגשים את חזון הרצל: לבנות את מדינת היהודים, מדינת ישראל. סטויבץ — עיירה חביבה היתה. יהודי סטויבץ אהבו את ארץ־ישראל ותרמו ביד רחבה לבנין הארץ. העיירה שלחה בנים נאמנים, חלוצים ראשונים לארץ.

קשה להשלים עם העובדה המרה, שעוסקים אנו בהקמת מצבה ליהודי סטויבץ.

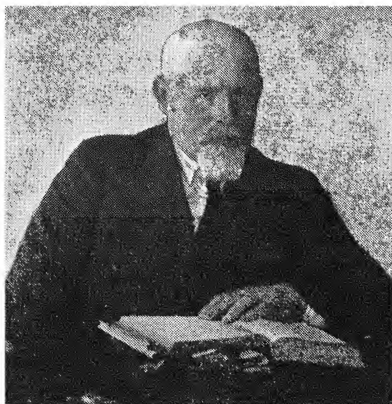
זוכר אני את האספות (מיטינגים) בבית הכנסת הגדול, את הנאומים הנלהבים לציונות, ואוי לחבר ה„בונד", שהפריע ב„צווישנרוף" (קריאת ביניים). משום־מה לא הבין או יותר נכון לא רצה להבין, שעם ישראל זכאי וגם הכרחית לו פינה משלו.

נזכר אני ביום שבת קיצי בסטויבץ. היינו יוצאים מהבתים לשאוף אוויר צח, בצל המתבנים של האיכרים (שייערן). היינו שוכבים על הירק ונהנים מריח החציר, מי מקריאת ספר, מי ממשחק או משיחה סתם.

הנה הנימן היפה, הארוך והרחב. רוב יהודי סטויבץ עם הנוער בראש היו כובשים את כל אורך הנימן. מצד אחד — נשים ומצד שני — גברים. משם נשמעה שמחת חיים צעי־

רים. ילדים קטנים היו משכשכים במים הזוהרים והוריהם עמדו שופעי נחת. מי לא זוכר את הגשר לפנות ערב! הנה יהודי סטויביץ מטיילים: משפחות שלמות, חברים, חברות, ילדים קטנים ונהנים ממזג האוויר הטוב. כאן היו נפגשים מטובי הנוער. פה היו קובעים את פעולותיהם. הנה עומדות סירות הגויים. היינו חוכרים אותן לשוט בהן על הנימן בשירה ונגינה עד אחרי חצות. והשירה הישראלית היתה מהדהדת בכל סטויבץ.

הנה עוברות לפני דמויות יהודים יקרים, בני סטויבץ. הירשל קומוק, עסקן ציבורי, צעיר ותוסס, מלא מרץ ורצון לפעול ולעזור. לב יהודי ציוני. הנה וולוול טוניק, איש דגול וטוב־לב בעל הזקנקן הזהבהב היפה. אף הוא עזר לרבים. לפני עלותי ארצה פניתי אליו בבקשה, שיערוב לי להלוואה על שטר לבנק של סטויביץ. הבטחתי לו להחזיר את כסף ההלוואה ברגע, שאגיע ארצה, ותשובתו היתה כל כך חמה, חוב של לב יהודי, לב אב: „מיין קינד, אם לא תחזיר לי לא נורא, אזי יהיה יהודי בארץ־ישראל גם על חשבוני. תמסור שלום לבני וסע בשלום". תמיד אזכרנו כיהודי יקר לנו. חבל שלא זכיתם להימצא אתנו על אדמת ישראל, שכל כך אהבתם אותה וקיוויתם לראותה. תמיד ילווה אותנו זכרכם, קדושי סטויבץ.

זאב (וולוול) טוניק

תמר אמרנט (רבינוביץ) / בית הורי

רוצה אני להעלות בדמיוני את משפחתי הענפה, שנכרתה בימי השואה. רואה אני בית גדול, שנמצא ברחוב הרחב, שקראו לו בפולנית „שרוקה". בבית הזה גרנו במשך מספר שנים 5 ילדים, (3 בנות ו־2 בנים) אבא ואמא. אבא היה תמיד טרוד בעסקיו. בעיר קראו לו „דער רעזערווארניק". כלומר, בעל מיכל נפט בקצה הרחוב, שגבל עם מסילת הברזל. דרך צינור תת־קרקעי הועבר נפט מקרון־דוד לתוך המיכל הזה. תמיד היה אבא רושם בספרים הגדולים שלו את החובות שהיו חייבים לנו.

אהבתי את ליל השבת בבית. הורי לא היו כל־כך אדוקים, אבל השבת היתה ניכרת ומורגשת כמו אצל יהודים אדוקים. הבית היה נקי, מצוחצח, מבריק. עיני אמא חייכו מול הנרות והביעו טוב לב ונדיבות.

אבא היה סוקר את כל כבודתו, חמשת ילדיו, מסובין לשולחן גדול, זקופים, נקיים ונהנים מזיו השבת.

תמיד אמרתי: אמא, ראי, מלאך מרחף אצלנו בבית. ואמא אמרה: המלאך מרחף בכל מקום בו שורר השלום... ריח הדגים הממולאים מילא את הבית כולו. אחרי הסעודה, כשהשולחן התרוקן ממעדני השבת, היה אבא מוציא ספר מארון־הספרים הגדול והיה קורא בפנינו סיפור. קולו השקט נשמע בחדר הגדול. מצחו התיישר מקמטי הדאגות, העיניים הביטו בחן אלינו, ודרך אגב בחן גם את הקשבתנו. מצחוקנו והבנתנו נהנה והמריץ אותנו להסביר כיצד הבינונו את הסיפור הנ"ל. כל אחד הביע את דעתו. לפעמים צחק ותיקן, ולפעמים אמר: נו, נו, כך! ובבדיחה סיים את סיפורו, המעניין תמיד.

ולבסוף, פנייתו השקטה: נו, ילדים, מי הערב מדיח כלים? אמא היתה מתרוממת הראשונה. בבת־צחוק טובה היה אבא מוריד את הכלים ואנו התחרינו בינינו, מי יעזור לאמא. למרות עייפותו הרבה, תמיד היה מוכן לעזור לאמא בעבודות־בית קטנות, ודוגמתו זו חינכה אותנו להתייחס בכבוד להורים.

אמא לא ברצון קיבלה את עזרתנו: „לכו ילדים ללמוד, לקרוא" — אלה היו דבריה.

השכנים היו אומרים לה: „אייזקה, איר האט געבענטשטע קינדער". אמא היתה מחייכת ועונה: „הלוואי ויהיו בריאים".

במוצאי־שבת היה אבא לוקח את העתון „היינט", מצביע על מאמר ואומר: נו, ילדים, מי שיתרגם את המאמר לעברית יפה — יקבל פרס! התיישבנו — 2 בנות ובן (מהגדולים) והזענו, כשאנו נעזרים במילון. חפיסת שוקולודה, מלה טובה וצחוק מלבב חיכו ל„מנצח". הפרס באמת קסם.

על ידי סממנים כאלה ידע לעורר בנו רצון ותשוקה ללמוד ולהתעמק בשפה העברית.

היחס היפה והכבוד, שרחש לאמנו היקרה חינכו אותנו לא רק לאהוב את ההורים, אלא גם לכבדם ולהעריצם. ידענו לספר להורים על כל דבר שהציק לנו, ואמא בחיוכה הטוב ובעי־ניה הבהירות ידעה להשקיט ולהשתיק כל כאב ילדותי. אחרי שהיינו מספרים לאם על אי־הצלחה מדומה או אמיתית, נראה הדבר בעינינו יותר קל ופשוט.

אייכם, הורי הנפלאים?!

בחייכם לא נפרדתם. ורק המוות האכזרי הפריד ביניכם. אתה, אבי היקר, נפלת בגיטו ריגה בלטביה, בצאתך למסע לרגל עסקיך המרובים, ואת, אמי היקרה, העלית את נשמתך העדינה בלהבות בית־הכנסת ברקוב, עם כל קדושי העיירה יחדיו.

תשמש הרשימה הקצרה הזאת נר לנשמותיכם היקרות לי עד סוף חיי.

חנה בורסוק / בית אבי

אבא נולד בבית הורים בעלי־בתים. סבא היה חיים יצחק המלמד, בעל השכלה, מראשוני חובבי ציון בעיירתנו. הסבתא היתה בתו של ר׳ איצ׳לה ז״ל. לפי המסופר, מתייחסת משפחתנו, משני הצדדים, לגאון ר׳ אליהו מווילנא ואף מתהלכת מימרה, שאחד מקרובי משפחתנו היה המלך ליום אחד בפולין — שאול וואהל.

כיוון שיום הולדתו של אבי חל ביום הולדתו של הצאר ניקולאי השני, שוחרר מהצבא. אבא היה מנהל ביהח״ר לגפרורים של מר נחום ברוך רוזובסקי בסטויבץ. לאחר שהמפעל נשרף לא רצה להישאר בעיר ולשלוח ידו בחנוונות. אז נשא לו אשה (בו בתאריך של יום הולדתו), אף היא בת־יוחסין, יפת מראה וטובת לב ומלאת חיים. לימים החליט להגר לאפריקה הדרומית. לשם זה למד אנגלית ובורית. חמש שנים עשה שם. אמא מאנה ללכת עמו, לבל יטמעו הילדים בין הגויים, ולכן מוכרח היה לחזור. שלוש שריפות עברו על עיירתנו ובשלושתן יצאנו בעירום ובחוסר־כל.

ביתנו היה במרכז העיר, בית מס. 17 בכיכר השוק. אחרי המלחמה נרקמו בו כל הפעולות ובו רוכזו התנועות הציוניות. ממנו יצאו בנים להכשרה ונוער — לפעולות שונות. בית זה היה קודש לציבור ולתנועה. הורי תמימי דעה היו עם הדור הצעיר, בין שפעלו בגלוי ובין בעבודת מחתרת. בביתנו זה הוגשה גם עזרה לילדים נצרכים, במזון, הלבשה והנעלה. אבי היה בין מייסדי המטבח לילדים, שנפתח בביתנו ובכל יום מצאו בו הילדים את ארוחתם החמה.

לרוע מזלנו הוחרם חלק מביתנו למשרדי השלטונות. המצב הוכבד — היה הכרח להתקיים — אבי לא נרתע מכל עבודה שהיא, אך לבו הטוב והפתוח לכול לא עמד בכל אלה, והלב נשבר...

כה צעיר היה עוד, מלא חיים ואוהב חיים ועוד ידו היתה נטויה לעשות לטובת הכלל. בדיבורו האחרון — „שמרי את אמא" — נפסק פתיל חייו.

יהי זכרו ברוך.

האחיות פרוסינובסקי / ביתנו

הורינו, ברל ויוכבד פרוסינובסקי — שניהם ילידי סטויבץ, אהובים ונערצים היו על כל בני העיירה.

ביתנו נמצא ברחוב פרומובה, על גדות הנימן. ולא פעם נשרף בשרפות תכופות שפקדו את העיירה, אך בכל פעם הוקם מחדש על ידי אבינו ז״ל.

אבינו, בתבונתו המסחרית, חריפותו, ויוזמתו נעשה קבלן וסוחר יערות מצליח, והרבה בתים בסטויבץ נבנו על ידו. הוא קיבל גם על ידי מיכרז עבודות ממשלתיות. יזמתו בהקמת גשר־הברזל ההרוס במלחמת העולם הראשונה צוינה לשבח ע״י הממשלה וקיבל בעד עבודתו מלבד התשלום גם פרס מיוחד. על יושרו יעיד המקרה הזה: פעם קיבל עליו אחרי שרפה לבנות בתים לתושבי העיירה, בינתיים עלו מחירי החומרים וצפוי היה הפסד גדול, למרות כל זה החליט לגמור את הבניה לפי המחיר הקודם. היהודים בעלי הבתים, הבינו שבגלל יושרו יפסיד הרבה והוסיפו לו מרצונם הטוב למחיר הקודם. בתור אב מסור, דאג למשפחתו הגדולה והיו לו הרבה תוכניות אשר לא נתגשמו לצערנו הרב. ביתו היה פתוח לרווחה לאורחים ולא יכול לסעוד מבלי שיזמין אורח לשולחנו. ביחוד בשבתות היו אורחים סמוכים על שולחננו, שהביא אותם מבית הכנסת אחרי התפילה.

בשנות 1920־1918 — שנות חילופי שלטון, קיבל עליו לבצע עבודות מחוץ לעיר ואז נקלע מעבר לגבול הסובייטי אחרי קביעת הגבולות בין רוסיה לפולין. מסירותו ודאגותיו למשפחתו לא נתנו לו מנוח והחליט לעבור את הגבול בחשאי, ועקבותיו נעלמו. בזכרוננו נשארו דמותו התמירה ופניו היפים והנעימים. אמנו יוכבד היקרה נשארה גלמודה עם שבעת ילדיה, ובכליון עיניים חיכתה לאבינו. כשראו ידידים ושכנים שאפסה התקווה ומעט הכסף שנשאר הולך ואזל התחילו לשדלה לפתוח

גן ילדים

חנות מכולת והם יהיו הקונים הראשונים ובעקבותיהם יבואו אחרים וכך תוכל לפרנס את שבעת ילדיה.

על תכונותיה התרומיות של אמנו היקרה מרבים לספר. לא לחינם נקראה בשם יוכבד הצדקנית, כי על אף מצבה החומרי הקשה השתדלה בכל כוחה לעזור לאחרים. בחנותה הדלה קנו גם בהקפה והיו מקרים כי לנשים, שבעליהן הגרו לאפריקה ולא שלחו להן כסף, לא הפסיקה להן אמנו את האשראי (הקרדיט) למרות זה שזמן רב לא שילמו החובות. היא הרגישה שבזה היא מונעת רעב ממשפחות עניות. כאשר נשרפה הישיבה במיר ותלמידיה נשלחו לזמן מעבר לעיירות הסמוכות (זה היה עוד בחיי אבינו) מסרנו את החדר הכי גדול בביתנו לשלושה בחורים ואחד מהם סעד באופן קבוע על שולחננו.

העול הגדול ופרנסת הבית עירערו לבסוף את בריאות אמנו ונפטרה בשנת 1930. בהלוויתה השתתפו כל תושבי העיר ורבני העיר הספידוה.

אחרי מותה היה ביתנו מרכז לנוער חילוני וגם תורני. אחינו מרדכי בעל הנפש העדינה כיוון את צעדיו בדרך התורה וריכז סביבו את בני הישיבות בעיר ואחינו הצעיר לייבל השתלם בטכנאות לשיניים ובגלל יושרו הצליח כבר בשלביו הראשונים לרכוש את לב מעבידיו. על רגש ההקרבה ומסירותו של אחינו הצעיר, תעיד העובדה שלפני נסיגת הצבא האדום בסוף יוני 1941 עזב בלילה תוך סכנת נפשות את המחנה הצבאי והזהיר את משפחת מכטיי (רופאת השיניים שאצלה עבד) לעזוב את העיר, כי הגרמנים עומדים להיכנס העירה. משפחת מכטיי חשבה ככל תושבי העיר להישאר בביתם רק הודות לאזהרותיו שינו את דעתם ובאותו הלילה בשעה שלוש לאחר חצות עזבו את העיר ושמו את פניהם מזרחה. באופן כזה נצלו מידי הצורר. אולם אחינו בעצמו שב למחנהו שממנו לא חזר לעולם. ממש־פחתנו נשארו 3 אחיות בארץ ובן שריד לאחינו מרדכי — חבר בקיבוץ עין החורש.

גן ילדים

בין שלטון לשלטון

ד"ר אהרן מכטיי / שנת 1939

בבוקר ה־1.9.39 פרצה מלחמת פולין־גרמניה. עד שעות אחר־הצהרים התנהלו החיים כסידרם. זה היה ביום שישי, יום השוק בסטויבץ ובשוק לא הורגש שפרצה מלחמה. אחר־הצהרים ביצעו עוד השלטונות הפולניים מעצרים אדמיניסטרטיביים. נאסרו אנשים מכל החוגים והמקצועות ושולחו — לפי „צו מלחמתי" — אחדים לקרטוז־ברזה ואחרים לגלות לוואלין. החיים בעיירה התנהלו כתמול שלשום. הקרבות היו רחוקים עדיין, רק הגיוס החלקי והשתתפות בני העיר המגוייסים בקרבות (אחדים נהרגו ביום הראשון של הקרבות על־יד העיר מלבה), העיקו על הרבה משפחות. הצעירים תיכננו, במקרה שהגרמנים יתקרבו, לנסות ולעבור לרוסיה. בראש־השנה הפציצו הגרמנים את ברנוביץ והסביבה. מצב הרוח היה מדוכא ומיואש.

ביום ראשון ה־17.9.39 בבוקר השכם, נשמע טירטור מאות אווירונים וטנקים. מבוהלים רצנו כולנו החוצה, פחד ההפצצה היה גדול. לשמחתנו הבחנו שהם באים ממזרח. כעבור חצי שעה נשמעו יריות. רצנו למרכז ושם נתקלנו בשריון הרוסי הראשון. חיל המצב הקטן וגם המשטרה הפולנית בעיר לא ניסו להילחם. רוב האנשים היו שמחים והמיושבים בדעתם — מדוכאים, כי ידעו שיבוא קץ לסדר החיים הקיים ובמיבנה הכלכלי יחולו שינויים, והיהודים עלולים לסבול הרבה. התארגנה גברדיה אדומה — ברובה יהודים, (ראשונים היו בה הבונדאים, שאחר־כך סולקו כולם) לשמירת הסדר. כעבור זמן קצר התבסס המשטר, שהקים את מוסדותיו ובהם את המשטרה והמפלגה. חנויות יהודיות התחילו להתחסל ודאגת הפרנסה הציקה והעיקה. יהודים רבים נתקבלו לעבודה כמעט בכל מוסדות השלטון, אולם לא במשטרה. בראש העיריה הועמד יהודי סובייטי. המזכיר הנפתי של המפלגה גם כן היה יהודי. האוכלוסיה היהודית של העיר גדלה בכ־2000 איש. היו אלה פליטים מפולין המערבית. ראשונים היו יהודים מהצבא הפולני המובס, שנפלו בשבי הרוסי. תושבי עירנו, ביניהם יוכבד אלטמן ואידל דוד קופילוביץ, סיפקו להם בגדים אזרחיים ועזרו להם להסתלק מהקרונות, שהובילום מזרחה. בין הפליטים היו הרבה פועלים מקצועיים ובעלי מקצועות חופשיים. לאלה היה קל יותר בהרבה להסתדר בעיר. רוב יהודי העיירה קלטו בבתיהם את הפליטים. במאוחר יותר הגיע אלינו סוג מיוחד של פליטים. אלה היו ווילנאים, רובם מומחים לתפירת כפפות. בגלל השקפותיהם השמאליות נטשו את ווילנא, בצאת הסובייטים. הם יסדו קואופרטיב ליצור כפפות עור. בהיוודע אצלנו שווילנא עוברת לליטא, התחילה תסיסה בין רוב הנוער הציוני ורצו לעבור לשם, אבל רק בודדים הספיקו לעבור (תנחום רבינוביץ ועוד כמה) לווילנא. הרוב החמיץ את המועד (קשה היה להשאיר בית, משפחה, הורים — בזמן שמצבם לא היה ברור) והגבול נסגר. בזמן הזה הגיע אלינו יוסף קפלן — מההנהגה הראשית של „השומר־הצעיר", נפגש עם חברים בודדים מהתנועה, הסביר להם את מצב התנועה בתנאים המיוחדים של השלטון הסובייטי ועודדם, לא ליפול ברוחם.

בהתבסס המשטר הוכנסו שינויים במערכת הלימודים. בית־הספר „תרבות" נהפך לבית־ספר יידי (כל המורים הקודמים עם המורה אלתר יוסלביץ בראש, נשארו ללמד, כמובן, ביידיש הסובייטית המיוחדת). בית־הספר הכללי העממי נהפך לבית־ספר בילורוסי (דעסאטילעטקא). שפת הלימוד — בילורוסית. הגימנסיה נהפכה לבית־ספר רוסי. יהודים אחדים נכנסו ללמד בבתי־ספר אלה. מעניין היה כיצד הם למדו מהר כל כך את הלשון הבילורוסית. הגיעו גם מורים מהמזרח.

בתי הכנסת: ראשון נסגר בית־הכנסת הישן (הגדול) ובו נוסד הקואופרטיב לייצור כפפות, ובכדי להחיות את החיים הרוחניים בעיר, הוחרם בית הכנסת החדש (מובן, העמלים ביקשו לסגור אותו...) הוסיפו אליו ובנו עוד אגף על אדמת בית־הקברות הישן (שגבל עם בית הכנסת) ונוסדו בו קולנוע ומועדון. יתר בתי הכנסת, שהיו קטנים, נשארו פתוחים. מעניין, שבכנסיות הנוצריות לא נגעו. בזמן הזה התחיל להופיע עיתון בשפה הבילורוסית „גאָלאָס סע־לאַנינא". שנדפס בדפוסו של מולצ'דסקי (שהולאם). העורך היה רוסי והעיתון לא שיקף את החיים הכלליים ובמיוחד לא של היהודים.

עם הכיבוש הרוסי התחסלו כל המפלגות הציוניות וגם ה„בונד". שום פעילות ציבורית מאורגנת לא התקיימה. המסחר הפרטי הולאם. (היהודים נושלו מפרנסותיהם ונמצאו במצב קשה מאד). רוב בעלי המלאכה התארגנו בקואופרטיבים ומצבם היה טוב יותר, באופן יחסי.

הקשרים בין סטויבץ והעולם הגדול חודשו מהר, גם הקשר עם א״י חודש, אבל הדואר הגיע באיחור רב, דרך מוסקבה ועבר בדיקת הצנזורה. העליה וההגירה נפסקו כליל (האפשרות היחידה של העליה — דרך ווילנא). למרות סיפוח שטחנו לרוסיה, היה צורך, בכדי לנסוע שמה, ברשיון מיוחד, שלא ניתן לכל דורש. אחדים מיהודי רוסיה, שהיו ילידי סטויבץ או מתושביה לפנים, באו לביקור. הם סיפרו על חורבן החיים היהודיים ברוסיה. השלטונות הודיעו, כי מי שרוצה לחזור לחלק המערבי של פולין (מכוון לפליטים), יכול להירשם. חלק גדול מהפליטים שנפרדו ממשפחותיהם ומצבם היה קשה, נרשמו לחזור למקום מגוריהם. זו היתה רק תחבולה. ב־13.4.40 בלילה, הופיעו שוטרים בבתי הנרשמים הם נצטוו לקחת רק מטען יד, הובאו לקרונות סגורים (קרונות משא) והוסעו לסיביר. עוד שני גירושי גלות כאלה התקיימו עד פרוץ המלחמה בין גרמניה ורוסיה ב־22.6.41. בכל הגירושים לא הוגלתה אף משפחה יהודית מתושבי סטויבץ הוותיקים. הוגלו פליטים שנרשמו או גויים ממקורבי השלטון הפולני.

האנטישמיות הגלויה ירדה למחתרת. הגויים חשבו את היהודים קרובים לשלטון. האנטישמיות ברוסיה היתה מחוץ לחוק, אבל האוכלוסיה זיהתה את היהודים עם השלטון ובכל דבר רע שנגרם ע״י השלטון האשימו את היהודים והיו אומרים, כי בבוא היום יתנקם הדבר ביהודים.

המלחמה פרצה בבוקר ה־22.6.41. ביום הראשון לא הורגש משהו מיוחד. התחיל גיוס, אבל החיים נמשכו כסידרם. למחרת נשתנה המצב, זרם הבורחים מזרחה גדל. החשש התחיל להתגנב ללב, אולי גם אנחנו נהפך לפליטים?! גורל הפליטים אצלנו, מצבם הקשה, הפחיד רבים והרתיע מלחשוב על בריחה. הצבא האדום נסוג במהירות. בעיר התחילה להשתרר אנרכיה. השלטון ארז מזוודותיו. התארגנו קבוצות לבריחה, רובם צעירים. רוב היהודים לא יכלו לברוח (משפחות עם ילדים קטנים, הורים קשישים או חולים). לצערנו, אחדים מהיהודים שעזבו את העיר, (הרוב ברגל) והגיעו עד הגבול הישן, הוחזרו ע״י שומרי הגבול, באמרם „הגרמנים אף פעם לא יגיעו לסטויבץ״. יחידים הצליחו לעבור את הגבול בימים הראשונים. עם כניסת הגרמנים ב־27.6, הצליחו עוד מספר אנשים לברוח. רוב יהודי סטויבץ נשארו במקום.

אף אחד לא תיאר לו את יום ההרג והשוד המחכה לששת מיליוני יהודי אירופה ע״י השלטון הנאצי, בפקודת היטלר ימח שמו וזכרו.

סטויבץ שלי, איך הובלת כצאן לטבח, ביום המר הזוא.

סטויבץ שלי, לא אשכחך לעולמים.

אברהם בורסוק / פרשת נדודים

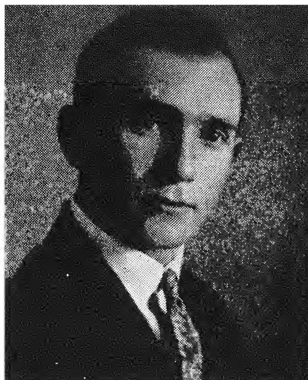
(לזכר אחי נח ז״ל)

קשה לי לכתוב על אדם, שהיה יקר לי וקשורים היינו אחד לשני. המלחמה האכזרית גרמה למות אחי היקר והבלתי נשכח. צרות מרובות, סבל רב, עברו עלינו יחד בטלטולים ונדודים ממקום למקום.

אחי נח היה בן תרבות, בעל תפיסה מהירה ונתחבב על כל אחד, רבים מצאו בו ידיד ורע טוב. רגיל היה לעודד כל אחד בעת צרה.

נזכר אני בעזיבת סטויבץ, שבאה באופן פתאומי. בסוף 1939 נודע לי כי אפשר להגיע לגבול רומניה או הונגריה. באותו זמן עבד נח במקצת, כי בימי השלטון הרוסי רעבנו שנינו. בבואי הביתה סיפרתי לנח, כי ברצוני לעזוב את סטויבץ. בתקיעת־כף לאמא ז״ל הבטיח נח, שישמור עלי בנדודים (כי הייתי בן הזקונים במשפחה), ואחי מילא באמת את הבטחתו לאמנו. קשה היה לעזוב את הכול ולא להיפרד מחברים ומבני משפחה. קשה לתאר את הסבל הרב עד שהגענו לטורק (בגליציה). פנינו לרב ר׳ ירחמיאל ליזרזון ז״ל והפצרנו בו, שיעזור לנו לעבור את הגבול ההונגרי. כעבור זמן מה נמצא אדם, שהביא אותנו לנוצרי אחד ועליו היה להעבירנו דרך הקרפטים, אולם באמצע הדרך עזב אותנו לאנחות. הודות לעירנותו של נח הגענו לאיכר אחד, שהתיחס אלינו יפה. וכפי שביתו של האיכר נמצא על הגבול וחיל־המשמר היה בא להתחמם בביתו, השיג האיכר עבורנו מורה־דרך שיעבירנו הלאה. בעברנו כמה קילומטר באנו לבית יהודי, שגר כבר בשטח ההונגרי. היינו רעבים ורטובים. בבית היהודי הגישו לנו אוכל לשובע, ושכבנו לישון. באמצע הלילה העירו אותנו ואמרו כי עלינו ללכת. בעינים דומעות יצאנו להמשיך בדרך לא ידועה מבלי לדעת שפת המקום. וכך הלכנו עד שהגענו למונקאץ.

במונקאץ קיבלו אותנו יפה בבית הרבי ושם הרגשנו, כי הננו נמצאים בבית יהודי ובין אנשים מסורים. כשנודע בעיר, כי באו שני ציונים, באו לראותנו וטיפלו בנו יפה.

נח בורסוק

בינתיים התקשרנו עם משפחתנו בארץ, שהתחילה להשתדל להשיג עבורנו סרטיפיקטים. נודע לנו, כי שלמה ליפסקי הגיע מהארץ והוא מסדר עליה בלתי־ליגלית, ובכן פנינו אליו. כעבור כמה ימים קיבלנו מכתב מדובקין ומזלמן שזר, בהמלצה שליפסקי יטפל בנו, אבל זה היה כבר מאוחר. ליפסקי הבטיח כי בהגיעו לארץ לא ינוח עד שיעבירנו למחוז חפצנו. גם קיבלנו מכתבים מאנשל ווייס מבוקרשט שהתעניין בנו. אחרי זמן קצר נתקבל סרטיפיקט על שם נח. בינתיים תורכיה לא נתנה מעבר לפליטים והעבירו אותנו למחנה ריכוז והפרידו אותי מאחי נח. נח הותקף בהתקפות קדחת ללא מים ותרופות. ספגתי מכות אכזריות עד שהצלחתי להגיע למקום ששכב שם אחי, והייתי אובד עצות מה לעשות ובמה לעזור לו. אחרי חודשיים של סבל וחוסר תקוה הגיעה אלינו לפתע מהצלב האדום הברונית וורטהימר. בקושי הגעתי אליה, התחלתי להתחנן ולבקש אותה לעזור לנח, שיעבירו אותו לבית־חולים בבודפסט, ולאפשר יציאתי את הונגריה. הברונית הבטיחה, ואחרי שבועיים הגיע רשיון המתיר לנח לנסוע, אבל הוא התעקש, כי לא יעזבני בתנאים רעים כאלה. הסברתי לו, כי אני בריא ואוכל להתגבר על הכל ולמה לשנינו לסבול. לבסוף שמע בקולי ונסע. הפרידה היתה קשה ואיומה. נח הבריא במקצת בבודפסט ואחרי כן הוגש לו אולטימטום לחזור למחנה ריכוז או לעזוב את הונגריה. נח בחר בדרך החדשה לעבור את הגבול היוגוסלבי באופן אי־לגלי. קשה היה לי להישאר לבדי בתנאים קשים ובלי אוכל.

נח הגיע ליוגוסלביה והיה ממש מאושר, כי מצא מקום לטפל בהקניית השפה העברית לעולים מוינה ומגרמניה. בכל מרצו התמסר לחנך את הנוער בדרך החלוצית.

במכתביו אלי כתב, כי לו הייתי נמצא על ידו אז היה מאושר. זמן רב עבר עד שסוף סוף יכולתי להגיע אליו. את פגישתנו זו לעולם לא אשכח, הוא חיבק ונשק אותי ואמר: אברהם, מעכשיו לא ניפרד עוד! הסברתי לו, שבעוד כמה ימים תהיה עליה אי־לגלית ואני בין הנוסעים. אולם הוא לא הסכים לזה. הרבה אנשים היו אז בתור לעליה ולא היה מקום לכולם, וגם כמה אניות עלו על שרטונים. נאלצתי להישאר. התמסרנו שנינו לעזרת החדשים שלא ידעו עברית, ועבדנו גם בתנועת „גורדוניה". שוב חלה נח, והתחלתי לכתוב מכתבים למשרד־העליה וביקשתי, שהוא יהיה בין הראשונים לעליה ארצה. בינתיים קיבלתי מכתב משווייץ מנחום שוולבה, חבר חולדה ובו כתב לי: אברהם! „האדמה בוערת", מי שיכול לעזור לעצמו, שיציל את השני. מובן שרציתי בעלית נח וכזאת הבטיחו לי.

אחרי שקיבלתי את המכתב, אספתי כמה בחורים ונסענו לבלגרד לקונסוליה הפולנית ודרשנו, שיגייסו אותנו בתור היילים. בראשונה לא רצו לשמוע, אבל כעבור כמה ימים הגיע מברק מלונדון להוציא את כל הפולנים מיוגוסלביה. ובכן גם אני הייתי ביניהם. נח בא לבלגרד יומיים לפני פרוץ מלחמת יוגוסלביה עם הגרמנים. אני נוסע לתורכיה ונח לארץ. נפגשנו בתחנת הרכבת, הוא היה חלש מאוד כתוצאה מהמחלה הממושכת. הוא לחץ את ידי כשהוא רעד ואמר: אברהם, אולי תחכה לסרטיפיקט וגם אני אחכה ושנינו נסע. כסף לא היה לו. לפתע הרגשתי בידי קופסת סיגריות. בבכי עצור נפרדתי ממנו, וזו היתה הפעם האחרונה שראיתי אותו. הוא נכרת בדמי עלומיו, ובעודנו חי נזרק לתוך בור כשאחד מוטל על השני. ב־1945 הביאו אותם לקבר ישראל.

משפחת בורסוק

יושבים: משה ואשה בורסוק; עומדים מימין: אסתר, מרדכי, נח, חנה, אברהם

ה ש ו א ה

נחמן פלאקסין בוענאס־איירעס / סטויבץ עיירתי

סטויבץ עיירתי חמדת נפשי, מה נפשי אליך כלתה! תמיד הנך חרותה עמוק בלבי, תמיד הנך לנגד עיני, לעולם לא אשכחך!

בתלום, בחזיון לילה, בהקיץ, בדמיון ובמחשבה — תמיד הנך עומדת לנגד עיני ומעוררת בקרבי זכרונות, תמונות, אישים ומאורעות.

זכרונות מימים עברו, בהיותך עומדת על תילך, על כל מוסדותיך וחברותיך, על כל בתי מדרשיך, רבניך, גאוניך, לומדיך ומשכיליך.

קופות גמ״ח ובנקים, תלמוד תורה ותרבות וצי״שא, כל חברה למינה, כל אחד על דגלו חונה. תזמורות ומועדונים, קורסים ושעורי ערב, מגידים, דרשנים, נואמים, וויכוחים, מפלגות ואגודות, חיים זורמים ושוטפים, מפכים ורועשים. הד־קדומים חפף עליך, סטויבץ יקירתי. בעלי בתים, אמידים,

קבר אחים

עשירים, פרנסים וראשי קהל, עניים ואביונים, קבצנים ו„עמך״, סוחרים ופועלים, שבעמל ידיהם ובזיעת אפיהם אכלו פת לחמם, כולכם עוברים לפני עיני כבסרט...

שבתותיך וחגיך לנגדי, במשוך יהודים לבתי הכנסת לאט ובמתינות, בקצב ומשטר, בבגדי שבת, המטולאים לפעמים, אבל קדושת השבת שרתה עליהם. שירי זמרת חזניך המושכים את הלב, חושפים ומגלים ניצוצי כיסופים לתקוות ישראל, לשיבת ציון, למשיח ולימים טובים מאלה.

מחלוקותיך, „צדדיך״ ורבניך, עיכובי הקריאה, ציוניך ואגודותיך, ה„בונד״ והשמאלים, — כולכם, כולכם יקרים וחביבים הנכם עלי על כל מפלגותיכם כי כולכם הייתם שווים לפני הצר הצורר וכולכם יחד הקרבתם את נפשכם על מזבח האומה.

על כולכם עלה הכורת, החובל ומשחית, המשמיד ומכלה אבות ובנים, זקנים ונערים עם יונקי שדיים. עלה ארי מסובכו, הרג וטרף, דרס וחמס אלפים ורבבות, כצאן לטבח הובלתם, נשמות קדושות וטהורות.

הנאהבים והנעימים בחייכם ובמותכם לא נפרדתם זה מזה. הרב הגאון מורי ורבי הקדוש, רבי יהושע ליברמאן זצ״ל, ה׳ ינקום דמו ודם כל אחינו. רואה אני אותו עטוף בטלית ומוכתר בתפילין הולך בראש כל חוצות קריה למסור את נפשו העדינה והטהורה על קידוש השם והאומה. הד״ר יחזקאל סירקין ע״ה המחייך תמיד לא נפרד מאחיו ומשפחתו. מי יוכל לפרט ומי יוכל לספר הכל. רואה אני אתכם, אחי ואחיותי, בני עירי היקרים מובלים לטבח. רואה אני את עיניכם הנמקות בחוריהן והמלאות פחד ובהלה, חרדה ויאוש. רואה אני אמהות מחבקות את בניהן מחמדי עיניהן ומנשקות אותם בנשיקותיהן האחרונות, נשיקות פרידה, בעוד שמלאך המוות הנורא עומד ושולף את חרבו מתערה לקחת את נפשותיכם...

שומע אני את הצעקות, הבכיות והיללות כאשר סבבום הנאצים (ימח שמם וזכרם מתחת השמים) בכלי יריה שונים מסביב לבור הגדול הסמוך לזיאמנע... רואה אני הכל ושערי סמר מפחד וחלחלה, חרדה ורעדה. עדיין לא אוכל לשקוט ולנוח. רואה אני אתכם מתאבקים עם המוות הנורא ואת נשמו־תיכם הקדושות עולות בלהב השמימה וקורעות את שערי השמים, צועקות מרה „על מה ולמה מצאונו כל אלה״? טסות, עפות הן תחת כסא הכבוד שחולל, ואומרות: למה לא זכינו להתקיים עד יעבור זעם ולראות בעינינו תחיית עמנו, בנין ארצנו, קיבוץ גלויותינו והקמת מדינתנו? קול דמכם צועק מן האדמה. ארץ, ארץ אל תכסי דמם השפוך כמים ואל יהי מקום לזעקתם. רואה אני הכל ונפשי חולת אהבתכם ואהדתכם. עמכם אנוכי בצרה, במים ובאש אתכם אני.

סטויבץ יקירתי! זכרונך חקוק בלבי. על חורבותיך והרי־סותיך הולכים עתה שועלים מחבלים כרם עמנו ויורשים זרים שלא עמלו, ירשו את נחלתנו. אבן הזכרון והמצבה שם תזעק מרה: למה נתתם יד לפושעים! למה עזרתם, גויים ארורים, להשמיד את אחינו ולמה ירשתם את נחלותינו! הרצחתם וגם ירשתם?!

מה אעידך, במה אעודדך ובמה אנחמך בת סטויבץ? נחמתי היחידה היא, שעל חרבותיך וחרבות שאר עיירות קדושות הולכת ונבנית ארצנו־מולדתנו. בנים שבים לגבולם וביניהם גם שארית הפליטה־פליטתנו. אודים מוצלים מאש, בני עירנו סטויבץ — מצבות חיות וקיימות. מי יתן ועמנו יפרה וירבה בארץ, יפרוץ וישתרש, יתחזק ויתפשט בארץ. נחיה וניצור חיי חופש וחיי דרור.

שלמה אגינסקי / בריחתי ליער

המלחמה פרצה ביום א׳ 22.6.1941. הצבא הרוסי התקדם לכיוון ביאליסטוק־בריסק. כעבור יום ראינו אותו בנסיגתו. פקידים רוסים ומשפחותיהם קיבלו פקודה לחזור לרוסיה. הרכבות היו מלאות וגדושות עד כדי כך, שאנשים נסעו על הגגות. הגרמנים הפציצו את העיירה, פרצו דליקות והיו הרוגים ופצועים. התחילו לאגור אוכל והתווכחו אם לברוח לרוסיה או להישאר במקום. הגבול הרוסי בניגורלה נסגר ורבים חזרו.

ביום ששי בבוקר נחתו צנחנים גרמנים בתלבושת אזרחית והכניסו מהומה ומבוכה בתוך הצבא הרוסי הנסוג. הגרמנים התקרבו לעיר דווקא מכיוון מינסק וכיתרו את הצבא הרוסי הרבה תושבים, רובם יהודים, נהרגו וביניהם לייבה מאכטיי, ברל ומנדל מולצדסקי וחתנו פיש. רבים ירדו לניעמן להסתתר ומהם רצו לתעלה בצפון העיר, שנחפרה ע״י הרוסים. הגרמנים ירו במכונות יריה מתוך מטוסים שחגו בשמים. מוות ארב בכל מקום.

הטנקים הגרמניים חדרו לעיר מצד הכפר שצצקי. עם כניסתם הציתו הגרמנים את רוב בתי היהודים.

יום השבת עבר בשקט. האנשים ישבו סגורים בבתיהם וציפו לבאות. כיוון שהרבה בתים נשרפו, התחילו קרובים וידידים להתרכז ולהצטופף בבתים שונים, ואחר כך מאפס מקום פלשו גם זרים לבתים. בכל בית גרו בראשונה חמש משפחות, ואחר כך גם עשר משפחות.

ביום א׳ הוציאו להורג עשרות יהודים ובתוכם שפסל מנקר, סילם מנקר, יוסף יענקל רוזובסקי ואחיו צבי הקצבים ועוד. הגרמנים זרקו רמונים לתוך הבתים והם נשרפו על יושביהם. כן נהרגו ונשרפו אז ברל אסתרקין, יוסף פילשציק עם בתו הקטנה, חשה רזניק, יעקב סבין. השתתפתי באיסוף גוויותיהם בכדי להביאן לקבורה וקברנו אותן בקבר אחים.

התחבאנו בארגזי קש. שכבתי בעלייה ושמעתי צעקותיהם של פולנים כשהגרמנים הרביצו בהם מכות רצח: — למה ועל מה אתם מרביצים בנו, הרי איננו יהודים, כי אם פולנים! נהרגו גם תושבים פולנים ורוסים.

כעבור שבוע הוציאו הגרמנים פקודה: על כל היהודים גברים, מגיל 60—14 ונשים 50—16, להתייצב לעבודות פרך לסלילת דרכים, לעבוד במנסרות ובמלאכות שונות. ברחוב פילסודסקי היו מתאספים כל תושבי העיר בבוקר השכם

מחולקים לקבוצות שונות. לכל קבוצת עבודה היה ממונה גרמני, שהיה מוביל אותנו מחוץ לעיר באוטו משא גדול. עבדנו ביער בסלילת דרך. בחשכה היינו חוזרים מעבודתנו עייפים ורצוצים וכל אחד שכב בפינתו רעב וצמא. אוכל קיבלנו רק 120 גרם לחם ליום. פעם כשחזרנו מהעבודה עיכבו אנשי הגיסטאפו יהודים, והוציאו להורג את ר' שלמה חרי, ר' משה גיטעלעס, ר' דוד שמואלביץ (חאשע לאה'ס), את שרה טוכמאן אשת יואל לוסטרמן ועוד. מי שהספיק לברוח נשאר בחיים. פעם שניה בחזרי מהעבודה ראיתי על יד בית וואלפסון מונית, אנשי גיסטאפו מסתובבים ועל ידם פעדיע שצארס. במונית ישבו כמה בחורים וביניהם יוסל בן אליה טוניק. תפסו גם אותי ושאלו את פעדיע למעשי ומי אני. הנ"ל המליץ לשחררני, יהודי טוב הנהו, איננו עשיר ואפשר לעזבו לנפשו וכך ניצלתי.

אחרי השעה 9 בערב אסור היה ליהודי לעזוב את הבית. ומי שלא ציית נורה למוות. ב־1942 הוצאה פקודה, כי על היהודים לעבור לשטח מצומצם שהוכרז כגיטו. גדר תיל הוקמה מסביב. בכל פעם הרגו יהודים, ואחרי זה הרגיעו שלא יאונה עוד דבר רע. על הגברים הוטל לצאת לתחנת הרכבת ומשם הובילו אותם למחנות עבודה לברנוביץ ולמינסק. מחנות העבודה בברנוביץ היו מקום עינויים, ובעבודה קשה ומפרכת עסקו על יד תחנת הרכבת. ראינו רכבות מלאות חיילים גרמנים נוסעות לרוסיה ומשם הובלו פצועים ורכוש שדוד.

מנת האוכל היתה דלה וזעומה, מרק מים ופת לחם. אנשים סבלו רעב ומכות. סחבנו פסי ברזל כבדים. כשראה גרמני או הרגיש בבן אדם חולה הוציא אותו להורג. רבים באו לעבודה בחום. מנת האוכל הקטנה הפילה חללים. מתו ברעב ז"מע קיטאיעביץ, משה יצחק ברנשטיין, עזר ברנשטיין, ברל אינ־זלבוך, משה"ל רזניק, יחיאל רזניק, מרדכי מולדצסקי ועוד. הצטרכנו לקבור אותם בתוך המחנה. בד לבן לתכריכים לא היה, עטפנו אותם בנייר של שקי מלט. את החולים הוציאו להורג על יד המחנה ושמענו את צעקותיהם.

בתחנת החשמל על יד פסי הרכבת עבדו אתי ידידיה קלמנוביץ משוורזנה, נח קומוק ועוד רבים מיהודי סטויבץ וסוורזנה. להם היה יותר אוכל, כי אלה רק זה באו מהעיירה והביאו קצת קמח, גריסים ומיצרכים אחרים. על ידינו גרו פועלי רכבת והם היו מוסרים לנו דרישת שלום מסטויבץ, כי מהם שימשו בתור נהגים ומסיקים בקטרים. בין פועלי הרכבת פגשנו אשה נוצרית סטולבצאית בשם מאיבסקי, שהכרתי אותה כעת. אשה עדינה וטובת לב היתה ותמיד נתנה לי בחשאי חצי ככר לחם. בכדי להגיע לביתה הייתי צריך לעבור את פסי הרכבת וזאת היתה סכנת חיים ממש, אבל הרעב הציק לי וסיכנתי את חיי בגלל הלחם. פעם בבואי ביקשה אותי לא לבוא כי בזה היא מסכנת את חייה. כשחזרתי בלי לחם, אמר לי השומר הגרמני: הלא הנך רואה, כי הכל שונאים אתכם, אפילו הידידה הנוצרית לא רצתה כבר לתת לך לחם.

חיי המחנה נעשו קשים מיום ליום. אני וידידיה קלמנוביץ נדברנו לברוח.

היה זה יום קיץ בהיר, בדרכים עברו עגלות שחזרו מהשוק. ניצלנו הזדמנות כשהשומר הגרמני לא שם לב לנו, עזבנו את העבודה וחיש מהר נכנסנו לתוך שדה של דגן. שכבנו בתוך הקמה עד שהחשיך והתחלנו ללכת בכיוון בלתי ידוע.

ליל קיץ יפה היה אז, הכוכבים נוצצו ממעל וכאילו רמזו על חופש ודרור. שמענו נביחת כלב והלכנו לכיוון קול הנביחה. התברר לנו, ששנינו איננו רואים, חוסר המזון והסבל השפיע על ראייתנו. הלכנו שלובי זרוע כשני עוורים ובקושי הגענו לגדר. משמשנו בידינו את הגדר והגענו לביקתה של איכר (בילו־רוסי) בן רוסיה הלבנה. ביקשנו אותו, שיראה לנו את הדרך לסטויבץ. האיכר הסביר לנו, שאנו בדרך לסלונים. כשראה את תלבושתנו הקרועה ומראה פנינו הבין, שאנו יהודים והתרה בנו, להיות זהירים בכניסה לבתים, כי בסביבה נמצאים גרמנים, והרבה איכרים משתפים פעולה איתם, הם ימסרונו בידי הגרמנים וחיינו בסכנה.

הוא סח לנו, כי אם ניזהר נגיע לפרטיזנים שבסביבה. איכר זה נתן לנו גם לחם והמשכנו דרכנו בחושך. מתוך מישוש וגישוש הלכנו בדרך המלך לסלונים. כביש אבנים היה זה ולפי האבנים הלכנו. ריק היה הכביש מתנועה, כי גם הגרמנים פחדו לנסוע בלילות בכביש מאימת הפרטיזנים, שהיו מתקיפים אותם.

לפנות בוקר הגענו לנחל מים עמוק ולא יכולנו לעבור אותו אלא בשחיה. ידעתי לשחות, אבל חברי פחד מזרם המים החזק. פגש אותנו איכר (בילו־רוסי), הסתכל בתלבושתנו הקרועה והבלואה, קרא אותנו הצידה לחורשה והסביר לנו את חומרת המצב. רבים הם משתפי פעולה עם הגרמנים. אולם הוא בעצמו אוהד יהודים ומשתף פעולה הנהו עם פרטיזנים. הוא ילך ליער לדבר עם מפקדת הפרטיזנים ולבקש שיצרפונו אליהם. הוא הביא לנו עוד אוכל לחורשה. נשארנו ללון שם. רעדנו מקור ומפחד. בלילה הגיע האיש, הוא הזמין אותנו לאורוותו. אשתו בישלה והכינה לנו אוכל חם, שזמן רב לא טעמנו מאכל מלכים כזה. נתן לנו גם שתי כותנות, כי שלנו התפוררו ונקרעו, האיכר חזר מהיער ותשובתו היתה שלילית: הפרטיזנים מקבלים רק אנשים שנשק בידם. איכר זה הראה לנו את הדרך לכפר „יזובה" הנמצא בשלטון הפרטיזנים. המרחק לכפר היה גדול, בסך הכל כמה ימי הליכה.

ביום פחדנו ללכת מסכנת הגרמנים ובלילה הוכו עינינו בסנוורים. הלכנו בדרכים עקלקלות ובצידי דרכים, נדדנו דרך חורשות, סרנו לבתים וביקשנו אוכל. היו מקומות, שאיימו עלינו, כי ימסרו אותנו לידי הגרמנים והיו גם איכרים שנתנו לנו אוכל והסבירו לנו את הדרך אשר נלך בה. ערב אחד הגענו לבית איכר בפטיסטי, שקיבל אותנו יפה ולמרות הסכנה הנשקפת לו נתן לנו מים וסבון לרחוץ את גופותינו המלוכ־לכים. החלפנו בגדים, הוגש לנו אוכל ותנור חם לנוח ולישון עליו. כששכבנו על התנור לא יכולנו להרדם, כי הרבינו לחשוב על משפחותינו.

זמן רב לא יכולנו לשהות אצל הבפטיסט. הסתובבנו ביערות חודש ימים והיינו לנים בחוץ. מצאנו איזה בית־איכר שהחזיק שם חציר, הוצאנו אבן ממסד הבית ודרך החור היינו מתגנבים וחודרים לתוך הבית וישנים בתוך החציר. כששוטטנו פעם ביער פגשו אותנו שלושה רוכבים, אלה היו פרטיזנים.

הם כיוונו את רוביהם כלפינו. הרימונו את ידינו, הם חקרונו אם מרגלים אנו. הסברנו להם, שאנו יהודים וברחנו ממחנה הכפיה שבברנוביץ. הפרטיזנים היו לבושים בתלבושת של חיילים גרמנים, ולא ידענו איך לדבר איתם, אולם בדברם רוסית רהוטה, אמרתי למפקד: כיוון שאתם עומדים לירות בנו, תן לי סיגרה, ליהנות מן החיים בטרם אלך ואינני. צחק הלז ונתן לכל אחד סיגרה, ואחר כך אמר: איננו יורים ביהודים, אלא בגרמנים המשמידים אתכם ואותנו. אנו מצטערים, שלא נוכל לקבלכם לפלוגת פרטיזנים, כי אין לכם נשק. אנו זקוקים ללוחמים ואין לנו די נשק. תחכו כאן ביער עד שנודיע לכם מה לעשות. למחרת הגיעו אלינו שני פרטיזנים יהודים, בוריס פימן ובנו, יהודים רוכבים אמיצים מזויינים בנשק. אלה הש־תייכו לפלוגות הפרטיזנים והם הביאו אותנו אחרי טלטולים רבים למחנה של יהודים, שגרו ב„זעמליאנקא". ביער היו פלוגות פרטיזנים וידעו על קיומנו. כשנשקפה סכנה היו מודיעים לנו והיינו עוברים למקום מחבוא אחר. לפעמים הקיפו אותנו מאות גרמנים וירו לעברנו. באחת ההתנגשויות נפצעתי בראשי, אך הודות לטיפול והעזרה שקיבלתי נרפאתי.

בינתיים התרבו איכרי הסביבה, ששיתפו פעולה עם הגרמנים. היה בינינו פרטיזן רוסי, שהלשין עלינו. הגרמנים התחילו להקיף אותנו ולהפציצנו, עזבנו בלילה את המחנה ועברנו ליערות שבסביבות בריסק.

הצבא האדום התחיל להכות בגרמנים, החזית התקרבה אלינו. שביב תקוה פעם בנו, הגאולה קרובה. ב־9.7.1944 שיחרר אותנו הצבא האדום.

שבורים ורצוצים הגענו לסטויבץ עיר מולדתי, לבית הקברות הגדול של משפחתי וידידי, לקבר האחים של 3000 יהודי סטויבץ.

זלמן אגינסקי / כיצד נשארתי בחיים

ביום 22 ליוני 1941, יום פרוץ המלחמה בין גרמניה לבין רוסיה הסובייטית, גרתי מחוץ לעיר אצל הקונקולוביצים. רבים מיהודי סטויבץ באו אלי להתחבא בין הקמה מאימת ההפצצות. הגרמנים התקרבו לעיר. הצבא האדום נסוג בבהלה. הרכבות הופצצו מהאוויר, והתותחים רעמו. (בבית־הקברות היהודי נמצאו תותחים סובייטיים מוסווים בירק). בהפצצה כבדה אחת התחבאתי בבית־הקברות, נאסרתי על ידי החיילים הסובייטיים. הודות להמלצותיהן של כמה מכירות רוסיות שוחררתי. בחוזרי הביתה מצאתי יהודים נבהלים ובתוכם גם כמה פצועים.

ביום שישי, עם כניסת הגרמנים, הוכרחתי לעזוב את דירתי בין הנוצרים ולעבור העירה. בגיטו הועסקו היהודים בעבודות כפיה מגיל 14 עד 60. הרעב הציק, פרצו מחלות, מוכרחים היו להסתפק במנה הזעומה, קצת מרק שרובו מים, ופרוסת לחם קטנה. קבוצות נוער שגוייסו לעבודה, הוצאו ביער להורג. הגיעו ידיעות על חיסול הישובים היהודים בסביבה, אבל ראשי ה„יודענראט" הרגיעו, כי יש לקוות שנישאר בחיים.

הנוער התחיל להתארגן להגנה, אגרו נשק בסתר. במחבואים ערכו אימונים, והתכוננו ליום המר כשיצטרכו לעמוד על נפשם.

בעירנו נמצאו הרבה פליטים יהודים מלודז ומוורשה. והם ניהלו תעמולה, שנברח ליערות. אלה היו הראשונים, שהתחמקו מהגיטו.

בכל פעם היו מתנפלים חיילים בני לטביה על תושבי הגיטו, בזזו, חמסו ואנסו נשים. הגברים הוכרחו לצאת למחנות עבודה בברנוביץ ובמינסק.

נשלחתי לעבודות כפיה בברנוביץ, עבדנו עבודת פרך על יד פסי הרכבת. מי שנפצע או חלה נורה למוות על ידי הגרמנים. בן ברנוביץ שלא היה בכוחו לסחוב אדני מסילת הברזל נורה בראשו. נצטוויתי על ידי גרמני לפשוט את בגדיו המלוכלכים בדם וללבוש אותם. עלי היה עוד לחפור בור ולהביאו לקבורה. אחרי יום עבודה קשה היינו שוכבים בלילות על הדרגשים הקשים עייפים ורעבים.

מתוך מצוקת הרעב אי אפשר היה להרדם והיית שוכב בחושך וחולם על משפחתך וילדיך שבסטויבץ: העודם חיים הם? בחשכת הלילה הורגשה מרירות החיים בכל תוקפם. אחד בוכה בחשאי, רעב וקור השתלטו, גניבות בלתי פוסקות. לפתע נשמע, כי אצל מישהו גנבו פרוסת לחמו, שקנה אותה בפרוטותיו האחרונות. גניבת הלחם נשנתה מדי יום ביומו. היו כאלה במחנה, שהיה להם כסף והם היו קונים לחם אצל האיכרים (בני רוסיה הלבנה) שהביאו אוכל למכירה.

הרגשנו שסופנו מר. בכל יום היה מישהו מת מרעב. את החלשים היו הגרמנים הורגים. התחלנו לדבר על בריחה. לא ידענו כיצד ולאן.

יום אחד לפנות ערב התגנב למחננו ישראל מאכטיי בן ראובן החייט, אחיו של מלכקע. לבוש היה תלבושת איכרים. נשק היה חבוי בכיסו וגם מזויין ברצון כביר לשחרר קרובים וידידים. הוא סידר בכשרון רב בריחתה של קבוצה בת שבעה יהודים מבלי שירגישו בזה.

הרגשתי תיכף שהירשל (צבי) טוניק קרובי ובניו אינם. את חפציהם לקח אחד ומכר אותם. הרבצתי ביהודי, שלקח את חפציהם והוא הלשין עלי בפני הגרמנים. הם הכניסו אותי לחדר מיוחד והרביצו בי מכות מוות. שכבתי מתעלף, אחד הגרמנים קרא לכמה יהודים להוציאני לקבורה. אלה סחבו אותי וחשבוני למת. בדרך התעוררתי, הם נתנו לי אוכל והצילו אותי. למחרת התייצבתי לעבודה.

החלטתי לברוח ויהי מה. מנהל המחנה, יהודי בשם קלינה, נאם לפני עובדי המחנה, שאסור לנו לברוח. בריחת יהודי תגרום להריגת מאה יהודים. הגרמנים מבטיחים עבודה ואוכל. יום אחד סידרו אותי בעבודה לתיקון פסי הרכבת. החייל ששמר עלינו נכנס לבית אשה פולנית לבלות אצלה. היינו שבעה אנשים, רובם פליטים יהודים מפולניה, הצעתי להם לברוח וכולם הסכימו. נכנסנו לשדה זרוע שיפון ושכבנו שם עד שהחשיך.

עברנו את פסי הרכבת והגענו לכפר קטן. שמענו נביחת

כלבים, ולא ידענו היכן אנחנו נמצאים. בני הכפר ישנו, וחששנו, כי יתכן שניתקל במשמר של שוטרים וחיילים גרמנים. עברנו בשלום את הכפר והתקרבנו לנהר אושה. המים היו עמוקים. עזרנו אחד לשני ובעזרת מקלות חצינו את הנחל. רטובים, עייפים ורעבים באנו לכפר פלניצקה — מקום ידוע לנו, כי יהודים גרו שם. עברנו על יד בתי היהודים ולא מצאנו נפש חיה. דפקנו על דלתה של ביקתה אחת ושאלנו על הדרך לסטולפצי. האיכר הראה לנו את הדרך למיר דרך הורודישץ. עם שחר פגשנו איכרים, שהתחילו לירות בנו. בזחילה נגררנו לחורשה הסמוכה, שכבנו בבור ונחנו שם כל היום. הקור והרעב לא איפשרו לנו להרדם וחיכינו ללילה, בכדי להמשיך בדרכנו. הגענו לבית איכר וביקשנו אוכל. הוא נתן לנו פרוסות לחם, והמשכנו ללכת עד שהתקרבנו ליערות ברשטן. פתאום ראינו בהתקרב אלינו דמויות אנשים בהולים ורועדים. הכרנו בהם את יעקב פקר מסטויבץ ושני יהודים ממיר. התחבקנו, בכינו וסיפרנו אחד לשני את התלאות וכל מה שעבר עלינו. מפיהם נודע לנו על השמדת יהודי סטויבץ ואבדן משפחותינו. סרנו לאורוה שבתוך החורשה ושם נתקלנו בהרבה יהודים מסביבת מיר ונובוגרודוק. הם הסכימו לקבל אותי לחבורתם אבל לא את בני לוויתי.

מתוך סולידריות עזבנו אותם והמשכנו ללכת. ביערות ברשטן הגדולים נדדנו כמה ימים ולילות עד שהגענו לחורשה, בה הרגשנו בתנועה, וגם הגיעה לאזנינו שירה ביידיש. מצאנו שם רבים מיהודי מיר. מכרים נתנו לנו קצת קמח, הכינונו אוכל והחיינו את עצמנו. החיים במחנות האלה התקיימו מנדידה בכפרים ומחיפוש מזון בהם. גם אנו הסתדרנו כך ושוטטנו בכפרים וביקשנו מזון וכל דברי מחיה. היו מקרים, שגירשו אותנו ואיימו עלינו למסור אותנו לגרמנים והיו גם איכרים כאלה, שמתוך רחמנות או משנאה לגרמנים נתנו לנו אוכל ועוד הראו לנו את הדרך. פעם בנדודינו ביער קרועים ובלואים פגשו אותנו פרטיזנים רוסים, הם כיוונו את הרובים ועמדו לירות בנו. ביניהם הכרתי את וואנקא קאזיץ מסטויבץ, הוא ביקש לעזבנו לנפשנו.

חדשים אחדים חיינו בחורשה. ופעם, בלכתי בשדות לחפש תפוחי אדמה, פגשתי ביהודי מהעיירה מיר. הוא סיפר לי, כי נפגש עם אחי שמואל ליב והוא פרטיזן. ניצוץ של תקווה התעורר בקרבי, כי עוד אמצאנו חי. כעבור חודש באו שמונה יהודים פרטיזנים מאנשי סטויבץ והעבירו אותי לסבֶסטובשצינה בסביבות רובזביץ. שם מצאתי רבים מיהודי סטויבץ ובתוכם את רבקה קנטורוביץ. כאן היה לנו כבר אוכל במידה מספיקה. ליהודי רובזביץ היו קשרים עם עיירתם, שהושפעה מהפרטי־זנים, והיו להם קשרים עם כפרי הסביבה. תמיד השיגו אוכל ויין־שרף. אולם פרטיזנים רוסים באו והאשימו אותנו בשוד, כי אנו שודדים את כפרי הסביבה העניים. אחרי בירורים ומשפט שנערך ע"י המפקד הזהירו אותנו לא לקחת מזון מאיכרים עניים והרפו ממנו. בינתיים הגיע אלינו פרטיזן מנליבוק, בשם קסלר וביקש אותנו להצטרף למחנהו. נדדנו

דרך יערות והגענו למחנה על יד קראמען בלב ה„פושצע" הנליבוקית. שם מצאנו רבים מיהודי סטויבץ, שקיבלו אותנו בשמחה. בסביבות קראמען נמצאו כמה מחנות יהודים. המחנה הגדול ביותר היה של טוביה בילסקי מנובוגרודק, סגנו היה יהודי מסטויבץ — הקומנדיר מלבין. הם איחדו את כל המחנות והשיגו נשק, המחנה מנה יותר מאלף איש. היו לנו סוסים, בהמות ונשק. הבגדים שעל גופותינו נקרעו, סבון לרחיצה לא היה. פרצו מחלות ופצעים באין רפואות. חיינו בביקתות חפורות באדמה (זעמליאנקי). מסביבנו היו פרטיזנים רוסים. לעיתים היו גם התנגשויות בינינו. המפקדה העליונה היתה נותנת פקודות לא לנגוע בנו וגם להגן עלינו בזמן שהוטל מצוד גרמני. אבל מפקדים מקומיים היו מפירים את הפקודות ולפעמים פגעו בבחורות שלנו וקרה, שהיו חולצים את המגפיים מעל הרגלים. ביערות נליבוקי נמצאו פלוגות של פרטיזנים רוסים ופולנים. עם הפולנים היו לנו התנגשויות והם הרגו כמה מהבחורים שלנו.

במחנהו של בילסקי היו בחורים אמיצים. לעיתים קרובות היו מתנפלים על רכבות, על משמר גרמני. באמצע 1943 שמו הגרמנים מצור על יער נליבוקי. פלוגות הפרטיזנים היו נכנסים איתם בקרב. המחנה שלנו נאלץ לעזוב את מקום מושבו ולהשאיר דברי אוכל ובהמות. הוקפנו ועלינו היה לסגת בלילות באיזור הביצות של קראמען. בנס ניצלנו, אולם הרבה יהודים נהרגו.

קשים היו החיים. בחורף — קור ורעב היו מנת חלקנו. בקיץ היה כבר מצבנו יותר טוב, השגנו תפוחי־אדמה ומזון. ב־1943 הגיעו אלינו ידיעות על נצחון הצבא האדום והרגשנו בנסיגת הגרמנים. ב־1944 נסוגו הגרמנים והפרטיזנים היו מתקיפים את הנסוגים ומציקים להם. הצבא הגרמני האדיר נסוג בלי סדר. הרבה פרטיזנים השיגו תלבושת ונשק מהצבא הנסוג.

הגיע השיחרור. יחידים שבנו לעיר מולדתנו סטויבץ. התושבים ה„בעלורוסים", שראו אותנו נבהלו, כאילו באנו מעולם האמת והזקנים הצטלבו: — מה, ישנם עוד יהודים החיים בעולם! סטויבץ היתה חרבה, חציה שרופה. פגשנו את התושבים לבושים בבגדי היהודים. הכרנו בגדים וחפצים של בני משפחותינו. התחילו משפטים והרבה נוצרים נדונו לשנות מאסר. שארית הפליטה היתה מצומצמת ומוגבלת. כמה עשרות גרנו בבתים אחדים. היינו באים ומתעכבים ע"י הבור הגדולה בה נקברו קרובינו והיינו בוכים. בית העלמין נשדד, המצבות והאבנים נלקחו לבנין בתים. אנו תיקנו את בית הקברות, הקימונו גדר מסביב לקבר הגדול בו נקברו יהודי סטויבץ לאחר השחיטה, העמדנו מצבת זכרון.

הסובייטים סידרו אותנו בעבודה, אבל לא יכולנו להישאר. ההרס, החורבן, אבדן יקירינו דיכאו אותנו. יחידים ובודדים נשארנו. החלטנו לנדוד למרחקים, עזבנו את עירנו ועברנו לפולין, התעכבנו שבועות מספר בלודז, באוסטריה, באיטליה, במחנות אונר"א ואחרי נדודים וטלטולים הגענו לישראל.

דוד לוין / יציאה מהגיטו

ליל ה־27 לדצמבר 1942. במחצית רחוב היורודיקה בלבד נמצאו כ־300 נפש. הגיטו הוקף מבעוד ערב בעשרות אוקראי־נים. התהיה שחיטה? שאלה זו נשאלה בפי היהודים. הגרמנים מרגיעים ויש שמאמינים להם.

אבא, שהיו לו קשרים עם אלה שיצאו לפני כמה שבועות ליער, גברה עליו השמירה ובלילה נטלו את נעליו ושומר ניצב בביתו לשמור עליו.

משהוקף הגיטו פחת מספר המאמינים לגרמנים ובהמוניו באו אל אבא: תוליך אותנו מכאן. מאידך לא נפסקה השמירה עליו. עד חצות הלילה לא פסקו הוויכוחים: לצאת ליערות או לאו, והיציאה בלילה מסוכנת שבעתיים. מלבד גדר העץ הגבוהה והאטומה — שומרים מזויינים על כל צעד ושעל.

אחרי חצות שכב אבא לישון תוך הצהרה, שאין „הולכים" הלילה. נבוכותי, האם זה תכסיס של אבא להרגיע את השומרים או באמת התיאש... אינני מעז לשאול.

שכבנו — אך איש אינו עוצם עין. בחוץ קור (חורף 1942 הוא חורף סטלינגרד המפורסם). ייתכן שנמנמתי מעט. סמוך לארבע לפנות בוקר יצאה אמא בלווית נער כבן 15 (לצערי נשמט שמו מזכרוני — תשמשנה שורות אלו נר לזכרו), ופרצו קרשים אחדים בגדר. כשחזרה הביתה קמנו ופנינו לגדר — אינני זוכר איך קרה הדבר — מצאנו את עצמנו ליד הגדר, ליד הקרשים הפתוחים והתחלנו לצאת דרך התיל. נשרטנו והמשכנו ללכת. הספקתי לראות עוד כמה עשרות אנשים. קדימה, קדימה מאיצים מכל עבר. ברור היה כבר לכולנו, כי לא נוכל ללכת בדרך „הנכונה" — בכיוון הבחורים שיצאו קודם לכן והיו בקשרים אתנו. הדרך אליהם הובילה מעבר לפסי הרכבת ולא היה שום סיכוי לעבור בדרך ההיא. המשכנו ללכת ולרוץ, מירוץ עם השחר, בכדי למצוא איזה מחסה שהוא.

פנינו לנימן הקפוא, אך הנה נבקע הקרח שכיסה את הנהר ואנשים החלו לטבוע — ובחוץ 20—18 מעלות מתחת לאפס התארגנה מהר פעולת הצלה, ה„קלים" במשקל ואמי בראשם התייצבו קרוב לבקע ובשרשרת של ידיים הצליחו להוציא את הטובעים. התחלפנו בבגדים, הפרוות הוגשו לרטובים והמשכנו בדרכנו.

עם שחר הגענו ליער, במרחק של 5—4 קילומטרים מהעיר. כאן התעכבנו כל היום. הסתובבנו 20—17 איש רועדים מקור ומפחדים להדליק מדורה. היינו אובדי דרך ואובדי עצות.

יעקב לוין

שיקולים והשערות למקום הימצאם של פרטיזנים שימש נושא עיקרי לשיחותינו במשך כל היום.

„מוטב למות ולגווע בכפור או לקבל כדור תוך כדי בריחה מאשר ליפול בידי הגרמנים" — אלו היו „התקוות" שבהן התנחמנו כולנו ואחת מהנחמות הטובות היתה, שהכפור הוא מוות מרדים, הרי כך נאמר במפורש גם בסיפור על „הילדה והגפרורים".

עם לילה המשכנו ללכת. אבא, בהיותו איש היערות, הכיר יפה את השבילים וגילה חוש התמצאות בלתי רגיל. כבר בלילה השני הביאנו לכפר ובו פרטיזנים. לשמחתנו לא היה גבול. מצאנו את המושיעים הגואלים, אך מהר התאכזבנו מהם, במקום לקבל אותנו כהוגן, שמו אותנו ללעג. רק אחר־כך התברר לנו, עד כמה שפר חלקנו ולא הרגו אותנו. רבים אחרים נפלו קרבן בידי הפרטיזנים בפגישה הראשונה, בה בשעה שקבוצתנו שתתה את כוס התרעלה מידי הפרטיזנים בזמן מאוחר יותר. סבל רב סבלנו עד שהתרגלנו לחיים עם הפרטיזנים.

עם שחרור עיירתנו סטויבץ חזרנו אליה ומצאנו רק חורבן ובתי־עלמין. בכל פינה פה נהרגו יהודי עיירתנו ופה מצאו את מנוחתם לעולמים.

יהא זכרם ברוך לנצח.

אייזיק ברקוביץ / במחנה וביער

בחומו של קיץ 1942 טעמו והרגישו כבר בני סטויבץ טעמו של הגיטו המר. קומתם התכופפה מקוצר רוח ומעבודה קשה ומפרכת. על לא דבר הוכו ועונו בכל הזדמנות. בחרדה ציפו לבאות. חברי המחתרת התאמצו לקדם את פני הרעה, אגרו דלק, נשק קר ובמיעוטו גם נשק חם. בידי הגרמנים עלה להוליך שולל את תושבי גיטו סטויבץ, שלא יאונה להם כל רע, כשם שהצליחו בכך במקומות אחרים.

באחד הבקרים, כשרוב האנשים נמצאו בעבודות שונות מחוץ לשער הגיטו, בא מפקד העיר בלווית חבר קצינים לידנראט בדרישה לשלוח את רוב הגברים לבאראנוביץ לעבודה דחופה למשך שבועיים בלבד. אפילו האופטימיסטים הטילו ספק בכנות דבריהם ופיקפקו אם יחזרו הנשלחים אי־פעם.

מחשבה זאת נקרה במוחי בלי הרף. ידוע היה לי, כי במקרה של אקציה מצד הגרמנים ועוזריהם, היה ניתן אות למרד. האות המוסכם היה — הצתת בנין המפקדה (הקומנ־דנטורה) הגרמנית על־ידי חברי המחתרת העובדים שם ולהעלות באש בית גדול ידוע בגיטו. מתפקידי היה באותו זמן להצית את תחנת החשמל בה עבדתי, (במלאי הדלק שהחבאתי והחזקתי למטרה זו בתוך המפעל). אלה שנמצא ברשותם נשק, היה עליהם להפעילו תיכף נגד האויב. מלבד זה, כל אלה שעבדו אצל הגרמנים היו חייבים להתנפל עליהם, לשלול מהם את נשקם ולהפעילו נגדם. תכנית לחימה מפורטת לא היתה, אולם היתה מגמה יחידה לא ללכת כצאן לטבח יובל ולגרום למרצחים אבידות בנפש. בעת ההיא לא ידענו גם על אפשרות של קיום ביערות.

לשערי הגיטו הגיעה קבוצה לא גדולה של קצינים וסמלים, יחידה הנדסית של הצבא הגרמני („טאדט") שביצעה עבודות למען הצבא הגרמני ובאופן ישיר לא טיפלה בחיסול יהודים רק בהעסקת יהודים בעבודות שונות. לא יפלא, כלל, כי במחתרת התפלגו הדעות. יש שטענו כי הוצאת הגברים, זהו רק תכסיס, בכדי להחליש את כוח ההתנגדות של הגיטו ויש לפעול תיכף ולעומת זה, טענו אחרים: אולי באמת זקוקים הגרמנים לידים עובדות ואסור לקרב ולדחוק את הקץ ולהקריב את הנשים והטף במקרה של מרד.

אם הטענות האחרונות לא שיכנעו את הראשונים, הרי רפו ידיהם. לא היה להם עוז ויזמה לארגן את המרד על דעת עצמם.

רבים מחברי המחתרת לא היו ידועים לי, היות והמחתרת היתה מאורגנת מתאים־תאים וראש כל תא ידע רק את מפקדו. בין אלה הידועים וזכורים לי: עזריאל טוניק בן הרשל, משה זרצקי, יעקב פרס, פוסטורסקי מוורשה ויבדלו לחיים עזריאל טוניק בן וועלוול, פינצ'בסקי יוליק, יוסף הוניג ואחרים.

קיבלנו פקודה לחזור ממקומות העבודה לגיטו. החילונו להתאסף ליד השער. כל רגע חיכינו לפקודת ההתקוממות. תחת מעילי לפתו ידי גרזן חד ובכיסי היה בקבוק מי־אש. ליד שער הגיטו עמדו כמה עשרות גרמנים ושוטרים ולא חשדו לגמרי, כי משהו עלול להתרחש. אכן דבר לא קרה. פקודה לא באה. היום אני תוהה מפני מה? האם משום זה שחסר היה לנו האדם במקום הנכון, שלא יחוס על נשים וטף. אדם אחד עלול היה להצית את אש המרד ואז מי יודע, אולי עניני סטויבץ היו משתקפים באפיק אחר, בגבורה והקרבה. מאוכזבים ומדוכאים החזרנו את נשקנו למחבואם והחילונו להתאסף ליציאה לעבודה.

במחנה עבודה בבאראנוביץ

המהומה היתה רבה. נשים, אמהות וילדים באו להיפרד מיקיריהם. דמעות ויללות מלאו את החלל, כל אחד הרגיש בלבו כי זוהי פרידה לנצח, לחיים ולמוות.

הגרמנים סידרו את הגברים בשורות והצעידום אל תחנת הרכבת. כאן התברר, כי כ־350 גברים נשלחים לבאראנוביץ וכ־200 למינסק. לגבי הנשלחים זה היה בבחינת היינו־הך. אף אחד לא ידע מה מחכה לו בבאראנוביץ, כשם שלא ידע השני מה מחכה לו במינסק, אולם היו רבים שעשו כל מיני שיקולים וניחושים והחלו מתרוצצים מהפלוגה שנועדה להישלח למינסק לפלוגה שנועדה להישלח לבאראנוביץ ולהיפך. כעבור שעות מועטות הגיעו מספר קרונות למטען בהמות והכניסו אותנו לתוכם.

הצפיפות בפנים היתה גדולה. הקרונות היו נעולים ושמירה הופקדה עליהם. כשזזה הרכבת נטתה השמש כבר לערוב וכשהגענו לתחנת הרכבת „פולסקה" אשר בבאראנוביץ, נפתחו הקרונות ובאחד מאולמות ההמתנה התקינו בשבילנו מחנה. את החלונות סגרו בתיל דוקרני צפוף. באולם הקימו שורות צפופות של דרגשים על קרשים עבים בגובה של שלוש קומות. 2 אנשים יחד נצטוו לתפוס משכב אחד לשניהם. המשכב הזה היווה לכל אחד את מיטתו וגם שולחן אוכל. הריפוד היחידי על הקרשים היה קצת קש שחילקו הגרמנים בין העצורים. ביציאה עמדה שמירה קפדנית יומם ולילה.

למחרת העירונו הגרמנים בשעה מוקדמת, חילקו בינינו מנת לחם. כ־350 גרם המנה — לכל היום, והוציאונו לעבודה.

עבדנו בכל מיני עבודות קשות ובזויות ביותר. נוכחנו לדעת, כי אמנם רבה היא העבודה, אבל ייתכן כי העבודה היא זמנית, שתיגמר מחר ונחזור בקרוב לבתינו. עבדנו מן השחר עד רדת השמש והגרמנים המטירו עלינו גידופים ומכות. רוב האנשים חפרו בהר באת ובמעדר. את העפר העמסנו על קרוניות וקטר קטן היה מסיע אותן כמה מאות מטרים ושם היו מריקים את העפר לגיא עמוק, ובצורה כזאת היו מישרים את השטח ועליו הקימו במרוצת הימים סדנאות לקטרי רכבת וקרונות.

העבודה היתה בעוכרינו. האבק והזיעה אכלו אותנו. במשך זמן קצר הפכו בגדינו ונעלינו לבלויי סחבות. בשבועיים הראשונים קיבלנו אוכל לא רע: קצת מרגרינה, מרק סמיך, ואפילו קצת דבש מלאכותי. הוסבר לנו כי אנו מקבלים אוכל של פועלים רגילים ולא בתור יהודים. אבל

עם חיסול גיטו סטויבץ, צימצמו מזוננו למנת לחם וקצת מרק מימי פעם ביום.

בבואנו לבאראנוביץ נשלחו משם למולודצנה כמה מאות גברים לעבודה, במגמה להחליש את כוח ההתנגדות של גיטו באראנוביץ. זה המחיש לנו עוד יותר את העלול לבוא. על אף הכל היה חבוי בלבנו פנימה איזה שביב של תקוה, אולי עוד ישתנה המצב. אמנם לתקוה זו לא היתה כל אחיזה הגיונית, אך היא היתה סמויה מתחת לסף ההכרה והיינו נאחזים בכל סימן וניחוש טוב, כגון: יום בו לא הכונו הגרמנים השלינו את עצמנו שיחסם השתנה וחזרו בהם מתכניותיהם השטניות. התנחמנו, אולי יחול מפנה מהיר בחזית הצבאית והצבא הגרמני ימוגר...

שבוע אחרי בואנו לבאראנוביץ נבחרה מבינינו קבוצה של כ־7 בעלי מלאכה ונשלחה בלווית כמה מחיילי „טאדט" לסטויבץ, להביא משם את כלי עבודתם. בין הנוסעים היה גם אבי. הם שהו שעות ספורות בגיטו והביאו דרישות שלום חיות מבני המשפחה, גם בגדים, מעט מזון וכסף. הגרמנים ניצלו הזדמנות זו ולקחו שוב קבוצה של 80 איש מסטויבץ והביאו אלינו למחנה בבאראנוביץ. הם הגיעו ערב ראש השנה תש"ג.

הזדמנות זו ניצל יהודי לודזאי בשם טטרקין. מסגר מעולה, שבחזרו לסטויבץ הצליח לברוח יחד עם אשתו ובתו. כעבור זמן רב פגשתים ביערות, אך באחת הפשיטות הגרמניות ביער, סבור היה כי אשתו ובתו ניספו ואז שלח יד בנפשו.

באותו זמן נורה גם לייבל בן עזריאל רודיצקי, כשניסה לעבור את גדר התיל של הגיטו.

כעבור שבוע נוסף חלו רבים או שנפצעו בעבודה הקשה. יום אחד הופיע שוב ה„פרונטנפירר" של ה„טאדט" והסביר, כי החולים קשה יכולים לעבור לגיטו באראנוביץ לשם החלמה. רבים היו הקופצים על ההצעה הזאת, כי בגיטו באראנוביץ עוד היו אז תנאים אנושיים. אנשים חיו בבתים והיה להם עדיין מה לאכול.

הפרונטנפירר בחר כ־10 אנשים והם הועברו לגיטו באראנוביץ, אבל שהותם שם, ארכה רק יממה אחת. למחרת יום הכפורים תש"ג (1942) כותר הגיטו בבאראנוביץ והחלה האקציה השניה והגדולה. אלפי אנשים, ביניהם הרבה נשים וטף, הועלו על משאיות והוסעו לבורות חפורים מראש ושם נורו ממכונות יריה. שם מצאו את מותם גם אנשי סטויבץ, אלה שהועברו לשם ל„החלמה".

השחיטה בגיטו סטויבץ החלה בבוקר השכם למחרת השחיטה בבאראנוביץ. בערב, עם שובנו מהעבודה המפרכת נודעה לנו בשורת איוב זאת שמסר נוצרי מסיק קטר מסטויבץ, מפי סטויבצאים עובדים שפגש אותם ליד הרכבת.

אבל כבד השתרר במחנה. כל הלבבות נדמו לגורל בני משפחותיהם שם בגיטו. בכי מר זיעזע את מאות הגברים, הכחושים, הצמוקים. יאוש מר כבש את כולם. מסביב הכל עוין לך ואם תצליח לברוח מהמחנה — הלא הגוי הראשון יכירך לפי הופעתך הדלה, היהודית. והוא השמח והשש לקיצך יסגירך תיכף לידי הגרמנים או למשטרה המקומית.

היאוש הזה גרם למקרים של איבוד עצמי לדעת. האומללים שלחו יד בנפשם בתליה בחדר השימוש הקטן והמזוהם.

הסתיו ואחריו החורף הגיעו. הלבוש בלה. אנשים היו עוטפים את עצמם בניר של שקי מלט. ב„נארעס" כך קראו לדרגשים בני 3 הקומות — שרצו פרעושים. הכינים בבגדים הציקו ומצצו את הדם. אחרי העבודה או ביום ראשון, היו האנשים מוציאים את שמיכותיהם החוצה ומנערים את הפרעושים והכינים. בשבבים ובחתיכות עצים שהובאו ממקום העבודה, היו מדליקים אש ומרתיחים בקופסת שמורים גדולה קצת מים ורוחצים את הגוף והלבנים. היו מבשלים קצת מרק מ־2־3 תפוחי־אדמה ומעט קמח. לחיות במציאות כזאת היה דרוש כוח ומרץ רב, וזה כמובן חסר לרבים, אחרי העבודה המפרכת ומצב הרוח המדוכא. אנשים רבים, שהיו ידועים פעם כבעלי מרץ וכוח, נכנעו לגורלם. לא עבר זמן רב והם לא יכלו לקום ממשכבם. גופם התנפח מרעב. לעיתים קרובות היה קם אחד ורואה את שכנו ל„נארע" מוטל בלי רוח חיים...

בסטויבץ השאירו הגרמנים אחרי השחיטה, מספר קטן של אנשים, שהיו עוד דרושים להם לעבודה. מבחינה כלכלית היה מצבם טוב, אף־על־פי שהגרמנים, המשטרה והשכנים הנוצרים שדדו את רכוש הנטבחים, בכל זאת נשאר עוד חלק מהרכוש שהספיק ליהודים המעטים שנותרו בחיים. הם לא חסכו כל מאמץ לעזור לקרוביהם שבמחנה בבאראנוביץ ושיחדו גרמנים „טובים", בעיקר מעובדי הרכבת. הללו העבירו כמה חבילות או מעט כסף ליושבי המחנה. עם החיסול הסופי של גיטו סטויבץ, כ"ה שבט תש"ג — ינואר 1943 נסתם גם מקור אחרון זה. עם חיסולו הסופי של גיטו באראנוביץ, הובאו כמה עשרות יהודים שנותרו מגיטו זה למחנה הסטויבצאים ומלאו שוב את המקומות שנתפנו.

את צרכיהם היו אנשי המחנה עושים בחדר קטן הסמוך לאולם הגדול, שם הועמדו לשמצה שני חצאי חביות. מובן שחצאי החביות לא הספיקו. האנשים סבלו בעיקר מהחלשת שלפוחיות השתן. בגלל הקור, והאוכל שהכיל הרבה מים, הירבו לרוץ לבית השימוש. ובשעות הבוקר בפרט, היה שם הדוחק גדול מאוד. קרו מקרים רבים, ובלילה היה השוכב בקומה העליונה מטיל את מימיו מבלי שירגיש ואז היו נרטבים אלה השוכבים מתחתיו. פרצו קטטות באמצע הלילה, מלוות לעתים קרובות גם בתגרות ידים. החביות היו תמיד עולות על גדותיהן וסירחון תמידי היה ממלא את חלל המחנה. להרחקת חביות הצואה נשארו במחנה שני אנשים קבועים. הם היו אוחזים בשתי ידיות החבית ונושאים אותה הרחק מהחצר ממול למחנה ושם הריקו אותה לתוך בור עמוק.

בחצר גרה משפחת סנדלר נוצרי והוא היה מוכר ליהודים כל מיני מוצרי מזון. הגרמני הממונה עליהם היה, כמובן עבור מתת־יד, מעלים עין מהעסקים הנ"ל ובאותה חבית ריקה היו היהודים מכניסים מזון למחנה ומוכרים אותו לכל מאן דבעי.

אך גם הכסף שאי־אלה מהאסירים הביאו אתם למחנה אזל במהרה. ובר מזל, שהיו לו שיני זהב בפיו, היה עוקרן וממיר אותן במזון.

העבודה הקשה שהיתה מלווה תמיד במכות נאמנות, התישה את כוחות העובדים וגם רבים היו פצועים.

הגרמנים לא רצו לטפל בבלתי פרודוקטיבים או לרפאם. פעם בשבוע היה בא אוטו עם אנשי ה־ס.ד. — אנשי הבטחון הגרמנים הידועים לשמצה — אספו את אלה, זרקו אותם למשאית והובילו אותם לאבדון... זה גרם, כי גם החולים פחדו להשאר במחנה והיו נופלים במקום העבודה מאפיסת כוחות. על אלה היה ממונה גרמני אחד מאנשי ה„טאדט" וילהלם קראו לו, רשע מרושע, כבן 60. הוא היה מטה הצדה את הנופל, יורה בו ומצוה על האחרים לקברו בו במקום.

בעיני ראיתי איך שנורה מנחם בן זליג מנקר ורבים אחרים.

השמועות על הפרטיזנים היו קלושות וסותרות. כשגיטו סטויבץ היה קיים עדיין, נודע פעם על מקרה, שפרטיזנים הרגו כ־30 חיילים מהצבא הגרמני במארב מוצלח. מהגיטו ברחו 6 גברים ליער אך שום ידיעה לא הגיעה מהם. במחנה בארנוביץ שמענו, כי בזמן השחיטה בסטויבץ ברחו כמה אנשים ליערות. כמו־כן ברחו מעטים מגיטו בארנוביץ ליערות, אך שום ידיעה לא הגיעה מהם. האם אפשר להתקיים ביערות? האם הפרטיזנים אוהדים לנו? כל זה היה חידה בשבילנו.

בראשית החורף ברחה קבוצה ראשונה מהמחנה. הקבוצה מנתה 7 מאנשי סטויבץ ואחדים מבארנוביץ. בין הבורחים: הירשל טוניק (פייגעס) עם 2 בניו לייבע ופייוועל, האחים מאיר ואלימלך מכטיי, אהרן מלמד וצבי אגינסקי (בן שמואל לייב).

הם ברחו ממקום עבודתם. בריחתם עשתה רושם על אנשי המחנה. האם היה להם קשר עם היער? האם באו לקחתם או ברחו על דעת עצמם? כל מיני השערות הפכו לאגדות והשאלה העיקרית היתה, האם הגיעו בשלום? הגרמנים הפיצו שמועה, כי כולם נתפסו וחוסלו. מובן כי לא רצינו להאמין בזה. בסוף החורף ברחה קבוצה שניה שכללה את דוד קופילוביץ, רופא מיוצאי פולין ועוד.

הפרונטנפירר הגרמני של ה„טאדט" העמיד את כל האנשים למיסדר. האובר־יודה, יהודי גרמני בשם קלינה, הודיע בשמו, כי אם תקרה עוד בריחה אחת, אז כל אנשי המחנה — כ־200 איש — יוצאו מיד להורג, „אך אם בתבונה ננהג ולא ניתפס לאשליות, כי אפשר לברוח ויש לאן לברוח, אם נעבוד בחריצות ונשמע לשומרינו ולמעבידנו חיה נחיה..." והוסיף קלינה על דעת עצמו: „אחים יהודים! אל נא תעשו שטויות, הבורח נתפס בלאו־הכי, וכאן יש לנו סיכויים לחיות, היות ויש עוד עבורנו עבודה לשנה תמימה"...

באותו זמן חוסלו כבר כל הגיטאות והמחנות בסביבה וכל אחד הבין, כי הסוף מתקרב, אך בתת־הכרתו קווה כל אחד לנס ברגע האחרון. לו היה ניתן אות, אפילו הקלוש ביותר ע"י הפרטיזנים, היו אולי מארגנים בריחה המונית, אך האנשים היו תשושים ומיואשים, בבחינת צאן ללא רועה.

באביב 1943 הועברנו לעבודה בבסיס אספקה של מסילות הברזל. היה זה שטח גדול מוקף גדר גבוהה של תיל דוקרני. בתוך השטח נמצאו מבנים של חיל המצב כמו כן מבנים גדושים בציוד טכני, מחסנים של חלקי גשרים, ערמות ענקיות של פסי רכבת, סדנים וכו׳. כל יום באו רכבות, העמיסו עליהן ופרקו מהן: סדנים, פסים, חלקי גשרים עשויי פלדה. בעבודות הקשות האלה הועסקו שרידי יהודי סטויבץ, תשושי כוח ומוכי חולי. האנשים אימצו שארית כוחותיהם בעבודה, אחרת — מכות וגידופים. ואם קרה, כי פס ברזל כבד לחץ את רגלו של מישהו ופצעו — פסק דין מוות בוצע במקום.

בוקר־בוקר היו מעירים את אנשי המחנה, מכניסים אותם לשני קרונות, מגיפים אותם ומסיעים כ־5 קילומטרים לעבודה. מחזירים עם רדת החשיכה ואז היו האנשים התשושים עומדים בתור לקבל את מנת הלחם הזעומה ומעט המרק המימי.

משבי האביב הפיגו בכל זאת במקצת את היאוש. הידיעות הקטועות שהגיעו לאוזנינו על המפלה בסטלינגרד, על מרד גיטו ורשא, הפיחו רוח של תקוה בלבות האסירים. עצם האפשרות, כי באביב או בקיץ אפשר יותר להתקיים ביערות, הביאה את האנשים לידי מחשבה על בריחה. דובר על בריחה המונית, אך הדבר לא ניתן כמעט לביצוע, מטעמים אלו:

א. חלק גדול מהאנשים נחלש בגופו ולא יכול לעמוד במסע רגלי ממושך;

ב. מחוסר ויטמינים הוכו רבים בעוורון לילי. קראו לזה „עוורון תרנגולות" ועם רדת החשיכה לא ראו כלום;

ג. חלק היה מיואש והשלים עם המצב.

זכורים לי חתניהם של שלייף דוידובסקי וגרמיזה. שניהם צעירים ומצב בריאותם משביע רצון. שניהם ידעו והכירו יפה את היערות, כי עסקו לפני המלחמה בסחר עצים ועיבודם. „מה?" — היו אומרים, „נשינו וילדינו נהרגו ואנו נחפש את החיים? לא ולא! אנו נלך בדרכם"!

בכל זאת התארגנה קבוצה גדולה שרצתה לפרוץ את חוטי התיל ולברוח. אך בכל פעם הרגישו בזה אלה שלא יכלו או שלא רצו לברוח, ואימו להסגיר את הבורחים. הקבוצה הצליחה אפילו לגנוב רובה וכמה רימונים מחיילים גרמניים ולהגניבם לתוך המחנה. אז נתברר, כי לקבוצה גדולה אין אפשרות של בריחה ואם כן זה ייתכן רק ממקום העבודה, אולם שם היה קשה להסתלק, כי האנשים עבדו בקבוצות ועל כל קבוצה שמרו שני גרמנים מזויינים ונוסף לזה היה כל השטח מגודר.

קרה, שאסיר אחד בשם קריל מורשא הצליח באין רואים להתרחק מהקבוצה ולפרוץ את גדר התיל ולהתרחק. למזלו הביש הרגישו בזה הגרמנים, דלקו אחריו וכפי שהיה תשוש השיגוהו בקלות והרגוהו. הבורח השני שהצליח היה צבי סטולוביצקי, שנמצא על־סף אפיסת כוחות. רגיל היה בהחבא לצאת מהמחנה, על־מנת להשיג פרוסת לחם מתושבי הסביבה הנוצרים. באחד הימים יצא אך לא חזר. היינו בטוחים כי נתקל באיש משטרה ונורה. כשהגענו ליער, התברר לשמחתנו, כי 10 ימים נדד בדרכים ושדות, עד שהגיע ליער. (אכן קרה לו נס, כמו לשאר הבורחים, שלא נתקל במשטרה ושלא הסגירוהו לידיה).

פעיל מאד ודורש במפגיע כי נמלט, היה אחי הצעיר מיכאל — זכרו לברכה.

הוא היה חסון, אמיץ לב ובעל מרץ רב. אדוניו הגרמנים רחשו לו כבוד בגלל כושר עבודתו וזריזותו. פעם כשעבד בכיסוי גג גבוה בסדנת רכבת, התחלק ועמד ליפול ארצה, – צפוי למות בטוח, אך בשניה האחרונה הוא נאחז בזיזי הגג ושעה ארוכה נשאר תלוי בין שמים וארץ עד שהביאו סולמות והורידוהו.

הוא היה בין פעילי המחתרת בסטויבץ ואחד מאלה שלא השלים עם הגירוש.

במחנה באראנוביץ היינו שלושתנו: אני, אבי ואחי. אבי ברל־פייווע ברקוביץ השען, היה מצליח לפעמים לקבל פת־לחם מגרמני עבור תיקון שעונו ואז היה מצרף את זה למנת מזוננו הדלה וכך לא תשו כוחותינו. באביב 1943 סידרו הגרמנים את האנשים ושאלו אם יש ביניהם חשמלאים. יצאתי מהשורה. היו לי אי־אילו ידיעות בחשמל כחובב, כי היתה לנו לפני המלחמה חנות של דברי חשמל וגם בבית־הספר למדתי משהו בחשמל בשעורי הפיזיקה. חשמלאי נוסף היה בחור מבאראנוביץ בשם קופילוביץ. עבודתנו בחשמל היתה קלה יותר מאשר בעבודות אחרות. עבדנו בהתקנת רשת חשמל בתוך הבסיס ובהתקנת חוטי המתח הגבוה מחוץ לבסיס. הממונה עלינו היה קצין הצבא הגרמני בשם שולץ. רכשנו את אמונו והוא התיחס אלינו בצורה פחות או יותר אנושית.

באחד במאי, הנחשב לחג גם אצל הגרמנים, הובהלו כל היהודים לעבודה, לבל ייהנו הקומוניסטים מהחג! הועבדנו אותו יום בפריקת סדני רכבת כבדים. חברי קופילוביץ הביא על שכמו סדן כבד וזרקו. בעיני השומר הגרמני לא מצאה חן צורת הנחתו של הסדן, הוא כיוון אליו את רובהו והרגו במקום.

לפי בקשתי צורף אלי כעוזר חשמלאי אחי מיכאל. כפי שהזכרתי עבדנו גם מחוץ למחנה על העמודים של המתח־הגבוה. מראשי העמודים ראינו היטב את כל השטח מסביב וערכנו לנו תכנית בריחה. את הדרכים, הכפרים, השדות והיערות לא ידענו, אך החלטנו לברוח ויהי מה.

הבעיה הקשה היווה אבי. בזמן האחרון העבידו אותו הגרמנים במקצועו. בעיר היה חוסר בבעלי מקצוע, כי היהו־דים הושמדו. השומרים הגרמנים היו מקבלים שעונים מתושבי הסביבה. אבי נשאר במחנה ותיקן אותם. כתמורה היו הגרמנים מקבלים מהתושבים ביצים, בשר חזיר וכו׳ שהיו ערבים לחיכם. אמנם גם לנו צמחה תועלת, כי אבינו לא עבד קשה וקיבל גם הוא אי אלה פירורים.

אנו יכולנו לברוח ממקום העבודה אולם לא רצינו להשאיר את אבינו בידי המרצחים, שהיו גם מתנקמים בו בגללנו.

באורח פלא זימן לנו הגורל אפשרות נוחה לבריחה. באחד מביקוריו במחנה מצא הפרונטנפירר הגרמני את אבי עסוק בתיקון שעון. הוא רתח מכעס, היכה את אבי וציווה על השומרים לא להשאירו במחנה ולהוציאו לעבודה יחד עם האחרים. השומרים לקחוהו אמנם לבסיס לעבודה, אך שם הושיבו אותו בצריפם והעסיקוהו שוב בתיקון שעונים.

בבקרו של ה־28 למאי 1943 עבדתי יחד עם אחי בהתקנת רשת חשמל בצריף המגורים של הקצינים הנמנים על צוות הבסיס. בצריף הסמוך עבד אבי בתיקון שעונים, שהגרמני וילהלם, הרוצח הגדול מבין שומרינו, הביא מאכרי הסביבה.

הוא היה ממונה לשמירת קבוצה גדולה ולכן הזהיר את אבי ספק בצחוק, ספק ברצינות, לבל ינסה להימלט, כי אחרת יירה.

הקצין שולץ, הממונה על שירות החשמל נמצא על־ידינו. היה זה יום חם ולכן הוריד את חגורתו אליה היה צמוד נרתיק עור ובתוכו אקדח חדש, חצי אוטומטי. הוא שם את הכלי בחדרו ונעל את הדלת. אמרתי לו, כי נחוץ לי לוח עץ להתקנת פקקי הבטחון של הרשת. נתתי לו את המידות והוא הלך לכיוון הנגריה להתקין את הלוח, בהשאירו אותנו לבדנו.

פעלנו בן־רגע. כפפתי חתיכת חוט פלדה ובקלות פתחתי את דלת החדר. תוך שניות הורק הנרתיק והונח על המיטה. האקדח הטעון ומחסנית של 8 כדורים נוספים היו בכיסי. מיכאל זינק לצריף הסמוך להבהיל את אבא. הם חזרו כשאבא חיוור ורועד. עודדנו אותו ויצאנו לכיוון השער. הגרמנים, בידעם כי אנו חשמלאים, לא שמו לב אלינו, כי ראו אותנו לעתים קרובות מסתובבים לבדנו במחנה. עברנו על פני קבוצות יהודים עובדים. הם שאלונו מה השעה. היה בדיוק עשר וחצי. על־יד השער נמצא צריפון, בנוי קרשים ובתוכו נמצא הטרנספורמטור של המחנה. בצריפון זה איכסנו תמיד חוטים, כלים, איזולטורים, מטפסים וכו׳. במפתח שהיה ברשותנו פתחנו את הצריפון, הצטיידנו בכלים, בחוטים ובצעדים בוטחים פנינו לעבר השער. החייל הגרמני, שעמד בשער, ראה אותנו, עוברים בו עמוסים כלי עבודה. הוא היה בטוח, כי אנו יוצאים לרגל איזה תיקון דחוף ברשת מחוץ לבסיס. ההצלחה האירה לנו פנים.

כעשרים מטר מהמחנה עבר כביש, שהוליך מבאראנוביץ לפינסק. חצינו את הכביש. הלאה נמצאה חורשה דלילה שהיוו־תה את קצהו של שדה תעופה גרמני. בתוך החורשה הזאת, מתחת לאחד השיחים זרקנו את כל הכלים והאביזרים שהכבידו עלינו וגם קרענו את הטלאי הצהוב והתקדמנו כמה מאות מטרים לכיוון העיר. שם חצינו את הכביש במהירות ונמצאנו בשביל צר העובר בין בסיס דלק למטוסים ומחנה מגורים של טייסים. כל השטח טבל בחורשות שהסתירונו מעין רואים. השביל הקצר הביא אותנו מחוץ לשטח הבסיסים, אל השדה הפתוח. מאחורינו היתה כברת דרך הרת סכנות, אותה תכננו מזמן, אך לפנינו השתרעו שדות צהובים ודרך בלתי ידועה ומסוכנת.

הלכנו מזרחה. ידענו, כי שם הרחק נמצאים יערות ולכי־וונם שמנו פעמינו. אולי נמצא שמה את הפרטיזנים? האקדח בכיס הוסיף לנו אומץ לב, כי לפחות לא ניפול חיים בידי השובים.

תוך דקות אחדות התקדרו פני השמים וגשם עז ניתך ארצה. הגשם הזה, כפי שנודע לנו במאוחר יותר, הצילנו. כשנתגלתה לגרמנים בריחתנו, הביאו כלבי גישוש להתחקות על עקבותינו. אולם הגשם שטף את העקבות.

הגשם הפך את בגדינו המרופטים לסחבות רטובות ולמרות זה התקדמנו מזרחה, מבלי להתעכב. עלינו היה לחצות מסילת רכבת ולא נתקלנו באיש. המשכנו הלאה בדרכנו דרך שדות. האדם הראשון שפגשנו היה אכר שחרש את שדהו. הוא פנה אלינו מבלי שנשאל ויעץ לשנות את הכיוון, כי הכיר בני בורחים ועצתו היתה לסטות שמאלה, לחצות את הנהר שצ'רה ולהתקדם בדרך העזובה אשר הרוסים החלו לסלול (בין מינסק עד ברסט ליטובסק) ולא הספיקו להשלימה. הודינו לו והמשכנו לפי עצתו. הנהר היה עמוק אך בלתי רחב. פשטנו את בגדינו, קשרנום כחבילה ושמנום מעל לראשינו, וכך חצינו את הנהר.

אנחת רווחה פרצה מפינו כשעלינו על הדרך השוממה, זו שקראו לה לפני הפלישה „הדרך החדשה". התקדמנו מהר לאורך הדרך. מרוב התרגשות לא הרגשנו עייפות. עברנו ליד בתי אכרים בודדים אך לא התעכבנו. השמש החלה לנטות מערבה, עברנו ליד בית שעמד בבניינו. שלושה אנשים עסקו בעבודה. כשראונו החלו להניע בידיהם ולצעוק. חשבנו כי הם מגדפים אותנו. התעלמנו מצעקותיהם והמשכנו ללכת. יתכן כי הם רצו להזהירנו. עברנו עוד כמה מאות מטרים במעלה הגבעה. כשעלינו על הגבעה נתגלה לעינינו בית רב־מידות הדומה לבית־חרושת ובחצר התאמנו שוטרים בנשק. מבלי לחשוב הרבה סטינו שמאלה לתוך קמה גבוהה. זחלנו בקמה כברת דרך. מספר יריות נורו מעל ראשינו אך למזלנו לא רדפו אחרינו. הגענו בזחילה לעבר השני של שדה הקמה ובגיא שנשקף משם ראינו משמר שוטרים השומרים על פועלים העסוקים בחפירת כבול. שכבנו מתוחים לקרקע עד שהשוטרים והפועלים עזבו את השדה עם החשיכה.

עברנו עוד כ־2 קילומטרים. הרעב הציק לנו. יום תמים לא בא אוכל לפינו. ראינו בית לפנינו. בבית דלקה מנורת נפט ומשפחת אכר הסבה לשולחן לארוחת ערב. ביקשנו אוכל. הוצאתי את אקדחי והכנסתיו בחזרה לכיסי. האכר הבין לרמז. אשת האכר הגישה לנו לחם וחלב. בלענו כמות ניכרת של לחם. שתינו כד חלב, הודינו והלכנו. עברנו עוד כמה קילומטרים והגענו ליער. אפלה גמורה שררה ביער. לא יכולנו להמשיך. היער הטיל עלינו אימה ופחד. התישבנו שלושתנו מתחת לשיח. אף כי היינו עייפים לא נרדמנו, כי מדי פעם פלחו שריקות את דמי הליל והגיעה לאזנינו גם שעטת סוסים.

אך החוויר השחר קמנו. הדרך היתה זרה לנו לחלוטין. נקלענו לאזור של אגמים. פעמים רבות היינו נאלצים לחזור על עקבותינו מחוסר אפשרות לעבור את האגמים. בצהרים נכנסנו לבית אכר. קיבלנו אוכל ושאלנו לכיוון הדרך. הוברר לנו, כי אנו נמצאים בין העיירה מיר והכפר זוכוביץ. שמחנו, כי התקדמנו יפה ולא תעינו. עתה היה עלינו לחצות את הכביש בין מיר וזוכוביץ וללכת הלאה. לאזנינו הגיע טרטור של מנועי מכוניות. השתטחנו מאחורי קפל קרקע. בכביש עברו לפנינו חמש מכוניות עמוסות חיילים גרמניים. הם נסעו מזוכוביץ בכיוון למיר. הלב רטט. הם עברו מבלי להרגיש בנו. קמנו וחצינו את הכביש. באופק החל להסתמן קו ארוך ואפור של יערות גדולים ובכיוונם הלכנו עד רדת הליל. הגענו לכפר גדול. החלטנו לא להיכנס בו. בשדה מצאנו ערמת קש גבוהה. נכנסנו לתוך הקש ונרדמנו.

כשהתעוררנו עלה השחר. עקפנו את הכפר והתקדמנו בצעדים מהירים לכיוון היער אשר נראה קרוב לנו — במרחק של שלושה קילומטרים. עברה שעה קלה ורגלינו דרכו כבר בדרך שעברה בתוך יער עבות. ראינו מרחוק בית שהיה עזוב ושומם. החלונות והדלתות היו פרוצים. נכנסנו פנימה. על תנור גדול ולבן התנוססה ברוסית כתובת גדולה באותיות שחורות: „מוות לכובשים הגרמנים!" עמדנו כמאובנים והסתכלנו בכתובת. ובכן פרטיזנים נמצאים לא רחוק מכאן.

שמענו, כי מגיטו מיר ברחו צעירים בזמן החיסול ליער והם משוטטים שם חמושים. כיצד נוכל להגיע אליהם? המשכנו ללכת ביער ולעינינו נתגלו שני בתים. התקרבנו לאחד הבתים. האיכר שיצא מהבית הסתכל בנו בחשדנות. סיפרנו לו, כי אנו יהודים וברחנו ממחנה בארנוביץ וברצוננו להגיע לפרטיזנים. הוא אמר, כי איננו יודע היכן נמצאים הפרטיזנים וכי הגרמנים עוברים כאן לעתים קרובות. הפצרנו בו שיורנו את הדרך ואבי מסר לו גם את שעוננו. אז אמר לנו בלחש, בהסתכלו לצדדים, שעלינו ללכת לכיוון צפונה וכך נגיע לבית אכר פלוני, היודע את מקום הפרטיזנים.

כעבור שעה קלה הגענו לבית האיכר השני, אך גם האיכר הזה לא מיהר לגלות לנו את הסוד הכמוס — מקום הימצאם של הפרטיזנים. לאחר הפצרות ושידולים, אחרי שמסרנו לו את השעון השני, פנה לבנו ולחש לו משהו באוזנו. הנער נעלם בעבי היער. כעבור רבע שעה חזר הנער ואמר לנו לבוא אחריו. בלב רוטט הלכנו בעקבותיו. שביל כמעט בלתי נראה לעין הוליך למעמקי יער. פתאום צץ לקראתנו אדם חמוש, אחריו שני, שלישי ורביעי. על כובעיהם התנוסס סמל — הכוכב האדום. לא היה גבול לשמחתנו, כי היו אלה פרטיזנים יהודים. צעירים יהודים מיוצאי גיטו מיר. קבוצתם שמנתה כעשרה אנשים הגיעה למקום לשם ביצוע פעולות, רכישת נשק ומזון. הגדוד אליו השתייכו חנה כ־80 ק"מ צפונית־מזרחית מהמקום. את המקום הם הכירו יפה. מהם נודע לנו, כי ביערות מסתתרים עוד מתי מספר יהודים מניצולי הגיטאות. הם אינם חמושים, חיים ומתקיימים מנדבת איכרי הסביבה.

הפרטיזנים קיבלונו בחמימות. הגישו לנו אוכל, שלא בא לפינו זה מזמן. מפקד הקבוצה, שלמה חרחס, הבטיח לצרף אותי ואת אחי לגדוד. לאבי הציע להצטרף ליהודים המסתתרים ביערות. תמורת האקדח, שהיה לו ערך רב, הבטיח לצייד אותי ואת אחי ברובים. אמנם בלא חפץ לב נפרדנו מאבינו, אך הרצון להצטרף לגדוד לוחם גבר. גם קיווינו, כי כשנגיע למחנה הגדוד נפעל גם להבאת אבינו אלינו.

יחד עם עוד כמה לוחמים ליווינו את אבא אל המקום בו הסתתרו היהודים האזרחים. ביניהם פגשנו גם בני עירנו מגיטו סטויבץ.

שם נודעו לנו פרטים על החיסול הסופי של הגיטו. לאכזבתנו המרה נודע לנו גם בין השאר, כי אחותנו מרים נרצחה על־ידי הגרמנים באקציה האחרונה בגיטו סטויבץ.

בחופש פעם בלבנו רגש הנקמה ביתר שאת. מוכנים היינו לכל פעולה נגד הגרמנים ותהא זאת המסוכנת ביותר. אחד הדברים אשר לו השתוקקתי ונשאתי את נפשי, יחד עם הפרטיזנים היהודים, היה להציל יהודים ממחנה העבודה אשר

בבאראנוביץ. באותו זמן היה זה המחנה היחידי שהתקיים בכל הסביבה. כיוון שידענו פחות או יותר את הדרך וגם את הסכנה אשר ארבה לנו, רציתי עם אחי או עם מישהו אחר, להגיע לסביבת באראנוביץ ולהתקשר איך שהוא עם יושבי המחנה ולארגן קבוצת בורחים, תוך כדי כך לחסל את השומרים ולברוח על נשקם ליער. התוכנית היתה נועזת ואפשרית בהחלט, אבל המציאות המרה באה וטפחה על פנינו וגוללה את אחת הסיבות, שבגללה הלכו רבים מבני ישראל כצאן לטבח.

היה זה ביום שלישי בבוקר השכם. עמדתי על המשמר במרחק של 30 מטר מהקבוצה שחזרה ממבצע לילי של אגירת מזון. מצב הרוח בקבוצה שמנתה כעשרה בחורים, היה מרומם. הם צברו די מזון וגם שיפרו את נשקם. השיגו מקלע רוסי שהיה טעון איזה תיקון שהוא. למחרת היה עליהם לזוז לכיוון הבסיס. אחרי עמדי על המשמר החליף אותי אחד הפרטיזנים ואני עם עוד פרטיזן הלכנו לישון. בהעדרי, החליף אחי מיכאל את השומר. הוא נשאר לבדו על המשמר. בשביל הופיעו דמויות. הם הפעילו את נשקם ויריות פלחו את חלל הבוקר. הוא לא נרתע. יחידי ובפעם ראשונה בחייו, כיוון את רובהו מול המתקיפים. יריה אחת או שתיים ואחד המתקיפים נפגע. בראותם, כי היהודי עונה באש הפסיקו את אשם והחלו צועקים אל תירה, אנו פרטיזנים. הוא הפסיק לירות, נתן להם להתקרב, ואז, מקרוב, נקבוהו בכדוריהם. וכך נפל אחי שדוד מכדורי בוגדים, כעשרות יהודים אחרים, שחשבו רק את הגר־מנים לאויביהם, בזמן שרבים מבין הפרטיזנים הנוצרים לא היססו לתקוע סכין בגב רעיהם לנשק.

לצערנו, עד אז לא ידענו על זה. הבחורים אתם נפגשנו לא העמידו אותנו על חומרת המצב, ועל הסכנות הנשקפות לנו מהפרטיזנים הנוצרים. המתקיפים היו פורעים מגדוד דנילו, גדוד ידוע לשמצה בחיסול יהודים בודדים וקבוצות קטנות, כל אימת שנתקל בהם בדרכו.

בשמעם על קבוצתנו ועל הישגיה, באו השכם, התקיפונו וחשבו בקלות לשדוד את הנשק והמזון, אך אחי ז"ל שיבש את תוכניתם. לשמע מטר היריות התעוררו הפרטיזנים ונסוגו לעמקי היער. הפרטיזנים מגדוד דנילו ארגנו מצוד על קבוצתנו. חמישה ימים ולילות הם רדפו אחרינו. במארב שהקימו הרגו ארבעה חברים ובחורה אחת.

אחרי מאמצים על־אנושיים הצלחנו להגיע עד הבסיס. אבדן אחי ופרטיזנים יהודים אחרים השרו עלי יגון וצער.

חדשים עברו עד שהתאוששתי מיגוני והשתלבתי במערך המלחמתי נגד האויב הגרמני. היינו יהודים מעטים בגדוד פרטיזנים נוצרי. את רוב המשימות המסוכנות והקשות ביצענו. בעמדנו תמיד בראש ההולכים. תמיד זכרנו ונזכור, כי רבים מטובי בנינו ואחינו נפלו דווקא מידי הפרטיזנים, בבואם אליהם להצטרף לשורות הלוחמים. יהי זכר הנופלים ברוך.

הפרטיזנים הנוצרים כמעט ולא נקפו אצבע להצלת היהודים מהגיטאות והמחנות. לא פעם כשנתקלו ביער ביהודי בודד או בקבוצה קטנה, פרקו מעליהם בערמה את נשקם, שדדום והרגום. אילולא יחס האיבה הזה, אלפים נוספים היו בורחים ליער ורבים כמובן היו ממלטים את נפשותיהם מהמוות.

עוד קבוצה אחת הצליחה לברוח ממחנה באראנוביץ. חודש אחרי בריחתנו מהמחנה, העבירו את היהודים לעבודה הקודמת, לא רחוק מתחנת הרכבת. קבוצה שמנתה כעשרה איש הצליחה לברוח. הקבוצה נתקלה במשמר המשטרה וחלק מהם נפל, אבל כחמישה אנשים הגיעו ליערות.

בשלהי הקיץ של 1943, העבירו את שרידי מחנה באראנוביץ למחנה של ה־ס.ד. בקולדיצבה ושם חיסלו אותם ושרפום.

זיצן פון רעכטס: אברהם קושניר, מרדכי מלבין, הערש'ל ליבקעס, פרומה מלבין.
שטייען פון רעכטס: ברוך עוזר אַקין, הלל־ליבקע־רחל־מלבין, באַשע און הלל אַקין.

אליעזר מלמד / השואה

נר זכרון לנשמת אבי מורי ר׳ בנימין שנפטר בדמי ימיו.
לזכר אמי הורתי אסתר לבית מנשק,
לזכר סבי מורי ר׳ משה בן אהרון,
שנספו בידי מרצחים בגיטו סטויבץ.
לזכר אחי צבי שנספה בעיר סטולין.
ינון שמם לעד!

כיבוש סטויבץ ע״י הנאצים והגזירות הראשונות

יהודי סטויבץ פיתחו אורח חיים משלהם והטביעו את חותמם על בני המקום. במידה מסוימת הושפעו גם מבני הסביבה. החיים בעיירה היו תוססים, סואנים ומלאי תוכן. ומי יודע כיצד היו מתפתחים חיים אלה במשך הדורות הבאים, לולא היד הזדונית, שמחתה מעל פני האדמה את קהילת סטויבץ.

יום 22 ביוני 1941

יום ראשון בשבוע, בו שבתו אנשים ממלאכה ונהנו מיום המנוחה. בשעה 12 בצהרים האזנו לשידורי הרדיו. לפתע נשמע קולו של מולוטוב, מלא עצב ורצינות עמוקה שהתבטאה באימה גדולה, העומדת לפקוד עמים ואנשים: גרמניה פתחה בהתקפה רבתי לאורך קו הגבול של רוסיה והפציצה מספר ערים. דכאון השתרר על כל תושבי המקום ואנחה עמוקה מתוך שתיקה פרצה מלב כל יהודי, כי לבו ניבא לו את אחרית בני עמו וגורל בני משפחתו.

ידיעה רודפת ידיעה, כי קלגסי היטלר מתקרבים אלינו. האויר היה מלא חרדה לקראת הבאות. תכונה מבשרת רעות הורגשה בעיר. פקידי הממשלה מעבירים את משפחותיהם הרחק אל פנים רוסיה. דרך סטויבץ נעו רכבות ואוטומו־בילים טעונים אנשי צבא, ציוד וצרכי מזון, והאויר רווי אימים.

בימים הראשונים עדיין היה הגבול פתוח. נערים, חברי ה„קומסומול״, נחפזו ראשונים ליציאה, בחששם לנקמת יד הגרמנים ואתם גם אחרים מבני הנוער נדחפו על ידי האינ־סטינקט של הצלת חייהם לכיוון מזרחה. רובם נשארו בעיר ורק אחוז קטן הצליח לבצע את החלטתו ולעזוב את בית מולדתו בצרור ביד או בידיים ריקות, לנוד למרחקים. יתר התושבים לא קם בהם העוז לעזוב את נשיהם וילדיהם. כל אלה נשארו מרותקים למקום שבתם.

זה היה ביום שני בבוקר.

אחי יוסף לבש את בגדיו של אחר העבודה. נעל את מגפיו החדשים. נטל עמו את תעודותיו האישיות וסכום של כמה מאות רובל ממשכורתו האחרונה. הוא קם והודיע לנו, שהנהו עוזב את הבית, מבלי לדעת אם עוד ניפגש באחד הימים.

יום ששי בבוקר. יום קיץ בהיר וחם. בשעות המוקדמות בבוקר, כאשר העיר היתה טבולה כבר בים של קרני שמש, יצאתי לשפת הנהר נימן להתרחץ וליהנות מהדר הטבע, על אף מצב הרוח המיואש והמדכא.

באותו בוקר מצאתי במקום הזה עוד מספר אנשים ובני נוער שבאו להתרחץ. באותו יום לא הרבינו לבלות במקום, כי הימים היו ימי מתיחות, והלב היה חרד לקראת הבאות. לפתע שמעתי טרטור של מכונות יריה מעבר השני של הנהר. האויב כבר הגיע לשערי העיר. בהלה שררה ברחוב. במשך זמן קצר נעלמה כל נפש חיה. התושבים הסתגרו בבתיהם. העיר הופגזה והופצצה בכל עוצמת כלי הנשק. התנגדות צבאית חזקה לא היתה במקום הזה, משום שכאן חנו רק כוחות צבאיים סוביטיים מעטים. החזית התפוררה ורק כוחות בודדים, מנות־קים אחד ממשנהו גילו התנגדות נמרצת, אבל ללא הועיל. כוח זה לא יכול היה לעצור אפילו לרגע את המכונה הצבאית המלוכדת של הגרמנים.

כל העיר התלקחה בלהבות. רוב הבנינים במקום היו בתי עץ. בעיקר אחזה התבערה ברובע היהודי במרכז העיר. האש ליחכה את הבנינים ברחוב פוצ׳טובה, פורומנה, שקולנה, וילנסקה, נדנימנסקה ובככר השוק.

בעיצומה של השריפה מיהרו אנשים לקבור ולהטמין באדמה חפצי בית, אריגים ומזון ולהציל משהו מרכושם לימים הבאים. אצלנו בבית נעשתה גם כן אותה פעולה. אמא, אשר היתה בעלת מרץ יוצאת מגדר הרגיל, עבדה באופן קדחתני, ארזה בכל מיני ארגזים מכל הבא לידה והטמינה מה שניתן היה להציל.

בזמן שהאש אחזה בבתים וצפויה היתה סכנת חיים, נטשו האנשים את בתיהם וברחו מחוץ לעיר. מי שכיוון את פעמיו לכיוון הנימן ואחרים פנו ההרה להסתתר מאחורי הגרנות. השטח היה פתוח וגלוי לעין. הגרמנים עדיין המשיכו ביריות ומספר יהודים נפלו חללים במקום הזה. עזבנו גם אנו את ביתנו והתקדמנו לכיוון ההר, אני עם אמי, אחי אהרן וגם סבי, אשר התעקש ומאן לעזוב את הבית לנדוד אתנו והוא בחר להישרף חיים ולא לעמוד בנסיונות קשים בחיים, ורק אחרי ששידלנו והפצרנו בו נענה ללכת אתנו. הסב, שהיה בגיל השמונים, והיה לקוי בשמיעה ובראיה הניע את רגליו בקושי. צעדנו יחדיו כשהוא נשען על זרועותינו.

היינו אז עוד חסרי נסיון מלחמתי. הרעש של כלי המלחמה היה מפיל עלינו פחד ואימה.

הסתתרנו מאחורי הגרנות של הגויים, אשר נמצאו מאחורי העיר בהר. בינינו היתה גם רייזל דוברולעס עם בעלה, שקראו לו „יוסף דער חסיד״. היתה זו משפחת חשוכת ילדים וקיומם היה על מכירת ספרי מקרא ותפילה. כל זמן התחבאם היו קוראים „שמע ישראל״. לעת ערב, אחרי גמר הקרבות, השתרר שקט ברחובות העיר. האנשים עזבו את מקום המחסה ופנו לחפש קורת גג לראשם. רוב הבתים ברובע היהודי נשרפו. נשארו רחוב יורזדיקה ורחוב שפיטלנה ובתים בודדים בקצה הרחוב פוצ׳טובה ופילסודסקי. אנו כיוונו את צעדינו לרחוב שפיטלנה. נכנסנו לבית אברהם מאיר אלטמן. הוא גר בבית עץ חדש יחד עם חתנו חיים קפלן (חיים שפרה׳ס). הם קיבלו אותנו ועוד אחרים בסבר פנים יפות. וכך נהגו כל יהודי המקום אשר בתיהם ניצלו מהשריפה. אולם כאשר פנו היהודים אל מכריהם הנוצרים וביקשו פינת בית, סירבו הללו להכניסם. חלק מהם שמחו לאידם של היהודים וציפו בכליון עינים לרגע, שבו יוכלו

לשדוד אותם. יצויין, כי היו גם נוצרים מעטים, אשר גילו סימני השתתפות בצער וגם רצון לעזור למכריהם היהודים, אולם הם ביקשו לא לבוא אתם בדברים, כי פחדו משכניהם ומנקמת יד השלטון.

הלילה הראשון עבר עלינו בשקט. נחנו מהמתח הרב. כולנו ישנו צפופים על רצפת הבית. למחרת קמנו עם שחר. היה זה יום השבת הראשון, תחת שלטון הגרמנים. ברחובות העיר שוטטו חיילים גרמנים מזוינים. לא העזנו אפילו להסתכל בפניהם. איש איש הלך לבקר את בית חורבתו שעלתה באש.

את שרידי המזון הוצאנו מהאדמה וזאת היתה בעינינו מציאה גדולה. כל מאכל טעם לחיך, כי הרגשת רעב כבר פקדה אותנו. בבית, שבו התארחנו, שרר דכאון. נשים היו יוצאות ובאות והיו מספרות כל מיני דברים על הנעשה ועל הצפוי לנו.

יצאנו לחפש לנו בית אחר. היהודים רובם התרכזו ברחוב יורזדיקה. כל הבתים היו תפוסים. לבסוף נענתה משפחת פליי והסכימה לשכן גם אותנו. כחמשה עשר איש התגוררנו בחדר אחד. את המיטות סידרו בכמה קומות בכדי לנצל את השטח בגובה.

באותו יום שעזבנו את הבית ברחוב שפיטלנה קרה האסון המחריד הראשון. היתה זו השבת השחורה הראשונה של שלטון הגרמנים. באותו יום הם ביצעו את ההרג ההמוני הראשון, באספם את כל הגברים, יהודים ונכרים, מרחוב שפיטלנה ומהאיזור הסמוך לו, אך רוב הנאספים היו יהודים. כל ההמון הזה נורה ונהרג ברחובות ובחצרות.

כל דרי בית אלטמן אשר רק אתמול הכניסו אותנו בזרועות פתוחות לביתם בלבביות אמיתית, ניספו ואיתם גם יתר בני הסביבה. באותו מעמד קיפחו גם את חייהם הרבה ילדים אשר לא אבו להיפרד מהוריהם. אחד מאלה היה גם יוסל פלשצ׳יק, שנהרג עם בתו הקטנה בת השלוש. היה זה ה„שי״ הראשון, שהגרמנים העניקו לנו בבואם אלינו, בהשתמשם באמתלה שמאחד הבתים ירו לעבר הצבא הגרמני ומסיבה זו הם ביצעו פעולת נקמה.

הפעולה הזו השרתה דכאון גדול על כל תושבי המקום. וכנראה זאת היתה כוונתם להפיל את מוראם למען ישמעו וייראו. פעולות מעין אלה היו מתוכננות ומבוצעות בדייקנות ובקפדנות מזמן לזמן. ואחת היתה מטרתם: להשמיד את הגזע היהודי ולמען לא יעיזו תושבי המקומות הכבושים להעלות על דעתם איזו שהיא התנגדות או להביע אי שביעות רצון כלפי השליטים החדשים.

היה זה בימים הראשונים לכיבוש של שטח סטוביבץ ע״י הגרמנים. עדיין לא הספקנו להתאושש מהמיבצע הפומבי אשר ביצעו ברוב אכזריות לעיני השמש ברחובות העיר. באותו יום הפילו חללים אנשים שלוים על לא עוול בכפם. והנה שוב הוממנו קשה.

הם באו בדברים עם אי אלה מהתושבים המקומיים וקיבלו ידיעה על שמות אנשים, שהיו פעילים בציבור. אחרי זה ציוו על היהודים להתאסף במגרש ציבורי. קראו את שמות האנשים לפי רשימה מוכנה מראש. האנשים האלה נאסרו ולא חזרו שוב לביתם. שמותיהם: משה בוגין, טוכמן, חיים דבורצקי, הירשל קומאק ועוד.

מזמן לזמן היו הגרמנים מוציאים פקודות חדשות להרע ליהודים, להקשות על קיומם הכלכלי עד להרעבה ולהשפילם במובן המוסרי ולהתעלל בהם.

אסור היה ליהודי לבוא בכלל במגע עם נוצרי, אסור לסחור, אסורה אפילו השיחה. אסור ליהודי לצאת מתחום העיר. אסור להימצא מחוץ לכותלי הבית אחרי שקיעת החמה. אולם מוכרחים היו כל יום לצאת לעבודת־כפיה ללא תשלום.

הגרמנים היו באים בשעות הבוקר המוקדמות לתחום היהודי ולוקחים מספר מסוים של אנשים לעבודה. בר־מזל היה מי שבחלקו נפל לעבוד אצל גרמני הגון והיה גומר את מלאכתו ולעת ערב חוזר הביתה ולפעמים מקבל אוכל או גם מביא הביתה איזה מצרך של מזון. אם חס־וחלילה נתקל היהודי בגרמני ארור, היתה מנת חלקו צעקות, גידופים וגם מכות לא חסך ממנו. לגרמני סדיסט היתה זו הזדמנות כדי לספק את תאוותו בלי הגבלה. לא פעם קרה, שעובד יהודי היה חוזר הביתה מוכה ופצוע עד שנאלץ היה במשך ימים שלמים להיות רתוק למיטתו.

והנה שוב צו חדש: כל יהודי העובר על פני גרמני חייב להראות סימן כניעה בהסרת כובעו, שישה צעדים לפני הגרמני וחמישה צעדים אחריו, אח״כ מותר היה לחבוש שוב את הכובע. ומי שלא הסיר חס ושלום את הכובע היה צפוי לעונש מלקות. ליהודי נאסר ללכת על המדרכה אלא לצעוד בצדי הדרך במקום שנהגו להוביל את הבהמות.

כל צו חדש הכניס דכאון ויאוש בלב כל יהודי, שהנה לא יוכל עוד לעמוד בו ואולם אחרי מספר ימים השלימה המחשבה עם המציאות החדשה. אף על פי כן פחתה התקוה לשוב אי פעם לחיי אנוש כבעבר.

באחד הימים, בחודש יולי, גויסנו לעבודה והובלנו לסביבת הכפר אוקינציץ. ביצענו עבודה חשובה מאוד והיתה הרגשה טובה. כרתנו את עצי היער וסללנו את הדרך המובילה מזרחה. חזרנו לעת ערב ברגל הביתה עייפים אחרי יום עמל קשה. הגרמנים החליטו הפעם לסדר להם ולנו יום שמח. אורחי ס. ס. הגיעו העירה ואך הספקנו להיכנס העירה, פגשו אותנו אנשי הגיסטפו, עצרו את כל אחד מאתנו וחקרו אותו. והיה אם פרצוף הנחקר מצא חן בעיניהם נתנו לו להמשיך הביתה ואת היתר, כחמישים איש, ריכזו בבנין בית המשטרה הפולנית לשעבר וגם אני נכלאתי בתוכם.

בבנין המשטרה ביצעו את הפעולה המתוכננת על ידם. אנו מלאי פחד לא ידענו את כוונותיהם. הם התחילו להתעלל בנו באופן סדיסטי שאדם נורמלי לא יכול היה להעלות את זה על דעתו. הצגת הראווה ארכה שעות. נצטווינו לכרוע ברך כשפנינו אל הקיר מבלי לנוע ולבצע כל מיני תרגילים תוך שקט מוחלט. ומי שלא הצליח למלא בדיקנות אחרי כל הפקודות, ספג מלקות במקל גומי. זאת היתה רק הקדמה לעיקר התכנית.

לפי פקודה הוכנס כל אחד מאתנו לחדר צדדי, אשר בו קיבל את פניו חייל גרמני מחציתו ערום, לבוש רק מכנסי התעמלות ונחקר על ידו לכל מיני פרטים חסרי ערך ולבסוף

חרץ דינו. אלה שקבע כמובלים למיתה הוכנסו לחדר מיוחד, החלק השני אשר נקבע, כי ישאר בינתיים, היה מצווה לרוץ בין שני טורים של אנשי ס. ס. אשר הלקוהו במקלות גומי ביד נדיבה. כפי שניתן להבחין, כל הפרוצדורה המשרדית היתה מבוימת לגיוון ההצגה. בשארית כוחותי רצתי הביתה, פרצתי את הדלת ונשארתי יושב דומם. לא יכולתי לענות לשאלה על גורל יתר בני אחי, כי ניטל ממני כוח הדיבור מכל מה שעבר עלי. דומם ישבו ממולי יתר בני הבית ומעיניהם זלגו דמעות. למחרת נודע לנו, כי אלה שלא חזרו לבתיהם באותו ערב, לא יחזרו עוד, כי הומתו ע"י קבוצת המשתוללים. באותו יום הובלו להורג מאחורי העיר על יד בית השחיטה של סטויבץ. מסביב לקברם נמצא חלק מבגדיהם.

בין הקרבנות היו: יעקב לוסטרמן, סטולוביצקי שלמה, מילצנזון צבי, מילצנזון דניאל, גרמיזה, רובינשטיין יעקב, ר' שלמה חארי, ר' דוד שמואלביץ, ר' משה גיטעלעס, ר' יעקב דומניץ, יעקב פראס ועוד כ־40 איש, ביניהם הרבה לא ילידי סטויבץ.

אבלים ומיואשים היינו ומחוסרי ישע, לית דין ולית דיין. אף אחד לא ידע מה צפוי לו ביום מחר.

הגרמנים מינו ועד יהודי, אשר נקרא בשם „יודנראט". מתפקידו היה לטפל בצד האדמיניסטרטיבי כמו: לספק לשלטון הגרמני כוח אדם מבין היהודים, להמציא להם כסף, זהב, תכשיטים, מתנות, כלי ערך וחפצים שונים. ה„יודנראט" היה גם אחראי לחלק את מנת הלחם בין היהודים.

אלה היו חברי ה„יודנראט": יושב ראש הועד, היה יהודי מיוצאי לודז' בשם ויטנברג, אשר ברח מפני הגרמנים בשנת 1939 ומצא לו מקלט בימי הסוביטים בסטויבץ. הוא היה אדם בעל כושר, שלט יפה בשפה הגרמנית, נוח לבריות. כוונתו היתה טובה למדי — לעשות ולפעול ולהשתדל בפני הגרמנים, להציל ככל האפשר ולהקל את גורלם של יהודי המקום. להחזיק מעמד בימים קשים אלה מתוך תקוה „פון איבערלעבן". „איבערלעבן" היה זה ביטוי שגור אצל היהודים בגיטו ובו היה גלום הרבה מהנעלה, ולא ידעו מי המציאו. איבערלעבו ויהי מה. הרבה איחלו להם „צו דערלעבן" — לזכות ולהגיע ליום הנצחון ואחר זה למות. למלה „איבערלעבן" היה מין צליל מיוחד ומובן רק לזה שחי בתנאים כאלה.

ממלא מקומו של היושב ראש היה ירמיהו פראס — יהודי סטובצאי אמיד, אשר עסק כל ימיו במסחר יערות. מראהו החיצוני העיד שהוא מחונן במרץ רב, העזה ותבונה. הוא ידע לנהל עם הגרמנים משא ומתן והשכיל גם לא פעם להסיח את דעתם של הגרמנים מביצוע איזו גזירה שהיא. לא פעם התמרמרו עליו יהודי הגיטו על שהוא מנצל את קשריו עם השלטונות הגרמניים למען חיי רווחה. הרוגז הזה הופנה לא פעם לעברו של ה„יודנראט", אשר השתדלו לראות בו את מקור הרע והניצול.

פראס, אשר בא במגע מתמיד עם נציגי השלטון הצבאי של הגרמנים, השתדל להפיץ תמיד שמועות מרגיעות על עתיד גורלם של יהודי המקום, כי ליהודי סטויבץ אינה צפויה סכנת השמדה מתוך נימוק, כי יהודי סטויבץ הנם אלמנט מועיל ופרודוקטיבי העסוקים בעבודות חיוניות.

בסופו של דבר הלך גם הוא שולל עד הרגע האחרון ומצא את מנוחתו באותו קבר אחים משותף, — בור המות שעל יד הכפר „זימנה". שאר חברי הועד היהודי היו: אלתר יוסליבץ, ברל משה רייסער, זאב טוניק, וינרייך יהושע ועוד אחדים.

כל אלה היו אנשים ידועים לאנשי סטויבץ. כל ימי חייהם עסקו בעבודה ציבורית. אנשים ישרים וכנים אשר נקראו למלא את חובתם לייעוץ ולפעולה בעת צרה. הם כאבו את כאב אחיהם, ונתונים היו לא פעם במצב נואש של סכנת חיים ממש. פעם נאסרו כל חברי ה„יודנראט" והולקו במקלות גומי. מקרה זה גרם לשברון לב היהודים, בראותם מהו „ערך" חייהם בעיני הגרמנים. כתוצאה מזה רותקו כל חברי ה„יודנראט" למטותיהם במשך ימים רצופים והיו נזקקים לטיפול רפואי.

בצער רב הביע כל אחד את השתתפותו בגורלו של אלתר יוסליביץ, ישיש וחלוש, בספגו מכות מידי הרוצחים.

כל יהודי היה מכונת עבודה וציונו מספר סידורי, מספר שאיננו קובע כלום, מספר אבסטרקטי. אולם גם המספר הזה קבע לבעליו את גורלו.

היהודים היו חייבים להתיצב בוקר־בוקר במגרש הציבורי מאחורי העיר. חייבים היו להסתדר בשורה לפי מספרם הסידורי. אחרי מיסדר שכזה היו כולם מחולקים למקומות עבודה. קבוצה־קבוצה צועדת למקום עבודתה בפיקודו של גרמני. ממושמעים היו היהודים ומבצעים את המוטל עליהם. קשים יותר היו הסדרים והביקורת במגרש מאשר העבודה עצמה. היתה הרגשה שבאותו מקום הריכוז עלולים להתרחש כל מיני פורעניות.

ביום אחד שונה היה גורלו של ישוב היהודים בסטויבץ משאר ימות השנה. יהודי סטויבץ קמו באותו בוקר השכם. מי ששפך את תחינתו לפני אלוהיו ומי שלא פתח את לבו בשיחה עם האלהים. כולם יצאו יחדיו למקום הריכוז לקיים את המוטל עליהם. אף אחד לא ציפה, כי באותו יום יקרה הדבר והרבה דמעות ירוו את האדמה.

היהודים הסתדרו בשורות ובטורים, הכל לפי הסדר המקובל. המפקד ועוזריו הגרמנים בדקו את הסדרים. נשמע קולו של הקומנדנט: „מספר אחד לצאת לפני השורה", „מספר חמישים לצאת מן השורה", „מספר מאה" וכך הלאה. כל מספר חמישים חייב לעזוב את השורות, את המקום הקבוע וליצור שורה חדשה.

כל האנשים האלה עזבו את שורות חבריהם לנצח.

ואלה שמות ההרוגים: הרכבי חיה, ברוכנסקי רחל, ברנשטיין נח (דעם אדעסערס), טריבוך אברהם, טוב מאשה, יהושע אינזלבוך ועוד כשנים עשר איש.

האנשים האלה נורו והורדו לבור בבית העלמין היהודי. מה היה עוונם של עשרות אנשים אלה? על זה לא יכול היה אף אחד להשיב. נפרדנו מהם בדמעה, בכאב, והמשכנו לעבוד...

„מ'דאַרף האבן נאר א גראם ישועה", זוהי הבקשה הנפוצה, שיצאה מפיו של כל יהודי.

במשך הזמן לא חלו שינויים לטובה, ולהיפך, את תנאי החיים הצרו עלינו ביותר מיום ליום. מלאי המזון הלך ואזל. מספר יהודים, שהיה מצוי מחוץ לתחום הגיטו הוכנס לתוך

גבולות הגיטו. אי אפשר היה לצאת לכפר להביא קצת קמח, תפוחי אדמה או גריסים. עונש מות היה צפוי גם לזה, שינהל משא ומתן עם נוצרי. הצפיפות בבתים הגיעה לשיאה. המיטות נבנו וסודרו בצורת קומות עד התקרה. בקושי מצא לו אדם מקום לשבת בחדר. רחוב יורזדיקה, מקום הגיטו, הוקף בגדר תיל. נצטווינו לקשט את בגדינו בטלאי צהוב, בסימן הקלון שהיה נהוג בימי הבינים. חובה היתה על כל יהודי לענוד על בגדו מצד שמאל מלפנים ומאחור סמל של „מגן־דוד" בצבע צהוב בקוטר של 12 ס"מ. בסמל זה ציינו הגרמנים את כל עדת היהודים למען יראו ויכירו אותם בכל מקום הימצאם.

בשדה החזית. מקום העבודה היה מרוחק כחמישה קילומטר מהעיר, בגבעות החול והסיד שאחרי העיירה שוורז'נה.

העבודה היתה קשה ומשעממת, בה היו עסוקות הרבה נשים. במשך כל שעות העבודה היה העובד נאלץ לבצע רק תנועות גוף חדגווניות ומנהל העבודה הגרמני היה מסתובב על יד העובדים מזרז אותם לעבודה וצועק „בעוועגונג". וכשמצא לנחוץ היה מקל הגומי בא לעזרתו לשם זירוז הפועלים.

מתוך חימה שפוכה היה מתנפל על קרבנו ומלקה אותו עד זוב דם או התעלפות. למפורסם בהלקאת יהודים היה הגרמני קרולצ'יק. באותו יום ומקום, שקרולצ'יק נכה, היה

בגיטו סטויבץ

עומדים מימין: רוזה בוגין, חיה אלטמן, האח־יות חוה וסוניה מילצנזון, חיים סטולוביצקי, אליעזר ימלמד; יושב: נער יהודי, יליד נליבוק.

היהודים אינם חייבים יותר להתייצב במגרש הציבורי. העובדים הנם מרותקים למקום עבודתם הקבוע, ואחרי שנגמרת המלאכה באותו מקום נשלחים הם לעבודה למקום אחר. על סידור העבודה מנצח עכשיו ה„יודנראט". הוא האחראי בפני השלטונות הגרמניים לספק להם את כוח האדם הדרוש. חייבי גיוס עבודה היו: גברים מגיל 14 עד 60 ונשים מגיל 18 עד 50.

סוגי העבודה היו שונים כגון: עבודות של שירותים עירוניים, ניקוי הרחובות, איסוף הזבל והאשפה. מקומות עבודה אלה היו נחשבים לנוחים יותר. היו שירותים למעןהצבא. עבודות משק, פריקה, סבלות בקרונות הרכבת ובמחסנים. היו גם עבודות בנין, טפסנות, יציקת בטון. היהודים התמחו היטב בעבודות הבנין ובמשך זמן קצר הפכו לבעלי מקצוע. עבודות הבנין השתייכו לסוגי העבודה הקשים ביותר. בכל זאת גילו בזה יותר רצון, משום שכאן עבדו גם פועלים גרמניים והיחס שלהם היה יותר אנושי. מקום העבודה הקשה במיוחד היה, כפי שקראו לו „ז'וירובניה", מין מכרה, בה בוצעו עבודות חפירה של חצץ וחול והעמסתם על קרונות רכבת אשר היו מיועדים כחומר בניה לכל מיני מיבנים ולהקמת ביצורים

ליהודים יום „שמח". הוא לא היה חוזר לביתו עד אשר לא סיפק את יצרו הסדיסטי. רצוצים ושבורים היו אלה חוזרים הביתה אחרי יום עמל מפרך. בקושי היו סוחבים את רגליהם עד הגיעם לביתם. כשהיו שבים לתחום הגיטו היו האנשים מצביעים: הנה ה„ז'וירבניה" חוזרת, משמע — האנשים, הנוש־אים על שכמם את עול הצרות יותר מאחרים. היתה גם עבודה בהחלפת המסילה הרחבה הנהוגה אצל הרוסים, למסילת ברזל יותר צרה המקובלת בארצות אירופה. מלבד זה היו עוד כל מיני עבודות מסוגים שונים לפי הצורך.

למען האמת מוטלת החובה גם להדגיש: פה ושם אפשר היה עוד לפגוש בין הגרמנים אנשים בעלי מוסר, אשר רגש אנושי טרם כבה בקרבם וכדאי להזכירם לטובה. אף כי בין היהודים היתה נפוצה האימרה: „א שלעכטן דייטש — א שווערן טויט, א גוטן דייטש — א לייכטן טויט".

כדאי להזכיר לטובה את אלה היחידים — חסידי אומות העולם. בזמנים של רצח וחמס לא פג מלבם הרגש האנושי. זה התבטא בצורות שונות אם במלת נחמה והשתתפות בצער או ביחס חברי. ברצוני לקרוא בשמו של הגרמני פטר הוגו. איש עדין, בעל מידות טובות ויחס אנושי, שהשאיר רושם

טוב בלב כל מי שנמצא במחיצתו. התנהגותו עם הפועלים היהודים היתה למופת. לא רק שלא הרים יד לפגיעה, אלא אף הזהיר את העובדים במקרה של ביקורת. היה אוהב לגלגל שיחה עם היהודים, לכבד בסיגריה וכדומה. על פגישה אחת אתו שהוכיחה את יחסו הכן, יסופר להלן.

השלטונות הגרמניים היו מטילים על ה„יודנראט" קונ־טריבוציה כגון: סכומי כסף בשטרות ובזהב, תכשיטים, חפצי ערך, שעונים, טבעות, אריגים, בגדים, דברי עור ועוד.

את הדברים האלה היה ה„יודנראט" משיג אצל היהודים. המשטרה היהודית היתה עסוקה בגבית הכסף ובאיסוף חפצים. רבים היו המסרבים. אז היה ה„יודנראט" משתמש בלחץ ובכוח, היו מכריחים להמציא את הקנס שהוטל או שאנשי המשטרה ערכו חיפוש ולקחו בעצמם.

את סחיטת הכספים והרכוש למען הגרמנים היו מנמקים, שזוהי תמורה, כופר נפש הבא להפר ולבטל השמדה. ה„יודנ־ראט" טרח גם להפיץ בין יהודי הגיטו את הגירסה, כי אם יצייתו, אז יזכו ויישארו בחיים כעובדים המביאים תועלת לעם הגרמני.

עם בוא החורף 1941/42

שלג קשה כיסה את פני האדמה. חורף קשה וכפור עז היה השנה. מנת לחם קצובה וזעומה היתה מנת חלקו של האדם הרעב. במבט עיניו כבר היה מוכן לבלוע את המנה הזעומה ולא היתה נראית כי באה לקרבו. את המאתיים גרם לחם מחובתו של האדם להתחלק חלק כחלק עם בני הבית: עם אב, אם וילדים קטנים אשר לא יצאו לעבודה וגם לא זכו למנת לחם. הרעב מאכזר את האדם, בכוחו לשבור את החזק. היו משפחות אשר הראו גילויי מסירות והתנדבות של אחד לטובת השני. מוכנים היו לסבול את הרעב ולהשאיר את הלחם לבני הבית. אחת מאלה, הזוכות להערצה מיוחדת היתה אמנו היקרה, אשר מנעה אוכל מפיה והגישה לבניה. כוח של התעלות לאין כמוהו. היו גם חברים וידידים אשר עזרו איש לרעהו. לעומת זה היו גם מקרים של מריבות על רקע חלוקת פת הלחם. הזדמנתי פעם לבית אשר היה ידוע מימים ימימה בעוניו. בימי שלום לא ידעו שובע. האב היה חייט, תופר בגדי חורף, „פעלצלאך" בשביל הגויים. עבודה עונתית והכנסה זעומה, אשר היתה צריכה לספק את צרכיו כל ימי השנה ובבית היו הרבה פיות. באותו יום הביאה האם הביתה ככר לחם, מדדו את הלחם באמצעות חוט וחילקוהו חלק כחלק.

לא קל להבין לסובל רעב, רעב תמידי, לפני האוכל וגם אחר גמר האוכל. חולם האדם על ככר לחם שיהא מונח על שולחנו ולאכול ממנו לשובע. אכן זו היתה שאיפה בזמנה. עם פת לחם חרבה היה יוצא העובד לעבודה. מנהגם של אחדים היה לבלוע אותה תיכף בבוקר. לא היה בכוחם להחזיק אותה עד הצהריים, באמרם: אין אני חייב לדאוג לאחר כך. שניאור ברנשטין, אשר אתו הייתי נפגש לעתים קרובות בעבודה, היה נוהג להשאיר פת לחם בכיסו עד שובו הביתה, באמרו: כל זמן שפת הלחם מצויה בכיסי יש לי הרגשת בטחון של שובע.

לפעמים זימן המזל לעבוד אצל גרמני, שזיק רגש אנושי נשתייר בקרבו וכיבד את היהודי בקצת מזון. המועצה היהודית הקימה מטבח ציבורי, ובו אפשר היה ליהנות ולהשיג קצת מרק. לא רבים קפצו על ההזדמנות. חלק גדול מהתושבים זכר עוד ימים שעברו ולא רצה להשלים עם פחיתות הכבוד להזדקק לסיר ציבורי. אבל אלה, אשר ביתם התרוקן נאלצו ליהנות מהעזרה שהוגשה להם ובמיוחד חלק גדול מהפליטים שמצאו את מקלטם בסטויבץ. השנה היתה שנת חורף קשה מנשוא — גם השמים כאילו התאכזרו עלינו. בבתים אזל חומר ההסקה. הקור שרר בבתים. רק הצפיפות היתה מעלה במקצת את חום האויר. הלבוש והנעליים נקרעו. בדי שקים שימשו כתחליף לכיסוי הגוף.

העיירות הסמוכות לסטויבץ כמו הורודזיי, מיר, סורז׳נה, טורץ, ניסביז, קלצק ואחרות הושמדו כבר בדרך המונית או חלקית. סטויבץ זכתה עדיין לקיום. אולם השורות הלכו ונתדל־דלו. פה ושם נפלו חללים בצדי הדרכים. היום פלוני מוחר תורו של אחר. הוציאו להורג בגלל דברים של מה בכך: נתפס אחד על זה שהעז לצאת מחוץ לעיר ולבקש איזה מיצרך של מזון או נתפס בחטאו, שהלך על גבי המדרכה; אחר החליף מלים עם איש צבא.

בזמנים הראשונים קרו מקרים רבים, שאנשי צבא פרצו למקום מושבם של היהודים לשם ביזה. בהזדמנויות אלו ביצעו גם מעשי רצח. במשך הזמן באו חיילים יוצאי לטביה ושימשו כוחות עזר לגרמנים לשמירה במקומות הכבושים. הם במיוחד ביצעו מעשי רצח על דעת עצמם. היו נוהגים לסייר בתחום היהודי בשעות הערב ודרשו חפצי ערך. קרה, שבאחד הבתים מצאו תינוק מוטל בעריסה, דקרוהו בשנתו.

בזה התבטא ההבדל בין החיילים הגרמנים ובין החיילים מארצות לטביה, ליטא, אוקראינה אשר שיתפו עמם פעולה. הגרמנים היו רוצחים ממושמעים, עשו את המלאכה באכזריות לפי שיטה ותיכנון ואילו האחרים היו רוצחים פשוטים, ידם בכל ושדדו מכל הבא ליד.

אמנם סבלנו רבות מקור החורף, אולם מאידך גרם לנו גם נחמה במקצת. הגרמנים סבלו בחזית הרבה אבידות בנפש מהקור אשר לא היו רגילים בו. באותו חורף נקפאו בכפור אלפי חיילים גרמנים. היהודים, שעבדו במסילת הברזל היו עדים למראה תנועת הרכבות של צלב האדום המלאות פצועים בנסעם מערבה. היהודים היו מקבלים בסיפוק רב את הידיעות הללו.

פניתי לקוטקובסקי בבקשה, שיעזור לי בעת צרה זו בסידורי לעבודה במאפיה העירונית. קשרי עם קוטקובסקי היו שטחיים. הכרתי אותו אישית בתקופת הסוביטים ע״י גיסו לוגא־נוביץ, שעבד אז אתי (במשרד „גורטופ" לייצור ולאספקת עצי הסקה). בתקופת הסוביטים זכינו אנו היהודים לשבת בעבודה בצוותא עם הגויים ומאז קשרנו קשרי היכרות אשר התבטאו בנימוסי אדיבות ולדרוש איש לשלום רעהו בהרגשה כנה.

בתקופת הגרמנים היה קוטקובסקי עובד העיריה וממונה על מחלקת המזון והאספקה. לא האמנתי שיאות לבקשתי. בזמנים אלו לא נהגו הגויים להרבות בידידות עם היהודים. לתמהוני נעניתי בחיוב. קיבלתי ממנו מכתב המלצה להתקבל לעבודה במאפיה, שהשתייכה בעבר לפלוריאנוביץ ונמצאה בכיכר השוק, בביתו של עזריאל רודיצקי. כל הבנין היה הרוס.

בפנים נשאר התנור שלם והגג תוקן תיקון ארעי בפחים. עסקו בה באפית לחם למען האוכלוסיה המקומית בפיקוחה של העיריה. כל עובדיה היו יהודים: הירשל קושניר, יצחק ברנשטין, (בילה עשקעס) וצירינסקי מסטויבץ, ליבוש ושלמקה לא היו מתושבי המקום, עזריאל גינזבורג (שייקעס) עבד בתור חוטב עצים.

שמחתי היתה גדולה, כי אשבע לחם ואוכל לעזור לבני משפחתי. נוסף לזה לא אצטרך להימצא יום יום תחת פיקוחם הישיר של הגרמנים, להסתכל בפרצופיהם ולחיות במתח מתמיד.

התיצבתי במאפיה והודעתי למנהל המאפיה על ההמלצה לעבודה, אך הלה סירב לקבלני באמרו, כי אין לו סידור מתאים עבורי. פניתי שנית לקוטקובסקי ומסרתי לו על מצבי. קוטקובסקי הרצין ואמר: „מה הלה כבר שבע לחם וצר לו, שעוד אחד יאכל לחם. אתה תסודר בעבודה". וכך היה. קוטקובסקי פנה אליו אישית וציווה עליו לקבלני לעבודה. מתחילה לא הסתכלו עלי בעין טובה, כי לא השתייכתי לאגודת האופים והוכנסתי בעל כורחם. במרוצת הזמן השלימו עם המעשה.

מאז הכנסי לעבודה זו אכלתי לחם לשובע. הייתי מקבל חנם ככר לחם הביתה וככר שניה תמורת תשלום כספי. נהגתי להכניס חלק מהלחם לביתו של דודי זימל חייטוביץ. זימל נחשב מקודם לאחד מאמידי המקום, לסוחר בעל עמדה מכובדת, וידוע היה כאדם ישר וצנוע מאוד. בסוף שנת 1939, בעת שהסוביטים הרחיבו את גבולותיהם מזרחה, הלאימו את רכושו ונאלץ היה לחפש תעסוקה מכל הבא ליד כדי שיוכל לפרנס את בני משפחתו. עבד כל עבודה קשה ובלבד שהשלטונות לא יחשבוהו לאדם בלתי פרודוקטיבי (עבודות אלו קראו בלע"ז חלטורקה). מאז נפל ברוחו. הגרמנים הרבו לעשות, עד שנשבר כליל. אשתו שרה דבורה היתה אחות אבי ובביתם חי סבי משה מלמד (אבי אבי). הסב כבר הגיע לגיל השמונים. עיניו כהו מראות, שמיעתו היתה לקויה ורגליו נמנעו מלהשמע לו. רוב ימי חייו בילה בין כותלי בית המדרש והגה בדף גמרא. עתה, לעת זקנתו, נאלץ היה לטעום את הטעם המר של סבל בלתי אנושי. נאלץ היה לבלות ימיו בחוסר מנוחה וללא אוכל מספיק. לא פעם הביע את רצונו ללכת בדרך כל הארץ. אם כי מחשבה מעין זו לא התאימה לאיש צדיק כמוהו. הם גרו בביתם של הבפטיסטים אשר גם הוא נכלל בתחום הגיטו. בבית זה היה אולם אחד גדול ושכנו בו כעשר משפחות בלי מחיצות בין משפחה. ובכן, זכות גדולה עמדה לי, כי ניתנה לי האפשרות להיכנס לביתם ולהשאיר להם את הלחם. סבא היה נוהג להתעניין במצב הפוליטי הכללי, להרבות בשאלות על האיסטרטגיה העולמית. הוא ניבא למפלתו של היטלר. נבואתו התקיימה, אלא, שהוא והרבה אחרים לא זכו לראות במפלה זו.

בחלק שני מהלחם היינו מכבדים את ידידנו יעקב שפיגל. שפיגל חי בוורשה ובימי הסוביטים מצא מקלט בתור פליט, בכפר זאַלוזשה, על יד סטויבץ והסתדר בעבודה כמנהל חשבונות במפעל לייצור כבל.

אחרי שאשתו ושני ילדיו נלקחו ממנו למות על ידי הגרמנים בשחיטת שוורז'נה, היה נוהג לבוא אלינו כמעט מדי יום ביומו.

ממנו השכלתי והסתגלתי לרעיון של התנגדות ובריחה ליער. במרוצת הזמן היה גם המנהיג הרוחני של תנועת ההתנגדות בסטויבץ. התהלכו שמועות שפרטיזנים קיימים ביערות הסביבה. אבל חשבו שהדבר לא יאומן. העוד יש כח שיעיז להתנגד למכונה הגרמנית האדירה? אין זאת כי אם אגדה ודברי הבל, בעלי הזיה יכולים להאמין למשמע אזניהם בלבד. שפיגל המתיק לי סוד, כי מפי הגויים שמע, שבכפר סורינובה ביקרו הלילה פרטיזנים מזויינים בנשק אוטומטי. והכפר נמצא רק כשמונה קילומטר מהעיר. הלב נטה להאמין, אפילו אם זו בדיה. כה קרובים הם אלינו, יש רצון להושיט להם יד, לראותם את הברואים הללו, כי לנו שאיפה אחת ומטרה משותפת. בינתיים הביאו העירה כמה גרמנים הרוגים וקברום בבית הקברות הקתולי. אכן, יש משהו מהנכון בדברים. אנו פחדנו כי נכונו לנו שפטים מידי הגרמנים. ביום חורף אחד אחרי העבודה גויסו פועלים מהגיטו לעבודה דחופה. הלב פעם בחזקה. הנצטרך שוב לשלם בקרבנות?

צווינו להקים מבנה עץ לתליה במרכזה של העיר בפינת הרחובות פילסודסקי ודומיניקנסקי על יד ביתו של וולפסון. אחרים נצטוו לחפור בור. הפעם היתה זו מטרה לתלית כמה גויים. למחרת, בלכתנו לעבודה, ראינו שלושה איכרים תלויים. פניהם השחירו, גופותיהם קפאו מהכפור. הרוח טילטלה אותם אנה ואנה, כחפץ נטול ערך.

כעבור שלושה ימים הורדו מהתליה ונקברו בתוך הבור. בענין זה סיפרו הגרמנים, כי התלויים היו פרטיזנים שבאו על עונשם. לא נודע לנו אם היו אלה לוחמים או סתם אזרחים שהתנקמו בהם.

הזמן עשה את שלו. לגבינו הוא זחל בעצלתיים ובכל זאת חלף. רעיון ההתנגדות התחיל להבשיל במקצת במוחות הצעירים. ההכרה חדרה למחשבה, כי ביום מן הימים יבוא גם תורם של יהודי סטויבץ להשמד. על כן מצווים אנו להיות מוכנים להתנגדות, מוכנים לצאת ליערות, לקשור קשרים עם פרטיזנים וללכת בעקבותיהם. כל הפעולה הזו היתה מסועפת למדי. היו בכך קשיים טכניים וקשיים פסיכולוגיים, ואחד הגורמים שבלם ועיכב את הגשמת הרעיון הוא זה:

כל אחד מילידי המקום גדל כל הימים בחיק המשפחה בין קרובים, ידידים ואהובי נפש. האם הוא יהיה המניע לסיבת ההשמדה של יהודי סטויבץ, היוכל הוא לשאת בחטא הנצחי, כי היה הגורם להשמדת יהודי סטויבץ?!

על כן היו שתי אסכולות. אחת אשר טענה, נהיה מוכנים לרגע, שהאויב מבקש להשמידנו, אז נצא למלחמת קודש. רובם היו אלה ילידי המקום. אסכולה שניה טענה, כי חייבים אנו לקשור קשרים עם היער ובעוד מועד לשלוח כוח חלוץ למען יוכל להכין את הקרקע לבאים אחריו. בחורים שלווים ושקטים תושבי סטויבץ הרהיבו עוז בנפשם וגמרו אומר להילחם מלחמת נקם באויב הטוטלי. אולם זו היתה עובדה. האירגון התחיל לרקום עור וגידים.

ארגון מחתרת קם בסטויבץ

הוא התחיל בפעולתו בשיטה של חמישיות. הפעולה נעשתה בסתר מעיני האויב וגם מעיני אבות, אמהות ומבני

משפחה וידידים, אשר עדיין לא נתנו את ידם לארגון. בעיקר חיפשו דרכים להשגת נשק.

ביקרתי בביתו של הילדסהיים. הלה התקין לו פינת מגורים בביתו של נאשקע מנקר (קורטעס) בככר השוק. הבית ניזוק בזמן הקרבות. הקירות נשארו והיתר סודר איך שהוא. הילדסהיים הוציא ממחבואו רובה שבור והתחיל לתקנו, בכדי שיהיה ראוי לשימוש. לא תיארתי לי, שבחור יהודי יהיה מסוגל לתקן כלי יריה. הוא חתך את הקת והקטין את אורכו, שיתאים לשימוש בתנאים שלנו. השתמש בפצירה, התאים חלקים והשלים את החסר. בסופו של דבר נוסף עוד כלי לרכוש הנשק. זה לא היה דבר קל־ערך בזמן ההוא. לגנוז את הנשק שהוכן בסתר ובמחבואים ומלבד זה לגנוב ולסחוב ממחסן הצבא גרוטאות ולהביאן למקום המיועד היתה ממש סכנת נפשות.

בביתו של משה זרצקי היה בנוי בנין תת קרקעי, מעשה קסמים עם כל מיני פטנטים ובו גם מחסן של נשק.

כה השקיעו צעירי סטויבץ את מחשבתם ומרצם לרעיון הכוננות וההתגוננות. נצטברה כמות רובים מצומצמת, רימונים, וחולק חומר תבערה ליהודים כדי לחבל במאמץ המלחמתי של הגרמנים. נעשו עוד הכנות שונות המיועדות לשמש מטרה אחת ויחידה וזו לעורר חימה, לנקום נקם, לנעוץ צפרניים חדות בגוף הטמא בעד רציחת נפשות חפים מפשע. הרעיון הזה הוסיף און ועצמה ובטחון לעמוד ביסורי החיים.

שפיגל התחיל בהטפת רעיון היציאה ליער. לאביב נקבעה יציאת החלוץ ליער לשם גישוש ולחפש מגע ולקשור קשרים עם פרטיזנים, ולאחר כך למסור אילו ידיעות לאירגון במקום. ההתיעצות היתה מרובה וההכרעה לא היתה קלה.

לא חסרו אנשים מתנדבים לצאת לפעולה זו. אולם בקבוצה היה חסר ראש ומנהיג, שאפשר לתת בו אמון.

יום ראשון בשבת, 2 למאי 1942

שפיגל בא אלי הביתה והודיעני, כי היום יוצאת אתו יחד הקבוצה הראשונה מחוץ לעיר. לא נעמה לי במיוחד הידיעה, כי שפיגל עוזב את העיר, חששתי להתרופפות האירגון במקום. הוא הסביר לי, כי לא היתה שום ברירה. היוצאים דרשו בכל תוקף את צירופו של שפיגל בתור ראש הקבוצה. בלעדיו אינם מוכנים לצאת.

באין ברירה ובלי רצון רב נאלצתי להשלים עם המחשבה, כי היום עוזב אותנו שפיגל לשם מטרה נשגבה. אולי במרוצת הזמן תצמח לנו מזה תועלת רבה. אולם כעת נרגיש, כי חסר הוא לנו יום יום ויחסר להבא איש בעל תבונה עם ארשת פנים מאירים כששחוק קל מרחף על שפתיו. בדברו הוסיף לנו תמיד עידוד, אומץ וביטחון.

כיבדנו אותו בארוחה אחרונה. הוספנו לו לדרך מגבת וחתיכת סבון. בלבביות ובהרגשה כנה נפרדתי מידיד ורע. ליוויתי אותו עוד כברת דרך עד אשר פעמיו נעלמו מעיני, נפרדתי ממנו לעד, כי לא זכיתי עוד להיפגש עמו בחיים. נודע לי כי בהימצאו בתוך מחנה הלוחמים נגד הגרמנים מצא פעם את מותו בתוך כפר אחד.

תמיד אזכרנו.

אחרי שהקבוצה עזבה את העיר ציפינו שמא עלול מה להתרחש, כי הגרמנים בוודאי ירצו להתנקם בנו, על זה שנמצאים בינינו „בוגדים".

ה„יודנראט" הפיץ שמועה, כי הם נתפסו כולם ע"י הגרמנים. כל זה היה למען הפיל פחד על שאר האנשים, שלא יעיזו להבא לנקוט בצעד דומה, כי דברים מעין אלה עלולים להביא אסון על האוכלוסיה היהודית. אנו אמנם לא האמנו לידיעה זו המופצת על ידי ה„יודנראט", אבל שום ידיעות לא קיבלנו מהם במשך הזמן. אחרי זמן מה נודע לנו, כי הגיעו למחוז חפצם. נמצאים הם בין שורות הפרטיזנים הלוחמים. אלא, שאתנו לא יכלו לקשור קשרים מפני שפרטיזנים לא היו להוטים אחרי האלמנט היהודי הנמצא בגיטאות. וזאת גם מסיבות מובנות ומסיבות בלתי צודקות ויחסם המיוחד במידת מה אלינו בתור יהודים. אם כי הרבה נכתב בעניין זה בהרחבה והרבה סופר מפי עדי ראיה ארשה לעצמי להתעכב על זה בקצרה.

היהודים שנמקו בגיטאות היו זקוקים להצלה מרובה, כי צפוי היה להם כליון גמור.

גם היהודים פנו אל הנוצרים, ידידיהם מאתמול, לבקש מחסה בעת צרה: „אנא הכניסני למקום סתר והאכילני כל יום פת במים בלבד עד יעבור זעם. תמורת זה הנני למסור לך את כל הוני בכסף ובזהב וברכוש אחר ואגמול לך על הטובה כל ימי חיי". נמצאו כאלו אשר נענו לבקשת היהודים והסכימו לעזור להם ולהצילם.

ובכן אלה הגויים אשר עיקר מחשבתם היתה אך ורק להתעשר קיבלו ברצון את הזהב אך את היהודי מסרו לשלטונות הגרמנים. בזה הם שיחררו את עצמם מפגע רע. היה גם חלק אחר, אשר בהתחלה היה לו יחס כן ובתום לב רצה בהצלת היהודי. הנה הוא יסתיר את היהודי וגם יתעשר ובעתיד יהיה לו במי לבטוח — שטר פרעון לעולמים, וגם האלוהים יזכור לו את מעשהו הטוב. אלא מי פילל, כי המלחמה תימשך הרבה שנים. מיום ליום גדל בלבו הפחד שמא השכנים, אנשי הכפר יריחו בדבר וילשינו באוזני הגרמנים אז הוא ימצא את מותו יחד עם היהודי. ובינתיים בערים הסמוכות, עיר אחר עיר חיסלו בהן את האוכלוסיה היהודית. לא סיפק לו גם הכוח להחזיק את היהודי זמן רב ולבסוף מסר אותו לידי הגרמנים.

יחידי סגולה ורק מתי מספר מצאו מקלט בין הגויים. רק לבודדים קם בהם העוז לשים את נפשם בכפם ולתת ליהודי מחסה ולהצילו בעת צרה. והיתר, האם כבר תמו צדיקים מהעולם? הפרט לא היה מוכן לסכן את חייו למען הזולת. הזרע הרע פשט מהר, חדר לתוך תוכו. לרוב נקלט יפה ונוצל לרעת היהודים ולהוותם. מחנה הפרטיזנים אשר עיקר פעולתם היתה מלחמת קודש נגד היטלר, גם הם לא היו תלושים לגמרי מהמציאות הקיימת. הם לא התיחסו בלב כנה לקבלתם של המוני יהודים לתוך מחנותיהם.

בראשיתם היו הפרטיזנים אך ורק אנשי מלחמה, כשנשקם בידם ניהלו חיי נע ונד, לכן לא היו מוכנים לקבל יהודים על משפחותיהם, אשר יכלו עוד להוות להם מכשול בתכנית מלחמתם.

הפרטיזנים ינקו את מחיתם מהאוכלוסיה הכפרית המקומית. יחד עם זאת לא רצו להטיל עומס נוסף על שכם האיכר ובזה להבאיש את ריחם של הפרטיזנים, אשר גם בלאו הכי לא ברצון נענו האיכרים תמיד לדרישותיהם. אפילו אותו חלק מהנוער היהודי, אשר היה מוכן להסתכן ולמסור את חייו במלחמת הקודש עם הגרמנים, גם אותו לא קיבלו בעין יפה. הדעה הכללית היתה, כי אין היהודי איש מלחמה. ובדרך כלל לא כל הפרטיזנים חשקה נפשם במיוחד להציל חיי יהודים.

למחנות עבודה

המפקדה הגרמנית הודיעה ל„יודנראט", כי עליו לספק מכסה של 500 פועלים מיהודי הגיטו לשם ביצוע עבודות מסוימות בסביבות ברנוביץ ומינסק. וזה רק לזמן מוגבל, כי בסיימם את העבודה יחזרו מיד לבתיהם. שוב השתררה בהלה בין היהודים. אף אחד לא ידע לנחש לאן רוצים להוביל את האנשים ולאיזו מטרה.

שמועות פשטו, הובעו סברות שונות בדבר סיכויו של מי מרובות ביותר להצלה, לעוזבים או לנשארים במקום. היו כאלה שפנו למכריהם לאנשי ה„יודנראט" להיוודע משהו. ה„יודנראט" מצידו שידל והרגיע, כי שום רע לא יאונה להם. אנשי עבודה נחוצים לגרמנים, במיוחד כוח עבודה זול וממושמע. אין לגרמנים ענין בחיסול היהודים, אלא רק בניצולו ולהפיק ממנו תועלת.

אצו היהודים, התרוצצו, התלחשו והתיעצו, באו למסקנה, כי לפי שיקול הדעת נוטה כף המאזנים לצד היוצאים מחוץ למקום. טענתם היתה: בעיקר הלא זקוקים הגרמנים לצעירים המסוגלים ליצור ולעזור לכוח הלוחם. ומה הם סיכוייהם של הנשארים בגיטו ובתוכם זקנים, נשים וילדים, האם לא יחסלום הגרמנים?

אני כשלעצמי לא היתה לי נטיה לעזוב את המקום אך ורק מתוך רגש פנימי מבלי שיכולתי להסביר זה לעצמי. נוח יותר להימצא במקום, שאני מכירו מאשר להיטלטל לדרך בלתי ידועה. ועוד סיבה, אף פעם לא יכולתי להינתק מאמי ולעזוב אותה לבדה. אשה גלמודה היתה והרבה סבל עבר עליה בחיים. רגשות אהבה קשרו אותנו מאז ומתמיד יותר מאשר אם לבנה ובן לאמא. על כן התחמקתי ויצאתי מחוץ לגדר התיל והסתתרתי עד גמר הפעולה. הצלחתי הפעם ונשארתי במקום. גם אחרים היו מעדיפים להישאר במקום ולצפות לגורל המשותף. אלא אין הברירה בידם, ופקודה היא פקודה.

ברצון ובאי רצון ארזו אלה היוצאים למחנות ברנוביץ ומינסק את חפציהם. יוצאים לבלתי ידוע. בלב כבד נפרדו מאת קרובי המשפחה. מי יודע האם עוד אי פעם ניפגש ונתראה. איחולים, ברכות, לחיצות ידיים, נשיקות ודמעות של צער ליוו את היוצאים ואת הנשארים גם יחד. בין אלה היוצאים היה גם אחי אהרון. נפרדנו מעוד אח אחד מבין בני המשפחה. ריקנות השתררה בגיטו. כשכולים הרגשנו את עצמנו. הצפיפות פחתה והורגש החסר. בזמנים קשים היה קל יותר לחיות, כשהמשפחה היתה שלמה והצפיפות היתה גדולה.

בשעות הבוקר השקפת מבעד לחלון ולא ראית את טורי הפועלים היוצאים לעבודה. לעת ערב לא התקיימה תנועת העובדים החוזרים מעמלם. לא היה במה לקבל את פני מישהו ועם מי לשוחח. לא שמענו דברי בדיחה ועידוד. נתיתמנו כולנו.

ושוב נמשכו החיים מבוקר עד ערב, מערב עד בוקר מתוך ציפיה למה ילד יום ומה יביא לנו יום המחר.

איזה גוי מסר, כי בהיותו לרגל ענייניו בברנוביץ ראה במו עיניו את יהודי סטויבץ, כשהם עובדים על יד מסילת־הברזל. פעם בא גרמני מברנוביץ והביא ידיעה מאחינו הנמצאים במחנה העבודה. אחדים העבירו על ידו מכתבים לקרובי המשפחה. כתבו שלכולם שלום ומבקשים הם להעביר איזו כסות חורף. התכונה היתה גדולה, הידיעה משמחת. הועבר להם המבוקש במידת האפשר. נרגענו במקצת, כי נודע לנו שלא אירע להם שום רע. מאז עברו שלושה שבועות. היה זה ביום שני לחודש אוגוסט 1942. שוב אותה הפרוצדורה. הגרמנים שוב נזדקקו למספר עובדים נוספים. הפעם נדרשו כ־100 פועלים על מנת לשלחם לברנוביץ. 100 איש מבין תושבי הגיטו עזבו את המקום והועברו לכיוון ברנוביץ.

הבדידות גדלה. הריקנות בתחום הגיטו הפילה פחד על האנשים. אי־הבטחון לסיכויי החיים היכה שורשים עמוקים בלב כל אחד. השינוי הזה במצב פקד קשה בשלמותו בתיכונו של הארגון שהוקם בזמנו. הנשארים תיכננו כל אחד בחוגו המצומצם את ההכנות לקראת הבאות.

רבים מאנשי המקום החליטו להכין להם בונקרים. כל אחד לפי כשרונו ויכולתו חפר לו בחצרו או בתוך ביתו מתחת לרצפה או במחסנו בור בעומק ובגודל מסוים. הכניסו בבונקרים סידורים מתאימים בכדי לאפשר לחיות בהם במשך איזה זמן. נעשו סידורים לאחסנת מזון.

כל המיבנה הזה כוסה באדמה להסוואת המקום. כל זה היה מיועד לעת צרה כשהגרמנים יתחילו במלאכת ההשמדה, אז כל אחד ומקורביו יכנסו לתוך תוכה של המערה בתקוה להינצל ולהישאר בחיים.

אין מקום מחבוא אחר בשביל יהודים. עיניך צפות למרחבי העולם לחפש מחסה ומקלט. אין מקום סתר, הכול גלוי לעין, אין זרועות אנוש המוכנות לחבק ולקבל אותך. כלו כל הקיצים, אין ידיד ורע. רק לעומקה של האדמה ניסה עוד האדם להימלט. אבל גם היא איכזבה, ומקלט לא נתנה. מוכנה היתה רק לקבלם ולחבקם לנצח. — וכך היה.

השחיטה הגדולה

הגיעו הימים הנוראים. בשל צימצום אוכלוסי הגיטו צומצמו גם המנינים לתפילה. הנה היום הקדוש, התפילה היוצאת מעומק הלב מתודית ומבקשת מבורא העולם „זכרנו לחיים וחתמנו בספר החיים". תמה התפילה, עבר הצום. גם את הלבנה לא שכחו לקדש. איש את רעהו ברך בשנת גאולה.

אולם לא כך רצה הגורל. למחרתיים אחרי יום הכיפורים, י"ב תשרי תש"ג, התנערו יהודי סטויבץ עם אור הבוקר והנה הוקף הגיטו לכל אורכו במשמרות מזוינים. אנשי המשטרה הבילורוסית לבושי מדים וכובעים שחורים עמדו הכן ורובים

מכודנים בידיהם לאורך שטח הגיטו המוקף גדרי תיל. בנקודות מסוימות הועמדו אנשי משטרה וצבא גרמני עם כלי יריה אוטומטיים. לפתע זכו היהודים בשמירה מעולה בלתי רגילה. האם זהו היום שפחדנו מפניו ונמנענו מלהעלותו על דעתנו? האם זהו היום, שבו עומדים לכלותנו ולהשמיד את שרידי היהודים בגיטו סטויבץ? העומדים אנו על פי שאול ונקבר כולנו בקבר אחים?

על מה ולמה? זקנים, נשים וטף. הא כיצד? מרא דעלמא! אחד טען, כי שומרים את היהודים, שלא יקנו כלום אצל הגויים. ברגע הטראגי האחרון ניסה אחד להסיח את דעתו מן הרעה, כי לא יאונה כל רע.

אף כי חלק מהאנשים אינו מוצא לו מנוחה. חוטי מחשבתו פועלים במהירות הבזק איך לטכס עצה ולהיעלם ממקום ארור זה. עיניו נעות בחוריהן במהירות מסחררת ומחפשות כל חור או סדק שאפשר דרכו להיעלם. לצערו אין אף שעל אדמה שלא תהיה שמורה ע"י שוטרים מזוינים.

קהל אנשים נדחק ונצמד לעבר השער הנעול. בעינים מבוהלות, פנים מיואשים התרוצצו אנשים אנה ואנה. מבטם הופנה לעבר השני של השער, מקום החיים. העינים תרות בחפזון ומחפשות גרמני מכר, שיבוא וימליץ כי עבד כל הזמן בנאמנות ובמסירות, אולי יוציאוהו מכאן ויעבירוהו מעבר לשער, במקום שמתהלכים אנשים חיים.

הידיים מורמות למעלה כאילו רוצות להיאחז באויר ולהתקרב לשער. כל אחד מאמץ את שארית כוחו ומגלה יוזמה אחרונה בכדי להינצל מהתופת, למצוא הזדמנות ולהידחק דרך פרצה צרה, או סדק צר בתוך השער ויזכה בחיים. — תמונת זוועה ומלאת אימים.

בצאתי החוצה העפתי עין בתמונה הזו וטרם ידעתי איכה אנהג אני ואיך אפעל ברגעים טראגיים אלה. התקרבתי לקהל הזה ולבי לא נטה ליוזמה טפלה חסרת סיכוי הצלחה. בבית ממול נמצאה עדיין אמי. נטשתי את המקום ופניתי לעבר בית פליי, שם נמצאה אמי. פתחתי את דלת הבית ולא בירכתי אף איש בשלום. במטבח על הדרגש הוכנה עריבת בצק המוכן לאפיית לחם. הבצק עובר על גדותיו ונשפך החוצה. יד לא נגעה בו ואיש לא שם עין למתרחש. עוד אמש הכינו האנשים עיסה לאפיית לחם. עדיין לא פיללו לאסון זה. עמלו וטרחו להשיג קצת קמח אולי גם תמורת איזה חפץ אחרון שנשאר לפליטה. עוד בשעות הבוקר המוקדמות הספיקו ללוש את הבצק בתקוה, כי יוכלו להזין את עצמם בלחם הזה. התנור הוסק ואש בוערת בו.

לשונות אש אדומות רוקדות ומקפצות כאילו הן מביעות את שמחת השטן. ובבית פנימה מסתובבים אנשים מיואשים ורצוצים. מורגש שקט לפני סערה. הנך חש כאילו כולם נחנקים בדמעותיהם לבל ישמעו קולם.

שלמה פליי, בעל הבית, צועד לאורך החדר הנה ושוב ואין הוא מוציא מפיו מלה. אשתו סופקת כפיים ונאנחת מרה. בבית נמצאים: בורישנסקי אייזיק, הורנקריג, לוין יעקב ועוד בודדים. כולם מעיפים מבטיהם לעבר השער.

בדומיה ניגשתי לאמי. לא יכולתי לפתוח את פי ולהגיד מלה. לא יכולתי לעזור לה וגם לא לנחמה. ברור כבצהרי היום שנפרדים אנו מעולם החיים. אמי מחבקת אותי, לוחצת לגופה בכל כוחה. „נגזר בני שנמות, מוטב שנמות שנינו יחד. אך אתה עודך צעיר ועליך לחיות. לך בני ונסה את גורלך והאלוהים ינצור אותך". באותו רגע פשטה מעליה את בגדה העליון ואמרה: „לבש בני את המעיל הזה ויחם לך".

אסתר מלמד

היה זה מעיל של עובדי הרכבות מימי השלטון הסוביטי, צבעו כחול כהה וכפתוריו נסגרו עד לצואר. המעיל הזה נשאר אצלנו עוד מאותו זמן, שאחי יוסף עבד בתחנת החשמל על יד הרכבת.

נעים היה לי להימצא במחיצתה ולא רציתי לעזבה לבדה. התנשקנו בחמימות רבה. עיני מלאו דמעות ופרצתי החוצה לכיוון השער. התערבתי בין הקהל, נלחצתי לגוש העומד לפני וניסיתי את מזלי, אולי יעלה בידי לצעוד רק צעדים אחדים ולהתקדם לעבר השני של השער.

הופיעו גרמנים אחדים ובידיהם רשימות של שמות אנשים שאושרו על ידי הקומנדנטורה של הס. ס. לשחררם לביצוע עבודות מסוימות. בבדיקה קפדנית עברו האנשים שנקראו בשמם. ספרו ובדקו אותם לבל יסתנן זר בין היוצאים. עיני הנשארים מלוות את היוצאים במבט של קנאה. היוצאים נדחקו בחפזון ועזבו לנפשם את יקיריהם וקרוביהם. בעל את אשתו, אם את ילדיה, בן את הוריו. כך נפרדו כל אחד לדרכו, מי לחיים ומי למוות.

לפתע נתקלו עיני בחזיון בלתי טבעי. ד"ר סירקין חזר לפנים הגיטו. אף אחד לא הכריחהו. הוא על דעת עצמו החליט להישאר בגיטו. ד"ר סירקין, מי לא הכירו בעיר וסביבתה! רופא יהודי בעל מזג טוב, לב חם, אוהב שיחה ובדיחה. איש גבה קומה ותמיר כאילן, בעל גיזרה דקה, בצעדים קצובים ומהירים נחפז לחזור לתוך הגיטו. הוא החליט לא להתחמק מהמות. סירקין שוחרר וניתנה לו חנינת החיים בזכות מקצועו הרפואי. במקום לא היה רופא אחר מלבדו וד"ר גרינברג מנהל בית החולים.

הוא גמר אומר למות יחד עם בני משפחתו ולא רצה להפ־קירם לבדם. הגרמנים לא רצו לשחרר את בני משפחתו. הוא הצטרף אליהם.

בעירנו נמצא שען משותק ברגליו. כלי ההנעה שלו היתה עגלת אופניים על ארבעה גלגלים אשר היה מניע אותה בידיו. מעבר השני של השער נראה השען בעגלתו מסובב את אופניו ואץ לחזור לגיטו שמא עלול הוא לאחר. גם הוא מאס בחיים אלה ובחר להצטרף ולהתאחד עם בני משפחתו.

מירסקי — חיט, מוצאו מווילנא — משפחה חשוכת ילדים, בחר להשאר עם אשתו. מלבד זה היו תופעות שונות מיוחדות במינן, תגובות של אנשים, שרצו להביע את מחאתם החריפה כלפי העוול המשווע בעולם. ספרו על איש משכיל, שבאותו יום האסון לא ירד ממשכבו ולא אבה לזוז. לכשירצו הרוצחים לרצוח אותו, שיקחוהו מבלי שינסה לנקוט באיזו פעולת הצלה.

ר' יהושע ליברמן, רב העיר, התעטף בטלית ותפילין והיה מוכן לעקדה.

על יד השער פחת מספר האנשים. חלק שיחק להם מזלם ויצאו מכאן. השאר עוד ציפה לאות כי יקראום. ברחוב גם פחתה התנועה. האנשים הסתגרו בבתיהם. חלק החליט לרדת לתוך הבונקרים, אשר הכינום בעוד מועד, ועתה הגיע הזמן למצוא בהם מקלט. לפני השער, מבחוץ, הופיע מפקד בסיס האספקה של חיל האויר, במקום שאני ועוד אחדים היינו עסוקים בעבודה זו בזמן האחרון. המפקד בדרגת סרן בחיל האויר, נמוך קומה, שמנמנן, בעל כרס ולבוש מדי שרד וחרב תלויה על ירכו המתנועעת בלכתו. הוא בא בחפזון ודרש לשחרר את אנשיו העסוקים אצלו בעבודה. איש ה„יודנראט", שעמד על יד השער ועזר במלאכת הסידורים, קרא בשמותינו. כמעט שאפסה כל תקוה שיבוא מישהו וידרשנו. כך יצאנו מתוך הגיטו אחד אחרי השני. בקבוצתי היו עוד: חיים סטולו־ביצקי, רוזה אשת משה בוגין, האחיות חוה וסוניה מילצנזון וחיה אלטמאן (קושעס).

מקום עבודתנו היה בבנין משרד הדואר והמכס לשעבר בימי הפולנים, בקומת מרתף שהיה אולם גדול רחב ידיים, ששימש מקום התעמלות לתלמידי הגימנסיה הממשלתית, ועכשיו הוא מיועד לאחסנת אספקה עבור חיל האויר. נמצאו בו מיצרכים שונים החל מחבילת ביסקויטים וכלה בבקבוקי יינות ושמפניה. אני וחיים עבדנו בעבודת סבלות והבחורות בעבודות נקיון וסידורים.

ביום הזה הסתובבנו כצללים בפנים המרתף. הלב התכווץ מכאב ודמעות חנקונו. לא ידעתי מה לעשות ברגע טרגי זה. לבכות? לזעוק מרה? לשאוג שאגת טירוף שתרקיע שחקים? או להתנפל כחיה טורפת על אחד מאלה, שמוצאו מהעם הגרמני ולחנקו.

זכרונות ותמונות עגומים מסחררים את הראש. האפשר לתאר, כי יספיק באנשים כוח לאסור נשים וילדים רכים ולהובילם לטבח. איך לא תחרד היד בלחצה על הדק כלי היריה. איך לתאר תמונה כשסבנו הישיש מובל לשחיטה. אדם שזכה להגיע לגיל השמונים. בשנותיו האחרונות כמעט שניטל ממנו חוש השמיעה וראיה, קשתה עליו ההליכה והתנועה. העולם זר לו במנהגיו והוא בכלל לא יבין ללשונם ולחפצם. והנה הגרמנים באדיבותם הרבה יקחוהו מתחת לזרועותיו ויעזרו לו לטפס על האוטו. הרבה שנים היה עומד לפני יהודים מתפללי בית המדרש הישן על יד השולחן הארוך כשסביבו יושבים המסובים, בכורים בעיקר, בערב פסח ומסיימים אחת ממסכתות הש"ס. וביום זה עומדים הם כולם דבוקים אחד ברעהו ומסיימים את מסכת החיים. יהודים קדושים מובלים לשדות זימנה למסור את חייהם בעוון יהדותם. בחולות זימנה, שלא הצליחה לתת את יבולה לאיכרים נכרו בורות גדולים ועמוקים להטמין בהם את גופותיהם של ישישים וצעירים, גברים ונשים, ילדים רכים ועדינים, אשר טרם ידעו להכיר את פראות האנו־שות — כולם ביחד בערימה אחת, גופות על גבי גופות נקברו חיים. פה במקום הזה על יד הבורות המוכנים, פקדו על היהודים, לפשוט את לבושם ולהישאר ערומים כביום היוולדם. מידיהם הורדו טבעות הנישואין, זכר אחרון לקשר המשפחה. העמידום שורות שורות וטירטור מכונות היריה שם קץ לחייהם.

רבים רבים נפלו חיים לתוך בור הקטל וכוסו בשכבת חול. ימים לאחר מכן חיו עוד בתוך הבור. שכבת האדמה אשר כסתם התנועעה במשך כמה ימים, כי גופות החיים בתוכה הרעידוה.

עוד ימים מספר לפני עריכת חיסול היהודים בגיטו, גייסו הגרמנים את איכרי הסביבה וציוו עליהם לחפור בור בסביבת הכפר זימנה, שיוכל להכיל בתוכו את מספר היהודים שנשארו עדיין בעירנו. לאחדים מבני המקום הגיעו ידיעות על הכנות לחיסול. כשפנו אל פראס בענין זה, הרגיע את הרוחות וטען שאלו הן שמועות שוא. לצערנו היתה זו מציאות מרה. טבח היהודים בעיר ארך שמונה ימים רצופים. לא יכלו להם ביום אחד. במשך שמונה ימים פקדו כל מחבוא, עלית גג, כל מקום סתר, לבל ישאר וינצל אף אחד. יום יום הוציאו שרידים, שהצליחו במשך ימים מספר להסתתר בבונקר או במקום הסמוי מהעין.

קרו מקרים, שבכי תינוק גילה מקום מחבואם של מספר אנשים במקום אחד. לפי ידיעות שהגיעוני נודע לי, כי אמי שנשארה לבדה מכל בני המשפחה, נתקבלה לתוך המחבוא של הלל אקון. בזמן הקרבות נשרף ביתו של הלל אקון. אחרי זה עבר לגור יחד עם אשתו לבית בתם הניה סרגוביץ. הלל אקון היה איש בעל מרץ. גם הוא כרה בור בתוך מחסן העצים הסמוך לבית, הכין בונקר, הסווה אותו כראוי.

ביום המר שכנו במקלט זה הלל אקון ואשתו, בתם הניה וילדיה, אחיו ברוך עוזר, אשתו חינקה וגם אמי מצא שם את פינתה. בסיפוק קיבלתי את הידיעה, שאמי לא נעזבה לבדה ביום פקודה.

עד יום ב' דחול המועד סוכות הצליחו להחזיק מעמד בתוך הבונקר. ביום זה גילו אותם הגרמנים והוציאום להורג. לעומת זה היו מקרים אחדים שאנשים נמצאו במקום כמעט בלתי מוסווה ונעלמו מעיני הגרמנים.

ביום זה לא זכה לפרוץ מרד הנקמה, אשר תלו בו הרבה תקוות. ניצוצות המרד דעכו. הגורם העיקרי לחיסול תוכנית הפעולה היה כי רוב הגברים בגיל הצעיר הוגלו מעירם בעוד מועד למחנות עבודה. אלה שנשארו נלקחו גם הם מהגיטו למקום עבודתם, בלי אפשרות להתקשר אחד עם השני.

ברגעים האחרונים גילה אליקים מילצנזון אומץ לב,

בהציתו את הבית בן הקומותיים במרכז תחומו של הגיטו. הלהבה אשר התנוססה למרומי השמים היתה אות אזעקה אחרונה לפני לכתם של יהודי סטויבץ לדרכם האחרונה.

באותו יום האסון כמעט שלא דיברנו איש עם רעהו. לא עניין אותנו כלום מכל הסובב אותנו...

הגרמנים לא העסיקו אותנו לגמרי באותו יום. אחרים כאילו השתתפו בצערנו, עזבו אותנו לנפשנו, כדי שנוכל להפיג מעט מהכאב. אחדים ניסו להתקרב אלינו, מתוך אי הזדהות עם המעשים הללו ואולי גם לבחון מקרוב מתוך סקרנות כיצד מגיב אדם חי ברגעים טרגיים, בזמן שקרוביו היקרים נלקחים ממנו למות. אפשר היה גם לראות כיצד גרמני שעמד על משמרתו, הסתכל סביבו אם אין משגיחים בו, ניגש ואמר לעומתנו: „לו היה מקבל פקודה לירות ביהודים, היה ממאן למלא פקודה זו". אחר הביע בוז ל„מנהיג" וקללו, בהאשימו אותו בכל הרע וניבא לו אחרית מרה.

הגרמנים החליטו לבצע את חיסול יהודי סטויבץ במלוא הדיקנות והקפדנות כיאה לעם הגרמני. לא הורשה לנו הפעם לחזור לבתינו. נאלצנו כל אחד ללון במקום עבודתו, בכדי שלא להפריע בתיכנון הפעולה ובחיפוש אחרי יהודים מסתת־רים. במשך כל שמונת ימי ההשמדה נשארנו ללון מחוץ לתחום הגיטו. סודרנו ללינת לילה בפנים המרתף, שהועסקנו בו בעבודה. חלק גדול הושכן בקסרקטין הצבאי מימי הפולנים. על יד הבנין הוצב משמר צבאי לשמור על היהודים לבל יעיזו לברוח, או חס ושלום לעשות מעשה חבלה.

למחרת הגיעתנו הידיעה, שהגרמנים הצליחו לגלות רבים מהמסתתרים, בין אלה היו גם שתי בנות משה בוגין, אשר בינתיים נאסרו בכלא עד שיאסף מספר ניכר, ולאחר כך יובלו יחד להורג. אם הבנות שנתפסו נמצאה איתנו יחד במקום העבודה. הידיעה הזו, כי בנותיה עודן בחיים, המריצה אותה והכניסה בה רוח חיי עלומים, כי לא אפסה התקוה להצילן. בצעדים מאוששים, מבלי להציץ לצדדים, אצה האשה ישר למפקד הבסיס סרן חיל האויר, ופנתה אליו בבכי ובתחנונים: „אנא יואיל נא כבוד הוד מעלתו לעשות אתי חסד למען שחרר ממאסרן את בנותי, אישון עיני, ולצרפן אלינו, למספר העוב־דים".

הקצין מטבע ברייתו היה איש נוח וטוב לב. לשמע הדברים האלה התעורר כאריה מרבצו וכאילו גם הרגיש את רם תפקידו, כי שליחותו היא שליחות נעלה וגורלית, ולפנייתה נענה ברצון.

בלי אומר לבש את מדיו החגיגיים כקצין חיל האויר, ענד את אותות ההצטיינות, חגר על ירכו חרב קטנה מבריקה ועגולה למחצה, נחפז ויצא לדרכו להשתדל ולבקש חנינה לשתי הבנות.

בקוצר רוח חיכינו לשובו. כעבור שעות מספר חזר הקצין ובפיו התשובה האכזרית — לא. מדוכדך ומיואש סיפר, כי לא ניתן כלום לפעול אצל אנשי הס. ס.

לא מצאתי מנוחה לנפשי. מתוך כוח פנימי בלתי ידוע נדחפתי לפעולה ולמעשה נועז. בתום לבי החלטתי, כי לאחר שהגרמנים ביצעו כבר את מעשה הפשע ולקחו מאתנו את היקר שבעולם, לא אחשה, לא אשקוט, לא אסכים להישאר במחיצתם עוד זמן רב ולא אוסיף עוד לעבוד ולשרתם. החלטתי לברוח ליערות ולהצטרף למחנה הלוחם נגדם. אימצתי את מחשבותי. חיפשתי כל דרכי התקשרות עם חברים לבריחה ליער. כל שיחי והגיגי היו ברעיון יחיד ומיוחד, לברוח ויהי מה.

כל רגע פנוי ניצלתי לחיפוש דרך ולהגשמת הבריחה. לעת ערב עזבתי את מקום עבודתי וחיפשתי חברים לדעה ושותפים למעשה. אפשר היה לראות חבורות חבורות אנשים עומדים צפופים ומתיעצים ומתלחשים, מטכסים עצה ומחפשים דרך לבריחה ליער. עוד לא כולם היו מוכנים לצעד זה. נשארו עוד נשים, אשר בשבילן קשה מדי היתה המשימה הזו. גם הגברים נרתעו מצעד נועז זה, לנוע ולנוד בעונת החורף, בשלגים, ברוחות ובסופות, באין כסות ומזון. נחרד האדם מהמחשבה להסתובב ביערות בין שמיים וארץ ולהימצא בקירבת חיות פרא ולפחד מצל אדם. לכשתדפוק בדלתו של איכר, האם יהיה מוכן להושיט לך פת לחם, או יזעק לעזרה, לתפוס את היהודים המשוטטים בסביבה ומחפשים מחסה. עליך להיות צפוי לסבל ועינויים ובסופו של דבר ליפול בידי רוצחים ומתעללים. הנעלם והבלתי ידוע צייר תמונות נוגות ותקופה הרת סכנות. היו כאלה שחשבו להשלים עם הגורל. ואם למות — מוטב בבית.

כתנאי ראשון ליציאה ליער היה דרוש נשק, אפילו חלוד ומיושן. דבר זה נתן לאדם רגש ביטחון בסביבה זרה. הנשק נתן סיכוי לקיום חומרי. באמצעותו אפשר היה להשיג מזון ולהגן על הגוף. הנשק הוא אמצעי נוח, ואת בעליו מכבדים בתוקף כוחו המשחית והמפיל אימה על האדם. לכלי היקר הזה לא זכה כל אחד. לאחדים האיר המזל או שסיכנו את חייהם והשיגוהו. הללו בעלי כלי יריה נחשבו למיוחסים. תנאי שני ליציאה מחוץ לעיר היה הצורך באיש המכיר את הסביבה, היודע להוליך בדרכים ובקי בשבילי היערות. גם בסגולה זו לא ניחון כל אחד. רוב היהודים היו אנשי כרך, חלק זעיר מתוך היהודים נאלצו לרגל פרנסתם לבלות בדרכים בימים כתיקונם. רק הם ידעו והיו בקיאים בדרכים אפילו בלילות אפלים וחשוכים. על שני נתונים אלה התבסס יסוד החבורה ליציאה ליער וסביבם התרחב החוג. תמה תקופה של חיים יהודיים בסטויבץ. הקיבוץ היהודי בעיר חוסל. קומץ היהודים שנשאר לפליטה תעה וגישש בחשכת החיים. הלב נתאבן כסלע. האינסטינקט דחף לחיים, אפילו קלוקלים, בכל זאת קרויים הם חיים. בוחר האדם החי בתחבולות ומחפש דרכים נסתרות ומסוכנות בכדי להמשיך באור השמש מאשר להיות חבוי וטמון בחשכה באדמה האפלה.

כוננות לקראת היער

הזמן אינו הולם לאבלות מרובה, כי מי ינחם את האבל. האדם צריך להתאזר, להתאמץ ולחפש מוצא. ביומה השני של ההשמדה נועדתי עם עוד מספר חברים. גמרנו אומר להתרחק ממקום הזוועה ולהמשיך לחיות ביערות. יצרנו את המסגרת. התחלנו בהתיעצויות וקביעת זמנים ודרכי פעולה. צריך היה לקבוע את הדרוש לחיים מחוץ לגג הבית, לחיים בלתי סדירים

וקבועים. השאלה הבוערת — כיצד להשיג נשק. בבעיה דחופה זו השיב את הפתרון הרשל פוסורסקי, אחד מהחבורה ששמה את פניה ליציאה ליער. אותו הרשל פוסורסקי, בחור פליט מוורשה, בברחו מהגרמנים בשנת 1939 מצא את מקומו יחד עם משפחתו בסטויבץ. הוא פעל הרבה בתקופת הפרטיזנים להצלת היהודים. לזכותו תיזקף הצלת הרבה יהודים, אשר עודם חיים עד היום הזה. על גבורתו, יושרו האנושי, אומץ לבו, אפשר היה לספר אגדות לרוב. היה זה איש גבור במשמעותה הפשוטה של המלה. התעלה למרום פסגת החובה העל־אנושית. בצינעא, בהגינות, אץ תמיד לפעולת גבורה בסכנו את חייו. עליו חייבים לספר מדור לדור כעל איש העם שמוכן היה תמיד להקריב את חייו למען הזולת ולמען החופש, אותו חייבים אנו לזכור בהכנעה ובהרכנת ראש. לא זכה בחייו לראות את מפלתה של החיה הברברית, נפל בידי פרטיזנים מתעללים. יהי זכרו ברוך.

הרשל פוסורסקי וחברו לעבודה יוסף רייך הועסקו ע״י הגרמנים עובדי רכבות. רייך עבד אצלם במקצועו בתור חייט. פוסורסקי הועסק בכל מיני עבודות עזר, באשר היה בחור זריז ופיקח ואפשר היה לנצלו לכל מיני תפקידים הנחוצים להם. פוסורסקי העלה לכן את ההצעה לעזוב את העיר בשעה 12 בצהרים, במועד שנהגו הגרמנים ללכת לאכול את ארוחת הצהרים. באותו זמן הם עוזבים את מגוריהם לשעה קלה. הרשל ורייך היו נשארים לבדם בחדריהם לטפל ברצוי.

וזו היתה תוכניתו: ברגעים ספורים אלה, כשהגרמנים זונחים את אכסניתם, אפשר לנצל ולזכות בנשקם האישי, אשר כרגיל היו משאירים אותם בחדרים מבלי לחשוד ביהודים. לצאת מהעיר בצהרי היום ממקום מרכזי, מסביבת תחנת הרכבת היתה זו פעולה נועזת ומסוכנת, שאין בה הרבה סיכויים להצלחה. הסביבה הזו היתה מלאה תנועת גרמנים, שוטרים וסתם עוברים. ומי לא ישגיח במנוסתנו. בכדי להגיע מכאן ליער אוקינציץ מאחורי בית המטבחיים היה מהלך יותר מחצי שעה ובשטח גלוי לעין. לא קל היה להסכים לרעיון מעין זה. הסכנה היתה כבר צפויה מהצעד הראשון. הביצוע היה מחושב על מהירות. איבוד רגעים מועטים היה עלול לגרום לכשלון ונפילה בפח. פוסורסקי האיץ בנו, הטיף לתוכנית זו, כי מוצא אחר אין. בדלית ברירה הסכמנו להצעה זו. הרצון גבר על השכל. פוסורסקי הזהיר את כולנו לבל נחזור מהחלטה זו ברגע האחרון, כי בו בזמן שהוא מושך את הנשק מהגרמנים אין דרך חזרה, ומאז חייבים אנו לצעוד קדימה למטרה היעודה בלי היסוס ובלי להציץ לצדדים.

החבורה מנתה שמונה אנשים, שהיו מוכנים לאירגון וליציאה ואלה שמותיהם: (הזכרתי כבר את השניים פוסורסקי הרשל ושותפו לעבודה רייך יוסף). ברנשטיין שניאור, בנו של איצ׳קה בילה עשקעס, פינצ׳בסקי יולק, נכדו של יוסף חיים יונה׳ס, אחד בשם פיגה (לא מתושבי המקום), כותב הטורים האלו, משה׳ל טוניק בן אידל, יוסף מכטיי, בנו של לייבה העגלון. השנים האחרונים (ברשימה) היו צריכים לשמש כמורי דרך, כי נהירים היו להם שבילי היערות.

בזמן הפסקת הצהרים היתה האפשרות להתהלך ממקום עבודה אחד לשני, להיפגש, לשוחח, לבוא בדברים, להתיעץ, לשים עין וסתם להריח מהנעשה מסביב. גם השעה לאחר העבודה ניתנת היתה לניצול לדברים ממין אלה.

זכורני, ניגשנו לבנין הקסרקטין מימי הפולנים. הושכנו בו מספר יהודים מועט ללינת לילה עד מועד גמר פעולת השחיטה. השעה היתה בין הערביים. על יד הבנין עמד על משמרתו הגרמני פטר הוגו עם רובה ביד. פטר הוגו, אשר בהנהלתו עבדנו זמן רב בכל מיני עבודות בנין, מוכר היה לנו היטב באופיו האנושי ובגישתו החינוכית, שבזמנים אלה היתה זו תופעה בלתי שכיחה למדי. פטר הוגו אף פעם לא גילה לאף אחד את יחסו ואת דעתו האישית למעשים הבר־בריים. אולם במעשיו ובמנהגיו הורגש, כי שונה הוא בתכלית השינוי מאחרים. הלב רחש לו אמון. רווחה הרגשת כבוד לאישיותו, שהאירה ככוכב בחשכת הליל. פתחנו עמו בדברים. ברצון נכנס לשיחה והשיב תשובות פשוטות. הוא טען — אם ינסה אחד מאלה הנמצאים תחת שמירתו לשים את פעמיו ולברוח מכאן, — אין הוא רואה כלום ולא איכפת לו בכלל. התפלאתי לא פעם מאין שואב האיש הזה בטחון עצמי בלי לפחד מהשלטון האכזרי.

העזנו להתוודות בפניו, שיש ברצוננו לעזוב את העיר ללכת ליערות בזמן הצהרים ומה דעתו בענין זה. על כך העיר, שלא כדאי לעשות צעד זה באמצע היום, כי טמון בזה סיכון רב ואי הצלחה. מוטב לעזוב את המקום בין הערביים, אז גם התנועה קטנה, וההצלחה יכולה להאיר פנים. עצה והדרכה מפי איש גרמני הביאה משב של הרגעה ואמונה בעתיד. החמה נטתה לערוב. מוכרח היה כל אחד לחזור למקום לינתו. אי אפשר להישאר בחוץ. מיהרתי לחזור למקום משכבי.

טרם הספקתי להכנס לתוך הבית, אשר בו עבדנו, עבר על ידי בצעדים מהירים וולודזיה, מנהל מפעל הכבול בזלוחיה מימי הסוביטים. היכרתיו מימים שעברו, עת הייתי נפגש אתו. כפרי פשוט, בעל השכלה נמוכה, רק בזכות פעליו במפלגה הקומוניסטית זכה פעם להגיע למשרה מכובדת באופן יחסי. לעומת זה איש ישר בהליכותיו. שמחתי לראותו כעת. היה לי הרושם, שאוכל לקבל ממנו איזו ידיעות שהן על קשרים עם פרטיזנים ועל חיי היער. ברכנו איש את רעהו לשלום. בלי לאבד הרבה שאלתיו לעניני תכלית. הלה ענני, כי אין הזמן מרשה לו להתעכב ואם ברצוני לבוא אתו לביתו בכפר, כי מחר הוא הולך כבר ליערות אל הפרטיזנים. הלכתי אחריו בצעדים מאוששים ולא ידעתי מה לעשות. הייתי חייב להח־ליט באותו רגע בלי היסוסים. הוא המשיך ללכת קדימה צעד אחרי צעד. בינתיים גם אני התרחקתי מהעיר. מחשבתי לא בשלה לרעיון זה ולא העזתי להסכים עדיין באותו רגע ללכת עמו, שמא ישגיחו בי, יתפסוני ותשיגני יד הגרמנים, אזי יבוא הקץ לחיי. אם לא יתפסוני כרגע, אין אני יודע לאן אני בא. לא הכרתי את ביתו, את משפחתו ולא את כפרו. האם אני בטוח, שאמצא מקום לגופי ואני בודד לנפשי. לבסוף לא קם בי הכוח לצעד בלתי מחושב זה. נעצרתי לרגע והודעתיו, כי מחר עוזבת חבורת יהודים את העיר, ועוברת לפרטיזנים. כה נפרדתי ממנו וחזרתי למעון הגרמנים.

חלף יום ועוד יום. הנה היום שקיווינו לו. היום בשעה 12

בצהריים חייב אני להיות מוכן ללכת. דווקא היום הוא מתקדם בעצלתיים. השתעממתי והעבודה היתה לי לזרא. יצאתי תכופות החוצה. השעה שתים עשרה בקירוב. שעת האפס הגיעה. מיהרנו למקום המפגש.

נתחלקנו לשתי קבוצות נפרדות. אחת יוצאת ראשונה והשניה עוזבת את המקום באיחור של זמן מה ונמשכת אחריה. חייבים אנו להיפגש בהתחלת היער אוקנציץ מאחורי בית המטבחיים.

משה'ל טוניק ויוסל מאכטיי הודיעו ברגעים האחרונים, כי הם נסוגים מהחלטתם ואינם מצטרפים לחבורה. פוססורסקי ברוגזה כיבד אותם בקללה על יחסם הבלתי הוגן.

דרך חזרה כבר אין. פוססורסקי כבר משך את הנשק ממקומו. מתחת לשחיו החזיק את האוצר עטוף בשק. חמישה כלים סחב מאת הגרמנים. שלושה פרבלים ושני אקדחים מתוצרת גרמנית הנם דבר יקר ערך לעתיד דרכנו. להוציא נשק מתחת לאפם של הגרמנים בחום היום זו היא העזה שאין כמותה.

עכשיו כל רגע הוא יקר מפז. אסור להתמהמה אף לרגע. האדמה בוערת מתחת לרגליים, מוכרחים לעזוב את המקום ולנוס מכאן לעבר היער הקוסם ממרחק מה. אפילו האיכרים העדיפו בזמנים אלה לא לעזוב את ביתם בלי צורך מיוחד. הגרמנים פחדו במיוחד מפני היער. ביער לא הרגישו את עצמם הפשים ביותר. אימת הפרטיזנים הטילה עליהם פחד. סיפרו עליהם סיפורי זוועות. הדמיון הגדיל את פחדם בתארם, כי מתחת לכל עץ ביער רובץ פרטיזן ואורב להם.

עמדנו הששה צפופים במצב הכן לפי הוראות אחרונות ומוכנים לזינוק. פוססורסקי התנועע, דרך במקום, בהחליפו רגל ברגל, כולו צרור עצבים. עיניו המבטאות פקחות ואומץ יוקדות כגחלים — רצות בחוריהן אנה ואנה. כולו שפע מרץ ודריכות. הרגעים הם מלאי מתיחות. הם חורצים את גורל ימינו. בעוד זמן מועט נהיה בני חורין או שיובילו אותנו להורג.

השלישיה הראשונה עזבה את המקום וצעדה בצעדים מזורזים לכיוון יער אוקינציץ. בדרך היה עליהם לעבור את טחנת הקמח של קוטקובסקי על יד אגם המים. בנין טחנת הקמח נשען על יסודותיו הגבוהים. לצדו אגם המים ובו צמחו בקיץ פרחים לרוב. מתוך שכבת המים הירוקה צצו חבצלות צבעוניות. מתחת לגשר פרצו המים בזעם את הסכרים. הנוף הזה, שהרהיב את העין שימש בזמנו לתושבי המקום — מקום לטיולים וסיפוק להנאת הנפש. בעונת החורף כוסה האגם בגוש קרח שקוף. נוער המקום היה מבלה את עתותיו הפנויות בגלישה וספורט.

כיום היתה הגישה אסורה לנו למקום הזה. חייבים היינו להבריח את עצמנו דרך השטח הזה לבל תשגיח בנו עין זר.

עקבנו אחרי דמויותיהם של חברינו, שהלכו והתרחקו מאתנו. הלכה ונעלמה דמותו של פוססורסקי הצעיר, הראש הבלונדי המכוסה שערות מכורזלות — נראה עוד לעין, כשהוא הולך הליכה קלילה וצעדיו מהירים. לצידו האחד נמשך רייד הנמוך ממנו בצעדים ארוכים ובטוחים. לצידו השני דרך ברנשטיין שניאור גבה הקומה בצעדים כבדים. הפנינו את מבטינו לעברם שנסתלקו ולא נראו עוד לעין. מי יתן ויעברו את כברת הדרך בלי מכשול ופגע.

לא הספיקה לנו הסבלנות לחכות בדיוק לזמן שנקבע. אחרי רגעים מספר קמנו שלושתנו במשנה מרץ ופסענו קדי־מה. בתחילה מועדות היו פנינו לכיוון גשר הברזל התלוי ומתוח על רוחב הנהר נימן, שעליו חלפה הרכבת, בהגיענו למרחק מה, פנינו שמאלה. ירדנו מהמשעול שבצד מסילת הברזל. רצינו לעקוף את טחנת הקמח לבל נהיה נאלצים לעבור את הגשר המוביל ליער. הבקענו את דרכנו בשדות האחו. דרכנו על רגבי האדמה הירוקים, המפוזרים על פני השטח קיפולים. הרגבים הם רכים, פסענו וקפצנו בהליכה.

עדיין לא עברנו כברת דרך ארוכה. הגיעו לאוזנינו צעקות ממרחק מה. מהבתים שבסביבה פרצו החוצה כמה שקצים צעירים ובקולי קולות זעקו, כי יהודים בורחים היערה. מפינו פרצה קללה: „ארורים תהיו מנוולים!"

„גם ברגעים אלה, עדיין לא שבעתם דמי אדם". לא שמנו לב לצעקותיהם. והתקדמנו ביתר שאת. החלפנו במהירות רגל ברגל והלכנו קדימה מבלי להציץ לצדדין. כאילו לא אלינו מכוון הדבר. חייבים אנו להמשיך במשימה.

עברנו כבר את קו טחנת הקמח. הנה משמאל נמשכת דרך העפר המובילה לכפר אוקינציץ. עלינו לחצות את הדרך. מרחק של כמה מאות מטרים מבדיל בינינו לבין חברינו השותפים לגורל. שם בחורשה בפאתי יער אוקינציץ מאחורי בית המטבחיים נדברנו להיפגש. והם לבטח מצפים להתמזג אתנו למען המשך את דרכנו הנכספת. עדיין לא הספקנו לכוון את פעמינו למטרה הקרובה, והנה שוטרים בילורוסיים במדים שחורים רכובי אופנים רודפים מאחורינו. הרגשנו בתנועתם המהירה. השעה היא גורלית. לא נשארה לנו ברירה, רק הבריחה. לנוס דרך השדות החרושים לכיוון היער מרחק של קילומטרים אחדים.

השוטרים ירדו מאופניהם, כי בלתי אפשרית היא הנסיעה בשדה חרוש. כיוונו לעברנו את רוביהם ופתחו בשרשרת יריות. הכדורים פרצו את האויר בשריקה דקה. פה ושם זימזמו על יד האוזן ובזימזום נתקעו בעפר האדמה. נפלו ימינה ושמאלה. השקענו את שארית כוחנו במנוסה למען נוכל להגיע ליער המקווה. היער הוא תקוותנו האחרונה. בהגיענו אליו ישנה תקוה להינצל מרודפי נפשנו. הרגשתי על ידי את דמותו של העלם הצעיר יולק פינצבסקי שרץ לצידי כל הזמן. השלישי פיגה נעלם מהעין. אולי הוא עוד יגיע אלינו.

השדה כולו רגבים ומקשה על התקדמותנו. לפתע ראיתי שחברי יולק נכשל ונפל. חשדתי, כי נפגע מכדור האויב. לא יכולתי להתמהמה ולהתעניין בו. לא יכולתי להושיט לו עזרה. השעה היא כולה קודש לבריחה ולהצלת הגוף.

היריות חדלו. חשדתי, כי ממשיכים ברדיפה אחרי. קפיצה אחרונה ואני כבר על יד עצי היער. בהיכנסי פנימה עקבתי על הנעשה מאחורי וראיתי את חברי יולק נגרר בכוחותיו האח־רונים. שמחתי שמחה גדולה ולאות ידידות חבקנו איש את רעהו. שננו בין ארץ ושמיים נשבענו ללא מלים על ברית רעות נאמנה.

התקדמנו לתוך היער מרחק מה.

„יולק — מה קרה לך! חשבתי, כי נפגעת מכדור ונפלת?" יולק השיב בחיוך קל — „לא, נכשלתי ע"י גוש אדמה, נפלתי, קמתי והמשכתי בריצה מבוהלת". חברנו פיגה נפל מכדור האויב באמצע השדה.

לבדנו בפאתי יער אוקינציץ. מצד אחד נראתה לפנינו במרחק לא רב הרכבת על כל תנועותיה. שריקות וצפצופי הקטרים פלחו את האוויר. צעקות וקריאות אנשי העבודה הגיעו לאזנינו. מצד השני לפנינו היער, עטוף בחשכת הלילה. רק המיה קלה של ענפי העצים הפריעה את דומיתו. עמדנו ושקלנו את עתיד דרכנו. האם יש הצדקה בהמשך ההליכה בדרכים וביערות, בחיפוש יחידות הלוחמים השוכנים ביערות. מאז הבוקר לא בא אוכל לפינו. האיבה ליהודים חדרה לרוב לכל פינה ולכל מקום נידח. נמצאנו שנינו בלתי מזויינים. בקלות יוכלו לתפוס אותנו באחד הכפרים ולעשות בנו שפטים. הסביבה בלתי ידועה לנו. לו היה לנו נשק יכולנו לעמוד על נפשנו וגם להמציא לנו תנאים הנחוצים לנו. החלטנו לחזור זמנית העירה, להתארגן מחדש עם קבוצה מזוינת ולחזור היערה על בסיס איתן יותר. בעיר נמשכו עוד פעולות חיפוש אחרי יהודים נחבאים וחיסולם. מצב היהודים נמצא בסימן של תוהו ובוהו. הגרמנים לא ידעו לבדוק את היהודים אישית. לא היה קיים רישום של אלה שנשארו בחיים. גם אלה הניצולים שוטטו ממקום עבודה אחד לשני בלי ביקורת מיוחדת. עלינו לחזור ולהסתדר במקום עבודה אחר והגרמנים לא ישגיחו בהעדרנו. בעוד ימים מספר נחזור ליער, נחפש ונשיג נשק ויהי מה.

חיכינו עד אור הבוקר ואז גחנו ממקום מחבואנו, וחזרנו לעבר מסילת הברזל. מיהרנו לעבור את שטח השדה. בזהי־רות יתר נכנסנו לשטח הרכבות. השעה מוקדמת, העובדים היהודים אינם מובלים עדיין לעבודה. נכנסנו למחסן קטן בנוי מקרשים, בו נמצאו מעדרים, מכושים ועוד כלי עבודה למיניהם. כלים אלה היו מקבלים היהודים בשעות הבוקר לצרכי עבודתם. נכנסנו פנימה להסתתר שם מעין פקוחה. הפעם מצאנו שם ככרות לחם מונחות על איצטבות. בימי השחיטה, עת שהיהודים היו נעדרים מביתם, היו מחלקים אלה ביניהם מנות קצובות שיוכלו עוד לקיים את נפשם. אחרי יממה של צום ונידודים נזדמנה לנו מציאה נאה. פרסנו מהלחם ובלענו אותו בתיאבון.

כעבור זמן מה הופיעו כבר יהודים למחסן כדי ליטול כלי העבודה. לתמהונם הרב מצאו אותנו שוכנים כאן במחסן. בעיר נפוצה השמועה, כי כולנו נתפסנו וחוסלנו ע"י שוטרים. אמו של יולק, שנשארה עוד בחיים, האצילה לו נשיקות טבולות בדמעות. אמו של שניאור ברנשטיין נטפלה אלינו, שנגלה לה דברים על בנה האבוד. סיפרנו לה את כל הקורות אותנו והרגענוה כי בנה חי, רק יד הגורל הפרידה בינינו. היא מיאנה להאמין לדברינו, בחשדה, כי אנו מסתירים ממנה את האמת שלא לצער אותה. התחננה, כי נגלה לה את כל האמת על גורל בנה. לבסוף השתכנעה ונטתה להאמין. במשך זמן מועט נפוצה הידיעה בין היהודים כי אני ויולק חזרנו מדרכנו.

חיים סטולוביצקי ועוד כמה עובדים, שעבדתי אתם יחד, באו לברכנו. סיפרו לי על התרשמותם של הגרמנים אחרי עזבנו את העיר. כהלומי רעם הסתובבו הגרמנים, שעשקו מהם את נשקם. אנו מצידנו לא גילינו אף לאחד על תכניתנו להבא, כי יש ברצוננו לחזור למקום שממנו זה באנו.

כמה חברים לעבודה התחילו לדבר על לבי, כי אחזור למקום עבודתי הקודם ושום רע לא יאונה לי. אחרי שידולים מרובים נעניתי להם והתייצבתי בפני המפקד הגרמני. הלה התחיל לחקרני לאן נעלמתי. גלי זעם וארס נשפכו מעל ראשי, גידף אותי בקללות שונות ומשונות.

אחרי זה פקד להוריד אותי למרתף ולשמור עלי שמירה קפדנית ואסר עלי את היציאה. ירדתי לתוך המרתף פנימה וסבור הייתי, כי נגזר עלי דין מות. בבוא הרגע המתאים יקראוני ויובילוני לדרכי האחרונה. הסתובבתי כמטורף במרתף הארוך וכולי שקוע בהירהורים נוגים ומרים.

חברי לעבודה הוכו בתדהמה. הם לגמרי לא פיללו שייווצר מצב כזה. דכאון השתרר על ידידי חיים, כי הרגיש כאילו הוא אשם ביסורי. שתיקת מות אפפה את כולנו. לא החלפתי מלה אף עם אחד, לא התלוננתי על מר גורלי ולא חשתי חלילה בלבי טינה לאף אחד מחברי, ידעתי כי רק את טובתי דרשו. הבנתי את סבלו ונקיפת מצפונו של חיים. הלכנו כולנו שולל אחרי מעשה שטות וכרגע אין מוצא הימנו.

הגרמנים לא ירדו אלינו תכופות, גם זה הוסיף למתיחות. רק מדי פעם בשעות האוכל באו והגישו לנו את המזון הנועד. היום עובר בעצלתיים. כל רגע נמשך כשנה. הערב כבר ירד. הסתדרו ללינת לילה. עיף הייתי עדיין מיום הטרדות מלא מתיחות ופחדים. השתטחתי על היצוע הקשה בקצה המרתף.

נרדמתי וישנתי תרדמה עמוקה. שכחתי לשעות מספר את מר גורלי ואת כל הסובב אותי. לעת בוקר פקחתי את עיני ונוכחתי, כי לא נשתנה דבר באותו מרתף. הגרמני על משמרתו הוחלף בינתיים באחר הממשיך לצעוד לאורך הרציף ושומר עלי בקפדנות. לצרכי אני מובל תחת משמר מזוין ומוחזר אח"כ לקומת הקרקע האפלה. לא קיוויתי לשום דבר משמח. הגיתי כל הזמן וחשבתי כמה עוד נשאר לי לנשום מאויר העולם הזה.

הגיעה שעת הצהריים. נשמעה פקודה לכל היהודים לעלות למעלה לפני הבנין בחוץ. כולם הפנו מבטים נוגים לעברי, אין זאת כי הכל בגללי. התברכנו ביום בהיר, מלא שמש, היקום טבע בשפע אור. מסביב הכל נאה ונעים, רק לא כל אחד זוכה ליהנות מהיופי החופש.

כאן לפני הבנין נצטווינו להסתדר בצוותא. על ידינו עמדו גם כמה שבויים רוסים. מראה פניהם רענן. ארבעה שבויים נמצאו כאן בחסותם של הגרמנים ועבדו אתנו יחד, הם נהנו מהאוכל שבמטבח החיילים הגרמנים. מצב רוחם היה לרוב מרומם. למראית עין לא איכפת להם מה נעשה בעולם. הם ציפו לגמר המלחמה ולזמן שובם לבתיהם. כמה מהם בעלי השכלה ופרט לאחד כולם אהובים עלינו. שררו בינינו יחסים ידידותיים והרגשת חברות מסוימת. אף על פי שנזהרו גם הם להיכנס אתנו בשיחה גלוית לב. גם הם דאגו לגורל בני ביתם, שנותקו מהם זה זמן רב. בכל זאת היו חדורי תקווה לכשיחזרו לאחר גמר המלחמה לבתיהם תהא להם

האפשרות לבנות את הריסותיהם מחדש. לנו לא היה מה לצפות, שנזכה לראות את בני ביתנו — וכי מי יזכה להינצל ממכונת ההרג?!

לפתע הופיע המפקד הגרמני, גוץ נמוך קומה, והביע את רצונו לצלמנו. כוונתו לגמרי לא היתה ברורה. כנראה שמצא ענין להשאיר לעצמו מזכרת מימים בלתי רגילים, עת הגרמנים עשו טבח ביהודים והוא שלט אז על מספר מסוים של יהודים ושבויים רוסים.

צווינו להסתדר בשורה. היהודים עמדו צפופים אחד ליד חברו אבלים וחפויי ראש. שתי האחיות חוה וסוניה מילצנזון שלובות זרוע בזרוע בידידות מיוחדת, צמודות זו לזו בחיבה יתירה. את מבטן הפנו לצדדים, חיה אלטמן הסתכלה למטה. לא אבו הבנות התמימות להסתכל ישר לתוך עדשת המצלמה. אלו המסכנות המושפלות עד לאין ערך, הראו על עמידתן הגאה ובהתנהגותן ביטאו את מחאתן לתעלולי הגרמנים. מצד ימין סגרה את שורת הבנות מרת בוגין, שהתיחסה לכול, בלא איכ־פתיות גמורה, מאחר שאבדה את בנותיה לפני ימים מספר. אני בצמדתי לגבו של חיים והסתרתי את הטלאי המסמן מוצאי היהודי.

למטה כרע ברך עם שני כבשים ועם כלב גרמני נער אחד מהעיירה נליבוק. נער פשוט זה שהתגלגל בין רגלי הגר־מנים, הצליח למצוא לו לעת עתה מקלט. לא הראה אף פעם סימני דאגה למצב הקיים ומצא את סיפוקו בשיירי אוכל משול־חן הגרמנים.

אחרי הצילום הודיע לנו המפקד, שאני חופשי ממאסרי ולהבא אני שווה־זכויות כשאר חברי היהודים.

התקשיתי תמיד להבין את הגרמני המשונה הזה במנהגיו וביחסיו. בכל זאת נוכחנו, שאין ליבו שש לקרבנות אדם, אפילו של יהודים. חברי נשמו לרווחה ושמחו להצלת חיי אדם. חיים פנה אלי בחיוך וברכני בלבביות. אני עדיין לא הגעתי לטעמה של החדווה ולא הרגשתי את משמעותה של החנינה. הרגשתי הקלה ושוב הרהרתי בלבי על עתיד דרכי. מחשבות נקרו במוחי על תוכניות בריחה מהגיטו.

באותו יום שבו זכיתי שוב ליהנות מזכויות החיים, הודות למפקד ויחסו הבלתי רגיל והבלתי מובן לי עד היום הזה, תמה עבודת הטיהור והחיסול של יהודי הגיטו ע"י הגרמנים. פעולה זו נמשכה שמונה ימים שלמים. במשך זמן זה הם חיפשו וחיטטו בכל מקום מחבוא, חור וסדק על האדמה ומתחתיה. כל יצור אנוש בדמות יהודי, שהצליחו במשך הזמן לגלותו, שלחוהו לעולם האמת וספחוהו למשפחה הגדולה בקבר האחים. בתחום הגיטו שאורכו רק רחוב אחד, רחוב היורודיקה ומספר בתים מרחוב פוצטובה, נאלצו הגרמנים להשקיע עבודה ומרץ רב בכדי לנקותו כליל מיהודים. שמונה ימים רצופים עמלו וטרחו להוציא כל אחד לבל תישאר שם נפש חיה. במשך שמונה הימים הללו, רחצו את ידיהם בדם אדם, בדם נקי של זקנים ועוללים, ישישות ועלמות. את המלאכה הזו עשו חיילים גרמנים, אבות לבנים, שעזבו את מולדתם ועברו למרחקים לעשות עבודת הטומאה. את המלאכה הזו הם עשו בשלימות, כי כה היתה פקודת המנהיג.

בגיטו לאחר השחיטה

לעת ערב, אחרי גמר יום העבודה, הודיעו לנו, כי היום אנו חוזרים למשכנותינו בגיטו. היה זה האות כי המערכה תמה. חוזרים הביתה לגיטו, בהכרה מלאה, כי שבים למקום חורבן ושממון, למקום ריק מרגל אדם. למקום אשר קודם היו בו חיי אדם, אשר בו התהלכו אנשים בהמוניהם, נמוכי וגבהי קומה, אנשים מלומדים ופשוטי עם, נדיבים וקמצנים, אנשים שונים ומשונים בחיצוניותם ובאופים. כיום חוזרים בכליון עיניים לחזות בשממה ובציפיה אולי... אולי בדרך נס ישנם ניצולים.

הנה ממרחק מה נראה שער העץ בכניסה לגיטו, פתוח לרווחה, מוכן לקבל את פני השבים אליו. העוברים אותו המה יהודים יחידים ובודדים, רק קומץ אנשים שנשארו עוד לפליטה. בצד ימין של הרחוב במרחק של עשרות מטר מהכניסה מול צריף המגורים של בילה עשקעס וביתם של הניה סרגוביץ מונחת ערימה גדולה של בגדים וחפצי בית, מזרונים, כסתות, כרים, קרועי בגדים שנשארו מהבז, סירי מתכת ונחושת, מחבות וכלי מטבח שונים וכל מיני גרוטאות. לצידה של הערימה מונח גם דוד המרק, אשר בו היו מבשלים קודם תבשיל בשביל נצרכים ורעבים. על יד ערימה זו עומד, לפי פקודה, חייל גרמני עם נשק ביד ושומר על רכוש נטוש זה. בחצרות פזורים ניירות, נוצות, קש ממזרונים, פה ושם שברי צלחות, ספלים, כוסות, כלי חרסינה. דלתות הבתים והמחסנים פתוחים. בפנים הבתים יש מקום למכביר בשביל שארית היהודים.

נכנסתי לתוך הבית שבו גרתי קודם, זה הבית של הניה סרגוביץ. אף נפש חיה לא נמצאה בו. מבטי סקר את החדר הקטן, מצד שמאל של הבנין הצופה לחזית הרחוב. על הרצפה פזורים ניירות, תמונות וצילומים לרוב, אשר בזמנו לפני שנתיים עם כיבוש העיר ע"י הנאצים הצלתים מאש השריפה והטמנתים לזכרון לימים באים. לאוצר יקר זה יחסתי תמיד חשיבות רבה. כל תמונת צילום מעידה ומזכירה כל פרט מחיי העבר. את התמונות האלו אספתי, סקרתי אותן היטב, נעצתי בהן עיניים צמאות בכדי לחיות לרגע קט את חיי העבר. תמונות דוממות אלו ציירו דמויות אנשים, שהיו לי קרובים בלב ובנפש, רעים וידידים משנות הנעורים, דמויות של חיים שהיו וכלו. גם כיום, בימי יאוש ודיכאון, מצאתי בהן ענין רב. מהאוסף בחרתי אחדות, עטפתי אותן בחתיכת בד והכנס־תין לחזה כיס המעיל — תהיינה תמונות אלו לזכרון לי באשר אלך. יצאתי החוצה לראות את אחי לסבל, מה מעשיהם ולאן פניהם מועדות. עומדים הם תוהים ומסתכלים בחלל העולם, בוחנים ומחליפים דעה על הנעשה. ממול עומד חייל על משמרתו. אחדים ניגשים אליו ומחליפים אתו מלים מספר. החייל העומד לבוש מדי צבא בצבע אפור, מראה פניו מעידים על אדישותו כלפי תפקידו הצבאי אותו הוא ממלא כעת. הוא מתוודע אלינו, הנהו יליד צ'כיה וכי הדברים הנעשים כאן בארצות הכיבוש הוא רואה בפעם הראשונה בימי חייו. עוד היום נבצר ממנו להבין איכה יכולים לעשות את כל זה אנשי העם הגרמני.

אחד מהשרידים ניגש גם הוא לחייל הגרמני ובפיו בקשה:

„אדוני הנכבד, יואיל נא כבודו לעשות עמי חסד ולהרשות למשוך מהערימה הזו מחבת אחת". אחרי היסוס מה ומבטים לצדדים אם אין הממונים עליו רואים אותו, הסכים להיענות לבקשת הפונה. היהודי נטל מחבת אחת מערימת השלל וחזר על צעדיו בהרגשה, כי רכש לו כלי הנחוץ לו לצורך יומיומי. הלא הוא עודנו נמצא בחיים ולאכול הוא חייב. ניגש עוד יהודי אחד ובקשתו, כי ינתן לו מזרון עליו יוכל לנוח בלילות. גם בקשתו נתמלאה. הניצולים מחפשים להם את הסידורים והחפצים הנחוצים להם לנחיות החיים. שמועה מגיעה, כי אנשים מספר נשארו בחיים. עין הגרמנים, במקרה לא השגיחה בהם בשעת חיסול הגיטו.

אשתו של פראס עם בתם נשארו בחיים. שרה דבורה, אחות אבי עם ארבעת ילדיה: צביה, אהרון, משה ובנימין ניצולו מהשחיטה ונמצאים בין החיים. אצתי לפגוש אותם ולראות את נס החיים. איך יכלה אֵם חלושה עם ילדים רכים להימלט מצפרני הרוצחים. מצאתים נראים כחצי מתים.

קשה להסתכל בהם. כולם מבוהלים, הפנים חיוורים וצנו־מים, רגלים חלשות וכושלות, כולם רועדים מחולשה ומפחד. במשך כל שמונת הימים של פעולת השחיטה, בעת שהגרמנים חיטטו וחיפשו אחרי יהודים מסתתרים, שכנו הם לתומם בעלית גג בביתו של ליזר זרצקי, הנמצא במקום מרכזי של הגיטו. למטה עברו גרמנים, חיפשו ומצאו כל מיני מחבואים למיניהם ובשוכנים למעלה לא השגיחו כלל. במשך כל שמונת הימים לא בא אוכל לפיהם.

הם שכבו דומם בפינת העליה מסוגרים בתוך עצמם מפחד רוצחי אדם. באחד הלילות שהרגישו, כי כוחותיהם הולכים וכלים מלשאת את מצוקת הרעב, ירדה האם למטה, לחדר המטבח, ואספה מתוך פח האשפה קליפות תפוחי אדמה, אשר נשארו בו מימים קודמים ;ובזה היא כילכלה את נפשה ואת נפש הילדים ובה הם החזיקו מעמד עד יומה האחרון של פעולת השחיטה. לו היו צריכים להישאר במחבוא עוד יום אחד ודאי היה הרעב מתגבר עליהם ומכלה את גופותיהם.

תמול שלשום ועוד לפני חודשים מספר אפשר היה לחזות בהרבה מאות יהודים היוצאים מדי בוקר לעבודתם. כיום שונה התמונה תכלית השינוי. קומץ של יהודים נשארו מההמונים דאתמול, עומדים ומתבוננים איש בפני רעהו בתמיהה ובפחד מה יגיד יום זה. כמה אמהות עם ילדיהם הרכים סחבו בקושי את רגליהן עד הגיעם למקום המיפגש. חלשים, נטולי כוח עמידה על רגליהן מסבל הרעב וממצוקת שמונת ימי המחבוא במסתרים, רעדו מפחד שמא מראה פניהן יעידו בהן, כי נשארו בעולמן בלי רשות המושלים.

המיפגש התקיים בלי טכס מיוחד. באמצע רחוב יורזדיקה מול הבית של שושה ומיישקה אגינסקי מוכרי הדגים, זה היה הבית הראשון בכניסה לרחוב הגיטו. הנה מופיע הקומנ־דנט הגרמני שולץ לחזות בשלל רכושו החי הנשאר לו עוד לפליטה. לראשונה נעץ את מבטו באשתו של פראס ובתה אשר נשארו איך שהוא בחיים. עם האיש פראס היו לו תמיד יחסים מסודרים. מי כמוהו, כפראס, זכה עוד לדריסת רגל למקום משכנו של הוד מעלת הקומנדנט. אפילו לא כל איש נוצרי זכה להיות במחיצתו וליהנות מיחס מכובד. לא פעם אחת בילה פראס את עתותיו עם אנשי הממשל בשיחה על יד כוס משקה והתרועעו כידידים. היה גם משמש כיועץ בענינים שלו ובזה זכה לשמוע גם מחמאות לרוב. כיום, משראה את משפחת פראס עדיין נמצאים בחיים, נדלקה בו חמתו כמוצת אש. בצעקות ובגידופים התנפל על אשת פראס מבלי להבין איכה העיזה היא להשאר בחיים. מיד הוציאם מהשורה והעמידם ליד הקיר של בית אגינסקי.

לאחר מכן ראה את ילדי שרה דבורה הקטנים, את בנימינקה הקטן בעל הפנים העגולים והעינים הפיקחות, את הילדה מאשה בעלת השערות הבהירות, גם אותם הוציא מהשורה ופקד עליהם לעמוד ליד קיר הבית. עיניים תמימות של ילדים הציצו אלינו במלוא הרחמנות ואנו מחוסר אומץ ופחד בושנו להשיב להם מבט.

לאחר שהלה כילה את מלאכת המיון, מי לחיים ומי למות, ציווה על היתר לצעוד לעבודתם. ואלה הילדים התמימים אשר זכו לראות עוד ימים מספר אור עולם, אתם הושלמה המערכה הגדולה של השמדת קהילת יהודי סטויבץ.

נשמות טרופות של ילדים זכים פרחו לחלל העולם, ואנו ממשיכים לחיות. צועדים לעבודה, מחפשים דרך ורוצים בהמשך החיים.

אני לא חזרתי יותר למקום עבודתי הקודם, לא חזרתי עוד לגרמני טוב הלב, אשר חנן לי את החיים פעם ועוד פעם, אשר התגלה אלי בימים אכזריים, בעת חיי אדם היו להפקר מלא, כאיש נעלה ובעל מצפון נקי משפיכת דמי אדם. זכרתי לו את חסדו, את יחסו ההוגן, כיבדתיו כאדם. אולם את רעיון הבריחה ליער לא נטשתי אף לרגע. לא רציתי להפקיר עוד את עצמי בידי הגרמנים. הסתננתי למקום עבודה אחר אשר בו זר הייתי ולא הכירוני ולא הגיעו לידיעתם מעשי הבלתי חוקיים בעבר.

הבריחה ליער

למחרת, לפנות־ערב, כשחזרנו מעבודתנו, היה מזג האויר יציב ונוח. אנשים שונים התרוצצו בחוץ לעניניהם. אני ויולק חלצנו את נעלינו, כדי להקל על הרגלים העייפות מיום העבו־דה. יולק שהה בחדר ועשה סידורים והכנות ללינת הלילה ואני עדיין הסתובבתי אנה ואנה לרגל אלו ענינים שהם. במקרה בחנה עיני בתנועת אנשים מהירה וחשודה. לא היססתי אף לרגע וקראתי מבעד החלון הפתוח בקול מצוה לרעי יולק שבמהירות הבזק ינעל את נעליו ויבוא תיכף אחרי, כי הולכים...

בצעדים מהירים עזבנו את החדר שבו גרתי לערך ארבעה עשר חודש יחד עם עוד אנשים קרובים וזרים. ימים מרים וקשים עברו במקום הזה עלינו ועל בני המשפחה, בתנאי מגורים של צפיפות ומצוקה. המתיחות והאי סבלנות היתה גדולה. גם תרעומות לא חסרו, טענות ומענות לרוב בין האחד למשנהו. ולפרקים צילצלו גם קללות בחלל החדרים.

כיום מרווח הוא הבית וריק הוא מצליל אדם. אין עם מי לבוא בדברים ואין אפילו עם מי לבוא בריב. עזבנו את תא החדר מבלי שתהא שהות להתבונן בו כהלכה. הזמן לא הרשה לחשוב אולי נמצא כאן בחדר איזה חפץ שיוכל להיות

לתועלת להבא. עזבנו את החדר בכוונה ברורה לא לחזור עוד לאותו מקום עד תום מלחמת האימים.

אפלולית בין הערבים אפפה את חלל האויר. מספר אנשים עברו־חמקו בין בתי הגיטו, אחד אחרי השני, כשפניהם לכיוון גדר התיל המקיפה את כל השטח. למעלה, על פסגת ההר ליד בנין הסטרוסטה לשעבר, נמצאה נקודת מצפה של חיל משמר גרמני המורכב מצעירים בילורוסים עם מכונת יריה, שבלשו בקפדנות את השטח הנראה לעין.

היתה הרגשה טובה, מלאת בטחון ובלב קננה אמונה כי עושים אנו מעשה מצוה, חובה אנושית, כל אחד מרומם ברוחו וחש בפעולה זו סיפוק מלא. אנו מתקרבים לבנין בית הבפטיסטים, שבקו גבול הגיטו. (אין גם בית הנמצא מרוחק מגבול הגיטו).

כאן אנו נעצרים ומצפים להשלמת הקבוצה, להתארגנות כאילו בצורה צבאית, לכוננות לצעד הבא של הפעולה, — חצ־יית גדר התיל וזינוק אחרון לעברו השני. זה הכול חייב להיעשות בלי שנפש חיה תוכל להשגיח במעשינו, אחרת צפויים אנו לאבדון. באפלולית הערב מופיעות דמויות אנשים, שעליהם להשלים את החבורה. בין הבאים משפחת לייזר זרצקי, כמעט בשלימותה. בראש צועד האב לייזר (דער סטעלמאך), חרש עץ, איש בא בשנים בגיל החמישים בערך. עדיין הוא איתן בגופו. כל ימיו עסק במקצוע הנגרות ובייצור כלי עבודה לנגרים. הוא הקים בזמנו בית מלאכה משוכלל בציוד מודרני, שפעל בכוח זרם החשמל. לפי מושגי העיירה הקטנה של הימים ההם נחשבה זו למלאכה בעלת טכניקה מודרנית. בחיי הגיטו היה שותף לפעולת המחתרת באגירה ובהטמנת נשק במרתפים. כיום הוא הקשיש יוצא ליערות, לנדודים, לאחוז בנשק נגד פראי היטלר ועמו יחד, כאן בנקודה האחרונה, לפני עזיבת מקום הגיטו, מתיצבים בנו משה, בתו מאשה וחתנו נחום ברנשטין. הללו באו מסודרים ומצוידים בילקוטים ובצרו־רות מזון לפי כל כללי הנוהג של אדם היוצא לדרך. הכל מחושב לפי חישוב בעל בית מסודר.

הציוד המלחמתי של הקבוצה היוו חמישה רובים וביניהם אחד בעל קנה קצוץ. קראוהו „אָטרז" בלע"ז, משמע חתוך, נוסף לציוד הזה היתה קצת תחמושת לרובים. רכוש זה לא יכול לתת את האפשרות לנהל מלחמה לאורך ימים, אבל זה יכול כבר לשמש כתמיכה פיזית ומוסרית ניכרת להגנה וכן גם כאמצעי להשגת מטרות אחרות הנחוצים בתנאי חיי היער. הנשק הזה נרכש בעיקרו על ידי משה זרצקי, עזריאל טוניק בן הירשל וע"י עוד כמה חברים. הנשק נמשך על ידם ממחסני נשק של הצבא משלל הגרוטאות, הוגנב והוכנס לתוך תחום הגיטו. פעולה זו סיכנה את חיי האנשים העוסקים במלאכה זו ולא רק אותם בלבד, הם גם העמידו בסכנה את חייהם של יהודי הגיטו לו נתפסו במעשים אסורים אלה. כל רובה עבר בדיקה ותוקן במידת האפשר שיהיה ראוי לשימוש ולאחר מכן הוטמן במרתף הבית של משפחת זרצקי.

על כן זכתה משפחת זרצקי להחשב בין המיוחסים ולצאת עם כל בני המשפחה אפילו עם בתם מאשה, בו בזמן שאחרים השאירו בני משפחה קרובים לנפשם, כי זה היה התנאי — היוצאים אינם רשאים לקחת אתם נשים, באשר הן אינן יכולות לעמוד במאמץ הלחימה בחיי היער ועלולות להיות למעמסה ולמכשול, אם כי השיקול הזה היה טעות ביסודו. הנסיון הוכיח, כי הנשים עמדו במאמץ הפיזי לא פחות מהגברים והועילו גם בהרבה שטחים.

מלבד רכוש זה נמצאו עוד ברשותנו צבת ומספריים. הצטיידנו במכשירים אלה, כדי לנתק את גדר התיל ולפתוח פתח מעבר ליציאה.

הכל היה מוכן ומזומן. יוסף הרכבי קיבל עליו את תפקיד הפיקוד. יוסף בן שלמה הרכבי בא לסטויבץ יחד עם משפחתו בסוף מלחמת העולם הראשונה מקרמנצ'וג שברוסיה. בימי ילדותו למדנו יחד בבית הספר „תרבות". היה נער ערני, דיקן ובעל כשרון בלימודים. בזמן המשחקים עם חבריו נהג להתבלט במרצו ולעלות על האחרים. חונך וגדל בעיר זו יחד עם כל בני גילו. אחרי שגמר חוק לימודיו בבית הספר „תרבות" ובבית הספר הפולני, המשיך את לימודיו בוורשא בבית ספר מקצועי. הוא היה חניך תנועת „השומר־הצעיר" ופעיל בה כל ימי נערותו. היה בחור נבון וישר, בעל יוזמה ושופע מרץ. לפי אופיו נטה לקיצוניות. כזה היה עת שהגרמנים נטלו ממנו באחת הפעולות את בת זוגתו ואת ילדו. מיואש ומדוכא וחסר כל ענין לחיים טען, שאין הוא מעונין לגורל עתידו ומאן ליזום כל פעולה של התנגדות והצלה. לבסוף, אחרי דברי שכנוע ופניות מרובות מצד חברים, שינה את דעתו והחליט להצטרף לחבורת היוצאים ליער. נהג להוציא פקודות ודרש משמעת בלי הסתייגויות. היה רגזן והשתייך למשפחת הכוהנים, לפיכך פרצו לעתים מריבות בינו לבין אחרים.

ישראל מאכטיי — גבה הקומה, שעשה רושם של איש חסון ואיתן, התרוצץ אנה ואנה באי סבלנות. הוא קיבל עליו את התפקיד לבוא בדברים עם איש המשמר שעמד מצידו השני של גדר התיל מול בית הבפטיסטים ולשחד אותו. לכן המצאתו היתה פשוטה. הוא ניגש לשוטר הבילורוסי והציע לו ללכת ולהביא כמה בקבוקי יי"ש ותמורת זה הוא יבוא על שכרו. ה„שקץ" שמח מאד על המציאה הגדולה שנזדמנה לו. קיבל ברצון את סכום הכסף ונעלם לדרכו לחפש מקורות אספקה של כהל. לרגע זה ציפינו. לאחר שאיש המשמר התרחק מרחק לא רב ומבלי שהות יתירה ניגשנו למלאכה. במספריים הגדולות חתכנו את חוטי התיל של הגדר ופתחנו פתח מעבר בגובה של חצי אדם.

הפקודה של יוסף לא איחרה לבוא: להתקדם בטור דרך המעבר הפתוח. עברנו את הגדר וכבר נמצאנו בצידו השני של שטח הגיטו. שעה גורלית זו היתה צריכה לחרוץ את גורלנו. עזבנו את העיר וכיוונו את צעדינו לעבר יערות בילורוסיה העבותים, לחפש ולמצוא שותפים לנשק בכדי להילחם באויב המשותף.

הלילה היה ליל אפל. הירח לא נראה הפעם בשמיים, רק כוכבים לאין ספור כיסו את פני הרקיע. בקושי יכול היה אחד להבחין בחברו. הטור התקדם תוך משמעת מלאה, בשקט מוחלט בתוך חשכת הליל, מבלי להקים רעש שיכול לעורר חשד על כיוון הליכתנו, כי איש המשמר, בחזרו משליחותו, גילה כבר את סימני הבריחה.

מכאן ואילך עברה היוזמה לידי שמואל ליב אגינסקי,

אשר מתפקידו להיות מדריך ומורה דרך. נהירים לו כל דרכי הסביבה. באישון הליל ידע להבין ולהכיר כל שביל לאן הוא מוביל. הוא למד לדעת כל שביל וכל משעול בשטחי היערות ובמרחבי השדות. הרבה מימי חייו עברו עליו בדרכים ובכפרים לרגל עסקיו. עסק בחכירת גני פרי אצל הפריצים, בקניית בעלי חיים אצל האיכרים. על כן בקי היה וידע על בוריים כל דרכי ישוב. שמואל ליב נכנס לתפקידו ובמלוא המרץ קפץ בזריזות ובחפזון בראש הטור וקיבל את תפקיד ההדרכה לידו. הוא הרגיש כי תפקיד נעלה נמסר לידו ועל זה גאותו. עשה את אזניו כאפרכסת ומתוחות היו לכל רישרוש כארנבת בשדה, המקשיבה ובוחנת מהנעשה מסביבה אם אין אורבים לה ברנשים בלתי רצויים. תכופות התבונן לצידי הדרכים. בזמן שהטור חייב היה לעבור צומת דרכים ציווה על החבורה להתעכב קמעה ולחכות והוא לבדו פרץ קדימה בזריזות והתבונן בנעשה מסביב בשטח הפתוח. לאחר שנוכח, כי אינה צפויה שום סכנה, נתן אות כי אפשר להמשיך. וכה המשכנו לצעוד קדימה.

למחרת, עת השמש נטתה לערוב ורחובות הכפר היו מתרוקנים מתושביו, אז היינו נוהגים לצאת לבקר את תושבי הכפר שברינובו. קבוצה של חמישה אנשים עם נשק ביד היתה פוקדת את בתי הכפר בכדי להביא קצת מזון לחברה ולהשיג ידיעות חשובות על הנעשה בסביבה, ידיעות על פרטיזנים וכן גם ידיעות על מקום הימצאם של גרמנים וזמני ביקורם בכפרי הסביבה. חזרנו מביקורים אלה מצויידים במיצרכי מזון ובידיעות חדשות ומעניינות על המתרחש ביערות. הידיעות היו מאוד משמחות ומעודדות, כי האיכרים לרוב סיפרו על הצלחות מעשיהם של הפרטיזנים. תיארו אותם תיאור במקצת דמיוני. בין היתר היו מוסרים על פחדם של הגרמנים הנזהרים אפילו מלבקר בכפרים מתוך אימת הפרטיזנים. קשרנו כבר קשרים הדוקים עם אחדים מתוך תושבי הכפר, אשר הראו לנו סימני ידידות ומסירות והבטח הבטיחו לנו, כי יעזרו בקשירת קשרים עם אנשי הפרטיזנים הבאים תכופות לבקר בכפר. היינו מעודדים ומלאי תקוה, כי קרוב הזמן בו נוכל להתאחד עם המחנה הלוחם.

מצד שני דאוג דאגנו למצב הבטחוני לפי כל כללי הנוהג הצבאי. משמרות עם נשק הופקדו לחילופין ביום ובלילה בנקודות תצפית לארוב ולהגן מפני כל אפתעה שעלולה לקרות במצב של מלחמה.

כה התחלנו לחיות חיי לוחמים ביער. ועל כל זה פקד איש החבורה יוסף הרכבי אשר נתמנה להיות מנהיגנו הצבאי ואת פקודותיו התחייבנו לכבד. יוסף מילא את תפקידו באמונה, בביטחה ובמלוא הרצינות. עמד בתפקידו כיאה לאיש צבא בעל נסיון רב. יוסף לא ידע פחד, שקל בקפדנות כל צעד, התיעץ עם חבריו, אלא שברגע שפקודתו יצאה מפיו לא היה מוכן לוותר על ביצועה המלא. הצטיין ביושר ליבו והיה בעל מצפון טהור. לא קיפח אף אחד ולא ידע משוא פנים. לכן גם ההתנגשות הראשונה בינו ולבין אחד מהחבורה לא איחרה לבוא. שיטת המשמעת והסדר הצבאי נתקלו בהתנגדות מצד אחד מהחבורה. הלה סירב למלא את אחת מהוראותיו של יוסף וכתוצאה מזה פרץ ריב גלוי ועוד מעט עלול היה להגיע לתגרת ידיים, עד שהחבורה נאלצה להפריד בין הניצים, להשקיט את הרוחות ולהמשיך בחיים מסודרים.

יוסף הצטיין בדיקנות מופתית, זאת היתה נחלת עברו החינוכי מבית הוריו, מבית ספרו ומתנועתו החינוכית „השומר הצעיר", בה הצטיין תמיד בפעילותו ונמנה על חברי מנהיגותה.

כל אחד מהחבורה מילא את תפקידו בסדר ובמשמעת מלאה. לא הורגשה כל תקלה, לא נשמעה שום תלונה או אי שביעות רצון. הכול פעל לפי המתוכנן. רוב האנשים שיצאו היו מאומנים ויוצאי צבא, כל אחד ידע להשתמש בנשק, הכיר חוקי הלחימה וידע את תנאי השדה.

כה עברו עלינו ימים אחדים של חיי לוחמים ביער סברי־נובו. במשך זמן קצר למדנו במקצת להסתגל לחיי יער, למדנו להתקרב ולקשור שיחה עם איכרי המקום מתוך זהירות מסוימת לבל יטמינו לנו חלילה פח, בהסבירם פני רעים.

אם כי מצד שני אחדים מהחברה, בבקרם את בתי הכפר גילו לעתים יחס של גסות רוח, אכזריות והפחדה וכן לא פעם איימו בכלי הנשק. על זה התנהל כבר הוויכוח בינינו, אם דרכי התנהגות מעין זו יכולים להיות לנו למועיל בתנאי ישיבתנו ביער, או, שנכון יהיה להראות אמיצות רוח יחד עם יחס אנושי הוגן ואדיב. בוויכוח הכריע כף ההתנהגות הנאותה, אלא שבמעשי יום יום כמעט שלא חל שינוי. כל אחד נהג לפי רוחו, לפי הבנתו ולפי הרגליו בחיים.

פגישה עם פרטיזנים

באחד הימים, לפי הרגלנו יום יום, התכוננה הקבוצה לדרך. השמש נוטה לערוב. עם דמדומי הערב יוצאים בזהירות הדרושה. לכשנכנסנו לרחוב הכפר הגיע לאוזנינו רחש מוזר, תנועת אנשים בלתי רגילה וחשודה. תפסנו עמדות בצידי הרחוב ונעמדנו במצב הכן. לפתע התגלתה לעינינו קבוצת אנשים מזוינים רוכבי סוסים. לפי הסימנים המעידים הכרנו, כי אלה הם פרטיזנים.

לכשהבחינו בנו עצרו אותנו בקריאה המקובלת: עמוד — מי שם! תשובתנו לא איחרה לבוא, ענינו בקריאה: יהודים מסטויבץ. התקרבנו ועשינו היכרות ידידותית. זו הפעם הרא־שונה נפגשנו פנים אל פנים עם פרטיזנים שזה זמן חלמנו עליהם. האמנו בתום לבנו, כי אנשים אלה הם ידידינו בנפש, אשר מטרה אחת נעלה וגורל אחד משותף קושרים אותנו, שמחתנו לא ידעה גבול. הבעה של שמחה וגיל נסוכה על פנינו. עוד מעט ודמעות תתפרצנה מרוב חדווה, כי פגשנו את אשר ייחלנו. בדקנו אותם במבטנו בדיקה קפדנית מכף רגל עד ראש. הקפדנו בלבושם, נעצנו מבט סקרני במראה פניהם, עקבנו אחרי עמידתם, דיבורם ואחרי כל תנועה ותנועה, אשר מהם רצינו ללמוד ולדעת על אופיים של אנשים אלה.

בראש הקבוצה עמד איש צעיר חינני, טיפוס רוסי, בעל קומה בינונית, רכוב על סוס, על חזהו תלוי היה כלי יריה באורך של חצי מטר, במרכזה נמצא חלק עגול כדוגמת מחבת. היה זה נשק יריה אוטומטי, שהתאים במיוחד ללחימה ביערות או בקרבות לילה בטווח קצר ונקרא בשם פ. פ. ד. לראשו חבש מצנפת שער עור, כדוגמת כובעי הקוזקים מקובן, החלק הקדמי של הכובע קושט בסמל כוכב מבד אדום. עמידתו

העידה על עוז רוחו. תנועותיו היו חופשיות בהיכרות ראשונה. הוא ובני קבוצתו השרו יחס של כבוד והערצה. מדבריו יצא, שהגיעה לאוזניו הידיעה על קבוצת יהודים מסטויבץ, שעומדים לעזוב את הגיטו ולהצטרף ללוחמים ביערות (כפי הנראה שאת הידיעה הזו העביר וולודזיה שפגשתיו לפני זמן מה במסילת הברזל בסטויבץ וגיליתי על הכנות הבריחה). כפי שנודע לנו לאחר מכן, היה זה מפקד יחידת פרטיזנים בשם דונייב. עדיין לא ידענו אז, כי יש לנו דברים עם אחד ממפקדי הפרטיזנים, אשר שמו יצא לתהילה. לאחר זמן היכרנוהו כאחד הלוחמים האמיצים נגד הגרמנים. לזכותו יש לרשום דף מזהיר מתקופת לחימתו.

הבענו לפניו את מבוקשנו כי יצרף אותנו ליחידתו. על כך ענה בשלילה, כי אצה להם הדרך ותפקידים חשובים עומדים לפניהם, על כן לא יוכל למלא את מבוקשנו הצנועה. הוא מוכן מצידו להדריך אותנו לגלות את מקום ריכוזי הפרטיזנים ולהורות דרכים עקלקלות, שיובילונו עד למחוז חפצנו מבלי סיכון בדרכים. נוכל לפגוש את אחד ממפקדי הפרטיזנים בשם לובה גילצ'יק, יהודי מעיר קופיל (קפוליה) מחוז מינסק. האיש גילצ'יק קיבץ ואסף ליחידתו הרבה יהודים מעיירות ומכפרים ממרחבי בילורוסיה, אשר נמלטו מתאי הגיהנום ושוטטו ביערות, בלי אירגון ופיקוד, אירגן יחידת פרטיזנים ברובם מיהודים על שם „ז'וקוב".

בדלית ברירה קיבלנו את הדין מבלי להצטרף ליחידת דונייב, לעומת זה נמלאנו תקוות, כי נתגלתה לנו הדרך ולא רחוק היום ונוכל להגיע למטרה.

פנינו מועדות מזרחה דרך מוהילנה, פיאסצ'נה לסביבת קופיל ושם נמצא מקום ריכוזי הפרטיזנים. לפנות ערב הכל היה מוכן לדרך, ילקוטינו על שכמינו. מסודרים היינו בטור צבאי בהנהגתו של יוסף הרכבי.

עברנו את הכפר בסדר ובמשמעת וכבר אנו מתקרבים לקצהו השני. בקצה הכפר נעצרנו לשעה קלה. כמה מאנשינו נשלחו להיכנס לאחד הבתים בכדי לקבל פרטים נוספים על כיוון המהלך. ומה רב היה התמהון שבאותו בית נפגשנו עם שלושת החברים שבזמנו עזבנו יחד את סטויבץ ויצאנו מחוץ לגבולותיה, אלא שאי ההצלחה ורוע המזל פגעו בנו, כששוטרים מזוינים רדפו אחרינו והפרידו בינינו אז כאילו לנצח. היום, באורח בלתי צפוי, נפגשנו שוב איתם על אם הדרך כשדרכים משותפות מובילות אותנו לאותה נקודה. חיבוקים, נשיקות, לחיצות ידים הפריעו את הסדר הצבאי.

בינתיים נודע לנו כי סיבת הימצאם בבית הזה הוא מקרה מצער שקרה עם הרשל פוססורסקי וכי הוא נפצע ברגלו. מכיון שיד הגורל הפגישה אותנו באופן כה פתאומי ומסתורי, החלטנו מבלי לחשוב הרבה, על איחודנו המלא והמשכת דרכנו במשותף. בלי שהיות מיותרות יצאנו שוב לדרך כשביחד אני מונים קבוצה של 22 איש המזוינים בשבעה רובים, חמישה אקדוחים, מספר ניכר של כדורי יריה ועוד כמה רימונים. בתנאי הפרטיזנים היתה זו קבוצה מזוינת כראוי, אשר יכלה למלא תפקידים רציניים. אז עוד לא הערכנו כראוי את כוח האירגון וציודנו הצבאי, אולם במשך הזמן, עת נפגשנו עם עוד יחידות פרטיזניות שונות, נוכחנו לדעת מה רב כוחנו במובן הציוד הצבאי בליכוד והנכונות למעשה וכושר הלחימה. לאחר זה פגשנו יחידות פרטיזניות דלות בהרבה בכל אותם הנתונים שאנו התברכנו בהם.

למוהילנה הגענו בשעה שהשמש היתה בעיצומו של יום, כמה שעות לפני השקיעה. צעדנו ברחובות העיר בסדר צבאי ובשורות מסודרות, כשעיני התושבים הנוצרים מלוות אותנו. מוהילנה היתה לפנים עיירה קטנה בשטח הסובייטי, שוכנת בקרבת הגבול עם מספר לא רב של יהודים. מקום שקט ונידח, לא מפותח ביותר, שאפילו התפתחות הטכניקה הרוסית לא הספיקה עוד לחדור לתוכה. ברחובות ניכרים היו סימני עזובה שלאחר חורבן. במרכזו של המקום נראו בתים אחדים ריקים מאדם, חלונות עם שברי שמשות. בתים אלה העידו לנו, שקודם לכן גרו כאן יהודים אשר גורשו מבתיהם יחד עם נשיהם וטפם וניספו באופן הטרגי ביותר בידי רוצחי אדם כמו יתר מיליוני היהודים ביבשת אירופה.

התקדמנו כברת דרך ולעת ערב הגענו לכפר אחד. כאן התעכבנו כרגיל בכדי להצטייד במקצת מזון. בעברנו בין בתי הכפר נתקלנו בבית אחד בשני פרטיזנים. הפגישה היתה מסתורית ומפתיעה. הפרטיזנים שישבו בפנים הבית הרגישו באנשים מזויינים, המתקרבים לבית. המה חשדו, כי גרמנים באים, על כן מיהרו להיכנס ולהסתתר בחדר הסמוך, להיות מוכנים עם נשק ביד במקרה של צרה. אולם לכשנכנסנו פנימה הכיר בנו בעל הבית, כי אנשי יערות אנו, לכן מיהר להודיע בקול רם למסתתרים, וקרא להם בשמותם שיצאו ממחבואם. בדבריו ניכר היה כי קשורים הם ביניהם קשרי ידידות מסורים ובפנותו אליהם בלטה נימת לעג אבהי על פחדם השוא.

השניים מהר יצאו ממקום מחבואם ובקול תרועת שמחה הזמינו אותנו לכיבוד, כהרגלם של הפרטיזנים להזמין חבר מוכר או בלתי מוכר לשתית בקבוק יי"ש, תוצרת אלכוהולית מיוצרת בידי אנשי הכפר. בזמן המלחמה כמעט שלא היה בית שלא עסקו בתוצרת האלכוהול שנקרא ברוסית „סמוגון", זאת אומרת נדחף ומיוצר ע"י כוחות עצמיים. האלכוהול היה ידיד אהוב על כל פרטיזן, אותו לא זנח ברגעי עצב וגם בזמנים של שמחה. הוא ליווה את הפרטיזן בפגישה חברית או בפעולה צבאית.

אנו קבוצת היהודים אשר ימי ותק לא גדול עמד מאחורינו לשהותנו ביערות, לא נמשכנו אחרי תאוות השתיה וגם בימים קדומים לא היה לנו קשר אמיץ עם המשקה הזה. על כן דחינו באדיבות רבה את ההזמנה, כי אצה לנו הדרך ואין לנו שהות להתמהמה. כהרגלם של אנשים אלה הפצירו בנו שמוכרחים אנו לשתות יחד עמם „לחיים" לאות ידידות — אם לאו, סימן הוא, שאין אנו מראים פני ידידים וגם מעליבים אותם. בדלית ברירה היינו נאלצים לקיים את מצוות השתיה לכל הפחות למראית עין ולצאת בשלום לכל הדעות, לטובת הענין.

התוודענו לידידינו החדשים וסיפרנו להם לאן פנינו מועדות. לשמע דברינו באה תשובתם, כי אחת היא דרכנו וכי גם אותם מובילה אותה הדרך וכן מוכנים הם לבוא לעזרתנו ולהדריכנו בדיוק לאותה מטרה שאנו שואפים אליה. להצלחה

כזו בכלל לא קיווינו. מאותו יום שעזבנו את העיר האירה לנו ההצלחה פנים. בכל שפנינו לא נתקלנו בשום מכשולים, ממש כאילו מהשמים רוצים ביקרנו.

העובדה, כי לא נצטרך לגשש בחשכה ולא נצטרך להשיג ידיעות מהגויים על דרכים שעלינו ללכת, שוב היתה לנו למקור של שמחה.

חברינו החדשים מנוסים היו יותר מאתנו בהלכות החיים הפרטיזנים, לכן הם הטיבו לדעת, כי לא טוב הוא לפרטיזן לכתת את רגליו בהליכה. לשם זה קיימים סוסים אצל איכרי המקום והם חייבים לקבל את העומס על גבם ולהוביל את הפרטיזנים למקום יעודם. לא ארכה השעה ושנים אלה הזדרזו למצוא סוסים ופקדו על האיכרים לרתום אותם לעגלות, לסדר כמה אלומות קש בתוך העגלות לישיבה נוחה יותר. בצורה זו המשכנו דרכנו, ממש כבני אצילים — מי ידמה ומי ישוה לנו.

חבל ארץ זו שייך למדינת הפרטיזנים. כף רגלם של הגרמנים אינה דורכת במקומות אלה. כל השטחים האלה תפוסים ע"י פרטיזנים והם שולטים בהם שלטון בלי מצרים. הגרמנים לא הקימו כאן שום שלטון מדיני ואדמיניסטרטיבי ולא גבו מסים. הם הפקירו שטחים אלה לשלטון הפקר, בחשבם שמצב זה לא יתקיים לאורך ימים. עם בוא יום הנצחון יוכלו להתפנות לענינים כגון אלה לניקוי השטחים מיחידות הפרטיזנים. כעת לא היתה השעה פנויה לפעולות הדורשות כוח אדם עצום.

הגענו לעיירה פיאסצ׳נה. האיכרים וסוסיהם שוחררו ונצטוו לחזור לבתיהם. עברנו במקום ברגל, מסודרים כהלכה כאנשי צבא מאומנים. פיאסצ׳נה היא אחת מעיירות רוסיה הלבנה, בשטח רוסיה הסוביטית. עיירות אלו דומות במראן החיצוני למבנה של כפר. הרחוב הראשי סלול כביש אבנים בלי שום ציפוי מלמעלה, כך שהנסיעה היתה מלווה נדנודים וריסוק עצמות. בצידי הרחוב לא היתה קיימת עפ"י רוב מדרכה, פה ושם ע"י בית היתה שטוחה רצפת עץ צרה ששימ־שה כמדרכה. הבתים בנויים מעץ וחלונות צרים בהם כדוגמת חלונות בתי הכפר.

באחדים מהבתים אפשר היה לחזות חלונות פרוצים בלי שמשות, כשלוחות עץ מכסים את פרצתם דבוקים אלכסונית. פה ושם הסתובבה דלת על צירה האחד. כל הסימנים העידו, כי בתים אלה ריקים המה מאדם, ועזובה שולטת בהם. אי פעם שררו כאן בבתים האלה חיים, כי התגוררו בהם אנשים, אשר בעל כורחם עזבום לנצח. לא קשה לנחש מה עלה בגורל האנשים, שבילו כאן קודם את שנות חייהם. מבלי להכיר אותם אישית הם קרובים ללבנו. בלב התעוררו רגשי רחמנות וגעגועים לבביים אל אנשים שמעולם לא ראיתים ולא פגשתים בחיים.

רציתי להיכנס לאחד הבתים פנימה, להסתכל בקירותיו ובשאר דברי חפץ, שנשארו לפליטה, ללמוד לדעת מעצמים דוממים אלה את קורות האנשים, אורח חייהם ואת מצבם ברגעים האחרונים טרם עזבו את ביתם.

הזמן לא פנוי לרגשות סנטימנטליים. השורה צועדת ומתקדמת בבטחה לתפקידים חדשים ואני בתוך השורה נסחב בשטף ההליכה. הגענו לבית אחד בפינת הרחוב וכאן נעצרנו. המדריכים שלנו עליזי הנפש, הודיעו לנו כי כאן שוכנת כבוד המיפקדה הפרטיזנית. פנים הבית היה מסודר והצטיין בנקיונו. הריהוט היה פשוט אבל ניכר היה שאין זה בית עני. בחדר צדדי ליד שולחן ישבו שני בחורים. לא היו כל סימנים שיעידו כי נמצא כאן מטה או משרד צבאי. חדר ככל חדר מגורים אחר. ליד השולחן עמדו כמה כיסאות. אולי זאת היא צניעות מפאת חשאיות הענין, בה פועלים אנשים בתנאי מחתרת — סודיות והסתר הולמים את מציאות הזמן. בחורים אלה גם לא עשו רושם של בני טובים. כאנשי מיפקדה חייבים הם להיות משכמם ומעלה מאיש השורה ולהצטיין בסגולת האינ־טליגנציה ובדוגמא אישית. גם כאן מתרץ אתה לעצמך, כי סיבות של תנאי מלחמה ובזמנים בלתי רגילים צצים כשרונות של פשוטי עם, אשר בכוח מרצם תופסים הם עמדות נכבדות. על גבי השולחן היו מונחים כמה גליונות נייר ועפרון.

כל אחד מאנשינו נקרא להיכנס פנימה, נשאל ונתבקש לענות פרטים על מהותו האישית ואופי הנשק שבידו ולכמות הכדורים שברשותו. אחרי כל הסידרה הפרוצדורלית של רישר־מים קיבלנו מאנשי המטה הסבר, כי כל הנשק הנמצא ברשותנו חייבים אנו למסור ולהשאיר אותו כאן בידי אנשי המיפקדה, בהסבירם כי ברשות הפרטיזנים נמצא נשק למכביר וההסדר הזה הנהו צו ממיפקדת תנועת הפרטיזנים ועל זה אין עוררין. לכשנגיע למקום ריכוזנו יקבל כל אחד מאתנו נשק אישי חדיש ממחסן הנשק.

לשמע ידיעה זו הוכינו בתדהמה וקשה היה להיווכח, אם אלה הם דברי אמת או סימנים המעידים על תחבולות ועל מעשים בלתי כשרים. בכל אופן קשה היה לרדת לעומקו של ענין שהוא זר וסתום לפניך. אם זה כך או אחרת אין למצוא מפתח לנכונות הדברים, אלא אם כן להשאיר את פתרון הענין לימים באים. בכל זאת החשדנות העיקה על לבנו וכשהרבינו בהרהורים עלתה מידת החשדנות עוד יותר. אף על פי שלא היה שום ספק, כי אנשים אלה שייכים למחנה הפרטיזנים, לא יכול היה הענין להראות כשר לגמרי, כי רוח שובבות ורמאות נדף ממנו. עצבנות ואי מנוחה תקפו אותנו, הנשק עדיין בידינו אולם ההחלטה צריכה לבוא. התחלנו בדיונים ובוויכוחים נמרצים וסוערים המתובלים בסימני התרגשות ועצבנות. יוסף הרכבי טען בכל תוקפו וכוח מרצו, אף כי היה שקט מהרגיל, כי את הנשק אין אנו צריכים למסור, כי בלעדיו אין לנו קיום. בלי נשק אנו אפס, מסתובבים אנו בין זרים ובמקומות בלתי ידועים וכל ברנש או פעוט יכול לדחוף אותנו ולמסור לידי שלטונות בלתי רצויים. אלא שאם תפול מצידנו ההכרעה להשאיר את הנשק בידינו, אז חייבים אנו להיות מוכנים לכל הפתעה, אפילו להתנגשות מזויינת ולעמוד על נפשנו עם נשק ביד ולהילחם עד האחרון. יוסף סיכם שהוא מצידו מוכן לצעד זה אם הרוב יסכים לזה. כידוע היה יוסף בחור עז נפש ונלהב מדי, עקשן מאין כמוהו, מוכן אפילו לשלם בחייו בעד ענין שהוא חשב אותו לנכון וצודק.

הענין לא היה פשוט בהחלט. בתוך החבורה לא נמצאו הרבה תומכים לרעיון מסוכן זה. היו שטענו, שאם הגענו עד הלום לשטחי ריכוז הפרטיזנים, לא מן ההגיון לסכן את החיים

בענין של עקרון, ואולי באמת כנים דבריהם ויחסם אלינו הוא אמיתי. בלב שבור ובאי רצון הסכמנו למסור את הנשק ותמורת זה דרשנו קבלה בכתב. הנחנו את נשקנו היקר מכל, שעלה לנו בסכנת נפש ובתנאי הזמן עלה בערכו על כל מחיר שבעולם.

תמורת רכוש יקר קיבלנו קבלה, שקשה היה להבין את פירוש כתב ידו של החותם, בלי חותמת, ובלי מספר ושם של יחידה. פשוט פיסת נייר חסרת ערך וחשיבות. עלבון כיסה את פנינו לזכר מקרה הדברים. כל אחד התבייש להסתכל בפני חברו, רגשי מועקה כבדה השתכנו בלב, אבן כבדה שאי אפשר לגול אותה. הרגשת כאב שאין להשתחרר ממנה על אבדן דבר יקר ערך, שכאילו בנו תלויה ועומדת האשמה זו.

ובכן לא אמרנו נואש. נצא לכפר, נשאל את פי הבריות ונחפש אחרי השניים, נשתדל לחקור על עקבות הדרך המוליכים למקום חנייתו של גילצ׳יק. קבוצות קבוצות יצאנו לכיוונים שונים בכוונה אחת ויחידה לחפש את ה„לאן״ שאנו שואפים. לא קלה היתה המלאכה. על השניים הפרטיזנים המלווים, אף אחד לא ידע לענות וגם לא הכירום היכר אישי, כנראה שלא הצטיינו בפרסום רב, פשוטי עם היו והשתייכו לאנשי השורה וכמוהם לאלפים היו ביערות. ובענין גילצ׳יק ולמקום ריכוזו לא קל היה להשיג את הידיעה. היו כאלה בין האיכרים, שהכירו יפה את לובה וקשרים ידידותיים קשרו אותם, אלא ששעת מלחמה היתה והחשאיות והשתיקה היתה מצווה על כל אחד, כל עוד חייו היו יקרים לו.

היו אחדים אשר אמרו, כי עוד היום או תמול ביקר כאן בכפר ואין לדעת מתי יזדמן הנה שנית. פגשנו בין האיכרים אנשים טובי לב שהביעו רגשי השתתפות בצערנו וגילו עזרה בגורלנו, ניחמו אותנו בלשון כנה וידידותית, הם עוררו בנו תקוה לבאות.

הלילה הגיע כבר לעיצומו ונאלצנו למצוא מנוחה לגופנו למען נוכל להמשיך מחר וגם בימים הבאים להתרוצץ ולחפש את המבוקש.

מצאנו בית שבו קיבלו אותנו ללינת לילה. בעל הבית הזדרז להביא מהגורן מספר אלומות קש ופיזרם על הרצפה. אחרי יום טרוד מעמל הדרך, מלא עצבנות ומתיחות נפשית, מלאי יאוש ואכזבה מרה, מצאנו את מנוחתנו בבית זר של איכר זה, אשר גילה לנו שרות נאמן והכנסת אורחים אדיבה.

שאלת ההזנה לא הטרידה אותנו. כל פתח של בית היה פתוח לפנינו וקיבלו אותנו ברצון. ההיה זה גילוי של רצון טוב או פעולה מאונס? — בכל אופן, בכל בית קידמו את פנינו בברכה, באוכל ובמשקה. יש מי שהשתדל לערוך את שולחנו בארוחה דשנה. הם בעלי הבתים כנראה, שהסתפקו באותו יום במקום הארוחה בתחליף של אוכל אחר והיה גם שהגישו לפנינו ארוחה דלה: לחם וכוס חלב. כל כיבוד קיבלנו ברצון, אכלנו אותו ברוב חשיבות והודינו על זה בנימוס רב. עדת הפרטיזנים הסובבים במקומות כבר יצרו את התנאים המקר־בלים להאכיל את אנשי היער, כי היה זה צו השעה ואף אחד מתושבי הבתים לא יכול היה להימנע ממנהג זה. בהיותנו פרטיזנים, שלא הספיקו עדיין להגיע לריכוז הפרטיזנים ולהשתלב בתוך שורותיהם, נהנינו גם אנו מכל אותן הזכויות המלאות. לפיכך לא הרגשנו אזלת יד, היתה לנו הרגשה של בטחון וכוח לשאת את הרעה. כה עברו עלינו ימים מעטים בכפר הזה.

ופעם אירע הדבר, בשוטטנו בכפר בין הבתים, פגשנו בבית אחד שני פרטיזנים יושבים ונהנים מפת ערבית ומגל־גלים את זמנם בשיחת רעים. הם קידמו את פנינו בברכה חברית, גילו לנו יחס אוהד וידידותי והתעניינו במצבנו. לאחר שסיפרנו על הקורות אותנו ולמשאת נפשנו, הציעו מצידם לעזור לנו ולהכניס אותנו ליחידה פרטיזנית לוחמת. ברצון ובשמחה קיבלנו את עצתם והצעתם.

למחרת בבוקר התיצבנו לפי בקשת ידידינו במקום המיועד בכפר ומשם צעדנו יחד למקום המיפגש. באנו לחורשת יער, סידרנו את שורותינו כיאה לאנשי צבא מבלי שיכירו בהם כל פגם. בשורת החזית ניצבו כל אנשי החיל זקופי הקומה.

ברגע המיועד הופיעו שני מפקדים לפקוד אותנו, אם מועמדיהם מתאימים להתקבל לתוך שורות הלוחמים. התרש־מותם של המפקדים היתה חיובית. עמידתנו הגאה העידה כעל בחורים חסונים ואמיצים. למען האמת ייאמר, לא היתה בזה שום הגזמה וגם לא רושם שוא. יכולנו להתגאות כאנשים צעירים, אמיצים בעלי הופעה נועזה.

אחרי הסקר המכובד נתבשרנו, כי אכן מוכנים הם לקבל אותנו לתוך שורותיהם וזה רק בתנאי: שנַראה ונוכיח, כי באמת ראויים אנו להשתייך לאירגון הפרטיזנים ולשם כך חייבים אנו לבצע משימה אחת ויחידה, לצאת לדרך כלעומת שבאנו ולאחר שנחזור עם שלל נשק ביד ולהביאו ממקור גרמני — רק אז נוכיח את עצמנו כאנשים נועזים הראויים להתקבל ליחידה פרטיזנית. בהדגישם, כי אין הם מקבלים אנשים הבאים בידים ריקות, כל אחד צריך לרכוש לו נשק בכוחות עצמו וכאן ביער אין מלאי של נשק שיכולים לצייד בו כל עובר אורח.

עם תנועת נדודנו בתוך היער נוספה לנו עוד מנה אחת של אכזבה, של יחס בלתי כנה ונסיון לרמות אותנו. הוגברה בנו ההכרה, כי לא חלקים הם השבילים המובילים אל תוך הפר־טיזנים וכי אינם פטורים כלל מסימני גנאי.

פרטיזנים — אליעזר מלמד, יולק פינצבסקי

לגילצ׳יק הגיעה הידיעה, כי חבורת צעירים מסטויבץ מסתובבת בכפרים הסמוכים ואין ביכולתה להתקשר עם יחידתו המשמשת מקלט לכל הנמלטים מגיא ההריגה.

מיד נשלחו קשרים להנחותנו את הדרך למקום המחנה.

נשכחו התלאות והאכזוריות. במרץ מחודש אצנו לפגישה המיוחלת עם פרטיזנים יהודים.

הגענו לפאתי יער ריובקה. כאן נעצרה החבורה לשעה קלה על ידי משמר המקום, בכדי להיוודע ולקבל הוראות מטעם המיפקדה, כיצד לנהוג בחדשים, הרשאים הם להיכנס למחנה, שהוא שטח צבאי סגור.

מהיער דהרה מרכבה רתומה לזוג סוסים אבירים, שלושה היו היושבים במרכבה, האחד מיכאל פיש, חתנו של אידל טוניק, שנשא לאשה את בתו חסיה. מיכאל נחשב כיליד המקום. התחבקנו והתנשקנו בעינים דומעות. בעת שלטון הגרמנים עבר מיכאל לעיר מולדתו ניסביז׳, שמבניה נשארו על תילם ולא ניזוקו בימי הקרבות. הוא היה אחד ממארגני המרד בניסביז׳. כפי שנמסר אז הפילו המורדים היהודים חללים רבים במחנה האויב בעת חיסול הגיטו ונמלטו ליערות. מי לא הכיר את מיכאל פיש בסטויבץ! עליז וטוב לב, מלא חיים, מתבדח ומתרועע עם כולם.

השני היה ליובה גילצ׳יק מקאפולי. איש צעיר לימים, יפה תואר, נעץ בנו עינים בוהות ובחן אותנו במבט של חמלה ואבהות. ליובה האמיץ והחסון, ששמו יצא לתהילה במרחבי היערות לא יכול להתאפק ועיניו הזילו דמעות.

אליהם נתלוותה אשה נוצריה בעלת קסם אישי, שהיתה בת לוויתו של גילצ׳יק במשך זמן מה.

תמה פרשה של נדודים. אחרי טילטולים ומבחנים מרים הגענו למקום משאת נפשנו, הצטרפנו לפרטיזנים יהודים לוחמים. מכאן ואילך דף חדש, הווי אחר ותנאי חיים שונים מקודמיהם.

החיים החדשים לפרקים עודדו ולפעמים איכזבו מאוד. בתיאורים ובכתבים מסופרות גבורות הלוחמים כאגדות חיות. אולם מלאות הן סבל, שנמשך כשנתיים בתוך היערות בלי גג ומחסה, תוך מלחמת קיום ועמידה על הנפש. במלחמה באויב באשר הוא, לפעמים נדמה היה כי כלו כל הקיצין, ובעת משבר גם הסובב והקרוב נהיה לעויין.

ביער

מצאנו כאן יהודים מערי הסביבה כגון: ניסביז׳, קלצק, קאפולי, אוזדה ועוד מיישובי הסביבה. לרוב אלה שהצליחו להימלט מההרג ברגע האחרון. כולם מנו כחמש עשרות אנשים. הלינה היתה באוהלים עשויים מהענפים של עצי היער.

האנשים נהנו מהזנה טובה, ממיצרכי המזון של התוצרת החקלאית שסופקו על ידי תושבי הכפרים. לגבי עוזבי הגיטאות שרעבו לפת לחם היה זה בבחינת שלל רב. בימים הראשונים זללו מכל הבא ליד ועוד לא ידעו שובע.

הסביבה — כפרים סובייטים לשעבר, התיחסו יפה לצבא הפרטיזנים, וקבלום בבית בידידות ובסבר פנים יפות. היו מוכנים להגיש את מלוא עזרתם בעצה ובחומר.

באותו המקום נמצאו גם נוצרים אשר יחד עם היהודים היוו יחידה אחת בפיקודו של גילצ׳יק ועוד מפקדים יהודים ונוצרים.

בדרך כלל האווירה והשיתוף היו יפים ונוחים ללא הבדל גזע ולאום. גילצ׳יק עשה הכול להחזרת נשקנו השדוד, שהוחזר בחלקו והוכנס למחנה. אנו צויידנו לפי הצורך והאפשרות באותו הזמן. היחידי שקיבל לרשותו נשק אישי, כלי מתוצרת גרמנית, היה רק הירש פוססורסקי, אמיץ הלב, היוזם הנועז שהעמיד לא פעם את נפשו מנגד.

במשך הימים הבאים עברנו ליער הקרוב סטריצה, להשתכן שם בימי החורף ולהצטייד במלאי אספקה, ביער קטן המידות יחסי לאותם יערות עד שהיו בסביבה.

שבועות נאגר במחסנים תת־קרקעיים מלאי של תבואות ותפוחי אדמה. הצטיירה תמונה מוזרה, כאילו שלטון סובייטי שולט בלי מצרים במקום והגרמנים ששרדו בסביבה כאילו אינם קיימים. שיירות שיירות של עגלות עמוסות יבול השדה ועליהן מתנוסס דגל אדום, מביאות מדי יום ביומו את המס המוטל ללוחמי היערות.

והנה התקרב יום חג מהפכת אוקטובר, במחנה היתה רבה התכונה. ההכנות מרובות כימים כתיקונם. מלאי של בקבוקי יי״ש לשתיה כדת. גם ארוחה חגיגית ולחם לבן. במשך ימים רבים התאמנו לצעידה חגיגית לצלילי קצב התזמורת. במרכז הכיכר קושטה במה לאנשי הסגל הפיקודי. הכל היה מוכן לחג.

באותו בוקר, 7 בנובמבר 1942, כשהורגשה תכונה של ערב חג, נשמעו יריות ראשונות בירכתי היער. חיש הגיעה השמועה, כי הגרמנים הקיפו את היער בטנקים ובנשק כבד הרעישו את היער במשך שעות היום. גילינו התנגדות מזויינת בשטח פתוח. באותו קרב נפצע אחד מבני סטויבץ, משה וינשטיין. זו היתה טבילת אש ראשונה לעלם צעיר, שמעודי לא טעם ריח אבקת שריפה, פרט להכשרתו הנפשית כיוצא תנועת נוער „בית״ר״. באותו מעמד הוא הוכיח את עצמו כלוחם נועז ולא עזב את עמדתו עד שאספוהו לתוך היער לטיפול רפואי ראשון.

כשהבריא השתתף בכל הפעולות הצבאיות כלוחם טוב ומסור. את מותו מצא ביערות נאליבוק יחד עם בני סטויבץ בקרב עם יחידת פולנים לאומניים.

המצב נעשה קשה וללא מוצא. מדי ניסינו לצאת את היער ולסגת לחוף מבטחים נתקלנו בהתקפה נמרצת. חיל האויב עלה עלינו בכמותו, לרשותו עמד נשק מודרני ממוכן ונעזר גם בחיל אויר. יומם ולילה הומטרה אש חזקה. היער היה לנו למחסה, כי הפגזים התרסקו בצמרות העצים. כמעט ואבדה כל תקווה לצאת מהיער, לולא המקרה שאחד מבין הנצורים, אשר ידע להוליך ולהוציא אותנו מהיער בשביל צר מלא מכשולים, הצלחנו להחמק מהיער. במקום נשארה כל הכבודה, כל הרכוש החי, פרות וסוסים, אספקה ומזון רב לכל ימי החורף. פרט לנשק ובגד לגוף לא הצלחנו לקחת עמנו מאומה. אבדנו את הקשר עם המיפקדה.

במשך יממה עברנו ברגל דרך ארוכה ולבסוף הגענו כאילו למקום מבטחים, מקום חדש ובלתי נודע, ליערות וורובייב.

רעבים, עייפים ותשושי כוח, בלי פיקוד ואירגון. מתוחים היינו מהעדר קשר עם מטה הפיקוד של הגדוד. כאן נתקלנו לראשונה באכזריות הזמן. צעירים נוצרים נטלו על עצמם את תפקידי הפיקוד, ועשו את הכל בכדי להתנכל ביהודים. הנה הופצה שמועה, כי המיפקדה חוסלה וכי הגרמנים מבקשים מהם להיכנע בתנאי שימסרו לידיהם את היהודים ואילו הפרטי־זנים הנוצריים יחונו. גם הרעב פקד אותנו, האספקה לא היתה סדירה. כל אחד עם חוג מקורביו עשו מה שאפשר לספק את צרכיהם החומריים.

מקרה היה — עוזר מזא״ה מחבורת סטויבץ נרדם על יד מדורה. האש נאחזה במכנסיו ועוזר נשאר עירום כמעט כביום היוולדו. הלילות היו צוננים. החברה הצליחה להשיג עבורו איזה לבוש שהוא לכסות את מערומיו. המפקד בילי־אוסוב איים במשפט על מעשה שוד זה, כביכול. לאט לאט התחילו לפרוק מעל היהודים את נשקם האישי. רצה הגורל ואחדים מהיהודים יצאו לחפש את המיפקדה האבודה. לאחר ימים מספר חזרו והודיעו, כי מצאו את המיפקדה ומחכים לבואנו, אולם האווירה העוינת שינתה את צורתה בן רגע.

מכאן עברנו והחלפנו מספר מקומות. בחודש דצמבר 1942 באנו ליער אורליקי, לסביבה של יערות עבותים. כאן נקבע יתד כמשכן קבע לעונת החורף. הסביבה השוממה התחילה הומה מרוב אדם.

עצים אדירים הופלו, נשמעו הלמות גרזינים. העבודה היתה קודש לכרות עצים לבניית בקתות וסידורן בתוך האדמה. הכול הותאם לפי דרישת הזמן בתור מחסה מקור ומקום לינה ומנוחה.

ב־25 לחודש דצמבר זכינו ליום שמחה לקבל פני יהודים ספורים מסטויבץ, שנלקחו בזמנם למחנה העבודה בברנוביץ. הם הצליחו להימלט ולבוא ליחידתנו.

שוב נפגשתי עם אחי הצעיר אהרן, שלא קיוויתי עוד לראותו. בין הבאים היו עוד הירשל טוניק עם שני בניו לייבה ופייבה, מאיר מאכטי בן ראובן, הירשל אגינסקי בן שמואל לייב. פעולת ההצלה נעשתה ביוזמת מספר פרטיזנים מאנשי היחידה וביוזמתו של יודל וישניה מברנוביץ, שעבד ביערות והכיר את דרכי הגישה לתוך היער. ישראל מאכטי מסטויבץ צעיר נועז ומלא מרץ, מצא קשר אישי עם אנשי המחנה והוא הדריך אותם וכיוון את דרכי הליכתם ליחידת הפרטיזנים

כעבור ימים אחדים אחרי בואם, פקד את המחנה מקרה אסון. משמר היה נוהג לצאת מדי יום ביומו לירכתי היער כמבטח קדמי למחנה. עם חילוף המשמרות הוקף המשמר על ידי שוטרים בילורוסיים שארבו להם. כולם מצאו את מותם, רק אחד קנטורוביץ יוצא העיירה אוזדה הצליח להימלט ולהגיע למחנה ובפיו הידיעה האיומה. בין הנופלים מצא את מותו עזריאל בן הירשל טוניק. כל הנופלים הובאו למנוחה בטכס צבאי בתוך יער אורליקי.

ביער אורליקי הונהגו סדרי צבא בהתאם לתנאים, מכאן זנקו לוחמים לפעולות נגד האויב, נערכו התקפות פתע על מבצרי משטרה, הועמדו מארבים לקבוצות וכן לכידת יחידים, פיצוץ פסי רכבת והטיית קרונות ממסילותם וכל תכססי הטרדה, בכדי למרר לגרמנים את חייהם.

באותו יער זכינו לשמוע לראשונה ידיעות מעודדות מהחזית הרחוקה, כי הגרמנים נעצרו בהתקדמותם ותוך קרבות קשים הם נאלצים לסגת באי אלה קוי חזית. הגרמנים היו מפרסמים ברבים, כי הם מיישרים את הקווים.

ביער אורליקי זכינו לקבל אחים בני שארית הפליטה האחרונה מגיטו שורז׳נה. הלא זהו הירש פוססורסקי, שבתכ־סיסיו המחוכמים והנועזים ובמסירותו ללא חת למען הצלת יהודים קרא דרור לכל כלואי שורז׳נה. חלקם הגיע והצטרף לפלוגתנו והשאר הגיעו ליערות אחרים.

ב־10 לחודש פברואר בשעות הבוקר הוזעקנו שוב, כי נשמעו טרטורי מכונות יריה משני הצדדים. הסוסים נרתמו למגלשות, המחנה עם מטענו התחיל לנוע לפי דרכם של לוחמי גרילה. מאותו יום חורף עז לא ידענו מהו משכן קבע. הרבה נדדנו, לינה תחת קורת גג מאן דכר שמו. בכפור עז, בערימות שלגים תחת עצי היער, מצא כל אחד את מנוחת הלילה.

וכרגיל בעיתות צרה פקדו גזירות בלתי צפויות ובלתי נעימות לגמרי. בילואוסוב פקד, כי אנשים זקנים חסרי לחימה המה — לפי הערכתו הוא — ועליהם לעזוב את השורות וליצור מחנה נפרד שנשא את השם „מחנה האזרחים״. ולפי זה חייב היה מאיר מאכטי לעזוב את השורה, אחיו ישראל שהיה משכמו ומעלה בעל קומה זקופה ובעל בטחון, התנגד נמרצות להוראה זו. התלהבו היצרים, הוחלפו דברים חריפים, אך בילואוסוב לא הואיל לשנות את דברו. קם ישראל על נשקו ועזב את השורה והצטרף אל מאיר כאח נאמן לאחיו, ויתר על זכותו כלוחם נועז ובזה ביטא את מחאתו על אי הצדק. מאז לא נודעו עקבות שניהם. התהלכו השערות שונות, אולם היכן מצאו מותם לא נודע עד היום.

עוזר מזא״ה הצטיין בעוז רוחו ומוכן היה תמיד לצאת לקראת האויב. באחד מימי הקיץ 1943 יצא עוזר לדרך הרת סכנות, לחיפוש ולגילוי נשק מוסתר בסביבת סטויבץ. מאז לא חזר ליחידתו. הוא נתקל במארב של האויב ושם מצא את מותו.

שמועות הגיעו, כי ביערות־העד של נאליבוקי התרכז מספר רב של יהודים בניהולם ובפיקודם של מפקדים יהודים.

שמונה מבני סטויבץ החליטו לצאת אל אחיהם אלה ולשאת יחד עמם בסבל. מצויידים בנשק יצאו לדרך: אגינסקי שמואל לייב, אלטמן יקותיאל, אסתרקין משה, אקסלרוד בועז, ברנשטיין שניאור, הרכבי יוסף, וינשטין משה, ושולקין אברהם. אולם חמישה מהם מצאו את מותם: אלטמן יקותיאל, אקסלרוד בועז, ברנשטיין שניאור, הרכבי יוסף, וינשטיין משה.

המצב הכלכלי של הפרטיזנים נעשה קשה. הכפרים התרוששו. מצד אחד עשקו אותם הגרמנים, ומאידך פקדו הפרטיזנים את בתיהם ודרשו הספקה למחייתם. בעלי החיים אזלו כמעט. את השדות זרעו האיכרים לצרכיהם. חיי הנווד והסבל הוגיעו והתישו את איש היערות. קיץ חלף וגם חורף ועדיין לא הביא עמו ישועה.

בחורף 1943/44 נסוג הצבא הגרמני תוך קרבות עזים והצבא האדום התקדם בעקבותיו.

באביב 1944 נשמעו כבר הדי יריות מהחזית.
לפי פקידות שהגיעו ממוסקבה ביצעו הפרטיזנים מדי יום
ו פעולות הטרדה נועזות ובאחד הימים בחודש מאי יצאו
ירת עמדי טלפון. באותו יום מצא את מותו יעקב פרס
יתו על מוקש.

תהא רשימתי זו ציון לזכרם של פרטיזנים יהודים, בני סטייבץ, שנפלו ביערות ובשדות קרב.

ישמשו דברים אלה גל־עד ומצבת זכרון לאלה שנקברו בנכר וגם לאלה, שלא הובאו לקבר ישראל.

יהא זכרם ברוך!

איזיק ברקוביץ / על מות אחי

אזכרה פניך, אח יקיר,
בחלומי אראך מדי פעם.
מקרעי לבי נרקם זה השיר
בו דמעות אשפכה וזעם.

זכרתי את עוז נפשך
כשהתפרצנו מהמחנה הצר —
מה תקיף היית בדעתך
— אחריך לבי כה נהר.

ובגבור עלינו האבל
ומעמנו שריד, כי נשאר
קצנו בחיים, בתבל
הצו לחיים אז גבר.

לא נלך כצאן לטבחה.
אף כי אין לנו עוד נחמה,
הבה נצא למערכה
ללחום, להרג לנקמה.

יכירך רוצח אמך, אחותך
יחוש אגרופך, הצר,
ושתה את כוס חמתך
אשר כאש תבער.

נבוא נא אל האנשים
השולפים לאויב חרבותיהם
נושיט יד לגבורים
ולחמנו בין שורותיהם.

אכן, אח יקיר לא ידענו
ולפתע פתאום שמענו,
כי גם בין חברינו
לא רבים הם אוהבינו.

לו מידי האויב נפלת גבור —
לא בכיתי. לא שפכתי דמעות,
כי כל אחד חיכה אז לתור
בו צריך הוא למות.

אך אותך רצח חברך
אשר לצדו הלכת ללחום,
על אשר לא השפלת כבודך
ולמחרפי עמך לא אמרת שלום.

איזיק ברקוביץ ויוסף מלמד במוסקבה
בתום המלחמה

ויד מרצחים הורמה
להרגך על אשר תלחם,
לשונאך — הוא גם שונאם.
על אשר אמרת מלחמה

וגם אז ידעת דרכך —
לא ברחת משדה הקרב
ויחידי הראית למרצחיך
כי דמך לא ישפך לשווא.

ודמם הטמא מהול בדמך
שטף אותו רגע גם יחד,
וימים רבים ספרו עוד שונאיך
על היהודי שלא ידע פחד...

זכרך, אח יקיר לא ימוש מלפני
כל עוד בחיים אהיה,
תמונתך תמיד לנגד עיני
ולבי, לעולם כה יבכה.

נומה אחי, בארץ נכריה
אשר בילדיה בגדה!
ארורה אותה ארץ — אם אכזריה
אשר מרצחיך ילדה!

על מותך אבכה זה היום
בעמדי על סף המולדת
כאבי האנוש לעולם לא ידום
ואשך בדמי יוקדת!

דוד לוין / והגדת לבנך...

עברו למעלה מ־20 שנה אחרי השואה והשתרשו כבר עליה מושגים שונים. ואף אנחנו, אלה שחזינו אותה וחיינו בה בגל אכזריותה, מתקשים אנו להסביר את התופעות ועוד יותר את התנהגותנו אנו, התנהגות הורינו וקרובינו.

„יודנרט". — הנוכל אנחנו, שרידי גיטו סטויבץ להבליג ולהודות, כי המושג „יודנרט" מזדהה עם כל השלילה שנתגלתה לשמצה בגיטאות? היתכן כי ה„יודנרט" הראשון בסטויבץ, ובו מנכבדי העדה וזקניה: סבי יצחק יוסלביץ, וולף טוניק, ירמיהו פראס, תנחום שולקין, ברל־משה רייסר, ליב קומק ועוד, האפשרי, כי „יודנרט" זה יופיע ויעלה זכרונו כפי שהנהו מתואר בספרות השואה?

בן 11 הייתי בפלוש הגרמים לסביבתנו ועד כמה שהנני זוכר — פנו הגרמנים בפקודה לאחד שמונה על־ידם כראש העיר, „שימליץ" על הקמת „יודנרט". גם אותו גוי לא יכול היה להבין כוונות הגרמנים והמליץ על י"ב מנכבדי הקהילה.

ואכן, אחרי פעולה קצרה ערערו אנשי ה„יודנרט" על מעשה רצח שביצעו חיילים גרמנים. על כך נאסרו חברי ה„יודנרט" והוכו מכות נמרצות, עד שסבי חלה ימים רבים וכמוהו גם האחרים.

אזכורה: כי בראש ה„יודנרט" עמד ויטנברג, אדם נעים הליכות, משכיל, איש ישר, שהגיע אלינו כפליט מפולין המרכזית. כשהוציאו הגרמנים להורג 20 איש שתפסום באקראי על מגרש „המסדרים", ניסה ויטנברג להתפטר. הוא וסגנו ורטהיים השתדלו בכל מה שהיה ביכולתם להקל על המצוקה ועל סבל אנשי סטויבץ. הכרתי את האנשים האלה מקרוב, הם היו באים לביתנו ולבית סבי לשוחח ולהתיעץ. באיזו רצינות ורצון טוב טכסו עצות וחפשו תחבולות לעזור.

אפילו ה„יודנרט" שלאחר השחיטה, אותו „יודנרט" אחרון ששמר על אבי, כי לא יצא ליערות ולא יוציא גם אחרים (על אחד מהם התנפלתי ובאגרופי הרבצתי בפניו על עוצרו אותנו מלברוח), סבורני, כי משוכנעים היו שמעשיהם הם לטובת שרידי הגיטו. בטוחים היו כי הניצולים ישארו בחיים דוקא בגיטו. הם רצו להציל עד כמה שאפשר ולא רק את עצמם בלבד, וכמוהם גם אלה שהפריעו לפעולות הצלה, הם עשו זאת לא מרוע לב, כי אם על מנת להציל.

הכצאן לטבח הלכנו?

כצאן לטבח הלכנו? — לא אתחרה בגדולים וחכמים ממני ולפי עניות דעתי, אגע בשאלה כאובה זו מתוך רטט נפשי.

במשך שנים מועטות ראיתי מעצמות אדירות מתמוטטות. חזיתי במלוא הדר תבוסתו של הצבא הרוסי, הגרמני והפולני. ההיו גבורים בנצחונם־ובתבוסתם? האם לא הובלו אלפי רוסים מושפלים ומדוכאים בלווית זקיפים אחדים. והגרמנים? בנסי־גתם, האם לא הובלו מדוכאים על־ידי פרטיזנים יהודים, בני אותו הגזע הנחות בעיניהם.

הרי לא רק אנחנו הובלנו כצאן לטבח, כי את המנוצחים בכלל לא קשה להוביל. ואיך הובלנו אנו?

הגרמנים כבשו את עיירתנו ב־27 ליוני 1941. את אימתם הטילו מיד עם בואם ובימים הראשונים הרגו כל גבר, שהזדמן בדרכם, ללא „בדיקת" יהדותו. אחר־כך החלו ההשפלות: איסור ההליכה על המדרכה, ענידת סרטי זיהוי ומגן־דוד ועבודת כפייה.

מה היתה הרגשתנו? ואילו אפשרויות היו להתנגדות וסיכוייה?

היה זה בעיצומה של מלחמת גרמניה עם מעצמות אדירות ואז טענו: היש טעם להתגונן כשהכובש הוא אדיר־במלוכה. התקווה לסיום המלחמה וההרגשה ב„זמניות" ההשפלות חזקו ועודדו את אפשרות העמידה בהן. כך נוצרה מעין פילוסופיה, שאמרה, ככל שנמעיט להפר את צווי ההשפלה, יהיו יותר סיכויים לעמוד בנסיון בסיום התקופה הזאת.

למרות זה שהיינו מנותקים מהעולם הגדול, הגיעו שמועות על השמדה המונית. שמועות אלו אמנם היו תמיד מלוות בנימו־קים ו„סיבות" לרצח. סיבות כביכול אשר משום־מה לא „נראו", שגם אנו נשתה מכוס התרעלה, כי הרי אצלנו קיימים מקומות עבודה חיוניים וחשובים לגרמנים: מסילת הברזל, מנסרות עצים ועוד.

בקיץ 1942 החלו צעירי הגיטו להגניב ולהבריח לתוכו נשק וכלי הצתה והרס. במרבית הבתים הוכנו גם בקבוקי בנזין לשם הצתה והעלאת הבתים באש.

באחד מימי הקיץ דרשו הגרמנים מאות צעירים לעבודה מחוץ לעיר. הצעירים דרשו התנגדות פעילה, להרוס את הגיטו, להוציא את מעט הנשק, להתפרץ ולברוח, כי בלאו הכי אין טעם לישיבה בגיטו, שסופו השמדה.

הוויכות היה ער. בגיטו נמצאו אז משפחות של ילדים וזקנים והתעוררה השאלה: היש טעם לעורר את חמתם של הכובשים ולגרום להשמדה, בעוד שקיימת תקוה כי המלחמה תסתיים בקרוב ועמה ביטול הגזירות הרעות.

פרטי הוויכוח אינם נהירים לי אבל זכור אזכור את ההת־רגשות הרבה. לבסוף נכנעו הצעירים ומאות מהם יצאו לפי צו הגרמנים. כשנתקבלו מכתבים מהנשלחים ואף אושר הדבר, שהם נמצאים במחנות עבודה — הוכשר השטח להוצאת קבוצה נוספת. כך יכלו הגרמנים לבצע את זוממם ואת ה„שחיטה", ביום י"ב תשרי תש"ג.

גם אז ובמשך כל הזמן שלפני זה, נעשו מאמצים רבים להתחבא ולהסתתר מעינא בישא. ואכן, מאות מיושבי הגיטו הסתתרו מעין רואים, אך הרוצחים — בחיפושים קפדניים — מצאו וגילו כמעט את כל המתחבאים. ידועים גם מקרים של התנגדות ושל הצתת בתים — אך אלה היו מקרים בודדים.

הנשק, שנאגר ע"י צעירים אחרים — בחלקו נמצא במאוחר ובחלקו ודאי קבור וטמון הוא עדיין אי־שם.

התקווה ש„יעבור זעם" — היא היא שהרדימה את כושר התנגדותנו. ומלבד זה, השיטות הגרמניות המחושבות, שנעזרו במנגנון עצום לחקירתן של צורות השמד ושכלולן מבחינה טכנית ופסיכולוגית, הן הן שנטלו את הדחף להתנגד, אולם במסגרת אחרת, הן בפרטיזנים ובצבא של בנות הברית ואחר־כך כאן בארצנו, גילו אותם היהודים מעשי גבורה והקרבה, של כבוד ותהילה, בהקמת המדינה.

חולמים ולוחמים

אליעזר מלמד / א. יוסף הרכבי

בכיכר השוק בסטויבץ התנוסס על תלו בית לבנים אדומות. בחזית הבית היו מדרגות רחבות שהוליכו את הבא לתוך חנות גדולה ורחבת ידיים המלאה וגדושה סחורות בדים מכל הסוגים. בצידו השמאלי של הבית חסם שער ברזל את הכניסה לחצר ולתוך הבית פנימה. בפנים רוהט הבית בטוב טעם ואפשר היה להבחין כי יד חרוצים מטפלת בסידור הבית.

בבית השקט, הורגש גם היחס הפטריארכלי מצד הילדים להורים.

בבית זה ראה יוסף אור עולם בשנת 1913 לאביו שלמה ולאמו סימה. כאן גדל וספג את חינוכו הראשון. בבית הספר קנה יוסף דעת והדרכה מעולה. נפשו הנסערת ספגה לתוכה אהבת העם והמולדת.

יוסף הרכבי

יוסף הרכבי שונה היה בהליכותיו ובמעשיו מכל חבריו. לפעמים היה נדמה כי יוסף גאוותן, אולם ראיתי אותו ביחסי החברי המסור, בנאמנותו לזולת ללא גבול. לפרקים מצאת אותו שותק ומסוגר בתוך עצמו. לעומת זה נתגלה לעתים יוסף גלוי הלב בספוריו הלבביים, במעוף דמיונו ובהתלהבותו.

כאמור, למד יוסף בבית ספר „תרבות". היה דיקן והצטיין בכל הלימודים. בגמרו את בית הספר העממי „תרבות", אשר הקנה לו ידיעות יסודיות בעברית, בתנ"ך ובהיסטוריה היהודית המשיך את לימודיו בבית הספר הפולני. גם כאן הוא בלט בידיעותיו כמצטיין. בסיימו את בית הספר לא פנה לבית ספר תיכון, לפי המקובל אז, אלא שם פעמיו לבית ספר מקצועי טכני בוורשה.

לא נאה היה ביותר ליהודי אמיד כשלמה הרכבי, התופס מקום במזרחו של בית הכנסת ללמד את בנו מלאכה, אך יוסף התעקש ושאף לפרודוקטיביזציה, לפי הדרכת התנועה, לקראת הגשמה ועליה לארץ. יוסף מצא את מקומו, כמו רבים מהנוער הלומד בעירנו, בשורות תנועת הנוער „השומר הצעיר". בתחילה במסגרת צופית ספורטיבית, אח"כ בתנועה של רעיונות מרכסיסטים, פלפולים, ויכוחים נלהבים עד שעות הלילה המאוחרות. התיחס לכול ברצינות. השתייך לצמרת והיה פעיל בקן בתור אחד מחברי ההנהגה ומדריך של שכבה צעירה. השתלב בתוך מעגל ההורה הסוער, ברוב התלהבותו, בכל ישותו רקד ומשך עמו אחרים. בתוך כותלי הקן, בכל ערבי השבוע, ובמיוחד בערב יום הששי בעונג שבת המסורתי, הצטרף יוסף לשירת המסובים ועוד הרים את קולו מעלה מעלה. השמיע שירים חלוציים, חסידיים, מהפכניים וגם ניגוני חזנות.

שרים ועוברים ממנגינה למנגינה. יוסף משתלהב ושר עד שנחר גרונו. כשהקן מתכונן להציג את „מסדה" ללמדן, מקבל יוסף אחד התפקידים הראשיים ומתבלט מעל קרשי הבמה כשחקן מעולה. לאחר גמר לימודיו בורשה גויס לצבא הפולני ביחידת חיל האויר — מקרה נדיר בשביל יהודי במשטר המדיני בפולין שלפני המלחמה השניה.

אחרי גמר שרותו בצבא יצא להכשרה עם קיבוץ „מסד".

שערי הארץ היו אז נעולים. יוסף חזר לורשה לעבודתו המקצועית ויצר לו קן משפחתי. עם פרוץ המלחמה בשנת 1939 חזר עם משפחתו לסטויבץ. הסתדר בעבודה גם במשטר החדש הסובייטי.

ב־1941 עם בוא הגרמנים יוצא הוא לעבודות כפיה יחד עם כל בני עירו. אל החיים החדשים הוא התיחס באי רצון ובפסיביות. ותמוה הדבר, יוסף הנועז בעל הנפש הסוערת, המיועד למנהיג ומפקד לא הראה כלל סימני פעילות. הוא דחה כל הצעות חבריו ליציאה ליער. לא התענין בשום דבר.

אחרי השחיטה הגדולה של יהודי סטויבץ, לאחר יום

הכפורים שנת תש"ג התנער יוסף מתרדמתו והחליט לעזוב את העיר ולצאת ליערות ולהלחם. יוסף נתבקש להיות למפקד קבוצה מזוינת בת 19 איש. בהתחלת אוקטובר יצאנו מגיטו סטויבץ ליער, לפי כל הכללים הצבאיים בפיקודו של יוסף הרכבי. עם שקיעת החמה חתכנו את חוטי גדר התיל ושמנו את פעמינו מזרחה ליערות סברינובו.

יוסף התיצב לפני השורה כמפקד צבאי בכל קפדנותו ללא פשרה. הכל חייבו את זה וכבדוהו בתור שכזה. יחד עם זה היה ישר בהליכותיו וביחסו עם אנשים עד קיצוניות.

ביום השני התנהל ריב בינו לבין אחדים מהיוצאים, אשר לא אבו לשמוע לפקודותיו. ריב קשה פרץ אז וגם ידיים הורמו. בסופו של דבר הוא ידע להשתלט על המצב ולחייב את המצב הצבאי. הוא שאף להכניס שויון מלא בתוך חיי הקבוצה. גם את פת הלחם ציוה לחלק שווה בשווה. פקד על הקבוצה ברוב בקיאות צבאית ומתוך התאמה מיוחדת למצב.

ביערות נפגשנו פעם עם קבוצת פרטיזנים, אשר הבטיחו לנו להורות את הדרך ולהדריכנו עד למחוז חפצנו לאוטריאד של גילציק. כשהביאונו לכפר מסוים הצליחה הקבוצה בערמה לפרק מעלינו את נשקנו.

יוסף, הודות לפעולתו הנמרצת הצליח להשיג את הנשק בחזרה.

יוסף הגיע לגדודו של גילציק יחד עם כל הקבוצה. מיומו הראשון נשאר כמפקד קבוצה. היה נודע ברבים כמפקד מוצלח וכפרטיזן נועז. השתתף באופן פעיל בכל תהליכי פעולות הקרב. לעתים היה עליז ומבדח. ידע להכניס לתוך היום־יומי קצת מהווי העבר הקרוב. מסביב למדורה התרכזו הבחורים מתמול שלשום וחברי התנועות שרו מתוך דביקות שירי עם חסידיים ושירי הארץ. והשקצים עומדים בפיות פעורים ממול וחוזים במראה המרהיב מתוך הכרה והתפעלות בלתי רגילה, מסתכלים בחבורת יהודים בהדרכת יוסף הרכבי אשר הקרינה את תוכנה הבלתי נודע המבטאה איזה רעיון או אידיאל. אחרי זה ניגשו והביעו תודה וביקשו את יוסף כי ימשיך באווירה נעימה זאת. הוא ידע לחיות את חיי היער מתוך שאיפה למטרה: להכות בגרמנים.

קיבלתי ברצון רב את המשימה כשנפל בחלקי להימצא יחד אתו בתפקידים שונים בלילות או לצאת לדרכים. יוסף ידע לספר ולספר בלי הפוגה על דברים שונים באוירה נעימה וחברית בלי שירגישו כיצד הזמן חולף. לפעמים השתררה בתוך האוטריאד אוירה של איבה כלפי היהודים. יוסף תפס עמדה מכובדת ובשמעו כי במרחקים ביערות נאליבוקי נמצאים יהודים בהמוניהם חשקה נפשו להימצא בין בני עמו. לכן החליט יחד עם חבורתו לנדוד ולהגיע ליערות נאליבוקי. בראש קבוצה יהודית הגיע ליערות העבותים של נאליבוקי ושם מצא את אחיו והמשיך בפעילותו במקום החדש.

באחת הפעולות הוקף עם עוד מספר בחורי סטויבץ ע"י קבוצת פולנים אנטישמיים אנשי א.ק. הם פתחו באש נגדית, אולם לא הצליחו לפרוץ את הכיתור. בנסיבות אלו מצא יוסף את מותו.

ב. משה זרצקי

משה זרצקי בן לייזר נולד בשנת 1920. אביו היה ידוע בעיר כחרט אמן, ובעל בית מלאכה שהעסיק גם מספר פועלים. השתדל להקנות לבנו השכלה. בנו משה ירש מאביו נטיה ואהבה למלאכה וגם שקידה ללימודים.

כיוון שמצבם הכלכלי היה איתן ניצל הבן את האפשרויות. נסע לוילנה ללמוד בטכניון העברי חשמלאות ורדיו ועשה חיל בלימודיו.

המלחמה בשנת 1939 הפסיקה את המשך הלימודים. משה זרצקי חזר לעיר מולדתו. בכיבוש הגרמני התמסר משה זרצקי בכל מרצו לפעולות התנגדות לגרמנים. בעזרת אביו ועוד כמה נאמנים ארגן פעולות מחתרת ואיסוף נשק מכל הסוגים. במרתף מתחת לבית סידרו תאים נסתרים בצורה מפליאה שאין אדם יכול להעלות על הדעת. שמה, במסתרים, הטמינו מקלט רדיו, כלי נשק למיניהם, אשר הוגנבו בחשאי ממחנה הצבא בעיר, מאוצר שלל הנשק הסוביטי. מלאכה זו נעשתה על ידו וע"י חברים נאמנים.

באוקטובר 1942 יצא משה עם חבורה של 11 איש ליערות הסביבה וחלק מנשקם בידם. במשך שמונה ימים השתוללה פעולת ההשמדה בסטויבץ. הגרמנים הפכו וחיפשו בבתי היהודים, אולם את מקום הנשק לא הצליחו לגלות.

בטלטולי דרך ביערות חלה משה קשה, ובכדי לא לעכב את אנשי הקבוצה מלהתקדם חזר, בהסכמתם, לגיטו לשם ריפוי ולהצטרף אח"כ שוב ללוחמים ביערות. אמנם הצליח להסתנן לעיר ולשוב לגיטו, אולם נהרג ע"י הגרמנים בגיטו במבצע השמדה שני.

היה ישר בחייו ונאמן לכל חבריו. יהיה זכרו צרור בצרור הקדושים.

ג. בועז אקסלרוד

בועז בן לר׳ אשר ורחל לבית איזגור, מרחוב פוצ׳טובה פינת רחוב פורומנה. עד מלחמת העולם הראשונה עסק אביו במלאכת ההוראה וכה נשאר שמו ברבים „אשר דער לערער״.

יפה תואר היה, בעל הופעה נאה ומנומסת. את דבריו היה משמיע בנחת ומתייחס בכבוד לגדול ולקטן במיוחד. היה בעל הכרה ציונית לאומית. תרם ביד נדיבה לקרנות הלאום ולמוסדות צדקה שונים. בתקופת המלחמה זנח את ההוראה ועבר למסחר ובמשך הזמן עשה חיל והצליח בעסקיו.

ביתם שקק והמה תמיד ממבקרים רבים. בשבתות בין הערביים, הספיק עוד אשר לעיין בספר.

באותו בית גדל בועז.

בועז התחיל את לימודיו בבית־הספר „תרבות״. היה תלמיד טוב, דיקן ובין הראשונים בכיתה. אח״כ המשיך את לימודיו בגימנסיה הממשלתית המקומית.

עם יסוד תנועת השומר־הצעיר היה בין ראשוני הנערים שהצטרפו לשורותיה. שערי הארץ היו נעולים ולא זכה לעלות.

בועז התבגר. זקוף קומה, בעל שער בלונדי, תמיד מסודר כהלכה ונאה בהליכותיו. נשא לאשה את פרומקה בת איצ׳ה ברנשטיין.

עם פלישת הגרמנים מצא את מקומו בתוך הגיטו, יחד עם אשתו וילדו הפעוט. לאחר פעולת השמד הראשונה היה אחד היוזמים והמארגנים של קבוצת הבריחה ליערות, יחידת צעירים מזויינת כהלכה, בפיקודו של יוסף הרכבי.

ביערות התבלט כפרטיזן לוחם אמיץ לב ומשתתף פעיל בכל פעולות קרב.

באביב 1943 יצא את יערות פולסיה עם חבורת בני עירו והלכו לחפש יהודים ביערות נאליבוקי. באותם היערות מצא את מותו בהתנגשות מזויינת עם יחידה פולנית לאומנית, בשם א. ק. יחד עמו נפלו באותו קרב עוד ארבעה מבני סטויבץ.

ד. הירש פוססורסקי

עוד משחר ילדותו היה ידוע כבעל אופי איתן, כבעל החלטה נחושה והרגשת פחד מעולם לא ידע. היה מחונן במחשבה מבריקה, בלשון חלקה ובעל ביטוי מזהיר. אלו התכונות האחרונות עמדו לו תמיד לצאת מכל ענין וסכסוך כשידו על העליונה. תמיד ידע להוכיח בהגיון ובטחון מלא, שהוא הוא הצודק, ובשל כך היה מעורר גם קנאת רעים.

והנה פעם קרה, והוא עודנו תלמיד בית הספר. באחד הבקרים בלכתו לבית הספר וילקוט הספרים בידו ובכיסו שטר כסף שעליו למסור למדריכו בבית הספר. באחד הרחובות התנפלו עליו נערים נוצרים. הוא אחד ויחיד מול רבים. הירש לא הפנה כלל את פניו אחורנית כדי לחפש דרך לנסיגה. חושו כיוונו כי חייב הוא להתנגד. הנערים הפילוהו והכוהו עד זוב דם, אבל באותו מעמד לא התרגש ומיהר להכניס את שטר הכסף לתוך פיו בל יפול לידי יריביו. הכסף נתקע בגרונו וכמעט שנחנק. נלקח אז לבית החולים ושם הוציאו את הכסף מפיו.

בחודש ספטמבר 1939, בימי הפצצות והמצור על וארשה, נמצא עם משפחתו מחוץ לעיר והסתתרו מהפצצות. בחוץ היתה תנועה בלתי רגילה. הפולנים הבחינו וטענו, כי מספר אנשים במדי צבא גרמנים נראו בשטח ונעלמו באופן מסתורי. הירש בחוש הסתכלותו הטבעי הבחין בפולני אחד, אשר כרגיל התבלט בהופעתו כפטריוט פולני נאמן. הוא נוכח לדעת, כי הפולני הזה הסתיר בביתו את הגרמנים. אחרי זה הוכרח עם משפחתו לעקור מהמקום, כי צפויה היתה להם סכנה.

בפעילותו הנועזת המשיך בכל מקום. בקשריו עם הגרמנים הצליח הירש, יחד עם ויטנברג, יושב ראש היודנראט בסטויבץ, להשיג מהשלטונות הגרמנים רשיון להבאת חומרי בנין בכדי להקים בית מגורים ליהודי הגיטו. במשך פעולה זו, בזמן שעגלות טעונות חומר־בנין נכנסו ויצאו מתוך הגיטו, השכיל הירש לנצל את כושר הזמן ולהבריח לגיטו בסתר כמות ידועה של רובים וגם רימוני יד.

זו היתה פעולה נועזת והרת סכנה.

כזכור, התחבב הירש על הגרמנים שהיה במחיצתם. ביחוד בא במגע הדוק עם האינספקטור של תחנת הרכבת, איש נוח וסולידי ביחסיו כלפי היהודים בזמנים ההם. אולם השני, אשר עמו בא במגע ישיר היה הגרמני קרולצ׳יק הידוע באכזריותו הבלתי אנושית כלפי העובדים היהודים. גם אתו ידע להתידד ולרכוש כביכול את אמונו. למרות סימני הידידות שהראה לו הגרמני קרולצ׳יק, רחש לו הירש שנאה ושאיפת נקמה.

הירש פוססורסקי

סיבות לתופעה זו היו לאין ספור.

קבוצות יהודים עסוקים היו בעבודתם בשטח מסילת הברזל כמנהגם יום יום. באחד הימים נעצרה רכבת נוסעים בתחום התחנה שהובילה פצועים רבים מהחזית. קרולצ'יק מצא שעת הכושר להתעלל בנשים יהודיות. בשביל המסילה בין שתי רכבות סידר את הנשים העובדות כשפניהן מול החיילים הפצועים וציוה עליהן לצעוק: „אנו היהודים אשמים במלחמה". אחרי זה פקד עליהן לרוץ לאורך המסילה כשהגר־מנים מכבדים אותן במקלות גומי.

להירש אמר להיכנס לאחד הקרונות לבל יהיה עד להצגה השפלה. במשך הזמן חיפש קרולצ'יק דרכים להיפטר מהירש, שידע הרבה דברים אסורים שנעשו על ידו. לכן הציע לאינ־ספקטור לשלוח את הירש לגרמניה לעבודה כאיש נוצרי. האינספקטור לא הסכים לזה. לעומת זה מסר להירש תעודת זהות של אזרח נוצרי באומרו לו, כי באחד הימים תוכל התעודה להיות לו לתועלת.

מפקדים רבים התנכלו להירש בגדוד הפרטיזנים, חמדו את נשקו האישי (פאראבל) וניסו למרר את חייו. לפרקים נשלח יום יום לתפקידים שונים מבלי לתת לו שעת מנוחה.

בין אלה התבלט הקומיסאר מרטינוב, אשר שאף בכל מחיר להוציא את הנשק מאת הירש. אגב, בסופו מצא מרטי־נוב זה את מותו, והוצא להורג ע"י משפט פרטיזני.

לא פעם נשלח הירש לבצע פעולות אשר מוות בטוח ארב לו. והוא אף פעם לא נכנע ללחץ. המשיך להתנגד למסור את הנשק ומכל תסבוכת נחלץ. נוסף לזה טען: אסכים למסור את הנשק רק לאחר שאצליח לבצע את מזימתי לחסל את הגרמני קרולצ'יק בכלי זה אשר ממנו נלקת.

בפעולה הנועזת לשיחרור יהודי סורז'נה, הצליח הירש להתקרב לתחנת מסילת הרכבת, ולהיפגש עם פועלים נוצרים והודיע להם, כי בסביבת העיר נמצאים כמה אלפים פרטיזנים ולאחר אות מסוים יתנפלו על העיר. הוא חיפש את קרולצ'יק להרגו.

הירש שיחרר את יהודי סורז'נה. חלק גדול מהם הובא לאוטריאד כשכולם בלתי מזוינים. המפקדה קיבלה כבר את הידיעה, שיהודים בלתי מזוינים מגיעים בהמוניהם.

בימים ההם נקטו הגרמנים בשיטה להוציא כל כוח אדם מהשטחים הכבושים ולהעבירם לשטח אדמת גרמניה. לעומת זה החליטה מפקדת הפרטיזנים לגייס ככל האפשר את צעירי הכפרים לתוך שורות הפרטיזנים. היה מחסור בנשק ונוסף לזה באו עוד יהודים בלי נשק. סערו הרוחות במפקדה.

אחרי המיבצע הנועז וימי טלטולים ונדודים חזר הירש לאוטריאד (לגדוד). הוא הרגיש סיפוק נפשי בהצילו יהודים מטבח והתכונן להמשך חיי האוטריאד. לפתע נזעק. המפקד גילציק רצה לראותו. גילציק יחד עם הפוליטרוק וינר נגשו למעונו של הירש. גילציק רגז וסער. מפיו נפלטו קללות נמרצות לפי ביטויי הפרטיזנים. בפנותו להירש צעק בשצף קצף: „איך העזת להביא אנשים בלתי מזוינים, בזמן שהוזהרת לא להביא אף אחד בלי נשק". באמרו את זה כיבד את הירש בשתי סטירות לחי מצלצלות. אחרי שספג הירש את הסטירות ענה בקור־רוח: אני מילאתי תפקיד, הוצאתי את האנשים והבאתים עד הלום ובידם זהב יקר ערך, אשר סרבו למסור לי ומוכנים הם למסור זה לידי המפקדה. גם נשק יהיה ויימצא בידינו.

גילציק ווינר פנו עורף כשבת צחוק מרחפת על שפתותיהם.

בעוד כמה ימים יוצאים בני סורז'נה בתפקיד להוציא נשק ממחבואים ולהביאו לאוטריאד. הירש חזר מפעולה עייף ויגע. הוא מיהר לערוך את כל ההכנות ויצא כמנהיג הקבוצה להביא את הנשק, אשר אליו הכל כמהים. זאת היתה פעולתו האחרונה בחייו. הרבה עדויות נמסרו על קורות הפעולה וסופה הטרגי.

הירש וחבריו הצליחו במשימה. הנשק המוסתר הוצא ממחבואו ונישא בגאווה לאוטריאד. למפקדה כבר הגיעה הידיעה, שפוסורסקי מתקרב עם שלל הנשק לאוטריאד. הזמנים היו אז קשים. הפרטיזנים נרדפו ע"י הגרמנים, נדדו ממקום למקום. הירש נפגש בדרך עם אננצנקו, שהיה מפקד משטרת סורז'נה וממונה על שמירת היהודים בגיטו. לאחר הוצאת היהודים מהגיטו ברח אננצנקו עם עוד כמה אנשים ליערות מתוך פחד נקמת הגרמנים.

פעם כשנעדר פוסורסקי ממקום חניית הגדוד לרגל איזה תפקיד פירק אננצנקו בעזרת אנשיו את החברה מנשקם. הירש חזר, זעם על החברה שהסכימו למסור את נשקם. הירש פנה לאננצנקו ולאנשיו בדברי הוכחה, כי יחזירו את הנשק אשר למענו סיכנו את חייהם. לא נאה לאנשי מלחמה לקבל מהמוכן. פרטיזן חייב להשיג נשק בידיו. אנשי אננצנקו הושפעו במידת מה מדבריו ונטו לימינו. בראות אננצנקו שהוא מפסיד אמון אנשיו, ניגש בערמה להירש הושיט לו יד לשלום, שיבח את אומץ לבו באמרו: „בעורקיך זורם דם גיבורים ואינך דומה כלל ליהודים אחרים פחדנים". בו ברגע שהירש הושיט לו את ידו, לחץ אננצנקו לפתע על הדק האקדח שבידו והירש נפגע ונפל מתבוסס בדמו. הוא נעזב ולא זכה לבוא לקבורה.

איך נפלו גבורים על במותיך חלל ויאבדו כלי מלחמה.

ה. יעקב שפיגל

שונים הם האנשים אשר מצאו את מותם בזמן המלחמה ובקרבות עם הנאצים. מהם בחלקם ידועי שם בגבורתם וחלק מהם בלתי ידועים. צנועים ונסתרים היו בחייהם וגם בנפלם בשדה הקרב במלחמות הפרטיזנים.

כזה היה האיש יעקב שפיגל באורח חייו ונדמה לי שהערכה דומה לשלי רכש אצל כל אחד אשר עמו בא במגע.

מרגיש אני חובה אנושית לכתוב על יעקב שפיגל אעפ"י שאיש זר היה לסביבתנו והגיע אלינו ממקום אחר ומהוי־אחר. נסיבות הזמן וגורל המלחמות אילצו אותו לנדוד. הרבה פעל בשטח הכנת המרד בעיירתנו. כיון שהכרתיו זמן מה

ונמצאתי במחיצתו ומהידיעות המקוטעות הידועות לי עליו אני יכול להקדיש משהו לזכרו.

נולד בטומשוב מזוביצק בפולין בשנת 1911 להורים מסור־תיים, למד מתימטיקה באוניברסיטת וורשה. לא סיים את לימודיו, כי נאסר בעוון פעילות קומוניסטית.

בחודש דצמבר 1939 הגיע אלינו מביאליסטוק יחד עם אשתו ותינוק בן חצי שנה בזרועותיה. היה זה בימי הנדודים של פליטי פולין שברחו משטח הכיבוש הגרמני ועברו מעבר לגבול ארץ הסוביטים.

כשפגשתי את שפיגל ומשפחתו לראשונה הרגשתי חובה להזמינם לביתי עד שיסתדרו. לאחר שהכרתיו התרשמתי מהאיש בהליכותיו הצנועות, בעל כשרון וסגולות נפשיות היה, שופע מרץ, בוטח בעתיד, בעל תבונה וידיעות עמוקות בשטחי החיים, המסביר פנים לכל אחד. וככה רכש את לבי ולב בני ביתי והוקרנוהו מאד.

שפיגל הסתדר בכפר זאלוז'ה, כעשרה קילומטר מסטויבץ, בתור מנהל חשבונות במפעל להספקת עצי הסקה הנקרא ברוסית „גורטופ".

כעבור זמן מה הוזמן לשיחה עם מזכיר המפלגה באיזור והוצע לו תפקיד של עורך תחנת השידור בשפה הפולנית בברנוביץ. בברנוביץ נכנס שפיגל לתפקידו החדש כשבת־זוגתו עוזרה על ידו בעריכה ובכתיבת מאמרים. בינתיים נולד להם עוד בן ולכאורה חיו חיים מאושרים והיו שמחים בחלקם.

יום 22 ביוני 1941 פקד אותם בברנוביץ. הם התכוונו לעקור מכאן ולנדוד שוב מזרחה, אלא שהצבא הגרמני הקדים אותם ושוב נשארו בסטויבץ וסביבתה. סטויבץ נשרפה וקשה היה למצוא בה מחסה גג לכן עברו לגור לסורז'נה.

עוד בחורף 1941 אבד את אשתו ושני בניו, שנהרגו ע"י הגרמנים.

יש והשלטונות היו זקוקים לכשרון מטפל פה ושם ולא פעם נעזרו ביהודים. שפיגל עבד באחד המפעלים ע"י העיר, במחסן של מוצרי יער כמו בוטם, זפת וכו', למקום הזה הגיעו איכרי הסביבה שהובילו תוצרות שונות.

מחנה היהודים היה מבודד מהעולם החיצוני. מבלי דעת מהמתרחש בעולם הגדול.

שפיגל ידע לנצל את עמדתו. בא במגע ישיר עם אכרי הסביבה. הוא היטיב לדעת עם איזה גוי מותר לבוא במגע כדי לשאוב ממנו ידיעות וממי עליו להיזהר. לאט לאט קשר קשרי היכרות עם מספר גויים נאמנים, ואלה היו מביאים לו ידיעות מהנעשה בסביבות היערות וגם ידיעות שנקלטו על ידם במכשירי הרדיו שהספיקו להחביא אי־שם מבלי למסור אותם לגרמנים.

עוד בחורף 42־1941 היה שפיגל מלקט את הידיעות ומרכזן בזכרונו ואחר כך היה מספר את זה לאנשי הגיטו. הרבה דברי נחמה ועידוד היה מחדיר לתוך לב בני הגיטו המיואשים וחסרי התקוה. לא פעם הכירו לו תודה על זה שבזמנים קשים השכיל לדעת איך להרגיע את נפש האדם המדוכאת. אף כי קשה היה להאמין בעתיד טוב וכי בסופו של דבר ינחל היטלר תבוסה ויפסיד בקרב האחרון. בכל זאת הוקירו לו טיבה. הדברים שיצאו מפיו בבטחון ובאמונה רבה, השפיעו על האנשים לטובה.

ליקט סביבו צעירים ספורים. יום יום נפגש אתם ורכש את אמונם. במשך הזמן הצליח להחדיר לתוך הכרתם, כי הדרך היחידה היא לצאת ליערות ולהצטרף לפרטיזנים. כוח שכנועו נשא פרי. הוא היה הראשון ואולי האחד אשר הצליח להחדיר את רעיון ההכרה של כוננות והתנגדות מזוינת. הוא היה הוגה הרעיון של הליכה ליערות בעיירתנו. כתוצאה מזה היו קבוצות אשר פעלו בשיתוף ובנפרד. במשך הזמן ראיתי כי שפיגל נעשה למנהיג רוחני בתוך חוג אנשים אשר איתם בא במגע. מספיק היה להציץ לתוך חורבת הבית של מנקר (קורטע) בככר השוק לפני טחנת הקמח. זה היה בית שנשאר לפליטה אחרי השריפה בלי גג, רצפה וחלונות, רק קירות האבן נשארו על תילן. בתוכו השתכן הילדסהיים, פליט מלודז', הוא הראה לי, כי בחור זה הוסתר רימון יד, פה נמצא רובה וכאן הוא מתקן רובה מקולקל שיהיה ראוי לשימוש. בחדר עלוב ועזוב שכן בו אדם והכין כלי מלחמה נגד הנאצים כשלידו נמצאות אשתו ובתו הקטנה. במרכז העיר עסקו יהודים בנשק. אלו היו פרי מעשיו של שפיגל. התרגלו למחשבה — לעזוב את העיר ולצאת ליערות, עוד בטרם ישמידו אותם הגרמנים.

החורף חלף. האביב הגיע. שפיגל מציע לצאת ליער. הדרך סתומה, צריך לגשש באפלה. הוחלט לשגר קבוצה של סיירים. הם יצאו ראשונים את העיר. הם יעבירו את הידיעות הדרושות ואחרי זה אפשר יהיה ללכת בעקבותיהם. חודש אפריל התקרב לקיצו. השלגים כבר נמסו. השדות התכסו בירק. מזג האויר הלך והשתפר. הזמן מתאים ליציאה. צריך היה לנצל את הקיץ לפעולה זו כי מי יודע מה יתרחש בינתים. מנוי וגמור לצאת. הכל מוכן.

לא חסרו מתנדבים ליציאה. השאלה העיקרית היתה מי יהיה ראש הקבוצה היוצאת. אף אחד לא היה מוכן לצאת בלי שפיגל. הוויכוח נמשך. יש שטענו כי שפיגל חייב עוד להישאר בעיר, בהיותו הרוח החיה ועל פיו יפול דבר. הוחלט שמוכרחים לעזוב את העיר תחת פיקודו של שפיגל.

יום ראשון בשבוע (חודש מאי 1942), יום קיץ בהיר. שפיגל בא לביתי והודיע לי כי היום יוצאים לדרך. סוד זה מסרתי לאמי. היא היתה נאמנה לתוכניות הפעולה. שפיגל אכל את סעודתו האחרונה על שולחננו. אמי ארזה לו בין השאר גם מגבת וחתיכת סבון לדרך. כמנהגו תמיד היה שקט ובטוח. ניהלנו שיחה על דרכי פעולה לעתיד. הוא היה בטוח כי בזמן הקרוב ישלח לנו ידיעות מהיער. הוא נפרד מאמי בידידות רבה. ליוויתי אותו כברת דרך. נפרדנו כאילו פרידה זמנית. ההרגשה היתה כי עוזב אותנו אב מסור ומורה דרך נאמן. אולם קיוויתי עוד לפגשו. לשוא חיכינו במשך שבועות וחודשים לידיעה. פה ושם נפוצה שמועה כאילו הם נתפסו ונהרגו ע"י הגרמנים. היו אלו שמועות הפחדה.

במשך זמן שהייתי ביערות, כמעט שנתיים רצופות, השתו־קקתי לפגוש את שפיגל ולראותו לכל הפחות פעם אחת. לא זכיתי יותר לראותו.

אחר כך נודע לי מפי יודע דבר:

שפיגל היה פעיל בשורות הפרטיזנים בתור לוחם אמיץ. השתתף בפעולות קרב וגם בפעולות פרטיזניות אחרות. לא פעם כותר ונמצא בסכנה גדולה. כן השתתף בפעולת ההתקפה הבלתי מוצלחת על המשטרה בנליבוק. כתוצאה ממנה נהרגו מספר רב של פרטיזנים. בנס ניצל אז. אולם באחד הקרבות עם הגרמנים מצא את מותו. עד יום מותו האמין באמונה שלימה כי הפשיזם הנאצי ימוגר כליל.

אולם את תרועת הנצחון לא זכה לשמוע.

גצל רייסר / פייווע אגינסקי

נולד בסטויבץ בשנת 1904. בנם של דוב והעניה אגינסקי. ממשפחה ענפה, בעלי מעמד. אביו מת בדמי ימיו והוא התחנך בחיקה של אמו.

התייצב לשירות פעיל בצבא הפולני. הספיק להתחתן ולבנות בית משלו. היה בעל עסקים.

עם פרוץ המלחמה עבר לגור לגיטו רוביזעוויץ. רכש לו נשק משוכלל ויצא לחיות חיי פרטיזן. פעם נפגש עם פרטיזנים גויים, שהתנפלו על קבוצת בחורות יהודיות וכדי להגן על כבודן, עמד באומץ לב ובלי פחד. בשעת הקרב זכר את החובה האנושית: „כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא". ואיבד את חייו בשעת הצלת החברות.

קשה להשלים עם מותו. אלה שעבדו אתו בשנים הבלתי נשכחות, ישאו זכרונו בלבם ולא ישכחוהו.

יהי זכרו ברוך!

דב בן־ירוחם / א. יהושע פקר

על הגבעה הרמה בין תחנת הרכבת של סטויבץ נמצאה טחנת־רוח. איכרי הסביבה ויהודי העיר היו מביאים את תבואתם לטחינה אצל בעלי הטחנה. זו היתה משפחה עובדת של זקופי קומה וחסונים, שהיו מעלים את שקי הגרעינים בתנועת יד. ממשפחה זו לא נשאר שריד. אחד הבנים — יעקב, הצליח לברוח ליער יחד עם בנו ישיקה ונפל מכדור הגרמנים הנסוגים, יום לפני השחרור.

ישיקה בן יעקב וחיה פקר הצליח לברוח ליער בהיותו בן 15 ובגיל צעיר זה היה ללוחם אמיץ נגד החיה הנאצית הטורפת. סכנות מוות, רעב, היו מנת חלקו לעתים קרובות.

שריד, אוד מוצל, הגיע ב־1946 באנית המעפילים „ודג'בוד" לארץ. לא בודד בא, משפחה חדשה מסביבו, משפחת השומר־הצעיר. באחד מימי האביב של מלחמת השחרור, נפגשתי עם ישיקה הפלמחניק, בחור כארזים, גבוה, יפה־תואר ותוך זמן קצר הספיק כבר לעשות היסטוריה בארץ.

בלהט נעורים התחיל להגשים חלום נעוריו. חבר קיבוץ גת, אחר כך קיבוץ יקום. עבד בעבודה חקלאית, פועל בנין ולבסוף הצטרף לגרעין התישבותו — גל־און.

עם ראשית מלחמת השחרור הצטרף ל„פלמ"ח". שירת בחטיבת „הר־אל" ומילא תפקידים אחראיים בקרבות. הצטיין במסירות ובקור־רוח.

יעקב פקר

באחת ההתקפות לשחרור אשדוד, בהסתערו עם קבוצת פלמ"ח על האויב, בקרבת מקום של 40 מטר, עם ברן ביד, עמד והפיל חללים מהם. לאחר שקיבל פקודה לסגת, נפצע קשה, ומבלי שתהיה אפשרות להגיש לו עזרה ראשונה, הוציא את נשמתו ב־3.6.1948.

הועבר לבית־הקברות נחלת־יצחק ב־31.8.1949.

יהי זכרו ברוך!

ב. יעקב רייפלר

יעקב רייפלר בן צבי ורבקה (פרלמן), נפל בחולתא.

יעקב, הילד היפה, שחור העיניים, גדל בצריף בשכונת מחלול, מול ימה של תל־אביב. מילדותו אהב את הים והיה כבר שחיין. בגיל 12 הצטרף לתנועת מחנות־העולים ומשנת 1949 נמצא בחברת הנוער בקיבוץ חולתא.

יעקב בן ה־16 עבד בדיג והתבלט בעבודה. כל פגעי הטבע לא היו בכוחם לחסום את דרכו. אותו האופי הסוער שהצטיין בו ואומץ לבו עשוהו ללא־חת ולא חשש להסתכן בזמן העבודה בגדה המזרחית של אגם החולה, ממש מול הסורים, לשלות דגים, לקבוע עובדת קיומנו באגם וכן בסיורי לילה ובמארבים.

בהיותו בנח"ל הצטרף לקורס מפקדים.

והנה לפתע — יעקב איננו... בצאתו בלילה בין כרמי חולתא, פגע בו כדור וניתק את פתיל חייו...

יהא זכרו ברוך!

ג. מאירקה מכטיי

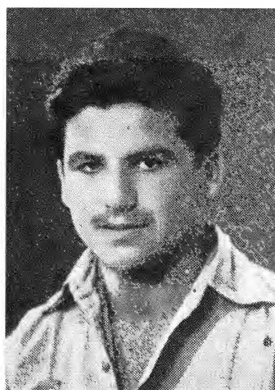
מאיר בן יוסף ופניה מאכטיי קיבל חינוך חלוצי בבית ובתנועת מחנות־העולים. אביו יוסף נפצע קשה ב־1929, בהגנתו על רכוש יהודי ובנו המשיך במסירות ב„הגנה".

ערב מלחמת השחרור השתתף יחד עם אביו בהגנת תל־אביב, והוא אך בן 17. בפברואר 1948 יצא עם קבוצת הכשרה פלמחית לחזית בחולתא. סיים קורס של מקלען. השתתף בשחרור הגליל. אחר שחרור טבריה עלתה פלוגת הפלמ"ח להר־כנען.

באחד ממכתביו להוריו, סיפר בשבח התנהגות הגבורה של חברו לקרב, שנפצע פצעי מוות וביקש מחבריו להמשיך בקרב ולנצח. באחד מלילות האביב היפים ישבו יוסף ופניה והקשיבו לקול גלי האתר של ההגנה, שהודיע על כיבוש העיר צפת. אותו לילה איום, א' אייר תש"ח, נפל מאירקה עם מקלע ביד, בקרב על שיחרורה של צפת.

נקבר בבית־הקברות של צפת.

יהי זכרו ברוך!

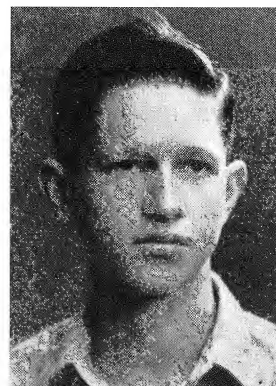

יעקב רייפלר

מאיר מכטיי

מרים שכנאי / אסף שכנאי

נולד כ"ז כסלו תרפ"ט (1928)
נפל כ"ו „ תש"ח (1947

את רשימת הקרבנות הראשונים, שנפלו בנגב פתח אסף. בטוחה אני שבין הראשונים היה בגלל אופיו. אמנם לא הייתי שם, אך בסגרי את עיני רואה אני את אסף, כאחראי וקר מזג, מסור ומגין על חלשים ממנו. תמיד היה מוכן לעזור לחברים להחלץ מצרה ולא לחשוב על עצמו. יומיים לפני מותו בשהותו בבית, רבות דיברתי עמו. תשובתו היתה תמיד אחת: „הכדור הוא מסומן וימצאני בכל מקום, אולם אמא, יקרה מה שיקרה, תהי תמיד חזקה ואמיצת לב". הבטחתי לו ומילאתי את בקשתו האחרונה. חזקה אנכי מאד. צר לי רק שלא הייתי אתו ברגעיו האחרונים ולא הרגשתי את נשימתו האחרונה, ולא שמעתי את שפתיו דובבות. אולי גם אמר משהו והרוח נשאה את דבריו ומשאלתו האחרונה. צר לי, שעד עכשיו לא באו שלושת החב־רים הנותרים ולא סיפרו לי איך נפל.

בן 19 היה בנפלו. ועדיין אינני מאמינה, שזאת היא עובדה מרה. יפה־תואר וטוב לב היה, מסור לבית ולשורה. נוח לבריות, עדין נפש והרוח החיה בין חבריו. לא אהב להתבלט אך תמיד בלט. היה חבר מחנות עולים, חבר הכשרת מעוז. הבית תמיד המה מחברים. בלי אסף לא זזו. לא פחד מדבר ומאיש. בחייו הקצרים הספיק להאסר פעמיים בחיפה. כמו כן ישב בלטרון בשבת השחורה עם כל חברי בית הערבה.

יכולתי להרבות דברים עליו, אבל הוא לא אהב שידברו עליו הרבה. כשאחד ממפקדי הנגב אמר לאביו בביקורו, שאסף הוא איש העתיד, ביקש אסף לא להגזים, באומרו תמיד: „יש רבים כמוני", והוא גם צדק. אין לכתוב ולספר הרבה, כל אחד יודע מה גדול כאב ההורים, אבל ההכרה, שבנינו נפלו לשם מטרה, שאנו שאפנו וחלמנו עליה במשך רבות בשנים — זה מעודד אותנו. מאז עזב אסף את הבית הייתי מוכנה לכל, ותמיד השתדלתי ביום חופשתו להימצא בקרבתו ולתת לו את המקסימום. תמיד חשבתי: אולי זאת היא הפעם האחרונה.

אסף היה הראשון שנפל בנגב. נזכור את פשטותו. את האמת שבפשטותו וגבורתו העזה שנתגלתה לנו.

אסף נפל בקרב בנגב. כעבור זמן כשצבא ישראל נלחם במצרים המסתננים בנגב המערבי, הוא קרא לפעולתו זו בשם מבצע אסף, לזכר אסף שכנאי, קצין צעיר שנפל בגבורה בקרבות הנגב.

אלי ומרים שכנאי / שרה גרשנוביץ

הכרתיה מתוך מכתביה אלינו עוד בשהותה בפולין. תוכן מכתביה העיד על אופי וחכמת חיים, שרכשה מתוך סבל ונסיון רב.

עם בואה לארץ בשנת 1927 נוכחתי לדעת, כי הערכתי לא נתבדתה. להיפך, חיצוניותה אמרה הוד, אצילות וחכמה.

אהבתה ורצונה לעזור לזולת, אהבתה לארץ ולעמה, התגלו בה כבר עם בואה וראשית צעדיה בארץ.

זוכר אני יפה את התנהגותה במאורעות 1929, 1933, 1936־39 ובימי מלחמת העולם כאשר בניה עזבו את הבית, מי להגנת הארץ, ומי שהתגייס לצבא, עליה היה להשאר עם בנותיה הנשואות ונכדיה.

היא ידעה יפה להבליג על רגשותיה הפשוטים, תמיד התגאתה בפעולות בניה למען המולדת, והיתה לי ההרגשה כאילו הצטערה על זה, שאינה צעירה יותר, ואינה יכולה להצטרף לשורות ההגנה יחד עם ילדיה.

בעת המצור על ירושלים בימי מלחמת השחרור, היתה כבר בגיל למעלה משבעים. וזה לא הפריע לה לצאת לרחוב אחרי כל הפגזה, לראות אם ישנם פצועים ולעזור להם.

זכורני את הגבתה כאשר נפל בננו היקר אסף ז"ל, היא בקשה אותנו לא לבכות, כי אין בוכים על מות גיבורים, ויש להשתדל להתגבר על הסבל הנפשי.

שרה'קה גרשנוביץ (כפי שקראו לה בני העיירה שלה) היא טיפוס קלאסי של אם יהודיה אשר כתבו עליה גדולי משוררינו.

הרבה אפשר היה לכתוב על אשת חיל זו שרה גרשנוביץ, על עמידתה במבחנים קשים, עליהם ידעה תמיד להתגבר, מבלי שהסובבים אותה ירגישו בדבר.

יהיה זכרה ברוך.

★

אמי שרה גרשנוביץ, נולדה בסטויבץ למשפחת רוזובסקי, משפחה אמידה, מרובת ילדים, ובעלת מסורת יהודית מתקדמת. חלק מהמשפחה עזב את רוסיה ועבר לאנגליה

שרה גרשנוביץ

ולארצות הברית, וחלק נשאר ברוסיה הגדולה. בתום מלחמת העולם הראשונה כאשר סטויבץ עברה לידי שלטון הפולנים, נשארה מכל המשפחה רק אמא עם שבעת ילדיה.

אחרי מות אבי, עברו עליה ימים קשים ומרים.

בנסעי לארץ בשנת 1922 פלסתי דרך לשאר בני משפחתי, ובמרוצת הזמן הגיעו לארץ. אמא הסתגלה מהר לתנאי הארץ באופן יחסי. ביתה היה פתוח לרווחה. כל באי ביתה אהבו אותה וכיבדוה. היא עזרה לכל מי שביקש את עזרתה. התגאתה בילדיה, שתפסו מקום חשוב בהגנת הארץ. אי אפשר היה להסתיר ממנה דבר. קראה עתון עברי, ידעה את המתרחש בארץ, ורק הצטערה שלא יכולה להשתתף באופן פעיל בהגנתה מפאת גילה הקשיש.

הרגישה את עצמה טוב במסיבת ילדיה ונכדיה, שבעה נחת וכבוד לרוב. אשה יפה בעלת לב טוב ונשמה עדינה.

מותה בא לפתע. בת 75 היתה במותה.

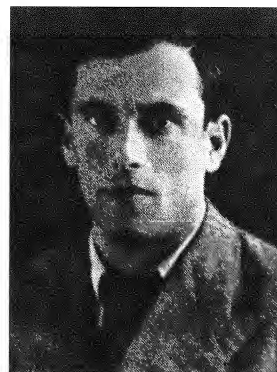
מ. נכד / תנחום רבינוביץ

(נפצע ביום א' בניסן תש"ה, 15 במרס 1945, ומת מפצעיו ביום ה' כ' בניסן תש"ה, 22 במרס 1945)

התנדב לפטרול פעמיים בשבוע אחד. בפעם השלישית, ביום 15 במרס, נבחר להשתתף בפטרול ובאותה פעולה קרה לו ולנו אסון. בשובו מן הסיור נורה ברגלו בשגגה, נותח פעמים אחדות, נאבק עם המוות ימים אחדים בבית החולים הצבאי בראוונה, וביום ה־22 במרס 1945, כמה שעות לאחר שנקטעה רגלו, נפח נשמתו מתוך שבץ הלב.

בן כ"ו שנה במותו, ועבר ציוני עשיר לו מאחוריו. בעירו סטולפצי, החל בפעילותו הציונית. עבר את כל רחבי פולין ועשה נפשות למען ארץ־ישראל. עם פרוץ המלחמה עבר פעמיים בחשאי את הגבול להביא את אורה של ציון לנוער, ובמרתפים ובמערות, בשנים 1940—1939, הטיף לציון ועל העליה לארץ־ישראל. לבסוף הצליח להימלט מפולין העקובה מדם יהודים, נדד דרך רחבי רוסיה, יפן והודו והצליח להגיע לארץ. לא חי בארץ אפילו יום אחד, אלא התגייס מיד לגדודים.

ספג לתוכו את כל המובחר והמעולה שביהדות פולין.

תנחום רבינוביץ

הליכותיו נעימות היו ומתונות. מחשבתו הגיונית ובהירה. יהודי זקוף קומה, גאה ולוחם למען עמו וארצו. רע נאמן וחביב בפלוגתו ובעל מרץ רב ויכולת אירגונית גדולה.

(מתוך ספר הבריגדה היהודית להרב הצבאי קפטן יעקב ליפשיץ)

שלושה היינו. יאשה הבוגר משלושתנו, המתון והשקט — ובכל ויכוח, שהיה מתלקח בין שני חבריו, כלומר: תנחום וכותב הטורים האלה, היה הוא הפוסק האחרון. יאשה נשא בתוכו מטען מלא ידיעות. ידיעות אירופיות היו אלו; הוא היה מומחה לתולדות האנושיות ובקי בחשבון ואם־כי שחה בתורת הציונות כדג במים, הרי בעניני היהדות בכלל היה בור מדאורייתא ושפת־עבר היתה זרה לו. לעומת זאת ריכז בקרבו תנחום את שני העולמות גם יחד; העברית היוצאת מפיו כאילו לשון הנביאים היתה באוזני השומע. הספר הצרפתי והאנגלי כבשו את לבו לא פחות משירי ביאליק וטשרניחובסקי. בשקידה ובחריצות היה קורא את פושקין ואת גוגול ובלבו נשא את הזעם של אורי צבי גרינברג, שהתאים מאוד לאופיו.

יש בחורים יהודיים אשר נולדו בעיירות קטנות ונוצרו ע״י הקב״ה לפעול בעולם ובבירות של מדינות שונות, מזירה לזירה. כזה היה תנחום יליד סטולפצי הקטנה, אשר ניבאו לו עתיד מזהיר בתנועה הלאומית, כי רבה היתה הצלחתו בכל מקום אשר אליו נשלח והפיץ את תורת הציונות — בכל פינותיה של מדינת פולין הרחבה.

הוא שאף להשכלה בשקידה, שאין לה דוגמא והיתה לו סבלנות לשבת ולהתעמק בכל בעיות העולם, החל מתולדות המרד באירלנד ועד לתיאוריה של מרכס ואנגלס. התעניין במספרים על יבוא ויצוא מרוסיה הסובייטית, עד תולדות חייו של הזמר המפורסם קרוזו, אך מעולם לא הסיח דעתו מהמטרה הראשית שלפניו ואליה צעד מאז היותו ילד רך־בשנים ועד ליומו האחרון, במלחמה בעד שחרור העם וארץ־ישראל.

הוא היה חזק בגופו ואמיץ לב, בעל רצון כביר וגבורה לדוגמא. שתי עובדות שאביא להלן מעידות, כי הוא לא ידע פחד ולא היה דבר שיעמוד בפני רצונו.

ב־1940 נשלח פעמיים לשטח הכיבוש הרוסי, בתפקיד חשוב. „טיול" כזה היה כרוך, לא זה בלבד באי נוחות וסבל, אלא בסכנת נפש. הוא מילא את תפקידו באחירות ובמסירות נפש ובעוד שהעריכוהו והיללוהו, נשאר ענוותן וצנוע. הוא שנא את „השויץ" וקרא לכל התהילות והתשבחות „הגזמה". בפברואר 1941 עשה דבר אשר שימש דוגמא למאות מעפילים ואם־כי לא כל אלה שהלכו בעקבותיו הצליחו, הרי יש לציין, כי רבים מהם הצילו את נפשם הודות לגבורתו, הקרבתו ורצונו הכביר.

ברוסיה הסובייטית קיים „חוק" השולל את זכות הנסיעה החפשית מעיר לעיר, מכל שכן מסוכן הוא הדבר לזר לנסוע על־דעת עצמו דרך רוסיה הרחבה, פן יפול לידי ה־נ.ק.וו.ד. ויפונה צפונה. כל נתין זר שיש ברשותו ויזה, חייב לנסוע בפיקוחו של ה„אינטוריסט". לתנחום לא היו דולארים והכסף שברשות חבריו לא הספיק כדי לפרוע את הוצאות־הדרך מווילנא עד יפן. דאגנו כולנו לגורלו, אך הוא לא הביע כל דאגה ויומיים לאחר קבלת הויזה, בראותו שאינו יכול להשיג מטבע־חוץ, קם והודיע לנו בחיוך על פניו, שהוא יוצא על־דעת עצמו... הוא לקח כמה מאות רובלים וצידה לדרך בתיק קטן. והדרך? היא אינה קצרה מדי, שהרי מספר הקילומטרים, מווילנא לוולדיווסטוק מגיע... לאחד־עשר אלף.

השמועה על צאתו נפוצה בין הפליטים כחץ מקשת וכל האביונים, שלא היה להם מטבע־חוץ, החלו להופיע בביתו של כותב הטורים האלה, כדי להיוודע על גורלו של תנחום. שלושה שבועות מלאי חרדה היו אלה, אולם בדיקנות וקפדנות הספיק להריץ מברקים לשני חבריו...

הוא נאסר בדרך שלוש פעמים והצליח להימלט מצפרני ה־נ.ק.וו.ד. ולהגיע עד וולדיווסטוק — מקום שנתקל שם בקשיים עצומים והתגבר עליהם בהצלחה, בעזרת הקונסול היפני, שחטף עמו שיחה ב...יפנית, ורכש את לבו.

כשכותב הטורים האלה קיבל את המברק והבשורה הטובה ומסר אותה לידיעת הרבים, התחיל זרם ההגירה של כל ה„דלפונים", ורבים מהם הצליחו. תנחום היה מורה־הדרך ו„החלוץ העובר לפני המחנה".

בליל ירח אחד, בקובה אשר ביפן, הלכה שלישיה מבית הדואר הראשי: סופר „המשקיף" בהודו, תנחום ז"ל וכותב הטורים האלה. „נדבק" אלינו גרמני גבה־קומה, שמנמן ופתח בשורת גידופים ועלבונות על עם־ישראל. זה היה אמנם בחצות הלילה ולא קשה היה לסדר את הנאצי הנבזה, אם־כי היה בחברת יפני, כנראה משירות הריגול... תחילה גבר הרצון להבליג פן תגובתנו תגרום לצרות רבות במשפחת הפליטים, אך לבסוף... ריכזתי את כל כוחותי באגרופי ו„הרבצתי" את המכות הראשונות לאחד מנציגי היטלר בארץ־הציר... את אשר אני התחלתי... תנחום גמר... והרי הוא ידע את המלאכה. לאחר סיום האינצידנט, כאשר הנאצי רבץ בשלולית של דם באמצע הרחוב. נגש אלי תנחום, לחץ את ידי ואמר: „מנחם, נוסף לרגשי הידידות העמוקים, רכשת עתה, בהתנהגותך, כבוד רב לעצמך".

בעל מראה־הדר היה תנחום, איש נאה, אדם נוח־לבריות. לא לשוא יצאו לו מוניטין של „ג'נטלמן פר אקסלנס" בכל

החוגים, עוד בהיותו באירופה ואחר־כך ביפן. נואם טוב היה; הרצאותיו מלאות תוכן ורעיונות חדשים. הנימוקים משכנעים, קולו ותנועותיו שקטים ומשוללי עצבנות. נבון היה ובפקחיות וטאקט „טיפל" ביריביו. ביפן בחרנו דווקא בו בתור נציגנו במשרד הארצישראלי ויש לציין, כי מאמציו הוכתרו בהצלחה רבה. לבושו היה צנוע, אולם נקי ויפה ואת מעילו הישן בימי גלות ליטא, היה משווה לזה של „אקקי אקיקביץ" גיבורו של גוגול בספרו „האדרת" („שינל") והיה מבטיח לי, שכל עוד יימצא בארץ ה„משוחררת" לא יחליפהו. היה נדיב ורחב־לב ולא רצה להכיר בערכו של הממון. המימרה: „כל האיברים תלויים בלב והלב בכיס" היתה שנואה עליו ואם רצה להזכיר קמצן בחברה, גינה אותו בשם גנאי „קאַפּיע־יעטשניק".

הוא עזב את הודו בהזדמנות הראשונה ומיהר לארץ־ישראל, בה חי ברוחו מימי ילדותו.

נפגשנו שנית במחנה הצבאי... בסרפנד, כששנינו לבושי מדים... נפלנו חבוקים אחד לזרועות רעהו. גם בצבא היו בינינו חילוקי־דעות, בעוד שכותב־הטורים האלה האמין בבריטניה וציפה לצדק בישראל, ניבא תנחום מדיניות אנטי־ציונית והיה מפרש ומנמק את מזימותיה של בריטניה. ברם, לחזית השתוקק ללכת, בכדי להפגין את גבורת ישראל ולא להשתמט ולהישאר בקו־האחורי, כאשר ידידיו ותלמידיו נמצאים בשדה־הקטל.

שיחתנו האחרונה ברומא ומכתבו האחרון אלי מהחזית לבית החולים בקסרטה, הוכיחו לי, כי הוא היה חדור רגשי פסימיות וחשש לחייו... הוא גם ביקשני לדאוג לידידתו, שנשארה בעיר־מולדתו, ליאשה חברנו ולשארי בשרו שישארו בחיים. כעשרה ימים אחרי קבלת מכתבו הגיעתני הבשורה המכאיבה והמזעזעת — תנחום איננו... באורח טראגי — על־ידי כדור תועה מרובהו של קצין החי"ל — נפל האיש יפה־התואר ואציל־הנפש. נותק פתיל־חייו של איש צעיר בר־סגולות רבות, אשר עתיד היה לפעול הרבה ולהועיל לעמו וארצו בכל אתר ואתר.

(עתון „המשקיף", יום ו' כ"ט אדר תש"ז, 21.3.1947)

נוער ציוני בל"ג בעומר ביער

יושבים מימין שורה א': לפקובסקי, רעיה גורביץ, לאה גולדברג, חייטוביץ, אבנציק, קיילה רוזובסקי, צפורה זוכוביצקי, בלה פילשציק, גיטל מנקר, נחמה אקסלרוד,) זלדה טוניק, הינדה צערצעס, אהרן רייסר, לוליק מנקר, אהרן מלמד, רוסק, ביילה מנקר.

יושבים מימין שורה ב': ייכל, גרשון גולדברג, העניה טוניק, פסיה אגינסקי, שלום ולוחבינסקי, סוניה פרושציצקי, רחל אשקוביץ, יהודית אסתרקין, חוה מילצנזון, הלל אָקון, ליבל עפשטיין, ביילה גורפינקל, אקסלרוד, חנה לונגין, ליבל פאַליי, נחמן טוניק, ינטל גורביץ, שרה גולדברג, סוניה לונגין, נחמה גורפינקל, מתתיהו לונגין.

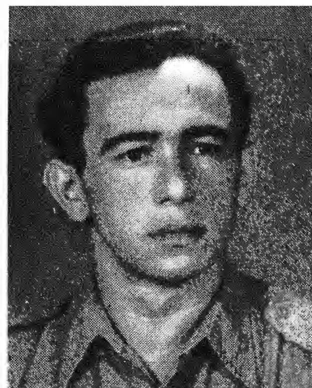
עומדים מימין שורה ג': גינה טוניק, אשקה מזאה, אסתר מנקר, אברהם רייסר, חנה מזאה, פטשניק, לובה אגינסקי, נח טוניק, משה אסתרניק, חוה מילצנזון, הלל אָקין, ליבל עפשטיין, ביילה גורפינקל, פסיה חרחורים, סוניה אגינסקי, מרדכי שמוקלר.

עומדים מימין שורה ד': איטקה פילשציק, העניה אאוסקרין, זיסל טוניק, איידלה אסתרקין, אסתר טוניק, חיה מולצדסקי, פניה גורביץ, רחל קושניר, דבורה ברנשטין, פסיה עפשטיין, הינדה נארוצקי, יעקב לוסטערמאן, הרשל דבורצקי, הרשל מלמד, צבי צערצעס, מרדכי גרשנוביץ, רייזל מזאה, חנה אקסלרוד, רחל רזניק, שרה טוניק, שרה ברוכנסקי.

עומדים מימין שורה ה': רפאל רייסר, ישראל מכטיי, עזריאל טוניק, ישראל גולדברג, משה מנקר, ראובן זוכוביצקי, שמואל איסקוב, יעקב־שלמה טוניק.

דב בן־ירוחם / אלימלך מכטיי

הגרמנים השמידו את יהודי סטויבץ בתוכם ילדים ונותר, מתי מספר נשארו בחיים. מיילאכקע היה בין היחידים, שעבר את מלחמת הפרטיזנים, הגיע ארצה, השתתף במלחמת השחרור, ומת ממחלה ממארת על סף כניסתו לחיים. זוהי טראגדיה כי גם היחידים שנשארו אחרי סבלם הגדול נקטפו בדמי עלומם ואין מי שיזכיר אותם. בן 16 נלקח מיילאכקע לעבודות כפייה. בני העיירה יצאו לעבודה מחוץ לעיר והיו חוזרים לגיטו הסגור. חילקו ביניהם פרוסות הלחם. משפחות שלמות בנות 20 איש צפופות ודחוקות יחד חיו בחדר אחד, תוך דאגה משפחתית וסבל משותף לגורל המר. מיילאכקע נלקח לעבודות כפייה בברנוביץ. נפרד מהורים, אחים וקרובים.

אלימלך מכטיי

עינויים ומכות, סבל ועבודה קשה ומפרכת היו מנת חלקו היומיומית. עבד בסבלות על יד תחנת הרכבת בברנוביץ בהרמת פסים ואדנים כבדי משקל ועבודה שלא היתה לפי כוחותיו.

שמועות רעות הגיעו מסטויבץ, יום־יום נהרגים בני נוער, זקנים, טף וילדים, ידידים וקרובים.

פועל רכבת נוצרי סיפר שאחרי יום הכיפורים התקיימה השחיטה הגדולה ובה נהרגו אלפים מיהודי סטויבץ. מיילאכקע מודאג מגורל משפחתו.

אחיו הגדול ישראל הצליח לברוח ליער והיה לפרטיזן־לוחם.

ביום בהיר הגיע ישראל למחנה הכפיה של גיטו ברנוביץ לבוש בגדי איכר, הצליח לארגן כמה מיהודי סטויבץ ואירגן אותם לבריחה. מיילאכקע וקבוצת בחורים בני סטויבץ נמלטו ממהנה ברנוביץ.

בדרך מקרה — נפרד הוא מהחבורה. אחרי חיפושים ולבטים קשים מצא את עצמו במחנה סורזנה.

לאחר בריחה מהגיטו עם כל בני סורזנה הגיע לפרטיזנים. שם התחילו חיים קשים של פרטיזן. רזה וחלש עמד בשמירה עם רובה, איפה שהיתה סכנת חיים. במלחמות עם חילות הגרמנים הוא חישל את עצמו והתרגל לתפקידים. אחיו נפלו ביער מכדורי הגרמנים והוא עבר את כל הסכנות. עם כניסת הצבא האדום לסטויבץ חזר לעיירתו סטויבץ.

יחידים יצאו ממחבואיהם. לבושי בלויים וקרועים, התהלכו יהודים בעיירה הרוסה ללא מקום לינה. הנוצרים, אנשי המקום, התהלכו לבושים בבגדי יהודים שהושמדו.

כמה יהודים היו מתאספים על הקבר הגדול מחוץ לעיר ושופכים את מרי שיחם. כאן טמונים שלושת אלפים יהודי סטויבץ הנוצרים ראו בהם כאילו חזרו מעולם הבא. אתה עוד חי — היתה פוגשת ושואלת מכירה שכנה מבין הנוצרים.

עם כמה עשרות יהודי סטויבץ שנשארו בחיים לקח מיילאכקע את מקל הנדודים ועבר ללודז, שם התרכזו הרבה משארית הפליטה. גם כאן לא נראה עתיד ועבר עם יהודים רבים דרך הארצות אוסטריה, איטליה ופניו לארץ. כאן, בישראל, ערב מלחמת השחרור מצא את מקומו. לומד מקצוע של מסגר ועובד בבנין.

הימים הם ערב מלחמת השיחרור, ה„הגנה" מגייסת את הצעירים שבין הפרטיזנים. מיילאכקע מתגייס ומשתתף במקומות המסוכנים ביותר, הוא נמצא בבן־שמן הנצורה.

באחד הערבים כשרחובותיה של תל־אביב היו מלאים אנשים, אם כי הצלפים הערביים המטירו אש על העיר. בין הקהל הגדול פגשנו את מיילאכקע על יד רחוב הכרמל פניו בלתי מגולחים ועיף, ואמר: „אני משתתף בלילה בכיבוש יפו. מי יודע אם נישאר בחיים. אני בן 20 וזה 4 שנים שאין לי מנוחה. אם אפול תזכיר פעם את שמי". במלחמת השיחרור השתתף בחזיתות שונות: שיחרור הנגב, שיחרור דרך ירושלים, מבצע נחשון.

המלחמה נסתיימה והצעיר נכנס לחיים במרץ רב, יסד קואופרטיב לאפיה, וההצלחה האירה לו פנים. אבל חלה במחלה ממארת ללא תקוה. ביקרתיו בבית החולים בילינסון, שבו שכב חודשים רבים. בכה לפני חברים: „הצילו אותי, אני רוצה לחיות". חודש ימים, שכב בהדסה ירושלים ונאבק עם מר המות. נאבק, הוכרע ונקטף בדמי ימיו.

יהיה זכרו ברוך!

א. מלמד / עם תום המלחמה

השיבה לסטויבץ

ב־1944 המשיך הצבא הגרמני בנסיגתו. מדי בוקר היינו מאזינים לעלון ההודעות שבישר, כי הצבא הסובייטי מתקדם וכובש מדי יום שטחים נרחבים ונכבשות ערים הידועות לנו בשמן, בסביבתנו. בהתחלת חודש יולי שוחררו כבר בילורוסיה ופולסיה.

בצנעה הודענו על יציאה מהיער והתחלנו לצעוד בכיוון הערים. עזבנו את היערות העבותים, את ביצות פולסיה, שבהם חיינו שנות אימים ויחד עם זה היו לנו לידידים. שם ידענו כבר כל שביל והכרנו כל עץ. כל אבן שימשה כר למראשותינו, כל פלג הרוה את צמאוננו. שם עברו עלינו ימי סבל ואכזבות ולפעמים גם ימי רינה ואחוות רעים. כאן לא השיגה אותנו יד הצורר. היער היה לנו למחסה מפני צר ואויב רודף.

בעצם ימי נדודים ותלאות, השתוקקת לא פעם לסעוד ליד שולחן, במסיבת בני משפחה ולמצוא שינה ומרגוע כבן־אדם והנה היום שיחלנו לו — הגיע.

יוצאים מהיער, שבים העירה. עוברים מקומות ישוב תוך הרגשה, כי האויב אינו אורב עוד בדרכים ולפתע לא יפתיעך. היער סיים את תפקידו.

עוברים מצורת חיים בלתי סדירה, מחיי יער, נודדים, אנוסים לפי צוויים ופקודות — עומדים לשוב לנוהגים מקובלים. לעומת זה הלך וגבר רגש העזובה, רגש של יתמות ושכול, מתוך הכרה: „ואני אנה אני בא".

לאור היום הגענו לעיר לאכוביץ. ברחובות העיר פגשנו אנשי צבא ופרטיזנים. הממשל התחיל בסדרים חדשים. פה ושם מצאנו מכרים. הוצעו הצעות לסידורים שונים במקום. אני, אחי אהרן ועוד אחרים מבני עירי, אצה לנו הדרך לשוב לסטויבץ. עוד לפני כשנתיים חזינו בחורבנה ובהשמדתם של כל בני העיר. בכל זאת, עז היה הרצון לבקר ולגשש במקום ולהציץ בו. בסתר כירסם הספק: ואולי בכל זאת...

לפגוש ולשאול את בני המקום, להקשיב לדברי אנשים כנים יותר. להוודע איך הלכו יהודי סטויבץ את דרכם האחרונה. היכן מנוחתם ומהו תחום בית־קברם של כל יהודי סטויבץ.

הגעתי העירה שעות מספר לפני רדת הערב. את תחנת הרכבת, את בניני הפאר מצאתי עומדים על תילם, כאילו לא קרה דבר במרוצת הזמן. מסילת הברזל כתיקונה. במשך השנים האחרונות עברו עליה קרונות דחוסים צבא מחומש לשדות הקרב חזרו גם קרונות מלאים פצועים אנושים ומאוכזבים. בעיר נראו ובלטו לרוב אותות הרס וחורבן. אלה היו הימים הראשונים לשחרור המקום. יהודים, תושבי המקום חזרו לעיר מגורם הקודם. בביתו המרווח של אידל־דוד קופלוביץ, לא פגעה יד ההרס. באופן בלתי תמהו כי נפגשו ועודם חיים. בימים הראשונים התהלכו צפוי נפגשו מכרים, ידידים משכבר הימים, התחבקו וגם אנשים ושוטטו ברחובות כאילו לא נתנו דעתם ליום המחר. מלאה את לבם התפעלות ודבקות לשארית הפליטה. בקרבם המו וסערו רגשות של אחים אבלים שנתיתמו.

עזריאל טוניק יחד עם חבורת הנשים: נחמה, בתה חנה פילשציק, שלושת האחיות קפלן: דבורה, אסתר וזהבה, אשר הסתתרו וחיו אצל גויה אחת ליד כפר זדווריה, הגיעו העירה הראשונים. עזריאל כדרכו, ניסה לעודד את הבאים ולהדריכם איך לכוון צעדיהם במצב החדש.

*

לא כל אלה שעלה בידם לברוח ליערות זכו להישאר בחיים. חלק מהם נפל ביערות במערכות הקרב. לפעמים הובאו לקברות וכבוד גבורים חולק להם. היו כאלה שנפלו ולא נודע מקום קבורתם. מהניצולים, לא כולם זכו לחזור לעיר מולדתם. אך יצאו את היער מיד הצטרפו למחנה הלוחמים בחזיתות. רבים מתוך יאוש ואכזבות התנדבו מרצונם הם כי רגש הנקם פעם בלבותיהם. משאת נפשם היתה לראות עוד אי־פעם בתבוסתה הסופית של ממלכת הרייך. אמנם היטלר וצבאו הובסו, אולם בני סטויבץ לא כולם זכו לראות בנחמה זו.

ואלה הפרטיזנים שנפלו אחר כך בחזיתות:

אברהם שולקין בן תנחום, שלשת האחים בני ברוך עזר אקון: הלל, שמחה־זלמן וברל.

*

בערב הראשון לבואי לסטויבץ אכלנו פת ערבית בצוותא. באותו הבית התכבדנו במקום לינה והשתטחנו על הרצפה. עם בוקר יצאתי לרחוב בו גרנו, לראות את הסביבה היהודית, לתהות על המקום בו עמד ביתנו. הבתים רובם נשרפו, נמחו כלא היו. המגרשים, החצרות, העלו עשבים וגידולי פרא למיניהם. אי־אפשר היה להכיר כלל את מקום הבתים. נשארו לפליטה מדרגות האבן שהאש לא יכלה להן.

הלכנו לחפש את מקום קבר־האחים, בו הוטמנו רובם של יהודי סטויבץ. מקום הקבר לא סומן ולא גודר ונמצא במרחק של מספר קילומטרים מאחורי העיר. השטח והסביבה כולה — חול דק, המתפזר לכל רוח. כל ירק וצמח לא הצליח לגדול במקום. באנו בדברים עם איכרי הסביבה להיוודע מפיהם פרטים וידיעות על תהליך ההשמדה וביצועה. תושבי המקום שנענו במידת־מה, מסרו פרטים בהסתייגות־מה. במרוצת הימים נעשתה פעולה להקמת גדר ומצבת־זכרון למקום. כל אחד תרם את חלקו למפעל הזה. במיוחד יש לציין את יוזמתם של גצל רייסר, דב שרגא ברקוביץ וזאב גטלר מלודז, אשר נתנו הרבה ממרצם להקים יד ושם למקום.

כרגיל, צו החיים מחייב יצירת מסגרת חברתית־משפחתית וקיום חומרי, ואם הדאגה נסובה לחיי משפחה, הרי הזמן אחרי השואה גרם לאי־שוויון במציאת בן־זוג, במיוחד לרגל מיעוט הנשים, אשר להן התאכזר הזמן פי־כמה. בריחתן מהגיטו וקליטתן ביערות היתה קשה שבעתיים.

בסטויבץ היו תופעות שקבוצות אנשים התארגנו והקימו להם צורת חיים של קולקטיב. בבית אחד גרו, על שולחן אחד סעדו וניהלו חיי שיתוף, מתוך הרגשה של „קרבה" ידידות. בכלל היו הדרישות צנועות, לא שאפו לגדולות, חיי החברה היו מלוכדים. נפגשו תכופות זה עם זה, ברוח של ידידות ורצון טוב. החיים בעיירה נכנסו למסלולם וקיבלו את צורתם המיוחדת לאותו הזמן.

התרחשויות בלתי צפויות חייבו את הציבור להקים אירגון בזעיר אנפין, בכדי לטפל בענינים יומיים. אחת הניצולות חזרה והשתכנה בסטויבץ. בינתיים חלתה קשה ואושפזה בבית החולים. מורגש היה חוסר אירגון בטיפול בחולים הזקוקים לעזרה. מקרה זה היווה את הדחיפה הראשונה לפעולה. מתנדבות ראשונות התגייסו תיכף לפעולה: דבורה קפלן, נחמה רייסר, חנה הנקין, רבקה קנטרוביץ, וביוזמתן התחילו במגבית של תרומות. בכל בית קיבלו אותן בסבר פנים יפות, כל אחד תרם לפי יכולתו. מקום מיפגש לפעולות ציבוריות שימש ביתו הקודם של יעקב סאווין, ברחוב שפיטאלנה. מקום מיפגש שני היה בביתו של ברל פייווע ברקוביץ במרכז העיר, מול הכנסיה הלבנה. בתים אלה וכן בתים אחרים, היו פתוחים לרווחה לכל ניצול, בהם נפגשו והחליפו דעה על ענינים שונים.

נעשו פעולות להחזרת רכוש יהודי שנשאר בידי גויים. במיוחד רגשה העדה, כשנודע על הימצאם של ספרי־תורה ודברי קודש בידי גויים. למטרה זו נדרשה פעולת עיקוב ובילוש וכן קשרים עם מוסדות השלטון לביצוע המשימות. בשטח זה היה פעיל במיוחד דוד סלוצק.

כעבור זמן־מה כונסה אספה כללית בביתו של ברל־פייווע והוחלט לבחור ועד, שיטפל בעניני דיומא. גצל רייסר וחנה הנקין נתבקשו לארגן מסיבת חנוכה, שהתקיימה גם־כן באותו הבית. במסיבה של אותו ערב, נוצרה אוירה של התרוממות הרוח. שרו שירי פרטיזאנים, השתדלו להפיג את האבלות, אלא שלא יכלו לה. רבים הזילו דמעה על חורבנה של עיר. באותו מעמד נאסף סכום כסף של 1500 רובל, לשם פדיון ספרי התורה מידי הגויים.

בימים הנוראים קיימו תפילה בציבור. בתור שליח־צבור עבר לפני התיבה השוחט מסוורזנה ר' אהרן בוקוב, ששימש באותו זמן כרב העדה.

אולם פקדו אותנו אסונות, אחד אחר משנהו. נפטר נחום קנטרוביץ חתנו של עזריאל רודיצקי. במשך ימי המלחמה הסתתר אצל כפריה אחת בקרוגליצה. היה חבוי במרתף וחי שם בתנאים קשים, שגרמו לרפיון גופו ולחולשתו הכללית. אחרי השחרור התהלך כצל ונוסף לכך גם מחוסר טיפול רפואי יעיל, דעך כנר ונפטר.

הבאת הנפטר לקבר ישראל דרשה טיפול מתנדבים בתפקיד של „חברה קדישא" מאנשים שמעולם לא טיפלו בבר־מינן. ראשונים למצווה היו אליעזר רייסר ע"ה, וייבדלו לחיים גצל רייסר, ברל פייווע ברקוביץ ועוד.

כעבור זמן־מה פקד את המקום אסון שני. דניאל הורנקריג, בנסעו למינסק לרגל תפקידו בעבודה, מצא את מותו בתאונת־דרכים. אדם זה היה במלוא אונו ובמיטב ימי עלומיו. ידיעה

זליק קנטרוביץ ומרדכי מירסקי בבית העלמין בסטויבץ ב־1956

זו דיכאה את כל אנשי המקום וביוזמתם הובא לקבר ישראל בבית־העלמין בסטויבץ.

חורף שנת 1944/45. החזית התרחקה מערבה. קרבות התנהלו על אדמת גרמניה. כל אחד מצא את סידורו הכלכלי, מי במזער ומי בשפע. מוקדם היה עדיין לתת את הדעת ליום יבוא. בכל זאת עברה ההרגשה, כי החיים חסרי תכלית הם כאילו חיו בחלל ריק ואת הצפוי מי ישורנו. במשך הזמן התעוררה התחושה, כי הקרקע אשר עליה נולדנו וגדלנו, היא עתה לנו לזרא. לכאורה אורח החיים הוא כהלכתו ובשלויה. יחסינו עם השלטונות היו תקינים, מושתתים על אמון הדדי. היחסים עם תושבי המקום הנוצרים היו גם־כן על הצד הטוב ביותר. ולא פעם הם נטו לגלות כלפינו ידידות מופרזת.

המלחמה היתה עוד בעיצומה. קשר עם העולם החיצון עדיין לא היה קיים. החיים סבבו בעיקר בתוך תחום המושב. הגיעו אי־אלה ידיעות בלתי מוסמכות, תוך לחישות מפה לאוזן, כי מרומניה יוצאים יהודים בחשאי לארץ־ישראל. שמועות אלו היה בהן כדי לעודד אנשים לעזיבת המקום במזרח ולנוע מערבה, במקום שיש לקוות לקשר עם יהודי העולם. בזמן ההוא התחילה הועדה הבין־ממשלתית הרוסית־פולנית בפעולתה. מטרתה היתה לאפשר לאלה האזרחים, שגרו עד פרוץ המלחמה בשטחה של פולין שכיום יוכלו, לכשירצו, לשוב לשטחי פולין החדשה.

הנקין דאסיע ומשפחתו היו הראשונים מבין היהודים שניסו את מזלם בדרך זו. בלי שום תקלות עלה בידם

לסדר את כל הדברים הפורמליים, לקבל את האישורים מידי השלטונות ולקבל את התעודות הדרושות ובהיתר לעזוב את סטויבץ. אצל יהודי המקום היה זה מאורע בלתי רגיל, שעוהר התרגשות. הכל באו להיפרד ממשפחה זו ולברכם בדרך צלחה.

החלטתי גם אני ללכת באותה הדרך. הכל התנהל כהלכה. ידידי הנוצרים הם שעזרו לי בזה הרבה. הובטחה לי עזרה לזמן הנסיעה. להשלמת כל הסידורים חייב הייתי להמציא אישור על שחרורי ממקום עבודתי. לראשונה נתקלתי בסירוב. באחד הימים נקראנו, העובדים היהודים לחדרו של המנהל, לשיחת רעים. הנאספים באותו מעמד היו כולם יהודים פרט ליושב־הראש, זכארוב שמו, בדרגת־רב־סרן בשירותי הבטחון. הלה פנה אלינו בדברי הסבר ושכנוע: „מפני מה אתם רוצים לעזוב את המשטר והנכם פונים לעבר ארצות רכושניות. באותו זמן שהמשטר הזה נותן בכם את מלוא האמון, הפקיד בידכם תפקידים אחראיים. בפניכם דרכים פתוחות למוסדות השכלה, למשרות רמות ולתפקידים נעלים".

אדהה, הושפעתי מקסם אישיותו ומכנות דבריו והם נשמעו ברוב נחת. נדרשתי להשיב לו. „מודים ומכירים אנו תודה בעד כל הטוב והעידוד מצד השלטון. רק דבר אחד ויחיד פועל היום בתת־ההכרה של כל יהודי. במקום הזה שראינו חיים, חונכנו, קנינו תורה, כאן גדלנו בתוך חיי־משפחה ותוך זה יצרנו צורה של תרבות משלנו. אבל לאחר השואה האיומה, בה אבדנו כל היקר לנו. רק מתי מספר לפליטה ניצלנו, חזרנו לעיר מולדתנו ובה מצאנו עיר של קברים. כל שביל שאנו דורכים בו שותת דם אחינו, כל אבן מקיר תזעק".

הדברים נאמרו מתוך כאב לב. נראה היה שהם גם נגעו ללבו. בהכנעה קיבל דברי תוך שתיקה והבנה בלתי מוסכמת. כה נפרדנו. הוא המשיך להשיבני ריקם ואני המשכתי בהכנותי ליציאה בחשאי. בהתחלת חודש מרץ 1945, באחד מימי הראשון לשבוע, בשעה חמש בבוקר לקחתי את צרורי ויצאתי לרכבת. באו להיפרד כמה מידידי וגם בעל־הבית הנוצרי קלימוביץ. במוצאי יום השבת בערב, כיבדוני בנגינת אקורדיון שנוגנה על־ידי בנם סריושקה. נתנו לי צידה לדרך ונפרדנו בידידות רבה. נחושה היתה ההחלטה לנסוע ויהי־מה.

הגעתי לוורשה ההרוסה ומשם ללודז'. כעבור זמן מה הגיעו לכאן שאר יהודי סטויבץ. לבסוף נתנה לכולם הרשות לנסוע לאן שירצו. יהודי אחד ויחיד במינו נשאר בסטויבץ עד היום הזה, בשם זליג קנטרוביץ. הוא אבד את כל בני־משפחתו. מיואש ומדוכא נשאר בסטויבץ גלמוד וערירי.

עברנו ערים וארצות: קראקא, בודפסט, אוסטריה, איטליה. בכל מקום התעכבנו רק לפי ההכרח. בחודש דצמבר 1945 הגעתי לחופי הארץ באנית המעפילים „אנצו סירני".

זו היתה גם דרכם של שארית הפליטה יוצאי סטויבץ הנמצאים כיום בארץ.

רחוב שקולנע

מרדכי מכטיי / דברי ברכה במסיבה בבית הנשיא

כבוד נשיא המדינה,

כאחד מזקני סטויבץ הייתי מעורה משחר נעורי, בכל ענפי חייה ופעיל בכל מוסדותיה החברתיים, הכלכליים והמדיניים, עד אשר עלה עליה הכורת וביום אחד הוכרעו לטבח כל יהודיה.

אני מביא לך, אדוני הנשיא, את ברכת בני עירנו, שארית סטויבץ, להיבחרך לתפקידך הרם.

הסנטימנט העמוק שלך לעיר נעוריך, שאתה מדגיש וחוזר ומדגיש בכמה מיצירותיך על סטויבץ, נתן לנו את העוז לבקשך לקבל אותנו לפגישה הזאת, בכדי להביא לך ברכותינו אישית.

קשים היו פירפוריה האחרונים של עירנו. לא בפעם אחת נחרבה. קדם לחורבן הפיזי — חורבן רוחני. יום 17 בספטמבר 1939 מסמל את התחלת חורבן כל הערכים, שטיפחנו במשך קיומנו ובפרט במשך עשרות השנים האחרונות, למרות כל הקשיים, שעמדו בדרכי פעולתנו. מוסדותינו הרוחניים והתרבו־תיים נסגרו וחוסלו.

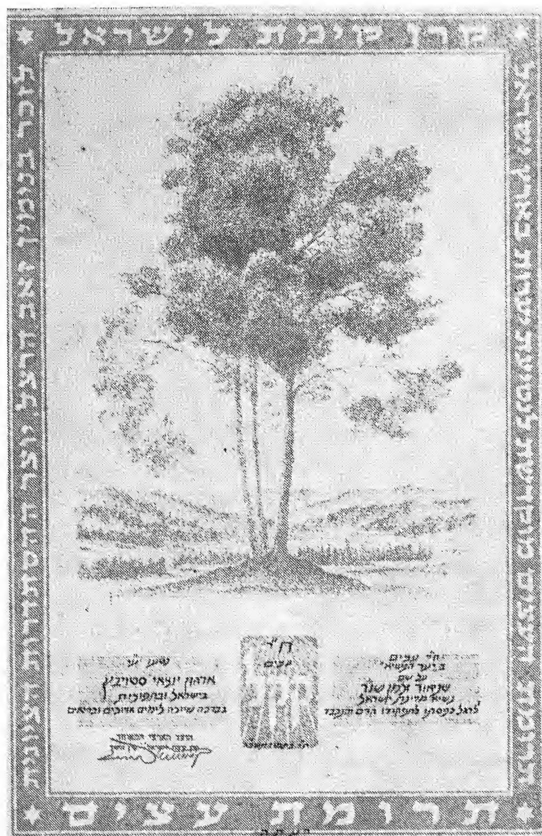
סטויבץ זו, שהיתה, איננה קיימת עוד. זו העיר, שהוציאה מחד־גיסא קבוצה ניכרת של בעלי מקצועות חופשיים: רופאים, עורכי דין ורוקחים ומאידך: שני רבנים גדולי התורה, ר׳ יוחנן מירסקי — רבה של זבלודובה ע״י ביאליסטוק ור׳ יהושע ליבר־מאן — רבה האחרון של סטויבץ, עלולה היתה לרדת לתהום הנשיה, לולא אתה, אדוני הנשיא, שבסדרת רשימותיך וסיפוריך נתת תיאור נאמן לחייה התוססים של העיר והנצחת את אישיה ואנשיה. „סטויבץ שלי״, הכנסת אותה להיכל הספרות העברית והאידית, בתרגום יצירותיך.

על יחסך זה לעיר נעוריך ועל המצבה, שהצבת לה, אסירי תודה אנו לך — שארית יוצאי סטויבץ.

בסוף דברי הנני רוצה להוסיף כמה מילים באופן אישי.

לא ניחנתי בכושר פיוטי, בכדי לתאר אותו רטט נפשי, שהרגשתי בהאזיני לטקס השבעתך ולנאום הכתרתך. אשתמש כעת במוטו שלך ל„סטויבץ שלי״ — „מה שאהוב בימי נוער חיה יחיה לעולמים״.

הרי שנות חיינו המאושרות ביותר, שנות הילדות והנוער, בילינו יחד על ספסל הלימודים ובמשחקים. ממלמד למלמד עברנו יחד ובשלושת ה„זמנים״ האחרונים, אצל הפרוש מקוי־דאנוב, היינו רק שנינו בחדר. קשרי ידידותנו היו כל כך הדו־קים, עד שאינני זוכר אם היו למי שהוא מאתנו, חברים זולתנו. הידידות הזאת נשארה לגבי דידי כל הזמן.

עומד אנוכי ותוהה, במה אברכך? בתורה — הרי ישנה לך, בגדולה — הלא הנך מגדולי האומה, בכבוד — כבוד מלכים ניתן לך. אלא, אברכך, כשם שאהדת העם בציון נתונה לך,

שתזכה להיות רצוי ואהוד לאחיך בישראל ובגולה. ובראש וראשונה, הנני מאחל לך בריאות ואורך ימים.

מדברי הנשיא

הנני שמח לראותכם ולהיפגש אתכם בבית הזה. הריני מודה לכם מקרב לב, שבאתם לברך אותי עם הבחרי כנשיא המדינה.

תרגישו את עצמכם בבית הזה ממש כמו בביתכם. בית זה יהיה תמיד פתוח לפניכם בתור אזרחי המדינה ויחד עם זה כבני עיירה אחת, ששותפים אנו לה מימי הילדות.

קהלת סטויבץ הושמדה כליל, נמחתה מעל פני האדמה ואיננה עוד. בגאון ובכבוד אזכיר את המקום, שבו גודלתי וקיבלתי את חינוכי הראשון.

נזכר הנני עכשיו באותם הימים, כשנבחרתי בתור ציר לועידה הציונית הראשונה במינסק. ואולי האמון, שניתן בי אז, היה אחד הגורמים כעת, כשהוטלה עלי המשימה הכבודה ומלאת האחריות לעמוד בראש העם, כנשיא המדינה.

בהזדמנות זו, ברצוני להזכיר לכם ולמר חיניץ היקר, עורך ספר סטויבץ ולבקשכם להזדרז ולהחיש הדפסת הספר, בכדי לתת יד ושם לעיירתנו, שהושמדה על רבניה, עסקניה, פועליה וחשובי העיר, כי כולם אהובים ויקרים לי.

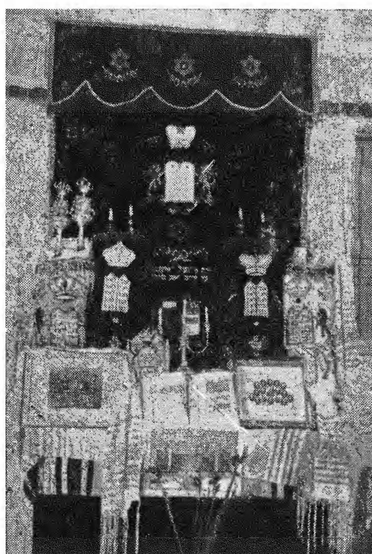
ועד ארגון יוצאי סטויבץ בביקור אצל נשיא המדינה

עומדים מימין: מנדל מכטיי, אליעזר מלמד, יצחק טוניק, צבי סטולוביצקי, משה בורסוק, דב בן ירוחם, אריה מילצנזון, נח בורסוק, הנשיא זלמן שזר, מרדכי מכטיי, געצל רייסר, יחזקאל בן משה, נחום חיניץ, נחמה רייסר.

ספר
סטויבץ ־ סווערז'נע

און אומגעגנט:

רובעזעוויטש, דערעוונע, נאליבאק

מיטן אַרויסגעבן דעם ספר־זכרון שטעלן מיר אַ דענקמאָל אונדזערע טייערע קהילות סטויבץ און סווערזשנע. עס קומט צו נאָך אַ באַנד אין די פאָלקס־אוצרות וווּ ס'ווערט דערציילט פון אַ לעבן און שאַפן מיט הונדערטער יאָרן צוריק ביזן אומקום.

וויכטיקע קולטורעלע אַנשטאַלטן און גייסטיקע אוצרות זיינען אָפּגעווישט געוואָרן דורך דער טייוולאַנישער האַנט ניט איבערלאָזנדיק קיין זכר.

אַ היסטאָרישער געבאָט האָט אונדז באַפּעלן אַרויסגעבן דעם בוך, כּל־זמן עס זיינען נאָך פאַרשטעקט און באַהאַלטן אין די הערצער און מוחות פון די פאַרבליבענע זכרונות פון דער נאָענטער און ווייטער פאַרגאַנגענהייט.

צען יאָר נאָכאַנאַנד האָט זיך געצויגן די אַרבעט פון זאַמלען, קלייבן און פאַרצייכענען דעם מאַטעריאַל. און ווען ניט ממש די געציילטע, וועלכע האָבן מיט ליבע און מסירת נפש זיך אָפּגעגעבן צו דעם, ווער ווייס צו ס'וואָלט ווען עס איז ערשינען דער ספר.

אין דעם בוך ערשיינט אַ פאָלקסטימליכער מאַטעריאַל, זכרונות און באַשרייבונגען פון סטויבצער־סווערזשנער לעבן אין פאַרשיידענע צייטן. באַלערנט און וויכטיק זיינען די שריפטן פון אונדזער געערטן נשיא ה' זלמן שז"ר; „מיין שטעטעלע סטויבץ" ווּו ס'שפּיגלט זיך אָפּ ווי אין אַ לויטערן וואַסער, דאָס לעבן אין סטויבץ און דער קינסטלער שרייבער שילדערט האַרציק דאָס ברויזנד און שטורמיש לעבן אין שטעטל.

פאַר אונדזערע אויגן ענטפּלעקט זיך אין זיין גאַנצער גרויסקייט די לויכטענדע געשטאַלט פון „חזון איש".

האָבן טאַקע די סטויבצער און שווערזשנער געטאָן אַ גוטע זאַך שאַפנדיק אַ דענקמאָל פאַר דער געשיכטע פון די שטעטלעך און זייער ענטוויקלונג, פון כּלל־טוער, פירער, פאָלקס־מענטשן, צדקה און קולטורעלע אַנשטאַלטן.

דער מאַטעריאַל וועגן אומקום, איז געשריבן דורך פּאַרטיזאַנער מיט טרערן און ווייטיק, וועגן דאָס לעבן אין געטאָ, אין אַרבעטס־לאַגער און וואַנדערנדיק דורך פעלדער און וועלדער.

ווענדן מיר זיך צו אונדזערע לאַנדסלייט ברידער און שוועסטער, ווּו זיי זאָלן ניט זיין; ווען איר וועט לייענען, אָדער בלעטערן דעם בוך, וויסן זאָלט איר, אַז דאָס זיינען היסטאָרישע בלעטער וועגן נאָנטע און טייערע וועלכע זיינען אומגעקומען אויף קידוש־השם.

אַ אייביקער דענקמאָל, אַ היסטאָרישע מצבה געשריבן מיט טרערן און בלוט איז דער בוך פון אָנהייב ביזן סוף, דוכט זיך געענדיקט און דאָך ניט פאַרענדיקט.

אַ גרויסער דאַנק קומט אונדזער חשובן בן־עיר דעם נשיא המדינה ה' זלמן שז"ר וועלכער האָט באַוויליקט לייענען אין מאַנוסקריפּט אַ טייל פון אונדזער מאַטעריאַל.

מיר דריקן אויס אונדזער בעסטן דאַנק און אָנערקענונג פאַר די אַלע וועלכע האָבן אונדז מיטגעהאָלפן מיט ראַט און טאַט, סיי מיט געשריבענע מאַטעריאַל און סיי מיט פינאַנסיעלע הילף, און אַזוי אַרום צוגעהאָלפן צו פאַראייביקן דעם אָנדענק נאָך די אַזוי טראַגיש אומגעקומענע צוויי קהילות.

די רעדאַקציע

יונגע שפּראָצן, פּרילינגס־בלומען —
ווער קען זיי פון האַרצן טרייבן?
וואָס מען ליבט אין יונגע טעג —
וועט שוין אייביק לעבן בלייבן...
(מיין שטעטל סטויבץ) — **שז״ר**

***

זייט עס האָט מיך אָנגעיאָגט די פינצטערע ידיעה, אַז מיין יידיש שטעטל איז פאַרשווונדן פון דער וועלט און איז מער גאָר נישטאָ, קען מיין האַרץ נישט אויפהערן צו טראַכטן וועגן איר. און הגם זי האָט שוין יאָרן לאַנג אַזוי ווי פאַרגעסן צו באַשעפ־טיקן מיין זכרון, האָט זי זיך איצט פּלוצלינג פונאַנדערגעבליט אין **מיר צו אַ נייעם** פרילינג. און יעדעם מאָל, ווען דער גורל שענקט מיר אָדער צווינגט אויף מיר אַרויף אַ שעה פון רו, וואַקסן אוים פאַר מיינע גייסטיקע אויגן די אויס**געלאָשענע געשטאַלטן** פון מיין נעכטיקער יוגנט און זיי צעלייכטן זיך פון דאַסניי **מיט אַ גליענדיקן שיין.**

און זייט עס איז וואָך געוואָרן די גרויסע האָפענונג אויף דעם נייעם צונויפקום פון אונדזערע פונאַנדערגעוואָרפענע פאָלקס־טיילן אין דער פרייער היים אויף דער אַלטער ערד, און יעדעם מאָל, ווען עס רוקן זיך אָן בייזע ווינטן צו פאַרשפרייטן פלאָנטערס און זייען האַס, וואַקסן אוים פאַר מיינע גייסטיקע אויגן די געשטאַלטן פון מיין פאַרשווונדענעם נעכטן, וואַקסן אוים צו דערהייבן און צו טרייסטן און צו ווייזן אַ וועג.

אַזוי האָב איך, דאַכט זיך, יינגלווייז געזען דעם אַלטן אברהם אבינו שטייענדיק אָן איבערגעבויגענער איבערן פאַרענטש פונעם שמאָלן בריקל, וואָס פירט אים מיט שרהן אַריבער איבערן טייך אַ דערשיטערטער און דערהויבענער פון דער הערלעכער פראַכט, וואָס האָט פּלוצלינג אַרויסגעשיינט פאַר זיינע אויגן פון דער טיפקייט פונעם וואַסער. אַ לעבן לאַנג האָט ער אָפּגעלעבט מיט זיין שרהן און פאַר איר, און ערשט איצט, פירנדיק זי איבערן פרעמדן טייך, צו די סכנות, וואָס לויערן אויף איר אינעם מלכס הויז, האָט ער זי פּלוצלינג, ווי צום ערשטן מאָל, רעכט דערזען אין דער בלויער טיפקייט פונעם דורכגעגאַנגענעם אָפּגרונט.

פונקט אַזוי פלעג איך קליינערהייט ליב האָבן אַרויסצוגנבענען זיך ביינאַכט צום אַלטן ברונעם, וואָס איז געווען אויסגעגראָבן אויפן שול־הויף, און אָנשפּאַרנדיק זיך אָן זיינע שוואַרצע נידעריקע הענטלעך טיף אַריינקוקן אין די שיינענדיקע הימלישע שטערן, וואָס טונקען זיך אין זיינע באַהעלטעניש.

לאָמיר טיפער אַריינקוקן אינעם שיין פון די בלאַס־ווערנדיקע שטערן, וואָס טונקען זיך אין די טיפענישן פון אונדזער זכרון, ווייל דער ברונעם איז שוין נישטאָ מער.

פון בוך שטערן פאַרטאָג — שז״ר

די שטאט און איר אנטוויקלונג

מאטל מאכטיי / סטויבץ - פון אמאל

ניט לייכט איז צו שרייבן וועגן דער אַנשטייאונג פון אונדזער געבורטס־שטעטל, ווען דאָס יידישע סטויבץ, מיט אירע איינוווינער עקזיסטירן שוין ניט מער און קיין מאַטעריאַלן פון וואַנען צו שעפּן די נויטיקע ידיעות זענען דאָך ניטאָ. ס׳איז אָבער קיין ברירה ניטאָ! דער זכר פון אונדזערע טייערע סטויבצער יידן מיט זייערע גוטע מידות, זייער וואָרעמקייט און מענטשן־ליבשאַפט, וואָס האָט געשפּרודלט מיט לעבן און שאַפן — קען ניט פאַרשווונדן אין תהום הנשיה און פאַרגעסן ווערן.

הגם, איך בין ניט קיין שרייבער, דאָך וויל איך פאַרצייכענען דאָס, וואָס ס׳איז פאַרבליבן אין מיין זכרון, ווי אויך דאָס וואָס מיין פאָטער ר׳ אליהו שו״ב ז״ל האָט מיר איבערגעגעבן. ער איז געווען דער עלטסטער ייד אין סטויבץ. (געבוירן ב׳ דראש השנה תר״ט — 1848).

די געאָגראַפישע לאַגע

סטויבץ געפינט זיך אויפן רעכטן זאַמדיקן ברעג פון טייך ניעמאַן. 30 קילאָמעטער צו מערב פון זיין אָנפאַנג. ווען אין מיטן פון 19־טן יאָרהונדערט איז געבויט געוואָרן די באַן־ליניע מאָסקווע־וואַרשע איז סטויבץ געוואָרן אַ סטאַנציע 80 קילאָמעטער צו מערב פון מינסק. ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט זי געהערט צו מינסקער גובערניע. נאָך דער מלחמה, בעת דער פּוילישער מאַכט, האָט סטויבץ דערפילט די ראָל פון אַ גרענעץ־סטאַנציע, געפינענדיק זיך אין דער פּוילישער טעריטאָריע, 15 קילאָמעטער פון דעם פּויליש־רוסישן גרענעץ.

לערך אַ 250—300 מעטער פון ברעג טייך צו צפון פאַנגט זיך אָן אַ באַרגיקער שטח, און דער שמאָלער פרוכטבאַרער פּאַס באָדן ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ זאַמדיקן ניט פרוכטבאַרן באָדן. די שטאָטישע ווייסרוסישע קריסטן, די אַזוי־גערופענע „מיעשטשאַנעס״, האָבן באמת באַאַרבעט פעלדער אין דעם באַרגיקן שטח, אָבער זייער חיונה האָבן זיי נישט געצויגן בלויז פון דער ערד־אַרבעט. זיי האָבן געהאַט אַ צוגאָבלעכע באַשעפטיקונג: געאַרבעט ביים באַן; אויפן רום; אָדער אין די סטויבצער טאַרטאַקן.

דאָס זעלבע האָבן אויך געטאָן די פּויערן פון די נאָענטע דערפער, וועלכע האָבן זיך געפונען 2־5 קילאָמעטער צפון־מערבדיק פון סטויבץ. אויך זיי האָבן זיך אָפּגעזוכט צוגאָבלעכע אַרבעט כדי מפרנס זיין זייערע פאַמיליעס. דאַקעגן די דערפער וועלכע האָבן זיך געפונען אויפן לינקן זייט ניעמאַן, זייער ערד איז שוין געווען מער פרוכטבאַר און זייערע איינוווינער פלעגן מערסטנטייל פאַרפילן אין שטעטל די מערק מיט זייערע לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן.

דער נאָמען פון שטעטל

ניטאָ נאָך אַ שטעטל אין דער גאַנצער סביבה, איר נאָמען זאָל האָבן אַזוי פיל וואַריאַנטן: סטויבץ, שטויבץ, סטולבץ, סטולפּצי וכדומה. דער איינציקער אויטאָראַטיווער דאָקומענט איז געווען אַ גט (ווי באַוווסט, מוז אין גט איינגעשריבן ווערן דער נאָמען פון שטאָט און זיין אויסלעגעכטס קען בשום אופן קיין מאָל ניט געביטן ווערן, אַפילו אַן אות קען זיך ניט ענדערן). אין דעם אַלטן גט, איז געשטאַנען „סטופּצי״, נעמענדיק אין אַכט, אַז די שטאָט איז אַ ווייסרוסישע און אין דער שפּראַך הייסט זי „סטאַאופּצי״ און היות ווי די סלאַווישע פאַרענדיקונג „י״ ווערט אין יידיש אָפּגעוואָרפן (פאַרגלייך ראַמני — ראַמען, ליאַכאַוויטשי — לעכעוויץ וכדומה), קום איך צו דער איבערצייגונג, אַז ריכטיק איז דער נאָמען סטויפּץ. דער וואַריאַנט „סטויבץ״ מיט אַ בית, נעמט זיך פון נאָך דעם אויסבוי פון די אייזנבאַן מאָסקווע־בריסק, דאַן האָט געהייסן די סטאַנציע אויף רוסיש: סטולבצי. אָבער אין אַלע דאָקומענטן ווערט דערמאָנט סטאָלפּצי מיט אַ „פּ״. דער וואַריאַנט שטויפּץ מיט אַ שין, נעמט זיך לויט מיין מיינונג פון דעם וואָס קיין סטויבץ פלעגן אַמאָל קומען דייטשן, און יידן פלעגן פאָרן קיין קעניגסבערג, און אויף דייטש לייענט זיך אַ סמך, פאַר אַ טית, ווי אַ שין: שטויפּץ.

ווען איז אַנטשטאַנען דער יידישער יישוב אין סטויבץ? — קיין אויסשעפּנדיקן ענטפער קען מען, צום באַדויערן, אויף דער פראַגע ניט געבן, ווייל אַפילו אין פאַריקן יאָרהונדערט זענען קיין דאָקומענטן ניט געווען. דער איינציקער דאָקומענט איז דער פּנקס פון חברא קדישא, וועלכער האָט זיך אָנגעפאַנגען לערך אין יאָר תקכ״ח (1768), ווען מען האָט אויפגעהערט באַנוצן דעם אַלטן בית־הקברות. איך מיין אָבער,

אַז פּאַקטיש האָט מען אויפגעהערט אויף אים מקבר זיין נאָך פּאַר דעם יאָר, ווייל מיין באָבע איז געשטאָרבן אין תרל״ו (1876) און איר קבר איז שוין געווען אין מיטן פון נייעם בית־הקברות.

אויסער דעם וואָס דער פּנקס איז געווען פון אַ פּאַרהעלט־ניסמעסיקער, שפּעטערער צייט, זענען בכלל דאָרט ניט געווען קיין איינשרייבונגען, וועלכע זאָלן, דרך אגב, דערמאָנען פריערדיקע געשעענישן. דער פּנקס איז געווען אַ מין פּראָטאָקאָל־בוך, וואָס האָט זיך באַנוצט מיטן איינשרייבן די וואַלן, אָדער די אַזוי גערופענע קלפּי פון די גבאים, וועלכע פלעגן פּאַרקומען חול־המועד פּסח, און פאַרשרייבן די קראַנקע וועלכע מען האָט משנה שם געווען, ווי אויך דעם סדר פון די קברים, ד״ה ווו, ווער נעבן וועמען ליגט. (דער איינציקער אויסנאָם איז געווען אַ פּאַרשרייבונג וועגן אַ „מוכת עץ״). נאָר צוויי מאָנומענטן זענען געווען אין סטויבץ וועלכע האָבן דייטלעך באַוויזן, אַז דער יידישער ישוב, האָט דאָרט עקזיסטירט שוין מיט אייניקע הונדערט יאָר צוריק, דאָס זענען געווען: א) די קאַלטע שול, און ב) דער אַלטער בית־הקברות.

די קאַלטע שול

אין זומער 1902 ווען די שול איז פאַרברענט געוואָרן, האָבן אַלטע לייט געזאָגט, אַז זי איז געשטאַנען לערך 400 יאָר. (פאַרשטענדלעך, אַז דאָס איז ניט געווען באַזירט אויף דאָקומענטן, נאָר וואָס זקנים האָבן איבערגעגעבן). ס׳איז ניט אָנצונעמען, אַז די שול איז געבויט געוואָרן שוין אין יאָר 1500, הן צוליב איר גרויס, וואָס האָט אַריינגענומען לערך 500 מתפללים, הן צוליב איר געבוי, ווו די עזרות־נשים זענען געווען צוגעבויט אין די זייטן, און דער דאַך איז געווען פון 5 טיילן און האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ הון, וואָס באַשיצט מיט אירע פליגלען די הינדעלעך, און צוליב דער וווּנדערבאַרער שניצונג פון אָרון קודש. ס׳איז פאַרשטענדלעך, אַז אַזאַ גרויסע און קאָסטבאַרע געביידע, האָט מען געקענט בויען נאָר דאַן, ווען ס׳איז שוין געווען אַ גרעסערע קהילה, וואָס האָט זיך געניויטיקט אין אַזאַ גרויסער שול און האָט אויך געהאַט די פינאַנציעלע מעגלעכקייטן עס צו בויען. דערפאַר איז ניט אָנצונעמען, אַז די שול איז געבויט געוואָרן אין די ערשטע יאָרן פון 16־טן יאָרהונדערט, נאָר גיכער צום ענדע פון 16־טן אָדער אין אָנפאַנג פון 17־טן יאָרהונדערט, ווען אין סטויבץ איז שוין געווען אַן איינגעפונדעוועטער יידישער ישוב.

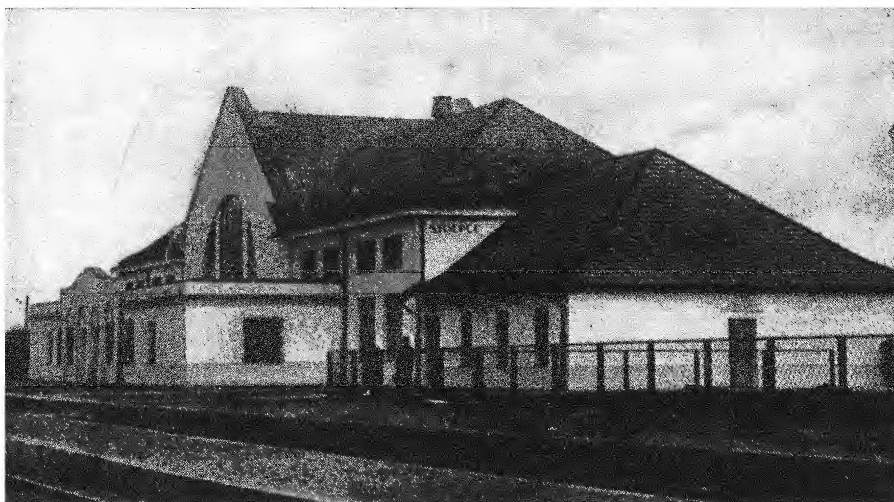
דער אַלטער בית־הקברות

אויב מיר קאָנען ניט מיט מער פּינקטלעכקייט פעסטשטעלן ווען די קאַלטע שול איז געבויט געוואָרן אָדער ווען דער יידישער ישוב איז געגרינדעט געוואָרן, גיט אונדז דער 2־טער מאָנומענט, דער אַלטער בית־הקברות, אַ מער גענויערע השערה וועגן דעם.

די ווייניקע האַלב איינגעזונקענע מצבות, וואָס זענען געשטאַנען אין מיטן פון בית־הקברות, זענען שוין אין מיינע קינדער־יאָרן געווען ניט לעזבאַר. ווען זיי וואָלטן אַפילו געווען לעזבאַר, וואָלטן זיי אונדז נאָר געקענט געבן אַ גענויע ציפער, ווען ס׳זענען געשטאָרבן די מענטשן לערך 100 יאָר פאַרן שליסן דעם בית־הקברות, אָבער ניט, ווען מען האָט אים אָנגעפאַנגען באַנוצן. די אַלטע לייט פלעגן זאָגן, אַז דעם אַלטן בית־הקברות האָט מען גענוצט לערך 200 יאָר, ד.ה. אַז מען האָט אָנגעפאַנגען לערך אין יאָר 1560־1570, — פריער מיט 200 יאָר פון אָנפאַנג פון פּנקס חברא־קדישא תקכ״ח (1768). אַז די דאָזיקע השערה איז כמעט אַ גענויע זאָגט אונדז עדות דער פאַרהעלטניסמעסיק גרויסער שטח, וואָס דער בית־הקברות האָט פאַרנומען, ווי אויך די הנחה אַז לכתחילה איז דאָך

דער מאַרק

די נייע באַן־סטאַנציע

דער יידישער ישוב געווען אַ קליינער און האָט זיך בהדרגה פאַרגרעסערט.

מיין פאָטער ז״ל האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט אַמאָל געזען אַ כתב אין וועלכן ס׳איז געווען געשריבן: „סטופצי הסמוכה לשווערזנא״ (סטויפץ, וואָס איז נעבן שווערזנע). מיט אַנדערע ווערטער: אַז ווען אין שווערזנע איז שוין געווען אַ יידישער ישוב, האָט סטויבצער יידישער ישוב אָנגעהויבן זיינע ערשטע שריט. און אויב אַזוי איז דאָך לאָגיש אָנצונעמען, אַז פריער האָט מען מקבר געווען די סטויבצער נפטרים אויפן שווערזנער בית־הקברות און נאָכדעם, ווי דער יידישער ישוב האָט זיך פאַרגרעסערט, האָבן זיי איינגאָערדנט אַן אייגענעם בית־הקברות. פון דעם אַלעמען וועלן מיר זיך ניט שטאַרק טועה זיין אויב מיר וועלן פעסטשטעלן, אַז די ערשטע יידן האָבן זיך באַזעצט אין סטויבץ ניט שפּעטער ווי אין דער ערשטער העלפט פון 16־טן יאָרהונדערט און אפשר נאָך עטוואָס פריער, אָבער בשום אופן ניט שפּעטער.

די אַנטוויקלונג פון סטויבץ

ווי שוין דערמאָנט, איז שווערזנע געווען עלטער פון סטויבץ. ס׳איז געווען נאַטירלעך, אַז דאָרטן זאָל זיך גרינדן אַ ישוב, ווייל ערשטנס איז דאָרט געווען אַ הויפּט טראַקט, וואָס האָט זיך געצויגן פון בריסק צום מזרח, און צווייטנס איז דער לינקער ברעג פון ניעמאַן געווען אַ פּרוכטבאַרער, אין קעגנזאַץ צום רעכטן, זאַמדיקן ברעג, וואָס האָט געהאַט נאָר איין מעלה: די נאָענטקייט פון גרויסע וועלדער קאָמפּאַקטן פון איין זייט ארציכי, שווערינאָווע צו מזרח און פון דער צווייטער זייט דערעוונע און די באַרימטע „נאַליבאָקער פּושטשע״ וועלכע האָט אין דער 2־טער וועלט־מלחמה מיט אירע גרויסע שטחים געראַטעוועט אַ סך יידן, וועלכע זענען אַנטלאָפן פון דער נאַצישער חיה. ס׳איז פאַרשטענדלעך, אַז די וואָס האָבן זיך באַזעצט אויפן רעכטן ברעג פון ניעמאַן האָבן עס געטאָן, ניט ווייל די זאַמדן האָבן זיי געלאָקט, נאָר גאָר אַנדערע מאָטיוון האָט באַוויזן די ערשטע איבערזידלער אויסצומיידן די עקזיסטירנדיקע שווערזנע און באַזידלען דעם פּוסטן רעכטן ברעג טייך. די מאָטיוון זענען געווען צוויי: א) די נאָענטע וועלדער, און ב) דער פלאַכער ברעג פון ניעמאַן.

האָלץ איז געווען אַ העכסט־וויכטיקער עקספּאָרט־אַרטיקל קיין דייטשלאַנד, וואָס איז געווען אַ גרויסער קונה. דאָס האָלץ פלעגט געשיקט ווערן דורכן ניעמאַן, וועלכער פאַלט אַריין אין באַלטישן ים. היות דער ברעג טייך ווו ס׳איז געגרינדעט געוואָרן סטויבץ, איז געווען אַ באַקוועמער „פּאָרט״, האָט מען דאָס האָלץ פון די וועלדער געפירט צו דעם פלאַץ, דאָ האָט מען זיי געבונדן אין פליטן (טראַטוועס) און געשיקט קיין דייטשלאַנד. די אַלע וועלכע האָבן זיך דערמיט באַשעפטיקט: די סוחרים, זייערע אָנגעשטעלטע און וועכטער האָבן נאַטירלעך, זיך באַזעצט אין סטויבץ. דער ניעמאַן האָט ניט נאָר געדינט אַלס וואַסער־וועג פאַר דעם געהילץ, נאָר אויך אַלס וועג פאַר אַ 2־טן אַרטיקל: תבואה און פלאַקס, וועלכע פלעגן מיט שלעפּשיפלעך (באַטן, האָט מען זיי גערופן) געפירט ווערן קיין דייטשלאַנד. וואָרשיינלעך פלעגט מען פון דייטשלאַנד ברענגען געוויסע סחורות, און אַזוי האָט זיך אַנטוויקלט אַ נאָרמאַלער, אינטענסיווער מסחר צווישן סטויבץ און דייטשלאַנד, הויפּטזעכלעך מיט קעניגסבערג. אַ דאַנק אָט׳ די אינטענסיווע האַנדלס־באַציאונגען קומט פאַר אַ ראַשיקע אַנטוויקלונג פון סטויבץ, און די באַפעלקערונג וואַקסט מיט אַ שנעלן טעמפּאָ און פאַרהעלטניסמעסיק שנעל שטייגט זי איבער איר עלטערער שוועסטער שווערזנע. צום קולמינאַציאָנס־פּונקט פון איר אַנטוויקלונג קומט סטויבץ אין 19־טן יאָרהונדערט, ווען רוסלאַנד האָט געבויט די אייזנבאַן מאָסקווע־בריסק און סטויבץ איז געוואָרן אַ הויפּט־סטאַנציע (באַראַנאָוויטש אַלס שטאָט האָט נאָך דאַן ניט עקזיסטירט). אָט די באַציאונגען מיט דער אויסערער וועלט

האָט געהאַט איר פּאָזיטיווע ווירקונג אויף סטויבץ און געשטעלט איר אין דער ערשטע ריי פון די אַרומיקע שטעטלעך ניט נאָר עקאָנאָמיש, נאָר אויך קולטורעל. זייענדיק מער אַנטוויקלט פון די שטעטלעך און זייער סביבה באַקומט סטויבץ גרויסע אַמביציעס בנוגע אָננעמען נאָר ערשט־קלאַסיקע רבנים, שוחטים און חזנים. אָבער די גרויסע שטעט פלעגן צונעמען צו זיך די כלי קודש פון סטויבץ. אַזוי איז ר׳ דוד טעוועלע, מחבר הספר „בית־דוד״, צוגענומען געוואָרן קיין מינסק, דער משרת משה — קיין מעזריטש, ר׳ מאיר נח לעווין — קיין מאָסקווע און נאָכן גרוש מאָסקווע — אַלס ווילנער שטאָט־מגיד (הויפּט רב). אַן אינטערעסאַנטע אילוסטראַציע צו דעם, קען דינען דער פאַקט וואָס ביזן יאָר 1904 איז אויפן סטויבצער בית־הקברות ניט מקבר געוואָרן קיין איין רב. אויך הרב ר׳ אברהם יצחק משכיל־לאיתן זצ״ל (דער שווער פון הרב הראשי פון פתח־תקוה ר׳ ראובן כץ זצ״ל איז געשטאָרבן 3־4 חדשים נאָך זיין קומען קיין סטויבץ פון אַ האַרצשלאַג).

די עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג

ווי שוין אויבן דערמאָנט, איז סטויבץ געגרינדעט געוואָרן אויסשליסלעך אַלס טראַנספּאָרט־פּונקט פון וואַנען מען האָט אָפּגעשיקט האָלץ קיין דייטשלאַנד. היות פון מזרח, צפון און מערב איז סטויבץ געווען אַרומגערינגלט מיט וועלדער קאָמפּאַקטן, האָט זיך דער האָלץ־מסחר שטאַרק אַנטוויקלט. אויב מיט האַקן די וועלדער האָבן זיך פאַרנומען די פּויערים פון די דערפער, וועלכע פלעגן ווינטער גיין זוכן פרנסה, זענען אָבער, די איבעריקע אַרבעטער, ווי אָנגעשטעלטע, אויפזעערס, בראַקערס, שאָפאַרעס, גארדזעלן אויפקויפערס און בעלי־עגלות, וועלכע פלעגן דאָס געהילץ ברענגען פון וואַלד צום טייך ברעג, געווען אויסשליסלעך יידן. די מענטשן וועלכע פלעגן באַגלייטן די פליטן קיין דייטשלאַנד — אַ טראַנספּאָרט וואָס פלעגט דויערן לערך 4־5 וואָכן, — פלעגט מען דאַרפן באַזאָרגן מיט שפּייז: ברויט, גרויפּן א.ז.וו. ס׳האָבן זיך באַוויזן קרעמערס און בעקערס און אַזוי איז געוואָקסן די באַפעלקערונג און ס׳זענען צוגעקומען די איבעריקע פּראָפעסיעס, וועלכע זענען געווען נויטווענדיק פאַרן ישוב: שמידן, מויערערס, סטאָליאַרעס, שניידערס און שוסטערס, און אַזוי האָט זיך אויסגעשפּרייט ביסלעכווייז דער ישוב, וועלכער האָט זיך צום אָנפאַנג באַזעצט האַרט נעבן ברעג טייך, אַזוי אַז דער בית־הקברות איז געווען ביים ענדע פון ישוב, אַלץ מער צפונדיק און אויך צו מערב זייט און גאַנץ גיך, איז שוין דער בית־הקברות געווען אין מיטן שטעטל, ריכטיקער געזאָגט ביים דרומדיקן עק פון שטעטל און דער צענטער ווערט אַריבערגעטראָגן צום מאַרק, וועלכער האָט אויסגעמאַכט אַ

„הכוכב הנוצץ״

זיצן פון רעכטס: מרדכי וואדאנאס, אסתר גערשענאָוויטש, אסתר באָרסוק, אברהם באָרסוק, יענטע שפירא, רחל מוצניק; זיצן, שורה 2: אהרן חיט, פייגל מאכטיי, גונטהארט, לאה ראזאנסקי, איסר ראבינאָוויטש, יוסף צערצעס; שטייען: שולע ראַזאָווסקי, מאריאשע קומאַק, סימע רעזניק, מרים פּראָשציצקי, מרדכי ראָזאָווסקי, ביילקע זלאָטניק, יעסל טוניק, יענטל גרונעס.

קוואַדראַט פון לערך 10.000 מעטער. דער מאַרק ווערט נאַטיר־לעך דער האַנדלס־צענטער, און די אַלע בעלי־מלאכות באַזעצן זיך צפונדיק פון מאַרק אויף דער יורזדיקע, וועלכע איז ביזן חורבן פון שטעטל געווען באַזעצט פון בעלי־מלאכות.

דער יידישער ישוב איז געווען אַ דינאַמישער. ער באַנוגנט זיך ניט מיטן האָלץ־האַנדל נאָר אַנטוויקלט נאָך אַן עקספּאָרט־צווייג קיין דייטשלאַנד: תבואה און פלאַקס. אין יענע צייטן (אויך אין מיינע פריסטע קינדער־יאָרן) האָבן אויפן ניעמאַן קורסירט קליינע דאַמף־שיפלעך האָט מען זיי אויסגענוצט אַלס טראַנספּאָרט־מיטל פאַר תבואה האַנדל. מען פלעגט בויען אויפן ברעג בארזשעס און די דאַמף־שיפלעך פלעגן זיי שלעפן קיין דייטשלאַנד. קומען אַלזאָ צו בויער פון בארזשעס, קאַנאַ־פּאַטניקעס, האָלץ־זעגער, וועלכע פלעגן זעגן די קלעצער און מאַכן ברעטער פאַר די באַרזשעס און פאַר די בנינים. אַזוי אַנטוויקלט זיך די שטעטל מיט אַ שנעלן טעמפּאָ. ווען לערך מיט 100 יאָר צוריק, איז אויסגעבויט געוואָרן די אייזנבאַן, האָט זי, דורכן פאַרבינדן סטויבץ מיטן מזרח און מערב, גע־ווירקט סיי אויפן קולטורעלן און עקאָנאָמישן אופן. אין די באַן וואַרשטאַטן האָבן געאַרבעט לערך 200 פּערזאָן, וועלכע צוזאַמען מיט זייערע משפחות ווערן זיי גוטע קונים פון פאַרשידענע פּראָדוקטן און פּראָדוקציעס. אַ דאַנק דער אייזנ־באַן־פאַרבינדונג גרינדעט נחום ברוך ראָזאָווסקי אין די אַכצי־קער אָדער נײַנציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט אַ שוועבעלעך־פאַבריק, וועלכע איז אָבער אַרום 1895 צוליב פאַר־שידענע סיבות ליקווידירט געוואָרן. מיטן אַריבערפירן ענדע פאָריקן יאָרהונדערטס, די אייזנבאַן־וואַרשטאַטן קיין באַראַנאָ־וויטש און מיט דער ליקווידירונג פון דער שוועבעלעך־פאַבריק ווערט די סטויבצער עקאָנאָמישע ווירטשאַפט מער ענלעך צום דער עקאָנאָמישער סטרוקטור פון די אַרומיקע שטעטלעך, ד. ה. באַזירט אויף האַנדל, אָבער דאָך מיט אַ גרויסן בעלי־מלאכה עלעמענט.

עדות וועגן דער גרויסער אַנטוויקלונג און וווקס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט געפינען מיר אין דער „יעווריעיסקאַיאַ ענציקלאָפּעדיאַ" (יידישע ענציקלאָפּעדיע אין דער רוסישער שפּראַך, אַרויסגעגעבן דורך ברוקהאוז־עפרון) דאָרט ווערט גע־זאָגט: לויט דער פאָלקס־ציילונג פון יאָר 1847 איז די סטויבצער יידישע באַפעלקערונג באַשטאַנען פון 1315 נפשות. לויט דער ציילונג פון יאָר 1897 האָט די אַלגעמיינע באַפעלקערונג פון סטויבץ געציילט 3754 אין דעם 2409 יידישע נפשות.

מיר זעען אַלזאָ, דעם גרויסן וווקס פון דער יידישער באַפעלקערונג וועלכער האָט דערגרייכט ביז 65% פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג, אָבער דאָס איז שוין געווען דער קולמינאַציע־פּונקט. מיטן אָנהויב פון דער גרויסער עמיגראַציע מעבר לים קיין צפון און דרום אמעריקע, דרום אפריקע און די עליות קיין ארץ־ישראל, ווי אויך די וועלט מלחמה מיט דער שריפה פון יאָר 1915 איז דער פּראָצענט שטאַרק געפאַלן.

מיר האָבן נישט קיין גענויע ציפערן. אָבער מ'קען משער זיין אַז אין יאָר 1939 ערב דער צווייטער וועלט מלחמה האָט די אַלגעמיינע באַפעלקערונג באַשטאַנען פון 8 טויזנט מענטשן לערך, צווישן זיי, אַרום 2500 יידישע נפשות. ד. ה. 31 פּראָצענט.

מיר דאַרפן דעם פאַקט באַטאָנען מיט צופרידנהייט, ווייל דורך די עמיגראַציעס און עליה קיין ארץ־ישראל האָבן הונדערטער און אפשר טויזנטער סטויבצער יידן אויסגעמיטן דעם ביטערן סוף וואָס האָט געטראָפן די איבערגעבליבענע.

השומר־הצעיר

זיצן פון רעכטס: נח טוניק, סוניה גורפינקעל, סוניה אַגינסקי, פעסע טוניק, הירשל צערצעס.
שטייען פון רעכטס: שרה טוניק, משה אסתרקין, לייבל עפשטיין, שרה ברוכאנסקי, יאַשע לוסטערמאַן, הלל אקון, סוניה לונגין.

צבי הירש נייפעלד יאהאנעסבורג / א לעבן לאנג מיט מיין שטעטעלע

(זכרונות פון א היים, וואס איז אין אש)

הירשל, שרייב!

(א מין הקדמה)

שוין מער ווי צוואַנציק יאָר, ווי איך הער כסדר אַ קול וועלכער האַלט אין איין רופן: הירשל, שרייב! שטיי איך במשך די אַלע יאָרן אומבאַהאָלפן קעגן דער דאָזיקער שלי־חות־שטימע און פרעג זיך מיט אַ ציטער: וואָס זאָל איך שרייבן, ווי קען איך שרייבן און צי בין איך ראוי שרייבן וועגן דער יידישער סטויבץ, וואָס איז שוין מער ניטאָ? סטויבץ איז חרוב און פאַרשניטן ביזן גרונט, און צווישן די דריי טויזנט יידישע מענער, פרויען און קינדער, וואָס זיינען דאָרט אויסגעשאָכטן געוואָרן דורך די אכזרישע רוצחים ימח שמם וזכרם, האָב איך גאָר אַ גרויסן חלק: מיין יינגסטער ברודער, פיר שוועסטער, זייערע קינדער און קינדס־קינדער. איז ווו זיינען פאַראַן די אמתע ווערטער, וואָס זאָלן קענען אויסדריקן דעם ווייטיק און צער מיינעם, ווען פאַר די אויגן שטייען זיי מיר — אַלע פיר און פערציק אומשולדיקע נפשות פון מיין משפחה! דער גרעסטער טייל פון זיי אין אַ נאָך גאָר יונגן עלטער — אַלע צוזאַמען אָן רחמנות דער־מאָרדעט געוואָרן.

און מיט אַ מאָל, נאָך אַזוי פיל יאָרן, דערהער איך אַ קול און אַ דרינגענדיקן רוף, וואָס איך קען מער ניט ווידערשטיין — דאָס איז פון מיין ליבן חבר און האַרציקן אַלטן פריינד זלמן, וועמען איך האָב דעם לעצטן מאָל געזען מיט 42 יאָר צוריק — דער זעלבער זלמן, וואָס האָט זוכה געווען אויסגעוויילט צו ווערן אויפן העכסטן אַמט אין דער יידישער מדינת ישראל. און אַז דער נשיא רופט, מוז אַן אַלטער, דיסציפּלינירטער סאָלדאַט, ווי איך בין, זיך שטעלן צו זיין דינסט.

נעם איך די פען אין האַנט און וועל פּרוּוון אַרויסזוכן פון מיין זכרון און אַרויסנישטערן פון מוח אַלץ וואָס איך געדענק און קען זיך דערמאָנען פון אונדזער חרוב־געוואָ־רענעם שטעטל. און איך טו דערביי תפילה, אַז עס זאָל ווירדיק זיין מיין וואָרט, און מיין אָרעמערביישטייער צו דער מצבת נצח — דעם ספר הזכרון לעיר סטויבץ — זאָל באַוויליקט ווערן.

סטויבץ פון אַ מאָל

(הינטערגרונט)

די ק״ק סטויבץ איז אויפגעקומען צווישן 12טן און 13טן יאָרהונדערט, ווען די רדיפות אויף יידן אין די מער אַנט־וויקלטע לענדער פון אייראָפּע האָט זיי געטריבן צו דער מער פּרימיטיווער רוסלאַנד. יעדע משפחה האָט זיך דאָן אויסגעקליבן אַ דאָרף אָדער אַ שטעטל, וואָס האָבן איר אויס־געוויזן מער אָדער ווייניקער באַקוועם אויף זיך צו באַזעצן דאָרט. אונדזערע פאָרויסגייער האָבן אויסגעקליבן זיך צו באַזעצן אין און אַרום סטויבץ מיינסטנס צוליב צוויי טעמים: ערשטנס — ווייל דאָס שטעטל איז געווען אַרומגערינגלט מיט אוראַלטע וועלדער (וואָס איז אויך דער מקור פון רוסישן נאָמען פון שטעטל: סטאָלבצי) און צווייטנס — צוליב דעם גרויסן טייך ניעמאַן, וואָס פליסט פאַרביי דעם שטעטל. דער

העניע נייפעלד

יידישער חוש, וואָס האָט דערפילט, אַז דאָ איז דער ריכטי־קער פלאַץ פאַר האַנדל און מלאכה, האָט די געקומענע יידן ניט אָפּגענאַרט.

הירשל נייפעלד

הונדערטער דעסיאַטינעס וואַלד זענען אָפּגעקויפט געוואָרן דורך יידישע וואַלד־סוחרים, ווו הונדערטער שאַפאַרעס זענען

באַשעפטיקט געווען מיט זייערע מעסט־רולעטקעס. טויזנטער פויערים האָבן געשניטן די 100 און מער יאָריקע ביימער. אין די ווינטער־חדשים פלעגן הונדערטער און טויזנטער שליטנס זיך ציען איינער נאָך דעם אַנדערן, מיט לאַנגע, גראָבע קלעצער אָנגעוואַלגערט אויף זיי; פון סאַמע באַגינען ביז שפּעט אין דער נאַכט פלעגן די שליטנס זיך גליטשן שטיל און לייכט דורכן מאַרק צום ברעג טייך. דאָ זענען געשטאַנען שאַפּאַרעס און אויסגעצאָלט די פויערים מיט בלעטלעך פון טאַלאָנען; שפּעטער פלעגן די פויערים קומען איינקויפן אין די שטאָטישע קראָמען אַלע זייערע געברויך־אַרטיקלען און האָבן געצאָלט מיט די טאַלאָנען. אין די זונטיקס פלעגן די קרעמער אויסבייטן די טאַלאָנען אין די קאַנטאָרן פון די וואַלד־סוחרים. פרילינג־צייט פלעגט דער ניעמאַן „אַרויסגיין פון די ברעגעס" און פאַרפלייצן אַ שטח פון מער ווי 3 וויאָרסט, ביז דראָזדי, אַ מאָל נאָך ווייטער. אַז דער טייך פלעגט „צוריקקומען צו די ברעגעס", ערשט דאַן פלעגט זיך אָנהויבן די אמתע פיבערהאַפטע אַרבעט: אַראָפּלאָזן די קלעצער אין טייך און זיי צוזאַמענבינדן מיט גאַרדזשעליעס — 15—20 אין אַ „בענקל"; 10—15 אַזעלכע בענקלעך צוזאַמענהעפטן אין אַ פּליט, אויף וועלכן מען פלעגט אויפשטעלן אַ שטרויענע ביידל און זיין גרייט צו דער רייזע.

יעדן טאָג פלעגט מען זען גיין דורכן מאַרק־פּלאַץ הונדערטער פליטניקעס מיט פאַרקאַטשערטע הויזן מיט לאַנגע פּריסן. זייערע וועגענער זענען געווען אָנגעפּאַקט מיט ברויט, גרויפּן, זאַלץ, חזיר־פלייש און אַנדערע סאָרט פּראָוויאַנט: אויך לעפל, שיסלען א"אַ עס־און קאָך־געשיר פאַר אַ רייזע פון 3—4 וואָכן ביז קאָוונע, האָבן זיי געהאַט מיט זיך. אין קאָוונע פלעגן זיי איבערגעבן דאָס גאַנצע געהילץ צו ליטווישע פליטניקעס, וועלכע האָבן געדאַרפט פאָרזעצן די רייזע ביז מעמל. צוריק אַהיים פלעגן זיי פאָרן מיט דער באַן. קומענדיק אין סטויבץ פלעגן זיי איבערלאָזן זייערע קלומיקעס ביי די יידישע קרעמער און שענקער און גיין אין די קאַנטאָרן אָפּנעמען זייערע שכירות. נאָכן איינקויפן די נייטיקע זאַכן פאַר דער משפחה, פלעגט מען זיך אַריינכאַפּן אין שענק און זיך אָנשיכורן, און אַ שפּראָץ אויף טאָג האָט שוין יעדער געשפּרייזט צו זיין דאָרף. דאָרט איז מען געבליבן אַ פּאָר טעג, זיך אַ ביסל אויסגערוט און ווידער אַוועק צו די פליטן.

נאָך אַ קוואַל פון פרנסה איז געווען פאַר יידן, אין די 60־ער יאָרן: רוסישע סוחרים פון סמאָלענסק, ריאַזאַן און אפילו פון מאָסקווע, פלעגן קומען אָנגעפאָרן מיט 3 פערד „באַשפּיץ", געשפּאַנט אין גרויסע שליטנס, וואָס זענען געווען אָנגעפּאַקט מיט זעק תבואה — גערשטן און האָבער, ווייץ, קאָרן און רעטשקע — און עס פאַרקויפן צו די יידישע סוחרים. זיי פלעגן עס אויסלאָדן אין די גרויסע שפּייכלערס אַריין פון האַפן, ביים טייך. די שפּייכלערס האָבן זיך געצויגן פון מרדכי ירוחם כאַרכורימס הויז ביז צו כאַדזינסקיס פון שטיינער געמויערטן 3 שטאָקיקן שפּייכלער. אין פרילינג האָט מען די תבואה געפּאַקט אין באַרזשעס (שיפלעך) און עס געשיקט קיין אויסלאַנד.

פון דעם תבואה־עקספּאָרט האָבן יידן געצויגן חיונה אין אָנהייב 60־ער יאָרן, אָבער ווען די מלוכה האָט אויסגעלייגט די באַן־ליניע פון מאָסקווע צו בריסק, איז דער האַפן געוואָרן אומנוציק. די אַ־בער 100 שפּייכלערס זענען געשטאַנען ליידיק און דאָס — ווי איך פאַרשטיי — איז געווען די „סיבה" פון דער שריפה, וועגן וועלכער די עלטערע יידן פלעגן ניט אויפהערן צו דערציילן — ווי אַזוי און וואָס עס האָט פּאַסירט. דאַן האָט אָפּגעברענט דער האַפן און דריי פערטל שטאָט איז אַוועק מיטן רויך — פון מרדכי ירוחמס הויז ביז צום נייעם בית עולם, און אַרויפצו — ביז צו די קריסטלעכע מאָהילקעס. נאָר איין זכר לחורבן איז געבליבן: די שטיינערנע ווענט פון כאַדזינסקיס שפּייכלער, וואָס זענען מיט די אויסגעברענטע לעכער פון די טירן און פענצטער, געשטאַנען ווי אַ שרעק־בילד פאַר די פאַרבייגער און דורכפאָרער. יאָרן שפּעטער האָט דער גרויסער און מעכטיקער סוחר בעניע יאַניק פאַרקויפט זיין גרעסטן מויער אין מאַרק צו מיין שוואָגער עזריאל רודיציקי און — מן הסתם — אָפּגעקויפט די חרובע שטיינערנע ווענט, און דאָרט איינגעבויט אין איין ווינקל אַ דירה און אַ קראָם פאַר זיך. נאָך זיין טויט איז זיין „אויפטו" צו נישט געוואָרן און איך גלויב אַז די סטראַשידלע־ווענט שטייען נאָך דאָרט עד היום הזה.

דריי גרויסע מויערן זענען צו יענער צייט געווען אויפן מאַרק — זייערע בעלי בתים: הערשקע גערשנוביץ, זיין זון מאַליע און בעניע יאַניק; 3 קלענערע מויערן האָבן געהערט צו ניסן הרכבי, וועלוול שיינעס און מאיר מירסקי; חוץ דעם איז נאָך געווען חנצעס מויערל און ישראל איסר אייזנבערגס מויער מיט אַ ביר־קעלער. אַלע איבעריקע געביידעס זענען געווען הילצערנע.

פרנסה־קוואַלן אין שטעטל

פון די הילצערנע הייזער אין שטעטל זענען עטלעכע געווען זייער שיין געבויט — אַזעלכע ווי משהל איוויאַנסקיס, הירשל, מאַלע, פּייע מאַלבינס און יאַנקל אַרינקעס (צירולניק). אין די איבעריקע הייזער זענען מייסטנס געווען קראָמען און שענקען. אין מיטן מאַרק זענען געשטאַנען 16 הילצערנע קראָמען, דאָס רוב שניט־געשעפטן, וואָס מ'האָט אויף היימיש לשון גערופן מאַנופאַקטור, די אַנדערע זענען געווען באַקאַליי־און גאַלאַנטעריע־קראָמען. אין מאַרק זענען אויך געשטאַנען בעקערשע ביידלעך, ווו די בעקער פלעגן אין קוישן, אויף וועגלעך, אַריינפירן זייערע פרישע געבעקס: קאָרענע און שיטניצע ברויט, בייגל, קוכן, פּיראָגן, באַבקעס אד"גל. אויך זענען אין מאַרק געווען עטלעכע ביידלעך פון זעלטצער־וואַסער.

חוץ אין די זונטיקס, ווען ס'פלעגן פאָרקומען די געוויינלעכע מאַרק־טעג, האָט דער מאַרק אויפגעלעבט אין אַ גרעסערן פאַרנעם איבערהויפּט אין די יריד־טעג: אולאַס, וואָס איז אויסגעפאַלן פאַר פּורים, אושעסטע און דזשוויאַטניק — צווישן פּסח און שבועות. שוין אַ פּאָר וואָכן פריער פלעגט דער קליינער יאַכים פיליפּאָוויטש אַרומגיין מיט דער גרויסער פּויק און מיט טרעוואָגע אָנזאָגן, אַז דעם און דעם טאָג וועט זיין אַ יריד. צום יריד, מער נאָך ווי צו די וואָכיקע מערק, פלעגן

אַנפאַרן פיל סוחרים און בעלי־מלאכות פון אַלע אַרומיקע שטעטלעך: שוסטערס, שניידערס און קופערטניקעס פון דער מיר, זאַטלעך פון קלעצק און קאפולע, טעפער פון איוועניץ און ראקאָוו, קירזשנער פון רובזעוויטש — און אַלע פלעגן אויפשטעלן זייערע סטראַגאַנעס אין אַ גלייכער ריי אין מיטן מאַרק און פונאַנדערהענגען אויף זיי זייערע פאַרשידענע סחורות. דאַן האָט זיך אָנגעהויבן די סדרה פון כסדר האַלטן אין איין רופן און לאָקן די קונים.

אין טויזנטער וועגענער — אין זומער, און שליטנס — אין ווינטער, פלעגן קומען די פויערים פון די אַרומיקע דער־פער מיט זייערע אַגריקולטור־אַרטיקלען: כלערליי תבואות, בולבעס, האָלץ, זאָמען אדג"ל .זומער־צייט פלעגן אויך אָנ־פאָרן די סאַדאָווניקעס מיט געפּאַקטע וועגענער פון אַלערליי סאָרטן פרוכט. און צווישן דעם גאַנצן רעש און געטומל איז געשטאַנען די קליינע אלמנה פייגע קלמנס די חלפּערקע, ביי אַ קליין טישל אויף וועלכן ס'זענען געווען אויסגעלייגט אין קופּקעלעך זילבערנע מטבעות — צו רובל — פון 50, 20, 15, 10 קאָפּיקעס. אויפן פאַרטעך האָט זי געהאַט אָנגעהאַנגען אַ גרויסע טאָרבע מיט געלט־מטבעות, אין טיש־שופלאָד אַ גאַנצע הורבע מיט פּאַפּיר־באַנקנאָטן — אַליין איז זי געווען גרויס ווי אַ האַלבער גראַשן, און שטייענדיק, אין ווינטער־טעג, אָנגעפּעלצט, איבערן פייער־טאָפּ, האָט זי אויסגעזען ווי אַ קיילעכדיקער קירבעס. איר העלפן די סוחרים אויסטוישן געלט איז געגאַנגען אין די טויזנטער, אָבער ס'האָט קיין מאָל ניט געטראָפן, אַז עמעצער זאָל מאַכן אויף איר אַן איבער־פאַל. קומענדיק אַ דורכגעפרוירענע אין איר קליין צימערל ביי ריווע מעסלס (קאַסטרעלעוויטש) און מאַכנדיק דעם סך־הכל פון טאָג לייזונג, פלעגט זי אַלע מאָל בלייבן מיט אַן עודף פון 10 רובל, מאַנכע מאָל אויך מערער.

סטויבץ איז געווען פאַררעכנט פאַר אַ צענטער, אַ מין עיר הבירה פון אַלע שטעטלעך אַרום: **שווערזנע, מיר, יע־רעמיטש,** טורעץ, ליובטש, **נאַליבאָק, דערעוונע, קאַפוליע, נעס־וויז,** קלעצק, מאַהילנע, פעסאָטשנע, רובזעוויטש, איוועניץ, ראקאָוו א"אַ. און הגם עטלעכע פון די אויסגערעכנטע שטעט־לעך, ווי מיר, נעסוויזש א"אַ, זענען געווען פיל **גרעסער און מער באַפּעלקערט,** דאָך האָט סטויבץ „געפירט", געהאַט די אויבערהאַנט.

די יידישע סטויבץ און אירע משפחות

די יידישע באַפעלקערונג פון סטויבץ איז **באַשטאַנען פון** עטלעכע גאַר גרויסע, אַ ביסל מיטעלע און מערערע קליינע משפחות. די גרעסטע זענען געווען: טוניק, **נייפעלד, ראַ־זאָווסקי,** מאלבין; די מיטעלע און קלענערע: כרכורים, מיר־סקי, בארסוק, ברוכאַנסקי, אגינסקי, גערשענאָוויטש, אינזעל־בוך, רוסאַק, מאכטיי, ליבערמאַן, זאַרעצקי, דוואָרעצקי קוש־נער, גינסבורג, רובאשאוו, גארמיזע, קאַנטאראָוויטש, **עפּשטיין,** בערנשטיין, פאזניאק, טשארנאגובאָוו, ליוסטערמאַן, **ברוק,** כעגאלאָוויטש, מילצענזאָן, **ראַבינאָוויטש,** יאָסעלעוויטש, מהר־שק, ראדונסקי, אקון, רודיצקי, קאַגאַן, איזגור, **רענזאָן,** באָס־קין, אַראָנטשיק, לעווין, רייסער, ליס, **שאפּירא,** ליובלינסקי, סירקין, רובין, מונוועז, באגין, גורוויטש, סטאלאָוויצקי, **דאַ־** נילעוויטש, זלאטער, יאַניק, מנקר, בערגער, בערקאָוויץ, **צע־** כאנאָוויץ, חיט, מאנאשעוויטש, ספּעקטאָר, לונגין, **קרויטשיק,** ווײַנער, קיוואוויטש, עווענטשיק, כוועדיוק, זלאטניק, **שולקין,** סאָסלאַנד, העניקין, קומאַק, אַלטמאַן, קרופּיצקי, ראַטנער, **יצחק** מאַרגאַלין, קיטאַיעוויטש.

די נייפעלדס (נאָווא פאלטשיקעס) זענען געווען, ווי שוין אויבן דערמאָנט, איינע פון די גרעסטע משפחות, אויב ניט די גרעסטע. און אַזוי ווי מיין ווייניקייט איז אויך אַ ילידי־

זיצן פון רעכטס: משה און פייקע עפשטיין, מרדכי און זלאטע פּוזניאַק, פּראַדל נייפעלד; שטייען פון רעכטס: נחום און ליבע קנטורוביץ, שמשון און הינדע ווינשטיין, פּייווע נייפעלד.

משפחה מיט דעם זעלבן נאָמען, ווײַל איך מיך אָנשטרענגען אַ נישטער צו טאָן אין מײַן מיח און אַרויסגריבלען פון דאָרט אַלץ וואָס איך האָב ווען געהערט פון מײַן באָבען און מײַן פֿאָטער עליהם השלום וועגן דעם ייחוס אבות אונדזערן.

די באָבע מינקע פון אַפּיעצאָק

מײַן באָבע, מינקע די אַפּיעצקערין, איז געווען די אײנ־ציקע טאָכטער פון יעקב און רייזל פון נאָוואָ־פּאָליע, וואָס איז אײגנטלעך די יידישע איבערזעצונג ניי פעלד. מײַן באָבע האָט געהאַט 3 ברידער: דאדע, יאשע און משה־צאלע. און פון אַלע שיינע מעשיות, וואָס די באָבע האָט אונדז דערציילט ווען מיר פלעגן זיצן אויפן גרויסן אויוון און פליקן פעדערן — ווונדער־געשיכטעס וועגן אליהו הנביא, ר׳ מאיר בעל הנס, חוני המעגל, וועגן בערן און וועלף, לייבן און פוקסן, איז די שענסטע געווען אַ מעשה שהיה, אַ מעשה נפלא פון דער משפחה:

איין מאָל איז אין דאָרף נאָוואָפּאָליע אָנגעפלייגן אַזאַ גרויסע פור־בויד געשפּאַנט מיט 2 פערד. עמעצער פון די פאָרערס איז אַראָפּגעשפּרונגען, אַ כאַפּ געטאָן מײַן ברודער דאדע, וואָס איז דאַן אַלט געווען 12 יאָר, אים אַרײַנגעוואָרפן אין דער בודע און — היידא, זיך אַוועקגעטראָגן מיטן שליאַך. ווען מײַן קלענערער ברודער יאשע איז געוווּיר געוואָרן פון דעם, האָט ער גלייך אָן טענות ומענות אַרויסגעכאַפּט זיך פון הויז און — „פּאַשאָל״, געגומען נאָכיאָגן די בויד. ער האָט זיך געיאָגט ווי אַ ווײַכער גאַנצע 10 וויאָרסט, ביז סטויבץ. אַז ער האָט דאָרט דערזען די בויד, איז ער גלייך צוגעלאָפן צום מאַרשאַלעק און אָן אָטעם, אין אַ ריינעם דאָרפיש־גויישן לשון אנגעהויבן בעטן: לאָז אָפּ מײַן ברודער, ווייל דו וועסט פון אים קיין נחת ניט האָבן — ער איז אַ כאַרליאַק, אַ קראַנקער, דער מאַמעס פיעסטון... נעם מיר בעסער — איך בין געזונט און שטאַרק און וועל זיין אַ בעסערער סאָלדאַט פאַר אונדזער צאַר־באַטיושקא! דער מאַרשאַלעק האָט זיך צוגעהערט צום יינגלס געבעט און ס׳איז אים געפעלן געוואָרן — האָט ער אַ זאָג געטאָן צו דאַדן: לויף גיך אַהיים, דו כאַרליאַק איינער, און אויב דו וועסט דערגיין ביז אַהיים, זאָל דיר דאָרט דיין מאַמע ווייטער פיעשטשען. יאשען האָט ער אַוועקגעשיקט ווייט אין רוסלאַנד און זייער אַ לאַנגע צייט האָט מען גאָר ניט געהערט פון אים. 4 יאָר שפּעטער איז אַ רוסישער סאָלדאַט, נאָך 20 יאָר דינען, געקומען אין דאָרף אויף „אָטפּוסק״. איז ער אַרײַנגעקומען צו אונדז און אַ זאָג געטאָן: איך האָב אייך געבראַכט אַ גרוס פון אייער זון — ער איז געזונט און צו־פרידן, נאָר ער האָט געבעטן, איר זאָלט אים שיקן „באָגאָ־מאָלניקי״, ווען איך וועל פאָרן צוריק קען איך עס מיטנעמען פאַר אים. מיר האָבן געקויפט אַ פּאָר תפילין און אַ קליין סידורל און דער סאָלדאַט האָט עס מיטגענומען פאַר אונדזער יאשען. יאָרן שפּעטער האָבן מיר געקראָגן אַ בריוו פון יאסיף יאקאוולעוויטש נייפעלד, ווו ער שרייבט אַז מען האָט אים באַפרייט פון זיין „סלוזשבע״ פאַר דעם טערמין און אַז ער גייט חתונה האָבן מיט אַ יידישע מיידל — אַ טאָכטער פון אַ ניקאָלאַיעווסקן סאָלדאַט; זיין בקשה איז, אַז די מאַמע זאָל קומען צו דער חתונה — און די מאַמע איז געפאָרן קיין מאָסקווע און האָט פאַרבראַכט ביי יאשען 6 חדשים.

יאשע האָט די מאַמען געפירט און געוויזן איר גאַנץ מאָסקווע, אַפילו אין צאַרסקן פּאַלאַץ האָט ער זי אַרײַנגע־פירט און איר געוויזן די קונסט־מעבל וואָס ער האָט דאָרט געמאַכט; אויך דעם איקאָנאָסטאַס אין קרעמל — זיין אַר־בעט. ווען די מאַמע איז צוריקגעקומען איז מײַן ברודער משה־צאלע געפאָרן קיין מאָסקווע — געווען דאָרט עטלעכע יאָר און נאָך דעם אַריבערגעפאָרן מיט זיין פאַמיליע קיין קאַזאַן. ער האָט געהאַט עטלעכע טעכטער און איין זון — אברהם, וועלכער האָט דאָרט חתונה געהאַט און אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע. זיין פרוי, אַ זון און 3 טעכטער זענען שפּעטער אויך אַוועק קיין אַמעריקע.

עד כאן די געשיכטע, וואָס די באָבע מינקע האָט אונדז דערציילט. איר פאָטער יעקב — אונדזער עלטער־זיידע — האָט געהאַלטן אין אַרענדע סמאָליאַרנעס אין נאָוואָפּאָליע. דאָרט פלעגט מען ברענען די קאָרטשעס פון די אָפּגעשני־טענע ביימער פון וועלכע מען האָט אַרויסבאַקומען פעך, סמאָלע, דזשעגעך און טערפּענטין. די אויוונס, אין וועלכע מען ברענט די קאָרטשעס, זענען געבויט אין אַ ספּעציעלער פאָרעם, וואָס מאַכט מעגלעך אַז די פאַרשיידענע מינעראַלן זאָלן אַרויסטריפן פון באַזונדערע רערן. די פליסיקע מינעראַלן פלעגן אַרײַנגעגאָסן ווערן אין הילצערנע פעסער און פאַר־

קויפט ווערן אין לאַנד, ווי אויך געשיקט ווערן אויף עקס־פּאָרט קיין אויסלאַנד.

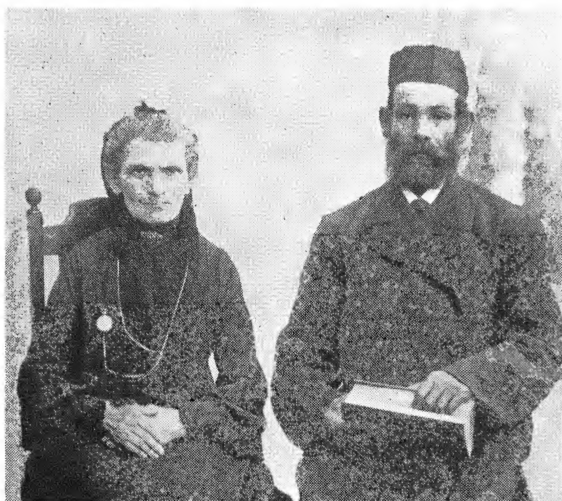
ויהי היום — איז געקומען אַ יונגער בחור פון איוויע, פייווע קאַגאַן, וואָס איז געווען אַ מומחה אין מאַכן די איווונס פאַר סמאָלאַרנעס, און זיך געשטעלט אַרבעטן אין נאַוואָפּאָ־ליע. דאָרט האָט ער זיך פאַרליבט אין דער יונגער, שיינער און שלאַנקער מינקען און זיי האָבן חתונה געהאַט. כדי צו פאַרמיידן, אַז זייערע קינדער זאָלן ניט געכאַפּט ווערן פאַר דעם צאַרס סאָלדאַטן, האָט ער געביטן זיין פאַמיליע־נאָמען אויף נייפעלד. זיין ברודער, אַברהמל דער מענסקער שניידער, איז פאַרבליבן ביים פאַמיליע־נאָמען קאַגאַן. ער האָט גע־וווינט אין דער מיר נעבן דער גרויסער ישיבה. אברהמל האָט געהאַט 2 זין: משה'ל דער סופר און רפאל — אַ וואַיאַזשאַר — און עטלעכע טעכטער. און דאָ אייגנטלעך שטעקט דער ענט־פער אויף דער פראַגע: ווי אַזוי קומען די נייפעלדס צו זיין כהנים?

נאָך זייער חתונה האָבן מיין זיידע און באָבע ע"ה זיך אַריבערגעקליבן אין אָפּיעצאַק — אַ דאָרף 7 וויאָרסט ווייט פון סטויבץ. נאָכן אָפּלעבן עטלעכע יאָר דאָרט, זענען זיי אַריבערגעפאָרן קיין סטויבץ און זיך אויסגעבויט אַ הויז אויף יורזדיקע גאַס. איר ברודער דאָדע — אַ הויכער, שיינער ייד מיט אַ זילבער־גראָע הדרת־פּנימדיקע באָרד, שטענדיק זויבער און פיין געקליידעט — האָט געוווינט אויף שול־גאַס, לעבן אַלטן בית־מדרש. און ער, דער פעטער דאָדע, איז דאָס דער אַלטער ייד, וועגן וועמען עס איז אין אונדזערע מקומות אַרומגעגאַנגען די שפּאַס־לעגענדע, אַז ווען אַ פּאָר ישיבה־בחורים זענען אַ מאָל אין שול צוגעגאַנגען צו אים און גע־בעטן אים דערקלערן דעם פּשט פון אַ שטיקל האַרבער גמרא, האָט ער זיי געענטפערט: ווען ער וואָלט ניט געקענט אויפ־קלערן זיי די גמרא, וואָלטן זיי אים דאָך מבייש געווען — און דאָס איז אַ חוצפה — איז דעריבער טאַקע וועט ער זייער קושיא ניט פאַרענטפערן...

דער פעטער דאָדע מיט דעם אַלטן אידל דויד נייפעלד (יאָשע דעם קאָמיסיאָנערס פאָטער) — אַ קליינטשיק יידעלע אין ווייסע זאָקן און פּאַנטאָפל — פלעגן כמעט יעדן שבת נאָך וואָרמעס (טשאָלנט) אַריבערקומען צו דער באָבע מינקען פאַר טיי און צובייסנס. מיר, די יונגע חברה, פלעגן זיך ניי־געריק צוהערן צו די געשיכטעס פון די אַלטע צייטן וואָס זיי פלעגן זיך דערציילן. ווען זיין פרוי, פעשע שפרה, איז געשטאָרבן, האָט ער פאַרקויפט זיין הויז צו יאַנקל אַלטמאַן און אין עלטער פון 85 יאָר זיך „אַוועקגעשיפט" קיין אַמע־ריקע צו זיין איינציקער טאָכטער גאָלדע, וווּ ער האָט אויס־געלעבט זיינע 90 יאָר.

מיין באָבע מינקע האָט געהאַט 2 זין — לייזער און בערע — און 3 טעכטער — פייגע, ריקליע און שרה. לייזער האָט חתונה געהאַט מיט גאָלדע־פייגע גאַרמיזע, און בערע — מיט הירשקע דעם שוסטערס טאָכטער, שימקע רוסאַק.

ווען דער זיידע פייווע איז געשטאָרבן איז די באָבע מינקע געבליבן וווינען מיט אונדז און אָנגעפירט מיט דער הויז־ווירטשאַפט ביז אין אירע ניינציקער יאָרן. זי האָט אַליין אויפ־גענייט און צוגעגרייט איר „אויסריכטונג" און גאָר אַ לאַנגע צייט פלעגט זי זיך נאָך אויספּיינען און ווייזן אַלעמען די שיינע „גאַרדעראָבע", וואָס זי האָט מיט די אייגענע הענט פאַר זיך צוגעגרייט. אַ פּאָר טעג פאַר תשעה באב — זומער 1904 — האָט זי זיך דערפילט ניט מיט אַלעמען און זי האָט זיך גענומען גרייטן אין וועג אַריין... זי האָט תיכף צוגעגרייט אַן אַלט העמד און דערקלערט: „אַז די ווייבער וועלן קומען און נעמען רייסן שטיקער פאַר אַ סגולה און אַ רפואה פאַר זייע־רע ציטעריקע קינדער, וועלן זיי מיר נאָך פון טיש אַראָפּ־שלעפּן"... דאַן האָט זי געבעטן מען זאָל אָנזאָגן אירע טעכ־טער אין סעלעוויטש און לעכעוויטש, אויך די אייניקלעך און אור־אייניקלעך אין באַראַנאָוויטש. דעם קומענדיקן טאָג, 7 אַזייגער אין דער פרי, ווען אַלע זענען אַראָפּגעקומען מיטן

בערע און שימקע נייפעלד

באַראַנאָוויטשער באַן און זיך פאַרזאַמלט אין הויז, איז זי געווען זייער צופרידן און געזאָגט: „איצטער, אַז די קאַפּעליע איז דאָ, דאַרף מען שוין אויף אַן אמת זיך צוגרייטן". זי האָט אַלעמען דערקענט, מיט יעדערן גערעדט, געשפּאַסט אַפילו, און אַרום 10 אַזייגער פרי, מיט אַ טרויעריקן שמייכל אויפן צערונצלטן פּנים, צוגעמאַכט אויף אייביק אירע אויגן. די צערפּולע ידיעה איז כהרף עין פאַרשפּרייט געוואָרן צווישן די שטעטלשע יידן און 12 אַזייגער איז זי געבראַכט געוואָרן צו איר אייביקע רו.

מיין פאָטער בערע ע"ה איז געווען אַ טשעסלער. ער פלעגט בויען הייזער אין שטאָט, און אויך גאַנץ אָפט אין דאָרף — פאַר רייכע פּויערים און פּריצים. די טשעסלערס זענען געווען פאַראייניקט אין אַרטעלן — 4—6 אין איין אַרטעל. 4—5 אַזעלכע אַרטעלן זענען אין שטאָט געווען. יעדער אַר־טעל באַזונדער פלעגט אָננעמען פּאָדריאַדן צו בויען הייזער. דער פּרייז פאַר אויפבויען אַ הויז איז געווען אָפּהענגיק פון דער גרויס פון לאַן, צאָל פון צימערן אדג"ל. דער פּרייז איז געווען פון 70 ביז 150 רובל און דאָס בויען פלעגט דויערן

פון 3 ביז 5 וואָכן. במשך דער בוי־צייט פלעגט מען מאַכן עטלעכע באַיאַלניצעס, זאַקלאַדזינעס, אַקנאַוויאַיע, באַלקאָוואַ־יע און דאַכאָוויאַיע — און יעדן מאָל פלעגט דער בעל־הבית צוגרייטן אַ פלעשל בראָנפן און צובייסן.

די אַרבעט צווישן די שותפים פון אַרטעל איז איינגע־שטעלט געוואָרן אַזוי, אַז די בעסערע אַרבעטער פלעגן שטיין אויף די פראָנט־ווינקלען, די ערגערע — אויף די הינטער־שטע ווינקלען, אין מיטן, און ביים בויען די אינעווייניקסטע ווענט. יעדן שבת שבת צו נאַכט האָבן די שותפים זיך צוזאַמענגע־קליבן ביי אונדז אין הויז, מיין טאַטע פלעגט אויסרעכענען די וואָך פאַרדינסט פראָ־פּערזאָן און אויסצאָלן יעדן איינעם זיין חלק. די הויפּט־שותפים זענען געווען העשל, אברהמל מענדלס, שמואל באָוילע, אברהם גרשון, שמואל דער קליי־נער, וועלוול קאַטיילע א״אַ.

נאָכן אויסרעכענען זיך פלעגט מען זיך זעצן טרינקען טיי און דערציילן געשיכטעס פון מלך סאָביעסקיס צייטן. מיין טאַטע פלעגט אָפט דערציילן די מעשה, ווי מען האָט ביים שטעטל געבויט די אייזנבאַן־ליניע. ער האָט געאַרבעט מיט איבער 100 פּאָניעס פון מאָסקווע און סמאָלענסק ביים אויפ־שטעלן די רושטאָוואַניעס פאַר דער אייזערנער בריק איבערן ניעמאַן; אויף אַריינצושלאָגן די פּאַליעס אין טייך האָט מען אויפגעבויט אַ שווימענדיקן פּאַראָם מיט אַ הויכן מאַסט; אין דער הויך איז געווען אַ רולעטקע און מיט גראָבע קאַנאַטן האָט מען די שווערע באַבע געצויגן און מען פלעגט זי גלייך אַראָפּלאָזן מיט שוווּנג אויף די פּאַליעס; צום אַרויפציען די באַבע האָבן די פּאָניעס געהאַט אַ ספּעציעלן געזאַנג — דאָס זינגען ביים אַרויפשלעפּן די באַבע האָט געדויערט 5 מינוט, און בלויז איין אויגנבליק — דאָס אַראָפּלאָזן. און אַזוי פלעגט מען ווידער ציען אַרויף — לאַנגזאַם און מיט דער זעלבער מעלאָדיע. דערציילט מען, אַז דער מינסקער יידי־שער פּאַדריאַטשיק לוריע, וואָס האָט געוואָלט ווייזן זיין לומ־דות, איז צו אים — צום טאַטן — צוגעגאַנגען און אַ זאָג גע־טאָן: „עברי, וויניקער פּיזמון און מער פּייט״ (פּאַיעט).

ביים אָנהייב פון די אַכציקער יאָרן פון פאָריקן י״ה, נאָכן אַטענטאַט אויף אַלעקסאַנדער דעם 2טן, האָט דאָס יידישע לעבן אָנגענומען אַ נייע ווענדונג, ווי אַ רעזולטאַט פון האַרבע גזירות און רעכטס־באַגרענעצונגען, וואָס דער אינערן־מיניס־טער פּאָבעדאָנאָסצעוו האָט אַרויסגעגעבן ווי צייטווייליקע געזעצן: גירוש מאָסקווע און דאָס פּראָקלאַמירן דעם תחום המושב (טשערטאַ אָסעדלאָסטי), ווו יידן איז דערלויבט צו וווינען; דאָס אַרויסטרייבן יידן פון די דערפער און צונעמען זייערע רעכט אויף ערד־אייגנטום. אַזוי אַרום איז אַ גרויסער טייל פון די יידישע פּויערים געווען געצוווּנגען איבערצו־וואַנדערן אין די קלענערע שטעט אַרום זייערע נחלות; עס זיינען אויך אָנגעקומען אָרעמערע סוחרים, וואָס זיינען ניט ביכולת געווען אויסצוקויפן ערשטע גילדע פּאַטענטן; אויך בעלי־מלאכות און האַנטווערקער וואָס האָבן ניט אויסגעהאַלטן דעם האַרבן עקזאַמען פון די צעכן. איז מיט איין מאָל די באַפעלקערונג פון די שטעטלעך אומנאַטירלעך אויסגעוואַקסן און פּאַראַלעל מיט דעם איז אויך געוואַקסן די נויט און יאָגעניש נאָך דער ביטערער פּרנסה.

אין סטויבץ איז געווען אַ גרעסערע צאָל בעלי־מלאכות — שניידערס, שוסטערס, סטאָליאַרעס, מאָליאַרעס, רימערס, קאָנאָפּאַטניקעס, מוליאַרעס, בעלי־עגלות, וואַזאָקעס אדג״ל — וואָס האָבן זייער שווער געפּראַצעוועט אויף דער אָרעמער חיונה. עס איז אויך געווען אַ היפּשע צאָל פרויען־שניידער־קעס, וואָס פלעגן אַרבעטן מיט 6, 8 און אַפילו 10 מיידלעך. די באַדינגונגען פון לערנען זיך דעם פאַך זיינען געווען קאָלאָסאַלע שווערע: דעם ערשטן יאָר פלעגט דער פאָטער פון אַ 10—12 יאָריקע מיידל דאַרפן צאָלן דעם שניידער אָדער די שניידערקע — די באַלעבאַטים — 10 רובל. די „לערן־אַרבעט״ פלעגט באַשטיין אין אַרויסהעלפן אין דער שטוב־ווירטשאַפט, ניאַנטשען די קינדער, לויפן אַ גאַנג, אַרויסציען פאַרסטריגעס, אויפבלאָזן די קוילן אין פּרעס־אייזן, לערנען זיך נייען מיט אַ פינגערהוט, פון וואָס די לערנמיידלעך פלעגן ניט זעלטן קריגן פוכירעס אויף די פינגער, און אַ מאָל אויך — כטוב לב השניידערקע — פּאַרנייען אַ נעטל אויף דער מאַשין. אויפן צווייטן יאָר פלעגט די לערנערקע קריגן צוריק אירע 10 רובל; אויפן 3טן — נאָך 10 רובל אַ הוספה, ד״ה — 20. און אַזוי יעדן יאָר אַ הוספה פון 10 רובל — ביז איינע האָט דערגרייכט 60 און מאַנכע מאָל אויך 80 רובל אַ יאָר.

נאָך אַזאַ דערגרייכונג פלעגט אַ מיידל דאָס רוב „אַרויס־גיין פאַר זיך״, אָננעמען 4—5 מיידלעך, „עפּנען״ אַ טיש און פירן אַן אייגענע „מייסטערסקייע״. די גרעסטע מייסטער־סקייעס ביי אונדז זיינען געווען די 2 דאַמסקע שניידערס — בנימין רעשעס (אַוועק קיין אַמעריקע) און נוח דער שניידער. זיי האָבן געהאַט די בעסטע קונדן אין שטאָט: רייכע פרויען, די דאָקטערשע, די אַפּטייקערקע, די איוואַנסקיס, די מאַלבינס א״אַ. זיי פלעגן אויך אַרויספאָרן גאַנץ אָפט צו די פּריצים אין די אימעניעס מיט אַלע מיידלעך, מאַשינעס און גאַנצן קלאָ־פּערגעצייג אויף אַ גאַנצע וואָך. דאָרט פלעגט מען נייען קליידער פאַר די פּריצטעס און זייערע קינדער.

יעקב, רייזל און ליבע נייפעלד

עס זיינען געווען אַ גרויסע צאָל פרויען־מאַסטעריצעס, וואָס האָבן זייער טערמין געענדיקט ביי די די גרויסע שניידער

בנימין און נוח, און זיי האָבן געעפנט שניידעריי־וואַרשטאַטן פאַר זיך: חיה, פעשע, לאה־רחל און שיינקע — שמחה זלמן דעם סטאָליערס טעכטער, גאָלדע — יאַנקל דעם סטאָלערס, מיין שוועסטער רייזל א״אַ. עס זיינען אויך געווען וועש־נייטערקעס מיט קלענערע טישן. די אַרבעטס־באַדינגונגען זיינען געווען זייער שווערע, די אַרבעטס־שעהן 14—15 שעה אַ מעת לעת. זומער־צייט פון סאַמע פרי ביז שפעט אין אָוונט — אַ מאָל אויך נאָך אַ שעה פאַר לאָמפ־ליכט. ווינ־טער — פון פרימאָרגן ביז 11—12 אין מיטן נאַכט, און דאָנער־שטיק — אַ גאַנצע נאַכט, כדי אויסצופּענדיקן די „איספּעשקעס״ פאַר רייכע טעכטער, וואָס גייען חתונה האָבן. און שבת צו נאַכט, גלייך נאָך הבדלה, פלעגט מען שוין לויפן מיט נאָדל־און־פינגערהוט אין דער האַנט צו דער אַרבעט.

פרייטיק, וואַרמעס־צייט, פלעגט אַ גרויסע צאָל מיידלעך זיך אַרויסכאַפּן אויף אַ רגע צו חיים איצע דעם מלמד, וואָס איז אויך געווען אַ מוכר ספרים. פלעגן די מיידלעך ביי אים אויסלייען מעשה־ביכלעך אויף פּראָקאַט. מיינסטנס זיינען דאָס געווען פון שמ״ר, אליקום צונזער, מאיר אייזיק דיק, גאָלדפאַדען א״אַ. דאָס זיינען געווען האַרצרייסנדיקע, שפּאַ־נענדיקע ראָמאַנען פון מעשה בוראס מיט אַטראַקטיוו־מליצה־דיקע נעמען, ווי: דאָס גן־עדן פויגעלע; די אָפּגענאַרטע כלה; די פאַרצויבערטע פּרינצעסין; די פאַרפירטע מיידל; ריכאַרד און די 40 גזלנים און נאָך ענלעכע 32 זייטיקע ביכעלעך. פלעגט מען שבת, נאָכן טשאָלנט, ליגן אין די בעטן, לייענען און באַגיסן זיך מיט ביטערע טרערן אויף דעם גורל פון די העלדן און העלדינעס; איינדרעמלען אַ ביסל און ווידער געלייענט, דאַן זיך צוגעזונגען עטלעכע לידלעך וועגן „בת ציון די אַלמנה״, וועגן אָרעמען יתומל א״אַ.

אין דער צווייטער העלפט פון די 90ער יאָרן האָבן אָנגע־הויבן בלאָזן נייע ווינטן און נייע באַוועגונגען האָבן אָנגעהויבן אויפקומען אין די גרעסערע שטעט. די ערשטע שפּראָצן האָבן זיך שנעל פונאַנדערגעוואַקסן: דער ערשטער ציוניסטישער קאָנגרעס אין באַזעל און דער ערשטער צוזאַמענפאָר פון די יידישע אַרבעטער־פירער אין קאָוונע האָבן אויפגערודערט די יידישע עפנטלעכע מיינונג. מען האָט אָנגעהויבן דיסקוטירן און דעבאַטירן, ריידן און זיך שושקען וועגן אַלע נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע פּראָבלעמען: עקאָנאָמישע, פּאָליטישע און סאָציאַלע ענינים זיינען ניט אַראָפּ פון סדר היום.

צו יענער צייט האָט אויפגעטויכט אַ נייער מין פון מטי־פים. צווישן די פּיעכאָטנע מגידים, וואָס פלעגן אָפּט באַזוכן אונדזער שטעטל, האָבן אָנגעהויבן קומען אַגיטאַטאָרן פאַר דעם נייעם אידעאַל „ציוניזם״. איך האָב ליב געהאַט צו הערן מגידים, און נאָך די דרשות, קומענדיק אַהיים, פלעג איך זיך אַרויפשטעלן אויף אַ באַנק, אָנטאָן דעם טאַטנס יאַרמלקע, און דער מאַמעס טורעצקע טוך — אָנשטאָט אַ טלית — און אימי־טירן גאָר אַ היפּשן טייל פון די דרשות. אין שיינעם טאָג האָט מען מודיע געווען אין שטעטל, אַז אַ רב פון וואַרשע איז אָנגעקומען — אַ רב, וואָס וויל אַז אַלע יידן זאָלן פאָרן קיין ציון — און ער וועט ריידן בין מנחה למעריב אין אַלטן בית המדרש.

מרדכי מהרשק (אין עלטער פון 73 יאָר)

פאַרשטייט זיך, אַז לאַנג פאַר דער באַשטימטער צייט בין איך שוין געווען אין שול. אַ גרויסער עולם יידן האָט זיך צונויפגעזאַמלט, צווישן זיי די פני פון שטאָט: ר׳ יואל און ר׳ הירשע גינצבורג, מהרשק, אַלטער יאַסעלעוויטש, רובאַשאָוו, לוסטערמאַן א״אַ. אָבער גלייך נאָך „עלינו״ איז אויסגעבראָכן אַן אינצידענט: דער מרא דאתרא איז צוגעקומען צום גאַסט־רב און אים מודיע געווען, אַז ער זאָל צו דער בימה ניט גיין וויל ער, דער היגער רב, פאַרבאָט אים צו האַלטן אַ דרשה. יידן האָבן זיך אָנגעהויבן שושקען, פון דער שושקעריי איז ביסלעכווייז געוואָרן טומלדיק און ס׳איז אויסגעבראָכן אַ מהומה. אין מיטן פון אַלגעמיינעם געפילדער און הו־האַ באַמערק איך ווי עס שלייכט פון הינטער דער בימה מיין באַליבטער רבי ר׳ יצחק תנחומס, ער טריטלט זיך אַזוי געלאַסן און זינגט זיך שטיל אונטער זיין שטענדיקן ניגון. אָט רוקט ער זיך אַלץ נענטער צום מיזרח און רעדט כלומרשט צו זיך, אָבער אַזוי אַז דער זייטיקער עולם זאָל אויך אויפכאַפּן און הערן זיינע רייד:

„ער איז דען אַ רב? ער איז דאָך גאָר אַ ראַבינער, טאָ ווי קומט ער אַהער צו זאָגן דרשות; אַז זיינע אייגענע קינ־דער רופט ער מיט גוייִשע נעמען, טאָ ווי קען אַזאַ גאָר וואָגן צו וועלן ריידן וועגן ציון?״.

און אַזוי אַ רייִדנדיק האָט ער זיך צוגעשאַרט גאָר נאָענט צו דער מיזרח־וואַנט און געבליבן שטיין אַרומגערינגלט פון גרויסן עולם.

„ווער רעדט דאָס דאָרט״? האָט דער רב געפרעגט.

„ר׳ איטשע״, האָט איינער פון די אַרומשטייענדיקע יידן געענטפערט, „ער זאָגט אויך, רבי, אַז דער פרעמדער רב איז ניט ראוי צו האַלטן אַ דרשה״.

„אַזוי גאָר, איר הערט?״ האָט זיך דער רב אָנגעכאַפּט אָן דעם און מיט זיין הייזעריקלעכן קול אויסגעשריען: „אי־טשע — זאָגט עס אויך? טאָ זאָל ער גיין זאָגן זיין דרשה־!״ און דער רב איז מיט האַסטיקע טריט כמעט אַרויסגעלאָפן פון בית

מדרש, און אפילו צו מעריב איז ער ניט צוריקגעקומען.

דער גאַסט־רב, איינגעוויקלט אין זיין טלית, איז אַרויף אויף דער בימה און האָט געהאַלטן אַ פלאַם־פייערדיקע דרשה. פון דער דרשה האָב איך, דאַן אַ צען יאָריק יינגל, כמעט גאָר ניט פאַרשטאַנען. די דרשה איז געווען ניי, אָן אַ ניגון און אָן משלים, און שפּעטער האָב איך עס געפּרוּווט נאָכמאַכן — איך האָב געמאַכט מיט די הענט און געשריען הויך אויף אַ קול. אָבער אָן דערפאָלג.

איך געדענק נאָך אַזאַ פאַל, וואָס איז פאָרגעקומען אַ פאָר חדשים שפּעטער, ווען אַ יונגערמאַן, דוכט זיך פון פינסק, איז אָנגעקומען אין סטויבץ צו אַגיטירן פאַר ציוניזם. ווידער האָט דער רב עס ניט געוואָלט דערלאָזן, און אויך דאָס מאָל האָט זיך איטשע אַזוי לאַנגזאַם צוגערוקט אַלץ נענטער צום רבס ווינקל, כסדר ריידנדיק:

„שוין געזען אַזאַ חוצפּה, אַזאַ חילול השם? אַ יונגער מאַן אַ גלוח זאָל וואַגן זיך צו שטעלן פאַר דעם ארון קודש?"

„זאָל ער גיין זאָגן אויף דער גרויסער בימה", האָט דער רב אויסגעשריען, הערנדיק איטשעס רייד, און אַליין איז ער ווידער, ווי דאַן, מיט אייליקע טריט אַרויס פון בית מדרש.

דער יונגער מאַן איז שנעל אַרויפגעשפּרונגען אויף דער בימה און תיכף אָנגעהויבן באָמבאַרדירן מיט רייד:

„אָט דאָס זיינען דאָס די אָרטאָדאָקסן, די פרומע, וואָס שרייען דריי מאָל אַ טאָג צו גאָט: „ותחזינה עינינו", און נאָך שטאַרקער שרייען זיי: „לשנה הבאה"... און אַז עס קומט אַ ייד וואָס וויל פּרעדיקן פאַר שיבת ציון, לאָזט מען אים ניט ריידן. אָט וואָס איר קענט דערוואַרטן פון די אָרטאָדאָקסן. זאָגט זיי טאַקע די אָרטאָדאָקסן, אַז..."

„פּאגך, ליידאַק, אשוסט", האָבן זיך דערהערט קולות פון דער רעכטער זייט פון שול, „אַראָפּ, דו ליידאַק, פון בימה, אַז ניט וועל איך דיר גלייך אַראָפּשלעפּן".

ס'איז געוואָרן אַ גרויסער טומל און עולם האָט זיך געשפּאַרט צו זען ווער דער שרייער איז. האָט מען דערזען אַ צעקאָכטן ייד, רויט ווי אַ בוראַק, וואָס האָט ניט קיין איין האָר אויף זיין קאָפּ, און ער שרייט נאָך מיט באַנומענע קולות:

„פּאגכעס, וואָס שווייגט איר? שלעפּט אים אַראָפּ פון בימה, וואַרפט אים אַרויס פון שול, דעם ליידאַק!"

האָבן זיך צום שרייער צוגעשפּאַרט עטלעכע בעלי־בתים און געוואָלט וויסן פאַר וואָס ער ליאַרעמט עס אַזוי אויף דעם יונגן מאַן.

„האָט איר ניט געהערט? אַזאַ חוצפּהניק, אַזאַ יונגאַטש! האָט איר דען ניט געהערט ווי ער רופט אַ גאַנצע עדה יידן אָקסן?"

האָט עולם זיך געכאַפּט, אַז דאָס וואָס דער רעדנער האָט דערמאָנט אַ פּאָר מאָל אָ ר ט אָ ד אָ ק ס ן — האָט ער דער שרייער געמיינט אַז ער רופט די יידן אָ ק ס ן. דער ייד איז אויך געווען אַ כבֿד־פּה און האָט פאַרביטן אַ ריש אויף אַ גימל, פלעגט ער אַנשטאָט „פּאַרכעס" אויסריידן „פּאַגכעס". מיט גרויסע שוועריקייטן איז געלונגען אים צו איבערצייגן, אַז דער רעדנער האָט גענוצט אַ ניי וואָרט, וואָס ער פאַרשטייט ניט — אָרטאָדאָקסן מיינט מען פרומע, אָבער עס האָט גאָר ניט צו טאָן מיט אָקסן. קוים מיט צרות האָט ער זיך באַרואיקט און דער יונגער מאַן האָט פאָרגעזעצט זיין רעדע, וואָס דער עולם האָט אין שטילקייט אויסגעהערט.

אַזוי האָט עס אויסגעזען צו יענער צייט — מיט 65—70 יאָר צוריק. עס זיינען טאַקע געווען רבנים און לומדים, אָבער דאָס אומוויסן און עם־הארצות ביי יידן איז נאָך דאַן געווען גענוג גרויס. און אין דער זעלבער צייט הויבט זיך אויך אָן אַ באַוועגונג צווישן די אַרבעטער ביי אונדז אין שטאָט — איבערהויפּט צווישן די נייטערקעס. די ערשטע פון זיי איז געווען חיה מרדכי אייזיק דעם וויינערס (גערשענאָוויטש) — אַן אינטעליגענטע מיידל פון אַן אָנגעזעענער משפּחה — וועמען עס האָט זיך פאַרוואָלט לערנען אַ פאַך. ביי דער אַרבעט אָבער האָט זי דערפילט, וואָס אַזוינס מיינט עס אַר־בעטן 15—16 שעה אַ טאָג: זיצן די גאַנצע צייט מיט דער נאָדל און נייען, אָדער דרייען דעם טרעטער פון מאַשין כסדר, אַז די פיס ווערן באַלד געשוואָלן. האָט זי ביסלעכווייז זיך צוזאַמענגערעדט מיט די נייטערקעס פון אַנדערע טישן וועגן אויסבעסערן די אַרבעטס־באַדינגונגען.

אין איין שיינעם זונטיק איז אויסגעבראָכן די ערשטע „סטאַטשקע" פון די נייטערקעס אין שטעטל. די פאָדערונג איז געווען — אַ 12 שעהאיקער אַרבעטס־טאָג. די ידיעה, אַז די מיידלעך זיינען אַרויס אין אַ שטרייק, האָט אויפגערודערט דאָס שטעטל. די באַלעבאַטים האָבן געקערט וועלטן: אַזאַ העזה פון יונגע מיידלעך — גאָר סטאַטשקעווען! און ווען? פּונקט ערב די גרויסע חגאות, ווען מען איז פאַרפּאַקט מיט זאַקאַזן. אַנדערע האָבן אַפילו געסטראַשעט: זאָל מען פאָרן צום גובער־נאַטאָר אין מינסק און ער וועט זיי שוין גוט אָנלערנען — מען וועט זיי צונויפנעמען אין שוואַרצע בודעס און פאַרשיקן הינטער די הרי חושך, פּונקט ווי מען האָט פאַרשיקט די סטודענטקע...

און מען האָט דערציילט די מעשה מיט דער סטודענטקע אַזוי: מען האָט געזען אַ שוואַרצע בויד צופאָרן צו איר זיידנס הויז און 2 זשאַנדאַרן מיט סאַבליעס זיינען אַרויס פון בויד און אַריין אין שטוב. נאָך דעם האָבן זיי אַרויסגעפירט די סטו־דענטקע און זי אַריינגעזעצט אין בויד און „פּאַיעכאַלי". און עד היום ווייס מען ניט ווו זי איז אַהינגעקומען. אָבער די אַלע סטראַשונקעס און מעשיות האָבן די מיידלעך ניט אָפּ־געשראָקן. די שניידער־בחורים האָבן זיי גענומען אונטער זייער שוץ און אַכטונג געגעבן, אַז עס זאָלן זיך ניט יאָווען קיין שטרייק־ברעכער. די מיידלעך האָבן זיך געהאַלטן פעסט און אַנטשלאָסן ביז זיי וועלן געווינען דעם שטרייק. און אַזוי איז טאַקע געווען: אויפן 4טן טאָג האָט מיין שוועסטער רייזל, אַליין ניט לאַנג צוריק אַ געוועזענע אַרבעטערקע, צוזאַמענ־גערופן אירע אַכט מיידלעך און נאָכגעגעבן אַלע זייערע פאָ־דערונגען. גלייך נאָך דעם פאַל האָבן אויך אַלע אַנדערע נאָכגעגעבן דעם פאַרלאַנג פון די שטרייקערקעס און 8 אַזייגער דאָנערשטיק אין דער פרי זיינען שוין אַלע מיידלעך געווען ביי דער אַרבעט. דער אַרבעטס־טאָג, האָט זיך געצויגן ביז 8 אָוונט. מיט דעם נצחון, האָט זיך געענדיקט די ערשטע סטאַטשקע ביי אונדז אין שטעטל.

אין יאָר 1911

שטייען פון רעכטס: בערל משה דייסער, אהרן אייזנבערג, חיים דוואָרעצקי; זיצן פון רעכטס: מרדכי מאַכטיי, נח בערל

צו דער זעלבער צייט האָבן אָנגעהויבן אַרויסקריכן די ערשטע שפּראָצן פון אַן אַרבעטער־באַוועגונג ביי יידן. נאָך דעם זיינען פאָרגעקומען ווייטערדיקע שטרייקן ביי די שניידערס, שוסטערס, סטאָליאַרעס א״אַ פאַכן. איצט, האָבנדיק געוווּנען פאַר די אַרבעטער אַ ביסל מער פרייע צייט, האָבן די אינטעליגענטן פון שטאָט געעפנט אַן אָוונט־קלאַס פאַר די אַרבעטער. האָבן זיי געדונגען אַ הויז ביי ריינע בערל כאַשע בריינעס (טוניק) און איינגעלאַדן אַלע די, ווער עס וויל זיך לערנען רוסיש. די לערער זיינען געווען סטודענטן, וואָס זיינען געקומען אויף קאַניקול אַהיים. עס האָבן זיך פאַרשריבן 35 מיידלעך, און יעדן אָוונט — פון 9 ביז 10 אַזייגער — האָט מען זיי געלערנט לייענען און שרייבן רוסיש. אויך די ציוניסטן האָבן אָנגעהויבן ווערבירן יונגע מיטגלידער. זיי האָבן אָרגאַניזירט אַ גרעסערע גרופּע פון יונגע בחורים צו לערנען תנ״ך. יעדן שבת נאָך דעם טשאָלנט זיינען מיר זיך צוזאַמענגעקומען ביי יאָשקע בערקע העניעס, דעם בעקער, אין מויער. דאָרט האָבן מיר אויסגעהערט לעקציעס וועגן תנ״ך און יידישע געשיכטע. חוץ די 4 זין פון בעל־הבית, פלעגן זיך צוזאַמענקלייבן פון 20 ביז 25 יונגע בחורים: נאַכע, פיניע, נוח און בערעלע, משהל דעם איינבינדערס, נוח פאַראָמניק, הערשע יאָסל שייעס קאגאן, בערל משה שמערלס, משהל שמואל ישיעס, מירסקי, יאָסל לייב צירולניק און פיל אַנדערע. דער לעקטאָר איז געווען חיים טשאָרנאָגובאָוו, זייער אַ סימפּאַטישער יונגער מאַן מיט אַ שמייכלענדיק פּנים — ער פלעגט לערנען קאַפּיטלעך תנ״ך און געבן אַ פּירוש אויף דאַטעס פון דער יידישער געשיכטע, לויט דער אויפפאַסונג פון גרעצן. אַזוי איז אַדורך אַ גאַנצער זומער.

איין טאָג, אין מיטן זומער, ווען איך בין אַריינגעקומען צו וואַרמעס אַהיים, זע איך ווי מיין עלטערער ברודער לייבטשע שלעפּט זיך אַריין מיט 2 גרויסע און שווערע פּעק. גלייך פון פירהויז שלעפּט ער די פּעק אויפן בוידעם. ווייל איך אים העלפן, נאָר ער שטויסט מיך אָפּ: ביט דיינע געשעפטן! ווען כ׳בין פון חדר געקומען, בין איך אָן קיינע שהיות אַרויפגעקראָכן אויפן בוידעם. איך האָב אַ נישטער געטאָן אין די פּעק און פאַר מיר איז נתגלה געוואָרן אַן אוצר פון יידישע ביכער — איבער 50 בענדער: יאָסעלע, הערשעלע פון דינענזאָן, פישקע דער קרומער, די טאַקסע, די קליאַטשע פון מענדעלע מוכר ספרים. מיין פריינדס פרוי א״אַ ביכער פון עמיל זאָלא, איוואַן דער נאַר, קרייצער סאָנאַטע פון טאָלסטאָי און נאָך צענדליגער ביכער פון אַמעריקאַנער פאַרלאַג י. מ. הערמאלין. אויף העברעאיש: „התועה בדרכי החיים״, „קבורת חמור״ פון פרץ סמאָלענסקין, „אהבת ציון״, „אמנון ותמר״ פון אברהם מאפו. אויך אַ גרויסע צאָל ביכלעך פון קלענערן פאָרמאַט פון ש. פרוג, י. ל. פרץ א״אַ. דורכוואַרפנדיק אַזאַ באַרג ביכער, האָבן מיינע אויגן זיך ברייט פונאַנדערגעעפנט פון ווונדער. איך האָב געטראַכט, אַז מיין ברודער האָט פונקט ניט געטראָפן, ווייל די ביכער זיינען טאַקע מ י י ן ג ע ש ע פ ט.

פון דעם סאַמע ערשטן טאָג, ווען די יידישע ביבליאָטעק, האָט זיך געעפנט ביי אברהם מאיר בארסוק אין הויז, בין איך געווען אַן אַבאָנענט — פון די ערשטע יינגלעך וואָס האָבן אַריינגעטראָגן די 20 קאָפּיקעס זאַלאָג. די ביבליאָטעק פלעגט זיין אָפן דינסטיק און פרייטיק פון 1 ביז 3 אַזייגער נ״מ. די ביבליאָטעקאַרן זיינען געווען: מאַניע רובאַשאָוו, מלכה צירולניק, שיינע עפּשטיין און פעשע אלקנה שמערלס אייניקל. בדרך כלל האָבן אינטעליגענטע, געבילדעטע מיידלעך פרייוויליק און מיט חשק אָנגענומען זיך צו טאָן יעדע אַרבעט, וואָס איר ציל איז צו פאַרשפּרייטן וויסן און בילדונג צווישן דער יוגנט פון שטעטל.

און איצט — צוריק צו אונדזער בוידעם מיט ביכער. ראַשית כל האָב איך אויסגעקליבן אַ 5—6 גרעסערע און אַ פּאָר קלענערע ביכער און זיי באַהאַלטן אויף אַן אַנדער אָרט. ווי נאָר איך האָב געהאַט אַ פרייע מינוט, בין איך שוין געווען אויפן בוידעם און מיט התמדה געלייענט. אַז כ׳האָב דורכגעלייענט די „אַנטליענע״ ביכער האָב איך זיי צוריקגעלייגט אויף אַן אָרט און גענומען אַנדערע, ביז איך האָב אין אַ קורצע צייט דורכגעלייענט אַלע ביכער. אין איינעם פון די ביכער, האָב איך געפונען אַן „אַטרעזנאָי קופּאָן״ פון פּאָסט אויפן נאָמען פון מיכאל רובין און ס׳איז מיר קלאָר געוואָרן פון וואַנען די ביכער קומען. מיכאל איז געווען דער עלטערער זון פון יעקב אייזיק רובין. זיין פאָטער איז געווען דער הויפּטפאַרוואַלטער פון העלערס וואַלד־מסחרים. זיינע וועלדער האָבן זיך געצויגן פון סטויבץ ביז וואָלאָזשין. מיכאל, נאָך דעם ווי ער האָט געענדיקט די רעאַל־שול, האָט שטודירט אינזשעניער, און ער איז געווען פון די סטודענטן, וואָס זיינען אין יענע

צייטן געגאַנגען צו די מאַסן. ער איז אָבער ניט געווען דער איינציקער — עס זיינען אויך געווען בערל איוויאַנסקי (מאָטלס), אַלפעראָוויטש, דער רוסישער לערער, די פּראָוויזאָרס פון אונדזער אַפּטייק לייבסאָן און ווילענטשיק. די דאָ אויסגערעכנטע און נאָך עטלעכע זיינען עס געווען די, וואָס האָבן אָנגעפירט מיט די אָוונט־קורסן, און וואָס האָבן געקויפט אַ גרויסע צאָל יידישע ביכער און אַריינגעגעבן אין ביבליאָטעק — ווייל ביז דאַן זיינען די מיינסטע ביכער געווען העברעאישע.

די אָוונט־שול האָט זיך אויסגעברייטערט, אַזוי אַז אויך שבת און יום־טוב פלעגן זיך די מיידלעך און עטלעכע בחורים צוזאַמענטרעפן אין די קלאַסן. דאָרט פלעגט מען אויך זינגען לידער, לייענען ביכער און אַ מאָל אַפילו טאַנצן. אַזאַ „אויסגעלאַסנקייט” האָבן די שרייערס פון שטאָט ניט געקענט מער אַריבערטראָגן און איין טאָג — מיר דוכט זיך דעם 2טן טאָג סוכות — האָבן עטלעכע פון זיי אַריינגעכאַפּט זיך צום רוסישן לערער אַלפעראָוויטש און אים באַפוילן פאַרפּאַקן זיינע זאַכן און זיך אָפּטראָגן פון שטעטל. אַ פור, האָבן זיי אים געמעלדעט, וואַרט שוין אין דרויסן. באין ברירה האָט ער איינגעפּאַקט זיין ביסל בעבעכעס און די ביכער, אַריינגעזעצט זיך אין וואָגן, און געזעגענערהייט — באַגלייט מיט זידלעריען און קללות פון די פאַנאַטיקער — האָט די פור אים אָפּגעפירט צום וואַקזאַל און מער איז ער ניט געקומען צוריק.

די דאָזיקע רדיפות האָבן אָבער ניט בטל געמאַכט די אַרבעט פון דער באַוועגונג. זי איז אַוועק אין אונטערגרונט, געדונגען קאָנספּיראַטיווע צימערן און אָנגעפירט ווייטער מיט די קלאַסן, אין קלענערע גרופּעס פון 10—12 מיטגלידער. אויף פּסח, 1900, זיינען געקומען אַהיים עטלעכע שניידער־אַרבעטער פון מינסק און דערציילט, אַז דאָרטן זיינען די אַרבעטער פריי צו שטרייקן און אַז זייערע פאַרזאַמלונגען האַלטן זיי אָפּ אין זאַל „פּאַריזש” און קיינער שטערט זיי ניט.

געווען איז דאָס אין יענער צייט, ווען מאַניע ווילבושעוויטש, סאַשע טשעמערינסקי און אַלעקסאַנדער וואלאך זיינען אַרעסטירט געוואָרן אין מינסק פאַר זייער פּאָליטישער טעטיקייט צווישן די אַרבעטער. ווען מען האָט זיי געבראַכט קיין מאָסקווע אויף אַ פאַרהער, האָט זיי דער זשאַנדאַרם־פּולקאָווניק זובאַטאָוו איבערגערעדט (און איז דורך זיין דאָזיקן טריק שפּעטער באַרימט געוואָרן), זיי געבן אַ מעגלעכקייט אָנצופירן מיט עקאָנאָמישע שטרייקן פאַר אַ 12 שעהאיקן אַרבעטס־טאָג און העכערע שכירות לעגאַל, אויב זיי וועלן רעזיגנירן פון פירן פּאָליטישע אַרבעט; אויב זיי וועלן זיך אָפּזאָגן פון פּאָליטישער פּראָפּאַגאַנדע, וועט זיי די פּאָליציי ניט שטערן אין עקאָנאָמישן קאַמף. זיי האָבן זיך געלאָזט באַווירקן פון זובאַטאָוון און צוריקקומענדיק קיין מינסק האָבן זיי אַ נייע פּאַרטיי פּראָקלאַמירט א״נ „ניעזאַוויסימצי” (אומאָפּהענגיקע). זיי האָבן געדונגען אַ לאָקאַל אין זאַל „פּאַריזש”, אויף ראָמאַנאָווסקע גאַס, און אָנגעהויבן אַ פאַרצווייגטע לעגאַלע טעטיקייט צווישן די אַרבעטער.

דאָס איז געווען דער גרוס, וואָס לייבע דער שוואַרצער און לייב־ארקע ברוך דעם מולערס —ביידע גוטע שניידער־אַרבעטער — האָבן געבראַכט, ווי שוין דערמאָנט, אויף פּסח פון מינסק. זיי האָבן געהאַט אַ שטאַרקן באַגער אויך אויפצוטאָן עפּעס ממשותדיקס פאַר די היגע סטויבצער אַרבעטער, נאָר וואָס האָט מען דאָ געקענט אויפטאָן, אַז קיין צו פיל אַרבעט איז ניט געווען. זיינען די 2 חברה לייט געפאַלן אויף אַן עצה: זיי וועלן מאַכן אַ שריפה אין שטעטל. דער פּלאַן איז

דער „בונד”

יצחק צערצעס, אומבאַקאַנט, עוזר בערגער, נח בערנשטיין, יעקב נויפעלד, ירמיהו ראַזאַנסקי, חיים קאַפּלאַן, אומבאַקאַנט, גרשון צערצעס, אומבאַקאַנט, אומבאַקאַנט, הניה טוניק, שלום אקון, לאה ראַזאַנסקי, יהודה באָרסוק, טריבוך אליהו, זכריה ראַזאַנסקי, יאָכע ראַזאַנסקי, חיה אַלטמאַן, אַלטמאַן, מוצניק, פרומע מוצניק, גאָרפינקל, קאַפּלאַן מוליע, אהרן ברוכאנסקי, נויפעלד, אומבאַקאַנט, יעקב מוצניק, אומבאַקאַנט, אַלטמאַן לייבל, אומבאַקאַנט.

געווען אַ פשוטער: אַז אַ האַלבע שטאָט וועט אָפּברענען, וועט ווערן אַרבעט — וועט מען קענען שטרייקן...

און פון רייד צו מעשים: די צוויי בחורים האָבן זיך צוזאַמענגערעדט מיט אַ פאָר סטאָליאַרעס און שלאָסאַרעס, און איין נאַכט איז מען צוזאַמען אַוועק און אונטערגעצונדן יאַשע דעם קאָמיסיאָנערס שפּייכלער, וואָס איז געווען אָנגעפּאַקט מיט קאַסטנס שוועבעלעך, טאָנען גאָזע (פאַראַפין) א״אַ סחורה פון דעם מין. און מיט אַ מאָל — זיי האָבן נאָך ניט באַוויזן אַפילו צו אַנטלויפן פון דער סכנה אַ גרעסערע שטיקל וועג — האָט דער גרויסער גלאָק פון געלן קלויסטער גענומען קלינגען אויף טרעוואָגע. די שטאָט האָט זיך אין פחד אויפגעכאַפּט, די פאָזשאַרנע קאָמאַנדע, מיט סאַליע בעניעס בראש, איז אָנגעלאָפן מיט די „באַסאָסן”, מיט לייטערס און העק, און ס'האָט גאָר ניט לאַנג געדויערט און דאָס פייער איז לאָקאַליזירט געוואָרן. דער שפּייכלער מיט אַלע סחורות איז טאַקע פאַרברענט געוואָרן — אָבער ניט מער. די אונטערצינדער, האָבן אָבער בשום אופן ניט געקענט פאַרשטיין, ווי אַזוי האָט עס פּאַסירט, אַז איידער נאָך דאָס פייער, האָט זיך פאַנאַנדערגעברענט ווי עס באַדאַרף צו זיין, האָט שוין דער גלאָק געקלינגען.

אין דער פרי איז די גאַנצע געשיכטע קלאָר געוואָרן: טעוועלע דער שטומער וואַסער־טרעגער, וואָס פלעגט דאַרפן פאַרזאָרגן זיינע קונדן פון אַ האַלבן מאַרק מיט טייך־וואַסער פאַר טיי, פלעגט געוויינלעך אָנהויבן זיין אַרבעט 2 אַזייגער ביי נאַכט. זיין „וואַסער־מאַרשרוט” פלעגט זיך אָנהויבן: מאָטל איוויאַנסקי — יואל גינצבורג — מאָליע הערצקעס — עליע שואל שולקין, און ער פלעגט פאַרענדיקן מיט יאַשע נייפעלד און חיים יונה דעם קרעטשמער. די דאָזיקע בעלי־בתים פלעגט ער אָפּפטרן ביז 4 אַזייגער פאַרטאָג. פון פיר פלעגט ער „באַאַרבעטן” דעם אַנדער האַלבן מאַרק, פון רישקע הענקינס און לייבע דעם סטאָליערס ברונעמער. איז ער זיך אַזוי אין דער נאַכט געגאַנגען, די קאַראָמיסלע מיט די 2 שווערע עמער וואַסער אַריבערגעהאָנגען איבער די פּלייצעס און ער האָט זיך צוגעברומט זיין צוגעוווינטן א־איי־א. צוגעקומען צום טייך, אָנגעשעפּט פולע עמער און ווידער צו די שטיבער — הין און צוריק, ביז ער איז צוגעקומען צו עליע שואל שולקינס הויז און דאָ האָט ער דערזען אַן אויסטערליש בילד: מענטשן שטייען און צינדן שוועבעלעך איינס נאָך איינס... אָבער אַז ער האָט דערזען דאָס פייערל, האָט ער געלאָזן די עמערס שטיין אויפן גאַניק און ווי אַ וויכער אַוועקגעלאָפן צום קלויסטער און געצויגן דעם גלאָק. נאָך לויפנדיק, האָט ער שוין געזען ווי די אונטערצינדערס אַנטלויפן. איינער פון זיי האָט צוגעהונקען אויף אַ פוס.

אין דער פרי האָט עס טעוועלע דערציילט פאַר אַלעמען אין זיין ספּעציפיש שטאַמלער־לשון: „אייגעלע צוק, שוועבעלע צינד, הייזל בען”... און אַז ער האָט נאָכגעמאַכט ווי די אונטערצינדערס זיינען געלאָפן, האָבן גלייך אַלע פאַרשטאַנען, לויט די סימנים, ווער עס זיינען געווען די חברה־לייט. האָט די געשיכטע אָנגעהויבן גיין פון מויל צו מויל, ביז עס איז דערגאַנגען צום אוריאַדניק. ניט לאַנג טראַכטנדיק, האָט דער אוריאַדניק מיט זיינע 2 סאָטסקעס זיך אַריבערגעכאַפּט און אַרעסטירט עליע יונהן, אבא דעם שמידס און לייב אַרקען, ברוך דעם מוליערס. געבראַכט דעם עדות, טעוועלען, און ער האָט באַשטעטיקט, אַז ער האָט זיי געזען „צינד און לויף”. עס זיינען געווען מיט זיי נאָך 2, נאָר יענע האָבן זיך באַהאַלטן.

דער אוריאַדניק האָט דערווייל די 2 אַריינגעזעצט אין קוטשעמענטע און אַוועקגעשטעלט אַ סאָטסקע מיט אַ שטעקן ביים טיר. אַליין איז ער אַוועק זוכן די אַנדערע 2 פאַרברעכער. די 2 געכאַפּטע האָט ער באַשלאָסן אָפּצושיקן מאָרגן באַגינען קיין מינסק. די אַנדערע 2 האָבן אָבער ניט געוואַרט אויף דעם אוריאַדניקס איינלאַדונג. נאָר זיי האָבן זיך פאַרבונדן מיט יהושע שאשעס דעם אַגענט. ער האָט באַשטעלט אַ בעל־עגלה מיט אַ פאָר סוסים און עלף אַזייגער ביינאַכט זיינען זיי צוגעפאָרן צום טורמע און מיט גרויסע שמיד־האַמערס אויפגעבראָכן די הילצערנע טיר. ביז וואַנען דער סאָטסקע מיטן שטעקן, האָט זיך אויסגעטשוכעט פון זיין שיכורלעכן שלאָף, זיינען אַלע 4 שוין געזעסן אין וואָגן און די פלינקע פערדלעך האָבן זיך שוין געטראָגן קיין באַראַנאָוויטש, צו אַנעקשטיין, דעם הויפּט־אַגענט; פון דאָרט צו דער גרענעץ און — אַוועק קיין אַמעריקע. מיט דעם האָט זיך געענדיקט דער אַוואַנטוריסטישער פּרוּוו צו שאַפן אַרבעט און אָרגאַניזירן שטרייקן. אין שטעטל גופא און ווייט אין די אַרומיקע שטעטלעך, האָט מען נאָך אַ לאַנגע צייט זיך דערציילט און געסודעט וועגן דער ספּריטנער שטיקל אַרבעט, וואָס חברה האָבן אָפּגעטאָן דעם אוריאַדניק.

די באַוועגונג, האָט קיינער ניט געקענט אָפּשטעלן. זי איז געוואָקסן פון טאָג צו טאָג. נייע מיטגלידער זיינען כסדר צוגעקומען. די אָרגאַניזאַציע, האָט זיך געבויט אויף באַזונדערע שמאָלע קרייזלעך און קליינע גרופּקעס מיט פאָרשטייער פון דער סכאָדקע. די מיטגלידער פון איין קרייזל, האָבן קיינמאָל ניט געוווסט ווער עס זיינען די חברים פון אַ צווייטן קרייזל. מען האָט נאָר געקענט זען פאַרשיידענע גרופּקעס מענטשן שפּאַצירן אויף דער בירזשע און דער גלחשער גאַס. דאָרט האָט מען גערעדט און דיסקוטירט אין דער שטיל פאַרשיידענע פראַגן: ציוניזם, סאָציאַליזם, שטרייקן, באָיקאָטן אדג״ל. די פאָרשטייער פלעגן זאַמלען מיטגלידס־אָפּצאָל, צעטיילן צווישן די חברים „ליטעראַטור”, לעגאַלע און אומלעגאַלע בראָשורקעס, קליינע ביכלעך, געדרוקט מיט דריבנינקע אותיות אויף זייער דינע פּאַפּיר, ווי למשל: די מעשה פון די פיר ברידער; דער אַרבעטס־טאָג; די שכירות; דער עיקר פון דער קאָנסטיטוציע פון לאַסאַל; די ביאָגראַפיעס פון די אַלטע נאַראָדאָוואָלצעס: איוואַן קאָזשוכין, זשעלעכאָוו, סאָפיע פעראָווסקאַיאַ, באַלאַמאַשאָוו א״אַ; ווי אַזוי קניאַזש קראָפּאָטקין דער אַנאַרכיסט איז אַנטלאָפן פון שליסלבורגער פעסטונג; ווי גריגאָרי גערשוני איז אַנטלאָפן אין אַ פעסל קרויט און ענלעכע ביכלעך. פון מינסקער קאָמיטעט פלעגט מען נאָך באַקומען: „די אַרבעטער שטימע” פון לאָנדאָן, „די צוקונפט” — פון אַמעריקע. די ליטעראַטור פלעגט גיין פון האַנט צו האַנט, און פון קרייז צו קרייז.

נאָך פּסח, 1901, האָט די סכאָדקע באַשלאָסן צונויפצורופן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון אַלע „באָקאָנטע” און

אַ גרופּע חברים פון יוגנט „בונד־צוקונפט" אין יאָר 1928

„באבעס" (קאָנספּיראַטיווע באַצייכענונגען פאַר חברים און חברטעס). אויף אַלע 4 וועגן וואָס האָבן געפירט צום זאַדוואַריער וואַלד, האָט מען אויסגעשטעלט אַ ריי פון פּאַטרולן. יעדער פאָרשטייער האָט געפירט זיין קרייז צום וואַלד אויף אַ באַזונדערן וועג. אין וואַלד האָט מען שוין פריער געהאָט אָפּגעזוכט אַ פרייע פּאָליאַנקע אַרומגערינגלט מיט אַלטע, געדיכטע ביימער. דאָרט איז פאָרגעקומען דער אַלגעמיינער צוזאַמענטרעף. מען האָט זיך באַקאַנט, געהאַלטן רעדעס, געזונגען לידער און געמיטלעך־חבריש פאַרבראַכט.

אויף דעם קאָנספּיראַטיוון צוזאַמענטרעף זיינען אויך געקומען די אינטעליגענטן: איטשע מרדכי אייזיקס, מיכל רובין, בערל איוויאַנסקי, מלכה צירולניק, שיינע עפּשטיין א"אַ. פאַרענדיקט די „סאָבראַניע" זיינען אַלע צוריקגעגאַנגען אין שטאָט אין דער זעלבער אָרדענונג ווי מען איז געקומען. און פון דאַן זיינען אַזעלכע פאַרזאַמלונגען פאָרגעקומען כמעט יעדן שבת אין די פאַרשיידענע אַרומיקע וועלדער: סיניאַווער וואַלד, לעבן סווערזשנע; אָקינטשיץ, אָרטיוכי, און אַפילו ניקאָלייעשצינע, 10 וויאָרסט פון שטעטל, און אַטיאַלעס. ווינטער אָבער פלעגן די סאָבראַניעס פאָרקומען אין קאָנספּיראַטיווע דירות: ביי ריינען, ביי ליבע גריווקעס, עוזר קיוועס און ביי בערל היישקע דעם קצב. דאָרטן פלעגט מען לערנען לייענען און שרייבן, מען האָט שטודירט פּאָליטישע עקאָנאָמיע פון סמירנאָוו, קאַפּיטאַל פון קאַרל מאַרקס אדג"ל.

זומער, 1902, האָט די בונדישע פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציע אין סטויבץ געציילט איבער 100 אַקטיווע חברים און אַ גרויסע פּעריפּעריע, וואָס איז געווען נאָענט. מען האָט זיך גענומען גרייטן צום 1טן מאַי און אויך אָרגאַניזירן אַ זעלבסטשוץ (סאַמאָאָבאָראָנע). עס איז גראַדע געווען נאָך דעם ווי דער שוסטער, דער העלד הירש לעקערט, האָט געמאַכט דעם באַקאַנטן אַטענטאַט אויפן ווילנער גענעראַל גובערנאַטאָר, פאַר וואָס ער האָט באַצאָלט מיט זיין יונג לעבן.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ בעוועגונג אין די אַרומיקע שטעטלעך. אין דער־מיר איז אויסגעבראָכן אַ שטרייק פון די שניידער און שניידערקעס, וואָס האָט זיך געצויגן אָן רעזולטאַט אַ גאַנצע וואָך. מיר האָבן באַקומען אַ פאַראָרדענונג פון מינסקער קאָמיטעט צו שיקן אַ פּאָר פאָרשטייער אונדזערע אין דער מיר. שבת פרי זיינען מיר אָנגעקומען און תיכף זיך געטראָפן מיט דער סכאָדקע: יוסף לייב דער טאָקער, צינקין א"אַ. מען האָט צונויפגערופן אַן אַלגעמיינע סאָבראַניע אין מיראַנקער וואַלד, גערעדט צו די שטרייקער און זיי אויפגעמונטערט. די באַלעבאַטים, דערפילנדיק די געהויבענע שטימונג פון די פאַרשטרייקטע אַרבעטער, האָבן זונטיק גערופן אונדזערע פאָרשטייער און מיר זיינען איינגעגאַנגען אויף אַ 10 שעהדיקן אַרבעטס־טאָג און באַצאָלן פאַר די שטרייק־טעג. ענלעכע שטרייקן זיינען אויך פאָרגעקומען אין נעסוויזש, גאָראָדזיי א"אַ ערטער. מיר האָבן זיך דאַן פאַרבונדן מיט באַראַנאָוויטש, ווו עס איז געווען אַ שטאַרקע אָרגאַניזאַציע פון „בונד" מיט אַלטער דעם טאָקער א"אַ אין דער סכאָדקע.

אין די זעלבע צייטן, האָט זיך אָפגעשפּאָלטן אין דער ציוניסטישער פּאַרטיי אַ געוויסער טייל, אונטער דער פירער־שאַפט פון בער באָראָכאָוו ע"ה, און געשאַפן אַ נייע פּאַרטיי א"נ „פּועלי ציון". צו אונדז אין סטויבץ איז דאַן געקומען אַ לערער, זלמן אָדער זעליג ראַבינאָוויטש — „זאַר" — אַ זייער אינטעליגענטער יונגער מאַן און אַ פיינער רעדנער, וואָס האָט צוגעצויגן צו דער נייער פּאַרטיי אַ געוויסע צאָל פון דער ציוניסטישער יוגנט: נאָכע, פיניע און ברעלע סלאָוועס, זלמן רובאַשאָוו, פייגל שאַפּירא און איר שוועסטער, יעסל און לייזער רייסער,ביילקע צעכאַנאָוויטש, ראָזע און סאָלטשע גינזבורג און נאָך עטלעכע באַלעבאַטישע בחורים און מיידלעך. חוץ דעם אַ פּאָר שניידער־און שוסטער־בחורים, וואָס האָבן געאַרבעט ביי זייערע עלטערן.

אַזוי ווי זיי האָבן ווייניק וואָס געהאַט צו דיסקוטירן מיט די אַלגעמיינע ציונים האָבן זיי זייער שווערע אַרטילעריע גע־ווענדט קעגן „בונד". פלעגט מען צו דעם צוועק צונויפרופן געמיינזאַמע פאַרזאַמלונגען, אויף וועלכע מען פלעגט אַרויס־שטעלן פוןביידע זייטן די בעסטע דעבאַטירער צו דיסקוטירן פּראָגראַמאַטיש פּאָליטישע פּונקטן. יעדער פון די צדדים, האָט זיך באַמיט צו איבערצייגן זיינע צוהערער, אַז זיין פּראָגראַם איז כולו אמת און זיי זיין פּאַרטיי איז די בעסטע, אָבער נאָך די וויכוחים פלעגט זיך יעדער צוריקגיין צו זיין מחנה. אַ געוויסע פּאָפּולאַריטעט, האָט זיך פּועלי ציון דערוואָרבן, ווען די צאַרישע רעגירונג האָט דערקלערט די נייע פּאַרטיי פאַר אומלעגאַל און אַרעסטירט אַ צאָל פון אירע מיטגלידער־אָנפירער און בתוכם אויך וולאַדעקן (ברוך טשארני).

וולאַדעק איז געווען אַן אויסערגעוויינלעכער רעדנער־אַגיטאַטאָר, וואָס איז געקרוינט געוואָרן מיטן צונאָמען „לאַסאַל דער צווייטער". זייענדיק אין טורמע, דער א"ג סאָציאַליסטי־שער אוניווערסיטעט, צוזאַמען מיט אַ גרויסער צאָל פּאָליטישע אַרעסטירטע, צווישן וועלכע עס זיינען אויך געווען ברוך טעפער און סאַשע טשעמערינסקי (דער לעצטער האָט תשובה געטאָן פאַר זיינע זינד מיט זובאַטאָוון), האָבן זיי אַזוי לאַנג דיסקוטירט די פּראָגראַמען פון די פאַרשיידענע פּאַרטייען, ביז איין טאָג האָט וולאַדעק דערקלערט, אַז ער טרעט אַרויס פון „פּועלי ציון" און גייט אַריבער צום „בונד".

אַן אַלגעמיינע בילד פון 1905

די בירזשע אין דער גלחשער גאַס איז צו קליין געוואָרן אויף אַריינצונעמען די גרויסע מאַסן יוגנטלעכע, האָט מען זי אַריבערגעפירט אין מאַרק. פאַר שטרענג קאָנספּיראַטיווע סכאָדקעס און באַראַטונגען פלעגט מען נאָך אָבער אַלץ נוצן די אַלטע בירזשע. אַזוי זיינען די ביידע אַרבעטער־באַוועגונ־גען אויף דער ידישער גאַס — און אין אונדזער שטעטל — בונד און פּועלי ציון — געגאַנגען פאַרויס און זיך באַוועגט מיט דעם געוויינלעכן רעוואָלוציאָנערן טעמפּאָ פון גאַנצן, גרויסן רוסלאַנד.

אַ ניי בלאַט אין דער געשיכטע פון דער רוסישער רעוואָ־לוציאָנערער באַוועגונג איז אויפגעעפנט געוואָרן דעם 9טן יאַנואַר 1905. אין דעם זונטיק־טאָג זענען צען טויזנט רוסישע אַרבעטער פון פּוטילאָווסקען זאַוואָד אין פּעטערבורג אַרויס מיט אַ ריזן־דעמאָנסטראַציע איבער די גאַסן, אָנגעפירט פון רוסישן גלח גאַפּאָן. די דעמאָנסטראַנטן האָבן רויק מאַרשירט, מיט איקאָנעס פאַרויס און געזונגען הייליקע תפילות, פאַר דעם וווילזיין פון צאַר און זיינע בני־משפחה. זייער גאַנצער ציל איז געווען אַ פרידלעך־גוט־געמיינטער: איבערגעבן אַ פּעטיציע דעם צאַר. נאָר קומענדיק נאָענט צום „צאַרסקאָיע סעלאָ" (קייזערלעכן פּאַלאַץ), האָט זיי אָנשטאָט דער צאַר באַטיושקא גאָר מקבל פנים געווען אַ באַטאַליאָן רייטער־קאָ־זאַקן, באַוואָפנט מיט ביקסן, פּיקעס און שווערדן. זיי האָבן זיך אַריינגעריסן מיט די פערד אין דער מענטשן־מאַסע און אָנגעהויבן שטעכן, שיסן, שלאָגן אויף רעכטס און לינקס. אַפילו די הייליקע איקאָנע איז געבליבן ליגן אַ דורכגעשטאָ־כענע אין מיטן גאַס. די אַרבעטער האָבן געגומען זיך פונאַנ־דערלויפן און די קאָזאַקן האָבן זיי נאָכגעיאָגט מיט טעראָר. אַזוי האָט זיך געענדיקט די הייליקע פּראָצעסיע מיט אַ בלוט־טיקער מפּלה.

די דאָזיקע דעמאָנסטראַציע איז אָבער געווען דער ערש־טער סיגנאַל, וואָס האָט פונאַנדערגעכוואַלעט אַן עפנטלעכע אומצופרידנקייט צווישן דער ליבעראַלער באַפעלקערונג און אַ רעוואָלוציאָנערן אויפברויז צווישן די פאַבריק־אַרבעטער. הונדערטער אויפרופן און פּראָקלאַמאַציעס זענען אומלעגאַל געדרוקט און פאַרשפּרייט געוואָרן איבער דער גאַנצער לענג און ברייט פון דער רוסישער צאַרישער אימפּעריע, אין יע־דער שטאָט און שטעטל. אויך ביי אונדז אין סטויבץ האָבן מיר אַרויסגעגעבן אַ העקטאָגראַפירטע פּראָקלאַמאַציע, אין וועלכער מיר האָבן אויפגעפאָדערט די באַפעלקערונג צו אַ אַ פּאָליטישן שטרייק.

שבת, דעם 15־טן יאַנואַר, האָבן מיר צוזאַמענגערופן אַ פאַרזאַמלונג אין זאַדוואָריער וואַלד, ווו רעדנער האָבן באַ־לויכטן און אויפגעקלערט די פּאָליטישע סיטואַציע אין לאַנד און גערופן די אַרבעטער צו זיין גרייט פאַר אַן אַלגעמיינעם אויפשטאַנד אין גאַנץ רוסלאַנד. אין יעדן ווינקעלע האָט עס געקאָכט מיט דערוואַרטונג און אָנזאָג ווי אין אַ קעסל. יעדן טאָג פלעגן קומען שטאַפעטן אָנזאָגן די אַרבעטער־מאַסן די גרויסע נייעס וועגן אויפשטאַנדן און דעמאָנסטראַציעס אין מאָסקווע, קיעוו, אָדעס, כערסאָן, וואַרשע, ביאַליסטאָק, לאָדזש, ריגע, קאָוונע, ווילנע א"אַ. מיליטער און פּאָליציי האָבן באַ־געגנט מיט פייער די אָפענע דעמאָנסטראַציעס. אין די גאַסן פון פיל שטעט זענען באַריקאַדעס אויפגעשטעלט געוואָרן און פיל קרבנות זענען געפאַלן. די שפּיטאָלן זענען פול געווען מיט פאַרוווּנדעטע אַרבעטער, און די טורמעס זענען געוואָרן אָנגעפילט מיט אַרעסטירטע רעוואָלוציאָנערן.

דער הויפּט־כוח פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג האָט זיך באַוויזן אין זיין מעכטיקייט דעם ערשטן מאַי: אין אַלע שטעט און שטעטלעך פון דעם גרויסן לאַנד זענען די האַרעפּאַשנע מאַסן אַרויס אין דעמאָנסטראַציעס און צום ערשטן מאָל געפייערט דעם אַרבעטער יום־טוב אָפן, מיט רויט־פלאַטערנדיקע פענער, מיט טראַנספּאַרענטן, וואָס אויף זיי זענען געווען אויפגעשריבן די פאָדערונגען און לאָזונגען פון

די פראָלעטאַרישע פּאַרטייען. דאָס גאַנצע לעבן אין די שטעט האָט זיך אָפּגעשטעלט. אַלע זאַוואָדן, פאַבריקן, ווערקשטאַטן זענען געווען פאַרמאַכט, אויך אַלע בעקערייען און געשעפטן זענען געשלאָסן געוואָרן. אַפילו די דיליזשאַנסן און דראָשקאַרעס. די טראַמווייען און קאָנקעס אין די שטעט זענען שטיין געבליבן. אַלץ איז טאַקע שטיל געבליבן, אָבער אין עטלעכע שטעט זענען פאָרגעקומען ממש גאַסן־שלאַכטן צווישן מיליטער, פּאָליציי און אַרבעטער.

אויף מאָרגן איז געקומען אַ באַפעל פון די רעוואָלוציאָנערע אַרבעטער־קאָמיטעטן זיך צו שטעלן צוריק צו דער אַרבעט. די פאַבריק־קוימענס האָבן ווידער גערויכערט, די מאַשינעס אין די זאַוואָדן האָבן געקלאַפּט, אַלע וואַרשטאַטן און געשעפטן זענען געווען אָפן. ווידער האָט זיך אָנגעהויבן אַ נאָרמאַל לעבן, נאָרמאַל — ווי די אומנאָרמאַלקייט פון אַ רעוואָלוציאָנערער צייט קען אויסזען. די אונטערערדישע באַוועגונג האָט געפּרוווט אַרויסקריכן פון איר אונטערגרונד און זיך ווייזן און לאָזן הערן אין דער ברייטער עפנטלעכקייט. אַזוי האָט זיך עס געצויגן דורך דעם גאַנצן שטורעמדיקן זומער ביז סוף סעפטעמבער, ווען דער רעוואָלוציאָנערער אַרבעטער־קאָמיטעט האָט באַשלאָסן צו רופן צו אַן אַלגעמיינעם אייזנבאַן־שטרייק.

איך האָב דורכגעטראַכט מיין אייגענע לאַגע און באַשלאָסן, אַז אין אַזאַ ברויזיקע צייט איז עס ניט אָרנטלעך פון מיר צו זיצן אין שטעטל. און מיט 15 קאָפּיקעס בלויז אין מיין טאַש, האָב איך זיך אַריינגעזעצט אין באַן — אָן אַ בילעט — און געקומען אין מינסק. דאָרט קומענדיק האָב איך זיך גלייך אַריינגעוואָרפן מיט לייב און לעבן אין פּאַרטיי־אַרבעט צווישן די יידישע אַרבעטער־מאַסן. כ׳בין געגאַנגען פון איין פאַבריק צו דער אַנדערער און גערופן די אַרבעטער צום שטרייק, אין די גאַסן — צו פאַרמאַכן די נאָך אָפענע געשעפטן. אַזוי זענען אַדורך עטלעכע טעג. דעם 5־טן אָקטאָבער, 10 אַזייגער אין דער פרי, איז פּראָקלאַמירט געוואָרן דער באַוווסטער מאַניפעסט פון ניקאָלאַיען, וואָס איז פאַרשפּרייט געוואָרן אין עטלעכע מינוט אין צענדליקער טויזנטער עקזעמפּלאַרן. דער מאַניפעסט איז געווען געדרוקט מיט ריזיקע אותיות און האָט זיך אָנגעהויבן, בערך, אַזוי: מיר, ניקאָליי דער צווייטער, אַלרוסישער אימפּעראַטאָר, קעניג פון פוילן, גרויספירשט פון פינלאַנד אאַ״וו, האָב מיט גאָטס גענאָד באַשלאָסן צו באַפעלן, עס זאָל צונויפגערופן ווערן אַ גאָסודאַרסטווענע דומע (פּאַרלאַמענט), אויסגעוויילט דורך מיינע טרייע אונטערטאַנען, דורך אַלגעמיינע, גלייכע און געהיימע וואַלן אאַ״וו. די הייזער האָבן זיך אין רגעס אויסגעליידיקט. קינד און קייט האָט פאַרפלייצט די גאַסן. עס האָבן זיך פאַרמירט ספּאָנטאַנע דעמאָנסטראַציעס. מיר זענען די ערשטע זאַך אַוועק אין אַ דעמאָנסטראַציע צו דער טורמע אין יוריעווער גאַס. עס האָבן זיך געעפנט די שווער־באַפעסטיקטע טויערן און אַלע פּאָליטישע אַרעסטאַנטן זענען מיט איין מאָל באַפרייט געוואָרן. די מאַסן האָבן געיובלט. אויסרופן „זאָל לעבן די פרייהייט״ האָבן זיך געטראָגן אין דער לופטן מיט געזאַנג פון דער מאַרסאַליעזע, וואַרשאַוויאַנקע אַ״אַ רעוואָלוציאָנערע אַרבעטער־לידער. מיר האָבן מאַרשירט אין געשלאָסענע רייען צום הויכן מאַרק, ווו עס זענען שוין געווען פאַרזאַמלט טויזנטער מענטשן. פון דאָרט האָבן אַלע צוזאַמען מאַרשירט דורך פראַנציסקאַנער און זאַכאַרעווסקע גאַסן און פאַרקערעוועט צום ווילנער וואָקזאַל. ביי די טרעפּ פון וואָקזאַל האָבן מיר שוין געטראָפן אַ גאַנצע ריי סאָלדאַטן מיט אויסגעשטרעקטע ביקסן, וועלכע האָבן אָן אַ שום וואָרענונג אַריינגעפייערט דריי זאַלפן אין דער 50.000 קעפּיקער מאַסע. עס איז געוואָרן אַ ווילדע מהומה, מענטשן זענען אין בהלה געלאָפן און געטראָטן איינער איבערן אַנדערן. עס זענען געפאַלן אַ היפּשע צאָל טויטע און נאָך מער פאַרוווּנדעטע. — דאָס האָט געזאָלט זיין דער ערשטער טאָג פון דער „געוווּנענער״ פרייהייט.

אין דער דאָזיקער טומלדיקער צייט האָט די שוואַרצע מאַפּיע (שוואַרצע מאה) דערזען פאַר זיך אַ גוטע געלעגנהייט אַרויסצוגאַווערן און אַרויסשפּייען די פון יאָרן אָנגעקליבענע יידן־שנאה אין אירע פינצטערע געדערעם. טאָג־טעגלעך האָבן זייערע רעאַקציאָנערע צייטונגען „באָוואָיע וורעמיאַ״, „קיעווליאַנין״ א״אַ, דורך די טריפהנע פּיסקעס פון די רעדאַקטאָרן קרושעוואַן, סוואָראָוו און אַלע אַנדערע מיטאַרבעטער, געשאָטן פעך און שוועבל אויף די יידישע קעפּ. די שוואַרצע מאה האָט אויפגעהעצט דעם המון און אויסנוצנדיק די מהומה, האָט זי אָרגאַניזירט פּאָגראָמען אין זשיטאָמיר און האָמעל. אמת טאַקע, זיי האָבן גלייך אויף אַן אָרט זיך אָנגעשטויסן אויף אַ העפטיקן ווידערשטאַנד פון דער יידישער זעלבסטשוץ, דאָך זענען די פאַרלוסטן אין נפשות, האָב און גוטס געווען גאַנץ גרויס. ווען די כוליגאַנעס האָבן זיך, אונטער דער שוץ פון פּאָליציי, אַרויסגעלאָזט מאָרדן, פּלינדערן און רויבן, איז געוואָקסן די מורא אַז די פּאָגראָמען־מגיפה זאָל זיך ניט פאַרשפּרייטן איבער אַנדערע שטעט און שטעטלעך. —

בשייכות מיט אַזאַ עווענטועלע מעגלעכקייט האָב איך אין דער ערשטער ריי אַ טראַכט געטאָן וועגן מיין אייגן היימשטעטל סטויבצי. איך האָב זיך תיכף געווענדט צום מינסקער קאָמיטעט פון „בונד״ און דאָרט באַקומען 6 רעוואָלווערן. איצט איז אויפגעקומען די פראַגע: ווי אַזוי טראָגט מען אַריבער דאָס פעקל געווער, ווייל מינסק איז דאַן געווען ווי אַ באַלאַגערטער קרעפּאָסט, ווו אויף יעדן ווינקל־גאָס האָבן פּאַטרולירט סאָלדאַטן און פּאָליציי. עס איז געווען אַ גרויסע ריזיקע, דאָך האָב איך באַשלאָסן מיטצונעמען דאָס פעקל און דורך פאַרשיידענע אומוועגן און כיטרע איינפאַלן בין איך דורך דעם גאַנצן וועג — פון הויכן מאַרק צו ראָמאַנאָווסקע גאַס — בשלום. איך בין אַריין אין דער סטויבצער אכסניה, ווו יואל טוניק האָט שוין געוואַרט מיט זיין פערד און וואָגן און מיט מיין „פעקל״ זיך אַריינגעזעצט אין וואָגן און היידא — אַהיים. זייער פרי זענען מיר אָנגעקומען, און אַ ביסל שפּעטער האָב איך שוין צונויפגערופן אַ סאָבראַניע אויפן מאַרק, נעבן דער וואָלאָסטנאַיע פּראַוולעניע (קרייז־פאַרוואַלטונג). עס זענען געקומען אַ סך מענטשן און כ׳האָב זיי דערציילט וועגן אַלץ וואָס איז געשען דורך דער צייט, אויך מיינע אייגענע איבערלעבענישן און דערפאַרונגען. פון דאָרט זענען מיר

אַרויס מיט אַ גרויסער דעמאָנסטראַציע פון איבער 1000 מענטשן, דורכן מאַרק, מינסקער גאַס און צוריק דורך יורזדיקע גאַס צום מאַרק. אונדזער ערשטע פרייע דעמאָנסטראַציע האָט זיך פאַרענדיקט אָן אינצידענטן.

עס האָבן אָנגעהויבן בלאָזן פרייערע ווינטן. די באַוועגונג איז אַרויס פון אירע באַהעלטענישן. מיר האָבן געעפנט אַן אַרבעטער־קלוב ביי הערשל דוואָרעצקי אין הויז, אין ררמאָווער גאַס. דוואָרעצקיס אַלע 5 זין — ישראל, לייב, חיים, יאָסל און זיסל יצחק זענען געווען אַקטיווע חברים, אָבער איבערהויפט האָט זיך אויסגעצייכנט חיים. יעדן אָוונט פלעגן מיר זיך צוזאַמענטרעפן אין קלוב און עמעצער פון די חברים פלעגט געבן אַן איבערבליק וועגן די טעגלעכע פּאָליטישע פּאַסירונגען, אָדער רעפערירן וועגן די קומענדיקע וואַלן צו דער דומע. מיר האָבן אויפגעשטעלט אַ דראַמאַטישן קרייז מיט אַרע געצע דעם סטאָליערס — פון פאַך אַ פאַבריקמאַכער — וואָס איז געווען אַ גוטער זינגער און פלעגט שפּילן די הויפּטראָלן.

די אַלגעמיינע באַפעלקערונג אין רוסלאַנד, ווי אויך די יידישע האָט זיך איצט אָריענטירט אויף די ליבעראַלע בירגערלעכע און אַרבעטער־באַוועגונגען אין לאַנד. אָבער דער געשפּענסט פון דער שוואַרצער מאה האָט נאָך אַלץ געלויערט איבער די יידישע שטעט און שטעטלעך. די מורא פאַר מעגלעכע פּאָגראָם־אויסברוכן האָט צוגענומען פיל צייט פון די סאָציאַליסטישע יידישע פּאַרטייען אויף צו אָרגאַניזירן זעלבסטשוץ באַיוווקעס. אין סטויבץ האָבן אונדזערע שלאָסיאַרעס צוגעגרייט אַ גרויסע צאָל גומענע און דראָטענע נאַגייקעס, בליי־געגאָסענע „העטשקעס" א"אַ, און די סטאָליאַרעס האָבן אויסגעאַרבעט גראָבע, פּוסטע שטעקנס מיט קינזשאַלן אין דער אויסהוילונג א"אַ מינים „געווער". די שטעקנס זענען געווען פיין פּאָלירט, אַזוי אַז קיינער האָט ניט געקענט חושד זיין דעם „אינהאַלט".

אַזוי אַרום האָבן מיר געהאַט אַ מענגע „קאַלטע געווער", שוין אפשר איבער גענוג אָבער ווו נעמט מען הייס געווער: רעוואָלווערן, שפּייערס? דאָס איז אין יענע טעג געווען אַ יקר־המציאות און מיר האָבן געדאַרפט האָבן אַמוייניקסטנס 2—3 שפּייערס אין יעדן אטריאַד — דאָס מיינט אַ סך־הכל פון 50—60 שטיק — און דאָס האָט געדאַרפט קאָסטן אַן אוצר — איז ווו נעמט מען דאָס געלט? צו יענער צייט פלעגט די זעמסקע אופּראַווע אויסטיילן יעדן יאָר פאַרשיידענע שטיקער וואַלד, א"ג „דעלאַנקעס", און עס פאַרקויפן דורך ליציטאַציעס צו די וואַלד־סוחרים. די סוחרים פלעגן פריער נאָך אַרויסשיקן זייערע שאַפאַרעס, וואָס פלעגן אין יעדער דעליאַנקע מעסטן און ציילן דיביימער און אויסרעכענען אומגעפער וויפל עס איז ווערט. דאַן פלעגט מען זיך צונויפפאָרן אין מינסק, צום טאָרג, און דאָרט האָט זיך אָנגעהויבן אַ באַטעניש און אַ שטייגעניש אין פרייזן, אַז ניט זעלטן פלעגט עס טרעפן אַז מען פלעגט אַריינטראָגן אין אַזעלכע הויכע פרייזן און דער צעהיצטער סוחר פלעגט פון אַזאַ ספּעקולאַציע נעבעך פאַרלירן זיין געלט, פרעמדע געלט און אפילו — די תחתונים...

אַז עס איז דעם יאָר געמאָלדן געוואָרן די דאַטע פון פאַרקויף פון דעליאַנקעס, האָבן זיך די סוחרים באַטראַכט: ס'וואָלט אפשר גאָר געווען אַ גוטער פּלאַן, אַז די אָנפירונג פון די טאָרגעס זאָלן איבערנעמען די יונגע פּאַרטייען אין שטאָט, ווייל די דעפּוטאַציע פון די פּאַרטייען איז געווען גוט. גערעדט און געטאָן: ס'איז צונויפגערופן געוואָרן אַ געהיימע פאַרזאַמלונג מיט די פאָרשטייער פון „בונד", „פּועלי ציון" און אַ נייע פּאַרטיי „דערגרייכער", וואָס האָט זיך צו יענער צייט אָרגאַניזירט. עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז נאָר אַ קליינע צאָל סוחרים זאָל פאָרן צום טאָרג צוזאַמען מיט איין פאָרשטייער פון יעדע פּאַרטיי, אָבער צום באַשטימטן טאָג זענען אַרויסגעפאָרן אַ גרעסערע צאָל סוחרים. פון די פּאַרטייען זענען געפאָרן: נאָכע קושניר פון „פּועלי ציון", הערשל דוואָרעצקי פון די „דערגרייכער", און איך — פון „בונד". מיר האָבן אויסגעאַרבעט אַ געוויסן רעגולאַמין ווי אַזוי זיך צו האַלטן, אַז עס זאָל ניט אויפוועקן דעם חשד, אַז מיר אַלע זענען יד אחת. מיר האָבן באַשטימט וויפל עס זאָלן זיין די מאַקסימום־פרייזן. די טאָרגעס זענען דורכגעגאַנגען זייער שנעל און מיר אַלע זענען געפאָרן צופרידענע אַהיים.

אַ וואָך שפּעטער האָבן זיך אַלע סוחרים צוזאַמענגעקליבן ביים רב אין הויז אויף אַ „פּערעטאָרזשקע". דאָרט האָט שוין יעדער געקענט אָנבאָטן פרייזן לויט זיינע אויסרעכענונגען און זיין איינזען. אויך מיט דעם ווידער־פאַרקויף, וואָס האָט אַריינגעבראַכט אַן עודף פון 1500—2000 רובל, זענען אַלע געווען צופרידן. דאָס עודף־געלט האָט געזאָלט צעטיילט ווערן — איינס: פאַר די סוחרים, וואָס האָבן ניט באַוויזן צו קויפן דעליאַנקעס; צוויי: פאַר שטאָטישע הצטרכותן: „ביקור חולים", „גמילות חסד", „לינת הצדק" א"אַ חברות, אויך פאַר די שולן, „תלמוד־תורה'ס" א"אַ שטאָטישע וויכטיקע אינסטיטוציעס. און דריי: פאַר די באַטייליקטע פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציעס. לויט אונדזער אָפּמאַך האָבן גאָר די פּאָליטישע פּאַרטייען געזאָלט קריגן א פעטן חלק פון דעם עודף, ווייל מען האָט געדאַרפט דעקן די הוצאות פאַר דעם זעלבסטשוץ. און דאָ האָט פּאַסירט דאָס ערגסטע: ווען עס איז געקומען צו דער חלוקה, האָט מען אָן די פּאַרטייען אין גאַנצן פאַרגעסן. האָבן מיר צונויפגערופן אַ געמיינזאַמע זיצונג פון די פּאַרטיי־קאָמיטעטן און באַשלאָסן אַרויסצושיקן אַ דעפּוטאַציע פון צוויי חברים צו די טיילער און פאָדערן בתוקף אונדזער באַרעכטיקטן חלק.

ווען נאָכע און איך — די 2 פאָרשטייער פון די פּאַרטייען — זענען אַריינגעקומען צו דער אסיפה, ווו עס זענען געזעסן די זט"ה* מיט דעם רב בראש, האָבן מיר זיי דערקלערט, אַז זיי האָבן געהאַנדלט ניט אָרנטלעך לגבי אונדזערע פּאַרטייען, ווייל מיר קומען ניט בעטן דאָס געלט פאַר זיך פּערזענלעך, נאָר פאַר צרכי הכלל, פאַר אַ נאַציאָנאַל יידישן צוועק. מיר האָבן זיי אויך מסביר געווען, אַז אונדזערע חברים זענען גרייט מקריב צו זיין זייערע לעבנס, פאַרגיסן זייער יונג בלוט פאַר דעם יידישן כבוד און פאַר יידיש האָב

* זט"ה — שבעה טובי העיר.

און גוטס. טאָ ווי אַזוי קענט איר — יידן מיט לאַנגע און כשרע בערד — אונדז אַזוי מיאוס אָפּנאַרן, נאָך דעם ווי מיר אַלע צוזאַמען האָבן זיך פאַרשטענדיקט, אַז דער עוהדף וועט פאַרטיילט ווערן כדין?

אונדזער גערעכטע טענה האָבן מיר פאַר זיי געלאָזן און לאָגיש פאָרגעבראַכט, נאָר מיט אַמאָל איז עמעצער פון די סוחרים אויפגעשפּרונגען: —

„ווי האָט איר גאָר די העזה אַריינצורייסן זיך אין אַ פרעמד הויז און מבייש זיין עלטערע מענטשן. מיר וועלן גלייך רופן פּאָליציי און זיי וועלן אייך שוין ווייזן ווו אייער אָרט איז... אַרויס פון דאַנען, יונגאַטשעס! ליידאַקעס!"

ניט וועלנדיק צעהיצן די געמיטער און מאַכן אַ צו גרויסן טומל, זענען מיר אַרויס פאַרשעמט פון זייער געמיינער האַנדלונג און מיר האָבן איבערגעגעבן אויף דער בירזשע וועגן באַלעבאַטיש־פיינעם קבלת פנים וואָס זיי האָבן אונדז איינגעאָרדנט. דאָס איז געווען דאָנערשטיק אָוונט. אויף מאָרגן פרי האָבן זיי אַרויסגעלאָזט אַ קלאַנג אין שטעטל, אַז די בחורים פון די פאַרטייען זענען באַפאַלן דעם רב מיט די בעלי־בתים און געוואָלט באַראַבעווען דאָס קהלשע געלט. שבת פרי איז אין גרויסן בית מדרש דער רב אַרויף אויף דער בימה נאָכן לייענען און אויסגערופן, אַז „בדעת הרב ובדעת הקהל לייגן מיר אַ חרם אויף די בחורים און זייערע משפחות און קיין ייד טאָר מיט זיי קיין מגע ומשא ניט האָבן" און אַ צופרידענער איז דער רב אַראָפּ פון בימה. אָבער מערקווירדיק, ווען די מתפללים זענען געגאַנגען פון שול איז יעדער פאַרבייגענדיקער ייד צוגעגאַנגען צו אונדז און אונטערגעטראָגן אַ ברייטן „גוט־שבת"! אַ סך האָבן אונדז אפילו געדריקט די הענט מיט אָנערקענונג.

די ידיעה וועגן חרם איז ווי אַ בליץ דורכגעלאָפן דורך דער גאַנצער שטאָט. אַלע יידן זענען געווען צעטרייסלט. צו מנחה זענען אַלע יידן פון יורזדיקע גאַס, פון גאַסיקן בית מדרש, פון אַלע מנינים און אויך פון די זייטיקע גאַסן געקומען אין גרויסן בית מדרש און בקול אחד געפאָדערט, אַז דער חרם זאָל תיכף ומיד אַראָפּגענומען ווערן. צווישן דעם גרויסן קהל יידן זענען אויך געווען עטלעכע פון די וואַלדסוחרים מיט וועמען מיר האָבן דעם אָפּמאַך געשלאָסן: ר' לייב רובאַשאָוו, יואל און הירשע גינזבורג, ווי אויך די 2 פירער פון די ציוניסטן מהרשק און אַלטער יאָסעלעוויטש א"אַ חשובע באַלעבאַטים. נאָך לאַנגע אונטערהאַנדלונגען, האָט מען גלייך נאָך הבדלה מכריז געווען פון בימה, אַז „בשם הרב ובעלי הבתים דק"ק סטויבץ ווערט דער חרם דערקלערט בטל ומבוטל און אַז די יונגע לייט זענען ריין פון וועלכע עס איז שלעכטע האַנדלונג אָדער חוצפהדיקער אויפפירונג".

דעם זעלבן אָוונט איז ווידער צונויפגערופן געוואָרן אַן אַסיפה ביים רב אין הויז און מען האָט אויף איר באַשלאָסן צו אַסיגנירן 200 רובל, וואָס זאָל פּראָפּאָרציאָנעל פאַרטיילט ווערן פאַר אַלע פאַרטייען אויף צו קויפן געווער. איין תנאי איז יאָ אַרויסגעשטעלט געוואָרן, אַז דאָס געווער זאָל גענוצט ווערן בלויז אין אַן עת צרה, חלילה, אָבער עס זאָל אויסגעמיטן ווערן צו באַנוצן געווער פאַר אַנדערע צוועקן.

מיר האָבן איינגעקויפט דעם נויטיקן קוואַנטום געווער און אויפגעשטעלט שלאָג־אָטריאַדן. אויף יעדע 15—20 חברים איז אויסגעטיילט געוואָרן אַן אָנפירער. מען האָט איינגעפירט אַ זייער שטרענגע דיסציפּלין און גרופּעסווייז איז מען געגאַנגען אין די וועלדער זיך לערנען שיסן. דאַן האָבן מיר זיך פאַרבונדן מיט די אַרומיקע שטעטלעך און צו זיי געשיקט אונדזערע אינסטרוקטאָרן. מיר האָבן נאָך ביי אונדז מאָביליזירט אַלע שטאָטישע בעלי עגלות און מיר האָבן געהאַט איבער 200 אויסגעשולטע און שלאַכט־פעאיקע חברים, גרייט צו שטעלן זיך אין קאַמף אויף יעדן רוף. אויך די „פועלי־ציון" האָבן געהאַט זייערע אָטריאַדן און די באַציונגען צווישן די פאַרטייען זענען געווען זייער פריינדלעכע און גאָר חברישע. און איצט, נאָך אַ משך פון איבער אַ האַלבן יאָרהונדערט, ווען כ'טו זיך אַ גריבל אין מיינע זכרונות און מאַך דעם חשבון הנפש, קום איך צו דער איבערצייגונג, אַז נאָר די גוטע טאַקטיק, די שטרענגע דיסציפּלין, די אויסגעצייכנטע אָרגאַניזאַציע און די חברישע, פריינדלעכע קעגנזייטיקע באַציונגען, האָבן געהאָלפן אויסמיידן גרעסערע עקסצעסן, פּאָגראָמען און רויבערייען אין אַלע שטעט פון מינסקער גובערניע. אונדז איז באַקאַנט געווען פון אונדזערע אויספאָרש־אָטריאַדן אַז די שוואַרצע מאה גרייט זיך אַרויסצורופן פּאָגראָמען ביי אונדז און אין אַנדערע שטעט, אָבער איבער נאַכט זענען מיר שוין געשטאַנען וואַך אין באַדראָטן אָרט. לאַנג פריער פלעגן שוין אונדזערע אויסשפּירער דערשמעקן דעם אָרט פון דער סכנה און יעדער מעגלעכער פאַרזוך פון אַן אָנפאַל איז באַצייטנס דערשטיקט געוואָרן. ביסלעכווייז האָט זיך אַזוי איינגעשטעלט דאָס לעבן, וואָס האָט אין יענע באַדינגונגען און צייטן געזאָלט הייסן נאָרמאַל.

עס זענען פאָרגעקומען די וואַלן צו דער דומע, צו וועלכער עס זענען אויסגעוויילט געוואָרן אַ געוויסע צאָל יידישע דעפּוטאַטן פון מינסק, ווילנע, גראָדנע, ביאַליסטאָק, קאָוונע, וואַרשע, לאָדזש א"אַ גרויסע יידישע קהילות. ס'האָט זיך געשאַפן אַ יידישע פראַקציע אין דומע, אָבער איר השפעה אויף דער אַלגעמיינער פּאָליטיק איז געווען אומבאַדייטנדיק, אויך אויף דער יידישער פּאָליטיק פון דער רעגירונג האָט זי געקענט ווייניק ווירקן. עטלעכע פאַרטייאישע צייטונגען אויף דער יידישער גאַס זענען דערשינען, אָבער צו אָפט זענען זיי קאָנפיסקירט געוואָרן, אָדער צוגעמאַכט אין גאַנצן. אויף מאָרגן אָבער פלעגט די זעלבע צייטונג דערשיינען אונטער אַ נייעם נאָמען מיט אַ נייעם רעדאַקטאָר. די יידישע אַרבעטער באַוועגונג איז געווען אין אַ סטאַדיע פון האַלב לעגאַל און האַלב אונטערערדיש.

די פּאָליטישע טעטיקייט פון דער באַוועגונג האָט זיך מייסטנס קאָנצענטרירט אין די קלובן. אַ גרויסער טייל פון די אַקטיווע אַרבעטער האָבן זיך אָפּגעגעבן פיל מיט פאַרפולקאָמען אין אַלגעמיינער בילדונג. מיין וועלטלעכע בילדונג איז געווען זייער אַ באַשרענקטע: כ'האָב געלערנט יידיש און אַ ביסל רוסיש ביי וועליע דעם לערער פאַר 30 קאָפּיקעס אַ חודש. חוץ דעם האָב איך געלערנט יידיש פון „בריפענ־

שטעלער״, רוסיש פון די 3 טיילן פון „רוסקאיא רעטש״, אַ ביסל רעכענען: חיבור, חיסור, כפל — ביז חילוק. העברעאיש האָב איך געלערנט ביי יצחק עסטערקין אין „חדר״ על־פּי „מורה הלשון״. ענדלעך האָב איך באַשלאָסן אוועקזעצן זיך ביי לערן־ביכער און אָנהויבן זוברעווען. אין דער הינזיכט האָט מיר זייער פיל אויסגעהאָלפן מיין גרויסע באַקאַנטשאַפט מיט דער פאַמיליע רובאַשאָוו, וועלכע איז אַריינגעפאָרן קיין סטויבץ פון דעם שכנותדיקן שטעטעל מיר אין אָנהויב פון די 90ער יאָרן. ר׳ ליב רובאַשאָוו, איז געווען אַ הויכער, שלאַנקער ייד מיט אַ פיינע, שוואַרצע הדרת פנימדיקע באָרד; ער איז געווען אַ וואַלד־סוחר, וואָס האָט זיך אָפּגעגעבן אַ סך מיט לערנען און די מערסטע צייט פאַרבראַכט ביי ספרים. זיין פרוי סאָנצע איז געווען אַ הויך געבילדעטע פרוי אין יידישן, ווי אויך אין וועלטלעכן זין. זי האָט קלאָר געקענט גאַנץ תנ״ך, דעם „שולחן ערוך״ און אַפילו פאַרשטאַנען אַ שטיקל גמרא. אַלע קינדער זענען געווען אינטעליגענטע און באַגאַבטע. די טעכטער האָבן אַלע שטודירט, און דער עלטערער זון, זלמן, האָט געלערנט מיט מיר 3 זמנים ביי יעקב מאיר דעם מלמד. נאָך דעם בין איך אַוועק לערנען צו איטשע תנחומס, און זלמן — צו ר׳ יעקב מאיר דעם משולח אויף ווייטערדיקע 3 זמנים. קיין גרעסערע מלמדים זענען שוין אין שטעטל ניט געווען, האָט ר׳ ליב באַשלאָסן צו בעטן דעם פּרוש פון שטיבל — אַ יונגער מאַן, אַ תלמיד־חכם — אַז ער זאָל לערנען אַ פּאָר שעה אין טאָג מיט זלמנען און נאָך אַ פּאָר יינגלעך. בשייכות מיט דעם האָט ער געלאָזט וויסן מיין מומע שרהן, אַז ער וויל מיר זען. אַז איך בין אַריינגעקומען אין דעם שיין מעבלירטן הויז פון די רובאַשאָווס, ווו אין יעדן צימער זענען געשטאַנען אַלמערס מיט ספרים און ביכער, איז ר׳ ליב ביים טיש געזעסן מיט אַ זיידענער יאַרמלקע אויפן קאָפּ. מיט אַ שמייכל האָט ער מיר געפרעגט וואָס איך האָב שוין געלערנט. האָב איך געענטפערט: תנך און גמרא. האָט ער אַרויסגענומען אַ קליין כולל תנכל און פון דאָרט אַרויסגעליינט עטלעכע פסוקים פון פאַרשיידענע שטעלעס און היפנדיק; אויך האָט ער מיר געפרעגט אַ פּאָר קשיות אין גמרא. אַז איך האָב אויף אַלץ געענטפערט, נאָך אָנוויזנדיק דערצו אין וועלכן תנ״ך און אין וועלכן קאַפּיטל די פסוקים געפינען זיך, האָט ער מיר געבעטן איך זאָל זאָגן מיין פאָטער ער זאָל זיך באַמיען אַרי־בערצוקומען צו אים, ווייל ער וויל מיט אים אַרומריידן אַ געוויסן פּלאַן. מיין טאַטן איז אָבער נאָך דעם שמועס מיט ר׳ לייבן ניט געפעלן געוואָרן דער פּלאַן פון לערנען בלויז עטלעכע שעה אַ טאָג.

דאַן בין איך אָנגעקומען אין דער גרויסער תלמוד תורה ביי ר׳ דויד עפּשטיין, ר׳ אליהוס איידעם, פון תלמוד־תורה אין מינסקער און מירער ישיבות. זלמן האָט געלערנט מיט אונדזער געמיינזאַמען גוטן חבר מאָטל מאַכטיי ביי דעם פּרוש. רובאַ־שאָווס מיידלעך האָבן אלע געלערנט אין די גרויסע שטעט. מאַניע האָט געענדיקט מעדיצין און געוואָרן אַן אַקושאָר־דאָקטאָר. קאַטיע און וויטקע האָבן געענדיקט גימנאַזיע מיט אויסצייכענונגען און אין דער צווישנצייט — פון מאַטריקו־לירן ביז צום אַריינטרעטן אין אוניווערסיטעט — זענען זיי

ר׳ דוד עפּשטיין המלמד

געקומען קיין סטויבץ, ווו מיר האָבן זיך באַקאַנט און באַ־פריינדעט. קאַטיע איז טאַקע געווען די ערשטע, וואָס האָט מיר געעצהט און דערמונטערט זיך צו נעמען צום „אוטשעבניק״. נאָך מער, האָט זי מיר געזאָגט, אַז זי איז אַליין גרייט מיר צו געבן אוראָקן און פאַרזאָרגן מיט אַלע נויטיקע לערן־ביכער. גערן האָב איך אָנגענומען איר פאָרשלאָג און זי פלעגט קומען יעדן אָוונט מיט מיר לערנען — ניט נאָר איין שעה, נאָר גאַנצע 2 און ניט זעלטן אפילו 3 שעה, און במשך אַ קאַרגן יאָר האָט זי מיר צוגעגרייט צום עקסטערן עקזאַמען פאַר 6 קלאַסן גימנאַזיע, וואָס איך האָב זייער לייכט אויס־געהאַלטן.

אָנהויב 1907 איז ר׳ לייב רובאשאָוו אַריבערגעפאָרן קיין פּעטערבורג און ביים סוף פון זעלבן יאָר זענען די איבעריקע מיטגלידער פון דער פאַמיליע צו אים געקומען. קאַטיע האָט שטודירט אין מאָסקווער אוניווערסיטעט, ווו זי האָט געענדיקט דאָקטאָר און דאָרט אויך פּראַקטיצירט. ראַדל איז אין פּעטער־בורג קראַנק געוואָרן און אַוועק פון דער וועלט. וויטיע און אברהמטשיק האָבן אויך שטודירט. אברהם האָט געענדיקט דאָקטאָר, און וויטיע איז אין 1917, נאָך דער רעוואָלוציע, באַ־שטימט געוואָרן אַלס פּראָפעסאָר פון פּסיכאָאַנאַליטישן פאַקול־טעט אין פּעטערבורגער אוניווערסיטעט.

סוף 1910 בין איך איינגערופן געוואָרן צו מיליטער־דינסט אין דער רוסישער אַרמיי. סוף 1913, נאָך דריי יאָר דינסט, בין איך באַפרייט געוואָרן. אונטער דער קורצער צייט האָט זיך דאָס לעבן, ווי אויך די מענטשן אין גאַנצן געביטן. מיר איז שווער געווען זיך צו אַריענטירן אין דער ניי־געשאַ־פענער סביבה. נאָר איידער כ׳האָב נאָך באַוויזן זיך אָפּצו־שאָקלען פון מיין פיל־יאָריקן סאָלדאַטסקען גראָען לעבן איז אָנגעקומען תשעה באב 1914 און די ערשטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן. ווידער בין איך געווען אין מונדיר מיט דעם שינעל אין אַ סקאַטקע, מיט דער ביקס אויף דער פּלייצע און מיט פּאַטראָנטאַש אַרומגעגאַרטלט די לענדן. דעם 3־טן סעפּ־טעמבער האָבן מיר אַריינמאַרשירט אין אָסט פּריסן און דער־גאַנגען ביז קעניגסבערג און — דאַן — השיבנו נאַזאַד: ליטע, פוילן, גאַליציע, אוקראַינע, און צום סוף — רוסלאַנד. פּאָר

רונדע 2 יאָר האָב איך ניט געשלאָפן אונטער אַ דאַך. אין היץ און רעגן, קעלט און שניי, הונגעריקע און דורשטיקע האָבן מיר מאַרשירט פון איין פּאָזיציע צו דער אַנדערער, פון איין רואינירטער שטאָט צו אַ צווייטער, פון חורבה צו חורבן, ביז איין טאָג, אין סוף פון 1916, בין איך אויפן שלאַכטפעלד געבליבן ליגן אַ פאַרחלשטער און אָפּגעלאָפן מיט בלוט. אין אַזאַ צושטאַנד האָבן מיר דייטשע פעלד־סאַניטאַרן אויפגעהויבן און אַריינגענומען אין זייער פעלד־לאַזאַרעט, אָפּגעשיקט אין געפאַנגען־לאַגער, ווו דער הונגער איז געווען אומדערטרעגלעך. און פון דעמאָלט האָב איך געוואַנדערט פון איין לאַגער צום צווייטן און געטאָן פאַרשיידענע שווערע אַרבעט. ווען מען האָט איין טאָג אויסגעקליבן 30 רוסן און 10 פראַנצויזן און אַוועקגעשיקט אין אַ דאָרף אויף פעלד־אַרבעט — בין איך געווען צווישן די גליקלעכע. דאָרט האָבן מיר אַ ביסל אָפּגעלעבט. מיר פלעגן אויפקלייבן אין פעלד שטשאַוויע א״אַ גראָזן, אָנפאַקן פולע קעשענעס בולבעס, בוריקעס און רעטעך — אַלץ צוזאַמען אָפּקאָכן און הנאה האָבן... חוץ דעם פלעגן מיר אָנרייסן בלעטער פון קאַרשן־ביימער, עס טריקענען און דאַן צערייבן דין און דרייען פון דעם אין צייטונגס־פּאַפּיר באַנקרוטקעס. איין טאָג פאַר ראש השנה 1918, איז מיר אָנגעקומען אַ פּאַסילקע דורכן רויטן קרייץ: 5 פּליטקעס שאָקאָלאַד, 10 פּעקלעך פּאַפּיראָסן און 5 פונט סוכאַרעס — איך האָב מיינע אויגן ניט געגלויבט. ווער האָט עס געקענט שיקן?

נאָך דער ערשטער מלחמה

דעם 7טן נאָוועמבער איז דערקלערט געוואָרן שלום. גלייך האָבן די מלחמה־באַטייליקטע מלוכות אָנגעהויבן אויסליפערן צו זייערע היימען אַלע קריגס־געפאַנגענע. כ׳האָב די גאַנצע צייט מיין קניפּל מיט די רוסישע מטבעות אויסבאַהאַלטן מיט דער איינציקער האָפענונג, אַז ווי נאָר כ׳וועל אַריינגיין אין ערשטן רוסישן וואָקזאַל, וועל איך ראשית כל קויפן אַ פונט ווייסע ברויט און אַ פּאָר בייגל. אָבער אַלע מיינע האָפענונגען זענען אויסגערונען, ווען איך האָב דערזען די אויסגעהונגערטע רוסישע שטעט און די אָרעמקייט אויף שריט און טריט. די נויט פון דער גאַנצער באַפעלקערונג איז געווען אין לשער. די באַנען האָבן זיך באַוועגט לאַנגזאַם, ווי טשערעפּאַכעס. מיר זענען געקראָכן אַ פּאָר וויאָרסט און פון מאַנגל אין הייץ־מאַטעריאַל איז ביים לאָקאָמאָטיוו אויסגעגאַנגען די פּאַרע — האָבן די פּאַסאַזשירן זיך געמוזט מטריח זיין און שלעפן האָלץ פון די נאָענטע וועלדער. 15 טעג האָבן מיר זיך געשלעפּט ביז מיר זענען ענדלעך אָנגעקומען אין סטויבץ.

און דאָ האָב איך דערזען דעם גרויסן חורבן פון מיין היים. די שטאָט איז געווען טאָטאַל אָפּגעברענט. די איינוווינער האָבן זיך צייטווייליק אריינגעקליבן אין פון ברעטער צוזאַמענגעקלאַפּטע שאַלאַשן. דער הונגער האָט אַרויסגעקוקט פון יעדנס אויגן און דער דלות האָט געפייפט אין אַלע ווינקעלעך. די פּאָליאַקן האָבן פּראָקלאַמירט זייער זעלבסשטנדיקע מלוכה און ניט אַנדערש ווי געוואָלט אַריינעמען אויך ווייסרוסלאַנד אונטער דער שוץ פון זייערע פליגל... ס׳האָט זיך צעפלאַקערט אַ נייע מלחמהלע צווישן רוסלאַנד און פוילן. די פּאָליאַקן האָבן געשיקט זייערע „אַרמייען״ פון גאַליציע און צפון פּאָזנאַן — דאָס זענען געווען באַנדעס פאַרברעכער און קרימינאַליסטן, וואָס האָבן גערויבט און געפּלינדערט די ציווילע באַפעלקערונג, געשלאָגן און געממיתט יידן, געשניטן בערד און אויסגעפירט גאָר אַ סך שרעקלעכע גרוילטאַטן. אַז די רוסן איז געלונגען צו פאַריאָגן די פּוילישע באַנדעס, האָבן מיר אַ ביסל פרייער אָפּגעאָטעמט, אָבער ניט אויף לאַנג. דורך דער צייט האָב איך אַ פּאָר בריוו געשריבן קיין פּעטערבורג צו וויטיע רובאַשאָוו. זי האָט מיר גלייך געענטפערט און דאָ בין איך דערגאַנגען דעם סוד פון מיין רויטער קרייץ־פּאַסילקע, וואָס איך האָב באַקומען אין געפאַנגענשאַפט: דאָס האָט איר פאָטער, ר׳ ליב ז״ל, אין איינעם פון די ביולעטינען, וואָס דער רייטער קרייץ פלעגט אַרויסגעבן מיט נעמען פון קריגס־געפאַנגענע אין דייטשלאַנד, געפונען צוו״אַ אויך מיין נאָמען און אַרויסגעשיקט די אויבן־דערמאָנטע פּאַסילקע.

אין מיטן זומער פון 1920 האָבן די פּאָליאַקן ווידער אויפגעזאַמלט אַ שטאַרקע אַרמיי און אָנגעפאַנגען אַ גרויסע אָפּענסיווע אויפן ווייסרוסישן פראָנט. זיי האָבן בעת דער אַטאַקע איינגענומען אַלע גרעסערע שטעט אין יענער געגנט: באַראַנאָוויטש, ביאַליסטאָק, בריסק, גראָדנע, ווילנע א״אַ. שמיני עצרת האָבן זיי אַריינגעמאַרשירט אין סטויבץ. דערגאַנגען ביז קאָלאָסאָווע — אַ דאָרף 10 וויאָרסט פון סטויבץ — און דאָרט געשלאָסן אַ פרידן־אָפּמאַך מיט דער רוסישער סאָוועטיש סאָציאַליסטישער רעפּובליק.

ביסלעכווייז האָט דאָס לעבן זיך גענומען נאָרמאַליזירן. סטויבץ איז דערקלערט געוואָרן אַלס וואָיעוואָדסטווע. ס׳האָבן זיך צוריקגענומען עפענען די פאַרהאַקטע קראָמען. סוחרים זענען געפאָרן קיין וואַרשע און לאָדזש נאָך סחורה. די פּאַליצעס אין די געשעפטן זענען פול געוואָרן. די שטאָט האָט אויסגעוויילט אַ מאַגיסטראַט מיט לאַווניקעס און אַ בירגערמייסטער. אויך די יידישע גמינע איז צוריקגעקומען צום לעבן. חיים ליוסטערמאַן איז אויסגעקליבן געוואָרן אַלס פּאָרזיצער. מ׳האָט זיך גענומען אָפּבויען די פאַרברענטע הייזער און די שטאָט האָט צוריק אָנגעהויבן אָננעמען איר פאַרמלחמהדיקע מראה.

דאָס נייע לעבן איז אָבער געווען שווער. די רעגירונג האָט — אויף צו באַלאַנסירן אירע גרויסע בודזשעטן — אַרויפגעלייגט גרויסע שטייערן אויף דער באַפעלקערונג, בפרט אויף דעם מיטל־קלאַס וואָס איז געווען אין זיין רוב אַ יידישער. די פּאָליטישע פּאַרטייען האָבן אָבער דערווייל פרייער אָפּגעאָטעמט. יעדע פּאַרטיי האָט אַרויסגעגעבן אַ טעגלעכע צייטונג, אָדער אַ פּעריאָדישן זשורנאַל. אַ גרויסע נעץ פון פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען האָט זיך גענומען פאַרשפּרייטן איבערן לאַנד.

די צענטראַלע יידישע שול־אָרגאַניזאַציע האָט פונאַנדערגעוויקלט אַ גרויסע טעטיקייט: געעפנט אַ נעץ פון יידישע פאָלקסשולן איבערן לאַנד, אַ לערער־אינסטיטוט אין ווילנע אדג״ל. אויך אין סטויבץ איז געעפנט געוואָרן, מיט דער הילף

פון מיינע טייערע חברים נוח קושניר, חיים דוואָרעצקי, מוליע קאַפּלאַן א״אַ, אַ יידישע פאָלקסשול. אין דער שול האָבן געלערנט אַרום 50 אַרבעטער־קינדער מיט זייער גוטע רעזולטאַטן. אָבער ניט נאָר אויפן קולטור־געביט איז געוואָרן ליכטיק, נאָר אויך אין פּראַקטישן זין: אין שטאָט האָט זיך אויסגעבויט אַן עלעקטרישע סטאַנציע. יידישע טרופּעס פון וואַרשע און ווילנע זענען גאָר אָפט געקומען מיט גאַסטראָלן און געגעבן די בעסטע פאָרשטעלונגען. ס׳האָט אויסגעזען, אַז דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן שטעלט זיך איין, נעמט אָן סטאַבילע פאָרמען, אָבער מיר פערזענלעך האָט עס ערשט איצט ניט באַפרידיקט.

אין דרום אַפריקע

רוסלאַנד איז געווען פאַרהאַקט אויף זיבן שלעסער, מיט אָן אַ שיעור באַגרענעצונגען דאָרט אַריינצוקומען, אַפילו פאַר רוסישע בירגער וואָס זענען פאַרבליבן מחוץ אירע גרענעצן. איך האָב געפילט מיין פאַרפליכטונג לגבי דער פאַמיליע — איז נאָך דעם ווי איך האָב איינגעאָרדנט מיין ברודער פייווע און מיינע צוויי שוועסטער פייקע און זלאַטע מיט אַן אונטערקונפט און פרנסה — הייזער און געשעפטן — האָב איך פאַרוואָרפן מיין רוקזאַק אויף די פלייצעס און אַוועק קיין דרום אַפריקע.

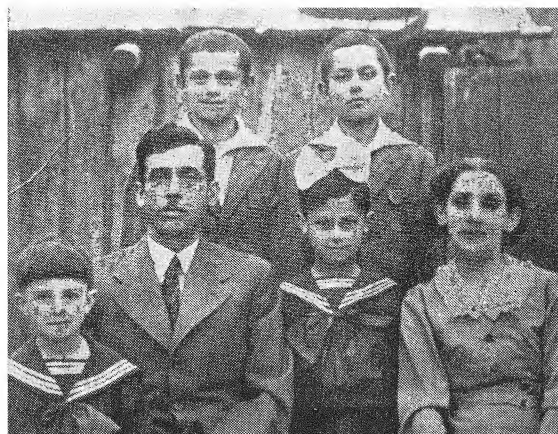
איך האָב אָנגעהויבן אַרבעטן ביי מיין עלטערן ברודער, אין זיין פאַבריק פון מענער־קליידער, אָבער אויך פון דרום אַפריקע האָב איך אָנגעהאַלטן מיינע פאַרבינדונגען מיט די פריינד פון רוסלאַנד און סטויבץ. מיט מיין גוטן פריינד מיילאַך מילצענזאָן און אַלע אַנדערע סטויבצער עמיגראַנטן פלעג איך זיך אָפט טרעפן ביים זאַמלען געלט פאַר דעם „גמילות חסד״ א״אַ שטאָטישע באַדערפעניש. איך האָב אויך געזאַמלט פאַר דער „פאָלקסצייטונג״, פאַר מעדעם סאַנאַטאָריע אין אָטוואָצקער „צישא״ א״אַ. אין 1931 האָבן זיך די רעפרעסיעס אין רוסלאַנד פאַרשטאַרקט, דער אייזערנער פאָרהאַנג האָט זיך לחלוטין אַראָפּגעלאָזן און די פאַרבינדונגען מיט דער מערב־וועלט זענען געוואָרן לויזע. איך האָב פאַרלוירן יעדן קאָנטאַקט מיט מיינע חברים און פריינד פון יענער זייט פאָרהאַנג.

אין 1934 האָב איך חתונה געהאַט מיט מיין פרוי, העניע נאָרמאַן פון בירזש, ליטע (געוועזענע קאָוונער גובערניע). כ׳האָב געזוכט מיטלען אַריבערצוברענגען קיין דרום אַפריקע עטלעכע מיטגלידער פון אונדזער פאַמיליע. נאָך גרויסע שוועריקייטן האָט זיך אונדז איינגעגעבן צו ברענגען אונדזער שוואָגער מרדכי פאָזניאַק און מיין שוועסטער רייזל. אין 1938 האָבן מיר אויך געבראַכט אַהער מיין שוועסטער זלאַטעס 2 עלטערע יינגלעך: בערע — 14 יאָר און שמעון — 13 יאָר. מיר האָבן זיי אַריינגעגעבן אין שול פאַר אַ פאָר יאָר און זיי זענען אויסגעוואָקסן פיינע יונגע לייט. אויך מיין פלימעניק בערע עפשטיין האָבן מיר באַזאָרגט מיט אַלע נויטיקע דאָקומענטן און וויזעס צו קומען אַהער, אָבער אָנקומענדיק קיין דרום אַפריקע האָט די אָרטיקע מאַכט אים ניט געוואָלט אַריינלאָזן: מיט טרערן און תחנונים האָבן מיר קוים געפועלט ביי דעם ענגלישן קאָנסול פון צפון ראָדעסיע, אַז ער זאָל דאָרט קענען אַריינפאָרן. אונטער אַ גאַראַנטיע פון 500 פונט

אַ גרופּע חברים פון „בונד״ אויף אַ אָפּשייד־אָוונט צום אָפּפאָרן פון הירשל נייפעלד קיין דרום־אַפריקע

זיצן פון רעכטס: זימל חייטאָוויטש, בערל זאַרעצקי, נח קושניר, הירשל נייפעלד, חיים דוואָרעצקי, מולע קאַפּלאַן, נאַכע קושניר;
שטייען פון רעכטס: יוסף דוואָרעצקי, חיים־הירשל אקון, חיים־ליב קאַפּלאַן, העניע טוניק, פרומע מאלבין, דבורה דוואָרעצקי, בערל קאַנטאָראָוויטש, לייזער ראַדונסקי, גרשון צערעצעס.

זלאַטע און מרדכי פאָזניאַק און זייערע קינדער: בערע, שמעון, שימקע, באַשע.

האָבן מיר די דערלויבעניש באַקומען. מיר האָבן אויך באַקומען וויזעס פאַר מיין שוועסטער זלאַטע מיט אירע 2 יונגע טעכטער, אָבער דעם טאָג ווען זיי האָבן געזאָלט אַרויספאָרן זענען די ברוטאַלע מערדער באַפאַלן פוילן. די 16 יאָריקע שימקעלע, דאָס טעכטערל פון מיין שוועסטער, איז געווען צווישן די ערשטע 10 יידישע מיידלעך וואָס די רוצחים האָבן אַרויסגעפירט און דערשאָסן אויף אקינטשיצער וועג.

בערע עפשטיין

אין 1941 האָב איך מיט מרדכין געעפנט אַ קליינעם ווערקשטאַט צו מאַכן היטלען. מיר האָבן ביסלעכווייז פאַרגרעסערט אונדזער פּראָדוקציע און געמאַכט אַ פיינעם לעבן. די שותפות האָט אָבער ניט לאַנג געדויערט, ווייל מרדכי איז קראַנק געוואָרן. דורכגעמאַכט אַ שווערע אָפּעראַציע און געשטאָרבן. איך האָב דאַן אַריינגענומען זיינע 2 יונגע קינדער אין געשעפט. אַ דאַנק מיין גוטע באַהאַנדלונג צו די אַרבעטער, האָט זיך אונדז איינגעגעבן ניט נאָר אָנצוהאַלטן די קליינע פאַבריק, נאָר אַפילו זי פּילפאַך צו פאַרגרעסערן. אין דער פאַבריק האָבן מיר אַנטוויקלט אַן אָפּטיילונג פאַר מענערהיטלען, וואָס האָט געגעבן גוטע רעזולטאַטן.

אין זומער 1945, נאָך דעם זיג איבער דער מעכטיקער מערדער־דייטשלאַנד, וואָס איז געלעגן אַ צעשמעטערטע, האָבן מיר צוזאַמענגערופן אַ ביסל סטויבצער לאַנדסלייט און געשאַפן אַ הילפס־קאָמיטעט פאַר דער שארית הפליטה, אין צוזאַמענשטעל פון אברהם רוסאק, זיין זון יחזקאל און טעכטער, יעקב ברוק, די ברידער טשעסלער, באשקע מילצענזאָן, יאנקל נייפעלד, זיסל דוואָרעצקי, נחום מאַלבין א״אַ. מיר האָבן באַזוכט אַלע אונדזערע לאַנדסלייט, געזאַמלט געלט און געשיקט קיין ארץ־ישראל שפייז און קליידער־פּאַסילקעס

זיצן פון רעכטס: חיה־אגינסקי לאה פאָזניאַק, העניע נייפעלד, ראָזע רוסאק, פעוטיע אפשטיין; שטייען פון רעכטס: שמעון פאָזניאַק, יחזקאל רוסאק, אליעזר רייסער, הירשל נייפעלד, שלמה ראָזאָווסקי, שמעון עפשטיין.

אדג״ל. מיר האָבן זיך אויך פאַרבונדן מיט אַלטע ישראל־תושבים, אַפּשטאַמיקע פון סטויבץ, ווי ירוחם כארכורימס זון, יאשקע דעם שלאָסערס זון א״אַ, און געשיקט רעגולערע הילף דורך זיי פאַר די ניי־געקומענע פליטים. אונדזערע לאַנדסלייט אין דרום אַפריקע האָבן זיך זייער וואַרעם אָפּגערופן אויף אונדזערע ווענדונגען און געלט איז געזאַמלט געוואָרן אין גאָר גרויסע סומעס. מיר האָבן איינגעאָרדנט פונקציעס ביי באשקען אין הויז, ביי אייזל רייסער, ביי מיר אין הויז א״אַ — און יעדע אַזאַ אונטערנעמונג האָט אַריינגעבראַכט 150—200 פונט. אַלע געלטער — גרויסע און אויך קלענערע סומעס — האָבן מיר געשיקט אויף די נעמען פון אונדזער גאָר חשובן בן־עיר זלמן רובאשאָוו און בעבע כארכורים. מיר האָבן זיי אויך געראַטן, אַז די געלטער זאָלן ניט אויסגענוצט ווערן אויף די טעגלעכע באַדערפענישן, נאָר דאָס זאָל זיין דער פאָנד פאַר אַ גמילות־חסד־קאַסע, אַזוי ווי אין דער אַלטער היים, וואָס זאָל אַרויסגעבן הלוואות אויף לייכטע באַדינגונגען, און אַז די נייע עולים זאָלן באַקומען ווי מעגלעך גרעסער סומעס — זיי זאָלן זיך קענען איינאָרדענען און ניט

דאַרפן אָנקומען צו קיצבה. זיי האָבן אָנגענומען אונדזער עצה און געגרינדעט דעם גמילות חסד, ווו יעדער לאַנדסמאַן איז פאַר אַ פּיי (אָפּצאָל) פון 5 פונט געוואָרן אַ מיטגליד פון דער קאַסע. אויך ביי אונדז האָבן מיר ווערבירט אַ גרויסע צאָל „פּיישטשיקעס" אויף פאָלגנדיקן אופן: איז ביי איינעם געבוירן געוואָרן אַ קינד, אַן איינקל, אַ בר־מיצווה, אַ חתונה — יעדער לאַנדסמאַן ביי וועמען ס'איז פאָרגעקומען אַ שמחה האָט זיך ביישטייערט פאַרן גמילות חסד מיט 5 פונט און געקראָגן אַ תעודה אויף זיין נאָמען. אַזוי אַרום האָט אונדזער קליינע „קאָלאָניע" אין דער גאָלדענער מדינה בייגעטראָגן אַ היפּשן טייל צום דערפאָלג פון דער אַזוי נוציקער אונטערנעמונג. לויט אירע באַלאַנסן איז צו זען, אַז די גמילות־חסד קאַסע איז אויסגעוואָקסן צו אַ גאַנץ גרויסער אינסטיטוציע מיט אַן אומזאַץ פון צענדליגער טויזנטער פונטן.

אַ געוויסע צאָל פון אונדזערע מיטגלידער — אברהם רוסאק ז"ל, זיינע קינדער, יעקב ברוק און פרוי, סאלי פער, יאנקל נייפעלד און זייערע פרויען, בערצע און שמעון פאָזניאק — האָבן באַזוכט ישראל און יעדערער פון זיי האָט געבראַכט גוטע גרוסן וועגן דער לאַגע פון אונדזערע פריינט און באַקאַנטע. פאר די לעצטע פאָר יאָר האָט זיך די אַרבעט פון אונדזער סטויבצער סאָסייטי אַ ביסל אָפּגעשוואַכט: מען קומט זיך צוזאַמען זעלטענער. די מיטינגען ווערן באַזוכט פון ווייניקער לאַנדסלייט, און דאָך איז נאָך אַלץ מעגלעך צו זאַמלען ביי די 5—6 פאָרלעך וואָס באַזוכן רעגולער אַ 50—60 פונט.

ווי איך בין אינפאָרמירט, קומט פאָר אין ישראל אַ פּיבערהאַפטע אַרבעט צווישן אונדזערע לאַנדסלייט און פריינד, וואָס איר ציל איז צו פאַרענדיקן דעם ספר הזכרון פון אונדזער היימשטאָט סטויבץ. ווייל איך ביי דער געלעגנהייט אויסדריקן מיינע גוטע ווונטשן און ברכות צו די אַלע וואָס נעמען אַן אַקטיוון אַנטייל אין זאַמלען מאַטעריאַלן, צו די רעדאַקטאָרן און אַרויסגעבער, צו די שרייבער און דרוקער פון דעם הייליקן ספר.

און לאָמיר אַלע האָפן, אַז יעדער סטויבצער — אַפילו פון אַ דריטן און פערטן דור — ווו אַזאַ איינער זאָל זיך היינט ניט געפינען, וועט זיך אָנשטרענגען צו דעראָבערן און לייענען דעם ספר הזכרון פון דער גאָר רייכער, דינאַמישער און שפרודלדיקער פאַרגאַנגענהייט, פון אַ דור קדוש וטהור, וואָס האָט פאַרזיגלט דעם לעצטן בלוטיק־רומפולן קאַפּיטל פון דער פאַרשניטענער סטויבץ. —

מענדל מאכטיי / א. מיט זעכציק יאר צוריק

ביז היינטיקן טאָג איז שווער זיך פאָרשטעלן אַ גענויע בילד פון סטויבצער אָרט־לעבן מיט זעכציק יאָר צוריק. די סיבה איז ניט נאָר, ווייל מיר האָבן שוין פאַרלאָזן דאָס שטעטל צוריק מיט צענדליקער יאָרן, און עס איז שווער זיך דערמאָנען זאַכן פון אַמאָל. מיר האָבן זיך צוגעוווינט צו אַ ניי מאָדערנעם מעכאַניזירטן אָרט־לעבן מיט פאַרשיידענע טעכנישע באַקוועמלעכקייטן, און מיר האָבן פאַרגעסן דעם פּשוטן פרימיטיוון לעבן פון אַ פּראָווינציאַנאַל פּויליש־רוסיש שטעטל אויפן רעכטן זייט פון ניעמאַן. עס איז ניט צו פאַרגלייכן דאָס לעבן אין שטעטל אין די יאָרן 1930—1940, צו די יאָרן פון ענדע 19־טן יאָרהונדערט און אָנפאַנג פון 20־טן יאָרהונדערט. ווען מיר גייען פאָרשטעלן דעם אַמאָליקן לעבן כאָטש טיילווייז וועלן מיר באַקומען אַ בילד ווי למשל אַ דערציילונג פון אוראַלטע צייטן.

מיר וועלן פּרוּוון דערמאָנען זיך ווי האָט אויסגעזען סטויבץ מיט אַ זעכציק יאָר צוריק.

סטויבצער נאַטירלעכע קאָמוניקאַציע־פאַרבינדונג איז געווען דורכן ניעמאַן און מ'פלעגט דורכן וואַסער שיקן האָלץ און פאַרשיידענע סחורות ביז מזרח־פּרייסן. מיט דער אַנטוויקלונג פון דער אייזן־באַן, האָט זיך געשאַפן אַ נייע פאַרבינדונג צווישן שטעטל מיט דער ברייטער וועלט.

איידער דער באַן איז געקומען אין סטויבץ, האָבן זיך יידן באַזעצט און אויסגעבויט הייזער ביים ניעמאַן. אויף דער רומאָווער גאַס נאָענט צום ניעמאַן, זענען אויסגעבויט געוואָרן די שענערע הייזער, דאָרט האָבן געוווינט רייכערע יידן, ד. ה. מכובדים, „שיינע יידן". דער צענטער פון יידישן לעבן איז געווען די געגנט ביים טייך. דאָ האָט זיך קאָנצענטרירט דער הויפּט־האַנדל. דאַקעגן אין די שפּעטערדיקע יאָרן, ווען די שטאָט האָט זיך אַנטוויקלט און פאַרגרעסערט, האָבן זיך אויסגעבויט הייזער אַרויף צו צפון אויף דעם זאַמדיקן באָדן.

אין הערבסט און במשך פון ווינטער פלעגן די יידן אָפּקויפן ביי די גויים פון דער אַרומיקער סביבה זייערע תבואות. די איינגעקויפטע סחורות געהאַלטן אין צוויי גרויסע שפּייכלערס, וועלכע זענען אויסגעבויט געוואָרן צו דעם צוועק. דער גאַנצער האַנדל און די גרויסע שפּייכלערס זענען געווען איבערהויפּט אויף רומאָווער גאַס. אַ גרויסן טייל פון די תבואות פלעגן יידן ברענגען פון סלוצקער געגנט און פלאַקס פון סמאָלענסקער געגנט. די צונויפגעזאַמלטע סחורות פלעגן זיי פאַרקויפן קיין דייטשלאַנד. פרילינגס צייט, ווען דער אייז האָט אָפּגעלאָזט און די וואַסער אין ניעמאַן איז אַריבער די ברעגן, דאַן פלעגט מען די סחורות טראַנספּאָרטירן מיט שיפלעך ביז פּרייסן (דייטשלאַנד), ס'איז זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז דאָס אַלץ איז געווען, ווען דער באַן האָט נאָך ניט געדינט אַלס טראַנספּאָרט־מיטל.

דער וואַסער־טראַנספּאָרט, איז געווען אַ פּרימיטיווער לאַנגזאַמער פאַרקער אָבער אַ ביליקער מיטל. די דאָזיקע שיפלעך האָבן געהייסן „ביידאַקן". דאָס וואָרט „ביידאַקן" איז נאָך ביז היינט זיכער אומבאַקאַנט, ניט נאָר פאַר יידן אין דער גאָרער וועלט, נאָר אַפילו סטויבצער יידן ווייסן ניט וואָס דאָס זענען אַזוינס „ביידאַקן".

די „ביידאַקן" זענען געטריבן געוואָרן מיטן וואַסער דורך מענטשלעכע אַרבעטס־הענט. קומענדיק צוריק פון דייטשלאַנד,

דאָס רומאָווע געסל

פלעגן יידישע סוחרים ברענגען פאַרשיידענע סחורות. צוריק־וועגס, האָט מען געמוזט די „ביידאַקן" ציען אַרויף מיטן וואַסער. די אַרבעט איז ניט געווען אַזוי לייכט. עס האָט אָפט מאָל פּאַסירט, אַז מ'האָט ניט באַוויזן די „ביידאַקן" ברענגען צוריק צום געהעריקן פּלאַץ, ווייל דער ווינטער האָט זיך אָנגערוקט אין מיטן, דער טייך איז געוואָרן פאַרדעקט מיט אייז, איז מען דאַן געווען געצוווּנגען ברענגען צוריק די סחורות מיט פערד און שליטן.

אין יענע צייטן זענען די גאַסן ניט געווען ברוקירט, קיין טראָטואַרן האָבן ביז 1922 ניט עקזיסטירט. אין רעגנדיקע טעג זענען די נידעריקע גאַסן וואָס האָבן זיך געפונען נאָענט צום טייך, געווען פול מיט בלאָטע. ביז שפּעט אין זומער זענען אויף זיי געווען שטייענדיקע טייכלעך, און ס'איז שווער געווען דורכצוגיין די גאַס. דאַקעגן די העכערע גאַסן ווי: האַלב פּאַצ'טאָווע, האַלב פּאַראַמנע, יורזדיקע, מינסקער, די גלח'שע גאַס (שפּעטער מיצקעוויטש), שפּיטאַלנע זענען געווען טיף זאַמדיק. אין די נידעריקע גאַסן איז דער באָדן געווען האַרט איינגעקלאַפּט, באַקוועם פאַרן פוסגייער און אויך פאַר די דורכפאָרער.

די הויפן ביי די הייזער זענען געווען אָפענע, ניט קיין פאַרצאָמטע. אַלץ וואָס ווייטער און העכער פון טייך זענען די הייזער געווען מער באַשיידענע. די הייזער זענען געווען הילצערנע, און די דעכער באַדעקט מיט גאָנטעס (שינדלעך), באַוואָקסענע מיט אַ דיקער שיכטע מאָך און גראָז.

דער גרעסטער טייל הייזער, אין וועלכע ס'האָבן געוווינט אָרעמעלייט האָבן ניט געהאַט קיין פּאָדערהויז (ווי מ'האָט דאָס גערופן „פּאָרהויז"). אין אַנדערע הייזער ביים אַריינגאַנג אין שטוב איז געווען צוגעבויט אַ פּאָדערצימער, אַלס קיך־צימער. עס איז געווען צונויפגעקלאַפּט פון ברעטלעך, וועלכע האָבן געהאַט דעם אויסזען פון אַ סוכה.

די מעבל אין די הייזער איז געווען זייער באַשיידן. דער הויפּט מעבל־שטיק איז געווען דער אַזוי גערופענער קאָמאָד (קופער). אַ גרויסער קאַסטן, הויך איין מעטר, אָדער עטוואָס מער, שיין געפאַרבט פון דרויסן. די דעק איז געווען עטוואָס רונדיק.

דאָרטן האָט מען געהאַלטן מלבושים און אַנדערע זאַכן. אַ שראַנק, האָט מען געקענט טרעפן ביי אַ גאַנץ רייכן בעל־הבית. אין שטוב איז געשטאַנען אַ טיש, אַ לאַנגע באַנק און אייניקע טאָבאַרעטקעלעך.

שלמה חיים בערנשטיין האָט אין זיין צייט געקויפט אַ שרייב־טיש. ביי אייניקע אין שטוב איז שוין געווען אַ גראַמאָפאָן מיט אַ גרויסער טרובע.

צום ווינטער קלימאַט איז שווער געווען זיך צופּאַסן, איבער־הויפּט פאַר דער אָרעמער באַפעלקערונג מיטן צוגרייטן וואַרעמע זאַכן אין שיך פאַר די קינדערלעך, וועלכע האָבן זיך געמערט כמעט אין יעדער שטוב. אויסער דעם, האָט מען זיך געמוזט באַוואָרענען און צוגרייטן: קאַרטאָפל, מערן, אַ ביסל בוריקעס, קרויט און אז. וו. ווי אויך אַ פּאָר פורלעך האָלץ צו דערוואַרעמען די שטוב אין די קאַלטע ווינטערדיקע טעג. צו דעם האָט מען געמוזט דינגען אַ פויער צו זעגן און צעהאַקן דאָס האָלץ. דאָס אַלץ, האָט זיך שטאַרק אָנגעזען אין דער הוצאה. ניט איינער איז געווען געצוווּנגען אָנקומען טיילווייז צו אַ הלוואה פון גמילות־חסד־קאַסע אָדער פון אַ צווייטער קוועלע, כדי צו פאַרזאָרגן זיך מיט די נויטווענדיקע פּראָדוקטן און הייץ־מאַטעריאַלן.

ביי די אָרעמע יידן זענען די הייזער ניט געווען צוגעפּאַסט צו די באַדינגונגען פון דאָרטיקן ווינטער. מען האָט געקענט טרעפן שטיבלעך, ניט פון קיין איבעריק דיקן האָלץ, אָדער געבויטע פון צוויי שיכט ברעטער, אין מיטן אָנגעפילט מיט זעגעכץ אָפּפאַל (אַזוי גערופענע „שאַלאַסן"). זומער

צייט, ווען דאָס האָלץ איז געוואָרן טרוקן, די ברעטער האָבן זיך איינגעצויגן, די שפּאַרן צווישן די ברעטער זענען געוואָרן ברייטער, דאַן האָט די אָנגעפּילטע זעגעכץ לאַנגזאַם זיך אויסגעשאָטן אין דרויסן. די „שאַלאַסן" האָבן ניט געהאַט קיין פונדאַמענט, נאָר אַרומגעשאָטן מיט אַ שיכט זאַמדיקן באָדן, כדי די שטוב זאָל איינהאַלטן די וואַרעמקייט אום ווינטער. דאָס האָט געהייסן אַ „פּריזבע". אַזאַ „פּריזבע" אין אַ קליין שטעטל איז געווען אַ שם־דבר. אַזוי האָט מען געקענט זען זומער צייט, ווי עס זיצן אויף דער „פּריזבע" ווייבער, שכנות, באַקאַנטע אין די לאַנגע פאַרנאַכטן, זיי ציען אַ לאַנגע מעשה, דערציילן אַ ביסל רכילות אָדער שטריקן אַ פּאָר וואָלענע זאָקן צום ווינטער.

די קליינע שטיבלעך האָבן געהאַט קליינע פענצטער איבערגעטיילט אויף קוואַדראַט טיילן. ווען אַ שויב, האָט זיך אויסגעבראָכן אין פענצטער, האָט מען דערווייל פאַרשטאָפּט דאָס לאָך מיט אַן אַלטער העמד אָדער אַ שמאַטע ביז עס וועלן זיין די פּאָר גראָשן אויף אַריינצושטעלן אַ נייע שייבל.

ניט יעדע שטוב, האָט זוכה געווען צו האָבן דאָפּלטע פענצטער אויפן ווינטער. אויף דער נאַכט פלעגט אַ שיכטע פראָסט פאַרדעקן די פענצטער־שויבן און אויסמאָלן אויף זיי פאַרשיידענע ווינטערדיקע בילדער פּייזאַשן, אַ שניי אין וואַלד, אַ פערד און שליטן און אַנדערע בילדער. בייטאָג, אַז די זון, האָט עטוואָס באַשיינט די פראָסטיקע פענצטער, דאַן האָט גערונען וואַסער פון די פענצטער אויף די ווענט און אויף דער פּאָדלאָגע. האָט מען זיך נוהג געווען אַוועקלייגן שטיקלעך שמאַטעס, קראַיקעס, אונטערהענגען פלעשער, כדי דאָס וואַסער זאָל אַריינרינען אין די פלעשער.

גוט איז געווען דעם בעל־הבית, וועלכער האָט געהאַט אַ קליינעם אויוון אין שטוב און צו דעם נאָך אַ פּאָר פורלעך ברענ־האָלץ אויף אָנצוואַרעמען די שטוב. אין אַנדערע הייזער איז געווען אַ לעזשאַנקעביים קאָך־אויוון, ביי אַנדערע איז דאָס אויך ניט געווען. אין שטוב איז געווען אַ גרויסער רוסישער קאָכאויוון. ס׳איז געווען אַ מנהג, אַז אין די ווינטערדיקע קאַלטע נעכט, האָט די משפּחה זיך געלייגט שלאָפן אויפן אויוון צו דערוואַרעמען די ביינער. די שטוב באַלייכטונג איז אויך ניט געווען אַזוי פּשוט. פאַרצייטן אין די גאָר אַמאָליקע יאָרן, האָט מען באַלויכטן די צימערן מיט לוטשינקעס. אין מיטן שטוב איז געווען איינגעריכטעט אַ לייוונטענע טרויב אויסגעשמירט מיט ליים, וועמענס דורכגאַנג איז געווען דורכן דאַך, כדי דער רויך זאָל זיך ציען צום דרויסן, אונטן האָט מען געצונדן דינע שפּענדלעך האָלץ, ברענענדיק האָט דאָס געוואָרפן אַ געוויסן שיין איבערן שטוב. אין אָוונט זיצנדיק אין שטוב, זייענדיק פאַרטאָן אין אַ געוויסער אַרבעט, אָדער פירנדיק אַ שמועס, האָט מען געדאַרפט יעדעס מאָל צולייגן דינע שטיקלעך האָלץ־לוטשינקעס אונטערצוהאַלטן דעם פייער און מיט דעם האַלטן אויך ליכט אין שטוב, וואָס האָט נאָר פאַרטריבן אַ ביסל דאָס פינצטערניש. שפּעטער איז דער סאָרט באַלייכטונג געבליבן נאָר ביי די גויים אין די דערפער. די יידן האָבן זיך שוין באַנוצט מיט אַזוי גערופענע „קורניקעס", קליינע נאַפט־לעמפּעלעך מיט אַ גלעזל פון אויבן, כדי עס זאָל פאַרברויכט ווערן ווייניקער נאַפט. דערפאַר פרייטיק צונאַכטס, האָבן געברענט אין יעדער יידישער שטוב ליכט און אַן אַנגענעמע וואַרעמקייט האָט געהערשט אין הויז.

פרייטיק, האָט מען געהייצט צוויי מאָל דעם גרויסן אויוון. אין דער פרי, האָט מען געבאַקן ברויט און חלה, און דעם צווייטן מאָל, האָט מען געהייצט אויף טשאָלנט. דעם שווערן האָראָפּאַשנעם לעבן און שווערן יאָך פון דער גאַנצער וואָך, האָט זיך יעדער ייד באַמיט אויסצלאָדן און זיך שטאַרקן מיטן שבת יום המנוחה.

אויף שבת האָט מען זיך באַמיט צוגרייטן אַ ביסל טרוקן האָלץ. שבת פרי האָט מען געוואַרט, אַז די גויע זאָל אַריינקומען איינהייצן (אַריינטאָן די האָלץ) אין קליינעם אויוון. און נאַכהער איז זי געלאָפן טאָן די זעלבע מצוה ביי די איבעריקע יידישע שכנים. ביז די גויע האָט באַוויזן צוריקקערן זיך, האָט אָפט ניט איין מאָל פּאַסירט, אַז דער פייער איז אויסגעלאָשן געוואָרן. ווען דאָס האָלץ, האָט זיך שוין אויסגעברענט פאַרשאַרט און אויפגערוימט די אויסגעברענטע קוילן. אַמאָל איז פאַרבליבן אַ ניט־דערברענט שטיקל האָלץ (אַ האַלאַוועשקע), האָט עס פאַרטשאַדעט די קעפּ.

אונדזער געגנט איז געווען רייך מיט וואַסער־אוצרות: דער אייביק שטראָמענדיקער טייך ניעמאַן און דערצו די אונטער־ערדישע וואַסער־קוואַלן. די באַפעלקערונג אַליין, האָט געמוזט זאָרגן פאַר שאַפן מיטלען כדי צו באַקומען וואַסער. צו דעם צוועק האָבן זיך שכנותדיקע בעלי־בתים צוזאַמענגערעדט ,געקליבן געלט און געגראָבן אַ ברונעם. אַזוי האָבן יידן און קריסטן, דורך אַ קאָלעקטיווער איניציאַטיוו, געגראָבן ברונעמס.

ניט יעדע געגנט, האָט געהאַט דעם מזל אָנשטויסן זיך אויף אַ גוטן אונטערערדישן קוואַל מיט געשמאַקע טרינקוואַסער. אין אַלע ברונעמס נאָענט צום טייך איז די וואַסער ניט געווען קיין גוטע. דאַקעגן אין די ברונעמס העכער צום באַרג איז דאָס וואַסער געווען באַטעמט און זויבער.

אַ דורכשניטלעכער בעל־הבית, האָט געמוזט אַליין ברענגען און אָנפילן אַ פעסעלע וואַסער אויף אַ גאַנצן טאָג. אין די פרימאָרגן־שעהן, אָדער אין אָוונט פלעגט מען זיך אַרויסכאַפּן מיט אַ פּאָר עמער און מיט אַ קאַראָמעסל אויף די אַקסלען. ביי וועלכן סטויבצער בעל־הבית איז ניט געהאָנגען אַ קאַראָמעסל אין דרויסן אָדער אין פאָרהויז אויפן וואַנט?

די רייכערע בעלי־בתים האָבן אַליין ניט געטראָגן וואַסער אַ היים. פאַר דעם זענען געווען וואַסער־טרעגערס, נאַכהער איז עס לאַנגזאַם איבערגעגאַנגען אין גויישע הענט. אפילו נאָך דער ערשט׳ער וועלט־מלחמה זענען נאָך פאַרבליבן עטלעכע וואַסער־טרעגערס: נחמן אידל, און איבערהויפּט דער אַלעמען גוט באַקאַנטער, משה׳ל קוזנעצאָוו פון סווערזשנע, וועלכער האָט זיך שטענדיק באַרימט, אַז ער איז געווען פעלדפעבל אין דער צאַרישער אַרמיי. קיין סך האָט מען אים ניט געדאַרפט בעטן, כדי ער זאָל זיך שטעלן „סמירנאָ" און „אָפּראַפּאָרטירן" ווי פאַר אַ צאַרישן אָפיציר.

טראָץ דעם איז ער געווען אַ שטילער ערלעכער מענטש. ער האָט גוט באַדינט די יידישע בעלי־בתים אין סטויבץ.

שטענדיק געטראָגן פולע עמערס וואַסער פאַר אַ פּאָר גראָשן און דערצו נאָך באַקומען אַ שטיקל ברויט אָדער אַ טעלער זופּ פון אַ בעל־הביתטע.

שריפות

אין יאָר 1907, איז אויסגעבראָכן אַ גרויסע שריפה אין סטויבץ. פון אַ אָנגעצונדענעם פּרימוס אין שטוב פון אַ וואַלד סוחר, האָט זיך פאַרשפּרייט אַ פייער איבערן גאַנצן שטעטל. עס זענען אָפּגעברענט געוואָרן: דער מאַרק, דער שול־הויף און די גאַסן רומאַווע, פּאַטשטאָווע, ווילנער און יורזדיקע. עס זענען פאַרברענט געוואָרן די גוישע שייערן און אויך די אַלטע שעכט־הויז (די באָינע). די פייערלעשער פון די שכנות־דיקע שטעטלעך — מיר, ניעסוויזש, סווערזשנע און אויך פון מינסק, זענען אַלאַרמירט געוואָרן קומען העלפן. טראָץ אָט די אַלע גרויסע באַמיאונגען איז ניט געלונגען אָפּצוהאַלטן דעם פייער, וועלכער האָט אָן רחמנות געבושעוועט און זיך פאַרשפּרייט. די שריפה האָט אָפּגעווישט דעם גרעסטן טייל הייזער פון שטעטל און האָט איבערגעלאָזט הונדערטער יידישע משפחות אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ.

נאָך דער שריפה האָט מען געפונען ביי טשערנאָגור באָווסקען אין קעלער אַ פאַרברענטן קערפּער פון אַ יידישן ייִנגל. דאָס האָט געמאַכט אַ טרויעריקן איינדרוק אויף די סטויבצער יידן. מיטן באַקומען סטראַכאָווקע (פאַרזיכערונגס־געלט) האָבן די יידן געהאַט אַ מעגלעכקייט ווידער אויפצושטעלן אַ דאַך איבערן קאָפּ. אייניקע האָבן נאָך באַוויזן אויפצובויען נאָך שענערע הייזער פון די וועלכע זיי האָבן געהאַט פריער. מיט אייגענע געלט־מיטלען און אַ דאַנק דער געלט שטיצע פון אַמעריקע און אַנדערע לענדער, האָט מען באַוויזן אויפצושטעלן נייע בתי־מדרשים.

דאָס שטעטל איז געוואָרן אַ צענטער פון אַרבעט. עס האָבן זיך צונויפגעפאָרן פון דער נאָענטער געגענט פאַרשיי־דענע בעלי־מלאכות ווי: טשעסלאַרעס, סטאָלאַרעס, מולאַרעס.

די שטעטל האָט זיך געבויט מיט אַ שנעלן טעמפּאָ און אין משך פון דעם זעלבן זומער איז סטויבץ, מיט אירע הילצערנע הייזער צוריק אויפגעבויט געוואָרן.

א שריפה אין 1915

דעם 25־טן מאַי 1915, האָט אויסגעבראָכן אין שטעטל אַ געוואַלדיקע שריפה, וועלכע האָט זיך אָנגעהויבן פון קיטאַיעוויטשעס זאַוואָד. דער שטאַרקער ווינט איבערהיפּנדיק ניין הייזער, האָט איבערגעוואָרפן דאָס פייער אויף די גוישע שייערן, אויפן ברעג פון ניעמאַן. אין משך פון אייניקע שעה, האָט דער פייער פאַרכאַפּט אַלע הייזער פון שטעטל, אַזוי אַז עס איז נישט געבליבן אַפילו קיין זכר פון אַ האָלאָוועשקע. ווען עס זענען געקומען פייערלעשער פון מינסק און פון די אַרומיקע שטעטלעך איז שוין געווען צו שפּעט. — פון דעם שטעטל איז געבליבן אַ קופּע אַש.

כאָטש די יידן האָבן באַקומען סטראַכאָווקע־געלט, און צאַרישע געלט איז אין יענער צייט געווען אַ ווערטפולע מטבע, דאָך איז ניט געווען באַשערט צוריק אויפצובויען דאָס שטעטל צוליב אייניקע סיבות. ערשטנס, האָט די מאַכט געפּלאַנעוועט, אַז איין שטוב זאָל זיין אָפּגערוקט פון דער צווייטער שטוב, און אויסברייטערן די גאַסן. די צווייטע סיבה איז געווען דאָס, וואָס דער מלחמה־פראָנט האָט זיך דערנענטערט. באַראַנאָוויטש, קאַרעליטש און האָראָדישטש זענען פאַרנומען געוואָרן דורך די דייטשן, סטויבץ איז נאָך געווען אין רוסישע הענט. אויס שרעק פאַרן פראָנט און פון די קאָזאַקן, האָט אַ היפּשער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג פאַרלאָזט סטויבץ און זיך באַזעצט אין מינסק און אויך אין אַנדערע שטעט. אַזוי איז אין סטויבץ פאַרבליבן אַ קליינע צאָל איינוווינער און דאָס שטעטל האָט זיך ניט צוריק אויפגעבויט. די סטראַכאָווקע געלט האָט פאַרלוירן זייער ווערט ווייל די צאַרסקע רובלס האָבן זיך אַנולירט.

עס דאַכט זיך, אַז די ליידן פון דער באַפעלקערונג אין דער ערשטער וועלט מלחמה זענען ניט אָנזעענדיק אין פאַר־גלייך מיט די אכזריותדיקע טאַטן וואָס די מענטשן האָבן איבערגעלעבט אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אין אומקום. דאָך האָבן אויך מענטשן אין יענער צייט געליטן צרות און ליידן אָן אַ שיעור.

אַלע, וועלכע זענען געווען מיליטער־פּעאיק אין עלטער פון אַכצן ביז פינף און פערציק יאָר זענען געווען רוסישע סאָלדאַטן. עלנט זענען פאַרבליבן די משפחות. קינדער האָבן פאַרלאָזט די היימען, מענער האָבן איבערגעלאָזט פרויען און קינדער אין דער היים אָן פרנסה. אין יאָרן ארום, האָט ווער עס איז דערלעבט קומנדיק צוריק זען זיינע נאָענטע.

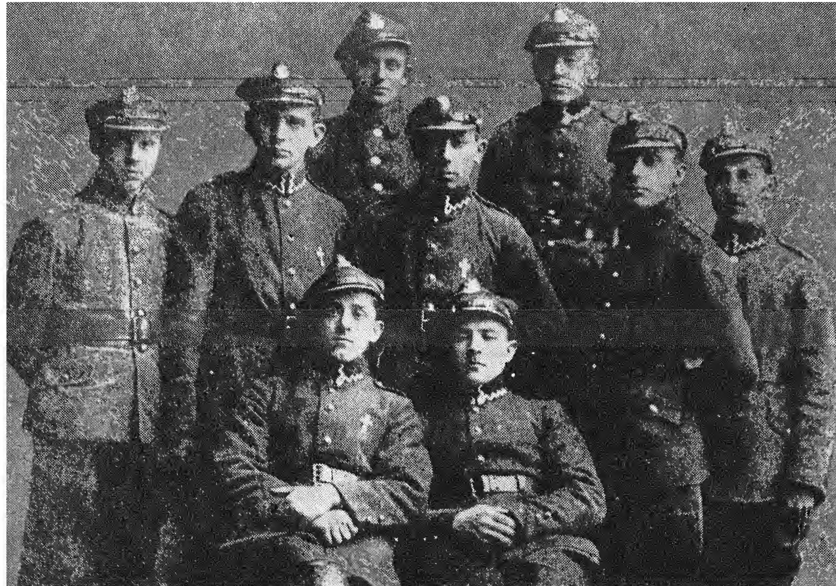
אין אייניקע וועלט־טיילן איז שוין געוואָרן פרידן, מענטשן האָבן אָנגעפאַנגען אַ נאָרמאַלן לעבן. ביי אונדז, האָט זיך אָבער פונאַנדערגעפלאַקערט דער בירגער־קריג, און פון צייט צו צייט פלעגן די מאַכטן זיך טוישן.

אין פעברואַר 1918, האָבן די דייטשן אָקופּירט אונדזער געגנט. אָנפאַנג 1919 זענען די דייטשן געווען געצוווּנגען אָפּטרעטן און עס זענען אַריין די סאָוועטן.

אין דער זעלבער צייט האָבן די פּאָליאַקן אָרגאַניזירט אַ אייגענע אַרמיי, וועלכע האָט געהייסן „פּוילישע לעגיאָנען" און זיי האָט געלונגען צו פאַרטרייבן די רויטע אַרמיי. אין אַ גאַנץ קורצער צייט אַרום, אונטערן דרוק פון דער רויטער אַרמיי, זענען די פּאָליאַקן ווידער געווען געצוווּנגען אָפּטרעטן. ביי זייער אָפּטרעטן האָבן זיי ראַבירט יידישע געשעפטן און הייזער (געשענדעט יידישע מיידלעך), פּאָגראָמירט און אויסגעפירט רציחות איבער יידן. מענטשן האָבן געמוזט פאַרלאָזן זייערע הייזער און זיך אויסבאַהאַלטן אין וועלדער אָדער אין ‚פאַרשיידענע באַהעלטענישן.

שפּעטער האָבן די פּאָליאַקן ווידער פאַרטריבן די סאָוועטן. אין רעזולטאַט פון דעם שלום־אָפּמאַך איז סטויבץ פאַרבליבן אויף דער פּוילישער זייט, צען קילאָמעטער פון רוסישן גרענעץ.

פון יאָר 1921, האָט זיך סטויבץ ווידער אָנגעהויבן אויפצובויען. די וועלכע זענען אַמאָל פון דאַנען אַנטלאָפן האָבן נאָכן שליסן דעם שלום־אָפּמאַך, זיך צוריקגעקערט צו זייערע „כלומרשטע" היימען. אויסער זיי זענען אויך געקומען אַ צאָל

אַ גרופּע סאָלדאַטן פון יאָרגאַנג 1901—1900

זיצן פון רעכטס: וועלוול טוניק, אברהם טוניק; שטייען פון רעכטס: שאַכנאָוויטש פון סווערזשנע, דניאל מילצענזאָן, דאַרעווסקי פון סווערזשנע, מרדכי מירסקי, יצחק ברוכאַנסקי, אברהם צעכאַנאָוויטש, פייוועע ליס.

פרעמדע מענטשן פון דער רוסישער זייט מיטן צוועק צו אַנטלויפן פון די באָלשעוויקעס. די פרעמדע אָנגעקומענע האָבן זיך געשאַפן פרנסות און אויך זיך שנעל צוזאַמענגעלעבט מיט די אָרטיקע יידן. מיט דער צייט פאַנגט זיך אָן אַ נייע עפּאָכע אין סטויבצער יידישן לעבן. עס האָט זיך אויך אָנגעהויבן אַנטוויקלען אַ ניי קולטורעל לעבן. די בתי־מדרשים זענען געוואָרן באַנייט, און יעדן שבת און יום־טוב פלעגן צענדליקער מנינים פון מתפללים זיי אָנפילן. אַלתר יאָסעלעוויטש האָט מיט זיין איניציאַטיוו אויפגעשטעלט אַ „תרבות" שולע, וועלכע האָט דערצויגן פיל קינדער אין נאַציאָנאַל־ציוניסטישן גייסט. עס איז אויך אויסגעבויט געוואָרן א „תלמוד־תורה", א „בית־יעקב" שולע צו געבן אַ רעליגיעזע דערציאונג יידישע מיידלעך.

עס איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ יידישע פאָלקס־באַנק. אַ רייכער גמילות־חסד אַנשטאַלט, אַ „חונן דלים", אַ „ביקור־חולים". שאול אַגינסקי (דער בעדער), האָט געזאָרגט צוריק אויפצובויען די יידישע שטאָט־באָד.

דער לעבן פון די סטויבצער יידן איז געווען אין פולן שווונג. די יידן האָבן אָנגעהויבן שאַפן פרנסות. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען דער האַנדל.

ב. דער פאַראַם איבערן ניעמאַן

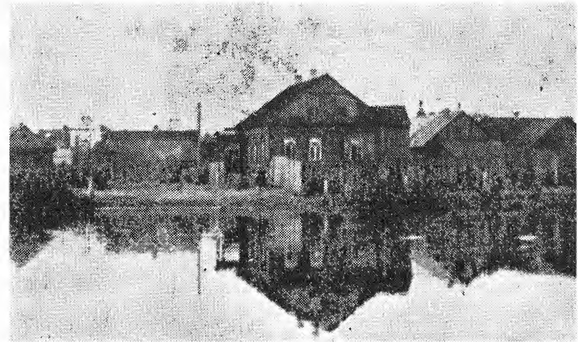
ביי יעדערן פון אונדז, האָט זיכער די אַלטע היים איבערגעלאָזן וואַרעמע דעראינערונגען, וועלכע באַגלייטן אונדז לאַנגע יאָרן.

די וועלכע האָבן עמיגרירט און פאַרלאָזט סטויבצ אין פאַרשיידענע תקופות, און אויך יענע וועלכע האָבן איר פאַרלאָזט נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה אין טראַגישע אומשטענדן, אָט די אַלע האָבן מיטגענומען מיט זיך וואַרעמע געפילן און זכרונות פון אַמאָליקן צניעותדיקן לעבן אין אונזער שטעטל. זיכער וועט ניט בלויז איינער ווען שענקען אייניקע שורות אין דעם יזכור־בוך און וועט דערמאָנען צום גוטן אונדזער טייך ניעמאַן.

דער ניעמאַן האָט אונדז באַשאָנקען מיט פיל פאַרשיידנאַרטיקן פאַרגעניגן און באַרואיקט אונדזער געמיט אין דער פרייער צייט. די אייביק שטראָמענדע, שטילע, זויבערע, גראָע וואַסער האָט באַרייכערט אונדזער שטעטל מיט אַ שיינער נאַטור־לאַנדשאַפט.

אין משך פון אַ גאַנצן זומער האָבן זיך יונג און אַלט געבאָדן און זיך געקוויקט אין דעם קילן וואַסער. דאַקעגן אין די ווינטער טעג, ווען אַ דיקער אייז האָט פאַרדעקט דעם טייך, האָט ער געדינט פאַר אַ אָנגענעמען ספּאָרט־פּלאַץ צו פאָרן און גליטשן זיך אויף אים. דער ניעמאַן האָט אונדז געגעבן מאַטעריעלן נוצן. ער האָט באַזאָרגט די גאַנצע אומגעגנט מיט פאַרשיידענע סאָרטן פיש. ער האָט געשאַפן אַ גייסטיקע באַפרידיקונג די פיש־פאַנגער און באַפוצט די

יידישע טישן אין שבת און יום־טוב מיט דעם פייערלעכן טראַדיציאָנעלן פיש מאכל.

וועלוול דעם פּאַראָמניקס הויז נעבן אָרט פון פּאַראָם

דער טייך האָט געדינט אַלס טראַנספּאָרט־מיטל פאַר סוחרים צו טרייבן שיפן און שיקן האָלץ־קלעצער מיטן וואַסער אַזש ביז די ווייטע פּרייסישע געגענטן. דאָס ווייכטיקסטע איז, וואָס דער ניעמאַן האָט געשאַפן פּרנסה פאַר אַ סך יידישע און אויך קריסטלעכע פאַמיליעס.

די האָלץ־קלעצער האָט מען אַראָפּגעלאָזט אין וואַסער, געבונדן זיי צוזאַמען אין אַ ברייטער שיכטע, נאָכהער האָט מען אַזעלכע בריקן געבונדן איינס מיטן צווייטן אין דער לענג אויס, אַזוי האָט זיך געשאַפן אַ לאַנגער געהילצטרייב פון בערך אַ האַלבן קילאָמעטער. אַזוינע פּליטן אין די צענדליקער און הונדערטער זענען געטריבן געוואָרן דורך דעם פּליסענדן וואַסער מיטן פיזישן כוח פון די אָרטיקע גויים, ווייט ביז פּרייסן. די טראַנספּאָרט אַרבעטער האָט מען געמוזט באַזאָרגן מיט שפּייז־פּראָדוקטן, ווי למשל: ברויט, אַרבעס, קאַשע־גרויפּן, זאַלץ, טאַבאַק, און צושטעלן פאַר זיי די בויטיקע מאַטעריאַלן, ווי: זערדקעס, גאַרדזועלעס, שיריגעס, דראָט, טשוועקעס, קעסטלעך פאַר ברויט, פלאַש־בוטלעס פאַר וואַ־סער, בלעכענע טרובעס, ליכט, פאַר די פּליטן טרייבער צו באַלייכטן און סיגנאַליזירן איינער דעם צווייטן. דאָס אַלץ און נאָך נויטיקע באַדערפענישן האָבן די גויים זיך געמוזט פאַרזאָרגן אויף זייער מאַרשרוט פון לאַנגע וואָכן. אַזוי האָט סיי די יידישע און סיי די קריסטלעכע באַפעלקערונג געהאַט פּרנסה ווער מער און ווער ווייניקער פון אונדזער ניעמאַן. איבערן ניעמאַן איז געשווומען אַ פּאַראָם.

היינט צוטאָג ווייסן ניט פיל מענטשן וואָס איז דאָס אַזוינס אַ פּאַראָם, ווי זעט ער אויס, צו וועלכן צוועק האָט ער געדינט. אַנדערע האָבן אפילו ניט געהערט דאָס וואָרט „פּאַראָם". אָבער מיר, סטויבצער יידן, וועלכע געדענקען דעם לעבן אין סטויבץ פון פאַר דער ערשטער וועלט מלחמה, געדענקען גוט אונדזער פּאַראָם איבערן ניעמאַן און וואָס פאַר אַ גרויסע באַדייטונג ער האָט געהאַט אין אונדזער טאָג־טעגלעכן לעבן. אין יענע צייטן איז נאָך קיין בריק ניט געווען איבערן טייך. דערפאַר האָבן מענטשן צוגעטראַכט און אויסגעבויט אַ פּרימיטיוון קאָמוניקאַציע־מיטל מיט וועלכן מ'זאָל איבערפירן מענטשן, בהמות, פערד, וועגענער און אַלע אַנדערע באַוועגלעכע זאַכן פון איין זייט ניעמאַן אויפן צווייטן. אַזוי אַרום האָט דער פּאַראָם געדינט אַלס אַ פאַר־בינדונגס־מיטל פאַר סטויבץ מיט די דערפער און שטעטלעך פון צווייטן דרום־מערב טייל פון ניעמאַן. דער פּאַראָם, האָט דערמעגלעכט די גויים פון צווייטן זייט טייך קומען אין שטאָט כדי צו פאַרקויפן זייערע לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָ־דוקטן, אויך פאַר די יידישע בעלי־עגלות פירן אָדער ברענגען סחורות פון דער אומגעגנט.

לאָמיר פאָרשטעלן דעם טעכנישן געבוי פון דעם פּאַראָם. מ'האָט אויסגעבויט אַ שיפל פון האָלץ פון 12 מעטער לענג אויף פיר מעטער ברייט. אונטן איז געווען אַ פוס־באָדן פון ברעטער, ביי די זייטן צוגעבויטע באָרטן (פאַרענטשן) פון איין מעטער די הויך, כדי צו פאַרהיטן פון אַריינפאַלן אין וואַסער. אַזעלכע דריי שיפלעך־פּאַראָמען זענען געבונדן געוואָרן, איינס מיטן צווייטן, אין דער ברייט פון דעם טייך. אַזוי איז געשאַפן געוואָרן אַ באַוועגלעכער בריק אויף אַריי־בערפאָרן דעם טייך. אַ דיקער קאַנאַט (שטריק) איז געווען פאַרצויגן און פאַרפעסטיקט צו צוויי האָלץ עמודים, וועלכע מען האָט איינגעגראָבן אין באָדן אויףביידע זייטן פון טייך און אויך צוגעבונדן צו צוויי זייטן ווענט פון פּאַראָם. דאָס איז געמאַכט געוואָרן מיטן צוועק, אַז דער פּאַראָם זאָל ניט מיטגעשלעפּט ווערן מיטן וואַסער שטראָם פון טייך.

אין נאָרמאַלע זומער־טעג איז די לענג פון פּאַראָם געווען גענוג גרויס, אַז ער האָט דערגרייכט פון איין זייט טייך ביזן צווייטן. דאַקעגן אין הערבסט אָדער פרילינגס־צייט, ווען דער טייך האָט זיך אויפגעהויבן העכער פון זיין נאָרמאַלן צושטאַנד, האָט מען שוין געמוזט מיט איין פּאַראָם איבער־פאָרן פון איין ברעג צום צווייטן מיט דער הילף פון דעם שטריק, וואָס איז געווען פאַרצויגן איבערן טייך. פּסח־צייט נאָכן צעגיין פון שניי, ווען דער טייך האָט זיך אויסגעגאָסן אויף קילאָמעטערס ווייט איז קיין פאַרבינדונג מיטן פּאַראָם ניט געווען מעגלעך.

עס האָט פּאַסירט, אַז די פּליטן זענען געגאַנגען מיטן וואַסער, האָט מען געמוזט אָפּשטעלן די קאָמוניקאַציע באַוועגונג פון דעם פּאַראָם. אָפּבינדן איין טייל פּאַראָם, ציען אים צום ברעג, כדי עס זאָל באַפרייט ווערן אַ פרייער דורכגאַנג פאַר די פּליטן. דאָס איז געווען אַ שטרענגער לעבנס געזעץ. בשעת זייער מאַרשרוט מיטן שטראָם. קיינער האָט ניט געוואַגט זיי צו פאַרהאַלטן. דאַן ווידער האָט זיך פאַרהאַלטן די באַוועגונג פון ביידע זייטן פון טייך. איבערהויפּט אין די מאַרק טעג, ווען די באַוועגונג איז געווען געוויינלעך גרויס, האָבן זיך געשאַפן לאַנגע רייען פון „פּאָדוואָדעס" (פורן). די גויים זענען געוואָרן אומגעדולדיק צו וואַרטן. יעדערער, האָט זיך געאיילט צוריק אהיים אין דאָרף, ווו עס האָט געוואַרט אויף אים אַ סך אַרבעט אין דער ווירטשאַפט. די בהלה איז געווען גרויס און דער דרויסן איז פול געוואָרן מיט קולות און געשרייען. די גויים האָבן געשריען, געזידלט זיך, גע־שאָלטן און אָפט זענען נאָך געפלויגן פייערדיקע פּעטש.

אַזעלכע פּאַראָמען זענען געווען אויך אין נאָך אַנדערע

ערטער ווו מ׳האָט באַדאַרפט איבערגיין דעם טייך. אונדז זענען באַקאַנט פּאַראָמען פון די ארומיקע געגנטן ווי אין זוקאָווּבאָרעק, לונין, און אויפן וועג מיטן וואַסער צו מאַ־הילנע. סטויבץ האָט צוגעשטעלט די בעלי־מלאכות אויף בויען פּאַראָמען. אָבער אין ערגעץ איז ניט געווען אַזאַ גרוי־סער פּאַראָם ווי אין סטויבץ. צום ביישפּיל — אין לונין איז געווען אַ פּאַראָם, אַ פּליטל אויף וועלכן ס׳איז ניט געווען קיין פּלאַץ נאָר פאַר צוויי פורלעך. ווען ער האָט מיטגענומען מער פון דעם, האָט דער פּאַראָם זיך אַראָפּגעלאָזט אונטערן וואַסער. פאַר איבערפאָרן דעם פּאַראָם האָט יעדער געמוזט באַצאָלן. די פּרייזן זענען ניט געווען איינהייטלעכע, יעדער פּאַראָם האָט געהאַט זיין באַשטימטן אָפּצאָל. אין לונין האָט געקאָסט איבערפאָרן דעם פּאַראָם 4 קאָפּיקעס אין איין ריכ־טונג. דאַקעגן, ביי אונדז אין סטויבץ, האָט געקאָסט ניט מער ווי 3 קאָפּיקעס הין און צוריק. אַ פוסגייער, האָט באַצאָלט איין קאָפּיקע. שטאָטישע מענטשן זענען איבערגעגאַנגען דעם פּאַראָם אָן קיין אָפּצאָל.

אין די מאַרק־טעג איז די באַוועגונג מיטן פּאַראָם געווען אַ גרויסע. די משפּחה, די אייגנטימערס פון פּאַראָם, איז אין אַזעלכע טעג געווען באַשעפטיקט מיט איינקאַסירן געלט פון די איבערפאָרער.

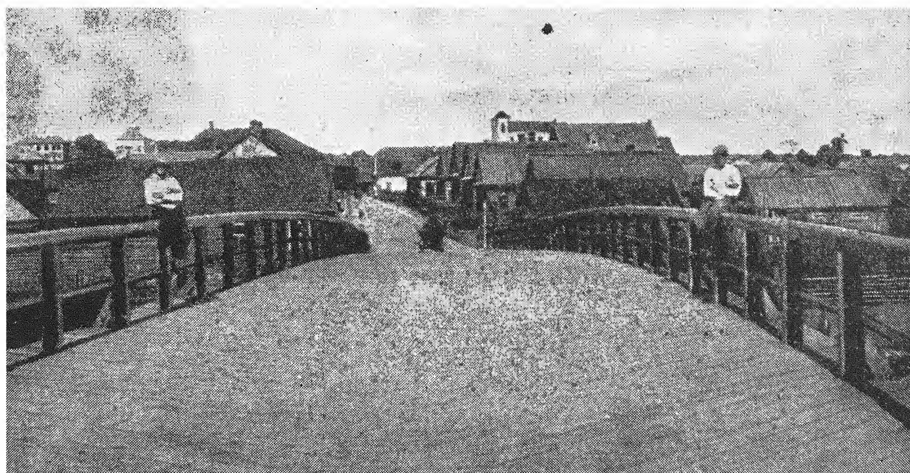
דער פּאַראָם איז אויך אויסגענוצט געוואָרן אַלס אַ פאַר־ווײלונגס־פּלאַץ. אַזוי צום ביישפּיל אין די זומערדיקע זוניקע נאַכהער פאַרוואַרפן זיי די ווענדקע פון די געפלאָכטענע פערד־האָר אין וואַסער אריין און וואַרטן מיט היפּש געדולד ביז אַ נאַאיווער פיש זאָל קומען און זיך אָנכאַפּן אויף דער ווענדקע.

אין די זומערדיקע פאַרנאַכטן פלעגן מענטשן גיין איבערן פּאַראָם אויף דער צווייטער זייט פון דער גרינער לאָנקע, וועלכע איז געווען באַוואַקסן מיט פיל קאָלירטע בלימלעך.

זומער פאַרנאַכט פלעגט גיין אַ בעל־עגלה באָדן זיין פערד אין טייך. ער שטעלט אַרויף צוויי נאַקעטע פיס אויפן פּאַראָם, שלעפּט מיט זיך אַ לאַנגע לייטשע, צו וועלכער עס איז צוגעבונדן דער פערד. דער פערד גייט אַריין אין דער טיפער בוכטע, קילט זיך אָפּ און באָדט זיך גוט אויס אין וואַסער. נאָכן באָד פירט דער בעל־עגלה צוריק אַרויס דעם הירזשענדן פערד, כאַפּט זיך אַרויף רייטנדיק אויפן נאַסן פערד און מיט אַ גאַלאָפּ פליט ער צוריק אין שטאַל.

„דאַוואַי (גיב) פּאַראָם".

דער פּאַראָם איז געווען דאָס אייגנטום אָדער אַ קאָנ־צעסיע פון אַ געוויסן ייד, פון וואָס ער האָט געצויגן פּרנסה. נאָר אויף באַדינען דעם פּאַראָם האָט ער באַדאַרפט האָבן אַ גוי צו פאַרשיידענע שוואַרצע אַרבעט בייטאָג און צו היטן דעם פּאַראָם ביינאַכט. פאַר דעם גוי, דעם פּאַראָמניק, איז אויס־געבויט געוואָרן אַ גאַנץ קליין געמיין ביידל, מיט אַביסל שטרוי אַלס אונטערבעט אויף דער נאַקעטער ערד. דאָרט

דער בריק אויף שקאָלנע גאַס

טעג איז דער טייך פול געווען מיט ייִנגלעך צו באָדן און פּליאַסקען זיך אין וואַסער. אייניקע פלעגן זיך אַרויפכאַפּן אויפן פּאַראָם און שפּרינגען מיט גרויס געפּילדער אין וואַסער אַריין. אַנדערע האָבן באַוויזן זייער קונצשטיק פון שווימען אונטערן וואַסער פון פּאַראָם.

די פישפאַנגער פלעגן קומען גאַנץ פרי צום טייך, פאַר־קאַטשען די הויזן איבער די קני, באַזעצן זיך בכבודיק אויפן ראַנד פון פּאַראָם, אַרונטער־לאָזן די נאַקעטע פיס אין וואַסער, פלעגט ער שלאָפן און אויך צושטעלן דעם פּאַראָם פאַר די פאַרשפּעטיקטע רייזנדע און דורכגייער.

אין די שפּעטיקסטע קאַלטע הערבסט נעכט, אָדער אין די פרילינגס צייטן, פלעגט די וואַסער זיין פיל העכער ווי נאָרמאַל. דער טייך האָט זיך צעגאָסן ברייטער פון זיינע ברעגן, דער פּאַראָם דערגרייכט ניט אין זיין נאָרמאַלער לענג פון איין ברעג צום צווייטן, און עס קורסירט בלויז איין טייל פון פּאַראָם. אַ פאַרשפּעטיקטער בעל־עגלה קערט זיך אום

שפּעט אין דער נאַכט פון זיין וועג צוריק אַ היים. ער קומט צום ברעג, דער פאַראָם איז אויפן צווייטן זייט פאַרשלאָסן. דער גוי אין זיין ביידל שלאָפט גאַנץ געשמאַק אויפן שטרוי איבערגעדעקט מיטן גרויסן פעלץ. דער בעל־עגלה שרייט מיטן גאַנצן כח כדי אויפצוּוועקן דעם גוי פון זיין טיפן שלאָף. אַרום הערשט אַ טיפע נאַכט־שטילקייט. אַלץ דרימלט אין דער רואיקייט, די לופט איז ריין און הילכיק, עס לאָזט זיך הערן אַ טיפער אויסגעצויגענער עכאָ קול:

„דאַוואַי פּאַראָם" — דאָס הייסט: „ערל, דערלאַנג דעם פאַראָם אויף איבערפאָרן".

איך אליין, וועלכער האָב געוווינט אַ גאַנץ היפּשן מהלך פון טייך, אַנטקעגן דעם געלן קלויסטער, פלעג איך ניט איין מאָל זיך אויפכאַפּן פון שלאָף דערהערנדיק דעם הילכיקן געוואַלד געשריי „דאַוואַי פאַראָם". ביז דער גוי פלעגט זיך אויפהויבן פון זיין געלעגער, זיך אויסשטרעכן, אַ ביסל אויס־קראַצן, אַרויסקריכן פון זיין בודע און לאַנגזאַם אָפּשליסן דעם פאַראָם. דאָס אַלץ האָט געדויערט אַ היפּשע צייט און דער פאַרשפּעטיקטער נאַכט־פאָרער האָט דערווייל געמוזט שטיין אויפן צווייטן ברעג און וואַרטן ביז ער האָט באַקומען סוף כל סוף דעם פאַראָם, כדי צו דערגרייכן אַ היים.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן, ווען פון פאַראָם איז שוין קיין זכר ניט געבליבן, איז אָבער דער פּאָפּולערער ווערטל פאַרבליבן. „דאַוואַי פאַראָם" ווי איינער זאָגט: „ער שרייט און וואַרט אויף באַלדיקער הילף".

אין דער ערשטער וועלט־מלחמה ווען די שטעטלעך באַראַנאָוויטש, קאַרעליטש, האָראָדישץ זענען געווען אין דייטשע הענט און דאַקעגן סטויבצע איז געווען ביי די רוסן, האָט די רוסישע אַרמיי באַשלאָסן אויפשטעלן אַ בריק איבערן טייך.

אין יאָר 1915 איז אויסגעבויט געוואָרן דער ערשטער בריק איבערן ניעמאַן.

דער יונגער דור, האָט ניט זוכה געווען צו זען אונדזער פאַראָם. אין די שפּעטערדיקע יאָרן זענען אונדזערע סטויבצער וועג־מענטשן, ווי: בעלי־עגלות, קצבים, סאַדאָווניקעס, קאַראַבעלניקעס, וועלכע האָבן פאַרבראַכט זייערע טעג אין די וועגן זענען זיי ניט איין מאָל אַנגעקומען אין די ערטער: בערעזנע, קריביטשנע, יערעמיטש, סיניאַווקע, סלאָבאָדע. ווו אַ טייך איז געפלאָסן און פאַרשטעלט דעם איבערגאַנג אויפן צווייטן זייט. זיי האָבן נאָך געהאַט די זכיה צו פאָרן מיט אַ פאַראָם און צו שרייען אין די נעכט: „דאַוואַי פאַראָם"!

ג. ביים באַשטימען גרעניצן

סטויבצע איז איינגעשלאָסן געוואָרן אין דער פּוילישער טעריטאָריע און איז פאַרבליבן אַ גרענעץ־שטעטל. ביסלעכווייז האָבן סטויבצער יידן זיך אַנגעפאַנגען באַפרייען פון דעם לאַנגיאָריקן מלחמה־קאָשמאַר פון אומקום און פאַרניכטונג.

דער גרעסטער טייל, האָט זיך אומגעקערט צו די געוווינטע היימען. אַנדערע ווידער, האָבן אָנגעהויבן פון דאָס ניי בויען די הייזער און זוכן פרנסה.

מיט אַ מאָל זענען די סטויבצער אויפגעציטערט געוואָרן פון אַן אומגליק וואָס האָט געטראָפן די קינדער פון שמואל וויינשטיין (דער מולער) אין 1924.

דער באַרג נעבן געלן קלויסטער איז פון שטענדיק אָן געווען אַ באַקוועמער שפּיל־פּלאַץ פאַר יידישע קינדער. אין אַ געוויסן טאָג ווען די צוויי קינדער האָבן זיך געשפּילט אין די זאַמדן, האָבן זיי געפונען אַ אויפרייס־באָמבע, און ניט וויסנדיק וואָס דאָס איז האָבן זיי פאַרגעזעצט זייער שפּיל. די באָמבע האָט עקספּלאָדירט און די קינדער זענען אומגעקומען.

אויף די וועגן איז אויך ניט געווען רואיק. פאַרשיידענע באַנדיטן פלעגן באַפאַלן סוחרים, וועג־מענטשן, צעראַבירן זייערע סחורות צונעמענדיק אַפילו פערד און וואָגן, און אין פיל פאַלן אויך געדראָט מיט טויט. די גרענעצן זענען אויך ניט געווען באַוואַכט ווי געהעריק. פאַרשיידענע שמוקלערס האָבן זיך באַנוצט מיט דעם און האָבן געשמוקלט סחורות און אַריבערגעפירט אויך מענטשן. (געהייסן האָבן זיי „פּראַוואָדניקעס").

אין רוסלאַנד, האָט געהערשט דאַן הונגער און טעראָר. מענטשן זענען אַריבער דעם גרענעץ קיין פּוילן, ווו דער הונגער האָט זיך ניט געפילט און דער האַנדל איז געווען פריי. דערפאַר אָבער זענען געווען ווייניק בעלנים גיין קיין רוסלאַנד.

אין יענער צייט, אין אָנפאַנג 1924, זענען פאָרגעקומען אָנפאַלן אויף גוטבאַזיצערס, אויף פּאָליציאַנטן, וואָס פלעגן דינען אין דער גרענעץ־וואַך.

ביי דער פּויליש־רוסישער גרענעץ איז געווען אַ וואַלד, וואָס האָט זיך געצויגן ביז אונדזער שטעטל. איינמאָל אין אַ זונטיק פאַרטאָג האָט זיך פּלוצעם דערהערט אַ גרויסע שיסעריי, דער רעש און די מהומה איז געוואָרן אַזוי גרויס אַז ס'האָט זיך געדוכט, אַז אַ מחנה מיליטער באַשיסט דאָס שטעטל. אומבאַקאַנטע זענען באַפאַלן דאָס שיך־געשעפט פון יצחק נייפעלד (יאַשעס) און צערויבט די שיך. אַ ביסל שפּעטער זענען זיי אויך באַפאַלן דעם זייגערמאַכער יחזקאל (כאַטשע) יהודה רודיצקי, צעבראַכן די שויפענצטער און צוגענומען די זייגערלעך.

ביי אליקום מילצענזאָן האָבן די באַנדיטן צוגענומען מאַנופאַקטור סחורות. גלייכצייטיק האָבן זיי צוגענומען פערד ביים סטאַראָסטע און ביי קיטאַיעוויטש, אַ יידישער אַנגעשטעלטער וואָס האָט זיך קעגנגעשטעלט, איז דערשאָסן געוואָרן צום טויט.

דאָס שטעטל האָט דעמאָלט איבערגעלעבט טויט־שרעק אַ גאַנצע נאַכט, ס'האָט זיך געהערט אַ שיסעריי און אויפרייסן פון גראַנאַטן.

אַ טייל פון די אַנפּאַלער, רייטנדיק אויף די פאַרכאַפּטע פּאַליצייאישע פערד, האָבן זיך געלאָזן אין דער ריכטונג פון גרענעץ. מ'האָט זיי אָבער דעריאָגט און ביי אייניקע פון זיי זענען געפונען געוואָרן צוגערויבטע סחורות, וועלכע זענען צוריקגעקערט געוואָרן די סוחרים.

איינער פון די אַנפּאַלער, אַ סטויבצער קריסט, גראַטשקע, האָט זיך באַהאַלטן נעבן דאָרף רוסאַקאָוויטש אין אַ סטאָג פון היי. אַ פּאַסטעך האָט אים געמסרט און ער איז אַרעסטירט געוואָרן.

איך געדענק די גרויסע ליזה פון די קרבנות פון דעם באַנדיטן אַנפאַל. עס זענען געווען צען הרוגים; ניין פּאָליאַקן און איין ייד.

אין אַ קורצער צייט אַרום, האָט זיך שטאַרק גערודערט מיטן פּראָצעס קעגן דעם סטויבצער שייגעץ גראַטשקע אין נאָוואָגרודקער קרייז געריכט. עס זענען אויפגעטראָטן אַלס עדות די צעראַבירטע סוחרים: יצחק נייפעלד, אליקום מיל־צענזאָן און אויך אלי יונה קיטאַיעוויטש. גראַטשקע איז פאַרמישפּט געוואָרן צו טויט־שטראָף.

משהל קושניר, העניע דבורה (מאַכטיי) איר מאַן הירשל צעפּלאָוויטש

הירשל און מיניע גאָלדע מאַכטיי

מענדל מאַכטיי, זיין פרוי שרה (סאַפּאָזשניקאָוו), די קינדער: פּעשע־חייקע און הענדל

צביה טוניק (ליבעס), הענדל און פּעשע־חייקע (מענדל'ס), פייגל עטל און שרה מאַכטיי.
לייבל פלאַקסין, ליבע טוניק, איר זון הירשל

באַוועגונגען און פּאַרטייען

מרדכי מאַכטײ / דאָס פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע לעבן

מיטן אָנפאַנג פון 20־טן יאָרהונדערט, האָבן די נייע ווינטן, וועלכע האָבן געבלאָזן אין רוסלאַנד אין צוזאַמענהאַנג מיט דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, זיך געלאָזט מערקן אויך אין דער סטויבצער יידישער באַפעלקערונג. שוין אין יאָר 1898 ווערן אין סטויבץ פאַרשפּרייט אַרום 50 שקלים און סטויבץ צוזאַמען מיט קוידאַנאָוו, שיקן דעם ה. מירלעס אַלס דעלעגאַט צום 2־טן ציוניסטישן קאָנגרעס. אויב מען זאָל נעמען אין באַטראַכט, אַז אַ שקל האָט געקאָסט 50 קאָפּיקעס לערך אַ האַלבע וואָך הוצאה, וועט מען קענען אָפּשאַצן די גרויסקייט פון דעם אויפטו. דאָס איז דערמעגלעכט געוואָרן אַ דאַנק דער איבערגעגעבענער טעטיקייט פון אלתר יאָסעלעוויטש, מרדכי מהרשק און מיין ברודער אהרן ז״ל. מיט 2—3 יאָר שפּעטער אָרגאַניזירט אלתר יאָסעלעוויטש די ציוניסטישע פרויען־אָרגאַניזאַציע אונטערן נאָמען „בנות ציון״, וועלכע האָט געציילט קרוב 200 פרויען מיטגלידער. אַ קורצע צייט נאָך דעם האָט זיך אין סטויבץ אָרגאַניזירט דער „בונד״, וועמענס גרינדערס און פּאַקטישע פירערס זענען געווען הירשל נייפעלד, יוסף בער, שמעון דעם מלמד׳ס און ישראל־לייב דוואָרעצקי. אָבער דער פאַקטישער כוח פון „בונד״ אין סטויבץ זענען געווען די אינטעלעגענטקעס, רובאַשאָווס, איוויאַנסקיס און גינזבורגס טעכטער. דורך זייער געזעלשאַפטלעכן מעמד אַלס גבירישע און האַלב־גבירישע טעכטער האָבן זיי אַ סך בייגעטראָגן צו דער אַנטוויקלונג פון „בונד״ און פאַרגרעסערט זיין טעטיקייט־געביט. אומגעפער אין יאָר 1902 אָרגאַניזירט זיך די „פועלי־ציון״ (מינסקער טאלק), וועמענס אָרגאַניזאַטאָר און אומדערמידלעכער טוער איז געווען פיניע קושנער (סלאַוועס) מיט דער מיטהילף פון ברוך אַגינסקי און טוביה שמעון דעם מלמד׳ס.

די אַנטשטייאונג פון די 3 פּאַרטייען האָט אַריינגעבראַכט אַ גייסטיקע איבערקערעניש אין שטעטל. פאַרשווּנדן איז געוואָרן די ביטול־באַציונג צום בעל־מלאכה; פאַרקערט, ער איז געוואָרן דער, וועמען די אַרבעטער־פּאַרטייען האָבן געוואָלט אַריינציען אין זייערע רייען. אויך אין די בתי־המדרש האָט זיך אָנגעפאַנגען מערקן דער גייסט פון דער נייער צייט: וואָס מער ס׳האָט זיך פאַרגרעסערט די צאָל **פּאַרטיי חברים**, — אַלץ ווייניקער איז געוואָרן די צאָל בית־המדרש באַזוכער; וואָס גרעסער ס׳איז געוואָרן די נאָכפראַגע אויף ביכער אין דער ביבליאָטעק — אַלץ זעלטענער האָט זיך געהערט דער קלאַנג פון אמר רבא, אמר אביי; וואָס גרעסער ס׳איז געוואָרן די צאָל וויכוחים און דיסקוסיעס צווישן די פּאַרטייען, — אַלץ זעלטענער איז געוואָרן דער פּלפּול.

זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז די נייע ווינטן, וועלכע האָבן אָנגעפאַנגען בלאָזן, האָבן אויך מיר ניט אויסגעמיטן. נאָך גאַנץ יונג פאַרלאָז איך די ישיבות, ווּהין מיין פאָטער, וועלנדיק מיר אויסבילדן אַלס רב, האָט ער מיך אַהין געשיקט. אָנשטאָט זיצן גאַנצע טעג איבער דער גמרא, ווידמע איך ביסלעכווייז מיין צייט מיט לערנען העברעאיש און רוסיש און לייענען ביכער אין דער ביבליאָטעק. אַזוי אַרום באַקען איך זיך מיט די פּראָקלאַמאַציעס (פלוג־בלעטלעך), געשריבן אויף דינעם פּאַפּיראָס־פּאַפּיר, וועלכע איך פלעג שטילערהייט, אויף יענעם לשון „קאָנספּיראַטיוו״ אָדער „קאָנספּע״ באַקומען. די פּראָקלאַמאַציעס, הן פון „בונד״, הן פון „פועלי ציון״, האָבן מיר שטאַרק באַווירקט מיט זייער פאָדערונג פון רעכט און יושר און קעגן אונטערדריקונג. מיין דערציִונג אין דער קינדערשער ציוניסטישער גרופּע פון איין זייט און די אידעאַלן פון ישעיהו און די איבעריקע נביאים פון דער צווייטער זייט האָבן מיך פּסיכאָלאָגיש צוגעגרייט צום פועלי ציוניזם.

די אַנטשטייונג פון „פועלי ציון״

ווי שוין אויבן געזאָגט, האָט זיך אין יאָר 1902 אָרגאַניזירט די פועלי ציון באַוועגונג דורך די חברים: פיניע קושנער (סלאַוועס), ברוך אַגינסקי און טוביה שמעון דעם מלמד׳ס. זומער 1904 האָט מיר איינער אַ חבר איינגעלאַדן אויף אַ פאַרזאַמלונג, וועלכע איז פאָרגעקומען שבת נאָכמיטאָג אין זאַדוואָריער וואַלד.

מיט אומגעדולד האָב איך געוואַרט עס זאָל זיך ענדיקן דער מיטאָג, כדי וואָס גיכער זיין אויף דער פאַרזאַמלונג, וועלכע האָט מיך געלאָקט אויך מיט איר קאָנספּיראַטיווקייט און פאַרבאָטנקייט דורך דער צאַרישער מאַכט. מיט אַ געמישטן געפיל פון גאוה, וואָס איך, אַ יוגנטלעכער, נעם אָנטייל אין אַזאַ פאַרזאַמלונג פון איין זייט און די שרעק פאַר דעם

דער ערשטער „הכשרה"־פונקט אין סטויבץ

זיצן פון רעכטס: שפרה גרונעס, משה טוניק, רחל סעראגאָוויטש, רעלקע טוניק, יוסף פילשציק, משה באָרסוק, חיה דאָרסקי, נחמה איזנלבוך; שטייען פון רעכטס: חנה באָרסוק, אברהם טוניק, מרדכי באָרסוק, איסר ראַבינאָוויטש, שלום אַקון, מאַריאַשע קומאַק, יהודית מאַכטיי, פריידל פרוסינאָווסקי, העניך גוטהאַרד, אבא באַגין, ליבל פלאקסין, אהרן טוניק, אלימלך מילצנזאָן, פייגל בערנשטיין.

אַלמעכטיקן אוריאַדניק פון דער צווייטער זייט, האָב איך תיכף נאָך מיטאָג זיך געלאָזט אין וועג צו די פוילישע מאהילקעס.

אַרום 50—60 מעטער פון די מאהילקעס, האָט פלוצלינג פון צווישן די הויכע קאָרן אויפגעטויכט אַ געשטאַלט פון אַ חבר, וועלכער האָט געגעבן אָנווייזונגען ווי צו גיין, כדי ניט אריין אין שטח ווו דער „בונד" האָט געהאַט זיין פאַרזאַמלונג. דאָס זעלבע האָט זיך עטלעכע מאָל איבערגעחזרט ביז איך בין צוגעקומען צום פלאַץ פון דער פאַרזאַמלונג, און דאָ האָט מיר דערוואַרט אַן איבערראַשונג זעענדיק די אָנוועזנדע. איך האָב געוווסט, למשל, אַז יאָסל־בער שמעון דעם מלמד'ס איז אַ בונדיסט, איך האָב אָבער ניט געוווסט, אַז זיין ברודער טעוול — איז אַ פועלי ציוניסט; פייגל חיים איטשע דעם

פייגל און משה זילבערמאַן

מעלערס (משה זילבערמאַנס ווייב) איז געווען די אַקטיווסטע טוערין אין די „בנות־ציון" און איר שוועסטער שיינקע האָב איך דאָ געטראָפן. חיה קלמנ'ס — אַ בונדיסטין און איר בחור ברך אַגינסקי — אַ פועלי־ציוניסט. אָבער די גרעסטע איבער־ראשונג איז פאַר מיר געווען, ווען אין אַ צייט ארום איז אָנגע־קומען פיניע קושנער מיטן רעדנער חיים איטשקע גער־צאָווסקי פון קוידאַנאָוו און מען האָט געזונגען די שבועה, וועלכע איך האָב ביז דאַן קיין מאָל ניט געהערט, אויפן הויכן קול, אָן מורא פאַר קיינעם. ווען איך האָב אָבער דערהערט פון ווייטנס די בונדישע שבועה, האָב איך דערפילט, אַז דאָ קומט פאָר דער קאַמף צווישן דיביידע פאַרטייען. נאָך דעם ווי פיניע האָט פאָרגעשטעלט גערצאָווסקען, האָט דער לעצטער אָנגעפאַנגען זיין רעפעראַט אין וועלכן ער האָט באַגרינדעט די נויטווענדיקייט פון אַ טעריטאָריאַלער קאָנצענטראַציע פון יידישן פאָלק (אויף איין טעריטאָריע), ווי אויך דעם קאַמף פון די אַרבעטער פאַר פאַרבעסערן זייער שטאַנד האָט ער באַגרינדעט, איין זאַך ווייס איך גאַנץ באַשטימט, אַז זיינע ווערטער האָבן גערעדט צו מיינע געפילן פון צדק און יושר, וואָס יעדער יוגנטלעכער איז עמפינדלעך צו דעם, און דאַן איז באַשטימט געוואָרן מיין פאָליטישער וועג, דער וועג פון אַרבעטנדן ציוניזם.

נאָך דעם רעפעראַט איז פאָרגעקומען די אָרגאַניזאַציע פון דעם סניף און מען איז צוגעטראָטן אויסקלייבן דעם פאַרטיי־קאָמיטעט. היות ווי די פאַרטיי איז געווען אומלעגאַל מוז דאָך איר קאָמיטעט אויך זיין אַ געהיימער. כדי ביי אַ דורכפאַל זאָל דאָך די פאָליציי ניט קענען קומען אויף די שפורן פון קאָמיטעט, זענען די וואַלן פאָרגעקומען לויט פאָלגנדן סיסטעם. אַלע אָנוועזנדע האָבן איינשטימיק מסכים

געוועזן, אַז ברך אגינסקי (ברך באַשע בלומע שרה׳ס) זאָל זיין דער פאַרמיטלער צווישן דעם קאָמיטעט און די חברים, ד. ה. אַז ער איינער זאָל וויסן דעם צוזאַמענשטעל פון פאַרטיי־קאָמיטעט. יעדער חבר איז צוגעגאַנגען צו ברכ׳ן און פאַרשריבן פאַר וועמען ער שטימט. ממילא האָבן די חברים מער ניט געקענט ווי משער זיין, אָבער בשום אופן ניט וויסן אויף זיכער ווער איז אין קאָמיטעט.

די ערשטע פאַרזאַמלונג אויף וועלכער איך בין געווען אָנוועזנד איז ניט געווען גרויס אין צאָל. איך גלויב אַרום 30—40 חברים. דאָס איז אָבער נאָר געווען דער אָנהויב, איידער ס׳זענען צוגעקומען אינטעליגענטע כוחות. נאָר אין גיכן קומט קיין סטויבץ דער לערער ברעוודע, וועלכער צוזאַמען מיט גערצאָווסקין פאַנגען אָן פירן אַ ברייטע קולטורעלע טעטיקייט. ענדע הערבסט 1904 קומט קיין סטויבץ זעליג ראַבינאָוויטש (באַקאַנט אַלס יידישער שריפטשטעלער אין אַמעריקע יצחק זאַר). אין זיין דערציילונג „ווערא יאַקאָוור לעוונאַ" באַשרייבט זלמן שזר ראַבינאָוויטשן, ניט אָנגעבנדיק זיין נאָמען, אַלס גלענצנדער שרייבער און רעדנער. ער איז געווען אַ רעדנער בחסד עליון. ווען ער האָט גערעדט זענען די צוהערערס געשטאַנען ווי צוגעשמידט צום פּלאַץ. ס׳דערמאָנט זיך מיר ווינטער 1905, ווען אין דער לופט האָבן זיך געטראָגן ידיעות וועגן פּאָגראָמען און מען האָט געדאַרפט ריידן צום עולם וועגן זעלבסט־שוץ, האָבן מיר אים איין מאָל אַ שבת געבראַכט ריידן אין גרויסן בית מדרש. ווען ער איז אַרויף אויפן בימה האָבן די בעלי־בתים געוואָלט פאַרלאָזן דעם בית־מדרש, נאָר פיניע מיט נאָך אַ פּאָר חברים זענען געשטאַנען ביים טיר און קיינעם ניט אַרויסגעלאָזט, אויס מורא, אַז די פּאָליציי זאָל זיך ניט דערוויסן וועגן דער פאַרזאַמלונג. ווי נאָר אָבער ער האָט אָנגעפאַנגען ריידן, האָט ער אַלעמען ווי פאַרכישופט, און דער גאַנצער עולם אָן אויסנאַם האָט זיך מיט גרויס ערנסטקייט צוגעהערט צו זיינע רייד. מיט ראַבינאָוויטשעס קומען האָט זיך פאַרשטאַרקט די פּאַרטיי טעטיקייט. ס׳זענען געשאַפן געוואָרן קרייזלעך פאַר פּאָליטישע עקאָנאָמיע, קולטור־געשיכטע.

יעדער חבר האָט געהערט צו אַ קרייזל. צוליב דעם וואָס די פּאַרטיי איז געווען אומלעגאַל, האָבן די קרייזן ניט געציילט מער ווי 8—10 מענטשן. דעריבער איז אויסגעקומען, אַז אַ חבר איז אין איין קרייז געווען אַ צוהערער, דאַקעגן אין 2־טן — דער לעקטאָר. די טעטיקייט האָט שטאַרק געהויבן דעם באַוווסטזיין פון די חברים. אַ דאַנק דעם האָט זיך די פּאַרטיי אָרגאַניזאַציע פונאַנדערגעוואַקסן. אין אָנפאַנג פרילינג 1905 דערגרייכט זי שוין לערך 120 חברים.

אונדזערע חברים זענען איצט געוואָרן אַגרעסיוו לגבי דעם „בונד" און ס׳האָבן זיך אָנגעפאַנגען שטאַרקע דיסקוסיעס צווישן אונדז מיט זיי. דער צוזאַמענטרעף פון די חברים איז געווען אויף דער גאַס וועלכע האָט, אין די צאַרישע צייטן, געהייסן בעלאַצערקאָווסקאַיאַ, און אין דער פּוילישער צייט — „מיצקעוויטש גאַס". ביי אונדז האָט זי באַקומען דעם נאָמען די „בירזשע". ווען די רעכטע זייט פון דער „בירזשע" איז געווען פאַרנומען דורכן „בונד" איז די לינקע זייט (קיין טראָטואַרן זענען דאַן ניט געווען) פאַרנומען געוואָרן דורך „פּועלי־ציון". אויף דער „בירזשע" פלעגן פאָרקומען אַלע דיסקוסיעס צווישן אונדז און דעם „בונד". פון די אַלע דיסקוסיעס זענען מיר אַרויס געשטאַרקט. ס׳איז ניט געווען קיין איין פאַל, אַז עמעצער פון אונדזערע חברים זאָל אַריבער אין „בונד", דאַקעגן זענען געווען פאַלן מ׳זאָל איבערגיין צו אונדז פון די בונדישע רייען. ס׳איז כדאי צו דערמאָנען, אַז אַלס פּועלי־יוצא פון די דיסקוסיעס איז צו אונדז אַריבער מאיר יוסף שוואַרץ, וועלכער איז קורץ נאָך דעם אָפּגעפאָרן קיין ארץ־ישראל. צום באַדויערן האָט ער זיך, ניט געקענט דאָן אַקלימאַטיזירן און ער איז צוריק געקומען. ביז מיין אָפּפאָר קיין אמעריקע, אין אויגוסט 1905, האָט זיך אונדזער פּאַרטיי אָרגאַניזאַציע שטאַרק פונאַנדערוואָקסן און האָט אָנגעיאָגט דעם „בונד". מיר האָבן געהערט צו מינסקער מרכז, וועלכער איז באַקאַנט אַלס „מינסקער טאָלק". דער מרכז איז געווען טעריטאָריאַליסטיש איינגעשטעלט. ס׳איז דאַן אָנגעגאַנגען דער קאַמף וועגן „פּאַלעסטיניזם" און „טעריטאָריאַליזם". היינט, ווען מדינת־ישראל איז אַ פאַקט, איז שווער צו פאַרשטיין די גאַנצע ערנסטקייט, וועלכע די פראַגע האָט אַרויסגערופן העכער 50 יאָר צוריק. דאַן האָט עס אָבער פאַרנומען אַ העכסט וויכטיקן פּלאַץ אינעם געדאַנקען־גאַנג פון די חברים. געטיילט האָבן זיך די חברים כמעט 90% טעריטאָריאַליסטן און אַ מינדערהייט האָט זיך דעקלאַרירט אַלס „פּרינציפּיעלע" טעריטאָריאַליסטן און פּראַקטישע „פּאַלעסטינצעס".

אין אונדזער פּאַרטיי אָרגאַניזאַציע איז אויך געווען די זעלבע פּראָפּאָרציע, די איבערוויגנדע מערהייט מיט ברעוודע און גערצאָווסקי אין שפּיץ זענען געווען טעריטאָריאַליסטן, די פּרעדיקער פון פּאַלעסטיניזם זענען געווען זעליג ראַבינאַוויטש (יצחק זאַר), זלמן שזר. געווען זענען מיר קליין אין צאָל, לערך 10—12 חברים און אפילו ראַבינאָוויטש מיט זיין גרויסן רעדנער־טאַלאַנט האָט ניט געקענט ענדערן די פּראָפּאָרציע. וואָס איז די סיבה דערפון? אפשר דער מאַסן־פּסיכאָז, וואָס האָט רעאַגירט אויף די מיסדערפאָלגן פון ד״ר הערצל ביים סולטאַן און אפשר, ווייל די דאַמאָלטיקע פּאַרטיי־אַגיטאַציע האָט אין גאַנצן נעגירט דעם טיפן סענטימענט פאַר ארץ־ישראל וואָס איז געווען איינגעוואָרצלט ביי יעדן ייד אין האַרצן און אפילו די א״י אָנהענגער האָבן ניט געקענט אַרויסזאָגן אָפן, אָדער האָבן זיך געשעמט צו אַנערקענען דעם סענטימענט און האָבן זיך גערופן „פּרינציפּיעלע טעריטאָריאַליסטן און פּראַקטישע פּאַלעסטינצעס". ס׳איז ניט געווען קיין לייכטע זאַך צו איבערצייגן חברים, אַז פּראַקטיש איז לייכטער צו קריגן א״י איידער אַן אַנדער טעריטאָריע, בפרט אַז דאָס איז געווען גלייך נאָך דעם אוגאַנדאַ פאָרשלאַג, און דעריבער זענען מיר געווען קליין אין צאָל. ווי איז געווען די ווייטערדיקע אַנטוויקלונג — ווייס איך ניט, ווייל איך בין אָפּגעפאָרן קיין אמעריקע און דאַן האָט זיך אָנגעפאַנגען די גרויסע עמיגראַציע און ווען איך בין נאָך 4 יאָר צוריקגעקומען, האָב איך געטראָפן נאָר 2 חברים, וועלכע זענען

פרייהייט־פועלי־ציון

אויך אין יענע יאָרן געווען פּאַסיווע, און אין יאָר 1909 זענען זיי געווען ווייט פון פּאַרטייאישער טעטיקייט.

די ביטערע דערפאַרונג פון 1905 יאָר — ווען די רוסישע רעוואָלוציע איז דערטרונקען געוואָרן אין יידיש בלוט — האָט דערווייטערט יעדן פון דעם וואָרט סאָציאַליזם. אַזוי, קומענדיק צו דער פּועלי־ציון פּאַרטיי, און ניט טרעפנדיק קיינעם מיט וועמען זי אויפשטעלן, האָב איך זיך פאַרנומען מיט ציוניסטישער טעטיקייט ווי קק״ל. אויך האָב איך אָנגעשטעקט דער יוגנט וואָס האָט געלערנט רוסיש און געווען ווייט פון יידישע לימודים מיטן באַגער צו לערנען העברעאיש און תנ״ך ווי אויך געשיכטע. אָבער אויך דאָס איז בטל געוואָרן נאָך מיין אָפּפאָר אין אָנפאַנג 1912 קיין וואַרשע.

שכנא שאצקין / ציוניסטישע ארגאניזאציעס

איך געדענק ניט יענע ראָמאַנטישע צייטן פון יידישן לעבן אין סטויבץ ווען דער הויפּט האַנדל און לעבן האָבן זיך קאָנצענטרירט אַרום דעם טייך ניעמאַן, וואָס איז פול געווען מיט האָלץ און שיפלעך, וועלכע זענען געשוווּמען קיין קעניגסבערג. און ווען אַ שיינע פּאָר יאָר פאַר דעם ערשטן וועלט־קריג האָבן אָנגעהויבן אַרויסשפּראָצן פאַרשיידענע אָרגאַניזאַציעס וועלכע האָבן געטראָגן אַ ציוניסטישן כאַראַקטער (אָדער דער „בונד"). איך געדענק ווי מען פלעגט דערציילן, אַז די אַלע פאַרזאַמלונגען פלעגן פּאָרקומען אין די אַרומיקע וועלדלעך, ניט ווייט פון סטויבץ. איך געדענק ווי מירקע, די פרוי פון לייב זימל רייסער, האָט דערציילט ווי זי האָט פאַרלאָרן אויף איינע פון די פאַרזאַמלונגען אין סיניאַווער וועלדל אַ פּאָר קאַלאָשן. מען האָט אַ זאָג געטאָן אַז אַן אוריאַדניק גייט און מען האָט באַדאַרפט הויבן פיס...

ווען איך בין געקומען קיין סטויבץ אין 1924 האָבן שוין, אין די פּאָר יאָר פון פּוילנ׳ס זעלבסטשטענדיקייט זיך אַנטוויקלט פאַרשיידענע אָרגאַניזאַציעס און אַלע זענען כמעט לעגאַליזירט געווען דורך דער פּוילישער מאַכט, געוויינטלעך אויסער דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. יעדע אָרגאַניזאַציע האָט אָנגעפירט איר געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן אין לאָקאַלן — ווי מען האָט עס גערופן אין סטויבץ אין יענע צייטן. די ערשטע צייט האָט יעדע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אויסגענוצט די אַכסניה פון בית־ספר „תרבות" וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן פון לערער אלתר יאָסעלעוויטש ז״ל, וועלכער פלעגט אַלעמען געבן דעם שליסל און זאָגן: עס איז דאָך ניט וויכטיק וואָס פאַראַ ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע דאָס איז, צי רעכטס אָדער אַ ביסל לינקס. דער ציל איז דאָך דער זעלבער, אַלע ווילן דאָך די זעלבע ארץ־ישראל. עס דערמאָנט מיך, אין ווייסרוסלאַנד, אין אָנפאַנג פון די צוואָנציקער יאָרן, איידער די סאָוועטישע מאַכט, האָט איינגעשטעלט אָרדנונג, זענען אַנטשטאַנען פאַרשיידענע באַנדעס. די שקצים פון דער געגנט פלעגן בייטן די פאַרב פון די היטלעך, היינט אזא פאַרב וואָס האָט געהערט צו איין באַנדע און אין אַ וואָך אַרום אַ צווייטע פאַרב. און ווען מען האָט געפרעגט דעם שייגעץ פאַר וואָס טוט ער עס אַזוי? האָט ער געענטפערט: „די פּראָגראַם און געהאַלט פון אַלע באַנדעס איז די זעלבע, 300 רובל אַ מאָנאַט און שלאָגן יידן." אַזוי האָט אויך יעדן מאָל דער לערער אלתר ז״ל געזאָגט, אַז די הויפּט־זאַך איז מ׳זאָל נאָר זיין ציוניסטן, דער אונטערשלאַק איז ניט וויכטיק.

דער לערער אלתר ז״ל איז געווען די ציוניסטישע אָטאָריטעט ביי אַלע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס פון אַלע ריכטונגען אין סטויבץ. געוויינטלעך איז אים מער צום האַרצן געווען די אַלגעמיינע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. אַממערסטן זענען די מיטגלידער געווען פאַרנומענע מענטשן מיט דאגות פרנסה. איך געדענק ווי פאַר יעדן ציוניסטישן קאָנגרעס, מיט וואָס פאַר אַן אָנשטרענגונג עס פלעגט אים אָנקומען צוזאַמענרופן די אַלע מיטגלידער אויף אַ פאַרזאַמלונג בכדי דורכצופירן די שקל־אַקציע. דער לערער אלתר ז״ל פלעגט

אַ ביסל אויסמוסרן דעם עולם, און די קינדערלעך פלעגן צוזאָגן זיין גוט און פרום און נאַכהער ווידער דאָס זעלבע ווי אַמאָל.

אין יענער צייט זענען שוין אין סטויבץ געווען פאַרשיי־דענע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס: די „התאחדות", וועלכע האָט זיך געשטיצט אויף אַ פּאָר אַקטיווע און איבערגעגעבענע חברים, ווי אַברהם משה דאַנציג, חנה באַרסוק, אבא באָגין, אידל דוד קאָפּילעוויטש, משה טוניק, נח באַרסוק. צו זייער יוגנט אָרגאַניזאַציע „גורדוניה" האָבן געהערט: אסתר באַרסוק, אברהם באַרסוק, שמואל מילצענזאָן, מרים פּראָשציצקי און נאָך חברים, וועלכע איך געדענק שוין ניט. צו דער אַלגע־מיינער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע צו „התאחדות" און „גור־דוניה" האָבן געהערט בירגערלעכע קרייזן. דאַקעגן צו „פועלי ציון" און זייער יוגנט אָרגאַניזאַציע „פרייהייט" אונטער דער אָנפירונג פון די חברים: הירשל קומאָק, גוטל בערנשטיין, איסר ראַבינאָוויטש, און אַנדערע, איז די מערהייט באַשטאַנען פון סאָציאַליסטישע אַרבעטער־קרייזן. איך דערמאָן זיך, אָט ווי היינט איז עס געווען, ווי הירשל קומאָק האָט דיסקוטירט מיטן לערער אלתר, און ער האָט באַטאָנט, אַז ביי „פּועלי־ציון" איז ברוכאָווס ציוניזם און ניט הערצלס.

אין דער צייט, האָט דער ועד פון דער אַלגעמיינער ציו־ניסטישער אָרגאַניזאַציע איינגעזען, אַז „אם אין קמח אין תורה", אויב ס'איז ניטאָ קיין יוגנט קען די אָרגאַניזאַציע ווייטער ניט עקזיסטירן. מען האָט צוזאַמענגערופן די יוגנט פון די בירגערלעכע קרייזן און עס איז געגרינדעט געוואָרן די אָרגאַניזאַציע „התחיה", צו וועלכער עס האָבן געהערט בחורות און בחורים שוין אין עלטער איבער צוואָנציק יאָר. מ'קען זאָגן, אַז „התחיה" איז געווען טעטיק. יעדע וואָך זענען באַהאַנדלט געוואָרן רעפעראַטן און קעסטל־אָוונטן, אויף וועל־כע עס זענען באַהאַנדלט געוואָרן פאַרשיידענע פראַגן. כמעט אַלע חברים האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין פאַרשיידענע ליטעראַרישע אָוונטן. ווי באַוווּסט זענען אַלע פאַרזאַמלונגען פאָרגעקומען אין דער „תרבות" שולע, אָבער מיט דער גריננ־דונג פון „התחיה" האָט מען זיך איבערצייגט, אַז מען מוז האָבן אַ לאָקאַל אין וועלכן עס זאָל זיין אינטערעסאַנט אַריינ־קומען און צוזאַמענטרעפן זיך מיט חברים. מען האָט דאַן געדונגען אַ לאָקאַל ביי ראובן דעם שניידער מאַכטיי נעבן בריק. מיט דעם האָט אויפגעלעבט דער ציוניסטישער געדאַנק אין סטויבץ. מען פלעגט איינאָרדענען פארשיידענע פאַר־ווײלונגס־אָוונטן, שאַך־שפּילן און אַזוי ווייטער. — אין דער זעלבער צייט, האָט זיך געעפנט אַ דרוקעריי אין סטויבץ און דאָרטן האָט געאַרבעט אַ סלאָנימער בחור, נפתלי קלי־באַנסקי, אַ חבר פון „השומר־הצעיר". איינזעענדיק, אַז די מערהייט פון סטויבצער שול־יוגנט איז ניט אָנגעשלאָסן אין קיין אָרגאַניזאַציע (אויסער „מכבי", וועלכע האָט יאָ אַמאָל אָנגעפירט וועלכע ס'איז טעטיקייט, און איז שנעל פלוצלינג אונטערגעגאַנגען), האָט קליבאַנסקי צוזאַמענגערופן די שול־יוגנט און אים איז געלונגען צו גרינדן אין סטויבץ די

זיצן אונטן פון רעכטס: ברכה באָרסוק, עטל מאַכטיי,ביילע רעזניק, חנה שמוקלער, חיה קלאַצוק, ביילקע זלאָטניק, שולע ראַזאָווסקי; אין דער 2־טער ריי: הירשל קומאָק, העניע אָקון, אברהם אינזנלבוך, אַלטמאַן, גוטהאַרט, ביילקע קירזשנער, אומבאַקאַנט, גוטל בערנשטיין, ציפּע רחל טוניק שטייען פון רעכטס: מרדכי וואָדאָנאָס, טייבל אָקון, משה קלוטש, שפרה גרונעס, ציפּקע מאַכטיי, איסר אַבינאָוויטש, מינע רייסער, ביילקע זלאָטניק, יעקב וואָדאָנאָס, מרדכי ראָזאָווסקי, חייקע רודיצקי, לייבל פלאַקסין.

„השומר־הצעיר" אָרגאַניזאַציע. די יונגע שילערס, האָט ער פּאַראינטערעסירט מיט פאַרשיידענע סקאוט און ספּאָרט־איבונגען, און דאָס האָט די יונגע קינדער זייער שטאַרק אימפּאָנירט, און במשך פון גאָר אַ קורצער צייט, האָט זיך דער „השומר־הצעיר" אין סטויבץ שטאַרק אַנטוויקלט און אַרומגענומען די גאַנצע שול־יוגנט פון אַלע קרייזן, ביז ביסלעכווייז און לאַנגזאַם האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז „השומר־הצעיר" איז ניט נאָר אַ סקאוט־און ספּאָרט אָרגאַניזאַציע, נאָר זי פאַרמאָגט אויך אַ פּראָגראַם וועלכער איז אַ ביסל צו לינק.

אין יענער צייט איז די הויפּט ציוניסטישע אַרבעט געווען פאַר די פאָנדן: „קרן־קימת־לישראל" און „קרן־היסוד". פאַר דער זאַמל־אַקציע פון „קרן־היסוד", פלעגט איין מאָל אין יאָר אַראָפּקומען פון וואַרשע אַ שליח, אַ גוטער רעדנער, פלעגט ער שבת ריידן אין בית־מדרש און צו מאָרגנס דורכגיין מיטן לערער אלתר דאָס שטעטל און אַדורכפירן אַן איינמאָליקע געלט־אַקציע. דאַקעגן קק"ל דאָס איז געווען אַ טאָג־טעגליכע אַרבעט, און טראָץ דער איבער־געגעבנהייט פון פיל חברים, האָבן די הכנסות ניט באַטראָפן קיין גרויסע סומען. איך מוז פאַרצייכענען די טעטיקע חברים פון קק"ל: חנה באַרסוק, אַבא באַגין, וועלכע האָבן פיל צייט אָפּגעגעבן פאַר קק"ל. און איבערהויפּט: מוישקע חיים איטשע באַרסוק'ס שטוב, ווו עס איז שטענדיק געווען אַ אָר־האַ פון פאַרלעך, וואָס פלעגן קומען איינע נאָך די צווייטע נעמען מאַטעריאַל פאַר די זאַמלונגען און אָפּברענגען דאָס געלט.

קרן־קיימת־קאָמיסיע

פון רעכטס: יוסף פילשציק, נח באַרסוק, חיים עפשטיין, פּיניע מוניק

איין מאָל איז געקומען אויף אַ באַזוך קיין סטויבץ אַ שליח מטעם קק"ל פון ארץ־ישראל, אַ געוויסער מאיר האזרחי. די פאַרזאַמלונג איז פאַרגעקומען אין אַלטן בית מדרש, ער האָט זייער שיין גערעדט און האָט אויסגענומען ביים עולם. ס'איז געגרינדעט געוואָרן אין סטויבץ אַ גדוד למען קק"ל און אַלס יושב־ראש איז אויסגעוויילט געוואָרן דער חבר שלמה זאַלצמאַן, וועלכער איז געווען אַ לערער אין דער פּויליש־מלוכישער גימנאַזיע. איך בין אויסגעקליבן געוואָרן אַלס מזכיר. במשך גאָר אין אַ קורצער צייט זענען די הכנסות געוואַקסן און מען האָט געזאַמלט זאַגאָר מער וויפל דער מרכז האָט באַשטייערט. דער ח' זאַלצמאַן איז געווען זייער אַן ענערגישער מענטש און ער האָט אַלעמען מיטגע־שלעפּט אין דער אַרבעט פון קק"ל. ווער געדענקט עס ניט דעם טראַדיציאָנעלן יערלעכן באַל פון קק"ל, וועלכער פלעגט פאָרקומען חנוכה אומגעפער יעדן יאַנואַר אין וועלכן עס פלעגן אַנטייל נעמען די גאַנצע פּני פון שטעטל, און אַפילו קריסטן פלעגן באַזוכן די יערלעכע נשפים פון קק"ל.

די לעצטע יאָרן האָבן מיר אויך דורכגעפירט אַ נייע אַקציע פאַרן קק"ל, וועלכע האָט אַריינגעטראָגן אַ גאַנץ שיינע הכנסה, דאָס זענען געווען די ברכות־קאַרטן לראש־השנה וועלכע זענען פונאַנדערגעשיקט געוואָרן דורך אַלע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס: „פרייהייט", „השומר־הצעיר", „גורדוניה" און „בית"ר". אלנפאַלס, נאָך אַזאַ צייט פון הכנסה פאַרן קק"ל ווי אין זאַלצמאַנ'ס צייטן איז ניט געווען. איך דערמאָן זיך, אַז אַ חבר פלעגט אַמאָל פאַרשפּעטיקן צו דער אסיפה פ׳ון קק"ל, וואָס פאַר אַ קלאַפּ אויפן טיש מיטן זייגער ער פלעגט געבן. עס קלינגט מיר נאָך איצט אין די אויערן.

גרינדונג פון „בית"ר"

איין מאָל, ווען דער ח' זאַלצמאַן איז צוריקגעקומען פון לעמבערג פון די זומער פעריען, האָט ער מיך, נאָך אַ פאַר־זאַמלונג פון קק"ל, געבעטן בלייבן — ער האָט מיט מיר עפּעס וויכטיקס צו ריידן. ער האָט אָנגעהויבן דערציילן ווי דער „השומר־הצעיר" זעט אויס אין גאַליציע, אַז זיי זענען פּשוט קאָמוניסטן, און מען מוז זען שאַפן אַ צווייטע אָרגאַ־ניזאַציע בכדי צו ראַטעווען די בעסטע יוגנט.

איך ווייס ניט ווי אַנצורופן דאָס, אפשר אויף עברית קול־קדומים, ווייל די גאַנצע צייט, וואָס איך האָב זיך באַטייליקט צו די וואַלן צום ציוניסטישן קאָנגרעס האָב איך שטענדיק געשטימט פאַר זשאַבאָטינסקיס ליסטע. ביז דער גרינדונג פון „בית"ר" אין סטויבץ זענען אַלע מאָל געווען אין קלפּי צום ציוניסטישן קאָנגרעס 5 שטימען — איך, מאַניע איסאַקאָוו, ברוך לאַנדוי, יעקב אַקסעלראָד און שלום רודיצקי. איך האָב זיך גענומען צו דער אַרבעט: שאַפן אין סטויבץ די „ביתר" אָרגאַניזאַציע, וועלכע עס איז צום אָנפאַנג גאָרנישט געווען קיין לייכטע זאַך, ווייל כמעט די גאַנצע יוגנט איז שוין געווען אין אַנדערע אָרגאַניזאַציעס. ס'איז דאָ שלום־עליכם'ס אַ סיפּור, אַז איין מאַן האָט פאַרלאַנגט פון זיין פרוי זי זאָל אים מאַכן בלינצעס אויף שבועות, האָט זי אים געזאָגט: זייער גוט און שיין, אָבער זי האָט ניט קיין קעז און ניט קיין פּוטער און ניט קיין אייער פון וואָס צו מאַכן בלינצעס. אַזוי איז אויך געווען מיט דער גרינדונג פון „ביתר" אין סטויבץ. אָבער טראָץ די אַלע שוועריקייטן איז געלונגען גאָר אין אַ קורצער צייט צו שאַפן אין סטויבץ אַ שיינע „בית"ר אָרגאַניזאַציע. די ערשטע חברים זענען געווען: שכנא גאָלדבערג, חנה רודיצקי, לייבע רודיצקי, שולמית טוניק, זלמן גאָלדבערג, חנה רודיצקי, לייבע רודיצקי, שולמית שוואַרץ. אין אַ צייט שפּעטער זענען אָפּגעפאַלן, הויפּטזעכלעך

„ביתר" מיטן ראש הקן שכנא שצקין

זיצן פון רעכטס: הירשל מילצנזון, לוין, שמעון עפשטיין, לובעצקי, חאצע ברוכנסקי, שמחה קושניר; 2־טע שורה: ליבל אגינסקי, אַאוסקרן, שניאור ברנשטין, תנחום רבינוביץ, פרומע ברנשטין, שכנא שצקין, סוניה רייסר, ליובע רוסאק, בערל מכטיי; 3־טע שורה: ברנשטין, מירסקי, מלכה גולדברג, רובין, אברהם מירסקי, גורביץ, אברהם לפקובסקי, מוצניק; 4־טע שורה: זלמן גולדברג, שכנא רייסר, יחזקאל רוסאק, אליעזר רובינשטיין, אומבאַקאַנט, יוסף טוניק.

פון „השומר הצעיר", אַ ביסל פון ינוגערן עלעמענט — אליעזר רובינשטיין, תנחום ראַבינאָוויטש, נחום אייזנבערג, יחזקאל רוסאק, זלאַטקע סראָגאָוויטש און נאָך פיל וואָס איך האָב שוין פאַר אַזאַ צייט לאַנג פאַרגעסן זייערע נעמען. נאָר איך געדענק, אַז אין סטויבץ פלעגט כ׳ תמוז פאָרקומען אַ פייערונג אויפן פרייען פעלד אָדער אין סיניאָוועור וועלדל, אָדער פון דער צווייטער זייט שטאָט נעבן דער וואַסער־מיל. מיט אַן אַרויסמאַרש פון אַלע יוגנט אָרגאַניזאַציעס דורך די גאַסן פון סטויבץ, האָט זיך „ביתר" צום ערשטן מאָל באַטייליקט און האָט זייער אויסגענומען. נאָכדעם איז „ביתר" געוואַקסן אזוי ווי שוועמלעך נאָך אַ רעגן. דעם ערשטן לאָקאַל האָבן מיר געדונגען ביי זעליג פעקער דעם וועטראַק אויף ווילנער גאַס, אָבער מיר האָבן גלייך געמוזט זוכן אַ גרעסערן מעון, ווייל די משפחה איז גרעסער געוואָרן. און מיר האָבן געדונגען אַ לאָקאַל ביי אַברהמ׳ל דעם שניידער (לעווין) אויף יורזדיקע גאַס.

איך וויל דאָ פאַרצייכענען, אַז אין פיל פלעצער זענען צווישן די ציוניסטיש־סאָיאַליסטישע אָרגאַניזאַציעס און „ביתר" פאָרגעקומען קריגערייען און געשלעגן. אין מיין צייט, ווען איך בין געווען פון די מפקדי „בית״ר" אין סטויבץ, איז געווען שלום און איינער האָט ניט געהויבן אַ האַנט אויפן צווייטן. אין די ערשטע צייט נאָך מיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל אין 1932, האָב איך געקראָגן בריוו, אַז אין סטויבץ איז אויך געוואָרן אַ הכשרה־פונקט פון „ביתר" און דער קן „ביתר" איז פילפאַכיק פאַרגרעסערט געוואָרן, און האָט זיך אַקטיוו באַטייליקט אין סטויבצער געזעלשאַפטלעכן לעבן.

דעם 4־טן נאָוועמבער 1932 האָב איך זיך געזעגנט אויפן סטויבצער וואָקזאַל מיט פיל גוטע פריינד, פאַרטיי חברים, שכנים, פאַמיליע און קרובים, איבערהויפּט מיט דער פאַמיליע בערל־משה רייסער און זיין פרוי און קינדער, וועלכע איך האָב זיי דאַן געזען צום לעצטן מאָל אין מיין לעבן. איך האָב ניט זוכה געווען זיי צו זען און זיי האָבן ניט דערלעבט צו זען תקומת מדינת ישראל, צו וועלכער זיי אַלע האָבן אַמאָל געהאָפט דערלעבן און זען דעם יידיש פאָלק אין זיין היסטאָרישער היים, „איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו", און צו מקיים זיין דעם פסוק: „חדש ימינו כקדם".

אַנשטאַלטן

מרדכי מאַכטיי / סאָציאַלע טעטיקייט פאַר דער ערשטער מלחמה

איינע פון די העכסט־וויכטיקע טעטיקייטן פון יידישן קיבוץ אין זיין לאַנגן וואַנדער־וועג, זייענדיק אַרומגערינגלט מיט שנאה פון אַלע זייטן, איז געווען די זעלבסט־הילף. דאָס באַוווּסטזיין, אַז פון די אַרומיקע, אָדער פון דער מלוכה קען ער קיין הילף ניט באַקומען האָט געבראַכט צו דער אָרגאַניזאַציע פון די חברות „ביקור חולים״ און „חונן דלים״. אין יעדן אָרט ווו ס׳האָט זיך נאָר געפונען אַ יידישער יישוב, האָבן עקזיסטירט די דאָזיקע חברות. דער „חונן דלים״, האָט געגעבן הילף די אָרטיקע אָרעמע משפחות און דערמיט האָט זיך באַגרענעצט זיין טעטיקייט. דער „ביקור חולים״ האָט איינגעאָרדנט נאַכט־דיזשורן ביי ערנסט־קראַנקע און דערמיט פאַרלייכטערט דער משפּחה, אַז זי זאָל ניט פאַלן אונטערן לאַסט פון פאַרנעמען זיך מיט דעם קראַנקן (קיין שפּיטאָל איז דאַן ניט געווען). אָרעמע קראַנקע פלעגן, חוץ דעם, באַקומען אומזיסט מעדיצינישע הילף און רפואות. חוץ דעם, האָט דער „ביקור חולים״ אויסגעהאַלטן אַ „ליאָדאָוונע״ (אַן אייז־קעלער) ווו ס׳איז געווען אייז פון ווינטער ביז ווינטער. אַזוי, אַז ביי פאַלן פון גרויסע היץ האָט יעדער איינער באַקומען אייז אָן אָפּצאָל.

די נייע ווינטן, וועלכע האָבן אָנגעפאַנגען בלאָזן ביים אָנהויב פון 20־טן יאָרהונדערט, האָבן זיך געלאָזט מערקן אויך אויפן געזעלשאַפטלעכן־סאָציאַלן געביט. מען באַנוגנט זיך שוין ניט מער מיט די אַלטע פאָרמען פון „ביקור חולים״, „חונן דלים״, „מעות חטים״ וכדומה. די אַלע חברות פאַרבלייבן אין רשות פון דעם אַלטן דור, וועלכער איז געגאַנגען מיט דעם אַלטן אויסגעטראָטענעם וועג פון מצוות און צדקה. אָבער מיטן אויפוואַכן פון ציוניזם און סאָציאַליזם אין די שטעט און שטעטלעך פון תחום, האָט עס שוין קיין השפעה ניט געהאַט. דער מיטעלער דור, איז ניט געבליבן גלייכגילטיק צו די נייע ווינטן פון 20־טן יאָרהונדערט, ווען די אַלטע טעטיקייטס פאָרמען האָבן ניט באַפרידיקט, און זיי האָבן געזוכט אַ וועג אויסצולאָדן זייער ענערגיע אויפן געביט פון סאָציאַלער טעטיקייט און קאָנסטרוקטיווער הילף פאַר די מאַסן, וועלכע נויטיקן זיך אין דעם.

די אנטשטייונג פון דער יידישער באנק

אַ גרופּע יידן, וועלכע פלעגט דאַווענען אין דער חסידים שטיבל, ווער צוליבן דאווענען און ווער ווייל דאָרטן, האָט ער זיך באַגעגנט מיט מענטשן וועלכע האָבן אַריבערגעטראָטן דעם שוועל פון אַלטן דור, האָבן באַשלאָסן צו גרינדן אַ קאָאָפּעראַטיווע פאָלקס־באַנק וועלכע זאָל געבן הלוואות אויף קאָנסטרוקטיווע צוועקן דעם קליינעם קרעמער און בעל־מלאכה. זיי האָבן איינגעזען, אַז דאָס איז אַ דרינגענדע נויטווענדיקייט אין שטעטל, כדי צו פאַרבעסערן דעם מצב פון די אָרעמערע שיכטן. אין 1908 גרינדעט די גרופּע די קאָאָפּעראַטיווע פאָלקס־באַנק. צווישן אירע גרינדער און לייטער זענען: ר׳ יואל גינזבורג (זלמן שזר׳ס פעטער), אַ ייד, וועלכער האָט זיך געפונען אויפן שוועל פון אַלטן און נייעם דור, געדאַוונט האָט ער 3 מאָל אַ טאָג און גלייכצייטיק, שבת פלעגט זיין קריסטלעכע דינסט שטעלן דעם סאַמאָוואַר, געהערט האָט ער צו דער גבירישער גרופּע, כאָטש ער איז געווען ווייט פון זיין אַ גביר.

דער אַפּטייקער־קרעמער, מרדכי מהרשק, אויך אַ שטיבל־דאַווענער נאָר לפנים, ווייל ניט גיין דאַווענען איז געווען אוממעגלעך, פלעגט ער דערפאַר גיין דאַווענען נאָר שבת, אַ ייד אַ פּיקח, וואָס האָט אָפיציעל געפּרעדיקט דעם ציוניזם. (שטילערהייט איז ער געווען אַ מיטגליד פון „פּועלי־ציון״). ביי אים פלעגט די יוגנט זיך פילן ווי ביי זיך אין דער היים. דעם „המליץ״ אָדער „הצפירה״ פלעגט דער עולם קומען לייענען ביי אים אין אַפּטייק.

ליפּא ראָזאָווסקי אויך „אַ שבתדיקער דאַווענער״, (שושנה גערשענאָוויטשעס פעטער) צוליב זיין באַשעפטיקונג אַלס עקספּעדיטאָר אויף דער אייזנבאַן איז ער געווען אויסגעמישט מיט די רוסישע באַאַמטע, און זיין צייטונג איז שוין ניט געווען דער „המליץ״, נאָר אַ רוסישע.

דעם אַפּטייקער לייב מונוועז, אַן אַריינגעפאָרענער קיין סטויבץ, האָבן די חסידישע שטיבל דאַווענער, צוגעצויגן צו זייער טעטיקייט.

אַלטער יאָסעלעוויטש אָדער אַלטער דער לערער, געבוירן

אין לובטש. געלערנט האָט ער אין ישיבות און געקומען איז ער קיין סטויבץ לערנען פאַר זיך. אין בית מדרש האָט ער זיך באַגעגנט מיט מיין ברודער אהרון הי״ד וועלכער האָט זיך מיט אים באַפריינדעט און געוואָרן זענען זיי גוטע חברים. אהרון, וועלכער איז געווען אַ בחור אַ מושלם אין פולן זין פון וואָרט, אַליין אַן אויטאָדידאַקט האָט ער אָנגעפאַנגען צוזאַמען מיט אַלטערן לערנען העברעאיש און זיך פאַרבונדן מיט אים אין ציוניזם. אין אַ קורצער צייט אַרום פאַרלאָזט אַלטער דעם בית־המדרש און ווערט אַ העברעאישער לערער, אַ הייסער איבערגעגעבענער ציוני און דער ציוניסטישער אויטאָריטעט אין סטויבץ.

צוזאַמען מיט דער בעליבתיש אינטעליגענטן גרופּע, געפינט זיך אין דער לייטונג פון באַנק, לייב ברוכאַנסקי, אָדער לייבע אסתרקעס, אַ ייד פון אַ גאַנץ יאָר. די חסידישע אינטעליגענטע גרופּע, האָט אים אַריינגענומען אין אירע רייען, אַלס פאָרשטייער פון די בעלי מלאכות, אַ זאַך וואָס איז ביז דאַן ניט געווען אָנגענומען אין דער אַזוי־גערופענער העכערער געזעלשאַפטלעכער גרופּע, ווו מען פלעגט אָפט הערן: „גאָט צו דאַנקען ביי מיר אין משפחה איז ניטאָ קיין בעל מלאכה״. וואָלף פעלדמאַן, אָדער וועלוול קאַמעניער, ניט קיין גביר, האַנדלען פלעגט ער מיט פעדערן. אַליין אַ חשוך־בנים, האָט ער זיך איבערגעגעבן צו דער טעטיקייט מיט לייב און לעבן, ער ווערט דער קאַסירער פון באַנק. אַזוי ווי קיין פרנסה האָט אים ניט געפעלט, און מיט דעם עסק האָט זיך אָפּגעגעבן זיין פרוי, פלעגט ער זיין פון די ערשטע וואָס קומען אין באַנק און אַוועקגיין פון די לעצטע.

טראָץ דעם וואָס די אויבנדערמאָנטע זענען געווען פון קעגנזעצלעכע אַנשויאונגען, האָט זיי אַלעמען פאַראייניקט דער דראַנג נאָך קאָנסטרוקטיווער טעטיקייט לטובת דער באַפעלקערונג. זייער גאַנצע ענערגיע האָבן זיי געווידמעט דער באַנק. ניט נאָר וואָס זיי האָבן די ערשטע אַריינגעטראָגן פולע פייען פון 10 רובל (פאַר יענער צייט אַ גאַנץ באַדייטנדע סומע אין אַ קליין שטעטל), נאָר אויך די ערשטע פקדונות האָבן זיי אַריינגעטראָגן, כדי די באַנק — נאָך איידער זי וועט באַקומען קרעדיטן פון י. ק. א. — זאָל זי קענען אָנפאַנגען איר טעטיקייט. אַ דאַנק דעם ווערט די באַנק אין אַ גאַנץ קורצער צייט אַ וויכטיקער עקאָנאָמישער פאַקטאָר אין לעבן פון סטויבץ.

דער בעל־מלאכה און קליינער קרעמער באַפרייט זיך פון פראָצענטניק, וואָכערניק. יעדער באַקומט בכבוד אַ הלוואה. די הויך פון דער הלוואה דערגרייכט צו דער כמעט פאַנטאַסטישער סומע פון 300 רובל, אַ סומע וועלכע האָט פיל מאָל באַטראָפן מער פון דער גאַנצער סחורה ביים קרעמער, אָבער אַ דאַנק דעם האָט זיך פאַרגרעסערט זיין סחורה־אומזאַץ און פאַרבעסערט זיין מאַטעריעלע לאַגע. הויפּטזעכלעך זענען אויפגעריכט געוואָרן די אָרעמערע צווישן די קרעמער און בעלי־מלאכות. די קאַטעגאָריע, וועלכע פלעגט צום אָנפאַנג באַקומען אַ הלוואה ביז 25 רובל, און דאָס נאָר קעגן עטלעכע ערבים, וועלכע האָבן געוווסט, אַז ס'איז מעגלעך דאָס זיי וועלן דאַרפן צאָלן די הלוואה, — אָט די אָרעמערע שיכטן, זינט זיי זענען פּטור געוואָרן פון די פראָצענטניקעס, זענען אין אַ פאַרהעלטניסמעסיק קורצער צייט געשטיגן עקאָנאָמיש, זיי פלעגן קריגן גרעסערע הלוואות און האָבן ניט געהאַט קיין זאָרג מיט ערבים.

סטויבצער יידן האָבן זיך באַצויגן צו דער באַנק מיט דער גאַנצער זאָרגפעליקייט און די הלוואות פלעגן געצאָלט ווערן אין דער צייט. אפילו דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1914, האָט ניט געשטערט דער נאָרמאַלער טעטיקייט פון באַנק.

די גרויסע שריפה וואָס איז אויסגעבראָכן דעם 25־טן מאַי 1915, אין וועלכער מער ווי ¾ הייזער זענען אָפּגעברענט געוואָרן צוזאמען מיט די קראָמען און די דערנענטערונג פון דער דייטשער אַרמיי האָבן געהאַט אַ פאַטאַלע ווירקונג אויפן באַנק. דער מאַנגל אין דירות און די מורא פאַרן דייטש האָבן באַוויגן אַ סך מענטשן אויסוואַנדערן קיין מינסק. ביז די מענטשן האָבן זיך אַ ביסל איינגעאָרדנט און געהאַט די מעגלעכקייט צאָלן זייערע חובות, איז דאָס געלט אין גאַנצן געוואָרן ווערטלאָז און די ערשטע באַנק האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן.

טעאטער אין סטויבץ

קיין טעאַטער איז, חס וחלילה, אין סטויבץ ביזן 20־טן יאָרהונדערט ניט געווען. די ערשטע פאָרשטעלונג וואָס איך געדענק, פון מיינע קינדער־יאָרן איז געווען „אחשורוש״, אָדער ווי מען האָט עס גערופן „פורים שפיל״. פורים נאָך דער סעודה פלעגן די פורים־שפּילער קומען אין די הייזער און געבן זייער פאָרשטעלונג. אויף וויפל ווי איך געדענק איז די „טרופּע״ באַשטאַנען פון 4 פּערזאָן אונטער דער אָנפירונג פון שאול בער רייסער, זיידע פון געצל רייסער. די 4 האָבן פאָרגעשטעלט די 4 הויפּט־העלדן פון דער מגילה: אחשורוש, המן, מרדכי און אסתר. פאַרשטייט זיך, אַז אסתר האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט ניט חלילה אַ פרוי, נאָר אַ כשרער פרומער ייד. דאָס הויז ווו די פורים־שפּילער פלעגן אַריינקומען, פלעגט גלייך באַלאַגערט ווערן מיט קינדער פון דער גאַנצער גאַס, וועלכע פלעגן באַגלייטן דער „טרופּע״ אין אירע ווייטערע וואַנדערונגען איבער די הייזער פון שטעטל.

אין מיין קינדהייט האָב איך געהערט וועגן אַ פאָרשטעלונג „עקידת־יצחק״ אָדער „מכירת־יוסף״, וועלכע איז פאָרגעקומען אין דער ווייבערשער שול פון גרויסן בית מדרש. ווער זענען געווען די אויספירערס פון די פאָרשטעלונגען ווייס איך ניט. אַלנפאַלס דערמיט האָט זיך געענדיקט דער „טעאַטער״ אין סטויבץ.

אין אָקטאָבער 1909, האָט אַלטער יאָסעלעוויטש געמאַכט אַ פרוו צו גרינדן אַ דראַמאַטישן קרייז און אַריינגעצויגן אין אים אַ גרופּע פון זיינע פריינד. אַלע האָבן דער איניציאַטיוו אונטערגעהאַלטן און אייניקע פערזאָנען האָבן אַרויסגעזאָגט זייער גרייטקייט אָנטייל נעמען אין דער ערשטער פאָרשטעלונג (זי איז אויך געווען די לעצטע). נאָכן באַקענען

אַ פורים־פאָרשטעלונג

מאשע גינזבורג, פעשע חרחורים, מושקע הארענקריג, אברהם לאפקאווסקי, רחל קאַרפ.

זיך מיט אייניקע פיעסן האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט אויף ליבינס „די צובראָכענע הערצער״. דער רעזשיסאָר איז געווען אַלטער און ער האָט אויך פאַרטיילט ראָלן. אין די הויפּט־ראָלן האָבן אָנטייל גענומען ביילע, אַלטערס פרוי, ראָלצע גינזבורג (זלמן שזר׳ס קוזינע), שמעון קיטאיעוויטש, בערל קושנער און איך. מען האָט אויך געבראַכט אַ קינד, א יתום בערל (באָריס) מאַרגאָלין, וועלכער איז פאַר דעם פאַריתומט געוואָרן פון זיין מוטער. אַלס מוזיקאַלישער לייטער איז צוגע־צויגן געוואָרן בערל־משה רייסער. אַ מענטש מיט גרויסע מוזיקאַלישע פעאיקייטן, וועלכער, וואָלט ביי אַנדערע באַדינ־גונגען, אויסגעוואַקסן אַ גוטער מוזיקער. נאָך פילמאָליקע צוגרייטונגען (רעפּעטיציעס), איז ענדלעך די פאָרשטעלונג פאָרגעקומען ענדע דעצעמבער אין גרעסטן זאַל, וואָס איז דאַן געווען אין סטויבץ, וואָס האָט געדינט אַלס אַ זיצונג־זאַל פון פרידנס־ריכטער. דער דערפאָלג פון דער פאָרשטעלונג האָט אַריבערגעשטיגן אַלע דערוואַרטונגען. דער זאַל איז געווען געפּאַקט. אין די קאָרידאָרן זענען געבליבן פיל מענטשן, וועלכע האָבן צוליב מאַנגל אין פּלאַץ ניט געקענט אַריין אין זאַל.

דער דראַמאַטישער קרייז, האָט אָבער ניט געקענט פאָר־זעצן זיין טעטיקייט, צוליב דעם וואָס ראלצע גינזבורג איז אַוועקגעפאָרן שטודירן און ביילע יאָסעלעוויטש אַלס פאַרהיי־ראטע פרוי, האָט ווידער ניט געקענט אַנטייל נעמען, אויך דער טויט פון מיין מוטער, האָט מיך אַרויסגעצויגן פון דער טעטיקייט. היות דער קרייז איז באַשטאַנען פון געציילטע פערזאָנען (די אַזוי גערופענע אינטעליגענטן גרופּע) און ניט געהאַט קיין גרעסערע באַזע הינטער זיך, האָט ער געמוזט זיך צעפאַלן. דער געדאַנק, אָבער, האָט באַקומען נאָכפאָלגער און „עמך״ האָט זיך גענומען צו דעם. ס׳האָט זיך געגרינדעט אַ צווייטער קרייז, וועלכער איז באַשטאַנען אויסשליסלעך פון „עמך״. זיי האָבן באַשלאָסן שטעלן „די שחיטה״ פון יעקב

דראַמאַטישער קרייז פון בית־ספר „תרבות״

פון רעכטס שורה 1: אברהם רייסר, סוניה אגינסקי, רחל אשקוביץ, חיה מילצנזון, יוסף רנזון; פון רעכטס שורה 2: העניע טוניה, פיטל ברנשטין, רייזל מזה, משה אסתרקין, יענטל גורביץ, יאשע לוסטרמן, פסיה חרחורים, פון רעכטס, שורה 3: חנה אקסלראָד, חנה לונגין, יהודית אגינסקי, סאָניע לונגין, פעסיה טוניק, פעסיה אגינסקי, אסתר מנקר.

גאָרדאָן. די הויפּט־אָנטייל־נעמער זענען געווען: חיה אַגינסקי (חיה קלמנ׳ס), איר קוזין יעקב אינזעלבוך, שניאור בערנשטיין (שניאור ביילע עשקעס). זיי האָבן זיך אָבער ניט געקענט קיין עצה געבן און מען האָט מיך איינגעלאַדן אַלס רעזשיסער. אויך די דאָזיקע פאָרשטעלונג האָט געהאַט אַ גרויסן דערפאָלג. נאָך דעם איז געקומען א צווייטע פאָרשטעלונג: „גאָט, מענטש און טייוול" פון יעקב גאָרדאָן, נאָר אָנשטאָט חיה קלמנס, האָט שוין די הויפּט־ראָל געשפּילט שאַ־שע פרומע טוניק, אויך אַנדערע האָבן זיך געביטן, אָבער איך געדענק שוין ניט זייערע נעמען. נאָך דעם איז ווידער געשטעלט געוואָרן יעקב גאָרדאָנס „די שחיטה".

די אלע פאָרשטעלונגען האָבן, אַרויסגערופן גרויס איבערעס און יעדע פון זיי איז געשפּילט געוואָרן ביי געפּאַקטע זאַלן.

מרדכי מירסקי, בצלאל באסקין / סטויבצער פייערלעשער

די פייערלעשער אָרגאַניזאַציע אין סטויבץ איז געווען, ווי אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך, אַ געזעלשאַפט פון פרייוויליקע מיטגלידער יידן און קריסטן, וועלכע האָבן אָפּגעגעבן אַ טייל פון זייער פרייער צייט אויף איבונגען ווי אַזוי צו לעשן אַ שריפה אין שטעטל, וועלכע פלעגט אָפט אָפּווישן גאַסן, הייזער און פאַרמעגנס. אַ סך משפחות פלעגן פלוצלינג בלייבן אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ און אָן אַ קישן צום שלאָפן, געבליבן זענען זיי אומגליקלעכע און צעבראָכענע אויף היפּשע יאָרן. די פייערלעשער האָבן געדאַרפט לעשן און גלייכצייטיק ראַטעווען מענטשן און זייערע פאַרמעגנס אין שטעטל. אַלס צוגאָב האָבן זיי נאָך געמוזט פאָרן אין נאָענטע און ווייטע שטעטלעך און דערפער מקיים זיין די מצווה פון קעגנזייטיקער הילף, מיטאַרבעטנדיק טיילמאָל מיט די פייערלעשער פון די שכנותדיקע שטעטלעך.

מיט איבונגען פלעגן זיי זיך אָפּגעבן הויפּטזעכלעך פאַר נאַכט אין זייער פרייער צייט. אָבער לעשן אַ שריפה זענען זיי געווען גרייט צו יעדער צייט און יעדער שעה, טאָג און נאַכט, ווי נאָר דער אַליאַרם־סיגנאַל פלעגט זיך דערהערן אין מאַרק און אין די אַרומיקע גאַסן, זענען גלייך אויסגעוואָקסן די פלינקע בחורים אָנגעטאָן אין די גראַנאַטמונדירן, מיט די העק ביים פּאַס, און די געלע מעשענע קאַסקעס אויפן קאָפּ, אויסגעשטעלטע ביים הילצערנעם סארייי (באַראַק) ביים עק פון מאַרק אַנטקעגן דעם ווייסן קלויסטער אין גלייכע רייען ווי סאָלדאַטן, און וואַרטן אויפן באַפעל פון זייער נאַטשאַלניק צו גיין קעמפן מיטן פייער, מיטנעמענדיק פּאָמפּעס, לייטערס, פעסלעך וואַסער איינגעשפּאַנטע צו פערד, וועלכע זענען מאָביליזירט געוואָרן ביי די אָרטיקע גויים אָדער בעלי־עגלות.

כמעט יעדע פייערלעשער קאָמאַנדע האָט פאַרמאָגט אַ בלאָז־אָרקעסטער, וועלכער פלעגט אויפוועקן, באַשיינען און לעבעדיק מאַכן די שטימונג פון די פייערלעשער. דער אָרקעסטער פלעגט תמיד גיין פאָרויס אין פייערלעכע פּאַראַדן פון

פייערלעשער

נאַציאָנאַלן כאַראַקטער, אין לאַנד־צוזאַמענפאָרן פון פייערלעשער, אויף שמחות און ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן. די יידישע באַפעלקערונג האָט שטענדיק געהאַט אַ פּאָזיטיווע באַציאונג צו די פייערלעשער. די יידן זענען שטענדיק געווען דער רוב מנין ורוב בנין פון די פייערלעשער גרופּן.

ס'איז שווער צו געדענקען ווען די פייערלעשער־אָרגאַניזאַציע איז געגרינדעט געוואָרן ביי אונדז, אָבער לויט די באַווייזן וואָס מיר געדענקען, האָט זי עקזיסטירט צענדליקער יאָרן, לויט ווי ס'זאָגן עדות די אַלטע פּאָזשאַרניקעס יעקב ברוכאַנסקי (יאַנקל פּיישעס) און יוסף באָרסוק דער שלאָסער. יידן האָבן געלעבט דורות לאַנג צווישן אַ קריסטלעכער באַפעלקערונג, אָפּט פיינטלעך געשטימט, וועלכע האָט ניט איין מאָל דעם ייד פאַרפאָלגט סיי מאָראַליש סיי פיזיש. האָט דאָס געהאַט אַ באַדייטנדע וויכטיקייט, וואָס יידישע יונגעלייט זענען געווען אָרגאַניזירט; דאָס האָט געשאַפן כבוד, שעצונג און אָנערקענונג אַז אַ ייד איז ניט נאָר אַ בית־מדרשניק מיט אַ בלייכן פּנים, נאָר איז אויך פּראָדוקטיוו און קען אויך אויספירן פיזישע אויפגאַבן ווי זיין קריסטלעכער שכן.

ווען ס'האָט אויסגעבראָכן אַ געשלעג איז דער יידישער יונגערמאַן ניט געווען געפאַלן ביי זיך, און באַוויזן זיין שטאָלצן קולאַק. דאָס האָט געשאַפן אַכטונג און אָנערקענונג מצד די קריסטן. דער מונדיר מיט די מעשענע קנעפּ אויפן קערפּער פון יידישן בחור האָט אַריינגעגעבן מוט און געשטאַרקט דעם גייסט פון יידישן כלל. אין אַ מאָמענט פון סכנה האָט דאָס געדינט אַלס יידישע אָרגאַניזירטע געזעלשאַפטס־גרופּע פון יידישן זעלבסטשוץ. פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען געווען די נאַטשאַלניקעס צוויי קריסטן, באַן־באַאַמטע עליסעווסקי און וואַסילעוו וועלכער האָט אין דער גרויסער שריפה פון 1915 אָפּגעברענט, קריכנדיק אין פייער, זיינעביידע פיס. שפּעטער איז געווען נאַטשאַלניק איסאַק אַבראַמאָוויטש אינספּעקטאָר פון גאַראָדסקאַיאַ־אוטשילישטשע (שטאָט־שולע).

די קריסטן זענען געווען די רעפּרעזענטירנדיקע פּערזאָנען פאַר דער מאַכט. זיי פלעגן אַראָפּקומען אויף די פּאַראַדן אָנגעטאָן אין די שיינע מונדירן, אויסגעפּוצטע, רייטנדיק אויף שיינע פערד, און געמאַכט אַ רושם באַקומענדיק דעם געהעריקן כבוד. דאַקעגן די יידן האָבן פאַרנומען אַ באַדייטנדן פּלאַץ, געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע און באַשטימט דעם כאַראַקטער פון דער פייערלעשער־אָרגאַניזאַציע. דער יאָך פון אָרגאַניזירן און פירן די ווירטשאַפט איז שטענדיק געלעגן אויף געציילטע איבערגעגעבענע חברים פון די פייערלעשער. נאָך אין די יאָרן פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך זייער אויסגעצייכנט צווישן די פייערלעשער אונדזער שמואל טוניק, וועלכער איז שפּעטער דערגאַנגען ביזן העכסטן שטאַפּל פון דער אָנפירערשאַפט.

שמואל טוניק האָט דערוועקט די אַלגעמיינע אויפמערקזאַמקייט ביי אונדז אין שטעטל און איז געווען באַרימט אין דער גאַנצער סביבה מיט זיין העלדישקייט. ער האָט כמעט אַלע זיינע יאָרן געאַרבעט ביי וואַלד סוחרים אַלס אָנגעשטעלטער אין די וועלדער. ער איז געווען אַ גבור, הויכגעוויקסיק און שטאַרק געבויט, מיט אַ שיינעם העלדישן אויסזען. וועגן זיין גבורה פלעגט מען אין יענע יאָרן דערציילן ממש נסים, צב"ש ער פלעגט קענען צעטרייבן אַ מאַרק מיט גויים. ניט איין מאָל האָט מען אים אַלאַרמירט אַרויסרופנדיק צו הילף, ווען גויים פלעגן זיך אָנשיכורן אין אַ מאַרק־טאָג און וועלן אָנפאַלן אויף די יידישע קראָמען.

שמואל טוניק

שמואל טוניק האָט ניט מורא געהאַט פאַר קיינעם, און טאַקע צוליב זיין העלדישקייט האָבן אים אַלע קריסטן רעספּעקטירט און פּשוט ליב געהאַט.

אין יאָר 1912 איז פאָרגעקומען אין פּעטערבורג אַ צוזאַמענפאָר פון דער אַלרוסישער פייערלעשער אָרגאַניזאַציע אין צוזאַמענהאַנג מיטן 300־יעריקן יובל פון דער צאַרישער ראָמאַנאָוו־דינאַסטיע אין רוסלאַנד. שמואל טוניק האָט דערהאַלטן אַ פּערזענלעכע איינלאַדונג אַלס פאָרשטייער פון דער סטויבצער פייערלעשער־אָרגאַניזאַציע, פון קניאַז ליובאָוו דעם הויפּט־אָנפירער פון דער פייערלעשער־אָרגאַניזאַציע אין רוסלאַנד. אין יענע צייטן איז דאָס געווען פאַר יידן דער גרעסטער כבוד, צו געפינען זיך אין איין קרייז מיט אַזעלכע הויכע צאַרישע רעגירונגס לייט. אויפן באַל האָט געטאַנצט אונדזער שמואל טוניק מיט דעם קניאַז ליובאָווס טאָכטער.

שמואל טוניק ווערט מיט דער צייט באַערט מיט אַ סך פאַרשיידענע מעדאַלן. אין די שפּעטערדיקע יאָרן פלעגט ער דערשיינען אויף פּאַראַדן, זיין מונדיר באַהאָנגען מיט מעדאַלן, פון דער רוסישער און שפּעטער פון דער פּוילישער רעגירונג, רייטנדיק אַ שטאָלצער אויף אַ שיינעם פערד. ער איז געווען

די לויה פון שמואל טוניק

געטריי און איבערגעגעבן דער פייערלעשער־אָרגאַניזאַציע. אָפט האָט ער איינגעאָרדנט אויפנאַמעס פאַר די חברים פייער־לעשער יידן און קריסטן אויפן אייגענעם חשבון.

אין יאָר 1936 איז ער געשטאָרבן אין עלטער פון 75 יאָר. אַ גרויסער עולם, פון גאַנצן שטעטל, יידן און קריסטן האָבן אים באַגלייט. ביי דער לוויה האָט דער פייערלעשער אָרקעסטער געשפילט טרויער מאַרשן. לכבוד אים האָט הלל אקון דער סטאָלער און גבאי פון חברה קדישא געמאַכט אַן ארון אויף טראָגן מתים וואָס דאָס איז געווען פאַרבאָטן אין שטעטל לאַנגע יאָרן.

אַלטע לייט האָבן דערציילט, אַז הרב ר׳ טעוועלע האָט שטרענג געאסרט צו טראָגן מתים אין אַ פאַרטיקן שיינעם ארון צוליב פאָלגנדן פאַקט: די חברה קדישא האָט אַמאָל גע־וואָלט אָנשרעקן אַ סטויבצער בעל־הבית פאַר ניט וועלן באַשטייערן זיך פאַר שטאָטישע הצטרכות (מסים), האָבן זיי ביי אים הינטערן פענצטער אַוועקגעשטעלט דעם ארון און ער איז פון שרעק געשטאָרבן. פון דאַן אָן האָט ר׳ טעוועלע מבטל געמאַכט זיך באַנוצן מיט אַ ארון. מתים פלעגט מען טראָגן אין אַ פּראָוויזאָרישע מיטה, וועלכע חברה קדישא פלעגט עס מאַכן פון ברעטלעך פאַר יעדן באַזונדער און מיט די ברעטלעך פלעגט מען פאַרדעקן דעם מת אין קבר.

נאָך שמואל טוניקס טויט פאַרנעמט זיין פּלאַץ משה באָגין. געקומען איז ער צו אונדז פון באַראַנאָוויטש, אַ אינטעליגענטער מענטש, אַ סוחר מיט הויכע בילדונג און אַ טיכטיקער כלל־טוער יאָרן האָט ער פאַרטראָטן יידן אין שטאָט־ראַט אַלס לאַווניק, אַ הייסער ציוניסט. די פּאָליאַקן האָבן מיט אַלע כוחות געוואָלט אַרויסנעמען די פייערלעשער אָנפי־רערשאַפט פון יידישע הענט, אָבער אַ דאַנק משה באָגין מיט זיין ענערגישע מי איז געלונגען אויך אויף ווייטער אָנצו־האַלטן די פייערלעשער אָרגאַניזאַציע אין יידישע הענט.

אַ גרויסן טריט פאָרויס האָט דורכגעמאַכט די סטויבצער פייערלעשער אָרגאַניזאַציע אין די 30־קער יאָרן. דער מאַ־גיסטראַט (שטאָט־פאַרוואַלטונג) האָט אַסיגנירט אַ גרויסע סומע געלט אויף צו מאָדערניזירן און פאַרגרעסערן דעם אינווענטאַר. די פייערלעשער האָבן באַקומען אַ נייעם ספּע־ציעלן פייערלעשער אויטאָ מיט אַ מאָטאָר־פּאָמפּע, ווי אויך אַ גרויסע צאָל גומענע רערן, וועלכע האָבן געשעפּט וואַסער פון ניעמאַן און געקענט דערגרייכן ביז משה פלאַקסין (דער בלעכער) סוף מינסקער גאַס. ס׳איז אויך געווען אַן אַפּאַראַט, מיט זיין הילף האָט מען געקענט די וואַסער צעטיילן אויף צוויי ריכטונגען, ד״ה לעשן צוויי שריפות אין דער זעלבער צייט.

דער אַלטער סאראי, וועלכער האָט יאָרן לאַנג, אויסער זיין נאָרמאַלן צוועק פון מאַגאַזינירן דעם אינווענטאַר, אויך געדינט אַלס זאַל פאַר טעאַטער־פאָרשטעלונגען, איז צע־וואָרפן געוואָרן. זיין פּלאַץ האָט מען פאַרווענדעט אויף צו

פאַרגרעסערן דעם מאַרק. די אַמאָליקע פעסלעך זענען שוין געוואָרן אומנוצלעך. דער אינוועטאַר פון די פייערלעשער האָט זיך געפונען אויפן הויף פון מאַגיסטראַט אין אַ ספּעציעלן גאַראַזש. אויפן זעלבן הויף איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אַ הילצערנער טורעם און אויף אים אַן אַליאַרם־סירענע, וועלכע פלעגט הילכיק אַלאַרמירן די שטאָט אין פאַל פון אַ שריפה. דער אַלטער אַלאַרם־מיטל פון קלינגען אין גלאָק פון געלן קלויסטער איז אָפּגעשאַפט געוואָרן.

אין יאָר 1939, שוין קורץ פאַר דער מלחמה, זענען אויסגעגראָבן געוואָרן אין העכערן טייל פון שטאָט צוויי אונטערערדישע וואַסער־רעזערוואַרן, איינער אויף מינסקער גאַס נעבן הויז פון ציפּע ראַזאָווסקי (לייבע הושעס) און דער צווייטער, אויף יורזדיקע, נעבן דעם הויז פון גוטל מאנר סעוויץ.

מיטן אַריינקומען פון די סאָוויעטן אין סעפּטעמבער 1939, האָט די פרייוויליקע אָרגאַניזאַציע אויפגעהערט צו עקזיסטירן. די מאַכט אָרגאַנען, וועלכע האָבן איבערגענומען דעם גאַנצן אינוועטאַר האָבן געשאַפן אַ פּראָפעסיאָנעלע גרופּע פון בערך אַ צוואָנציק מאַן, וועלכע האָבן געהאַלטן טאָג און נאַכט וואַך (דיז׳ור) און האָבן געקראָגן אַ מאַנאַטלעכן געהאַלט, צווישן זיי זיינען דאָס רוב געווען קריסטן און זייער ווייניק יידן און כמעט קיינער איז ניט געבליבן פון די פריערדיקע, לאַנגיאָריקע, איבערגעגעבענע פרייוויליקע פייערלעשער.

אויסער די אויבנדערמאָנטע צוויי יידישע הויפּט־נאַטשאַלניקעס איז כדאי צו דערמאָנען די אַקטיווע טוער און פייערלעשער לויט די פאַרשיידענע תקופות ווי: אליקים און אלימלך מילצענזאָן, ד״ר יחזקאל און אבראשע סירקין, אברהם רוסאק, בערל טוניק. די טרייע וועטעראַנען יעקב ברוכאָנסקי (פיישעס) און יוסף באַרסוק (דער שלאָסער), דער דענטיסט ד״ר צדוק יערנבורג, ביי וועמען ס׳האָט זיך אויפגעהאַלטן די פאָן (זניאַמע) פון דער סטויבצער פאָזשאַרנע, און אויף יעדער פייערלעכקייט פלעגט מען איר פון זיין שטוב אַרויספירן מיטן אָרקעסטער, מיט גרויס פּאַראַד און כבוד.

די אָפיצירן: נתן ווינאווער, מרדכי בארסוק, אליהו נייפעלד, מרדכי מירסקי, יעקב רובינשטיין. אונטעראָפיצירן: הירשל טוניק (פייגעס), זאלע רעזניק, פייווע אַגינסקי, אידל דוד קאַפּעלאָוויטש, יוסף דוואָרעצקי, משה באָרסוק, משה סארנאוו ,בצלאל און דב (בעבע) באסקין.

די פייערלעשער: חיים קאַפּלאַן, בערל עסטערקין, שמואל לייב אגינסקי, געצל רוסאק, בערל, מאָטל, אליהו און שמואל אינזעלבוך, יצחק בארסוק (צאַלקעס) ,לייבל און שלמה אגינסקי, יעקב, חיים און נחום בערנשטיין, יצחק טשערטשעס, לייבל און מאָטל פלאקסין, מאָניע סקורניק, זעליג קאַנטאָראָ־

פייערלעשער אָרקעסטער

זיצן פון רעכטס: אידל כץ, שלום אָקון, יוסף צערצעס, ליבל גאַרמיזע, בצלאל דער כליזמר פון מיר, נחמן רודיצקי, אַ קריסט, אידל קוקיש, חיים קאַפּלאַן; שטייען פון רעכטס: יודל באָרסוק, מיכל טוניק, לייבצע ראָזאָווסקי, הירשל קושניר, מולע קאפלאַן, יענקל בערנשטיין, זאוול סלוצאַק, אַ קריסט, יוחנן פלאַקסין, ברוך אסתרקין, ברוך רוסאק.

וויטש. סיגנאַליסטן: מאיר סעגאַלאָוויטש (געצע דעם סטאָלערס), יעקב רייסער (שמערלס), מיכל טוניק (חיים׳ס) יוחנן פלאקסין.

דער אָרקעסטער: יעקב און משה־איטשע בערנשטיין (באַשעס), ברוך עסטערקין, לייבל גארמיזע, אידל כץ, יוסף טשערטשעס, הירשל קושניר, ברוך רוסאק, אלתר רודיצקי, אידל קוקיש, נחמן און הירשל רודיצקי, מאָטל מאלבין, זאָוול סלוטשאַק, שלום אָקון און יודע באַרסוק.

ס׳זענען געווען נאָך פיל אַנדערע, וועלכע האָבן אין פאַרשיידענע צייטן אָנטייל גענומען אין דער פייערלעשער אַרבעט און זיי האָט געטראָפן דער זעלבער גורל ווי די איבעריקע סטויבצער יידן.

געצל רייסער / א. דער גמילות־חסד אין סטויבץ

אין יאָר 1929

...מיט דעם געדאַנק צו גרינדן אַ גמ״ח־קאַסע, געטריבן פון אַ געפיל פון העלפן דעם צווייטן האָט זיך פאַרמאָסטן אַברהם יעקב חרחורים אין חול המועד פסח אפריל 1929. די ערשטע פאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען פון די פערזאָנען: אברהם חייט, אהרון מאכטיי, אלתר יוסעלעוויטש, זאב טוניק, בערל ברודכאנסקי, אליקים מילצענזאָן, מרדכי־פייוול, קיוואָוויטש, שלמה פאליי, ראובן טוניק, געצל רייסער. די אַקטיווע חברים פון דער פאַרוואַלטונג, האָבן גלייך געעפנט אַ זאַמל־אַקציע אין שטאָט כדי צו שאַפן פון פייען (גרונט־אַקציעס) אַ גרעסערן געלט־פאָנד וואָס זאָל דינען אַלס גרונט־קאַפּיטאַל.

דער גמ״ח האָט זיך באַלד נאָך זיין גרינדונג געשטעלט מיטן פנים צו די מער נויטיקערע לייט. מ׳האָט אָנגעהויבן טיילן קליינע הלוואות. אין די ערשטע לווים רשימות זיינען געווען איבערהויפּט אַרבעטער און קלענערע מאַרק הענדלער, ווי הערינג, זאַלץ, און דזשעגאַכץ פאַרקויפערס. דער סטאַטוט איז לעגאַליזירט געוואָרן דורך דער פוילישער מאַכט אין אויגוסט 1929. אַלס לאָקאַל האָט מען געדונגען אַ צימער ביי שאָשע באַרסוק אין מאַרק.

צו יענער צייט האָט זיך אַנטוויקלט אין פוילן דער אַמעריקאַנער „דזשאָינט" — „יעקאפא", וועלכער האָט צענטראַליזירט די גמ״ח באַוועגונג אין אונדזער געגנט מיטן זיץ־פלאַץ אין ווילנע, פינאַנסירנדיק אַזעלכע געזעלשאַפטלעכע אַנשטאַלטן. די „יעקאפא" פלעגט איינטיילן אָן פּראָצענטיקע לאַנג־טערמיניקע הלוואות לויט דער גרויס פון די אייגענע קאַפּיטאַלן.

די זיצונגען פלעגן פאָרקומען יעדע וואָך: זונטיק און מאָנטיק אָוונט. זונטיק האָט מען איינגעקאַסירט די געלט און מאָנטיק פלעגט מען אַרויסגעבן הלוואות.

די טעטיקייט ווי חשבונות, פּראָטאָקאָלן, באַריכטן אדג״ל איז געפירט געוואָרן מיט אַ רעגולערע פּינקטלעכקייט, אונטער אַ שטרענגער קאָנטראָל פון אונדזער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע. און פון צענטער אין ווילנע.

אין יאָר 1930

די אינסטיטוציע איז נאָך דאַן ניט אַזוי פּאָפּולער געווען, און אויך ניט אַזוי נויטיק, ווייל די וועלכע האָבן זיך גענויטיקט אין אַ גמילות־חסד, האָבן געליען איינער ביים צווייטן. דער סטויבצער רב, הג״ר יואל סאָראָצקין זצ״ל, האָט דערציילט, אַז פאַרן ערשטן וועלט קריג איז ביי אים אין שטוב געווען אַ גמילות־חסד, אָבער ניט אין אַזאַ גרויסן פאָרמאַט. דער קרעמער און דער סוחרישער עלעמענט, האָט געהאַט אַ פאָלקס־באַנק, וועלכע פלעגט געבן הלוואות אויף פּראָצענט. די נייע אינסטיטוציע האָט געטראָגן אַ פילאַנטראָפּישן כאַראַקטער. דער קרעמער און סתם בעל־הבית, האָבן זיך געשעמט גיין לייען אין גמילות־חסד. אָבער די גרינדער האָבן ווי פאָרויסגעזען די שפּעטער שווערע עקאָנאָמישע יאָרן, וועלכע ס׳וועלן דאַרפן אויסשטיין די יידן אין פוילן. אין יאָר 1930 אַרום חנוכה, האָט די גמ״ח פאַרוואַלטונג צונויפגערופן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג אין נייעם בית־מדרש אָפּצוגעבן אַ דין וחשבון פון זייער טעטיקייט במשך דעם לעצטן יאָר.

פאָרזיצער פון דער פאַרזאַמלונג איז געווען אליקים מילצענזאָן. לויטן באַריכט פון אהרן מאַכטיי, זענען די ערשטע 700 זלאָטעס אין קאַסע פאַרוואַנדלט געוואָרן במשך פון איין יאָר אין אַ פאַרקער פון 2000 זלאָטעס. דער פּערסאָנאַל איז געווען אַ פרייוויליקער (ניט קיין געצאָלטער). ס׳זענען געווען בלויז קליינע אויסגאַבן: אויף פּאַפּיר און טינט. די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג, האָט באַשלאָסן באַשטייערן יעדן מיטגליד מיט אַ חודש־אָפּצאָל: 50 גראָשן אַ חודש. אַלס מיטגלידער זיינען געווען ניט נאָר די וואָס לייען געלט, נאָר אַלע איינוווינער פון שטאָט.

דער פאָרזיצער אליקים מילצענזאָן לייענט פאָר אַ פּראָטאָקאָל פון „יעקאפא" דעלעגאַט פון ווילנע וואָס איז אַראָפּגעקומען אין מערץ 1930 צו רעווידירן אונדזער טעטיקייט. ער האָט פעסטגעשטעלט מיט צופרידנהייט די אַקטיווויטעט פון דער פאַרוואַלטונג אויפן געביט פון שאַפן אייגענע מיטלען, אָנפּראָצענטיקע פקדונות, דעם פּינקטלעכן איינמאָנען די צוריק־צאָלונגען פון די לווים, און באַגריסט דעם פאָרשלאַג וועגן מיטגלידס־אָפּצאָל.

אַ דאַנק דעם פלעגט אונדז שטענדיק דער „יעקאפא" צוטיילן פרישע הלוואות. אָבער ניט גרעסער פון אונדזער גרונט קאַפּיטאַל.

אין יאָר 1931

אין דעם דאָזיקן יאָר האָט זיך אָנגעהויבן פאַרערגערן די עקאָנאָמישע לאַגע אין פוילן, און די נויטן זענען גרעסער געוואָרן, האָט דער גמ״ח דורכגעפירט אַ חנוכה־אָוונט אין הויז פון יחזקאל וואָלפסאָן. דער אָוונט האָט אַריינגעבראַכט ריינעם רווח 500 זלאָטעס. זינט דעמאָלט איז פאַרבליבן אַ טראַדיציע איינצואָרדענען יעדן חנוכה אַ באַל לטובת דעם

גמ״ח, וועלכער איז נאָך מער פּאָפּולערער געוואָרן. די קומענדע אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג איז געווען אַ שטורמישע. מענטשן פֿון פֿאַרשידענע שיכטן האָבן געפֿילט ווי וויכטיק עס איז צו זיין פֿאַרטראָטן אין אַזאַ פֿאַרוואַלטונג. צום ערשטן מאָל זענען פֿאָרגעקומען געהיימע וואַלן, און ס׳זענען אויסגעוויילט געוואָרן: אברהם יעקב חרחורים, אליקים מילצענזאָן, ליפּמאַן דאָרסקי, לייבע קומאַק, בערל טוניק, שמואל וויינשטיין, הירשל קושניר, ראובן טוניק, געצל רייסער. די ערשטע רעוויזיאָנס קאָמיסיע: אליהו חיניץ, מרדכי מכטיי. דער צושטאַנד אין קאַסע איז געווען: פֿאַרליען 3200 זלאָטעס, מזומן אין קאַסע 800 זלאָטעס.

די 800 זלאָטעס האָבן יענעם אָוונט געבראַכט יצחק יאָסעלעוויטש, זאב טוניק, בערל ברוכאָנסקי, וועלכע האָבן עס אויפגעזאַמלט אין שטאָט פֿון פּקדונות אָן פּראָצענט, און אומצוקערן עס צו אַ באַשטימטן טערמין. ווי זיי האָבן דערציילט, איז זיי אָנגעקומען שווער אויפצוקלייבן די געלט. דער עולם האָט נאָך ניט געהאַט דעם פֿולן צוטרוי צו דער אינסטיטוציע. ביי דעם רייכערן עולם איז עס געווען פֿילאַנטראָפּיע, ווייל די געלט ווערט דערווייל אויפגעגעסן און קומט ניט צוריק. ערשט שפּעטער ווען ס׳זענען אונטערגעקומען די טערמינען און מיר האָבן די געלט צוריק אָפּגעטראָגן יעדערן אין שטוב אַריין, האָט דער עולם זיך געוווּנדערט. שמואל טוניק, דער נאַטשאַלניק פֿון פּאָזשאַרנע, האָט אויסגעליען צום ערשטן מאָל 3 דאָלער און בפירוש געזאָגט, אַז ער לייט דאָס נאָר ווייל עס זענען געקומען אַזעלכע 3 קאַרפּן־קעפּ, קען ער ניט אָנטזאָגן. אָבער אַז דער גמ״ח האָט אים אָפּגעשיקט צוריק די געלט אין צוויי מאָנאַטן אַרום, האָט ער זיך איבערגעקוקט מיט מאַריאַשען און זיך געוווּנדערט: „זע, זיי האָבן געבראַכט די געלט צוריק״. צום צווייטן מאָל, האָט ער שוין געליען 10 דאָלער, אָבער אויך מיט אַ תנאי צוריק אָפּגעבן. דער גמ״ח האָט ביי אים געהאַט אַ קאָנטע פֿון 25 דאָלער. דאָס איז צו יענער צייט אין סטויבץ געווען אַ פֿיינע מטבע.

אין יאָר 1932

דער גמילות־חסד זוכט קווועלן ווי צו פֿאַרגרעסערן דעם אומזאַץ אין אָנבליק פֿון דער וואַקסנדיקער נויט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג. מען באַשליסט זיך צו ווענדן צום פֿאָלקס־באַנק אָנצונעמען דעם גמ״ח אַלס מיטגליד און באַשטימען אַ אָנפּראָצענטיקע הלוואה אין דער הויך פֿון 1000 זלאָטעס צום אויסצאָלן יעדע וואָך. די באַנק האָט אָפּגעלייגט אונדזער ביטע ביז דער אַלגעמיינער באַנק־פֿאַרזאַמלונג. די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג, ווו די מערהייט איז געווען גמ״ח מיטגלידער האָט באַשלאָסן מיט ⅔ שטימען צו געבן אונדז די הלוואה.

אויסנוצנדיק די געלעגנהייט וואָס משה באַגין און חיים דוואָרעצקי זענען געווען לאַווניקעס אין מאַגיסטראַט, האָט דער גמ״ח אין 1934 אונטערגענומען אַן אַקציע צו באַקומען פֿאַרן גמ״ח אַ יערלעכע סובסידיע פֿון 500 זל., וועלכע איז טאַקע באַשטעטיקט געוואָרן. אין דער טעטיקייט פֿון דער קאַסע איז איינגעפֿירט געוואָרן אַ סיסטעם פֿון גרעסערע קורץ־טערמיניקע הלוואות.

אויף דער אַלגעמיינער פֿאַרזאַמלונג איז איינשטימיק באַשלאָסן געוואָרן, אָנצופֿאַרטרויען די ווייטערדיקע אָנפֿירונג פֿון גמ״ח דער אַלטער פֿאַרוואַלטונג.

אין יאָר 1935

דער לאָקאַל פֿון גמ״ח קאַסע ביי שאָשע באָרסוק איז שוין געווען צו ענג, איז באַשלאָסן געוואָרן אויסצורעמאָנטירן דעם פֿאָליש פֿון אַלטן בית־מדרש און שאַפֿן פֿון דעם צוויי צימערן: פֿאַרן גמ״ח, פֿאַר אינטערעסאַנטן און פֿאַר דער פֿאַרוואַלטונג. אין אונדזער אייגענעם לאָקאַל פֿלעגן מיר שבת פּ׳

ביים בופֿעט אויפֿן גמילות־חסד־באַל

שטייען פֿון רעכטס: צבי ברנשטיין, יצחק בורסוק, דוד קומאַק, יעקב קומאַק, באַשקע מילצנזון, מנדל אייזנבערג, פּנחס טוניק, פֿייגל ברוכנסקי, הירשל קושניר, לאה רייסר, הירשל קומאַק, חיה שיינדל קומאַק, האדע לפּקובסקי, ראובן טוניק, געצל רייסר, ליפּא דורסקי.

משפּטים, איינאָרדענען אַ מנין צום דאַווענען און צוגרייטן אַ לעקעך און בראָנפן. פֿאַר חנוכּה פֿלעגן מיר אויך שאַפֿן אַ באַל־קאָמיסיע, ספּעציעל פֿון יוגנטלעכע כּוחות, כּדי צו זיכערן דעם דערפֿאָלג פֿון חנוכּה־באַל. מיטגלידער פֿון דער באַל־קאָמיסיע זענען געווען: בתיה מילצענזאָן, חיענקע סעגאַלאָ־וויטש, העניע עסטערקין, מרים מילצענזאָן, רבֿקה קאַנטאָראָ־וויטש, לאה דוואָרעצקי, ראָזע טוניק, מינה רייסער, חיה שיינדל קומאַק, בערטע רובין, חיה קלאַצוק, לאה רייסער, פֿייגל ראַ־זאַבסקי, כּאַשע טוניק, מיכל טוניק, איידל דוד קאַפּילאָוויטש, בעבע באַסקין, יעקבֿ רייסער (שמערל'ס), יוסף טוניק (חיים מאַשעס), נחום אייזנבערג, בערל בערנשטיין (ירוחימס), דוד קומאַק, ברוך גארמיזע. פֿון עלטערע פֿרויען: נחמה קאַנטאָ־ראָוויטש, חנה ליבע סעגאַלאָוויטש, שׂרה אייזנבערג. די אַק־טיווסטע מיטגלידער פֿון דער פֿאַרוואַלטונג צום באַל זענען געווען: ליפּמאַן דאַרסקי, פֿייווע אגינסקי, הירשל קומאַק, ראובֿן טוניק, געצל רייסער.

יענעם ווינטער האָט פּאַסירט אַ מעשׂה מיט אַ קאָמי־זעלקע. עס איז געשטאָרבן שמואל אגינסקי — דער שעסטאַק, אַזוי האָט מען אים גערופֿן, ווייל ער האָט געהאַט אַ זעקסטן פֿינגער. ביי דער „טהרה" האָט חבֿרה־קדישא געפֿונען אויף זיין קערפּער אַ שווערע קאָמיזעלקע, אין וועלכער ס'זענען געווען איינגענייט 400 רובל אין גאָלד, און אין ניקאַלייע־ווער 10־און 5 רובלדיקע אַסיגנאַציעס. 300 רובל האָט גענומען חבֿרה־קדישא און 100 רובל האָבן אַריינגעגעבן אין גמילות־חסד קאַסע די גבאָים פֿון חבֿרה קדישא: לייזער לייב שליפֿ, עזריאל רודיצקי און קלמן אינזעלבוך.

אין יאָר 1936

דער גמ"ח האָט געמאַכט באַמיאונגען און געזוכט וועגן צו קומען אין קאָנטאַקט מיט די סטויבצער אַמעריקאַנער לאַנדס־לייט, כּדי צו באַקומען פֿון זיי שטיצע. קיין גענויער אַדרעס איז ניט געווען. דער רבֿ ליבערמאַן, פֿלעגט יערלעך פֿאַר פּסח באַקומען פֿון אַמעריקע מעות־חטים צום פֿאַרטיילן צווישן אָרעמע, האָט ער אָבער דעם אַדרעס אונדז ניט געוואָלט געבן מורא האָבנדיק, אַז אויך הרבֿ סאָראַצקין וועט בעטן פֿון אַמע־ריקע מעות־חטים. אַלזאָ איז באַשלאָסן געוואָרן צו פֿאַר־עפֿנטלעכן אַ בריוו אין די ניו־יאָרקער צייטונגען, אין „פֿאָר־ווערטס" און אין „טאָג" צו די סטויבצער לאַנדסלייט, און די לעצטע האָבן זיך טאַקע וואַרעם אָפּגערופֿן, און האָבן אונדז אַריינגעשיקט 1000 דאָלער — דעמאָלט 5000 זלאָטעס. מיר האָבן דאָס גלייך אַרויפֿגעשריבן אויפֿן גרונט־קאַפּיטאַל און געפֿאָדערט אויך שטיצע פֿון אונדזער צענטראַלע „יעקאַפּאָ" אין ווילנע, זיי האָבן אונדז אַריינגעשיקט נאָך 5000 זלאָטעס אויף לאַנגע טערמינען אָן פּראָצענט.

בתיה מילצענזאָן איז אָפּגעפֿאָרן מיט איר פֿאַמיליע קיין דרום־אַפֿריקע. דער גמ"ח, האָט באַשלאָסן דערלאַנגען איר אַ דאַנק־בריוו פֿאַר איר אַקטיווער מיטהילף און טעטיקייט אין גמ"ח. דעם בריוו האָט איר דערלאַנגט אונזער חשובֿער פֿאַר־זיצער ליפּמאַן דאַרסקי אין דער אַנוועזנהייט פֿון פֿיל באַגליי־טער און דעם שרייבער פֿון די שורות. באַשקע מילצענזאָן,

האָט צוגעזאָגט העלפֿן (ווו זי זאָל ניט זיין) שטיצן דעם גמ"ח. אין אַ פּאָר מאָנאַטן אַרום איז אָנגעקומען באַשקעס ערשטער בריוו מיט אַ טשעק אויף 5 פֿונט. אין סטויבץ 5 פֿונט דעמאָלט האָט באַטראָפֿן 130 זלאָטעס. זינט דאַן איז יעדן מאָנאַט פֿון באַשקען אָנגעקומען 5 פֿונט ביזן אויסברוך פֿון דער 2־טער וועלט־מלחמה.

אַ גרויסער טייל מיטגלידער פֿון פֿאָלקס־באַנק זענען אַטאָמאַטיש אַרויסגעשטויסן געוואָרן צוליב דער לאַסט פֿון די פּראָצענטן, פּראָטעסטן פֿון וועקסלען און די צו שטרענגע פּינקטלעכקייט פֿון די צוריק־צאָלונגען.

דער יערלעכער טראַדיציאָנעלער חנוכּה־באַל איז אַדורך מיט דערפֿאָלג.

זוכנדיק ווי צו פֿאַרגרעסערן די הכנסות, האָט באַשלאָסן דער גמילות־חסד אַרויסצוגעבן אַ ספֿר־זהבֿ. פֿייוול מאָל־טשאַדסקי, פֿון דער דרוקעריי, האָט אַרויסגעוויזן גרויס איני־ציאַטיוו ביים צוזאַמענשטעלן דעם ספֿר־הזהבֿ מיט אַ שיינעם קונסט־בלאַט און גוט צוגעפּאַסטע פּערל פֿון תּלמוד. אויפֿן פֿאָדערבלאַט פֿון אויבן אין אַ האַלב קרייז האָבן געשיינט פֿון גאָלד־אותיות די ווערטער: „על שלושה דברים העולם עומד, על התורה, על העבודה ועל גמילות־חסדים". און פֿון אונטן האָבן אַרויסגעשריען די שורות: „ובשלושה דברים יותר גמילות־חסדים מן הצדקה: צדקה — לעניים, גמילות חסדים — בין לעניים ובין לעשירים; צדקה אינם חוזרים, גמילות־חסדים חוזרים; צדקה לחיים, גמילות־חסדים בין לחיים ובין למתים". אונטן איז געווען דאַטירט דאָס יאָר און אַ פּרט, אַ גימטריה פֿון פּסוק „אם כּסף תּלוה את עמי" וכו'.

די הקדמה צום ספֿר הזהבֿ איז געווען פֿון הרבֿ ר' יואל סאָראָצקין זצ"ל, וועלכער האָט געשריבן צווישן אַנדערעס: „אויב עס זענען נאָך דאָ שיינע מעשׂים אויף דער וועלט, איז די שענסטע גמילות־חסדים, און דער „זוהר" פֿאַרזיכערט אַז די וועלכע זענען זיך עוסק בגמילות־חסדים זענען זיי פֿאַרזי־כערט מיט לאַנגע יאָרן".

אַן הקדמה האָט אויך צוגעשיקט הרה"ג ר' יהושע ליבערמאַן זצ"ל. זיין הסכּמה איז אַריינגעקלעפּט געוואָרן אין ספֿר, מיט נאָך אַ בריוו פֿון ר' אליהו דעם שוחט זצ"ל. ער האָט אין זיין צייט געזען, אַז דער גמילות־חסד זאָל לייען 200 זלאָטעס אויף קויפֿן האָלץ פֿאַר אָרעמע, וועלכע פֿרוירן פֿון קעלט אין די הייזער מיט זייערע קליינע קינדער. ר' אליהו אַליין, האָט צוגעזאָגט העלפֿן אויפֿקלויבן דאָס געלט אין שטאָט. ער האָט געבראַכט ציטאַטן פֿון חורבן בית־המקדש, ווי דריי בעלי־בתּים פֿון ירושלים, האָבן זיך אונטערגענומען אויסצוהאַלטן די שטאָט, איינער מיט מעל, איינער מיט זאַלץ, און איינער מיט האָלץ „וחשיבו לו רבנן לדציבא", און אונדזערע חכמים האָבן אַמבעסטן געלויבט דעם שפּענדער פֿון דעם האָלץ.

דער ציל פֿון ספֿר־הזהבֿ איז געווען אַ דאָפּלטער. ערשטנס פֿאַרצייכענען די חשובֿע און יידישע פּערזענלעכקייטן אין סטויבץ. אַן אָפּטיילונג איז געווען געווידמעט פֿאַר חתונות, בריתן, בר־מצוות, יאָרציטן; פֿון חתונות זענען געווען איינגע־געשריבן (וועלכע איך געדענק): שלמה הרכבֿי'ס טאָכטער, חיה מיטן חתן האָבן פֿאַרנומען אַ גאַנצן בלאַט, פֿון אויבן איז

דער מאַרק אין אַ רו־טאָג

געווען איינגעשריבן מיט „ספר־תורה אותיות״ **די חתונה און אַ גליק** ווינטשונג פון „גמילות־חסד״. נאָכדעם זענען געקומען די אונטערשריפטן פון חתן כלה מיט אַלע מחותנים און אַנוועזנדע. די חתונה, האָט אונדז אַריינגעבראַכט 75 זלאָטעס; די צווייטע חתונה פון העניע עסטערקין מיט מרדכי אינזעלבוך; די דריטע חתונה פון רבקה קאַנטאָראָוויטש מיט ניסן הרכבי. פון „בר־מצוה״ איינשרייבונגען: פייקע שימקעס זון שמעון עפשטיין און לאה חיים יונה׳ס אייניקל — יוליק פינטשעווסקי,ביידע האָבן מנדב געווען 10 זלאָטעס.

אַלע סטויבצער הילפס־חברות האָבן געהאַט געמיינזאַמעס מיטן „גמילות־חסד״. דאָס איז געווען זייער באַנק. די אויפגעזאַמלטע געלטער, זענען געהאַלטן געוואָרן אין „גמילות־חסד״ קאַסע, וועלכע האָט דאָס געלט אויסגעצאָלט צו יעדער צייט.

אין יאָר 1938

דער טראַדיציאָנעלער חנוכה־אָוונט האָט פּראָגרעסירט און איז פאַרביטן געוואָרן אין אַ חנוכה־באַל פון מאַסקעס מיט אַ גוטער הכנסה. די פאַרוואַלטונג האָט געקויפט, דורך דער פאַרמיטלונג פון אברהם צעכאַנאָוויטש, אַן אייזערנע קאַסע און איינגעמויערט עס אין די שטיינערטע ווענט פון אַלטן בית־המדרש. פורים צייט זענען געקומען אין גמ״ח די אַרטעלשציקעס פון מצה באַקן, מנחם קושניר, (יאשקע בערקע הענעס) און לייבל אגינסקי (שאשעס) פון איין אַרטעל, און שלמה קומאק דער ציגעלניק מיט זיינע צוויי זין יהושע און חיים פון צווייטן אַרטעל. אַזוי ווי קיין געלט האָבן זיי ניט געהאַט, פלעגן זיי זאָגן: מיר זענען געקומען צום גמילות־חסד **אַלס דריטער שותף, מיר וועלן געבן העגט מיט מאַשינעס** **און דער גמ״ח זאָל געבן געלט. פון אָנפאַנג האָט דער גמ״ח** דאָס אַלץ אָפּגעוואָרפן, פאַקטיש דאַרף מען דאָך זיי העלפן, האָט דער גמ״ח אָנגעפאַנגען אונטערהאַנדלען מיטן מעות־חיטים־קאָמיטעט, ווו עס זענען געשטאַנען בראש ר׳ יצחק שמואל עפשטיין, ר׳ לייבעצקע ברוכאנסקי (אסתרקעס) און דער חשובער פאָרזיצער ר׳ ליפמן דארסקי. דער גמ״ח האָט צוגעשטעלט מעל ביידע אונטערנעמונגען. די ערשטע 100 פּוד מצה זענען פאַרטיילט געוואָרן צווישן די מעות־חיטים נעמער און אַ טייל מיטגלידער פון גמילות־חסד ממש פאַר אַ ביליקן פרייז

אין יאָר 1939

דאָס איז שוין געווען דאָס לעצטע יאָר פון „גמילות־חסד״ עקזיסטענץ אין סטויבץ. דער חודש־באַריכט פון אויגוסט דאָס יאָר, וועלכער איז אָפּגעשיקט געוואָרן קיין „יעקאפּא״ אין ווילנע, האָט שוין געוויזן 24000 זלאָטעס אין אומלויף פון דעם 14000 זלאָטעס גרונט־קאַפּיטאַל, 6000 זלאָטעס פון „דזשאָינט״־יעקאפּא״ אין ווילנע, די איבעריקע געלטער פון שטאָטישע פקדונות פון מיטגלידער — 420, ליי־קאָנטעס אין קאָנטאָ־בוך 308, פאַרלעגענע חובות, ד.ה. די וואָס האָבן ניט געצאָלט די לעצטע חדשים — 6%, בייזוויליקע צאָלער — 2%.

דעם 1־טן סעפּטעמבער, פרייטיק אין דער פרי איז היטלער באַפאַלן פוילן. דעם 3־טן סעפּטעמבער זונטיק אָוונט איז פאָרגעקומען אַ זיצונג פון „גמילות־חסד״ אין אַ מלחמה־שטימונג. אַ קליינער טייל, האָט געבראַכט געלט און אַ קליינער טייל פון די פרויען פון די פּלוצלונג מאָביליזירטע מענער זענען געקומען לייען הלוואות.

מאָנטיק דעם 4־טן סעפּטעמבער, האָבן מיר אויסגעטיילט 8 הלוואות צו 50 זלאָטעס פאַר אַכט משפחות. ביים פאַרשליסן די טיר האָט זיך אָפּגערופן ר׳ ליפּא: „ס׳דוכט זיך מיר, אַז מיר האָבן אונדזער קאַריערע פאַרענדיקט". דעם 17־טן סעפּטעמבער, זונטיק, צום־גדליהו גאַנץ פרי זענען אין סטויבץ אַריין פלוצלינג סאָוויעטישע טאַנקען און פון הינטן אַ שטאַרקע מאָטאָריזירטע אַרמיי.

נאָך סוכות איז געקומען אַ סאָוויעטישער ליקווידאַטאָר צו ליקווידירן די בענק און קאַסעס. דער „גמילות־חסד" האָט אויך באַקומען אַן איינלאַדונג. אונדזער פאָרזיצער ר׳ ליפּא, האָט מורא געהאַט גיין צו זיי, (אַזאַ מענטש ווי ער הייסט ביי זיי „קופּעץ"). אַלזאָ איך אַלס וויצע־פאָרזיצער און מיטן אַרבעטער־יחוס מיט אונדזער בוכהאַלטער שמואל יוסף זלאטקין, מיט עטלעכע ביכער פון גמ"ח אונטערן אָרעם, האָבן מיר זיך געלאָזט צום קאָמיסאַר און זיך פאָרגעשטעלט פאַר אים. מיר האָט ער געפרעגט, וואָס פאַר אַ פונקציע האָב איך פאַרנומען אין אַזאַ צעפוילטער געזעלשאַפט? אויף מיין ענטפער „פּאָמאָצניק פּרעדסיעדאטיעל" (געהילפס־פאָרזיצער), האָט ער געפרעגט וויפל איז געווען מיין מאָנאַטלעכער געהאַלט? ענטפערנדיק „גאָרנישט", האָט ער מיר ביוזלעך באַטראַכט און געפרעגט: פון וואָס האָסטו געלעבט? האָב איך אים אַלץ דערציילט און אויך מיין לעבנס־ביאָגראַפיע. דאַן איז ער מילדער געוואָרן און געבעטן מיר זיצן. האָב איך געפונען די דרייסטקייט און געבעטן אויך שמואל יוסף׳ן זיך זעצן. דער קאָמיסאַר האָט אַלץ אויסגעפרעגט און פאַרשריבן, קאָנטראָלירט די ביכער איבערהויפּט די ציפערן (יידיש האָט ער ניט געקאָנט לייענען), די ביכער מיט די וועקסלען געהייסן אוועקלייגן און ברענגען אים דעם גאַנצן אינווענטאַר. אַרויסגייענדיק פון דאָרטן האָט ר׳ שמואל יוסף זלאטקין געזאָגט צו מיר: „עס זענען געווען אפשר מענטשן וואָס האָבן זיך באַקלאָגט, אַז מיר פירן ניט גוט, איצט וועלן מיר זען ווי וועט סטאַלין פירן דעם סטויבצער גמילות־חסד".

דאָס איינציקע וואָס מיר האָבן זיי ניט אָפּגעגעבן איז געווען דער ספר־הזהב. איך האָב אים באַהאַלטן אויף מיין בוידעם, טראַכטנדיק אַז עס וועט נאָך צוריק זיין אַמאָל אַ וועלט. ער איז פאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיטן בוידעם אין דעם היסטאָרישן פרייטיק, דעם 27־טן יוני 1941 מיטן אַריינקומען פון די דייטשן.

אַזוי האָט זיך פאַרענדיקט די געשיכטע פון לעבעדיקן סטויבץ, צוזאַמען מיטן לעבעדיקן סטויבצער גמילות־חסד. אַכט יאָר שפּעטער, דעם 23־טן מרץ 1949, נאָך שרעקלעכע יאָרן פון ליידן און פיין — גרינדן מיר ווידער אַ גמילות־חסד ע"ש קדושי סטויבץ אין אונדזער באַפרייטער מדינת ישראל לעולם־ועד.

די גרינדער פון גמילות־חסד ע"ש קדושי סטויבץ בישראל

פון רעכטס: געצל רייסער, יחזקאל בן־משה, משה באָרסוק

ב. דער ביקור חולים

די חברה „ביקור חולים" מיט אירע גבאים: הרב יהושע ליבערמאַן, יצחק שמואל עפשטיין, מרדכי פייוול קיוואַוויטש, אברהם חייט, משה פלאַקסין, יוסף יוזעלעווסקי, יוסף מיס־קאָוו, משה זילבערמאַן. זייער אויפגאַבע איז געווען העלפן אָרע־מע קראַנקע מיט אַ דאָקטאָר און מעדיקאַמענטן. ד"ר סירקין איז געווען אָנגעשטעלט ביים ביקור־חולים אויף ניט קיין גרויסן מאַנאַטלעכן געהאַלט, צום חולה איז ער געגאַנגען נאָר מיט אַ צעטל פון ביקור־חולים. — מעדיקאַמענטן האָט אַרויסגעגעבן דער פּראָוויזאָר שמעון קיטאַיעוויטש לויטן רעצעפּט פון דאָקטאָר מיטן אונטערשריפט און שטעמפּל פון „ביקור־חולים".

די קאַסע פון „ביקור־חולים" האָט רעגולירט אירע חשבו־נות מיטן דאָקטאָר און אַפּטייקער יעדן מאָנאַט. אין ערנסטע פאַלן פלעגט דער „ביקור־חולים" אויך באַנוצן דעם ד"ר גרינבערג מיטן שטאָטישן שפּיטאָל. אויסער דעם, האָט דער „ביקור־חולים" אויסגעליען פאַרשיידענע מעדיצינישע אינ־סטרומענטן: ערשטע הילפס־באַנדאַזשן, יאָד, אַספּירין, טערמאָ־מעטערס, באַנקעס, קליזמעס, פּענכערס פאַר אייז און הייסע וואַסער, גומענע בייגל אונטערצולייגן אַ קראַנקן און נאָך פאַרשיידענע זאַכן. דאָס אַלץ איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ היים נאָר אויף אַ משכון. עס האָט זיך געפירט אַ אינווענטאָר און אַ קאַסע־בוך. אַלץ איז דאָרט געווען פאַרשריבן, אָבער די נעמען פון די קראַנקע, וואָס האָבן באַקומען שטיצע זענען געווען איינגעשריבן מיט ראשי־תיבות אָדער מיט סימנים. ס'זענען געווען פאַלן, וואָס דער „ביקור־חולים", האָט געשטיצט אָרעמע און פאַרהיט פיל פון ניט קראַנק ווערן. כמעט יעדער ייד פון שטעטל, האָט געצאָלט אַ פרייוויליקן מאָנאַטליכן מיטגלידס־אָפּצאָל פון אַ האַלבער זלאָטע און מער.

פרויען קאָמיטעט

דאָס איז געווען אַ חברה צו העלפן עלנטע פרויען און יתומים. די גבאים פון דער חברה־פרויען — זענען געווען: הרבנית מיכלה ליבערמאַן, רישה מאַרגאָלין, חנה שרה בייפעלד, נחמה קאַנטאָראָוויטש, צביה חייט, חיה רובין, אסתר רחל מאַטלי, כאַשקע הרכבי, איטקע נייפעלד, חנה ברוכאַנסקי. זיי האָבן געהאַט אַ רשימה פון פרויען חברות, וועלכע האָבן געצאָלט אַ מאָנאַטלעכן אָפּצאָל. זיי פלעגן אויך באַקומען שטיצע פון אַמעריקע דורך די סטויבצער: ה' צירולניק און ד"ר טוניק. אויך פון אַפריקע, פלעגט באַשקע מילצעגזאַן העלפן פון צייט צו צייט. די אויפגאַבע איז געווען צו באַזאָרגן יתומים מיט קליידונג, שיך און אויך אויסלערנען זיי אַ פאַך.

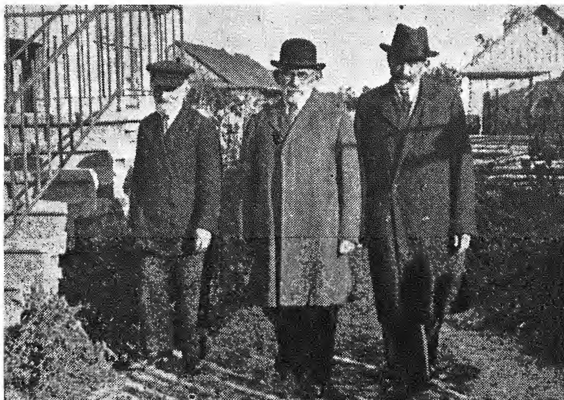
חברה ליאַד (אייז)

די חברה איז געווען אַן אָפּטיילונג פון „ביקור־חולים". איר הויפּט־אויפגאַבע איז געווען צו באַזאָרגן זומער די קראַנקע מיט ליאַד (אייז). גבאים פון דער חברה זענען געווען: אליהו דער שוחט, יצחק שמואל עפשטיין, לייבעצקע ברוכאַנסקי, (אָס־תרקעס), הלל אָקון, שמואל וויינשטיין, שמואל טוניק דער קצב.

חנוכה צייט, פלעגן זיי אויפקלייבן איבערן שטאָט בערך 200 זלאָטעס, אָפּגעדונגען אַ „ליאַדאָווניע" ביי איינעם פון די סאָדע־וואַסער פאַבריקאַנטן: אהרון אייזנברג, נחמה קאַנטאָ־ראָוויץ, אברהם עפשטיין, אָנגעפּאַקט אַ פולע ליאַדאָווניע מיט שטיקער ליאַד, אויסגעהאַקטע פון ניעמאַן, געלאָזן עס ליגן צום זומער. — „הלוואי זאָל מען זיין געזונט, און דאָס ניט דאַרפן". מיט די ווערטער, פלעגן די גבאים זיך ווינטשן ביים געזעגענען זיך.

חברה האָלץ

די אויפגאַבע פון דער חברה, איז געווען באַזאָרגן ווינטער צייט די אָרעמע מיט האָלץ. די גבאים ר' אליהו דער שוחט, ר' יצחק שמואל עפשטיין, ר' ליפּמאַן דאָרסקי, וועלוול טוניק, בערל משה רייסער, געצל רייסער, זיי פלעגן גיין קלייבן געלט איבערן שטאָט, איינקויפן האָלץ און אין די אָוונט־שעהן צעפירט דאָס צו וועמען מען האָט געדאַרפט. מ'איז צוגעקומען שטיל צו אַ שטוב אָדער אַ הויף, אַראָפּגעוואָרפן דאָס האָלץ און ווייטער געפאָרן, קיינער זאָל ניט זען און ניט הערן.

די גבאים פון דער חברה ברויט

פון רעכטס: הלל אקון, עזריאל רודיצקי, עוזר קירזשנער, דער שמש פון נייעם בית־מדרש.

חברה ברויט

די חברה פלעגט באַזאָרגן אָרעמע מיט ברויט. די גבאים זענען געווען מענער און פרויען: אברהם חייט און צביה חייט, פרומע רעשע עפשטיין, ביילע אַגינסקי, עזריאל רודיצקי מיט זיין פרוי, הלל אָקון, לייבע קומאַק. יעדעס יאָר האָבן זיך אַלע בעלי־בתים באַשטייערט מיט ברויט. דער מינימום איז געווען אַ פוד ברויט אַ יאָר. די חברה פלעגט געבן דעם אָרעמאַן א צעטעלע אין אַ בעקעריי, צו יאַשקע בערקע הענעס, אָדער עוזר בערנשטיין ביילע עשקעס אויף 2 פוד ברויט אַ חודש. די חברה, האָט אירע חשבונות שטענדיק דערליידיקט רעגולער אין די בעקערייען.

ג. האנטווערקער פאראיין

דער האַנטווערקער־פאַראיין אין סטויבץ האָט זיך געגרינ־דעט אין יאָר 1925 אונטער דער אָנפירונג פון די חברים: שלמה אוטיעווסקי, אברהם לעווין, ברוך גאַרמיזע.

זיין ערשטע אויפגאַבע איז געווען: פאַרטיידיקן די אינ־טערעסן פון האַנטווערקער וואַרשטאַטן און קעמפן קעגן די פאַרשיידענע גזירות פון דער פוילישער מאַכט קעגן דעם יידישן האַנטווערקער.

קעגן די „צעכן־גזירה" וואָס די מאַכט האָט פאַראָרדנט, וועלנדיק דערמיט צונעמען ביי פיל ספּעציעל יידישע האַנט־ווערקער די מעגלעכקייט פון פירן אייגענע וואַרשטאַטן — האָט דער פאַראיין געפירט אַן אינטענסיווע אַרבעט ביים אַרויס־באַקומען די האַנטווערקער־קאַרטן וועלכע האָבן דערמעגלעכט אויך דעם יידישן האַנטווערקער צו פירן זיין וואַרשטאַט. אויך אין שטייער־אַמט האָט דער פאַראיין געקעמפט פאַר אַ יושרדיקן אָפּשאַצן פאַרשיידענע מלוכה־שטייערן פון דעם סטויבצער יידישן האַנטווערקער.

דער פאַראיין אין שטעטל האָט אַרומגענומען אַלע יידישע בעלי־מלאכות פון אַלע פאַכן און איז געווען דער לעגיטימירטער פאַרטרעטער פון אַלע יידישע האַנטווערקער אין אַלע אַנ־שטאַלטן און כמעט די שטאַרקסטע ווירטשאַפטלעכע אָר־גאַניזאַציע אין שטעטל.

די צענטראַלע פון די יידישע האַנטווערקער אין פוילן איז געווען אונטער דער השפעה פון די פאָלקיסטן און גע־שטימט אַנטי־ציוניסטיש. דאָך איז דער פאַראיין אין סטויבץ געווען כמעט אַ ציוניסטישער. די גרעסטע טייל האַנטווערקער האָבן געצאָלט פאַר די פאָנדן פון קרן קימת און קרן היסוד, און ווער רעדט די קינדער פון די האַנטווערקער, האָבן כמעט אַלע אָנבאַלאַנגט צו פאַרשיידענע ציוניסטישע יוגנט־אָר־גאַניזאַציעס.

אַלעמען האָט געטרפן די מערדערלעכע האַנט.

כבוד זייער אָנדענק.

זיצן פון רעכטס: גרשון רייסר, חיים קלוטש, משה פלקסין, הלל אקון, ברוך גרמיזא, שלמה אוטיעבסקי, שמואל וויינשטיין, יעקב ליב ברנשטיין, יוסף יוזלבסקי; שטייען פון רעכטס: שלמה גורפינקל, אלי׳ נאליבוצקי, יצחק ברנשטיין, אליעזר זרעצקי, שמשון וויינשטיין, זאב סלוצאָק, גוטהרד, שמואל גולדברג, גוטל מנושביטש, שלמה בורדא, יעקב סאַווין, ראובן מאַכטיי, מרדכי פוזניאק.

פאָלקלאָר

בן ירוחם / מיין שטעטעלע סטויבץ

עס שטייט פאַר מיינע אויגן מיין געבורט־שטעטעלע: די גאַסן, די הייזער מיט די שטרויענע דעכער, דער מאַרק, דער שול־הויף, די שולן, בתי מדרשים, דער שיינער קלאָרער טייך ניעמאַן און אַרום די גרויסע וועלדער, די שמעקנדיקע געבלומטע פעלדער, און איבערהויפּט די האַרציקע יידן, קרובים, פריינד, די יוגנט און די קינדער.

אונדזער הויז

אַ הילצערנע שטוב, דער דאַך געדעקט מיט גאָנטעס, אַנטקעגן אונדזער הויז, אַ ברונעם מיט געשמאַקע קאַלטע וואַסער. הינטערן הויז אַ גרויסער גאָרטן, ווו מען האָט געזייט קאַרטאָפל, אוגערקעס, רעטעכלעך, ציבעלע, מערעלעך און שאר־ירקות.

אויף ווינטער האָט מען אָנגעגרייט אין קעלער קאַרטאָפל, פעסער געזייערטע אוגערקעס, קרויט א.אַ.וו.

ווינטער־צייט, ס׳איז אַ מיצעליצע, דער שניי פאַרשיט די טירן, אַז עס איז שווער אַרויס אין דרויסן. ס׳איז קאַלט, פינצטער, קאַלעמוטנע אויפן האַרצן. אין אַזעלכע טעג איז מען ביי נאַכט פון חדר אַ היים געגאַנגען מיט אַ לאַמטערנע אין האַנט.

איך געדענק סטויבץ אַלס פיר־יאָריקער ייִנגל. מיין פאָטער, ירוחם חארחורים, ווי פיל סטויבצער יידן, האָט ער עמיגרירט קיין אַמעריקע. געווען איז ער אַ פרעסער, אָפּגעשפּאָרט אַ ביסל דאָלאַרן, געקומען קיין סטויבץ און געגנבֿעט מען זיך צו מסחר. אין 1911 איז דער פאָטער געקומען דעם לעצטן מאָל פון אַמעריקע, און מען האָט איבערגעבויט אונדזער שטוב. דעם יסוד געמאַכט פון גרויסע שטיינער, יידישע צעסלאַרעס האָבן געצעסעט גרויסע קלעצער און ס׳האָט זיך געפלאָכטן און געבויט כמעט אַ ניי הויז, מיט פאַקוליע (פלאַקס) האָט מען געקאָנאָפּיאָטעט (געשטאָפּט) צווישן די שפּאַלטן. ווינטער האָט מען אַריינגעשטעלט דאָפּלטע פענצטער.

אין אַ ווינטערדיקן טאָג האָט מען געהייצט די קאַכלאויוון, און אין שטוב איז געווען וואַרעם. איינגענעם איז געווען שבת, פרייטיק צו נאַכט, דער פראָסט טרעשטשעט, די מעצעליצע דרייט, די פענצטער זענען פאַרפראָרן, אין שטוב איז וואַרעם, עס שטייען די לייכטער אויפן טיש און עס לייכטן די ליכט, עס לאָזן זיך הערן די שאַרפע ריחות פון טשאָלנט, צימעס, און געפילטע פיש. די משפחה זיצט אַרום טיש, און מען זינגט זמירות.

מוצאי שבת קודש, האָט מען געקאָכט קאַרטאָפל מיט שאָלעכץ, געפּרעגלט הערינג מיט ציבעלע, דער סאַמאָוואַר אויפן טיש, עס זיצן קרובים און שכנים אַרום טיש און מען דערציילט מעשיות. מען קלאַפּט אין טיר, עס קומט אַריין דער אַלטער שלמה׳צקה (ברוכאנסקי), אַ פאַרווייעטער, אַ דערפראָרענער, מיט אַ פאַטשיילע אויפן קאָפּ. ער טרייסלט אָפּ דעם שניי, מען לאַדט אים צום טיש דערוואַרעמען זיך מיט אַ הייסער גלאָז טיי.

דער אַלטער שלמה׳צקע איז געווען אַ ייד איבער הונדערט יאָר אַלט. ער איז געווען פון די כאַפּערס, וועלכע פלעגן כאַפּן יידישע קינדער אַלס ניקאָלאַיעווסקע סאָלדאַטן, און געדינט האָבן זיי פינף־און־צוואָנציק יאָר. פאַרן גיין כאַפּן איז ער געקומען מיט אַ טאָג פריער, און אָנגעזאָגט, אַז מאָרגן וועט ער קומען כאַפּן. אַ פשוטער ייד איז ער געווען אָבער פול מיט לעבן. זיצנדיק ביים טיש, פלעגט ער אָנהויבן דערציילן מעשיות פון אַ נוסטן, און אַ נוסטן האָט געקענט זיין פון נאַפּאָלעאָנס צייטן. צו זיין לויה, איז די גאַנצע שטעטל געקומען, און ס׳האָבן אים מספיד געווען די רבנים.

שיין איז געווען אונדזער געסל די אַזוי גערופענע די גלח׳שע און שפּעטער מיצקעוויטש־געסל אין פרילינגסצייט. אונדזערע שכנים, די קריסטן, האָבן געהאַט סעדער מיט קאַרשן־בוימער, עפּל און באַרן. ניט ווייט פון אונדזער הויז, האָט זיך געצויגן די באַן־ליניע, און אַרום איז די פאַשע געווען באַדעקט מיט גרינע גראָז, מיט בלימעלעך פון פאַרשיידענע קאָלירן. סטאַדעס בהמות, פערד האָבן זיך געפאַשעט, זשאַבעס האָבן געקוואַקעט, שיינע מאָטילן זענען געפלויגן, בינען האָבן געהודשעט, יונגע פערדלעך האָבן געהירזשעט. די לופט זויבער ריין און די נאַטור האָט דערהויבן די נשמה. ביים אַריינגאַנג אין שטעטל פון דער באַןסטאַנציע איז געשטאַנען די הויכע ווינט־מיל. ווען איך בין געקומען מיטן טאַטן מאָלן קאָרן אין דער ווינט־מיל, האָב איך זיך צוגעקוקט מיט גרויס אינטערעס ווי די גרויסע שטיינער דרייען זיך, און מאָלן די טרוקענע קאָרן. די פאַ־

מיליע פעקער, בעלי־בתים פון ווינט־מיל, פלעגן שלעפּן די גרויסע זעק. אַפילו זייערע טעכטער, הויכע און געזונטע מיידלעך, האָבן געשלעפּט ווי מענער די שווערע זעק. די הויכע ווינט־מיל איז געווען אויף אַ באַרג. ביסטו אַרויף אין דער הויך, האָסטו געזען סטויבץ.

צו זאַדוואָריע האָסטו געזען, פעלדער באַוואַקסן מיט ווייץ, קאָרן, האָבער, גערשטן, אַזוי ווי כוואַליעס האָבן זיך געבויגן די גאָלדענע תבואה־זאַנגען. צווישן זיי פּאַסן פּעלדער פון זילבער קאָליר, די שניי־ווייס בליענדע רעצקע און אַלעס איז באַמבלומט מיט פאַרשיידענע קאָלירטע בלימעלעך. פון ווייטן פליסט דער שיינער קלאָרער „ניעמאַן”. ביי די ברעגן פון טייך, דער גרינער „סענאקאָס”, עס שמעקט דאָס היי. די פּויערים און פּויערטעס ביים שניידן די גראָז זינגען זייערע פאָלקס־לידער.

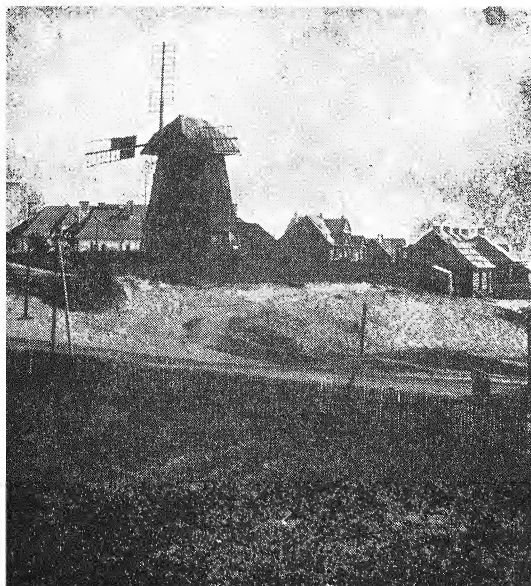
אין מזרח־זייט זעט מען די גרויסע אַרצ'עכיער וועלדער, און פאַר זיי די אַזיערע מיט דוד לייבס (סירקין) וואַסער־מיל.

מיט אונדזערע שכנים, די ווייסרוסן, האָבן מיר געלעבט בשלום. ליב האָב איך געהאַט צו גיין, מיט אונדזער שכן פּעטראַ באַרטאַשעוויץ כאַפּן פיש. זענען מיר געגאַנגען הינטערן אייזערנעם בריק צו סווערזשנע, איבער שיינע גראַזיקע פעלדער מיט בלומען פון פאַרשיידענע קאָלירן. דער ניעמאַן איז שיין, אַ פליסיקע, קלאָרע וואַסער שטראָמט. מיר זעצן זיך ביים ניעמאַן, אַרום שמעקט דער לאַנדיש. אויף דער ווודע טשעפּעט מען אָן אַ וואָרעם, מען וואַרפט אין וואַסער דעם שנור, עס טיאָכקעט, און אָפט שלעפּט מען אַרויס אַ פּלאַטקע, אַ העכטל.

וועלדער

סטויבצער געגנט איז געווען געבענטשט מיט וועלדער, פון איין זייט די פּעריפעריע פון דער גרויסער נאַליבאָקער פּושטשע און פון דער צווייטער זייט אַרצעכיער און אַנדערע וועלדער. צענדליקער קילאָמעטער האָבן זיך געצויגן געדיכטע סאָסנאָווע, יאָלקע און בערעזעווע וועלדער. די הייך פון סאָסנעס און יאָלקע־בוימער איז געווען ביז 30 מעטער. האָט מען אויסגעהאַקט די בוימער, און אַראָפּגעלאָזט עס אין ניעמאַן אַלס פליטן, געבונדן מיט גאַרזשעלעס און געשיקט עס קיין פּרייסן. צענדליקער יידישע פאַמיליעס האָבן געלעבט פון וואַלד.

אַלס קליינע קינדער זענען מיר זומער געגאַנגען אין וואַלד קלייבן יאַגדעס, שוואָמען און מאַלינעס. מיט גרויסע קוישן און קריגן אין די הענט איז מען אַרויס פאַרטאָג, מיטן זון־אויפגאַנג דורכן דאָרף אַרצעכי, און זיך געלאָזט אין גרויסן וואַלד ביז סווערזשנאָווע. אין דער פרישער לופט האָבן מיר שפּאַצירט באַרוועס אויף דעם מאָך און געקליבן די שוואַרצע און רויטע יאַגעדעס. ווען די קריגן זענען פול געוואָרן, האָט מען זיך געלעגט אויפן מאָך אָפּרוען, און געקוקט אויף די הויכע סאָסנאָווע בוימער, ווי זיי שאָקלען זיך און עס דוכט זיך, אַז אָט פאַלן זיי. ביים זייט וואַקסט אַ בוס־בוים, אַ קליינע וועוויאָרקעלע מיט אַ רויטלעך־ברוין קאָליר

די ווינט־מיל

שפּרינגט פון בוים צו בוים, זי זאַמלט אויפן ווינטער די ניס. אַנקלייבנדיק די יאַגעדעס צוריקוועגס, איז מען געגאַנגען דורך די אַקינציצער וועלדער קלייבן שוואָמען, געלינקע ליסיצעס יידישע שוועמלעך. אַ שיינער ספּאָרט איז געווען קלייבן באָראָוויקעס, אַ שיינער שוואָם פון אויבן אַ ברוינער קאָליר און אונטן ווייס, אַ פליישיקער שוואָם גוט צום טריקענען און זייער טייער צום עסן. אָנגעלאָדן מיט פולע קוישן, גייט מען צוריק דורך די פעלדער פול מיט הויכע קאָרן און ווייץ. שפּעט, ממש שוין פינצטער פלעגט מען קומען אַהיים.

די סטויבצער סביבה האָט געשאַפן אַ ליבשאַפט צו דער נאַטור, צו ערד־אַרבעט. די באָבע מלכה האָט באַאַרבעט אונדזער גאָרטן, זי האָט געזייט, געפלאַנצט, געיעט און ליב געהאַט די ערד־אַרבעט; זי איז געווען אַ שטילע פרוי, צו אַכציק יאָר האָט זי נאָך געאַרבעט אין גאָרטן. זי האָט פון איר מויל קיין מאָל קיין קללה ניט אַרויסגעלאָזט. צו נייַנציק יאָר איז זי בלינד געוואָרן. מיין מוטער פייגל האָט איר לאַנגע יאָרן באַדינט, זי האָט געלעבט קרוב צו הונדערט יאָר.

טיפן

דער ערשטער סטויבצער ייד, וואָס האָט מיר אַ קניפּ געגעבן אין בעקל, איז געווען אָרע (אָראַנצ'יק) דער בעל־עגלה, אַן ערלעכער ייד. אויף די עלטערע יאָרן, איז ער געזעסן אויף דער פּריזבע ביי זיין זון שלום און זיך געוואַרעמט. ווען איך מיט מיין פאָטער זענען פאַרביי געגאַנגען, האָט ער אונדז אָפּגעשטעלט און דערציילט מעשיות פון אַמאָליקער וואָזקע. סטויבצער פורן פלעגן פאָרן אַזש ביז סמאָלענסק. ער האָט געדענקט, ווי מ'האָט נאָך געלייגט די רעלסן פון דער באַן־ליניע וואַרשע—מאָסקווע. די בעלי־

עגלות האָבן פּראָטעסטירט, דאָס וועט צונעמען בײַ זיי די פּרנסה. עס זענען געווען יידן, וועלכע זענען געווען קעגן בויען אַ באַן־סטאַנציע נעבן שטעטל, דאָס וועט אַריינברענגען הפקרות. עס וועלן קומען קאַצאַפּעס... פּיל יידן זענען גראַדע געווען צופרידן פון דעם, דאָס וועט אַריינברענגען פּרנסה אין שטעטל און אָרע, האָט דערציילט, אַז נאָך דעם ווען ס׳האָט שוין עקזיסטירט די באַן־ליניע האָבן די בעלי־עגלות געהאַט נאָך מער פּרנסה. דאָס שטעטל האָט זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען.

דער צווייטער פרייליכער ייד וואָס האָט געוווינט בײַ אונדז אין גאַס, איז געווען שלום פּעפּקע, דער היטל־מאַכער. אַ מענטש פול מיט הומאָר, אַ זינגער, אַ וויצלער, געוווינט האָט ער בײַ שאול דעם בעל־עגלה. היטלען האָט ער געמאַכט פון אַלטע סחורה. אַ וואַש, אַ פּרעס, און עס איז אַרויס אַ נייע היטל.

אינטערעסאַנט איז געווען איינקוקן זיך ווי שלום פּעפּקע מעסט אַ גוי אַ היטל: „וואַנקע, טי זשע קראַסאַוויעץ!" און אַז וואַנקע שרייט, אַז די היטל איז צו גרויס, דאַן שפּאַרט אָן שלום פּאַפּיר און די היטל פּאַסט. געפּאָדערט האָט ער פאַר אַ היטל צוויי רובל, און אַז דער גוי האָט געבאָטן 60 קאָפּיקעס, האָט ער געשריען צו זיין ווייב: מזל־טוב, וואַנקע האָט שוין אַ היטל.

ווינטער, אין די גרויסע פרעסט איז מען געגאַנגען דאַווענען אין יענקל פּיישעס (ברוכנסקי) מנין. די מתפּללים אַממערסטן זענען געווען אַרבעטער, בעלי־מלאכות, שניידערס, שוסטערס, שמידן און בעלי־עגלות.

שעהן בין איך געשטאַנען נעבן בנימין צערצעס דעם שמידס קוזניע און געקוקט ווי מען שמידט דעם הייסן רויטן אייזן. אַ שווערע אַרבעט און אויך אַזוי שווער איז געווען דאָס לעבן פון די בעלי־מלאכות.

איך דערמאָן זיך די נידעריקע הייזלעך פון די צוויי שוסטערס, די ברידער אברהם מאיר און שאול אייזיק אַלטמאַן. זיי האָבן געקלאַפּט אַ טשוועקל נאָך אַ טשוועקל, און אין שטוב איז קיין ברויט ניט געווען.

אין ווינקל פון דעם קליין געסעלע, האָט געוווינט מיין מומע דבורה, ישראל אַהרע חארחורימס ווייב. אַ ענערגישע פרוי, אַ קליינינקע, אַ דאַרינקע, אָבער פול מיט לעבן. איר מאַן איז געווען אין אַמעריקע און זי האָט געהאָדעוועט אירע צוויי קינדער, און דערנערט זיי אין דער מלחמה־צייט, פון איר אייגענער פּראַצע. זי איז געווען אַ גלעזערקע, מיטן סיגאַרעט אין מויל, איז זי געשטאַנען און געשניטן די גלאָז מיטן דימענט, געטראָגן אין די דערפער טאַפלען גלאָז און געגלאָזט דאָרטן די שויבן.

זאדווואריע סלאבעדע און זאסוליע זענען געווען אירע דערפער, אַהין האָט זי געטראָגן די טאַפלען גלאָז און פאַר דעם האָט זי באַקומען מעל, קאַרטאָפל. אָט די נידעריקע דאַרנקע דבורה, האָט געשלעפּט גאַנצע פודן קאַרטאָפל, קאָרן, ווייץ. עס איז געווען מלחמה צייט. עסנוואַרג איז געווען אַ וויכטיקע זאַך, און דבורה האָט פאַרדינט מער ווי פּעאיקע מענער.

אין הערבסט — אין רעגן, און ווינטער — אין פראָסט, שניי און זאַווערוכעס, האָט מען געקענט זען דבורהן מיטן גרויסן זאַק אויפן פּלייצע. דבורה איז געווען אַן אַרבעטער־טיפּ, אַ פאָלקס־מענטש, זי האָט זיך באַנוצט אין ריידן מיט ספּעציפישע אויסדרוקן און ווערטלעך.

אַ סטויבצער ייד פון ניו־יאָרק, האָט מיר אָפּגעגעבן אַ גרוס — ער פאָרט אַמאָל אויף זיין מאַשין אין אַ ווינקל פון ניו־יאָרק. ער זעט אַ סטויבצער פרוי און צו זיין גרויס אייבעראַשונג איז דאָס געווען דבורה. זי האָט אים געגעבן שלום־עליכם, און אַריינגעשלעפּט צו זיך אין דירה אויף לאַטקעס מיט סמעטענע. ביז דער סאַמע עלטער האָט זי אָנגעפירט מיט אַ לאַנדווירטשאַפט אַרום ניו־יאָרק.

אויף מינסקער גאַס האָט געוווינט חיים לוסטערמאַן, אַ שיינער ייד, אַן אינטעליגענט אין פולן זין פון וואָרט. ער איז געווען אַ גרויסער למדן. אין גרויסן אַלטן בית־המדרש איז עס געזעסן שטענדיק בײַ אַ שיעור פון אַ בלאַט גמרא און אָפּט מאָל זיך געפּלפּולט מיטן רב און מיט די למדנים. זאָגנדיק אַ שיעור בײַ די חברות „עין־יעקב" און „מדרש", איז ער דערצו נאָך געווען אַ גרויסער נדבן. פאַר זיין אייגן געלט, האָט ער איינגעקויפט אַ גאַנצן שאַנק ספרי עין־יעקב, מדרשים און ילקוטים און אַריינגעגעבן עס אין גרויסן בית־מדרש.

בײַ זיך אין שטוב האָט ער פאַרמאָגט אַ גרויסע ביבליאָטעק, אַ ש"ס, מדרשים, העברעאישע, יידישע און רוסישע ביכער. די פרוי זיינע, אַ גרויסע מיוחסת, איז געווען דער היפוך פון מאַן. זי האָט געפירט די געשעפטן און געווען אַ קעגנערין פון איר מאַנס קולטור. זי פלעגט שטענדיק שרייען: „ווידער מיט די ביכער, צו וואָס דאַרף איך דיין קולטור? געלט, פּרנסה איז וויכטיקער!" — כאָטש קיין פּרנסה האָט קיינמאָל ניט געפעלט. ער האָט קיינמאָל ניט געענטפערט, און פאַרגעזעצט לייענען און שטודירן. איך האָב געלערנט צוזאַמען מיט זיין זון, איך בין געווען אַ אָפטער אַריינגייער צו זיי אין שטוב און געזען די פּאַטריאַרכאַליש־יידישע הויז. דער סאַמאָוואַר אויפן טיש, ס׳איז שטיל, מ׳זיצט און מען קוקט אַריין אין ביכער. אין אַ ווינקל זיצט די שיינע חנה, אַ ברונעטקע מיט אַ פאָר שוואַרצע שיינע טיפע קאַרשן־אויגן. אַ שוואַרצע קאָפּ האָר מיט אַ ווייסן פּאַס האָר פון געבורט אָן, נאָר דאָס האָט איר גוט געפּאַסט, אַז ווען זי איז געגאַנגען אין גאַס האָט מען זיך אָפּגעשטעלט קוקן. מ׳האָט איר מקנא געווען.

חיים לוסטערמאַן איז געווען אַ ציוניסט און זיך באַטייליקט אין פאַרשיידענע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט. איך דערמאָן זיך אָן דעם טראַגישן סוף פון לוסטערמאַנס זון — יואל וועלכער האָט געאַרבעט אַלס סעקרעטאַר פון דער סטויבצער קהילה. ווען די נאַציס האָבן אים גענומען אויף צוואַנגס־אַרבעט אין באַראַנאָוויטשער לאַגער, (לויט ווי מ׳האָט דערציילט), איז ער געשוואָלן געוואָרן פון הונגער. צו דער קבורה אין לאַגער, איז ניט געווען קיין שטיקל ליוונט אויף תכריכים, האָט מען אים אַרומגעוויקלט מיט פּאַפּירענע זעקלעך פון צעמענט און געבראַכט צו זיין אייביקער רו. אויך סאָניע און יעקב לוסטערמאַן, זענען געווען העכסט איינ־

טעלעגנע מענטשן און ביידע זענען זיי אומגעקומען דורך די דייטשן.

אַ צווייטע וואַרעמע ציוניסטישע שטוב איז געווען שרה׳קע גערשענאָוויטשעס הויז. די ערשטע ציוניסטישע פאַרזאַמלונגען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען פאָרגעקומען ביי שרה׳קען אין שטוב און אויך די ערשטע העברעאישע לידער זענען דאָרטן געזונגען געוואָרן. אויב מען וויל באַצייכענען אַ בעלי־בתישע שטוב פון דעם אַלטן סטויבץ, איז עס ניט קיין אַנדערע ווי גערשענאָוויטשעס. דער גרויסער לאָמפּ אויפן טיש שבת צו נאַכט, מ׳פאַרברענגט גוט, מען שמועסט אין פּאָליטיק. הערצל גערשענאָוויטש איז געווען אַ אינטעליגענטער מענטש פון דער וואַלד־בראַנזשע, וועלכער האָט אָפט באַזוכט פּרייסן און אַריינגעבראַכט אין שטוב עטוואָס פון דער מערב־אייראָפּעאישער קולטור.

צוויי פאַרצווייגטע משפחה־קרובים זענען זיי געווען: די גערשענאָוויטשעס און די ראָזאָווסקעס. זיי זענען געווען געבענטשט מיט געלערנטע קינדער, — די אינטעליגענץ פון דער יוגנט אין דער ערשטער וועלט־מלחמה: רעדנער, אַרטיסטן, קולטור־טרעגער. די משפחה האָט זיך צעטיילט: די גערשענאָוויטשעס — ציוניסטן, און די ראָזאָווסקיס — טרעגער פון דער וועלט־רעוואָלוציע. די זין פון ראָזאָווסקעס זענען געווען גרויסע פירער, רעדנער און קעמפער אין דער רויטער אַרמיי; די גערשענאָוויטשעס זענען אַלע אַוועק קיין ארץ־ישראל. די עלטערע טאָכטער, די ערשטע אַלופת „חיל־החן״ שושנה גערשנאָוויטש. די איבעריקע קינדער אַלע אַקטיוו געווען אין דער הגנה. עס איז אָנגענעם צו דערמאָנען און שטאָלצירן ווי אין די שווערע צייטן פון ישוב, האָט שושנה געטראָגן געווער אין דער אַלט־שטאָט פון ירושלים. איך געדענק אַ טאָג, ווען מ׳האָט זיך געריכט אויף אַ פּאָגראָם פון די אַראַבער. איך האָב דאַן ביי זיי גענעכטיקט. די אַלטע מאַמע שרה׳קע, האָט געוועקט אירע זין צו לויפן שנעל אין דער אַלט־שטאָט. שרה׳קע איז יונגערהייט פאַרבליבן אַן אלמנה און געלעבט אַ געמאַטערטן לעבן. דאָך האָט זי דערצויגן אירע קינדער זיי זאָלן זיין געבילדעטע און זעלבסטשטענדיקע. די איינציקע גאַנצע סטויבצער פאַמיליע וואָס האָט דערגרייכט קיין ארץ־ישראל.

אויף מינסקער גאַס האָט געוווינט חיים איטשע באָרסוק דער מלמד, ביי וועמען ס׳האָט געלערנט אויך זלמן שזר. ביי אים האָבן געלערנט די בעליהבתישע קינדער. זייענדיק אַ גרויסער ידען און קענער פון תלמוד און תנ״ך, כאָטש פון אַלטן דור, (געבוירן אין 1842), האָט אַריינגעבראַכט די השכלה אין אונדזער שטעטל. ער איז געווען אַ הייסער חובב ציון, אַ לעזער פון „הצפירה״ און „המגיד״, אַ פאַרשפרייטער פון חיבת ציון געדאַנק. חיים איטשע האָט געקענט אַ סך מלאכות, געווען פעאיק צו אַלעס.

געשטאַמט האָט ער פון אַ פאַרצווייגטער פאַמיליע פון רבנים, קינסטלער און קולטור־טרעגער — אַ קייט פון דורות, וואָס ציט זיך אַזש ביז איטאַליע, אַרום טויזנט יאָר. זיינע עלטער־זיידעס שטאַמען פון ר׳ נח מענדעס זצ״ל, בעל המחבר פון „ספר נפלאות חדשות ופרפראות לחכמה״ פון סלוצק און ר׳ גרשון חסיד פון שקלאָוו, זיין זיידע, ר׳ איטשעלע האָט געשניצט די כרובים, חיות און קונסט־אותיות אין דער אַלטער סטויבצער קאַלטער שול, וואָס האָט געצויגן אויפמערקזאַמקייט ביי אַלעמען. ר׳ איטשעלע, האָט געהאַט בדעה אויסשניצן פון האָלץ דעם בית־המקדש און ער האָט געאַרבעט אויף דעם פיל יאָר.

חיים איטשע איז געווען פון די ערשטע גרינדער פון דער ביבליאָטעק. צו יענער צייט איז עס געווען טריף און ער האָט געפירט וועגן דעם וויכוחים מיט די רבנים. ער איז געווען אַ עסקן אין פאַרשיידענע אָנשטאַלטן ווי „גמילות־חסדים״, „עוזר־דלים״ אאַ״וו. פסח צום סדר, האָט זיך צונויפגעקליבן ביי אים זיין גאַנצע משפחה און אָפּגעריכט דעם סדר פייערלעך. צו די אייניקלעך פלעגט ער זאָגן: „איר וועט נאָך דערלעבן זען דאָס לאַנד, איך האָב געשטרעבט, געהאָפט, אָבער איך האָב זיך אַ ביסל פאַרשפעטיקט״. ווען עס איז געקומען אין שטאָט אַ עסקן פון „קרן־היסוד״ זאַמלען געלט פאַר „קרן־הזהב״ און פיל האָבן געגעבן זייערע תכשיטים, האָט ר׳ חיים איטשע אַראָפּגענומען זיין זייגער, וועלכער איז ביי אים טייער געווען אַלס אַן אַנטיק פון פיל יאָרן און אַוועקגעגעבן לטובת דער געלט־אַקציע.

ווען דער סטויבצער רב, הרב ליבערמאַן, האָט אָנגעמערקט פאַרוואָס גיט ער געלט פאַר די אַפּיקורסים, האָט ער געענטפערט, אַז ער האַלט פון משיחן, נאָר משיחן דאַרף מען העלפן קומען און מיט יישוב הארץ דערנענטערט מען די גאולה.

יורזדיקע

יעדער שטעטל האָט איר פלאַץ וואָס איז אַ שם־דבר. יורזדיקע איז געווען דאָס אָרט פון שפעטערדיקן געטאָ. פון יורזדיקע האָט מען געפירט אונדזערע טייערע דריי טויזנט יידן אין גרוב אַריין.

דורות לאַנג האָט יורזדיקע מיט זיך פאָרגעשטעלט די סטויבצער האָרעפּאַשניקעס, די עמך, די באַטן־בויער, די שמידן, די סטאָליאַרעס, סטעלמאַכערס און מוליאַרעס.

יורזדיקער קינדער, זענען געווען חברה־לייט. די קליינע שלמה׳לעך, יענקלעך, זענען געווען אָנגעטאָן אין הייזלעך מיט אַ שפּאַלט, אַן עקל האָט זיך שטענדיק נאָכגעשלעפּט, און פון היגיענע זענען זיי געווען ווייט. פאַר די יורזדיקער ייִנגלעך האָבן אַפילו די שקצים געציטערט.

הינטער יורזדיקע אויפן באַרג, האָבן זיך געצויגן די שייערן פון די פויערן. שבת נאָך מיטאָג, איז מען געגאַנגען אַהין שפּאַצירן. אַרום דער ציגעלנע זענען געווען שיינע פעלדער. פאַרליבטע פּאָרלעך האָבן דאָרט שטענדיק פאַרבראַכט.

האָט מען עפּעס איינעם אָפּגעטאָן אַ קונדס־שטיק איז דאָס געווען אויפן חשבון פון יורזדיקע.

מיר ברענגען דאָ איניקע טיפּן און פאָלקס־מענטשן פון יורזדיקע:

ראובעלע דער בעל־עגלה, ווען ער איז אין כעס געוואָרן אויף אַ סטויבצער בעל־הבית, האָט ער גענומען זיין באַק און

שמערל אסתרקין שאַלעוועט די שטוב צו ווינטער

אים אָנגעטאָן אַ ווייסן ליילעך, און פסחביים סדר האָט ער צוגעפירט דעם באָק ביזן טיר פון יענעם ייד. צו „שפוך חמתך״ ווען דער בעל־הבית האָט געעפנט די טיר, האָט ראובעלע אַ דריי געטאָן דעם באָקס עק, און ער איז ווילד אַרויף אויפן טיש, צעבראָכן די ארבע כוסות און די מסובים האָבן זיך דערשראָקן און צעטומלט. ראובעלע איז געשטאַנען אין דרויסן און געלאַכט.

אין אַ מאַרק־טאָג, ווען פויערן פלעגן באַפאַלן יידן, דאַן האָט ראובעלע אַריינגעטאָן אַ מעסער אין שטיוול און אַ רעוואָלווער אין קעשענע און אָך־און־ווי איז געווען צו די פויערן, וואָס האָבן זיך דערוועגט טאָן עפּעס שלעכטס אַ ייד.

שאָשע אינזעלבוך, האָט געשטאַמט פון אַ פאַרצווייגטער פאַמיליע פון רבנים, און געלערנטע. יונגערהייט, האָט זי זיך פאַרליבט אין אַן אַרבעטער. קעגן דעם ווילן פון אירע עלטערן, האָט זי געהייראַט מי ז אים. איר מאַן איז יונגערהייט געשטאָרבן און אַלס אָרעמע אלמנה, האָט זי דערצויגן אירע קינדער.

מען האָט געקענט זען ווי פאַרטאָג שטייט שאָשע און קנעט די טייג. איר ציג כאַפּט זיך אַריין און באַלעקט די טייג מיט גרויס הנאה, און שאָשע יאָגט איר אַרויס און זאָגט: זי איז געקומען בעמען חלה...

אַ קאָמאַר איז מיר איין מאָל אַריין אין אויג, בין איך געגאַנגען צו שאָשע דער בעקערקע, זי איז געווען אַ ספּעציאַליסטין. מיט איר גרויסן רויטן צונג האָט זי אויסגעלעקט דעם קאָמאַר, און שאָשע איז געוואָרן אַן „אויגן־דאָקטאָר״.

יורזדיקע האָט סימבאָליזירט די אַרבעטער מאַסן, האָראָפּאַשניקעס. דאָס שטעטל איז געלעגן ביים ניעמאַן, אַרום גרויסע וועלדער. דאָ האָט מען אַראָפּגעלאָזט קלעצער, האָלץ און געפירט עס קיין קעניגסבערג. אין סטויבץ האָט מען געבויט באַטן, אַזעלכע שיפלעך, וועלכע זענען געגאַנגען אַזש קיין פּרייסן. אויפן ברעג ניעמאַן, נעבן וועלוול טוביק, האָבן געאַרבעט יידישע צעסליאַרעס און קאָנאָפּיאַטניקעס. גייענדיק צום ניעמאַן באָדן זיך, האָט מען געהערט קלעפּ פון האַמערס און העק. ניט איין מאָל האָט מען געהערט אַ וויכוח, אַ קריגעריי: געצל זלאָטניק (ברכ׳ס) דער קאָנאָפּיאַטניק, קריגט זיך וועגן דעם אָרט און טייטש פון אַ פסוק אין תנ״ך. איך געדענק ווי פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז איינער פון די וויכטיקסטע קאָנאָפּיאַטניקעס, בערל כאשע בריינעס געהרגעט געוואָרן, ווען עס איז אַראָפּגעפאַלן אויף אים אַ באַט. ער איז געווען אַ העלד, יונג שיין און הויך.

דער „בונד״ האָט געפירט אַ טיכטיקע אַגיטאַציע צווישן די אַרבעטער־מאַסן. דעם ערשטן מאַי האָבן זיך צונויפגעקליבן די בעלי־מלאכות ביי ישראל ראָזאָווסקי, דעם צעסלער, און מען האָט געמאַכט אַ לחיים אויף וואָדקע און חיים דווארעצקי דער אַפּטייקער, האָט געהאַלטן אַ דרשה וועגן סאָציאַליזם.

די רעדעס איבער סאָציאַליזם האָבן געהאַלטן די פירער, די אינטעליגענץ פון שטעטל, טראָץ דעם וואָס זיי זענען געווען בעלי־בתישע קינדער, און האָבן זיך פאַרנומען מיט מסחר.

צווישן די אַרבעטער האָבן זיך ניט אַרויסגעוויזן קיין פירערס. אָבער זייערע קינדער אין די שפּעטערדיקע יאָרן, האָבן פיל געלעזן און שוין געפריידיקט סאָציאַליזם. אויף צוויי פון זיי וויל איך זיך אָפּשטעלן: זכריה ראזשאַנסקי און מוליע קאַפּלאַן.

זכריה אַ בעל־עגלהס אַ קינד פון אַן אָרעמער הויז, איך דערמאָן זיך דאָס קליינע הייזעלע נעבן בנימין דעם

פון רעכטס: מוליע קאַפּלאַן, זכריה ראַזאַנסקי, גרשון צערצעס

שמידס קוזניע. דאָס הויז איז געווען צוויי מעטער די הויך. ביסטו אַריין אין שטוב, האָסטו ווי צוגעהאַלטן דעם פּאַטאַלאָק. זכריה איז געזעסן אין אַ ווינקל און געלייענט אַ יידיש בוך. ווען זכריה פלעגט אַרויסטרעטן אויף אַ פאַרזאַמלונג, האָט ער גערעדט פון טיפן האַרצן, געפאָדערט גערעכטיקייט און קאַמף פאַר אַ נייער געזעלשאַפט. אַנדערש איז געווען מוליע קאַפּלאַן. ער אַליין אַ סטאָליער, אַ האָראָפּאַשניק פון קינדוויַיז אָן, אָבער ער האָט אַ סך געלערנט, ניט אין אַ גימנאַזיע אָדער אין אַ אוניווערזיטעט, נאָר פון זיין דערפאַרונג אין פּראַקטישן לעבן. מוליע קאַפּלאַן איז געזעסן טאָג און נאַכט און געלייענט, געלערנט. כמעט אַלע ביכער פון סטויבצער ביבליאָטעק האָט ער איבערגעלייענט. די יידישע קלאַסיקער האָט ער געוווּסט אויף אויסנווייניק. אַ רעדנער איז ער ניט געווען, ווייל ער איז געווען אַ כבד־פּה. ער האָט באַגרינדעט דעם סאָציאַליזם וויסנשאַפטלעך. ער האָט שטודירט מאַרקסן, לענינען און אָנטייל גענומען אין וויכוחים. ער איז געווען אַ בונדאָוועץ מבטן ומלידה, געטריי דער פּאַרטיי, זיך באַטייליקט אין אַלע קולטורעלע אָנשטאַלטן: אין שולע, אין ביבליאָטעק און אין קולטור־אַרבעט.

אין יאָר 1935, זומער־צייט, האָב איך באַזוכט דעם לעצטן מאָל מיין שטעטל סטויבץ. שפּאַצירנדיק איין מאָל אַליין, אַ פאַרנאַכט איבערן בריק, איז מיר נאָכגעגאַנגען מוליע קאַפּלאַן אַ לאַנגע צייט, און ניט געוואַגט צו גיין צו מיר. איך האָב אים אָפּגעשטעלט. זיין ערשטע פראַגע איז געווען צי וועט ארץ־ישראל לייזן די יידן־פראַגע. ער האָט צוגעגעבן ווען אַפילו יאָ, אַז ארץ־ישראל וועט אַריינעמען אַ מיליאָן יידן, וואָס וועט זיין מיט די איבעריקע 14 מיליאָן? דאָס איז געווען אין יאָר 1935. היטלער האָט שוין אָנגעהויבן פאַרפאָלגן די יידן, און עס האָט שוין געשמעקט מיט קריג. האָב איך געזאָגט צו מוליען: אויב מען וועט אַפילו קענען אין אונדזער דור איבערפירן נאָר צוויי מיליאָן יידן קיין ארץ־ישראל און מאַכן זיי פּראָדוקטיוו — איז אויך כדאי. מיר האָבן דיסקוטירט פיל איבער דער אַראַבער־פראַגע, העברעאיש, יידיש, אימפּעריאַליזם און זעלבסשטענדיקייט. דער מענטש איז געווען בקי אין אַלע פראַגן.

דער מארק-טאג

ווי אין די אַרומיקע שטעטלעך, האָט דער גרעסטער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג זיך פאַרנומען מיט האַנדל.

עס שטייט פאַר מיינע אויגן אַ סטויבצער מאַרק־טאָג: ס׳פאָרן פורן, מ׳פירט קאָרן באַרג אַרויף, באַרג אַראָפּ, פון אַלע עקן שטאָט פירט מען פון כל טוב: תבואה, בהמות, פערד, שעפסן, קעלבער, גרינס, פרוכט, שוואָמען, שמאָרסקעס; מ׳פירט אויף וועגענער, מ׳טראָגט אויף די פּלייצעס, מ׳גייט צו פוס, מ׳גייט באָרוועס, פאָרן אַריינגאַנג אין שטאָט טוט מען אָן די שטיוול, די לאַפּטשעס.

די וואַסער אין אָזיערע ביים וואַסער־מיל איז קלאָר, ס׳דרייען זיך די רעדער, די שטיינער מאָלן די תבואה.

פון ווייטן צווישן די הויכע ביימער, שטייט דער אַלטער דוד לייב סירקין מיט דער ווייסער באָרד — דער גבאי פון דער גרויסער שול. די פויערן באַגריסן אים מיט אַ „דזיען־דאָברי". פון מינסקער גאַס יאָגן זיך וועגענער, יעדער וויל פאַרכאַפּן אַ פּלאַץ אין מאַרק.

דער מאַרק ווערט פאַרפולט. אַ טומל, אַ רעש: פערד הירזשען, בהמות מוקען, די בעטלער זינגען, די קאַטאַרינקע דריפּעט, די קראָמען זענען פול מיט קונים, מען קויפט און מען פאַרקויפט. די שענקען זענען פול מיט פויערן, מען זיצט גרופּעסוויַיז, מען טרינקט צוזאַמען מיט די ווייבער, מען קושט זיך און מ׳צעשלאָגט זיך.

אבא ידידה׳ס זיצט און פאַרקויפט ליימענע טעפּ. די קינדער אַרום אים בלי עין־הרע וואַרטן ביז דער טאַטע וועט עפּעס לייזן, וועט ער קויפן אַ ברויט און מ׳וועט אים צעקנייפּן פּיצלעכוויַיז.

רוסאַק דער פּאָליציאַנט, וועלכער רעדט יידיש דרייט זיך אַרום די וועגענער, ער מושטירט און ווייזט ווו יעדער דאַרף שטיין. און שאָשע מיישקעס (אַגינסקי) טענהט צו אים האַלב רוסיש האַלב פּויליש: „יאַק מאַי מאַשקאַ פּאַסטאַווילאַ" — מיין משה האָט עס אַוועקגעשטעלט, און רוסאַק וויל פון גאָרניט וויסן און הייסט רוקן דעם וואָגן ווייטער.

אין גרויסן טומל פון מאַרק, אַ נאָווינע אין שטעטל: מינדע קריגט זיך מיט חיה כאַנצעס, די שלעפּט אַ קונה און די שלעפּט אַ קונה. יונה שאַפּיראָן אַרט ניט די גאַנצע זאַך, ער מעסט רואיק אַ שיקסע אַ שטיקל ציץ אויף אַ בלוזקע.

קריגערייען זענען געווען אַן אָפּטע דערשיינונג אין אַ מאַרק־טאָג. אַפילו קרובים האָבן זיך געקריגט צוליב פּרנסה: מינדע מיט חיהן, יאָקל מיט די ברידער, ירוחם מיט דבורקען. די פויערן פאַרקויפן אויס זייער סחורה און מען קויפט אין די קראָמען. אַלע זענען פאַרהאָרעוועט. פאַרנאַכט הויבט מען אָן צעפאָרן זיך. די סטויבצער מעשטשאַנעס קומען קלייבן עמערס מיסט, ביי תנחום אלי שאולס (שולקין) אויפן גאַנעק שטייט שמואל טוניק און רעדט מיט טעוועלען. שמואל טוניק, אַ גבר אַ הויכער, אַ שיינער, ער איז דער נאַטשאַלניק פון די פייער־לעשערס. ווען ער איז געווען אָנגעטאָן אין מונדיר, האָט מען געקענט מיינען אַז ער איז אַ יידישער גענעראַל.

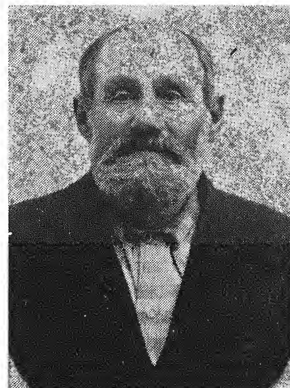
א.מאַרק־טאָג

טעוועלע דער וואַסער־טרעגער, אַ קליינינטשקער, אַ דאַר יידעלע, וואָס האָט ניט געהערט און ניט געקענט גוט ריידן, טענהט פאַר שמואל טוניקן, אַז ער האָט גאָרנישט פאַרדינט פון מאַרק־טאָג, און שמואל שרייט אים אַריין אין אויער, אַז היינטיקע וואָך וועט זיין אַ חתונה און ער וועט זען צושאַרן אים, טעוועלען, עפּעס צו פאַרדינען.

אויפן צווייטן גאַנעק ביי אליקים מילצענזאָן ריידן ווייבער פון ליפּע דאַנציגס מציאה: ער האָט געקויפט אַ הון פאַר פינף זלאָטעס, מורא האָבנדיק פאַר זיין ווייב חנה, האָט ער איר געזאָגט, אַז די הון האָט געקאָסט נאָר דריי זלאָטעס. ווען אַ ווייבל, האָט חנהן געבאָטן פיר זלאָטעס, האָט זי פאַר־קויפט די הון — אַ זלאָטע גייט ניט צו פּוס...

ברייגע מיט פריידען שטייען מיט די בעזעמער און קערן זייער פּלאַץ. ברייגע מיט פריידען זענען געווען אַלטע מייד־לעך ביי די זיבעציקער. זיי האָבן ניט חתונה געהאַט ווייל זיי האָבן ניט געקענט אויסוויילן אַ חתן לויט זייער יחוס, זיי שטאַמען פון ציון־בער. אַ שוועסטער זייערע, האָט גע־הייראַט מיטן דוקאָרער רב, וועמענס קינדער זענען געווען די ברידער טשאַרני, דער באַוווסטער שרייבער און קריטיקער ש. ניגער און וולאַדעק, דער באַוווסטער פירער פון „בונד״.

עס שטייען יידן, מאַכן חשבונות, מען טיילט זיך מיט פרנסה, מען פירט קאָנקורענץ, שותפות. איינער פון די סטויב־צער פיינע יידן, וועלכער איז געווען אַ רודף־שלום און פלעגט זיך אַריינמישן אין יעדן סכסוך איז געווען יצחק שמואל, ממש פון די ל״ו צדיקים. ער האָט געלאָשן די פייערן פון מחלוקת. האָט עמעצער ניט געהאַט וואָס צו עסן און יצחק שמואל האָט זיך דערוווסט פון דעם, האָט ער גלייך שטילערהייט געבראַכט עסנוואַרג. האָט מען געדאַרפט חתונה מאַכן אַן אָרעמע כלה,

ירוחם חרחורים

פייגל חרחורים

אליהו און ראשקע מאַכטיי מיט זייערע קינדער:
בערל, חיים־יצחק, רבקה, פנינה, חיה, רחל, שירקע

האָט יצחק שמואל געשאַפן געלט. האָט ער געדאַרפט אַוועקטראָגן אַן אָרעמער אלמנה אַ פּוד מעל, און זיין זון האָט געוואָלט דאָס טון, האָט יצחק שמואל געזאָגט ניין. — ער אַליין מוז דאָס אַוועקטראָגן, — מען דאַרף וויסן ווי אַזוי צו געבן יענעם, ניט מבייש זיין אים חלילה. ווען עמעצער איז געקומען צו אים לייען אַ גמילות־חסד און ער אַליין, האָט ניט געהאַט קיין געלט, איז ער געגאַנגען לייען ביי אַ שכן און געבראַכט דעם מענטשן אַ גמילות־חסד.

די אַרעסטירטע יידן אין טורמע, פלעגט ער שטענדיק ברענגען עסן. איין מאָל ווען ער האָט געבראַכט אין טורמע עסן, האָט דער פּאָליציאַנט געזאָגט: „פּאַניע רבינא, היינט זענען אין טורמע ניטאָ קיין יידן". האָט ער געענטפערט: „איך האָב געבראַכט עסן פאַר מענטשן, אויב עס זענען דאָ מענטשן, וויל איך זיי איבערלאָזן דאָס עסן". און ער האָט איבערגעלאָזט דאָס עסן פאַר די קריסטן.

סטויבצער גרויסע שריפה אין 1915

אין סטויבץ זענען פאָרגעקומען אָפטע שריפות. יעדע פאָר יאָר אַ שריפה. די עלטער פון מענטשן און געשעענישן זענען גערעכנט געוואָרן לויט די דאַטעס פון דער שריפה. אַז אַלטע יידן האָבן גערעדט, דערציילט, האָבן זיי געזאָגט:

דאָס איז געשען פאַר דער גרויסער שריפה, אָדער נאָך דער קליינער שריפה.

ר' בצלאל (צאַלקע) דער מלמד, איז געווען אַ דאַר יידל, אַן אַלטער מלמד. מיין טאַטע, האָט נאָך ביי אים געלערנט. אַן ערלעכער ייד, דער דלות האָט געהערשט ביי אים אין דעם קליינעם שטיבעלע. שירקע, די טאָכטער, האָט געפּאַשעט די ציג און שרה חנה האָט פאַרקויפט בייגל.

ר' צאַלקע דער מלמד, האָט דערצויגן זיינע תלמידים צו מעשים טובים. שטענדיק האָט ער פאַרגעשטעלט דעם גן־עדן און גיהנום.

ווינטער האָבן מיר געלערנט ביז שפּעט ביי נאַכט. און אַ היים איז מען געגאַנגען מיט דער לאַמטערנע אין האַנט. אַז דער רבי פלעגט איינשלאָפןביים טיש, האָבן מיר זיך אַרויסגעגנבעט און אַרויסגערוקט זיך אַ ביסל צו זשאַוועס באַרג. דאָרטן זענען מיר געפאָרן אויף שליטעלעך. באַרג אַרויף, האָבן מיר געשלעפּט דעם שליטל און באַרג אַראָפּ, איז עס שוין אַליין געפלויגן. אַז דער שליטל האָט זיך איבערגעקייקלט זענען מיר געווען צופרידן. זומער צייט, אַז מיר האָבן געהאַט אַ געלעגנהייט זיך אַרויסצוגנבענען פון חדר, זענען מיר געלאָפן זיך באָדן אין ניעמאַן. שווימען אין ניעמאַן איז געווען אַ פאַרגעניגן. ווען איינער פון אונדז האָט זיך געטרונקען, האָט אים שטענדיק אַרויסגעראַטעוועט קאַסציע, וועלכער האָט גערעדט יידיש אַזוי ווי אַ ייד.

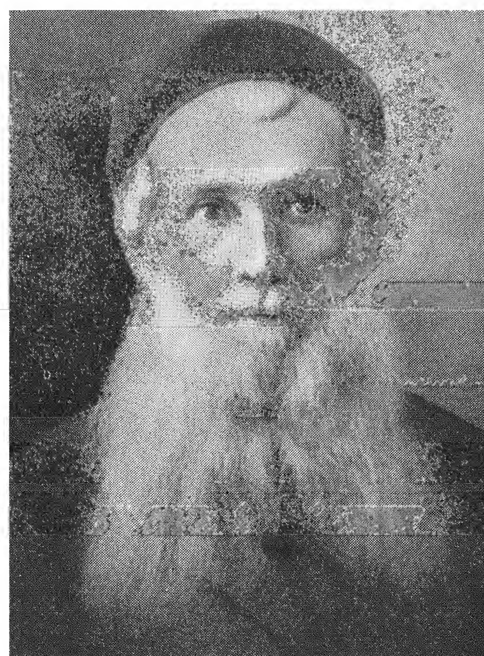
ווי געזאָגט, זענען מיר געזעסן ביים טיש און געלערנט. פון די תלמידים געדענק איך: פּינע טוניק (זשאַוועס), לייבל גאַרמיזע, שמערל ראַזאָווסקי (ציפּעס). לערנענדיק די פּרשה „בהעלותך את הנרות", הערט זיך פלוצים אַ טומל, מען קלינגט אין די גלאָקן — סטויבץ ברענט. מען האָט געזען דעם פייער פון מערב זייט, פון אלי יונה קיטאַיעוויטשעס טאַרטאַק. איך בין געלאָפן אַהיין. דער הימל איז געווען רויט, ס'האָבן געברענט טויזנטער קלעצער און ברעטער.

ביים פייער זענען געשטאַנען די פייערלעשער, מען האָט געשפּריצט וואַסער מיט די קישקעס, אָבער דאָס איז געווען אַזוי ווי אַ טראָפּן אין ים. שמואל טוניק, דער נאַטשאַלניק פון די פייערלעשער, גיט באַפעלן, מען פרוווט לעשן אין איין זייט, ברענט עס אין אַ צווייטע זייט, — מען קען דעם פייער ניט באַהערשן.

דער ווינט וועלכער בלאָזט פון זאַיאַמנער זייט, וואַרפט אַריבער די פלאַמען אין צענטער פון שטאָט, וועלכער איז אַממערסטן באַוווינט דורך יידן.

איך לויף שנעל אַהיים. די שטאָט ברענט שוין אין עטלעכע פלעצער. די קריסטן, וועלכע אַלע האָבן פערד פירן זייערע בעבעכעס אויף די וועגענער, אויסערן שטאָט. יידן שלעפּן מיט די הענט. מען שלעפּט זאַכן, קישנס, קאָלדרעס, מעבל, עס פליען פעדערן, ס'הערן זיך געוואָלדן, געוויינען, אַ מוטער האָט פאַרלאָרן אַ קינד זי חלשט, ספּאַזמירט.

מיר האָבן געוווינט אויסערן שטאָט, זענען מיר געלאָפן ראַטעווען דאָס גוטס פון אונדזערע קרובים. עס האָבן געהאָלפן אַפילו קליינע קינדער.

צאלקע דער מלמד

שרה חנה, זיין פרוי

פוטבאָל־מאַנשאַפט פון „בונד"

ערשטע שורה פון רעכטס: אַ מירער, אהרן ברוכנסקי, ירמיהו רוזובסקי; צווייטע שורה פון רעכטס: צבי זוכוביצקי, יהודה בורסוק, חיים קאפלאן; דריטע שורה שטייען: אידל קוקיש, מאיר רבינוביץ, יעקב נייפעלד, יוסף צערצעס, אברהם אלטמאַן.

דער צענטער פון שטאָט, דער מאַרק, ברענט. יידיש האָב און גוטס גייט אַוועק מיטן רויך. ווייבער שטייען און שרייען זיי ברעכן די הענט. עלטערע יידן לויפן אין בית־מדרש ראַטעווען ספרי־תורה׳ס. מיט מסירות־נפש און שטאָלץ טראָגט מען אַרויס די געראַטעוועטע ספרי־תורה׳ס, ספרים, מחזורים, ספרי תלמוד א.אַ.וו.

פאַרנאַכט זענען אָנגעקומען פייערלעשער פון גאַנצן געגנט: קאָידענאָוו, האָראָדזיי, מיר. דער ווינט איז געוואָרן שטילער, מען האָט באַהערשט דאָס פייער. אויף מאָרגן בין איך געגאַנגען זען דעם חורבן. מער ווי אַ האַלבע שטאָט איז אָפּגעברענט געוואָרן. דער רויך, האָט נאָך געשלאָגן פון די געלאָשענע האָלאָוועשקעס עס זענען געזעסן ווייבער, מענער און האָבן באַוויינט דעם אומגליק: יידישע פּראַצע, בלוט און שווייס איז אַוועק מיטן רויך. עלטערע מענטשן און קינדער זענען געבליבן שלאָפן אין דרויסן. אין די איבערגעבליבענע הייזער, האָט מען אַריינגענומען צו 8—7 משפּחות. דער חורבן איז געווען גרויס.

מענדל מאכטיי / בעלי־עגלות

אין אַמאָליקע יאָרן איז אַ בעל־עגלה ניט געווען פאַררעכנט צווישן די בכבודיקע יידישע פּרנסות. אַ בעל־עגלה, אַ פערד־טרייבער, איז געווען אַ נידעריקע באַשעפטיקונג.

דאָך זענען אין סטויבץ געווען אַרום פערציק יידישע פאַמיליעס, וואָס האָבן געלעבט פון דער דאָזיקער פּרנסה, און צווישן זיי אַ היפּשער טייל אָרנטלעכע אַרבעטזאַמע יידן, וועלכע האָבן זיך נוהג געווען אָפּהיטן דאָס דאַווענען דריי מאָל אין טאָג. אויב ניט אין וועג, ווי געוויינטלעך, פלעגט אַ בעל־עגלה זיך שטענדיק אַריינכאַפּן אין אַ בית־מדרש צו אַ „ברכו״ אָדער צו אַ „קדושה״.

עס פרעגט זיך פון וואַנען האָבן בעלי־עגלות אין סטויבץ געצויגן זייער חיונה, אַז דער באַן־וואָקזאַל איז געווען בערך אַ מרחק פון אַנדערהאַלבן וויאָרסט פון שטעטל. דערצו נאָך האָבן פיל זיך נוהג געווען גיין צו פוס צום באַן, כדי איינצושפּאָרן אַ פּאָר גראָשן. אויסער דעם האָבן יידישע בעלי־עגלות געהאַט שטענדיקע קאָנקורענטן: די קריסטלעכע פורלייט. ווינטער, בעת די גויים זענען געווען פריי פון פעלד־אַרבעט האָבן זיי זיך געשאַפן אַ דערבייאיקע פּרנסה: דינען אַלס בעלי־עגלות. זיי האָבן געקענט זיך דערלויבן פאַרקויפן זייער אַרבעט פאַר אַ קלענערן פּרייז, ווייל די שפּייז פאַר די פערד האָבן זיי געהאַט פון זייערע אייגענע פעלדער. טראָץ דעם האָבן די יידישע בעלי־עגלות אויסגעהאַלטן די קאָנקורענץ. אַדרבא, אַפילו קריסטן, ווען זיי האָבן באַדאַרפט עפּעס צו פירן, האָבן זיי זיך גיכער געווענדעט צו אַ יידישן בעל־עגלה. די סיבה איז געווען אַן איינפאַכע — דער יידישער בעל־עגלה איז געווען אַרבעטסזאַמער, פעאיקער און מער פּינקטלעכער.

די אַרבעט פון אַ סטויבצער בעל־עגלה איז געווען פאַרשיידנאַרטיק. אָנהויבנדיק פון פירן צום באַן האָלץ, קלעצער, ברעטער פון די טאַרטאַקן, פעך פון די סמאָליאַרנעס, אָדער אויסצולאָדן די וואַגאָנעס סחורה: מעל, צוקער, הערינג און אַנדערע פּראָדוקטן, און אַוועקפירן עס אין די שפּייכלערס פון די סטויבצער סוחרים. אַזוי האָבן די בעלי־עגלות געפירט אַלץ וואָס ס׳האָט זיך געמאַכט אונטערן האַנט: תבואות, קאָרן, ציגל, שטיינער און אויך פּאַסאַזשירן, יידן און קריסטן, אין די אַרומיקע שטעטלעך און דערפער — אַבי ס׳האָט נאָר געגעבן אַ ביסל פּרנסה פאַר אַ יידיש געזינדל מיט אַ היפּש ביסל קינדערלעך.

איז אונטערגעוואָקסן ביי אַ בעל־עגלה אַ 12־יאָריקער יינגל, האָט ער געהאָלפן דעם טאַטן, ביז ער איז געוואָרן זעלבסשטענדיק, און אַז מ׳האָט זיך שוין געקענט אויף אים פאַרלאָזן, דאַן האָט זיין טאַטע געקויפט נאָך אַ פערד און וואָגן. דער זון האָט געאַרבעט ביים טאַטן אין שטוב ביזן פּריזיוו, ביז ער איז אַוועק דינען. אומקערנדיק זיך אַהיים פון מיליטער־דינסט איז ער ווייטער אַוועק אַרבעטן ביים טאַטן ביז דער חתונה.

ווען אַ זון האָט באַקומען אַ ביסל נדן און דערצו נאָך אַ פּאָר יאָר קעסט, האָט ער זיך געקויפט אַ פערד און וואָגן, געדונגען אַ דירה — אַ קאַמער, און געפירט אַ זעלבסשטענדיק לעבן. עס האָט אויך פּאַסירט אַז אַ בעל־עגלה איז באַשאָנקען געוואָרן נאָר מיט טעכטער, אַזעלכער האָט געמוזט דינגען אַ יונג צו דער אַרבעט, יענער איז געשלאָפן און געגעסן ביים בעל־עגלה אין שטוב און באַקומען דערצו נאָך „מזומן״ אַ פּאָר גראָשן. עס זענען געווען אין שטעטל אויך בחורים, וועלכע האָבן געאַרבעט מיט געדונגענע פערד, ווי צום ביישפּיל: חיים לייבעצקעס מאָטל רעשעס, טעוולס יינגלעך, יאַנקל יאָשע, אָדער חיים בערל, וועלכער איז ברוגז געוואָרן אויף זיין שניידער־פאַך און איז געוואָרן אַ בעל־עגלה. ס׳זענען אויך געווען בעלי־משפּחות, וועלכע זענען געפאָרן מיט געדונגענע פערד למשל, משה לייב בעזרוצקי — ווען ער איז שוין געוואָרן אַ יורד, אָדער גרשון פערעקאַפּטשיבער און נאָך אַנדערע.

און אויב עס האָבן געפעלט אין סטויבץ פערד־טרייבערס, זענען אַזעלכע געקומען פון דער אַרומיקער סביבה. זלמן קוגל פון סווערזשנע, יהושעלה, חיים שעצקעס פון ניעסוויזש, ראובן בורילע פון רוביעזעוויטש, גרשונקע פון קאַרעליטש א.אַ.וו.

עס איז כדאַי צו דערמאָנען יואל טוניק אַלס כאַראַקטער־פולן מוסטער־טיפּ פון אַ האָרעפּאַשנעם סטויבצער בעל־עגלה. יואל איז געווען אַ בעל־עגלה בן בעל־עגלה. שוין אין זיינע יונגע יאָרן איז ער אַוועק אַרבעטן אַלס אַ בעל־עגלה, און ניט געוואָלט אַרבעטן ביי זיין טאַטן. אַ דאַנק דעם, האָט ער באַוויזן אָפּצושפּאָרן אַ ביסל געלט און ביז דער חתונה האָט ער שוין פאַרמאָגט עטלעכע פערד מיט אַן אייגענער הייזקע. זיין באַשערטע גיטל מאַטע — משה דעם מלמד׳ס טאָכטער פון

סווערזשנע, איז אויך געווען אַן אַרבעטסזאַמע פרוי, וועלכע האָט נאָך באַוויזן געבן אַ היפשן נדן איר מאַן. נאָך דער חתונה, האָט זי, גיטל, געהאַט ביי דער שטוב אַ מעלקנדיקע בהמה, און זומער באַאַרבעט אַ גרויסן גאָרטן.

צו דעם נאָך, איז יואל געווען געבענטשט מיט אַ שיינער שטימע. ער האָט ליב געהאַט נאָכצוזינגען חזנישע שטיקלעך. זיינע צוויי ברידער האָבן געזונגען ביים חזן. ס׳דוכט זיך מיר, אַז דער ערשטער גראַמאַפאָן אין סטויבץ איז געווען ביי יואלן אין שטוב.

ער פלעגט זיך נוהג זיין אַוועקשטעלן זיך ביים טרויב פון גראַמאָפאָן און מיטזינגען דעם חזן קוואַרטינס „צור ישראל". שווער איז געווען אונטערצושיידן וועמענס שטימע הילכט אַרויס אין דרויסן, צי איז דאָס די שטימע פון גראַמאָפאָן, אָדער יואלס קול.

יואל איז געווען אַ טאָג־טעגלעכער אַריינגייער אין נייעם בית־מדרש. אָפּגעהיט דריי מאָל אין טאָג דאָס דאַווענען און אונטערשטיצט דעם בית־מדרש ביד נדיבה. ווינטער־צייט פלעגט ער עפענען די טירן פון בית־מדרש דריי אַזייגער פאַרטאָג. זיין חזקה איז געווען יאָר־יערלעך קויפן „פתיחת נעילה", דאָס האָט ער אויך געהאַלטן פאַר אַ סגולה אַז די פערד זאָלן מאריך ימים זיין.

חברה לצים, וויסנדיק זיין שוואַכקייט פון קויפן „פתיחת נעילה", האָבן זיך נוהג געווען אָנציען דעם פרייז פאַר דער פתיחה ביז 15 רובל אין גאָלד, אָבער יואל האָט געקויפט „פתיחת נעילה" ניט אָפּשטעלנדיק זיך פאַר קיין שום פרייז.

שבת פאַר מעריב, פלעגט ער זיצן ביים לאַנגן טיש אין בית־מדרש און מיטזאָגן מיטן גאַנצן עולם דעם „אשרי תמימי דרך". עס קלינגט נאָך היינט אין די אויערן זיין ספּעציעלער ניגון.

אַמאָליקע יאָרן האָב איך בכלל געמיינט אַז די בעלי־עגלות האָבן אָפּגעקויפט די חזקה אויף צו זאָגן תהילים, ווייל די גרעסטע תהילים־זאָגערס זענען זיי געווען. צ״ב משה׳קע בערקאָוויטש, אָדער הענדעלע און נאָך אַנדערע. דער תהילים איז ביי זיי ניט אַרויס פון מויל; אומעטום ווו זיי זענען נאָר געווען: אין בית־מדרש אָדער זיצנדיק אויפן וואָגן אונטערוועגס, האָבן זיי שטענדיק געזאָגט תהילים.

אַ קעגנזאַץ־טיפּ פון דעם איינגעוואָרצלטן עכטן בעל־עגלה־טיפּ יואל, איז געווען דער קליינגעוואוקסיקער הענדעלע. פאַרבלייבנדיק אַ יתום נאָך אין די קינדער־יאָרן, איז ער געווען געצוווּנגען זוכן צו פאַרדינען פאַר זיך, איז ער מיטגעפאָרן אויף דיביידאקן ביז דייטשלאַנד אַלס אַ געהילפס־יינגל, וואָס האָט געקאָכט עסן פאַר די ביידאקן־אַרבעטער. נאָכהער האָט ער חתונה געהאַט מיט פסיה חייקען, חיים דעם אַנוטשניקס אַ שוועסטער. ער האָט איינגעהאַנדלט אַ פערד און וואָגן, געוואָרן אַ אַנוטשניק און אַוועק איבער די דערפער. אָבער אַ שלימזל איז ער געווען, און ער פלעגט בלאָנדזשען אויף די וועגן. ביי די גויים האָט ער געהייסן מענדל, ווייל אַ נאָמען הענדל האָבן זיי ניט געהערט.ביידע זין זיינע לייבע און אייזל זענען אונטערגעוואָקסן און געוואָרן קאַראַבעלניקעס.

זומער־צייט איז געווען שוואַך דער דאָזיקער האַנדל, האָבן זיי זיך פאַרנומען אַ ביסל מיט בעל־עגלהריי, ביז זיי זיינען ביסלעכווייז געוואָרן סטאַבילע אמתע בעלי־עגלות.

זיי זענען שוין אויך געפאָרן אין די וועלדער, געפירט קלעצער, געפירט אין שטאָט ליים, זאַמד. זיי האָבן אויך געפירט פּאַסאַזשירן אין ווייטע שטעט און שטעטלעך. ביי זיי האָבן די פערד גערוען פון שבת־רו, זייענדיק מקיים דעם פסוק: „למען ינוח שורך וחמורך". זיי פלעגן בכלל זיך ניט ווענדן צום רב אויסצוקויפן אַ שטר־מכירה, כדי איבערגעבן גויים די פערד צו פאָרן מיט זיי אין שבת. זיי פלעגן אַפילו שבת ניט איבערגעבן די פערד אין די הענט פון יינגלעך, כדי צו פירן זיי באָדן און אָנטרינקען (פּאָיען) זיי אין ניעמאַן. נאָר אַ שאלה האָבן זיי געוואָלט פרעגן דעם רב: צי מעג מען דעם פערד אָנטאָן אַ אוזדעטשקע אין שבת, ווען מ׳פירט אים צום ברונעם. זיי האָבן שטענדיק אָפּגעהיט דאָס דאַווענען, אַפילו ווען דאָס איז געווען אויפן חשבון פון דער פרנסה. פאַרטאָג זענען זיי שוין געלאָפן דאַווענען אין יורזדיקער בית־מדרש. פאַרנאַכט ווען אַלע בעלי־עגלות, זענען נאָך געשטאַנען אויף דער בירזשע אַנטקעגן חיים יונה׳ס קרעטשמע, זענען זיי געלאָפן גיך צום שול־הויף כאַפּן אַ מנחה. פרייטיק פאַרנאַכט, האָבן זיי איבערגעלאָזט אַלץ, האַק און פּאַק, אַוועקגעפאָרן אַ היים פריער, אויסגעשפּאַנט די פערד און אַריינגעשטעלט זיי אין שטאַל אַריין.

דער אַלטער הענדעלע איז אַוועק אין מרחץ אָנגעטאָן אין אַ פשוטער קאָרטענע קאַפּאָטע מיט אַ ריין העמד לכבוד שבת. אויסגעשמירט די שטיוול מיט ריצן־אייל און מיט אַ גוטע שמירערכץ. אַוועק איז ער אין דעם בעל־מלאכהשן יורזדיקע בית־מדרש׳ל מקבל־שבת זיין. נאָכן דאַווענען שטענדיק מיטגענומען אַ היים אַ צוויי אורחים, אָרעמע לייט צום שבתדיקן טיש.

דער אַלטער הענדעלע פלעגט מאַכן קידוש. נאָך אים זיינע זין, יעדער באַזונדער אויף צוויי חלות. אויפן טיש האָבן געברענט צוועלף ליכט אין אויסגעפוצטע גלאַנציקע שבתדיקע לייכטערס. אַ גרויסער נאַפט־לאָמפּ האָט באַלויכטן די שטוב און דאָס האָט דערהויבן דעם געמיט. נאָכן בענטשן, פלעגט ער מעביר סדרה זיין, אָפּזינגען די הפטרה לויט דעם טראָפּ, אַפילו דעם תרגום אָפּגעזאָגט.

דעם גאַנצן לעבן, האָט הענדעלע אָפּגעהיט אַלע מצוות, מנהגים, שבתים, ימים־טובים און געפאַסט אַלע תעניתים.

אַזוי האָט געלעבט אַ שטילע בעל־עגלהשע משפחה וואָס האָט ניט געקענט די מלאכה פון שלאָגן זיך מיט גויים, אָדער מיט יידן. זיי האָבן אַפילו ניט געקענט זיך שעלטן אָדער זידלען ווי אַנדערע בעלי־עגלות.

סטויבצער בעלי־עגלות זענען געווען אַ האָרעפּאַשנע מאַסע, אַרבעטזאַמע מענטשן. זיי האָבן ניט מורא געהאַט פאַר אַ פראָסט, פאַר קיין שניי, פאַר קיין גאָס רעגן. פאַר אַ גראָשן פרנסה שטענדיק געווען גרייט צו פאָרן אין עק וועלט.

געפירט אין שטוב אַ בעל־הבתישן שטייגער לעבן. מיט קיין רויטן גאַרטל האָבן זיי זיך ניט פאַרגאַרטלט, קיין לולקע ניט גערויכערט, געדאַווענט די תפילות אָן מימיקעס און טענצלעך. אַ ביסל בראָנפן ליב געהאַט ביי יעדער געלעגנהייט. און אויב אַ שטייגער אַזאַ ייד, א בעל־עגלה, ווי אָרע דער כהן, האָט פיינט געהאַט צו פאַרזוכן דעם ביטערן טראָפּן, האָבן אים די חברה איין מאָל מיט כוח אַריינגעגאָסן אין מויל דעם בראָנפן. נאָר ניט געזאָרגט, אַ סטויבצער בעל־עגלה, האָט געקענט לייטיש אַריינגיסן אַ ביסל בראָנפן, אָבער דעם שכל הישר האָבן זיי קיינמאָל ניט פאַרטרונקען.

געלעבט, כשר פאַרדינט, געשפּאַרט אַ גראָשן צו אַ גראָשן, אויפגעשטעלט אַן אייגענע הייזקע, און אַמאָל אפשר אויך פאַרדונגען אַ צימער. ניט קיין לייכטן לעבן פאַרבראַכט, נאָר מיט אמונה, מיטן געדאַנק, אַז דאָס איז מנת־חלקו און גענומען אַלץ באהבה.

אַ דור נאָך אַ דור איז פאַראיבער, פאַרברייטערט און פאַרגרעסערט האָט זיך דאָס בעל־עגלהשע געזינדל.

אין סעפּטעמבער 1939 האָט זיך צעטרייסלט דאָס בעל־עגלהשע וועלטל — ס'האָבן זיך צעשיידט דער פערד און דער מענטש.

שמואל מילצענזאן / זכרונות

עס שטייט פאַר מיינע אויגן דאָס ליבע שטעטעלע סטויבץ מיט אירע גלייכע ברוקירטע גאַסן און הילצערנע איין־שטאָקיקע הייזער. אַ סך יאָרן זענען אַריבער זינט איך האָב באַקומען פון דאָרט דעם לעצטן בריוו פון מיינע נאָענטע און טייערע. איך ווייס, אַז פון זיי אַלעמען איז פאַרבליבן בלויז אַ גרויסער ברודער־קבר. דאָך קען איך זיך ניט צוגעוווינען צום געדאַנק, אַז איך רייד וועגן טויטע מענטשן, וועלכע זענען אויף אַ בעסטיאַלישן אופן אומגעבראַכט געוואָרן און האָבן אונדז איבערגעלאָזט פאַריתומט און מיט זכרונות פון אַמאָל.

אין סטויבץ האָט זיך אַנטוויקלט אַ שיינער שטאָלצער יידישער לעבן. סטויבץ האָט פאַרמאָגט אַ יידישע און אַ העבראַישע שולע. עס זענען דאָרט געווען יידישע אָרגאַניזאַציעס פון אַלע מינים. סטויבצער בחורים האָבן געוווּסט זיך קעגנשטעלן מיט הצלחה אַנטקעגן די אָנפאַלן פון צעבושעוועטע פויערים און קעגן די ענדעקישע כוליגאַנעס. ווי האָט עס פּאַסירט, אַז די דאָזיקע שטאָלצע און שטאַרקע יידישע באַפעלקערונג איז געגאַנגען כצאן לטבח? עס זענען בלויז איבערגעבליבן געציילטע פון גרויסע פאַרצווייגטע משפחות. געציילטע, וועלכע האָבן מיט זיך מיטגענומען דעם לעצטן אָנבליק פון אונדזערע טייערע אין זייערע פיינלעכע מאָמענטן פון לעבן, און האָבן עס אונדז איבערגעגעבן.

איך געדענק סטויבץ פון 1918, ווען אונדזער משפחה איז צוריקגעקומען פון מינסק. די גאַסן זענען נאָך געווען פול מיט ליידיקע פלעצער פון אָפּגעברענטע הייזער. האַלב צעפאַלענע אויוונס מיט אַ שטיקל קוימען האָבן עדות געזאָגט, אַז אויף די פלעצער זענען אַמאָל געשטאַנען הייזער. דער מאַרק־פּלאַץ איז געווען ברוקירט בלויז אין די זייטן, אין מיטן זיינען געשטאַנען עטלעכע שאַלאַסלעך, וואָס האָבן געדינט פאַר געשעפטן. נאָך יעדן רעגן פלעגט זיך אין מיטן מאַרק שאַפן אַ גרויסע בלאָטע, אין וועלכער עס פלעגן זיך אויסלייגן חזירים.

מיין ערשטע שולע, וואָס איך האָב דאַן דערקענט אין סטויבץ, איז געווען אין דער גרויסער שול, אין עזרת נשים. דער רבי איז דאַן געווען ר' אברהם חייט ז"ל, נאָר דער „חדר" האָט לאַנג ניט אָנגעהאַלטן. דער וועלט־קריג האָט זיך דאַן געענדיקט, אָבער דער רוסיש־פּוילישער קריג, האָט זיך נאָך געצויגן ביז דעם יאָר 1921. אין פאַרלויף פון די יאָרן געדענק איך נאָך דעם מאָדערנעם „חדר" ביי ליסן אין שטוב אויף זאַגומענער גאַס. פון דאָרטן איז ער אַריבער צו בערנשטיינען אין עק פּאַצ'טאָווער. די לערערס זענען דאַן געווען: מאיר יוסף שוואַרץ, יוסף שקאַלניק און אברהם חייט, ווען די באָלשעוויקעס זענען אַריין אין סטויבץ צום לעצטן מאָל, האָט זיך געעפנט אַ יידישע שולע אין פּרעסעס הויז אויף מינסקער (שפּעטער פּילסודקיס) גאַס. אין דער שולע האָט מען געלערנט בלויז יידיש. איך געדענק אויך די שולע ביי פריידל חייט, וואָס איז געווען דורכגעדרונגען מיט יידישיזם.

ס'לויפט דורך פאַר מיינע אויגן דאָס בילד פון אונדזער שטעטל ווען די ערשטע פּאָליאַקן זענען אָפּגעטראָטן. גערופן האָט מען זיי די ערשטע פּאָליאַקן צו אונטערשיידן פון די וועלכע זענען אַריין צו אונדז דעם צווייטן מאָל, צום ענדע פון קריג. דאָס איז געווען אין אַ זומערדיקן שבת. פּלוצלינג איז דאָס שטעטל פאַרפלייצט געוואָרן מיט הונדערטער פּוילישע זעלנער (פּאָזנאַנטשיקעס) און האָבן אָנגעהויבן רויבן יידיש גוטס. דאָס זענען געווען זעלנער פון אַ פאַרבייפאָרנדיקן צוג, וואָס האָט זיך פאַרהאַלטן אויף דער סטאַנציע. זייט דעם טאָג איז די יידישע באַפעלקערונג אין שטעטל פאַגראָמירט געוואָרן דורך די פאַרבייגייענדיקע אָדער פאַרבייפאָרנדיקע זעלנער. און נאָך די זעלנער פלעגן גיין די אָרטיקע קריסטלעכע איינוווינער מיט זעק און קוישן און רויבן יידיש האָב און גוטס. די רויבעריי האָט אָנגעהאַלטן העכער אַ וואָך. דאָס יידישע לעבן און פאַרמעגן איז געוואָרן הפקר. מיין פאָטער איז ספּעציעל געזוכט געוואָרן דורך דער זשאַנדאַרמעריע צוליב זיין פּאָפּולאַריטעט אין דער אומגעגנט. ער האָט אַלזאָ געמוזט פאַרלאָזן די שטוב און אויסבאַהאַלטן זיך אין די שייערן פון די אַרומיקע קריסטן און אין די קוסטעס ביים ברעג פון ניעמאַן. אין שטעטל האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די זעלנער וועלן פאַרברענען די הייזער. די געשלאָגענע יידישע באַפעלקערונג, געדענקענדיק נאָך די שריפה פון 1915, זענען אין די הונדערטער אַרויס צום ברעג פון ניעמאַן און האָבן זיך דאָרט פונאַנדערגעלעגט אויף די שנעל צוזאַמענגעבונדענע פּעקלעך, איבערלאָזנדיק הפקר די הייזער און פאַרמעגן. מיר

די האָטעלן פון שולקין און מילצענזאָן

האָבן מיט דער מוטער דאָס זעלבע געטאָן. אָבער באַלד האָט אונדזער פאַמיליע געמוזט אויף דעם פלאַץ פאַרלאָזן, אויס מורא, אַז די זשאַנדאַרן וועלן אונדז זוכן ניט געפינענדיק דעם פאָטער. מיר האָבן זיך דאַן אויסבאַהאַלטן ביי די קאַנקאַלאָוויטשעס אויפן וועג קיין קרוגליצע ביז עס זענען אָנגעקומען די באָלשעוויקעס.

די באַפעלקערונג האָט זיך צוריקגעקערט צום נאָרמאַלן לעבן און מיר קינדער, צו אונדזערע באַליבטע מלחמה־שפּילן. איך געדענק, אַז די יוגנט פון שטאָט האָט זיך דאַן צעטיילט אויף צוויי גרופּן: איינע האָט געהייסן פּאָצ׳טאָווע גאַס און די צווייטע — מינסקער גאַס. די גרופּן פלעגן יעדן שבת נאָך מיטאָג מלחמה האַלטן צווישן זיך. דער מלחמה־פלאַץ איז געווען הינטער דעם געלן קלויסטער צווישן די שייערן. איין גרופּע פלעגט דער צווייטער באַוואַרפן מיט שטיינער און צווינגען צום אָפּטרעטן. אויך גרויסע בחורים האָבן ניט געפעלט אין דעם שפּיל. פאַרשטייט זיך, אַז יעדער צד האָט געהאַט זיינע העלדן און אַז די העלדן פלעגן זיך באַווייזן אויפן מלחמה־פלאַץ, פלעגט דער שפּיל אָננעמען פאָרמען פון אַ מלחמה ממש מיט פאַרוווּנדעטע און געפאַנגענע.

אין יענער צייט פלעגן אַרומפאָרן באָלשעוויסטישע אַגיטאַטאָרן. אויך צו אונדז איז אַראָפּגעקומען אַזאַ פאַרשוין, אַ יונגער 18—20־יאָריקער בחורל. ער האָט אין אונדזער הויז רעקוויזירט אַ צימער און געפירט אין שטאָט אַגיטאַציע. אונדזערע מלחמה־שפּילן האָבן אויך אים פאַראינטערעסירט און שבת, אין ברען פון קריג, איז ער געקומען אויפן קריגס־פלאַץ און האָט פּרובירט איבערנעמען דאָרט די אָנפירערשאַפט. נאָך דעם ווי דאָס איז אים ניט געלונגען, איז ער צו־מאָרגנס נעלם געוואָרן. די באָלשעוויקעס האָבן דאָס מאָל ביי אונדז ניט לאַנג אָנגעהאַלטן, די פּוילישע זעלבער זענען

צוריקגעקומען, און אונדזער שטעטל איז געבליבן אַ טייל פון פּוילן ביז דעם אויסברוך פון דעם לעצטן וועלט־קריג.

מיט דער ענדע פון דעם רוסיש־פּוילישן קריג, האָט זיך ווידער אָנגעהויבן אַנטוויקלען אַ יידיש לעבן. עס האָבן זיך געעפנט חדרים, שולן. עס איז געגרינדעט געוואָרן אַ סוחרים־פאַראיין, אַ באַנק, אַ גמילות־חסדים־קאַסע א.אַ.וו. צו יענער צייט האָט זיך אויך אָנגעהויבן אַ ציוניסטישע טעטיקייט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג און איבערהויפּט צווישן דער יוגנט. עס איז געגרינדעט געוואָרן דער „השומר", מיט אַ ציוניסטישן אינהאַלט. די אָרגאַניזאַציע, האָט דאַן אויסגעפירט אַ פאָרשטעלונג מיט גימנאַסטישע איבונגען און פּיראַמידן. די אָרגאַניזאַציע האָט ניט לאַנג אָנגעהאַלטן און אויף איר פלאַץ זענען אַנטשטאַנען „פּועלי־ציון" און „התאחדות". שפּעטער זענען אויך געגרינדעט געוואָרן דער „החלוץ", „החלוץ־הצעיר", „פרייהייט", „גורדוניה", „השומר־הצעיר" און „בית"ר". פאַרן אַנטשטיין פון „פּועלי־ציון" און „התאחדות" איז געשאַפן געוואָרן די יוגנט־אָרגאַניזאַציע „הכוכב־הנוצץ". אין דער אָרגאַניזאַציע האָבן מיר אַנטוויקלט אַ מערווייניקע פלאַנירטע טעטיקייט. אַהרעלע חייט, פלעגט פאַר אונדז האַלטן פאָרטראַגן וועגן ציוניזם.

מיר האָבן אויך אויסגעפירט אַ פאָרשטעלונג „חנה ושבעת בניה" אין אַ חנוכה־אָוונט. דאַן איז אויך געווען דער אָנהויב פון גרינדן אַ ציוניסטישע ביבליאָטעק. מיר האָבן געקויפט די אַזוי גערופענע „ניצנים" בראָשורקעס. איך געדענק, אַז ערב הושענא־רבה האָב איך, צוזאַמען מיט איסר ראַבינאָוויטש, אָנגעריסן הושענות אין קוסטאַרניק נעבן באַן־ליניע אויפן וועג קיין סווערזשנע, פון די פאַרקויפטע הושענות־געלט האָבן מיר געקויפט „ניצנים" ביכלעך.

צו יענער צייט איז אויך געקומען פון רוסלאַנד קיין סטויבץ דער לערער יאָסעלעוויטש ז"ל מיט זיין פאַמיליע, און

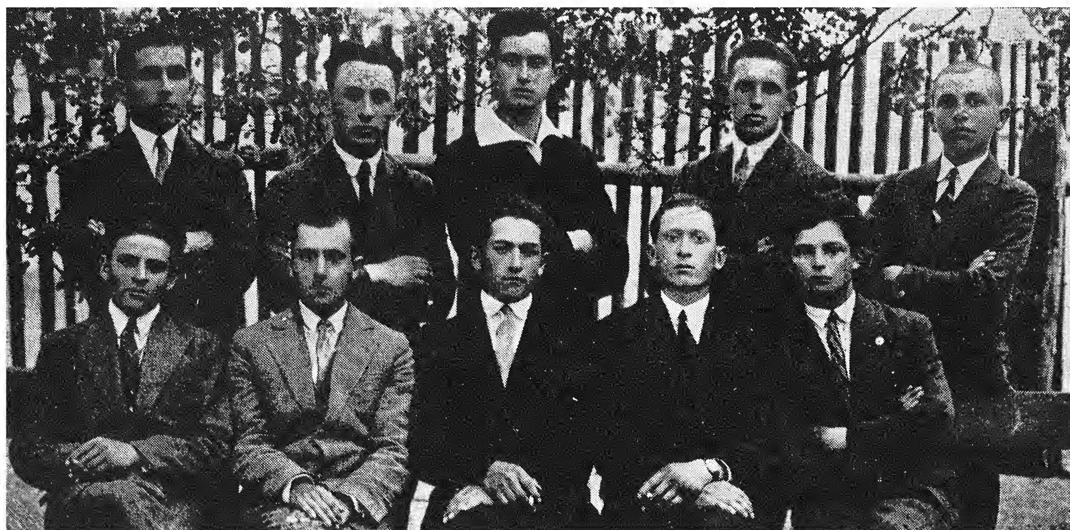
עס איז געגרינדעט געוואָרן די „תרבות"־שולע. ביים גרינדן די שולע איז פאָרגעקומען אַ קאַמף צווישן די אָנהענגער פון דער שולע און די אָנהענגער פון דער תלמוד־תורה. ווען יעדער צד וויל פאַרנעמען דעם בנין פאַר זיך. אין קאַמף קעגן יאָסעלעוויטשן זענען געשטאַנען הרב ר' יהושע ליבערמאַן ז"ל און גוטל באַרסוק ז"ל. צום סוף איז דער קאַמף אַנטשידן געוואָרן לטובת דער תרבות שולע.

אַ טייל פון סטויבצער געדענקען נאָך זיכער דעם חדר אין גאַסיקן בית־מדרש פון מלמד מיכאל באַרישאנסקי ז"ל. ר' מיכאל איז געזעסן ביי אַ לאַנגן טיש און האָט מיט אונדז געקנעלט־געלערנט תורה. דעם לאַנגן דינעם שטעקל, האָט ער פון זיין האַנט ניט אַרויסגעלאָזט. איך ווייס ניט נאָך היינט צו טאָג, צי וואָלט ער זיך מיט אונדז אַן עצה געגעבן אָן דעם שטעקל. הגם ער האָט זיך מיט אים זעלטן ווען באַנוצט, און אויך דאַן איז דער ראָזמאַך געווען פיל שטאַרקער ווי דער קלאַפּ. די שול איז געווען אין אַ גוייש געסל און אין די פּאַוזעס פלעגן ניט פעלן שקצימלעך וואָס פלעגן מיט אונדז מלחמה פירן, פאַרשטייט זיך, מיט שטיינער. די זעלבע שקצים פלעגן אונדז אָפּוואַרטן אויפן וועג אין חדר. איך וועל ניט פאַרזיכערן, אַז אין דעם זענען זיי געווען שטענדיק די שולדיקע.

ס'איז אויך אַנטשטאַנען אין סטויבץ אַ מכבי־אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט ספּאָרט. איבערהויפּט, האָט מען זיך דאַן אָפּגעגעבן מיט פוטבאָל, און דער ספּאָרט־פּלאַץ איז געווען אויפן צווייטן זייט ניעמאַן.

סטויבצער יוגנט איז געווען צעטיילט אין פאַרשיידענע אָרגאַניזאַציעס. אויך דער „בונד" איז געווען שטאַרק פאַרטראָטן אויף דער יידישער גאַס. די ציוניסטישע יוגנט האָט רעאַליזירט איר אייגנאַרטיקן וועג צו באַקומען די העגעמאָניע אין שטאָט. יעדע אָרגאַניזאַציע האָט געפירט איר באַזונדערע טעטיקייט. די איינציקע נייטראַלע באַזע, ווו די אַלע אָרגאַניזאַציעס פלעגן זיך צוזאַמענקומען איז געווען די „קרן־קיימת" טעטיקייט און אין אַ קלענערער פאָרעם אויך דער „החלוץ". דער צענטער פון דער „קרן־קיימת" טעטיקייט איז געווען ביי באַרסוקן אין הויז. חנה ווי אויך איר טראַגיש־אומגעקומענער ברודער נח באַרסוק, האָבן אין דער „קרן־קיימת" אַרבעט געזען זייער ציל פון לעבן. איין מאָל אין מאָנאַט פלעגן פאָרלעך אַרויסגיין איבער די הייזער אויסליידיקן די „קרן־קיימת" פּושקעס. דער טאָג פלעגט כמעט שטענדיק זיין זונטאָג, ווייל דאַן פלעגן די מערהייט שילער און אויך דערוואַקסענע זיין פריי פון זייער באַשעפטיקונג. מען פלעגט אויך אָרגאַניזירן בעלער, און די הכנסה פלעגט זיין קודש פאַר „קרן־קיימת". ערב ראש־השנה, פלעגט אויך אָרגאַניזירט ווערן אַ „קרן־קיימת" פּאָסט צום פונאַנדערטיילן ווונטש־קאַרטן צום נייעם יאָר. די יידישע באַפעלקערונג, האָט זיך גערן געניצט מיט דער פּאָסט און דאָס פלעגט אַריינברענגען אַ גרויסע סומע פאַרן פאָנד. די בריוו־טרעגער זענען געווען די חברים פון די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס.

איך האָב מיינע יוגנט־יאָרן פאַרבראַכט אין „גורדוניה" און פון דאָרטן געשעפּט מיינע ציוניסטישע אידעאַלן. די גרינדערס פון „גורדוניה" זענען געווען די אַקטיווע חברים פון התאחדות, ווי חנה באַרסוק, נח באַרסוק, אהרון טוניק (זשאוועס) א"אַ. די „גורדוניה"־אָרגאַניזאַציע האָט ניט באַוויזן זיך צו פאַרברייטערן. זי איז פאַרבליבן אין אַ ענגן קרייז. דאָך פלעגט דאָרט געפירט ווערן אַ דערציאונגס־טעטיקייט. באַזונדערס טעטיק זענען מיר געווען אין די זומער מאָנאַטן.

אַ גרופּע פּריזיוווניקעס פון יאָרגאַנג 1910

זיצן פון רעכטס: מאיר רבינוביץ, יוסף צערצעס, חיים קומאק, יוסף אגינסקי, מרדכי סאָפּאָזשניק; שטייען פון רעכטס: אייזיק באסקין, בערל גורפינקל, שמואל מילצענזאָן, מוליע קומאק, ברוך מוצניק.

פרייהייט

זיצן פון רעכטס, שורה **1: אברהם ליס, זושע קלאצוק, אלחנן ראדונסקי; זיצן פון רעכטס: שורה 2**: ליבע ראָזאָווסקי, רחל מוצניק, איסר ראבינאָוויטש, אומבאקאַנט, **הירשל קומאק, יעקב** וואָדאָנאָס, צביה ברוכאנסקי; שטייען פון רעכטס: גרשון רבינאָוויטש, קלוטש, ליבע קלוטש, ברוכאַנסקי, לייבל באָרסוק, מוצניק.

מען פלעגט אַרויספאָרן אויף זומער־קאָלאָניעס אין דער אומגעגנט צוזאַמען מיט ניעסוויזער, ווילנער און אַרומיקע סניפים.

מיר האָבן אויך אַמאָל פּרובירט צו גרינדן אַ הכשרה־קיבוץ. אַ גרופּע פון אונדז איז אַרויס אין ניקאלאיעווטשינער ציגעלניע און האָבן דאָרט געאַרבעט ביים אָנלאָדן און אויסלאָדן די אויוונס ווי אויך אַנדערע אַרבעטן. עס זענען מיט אונדז דאַן געווען אויך חברים פון וואָלקאָוויסק, ווילנע און לאָדז. דער קיבוץ האָט ניט לאַנג אָנגעהאַלטן.

אינטערעסאַנט פלעגן פאַר אונדז זיין די אויספלוגן אין אין כ׳ תמוז. עס דערמאָנט זיך מיר אַן אויספלוג אין סעניאַווער וואַלד. אין דעם אויספלוג האָבן אויך אָנטייל גענומען דער „השומר־הצעיר” און סווערזשנער „גורדוניה”. אין וואַלד האָט יעדע אָרגאַניזאַציע געמאַכט אַ באַזונדערן לאַגער. דער אויספלוג איז פאַראייביקט געוואָרן אויף אַ געמיינזאַם בילד פון אַלע אָנטיילנעמער. שפּעט אין אָוונט איז די גורדוניה־יוגנט צוריקגעקומען אין שטאָט אין געשלאָסענע רייען און מיט אַ געזאַנג אַריינגעמאַרשירט אין די גאַסן ביז צום מאַרק. דער אַריינמאַרש אין מיליטערישער אָרדענונג און מיט אַ הילכיקן געזאַנג, האָט געמאַכט אַ שטאַרקן רושם אויף דער קריסטליכער באַפעלקערונג, און אַ לאַנגע צייט נאָך דעם האָט מען געקענט הערן זינגען דאָס ליד „קדימה הפועל”. די סטויבצער יוגנט, האָט בכלל ליב געהאַט צו שפּאַצירן אין די אַרומיקע פעלדער און וועלדער. עס איז נאָר געווען גענוג צו אַריבערגיין דעם בריקל ביים וואַסער־מיל און מען איז שוין געווען אין דעם אָקינצ׳יצער וואַלד, וואָס האָט זיך געצויגן ווייט אויף צענדליקער קילאָמעטערס. אויפן צווייטן זייט פון ניעמאַן אַרום צוויי קילאָמעטער פון שטאָט איז געווען דאָס סעניאַווער וועלדל, אַן איבערבלייבעניש פון אַמאָליקן גרויסן סעניאַווער וואַלד, וואָס האָט זיך געצויגן אויף ביידע זייטן פון דער באַן־ליניע און ווייט הינטער דער יואפּניצע. נאָך די קאָנקאָלאָוויטשעס האָבן זיך אָנגעהויבן די מאַסיוון פון קרוגליצער וואַלד.

אין די זומער־מאָנאַטן פלעגט דער הויפּט־שפּאַציר־פּלאַץ פון דער באַפעלקערונג זיין דער בריק איבערן ניעמאַן און דער „סענאַקאָס” (היי־פעלדער). אַהין פלעגן גאַנצע פאַמיליעס אַרויס אין די שבת־אָוונטן, און אַנזעטיקן זיך מיט דער אַראָמאַטישער לופט פון פריש־געשניטענעם היי. די שפּאַצירן פלעגן זיין באַליבט באַזונדערס ביי אונדז קינדער, ווו מיר האָבן זיך געלאָזט וואַלגערן אין פאַרשיידענע קונדסים־שפּילן צווישן די אָפּגעשניטענע קופּעס היי. פאַרשטייט זיך, אַז די שפּילן פלעגן שטענדיק פאַרשטערט ווערן דורך די בעלי־בתים פון דעם היי, וועלכע פלעגן אונדז פון דאָרט צעטרייבן.

דער ניעמאַן איז באַקאַנט יעדן סטויבצער פון זיינע פריסטע קינדער־יאָרן. צו זיינע ברעגן פלעגט מען לויפן אין יעדער פרייער מינוט. באַזונדערס באַלעבט פלעגן זיין זיינע ברעגן אין די זומערדיקע פריי־טיק־טעג. גרויס און קליין

פלעגן זיך טובל זיין אין זיינע וואַסערן און פלעגן זיך אונטערגעבן דער שטיפערישער אַטמאָספערע אַרום. עס האָט ניט געפעלט אויך פאַרשיידענע שפּיצלעך וואָס איינער דעם צווייטן פלעגט אָפּטאָן. דער באַליבטער שפּיצל פלעגט זיין צו מאַכן יענעם אַ קנופּ דורך פאַרבינדן די אַרבל פון העמד און באַנעצן דעם קנופּ אין וואַסער. חברה פלעגן אויסשיסן מיט אַ געלעכטער ווען דער קרבן אַרויסגייענדיק פון וואַסער, פלעגט ציטערנדיק פון קעלט זיך באַמיען אויפבינדן דעם קנופּ.

אין די זומער־אָוונטן איז דער ניעמאַן געווען פול מיט שיפלעך פון פאָרלעך און גרופּן.

אין די ווינטערדיקע שבתים און זונטיק־טעג פלעגט דער פאַרפרוירענער ניעמאַן זיין פול מיט קאָנקעס־פאָרערס און סתם צוקוקערס. עס איז געווען איינגענעם צו האַלטן צעשפּרייט די פאָלעס פון רעקל און לאָזן זיך טראָגן דורכן ווינט איבערן אייז קילאָמעטערס ווייט מיט אַ געשווינדקייט.

פורים־צייט פלעגט דער ניעמאַן זיך באַפרייען פון דעם אייז־צודעק. זיינע וואַסערן פלעגן זיך צעגיסן ווייט איבער די ברעגן און באַדראָען די שכנותדיקע געסלעך, וועלכע פלעגן פאַרפלייצט ווערן מיטן וואַסער. אַ סך מאָל איז דאָס וואַסער געשטיגן אַזוי הויך, אַז מען האָט געמוזט באַנוצן שיפלעך, כדי צוקומען צו די פאַרפלייצטע הייזער. אין אַזעלכע טעג פלעגן זיך אויפן הילצערנעם בריק געפינען סאַפּיאָרן און פייערלעשער און פלעגן מיט לאַנגע באָסאַקעס אָפּשטויסן די גרויסע שווימענדיקע אייז־שטיקער, עס זאָל זיך ניט טרעפן אַ „זאַפּאָר" ביים בריק כדי ניט צו באַדראָען אים, טראָץ דעם וואָס עס זענען געווען אויסגעבויטע „לאָדאָרעזן", וועלכע האָבן געדאַרפט שיצן דעם בריק. דער אייזגאַנג איבערן ניעמאַן איז געווען אַ צוציענדע אַטראַקציע פאַר דער באַפעלקערונג.

מאַנכע מאָל פלעגן די באָסאַקעס ניט גענוג זיין צום פאַרמיידן דאָס אויפקלייבן זיך פון אייז־שטיקער און דאַן פלעגט מען דאָס אייז צעשפּאָלטן מיט אויפרייס־מאַטעריאַל. עס האָט אויך אַמאָל פּאַסירט, אַז איינער פון די סאַפּיאָרן איז אַראָפּגעפאַלן פון בריק צווישן די אייזשטיקער און איז דערטרונקען געוואָרן. מען האָט זיין קערפּער ניט געפונען. ערשט אין איינעם פון די זומער־טעג, האָט עמעצער ביים באָדן אַרויפגעטראָטן אויף אַ האַנט, וואָס האָט אַרויסגעשטעקט פון זאַמד אונטערן וואַסער. אַזוי איז געפונען געוואָרן דער קערפּער פון דערטרונקענעם זעלנער.

ניט קיין קליינעם פּלאַץ אין שטעטל האָט פאַרנומען די „פּאָזשאַרנע קאָמאַנדע". די מערהייט פון די פייערלעשער און די קאָמאַנדירן זענען געווען יידן מיט שמואל טוניק ז"ל בראש. זיי פלעגן זיך צוזאַמענקומען אין די זונטיק־טעג צו זייערע איבונגען און פלעגן מאַרשירן איבער די גאַסן מיט זייער אָרקעסטער בראש. פאַרשטייט זיך, אַז אַזאַ מאַרש פלעגט שטענדיק פאָרקומען אין דער באַגלייטונג פון הונדערטער קינדער אַרום.

די צענטראַלע געשעענישן און פאַרזאַמלונגען פון דער סטויבצער יידישער באַפעלקערונג פלעגן פאָרקומען אין דער גרויסער שול. דאָרטן פלעגט מען זיך צוזאַמענקלייבן הערן אַ מגיד, אַ רעדנער פון „קרן־קיימת" אָדער „קרן־היסוד". דאָרטן פלעגן פאָרקומען פּראָטעסט־מיטינגען קעגן דער מאַנדאַטאָרישער פּאָליטיק אין ארץ־ישראל. דאָרטן פלעגן אויך פאָרקומען פאַרזאַמלונגען פון סוחרים־פאַראיין, פון דער יידישער באַנק־קאַסע, גמילות־חסד־קאַסע א"אַ.

דאָס יידישע סטויבץ איז געווען אַ לעבהאַפטע קאָצענטרירטע קהילה. עס האָבן אויך דאָרט ניט געפעלט קריגערייען וועגן רבנים בענקלעך, פּאַרטייאישע ויכוחים אאַ"וו. עס האָט זיך אין שטעטל פון שטענדיק אָן געפונען אַ שטאָלצע יידישע יוגנט, וואָס האָט זיך קעגנגעשטעלט מיט ווירדע יעדן אַנטי־סעמיטישן אָנגריף.

פון דעם אַלעמען איז געבליבן בלויז אַ בינטל זכרונות מיט דעם פיינלעכן באַוווסטזיין פון דעם גרויסן ברודער־קבר, וואָס איז פאַרבליבן צווישן די חורבות אָן אַן אויפזיכט.

לייבל מירסקי / סטויבץ אין מיין זכרון

איך געדענק, דאָס אין יאָר 1918 האָט מיר מיין מוטער געפירט ביים האַנט צו וואָלף טוניק אין שטוב, ווו עס האָט זיך אָרגאַניזירט אַ „חדר". דער לערער איז געווען מאיר יוסף שוואַרץ. ער האָט פאַרהאָנגען די פענצטער וואָס האָבן זיך געוואָנדן צום ניעמאַן, כדי די תלמידים זאָלן זיך נישט פאַרקוקן אויף די גענדז וועלכע שווימען אויפן ניעמאַן.

אַזוי האָבן מיר געלערנט אַ האַלבן „זמן". נאַכהער האָט מיך די מוטער אַוועקגעפירט אין גאָסיקן בית־מדרשל אויף דער פּאָטשט־גאַס ווו מיר האָבן געלערנט אין בשותפותדיקן חדר פון די מלמדים אברהם חייט און מיכאל באָרישאַנסקי. איך געדענק זייערע ליכטיקע פנימער, ווי זיי פלעגן וועלן מיר זאָלן וואָס מער דערגרייכן אין די לימודים. געשלאָגן האָט מיך אברהם חייט ז"ל מיט זיינע „לאָקשן", פאַר פאַרטייטשן „ויתרוצצו הבנים בקרבה" — „האָבן זיך געטאַראַ־

פּעצ'קעט די קינדער אין בויך". אין יענער צייט, האָט אין דער ווייבערישער שול פון דעם דאָזיקן בית־מדרש געוווינט אַן אַלטער ייד, אָן אַ משפּחה, וועלכער האָט אויסגעדינט אין ניקאָלאַיעווסקער אַרמיי 25 יאָר. ער פלעגט אונדז דערציילן מעשיות ווי מען האָט אים געכאַפּט קליינערהייט. מיר פלעגן אויפמערקזאַם אויסהערן די דערציילונגען. נאָך דעם ווי עס האָט זיך פאַרפעסטיקט די פּוילישע מאַכט, האָט מען פאַרבאָטן צו לערנען אין בית־מדרש ווי נאָר מיר פלעגן דערזען אַ פּאָליציאַנט, פלעגן מיר זיך צעלויפן פון בית־מדרש. שפּעטער זענען מיר איבערגעגאַנגען צו אברהם חייט אין שטוב. אברהם חייט'ס פרוי איז געווען אַ גרויסע קענערין פון לשון־קודש און איך געדענק ווי זי פלעגט מיר העלפן לערנען און צוגרייטן די לעקציעס, געהייסן האָט זי צביה. זיי האָבן געוווינט ביי יצחק איזגור. אין יאָר 1922 האָבן מיר שוין געלערנט

אין „תרבות״־שולע אונטער דער אָנפירונג פון יצחק יאָסע־לעוויטש, וועלכער האָט אָנגעהויבן, צוזאַמען מיט דער דער־ציאונגס־אַרבעט, אויך אַ קאָלאָסאַלע ציוניסטישע טעטיקייט. אין דער זעלבער צייט, האָט זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן די ציוניסטישע יוגנט אונטער דער אָנפירונג פון בעבע חרחורים (בן־ירוחם) און יוסף קאַרפּ. ס׳קלינגט אין מיינע אויערן די ערשטע ליד: „יש לנו ארץ ושמה פלשתינה, שמה אוכלים דבש וגבינה״. שפּעטער האָט דער דרוקער נפתלי קליבאַנסקי אָרגאַניזירט דעם „השומר־הצעיר״. דער העכסטער קלאַס פון דער „תרבות״ שולע איז אַריין אין „השומר־הצעיר״. מיר זענען אַריינגעצויגן געוואָרן מיט יוגנט־ברען אין דער אַרבעט פאַר ארץ־ישראל. דער עמוד־התווך איז געווען יצחק יאָסע־לעוויטש. אונטער זיין אָנפירונג האָבן מיר אָנגעהויבן אָרגאַ־ניזירן דעם קרן־קימת און קרן־היסוד. אייביק וועט פאַר מיר שטיין די געשטאַלט פון אונדזער לערער יצחק יאָסעלעוויטש, וועלכער האָט אין אונדז איינגעפלאַנצט דעם פּאַטריאָטיזם אין ציוניזם. די שומרים פלעגן טאָן אַלע סאָרטן אַרבעט כדי צו פאַרדינען אַ גראָשן פאַרן קק״ל, האַקן האָלץ אאַז״וו. און איך פלעג אַפילו כאַפּן מייז ביי שאול מעקלער אין תבואה־קרעמל און קריגן דערפאַר 50 גראָשן פון אַ קאָפּ. דאָס אַלעס איז געטאָן געוואָרן אויסער די חודשדיקע אַרבעט ווי אויסליידיקן די פּושקעס פון קק״ל.

אין שטעטל האָט אויך ניט געפעלט קיין מחלוקת. פון איין זייט האָבן זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן די רעוויזיאָניסטן מיטן „בית״ר״, און אויך די בונדאָווצעס, וועלכע האָבן געגרינדעט עטלעכע מאָל עפענען אַ „יידישיסטישע״ שולע. די ציוניס־טישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס: „השומר־הצעיר״, „גורדוניה״, „בית״ר, „פרייהייט״, פלעגן אָרגאַניזירן טיולים אין סיניאַווער וואַלד, וווּהין ס׳פלעגט קומען די גאַנצע יידישע באַפעלקע־רונג. ס׳איז כדאי צו דערמאָנען אונדזער חבר יצחק חרחורים, וועלכער איז אומגעקומען אין רוסלאַנד, און האָט נישט דער־לעבט צו זען די אויפבליאונג פון ארץ־ישראל, פאַר וועלכער ער האָט אַזוי פיל מי אַפּגעגעבן. ערע זיין אָנדענק!

דעם 17טן סעפּטעמבער 1939 איז אונדזער ברוזינדיק לעבן אַפּגעשטעלט געוואָרן...

4 יאָר בין איך געווען אין דער רויטער אַרמיי, פּאַרטיי־דיקט מאָסקווע, באַפרייט פּראָג און איינגענומען בערלין.

מיין לעצטער באַזוך אין סטויבץ

דער אויסזען פון אונדזער שטעטל אין די יאָרן 1956/57 איז געווען שוידערלעך, ממש ניט צו דערקענען. דער ברודער־קבר אויף זאַיאַמנער וועג איז פריי פון אַלע פּאַסטעכער, וועלכע האָבן אויסגעגראָבן מתים און געזוכט גאָלדענע צייִ־נער. אויף מיין ווענדן זיך צום הויפּט־ראַט פון סטויבץ אין יאָר 1957, ווען איך האָב דאָס אָנגעצייגט, איז קיין ענטפער ניט געקומען. איך האָב אויפגעקליבן די ביינער און קעפּ פון מיינע בעסטע שטעטלדיקע פריינד און חברים און געבראַכט זיי צוריק צו קבר־ישראל, געזעגנט זיך מיט זיי און פאַרלאָזן מיין שטעטעלע סטויבץ דעם 14.3.58.

אברהם מירסקי, זיין שוועסטער יוכבד (יאָכע) מיט אירע קינדער

יחזקאל רוסאק יאהאנעסבורג / אַ. געהאַלטן וואָרט...

שוין פיל יאָרן זענען פאַרביי, און אַז איך דערמאָן זיך פון די קינדער־יאָרן, וואָס פאַר אַ שטיפערס איך און מיינע חברים זענען געווען, לאָזט זיך עס קוים גלויבן. די שפּיצלען וואָס מיר פלעגן אָפּטאָן איינער דעם צווייטן ווי אויך צו דערוואַקסענע, איז פשוט אומגלויבלעך. קיינער מיט אַ פור און וואָגן, האָט ניט געקענט פאַרבייפאָרן דעם שול־הויף, ווינטער־צייט מיט שניעזקעס ברעכן שויבן, מאַכן די פערד לויפן צעטראָגן, וואַרפן שישקעס אין בערד און אין מיידלשע האָר אאַ״וו.

יעדער באַעוולטער, פלעגט קומען צום לערער אַלטער זיך באַקלאָגן. צו ערשט פלעגט ער צו אונדז ריידן און פּרובירן ווירקן מיט ווייכע ווערטער; אַז עס האָט ניט געהאָלפן, פלעגט ער מיט שטרענגע ווערטער צו אונדז אַפּעלירן; ווען דאָס האָט אויך ניט געהאָלפן, האָט ער אונדז געדראָט אין גאַנצן אַרויס־וואַרפן פון דער „תרבות־שולע. אַפילו דאַן האָבן מיר צו ערנסט זיינע ווערטער ניט גענומען, און ווי געוויינטלעך, ווידער פאַרגעזעצט מיט אונדזערע טייוולאָנישע שטיקלעך.

איבערהויפּט האָבן מיר געפּלאָגט דער לערערין, לאה טילמאַן, וועלכע איז געווען אַן איידעלע, דעליקאַטע, שטילע פרוי, און פון אונדזער קלאַס פלעגט זי זייער ליידן און גאַנץ אָפט געוויינט.

אין אַ געוויסן טאָג, אין מיטן פון אַן אַריטמעטיק־לעקציע, האָט זי מיר אַרויסגערופן צום טאָפּל איך זאָל לעזן אַ פּראָב־לעם.

די „תרבות" שולע

איינער פון די חברים האָט געמאַכט אַ באַמערקונג, אַז מ'קען ניט הערן מיין דערקלערונג, ווייל איך רייד אונטערן נאָז. דאַן האָבן אַלע שילער אויסגעבראָכן מיט אַ הילכיקן געלעכטער. ניט קענענדיק קאָנטראָלירן דעם קלאַס איז די לערערין טילמאַן אַרויסגעלאָפן אַ צעטומלטע. אין אַ פּאָר מינוט שפּעטער, איז דער לערער אַלטער מיט איר אַריינגעקומען אין קלאַס און אַלעמען האָט ער אַרויסגעטריבן באַטאָנענדיק דערביי, אַז ער וועט די שטערער ניט אַריינעמען צוריק אין קלאַס, און זיין וואָרט האָט ער געהאַלטן.

ב. מיין לעצטער ל"ג־בעומר אין סטויבץ

יעדן ל"ג־בעומר פלעגן אַלע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, די תרבות־שולע און די חדר ייִנגלעך גיין אין וואַלד פאַרברענגען דעם טאָג אויף דער פריי אין ספּאָרט און אין טענץ אין א ריכטיקער חלוצישער אַטמאָספערע.

גאָר פרי פלעגן די עלטערע מיטגלידער פון די אָנטייל־נעמענדיקע אָרגאַניזאַציעס אָנקומען אויף אַ באַשטימטן פּלאַץ, צוגרייטן די לאַגערן פאַר די שפּעטערדיקע אָנקומענדיקע יונגוואַרג און פירער. פיל באַזוכער פון שטאָט, זענען געקומען אַלעס בייצוזען.

אַזוי ווי יעדן יאָר, איז אויך אין יאָר 1932, דעם לעצטן ל"ג־בעומר, וועלכן איך האָב פאַרבראַכט אין סטויבץ, זענען מיר אין מיטן נאַכט געגאַנגען צוזאַמענשטעלן אונדזער לאַגער.

דער טאָג איז געווען אויסערגעוויינלעך שיין און וואַרעם, די לופט האָט געשמעקט מיט אַ זאַפטיקן אַראָמאַט פון די בלומען, ביימער און גראָז.

אַלעס איז געגאַנגען כשורה. נאָך דעם ווי די יונגוואַרג פון אַלע אָרגאַניזאַציעס מיט זייערע פירער זענען אָנגעקומען, האָבן זיך אָנגעהויבן די דערעפענונגס רעדעס, דערנאָך דער פאַראַד. נאָך מיטאָג, האָט מען אָנגעפאַנגען מיט די ספּאָרט שפּילן אויף וועלכע אַלע האָבן מיט אומגעדולד געוואַרט.

אין מיטן שפּיל האָט זיך פּלוצלינג באַוויזן אַ שוואַרצער וואָלקן, עס האָט לאַנג ניט געדויערט און ס'האָט אַ גאָס געטאָן אַ רעגן מיט דונערן און בליצן, פּשוט אַ מבול, יעדער איינער איז געלאָפן זוכן אַ שוץ.

דער בית"ר, צו וועלכן איך האָב באַלאַנגט, האָט אין יענעם יאָר אויפגעשטעלט אַ גרויסן געצעלט, וואָס האָט געקענט אַריינעמען הונדערטער מענטשן, און אין איניקע מינוטן איז עס געוואָרן איבערפולט, מ'איז געשטאַנען געפּאַקט ווי אין אַ שאַכטל סאַרדינען.

ס'האָט לאַנג גערעגנט, די גאַנצע שמחה איז פאַרשטערט געוואָרן. גלייך ווי דער רעגן האָט אויפגעהערט האָט יעדער איינער זיך געקליבן וואָס שנעלער גיין אַ היים, ווייל די שטרעקע אין שטאָט אַריין איז געווען אַ ווייטע.

גרייטנדיק זיך אַהיים, האָבן מיר באַמערקט, אַז אונדזער דגל פון בית"ר, וועלכן מיר האָבן אַראָפּגענומען פון שטאַנג

בית"ר — ל"ג־בעומר אין וואַלד

פאַרן רעגן פעלט פון דעם פלאַץ, ווו מען האָט אים אַוועק־געלייגט, און קיינער האָט ניט געוווּסט ווער עס האָט אים צוגענומען.

פלוצלינג האָב איך זיך דערמאָנט, אַז ווען עס האָט אַזוי שטאַרק געדעגנט איז אַ חבר פון „השומר־הצעיר" (ניט קיין סטויבצער), געשטאַנען ניט ווייט פון דעם פלאַץ ווו מען האָט דעם דגל אַוועקגעלייגט. ניט זאָגנדיק קיינעם בין איך גלייך געלאָפן צו דעם „השומר־הצעיר"־לאַגער אים זוכן. אַז איך האָב געטראָפן דעם חבר און אים גוט באַטראַכט, האָב איך באַמערקט אַז ער קוקט מיר אויס אומנאַטירלעך דיק. ניט געטראַכט לאַנג, האָב איך אים די העמד אויפגעהויבן און געפונען דעם דגל אַרומגעוויקלט אַרום זיין קערפּער. אַרויס־ציענדיק עס, האָט זיך אַ גרויסער עולם צוזאַמענגעקליבן.

זיינע חברים און אויך אַנדערע האָבן אים שטרענג פאַר־געוואָרפן, פאַר אויסניצן אונדזער גאַסטפריינדלעכקייט, און אין אַזעלכע אומנאַטירלעכע אומשטענדן זאָל ער האָבן באַגאַנגען אַזאַ פאַרברעכן — גאָרניט קיין העלדישקייט.

איר קאָנט זיך פאָרשטעלן אונדזער אַלעמענס פרייד און דעם רושם וואָס דער אינצידענט האָט געמאַכט אויף אַלעמען, און ספּעציעל אויף מיר.

אהרן חייט ניו־יאָרק / סטויבץ מיין שטעטעלע
(פּאָעמע)

מיין חרובער שטעטל — אַ מצבה
מיינע לאַנדסלייט — אַ מתנה.

איך בענק נאָך דיר, מיין ליבע, אַלטע היים,
מיין וויגעלע, מיין מאַמעס שויס, מיין ערשטע ליד;
דאָרט ווו איך האָב פאַרוועבט מיין יוגנט־טרוים,
ווו ס'האָט אין מיר דערוואַכט דאָס „פּינטעלע ייד".

זיס שטעטל מיינס! אַ שטייסט פאַר מיר אין פולן חן,
די הייזעלעך, די גאַסן און דער מאַרק,
כאָטש געווען ביסטו ווי אַ „טל־ומטר" קליין,
אין האַרץ ביסטו איינגעבאַקן, כ'ליב דיך אַזוי שטאַרק.

אַט שטרעקסט דו זיך אידיליש ביי דעם „ניעמאַן"־טייך,
ווו ס'שלענגלט זיך אַ שטיפּערישער וואַסער־שטראָם,
עס האָבן דיינע וואַסערן דערפרישט סיי אָרעם און סיי רייך,
און איבער זייער נאַסן רוקן זיך געשיפלט דעם „פּאַראָם".

און אַט מיין הייזעלע, ווו די באָבע האָט מיך געוויגט,
מיט טענער זיסע אייגעשלעפערט ס'פּיצל קינד,
דערביי אויף פרענטעלעך אַ זאַקביים קורניקל געשטריקט,
דערציילט פון וועלט און מענטשן, זויבער־ריין פון זינד.

פּאַראָמנע גאַס

אָט ווידער הער איך מאַמעס צאַרטן קול,
וואָס שבת בין השמשות טריפט ווי אָוונט־טוי,
„גאָט פון אברהם" — פליסטערט צנועהס כשר מויל,
און „שטערן דריי" זי זוכט אין טיפן הימל־בלוי.

און אָט דער אַלטער חדר, מיין יניקה־קוואַל,
און צווישן רבי, טייטל־קאַנטשיק, שמיץ,
פעדעמט זיך אין קאָפּ אַ ליכטיק־העלער שטראַל,
שוועבט דורך אַ רש"י, תוספות, מיט אַ שאַרפן בליץ.

מיין ליב און טייער שטעטל, מיין חלום אויפן וואָר,
מיט יידן אָן עין־הרע אַ גאָר היפּשן קהל,
כלי קודש, קרעמערלעך און גבירים — אויך אַ פּאָר,
ס'רוב „עמך", בעלי מלאָכות, געשפּאַנט אין שווערן עול.

חיונה מאָגער, קאַרג, דער פּדיון קליין און שוואַך,
קיין אייגן גראָשן, אַלץ געפירט אויף באָרג און ליי,
און זעט אַ חידוש, אַזאַ מערקווירדיקע זאַך,
פאַרגונען זיך שמשים צוויי און זאָגאַר רבנים דריי...

הרב ר' יהושע, דער „שמן זית זך",
זיך קוים אַדורכגעלעבט פון „הייוון אויפן לייט",
מיט תורה שטעטל געהייליקט יום טוב, שבת, וואָך,
מיט יעדן אָרעמאַן געטיילט דעם ביסן ברויט.

ר' משה פון זאַבלודאָווע, פאַר ווייבערשן נאַראָד,
דערנערט זיך פון צדקניות, וועלכע אים אַהער געבראַכט;
הרב סאָראָצקין, עס איז גאָר געווען קיין סוד,
געהאַלטן זיך דורך „מעטריקעס" און כוח פון דער מאַכט...

ר' אליהו, עלטסטער שוחט, אַ ייד, אַ צוקער־זיס,
ביים קצב אַ בהמה פלעגט ער קוילענען אין שטאַל;
און אַלס געניטער מוהל געלאַדן צו יעדן ברית,
צו תשובה יידן וועקן פלעגט זיין שופר־שאַל.

ר' שלמה שוחט, אַ ייד גאָר אָן אַ גאַל,
מיט האַרץ אַ וואַרעמער און ברייט־אָפענע הענט;
האָפענונג, הילף און טרייסט געטראָגן איבעראַל,
ניט איינמאָל פאַר אַ „פרעמדן חוב" געצאָלט אַ הויך פּראָצענט.

ר' יוסף חסיד, אַ שטילער, ליבער ייד,
ניט מיד געוואָרן שלעפּן זיך פון הויז צו הויז,
פון פּרוטות קייט פון עכטער יידישקייט געשמידט
אין „יורזדיקעס" ישיבה און אין קלויז.

ר' מאיר'קע, דער „געלער", איר געדענקט אים, דעם „טשודאַק"?
מיט שפּיי און קרים פון נאָז גאָר אויסגעלאַכט די וועלט;
אין מיטן מאַרק געשטעלט זיך טאַנצן אין אַ זאַק,
פאַר תלמוד תורה אָפּגעגעבן דאָס גאַנץ „ספּעקטאַקל־געלט".

און דוד כאַשע לאה'ס, קנאי, פּיאָנער,
פאַר „קוצו של יוד" אויף קרבנות גרייט,
געבראָכן יעדן צאַם, אַ יעדערע באַריער,
אַ נייע „יונגע סטויבץ" אין תורה־גייסט געבויט.

דער „לערער אַלטער", טרייער ציון־וועטעראַן,
מיט יוגנטלעכן שוווּנג און זילבער־גרויע האָר,
געשיכטע האָט געשאַפן אָט דער בראַווער מאַן,
ציון־אידעאַלן פאַרפלאַנצט אין האַרץ פון דור.

און ווער פון אייך געדענקט ניט מאָטעלע מאַכטיי,
דעם בליציק־שאַרפן מוח, דאָס קאָך־לעפל פון שטאָט;
ראַבינער, לאַוניק, יידישער נאָטאַר, „אוטשאָני יעווריי"
אין „הויכע פענצטער" אָנגעשפּאַרט צו אָפּשרייען געבאָט.

דערמאָנט איר זיך דעם ביאַליסטאָקער יונגערמאַן, דעם פּראַנט,
דעם גבאי'ס ווילן איידעמל אויף קהל'ס פּעטע קעסט,
מיט פּאַפּיראָס און שטעקעלע ווויליונגעריש געשפּאַנט,
און שטעטל פאַר „נאָז" געפירט ביי זיך אין קהילה־נעסט.

ר' שואל פון דעם מרחץ אונדזער קאַרלסבאַדער שפּריץ,
אויף פּסח פלעגט ער כשרן אין קעסל ס'גאַנצע שטאָט,
אויפן „פּאָל" די שענסטע יידעלעך מכבד געווען מיט שמיץ,
און אַלע בעלי בתים האָט ער געהאַט אין „באָד".

זלאַטע מיניעס מיידלעך ביז סאַמע גרויען צאָפּ
אויף זיווג און באַשערטן געדולדיק אַלץ געוואַרט,
זייער „פאַרכאַפּטן אייגנטום" געהיט ווי אויג אין קאָפּ
פון „טשופּיקס פּלאַץ" מיט בעזעמער נאָך מאַרק־טעג
שמוץ פאַרשאַרט.

חאַנטשעס טעכטער אין „ראַד קראָמען", טיר ביי טיר,
זיך שטענדיק אָנגעטאָן צו להכעיס ווי אויף געוועט,
אייביק ברוגז, אָנגעבלאָזן ווי אַן אמתער געשוויר,
איינע ביי די אַנדערע אויף שידוכים אָנגערעדט.

אברהם סאַדאָווסקי

אברהמ'ל פול־פול, דער „גאַזעטשיק" און קולטור־טרעגער,
פון פאָלק,
פלעגט שחרית דאַוונען ביזן האַלבן טאָג מיט אייפער
און מיט פלייס,
דאַן צום וואָקזאַל נאָך בלעטער לויפן אָן סדר ,אָן אַ טאָלק,
און קומען אָונט־צייט מיט „האַלב־געבאַקענע נייעס".

און טאָמער אויף „פּאַראָמנע" הערט איר אַ געוואַלט,
מיט אַ געבראַזג פון טעלער און גרילץ פון ליימענע טעפּ ;
ניט חידושט זיך: דער קאַמף איז שוין גאַנץ אַלט:
די „גלעזערקע" און אבא ידידי'ס ברעכן זיך די קעפּ.

שמואל כאַשע בריינעס מיט מעדאַלן פול באַדעקט,
מיט „קאַסקע" אויפן קאָפּ, קנעפּ מעשענע און מונדיר,
זיך בלאָזן ברייטלעך ווי עס קומט אים דער רעספּעקט:
נאַטשאַלניק פון פּאָזשאַרנע, ווער איז דען גלייך צו מיר ?

ר' ליפּאָ דאָרסקי, אַ ייד אַ טייערער מיט גאָט און האַרץ,
האָט מיטגעפילט דעם קרעמערס און האָרעפּאַשניקס נויט,
צו העלפן זיי פאַרדינען דאָס שטיקל ברויט דאָס שוואַרץ,
אַ גמילות־חסד־קאַסע מיט הלוואות אויפגעבויט.

אין קהל־שטיבל איז אָונט־צייט אַ טומל, אַ יריד,
געצל ביי דער קאַסע און ראובע ביי דעם בוך,
עס לייט און צאָלט דאָ אויס דער הענדלער און דער שמיד
און ברענגט אַהיים אַ זעקל מעל, אַ בגד און אַ שוך.

מרדכי פייוול פעשע ריוועס, אַ ייד מיט אַ געפיל,
אין מיטן נאַכט פלעגט לויפן: און מיינט ניט ס'איז אַ וויץ,
אַ פענכער ליאָד אַ קראַנקן ברענגען אין דער שטיל
געלייגט צוקאָפּנס, אַ סגולה אַראָפּוואַרפן די היץ.

יוסף דער מאַלער האָט טאָג און נאַכט געשטרעבט,
צו ברענגען הילף אין נויט, ווען ביטער איז דער טעם,
דורך „ביקור חולים" דאָקטאָר, מעדיצין, רעצעפּט,
געהיילט דעם אָרעמאַן מיט טראָפּן, פּיל און גראַם.

אַ גרופּע סטודענטן

ערשטע שורה, זיצן פון רעכטס: ד"ר אהרן לעווין, 2 קריסטן ; צווייטע שורה, שטייען פון רעכטס: אומבאַקאַנט, ד"ר יצחק עפּשטיין, סאָניע קאַנטאָראָוויטש, אדוו. אהרן חייט, טאַניע וואָלפסאָן, יואל לוסטערמאַן, ד"ר יעקב אַקסלראָד.

דער אַלטער ר׳ ידידיה, אַ שוסטער גאָר פון פאַך,
חיונה געצויגן פון דראַטווע און פון נאָל,
ווו נאָר אַ צער, אַן אומגליק געשטאַנען אויף דער וואַך,
אַ מזג טוב, געשטיצט, געהאָלפן אָן אַ צאָל.

תנא אלי שאול׳ס, דער תקיף פון אַ שטאָט,
אין שול די גרעסטע דעה מיט האַרבן וואָרט געזאָגט,
פאַר קצב, בעל עגלה זיין ווונק געווען — געבאָט,
ווייל גאַסט־הויז און די „מאה״ האָט ער טאַקע פאַרמאָגט.

לייבע אסתר׳קעס דער חברה־קדישא אטאמאַן
דעם אָרעמאן געטאָן „דאָס רעכט״ שלא על מנת לקבל פרס,
ט״ו כסלו צו דער סעודה געפירט דעם גאַנצן שפּאַן,
פון אַ רייכן בר־מינן „געריסן שוין אַ פּאַס״.

אברהם דער וואַטניק ביים עמוד טריי געדינט,
אין באַנק און גמילות־חסד געצירקלט מיט דער פען,
ביי אים אין חדר געלערנט אַ יעדן הויזגעזינד...
ניט איינער האָט אים צו פאַרדאַנקען אַלץ וואָס ער ווייס
און קען.

דער „פרויען־קאָמיטעט״ די מאַמעס פון דער שטאָט,
צו זיי אַ שווער געמיט האָט שטענדיק זיך פאַרטרויט,
געהאָלפן מיט אַ ביסל געלט און אויך אַ לאַבן ברויט.
ניט געלאָזן די געפאַלענע אויף גורל שווער באַראָט,

מיין היימשטאָט טייערע, מיט יידן מיוחסים,
געהאַט האָסטו אָן עין־הרע פון יעדן סאָרט און מין,
אַפילו איינעם וואָס פלעגט די „צאן קדשים״,
אַריינשמייסן די „מלקות״ ערב יעדן יום הדין.

די יוגנט דיינע, פון שטעטל־געוועב די פעדעם,
געקאָכט זיך אין דיסקוסיע מיט ברען און פלייס און שווונג,
הרצל, טרומפעלדאָר, באָראָכאָוו און מעדעם,
אין היציקער פאַרטיי־מחלוקת געלופטערט שאַרפע צונג.

פרנסה? האַנדל? שווערע אינדוסטרי?
אַ פעסל נאַפט, אַ קייקל קאַלך, אַ בינטל שטרוי.
און פרייע קאָנקורענץ? וואָס הייסט דען און נאָך ווי?
צוליב פדיון פון אַ הערינג זיך צעהרגעט פאַר אַ גוי...

פרויען פאַראיין און יתומים פאַרזאָרגונג

השגות! האָטעל „אייראָפּע” מיט אלקים בעל הבית,
צוויי מענטשן קוים געקענט זיך דורכשפּאַרן אין טיר;
אַ ביטערע איראָניע, אַ חוזק, זייפנבלאָז,
מ׳שטיינס געזאָגט, אַ „קאָנטינענט” פון... איילן פיר אויף פיר.

אידיליש האָט אַ ישוב דאָרט געלעבט,
אַ שיינע עדה יידן אַזוי מיט לייטן גלייך,
אַ קרעפּטיק היימיש לעבן האָט זיך שטיל געוועבט
אין ווילטאָג — אָרעם, אין אינהאַלט — פאַרבנרייך.

ביז... ווי גזלנים פון דעם טיפן וואַלד,
די נאַציס דאָרט גערויבט, געמאָרדעט און געשענדט,
ווי חיות רעות אין אַ מענטשלעכער געשטאַלט,
די היים און שול פאַרטיליקט און פאַרברענט.

יונג און אַלט אין בונקערס און אין וואַלד,
ווי שמשון קעגן פלשתים דרייסטן ווידערשטאַנד געוואַגט;
גערעכנט זיך מיט רוצחים פאַר שחיטה, שריפה, געוואַלט,
געווען איז עס אָבער דער דראַמעס לעצטער אַקט.

פון וויסטן געטאָ אַיינגעטונקט אין פייער־גלות,
געטריבן האָבן מערדער יעדן איינעם, קינד און קייט,
מיט לעצטן „שמע” צו דער עקידה פון אומשולדיק בלוט,
געגאַנגען דער לויה־צוג אין מאַרש פון טויט.

איצט איז דאָרט שטיל, מיט רויך איז אַלץ אַוועק,
אין גרויסן מאַסן־קבר רוט זייער געביין,
און וויסטער טרויער וואָגלט דאָרט פון עק צו עק,
אַ קדיש זאָגט דער ווינט איבער אַ קאַלטן שטיין.

כאָטש איך בין ווייט פון דיר, פאַרוואָגלט אין אַ פרעמדן לאַנד,
ביסטו ווי דער „סנה” ביי מיר, דער דאָרן־שטאַם,
תחיית־המתים קומסט דו אויף צו מיר פון בראַנד,
אין מיין געדעכעניש ביסטו פריש, ביסטו גאַנץ אין פלאַם.

ס׳האָט מיין אבלות ניט קיין גרענעץ און קיין גרונט,
פאַרנייען וועל איך קיינמאָל ניט דעם קריעה־ריס,
אַזוי וועט טריפן שוין און בלוטיקן מיין ווונד,
אומפאַרהיילט וועט בלייבן אָט דער שלאַנגען־ביס.

עס לויפן יאָרן, אָבער עלנט מיין געמיט,
פאַראַנקערט איז אין דיינע חורבות אַש און שטויב,
דיין יאָרצייט טריי וועט ווערן אָפּגעהיט,
אַ קדיש דיר צום הימל, צום בורא דיר אַ לויב.

ביים צאַנקענדיקן שיין פון יאָרצייט־ליכט,
אַ זון דיינער באַוויינט דיר און ער שווערט,
ניט רוען וועט ער ביז וועסט ווערן אויפגעריכט,
אָ, ליבע סטויבץ מיינע, אויף מאַמע־ציונס ערד.

ראזע דווארעצקי ניו־יארק / א דעראינערונג

איך געדענק נישט גענוי דאָס יאָר אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט מלחמה, ווען די מאַכט האָט זיך געהאַלטן אין איין בייטן און דאָס האָט אויך ניט אויסגעמיטן אונזער שטעטעלע סטויבץ. רוסן זענען אַרויס, דייטשן אַריין, דייטשן אַרויס, פּאָליאַקן אַריין, און מיט יעדן אָפּטריט זענען יידן, יידישע טעכטער, יידיש האָב און גוטס געווען הפקר.

האָדעווענדיק זיך אַלס יתומה ביי מיין פעטער מרדכי פּייוול איז מיין מומע פעשע־ריווע גרייט געווען שטענדיק אונטערשטעלן איר פּלייצע צו באַשיצן און פאַרהיטן מיך פון שלעכטס.

איין מאָל, געדענק איך, איז מען געקומען איינקוואַרטירן אָפיצירן אין אונדזער שאלאש. שנעל האָט די מומע אויסגעגאָסן אַ פלאַש שוואַרצן קאַרבאָל און מיט שרעק אָפּגעבעטן זיך, כלומרשט אַז אין הויז זענען דאָ טיפוס־קראַנקע.

דעם צווייטן מאָל האָט זי זיך אָנגעטאָן אין שמאַטעס כדי אויסצוזען עלטער און זען ווער עס דערנענטערט זיך צו אונדזער הויז און אויסקויפן אונדזער הויז פון אונטער־צינדן.

איך מיטן פעטער האָבן זיך באַהאַלטן אויפן בוידעם, איז געקומען מיין טייערע אומפאַרגעסלעכע מומע, און זי האָט מיר געגעבן אַ פאַטשיילע מיט אַ האַלבן ברויט, און געזאָגט:

„ראָזעלע, מיין קינד, לויף דורך די פעלדער אין דאָרף שעצקי, די דריטע הויז לינקס ווי דו קומסט אַריין אין דאָרף וווינט דאָרטן מאַרטאַ, זאָג איר, אַז דו ביסט לייזערושקאס אַן אייניקל, און זי וועט דיר אויסבאַהאַלטן”.

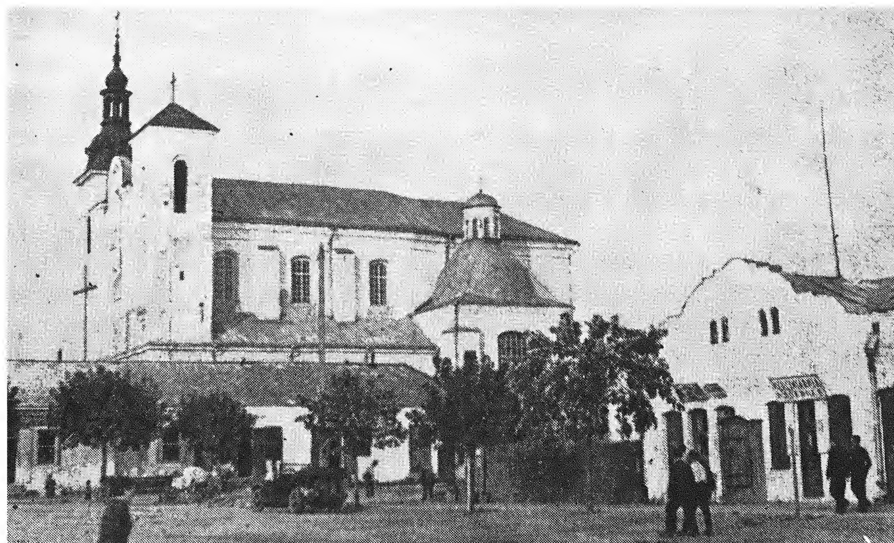
אַ דערשראָקענע, אַ צעטרייסלטע בין איך געלאָפן און הערענדיק ווי עמעצער גייט, פלעג איך זיך איינבויגן און באַהאַלטן צווישן די קאָרן און אָט בין איך שוין בשלום אין דאָרף.

כ׳האָב אויסגעזוכט מאַרטאַן. די קריסטין האָט מיר גוט אויפגענומען, געגעבן עסן זויער־מילך, קעז מיט ברויט, און זי זאָגט: „דאָרטן אַנטקעגן זיצן נאָך זשידקעס פון סטאָלפּצי”.

איך גיי אַרויס און זע: עס זיצט קושע אַלטמאַן, זיין שיינע שטומע שוועסטער גאָלדע מיט אַ פּיצל קינד משה׳לע, יאָכע שלמה מאיר׳ס (וועלכע איז דערנאָך געוואָרן קושעס פרוי), און יאָכעס אַ שוועסטער מערי.

מען קאָכט קאַרטאָפל אין מיטן הויף אויף אַ דרייפוס אייוועלע, אַלע זיצן אַרום פייער אַזוי ווי ביים טאַטן אין ווייננאָרטן. „ווי רואיק דאָ איז!” טראַכט איך, דאָרטן אין שטעטל איז מען ניט זיכער מיטן לעבן.

מיט אַמאָל לויפט צו דער גוי, ניט טויט ניט לעבעדיק: אַנטלויפט! מען כאַפּט יידן! מיר אַלע האָבן זיך אַריינגעכאַפּט

דער מאַרק־פּלאַץ

אין שטאַל, מען האָט מורא צו אָטעמען, עס ציטערן הענט און פיס. בכדי דאָס קינד זאָל נישט אָנפאַנגען וויינען און וועט אונדז אַנטדעקן, האָבן מיר פון אַ שטיקל ברויט געמאַכט אַ סאָסקע אין אַ שמאַטקע.

אָט הערן מיר ווי עס פאָרן אַריין רייטנדיק אויף פערד פוילישע בלוט־דאָרשטיקע סאָלדאַטן. עפן אויף דעם שטאַל, מיר דאַרפן היי פאַר די פערד, קלינגט אַ באַפעל. דער גוי ליגט אויף דער ערד, וויסנדיק וואָס עס דערוואַרטעט אים, ער פאַרשטייט ניט וואָס מען וויל פון אים.

פלינק ווי אַ הירש גיט קושע אַ לויף צו דעם איינציקן פענצטערל. גיט אַ בויג אויס די אייזערנע גראַטעס און לויט זיין וווּנק הויבן מיר אָן שפּרינגען און אָט ליגן מיר שוין אַלע פאַרטויעט נעבן וואַנט פון שטאַל.

ווען די געפאַר איז אַריבער, זענען מיר געלאָפן צום

צום אָפּפאָר פון שושנה גערשענאָוויטש קיין ארץ־ישראל

זיצן פון רעכטס: אברהם צעכאַנאָוויטש, שרה נייפעלד, ראָזע דוואָרעצקי, חיים עפשטיין, העניע אסתרקין, נחום גערשענאָ־וויטש; זיצן שורה 2; ברוך אָקון, ליבע אַלטמאַן, מרדכי מירסקי, שושנה גערשענאָוויטש, אהרן טוניק, חוה וואָלפסאָן, אבא באַגין; שטייען פון רעכטס: מרדכי באָרסוק, ריווע סאָסלאַנד, וועלוול וואָלפסאָן, חוה שלייף, אומבאַקאַנט, איטע וואָלפסאָן, חיענקע סעגאַלאָוויטש, פייגל סראַגאָוויטש, סאָניע לוסטערמאַן.

נאָענטסטן וועלדל, די מורא איז געווען צוליבן קינדס וויינען.

דריי טעג זענען מיר געווען אין וועלדל. מאַרטאַ די קריסטין האָט אונדז דורך אַ פּאַסטעך געשיקט קעז מיט מילך. קושע האָט דאָס אונדז ניט געלאָזט עסן, נאָר דעם קינד האָט ער דערלויבט צו געניסן פון דעם. מיר האָבן זיך דערנערט מיט ווילדע יאַגעדעס פון וועלכע דער מויל איז געוואָרן אַנטצונדן און מיר האָבן באַקומען בויך־ווייטאָקן. זיצנדיק אין אונדזער באַהעלטעניש האָבן מיר געהערט ווי מען רייסט אויף די בריקן אין סטויבץ. קומענדיק אַ היים איז אַלעס געווען צעשטערט. אַלע פון מאַרק האָבן זיך באַהאַלטן אין ווייסן קלויסטער, אין אַ קעלער.

ווער האָט געקענט זיך פאַרשטעלן, אַז גרעסערע שוואַרצע וואָלקנס רוקן זיך אויף פּוילן. און אין יאָרן אַרום — אין דער צווייטער וועלט־מלחמה וועלן פאַלן מיליאָנען אין די שלאַכטן. די יידן ווערן אכזריותדיק אומגעבראַכט דורך די נאַצישע באַרבאַרן, וועלכע דערקלערן אַ פולשטענדיקע פאַרניכטונג דעם יידישן פאָלק.

אין די גרויזאַמע טעג טרעפן זיך ווידער צוזאַמען קושע אַלטמאַן מיט זיין פּלימיעניק משה'לה. קושע, שוין אַ ייד אין די יאָרן, משה'לע שוין אַ יונגער, שטאָלצער בחור פון אַ יאָר עטלעכע און צוואַנציק. זיי ביידע און נאָך פיל יידן פון סטויבץ און פון נאָך אַנדערע שטעט און שטעטלעך מיט געווער, דערקלערן אַן אומברחמנותדיקן נקמה־קאַמף דער נאַצישער אַרמיי.

קושע אַלטמאַן מיט זיין פּלימיעניק משה'לה אַלטמאַן — ביידע שטאָלצע פּאַרטיזאַנער, וואַנדערן פון די פּאַלעסיער ביז די נאַליבאָקער פּושטשעס קעמפנדיק מיט הערא־איזם און כבוד. זיי זענען דאָרט געפאַלן אין קאַמף קעגן די רוצחים פון יידישן פאָלק.

כבוד זייער אָנדענק.

ישראל פראשציצקי / א משפחה פון א ישובניק

אַרום סטויבץ זענען געווען איינציקע דערפער, מעזשינקע, אַגאַטשין, פּרושענאַווע און אַנדערע ווו עס האָבן געלעבט יידישע פאַמיליעס.

אונדזער פאַמיליע, די משפּחה פּראַשציצקי, איז געווען אַ פאַרצווייגטע פאַמיליע און פון דורי־דורות דאָרפס־יידן.

די דאָזיקע דאָרפס־יידן זענען נאָך אין דער מיטן פון פריערדיקן יאָרהונדערט געווען אַ סך אין צאָל, אָבער אין פאַרלויף פון דער צייט, צוליב די גזירות אויף די יידן אין די דערפער, האָט זיך זייער צאָל שטאַרק פאַרקלענערט. די צאַרישע רעגירונג, האָט אין די 80־ער יאָרן פון פריערדיקן יאָרהונדערט פאַרבאָטן יידן, צו וווינען אין די דערפער מיטן אויסנאַם פון די, וועלכע האָבן געקענט באַווייזן, אַז זייערע עלטערן האָבן זיך דאָ באַזעצט נאָך פאַר די איגנאַטיעוו־גזירות.

אונדזער פאַמיליע האָט דאָס געקענט באַווייזן, דערפאַר טאַקע האָבן מיר געהאַט „ווינרעכט", און אונדזער פאַמיליע האָט צעוואָרפן אירע מיטגלידער אין איינציקע מקומות.

נאָך דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע פון 1905, זענען די קעגנזייטיקע באַציאונגען צווישן די יידן און די קריסטלעכע שכנים געווען גאַנץ טאָלעראַנט און אַפילו פריינדלעכע. דערהויפּט האָבן זיך צווישן די קריסטלעכע שכנים און די פּראַשציצקעס אַנטוויקלט גוטע באַציאונגען.

אין אַגאַטשין, האָט געהאַלטן אַ גרויסע קרעטשמע לייבע פּראַשציצקי. ניט ווייט פון דאָרטן אין מעזשינאָווקע, האָט געהאַט זיין וווינזיץ לייבעס פאָטער, גרשון פּראַשציצקי. ער האָט געהאַט 40 העקטאַר באָדן און אויך אַ סמאָלאַרניע, אַ פאַבריקל מיט אויוונס, ווו מ'האָט פּראָדוצירט פון סאָסנאָווע וואָרצלען פעך, סמאָלע, טערפּענטין און האָלץ־קוילן. ניט ווייט, האָט אויך געוווינט חיים פּראַשציצקי מיט זיינע 17 קינדער.

עס דערמאָנען זיך מיר אויך איינציקע יידישע משפּחות פון דאָרפישע יידן אין דאָרף זאַסולע און אין פּרושענאַווע, ווו עס איז געווען דער קרעטשמער מאָטע חאַזאַנאָוויטש. דאָרטן זענען אויך געווען אין יענער צייט אַלפּעראָוויטש אַ וואַלד־אָנגעשטעלטער און י. ראַלניק.

צווישן די דאָרפישע יידן, האָט פון שטענדיק אָן געהערשט אַ גייסט פון ברידערלעכקייט און פריינטשאַפט. פאַר דער דערציאונג פון די קינדער האָבן זיי געהאַט אַ לערער, אברהם וואָלף, וועלכער איז געווען זייער סאָציאַליסטיש געשטימט. אַלע יינגלעך פון דער סביבה פלעגן קומען צו אים לערנען.

אין 1905 האָט אונדזער לערער אָרגאַניזירט אַ שטרייק פון די פויערן, וואָס האָבן באַאַרבעט די באָדנס ביים גוטבאַזיצער פון הויף פון גראַף טשאַפּסקי אין „פּרושענאַווע". ער האָט גוט אויסגענוצט די שנאה וואָס די אָרעמע דאָרפישע פויערן האָבן געטראָגן אין זייערע הערצער צום גראַף טשאַפּסקי, און ער האָט אַגיטירט צווישן זיי, אַז די פיינטשאַפט זאָל קומען צו אַן עפנטלעכן אויסדרוק.

אָט דער לערער אונדזערער, האָט דערוואָרבן אַ יונגן שייגעץ איוואַן פון דאָרף פּרושענאַווע צו זיינע סאָציאַליסטישע אידעען — און דער דאָזיקער איוואַן, האָט זיך פאַרליבט אין לאַהן, די טאָכטער פון קרעטשמער מאָטע חאַזאַנאָוויטש און זי איז אַוועק אין אַ דערבייאיקן קלויסטער און זיך אָפּגעשמדט. פון עגמת־נפש, האָט איר פאָטער מאָטע פאַרלאָזט דעם דאָרף פּרושענאַווע און איז אַוועק אין דערבייאיקן שטעטל מאָהילנע.

געוויינטלעך איז מען אין דאָרף געווען שטאַרק דערווייטערט פון יידישקייט, אָבער פאַר ימים־נוראים פלעגט מען אָפּטרייסלען דעם וואָכעדיקן שטויב און די גרויקייט פון פּראָסטן לעבנס־שטייגער. אין אַ צענטראַלן פונקט האָבן מיר געהאַט אַ מנין און מ'פלעגט דאָרט דאַווענען בציבור.

צרות האָבן זיך אָנגעהויבן אין דער ערשטער וועלט מל־חמה, ווייל דאָ גראָד איז געוואָרן די גרענעץ, און צוליב דעם

איז אַ טייל פון אונדזער משפחה אַריבער קיין סטויבץ און אַ טייל אויף יענער זייט רוסישער גרענעץ, אין שטעטל אוזדע.

מיר ווילט זיך דאָ אגב, אָפּשטעלן אויף די קרעטשמעס אַרום סטויבץ און ווי זיי האָבן אויסגעזען אין אַמאָליקע יאָרן.

אין יענער צייט, האָט יעדע קרעטשמע געדינט אַלס אַ אָפּרו־פּונקט פאַר דורכגייערס און דורכרייזנדע. עס פלעגן דורכפאָרן פערד־סוחרים, וועלכע פלעגן פאָרן אויף די מערק־טעג און אויף ירידים.

אַרענדאַרן פלעגן אויך זיין יידן. זיי האָבן געהאַט פּרוכט־גערטנער. אַזוי ווי די ערטער זענען געווען אַרומגערינגלט מיט וואַלד איז זומער צייט דאָרטן געווען אַ שיינער אָפּרו־פלאַץ.

אין דער צווייטער וועלט־מלחמה מיטן אומקום פון די יידן אין מזרח אייראָפּע, זענען די ערשטע אומגעקומען די יידישע משפחות, וועלכע האָבן געוווינט אין די דערפער.

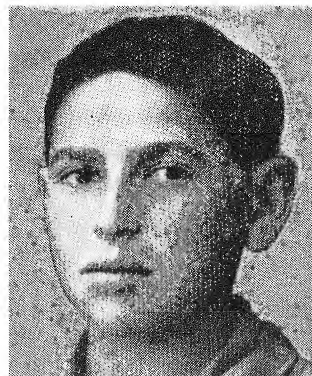
זאָל זיין געהייליקט דער זכר פון אָט דער פאַרצווייגטער פאַמיליע פּראַשציצקי און פון אַלע אומגעקומענע יידישע דאָרפישע משפחות.

ראזע פעטשעניק־פּרוסינאַווסקי / גוטקעלע

אויף דער נאַדנימאַנסקע גאַס, פאַררוקט אין אַ הויף איז געשטאַנען איינגעהויקערט איר ווייס געקאַלכט שאַלאַשס, וואָס איז אויך אינעווייניק געווען ריין. דאָס אַלץ האָט עדות געזאָגט, אַז דאָ וווינען אָרעמע מענטשן, דאָך ריינע און פּינקטלעכע. אין דעם צריף, האָבן געוווינט גוטקעלע, איר טאָכטער חיה׳לע און דער זון ברוך מיט זיין פאַמיליע.

מיטן אונטערוואַקסן פון איר זון פלעגט גוטקעלע טענהן, אַז איר האַרץ דערלויבט איר ניט, אים חתונה מאַכן מיט אַ פרעמדער. זי פלעגט זאָגן: איך האָב אים 5 יאָר געזויגן און געטראָגן אויף די הענט — וועל איך אים אָט סתם אַוועקגעבן ?!...

שפּעטער איז זי בעסער געוואָרן און נאָך דער חתונה — אים אויך אַריינגענומען מיט זיין משפחה צו זיך אין צריף. גוטקעלע פלעגט אין איר שווער לעבן, קיינמאָל ניט פאַרלירן איר גוטמוטיקייט. באַגעגנדיק יונגע פאַרלעך אין גאַס — פלעגט זי זיי אָננעמען פאַר די הענט און זאָגן: „אוי סאַראַ

אהרן גערשאָנאָוויטש

קאַלטע הענט, און מיינע אַזעלכע וואַרעמע" און זי פלעגט באַלד צוגעבן: „נאָט זעט קינדערלעך, קיין איין גרויע האָר, אַלץ שוואַרץ ווי מיט 30 יאָר צוריק". אַלע זענען מיטגעריסן געוואָרן מיט איר פריילעכקייט און פלעגן גוטמוטיק לאַכן.

איר ווייס געקאַלכטער צריף האָט אויך געדינט אַלס אַ אכסניה פאַר אָרעמע לייט וואָס פלעגן אַרומפאָרן איבער די שטעטלעך זאַמלען נדבות. אין די הייסע זומערדיקע נעכט פלעגן זיך צעטראָגן איבערן שטעטל די געזאַנגען פון אירע אורחים, די אָרעמע־לייט. ביי איר אין אכסניה פלעגן גאַנץ אָפט זיך שליסן שידוכים צווישן די אָרעמע לייט און ס׳איז געווען אגיל ואשמח אינעם שאַלאַש.

נעבן חיה׳ס קיאָסק שטייט מרדכי איזיק גערשענאָוויטש

איר טאָכטער חיה׳לע פלעגט זיך פאַרנעמען מיט באַקן בייגל און קוכן. פאַרטאָג, ווען אַלץ איז געווען איינגעהילט אין אַ טיפן שלאָף — פלעגן סטויבצער יידן זיך קוויקן מיט די געשמאַקע בייגל און קוכנס וואָס חיה׳לע פלעגט אַריינוואַרפן צו זיי דורך די אָפענע פענצטערס.

מיטן פּראָגרעס פון לעבן האָט חיה׳לע אויך פּראָגרעסירט און געעפנט אַ קיאָסק אין מיטן מאַרק. —

געשטאַלטן

הרב ניסן וואַקסמאַן ניו־יאָרק / דער לעצטער סטויבצער רב - הגאון ר' יהושע דוב ליבערמאַן הי"ד

דער לעצטער סטויבצער רב איז טאַקע געווען ממש אַ סטויבצער געבוירענער און די פאַמיליע ליבערמאַן האָט פאַרנומען אַ וויכטיקן אָרט אין סטויבצער קהילה'שן לעבן במשך פון איבער הונדערט יאָר.

דער זיידע ר' משה דוד זילבורג, האָט שוין זיין נאָמען נאָך אַלס יונגער בחור „געקלונגען" אין זיין געבורטס שטעטל רובזעוויץ, און ער איז שוין דאַן געווען באַוווּסט אַלס גרויסער למדן און בקי אין ש"ס און פוסקים. אַזוי ווי קיין חשק האָט ער ניט געהאַט צו רבנות, חתונה האָבנדיק אין סטויבץ, האָט זיך גראָד געמאַכט אַז די שטאָט האָט דאַן געזוכט אַ שוחט, האָט ער אָנגענומען די שטעלע. ער פלעגט אויך זאָגן „מדרש" און „עין יעקב" בין מנחה למעריב אין גרויסן בית המדרש.

אַזוי ווי קיין גרויסע שחיטה איז ניט געווען אין שטעטל, פלעגט ר' משה דוד זיצן אַממערסטן אין בית המדרש און לערנען. סטויבצער זקנים פלעגן באַגייסטערט דערציילן פון זיין גרויס התמדה. מ'האָט אים אַמאָל געטראָפן שפּעט ביינאַכט איבער אַ בלאַט גמרא איינעם אַליין אין שול, און כדי ער זאָל ניט אַנטשלאָפן ווערן ביים לערנען האָט ער אויסגעטאָן די שיך און געהאַלטן די פיס אין אַ שיסל קאַלטע וואַסער...

איבער צוואַנציק יאָר האָט שוין ר' משה דוד געלעבט אין סטויבץ. ווען זיין פאַמיליע האָט זיך פאַרגרעסערט, האָט ער אָנגעפאַנגען צוגרייטן פלענער אויף צו פאַרגרעסערן זיין איינקונפט. דאַן האָט זיין עלטערער זון שלמה זיך געדאַרפט שטעלן צום פריזיוו. דאָס האָט אים שוין אין גאַנצן צוטרייסלט. גיין „דינען פאָניען" איז ביי ר' משה דודן געווען דאָס ערגסטע אויף דער וועלט, נאָר צו דעם האָט ער באַטראַכט אַ פלאַן. ער האָט זיין זון שלמהן אַוועקגעפירט לערנען קיין טורעץ ווו קיינער האָט אים נישט געקאָנט, און פאַר אַ רעכטער מטבע, האָט ער אים פאַרשריבן ביים סטאַראָסטע אַלס בן יחיד אונטערן נאָמען שלמה ליבערמאַן (אין אָנדענק פון באַוווּסטן גאון און שוחט רבי ליבערמאַן פון פראַג, וואָס ווערט דערמאָנט אין יורה דעה סימן לה' ש"ך ס"ק י"ח).

אַזוי האָט שלמה משה דודס געקראָגן אַ נייעם נאָמען און אויך אַ „פּערווילגאָטע" וואָס האָט אים באַפרייט פון מיליטער.

אין אַ קורצער צייט אַרום, האָט שלמה חתונה געהאַט מיט חיה גאָלדע, די טאָכטער פון טורעצער נכבד און איז געבליבן דאָרטן לערנען אַ פּאָר יאָר אויף „קעסט".

ווען די קעסט האָבן זיך געענדיקט, האָט ר' שלמה זיך צוריקגעקערט צו זיין פאָטער אין סטויבץ. ר' משה דוד האָט אים דאַן איבערגעגעבן די „חזקה" אויף שחיטה און אַליין האָט ער געמוזט פאַרבויגן זיינע פּרינציפּן און אָננעמען אַ רבנות אין דער שטעטל וואָהין נעבן מעזריטש.

טראָץ דעם וואָס אַלע יידן אין דעם שטעטל זענען געווען קאָצקער חסידים און ער, ר' **משה דוד** איז געווען אַ „קאַלטער מתנגד", האָבן זיי אים **שטאַרק פאַרערט** צוליב זיין תורה און פרומקייט און אַלעס איז **אָנגעגאַנגען כשורה במשך אַ פּאָר** יאָר.

האָט פּאַסירט אַמאָל, אַז ר' משה דוד איז געגאַנגען אין מקווה, און אויסטרענדיק די זאַכן האָבן אייניקע בעלי בתים דערזען, אַז ער טראָגט שלייקעס אויף זיינע הויזן, אַנשטאָט ווי די מערסטע דאָרט האָבן געטראָגן, אַ געוויינלעכן פּאַס. זענען די יידן גלייך אַוועק אין בית המדרש און דערציילט דעם עולם, דאָס זייער רב איז אַ „דייטש" און איז זיכער „געכאַפּט אין דער מעשה" (ד. ה. אין דער „טרייפער השכלה"), והראייה: „ער טראָגט דאָך שלייקעס"... מער האָבן שוין די קאָצקער חסידים ניט געקענט טאָלערירן. מ'האָט גלייך גערופן אַ שטאָט־אסיפה און איינשטימיק באַשלאָסן אַוועקצרשיקן דעם „ליטוואַק" אַהין פון וואַנען ער איז געקומען.

ר' משה דוד האָט נעבעך געמוזט מאַכן פליטה און צוזאַמען מיט זיין פאַמיליע האָט ער זיך אַריבערגעצויגן קיין וואַרשע. זיין נאָמען איז גלייך געוואָרן פּאָפּולער צווישן די לומדישע קרייזן פון דער ליטווישער חברה ש"ס אין שטאָט און דער באַוווּסטער וואַרשעווער גביר ר' פייביש טראַקענהיים האָט אים אָנגעשטעלט לערנען פּריוואַט מיט זיינע קינדער, דעם שפּעטער באַקאַנטן סענאַטאָר ר' יעקב טראַקענהיים און זיין ברודער וואָלף.

אין יענע יאָרן, פלעגט דער גאון ר' יאשע בער סאָלאָווייטשיק בריסקער רב, קומען אָפט קיין וואַרשע, ווו ער איז געווען שטאַרק באַליבט. האָט פּאַסירט, אַז ווען ר' יאשע בער,

האָט באַזוכט זיין פריינט, ה׳ טראַקענהיים האָט ער דאָרט געטראָפן ר׳ משה דודן לערנענדיק גמרא מיט די קינדער. ר׳ יאשע בער האָט גלייך דערקענט, אַז דאָס איז ניט קיין פשוטער מלמד, דורכריידענדיק מיט ר׳ משה דודן אין לערנען איז ער שטאַרק נתפעל געוואָרן פון זיינע בקיאות און חריפות און האָט אים איינגעלאַדן ווערן אַ דיין אין בריסק. ר׳ משה דוד האָט גלייך אָנגענומען דעם פאָרשלאַג און געווען איז ער דיין אין בריסקער בית־דין אין דער צייט פון די גאונים ר׳ יאשע בער און שפּעטער זיין זון ר׳ חיים סאָלאָווייטשיק ביז ער איז נפטר געוואָרן אין יאָר תרס״ד (1904) און זיין איידים ר׳ חיים יעקב שולמאַן האָט פאַרנומען זיין פּלאַץ ביז דעם לעצטן חורבן.

ווען ר׳ שלמה ליבערמאַן, האָט איבערגענומען די שחיטה „חזקה" פון זיין פאָטער, האָט ער אויך לאַנג געזאָגט „מדרש און עין יעקב" פאַרן עולם אין גרויסן בית המדרש. דערצו נאָך האָט ער פאַרמאָגט אַ טיפע פאַרשטענדעניש פאַר וועלט־לעכע אינטערעסן און אַ הויכער מאָס נאַטירלעכער פּיקחות און געזונטע לאָגיק.

אונטער זיין פאָטערס איינפלוס האָט זיך ר׳ שלמה אויך געשראָקן, אַז זיינע קינדער זאָלן חס־ושלום ניט מוזן „דינען דעם קיסר". קודם כל, האָט ער זיי פאַרשריבן אין נאַוואַרע־דאָק, ווו ער האָט געגלויבט, עס וועט זיין גרינגער צו בעפריי־ען זיך פון פּריזיוו, טראָץ דעם וואָס סטויבץ האָט דאַן בעלאַנגט צו מינסק און סטויבצער פלעגן זיך דאָרט שטעלן. נאָך פיל שוועריקייטן און גרויסע אויסגאַבן האָט ער טאַקע זוכה געווען און אַלע זיינע זין זענען באַפרייט געוואָרן, און יעדן מאָל איז דאָס ביי אים געווען ווי אַ יום־טוב, און לכבוד דעם, פלעגט ער פאַר זיך אויפנייען אַ נייע קאַפּאָטע. ווען שטאָטישע לצים האָבן אים געפרעגט פון וואַנען האָט זיך צו אים גענומען אַזאַ „עשירות", אָדער אפשר האָט ער געפונען אַ „דימענט אין אַ לונגען"... האָט ער געענטפערט: עשׂו האָט גענוג אַריינגעכאַפּט פון דעם עסק, לאָמיר אויך עפּעס געניסן פון דעם"...

ער פלעגט שטענדיק זאָגן: צוויי זאַכן זענען קיינמאָל ניט צו טייער, און תמיד איז עס ווערט וויפל מ׳זאָל ניט באַצאָלן פאַר דעם: באַפרייען אַ זון פון פּריזיוו, אָדער חתונה מאַכן אַ טאָכטער. ווען סטויבץ האָט אָפּגעברענט און ר׳ שלמהס שטוב איז אויך פאַרברענט געוואָרן, האָט ער געקריגן 800 רובל „סטראַכאָוואָקע" נאָר אָנשטאָט בויען גלייך אַ נייע הויז, האָט ר׳ שלמה מיט די געלט חתונה געמאַכט אַ טאָכטער. האָבן אים פריינט באַמערקט: ס׳טייטש ר׳ שלמה ווי טוט איר דאָס אַזאַ זאַך צו בלייבן אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ? האָט זיך ר׳ שלמה געוויצלט: אָן אַ סכנה, וואָס לענגער מ׳וואַרט ווערט די הויז זיין נייער, אָבער וואָס לענגער די טאָכטער וואַרט — ווערט זי זיין עלטער!...

טראָץ דעם, וואָס ר׳ שלמה, האָט זיך פאַרנומען בלויז מיט שחיטה, האָבן אַלע אין שטאָט געוווּסט, אַז אויך ער, ווי זיין פאָטער איז ראוי צו זיין אַ מורה הוראה און ווען דער רב ר׳ יואל סאַראַצקין איז אין מיטן דער ערשטער וועלט מלחמה ענדע 1915 אַוועק פון סטויבץ טיף קיין רוסלאַנד, איז די גאַנצע

ר׳ שלמה שו״ב

שטאָט אָנגעשטאַנען אויף ר׳ שלמהן און ער האָט געמוזט איבערנעמען די רבנות, וועלכע ער האָט אָנגעהאַלטן ביז ער איז נפטר געוואָרן, י״ד טבת תר״פ.

ס׳איז כדאי דאָ צו באַמערקן אַז דאָס האָט פּאַסירט טראָץ דעם, וואָס האָבן ניט געפעלט קיין בעלנים אויף סטויבצער רבנות. סטויבץ האָט געהאַט אַ טראַדיציע פון דורות לאַנג אויף גרויסע רבנים. אירע מזרח בעלי־בתים האָבן נאָך ניט פאַרגעסן אַז דער גאון ר׳ דוד טעוועל איז פון זיי אַוועק און געוואָרן מינסקער רב. אויך האָט אין סטויבץ גראַדע דאַן פּערוויילט דער בעהאַלטענער גאון ר׳ אברהם ישעיה קאַרעליץ, וואָס איז שפּעטער באַוווּסט געוואָרן לויטן נאָמען פון זיינע ספרים — „חזון איש". די פרוי פון ר׳ אברהם ישעיה, האָט געהאַט אין סטויבץ אַ שניט־קראָם, וואָס זי מיט איר שוועגערין, די שוועסטער פון איר מאַן, האָבן אָנגעפירט, און ער איז געזעסן טאָג און נאַכט אין בית המדרש און געלערנט, אויסערן טאָג פון אַ „יריד", ווען דער מאַרק איז געווען פול מיט גויים פלעגט זיך ר׳ אברהם ישעיה אַריינכאַפּן אויף אַ פּאָר שעה אין קראָם כדי האַלטן אַ אויג אויף די ערלים און אויך אַמאָל אַליין אָפּמעסטן אַפּאָר אַרשין סחורה פאַר אַ קונה. דער געשעפט האָט אָנגעהאַלטן עטלעכע יאָר און מסתמא געבראַכט געוויסע רווחים, אָבער דערווייל האָט דאָס צוגעגעבן חשי־בות צו דער שטאָט. ר׳ אברהם ישעיה האָט זיך טאַקע ניט געמישט אין שטאָטישע ענינים אָבער בלויז זיין אָנוועזנהייט האָט שוין געווירקט אַז ניט יעדער וואָס רופט זיך רב האָט געוואַגט צוטראַכטן וועגן זיין אַ קאַנדידאַט אויף סטויבצער רבנות.

ר׳ שלמה ליבערמאַן, האָט געהאַט פיר זין און ווי דער שטייגער, יעדן געגעבן דאָס בעסטע וואָס ס׳איז נאָר מעגלעך געווען אין לערנען תורה. נאָכן לערנען ביי די שטאָטישע גמרא מלמדים, האָט ר׳ שלמה זיי געשיקט אין די באַוווּסטע ישיבות ווי: מיר, ראַדין און סלאָבאָדקע ווו זיי האָבן פאַר־בראַכט פיל יאָרן און געוואָרן גרויסע לומדים און זייער

פאָטער האָט פון זיי „געשעפּט גרויס נחת”. דער מיטעלער זון ר׳ יוסף איז שפּעטער געווען רב אין ביטען נעבן סלאָנים, ר׳ יעקב איז געווען האָראָדישטשער שוחט און דער ייִנגסטער זון ר׳ מאיר איז געווען רב אין יעלינאָווע נעבן סובאַלק. אָבער דער קרוין פון דער משפחה איז געווען ר׳ שלמהס עלטסטער זון הגאון ר׳ יהושע דוב ליבערמאַן.

הרב ר׳ יהושע דוב, אָדער ר׳ אישיע — ווי מ׳האָט אים גערופן אויפן היימישן מאַמע לשון — איז געבוירן געוואָרן אין יאָר תרמ״ה (1884). אַלס קינד האָט ער אַרויסגעוויזן גרויסע פעאיקייטן, און די שטאָטישע מלמדים האָבן געזאָגט, אַז ס׳וואַקסט אַ גאון. צו עלף יאָר האָט שוין זיין פאָטער אים געבראַכט אין דער מירער ישיבה. דער ראש ישיבה הגאון ר׳ חיים לייב טיקטינסקי, האָט אים פאַרהערט און אַריינגענומען אין דער ישיבה, ווו ער איז גלייך באַקאַנט געוואָרן אַלס „דער קליינער סטויבצער עילוי”.

עס איז שווער צו וויסן אויב דער יונגער ייִנגל האָט שוין דאַן פאַרשטאַנען, אין זייער פולער מאָס, די טיפע שעורים וואָס ער האָט נאָך אַריינגעכאַפּט צו הערן אין די לעצטע פאָר יאָר פון דעם אַלטן גאון ר׳ חיים לייב, וועלכע האָבן געמאַכט אויף אים אַ גרויסן איינדרוק און אַ אונגעהויערע ווירקונג, וואָס האָט זיך געפילט במשך זיין גאַנצן לעבן. ווער ס׳האָט מיט אים פערבראַכט אין תורה ענינים און געזען זיין פיינט האָבן, אַלערליי סאָרטן פּלפּולים און בליציקע פּשטלעך, נאָר אַנשטאָט דעם, שטענדיק געזוכט צו דערגיין דעם ריכטיקן גאַנג, האָט ער געקענט באַמערקן די טיפע וואָרצלען פון געדאַנקען־גאַנג פון דעם מערקווירדיקן גאון ר׳ חיים לייב, וועמעס אייגנאַרטיקער סאָרט לערנען האָט פאַרכישופט אַלע זיינע תלמידים און איז פאַרבליבן לעגענדאַריש אין דער ייִדישער תורה וועלט.

ר׳ חיים לייב האָט געזאָגט זיינע שיעורים ביז ענדע תרנ״ח און איז נפטר געוואָרן י״ט ניסן תרנ״ט. נאָך אים איז אָנגעקומען אַלס ראש ישיבה, דער גאון ר׳ אלי ברוך קמאי, און אויך ער האָט זיך שנעל באַקענט מיט דעם סטויבצער. ר׳ אלי׳ ברוך איז געווען גאָר באַגייסטערט פון זיין „רייפקייט” און „לעבעדיקייט” אין לערנען און האָט אים שטאַרק מכבד געווען.

אין יאָר 1900, ווען אישיע איז אַלט געוואָרן 16 יאָר, איז ער אַוועקגעפאָרן אין דער סלאָבאָדקער ישיבה. דאָ האָט זיך פאַר אים געעפנט אַ נייע וועלט. אין יענער צייט זענען אין דער סלאָבאָדקער ישיבה געווען פיל בחורים מיט געניאַלע פעאיקייטן, וואָס זענען שפּעטער באַוווּסט געוואָרן אַלס גאוני הדור, און דער יונגער בחורל פון סטויבץ האָט זיך דאָ געפילט ווי אַ פיש אין וואַסער. זיינע כשרונות זענען גלייך אָנערקענט געוואָרן און ער האָט געקראָגן אַ נאָמען צווישן די סאַמע געהויבענע פון דער ישיבה.

איבערהויפּט האָט זיך מיט אישיען פאַראינטערעסירט דער גרינדער און אויבער־משגיח פון ישיבה, ר׳ נטע הירש פינקעל. זייענדיק אַ געהויבענער פּעדאַגאָג און אַ פאַרערער פון בעלי כשרונות האָט ער געוווּסט ווי צו מאַנעווורירן, כדי אַרויסצו־ברענגען און דערמוטיקן יענעמס כשרונות און דערמעגלעכן דאָס ער זאָל שטייגן וואָס העכער.

אַזוי האָט זיך ר׳ נאָטע הירש, אָדער ווי מ׳האָט אים שוין דאַן גערופן „דער אַלטער”, שטאַרק מטפל געווען מיט דעם סטויבצער. ווען ער האָט געזען, אַז אישיע איז נאָך קליינשטעטלדיק, שעמעוודיק און צוריקגעצויגן, האָט ער זיך אויף אים ספּעציעל אָפּגעלייגט צו אַרויסברענגען אים פאַר דער ישיבהשער עפנטלעכקייט כדי צו קריגן פאַר אים אַן אָנערקענונג און אינספּיראַציע פאַר זיין ווייטערדיקער אַנטוויקלונג.

אישיע איז פאַרבליבן אין סלאָבאָדקע במשך קאַרגע צען יאָר, דורך וועלכע ער האָט געלערנט מיט גרויס התמדה און איז באַוווּסט געוואָרן אַלס איינער פון די גרעסטע לומדים פון דער ישיבה. „דער אַלטער”, האָט מיט אים שטאָלצירט און ערוואַרט צו זען אין אים אַ גרויסאַרטיקן פירער ביי ייִדן.

אין יאָר 1910, האָט „דער אַלטער” באַשלאָסן צו שיקן עטלעכע פון זיינע בעסטע תלמידים אין דער מירער ישיבה, כדי צו הויבן איר ניוואָ, און לערנען אין אַלגעמיין, און באַזונדערס אין „לימוד המוסר”, אונטער דער אָנפירערשאַפט פון זיין זון, הגאון ר׳ אליעזר יהודה פינקעל, וועלכער איז שוין דאַן געווען דער איידעם פון ר׳ אלי׳ ברוך, און ראש ישיבה במשך אייניקע יאָר. האָט „דער אַלטער” געבעטן אַז אישיע זאָל צוזאַמען מיט זיין חבר ר׳ יוסף ארלער (הרב פאַרבער, יעצט ראש ישיבה פון „היכל התלמוד” אין תל־אביב), זאָלן שטיין אין דער שפּיץ פון דער גרופּע. זעלבסטפאַרשטענדלעך איז דאָס געווען ווי צוגעמאָסטן פאַר אישיען, אַ געוועזענער תלמיד אין מיר און אַ שכן פון זיין געבורטס שטאָט סטויבץ.

אישיע מיט זיינע חברים האָבן ערפילט זייער מיסיע פולקאָם, די מירער ישיבה, האָט דאַן געקראָגן אַ גרויסן שטויס פאָרווערטס און איז פון דאַן פאַרעכנט אַלס איינע פון די גרעסטע תורה־צענטערס אין דער וועלט. אָבער אישיע איז נאָך מער צונוצגעקומען. ס׳האָט גראָד פּאַסירט, אַז די שטאָט מיר איז דאַן אָפּגעברענט געוואָרן. האָט אישיע פאָרגעלייגט, אַז מ׳זאָל דערווייל אַריבערפאָרן קיין סטויבץ. ביז מ׳וועט אויפבויען אַ נייעם בנין אין מיר. דער יונגער ראש ישיבה, האָט מסכים געווען מיט דעם געדאַנק, אָבער ר׳ אלי׳ ברוך׳ן האָט דאָס ניט געשמעקט, ווייל ער האָט געטענהט, אַז סטויבץ איז באַוווּסט פאַר אַ „פרייער שטאָט” און דערום איז דאָס אַ גייסטיקע סכנה פאַר דער ישיבה. ער האָט באַפעסטיקט זיין געדאַנק מיט דעם פאַקט, אַז טראָץ דעם וואָס סטויבץ איז בלויז אַרום זיבעצן קילאָמעטער פון מיר, און דאָך זענען פון סטויבץ ניט געווען קיין ישיבה לייט אויסער אישיען מיט זיינע צוויי ייִנגערע ברידער, און נאָך אַ בחור מיטן נאָמען יוחנן בר׳ מאיר מירסקי (שפּעטער רב אין זאבלאָדאָווע, אומגעקומען אין אוישוויץ), דערום האָט מען זיך אַריבערגעקליבן קיין קאָרעליץ.

גראָדע איז אין אייניקע טעג אַרום אויך קאָרעליץ פאַרברענט געוואָרן (די לצים פון געגנט האָבן זיך דאַן געוויצלט: „אויב שטעט ברענען שוין, נאָך איידער די ישיבה בחורים זענען רבנים, וואָס פאַר אַ פייער וועט שוין זיין אין די שטעט וווּ זיי וועלן זיין רבנים...), דאָס מאָל האָט שוין דער גאון ר׳

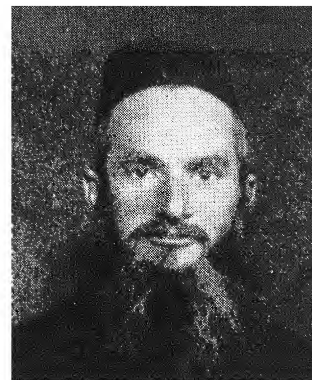
אלי׳ ברוך אויך מסכים געווען, אַז די ישיבה זאָל אַריבער צייטווייליק קיין סטויבץ.

ווען די ישיבה לייט זענען אָנגעקומען, איז די גאַנצע שטאָט געקומען אין בית המדרש מקבל פנים זיין. דער גאון ר׳ אלי׳ ברוך האָט געהאַלטן אַ דרשה און ערקלערט, אַז סטויבץ מוז האָבן אַ קאָלאָסאַלן זכות, דאָס די השגחה האָט אַריינגע־פירט די מירער ישיבה צו זיי אין שטאָט אַריין. צום ענדע האָט ער אויסגעפירט, אַז אַפילו פאַר אַרויסגעבן איין ר׳ אישיע ליבערמאַן איז סטויבץ ווערט דעם גרויסן כבוד.

פון דאַן אָן האָבן סטויבצער יידן אָנגעפאַנגען קוקן אויף ר׳ אישיען מיט אַנדערע אויגן און זיך באַצויגן מיט גרויס רעספעקט צו אים.

אין יאָר 1913 האָט ר׳ אישיע געהייראַט מיט מיכלע, די זייער גראַטענע טאָכטער פון שעדלעצער רב, ר׳ שמעון דוב אנאליק.

פריילין אנאליק איז געווען הויך געבילדעט און אַ שיינ־הייט פון ערשטן גראַד. צו דעם נאָך האָט זי פאַרמאָגט אַ זעלטן איידעלן כאַראַקטער, מיט אַ נאַטירלעכע מענטשן ליבע וואָס האָט געפירט צו גוטע מעשים, און צו שטיל־צניעות־דיקע מידות.

הרב ר׳ מאיר ליבערמאַן שליט״א
מיאמי, אַמעריקע

אין זומער 1914 האָט אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה און אַלע שעדלעצער יידן האָבן געמוזט אויסוואַנדערן טיפער אין רוסלאַנד. איז ר׳ אישיע מיט זיין פרוי געפאָרן קיין מינסק, די ערשטע גרויסע שטאָט ווו מ׳האָט ערלויבט צו בלייבן. ספּעציעל פאַר אים איז דאָס געווען גוט כדי צו זיין נאָענט צו זיין משפחה אין סטויבץ.

אין מינסק איז דאַן געווען אַ ריכטיקער „קיבוץ גלויות״, ווו ס׳האָבן זיך געפונען די מערסטע רבנים און גאונים פון די מלחמה קאַנטן. דאָרטן האָבן אויך פאַרווײַלט אין יענער צייט די סלאָבאָדקער ישיבה און דער בריסקער רב ר׳ חיים סאָלאָ־ווייטשיק אַרום וועמען ס׳האָבן זיך געטוליעט כמעט אַלע בני תורה. אין יענער צייט האָט דער באַוווסטער גאון און צדיק ר׳ אלחנן וואַסערמאַן אָנגעפירט מיט אַ ישיבה אין דעם שטעטל סמילאָוויץ, וואָס איז ניט ווייט פון מינסק, נאָכדעם ווי ער איז אַנטלאָפן פון בריסק, ווו ער איז געווען ראש ישיבה פאַר פיל יאָרן. האָט פּאַסירט, אַז ר׳ אלחנן איז געקומען אין מינסק צו זען זיך מיט ר׳ חיימן און דאָרטן זיך געטראָפן מיט ר׳ אישיען. ווי געוויינליך, האָבן זיי גלייך פאַרבראַכט אין תורה ענינים און ר׳ אלחנען איז שטאַרק געפעלן דער סאָרט לערנען פון ר׳ אישיען און זיין וווּנדערבאַרע קלאָרע הסברה. ר׳ אלחנן האָט אים איינגעלאַדן איבערצונעמען אַ טייל פון זיין ישיבה אין דעם שטעטל דוקאָר, צען רוסישע וויאָרסט פון סמילאָוויץ, אויפן וועג צו דער באַן־סטאַנציע רודענסק, ביי מינסק, וועלכע איז געווען דער געבורטס־פּלאַץ פון די באַרימטע דריי ברידער שמואל ניגער, ברוך וולאדעק און דניאל טשאַרני.

ר׳ אישיע, האָט מיט פרייד אָנגענומען די איינלאַדונג. ר׳ אלחנן האָט גלייך געשיקט אַ גרופּע פון פיינע בעלי כשרו־נות קיין דוקאָר און ר׳ אישיע האָט זיי האַרציק אויפגענומען און געזאָגט פאַר זיי אַ שיעור אין גמרא.

דוקאָר איז געווען אַ קליין שטעטל, אָבער די דאָרטיקע יידן, געוויינלעכע פאָלקס־מענטשן, בעלי־מלאכות און אַרבע־טער, האָבן פאַרמאָגט וואַרעמע יידישע הערצער און האָבן אויפגענומען די ישיבה מיט אָפענע אָרעמס. די מערסטע זענען דאָרט געווען ליובאַוויטשער און קוידענאָווער חסידים. האָט זיי דער שטאָט־רב ר׳ ניסן טעלושקין, זייער אַ איידעלער ייד מיט אַ הויכן ליובאַוויטשער פּולס, בלויז געזאָגט, אַז דאָס איז אַ געלעגענהייט פאַר דוקאָר, וואָס ס׳מאַכט זיך ניט אַזוי אָפט. זענען שוין דוקאָרער יידן געלאָפן „העגדום פּענדום״, מיט חסידישן ברען צו טאָן עפּעס פאַר דער ישיבה. יעדערער פון זיי האָט געוואָלט האָבן אַ בן־ישיבה אין הויז אויף שבת און ניט שטענדיק זענען געווען גענוג ישיבה לייט פאַר אַלעמען.

איך קאָן קיינמאָל ניט פאַרגעסן די גוטסקייט און עכט־האַרציקייט, וואָס די דוקאָרער יידן האָבן דאַן אַרויסגעוויזן צו אונדז יונגע בחורימלעך. דאָרטן איז געווען אַ קירזשנער, מיטן נאָמען משה אהרון, ער האָט געהאַט אַ הויז אַ גרויס־לעכע, איינגעטיילט אויף דער העלפט. אין איין האַלבער איז געווען זיין „וווינונג״, אַ קיך אָפּגעטיילט מיט אַ פאָרהאַנג פון די בעטן מיט אַ גרויסן קופערט, און אין דער צווייטער העלפט זיין „מייסטערסקאַיע״, ווו ער האָט געמאַכט זיינע היטלען. האָט זיך משה אהרון דער קירזשנער דורכגערעדט מיט זיין „אשת חיל״ און באַשלאָסן, אַז וויבאַלד די היטלען מאַכט מען דאָך בלויז בייטאָג, קאָן מען דאָך אַריין נעמען עטלעכע ישיבה בחורים, וואָס זאָלן דאָרטן שלאָפן בייניאַכט און קענען דורכן טאָג עסן אין דער האַלבער הויז פון זיין וווינונג. האָבן זיי אַוועקגעשטעלט זעקס אויפשטעל בעטלעך און אַריינגענומען זעקס ישיבה בחורים צום עסן און שלאָפן במשך דער וואָך, אויסער שבת, ווי געזאָגט, ווען ער האָט זיך געמוזט טיילן מיט זיין פאַרגעניגן מיט נאָך יידן, און פאַר־האַלטן פאַר זיך בלויז איינעם פון זיי.

ווי אַלע יידן פון דוקאָר, האָט אויך דער משה אהרון פאַרמאָגט אַ פאַר ציגן, וואָס האָבן אים געליפערט אַ העלפט פון זיין חיונה. האָט דער האָראָפּאַשנער ייד, וואָס האָט קוים

געקענט אַדורכקריכן אַ פרשה חומש מיט עברי־טייטש פּלעגט ער אויפשטיין יעדן פרימאָרגן, און איידער ער איז געלאָפן אין שול דאַווענען, האָט ער אויסגעמאָלקן זיינע צווי ציגן און אויפגעוועקט „זיינע" ישיבה בחורים, און צוגעטראָגן צום בעט יעדן איינעם פון זיי אַ שיסל מיט צוויי פולע גלעזער: איינס פאַר „נעגל־וואַסער" אין שיסל אַריין, און די צווייטע פול מיט וואַרעמע ציגענע מילך, „אויפן ניכטערן האַרצן"... די שמחה פון דעם יידן, ווען „זיינע ישיבה בחורים" האָבן „דער־קוויקט זייערע הערצער" מיט די פרישע מילך פון „זיינע ציגן" איז געווען אומבאַשרייבלעך, און זיינע אויגן האָבן אַזש געלויכטן פון גליק!

אין דער ישיבה זענען געווען אייניקע גאָר אָרימע ישיבה בחורים, וואָס האָבן ניט געקראָגן קיין שטיצע פון דער היים און געמוזט עסן „טעג". געווענלעך האָבן די דוקאַרער יידן פאַר זיך ניט געמאַכט קיין טעגלעכע „פּאַטראָנעס", נאָר זענען אַ גאַנצע וואָך אָפּגעקומען מיט „שיע פּיע", אָבער צו דעם טאָג וואָס דער ישיבה בחור קומט, פלעגן זיי מאַכן ספּעציעלע מאכלים לכבוד אים, ווי לאַטקעס און אַנדערע מעדנים. אַזוי אַרום האָבן די יונגע ישיבה־לייט געגאָסן פון די דוקאַרער יידנס גוטהאַרציקייט און צוגלייך פון פּאַטערלעכע באַציאונג פון ר׳ אישיען און זיין רביצן מיכלע.

די ישיבה אין דוקאַר און שפּעטער אין שטעטל איהומען, האָט אָנגעהאַלטן אייניקע יאָר, און פיל הונדערטער יונגע בחורים, וואָס זענען נאָכער אַריבער אין די גרויסע ישיבות, האָבן אין איר געקראָגן זייער פונדאַמענטאַלע ערציאונג אונטער דער פירערשאַפט פון הרב ר׳ יהושע ליבערמאַן. אָבער וואָס ווייטער איז די סאָוועטישע ממשלה געוואָרן מער פיינד־לעכער צו רעליגיע און רעליגיעזע עלעמענטן, ביז ס׳איז גע־וואָרן אונמעגלעך אָנהאַלטן די ישיבה, איז ר׳ אישיע אַוועקגע־פאָרן צו זיין משפּחה אין סטויבץ, וועגן וועלכע מ׳האָט שוין דאָן געערעדט אַז דאָס וועט בעלאַנגען צו פּוילן.

סטויבצער רבנות

ווי שוין אויבן דערמאָנט, האָט זיין פאָטער ר׳ שלמה אָנגעהאַלטן די סטויבצער רבנות אין די מלחמה יאָרן, ביז ער איז נפטר געוואָרן אין יאָר תר״פ — 1920.

אַזוי ווי ר׳ אישיע איז דעמאָלסט געווען אין סטויבץ איז גלייך געוואָרן אַ באַוועגונג אין שטאָט אויפצונעמען אים אַלס רב. אינטערעסאַנט איז געווען דער פאַקט, וואָס דער גאון, דער חזון איש, וועלכער איז נאָך דאַן געווען אין סטויבץ און, ווי שוין באַמערקט, זיך קיין מאָל ניט באַטייליקט אין שטאָטישע אָנגעלעגנהייטן, האָט ער דאָס מאָל פאַרנויגט זיין פּרינציפּ און אַליין געשריבן דעם כתב־רבנות, וואָס די חשובסטע בעלי־בתים האָבן באַלד געחתמ׳עט און ר׳ אישיע איז באַשטימט געוואָרן אַלס סטויבצער רב. באַלד נאָך דעם האָט ער אָנגע־פאַנגען אַ סעריע אַקטיוויטעטן וואָס ער האָט אָנגעפירט ביז צו דעם לעצטן טאָג פון זיין לעבן.

דורך די מלחמה יאָרן זענען פאַרברענט געוואָרן אין סטויבץ די בתי־מדרשים און די מקווה. דערום האָט ר׳ אישיע די ערשטע זאַך אָרגאַניזירט זייער צוריקבויען און געגרינדעט אַ תלמוד תורה „חורב", וואָס האָט אין פאַרלויף פון די אַלע יאָרן ביז דער טרויעריקער פּערניכטונג, געגעבן אַ רעליגיעזע ערציהונג צו הונדערטער יידישע קינדער אין סטויבץ און אַ באַזונדער „בית יעקב" שולע פאַר מיידלעך, וואָס האָט פאַרמאָגט אַן אייגענעם פּראַכטפולן בנין, אונטער דער פירערשאַפט

זיצן פון רעכטס: הרב ר׳ יוסף ליבערמאַן פון ביטען און זיינע קינדער, זיין שוואָער הרב ר׳ פסח זוכאָוויצקי פון האַנצעוויטש; שטייען: הרבנית ליבערמאַן און איר פעטער זוכאָוויצקי.

פון זיין שוואָגער, הרב ר׳ שלמה חארי, וועלכער איז אויך געווען דער פרעזעס פון דער סטויבצער „אגודת ישראל״.

אַרום 1930, האָט דער פריערדיקער הרב ר׳ יואל סאראָצקין, וועלכער האָט, ווי שוין דערמאָנט, זיך געפונען זינט 1915 אין מאָסקווע, זיך געווענדעט צו דער סטויבצער קהילה נאָך אַ פאָדערונג, וואָס זאָל אים ערלויבן זיך צוריקקערן קיין פוילן, און האָט פאַרזיכערט אַז ער וועט ניט זוכן צוריק די רבנות. פיל קהילה חברים האָבן זיך געקוויינקלט וועגן דעם, ווייל זיי האָבן זיך געשראָקן פאַר מעגלעכע מחלוקת. אָבער דער רב, ר׳ יהושע ליבערמאַן, האָט זיי צוגערעדט צו דערפילן דעם פאַרלאַנג פון הרב סאראצקין, כדי צו ראַטעווען אים פון רוסלאַנד. צום סוף, ווען הרב סאראצקין, האָט זיך טאַקע אומגעקערט קיין סטויבץ, האָט הרב ליבערמאַן אָפּגעטראָטן פון זיין אָרט אין דעם גרויסן בית המדרש און פון דער אָפיציעלע קהילה רבנות, און איז געבליבן בלויז מיט די הייוון, ד. ה. זיין פרנסה איז באַשטאַנען פון פאַרקויפן הייוון און הרב סאראצקין איז געוואָרן דער אָפיציעלער רב.

ווי געווינלעך, האָט די לאַגע פאַרשאַפט היפש פאַרדראָס, אָבער טראָץ דעם אַלעם, האָט הרב ליבערמאַן ניט אויפגעגעבן קיינע פון זיינע גייסטיקע אַרבעט אין סטויבץ, און צוזאַמען מיט זיין באַליבטער רביצן, האָבן זיי פאָרגעזעצט אַלע זייערע לייסטונגען פאַר די יידישע מוסדות אין שטאָט און איבערהויפּט פאַר דעם רעליגיעזן חינוך סיסטעם. חוץ די אַלע עלעמענטאַרע דערציונגס אַנשטאַלטן פאַר דער יוגנט אין שטאָט, האָט הרב ליבערמאַן אויך מצליח געווען צו ערפילן זיין הויפּט אַמביציע אין לעבן, נעמלעך אויפצושטעלן אַ ישיבה א. נ. „אור ישראל״, וואָס ער אַליין האָט אָן קיין געהאַלט אָנגעפירט, און אויך געלערנט מיט דעם העכסטן קלאַס אַ שיעור יעדן טאָג. אויסער אים זענען געווען נאָך אייניקע ראשי־ישיבה פאַר די אַנדערע קלאַסן, הרבנים ר׳ שמחה פלאָטקין, ר׳ יהודה כגנוביץ, ר׳ משה גיטעלעס, ר׳ יעקב דומניץ, ר׳ דוד שמואלאוויץ (אַלע אומגעקומען).

אין משך פון עטלעכע יאָר, האָט דער תורה־חינוך געוויזן זיינע פרוכט, און סטויבץ איז געוואָרן אַ עכט רעליגיעזער צענטער. פיל שטאָטישע מיידלעך האָבן געהייראַט מיט בני תורה וואָס זענען פאַרבליבן אין שטאָט און אין דער גרויסער ישיבה האָבן געלערנט אַרום 30 ישיבה לייט פון סטויבץ. די רעליגיעזע עלעמענטן האָבן אויך געהאַט אַ דאָמינירענדע האַנט אין דער פירערשאַפט פון דער קהילה און פון מאַגיסטראַט צו אַזאַ מאָס, אַז ס׳איז ניט געווען צו דערקענען דעם נייעם גייסט, און זיין ווענדונג צו רעכטס, וואָס האָט געהערשט אין סטויבץ.

טראָץ דעם וואָס זיין שוואָגער הרב ר׳ שלמה חארי איז געווען דער אָנפירער פון „אגודת ישראל״ אין שטאָט, איז הרב ליבערמאַן געבליבן שטרענג אומפּאַרטייאיש ווי ער האָט געהאַלטן אַז אַ רב באַלאַנגט צו אַלעמען, און דערום טאָר ער זיך נישט איינשפּאַנען אין דעם וואָגן פון וועלכע ס׳איז פּאַרטיי, אָן אויסנאַם. ער האָט אַפילו אַנטזאָגט די איינלאַדונג פון וועלטלעכן אגודת ישראל צו ווערן אַ מיטגליד אין דער „מועצת גדולי התורה״, אַ פּריווילעגיע צו וועלכע ס׳האָבן געשטרעבט פיל רבנים.

זיין פירערשאַפט און איבערגעגעבנהייט צו סטויבץ האָבן אים באַליבט געמאַכט צווישן אַלע שיכטן פון שטאָט, און אויך די אינטעליגענטע און ליבעראַלע עלעמענטן האָבן צו אים און זיין חשובע רביצן אַרויסגעוויזן גרויס רעספּעקט, פאַרערונג און ליבשאַפט. אין שטאָטישע אינטערעסן האָבן אים געשטיצט מיטן פולן האַרצן ניט בלויז אַזעלכע געשוואָרענע רעליגיעזע שטאָט פירער ווי דער אי־ניציאַטאָר פון די אָרטיקע מוסדות הצדקה והחסד, דער נכבד ר׳ יצחק שמואל הלוי עפשטיין (נפטר געוואָרן ג׳ ניסן תרצ״ג), נאָר אויך אַזעלכע ווי ד״ר סירקין, דער פראָוויזאָר שמעון קיטא עוויטש, שלמה הרכבי, און זימל חייטאָוויטש, וועלכע זענען אַלע געווען זיינע איבערגעגעבענע פריינד און פאַרערער.

ווען אין תמוז תרצ״ו איז נפטר געוואָרן די רביצן (קינדערלאָז), איז דאָס געווען אַ טרויער, וואָס האָט איינגעהילט גאַנץ סטויבץ און אומגעגנט, און צו איר הספד, וואָס איז פאָרגעקומען דאָנערשטיק י״ב תמוז אין גרויסן „בית יעקב״ זאַל, איז דער געדראַנג געווען אומגלויבלעך און אַלע האָבן געקלאָגט ווי אבלים.

אַמבעסטן האָט זיך אַרויסגעוויזן די איבערגעגעבנהייט פון דער שטאָט צו הרב ליבערמאַן ביי דער פייערלעכער חנוכת־הבית פון דער פאַרברייטערטער „חורב״ שולע, מוצאי שמחת תורה תרצ״ח, וועלכע האָט צוגעצויגן אַ גרויסן עולם פון פאַרשידענע קלאַסן.

נאָך אַ גייסטרייכן איבערבליק וועגן חינוך פון דעם פאָרזיצער מאַגיסטער אהרן חייט זענען פאַרקויפט געוואָרן די הויפּט כבודים: „די שער״ און „די שליסל״. די שער האָבן אויסגעקויפט אַ גרופּע, צוזאַמענגעשטעלט פון ראש הקהל אבא בערקאָוויטש, שרגא מאלטשאצקי, און זאב וואלפסאן, וועלכע האָבן עס איבערגעגעבן אין די הענט פון הרב ליבערמאַן, כדי צו שניידן דעם סימבאָלישן באַנד פאַר די שוועריקייטן וואָס ער האָט דורכגעמאַכט ביז דער בנין איז דערגרייכט געוואָרן. אַ צווייטע גרופּע פון שאול שמערקאָוויטש, שרגא אגינסקי, מיכל טוניק א. אַ. האָבן געקויפט דעם שליסל און מכבד געווען הרב סאראצקין צו עפענען די טירן פון דעם בנין.

ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן איז הרב ליבערמאַן געווען אין גאַנצן איבערגעגעבן דער יידישער ערציאונג וואָס ער האָט באַטראַכט פאַרן הויפּט פונדאַמענט פון יידנטום. דעם גרעסטן טייל פון זיין גאָר קליינער הכנסה האָט ער אַוועקגעגעבן פאַר דעם ציל און פאַר אַנדערע צדקה אין שטאָט ער פלעגט שטענדיק באַמערקן אויפן פסוק: „ויגדל עוון בת עמי מחטאת סדום — די זינד פון מיין פאָלק איז גרעסער ווי דער חטא פון סדום״ — וואָרום? ווייל אין סדום פלעגט מען בלויז אונטערהאַקן די פיס — כדי אַריין צופּאַסן אין זייער בעטל. אָבער מיט היינטיקן אומרעליגיעזן חינוך האַקט מען אונטער די קאָפּ!..

כאָטש הרב ליבערמאַן, האָט זיך ניט געעסקנט מיט אייגענע פּאַרטיי ענינים, איז ער אָבער געווען שטאַרק

פאַראינטערעסירט מיט די פּערזאָנען, וועלכע מ׳שטעלט זיי אַרויס צו פאַרטרעטן דעם קהלשן לעבן און ער פלעגט שטענדיק אַרויסזאָגן זיין מיינונג מיט געדאַנק און קלאָרקייט.

איין מאָל פאַר וואַלן, האָט הרב ליבערמאַן געדרשנט אַ ספּעציעלע דרשה און אויסגעדריקט אַ ווונדערבאַרן געדאַנק וואָס איז ווערט צו פאַרצייכענען:

דער בעל האגדה פון פסח זאָגט: „כנגד ארבעה בנים דברה תורה, אחד חכם ואחד רשע, אחד תם ואחד שאינו יודע לשאול", דאָס הייסט, אַז די תורה רעדט שטענדיק צו פיר קלאַסן מענטשן. פרעגט הרב ליבערמאַן: אויב אַזוי זענען דאָך די חכמים שטענדיק געווען בלויז אַ מינדערהייט פון אַ פערטל, און די אַנדערע דריי פערטל זענען תמיד באַשטאַנען פון רשעים, תמים און שאינו יודע לשאול, טאָ וואָס ליאַרמעט מען אַזוי שטאַרק געגען דער היינטיקער וועלט, וועלכע איז אייגנטלעך נישט פיל אַנדערש און ערגער אין דעם הינזיכט פון אַמאָל?

ענטפערט הרב ליבערמאַן, אַז דער חשבון איז טאַקע דער זעלבער ווי אַמאָל, נאָר דער אונטערשייד איז וועגן דער פירער איז. אַמאָל איז דער חכם געווען דער פירער, און דער תם איז נאָכגעגאַנגען, און דער „שאינו יודע לשאול" איז געגאַנגען נאָכן תם. ממילא האָט שוין דער רשע אויך געמוזט זיך נאָך שלעפּן נאָך זיי. היינט ליידער איז גאַנץ אַנדערש. דער הויפּט פירער איז דער רשע, און דער תם גייט נאָך אים, און נאָך זיי שלעפּט זיך דער „שאינו יודע לשאול". דערום איז דער חכם געבליבן אַליין, און איז אויף גרויסע צרות...

✶

ווי כמעט אַלע רבנים פון דער געגנט, האָט אויך הרב ליבערמאַן פעסט באַשלאָסן צו טיילן זיך מיט דעם גורל פון זיין באַליבטע סטויבץ, און זיך ניט רירן פון אָרט, טראָץ דעם וואָס ער האָט געהאַט געלעגנהייטן צו אַנטלויפן פון רוסלאַנד, ווען רבנים און גאַנצע ישיבות מיט די תלמידים זענען געלאָפן קיין ווילנע, אָדער אַנטלאָפן, אַפילו שפּעטער אונטער די דייטשן, פאַר דער געטאָ צייט, טיף קיין רוסלאַנד. זיין האַרץ האָט אים אָבער ניט ערלויבט צו טראַכטן וועגן זיך, ווען ער האָט געזען וואָס ס׳קומט פאָר מיט אַלע אַנדערע יידן אַרום אים.

די וואָכן און מאָנאַטן אונטער דער נאַצי אָקופּאַציע, איבערהויפּט זינט זיי האָבן געשאַפן דעם געטאָ, האָבן זיך געצויגן ווי שוואַרצע וואָלקנס מיט שטענדיקע טויט־שרעק און פאַרצווייפלונג. ביז יענעם גרויסן יום־כיפור תש״ג, וואָס איז אויסגעפאַלן מאָנטיק דעם 21סטן סעפּטעמבער 1942, יעדערער האָט אינסטינקטיוו געשפּירט דאָס עטוואָס שוידערליכעס הענגט אין דער לופטן. יידן האָבן נאָך איינגעשטעלט דאָס ביסל לעבן וואָס איז אין זיי פאַרבליבן און געדאַווענט מיט אַ מנין במשך פון גאַנצן טאָג אין דער הויז פון נחמה שרה די טיקערקע, ווען פון דרויסן האָבן פרויען געהיט, אַז די בייזע אויגן פון די נאַציס זאָלן חו״ש ניט אַנטדעקן די יידישע קאָנספּיראַציע.

אויך אַ צווייטער מנין האָט געדאַווענט אין דער הויז פון דעם האָנטשאַר, אויף פּאַטשטאָווע גאַס. דאָרטן האָבן געווינט דער רב ליבערמאַן מיט זיין פלימעניצע מרים די אלמנה, פון הרב דאמניץ און איר זון. דער רוביזעוויטשער שניידער אשר,ריינעס איידעם און ר׳ מרדכי פייבל קיוואָוויץ. ווען דער טאָג איז דורך בשלום האָבן אַלע ווי פריש אָפּגעאָטעמט און ווידער געפרייוט האָפן. ביים רב ליבערמאַן, האָט מען אויך געדאַוונט אויף צו מאָרגן נאָך יום כיפור, דינסטיק אין דער פרי. און אַפילו מיטוואָך האָט מען זיך געשטעלט אין דער פרי צום דאַוונען, אָבער ניט פאַרענדיקט. די גרויסע גרוב ניט ווייט פון „בית עולם" איז שוין געגראָבן געוואָרן דורך די לאָקאַלע גויים אַ גאַנצע נאַכט. אין דער פרי, האָט מען שוין געטריבן אַלע יידן, וואָס מ׳האָט געכאַפּט אין און אַרום געטאָ.

אין מיטן דעם דאַוונען פון הגאון הקדוש ר׳ יהושע דוב ליבערמאַן מיט זיין מנין, האָבן זיי, די טמאים, אים גענומען, ווען ער איז נאָך געווען איינגעהילט אין טלית און תפילין, און זיי געבראַכט צום זעלבן אָרט, ווו ער איז דערשאָסן געוואָרן צוזאַמען מיט אַרום נאָך צוויי טויזנט יידן.

„ערד פאַרדעק ניט זייער בלוט"! ארץ אל תכסי דמם!

יצחק אייזיק שפירא / הרב ר׳ יהושע דב ליבערמאַן

אין אונדזער שטעטל סטויבץ האָט פאַרנומען דעם כסא הרבנות אונדזער חשובער און געאַכטעטער הרב הגאון ר׳ יהושע דב ליבערמאַן. ער האָט געלערנט אין סלאָבאָדקער ישיבה און איז געווען פון די עלויים. ער איז געווען בקי אין ש״ס און פוסקים ראשונים און אחרונים. ער האָט געהאַט אַלע מעלות און ראוי געווען זיין דער מנהיג און רב פון דער קהילה אין שטאָט. ביי די גויים איז ער אויך געווען זייער געאַכטעט.

ר׳ יהושע דב איז געווען אַ גרויסער מרביץ תורה. ער האָט אַוועקגעשטעלט דעם רעליגיעזן חינוך אויף אַ הויכער מדרגה. ער האָט געגרינדעט אַ תלמוד־תורה פאַר אָרעמע קינדער. דער מנהל פון תלמוד־תורה איז געווען הרב ר׳ שלמה חארי שו״ב זייער אַ באַליבטער מענטש אין שטעטל. תנ״ך, עברית, דקדוק און גמרא האָט געלערנט אַ מלמד, אַ גרויסער מומחה ר׳ יהודה קאַפּושצעווסקי, וועלכער האָט אַליין געלעבט אין דחקות אָבער זיינע קינדער האָט ער געשיקט לערנען אין די ישיבות. זיין עלטסטער זון איז אַ גרויסער תלמיד חכם און איצט איז ער רב ראשי אין נתניה הרב ר׳ משה לעווין שליט״א, הרב ליבערמאַן האָט געשאַפן אַ וואָכער — מ׳זאָל צאָלן יעדע וואָך פאַרן ת״ת. דער קאַסירער פון וואָכער איז געווען איינער פון די מיטגרינדער פון ת״ת, ר׳ יוסף מיסקאָוו דער חסיד, ער איז געווען איינער פון די גרינדער פון דעם בית־יעקב און מיט גרויס מי אויפגעשטעלט אַ בנין פאַר דער שולע. אויפן פלאַץ פון דעם „נסתר" נחום ר׳ אליה׳ס אויף יורזדיקע. זכותו תגן עלינו.

אין הרב ר׳ יהושע דוב׳ס צייט האָט אויך עקזיסטירט אַ

„תפארת־בחורים"

זיצן פון רעכטס: הרב דוד שמואלוביץ, ראובן טוניק, אהרן חיט; שטייען פון רעכטס: יוסף רודיצקי, אייזיק שפירא, ליב אהרן גרונעס, אלטר מנקר, חיים סטאָלאָוויצקי, מרדכי חייקל פרוסינאָווסקי.

ישיבה־קטנה — וווּ ס׳האָבן געלערנט 4 ראשי ישיבות, רבנים גאונים: ר׳ יהודה כגנוביץ, ר׳ משה גיטעליס, ר׳ דוד שמואלוביץ און ר׳ יעקב דומניץ. סטויבץ איז געווען דער מרכז פון תורה. פון די קליינע אַרומיקע שטעטלעך האָט מען געשיקט די קינדער לערנען אין דער ישיבה. ר׳ יהושע דב האָט געשיקט אָרימע קינדער לערנען אין די גרויסע ישיבות, און ער האָט זיי אויך נאָך געגעבן אויף הוצאות. בכלל האָט ער זיך מוסר נפש געווען פאַר „עניי עירך".

דעם רב׳ס שטוב איז געווען אַ בית ועד לחכמים, תמיד פלעגן זיך ביי אים אויפקלייבן בעלי בתים, געוועזענע ישיבה בחורים, און עס פלעגן באַהאַנדלט ווערן פאַרשידענע ענינים, דברי תורה און הוויות העולם. דער רב פלעגט רעדן וועגן סלאָבאָדקער ענטוויקלונג און די וועגן פון מוסר.

די בחורים האָבן זייער הנאה געהאַט און גרויס איז געווען זייער אינטערעס זיין ביים רב אין שטוב, דאָס האָט אויך פאַרהיט פיל געוועזענע ישיבה בחורים זיי זאָלן ניט אַרויס לתרבות רעה.

דער רב האָט זיך אויך אינטערעסירט מיט די לאָקאַלע ענינים פון שטאָט, ד.ה. מיטן מאַגיסטראַט. צו די וואַלן האָט ער אַגיטירט פאַר דער רשימה פון אַגודת ישראל און סתם בעלי בתים. דעם רב׳ס רשימה וועלכע איז געווען נר. 5 האָט אָפּגעהאַלטן אַ גרויסן זיג. אויף דעם האָט דער רב געדרשנט דעם רמז „ב׳ה׳בראם" (בראשית ב, ד).

די פאָלגענדע מעשים שהיו וועלן בולטער מאַכן די פערזענלעכקייט פון הרב ר׳ יהושע דב ז״ל און וועלן באַלייכטן זיינע מידות, צדקות און יראת שמים.

בשעת דער גרויסער מחלוקת וועגן רבנות האָט הרב הגאון ר׳ יהושע דב ליבערמאַן פאַרלאָזן דעם אַלטן בית הכנסת און איז אַוועק דאַווענען אין שטוב. נאָכדעם אַז אין שטוב איז געוואָרן ענג, האָט ער געדאַוונט אין ת״ת, וואָס די געגנער האָבן גערופן „פּאדלאזשנע", ווייל די ת״ת איז געשטאַנען לעבן באָד. דער רב האָט מיר דערציילט אַז ס׳זענען געקומען צו אים בעלי בתים און יונגוואַרג און האָבן אים גערופן גיין מיט זיי צוריק דאַווענען אין אַלטן בית הכנסת. „מיר זיינען דאָ לעבן אייך, אויב מ׳וועט אייך אָנרירן און פוגע בכבוד זיין וועלן מיר זיי דערלאַנגען"…. האָט דער רב געענטפערט: „ווי באַלד עס קען קומען צו אַ ריב אחים, בין איך מוותר"... און ער איז אַוועק פון זיין אָרט ווו ער איז געזעסן מער פון צען יאָר. פון תלמוד תורה איז ער אַוועק אין יורזדיקן בית המדרש און דאָרט מרביץ תורה געווען ברבים.

ער האָט געלעבט בדחקות און דאָך געטאָן פיל צדקה און חסד. אַ גרויסן טייל פון תלמוד תורה בודזשעט האָט ער געדעקט, ווי אויך פון דער ישיבה־קטנה. האָט ער פאַרליען עמעצן אַ גמילות חסד האָט ער קיינמאָל נישט געבעטן צוריק — טאָמער האָט יענער ניט, וועט ער דאָך אים פאַרשעמען און וועט נאָך עובר זיין אויף אַ לאו „לא יגוש".

אין שטעטל איז געווען אַ וואַסער טרעגער אַ קריסט מיטן נאָמען פאַשקע, האָט ער געהאַלטן זיינע געלט ביים רב, און קיינער האָט פון דעם ניט געוווּסט. אַז ער איז געשטאָרבן און קיין יורשים האָט ער ניט געהאַט, האָט דער רב גענומען זיינע געלט און אַריינגעטראָגן אין מאַגיסטראַט.

הרב ר׳ יהודה און יענטע יאַקימאָוסקי

די גוים האָבן געזען אַזאַ זאַך זענען זיי נשתומם געוואָרן און דער קידוש השם איז געווען גרויס.

יעדן יאָר פאַר פסח פלעגט אָנקומען געלט פון אמעריקע — אויף מעות חיטים. איינמאָל האָט זיך פאַרשפעטיקט דאָס אָנקומען פון דעם געלט און דאָ איז 10 טאָג פאַר פסח. האָט דער רב צונויפגערופן די בעלי בתים פון אַלע בתי מדרשים און ער האָט מעכב געווען די קריאה, איך בין געגאַנגען רופן וועלוול טוניק (עזריאלס) פון אַלטן בית המדרש, און ער האָט זיי דערציילט אַזוי ווי דעם יאָר איז נאָך ניט אָנגעקומען די מעות חיטים געלט, דעריבער פאַרלאַנגט ער אַז צען בעלי בתים זאָלן צוזאָגן, אַז גלייך נאָך הבדלה, וועלן זיי קומען אונטערשרייבן וועקסלען ביים רב אין שטוב, כדי דערווייל לייען געלט אין באַנק. ווען אָנקומען די געלט וו׳צט מען אומקערן די וועקסלען צוריק און אויב ניט, וועט יעדער דאַרפן אָפּצאָלן זיין וועקסל און כל זמן מ׳וועט דאָס ניט

שיינע־בתיה שאפירא

ערלעדיקן וועט מען ניט לייענען אין ספר. אַזוי איז געשעען. אין אַ פאָר טעג שפּעטער איז אָנגעקומען די געלט.

אין יאָר 1939 אין די ערשטע חדשים פון דער סאָוויעטן־מאַכט, בין איך איינמאָל געגאַנגען מיטן רב דאַווענען מנחה, גייענדיק האָט ער מיר געפרעגט „וואָס טראַכסטו?" האָב איך אים געענטפערט „איר ווייסט דאָך, וואָס די וועלט זאָגט — „אשרי יושבי ביתך". האָט מיר דער רב געענטפערט: „איז גוט אַז מ׳האָט אַ בית". דאַן האָב איך פאַרשטאַנען דעם רמז, אז עס איז ניט קיין פלאַן צו בלייבן דאָ. געטראַכט האָב איך פאָרן קיין ווילנע (אַ דאַנק דעם רב בין איך געבליבן לעבן). אין יענע צייטן זענען רבנים געלאָפן נאָך ווילנע צו די ליטווינער.

מ׳האָט פאָרגעלייגט דעם רב: „אפשר איז אַ פלאַן אַז דער רב זאָל אויך פאָרן?" האָט ער געענטפערט: „אַ רב איז גלייך ווי אַ קאַפּיטאַן פון אַ שיף, כל זמן אין סטויבץ בלייבן יידן טאָר מען די שטאָט ניט פאַרלאָזן".

נר זכרון לנשמת אמי מורתי שיינה־בתיה בת וולף יוסף, אחותי יענטה בת צבי ובנה צבי שנהרגו על קידוש השם בגיטו סטויבץ.

גיסי הרב ר׳ יהודה בר׳ יוסף יאַקימאָבסקי שנהרג על קידוש השם במחנה ברנוביץ.

חיה אגינסקי אויפן קבר פון איר מאַן ברדך בר׳ משה
די צווייטע מצבה איז נאָך הירשל (יענטעס) שאפירא

מאטל מאכטיי / מיינע סטויבצער מלמדים

אַ גרויסן פלאַץ אינם פאַרמירן דעם צוקונפטיקן גייסטיגן לעבן האָבן ביי אונדז אין שטעטל פאַרנומען די מלמדים.

איך געדענק גוט מיין ערשטן מלמד — דאָס איז געווען לייב איינזעלבוך (אָדער ווי מען פלעגט אים ביי אונדז אין שטעטל רופן — לייב מאטשיכעס אויפן נאָמען פון זיין פאָטער מרדכי).

אין די צייטן פון מיינע קינדער־יאָרן פלעגן די פאַמיליע־נעמען נאָר פיגורירן אויפן פאַספאָרט אָבער ניט אין מויל פון אונדזערע שטאָטישע תושבים. מ׳האָט פון די אמתע פאַמיליע־נעמען זייער ווייניק געוווּסט, דער צונעמעניש — איז געווען דער באַקאַנטער נאָמען. אָט ווי מיין פאָטער, זייענדיק דער שוחט פלעגט ער באַקומען בריוו אויפן נאָמען אליהו שו״ב (וואָס מיינט שוחט ובודק).

די אינסטיטוציע חדרים און מיט איר צוזאַמען די מלמדים, האָט אין אָנפאַנג פון 20־טן יאָרהונדערט אָנגעפאַנגען אונטערגיין און כמעט פולשטענדיק אונטערגעגאַנגען נאָכן טויט פון באַניע דעם מלמד און נאָכן אַרויספאָר פון ר׳ יהושע דעם דיין קיין באַראַנאָוויטש. און אַזוי טאַקע איז רייף געוואָרן דער באָדן פאַר דעם דאַן ממש רעוואָלוציאָנערער אויפטו פון אַלטער יאָסעלעוויטש עפענען אַ געמישטע שול פאַר יינגלעך און מיידלעך, ווו אָנשטאָט חומש האָט מען געלערנט סיפורי המקרא. קיין באַזונדער צימער פאַר די תלמידים איז ניט געווען. געלערנט האָט מען אין חדר, וועלכער האָט גלייכצייטיק געדינט אַלס עס־צימער און קיך. אין דער צייט ווען דער רבי מיט די קינדער זענען געזעסן ביים לאַנגן טיש און געלערנט איז אין פאָדערשטן טייל פון צימער פאָרגעקומען די געוויינטלעכע קיך־אַרבעט. ווינטער צייט, פלעגן זיך פאַראייניקן די ריחות פון קיך מיט דעם אָטעמען פון די תלמידים. ווען די פענצטער זענען געווען כמעט הערמעטיש פאַרקלעפט, כדי איינהאַלטן די וואַרעמקייט אין שטוב, האָט זיך דאַן געפילט דער אמתער ריח ניחוח. פון אַלע חדרים אין וועלכע איך האָב געלערנט איז אַממערסטן געווען מיין ערשטער חדר ביי דעם דרדקי מלמד לייב אינזעלבוך. ניט אַכטנדיק אויף דעם, וואָס סטויבץ איז געווען געבענטשט מיט שריפות, האָט אָבער אַ לאַנגע צייט דער פייער ניט געוואָלט באַלעקן דעם פאַלאַץ און אין מיין פריסטער קינדהייט, האָט אָט די אַלטע איינגעבויגענע צעפוילטע חורבה, געדינט אַלס „חדר”, ווו קליינע קינדערלעך האָבן באַקומען זייער ערשטע „בילדונג”.

די שיטה ביי די דרדקי מלמדים איז באַשטאַנען פון 3 טיילן: 1) לערנען די אותיות און תנועות: 2) לערנען לייענען; 3) אָנפאַנג חומש.

ווען דער תלמיד, האָט שוין געוווּסט די נעמען פון די אותיות און תנועות האָט מען דאַן געלערנט קמץ אלף אָ, קמץ בית באָ א.אַ.וו. נאָכהער איז מען איבערגעגאַנגען צו „שעפטשען” ד״ה אָנשטאָט וואָס דער תלמיד זאָל זאָגן אויפן קול קמץ א, קמץ ב אדג״ל, האָט דער תלמיד אויפן קול געזאָגט נאָר א׳ אָדער ב׳ און דעם נאָמען פון דער תנועה האָט ער געזאָגט שטילערהייט (געשעפטשעט) און דאַן אויסגעשריען „באָ”. דאָס האָט געדויערט לערך אַ האַלבן זמן און דאַן איז מען אַריבער צו לייענען אין סידור. דעם אַנדערן זמן, האָט מען שוין געלייענט פליסיקער און געזאָגט טיילן פון תפילות און ביים 2־טן האַלבן זמן, האָט מען אָנגעפאַנגען חומש. אַזוי איז אויסגעקומען, אַז נאָך אַ יאָר לערנען, האָט דער תלמיד שוין גוט געלייענט. ביי דעם רבין, האָב איך געלערנט נאָר 1 זמן, ווייל פון די מצבות וואָס מיין פאָטער ז״ל פלעגט מאַכן, האָב איך זיך אויסגעלערנט לייענען, אַזוי אַז ביי דעם רבין האָב איך ניט געהאַט וואָס צו טאָן.

ר׳ חיים יצחק באַרסוק

מיין 2־טער מלמד איז געווען ר׳ חיים יצחק באַרסוק אָדער חיים־איטשע דער מלמד, נח און משה באַרסוקס זיידע, געווען איז ער אַ קליינינקער, אַ מאָגערער אָבער אַ לעבעדיקער און זיך לייכט באַוועגט. היות פון מלמדות אַליין, האָט ער ניט געקענט מפרנס זיין זיין משפחה, האָט ער אַ ביסל צוגעהאַנדלט מיט ספרים. מיר דוכט זיך, אַז ער האָט אויך געלייענט דעם „הצפירה” אָדער „המליץ”. ווו האָט ער גענומען געלט אויף אַבאָנירן אַ צייטונג? — פשוט, כמעט קיינער אין סטויבץ האָט ביז 1905 ניט אַבאָנירט אַליין אַ צייטונג, נאָר שטענדיק בשותפות 3—4 צוזאַמען אַמאָל אויך מער. ס׳פאַרשטייט זיך, אַז דאָס האָט געהאַט אַ השפעה אויפן רבין. איך געדענק ניט, צי ער האָט זיך באַנוצט מיטן קאַנטשיק לגבי די תלמידים. איך בין נוטה צו גלויבן, אַז ניט. מיר דוכט, אַז ער האָט ניט געקענט אויפהייבן אַ הויך קול און דערפאַר, אפשר, האָט ער ניט געהאַט קיין סך תלמידים. ווייל דער עולם האָט געהאַלטן פון „חושך שבטו שונא בנו”. אַ רבי וואָס שלאָגט ניט די תלמידים וועט ער זיי פיל ניט אויסלערנען. דאַקעגן ביי די תלמידים איז ער געווען באַליבט און מען האָט געלערנט אפשר פיל פלייסיקער, ווי ביי אַ רבין וואָס האָט באַנוצט דעם קאַנטשיק און וואָס ער האָט געלערנט, ווי חומש און נ״ך זענען ביי מיר געווען באַליבט.

ר׳ יעקב מאיר צאַרליך

מיין 3־טער מלמד איז געווען ר׳ יעקב מאיר צאַרליך, גיכער באַוווּסט אַלס יעקב מאיר דער געלער, צוליב זיין געלער באָרד און אויך כדי צו אונטערשיידן פון אַ 2־טן ר׳ יעקב מאיר, וועלכער איז געווען טיילוויז אַ משולח און טיילוויז אַ מלמד, וועמען מען האָט גערופן יעקב מאיר דער גרויסער. אויב ר׳ חיים איטשע האָט געלערנט תנ״ך נאָר אויפן שפּיץ גאָפל, און געלערנט אונדז דערצו אַ משנה, האָט ר׳ יעקב מאיר געטיילט זיין צייט צווישן תנ״ך און גמרא און געלייגט מער אַכט אויף גמרא. דער חדר ביי ר׳ יעקב מאירן איז געווען אָפּגעטיילט פון דער קיך מיט אַ ווענטל, אמת אָן אַ טיר, אָבער דאָך אָפּגעטיילט און די תלמידים האָבן זיך געקענט בעסער קאָנצענטרירן, ניט אָפּרייסנדיק זייער אויפמערקזאַמקייט אויף דעם וואָס ס׳טוט זיך אין קיך.

ר׳ יעקב מאיר אַליין, אַ ייד אין די 50־ער מיט אַ הויכן

שטערן און אַ בעל הדרת־פּנים פון אַ תלמיד חכם, שטענדיק אַ הייזעריקער האָט געהאַט אַ געוווינהייט קנייטשן דעם שטערן אַפילו ווען ער האָט געטראַכט וועגן אַ קלייניקייט. איך פלעג זיך באַמיען נאָכמאַכן זיין קנייטש, אָבער מיין יונגער שטערן האָט זיך קעגנגעשטעלט און בשום פנים ניט געוואָלט נאָכמאַכן די אינטערעסאַנטע פיגור. אויפן טיש איז געשטאַנען אַ קליינער סאַמאָוואַרל וועלכער האָט אַנטהאַלטן, דוכט מיר, 12 גלעזער. במשך פון לערנען, פלעגט ער עס אויסטרינקען באַנוצנדיק זיך נאָר מיט 1־2 קוואַדראַט שטיקלעך צוקער. זיין לערנען איז געווען אַ רואיקער, אָן רוגזה, ער האָט זיך ניט באַנוצט מיט די הענט אָדער מיטן פּאַס כדי „אַריינקלאַפּן" אין אונדז די תורה.

זיין רואיקייט ביים לערנען, כאָטש ער איז געווען אַ הייסער חסיד, דערקלערט זיך אפשר אויך דערמיט, וואָס היות זיין פרוי, איטקע פראַדע, האָט אַרויסגעהאָלפן אין דער פּרנסה, האָט ער אָנגענומען אַ קלענערע צאָל תלמידים. במילא האָט ער געקענט בעסער לייגן אַכט אויף די תלמידים און באַשעפטיקן זיי מער, האָבן מיר ניט געהאַט קיין צייט צו שטיפן און דערפאַר מער געלערנט.

ר׳ בנימין כהן, באַניע דער מלמד

מיין 4־טער מלמד איז געווען ר׳ באַניע, ווי מען האָט אים אין שטעטל גערופן. געווען איז ער אַ ייד אַ חלוש, אַ שוואַכער, מיט אַ שטענדיקן ברענען אויפן האַרצן צו וואָס ער פלעגט סיסטעמאַטיש באַנוצן טרינק־סאָדע. אויסער דעם האָט ער געליטן פון אַ כראָנישן הוסט, וועלכער פלעגט אים שטאַרק מאַטערן. ווען ער פלעגט זיך שטאַרק פאַרהוסטן און ווערן אַזש רויט, פלעגט אונדז אַרומנעמען אַ רחמנות געפיל, קוקנדיק ווי ער מאַטערט זיך. ר׳ חיים יצחק האָט געלערנט כמעט אויסשליסלעך תנ״ך, ר׳ יעקב מאיר —ביידע זאַכן, ד״ה תנ״ך און גמרא, האָט ר׳ באַניע געלערנט אויסשליסלעך גמרא. גערעכנט האָט ער זיך אין סטויבץ פאַרן בעסטן גמרא־מלמד צוגלייך מיטן דיין ר׳ יהושע מעדוועטקען (זע באַראַנאָווי־טשער יזכור־בוך, דער סטויבצער דיין), וועלכער האָט גע־מוזט זיך פאַרנעמען מיט מלמדות, ווייל פון זיין דיינות האָט ער ניט געהאַט פון וואַנען צו לעבן. געלערנט האָבן מיר ביי ר׳ באַניען, דוכט זיך ניט מער ווי 10—8 תלמידים און דאָס איז געווען די סיבה פאַרוואָס מיין פאָטער ז״ל, האָט מיר געשיקט לערנען ביי אים. דעם זמן וואָס מיר האָבן ביי אים געלערנט, האָבן מיר ווירקלעך אַ סך דערגרייכט. זיין אומברחמנותדיקער טויט, האָט געמאַכט אַ סוף צו אונדזער לערנען און מיר זענען אַריבער צום 5־טן מלמד.

דער קוידאַנאָווער פּרוש

נאָכן טויט פון ר׳ באַניע, האָט זיך פאַר אונדזערע עלטערן, זאַמקעס און מיינע, זיך געשטעלט די פראַגע וועגן אונדזער ווייטערן לערנען. פון ר׳ חיים איטשען ביז ר׳ באַניען האָבן מיר געלערנט צוזאַמען און זענען געווען די איינציקע, וועמענס עלטערן האָבן געוואָלט, אַז מיר זאָלן קענען גוט גמרא (מיין פאָטער ז״ל האָט געהאָפט, אַז איך וועל זיין אַ רב און ר׳ לייב רובאַשאָוו, האָט אויך געוואָלט, אַז זיין זייער פעאיקער זון זאָל זיין אַ גרויסער למדן). קיין גמרא־מלמדים אין דער מדרגה פון ר׳ באַניען זענען ניט געבליבן. שיקן אין דער מיר, זענען מיר נאָך געווען צו יונג (מיר זענען דאַן אַלט געווען 9.5 יאָר), האָבן אונדזערע עלטערן אָנגעפאַנגען זוכן אַ מלמד. צו יענער צייט, האָט זיך באַוויזן אין דעם חסידישן שטיבל אַ ייד אַ פרוש, דער קוידאַנאָווער פרוש און אונדזערע עלטערן האָבן אים אַנגאַזשירט אַלס אונדזער מלמד.

ווען מען האָט אַנגאַזשירט דעם פרוש, האָט זיך געשטעלט די פראַגע וועגן פלאַץ ווו צו לערנען. די אָרטיקע מלמדים האָבן געלערנט אין זייערע דירות, דאַקעגן דער פרוש, האָט דאָך קיין אייגענע וווינונג ניט געהאַט (אויב איך האָב קיין טעות ניט, האָט ער געשלאָפן אין דעם חסידישן שטיבל). דערפאַר האָט אונדזער חדר געוואַנדערט פון דירה צו דירה. דעם ערשטן ווינטער איז אונדזער חדר געווען ביי באַשע דוואָרעצקי, די באָבע פון חיים דוואָרעצקי. היות מיר זענען געווען נאָר 3 ייִנגלעך, ריכטיקער געזאָגט, נאָר 2, ווייל דער דריטער פלעגט קומען בלויז אויף איין שעה אַ טאָג, האָבן מיר דאָך ניט געדאַרפט קיין גרויסן צימער און אָט דער חדרל האָט געקענט אַריינגעמען נאָר אונדז מיטן רבין.

דעם צווייטן זמן, זומער איז אונדזער חדר געווען ביי עזריאל סטעלמאַך, דער פאָטער פון פאַרשטאָרבענעם דזשעק סטילמאַן. אַלט זענען מיר געווען בלויז צו 10 יאָר און די גאַס האָט געצויגן, געבעטן זיך קומט קינדערלעך שפּילן און הנאה האָבן פון די קינדער־יאָרן, אָבער דער רבי איז געווען אומבויגזאַם און האָט אונדז די גאַנצע צייט ניט אָפּגעלאָזט פון דער גמרא. פאַר אים האָט אויסער גמרא קיין זאַך ניט עקזיסטירט. איין מאָל גייענדיק אין חדר בין איך פאַרבייגעגאַנגען איטשע תנחומס שטוב פון וואַנען ס׳האָט זיך געהערט דער ניגון פון תנ״ך. ס׳האָט זיך אין מיר דערוועקט אַ בענקעניש נאָך אַ קאַפּיטל תנ״ך, אַזוי ווי ביי ר׳ יעקב מאירן און איך האָב זיך געווענדעט צום רבין מיט דער ביטע: רבי, לערנט מיט אונדז תנ״ך! אויף דעם האָט ער געענטפערט: און גמרא קענסטו שוין?

דעם דריטן זמן איז שוין אונדזער חדר געווען ביי ארע דעם בעל עגלה. אין פאַרגלייך מיט דעם אָרט זענען שוין אונדזערע פריערדיקע חדרים געווען פּאַלאַצן. די שטוב איז ניט געווען אויסגעטינקעוועט און אפילו ניט אויסגעקאַלכט און דורך די קלייניקע פענצטערלעך, האָט די ווינטער־זון קיין שליטה ניט געהאַט און שטענדיק האָט דאָרטן געהערשט אַ טונקלקייט. געבליבן זענען מיר בלויז זאַלבעגאַנד, ווייל צום דריטן ייִנגל איז שוין דער רבי געגאַנגען אַהיים. ווען דער רבי איז אַוועק האָבן מיר זיך פאַרנומען, ד״ה זלמן האָט אַרויסגעגעבן אַ צייטונג. כ׳דערמאָן זיך ווי זלמן, האָט מיר פאָרגעלייגט, אַז אויך איך זאָל עפּעס אָנשרייבן. אָבער צום שרייבן דאַרף מען דאָך האָבן טאַלאַנט. עטלעכע טעג נאָך אַנאַנד האָב איך זיך געמאַטערט ביז איך האָב אָנגעשריבן עטלעכע שורות. דאַקעגן האָט זלמן אָנגעשריבן די גאַנצע „צייטונג" פון אַלע זייטן אַ גרויסן בויגן פּאַפּיר. נאָר 2 נומערן האָט זלמן אַרויסגעלאָזן און דאַן איז ער קראַנק געוואָרן.

ער איז שוין דעם ווינטער ניט געקומען מער אין חדר און צום ענדע זמן, האָט זיך אויך געענדיקט אונדזער לערנען ביים קוידאַנאָווער פּרוש.

1.5 יאָר האָבן מיר געלערנט ביים פּרוש. דאָס איז אָבער ניט אין גאַנצן ריכטיק. איך האָב ביי אים געלערנט 1.5 יאָר אָבער זלמן נאָכן איבערייס מיטן רבין (זע דער קוידאַנאָווער פּרוש פֿון זלמן שזר), לערך אין מיטן ווינטער איז ער קראַנק געוואָרן און האָט שוין מער דעם חדר ניט באַזוכט. היות דער דריטער תלמיד, האָט געלערנט נאָר 1 שעה אין טאָג בין איך אַליין געבליבן אין חדר דעם גאַנצן טאָג. געלערנט האָט דער רבי מיט מיר, ניט קוקנדיק אויף מיינע 10.5 יאָר אָן אַן אויפהער כמעט פון 8 אין דער פרי ביז לערך 8 אָוונט. במשך פון דעם ווינטער זמן, האָט ער באַוויזן אָפּלערנען מיט מיר די גאַנצע מסכת חולין.

דערמיט האָבן זיך געענדיקט מיינע מלמדים, ווי אויך די 5 יאָר וואָס זלמן און איך האָבן איבערגעגאַנגען פון רבין צו רבין. דאָ האָבן זיך אונדזערע וועגן צעשיידט. איך אין די ישיבות און ער אין אַנדערע לימודים צענטערן.

די נאָטיץ מיינע וועט אָבער ניט זיין אַלזייטיק אויב איך וועל, כאָטש מיט אייניקע ווערטער, ניט דערמאָנען די איבעריקע מלמדים, די ביי וועמען איך האָב ניט געלערנט.

פּאַראַלעל מיט די חדרים, האָט נאָך עקזיסטירט אַ תלמוד תורה, וועלכע האָט ניט געהאַט קיין אייגענע געביידע נאָר געלערנט אין 2 פלעצער אין קהל־שטיבל און אין דער ווייבערשער שול פון גרויסן בית מדרש. דער מלמד איז דאָרט געווען ר׳ אברהם שאפּירא באַקאַנט אַלס אברהמל, דער תלמוד תורה מלמד, געווען איז אויך אַ מלמד ר׳ אברהם שמוקלער (עלטער־זיידע פון סאניע באַרישאנסקי — טוניק) און כדי צו אונטערשידן אים פון דעם תלמוד תורה מלמד, האָט מען אים גערופן אברהמל דער גרויסער.

געוווינט האָט ער אַנטקעגן ר׳ יעקב מאירן און גראַדע ווי ער, האָט ער אויך געלערנט תנ״ך און גמרא אָבער מער געלייגט אַכט אויף לערנען גמרא.

אַ באַזונדערן פּלאַץ האָט פאַרנומען צווישן די מלמדים ר׳ חיים יצחק אסתרקין אָדער איטשע תנחומס. געווען איז ער אי אַ מלמד אי אַ מגיד. אַן אויסגעצייכנטער רעדנער, וועלכער פלעגט מיט זיין ריידן באַצויבערן זיינע צוהערער. ווען ער פלעגט „זאָגן״ אין יורזדיקע בית־מדרשל, פלעגט דאָרט זיין געפּאַקט, אַז ס׳איז ניט געווען קיין פּלאַץ און אַ סך מענטשן זענען געשטאַנען אונטערן פענצטער און האָבן „געלעקט די פינגער״ פון זיינע פאַרטרעפלעכע משלים. געווען איז ער אויך אַן ערשט־קלאַסיקער מלמד און געלערנט האָט ער נאָר תנ״ך. ער האָט געהאַט זיין אייגענע שיטה פון לערנען אַזוי, אַז דער תלמיד האָט שנעל אויפגענומען דעם באַדייט. איך דערמאָן זיך, וואָס זיינער אַ תלמיד האָט מיר דערציילט ווי אַזוי דער רבי האָט אים פאַרטייטשט דעם פסוק אין ירמיהו „כי שתים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים״. מיט זיין ספּעציפישן ניגון האָט ער אויסגעזונגען „כי שתים רעות עשו עמי — ערשטנס אותי עזבו און צווייטנס איך בין דאָך אַ מקור מים חיים. די תלמידים האָבן זיך ניט גענויטיקט אין קיינע ווייטערדיקע דערקלערונגען. ער וואָלט אַלס מלמד מסתמא געהאַט זייער גרויס דערפאָלג, ווען ניט זיין ליבשאַפט צום ביטערן טראָפּן, וואָס האָט געווירקט אַז ער זאָל האָבן ווייניק תלמידים און מיט דער צייט איז ער געוואָרן בלויז אַ מגיד. מען האָט דערציילט, אַז פאַרן האַלטן אַ דרשה, פלעגט ער פאַרזוכן פון פלעשל. האָט מען אים אַמאָל געפרעגט: ר׳ יצחק, פאַרוואָס טרינקט איר אַזויפיל, האָט ער מיט זיין ספּעציפישן ניגון געענטפערט: „לשוני עט סופר מהיר״ — מיין צונג איז געגליכן צו אַ פעדער פון אַ גוטן שרייבער, וועלכע מען מוז איינטונקען כדי זי זאָל שרייבן, אַזוי בין איך אויך.

אהרן חייט ניו־יארק / א בינטל זכרונות

מיינע טאטע־מאמע, א מערקווירדיק פאר־פאלק אין דער אלטער היים

... חרוב איז מיין שטעטל, אַוועק אין רויך און פלאַמען, אָפּגעוואָשט געוואָרן אין דעם בלוט און מאַרך פון אונדזערע קדושים וטהורים.

טויט זענען מיינע עלטערן; אויסגעוואָרצלט פון אונדזער זינדיקער ערד.

דעם טאַטן האָבן די נאַציִשע רוצחים ימ״ש אַפילו ניט פאַרגונען די רו אין קבר; פאַרשוועכט זיין מצבה, פאַראַקערט דאָס בערגל ערד אויפן אַלטן בית עולם.

ווער ווייס, אויב אַ טמאדיקע גויישע פוס באַטרעט ניט די כשרע הייליקע אותיות פון דעם מליצהדיקן נוסח אויף דער מצבה, וואָס איז מעגלעך איינגעפּאַסט אין דעם אספאַלט פון אַ טריפענער גאַס אין מיין איצטיקן דורכויס־קריסטלעכן שטעטל?!..

די מאַמע האָט פאַרשלעפּט איר אַלט בינטל ביינער אַהער אין אַמעריקע, און דאָ אומגעקערט אַן אויסגעלייטערטע נשמה צום באַשעפער אַזוי זויבער און ריין, ווי זי האָט עס פון אים באַקומען, איבערלאָזנדיק דאָ אויף אַ היגן בית עלמין אַ דאַרן אויסגעקרענקטן גוף. ניט באַשערט געווען דער „הנאהבים והנעימים״ אויך נאָכן טויט...

און איך, אַן עלנטער זון, בלאָנקע אַרום אין נאָסטאַלגישער בענקשאַפט צווישן צוויי קאָנטינענטן, וועמעס באָדן עס האַלט מיין גרעסטן אוצר. אַן איראָניע פון גורל, און דערצו נאָך אַ זכות, וואָס זיי זענען אַמווייניקסטנס געבראַכט געוואָרן צו קבר ישראל, — אַנדערע האָבן דאָך דעם „לוקסוס״ אויך ניט...

טראָג איך זיך איבער אויף דעם „הייליקן אָרט״ פון מיין אייגענעם זכרון, קום איך דאָרט אויף „קבר אבות״, כדי אָט אין דעם „מענה לשון״, דורך די שורות פון דער באַשרייבונג, צו זאָגן די „נייע תחינה״ אויף אברהם דעם וואַטניק און צביה

ר׳ אברהם און צביה חייט

ר׳ אַהרעס ע״ה, וועלכע האָבן מיר און אונדזער פאַמיליע אויף דער וועלט געבראַכט.

וואָס געווען, איז געווען, ס׳איז שוין ניטאָ, אָבער זכרונות זענען אומצושטערבאַר, אומבאַצווינגבאַר, אומשטערבלעך.

סטויבץ, מיין שטעטעלע סטויבץ!

אַ העק אין דער גרויסער, גאָרער וועלט; אַ פּינטעלע אויף דער מאַפּע פון ערד־קוגל, אַן אָרעם, חושכדיק ווינקל, אָבער פאַר מיר איז עס געווען אַ מלכות, אַ מיטל־פּונקט, אַן עיקר, און — דער עיקר, — אַ היים.

און אָט פון דעם אַש און שטויב פון מיין שטעטעלע, פון צווישן דער פאַרבנרייכער פּאַנאָראַמע פון אָבות און אמהות, טויכן אַרויס מיינע אייגענע טאַטע־מאַמע, מיינע ליבסטע; מיינע אומפאַרגעסלעכע.

אברהם דער וואַטניק, ר׳ איטשע דעם וואַטניקס זון, אַ נאָמען, וואָס האָט זיך איינגעקריצט אין דעם זכרון פון דורות; אַ נאָמען וועלכן בראַווע זין פון מיין היימשטאָט, תלמידים און פאַרערער, האָבן מיטגענומען אויף זייערע רייזעס איבער די זיבן ימים, אַנטלויפנדיק פון פּריזיוון, פון קאַטאַרגעס, פון טורמעס, פון דעם צאַר און „יאַסניע וויעלמאָזשני פּאַן״, אין זוכעניש פון מזל און ברויט אין פרייערע לענדער, אונטער ליכטיקערע הימלען.

מען געדענקט אברהם דעם וואַטניק, ווייל ער האָט אויף זיינע קני אויפגעצויגן די יוגנט פון שטעטל. און ניט איינער אפשר האָט נאָך אַ בלויען „סיניאַק״ פון דעם „רבינס קאַנטשיק״, וואָס האָט צוזאַמען מיט שמיץ אויפן הינטער־חלק, במחילה, דאָך „אַריינגעשמיסן״ אין קאָפּ אַ היפּש ביסל יידישקייט. אָ, די שמיץ, די יוגנט־שמיץ...

און געווען איז ער ניט בלויז דער מלמד פון עלטערן, קינדער און אייניקלעך, נאָר אויך זייער שליח ציבור, דער חזן פון שטעטל, וואָס מיט זיין „סקאַרבאַוואָען״ נוסח און ניגון פלעגט ער אַן עדה יידן פאַרטרעטן ביים עמוד, דינען אַלס זייער מליץ יושר און אויסבעטן אַ גוט יאָר.

ווער קען פאַרגעסן יענעם שלאַנקן, שיינעם, הויכן יידן, מיט דער רונדער שוואַרצער בערדל, וועלכער פלעגט זיך ערב ימים נוראים ווייקן דעם האַלדז מיט וויסאָצקיס טיי און אַ קעפּל צוקער. — קהלס מתנה צום חזן, און אַ סגולה, אַז ׳ער שטן המשחית, דער בעל דבר, זאָל זיך, חלילה, ניט אַריינכאַפּן און הייזעריק מאַכן די „כלי״? ווער קען אויסלאָזן פון זכרון, ר׳ אברהמען איינגעוויקלט אין יענע טעג מיט אַ שאַל אויפן האַלדז אַז קיין בייזער ווינט, חס־ושלום, זאָל ניט צוקומען און ניט שאַדן? און ווער קען עס ניט געדענקען זיינע „יעלות״, זיין „ונתנה תוקף״, זיין „הנני העני ממעש״, וועלכע האָבן געשפּאָלטן אַלע הימלען; זיין „טל״ וואָס האָט געצערטלט מיט דער לופט פון דערוואַכטן פרילינג, אָדער „גשם״, וואָס האָט געטריפט מיט דער דורכדרינגלעכער נעץ פון האַרבסטיקע רעגנס?

און געווען איז ר׳ אברהם ניט בלויז אַ כלי־קודש, אַ מלמד און חזן, נאָר אויך דער „אוטשאָני יעוורעי״, דער „נאָטאַר״ פון שטעטל, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין קאַליגראַפישער האַנטשריפט און קענטניש פון חשבון, רוסיש, דייטש, העברעאיש, אַ מומחהדיקער עקספּערט אין נוסחאות פון פאַרשיידענע סאָרטן, גראַטולאַציעס, עפּיטאַפן, מליצהדיקע טיטולן א. אַ. וו.

ער איז אויך געווען באַקאַנט אַלס דער רעוויזאָר אין דער שטעטלדיקער באַנק, ווו ער פלעגט זייער אָפט אַריינקומען נאָכקוקן חשבונות, ווי אויך דער אַקטיווער טוער אין שטעטלשן גמילות חסד, ווו ער פלעגט העלפן אַרויסגעבן הלוואות.

אויסגעקניפּט און אויסגעבונדן איז ר׳ אברהם געווען מיט דעם גאַנצן שטעטלשן לעבן. אַן אינסטיטוציע, אַ קהל אין איין פּערזאָן.

אויך אויסערלעך האָט ער געמאַכט אַ מאַיעסטעטישן איינדרוק. אַריסטאָקראַטיש־זויבער, אַ פּאַצעט אין זיין קליידונג, נעט און אַרטיק, אַ „שטשעגאָל״, ווי מען פלעגט עס רופן אין שטעטל, האָט ער אימפּאָנירט מיט זיין עלעגאַנץ. מען פלעגט איבערריידן, אַז ר׳ אברהם נעמט אין דעם קאַלטסטן טאָג אַריין אַ הויפן שניי אין הויז, כדי אָפּצופּוצן זיינע בגדים, אַ דאַמאַלטיקער פּרימיטיווער ערזאַץ פאַר דער היינטמאָדישער כעמישער רייניקונג.

מען פלעגט זען ר׳ אברהמען זייער אָפט אין קאָמיטעטן מיט אַ שליחות איבערן שטאָט, פאַר מעות חטים, פאַר „ליאַד״ אין דער שטאָטישער „ליאַדאָווניע״, פאַר צרכי ציבור. עס איז אויך געווען זיין פונקציע די „הערכה״ (אָפּשאַצונג) און פאַרקויף פון די „שטעט״ אין שול פאַרן יאָר, און דאָס פירן דעם שטאָטישן „פנקס״.

און אָט דער מערקווירדיקער ייד, וואָס האָט אין זיך פאַראייניקט תורה און השכלה, האָט זיך געשעפּן אַמבאַסאַדאָרן פון „סטויבצן אַרט און שטייגער״ איבער דער גאָרער וועלט. פון בריוו פון אַרגענטינע, דרום אַפריקע, אַמעריקע א. אַ. וו. פלעגן דערגיין אין שטעטל גרוסן. ווי אַזוי היימישע וואָגלער אין די ווייטע מרחקים פלעגן זיך פאַרזאַמלען און שטילן זייער אומעט און בענקשאַפט מיט ר׳ אברהמס אַ ניגון אָדער זיינס אַ גלייכוואָרטל.

אַן אמתער „עזר כנגד״, אַ לעבנסבאַגלייטערין ניט נאָר

אין פאַמיליע־לעבן, נאָר אויך אין גייסטיקן איינפלוס אויפן שטעטל, איז געווען זיין פרוי, מיין גאָט־זעליקע מאַמע, — צביה ר׳ אָהרעס. מען האָט זי אַזוי גערופן, אויס רעספּעקט פאַר מיין זיידן, ר׳ אָהרען, דעם צדיק, וועמען מען האָט אין שטעטל זייער געליבט און וועמעס מידות טובות מיין מאַמע האָט איבערגענומען און ווייטער פאָרגעזעצט.

צביה ר׳ אָהרעס האָט באַלאַנגט צו יענעם טיפּ פון קליינשטעטלדיקע „למד־וואָווניצעס", וועלכע מען זעט נאָר אַרויס דורך דעם „הצנע לכתדיקן" שלייער פון זייערע מעשים טובים.

זי איז געווען אַן אמתע אשת חיל, פאַרהעלטניסמעסיק זאַט אין יאָרן, אָבער יונג אין גייסט, איינע פון די לעצטע מאָהיקאַנערס פון אַ דור נשים צדקניות, וועלכע פאַרשווונדן פון דעם אויבערפלאַך.

קליינגעוויקסיק, דאַר און איינגעשרומפּן, איז זי אָבער געווען שאַרף אין מוח, טיף אין שכל און גרויס אין האַרץ. אירע סטויבצער לאַנדסלייט געדענקען נאָך צביה ר׳ אָהרעס, די מלמדקע וועלכע האָט געהאָלפן ר׳ אברהמען „צוזאַמענשטעלן אַ קנעלונג" פאַר דעם נייעם זמן, לערנען און פירן דעם חדר, ווען איר פאַרמאַטערטער מאַן פלעגט זיך מוזן אָפּרוען פון מידקייט ביים „סידור, חומש און טייטל" און זי פלעגט דאַן איבערנעמען דעם חינוך הבנים. זי האָט אויך היימישע מיידלעך און ווייבלעך געלערנט תחינה, טייטש־חומש און „צאינה וראינה".

פאַר זייערע אויגן שטייט אויך דאָס בילד פון צביה, די צדקה־גבאיטע, אָט די מאָגערע יידענע מיט דעם שייטל אויפן קאָפּ, און דעם ליכטיקן, וואַרעמן בליק אין אירע ווייכע אויגן, ווי זי פלעגט זיך שאַרן אין די פאַרנאַכטן אַרום די איינגעפאַ־

ערשטע שורה, אויבן פון רעכטס: **יחזקאל וואָלפּסאָן**, אהרן מאַכטיי, אברהם חיט, דוד סוועקסוויין, יוסף מאָלטשאַדסקי, **בערל ברוכאַנסקי; 2־טע שורה:** חיים ליב קאַפּלאַן, נתן ווינאַווער, אלימלך מילצענזאָן, אַברהם לעווין, חיים יצחק צעשלער, אברהם רוטאַק, מרדכי מאַכטיי, חיים הירשל אָקון; 3־טע שורה: ברוך גאַרמיזע, אשר אָקסלראָד, אליי ראַבינאָוויטש, שלמה הרכבי, אליקים מילצענזאָן, אייזיק באָרישאַנסקי, שלמה פאַליי, נחום מלבין, יצחק כץ.

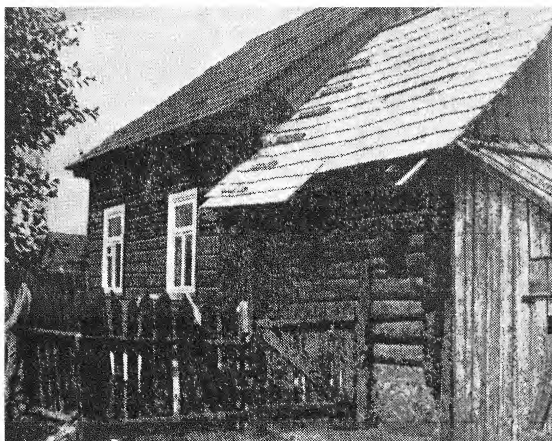
לענע הייזלעך און אַרויסשאָקלען פון די פאַלדן פון איר פאַר־טאָך לאַבנס ברויט פאַר אָרעמע פאַמיליעס; דאַן פלעגט זי גלייך פאַרשווינדן אין די שאָטנס פון איר „הצנע לכת". דער זעלבער וואַכזאַמער אויער פלעגט פאַרנעמען דעם קרעכץ פון אַ שווער האַרץ; די זעלבע ליפּן פלעגן פליסטערן אַ תפילה און אַ טרייסט־וואָרט פאַר אַ ביטער געמיט; די זעלבע הענט פלעגן העלפן אָרעמע כלות, עלנטע יתומים, פאַרוואָרלאָזטע אלמנות, אַליין און דורך דעם „דאַמסקי קאָמיטעט" פון שטאָט.

מען געדענקט אויך צביה ר׳ אָהרעס אַלס די שטעטלשע „פאַרוקן־מאַכערקע", וועלכע פלעגט באַקליידן פרומע ווייַ־בערשע קעפּ מיט דעם צודעק פון צניעות, און דערלויכטן הערצער מיט אמונה אין גאָטס וואָרט.

לומדות, פּיקחות, צניעות, צדקות, מענטשן־ליבע און טאָלעראַנץ, זעלבסט־באַנוגענונג און צידוק־הדין אויף די קאַפּריזן פון גורל, אָננעמען יסורים פאַר ליב, — האָבן צוזאַמען געשאַפן אַ בלומענקראַנץ פון מעלות. מען האָט זיך אָפט געוווּנדערט, ווי אַזוי אַזאַ קליינער גוף האָט געקענט אויפ־האַלטן אַזאַ שיינעם גייסט, וועלכער האָט באַוויזן וווּנדער אויף ביידע זייטן ים, אין דער אַלטער היים, ווי אויך אין אַמעריקע. איר ליבע און צדקה פאַר א"י זענען געוועזן אויסערגעוויינלעך.

אַ גאָר באַזונדער טאַלאַנט זענען געוועזן דער מאַמעס האַנט־אַרבעט, דאָס „העפטן" פון קונסט־געוועבן, וועלכע זי פלעגט שענקען פאַר אַ דבר שבצדקה. זי איז אויך געוועזן באַשאָנקען מיט אַ פליסיקער פעדער צום שרייבן און האָט איבערגעלאָזט אַ ניט־פאַרענדיקט טאָג־בוך. איר התמדה האָט ניט געהאַט קיין גרענעץ און זי האָט דאָ אין אַמעריקע דורכ־געמאַכט אַ ענגלישע עלעמענטאַר־שולע אין די אָוונטן, נאָך טעג פון געראָטענער און שווער־אויסגעהאָרעוועטער באַלעבאַ־טישקייט אין הויז.

דער שטריק־פרענטל און דער ספר זענען געוועזן אירע אומאָפּשיידבאַרע חברים ביזן לעצטן אָטעמצוג. שטענדיק אַרומגערינגלט פון מענטשן, איז זי געוועזן זייער פריינד און וועג־ווייזער ביזן לעצטן טאָג. אַוועק איז זי פון דער וועלט,

דאָס הויז פון אברהם חיט

אין מיטן געוועב פון אַ שיין, כשר, הייליק לעבן, אין סאַמע מיטן פון אירע געכתיבהטע שורות צווישן פען און פאַפּיר, פרענטל און שטריק־ווערק, מיט אַן אוצר פון ניין צענדליק פרוכטבאַרע און שיינע יאָרן.

און אָט אין דער אַטמאָספער צווישן טאַטע־מאַמע האָבן מיר זיך אויפגעצויגן. אונדזער היים איז געוועזן דאָס שפּיגל פון דור, דער דופק פון שטעטל. אונדזער טיש איז געוועזן די בינע פון פאַרשיידענע אידעאָלאָגישע צוזאַמענשטויסן, פון מאָדערנע ווינטן, אָבער אויך די פלאַטפאָרם פאַר דברי תורה און מוסר. דער ראָמאַנטישער שטורעם פון אונדזער צייט האָט זיך אויסגעווירבלט צווישן די ווענט פון אונדזער הויז.

דאָס איז געוועזן איינע פון די פילע ליכטיקע, נאָבעלע, אידעאַלע היימען פון אונדזער שטעטעלע סטויבץ, ביי די שטילע וואַסערן פון ניעמאַן; אַ נעסט, וועמעס אָבות און אמהות זענען אויפן עולם האמת, און די קינדער און קינדס־קינדער טראָגן די גרויסע ירושה און די זוניקע חלומות איבער דער גרויסער, גאָרער וועלט.

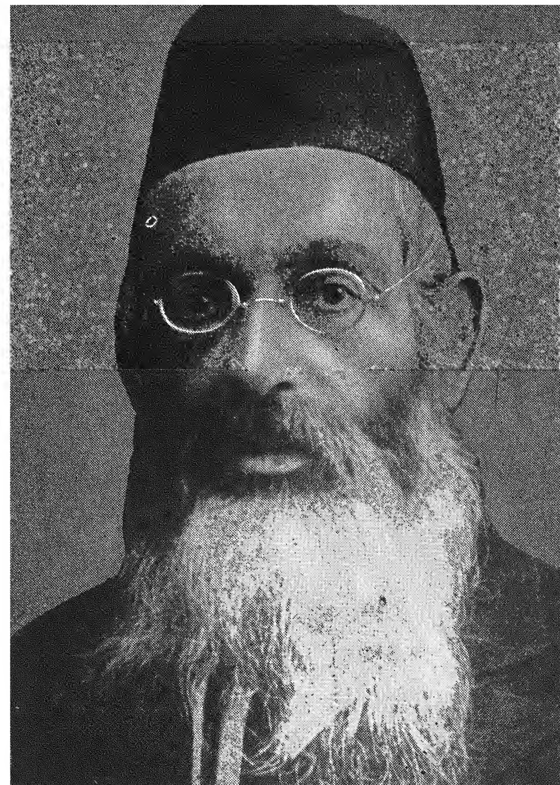

ביי דער לויה פון הירשל מאַכטיי

פון רעכטס: עקיבא ליס, שאול גינזבורג, מענדל מאַכטיי, שרה מאַכטיי, משה יצחק בערנשטיין, פייוועו ליס, רחל און ראָשקע קושניר, **מאַנדל** מאטשאסקי, משה רייסער, ליבע און וועלוול טוניק, יאָסל און אלי־הענדל מאַכטיי, מיני־ע־גאָלדע מאַכטיי, פייגל מאַכטיי (לייבעס), **ראובן** מאַכטיי, חיה מאַכטיי, ליבע קאַנטאַראָוויטש, לייבע מאַכטיי, **פייגל** און עטל מאַכטיי, באַשע מאַכטיי (לייבעס).

געצל רייסער / אַ. צוויי עסקנים

ר׳ יצחק־שמואל אפשטיין — ר׳ לייב ברוכאַנסקי אסתר־קעס —ביידע פלעגט מען טרעפן ביי געזעלשאַפטלעכע און פילאַנטראָפּישע אַנשטאַלטן: אין פאָלקס־באַנק, אין „מעות־חיטים״־קאָמיטעט צוזאַמען מיטן רב פון שטאָט. אין „הכנסת־אורחים״ ביים באַשטעלן אַ אורח אויף שבת און צופּאַסן אים צום בעל־הבית, — פאַר אַ מגיד, אָדער אַ אורח אַ בעל הדרת־פּנים, האָבן זיי געזוכט אַ גביר׳יש הויז, דאַקעגן אַ „עמך״־ייד באַשטעלט ביי אַ בעל־מלאכה. ווען דער רב האָט געדאַרפט געבן אַ גרעסערע סומע געלט, ווען עס איז א מתן בסתר,

ר׳ יצחק שמואל אפשטיין

פלעגט ער רופן די ביידע. — זיי פלעגן שאַפן די סומע געלט. ווי צוויי חברים און דאָך ניט קיין גלייכע אין זייערע אייגנשאַפטן. זינט מיין יוגנט געדענק איך האָט ר׳ יצחק־שמואל געחברט זיך מיט ר׳ ידידיה רוסאַק, זיי האָט מען שטענדיק געזען אין בית־המדרש לערנענדיק אַ בלאַט גמרא בחברותא. ביידע פלעגן גיין אַהיים מיט די טליתים אונטערן אָרעם, דערגענצנדיק בשעת מעשה זייערע סברות וועגן אַ תוספת, אַ מהרש״א. ר׳ ידידיה, אַ גרויסער למדן, אַ ירא שמים, דער ריכטיקער ר׳ יוחנן הסנדלר. ער איז יונג נפטר געוואָרן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה.

נאָכן טויט פון ר׳ ידידיה האָט ר׳ יצחק־שמואל גענומען זיך חברן מיט ר׳ לייב אסתר׳קעס. ר׳ יצחק־שמואל איז געווען אַ גמרא־ייד, אַ למדן, איש תם וישר, ערלעך און ריין ווי אַ אויסגעהאַמערט שטיק גאָלד. נאָכן התלהבותדיקן דאַווענען פלעגט ער בלייבן לערנען. בין מנחה למעריב געזעסן און געלערנט מיט אַ ליכט אין האַנט ביים וואַקלענדיקן שטענדער. געווען איז ער אַן ערלעכער סוחר און קרעמער און ליב געהאַט באַזאָרגן ניט איינעם מיט אַ גמילות־חסד. אַוועקגעשיקט אַ זון קיין ארץ־ישראל. פלעגט אויפנעמען אַן אורח בכבוד. זייענדיק אין אַ ספק צי ער איז מקיים על פי דין די מצוה פון הכנסת אורחים, פלעגט ער זיך בעטן ביי לייבעצקען, ער זאָל חלילה ניט באַליידיקן אַן אָרעמאַן, אַפילו אַ רמאי. אַ דאַנק די רמאים — פלעגט ר׳ יצחק־שמואל זאָגן, — ווען ניט זיי וואָלטן מיר קיינמאָל ניט געקענט מקיים זיין די גרויסע מצוה פון הכנסת אורחים.

ר׳ לייב אסתר׳קעס אַ תהילים ייד. אין דער יוגנט איז ער געווען אַ בעל־מלאכה, ביים טייך די באָטן געבויט, שפּעטער אַ סוחר׳ל, געדרייט זיך אַרום די סוחרים אויפן רום און געהאַט פרנסה. אין אַ העלן טאָג האָט ער זיך מיישב געווען און אויפגעגעבן די אַרבעט. האָבנדיק פרנסה פון דירה־געלט האָט ער זיך גענומען איינהאַנדלען עולם־הבא — געוואָרן אַ גבאי אין חברה־קדישא און האָט זיך גענומען פלייסיק צו דער גרויסער מצוה פון הכנסת־אורחים. גייענדיק מיט אַן אָרעמאַן, באַשטעלן פאַר אים אַ פרישטיק, אַ מיטאָג, אָדער אַ שבת, פלעגט ער אים נעמען פריער אויף אַ שטרענגן קרייץ־פאַרהער מיט האַרבע ווערטער, וועלנדיק זיך דערוויסן צי איז ער אַ אָרנטלעכער מאַן. ערשט דאַן באַזאָרגט אים מיט אַ פּלאַץ צום עסן אָדער צום שלאָפן.

זאַמלענדיק נדבות לצרכי ציבור, פלעגט מען לייבעצקען געבן די נדבה אויס מורא. ער פלעגט זאָגן: ביי מיר זענען דאָ צווייערליי בעלי־בתים, די וואָס גיבן, אָדער די וועלכע נעמען. דערציילט האָט ער, אַז אַמאָל איז ער אַריין מיט ר׳ יצחק־שמואל׳ן צו ר׳ יואל גינזבורג, אַ מאַרק־בעל־הבית, אַ גרויסער גביר, נאָך אַ נדבה. עס איז געווען נאָך אַ רעגן און די שטיוול זענען געווען פאַרבלאָטיקט. קומען זיי אַריין אין קיך — איז קיינער דאָרט ניטאָ. ר׳ יצחק־שמואל שטייט און וואַרט, אָבער ער, ר׳ לייבעצקע קריכט ווייטער — אויך אין עס־צימער איז קיינער ניט געווען, ביז ער איז דערקראָכן צום סאַלאָן. דאָרטן איז געזעסן גראָדע ר׳ יואלס מאַדאַם בהרחבהדיק אין אַ ווייכן שטול און געלייענט אַ ראָמאַן. ווען זי האָט דערזען ווי ער קריכט מיט זיינע בלאָטיקע שטיוול איבער די פּערסישע דיוואַנען, האָט זי אַ געשריי געטאָן: ר׳ לייב, דאָס איז פון אייך אַ העזה, שוין מאַרש אַרויס פון דאַנען! ר׳ לייב האָט זיך ניט דערשראָקן חלילה, און האָט שטאָלץ אַ זאָג געטאָן: „הער אויס, פּריצטע! קאָך זיך ניט אַזוי, אויפן בית־עולם וועלן מיר ליגן אַלע גלייך אויפן זעלבן דיוואַן״. זי, ניט האָבנדיק קיין ברירה, האָט גלייך געגעבן אַ געהעריקע נדבה כדי וואָס שנעלער פּטור ווערן פון אים.

ב. ר׳ לייב ראזאווסקי גבאי פון יורזדיקער שול

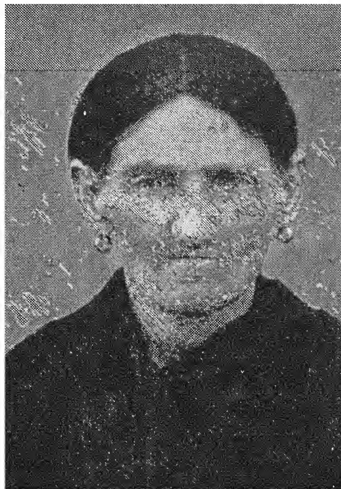
לייבע ראזאווסקי דער גבאי פון יורזדיקער בית המדרש. ווען איך דערמאָן זיך וועגן אים דערוועקט זיך אין מיר אַ שטיק אַלטע געשיכטע פון דער ווייטער פאַרגאַנגענהייט.

אַט שטייט פאַר מיינע אויגן אַ דור, פון אַלטע ערלעכע, געלאַסענע, רואיקע, טייערע יידן. ער איז געווען מיינער אַ שכן, און ווי ער פלעגט דערציילן איז ער געבאָרן געוואָרן אין יאָר 1850 אין דער קליינער שטעטעלע צירן נעבן דער מיר. קיין גרויסע בילדונג האָט אים זיין טאַטע ניט געקענט געבן, געלערנט האָט ער אין אַ חדר, מ׳שטיינס געזאָגט, וואָס האָט מען זיך געקענט אויסלערנען. ער האָט געלערנט עטלעכע יאָר אין אַן אַלטן טיפּ „חדר״ און ער איז געווען אַ קלוגער ייד, און צו זיינע רייד האָט מען זיך גוט צוגעהערט אין בית־מדרש ווען מען האָט געשמועסט וועגן וועלט־פּאָליטיק. אין די יונגע יאָרן איז ער געווען אַ בעל־מלאכה. זיין פרוי פריידע־תמרה, אַ ערלעכע יידענע פון יענעם דור, דערצו אַ גבאיטע אין חברה־קדישא, האָט געפירט אַ ערלעכע יידישע שטוב, געהאָדעוועט אירע קינדער, אַ טאָכטער באַשע און 2 זין שלום און יענקל. באַשען האָבן זיי חתונה געמאַכט פאַר הלל שמחה־זלמנס אקון, און שלום האָט חתונה געהאַט מיט לאהן פון דער מיר, יענקלען האָבן זיי אוועקגעשיקט קיין אַמעריקע. שלום מיט זיין פרוי זענען געשטאָרבן זייער יונג איבערלאָזנדיק אַ קינד פון אַנדערהאַלבן יאָר, דאָס איז חיים ראָזאָווסקי, וואָס איז דאָ מיט אונדז, געבליבן אַ קייעלכדיקער יתום, האָט אים פריידע־תמרה גענומען צו זיך און געהאָדעוועט אים נאָך בעסער ווי אַ אייגן קינד.

ר׳ לייב א ערלעכער ייד מיט גוטע מידות, צוויי מאָל האָט ער געבויט דעם יורזדיקן בית־מדרש פון אויפגעקליבענע גראָשנס, ווען ער האָט נאָר געטראָפן אין גאַס, אָדער גייענדיק פון שטוב צו שטוב, געקליבן געלט פאַרן בית מדרש.

אין יאָר 1907 נאָך דער גרויסער מאַלבין־שריפה האָט דער קליינער און אַלטינקער יורזדיקער בית־מדרש אָפּגעברענט צוזאַמען מיט דער גאַנצער שטעטל, עס איז געווען כמעט אוממעגלעך צו יענער צייט אפילו טראַכטן, וועגן אָפּבויען דעם בית־מדרש, ווייל די בתי־מדרשים אויפן שול־הויף זענען געווען פאַרזיכערט, און די מתפללים — מאַרק־יידן האָבן געקענט אויך אַרויסהעלפן, דאַקעגן דער יורזדיקער בית־מדרש איז ניט געווען פאַרזיכערט, און די מתפללים, יורזדיקער יידן, בעלי־מלאכות און ניט קיין פאַרמעגלעכע. אַזאַ אונטערנעמונג איז געווען פאַרבונדן מיט גרויס מסירת־נפש. פון געזאַמלטע גראָשנס אויפבויען אַ בית־מדרש, טעג און נעכט האָט ר׳ לייב געהאָרעוועט און געשמאיעט ביז ער האָט דערלעבט אין 1910 צו זען דעם בית־מדרש אָן אויפגעבויטן: די בענק, טישן, די בימה און ארון־קודש האָט מען אויפגעקלאַפּט פּראָוויזאָריש פון פּשוטע ברעטלעך.

ר׳ לייב און פריידע־תמרה ראָזאָווסקי

דאָס אַלץ זעט אויס אָרעם און מאַכט אַ שלעכטן איינדרוק. ר׳ לייב קען ניט רוען. לאָזט ער זיך פאָרן קיין אוזדע און באַשטעלט דאָרטן אַ שיינעם ארון־קודש ביי ספּעציאַליסטן וועלכע קענען די מלאכה פון שניצן.

איך געדענק נאָך די שמחה פון יענעם אָוונט ווען בעלי־עגלהס האָבן געבראַכט דעם ארון־קודש אויף צוויי וועגענער געפּאַקט אין שטרוי, עס זאָל זיך חלילה ניט אָפּרייבן די פּאָליטור, 25 רובל באַצאָלן פאַרן ארון־קודש האָט ר׳ לייב געקראָגן אַ מתנה פון יעקב־אייזיק רובין. די שמחה האָט געדויערט ניט לאַנג, אין דער לעצטער שריפה פון יאָר 1915 האָט ווידער אָפּגעברענט דער יורזדיקער בית־מדרש צוזאַמען מיט דער גאַנצער שטעטל. אין די מלחמה יאָרן האָט קיינער ניט

געטראַכט וועגן בויען הייזער. די יורזדיקער בעלי־בתים האָבן אויפגעשטעלט פון ברעטלעך צייטווייליקע באַראַקן, האָט זיך איבערגעצויגן דער בית־מדרש צו אונדז אין באַראַק אויף עטלעכע יאָר, דערנאָך צו שלמה דעם ציגעלניק אויף פּאָטש־טאָווע גאַס.

אין יאָר 1918 ביים סוף פון דער מלחמה איז געקומען פון אַמעריקע אַ דעלעגאַט משה׳ל צירולניק און ער האָט געבראַכט געלט צו רעמאָנטירן די גרויסע בתי־מדרשים אויפן שול־הויף און די באָד, דעם יורזדיקער בית־מדרש האָט מען פאַרגעסן אין אַמעריקע.

די אחריות פאַלט ווידער אויף ר׳ לייבן. אָבער ווו נעמט מען געלט? ר׳ לייב הויבט אָן צו אונטערהאַנדלען מיטן שטאָטישן קאָמיטעט און נאָך אַ לאַנגן קאַמף באַקומט ער די ערשטע 500 דאָלער, ער קויפט האָלץ און בויט שוין ווידער דעם בית מדרש. אָבער מיט אַ פּאָר מעטער ברייטער און לענגער ווי פריער. ער האָט ווידער געקליבן נדבות צו באַצאָלן די בעלי־מלאכות און אויפגעבויט די ווענט מיטן דאַך. ר׳ לייב איז געווען מלא שמחה, מ׳וועט ווידער האָבן אַ אייגענעם בית־מדרש ווו צו דאַוונען. די איבעריקע געלט צום אויספּאַרטיקן דעם בית־מדרש האָט ר׳ לייב געהאָט אַ פּלימעניצע און פּלי־מעניקעס פּעני און פיליפּ כהן און זיין זון יענקל, וועלכע האָבן געוווינט אין ניו־יאָרק לודלאָו סטריט. אין זייער האַל פלעגן זיך דאָן צוזאַמענקומען אַלע סטויבצער לאַנדסלייט אין דעצעמבער צום יערלעכן מיטינג. די האָבן אים אַ סך געהאָלפן מיט געלט, צו אויסענדיקן די שול.

די מתפּללים וועלנדיק אויסדריקן ר׳ לייבן דאַנקבאַרקייט און כבוד, האָבן געדונגען אַ מאָלער און געהייסן אויסמאָלן אַ לייב איבערן טיר פון בית־המדרש מיט דער אויפשריפט: „הוי עז כנמר וקל כנשר רץ כצבי וגבור כארי".

אין יאָר 1939 מיטן אָנקומען פון די סאָוועטן, האָבן זיי קאָנפיסקירט די שול־הויף, בתי־מדרשים. דער יורזדיקער בית־מדרש איז געבליבן דער איינציקער מקום תורה ותפילה, אין דעם זכות פון ר׳ לייב ראַזאַווסקי.

פריידע־תמרה איז געשטאָרבן חשון 1925.

ר׳ לייב איז געשטאָרבן דעם ערשטן טאָג סוכות 1932.

כבוד זייער אָנדענק.

ג. די משפחה קיטאַיעוויטש

אין יאָר 1906 האָט זיך באַזעצט אין סטויבץ די משפחה קיטאַיעוויטש. זיי זענען געקומען פון סטאַריצע, סלוצקער געגנט, געקויפט אַ שטח זאַמדיקן באָדן אין עק ווילנער און פּאָטשטאָווע גאַסן האַרט ביים ניעמאַן לעבן בית עלמין.

דער באָדן איז געווען הונדערטער יאָרן אומפּרוכטבאַר, ביז דעם אָנקומען פון דער משפחה קיטאַיעוויטש. דער פאָטער פון דער פאַרצווייגטער משפחה ר׳ אברהם־יהושע קיטאַיעוויטש איז אַראָפּגעקומען מיט אַ פאַרטיקן פּלאַן אויפצושטעלן דאָ

ר׳ אברהם יהושע קיטאַיעוויטש

אליהו יונה קיטאַיעוויטש

אַ גרויסע אונטערנעמונג. נעמלעך: אַ גרויסן טאַרטאַק צו זעגן קלעצער פון וואַלד אויף פאַרשיידענע ברעטער און האָלץ געצייג, מיט אַ גרויסן דאַמף־מיל, וואָס איז געווען מיט זיין גרויס, די ערשטע מיל אין גאַנצן געגנט.

דער גאַנצער פּלאַץ איז באַלד ביים אָנהייב געוואָרן אַרומגעצאָמט מיט אַ הויכן פּאַרקאַן פון ברעטער. עס האָט אויסגעזען ווי אַן אייגענע רעזידענץ. אויפן אַריינפאָר־טויער פון

ווילנער גאַס וואָס איז געווען שטענדיק געשלאָסן, האָט אַרויס־
געשריען אָ גרויסע שילד: האַנדלס־אונטערנעמונג פון משפחת
קיטאַיעוויטש. ביים טויער איז באַלד אויסגעבויט געוואָרן די
ערשטע הייזל פון האָלץ פאַרן היטער און קוטשער מאַרטין, אַ
קריסט וואָס האָט ערלעך געדינט דער משפחה זיין גאַנצן לעבן.

אַסיאַ, יאַנע, בערטאַ, רחל קיטאַיעוויטש

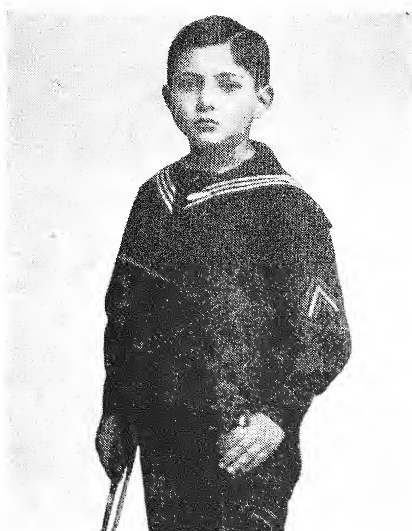
צו דעם האָט מען אויסגעבויט אַ גאַנצע ריי מיט שטאַלן און
סטאָדאָלעס פאַר די פערד און וועגן.

שפּעטער איז מען צוגעטראָטן בויען הייזער פאַר דער
פאַרצווייגטער משפחה, און פאַרן פערסאָנאַל.

שמעון קיטאַיעוויטש

זייער באַזעצן זיך האָט באַלד געגעבן די ערשטע צייכנס
פון פרנסה אין שטעטל, אַ גרויסע נאָכפראַגע אויף בעלי־
מלאכות: צעשלאַרעס, מולאַרעס, סטאָלאַרעס. שלאָסער, שמידן,
גלעזער, און פאַרבער. אין די קראָמען זענען געקומען גרויסע
באַשטעלונגען נאָך פאַרשיידענע בוי־מאַטעריאַלן, דאָס

יאַשקע קיטאַיעוויטש

גאַנצע שטעטל איז געוואָרן אויפגעלעבט. עס איז קענטיק
אומעטום און אויף אַלע געביטן. אין די בתי מדרשים, אין
גאַס, און אין אָרעמע הייזער, האָבן די נדבנים און געזעלשאַפט־
לעכע טוער מיט אַ ברייטער האַנט אונטערשטיצט אָרעמע.

מרים קיטאַיעוויטש

דער פאָטער אַברהם יהושע מיט זיין פּאַטריאַרכאַלן אויס־
זען מיט אַ גרויסע ווייסע באָרד. אַ פאַרברענטער קוידענאָווער
חסיד, שליסט זיך באַלד אָן פאַר אַ שטענדיקן מתפלל פון
חסידים שטיבל אויפן שול־הויף און ווערט באַלד דער גבאי.

די משפחה מיידט אויך ניט אויס צו שטיצן דעם קליינעם בית מדרש פון פּאַטשטשאָווע גאַס.

דער עלטערער זון אליהו יונה דער בעל הבית אין גע־שעפט איז געווען לאַנג־־יעריקער ראש־הקהל ביז יאָר 1932. שמעון אַ פּראָוויזער — ער קויפט אָפּ דעם זכות פון שטאַטישן אַפּטייק ביים פּראָוויזער מונוועז, און בלייבט די גאַנצע יאָרן דער איינציקער אַפּטייקער אין שטעטל, נעמט אַן אָנטייל אין געזעלשאַפטלעכע אַרבעט און פלעגט גיין אין שתדלנות צו דער פּוילישער מאַכט אין נייטיקע אַנגעלעגנ־הייטן און דערביי פול מיט ליבע צו ארץ־ישראל. ער איז געווען דער איינציקער פון דער גאַנצער משפחה, וואָס האָט זוכה געווען קומען קיין ישראל.

חנה באַרסוק / מוליע קאַפּלאַן

צום אָנדענק פון פריינד און חבר

איך געפין אַלס מיין פליכט, דערמאָנען אַ פריינד, פון וועמענס משפחה ס'איז קיינער ניט געבליבן.

אַרום סטויבץ זענען געווען וועלדער, פעלדער מיט תבו־אות. גרינע פעלדער פון דעם שמעקנדיקן היי, גראָזן און בלומען, וועמענס ריח האָט זיך געשפּירט אין דער לופט. ס'האָבן זיך שטאַרק אָנגעזען די פּויערישע אָנגעפּילטע שייערן מיט כלערליי תבואות.

שבת נאָך מיטאָג, זענען געגאַנגען יידישע משפחות אוי־סערן שטאָט אָפּרוען זיך אויף די לאָנקעס אויפן פרישן היי. פאַר דער יוגנט זענען די שייערן געווען אַ וויכטיקער פּלאַץ פאַר זיצונגען — לעגאַלע און מערסטן טייל אומלעגאַלע. ניט ווייט פון די שייערן, איז געווען אַ געסל, וואָס האָט געהייסן יורזדיקע. דאָס איז געווען אַ געסל פון האַרעפּאַשנע מענטשן און פון אַרבעטער, וואָס האָבן קוים פאַרדינט צום לעבן. די אָרימקייט איז געווען גרויס. מ'האָט געזען קליינע הייזלעך, פענצטער פאַרקלעפּטע מיט פּאַפּיר. קינדערלעך זענען אַרומ־געלאָפן באָרוועס, האַלב נאַקעט. אָבער יורזדיקע, האָט אַרויס־געגעבן זין און טעכטער, מיט וועמען מיר האָבן זיך ניט באַ־דאַרפט שעמען; שטאָלצע יידן און מענטשן זענען זיי געווען, וועלכע האָבן געוווּסט פאַר וואָס זיי קעמפן. ווען איך בין געגאַנגען דאָרט קלייבן פאַר קרן־קיימת — זענען זייערע גראָשנס מיר געווען טייערער ווי פון אַנדערע רייכערע קוואַר־טאַלן. זיי האָבן געגעבן זייערע לעצטע גראָשנס מיט שטאָלץ און ליבע.

אין איינע פון די אָרעמע הייזער איז געבוירן און דער־צויגן געוואָרן אין דחקות, הונגער און נויט, אַן קינדער־פרייד — מוליע קאַפּלאַן. זיין מוטער, האָט געהייסן שפרה די בע־דערקע, אָדער די טוקערקע, ווייל אירער אַ פעטער, שאול דער בעדער, האָט געהאַלטן אין אָרענדע די באָד, און זי האָט דאָרטן געאַרבעט און פאַרנומען זיך מיט די פּרויען. ווינטער פלעגט זי פאַרקויפן געגנדז. זומער, געדענק איך, פלעגט זי שטיין אין מאַרק און פאַרקויפן פאַרשיידענע גרינס. זי איז געווען פון מיטעלן וווּקס, אַ ברונעטקע, די האָר קיינמאָל ניט פאַר־קעמט. ס'זענען איר נאָכגעגאַנגען פיר אָדער פינף קינדערלעך בלויז אין העמדעלעך, באָרוועסע. פון די נעזעלעך האָט שטענדיק געקאַפּעט. דאַרינקע, שוואַרצינקע. מען האָט געפילט, אַז דאָס זענען קינדער וואָס ווייסן ניט פון פרייד און ווערן דערצויגן אין נויט. דער פאָטער איז געווען אַ הויכער ייד, פון פּאַך, דאַכט זיך, אַ סטאָלער. ער איז יונג געשטאָרבן, און די מאַמע שפרה, האָט באַדאַרפט מפרנס זיין די גרויסע משפחה — זעקס קינדערלעך. פאַרשטענדלעך, אַז אין אַזאַ מצב גייען די קינדער יונג זוכן אַרבעט.

מוליע האָט זיך געלערנט סטאָלעריי. ער אַליין איז גע־ווען אַ הויכער בחור מיט גרויסע פיס און מיט אַ פּאָר לאַנגע הענט, וועלכע ער פלעגט האַלטן אַראָפּגעלאָזן. ביים ריידן פלעגט ער צושטאַמלען און דערביי געהאַלטן צוגעמאַכט די אויגן. ער האָט געהאַט אַ סימפּאַטישן אויסזען, אַ שעמעוודי־קער פון נאַטור, ווי ער וואָלט געליטן פון אַ מינדערוווערטי־קייטס־געפיל, זייענדיק ניט אין זיין קרייז פון באַקאַנטע. אַט דער בחור, וועלכער האָט ניט געהאַט קיין איין גוטן טאָג אין זיין יוגנט, און אויסגעהאָדעוועט זיך אין אָרעמקייט, האָט גע־מוזט יונגערהייט אַרבעטן שווער כדי צו העלפן אין שטוב.

מוליע האָט אָנגעהויבן דענקען, זוכן און קעמפן פאַר אַ בעסערן מאָרגן פאַר אים און אויך פאַר דער יידישער אַרבע־טער מאַסע, פאַר זיינע ברידער און שוועסטער. ער איז גע־ווען איינער פון די „בונד"־קעמפער. ער האָט געוווּסט פאַר וואָס און צוליב וואָס ער קעמפט. ער איז געווען אַ כוח אין זיין פּאַרטיי, וועלכע איז געווען גרויס אַמאָל, פאַר דער ערש־טער וועלט־מלחמה. מוליע איז געווען דער ביבליאָטעקאַר פון אונדזער גרויסער ביבליאָטעק. ער האָט געוווּסט וואָס פאַר אַ בוך פּאַסט יעדן איינציקן צו געבן.

אונדזער הויז איז ניט נאָר געווען אַ היים פאַר די אַלע, וואָס האָבן אַן אָנטייל גענומען אין בויען און שאַפן פאַר ארץ־ישראל, נאָר אויך אַ היים פאַר יעדן איינעם, און מוליע קאַפּלאַן האָט אָנגעהויבן אַריינצוקומען צו אונדז.

די חברה האָט געשפּאַסט, היתכן? איך האָב אים אויפ־גענומען זייער שיין. יעדן פרייטיק נאָך ליכט־בענטשן, פלעגט ער קומען צו אונדז. פון אָנפאַנג איז ער געווען שעמעוודיק, נאָר מיט דער צייט, האָט ער זיך געפילט גוט. מיר פלעגן דיסקוסירן עטלעכע שעה, און עס איז געווען אינטערעסאַנט פירן מיט אים אַ שמועס. ביז וואַנען מיר האָבן באַשלאָסן מער ניט באַהאַנדלען פּאָליטישע שמועסן, פלעגן מיר קריטיקירן

ביכער, געפירט ליטעראַרישע שמועסן, ווי אויך ריידן איבער נייעס, לויפנדע וואָך־פּראַגן. מוליע איז געווען אַ גייענדיקע ענציקלאָפּעדיע.

איך גלויב, אַז איך בין געווען די איינציקע, ניט פון זיין קרייז, וועלכע האָט זיך מיט אים געטראָפן און אים גוט פאַר־שטאַנען, און געקענט אים אָפּשאַצן. דער מענטש האָט געקענט דערגרייכן זייער פיל, ווען ער וואָלט געהאַט די מעגלעכקייטן צו דעם.

אַלס שטאַרקע קעגנערין פון זיין פאַרטיי, האָב איך גע־שעצט אין מוליען דעם מענטש, דעם קעמפער, דעם טרעגער פון קולטור.

פאַר מיין אָפּפאָרן קיין ארץ־ישראל, איז ער געקומען זיך געזעגענען מיט מיר.

מיר האָבן פיל גערעדט. נאָר עטלעכע ווערטער זיינע וויל איך איבערגעבן: „איר פאָרט, איר האָט דערגרייכט אייער ציל צו וואָס איר האָט געשטרעבט, און איך קעמף און שטרעב".

זיין נאָמען זאָל זיין געבענטשט!

אריה־ליב מירסקי / שלמה און חיענע־רחל מירסקי

איך געדענק מיין פאָטער נאָך זייענדיק אַ ייִנגל פון 6 יאָר. יאָרן איז ער געווען גבאי ראשון אין דער סטויבצער חברה קדישא. אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען די קאַמפן זענען פאָרגעקומען אַרום סטויבץ, האָט ער אויף זיך גענומען אַ פליכט צו פאָרן צום פראָנט אויסגעפינען געפאַלענע יידישע סאָלדאַטן און ברענגען זיי צו קבר ישראל. דאָס איז געווען פאַרבונדן מיט גרויס מסירת נפש און סכנת נפשות.

נאָך דער אַנטשטייאונג פון דער פוילישער מדינה, ווען דער גרענעץ האָט זיך איינגעשטעלט צווישן נעגאָרעלע—סטויבץ, פלעגן פיל יידן אַריבערשמוגלען דעם גרענעץ פון רוסלאַנד קיין פוילן, כדי עמיגרירן קיין אויסלאַנד, אָדער קיין ארץ־ישראל. פיל פון זיי זיינען געכאַפּט און אַרעסטירט גע־וואָרן. מיין פאָטער, אויסנוצנדיק זיין באַקאַנטשאַפט מיטן דע־מאָלסטיקן פוילישן „סטאַראָסטע" גראַף צאַפּסקי, האָט פיל מיטגעווירקט צו באַפרייען די אַרעסטירטע.

ביי ענדע פון דער וועלט־מלחמה האָט געהערשט אין שטעטל אַ תוהו־ובוהו און אַ געדריקטע שטימונג. ביי נאַכט פלעגן פאָרקומען אָנפאַלן פון באַנדעס צו רויבן יידישע קראָ־מען. די נאַכט־געשרייען און רופן נאָך הילף פלעגן אויפוועקן מיין פאָטער. און שטענדיק איז ער גערן געגאַנגען העלפן פאַרטרייבן די באַנדיטן און גנבים.

אין שטעטל האָט דאַן געהערשט אַ הונגער, איז מיין פאָ־טער אויסגעקליבן געוואָרן פון שטאָט־ראָט צו פאַרטיילן שפּייז צווישן דער יידישער און ווייסרוסישער באַפעלקערונג. גע־ווינטלעך, אַזאַ אַרבעט איז ניט קיין דאַנקבאַרע, ווייל אַלע־מען איז געווען שווער צופרידנשטעלן.

מיין פאָטער איז אויך געווען אַ בעל קורא אין גרויסן בית מדרש און יאָרן לאַנג אַ עסקן בצרכי ציבור באמונה.

ווען די גויים האָבן געוואָלט אָפּנעמען ביי אונדז די יידישע פאַשע, האָט מיין פאָטער זיך באַטייליקט אין אַ דעלע־גאַציע קיין וואַרשע, צום אינערן־מיניסטער און מצליח געווען איבערצייגן אים, אַז די גערעכטיקייט איז מיט אונדז.

שלמה מירסקי

מיין מוטער חיענע רחל איז אויך געווען אַ געזעלשאַפט־לעכע טוערין. זי האָט געהאָלפן גרינדן דעם פרויען־קאָמיטעט אין שטעטל, וועמענס אויפגאַבע איז געווען פאַרזאָרגן אַל־מנות, יתומים און חתונה מאַכן אָרעמע מיידלעך.

ערע זייער אָנדענק.

חיים גראַדע / עלעגיע אויפֿן חזון־איש

אַבי, אַבי, ישׂראל'ס רייטוואָגן און רייטער,
ער איז פֿאַרשוווּנדן אין אַ רייטוואָגן פֿון שטראַלן.
נאָר אין די טרערן מײַנע וועט ער ברענען ווײַטער,
כאָטש ניט אויף מיר האָט ער געלאָזט זײַן מאַנטל פֿאַלן.
איך האָב אַמאָל אויף זײַנע הענט געגאָסן וואַסער,
און איצט פֿאַרגיס איך טרערן אויף זײַן טויט אָן אויפֿהער.
דער העלזעער האָט ניט געוואַרט אויף דעם מבשׂר,
ביז ער וועט אָנזאָגן די גאולה מיט זײַן שופֿר;
געגליכן צו אַ פֿויגל מיט געשפּאַנטע פֿליגל,
וואָס טראָגט זיך נידעריק אַריבער ברייטע שטראָמען,
ביז אומגעריכט צעקרישלט זיך דער זילבער־שפּיגל
און פֿאַלט אַרונטער פֿון אַ באַרג־ריס אין די תּהומען;
דערלאַנגט אַ שאָס דער פֿויגל, ווי אַ פֿײַל פֿון בויגן;
אַריבער וואַסער־ווענט און אָפּגרונטן און פֿעלדזן.
און שפּאַלט די וואָלקנס, ברייט די פֿליגל אויסגעצויגן —
אַזוי האָט אויך מײַן וועג־ווײַזער, געבענטשט מיט העל זען,
פֿאָראויסגעזען דעם בראָך. ער איז אַוועק באַצײַטנס
און אויפֿגעשטעלט די סוכּת דוד הנופֿלת.
איך האָב געהערט זײַן נאָמען קלינגען פֿון ווײַטן,
ווי איינער הערט אין חלום געטלעכע קאַפּעליעס.

איך ווייס, איך האָב מײַן רבין אָנגעטאָן יסורים,
ווײַל איך האָב נישט געוואָלט אין הויז פֿון גאָט פֿאַרבלײַבן.
און ס'איז מײַן שטראָף געווען אַ וואָלקן־בראָך, אַ שטורעם,
וואָס האָט מיך נע־ונד ווי שטויב געגומען טרײַבן.
וועלט־אײַן וועלט־אויס האָט מיך דער שטורעם אומגעטריבן,
און מיך צוריקגעבראַכט אין לאַנד פֿון מײַנע קבֿרים.
אַז איך זאָל זען ווי פֿון מײַן היים־שטאָט איז געבליבן
דער נאָמען ווילנע בלויז, געדרוקט אויף אַלטע ספֿרים.
נהי ובכי ירושלים פֿון דער ליטע!
איך האָב אַרײַנגעקוקט אין הויז פֿון צדיק־תּמים,
און מײַנע זיבן יאָר, די יאָרן פֿון אַ שמיטה,
אין זײַן געצעלט פֿון אנשי־אמת און חכמים —
האָב איך געוואָלט דערזען אַהינטער זײַנע שויבן.
ווּ אויך בײַנאַכט האָט ווי די זון געשײַנט זײַן שמייכל
און וואָס איך האָב דערזען האָט אָפּגעטויט מײַן גלויבן,
איך האָב דערזען אַ קרייץ, אַ צלם אין דעם היכל.
איך האָב געזען עס אויף דער וואָר און ניט אין חלום!
זינט דעמאָלט ווייס איך: ווילנע איז אויף אייביק חרובֿ.
מײַן האַרץ פֿירט קריג מיט גאָט, איך ווייס ניט פֿון קיין שלום,
ווײַל גאָט איז אויך ניט פֿאַר אַ בית־המקדש ערובֿ.

מײַן רבי אָבער האָט אין גזר ניט ווידערשפּעניקט,
און גענומען פֿון דעם גזר דעם שווערסטן חלק;
צו זײַן פֿאַר יעדן בעל־יסורים אונטערטעניק,
און בענטשן יעדן ווײַטאָג, ער זאָל ווערן הייליק.
די שטראַלן זײַנען מיט דער זון ניט מער באַהאַפֿטן,
ווי זײַן געדאַנק האָט זיך באַהאַפֿטן מיט די הימלען.
דאָך האָט דער עלנט פֿון דעם ערדישן באַשטראָפֿטן
אים ניט געלאָזט בײַנאַכט אויף זײַן געלעגער דרימלען.
איר פּליטים פֿון די ברעגעס בײַ דעם בוג און נאַרעוו,
און איר אַנטלאָפֿענע פֿון גלות אין מאַראָקע!
דער רבי איז געווען אין טרייסטן אײַך אַ חריף,
דער רבי איז געווען אין אײַער נויט אַ בקי.
יתומות פֿון דער ליטע און פֿון מדבר תּימן!
באַוויינט זײַן קבֿר אויף דער ערד פֿון זכרון־מאיר.
דער רבי האָט געשיקט אײַך בענטש־ליכט אין די היימען,
דער רבי האָט באַדעקט אײַך מיט אַ חופּה שלייער.
אויך איך וועל וויינען ווי אַ יתום הייס און ביטער,
אַ קדיש־יתום אויסקלאָגן נאָך מײַנע יאָרן;
מײַן אומרו איז געוואַקסן ביז צו אַ געוויטער,
און איך וואָלט אין געוויטער יעדן וועג פֿאַרלאָרן;
האָב איך דערזען זײַן מילכוועג איבער מיר פֿאַרבײַגיין,
און פֿון דער נאָענט זיבן יאָר האָב איך געזען אים!
ער איז אויף מיר געשטאַנען הייליק אין זײַן שווײַגן,
און מיט זײַן שווײַגן אײַנגעשטילט אין מיר דעם גיהנום.

איך האָב געזען אים שטיין פֿאַרדבֿק'עט בײַ זײַן שטענדער,
ווי ער וואָלט שטראַלנדיק ביים סיני־באַרג געשטאַנען,
און אויך אין צוגעזאָגטן לאַנד פֿון אַלע לענדער
האָט ער געזוכט דעם מדבר ווּ ס'איז גאָט פֿאַראַנען.
און ווי דער תּשבי נאָך זײַן שלאַכט מיט פֿרעמדע געטער
איז אויפֿן כּרמל־באַרג צונויפֿגעדרייט געלעגן —
(זײַן שאָטן ליגט נאָך דאָרט, און אין זײַן תּפֿילה בעט ער
זײַן אויסגעברענטע ערד זאָל זײַן געבענטשט מיט רעגן) —
אַזוי איז אויך דער חוזה פֿון אַ ליטוויש שטעטל
געלעגן קראַנק און אָרעם אויף אַ בעט פֿון אײַזן.
באַלאַגערט האָבן הילף באַדערפֿטיקע זײַן בעטל
און פֿאָרכטיק אים געבעטן, ער זאָל וווּנדער ווײַזן.
זײַן נאַקעט בעטל — אַ מזבח, אַן עקידה,
ווּ ער איז מיט אַ גמרא אויפֿן האַרץ געשלאָפֿן.
מיר זײַנען אין איין וואַלד־שטיבל געשלאָפֿן ביידע,
ביז איך בין אין דער וועלט פֿון וואַלד־שטיבל אַנטלאָפֿן.
זײַן נאַקעט בעטל און דאָס לײַב אויף דעם מזבח —
אין טלית און אין תּפֿילין האָט ער אָנגעטאָן עס.
ווי ווײַט איך האָב ניט אין דער וועלט פֿאַרבלאָנדזשעט,
גיי איך —
און וועל נאָך ווײַטער גיין! — ביים שײַן פֿון זײַן רחמנות.
ער איז געווען פֿון זײַן געבוירן־טאָג אַ מלאך,
וואָס האָט פֿאַרבאָרגן זײַנע פֿליגל צווישן מענטשן,
און מיטן אָפּשײַן פֿון זײַן גרויסער ליבשאַפֿט שטראַל איך,
כאָטש ער האָט ניט געוואָלט מײַן וועג אין לעבן בענטשן.

1954

עמוד האש

עמוד־האש, וואס איז געבליבן ברענען נאך מיין רבין,
צו ליכט־זייל, וואס האט אויפגעשיינט אין יוגנט פון מיין לעבן,
באשענק מיך אויך אין אסיען מיטן אפשיין פון דיין קדושה,
אפילו אויב איך האב דיין אנגעזיכט באדעקט מיט בושה.
איך זע דיך נאך פארזונקען שטיין אין שמונה־עשרה'ס שטילע,
ווי דו וואלסט נאך ביז איצט פאר מיר געבעטן אין דיין תפילה.
ניט לאז מיין לעבן ליגן נאקעט אויף א וויסטן באדן,
אפילו ווען ס'איז מיר אליין מיין לעבן ניט קיין שאדן.

פון בענקשאפט גיי איך אויס בעת איך הויב זיך אן דערמאנען
ווי מיך האט אויך באגלייט א גינציקער עמוד־הענן —
דער וואלקן ווו מיין מאמעס טרערן האבן זיך געזאמלט,
ווען זי האט אויף מיין קאפ באהארצטע תחינה־רייד געשטאמלט.
דער וואלקן־זייל האט מיך באשיצט פון שטיינער און פון פיילן,
און שיין איז ער געווען — דער שענסטער צווישן מארמאר־זיילן!
אפילו ווען דער פייער־זייל האט זיך פון מיר דערווייטערט,
האט מיך דער וואלקן צוגעדעקט מיט טרערן און געלייטערט.

אין אנדערן עק וועלט, ווו איך בין פון דעם טויט אנטלאפן,
דארט האבן מיינע שכינה־זיילן ווידער זיך געטראפן,
ווי דעמאלט ווען דער רבי האט געלאזט מיין מאמען רופן
און איר דערציילט: איר זון איז פון דער זונשיין בגילופין.
פארשטעלט האט זיך אין פיגל זיין געשייטער יצר־הרע,
דער וואלד האט אים פארכישופט און פארפירט פון דער גמרא.
די וועלט איז אים א שטרויכלונג, און די ביכער — א נסיון,
און ווילד איז ער פון גלוסטונג אין די זומער־נעכט וואס בלויען.

די מאמע האט געוויינט פארשעמט, דער רבי האט געצארנט.
בחינם האבןביידע מיך געלערנט און געווארנט.
איך האב געשטורעמט ביז מיין יוגנט האט זיך ראש פארענדיקט,
און די באשיצער מיינע קומען שוין צו מיר ניט שטענדיק.
דער וואלקן־זייל האט ביסלעכווייז זיך אויפגעהערט באווייזן,
צו־אלט בין איך, א מאמע זאל נאך אויף מיין פוס־טריט שפרייזן,
צו־לאנג האב איך געבלאנדזשעט און איר אנגעטאן יסורים;
דער ליכט־זייל אבער ווייזט זיך נאך און איך גיי נאך פון
אין שפור אים.

עמוד־האש; פאראויסגייער אין מדבר פון מיין בלאנקען!
ווייל איך האב זיך מיט גאר מיין כשרון און געמיט פארשאנקען
צו אויסזינגען דאס ליד פון ארעמען און פרומען ציבור —
דערלייז מיך פון דעם מדבר אין מיין הארץ און פון זיין פיבער.
כאטש איך האב ניט דער תורה אפגעגעבן מיינע כוחות,
האב איך פארריכט מיט גינגאלד איר צעריסענעם פרוכת.
א, העלף מיר אין דעם זכות וואס איך בין דער מחיה־מתים
פון דיינע מיטדאוונער אין די צעפאלענע טליתים.

איך ווייס, איך וואלט אליין באדארפט שוין זיין א מורה־דרך,
נאר צו א וויסטן דור וואס האט קיין נאכוואקס ניט געהער איך.
צו־שפעט בין איך געקומען. אבער איך האב ניט פארשפעטיקט
דעם טאג פון גזר, וואס האט אויך מיך מיט טרערן אנגעזעטיקט.
דערצארנט, קראנק פון בענקשאפט, האב איך ווידער אנגעהויבן,
נאר ניט מיט דיין הכנעה, דיין בטחון און דיין גלויבן.
פון דיין געשטאלט האט אויסגעוויקלט זיך א זייל פון פייער,
און איך האב אויסגעפלאקערט האסטיק ווי א פולער שייער.

ווען איך האב דיך דערקענט, ביסטו געווען אין יארן יינגער
ווי איך בין איצט, דיין טרויעריקער תלמיד און באזינגער.
דעפאר וואס איך האב זיך מיט איינמאל יונג־זיין ניט באגנוגנט,
קען איך זיך ניט ארויסרייסן ביז איצטער פון מיין יוגנט.
אראפגעגנידערט האבן שוין אויף מיר אזוי פיל שלאקסן,
דאך בין איך צו מיין גרויען עלטער אלץ נאך ניט דערוואקסן.
אפילו מיין פארשקלאפטע טריישאפט צו א טרוים אן אלטן,
האט מיך פארפירט די אלטע זינד און אלטע שטראף־געשטאלטן.

אין לאנגע ווינטער־נעכט פון פאסנע, ארעמע שבתים,
האסטו ארייגגערעדט אין מיר, א בחור א יתום,
אז ווארהאפטיק און אמת איז אין לעבן בלויז די תורה,
נאר מיך האט ניט באגליקט דיין טויזנט־יאריקע מסורה.
האסטו, דער הייליקער, געלעבט אין עיגול פון דער ריינקייט,
און איך האב אין א טרוים געלעבט, אין שפיגל פון דער שיינקייט.
א ליכט־זייל איז געווארן פון דיין אויסגעשטראלטן עיגול,
און איך האב מיינע הענט צעשניטן אין געפלאצטן שפיגל.

ווי איך האב יינגלווייז געבראכט אין שטוב א טויב אין בוזעם,
בין איך ארויס אין לעבן מיט באפליגלטע חרוזים.
איך האב געמיינט, אז דיכטער גליען ווי פרימארגן־פארבן;
איצט ווייס איך:
דיכטער זינגען ווייל זיי שרעקן זיך פאר שטארבן.
איצט ווייס איך אויך, אז דו,
דער וואלד מתבודד און דער שוויגער,
האסט ניט געהאט מיין אומרו צו דער וועלט,
מיין דארשט און נייגער.
ווייל דו ביסט פול געווען מיט פרייד אריבער דיינע ברעגעס,
און ס'האט קיין טויט־שרעק ניט באטריבט אויך דיינע
לעצטע רגע'ס.

פארגעסן קען איך ניט דיין ווארט:
„אלץ קויפט מען אויס מיט שווייגן".
פארגעסן קען איך ניט דיין ארט: א שאטן אונטער צווייגן,
ווו דו, דיין ספר און דאסביימל האבן אויסגעשוויגן
א ניגון — האט די וועלט נאך ניט געהערט אזא מין ניגון!
א טיפע אזערע אין בערג געווען איז דיין געוויסן,
האסטו געקענט זיך אין דיין אייגענעם געדאנק פארשליסן,
און אין דער פולקייט פון דיין הארץ,
און פרישקייט פון דיין צניעות,
האסטו געלעבט אין זיך מיט שטענדיק האלב־פארמאכטע וויעס.

דיין תלמיד אָבער גייט אַרום מיט הונגעריקע אויגן.
אַ האַלבע וועלט האָב איך שוין אין מיין בליק אַריינגעזויגן!
אַזוי פיל לאַמפּן־ליכט פון שטעט. דאָס בלוי און גרין פון ים׳ען.
דאָס גאָלד פון זונשיין איבער שניי־בערג.
בראָנדז פון ביימער־שטאַמען.
נאָר פאַלן מיר אַרונטער מיינע ברענענדיקע וויעס.
פאַרלעשן גלייך זיך אַלע מיינע ליכטיקע נסיעות.
און בלויז דיין שמייכל — דיין נר־תמיד —
לויכט מיר היימיש־אייגן,
בעת איך מוז זיך אין אַ וועלט אַ פרעמדער שלאָפן לייגן.

ווען איך האָב דיך פאַרלאָזט, ביסטו געבליבן מיין סניגור,
און נאָכגעזאָגט אַ שבח מיר מיט אַ משל אויף דיין שטייגער,
אַז וואָס איך זאָל ניט טאָן, אַז מיין איך ערלעך אַז איך מוז עס.
כאָטש אָפּטמאָל קוש איך אַ פאַרפרומטער — פסולע מזוזות.
דער מענטש, האָסטו געזאָגט, איז אָפּטמאָל זינדיקן אַ בעלן,
ווייל ער, דער כלומרשט שטאָלצער מענטש,
איז שטאַרק ביי זיך געפאַלן.
נאָר יענעם גראָד, וואָס פאַלט אופסניי
אין זעלבן שטיין און שטרויכל,
באַדאַרף מען מוחל זיין, ווייל ער איז זיך אַליין ניט מוחל.

אַזוי האָסטו גערעדט פון מיר, דעם מורד צווישן לערנער.
ס׳איז וואָר. לאיבוד זיינען ניט געגאַנגען דיינע קערנער.
דערקענט האָב איך דעם אמת,
כאָטש מיט דריי יאָרצענדליק שפּעטער,
אַז יענער וואָס האָט איין גאָט נאָר, האָט מער ווי הונדערט געטער.
פאַרמשפט האָב איך זיך אַליין אויף ענגע דלית אמות,
ווייל איך זיץ אַלץ נאָך אויף אַ שוועל מיט יידישלעכע מאַמעס,
ווייל מיין געמיט לעבט אַלץ נאָך אין געצעלט פון שם ועבר,
און פון דער ווייטן, רבי, צי איך אויס זיך אויף דיין קבר.

אויף אַ הזכרה אָוונט נאָך ד טשיבצער קדושים, י״א תשרי אין תל־אביב

שטערן פאַרטאָג

זלמן שזר / א. די באַשיצער פון דער שטאָט

סטויבץ, שטאָט פון מיין יוגנט! איך בין נישט געווען מיט דיר אינעם טאָג פונעם גרויסן אומגליק... און מיין אויער האָט נישט פאַרנומען דעם געשריי פון דיינע פאַרפּייניקטע, די טייערסטע מיינע, זייט מיין יוגנט־צייט. אין יענעם טאָג פון י״ב תשרי ה׳תש״ג, ווען עס זענען באַגראָבן געוואָרן לעבעדיקערהייט טויזנט פינף הונדערט פון דיינע זין און טעכטער, זקנים און קינדער. טייל פון זיי וואָס זענען געווען מיינע חברים אין חדר און אַנדערע פון זיי וואָס זענען געווען מיינע פריינט אין פּאַרטיי. ווען מען האָט זיי אַריינגעוואָרפן מיט זייערע פרויען און קינדער אין איין ברידער־קבר, וואָס זייערע אייגענע הענט האָבן אויסגעגראָבן... איז מיין האַרץ אין מיר אין יענעם שוואַרצן טאָג נישט צעבראָכן געוואָרן ביים געשריי פון זייערע קללות! פון דערווייטנס האָב איך מיטגעלעבט דעם בראָך פון מיין פאָלק און איך האָב גאָרנישט תופס געווען גענוי, אַז אויך אייער פּערזענלעכער בראָך איז איינגעוויקלט אין דעם שטורעם־בראָך פון מיין גאַנץ פאָלק. די איינגעלאָשענע שטעטלשע עכאָס האָבן זיך צו אונדז דערטראָגן פון דער ווייטנס און זענען אָנגעקומען פאַרשפּעטיקטע; אָן ווערטער און אָן פּרטים, בלויז געטראָגן זיך אויף די כוואַליעס פון ברידערלעכן אומרו, וואָס האָט באַהערשט דאָס האַרץ...

סטויבץ, שטאָט פון מיין קינדהייט! שטאָלץ פון מיינע יוגנט־יאָרן! איך גלויב נאָך אַלץ נישט אַז דיך האָט מען געפירט ווי שאָף צו דער שחיטה... האָב איך דאָך געקענט דיינע יונגע גיבורים, די דערצויגענע אויפן ברעג פון ניעמאַן און די בריות ביי גרענעץ־געשלעגן... איך געדענק דאָך נאָך דיינע העלדישע קצבים און בעלי־עגלות, די קאָנאַפּאַטניקעס פון די באַטן און די פליטן־בינדער אויפן רום... די קאַראַבעלניקעס, וואָס פלעגן זיך פאַרמעסטן מיט די שכורע פויערים און די יורזדיקער יידן, דערצויגענע אויף שווערער פּראַצע און אויך די בחורים פון מאַרק — וואָס האָבן געוווסט ווי אַזוי מען באַגייט זיך מיט געווער... ווי אַזוי־זשע האָט אייך אַלעמען פאַרלאָזן אייער גבורה?

יאָ, די איינצלנע פּאַרטיזאַנער דיינע — וואָס זענען געקומען קיין ארץ ישראל דורך שבעה מדורי געראַנגל — פון די פּאָליעסער וועלדער ביז דורך די גרענעצן פון רומעניע און איטאַליע, זיי זענען דיינע עדות — אַז אויך אין דעם טאָג פון בראָך און צאָרן האָט זיך נישט אינגאַנצן אָפּגעטאָן פון דיר דער גייסט פון גבורה. אַפּנים אַז דער שונא האָט געמוזט זיין זייער שטאַרק און זייער אכזריותדיק — אויב ער האָט דיך אַזוי געפאַנגען! איך האָב דיין סוף נאָר איבערגעוויטיקט פון דער ווייטנס — און פאַרשפּעטיקט. איך בין אָבער געווען אַן עדות ביים אָנהייב, ווען ס׳האָט צערשט אַ פלאַקער געטאָן אין דיר דער גייסט פון ווידערשטאַנד און פאַרטיידיקונג. איך געדענק נאָך גוט ווען עס איז צום ערשטן מאָל אַריינגעפאַלן צווישן דיינע יוגנטלעכע רייען דאָס שטאַרקע צינדנדיקע וואָרט „זעלבסטשוץ״, ווען דאָס אָרגאַניזירן די סאַמאָ־אָבאָראָנאַ האָט זיך קוים אָנגעהויבן. וועל איך דערציילן דאָס, וואָס עס לעבט נאָך ווי אַ ליכטיקער זכר אין האַרצן.

די פאַרטיידיקונג אַליין איז עלטער געווען פאַר דער אָרגאַניזאַציע. דאָס שטעטל האָט געלעבט פון מסחר און מלאכה און עס האָט געהאַט אַרום זיך דערפער. יעדער זונטיק, ווען דער מאַרק־טאָג איז פאָרגעקומען, איז געווען אַ טאָג פון פּורעניות. נעבן דער שטאָטישער קרעטשמע, און ביי די הייזער פון יונה דעם וויינער און מרדכי אייזיק דעם וויינער, פלעגט יעדן מאַרק־טאָג זיך זאַמלען אַ מין געזעמל, וואָס פלעגט אָנוואַרפן אַ פּחד. יונה און מרדכי אייזיק זענען געווען ביידע כשרע, לומדישע יידן, וואָס האָבן יעדן פרייטיק צוגעגרייט ראָזשינקע־וויין אויף קידוש און הבדלה פאַר די שטאָטישע בעלי־בתים, און יעדן זונטיק פלעגן זיי פאַרקויפן בראָנפן פאַר די דאָרפס־פויערים. און זינט דער שנאַפּס איז איבערגעגאַנגען אין די הענט פון רעגירונגס־מאָנאָפּאָל, פלעגן די פויערים זיך אויסשטעלן אויפן מאַרק, ביי דער מאָנאָפּאָלקע זונטיק פאַרנאַכט אין לאַנגע רייען. זיי האָבן שוין דאָרט איבערגעלאָזן דעם גאַנצן פּדיון פאַר די פּראָדוקטן, וואָס זיי האָבן געבראַכט אין שטאָט אַריין. מיט אויסערגעוויינטלעכער ווירטואָזיטעט פלעגן זיי אַרויסקלאַפּן אין דער לופט אַריין די קאָרקעס פון די פלעשער און אַריינציען אין מויל אַריין איין פלעשל שנאַפּס נאָכן אַנדערן... פון דאָרט האָט אַלע מאָל געלויערט די סכנה. ווען עס האָט זיך דערנענטערט די „פּאַסכע״ אָדער ערב דעם „ניתל״־טאָג, ווען דער קלויסטער־גלח האָט באַוויזן ווי געהעריק אויפצורייצן די פויערימס פאַנטאַזיע, נאָך דער לאַנגער פּראָצעסיע, וואָס האָט

אַ צוזאַמענטרעף פון סטויבצער פּאַרטיזאַנער

שטייען פון רעכטס: דוד סלוטשאַק, רבקה רייך (קאַנטאָראָוויטש), שמואל ליב אגינסקי ז״ל, אהרן מלמד, גצל רייסער, זיצן פון רעכטס: יחיאל גראנאטשטיין, כהנאָוויטש, העניע פּאָסטעסאָרסקי, אליעזר מלמד, צבי אגינסקי, שלמה אגינסקי, אליעזר רייסער ז״ל, ישראל רייסער ז״ל.

זיך אַרומגעדרייט אַרום דער שטאָט און איבער די טירן פון דער „מאָנאָפּאָלקע״ — האָבן די צעפלאַמטע פויערים אויסגע־לאָזן זייער פרומקייט און זייער שנאה צום רעגירונגס־שנאַפּס... אַן אימה איז דאַן אָנגעפאַלן אויף יידישע הייזער! חדר־ייִנגלעך האָבן זיך דאַן דערציילט, אַז אין אַזעלכע טעג רוקט זיך ראובלע דער בעל־עגלה דעם אייזערנעם לאָם אין די שטיוול־כאָלעוועס אַריין — על כל צרה שלא תבוא...

ראובעלע דער בעל־עגלה איז געווען דער בכור פון משה׳קע דעם בעל־עגלה. משה׳קע אַליין פלעגט אין זיינע יונגע יאָרן אָנציען מיט זיין בויד אַזש ביז סמאָלענסק און ניזשני־נאָווגאָראָד, וווהין ער האָט געפירט די שטאָטישע סוחרים אויף ירידים. אים האָב איך נאָך באַוויזן צו קענען אויף זיינע עלטערע יאָרן. יעדעס יאָר האָט ער אונדז געפירט, די מאַמען מיט אונדז קינדער, צום אַלטן פוילישן דאָקטאָר מאַלקעוויטש אין דאָרף מאַליאָווע, פינף שעה פאָרן פון סטויבץ. אויפן וועג האָט ער געהאַלטן אין איין זאָגן תהילים, מיט אַ זיס קול און מיט אַ וווּנדערלעכער אַקצענטירונג, ביז ער האָט אויף דער נסיעה אויסנווייניק פאַרענדיקט דעם גאַנצן תהילים, זיצנדיק אויף דער קעלניע, און צווישן איין ספר און דעם אַנדערן, האָט ער מיר דערווייל געגעבן אַ לעקציע ווי אַזוי מען דאַרף שרייבן אַ זייער מליצהדיקן העברעאישן בריוו. איז זיין בכור ראובעלע געווען דער ערשטער פון די שטעטלדיקע באַשי־צער. ער האָט קיין מאָל נישט געוואָלט אָננעמען קיין באַפעלן פון אַן אָרגאַניזאַציע. ער האָט זיך אויסגעלאַכט פון זיינע חברימס הילף און איז זיכער געווען, אַז ער אַליין קען פאַרטרייבן אַלע שונאים פון דער גאַנצער שטאָט. אויפן ערשטן בליק האָט מען אין אים לגמרי נישט געקענט דערזען קיין גבורהשאַפט. ער איז געווען מאָגער און נישט הויך. ער איז אָבער געווען אומדערשראָקן, און אַלע דערפער האָבן געקלונגען מיט זיין גבורה. איין מאָל — האָט מען דערציילט — זענען אים אויפן וועג באַפאַלן זיבן פויערים און ער איז געווען איינער אַליין. האָט ער זיי אַלע גובר געווען און אַוועקגעלייגט אַלע זיבן. דערנאָך איז ער געקומען צולויפן אין שטאָט אַריין מיט אַן אַריינגעזעצט מעסער אין בויך... אָן שום אָרגאַניזאַציעס און אָן אַ ספּעציעלן אויסוואַל האָט דאָס שטעטל געוווּסט, אַז ראובעלע איז דער באַשיצער אירער. האָט מען אים דערפאַר מוחל געווען אַלע משוגעתן, סיי ווען דאָס האָט געהאַט צו טאָן מיט פרומקייט־ענינים און סיי, ווען דאָס איז שייך געווען צו זיין מאָדנער אויפפירונג מיט זיין אייגן ווייב.

דער צווייטער פון די גיבורים אין שטעטל איז געווען שמואל טוניק. אין זיין אויסערלעכקייט איז ער געווען דאָס פּונקט פאַרקערטע פון ראובעלען. משכמו ומעלה איז ער גע־ווען העכער פאַר אַלע יידן און גויים פון שטעטל. ער איז געווען אַ ריז פון געשטאַלט און אַ בילד־שיינער מאַנסביל. זיינע בלאָנדע, דיקע וואָנצעס זענען געווען צוגעשפּיצט ווי די שפּיזן. אַז ער האָט געשפּרייזט אין שפּיץ פון דער גרופּע פייערלעשער, איבער וועלכע ער איז געווען דער קאָמענדאַנט מיטן קופּערנעם העלם אויפן קאָפּ און מיטן גלאַנציקן טרר מייטער אין מויל, האָט די ערד אונטער איב געציטערט. איך

קען זיך נישט דערמאָנען, אויב ער האָט זיך באמת אַמאָל געשלאָגן מיט אַ גוי, אָבער פאַר זיין קוק אַליין האָט יעדער שכור געציטערט. איז זיין אַרומדרייען זיך אויפן מאַרק שוין געווען אַ גאַראַנטיע, אַז עס וועט די שטעטלדיקע יידן קיין בייז נישט געשען.

די דאָזיקע צוויי באַשיצער זענען אָבער געווען גענוג, כל־זמן עס זענען געווען נאָרמאַלע יאָרן. עס זענען אָבער אָנגעקומען די טעג פון דער ערשטער רעוואָלוציע און די שוואַרץ־מאהניקעס האָבן זיך אָרגאַניזירט. ס׳איז אויסגעפאַלן די שחיטה פון קעשענעוו און די פּאָגראָמען אין האָמעל, האָבן זיך די כמורנע וואָלקנס אויך אַראָפּגעלאָזט אויף דער סטויבצער סביבה. זינט דעם נייינטן יאַנואַר פון 1905, האָט די כוואַליע פון העצע נישט נאָכגעלאָזן. די צייטונגען זענען פול געווען מיט ידיעות וועגן פּאָגראָמען. אין שטעטל האָבן זיך באַוויזן פאַרדעכטיקע פאַרשוינען, וואָס האָבן גאָרנישט געקויפט אָדער פאַרקויפט, נאָר זיי האָבן זיך אַרומגעדרייט צווישן די פּויערים און זיי אויפגערייצט. די פּויערים זענען אַרויסגעגאַנגען פון קלויסטער און זייערע פּנימער זענען געווען פייער און פלאַם. אָרנטלעכע, היימישע פּויערים האָבן דערציילט, אַז אין די דערפער קומען אַראָפּ פייערדיקע רעדנער און אַז זיי האָבן שוין אַפילו באַשטימט דעם טאָג און די שעה...

אין שטעטל איז שוין געווען אַן אָנהייב פון אַ געהיימער, יידישער אַרבעטער־באַוועגונג. דער „בונד" האָט שוין געהאַט עקזיסטירט עטלעכע יאָר. אין יענעם יאָר האָט מען אויך אָרגאַניזירט די גרופּע „פּועלי־ציון", וואָס האָט געהערט דעמאָלט צום מינסקער „טאלק". פון האַנט צו האַנט האָט צירקולירט דאָס דינע, סודותדיקע ביכעלע אויף זיידן פּאַפּיר „די פאַמיליע צבי" פון דוד פּינסקי. אינעם הויז פון מ. מהרש"ק, דער פירער פון די שטעטלדיקע ציוניסטן, האָט מען געליינט מיט געפיל דעם העפט „הזמן", ווו ביאַליקס „משא נמירוב" איז געדרוקט געוואָרן. אויף דער גרויסער ציוניסטישער אסיפה האָט דער רוסישער לערער, ז. א. ראַבינאָוויטש, (דער שפּעטערדיקער טעאָרעטיקער פון „פּועלי־ציון"" יצחק זאַר) געשילדערט דאָס קאַפּיטל טראַיאַנאָוו. אַ גרופּע יוגנטלעכע פון טשודנאָוו האָט זיך געלאָזט אין וועג אַריין העלפן די זשיטאָמירער יידן, וואָס זענען געווען אין סכנה. זענען זיי פאַרבייגעגאַנגען דאָס שטעטל טראַיאַנאָוו, אָבער די דאָרטיקע יידן האָבן מורא געהאַט צו געבן באַשיצונג די טשודנאָווער יונגעלייט. זענען זיבן פון זיי צוליב דעם דערהרגעט געוואָרן אויפן וועג. האָט מען אויסגערופן אַ חרם אויף די טראַיאַנאָווער יידן... מיר, אין יוגנטלעכן צאָרן, האָבן רעציטירט איבער זיי דעם אַלטן פּסוק: אורו מרוז, אמר מלאך יהוה, אורו יושביה כי לא באו לעזרת ה׳, לעזרת ה׳ בגבורים... (איר זאָלט שעלטן מרוז, האָט געזאָגט גאָטס שליח, שעלט: פאַרשאָלטן זאָלן זיין אירע איינוווינער, ווייל זיי זענען גאָט נישט געקומען צו הילף, צו גאָטס הילף פאַר די גבורים).

איז צייטיק געוואָרן דער געדאַנק אין דער פּועלי־ציון־גרופּע, אַז מען דאַרף אויך אין סטויבץ אָרגאַניזירן אַ זעלבסטשוץ. דער דאָזיקער באַשלוס איז אָנגענומען געוואָרן אויף אַ זיצונג פון דער „סכאָדקע", דאָס הייסט פון סניף־קאָמיטעט, וואָס האָט געציילט פינף חברים. אָבער כדי איינצוקויפן „כלים" האָט מען געדאַרפט געלט און מען האָט געמוזט אָנקומען צו די שטעטלדיקע בעלי־בתים. האָט מען באַשלאָסן צו מאַכן אַן אסיפה אין שול. אָרגאַניזירן די פאַרזאַמלונג האָט געדאַרפט אונדזער חבר פּיניע קושניר, אַ זון פון דער באַקאַנטער קיכלעך־בעקערין אין שטעטל סלאַווע, יאָשקעבערקע הענעס און אַ פּלימעניק פון טשעריקאָווער רב פון די ערשטע מזרחי־רבנים, וואָס איך האָב געהערט רעדן אין שטעטל פאַר ציוניזם. דאָס האַלטן די דרשה אין שול האָט מען אַרויפגעלייגט אויף מיר. איך בין נאָך געווען אַ יינגל, און סך־הכל דעם ערשטן חודש אין דער פּאַרטיי. יענעם פּחד, וואָס איז דעמאָלט אָנגעפאַלן אויף מיר פאַרן אַרויפגיין רעדן (ס׳איז געווען מיין ערשטע פּאָליטישע רעדע אויף אַן עפנטלעכער פאַרזאַמלונג) האָבן נישט געקענט אָפּשוואַכן די שרעקן מיינע, וואָס איך האָב זייט דעמאָלט תמיד ערב אַ רעדע אין דער עפנטלעכקייט. די אַסיפה איז פאָרגעקומען אין אַלטן בית־מדרש ביינאַכט, נאָך מעריב. מיין חבר פּיניע איז אַרויף אויפן באַלעמער, אַ קלאַפּ געטאָן אין „שולחן" און מודיע געווען, אַז קיינער זאָל זיך נישט דערוועגן אַרויסצוגיין פון שול. די חברים האָבן אַריינגעשטעלט אַ שטיק האָלץ אונטער דער קלאַמקע, כדי מען זאָל די טיר נישט קענען עפענען.

מען האָט נאָך ליתר תוקף אַוועקגעשטעלט צוויי חברים זיי זאָלן היטן דעם אַרויסגאַנג. אַרומגערינגלט פון מיינע שומרים בין איך אַרויף אויפן באַלעמער און אָנגעהויבן צו רעדן. כ׳האָב אָנגעהויבן מיט אַ מאמר חז"ל, גערופן די יוגנט, אַז זי זאָל זיך מאָביליזירן אין דער זעלבסטשוץ און געבעטן די בעלי־בתים זיי זאָלן אונדז באַזאָרגן מיט געלט. פּיניע, וואָס איז געשטאַנען נעבן מיר אויפן באַלעמער, האָט באַלד נאָך מיין רעדן אָנגעהויבן אויסצורופן די סומעס געלט, וואָס זענען געגעבן געוואָרן.

אין אַ וואָך אַרום האָבן מיר באַקומען אַן אָנווייז פון פאַרטייאישן ראַיאָן־קאָמיטעט אין מינסק, אַז אונדזער סניף דאַרף אָרגאַניזירן די זעלבסטשוץ אין די אַרומיקע שטעטלעך. אויף פּיניען און מיר איז אַרויפגעלייגט געוואָרן דאָס דאָזיקע שליחות. מיר האָבן דאַן באַזוכט די נאָענטע שטעטלעך ווי: סווערזשנע, האראדזיי, באַראַנאָוויטש, מוש און לעכעוויטש. פאַר אונדז ביידן איז דאָס געווען די ערשטע פּראָפּאַגאַנדע־טורנע אין לעבן. קודם כל האָבן מיר זיך געווענדעט צו די אָרטיקע פּועלי־ציון חברים. אָבער די אסיפה איז שטענדיק געווען אַן אַלגעמיינע, אין שול. די זעלבסטשוץ אַליין איז תמיד געווען אומפּאַרטייאיש. דאָרט ווו עס איז נאָר מעגלעך געווען, האָבן מיר זיך באַמיט, אַז עמעצער פון די אָרטיקע באַוועגונגס־טוער, אַ ציוניסט אָדער בונדיסט, זאָל רעדן מיט אונדז צוזאַמען. איז אונדזער רייזע באַלד באַקאַנט געוואָרן דער פּאָליציי און די בעלי־בתים האָבן מורא געהאַט צו קומען אין שול אַריין. אַפילו פּיניעס סטראַשונקעס און דאָס שטיק האָלץ אין דער טיר, האָבן אויך נישט שטענדיק געהאָלפן... עס האָבן זיך שוין געפונען אַזעלכע מוטיקע יידן, וואָס זענען

פון גרויס שרעק פאַר דער אומלעגאַלער אסיפה אַרויסגעשפּרונגען דורכן פענצטער און אַנטלאָפן. אָבער ווען מיר זענען דערנאָך געגאַנגען צו די יידן אין די הייזער אַריין — האָבן זיי אונדז אַנדערש אויפגענומען. איך געדענק ספּעציעל די גוטע מיטהילף, וואָס מיר האָבן געהאַט פון דעם לעכעוויטשער ציוניסט געלער. ער איז געווען אַ דעלעגאַט צו ציוניסטישע קאָנגרעסן, אַן איידעם פון שטאָטישן גביר, מיט אַ שוואַרצער הערצל־באָרד. ער האָט מיט אונדז צוזאַמען נישט געוואָלט רעדן פון באַלעמער אַראָפּ. דערפאַר איז ער אָבער מיט אונדז געגאַנגען אין די רייכע הייזער, געזאָגט שאַרפע ווערטער די בעלי־בתים און פון זיי באַקומען לייטישע סומעס געלט. די יוגנט האָבן מיר פאַרזאַמלט באַזונדער, אין דער ווייבער־שול. פיניע האָט איינגעטיילט די פאַרשריבענע אין „צענטלעך" און נאָמינירט איבער זיי קאָמענדאַנטן.

ווען מיר זענען צוריקגעקומען קיין סטויבץ, האָבן מיר זי געטראָפן אַרומגעכאַפּט פון שרעק. האָבן מיר באַשלאָסן צו רופן אַן אסיפה אין דער אַלטער שול, שבת הגדול נאָכן רבס דרשה. מיט מיר צוזאַמען האָט צוגעזאָגט אַרויסצוטרעטן דער פירער פון שטעטלדיקן „בונד" — מיין חבר פון חדר און מיין קאָנקורענט אויף דער פאַרטייאישער „בירזשע" — מיין ליבער הירשל נייפעלד (הירשל שימקעס). דער פאָרזיצער פון דער פאַרזאַמלונג איז געווען דער זעלבער פיניע. האָבן מיר דאַן געהאַט אַן איבערראַשונג: נאָך דעם ווי מיר ביידע האָבן אָפּגערעדט, איז אַרויף אויפן באַלעמער מיין פעטער און גבאי פון דער חברא קדישא, ר' יואל גינזבורג. איך האָב מורא געהאַט, אַז ער וועט אונדז אויסמוסרן דערפאַר, וואָס מיר האָבן געהאַט די העזה זיך אַריינצורייסן אין שול אַריין און דערצו נאָך אין שבת הגדול! ער וועט דערמיט אַליין אַ תל מאַכן פון אונדזערע אָנשטרענגונגען. אָבער ער האָט אונדז איבערראַשט מיט זיינע ווערטער:

— איך בין נישט קיין מגיד און נישט קיין בן מגיד. איך האָב נישט צו טאָן מיט די פאַרשידענע פאַרטייען, אָבער דאָס מאָל זענען די יינגלעך גערעכט. עס איז אַ מצווה זיי צו העלפן מיט געלט און מיטן גוף, ווייל די לאַגע איז טאַקע ביטער...

באַלד מוצאי שבת האָבן די שענסטע בעלי־בתים פון שטאָט געבראַכט דאָס געלט צום פעטער אויפן גאַנעק און זונטיק אין דער פרי איז פיניע געפאָרן קיין מינסק ברענגען די „שפּייערס" (אַזוי האָבן מיר גערופן די רעוואָלווערן)... אויף דער צווייטער אסיפה, וואָס מיר האָבן דערנאָך שפּעט ביינאַכט אָפּגעהאַלטן אין חסידים־שטיבל, האָט שוין אונדזער אָרגאַניזאַציע געציילט ביי אַ הונדערט רעגיסטרירטע און באַוואָפנטע מיטגלידער.

צוויי מאָל האָבן מיר אין יענער צייט זיך באַנוצט מיט אונדזער אָרגאַניזירטן כוח: דאָס ערשטע מאָל האָט מען אונדז אַלאַרמירט, אַז מיר זאָלן קומען צו הילף דעם נאָענטן שטעטל סוויערזשנע, אויף יענער זייט ניעמאַן. דאָס שטעטל איז געווען קלענער פאַר אונדזערס. עס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אירע סאַדאָווניקעס. דאָס זענען געווען יידן, וואָס האָבן אָפּגעדונגען די אויבסט־סעדער ביי די אַרומיקע פריצים. זיי פלעגן דערנאָך אַרויספאָרן אויף אַ גאַנצער וואָך אַהין אָפּצוהיטן די ביימער מיט די פרוכטן. דערנאָך האָבן זיי פאַרקויפט די עפּל און די באַרנעס אויף די אַרומיקע מערק. דאָס זענען, אַלזאָ, נישט געווען קיין בית־המדרש־יידן. זיי זענען אויסגעוואַקסן אויף דער נאַטור, שטענדיק געהאַט צו טאָן מיט שקצים און האָבן דערפאַר געדאַרפט קענען די מלאכה פון פאַרטיידיקן זיך. אָבער אין יענער צייט איז אָנגעפאַלן די אימה פון פּאָגראָמען אויף אַלעמען און די שרעק האָט צעטרודערט אויך די העלדישסטע יידן. באַלד אין דער פרי האָבן מיר באַקומען די ידיעה, אַז אין סוויערזשנע האָט זיך „עס" אָנגעהויבן... פריינטלעכע פּויערים זענען געקומען דערציילן קיין סטויבץ, אַז זייער יוגנט האָט זיך אַוועקגעלאָזן קיין סוויערזשנע רויבן און רצחענען.

מיר האָבן פאַרזאַמלט אונדזער זעלבסטשוץ און זיך אַוועקגעלאָזן העלפן סוויערזשנע. עס איז גראָד געווען די צייט, ווען די שנייען צעלאָזן זיך און דער ניעמאַן הייבט זיך. אין אַ נאָרמאַלער צייט האָט דער וועג פון סוויערזשנע קיין סטויבץ געדויערט צוואַנציק מינוט. נאָר איצט איז דער ניעמאַן „אַרויס פון די ברעגעס". מיר האָבן געמוזט גיין אויף זייטיקע וועגן און אַדורכגיין איבער זומפּיקע טייכלעך. דער וואָגן, אין וועלכן מיר האָבן געהאַט אַזעלכע כלים, ווי אייזערנע שטעקנס מיט קיילעכיק־בלייענע הענטלעך און אייזערנע שטאַבעס, וואָס מיר האָבן אַרויסגעשלעפּט פון אייזן־קראָמען, האָט נישט געקענט אַריבערפאָרן די זומפּן. האָבן מיר געמוזט אָנלאָדן אויף זיך אונדזער געווער און אַריבערקריכן די זומפּן צופוס. זעקס שעה האָט דאַן געדויערט דער מאַרש פון די סטויבצער באַשיצער קיין סוויערזשנע. ווען מיר זענען געקומען אַהין פאַרנאַכט, מיד און צעבראָכן, אָבער גרייט צום קאַמף, האָבן מיר אָנגעטראָפן אַן אויסגעשטאָרבן שטעטל. די קראָמען זענען געווען צוגעהאַקט, די גאַסן — שטום און ליידיק און אין די הייזער האָט מען קיין לעבעדיקן נפש נישט געזען. מיר האָבן זיך דערוווּסט, אַז די יידן האָבן זיך דערשראָקן פאַר די אָנקומענדיקע פּויערים, האָבן זיי צוגעשלאָסן די הייזער מיט די קראָמען און האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די קעלערס. מיר האָבן טאַקע געמוזט אַרומגיין מיט אונדזער קאָמענדאַנט פיניע בראש, פון איין קעלער אינעם אַנדערן, אָנצוזאָגן די באַהאַלטענע יידן, אַז די סכנה איז אַריבער: די פאַרטיידיקער זענען געקומען! די יידן פון סוויערזשנע האָבן אויף אונדז געקוקט ווי אויף מלאכים פון הימל. נאָך דעם ווי זיי זענען אַ גאַנצן טאָג אָפּגעלעגן אין די פינצטערע קעלערס פון גרויס שרעק פאַר די רויבער. איך געדענק ווי אַזוי דער יונגער רב פון שטעטל, ר' חייפּע קאַצענעלנבויגן (דער עלטערער ברודער פון מיין טייערן לערער יש"ק) האָט פון גרויס דאַנקבאַרקייט אַ קוש געטאָן פיניען אין שטערן. די סוויערזשנער ווייבער האָבן אַרויפגעבראַכט פון די קעלערס לאַדעשקעלעך מיט זויערמילך און איינגעשטעלטע אוגערקעס, כדי מיר זאָלן האָבן מיט וואָס זיך צו דערכאַפּן דאָס האַרץ. דערנאָך האָבן מיר געהערט, אַז אָט דאָס צעגיין פון די שנייען און דער מסוכנער וועג, וואָס האָבן נישט אָפּגעשראָקן די סטויבצער באַשיצער, האָבן צונישט געמאַכט דעם חשק פון

די דאָרפישע פּאָגראָמשטשיקעס. אין מיטן וועג האָבן זיי חרטה געקראָגן און האָבן זיך אומגעקערט אַהיים מיט גאָרנישט.

אין עטלעכע טעג אַרום האָבן מיר געהערט, אַז דעם קאָ־מענדיקן זונטיק וועט „דאָס" פּאָרקומען אין סטויבץ גופא. דאָס מאָל זענען מיר געווען גרייט. מיר האָבן געוווּסט, אַז עס זענען אַראָפּגעקומען פון ווייט ספּעציעלע אויפרייצער. מיר האָבן געזען גויעס, וואָס זענען געקומען אין שטאָט אַריין מיט ליידיקע וועגענער און מיר האָבן געוווּסט, אַז דאָס קומען זיי רויבן און זיי ווילן האָבן מיט וואָס אַהיים־צופירן די אָנגערויבטע זאַכן. באַלד אין דער פרי זענען שוין אונדזערע חברים געווען אין גאַס באַוואָפנטע מיט אייזערנע שטעקנס, בלייענע שטאַבעס און מיט בייטשן, וואָס האָבן געהאַט קיילעכדיקע שטיקער בליי ביים עק, וועלכע מען האָט געהאַלטן גרייט אין די טאַשן. די קאָמענדאַנטן פון די „צענטלעך", באַוואָפנט מיט רעוואָלווערן, האָבן צווישן זיך איינגעטיילט דעם מאַרק. מיטאָג־צייט, ווען די מאַסע האָט זיך אַרויסגעלאָזן פון ווייסן קלויסטער אין שפּיץ מאַרק, צע־פלאַמטע און אויפגערייצטע און גרייטע צום לאָזן זיך שטור־רעמען די יידן, איז זיי געגעבן געוואָרן דער צייכן. איינער פון די פאַרדעכטיקע „געסט" האָט זיך געשטעלט בראש פון דער מחנה און געשלעפּט נאָך זיך די פויערים פון די וועגע־נער, זיי זאָלן זיך אַריינרייסן אין די קראָמען. דאַן האָבן זיך מיט אַ מאָל צעדונערט אַלע אונדזערע רעוואָלווערן ביי די צענטלעך־קאָמענדאַנטן אין די הענט. די שאָסן זענען געקו־מען פון אַלע מאַרק־זייטן. פאַרשטייט זיך, אַז מען האָט גע־שאָסן אין דער הייך און זיי האָבן קיינעם נישט געשעדט. זיי האָבן אָבער באַוויזן אָנצוואַרפן אַן אימה און עס איז גע־וואָרן אַ צעמישעניש אין דער מחנה אָנגרייפער. די פערד האָבן זיך צעווילדעוועט און די פויערטעס האָבן גענומען שרייען ווי געקוילעטע. איין וואָגן איז אַרויף אויפן אַנדערן. די גויים האָבן מיטן לעצטן אָטעם זיך באַמיט צו אַנטלויפן פון שרעק פאַר די באַוואָפנטע יידן, וועלכע זענען געווען צעוואָרפן איבערן גאַנצן מאַרק און נישט אויפגעהערט צו שיסן. בלויז געציילטע מינוטן זענען פאַרביי און דער גאַנצער מאַרק איז אָפּגעליידיקט געוואָרן פון די אויפגערייצטע פּאָ־גראָמשטשיקעס...

יאָ, פון 1905 ביז 1942 האָט זיך די וועלט שטאַרק אַנט־וויקלט. זי איז אַוועק פאָרויס! איצט איז שוין נישט דער זעלבער פויער און אויך נישט דער זעלבער האָס. אויך די אויפרייצער און די אויפגערייצטע זענען געוואָרן אַנדערש. אונדזער פּאַריתומטקייט צווישן די גויים האָט אַ שפּרייז געטאָן פאָרויס, פאָרויס... און אונדזער מסוגלקייט זיך צו פאַרטיידיקן? האָט אונדזער דאָזיקער כוח גאָרנישט מיט־געמאַכט דעם פּראָגרעס? מיינע חברים פון דער זעלבסטשוץ אין 1905 זענען טאַקע ביז 1942 זיכער עלטער געוואָרן אָבער אויך זייער צייט איז דאָך נאָך אויך נישט לגמרי פאַראיבער! און דערווייל האָבן זיי דאָך אויך קינדער געבוירן... און איבער דער צייט האָבן זיי מיטגעמאַכט די רעוואָלוציע־יאָרן, די יאָרן פון זעלבסטשטענדיקן פּוילן, יאָרן מיט ראַטנפאַרבאַנד און יאָרן פון דער וועלט־מלחמה — איין מאָל און נאָך אַמאָל! האָט מען מיר דאָך טאַקע איבערגעגעבן, אַז דיינע קינדער, סטויבץ, האָבן זיך אויסגעצייכנט אויף אַ סך פראָנטן! ווי אַזוי זשע ביסטו אַזוי מאַכטלאָז געווען אין טאָג פון צאָרן און פאַרדאַרבונג? איך קען זיך נישט גלויבן, סטויבץ, שטאָלץ פון מיין יוגנט, אַז דו ביסט געפירט געוואָרן ווי שאָף צו דער שחיטה!

דערלויב זשע מיר, סטויבץ מיינע, אויפן קבר פון דיינע איצטיקע פּאַרפייניקטע צו שטעלן אַ זכר פאַר דיינע אַמאָ־ליקע פאַרטיידיקער.

אַ מאַרק־טאָג

ב. די נקמה פון דער תוכחה

א. מאנקת אביונים

אָט דאַכט זיך מיר אַז איך געדענק נאָך, ווען אונדזער „אויפשטאַנד־באַוועגונג״ האָט אָנגעהויבן אויפצוקומען און ווי אַזוי אירע ערשטע שפּראָצונג־צייכנס האָבן זיך אַנטפּלעקט פאַר מיין קינדהייט — אָנזאָגנדיק דערביי אַ נאָענטן, געזעלשאַפטלעכן שטורעם. דער ערשטער סימן, איבערראַשנדיק און בולט, האָט אַזוי ווי געצייכנט דעם אָנקום פון אַ נייער ווענדונג אין אונדזער לעבן. ער האָט זיך אויסגעדריקט אין דעם אופן ווי אַזוי מען האָט אויפגענומען אין „שטיבל״ — אַרום דעם הינקעדיקן טיש ביים וואַרעמען אויוון — די אומגעהייערע ידיעה וואָס דער אַלטער ציון־בער האָט דערציילט פאַר אַלע, וואָס האָבן זיך אַרום אים פאַרזאַמלט. אַ מעשה נורא פשוט! איסר דער וואַסערטרעגער האָט זיך אין גרויסן בית המדרש נישט געלאָזט אויפרופן צו דער „תוכחה״, ווי עס האָט זיך געפירט זינט לאַנגע יאָרן... נאָך איידער מען האָט גענומען לייענען די תורה האָט ער זיך פּראָסט און פשוט אויפגעשטעלט פון זיין אָרט און איז אַרויסגעגאַנגען פון בית־המדרש! דאָס אַרומזוכן אים איבער אַלע באַהעלטענישן פונעם שולהויף האָט גאָרנישט געהאָלפן. מען האָט אים נישט געקענט אויסגעפינען...

— וואָס הייסט? ער האָט סתם אַזוי גענומען און אַוועקגעגאַנגען!?

— יאָ... פשוט גענומען און אַוועקגעגאַנגען...

און יענע פאַרגאַפונג, וואָס האָט אַרויסגעקוקט פון די זיצנדיקע זקנימס אויגן — און די בייזקייט וואָס האָט אַרומגענומען אַפילו די מיושבדיקע פון דעם עולם — און דער עיקר די לוסטיקייט וואָס האָט זיך באַהאַלטן הינטער די וואָנצעס פון די יונגעלייט... דאָס אַלץ האָט קלאָר פאָרויסגעזאָגט אַ נאָענטן שטורעם.

אויך מיר, קינדער, וואָס האָבן נאָך נישט תופס געווען דעם באַדייט פון דער דאָזיקער מורדישער ידיעה אין איר גאַנצער טיפקייט, האָבן אָבער זייער גוט געפילט אַז איסר דעם וואַסערטרעגערס אַנטלויפן פון בית המדרש איז נישט אומזיסט. און דאָס יונגע האַרץ האָט זיך געשטעלט אויף איסרס זייט — — — ווייל דאָס יונגע האַרץ איז שוין לאַנג פאַרכאַפּט געווען פון אַן אימה, ביים הערן ווי אַזוי ר׳ אליה בעל קורא ברענגט פון זיך אַרויס די מוראדיקע רייד: ארור אתה בצאתך.

„.... וארור אתה בבואך... פאַרשאָלטן זאָלסטו זיין ביי דיין אַרויסגיין און פאַרשאָלטן ביי דיין קומען, פאַרשאָלטן ביסטו אין שטאָט און פאַרשאָלטן אין פעלד... גאָט וועט שלאָגן מיט שווינדזוכט און פיבער, מיט אַנטצינדונק און פיבער, מיט שווערד און מיט אויסקלאַפּונג...״

אַ פחד און אַ גרויל! אַזוי ווי שטיקער האָגל וואָס פאַלן אין אַ צעשטורעמטער נאַכט אויף די דאַך־ציגל, אַזוי האָבן געהעמערט די קללה־ווערטער איבערן קאָפּ... און איסר דער וואַסערטרעגער פלעגט שטיין איינגעקורטשעט, געציטערט און הכנעהדיק זיך געבויגן אונטער דער שווערקייט פון די קלעפּ אַזוי ווי אַ זינדיקער קרבן פון גאַנצן ציבור... איז גוט וואָס ער האָט זיך כאָטש איינמאָל צעבונטעוועט און אַראָפּגעוואָרפן דעם יאָך, פון גאַנץ קהלס זינד, פון זיינע מאָגערע אַקסלען!

...צוויי אַזעלכע זענען זיי געווען, וואָס פון שטענדיק אָן האָט מען זיך נוהג געווען זיי אויפצורופן צו דער פרשה פון דער תוכחה — און ביידע זענען זיי געווען וואַסערטרעגער... איינער, דער תוכחה־ייד פון דער קליינער שול אויף יורזדיקע, איז געווען ידידיה. דער צווייטער איז געווען דער שטענדיקער „עולה לתורה״ צו דער תוכחה אין דער גרויסער שול, איסר, וואָס האָט נאָך געהאַט צוויי ייִנגערע ברידער. אַלע דריי זענען געווען וואַסערטרעגער און זיי האָבן געוווינט אין שכנות נעבן טייך. איך ווייס נישט וואָס פאַר אַ ספּעציעלע פאַרבינדונג די פרשה פון דער תוכחה האָט געהאַט מיט דער פרנסה פון וואַסערטראָגן און אויב עס איז בכלל געווען אַמאָל אַזאַ מין תקנה, וואָס האָט געהייסן געבן די דאָזיקע האַרבע „עליה״ גראָד אַ וואַסערטרעגער. ס׳איז אָבער געווען אַ פאַקט אַז ביידע שטענדיקע תוכחה־יידן אין שטעטל האָבן געהאַט די פרנסה און אַז ביידע האָבן געשטאַמט פון די אָרעמסטע און אומגליקלעכסטע משפחות.

בדרך כלל איז דאָס וואַסערטראָגן געווען פון די אָרעמסטע און ערגסטע פרנסות אין שטאָט — און דעם אמת געזאָגט, איז עס אויך געווען אַ גויישע באַשעפטיקונג. אין די אַרומיקע שטעטלעך פלעגן די דאָרפס־פויערים קומען אין שטאָט אַריין און אָנשעפּן טייך־וואַסער אין די פעסלעך וואָס זענען געשטאַנען גרייט אין די פאָדערהייזלעך און אין די אַריינגענג. אויך ביי אונדז אין סטויבץ האָבן זיך אַ סך נוהג געווען צו טרינקען וואַסער, וואָס פאַביאַן דער שבת־גוי האָט אָנגעשעפּט. דער דאָזיקער הויכוווּקסיקער ערל פלעגט אַלע פרייטיק־צונאַכטס קומען אַראָפּנעמען די לייכטער פון יידישע טישן און דערפאַר באַקומען אַ שטיק ווייסע חלה. ערב פסח איז ער אויך געווען אַ גאַנצער מאַכער אין רבס בית דין שטוב, בעת מ׳האָט פאַרקויפט דאָס חמץ. בשעת הדחק האָבן די שטעטלדיקע ווייבער זיך אויך באַנוצט מיט דער הילף פון האַפקע דער וועשערין, וואָס האָט ליב געהאַט זיך אָנצושכורן אין יעדן מאַרקטאָג, זידלען און שעלטן אויף דער גאַס אַלע יידן און דערביי זיך קושן מיט די דאָרפס־שקצים פאַר אַלעמענס אויגן... נאָר דאָס שטעטל האָט זיך אויך אַזוי ווי געזאָרגט אַז די חשובסטע בעלי־בתים זאָלן טרינקען וואַסער וואָס איז געשעפּט געוואָרן דורך יידן, וועלכע זענען אַליין פרום און דערצו לאַנגאָנגעזעסענע... לאַנגאָנענדיקע תושבים.

אין, געוויסע הינזיכטן זענען די וואַסערטרעגער אפילו געוואָרן צוגערעכנט צו די שטעטלדיקע כלי קודש, וועמען קהל איז מחויב מפרנס צו זיין, אָבער דערפאַר האָבן אויך זיי געוויסע חובות צו קהל. אַזוי למשל פלעגן טיילמאָל די שטעטלדיקע חופות געשטעלט ווערן אויפן שולהויף. חתן־כלה האָבן זיך דערנאָך אומגעקערט פון דער חופה צו זייערע עלטערן אין הויז, אין דער באַגלייטונג פון אונטער־

פירער און מחותנים. פאָרויס איז געגאַנגען די קאַפּעליע קלעזמער און אַ טשאַטשע יינגלעך מיט מיידלעך זענען זיי נאָכגעלאָפן. דאַן איז זיי אַנטקעגנגעקומען אַ וואַסערטרעגער מיט די קאַראַמיסלעס און פאַר זיי אַוועקגעשטעלט, ווי אַ סימן מזל, אַ פולן עמער אויפן וועג. אַלע אָנגעזעענע מחותנים האָבן דאַן אַריינגעוואָרפן קופּערנע מטבעות אין דעם עמער און דער אַרומיקער עולם האָט זיך אָפּגעגעבן „מזל טוב"... און אַז עס איז נאָר געקומען אַ רייכער גאַסט אין שטעטל אויף שבת און ביים אויפגערופן ווערן צו דער תורה האָט ער מנדר געווען מיט אַ ברייטער האַנט, איז שוין דערנאָך אַרויס אַ קול אַז אַ נגיד געפינט זיך אין שטאָט. האָט מען אויך געוווּסט אַז מאָרגן, ווען דער גאַסט וועט האַלטן ביים פאַרלאָזן דאָס שטעטל, וועט אַ וואַסער־טרעגער שוין שטיין ביי זיין וואָגן און אויסשטרעקן צו אים די האַנט מיט זיכערקייט און וואַרטן — ביז ער וועט באַקומען דאָס זייניקע. נישט אַנדערש ווי יעדער חשובער כלי קודש. איז שוין געוואָרן דער מנהג זינט צייטן און צייטן, אַז די עלטסטע פון ביידע משפּחות, ידידיה און איסר, זאָלן איטלעכעס יאָר אויפגערופן ווערן צו דער תורה און זיי זאָלן ווערן דעם ציבורס עדות, בעת דער בעל־קורא לאָזט הערן פון באַלעמער די רייד פון גאָטס כעס...

איסרס משפּחה איז באַשטאַנען פון דריי ברידער. אַלע דריי האָבן געוווינט נאָענט פון אייגאַנדער האַרט ביים טייך. אברהמל, איסרס יינגערער ברודער איז געווען אַ האָרבאַטער און קאַרליקעוואַטע. זיין נידעריק שטיבל האָט זיך באַהאַלטן צווישן די אַרומיקע הייזער אין הויף און איז פול געווען מיט קליינע קינדער, וואָס האָבן זיך כמעט נאַקעטע אַרומגעוואַל־גערט אויף דער פּאָדלאָגע, ווייל אין שטוב זענען קיין בעטן נישט געווען. איך בין שטאַרק מסופק, אויב די דינסטן פון רייכע הייזער האָבן זיך אַמאָל דערנידעריקט און אַריינגע־גאַנגען אינעווייניק. זיי האָבן זיך נאָר אַריינגעבויגן צום נידעריקן פענצטערל וואָס איז קוים געווען עטלעכע טפחים העכער פון דער ערד און האָבן אַריינגעפּויקט אין די שייבלעך אַריין:

— אברהמל... מאָרגן — צוויי פון ברונעם און איינעם פון ניעמען...

דאָס האָט געמיינט צו זאָגן: צוויי עמערס וואַסער זאָל ער מאָרגן אין דער פרי ברענגען פון דעם ברונעם, ס'זאָל זיין מיט וואָס צו וואַשן וועש און צו קאָכן — און איין עמער פריש וואַסער זאָל ער ברענגען גלייך פונעם טייך אויף צו מאַכן טיי...

און טעוועלע, דער דריטער און יינגסטער ברודער פון דער משפּחה איז געווען אַ טויב־שטומער פון קינדוויייז אויף. ער איז געווען זייער קליין און האָט געהאַט אַן אייגענע שטומע „שפּראַך". אַז מיר האָבן געלערנט אין חדר אַ משנה וואָס דערציילט וועגן אַ „חרש שוטה וקטן", האָבן מיר זיך באַלד אַליין אייגעטייטשט: אָט אַזאַ שטיגער ווי טעוועלע... אַ גאַנצן טאָג איז ער אַרומגעגאַנגען מיט דער קאַראַמיסלע אויפן דאַרן אַקסל פונעם טייך צו די בעלי־בתּישע הייזער און צוריק. ער האָט זיך דערביי אונטערגעברומט עפּעס אַזאַ מין משונהדיק געזאַנג, וואָס נאָר די אַלטע לייט פון שטעטל האָבן געוווּסט דעם פשט דערפון. לאַנגע יאָרן איז טעוועלע געווען אַן אַלטער בחור, ביז די שטעטלדיקע נשים צדקניות האָבן זיך אויף אים מרחם געווען און האָבן אים פאַרשדכנט מיט אַן עלטערער יתומה, הינדע די קויל, וואָס איז געווען דיק און תמיד לאַכעדיק און האָט זיך אויפגעהאַלטן אין הקדש. נאָך דער חתונה האָט אברהמל אויפגעשטעלט פאַרן יינגערן ברודער אַ קליין ביידל נעבן זיין נידעריק שטיבל און ער האָט דאָרט באַזעצט דאָס נייע פּאָרל. דאָס דאָזיקע ביידל איז נאָר געווען נידעריקער פאַר אברהמלס הייזקע און טעוועלעס קאַראָמיסלע האָט גאָרנישט געקענט אַריינקריכן אַהין. דערפאַר האָט ער זי געמוזט לאָזן נעכטיקן אין דרויסן, ווייל די טיר איז געווען אַ סך קלענער.

דער מענטשלעכסטער און געזונטסטער צווישן אַלע דריי ברידער איז געווען איסר. זיין ווייב איז טאַקע געווען שווינד־זיכטיק און אויך זיינע קינדער האָבן געהאַט אַלערליי חולאתן, אָבער ער אַליין איז געווען אַ הויכער און אַ פלינק רירעוור־דיקער. אַליין איז ער געווען אַ שווייגער, אַריינגעטאָן אין זיך און אין זיין מאָגערן גוף. איבער די קנייטשן פון זיין נזיריש, אויסגעמאָגערט פּנים איז געלעגן אויסגעגאָסן אַן עקשנותדיקע און בייזע האַרטנעקיקייט פון אַן איינגעשלאָ־סענעם. אַ פאַרביטערטער מענטש איז דער איסר געווען און ביטער איז אויך געווען זיין האַרבע פרומקייט און זיין שטרענגע אָפּגעהיטנקייט אין אַ מצווה. אַזוי ווי לעבעדיק זע איך נאָך היינט איסערן, ווי ער שטייט אָנגעלענט אָן דעם פענצטער־ברעטל פון דער מערב־וואַנט אין אַלטן בית־מדרש מיט אַ קליין, פאַרדריפּעט תהילימל אין זיין דאַרער האַנט און זאָגט תהילים פאַר זיך. אייגנטלעך איז עס די צייט ווען קהל זאָגט תהילים בציבור און זיינע מזמורים טיילן זיך חלילה נישט אויס פון די מזמורים וואָס גאַנץ קהל זאָגט. אפשר זאָגט ער נאָר די זעלבע קאַפּיטלען... נאָר טיף אין זיך האַלט איסר נישט מיט דעם זאָגן בציבור, גלייך מיט אַלעמען. ער מאַכט נישט קיין שותפות מיט קהל ביים זאָגן תהילים! ער האָט נאָך אַ חשבון מיט קהל! און די שטילע דין תורה זיינע ציט זיך שוין לאַנג, איז אַ האַרבע און אַ טיפע. טאָ זאָלן זיי זיך דערווייל זאָגן תהילים באַזונדער און ער, ער וועט זיך אויך זאָגן זיינס ביחידות, צווישן אַלעמען... און זיין מאָגער, אַסקעטיש פּנים איז ברוגז — גלייך ווי עס וואָלט זיך דאָ געמשפּט מיטן גאַנצן ציבור וואָס זאָגט דעם זעלבן תהילים וואָס ער, ממש נעבן אים...

נאָך יענער מעשה, ווען איסר האָט אָנגעוואָרפן אַזאַ צעטומלעניש אין שטיבל האָט מען זיך דערציילט, אַז ר' אליה דער בעל־קריאה האָט שוין לאַנג געפּילט אַז איסר וויל מורד זיין קעגן מנהג מ'זאָל דווקא אים אויפרופן צו דער תוכחה. נאָך פאַראַיאָרן, ווען ר' אליה האָט געלייענט איבער איסרס קאָפּ דאָס לאַנגע צעטל „ארורס" און „יככהס" האָט ער פּלוצלינג געהערט ווי אַזוי איסר ברומט זיך אונטער שטיל און שאַרף: אויף דיין קאָפּ! אויף דיין קאָפּ! דאָס האָט געדאַרפט הייסן אַז ער וואַרפט אָפּ די אַלע קללות, וואָס ווערן איבער אים געלייענט און ער שיקט זיי אָפּ צו אַנדערע..

נאָר דאָס יאָר האָט ער זיך מיט דעם טריק פון שטילן פּראָטעסט נישט צופרידן געשטעלט. ער האָט פשוט איינגע־שטעלט זיין גאַנצע פרנסה און אַרויס פון שול, צו דער איבערראַשונג פון אַלע מתפללים.

נאָר צו דער פרנסה האָט דאָס אים נישט געשאַדט.

ווייל ביני לביני האָט אָנגעהויבן שיינען דער שטערן פון איסרס בכור, בנימין לייב, אין דער שטעטלדיקער תלמוד־תורה. דאָס יינגל האָט באַקומען אַ שם, ווי איינער פון די בעסטע קעפּלעך אין שטעטל. האָט זיך איסר גענומען בויען שלעסער פון האָפענונגען אויף זיין גראָטענעם און באַליבטן קינד. ער, בנימין לייב, וועט נאָך אַמאָל ברענגען אין שטוינען אַלעמען. ער וועט נאָך באַווייזן אַלע גראָבע פּעמפּיקעס, וועמען גאָט האָט געבענטשט מיט אַ גוטן קאָפּ און ער וועט נאָך אַלעמען לערנען דרך ארץ... זיי וועלן נאָך אַלע מוזן קומען נאַשן פון אים, און מיטן כוח פון זיין תורה וועט ער אויך דעם טאַטן זיינעם אַרויסהייבן פון די מיסטן... ער וועט נאָך ווייזן די נגידים!

וואָס מער בנימין לייב האָט מצליח געווען אין לערנען, אַלץ מער האָט זיך איסרס געשטאַלט אויסגעגלייכט נעבן פענצטער אויף דער מערב־וואַנט פון דער שול ביים זאָגן תהילים אין די פאַרנאַכטן. קיין חסיד איז איסר נישט געווען און ער האָט נישט געקענט אויסדריקן זיינע געפילן דורך קנאַקן מיט די פינגער אָדער דורכן פאַטשן מיט די הענט... בלויז זיין קליינע, דאַרע פויסט האָט זיך געהויבן אין דער לופט אַזוי ווי פון זיך אַליין, צום טאַקט פון די תהילימדיקע פסוקים:

— משוד עניים... מאנקת אביונים... עתה אקום... אמר ה׳...

און עס איז שווער געווען צו וויסן צי דאָס קלאָגט ער זיך נאָר מיט אַ ביטער האַרץ, אָדער ער סטראַשעט עס עמעצן מיט זיין גרימצאָרן — אָדער ער טוטביידע צוזאַמען.

ב. דער אויסלייזער פון פארשוועכטן כבוד

ס׳האָט טאַקע לאַנג נישט געדויערט. איינמאָל איז דער מלמד פון תלמוד־תורה, יאָשע בכבודו ובעצמו צוגעגאַנגען צום ווינקל פון דער מערב־וואַנט אין שול און אַ פרעג געטאָן דעם וואַסערטרעגער, אויב ער איז מסכים צו שיקן זיין בנימין לייבן קיין מיר ער זאָל דאָרטן לערנען ביי ר׳ זשאַמען אין תלמוד־תורה. ר׳ זשאַמעס תלמוד־תורה אין מיר איז נישט געווען קיין געוויינטלעכע. דאָס איז געווען אַ מין פרוזדור צו דער גרויסער ישיבה. ר׳ זשאַמע אַליין האָט געהאַט אַ שם אויף ווי ווייט אַלס גאָר גוטער מלמד און בלויז די בעסטע יינגלעך האָט מען דאָרט אָנגענומען. פון די שטעטלעך אַרום מיר האָט מען נאָר געקענט שיקן אַ קליינע צאָל פון די בעסטע תלמידים צו ר׳ זשאַמעס „טיש״. דאָס מאָל האָט ר׳ יאָשע מלמד אויסגעקליבן דווקא בנימין לייבן... האָט איסר אויסגעהערט די פריילעכע בשורה און זיין פאַרכמורעט פנים האָט אויפגעלויכטן:

— ס׳הייסט, אויב ער איז מסכים!? אוודאי באַשטייט ער דערויף! וואָס איז דאָס פאַר אַ שאלה!? אַלץ וואָס ער האָט, וועט ער פאַרמשכונען; דאָס לעצטע שטיקל ברויט וועט ער אָפּשפּאָרן פון מויל און זאָל טאַקע בנימין לייב פאָרן צו ר׳ זשאַמעס טיש, אָט פונקט ווי מען האָט אַהינגעשיקט דעם שוחטס זון! אדרבה, זאָלן טאַקע די שיינע יידן אין שטאָט זען אַז נישט בלויז פאַר זיי האָט מען די תורה געגעבן...

און פון דעמאָלט אָן האָט איסר גענומען זאַמלען אַ קאָפּיקע צו אַ קאָפּיקע, כדי דער זון זאָל פאָרן לערנען תורה קיין מיר. און פונקט ווי ער האָט געזאַמלט געלט, אַזוי האָט ער זיך אויך אָנגעשטרענגט צו זאַמלען מצוות און צו ווערן נאָך פרומער ווי פריִער. צו האָבן אַ זון אַ למדן דאַרף מען זוכה זיין... און דערצו טאָר זיך דער זון נישט שעמען מיטן טאַטן ווען ער וועט גרויס ווערן. ווען ר׳ ארע האָט פרייטיק־צונאַכטס געוואָלט באַזאָרגן אַן אורח צו אַ בעל־הבית, וואָס זיין ריי איז געקומען און יענער איז גראָד נישט געווען אין שול — האָט איסר זיך מתנדב געווען צו העלפן ר׳ ארען. ער אַליין האָט אַוועקגעפירט דעם אורח צום בעל־הבית אין שטוב אַריין... און איינמאָל, דאָנערשטיק נאָך מעריב, בין איך אַריינגעגאַנגען אין דעם גרויסן בית מדרש צו זען ווי די בחורים זיצן אויף די משמר־נאַכט און לערנען, האָב איך דערזען, ווי איסר שאַרט זיך שטילערהייט אַריין אין שול מיט זיינע עמערס וואַסער. ער האָט אַוועקגעשטעלט די קאַראַמיסלע אין פּאָליש און אַליין איז ער אַרומגעגאַנגען צווישן די בענק מיט אַ קענדל וואַסער, צו דערלאַנגען אַ פרישן טרונק פון טייך פאַר די לומדים. ער האָט זיך דערביי פרום אַיינגעהערט אין דער ברכה וואָס זיי מאַכן איבערן וואַסער און אָפּגעענטפערט „אמן״ מיט צוגעמאַכט־פאַרדבקהטע אויגן...

און מער פון אַלץ האָט ער ליב געהאַט צו הערן ווי אַזוי די לומדישע בחורים לויבן זיין בנימין לייבן. וואָס אַן אמת האָט טאַקע דער שם פון זיין זון געהאַלטן אין איין וואַקסן. דאָס יינגל איז געווען אַ גרויסער ידען אין תנ״ך און האָט געקענט אָפּטייטשן דעם שווערסטן פסוק פון איוב אָדער יחזקאל. ער פלעגט אונדז אַלעמען ברענגען אין התפעלות מיט זיינע פשטלעך און דרשות. הגם ער איז געווען גרעסער פאַר די יינגלעך אין אונדזער כתה (מיר זענען געווען ניין אָדער צען־יעריקע און ער איז שוין געווען אַלט אַ יאָר פופצן) האָט ער ליב געהאַט צווישן מנחה ומעריב אַריינצוקומען צו אונדז אין חדר אַריין און אונדז צו פאַרטומלען מיט זיינע קשיות און תירוצים. מיר האָבן געוווסט: ס׳וואַקסט פון אים אַ דרשן!... מיר האָבן געפילט אַז ער שעמט זיך מיט זיין משפחה און מיר האָבן צווישן זיך באַשלאָסן נישט צו דער־מאָנען אין זיין אָנוועזנהייט, נישט אברהמלען און נישט טעוועלען, וואָס זענען געווען זיינע לייבלעכע פעטערס אויך זיי אַליין, ווען זיי האָבן אים געטראָפן אויף דער גאַס זענען צו אים נישט צוגעגאַנגען. ער איז צו זיי אויך נישט צוגעגאַנגען. נאָר איסר איז געווען זיין געהיימער פאַרבינדעטער. בנימין לייב האָט גאָר גוט געוווסט וועגן דעם חוב, וואָס דער טאַטע האָט אויף אים אַרויפגעלייגט: מיטן כוח פון זיין תורה זאָל ער אַראָפּנעמען דעם שאַנדצייכן פון דער משפחה; זיך נוקם זיין אין די גאַסנייַנגלעך, דורך אויפהייבן זיך העכער

פון זיי און דורכן גלייך ווערן מיט די בעסטע קינדער פון שטעטל. האָט זיך בנימין לייב מיטן גאַנצן האַרץ איבערגעגעבן דער דאָזיקער שליחות זיינער.

זיינע ערשטע דרשות, ווי איך געדענק זיי, האָבן נישט געהאַט קיין שום געזעלשאַפטלעכן אָדער גייסטיקן תוכן. דאָס איז געווען סתם אַ געפלעכט פון קשיות און תירוצים. זייער גאַנצע געזעלשאַפטלעכע חשיבות איז באַשטאַנען אין דעם וואָס ער, בנימין לייב, דער זון פון איסר דעם וואַסערטרעגער — אַ פלימעניק פון אברהמעלע קאַרליק און טעוועלע חרש שוטה וקטן — האַלט אַזעלכע דרשות און זיי, די קינדער פון די שענסטע בעלי־בתים הערן אויס, האָבן הנאה און לויבן אַזוי שטאַרק זיין נאָמען... איך געדענק די דרשה וואָס ער האָט פאַר אונדז געהאַלטן ערב פורים ביינאַכט נאָך דער מגילה, ווען מיר זענען צוזאַמען מיטן רבין געגאַנגען אויפן שולהויף:

— וואָס איז דער טייטש אין פסוק „ויספר המן לזרש אשתו את כבוד עשרו ורוב בניו"? מילא, וועגן זיין רייכקייט איז פאַרשטענדלעך. אַמאָל ווייסט דאָס אייגענע ווייב נישט ווי רייך איר מאַן איז — און ער דאַרף עס איר דערציילן. נאָר וואָס האָט ער איר געדאַרפט דערציילן אַז ער האָט אַ סך קינדער? צי האָט דען זיין ווייב זרש אַליין נישט געוווּסט וויפל קינדער זי האָט? נאָר — און דאָ האָט בנימין לייב גענומען אונטערזינגען ווי אַן אַלטער, אויסגעפּרוּווטער מגיד — „רוב בניו" איז דער טייטש די גרויסקייט פון זיינע קינדער. אַז „רוב" מיינט מען „שטאַרק" קען מען אויך זען פון דער תורה „וירבו ויעצמו במאד מאד"...

זיין דאָזיקע דרשה האָט שטאַרק נושא חן געווען ביי אונדז קליינוואַרג און איך, דער ייִנגסטער פון אַלע, האָב אים אפילו צוגעהאָלפן מיטן זעלבן מגידישן ניגון:

— בנימין לייב, כ׳האָב אַ שטאַרקע ראיה פאַר דיין דרשה. מיר זאָגן אין תהילים: מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו. אדוני, מה רבו צרי, רבים קמים עלי... איז דאָך די קשיא: צי איז דען די מחנה פון דודס שונאים אַזוי צאָלרייך געווען? אָבער ער איז דאָך נאָר אַנטלאָפן פאַר אבשלומען און זיין בינטל חברים, טאָ פאַרוואָס האָט ער געקלאָגט אַז זיינע שונאים זענען „רבו" און אַז די אויפשטייער קעגן אים זענען „רבים"? נאָר דאָס באַווייזט אַז „רבים" קענען זיין ווייניק אויך, ווי באַלד זיי זענען שטאַרק...

האָט בנימין לייב געלויבט מיין צוהעלפן אים און איך האָב זיך שטאַרק געפרייט מיט זיינע קאָמפּלימענטן, כאָטש דער רבי האָט, דאַכט זיך גאָר, נישט צוגעהערט זיך צו אונדזביידע. נאָר מאָרגן נאָך דער מגילה, ווען קהל האָט זיך צונויפגעדריקט אַרום דעם טיש, האָט דער רבי זיי דערציילט די חידושים פון אונדז ביידע אין אונזער נאָמענס וועגן... געדענק איך ביז היינט איסרס פּנים־אויפגעלויכטנקייט דערביי, בעת ער איז געשטאַנען ביים שול־פענצטער, מיטן עלנבויגן אויף דעם אָנלען און מיטן גראָבן פינגער צווישן די ציין... ער איז געווען איין שטיק געהער, איין שטיק אָנגעזאָפּטער נחת, אויסגעשטרעקט צו דער לויב פון זיין בנימין לייבן, זיין זון און גואל.

און עפעס אַ וואַרעם, גוט געפיל האָט זיך גענומען וועבן צווישן מיר און איסרן. ווי נאָר ער האָט פון דאַן אָן אַ בליק געטאָן אויף מיר, איז די גאַנצע פאַרכמורעטקייט פון זיין פּנים נעלם געוואָרן. איינמאָל האָב איך אפילו זוכה געווען צו אַ קלאָרערן אויסדרוק פון דער דאָזיקער ווייכער צערטלעכ־קייט צו מיר. ביי אונדז אין שטוב איז געווען אויפגעהיטן אַ סלוי מיט איינגעמאַכטס פון רויטע מאַלינעס, אין דער ווינטער־שראַנק. זומער, ווען די מאַמע איז געווען אויף זומער־וווינונג האָט זי צוגעגרייט דאָס איינגעמאַכטס פאַר די אָרעמע קראַנקע, ווען זיי וועלן עס דאַרפן צו רפואה. זי פלעגט דאָס זיסע איינגעמאַכטס צעטיילן גלעזלעכווייז, בעת אַ קינד איז קראַנק געוואָרן און געדאַרפט שוויצן, אָדער פאַר אַ קראַנקער וואָס האָט געליטן אויף די לונגען און האָט שטאַרק געהוסט. ווי נאָר אַ צרה איז מען געקומען צו דער מאַמען, בעטן פון דעם זיס־רויטן וואָס דערקוויקט דאָס האַרץ. מען האָט עס גערופן „לאָבונג". (און ווען איך האָב שפּעטער געלערנט ירמיה און געקומען צום פסוק „הצרי אין בגלעד, אם רופא אין שם מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי?" האָב איך מיר דאָס שווערע וואָרט „צרי" אָפּגעטייטשט „לאָבונג" און אַלץ איז מיר געוואָרן קלאָר און פאַרשטענדלעך...).

איז איינמאָל בנימין לייבס מאַמע קראַנק געוואָרן און וועלוול דער רופא האָט איר אָפּגעזאָגט דאָס לעבן. היות די מאַמע האָט געוווּסט ווי גוט איך בין מיט בנימין לייבן, האָט זי דורך מיר געשיקט אַהין אַ גלעזל מאַלינע־סאָק. איך האָב דאַן גאָר פון דער נאָענט דערזען די אָרעמקייט אין איר יאָמערלעכסטן געשטאַלט. בדרך כלל האָט איסר נישט ליב געהאַט קיין טובות־טוער און ער איז גאָרנישט צופרידן געווען, ווען זיין אָרעמקייט האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר פרעמדע אויגן. נאָר צוליבן זכות פון מיין חברן זיך מיט בנימין לייבן האָט ער מיר געוויזן אַ פריינטלעך פּנים און מיט אַ סך צערטלעכ־קייט האָט ער מיך אַהיימבאַגלייט אין שטוב אַריין.

ביז ס׳איז געקומען דער ציוניזם און האָט איבערגעריסן דעם דאָזיקן חסד־פאָדעם. ער, איסר, האָט זיך שטאַרק אָנגעהאַלטן אָן דעם שטרענגן מלמד פון תלמוד־תורה, וועלכער איז געווען בנימין לייבס רבי. איז אָבער דער מלמד געווען איינער פונעם רבס „קאָזאַקן" און אַ פאַנאַטישער שונא פון ציוניזם און ציוניסטן. און איך מיט מיינע חברים, מיטגלידער פון פאַריין „ציון ושפתה" זענען געווען שטאַרק איבערגעגעבן דער ציוניסטישער אגודה. דער ציוניסטישער פאַריין האָט איינמאָל באַשלאָסן צו גרינדן אַ העברעיִשע ביבליאָטעק און מיר, די ציוניסטישע קינדער, זענען אַרומגעגאַנגען פון שטוב צו שטוב זאַמלען ביכער. דערנאָך האָבן מיר מיט גרויס פאַראַד אַריינגעפירט די ביכער־שראַנק אינעם נייעם הויז פון יאָשקע דעם סטאָלער. מיט גרויס באַגייסטערונג האָבן מיר זיך געגרייט צום חנוכה־אָוונט, דורך וועלכן מיר זאָלן קענען שטאַרקן און אויסברייטערן די העברעיִשע ביבליאָטעק, וואָס האָט געזאָלט ווערן אַ פעסטונג פון ציוניזם אין שטעטל. נאָר דער רב האָט געלאָזט אויסרופן אַ חרם אויפן חנוכה־אָוונט. דערנאָך זענען מיר אויפגעשטאַנען אין אַ שיינעם פרימאָרגן און האָבן געטראָפן אונדזער ביכער־שראַנק ליגן

אין מיטן גאַס... און די העברעישע ביכער, דאָס שוואַרצאַפּל פון אונדזערע אויגן, זענען געלעגן צעוואָרפן אין אַלע זייטן.

מ׳האָט געשמועסט אַז דער תלמוד־תורה מלמד און שואל דער בעדער האָבן צוגערעדט דעם רב אַז ער זאָל אויסרופן דעם חרם און אַז מען זאָל אויסרוימען די ביבליאָטעק... און יודעי דבר האָבן דערציילט אַז אויך איסר האָט אַ חלק אינעם דאָזיקן פאַרברעכן.. און געווען אַזעלכע וואָס האָבן עדות געזאָגט: בנימין לייב, איסרס זון און יאָשעס תלמיד, האָט אויך צוגעלייגט אַ האַנט צום שטיקל אַרבעט.

סיי ווי, די פאַרבינדונג צווישן איסר דעם וואַסערטרעגער און די יונגעלייט, וואָס זענען מקורב געווען צום רב, איז שטאַרקער געוואָרן פון יאָר צו יאָר. ווען ס׳איז געקומען צו דער סדרה „תבוא״ בעת מען לייענט די תוכחה, האָבן זיך גענומען הערן קולות אין בית המדרש אַז מען זאָל אויפהערן צאַפּן ס׳בלוט ביי איסרן און מען זאָל מער נישט פאַרלאַנגען פון אים אַז ער זאָל עולה זיין צו דער עליה. ביז אליה דער שוחט, דער בעל־קורא פון בית המדרש האָט איינמאָל אָפּגע־טאָן אַ מעשה: ער האָט זיך אַליין אויפגערופן צו דער דאָזיקער שרעקלעכער פרשה... האָט עס אויסגעזען ווי אַ בס און אַ לאַנגע צייט האָבן אַלע נישט אויפגעהערט צו רעדן דערפון... און נאָך די „ימים נוראים״ האָט יאָשע מלמד מודיע געווען אַז ער האָט איינגעאָרדנט בנימין לייבן אין ר׳ זשאַמעס מירער תלמוד־תורה... און איסר דער וואַסער־טרעגער האָט איינגעפּאַקט דאָס פּעקל און אַוועקגעשיקט זיין בכור און זיין שטאָלצע האָפענונג צו אַ מקום תורה. זאָל ער דאָרט מיטן כוח פון זיין לערנען ליכטיקער מאַכן זיין וועלט און זאָל ער אַראָפּקוילערן פון זיין משפחה די גאַנצע לאַסט פון בזיונות, וואָס זיי האָבן זיך אָנגעליטן אין זייער צעבראָכנקייט, אָרעמקייט און שמאַך.

ג. די „חברה יושר״

פיר „זמנים״ האָט בנימין לייב געלערנט אין דער תורה־שטאָט מיר. דערנאָך, ווען ער איז צוריקגעקומען אַהיים, האָט ער זיין שטעטל נישט דערקענט און דאָס שטעטל האָט אים קוים דערקענט. במשך די צוויי יאָר האָט גענומען אויפ־שפּראָצן די ערשטע רוסישע רעוואָלוציע און עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס קאַפּיטל פּאַרטייען, ציוניסטישע און אַנטי־ציוניסטישע אויך אין אונדזער שטעטל. דער פאַריין „בני ציון״ האָט באַשלאָסן צו פאַרהאַלטן דעם העברעישן לערער אַלטער יאָסעלעוויטש און מיר, די יוגנטלעכע פון „ציון ושפתה״ האָבן זיך באַמיט צו געפינען פאַר אים תלמידים צווישן די בעסטע יינגלעך. האָט אַלטער געגרינדעט נאָך אַ פאַריין פאַר די פרויען „בנות ציון״ און ער פלעגט פאַר די ווייבער און מיידלעך פאָרלייענען „רעפעראַטן״ אָדער קאַפּיטלען ליטעראַטור פון דער צייטונג „דער יוד״ יעדן פרייטיק צונאַכטס. שבת פאַרנאַכט האָט ער געמאַכט פאַרזאַמ־לונגען אין איינעם פון די זייטיקע בתי מדרשים, אויף וועלכע דער רב האָט נישט געהאַט קיין שליטה און מען האָט דאָרט געגעבן לעקציעס אין תנ״ך. אויף די פאַרזאַמלונגען האָט ער מכבד געווען די אָנגעזעענע משכילים פון שטעטל אַז זיי זאָלן אויסטייטשן די טרייסט־קאַפּיטלען פון ישעיה, אָדער די חורבן־קאַפּיטלען פון איכה פאַר די בעלי־בתים און לומדים, לויטן דקדוק און מיט אַקטועלע אַקצענטן.

די יוגנט פון שטעטל פלעגט לעקן די פינגער פון

פרייהייט

ערשטע שורה זיצן פון רעכטס: חיה מאַכטיי, זוסיה קלאַטשוק, ברכה רוסאַק; צווייטע שורה, שטייען: יוסף רענזאָן, הינדע צערצעס, אברהם ליס; דריטע שורה: אומבאַקאַנט, שיינע מאַכטיי, הינדע נאַראָצקי, יוסף מאַכטיי.

אַזעלכע אָוונטן און דעם „רבס קאָזאַקן" האָבן די ערשטע דערקלערט אַ פייערדיקע מלחמה אַלטערן און זיינע פאַרזאַמלונגען. אין דעם גרויסן בית המדרש האָט מען געשמועסט אַז אויף די תנ"ך־לעקציעס פאַרשפּרייט מען אַפּיקורסות און אַז מען לאַכט דאָרט אָפּ פון די מפרשים. דעם רבס מקורבים האָבן באַשלאָסן צו וואַרפן זיך אין קאַמף און נישט לאָזן די יוגנטלעכע קומען צו די לעקציעס. פלוצלינג האָט זיך באַוויזן אויך אַ נייער קעגנער פון אַלטערס תנ"ך־אָוונטן. צווישן די אַרבעטער און געזעלן האָט זיך גענומען פאַרשפּרייטן אַ מאָדנער קלאַנג אַז אַלטער „פאַרפינצטערט דעם קלאַסן־באַוווסטזיין" און אַז ער פאַרשפּרייט מיט זיינע לעקציעס דעם „גיפט פון שאָוויניסטישן קלעריקאַליזם". אויב די דאָזיקע קלאַנגען האָבן צום ערשט נישט געהאַט גענוג כוח זיך אַליין אויסצוטראָגן, זענען אָבער געווען גענוג ווינטן וואָס האָבן זיי געגעבן פליגל. אין איינער פון די לאַנגע ווינטער־נעכט, ווען אַלטער איז אַהיימגעקומען פון זיין ציוניסטישן פריינט, דעם אַפּטייק־קרעמער מהרש"ק צו זיך אין זיין איינזאַמען צימער — זענען אויף אים פון הינטן אָנגעפאַלן צוויי געזונטע פּויערים. איינער האָט פאַרוואָרפן אַ זאַק אויף אַלטערס קאָפּ און דער צווייטער האָט אים גענומען שלאָגן מיט אַ שטעקן. אַ צעטומלטער האָט אַלטער גענומען פרעגן מיט די לעצטע כוחות:

— זאַ שטאָ? (פאַרוואָס?).

און ער האָט באַקומען אַן ענטפער וואָס איז געווען קורץ, אָבער ער האָט אַלץ אויפגעקלערט:

— זאַ תנ"ך... (פאַרן תנ"ך!).

אַ לאַנגע צייט דערנאָך האָבן מיר נישט געקענט דערגיין ווער עס האָט אָרגאַניזירט דעם דאָזיקן ווילדן אָנפאַל אויף אונדזער באַליבטן לערער. זענען עס געווען די פאַנאַטיקער פון רבס קרייז? אָדער אפשר זענען עס געווען די ערשטע בונדיסטן, וואָס האָבן אָנגעהויבן שטעלן זייער ערשטע געמאָסטענע און קאָנספּיראַטיווע טריט און ביי וועלכע דער קאַמף מיט אַלטערן איז געוואָרן די ערשטע אַקציע וואָס האָט אונדז אָנגעזאָגט פון זייער עקזיסטענץ?

צי זענען זיי געווען די ערשטע? ניין, אין שטעטל זענען געווען אַזעלכע וואָס האָבן נאָך מקדים געווען אויך זיי. ס'האָט זיך נאָך פאַר זיי געפעדערט דער וווּנדערלעכער לערער, וואָס האָט געלערנט מיט די קינדער פונעם סמאָלאַרניק אינעם נאָענטן וואַלד. דאָס איז געווען אַ פייערדיקער סלאָנימער חסיד אין דער יוגנט און אַ גרויסער למדן. ער האָט געלערנט אין ישיבה און דערנאָך איז ער אַנדערש געוואָרן. און האָט געפלאַקערט מיט אַפּיקורסישן צו להכעיס און מיט רעוואָלוציאָנערן צאָרן. מיט דער זעלבער התלהבות, מיט וועלכער ער האָט אַמאָל געזונגען „יה אכסוף נועם שבת" האָט ער איצט געזונגען מיטן גאַנצן כוח ביז כלות הנפש:

איך ברענג וואָפן
פאַר דעם שלאָפן
אום צו באַפרייען אַרבייטס־שקלאָפן
און איך מאַך זיי פריי — — — —

און אַז ער האָט אויסגעשריגן דאָס וואָרט „פריי" זענען אים פייער־פונקען געפלויגן פון מויל. נאָר ער האָט זיך אַליין אָנגערופן „אַנאַרכיסט". און ער האָט נישט צוגעגעבן קיין באַזונדער באַדייט דאָס אָרגאַניזירן די לערן־יינגלעך. און איידער ער האָט נאָך באַוויזן צו פאַרכאַפּן דאָס האַרץ פון די אַרומיקע משכילים, האָט אים די שיף אַוועקגעטראָגן אויף יענער זייט אָקעאַן...

און פאַר די בונדיסטן איז נאָך אויך געווען אין שטעטל מיכאל רובין. ער איז געווען אַ קינד פון אַ פאַרמעגלעכער משפחה. ווען ער איז צוריקגעקומען אין שטעטל נאָכן אָפּדינען אין מיליטער האָט ער געהאַט שטייפע וואָנצעס און גערעדט טיף רוסיש. זיין פּנים איז ענלעך געווען צו גאָרקיס און די אויפגעקלערטע מיידלעך, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט דער שטעטלדיקער רוסישער ביבליאָטעק, האָבן זיך אָנגעהויבן צו זאַמלען אַרום אים. אָבער ער איז גאָר געווען אַ „סאָציאַל־רעוואָלוציאָנער" און געזוכט אַ וועג צו די קריסטלעכע באַן־אַרבעטער, וואָס האָבן געהאַלטן פאַר אַ שטרייק. ס'האָט נישט לאַנג געדויערט ביז מען האָט מיכאל רובינען אַרעסטירט...

די יונגע יידישע אַרבעטער, שניידער־געזעלן, שוסטערס, בלעכערס, סטאָלערס און די וואָס האָבן געאַרבעט ביי די טייך־ברעגן — פונקט ווי די נייטאָרינס און שייטל־מאַכערינס, צו וועלכע די שמועה פון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג האָט דערגרייכט — זיי אַלע האָבן אויך אין די אַרומיקע שטעטלעך געוואַרט מיטן גאַנצן האַרץ־צאַפּל, אַז עס זאָל קומען אַ באַגלייבטער מנהיג וואָס זאָל זיי אָרגאַניזירן, פירן...

אין יענער צייט איז בנימין לייב, איסר דעם וואַסער־טרעגערס זון צוריקגעקומען פון מיר צו אונדז אין שטעטל. צי איז ער קאַליע געוואָרן און מ'האָט אים פון דאָרט אַרויסגעטריבן? איז ער אַליין אַוועק? אַלנפאַלס ער איז צוריקגעקומען אַן איבערגעקערטער. אין בית המדרש האָט מען אים מער נישט געזען און זיין שוואַרצע רובאַשקע האָט שוין אַליין עדות געזאָגט אַז ער האָט זיך גאָר שטאַרק געענדערט. די וואָס וויסן אַלע סודות האָבן שוין אויך דערציילט אַז די פאָליציי לאָזט אים נישט אויסן אויג. אין דער זעלבער צייט איז אויך צוריקגעקומען, פון דער גובערניע־שטאָט, דער סטודענט פון לעצטן יאָר „קאָמערטשעסקאָיע אוטשילישטשע" (האַנדלס־שול) באָריס. ער איז געווען אַ זון פון דעם שטעטלדיקן גביר. מען האָט וועגן אים דערציילט אַז אין דער גובערניע־שטאָט איז ער געווען פאַרמישט אין אַ שטרייק וואָס די סטודענטן האָבן אָרגאַניזירט. ער אַליין האָט זיך גערעכנט פאַר אַן „אַלגעמיינעם" סאָציאַל־דעמאָקראַט, נאָר אונטערן איינפלוס פון זיין עלטערן קוזין (באָריס קלעצקין, דער שפּעטערדיקער באַרימטער יידישער פאַרלעגער פון ווילנע) האָט ער זיך אויך דערלויבט צו פּרעדיקן סאָציאַל־דעמאָקראַטיע צווישן די יידישע אַרבעטער אויף יידיש. ער האָט זיך בלויז דערביי זייער געהיטן אַז זיין אַגיטאַציע זאָל זיין אויסגערייניקט פון „יידישע עלעמענטן" און ריין פון נאַציאָנאַלע „איבערטרייבונגען", פון וועלכע יעדער גוטער סאָציאַליסט מוז אַנטלויפן ווי דער פעפער וואַקסט.

ווי נאָר די כוואַליעס פון ציוניזם האָבן זיך אויפגעהויבן אין שטעטל, האָט זיך אָנגעהויבן די עפּאָכע פון דיסקוסיעס. אויף איינעם אַ שבת האָט מען צו אונדז אַראָפּגעשיקט אַ באַרימטן בונדישן רעדנער פון דער גובערניע. דאָס האָט ער געדאַרפט אַדורכפירן אַן עפנטליכע דיסקוסיע מיטן לערער אַלטער יאָסעלעוויטש, וועלכע איז פאָרגעקומען אין דער ווייבערשול פון דעם גרויסן בית מדרש. נאָכן אַדורכפירן די עפנטלעכע שלאַכט האָט דער גאַסט־רעדנער אַרויפגעלייגט אויף בנימין לייבן און אויף באַריסן די אויפגאַבע צו אָרגאַניזירן די בונדישע גרופּע פון שטעטל. צו זיי האָבן זיך אָנגעשלאָסן אויפגעקלערטע מיידלעך פון דער „רוסישער ביבליאָטעק" און די בעל־מלאכהשע לערן־יינגלעך און יונגע אַרבעטער. דערפון איז אויפגעשטעלט געוואָרן די בונדישע אָרגאַניזאַציע.

פון דעמאָלט אָן האָט בנימין לייב מער נישט געוווינט ביים טאַטן אין שטוב, נאָר ער האָט זיך געדונגען אַ צימערל אין צווייטן עק שטאָט, אַרום וועלכן עס האָבן זיך געקרייזלט אַלערליי סודות. אין יענעם יאָר האָט דאָס גאַנצע פּנים פון שטעטל זיך געענדערט נישט צום דערקענען. פּלוצלינג זענען אויסגעבראָכן אַ סך שטרייקן: ביי חייקע דער שניידערין, ביי יאָשקע דעם סטאָלער, ביים „אָדעסער שוסטער" און ביי גרשון דעם בלעכער... אויף איין אָרט האָבן געשטרייקט דריי אַרבעטער און אויפן צווייטן — פיר. נאָך אידער איין שטרייק האָט זיך געענדיקט האָט זיך אַ צווייטער אָנגעהויבן. קיינער האָט נישט געוווּסט רעכט, ווער עס לייגט אונטער דאָס פייער, אָבער אַלע האָבן געזען אַז עס ברענט שוין אַרום און אַרום.

און אַ סך האָבן געוווּסט שטילערהייט: ס'איז בנימין לייבס אַרבעט... נאָך די שטרייקן איז געקומען די ריי אויף אויסגלייכן סתם קריגערייען צווישן אונטערנעמער וואָס האָבן געפירט קאָנקורענץ, צווישן מחלוקת־פירנדיקע קרעמער, צווישן צעקריגטע יורשים און צווישן מאַן און ווייב... מ'האָט שוין געוווּסט: „חברה יושר" וועט פּסקענען... און אַז זי טראָגט אַרויס אַ פּסק דין — טאָר מען זיך נישט אַנטקעגנשטעלן! און פון מויל צום אויער האָט מען זיך דערציילט וועגן אַ ווידערשפעניקן וואָס האָט נישט געוואָלט מקיים זיין דעם אַרויסגעטראָגענעם פּסק פון דער „חברה יושר" — האָט מען ביי אים אין מיטן נאַכט געמאַכט אַ חורבן און ס'איז געווען אַ נס מן השמים וואָס ער האָט געראַטעוועט ס'לעבן... איז דער פּחד פון דער „חברה יושר" געפאַלן אויפן גאַנצן שטעטל.

האָבן זיך געפונען אַזעלכע וואָס האָבן געזוכט אַ וועג צו איסר דעם וואַסערטרעגערס האַרץ. דאָס האָבן זיי געוואָלט אַז ער זאָל משפּיע זיין אויפן בכור זיינעם און יענער זאָל נישט האַלטן אַזוי שטרענג פאַרן צוים. נאָר איסר האָט אויסגעהערט, הנאה געהאַט וואָס אַזעלכע שיינע יידן ווענדן זיך צו אים נאָך אַזאַ טובה און דערביי האָט ער ווייטער געהאַלטן זיך גאָר האַרט און זיך אָפּגעטרייסלט פון אַלץ און אַלעמען... און די „בונדישע בירזשע" — ס'הייסט דעם גלחס געסל נעבן דעם ווייסן קלויסטער — האָט ממש געגרוישט פון יונגט. אַהין זענען געקומען די אַרבעטער וואָס האָבן שוין געשטרייקט און אַרבעטער וואָס האָבן זיך ערשט געגרייט צו שטרייקן. עס זענען געקומען „באַוווּסטזיניקע" וועלכע זענען גרייט געווען צו אַגיטירן אַנדערע — און עס זענען געקומען רעקרוטן וואָס האָבן געזוכט ווער עס זאָל זיי אַגיטירן... עס זענען געקומען רייכע טעכטער, וועלכע האָבן זיך געגרייט צו די עקזאַמענס ביים עקסטערן־לערער און עס איז געקומען אַ ישיבה־בחור וואָס האָט געחלומט צו ווערן אַ געהילפס־פּראָוויזאָר אין אַפּטייק... ס'איז געקומען די דענטיסטין, וואָס האָט געוואָלט זיך באַזעצן אין שטעטל און עס איז געקומען די באַברויסקער קורסיסטין, וואָס האָט דאָ געגעבן אורקעס. עס זענען אויך געקומען אַהער די שיינע קצבישע טעכטער יעדן פאַרנאַכט, באַגלייט פון זייערע פאַרערער און זיי האָבן נישט אויפגעהערט צו זינגען די לידער פון עדלשטאַטן און רייזענען... און אין דער געסל־פינצטערניש, הינטער דעם קלויסטער, האָט דאָס אויג געקענט באַמערקן דאָס גלאַנציקע היטל פון רייכן האַלצהענדלערס זון, באָריס און דאָס שוואַרצע העמדל פון בנימין לייבן, וועלכע האָבן צוזאַמען דיריגירט מיטן גאַנצן יונגן רויש אויף דער בונדישער בירזשע.

אין יענעם זומער האָט זיך אויך האַלב־אויסבאַהאַלטן און האַלב געקומען צו גאַסט אויף עטלעכע וואָכן דאַטשע צו אונדז אַ וואַנדערנדיקער סטודענט. דאָס איז געווען מיינע שוועסטערס אַ ידיד, וועלכער איז געקומען פון דער עמי־גראַציע אין שווייץ און פּאַריז. ער איז געווען איינער פון די געהיימע בונדישע פירער און מ'האָט אים גערופן סאַלאָמאָן. ער האָט געהאַט אַ שיין קול, פיינע מאַניערן. דער דאָזיקער בונדישער אינטעליגענט איז געווען אַ מאָגערער, מיט בלויע אויגן און העלע וואָנצעס. אין שטוב אַריין צו אונדז האָט ער געבראַכט אַ טייערע מתנה: אַ גרויסן אוצר פון יידישע פאָלקסלידער, פון וועלכע אַ טייל זענען נאָך ביי אונדז נישט געהערט געוואָרן. יעדן אָוונט האָט זיין האַרציק, ווייך קול זיך געטראָגן איבער די וואַלדיקע שטעגלעך און דערמיט האָט ער געפאַנגען הערצער. יינגלעך און מיידלעך האָבן זיך צו אים געצויגן פון אונדזער שטעטל און פון די אַרומיקע ערטער אויף אַלערליי וועגן און מיט אַלערליי אויסריידענישן. סיי פאַרן זינגען און סיי נאָך דעם האָט ער געשאָטן מיט הייסע קוילן אויף די קעפּ פון די „קליינבירגערלעכע סאָציאַליסטן" — און געמיינט האָט ער דערביי אַלע מינים פּועלי־ציוניסטן — וועלכע האָבן שוין גענומען אויסשפּרייטן זייערע שטילע נעצן איבער די אַרומיקע שטעטלעך... און אויך מיין האַנט און מיין האַרץ האָבן געהערט צו די דאָזיקע נעץ־פאַרשפּרייטער...

אין איינעם פון יענע טעג האָט דער גאַסט סאַלאָמאָן פאַרשפּעטיקט אַהיימצוקומען פון זיין פאַרמיטאָגדיקן שפּאַציר. צוזאַמען מיט אים האָבן אויך פאַרשפּעטיקט מיינע שוועסטער. די באַזאָרגטע מאַמע האָט מיך דערפאַר געשיקט זיי אַרומזוכן אין וואַלד און ברענגען צום עסן. איך האָב זיי אַ סך אַרומגעזוכט איבער די הויפּט־וועגן פון וואַלד און דערנאָך בין איך אַוועק צו די שאָטן־ווינקלען, ווו מיינע שוועסטער פלעגן זיצן מיט זייערע חברטעס און פריינט,

אונטער די ניסביימער. ביז איך האָב פון ווייטנס דערהערט סאַלאָמאָנס זיסע, האַרציקע שטים פון יענער זייט בערגל. איך בין נאָכגעגאַנגען דעם קול און אַנטדעקט אין דער געדיכטעניש פונעם וועלדל אַ גרויסע פאַרזאַמלונג פון יונגלעך מיט מיידלעך. דאָס זענען געווען אַזעלכע וואָס זענען דאָ געקומען אויף דאַטשע און אויך געסט פון די אַרומיקע שטעטלעך. אויך מיינע שוועסטער זענען געווען צווישן זיי. סאַלאָמאָן איז געשטאַנען אָנגעלענט אָן אַ בוים און געהאַלטן אַ רעדע פאַר דער חברה, וואָס איז צעוואָרפן געווען צווישן די קוסטן און נעבן אים, אויף אָן אָפּגעשניטענעם שטאָם איז געזעסן דער פאָרזיצער פון דער פאַרזאַמלונג: מיין חבר און קעגנער, בנימין לייב דער זון פון איסר דעם וואַסער־טרעגער...

ד. איין פראָקלאַמאַציע קעגן דער צווייטער

זינט דאַן האָב איך מער זיך נישט געטראָפן פערזענלעך מיט בנימין לייבן. אין יענעם יאָר איז דער פאַרטייישער באַרג אויסגעוואַקסן צווישן אונדז ביידן. דער זעלבער באַרג האָט אויך געשפּאָלטן די גאַנצע יוגנט פון שטעטל אויף צוויי. אַזוי ווי ראַפּטום איז אַוועקגענומען געוואָרן די בייסיקע שאַרפקייט פון דער שפּאַלטונג צווישן איין חסידישע גרופּע און דער צווייטער; ווער שמועסט נאָך וועגן דער רייסעריי פון לאַנגע צייטן צווישן חסידים און מתנגדים. אפילו די נייע קריגעריי צווישן די ציוניסטן און דעם רבס גרופּע האָט פאַרלוירן איר גלאַנץ.

דער יצר הרע פון שפּאַלטונג האָט זיך איצט באַפעסטיקט מיט דער גאַנצער קראַפט אין דער נייער מלחמה, וואָס האָט זיך אויסגעשפּרייט צווישן ביידע געהיימע „בירזשעס", וואָס זענען איבער נאַכט אויסגעוואַקסן אין די שטעטלדיקע הינטער־געסלעך. ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ קאַמף צווישן דער בונדישער בירזשע, וואָס בנימין לייב האָט מיט איר אָנגעפירט אין קלויסטער־געסל און צווישן דער נייער, פּועלי־ציוניסטישער בירזשע וואָס האָט זיך איינגעפעסטיקט אויף דער מינסקער גאַס. מיט דער נייער בירזשע האָט אָנגעפירט מיין חבר און באַגייסטערער פיניע, דער זון פון סלאָווע בערקע העניעס, די באַקאַנטע בעקערין פון שטעטל.

פיניע איז געווען עלטער פאַר מיר מיט צוויי יאָר און יינגער מיט צוויי יאָר פון בנימין לייבן. ער האָט געאַרבעט אין זיין פאָטערס בעקעריי און דערפאַר פאַררעכנט געוואָרן פאַר אַ כשרן פּראָלעטאַריער. ער האָט אויך געהאַט אָנהענגער צווישן די אַרבעטער־געזעלן און דער אינטעליגענץ פון דער שטעטלדיקער אַרבעטערשאַפט. ער האָט שוין באַוויזן זיך אויסצולערנען העברעיש ביי אַלטערן, און זיין פעטער, דעם פאָטערס ברודער, איז געווען דער טשעריקאָווער רב, הרב קאַקס, וועלכער איז געווען ביי אונדז פון די ערשטע מזרחיסטישע רבנים און מטיפים. ווען זיין פעטער איז געקומען אין שטעטל אריין, האָט ער אויפגעשטורעמט די הערצער מיט זיינע קלוגע און שאַרפזיניקע דרשות און מען האָט זיי געדענקט אַ לאַנגע צייט נאָך זיין אַוועקפאָרן. טאַקע פיניע האָט דאָס צונויפגענומען די יונגע אַרבעטער וואָס האָבן געקענט העברעיש און עס האָט זיי צום „בונד" נישט געצויגן. האָט ער אויפגעשטעלט די ערשטע געהיימע „סכאָדקע" פון פּועלי ציון ביי אונדז אין שטויבץ. פון אבא רובענטשיקס קרייז אין מינסק האָט מען אים צוגעשיקט די ערשטע ליטעראַטור, וועלכע איז נייטיק געווען צו גרינדן אַ סניף און דערנאָך האָט פיניע גענומען אַרויספאָדערן פון מינסק אָדער קאַידאַנאָוו פּועלי־ציוניסטישע רעדנער, וועלכע קענען זיך פאַרמעסטן אין עפנטלעכע דיסקוסיעס מיט אַ בונדישן קעגנער. האָט זיך צעפלאַקערט אַ שלאַכט איבער דער נשמה פון דער שטעטלדיקער יוגנט. פיניע איז געשטאַנען בראש פון איין אַרמיי, בנימין לייב בראש פון דער צווייטער — און איך בין געווען מיט פיניען. היות ווי דאָס לעבן האָט גענומען ברויזן אויף אויף אונדזער בירזשע און פיניע האָט גענומען ברענגען אַהין אַלץ מער יוגנטלעכע — איז אויף מיר אַרויפגעלייגט געוואָרן די אויפגאַבע זיי צו „געבן אַגיטאַציע". דער פאַריין „שואפות ציונה", וואָס אַלטער האָט געגרינדעט פאַר די מיידלעך פון שטעטל ווי אַ צוגרייטונג צום קרייז „בנות ציון", איז ביסלעכווייז געוואָרן פאַרוואַנדלט אין אַ רעזערוו פאַרן נייעם סניף פון פּועלי ציון. אינעם הויז פון דער פאַרזיצערין, שיינקע שאַפּירא, איז אויפגעהאַנגען געוואָרן אַ געהיים פּאָסט־קעסטל. אַהין האָבן די מיידלעך פון קרייז „שואפות ציונה" געקענט אַריינוואַרפן צעטעלעך וועגן פראַגן וואָס האָבן זיי צעטומלט. די צעטעלעך זענען געווען געשריבן אויף געקעסטלט פּאַפּיר, וואָס זענען אַרויסגעריסן געוואָרן פון שול־העפטן אויף וועלכע מען לערנט זיך חשבון. יעדן טאָג האָט די פלייסיקע און חנעוודיקע שיינקע אַרויסגענומען די קוויטלעך פון קעסטל און זיי געבראַכט צו מיר. איך האָב זיי איבערגעלייענט, קלאַסירט און צוגעגרייט מיינע תשובות. מיינע ענטפערס פלעג איך געבן אויף די פאַרזאַמלונגען שבת צונאַכטס מיט גרויס אויספירלעכקייט, ביים האַלטן די רעפעראַטן פאַר די מיטגלידערינס פון „שואפות ציונה".

און אַז מיר האָבן זיך אָנגעטראָפן אויף אַ צעטל, אָנגעפּראַפּט מיט פרעמדווערטער און מיט געפעפערטן אַנטי־ציוניזם, פלעגט שיינקע צוגעבן: אַהאַ, דאָס מוז שוין זיין אַ צעטל פון איינער, וואָס הערט זיך איין צו די העץ־רעדעס פון בנימין־לייבן! איך פלעג דאַן זיך אָפּשטעלן אויספירלעכער אויף אַזעלכע רייד און שיסן מיינע פיילן אַ סך ווייטער, וויסנדיק אַז די רייד וועלן דערגרייכן ביז צו מיין גרויסן קעגנער, וואָס באַהאַלט זיך הינטער דער פרעגערין. מען האָט אויך אַרויפגעלייגט אויף מיר די אויפגאַבע צו לייענען פאַר די חברטעס יעדן שבת פאַרנאַכט קאַפּיטלען פון „פּאָ פּאָוואָדו" (אַזוי האָט געהייסן די רוסישע בראָשור וואָס די „מינסקער" פּועלי ציון האָבן אַנאָנים אַרויסגעגעבן אין שייכות מיטן בונדישן אַריינטרעטן אין דער רוסישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פאַרטיי). די טעמע פון דער בראָשור איז געווען אַ קריטישער אַנאַליז פון דער בונדישער שטעלונג אין דער יידיש־נאַציאָנאַלער פראַגע און אַ פּאָלעמישע באַשולדיקונג קעגן דעם וואָס דער „בונד" זעט נישט די ספּעציפישקייט פון יידישן פּראָבלעם אין גלות. איבער דעם האָט מען אָנגעדרשנט גאַנצע בערג און מיר האָבן געוווסט אַז אויך אין אונדזער שטעטלדיקן

„בונד" זענען פאַראַן מיינונגס־פאַרשידנקייטן. פאַראַן די „ווייכע" וואָס זענען גרייט מוותר צו זיין אויף דער מינדסטער אַרויסהייבונג פון יידיש־נאַציאָנאַלן פּראָבלעם בעת זייערע דיסקוסיעס מיט דער רוסישער ס. ד. און עס זענען אָבער אויך געווען „האַרטע" וואָס האָבן פאַרלאַנגט מען זאָל מער אונטערשטרייכן זייער יידישע זעלבסטשטענדיקייט. מיר האָבן אויך געוווּסט אַז באָריס מיט דער באברויסקער רוסישער לערערין געהערן צו די „ווייכע" און אַז בנימין לייב געהערט צו די „האַרטע". פּיניע האָט שוין געהאַט האָפענונגען אַז מיר וועלן נאָך פאַרדינען פון דער דאָזיקער מחלוקת אינערהאַלב דעם „בונד". אין גיכן האָבן אָבער די „ווייכע" געזיגט און בנימין לייב האָט זיך אונטערגעגעבן. „די גאַנצקייט פון בונד" — האָט בנימין לייב גענומען טענהן — „איז וויכטיקער פון אַלץ". האָט ער מקבל געווען אויף זיך די גזירה. נישט בלויז דאָס אַליין וואָס ער האָט זיך אונטערגעגעבן, נאָר ער האָט נאָך געוואָלט אויסמיידן פאַרשידענע רעדענישן אויף דער בונדישער בירזשע. מען האָט געקענט זאָגן אַז צוליב זיין פריערדיקער העברעישער דערציִונג איז ער קעגן באָריסן און אַז דאָס רופט זיך אָפּ אין אים דער פריערדיקער ישיבה־בחור. ער האָט אויך געוואָלט אָנהאַלטן די השפּעה אויף די קעגנער זיינע אינערהאַלב דער פּאַרטיי און זיי פאַרהיטן פון אַסימילאַטאָרישן דאָרן. צוליב די אַלע זאַכן האָט ער זיך גענומען וואַרפן אויפן ציוניזם און פּועלי־ציוניזם מיט נאָך מער פאַרביסנקייט — און די שנאה האָט זיך צעפלאַקערט אויףביידע זייטן.

אין יענער צייט איז געשען עפּעס ערגעץ ווייט אין צאַרישן רוסלאַנד: מען האָט שווער באַשטראָפט פּאָליטישע אַרעסטירטע אין אַ געוויסער תפיסה, אָדער אַ גובערנאַטאָר איז דערהרגעט געוואָרן פון אַן אַטענטאַט — אַלענפאַלס עפּעס איז פאָרגעקומען און דער „בונד" אין שטעטל האָט געהאַלטן אַז ער דאַרף זיך אָנכאַפּן דערין. האָט ער זיך טאַקע נישט געפוילט און אָפּגעטאָן אַ גרויסע זאַך: ער האָט אַרויסגעלאָזן אַ פּראָקלאַמאַציע אין נאָמען פון דער בונדישער אָפּטיילונג ביי אונדז אין שטאָט, אויף אַ זייער „פּאָליטישן" יידיש. לויט די אויסדריקן ווי „דער קאַפּיטאַליסטישער וואַמפּיר" און „דער ווילקיר פון דער סאָלדאַטעסקע" און „דער יום הדין וואָס קומט אָן" — האָט מען באַלד דערקענט בנימין לייבס נוסח צוליב די „נידער"־אויסרופן וואָס זענען געווען אַזוי פיל אין דער פּראָקלאַמאַציע: נידער מיטן בירגערלעכן נאַציאָ־נאַליזם... נידער מיטן קליינבירגערלעכן סאָציאַליזם... נידער מיטן שאָוויניסטישן קלעריקאַליזם... נידער מיטן ציוניזם.

און יעדער „נידער" זיינער באַזונדער האָט געהאָגלט אויף אונדזער קאָפּ, פּונקט ווי יעדער „ארור" און „יככה" פון דער תוכחה האָט געקלאַפּט אויפן קאָפּ פון איסרן זיין טאַטן, בעת ר' אליה האָט אַזוי בפירוש אַרויסגעלייענט די קללות.

ווען דער ערשטער מאַי האָט זיך גענומען דערנענטערן האָט פּיניע באַשלאָסן אַז דאָס יאָר מוז אויך דער סניף פון פּועלי ציון פאַרעפנטלעכן אַן אייגענע פּראָקלאַמאַציע וואָס זאָל ענטפערן דער בונדישער און דערביי זאָל זי אויך האָבן אַ טעאָרעטישן אינהאַלט. זי האָט אויך געדאַרפט האָבן אין זיך די גרונט־פּרינציפּן פון אונדזער פּראָגראַם, דעם סאָציאַ־ליסטישן, דעם רעוואָלוציאָנערן און גלייכצייטיק ציוניסטישן... גאָר שפּעט ביינאַכט האָט מיך פּיניע אַרויסגענומען הינטער דער שטאָט, אויפן וועג צום סיניאַוועער וועלדל, און דאָרט אין וועלדל האָבן אונדז שוין אָפּגעוואַרט נאָך צוויי: אליקים דער שערער וואָס איז געווען דער קאַסירער פון סניף און די גימנאַזיסטין ליזאַ הרכבי, אַן אינטעליגענט מיידל וואָס איז יענעם זומער געקומען צו אונדז פון סלוצק און איז געווען די אַנטוויקלטסטע פונעם סניף. פּיניע האָט אָוועקגעלייגט פאַר ליזען דעם נייעם העקטאָגראַף וואָס ער האָט נאָר־וואָס גע־בראַכט פון מינסק, ספּעציעל פאַר דער פּראָקלאַמאַציע און אליקים האָט צוגעלויכטן מיט אַ גרויסן לאַמטערן. דאָס איז טאַקע געווען דער לאַמטערן פון סלאַווען, פּיניעס מוטער, מיט וועלכן זי פלעגט יעדע נאַכט גיין אַרויסטראָגן אירע קיכלעך צום פאַרקויפן — און איצט האָט ליזע ביי זיין ליכט גענומען אויסקריצן די ווערטער פון מיין מויל פאַר דער פּראָקלאַמאַציע... דאָס איז געווען די ערשטע פּראָקלאַמאַציע וואָס איך האָב מחבר געווען...

דערנאָך האָט דאָס האַרץ אַזוי שטאַרק געהעמערט, ווען איך בין יענעם ערשטן מאַי פאַרבייגעגאַנגען דעם שולהויף און כ'האָב געזען ווי גרופּקעס יונגוואַרג זענען געשטאַנען צונויפגעדריקט און איינער האָט פון איבערן צווייטנס רוקן געשלונגען די פאַרבאָטענע ווערטער, וואָס זענען געשריבן געוואָרן מיט בלויער טינט אויף העל פּאַפּיר... איך האָב געמוזט צונויפנעמען אַלע גייסטיקע כוחות מיינע, אַז קיינער זאָל אין מיין פּנים נישט דערקענען פון וועמענס מויל עס שטאַמען די דאָזיקע שטורמדיקע ווערטער...

ה. דעם יחידס טרויער

אָבער דער מענטש, וואָס איז מיר געשטאַנען פאַר די אויגן די גאַנצע צייט פון מיין דיקטירן די פּראָקלאַמאַציע — ער האָט זי שוין נישט געלייענט... צוויי טעג פאַרן ערשטן מאַי האָט זיך איבערן שטעטל אַראָפּגעלאָזט די עפּידעמיע פון שוואַרצע פּאָקן און ער, דער פירער פון שטעטלדיקן „בונד" בנימין לייב, איז געווען פון אירע ערשטע קרבנות. אַלע אָנשטרענגונגען פון דאָקטאָר אים אויסצוהיילן האָבן נישט געהאָלפן. ס'האָט נישט געדויערט קיין גאַנצע זיבן טעג און בנימין לייב איז געשטאָרבן — — — אויף יענעם טאָג איז אַזוי ווי פון זיך אַליין אָפּגעשאַפט געוואָרן די קאָנספּי־ראַציע. דער גאַנצער בונד פון שטעטל, מיט אַלע זיינע חברים און חברטעס, אָנהענגער און סימפּאַטיקער — אַלע האָבן זיך אבלותדיק געצויגן צו דער קאָנספּיראַטיווער דירה פון יונגן פירער זייערן, וואָס איז אַזוי פרי פאַרשניטן געוואָרן. דאָס ערשטע מאָל אין דער געשיכטע פון אונדזער שטעטל האָבן די געסלעך געזען טראָגן אַ יידישן בר מינן, וואָס איז נישט געווען איינגעהילט אין קיין טלית, נאָר אין אַ רויטער פאָן... נאָך אים זענען נישט געגאַנגען קיין שמשים פון דער חברה קדישא מיט צדקה־פּושקעס אין די הענט און נישט קיין תלמוד תורה־קינדער מיט תהילים־פּסוקים אין מויל, נאָר אַ גרופּע אַנטבלויזטע קעפּ און מיידלעך מיט אויפגעדעקטע האָר.

זיי האָבן מאַרשירט אין דער ריי, מיט רויטע פענער פאַרויס און רעוואָלוציאָנערע לידער אין מויל. אָט איז אַרויסגעגאַנגען פאַרויס די שיינע דבורה, די טאָכטער פון לייזשע דעם קצב און אָנגעהויבן צו זינגען מיט אַ דערשטיקט קול:

עס טרעפט דיך אַ קויל, מיין געטרייער,
אַ קויל פונעם שונא, דעם הונט,
איך נעם דיך אַרויס פונעם פייער
און הייל דיך מיט קושן דיין ווונד — — —

אַלע באַגלייטער האָבן איר אָפּגעענטפערט מיט אַ הויך קול, איבער דער גאַנצער גאַס וואָס איז אָפּגעליידיקט געוואָרן פון יעדן פרעמדן:

איך נעם דיך אַרויס פונעם פייער
און הייל דיך מיט קושען דיין ווונד...

נאָר איינער, איסר דער וואַסערטרעגער, דער טאַטע פון דעם געשטאָרבענעם, האָט זיך געשפּרייזט באַזונדער, איינזאַם און אויסגעלאָשן צווישן אַלע מאַרשירנדיקע דעמאָנסטראַנטן. עס האָט אויסגעזען אַז ער איז דאָ אַ פרעמדער צווישן דער מחנה זינגער אויף אָט דער יאַ־לוויה און נישט־לוויה און אַזוי ווי מען וואָלט דאָ גאָרנישט געבראַכט צו אייביקער רו זיין זון, זיין בנימין לייבן — דעם ערשטן פון זיין קראַפט און דעם לעצטן פון אַלע זיינע האָפענונגען... איבערן גאַנצן ווייטיק פון זיין אבלות האָט גובר געווען די שאַנד פון זיין עלנט. אַזוי איז ער נאָך קיינמאָל נישט פאַר־שעמט געוואָרן אין משך פון אַלע זיינע יאָרן וואָס זענען אָנגעזאָפּט געווען מיט צער און פאַרשעמונג.

אָט האָט ער דאָך זוכה געווען און אַלדאָס גרויסע וואָס ער האָט געחלומט וועגן בנימין לייבן איז דאָך טאַקע געקומען... דער צייכן פון שפלות איז דאָך שוין פון בנימין לייבן לגמרי אָפּגעמעקט געוואָרן... אָט איז דאָך געקומען די שענסטע יוגנט פון שטאָט אים אָפּגעבן כבוד, זיין בנימין לייבן! אָבער פאַרוואָס, רבונו של עולם? פאַרוואָס איז אַזוי געשען? פאַרוואָס זעט ער נישט, איסר, נאָך אַזאַ ייִד ווי ער ביי דער לוויה? און פאַרוואָס לאָזט מען אים נישט זאָגן קיין קדיש ביים קבר פון זיין איינציקן זון? און פאַרוואָס איז עס גאָר קיינעם אויפן זינען נישט געקומען, אַז דאָ דאַרף מען מאַכן אַן „אל מלא רחמים״?!

און ווען די פּראָצעסיע איז געקומען צום הויף פון שול און איז געגאַנגען ווייטער, גלייך ווי עס וואָלט דאָ חלילה קיין שול נישט געווען, אָדער גלייך ווי דער מת וואָלט גאָר קיינמאָל קיין שייכות נישט געהאַט מיטן דאָזיקן מקום קדוש — האָט שוין דאָס מעסטל פון איסרס יסורים זיך אויסגעפולט. זיינע קנעכלען האָבן זיך אויפגעהערט צו באַוועגן... אַ שוויי־געוודיקער האָט ער זיך אַדורכגעשלייכט צווישן די שרענגעס פון פרעמדע באַגלייטער און מיט די לעצטע כוחות איז ער אַריינגעפאַלן אין דער ליידיקער שול. ער האָט אָנגעלענט זיינע צוויי עלנבויגנס אין דעם פענצטער־ביישטיבל פון זיין מערב־וואַנט און איז אויסגעבראָכן אין אַ געוויין.

ס׳איז דאָס ערשטע מאָל וואָס מ׳האָט געזען איסר דעם וואַסערטרעגער וויינענדיק אויפן קול אין סאַמע מיטן בית־המדרש...

ג. וויערא יאַקאָוולעוונא

צי האָט אונדזער שטעטל געהאַט אויך אַ נטיה צו שיינ־קייט? קען איך זיך דערמאָנען וועגן פיעטעט צו קונסט אין מיין יוגנט? האָט מען דאַרט אויך געוווּסט וואָס איז אַזוינס ליבע? נו, אויב עס זאָל מיר נאָר געלינגען עפּעס צו דער־ציילן וועגן וויערא יאַקאָוליעוונא — וועל איך שוין האָבן דערציילט וועגן דעם אַלעם; און אפשר נאָך עפּעס מער ווי דאָס. איך וועל האָבן דערציילט וועגן דעם גרויסן יום־טוב, פול פון פּראַכט און זון, וואָס האָט פאַרפלייצט די גאַנצע סביבה אירע — זינט דעם טאָג וואָס זי האָט זיך באַוויזן אין אונדזער שטעטל, ביז דעם טאָג ווען זי איז נעלם געוואָרן.

וויערא יאַקאָוולעוונאַ איז געווען די שענסטע פון אַלע פרויען, וואָס איך האָב געקענט אין מיין יוגנט. און אַזאַ שיינע ווי זי האָבן אויך נישט געקענט — לויט זייערע אייגענע ווערטער — אַלע דערוואַקסענע פון שטעטל; און ווי גרויס ס׳איז געווען איר שיינקייט, אַזוי העל איז געווען איר קלוג־שאַפט; און אַזוי ווי ביידע צוזאַמען איז געווען דער צויבער פון איר זינגען און נאָך העכער פאַר אַלע דריי — דער חן פון איר אומגאַנג און פירונג.

זי איז געווען די פרוי פון נייעם דאָקטאָר וואָס מ׳האָט אַראָפּגעבראַכט אין שטעטל אַריין. אַ סך צרות האָט זיך דאָס שטעטל אָנגעליטן פון די פרעמדע און דערווייטערטע דאָק־טוירים. ביז דער יונגער דור האָט זיך אַ נעם געטאָן און אַראָפּ־געבראַכט אין שטאָט אַריין אַ נייעם דאָקטאָר — און טאַקע אַ ייִד פון יידנלאַנד — מאַיסעי אַבראַמאָוויטש. די שטאָט־לייט האָבן אים נאָך געקענט פון זיינע סטודענטישע יאָרן. ער פלעגט דעמאָלט קומען פון כאַרקאָוו, זומער צייט, אויף אַ באַזוך צו זיין פעטער — אַ באַקאַנטן דאָקטאָר אין אַ נאָענטן שטעטל — און צוזאַמען מיט יענעם פלעגט ער אַראָפּקומען צו גאַסט צו אונדז.

לאַנגע יאָרן דערנאָך האָט דאָס שטעטל געהאַט צו שמועסן וועגן זיין גוט האַרץ, זיין הויכער אינטעליגענץ, זיין צוגע־בונדנקייט צו יידישקייט, זיינע גרויסע פעיקייטן און איבער זיין שטודירן אין אַרעמקייט. אין אַ צייט אַרום האָט דער פעטער זיינער, וואָס האָט אים געשטיצט, דערציילט וועגן אים אַ גאַנצע געשיכטע: נאָך איידער דער האַרציקער יונג האָט געענדיקט דעם שטודיום אין אוניווערזיטעט, האָט ער זיך גאָר פאַרליבט אין אַ יידישער אַקטריסע, וואָס האָט געשפּילט אין דער כאַרקאָווער רוסישער אָפּערע. ער האָט זי געזען שפּילן „קאַרמען״. האָט זי צוליב אים פאַרלאָזן די בינע־בריטער, האָט חתונה געהאַט מיט אים — הגם ער איז נאָך געווען אַן אָרעמער סטודענט, און האָט זיך אַוועקגעלאָזן מיטוואַנדערן מיט אים אין די שטעט ווו ער האָט געלערנט.

ווען די שטעטלדיקע יידן האָבן שוין מער נישט געהאַט קיין געדולד אויסצוהאַלטן די נגישות פון די אַסימילירטע און גוישע דאָקטוירים, האָט מען זיך דערוווּסט אַז דער דאָזיקער ווילער סטודענט האָט שוין געענדיקט זיין לערנען. ער האָט שוין געהאַט געמאַכט זיין פּראַקטיק אין די שפּיטעלער און זוכט אַ שטעטל ווו זיך צו באַזעצן און פּראַקטיצירן. האָט קהל באַשלאָסן אים איינצולאַדן צו אונדז. מען האָט אים צוגעזאָגט דריי הונדערט רובל אַ יאָר, אויסער זיין האָנאָראַר פון די חולאים, און מען האָט אים געדונגען אַ שיינע דירה אינעם צענטער פון שטאָט. און אין איין שיינעם, זומערדיקן פרימאָרגן — פול מיט ליכטיקייט און זון — האָט זיך טאַקע באַוויזן אַברמקע דעם בעל־עגלהס בריטשקע נעבן דעם דאָזיקן הויז. די פרויען פון „דאַמסקי קאָמיטעט" האָבן שוין געהאַט צוגעגרייט און אויסגעפּוצט די נייע דירה — און פון דער קאָטש איז אַרויסגעשפּרונגען דער דאָקטאָר מאָיסעי אַבראַמאָוויטש. — ער האָט שוין געהאַט באַוויזן צו פאַרלאָזן אַ געשניצט בערדל מיט בלאָנדע וואָנצעס — און האָט געהאָלפן אויסשטייגן פון דער קאַרעטע אַ שלאַנקער פרוי. זי האָט אויפגעהויבן דעם קליינעם וואַל, וואָס האָט זיך חנעוודיק אַראָפּגעלאָזן איבער איר ברייט־ראַנדיקן פאַרביקן הוט און גענומען אַרומקוקן זיך איבערן נייעם שטעטל, וווהין זי איז איצט געבראַכט געוואָרן. דערנאָך האָט זי שנעל אַ כאַפּ געטאָן ביי די הענטלעך אירע צוויי אויסגעפּוצטע קינדערלעך, וואָס האָבן פריילעך געפּלאַפּלט אויף רוסיש — און איז מיט זיי און מיט זייער „ניאַניע" פאַרשוווּנדן אין שטוב אַריין.

מען האָט זי גערופן וויערא יאַקאָווליעוונאַ. און הגם דער נאָמען האָט אין שטעטל געקלונגען ניי און אויסטערליש, איז ער שנעל באַקאַנט געוואָרן צווישן אַלע שיכטן. זי איז באַלד געוואָרן די פרייד פון אַלע מבינים אין שטעטל און האָט אַריינגעטראָגן עפּעס אַ מאָדנע יום־טובדיקייט אין זייער שטאַרק וואָכעדיק לעבן. מען האָט איר שנעל מוחל געווען דעם קלינגענדיקן רוסיש, וואָס האָט פול געמאַכט די גאַס. מען האָט אַוועקגעקוקט פון איר קליידונג, וואָס איז געווען נישט אין גאַנצן אין הסכם מיט דער אָנגענומענער צניעותדיקער הנהגה אין שטעטל. מען האָט זיך אַפילו גוטמוטיק געוויצלט וועגן איר שוואַכער באַהאַוונטקייט אין יידישע זאַכן, און אוודאי האָט מען זיך נישט מתרעם געווען דערויף וואָס זי חברט זיך מיט דער רוסישער באַאַמטנשאַפט פון שטעטל. עפּעס האָט מען איר מוחל געווען אַלע אירע קאַפּריזן און אַפילו הנאה געהאַט פון זיי. און מען האָט זיך נאָך איר געצויגן, יעדער לויט זיין סטיל און מערכה, לויט זיין עלטער און שטאַנד.

דער דאָקטאָר אַליין איז געווען דער פריינט און דער אָנלען פון אַלע קראַנקע אין שטעטל, אָבער זי איז געווען דער טרוים און דאָס געזאַנג פון אַלע וואָס האָבן זיך אַרום איר געזאַמלט. אירע לידער זענען בעיקר געווען פרעמדע און רוסישע. קיין קלאַוויר, וואָס זאָל באַגלייטן איר זינגען, איז נאָך אין שטעטל נישט געווען. נאָר פאַרנאַכט, בעת אירע פריינד האָבן געטרונקען טיי ביי איר אין שטוב, האָט זיך איר געזאַנג אַרויסגעריסן פון פענצטער אַלץ העכער און העכער. דאַן האָבן זיך צעעפנט אַלע טירן אין דער גאַנצער גאַס און ווער עס האָט נאָר געהאַט אַ געפיל אין האַרצן, האָט זיך נישט געקענט אָפּרייסן פון גאַניק. צווישן די יידישע ווערטן, וואָס זי האָט זיך שנעל אויסגעלערנט — און טאַקע תיכף פאַרטיפט און באַרייכערט — איז געווען אויך דער חסידישער ניגון. צי האָט זי דערצו געהאַט אַן איינגעוואָרצלט־באַהאַלטענע ירושה־נייגונג? אָדער צי איז דאָס געווען דערפאַר, ווייל יעדער שיינער גייסט ווערט דערצו אינסטינקטיוו צוגעצויגן? אַפילו די סאַמע מקורותדיקע יידן אין שטעטל האָבן געפונען אין דעם נייעם חסידישן ניגון, וואָס זי האָט געזונגען, דאָס בעסטע וואָס זייער האַרץ האָט געפילט און זיי זענען פון אים מיטגעריסן געוואָרן.

איך געדענק איינעם פון אירע ערשטע באַזוכן, צוזאַמען מיט איר מאַן, ביי אונדז אין שטוב. ס'איז געווען אַ שבת. דער טאַטע אַליין האָט איר געהאָלפן אויסטאָן דעם מאַנטל און האָט זיך מטריח געווען אויפצוהענגען אים אויפן האָק. אין פאָדערהויז, פאַרן קליינעם שפיגל, האָט זי שנעל גלייך געמאַכט אויף זיך דאָס שמאָלע, באַצויבערנדיקע וועסטעלע. איך, דאָס קינד, האָב זוכה געווען צונעמען פון איר האַנט דעם הוט אירן און דעם שלייער — צוזאַמען מיט איר דאַנקעוודיק שמייכעלע און העלן קאָפּ־שאָקל — און כ'האָב נישט געוווּסט וואָס צו טאָן מיט זיך פון אומדערהערטן פאַרגעניגן. כדי מהנה צו זיין מיין טאַטן, האָט זי מסכים געווען צו זינגען אַ חסידישן ניגון וואָס זי האָט געקענט. מיט פאַרמאַכטע אויגן און יידישער דביקות, אָנגעלענט אויפן טיש — האָט זי געזונגען און דערביי צוגעקנאַקט מיט אַ פינגער, גלייך ווי זי וואָלט געווען אַ חסידיתטע מלידה ומבטן. און דער ניגון אַליין איז ביי איר אַרויסגעקומען אַזוי שטאַרק פאַרבענקט, אַזוי רירנדיק, און צוזאָגנדיק — אַז די נשמה איז אויסגעגאַנגען ביים הערן. לאַנגע יאָרן דערנאָך האָבן מיר געזונגען דעם ניגון ביים שבתדיקן טיש און האָבן אים גערופן „דער דאָקטאָרשעס ניגון".

געדענק איך ווי איינמאָל האָב איך געהערט דעם ניגון פונעם מאָלאָסטאָיקער ישיבה־בחור — וואָס האָט געגעסן שבת ביי אונדז — האָט ער אים קונציק אַריינגעפּאַסט אין די ווערטער פון תהילים: צמאה לך נפשי, כמה לך בשרי... בין איך נשתומם געוואָרן דערפון, ווי אַזוי דער דאָזיקער ישיבה־מתבודד האָט עס אַזוי ווּנדערלעך פאַרשטאַנען צונויפפלעכטן דעם ניגון מיט אָט די הייליקע פסוקים. און זיי האָבן זיך אַזוי אמתדיק אַריינגעפּאַסט, גלייך ווי זיי וואָלטן לכתחילה געשאַפן געוואָרן כדי מזווג צו זיין זיך מיטן איינציקן און טייערן ניגון פון וויערא יאקאוולעוונא... דערמאָן איך זיך אויך אין איינעם אַ שבת, פול מיט שניי און פראָסט, אין וועלכן איך בין אָפּגעשטאַנען לאַנגע שעהן אין דרויסן — און געפרוירן פון קעלט. דאָס האָב איך אַרויסגעקוקט אין אַ ראָג, צווישן מאַרק און דער פּאָסט־גאַס, אויף דער מינוט ווען די דאָקטאָרשע וועט דאָ פאַרבייגיין אויפן וועג אירן צום אַפּטייקער אין שטוב אַריין כדי צו שפּילן אין קאָרטן — כדי איך זאָל קענען פאַר איר אַראָפּנעמען דאָס היטל און איר זאָגן: זדראַסטוווּטיע!...

און נאָך געדענק איך: מיכאל שימי הורוויץ, דער דעלע־

יהודה ליב רובאשוב, דער פֿאָטער פֿון זלמן שז״ר

גאָט צו די ציוניסטישע קאָנגרעסן איז אַראָפּגעקומען אין שטעטל אַריין. ס׳איז געווען נאָך דעם ציוניסטישן צוזאַמענפאָר אין מינסק. די אַקציעס פֿונעם ציוניזם אין אונדזער שטעטל האָבן זיך גענומען הייבן אַלץ העכער און העכער. מיכאל שימי איז דערביי געווען דער ליבלינג פֿון אונדזער משפּחה; אַ שיין־רעדנער וואָס איז געווען זייער אָנגענומען ביי אַלעמען אין שטאָט, איז ער נאָר־וואָס צוריקגעקומען פֿון דער וויכטיקער קאָנפֿערענץ, פֿול מיט באַגייסטערונג און אינפֿאָרמאַציעס. האָט מען אויף מיר אַרויפֿגעלייגט דעם חוב, אַז איך זאָל איינלאַדן צו מיין פֿעטער אין שטוב אַריין די אָנגעזעענסטע ציוניסטן פֿון שטעטל, לויט אַ באַזונדער ליסטע. האָבן זיך אַלע פֿאַרזאַמלט. אויבנאָן איז געזעסן מיכאל שימי יום־טובדיק אָנגעטאָן, די שיינע שוואַרצע באָרד זיינע פֿונאַנדערגעטיילט אין צווייען, אַזוי ווי די באָרד פֿון נאָרדוי אַליין — און פֿון זיין מויל „שיטן זיך פּערל״. אַך, וואָס פֿאַר אַ צויבער דער מענטש האָט עס פֿאַרמאָגט אין זיין רעדן! וואָס פֿאַר אַ שאַרפֿקייט אין זיין וויכוח! וואָס פֿאַר אַ בילדערישקייט אין זיינע שילדערונגען — און וואָס פֿאַר אַ מין איבערצייגונגס־כּוח אין זיינע שניידנדיקע ראיות! מען האָט אים געדאַרפֿט אויסקושן דערפֿאַר. ער האָט גערעדט וועגן דעם קאָלאָניאַל־באַנק, וועגן הערצלס פּראָיעקטן אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל; און וועגן די אַראַבער אין ארץ־ישראל וואָס גלויבן שוין אויך, אַז די יידן וועלן זיך אומקערן קיין ציון. ער האָט אַליין געהערט דערפֿון, אַז בשעת די אַראַבער שרייבן דאָרט אונטער אַ פֿאַרקויפֿס־קאָנטראַקט צווישן זיך, באַמערקן זיי, אַז דער קאָנטראַקט איז גילטיק ביז צו דער צייט ווען די יידן וועלן זיך אומקערן אין זייער לאַנד אַריין. ער האָט דערציילט אויסטערלישע זאַכן וועגן אַסימילירטע סטודענטן אין דייטשלאַנד, וואָס האָבן זיך צוריק דערנענטערט צו יידישקייט און זיי דועלירן זיך פֿאַרן יידישן כּבוד. ער איז אין יענער נאַכט געווען ווי אַ שפּרודלדיקער קוואַל. וועגן וואָס האָט ער דען נישט גערעדט? וועגן דעם קאָנגרעס און זיין שיינקייט; וועגן הערצל און זיין פּראַכט... און אין מיטן רעפֿעראַט האָט ער אַריינגעפֿלאָכטן אַ דערציילונג איבער זיין וווּנדערלעכער באַגעגעניש מיט מאַרקאָ באַרוך אין באַזעל; אַריינגעוואָרפֿן אַ פּאָעטישן פּערז פֿון פֿרוגן און אַ שאַרף ווערטל פֿונעם אָדעסער ראַבינער ד״ר אַווינאָוויעצקי... ער האָט געשאָסן פֿיילן אין דער זייט פֿון עפּעס אַ ראַדיקאַלן אַסימילאַטאָר אין מינסק, וואָס איך האָב נישט געקענט — און שאַרף אָנגעגריפֿן די אַנטיציוניסטישע אָרטאָדאָקסיע, וועלכע כ׳האָב שוין גרייליך געקענט פֿון דער נאָענט. זענען מיר אַלע געווען בלויז געהער און איבערפֿולט מיט אַ דערהויבענער הנאה.

אַז איך זאָג „מיר אַלע״ — מיין איך דערמיט: דעם אַפּטייק־קרעמער, מהרש״ק — דער פֿירער פֿון די שטעטלדיקע ציוניסטן און דער „אַנאָנימער״ קאָרעספּאָנדענט פֿון „המליץ״; דעם פֿעטער הירשל, דער אָפֿיציעלער פֿאָרזיצער פֿון דער ציוניסטישער אַגודה; דעם טאַטן, וואָס האָט זיך נאָר־וואָס געהאַט איינגעשריבן אַלס מיטגליד אין ציוניסטישן פֿאַראיין; דעם העברעישן לערער אַלתר יאָסעלעוויטש — דער מנהיג פֿון פֿאַראיין „בנות ציון״; דעם גבירס איידעם, לוסטערמאַן, וועלכער איז געווען אַבאָנירט אויפֿן דייטשן אילוסטרירטן זשורנאַל „אָסט און וועסט״; נחן — דער אָנפֿירער פֿון דער יוגנט; דעם אַרבעטער־טוער פּיניע קושניר; אַהרע, אליה דעם שוחטס זון — און אויך ר׳ חיים איטשע דער מלמד, וועלכער האָט זיך גערעכנט צווישן די עלטסטע חובבי ציון. אויסער זיי זענען דאָרט געווען אַ סך יוגנטלעכע און פֿרויען, אַלץ דאָס שענסטע און בעסטע פֿון דער גאַנצער ציוניסטישער משפּחה אין שטעטל...

פּלוצלינג האָב איך זיך אומגעקוקט און דערזען: די גאַנצע צייט האָט מיכאל שימי הורוויץ געשיקט זיינע בליקן אין יענעם ווינקל אַריין, ביים עק טיש, פֿון וואַנען עס האָט זיך צו אים געצויגן דער געשפּאַנטער בליק פֿון דער דאָקטאָרשע וויערע יאַקאָוולעוונאַ... זי איז געזעסן אַזוי ווי אַ צוגעשמידטע. איר דרייעקיק כּשופֿדיק פּנים איז געווען אָנגעשפּאַרט אויף איר אָפֿענער האַנט. זי איז געווען איינגאַנצן אויג און אויער און רייצנדיק פֿאַרשטענדעניש, און האָט ווי אַ דורשטיקע געשלונגען זיין יעדעס וואָרט. דאַן האָב איך פֿאַרשטאַנען, פֿון וואַנען מיכאל האָט עס געשעפּט היינט אַזוי פֿיל צויבער פֿאַר זיין רעפֿעראַט און פֿאַר וועמען ער שפּרייט דאָ איצט אויס, פֿאַר אַלעמענס אויגן, זיין געבענטשטע שפֿע.

האָב איך געזען — און בין צעטומלט געוואָרן. האָב מוחל געווען — און האָב זייער גוט פֿאַרשטאַנען...

באַלד נאָך דעם איז אויסגעבראָכן די רוסיש־יאַפּאַנישע מלחמה. וויערא יאַקאָוולעוונאַס מאַן, ד״ר מאָיסעי אַבראַמאָוויטש איז מאָביליזירט געוואָרן. די חשובֿסטע לייט פֿון שטעטל האָבן זיך דאַן פֿאַרזאַמלט אויפֿן גרויסן הויף פֿון אַ שטאָטישן גביר — און מען האָט זיך פֿאָטאָגראַפֿירט צום געזעגענען, אַלס אייביקער אָנדענק. דאָס דאָזיקע בילד, פֿון אַלע פּני פֿון שטעטל מיט מאָיסעי אַבראַמאָוויטש און וויעראַ יאַקאָוולעוונאַ אין מיטן, איז טאַקע געבליבן ווי דער איינ־

ציקער קאָלעקטיוועט זכר נאָך דער אומגעבראַכטער הײם. נאָך הײַנט קען מען דאָס דאָזיקע בילד אָנטרעפן אין הײַזער פון אונדזערע שטעטלדיקע, וואָס זענען פאַרוואָגלט געוואָרן אין ווײַטע לענדער. וויערא יאַקאָוולעוונאַ איז געבליבן אַלײן אין שטעטל, ווי אַ לעבעדיקע, טרויעריקע אלמנה. זי איז עפּעס ווי נאָך שענער געוואָרן, אָבער איר צויבער האָט זיך געהאַלטן ווײַט און אָפּגעשלאָסן אין אירע פאַראײַנזאַמטע צימערן. זי האָט באַשעפטיקט די פאַנטאַזיע פון אַ סך, בעת זי אַלײן איז געווען אַרײַנגעטאָן אין איר דערווײַטערטער וועלט. שפּעטער האָט מען זיך דערציילט וועגן אַ רוסישן אָפיציר, אַן אַלטער באַקאַנטער פון כאַרקאָוו, וואָס איז אַראָפּגעקומען אין שטעטל אַרײַן, האָט געוווינט אינעם האָטעל בײַם וואָקזאַל און פלעגט זי קומען באַזוכן. דערנאָך איז דער אָפיציר באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. האָט מען געזאָגט, אַז דאָס האָט ער געטאָן צוליב איר. איז דאָס פאַר קײנעם קײן וווּנדער נישט געווען אָבער מען האָט ווייניק געשמועסט דערפון.

אין יענע יאָרן פון דער יאַפּאַנישער מלחמה, פאַר דער ערשטער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד, האָבן אויפגעשפּראָצט די ערשטע אַרבעטער־פּאַרטײען בײַ אונדז אין שטעטל. און ס׳האָט זיך צעשפּילט אַ קאַמף צווישן די צדדים. די הויפּטמלחמה האָט זיך אָנגעהויבן צווישן אונדז און דעם „בונד". דאָס שלאַכטפעלד איז געווען דער ענין ביבליאָטעק. ווען די קריגערײַען זענען שוין גאָר שטאַרק געוואָרן — האָט מען געשפּאָלטן די ביבליאָטעק. די רוסישע ביכער זענען אַריבער צו „זײ" און די העברעישע זענען געבליבן „אונדזערע". אין שפּיץ פון דער רוסישער ביבליאָטעק האָבן זיך געשטעלט מײַנע עלטערע שוועסטער. זײ האָבן געהאַט צוהילף דעם רוסישן לערער, דעם סטודענט און דעם לאַנג־יעריקן עקסטערן, אָדער די סטודענטין פון באָברויסק. נעבן די הויפּטעסקנים פון דער העברעאישער ביבליאָטעק האָט זיך געקהלט דער העברעאישער לערער — און איך האָב אים צוגעהאָלפן. אָבער קײן „אײגענעם" סטודענט האָבן מיר נישט פאַרמאָגט. ערשט ווען די מחלוקת איז גאָר שטאַרק געוואָרן און ס׳איז געקומען די צײַט צו גרינדן די פּאַרטײ פּועלי ציון — האָבן מיר אַראָפּגעבראַכט אונדזערס אַ רוסישן לערער. דאָס איז געווען אַן עילוישער עקסטערן — אַ יונגער טעאָרעטיקער און גלענצנדיקער רעדנער — וואָס איז געוואָרן דער מורה הוראה פון ציוניסטישן סאָציאַליזם. נאָך אײדער ער האָט זיך באַזעצט בײַ אונדז איז ער שוין באַקאַנט געווען אין דער גאַנצער באַוועגונג מיט זײַנע שווערע מאמרים „וועגן דער סטאַטיק און דינאַמיק פון דער יידישערווירקלעכקייט", „וועגן דער סטאַטיק און דינאַמיק פונעם יידישן פּראָלעטאַריאַט" — וועלכע ער האָט געדרוקט אינעם ערנסטן ציוניסטישן חודש־זשורנאַל „יעווריעיסקאַיאַ זשיזן" וואָס איז דערשינען אין פּעטערבורג.

דער דאָזיקער לערער און רעדנער, מיט דער שוואַרצער טשופּרינע האָר און שײנע מאַניערן, איז אויך געווען אַ קרוב פונעם שטעטלדיקן נגיד — און דערפאַר האָבן מיר אים געקענט אַראָפּברענגען צו אונדז. ער האָט אונדז אויסגעטראָטן אַ וועג צו די רײַכע הײַזער און צו דער ראַדיקאַלער אינטעליגענץ. ער האָט אַפילו באַוויזן אַרײַנצודרינגען ביז אינעם אײַנגעשלאָסענעם הויז פון וויערא יאַקאָוולעוונאַ. דאָס איז געווען אַ גרויסער אידעאַליסט און אַ מוסטערהאַפטער בעל־מידות. זײַן עקסטרעמע וועגעטאַרישקייט איז דערגאַנגען אַזוי ווײַט, אַז ער האָט אונדז נישט געלאָזן אָנהענגען קײן פּאַפּיר וואָס כאַפּן פליגן אין אונדזער לאָקאַל, צוליב צער בעלי־חיים. ער איז געווען קלאָר אין מיכײַלאָווסקין און האָט זיך געקריגט פאַר מאַרקסן. איז געווען אַ באַליבטער רעדנער און אַ גרויסער מבין אויף רוסישער פּאָעזיע און בעלעטריסטיק. אַלײן אַ געבוירענער אין סמאָרגאָן, האָט ער אָבער באַהערשט אַלע ניואַנסן פון דער רוסישער שפּראַך ווי אַן אײגענער. זײַן שפּראַך, סײ אין פּריוואַטן באַנוץ און סײ בײַ רעפעראַטן, איז געווען רוסיש. העברעאיש האָט ער נישט געקענט. אידלסאָן, דער רעדאַקטאָר פון „יעווריעיסקאַיאַ זשיזן", האָט אים פון דערווײַטנס צוגעגבן מוט און ער אַלײן האָט געטראַכט זיך צו פאַרמעסטן מיט זשאַבאָטינסקין, וועמענס שטערן ס׳האָט דאַן אָנגעהויבן אויפצוגײן. בײַטאָג האָט ער געגעבן לעקציעס די עקסטערנס און אין די אָוונטן האָט ער מיט אונדז געקנעלט די טעאָריע פון דער יונגער פּאַרטײ, אָדער געשריבן זײַנע אַרטיקלען און אָפּהאַנדלונגען. זײַנע איבעריקע, פרײַע שעהן האָט ער פאַרבראַכט בײַ וויערא יאַקאָוולעוונאַן אין הויז, אָדער אין ווײַטע שפּאַצירן אין די אַרומיקע וועלדער.

ער האָט דאַן געגרינדעט בײַ אונדז די גרופּע „פּועלי ציון" און ער האָט איר דערבײַ געגעבן אַ גאָר־גרויסע מתנה: די מיטהילף פון וויערא יאַקאָוולעוונאַ. איר ערשטע אַקציע פאַר אונדז איז געווען געווידמעט דער ביבליאָטעק. זי האָט פאַר איר אָרגאַניזירט אַ טעאַטער־פאָרשטעלונג אין יידיש. אויסגעקליבן האָט זי גאָלדפאַדנס „שולמית". די רעפּעטיציעס האָבן געדויערט אַ גאַנצן ווינטער און האָבן, מיט זײער בײקײט און שײנקייט, פאַרכאַפּט דאָס האַרץ פון אַלע מקורבים צווישן דער יוגנט, וועלכע האָבן געהאַט די זכיה צו זײַן אינעם רעפּעטיציע־זאַל, אָדער נאָענט צו אים. בעתן אײַנשטודירן די ראָלן האָט מען נישט געטאָרט אַרײַנגײן אין אונדזער לאָקאַל. אַזוי האָט וויערא יאַקאָוולעוונאַ באַפוילן. די שפּילער האָט זי אויסגעקליבן צווישן אונדזערע מיטגלידער און סימפּאַטיקער. זי אַלײן האָט געשפּילט די ראָל פון „שולמית". ביז הײַנט זינגט נאָך אין מײַן זכרון דער פּרעכטיקער צאָרן פון דער שײנער שולמית, וואָס איז אײַנגעהילט אין פאַרבענקטן טרויער נאָך איר יוגנט־פרײַנט, וואָס איז פון איר אַוועק... און זי טרײַבט דערפאַר פון זיך אײַנציקווײַז די אַלע וואָס קומען בעטן איר פאַרוווּנדעט האַרץ:

— אַוועק, אַוועק, אַוועק, אַוועק, אַ־ווע־־־ק!...

איר קינסטלערישע אונטערנעמונג האָט אונדז דאַן אַרויסגעפירט פון ענגן ווינקל און קאָנצענטרירט אַרום אונדז אַלע יוגנטלעכע, וואָס האָבן געבענקט נאָך שײנקייט. אָבער דאָס איז נאָר געווען אַ פאָרשפּיל צו יענער גרויסער און אומגעריכטער הילף, וואָס זי האָט אונדז צוגעטראָגן מיט איר טאַלאַנט און חן בעת דער דעמאָלטיקער גרויסער אַנטשײדונג... דאָס איז געווען אין די שבועות־טעג. אונדזער פּאַרטײ האָט אײַנגעאָרדנט אַ געהײמע פאַרזאַמלונג אינעם זאַדוואָריער

אַ מסיבה לכבוד זלמן שז"ר אין יאָר 1950

זיצן פון רעכטס: מרים (מאניה) איסקולסקי (רובאשוב), רחל שז"ר, זלמן שז"ר, מרדכי מכטיי, זלטה מכטיי, חסיה בן משה, נח בורסוק; שטייען פון רעכטס: דב בן ירוחם, נחמה בורסוק, חנה ייכל, עזריאל טוניק, משה אסתרקין, יחזקאל בן משה, משה בורסוק, געצל רייסר, מלכה בן משה, עדנה בן משה, שמואל ליב אגינסקי, פאניע מכטיי, ד"ר ישראל מכטיי, זיין פרוי, פעסיע בן ירוחם, יוסף בן משה, נחמה רייסר, צבי בן משה, יוסף מכטיי.

וועלדל, הינטערן שטאָט. מען האָט אויסגעשטעלט „פּאַטרולן" איבער דער גאַנצער לענג פונעם וואַלד און זיי האָבן געדאַרפט ווייזן דעם וועג פאַר די אָנטיילנעמער. מיר האָבן דאַן דאָס ערשטע מאָל איינגעאָרדנט אין וואַלד אַ קינסטלעכע „דיסקוסיע", כדי איינצואיבן אונדזערע חברים אין פּאַרטייאישן קאַמף — זיי זאָלן וויסן „וואָס צו ענטפערן די קעגנער", וואָס האָבן זיך געמערט פון טאָג צו טאָג. דער אינסצעניזאַטאָר דערפון איז געווען דער לערער. די ראָל פון אַ „בונדישן רעדנער" האָט ער מיר איבערגעגעבן. פאַר זיך האָט ער גענומען די ראָל פונעם אָפּענטפערער. איך האָב אָנגעזאַמלט די שטאַרקסטע אַנטי־ציוניסטישע אַרגומענטן. דאָס מאַטעריאַל האָב איך געשעפּט אין שטוב ביי מיינע שוועסטער, ביי זייערע חברטעס, לערער און געסט און אין דער בונדישער ליטעראַטור מיט וואָס איך האָב זיך אָנגעלייענט. פון דעם אַלעם האָב איך מיר אויסגעבויט אַ גאַנצן טעאָרעטישן בנין. ווי גרויס איז געווען דערנאָך מיין נצחון, ווען דער קלוגער לערער האָט מיט אַ געבילדעטער שפּראַך חרוב געמאַכט אַלע מיינע געביידעס, איינס און איינס — און עס איז פון זיי גאָרנישט געוואָרן. מיין גאַנצער טורעם איז פאַרנאַנדערגעפאַלן ווי אַ זייפן־בלאָז.

ביז גאָר דערמוטיקט פון אונדזער גערעכטן וועג און זיכער אין אונדזער אמת, האָבן מיר באַשלאָסן אַרויסצוגיין אַלע צוזאַמען אין דער ערשטער דעמאָנסטראַציע — און זאָל דאָס גאַנצע שטעטל אונדז זען, מיט אונדזער גאַנצן כוח!

האָבן מיר גענומען שפּרייזן מיטן פאָן פאָרויס און מיט פולע הערצער געזאַנג. אָבער ווען מיר זענען צוגעקומען צום קליינעם בריקל איבערן קאַנאַל, האָבן אונדז די „פּאַטרולן" אָנגעזאָגט די בשורה, אַז אויף דער צווייטער זייט וועלדל זענען אויך די „בונדישע" קעגנער אונדזערע אַרויס מיט אַ דעמאָנסטראַציע. און אויך זיי דערנענטערן זיך איצט צום שטעטל. און זיי זענען געווען פיל מער פון אונדז, ווייל זיי האָבן מיט זיך געהאַט די אַרבעטער, די רייכע קינדער און די בעסטע אינטעליגענץ. מיר האָבן קעגן זיי אויסגעזען אַ קליין הייפל — און דערצו נאָך אין דער מערהייט יוגנטלעכע. האָבן מיר זיך דערשראָקן אַז עס וועט אונדז קיין כבוד נישט צוקומען פונעם ערשטן באַווייזן זיך אין דער עפנטלעכקייט. אַפּנים אַז זיי האָבן זיך דערוווסט פונעם פּלאַן וואָס מיר גרייטן זיך צו טאָן, און דערפאַר האָבן זיי בכיוון איינגעאָרדנט דווקא איצט אַ קעגן־דעמאָנסטראַציע. דאָס ווילן זיי אונדז צונישט מאַכן דעם גאַנצן יום־טוב און באַווייזן פאַר אַלעמען ווי לעכערלעך־שוואַך מיר זענען...

קיין עצה, ווי אַזוי אויסצומיידן די מפּלה, איז אָבער שוין מער נישט געווען. מיר זענען אין רעכטן מיטן מאַרשירן. מיר האָבן שוין דערהערט פון דערווייטנס דעם אָפּהילך פון אונדזערע קעגנערס טריט און זייער הילכיק געזאַנג. ס'איז אומזיסט אונדזער מי: אונדזער בושה איז אַ זיכערע... האָט זיך פּלוצלינג אַרויסגעטיילט פון דער שורה וויעראַ יאַקאָווליעוונאַ. זי האָט אַ נעם געטאָן די פאָן פונעם יונגן חברס הענט און

מיט איר געשולטער און לויטערער שטים — וואָס האָט איינגענומען הערצער — האָט זי אָנגעהויבן זינגען די „שבועה״. און מיר נאָך איר. ווען די דעמאָנסטראַציעס האָבן זיך דערנענטערט פון ביידע זייטן, האָט זיך איר קול געשטאַרקט איבער די קעגנערס. און ווען זי איז נעבן זיי פאַרבייגעגאַנגען, האָט זי אויפסניי אָנגעהויבן איר ליד. זי אין דער שפּיץ און מיר נאָד איר. און דאָס גאַנצע שטעטל האָט זיך אַ לאָז געטאָן נאָך אונדז, איבער דער גאַנצער לענג פון גאַס, ביז צו אונדזער לאָקאַל. האָט מען דאַן געזאָגט אין דער פּאַרטיי: די וואָגשאָל האָט זיך איבערגעוויגן לטובת אונדז... מיר האָבן מנצח געווען.

ווען די מלחמה האָט זיך געענדיקט איז מאָיסעי אַבראַמאָוויטש צוריקגעקומען. ער האָט גענומען וויעראַ יאַקאָווליעוונאַן מיט די צוויי קינדער — וואָס האָבן שוין באַוויזן אונטערצוּוואַקסן און באַליבט ווערן ביי אַלע פאַרערער פון זייער מוטער — און איז מיט זיי אַוועק גאָר ווייט; אַזש קיין טשיטאַ, אין סיביר. דאַן האָט ער אַוועקגענומען פון אונדזער שטעטל די פרייד פון איר פראַכט און דעם גלאַנץ פון איר יוגנט.

עס זאָגט זיך נאָר אַזוי: אַוועקגענומען... ס׳איז אָבער נישט אין גאַנצן אַזוי: דאָס ליכטיקייט, ביים דערמאָנען זיך אָן איר, לעבט ווייטער אין די הערצער פון אַלע אירע פאַרערער. און אינעם געשטאַלט פון יעדער שיינער פרוי, וואָס עס איז זיי ווען עס איז באַשערט צו טרעפן אויף זייער לעבנסוועג, וועלן זיי נישט אויפהערן צו זוכן די שפּורן פון יענעם שטראַלן־ליכט, וואָס האָט אויף זיי אַראָפּגעשיינט פון וויעראַ יאַקאָוולעוונאַן אינעם פרילינג פון זייער יוגנט.

...מיט גאַנצע פערציק יאָר שפּעטער האָב איך געטראָפן אין ארץ־ישראל אַן עלטערן ציוניסטישן פאַבריקאַנט וואָס איז געקומען פון יענעם ווייטן טשיטאַ. האָט זיך אין מיר אַנטוועקט דער חשק אים צו פרעגן אויף וויערא יאַקאָווליעוונאַן. ווי נאָר איך האָב מיין פראַגע אַרויסגעבראַכט אויף די ליפּן — האָט זיך זיין פּנים צעלויכטן. און פּלוצלינג האָט פון זיינע אַלטע אויגן צו מיר אַ שטראַל געטאָן עפּעס פון יענער ליכטיקייט, וואָס האָט אויף אונדז אַרויפגעשיינט דעמאָלט, אין יענע יאָרן, ווען דער פרימאָרגן פון אונדזער יוגנט האָט נאָר וואָס אָנגעהויבן אויפגיין.

צום אָפּפאָר פון דער משפחה דאַנציג קיין ארץ־ישראל

זיצן פון רעכטס: אבא באגין, אברהם קנטאראוויץ, חיים אפשטיין, חיים־הירשל אָקון, משה באָגין, גרונע מירסקי, תנא דנציג, בערטא קיטאיעוויץ, פרוי גאָלדבערג, ליאון מירסקי.

2־טע שורה[1] אברהם רובינשטיין, יהושע וויינראך, וועלוויל טוניק, ליפא דאָרסקי, פריידקע יאָסעלעוויץ, אברהם־משה און מאַניע דנציג, היישע אפשטיין, רחל סאָראָצקין, ראָזע שולקין, פרוי ווינאָווער, יצחק ברוכנסקי.

3־טע שורה: אבא בערקאָוויץ, אברהם טוניק, עטל רובינשטיין, רבקה קאַנטאָראָוויץ, חיה שיינדל קומאָק, חיענקע סאַגאַלאָוויץ אברהם מירסקי, דינה סאָראָצקין, טוכמאַן, אלתר יאָסעלעוויץ, שמעון קיטיעוויץ, אומבאַקאַנט, אומבאַקאַנט, נתן ווינאָווער, סאָניע פראס.

אומקום

געצל רייסר / אין געטא און אין לאגער

פרייטיק דעם 27סטן יוני 1941, 2 בייטאָג, איז סטויבץ נאָך אַ שווערן קאַמף מיט די סאָוועטן, פאַרנומען געוואָרן דורך די דייטשן. די שיסערייען האָבן זיך אָנגעהויבן 8 אין דערפרי און 12 אַזייגער איז שוין די שטאָט געווען אין פלאַמען פייער.

די דייטשע טאַנקן זענען געפאָרן איבער די גאַסן, ווען פון ביידע זייטן האָבן געברענט די הייזער. אייניקע יידן זענען געשטאַנען און געגאָסן וואַסער אויף די קעלערס, ווו עס זענען געווען באַהאַלטן דאָס ביסל זאַכן, — ס'האָט זיך נאָך געדוכט, אַז מען וועט עס נאָך דאַרפן. פאַרנאַכט ווען דאָס פייער איז קלענער געוואָרן, האָט זיך געמערקט, אַז אויף יורזדיקע און שפּיטאַלנע, זענען געבליבן געציילטע הייזער. ווען ס'איז געוואָרן פינצטערער האָט יעדער אָנגעהויבן זוכן אַ ווינקל ווו דורכצושלאָפן די נאַכט, דערווייל האָט מען נאָך ניט געפילט קיין באַזונדערע שרעק פאַר די דייטשן, ווייל ווי עס ווייזט אויס, האָבן זיך די טאַנקן גערוקט פאָרויס.

אומשולדיקע קינדער

פון רעכטס: רחל מאָצני, ישראל אינזעלבוך און צביה טוניק

זונטיק פרי, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן נעמען אונדז טיילווייז צו דער אַרבעט. אַ סך האָבן שוין פאַרזוכט זייערע ביטערע קלעפּ. קומענדיק צוריק פון דער אַרבעט האָבן מיר שוין געהערט די „גוטע" נייעס פון שפּיטאַלנע גאַס, ווו זיי האָבן אַרויסגעפירט אַרום 72 מענער, געשטעלט זיי צום וואַנט און דערשאָסן, פאַר די אויגן פון זייערע פרויען און קינדער. אין עטלעכע הייזער האָבן זיי אַריינגעוואָרפן גראַנאַטן און פאַרברענט די הייזער צוזאַמען מיט די מענטשן. די צאָל קרבנות פון דעם שוואַרצן זונטיק, האָט דערגרייכט העכער 200.

עטלעכע קרבנות פון דעם דאָזיקן זונטיק האָבן זיך געפונען מיט אַ האַלב יאָר שפּעטער, ווען די דייטשן האָבן פאַראָרדנט צו אָפּרייניקן אַלע פלעצער פון די אָפּגעברענטע הייזער, האָט מען זיך אָנגעשטויסן אין אַ קאָטוך פון אַ אויוון אויף מענטשלעכע גלידער — פנימער און פאַרפוילטע הענט. חברה קדישא האָט עס צוזאַמענגעקליבן און געבראַכט צו קבורה אויפן בית־עלמין.

אין אַ פּאָר טעג שפּעטער, האָבן די דייטשן פאַראָרדנט שאַפן אַ יודנראַט. די ערשטע מעלדונג צום יודנראַט איז געווען איינצופירן צוואַנגס־אַרבעט. מענער פון 15 ביז 60 יאָר און פרויען פון 17 ביז 55 זענען געווען פאַרפליכטעט צו אַרבעטן.

1400 יידן פלעגן אַרויס יעדן טאָג גאַנץ פרי צום אומשלאַגפּלאַץ, און פון דאָרטן צו דער אַרבעט. יעדערער האָט געהאַט אַ נומער פון אַ קליין פיר־קאַנטיק שטיקל קאַרדאָן. צו וועלכער הונדערטל ער געהערט, אַזוי האָט מען זיך יעדן פרי אויסגעשטעלט לויט די נומערן. יעדערער אויף זיין פּלאַץ.

דער זאָנדער־פירער פלעגט קומען אָפּקלייבן פאַכלייט באַזונדער, און שוואַרץ־אַרבעטער באַזונדער. צעטיילט זיי אין קאָלאָנעס און לויט דער פאָדערונג פון יעדן אַרבעטס־פּלאַץ צעשיקט גרופּן צו דער אַרבעט אונטער אַ וואַך פון דייטשן, אָדער קריסטלעכע באַאַמטע. פאַרן צעטיילן אונדז אין גרופּן פלעגט מען אונדז יעדן טאָג ציילן. אָט אַזוי זענען מיר יעדן טאָג געגאַנגען צו דער אַרבעט, אָבער קומען צוריק פון דער אַרבעט אַ גאַנצער, איז עס געווען אַ גרויסער נס. ניט איינמאָל צוריקגייענדיק פלעגט אונדזער מחנה ווערן ווייניקער.

איין טאָג, קומענדיק פון דער אַרבעט, האָט מען אונדז אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן, און אַרויסגעכאַפּט פון אונדז 87 מאַן (פון פרייע פּראָפעסיעס און אַנדערע אָנגעזעענע פּערזאָנען), אָנגעוויזן האָבן אויף זיי יונגע שקצים, וועלכע זענען געזעסן מיט אַ געסטאַפּאָ־מאַן אין אַ טעקסי.

אין געטאָ האָט מען גערעדט, דאָס מען האָט זיי אַוועקגעשיקט ערגעץ אויף אַרבעט. שפּעטער האָבן ווייבער דער־

ציילט, אַז אַ קריסט האָט פון זיי געבראַכט אַ גרוס, — זיי אַרבעטן אין אַ זייף־פאַבריק נעבן אָרשע, און בעטן מ׳זאָל זיי שיקן עסן.

גענוי האָט קיינער דאַן ניט געוווּסט ווו זיי זענען אַהינגעקומען. ערשט ווען עס האָבן זיך אָנגעהויבן די רעגנס, האָט מען זיך צופעליק אָנגעשטויסן אויף אַ גרוב נעבן אַקינציצער וואַלד. לויט די זאַכן האָט מען דערקענט חיים דוואָרעצקי, משה באָגין, הרב שלמה חרי, לייזער לייב שלייף און די איבעריקע, וועלכע זענען צוזאַמען דאַן דערשאָסן געוואָרן.

אַ צווייטער אומגליקס־פאַל האָט פאַסירט פרייטיק פאַר ראש השנה תש״ב. פלוצלינג 10 אַזייגער אין דער פרי, איז געמאָלדן געוואָרן אויף אַלע אַרבעטס־פּלעצער, אַז אַלע מוזן זיך זאָפאָרט שטעלן צום אומשלאַג־פּלאַץ. אַלע זענען געקומען, זיך אויסגעשטעלט יעדערער אין זיין הונדערטל. דער זאָנדער־פירער איז אָנגעקומען מיט 20 דייטשן מיט אָנגעלאָדענע ביקסן.

ער האָט אָנגעהויבן אויסרופן לויט די נומערן ווער עס זאָל אַרויס פון די רייען. ער האָט אָפּגעקליבן בערך 18 מאַן, צוגעגעבן צו זיי נאָך 2, וועלכע זענען געזעסן אין טורמע. די 20 מאַן זענען אָפּגעפירט און דערשאָסן געוואָרן אויפן בית עלמין, ווו אונדזערע אַרבעטער האָבן פאַר זיי צוגעגרייט גריבער.

האַרצרייסנדע סצענעס האָבן זיך אָפּגעשפּילט, ווען די דאָזיקע 20 מאַן האָבן מאַרשירט פאַרביי זייערע היימען, און האָבן זיך געזעגנט מיט די עלטערן, ברידער, שוועסטער, פריינד און שכנים. אַן ענלעכע סצענע, האָט זיך אָפּגעשפּילט אויף יורזדיקע גאַס, ווו ס׳איז פאַרביי געגאַנגען רחל ברודקענסקי, יהושע דעם בעל־עגלהס אַ טעכטערל פון 18 יאָר, אַ געראָטענע און אַ שיינע.

צווישן די 20 מאַן זענען געווען סטויבצער: שלמה הרכביס טאָכטער מיטן מאַן, די אויבן דערמאָנטע רחל ברודקאַנסקי, בנימין ברוכאַנסקי (מיכאלס), נח בערנשטיין מאַטע דעם אָדעסערס, מאַשע טוב, דוד מאַטע רייַנעס, אברהם טריבוך, יהושע אינזלבוך (בערל שאָשעס) און פיל פון די פּליטים (בעזשענצעס), וועלכע זענען אַריינגעפאָרן קיין סטויבץ.

הרכביס איידעם יצחק וינריב, האָט געאַרבעט אין דער קאָמענדאַטור און געווען גוט באַקאַנט מיט עטלעכע פון די הויפּט רוצחים, האָט ער געבעטן רחמים אויף זיין פרוי. ווען דאָס האָט ניט געהאָלפן, איז ער פרייוויליק צוגעשטאַנען צו זיין פרוי און אומגעקומען איבערלאָזנדיק אַ צוויי־יעריקן יתום.

זיסל רודיצקי, אלי (עליע), יאָסל בערס, שאול מעקלער זיין שוואָגער, און בערעלע טוניק, שלום יאָשקע דעם קצבס. אָט דער גרופּע האָט די קאָמענדאַטור געשיקט אויף אַ פעלד אויסגראָבן קאַרטאָפל פאַר דער קאָמענדאַטור. יעדערן פון זיי האָט זיך פאַרגלוסט נעמען צו עטלעכע קאַרטאָפל און ברענגען אַהיים, צו שטילן דעם הונגער.

דאָס האָט באַמערקט דער דייטש. אויף אַ מעלדונג פון זייער שומר אין קאָמענדאַטור, איז אַראָפּגעקומען דער גזלן רייכל, און האָט פאַראָרדנט אַרעסטירן זיי. די ידיעה איז בליץ שנעל דערגאַנגען צום יודנראַט, גלייכצייטיק צו נחמה טוניק, בערעלעס שוועסטער, וואָס האָט געאַרבעט אויפן וואַקזאַל ביי די דייטשע לופט־מיליטער. לויט איר בקשה איז גלייך געקומען צו לויפן אַ הויכער אָפיצער אין קאָמענדאַנטור בעטן צו באַפרייען זיי. מ׳האָט אים פאַראָרדנט לויפן צום אָרט וווהין מען האָט זיי אַוועקגעפירט שיסן. ער איז אָבער געקומען צום גרוב 5 מינוט צו שפּעט.

דער יודנראַט האָט אויך פּרובירט אינטערווענירן וועגן די דריי אין קאָמענדאנטור, דערפאַר האָט מען אַרעסטירט דעם גאַנצן יודנראַט אויף 24 שעה. דעם פּרעזעס וויטנברג, וויצע פּרעזעס ירמיהו פראס, די מיטגלידער: זאב טוניק, תנחום שולקין, אלתר יאסעלעוויטש, יהושע וויינריך, בערל משה רייסר, לייבע קומאַק.

במשך 24 שעה, האָט מען זיי 3 מאָל געטריבן פון איין קעלער אין צווייטן. אין קאָרידאָר זענען געשטאַנען אויסגעשטעלט 2 רייען גזלנים, און האָבן זיי מערדערלעך געשלאָגן מיט גומענע שטעקנס. מען האָט פּרובירט אינטערווענירן ביים בירגערמייסטער וואַנע אָוודזיי, דער האָט צוגעזאָגט הייליק, אַז לויט די אינפאָרמאַציעס, וואָס ער האָט באַקומען פון קאָמענדאַנטור, גאַראַנטירט ער, אַז נאָך 24 שעה באַפרייט מען זיי. צו מאָרגנס האָט מען זיי טאַקע באַפרייט.

קומענדיק פון דאָרטן צעשלאָגענע און קראַנקע, האָבן זיי געמוזט זיך צוריקשטעלן צו זייער אַרבעט גאַנץ פרי. דאָס וואָס מ׳האָט זיי דאָרטן געפייניקט, האָט געדאַרפט בלייבן אַ סוד.

הערשל ראַדונסקי, שמערל דעם שמשס אַן אייניקל, האָט געאַרבעט ביי די לופט־פליער. ער האָט זיך אין עפּעס פאַרזינדיקט, האָבן די מערדער אים באַפעלן אויסגראָבן פאַר זיך אַ גרוב נעבן פענצטער. דורך אַ נס, האָט ער זיך דאַן געראַטעוועט.

אין דער צייט האָבן מיר זיך דערוווּסט פון שווערזנע, אַז דאָרטן האָבן די מערדער אויסגעקליבן 30 מענטשן צוזאַמען מיטן רב און דערשאָסן זיי (מיט דער טענה פון סאַבאָטאַזש). דערווייל זענען אָנגעקומען טרויעריקע גרוסן, אַז אין טורעץ איז שוין געווען אַ שחיטה. אייניקע האָבן זיי אַוועקגעשיקט אויף אַרבעט אין שווערזנער טאַרטאַק.

פאַר פסח האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז שושן־פּורים איז אין

באַראַנאָוויטש פאָרגעקומען אַ שחיטה. 4000 יידן פון די 12000 באַראַנאָוויטשער איינוווינער זענען דערשאָסן געוואָרן.

ביי אונדז זענען אַרומגעגאַנגען פאַרשיידענע ווערסיעס. מען האָט געזאָגט, אַז די צרה וועט אונדז אויך ניט אויסמיידן, אַ גרויסער טייל פאַרנאַרישטע און הילפסלאָזע יידן האָבן זיך געטרייסט. אַנדערע פלעגן דערציילן, וואָס זיי האָבן געהערט פון די דייטשן אויף זייערע אַרבעטס־פּלעצער, אַז אין סטויבץ קען קיינמאָל אַזעלכעס ניט פאָרקומען, ווייל דאָ גייען דאָך כמעט אַלע צו דער אַרבעט. און אַרבעט איז אַ סך. מיר זענען נוצלעכע יידן, האָבן מיר גאָר גרויסע פאַרדינסטן צו איבערלעבן די מלחמה.

דערווייל דאַרף מען זיך גרייטן צו פּסח. דער עולם באַקט מצה ביי שאשע אגינסקי אין שטוב. ביי איר איז דאָך געווען דער אויוון צו באַקן מצה, פון יאָר צו יאָר. נעבן איר שטוב האָט מען אויפגעשטעלט אַ טויער צום געטאָ. מען האָט אָנגעהויבן ריידן וועגן שליסן דעם געטאָ.

דער געטאָ איז באַשטימט געוואָרן פון געלן קלויסטער, לענג אויס יורזדיקע גאַס און די רעכטע זייט פון פּאָטשטאָווע גאַס. די פּאָטשטאָווע גאַס אין דער לענג איז אַרומגעצוימט געוואָרן מיט שטעכיקן דראָט. ביים טראָטואַר פון רעכטן זייט, און דער מיטן גאַס איז געבליבן פריי פאַרן פאַרקער, אָבער יידער ניט פאַר אונדז יידן, צו אונדז האָט געהערט דאָס זאַמדיקע געסל די פאָרזעצונג פון יורזדיקע ביז נאָך יעקב ליבס קוזניע.

דערווייל איז מען פאַרטומלט געווען מיט צוגרייטן דירות פון שטעלכלעך, אַנדערע האָבן אויפגעשטעלט באַראַקעס.

ד״ר יחזקאל סירקין און וועלוול דעם פּאַראַמניקס משפּחה האָבן פאַרנומען אַלס דירה יעקב לייבס אַלטע קוזניע.

וועלוול מיט זיין זון ראובן זענען שוין געווען טויט נאָך אַ איבערפאַל פון לאַטישן. אלתר דער לערער האָט געבויט אַ נייעם באַראַק, נעבן דער קוזניע. אַזוי זענען אַלע געווען באַשעפטיקט מיט אַכטונג געבן אויף די בעלי־מלאכהס, מאַכן בעסער די אויוונס, די פּליטעס, יעדערער האָט געפּלאַנעוועט מאַכן אַ בונקער, אַ שטיקל באַהעלטעניש אונטערן אויוון, אָדער סתם אַ באַהאַלטענעם קעלער, יעדערער פאַר זיין משפּחה, טאָמער חלילה, זאָל מען האָבן ווו צו באַהאַלטן זיך.

טראָץ דעם וואָס דאָס לעבן אין געטאָ איז מאַטעריעל געווען שווער, האָט מען געזען פאַרנאַכט שפּאַצירנדע יונגע פּאָרלעך. שבת איז אַ טייל געגאַנגען דאַוונען. זונטיק האָט מען ניט געאַרבעט פאַר די דייטשן, האָט מען פרייוויליק געאַרבעט פאַרן געברויך פון געטאָ. דער יודנראַט, האָט געבויט לויט אַ דערלויבעניש פון קאָמענדאַנטור אַ 2 שטאָקיקע הויז אין געטאָ. נאָך אַ הויז איז געבויט געוואָרן פון די אַלטע איבערגעבליבענע ציגל, פון די אָפּגעברענטע הייזער, אין דער פאָרם פון אַ לאַנגע זעמלאַנקע, אין מיטן אַ קאָרידאָר מיט פיל קליינע צימערלעך.

אין יעדער צימערל אַ משפּחה, מיט אַ באַזונדערן אויוון צום קאָכן. די ווייבער פלעגן זיך קריגן אין שותּפותן קאָרידאָר. די קינדערלעך האָבן זיך געשלאָגן איינער מיטן צווייטן.

די עלטערן זענען אויך אַריינגעצויגן געוואָרן אין די קריגערייען.

דער דראַנג צו וועלן לעבן איז געווען אַ שטאַרקער, עס האָבן זיך ניט געהערט קיין פּרוּוון פון זעלבסטמאָרד. די פאַרשקלאַפונג איז געווען גרויס. די קאַלטמעסיקייט און אויסגעפלאַנירטע צוריקגעהאַלטנקייט פון די דייטשן האָבן ניט געלאָזן גלויבן אין שלעכטס, ווייל יעדערער פלעגט זיך טראַכטן אַז ס׳קאָן שוין ניט זיין ערגער ווי דאָס איצטיקע. און אפשר פאַר דעם פּרייז פון נויט און פּיין, ווען זיי ראַטעווען זייערע לעבנס, און צו דעם פלעגט נאָך דערגיין אַ טרייסט־וואָרט פון שטעטלדיקן רב ר׳ יהושע ליבערמאַן זצ״ל. זייענדיק פאַרשקלאַפט ביי דער אַרבעט, און די צוגעבונדקייט צו דער משפּחה, האָט זיך קיינעם ניט געוואָלט לאָזן אויפן געדאַנק קיין שלעכטס. אייניקע האָבן געוווסט, אַז עס איז דאָ אַ הייפל יוגנט, וואָס פאַרנעמט זיך אין געהיימעניש מיט פאַרשיידענע פּלענער. זיי גרייטן אַפילו אין באַהעלטעניש געווער צו אַן אויפשטאַנד, אָדער זיי גרייטן זיך צו אַנטלויפן אין וואַלד. פון פּאַרטיזאַנער, האָט מען נאָך דאַן כמעט ניט געהערט, אפשר האָבן שוין אייניקע עפּעס יאָ געוווסט פון דעם.

פּלוצלינג האָט זיך אָנגערוקט דער 26סטער אויגוסט 1942.

2 אַזייגער נאָך מיטאָג, איז בליץ שנעל געמאָלדן געוואָרן דורכן יודנראַט, אויף אַלע אַרבעטס פּלעצער, אַז אַלע מוזן זיך גלייך שטעלן אין געטאָ. עס איז געוואָרן טומלדיק, יעדערער לויפט פרעגן אין יודנראַט. זיי אַליין זענען אויך געווען צעשראָקענע. עס דויערט ניט לאַנג, אַלע שטייען שוין אויסגעשטעלט אין 4 רייען. דער זאָנדער־פירער גיט אַ האַלבע שעה צייט צו נעמען אַ פּעקל. — מיר פאָרן אויף אַרבעט ניט מער ווי אויף 6 וואָכן. אָפּגעציילט 500 מענער, און גלייך דאַרף מען אָפּמאַרשירן צום וואָקזאַל. מיר ווערן צעטיילט אויף 2 גרופּעס, 270 מאַן קיין באַראַנאָוויטש, 230 קיין מינסק. שפּעט ביינאַכט זענען מיר אָנגעקומען קיין באַראַנאָוויטש. מיר האָבן איבערגעשלאָפן די נאַכט אין פאַלעסקער וואַקזאַל ווו עס איז אַמאָל געווען דער בופעט.

מאָרגן פרי, ס׳קומט אַ דייטש אָנגעטאָן אין געסטאַפּאָקליידער. ער קלייבט אָפּ 30 פאַכלייט: טישלער, מולאַרעס, טשעסלערעס און ער פירט אונדז אָפּ אויף פּאָטשטאָווע גאַס, אין דינסטשטעלע פון ס. ד. דאָ ווערן מיר אויסגעשטעלט, און ווידער אַמאָל סאָרטירט, 9 מאַן לאָזן זיי איבער דאָ אין דינסטשטעלע, די איבעריקע 21 מאַן ווערן אָפּגעשיקט קיין קאָלדיצעווא.

עס הויבט זיך אָן אַ נייע קאַפּיטל פון סטויבצער אין באַראַנאָוויטש. מיר זענען נאָך גרינע און בלייבן וואַרטן ביז פרישטיק, דאַן וועלן מיר באַקומען אַ באַפעל, ווו און וואָס צו טאָן.

דערווייל ביי פרישטיק טרעפן מיר זיך מיט יידן פון באַראַנאָוויטש, לעכעוויטש, מעיטשעט, האָרעדישטש.

מיר הערן פון זיי, דאָס אויך ביי זיי איז ענלעכעס פאָרגעקומען. צו ערשט האָט מען צוגענומען די מענער, און דערנאָך צעשאָסן די ווייבער, קינדער און אַלטע לייט. מיר פאַרשטייען, אַז ס׳איז ניט קיין גוטער סימן. אָבער עס לאָזט זיך

פאָרט ניט גלויבן. און אַזוי ווי מיר זענען נאָך דאָ געסט און פרעמדע, טראַכט מען איבערהויפּט פון גאָרנישט.

דעם ערשטן טאָג נאָך דער אַרבעט פירט מען אָפּ אונדזערע 9 מאַן אין באַראַנאָוויטשער געטאָ. דער יודנראַט בראש מיט מוליע יאַנקעלעוויטש, באַשטימען פאַר אונדז אַן אָרט צום שלאָפן, אין פּראָוויאַנט ביוראָ, קעגנאיבער דעם יודנראַט, האַרט ביים טויער אויף סאַדאָווע גאַס. פון דאַנען גייען מיר צוזאַמען מיט די באַראַנאָוויטשער יידן צו 4 אין אַ ריי צו דער אַרבעט און פון דער אַרבעט באַוואַכט דורך אַ פּאַטרול פון געסטאַפּאָ.

דערווייל דערוויסן מיר זיך פּרטים פון דער ערשטער שחיטה, וואָס איז פאָרגעקומען שושן פורים אין באַראַנאָוויטש.

אויפן 3־טן טאָג נאָך אונדזער אָנקומען קיין באַראַנאָוויטש, דעם 29סטן אויגוסט 1942, ווערן אַרומגערינגלט די קאָלאָנעס אַרויסמאַרשירנדיק צו דער אַרבעט, און בערך 700 מאַן ווערן אַוועקגעשיקט קיין מאַלאַדעצ׳נע. ביי דער אַקציע שפּילן זיך אָפּ האַרצרייסנדע סצענעס. איין מיידל ווערט דערשאָסן אין מיטן גאַס, פאַר וועלן אַרויסטרעטן פון די רייען. אָפּאַרבעטנדיק עטלעכע וואָכן, פאַרבענקט זיך אונדז צו זען זיך מיט אונדזערע ברידער 240 סטויבצער, וואָס אַרבעטן אין א. ט. (אָרגאַניזאַציאָן טאָד לאַגער) אויפן פאַלעסקער וואַקזאַל.

פאַר אונדזער פלייסיקער פּאַכמענישער אַרבעט, באַקומען מיר אַ דערלויבעניש פון אונדזער הויפּט־שעף צו גיין זען זיך מיט זיי. ער גיט אונדז איבער די לעצטע פאַראָרדענונג: אויסשטעלן זיך צו 3 אין דריי רייען, און מאַרשירן גלייך האַרט ביים טראַטואַר. מיר זענען געקומען, געזען זיך מיט אַלעמען, און צוריקגעמאַרשירט אין בעסטן אָרדענונג אָן קיין פּאַטרולן. אין א. ט. לאַגער האָבן מיר געטראָפן נאָך אַ גרופּע סטויבצער פון 80 מענער, וועלכע מען האָט געבראַכט פון סטויבצ, דעם 11־טן סעפּטעמבער 1942, ערב ראש השנה תש״ג.

דערווייל דערוויסן מיר זיך וועגן אַ ווידערשטאַנד־טעטיקייט וואָס אָרגאַניזירט זיך אין באַראַנאָוויטשער געטאָ. די אַרבעטער קאָלאָנעס קומענדיק צוריק פון דער אַרבעט, שמוגלען אַריין געווער. ניט איין מאָל זענען די קאָלאָנעס שטרענג אונטערזוכט געוואָרן, ביים אומקערן זיך פון דער אַרבעט אין געטאָ. דער יודנראַט, האָט באַשלאָסן צו בויען אַ בעקעריי אויף ארלע גאַס, אין אַ ניט פאַרענדיקט גרויס הויז.

צו דעם צוועק ווענדעט זיך דאַן דער יודנראַט צום שעף פון ס. ד. אויסצולייען 2 ספּעציאַליסטן אויף צו פאַרענדיקן די בעקעריי. דער צוועק פון בויען די בעקעריי איז געווען: ערשטנס, אונטערן אויוון איז צוגעגרייט געוואָרן אַ גרויסער בונקער, פאַר מאַשין־געווער; צווייטנס, מיטן אַריינפירן מעל אין געטאָ, אַנשטאָט פאַרטיק ברויט, וועט ווערן לייכטער אַריינשמוגלען מער געווער אין געטאָ.

די אַלע פּלענער, האָט צעשטערט דער 22סטער סעפּטעמבער 1942, דער טאָג פון דער צווייטער שחיטה, אין באַראַנאָוויטש, וועלכע איז פאָרגעקומען פּינקטלעך צו מאָרגנס נאָך יום כפור. אַ וואָך צייט, האָט געדויערט די בלוט־באָד, 2 טעג שפּעטער האָבן מיר זיך דערוויסט, אַז י״ב תשרי תש״ג, דעם 23סטן סעפּטעמבער איז פאָרגעקומען אין סטויבצ די ערשטע שחיטה, ווו מיר האָבן פאַרלאָרן אונדזערע טייערסטע און בעסטע.

דעם ערשטן טאָג סוכות, האָט מען פאַרקלענערט דעם באַראַנאָוויטשער געטאָ. נאָכן אַרבעטס טאָג, האָט מען אַריינגעפירט די רעשטלעך יידן צוריק אין געטאָ אויף פּאָצ׳טאָווע גאַס. צו מאָרגנס זונטיק, איז מען צו דער אַרבעט ניט געגאַנגען. דער וועטער איז געווען אַ שיינער און ביי די לעבנגעבליבענע איז דער לוסט צום לעבן שטאַרקער געוואָרן אין די ערגסטע מאָמענטן.

פון די קוימענס אין געטאָ גייט ווידער אַ רויך. ווייבער שיילן קאַרטאָפל, מ׳באַקט לאַטקעס, די יוגנט גייט ווידער שפּאַצירן אין גאַס, די שטימונג איז געווען אַ ביסל בעסער. מאָרגן פרי, זענען אַלע שוין געשטאַנען ווידער ביים טויער גרייט אין די רייען. עס האָט זיך געמערקט ווי פיל קאָלאָנעס ווערן אויפגעלייזט.

די וויכטיקערע קאָלאָנעס צוזאַמען מיט ס. ד. מאַרשירן אָפּ צו דער אַרבעט. די איבערגעבליבענע רעשטלעך טוליען זיך איינע צו די צווייטע. מ׳פּרובירט אַריינשמוגלען זיך אין די אָפּגייענדע רייען, אָבער צוועקלאָז, זיי ווערן צוריקגעטריבן אונטער אַ האָגל פון גומענס און שטעקנס.

אין דעם מאָמענט קומט אַ מאַן פון געביטס־קאָמיסאַר, און בעט די אַלע רעשטלעך, אויסצושטעלן זיך צו 4, עס ווערט אַ געדראַנג, אַלע שפּאַרן זיך צו זיין פון די ערשטע, דאָ זענען 70% פרויען. ער ציילט אָפּ 300 מאַן, מ׳גייט אַרויס פון טויער.

גלייך הויבט זיך אָן די אויסמאָרדונג פון עלטערע און קינדער. ס׳ווערן אויסגעמאָרדעט בערך 600 מענטשן, צווישן זיי עלטערע מענער, פרויען און קינדער. ווען מיר זענען צוריק געקומען פאַרנאַכט אין געטאָ, איז ווידער געווען שאַ שטיל, ווי קיינמאָל איז גאָרנישט געשען. עס האָט ניט געדויערט לאַנג און דער הויפּט־תלין, אמעלונג, ימח שמו, גרייטנדיק זיינע פּלענער צו פאָרן אַהיים אויף אורלוב אין ענדע דעצעמבער, האָט ער געוואָלט פאַרטיק ווערן מיטן באַראַנאָוויטשער געטאָ.

דעם 17טן דעצעמבער גאַנץ פרי טומלט זיך ווידער אין געטאָ. אַנדערע לויפן שוין צו די דראָטן. דער געטאָ איז אַרומגערינגלט מיט פּאָליציי, עס פאַלן די ערשטע שאָסן, און עס ליגן שוין די ערשטע קרבנות. די קאָלאָנעס ביים טויער ווערן סאָרטירט, בעסערע פאַכלייט לאָזן זיי נאָך איבער און ווערן אָפּגעפירט אין די וואַרשטאַטן. באַראַנאָוויטש בלייבט יידן־ריין.

צומאָרגנס לייענט מען דאָס אויף די פּלאַקאַטן אין גאַנצן שטאָט. פאַקטיש בלייבן אין באַראַנאָוויטשער קרייז נאָך 800 יידן, אָבער זיי בלייבן פאַרשפּאַרט נעבן זייערע אַרבעטס־פּלעצער, טאָג און נאַכט. בערך 200 יידן, דאָס רוב פרייע פּראָפעסיעס, זענען אָפּגעשיקט געוואָרן אין גיהנום ק. צ. קאָלדיצעוואָ. דאָס איז אַ גוט, 17 קילאָמעטער פון באַראַנאָוויטש, דאָרטן האָבן זיך געפונען 21 סטויבצער. און שפּעטער, האָט מען געבראַכט אַהין נאָך אַביסל פאַכלייט פון סטויבצ. דאָרטן זענען די יידן אויסגעשטעלט געווען אויף אַ הונגער טויט. יעדע וואָך פלעגן שטאַרבן דאָרטן אַ מנין יידן.

די קאָלאָנע ס. ד. האָט געציילט 113 יידן, מ׳האָט זיי אַריינגעזעצט אין דעם הויז פון דער פריש עקסמיסירטער באַראַנאָװעסע אויף פּאָטשטאָווע גאַס, אַנטקעגן איבער די וואַרשטאַטן, כדי עס זאָל זיין באַקוועמער צו היטן. דאָרטן זענען מיר געזעסן 10 מאָנאַטן.

דערווייל זענען אָנגעקומען ידיעות, אַז די גרופּע פון 250 יידן אין פעלדבוי לייטונג, האָט מען שוין ליקווידירט.

אונדזער עלטסטער גאָלדבערג ז״ל, האָט צוגעגרייט פאַר אונדז אַ פּלאַן צו אַנטלויפן. ער איז געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט שטאָטישע קריסטן און מיט פּאַרטיזאַנער, כמעט יעדן טאָג פלעגט ער פאָרן אין שטאָט. ער האָט שוין געהאַט פיל געלעגנהייטן צו אַנטלויפן אין וואַלד, אָבער ער האָט געוואָלט אַרויספירן אונדז אַלעמען צוזאַמען. שטענדיק, האָט ער געטענהט, אַז דער וועג איז אַ געזיכערטער. ער האָט שוין אַפילו באַשטעלט 4 גויים וועג־ווייזערס, דאָס דאַרף קאָסטן אַ האַלבן מיליאָן רובל.

געלט פאַר דעם דאָזיקן צוועק, פלעגט ער זאָגן — האָט ער. נאָר מ׳זאָל זיך האַלטן געאייניקט. דערווייל האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז ביי אונדז זענען דאָ 2 חברים, פאַר וועמען מ׳דאַרף זיך היטן. די דייטשן האָבן אויסגעפונען אַ ספק אין זייער יידישער אָנגעהעריקייט, און אַ לאַדע טאָג קען מען זיי באַפרייען. מיר האָבן אָנגעהויבן אויסצובאַהאַלטן פון זיי אונדזער טעטיקייט. פון דער צווייטער זייט, האָט זיך געשאַפן אַ יוגנט גרופּע, וועלכע האָט געקליבן געווער, געלאָזן זיך אויף פאַרשיידענע קאָמפּליצירטע אַוואַנטורעס, אָבער זיי איז געלונגען צו דעראָבערן אַביסל כלי־זין.

קיין פרישע שותפים האָבן זיי ניט געוואָלט צונעמען, זיי האָבן אָפּגעהאַלטן געהיימע זיצונגען. און יעדע מינוט זענען זיי גרייט געווען צו אַנטלויפן. גאָלדבערג, האָט פּרובירט מיט זיי אונטערהאַנדלען, אָבער זיי האָבן געלייקנט שטיין און ביין. אַלץ איז געווען צוועקלאָז.

די לעצטע טעג פון אָקטאָבער 1943 האָבן מיר באַקומען אַ ידיעה אַז דאָס לעצטע ביסל יידן פון א. ט. פירט מען קיין קאָלדיצעווע, דאָרטן האָבן זיך געפונען 240 סטויבצער און אַ ביסל באַראַנאָוויטשער. אין די אויטאָס, וואָס מען האָט געפירט די יידן קיין קאָלדיצעווע, האָט מען אויף צוריקוועגס (פון קאָלדיצעווע) געבראַכט טאָרף צום הייצן. אויסצולאָדן דעם טאָרף, האָט מען גענומען אונדזערע אַרבעטער, די האָבן שוין דערציילט גענוי, דאָס זיי האָבן געפונען אין אויטאָ פאָטאָגראַפיעס פון סטויבצער פאַמיליעס.

אין קאָלדיצעווע, האָט מען צו דעם צוועק אויפגעשטעלט אַן אויוון, געהייצט מיט שטרוי און די יידן געטריבן אין אויוון אַריין און פאַרברענט זיי.

דערהערנדיק די שוידערלעכע ידיעה, האָט זיך געטומלט ביי אונדז. וואָס טוט מען?

גאָלדבערג האָט גערופן אַ באַראַטונג פון 7, צו באַשליסן וואָס צו טאָן. מיר האָבן באַשלאָסן, אַז אין קומענדיקן זונטיק, 7טן נאָוועמבער פאַרנאַכט, מוזן מיר אַנטלויפן. יעדן טאָג קומענדיק פון שטאָט, פלעגט ער אונדז אָפּגעבן אַ באַריכט, אַז אַלץ איז אין בעסטן אָרדענונג. 4 פּראָוואָדניקעס, (וועגווייזער) האָט ער שוין. דעם פינפטן דאַרף באַשטעלן אַ חבר פון דער אָרגאַניזירטער יוגנט. דינסטיק איז דער חבר אַוועקגעפאָרן אין שטאָט, און געקומען צוריק אַ צופרידענער. אַלץ איז אין אָרדענונג. דערווייל מיטאָג צייט, האָבן זיך די יונגע חברה מישב געווען, אַז ביז זונטיק איז צו שפּעט צו וואַרטן. און דאָס דאַרף געשען תיכף, דעם 3 נאָוועמבער, ניט וואַרטנדיק ביז אַלע וועלן צוריקומען פון דער אַרבעט. זענען די ערשטע אַוועק, ווי נאָר עס האָט אָנגעפאַנגען טונקעלער ווערן פאַר נאַכט.

עס איז געוואָרן טומלדיק, אַ ריידעריי: נח איז אַוועק, זלמן, הלל, פעלע, סאווע, חנה, זאטורנסקי מיט דער פרוי און אַ 6 יאָריק קינד.

אונדזערער אַ קוריער איז געלאָפן אָנזאָגן אין די וואַרשטאַטן, און אויך פון דאָרטן זענען עטלעכע אַנטלאָפן. דאָרטן איז געוואָרן אַ טומל, מ׳האָט אויפגעהערט אַרבעטן. ס׳איז אַריין אַ דייטש און ער איז איבערראַשט געוואָרן. ס׳זענען אַרומגערינגלט געוואָרן די וואַרשטאַטן צוזאַמען מיט אונדזער וווינונגס־הויז קעגנאיבערן גאַס, דורך אַ שטרענגער וואַך פון ווייס־רוסישע פּאָליציי. די געבראַכטע פון די וואַרשטאַטן זענען שטאַרק געשלאָגן געוואָרן. גלייך איז אָנגעקומען דער הויפּט גזלן מיט זיין סוויטע און אַרויסגעגעבן אַ פאַראָרדענונג זיך אויסשטעלן אין 2 רייען, געשריען האָט ער: „איר ווילט לויפן צו די פּאַרטיזאַנער, איר ווילט אַליין ווערן פּאַרטיזאַנער, אַזעלכע שווינעריייען".

ער האָט אונדז איבערגעציילט. געבליבן זענען 77, 36 זענען אַנטלאָפן. זיין פּסק־דין איז געווען, שיקן אַלעמען מאָרגן קיין קאָלדיצעווא.

נאָך זיין אַוועקגיין איז געוואָרן אַ טומל און ס׳האָט אויסגעבראָכן אַ געוויין. וואָס קאָלדיצעווע איז, האָבן שוין אַלע געהערט. „ס׳איז בעסער דאָ דער טויט, איידער צו לעבן אין קאָלדיצעווע".

די וואַך פון דרויסן, האָט שטרענג געמאָלדן: שלאָפן גיין. מ׳איז געלעגן אין די בעטן, און גערעדט שטילערהייט. אייניקע האָבן געזאָגט, אַז מען פירט אונדז אַהין „פּטרן". אַנדערע, ווידער האָבן געזאָגט, אַז דאָרטן וועט זיין אַ סאָרטיראָווקע.

אַלזאָ די נאַכט איז געווען אַ שלאָפלאָזע און אַ געזעגענונגס־נאַכט.

צו מאָרגנס גאַנץ פרי זענען שוין אַלע געווען אָנגעטאָן, מען האָט געוואַרט, ניט וויסנדיק אויף וואָס. אייניקע האָבן געקוקט אין די פענצטער מיט שרעק, צי עס קומען ניט קיין אויטאָס צו פירן אונדז אין די באַראַנאָוויטשער גריבער. אַרום 8 פרי, איז געקומען גאַנץ געלאַסן איינער פון די גזלנים. ער האָט פאַראָרדנט, אַז אַלע פאַכמענער גייען אין די וואַרשטאַטן אויפפּאַקן די ווערקצייג, פאַרבערייטן זיך, ווייל נאָך מיטאָג פאָרן מיר קיין קאָלדיצעווע. די ניט פאַכמענער בלייבן דאָ אין הויז. — ווידער אַ שרעק.

די לעצטע האָבן מורא, זיי זאָלן ניט פאַררעכנט ווערן אַלס אומנוצלעכע און מען וועט זיי אַלעמען אויסשיסן.

אייניקע האָבן זיך פאַרמאַסטן באַגיין זעלבסטמאָרד. די איינציקע זאַך וואָס מ׳האָט געקענט דערווייזן איז אַרויפגיין

אויפן בוידעם און אויפהענגען זיך. איך האָב זיך באַטראַכט צי וועל איך קענען באַגיין אַזאַ טאַט. ניין. איך האָב זיך באַהערשט און געפילט, אַז איך וועל דאָס ניט קענען אויספירן. בין איך געוואָרן צוריק האָפענונגס־פול ווי שטענדיק. אויב מיין גורל איז אומקומען, וויל איך פאַרזוכן דעם טעם גלייך מיט מיינע טייערסטע און בעסטע.

דערווייל איז אָנגעקומען אַ ידיעה פון די וואַרשטאַטן, אַז שמחה דער סטאָלער, האָט זיך איבערגעשניטן דעם האַלדז מיט אַ מעסער. ער האָט שוין געוווּסט דעם טעם פון קאַלדיצעווע. 45 מינוט, האָט ער זיך געמאַטערט, אַז עס איז אַ שרעק געווען צו קוקן, ביז מ׳האָט געפועלט ביים הויפט תלין, ער זאָל אים דערשיסן, כדי צו פאַרלייכטערן זיינע שמערצן.

נאָך מיטאָג, האָט מען אונדז איינגעפּאַקט אין 3 לאַסט־אויטאָס, איבערגעציילט און מיר זענען אָפּגעפאָרן. אַ שעה שפּעטער זענען מיר שוין געווען אין קאַלדיצעווע. מ׳האָט אונדז אַריינגעשפּאַרט דורך אַ טויער באַוואַכט דורך ווייסרוסישע פּאָליציי. דער פּלאַץ איז געווען אַרומגעצוימט מיט שטעכיקע דראָטן. דאָרטן האָבן מיר געטראָפן שטרענג באַוואַכטע 130 יידן, אויסגעדאַרטע, פאַרשוואַרצטע, אָפּגעריסענע, הונגעריקע. מיט פרייד זענען זיי אַרויסגעלאָפן אונדז מקבל פּנים זיין. געוווינט האָבן זיי אין אַ פערד־שטאַל.

אומגעפער אין אַ שעה אַרום, 6 פאַרנאַכט, האָט זיך דערהערט אַ שטרענגער פייף, דאָס האָט מען גערופן אַלעמען אויסשטעלן זיך אויפן פּלאַץ, אין 3 גלייכע רייען און איבערגעציילט אונדז איבער 200 מאַן. דאָס אַלץ האָט געמוזט צוגיין מיט אַ שנעלן טעמפּאָ. פאַר דער קלענסטער עבירה פלעגט מען קריגן מיט אַ גומע אין קאָפּ. עס האָט זיך דערהערט אַ קאָמאַנדע: „לויפן נאָך די קעסעלעך און גיין אין קאָלייקע צום קיך". נעבן קיך זענען געשטאַנען פאַר אונדז 500 קריסטלעכע אַרעסטירטע, און דאַן ערשט איז געווען אונדזער ריי. פון ווייטן איז געשטאַנען אַ קאָמענדאַנט און אַכטונג געגעבן אויף דער אָרדענונג.

ווען עס האָט דערגרייכט אונדזער ריי, צום באַקומען דאָס ביסל וואַסערדיקע רעטאַך מיט בוריקעס, זענען געפלויגן גומעס אויף אונדזערע קעפּ.

צוריקגייענדיק האָט מען אונדז ווידער איבערגעציילט, אַזוי האָט מען אונדז געציילט 6 מאָל אַ טאָג. נאָכן לעצטן מאָל ציילן, האָט מען אונדז פאַרשפּאַרט אין אַ באַראַק אויף אַ גאַנצע נאַכט.

דער עולם צערוקט זיך אויף די נאַרעס. מיר האָבן נאָך ניט געהאַט קיין פּלאַץ. ווער פון אונדזערע, האָט זיך אַריינגעשמוגלט צווישן באַקאַנטע אויף אַ נאַרע און די איבעריקע האָבן זיך אויסגעלייגט אויף דער קאַלטער ערד. די קאַלדיצעווער האָבן געזאָגט, אַז אונדזער קומען אַהער, זאָגט ניט קיין גוטס. די שטימונג איז געווען אַ דערדריקטע, דער לאַגער האָט אויסגעזען ווי אַ וואַקזאַל, שטענדיק דאַרף מען זיין אָנגעטאָן, גרייט צו אַלע צרות. דאָ הייסט מען שטיין, דאָ הייסט מען לויפן. די נאַכט איז געווען אַ שווערע, די לופט דערשטיקט צו ווערן.

קוים דערלעבט טאָג. ווי ס׳האָט זיך נאָר געעפנט די טיר, זענען אַלע אַרויסגעלאָפן אָפּאָטעמען. מ׳קלינגט שוין, אַלע שטייען אויסגעשטעלט.

4 נאָוועמבער 1943.

מ׳ציילט אונדז איבער, טאָמער בלייבט איינער אין באַראַק ליגן אַ פאַרחלשטער, איז פאַר זיי קיין תירוץ ניט. ווייל אַ ייד האָט ניט קיין רעכט שטאַרבן אַ נאַטירלעכן טויט.

נאָכן איבערציילן גייען מיר צום קיך נאָך פרישטיק — אַ ביסל וואַסער מיט זאַצערקע. אויף גיך געשלונגען, ווידער אויסשטעלן זיך, ווידער איבערגעציילט, געזאָגט אונדז אַ פאָר מאָל „אין דער מאַמען אַריין". דער קאָמענדאַנט מעלדעט: אַלע בוי־פאַכלייט צו דער אַרבעט. די איבעריקע טרייבט מען אַריין צוריק אין באַראַק. אונדז פירט מען אָפּ צו אַ גרויסער געביידע. דאָ מויערט זיך אַ גרויסע טורמע. מיר ווערן צעשטעלט ביי דער אַרבעט. מיר וואָלטן געווען צופרידן, אַרבעטן שווער, בחומר ובלבנים און עסן קדחת, נאָר אַבי לאָזן אונדז לעבן. דאָס דויערט אָבער ניט לאַנג.

10 אַזייגער פאַר מיטאָג, קומט אַ פּאָליציאַנט. ער פאַראָרדנט איבעררייסן די אַרבעט, אויסשטעלן זיך אין די רייען. ער פירט אונדז אָפּ צוריק אין לאַגער. קומענדיק נענטער, דערזען מיר, ווי אַלע יידן שטייען שוין אויסגעשטעלט אויפן פּלאַץ, דערשראָקענע, צעטומלטע. מיר שטעלן זיך צו זייערע רייען. לויפט צו אַ קאָמענדאַנט און זאָגט: ווער עס האָט געלט, זייגערלעך, זאָל עס גלייך אָפּגעבן. און אויב מ׳וועט עס געפינען ביי וועמען עס איז וועט ער גלייך דערשאָסן ווערן. די פריער שטייענדיקע האָבן שוין אַלץ אָפּגעגעבן. פון ווייטן גייט שוין צו אונדז אַ גרופּע מערדער מיט גומעס און שטעקנס אין די הענט. עס ברעכן זיך די פיס פון שרעק. אַ ווײַלע שפּעטער עס באַוועגן זיך שוין גומעס אויף אונדזערע קעפּ. זיי הויבן אָן אָפּקלייבן נוצלעכע, און הייסן אויסשטעלן זיך צו 3, איינער הינטערן צווייטן.

הונדערט מעטער פאַר אונדז, שטעלן זיי צוזאַמען די אומנוצלעכע. דאָרטן ווערט אַ געדראַנג, קיינער וויל ניט זיין פון די ערשטע. אַ האָגל פון גומעס און שטעקנס קלאַפּט און באַוועגט זיך אויף זייערע קעפּ. ביז דער יונגער סלאָנימער רבי שטעלט זיך דער ערשטער, און אונדזער לייב אהרע גרונעס (שייע גרונעסעס זון), דער צווייטער פון דעם ערשטן דריטל. דער געוויין איז גרויס, דאָס האַרץ איז פאַרשטיינערט, און פינצטער ווערט אין די אויגן.

מיר שטייען אַזוי אין קאַלטן פעלד, אין אַ שניידנדיקן ווינט, פאַרפראָרענע, פאַרגליווערטע.

עס ווערט מיאוס דאָס לעבן. ס׳הערט זיך אַ געשריי צו די צום טויט פאַראורטיילטע: — „אָפּמאַרשירן". זיי גייען שטאָלצע. זיי דערפילן די מצוה פון קידוש השם.

ווען זייערע געשטאַלטן זענען פאַרשוווּנדן געוואָרן הינטער יענעם זייט טויער, הייסט מען אונדז נעמען די קעסעלעך און גיין צו מיטאָג. גייענדיק מעלדעט דער שעף: „מיט די יודן האָבן מיר שוין פאַרענדיקט, איר 100 מאַן, זענט ניט מער קיין יודן, אַרונטערשמייסן דעם שאַנדפלעק איר ברויכט. אָנטאָן אַ אָפּצייכנונג, ווי אַלע אַנדערע איינגעשפּאַרטע, אַ ווייסן פּאַס 5×15 סענטימעטער אויפן רעכטן ברוסט און

קעגנאיבער אַזאַ פּאַס פון הינטן. מיר פאָדערן פון אייך ערלעכע אַרבעט״.

דערווייל גייען צו עטלעכע שניידער צום שעף מיט אַ אינטערווענץ פּרובירן ראַטעווען דעם שניידער לייבאָוויץ, אַנווייזנדיק, אַז אָן אים וועט זיין שווער אָנפירן די וואַרשטאַטן. דער שעף, ניט טראַכטנדיק לאַנג, שטייגט ער אַריין אין טעקסי, און ברענגט צוריק לייבאָוויטשן. ער איז אַרויס פון טעקסי, האַלב טויט, דערשראָקן. ער איז שוין געווען אַ אויסגעטאָנענער, געלעגן מיטן פּנים צו דער ערד אין דעם דריטן זעקסטל דערשאָסן צו ווערן. ווען דער שעף איז געגאַנגען ברענגען אים, אויסשרייענדיק לייבאָוויטש! האָט זיך יענער אַ הויב געטאָן געלאָפן צו אים אַ דערשראָקענער. דער שעף, האָט אים געהייסן אָנטאָן זיך, איז ער געלאָפן צו דער קופּע זאַכן, אָבער זיינע זאַכן האָט ער ניט געפונען. געכאַפּט האָט ער קורצע קליינע בגדים און שטיוול. קומענדיק אין באַראַק איז ער געפאַלן אין חלשות. מ׳האָט אים געמינטערט און געלייגט קאַלטע קאָמפּרעסן, ער איז געקומען צום באַוווסטזיין אין 6 שעה שפּעטער.

דאָס זעלבע האָט אויך פּאַסירט מיטן בחורל גארעליק.

ווען לוסיע, ישראל משה מאָושאָוויטשעס טאָכטער פון שווערזנע, האָט געפועלט ביים שעף, בעטענדיק פאַר איר קוזין גארעליק, וועמען די פּאָליציי האָט געפונען ביי שניידן שטיוול מיט אַ מעסער. ער איז שטאַרק געפּייניקט געוואָרן. 48 שעה איז ער געלעגן אָן באַוווסטזיין.

די דאָזיקע 2 פאַלן האָבן אונדז געגעבן באַווייזן, וואָס הייסט „תחית המתים״.

דאָ הויבט זיך אָן אונדזער נייער און לעצטער קאַפּיטל קאָלדיטשעווע. אָנשטאָט דעם ריינעם געלעגער אין באַראַנאַוויטש, איז דאָ געווען אַ נאַרע מיט אַ הויפן שטרוי, מיט אַ מחנה פון כנים, פליי און מייז. מ׳האָט געגעסן פלייש פון געפאַלענע פערד. עס זענען אַדורך עטלעכע אומעטיקע שרעקלעכע טעג, און אַלץ האָט געקלאַפּט אויף דאָס ניי.

איין מאָל קומענדיק פון דער אַרבעט, האָט מען זיך צוזאַמענגערעדט וועגן אַנטלויפן אין וואַלד אַריין, אַלע צוזאַמען. עס האָבן זיך אָנגעהויבן וועבן פּלענער, ווי אַזוי, און וווהין.

ענדע דעצעמבער איז באַשלאָסן געוואָרן וואַרטן ביז ס׳וועלן קומען די פינצטערע נעכט און דאַן אויסשניידן שטילערהייט אַ לאָך אין וואַנט אונטער דער נאַרע, וואָס פירט אַריין אין דער גאַרבעריי. פון דאָרטן עפענען די טיר, וועלכע פירט צו די שטעכל־דראָט, אַ שטרעקע פון 5 מעטער. שניידן די דראָטן און גיין איבער די בלאָטעס. ביים פּלאַנעווען עס זעט דאָס אויס פיין און גוט, אָבער אין דער ווירקלעכקייט, — וואָס פאַר אַ שוועריקייטן! ס׳זענען אַרויסגעזאָגט געוואָרן פאַרשיידענע מיינונגען: וואָס? גיין אויף אַ זיכערן טויט, איז שוין בעסער דאָ וואַרטן — איז אויך געווען אַ מיינונג. אָבער נאָך אַ לאַנגן און שווערן וויכוח, בלייבט בהסכם פון אַלעמען, אַז מ׳מוז אַנטלויפן.

אין פאַל ווען מען כאַפּט אונדז, דאַרף מען צוגרייטן פלעשעלעך סם. באַרע נייפעלד, נעמט זיך אונטער צוגרייטן דעם סם. ווערט אַ געדראַנג ווי נעמט מען פלעשעלעך. זענען געשאַפן געוואָרן אין שטאָט אויך פלעשעלעך. געפינט זיך אַ שוסטער, וועלכער האַלטנדיק שטענדיק ביי זיך אין קעשענע דאָס פלעשעלע מיטן סם, האָט זיך איינמאָל דאָס געעפנט ביי אים אין קעשענע און פאַרגאָסן זיין פוס. ס׳איז פאַר־ברענט געוואָרן זיינע הויזן, די וועש, און דער פוס האָט אָנגעהויבן פוילן. דער פּלאַן פון אַנטלויפן איז אָפּגעלייגט געוואָרן.

שפּעטער ווערט ווידער אָן אָפּהאַלט. מען ברענגט צו אונדז אין באַראַק אַ דענטיסט מיט אַ פרוי און אַ קינד, וועלכע האָבן זיך אויסגעבאַהאַלטן אין שטעטל גאראדזיע אויף אַרישע פּאַפּירן. זיי האָבן געטענהט, אַז זיי האָבן קיין שייכות ניט מיט יידן, און מ׳האָט זיי פאַרהאַלטן דורך אַ טעות און מ׳וועט זיי זיכער באַפרייען. דערווייל האָט עס געשטערט צו אונדזערע פּלענער.

מיר האָבן, אָבער געפילט, אַז די ערד הויבט אָן ברענען אונטער די פיס. פאַר דער צייט האָבן זיך עטלעכע אונדזערע וואַרשטאַטניקעס צוזאַמענגערעדט מיט עטלעכע פּאָליציאַנטן, אפשר זאָלן מיר צוזאַמען זיך אָרגאַניזירן און אַנטלויפן פון דאַנען. 12 פּאָליציאַנטן האָבן מסכים געווען. און ס׳איז געוואָרן באַשטימט, אַז אין יענער צייט, זאָלן זיי פאַרנעמען דעם גאַנצן הויף אין זייער רשות. מיר זאָלן שפּאַנען פערד און וועגן, אָנגעלאָדענע מיט געווער. אונטערלייגן דינאַמיט, און גלייך נאָך אונדזער אָפּפאָרן זאָל אַלץ אויפרייסן צוזאַמען מיט די מערדער.

אָבער די לעצטע טעג האָבן זיך די פּאָליציאַנטן צוריקגעצויגן פון דעם פּלאַן, ניט וועלנדיק ריזיקירן מיט זייערע משפּחות.

אין מיטן מערץ 1944 איז אַרעסטירט געוואָרן אַ באַראַנאָוויטשער ייד. מען האָט אים אויסגעפאָרשט, וואָס מיר ריידן, און וואָס מיר טוען אין די אָוונט־שעהן, בשעת אַלע קומען זיך צונויף צוזאַמען. ווען זיי האָבן געזען, אַז ער וויל גאָרנישט דערציילן, האָט מען אים געשלאָגן מיט גומעס ביז צום טויט.

שפּעטער אין אַ טאָג אַרום איז אַרעסטירט געוואָרן אַ שניידער פון סלאָנים, וועלכער איז געשטאַנען אין שפּיץ פון אונדזער אָרגאַניזירטן פּלאַן. מורא האָבנדיק, אַז אונדזער פּלאַן זאָל צו נישט ווערן, איז מיטאָגצייט, אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ געהיימע פאַרזאַמלונג און אַלע האָבן באַשלאָסן תיכף אַרויסצוגיין אין וואַלד.

דעם 22סטן מערץ 1944, האָבן די סטאָלאַרעס אויסגעהאַקט אַ וואַנט און 11 אַזייגער אָוונט האָבן מיר פאַרלאָזן דעם לאַגער. פון פריער צעטיילטע אין גרופּן, זענען מיר געלאָפן אין פאַרשידענע ריכטונגען. אונדזער גרופּע, האָט געטאָפּ־טשעט איינער נאָכן צווייטן איבערן בויך אין אַ טיפער בלאָטע, וואָס פרירט ניט איין אַפילו ווינטער צייט. מיר זענען געגאַנגען מיט אַ שנעלן טעמפּאָ, עס האָט זיך געוואָלט אַלץ וואָס ווייטער אַנטלויפן פון די גזלנים.

די פיס האָבן געבראָכן פון שוואַכקייט, אָבער דער אימפּעט האָט געטריבן און געגעבן כוחות. עס האָט זיך גאָרניט

געגלויבט, און מ׳האָט מורא געהאַט פאַרן געדאַנק, אַז מ׳איז פריי. עס האָט זיך געדוכט, אַז דאָס אַלץ איז אַ חלום. מיר זענען פאַרביי געגאַנגען אַ גויישע הייזל, האָט זיך געוואָלט וויסן ווו מיר געפינען זיך. האָבן מיר אָבער מורא געהאַט צו פרעגן. צוויי פון אונדז האָבן באַשלאָסן גיין פרעגן. דער פויער האָט געענטפערט, אַז מיר זענען ווייט פון אונדזער לאַגער נאָר 7 קילאָמעטער. לויט אונדזער אָפּשאַצן, האָבן מיר שוין געדאַרפט זיין ווייט 25 קילאָמעטער. ווי ס׳ווייזט אויס האָבן מיר געבלאָנדזשעט, ווייל דער געגענט איז געווען אונדז אומבאַקאַנט. עס האָט אָנגעהויבן טאָגן און מיר האָבן ניט געהאַט ווו צו באַהאַלטן זיך, און אַפילו כאָטש איבערזיצן דעם טאָג, ביז מיר זענען געקומען צו אַ בערגל. דאָרטן האָבן מיר געפונען גריבער, און דאָ האָבן מיר באַשלאָסן איבערזיצן ביז נאַכט.

אונדזער גרופּע האָט געציילט 32 מאַן. מיטאָג־צייט האָבן זיך דערהערט עטלעכע שאָסן. שפּעטער זענען מיר געוואָר געוואָרן, אַז די מערדער לויפּענדיק אונדז זוכן, האָבן זיי זיך אָנגעטראָפן אויף אונדזערער אַ צווייטע גרופּע פון 17 מאַן. אין דער גרופּע איז געווען אַ סטויבצער — משה רייסער (יעקב דעם מוליערס). דאָרטן האָט פּראָוויצירט אַ שוסטער, דער־זעענדיק די מערדער פון ווייטן, האָט ער אין זיך אַריינגעשאָסן פון אַ רעוואָלווער, וועלכן ער האָט געהאַט. מיט דעם, האָט ער אַנטדעקט די גאַנצע גרופּע. אונדזער גרופּע איז איבער־געזעסן ביז פינצטער. דאַן האָבן זיך אָפּגערופן צווישן אונדז 2 פּריוווּיליקע, צו גיין באַקומען אינפאָרמאַציע אין דעם פויערשן הייזל, וואָס האָט זיך געזען פון ווייטן. זיי האָבן אונדז געזאָגט, אַז מיר קענען אַלע רואיק אַריין אין הייזל.

אַ זייגערמאַכער פון אונדז האָט צוגעזאָגט געבן דעם פויער אַ זייגער, אויב מיר אַלע וועלן באַקומען צו שטיקלעך ברויט, און צו 2 געקאָכטע קאַרטאָפל. האָבן מיר זיך אָנגע־שלונגען, געשטילט אַ ביסל דעם הונגער און זיך פאַרשטעקט אין פערד־שטאַל, זיצנדיק צוניפגעטוליעטע, ביז 11 ביינאַכט. דאַן האָט אונדז דער פויער געוויזן דעם וועג און מיר האָבן זיך געלאָזן ווידער אין וועג אַריין. עטלעכע פון אונדז האָבן שוין געהאַט געשוואָלענע פיס און ניט געקענט גיין. אָבער דער אימפּעט האָט געטראָגן, און אין עטלעכע שעה אַרום זענען מיר אָנגעקומען אין אַ וועלדל. פון ווייטן האָבן מיר ווידער דערזען אַ פויעריש הייזל, צוגעגאַנגען צום פענצטער פרעגן, וווהין צו גיין. דער פויער האָט אונדז דערציילט, אַז היינט זענען דאָ דורכגעפאָרן 3000 קאָפּאָקן פון האַראַדישטש, וועלכע דינען דעם דייטש, און זיי זענען געפאָרן זוכן אונדז. ער האָט אונדז געעצהט איבערזיצן דאָ ערגעץ ווו אין אַ וועלדל און ניט וואַגן זיך אַ ריר טאָן פאַרויס. דער פויער האָט נאָך אונדז געגעבן אַ ברויט פאַר אַלעמען. מיר האָבן זיך באַראָטן וואָס צו טאָן און באַשלאָסן איבערזיצן אין וועלדל.

צו מאָרגנס ביינאַכט, האָבן מיר ווידער צופעליק אַריין אין דעם זעלבן הייזל, און דער פויער, האָט דערציילט, אַז די קאָזאַקן האָבן שוין זיך צוריקגעקערט. ער האָט אונדז ווידער אַ ברויט געגעבן, און מיר זענען אַוועק פאַרויס. די נאַכט זענען מיר שוין צוגעקומען צו אַ פּלאַץ, ווו מיר האָבן גאַנץ פרי געטראָפן פלוצלינג אַ פּאַטראָל פון 2 פּאַרטיזאַנער. זיי האָבן אונדז ניט גערן אויפגענומען, און געהאַלטן אין אויס־פרעגן, וואָס מיר טוען דאָ, און פון וואַנען מיר קומען. ווען מיר האָבן זיי דערציילט אונדזער געשיכטע, האָבן זיי אונדז געשטעלט פראַגן און טענות: ווי אַזוי זענען מיר געזעסן אַזוי לאַנג אין קאָלדיצעווע, און געהאָלפן דעם דייטש פאַברי־צירן געווער, כדי צו קעמפן מיט די פּאַרטיזאַנער. הערנדיק זייערע רייד, האָבן מיר זיך דערשראָקן און דערשטוינט: ניט גענוג וואָס די דייטשן מאָרדן יידן, זאָלן אויך פּאַרטיזאַנער קענען שיסן יידן!.. נאָך אַ קורצן אויסטענהען זיך מיט זיי, האָבן זיי געבעטן אפשר קענען מיר זיי געבן אַ זייגערל אָדער אַ ביסל געלט. מיט דעם ווייזט אויס, האָט זיך געשטילט זייער צאָרן און מיר זענען איבערראַשט געווען פון גליק, וואָס מיר האָבן זיך מיט דעם געקענט אויסקויפן. שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז לויט סטאַלינס אַ באַפעל פון יאָר 1943, האָט מען ניט געטאָרט קיינעם שיסן אין וואַלד.

כדי צו דערגרייכן די ריכטיקע פּאַרטיזאַנער האָבן מיר נאָך געהאַט 50 קילאָמעטער ביז נאַליבאָקער פּושטשע.

נאָך 7 טעג אין ליידן פון קעלט און הונגער, וואַנדערנדיק גאַנצע נעכט מיט די לעצטע כוחות און געשוואָלענע פיס, האָבן מיר דערגרייכט דעם ערשטן פּאַטרול פון בעלסקעס פּאַרטי־זאַנער אָטריאַד. דאָס איז געווען 2 אַזייגער ביי נאַכט, דעם 1 אַפּריל 1944.

דאָרטן האָבן מיר געטראָפן 2 יידישע פּאַרטיזאַנער־אָט־ריאַדן: אין בעלסקעס 1200 מענטשן לויטער יידן, אין זאָרינס אָטריאַד 600 יידן. אין ביידע אָטריאַדן זענען געווען סטויבצער. אין זאָרינס: יעקב לעווין, זיין פרוי סאָניע און זייער זון דוד׳קע, דניאל האַרנקריג מיט זיין פרוי און 2 טעכטער, פּיישע עפּשטיין פון שווערזנע און פּעקער יעקב מיטן זון יהושע, מיישל טוניק, עטקעס (יעקב פּעקער און מיישל טוניק זענען אומגעקומען האַרט פאַר דער באַפרייאונג אין קאַמף מיט די דייטשן. זיין זון יהושע פּעקער איז געפאַלן אַלס העלד אין דער מלחמת העצמאות). אליעזר רייסער און זיין זון ישראליק, דוד סלוצאַק מיט זיין פרוי פרידע, מענדל אייזנ־בערג, אלי ברוכאַנסקי (שמעון חצקאלס) און זיין שוועסטער, שלום רודיצקי, עטל אאוסקרן, איסר דעם סטאָלערס פון אוזדע.

אין בעלסקעס אָטריאַד: מאַלבין, לעצטנס געוווינט אין נאָוואָגרודעק, יונה בערנשטיין, תמר אמרנט—ראַבינאָוויטש, לובה און חנה אקסעלראָד, רבקה קאַנטאָראָוויטש, צבי סטולוביצקי (אליקום דעם סופרס), אסתר בערקאָוויטש, מיטן ברודער בערל קריניצנער, (בערל פּייוועס פרוי), יעקב קאשצעוויטש (ישראל עקיבא ראָזאָווסקיס איידעם, געוווינט אין רובזעוויץ), מיט זיין טאָכטער ליבע צוקער און איר מאַן, זלמן אַגינסקי. 9 סטויבצער פון אונדזער גרופּע, דאָס מיינט, די גרופּע וועלכע האָט געאַרבעט אין באַראַנאָוויטש ביי דער ס. ד. ביזן טראַנספּאָרטירן קיין קאָלדיצעווע אין נאָוועמבער 1943. ברוך עוזר אקונס דריי זין סטאָלאַרעס: זלמן, הלל, בערל, משה סרגוביץ (הלל דעם סטאָלערס איידעם), 3 סטאָלאַרעס ניט קיין סטויבצער געבוירענע (בעזשענצעס), 2 מולאַריעס, געצל רייסער, און משה רייסער — יעקב דעם מולערס.

די סטויבצער וואָס מיר האָבן געטראָפן אין קאַלדיצעווע:

לייב אהרן גרונעס, וועלוול סלוצאַק דער רימער, יוסף טשארנע (דער שווארצער רימער), חיים קאַפּלאַן (שפרה דער בעדערקעס), יונה בערנשטיין, יעקב דעם מולערס 2 זין נחום און אליהו און זייערער אַ שוואָגער מאיר דער שניידער.

אַ פּאָר ווערטער וועגן וועלוול סלוצאַק:

ער האָט געאַרבעט אין אַ גאַרבעריי אַלס זייער אַ נוצ־לעכער פאַכמאַן, און די פּאָליציי איז פון אים געווען באַזונדערס צופרידן. ער איז געווען אַ געזונטער מאַן. איין מאָל האָט ער ניט אויסגעפּערטיקט אַן אַרבעט פּונקט צו דער באַשטימטער צייט, זענען די דייטשן געקומען פרעגן וועגן דער אַרבעט. האָט ער געבעטן זיך ביי זיי: לאָזט מיר וועל איך די אַרבעט אויס־פּערטיקן אין די שפּעטערדיקע שעהן, נאָך מיין אַרבעטס־טאָג. פון אָנפאַנג האָבן זיי איינגעשטימט אויף דעם. שפּעטער האָבן זיי זיך באַטראַכט: ניין, מ׳דאַרף אים באַשטראָפן. צוויי ווייס־רוסישע פּאָליציאַנטן זענען צוגעגאַנגען צו אים פון הינטן, ווי ער איז געזעסן אַרבעטנדיק, האָבן געכאַפּט פון טיש אַ רימערשע נאָדל פון 15 סענטימעטער די לענג און אַריינגעשטופּט אים די נאָדל אין פּלייצע. ער האָט באַלד געחלשט, אָבער פּאַר שרעק האָט ער געבעטן אַ ביסל וואַסער און האָט געוואָלט ווייטער אַרבעטן. ער האָט דערפילט, אַז ער ווערט פאַרגאָסן מיט בלוט. איז ער געקומען אין באַראַק.

דער דאָקטאָר לעווינבוק, האָט אים געפּרוווט איינהאַלטן דאָס בלוט, אָבער ער איז קראַנק געוואָרן ביז ער האָט אין גרויסע ליידן אויסגעהויכט זיין נשמה.

ס׳איז כדאי צו פאַרצייכענען פאָלגנדעס וועגן חיים קאַפּלאַן:

ער איז געווען דער פאַראַנטוואָרטלעכער מאַן פון די טשעסליאַרעס. ער האָט זיך געקענט באַוועגן פרייער ווי אַ צווייטער. ער פלעגט קענען גיין אין די נאָענטע דערפער מיט אַ תירוץ, אַז ער גייט באַזאָרגן און צוגרייטן מאַטעריאַל פאַר דער אַרבעט. איין מאָל קומענדיק פון דאָרף, האָט די פּאָליציי באַמערקט ווי ער טראָגט אין זאַק אַ ברויט. האָבן זיי אים פאַררופן צו זיך. אָנגערייצט אויף אים אַ גרויסן בייזן הונט, ביז ער האָט אים צעריסן אויף טויט.

באַלד האָבן זיי גענומען 2 יידן, צו פאַרשיטן זיין קערפּער מיט שניי. ער איז געלעגן פאַרשאָטן ביז דער שניי, האָט אָנגעהויבן צעגיין אין פרילינג. האָט די פּאָליציי ווידער גענומען 2 יידן, געהייסן זיי אויסגראָבן אַ גרוב אין מיטן הויף און דאָרט אים באַערדיקט.

לייב־אהרן גרונעס, גייענדיק אין דער ערשטער שורה מיט שטאָלץ אין לעצטן מאַרש צום טויט, האָט אָנגענומען דעם גזר דין גלייכגילטיק, אויסרופנדיק „שמע ישראל״.

אבינו מלכנו נקום נקמת דם עבדיך השפוך!

צום אייביקן אָנדענק די משפּחה פון ליב־מאיר רייסער

זיצן פון רעכטס: פייגע, פריידל רייסער, טויבע און יוסף רוסאַק, געצל, שאול־בער, מינה, ליב מאיר רייסער; שטייען פון רעכטס: אליעזר און שרה יעסל רייסער.

שמואל לייב אגינסקי ז״ל / מיט פארטיזאנער

אין יאָר 1941 ווען די נאַציס האָבן פאַרשפאַרט די סטויבצער יידן אין געטאָ, זענען די צרות און ליידן געווען אומגעהויער גרויס. די דייטשן האָבן געשלאָגן, געהרגעט און דאָס לעבן איז געווען אומדערטרעגליך. האָבן אייניקע יידן געפּרוּווט לויפן אין וואַלד, אָבער זיי האָבן ניט געקענט דעם געגנט.

אין סטויבצער געטאָ זענען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן אַריינגעשמוגלט געווער און קוילן. מ׳האָט עס באַהאַלטן ביי לייזער זאַרעצקי אין קעלער. בסך הכל 13 ביקסן און 2000 קוילן.

איך האָב זיך געווענדעט צו די געווער־זאַמלער און דערקלערט זיי, דאָס זייענדיק געניט און וויסנדיק די וועגן צו די פּאַרטיזאַנער, בין איך גרייט גיין מיט זיי אין וואַלד. עס איז באַשטימט געוואָרן, אַז 12 ביינאַכט וועלן זיי ברענגען דאָס געווער הינטער יאַנקל בערל דעם סטאָליערס שטאַל, וווּ ס׳איז געווען דער צוים פון געטאָ.

לייזער דער סטעלמאַך, זאַרעצקי, האָט געשניטן די דראָטן און איך מיט יוסף הרכבי זענען אַרויס די ערשטע.

עס האָט טאַקע אָפּגעגליקט און עס זענען אַרויס פון געטאָ פופצן מענער און דריי פרויען. געגאַנגען זענען מיר מיטן סעצקיער שאָסיי צו זאַדוואָריער אייזנבאַן־ליניע. אַזוי ווי מיר האָבן געדאַרפט איבערגיין די ליניע, האָבן אונדזערע חברים זיך אַוועקגעזעצט אָפּרוען נעבן קאַוועלאָישטשינער גוט און איך מיט יוסף הרכבי זענען געגאַנגען אויסשפּירן די סביבה.

פון דער ווייטן האָבן מיר באַמערקט עטלעכע דייטשן און אין לענג אויס פון דער ליניע זענען געשטאַנען אויף דער וואַך אויך פּויערים מיט שטעקנס אין די הענט. האָבן מיר זיך צעלייגט נעבן ליניע און ווי נאָר אַ באַן האָט זיך באַוויזן, האָבן מיר נאָך אים דורכגעלאָפן די ליניע. מ׳האָט אונדז באַמערקט און ראַקעטן האָבן געפּרוּווט אנטדעקן אונדז, אָבער מיר האָבן שוין דערגרייכט דעם נאָענטן וואַלד.

מיר האָבן אויסגעמיטן די ברייטע וועגן אויף וועלכע ס׳האָבן מאַרשירט און געפאָרן דייטשן. געגאַנגען זענען מיר אַ גאַנצע נאַכט ביז מיר זענען געקומען צום געוועזענעם רוסישן גרענעץ. דאָרטן האָבן מיר זיך פאַרהאַלטן אַ גאַנצן טאָג אין וואַלד און ביינאַכט זענען מיר דורכגעגאַנגען דעם דאָרף פּרושוועניאָווע.

ניט ווייט פון דאָרטן אין כוטער, האָט געוווינט אַן אַלטע גוט באַקאַנטע קריסטין. בין איך מיט יוסף הרכבי און עזריאל טוניקס הירשל׳ס געגאַנגען אינפאָרמירן זיך ביי איר וואָס הערט זיך אין דער געגנט.

ווען די אַלטע גויה האָט אונדז דערזען איז זי אַ צעשראָקענע אַרויס און ניט געענטפערט אויף אונדזערע פראַגעס. מיר האָבן אָבער באַמערקט ווי פון צווייטן צימער שטעקן אַרויס דריי רעוואָלווערן. מיר האָבן אָנגעשטעלט אונדזערע ביקסן און צו עזריאלן האָב איך אַ זאָג געטאָן: גיב אַ לייכט מיט דער באַטעריע! צו אונדזער דערשטוינונג זענען דאָרטן געווען דריי יידן: איינער אַ סטויבצער און צוויי וואַרשעווער.

שניאור בערנשטיין, איטשעביילע עשקעס האָט דערקאָנט מיין קול. די אַנדערע צוויי זענען געווען יוסף רייך און הערשל פּאָסעסאָרסקי. זיי האָבן דערציילט, אַז זיי האָבן געאַרבעט ביי דייטשן אויפן וואָקזאַל און זיך געלאָזן לויפן אין וואַלד אַריין, מיטנעמענדיק 5 פּיסטאָלעטן, וועלכע זיי האָבן בגנבה צוגענומען פון די דייטשן. פּאָסעסאָרסקי, איז פון אַ צופאַל פאַרווּנדעט געוואָרן אין פוס דורך זיין אָנגעלאָדענעם רעוואָלווער. געלעגן זענען זיי ניט ווייט פון דער אַלטער גויה, וועלכע פלעגט זיי ברענגען רפואות פון אוזדע. מיר האָבן באַשלאָסן צוזאַמען לאָזן זיך אין וועג. פון העלץ האָבן מיר געמאַכט אַ מין טראָג־בעטל פאַרן פאַרווּנדעטן. מיר זענען געגאַנגען 4 קילאָמעטער ביז מיר זענען אָנגעקומען קיין מאָגילנע. צוקומענדיק צום ניעמאַן איז דער בריק געווען פאַרברענט, האָבן מיר געמאַכט פון העלץ אַ סאָרט פּליט און אויף דעם אַריבערגעפירט דעם פאַרווּנדעטן מיט די פרויען. די מענער זענען איבערגעגאַנגען דעם ניעמאַן נאַקעטערהייט. אין שטעטל זענען מיר ניט אריין, אַ גאַנצן טאָג זענען מיר געלעגן הינטערן דאָרף מאַטעצקי, וווּ מיר האָבן געזאַמלט עסן. פאַרנאַכט זענען מיר צוריק אַוועק אין שטעטל און פון דאָרטן אָנקומענדיק אין ערשטן דאָרף, האָבן מיר גענומען אַ פור פאַרן פאַרווּנדעטן. אַזוי זענען מיר געגאַנגען אין דער ריכטונג צו פּעסאָטשנע. אין דעם שטעטל האָבן מיר זיך געטראָפן מיט די פּאַרטיזאַנער. זיי האָבן אונדז איינגעטיילט צו דרייען אין אַ הויז, מ׳האָט אונדז געגעבן עסן און אָפּרוענדיק אַ טאָג, האָבן מיר זיך געלאָזן אין וועג צו זשוקאָווס אָטריאַד. ווען די פּאַרטיזאַנער פון דער אָפּטיילונג, האָבן זיך דערוווּסט, אַז עס קומען אָן יידן מיט געווער, האָבן זיי אונדז אויפגענומען מיט שמחה. אַ פּאָר טעג האָבן מיר אָפּגערוט אין גילציקס פּאַרטיזאַנער אָפּטיילונג און דערנאָך האָבן מיר זיי דערציילט, אַז מיר ווילן זיך ווידער צוריקקערן קיין סטויבץ כדי צו ראַטעווען מענטשן און ברענגען געווער.

ס׳האָט זיך צוזאַמענגעשטעלט אַ גרופּע פון זעקס סטויבצער און נאָך זעקס פון קריסטן און מזרח־יידן. ד. ה. פון מזרח ווייסרוסלאַנד. אויף צוויי וועגענער זענען מיר אָנגעקומען אין דאָרף פּרושוועניאָווע און אַריין צו אַ באַקאַנטן פּויער. ער האָט אונדז געפרעגט: ווי אַזוי זענען מיר אַריינגעפאָרן אין דאָרף, וועלכער איז פול מיט דייטשן שוין צוויי טעג.

ווי עס איז זענען מיר אַרויס פון דאָרף און אַריינגעפאָרן אין אַ געדיכטן וואַלד. דאָרטן זענען מיר אָפּגעשטאַנען אַ נאַכט מיט אַ טאָג. האָבן אונדזערע געהאַט טענות צו מיר, פאַרוואָס האָב איך זיי געבראַכט צו די דייטשן? האָב איך מיט הרכבין פאַרגעלייגט מען זאָל שטימען, ווער עס וויל פאָרן קיין סטויבץ און ווער עס וויל זיך אומקערן צוריק. נאָר זעקס האָבן געשטימט פאַרן פאָרשלאָג גיין קיין סטויבץ. די איבעריקע זעקס האָבן באַקומען אַ פערד מיט אַ וואָגן און זיי האָבן זיך אומגעקערט אין אָטריאַד.

אויפן וועג קיין סטויבץ האָבן מיר געשיקט אַ שוואַנגערע קריסטין קיין סטויבץ מיט אַ בריוו צו יעקב לעווין. ער האָט

אונדז געשריבן, אַז נאָך אונדזער פאַרלאָזן סטויבץ, איז פאַרגעקומען ווידער אַ שחיטה. מ'האָט נאָר איבערגעלאָזן „נויטיקע" יידן. זיי וואָלטן וועלן קומען צו אונדז, אָבער עס איז אוממעגלעך איבערגיין די ליניע. פונדעסטוועגן זענען מיר געווען צוויי מעת־לעת נעבן אַרצעכיער דאָרף און קיינער איז ניט געקומען. די לעצטע נאַכט, זענען מיר אַריין אין דאָרף און גענומען זעקס פערד און פעלצן מיט וועגענער פאַרן אָטריאַד.

מיר האָבן געשיקט מיט דער גויה אַ בריוו און געשריבן ווו מיר געפינען זיך. דעם בריוו האָט יאַכע אַלטמאַן איבער־געשיקט אין באַראַנאָוויטש צו איר מאַן קושע אַלטמאַן. אויף דעם סמך זענען געקומען צו אונדז אין אָטריאַד אין יאָוועשצער וואַלד פופציק יידן פון באַראַנאָוויטש און צווישן זיי אויך עטלעכע סטויבצער.

אין יאַנואַר 1943 איז אַרויסגעגאַנגען אַ סטויבצער גרופּע באַפרייען יידן און קריגן געווער. די גרופּע האָט זיך געפונען אין דאָרף פאַהאַרעלע 12 קילאָמעטער פון סטויבץ. דער העל־דישער פאַרטיזאַן פּאָסעסאָרסקי, האָט זיך אַנגעטאָן ווי אַ פויער פון דאָרף. מיט ברויט, אַ שטיקל פּוטער און אייער איז ער צוגעקומען צום שווערזנער טאַרטאַק. דאָרטן האָבן געאַרבעט יידן, ער האָט געזאָגט, אַז ער וויל קויפן ברעטער. דעם דייטש, דעם שומר, האָט ער געגעבן אַ פּאָר אייער און דערפאַר, האָט ער אים אַריינגעלאָזט אין טאַרטאַק. אין דער צייט פון עסן מיטאָג, האָבן די יידן אַריינגענומען פּאָסע־סאָרסקין אין לאַגער.

אַזוי ווי ביינאַכט איז געווען אַ גרויסער שניי מיט אַ שטורם, האָבן די יידן צעשניטן די דראָטן פון דעם צוים און ס'זענען אַרויסגעגאַנגען 250 יידן. העלפט פון זיי זענען געלאָפן אין אַנדערע וועלדער און די איבעריקע זענען געקומען צו אונדז ווי נאָר מיר האָבן זיך דערוווּסט פון דעם, זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן רייטער ברענגען די באַפרייטע. דער־ווייל האָבן מיר איינגעשפּאַנט אַלע פערד וואָס געפינען זיך אין דאָרף און געפאָרן אַנטקעגן און אַרויפגעזעצט אויף די פורן די באַפרייטע.

ביי די פויערים פון דאָרף האָבן מיר צוגענומען 30 פורן און צוגעזאָגט אומקערן עס און די הבטחה איז דערפילט געוואָרן.

ווען די דייטשן האָבן זיך דערוווּסט פון דאָס אָפּגעטאָענע, זענען מיר שוין געווען 50 קילאָמעטער טיף אין וואַלד. קומענדיק אין אָטריאַד, האָט די פאַרוואַלטונג אונדז אַלעמען פאַררופן און געהאַט טענות פאַרוואָס האָט מען געבראַכט 125 מענטשן אָן איין ביקס. אויף דעם האָבן מיר געענטפערט און באַטאַנט, אַז צוריק וועלן מיר קיינעם ניט פירן, אָבער מיר וועלן גיין גרופּענווייז קריגן און זאָרגן ווי צו באַקומען געווער. אין שפּיץ פון איין גרופּע איז געשטאַנען דער באַרימ־טער פאַרטיזאַן פּאָסעסאָרסקי.

אונטערוועגנס, האָט ער זיך באַגעגנט מיט אַ פאַרטיזאַן אַ מערדער־קאָמאַנדיר פון אַ גרופּע רוצחים. ביי פּאָסעסאָרסקין איז געווען אַ דייטשער פאַראַבעל, וועלכן ער האָט צוגענומען ביי דייטשן, ווען ער איז אַנטלאָפן אין וואַלד. האָט דער קאָמאַנדיר געפאָדערט ער זאָל אים אָפּגעבן דעם פאַראַבעל. אויף דעם, האָט פּאָסעסאָרסקי אים געזאָגט: דו ביסט אַ העלד צוצונעמען דאָס געווער ביי מיר, צייג אַרויס העלדנשאַפט און נעם עס אַוועק ביי אַ דייטש אָבער ניט ביי מיר. דער קאָמאַנ־דיר האָט אים געשטעלט אַ אולטימאַטום פון פינף מינוט צייט און אויב ניט שיסט ער אין אים אַריין אַ קויל. פּאָסעסאָרסקי האָט ניט געגלייבט, אַז ער וועט אים שיסן. יענער מערדער האָט אים דערשאָסן צום טויט.

בראָש פון אַ גרופּע איז געשטאַנען דער יונגער העלד עוזר מאַזע, וועלכער איז געגאַנגען שטענדיק פאָרויס אונטער אַ האָגל פון קוילן, ביז וואַנען ער איז געפאַלן. באַקומענדיק אַ ביסל געווער, האָט מען פון די באַפרייטע יידן געפאַרמירט אַ ראָטע קעמפער.

סטויבצער יידן האָבן ניט געקענט זיצן ליידיק און זיי האָבן ווידער געזוכט וועגן ווי צו באַפרייען יידן פון די מערדערישע הענט. ס'האָט זיך אָרגאַניזירט אַ גרופּע סטויבצער קעמפער פון וועלכע די אָנפירער זענען געווען: לאַכאָוויצקי און ווישניאַ פון באַראַנאָוויטש. זיי האָבן גוט געקענט און געוווּסט די וועגן ווי צו פאָרן און וווהין מ'דאַרף פאָרן.

אויף אַ שטרעקע פון 100 קילאָמעטער פון לאַגער איז אַרויס אַ גרויסע גרופּע, אָבער אין וועג האָבן מיר זיך צעטיילט אויף צוויי גרופּעס: לאַכאָוויצקי מיט זעקס סטויב־צער זענען געגאַנגען קיין באַראַנאָוויטש און איך מיט אַ גרופּע זענען געבליבן באַזאָרגן דעם אָטריאַד מיט עסן.

די ערשטע גרופּע איז אָנגעקומען אויפן באַראַנאָוויטשער בית־עולם. דאָרטן האָבן זיי געטראָפן אַ ייד, וועלכער האָט זיי געעצהט גיין אין באָד, ווו עס געפינט זיך נאָך אַ ייד און ער וועט זיי זען העלפן.

האָבן זיי איבערגעלאָזן זייער געווער אויפן בוידעם פון בית־הקברות שטיבל. דער ייד פון באָד, האָט זיי גוט אויפ־גענומען און איבערגעגעבן אין זייער רשות אַ צימער. ישראל מאַכטיי (ראובן דעם שניידערס) האָט זיך אונטערגענומען גיין אין לאַגער אַריין, האָט ער אָנגעטאָן אַ שוואַרץ פעלצל מיט אַ פעלצן היטל און אויסגעשמירט דעם פּנים מיט סאַזשע, כדי אויסצוזען ווי אַ באַן־אַרבעטער. אַוועק איז ער צום פאַליעסער וואָקזאַל, ווו ס'האָבן געאַרבעט סטויבצער יידן. ביי אים זענען געווען פיר האַנט־גראַנאַטן און אַ רעוואָלווער, ער איז געגאַנגען אויף לעבן אָדער אויף טויט.

קומענדיק צום וואָקזאַל, ווינטער אַכט אַ זייגער אין אָוונט, איז ער צוגעגאַנגען צום דייטש — דעם וואַכמאַן און געזאָגט, אַז ער אַרבעט אויפן באַן, ער קומט פון סטויבץ. אַ יידישע פרוי, האָט אים געגעבן טאַבאַק פאַר הירשל טוניק (פייגעס), וויל ער דאָס אים איבערגעבן.

מ'האָט אים דערלויבט אַריינגיין אין קיך און ער האָט הירשלען געגעבן דעם טאַבאַק מיט אַ בריוו, אַז ער זאָל אַרויסנעמען אַ גרויסע גרופּע יידן.

בייטאָג זענען אַוועק פון דער אַרבעט בלויז זיבן מענטשן און זיי זענען געקומען צו אונדז, ווו מיר זענען געווען. אין די זיבן זענען געווען: הירשל טוניק מיט זיינע צוויי זין, לייבע

און פייווע, די צוויי ברידער מאיר און אלימלך מאַכטיי, אהרון מלמד, און מיין זון צבי אַגינסקי.

מ׳האָט ניט גערוט און מיר האָבן אָרגאַניזירט ווידער אַ גרופּע סטויבצער פון אַכט חברים. איך בין געווען דער וועג־ווייזער פון דער גרופּע, און קאָמאַנדיר איז געווען יוסף הרכבי. די אַנדערע: בועז אַקסעלראָד, משה עסטערקין, קושע אַלטמאַן, משה ווײַנשטיין, שניאור בערענשטיין, אברהם שולקין.

אונדזער אויפגאַבע איז געווען פאַרברענען דעם סטויבצער טארטאַק (קיטאַיעוויטשעס), מיט וועלכן די דייטשן האָבן געבעל־הביתעוועט און ער איז זיי גוט צונוץ געקומען.

מ׳האָט זיי גערופן דאָס העלדישע אַכטל, וועמענס שטרעבונג און אויפגאַבע איז געווען ראַטעווען יידן. באַפרייט האָט מען אונדז אויף 12 טעג. אויפן וועג האָבן מיר געטראָפן אַ מחנה דייטשן איז אונדזער לאַגע געווען זייער אַ שלעכטע. מיר זענען שוין געווען 3 קילאָמעטער פון שווערזנע און פינף קילאָמעטער פון סטויבץ. ווי עס איז האָבן מיר זיך אַרײַנגעכאַפּט צו אַ פויער אין שייער און געלעגן דאָרטן אַ גאַנצן טאָג. די דייטשן זענען דורכגעפאָרן אָן אַן אויפהער אַ גאַנצן טאָג, וועלכער האָט זיך ביי אונדז אויסגעצויגן ווי אַ יאָר.

מיר האָבן קוים דערוואַרט נאַכט, עלף אַ זייגער זענען מיר אַרויס פון שייער אויפן וועג צו דער אייזנבאַן־ליניע. איך און יוסף הרכבי זענען געגאַנגען אויסשפּירן און די איבעריקע זענען געלעגן און געוואַרט.

עס איז געשטאַנען אַ וואַך פון צוויי דייטשן, וועלכע האָבן אונדז ניט באַמערקט. זענען מיר צוריקגעגאַנגען צו אונדזערע חברים און מיר זענען דורכגעגאַנגען די ליניע און זיך געלאָזן גיין צום שאָסיי סטויבץ—מיר און אַריין אין קרוגלעצער וואַלד. פון דאָרטן האָבן מיר געשיקט אַ פויער קיין סטויבץ. ער האָט אונדז צוגעזאָגט, גיין ביזן סטויבצער טאַרטאַק און זען וואָס דאָרטן קומט פאָר, אָבער ער איז ניט אַזוי שנעל געקומען. די דייטשן האָבן אים שטאַרק געשלאָגן און אַרעסטירט. ווען זיי האָבן אים באַפרייט איז ער גלייך געקומען און דערציילט אונדז, ווי די דייטשן היטן זיך פון פאַרטיזאַנישע אָנפאַלן.

מיר האָבן באַשלאָסן גיין אין נאַליבאָקער פּושטשע, און צום שלימזל, האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אויף אַ מחנה פון הונדערט פּאָליאַקן. זיי האָבן אונדז אַנטוואָפנט, אָבער מיר האָבן זיך גלייך געווענדעט אין סטאַלינסקער בריגאַדע און צייגנדיק אונדזערע פּאַפּירן און וווּהין מיר גייען, האָט מען אונדז אין שטאַב פון די פּאָליאַקן צוריקגעקערט דאָס געווער, און פּאַפּירן האָט מען אונדז נאָך צוגעגעבן, מ׳זאָל אונדז ניט שטערן און העלפן נאָך מיט וואָס מ׳קען.

מיר זענען געגאַנגען זוכן יידישע גרופּעס אין די קליינע וועלדער. מ׳האָט אונדז דערציילט, אַז מירער יידן געפינען זיך אין בירשטאַנער וואַלד. קומענדיק אַהין האָבן מיר צווישן זיי אויך געטראָפן אַ ביסל סטויבצער יידן. זיי האָבן זיך געבעטן, מ׳זאָל זיי פון דאָרטן אַרויסנעמען, ווייל נאָענט צום שטאָט און צווישן די דאָרפישע פויערן פילן זיי אַ גרויסע שׂנאה. אַזוי ווי אַלעמען איז געווען אוממעגלעך נעמען, ווייל מ׳האָט אַליין ניט געוווּסט וווּהין מ׳גייט, זענען מיט אונדז געגאַנגען בערך אַ צוועלף סטויבצער ווי: יעקב לעווין מיט זיין משפחה, די צוויי שוועסטער אַקסעלראָד, האָרנקריג מיט זיין פאַמיליע, מיישל טוניק (עטקעס), אלי ברוכאַנסקי און אַנדערע. מיר האָבן זיי געפירט אין נאַליבאָקער פּושטשע. די איבעריקע יידן האָבן מיר צוגעזאָגט קומען איניגיכן און אַרויסנעמען זיי, ווייל מ׳דאַרף באַקומען אַ דערלויבעניש פון די רוסישע אָטריאַדן אַרײַנצופירן אין פּושטשע נאָך יידן. אַרום 50 קילאָמעטער האָבן מיר דורכגעפאָרן און זיך דערוווּסט, אַז פון מינסק איז אָנגעקומען אַ גרופּע אַנטלאָפענע יידן פון 300 נפשות מיט ווייבער און קינדער. געפינענדיק זייער לאַגער, האָבן מיר זיך פאָרגעשטעלט פאַר זייער קאָמאַנדיר זאָרין און דערקלערט וואָס אונדזער אויפגאַבע איז. אויף אונדזער בקשה איבערלאָזן ביי אים אונדזערע סטויבצער משפחות, האָט ער דערקלערט, אַז אָן געווער קען ער קיינעם ניט צונעמען, ווייל זיי אַליין האָבן נאָר צען ביקסן. האָבן מיר אים אָפּגעגעבן צוויי ביקסן פון אונדזערע און צוגעזאָגט ברענגען און צושטעלן נאָך געווער פאַר זיין אָפּטיילונג.

אָט אַזוי איז געלונגען אונדז צייטווייליק איבערלאָזן אונדזערע סטויבצער אין זאָרינס אָפּטיילונג.

מיר זענען געווען אַ גרופּע פון אַכט יידן גוט באַוואָפנט און באַזאָרגט מיט גוטע רעקאָמענדאַציע־פּאַפּירן. זענען מיר געקומען אין רובזעוויטשער ראַיאָן און געזוכט יידן אין די וועלדער. דעם געגנט האָב איך גוט געקענט. בין איך אַריין צו אַ באַקאַנטן פויער און ער האָט מיר אָנגעוויזן אויף די פּלעצער ווו יידן געפינען זיך. קומענדיק אַהין, האָבן זיך דערפרייט אַלע באַקאַנטע רובזעוויטשער יידן. זיי האָבן אונדז דערציילט, אַז ניט ווייט פון זיי געפינען זיך עטלעכע סטויבצער יידן. מיר האָבן דאָרטן געטראָפן: רבקה קאַנטאָראָוויטש, שלום רודיצקי, יאַנקל שמערקאָוויטש (בערע אייזיס אײדעם) און כילקע, אַ פּליט וועלכער האָט געוווינט אין סטויבץ. זיי האָבן זיך באַקלאָגט, אַז די רוסישע פּאַרטיזאַנער קומען אָפט און פייניקן זיי. זיי זענען געווען נאַקעט, באָרוועס. ביינאַכט זענען מיר אַוועק אין אַ דאָרף און געבראַכט פון דאָרטן קליידער, ברויט, פלייש און צוגעזאָגט קומען צונעמען זיי פון דאַנען.

אומקערנדיק זיך אין פּושטשע האָבן מיר געמאָלדן, אַז אין וואַלד געפינען זיך גרופּעס יידן. דער קאָמאַנדיר פון גאַנצן געגנט האָט צוזאַמענגערופן די יידישע אָטריאַדן און אַ באַפעל איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַרײַננעמען אין זייערע אָפּטיילונגען די יידן פון די קליינע גרופּעס.

עס זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן פורן און האָבן צונויפגעקליבן די יידן פון די קליינע וועלדלעך. מיר האָבן נאָך געפּרוווט איבערגיין די ליניע, כדי צו פאַראייניקן זיך מיט אונדזערע אָפּטיילונגען, האָט מען אונדז באַשאָטן מיט אַן האָגל פון קוילן. זענען מיר אַוועק אין סטאַלינער בריגאַדע, ווו מ׳האָט אונדז אויפגענומען פאַר גוטע געסט. מיר פלעגן דורכפירן די שווערסטע אויפגאַבן. אין לאַגער איז פאַרבליבן

משה׳ל עסטערקין און זיבן מענער פון אונדזער גרופע זענען אַוועק אין דער ריכטונג פון כאָטעווע.

הונדערטער „ווייסע" פּאָליאַקן זענען אַרויס שלאָגן זיך מיט פּאַרטיזאַנער. אַ גרופּע פון דרייסיק פּאַרטיזאַנער איז אַרומגערינגלט געוואָרן, מ׳האָט ביי זיי צוגענומען דאָס געווער און אַריינגעוואָרפן אין אַ קעלער. אַזוי ווי מיר זענען געווען פון די לעצטע, האָבן אונדז צוויי רוסן אָנגעזאָגט, אַז מיר זענען אין געפאַר. האָבן מיר אָנגעהויבן לויפן אין וואַלד. איך בין געלאָפן דער ערשטער לינקס און נאָך מיר נאָך צוויי. די איבעריקע זענען געלאָפן רעכטס און אַריינגעפאַלן אין די הענט פון די באַנדיטן. זיי האָבן געקעמפט ביז דער לעצטער קויל און געפאַלן אַלס העלדן. מיר האָבן צום באַדויערן דאָרטן פאַרלאָרן פינף סטויבצער העלדן: יוסף הרכבי, בועז אַקסעלראָד, קושע אַלטמאַן, משה׳ל וויינשטיין, שניאור בערנשטיין און אויך אַ קריסט.

איך, מיט אברהם שולקין און מיט נאָך אַ קריסט זענען מיר איבערגעגאַנגען אַ גרויסע בלאָטע און קומענדיק אין אָטריאַד (אָפּטיילונג) קיינעם ניט געפונען, ווייל אַלע זענען אַוועק קעמפן מיט די פּאָליאַקן. עס זענען פאַרבליבן קראַנקע און ווייבער.

אין עטלעכע טעג אַרום זענען מיר אַ גרופּע חברים אַרויסגעפאָרן זוכן אונדזערע סטויבצער חברים און מיר האָבן אפילו זייערעביינער ניט געפונען.

די רויטע אַרמיי האָט אינגיכן באַפרייט אַלע פּאַרטיזאַנער.

אברהם שולקין איז געפאַלן אויפן פראָנט. איך האָב געפונען מיין 16 יאָריקן יינגל צבי, וועלכן איך האָב איבערגעלאָזן אין די וועלדער.

איך בין ווידער געקומען קיין סטויבץ און געשטאַנען אַ צעבראָכענער אויף די קברים פון אונדזערע שענסטע און בעסטע קרובים און פריינד. די שטאָט איז געווען פאַרברענט. מיר האָבן זיך געפילט אַלס לעבעדיקע יתומים אויף יעדן טריט און שריט. יעדער טריט איז געווען איינגעטונקט און דורכגעזאַפּט מיט יידיש בלוט. מיר האָבן געזוכט אַ וועג ווי צו לויפן ווייטער. אין פּוילן האָבן מיר ניט געפונען קיין רו פאַר אונדזער צעבראָכענעם געמיט.

געקומען קיין ארץ־ישראל קעמפן פאַר אַ אייגן־לאַנד. מיין זון צבי אגינסקי איז אַלס פרייוויליקער אַוועק אין דער יידישער אַרמיי. ער איז פאַרוונדעט געוואָרן, און איצט איז ער אין דעם ראַנג פון אַ רעזערוו אָפיצער אין דער יידישהעלדישער ארמיי.

מיט פרייד האָבן מיר אויפגענומען די ספרי תורות פון אונדזערע לאנדסלייט אין אַמעריקע פאַר אונדזער בית הכנסת ע״ש קדושי סטויבץ בישראל, ווו מיר קענען זיך צוזאַמען אויסוויינען צו יזכור און זאָגן אַ קדיש נאָך אונדזערע קדושים.

זיצן פון רעכטס: תנחום אסתרקין, משה אסתרקין, שלמה אגינסקי; שטייען פון רעכטס: גצל ריסר, משה בורסוק, שמואל ליב אַגינסקי, מענדל מאַכטיי.

יוסף רייך / פֿראַגמענטן פֿון „וואַלד אין פלאַמען"

יוסף רייך, דער מחבר פון דעם בוך „וואַלד אין פלאַמען", איז געווען אַ פליט פון וואַרשע, וואָס האָט אַדורכגעמאַכט די גרויזאַמע צייט אין סטויבצער געטאָ און שפּעטער אין וואַלד. די זכרונות פון יענער צייט האָט ער פאַראייביקט אין זיין בוך, וועלכער איז דערשינען אין יאָר 1954 אין בוענאָס־איירעס (פאַרלאַג יידבוך).

אין די באַגרענעצטע ראַמען פון דעם „ספר הזכרון" ברענגען מיר בלויז געציילטע פראַגמענטן פון אויבנדערמאָנטן בוך, וועלכער דאַרף געלייענט ווערן פון יעדן בן־עיר.

די רעדאַקציע

דענ 27טן יוני האָבן די דייטשן פאַרנומען סטויבץ. די ערשטע צוויי טעג האָבן די דייטשן נישט געטשעפּעט די יידן.

דעם 29טן יוני 1941. באַלד אינדערפרי זיינען מיר געוואָרן איבערראַשט און פאַרוואונדערט דורך אַ שטאַרקער שיסעריי, וואָס האָט זיך געהערט האַרט נעבן אונדז. דורך די פענצטער האָבן זיך דערזען די פלאַמען פון די שכנותדיקע ברענענדיקע הייזער און דער ערשטער געדאַנק, וואָס איז מיר געקומען אויפן רעיון, איז געווען אַ דערפרייענדיקער — דאָס זיינען מן־הסתם „אונדזערע" צוריקגעקומען און קעמפן מיט די דייטשן. אַרויסקומענדיק אין דרויסן האָב איך זיך אָבער ביטער אַנטוישט. אומעטום איז געווען פול מיט דייטשן, וועמענס אויסזען און האַלטונג האָט נישט געזאָגט עדות, אַז ס׳זאָל זיך דאָ נאָענט געפינען עמיצער וואָס קאָן זיי באַאומרויקן. די אויסגעשטרעקטע אויטאָמאַטן גרייט צום שיסן, אין זייערע הענט, זיינען געווען אָנגעשטעלט אויף שוצלאָזע און צום טויט־דערשראָקענע מענער, וועלכע זיי האָבן געבראַכט צו פירן פון אַלע זייטן.

די געבראַכטע זיינען געוואָרן פאַרייניקט צו דער מחנה מענער, וואָס האָט זיך שוין געפונען פריער אויף אַ פלאַץ רעכטס פון מיר, אַרומגערינגלט דורך ס. ס.־לייט מיט אָנגעצילטע אויטאָמאַטן. איך האָב זיך געוואָלט צוריקציען אין שטוב אַריין און כ׳האָב זיך אינסטינקטיוו געשאַרט אויף לינקס, טוליענדיק זיך האַרט צו דער וואַנט פון שטאַל. נאָר ס׳איז שוין געווען צו שפּעט. באַלד זיינען לעבן מיר אויסגעוואַקסן צוויי דייטשן און אונטערשטופּנדיק מיך מיט די לופעס פון אויטאָמאַטן, האָבן זיי מיך איבערגעגעבן אַן אַנדערן דייטש, וועלכער האָט מיך אַוועקגעפירט אויף לינקס צו אַ גרופּע מענער וואָס איז געשטאַנען אין אַ זייט אָפּגערוקט פון גאָס און נענטער צום פעלד. אונדזער גרופּקעלע איז געווען אַ קלענערע ווי די, וועלכע האָט זיך געפונען אויף רעכטס און די באַציונג פון די דייטשן צו אונדז איז געווען נישט אַזאַ שטרענגע ווי צו זיי. עס האָט נישט לאַנג געדויערט, מ׳האָט אונדז אַוועקגעפירט הינטערן שטאָט אויף אַ פעלד און דאָרטן געהאַלטן אונטער אַ וואַך. פון שטעטל האָט זיך כסדר געהערט אַ שיסעריי און אונדז האָט געמאַטערט די פראַגע — וואָס קומט דאָרט פאָר?..

מיר האָבן זיך באַמיט עפּעס געוואָרן צו ווערן ביי די דייטשן, וואָס האָבן אונדז געהיט. נאָך זייערע רייד נאָך איז אויסגעקומען, אַז דורך אַ פענצטער פון דער לעניןָ־גאַס (מינסקער) זאָל מען האָבן אויסגעשאָסן צום מאַרשירנדיקן מיליטער און אַלס שטראָף דערפאַר, ווערט פאַרניכטעט די דאָזיקע גאָס. נאָכן אָפּהאַלטן איייניקע שעה, האָט מען אונדז באַפרייט און איך בין מיט אַלע כוחות, אין איין אָטעם, געלאָפן אין שטאָט.

קומענדיק אויף דער לעניןָ־גאַס (מינסקער) בין איך דערשיטערט געוואָרן פון דעם חורבן, וואָס די דייטשן האָבן דאָרט אָנגעמאַכט דורך דער קורצער צייט. די דאָזיקע שענסטע און באַלעבסטע גאָס פונם שטעטל איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ בית־הקברות, וואָס איז געווען פול מיט נישט־באַגראָבענע מתים. עס האָט זיך דאָרט נישט געפונען קיין לעבעדיק נפש, ביי וועמען עפּעס צו פרעגן, ביי וועמען עפּעס געוואָר צו ווערן. די איינצלנע שטובן, וואָס זענען נישט געוואָרן אונטערגעצונדן דורך די דייטשן, זיינען געווען אויסגעליידיקט פון מענטשן, אַלץ איז דאָרט געלעגן אויף הפקר און קיין דייטשן האָבן זיך אויך נישט געזען אין ערגעץ. אַרום איז געווען שטיל און רואיק, פון ערגעץ האָט זיך נישט געהערט קיין קלאַנג און סימן פון לעבן. אַלץ איז געווען פאַרגליווערט, אָפּגעשטאָרבן. בלויז די גופים פון די טויטע מענער, וועלכע האָבן זיך געוואַלגערט אומעטום, די סקעלעטן פון די איבערגעבליבענע הייזער, וועלכע האָבן נאָך געברענט, ווי ליכט פאַר די נשמות פון די אומגעקומענע, האָבן דערציילט וועגן פאַרברעכן, וואָס איז דאָ באַגאַנגען געוואָרן. מיט אַ ציטערדיק האַרץ האָב איך זיך דערנענטערט צום אָרט, ווו עס האָט געוווינט מיין שוואָגער. אויף דער טיר איז געהאָנגען אַ שלאָס און איך האָב לייכטער אָפּגעאָטעמט, מסתמא זיינען זיי אין ערגעץ אַוועק, — האָב איך געטראַכט — און זיינען אפשר ניצול געוואָרן פון טויט. כ׳בין אַרויס אין גאָס און אָפּגייענדיק אַ שטיקל וועג, האָב איך זיך, אַזוי ווי אויף עמעצנס אַ באַפעל, אומגעקערט און בין צוריק אַריין אין הויף. כ׳האָב נאָכאַמאָל באַטאַפּט דעם שלאָס, צי ס׳איז גוט פאַרמאַכט, כ׳האָב אַריינגעקוקט דורכן פענצטער אין שטוב. כ׳האָב זיך אַרומגעקוקט אין אַלע זייטע און גאָרנישט באַמערקט קיין באַזונדערס. נאָר גייענדיק טיפער אין הויף האָב איך באַמערקט אין אַ ווינקל ביים שטאַל זיינען געלעגן דריי מתים: אויף די אָנגעוואָרפענע קלעצער, אָנגעשפּאַרט מיטן קאָפּ אָן דער וואַנט פון שטאַל, מיטן רוקזאַק אויף די אַקסלען און מיט אַ קליינעם בלוט־סימן אויף דער לינקער שלייף, איז געלעגן מיין שוואָגער נח פיש. זיין טויט האָט געמוזט קומען אַזוי אומגעריכט און פּלוצים, אַז ער איז געוואָרן פאַרגליווערט און פאַרשטיינערט אין דער זעלבער פּאָזע און מיטן זעלבן אויסדרוק ווי ביים לעבן. ער האָט נישט אויסגעזען ווי אַ מת נאָר ווי אַ וואַקסענע פיגור. לעבן אים, מיט די פּנימער צו דער ערד זיינען געלעגן, זיין שוועער יצחק בלאָך און זיין שוואָגער, סטאַשעק בלאָך. אָפּגערוקט אַ פּאָר מעטער פון דעם דריילינג, אַרומגענומען און פאַרפלאָכטן צווישן זיך מיט די הענט, זיינען געלעגן, דער טויטער קערפּער פון אינזשיניער כאַיטאָוויטש און זיין פרוי. דאָס איז געווען די איינציקע פרוי, וואָס האָט זיך געפונען צווישן דער

גרויסער צאָל דערשאָסענע אין דעם ערשטן אַרויסטריט פון די דייטשן אין דעם שטעטל סטויבץ. דעמאָלט זיינען נאָך די דייטשן געווען „ריטערלעך" און האָבן געשוינט פרויען. זי האָט מסתמא נישט געוואָלט אָפּטרעטן פון איר געליבטן מאַן.

אין מיטן יולי 1941. די מיליטערישע אָפּטיילונגען, וואָס זיינען איצט פאַרבייגעגאַנגען דורך סטויבץ, זיינען שוין נישט געווען אַזעלכע מוסטערהאַפטע און האָבן שוין נישט געמאַכט אַזאַ אימפּאָנירנדיקן איינדרוק, ווי די ערשטע מאָטאָריזירטע שטורעם־אָפּטיילונגען. אַ סך פון אָט די דייטשן האָבן ליב געהאַט זיך אַרויסצוזאָגן פאַר אונדז וועגן דעם גורל, וואָס עס דערוואַרט די יידן. דער גרעסטער טייל האָט עס אַרויסגעזאָגט מיט ברוטאַלער פרייד. אַ קליינער טייל — גלייכגילטיק און מאַנכע אַפילו מיט באַדויערן, נאָר אַלע האָבן זיי איבערגעחזרט דאָס זעלבע: „וויר זיינען די ערשטער, מיט אונס איסט עס נאָך ניכט זאָ שלים, נאָך אונס קומען די צווייטע, דאַן ווערט ער פיל שלימער פיר אויך יודען, נאַכער קומען די דריטען, די לעצטען דאַן זייט איר גאַנץ קאַפּוט". טייל פלעגן דאָס וואָרט „קאַפּוט" נאָך אילוסטרירן מיט דער געהעריקער זשעסטיקולאַציע, וועלכע האָט פאָרגעשטעלט בילדלעך ווי אַזוי מיר ווערן „קאַפּוט". איך האָב דאָס וואָרט „קאַפּוט" דעמאָלט פאַרשטאַנען מער סימבאָליש, קאַפּוט מיט אייער מאַכט, מיט אייער הערשאַפט, אָבער נישט פיזישע אויסראָטונג. נאָר ווי די טראַגישע פּראַקטיק האָט שפּעטער באַוויזן האָבן זיי געוווּסט, וואָס זיי ריידן און זיינען געווען גוט אינפאָרמירט.

סוף יולי 1941. דאָס פייניקן און באַרויבן די יידישע באַפעלקערונג האָט אָנגענומען אַ מער אָרגאַניזירטן כאַראַקטער. ס'זיינען אַרויס פאַרשיידענע פאַראָרדענונגען אונטערגעשריבן דורך דער געקומענער „אָרטס־קאָמענדאַנטור", אַ שטייגער: וועגן אַרבעטספליכט פאַר מענער פון 14 ביז 60 יאָר און פאַר פרויען פון 16 ביז 50 יאָר; וועגן טראָגן אָרעמבענדער מיט מגן דודס; וועגן פאַרבאָט צו קויפן ביי אַריער א"אַ. אייגנאַרטיק איז גאָר געווען דער אופן ווי אַזוי עס איז געווען אָרגאַניזירט דאָס פונאַנדערשיקן די יידן אויף אַרבעט. דאָס האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַזאַ בילד: אינעם צענטער פונעם שטעטל, אַנטקעגן דעם שטאָטישן געריכט סוף מינסקער גאַס איז געווען אַ גרויסער פּלאַץ. דער פּלאַץ האָט זיך געפונען אויף אַ העכערער פלאַך פון גאַנצן אַרום, וואָס האָט געמאַכט אַן איינדרוק פון אַ ספּעציעל אויסגעבויטער עסטראַדע. אויף דעם דאָזיקן פּלאַץ האָבן זיך געמוזט צוזאַמענקלייבן יעדן טאָג, 5 אַ זייגער אין דער פרי, די יידן פון סטויבץ. איבער דער גאַנצער לענג פונעם פּלאַץ זיינען געווען אויסגעשטעלט סלופּעס, אַזוי ווי וועגווייזער מיט אויפשריפטן פון 1 ביז 100 פון 100 ביז 200 אאַז"וו ביז אַריבער טויזנט. לעבן יעדן אַזאַ סלופּ זיינען געשטאַנען אויסגעשטעלט אין גלייכע רייען אין צוויי שורות 100 מענטשן; מענער אין באַזונדערע קאָלומנעס, פרויען אין באַזונדערע און יוגנטלעכע אין באַזונדערע. אַרום דעם פּלאַץ האָט זיך געפונען ווי צושויער די אָרטיקע אַרישע באַפעלקערונג. צווישן זיי האָבן זיך געפונען סתם נייגעריקע, וואָס זיינען געקומען זיך קוויקן מיט דעם גרויסאַרטיקן בילד און אויך אַזעלכע, וואָס זיינען געקומען „געשעפטלעך", וועלכע האָבן געוואַרט, אַז מען זאָל זיי צוטיילן יידישע שקלאַפן צו דער אַרבעט.

ס'האָט נישט לאַנג געדויערט און עס האָט זיך באַוויזן דער אָרטס־קאָמענדאַנט מיט זיין געהילף, דער „זאָנדער־פירער" פאַר יידישע ענינים. דער זאָנדער־פירער — אַ פאָלקסדייטש פון לעטלאַנד, וועלכער האָט גערעדט גוט רוסיש איז אַרויס אויפן פּלאַץ, ווי אַ ווילדע חיה, וואָס איז ערשט אַרויסגעלאָזט געוואָרן פון שטייג. ער איז אַרומגעלאָפן אַ צעיושעטער צווישן די אויסגעשטעלטע מענטשן־רייען מיט געשרייען, געוואַלדן, זידלערייען און האָט אויף אַלעמען אָנגעוואָרפן אַ פחד. פאַרן מינדסטן חטא און אויך אָן וועלכער סיבה, האָט ער געטיילט פעטש. זיינע פעטש זיינען געווען הילכיקע און האָבן אָפּגעקלונגען איבערן גאַנצן פּלאַץ און דערפאַר האָבן מיר אים געגעבן אַ צונאָמען „דער פאַטשער". נאָך דעם האָט זיך אָנגעהויבן דאָס צעשיקן אויף אַרבעט. ראשית זיינען געוואָרן דערליידיקט די דייטשע פאָדערונגען אויף יידישע אַרבעטער, וועלכע זיינען געוואָרן באַנוצט אויף צו לייגן באַן־רעלסן, בויען וועגן, לאָדענען וואַגאָנען און אויף צו באַדינען די אַדורכפאָרנדיקע מיליטערישע טראַנספּאָרטן. די פרויען האָבן זיי אַממיינסטן באַנוצט אויף צו רוימען און וואַשן וועש. טייל דייטשן פלעגן אַליין קומען זיך אויסקלייבן אַרבעטער און זיי גלייך מיט זיך מיטנעמען. דעמאָלט האָט מען זיך באַמיט דורך פאַרשיידענע אופנים אַריינצופאַלן צו „גוטע" דייטשן. דערביי זיינען אָפט פאָרגעקומען פאַטאַלע טעותים. ווייל די שלעכטע דייטשן האָבן זיך אַ סך מאָל אַרויסגעוויזן פאַר גוטע און די „גוטע" דייטשן פאַר שלעכטע. אָפּגעפאַרטיקט מיט די דייטשע פאָדערונגען אויף יידישע אַרבעטער האָט מען זיך גענומען דערליידיקן די ווייסרוסישע פאָדערונגען, וועלכע זיינען געווען צווייערליי, פון פריוואַטע פערזאָנען און פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג. די פריוואַטע פערזאָנען (נאָר ווייסרוסן האָבן געניאָסן פון דער פריווילעגיע, פּאָלאַקן נישט) האָבן באַקומען יידישע אַרבעטער אויף צו בויען פאַר זיך הייזער, שייערן און אויף צוצוהעלפן אין דער באַלעבאַטישקייט און אין זייערע פריוואַטע אונטערנעמונגען. די שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט באַקומען יידישע אַרבעטער אויף אויסצופירן אַלע שווערע און שמוציקע אַרבעטן, וואָס זיינען געווען נייטיק פאַרן שטעטל. אַ ספּעציעלע בריגאַדע פון יידישע פרויען איז געווען באַשטימט אויף צו קערן די גאַסן. ביזן קומען פון די דייטשן האָט זיך געפירט אין סטויבץ, וואָס איז אגב געווען זייער אַ ריין שטעטל, אַז יעדער באַלעבאָס האָט געהאַלטן ריין דאָס שטיקל שטח ווו ער האָט געוווינט. איצט האָבן די יידישע פרויען געמוזט קערן פאַר אַלעמען און דער גרעסטער טייל פון די סטויבצער אַריער, זייענדיק פריי פון אַרבעט, האָבן דערווייל געלעבט ווי פּאַטריצער און האָבן גענאָסן אומגעשטערט אין פולער מאָס פון דעם, דורך זיי אָנגערויבטן, יידישן האָב און גוטס.

25 יולי 1941. היינט זיינען די יידן פון סטויבץ, וועלכע האָבן זיך געשטיקט און געמאַטערט אין דעם גהינום, וואָס ס'האָבן געשאַפן פאַר זיי די שוין היימיש־געוואָרענע דייטשע פייניקער, געוואָרן אויפגעטרייסלט פון אַ פריש אומגליק, וואָס

האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף זייערע קעפּ. ס׳זיינען אַראָפּגעקומען אין שטעטל אויף אַ „גאַסטראָל״ די מחבלים פון דער געסטאַפּאָ און האָבן פאַרצוקט פרישע 90 יידישע לעבנס. די זאַך איז פאָרגעקומען אויף אַזאַ אופן: שוין אייניקע טעג ווי כ׳האָב געאַרבעט צוזאַמען מיט נאָך אייניקע הונדערט יידן, 8 קילאָמעטער הינטערן שטאָט, ביים בויען אַ נייעם וועג. די אַרבעט איז געווען זייער אַ שווערע, דער טעמפּאָ אַ מערדערישער, דער וועג האָט געדאַרפט דינען פאַר דעם אַדורכמאַרש פון דייטשן מיליטער און האָט געמוזט פאַרטיק ווערן אין געציילטע טעג.

אזוי גייענדיק צוריק אַהיים זיינען מיר דערגאַנגען ביז צום שטעטל, נאָר דאָ האָט אונדז דערוואַרט אַ טרויעריקע איבעראַשונג, וואָס האָט אונדז געמאַכט פאַרגעסן פון הונגער און מידקייט און אַרויסגעשלאָגן פון די קעפּ אין איין אויגנבליק אַלע זיסע פּאַנטאַזיעס וועגן פאַרדינטן אָפּרו. אויפן מיטן וועג האָבן שוין פון פריער אונדז אָפּגעוואַרט ס.־דעניקעס. (די נאַצישע פאָרמאַציע „זאָנדער דינסט״), וועלכע האָבן אונדז פאַרהאַלטן און באַגעגנט מיט אַ האָגל פון קלעפּ. זיי האָבן צוריקגעשיקט די דייטשן, וועלכע האָבן אונדז באַגלייט און זיי האָבן אונדז איבערגענומען אין זייער רשות. אונטערן אַקאָמפּאַנימענט פון קלעפּ און זידלערייען האָבן זיי אונדז אויסגעשטעלט אין רייען און דערנאָך איז אָנגעקומען אַן עלעגאַנטער אויטאָ פון וועלכן עס זיינען אויסגעשטיגן געסטאַפּאָוצעס און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ סעלעקציע. זיי האָבן אַלעמען אויפמערקזאַם באַטראַכט, יעדן געקוקט אין די אויגן אַריין און זיך נאָכגעפרעגט אויף זיין באַרוף. יעדן, וועלכן זיי האָבן חושד געווען, אַז ער איז אַן אינטעליגענט, האָבן זיי אַרויסגענומען פון דער ריי און מיטגענומען מיט זיך. און חושד געווען האָבן זיי יעדן, ביי וועמען זיי האָבן באַמערקט אַ לעבעדיקן אויסדרוק אויפן פּנים, אַ גרימאַסע פון פּראָטעסט אָדער פון מענטשלעכער ווירדע. פאַרדעכטיק איז פאַר זיי געווען יעדע גלייכע, גוטגעהאַלטענע פיגור און שטאָלצער אויסזען. כ׳האָב געהערט ווי איין געסטאַפּאָוויעץ האָט געזאָגט צום צווייטן, אָנווייזנדיק אויף אַ הויכן שלאַנקן בחור, וועלכער איז געשטאַנען לעבן מיר, „אָט דער לאַנגער האָט אַזעלכע אומרואיקע אויגן״, און מען האָט אים אַרויסגענומען פון דער ריי. דעם ערשטן, וועמען די געסטאַפּאָוצעס האָבן אויסגעקליבן פאַרן קרבן און אַרויסגענומען אים פון דער ריי, איז געווען דער סטויבצער שוחט ר׳ שלמה חארי. דאָס איז געווען אַ זעלטענער טיפּ פון אַ שוחט און אַ זעלטענער טיפּ פון אַ מאַנספּערשוין, וועלכער האָט זיך געוואָרפן אין די אויגן און האָט זיך אויסגעטיילט מיט זיין אויסזען צווישן צענדליקער טויזנטער. אַ הויכער, אַ ברייטער, מיט אַ שיינער בלאָנד־שוואַרצער באָרד און אַ פּאָר שוואַרצע ברענענדיקע אויגן. שטייענדיק אין דער ריי איז ער אַפילו דעם העכסטן פון צווישן אונדז איבערגעוואַקסן מיט אַ קאָפּ און האָט געמאַכט אַן איינדרוק ווי אַ פעסטער דעמב צווישן נישט־אַנטוויקלטע ביימער. נאָך דעם, ווי ס׳האָט זיך געענדיקט דאָס אַרויסקלייבן די בעסטע, די גראַטענסטע פון אונדז האָט מען די איבעריקע געשלאָגן מיט שטעקנס איבער די קעפּ און געיאָגט ווייטער. נאָכן אָפּגיין אַ שטיקל וועג האָט זיך אָנגעהויבן די זעלבע פּראָצעדור פון סעלעקציאָנירן אויף דאָס ניי, וואָס איז אַדורכגעפירט געוואָרן פון אַנדערע געסטאַפּאָוצעס. דאָס האָט זיך אַזוי איבערגעחזרט דריי מאָל און יעדעס מאָל זיינען אונדזערע רייען קלענער געוואָרן מיט אייניקע פּערזאָן און צווישן די געבליבענע איז געוואַקסן די צאָל צעשלאָגענע און צעקאַליעטשעטע. דאָס זעלבע האָט זיך אין דעם טאָג איבערגעחזרט אויך ביי אַנדערע גרופּן יידישע אַרבעטער. אַחוץ דעם האָט מען נאָך אַרויסגענומען פאַרשיידענע פּערזאָנען לויט אַ ליסטע, פון זייערע הייזער. די אַלע מענטשן זיינען אויף אייביק פאַרשוווּנדן אָן אַ שפּור, דאָס אָרט און דער אופן פון זייער אומקום איז געבליבן דער סוד פון די דייטשע תלינים.

אָנהייב אויגוסט 1941. עס איז געקומען אין סטויבץ אַ פרישע אָרטס־קאָמענדאַנטור, וואָס האָט באַקומען דעם נאָמען „די ווינער״, ווייל דער קאָמענדאַנט און דער גרעסטער טייל פון דער מאַנשאַפט האָבן געשטאַמט פון ווין.

דאָס איבערנעמען די מאַכט דורך די „ווינער״ האָט זיך אָנגעהויבן גרויסאַרטיק און האָט געוועקט גוטע האָפענונגען ביי די יידן פון סטויבץ. נאָכן איבערנעמען זיין אַמט האָט דער נייער קאָמענדאַנט, אַ ווינער פּראָפעסאָר אין ראַנג פון אַן אָבער־לויטנאַנט, גערופן צו זיך די יודנראַט־מיטגלידער, געבעטן זיצן און גערעדט מיט זיי פריינדלעך און מיטפילנד. ער האָט זיך אויפגערעגט אויף דעם „באַרבאַריזם״, וואָס יידן מוזן טראָגן ספּעציעלע צייכנס און האָט צוגעזאָגט צו באַמיען זיך, אַז ס׳זאָל אָפּגעשאַפט ווערן די „שענדלעכע״ (זיין באַצייכענונג) פאַראָרדענונג. דערווייל האָט ער געמאַכט דעם ערשטן זשעסט און אַריינגעטראָגן פאַרלייכטערונגען אין דער פאַראָרדענונג וועגן אַרבעטס־פליכט פאַר יידן וואָס ס׳האָט אַרויסגעגעבן די פריערדיקע קאָמענדאַנטור, אין דעם זין, אַז מענער זיינען פאַרפליכטעט צו אַרבעטן נאָר פון 16 ביז 50 יאָר און פרויען פון 18 ביז 40. די יודנראַט־מיטגלידער זיינען צוריקגעקומען פון דער קאָמענדאַנטור אין אַ געהויבענער שטימונג און זיינען געווען געריררט פון דער איידעלער און מענטשלעכער באַציונג מצד דעם קאָמענדאַנט. אין די טעג פון גוטער האָפענונג האָב איך געאַרבעט אין דער קאָמענדאַנטור אַלס שניידער. געאַרבעט האָב איך אין דעם צימער פון נייעם זאָנדער־פירער פאַר יידישע ענינים, קאָך, און האָב געהאַט די מעגלעכקייט זיך צוקוקן פון דער נאָענט צום שפּעטערדיקן תליון פון צענדליקער טויזנטער יידן פון דער גאַנצער אַרר־מיקער געגענט. איצט איז ערשט דער יודנראט צוגעטרעטן אויסצופירן זיין אייגנטלעכע ראָל.

אין צוזאַמענהאַנג דערמיט האָבן זיך די סטויבצער תושבים געבונטעוועט, וואָס די „ביעזשענצעס״ האָבן פאַרכאַפּט די גאַנצע מאַכט אין יודנראַט. נאָר מ׳איז צווישן זיך אַדורכגעקומען און דער יודנראַט איז געוואָרן רעאָרגאַניזירט אין דעם זין, אַז צום „ביעזשעניעץ״, דעם פּרעזעס פון יודנראַט האָט מען צוגעטיילט אַ פאַרטרעטער אַ סטויבצער תושב. דער פּרעזעס פון יודנראַט איז געווען אַ געוויסער וויטנבערג, אַ פּליט פון לאָדזש. דאָס איז געווען אַ בחור פון אַ יאָר דרייסיק,

אַן אָרנטלעכער מענטש מיטן אַ גוטן כאַראַקטער, נאָר אויף צו זיין אַ געזעלשאַפטלעכער מנהיג האָט ער נישט געהאַט קיין שום קוואַליפיקאַציעס. זיין נאָמינאַציע פון די דייטשן אויף דעם דאָזיקן אַמט האָט ער באַקומען אַדאַנק זיין רעפּרעזענטאַטיוון אויסזען און אויך אַדאַנק דעם, וואָס ער האָט געקענט גוט ריידן דייטש. דאָס איז געווען אַ בחור פון דער „גאָלדענער יוגנט", וואָס האָט גיכער געקאָנט פּרעטענדירן צו ווערן אויסגעצייכנט פאַר עלעגאַנטער האַלטונג און מענלעכער שיינקייט ווי צו פאַרנעמען זיך מיט געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. ס'איז געווען אַ פאַרגעניגן און סאַטיספאַקציע צו זען אים לעבן די דייטשע הערשער, שטענדיק אַ זויבערער, האָט ער אַפילו אין די ערגסטע צייטן נישט פאַרלוירן זיין מענערלעכן גלאַנץ און רייץ און אין זיין קעגנוואַרט האָבן די דייטשן מיט זייער ראַסן־טעאָריע אויסגעקוקט ווי חוזק. דער צופאַל האָט דעם דאָזיקן עלעגאַנטן בחור אויסגעשטעלט אויף אַזאַ אַמט, צו וועלכן ער איז נישט געווען פּעאיק.

פּראַס דאָס איז געווען אַ זעלטן קלוגער, פּעאיקער און ענערגישער מענטש, אַ גוטער סוחר מיט אַ נייגונג צו גרויסע ריזיקאַלישע געשעפטן. סטויבץ מיט אירע יידן איז געווען צו ווייניק אויף איינצושליסן זיין גאַנצע ענערגיע און איז געווען אַ צו קליינער אָביעקט פאַר זיין פאַרנעם. ער איז, פאַרשטייט זיך, אין קורצן געוואָרן דער פאַקטישער באַלעבאָס פון יודנראַט. אַלע איבעריקע זיינען געווען בלויז שטומע עדות לעבן אים. די סטויבצער האָבן געלייגט גרויס האָפענונג אויף פּראַסן. זיי האָבן געגלויבט, אַז ער, וואָס האָט געפירט פאַר דער מלחמה אַזעלכע גרויסע געשעפטן און האָט „געדרייט מיט אַ וועלט" וועט זיך אויך מיט די דייטשן אַן עצה געבן. נאָר וואָס האָט געקאָנט העלפן דער שאַרפסטער מוח, דער פיינסטער אינערלעכער מעכאַניזם, דער בעסטער קאָפּ, אַז יעטוועדער דייטש, דער נאַרישסטער, דער טעמפּסטער האָט אים געקאָנט צו יעדער צייט, צו יעדער סעקונדע צעשמעטערן. ס'קאָן זיין, אַז די חכמה פון אַן אַלט און דערפאַרן פאָלק, די פּעאיקייט צו אַנאַליזירן צופיל, דאָס וועגן און מעסטן מיטן געדאַנק אַלע מעגלעכקייטן, איז געווען אַן אומגליק פאַר די יידן. אין דער הפקרדיקער, היטלעריסטישער צייט האָט מען געדאַרפט האַנדלען לויטן אינסטינקט, אַזוי ווי אַ חיה, ווייל דאָס זיין אַ רואה את הנולד האָט געבונדן דעם ווילן און געהאַמעוועט יעדע טעטיקייט פון אָפּוער, פון נקמה.

דער יודנראַט האָט רעאָרגאַניזירט די אַרבעטס־פאַרמיטלונג אין דעם זין, אַז יעדנס אַרבעטספּלאַץ זאָל זיין, אויף וויפל דאָס איז מעגלעך, אַ סטאַבילער ; דאָס שיקן אויף אַרבעט זאָל נישט פאָרקומען כאַאָטיש און צופעליק ווי ביז איצט ; יעדער אַרבעטער זאָל קאָנען זיך צושטעלן צו דער באַשטימטער פאַר אים אַרבעט דירעקט און זאָל נישט זיין געצוווּנגען ווי ביז איצט, צו קומען יעדן פאַרמיטאָג אויף דער אַרבעטס־בירזשע. דאָס איז געווען אַ גוטער אויפטו און אַ גרויסע פאַרלייכטערונג פאַר די אַרבעטנדיקע, דאָס האָט אָבער אויך געהאַט שאָטנזייטן, וואָס זיינען באַשטאַנען אין דעם, וואָס די באַדינגונגען און די געפאַר ביי די שקלאַפן־אַרבעט (די אַרבעטער זיינען מיט גאָרנישט געוואָרן באַלוינט) זיינען נישט אומעטום געווען קיין גלייכע.

דעם 10 אויגוסט 1941. די טעג פון גוטער האָפענונג פאַר יידן אין סטויבץ האָבן זיך געענדיקט. די אילוזיעס וועגן דער „גוטער" קאָמענדאַנטור זיינען צערונען געוואָרן. ס'איז געשען אַזעלכעס אויף וואָס קיינער האָט זיך נישט געריכט, אַזעלכעס וואָס האָט מער דערשטוינט און דערשיטערט די סטויבצער יידן, ווי דער מלחמה־אויסברוך, אזוינס, וואָס איז נישט געווען משיג צו זיין מיטן שכל. די „גוטע ווינער" זיינען איבער נאַכט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין די שרעקלעכסטע, אין די בלוטיקסטע מערדער. אין דעם טאָג האָבן זיי אָן אַ פאַרוואָס געשאָסן צוויי יידן ; אַ גרויסע צאָל יידן האָבן זיי מערדערלעך צעשלאָגן ביי דער אַרבעט, אויף דער גאַס און אין די שטובן. אַלטע לייט און קינדער האָבן געמוזט ווייטער גיין צו דער אַרבעט. יידן איז פאַרווערט געוואָרן צו גיין אויפן טראָטואַר, אויפן אָרט פון קאָמענדאַנטס צוזאָגן אָפּצושאַפן דעם מוז צו טראָגן אָרעמבענדער מיט מגן־דודס, איז געקומען די פליכט צו טראָגן געלע לאַטעס אויף דער פּלייצע און ברוסט און נאָך אַנדערע גזירות.

דער גרעסטער קלאַפּ, וואָס האָט אַמיינסטן דערדריקט איז געווען דאָס אַרעסטירן די יודנראַט־מיטגלידער, ווען ס'האָט געדראָט דערשאָסן צו ווערן. דאָס אַלץ איז געקומען אַזוי פּלוצים און אומגעריכט, אַז די געהירן האָבן זיך געדרייט דערפון און מען איז שיעור נישט אַראָפּ פון זינען. נישט אַזוי ווייט פון דער פיזישער שרעק ווי פון דער אויסטערלישקייט פון דעם געשעענעם. אַ שטייגער ווי שטויביקע חיות וואָלטן פּלוצים פאַרוואַנדלט געוואָרן אין וועלף אָדער טויטע קעגנשטאַנדן וואָלטן זיך אָנגעהויבן באַוועגן.

די יודנראַט־מיטגלידער האָט מען נישט געשאָסן, נאָר נאָכן אָפּהאַלטן זיי צוויי טעג אין אַרעסט און דורך שלאָגן און דראָען מיט טויט האָט מען זיי פּסיכאָלאָגיש געהעריק צוגעגרייט צו קאָנען אויספירן זייער אויפגאַבע ביי די נייאַנטשטאַנענע באַדינגונגען.

די סטויבצער קאָמענדאַנטור איז שנעל טרויעריק באַרימט געוואָרן אויך אויסער סטויבץ. קאָך מיט זיינע געהילפן זיינען אַרומגעפאָרן ווי „גאַסטראָלערן" איבער די אַרומיקע שטעטלעך און אויסגעשאָסן טויזנטער יידן. מיר פלעגן זען, ווי זיי זיינען אַרויסגעפאָרן מיט ליידיקע לאַסט־אויטאָס און זיינען צוריקגעקומען מיט פולגעפּאַקטע, מיט די זאַכן פון די דערשאָסענע. דערנאָך זיינען צו אונדז דערגאַנגען ידיעות, אַז אין טורעץ, קלעצק, ניעסוויעזש, מיר, גאָראָדיע, שווערזשנע אָדער אַנדערשוווּ זיינען דערשאָסן געוואָרן אַזויפיל און אַזויפיל הונדערטער יידן.

קאָך איז געוואָרן רייך ווי קורח און האָט געלעבט ווי אַ מזרחדיקער פּירשט. די צייטן, ווען ער איז געשלאָפן אויף אַ ציכל פון פּויערישע לייוונט אָנגעשאָטן מיט היי, און האָט זיך געבעטן ביי מיר, אַז כ'זאָל אים שאַפן שטאָף אויף אַן אָנצוג — זיינען שוין לאַנג פאַרביי. אַחוץ קאָכן האָבן זיך געפונען צווישן די „ווינער" נאָך אייניקע תלינים, וועמענס

בלוטיקע געשטאַלטן האָבן זיך טיף און טראַגיש איינגעקריצט אינעם זכרון פון דער יידישער באַפעלקערונג פון סטויבץ. איינער פון די עקלדיקסטע פון צווישן זיי איז געווען דער „געלער", ביים נאָמען רייכל.

דאָס איז געווען אַ פּראָסטער דייטשער זעלנער פון אַ יאָר עטלעכע און פערציק. אַ פאַרזעעניש פון דער נאַטור. אַ סאַדיסט און אַ וואַמפּיר, אַ טיפּ פון אַ האַרימאַן. בלוט, טרערן און מענטשלעכער ווייטיק איז געווען זיין גענוס.

אים איז געוואָרן איבערגעגעבן אַ גרופּע יידישע אַרבעטער איבער וועלכע ער איז געוואָרן דער אויסשליסלעכער באַלעבאָס און זיי האָבן געדינט ווי שטאָף פאַר זיינע פאַרברעכערישע אינסטינקטן. וועמען ער איז אַריינגעפאַלן צו אים אין האַנט, האָט זיך שוין פון פריער געזעגנט מיטן לעבן און אויב מען איז אַרויס פון אים אַ לעבעדיקער, איז געווען אַ נס. דער „געלער" איז געווען דער בלוטיקער קאַשמאַר פאַר די יידן אין סטויבץ אין „רואיקע טעג". ס'איז נישט פאַרביי קיין איין טאָג, אַז צווישן דער גרופּע, וואָס האָט געאַרבעט אונטער זיין אויפזיכט זאָל נישט פּאַסירן עפּעס אַן אומגליק, אַז ס'זאָלן נישט קומען פון דאָרטן קיין צעממיתטע, מיט צעבראָכענע אברים, געשמיסענע, גאַנץ אָפט זיינען טייל אַרבעטער פון דאָרטן אין גאַנצן נישט צוריקגעקומען. ווייל זיי זיינען געוואָרן פאַרפייניקט דורכן „געלן". דער „געלער" איז נישט מיד געוואָרן, ער איז נישט אָפּגעשטאַנען אין זיין אַרבעט. אים האָט מען נישט געקאָנט איבערקויפן אַזוי ווי די אַנדערע. ער האָט נישט געדאַרפט קיין גאָלד, ער האָט נישט געדאַרפט קיין אַנדערע קאָסטבאַרקייטן. אים איז געווען נייטיק דאָס בלוט, די טרערן פון זיינע קרבנות. ער האָט זיך געקוויקט מיט זייערע יסורים, מיט זייער פּיין, זייער שרעק, זייער צער זיינען געווען נאַרונג פאַר זיינע סאַדיסטישע נייגונגען. ער האָט נישט אָפּגעלאָזט פונעם אויג זיינע קרבנות אויף קיין איין מינוט, נאָר ווי אַ וואַמפּיר געגנאַגט זייער מאַרך און בלוט. ער איז געווען איינפאַלעריש און דערפינדעריש ביים פייניקן זיינע קרבנות און ער האָט געהאַט אַ פערזענלעכן באַציונג צו זיי. אַזוי האָט איין מאָל פּאַסירט, אַז ער האָט צעהרגעט איינעם פון זיינע אַרבעטער, אַז ער איז געווען זיכער, דאָס יענער לעבט שוין נישט מער. נאָר נאָך דעם, ווי ער איז פונדעסטוועגן אויפגעשטאַנען און ווייטער געלעבט, איז ער געוואָרן אַזוי „געריירט", אַז ער האָט אים אַריינגענומען צו זיך אין שטוב, געגעבן גוט אָפּצועסן און געשענקט אַ פּאָר שיך. פון דעמאָלט אָן האָט ער זיך איבערהויפּט צו אים בעסער באַצויגן ווי צו אַנדערע און האָט אים פּאַוואָריזירט.

ביי די אַלע אייגנשאַפטן האָט דער „געלער" פונדעסטוועגן נישט פאַרמאָגט די געהעריקע קוואַליפיקאַציעס אויף צו זיין אַ מאַסן־מערדער לויטן דייטשן פּאַרנעם, לויט דער דייטשער טעכניק. ס'איז פּאַראַדאָקסאַל, ס'קאָן זיין, אַז דווקא זיין סאַדיזם האָט אים געשטערט דאָס צו ווערן און דערפאַר, האָט ער זיך פאַרנומען בלויז מיט קליינער אַרבעט. אויף זיין קאָנטאָ האָט ער נישט געהאַט קיין צענדליקער טויזנטער אומגעבראַכטע, אַזוי ווי זיין קאַמעראַד קאָך, נאָר קוים איי־ניקע צענדליק.

אַזאַ פאַרברעכער איז מסוגל צו ווערן יעדערער אָנשטענדיקער און קולטורעלער דייטש. ער דאַרף נאָר באַקומען אַ באַפעל און אַ געהעריקע דאָזע „אידעאָלאָגישע" באַגרינדונג, אַז דאָס איז נייטיק און נוצלעך פאַר דער גרויסקייט פון זיין פאָטערלאַנד.

5 נאָוועמבער 1941. היינט איז פאָרגעקומען אַ געשעעניש וואָס האָט ווידער אויפגעטרייסלט ביזן גרונט די שוין אַ ביסל באַרואיקטע געמיטער. דער גרעסטער טייל יידן איז שוין געווען פאַרמאַכט אין געטאָ. בעת מ'האָט אַריינגעקלאַפּט די סלופּעס און אַרומגעצוימט דאָס געטאָ, האָבן מיר געפילט אַ ווייטיק, אַזוי ווי מען וואָלט אונדזערע אייגענע נאַקעטע לייבער אַרומגעוויקלט מיט דער פאַרזשאַווערטער שטעכיקער דראָט. נאָר מיט דער צייט האָט מען זיך צו דעם אויך צוגעוווינט. יעדער איז געווען פאַרנומען און נאָכן ענדיקן די שקלאַפן־אַרבעט, זיך אָנגעשטרענגט איבער די כוחות, כדי זיך אויסצוקאָמבינירן אַ שטיקל אָרט צום וווינען.

אין שוויערזשנע האָבן די דייטשן צוזאַמענגעקליבן אַלע יידן אויף אַ פּלאַץ, אַרויסגענומען פון צווישן זיי די קינדער, די שוואַנגערע פרויען און אַלע עלטערע מענטשן און זיי דערשאָסן, — צוזאַמען איבער 400 פּערזאָן.

שוויערזשנע ליגט 3 קילאָמעטער פון סטויבץ, אויף דער אַנדערער זייט פון טייך ניעמאַן, און האָט זיך גערעכנט ווי אַ טייל פון סטויבץ. נאָכן קומען פון די דייטשן זיינען די שוויערזשנער און די סטויבצער יידן געוואָרן אָפּגעטיילט איינע פון די אַנדערע דורכן בריק, וואָס עס איז זיי נישט דערלויבט געווען אַדורכצוגיין. אין שוויערזשנע האָט זיך געפונען אַ גרויסער טאַרטאַק, ווו עס האָבן געאַרבעט אַ סך יידן, און דערפאַר, האָבן די דייטשן זיי נישט פאַרטריבן אין סטויבצער געטאָ, נאָר דאָרטן געשאַפן אַ באַזונדערן געטאָ מיט אַן אייגענעם יודנראַט. נאָכן דערשיסן די נישט אַרבעטס־פעאיקע האָבן די דייטשן ליקווידירט דאָס געטאָ און פון די לעבנס־געבליבענע געשאַפן אַן אַרבעטס־לאַגער.

דעם 15־טן מאַי 1942 זיינען אַוועק פון סטויבצער געטאָ אין וואַלד 5 פּערזאָן באַוואָפנט מיט ביקסן. זיי זיינען געגאַנגען אין שליחות פון דער אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט זיי באַזאָרגט מיט געווער. מיט זיי צוזאַמען איז אַוועק אַ גוויסער שפּיגעל, אַ פּליט פון טאָמאַשאָוו־מאַזאָוועצק, אַ קאָמוניסטישער טוער פון פאַר דער מלחמה. ער האָט געאַרבעט אין אַ סמאָליאַרנע אין סטויבצער ראַיאָן און האָט געקענט די אַרומיקע וועלדער. זייער אויפגאַבע איז געווען איינצושטעלן אַ קאָנטאַקט צווישן אונדזער אָרגאַניזאַציע און די פּאַרטיזאַנער.

אַ פאָטער פון איינעם פון די אַוועקגעגאַנגענע, אַ מיטגליד פון פּראָפעסיאָנעלן טישלער־פאַראיין אין וואַרשע האָט זיך אַזוי איבערגענומען פון דעם, וואָס זיין זון איז אַוועק פון געטאָ מיט געווער אין האַנט, — אַז פון גרויס פאַרצווייפלונג איז ער געלאָפן זיך טרינקען אין טייך ניעמאַן. דאָס כאַראַקטעריזירט גענוג בולט די שטימונג אין געטאָ צו יענער צייט.

דער יודנראַט האָט שוין איצט נישט באַקומען קיין באַפעלן און אינסטרוקציעס פון דער „אָרטס־קאָמענדאַנטור",

נאָר פון דער זשאַנדאַרמעריע. זיי, צוזאַמען מיט דער ווייס־רוסישער פּאָליציי אונטער דער אָנפירונג פונעם עלטערן זשאַנדאַרם שולץ — זיינען איצט געוואָרן די באַלעבאַטים איבער די יידן. דאָס האָט געהייסן „ציווילע פאַרוואַלטונג", די „אָרטס־קאָמענדאַנטור", האָט זיך איצט בלויז פאַרנומען מיט מיליטערישע ענינים.

די ערשטע בלוטיקע אַרבעט וואָס די זשאַנדאַרמעריע האָט אויסגעפירט זעלבסשטענדיק (אין אָנהייב האָבן זיי דאָס פּראַקטיצירט אונטער דער קאָמאַנדע פון דער „אָרטס־קאָמענדאַנטור"), איז געווען דאָס ליקווידירן די איינצלנע יידישע פאַמיליעס, וואָס האָבן געלעבט אין די דערפער. אויף איין אָרט איז זיי די אַרבעט נישט אין גאַנצן געלאַטיק אַדורך. דאָס איז געווען אין דאָרף קישעלאָוושטשינע נישט ווייט פון שווערזשנע. דאָרטן האָט געלעבט דער שניידער פייוול מיט זיין פאַמיליע. זיי זיינען געווען גוט צונויפגעלעבט מיט דער דאָרפישער באַפעלקערונג, וואָס האָט זיי באַטראַכט ווי אַ טייל פון זיך ווי נוצלעכע איינוווינער פונעם דאָרף. בעת די זשאַנדאַרמעריע האָט אַרומגערינגלט די כאַטע פון דער דאָזיקער יידישער פאַמיליע און געוואָלט זיי אומברענגען, האָט פייוול זיך פאַרמאַכט פון אינעווייניק און אונטערגעצונדן די שטוב. אַז די שטוב האָט שוין געברענט איז ער אַרויס דורכן פענצטער, און מיט אַ פלאַש געשפּאָלטן דעם קאָפּ פון אָנפירער פון דער זשאַנדאַרמעריע. דער זשאַנדאַרם איז לאַנג אַרומגעגאַנגען מיט אַ באַנדיזשירטן קאָפּ, און עס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר דער דייטשער מענטאַליטעט, וואָס ער האָט זיך געקלאָגט אויף דעם „דומען־יודע", פאַרוואָס ער האָט אים געטאָן אַ עוולה — „ער דאַרף דאָך וויסן דאָס איך האָבע קיינע שולד, איך האָבע דאָך איין בעפעל בעקאָמען" — האָט ער געזאָגט מיט טעמפּער נאַיוויטעט.

אין דער צווייטער העלפט פון חודש יולי 1942 זיינען דערגאַנגען ידיעות אין געטאָ וועגן דער פולשטענדיקער ליקווידאַציע פון די יידן אין די אַרומיקע שטעטלעך. יעדן טאָג איז אָנגעקומען די טרויעריקע בשורה פון אַן אַנדער אָרט. דאָ פון גאָראָדעיע, דאָ פון קלעצק, פון ניעסוויעזש און פון אַנדערע ערטער. די דאָזיקע ידיעות האָבן אַרויסגערופן מהומה און פּאַניק אין סטויבצער געטאָ. דער עולם האָט אַראָפּגעלאָזן די הענט, אַריינגעפאַלן אין יאוש און פאַרנאַכלעסיקט די אַרבעט, „אַז מען וועט סיי ווי סיי נישט לאָזן לעבן" — האָט מען געענטפערט די יידישע אונטערטרייבער. עס האָט געדראָט ס'זאָל געשטערט ווערן די אַרבעטס־דיסציפּלין, דער יודנראַט מיט זיינע מענטשן האָבן זיך באַמיט צו באַרואיקן די געמיטער און גערופן אַלעמען נאָך בעסער, און פלייסיקער צו אַרבעטן. דאָס האָט געדאַרפט זיין די סגולה פאַר די סטויבצער יידן, אַז די דייטשן זאָלן זיי נישט אומברענגען.

5 אויגוסט 1942. היינט איז דורך סטויבץ פאַרבייגעפאָרן אַ לאַסטצוג מיט דעפּאָרטירטע יידן פון וואַרשעווער געטאָ. דער צוג האָט זיך דאָ פאַרהאַלטן אַ ביסל. ער איז גלייך געוואָרן שטאַרק באַוואַכט דורך דער דייטשער וואַך־פּאָליציי, וועלכע האָט געשטערט צו דערנענטערן זיך צו אים. פון דער ווייט געהערטע, כאַאָטיש־אַרויסגעשריגענע, אָפּגעהאַקטע זאַצן דורך די פאַרמאַכטע וואַגאָנען, האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז די דייטשן זיינען באַפאַלן דאָס געטאָ, געשאָסן און געכאַפּט מענטשן. איינער האָט אויסגעשריגן: „נישטאָ שוין קיין וואַרשעווער געטאָ, נישטאָ שוין אין וואַרשע קיין יידן"... דער צוג איז אַוועקגעפאָרן ווייטער אויף מזרח.

22 סעפּטעמבער 1942. היינט האָט אַ באַן־מאַשיניסט געבראַכט פון באַראַנאָוויטש אַ טרויעריקע ידיעה, אַז דאָרט קומט פאָר אַ שחיטה אין געטאָ. דאָס איז שוין די דריטע „אַקציע" אין באַראַנאָוויטשער געטאָ און דאָס דאַרף זיין די לעצטע, וואָס דאַרף אַנטגילטיק ליקווידירן דאָס באַראַנאָוויטשער געטאָ. אין סטויבצער געטאָ האָט די דאָזיקע ידיעה געמאַכט אַ באַזונדער שווערן און דערדריקנדיקן איינדרוק און האָט אַרויסגערופן מער צערודערונג און פּאַניק ווי די אַנדערע ידיעות וועגן דער ליקווידאַציע פון יידן אין די אַרומיקע ערטער. די סיבה דערפון איז געווען די אייגנאַרטיקע „טעאָריע", וואָס די סטויבצער יידן האָבן זיך געשאַפן, אַז די דייטשן האָבן ליקווידירט די יידן נאָר דאָרטן, ווו ס'איז נישט פאַראַן קיין גרויסער באַן־קנופּ, ווייל אויף אַזעלכע ערטער זיינען די יידן נישט נויטיק. דאַקעגן־זשע ווו עס איז פאַראַן אַ גרויסער באַן־קנופּ, ווי אַ שטייגער: באַראַנאָוויטש־סטויבץ־מינסק, לעבן יידן און וועלן ווייטער לעבן, ווייל זיי זיינען נויטיק צו דער אַרבעט פאַר די דייטשן. נאָר אויב מען ליקווידירט שוין די יידן אין באַראַנאָוויטש איז אויס מיט דער דאָזיקער לאָגיק און אַלע ראַציאָנעלע אויסטייטשונגען.

דעם זעלבן טאָג האָט פּאַסירט נאָך עפּעס. די שוועגערין מיינע, וועלכע האָט געאַרבעט אין אַלגעמיינעם אַרבעטס־אַמט אויסערן געטאָ, איז היינט געקומען מיט צוויי שעה פריער פון דער אַרבעט ווי געוויינטלעך — אַ פאַרוויינטע און אַ דערשלאָגענע. די סיבה דערפון איז געווען דאָס, וואָס דער פאַרוואַלטער פון אַרבעטס־אַמט, דער ווייסרוס פּרושענאָווסקי איז געקומען צו גיין אין ביוראָ אַ דענערווירטער. אַ צעשטרייטער און האָט איבערגעגעבן, אַז די דייטשן האָבן זיך געוואָנדן צו אים נאָך 50 קריסטלעכע אַרבעטער אויף צו גראָבן גריבער הינטערן שטאָט. אַ שרעקלעכע זאַך וועט געשען!... האָט ער אויסגערופן און פאָרגעלייגט דער שוועגערין צו ענדיקן פריער די אַרבעט. די שוועגערין איז גלייך אַוועקגעלאָפן צו די פאָרשטייער פון יודנראַט און זיי דאָס איבערגעגעבן. נאָר די הערן פּראַס און וויטנבערג האָבן זיך אויסגעלאַכט פון איר: „פלוידערט נישט קיין ווייבערישע נאַרישקייטן און מאַכט נישט אָן קיין פּאַניק, גייט אַהיים און שלאָפט רואיק".

נאָר פונדעסטוועגן איז מען אין געטאָ די דאָזיקע נאַכט נישט רואיק געשלאָפן. עס זיינען באַשטימט געוואָרן דיזשורן, וואָס האָבן געוואַכט און אָבסערווירט וואָס עס קומט פאָר אַרום דער געטאָ־פאַרצוימונג. איך האָב דיזשורירט ביז דריי אַזייגער און איך האָב נישט באַמערקט קיין שום באַזונדערס.

23 סעפּטעמבער 1942. דער פרימאָרגן האָט זיך היינט

אָנגעהויבן אַ סך פריער ווי געוויינטלעך, איך האָב קוים באַוויזן איינצודרימלען ווי איך בין געוואָרן אויפגעוועקט דורך מיינע שכנים. אַלע זיינען שוין געווען אויף די פיס. דאָס ערשטע וואָרט וואָס איך האָב געהערט איז געווען, אַז דאָס געטאָ איז אַרומגערינגלט פון פּאָליציי. סוף־כל־סוף איז געשען דאָס שרעקלעכע, עס איז געקומען דער שוואַרצער טאָג. עס האָט באַקומען אַ רעאַלן אויסזען דאָס שרעקונגס־בילד, וואָס האָט געלעבט אין אונדז די גאַנצע צייט, געפּייניקט אין די טרויעריקע טעג און קאָשמאַרנע נעכט. נאָר קיין צייט אויף צו טראַכטן און צו מאַכן אַ חשבון־הנפש איז נישט געווען. די צייט איז קורץ!.. מיר זיינען אַרומגערינגלט און צאַפּלען זיך אָנמעכטיק געפאַנגענע אין אַ נעץ. יעדער זוכט פאַר זיך איינצוגראָבן טיף אין דער ערד אפשר וועט אים דער שונא נישט באַמערקן.

פּיינלעכע סצענעס האָבן זיך אָפּגעשפּילט מיט די קינדער. טייל מאַמעס פלעגן ביז איצט מיטנעמען זייערע קינדער צו דער אַרבעט, אַ געוויסע צאָל קינדער פלעגן זיך זעלבסטשטענדיק אַרויסכאַפּן פון געטאָ מיט די אַרבעטער־גרופּן. זיי זיינען געווען פּאַסטוכער אָדער געטאָען אַנדערע אַרבעטן ביי דער נישט־יידישער באַפעלקערונג און אַזוי אַרום פאַרדינט אויף ברויט פאַר זיך און זייערע עלטערן. היינט איז געהיטן געוואָרן שטרענג, עס זאָל זיך קיינער פון זיי נישט אַרויסבאַקומען. עס איז געווען רירנדיק ווי די קינדער האָבן זיך געבעטן ביי די קאָנטראָלערן און באַמיט זיך זיי איבערצוצייגן, אַז זיי זיינען שוין דערוואַקסענע און האָבן די פליכט צו אַרבעטן גלייך מיט אַלע אַנדערע. שוין נאָך דעם, ווי אונדזער גרופּע איז געווען פאָרמירט, האָט נאָך לאַנג געדויערט ביז מען האָט אונדז אַוועקגעפירט צו דער אַרבעט און איך האָב געהאַט די מעגלעכקייט צו אָבסערווירן וואָס עס טוט זיך אַרום מיר: אַרום די געטאָ־פאַרצוימונגען, ווי ווייט מיין אויג האָט געקאָנט נאָכפאָלגן איז געווען געדיכט באַשטעלט מיט ווייסרוסישער פּאָליציי, באַוואָפנט מיט ביקסן, אויטאָמאַטן, האַנטגראַנאַטן און מאַשין־געווער. אַרום דעם געטאָ־טויער, נישט ווייט פון שולצן זיינען געשטאַנען עלטערע אין ראַנג פּאָליציאַנטן פריילעכע, אויפגערוימטע און מונטערע, אויסגעפּוצטע אין זייערע שוואַרצע מאַנטלען און ווייסע הענטשקעס אַזוי ווי אויף אַ יום־טוב. ביים געטאָ־טויער איז געווען אַ גרויסער געדראַנג, אַלע האָבן זיך געשטופּט מיט די אַרבעטס־קאַרטן אין די הענט און געריסן זיך פאָרויס מיט דעם גוואַלטיקן באַגער צו וועלן זיין אויף יענער זייט געטאָ־טויער, אויסערן פּאָליציי־קאָרדאָן.

דאָס אַרויסלאָזן פון געטאָ איז צוגעגאַנגען זייער לאַנגזאַם. יעדע פּערזאָן איז געוואָרן גענוי נאָכקאָנטראָלירט דורך שולצן אַליין. ס'איז שוין געוואָרן קלאָר, אַז אַרויסגעלאָזט צו דער אַרבעט ווערן נאָר די, וואָס אַרבעטן ביי דער אָרגאַניזאַציע „טאָדט". ס'ווערן דאָך געמאַכט איינצלנע אויסנאַמען. עס מאַכט זיך אויף דאָס טויער פאַר ד"ר סירקין. ד"ר סירקין איז אַ באַוווסטער און אָנגעזעענער קינדער־דאָקטאָר, זייער פּאָפּולער אין דער גאַנצער געגנט אויך ביי דער נישט־יידישער באַפעלקערונג און ס'איז נישטאָ ווער עס זאָל אים פאַרטרעטן. דאָקטאָר סירקין פאַרלאַנגט, אַז מען זאָל אויך אַרויסלאָזן זיין פרוי מיט די צוויי קינדער נאָר שולץ באַשטייט נישט דערויף און ער בלייבט אויך אין געטאָ. עס מאַכט זיך נאָך אַ מאָל אויף דער געטאָ־טויער, דאָס מאָל פאַרן זייגער־מאַכער אָן פיס. ער פאָרט אויף אַ וועגעלע, לעבן אים גייט זיין 14 יעריקער זון. דאָס איז אַ מענטש אין גאַנצן אָן פיס. בעת ער געפינט זיך אויף דער ערד און קוקט צו אייך אַרויף ווערט אייך זייער אומהיימלעך. נאָר דערפאַר, אַז ער געפינט זיך אויפן וועגעלע אָדער אויף אַ שטול און איר קוקט אויף זיין ענערגיש, אינטעליגענט געזיכט, הערט אויס זיינע קלוגע רייד, פאַרגעסט איר, אַז ער איז אַ בעל־מום. דעמאָלט האָט איר פאַר זיך אַן אָנגענעמען מענטש און אינטערעסאַנטן מיטשמועסער. ער האָט אַ פרוי מיט דריי שיינע, אינטעליגענטע קינדערלעך. אַחוץ דעם יינגל נאָך צוויי יינגערע בלאָנדע מיידעלעך. אַז ער פאָרט אַהיים פון דער אַרבעט, שטייען די צוויי מיידעלעך פון הינטן אויפן ראַנד פון וועגעלע, אָנהאַלטנדיק זיך אָן אים, אַרומהאַלדזנדיק זיין האַלדז. שולץ לאָזט אים אַרויס פון געטאָ, אָבער דאָס יינגעלע זיינס — נישט. די סעלעקציע איז פאַרענדיקט. דער געטאָ־טויער איז פאַרמאַכט און פון אינעווייניק, פאַרצווייפלטע צום טויט־פאַרמשפּטע מענטשן, וועלכע ווילן נישט אָפּטרעטן פונעם טויער, וועלכע רייסן זיך צום לעבן. צו אונדזער גרופּע האָט מען איצט פאַראייניקט נאָך אַ פאָר צענדליק מענטשן, מען האָט אונדז נאָך אַ מאָל געציילט, נאָך אַ מאָל קאָנטראָלירט און מיר מאַרשירן אָפּ.

מיר האָבן זיך דערוווּסט געוויסע פּרטים פון דער נעכטיקער שחיטה:

אַרויסגעפירט פון געטאָ האָט מען אין לאַסט־מאַשינען הינטערן שטאָט אויף דעם אָרט, ווו עס זיינען שוין געווען פון פריער אויסגעגראָבענע גריבער. די קרבנות האָט מען געצוווּנגען זיך אויסצוטאָן נאַקעט און צו קניען האַרט ביים ראַנד פון די גריבער. דאַן האָבן אויף זיי געשאָסן פון מאַשין־געווער די ווייסרוסישע פּאָליציי־לייט אונטער דער אָנפירונג פון דייטשער זשאַנדאַרמעריע מיט שולצן בראש. דער גאַנצער יודנראַט און די יידישע פּאָליציי איז דערשאָסן געוואָרן. פראָסן מיט וויטנבערגן האָט מען געצוווּנגען צו זיין אָנוועזנד אויפן פּלאַץ בעת עס איז פאָרגעקומען די עקזעקוציע. דערנאָך האָט זיי שולץ באַפוילן אַריינצווואַרפן אין די גריבער די טויטע, וועלכע זיינען דאָרט אַליין נישט אַריינגעפאַלן. בעת זיי האָבן געטאָן די דאָזיקע אַרבעט האָט מען זיי אַליין אויך געשאָסן פון הינטן מיט „גנאַדע־שאָסן". דער אָנפּיסיקער זייגערמאַכער איז דערשאָסן געוואָרן אין געטאָ נישט ווייט פונעם טויער.

דאָס ליקווידירן די רעשטלעך פון די באַהאַלטענע יידן אין געטאָ, האָט ווייטער געדויערט. מיר האָבן כסדר געהערט איינצלנע שאָסן און אויפרייסן. דאָס האָט מען אויפגעריסן די בונקערס צוזאַמען מיט די מענטשן, וואָס האָבן זיך דאָרטן געפונען, און די איינצלנע שאָסן וואָס מיר האָבן געהערט, זיינען געווען געצילט אויף די, וועלכע מען האָט אַרויסגעפירט לעבעדיקערהייט פון די באַהעלטענישן.

נחמה אינזעלבוך / פון יענע שרעקלעכע טעג

שוואַרצע וואָלקנס האָבן זיך פאַרשפּרייט איבערן שטעטל גלייך אין אָנהויב מלחמה, דעם 22־טן יוני 1941. די דייטשן האָבן מאַרשירט און גערוקט זיך צו אונדז מיט אַ שנעלן טעמפּאָ. די שטעטלדיקע זיינען געווען צעטומלט, צעשראָקענע — מען האָט ניט געוווּסט וווּהין צו לויפן. אַ טייל איז געלאָפן צום גרענעץ קיין נעגאָרעלע און אַנדערע — אין די אַרומיקע דערפער, כדי אויסבאַהאַלטן זיך און איבערקומען די שרעקלעכע טעג.

מיין מאַן יאָסל האָט געאַרבעט אַלס סאָוויעטישער אָנגעשטעלטער אויפן וואָקזאַל און געמוזט זיין ביי דער אַרבעט ביז דער לעצטער מינוט. ווען עס איז געפאַלן די ערשטע דייטשע באָמבע אויפן וואָקזאַל, בין איך באַלד אַהין געלאָפן זען וואָס מאַכט יאָסל. פאַרלאָזן די אַרבעט האָט געדראָט מיט טויט־שטראָף. דעם זעלבן טאָג האָט מען אים טאַקע מאָבליזירט, אָבער אַלס פאַמיליע־מאַן פון אַ פרוי מיט 4 קינדער, האָט מען אים באַלד באַפרייט. זונטאָג האָבן די דייטשן אַרומגערינגלט די גאַסן פילסודסקי — שפּיטאַלנע — נעצאַלע און געוואָרפן אין די הייזער גראַנאַטן און ברענ־באָמבעס, מיטן אויסרייד אַז דאָרטן באַהאַלטן זיך באָלשע־וויקעס. אַלץ האָט געברענט. יאָסל איז מיט אַ קינד אויף די הענט אַרויסגעלאָפן פון שטוב אין גאָרטן אַריין. מיט אַ פּאָר שעה שפּעטער האָב איך זיי ביידן געפונען טויטע. דעם זונטאָג האָבן זיי צעשאָסן אויף אונדזער גאַס בערך 200 נפשות. מיר האָבן זיי אַלעמען באַערדיקט ביי אונדז אין גאָרטן. אין אַ פּאָר מאָנאַטן אַרום האָבן מיר די ביינער איבערגעטראָגן אויפן יידישן בית עלמין.

געבליבן בין איך אַליין מיט 3 קליינע קינדער. קיין צרות האָבן ניט געפעלט. מ׳האָט גערעדט אַז באַלד וועט מען אונדז פאַרצאַמען אין אַ געטאָ. ערב דער ערשטער שחיטה איז מיר איינגעפאַלן אַ געדאַנק: אָנטאָן מיין חנה׳ן אַ פּאָר שיך מיט הויכע קנאַפּל, פּרובירן דורך דעם כאַטש ראַטעווען איין טאָכטער. אין דער ערשטער שחיטה האָב איך פאַרלאָרן מיינע 2 טעכטערלעך ציפּעלע און צערנעלע. אַזוי האָבן מיר געלעבט אין שרעק, אין צרות, אין נויט און אין פּיין. דורכגעמאַכט 2

די משפחה פילשציק

נחמה, יוסף, שולמית, צערנע, ציפּע

שחיטות און געזען מיט די אייגענע אויגן ווי טייערע ווערן אויסגעקווילעט און אַלץ ווערט פֿאַרניכטעט.

ערב דער דריטער און לעצטער שחיטה, האָבן זיך אין געטאָ נאָך געפֿונען בערך 200 פֿרויען און אַ קליינע צאָל מענער. צוריק קומענדיק פֿון דער אַרבעט, האָבן מיר באַמערקט, אַז דער געטאָ ווערט אַרומגערינגלט פֿון אַלע זייטן דורך ווייסרוסישע און לעטישע פּאָליציי. דאַן האָב איך מיט מיין חנה'ן באַשלאָסן אַנטלויפֿן פֿון געטאָ. עס איז געווען אַ קאַלטע דעצעמבער נאַכט. און מיר האָבן דערזען ווי אין איין פּלאַץ האָבן 2 יינגלעך איבערגעשניטן די דראָטן פֿון צאַם, לאַנג ניט געטראַכט און מיר זענען אַרויסגעקראָכן שטילערהייט דורך דעם פּאַרקאַן און די דראָטן. מיר זענען פֿאַרקראָכן אויף די קני צום קריסטליכן בית הקברות ווו מיר האָבן געטראָפֿן נאָך עטלעכע סטויבצער יידן: עטיל און זלאַטקע קאַפּלאַן, סעוועק הארענקריג, סילים מנקר'ס 2 מיידלעך און 2 יינגלעך, אַלע צוזאַמען האָבן מיר זיך געלאָזן קריכן און גיין איבער די פֿעלדער, ביז מיר זענען צוגעקומען צו די באַן־ליניעס. איבערגייענדיק די באַן־ליניעס, האָט זיך געעפֿנט

דערקענט אַלס יאַנעק סטאַרזיק פֿון זאַדוואָריע, וועלכער האָט יאָרן־לאַנג געאַרבעט ביי וועלוול טוניק אין בוינע. פֿרעגנדיק אים וווהין איז גלייכער צו לויפֿן, האָט זיך דער שייגעץ פֿאַרטראַכט אַ ווײלע און דערציילט אונדז ניט גאַנץ־גערן, אַז ביי זיי באַהאַלטן זיך אויס עזריאל טוניק און דבורה קאַפּלאַן זייער שוועסטער. דער שייגעץ האָט געזאָגט, אַזוי ווי ערשט מוז ער גיין אַרבעטן, ראָט ער אונדז, מיר זאָלן זיך לאָזן גיין טיפֿער אין וועלדל און זיצן דאָרט ביז נאַכט, דערנאָך וועט ער קומען אונדז נעמען. עס איז געוואָרן שווער אויפֿן האַרצן — קען מען דען אים גלויבן? ווייל אַממערסטן זענען קריסטן געלאָפֿן מעלדן די דייטשן.

ניט האָבנדיק אָבער קיין ברירה, און אויך ניט וואָס צו פֿאַרלירן, זענען מיר אַריין טיפֿער אין וועלדל ווו מיר זענען געזעסן הונגעריקע און געוואַרט אין גרויס שרעק אַ גאַנצן טאָג.

פֿון די געטאָ אַנטלאָפֿענע מיט אונדז צוזאַמען זענען געבליבן נאָר איך מיט מיין טאָכטער און די צוויי שוועסטער קאַפּלאַן. די איבעריקע האָבן זיך דורכן טאָג צערוקט יעדערער אין אַ באַזונדער ריכטונג.

די משפּחה פֿון קלמן אינזעלבוך
יהודית, חנה לאה, חיה, נחמה, קלמן

אויף אונדז אַ שיסעריי פֿון די באַן־היטער, וועלכן האָבן דערהערט אונדזערע טריט. די נאַכט איז געווען זייער אַ פֿינצטערע, און דאָך זענען די קוילן געפֿאַלן נעבן אונדז. געלאָפֿן זענען מיר ביז מיר האָבן דערגרייכט דעם וועלדל ניט ווייט פֿון בוינע. וואָס טוט מען ווייטער? עס איז פֿינצטער. ציטערנדיק פֿון קעלט און שרעק האָבן מיר קוים דערלעבט טאָג. אין דער פֿרי דערהערן מיר טריט און דערזען פֿון ווייטן אַ שייגעץ. די שוועסטער קאַפּלאַן האָבן אים באַלד

אַוונט־צייט איז דער שייגעץ געקומען. באַלייכטנדיק מיט זיין טאַשן־לעמפּל האָט ער אונדז געפֿונען. מיר זענען מיט אים אַוועק צו זייער שטוב אין עק דאָרף. אין שכנות מיט זיי זענען נאָר געווען געציילטע הייזער. דעם שייגעץ'ס מוטער דערזעענדיק אַזאַ גרופּע איז זי געוואָרן ניט שטאַרק באַגייסטערט. איך האָב זיך באַלד אָריענטירט ווו מיר האַלטן. גענומען אַראָפּציען פֿון זיך מיינע זאַכן, איך האָב איר אָפּגעגעבן מיינע שטיוול, מיין מאַנטל, דאָס ביסל געלט וואָס כ'האָב

געהאַט ביי זיך, און אַפילו די גאָלדענע קאַראַנקעס פון מיינע צייגער אין מויל האָב איך איר אָפּגעגעבן. צונעמענדיק דאָס אַלץ איז זי געוואָרן פריינדלעכער און אַ זאָג געטאָן: איך באַהאַלט אייך. איר וועט זיין מיט מיר און עסן וואָס איך. זי האָט אונדז באַלד אַריינגעפּירט אין שטוב, געגעבן עסן. יענע נאַכט האָבן מיר אַלע צוזאַמען אויסגעגראָבן אַ גרוב אין שטעלכל נעבן שטוב, פון אויבן צוגעדעקט עס מיט ברעטלעך מיט שטרוי און זאַמד. מיר האָבן איבערגעלאָזן בלויז אָפן אַ קליינע לאָך צום אַריינקריכן. די לאָך איז געווען פאַרשטעלט און אַ ביסל פאַרמאַסקירט, עס זאָל אַ פרעמדן ניט רייסן אין די אויגן, איבערהויפּט די שכנים אָדער דייטשן, וועלכע פלעגן זייער אָפט אַריינקומען צו זייער טאָכטער זאָשקע. די גרוב האָט די קריסטין אויסגעבעט מיט אַ ביסל שטרוי וואָס פלעגט ווערן נאַס און צעפוילט. אין די נעכט פלעג איך אַרויסקריכן פון גרוב און אַריינגיין אין שטוב, העלפן דער קריסטין אין אירע שטוביקע אַרבעט. ניט איינמאָל זענען מיר אָפּגעקומען מיט טויט־שרעק ווען מ׳פלעגט קלאַפּן ביי נאַכט אין טיר.

אין גרוב זענען מיר אָפּגעזעסן פון ענדע דעצעמבער 1942 ביזן אָנהייב יולי 1944, ווען די רויטע אַרמיי האָט אונדז באַפרייט.

די קריסטין איז ניט געווען קיין רייכע, און האָט אונדז, 6 פערזאָן, געגעבן עסן און פיל מאָל אַפילו ניט צו זעט. דערפאַר האָבן אונדז די שרעק, ליידן און פיין זאַט געמאַכט. די פאַמיליע „סטרזיק" פאַרדינט די פולע רעכט און דאַרף אַריינגערעכנט ווערן אין דער אַלגעמיינער יידישער געשיכטע צווישן אַלע חסידי אומות העולם.

פון די זעקס געראַטעוועטע: איך, מיין טאָכטער חנה, (לוי), אסתר קאַפּלאַן (זינגער), זלאַטקע קאַפּלאַן (גוטמאַן), עזריאל טוניק, די אַלע מיט זייערע פאַמיליעס האָבן געפונען זייער היים אין ישראל. דבורה קאַפּלאַן מיט איר פאַמיליע געפינען זיך אין אַמעריקאַ.

אסתר ברוכאנסקי (מעדניצקי) / שרעק און פיין

פרייטיק פאַרנאַכט, זענען גלייך געפאַלן די ערשטע קר־בנות. די הייזער האָבן געברענט. מ׳איז געלאָפן צום טייך. לייבע מאַכטיי און מיכאל נאַראַצקי האָבן איינגעשפּאַנט פערד־און־וואָגן, אַרויפגעזעצט די פאַמיליעס, און געפאָרן מיטן ברעג פון טייך אין דער ריכטונג צו זיאַמנע. די ערשטע סנאַראַדן פון סינאַוועד וועלדל האָבן דערהרגעט די פערד און איבער־געקערט די וועגענער און דערביי האָבן געפונען זייער טויט לייבע מאַכטיי מיט זיין פרוי רבקה און די קינדער שיינע, עטל און משה׳לה. אויך גאָלדע רוווע, מאַכטייס מיידל, מיכל נאַ־ראַצקי מיט זיין פרוי, באשע שלמה׳צקעס מיט דער טאָכטער האָניע, אליעזר וויינשטיין (טראַצקע דער שוסטער)., אַלס פאַרווונדעטע האָב איך געטראָפן באַשען און חיה לייבעס טעכטער. איך האָב אַרויסגעכאַפּט פון וואָגן אַ העמד, צעריסן עס און פאַרבונדן מיט דעם זייערע ווונדן. אויף דעם זעלבן שרעק־לעכן אופן האָבן געפונען זייער טויט: מאַנדל מאַלצאַדסקי מיטן זון בערל און איידעם מיכאל פיש, ווי אויך משה׳ל טוניקס פרוי רבקה (דעם אָדעסערס).

צו מאָרגן שבת איז געווען אַ רוהיקער טאָג. זונטיק האָבן די דייטשן אומגעבראַכט אויף שפּיטאָלנע גאַס בערך 200 יידן. זיי האָבן פאַראָרדנט אַז יעדערער מוז גיין אַרבעטן. קיין אַר־בעט האָט ניט געפעלט. הונגעריקע, אָפּגעריסענע פלעגן ווי־בער איבערלאָזן זייערע קינדער אין געטאָ, און געמוזט גיין שווער אַרבעטן, ביים באַן, אין טאַרטאַק, און שווערזנער זשווירוואָוניע.

עטלעכע טעג פאַר דער ערשטער שחיטה, האָבן די מער־דערס אָנגעהויבן סתם אַ ביסל „שפּילן" זיך מיט די יידן. אידל דוד קאַפּילאָוויטשעס שווער, אַ עלטערער ייד מיט אַ גרויסער באָרד און אַ בעל הדרת פנים, האָבן זיי אים אָנגעטאָן אַ פּאַ־ליצייישע היטל מיט לענטעס, אַוועקגעשטעלט ביים טויער פון געטאָ מיט אַ לאָפּאַטע אויפן אַקסל, געשפּאַסט און חוזק געמאַכט פון אים, און ווער עס איז דורכגעגאַנגען פון די מער־דערס, האָט ער אים געדאַרפט סאַלוטירן. און חס־ושלום טאָ־מער ניט פּינקטלעך געסאַלוטירט, האָבן זיי אים געצופּט און געריסן די באָרד. אַזוי האָבן זיי אים געמאַטערט און געפּיי־ניקט אַ גאַנצן טאָג, ביז ער איז אַוועקגעפאַלן.

אין דער ערשטער שחיטה האָבן די מערדערס אויסגעקוי־לעט דריי פערטל יידן פון שטעטל. 9 טעג האָט געדויערט די שחיטה, ביז זיי האָבן אַרויסגעשלעפּט אַלע פאַרבאַהאַל־טענע פון די קעלערס און בוידעמס. ווען מיר זענען אַריין צוריק אין געטאָ, האָבן מיר דאָרטן געטראָפן אַ שרעקלעכן חורבן און פאַרבלוטיקטע ווענט. פאַרבלוטיקטע זאַכן האָבן זיך געוואַלגערט אין די גאַסן.

די צווייטע שחיטה, אַכט אַזייגער פרי. אַלע זענען אויס־געשטעלט געווען ביים טויער אַרויסצוגיין צו דער אַרבעט, דער טויער איז אָבער געווען געשלאָסן. פּלוצלינג איז אַראָפּ־געקומען דער מערדער שולץ און אויסגערופן, אַז אַלע שוואַנגערע פרויען, אַלטע, שוואַכע, בלייבן אין געטאָ. גע־לייענט האָט ער פון אַ ליסטע, און פאַרקלענערט די צאָל באַ־שעפטיקטע אויף די אַרבעטס־פלעצער. ער האָט געציילט 5 אַרויסגיין צום טויער, און 5 שטיין בלייבן ביים־וואָנט פון שאָשע אַגינסקעס מויער. ווי נאָר עס זענען אַרויס די אַרבעטער, זענען באַלד אָנגעקומען לאַטישן און אַרומגערינגלט דעם געטאָ. דאָס איז געווען זונטיק. מיר האָבן געאַרבעט ביז 12 אַזייגער. פון דער אַרבעט האָט מען אונדז געבראַכט צום געטאָ. וואַרטנדיק ביים טויער, איז אָנגעקומען אַ באַפעל, אַריינלאָזן אונדז אין געטאָ, אָבער מיר האָבן שוין קיינעם ניט געטראָפן, נאָר פלעקן בלוט אַרום און אַרום. איצט איז שוין ניט געווען וואָס צו וואַרטן מער. מ׳האָט געמוזט אַנטלויפן. מיין ברודער עלע איז

אַ טרויער־פאַרזאַמלונג נאָך אונדזערע קדושים — י״א תשרי אין תל־אביב

אַנטלאָפן מיט אַ גרופּע, אָפּגעוואַלגערט זיך אַ ביסל אין וואַלד, איז ער אין אַ אָוונט צוריקגעקומען אַ פּאַרוואָקסענער, מיט אַ באַהאַלטענער ביקס אונטערן מאַנטל, מיר מיטנעמען. איך האָב אים אויסגעבאַהאַלטן עטלעכע טעג אויף אַ בוידעם אין געטאָ. ער איז ווידער אַוועק, דערשלאָגן זיך צו אַ גוי אויף אַ כוטער. מיטן זעלבן גוי, האָב איך געקומען צו אים. אַזוי האָבן מיר זיך געמאַטערט, ביז מיר האָבן זיך דערשלאָגן צום נאַליבאָקער וואַלד, דאָרטן האָבן מיר זיך אָנגעשלאָסן אין זאָרינס פּאַרטיזאַנער אָפּטיילונג, וועלכע האָט געציילט 600 נפשות: 200 מענער, די איבעריקע פרויען און קינדער.

דוד סלוצאק / אַ שרעקלעכער טאָג

אין געטאָ אַ טומל, אַ פּאַניק. מען האָט אָנגעזאָגט אויף אַלע אַרבעטס־פּלעצער. אַז אַלע דאַרפן פאַרלאָזן פרי די אַרבעט און קומען אין געטאָ. פון אַלע זייטן קומען גרופּעס צעשראָקענע. קיינער ווייס נישט וואָס דאָ קומט פאָר. יעדערער לויפט אין יודנראַט פרעגן אינפאָרמאַציעס. די מיטגלידער פון יודנראַט זענען אויך פול מיט שרעק און פאַרצווייפלונג. זיי דערציילן אַז עס איז אָנגעקומען אַ פאַראָרדענונג פון קאָמענדאַנטור צו שיקן אַרבעטער קיין באַראַנאָוויטש און קיין מינסק.

יעדערער פון אונדז לויפט צו זיך אַהיים נעמען עפּעס אויפן וועג און געזעגענען זיך מיט די שטוביקע. די שטימונג איז אַ שרעקלעכע. אויסערן טויער פון געטאָ שטייען אַלע אויסגעשטעלט אין דריי רייען. 270 מאַן פאָרן קיין באַראַנאָ־וויטש און 230 ווערן אָפּגעפירט קיין מינסק. מיין גורל איז אויסגעפאַלן קיין מינסק.

אין אָוונט זענען מיר געקומען קיין מינסק. מען האָט אונדז אָפּגעפירט קיין קאָמאַראָווקע און אונדז איזאָלירט אין אַ לאַנגן באַראַק נישט האָבנדיק קיין מעגלעכקייטן צו שאַפן פאַר זיך וואָס צום עסן.

מיר האָבן געדאַרפט גיין צו פאַרשיידענע שווערע אַר־בעטן, און אויסקומען מיט 150 גראַם ברויט אַ טאָג. צו דעם אַביסל מעל מיט וואַסער פאַרקאָכט אַן זאַלץ. מיר האָבן גע־נומען פילן אַז ביסלעכווייז פאַרלירן מיר די כוחות.

עס איז צוגעפאַלן דער ווינטער מיט די קעלטן. פון נישט זייענדיק באַזאָרגט מיט קיין וואַרעמע קליידונג און דערצו די שלעכטע דערנערונג, האָט מען אָנגעהויבן קרענקען.

אַזוי זענען קראַנק געוואָרן בערל זאַרעצקי, יצחק נאַ־ראַצקי, און נאָך אַנדערע. מ׳האָט זיי צוגענומען אין שפּיטאָל און צוריק זענען זיי ניט געקומען. שפּעטער זענען געשטאָרבן פון הונגער: יוסף יוזעלעווסקי, לייזער מלקוס, וועלוול קומאַק, בערל שמעונס ברוכנסקי, חיים מונע דאָקטאָראָוויץ און נאָך אַ סך. די לאַגע איז געוואָרן שרעקלעך ניט צום איבערטראָגן. מיר האָבן מקנא געווען די טויטע, וואָס זיי זענען שוין פּטור געוואָרן פון אַזעלכע שרעקלעכע צרות אוןליידן. דערווייל זענען צו אונדז דערגאַנגען געריכטן פון דער סטויבצער שחיטה, אַז מיר האָבן שוין דאָרטן אויך אַלעמען פאַרלאָרן. אַלס צוגאָב צו די אַלע ליידן האָבן מיר נאָך געדאַרפט צוקוקן די ליידן פון די מינסקער יידן — פרויען און קינדער, הונגעריקע, באַרוועסע און נאַקעטע. בכלל האָבן זיך די דייטשן באַגאַנ־גען אין מינסק מיט די יידן נאָך ערגער ווי אומעטום. מינסק האָט ביי די דייטשן געדינט פאַר אַ צענטראַל שעכט־הויז. אַהער האָט מען געבראַכט גאַנצע טראַנספּאָרטן מיט יידן פון דייטשלאַנד, האָלאַנד, טשעכאָסלאָוואַקיי. דאָ האָט מען זיי אויסגעשאָסן אין מאַסן־שחיטות.

יעדן טאָג קומענדיק צוריק אין געטאָ נאָכן שווערן טאָג אַרבעט, פלעגן מיר זאָט ווערן פון די שלעכטע גערוכטן, וואָס עס האָבן אונדז דערציילט די יידן, וואָס פלעגן בלייבן אַרבעטן אין געטאָ. עס איז ניט געווען קיין טאָג, וואָס מ׳האָט ניט אומגעבראַכט עטלעכע הונדערט יידן. די חברים פון יודנראַט האָט מען שטענדיק געזען אַרומלויפן איבערן געטאָ פאַר־כעסטע, צעשראָקענע פונקט ווי ווילדע חיות. דער פּרעזעס פון יודנראַט עפּשטיין איז געווען אַ פּליט פון לאָדזש, ער

האָט שטענדיק געדאַרפט אויספילן די פאַראָרדענונגען פון די דייטשישע מערדער. די יידן זענען געווען ביי די דייטשן ניט מער ווי אַ שפּילצייג. יעדערער פון אונדז האָט געזען מיט אָפענע אויגן וואָס פאַר אַ סוף עס דערוואַרט אונדז אין געטאָ.

דער איינציקער וועג איז געבליבן צו אַנטלויפן אין וואַלד. אָבער ווי לויפט מען, אַז פאַר אונדז זענען די וועגן אומבאַקאַנט אין דער געגנט פון מינסק. צענדליקער בחורים האָבן דעם געטאָ פאַרלאָזט. און מען האָט פון זיי לעבעדיקע גערוסן, אַז אין נאַליבאקער פּושטשע געפינען זיך פּאַרטיזאַנער גרופּן. אייניקע קומען צוריק אין געטאָ, און נעמען אַרויס זייערע פריינט און באַקאַנטע, פון די איבעריקע מענטשן באַהאַלטן זיי זיך אויס, מען זאָל זיי ניט נאָכלויפן. צופעליק האָבן מיר באַמערקט ווי אַ מינסקער יינגל איז געקומען צוריק פון וואַלד אַוועקצונעמען זיין מוטער מיט 2 שוועסטערלעך אין וואַלד אַריין. ניט לאַנג טראַכטן, האָבן זיך צוזאַמענגערעדט איך, מיין ברודער אברהמל, מנדל איזנבערג, הערשל חישין, יעקב פּעקער און זיין זון יהושע פּעקער, הירשל טוניק (פּראַדקעס), און הירשל איזנבערג (אַרע־ישראל־איסרס), און מיר זענען אַרויס פון געטאָ. דער יינגל האָט אונדז געפירט אין דער ריכטונג קיין סטאַראַיע־סעלא בערך 30 קילאָמעטער פון מינסק. דעם טאָג פלעגן מיר איבערזיצן אין אַ וועלדל. און ביינאַכט ווידער גיין, ביז מיר זענען דערגאַנגען קיין רעבזעוויץ. אויפן וועג האָבן מיר פאַרלאָרן דריי מאַן פון אונדזער גרופּע. מיין ברודער אברהמל, הירשל פּראַדקעס און הירשל אַרעס, — אַ מערדער־האַנט האָט זיי געטראָפן אין וועג.

מיט עטלעכע טעג פאַר אונדזער אַנטלויפן פון מינסקער געטאָ, איז אַנטלאָפן אַ גרופּע צווישן זיי דריי סטויבצער: בעבע באַסקין, ידידיה קאַפּלאַן, און יצחק חצקעלעוויץ (איטקעס פון דראזדי אַ איידעם). לויפנדיק אין וואַלד, האָבן זיי זיך אָנגעטראָפן אויף אַ גרופּע דייטשן, וועלכע האָבן זיי אַוועקגעשיקט קיין אויסשוויץ.

נאָכן קריג האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז נאָר 2 זענען לעבן געבליבן זייענדיק אין אויסשוויץ: בעבע באסקין און יצחק חצקעלעוויץ. ידידיה קאַפּלאַן האָט ניט דערלעבט די באַפרייאונג. ער איז קראַנק געוואָרן און די דייטשן האָבן אים דערשאָסן.

פון רעבזעוויץ האָבן מיר זיך געלאָזן גיין צו נאַליבאָקער פּושטשע, ווו מיר האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפן מיט זאָרינס גרופּע. דאַן האָט זיך גענומען אָרגאַניזירן זאָרינס אַטריאַד. פון אָנפאַנג האָט דער אָטריאַד געציילט 270 מאַן, בלויז 60 מענער, די איבעריקע פרויען און קינדער. אין מיין גורל איז אויסגעפאַלן צו ווערן אַ ראַזוועדצ׳יק אויף אַ פערד. מיין אויפגאַבע איז געווען צו פאַרהיטן אונדזער אָטריאַד פון אַ

די פאַמיליע סלוצאַק

וועלוויל, שרה, אלימלך, יעקב, יצחק, זאוויל.

דייטשישן איבערפֿאַל און אויך פֿון אַנטיסעמיטישע פּאַרטיזאַנער וואָס דאָס האָט אויך ניט געפֿעלט, פֿאַרזאָרגן מיט עסן און קליידונג פֿאַר די אומבאַוואָפֿנטע פֿרויען און קינדער. פֿון צייט צו צייט פֿלעגן מיר אַרויספֿאָרן אונטעררייסן אַ פֿײַנטלעכן באַן מיט מיליטער און אַמוניציע וואָס איז געגאַנגען צום פֿראָנט.

אייביק וועלן מיר טראָגן אין האַרצן די נעמען פֿון אונדזערע ברידער און חברים צום געווער, וואָס האָבן צוזאַמען געקעמפֿט פֿאַר נקמה פֿון דעם פֿינצטערן טייוולשן כּוח, און האָבן ניט דערלעבט דעם אַנטגילטיקן נצחון איבערן שונא, און ניט דערלעבט דעם גרויסן שׂכר פֿאַר אונדזער צער — די אַנטשטייאונג פֿון מדינת ישׂראל.

שמעון עפּשטיין / ווי אַזוי איך בין געבליבן לעבן

דעם 27טן יוני 1941. די ייִדן אין שטעטל זײַנען צעשראָקן און פֿאַרזאָרגט. דאָס האַרץ זאָגט פֿאַר אַ שלעכטן מאָרגן פֿול מיט שרעק. מען לויפֿט פֿון שטעטל אין די דערפֿער. אַ שיסערײַ — די סאָוועטישע אַרמיי אַנטלויפֿט, די דײַטשן זענען שוין אין שטעטל. דער טאַטע, די מאַמע, מײַן שוועסטערקע פֿריידע און איך לויפֿן אויסבאַהאַלטן זיך בײַ באַקאַנטע גויים אין דאָרף שטעצקי. די שטעטל איז אין פֿלאַמען — אַלץ ברענט. אין וועג רופֿט זיך אָפּ צו מיר מײַן מאַמע: זון מײַנער, אפֿשר איז אַ פּלאַן, אַז דו זאָלסט לויפֿן איבערן גרענעץ קיין רוסלאַנד, זאָל כאָטש איינער פֿון אונדזער משפּחה זיך ראַטעווען. איך בין דאַן אינגאַנצן אַלט געווען 18 יאָר. מיט אַ שווערן געמיט, איבערלאָזנדיק די עלטערן און מײַן שוועסטערקע אין דאָרף, בין איך אַוועק אין דער ריכטונג צו נעגאַרעליע. דער גרענעץ איז שוין געווען אָפּן. איך בין ווײַטער געגאַנגען אין דער ריכטונג צו קוידענאָוו. אין קוידענאָוו האָב איך זיך אַרײַנגעגנבֿעט אין אַ לאַסט־באַן. דורכפֿאָרנדיק מינסק האָב איך געזען ווי די שטאָט ברענט פֿון אַלע זײַטן. כ׳בין געקומען קיין מאָהילעוו — דאָרטן האָב

שמעון עפּשטיין מיט גצל רייסר אויף אַ וויזיט בײַם נשׂיא מר שז״ר ברענגענדיק אַ גרוס פֿון הירשל שימקעס.

איך געטראָפֿן לאה און יעסקע גערשענאָוויץ, און צוזאַמען זענען מיר געלאָפֿן ווײַטער ביז טאַמבאָוו.

אין סעפּטעמבער 1941 בין איך מאָביליזירט געוואָרן אין דער רויטער אַרמיי און מ׳האָט מיר געשיקט אין אַ מיליטערישער שולע. אין 1942 האָב איך באַקומען די ראַנגע „לויטענאַנט פֿון אַ טאַנק־דיוויזיע". איך בין אַוועק קעמפֿן אויפֿן סמאָלענסקער פֿראָנט ווו איך האָב ניט איין מאָל געזען דעם טויט פֿאַר די אויגן. צוויי מאָל פֿאַרוווּנדעט געוואָרן בײַ סטאַלינגראַד. שפּעטער ווען מ׳האָט פֿאַרלאָרן דעם צוטרוי צו ייִדיש פּוילישע סאָלדאַטן, האָט מען מיר געשיקט קיין קוי־בישעוו אַרבעטן אין אַ סאַניטאַרישער אָפּטיילונג.

אין 1946 מיטן דערלויבן די פּוילישע ייִדן אַרויספֿאָרן קיין פּוילן, בין איך געקומען קיין ברעסלאַוו. דאָרטן האָב איך געטראָפֿן רייזל פּרוסינאָווסקי און שמעון ברוכאַנסקי. זיי האָבן מיר געהאָלפֿן אַוועקגיין קיין טשעכאָסלאָוואַקיי. פֿון דאָרטן אָנגעקומען קיין עסטרייך, דײַטשלאַנד, פֿראַנקרײַך. אין פּאַריז האָב איך זיך פֿאַרבונדן מיט מײַנע פֿעטערס און מומע אין אַפֿריקע און מיטן ברודער אין ראָדעזיע.

אין יולי 1950 האָב איך באַקומען פֿון מײַנע פֿעטערס: הירשל, לייבצע, מייסל, און פֿון מײַן מומע רייזל אַ סערטיפֿיקאַט צו קומען צו זיי. זיי האָבן מיר געגעבן אַ וואַרעמע היים, און געגעבן באַשעפֿטיקונג פֿאַר וואָס איך בין זיי דאַנק־

שול־קינדער גליטשן זיך ווינטער אויפֿן ניעמאַן

באַר. איך האָב אַ היים, אַ פרוי מיט 2 ליבע טעכטערלעך. מיין איינציקע שטרעבונג איז נאָר קומען און באַזעצן זיך אין אונדזער מדינת ישראל.

מיינע אַנגעשריבענע עטלעכע שורות זאָלן דינען אַלעס מצבה די פאַרשטאָרבענע און אויסגעקוילעטע מיטגלידער פון מיין פאַמיליע נייפעלד־עפשטיין.

מיין זיידע און באָבע בערע און שימקע.

מיין טאַטע און מאַמע — משה און פייקע. מיין שוועסטערקע פריידע. מיינע מומעס רייזל און זלאַטע מיט אירע טעכטערלעך שימקע, באַשע.

מיינע פעטערס: פייוול און פראַדל נייפעלד מיט 3 קינדער. משה, בערעלע, שימקע, עזריאל רודיצקי מיט זיין פאַמיליע, מייסל נייפעלד און מרדכי פוזניאַק.

כבוד זייער אַנדענק.

מנדל מכטיי / דער אומקום פון די יידן אין די דערפער

אויפן רעכטן זייט פון ברעג פון ניעמאַן, אַראָפּ מיטן וואַסער 4 קילאָמעטער אַן אַ זייט פון דאָרף זיוקאָוו־בערעק, נעבן דאָרף אטאליעז, האָבן דאָרט געלעבט, די פאַמיליע גארמיזע פינע, און זיין פרויביילקע (שלייף). זיי האָבן געהאַט אַ סמאָליאַרנע, אַ ירושה פון נחמן שלייף, און פון דעם געצויגן פרנסה.

אַראָפּ מיטן וואַסער אויפן לינקן זייט ניעמאַן, אין דאָרף בערעזנע, האָבן געלעבט די פאַמיליע ליס שמערל, און שימע מיט זייערע קינדער. זיי האָבן פיל געהאַט אויסצושטיין, ווען דער מינסקער גובערנאַטאָר, האָט באַפוילן אַרויסטרייבן יידן פון די דערפער. זיי פלעגן זיך באַהאַלטן ביי זייערע יידישע שכנים, אויפן רעכטן זייט ברעג, ווו ס׳איז געווען ווילנער גובערניע, ווייל פון דאָרטן האָט מען ניט געטריבן יידן. בכלל איז ניט געווען וואָס מקנא זיין זייערע גליקן. ווען מ׳איז פאַרביי געפאָרן, זענען די פענצטער געווען פאַרשטעקט מיט קישנס, ווייל ווען אַ דאָרפישער קריסט פלעגט זיך אָנשיכורן, פלעגט ער אויסברעכן ביים יידן די שויבן. אמת, ער פלעגט פאַר דעם פאַרגעניגן באַצאָלן, אָבער ווו קריגט מען תיכף אַנדערע שויבן. — אָבער אויך דאָס האָט געטראָגן דעם נאָמען לעבן...

נאָך בערעזנע 2 קילאָמעטער, אויפן רעכטן זייט ברעג אין אַ איין־און־איינציק הויז האָבן דאָרטן געלעבט ראובן און האדע קריניצקי מיט זייערע קינדער. יאָרן לאַנג האָבן זיי אַרענדירט דעם פאַראָם מיטן פעלד, פון מירער קניאַז מירסקי, און פון דעם געצויגן פרנסה. פאַר דער ערשטער וועלט־קריג, פלעגן דאָרט זומער צייט איינשטיין סוחרים און וואַלד־באַאַמטע, איבערהויפּט סטויבצער, ווי: דאַנציג, דארסקי און נאָך אַזעלכע, ווייל דאָרטן איז אַריינגעפלאָסן דער טייך סולא אין ניעמאַן. האָט זיך אויף דער פאַמיליע אָנגעזוצט אַ פאַרוואַלטער אַן אַנטיסעמיט, און פאַרפירט קעגן זיי אַ פראָצעס, כדי אַרויסטרייבן די יידן. פאַרשטייט זיך, אַז דער פירשט איז געווען גערעכט.

איין מאָל ווען ראובן איז ניט געווען אין דער היים, זענען געקומען דעם פירשטס לעסניקעס און מיט געוואַלט האָבן זיי אַריבערגעפירט אויף שיפלעך די יידישע פאַמיליע איבערן טייך. וואָס האָט ראובן געקענט טאָן? וישב, האָט ער זיך באַזעצט ניט ווייט אין אַ קליינעם ישוב מיטן נאָמען קלין. מען האָט אים שטאַרק רואינירט און ער האָט זיך זייער געפּלאָגט.

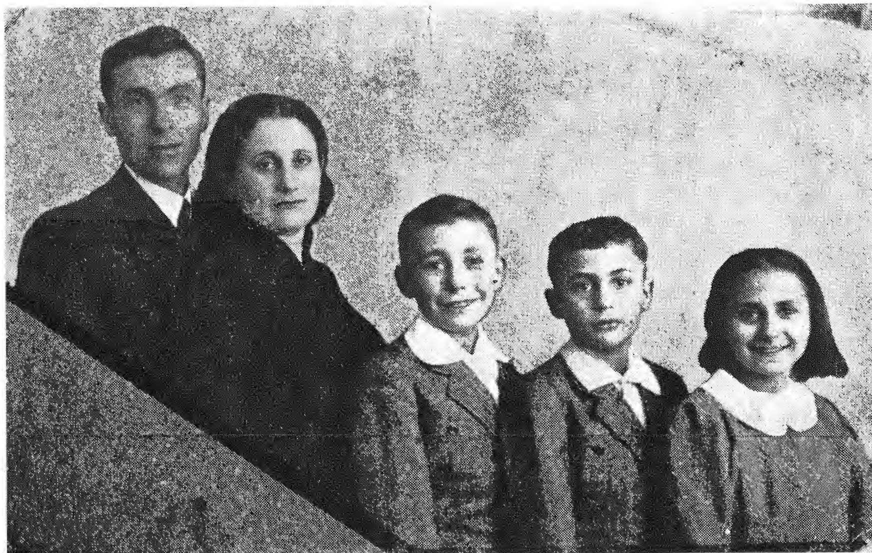
אויפן לינקן זייט ברעג ניעמאַן איז געווען גאָר אַ קליינער ישוב — קריניצניע, דאָרטן האָבן געלעבט דער אַלטער פייווע קריניצקי מיט זיין זון בערל, און זיין פרוי חיה־גיטל פון דאָרף דודאק (שוליער) מיט זייערע קליינע קינדער. זיי האָבן אַלע געאַרבעט און פאַרנומען זיך מיט לאַנדווירטשאַפט און ווי עס איז זיך דורכגעלעבט, אָבער ס׳איז ניט געווען וואָס צו מקנא זיין זיי.

די פינצטערע צייטן האָבן זיי אויך ניט אויסגעמיטן. די טאָכטער אסתר, וועלכע האָט געהייראַט אין דער מיר מיט פרץ גאראדייסקי, איז מיט די קינדער אַנטלאָפן אין איר געבורטס־דאָרף, אפשר וועט דאָרט זיין בעסער זיך דורכצולעבן. אָבער פון די מערדער איז ניט געווען וווּהין צו אַנטלויפן, און דער אומגליק האָט זיי דאָרטן געטראָפן. אסתר האָט זיך פאַרשטעלט פאַר אַ קריסטין און געגאַנגען אין מיר פרעגן אין יודנראַט וואָס הערט זיך. אין דעם יודנראַט, האָט מען געוווּסט אַז מען גרייט זיך קומען אויסטויטן די יידן אין די דערפער. דאָס האָבן זיי געוווּסט פון דעם ייד אָסוואַלד רופאייזן, וועלכער האָט געדינט אַלס איבערזעצער ביי די דייטשן. אַזעלכע גליקלעכע נייעס, פלעגט ער מיט גרויס מסירת נפש איבערגעבן דעם יודנראַט. זי האָט זיך פון דעם דערוווּסט, אָבער ס׳איז שוין געווען שפּעט. און וווּהין האָט מען געקענט לויפן מיט קליינע קינדער, אַז דורך און דורך, זענען געווען פאַסטקעס צו כאַפּן יידן!?

די מערדער זענען רואיק געקומען אין בערעזנע. און מיט געוואַלד אַרויסגעטריבן די פאַמיליע ליס, און דערביי אויך די פאַמיליע קריניצקע פון דאָרף קלין. געבראַכט האָט מען זיי קיין קריניצניע, אַרויסגעטריבן אויך דעם אַלטן פייווען, חיה־גיטלען און פרצן מיט די קינדער. מען האָט זיי אָפּגעפירט הינטערן שייער און אַלע צוזאַמען, אַ 20 מאַן דערשאָסן. בערל איז געגאַנגען זוכן וואָס צו עסן פאַר די קינדער, איז ער דאָרטן אין דעם מאָמענט ניט געווען. ער האָט צום אומגליק אַפילו געהערט די לעצטע געשרייען פון די ווייבער און קינדער. אָט דאָרף אָנקומען זיין שוועסטער אסתר און זי קען אַריינפאַלן גלייך אין די מערדערס הענט. ער האָט איר געטראָפן און אָנגעזאָגט איר די פינצטערע בשורה. גיין קיין מיר אין געטאָ האָבן זיי ניט געקענט. זיי איז גאָר ניט איינגעפאַלן, אַז מען קען אין די וועלדער זיך באַהאַלטן. האָבן זיי באַשלאָסן גיין אין סטויבצער געטאָ. דורכגייער האָבן די דייטשן געשאָסן אויפן אָרט, נאָר זיי האָט אָפּגעגליקט און די מערדער האָבן

זיי דערלויבט אַריין אין געטאָ. בערל און אסתר, מיט נאָך אַ פּאָר יידן, איז איינמאָל געלונגען אַנטלויפן אין דער ריכטונג פון זייער געבורטס־דאָרף קריניצניע. אַרום זייער הויז אין די געדיכטע וועלדער, האָבן זיי זיך אָפּגעמאַטערט 2 יאָר און דערלעבט זען די מפלה פון די דייטשן.

יידישע פאַמיליע. נאָר איין טאָכטער רחל, וועלכע איז ניט געווען אין דער היים (זי איז אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד), האָט זיך געראַטעוועט. ווען זי איז געקומען דערנאָך אַ היים אין דאָרף, האָט זי זיך דערוווּסט פון אירע שכנים, אַז דער פּאָפּ (דער גלח) האָט אירע עלטערן אויסגעהאַלטן מיט שפּייז.

סוניה, יוסף, חייקל, אסתר, פרץ גורודייסקי

איבערן טייך אַנטקעגן סטויבץ אין דאָרף סטאַראַ־סווערזנע, האָט געלעבט אַ יידישע פאַמיליע: דער שניידער ברוך יאַנקעלעוויטש, און ראשע מיט זייערע קינדער. לויט ווי קריסטן האָבן דערציילט, האָבן זיי געלעבט אַ לאַנגע צייט נאָך דער ליקווידאַציע פון די געטאָס אין סטויבץ, סווערזנע. קומענדיק אין דאָרף פלעגן די דייטשן אַהין קיינמאָל ניט אַריין. זיי האָבן געטראַכט, אַז דאָרטן זיצט אַ אָרעמער קריסט. אַזוי האָבן זיי געלעבט אין נויט, און אין טויט־שרעק. אָבער ס'איז געווען צו גוט, אַז אין יענער צייט זאָל לעבן אַ גראַדע אירע חברים מיט וועמען זי איז אויפגעוואקסן און צוזאַמען מיט זיי געלערנט, האָבן אַרויסגעגעבן איר משפחה די דייטשן. (דער דאָרף איז אונטער דער פוילישער מאַכט געווען קאָמוניסטיש געשטימט). אין דערבייאיקן דאָרף פּערעטאַק, האָט געלעבט די פאַמיליע אַלטער, מיט צוויי שוועסטער ניט קיין פאַרהייראַטע, אָבער נאָך פאַרן חורבן האָבן זיי זיך באַזעצט אין סטויבץ.

אָט אַזוי האָבן באַצאָלט מיטן לעבן יידן, וועלכע האָבן געלעבט אין די דערפער אַרום סטויבץ.

בתיה מילצנזאן יאהאנעסבורג / יזכור

דאָס האַרץ קלעמט פון געוויין,
כ׳וואָלט זיך טוליען גערן
צום קאַלטן זאַמד און שטיין,
אַ גרוס פון מיין היים הערן.

פוסט און גרוי איז אונדזער לעבן,
אין האַרצן ברענט אַ פייער.
טרויעריקע, גרויזאַמע בילדער שוועבן,
עס איז פאַרשווונדן אַלץ וואָס איז טייער.

כ׳בענק נאָך מיין שטעטעלע,
ווו כ׳האָב אַ לעבן פאַרבראַכט.
טייער איז מיר יעדער בוים און בלעטעלע,
פון אומקום, חורבן, ווער האָט עס געטראַכט.

איך זע דעם מאַרק, יעדער פור.
פון די שולן, הייזער און קראָמען
איז ניט געבליבן קיין שפור,
אָפּגעמעקט איז געוואָרן אונדזער קהילה׳ס נאָמען.

דאָס הייליקסטע האָט דער שונא צעטראָטן
און אויסגעלאַכט זיך פון אַלע געבאָטן.
די גאַסן זענען פוסט און שטום,
„לא ינום שומר ישראל" — ווו זשע איז דער וועכטער?
אויף יעדן טריט פילט זיך חורבן און אומקום,
ווו זענט איר יידישע טעכטער?

עס טרויערן די וועלדער אַרום,
ס׳ברויזט דער ניעמאַן מיט צאָרן
ער רופט און שטורעמט: רבש"ע קום,
זע, וואָס פון דיין פאָלק איז געוואָרן.

שטעלן מיר זיך „יזכור" זאָגן,
אַלע צוזאַמען אין דרייען געבויגן,
האַלטן מיר אין איין קלאָגן
טעג און נעכט מיט געשוואָלענע אויגן.

דער טאָג פון נקמה איז כאָטש ווייט,
ס׳וועט נאָך קומען אָבער אַ צייט
פון יידישן שאַפן און קעמפן אויף דאָס ניי,
עם ישראל חי...

זיצן פון רעכטס: אומבאַקאַנט, דניאל האַרענקריג, זיין פרוי חייענקע, חנה ליבע סאגאלאָוויץ; שטייען פון רעכטס: האַרענקריג, אומבאַקאַנט, חייענקע סאגאלאָוויץ, מיילאך און באשקע מילצנזון, אסתר פון שווערזנע, אסתר סאגאלאָוויץ, (געצעס), אומבאַקאַנט.

בצלאל בן משה באַסקין בוענאָס־איירעס / איך דערמאָן זיך

לזכרון דורות עולם, על אלה אני בוכיה. עיני יורדה מים, על הנהרגים והנשחטים והנשרפים, שנפלו בעירנו סטויבץ, בידי רוצחים.

סטויבץ! מיין שטעטעלע סטויבץ! דאָס שטעטעלע אין וועלכער איך האָב מיין יוגנט פאַרבראַכט! דריי און צוואַנציק פרילינגס האָב איך אונטער דיינע הימלען געלעבט — אָט די זעלבע הימלען, וואָס האָבן צוגעזען דיין פאַרניכטונג און היינט באַוויין איך דיר. קיינמאָל וועל איך דיר ניט פאַרגעסן. איך דערמאָן מיך ווען איך האָב זיך מיט דיר צעשיידט, 25.12.1930. ס׳איז געווען יום־טוב ביי די קריסטן, ביי דיינע שפּעטערדיקע מערדער, ניי־יאָר, אַ קאַלטער ווינטערדיקער טאָג. די שטוב פול מיט ווייבער: מומעס, שכנהס. אַלע האָבן געוויינט. נאָר איינער האָט ניט געוויינט: דאָס בין איך געווען — אָט דער וואַנדער־יינגל. און דאָס זעלבע אויפן וואָקזאַל, פיל באַגלייטער: דער פאָטער ע״ה וויינט, מיין שוועסטער, מיינע ברידער — אַלע וויינען. מען בעט זיך, איך זאָל זיך צוריקקערן אַ היים, אַזוי פיל דורות האָבן דאָ געלעבט, דו וועסט אויך לעבן. זיי האָבן נעבעך ניט פאָראויסגעזען, אַז ניט ווייט פון זיי לעבט אַ פאָלק, וואָס האָדעוועט מערדערס, וועלכע וועלן מיט צען יאָר שפּעטער זיי פאַרניכטן. די יוגנט האָט עפּעס יאָ געפילט. איך דערמאָן זיך מיינע יוגנט־חברים, וועלכע זענען געקומען מיר באַגלייטן, צווישן זיי: חיים עפשטיין, אידל דוד קאָפּילעוויטש, מיינע קוזינען פייווע אגינסקי, פיניע טוניק — אַלע אומגעקומען... איך געדענק זייערע ווערטער ביים געזעגענען זיך: צאלע (בצלאל), דו פאָרסט אַוועק אין דער גרויסער וועלט, און מיר קענען עס ניט דערווייזן. מיר בלייבן דאָ אין אייראָפּע, און דאָס איז אַן אינדזל מיט אַ לאַווע, וועלכע קען ביי יעדן מאָמענט ווערן טעטיק. אין אייראָפּע קומען פאָר מלחמות אַלע צוואָנציק יאָר אומגעפער, איז טאָמער מיר וועלן זיך ווענדן צו דיר נאָך הילף, פאַרגעס ניט דיינע יוגנט־חברים! ברידער מיינע, איך האָב אייך ניט פאַרגעסן, איך באַוויין אייך ביי טאָג און ביי נאַכט. אייביק וועל איך אייך געדענקען, איך שטיי אויף יעדן אין דער פרי מיט אַ קללה אויף מיינע ליפּן צו אייערע מערדערס, ימח שמם! איך קען אַפילו צו אייער קבר ניט צוקומען כדי אַ טרער צו פאַרגיסן. אונדזער איינציקע האָפענונג איז צו דערלעבן נעמען נקמה אין אייערע מערדערס, אָט די וואָס האָבן אייך אומגעבראַכט.

עס ווילט זיך מיר גאָרנישט גלויבן, אַז סטויבץ וואָס האָט הונדערטער יאָרן עקזיסטירט — לעבט שוין ניט מער. איך געדענק, דאָס איך האָב אַמאָל געזען אַ מצבה פון אָנהייב 18־טן יאָרהונדערט, און ס׳איז נאָך דאָ דער אַלטער בית־עולם, וואָס האָט אויך עקזיסטירט ביי צוויי הונדערט יאָר. אַלזאָ אומגעפער, אַריבער פיר הונדערט יאָר האָט סטויבץ עקזיסטירט, אַרומגערינגלט מיט וועלדער ביים ברעג פון טייך ניעמאַן, מיט אַן אייזנבאַן־ליניע וואַרשע—מאָסקווע. די אמתע צאָל יאָרן פון איר עקזיסטענץ איז אומבאַקאַנט. סטויבץ איז אין מיין יאָרהונדערט עטלעכע מאָל אָפּגעברענט געוואָרן, און צוריק זיך אויפגעבויט. אָבער בעת דער לעצטער וועלט־מלחמה (1939) איז דאָס שטעטל אַוועק מיטן פייער און אירע איינוווינער זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשע היטלעריסטן. סטויבץ האָט פאַרן לעצטן וועלט־קריג געציילט אַרום 700 יידישע משפחות. די מערהייט איז באַשטאַנען פון סוחרים און קליינהענדלער, אָבער אויך די בעלי־מלאכות, האָבן פאַרנומען אַן אָנגעזעענעם אָרט צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען יודעי־ספר. צווישן די סטויבצער בעלי־בתים האָבן זיך געפונען פיל בני־תורה און דאָס זעלבע האָבן זיי געזוכט איינפלאַנצן אין זייערע קינדער, שיקנדיק זיי אין חדר, אין די ישיבות. סטויבץ האָט פאַרמאָגט אַ גוטע „תרבות״־שולע, אַ מלוכהשע גימנאַזיע, אַ תלמוד־תורה, שולן, אַ פאָלקס־באַנק, ביקור־חולים, הכנסת־אורחים, גמילות־חסד־קאַסע, לינת־הצדק און אַ שיינע ציוניסטישע יוגנט.

די ציוניסטישע באַוועגונג איז אַריינגעדרונגען אין שטעטל נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אָנגעפירט דורכן לערער און משכיל ר׳ אלתר יאָסעלעוויטש ע״ה. די ערשטע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע, האָט זיך געגרינדעט אין יאָר 1921. די גרינדערס זענען געווען דער שרייבער פון די שורות, נח, מאָטל און חנה באַרסוק, דוד קאָפּילאָוויטש. רבקה און שיפרה גרונעס, יוסף פילשצ׳יק, יוסף מאַכטיי, חיים ראָזאָווסקי, חאַצקל פלאַקסין, בעבע ירוחמס און נאָך אַנדערע, וועלכע וועלן מיר אַנטשולדיקן פאַרן ניט דערמאָנען זיי. נאָכהער האָבן מיר זיך צעטיילט אין צוויי פאַרטייען: „התאחדות״ און „פועלי־ציון״. אויך האָבן מיר געגרינדעט דעם „החלוץ״. איך און יהודית מאַכטיי ע״ה, זענען געווען די ערשטע צוויי חלוצים, וואָס מיר זענען אַוועק אויף הכשרה אין די מיכאַלינער וועלדער צווישן קאָסעווע און רוזשאנאי. נאָכהער האָבן מיר אָנגעהויבן קלערן וועגן דער צוקונפטיקער יוגנט, און מיר האָבן געגרינדעט די „גורדוניה״ צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען, עטעלע באַרסוק, מולע מילצענזאָן, מערע פראשציצקי, חיה׳לע סראגאוויץ, אַלע זענען דאַן נאָך קינדער געווען. מיר האָבן זיי דאַן באַהאַנדלט, ממש ווי אייגענע קינדער, און אַזוי האָט געוואַקסן אַ יוגנט פון וועלכע אַ טייל זענען אין ארץ־ישראל און פיל זענען אומגעקומען דורך די מערדערס. איך מוז באַטאָנען דאָס דער ציוניזם אין סטויבץ, האָט זיך ניט אָנגעהויבן מיט אונדז, נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט אין סטויבץ עקזיסטירט אַ ציוניסטישע יוגנט, אָנגעפירט פון מנהיג הדור, דעם משכיל זלמן רובאַשאָוו, איצט זלמן שזר. גלייכצייטיק האָט אין סטויבץ עקזיסטירט אַ בונדישע אָרגאַניזאַציע מיט

סטויבצער און רעבזעוויצער פרויען אין שול אויף אַ הזכרה נאָך דיקדושים — י״ב תשרי אין אַרגענטינע

זיצן פון רעכטס: הינדה פבריקנט, שרה פוזיאק, מישקע בורדא, שרה רייסר, מרים גרמיזא, מלכה גערש. צילע טוניק,ביילע פוזיאק, אסתר טוניק, חיה טוניק, ריטלע שולקין, רחל בסקין, שרה ברוכנסקי, קטאלינע טוניק, סענארא שולקין.

אַ שיינער יוגנט, אָנגעפירט פון חיים דוואָרערצקי, מולע קאַפּלאַן ע״ה און נח קושניר יבדל לחיים. נישט קוקנדיק, וואָס עס זענען געווען צוויי עקסטרעמע לאַגערן: ציוניזם און בונדיזם, זענען מיר אין פריוואַטן לעבן געווען פריינדלעך, ברידערלעך. די עליה קיין ארץ־ישראל האָט זיך אָנגעהויבן פון אָנהויב צוואָנציקסטן יאָרהונדערט. די ערשטע חלוצים זענען געווען זלמן רובאַשאָוו, יצחק בערנשטיין, דב עפשטיין, ראובן לוין וואָס לעבן שוין אין ישראל אַריבער פופציק יאָר.

אין 1922, האָט זיך ווידער אָנגעהויבן די עליה קיין ישראל. די ערשטע חלוצים זענען געווען מיינע יוגנט־פריינד: יוסף מאַכטיי, חיים ראָזאָווסקי, פייגל בערנשטיין, רבקה גרונעס, נח און נחמה באַרסוק, בעבע הארחורים, חאַצקל פלאַקסין, מרים קומאק. מיט דער דאָזיקער עליה זענען פיל אַוועק קיין ישראל אָבער די מערהייט האָט ניט דערלעבט צו פאַרווירקלעכן זייער טרוים, און אָט דעם שיינעם חלום האָבן זיי מיטגענומען אין מאַסן־קבר אַריין.

אין שרעקלעכע יסורים האָבן זיי זייער לעבן פאַרענדיקט, דאָס בלוט פון מאַן און פרוי, עלטערן און קינדער, ברידער און שוועסטער האָבן זיך צונויפגעגאָסן, צונויפגעמישט און עס שרייט פון דער ערד: ראַכע, נקמה!

לאָמיר טראָגן שטענדיק אין געדאַנק, טיף איינגעקריצט אין האַרצן און אין דער טיפעניש פון דער נשמה זייער הייליקן אָנדענק, דעם אָנדענק פון דעם שטעטעלע, ווו מיר זענען געבוירן און דערצויגן געוואָרן, און האָבן אונדזערע קינדער־יאָרן פאַרבראַכט.

סטויבץ איז געווען אַ שטעטל פון תורה, פון גרויסע רבנים, לומדים, תלמידי־חכמים, מתנגדים און חסידים, בעלי־בתים און בעלי־מלאכות, סוחרים און קליינהענדלער, אַרבעטער און האָרעפּאַשניקעס, וועלכע האָבן ערלעך און שווערלעך פאַרדינט זייער שטיקל ברויט. אָט דאָס שטעטעלע איז מער נישטאָ... חרוב געמאַכט... אויסגעהרגעט אַלע יידן... דערשאָסן און באַגראָבן אין איין ברודער־קבר. לאָמיר דערמאָנען און געדענקען די קדושים וטהורים, שמסרו נפשם על קידוש־השם.

„יתגדל ויתקדש" — זאָלן זייערע נעמען געגרויסט ווערן און הייליק זיין.

נחמן פלאקסין ארגענטינע / ווי קען מען פארגעסן

איך קען דיר, אָ סטויבץ, ניט פאַרגעסן
סיי בייטאָג און ביינאַכט.
ביי דער אַרבעט, ביים טרינקען ביים עסן,
שטענדיק וועגן דיר איך טראַכט.

איך זע דיר אין וואָר און אין חלום,
איך זע דיינע יונגע און אַלטע,
איך זע דיר אין צייטן פון שלום
און אין גרויזאַמע טעג קאַלטע.

איך זע דיינע שולן, בתי מדרשים, פאַראיינען,
דיינע פאַרטייען מיט די רייסערייען,
איך זע דיינע שמחות, דיין וויינען,
דיין יובלען, דיין טומלען, דיין שרייען.

איך זע אייך ביים לערנען, ביים דאַווענען,
אין היץ, און אין קעלט און אין שנייען,
איך זע אייך ביים דרשן ביים רעדנער
און ביי ציוניסטיש־רעוואָלוציאָנערע פאַרטייען.

אַ קאַלירפולע ביסטו סטויבץ געווען,
געמערט זיך, געפרייט און געליטן,
ביז דער גרויסער אומגליק איז געשען
און דו ביסט געוואָרן פאַרשניטן.

געקומען זיינען די נאַצי־הינט,
פאַרניכטעט אָרים און רייך,
פאַרשניטן אַלע, זקן און קינד,
אין זאַיאַמנע דאָרט ביים טייך.

איך זע דיינע הרוגים מאַרטירער,
איך זע דיינע קדושים פאַרן טויט,
איך זע אייער הייליקן פירער
דעם צדיק ר׳ יהושע מיט אייך גייט.

איך זע ווי איר גייט צו דער עקדה
ס׳וואָרט דער מלאך המות אויף אייך אַלע,
עס גייט צום טויט די גאַנצע עדה
אַלט און יונג, חתן און כלה.

אָט נעמט איר זיך אַלע אַרום,
איר זעגנט זיך פאַרקלעמט און פאַרביטערט,
איר טוליעט זיך ווי שעפעלעך שטום...
עס גרוילט מיר, איך ווער אַזש פאַרציטערט.

משפחת פלאַקסין

נחמן, יוחנן, לייבל, משה, חנה, ציפה, יחזקאל, מרדכי, יוסף

אַט הער איך דעם קנאַל פון די ביקסן,
איך זע ווי איר פאַלט אין גרוב אַריין.
איך הער די קולות, יללות און זיפצן,
איך זע ווי די גרוב שלינגט אייך איין.

איר ווערט פאַרשאָטן מיט ערד גלייך,
אָבער וואָס זע איך פון גאַנץ ווייט?
די ערד באַוועגט זיך איבער אייך,
אַ לאַנגע, לאַנגע צייט...

און לאַנג הערט זיך דאָרט אין קבר
אַ שטומער געוויין און געבעט,
עס ציטערט און צאַפּלט אַן אָבר
פון אַ גוסס וועלכער עס רעדט:

אַ, פאַרוואָס רבונו של עולם קומט אונדז
פאַרוואָס שווייגסטו און קוקסט גאָט אַזוי?
פאַרוואָס הערסטו ניט אונדזער אוי,
פאַרוואָס לאָזטו אונדז מאַכן צו שפּאָט???

און אַ שטים קלינגט אָפּ פון דערווייטן,
וועלכע לאָזט זיך אין חלל הערן:
עס קומען אַן בעסערע צייטן
עס גייט אויף דער מאָרגן־שטערן

דורך אייערע יסורים, קברים און טויטן,
אַ מדינה קומט אויף אַ פרייע,
עס הערט זיך דער שאַל פון טרומייטן,
אין מדינת ישראל די נייע.

אַהין וועלן קומען די פּליטים צוגיין,
אַ היים דאָרט צו בויען פאַר אַלע,
עס וועט זיך שוין מער ניט הערן קיין געוויין,
נאָר שמחות פון חתן און כלה.

ס׳וועלן קומען אַהין פון אַלע עקן וועלט
יידן דורכן ים און דורך לופט,
די זון זי שיינט דאָרט און העלט
און צו בויען דאָס לאַנד זי רופט.

און פון חורבות קברים און ליידן
אַרויסקומען וועט די ליכט און די שיין,
פול וועט דאָס לאַנד זיין מיט אַרבעט און פריידן,
אַ נצחיותדיקער לעבן וועט עס זיין.

עס וועט זיך מער ניט הערן קיין יאָמער,
עס וועט זיך ניט הערן קיין אַי,
ווייל גאָט וועט זיין אונדזער שומר,
ווייל עם ישראל חי. עם ישראל חי!!!

געצל רייסר / א. צוריק קיין סטויבץ אין יולי 1944

דעם 12טן יולי 1944 האָבן מיר באַקומען אַ באַפעל, אַרויסגיין אויף שמירה אין די עקן פון וואַלד און ניט אַריינלאָזן אַהין די צעטומלטע דייטשע מיליטערישע רעשטלעך פון די 22 דיוויזיעס הינטער מינסק, פון וואַנען עס האָט זיך אָנגעהויבן די גרויסע רוסישע אָפענסיווע. דערווייל האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז סטויבץ איז שוין פאַרנומען געוואָרן דורך דער רויטער אַרמיי, אָבער דער אָנגריף־כוח איז געווען אַ צו קליינער, האָבן זיי געמוזט זיך צוריקציען. ערשט דעם 5־טן יולי איז סטויבץ ענדגילטיק באַפרייט געוואָרן. קומענדיק צוריק, האָבן מיר ערשט געטראָפן און געזען דעם גרויסן חורבן פון אונדזער שטעטל. די פאַרשטעקטע ביסל יידן האָבן אָנגעפאַנגען אַרויסקריכן. צווישן זיי זעקס יידן, וועלכע אַ קריסטין האָט זיי אויסבאַהאַלטן אין דאָרף זאַדוואָריע במשך פון צוויי יאָר און געגעבן זיי עסן און טרינקען. די זעקס זענען געווען: נחמה רייסר (קלמנ׳ס) מיט איר טאָכטער חנה לאה, 3 שוועסטער, חיים לייב קפלן׳ס טעכטער; דבורה, אסתר, זלאַטקע און עזריאל טוניק. נאָך איינער נחום קאַנטאָראָוויץ (עזריאל רודיצקיס איידעם), וועלכער האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין זאַיאַמנע ביי אַ קריסטין, אָבער באַלד נאָך דער באַפרייאונג, איז ער קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן. מיר האָבן אים געבראַכט צו קבר ישראל אויפן אַלטן בית עלמין. אַ טראַגישער

פאַל האָט פּאַסירט מיט דניאל האַרענקריג, אַרבייטנדיק שוין ביי די סאָוויעטן אין שווערזנער טאַרטאַק; פאָרנדיק קיין מינסק מיט אַ לאַסט־אויטאָ איז געשען אַ וועג קאַטאַסטראָפע ווו ער האָט זיין טויט געפונען. מ׳האָט אים געבראַכט קיין

דניאל האַרנקריג ז״ל

סטויבץ און מיר האָבן אים געדאַרפט באַערדיקן אויפן שטאָטישן בית עלמין. זיין פרוי חיענקע און צוויי טעכטער מושקע

אין אויגסבורג (דייטשלאַנד) אויף אַ הזכרה נאָך די קדושים

זיצן פון רעכטס: סוניה רעזניק, שרה טוניק, סוניה לוין, רוזה באגין, נחמה רייסער, דוד הענקין, סוניה מאראן, יעקב חיים מאראן, איטקע אינזעלבוך; שטייען פון רעכטס: מענדל מאכטיי, דוד לוין, אומבאַקאַנט, יעקב לוין, אייזיק ברקוביץ, יוליק פינצעווסקי, לייבע טוניק, ראובן מאַכטיי, בערל פייווע בערקוביץ, חנה רייסער, מרדכי גולדשטיין, קלארע הארענקריג, געצל רייסער, אלי׳ מוצניק, אומבאַקאַנט, חנה סארנאוו, משה סארנאוו, ישראל פראשציצקי.

און קלאַרע זענען שפּעטער אַוועקגעפאָרן צו פריינט אין וועגע־צועלא.

די ביסל אויפגעקליבענע יידן פון שטעטל, האָבן זיך געטוליעט איינער צום צווייטן פון שרעק און פיין. אייניקע זענען מאָביליזירט געוואָרן אין דער רויטער אַרמיי. די 3 ברידער, זלמן, הלל, און בערעלע אַקון (די זין פון ברוך עוזר שמחה זלמנס דעם סטאָלערס), זענען געפאַלן אויפן פראָנט צוזאַמען מיט די איבעריקע יידישע קעמפער. ס׳האָט זיך דערנענטערט דער ערשטער ראש־השנה נאָך אונדזער אַרויסגיין פון קאַלדיצעווער גיהינום, די שטימונג איז געווען אַ שלעכטע, האָבן מיר אָרגאַניזירט אַ מנין אויף שפּיטאַלנע גאַס, ווו מ׳וועט קענען צוזאַמען זיך אויסוויינען אויף אונדזער גרויסן חורבן. אַ ספר־תורה האָבן מיר אויסגעקויפט ביי אַ קריסט פון פּאָטשטאָווע גאַס, וועלכער האָט דערציילט, אַז ער האָט עס געקויפט און אויסגעבאַהאַלטן פון דער ווייס־רוסישער פּאָליציי אין יענע טרויעריקע טעג, ווען די פּאָליציי צוזאַמען מיט די קריסטן האָבן געריסן ספרי־תורה און געמאַכט פון דעם לאַפּטשעס. מיר האָבן טאַקע האַרציק געדאַווענט יענעם ראש השנה און יום־כיפור. צו מאָרגנס נאָך יום־כיפור האָבן מיר אַלע זיך געלאָזן צום ברידער־קבר, ערב דעם יאָר־צייט־טאָג נאָך אונדזערע קדושים. פון דאַן איז ביי אונדז פאַרהייליקט דער טאָג, י״ב תשרי, אַלס דער אָנדענק־טאָג נאָך אונדזערע ליבסטע און בעסטע.

די סאָוויעטישע מאַכט, האָט באַשטימט אַ קאָמיסיע צו פאָרשן די דייטשע־מערדערישע טאַטן. זיי האָבן איין מאָל אַ זונטיק אויפגעגראָבן דעם מאַסן־קבר אין עטלעכע ערטער און מיר זיינען אָנוועזנד געווען און צוגעזען די גרויסע טראַגעדיע. כמעט יעדן זונטיק זענען מיר געגאַנגען צום קבר אויסוויינען זיך און אומגעקערט זיך מיט אַ גרויסן ווייטיק אין האַרצן ביז מיר האָבן איין מאָל באַשלאָסן אויפצושטעלן אַ מצבה אויפן מאַסן־קבר, און אויף די איבעריקע קברים וואָס זענען צעשפּרייט איבערן שטעטל.

דעם 9־טן מאי 1945, האָט זיך געענדיקט די צווייטע וועלט מלחמה. פאַר אַלעמען אַ גרויסע פרייד; פאַר אונדז איז דאָס געווען גאָר אַ קליינער טרייסט בלייבנדיק עלנט, פאַרלירנדיק אַלץ און אַלעמען. עס איז אונדז מיאוס געוואָרן דאָס לעבן אין אונדזער געבורטס־שטעטל, ווו מיר זענען געבוירן און דערצויגן געוואָרן, ווו מיר האָבן אונדזערע יוגנט יאָרן פאַרבראַכט. שווער צו לעבן צווישן קברים, אויף יעדן שריט און טריט חורבן און קברים. עס האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ רעגיס־טראַציע צו פאָרן קיין פוילן, — רוסלאַנד האָט ערלויבט אַרויסצופאָרן פון די אַלע קרייזן, וואָס האָבן געהערט ביז 1939 צו פוילן. אַלע האָבן זיך געגרייט אין וועג אַריין.

מיר זענען געקומען קיין פוילן, קיין לאָדזש ווו ס׳האָט זיך קאָנצענטרירט די מערהייט פון די געראַטעוועטע יידן. אין אַלגעמיין איז אין פוילן אויך ניט געווען זיכער פאַר יידן צו בלייבן, איבערהויפּט נאָכן פּאָגראָם אין קעלץ. די סטויבצער האָבן זיך צוזאַמען גערעדט אויפצוקלייבן זיך אין דעם יאָר־צייט־טאָג, י״ב תשרי, דאַווענען מיט אַ מנין ביי יעקב לעווין אויף צעגעלנאַנע גאַס. די ווונד איז נאָך געווען פריש. עס האָט זיך געוואָלט זאָגן אַ קדיש, אויסוויינען זיך אַלע צוזאַמען אויפן גרויסן אומגליק.

פון פוילן זענען מיר אַלע געפאָרן קיין דייטשלאַנד. מיט דער הילף פון דער אַזוי גערופענער „בריחה". דאָ האָבן די אַמעריקאַנער איינגעאָרדנט „אונררא"־לאַגערן פאַר דער שארית הפליטה, פאַר די אַנטלאָפענע פון גרויסן פייער. אין

שרעק און מורא זענען מיר געזעסן אין דייטשלאַנד, דאָס לאַנד פון רויבערס און מערדערס, וואָס האָט אויסגעמאָרדעט אַ דריטל פון אונדזער פאָלק. אויך דאָ האָבן מיר באַשלאָסן צונויפצורופן אַלע סטויבצער אויף איין פּלאַץ, נאָענט צום יאָר־צייט טאָג, קיין אויגסבורג אויפן האַלב־וועג פון מינכען — אולם. כמעט אַלע זענען געקומען, אָפּצוגעבן כבוד די הייליקע נשמות.

ערשט אין יאָר 1948 מיטן אַנטשטיין פון דער יידישער מדינה האָבן מיר דערגרייכט אונדזער ענד־ציל: לשוב לארץ אבותינו ארץ ציון וירושלים.

ב. פּראָטאָקאָל פון דער טרויער זיצונג

פון דער טרויער־זיצונג וועלכע איז פאָרגעקומען דעם 22סטן יוני 1945, אין טאָג פון דעם אויסברוך פון דער רוסיש־דייטשער מלחמה מיט דער באַטייליקונג פון די חברים: בערל־פייוועס בערקאָוויטש, געצל רייסער, און געטלער וואָלף פון לאַדז. באַשליסן מיר — ניט אָרועקצופאָרן פון דאַנען ביז מיר וועלן ניט איינאָרדענען די קברים פון די אומגעקומענע יידן אויף קידוש השם אין סטויבץ.

דעם ערשטן דענקמאָל האָבן מיר אויפגעשטעלט אויפן גרויסן קבר קעגנאיבער דעם אַלטן בית־עולם ווו עס ליגן העכער 2000 יידן. דער שטח פון קבר פאַרנעמט: 70 × 14 מעטער. אין דענקמאָל איז איינגעמויערט אַ בראָנזענע־טאָפל מיט אַ רוסישן אויפשריפט:

אַ אייביקער אָנדענק די אומגעקומענע יידן דורך באַר־באָרן און היטלערן אין 43—1942.

אַרום דענקמאָל האָבן מיר געמאַכט אַ טיפן גראָבן אויפן גאַנצן שטח פון קבר, פוןביידע זייטן אָנגעשאָטן 2 מגן־דודס פון שטיינער אָפּגעקאָלכטע, אין די ווינקלען איינגעשטעלט 4 צעמענטענע סלופּעס.

דעם צווייטן דענקמאָל האָבן מיר אויפגעשטעלט אויפן קבר נעבן „געטאָ" אויף יורזדיקע גאַס, וועלכער פאַרנעמט אַ שטח פון 8 × 5 מעטער. דאָ ליגן אַרום 70 פרויען און קינדער. מיר האָבן אַריינגעשטעלט צעמענטענע סלופּעס געמאַכט אַ פאָרם פון אַ קבר, אַרומגעלייגט מיט גראָז, און אָנגעהאָנגען אַן אויפשריפט אויף אַן אייזערנעם טאָפל.

דער דריטער דענקמאָל איז ניט ווייט פון צווייטן.

דער קבר פאַרנעמט אַ שטח פון 40 × 3 מעטער. דאָ ליגן בערך 200 יידן. דעם קבר האָבן מיר אַרומגעלייגט מיט גראָז און שטיינער.

דעם פערטן דענקמאָל האָבן מיר אויפגעשטעלט אין „געטאָ", ביי יעקב־בערל דעם סטאָלער אויפן הויף. ווו עס ליגן בערך 60 יידן, וועלכע זיינען אומגעקומען פון אַריינגע־וואָרפענע גראַנאַטן זיצנדיק אין קעלער באַהאַלטן. דער קבר פאַרנעמט אַ שטח פון 6 × 5 מעטער און איז אַרומגערינגלט מיט שטיינער און גראָז. אין מיטן קבר איז איינגעמויערט אַ אייזערנע טאָפל מיט זעלבן אויפשריפט.

דעם פינפטן דענקמאָל אויף אַקינציצער וועג, בערך אַ קילאָמעטער פון שטאָט האָבן מיר געפונען 2 קברים, איינער נעבן דעם אַנדערן, פון די 87 יידן מיט פרייע־פּראָפעסיעס, אומגעבראַכטע דורך דער „געסטאַפּאָ" אין תמוז תש״א. גע־מאַכט אַ פאָרעם פון אַ קבר.

אַרום דעם אַלטן בית־עולם. וועלכער איז גענצלעך חרוב געוואָרן דורך די מערדער, האָבן מיר געמאַכט אַרום אַ טיפן גראָבן וועלכער פאַרנעמט אַ שטח פון 200 × 150 מעטער.

מיר האָבן צוריק אויפגעשטעלט די אומגעוואָרפענע אַלטע מצבות, קענטיקער געמאַכט די 2 גרויסע קברים פון די אומ־געקומענע: דער ערשטער קבר איז פון די 20, — די שענסטע יוגנט וואָס איז אומגעקומען דעם לעצטן טרויעריקן פרייטיק פאַר ראש־השנה תש״ב.

דער צווייטער קבר איז פון די איבערגעטראָגענע רעשט־לעך פון די וועלכע זיינען אומגעקומען דעם ערשטן טרויעריקן זונטיק אויף שפּיטאַלנע גאַס.

מיטלען אַדורכצופירן די פּאַראייביקונגס אַרבעט האָבן באַשטייערט: בערל פייוועס בערקאָוויטש, געצל רייסער, אליהו אינזעלבוך, כאַדירקין, חייענקע האַרענקריג, סטאָקליצקי יצחק.

די פיזישע אַרבעט האָבן אַדורכגעפירט 80 געפאַנגענע דייטשן, פאַר וועלכע מיר האָבן געצאָלט מיט ברויט און 5 רובל אַ טאָג. די אַרבעט האָט געדויערט 10 טעג.

איין עקזעמפּלאַר פון פּראָטאָקאָל איז פאַרבליבן ביי דער היסטאָרישער קאָמיסיע אין וואַרשע.

/ בערל פייווע בעראַקאָוויטש
/ געצל רייסער
/ וואָלף געטלער

כ״ב תמוז ה׳תש״ה.
סטויבץ דעם 3־טן יולי 1945.

נח באַרסוק / אַ בריוו*

בודאַפעסט, 1940—21.3

שלום ב.

— דיין פּאָסט־קאַרטל האָב איך דערהאַלטן, פאַר וועלכער כ׳דאַנק דיר זייער און דו וועסט מיר זייער אַנטשולדיקן פאַר מיין לאַנגן שווייגן, ס׳איז פּשוט ניט מעגלעך ביי אונדזער אָרט לעבן און באַדינגונגען צו קאָנצענטרירן זיך און שרייבן. נאָר ווילנדיק, אַז דו זאָלסט אויף מיר אויך ניט זיין ברוגז, וועל איך זיך באַמיען דיר איבערגעבן דאָס וואָס כ׳ווייס, נאָר כ׳בעט, מיר אַנטשולדיקן פאַר מיין ניט לאָגישן שרייבן.

כ׳גיב איבער דאָס בילד פון פאַר דער מלחמה, כראָנאָלאָגיש.

ווי דו ווייסט האָבן זיך די באַציאונגען מיטן שכן פאַרערגערט פון מערץ אָן. פון דעמאָלט אָן, האָט זיך שוין אָנגעהויבן טומלען אין אונדזער קליין שטעטלדיקער וועלטל און אונדזערע פּאָליטיקער פלעגן זיך צונויפקלייבן אין באַנק און באַהאַנדלען פראַגן, אַזוי איז דערגאַנגען ביז דעם 30 אין VII ווען ס׳איז געווען די ערשטע מאָביליזאַציע. דאַמאָלט אין שטעטל האָט זיך געטאָן חושך, מ׳האָט געוויינט. גאַנץ שטאָט איז געווען אין גאַס, געשטאַנען ביי די סלופּעס און מ׳האָט זיך געפּלפּולט וועגן דער לאַגע אין באַנק. וואָס ס׳האָט זיך אָפּגעטאָן קענסטו זיך דאָך פאָרשטעלן. און ביי אַזאַ לאַגע האָב איך געמוזט אַרבעטן, אין דער צייט ווען כ׳האָב זיך געריכט אַז אָט ברענגט מען מיר דעם צעטל. כ׳פלעג יעדע נאַכט זיצן ביי חיימען און הערן דעם קאָמוניקאָט. דער מלחמה־אויסברוך איז געווען פאַר אונדז אומבאַקאַנט, מיר האָבן זיך דערוווסט פרייטיק דעם 1טן סעפּטעמבער צען אַזייגער, אַז מ׳האָט געמאַכט אַ חורבן פון דער הויך. פון דעמאָלט אָן, האָט זיך דער נאָרמאַלער לעבן אָפּגעשטעלט, די פּויערים, וואָס האָבן וואַרשיינלעך געוווּסט, אַז דער שכן וועט אויך קומען, האָבן זיי אָנגעהויבן קומען אין שטאָט און איינקויפן אין אומגעהויערע קוואַנטומס אַלץ וואָס זיי האָבן נאָר געקענט, אַפילו פלעשער פּערפום, אַבי אויסגעבן דאָס געלט. יעדן טאָג ווען כ׳פלעג זיך לייגן אין בעט פלעג איך קלערן, אַז דאָס איז צום לעצטן מאָל. אין אַזאַ נערוועאישער לאַגע האָבן מיר געלעבט די גאַנצע 16 טעג. יום־טוב האָט מען דריי מאָל באָמבאַרדירט באַראַנאָוויטש, דו קענסט זיך ניט פאָרשטעלן וואָס ס׳האָט זיך געטאָן ביי אונדז. מ׳האָט זיך געריכט אויף זיי. ביינאַכט איז די שטאָט געווען טויט, פינצטער, מען האָט ניט געטאָרט אַרויסגיין אין גאַס פון 7 אַזייגער אין אָוונט. דערלויבט איז געווען נאָר די וועלכע זענען געווען מאָביליזירט און סטראַזשע־לייט. ביי טאָג פלעגן זיין אָפטע אַלאַרמען. פלעגן מענטשן לויפן ווי משוגעים. מ׳האָט אין דער גאַנצער שטאָט אויסגעגראָבן גריבער צו באַהאַלטן זיך. אין מאַרק צ״ב איז עס געווען נעבן די אַלטע מיידלעך ווו אַלס קאָמענדאַנט איז געווען וויינראַך און נעבן שרה מינקעס, הינטער דעם בייעם בית־מדרש און אין נאָך פאַרשיידענע ערטער. כ׳שרייב דיר אַלץ אין קורצן, ווייל אויב מען וועט דערלעבן, וועל איך דיר אַלץ איבערגעבן געניי. אַזוי האָבן מיר געלעבט ביז דעם באַרימטן 17טן.

איך שיק דיר נעמען פון די פערזאָנען, וועלכע כ׳געדענק וועמען מ׳האָט גענומען צו מיליטער: מיט דער טשינער סלוזשבע (טעטיקן מיליטער־דינסט) פאַרשטייט זיך, זאב טוניקס אַ זון נחה, י. ברוכאַנסקיס, בערל׳ס, הירשל מילצענזאָן, צביה סראַגאָוויטשעס מאַן, אליהו מאַכטייס זון, לייבל רודיצקי, פּרוסינאָווסקעס, פייטל און וועלוול בערנשטיין יוסף־חיים׳ס, וועלוול רייסער, דעם שמש׳ס זון, בועז אַקסעלראַד, מיכל ברוכאַנסקעס זון, קליאַטשוק אויף יורזדקע, מלמד׳ס, דוכט זיך מיר דיין קרוב, אויך ברוך עוזר׳ס, מנחם קושנער׳ס, סלוטשאַק, אהרון טוניק, יעקב ברוכאַנסקיס, דער שניידער, עסטערקין׳ס 2 זין, די פריזיערס דער יינגערער איז געקומען, נעמה׳ס אייניקל, גערשענאָוויטשעס, לייבל יענטלס, פון זיי זיינען נאָך דערווייל קיינער ניט געקומען, די וועלכע איך אונטערשטרייך ביז דעם 25.X, ס׳קען זיין אַז זיי זיינען שוין געקומען, גלייכצייטיק איז ציפּקע און יוכבד מאַכטיי אהרנ׳ס טאָכטער געווען אין וואַרשע אויף קימפּעט, ווייס מען ניט וועגן זיי. נאָר כ׳בעט דיר, אַז קיינער זאָל פון דערויף ניט וויסן און קיינער זאָל חס־ושלום ניט זען דעם בריוו.

אַזייגער 3 אין דער פרי וועקט מיר אויף מיין בעל־הביתטע, אַז כ׳זאָל זיך אויף גיך אָנטאָן, ווייל ס׳פליען איבערן שטאָט דייטשע אַעראָפּלאַנען. כ׳לויף אַרויס. ס׳פליען 9 שטיק. נאָר מערקווירדיק, וואָס זיי פליען פון מזרח ריכטונג אויף מערב און יעדער ווײלע אלץ נייע און זיי פליען נאָר דורך אַלץ צו מערב. אין שטאָט איז אַ ליאַרעם. די קעגן־לופט־שוץ מיט הוילע הענט צו לעשן זיינען אויף די ערטער. אַלע מענטשן ליגן אין די גריבער, נאָר דאָ לויפט דורך דער מעצענאַס ב. און זאָגט מיר, אַז דער שכן האָט גערירט, מ׳לויפט אַלע אין מאַרק, ווייל מ׳זאָגט, אַז דאָרטן זענען שוין דאָ זייערע טאַנקן. פאַרשטייט זיך, אַז כ׳בין אויך דאָרטן, נאָר קומענדיק אין מאַרק הערט זיך אַ שיסעריי, פאַרשטייסטו דאָך, וואָס ווערט אין מאַרק, מ׳פליט ווי משוגעים צו באַהאַלטן זיך, דאָס שיסט דער „קאָפ" אָפּטרעטנדיק. דערווייל הויבט אָן אויף אונדזער גאַס (פּאָטשטאָווע גאַס) זיך קלייבן די פּאָליציע, אויף ראָווערן צוגענומען ביי חאצע דוד רודיצקי און בערקאָוויטשן און אויף אויטאָס אַנטלויפן זיי. כ׳גיי אויף פּילסודסקי גאַס, מענטשן שושקען זיך, ס׳שטייען רעדלעך. מיט אַמאָל הערט זיך אַ רעש פון עק שפּיטאַלנע און ס׳זעען זיך אייזערנע קערפּערס גייען. ביי עק פּילסודסקי האָט מען זיי באַגעגנט מיט אַ געשריי פון פרייד, ווייל איר קאָנט אייך נישט פאַרשטעלן ווי מיר זיינען געווען דערשראָקן פון דייטש, און ער איז דאָך געווען נאָר 100 ק״מ פון אונדז. מיט בלומען האָט

---

* דער שרייבער פון בריוו איז נח באַרסוק ז״ל, וועלכער האָט געזוכט אַ וועג צו ארץ ישראל דורך רומעניע, אונגאַרן און יוגאָסלאַוויע. — רעד.

מען זיי באַוואָרפן. נאָר אין אַ פּאָר טעג איז דער ענטוזיאַזם פאַרשוונדן, די ווירקלעכקייט האָט זיך באַוויזן אין איר טרויעריקער לאַגע. זיי זיינען געקומען אין מאַרק און זיך אָפּגעשטעלט. אליעזר ראַדונסקי, האָט געכאַפּט קושן דעם טאַנק און די האַנט פון סאָלדאַט. גלייכצייטיק האַלט מען יעקב בערנשטיין און שקאָלניקן אין קאַרטוז בערעזע און מ. מאַכטיי ביי קאָוועל. זיי זיינען אַלע צוריקגעקומען.

אָפּשטייענדיק אַ פּאָר מינוט זיינען זיי געפאָרן ווייטער. אין אַ צען מינוט אַרום האָט אָנגעהויבן גיין קאַוואַלעריע, דערנאָך מאָטאָריזירטע פּיעכאָטע, אויטאָס און האַרמאַטן אָן אַ שיעור. די קרעמערס האָבן זיך געווענדעט, אַז זיי ווילן אָפּגעבן די שליסלען פון די געשעפטן, ווייל ס'איז געווען אוממעגלאַך צו פאַרקויפן די סחורה — מען האָט „געריסן" טאָג און נאַכט. אויפשטייענדיק 2 אַ זייגער ביינאַכט שטייען שוין מענטשן אין קאָלייקע און וואַרטן. האָט מען זיי געזאָגט, אַז זיי מוזן פאַרקויפן. ס'איז געשאַפן געוואָרן אַ מיליץ, מ'איז אַריינגעגאַנגען צו בערל פּ. און געהייסן געבן אַ זילבערנעם סערוויז, און מ'האָט געגעבן. פאַר אַ סך מענטשן איז איצט געוואָרן אַ גליק, מ'פלעגט פּשוט אַריינגיין אין געשעפטן אָנטאָן זיך וואָס מ'דאַרף און אַוועקגיין, און נאָך זאָגן אַז ביי זיי איז אַ גוטע האַנט. דאָס איז אין קורצן. כ'האָב שוין ניט קיין געדולד. אַ צווייטן מאָל וועל איך דיר שרייבן מער.

ווען כ'האָב געזאָגט חיים'ן, אַז כ'פאָר אַוועק און די צייט איז געווען קורץ, ווייל וואָס אַ טאָג ווייטער איז דער גרענעץ געוואָרן מער באַוואַכט, האָט ער געזאָלט פאָרן און ברענגען מיר אַ צעטל, נאָר ס'איז ניט געווען קיין מעגלעכקייט צו פאָרן. האָט ער מיר איבערגעגעבן, אַז דער מענטש איז אין תל־אביב און ניט אין ירושלים. ביי אים קענסטו וויסן דעם אַדרעס פון תל־אביבער. פאַרנאַכט בין איך געווען ביי אייך. די מאַמע האָט געוויינט פון פרייד וואָס איר וועט האָבן אַ לעבעדיקן גרוס. דאָרטן האָט מיר חיים געגעבן דו ווייסט דאָך וויפיל. אַלע האָבן אויסגעזען געזונט. פאַרשטייט זיך, אַז ס'וואָלט געווען אַ גליק פאַר זיי ווען זיי וואָלטן געווען ווו דו ביסט. משה'ן און שלום'ן האָבן איך כמעט געזען יעדן טאָג. אַרבעט פאַרשטייסטו דאָך אַליין איז ניטאָ אין באַנק, האָט מען דעם 15טן אָנגעהויבן אַרבעטן, אָבער נאָר צום אינקאַסירן, צו ס'איז איצט דאָ פאַראַן עפּעס ווייס איך ניט.

גרונטשען פלעג איך אָפט זען מיט די קינדער, דער מאַן האָט די לעצטע טעג פאַרן אַריינגיין געקומען פון וואַרשא אָפּגעריסן. אַ הונגעריקער, דאָס זעלבע שעפטל קיטאיעוויטש און זימע.

דו פאַרשטייסט דאָך אַליין (יענקעלעס וואָרט), וואָס קען איך שרייבן וועגן זיי וואָס דו ווייסט, און דאָס ווייס איך.

כ'גלויב אַז דו וועסט מיר אַנטשולדיקן מיין איבעררייסן, כ'גלויב אפשר וועלן מיר זיך אינגיכן זען וועל איך דיר אַלעס איבערגעבן גענוי.

אַ גרוס דיר פון מיין ברודער.
כ'פאַרענדיק, פאַרבלייב מיר געזונט
דיין פריינט נח

אַ גרוס דער שוועסטער, מאַן און קינד, חנהן, מרדכי מיט דער פרוי און קינדער.

פ.ס. פאַרשטענדיק זיך מיטן לערערס קינדער וועגן וואָס דו האָסט מיר געשריבן. און זאָג מייניקע, אַז כ'האָב זיי נעכטן געשריבן און זיי זאָלן זען אַלעס דערליידיקן.

נעכטן האָב איך געשריבן חיימען אַ בריוו.

פון רעכטס: נח, שאָשע, אברהם באָרסוק.

די ערשטע בריוו פון סטויבץ

רבקה קנטורוביץ — .15.2.45

.... „איך געפין זיך צופעליק צווישן די לעבעדיקע. ווי דאס איז געשען — ווייס איך אליין ניט. דער גורל האט אַזוי געוואָלט, מעגלעך אַז גלייכער וואָלט געווען, ווען איך קום אום צוזאַמען מיט מיינע ליבסטע און טייערסטע”...

... „נאָר איך בין פול מיט האָפענונג אַז מיר וועלן זיך אַמאָל טרעפן און איך וועל אייך איבערגעבן גענוי וואָס מען האָט מיט אונדז געמאַכט, ווי די דייטשע מערדער האָבן אויף אַ בעסטיאַלישן אופן אומגעבראַכט אונדזער פאָלק...”

....„איר קענט אייך גאָרניט פאָרשטעלן ווי צעבראָכן איך בין... איך בין שוין 3 יאָר אָן מיין ליבן טייערן ניסנען, איך האָב באַוויזן אויפצוהאָדעווען אַ פרעכטיק בלאָנד געלאָקטע טאָכטער פאַרן מערדער. איך זאָל אייך שרייבן באַזונדער ווי אַזוי זיי זיינען אומגעקומען טאָר איך עס ניט... נאָר מער ווייניקער ווייסט איר שוין אַלץ. מיר זיינען אין סטאָלפצע איבערגעבליבן ביי 60 מאַן... צו אונדזער אומגליק איז ניטאָ קיין גרענעץ...”

... „גרוניע מיט אירע 2 פרעכטיקע טעכטער זיינען אומגעקומען דעם 8.7.43, דער מאַמען און ביילקען מיט די קינדער האָב איך פאַרלאָרן, אין דעם גרויזאַמען פאָגראָם פון 1942 ווען ס'זיינען אומגעקומען 3000 יידן...

... „איך וועל זיך באַגרענעצן און שרייבן אייך די אַלע אכזריותן, נאָר דאָס האַרץ איז אָנגעלאָדן, און עס ווילט זיך טיילן מיט די איבערגעבליבענע יידן, וועלכע וועלן זיך קיינמאָל ניט קענען פאָרשטעלן, וואָס מען האָט מיט אונדז געטאָן. זייער שווער איז אויף דאָס ניי אָנהויבן בויען דאָס לעבן, נאָר מען מוז. לעבעדיקערהייט קען מען אין גרוב ניט גיין, נאָר די מערדער האָבן געהאַט דעם מוט אונדזערע קינדער לעבעדיקערהייט צו וואַרפן אין קברים.

איך האָף אַז דער בריוו וועט אונדזערע געפילן דערנענטערן. פאַרבלייבט געזונט, איך קוש אייך טויזנטער מאָל,

אייער בעסטער פריינד

רבקה

פ. ס. „ס'איז דער ערשטער בריוו אין יידיש וואָס איך שרייב נאָך אַזוי פיל יאָרן.”

עזריאל טוניק

סטאָלפצי דעם 20.9.44

מיינע טייערסטע און ליבסטע!

נאָך איבער דריי יאָר ליידן און פיין, נאָך איבער דריי יאָר איבערלעבענישן אַזעלכע וואָס ס'איז נאָך אין דער וועלטגעשיכטע ניט פאַסירט, נאָך דריי יאָר פאַרשקלאַפונג האָב איך היינט די מעגלעכקייט אַלס פרייער מענטש צו שרייבן אייך, מיינע טייערע. נעכטן האָב איך באַקומען אייער קאַרטל פון 3.7. ס'פרייט מיך זייער וואָס איר לעבט אַלע, מיינע טייערסטע. יעצט שטייט פאַר מיר די פראַגע וואָס זאָל איך אייך שרייבן? איך זאָל נעמען שרייבן אונדזער גרויסע פאָלקס־טראַגעדיע און פרטים בין איך איצט ניט אומשטאַנד.

ס'וועט אפשר קומען אַמאָל אַ צייט ווען, מיר, די געציילטע איבערגעבליבענע פון מיליאָנען, וועלן קענען זיך אויסשרייען אַביסל פאַר דער וועלט. אָדער פאַרקערט, מיר האָבן גאָרנישט וואָס צו דערציילן. די ערד וועלכע האָט זיך אָנגעזאָפט מיט אונדזער אומשולדיק בלוט, זי קען עדות זאָגן וועגן אַלץ. מיר די איבערגעבליבענע זענען שוין בכלל נישט קיין נאָרמאַלע מענטשן. ס'איז שווער, אַדורכלעבענדיק און פאַרלירנדיק אַזויפיל, צו בלייבן אַ מענטש. מיר האָבן שוין אַלץ פאַרלאָרן. די דייטשע באַנדיטן האָבן אונדז געשאָכטן אין מיטן גאַס. אונדזערע טייערסטע קינדערלעך, עלטערן, פרויען האָבן זיי אויף אַ בעסטיאַלישן אופן אומגעבראַכט. היינט דרייען מיר זיך אַרום אויף אונדזערע קברים נידערגעשלאָגענע, אַנטוישטע. מיר שעמען זיך פאַר עמעצן צו ווייזן, אַזוי גאָר ווי מיר וואָלטן דעם גרעסטן פאַרברעכן אָפגעטון. ס'איז אָבער אַ פאַקט, אַז פון אונדז איז גאָרנישט געוואָרן. דאָס שענסטע און בעסטע וואָס מיר האָבן פאַרמאָגט האָט מען ביי אונדז צוגערויבט.

אייך מיינע טייערסטע אינטערעסירט דאָך זיכער ווער איז געבליבן? צי איר האָט נאָך טאַטע, מאַמע, ברידער, שוועסטער, באַקאַנטע און פריינד? איך האָב נאָך אַ לאַנגן ישוב־הדעת באַשלאָסן שרייבן אייך דעם אמת. יתומים זענען מיר אַלע געבליבן פון וועלוול טוניקס פאַמיליע מיט אַלע איבעריקע טוניקס פון סטאָלפצי זענען געבליבן בלויז איך עזריאל און מיין טייערסטע און געליבסטע שוועסטער חוה! איך האָב שוין נישט קיין טרערן. מיין האַרץ איז מיט בלוט פאַרלאָפן. איך האָב שוין, בעסער געזאָגט, קיין האַרץ נישט. פון דער פאַמיליע מילצנזון איז קיינער ניט געבליבן פון מערע פראַשציצקיס פאַמיליע, די וועלכע האָבן זיך געפונען אין סטאָלפצי איז קיינער ניט געבליבן. אירע צוויי ברידער וועלכע האָבן געוווינט נעבן פינסק לעבן דוכט מירביידע. טרייסט זיך און שטאַרקט זיך מיינע טייערע, ס'איז שווער אַזעלכעס צו שרייבן אייך אָבער איינמאָל פאַר אַלעמאָל דאַרף מען דאָס וויסן.

אונדזערע מענטשן זענען שוין אַזוי פאַרהאַרטעוועט, דאָס איז שוין ביי אונדז גאַנץ נאַטירלעך ריידן וועגן דעם. אונדז בינדט מער מיט די טויטע ווי מיט די לעבעדיקע. דאָרט האָבן מיר דאָך אונדזערע טייערסטע און בעסטע.

אייך אינטערעסירט דאָך זיכער ווי אַזוי איך מיט מיין חוהלען זענען געבליבן לעבן. מיר זענען געווען איבער צוויי יאָר פאַרטיזאַנער. איך מיין אַז איר האָט געהערט וועגן פאַרטיזאַנער. אַלע 70 (זיבעציק יידן) וועלכע געפינען זיך היינט אין סטאָלפצי, זענען מיר אַלע פאַרטיזאַנער. ס'וועט אפשר אַמאָל קומען אַ טאָג אין וועלכן מיר וועלן קענען וועגן דעם אַלעס דערציילן. איך בין געווען מיט אַ פאָר וואָכן צוריק אין מאָסקווע. פון דאָרט האָב איך געגעבן אַ טעלעגראַמע אין „דבר”. אויף אונדז ליגט אַ גרויסע אויפגאַבע. ערשטנס נקמה נעמען, צווייטנס, אַ פאָלק אויפשטעלן.

אייער ברודער און פריינד

עזריאל טוניק

מיינע טייערע ברידער און שוועסטער!

— — — וועגן די אכזריותדיקע פאַרברעכן פון די פאַשיסטישע הינט און אויף וואָס פאַר אַ אופנים זיי האָבן אומגעבראַכט אונדזערע ליבסטע און טייערסטע, האָט איר באַשטימט געלייענט. פאַרשטייט זיך, אַז קיין מענטשלעכער געדאַנק קען דאָס ניט פאַרשטעלן ווי מ׳לעבט דאָס איבער. מיר האָבן דאָך איבערגעלעבט שוידערלעכע יאָרן. מיר האָבן געדאַרפט זען מיט אונדזערע אייגענע אויגן ווי מ׳פירט אונדזערע טייערע עלטערן, ברידער און שוועסטער צו דער שחיטה און וואַרטן אויפן טויט יעדע סעקונדע. מיר זענען שוין איצט קיין מענטשן ניט, דאָס האַרץ איז צעווייטיקט און קיין טרייסט איז ניטאָ.

מיינע טייערע. איצט וועל איך אייך באַשרייבן אין קורצן וועגן מיר. אין 1941 ווען די דייטשן האָבן פאַרנומען סטויבץ איז אונדזער שטאָט געוואָרן אָפּגעברענט. מיט דירות און פראָדוקטן איז געווען שווער. בין איך, יעקב־שלמה און לאה׳לה אַוועק צו ראובן אין האראדישץ. געלעבט שטיל און רואיק. ביז וואַנען עס איז געקומען דער שוידערלעכער טאָג ווען מ׳האָט אומגעבראַכט די גאַנצע שטאָט, מיט 1500 יידן. צווישן זיי אונדזער טייערסטער ברודערל יעקב־שלמה, מערל און ישראליקל. מיר, לאה׳לען און ראובן איז געלונגען צו אנטלויפן. אָפּמאַטערנדיק זיך זעקס וואָכן אין פעלדער וועלדער, הונגעריקע, באָרוועסע, זענען מיר געקומען אין סטויבץ, דערוויסנדיק נאָך אונדזערע טייערע עלטערן און ברידער. ביי אונדז איז דאָס געווען אַ גליק צו זיין צוזאַמען מיט אונדזערע ליבסטע עלטערן. עס איז אונדז געווען גרינגער צו ליידן. ס׳איז געווען פון וועמען צו הערן אַ טרייסט־וואָרט. אָבער דער גליק האָט לאַנג ניט געדויערט. דאָס איז געשען תמוז 1942 — אין אַ פינצטערן פאַר אונדז פרימאָרגן האָבן זיך שיכורע ליטווינער אַריינגעריסן צו אונדז און געשאָסן אונדזער טייערן טאַטן. אין איין מינוט איז ביי אונדז צוגענומען געוואָרן די קרוין פון שטוב, ניטאָ שוין מער קיין טאַטע, ניטאָ קיין טרייסט־וואָרט. אין אַ קורצע צייט נאָך דעם גרויסן אומגליק האָבן די דייטשן צוגענומען די אַרבעטס־פעאיקע יוגנט און זיי געשיקט אין לאַגערן אויף אַרבעט. צווישן זיי אונדזערע טייערע ברידערלעך משה׳ל און ראובן. מ׳האָט זיי געשיקט אין מינסק ווו זיי האָבן געאַרבעט זייער שווער. אין אַ קורצער צייט נאָך דעם איז פאָרגעקומען אַן אַלגעמיינע שחיטה אין וועלכער מיר האָבן אַלעמען פאַרלאָרן. געבליבן בין איך מיט עזריאלן און אויך ניט צוזאַמען. מיר זיינען צוזאַמען אַנטלאָפן, אָבער צוויי יאָר האָבן מיר ניט געוווסט איינער פון צווייטן. מיט אַמאָל זיינען מיר פאַריתומט געוואָרן. געבליבן עלנט. אָפּגעריסן געוואָרן ווי אַ שעפּסעלע פון אַ סטאַדע וואָס בלאָנקעט זיך אַרום אין פעלד און זוכט איר סטאַדע. איר היים. אָבער קיין היים האָבן מיר ניט געפונען. ניטאָ קיין היים. ניטאָ אונדזער אומשולדיק בלוט. אין זיבן טעג אַרום נאָכן אַנטלויפן געבליבן נאָר איין זאַך: נ ק מ ה. נקמה צו נעמען פאַר אונדזערע אומשולדיק בלוט. אין זיבן טעג אַרום נאָכן אַנטלויפן בין איך און נאָך אייניקע סטויבצער אָנגעקומען אין אַ פאַרטיזאַנסקן אָטריאַד. דאָ איז מיר געוואָרן לייכטער. פאַרשטייט זיך אַז ניט איין פאַרטיזאַן איז געפאַלן. אָבער ער האָט געוווסט פאַר וואָס ער פאַלט. ער האָט געוווסט אַז פאַרן טויט נעמט ער נקמה פאַר זיינע ליבסטע. אונדזער עזריאל הירשלס איז אויך אַוועק מיט מיר צו די פאַרטיזאַנער, אָבער אין אַ קורצער צייט איז ער אומגעקומען.

יאָ מיינע טייערע, דורכגעמאַכט האָב איך אַ סך. זייענדיק צוויי יאָר אין וואַלד אונטערן פרייען הימל, ניט איינמאָל ווינטער איז אונדז אויסגעקומען ליגן אויפן שניי, באָרוועס און אפילו הונגעריק. אָבער אונדז איז אַלץ געווען ליב. ווייל מיר האָבן געוווסט אַז מיר פאַרטיזאַנער זיצן אין טיל ביים דייטש. הונדערטער קילאָמעטער פון פראָנט און מיר העלפן דער רויטער אַרמיי. און מיר האָבן געוווסט אַז נאָר זי קען און וועט אונדז באַפרייען פון די הינטישע ציין. יאָ, איר לייענט און אייך גלויבט זיך ניט. און דאָ איז געקומען דער טאָג פון באַפרייאונג. מיר פאַרטיזאַנער גייען אַרויס פון די וועלדער, מיר גייען פאַרנעמען שטעט. שטעלט זיך ביי מיר די פראַגע: וווהין גיי איך? ווער וועט מיר אין דער היים באַגעגענען? צו וועמען קום איך? ניטאָ קיין היים, ניטאָ קיינער. ס׳דערוואַרט מיר מער ניט ווי קברים און חורבות.

קומענדיק האָב איך זיך געטראָפן מיט עזריאלן. איר קענט אייך פאָרשטעלן, אונדזער באַגעגעניש. מיר האָבן געהאַלטן איינעם דעם צווייטן פאַר טויטע. איר שטעלט אייך פאָר ווי אונדז איז אין דער אייגענער שטאָט. מיר דאַרפן לעבן און זען ווו מיר האָבן אַמאָל געווען צוזאַמען. יעדע וועגעלע, סטיעזשקעלע וואָס זיינען פאַרגאָסן מיט בלוט דערמאָנען אונדז אַזויפיל. מיר זיינען פאַרשטיינערט, פאַרגליווערט. סטאָלפּצי, דעם 7 מערץ 1945.

חוה טוניק

מכתב מחייל הבריגדה

עם תום המלחמה. — חייל הבריגדה היהודית על אדמת איטליה. לראשונה נפגש עם ניצולים מבני עירו והסביבה ומעביר אי אלה ידיעות לאחיו בישראל.

שורות אלה מעידות על הכמיהה הגדולה, הקירבה הנפשית והרצון הכן לקבלם ולעודדם.

המערכת

אי שם באיטליה, ה־20.7.45

שלום וברכה!

החלטתי לכתוב לכם מבלי לחכות לתשובה למכתבי הקודם, ועוד חשוב — וזו בקשת אחת הניצולות מבני נובי־סוירזין — גגה יוסלבסקי. נמצא אני עוד באותו מ. פ. בהרי האלפים ומרגישים אָל־רייט. במהרה נעזוב את המקום ויוצאים רחוק מאד מכאן. אכתוב לכם משם ותדעו...

בימים אלה פגשתי את האחים מלמד — ומיד הודעתי את זה לנח טוניק. נודעו לנו פרטים חשובים עד למאוד, ובמהרה גם אתם תקבלו אינפורמציה כללית. לפי דבריהם הם פגשו אותם בלודז׳ — והם (האחים מלמד) הגיעו הנה מלודז׳ דרך בודפשט. צריכים לקוות שאולי עוד אספיק לפגוש אותם פה לפני שנעזוב את המקום. לפני יום פגשתי את גגה יוסלבסקי ובעלה. מפיהם נודעו לי פרטים חדשים וגם על מספר מה מהניצולים מעיירה זו, והם: רבקה וניומקה ויליטיבסקי, קוביץ דוד, יוסלבסקי גגה ומוניעק, דוקטורוביץ אברהם, בערל גרשוביץ חיים, הירשל ורייזל. אברהם דוד ומשפחתו, ליבסון יצחק, אחיו של מאיר שורץ — מסטולפצי ועוד... נא בבקשה להודיע לועד עולי עיירה זו...

דרשו בשלום כל הסטולפצאים, וכתבו לי על הנשמע אצלכם ובכלל על הכל ואשמח מאד.

הדורש בשלומכם ומאחל כל טוב מקרב לבו, ידידכם
גרמיזה דב

בריוו פון אפריקע און ארגענטינע

6 אוגוסט 1949

בעסטע פריינט מייסל און געצל! אייערע בריוו האָב איך דערהאַלטן און מיט גרויס פרייד זיי געלייענט. הערנדיק אַז ביסלעכווייז קלייבן זיך צו זאַמען אונדזערע רעשטלעך פון די מאַסן שחיטות, אויסגעמאַטערטע, אויסגעפּינצטערטע ברידער און שוועסטער פון סטויבץ, מיר זאָלן שוין הערן בעסערס איינער פון די צווייטע, אונדזער יידיש פאָלק זאָל שוין קענען פאַרזיגלען די בלעטער מיט בלוט פאַרשריבענע היסטאָריע. איר וועט מיר אַנטשולדיקן פאַר מיין פאַרשפּעטיקטן ענטפער אויף אייערע האַרצרייסנדיקן בריוו. דאָס איז ניט געווען מיין שלעכטער ווילן. חלילה, איך האָב געהאַט אַ עקסידענט מיט אַ האַנט. האָב איך שרייבן ניט געקענט, אָבער געטאָן האָב איך אַלעס וואָס עס איז נויטיק.

מיינע טייערע ברידער, איך קען אייך זאָגן אז זינט עס האָט געטראָפן דער גרויסער אומגליק אונדזער יידישן פאָלק, קענען מיר ניט רואיק בלייבן מיטן געדאַנק, ווויסנדיק אַז רעשטלעך פון מיין בלוט און פלייש וואַלגערן זיך נאָך ערגעץ אונעטרוועגנס. מיר האַלטן אין זאַמלען געלט, צו זען שטיצן אונדזערע ברידער און שוועסטער. די אַלע געלט־זאַמלונגען קומען פאָר ביי מיר אין הויז, דער צווייטער צו מיר איז חאַטשע רוסאַק, ער איז שטענדיק מיט מיר, און מיין טאָכטער ברכה איז די סעקרעטאַרין פון די סטויבצער סאָסייטע.

דערהאַלטנדיק אייער בריוו דאָס איר ווילט גרינדן אַ גמילות־חסד, האָבן מיר גלייך גערופן אַ מיטינג. האָבנדיק אַ ביסל געלט האָבן מיר געוואָלט הערן די מיינונג פון אַלע חברים, ווייל אַ טייל האָבן פאָרגעלייגט די געלטער צעטיילן די נויטיקע אַלס שטיצע אָן קיין צוועקן.

אין צווישן צייט האָבן מיר ווידער געשאַפן געלט. דאַן האָב איך מיט חאַטשען ווידער גערופן אַ מיטינג און אויפגע־קלערט די באַדייטונג פון אַ גמילות־חסד און ס׳איז אונדז געלונגען צו באַשטעטיקן אייער פּלאַן. מיר ווינטשן אייך פיל הצלחה אין אייער אַרבעט.

אויב מיר זיינען מיט אייך ניט ביי געווען אין יענע גרוי־זאַמע און שרעקלעכע טעג פון ליידן, פּיין, און אומקום, האָבן מיר אַ פליכט צו זיין מיט אייך היינט, צו העלפן אייך. מיט וואָס מיר וועלן נאָר קענען. אויפבויען זיך פון דאָס ניי. מיטן געפיל, אַז אונדזערע עלנטע איינצעלנע געבליבענע פון אַ משפחה, סטויבצער ברידער און שוועסטער, נעמען אַן אַנטייל אין דעם צוריק־אויפבוי פון אונדזער אור־אַלטער לאַנד ציון וירושלים.

איך שיק אייך דאָ אַ רשימה פון מיטגלידער וואָס האָבן זיך אָנגעשלאָסן און באַשטייערט לטובת דעם גמילות־חסד ע״ש קדושי סטויבץ:

ברכה קלאַטשקאַ (מילצנזון) און מאַן, באַשקע מילצנזון. אברהם רוסאַק און פרוי, כאַטשע רוסאַק און פרוי, יעקב ברוך און פרוי, הירשל נייפעלד און פרוי, נחום מלבין און פרוי, בערל בערנשטיין און פרוי, איזל רייסער און פרוי, יוסף רענזאָן און פרוי, מרדכי מתתיהו רוזובסקי און פרוי, ידידיה ברנשטיין און פרוי, זיסל דוואָרעצקי און פרוי, הערשל דוואָרעצקי, רייזל נייפלד, יהודית מלמד (רוסאק) און מאַן, לובע שאַפּיראָ (רוסאַק) און מאַן, מינה זיידל (רייסער) און מאַן, שאָשה קאַפּיאַן (לובלינסקי) און מאַן, יואל לובלינסקי און פרוי, יוסף לובלינסקי און פרוי, פאלה קאָהן מיטן מאַן פון אַמעריקאָ זייענדיק דאָ צו גאַסט.

זייט אַלע געזונט און האַרציק געגריסט פון אַלע סטויבצער אין אַפריקע. שטאַרקט זיך. מיר זיינען מיט אייך!

באַשקע מילצענזון

יאָהאַנעסבורג, 2.2.45

טייערע ברידער פון געמיינזאַמען אומגליק,

דעם רושם פון אייער בריוו, וועלכען איך האָב דער־האַלטן, קען איך אייך גאָרנישט באַשרייבן, אַזוי ווי איר זיינען מיר דערשיטערט געוואָרן, פון דעם רעזולטאַט פון די גרוילטאַטן.

איצט וועגן הילף פאַר אונדזערע אומגליקליכע ברידער. האָבן מיר שוין מיט פיל מאָנאַטן צוריק אָנגעהויבן עפּעס אויפטאָן אין דעם הינזיכט, נאָך איידער מיר האָבן וועלכע עס איז ידיעות געהאַט פון דער היים.

איך רעכן דאָס איר זייט ניט באַהאַוונט, אַז מיר, אין יאָהאַנעסבורג, האָבן שוין פון פיל צענדליקער יאָרן אַ לאַנדס־מאַנשאַפט פון מינסקער גובערניע, צו וועלכער ס׳געהערן אַלע סטויבצער און אויך די פון איר אומגעגנט. די פליכטן פון אונדזער „אגודת אחים" זענען ניט אָפּגעפרעמט צו ווערן איינער פון אַנדערן, און אויך אין געוויסע פאַלן העלפן אַ געפאַלענעם לאַנדסמאַן.

שוין מיט מאָנאַטן צוריק, אַז די רוסן האָבן צוריקגענומען

א מיטינג לכבוד די געסט פון ישראל אין אפריקע

זיצן פון רעכטס, שורה 1: פימא קלאצקא, שרה ראבינאוויטש, ראזע רוסאק, יהודית מלמד, חיינקע סעגאלאוויטש.
זיצן פון רעכטס, שורה 2: סאלי פער, ציפורה פער, לייבל בארסוק, ברכה קלאצקא, באשקע מילצענזאן, יעקב ברוך, הירשל נייפעלד, אליעזר רייסער, ה' אגינסקי.
שטייען פון רעכטס: חיה ברוך, לובע שאפירא, מרדכי משה ראזאווסקי, שיינע נייפעלד, לובע דווארעצקי, יעקב נייפעלד בערעצע פאזניאק, שלמה ראזאווסקי, פריידל ראזאווסקי, מינע זיידל, פ' אגינסקי, העניע נייפעלד, יעקב רובענציק, שמעון פאזניאק, נחום מלמד, שמעון עפשטיין, שמואל מילצענזאן, יחזקאל רוסאק.

ווייס־רוסלאנד, און אויך באפרייט סטויבץ, האבן מיר אנגע־הויבן זאמלען געלט, אז ווען די צייט וועט קומען זאל זיין דאס געלט גרייט, צו שיקן הילף פאר די איבערגעבליבענע אין אונדזער היים־שטאט. איצט אז מיר האבן געהערט פון אייך, און אויך געקראגן א קאפי־בריוו פון עזריאל טוניק, האבן מיר נעכטן געהאט א פארזאמלונג, אויף וועלכער מיר האבן גרינטלעך באראטן די ביטערע לאגע און צו שיקן גיכע הילף פאר די איבערגעבליבענע אין סטויבץ.

די מיטלען וועלכע מיר האבן אנגענומען זיינען פאלגענדע:

1. מיר זאלן גלייך שיקן פאסילקעס צו די סטויבצער, וועלכע מיר ווייסן, דאס זיי זיינען געבליבן לעבן, נעמליך: עזריאל טוניק, זיין שוועסטער חוה, מענדל אייזענבערג, משה'ל עסטערקין, עזריאל גינזבורג און זיין פרוי באשע גינזבורג. די פאסילקעס וועלן געשיקט ווערן דורך ספּעציעל פאר דעם געשאפענער ביורא, אין טעהעראן, וועמענס צוועק איז צו שיקן קיין רוסלאנד פאסילקעס פון עסנווארג און זאכן.

2. שיקן א טעלעגראמע צו אייך און לאזן אייך וויסן וואס מיר טוען אויף, אויף דעם געביט.

3. אין נאמען פון אונדזער „אגודת אחים", זאל איך אייך שרייבן א בריוו, און זיך נאכפרעגן ביי אייך איינצלהייטן פון נעמען און אדרעסן, וועלכע מעגלעך איר ווייסט, דאס זיי זיינען לעבן געבליבן אין סטויבץ.

4. זיך נאכפרעגן ביי דעם רוסישן קאנסול, צי איז עס מעגלעך דירעקט פון דאנען שיקן פאסילקעס קיין רוסלאנד. אויב יא, וואלטן מיר דאס אליין געטאן, ווייל ביי אונדז קריגט מען אלעס אין ריישאנינג קארטלעך, און אויף זייער מעסיקע פרייזן. מיר האבן געהערט דאס אין א"י זיינען די פרייזן פון עסנווארג און קליידער זייער געשטיגן, און אויב מען וועט ניט קענען, דאן וועלן מיר עס שיקן דורך אייך.

5. זיך סטארען און זאמלען מער געלט זיינדיק גרייט צו דערלאנגען הילף אין יעדער נויטיקער שעה.

איך בין זייער דאנקבאר ד"ר איזידאר טוניק, פון ניו־יארק, פאר איבערשיקן צו אייך מיין אדרעס, אויך אייך פאר געבן אונדז וויסן וועגן דעם שוידערלעכן אמת.

אין דער נאענטער צוקונפט, אויב איר וועט שרייבן א בריוו צו עזריאל טוניק, ביטע שרייבט א גרוס פון מיר. אויך שרייבט אים דאס זיי זיינען קיין יתומים ניט געבליבן, און דאס זיי האבן געטרייע ברידער, וועלכע וועלן אן זיי ניט פארגעסן און ניט לאזן פאלן.

יחזקאל רוסאק

15.4.45

טייערע ברידער און שוועסטער.

אייערע צוויי בריוו האבן מיר דערהאלטן, מיר דאנקען אייך פאר לאזן אונדז וויסן וועגן די פארשריטן צו העלפן אונדזערע ברידער.

אייער בריוו האב איך איבערגעגעבן צו אונדזער פאראיין. מיר וועלן אייך שרייבן אין גיכן וועגן אלעס וואס מען גייט באשטימען.

ביטע לאזט אונדז גענוי וויסן וועגן אייערע מיטלען וועלכע איר האט אנגענומען צו העלפן לייזן די פראגע פון זייער עקזיסטענץ. איך פערזענלעך בין איינשטימיק מיט אייך

אין הינזיכט פון אַריבערברענגען זיי קיין ארץ־ישראל. זאָל דוכטן אַז עס איז דאָ גענוג געלט, איז עס איצט מעגלעך זיי אַריבערצוברענגען קיין א״י? אויב יאָ וואָס זיינען די פּלענער? מיר דאָ זאַמלען דערווייל געלט, און מיר האָבן שוין אַ היפּשע מטבע.

עס פרייט מיר זייער דאָס עס זיינען אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל אייניקע סטויבצער. ליידער האָב איך לעצטע וואָך אין אונדזער אַפריקאַנער רעוויזיאָניסטישער צייטונג געלעזן דאָס תנחום רבינוביץ איז געפאַלן אין שלאַכט אין איטאַליע. די נייעס האָט אויף מיר געמאַכט אַ שלעכטן רושם, און אין דער זעלבער צייט בין איך שטאָלץ מיט דעם, דאָס מיינער אַ יוגנט־חבר, איז געפאַלן אין שלאַכט אַלס ייד פון דער יידישער בריגאַדע, און נישט אַלס איינער אָן אַ נאָמען... זיין נאָמען און אויך פון די איבעריקע געפאַלענע חברים וועלן אייביק בלייבן לעבן אין אונדזערע הערצער, און אויך אין דער צוקונפטיקער יידישער ארץ־ישראל.

איך ענדיק מיין שרייבן מיט דער האָפענונג צו הערן פון אייך אין גיכן. נאָך אונדזער פאַרזאַמלונג גייען מיר אייך גענוי שרייבן, וואָס מיר האָבן באַשטעטיקט, און דאָס גלייכן דאַנקען מיר אויך פאַר די נעמען פון די איבעריקע אין סטאָלפּצי וועלכע מיר גייען אין גיכן שיקן פּאַסילקעס.

גריסט הערצלעך אלע אונדזערע לאַנדסלייט, מיר די היגע שיקן אייך הערצלעכע גרוסן.

איך האָב אָנגעשריבן אַ בריוו צו ד״ר איזידאָר טוניק אין ניו־יאָרק און געבעטן, דאָס ער זאָל מיר גענוי שרייבן וואָס זיי טראַכטן צו טאָן אויף דעם געביט.

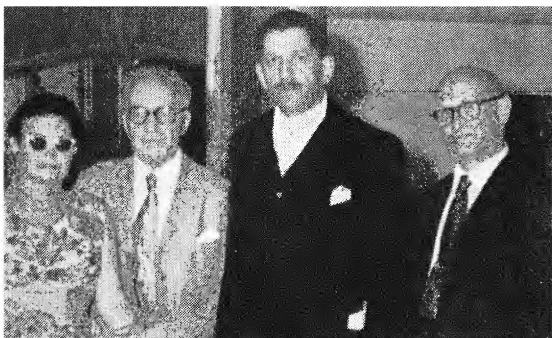
יחזקאל רוסק

1953, דעם 18־טן יוני בוענאָס־איירעס

ה׳לפס־פאַריין פון סטויבצער לאַנדסלייט.

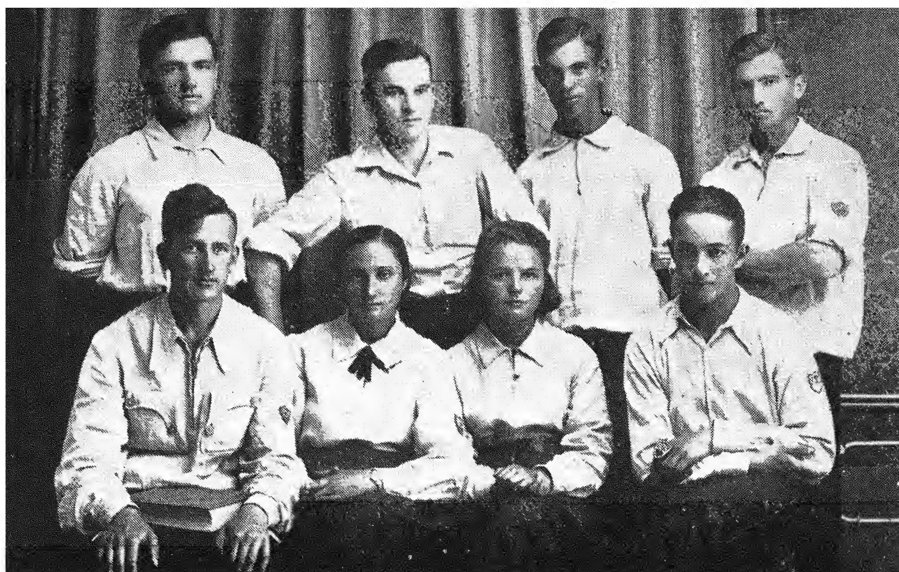
ליבע פריינד, סטויבצער לאַנדסלייט!

מיט גרויס אינטערעס האָבן מיר געלייענט דעם בריוו פון שלמקה וויסאָצקי אין וועלכן ער באַשרייבט אונדז וועגן ענטוזיאַסטישן חנוכת־הבית פון אייער אייגענער דירה ווי אויך וועגן שאַפן אַ ביבליאָטעק. איר מעגט זיין זיכער אַז מיר וועלן ניט אָפּשטיין און וועלן צוטראָגן אונדזער באַשטייערונג, ווייל מיר האַלטן דאָס פאַר אַ זייער וויכטיקן אויפטו

פון רעכטס: יצחק טוניק, בצלאל באַסקין, **נח און העניע קושניר**

פון אייער זייט. בכלל פאָלגן מיר נאָך מיט אויפמערקזאַמקייט אייער טעטיקייט, כאָטש מיר שרייבן ווייניק. דאָס נעמט זיך פון די ספּעציעלע אומשטענדן אין וועלכע אַ סך פון אונדז געפינען זיך. אָבער זייט זיכער, ליבע חברים, אַז מיר טראַכטן שטענדיק וועגן אייך. אונדזערע אַלעמענס הערצער ציען זיך

אַ גרופּע גימנאַזיסטן

זיצן פון רעכטס: יאשע פּראַס, רייזל מאזה, ברכה מילצענזאָן, דוד גולדין; שטייען פון רעכטס: נח טוניק, הערשל ראַדונסקי, יאשע לוסטערמאַן, שכנא רייסער.

צו אונדזערע ברידער וואָס געפינען זיך אין ישראל. אפשר וועט אַמאָל שלאָגן די שעה, ווען מיר אַלע וועלן קענען זיין צוזאַמען. דאָס וואָלט געווען אונדזער אַלעמענעס גרעסטע פרייד. דערווייל וועלן מיר זיך באַמיען צו אָנהאַלטן דעם שריפטלעכן קאָנטאַקט פון דער ווייטנס. זונטאָג דעם 14־טן יוני האָבן מיר אָפּגעהאַלטן אַ זיצונג און באַשלאָסן צו מאַכן אַן אַקציע פאַר ביכער. מיר וועלן זיך פילן גליקלעך ווען אין אייער ביבליאָטעק וועט זיך געפינען אַ שאַפע מיט ביכער אויפן נאָמען פון אונדזער לאַנדסלייט־פאַראיין אין בוענאָס־איירעס. מיר האָפן אַז מיר וועלן האָבן דערפאָלג. דערווייל זייט האַרציק געגריסט פון אונדז אַלעמען.

מיט פריינטשאפט
העניע קושניר
סעקרעטאַרין

אונדזער אירגון אין ישראל

אונדזער אירגון אין ישראל, האָט זיך געגרינדעט גלייך מיטן באַקומען די ערשטע טרויעריקע ידיעות וועגן גורל פון אונדזער שטעטל (סוכות 1944). די גרינדער זענען געווען: שניאור זלמן שז״ר — איצטיקער פרעזידענט פון מדינת־ישראל, די פאַמיליעס מילצענזאָן, די ברידער בורסוק און בן־ירוחם. דער ערשטער ציל איז געווען: פאַרבינדן זיך מיט די געראַטעוועטע און געבן זיי די ערשטע הילף.

די פאַרשטאַרקטע עליה קיין ישראל פון די באַפרייטע אין די געטאָס און לאַגערן, האָט געבראַכט פיל לאַנדסלייט. אונדזער אויפגאַבע איז געווען צו זאָרגן און העלפן אונדזערע שטעטלדיקע ביי זייערע ערשטע טריט אין לאַנד. די הילף איז באַשטאַנען אין געלט־אונטערשטיצונג, הלוואות און קליידונג.

אונדזערע לאַנדסמאַנשאַפטן אין אַמעריקע, דרום־אַפריקע און אַרגענטינע האָבן זיך זייער וואַרעם אָפּגערופן צו העלפן אונדז אין דער דאָזיקער הייליקער אַרבעט. מיר שאַצן זייער אָפּ די הילף, ווי אויך דעם ברודערלעכן־קאָנטאַקט וועלכן זיי האַלטן אָן כסדר מיט אונדז.

ביי היינטיקן טאָג קאָנצענטרירן זיך אין ישראל בערך 150 סטויבצער משפחות: אין קיבוצים, מושבים און שטעט. מען טרעפט פיל פון זיי אַלס לאַנדווירטן, בוי־אַרבעטער, פקי־דים און אין פאַרשיידענע אַרבעטס־פלעצער.

יעדן יאָר באַגעגענען מיר זיך אויף דער אזכרה, וועלכע קומט פאָר י״ב תשרי, אָפּצוגעבן כבוד דעם אָנדענק פון אונ־דזערע קדושים. לעצטן יאָר האָבן מיר געהאַט דעם כבוד צו באַקומען אַ פרישן גרוס פון סטויבץ דורך אונדזער בכבודיקן איצטיקן נשיא זלמן שז״ר, וועלכער איז געווען אויף דער אזכרה.

אויפן „הר־ציון״ אין ירושלים, האָבן מיר אַנטדעקט אַ לוח־זיכרון פאַר סטויבץ און שווערזנע, אין מרתף־השואה.

ביים קאָמיטעט עקזיסטירט אַ „גמילות־חסדים״ קאַסע — אַ פאַראייביקונג על־שם קדושי־סטויבץ. געגרינדעט איז עס געוואָרן אין מערץ 1949, דורך דער איניציאַטיוו פון די חברים: יחזקאל בן משה, משה בורסוק און געצל רייסער. די קאַסע איז פיל בייהילפיק געווען די נייע־עולים און ביז היינט באַדינט די קאַסע די סטויבצער, אַנטקעגנקומענדיק זיי מיט הלוואות אויף פאַרשיידענע צוועקן. די קאַסע דיספּאָנירט

מר זלמן שזר ורעיתו רחל במסיבת ועד הארגון בעת מסירת תעודה מספר הזהב של קק״ל עם כניסתו לתפקיד שר החינוך הראשון במדינת ישראל.

מיט אַ פאָנד פון זיבעצן טויזנט ל״י. די געלטער אין גרעסטן טייל זענען געשיקט געוואָרן פון אונדזערע לאַנדסלייט אין אויסלאַנד.

נאָכן אויפלייזן זיך פון דער סטויבצער שול אין אַמעריקע, האָט זיך דורך דער איניציאַטיוו פון חשובן מאַן קאַרל היימאַן ז״ל, געגרינדעט אין תל־אביב אונדזער שול, וועלכע עקזיסטירט שוין 10 יאָר. ס׳קומען דאַוונען סטויבצער ווי אויך פון די אַרומיקע שטעטלעך און אויך אַזעלכע וואָס האָבן הנאה פון אַ דאַוונען לויטן אַמאָליקן ליטווישן נוסח. נאָכן דאַוונען מאַכט מען קידוש, מ׳טרינקט לחיים און מ׳פרישט אָפּ אַמאָליקע זכרונות. אַ גייסטיקן התרוממות הנפש האָבן מיר אין די ימים־טובים, ווען עס קומען זיך צונויף אין שול מער סטויבצער, איבערהויפּט פירט זיך עס אין שמחת־תורה.

ביים ארגון עקזיסטירט אַ פאָלקס־ביבליאָטעק פאַר קינדער און פאַר יוגנט אויפן נאָמען פון באַוווסטן סטויבצער לערער און דערציער — אלתר יאָסעלעוויטש ז״ל.

די אָנפירער פון אונדזער ארגון זענען:

א) עקזעקוטיווע: זלמן שז״ר (ערן־פאָרזיצער), מרדכי מאַכטיי (וויצע ערן־פאָרזיצער), אירווינג קאָמאַק ז״ל און ראָזע דוואָרעצקי (אַמעריקע), בתיה מילצענזאָן און יחזקאל רוסאַק (דרום אַפריקע), בצלאל באסקין און נחמן פלאקסין (אַרגענטינע).

ב) קאָמיטעט־פאַרוואַלטונג: אַדוואָקאַט יצחק טוניק (פאָרזיצער), דב בן־ירוחם (וויצע־פאָריזצער), משה בורסוק (קאָסיר), געצל רייסער (סעקרעטאַר).

ג) קאָמיטעט מיטגלידער: יחזקאל בן משה, אריה מילצענזאָן, רבקה רייך, שמואל אגינסקי, אליעזר מלמד, צבי סטאַלאוויצקי, מנדל מאכטיי, בצלאל בורסוק.

ד) רעוויזאָנס־קאָמיסיע: אַדוואָקאַט נח טוניק און שמואל מילצענזאָן.

תקנות האגודה

„ארגון יוצאי סטויבץ בישראל"

השם: ארגון יוצאי סטויבץ בישראל.

הכתובת: מר גצל רייסר, רחוב אילת 38, תל־אביב ישראל.

מטרות האגודה:

(א) לקיים את זכרה של קהילת סטויבץ ולהקים מפעלי תרבות ומפעלים סוציאליים על שמה.

(ב) לארגן ולרכז סביבה את שרידי קהילת סטויבץ וכל יוצאיה בישראל ולקיים קשר ביניהם לבין יוצאי סטויבץ בכל תפוצות הגולה.

(ג) לאסוף ולרכז כל חומר הקשור בקהילת סטויבץ, ייסודה, התפתחותה וחיסולה המר והנמהר למען תת יד ושם לזכרה לדורות הבאים.

(ד) לעודד ולטפח יצירות ספרותיות ואיסוף זכרונות על נושא קהילת סטויבץ ותושביה ומגיניה ומסכת גבורתה ביום עברה וזעם.

(ה) לקבל לרשותה את רכושו של ארגון יוצאי סטויבץ המוחזק עכשיו בידי נאמנים.

(ו) לנהל קופת גמילות חסד על שם קדושי סטויבץ למתן הלוואות בלי רבית לנצרכים מבין יוצאי סטויבץ בישראל.

דרכי הגשמת האגודה:

האגודה תתקיים על מס חברים ותרומות מכל מקור בארץ ובגולה בצורת מתנה, צוואה, הקדשות וכל צורה אחרת שהיא.

סמכויות:

(א) האגודה תהיה רשאית לצרכי הגשמת מטרותיה לרכוש ולרשום על שמה כל נכסי דניידי ודלא ניידי וכל זכות שהיא בין קיימת ובין ראויה, בתמורה או בלי תמורה, להחזיק כל רכוש שהוא, למכור ולהעביר אותו, ולצורך זה להופיע בפני כל מוסד ממשלתי, עירוני וכו׳, בפני משרדי ספרי האחוזה, בתי המשפט, נוטריון ציבורי, לתבוע ולהיות נתבעת בכל דיון משפטי, להגיש כל בקשה, לחתום כל מסמך, הצהרה וכו׳ באמצעות חברי הוועד המוסמכים לכך לפי תקנות אלה.

(ב) האגודה תהיה רשאית ללוות כספים ולחתום על כל שטרי חוב וכתבי התחייבות אחרים, למשכן את רכושה דניידי ודלא ניידי בין בשלמותו ובין בחלקו, להלוות כספים ולקבל משכנתאות ומשכונות ולהעביר לאחרים משכנתאות שנרשמו לטובתה.

חברות:

(א) כחבר באגודה יתקבל כל יהודי מבן 20 שנה ומעלה אשר ימלא אחרי התנאים שנקבעו מזמן לזמן ע״י ועד האגודה באישור האסיפה הכללית.

(ב) הוועד יהיה רשאי להפסיק את חברותו של כל חבר אשר לפי דעת הוועד הוא עלול לגרום לאגודה נזק חמרי או מוסרי וכל חבר שיחשוב את עצמו מקופח ע״י זה יהיה רשאי לערער בכתב על החלטת הוועד לאסיפה הכללית. ערעור כזה יעמוד על סדר יומה של האסיפה הכללית הקרובה.

מוסדות האגודה:

לאגודה יהיו המוסדות דלקמן:

(א) האסיפה הכללית.

(ב) ועד האגודה.

(ג) הנהלת קופת גמילות החסד.

(ד) ועדת הביקורת.

האסיפה הכללית:

(א) אסיפה כללית של חברי האגודה תכונס לפחות פעם לשנה והאסיפה הכללית הראשונה תזומן לא יאוחר מחודש אפריל שנת 1951.

(ב) האסיפה הכללית תהיה המוסד העליון של האגודה ועל פיה יוכרע כל דבר.

(ג) לכל חבר האגודה ששילם את מיסיו לאגודה תהיה זכות הצבעה של דעה אחת באסיפה הכללית.

מתפללי בית הכנסת ע"ש קדושי סטויבץ בישראל

(ד) האסיפה הכללית תחליט על כל שאלה שתעמוד לדיון בפניה ברוב דעות של המשתתפים בהצבעה פרט לשינויים בתקנות האגודה שלשמם יהיה דרוש רוב של ⅔ של המשתתפים בהצבעה.

ועד האגודה:

(א) ועד האגודה יהיה מורכב מ־9 חברים או מכל מספר אחר של חברי האגודה אשר ייבחרו לשם כך ע"י האגודה באסיפתה הכללית.

(ב) תקופת כהונתו של הוועד תהיה מיום היבחרם ע"י האסיפה הכללית ועד לבחירות ועד חדש ע"י האסיפה הכללית הבאה בתנאי שתקופת כהונת הוועד לא תעלה בכל מקרה על 15 חודש.

(ג) הוועד ירכז בידו וינהל את כל עניניה השוטפים של האגודה בהתאם להחלטות האסיפה הכללית ויהיה אחראי לפעולותיו בפני אסיפה כללית זו.

(ד) הוועד יהיה אחראי לזימון האסיפות הכלליות הרגילות של האגודה בזמנן והתקופה שבין אסיפה כללית אחת לשניה לא תעלה בכל מקרה על 15 חודש.

(ה) הוועד יתכנס לפחות פעם לחודש ולכל ישיבות הוועד יוזמנו כל חבריו הנמצאים בארץ. 5 חברים יהוו מנין חוקי ועל כל דבר יוחלט ברוב דעות.

(ו) הוועד יבחר מתוכו 3 אנשים אשר יהוו את הנהלת קופת גמילות החסד של האגודה. אחד מהם יהיה מנהל הקופה, אחד סגן ואחד גזבר הקופה.

(ז) הוועד יתקין תקנות לניהול קופת גמילות החסד של האגודה ויהיה רשאי לשנותן מזמן לזמן אולם כל זה בכפיפות להחלטות האסיפה הכללית.

אסיפה כללית יוצאת מהכלל:

הוועד יהיה רשאי לקרוא מזמן לזמן אסיפה כללית יוצאת מהכלל ויהיה חייב לקרוא לאסיפה כללית כזאת לפי דרישה בכתב חתומה לפחות ע"י 25 מחברי האגודה ואשר תפרט את השאלות שלבירורן נדרש כינוס האסיפה הכללית.

במקרה והוועד לא ייכנס את האסיפה הכללית היוצאת מהכלל על אף הדרישה בכתב כנ"ל, אזי יהיו רשאים חותמי הדרישה בכתב לקרוא לאסיפה כללית בתנאי שהזמנתם תכלול את השאלות שלשמן הם מכנסים את האסיפה.

סדרי הדיונים באסיפה כללית יוצאת מהכלל יהיו כסדרי הדיונים באסיפה כללית רגילה הוא הדין לגבי המספר המהווה מנין חוקי.

חותמת האגודה:

(א) חותמת האגודה תשא את שם האגודה בצירוף של צורה או סמל שהוועד יחליט עליו.

(ב) תהיה חותמת מיוחדת לצרכי קופת גמילות החסד אשר תכלול מלבד שם האגודה גם את הכתובת:

„קופת גמילות חסד על שם קדושי סטויבץ"

חתימה ויצוג:

חתימת יושב ראש הוועד או סגנו, או מנהל הקופה או סגנו, בצירוף חתימת המזכיר וחותמת האגודה או של קופת גמילות החסדים תחייב את האגודה.

ועדת בקורת:

(א) האסיפה הכללית תבחר בוועדת ביקורת שתקופת כהונתה מיום היבחרה עד היבחר ועדת ביקורת חדשה ע"י האסיפה הכללית.

(ב) תפקידה של ועדת הביקורת יהיה לפקח על מוסדות האגודה ותהיה אחראית אך ורק כלפי האסיפה הכללית ותמציא לה דו"ח על פעולות המוסדות האלה.

(ג) ועדת הביקורת תהיה מוסמכת, מבלי לפנות לוועד, לזמן בכל עת אסיפה כללית יוצאת מהכלל ולשלח בשמה היא הזמנות לאסיפה כללית כזו לכל חברי האגודה.

חברי הועד הנוכחי:

1.	זלמן שזר	נשיא כבוד
2.	מרדכי מכטיי	יושב ראש
3.	יחזקאל בן משה	מנהל קופת גמ״ח
4.	עזריאל טוניק	סגן יושב ראש
5.	שמואל אגינסקי	סגן מנהל הגמ״ח
6.	גצל רייסר	מזכיר
7.	משה בורסוק	גזבר
8.	נח בורסוק	חבר
9.	משה אסתרקין	חבר

תל־אביב, יום כ״ד לחודש מנחם־אב שנת תש״י.

מדינת ישראל

משרדי המינהל המחוזי

תל־אביב, ת. ד. 1763

מס׳ 487/99

תאריך: ל׳ בתשרי תשי״א

11 באוקטובר 1950

לכב׳

„ארגון יוצאי סטויבץ בישראל״

ע״י מר י. טוניק, עו״ד

ת. ד. 100 ירושלים.

א. נ.

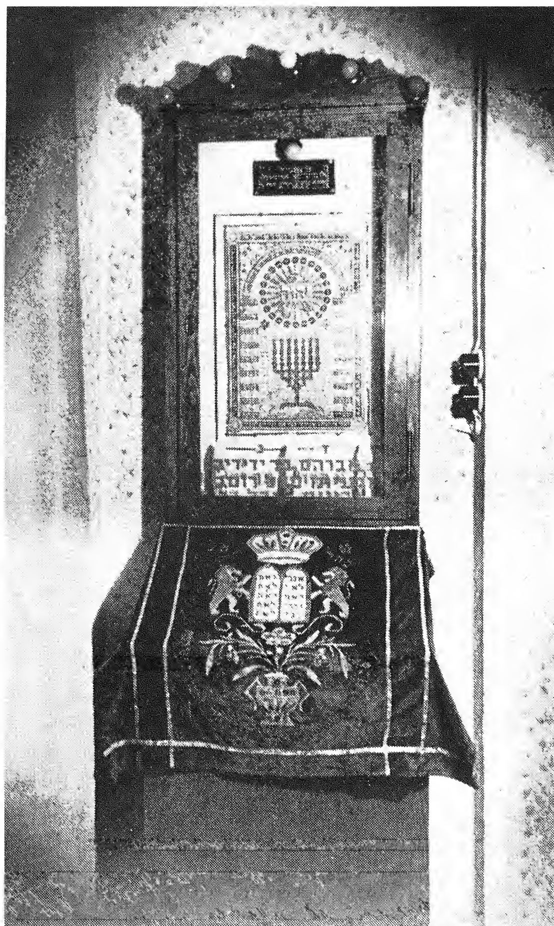
בתשובה למכתבכם מיום 8.8.50 הנני מתכבד לאשר את קבלת המסמכים הבאים:

1. הצהרה בדבר ייסוד אגודה בשם „ארגון יוצאי סטויבץ בישראל״.
2. תקנות האגודה.

בכבוד רב

(—) י. קופרמן

הממונה על מחוז תל־אביב

דער עמוד פון אונדזער שול
(אַ מתנה פון אברהם רוסאַק ז״ל)

קרבנות פון דעם שרעקליכן זונטיק אויף שפּיטאָלנע גאַס

שמואל, ביילע, גאָלדע, יוסף, הירשל, מושע און **פרומע פּראַקין**

הירשל, גוטל, איטקע, באַשע, מושע מאַנישעוויטש

לאַנדסמאַנשאַפטן

ראָזע דוואָרעצקי / אַ קורצער באַריכט פון אונדזער טעטיקייט

ניו־יאָרק

איך האָב זיך אָנגעשלאָסן אין דער ליידיס אָרגאַניזאַציע אין יאָר 1927, קומענדיק פון אונדזער ליב שטעטעלע סטויבץ. יונג, פול מיט מוט און לעבן, כאָטש איך בין געווען אַ מיטגלידערין פון מענער־פאַראיין, דערהערנדיק אָבער, אַז עס איז דאָ אַ פרויען־פאַראיין, אונטערן נאָמען „סטויבצער ליידיס אייד סאָסאַיטי", האָט עס מיך אַ צי געטאָן. אַזוי שנעל ווי איך בין געוואָרן אַ מיטגליד האָט מען מיך אַריינגענומען און צוגעטוליעט צו זייער שויס אַזוי ווי גוטע מאַמעס. מען קומט זיך צונויף יעדע צוויי וואָכן צו מיטינגען. „מעמבערשיפּ" (חבר)־איינצאָלונגען — 4.00 דאָלער אַ יאָר.

דער צוועק איז העלפן לאַנדסלייט, באַזוכן אַ קראַנקן, אויסדריקן מיטגעפיל אין צייט פון טרויער, מיטטיילן ליידן און פריידן.

אין יענע צייטן זענען געווען שטרייקן, אַרבעטסלאָזיקייט, און קיין צרות האָבן ניט געפעלט אַפילו אין דער רייכער אַמעריקע. מען פלעגט באַזאָרגן פאַמיליעס מיט מילך, פּוטער, אייער פאַר די וועלכע פלעגן זיך נויטיקן אין דעם. מיר פלעגן באַזאָרגן פאַמיליעס מיט קוילן צום הייצן פאַר אַ גאַנצן ווינטער, צוגעבנדיק אויך אַ פּאָר דאָלער. ס'זענען געווען פאַלן, ווען מיר פלעגן יעדע וואָך לויפן אין האָספּיטאַלס ברענגען קליין געלט צו אַ לאַנדספרוי, וועלכע איז געלעגן נעבעך אָן פיס, געבראַכט איר אַ ווענעלע אויך געקויפט אַ בעט אין זעלבן האָספּיטאַל, כדי מען זאָל דער לאַנדספרוי זיך מער אָפּגעבן.

מיר האָבן אויך געהאַט אַ גמילות־חסד, וווּ אַ מיטגליד אָן קיינעמס גוט־זאָגן, און אָן פּראָצענט, האָט געקענט לייען געלט.

די אַלע געלטער האָבן מיר געשאַפן דורך פאַרקויפן ראַפעל ביכלעך, טעאַטער אונטערנעמונגען, בעלער, פּיקניקס, וווּ מיר פרויען פלעגן פאַרקויפן נאַשערייען, אייגענע געקאָכטע און געבאַקטע עסנוואַרג, געשיקט פּעקלעך צו סאָלדאַטן פון סטויבצער לאַנדסלייט, וועלכע זענען געווען אין דער אַרמיי אין דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אונדזער בעסטער און שענסטער וועג צו דערקלערן און העלפן אויסדריקן אויף אַ פּראַקטישן אופן זענען די יום־טובים ווי חנוכה, פּורים, פּסח. פאַר פּסח איז אַלע מאָל דורכגעפירט געוואָרן און אויך איצט אַ פּעקעדזש פּאַרטי, וווּ יעדע פרוי ברענגט עטלעכע שיין געפּאַקטע פּעקעלעך. עס ווערט גע„אָקשנט" און די זעלבע פרויען קויפן עס. צייטנווייז איז דער ווערט פון פּעקל ניט ווערט מער ווי פופציק סענט פאַר וועלכן מען באַצאָלט מיט פרייד עטלעכע דאָלער, וויסנדיק אַז דאָס געלט גייט פאַר מעות חטים.

יאָרן גייען, צייטן בייטן זיך. עס איז דאָ פאַרזיכערונג, מען האָט שוין אויסגעגעבענע קינדער, אייניקלעך, דאָס לעבן איז לייכטער, ווייניקער אָרעמעלייט.

מיט דער אַנטשטייונג פון מדינת ישראל קומען פאַר נייע אונטערנעמונגען, מען פאַרקירעוועט זיך אויף אַנדערע וועגן: מיר שטיצן די לאַנדסלייט אין ישראל, אויך „היאַס", „הסתדרות", „יונייטעד דזשואיש אַפּיל", „ישראל באָנדס", „רויטער מגן דוד", אַ מושב זקנים, אַ יתומים הויז, אַ האָספּיטאַל פאַר אומקורירבאַרע קינדער, אַ האָספּיטאַל פאַר „קאַמפּסאַמטיור" אַלטע רבנים און נאָך און נאָך.

קיין צופיל געלט האָבן מיר קיינמאָל ניט. האָבן מיר מער — העלפן מיר מער. מיר האָבן געהאַט אויך אַ ענגליש־שפּרעכנדיקן סטויבצער פרויען צווייג. נאָך עטלעכע יאָר פון גוטע אַרבעט פאַר לאַנדסלייט, איז באַשלאָסן געוואָרן צו פאַראייניקן זיך. די פּרעזידענטין איז געווען פרוי ביטריס טוניק, ד"ר איזידאָר טוניקס פרוי. פיל יאָרן פון גוטער אַרבעט האָבן זיי אָפּגעגעבן פאַר די סטויבצער.

איצט עקזיסטירן מיר נאָך, די פרויען ווערן עלטער, קיין נייע שליסן זיך ניט אָן. מאַטערט דער געדאַנק, אַז אָט־אָט, און אַזאַ שיינער בנין וועט צעפאַלן ווערן. איך בין גליקלעך, וואָס דער שיקזאַל האָט צוגעשפּילט, אַז איך, אַ געבאָרענע

אין אַמעריקע, אויפגעהאָדעוועט אין סטויבצץ, געקומען צוריק מיט אַ ירושה פון אונדזערע מאַמעס, באָבעס, מומעס, וועלכע זענען שוין מער ניטאָ מיט אונדז העלפן מיר ברענגען אַ שמייכל, אַ טרייסט־וואָרט, און באַזאָרגן מיט דאָס נויטיקסטע.

איך דאַנק אַלע פרויען, וועלכע האָבן געאַרבעט און אַרבעטן נאָך איצט צו מאַכן אונדזער סטויבצער פרויען פּאַראיין גרויס און פּראָדוקטיוו.

ווי שטאָלץ מיר זענען מיט דעם פּרוכת, וואָס באַשיינט דעם ארון־הקודש אין שול פון אונדזערע לאַנדסלייט אין ישׂראל אויפן נאָמען פון אונדזער אלעמענס באַליבטער שוועסטער פאַלין קאהען, עליה השלום.

אין נאָמען פון אַלע סטויבצער פרויען אין אַמעריקע, נעמט אָן אונדזערע ברכות מיט אַ וואַרעמען גרוס צו אַלע לאַנדסלייט אומעטום. אונדזער איינציקער ווונטש איז צו טרעפן זיך צוזאַמען געזונטערהייט אין אונדזער אייגן לאַנד, אין מדינת ישׂראל.

בצלאל באַסקין בויענאָס־איירעס / אַ באַריכט פון אונדזער קאָמיטעט

אַ סטויבצער קאָמיטעט האָט זיך געגרינדעט אין אַרגענטינע אין יאָר 1924 מיטן ציל צו העלפן סטויבצער אין זייער נויט. דאַן האָבן אימיגרירט קיין אַרגענטינע פאַרשיידענע טיפּן מערסטנס ניט קיין פאַכלייט, וועלכע האָבן ניט געקענט אַזוי שנעל געפינען אַרבעט, האָבן די סטויבצער לאַנדסלייט באַשלאָסן העלפן די ניי־געקומענע, האָט זיך געשאַפן אַ קאָמיטעט און מ'האָט אָנגעהויבן אויפצומאָנען פון חברים אַ מיטגלידס־אָפּצאָל אַלס פאָנד פון קענען העלפן אַ נויט־באַדערפטיקן סטויבצער.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט דער קאָמיטעט פון זיך אַליין אויפגעהערט צו עקזיסטירן.

אין די שרעקלעכע טעג פון דער צווייטער וועלט־מלחמה ווען די פאַרבינדונגען מיט דער אַלטער היים איז איבערגעריסן געוואָרן, איז יעדער סטויבצער געווען צובראָכן פון צער, ווייטיק און דאגה וועגן דעם גורל פון זייערע קרובים און משפּחות אין סטויבצץ. היטלערס רציחות האָבן דערשיטערט די סטויבצער אין אַרגענטינע.

אין 1944 זיינען אָנגעקומען די ערשטע טרויעריקע בריוו פון ארץ־ישׂראל, אַז אַ קליינער הייפל סטויבצער האָבן זיך געראַטעוועט און עטלעכע האָבן זיך דורכגעריסן קיין ישׂראל, איז באַלד געשאַפן געוואָרן אַ קאָמיטעט צו העלפן. מיר האָבן באַלד אַרויסגעשיקט געלט, פּעקלעך פון זאַכן און שפּייז, שפּעטער זיינען געקומען צו אונדז די ערשטע געראַטעוועטע: הירשל טוניק (פייגע אברהם־איצ'עס) מיט זיינע 2 זין, פּייווע און לייבע. זיי האָבן אונדז איבערגעגעבן דעם אמת'ן גערוס, וואָס היטלער האָט געמאַכט פון אונדזער שטעטל מיט אונדזערע טאַטעס, מאַמעס, ברידער און שוועסטער. דאַן האָט זיך נאָך מער פאַרשטאַרקט אונדזער טעטיקייט צו העלפן אונדזערע ברידער און שוועסטער אין ארץ־ישׂראל.

אין 1952 האָבן מיר געהאַט דעם כבוד צו באַגעגענען אונדזער חשובן גרויסן סטויבצער לאַנדסמאַן זלמן שזר, דאַן בילדונגס־מיניסטער אין ישׂראל. מיר האָבן פאַר אים איינגעאָרדנט אַ פייערלעכן קבלת פּנים פון אַלע סטויבצער, מירער און רובזעוויצער אין אַרגענטינע. ער האָט אָפּגעגעבן אַ האַר־

זלמן שז"ר אין אַ רעגירונגס־מיסיע אין אַרגענטינע אויפן צוזאַמענטרעף מיט סטויבצער, מירער און רעבזעוויצער

דער קאָמיטעט אין אַרגענטינע

ציקן גרוס פון ישראל, איר בויען און שאַפן און פון די סטויבצער אין ישראל.

מיר האָבן אונדזער חשובן גאַסט דערלאַנגט אַ קליינע מתנה אַלס אָנדענק — אַ האַנט־זייגער מיט אַ בראַנזילעט פון ריינעם גאָלד. ער זאָל דאָס טראָגן און נוצן ביז הונדערט און צוואַנציק יאָר.

ווער רעדט איצט — אַלס פרעזידענט פון ישראל איז דערהויבן געוואָרן אונדזער כבוד און פון מדינת ישראל איבער דער גאַנצער וועלט. מיר סטויבצער אין אַרגענטינע היטן אָפּ הייליק יעדן יאָר דעם יאָרצייט־טאָג י״ב תשרי פון אונדזערע קדושים.

אויסער דעם פייערן מיר יעדן יאָר דעם יום העצמאות, דעם גרויסן נס פון דער אַנטשטייאונג פון אונדזער מדינה, וועלכע איז אונדז ליב און טייער. מיר האָפן אַז מיר וועלן קענען אויך קומען און זיך באַזעצן אין אונדזער מדינת ישראל.

די משפחה פון משה באַסקין

פרוי לאַנדע און טאָכטער מאַנע, משה באַסקין, שיינדל באַסקין, חיה און ישראל פרושציצקי, יוסף באַרישנסקי, בעבע באַסקין, אייזיק באַסקין, **חאַשקע באַסקין (מלקיס)**

די פאָלגענדע אַרטיקלען זענען דערשינען אין אַן איינמאָליקער אויסגאַבע א. נ. „דער סטויבצער שפיגל״, ניו־יאָרק, יאַנואַר 1930, אַרויסגעגעבן צום 30־יאָריקן יובילעאום פון סטויבצער פאַראיין אין אַמעריקע.

די אַרטיקלען גיבן אַ שיין אויף דעם געזעלשאַפטלעכן לעבן פון די מזרח אייראָפּעאישע עמיגראַנטן בפרט אין אָנפאַנג פון דעם 20־סטן יאָרהונדערט.

די אַרטיקלען ווערן געדרוקט כלשונם — ווי עס ווערט גערעדט און געשריבן יידיש דורך סטויבצער אין אַמעריקע.

די רעדאַקציע

„דער סטויבצער שפיגל״

אַ קורצן איבערבליק צו דער גרינדונג פון אונדזער פאַראיין

עס איז דרייסיג יאָר אַוועק זינט דער פאַראיין איז געשאַפען געוואָרען פון סטייפצער, און פיר סטייפצער.

חול המועד סוכות אין 1899טען יאָהר. זיינען זיך צוזאַמען געקומען צו אונזער ברודער מאריס היימאַן נו. 1 אין הויז. עטליכע לאַנדסלייט — איך געדיינק ניט דעם נומער פון דעם הויז, אָבער איך געדיינק אַז דאָס איז געווען אין פאָרסייט סטריט. זיי האָבען געשאַפען פיר אונז אַזאַ גוטען פעראיין, וועל איך פאָרשטעלען, יעדען ביי זיין נאָמען: מאָריס היימאַן נו. 1 בענדזשאַמין רודיצקי, קאַרל היימאַן, סעם טוניק, סעם זאסולסקי. לואי סיגעל נו. 1 און מאַקס נייפעלד; און נאָך אַ פאָר וואָס דאָ איז יעצט ניט דער פּלייס זיי צו דערמאָנען, ווייל זיי זיינען שוין מער ניט מיט אונדז. און אין דעם זעלבען אָוועגד, איז דער פעראיין געגרינדעט געוואָרען. וואָס טראָגט דעם נאָמען אינדעפענדעט סטייפצער בענעוואָלענט אַסאָסיאיישאָן.

די ערשטע פאַרזיכערונג איז געווען, דאָס דער נאָמען זאָל קיינמאָל ניט געענדערט ווערען. און זאָל עוויג עקזיסטירען. די גרינדערס האָבען זיך צוזאַמען געלייגט צו פאָר דאָלאַר און זיי האָבען אַוועקגעגעבען צו אַ לאָיער אַרויסצונעהמען אַ טשאַרטער. אונטער דער צייט ביז דער טשאַרטער איז פערטיג געוואָרען. האָבען די גרינדערס געמיטעט ביי ברודער בענדזשאַמין רודיצקי אין שאָפּ יעדע וואָך און האָבען געזוכט פלענער ווי צו קענען אַריינקריגען לאַנדסלייט פיר מעמבערס. און אַזוי ווי דער טשאַרטער איז אָנגעקומען דעם 25טען דעצעמבער, האָבען זיך די גרינדער מיט מעהר מוט זיך אַ נעהם געטאָהן צו דער אַרבעט אום צו שאַפען מעמבערס.

עס איז לייכט צו ריידען, אָבער עס איז ניט אַזוי לייכט צו טאָהן. פיעלע לאַנדסלייט, אַז מען פלעגט זיי זאָגען קום אַריין אַלס מעמבער, פלעגט בעקומען איין ענטפער אַז סטייפּצער פעראיין וועט קיינמאָהל עקזיסטירען, און אונזערע לאַנדסלייט האָבען זיך ניט געאיילט אַריינצוקומען.

אָבער די גרינדערס האָבען קיין מוט פאַרלוירען. זיי זיינען אָנגעגאַנגען מיט דער אַרבייט, און יעדען מיטינג אין וואָך איז גאַנץ אָפט אַריין 1 אָדער 2 מעמבערס, און אין דעם ערשטען יאָהר האָט שוין דער פעראיין פאַרמאָגט אַ מעמבערשיפּ פון 28. היינט שטעלט זיך פאָר ווי גרויס און רייך וייער טרעזשורי איז געווען און עס איז געקויפט געוואָרען די וואַשינגטאָן סעמעטערי. די לאַנדסלייט, איינזעהנדיג אַז עס איז ניט אויף קיין געלעכטער געגרינדעט אַ סטייפצער פעראיין. און עס האָט ניט גענומען לאַנג און דער פעראיין האָט אָנגעפאַנגען וואַקסען אין מעמבערס און אין געלד.

גיט אַ קוק יעצט וואָס פיר אַ שטאָלצע און שטאַרקע פעראיין מיר האָבען! אַ פעטע טרעזשורי. אַ גרויסע צאָהל מעמבערס, כן ירבו. און אַלעס נויטיגעס וואָס אַ פעראיין דאַרף האָבען. אָבער וויכטיגער פון אַלעס איז וואָס עס עקזיסטירט ביי אונז ברודער ליעבע, אייניגקייט און אחדות, העלפען דעם נויטבעדערפטיגען ווען יענער איז אין נויט, צאָהלען קראַנקען בענעפיט אין צייט, און זאָגאַר מיט פּרעזענטען געבען ווען יענער פערדינט! מיר האָבען אויף אַלעס אַ געזעץ, אָבער אַז מען מוז אימיצען העלפען איבער דעם געזעץ טהוען מיר אויך. מיר האָבען פיעלע ברידער אַרויסגעראַטעוועט פון דעם מלאך המוות הענט, און זיי זיינען יעצט מיט אונז. ביי אונז זיינען אָרעם און רייך אַלע גלייך. דעם אויבען אָן ווערט ניט געגעבען צו דעם רייכען, נור צום גוטען אַרבייטער וואָס אַרבייט פיר דעם פעראיין.

ווערטהע גרינדערס! אייך האָט זיך קיינמאָהל ניט געחלומ׳ט אַז איהר וועט שאַפען אַזאַ גרויסע מעכטיגע נאָבעלע פעראיין ווי מיר זיינען יעצט. מיר באַוואונדערען אייערע גוטע אַרבייט וואָר איהר האָט געטאָהן פיר די סטייפצער אין אַמעריקע. מיט געלד קען מען אייך ניט באַצאָהלען פיר אַזאַ אַרבייט. אָבער באַדאַנקען אייך מוזען מיר!

איך ווייס ניט וואָס פאַר אַ דאַנק אייך צו געבען. נור אין דעם נאָמען פון די 500 מעמבערס מיט זייערע פרויען און קינדער. דאָס מיינט אַ דריי טויזענט נפשות, ווינשען מיר אייך דאָס אַזוי ווי אייער שאַפונג איז געקרוינט מיט ערפאָלג, און אַזוי ווי דער פעראיין וואַקסט און בליהט, אַזוי זאָלט איהר גרינדערס בליהען מיט אונז צוזאַמען; אימער זאָלען מיר שטאָלצירען מיט אייך, און מיר זאָלען אַלע דערלעבען צו פייערען אַ פופציג יאָהריגען יובילעאום, און קיינער זאָל פון אונדז ניט פעהלען, און איך זאָל ווידער שרייבען אַ לויב געזאַנג צו אייך ברידער, און צו אייך גרינדערס.

עס לעבע די אינדעפענדענט סטייפצער בענעוואָלענט אַסאָסיאיישאָן!

הערים מאלבין, פרעזידענט

סעם טוניק / מיינע זכרונות פון 30 יאר

שווער קומט אָן צוזאַמען ברענגען אַלע מיינע זכרונות, אָנצושרייבען די היסטאָריע פון אונזער פעראיין. ווייל פערשידענע עראינערונגען, געשטאַלטען, סצענעס און בילדער, שוועבען פאַר די אויגען, פלאָנטערען זיך אין מוח, פאַרטומלען די רעיונות, ווי בעטענדיג אויסצושרייבען אַלע פאַקטען, אַלע פאַסירונגען פון דעם ערשטען טאָג פון אונזער גריבדונג ביז היינטיגען טאָג, און פיהלענדיג דעם כבוד וואָס אויף מיין גורל איז געפאַלען צו שרייבען די ביאָגראַפיע פון אונזער פעראיין, און זייענדיג דער ערשטער סעקרעטאַר, בעקאַנט מיט דער גאַנצער פערגאַנגענהייט פון אונזער פעראיין, וועל איך טרייען צוזאַמען קלייבען אַלע מאַטעריאַלען, אַלע פאַסירונגען, און אויסשרייבען מיט אַלע איינצעלהייטען, ווי ווייט עס איז נור מעגליך.

איך מוז פון אָנפאַנג ערקלערען, אַז איך בין דער יעניגער וואָס האָט געבראַכט צו דער גרינדונג פון אונזער פעראיין. און דאָ פאַנגט זיך אָן אונזער היסטאָריע!

קומענדיג אין אַמעריקע אַלס איין אַכצעהן יאָהריגער בחור׳ל, יונג און שטאַרק, געזונט אויף אַלע איברים, פון אונזער געבורטס שטאָט, איין אָרימע שטעטעלע אָבער אַ שעהנע, אַ פרעהליכע, אַ לעבעדיגע, אָהן מיליאָנען, אָהן גרויסע גבירים, אָבער רייך אין נאַטור׳ס עשירות, מיט גרויסע וועלדער, שמעקענדיגע פעלדער אַרום געריגגעלט, און די קאָרען און ווייץ גייענדיג אין זאדוואריער וואַלד אָדער אַרצטשיכער וואַלד. ווען מיר פלעגען נור זיין פריי פון חדר, דער שינאַוועער וואַלד וואו מיר פלעגען זיך שוין שפעטער טרעפען מיט מיידלעך. די גרויסע גערטנער מיט די גרינע אוגערקעס, באב סטרוקעס און אַרבעס סטרוטשעס, מאַקויקעס און רויזען וואָס האָט אונז אינגלאך געגוג אַרבייט געגעבען, און אונזער טייערער טייך ניעמען, וואָס דעם טעם פון איהרע וואַסער פיהל איך נאָך יעצט אין די ביינער, דאָס באָדענדיג זיך אין אונזער טייך ניעמען, דוכט מיר ווי באָדענדיג זיך אין טייך חידקל, וואָס פליסט פון גן עדן, וואו אדם און חוה האָבען זיך געבאָדען. די טשאַייעצקעס און טשאוועגס, סימיאַן מיט׳ן פאַראָם. און אַריינפאַלענדיק פון גאָט געבענטשן ווינקעלע אין אַ נייע וועלט מיט נייע מענשען, אַנדערע טיפען, פרעמדע באַגריפען, וואו אַ ברודער איז קיין ברודער ניט, אַ קרוב קיין קרוב ניט, אַ פריינד קיין פריינד ניט, דעם אַלט־בייעם העלפ יורסעלף פערשטעהט מען מיט רש״י און תוספות, אַז עס איז אין אונזערע אינטערעסען, פון קיינעם גאָרניט צו פערלאַנגען, אַ גרינער מוז זיך אַליין דורכברעכען זיין וועג אין לעבען, וואָס מעהר דו וועסט זיך מוטשען און פלאַגען, וועסטו גיכער קומען צו דיין ציעל, און וועסט אונז נאַכהער דאַנקבאַר זיין. און האָט דיר שוין אַ לאַנדסמאַן געטאָהן די טובה און גענומען לערנען אַ טרייד, האָט ער דיך בעהאַנדעלט פיעל ערגער ווי אַ לעהרען אינגעל ביי אַ שניידער אָדער שוסטער אין דער היים. אַ פאָר וואָכען אומזיסט, נאַכהער אַ דאָלאר אָדער צוויי. אַיי עסען? — נעווער מיינד, אַ גרינער מוז ליידען, און מיר האָבען טאַקע געליטען, און גוט! דאָס איז געווען דעם גריגעמ׳ס אויפנאַהמע מיט 35 יאָהר צוריק.

אונטער די אומשטענדען האָבען מיר זיך געגוג אָנגעפלאַגט, ביז יעדער, ווער בעסער, ווער ערגער. האָט זיך אַליין אויסגעטראָטען זיין סטעזשקע צום וועג פון לעבען. אַזוי איז זיך די וועלט געלאָפען איהר גאנג. מיר האָבען חתונה געהאַט, אויפגעבויט אונזערע נעסטען, איינגעאָרדענט אונזערע היימען, ווער רייכער, ווער אָרימער. מוז מען דאָך ערגעץ בעלאַנגען, און וואו אַז ניט אין סטייפצער חברה וואָס האָט שוין עקזיסטירט מיט פיעלע יאָהרען פריהער. נאָר האָבען זיך אַלע מאָהל אַרומגעריסען, געהאַט אַ שעהנע שוהל מיט אַ גרויסע מעמבערשיפ און זיך ניט געקענט איינטיילען מיט׳ן כבוד פון פרעזידענט. יעדערער האָט געהאַט זיין פאַרטיי, און קוים האָט יענער געזאָגט יע, האָבען די געזאָגט ניין. יעדענפאַלס מיר יונגע אַז מיר פלעגען קומען אין שוהל און געבען גוט צו לייזען, 10 דאלאר פאַר אַ פסוק אתה הראית, איז געווען גאָרניט, און דאָס פלעגט מען איבערגעהן עטליכע מאָהל, ווייל עס האָט קיין פסוקים ניט געסטייעט, טראָץ דעם האָט מען אויף אונז געקוקט ווי אויף פיזשיקעס, אינגלאך, לויפערס. זעלטען ווען האָט מען מקרב געווען. מעגליך אַז די שוהל איז מעהרסטענס קאָנטראָלירט געוואָרען פון ניט קיין סטייפצער, ווי מאדאמסקי, קישעלאף, אגינסקי, און נאָך.

יעדענפאַלס, איך האָב זיך פאָרגעשלאָגען ביי די אגודת אחים אנשי סטויפץ, אַ קאָמיטע איז מיר געקומען בעזוכען: ברודער שלמה חיים בערינשטיין, ברודער אייבראם פינקעלשטיין, פיין פערבראַכט. פאַר׳ן אַוועקגייעהן זאָגען זיי מיר אַז איך וועל קריגען אַ לעטער צו קומען צום נעקסטען מיטינג, זאָל איך קומען. קיין לעטער האָב איך ניט באַקומען. נור מיין ברודער אייבראם טוניק זאָגט מיר אַז מען האָט מיר צוריק געוויזען ווייל אַ מעמבער האָט געסטייעט דאָס ער האָט מיר אַליין געזעהן רויכערען אַ סיגאַרעטעל בפרהסיה. ניט דאָס איז געווען דער מאָטיוו, נור ווייל איך בין פאָרגעשלאָגען געוואָרען פון אַנדערען צד. בין איך געבליבען מחוץ למחנה. און אַזוי ווי איך בין ניט געווען דער אייציגער יענעם אָוונד, האָט מען שוין יענע אויך צוריק געוויזען.

האָט זיך ביי זיי אָנגעפאַנגען אַ טומעל. מיין ברודער האָט געשריען פאַר מיר. לואיס סיגעל האָט געשריען פיר זיין שוואָגער, און נאָך פיעלע. אַלע האָבען זיך געקאָכט, מען מוז גרינדען אַ פעראיין.

מיט אַ צייט שפעטער, זאָגט מיין ברודער א. טוניק, דאָס דעם נעקסטען שבת חול המועד סוכות, זאָל איך קומען צו מאריס היימאן אין 43 פאָרסייט סטריט. צו גרינדען אַ פעראיין. איך בין געקומען אין צייט און האָב שוין געטראָפען דאָרטען מאַקס נייפעלד (מאָטע יאָשקע ראניעס), קארל הייםאן, מאריס היימאן, סעם זאַסולסקי (שואל יאנקעל דעם סטאָליערס), בענדזשאמין רודיצקי, וואלף בערקאָוויטש (וועלוויל אברהם לייבס), לואי סיגעל (טעוויל חיים יאנקעל זאַוועלס). זיין ברודער יאשע, היימאן וויינשטיין (חיים פרא־

דעלעס), סעם טוניק, אייבראַם קאַפּלאַן (אַברעמיל ברוך דעם סטאָליערס), מאַקס סמיט, שמואל עלי קאָהען ע״ה, מאָריס סילווערשטיין, 14 אין צאָהל.

ברודער רודיצקי האָט געעפנט אַ מיטינג און האָט בעטאָנט דאָס אַזוי ווי די חברה נעהמט ניט אַריין קיין יונגע. און כדי די יונגע זאָלען ניט געהן צו פרעמדע סאָסייעטיס, זאָלען מיר בעסער גרינדען איין אייגענע סאָסייעטי פון סטייפּצער פיר סטייפּצער, אָהן אַ שוהל, ווייל מיר ווילען ניט קאָנקורירען מיט די אַלטע חברה. און דאָס איז געוועזן אונזער ערשטער פּראָגראַם ניט צו מישען זיך אין רעליגיעזע אָדער פּאָליטישע ענינים.

ברודער קאַרל היימאַן האָט אויפגעפאָדערט אַלע זאָלען געבען צו דאָלאַר, וועלכע זיינען גלייך איינקאָלעקטעד געוואָרען און מיר האָבען שוין געהאַט אַ פאַרמעגען פון 14 דאָלאַר, און דעם פעראיין אַ נאָמען געגעבען „די אינדעפּענדעט סטייפּצער בענעוואָלענט אַסאָסיאיישאָן”, און דער פונדאַמענט איז געלייגט געוואָרען.

ברודער רודיצקי האָט פאָרגעשלאָגן דאָס אַזוי ווי מיר זיינען נאָך קליין און אָרעם אויף צו דינגען אַ מיטינג רום, גיט ער אונז זיין שאַפּ צו מיטען דאָרטען וויפיעל מיר ווילען, ביז מיר וועלען זיך איינאָרדענען. זיין פאָרשלאַג איז אָנגענומען געוואָרען, און יעדערער האָט זיך פאַרפליכטעט צו אַרבייטען מיט לייב און לעבען צו ברייגגען וואָס מעהר לאַנדסלייט צום נעקסטען מיטינג שבת אָוועגט, אין 181 לודלאָוו סטריט.

צום נעקסטען מיטינג זיינען מיר שוין געקומען 29. דער שאַפּ איז געוועזן צוגעקליבען טיש און ביינק צושטעלט, אַ האַלבער גאַלונטשיק איז געשטאַנען מיט קיכלאַך און לעקאַך וואָס שוועסטער רודיצקי (סאָרקע געליעס) האָט צוגעגרייט. די אַטמאָספערע איז געוועזן אַ לעבעדיגע, מען האָט געטרונקען לחיים, זיך געוואונשען גליק — זיך און אונזער נייעם פעראיין.

ברודער רודיצקי האָט געעפענט דעם מיטינג. ברודער קאַרל היימאַן האָט איינגעקאָלעקטעט פון יעדען צו דאָלאַר, מען האָט געעפענט נאָמינישאָן פיר בעאַמטע און ברודער סעם זאסולסקי איז ערוועהלט געוואָרען אַלס פינאַנס סעקרעטאַר, סעם טוניק — פּראָטאָקאָל סעקרעטאַר און קאַרל היימאַן — טרעזשרער. דער פּרעזידענט אַמט איז אָפּגעלייגט געוואָרען צום נעקסטען מיטינג. דער טשערמאַן האָט געאָרדערט צו קויפען ביכער און שיקען פּאָסטאל קאַרדס צום נעקסטען מיטינג — 2 וואָכען שפּעטער. איך בין אַוועק געגאַנגען אויף קאַנעל סטריט, געקויפט אַ ראָבער סטעמפּ, האָב מיט איהר אָפּגעדרוקט די פּאָסטאַל קאַרדס, און דעם נעקסטען מיטינג האָבען מיר שוין געהאַט מיט אַלע פּיטשעווקעס.

ביז דעם מיטינג זיינען מיר, יונגע, געזעסען שטומע, ווייל צו קיין סאָסייעטיס האָבען מיר פריהער ניט בעלאַנגט, מיט דער אויסנאַמע פון ברודער רודיצקי, וועלכער איז שוין געווען עטליכע מאָהל פּרעזידענט אין סטויפּצער שוהל. און די איבעריגע וואָס האָבען בעלאַנגט צו דער חברה זיינען געווען אונזערע פיהרער.

ביי דעם דריטען מיטינג זיינען מיר געווען גאָר אין אַ געהויבענער שטימונג. מיט אונז איז שוין געווען ברודער ס. פּערלמאַן, ברודער מאָריס העניקין, ברודער העריס מאַלבין. מען האָט געעפנט צום ערשטען מאָהל אַ מיטינג מיט׳ן פאָרלעזען אַ פּראָטאָקאָל מיט איינגאַהמע 38 דאָלאַר, אויסגאַבען 5.65 דאָלאַר פיר ביכער און סטעמפּ. מיר האָבען שוין דעבאַטירט וועגען אַ פּרעזידענט, און מיר האָבען באַשלאָסען דאָס קיין פּרעזידענט זאָל ביי אונדז ניט זיין, ווייל אויב עס איז אַ לאַסט ווילען מיר עס ניט אַרויפוואַרפען אויף אייגעם, און אויב עס איז אַ כבוד ווילען מיר עס אויך ניט אָפּגעבען איינעם. די הויפּט אורזאַכע איז געוועזן די עקספּיריענס וואָס מיר האָבען געהאַט פון דער חברה מען זאָל זיך ניט אַרום רייסען פיר׳ן פּרעזידענט אַמט, און צווייטענס האָבען מיר זיך געוואָלט אַליין רעגירען. מען האָט באַשלאָסען צו אָרדערען אַ זיגעל אָפּצוזיגלען אַלע דאָקומענטען. אָנגענומען בעשלאָסען צו אָרדערען אַ טשאַרטער, אַ קאָמיטע איז אָפּאָינטעט געוואָרען: ברודער קאַרל היימאַן, ברודער ב. רודיצקי און ברודער היימאַן וויינשטיין, וועלכע זיינען אונזערע טשאַרטער מעמבערס ביז היינטיגען טאָג. אַ באָארד אָוו דירעקטאָרס איז ערוועהלט געוואָרען צו פיהרען די סאָסייעטי און אויסאַרבייטען רולס און רעגוליישאָנס.

דאָס איז געוועזן דער ערשטער מיטינג וואָס מיר האָבען זיך, ברידערליך אַמוזירט. ברודער סעם פּערלמאַן, ברודער מ. העניקין, און אויך קאַרל היימאַן, און נאָך אַ פּאָר זיינען געוואָרען די פּובליסיטי אַגענטען, ניט דורכגעלאָזען קיין לאַנדסמאַן, בעטענדיג אַריינצוגעהן אין אונזער פעראיין. מיר זיינען געגאַנגען, געפאָהרען, אַנדערע האָבען מיר געקראָגען. אַנדערע מעהרסטענס מיטעל יאָהריגע פלעגען זיך צו אונז באַנעהמען מיט חוזק — „אַזוינע שנעקעס ווילען פיהרען אַ מלוכה. מעהר ווי אַ פּאָר מאָנאַטען וועט איהר ניט עקזעסטירען”. אונז האָט עס אָבער ניט אָפּגעהאַלטען פון אָנגעהן ווייטער מיט דער אַרבייט. איינער דעם צווייטען האָט געיאָגט, געטריבען. ברודער סעם פּערלמאַן פלעגט קענוועסען בייטאָג — ער האָט געהאַט אַ סטאָר. איך און העניקין — אָפּגעאַרבייט, געקומען, צוגענומען שלום׳ן און אַוועק געגאַנגען. אַיי גיטעל האָט פּאַראַיבעל געהאַט, האָט קיידי אויך פּאַראַיבעל געהאַט, און סילי אויך.

אַזוי האָבען מיר געאַרבייט אונערמידליך ביז מיר האָבען שוין געהאַט איבער 40 מעמבערס. מיר האָבען אָנגעהויבען צו מורמלען, ברידער האָבען אָנגעפאַנגען צו פאָדערען אַז מיר זאָלען דינגען איין אייגענעם מיטינג רום, כאָטש מ׳מוז זאָגען צום קרעדיט פון ברודער רודיצקי, דאָס מיר זיינען פיין בעהאַנדעלט געוואָרען די גאַנצע צייט, דאָך די אויווען ספּעשעל פיר אונז געמאַכט משקה, צובייסען פריי... אָבער דאָס קריכען 5 שמאָלע טרעפּ מיט די ריחות פון זויערע קרויט און אוגערקעס (דאָן סטעירז איז געווען אַ געשעפט פון געזייערטע פּיקעלס), פון די ווענט האָט גענעצט, און ווישען די טשערס פון דעם שטויב פון אויווען ניט אויסצושמירען די שבת׳דיגע תחתונים, ווייל אויב ניט האָט מען זיך אייגעריכט ווי די שדים. אויף דעם האָט אונז ברודער רודיצקי געזאָגט: עס איז

אמת, אָבער פיר אונזער עקזיסטענץ איז נויטיגער מיר זאָלען פריהער קויפען קרקע און נאָכהער רענטען אַ מיטינג רום. ברודער קאַרל היימאַן, א. טוניק, ט. טוניק, און לואי סיגעל האָבען אויך געזאָגט דאָס אַזוי ווי מיר האָבען מיטעל יאָהריגע מעמבערס אויך, און אַ פעראיין אָהן סעמעטערי איז ווי אַ הויז אָהן אַ פונדאַמענט. מיר די יונגע, זייענען כמעט אין גאַנצען גלייכגילטיג געווען צו קרקע. אַלעס וואָס אונז האָט אינטערעסירט איז געווען מעמבערס, און אין שאַפּ האָט מען ניט געוואָלט געהן, האָבען מיר געוואָלט אַ מיטינג רום.

דאָך האָבען מיר נאָכגעגעבען. אַ קאָמיטע איז אַפּוינטעט געוואָרען מיט פול פּאוער צו קויפען קרקע, און צום נעקסטען מיטינג האָט אונז שוין די קאָמיטע רעפּאָרטעט דאָס זיי האָבען געקויפט 5 פלאַטס אויף וואַשינגטאָן סעמעטערי, 85 דאלאר אַ פלאָט.

נאָר ווי אויבען געזאָגט, די מאַיאָריטעט וועלכע זייענען געווען נאָך זעהר יונג האָבען זיך ווייניג אינטערעסירט מיט דעם ענין. אין שאַפּ האָבען מיר שוין לאַנג ניט געמיטעט. דעם 1טען מאַי 1900, האָבען מיר שוין געמופט אין ניו העגרי האָלל, 49 העגרי סטריט.

אַ נייע עפּאָכע האָט זיך פאַר אונז דאָרטען אָנגעפאַנגען. נייע מעמבערס האָבען אַריין געשטראָמט, און מיר, פיהלענדיג האָבען מיר שוין איבערגענומען די גאַנצע קאָמאַנדע. מיר זענען פריי, אינדעפּענדענט, ליכטיג, ציכטיג. אייגענע פּיער וועגט. האָבען שוין געהאַט אייגענע גענעראַלען, פּאָלקאָווניקעס און גענוג סאָלדאַטען אויף צו פיהרען אונזערע מיטינגען. די באָארד אָף דירעקטאָרס האָבען אונז געפּאַסט געזעצע, און ווען זיי זיינען ביים מיטינג אָנגענומען געוואָרען זיינען זיי שטרענג דורכגעפיהרט געוואָרען. אונזער ברידערליכקייט און סאָלידאַריטעט איז געווען צו באַוואונדערען, אונזערע מיטינגען אינטערעסאַנט און אמוזירענד, אונזער איבערגעבענהייט צום פעראיין איז געווען אָהן אַ גרעניץ. האָט מען פאָרגעשלאָגען אַ קאַנדידאַט, האָט ער ניט געטויגט — האָט עס געמעגט זיין איין אייגענער ברודער האָט מען געזאָגט דעם אמת. איך קען עס מיר יעצט ניט פאָרשטעלן ווי עס האָט פּאַסירט, אָבער אַזוי איז עס געווען. אַלעס איז געגאַנגען גוט.

אַזוי ווי מיר האָבען שוין געהאַט קרקע האָט מען שוין ערוועהלט א חברה קדישא. און ענדע זומער האָבען מיר געהאַט אַ חינוך הקרקע מיט רעפרעשמענטס וועלכע האָט אונז אַריינגעבראַכט אַ פּאָר הונדערט דאלאר. האָט מען שוין באַשטימט אַ קאָמיטע צו אָרדערען אַ גדר.

לאַנג האָבען מיר אין העגרי סטריט ניט געמיטעט, דער האָלל איז געוואָרען צו קליין, האָבען מיר געמופט אין 200 איסט בראָדוויי, איבער מאלבינס רעסטאָראַנט. דאָ זיינען מיר שוין געווען איינגעפינדעוועט און באַפעסטיגט. מיר האָבען שוין געהאַט אַ טעהאַטער בענעפיט און געמאַכט געלד. סעקרעטערע האָבען זיך געביטען. ברודער מאָריס העגקין איז געוואָרען פינאַנס סעקרעטאַר און ברודער אייבראַם טוניק — פּראָטאָקאָל סעקרעטאַר. די גאַנצע צייט אָהן געלד. מיר האָבען שוין געצאָהלט שבעה און קראַנקען בענעפיט, אָבער זעלטען ווען אימיצער האָט גענומען — מען פלעגט עס אָפּגעבען צום גמ״ח וועלכען מיר האָבען געגרינדעט צו באָרגען 5 דאלאר. (יענע צייטען איז עס געווען אַ סומע פון אַ האַלבען מאָנאַט רענט, און ביי מאַנכע — אַ גאַנצער). די טעג זיינען געקראָכען. יאָהרען זיינען געפלויגען, מיר זיינען נאָך אַלץ געווען ביזי, פּערהאַוועט. מיר האָבען געקויפט אַ ספר תורה פיר די חברה קדישא און אַריינגעגעבען אין סטייפּצער שוהל, אין פאַל מען וועט איהר דאַרפען זאָלען מיר האָבען איין אייגענע. עס האָט אונז געקאָסט אַ שעהנע פּאָר הונדערט דאלאר. עס האָט אָנגעהויבן געהן לאַנגזאַמער מיטינגען, ווייניגער בעזוכט, מיר האָבען אָפּגעשאַפט טשערמאַנשיפּ און איינגעפיהרט פּרעזידענטסטווא, פיליכט וועט עס העלפען. ברודער פּערלמאַן איז ערוועהלט געוואָרען דער ערשטער פּרעזידענט. עס האָט אָבער ניט געהאָלפען. מיר האָבען געהאַט גענוג געלד, גענוג מעמבערס, נאָר פויל צו קומען. די גאַנצע לאַסט איז געפאַלען אויף די פּאָר צעהנדלינג וואָס שטעהן ביים רודער די גאַנצע צייט ביז היינטיגען טאָג. ביז אין דער צייט פון דער מלחמה פון יאָהר 1914 האָט זיך ווייטער אויפגעפלאַמט די אַקטיוויטעט פון אונזערע מעמבערס צו שאַפען געלד פיר אונזער שטאָט סטייפּץ. מען איז ווייטער געלאָפען, געפאָהרען. געקליבען געלד, געשיקט דורך אונזערען אַ דעלעגאַט, ברודער דזשאָי היימאַן, וועלכער איז געפאָהרען נאָך סטייפּץ. ווייטער געקליבען און געשיקט מיט נאָך אַ דעלעגאַט, ברודער מאָריס העגקין, קיין סטייפּץ. די ביידע דעלעגאַטען האָבען צוטיילט 15.000 דאלאר.

פון דאַן אָן איז אונזער פעראיין אין אַ פּראָגרעסיווען צושטאַנד, יעדען יאָהר מעהר. אונזער גמ״ח — אָנשטאָט 5 דאָלאַר באָרגען מיר יעצט 100 דאָלאַר; קראַנקען און שבעה געלד — פון 5 אויף 10 דאָלאַר אַ וואָך. שטיצע פון 15 אויף 100 דאָלאַר און מעהר: ענדאומענטס — פון 1.50 דאָלאַר פּער קאָפּ, איז יעצט 500 דאָלאַר, געזיכערט דורכ׳ן ענדאומענט פאָנד פון 25,000 דאָלאַר; פון די 5 פלאטס אויף וואַשינגטאָן סעמעטערי האָבען מיר 19 פלאַטס אויף מאונט כרמל און 57 אויף באַראָן הירט סעמעטערי — פרי און קליער; און 40,000 דאָלאַר אין דער קאַסע.

לאָמיר האָפען צו דערלעבען אונזער 50 יאָהריגען יובילעאום און די פעראיין זאָל וואַקסען און פּראָגרעסירען.

ד״ר זייפערט / בילדער פון דער היים

אין איין שיינעם טאָהל, בעגרעניצט ביי גרינע זאַפטיגע פעלדער, אַרומגערינגעלט פון גרויסע, געדיכטע וועלדער — האַרט ביי איין שעהנעם, רוהיגען, היסטאָרישען טייך — ליגט אַ שעהנע, קליין שטעטעלע — אונזער היימאַט, אונזער געבורט־אָרט, אונזער שטעטעלע — סטייפּץ.

וואָס פאַר אַ צויבער אָרט — סטייפּץ! וואָס פאַר אַ צויבער וואָרט — סטייפּץ! ווי האַסטיג עס קלאַפּט די האַרץ ווען איך באַטראַכט דורך דעם טעלעסקאָפּ פון צייט און שטרעקע די שטעטעלע וואו איך האָב דורכגעלעבט און פאַרבראַכט די זיסטע יאָהרען. וואָס פאַר אַ צופרידענעם און גייסטיגען פאַרגעניגען מיר לעבען דורך אין די מאָמענטען אין וועלכע מיר זעהען די בילדער פון פאַרגאַנגענע צייטען וועלכע דער גוטער מלאך האָט פאַר אונז געמאָהלט אין אונזערע זכרונות, מיט וועלכע מיר קוויקען זיך און אין וועלכע מיר לעבען נאָך אַ מאָל דורך די יאָהרען וועלכע זיינען אַוועק. וואָס פאַר איין אמת׳ער, הערצליכער און גייסטיגער פאַרגעניגען איז צו זעהן זיך אין די זיסע ערינערונגען ווי מיר האָבען געלעבט, ווי מיר האָבען געדיינקט, ווי מיר האָבען געליעבט און ווי מיר האָבען גענאָסען אין די צייטען וועלכע זיינען מעהר ניטאָ.

עס איז נאַכט — רוהיג און געלאַסען פליסט דער ניעמען און שפּיגעלט אָב די פולע לבנה וועלכע שוועבט איבער׳ן שטעטעל און באַזילבערט די דעכער פון די הייזער. די איינוואָהנער זיינען פאַרזונקען אין טיפען שלאָף און חלומ׳ען פון מסחר, פון אַרבייט און פון קהל׳שע זאַכען, און די לבנה שוועבט איבערן בלויען הימעל און רוקט זיך וואָס ווייטער אַוועק. די שטערען ווערען בלאַסער און פאַרשווינדען, די שאָטענס ווערען לייגגער — ערגעץ לעבען געלען קלויסטער קריי׳הט אַ האָהן און עס פאַנגט אָן צו טאָגען.

עס הערט זיך אַ סקריפּ — עס באַווייזט זיך אַ איד מיט דעם טלית און תפילין אונטער׳ן אָרעם — ער רייבט אויס די אויגען, גיט אַ געניץ. טהוט אַ קוק אויפ׳ן הימעל און געהט צום בית־המדרש. פון אַלע גאַסען קומען אָן אידען, יונגע און אַלטע, מיט די פעקלאך אונטער די אָרעמס, איילענדיג צום זעלבען פּלאַץ. עס ווערט מעהר ליכטיג, און עס הויבט אָן מעהרער צו קאָכען דער לעבען — די בעל־העגלה׳ס יאָגען זיך צום פּאָיעזד, די בעקער שטעלען אויף די ביידלעך, שילטענדיג די יונגוואַרג וועלכע האָבען דורך דער נאַכט די ביידלאך אומגעוואָרפען — עס עפענען זיך די קראָמען — עס קומען אָן די מוזשיקעס פון די אַרומיגע דערפער און דער מאַרק הודזשעט מיט קויפער און סוחרים — און די יונגוואַרג לויפען אין חדר מיט די מיט זיך אונטער די פּאַכוועס.

פרייטאָג נאָך האַלבען טאָג. — אַ טומעל — אַ געלאָף — עס לויפען אינגלאך און מיידלאך, אידען מיט אידענעס — עס לויפט די גאַנצע שטעטעל — אַלע לויפען צו אַ געוויסען פונקט וואו עס הערט זיך די טענער פון מוזיקאַלישע אינסטרומענטען. און באַלד טאַקע קומען אַרויס אויפ׳ן מאַרק עטליכע קלעזמער. שמואל חאַשע בריינעס פיהרט די קאַפּעלע און מאַכט אויף זיין טרובע לאַם־פּאַם־פּאַם. אַ פּאָר אַלטע אידענעס טאַנצען אין פאָרענט. עס געהן חתן־כלה, מחותנים, צום שול הויף. — אָפּגעפּראַוועט די חתונה, מען פיהרט די פּאָרעל אַהיים — עס קומט אָן אַנטקעגען טעוועלע מיט צוויי פולע עמער וואַסער און די מחותנים וואַרפען קופּערנע מטבעות אין די וואַסער אַריין.

די זון לאָזט זיך אַרונטער, עס ווערט עטוואָס טונקעלער. עס ווערען ווייניגער מענשען אויפ׳ן מאַרק. די קראָמען מאַכען זיך צו. אויסגעפּוצטע יונגע אינגלאך לויפען צום שוהל־הויף. דורך די פענסטער צייגט זיך אָנגעצונדענע ליכט און עס הערט זיך דער לאַנג בעקאַנטער ווייבערשער נגון פון ליכט בענשען. און אידען מיט רויטע פּנימ׳ער, ערשט פון מרחץ, שבת׳דיג אויסגעפּוצט ציהען זיך צום שוהל, פון וועלכען עס הערט זיך באַלד, נח דעם שניידער׳ס „לכו נרננה״.

שבת איז דער בית המדרש געפּאַקט. לייבע דער סופר פאַרקויפט עליות מיט זיין זינגענדע שטימע — „צען גילדען — עלף גילדען — צוועלף גילדען״ — און די סטייפּצער אידעלאך קויפען און באַצאָהלען.

שבת נאָך וואַרעמעס. — עס ליגען אויף די בעטען די בעל־הבתים. די בייכער פול מיט טשאָלענט, און כראָפּען גאַנץ געשמאַק. די אינגלאך קלייבען זיך צוזאַמען אין די הויפען און שפּילען זיך. די עלטערע בחורים שפּאַצירען אין די פעלדער — מאַנכע מיט מיידלאך אין די וועלדער, מיט אַ פּאַפּיראָסעל בעהאַלטען אין די אַרבעל. די שטעטעל איז שטיל — פריעדן הערשט איבעראַל — גאָט׳ס שכינה רוהט אויף איהר. פּלוצלינג געשרייען, קולות. עס קראַכען פענסטער. מען שילט זיך אין אידיש און רוסיש, א געשלעג, מען צורייסט פאַרקאַנעס און מען איז זיך מכבד מיט שטעקענס אויף די קעפּ. אברהם עטעס הרג׳עט זיך מיט אַ פּאָר בעל־העגלה׳ס. עס איז דאָ צדדים און עס מישען זיך אַריין שאַכנע פערלעצקיס, בנימין־חיים, קצבים און סטאָלערס און עס ווערט איין אַלגעמיינע מלחמה, בושעוועט אַ צייט, און ענדיגט זיך מיט אַ איזמערעניע ביי שמערעל נחמה עטעס אין שיינק.

זונטאָג! — דער מאַרק איז געדיכט פון פוהרען, און מענשען און סוחרים. די שיינקען טוען גוטע געשעפטען. פויערען געהען אַריין. קומען אַרויס, שאָקלען זיך, קוילען זיך אַרונטער פון גאַניק און בלייבען ליגען אין דער בלאָטע. עס טומעלט זיך און עס רוישט — מען קויפט און מען פאַרקויפט, מען זידעלט זיך מען שילט זיך, מען מאַכט אויף יוואַניש אין דער מאַמען אַריין און מען קריכט ביז איבער די קניע אין בלאָטע.

„טשועס! טשועס!״ — שרייט פעשע אברמיל שיינע ליעבעס.

„פּאָטשאָם יאַייציע״?

„טשועס! פּאָטשאָם בולבא״? — פרעגט מאַניע סיינע מילצעס.

„אַ פערציגער? — אידזי״ —

זישקע שאָשע דבורה׳ס און פריידע אברהם ליב׳ס זיצען ביי טישלאַך און בייטען אויס געלד.

אַ יונגע פרוי רעדט אויס די האַרץ צו אַ גויע — „אנאַט־העמקע, טי זשנייע מאָי מוש — עטאַ חלאָפּ! — כאפּון סאַראַק רוב. אי דאליי דאַ מינסקו, דאַ פינסקו, דאַ סטאַרא — שוואַר־זנע, דאַ טשאַרטי מאַטרי, אַ נכפה זאָל איהם כאַפּען. רבונו של עולם"! און די יונגע גויע שאָקלט צו איינשטימיג מיטן קאָפּ.

מיט אַ מאַהל, אַ געלאַף! — אַ חזיר האָט געכאַפּט אַ בולבע פון בערקע הענעסביידעל און די גאַנצע שטאָדט לויפט נאָך אָפּנעהמען.

פון כאַלאַדניצע הערט זיך קולות — יאַכים שמייסט דאָרט אַ פּאָר שכור׳ע גוים.

ביי חאַנצען אין שיינק מאַכען די פויערען אַ פּאַגראָם, און שמואל און סאָרקע האָבען אַ שווערע שטיקעל אַרבייט אַרויסוואַרפען די שכור׳ע גוים.

און די שטעטעל שוויבעלט און גריבעלט. די שטעטעלע לעבט און האַנדעלט. מאַכט גוטע געשעפטען און אַמוזירט זיך.

אין אַמעריקע — אין פּאַרווערטס האַלל — אַ מיטינג פון די אינדעפּעדענט סטייפּצער בענעוואָלענט אַסאָסיאיישאָן — איך זעה דאָ בעקאַנטע פּנימ׳ער, אַ ביסעלע פּערעלטערט אָבער איך דערקען זיי. די זעלבע סטייפּצער נאָר אַ ביסעל מעהר אויסגעמישט, אַ ביסעל אינטימער. אַ ביסעל מעהר בע־האַנדעלט. — איך זעה דאָ אַרבייטער, ביזנעסלייט, דאָקטוירים, לאָיערס, ריעל עסטייטניקעס, און סתם אָלרייטניקעס. מען אָפּאינטעד קאָמיטיס, מען ברייננגט אַריין רעפּאָרטען, מען דעבאַטירט. פערהאַנדעלט, מען איבערלייגט זיך און מען גיט געלט און נאָך מעהר געלד. עס ווערען געהאָלפען אָרימע און קראַנקע. אַרבייטסלאָזע און נויטבאַדערפטיגע. מען צאָהלט אויס געלד פאַר האָספּיטאַלען, פאַר האָומס און פאַר עהנליכע אינסטיטושאָנס. דערביי פאַרגעסט מען נישט אונזער געבורט־אָרט. אונזער היים. אונזער שטעטעלע סטייפּץ. — גאָטס ברכה אויף אַלע אונזערע סטייפּצער.

ה. לעמפערט / א מעשה פון די קינדער־יארן

דאָס האָט פּאַסירט מיט 38 יאָהר צוריק. איך בין דאַן אַלט געווען 10 יאָהר.

פּאַסירט האָט דאָס לעבען „ניעמאַן". אונזער שעהנע סטייפּצער טייך וואו מיר אינגלאַך פלעגען זיך באָדען, ווען דער רבי פלעגט אונז אָפּלאָזען אין די הייסע תמוז׳דיגע טעג, אַז מיר זאָלען זיך אַ ביסעל אָפּקיהלען.

איך רוף דאָס „פּאַסירונג". אייגענטליך האָט גאָרניט פּאַ־סירט. דאָס שטעטעל איז ניט איבערגעטרייסעלט געוואָרען. קיינער אין שטעטעל האָט אַפילו ניט געוואוסט אַז עפּעס האָט פּאַסירט. בלויז עטליכע אינגלאַך חברים, וואָס זיינען געגאַנגען אין איין חדר. און זיי, די פּאָר חברים, האָבען דאָס יעמאלט אויך ניט געהאַלטען פאַר איין אויסערגעוויינליכע פּאַסירונג. און זיי, די אינגלאַך, וואָס זיינען יעצט אַלע אין אַמעריקע און מעמבערס פון אונזער אַלעמענס בעליבטען אינדעפּענדעט סטייפּצער פעראיין, האָבען מסתמא שוין לאַנג פאַרגעסען. יעמאלט, דאָנערשטאג אין דער פריה, ביים „פּאַראָם" לעבען ניעמען.

דאָס איז געווען תמוז אין אַ הייסען טאָג, אַ דאָנערשטאָג אין דער פריה, אַרום 10 אַזייגער.

מיר אינגלאַך, זיינען שוין אַלע געזעסען אַרום גרויסען טיש אין שמעון דעם מלמד׳ס חדר און געוואַרט, אַז אונזער רבי זאָל קומען פון בית המדרש און אָנפאַנגען מיט אונז צו לערנען. ער האָט זיך, ווי עס ווייזט אויס עפּעס פאַרשפּעטיגט.

אין אַ ווייל אַרום איז אַנגעקומען דער רבי, ר׳ שמעון מיט׳ן טלית און תפילין אונטערן פּאַכווע. ער איז אַריין אין הויז לאַנגזאַם פאַרטראַכט און עפּעס ווי זינדיק. ער האָט אַוועק־געלייגט דעם טלית זעקעל אויף אַ פּאָליצקע וואָס איז גע־האַנגען לעבען אַ ליידיגע גראַטקע און האָט עפּעס ווי פאַר־שולדיגט, געקוקט אויף איטקע פרומען, אונזער רבי׳צין.

נו? האָט איטקע פרומע, אַ דאַרע אידענע אַ פרעג געטאָן, האָסט געקראָגען עפּעס? עס איז דאָנערשטאָג, מעהל דאַרף מען דאָך אויף שבת.

שמעון האָט בלויז אַ מאַך געטאָהן מיט דער האַנד — אַ סימן אַז ניט.

איטקע פרומע האָט זיך טרויעריג אָפּגעקערט פון איהם, און זיך גענומען פאַרען אַרום אַ טעפּעל וואָס איז געשטאַנען אויף אַ קאַלטען דרייפוס.

דער רבי איז צוגעגאַנגען צום טיש, געוואָרפען אַ קוק אויף די אינגלאַך, זיך אַוועקגעזעצט אויבען אַן ווי יעדען טאָג, אויפגעעפענט אַ חומש, צוריק צוגעמאַכט און איז צו־געגאַנגען צו איטקע פרומען און האָט איהר שטיל עפּעס געפרעגט מיט אַ רחמנותדיגען פנים. גאָרניט, האָט איטקע פרומע געענטפערט מיט כעס. אַ בולבע אויך ניט? האָט שמעון געפרעגט שוין אַ ביסעל העכער. — ניין.

שמעון איז צוריק צוגעגאַנגען צום לאַנגען טיש, האָט די אינגלאַך ווידער באַטראַכט, זיינע אויגען זיינען געווען האַלב אויסגעלאָשען, זיינע ליפּען פאַרטריקענט און זיין פּנים ווי פאַרמעט. ער האָט אַ ווייל געטראַכט און געזאָגט: ווייסט איהר גאָר וואָס אינגלאַך, געהט צום ניעמען און באָדט זיך אויס. איך דאַרף זיך געהן זעהן מיט אַ פּאָר בעלי בתים. אָבער קומט צוריק אין אַ שעה אַרום, שקצים, דער וואָס וועט זיך פאַרשפּעטיגען וועל איך צופאַסעווען.

עס האָט ניט גענומען קיין 5 מינוט, זיינען מיר שוין אַלע געווען ביים פּאַראָם. אויסטאָהן זיך האָט לאַנג ניט גע־דויערט, אַ העמדעל און אַ פּאָר פלודערען; קיין גאַטקעס פלעגען אינגלאַך אין סטייפּץ ניט טראָגען. צי ערוואַקסענע מענטשען פלעגען טראָגען גאַטקעס, געדיינק איך ניט, נאָר

מסתמא יע, ווייל איך פלעג אַ מאָל הערען ווי מען פלעגט איינעם רופען: „העלד אין גאַטקעס”.

משה׳ל רישקעס, אָדער ווי מיר קענען איהם דאָ מר. מאריס הענקין, האָט געגעבען אַ וואונק צו עטליכע פון אונזערע אינגלאך, אַז מיר זאָלען זיך ניט אויסטאָהן. געמיינט האָט ער 5 פון אונזערע וואָס זיינען געווען חברים און אַלע מאָל צוזאַמען: הילל יאָשע דעם קאָמישנירס, זיין ברודער הירשעל, מיין ברודער דוד און מיר אַליין.

קינדער, מיר׳ן עסען בלינצעס, האָט ער שטיל געזאָגט. לאָזען די אַנדערע אינגלאך אַריין אין טייך אַריין.

הילל בייפעלד, אַ קליינער אינגעל, אַ געלאַסענער פונקט ווי מיר קענען איהם היינט, האָט אַ שאָקעל געטאָהן מיט׳ן קאָפּ. דאָס האָט געמיינט אַז מיר ווועלען עסען בלינצעס.

מיר פינף חברים זיינען אַוועק אַ ביסעל אָן אַ זייט, זיך פאַרוקט אונטער „אַ באַט” אַז מען זאָל אונז ניט זעהן. משה׳ל האָט אַרויסגענומען אַ זילבערנעם „פּערטעלע” פון אַ קעשינקע פון „אַרבע כנפות” און זאָגט: חיים, לויף אויף גיך צו שמערעל נחמה עטעס און נעהם פאַר אַ פּערטעלע בלינצעס. זאָלסט נעהמען הייסע און פאַרברוינטע און קום אויף גיך צוריק, אַז ניט וועט ווערען קאַלט. מיר׳ן וואַרטען אויף דיר.

ווו שמערעל נחמה עטעס האָט יעמאָלט פאַרקויפט בלינצעס, געדיינק איך שוין ניט, צי אויפן מאַרק, צי אין אַ זייטיגער געסעל. נאָר איך געדיינק אַז איך בין געפלויגען ווי פייל אויפ׳ן בויגען נאָך די בלינצעס. די סלינע האָט מיר לויפענדיג גערונען פון מויל, און לויפענדיג, האָב איך אַלץ ספּעקולירט וויפיעל בלינצעס גיט שמערעל פאַר אַ „פּערטעלע” און וויפיעל עס וועט אָנקומען אויף מיין חלק.

עס האָט לאַנג ניט גענומען און איך בין געלאָפען צוריק מיט די בלינצעס איינגעוויקעלט אין דריי פאַפּירען. הייסע, צוגעברוינט און געפרעגעלט אין פּוטער...

ווען איך האָב זיך אַריין געדרייט אין דער רומאָוּוער געסעל, לעבען דער אַלטער שוהל, מיט׳ן טייערען פּעקעלע איןביידע הענד, — פּלוצלינג איך דערהער דעם רבינ׳ס קול: שייגעץ, וואָס איז דאָס פאַר אַ געלאָף? וואו איז די שריפה וואו? וואו איז דיין שטאָדט וואו? אָט אַזוי לערנסטו ביי מיר, דו שקאָץ!?

שמעון דער רבי שטעהט אַקעגען מיר, די ליפען נאָך אַלץ פאַרטריקענט, דער פּנים בלאַס.

וואָס טראָגסטו דאָ אין פּעקעלע? פרעגט ער כלומרשט סטראָגע, אָבער מיט אַ שוואַכן קול. אין קעפּל איז מיר צום ערשטן מאָל אַריין אַ געדאַנק, אַז דער רבי האָט נאָך ניט אָנגעביסן. ער איז פּשוט הונגעריג, דערפאַר איז ער אַזוי אָפּגעשוואַכט.

איך האָב דעם רבי׳ן מורא׳דיג פיינט געהאַט, ווארום שמעון איז בטבע געווען אַ האַרטער מענש. ער פלעגט ניט זשאַלעווען אַ פּאַטש, אַ צי פאַרן אויער, צי אַ שמייס מיט דער פּאַפּרוסקע. טאָמער פלעגט דער אינגעל אָפּדרייען זיין קאָפּ, פלעגט שמעון אָנכאַפּען דעם העכסטען אינגעלס אויער און דרייען און דאָ פלעגט נאָך שמעון פאַרלויפען דעם וועג אויך. אַז ער פלעגט אָנ׳הרג׳ענען אַ אינגעל, פלעגט שמעון גלייך נאָך דעם גלייך אונטערבורטשען: קילע, קילע, אויף זיך אַליין. ווארים די קינדער פלעגען איהם אַזוי שטילערהייד רופען, ווען ער פלעגט אָנשלאָגען, און מיר אינגלאך האָבען איהם דערפאַר נאָך מעהר פיינט געהאַט.

אָבער דאַן, ווען ער איז לעבען מיר געשטאַנען, אין דער רומאָוּוער געסעל, מיט זיין בלייכען פּנים און פאַרטריקענטע ליפען, האָט מיר עפּעס פאַרקוועטשט דאָס הערצעל, און ווייזענדיג איהם די הייסע פעטע בלינצעס, געזאָגט: רבי, נעהמט אַ בלינצע, נישקשה עס איז דאָ גענוג.

ר׳ שמעון האָט זיך לאַנג ניט געלאָזט בעטען. מיט צוויי פינגער האָט ער גענומען אַ בלינצע, ער האָט עס כלומר׳שט באַטראַכט צי עס לוינט זיך צו עסען. אַ מורמעל געטאָהן מיט די ליפען, עס הייסט אַ ברכה געמאַכט, אָפּגעביסען אַ האַלבע בלינצע, באַטראַכט די צווייטע העלפט, אַ מאַך געטאָהן מיטן קאָפּ, האָט ער מיר געזאָגט, נו? דאָס הייסט ער האָט מיר איינגלאַדען מיטצועסען.

עסט, רבי, עסט, איך וועל ניט פאַרשפּעטיגען.

איך האָב געהאַלטען דעם פּעקעל אָפען אין ביידע הענט און שמעון האָט געשלונגען אַ בלינצע נאָך אַ בלינצע און האָט אַלע מאָל צו מיר געמאַכט, נו? דאָס הייסט איך זאָל אויך עסען.

מיר איז אָבער פערגאַנגען דער אַפּעטיט. אין מיין קליין מוח׳ל האָט געעגבערט אַ פראַגע: וואָס זאָגט מען משה׳לען מיט הילל׳ען? איך וועל זיי זאָגען דער רבי האָט אויפגעגעסען.

עס האָט לאַנג ניט געדויערט און די בלינצעס זיינען פאַרשוואונדען.

אַז דער רבי איז שוין געווען זאַט האָט ער געפרעגט: ווועמענס בלינצעס האָסטו דאָס געטראָגען חיים׳קע? איך האָב אים געזאָגט.

שמעון איז אַ פאַרציטערטער געוואָרען. מיט משה׳לען און הלל׳ען האָט ער זיך ניט געוואָלט איינרייסען. ווארום משה׳ל פלעגט איהם אַ מאָהל ברייגנען אַ ביסעל טיטון פון זיין מאַמעס קראָם, און אַ מאָהל אַ פּערטעל צוקער. הילל האָט ניט איין מאָהל געבראַכט דער רבי׳צין ראָזשינקעס אָדער אַ ביסעל פלוימען וואָס ער פלעגט גנב׳ענען ביי זיין טאַטען אין קעלער — מיט זיי האָט ער ניט געוואָלט זיין צוקריגט.

חיים׳קע, זאָגט שמעון ווייך, זאָג זיי ניט ווער האָט אויפגעגעסען די בלינצעס. — איך וועל ניט אויסזאָגען, רבי, זאָג איך איהם צו.

יעצט געה חיים׳קע צום „רום” און רוף די אינגלאך אין חדר אַריין. זאָגט ער צערטליך. אָבער, לייגט ער צו אין כעס, ווער עס וועט ניט קומען דעם וועל איך צושינדען.

יעצט בין איך געגאַנגען לאַנגזאַם, איך בין שוין ניט געלאָפען ווי פריהער.

איך געה און טראַכט: וואָס זאָגט מען פאַרט משה׳לען?

דעם רבי׳ן וועל איך ניט „פערשיטען”. איך האָב אויף איהם יעצט אַזוי רחמנות באַקומען. עס איז עפּעס גאָרניט געווען דער זעלבער רבי— אַן אַנדערער איז דאָס געווען — אַזאַ גוטער, אַזאַ ליעבער.

ניין, איך וועל ניט אויסזאָגען. איך וועל עס נעהמען אויף זיך — איך האָב אויפגעגעסען און געגנוג. און טאָמער וועט משה׳ל מיר געבען אַ פּאָר פּעטש, וועל איך זיי צונעהמען, אָבער פערשיטען דעם רבין — ניט.

און אַזוי טראַכטענדיג בין איך לאַנגזאַם צוגעקומען צו מיינע חברים וואָס האָבען אויף מיר געוואַרט לעבען פּאַראָם.

וואו זיינען די בלינצעס? פרעגט משה׳ל רישקעס.

ניטאָ, זאָג איך.

וואָס הייסט ניט? פרעגט הילל, שמערעל האָט ניט פאַר־קויפט?

ער האָט יע פאַרקויפט, ענטפער איך.

אַליין אויפגעגעסען אויפ׳ן וועג, שרייט משה׳ל מיט כעס. אַפילו מיין אייגענער ברודער דוד איז געווען אויפגעבראַכט.

ניט אויפגעגעסען, בעט איך זיך. איך שווער אויף מיין חלק לעולם הבא, אַז איך האָב ניט אויפגעגעסען.

טאָ, וואו זיינען די בלינצעס, שרייען זיי אַלע צוזאַמען.

איך וועל ניט זאָגען.

מיר וועלען דיר אַריינוואַרפען אין ניעמען אַריין, האָט משה׳ל געסטראַשעט. דו מוזט זאָגען וואָס דו האָסט געטאָהן מיט די בלינצעס.

איהר קענט געהן פרעגען ביי שמערעל נחמה עטעס, בעט איך זיך ביי זיי. געהט ניט, איך האָב געקויפט בלינצעס פאַר אייך נאָר יעצט זיינען זיי ניטאָ. וואו זיי זיינען אַהינגעקומען ווייל איך ניט אויסזאָגען.

עס האָט ניט געהאָלפען די עטליכע פעטש וואָס מיין קאָזין משה׳ל האָט מיר געגעבען. ער האָט מיר כלומר׳שט אויך געגנר־מען שלעפען צום ניעמען דערטרינקען מיך — עס האָט אָבער גאָרניט געהאָלפען. איך האָב ניט אויסגעזאָגט.

מיר זיינען אַלע געגאַנגען צוריק אין חדר.

מיך האָבען זיי געלאָזען פון הינטען. מען האָט צו מיר ניט גערעדט. מיינע חברים זיינען געוואָרען ברוגז מיט מיר.

וואָלטען מיינע חברים יעמאָלט געווען אַ ביסעל עלטער און האָבען מעהר פערשטאַנד — וואָלטען זיי זיך געדאַרפט וואונדערען וואָס דער רבי איז פלוצלונג געוואָרען אַזוי גוט צו מיר און פלעגט מיך רופען חיים׳קע אָנשטאָט „האַמרוק״. און וואָלטען זיי געהאַט מעהר בעאָבאַכטונגס קראַפט וואָלטען זיי געזעהן ווי דער רבי האָט זיך דעם גאַנצען טאָג דענסטמאָל געהאַלטען פאַר׳ן בויך און איז עטליכע מאָל געלאָפען אונטער די מאָהילקעס... נאָר זיי זיינען געווען צו יונג און האָבען דאָס ניט פאַרשטאַנען.

אָט די דאָזיגע אמת׳ע קינדער יאָהרען מעשה׳לע האָט פּאַסירט מיט 38 יאָהר צוריק. איך האָב דאָס געהאַלטען בסוד גאַנצע 38 יאָהר און געקלערט דאָס קיינמאָל ניט אַרויסצר־געבען. נאָר היינט, צום דרייסיג יאָהריגען יובילעאום פון אונזער אַלעמענס געליבטען סטייפּצער פעראיין, האָב איך זיך באַשלאָסען אַז „איצט מעג מען אויסזאָגען״.

נחום ראזאווסקי / די געשיכטע פון מיינע קינדער יארן

איך געדיינק, ווען איך בין אַלט געווען 6 יאָהר, בין איך שוין אַ יתום געוואָרען; און ווען איך בין אַלט געוואָרען 8 יאָהר, איז שוין מיין ספּאַלניע געווען אויפ׳ן אויווען. מיין פאָטער ע״ה האָט אונז איבערגעלאָזט ירושה אַ גרויסען גראָ־בען מחזור און אַ גוטע פּען מיט אַ טינטער, צוויי גרויסע קאַסטענס מיט תנאים און כתובות און אַ האַק. דעם מחזור און די גוטע פּען האָט מיין ברודער צוגענומען; די צוויי קאַסטענס תנאים און כתובות, און דער טינטער, איז אין דער גרויסער שרפה פאַרברענט געוואָרען, און די האַק איז פאַר מיר געבליבען.

מיין מאַמע ע״ה איז אויך ניט פאַרבליבען אָרים. זי האָט פאַרמאָגט אייגענע 8 זעק פון מעהל, און אַ פאַרוק אויף שבת, און אַ פּאַטשיילקע אויף דער וואָכען, און דורך אַ געוויסע סיבה איז ביי איהר פאַרבליבען טויבע רייכעלס אַ גאָל מעסער און אַ הייבעל, וועלכע זי פלעגט נוצען פון פריה מאָרגען צו באַדעקען די האָר, און 2 סקאָרוועדקעס — אַ פליישיגע און אַ מילכיגע, 2 שיסלען אויך צום פּאָר און 2 קאָך לעפעל — איינע אַ הילצערנע מיט 3 קאַרבען אויף יעדען זייט, און איינע אַ בלעכענע און אַ איינגעדראָטעוועטער ליאַק, און אַ קאָטשע־רע און אַ ווילקע און אַ דרייפוס.

מיין מאַמע האָט מיך זעהר ליעב געהאַט מחמת איך בין געווען איהר מוזיניק, און זי האָט מיך געהאַלטען פאַר אַ קלוגען.

ויהי היום, דאָס איז געווען פרייטאָג, זיץ איך אויף דער גרויסער באַנק, וואָס איז געשטאַנען לעבען טיש, און מיר דוכט זיך אַז איך זיץ ביי הערצקען אין זאַל. די בלאָטע פון אַ גאַנצע וואָך איז שוין ניט געווען, מיין שוועסטער האָט דאָס אויסגעקראָבעט מיט אַ רידלויקע און האָט באַשאָטען מיט געלען זאַמד וואָס איך האָב געבראַכט פון גלח׳ס בארג. די לייכטער זיינען שוין געשטאַנען אויפ׳ן טיש אויסגעשייערטע, די פענסטער זיינען געווען באַהאָנגען מיט פאָרהאַנגען, פון פּאַפּיראָס פּאַפּיער, מיט אַלערליי שניצאַכץ, דער טשאָלענט און דער געדראָטעוועטער ליאַק איז שוין געשטאַנען אין אויווען, דער אויווען איז געווען פאַרמאַכט מיט אַ זאַשלינקע, און אַרום זאַשלינקע איז געווען באַלייגט מיט נאַסע טיכער, אַ געשמאַקער וואַרעמער דוך האָט זיך געהערט פון אויווען, און די בולבעס פון טשאָלענט האָבען זיך שוין אָנגעהויבען פרעגלען. איך האָב אָנגעטאָהן מיין וואַטעווע קאַפּאָטע און די היטעל מיט דער דענקע, און איך בין אַוועק אין שוהל הערען דעם חאַמסקין חזן, ווי ער זינגט השכיבנו. איך האָב זעהר פיעל פאַרגעניגען געהאַט. איך בין געקומען אהיים, אָפּגעזאָגט שלום עליכם, און איך האָב זעהר פיין פאַרבראַכט, ביים טיש אָפּגעגעסען אַ גוטע וועטשערע און איך בין אַוועק שלאָפען. נאָר אַזוי ווי איך האָב זיך געשטעלט אויפ׳ן טאַברעטשיק איך זאָל קענען אַרויפקריכען אויף דעם אויווען, האָב איך דערזעהן אַז איך האָב ניט מיט וואָס אויסבעטען זיך, מחמת

דער אויוועז איז געווען זעהר הייס. מיין מוטער ע״ה האָט דערזעהן אַז איך שטעה און קלער, זאָגט זי צו מיר: וואָס לייגסטו זיך ניט שלאָפען? זאָג איך צו איהר: דער אויוועז איז זעהר הייס און איך האָב ניט וואָס אונטערצולייגן אונטער דער זייט. זאָגט זי צו מיר: הער מיין זוהן, אַזוי ווי איך האָב 8 זעק און איך נוץ זיי מעהר ניט, גיב איך דאָס דיר אַוועק, מיין זוהן, אַלס פּרעזענט. 5 זעק האָב איך אונטערגעלייגט אונ־טערן זייט און 3 זעק צוקאָפּענס, און ווען דער אויוועז איז ניט געווען הייס, פלעג איך אָפּ׳גנב׳ענען פון צוקאָפּענס אַ זאַק און איך פלעג זיך צודעקען.

ויהי הלילה, דאָס איז געווען דאָנערשטאָג, שלאָף איך מיר אַזוי געשמאַק, און עס חלומ׳ט זיך מיר אַז די באָד ברענט, און איך זעה ווי אונזערע פּאָזשאַרנע קאָמאַנדאַ, באַ־שטייענדיג פון די באַוואוסטע נעמען, ווי סטויקעלע און דאַנעס, און פרינציז דער בלינדער און פּאַביאַן שטייען מיט די פּאָזשאַרנע אינסטרומענטען און אָרודיוועז איבערן פייער; און דער פייער טהוט זיך דאָס זייניגע, ווייל די סטייפּ־צער פּאָזשאַרנע באַשטעהט פון 2 קרוקעס מיט אַ פּעסעל וואַסער, מיט איין פּאָזשאַרנע קישקע; איז ביז מען פלעגט דאָס ברייננגען צום פייער, פלעגט שוין אָפּברענען אַ האַלבע שטאָט. און איך זעה ווי ידידיה לויפט איבער די גאַסען און שרייט, עס ברענט, עס ברענט. און איסר בינימין לייב׳ס לויפט אין די גויאישע גאַסען און שרייט פּאָזשאַר, פּאָזשאַר, און טעז:עלע שבת קלעצעלע און שבת טר־טר־טו זיצט מיט לייזער משה׳ן ביי זישע ברייַנעס אויפן פּריזבע, האַלטען צו קוכען אין די הענט און זינגען „מי דראליסאַ, זאַטאַבוי״. דער אוראַדניק האָט דערזעהן אַז איך שטעה און טהו גאָרנישט, האָט ער אַנגעהויבען שרייען צו מיר: „טשאָ טי, דורען, טשאָמו טי ני פּרינעשעס וואָדו״. בין איך געגאַנגען זוכען אַ עמער. גייענדיג, האָב איך דערזעהן אַז גאַנץ שטייפּץ ברענט. האָב איך אָנגעהויבען שרייען מיט אַ פאַרשטיקטען קול: וואָס שטעהט איהר אַלע ווי די גלומפּען? שרייענדיג האָב איך זיך אויפגעכאַפּט. איך גיב אַ קוק און איך זעה אַז שטייפּץ ברענט גאָר ניט,עס ברענט גאָר מיין זייט. האָב איך זיך אָנגעהויבען ראַטעווען. איך האָב אַרויסגענומען די 2 זעק פון צוקאָפּען, און דעם זאַק וואָס איך האָב זיך צוגעדעקט, און איך האָב זיי אונ־טערגעלייגט אונטערן זייט. אָבער עס האָט נאָך אַלץ געברענט.

איך האָב געמוזט אויפשטעהן און האָב גענומען באַקוקען פון וואַנען דער אומגליק איז געקומען. איך גיב אַ קוק — מיין שוועסטער שטעהט ביים אויוועז און באַקט לאַטקעס. זי האָט אַריינגעלייגט אין אויוועז 10 גראָבע שייטלעך האָלץ און האָט זיי אונטער געצונדען. דער פייער האָט זיך גענומען הויבען העכער און העכער ביז וואַנען מיינע זעק האָבען אָנגעהויבען ברענען.

ד״ר זייפערט / סטויבעץ ווי איך געדענק זי

אַ שטעטעלע אַ שייַנינקע, אַ בלאָטע ניט קיין קלייַנינקע,
מיט הייזער, גאַסען, מאַרק און מיט אַ טייך.
מיט שיינקען, קראָמען. פייַנינקע, אַ מקוה ניט קיין רייַנינקע.
און גבירים וועלכע זייַנען גאָרניט ו״ייך.
אַ הויכע שוהל אַן אַלטינקע און שטענדיג איז דאָרט
קאַלטינקע.

און דער בית־המדרש איז דאָרט האַרט דערביי.
אַ הקדש מיט דלפונים׳לאך — בית־עולם מיט קרבנים׳לאך.
און שדים, מתים, לעבען זיך דאָרט פריי.
און יאַטקעס מיט קצבים׳לאך, מיט גרויסע און קליינע
כלבים׳לאך.

און אַ טייך וואו ס׳בויען זיך די באַטען.
אַ תלמוד־תורה מיט אַ קלויז, וואו קינדער לערנען זיך נאָר אויס
שילטען זיך אין זייער טאטענ׳ס טאַטען.
אַ געלער קלויסטער מיט אַ גלאָק — אויך האָט
זי אַ קהל׳שען באָק,

און אַ צעך מיט פיעל בעל־מלאכות,
בעלי־בתים מיט גרויסע בערד — בעלי־העגלות
מיט דאַרע פערד.
עסען האָבען זיי אַלע אַ קדחת.
די סטאָלאַרעס מאַכן אַ טיש
און אויך שטוהלען, נאָר ס׳איז ניט צום זיצען.
איטשע תנחומ׳ס שטראָפט דעם נאַראָד, מאָליע
הערצקעס געהט אין באָד
אָבצוקיהלען, אָבער ניט צום שוויצען.
און הירשעל מאלבין קויפט אַ וואַלד, און מיישקע
כוואָלעס מאַכט אַ גוואַלד
ס׳איז ניט ערליך, ער וועט איהם בעשווינדלען.
און אַ יונגע שעהנע בתולה לויפט צום רבי׳ן נאָך אַ סגולה,
ס׳ווילט זיך איהר שוין אָנפאַנגען צו קינדלען.
שבת הגדול טראָגט זי מעהל, ניסעל אפּרויקעס שינדט די פעל
און רובע עטעס פיהרט שוין אַ פאַרשוין.
וועלוועל שיינעס האָט ווי תמיד אָבגעדאַווענט פאַר דעם עמוד,
און היישקע רייסט נאָך יעדען אויס די ציינהן.
דוד דער קברן אויף די באַטעס, שלעפּט די
שטעטעלס גאַנצע בלאָטעס.
און פּאַביאַן פיהרט נאָך אַלץ געלען זאַמד.
היישקע לייבעלע׳ס נתפעלות דערצעהלט אויס אַלע
זיינע מעלות,
און פיהרט צוזאַמען אַ וואַנד מיט אַ וואַנד.
אידלאך לויפען אויף קבר אבות, בוקע טרייבט
נאָך אַלץ קאַטאָוועס,
און יאנצור פאַרקויפט נאָך אַלץ פרישע העכט.
ס׳וויל ניט זיצען ישראל אכקעס, שלאָמע דרעהט
זיך לעבען ראַכקעס.
און חאַשקע שפּילט נאָך אַלץ אָפּ גאַנצע נעכט

חיים־איטשע מאַכט גאָרען־פּורים, אינגלאַך קלאַפּען
המן—פּורים,
און בערקע באַקט ברויט און חלה.
וויבער באַקען, מאַכען טייגלאַך, שבועות היינגט
מען אויף די פּייגלאַך,
ברײנע זלאַטע מינעס ווערט אַ כלה.
און די שטעטעל געהט און געהט זיך, און דער
עולם לאַכט און פרייהט זיך,
בעגריסען יעדען גאַסט ברוך־הבא.
יעדער איז דאַך רייך ווי קורח, ברײנגט מען אויף איין אורח.
ווייל עסען איז דאַך סיי ווי סיי ניטאָ.

און די טעג זיי לויפען, פליהען, און די יאָהרען
שוועבען, ציהען,
ציהען, הויפען, פליהען ביז צום ברעג.
און דער לעבען האַלט אין שוועבען, ברײנגט
זכרונות אין דעם לעבען,
די צייט זי געהט, בלייבט ניעמאַלס שטעהן אין וועג.
אין דער שטאָדט בין איך געבאָרען. פערבייגעלאָפען פיעלע
יאָהרען.
אַ זיסער חלום ווען איך גיב אַ בליק.
אַ שטעטעלע. אַ שײנינקע, — אַ בלאָטע ניט קיין קליינינקע.
און אימער ווילט זיך דאָרטען זיין צוריק.

א יידישע לאנדסמאנשאפט לעזט זיך אויף נאך 60 יאר שיקט אפ אירע ספרי־תורות קיין ישראל

די סטויבצער לאַנדסלייט, מיטגלידער פון דער „חברה אגודת אחים אנשי סטויבצ״, האָבן נאָך אַ לאַנגן באַטראַכטן זיך באַשלאָסן צו פאַרענדיקן די עקזיסטענץ פון זייער חברה, וועלכע איז ניט לאַנג צוריק אַלט געוואָרן זעכציק יאָר.

אין דער געשיכטע פון די הונדערטער קליינע לאַנדסמאַנ־שאַפטן אין אַמעריקע, וועלן די סטויבצער האָבן אַריינגע־שריבן זייער אייגענעם שענעם קאַפּיטל.

די אָרגאַניזאַציע איז געגרינדעט געוואָרן אין 1891. אין פאַרלויף פון די זעקס צענדליג יאָר וואָס זי האָט עקזיסטירט איז שווער צו געפינען אַ יידישע ווילטעטיקייט, אין וועלכער די סטויבצער האָבן ניט אַנטייל גענומען און בייגעשטייערט מיט דער ברייטער האַנט. ווען אַזאַ אָרגאַניזאַציע באַשליסט צו שליסן אירע ביכער און אירע טירן און זאָגן אַז זי עקזיס־טירט ניט מער, וואָלט עס סיי ווי געווען אינטערעסאַנט צו כאַפּן אַ בליק אויף דעם אָפּשלוס פון אַ יידישער אָרגאַניזאַציע נאָך זעכציק יאָר אָבער די סטויבצער האָבן באַשלאָסן זיך אויפצולייזן אויף אַ באַזונדערן שענעם אופן, און עס איז דער־פאַר ווערט צו פאַראינטערעסירן זיך מיט דעם אונטערגאַנג פון אַט דער לאַנדסמאַנשאַפט.

נאָך דעם ווי די סטויבצער האָבן איינגעזען, אַז עס איז ענדלעך צייט פאַר זיי אויפצוגעבן זייער חברה, האָבן זיי באַשלאָסן אָפּצושיקן די פיר פאַרבליבענע ספר־תורהס צו זייערע לאַנדסלייט אין ישראל, וועלכע זענען דאָרט אָרגאַני־זירט אין דער „חברה גמילות חסד אנשי סטויבצ״ אין תל־אביב. דאָס וועלן זיי טאָן צוזאַמען מיט די „יונאַיטעד סטויב־צער פאָוסט־וואָר רעליף קאָמיטע״, וועלכע איז אַן אָפּטיילונג פון אַ גרעסערער אָרגאַניזאַציע, וואָס רופט זיך „די אינדעפּענ־דענט סטויבצער בענעוואָלענט אַסאָסיאיישאַן״.

אין רעדאַקציע פון „פאָרווערטס״ איז געקומען איינער פון די צוויי לעצטע פאַרבליבענע מיטגלידער פון דער חברה, וועלכע האָבן אונדז דערציילט די דראַמאַטישע געשיכטע פון דער עקזיסטענץ און פון דער אויפלייזונג פון דער חברה.

פון רעכטס: אברהם בורג, יעקב, אירווינג און אַזאַ סטאַטס, אירווינג קאַמאַק ז״ל, קאַרל היימאַן ז״ל

מר. קאַרל היימאַן, פון 209 איסט 165טע סטריט, בראָנקס, איז אַ געבוירענער פון דעם שטעטל סטויבץ, אַמאָליקע מינסקער גובערניע. ער איז אין אַמעריקע אַ יאָר זעכציק, און איז אַ מיטגליד אין דער חברה 58 יאָר. ניט קוקנדיק אויף דעם וואָס ער איז היינט אַ מאַן פון 82 יאָר, פילט ער זיך נאָך ביים בעסטן געזונט, איז צוזאַמען מיט זיינע זין אין די פּלאַסטיק־ביזנעס און איז פאַר די לעצטע פערציק יאָר טעטיק צווישן די סטויבצער אַלס דער גבאי פון די חברה קדישא.

די לעצטע יאָרן, דערציילט מר. היימאַן, האָט זיך אַלץ מער און מער געוויזן, אַז די חברה האָט שוין באַלד אינגאַנצן ניט צוליב וועמען צו עקזיסטירן. עס זענען אין דער „חברה אַגודת אחים אנשי סטויבץ” פאַרבליבן לעצטנס אינגאַנצן אַכט מענער און עטלעכע אַלמנות. עס איז שוין מער ניט געבליבן ווער עס זאָל אָפּהאַלטן אַ מיטינג. אָבער ענדלעך האָט מען זיך דאָך צונויפגערעדט און אָפּגעמאַכט אַויסצוהויכן די נשמה פון דער חברה.

קליין ווי די אָרגאַניזאַציע איז, האָט זי נאָך פונדעסטוועגן אַן אָנגעזאַמלט שטיקל פאַרמעגן פון די בעסטע יאָרן. אַחוץ די פיר ספר־תורהס, וואָס זענען פאַרבליבן אין שולכל פון די סטויבצער, איז נאָך אויך פאַראַן אַרום פינף טויזנט דאָלער אין קעש, און איבער 120 יאָר, ווען די לעצטע מיטגלידער וועל'ן שוין זיין אויפן בית־עולם פון דער חברה, וועלן נאָר פאַרבלייבן איבעריקע אַכצן קברים. מר. היימאַן איז איצט באַזאָרגט, אַז אַחוץ די פיר ספר־תורהס זאָל די חברה אויך אַוועקשיקן קיין ישראל ווייניקסטנס צוויי טויזנט מיט 500 דאָלער אויף צו בויען דאָרט אַ הויז פאַר סטויבצער לאַנדסלייט.

די אַכט גרינדער פון סטויבצער חברה מיט זעכציק יאָר צוריק זענען געווען: שמואל טוניק, דער פאָטער פון דעם שפּעטער באַקאַנטן דאָ צווישן דער יידישער אינטעליגענץ, מאָריס סמעטס, נעיטען פּרייס, דעיוויד רוסאַק, הערי ברוקס, בערל און בנימין רודיצקי און אברהם בערמאַן.

די גרעסערע אָרגאַניזאַציע די „אינדעפּענדענט סטויבצער בענעוואָלענט אַסאָסיאיישאָן”, וועלכע באַשטייט אייגנטלעך פון מערסטנס אַמעריקאַנער געבוירענע פון סטויבצער עלטערן, איז אַן אָרגאַניזאַציע פון 370 מיטגלידער, צווישן וועלכע עס זענען פאַראַן נייניציק אַלמנות. דער טשערמאַן פון דער רעליף קאָמיטע פון דער אָרגאַניזאַציע. מר. אירווינג קומאַק, האָט פיל געהאָלפן צו אָראַנזשירן דאָס אַריבערשיקן די ספר־תורהס קיין תל־אביב.

מרדכי מכטיי / ר' יוסף ישעיהו כהן (יוסל־שעיה המלמד)

ר' יוסף ישעיהו כהן

בא לסטויבץ בגיל מבוגר, נקשרה נפשו בה ועד ימיו האחרונים במרחקים חשב עליה ודאג לה. נולד במיר לערך בשנת 1842. מצד אביו נמנה על משפחת הש"ך (מחבר הפירוש שפתי כהן על „יורה דעה”). בגיל 5 נתיתם מאביו, שנקטף בדמי ימיו, יחד עם אחותו הצעירה, אמי ז"ל, עבר לבית סבו, אבי אביו, ואצלם הם גדלו עד אשר התבגרו והקימו משפחות. הוא קיבל חינוך מסורתי כפי שהיה מקובל בימים ההם, בחדר ובישיבה. הוחבה לעבור על פרשת השבוע וההפטרה בכל יום ששי אחרי הצהרים כבר הכניסה אותו לעולם המקרא, והשפיעה עליו במאוד עד שבמקביל ללימודי תלמוד ופוסקים התחיל לקבוע גם עתים לתנ"ך ונקשר אליו בכל נימי נשמתו.

כשהגיע לפרקו התחתן עם בת אברהם אינזלבוך (אברהמ'ל מוציחס). כשנגמרו שנות המזונות (קעסט) על שולחן חותנו באין רבנות פנה למלמדות. בעיקר לימד גמרא וגם תנ"ך, אולם בכל נפשו השתדל להחדיר ללב תלמידיו אהבה לספר הספרים, והוא הסתגל מהר לחיי העיר והתאקלם בה.

כשהופיע ד"ר הרצל עם ספרו „מדינת היהודים” הצטרף למחנה הציוני והיה פעיל בעבודה ציונית. בכתביו שקיבלתי אחרי פטירתו מצאתי רשימת אבל על הרצל. הוא מייחס להרצל תכונות הנביאים ישעיהו, ירמיהו, ומשאו של יחזקאל על העצמות היבשות. בשנת 1910 היגר לדרום אפריקא במקום שנמצאו כל בניו. בחליפת מכתביו עם אחי אהרון הי"ד בולטת דאגתו וכמיהתו לסטויבץ. בשנת 1916 נפטרה אשתו ועד יומו האחרון היה סמוך על שולחן בניו. לא היתה לו שפה משותפת עם בניו שהיו רחוקים מחייו הרוחניים ומובן מאליו שקשה היה לו להידבר עם נכדיו שנולדו באפריקה. לפיכך בילה רוב ימיו, כ־18 שנה בהבעת רעיונותיו בכתב רובם על נושאים יהודיים. חלק הארי מכתביו מהווה מילון יידי־עברי המשתרע על 84 עמודים ושלושה טורים בכל עמוד. המלון מתחיל באות א' ונגמר באות ש', היות שביידיש אין האות ת מצויה אלא במלים עבריות. בכתביו מצאתי הרבה אמרות המראות על מחשבתו הצרופה והבהירה הלשון־רכה אבל דוקרת כחנית, אמרות שנונות למאות השאיר אחריו.

נפטר בשנת תרצ"ה — 18.11.1934.

צו אלע געוועזענע סטייפּצער אידן!

אין שווערע מאָמענטן פאַרן יידישן פאָלק, אין אַ צייט פון מאַראַלישע ערנידערונג און פולשטענדיקע מאַטעריעלע רויני־נע, ווען דער ווילדער אַנטיסעמיטיזם אין אַלע זיינע פאָרמען איז געוואָרן דער הויפּט הערשער אין טאָג טעגליכן לעבן, ווענדן מיר זיך צו אייך, אונזערע ברידער מעבר לים, געוועזע־נע סטויבצער אידן, צו העלפן אונז אין דער שווערער אַרבייט. וועלכע מיר האָבן אויף זיך גענומען אויפשטעלן אַ בנין פון אונזער „תרבות״ פאָלקס־שול, וועלכע איז נאָך דער איינציקער ליכטיקער שטראַל אויף דעם שטאַרק פאַרנעבלטן האָריזאָנט פון אונזער געזעלשאַפטליכן לעבן אין סטויפּץ.

שוין 16 יאָר ווי ס׳עקזיסטירט ביי אונדז די „תרבות״ פאָלקס־שול, אַ דאַנק וועלכער העכער 250 יידישע קינדער באַקומען אַ מאָדערנע וועלטלעכע און נאַציאָנאַל־ווירדיקע דערציונג שאַפט אַ פּראָדוקטיוו־שעפערישן און פאָלקס־טרייען יונגן דור, ערצויגן אויף די יסודות פון אונדזערע אַלטע קולטור־ווערטן און טראַדיציע. דער לאָקאַל אין וועלכן די שולע האָט זיך געפונען ענטשפּרעכט נישט די מאָדערנע היגיענישע פאָדערונגען און לויט אַ פּעראָרדענונג פון דער שולמאַכט מוז אומבאַדינגט אויפגעשטעלט ווערן ווערן אַ נייע געביידע. אין געגנפאַל דראָהט מיט צומאַכן די שולע, מיטן אָפּנעמען דאָס רעכט פון לערנען און ערציהען דעם יונגן אידישן דור אין סטייפּץ לויט אונזער נאַציאָנאַלן איינזעהן. און נאָכמער, דאָס וואָלט באַדייט צונעמען די מעגליכקייט ביי הונדערטער אידישע קינדער צו באַקומען עלעמענטאַרע ביל־דונג וועלכע איז היינט צו טאָג אַפילו אומבאַדינגט נויטיק צו אַ ווייטערע פאַך־אויסבילדונג. דאָס וואָלט באַדייט פאַר־גרעסערן די צאָהל אַנאַלפאַבעטן, ווייל צוליב די הערשענדע טענדענצן איז דאָס לערנען פון אידישע קינדער אין אַ רע־גירונגס־שולע ממש אַ גיהינום.

מיר פילן די גרויסע מיסיע, וועלכע מיר האָבן אויף זיך גענומען. מיר האָפן צו פירן אונדזער ווערק געמיינזאַם. ביי דער באַטייליקונג פון אַלע געוועזענע סטייפּצער אידן, וואו זיי זאָלן זיך יעצט נישט געפינען, ווען די אַלטע היים איז נאָך אַ ביסל טייער און ווילן מיט זייערע שפּענדונגען אָנטייל נעמען אין אויפשטעלן דעם גרויסן ווערק.

מיר מאַכן די גרעסטע אָנשטרענגונגען, זשאַלעווען נישט קיין צייט און ענערגיע פאַר דער הייליגער אַרבייט. אָבער ענטרעכטעט, פאַרזאָרגט און פאַראָרימט, אויסגעריסן פון זייערע עקאָנאָמישע פּאָזיציעס שטעהט די סטייפּצער אידישע באַפעלקערונג מאַכטלאָז און שוואַך פאַר אַזאַ אויפגאַבע. ס׳קענען נישט גענוג זיין די שפּענדונגען אַפילו ביי דער מאַקסימאַלסטער אָנשטריינגונג פון אַלע אָרטיגע יידן, און דעריבער איז אונזער בליק געווענדעט צו אייך. געוועזענע סטייפּצער אידן, וועלכע האָבן שוין נישט איינמאָל אַרויסגע־וויזן אַזוי פיל פאַרשטענדעניש און מיטגעפיל לגבי די געפּיי־ניגסטע און פאַרפּאָלגטע ברידער און נישט איינמאָל אַרויסגע־האָלפן זיי אין אַ צרה, איהר זאָלט אויך דאָס מאָהל פאַרשטעהן די וויכטיגקייט פון דער זאַך, אַקטיוו אונז צו העלפן און שפּענדן לטובת דעם בנין. די הילף איז דרינגענד נויטיג און מוז וואָס שנעלער קומען, זאָל קיין איינער פון אייך נישט פעהלן אין דער רשימה פון די בויער און יעדער זאָל צולייגן אַ האַנד צום גרויסן ווערק פון אויפשטעלן אַ בנין פאַר אונזער „תרבות״ פאָלקס־שול.

געלדער שיקן אויף דעם אַדרעס פון איינעם פון די פאָלגענדע פערזאָנען:

ברקו טוניק, ווילנסקה גאַס, אָדער פייבל נויפעלד, אָדער אויפן אַדרעס פון קאַסירער אליאש חיניטש, פּלאַץ קאָסציעלני.

דער קאָמיטעט:

זאב טוניק
אלי׳ חיניטש
דב בר חיים טוניק
פייווע בר׳ דב נייפלד
יצחק בר׳ עזור ברנשטיין
שמעון קיטאיעוויץ
אבא באגין
יהודה ליב רודיצקי
זעליג חרחורים
נחום קאנטאראוויטש
חיים אפשטיין
געצל רייסער
דוב ברוכנסקי
תנחום שולקין
דב משה רייסער
שמואל בר׳ יעקב קומאק

סטויבץ 12 פעברואר 1938.

זלמן שזר / איך קער זיך אום

איך קער זיך איצט אום
פון מיין פיין אַ באַגליגטער...
מיר האָט זיך באַוויזן,
ווי אַ יורש פון ריזן,
מיין דעמב — אַ צעפּליקטער
וואָס ציטערט אין שטורעם,
פאַרבלוטיקט און שטום
און באַזונט פון יסורים.

אין פאַר־יתום׳דיקן שווייגן
קראַכן מעכטיקע צווייגן,
ווען עס רייסט זיי און שינדט
פון זיין קערפּער דער ווינט.

די אין ליבשאַפט געהיטע —
אשר טפּחתי ורביתי!
פאַרלאַכט און באַשמוציקט
פאַרשווונדן געשווינט.

צאַפּלט נאַקעט־פאַרטראַכטער
מיין דעמב דער פאַרלאַכטער,
פעלן צווייגן? פוילט אַ שורש?
אָבער פון ריזן אַ יורש!
אַ פאַרבלוטיקט־געבוקטער,
אַליין גלויביקער צוקט ער
און דערהויבט זיך אין שטורעם
ווי פון האָפענונג אַ טורעם.

תמוז תשכ״ב — צווישן מאָסקווע און ירושלים

נחמן פלאַקסין ארגענטינע / לידער

בייזע ווינטן

בייזע ווינטן, שטאַרקע שטורעמס
בלאָזן איצט אין מיין גאָרטן,
רייסן רויזן, רייסן בלומען,
אין מיין אלטער היימאַט דאָרטן.
רייסן בוימער, אַלטע שטאַמען,
ברעכן דעמבעס, אַלטע צעדער,
פאַלן, קראַכן פונעם שטורעם
אַלע בוימער פון די סעדער.
און דער ליבער, זיסער פרילינג
איז נאָך ווייט מיט זיין קומען,
און דערווייל די ווינטן רייסן
פון מיין גאָרטן — רויזן, בלומען.

טריט פון משיח

די טריט פון משיח, איך הער זיי פון ווייטן,
משיח, ער קומט באַלד אויסלייזן די יידן,
עס קומען־אָן נייע גליקלעכע צייטן —
צייטן פון פרייהייט, פון גליק און פון פרידן.
אויף זיין אייגענעם באָדן, אייגענעם לאַנד,
אַ פאָלק ווערט ישראל, מיט לייטן צוגלייך;
ער וועט מער ניט וויסן פון אומרעכט, פון שאַנד,
יושר און שלום וועלן דאָרט פליסן ווי אַ טייך.
צדק און יושר וועלן דאָרט הערשן איבעראַל,
אמת און אחדות — אַ טעגלעכע זאַך.
דער יחיד וועט זאָרגן שטענדיק פאַרן כלל,
פאַר יעדן וועט זיין דאָרט איבערן קאָפּ אַ דאַך.
דער גלות האָט אונדז צעריסן, צעשפּליטערט,
צעטיילט אויף שפּראַכן, אידייען, פּאַרטייען,
ארץ־ישראל וועט אונדז פאַראייניקן צוזאַמען,
אַלע ווי איינער וועלן דאָס לאַנד בויען.
אַלע ווי איינער, איינער פאַר אַלע,
אַקסל צו אַקסל, האַנט ביי האַנט,
וועלן זינגענדיק שאַפן און בויען
פאַרן יידישן פאָלק דאָס יידישע לאַנד.

יידישע שיפן

פאָרן שיפן איבער ים׳ען,
שיפן גאָרנישט ווי אַמאָל,
פלאַטערן אויף זיי פאַנען
בלוי־ווייסע פון ישראל.

פאָרן שיפן איבער ים׳ען,
שיפן גרויסע אָן אַ צאָל:
ס׳פאָרן יידן זיין צוזאַמען
מיט די יידן אין ישראל.

פלאַטערט שטאָלץ אין אַלע זייטן,
שטאָלץ די פאָן פון ישראל.
עס קומען איצט נייע צייטן
פון דעם אַלטן גאָר אַמאָל!

פלאַטערט פאַנען! בלאָזט, איר, ווינטן,
פירט מיין פאָלק צו יענעם ברעג,
וואָס מיין פאָלק שוין לאַנגע יאָרן
זוכט און זוכט צו אים אַ וועג!

האַלט פעסט, מאַטראָסן, דאָרט דעם רודער,
לאָזט אים נישט אַרויס פון האַנט:
איר פירט איצט אייערע אייגענע ברידער
אין זייער לאַנג־געגאַרטן לאַנד!

קאַפּיטאַנען, קוקט אין קאָמפּאַס,
נישט פאַרלירט דעם גלייכן וועג,
פירט די יידן, שנעל און זיכער,
צו ישראלדיקן ברעג!

פלאַטערט שטאָלץ אין אַלע זייטן
שטאָלץ זייט פאָנען פון ישראל —
עס קומען אָן בייזע צייטן
פון דעם אַלטן גאָר אַמאָל!

טרייסט אים אַלע זיינע דריקער,
טרייסט אים, בעט אים איבער שנעל —
איר האָט פון אים גערוסן שטיקער,
זיין זון וועט איצט שוין לייכטן העל.

טרייסט אים דאָפּלט פאַר זיין ליידן,
פאַר זיין פאַלן שוין פיל מאָל;
טרייסט אים, העלפט אים אויפצובויען
זיין אייגן היים אין לאַנד ישראל!

נחמו, נחמו, עמי

טרייסט מיין פאָלק דעם שטאַרק־געפּלאָגטן,
טרייסט אים, ווינטשט אים איצט פיל גליק!
טרייסט מיין פאָלק דעם שטאַרק־געפּלאָגטן,
אין זיין לאַנד ער קומט צוריק.

אַ זון אַ ליכטיקע מיט גאָלדענע שטראַלן
גייט־אויף אין ישראלס לאַנד,
ער וועט מער נישט זיין געפאַלן,
מער נישט וויסן פון קיין שאַנד.

צוויי סטויבצער גאלדערנע חתונות

„סטויבץ אונדזער שטעטעלע, אַפּנים אַז דער שונא האָט געמוזט זיין זייער שטאַרק און אכזריותדיק, אויב ער האָט דיך געקאָנט פאַרניכטן״.

ווען אונדזער שטעטעלע וואָלט נאָך עקזיסטירט, וואָלטן מיר דערלעבט אַ סך גאָלדערנע חתונות, אָבערליידער האָט די מערדערישע האַנט אַלץ חרוב געמאַכט. איצט איז ביי אונדז יעדער זאַך אַ ווונדערליכע ערשיינונג. די לעצטע פּאָר יאָר האָבן מיר דערלעבט צו פייערן פון דערוווייטנס 2 גאָלדערנע חתונות ביי אונדזערע לאַנדסלייט מעבר לים.

די ערשטע ביי לייבצע נייפעלד (דער זון פון בערע און שימקע) אין יאָהאַנעסבורג (אַפריקע). די צווייטע חתונה אין אַמעריקע ביי סעם גינזבורג, פון דער היים היישקע אינזעלבוך (דער זון פון קלמן און חנה לאה).

מיר אַלע ווינטשן זיי געזונט ביז 120 יאָר.

ארגון יוצאי סטויבץ בישראל

לייבצע און הינדה נייפעלד, יאָהאַנעסבורג

גיטל און סעם גינזבורג, ברוקלין

ספר סוורז'נה

(נובי־סוורז'ן) רוסיה הלבנה

לוח הזכרון במרתף השואה על הר ציון ירושלים

תוכן

האזכרה הראשונה לקדושי סוורז'נה -

לא ישחקו עוד ילדים יהודיים בחול חוצותייך
ולא יודלקו נרות לכבוד השבת בבתיהם
לא ישירו ולא יעלוזו נערים ונערות בשדותייך
כי הושמדו על ידי הגרמנים ועוזריהם.

אד"ש.

הפתיחה — נואם א. ד. שקולניק

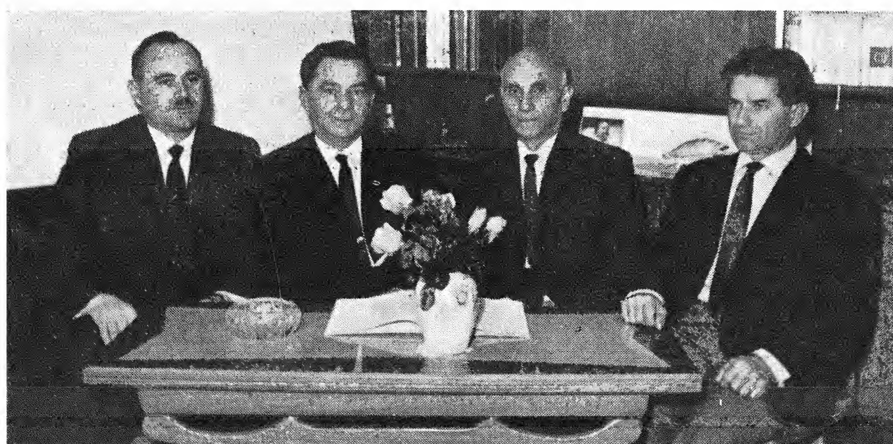
הקהל באולם

ט"ו חשון תשי"ד - 1953 בתל־אביב

„אל מלא רחמים" בערב הזכרון

משמאל לימין: ח. גולדין, י. צלקוביץ, מ. פרוטס, א. ד. שקולניק ש. שוורץ, י. שמושקוביץ, י. ד. לכוביצקי, ש. רזניק

חברי המערכת

ש. רזניק, י. צלקוביץ, א. ד. שקולניק, מ. יוסילבסקי

יוסף תקוע, מצאצאי סוורז'נא, בנה של דבורה ברכות (טיקוצינסקי) ונקרא בשם אבי אמו ר' יוסף ברכות ז"ל, שהיה מתושבי סוורז'נא ואחד מנכבדי העיירה. ר' יוסף ז"ל נשדד ונרצח בדרך, בנסיעתו מסוורז'נא למינסק בשנת 1916 בימי מלחמת העולם הראשונה. יוסף תקוע הנהו אחד מהדיפלו־מטים הצעירים המוצלחים ביותר. מילא תפקידים חשובים בשירות המדינה: בתור חבר ועדת שביתת הנשק הישראלית—ירדנית וכנציג ישראל באומות המאוחדות, היה גם שגריר ישראל בבראזיל וכעת הוא שגריר ישראל בברית המועצות.

ראובן ספעראנס / מיין געבורט־שטעטל סווערזשנא*

אין מינסקער גובערניע,ביים טייך ניעמאַן, איז געלעגן מיין קליין שטעטל סווערזשנא, מיט אַ 115 יידישע הייזער. אין מיטן שטעטל איז געווען דער מאַרק מיט שיינע געמויערטע קראָמען. פון איין זייט מאַרק איז געווען דער רוסישער קלויסטער, מיט אַ פראַכטפולן גרויסן סאָד, וואָס האָט פאַרשמעקט דאָס גאַנצע שטעטל. פון דער צווייטער זייט איז געווען אַ פוילישער קלויסטער. הינטער אים — אַ שיינע אָזשערע, מיט הויכע שיינע ביימער. אַרום די צוויי זייטן פון דער אָזשערע זענען געשטאַנען וואַסער־מילן.

די אַנדערע צוויי זייטן פון מאַרק זענען געווען פאַרבויט מיט יידישע שיינע אַריינפאָר־הייזער, שענקען, תבואה־לאַגערן. אין אַלע 4 עקן שטאָט זענען געווען גרויסע אַריינפאָר־הייזער מיט ריזיקע קרעטשמעס. אין מינסקער גאַס, הינטער דער שטאָט, האָט זיך געצויגן איבערן טייך ניעמאַן אַ לאַנגער הילצערנער בריק. דער בריק איז געווען דער שליסל פון מאָסקווע־מינסק־ברעסט ליטאָווסק־וואַרשע איידער די אייזנבאַן איז געבויט געוואָרן. מען דערציילט, אַז ווען נאַפּאָלעאָן איז געגאַנגען אויף מאָסקווע און צוריקגעלאָפן פון דאָרט, האָט ער ניט געהאַט קיין אַנדער וועג, ווי צו גיין דורך שווערזנא און זיינע סאָלדאַטן זענען געפאַלן ווי פליגן.

ווי אויבן געזאָגט, האָט דאָס שטעטל געהאַט גרויסע פאַרבינדונגען מיט די גרויסע שטעט, פון וואַנען עס האָבן זיך געצויגן קאַראַוואַנען מיט סחורה פון מאָסקווע־מינסק קיין וואַרשע. סוחרים, קאָמיסיאָנערן, וואָיאַזשאָרן האָבן זיך געמוזט אָפּשטעלן אין אונדזער שטעטל און אַלע קרעטשמעס זענען געווען פול. ווינטער פלעגט מען אַרויספירן פון די וועלדער געהילץ, און זומער פלעגט מען עס שיקן דורכן ניעמאַן קיין קעניגסבערג, אין דייטשלאַנד.

די באַלעבאַטים זענען געווען רייך, אַלע ווילגעלערנטע, פרומע. געוויינלעך האָט מען גענומען איידעמס אויך ווילגעלערנטע, פרומע. אַזוי ווי איין חברה משניות איז געווען פון די אויסגעקליבענע למדנים. האָט זיך געגרינדעט נאָך אַ חברה משניות. מען דערציילט, אַז איין מאָל, שמחת־תורה, איז אויסגעבראָכן אַ מחלוקת צווישן די ביידע חברות, און איינער פון די באַוווּסטע באַלעבאַטים, ר׳ ישראל ליפשיץ ע״ה האָט אויף מאָרגן, נאָך שמחת־תורה באַשלאָסן אויפצושטעלן אַ באַזונדערן בית־מדרש. וכך היה. ער האָט אויסגעבויט אַ נייעם בית־מדרש און האָט אַוועקגענומען די אַלטע חברה משניות צו זיך און ער אַליין האָט אויסגעהאַלטן די נייע שוהל.

אין 1874 איז אויסגעבויט געוואָרן די באַן־ליניע מאָסקווע־בריסק. דער פאַרקער מיט פערד איז אָפּגעשטעלט געוואָרן. דאָס גאַנצע שטעטל איז פאַראָרעמט געוואָרן, און די קרעטשמעס זענען פוסט געבליבן. אייניקע זענען פאַרברענט געוואָרן, אַנדערע האָט מען איבערגעבויט אויף וווין־הייזער. די איינציקע באַשעפטיקונג וואָס איז פאַרבליבן, איז געווען וואַלדוועזן.

די שטאָט איז טאַקע פאַראָרעמט געוואָרן, אָבער ניט אין תורה. פיל רבנים און מגידים האָט דאָס שטעטעלע אַרויסגעבראַכט. אייניקע פון זיי, ווי הרב יוסף ראָזען און הרב ישראל סווערנאָווסקי, זענען אויף דער עלטער געקומען קיין אַמעריקע.

איינער פון אונדזערע שטאָט־גאונים איז געווען ר׳ אליהו דער דיין, וועלכער פלעגט טאָג און נאַכט זיצן אין בית־המדרש איינגעהילט אין טלית און תפילין און לערנען. זיין הכנסה איז געווען, וואָס יעדן פרייטיק פלעגט אַ מלמד צונויפקלייבן אין שטעטל קאָפּיקעס פאַר אים און זיין פאַמיליע. ראש־השנה פלעגט ער דאַווענען אין שוהל מוסף, און ווען ער פלעגט אַרויסזאָגן מיט אַ הויכן באַסאָווון קול „הנני העני ממעש״ האָט זיך געדוכט, אַז די ווענט טרייסלען זיך פאַר מורא.

ווי געזאָגט, איז דאָס שטעטל געווען אַ געלערנטע און זייער אַ פרומע; מיט אַמאָל האָט זיך די לאַגע געביטן. ווען קייזער אַלעקסאַנדער דער צווייטער האָט געוואָלט פאַרשפרייטן בילדונג צווישן די יידן אין רוסלאַנד (אין 1875־76) האָט ער אַלע שולעס און גימנאַזיעס געעפנט פריי פאַר די יידן. האָט זיך געפונען איינער, אַ ווילגעלערנטער, אַ ביסל אַ פרייגעזאָננער, אַ שטיקל דיפּלאָמאַט, ר׳ נתן מינקער, און האָט אַרויסגענומען זיינע צוויי זין פון דער ישיבה, און זיי אַוועקגעשיקט אין דער סלוצקער גימנאַזיע. מען קאָן זיך פאָרשטעלן דעם צאָרן און האַס, וואָס מ׳האָט אויף אים געטראָגן.

גלייך נאָך אים האָט אַ צווייטער באַלעבאָס, ר׳ הירש פריידין, אַוועקגעשיקט זיין איינציקן זון שטודירן, און ער האָט טאַקע געענדיקט מיט אַזוינע אויסצייכענונגען, אַז דער קיי־

---

* געווען געדרוקט אין „טאָג״, ניו־יאָרק אין יוני 1946.

זער אַליין, אַלעקסאַנדער דער דריטער, האָט אים באַוויליקט אַ רעגירונגס־שטעלע אַלס אינזשינער, און ער איז דערמיט געווען דער איינציקער ייד אין רוסלאַנד. אין יענע צייטן זענען אַלע צייטונגען געווען פול וועגן אים. נאָך אים זענען אַוועק צוויי ברידער פון דער פאַמיליע גרונדפעסט, און האָבן געענדיקט אַלס פּראָוויזאָרן. נאָכדעם האָט אַ געוועזענער שרייבער אין דער „אופּראַווע" אַוועקגעשיקט זיין זון אין גימנאַזיע, דאָס איז געווען ר' אברהם נח שוואַרץ, און דער זון האָט געענדיקט אַלס „וואָיעני דאָקטאָר".

עס איז אַזוי ווייט אַוועק, אַז דער אַלטער פרומער חזן, וואָס איז געווען 50 יאָר חזן אין שטעטל, האָט דערלעבט 3 אייניקלעך גימנאַזיסטן, און זיי פלעגן קומען אַהיים זומער אויף וואַקאַציע אין די מונדירן, און קומען שבת אין שוהל מיטן אַלטן זיידן. אַפילו ביי דעם „ליכטציער" (דאָס איז מיין פאָטער ע"ה), וואָס פלעגט פאַרקויפן ליכט אויף שבת, זענען אַוועק פון דער ישיבה צוויי זין אין גימנאַזיע. פיל אַנדערע זענען אַוועקגעפאָרן שטודירן אין אַנדערע שולעס. זומער־צייט האָט געזרוישט אין שטעטל פון סטודענטן, גימנאַזיסטן, „גאָלדענע קנעפּ", „זילבערנע קנעפּ", און קאָקאַרדעס. דאָס שטעטל, מיט די גרויסע למדנים, האָט טאַקע אויף דעם געקוקט זייער קרום, כאָטש די יונגעלייט, אין זייער וואַקאַציע־צייט האָבן זיך געהאַלטן אָנשטענדיק און זענען געגאַנגען שבת אין שוהל אַריין, אָבער אין גאַס, אויפן לאַנגן הילצערנעם בריק, האָט מען געשפּאַצירט און גערעדט נאָר רוסיש.

דער ערשטער, וואָס האָט אַוועקגעגעבן זיינע קינדער אין גימנאַזיע, ר' נתן מינקער, האָט קיין מזל ניט געהאַט. איין זון זיינער איז אַראָפּ פון זינען, און דאָס פלעגט ביי אים אָנהאַלטן עטלעכע חדשים און אַמאָל מער. ער איז געווען הויך געבילדעט און חריפותדיק. ער האָט געהאַט אַ שאַרפן צונג און איז אויך געווען אַ שרייבער. ער האָט געשריבן אין „וואָסכאָד" און אין אַנדערע רוסישע צייטונגען, און אַפילו אין העברעאישע צייטונגען. ער איז געווען אַ לערער אינעם שטעטל סטויבץ, און כאָטש דאָס שטעטל סטויבץ האָט פאַרמאָגט 5 מאָל אַזוי פיל משפחות ווי שווערזשנע, איז זי דאָך געווען הינטערשטעליק אַנטקעגן אונדזער שטעטל.

דער צווייטער זון פון ר' נתן האָט געענדיקט אין פעטערבורג אַלס אַפּטייקער מיט גרויסע אויסצייכענונגען. ער האָט געדאַרפט וואַרטן אויף זיין דיפּלאָם עטלעכע טעג, האָט ער זיך דאַן פאַרקילט און איז געפאָרן אַהיים זיך אויסרוען. קומענדיק אַהיים איז ער צוויי וואָכן געלעגן קראַנק. איך געדענק דעם לעצטן טאָג פון זיין לעבן, ווען דאָקטוירים האָבן אים אויפגעגעבן, איז אַריינגעקומען צום קראַנקן זון די אַלטע באָבע און געזאָגט צו אים:

„הער, מיין זון, אַלע מעדיצינען האָסטו שוין געהאַט, איצט נעם מיין מעדיצין. נאַ, טו אָן דעם אַרבע־כנפות".

אויף מאָרגן, פרייטיק, איז געווען די לויה. גלויביקע ווייבער האָבן געמורמלט צווישן זיך: דאָס איז גאָטס שטראָף.

דאָס שטעטעלע איז געוואָרן וואָס ווייטער פוסט. די אַלטע זענען געשטאָרבן, און די יונגע זענען אַוועק קיין אַמעריקע.

און אָט איז אַ קאָמישע געשיכטע, וואָס מ'האָט דערציילט ביי אונדז אין שטעטל:

מיט יאָרן צוריק איז דאָס שטעטל אָפּגעברענט געוואָרן, און אַזוי ווי קיין פאַרזיכערונג אויף הייזער איז דאַן ניט געווען, האָט די רעגירונג אויסגעליען געלט אויף אויפצובויען צוריק די הייזער. דאָס געלט איז קיינמאָל ניט צוריקגעצאָלט געוואָרן. מאַכט זיך אַז אין אייניקע יאָר אַרום איז דאָס שטעטל ווידער אָפּגעברענט געוואָרן, און דער גובערנאַטאָר האָט אָנטזאָגט צו לייען ווידער געלט. האָט מען זיך געדאַרפט ווענדן צום ווילנער גענעראַל־גובערנאַטאָר מוראַוויאָוו, וועלכער האָט גע'שמ'ט פאַר אַ גרויסן אַנטיסעמיט. אַזוי ווי עס איז ניט געווען קיין אַנדער' ברירה, האָט מען אויסגעקליבן 3 מוטיקע באַלעבאַטים: נתן מינקער, הירש פריידין, און אברהם נח שוואַרץ. קיין באַן איז נאָך דאַן ניט געווען, האָבן זיי קוים זיך דערשלעפּט קיין ווילנע; אָבער עס האָט געדויערט חדשים לאַנג ביז מ'האָט זיי דערלויבט אַריינצוקומען צום גענעראַל־גובערנאַטאָר.

איינער פון די דריי דעלעגאַטן, הירש פריידין, איז געווען אַ קלוגער ייד און אַ גרויסער וויצלער. ווען זיי האָבן שוין דערלעבט אַריינצוקומען אין זיין קאַנצעלאַריע, האָבן זיי געציטערט פון שרעק. דער גובערנאַטאָר איז געזעסן אָנגעטאָן אין זיין שלאָפראָק, אומגעקערט מיט דער פּלייצע צו זיי, און האָט זיך ניט געקימערט, וואָס די דריי יידן שטייען הינטער אים. האָט הירש פריידין שטיל אַ זאָג געטאָן צו זיי:

„איך וועל אים אַ טשעפּע טאָן פון הינטן".

די אַנדערע צוויי זענען געבליבן ווי פאַרשטיינערטע. זיי האָבן געוווסט מיט וואָס דאָס שמעקט; אָבער ער, פריידין, האָט גלייך אַ טשעפּע געטאָן מוראַוויאָווס שלאָפראָק.

דער גובערנאַטאָר איז אויפגעשפּרונגען מיט גרויס צאָרן מיט פלאַמענדיקע אויגן, אָבער פריידין האָט זיך ניט פאַרלוירן און גלייך אַ זאָג געטאָן:

„אייער גרויסהייט, ווו האָט איר גענומען אַזאַ טייערע סחורה, וואָס מען זעט דאָ ניט אַזוינס?"

ביים גובערנאַטאָר איז דער גאַנצער צאָרן אַוועק און ער האָט געענטפערט:

„הא! די סחורה, דו פאַרשטייסט זיך אויף זייד? דאָס האָט מען געבראַכט פון פּאַריז!"

און דערמיט האָבן ביי אים די יידן אויסגענומען, און האָבן אויסגעפירט אַלץ, וואָס זיי האָבן פון אים פאַרלאַנגט.

א. קאפלאן ניו־יארק / סווערזשנע ווי איך געדענק זי

ס'איז שוין פאריבער מער ווי אן האלבער יארהונדערט פון זינט איך האב פארלאזט מיין געבורטס־שטעטעלע סווערזשנע. דאס איז געווען אין דער תקופה פון דער רוסיש־יאפאנישער מלחמה. קיין גרויסן חשק צו גיין קעמפן פאר „פאניען" האב איך ניט געהאט, האב איך טאקע באשלאסן אז איך פאר נאך אמעריקע. מיין פאמיליע האט געוווינט פון דורות לאנג אין סווערזשנע און איך בין געווען דער ערשטער ביי אונדז אין דער משפחה, וואס האט באשלאסן אוועקפארן פון שטעטל וו איך האב פארבראכט די בעסטע יארן פון מיין יוגנט.

קאפלאן אברהם מיט זיין פרוי אסתר

איך האב מיר קיינמאל ניט געבויט קיין לופט־שלעסער אין מיין פאנטאזיע, דאס אין אמעריקע שארט מען גאלד אין די גאסן און מען קען לייכט ווערן א מיליאנער... אבער אלס אן אפשטאמיקער פון אן ארבעטער־היים, האב איך מיר ווייניק געשראקן פאר דעם, דאס מיר וועט אויסקומען שווער צו הארעווען און צו פירן א פארביטערטן קאמף פאר מיין עקזיס־טענץ.

מיין זיידע איז געווען ר' יצחק שרה רייצעס. אין שטעטל האט מען אים גערופן איטשע דער בעקער. א ייד א פאנאטיק, וואס זיין גאנצן לעבן האט ער פארבראכט אין בעקעריי, אדער אין בית מדרש און בשום אופן ניט געקענט זיך צופאסן ווי אלע אנדערע יידן פון זיין דור צו דעם כלומרשטן „פראגרעס", וואס די יוגנט וויל איינפירן אין סווערזשנע. אזוי געדענק איך א פאל, אז זיין זון האט זיך געלאזט אויפנייען א נייעם אנצוג אויף יום טוב און דער שניידער האט אים אנגענייט גרויסע שיינע קנעפ, האט דאס אויסגעזען אין די אויגן פון מיין זיידן צו פיל „מאדערנע", האט ער זיי מיט כעס ארויסגעריסן שריי־ענדיק דערביי: אז דאס פאסט פאר א באד־יונג אבער ניט פאר איטשע דעם בעקערס א זון.

פאנאטיקער, קנאים, זענען זיי געווען אין יענער תקופה, אבער ערלעכע און פרומע, פול מיט אהבת ישראל.

ס'איז אונדז שווער היינט אפילו זיך פארצושטעלן מיט וואס פאר א חדוה און פרייד מען פלעגט אויפנעמען די שבתים און ימים־טובים אין שטעטל, מיט וואס פאר א יראת הכבוד מען איז אריין אין בית מדרש לכבוד דעם הייליקן שבת. זייערע ליכטיקע פנימער האבן ארויסגעשיינט פון די גרויע זיידע־בערד, ווי ביי מענטשן וואס זענען געקומען פון אן אנדערער וועלט, פון א וועלט וואס איז כולו שבת... צענדלי־קער יארן טיילט מיר אפ פון יענעם טאג, ווען איך האב צום לעצטן מאל פארלאזן סווערזשנע אויף מיין רייזע נאך אמע־ריקע. אבער נאך היינט ווען מיר, שטעטלדיקע קלייבן זיך צונויף אין ניו־יארק אין אונדזער סווערזשנעם פאראיין, אדער אויף א שמחה ביי א לאנדסמאן, האט נאך קיין איין מאל ניט פאסירט דאס מיר זאלן ניט דערמאנען מיט א טיפער בענקעניש אט יענע קינדערשע יארן פון דער ווייטער פאר־גאנגנהייט.

נאך מער איז די בענקעניש גרויס איצט, ווען דו לעבסט מיטן באוווסטזיין אז דאס אלעס איז פארניכטעט געווארן מיט א גרויזאמער מערדערישער האנט, דורך די היטלעריסטישע רוצחים און אן א פארוואס.

ערע דיין אנדענק, מיין אומגעקומענע יידישע סווערזשנע.

רבני סוורז'נה

מ. צינוביץ / א. הרב ר' יוסף קוקס ופעולותיו בסוורזנה

נולד בעיירה קוידנוב בשנת תר"א. שימש בבחרותו את הגאון ר' שמחה משה (בעל ה„משרת משה") בסטויפצי והוסמך על־ידו להוראה. הודות המלצת רבו הנ"ל היה לרב בעיירה פרופייסק (פלך מוהילוב), מקום שם פעל לברכה שנים אחדות ואח"כ היה לרב בשאצק (מחוז סלוצק). משם עבר לרב־נות בסוורזנה, לטשריקוב (פלך מוהילוב) וסווסלושץ ובתרס"ב לברזין (הפלך הנ"ל) ושם נפטר בימי המלחמה העולמית הראשונה.

הרב יוסף קוקס, מלבד למדנותו וכוחו הגדול בהוראה, היה גם דרשן מצויין, לוקח לבבות. ידועים הם שני ספריו „עדות ביהוסף", על סוגיות התלמוד ו„עלי הגיון", על הדרוש. השאיר אחריו בכתובים „חקירת העדות" בדרוש.

הרב קוקס הצטרף לתנועת חיבת־ציון ואף לציונות המדי־נית עם ראשית הופעתה. כתב בשבח הציונות בעתונות העברית שבימים ההם ואף נענה ברצון רב לנהל תעמולה לטובת רעיון דגול זה בעיירות ישראל בתחום המושב היהודי ברוסיה.

בשנת תרס"ב ביקר לשם זה גם בסטויבץ ודרש בשבחה של הציונות. דבר זה מובא בעתון „הצפירה" מהשנה ההיא (מספר 243), בדברים מעין אלה:

„הרה"ג מרן יוסף קוקס אב"ד בעיר טשעריקוב, בעברו דרך עירנו וירא את העזובה הרבה השוררת בפעלי אגודת הציונים דפה נשא מדברותיו בבית־המדרש הגדול, שהיה מלא נאספים מפה לפה ויבאר בדברים מתובלים בפסוקי התורה ופתגמי חז"ל גודל ערך הרעיון הציוני וכי חובת איש מיש־ראל כחרד וכנאור לתת ידו לפעולת הציונים. דברי הרה"ג עשו רושם כביר על כל בני עדתנו להתנדב לעבוד עבודת הציונות בעירנו. וירב מספר החברים החדשים מכניסי השקל, גם מכרו תוים הרבה".

(י. י. קאהן, „הצפירה", גליון 243, תרס"ב)

ידוע הוא גם כן, שבסוורזין יסד ישיבה מקומית, שהיתה כעין מכינה וסניף לישיבתו הגדולה של הרב ריינס. ובאחת החגיגות לכבודה של ישיבה זו (בשנת תרע"ב), נאם הרב מאיר ברלין (שהתארח אז בעיירה זו, בבואו לבקר שם את אמו הרבנית, אשת הנצי"ב, שהתגוררה שם).

על פעולת הציונים בסטויפצי, שנתיים אחרי ביקורו של הרב קוקס הנ"ל, אנו מוצאים ב„הצופה" הוורשאי משנת 1904 — דברים אלה:

„במוצאי שבת־קודש העבר, 11 יאנואר, קראה פה אגו־דתנו הציונית לאסיפה כללית. נאספו כמעט כל חברי האגודה ודנו על שאלות שונות הנוגעות לתנועה זו. הרבה נואמים נאמו לחיזוק הרעיון ולהתפשטותו. גם נבחר בערב הזה יושב־ראש חדש לאגודתנו, במקום היו"ר אשר התפטר ממשמרתו".

ב. הרב קצנלנבויגן ובנו ר' אברהם חיים

ר' בנימין היה בנו בכורו של הרב שאול קצנלנבויגן (לבית עפשטיין), אב"ד קוסובה וקוברין. נולד בתר"ה בהו־ראדנא. כבן י"ג היה ר' בנימין מחדש חידושי תורה ובא בכתובים בדברי תורה עם רבה של סעלץ בימים ההם, הגאון ר' ירוחם יהודה לייב פרלמן (אחר־כך אב"ד פרוזינא ומד"א מינסק והידוע בעולם הרבנים בשם ה„גדול ממינסק").

ברבות הימים נהיה ר' בנימין איסר לרב בסוורזנה הסמוכה לסטויבץ. נפטר בשנת תרנ"ז במינסק, שמה הלך לדרוש ברופ־אים. יש לציין, כי אחרי פטירת אביו ר' שאול הנ"ל, המליץ הגאון ר' יצחק אלחנן, אב"ד קובנה, לפרנסי קהילת קוברין, על שני בניו של הרב הנפטר כאחד, על ר' בנימין אב"ד סוורזנה ואחיו הצעיר ממנו ר' אברהם מאיר — רב סנוב ולהויסק (בעל מחבר של שני ספרים תורניים — „מנחה בלולה" (ווילנא תרמ"א) ו„אמרי נועם" (שם תרמ"ה), כי שניהם כאחד ראויים להיות רבנים בקהילה גדולה זו, אולם משום־מה לא יצא דבר זה לפועל (ראה ב„המליץ" 1892. מספר 154).

יש לציין את שני בניו של ר' בנימין איסר הנ"ל, שגודלו וחונכו בסוורזנה. האחד הוא ר' אברהם חיים, שהמשיך מסורת בית אבותיו (משפחה זו מתייחסת להגאון המקובל ר' אריה לייב בעל ספר ה„פרדס" — אב"ד קניגסברג ו„למעלה בקודש") ויהי רב בישראל. הצטיין כגדול בתורה, כדרשן, איש נימוסין ויפה־רות.

אחרי פטירת אביו היה לממלא מקומו ברבנות סוורזנה. אחר־כך נתמנה לרב בטאלאטשין (פלך מוהילוב), משם עבר לסמולביטש (פלך מינסק). אחרי שהרב יחזקאל אברמסקי — רבה של קהילה זו — נתמנה לאב"ד סלוצק — בתרפ"ב, כשעזב הגאון ר' זלמן איסר מלצר את סלוצק.

מסמולביטש נתמנה ר' אברהם חיים לרב ניעזין וסארא־טוב ויהי לאחד הרבנים המפורסמים, שהחזיק עוד מעמד מסויים בשלטון הסוביטים. כדאי להזכיר, שהוא היה חתנו של הגאון ר' אליהו ברוך קמאיי — אב"ד ור"מ מיר הסמוכה לסטויבץ־סוורזנה.

דרשה אחת של ר' אברהם חיים נמצאת ב„מאסף" לדרוש של הרב יעקב מאיר סגלוביץ — אב"ד הורודישץ ודאנציג.

הרב ר' יוסף ראזין

נולד בסוורזנה בתרכ"ז לאביו ר' אברהם דוד. היה תלמיד ישיבות מיר, וואלוזין, סלובודקה וראדין. בתרנ"ז נבחר לרב בקוסטיוקוביץ (פלך מוהילוב) ובתרס"ג לרב בסוויסלוץ (פלך גרודנה). הצטיין כלמדן מופלג וכפשטן וסדרן במשנתו הלימודית.

בשנת תרפ"ג היגר לארצות־הברית. שימש בתור רב בבית־הכנסת „שומרי אמונה" בבורו־פארק ואחר־כך בבית־הכנסת „חברה תהלים". עבר לפאסאייק נ.ד.ז. שע"י ניו־יורק רבתי. פעל שם במשך עשרים ושש שנים. זכה לשיבה טובה ונפטר ט"ז תשרי תשי"ד (1953). בשנות תרצ"ז—תרצ"ח היה נשיא „אגודת הרבנים" החרדים בארצות־הברית וקנדה ובש־נות תש"ב—תש"ח — נשיא אגודת הרבנים בניו־דזורסי סיטי.

ר' יוסף ראזין מתואר כבעל הדרת פנים, תמיר בקומתו, פנים מפיקים טוב לב. היה פיקח ובקי בהוויות העולם ומשום־כך היו באים אליו לדיני־תורה גם אנשים, שדרכם היה לפנות לבתי ערכאות של נכרים. נטה ללכת בדרך הפשרה ובכוח שכנועו היה מפשר בין בעלי בית־הדין. לא היה קיצוני אדוק והסתגל לרוח הזמן.

היה גם חובב ציון. התענין ביישובה החדש של ישראל והירבה לפעול לגאולת הארץ. ביקר בארץ־ישראל שלוש פעמים, השקיע ממונו בירושלים. ביקורו האחרון בישראל היה בשנת תש"ט, בהיותו אז אורחה של מדינת ישראל וזכה לראות במו־עיניו קוממיותה של ישראל העצמאית, שנפשו ערגה לכך כל ימי חייו.

אחרי פטירתו הופיעה רשימת הערכה לזכרו בירחון התורני־רבני „הפרדס", ניו־יורק.

ר' יעקב שלום (יש"ק)

על בנו הצעיר של „הרב הזקן מסוורזנה, מנכבדי רבני הסביבה ועדין הרוח" (כוונתו לר' בנימין איסר הנ"ל), מספר לנו מר זלמן שז"ר, בספרו הידוע „כוכבי בוקר". בין השאר הוא מציין את ההשפעה הגדולה שהשפיע עליו בן הרב הנ"ל:

„יעקב שלום זה, בן־ישיבה לשעבר (ב„קבוץ" המוסרני־קים של ר' יוזל בנובוגרודק), התמשכל ונהיה לסופר עברי. עוד בבחרותו הדפיס שירים בפרוזה ב„הדור" של דוד פרישמן בשם „יש"ק". התגלגל אחר־כך לחוץ־לארץ. בלונדון פירסם סיפורים ומאמרים בשבועון העברי ה„יהודי" (שי"ל בלונדון), בעריכת יצחק סובאלסקי.

לצערם הרב של בני משפחתו ומוקיריו, מת יש"ק בדמי ימיו, בנסיבה טרגית — טבע באגם שווייצארי. זכה להערכת הספד והוקרה מדוד פרישמאן.

סיפורו מתקופת לונדון „ליל חורף", זכה למהדורה מיר חדת (אחרי מותו), על־ידי י. ח. ברנר, בהוצאת אגודת „דוברי עברית" בלונדון.

מר זלמן שזר מגדיר את סיפורו זה של יש"ק כ„סנונית המבשרת את הנובילה העברית ה„מודרנית"".

בקשר לשייכותו של יש"ק לסוורזנה, יש לציין במיוחד את רשימתו הסנטימנטאלית והמעניינת על בית־העלמין היהודי בעיירה זו. מפאת חשיבותה הרינו מביאים אותה מחדש בספר הזכרון הזה, לזכר קהילת סטויבצי־סוורזנה.

יעקב שלום קצנלנבויגן / צלילי העבר*

(רשמי הווי של סוורזנה)

בדד ונעזב, מבודל ונזיר מן החיים ומרוחק מן האור, האושר והיופי, הנני יושב בחדרי הבודד, בדיוטה הרביעית, בקרן חשכה ועצובה, בתוך בירת התבל לונדון, ההומיה והע־ליזה.

בחיי אין אור, אין שמש, אין ירח, אין כוכבים, אין טבע והדר הטבע, רק בתוך חומות גבוהות ומעשנות אני יושב ועל ראשי שמים כהים עם שמש נזעמה. סביבי עבדות, חשכה וד־ממה, בתוך חרות מתנוצצת וצעקנית... סביבי רבבות נזירים מן החיים, בעוד אשר החיים הומים, רוגשים ונוצצים סביבם ומגרים בם את התשוקה והתאבון...

סביבי כרמים יפים, פרדסים פורחים, משתה עליזים ועל־ידם מסתובבים ומרקדים רבבות אומללים, רעבים וצמאים, מסתכלים בתאבון בשפעת פרי הגנים והדרם ורק ריר התשוקה שוטף על סנטריהם הצומקים... עיניהם תתנוצצנה ברעבתנות בלתי מסופקת, בקנאה נוראה באלה השבעים המאושרים, המקיאים מרוב שובע, מרוב שפע...

ואני אחד מאלה הרבבות!

ובחדרי הבודד, בזויתי האפלה הנני יושב והוגה נכאים... נכאי אני, נכאי אלפי האומללים, הנעזבים, הבודדים והנזירים בעל כרחם מן החיים, כמוני!...

תחת חלון חדרי יהמה הרוח וישיר שירים נוגים וחשכים בחשכת חיי... הוא מבשר את קרבת הסתו!...

השמים כהים, הירח והכוכבים מעטפים שחורים, והרוח יתדפק על חלוני וירעד את זכוכיותיו המשפיעות בדממת הליל צלצולים נוגים, עצובים וטמירים...

בלבי מועקה נוראה, מעיני תחפוצנה לפרוץ דמעות, בגרוני אני מרגיש כעין מרירות... ראשי העיף כפוף על איזה ספר ישן ועיני הרעבות והעיפות תבקשנה בו אילו תנחומים ללבי הפצוע והנלאה, מעט אורה, הה! לוא רק מעט אורה בתוך חיי החשכים

מעט רעננות ללבי ההולך ויבש תחת תגרת־יד המחסור, העוני וקטנות החיים...

ובחוץ יהמה הרוח כחלילים רבים, נוגים ועצובים ומתנו־עעים ובלבבי הנוגה יתעוררו געגועים חזקים, בוערים ומרים מאוד.

הוי, געגועים, מה נוראים אתם! מה נוראה, מסכנה אורסית היא נעימתכם!... והרוחות תהימינה תחת חלון חדרי הבודד, מתפרצות דרך הסדקים הרבים, מרעידים את אש נרי הכהה ומספרות לי על עברי, על צללי עברי... והעולמות אחרים לגמרי, עליהם שפוכה רוח תמימות, חן וחסד וחוט של רוח הקודש מתוח עליהם.

אז הייתי חופשי, מאושר ושמח. נר החיים היה על ראשי, רצוי הייתי לחיים, בן אהוב־לטבע, התענגתי על השמש, על הירח והכוכבים... ובשעה שהזכרונות האלה באים עלי פתאום כנופיות כנופיות ומתפרצים אל תוך לבבי, אל תוך ראשי, הנני מרגיש כי כולי, כמו אנשא על כנפי הרוח אל החיים ההם, ואז תחדור קרן אור אחת אל חיי החשכים והאפלים, ולבי יחפוץ למות מרוב מרירות נעימה ומתוקה...

הבה אפנה מקום לצללי עברי בספר זכרונותי, המלא נכ־אים, עבדות, עוני ושפלות.

הנה יום הששי אחר חצות.

אני משוחרר מן החדר, שוכב על חוף הנימן המתפתל בזגזוגיו הנפלאים ומסתכל בגלים הרועשים ושורקים, מש־תעשעים תחת קרני השמש הלוהטת ומשתובבים כילדים עלי־זים. משני עברי הנימן ישתרעו שדות, חורשות קטנות ושיחים ועל הדשא ירעה המקנה ויגעה מרוב נחת־רוח ושפעת הטוב שהשפיעה עליהם התולדה, מבלי מתן שכר...

לא הרחק ממני תשתרע חורשת אגוזות, על גבעה נמוכה ומשופעת, אשר תחתיתה תגיע עד הנימן, אשר מימיו הזכים ירחצוה וישתעשעו בשיחיה הצעירים ובתועפותיה. לימין יש־תרע בית העלמין החדש של העיר, אבל מסביב אין אף זכר למוות.

* החומר לקוח מ„היהודי" תרס"ב — שבועון עברי שהופיע בלונדון.

מסביב חיים, יופי ועליזות.

המקנה גועה ולועס את העשב בעצלתיים ובמנוחה. הרועים יחללו בחלילים ואלפי צפרים, הדואות במרחב תכלת האויר המצוחצח, יאמרו מזמור שיר לערב שבת קודש... והנימן, זה הנהר הצעיר, המתגאה בחנו, חן עלומים ובהדרת הצעירים וגאון הבחורים המרחפים עליו, מפכה את מימיו על חלוקי האבנים בשריקות נעימות, קוסמות ושובבות.

ואמנם נפלא, הדור ואיום הוא הנימן בחצי יום קיץ יפה! גולת השמש בעמדה בחצי השמים תשתקף כלה במימיו הצלו־לים, הזכים והטהורים, כמטבע עיני יפהפיה תמימה. וקרניה משתברות במראת המים, מפוזות ומרקדות על פני חלקתם השקופה, כרצי זהב קטנים. ובעבור רוח קל ירגשו קצת המים, יתרוממו ויתנו קול נעים כקול לחישת הנאהבים, גולת השמש רועדת במים ורצי הזהב השבורים יצאו במחולות יפים ומלבבים.

אני שוכב על מצע דשא תחת אלה קטנה, הסוככה עלי בענפיה הירוקים ומתענג על המחזה הנהדר הזה.

מסביב אורה, עליצות וחיים.

הרוח הנעים והקריר ישתעשע בשערות ראשי המלא הזיות ילדות ודמיונותיה, יעבור על חלקת המים ויביא בכנפיו קרירות מתוקה, ענוגה ומלטפת, כנשיקת שפתי שושנים...

המים הצחים הצטחקו, הגלים נתנו בשיר קולם וכל החי למינהו יצא במחול; העגלים והסיחים רקדו ממש כשובבים וישתובבו בלי שום „דרך ארץ" כלל. לעומת זאת היו הסוסים והפרות מתהלכים במתינות ובהכרת ערך עצמם, כיאות לזקנים בני תרבות... והצפרים הסתובבו במרחב שמי התכלת במחולות מחנים המיוחדים רק לבעלי־כנף, המרחפים באויר...

ובלבבי חג נעים ועליז.

אז, בתקופת ילדותי התמימה, בטרם ידעי עוד מה המה החיים, טעמתי את כל מתקם הנפלא... הלב דפק בי משפע התענוג, משפע האורה והעליצות.

כך הייתי שוכב בחול זמן רב, עד אשר השמש החלה לשקוע ימה, הרועים אחרי עדריהם התנהלו אט הביתה, גולת השמש האדומה השתקפה במים כעמוד אש אדום... ובעבור איזו דגה בתוך הנהר, התנועעו המים וינוע עמוד האש.

ואני שוכב בחוף ורוחץ בים עדנים. מרחוק ישתרע בית־העלמין החדש, אשר רק קברים אחדים יראו בו.

הפרבר הבור הזה ניתן במתנה מאת הגרף רדזיוויל לגרי עירי, לקבור שם את מתיהם. בית־העלמין הישן נפסל לקבורת מתים מטעם הממשלה, באשר הוא כבר בתוך העיר. לפי דעת הממשלה ראוי ליחד מקום מיוחד למתים, לבלי יתערבו בני עלמא דקשוט בעניני החיים וערמומיותיהם...

זמן רב היתה עומדת סערה גדולה ברקקה של ק"ק שוור־זנה ו„החברים הקדושים" היו תוהים ומפחדים למתיהם. ובאמת, מה תעשה ק"ק בלי בית־עלמין? ומתים, ב"ה לא יחסרו לק"ק שוורזנה, כליתר הק"קים שבעולם. מה עשו? עמדו זקני העיר וערכו מכתב בקשה אל הגרף הנזכר, לומר: חוס נא עלינו אדון רב החסד והחנינה! תן לנו מקום לקבור את מתינו, כי מה נעשה למתינו?!

הבקשה היתה צודקת. וינדב הגרף בטובו הגדול פרבר גדול ליהודי שוורזנה, לקבור את מתיהם ומאז היתה הגבעה הריקה הזאת, שלא הסכינה מימיה לקבל שום מרות, לבית־עלמין למתי שוורזנה, ובית־העלמין הזה, שעוד לא הספיק ללבוש עליו מעטה אבל ורוח המות עוד טרם הספיקה לבוא בו, יטבל עתה באדמימות השקיעה ויצהל ממש כצעיר תמיד, פורק עול, שאינו יודע את החיים ותלאותיהם. הוא מצטחק, מקבל עליו את שפעת אור השמש ולא יחפוץ להראות גם אותות מות.

ובית העלמין הזה יראה לי רק בשעשועו של המות, לא כמות אמיתי, הקברים הרעננים האחדים לא יכירם מקומם פה כלל; הם פה כאורחים בלתי קרואים ובלתי רצויים.

בכל שמחה, אורה וחיים.

בשוורזנה

בבית־המדרש בשוורזנה כבר מתכוננים להתפלל את ה„מנין הראשון".

בשעת הנץ החמה ישנו איזה קסם מיוחד לבית המדרש, רוח תנומה מרחפת עוד על קירותיו, העמודים עומדים כחול־מים והשולחנות והספרים המפוזרים עליהם, כמו מפהקים. הקירות כאילו ישתדלו להעביר שינה מעיניהם ואגודות של אורה כבר זוחלות על הקיר המערבי...

הנאספים הולכים אנה ואנה בכובד ראש ומגמגמים „מה טובו". גם הם מפהקים: לא נעימה היא הקימה ממיטות חמות לגרי שוורזנה.

חייהם נוסח אחד, גוון אחד, פרפור בעד ההוויה והסתר־בבות ברחובות למצוא פת לחם. עצובה היא הווית גרי שוורזנה ומונוטוניים הם חייהם, אשר אין בהם שום ענין לענות בו, מל־בד הרדיפה אחר פת לחם יבשה...

עניים אחדים, המחזרים על הפתחים, שוכבים עוד פרקדן על הספסלים העומדים סביב התנורים ומתענגים בחיק התנומה. העניים האלה, הסמוכים על שולחנו של גבוה, כלומר: על שולחנם של אחיהם בני־ישראל, על־חשבונו של המקום ברוך הוא, לנים גם בבית־המדרש. העניים האלה הם רק עוברי דרכים ובבית־המדרש הם רק אורחים נוטים ללון והיום הם כאן ומחר בעיר אחרת. עשרה בטלנים אין בעיר הזאת. ובאמת מה יעשו בטלנים אשר רוב אנשיה בטלנים? כי כל הדברים שהבטלנים מומחים להם, למן אמירת התהילים לשלום החולה או לנשמת המת, לינה בבית הגוסס וקשקוש בנגינה אחר מיטתו, להתפלל בבית האבל ועוד מיני שרותים של בטלנים כאלה, היו נעשים ע"י אנשי שוורזנה בעצמם, כעל־ידי בטלנים היותר מצויינים במלאכתם. רק עני אחד, אייזיק המשוגע, הנהו אזרח בבית־המדרש בשוורזנה. בילדותו היה עילוי וילעיטוהו כשור גמרא ופוסקים, עד אשר יצא מדעתו. כשתי שנים גברה עליו המרה השחורה, אך אחר כך נתפקח. הוא היה ממשפחה מיוחסת ועשירה ועד אשר היו אבותיו בחיים כלכלוהו וימציאו לו כל צרכיו. אבותיו השיאו לו גם אשה ויולד בנים ובנות ויחי על חשבון אבותיו. גם אחרי התפקחותו כל צרכו, עוד נשא עליו את הכינוי משוגע, על שם עברו. אמנם גם כשהיה כתקונו בראו בו לפעמים עקבות שגעון: התלוצץ יתר על המידה, שהורשתה לאדם מישראל, נבל את פיו ויתיחס בקלות־ראש אל דברים

קדושים, אשר רק מפני שחשבוהו לאי־נורמלי ויתרו לו על זאת. כך חי עד שנתו החמישים. אך הנה מתו עליו אבותיו ומקור פרנסתו דלל והוא איננו מסוגל לשום עבודה רוחנית או גופנית ויקם ויגרש את אשתו וירחק ממנו את בניו ובנותיו ויפרש לבית־המדרש.

פרישתו לבית־המדרש, לא היתה כמובן לשם עבודת הבורא ולא לשם תלמוד תורה, כי אייזיק, כמו שהיה עילוי, היה לבו גס בתורה ותפילה ויתיחס אל כל מיני המצוות והפרישות בקלות־ראש של פילוסוף עילוי. אלא מה ראה אייזיק לפרוש לבית־המדרש? פשוט, יען כי שעריו פתוחים היו לכל עני והקדוש ברוך הוא, מי שהבית שלו, אינו דורש שכר דירה... ויתפרנס אייזיק ממקורות שונים ומשונים:

קרן קיימת היתה לו ויתנה בריבית לבטוחים שבעיר ובכל ערב שבת היה מקבל את „דמי השבוע". הוא היה לן בלילה בבית המת, לשמור עליו מן העכברים ולמחר ביום היה מקשקש בנגינה אחר מיטתו, לאסוף צדקה אשר תציל ממות. עני חשוב בא לעיר ויסובב אייזיק עמדו על פתחי נדיבי שוור־זנה, בתור עד על חשיבותו כביכול ובעד זאת היה מקבל מן העני סכום ידוע.

אייזיק זה היה משכים לקום בבוקר, לפני בוא המתפללים ויהי סר לבית שמרקה הרופא, שעמד סמוך לבית־המדרש, לשוחח על עניני היום, לשתות כוס חמין ואת הסוכר היה מוציא מכיסו ואגב, היה מוכר לאשת שמרקה את הלחם, שהיה קונה מן העניים המחזרים על הפתחים, בזול גדול. גם זה היה ענף נכבד מפרנסותיו הרבות.

גם בבוקר הזה לא היה כבר אייזיק בבית־המדרש. המת־פללים כבר היו לבושים בטליתותיהם ותפיליהם ויסובבו את זונדל פשטידא, ויזרזוהו לגשת אל ה„עמוד", אך פתאום נפתחה הדלת ברעש ואייזיק בא הביתה. פניו נהרו ועיניו המצטחקות הביעו שמחה חזקה: הוא התכונן לספר חדשה מענינת.

מאוד מאוד היה אוהב אייזיק לספר חדשות מענינות. אייזיק היה „כף הבישול" של העיר שוורזנה. הוא ידע הכל ויספר הכל לכל, בהוספות וגוזמאות משלו. סביבו כבר נאספו כל המתפללים והוא פתח את פיו ויאמר:

— אה, השמעתם? הנה נשמתה של פרת שמרקה יצאה באחד...

— היכי דמי? — הקשה רבי משה אהרן הנחתום, סקרני גדול ואוהב להעמיק בכל דבר על דרך הפשט הפשוט — מה ענין אחד אצל פרה? היכי דמי אתה באחד?

ובכלותו את שאלותיו שב אל תפילתו: לעולם יהא אדם ירא שמים... ואזנו האחת נטויה אל עבר פני אייזיק לקלוט מן האויר את הדברים אשר יצאו מפיו ועיניו היה נושא למרום ומתפלל...

אייזיק חיכה עד אשר נאספו אליו כל המתפללים ויואל לבאר את חידודו:

— הדבר פשוט, רק אחת ליום היו נותנים לה לאכול ותצא נשמתה... אחדים נתנו בצחוק קולם ואחדים אשר החידוד לא מצא חן בעינים ביותר נאנחו על האסון אשר בא על שמרקה מכּרם. הם ידעו היטב, כי במות פרתו נשבר גם מטה לחמו. הם ידעו היטב כי הרפואה בלבד לא תוכל לפרנס שנים־עשר פיות.

בין כה וכה ושמרקה בא לבית־המדרש להתפלל ותיק הטלית והתפילין תחת זרועו. פניו היו רציניים חועפים ובגשת אליו זינדל הסנדלר ויחל להגיש לפניו שאלות ולדבר אליו מעין תנחומין, לא השיבו כלום. עתה היה למיוחס בעיניו, עתה בבוא עליו אסון לא ירהיב איש יהודי להתלוצץ עליו. עתה פנו אליו גם בעלי הבתים הגבוהים בשאלות על דבר הפרה ועל דבר האמצעים לקנות אחרת. שמרקה נחשב בכל זמן התפילה לגיבור היום. כל המתפללים שמחו מאוד על המקרה הזה, למרות חפצם להצטער בצערו. שחייהם של גרי שוורזנה כל כך כהים, כל כך מחוסרי גוונים, עד כי מיתת איזו פרה תיחשב לחדשה מעניינת וכבדה בחייהם... איך שיהיה ובבית־המדרש שררה מעין רוח של ערב יום־טוב. מלתא זוטרתא! לא בכל יום תתרחש חדשה כזאת.

צפרא טבא — אמר הגוי בבואו — כאן יגור פאני שמרקה הדוקטור?

— כאן, כאן, יבוא נא הוד מעלתו — מלמל שמרקה במבוכה.

— ישב נא, הוד מעלתו, ביקשה חנה אשתו — בהגישה לו כסא.

— השד יודע אותו...

— את מי, בר־נש! ישאל שמרקה בתמהון.

— את הצלע שלו, פאני שמרקה, זה שני שבועות שהנהו כואב... כל התרופות עשיתי ושום דבר לא הועיל... גם פטרוש המכשף לחש עליו ועדיין לא נרפא... גם אלזוטה, יכנס הרוח באם אמה, עשתה את שלה, תפח רוחה של המכשפה הזאת, והכל להבל... הנה אומרים לי שאציג קרני דאומנא...

יודקה החנוני אומר, כי זה טוב... גם אביו נרפא מקרני דאומנא...

— כרגע, הוד מעלתו, כרגע ארכיב לו קרני דאומנא...

חנה שפחה את הסיר על האח לחמם מים ושמרקה הדליק נר ויתן אות לחנה, שתצא, והגוי השתטח על השולחן בפישוט ידיים ורגליים ושמרקה לקח את האיזמל שלו, הקיז דם וירכיב קרני דאומנא. האיכר ירד מעל השולחן, הביא בסדר נכון את התחתונים שלו, שילם דמי ריפוי ויצא את הבית.

בצאת האיכר מן הבית ראו והנה על הארץ נמצא כיס מלא רובלים... לשמחת שמרקה וחנה לא היה גבול. זמן מה לא יכלו להבין את גודל האושר אשר בא עליהם בהיסח הדעת. שאלת החזקה נפתרה בטוב, כמובן מן השמים ריחמו עליו...

— מה תאמרי, חנה, אדמה כי זהו אחד מבני ל"ו, או אולי הוא אליהו הנביא... אפשר הוא סתם יהודי טוב... הם יכולים כשהם רוצים...

— אני יודעת — בוודאי לא היה זה גוי פשוט...

— ובכל זאת, היודעת אַת מה שאמר?

— ובכל זאת צריך לסובב בשוק לראות את הגוי ולהשגיח לאן יפנה, ומה יעשה? ואַת חנה בשלי תפוחי אדמה בשבילי ובשביל הילדים...

הוא יצא וכעבור חצי שעה שב הביתה, פניו נהרו משמחה

וטוב לב, עיניו נוצצו באותו הברק שהיה מיוחד לו רק באש־מורות בקרי השבת.

— סובבתי בכל השוק ולא מצאתי את הגוי, בוודאי היה אליהו הנביא, לבי אומר לי כך... הנך רואה, חנה, בזכות מצ־וותי... וכמה תאמרי עתה, חנה? הא?... ואיזה גאון משונה מלא את לבבו, הוא הרגיש, כי גם הוא איננו יהודי פשוט, גם את ביתו ביקר אליהו הנביא. באותה שעה חשב את עצמו במידה ידועה ליהודי טוב... „לי ברוך השם, יש מליצים טובים במ־רומים; אבל ברקה? תפח רוחו של אותו תיש...

— חנה, ועתה תני את תפוחי האדמה שלך...

על השולחן עומד סיר גדול מלא תפוחי אדמה. הילדים, שמרקה וחנה אשתו, היושבת לצדו כבשעת רצון, אוכלים אותם בכל פה: אחדים מן הילדים משוררים ומרקדים בלחיים מלאות תפוחי־אדמה ובבית שמרקה הלולא וחנגא.

ציון לנפש

י"ש קאצנלבוגן. הקהל העברי ידעהו בשם יש"ק, „סופר צעיר בעל כשרון בלתי מצוי". כפי שהתבטא עליו בשעתו דוד פרישמן (עבודותיו העיקריות של יש"ק נתפרסמו ב„הדור") — נולד ברוסיה, בפלך מינסק. נפתולי החיים בימי נעוריו ברוסיה — חיים שאינם קרויים חיים — הניעוהו לנוד למרחקים. זמן מה חי חיי מהגר בלונדון, התענה בברלין, ולבסוף, ברא־שית שנת 1904, והוא כבן שלושים, השתקע בציריך, לשם השתלמות בתורת הכלכלה באוניברסיטה.

הימים הללו היו ימי תסיסה כבירה בחיי הנוער היהודי, ברוסיה. התחילו מנשבות רוחות חדשות, שאיפה לגאולת הנד־כאים בעולם. יש"ק השתייך ל„פועלי ציון" והיה אחד הבודדים בחבורת המהגרים שמצאו עוז בנפשם לדגול בשם ציון, ואפילו לעשות נפשות לרעיון הלאומי.

הרבה חברים, חברים לצרה, היו לו בין יריביו לדעה. דרכי פולמוסו עמהם היו מקוריות מאוד. הוא נלחם רק בנשק האירוניה. בזה היתה ידו על העליונה.

מתוך עוני ורעב, בחדר שאפליליתו מרובה על אורו, יצר את יצירותיו ואיש לא ידע מצוקותיו: לא נתן לזרים להתערב ברשות היחיד שלו. מחונן היה בכשרון הסתכלות מפליא וסג־נונו היה ער, חי ומגוון, בלי סלסולי יתר. עבודתו האחרונה היתה תיאור חיי היהודים בלונדון. בימי שבתו בציריך התעמק בעבודה חדשה, שבה השקיע את מיטב כוחותיו. את לילותיו הקדיש לעבודה, ואת ההפסקות מפרק לפרק — להתרעננות בטבע שבסביבת העיר הנהדרת.

באחד מערבי הקיץ היפים, השקטים, שבהם רוחצים מש־ברי האגם במטר הכסף של אגן הסהר, נישאו הסופר וארבעה מחבריו בסירה קלה על ראי המים, שנצנץ בראי גליו. רוך ועדנה שלמה נסוכים על פני המקום... לרגליך פרוש מרבד תכול, המתנדנד לרוח היום, כולו אומר: כבשוני!

בערב הכבוש, בחצות, קרה אסון: אנית מסע נתקלה במ־לוא מרוצתה בסירה והפכה אותה על פיה, בלב האגם העמוק, רחוק מן החוף, הפכה ונמלטה לנפשה. יש"ק השחיין הציל את חבריו אחד אחד, ומתוך התאמצותו הכבירה אפסו כוחותיו וטבע במים אדירים לעיני המוצלים בידיו, ואין מושיע. בלע הים את טרפו ואת גווית המנוח לא מצאו עד היום הזה.

את כל חייו הקדיש יש"ק לעידון נשמת האומה, וגם במותו הציל נפשות מישראל. אין מזכירים היום את הסופר החלוץ, החביב, שאת כל ישותו ומהותו נתן לנו, לעם. בגנזי הארכיון בעירית ציריך משנת 1904 כתוב, כי באגם הציריכאי טבע סטודנט מהגר רוסי...

(א. רזנסקי, „הארץ", 1936)

א. ד. שקאָלניק / געווען אַמאָל אַ יידיש שטעטל סוועדזשנע

אונדזער שטעטל סוועדזשנע, וואָס איר אָפיציעלער נאָמען איז געווען נאָווי־סוועדזשען — „ניי־סוועדזשען", ווייל 4 קילאָמעטער צפון־מערבדיק פון שטעטל האָט זיך געפונען אַ דאָרף מיטן נאָמען סטאַרי סוועדזשען ד.ה. אַלט סוועדזשען.

די יידן אָבער האָבן זיך קיינמאָל ניט באַנוצט מיטן אָפיציעלן נאָמען פון שטעטל נאָר פּראָסט אויף יידיש גערופן זי סוועדזשנע און מיט דעם נאָמען איז זי באַקאַנט געווען אין גאַנצן געגנט. ניט געקוקט אויף דעם וואָס די שטעטל האָט געהייסן ניי־סוועדזשען, איז זי געווען לויט אַלע וואַרשיינלעכקייטן די עלטסטע פון אַלע שכנותדיקע שטעטלעך אפילו פון איר נאָענטסטער און פיל גרעסערער שכנה, סטויבץ.

כאָטש מיר פאַרמאָגן ניט כמעט קיין היסטאָרישע דאָקומענטן דורך וועלכע מ'זאָל קענען פעסטשטעלן די גענויע דאַטע פון איר אַנטשטייאונג בכלל און פון דעם אָנהויב פון יידישן ישוב אין סוועדזשנע בפרט, קאָן מען דאָך משער זיין, דאָס סוועדזשנע האָט שוין עקזיסטירט לערך אין פופצנטן יאָרהונדערט.

אין זיין באַשרייבונג וועגן דער געשיכטלעכער אַנטשטייאונג פון סטויבץ שטיצט זיך מרדכי מאַכטיי אויף זכרונות, היסטאָרישע פאַקטן און השערות און ער קומט צום אויספיר, אַז סטויבץ האָט שוין עקזיסטירט אין זעכצנטן יאָרהונדערט, און אז זיין פאָטער האָט געזען אַן אַלטן כתב־יד ווו ס'ווערט געשריבן: „סטויבץ הסמוכה לסוורז'נה". דאָס קען דינען אלס פאַקט, אַז סוועדזשנע האָט שוין עקזיסטירט פון גאָר אַ פריערדיקע תקופה און איז געווען מערער באַקאַנט פון סטויבץ. ס'איז אויך דאָ אַ סברא, אַז די ערשטע מתים פון סטויבץ האָט מען געבראַכט צו קבורה אין סוועדזשנע, ווייל סטויבץ האָט נאָך דאַן ניט געהאַט קיין יידישן בית הקברות.

דאָס איז אַלעס וואָס איז אונדז, מער אָדער ווייניקער, באַוווּסט וועגן דער געשיכטלעכער אַנטשטייאונג פון סוועדזשנע.

ניט האָבנדיק קיין מאַטעריאַלן פון וואַנען מיר זאָלן קענען שעפּן ברייטערע ידיעות וועגן אונדזער שטעטל, מוזן מיר זיך ליידער, באַנוגענען מיט דעם אויבנדערמאָנטן קורצן היסטאָרישן איבערזיכט.

סוועדזשנע געפינט זיך אויפן לינקן זייט פון דעם טייך ניעמאַן. 2 קילאָמעטער צפון־מזרחדיק פון סוועדזשנע אויפן רעכטן ברעג פון ניעמאַן האָט זיך צעשפּרייט סטויבץ. די ביידע שטעטלעך וואָלטן זיכער במשך פון די הונדערטער יאָרן פון זייער עקזיסטענץ צונויפגעשמאָלצן זיך אין איין שטאָט, ווען ניט דער ניעמאַן וועלכער האָט געשאַפן אַ נאַטירלעכע מחיצה דורך זיין צעגיסן זיך יעדן פרילינג מיטן צעגיין פון שניי אויף אַ מרחק פון עטלעכע קילאָמעטער און אַזוי אַרום אוממעגלעך געמאַכט די פאַראייניקונג פון די אַזוי נאָענטע שכנותדיקע צוויי קהילות.

ביזן יאָר 1920 האָבן די ביידע שטעטלעך אַדמיניסטראַטיוו אָנגעהערט צו מינסקער גובערניע ווי אויך צו מינסקער אויעזד (ראַיאָן). די שטאָט מינסק געפינט זיך בסך־הכל 75 קילאָמעטער מזרחדיק פון סוועדזשנע. ניט געקוקט אויף דעם נישטיקן מרחק איז אָבער געווען אַ קאָלאָסאַלער געאָלאָגישער קאָנטראַסט צווישן די צוויי נאָענטע שטעטלעך, דורך דעם וואָס דער רעכטער זייט ניעמאַן ווו ס'האָט זיך געפונען סטויבץ, איז געווען אַ זאַמדיקער אומפרוכטבאַרער באָדן און צוליב דעם אויך ווייניק באַזעצט; דאַקעגן דער לינקער זייט ניעמאַן ווו ס'געפינט זיך סוועדזשנע איז דער באָדן פרוכטבאַר און באַשאָנקען מיט אַ זעלטן־שיינע לאַנדשאַפט און דערפאַר אויך גערדיכט באַפעלקערט. אַזוי אַז דאָס שטעטל

טיול קבוצת צעירי סוורז'נה בוילנת — 1938

יושבים משמאל: יואל אַגינסקי הי"ד א. ד. שקולניק, בתיה טרשצ'ינסקי, משה דוקטורוביץ.
עומדים: שמואל אפּשטיין, בנימין שנקמן, יחזקאל גולובנציץ, ראובן טרשצ'יניצקי הי"ד.

האָט זיך געפונען אין שויס פון דער נאַטור ממש ווי אין אַ גן־עדן.

ביים אָזיערע
שענקמאַן בנימין און מיניע. הי״ד

פון דרום־מזרח זייט איז געפלאָסן מיט זיין רואיקן שטראָם און זויבערדיקן וואַסער דער ניעמאַן, וועלכער איז געווען זייער אָפט, אין די זומער חדשים, באַדעקט מיט פּליטן וועלכע זענען צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן פון די אויסגעהאַקטע אַרומיקע וועלדער וואָס האָבן זיך געפונען אין דעם געגנט אין אַ גענוגנדער צאָל. געטריבן זענען געוואָרן די פּליטן דורך די שטעטלדיקע און אַרומיקע פויערים קיין קעניגסבערג, דייטשלאַנד. די וועלדער ווי אויך דער באָדן אויף וועלכן ס׳געפינט זיך סווערזשנע איז געווען דער פּריוואַט־אייגנטום פון פירשט ראַדזיוויל. אַזוי אַז די צינזן פאַר די פּלעצער האָבן די סווערזשנער יידן ניט געצאָלט אין דער מלוכה־קאַסע, נאָר אין שלאָס פון די ראַדזיווילס אין ניעסוויזש, וועלכע האָט זיך געפונען 25 קילאָמעטער דרומדיק פון סווערזשנע.

קנאַפּע 2 קילאָמעטער מערבדיק פון שטעטל, האָט זיך געפונען דער סיניאַווער וואַלד. דאָס איז געווען אַ יונג סאָסנעוועלדל פון אַ פּאָר קילאָמעטער די לענג, וווּ אַהין ס׳פלעגן קומען אָפּרוען זיך, אין די זומער חדשים, בחורים פון דער מירער ישיבה און פאַרהילכן דעם וואַלד מיט דעם ניגון פון דער גמרא, וועלכער פלעגט זיך צוזאַמענגיסן מיטן פריילעכן צוויטשעריי פון די זאָרגלאָזע פויגל אין אַ געטלעכער מעלאָדיע.

שבת אין שטעטל

גאַנץ אַנדערש האָט דער וואַלד אויסגעזען שבת נאָכמיטאָג. יידן, פאַרהאָרעוועטע פון אַ גאַנצער וואָך פון שווערער אַרבעט. פאַרשטיקטע אין די ד׳ אמות פון זייערע אַרבעטספּלעצער, ווער ביים שוסטער־וואַרשטאַט, ביים שניידער־מאַשין און ווער אין קוזשניע ביים גליענדן אייזן — האָבן פרייטיק פאַר נאַכט זיך אויסגעבאָדן אין ביעמאַן, איבערגעטאָן די שבתדיקע מלבושים און געהיילט זיך צום בית מדרש כדי נישט צו פאַרשפּעטיקן קבלת־שבת בציבור.

קומענדיק אַהיים — געמאַכט קידוש איבער צוויי ווייסע חלות וועלכע זענען געווען ספּעציעל באַפּוצט לויט דעם געשמאַק פון יעדער באַלעבאָסטע לכבוד דעם הייליקן שבת. אָפּגעגעסן די פרייטיקצונאַכטיקע וועטשערע און געלייגט זיך אָפּרוען אַ ביסל פריער ווי אַ גאַנצע וואָך.

שבת גאַנץ פרי, לויט דער געוווינהייט פון אַ גאַנצער וואָך, ניט געקענט שלאָפן אַ ביסל שפּעטער, איז מען שוין געלאָפן פון גאַנץ פרי אָן אין בית־מדרש, אַריינגעכאַפּט אַ פּאָר צענדליק קאַפּיטלעך תהילים ביזן דאַווענען. אָבער דערפאַר נאָכן טשאָלנט, מאַכנדיק זיך אַ חשבון, אַז כל זמן דער מענטש לעבט דאַרף מען געניסן פון אַ ביסל עולם הזה, האָבן זיך צונויפגעזאַמלט אַ פּאָר שכנים און געלאָזט זיך גיין אין סיניאַווער וואַלד. גייענדיק, פאַרשטייט זיך, האָט מען ניט גערעדט חלילה פון פּוסטע זאַכן, ווייל טאָמער האָט איינער גענומען באַקלאָגן זיך, אַז היינטיקע וואָך איז געווען אַ ביסל שוואַכער אין אַרבעט, איז גלייך אַריין דער צווייטער אין מיטן די רייד און האָט אים דעמאָנט, אַז היינט איז שבת און ס׳איז ניט רעכט צו רעדן וועגן וואָכעדיקע ענינים, וועלנדיק פאַרגעסן דעם שווערן יאָך פון פרנסה, וואָס האָט געדריקט ווי אַ משא אויפן רוקן פון יידישן בעל־מלאכה און האָרעפּאַשניק פון די קליינע שטעטלעך אין ליטע און ווייסרוסלאַנד. מיט אַלעמענס צושטימונג איז מען גלייך אַריבער אויף גאָר אַן אַנדערן שמועס ווי למשל, פאַרטייטשן איניקע פסוקים פון דער סדרה וואָס מען האָט נאָר וואָס ביים דאַווענען געלייענט אין בית מדרש. אָדער דער אַלטער חזן ר׳ בערל וואָלף האָט זיך פלוצלינג דערמאָנט, דאָס ער געדענקט, אַז דער צדיק ר׳ בנימין איסר ז״ל, וועלכער איז געווען יאָרן לאַנג רב אין סווערזשנע, פלעגט גיין פון דאַווענען אַהיים, זענען יידן, תלמידי חכמים, נאָכגעגאַנגען הינטער אים און נאָכגעשפּרייזט אין די טריט פון גרויסן צדיק בכדי אין זיין זכות צום גוטן געניסן.

אַזוי טיף שמועסנדיק איז אַדורך די צייט און מ׳איז אָנגעקומען אין וואַלד. ווער ווייס ווי לאַנג מען וואָלט נאָך אַזוי געגאַנגען ווען ניט דער פאַל, וואָס רפאל מענדל, זייענדיק פאַרטיפט אין שמועס, איז אַרויפגעקראָכן אויף אַ טרוקענעם צווייגל וועלכער איז מיט אַ קנאַק, וואָס האָט אָפּגעהילכט איבערן וואַלד, צעבראָכן געוואָרן אונטער זיינע פיס, און דאָס איז געווען די סיבה וואָס האָט אַלעמען מיט איין מאָל וואַכעדיק געמאַכט. יעדער האָט זיך ווי אויפגעבראַכט פון עפּעס אַ זיסן טרוים און אונטערגעברומט לויטן באַוווסטן שטייגער: נו, אַ, שבת, אַ, אַ! דאַן איז אָנגענומען געוואָרן אַ פאָרשלאַג, אַז אויב מען וויל ניט האָבן מער קיין עבירות איז אַמבעסטן ניט „אַרומשלעפּן" זיך מער איבערן וואַלד, ווייל פון צו פיל אַרומקריכן קומט קיין גוטס ניט אַרויס. אַ ייד וועלכער וויל אָפּהיטן דעם שבת ווי ס׳באַדאַרף צו זיין, דאַרף זיצן אין דער היים. אין שטוב איז אויך דאָ וואָס צו טאָן: זאָגן פּרק, אָדער אַריינקוקן אין אַ ספר. אַרומקלעטערן איז אַ עסק פאַר גויים. וואָס מ׳שטיינס געזאָגט ווייסן זיי פון זייער זונטיק, מ׳שיכורט אָדער מען שלאָגט זיך. אָבער אַ ייד... נו, מילא, ס׳איז בעסער אַז מ׳רעדט ניט... לאָמיר טאַקע זיך צוזעצן זיך און אָפּרוען זיך לכבוד שבת. אונטער דעם ערשטן בעסטן בוים האָבן זיך טאַקע

אַלע אויסגעצויגן בהרחבה׳דיק, נשמה־יתירה׳דיק, באַווונדערט גאַטס שיין וועלטל מיט די בלויע לויטערע הימלען. ס׳האָט לאַנג ניט געדויערט און אַלע זענען איינגעשלאָפן ווי פאַרשיכורטע פון די שמעקעדיקע בוימער און פון דער פרישער לופט.

אויך די יוגנט האָט געשטראָמט שבת אין וואַלד. נאָך אין מיטן דער וואָך האָט מען זיך אָפּגערעדט, אַז שבת וועט מען זיך דאָרטן טרעפן. אַזוי זענען אָנגעקומען גרופּעסווייז ייִנגלעך און מיידלעך פון סוועזשנע און פון סטויבץ. ס׳זענען געווען אויך פאַלן, ווען אַ ייִנגל מיט אַ מיידל האָבן זיך דאָ באַקאַנט צום ערשטן מאָל. זיי זענען נאָך ניט געווען גענוג דרייסט און מורא געהאַט צו זאָגן „דו״, באַנוצנדיק זיך מיטן וואָרט „איר״ און שטאַרק גערויטלט זיך ווען עמעצער איז פּלוצעם אַדורך פאַרביי, מורא האָבנדיק, אַז מען זאָל צומאָרגנס ניט דערציילן דעם טאַטן אָדער דער מאַמען, אַז מען האָט געזען זייער „בענאָק״ שטייענדיק מיט אַ „מויד״ שבת אין וואַלד. בסך הכל האָבן זיי געקענט אפשר אַלט זיין 15 אָדער 16 יאָר. בדרך כלל איז דער שבת אַדורך אין וואַלד זינגענדיק און טאַנצנדיק און פיל פאַרהייראַטע פאָרלעך האָבן צו פאַרדאַנקען זייער ערשטע באַגעגעניש דעם סיניאַווער וואַלד.

מייטשעס בארג

אויסער דעם סיניאַווער וואַלד, האָט צוגעגעבן דעם שטעטל אַ ספּעציעלן חן דער אַזוי־גערופענער „מייטשעס־באַרג״, וועלכער האָט זיך געפונען ניט ווייט פון שטעטל אויפן וועג צום וואַלד. כאַטש מייטשע גאָלדין איז שוין געווען אַ ייִד אַ זקן און האָט שוין פון לאַנג איבערגעגעבן די פאַרוואַלטונג פון באַרג צו זיין זון ירחמיאלן, פונדעסטוועגן האָט דער באַרג נאָך אַלץ געטראָגן דעם נאָמען פון זיין אַמאָליקן בעל־הבית. דער אויבנדערמאָנטער באַרג איז געווען אַ יחיד־במינו אין גאַנצן געגנט, מיט דעם וואָס ער איז געווען רייך מיט וואַפּנע־שטיינער און פון זיין פּראָדוקציע האָט מען געבויט שטעט און דערפער אין דער גאַנצער סביבה. צענדליקער פאַמיליעס האָבן געצויגן פון אים זייער חיונה. ס׳איז שווער געווען פאָרצושטעלן זיך דעם באַרג אָן יענקל מאַשעס מיט די בלויע ברילן, וועלכע האָבן געהאַט אַ גרויען אויסזען צוליב דעם ווייסן שטויב וואָס איז געפאַלן אויף זיי פון דעם איבערגעברענטן קאַלך. ווי וואָלט אויסגעזען דער באַרג אָן איטשקע אברהמ׳ל, בערע בליומעס מיט די צווי זעק אַרומגעדרייטע אויף זיינע קראַנקע פיס. אָן אייביקן בונד האָבן זיי געשלאָסן מיטן באַרג ביזן לעצטן טאָג פון זייער פּראָלעטאַרישן לעבן. ביידע, סיי יאנקל און סיי איטשקע, זענען געשטאָרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט פיל יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־קריג. איינער פון די לעצטע מאָהיקאַנער, וואָס איז פאַרבליבן אויפן באַרג איז געווען שלמה חיים, אָבער צווישן אים און דעם באַרג האָט ניט געהערשט קיין שלום־בית און ס׳האָט ווי עפּעס געפעלט צו דער פריערדיקער האַרמאָניע.

דער באַרג האָט אויך געדינט ווי אַ פּערזאָרגונגס־פּונקט פון געוויסע רעליגיעזע הצטרכותן אָן וועלכע אַ פרומער ייִד קען זיך ניט באַגיין. למשל, די יאַלאָוועץ קוסטעס וועלכע האָבן פאַרדעקט דעם גאַנצן אויבערפלאַך פון באַרג, זענען אויסגענוצט געוואָרן ווי סכך אויף צו באַדעקן די סוכות. מיט זייער איינגענעמען אַראָמאַט פון פרישער זשיוויצע האָבן זיי צוגעגעבן אַ ספּעציעלן פרימאַט פאַרן חג־האסיף, ברענגענדיק מיט זיך אַ גרוס פון דער נאַטור און דעם ריח פון פעלד. אין הייזער ווו ס׳איז ניט געווען קיין לוח און קיין זייגער און מען האָט ניט געוווסט גענוי די צייט פון דער שקיעה ערב שבת, איז גענוג געווען אַרויסגיין אין דרויסן, אַ קוק געבן אויף מערב זייט, און אויב די זון האָט שוין געהאַלטן ביים פאַרגיין הינטערן באַרג, איז דאָס שוין געווען דער בעסטער סימן אַז ס׳איז שוין צייט בענטשן ליכט.

שטייענדיק אויפן שפּיץ באַרג האָסטו געזען פאַר זיך דעם גאַנצן געגנט אויף קילאָמעטערס ווייט. אויף דרום זייט האָט זיך פאַר דיינע אויגן אַנטפּלעקט אַ הערלעכע פּאַנאָראַמע פון פאַרזייטע שטחים וועלכע האָבן פאַרכישופט מיט זייער שיינקייט ; ברייטע פעלדער מיט אַלע קאָלירן פון רעגנבויגן האָבן זיך געשפּיגלט קעגן דער זון אויף אַן אומענדלעכן מרחק ווי ווייט דו האָסט נאָר געגרייכט מיטן אויג. אַ ווינטעלע האָט סודותדיק געלאָקט די גאָלדענע קעפּלעך פון די פולע זאַנגען, וועלכע האָבן זיך געבויגן צו דער ערד אונטער דער משא פון רייף־ווערנדיקע קערנער פון גערשטן, האָבער און קאָרן. ס׳האָט זיך געשאַפן דער איינדרוק ווי די כוואַליעס פון ים וואָלטן געכאַפּט אַ שטיפערישן פלירט מיט די שטראַלן פון דער אויפגייענדיקער זון אין אַ פרילינגס פרימאָרגן.

צענדליקער דערפער און פּריצישע הויפן וועלכע זענען געווען דער פּריוואַט־אייגנטום פון די ראַדזיווילס. ווי אויך אומענדלעכע וועלדער האָבן זיך געפונען אין יענער געגנט. לויט ווי אַלטע גויים האָבן דערציילט, האָט אין איינעם פון יענע הויפן דער גרויסער פוילישער דיכטער אַדאַם מיצקעוויטש געשריבן קאַפּיטלעך פון זיין אומשטערבלעכער פּאָעמע „פּאַן־טאַדעאוש״. די דאָרפישע באַפעלקערונג איז באַשטאַנען פון ווייסרוסן פּראַוואָסלאַוונע און ווייסרוסן קאַטאָליקן. מיטן פאַרנעמען דורך דעם פּוילישן מיליטער אין יאָר 1920 דעם מערבדיקן טייל פון ווייסרוסלאַנד, האָט זיך דער קאַטוילישער טייל פון דער באַפעלקערונג דעקלאַרירט אַלס פּאָליאַקן.

ביזן דעקרעט פון באַוווסטן צאַרישן מיניסטער און שונא־ישראל סטאָליפּין : אַרויסצוטרייבן די ייִדן פון דערפער, זענען כמעט אין יעדן דאָרף געזעסן יידישע ישוב׳ניקעס, וועלכע האָבן במשך דורות זיך איינגעלעבט צווישן די פּויערים און האָבן ווי ניט איז פאַרדינט אויף זייער אָרעמער חיונה.

אויסער דעם פּרוכטבאַרן באָדן מיט דער פיל צאָליקער באַפעלקערונג פון די אַרומיקע דערפער, איז ביז די זיבעציקער יאָרן פון 19־טן יאָרהונדערט געווען אַ וויכטיקער מקור פון פרנסה דער אַזוי־גערופענער יעקאַטיערינאָווסקער גאַסטינייץ (טראַקט), וועלכער האָט זיך געצויגן אויף הונדערטער קילאָמעטער, אויסגעזעצט פון ביידע זייטן מיט אַלטע ביימער וואָס זייערע צווייגן האָבן זיך געבויגן צו דער ערד. דאָס איז דאַן געווען די צענטראַלע פאַרבינדונגס־וועג פון רוסלאַנד מיט פּוילן, וועלכע האָט דורכגעשניטן סוועזשנע פון מזרח אויף דרום. די פילצאָליקע קרעטשמעס וועלכע האָבן זיך געפונען

אין שטעטל ביז דער שרפה פון 1917, האָבן „עדות געזאָגט" אויף איר אַמאָליקער רייכער פאַרגאַנגענהייט.

חוץ וואָפנע האָט דער באַרג אַנטהאַלטן אין זיך מיליאָנען טאָן זשוויר, דאָס זענען קליינע שטיינדלעך אין דער גרויס פון אַ נוס, אַ מין נאַטירלעכער חצץ וועלכער איז באַנוצט געוואָרן איבערהויפּט אויף די באַן־ליניעס. די שטיינדלעך פלעגט מען שיטן אונטער די הילצערנע באַן־שוועלן כדי צו פאַרמיידן זייער שנעלן פוילן. דער זשוויר איז אויך באַנוצט געוואָרן צו פאַרשיידענע בעטאָן־אַרבעט. צוליב דעם איז פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה דורכגעלייגט געוואָרן אַ אָפּצווייג פון דער נאָרמאַלער באַן־ליניע צום באַרג. ס׳האָט זיך אָנגעפאַנגען אין פולן ברען די עקספּלאָאַטאַציע פון באַרג. צענדליקער פויערים זענען געווען באַשעפטיקט ביים גראָבן דעם זשוויר און לאָדן אים אויף די וואַגאָנען.

יידן האָבן ביי דעם ניט געאַרבעט צוליב צוויי טעמים: ערשטנס, איז דאָס געווען אַ עבודת פרך, ווייל די גאַנצע אַרבעט איז אויסגעפירט געוואָרן אויף אַ פרימיטיוון אופן, פונקט ווי אין די אַלטע צייטן, מיט פשוטע גראָבאייזנס, וואָס האָט געפאָדערט פיל כוח, און ביי אַ גאָר קליינעם פאַרדינסט; צווייטנס, איז דער באַרג געווען דער פּריוואַט־אייגנטום פון די שווערזשנער פויערים, וואָס האָט זיך גערעכנט ווי אַ טייל פון זייערע פעלדער און דאָס איז געווען אַ גענוגנדע סיבה ניט צולאָזן די יידן צו דער אַרבעט און אַזוי אַרום פּטור געוואָרן פון אַן איבעריקן שותף צו זייער פרנסה. אָבער דאָך זענען געווען זעלטענע אויסנאַמען ווען אייניקע חלוצים, וואָס האָבן זיך געגרייט עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל און האָבן געוואָלט פּרובירן זייערע כוחות, צי זיי וועלן באַשטיין דעם נסיון פון שווערער פיזישער אַרבעט אָנקומענדיק אין לאַנד, האָבן זיי זיך „דורכגעשמוגלט" צו דער אַרבעט אַדאַנק זייער נאָענטער באַקאַנטשאַפט מיט אייניקע אָרטיקע שקצים, וועלכע האָבן זיי פּראָטעזשירט פאַר די איבעריקע פויערים און דאָס האָט געדינט ווי אַ מין גאַראַנטיע אַז זיי זאָלן ניט באַוואָרפן ווערן מיט שטיינער ביי דער אַרבעט.

ניט געקוקט אויף דעם וואָס אין שטעטל האָבן די יידן געהאַלטן די באַרג־אַרבעט פאַר אַ נידעריקע מלאכה וואָס פּאַסט ניט פאַר אַ יידישן בחור צו פאַרנעמען זיך מיט דעם, זענען פונדעסטוועגן אַזעלכע חלוצים טאָלערירט געוואָרן און אַפילו גענאָסן פון אַ געוויסער סימפּאַטיע, נעמענדיק אין אַכט, אַז זיי טוען דאָס ניט, חלילה צוליב סתם פרנסה, נאָר ס׳ליגט דערביי אַ געוויסער אידעאַל פון הכשרה עצמית — צוגרייטן זיך פאַר אַ נייעם יושרדיקן לעבן אין דעם אייגענעם לאַנד, וואָס קען אפשר אַמאָל ברענגען אַ טובה פאַרן כלל ישראל און אויך פאַר די סווערזשנער יידן בתוכם...

סווערזשנער יידן וואָס זענען אַרומגעפאָרן אין פוילן האָבן געקענט אָפט טרעפן אויף פאַרשיידענע באַן־סטאַנציעס אָנגעלאָדענע וואַגאָנען מיט זשוויר פון סווערזשנע און זאָגן דערביי מיט אַ געוויסן שטאָלץ און גאווה: איר זעט די וואַגאָנען מיט שטיינדלעך וואָס שטייען דאָרט, דאָס איז פון „אונדזער" באַרג. . .

אין דער צייט ווען ס׳האָבן געהערשט די היטלעריסטישע מערדער איז די אַרבעט אויסגעפירט געוואָרן דורך סווערזשנער יידן אויפן זעלבן פרימיטיוון שטייגער ווי פריער, נאָר מיט איין אונטערשייד: אָנשטאָט דעם וואָס אַמאָל זענען געשטאַנען ביי די גראָבאַייזנס געזונטע זאַטע גויים, זענען איצט געווען הונגעריקע אויסגעמאַטערטע יינגלעך, מיידלעך און אַלטע יידן, וועלכע זענען איינגעבראָכן געוואָרן אונטערן שווערן יאָך פון איבערמענטשלעכער אָנשטרענגונג באַגלייט מיט אומאויפהערלעכע קלעפּ איבער זייערע קעפּ און רוקנס דורך אַ ס״ס־מאַן וועלכער האָט אַכטונג געגעבן אויף די אומזיסטע יידישע אַרבעטער.

דאָ צווישן די וואַגאָנען מיט זשוויר איז צעקוועטשט געוואָרן צום טויט רחל רייצעס, די פרוי פון יעקב קאַפּלאַן. פון דאַנען זענען אויסגעקליבן געוואָרן די ערשטע 30 יונגטלעכע, וועלכע זענען אָפּגעפירט געוואָרן אויפן בית הקברות און נאָך דעם ווי זיי האָבן פאַרענדיקט צו גראָבן פאַר זיך אַליין דעם ברודער־קבר, זענען אַלע דערשאָסן געוואָרן.

נאָך זייער פאַרניכטונג האָבן די דייטשן באַשעפטיקט ביי דער זשוויר־אַרבעט אויפן באַרג, וועלכע האָט אויף זייער שפּראַך געהייסן די „קיסטל גרובע", אַ גרופּע פון בערך 40־30 סטויבצער יידישע יינגלעך און מיידלעך. זיי האָבן דאָרטן געאַרבעט ביז דער לעצטער שחיטה.

אַזוי איז אַריין אין דער געשיכטע פון בלוט און טרערן פון סווערזשנער און סטויבצער יידן דער אַזוי גערופענער רואיקער מייטשעס באַרג.

גלויבן און דערציאונגס וועזן אין סווערזשנע רבנים

ווען מיר וואָלטן האָבן היינט אין אונדזער באַזיץ דעם שטעטלדיקן פּנקס וואָס האָט זיך געפירט פון גאָר די אַלטע צייטן און איז איבערגעגאַנגען פון דור צו דור, אין וועלכן ס׳איז פאַרשריבן געוואָרן אַלע וויכטיקע געשעענישן פון יידישן לעבן אין דער קהילה קדושה סווערזשנע — וואָלטן מיר זיכער געוויר געוואָרן אַ סך וויכטיקע פאָרפאַלן וואָס זענען פאַרלאָפן אין משך פון הונדערטער יאָרן אויף אַלע געביטן אין שטעטל. איינע פון די רעטענישן פאַר וועלכע מיר שטייען איז, ווער איז געווען דער ערשטער רב אין סווערזשנע, ווען האָט מען אויסגעבויט דעם ערשטן בית מדרש, און וויפל רבנים האָבן זיך בכלל געביטן אין די הונדערטער יאָרן פון דעם יידישן זיין אין סווערזשנע. אויף דעם איז שווער צו געפינען אַ ענטפער.

אַ דאַנק די פאָרשונגען פון ה׳ ציניאָוויטש, דערוויסן מיר זיך אַז הרב קוקיס, וועלכער איז געבוירן אין קוידאַנאָוו מיט 123 יאָר צוריק, איז געווען אַ געוויסע צייט רב אין סווערזשנע. אין „הצפירה" פון יאָר 1901 ווערט געבראַכט, אַז הרב קוקיס איז געווען אַן אַקטיווער מיטגליד פון דער חיבת ציון באַוועגונג און נאָכער אַן אָנהענגער פון פּאָליטישן ציוניזם. פון די אַלע שווערזשנער וואָס געפינען זיך דאָ אין ישראל, איז ניטאָ קיין איינער, וועלכער זאָל האָבן אַמאָל געהערט, אַז ס׳איז געווען אַזאַ רב אין סווערזשנע. אַ ברייטערע אָפּהאַנדלונג וועגן הרב קוקיס, ווערט געבראַכט אין דעם בוך, אין דער אָפּטיילונג: „רבני סוורז׳נה" פון ה׳ ציניאוויץ.

הרב ר׳ בנימין איסר הלוי קאַצענעלנבויגן ז״ל

מער באַקאַנט איז שוין דער נאָמען פון הרב ר׳ בנימין איסר הלוי קאַצענעלנבויגן, וועלכן אונדזערע עלטערן האָבן אים געליבט און דערציילט וועגן אים שבחים. דער פּרעזידענט פון מדינת ישראל, זלמן שזר, שרייבט אין זיין בוך כוכבי בוקר: דער אַלטער סווערזשנער רב (געמיינט ר׳ בנימין איסר ז״ל) איז געווען פון די אָנגעזעענסטע רבנים אין דער גאַנצער געגנט. נאָך אַ לענגערער קראַנקהייט איז ער געפאָרן זיך קורירן ביי מינסקער דאָקטוירים און איז דאָרטן נפטר געוואָרן, לערך אין יאָר 1897, וווּ ער האָט געפונען זיין אייביקע רו אויפן מינסקער בית הקברות.

הרב ר׳ חיים אברהם הלוי קאַצענעלנבויגן ז״ל

נאָכן טויט פון גאון און צדיק ר׳ בנימין איסר, וועלכער האָט געשמט מיט זיין תורה און יראת שמים, האָט פאַרנומען דעם סווערזשנער כסא הרבנות זיין זון ר׳ חיים אברהם, אָדער ווי מען האָט אים גערופן אויפן היימישן לשון חייפע. ער איז געווען אַ עילוי און פעאיקער רב. נאָר קיין גרויס נחת פון זיין רבנות אין שטעטל האָט ער ניט געהאַט. פּשוט צוליב דעם, ווייל ער האָט זיך אויסגעהאָדעוועט מיט אַלעמען צו־זאַמען אין דעם זעלבן שטעטל, און די וואָס האָבן מיט אים אין חדר געלערנט, האָבן זיך ניט געקענט צוגעוווינען, אַז זיי דאַרפן אים רופן רבי, און דאָס ער איז זייער מנהיג און רב פון סווערזשנע. דאָס איז אפשר געווען איינע פון די וויכ־טיקסטע סיבות, וואָס נאָך אייניקע יאָר האָט ער פאַרלאָזט סווערשזנע און איבערגענומען דעם כסא הרבנות אין טאלא־טשין, מאָהילאָווער גובערניע.

הרב ר׳ משה לייב רוינעס הי״ד

נאָך דעם ווי חייפע האָט פאַרלאָזט סווערזשנע פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט מען אויפגענומען אַלס רב ר׳ משה לייב רוינעס, וועלכער איז ביז דאַן געווען רב אין זאס־קאוויץ, אַ שטעטל אין ליטע. הרב רוינעס איז אָנגעקומען צו אונדז אין זיין בליענדן עלטער, אַ מענטש פול מיט ענערגיע, אַ בעל הדרת פנים און אַ גלענצנדער דרשן. צו זיינע דרשות, וועלכע ער האָט געהאַלטן אין גרויסן בית מדרש 2 מאָל אין יאָר: שבת תשובה און שבת הגדול, פלעגן קומען הערן ניט נאָר אַלע סווערזשנער נאָר אויך פיל סטויבצער. דער עולם פלעגט שטאַרק הנאה האָבן פון זיין אויסערגעוויינלעכן רע־טאָרישן טאַלאַנט. אויך די יוגנט איז געקומען הערן זיינע דר־שות, וועלכע זענען געווען פול מיט אַ נאַציאָנאַלן אינהאַלט און אהבת ישראל.

מ׳פלעגט אָפט אַרויסרופן הרב רוינעס אין די דערבייקע שטעטלעך ווו מען האָט באַדאַרפט מספיד זיין אַ צדיק אָדער אַן אָנגעזעענע פּערזענלעכקייט. מ׳האָט אים אויך אַרויסגערופן אויף אַ הספד אין דער דערבייקער מירער ישיבה ווען דאָרטן איז געשען אַן אומגליק און איינער פון די ישיבה־בחורים איז פריצייטיק געשטאָרבן. קיין בעסערער מומחה פון אים האָט זיך ניט געפונען אין דעם גאַנצן געגנט. יעדן טאָג, בין מנחה למעריב, האָט הרב רוינעס געלערנט מיט חברה ש״ס אין וועלכער ס׳האָבן אָנטייל גענומען אַלע תלמידי חכמים פון שטעטל, ווי ר׳ חיים מאטוס בלאך ז״ל, ר׳ יעקב רובענטשיק ז״ל, ר׳ נח דער שוחט ז״ל, ר׳ חיים מאטוס חאשעס ז״ל, ר׳ חנן לייב יצחק׳ס ז״ל, ר׳ ראובן קליאטשוק ז״ל, ר׳ שמואל דער שוחט הי״ד און אויך אנדערע וועלכע איך געדענק שוין ניט. הרב רוינעס איז געווען א גרויסער אָנהענגער פון ציר־ניזם, נאָר צוליב פאַרשיידענע סיבות האָט ער זיך אָפיציעל קיינמאָל ניט אָנגעשלאָסן אין דער מזרחיסטישער אָרגאַני־זאַציע, אָבער זיין טריישאַפט צו ארץ־ישראל האָט ער אַרויס־געוויזן ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן איבערהויפּט אין זיינע פּרעכטיקע דרשות.

שווערע צייטן האָט ער אדורכגעמאכט אין סווערזשנע אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה ווען הונגער און נויט זענען געווען דאַן אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג כמעט אין יעדן הויז. שטאַרק אַקטיוו איז ער געווען אין יאָר 1919 מיט דעם אָקופּירן אַ גרויסן טייל פון ווייסרוסלאַנד דורך די פּאָ־ליאַקן. דאַן איז ער געשטאַנען אין דער שפּיץ פון סווערזש־נער קהילה און האָט אָנגעפירט מיט דער הילפסטעטיקייט פון „דזשוינט" פאַר אונדזער שטעטל. אין דעצעמבער 1919 ווען ער איז געפאָרן אַלס דעלעגאַט צו דעם קהילות־צוזאַמענפאָר פון ווייסרוסלאַנד, וועלכער איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין מינסק, האָבן פּוילישע לעגיאָנערן אים מערדערלעך צעשלאָגן און אים אָפּגעשוירן די באָרד. לערך אין יאָר 1914 איז ביי הרב רוינעס געשטאָרבן די יינגסטע טעכטערל, ליבע, וועלכע איז געבראַכט געוואָרן צו איר אייביקער רו אויפן סווערזשנעם בית־עלמין. אין די צוואַנציקער יאָרן האָט הרב רוינעס פאַרלאָזט סווערזשנע און איבערגענומען דעם כסא הרבנות אין האראדישטש, באַראַנאָוויטשער קרייז. בערך אין יאָר 1938 האָט ער באַזוכט סטויבץ אין טראַגישע אומשטענדן. זיין צווייטע טאָכטער, שיינדל, איז געשטאָרבן אין סטויבצער שפּיטאָל. זי איז געווען פאַרהייראַט מיט הרב ר׳ ליפּא גוטמאַן פון באַראַנאָוויטש, איינער פון די אָנגעזעענסטע תלמידים פון מירער ישיבה. נאָך דער פּטירה פון באַוווסטן נאַליבאַקער צדיק, איז ער אויפגענומען געוואָרן אַלס רב אין נאַליבאַק. אָבער נאָך געציילטע יאָרן פון זייער צוזאַמענלעבן איז די רביצן געשטאָרבן, איבערלאָזנדיק קליינע יתומים. הרב רוי־נעס האָט איר האַרצרייסנד מספיד געווען.

דער רב, ווי אויך די גאַנצע פאַמיליע זענען אומגעקומען דורך די דייטשע מערדער. דער איינציקער מיטגליד פון דער דאָזיקער פאַרצווייגטער פאַמיליע וואָס איז על פּי נס געבליבן לעבן איז זייער טאָכטער חייקע, וועלכע האָט זיך באַזעצט אין ישראל נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה.

הרב ר׳ חיים אברהם אלפערט הי״ד

שווער איז געווען פאַר סווערזשנע צו געפינען אַ רב, וועלכער זאָל קענען זיין אַ פּאַסיקער נאָכפאָלגער נאָך הרב ר׳ משה לייב רוינעס. כאָטש קיין קאַנדידאַטן אויף סווערזש־נער כסא־הרבנות האָבן ניט געפעלט. אָבער ווי שטענדיק, אין אַזעלכע פאַלן, שאַפן זיך צדדים און יעדער צד וויל

אַרויס אַלס זיגער. איז איין רב געווען אַ גוטער דרשן, האָבן אים די ציוניסטן ניט געוואָלט ווייל ער איז געווען אַ אגודה'ניק; איז געקומען אַ צווייטער רב, וועלכער איז שוין ניט געווען קיין אגודה'ניק, האָבן אים די בעלי־בתים ניט געוואָלט, ווייל ער איז ניט אַזאַ גוטער דרשן ווי ס'איז געווען דער פריער־דיקער רב. אַזוי האָט זיך עס געצויגן איבער אַ יאָר צייט, ביז ביידע צדדים זענען מיד געוואָרן און איינגעגאַנגען אויף אַ פשרה: מען זאָל וואַרפן גורל צווישן אייניקע רבנים, וועלכע האָבן קאַנדידירט אויף סווערזשנער רבנות. גערעדט און גע־טון, מען האָט געוואָרפן אַ גורל און זוכה געווען האָט הרב ר' חיים אברהם אַלפערט, וועלכער איז צום באַדויערן שוין געווען דער לעצטער רב פון סווערזשנע. קיין שווערע צייטן האָט כמעט הרב אַלפערט ניט דורכגעמאַכט אין שטעטל, ווייל ס'האָט זיך אויסגעבויט אַ טאַרטאַק פון וועלכן די דירעקטאָרן זענען געווען רעליגיעזע יידן און די שטעטלדיקע איינוווינער האָבן אויך געהאַט פרנסה בשפע, אַזוי האָט זיך שוין במילא דאָס אָפּגערופן אויך אויף דער מאַטעריעלער לאַגע פון אַרטיקן רב.

הרב ר' חיים אברהם אַלפערט והרבנית — נרצחו על ידי הגרמנים הי"ד

ווען די היטלער־באַנדע האָט פאַרנומען סווערזשנע איז הרב אלפערט אויסגעווילט געוואָרן אין יודנראַט. ער האָט שטענדיק געפונען אַ טרייסט־וואָרט פאַר זיין אומגליקלעכער עדה יידן. ווען מען האָט אַרויסגעפירט די ערשטע גרופּע פון 30 יונגנטלעכע צום דערשיסן, האָט מען אים מיטגענומען, ער זאָל ביי זיין ביי דעם בלוטיקן שפּיל און זאָל מיט זיינע אויגן זיך צוקוקן צו דער שוידערלעכער טראַגעדיע. נאָכער ערשט האָבן זיי אויך אים דערשאָסן. אַזוי טראַגיש האָט פאַרענדיקט זיין לעבן אויף קידוש־השם דער קדוש הרב ר' חיים אברהם אלפערט, וועלכער איז געווען דער לעצטער רינגעלע אין שלשלת היוחסין פון סווערזשנער רבנות. מיט זיין טויט האָט זיך שוין איבערגעריסן אויף שטענדיק די גאָלדענע קייט פון רבנים אין סווערזשנע.

זאָל זיין בלוט זידן און ניט רוען ווי דאָס בלוט פון זכריה הנביא. ארץ אל תכסי דמו!

חברה חיי־אדם

אויסער דער חברה ש"ס מיט וועלכע ס'האָט געלערנט דער אָרטיקער רב, פלעגן נאָך שטענדיק ביי אַ צווייטן טיש זיצן אַ פאָר מנינים אַזוי־גערופענע יידן פון אַ גאַנץ יאָר פאַר וועלכע ס'איז שווער געווען צו לערנען אַ בלאַט גמרא. אָט פאַר די יידן, פלעגט דער אַלטער חזן ר' בערל וואָלף שפּיץ לערנען חיי־אדם. ס'הייסט דינים פון טעגלעכן געברויך אָן וועלכע אַ פרומער ייד קען זיך ניט באַגיין. אויב נאָר ער וויל פירן אַ כשרה שטוב מיט אַ ריינעם יידישן פאַמיליע־לעבן, און אַזויווי ר' בערל וואָלף איז אויסער חזן געווען אויך אַ שוחט, דעריבער איז ער געווען אַ מומחה אויף דעם געביט פון חיי־אדם און דער עולם צוהערער האָבן שטאַרק הנאה געהאַט פון זיין לערנען.

חברה תהילים

גוט אָרגאַניזירט איז געווען די חברה תהילים, איבער־הויפּט דאַן ווען יירשל דער דרוקער איז געווען זייער גבאי. צו דער חברה תהילים האָבן דאָס רוב געהערט „עמך". יידן וועלכע האָבן ניט געהאַט קיין גרויסע פּרעטענזיעס אין לעבן. דאָס איינציקע וואָס זיי האָבן פאַרלאַנגט איז קענען אויסגיסן זייער האַרץ פאַרן רבונו של עולם דורך אַ קאַפּיטל תהילים. פלעגן זיי זיך אויסזעצן יעדן שבת, בין השמשות, הינטערן בימה אין גרויסן בית מדרש און זאָגן תהילים. אייניקע פון זיי ווי יירשל דער דרוקער, מאיר פּיישעס, רפאל מגדל, זעליק נאכעס האָבן געקענט דעם גאַנצן תהילים אויף אויסנווייניק. די איבעריקע האָבן געזאָגט אַריינקוקנדיק אין תהילמל. דאָס איז געווען אין זומער. ווינטער צייט, ווען די נעכט זענען לאַנגע, איז ווויל צו דעם וועלכער ווייס ווי אַזוי אויסצונוצן דעם פּרייטיק־צונאַכט ניט נאָר אויף עסן און שלאָפן — דאָס קען להבדיל אַ גוי אויך. אַ ייד אָבער דאַרף די לאַנגע ווינטערדיקע פרייטיק־צונאַכטן אויסנוצן אויף עפּעס וויכטיקערס און שטרעבן צו אַ העכערן תכלית. דערפאַר פלעגט זיך טאַקע יאַשקע דער שמש „פּעדערן" יעדן ווינטערדיקן פרייטיק־צונאַכט און וועקן די חברה־לייט זיי זאָלן אויפשטיין און גיין אין בית־המדרש אַריין זאָגן תהילים. געוועקט דעם עולם האָט ער, מיט אַ לייכטן קלאַפּ אין פענצטער צומורמלענדיק: שטייט אויף! שוין צייט צו זאָגן תהילים! ניט געקלאַפּט מיטן הילצערנעם האַמער, ווי ער פלעגט זיך דאָס נוהג זיין צו טאָן ווען ער פלעגט וועקן אין חודש אלול און עשרת ימי תשובה צו סליחות. אמת, מען דאַרף טאַקע די חברה לייט אויפוועקן, אָבער ער האָט געגומען אין אַכט, אַז פרייטיק צונאַכט וועקט ער בני מלכים, שבתדיקע יידן, דאַרף מען זיך מיט זיי באַגיין דעליקאַטער, איידעלער און מען קען ניט אַזוי וועקן ווי סתם אין אַ וואָכע־דיקער נאַכט און ס'איז אסור, דאָס שבת זאָל מען קלאַפּן עפּעס מיט אַ הילצערנעם האַמער ווי להבדיל אין יעדער נאַכט פון דער וואָך. ביסלעכווייז האָבן זיך חברה לייט צונויפגעזאַמלט און געזאָגט תהילים ביז מען האָט זיך געשטעלט דאַווענען שחרית לשבת.

אָבער ניט נאָר צוליבן שבתדיקן תהילים האָט די חברה עקזיסטירט. ס'איז געווען אַ פיל העכערער און וויכטיקער זין

דערביי: תהילים זאָגן האָט געדינט ווי אַ מיטל צו מבטל זיין פאַרשיידענע גזירות וואָס זענען געווען נוגע דער שטעטל און אַמאָל אַפילו דעם גאַנצן כלל ישראל. אָפט מאָל אַפילו פון דער גאַנצער וועלט. ווען למשל אַ מלחמה, אָדער עפעס אַ מגפה פון אַ געוויסער קראַנקייט האָט זיך גענומען פאַרשפרייטן איבער דער זינדיקער וועלט. ס׳האָט אויך פאַסירט אַז אַ שטעטלדיקער ייד איז. רחמנא ליצלן, קראַנק געוואָרן און געראַנגלט זיך מיטן טויט, פון וועלכן די דאָקטוירים האָבן זיך שוין מיאש געווען און נאָר דער אויבערשטער אַליין קען העלפן און שענקען אים דאָס לעבן. ערשט דאַן האָט מען דערפילט די וויכטיקייט פון חברה תהילים אין שטעטל. האָט די פרוי פון חולה געכאַפּט די עופעלעך אויף די הענט, ווייל צוזאַמען מיט זיי קען מען דערוועקן מער רחמנות. איז זי געלאָפן צו יירשל דעם דרוקער אַהיים און אויסגעבראָכן אין אַ יאָמערלעכן געוויין: ס׳איז אַ שטוב מיט קליינע קינדער און טאָמער חס־וחלילה זאָל די שעה ניט זיין... איז כאָטש נעם און גיי מען טאָר דאָס ניט זאָגן, אין וואַסער אַריין... זאָל ער זען, דאָס מען זאָל תיכף גיין זאָגן תהילים, אפשר וועט מען דערוועקן עפעס אַ זכות אין די הימלען, אַז אַ גאַנצע פאַמיליע זאָל חלילה פאַר דער צייט ניט פאַריתומט ווערן.

יירשל, גערירט ביז טרערן פון דעם שרעקלעכן אומגליק, האָט גלייך געוואָרפן די אַרבעט, שנעל צונויפגעזאַמלט די חברה־לייט אויף איין „אויסערגעוויינלעכן" תהילים־זאָגן און מען איז אַוועק אין גרויסן בית מדרש. דאָ האָט יירשל אויסגענוצט זיין גאַנצן אויטאָריטעט פאַרן רבונו של עולם, ווייל ניט כעני בפתח איז ער געשטאַנען פאַר דעם אויבערשטן, נאָר מיט אַ גאַנץ רייכן באַגאַזש, וועלכן ער האָט אָנגעזאַמלט אין משך פון זיין לאַנגן לעבן: געפאַסט גאַנץ עשרת ימי תשובה און יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק, שוין אָפגערעדט פון די 6 תעניתים וועלכע זענען אונדז אָנגעזאָגט געוואָרן נאָך פון די גאָר אַלטע צייטן. אויסער דעם, גאַנץ אָפט צוגעהונגערט ווען ס׳איז געווען אַ מאַנגל אין אַרבעט. אָבער קיין איין מאָל ניט פאַרגעסן צו לויבן זיין ליבן נאָמען און צו זאָגן תהילים.

שווער צו זאָגן ווער ס׳וואָלט פאַרשפילט, ווען ס׳קומט צו אַ דין־תורה צווישן זיי ביידע. דאָס הייסט צווישן אים יירשל דער דרוקער און כביכול מיט דעם אויבערשטן אַליין. אויך די איבעריקע חברה־לייט האָבן זיך ניט געהאַט מיט וואָס צו שעמען און זענען אויך ניט געווען געפאַלן ביי זיך...

אַלע פאַרהאָרעוועטע יידן, וואָס האָבן זיך שטאַרק געמאַטערט אויף צו באַשפייזן די ניט קליינע פאַמיליעס, האָבן קיינמאָל ניט פאַרפעלט חלילה, צו דאַווענען בציבור און מקיים געווען אויך די איבעריקע מצוות וואָס אַ ייד דאַרף זיי אָפּהיטן. איצט קען מען זיך שוין פאָרשטעלן מיט וואָס פאַר אַ זיכערקייט מען האָט זיך צונויפגעקליבן אין אַ מיטן וואָכעדיקן טאָג כדי צו זאָגן תהילים אויף אָפּצוראַטעווען אַ ייד, וואָס ראַנגלט זיך אויפן טויטן בעט מיטן מלאך המות. און צוריק גערעדט, צוליב וועמען טוט מען דאָס אַלץ, אויב ניט טאַקע צוליב אים אַליין, וואָס זיצט אין דעם זיבעטן הימל, כדי ער זאָל האָבן נאָך אַ ייד אויף דער זינדיקער ערד וועלכער וועט מקיים זיין זיינע געבאָטן און לויבן זיין ליבן נאָמען. איז פאַרוואָס זאָל ער טאַקע ניט וועלן העלפן און שענקען אַ ייד נאָך אַ ביסל יאָרן צום לעבן. וואָס הייסט, ס׳פעלט אים דען אויס ווען ער וויל? נעמענדיק דאָס אַלץ אין באַטראַכט, האָט זיך יירשל אָנגענומען מיט קוראַזש און מיט אַ צעבראָכן האַרץ אַרויף אויף דער בימה, ברייט פונאַנדערגעעפנט דעם ארון־הקודש, אַ קלאַפּ געטאָן מיטן קולאַק איבערן שטענדער און חברה תהילים האָבן אָנגעפאַנגען צו שטורעמען די שערי רחמים מיט די קאַפּיטלעך תהילים וואָס איז אָנגעוויזן צו בעטן פאַר אַ חולה. און אַזוי זאָגנדיק מיט כוונה איז מען אַריינגעפאַלן אין עקסטאַז און ווען מען האָט שוין דערגרייכט צום קאַפּיטל ס״ט וועלכער פאַנגט זיך אָן מיט די האַרצרייסנדע ווערטער: למנצח על שושנים לדוד, הושיעני אלהים כי באו מים־עד־נפש. האָבן אַלע חברה־לייט אויסגעבראָכן אין אַ יאָמערלעכן געוויין. ווייבער וועלכע זענען בשעת מעשה דורכגעגאַנגען פאַרביי דעם בית המדרש צום טייך נאָך וואַסער, האָבן זיך פאַרהאַלטן דערשראָקענע און קוקן צו די אָפענע פענצטער פון שול. איינע פאָרשט דער צווייטער מיט אַ שטומען בליק, אפשר איז וועמען באַקאַנט וואָס פאַר אַן אומגליק האָט געטראָפן אין שטעטל, דאָס מען זאָגט אין מיטן העלן טאָג תהילים? פון בית המדרש דערהערן זיך שוין די קלאַנגען פון דער לעצטער תפילה וואָס מען זאָגט פאַר אַ קראַנקן ה׳ ה׳ אל רחום וחנון ארך אפים א.אַ.וו. מיטן פולן גלויבן, אַז דער געבעט איז אָנגענומען געוואָרן און אַז דער חולה וועט, מיט דעם אויבערשטנס הילף, געהאָלפן ווערן, הויבן זיך אָן די חברה־לייט ביסלעכווייז פאַנאַנדערגיין, יעדערער צו זיך אַהיים, צו זיין ארבעט.

ויהי, און ס׳איז געווען, ווען דאָס תהילים זאָגן האָט אויך ניט געהאָלפן און דער חולה איז דאָך געשטאָרבן, איז עס געווען אַ סימן מובהק, אַז ס׳איז נישט אַנדערש, ווי ער האָט מער קיין יאָרן ניט געהאַט און דער גזר דין איז אים נאָך אָנגעחת׳מעט געוואָרן פון פאַראַיאָרן יום כיפור. אָבער מיטן טויט פון דעם קראַנקן הויבט זיך ערשט אָן די וויכטיקסטע אויפגאַבע פון דער חברה. ס׳קלויבן זיך צונויף אַ מנין תהילים־זאָגערס, וואָס גייען אַריבער אין שטוב פון דעם טויטן. יירשל אָבער קען זיך ניט באַטייליקן, ווייל ער איז אַ כהן און אַלס אַזעלכער טאָר ער זיך ניט געפינען אונטער איין דאַך מיט אַ מת. ערשט דאַן פאַנגט זיך אָן דער אמת׳דיקער תהילים־זאָגן בכדי צו געפינען אַ תיקון פאַר זיין הייליקער נשמה אין גן־עדן צוזאַמען מיט די אבות אברהם, יצחק ויעקב ווו ער זאָל רוען תחת כנפי השכינה, און מיטן פסוק: צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו, באַגלייטן אים די חברה־לייט ביז צו זיין אייביקן רו.

אַזוי האָט געלעבט און אַזוי האָט געווירקט די חברה תהילים אין שטעטל, ניט ווי די חברה ש״ס, וועלכע האָבן געלערנט נאָר פאַר זיך, וואָס איז באַשטאַנען פון אָנגעזעענע בעלי־בתים: חברה תהילים איז באַשטאַנען פון עמך וועלכע דאגה׳נען ניט נאָר פאַר זיך, נאָר לטובת הכלל... פאַר דער גאַנצער שטעטל.

אויסער דעם גרויסן בית־מדרש אין וועלכן ס׳האָבן זיך

קאָנצענטרירט אַלע חברות און אויך דאָרטן איז געווען דער שטענדיקער זיץ־אָרט פון שטעטלדיקן רב, איז נאָך געווען דער אַזוי־גערופענער, קליינער־בית־מדרש, אויפן נאָמען פון גביר און נדבן ר' ישראל ליפשיץ. דער קליינער בית־המדרש האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין זויבערקייט, וואָס איז אָפּ־געהיט געוואָרן דורך דעם אויפזעער פון בית מדרש ר' חיים יעקב שלומ'ס, וועמען ס'איז אָנפאַרטרויט געוואָרן דער אויפזיכט דורך די יורשים פון ר' ישראל ליפשיץ וועמענס

ר' חיים יעקב־שלומ'ס גאלאוונטשיץ ז"ל

שטענדיקער וווין־אָרט איז געווען אין סאָסנאָוויץ. די יידן פון טרעטשאַן, וועלכע האָבן ווייט געהאַט צו גיין אין יעדן פון די אויבנדערמאָנטע בתי מדרשים, האָבן געהאַט זייערן אַן אייגענעם מנין מיט אַ ספר תורה אין הויז פון אברהם בערל דעם שניידער. פונדאַנען אפשר נעמט זיך, וואָס אין שטעטל האָט מען אים גערופן דער טרעטשאַנער רב.

חדרים און מלמדים

די בתי מדרשים זענען אָבער ניט געווען דער איינציקער מקור פון תורה, ווייל דאָס שטעטל איז געווען אויך איבער־פולט מיט חדרים ווו הונדערטער תלמידים האָבן דורך זייערע מלמדים באַקומען אַ רעליגיעזע דערציאונג. אין די חדרים האָט מען געלערנט פון אין דער פרי ביז אויף דער נאַכט.

קיין געמישטע חדרים פון יינגלעך און מיידלעך האָבן כמעט ווי נישט עקזיסטירט. דער איינציקער חדר ווו ס'האָבן געלערנט נאָר מיידלעך איז געווען ביי חיים יעקב שלומ'ס, און אויך דער חדר איז געווען נאָר פאַר אָנפאַנגערינס, אָבער מער ווי ביז צו אַ פרשה חומש זענען זיי נישט דער־גאַנגען און ווערנדיק אַ ביסל עלטער, זענען זיי אַוועק אין דער רוסישער פאָלקס־שולע. די אָרעמע עלטערן האָבן צו יענער צייט געהאַלטן פאַר נישט נויטיק שיקן אַ מיידל לער־נען אין חדר.

דאַקעגן איז כמעט נישט געווען קיין פאַל אַפילו אין דער אָרעמסטער שטוב, דאָס אַ יינגל זאָל נישט גיין אין חדר, כאָטש ביז בר־מצוה און נאָכער האָט מען אים אָפּגעגעבן לערנען אַ מלאכה.

די חדרים אָבער זענען אויך געווען איינגעטיילט אין גע־וויסע קלאַסן, פאַרשטייט זיך לויט די פעאיקייטן פון מלמד. אַזוי למשל, האָט אברהמ'ל דער שמש, וועלכער איז באַגאַנ־גען זעלבסטמאָרד דורך אויפהענגען זיך אין שטיבל פון גרויסן בית המדרש, האָט געלערנט קינדער, וועלכע האָבן אָנגעפאַנגען גיין אין חדר דעם ערשטן זמן. אגב אורחא וויל איך דאָ דערמאָנען, אַז אברהמ'ל דער שמש, האָט זיך גע־האָנגען פונקט אין דעם יאָר וואָס איך האָב ביי אים אָנגע־פאַנגען צו לערנען אלף־בית און אַזוי ווי דאָס איז געשען אין מיטן זמן און אַ צווייטער מלמד האָט אין מיטן זמן קיין פרישע קינדער ניט געוואָלט אָננעמען, זענען מיר געווען שטאַרק צופרידן פון דעם גאַנצן עסק... ווייל אַזוי אַרום איז מען דערוייל, ביז עס וועט זיך אָנהויבן דער נייער זמן, פטור געוואָרן אויף אַ פּאָר מאָנאַטן פון חדר.

דער צווייטער דרדקי־מלמד איז געווען מאָטע משה. זאָל ער מיר מוחל זיין, אַליין שטאַרק „גשלאָגן" אויף דער עברי, און האָט נעבעך געמוזט אָנקומען צו דער פרנסה, נאָך דעם ווי ס'איז געשען מיט אים אַן אומגליק, שוין זייענדיק ניט קיין יונגער מאַן, האָט ער צעבראָכן אַ פוס, געבליבן אַ קאַליקע אויף דעם גאַנצן לעבן און אַזוי ווי קיין פאַך האָט ער נישט געהאַט, איז ער געוואָרן אַ מלמד. קיין גרויסן נחת האָט ער פון זיין נייעם פאַך ניט געהאַט. אויב מיטן אלף־בית איז ער נאָך ווי ניט איז אַדורכגעקומען, האָט ער אָבער שטאַרק געמאַטערט זיך נעבעך, ווען ער האָט געדאַרפט אָנ־פאַנגען מיט אַ יינגל חומש. דאָ האָט ער זיך געמוזט כסדר אַרויסהעלפן מיטן גרויסן טייטש־חומש וועלכן ער האָט אַ גאַנצן טאָג ניט אַראָפּגענומען פון טיש.

אַ ענלעכער טיפ מלמד איז אויך געווען נחום גאלאַ־וונטשיץ, אָדער ווי מען האָט אים גערופן נחום דער חסיד.

ר' לייב יצחק

איינער פון די עלטסטע מלמדים איז געווען ר' לייב יצחק. אַ ייד אַ תלמיד חכם, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זעלטענע מידות און האָט געהאַט אין זינען אַלע אָרעמע לייט פון שטעטל, דאָס זיי זאָלן חלילה ניט בלייבן אָן ליכט און חלה אויף שבת און יום טוב. ווי אויך ווינטער באַזאָרגן זיי מיט האָלץ אויף צו באַהייצן די הייזער.

דער עיקר לערנען ביי אים אין חדר איז באַשטאַנען פון תנ"ך מיט רש"י און גמרא. ער האָט געקוקט אויף זיין חדר ניט נאָר ווי אויף אַ מקור פון פרנסה, נאָר קודם כל ווי אויף אַ גרויסער מצוה וואָס איז אים באַשערט צו מקיים זיין מיטן דערציען אַ דור פון ערלעכע יידן. דערפאַר האָט ער זיך קיין מאָל ניט גערעכנט מיט דער צייט און אַפילו ניט מיט קיין געלט; איז געווען אַ יינגל מיט אַ גוטער קאָפּ ביי אָרעמע עלטערן, וואָס האָבן ניט געהאַט צו באַצאָלן קיין שכר לימוד, האָט ער אים געלערנט אָן געצאָלט, אַבי ער זאָל אויסוואַקסן אַ ייד אַ בן־תורה. לאַנגע יאָרן איז זיין נאָמען דערמאָנט געוואָרן איבערהויפּט צווישן די אָרעמע שיכטן פון סווער־זשנע.

מלמדים פון אַ העכערע מדרגה זענען געווען ר' אליהו טעטס, יענק'ל דער חכם און שמואל דער שוחט, ווו מ'האָט

געלערנט חומש מיט רש״י, נ״ך און אין געוויסע פאַלן אַפילו גמרא. אויסער די אויבנדערמאָנטע קעגנשטאַנדן פון רעליגיעזן כאַראַקטער, האָבן זיי שוין געלערנט מיט די קינדער חשבון, לשון־קודש, שרייבן אַ יידיש בריוול און אַפילו אַ ביסל רוסיש, בכדי מ׳זאָל קאָנען אָנשרייבן אַן אַדרעס.

אַ שטיקל צייט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט אָנגעפירט מיט אַ געמישטן חדר פון ייִנגלעך און מיידלעך דער לערער יצחק דאמניטש, וועלכער האָט אָבער ניט געהאַט קיין מזל און זיין חדר האָט זיך געמוזט ליקווידירן אין גאָר אַ קורצער צייט אַרום.

די תלמוד תורה

ס׳דאַרף אויך דערמאָנט ווערן די „תלמוד־תורה״, וועלכע האָט עקזיסטירט אייניקע יאָר אין דעם שטיבל פון גרויסן בית המדרש, ווו ס׳האָבן געלערנט די אָרעמסטע קינדער פון שטעטל פאַר גאָר אַ ביליקן פרייז אָדער אינגאַנצן אומזיסט.

דער ערשטער מלמד וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער תלמוד תורה איז געווען אַ קליין־דאַרער ציכטיקער יידל מיט אַ שיינע ווייסע זילבערנע באָרד, וועלכע איז געווען שטענדיק ברייט צעקעמט און האָט געמאַכט אַן איינדרוק פון אַ ייד אַ תלמיד חכם. געקומען איז ער פון דער פרעמד, אויב איך האָב נישט קיין טעות, פון דערבייאיקן שטעטל מיר. קיינער האָט נישט געוווּסט זיין נאָמען, נאָר מען האָט אים גערופן דער תלמוד־תורה־מלמד. אין זיין צייט זענען די לימודים אין דער תלמוד תורה געשטאַנען אויף אַ געהעריקע הויך, נאָר דער פלוצלינגער טויט האָט איבערגעריסן זיין פרוכטבאַרע טעטיקייט צווישן די אָרעמע קינדער פון שטעטל. נאָך אים האָט אָנגעפירט די תלמוד תורה בענדעט, און נאָך אים יענקל דער שמש. די לעצטע צוויי האָבן ניט געהאַט די מינדסטע פעדאַגאָגישע פעאיקייט און געווען זייער ווייט פון דעם וואָס מ׳האָט גערופן ביי אונדז אַ ייד אַ תלמיד חכם.

אַזוי האָט מער ווייניקער אויסגעזען דער דערציאונגס־וועזן ביי אונדז אין סווערזשנע אין די יאָרן פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה.

מאיר־יוסף שוואַרץ

אַ ראַדיקאַלע ענדערונג אין גאַנצן שול־וועזן איז אַריינגעטראָטן מיט דעם אָנקומען פון מאיר־יוסף שוואַרץ קיין סווערזשנע. אַ יונגער מאַן פול מיט וויסן און שטאַרק באַהאַוונט אין דער רעליגיעזער און דער נייער העברעאישער ליטעראַטור. מיט אַ אידעאַליסטישער נאַציאָנאַלער איינשטעלונג און ציוניסטישן באַוווּסטזיין. ער איז מיטגעריסן געוואָרן מיטן שטראָם פון דער צווייטער עליה קיין ארץ־ישראל, אָבער נאָך אַ געוויסער צייט פון וואַנדערונגען איבערן לאַנד, האָט ער ניט געקאָנט געפינען פאַר זיך קיין פּלאַץ פאַר זיין מינדסטן עקזיסטענץ, איז ער געצווּנגען, ווי אַ סך אַנדערע אידעאַליסטן פון יענער תקופה, מיט אַ צעבראָכענעם געמיט אומקערן זיך צו זיין אָרעמער היים אין זיין געבורט־שטעטלע סווערזשנע. דאָס איז געווען בערך אין יאָר 1908.

נאָך זיין צוריקקערן זיך אין סווערזשנע, האָט מאיר־יוסף שוואַרץ, אָדער ווי מען האָט אים גערופן אויפן היימישן סווערזשנעם שטייגער, מאיר יאָסל, געעפנט אַ מאָדערנעם חדר, וועלכער ס׳פאַרשטייט זיך האָט געמוזט זיין, ווי אַלע חדרים אין יענער צייט, שטרענג רעליגיעז לויטן פאָרעם, אָבער ציוניסטיש און נאַציאָנאַל לויט זיין אינערלעכן אינהאַלט. אויסער די רעליגיעזע קעגנשטאַנדן איז אָפּגעגעבן געוואָרן פיל צייט פאַר עברית, יידישע געשיכטע און העברעאישער ליטעראַטור. אַזוי איז געשאַפן געוואָרן דער ערשטער חדר מתוקן אין סווערזשנע.

אין זייער אַ שווערער לאַגע האָט זיך דאַן געפונען מאיר יאָסל. ניט אַזוי מאַטעריעל ווי גייסטיק האָט ער געליטן צוליב דער איזאָלאַציע וואָס האָט זיך געשאַפן אַרום זיין פערזאָן. ניט חלילה צוליב דעם, וואָס ער האָט פאַרלאָזן ארץ ישראל און האָט זיך אומגעקערט צוריק אין גלות, דאָס האָט קיינעם ניט אינטערעסירט, אָבער ווי אין יעדן קליינעם שטעטל, אַזוי אויך ביי אונדז, זענען געווען מענטשן וואָס האָבן ליב געהאַט פרייען זיך פון יענעמס דורכפאַל. די בונדיסטן האָבן שטאַרק הנאה געהאַט פון דעם דורכפאַל. ענין צוליב צוויי טעמים: ערשטנס, ווייל אין זיין פריסטן יוגנט איז מאיר־יאָסל געווען אַ חבר פון „בונד״ און גאָר גיך האָט ער זיי „פאַרראַטן״ און איז געוואָרן אַ „ציוניסט״, האָט זיין צוריקקומען געשאַפן גענוג פּראָפּאַגאַנדע כדי צו איבערצייגן, די „האָראָפּאַשנע״ מאַסן אין דעם „פאַלשן״ ציוניסטישן וועג, וועלכע ווענדן אָפּ די אויפמערקזאַמקייט פון יידישן פּראָלעטאַריאַט אין זיין קאַמף פאַרן דאָ זיין, צוליב אַ ציוניסטישע „אוטאָפּיע״ וואָס הייסט פּאַלעסטינע.

פרומע יידן זענען צופרידן געווען וואָס דאָס הייליקע לאַנד איז דערווייל פּטור געוואָרן פון אַ איבעריקן אַפּיקורס, וועלכער האָט געוואָלט דוחה זיין דעם קץ און ברענגען משיח׳ן פאַר דער צייט, און סתם קליינשטעטלדיקע לצים האָבן געהאַט איבער וואָס צו וויצלען זיך, אַז מאיר יאָסעלע האָט געבראַכט פון ארץ ישראל אַ גרויסן „קאַפּיטאַל״ — ער איז געקומען אין הילצערנע פאַנטאָפּלען.

אָבער אַזאַ מענטש מיט אַן אייזערנעם כאַראַקטער ווי מאיר יאָסל, גיט זיך ניט איין אַזוי לייכט איינצוברעכן. ער שטייט פעלדזנפעסט ווי אַ קאַפּיטאַן אויף אַ שיף אין ברויזנדן ים האַלטנדיק זיכער דעם רודער אין האַנט און פאַרלירט ניט דעם גלייכגעוויכט אַפילו צווישן צעבושעוועטע שוימיקע וועלן. מאיר יאָסל בלייבט טריי זיין אידעע. ער קעמפט ווייטער מיט די קעגנער אויף רעכטס און אויף לינקס און ער ווידמעט זיין גאַנצע ענערגיע און פרייע צייט דעם ציוניסטישן געדאַנק ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן. ער טרעט אַריין אין אַ קאַמף מיט די גבאים פון די בתי־מדרשים צו דערלויבן שטעלן אין יעדער שול אַ קערה ערב יום־כיפור פאַר קרן־קיימת־לישראל. איך געדענק נאָך פון מיין פריסטע יוגנט, אָנקומענדיק מיטן טאַטן אין בית המדרש ערב יום כיפור צו מנחה, איז גלייך ביים אַריינגאַנג געשטאַנען אַ גרויסער טיש אַרום וועלכן עס זענען געזעסן די אָנגעזעענסטע בעלי בתים פון שטעטל יעדער הינטער זיין קערה פון פאַרשיידענע חברות און צווישן זיי אויך מאיר יאָסל. נעבן אים איז געשטאַ־

נען אויף אַ הויכן מעשענעם פוס אַ מעשענע קערה פון וועלכער ס'האָט אַרויסגעקוקט אַ ווייסער צעטל מיט גרויסע בלויע אותיות „לישוב ארץ ישראל — לקנית קרקעות”. גלייך נאָך יום כיפור פלעגט ער דאָס געלט איבערשיקן אין אָדעסער פאַלעסטינער קאָמיטעט.

יאָרן לאַנג איז געזעסן מאיר יאָסל ביי דער קערה פון קק"ל — דאָס איז שוין געווען זיין חזקה.

אויך נאָך דעם ווי מאיר יאָסל איז אַריבערגעפאָרן קיין סטויבצ, איז די קערה פון קק"ל יעדן ערב יום כיפור צו מנחה געשטאַנען אין בית המדרש אויפן טיש און יידן, ווי שטענדיק, האָבן מנדב געווען פאַרן קק"ל און נאָך פיל מער ווי אין די אַמאָליקע יאָרן, ווייל ציוניזם איז שוין נישט געווען מער קיין ענין פון פאַנטאַזיאָרן און אַ גאַנץ היפשער טייל פון סווערזשנער יוגנט האָט זיך שוין געפונען אין ארץ ישראל, אַזוי אַז עס איז געשאַפן געוואָרן אַ לעבעדיקער קשר צווישן שטעטל און לאַנד.

נאָר עפּעס האָט געפעלט צו דער פריערדיקער אידיליע, וואָס האָט יאָרן לאַנג געהערשט צווישן אים און די קערה. דער זעלביקער צעטל מיטן אויפשריפט לישוב ארץ ישראל, די זעלביקע קערה, אויך דער בית המדרש איז דער זעלבער, אָבער מאיר־יאָסל האָט געפעלט. אַ דור פון תלמידים האָט מאיר־יאָסל אויפגעשטעלט, וועלכע זענען טריי געבליבן זיין לערע און אָפּגעהיט די ווערטן צו וועלכע ער האָט זיי דערצויגן. אַ דאַנק דעם, האָט אויסער דער ציוניסטישער באַוועגונג קיין איין פאַרטיי קיין דריסת הרגל ניט געהאַט ביי אונדז אין שטעטל, און מיט שטאָלץ קאָנען מיר אים אָנרופן: מאיר־יאָסל שוואַרץ — דער גייסטיקער פאָטער פון ציוניזם אין סווערזשנע. ער האָט עס כשר פאַרדינט.

אויסער די אויבנדערמאָנטע חדרים און אויך די העכערע חדרים ווי למשל פון שמואל דעם שוחט אָדער פון מאיר יאָסלען ווו מ'האָט שוין געהאַט אַן אָנונג אין אַ בלאַט גמרא, האָבן אַ טייל פון די עלטערן געשיקט זייערע קינדער פאַרזעצן זייער לערנען אין מירער ישיבה. פאַרשטייט זיך, אַז ניט גלייך איז מען אָנגעקומען אין מירער ישיבה, אויך דאָרטן איז געווען איינגעטיילט אין פאַרשיידענע טיילן, אַזוי למשל, זענען די שוואַכערע קענער אין תלמוד צום אָנפאַנג אָנגענומען געוואָרן ביי משה יצחקן אין תלמוד תורה, פון אים איז מען אַריבער צו ר' זשאַמען אין „קליין”, נאָכער צו ר' זשאַמען אין „גרויס” און דאַן האָט מען ערשט געדאַרפט דורכמאַכן אַ עקזאַמען ביז מען איז אָנגעקומען אין דער אמתער מירער ישיבה. גרויס איז געווען די צאָל קינדער וועלכע זענען געפאָרן לערנען אין דער מירער ישיבה פאַר דער ערשטער מלחמה, אָבער אַ קליינער צאָל האָט דערגרייכט די ישיבה. די וועלכע זענען שוין אָנגעקומען אין ישיבה, האָבן יאָרן לאַנג פאָרגעזעצט זייער לערנען און אַרויס פון דאָרט מיט טיפע ידיעות אין תלמוד.

אויסער די יידישע חדרים, האָבן נאָך אַ טייל יידישע קינדער זיך פאַרפולקאָמט און געלערנט אין דער רוסישער „נאַראָדנע אוטשילישטשע” (פאָלקס־שולע) און אין „מיניסטערסקע דוווך־קלאַסנע”. אַ טייל יינגלעך האָבן געלערנט אין סטויבצער „גאראדסקאיע”, דאָס איז געווען אַ צאַרישע שולע ווו די לימודים זענען געווען פון 3 קלאסן גימנאַזיע.

איך שטרייך אונטער „פאַרפולקאָמט” צוליב דעם, ווייל ס'איז כמעט נישט געווען קיין פאַל אַז אַ יידיש קינד זאָל אָנפאַנגען גלייך פון אָנהויב אין אַ נישט־יידישע שולע. יעדעס יידיש קינד אָן אונטערשייד, האָט צו ערשט אָנגעפאַנגען לערנען אין חדר ווו ער האָט באַקומען די עלעמענטאַרע ידיעות פון יידישקייט, ווי דאַווענען, לייענען און שרייבן יידיש, אַז אַך־און־וויי וואָלט געווען צו אַזאַ בחור, ווען מען רופט אים אויף צו דער תורה און ער וואָלט ניט געקענט זאָגן די ברכות. ער וואָלט געמעגט אַפילו באַזיצן די העכסטע בילדונג, וואָלט מען אויף אַזעלכן געזאָגט, אַז ער איז אַ עם־הארץ און אַ פּראָסטער יונג. און דערפאַר איז ניט געווען קיין יידישע שטוב ווו די מוטער־שפּראַך זאָל ניט זיין יידיש, ווי דאָס איז געשען אין אַ סך אַנדערע געגענטן פון רוסלאַנד. דאָס איז געווען דער הויפּט־שטריך פון אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך פון ליטע און ווייסרוסלאַנד, און טאָמער האָט זיך געפונען אַ שטוב ווו מען האָט זיך באַנוצט מיט אַ פרעמדער שפּראַך אָדער גערופן די קינדער מיט גוישע נעמען, איז אַזאַ שטוב געווען פאַראַכטעט און באַצייכנט געוואָרן ווי אַ שטוב פון אַסימילאַטאָרן און מה־יפית'ניקעס.

אַזוי האָט אויסגעזען דער דערציאונגס־וועזן אין סווערזשנע ביז 1914, ווען ס'האָט אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־קריג.

אַ יאָר שפּעטער, אין 1915, ווען די דייטשן האָבן פאַרנומען באַראַנאָוויטש און דער פראָנט האָט זיך דערנענטערט ביז אַ דרייסיק קילאָמעטער פון שטעטל האָבן אַ טייל יידן, אייבערהויפּט דער פאַרמעגלעכער, פאַרלאָזן דאָס שטעטל און אַוועקגעפאָרן קיין מינסק אָדער אין אַנדערע געגענטן אין רוסלאַנד. אַלס רעזולטאַט פון דעם זענען פאַרבליבן אין שטעטל גאָר אַ קליינע צאָל קינדער פון אָרעמע עלטערן, וואָס האָבן ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו צאָלן שכר לימוד. די טאַטעס זענען געווען מאָביליזירט אָדער זייענדיק אין אַמעריקע זענען זיי געבליבן אָפּגעשניטן איבערן יענעם זייט ים, און האָבן ניט געקענט העלפן זייערע אומגליקלעכע פרויען און קינדער, וועלכע האָבן שטאַרק צוגעהונגערט.

קיין מלמדים איז אויך כמעט ווי ניט געווען, אליהו עטעס איז שוין געווען אַלט און האָט שוין מער מיט קיין קינדער ניט געלערנט. שמואל דער שוחט איז מאָביליזירט געוואָרן אין דער אַרמיי און מאיר יאָסל האָט פאַרלאָזט דעם חדר און געעפנט אַ קראָם פון קאָסמעטיק, וואָס האָט דאַן געגעבן פרנסה בשפע פון די פיל זעלנער און אָפיצערן וואָס האָבן זיך דאַן געפונען אין סווערזשנע און אין די אַרומיקע דערפער, אַהין פלעגן זיי קומען אָפּרוען זיך פון פראָנט און פאַרמירן זייערע רייען פאַר די וויטערדיקע פאַרשטייענדע קאַמפן, וועלכע זענען דאַן פאָרגעקומען במשך פון איניקע יאָר כמעט אָן אַ איבעררייס.

אין יענער צייט האָט זיך געפונען אין סווערזשנע יוסף שקאָלניק, וועלכער האָט יאָרן לאַנג געלערנט אין מירער ישיבה און זיך דערוואָרבן טיפע קענטעענישן אין תלמוד און אין דער העברעאישער שפּראַך. ווערנדיק באַפרייט פון מיליטער אַלס קורצזיכטיקער, האָבן זיך געווענדט צו אים אייניקע בעלי־בתים פון סווערזשנע און פאַרגעלייגט אים צו שאַפן אַ חדר פון אַ באַגרענעצטע צאָל קינדער. זיין חדר האָט אָנגעהאַלטן לערך צוויי זמנים, ווייל סטויבצער בעלי בתים זענען געקומען און פאַרגעלייגט אים פיל בעסערע באַדינגונגען און ער איז אַריבער אין סטויבץ.

נאָך אים האָט אָנגעפירט מיט אַ חדר אין סווערזשנע משה זמודזיאַק, אָדער ווי מיר האָבן אים גערופן, מייסל מינינקעס לויטן נאָמען פון זיין מאַמען. אויך זיין חדר האָט לאַנג נישט אָנגעהאַלטן, ווייל ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ אוזדער מיידל און איז אַריבער אַהין פון וואַנען ער איז אָפּגעפאָרן קיין אַמעריקע.

אין יאָר 1919, ווען ס׳זענען צום ערשטן מאָל געקומען צו אונדז די פּאָלאַקן און האָבן אָקופּירט אַ טייל פון ווייס־רוסלאַנד ביז דעם טייך בערעזינא צו מזרח, האָט דער „דזשוינט" אָנגעהויבן אַן אינטענסיווע טעטיקייט צווישן דער אויסגעמאַטערטער באַפעלקערונג פון 6 יאָר קריג און רעוואָלוציעס. ס׳האָט זיך תיכף איינגעשטעלט אַ קאָנטאַקט מיט לאַנדס־פאַרבאַנדן אין אַמעריקע, אין יעדע שטאָט און שטעטל זענען אויסגעוויילט געוואָרן קהילה־ראַטן און ס׳האָבן זיך געעפנט קיכן פאַר קינדער און אומזיסטע שולעס.

אין סווערזשנע איז דאַן געעפנט געוואָרן, צום ערשטן מאָל, אַ מאָדערנע העברעאישע שולע אונטערן נאָמען „התחיה", וועלכע האָט אַרומגענומען אַלע קינדער פון שטעטל וואָס האָבן דערגרייכט דאַן צו אַ פּאָר הונדערט און איז אָנגעפירט געוואָרן דורך אַ גרופּע פּראַקטיצירטע לערערס, ווי: מאיר יוסף שוואַרץ, יוסף שקאָלניק, שמואל דער שוחט און חיה׳קע דעם רב׳ס. אין שטיבל פון בית־המדרש האָט מען איינגעאָרדנט די קיך אונטער דער אָנפירונג פון אייזיק שיינקמאַן נחום שטיינהויז און אַלס אויפזעערין — שיינקע דעם רב׳ס. די קעכין איז געווען רחל איטשקעס.

ס׳איז פּשוט געווען אַ נחת־רוח אָנצוקוקן ווי הונדערטער קינדער פלעגן זיך אויסזעצן ביי די טישן נאָך יאָרן פון הונגער און נויט און געקוויקט זיך מיט פרישע און נאַרהאַפטע שפּייזן.

די שולע איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף אַ הויכן קולטורעלן ניוואָ, וווּ ס׳האָט זיך אויך אָרגאַניזירט אַ פּרעכטיקער קינדער־כאָר אונטער דער לייטונג פון יוסף שקאָלניק. צום ערשטן מאָל האָבן די קינדער דערזען אויף די ווענט פון אַ יידישער שולע בילדער פון יידישע שרייבער און ציוניסטישע מנהיגים. זיי האָבן זיך דערוווּסט אַז יידן האָבן אויך אַ הימנון און מען דאַרף זיך אויפשטעלן ווען מ׳זינגט „התקווה".

אַ באַגייסטערטע שטימונג האָט געהערשט צווישן די קינדער ווען מ׳האָט זיי דערציילט וועגן ארץ־ישראל, וווּ ס׳בויט זיך די יידישע מדינה. מיט אַ באַזונדערע פאַראינטערעסירונג האָט מען געלערנט די געאָגראַפיע פון ארץ־ישראל, איבערהויפּט ווען ס׳האָט זיך געהאַנדלט וועגן יידישע דערפער און יידישע פויערים, וואָס קאָנען אַליין אַקערן און זייען און מען דאַרף נישט אָנקומען צו אַ גוי אַז ער זאָל קומען פאַראַקערן די פעלדער, ווי זיי האָבן דאָס געזען אין סווערזשנע. דאָרטן אין ארץ־ישראל גייט זיך אַריין אַ יידישער קאָלאָניסט אין זיין שטאַל און נעמט אַרויס זיין אייגענעם פערד מיטן אַקער און באַאַרבעט זיין פעלד, און ווען ער פאַרענדיקט אַקערן, זעצט ער זיך אַוועק רייטנדיק אויף זיין פערדל אַהיים. גליקלעכע יידן זענען די פויערים פון ארץ ישראל!

צום באַדויערן האָט די שולע לאַנג ניט עקזיסטירט. אין 1920 האָבן זיך צוריקגעקערט די באָלשעוויקעס און צוליב פינאַנציעלע שוועריקייטן און פּאָליטישע טעמים האָט זיך די שולע געמוזט שליסן. איך וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסן דעם מאָמענט ווען די לערער האָבן זיך געזעגנט מיט די קינדער, און ווען מען האָט צום שלוס געזינגען די „התקוה", האָבן אַלע קינדער צוזאַמען מיט די לערער געוויינט מיט ביטערע טרערן.

מער האָט שוין קיין שולע אין אַזאַ פאַרנעם אין סווערזשנע נישט עקזיסטירט ביז איר אונטערגאַנג.

אין די ווייטערדיקע יאָרן איז נאָך געעפנט געוואָרן אַ חדר פון נח אבא רובענטשיק, אַ מענטש מיט אַ סך וויסן, אָבער מיט קנאַפּע פּעדאַגאָגישע פעאיקייטן. יאָרן לאַנג האָט ער געקנעלט מיט סווערזשנער קינדער, אָבער קיין פּרוכט פון זיין אַרבעט האָט ער נישט געזען.

ס׳האָט נאָך אים אָנגעפירט מיט אַ חדר אויף דער עלטער חיים פּראַטאַס און דוד לייבסאָן, אָבער עלטערן וועלכע האָבן זיך באַצויגן ערנסט צו דער דערציאונג פון זייערע קינדער האָבן געשיקט זיי לערנען אין דער „תרבות" שולע קיין סטויבץ.

ס׳איז כדאי צו דערמאָנען, אַז אין דער מלחמה־צייט, לערך אין 1917 איז דורך די איניציאַטיוו פון קאַליע יאַרוסעוויטש געעפנט געוואָרן אַ רוסישע גימנאַזיע אין סווערזשנע, וועלכע איז געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ און איז באַזוכט געוואָרן דורך אַ סך יידישע שילער פון אַלע אַרומיקע שטעטלעך, ווייל דאָס איז געווען דאַן די איינציקע גימנאַזיע אין דעם גאַנצן געגנט.

ווען די פּאָלאַקן האָבן צום צווייטן מאָל אָקופּירט אַ טייל פון ווייס־רוסלאַנד און איינגעשטעלט די גרענעץ מיט רוסלאַנד אין קאָלאָסאָווע, בערך 15 קילאָמעטער פון סווערזשנע, האָבן זיי סטויבץ פּראָקלאַמירט אַלס פּאָוויאַטאָווע (ראַיאָן) שטאָט און די גימנאַזיע „איבערגעשמדט" אויף אַ פּוילישע און איבערגעפירט זי קיין סטויבץ.

דאָס איז, מער אָדער ווייניקער, די געשיכטע פון גלויבן און דערציאונגס־וועזן צום סוף פון נייַנצנטן און אין דער ערשטער העלפט פון צוואָנציקסטן יאָרהונדערט אין סווערזשנע.

איבערגעריסן איז עס געוואָרן אויף אַן אכזריותדיקן אופן דורך די נאַצישע מערדער אין יאָר 1941 — און דאָס מאָל מיט אַ טראַגישן סוף.

פּערזענלעכקייטן

יעקב שלום קאַצענעלנבויגן

אויסער פאַרשיידענע חברות און רבנים, האָט נאָך סווערזשנע אַרויסגעגעבן אייניקע אָנגעזעענע העברעאישע יידישע דערפּאָלגרייכע שרייבערס, צווישן זיי דער ייִנגסטער זון פון הרב ר׳ בנימין איסר און דער ברודער פון ר׳ חייפע, יעקב שלום קאַצענעלנבויגן, וועלכער איז געבוירן געוואָרן און זיך דערצויגן אין סווערזשנע. געווען איז ער איינער פון די ערשטע שרייבער און דיכטער פון דער נייער העברעאישער ליטעראַטור. אין שטעטל איז ער געווען באַקאַנט אונטערן נאָמען דאדל. יעקב שלום האָט פאַרעפנטלעכט זיינע לידער און פּראָזע ביי פּרישמאַנען אין „הדור" אונטערן ליטעראַרישן ביינאָמען „ישק", דערציילונגען אין פּוקסעס „השבוע", ווי אויך מאמרים אין לאַנדאַנער „הדגל".

אויסער אַלס טאַלאַנטפולער דיכטער, איז דאדל געווען אַן איבערגעגעבענער ציוניסט און ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה האָב איך נאָך געזען אַקציעס פון קאָלאָניאַל־באַנק, וועלכע זענען פאַרשפּרייט געוואָרן דורך דאדלען צווישן סווערזשנער יידן מיט יאָרן צוריק.

יש"ק איז געווען אַ נייער פּאָעט. זיין געזאַנג, איז געווען אויף העברעאיש, אַ שפּראַך וואָס קיינער אַרום מיר האָט נישט גערעדט אין זיין ליד איז געווען פול מיט גע־שטאַלט פון עקזאַלטירטע שטימונג; ער פלעג אויסזען ווי אַ שיכור, ווען דער שאַפונגס־דראַנג האָט אים אָנגעכאַפּט איך קען ניט פאַרגעסן מיין דערשטוינונג, ווען איך בין מיט אים געגאַנגען אין וואַלד אויפן גרינעם שטעג, וואָס האָט געפירט פון בערגל אין שטוב אַריין. פּלוצלינג האָבן זיך זיינע צוויי אויגן פייערדיק אָנגעצונדן מיט אַ ברען, וואָס איך האָב נאָך קיינמאָל ניט געזען אין קיינעמס אויגן וועלכע איך האָב געקענט. ממש פאַר מיר האָט ער אָנגעהויבן זאָגן פייערלעך אַ פערז נאָך אַ פערז: נייע און געמאָסטענע וועלכע ער האָט מאָמענטאַל געשאַפן. זיי זענען קונציק געשלאָסן געוואָרן איינעם צום אַנדערן, צוגעשניטן, געטאָקט און אויס־געהאָקט... ווונדער: זיי האָבן זיך אויך געגראַמט צום סוף, אַזוי ווי זיי וואָלטן עדות געזאָגט יעדער פערז אויפן צווייטן.

איך דערמאָן זיך אַן אָוונט אין אטאליז, ווען אין שטוב האָבן זיך פאַרזאַמלט העברעאישע קענער. האָט ער דאַן אַרויסגענומען פון זיין קעסטל אַ דערציילונג מיטן נאָמען „מים שלנו" (וואַסער צום פּאַרקנעטן די טייג פאַר מצות). דאָס זענען געווען דערציילערישע זכרונות פון זיין קינדהייט, ווי אַזוי ער האָט ביינאַכט געהאָט באַגלייט זיין פאָטער (דאָס הייסט — דעם סווערזשנער רב א.ד.ש.), ווען יענער איז געגאַנגען שעפּן וואַסער צום מצות באַקן. די דערציילונג איז געווען דורכגעזאַפּט מיט יום־טובדיקער קדושה, קינדער־בענקשאַפט און זקנים־ליבשאַפט. ער איז שוין געווען שלי־מותדיק אין פאָרעם, ניי אין אויסדרוק און אַריינדרינגענדיק אין האַרצן אַריין.

שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז ער האָט זיך געשיפלט איבער אַן אָזיערע מיט זיינס אַ באַקאַנטער אין דער שווייץ. אַ כוואַליע האָט זיך אַ הויב געטאָן איינצושלינ־גען דאָס שיפל. יש"ק האָט איינגעשטעלט דאָס לעבן, אַריינ־געשפּרינגען אין וואַסער און געראַטעוועט זיין באַגלייטערין, נאָר ער אַליין איז דערביי אַראָפּגעזונקען אין תהום אַריין. ווער איז זי געווען, און ווו איז די דאָזיקע באַקאַנטע, וואָס האָט אים געזען אין די לעצטע מינוטן צוליב וועלכער ער האָט מקריב געווען זיין לעבן? צי האָט מען דערנאָך געפונען זיין קערפּער? צי האָט מען אים געבראַכט צו קבר ישראל? צי איז דאָ אַ צייכן אויף זיין קבר? — ביז איצט האָב איך ניט באַוויזן זיך צו דערוויסן וועגן דעם. (לויט „כוכבי בוקר" פון זלמן שזר).

דאָס איז געווען דער טראַגישער סוף פון הרב ר׳ בנימין איסרס מוזיניק, וועלכער איז געבוירן, דערצויגן און אויס־געוואַקסן אויף סווערזשנער באָדן.

משה זייפערט

מיט פיל יאָרן פאַר יש"קן האָט געלעבט און געווירקט צווישן סווערזשנער יוגנט איינער פון די באַגאַבסטע יידישע שרייבער אין יענער תקופה משה זייפערט.

אין 1873 האָט מ. זייפערט אויסגעהאַלטן דעם פעלדשער־עקזאַמען און נאָך דעם ווי זיין פאָטער, דער סווערזשנער פעלדשער, איז געשטאָרבן, האָט משה זייפערט אָנגעהויבן צו פּראַקטיצירן אין סווערזשנע און אויך אין דעם דערבייאיקן שטעטל סטויבץ. שוין דאַן פאַנגט ער אָן זיין ליטעראַרישע פּובליציסטישע טעטיקייט, ער דרוקט פעליעטאָנען אין ראַד־קינסאָנס „הקול" און ציוניסטישע אַרטיקלען אין „המגיד", קאָרעספּאָנדענציעס אין וואָסכאָד", „כראָניקא" און „ראַסוויעט" (לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור פון זלמן רייזן).

משה זייפערט

אַרום 80 יאָר איז ער אַלט געווען ווען דער טויט האָט אי־בערגעריסן זיין פּרוקטבאַרע טעטיקייט, און 65 יאָר פון זיין לעבן, האָט ער געווידמעט דער יידישער ליטעראַטור. ער האָט אויך געשריבן אין העברעאיש, רוסיש און דייטש. די לעצטע 17 יאָר

פון זיין לעבן איז ער געווען פארבונדן מיטן ניו־יארקער „טאגעבלאט", ווו ער האט פארעפנטלעכט אייניקע פון זיינע בעסטע ווערק, ראמאנען פון יידישן לעבן, וועלכע האבן גע־מאכט א רושם אין צענדליקער טויזנטער יידישע הייזער. ער איז געלעזן געווארן פון גאנצע פאמיליעס און יעדער לע־זער האט אים באוואונדערט, סיי פאר זיינע אויסגעצייכנטע יידישע טיפן און בילדער, סיי פאר זיין רייכער פליסיקער שפראך.

און אט וואס עס שרייבט די רעדאקציע פון „ניו־יארקער טאגעבלאט" אין איר לייט־ארטיקל אין טאג פון זיין לויה, י' שבט פ' בשלח, תרפ"ב:

„גליקלעך איז דער מענטש וואס קען שאפן גליק און פארגעניגן פאר זיינע מיטמענטשן.

גליקלעך איז דער וואס קען מאכן די הערצער פון זיינע מיטמענטשן הייסער שלאגן, וואס קען ברענגען א שמייכל אויף זייערע ליפן. זייפערט איז געווען איינער פון יענע גליקלעכע, וואס קענען ברענגען גליק און פארגעניגן צו זייערע מיטמענטשן, א לעבן פון שרייבן נאכאנאנד מער ווי א האלבן יארהונדערט פון שאפן נאכאנאנד. פון בויען וועלטן מיט זיין פאנטאזיע, פון שילדערן בילדער, פון ברענגען צום לעזער אלטע חלומות פון זיין קינדהייט, פון א אפפרישן אין אים אדער אין איר זיין אדער איר יוגנט — וואס קען זיין שענער ווי אזא לעבן ווי דער פון זייפערט!

וויפל גליקלעכע מאמענטן, האט עס זייפערט מיט זיין רייכער פאנטאזיע געגעבן צו זיינע לעזער און ווי גרויס איז געווען די מעשים, וואס ער האט פאר זיי געטאן!

מען קען לעבן א לעבן פון מער קאמפארט ווי משה זייפערט, דער ארעמער פעדער־מענטש האט געהאט. מען קען האבן פיל מער פארגעניגן אויף דער וועלט ווי משה זייפערט האט געהאט, אבער מען קען ניט האבן קיין רייכערן לעבן ווי משה זייפערט האט געהאט. א מענטש וואס קען אזוי לאנג און אזוי פיל שאפן, לעבט רייך און גליקלעך אפילו ווען ער האט קוים מיט וואס א טאג איבערצוקומען. און ווען אן אכציק־יאריקער מאן שטארבט אין מיטן פון זיינעם א ווערק, שטארבט מיט דער פעדער אין האנט און מיט נייע פלענער פון נייע שאפונגען — איז ער געוויס געשטארבן א גליקלעכער.

באצאלן? די וועלט באצאלט ניט די וואס שאפן פאר איר. פונקט ווי איר באצאלט ניט א בלום פאר דאס וואס זי גיט אייך. אבער ניט פאר באצאלן שאפט דער מענטש. ער ארבעט בכדי ארויסצוגעבן דאס וואס אין אים געפינט זיך. דער שעפער האט דעם אמתן פארגעניגן ניט אין נעמען נאר אין געבן. זייפערט האט דעם יידישן פובליקום א סך געגעבן.

זייפערט האט געבראכט צו דעם ייד פון אמעריקע דעם הויך פון דער היים. ער האט פאר אים געמאלן דעם יידישן לעבן. ער האט געגעבן זיינע לעזער, א צווייטע יוגנט, דערמאנענדיק זיי אן זייער אלטער היים.

זייפערט האט געלעבט, געשאפן און געגעבן, מער ווי דאס קען א מענטש אויף דער וועלט ניט אויסטאן.

משה זייפערט האט אין משך פון לאנגן שעפערישן לעבן אנגעשריבן 64 ראמאנען און הונדערטער סקיצן און דערציי־לונגען. ער האט אויך אנגעשריבן 37 פיעסן און דראמען. זיינע דערפאלג רייכסטע פיעסן זענען „שומר ישראל" און „מלכת שבא". אלס זיינע בעסטע ראמאנען ווערן פארעכנט „דער טורעם פון בבל", „בארג אראפ" און „זישע פארהור־לייניקער". כאטש משה זייפערט איז געבוירן געווארן אין יאר 1845 אין ווילקאמיר, קאוונער גובערניע, איז ער דאך א סווערזשנער, ווייל ווען זיין פאטער האט זיך באזעצט ביי אונדז אלס פעלדשער, איז משה אלט געווען קוים 10 יאר און אין סווערזשנע האט ער אנגעפאנגען זיינע ערשטע ליטע־רארישע ארבעט. אויך זיין ערשטע פרוי איז געווען א סווערזש־נער און זיכער האט געהאט א גרויסע השפעה אויף זיין צארטער נשמה די רייכע נאטור וואס האט ארומגערינגלט דאס שטעטל פון אלע אירע זייטן.

ד"ר לעאן מאצקין

גאר א נאענטע שייכות מיט סווערזשנע האט די פאמיליע מאצקין פון וועלכער ס'איז ארויסגעקומען איינער פון די שענסטע געשטאלטן פון פאליטישן ציוניזם ד"ר לעאן מאצקין.

ווי יצחק גרונטפעסט (איטשקע יאכקעס) וועלכער איז יארנלאנג געווען „מעשטשאנסקי־סטאראסטע" פון דער יידי־שער געמיינדע אין סווערזשנע, האט מיר דערציילט, האבן די פאמיליעס מאצקין די גאנצע צייט פון צארישן רעזשים ארויסגענומען פעסער אין סווערזשנער יידישער „מעשטשאנס־קער־אופראווע", ווייל לויטן צארישן געזעץ האט מען געמוזט נעמען א פאספארט נאר דארטן, ווו מען איז געווען פארשריבן אין די ביכער, אפילו ווען מען האט נאכהער געביטן דעם וווינונגס־פלאץ. אגב זענען די פאמיליע מיטגלידער גרונט־פעסט געווען נאענטע קרובים מיט די מאצקינס און פלעגן פון צייט צו צייט פארן צו גאסט קיין קיעוו, ווו די מאצקינס האבן געוווינט.

יוסף תקוע

ווייניקע סווערזשנער ווייסן, אז דער יונגער באגאבטער דיפלאמאט יוסף תקוע, וועלכער איז געווען פארשטייער פון ישראל אין אונ"א אויף אבא אבנ'ס פלאץ, ווען יענער האט פארלאזן דעם אמט, נאכער איז ער געווען ישראל־אמבא־סאדאר אין בראזיל און איצט ישראל אמבאסאדאר אין ראטן־פארבאנד, איז א סווערזשנער. זיין מוטער איז דבורה ברכות, די טאכטער פון יאסל לייבאטעס.

די משפחה ברכות איז געווען גוט באקאנט אין שטעטל, דורכן טראגישן טויט פון יאסלען, דער פאטער פון דער פא־מיליע, וועלכער איז דערמארדעט געווארן אויפן וועג קיין מינסק אין יאר 1916 און וועמענס נאמען ס'טראגט איצט דער יונגער דיפלאמאט, דעם נאמען פון זיין דערהרגעטן זיידן. דער פארפאל פון מארד האט פאסירט אויף פאלגנדן אופן.

אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, האט זיך יאסל פארנו־מען מיט האנדל. אזוי ווי סחורה האט מען געמוזט ברענגען פון מינסק און מיטן באן איז געווען אוממעגלעך צו פארן, ווייל די באנען זענען געווען פארנומען מיט מיליטערישע טראנספארטן, האט יאסל, ווי פיל אנדערע יידן אין יענער

די יינגסטע טאָכטער פון יאָסלען רחל
מיט איר מאַן און קינד. הי״ד.

צייט, געקויפט אַ פערד און וואָגן און געפירט די סחורה פון מינסק מיטן פור. אויף איינער פון אַזאַ רייזע, ווען מיט אים איז דאַן אויך מיטגעפאָרן בנימין בוניעס, זענען זיי אויפן וועג באַפאַלן געוואָרן דורך באַנדיטן, נאָכדעם ווי מען האָט יאָסלען באַרויבט, האָט מען אים דערמאָרדעט אין וואַלד און בנימין איז אָפּגעקומען מיט שווערע ווונדן.

אין יאָרן אַרום האָט בנימין דערקענט אין שושאַרינען, אַ געוועזענער סאָלדאַט פון צאַר ניקאָלייס אַרמיי, וועלכער האָט אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה סטאַציאָנירט אין סווערזשנע, אַלס איינעם פון די מערדער וועלכער האָט אויסגעפירט דעם שוידערלעכן מאָרד אויפן מינסקער טראַקט איבער יאָסלען. ס׳איז פאָרגעקומען אַ פראָצעס און ער איז דורך דעם פוילישן געריכט פאַרמשפט געוואָרן אויף אייביקע תפיסה צוזאַמען מיט נאָך אַ גוי. זיין שטראָף איז ער אָפּגעקומען אין דער טורמע פון נאָוואָגרודעק. די דייטשן האָבן אים באַפרייט, זיכער פאַר דער העלדישקייט וואָס ער האָט געמאָרדעט יידן נאָך איידער היטלער איז געקומען צו דער מאַכט... שושאַרין האָט זיך אומגעקערט קיין סווערזשנע און פאַרנעמט אַן אָפיציעלן אַמט אין דעם סווערזשנעם „סעל־סאָוויעט", ד.ה. אין שטעטלדיקער זעלבסט־פאַרוואַלטונג אין ראַטן־פאַרבאַנד.

די ווירטשאפטלעכע לאגע פון די יידן אין סווערזשנע

ביי היינטיקן טאָג געפינט זיך אין אונדזער רשות אַן אינטערעסאַנטער אַרטיקל „מיין געבורטס־שטעטל סווערזשנע" פון ראובן ספעראנס, געדרוקט אין אַמעריקאַנער „טאָג". דאָס איז איינע פון די עלטסטע באַשרייבונגען וועגן דער עקאָנאָמישער לאַגע פון סווערזשנער יידן ביים סוף פון 19טן יאָרהונדערט.

אין יענער תקופה ווען קיין באַן איז נאָך ניט געווען און די ווייטסטע נסיעות האָט מען דורכגעמאַכט מיט אַ פערד און וואָגן, אָדער ווינטער־צייט מיט אַ שליטן, האָט סווערזשנע געדינט ווי אַ צענטראַלער פונקט ווו די וועגן האָבן זיך געקרייצט פון מזרח אויף מעריב און צוריקוועגס, איז זעלבסט־פאַרשטענדלעך, דאָס יידישע בעלי מלאכות, קרעמער און הענדלער, קרעטשמערס און גרויסע סוחרים האָבן געהאַט פרנסה בשפע. מען האָט דאָס אויך געקענט אַרויסזען פון דעם, וואָס כמעט ביז פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה זענען אין אָט דעם קליינעם שטעטעלע געווען צוויי שוחטים: שמואל דער שוחט און דער אַלטער חזן ר׳ בערל וואָלף שפּיץ. דאָס האָט געקענט דינען אַלס באַווייז, אַז אַמאָל איז געווען געבוג אַרבעט פאַר צוויי שוחטים און די טראַדיציע איז אָפּגעהיט געוואָרן. ס׳איז אמת, אַז אין די לעצטע יאָרן האָבן ביידע שוחטים ניט געהאַט קיין פרנסה פון דער שחיטה. האָבן זיי טאַקע ביידע געפונען צוגאָב־פאַרדינסטן: שמואל איז געווען אַ מלמד און דער חזן ר׳ בערל וואָלף, האָט זיך פאַרנומען מיט קונסט־אַרבעט פון רעליגיעזן געברויך; זיינע מענטעלעך צו ספרי תורות און זיינע געשניצטע עמודים פאַר בתי מדרשים, זענען געווען אַ שם־דבר און זענען פאַרקויפט געוואָרן אין אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך, פון צייט צו צייט פלעגט ער זיך אויך פאַרנעמען מיט מצבות קריצן, כאָטש אויף דעם געביט איז ער געווען ניט קיין גרויסער מומחה אָבער וואָס טוט ניט אַ ייד ווען ער דאַרף האָבן פרנסה און לעבן איז אַ מצווה, פאַרנעמט מען זיך מיט וואָס מען קען און מיט וואָס מען קען ניט. אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען פאָרגעקומען שטאַרקע קריגערייען בין מנחה למעריב אין גרויסן בית מדרש צווישן חזן און אלטער האנעלעס, ווייל

אלתר מונבז. הי״ד

דער חזן האָט געהאַלטן, אַז דער פעטער וועלוול (געמיינט ווילהעלמען), וועט געווינען די מלחמה און „מיקאלייקע" ימח שמו, וועט נאָך מוזן אַנטלויפן אַפילו פון פעטערבורג. דאַקעגן איז אַלתר געשטאַנען אייזנפעסט אויף ניקאָלייס זייט, ס׳הייסט ניט אַזוי געהאַלטן פון קיסר, נאָר פון דער גרויסער רוסישער אַרמיי. ער איז טאַקע געווען אַ בעל־מלאכה אָבער ניט קיין פשוטער, דערצו איז ער געווען פון די יחידים, וועלכע האָבן אַריינגעקוקט אין אַ בלאַט און אויך אַפילו אין אַ רוסישן. זיין זון, האָט ער ניט געשיקט אין ישיבה ווי דאָס רוב סווערזשנער יידן, נאָר אין „מיניסטערסקע אוטשילישטשע", ניט חלילה,

ווייל ער איז געווען אַ אַפּיקורס, נאָר ווייל ער האָט פּיינט געהאַט „דוכאָווענסטווע”. אויף מאַמע לשון, האָט ער דאָס אָנגערופן, די קרומע רוקנס, געמיינט די כלי קודש. דאָס האָט אים, אָבער ניט געשטערט צו דאַווענען ביים עמוד שחרית אין די ימים נוראים. ווען ער פלעגט צוקומען צו די אינהאַלטספולע תפילות פון מחזור, פלעגט ער זיך פונאַנדערוויינען ווי אַ קינד. ווי באַלד אַז זיין גאַנצער שטייגער אַרט לעבן איז געווען פּאַראַדאָקסאַל, האָט מיט אים געקענט אויך געשען דער דאָזיקער פּאַראַדאָקס, אַז דווקא ער, אלתר דער שוסטער, כמעט אַ רעוואָלוציאָנער, זאָל וועלן, אַז נאָר רוסלאַנד זאָל געווינען די מלחמה. ער איז געווען זיכער, אַז די רוסישע אַרמיי וואָס ציילט צענדליקער מיליאָנען וועט מאַכן פון די דייטשן כעפרא דארעא און ס׳וועט ניט איבערבלייבן פון די יעקעס קיין שריד ופליט והראיה, ניקאָליי ניקאָלאַיעוויטש שטייט שוין מיט זיין אַרמיי אויף די קאַרפּאַטן און אויב דער אַרגומענט האָט געקענט אפשר פאַרן חזן ניט זיין גענוג, איז אַלתר, ווי געזאָגט, געווען אויך ניט קיין עם־הארץ און האָט גלייך גענומען פאַר אַ שותף אין ויכוח דעם תלמוד, ווייזנדיק שוואַרץ אויף ווייס, אַז שמואל האָט געזאָגט, דינא דמלכותא דינא, דאָס האָט אויך געקענט דינען ווי אַ רמז און אפשר אַ וואָרענונג פאַרן חזן אַז ס׳איז גלייכער, דאָס ער זאָל האַלטן ס׳מויל און ניט פירן קיין „אַגיטאַציע” צווישן די יידן אין בית מדרש פאַרן דייטש. דאַקעגן דער חזן ר׳ בערל וואָלף איז אויך געווען אַ ייד אַ עקשן און האָט זיך בשום אופן ניט געוואָלט אונטערגעבן און האָט אַלתרן צוריקגעשמיסן אין פּנים אַריין אַזעלכע וואָגיקע אַרגומענטן, ווי קישינעווער פּאָגראָם, תחום המושב, בייליס־פּראָצעס א.אַ.וו. דאָ האָט שוין יאשקע געצלס, וועלכער איז געווען די גאַנצע צייט אָנוועזנד ביים ויכוח און פאַרנומען אַ נייטראַלע שטעלונג און מער ניט געקענט שווייגן, גלעטנדיק זיין באָרד, האָט ער אָנגעפאַנגען בזה הלשון: ערשטנס, פאַרשטיי איך ניט צו וואָס איז די קריגעריי, ווייל ווי איך פאַרשטיי איז די מלחמה קיין מלחמה ניט. ס׳איז בלויז אַ פּרווו פוןביידע קיסרים זען ווער ס׳האָט אַ גרעסערע אַרמיי און דאָ קריגט מען זיך. לאָמיר זיך ניט נאַרן, צו וואָס דאַרף מיקאָליי מיט ווילהעלמען אַ מלחמה, ווי האָבן ניט וואָס צו פרעסן? האַ, פרעג איך ביי אייך. אלא וואָס, וועט איר מיר זאָגן, מען שרייבט אין די גאַזעטן, איז פאַרוואָס זייט איר אַזעלכע בהמות און פאַרשטייט ניט אַז פאַר ווי איז דאָס פּשוט אַ פּרנסה, נאַראָנעם, קריגן זיך און זיי ווערן מיסאַייסער (מתעשר). דאַן האָט ער זיך געווענדט אַהין, וווּ דער חזן איז געזעסן און געזאָגט: אייך, חזן, פאַרשטיי איך אינגאַנצן ניט, וואָס הייסט די רוסן וועלן פאַרשפּילן? אויב ס׳איז טאַקע יאָ אַ מלחמה, ווי איר אַלע זאָגן, קומט אויס, לויט אייער מיינונג, אַז דער דייטש שיסט מיט פּוליעס און פאָניע שיסט מיט בולבעס. גלויבט מיר, אַז די רוסן האָבן אַזעלכע קניידלעך (בלשון סגי נהור געמיינט באָמבעס), וואָס קענען חרוב מאַכן די גאַנצע וועלט.

עפּעס אַ קלייניקייט אַזאַ מאמרא (עם רב) מיט אַזוי פיל „פעכאָטע” און טשערקעסן. ווייסט איר וואָס דאָס מיינט, איין קאָזאַק קען צעהרגענען טויזנט דייטשן. איר וועט געדענקען נאָך מיין וואָרט, וואָס יאשקע האָט געזאָגט, ס׳איז ניט קיין מלחמה. ס׳איז זיך שווער פאָרצושטעלן וואָס יאשקע וואָלט אַריינגעכאַפּט פאַר אַזאַ מין שטעלונג. עפּעס אַ קלייניקייט, יידן האַלטן אין מיטן ברען פון מלחמה, מען טיילט איין טעריטאָריעס פאַרן דייטש אָדער פאַרן רוס, צום סוף קומט אַזאַ יאשקע און מאַכט דעם גאַנצן ענין צו גאָרנישט! אָבער דאָ איז געשען ממש אַ נס, ס׳האָט זיך פּלוצלינג דערהערט אַ פאַטשעריי איבער די שטענדערס — אַ סימן אַז מען שטעלט זיך דאַוונען מעריב, אַזוי אַרום איז געוואָרן אַ צייטווייליקע הפסקה אין דעם שטורמישן ויכוח אין סווערזשנעם בית־מדרש, ווו ס׳האָט געדאַרפט אַנטשיידן ווערן דער גורל פון דער וועלט און ווער ס׳וועט געווינען די מלחמה...

אַזוי האָט זיך יעדן טאָג בין מנחה למעריב באַנייט דער זעלבער ויכוח, נאָר אַ דאַנק דער רעוואָלוציע פון 1917 האָט זיך געענדיק די דיסקוסיע צווישן חזן און אלתר האַנעלעס. אמת, די מלחמה האָבן זיי ביידע פאַרשפּילט, אָבער קיין גוטע פריינט איינער דעם צווייטן זענען זיי שוין ניט געווען ביזן לעצטן טאָג פון זייער לעבן.

מיט דעם אינערלעכן לעבן האָט זיך סווערזשנע ניט אונטערשייד פון אַלע שטעטלעך פון יידישן גלות־רוסלאַנד. די וועלט איז קיינמאָל ניט געווען קיין גלייכע, פול מיט אָפּנייגונגען, דאָ באַרג אַרויף און פּלוצלינג באַרג אַראָפּ. מען איז קיינמאָל ניט געווען זיכער אַז דער מאָרגן וועט זיין ענלעך צום היינט. אַזוי האָט זיך דאָס אַפּנים געצויגן זייט יאָרן פון דעם יידישן לעבן אין שטעטל. מען האָט חתונה געמאַכט קינדער, גענומען ווילגעלערנטע איידעמס, געגרינדעט חברות, אַלע טעג געדאַוונט בציבור און געהאַט פון וואַנען צו לעבן. מיט איין צווייג פון פּרנסה האָט זיך סווערזשנע אונטערשייד פון פיל אַנדערע יידישע שטעטלעך, און דאָס איז געווען דער פאַך פון גערטנעריי. איך מיין ניט דאָס, וואָס יעדער ייד כמעט האָט געהאַט נעבן זיין שטוב אַ גאָרטן פון גרינס און ניט נאָר וואָס ער האָט געהאַט גענוג גרינס פאַרן אייגענעם געברויך און פאַר זיין בהמה, גאָר ער נאָך געהאַט גענוג אויף צו פאַרקויפן. יעדן זומער, אין אוגערקעס־סעזאָן, יעדן פרימאָרגן פלעגן אַראָפּקומען די סטויבצער גרינס־הענדלערינס: שרה זלאָטניק (טרובציכעס), שפרה קאַפּלאַן (די טוקערין), טייבע אברהמקעס און איינקויפן אוגערקעס בכדי צו פאַרקויפן אויפן סטויבצער מאַרק. די פרייזן און די שטימונג ביי די איבערקויפערינס איז געווען ענג צוזאַמענגעבונדן מיטן נעכטיקן טאָג. אויב נעכטן איז געווען אַ גוטער מאַרק־טאָג און מען האָט פאַרקויפט די אוגערקעס צו גוטע פרייזן, זענען געקומען יעדערע פון די איבערקויפערינס באַזונדער, איינע פריער פון דער צווייטער בכדי זי זאָל אַריינכאַפּן אַליין אַ פרישן וועגל אוגערקעס. טאָמער אָבער איז נעכטן געווען אַ שוואַכער מאַרק און די פרייזן געפאַלענע — זענען שוין געקומען אַלע דריי ווייבער צוזאַמען און געמאַכט יד אחת, ס׳הייסט אַ מין קאָאָפּעראַטיוו מיט אַן אייגענעם פרייז און קיין איינע פון זיי האָט ניט געצאָלט מיט אַ גראָשן טייערער פון דער צווייטער.

פאַרשטייט זיך, אַז די סווערזשנער בעלי־בתים האָבן ניט אַזוי גרינג מסכים געווען אַראָפּלאָזן פון פרייז און דאָ פלעגט

זיך אַנהייבן אַ דינגעניש. די סטויבצער ווייבער האָבן געשווירן אַז זיי וועלן שוין אין לעבן מער נישט האַנדלען מיט אוגערקעס און די סווערזשנער גערטנער אייגנטימער האָבן דאַקעגן געשווירן, אַז ווען חלילה, זיי וועלן וויסן אַז די גערטנער זאָלן בלייבן פּוסטעווען, וועלען זיי שוין מער קיין אוגערקעס נישט זייען און נישט האָבן צו טון מיט די איבערקויפערינס. אַזוי האָט זיך איבערגעחזרט יעדעס יאָר און יעדן זומער. ביידע צדדים האָבן פאַרגעסן די שבועות — די סווערזשנער האָבן ווידער געזייט אוגערקעס און די סטויבצער איבערקויפערינס זענען ווידער געקומען קויפן.

אָבער ניט וועגן די גערטלעך בין איך אויסן, ווייל די אַלע גערטנער־אייגנטימער, האָבן דאָס ניט געהאַלטן פאַר זייער מקור פון פרנסה. ס'איז בלויז געווען אַ צוגאָב צום שטענדיקן פּאַרדינסט. יעדער גאָרטן־אייגנטימער איז געווען אַ בעל־מלאכה אָדער אַ קרעמער און פון דעם האָט ער געצויגן זיין פרנסה.

דאַקעגן זענען אין סווערזשנע געווען אַ סך פאַמיליעס, וועלכע זייער איינציקער מקור פון פרנסה איז געווען גערטנעריי אָדער ווי מען האָט זיי אָנגערופן די „פרייסישע אָגראָדניקעס", ווייל זיי פלעגן נאָך פסח אַוועקפאָרן קיין דייטשלאַנד איבערהויפּט קיין קעניגסבערג צוזאַמען מיט די דערוואַקסענע קינדער און אַ טייל פלעגן נאָך מיטנעמען אויך פרעמדע מענטשן ניט נאָר פון זייער משפחה. דאָרטן פלעגן זיי דינגען ביי דייטשע גוטסבאַזיצערס צענדליקער מאָרגעס ערד, פאַרזייט עס מיט גרינס און נאָכן סעזאָן, לערך נאָך סוכות, געקומען צוריק אַהיים צו זייערע פרויען און קינדער.

די אַלע „פרייסישע" האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ ספּעציעלע געשלאָסענע קאַסטע פון אויסדערוויילטע אין שטעטל, אַלע אויבנאָן־בעלי־בתים אין בית המדרש, געזאָגט אַ ברייטע דעה און געהאַלטן זיך העכער סיי פון די קרעמערס און שוין אָפּגערעדט פון די בעלי מלאכות.

זייערע קינדער האָבן זיך געלערנט אין די גוישע שקאָלעס און אויף זיי האָט מען געקוקט ווי אויף מענטשן, וואָס האָבן שוין אויסגעזען אַ וועלט.

די ערשטע קריג האָט זיי פאַרכאַפּט אַלעמען אין דייטשלאַנד, האָבן די דייטשן פאַרהאַלטן אַלע מיליטער־פּעיקע בחורים אַלס פליכטלינגע און די עלטערע לייט מיט די מיידלעך אָפּגעשיקט צוריק אַ היים.

פון די איבערגעבליבענע בחורים אין דייטשלאַנד האָט זיך שוין מער קיינער ניט צוריקגעקערט אַהיים קיין סווערזשנע. זיי האָבן דאָרטן חתונה געהאַט און געלעבט אין דייטשלאַנד ביז היטלערס אָנקומען צו דער מאַכט. נאָך דער אַנטשטייאונג פון היטלעריזם זענען פון זיי אייניקע געקומען קיין ארץ ישראל צוזאַמען מיט די משפחות יחיאל און וועלוול שמושקאָוויטש, מיכאל קליאַטשוק און זלמן רעזניק.

די ערשטע מלחמה האָט זיך געענדיקט, אָבער קיין דייטשלאַנד זענען שוין מער די סווערזשנער גערטנער ניט געפאָרן. אַ טייל האָבן פאַרגעזעצט זייער פאַך אין דעם נאָך מלחמה־דיקן פוילן און אַ טייל האָבן איבערהויפּט אויפגעהערט בכלל אַרבעטן צוליב דער עלטער. ווי דאָס זאָל זיך ניט האָבן געענדיקט, אַ פאַקט איז, אַז אין סווערזשנע האָט אַ באַדייטנדער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג זיך אָפּגעגעבן מיט לאַנדווירטשאַפט און פון דעם געצויגן זייער פרנסה.

ווי געזאָגט, האָבן סווערזשנער יידן פאַרדינט זייער חיונה בכבוד, אָבער דאָס אַלץ איז געווען ביז די זיבעציקער יאָרן פון נייגצנטן יאָרהונדערט, ד"ה ביז דער תקופה איידער ס'איז דורכגעפירט געוואָרן די באַן־ליניע מאָסקווע—בריסק און אין סטויבץ איז אויפגעבויט געוואָרן אַ באַן־סטאַנציע. זינט דאַן הויבט זיך אָן די ירידה פון סווערזשנע בכלל און פון סווערזשנער יידן בפרט.

מיט יעדן יאָר איז סטויבץ גרעסער געוואָרן און סווערזשנע קלענער. די באַוועגונג מיט פערד און וואָגן הערט אויף, די קרעטשמעס בלייבן פּוסט און לער, קיין דורכפאָרער קומען שוין מער נישט און דער יעקאַטערינאַווסקער טראַקט הויבט אָן ביסלעכווייז צו באַוואַקסן ווערן מיט גראָז. ס'זענען געבליבן בלויז די צוויי רייען אַלטע מאַיעסטעטישע ביימער אוממעכטיקע מיט אַראָפּגעלאָזטע צווייגן צו דער ערד, וועלכע האָבן געשאַפן דעם איינדרוק ווי זיי וואָלטן געקלאָגט אויף דעם ווירטשאַפטלעכן אונטערגאַנג פון סווערזשנער יידן.

זיי זענען געבליבן ביזן לעצטן טאָג פון יידישן אומקום ווי שטומע עדות פון יענער רומפולער און גלענצנדער תקופה אין לעבן פון די יידן אין סווערזשנע.

אַ ביסל האָט זיך געענדערט די לאַגע צום גוטן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען אַ יידישער סוחר איטשע וועליע האָט אויסגעבויט אַ טאַרטאַק אין סווערזשנע צו שניידן ברעטער. גויים האָבן אָנגעפאַנגען אַרבעטן און פאַרדינען, ממילא האָבן געהאַט פרנסה די קרעמער. אויך האָבן אָנגעפאַנגען בעסער פאַרדינען די יידישע שניידערס, שוסטערס, סטאָליאַרעס און שמידן, אָבער דאָס גליק האָט לאַנג נישט געדויערט. אייניקע יאָר נאָכן עקזיסטענץ פון טאַרטאַק איז איין מאָל אַ פרייטיק־צונאַכטס אויסגעבראָכן אַ שרפה און דער טאַרטאַק איז גענצלעך פאַרברענט געוואָרן. מען האָט אַפילו געזאָגט אַז די בעלי בתים אַליין פון פאַבריק האָבן געמאַכט אַ „בורא מאורי האש". אָבער ווי די זאַך זאָל ניט זיין, איז דאָס געווען ווידער אַ שרעקלעכער קלאַפּ פאַר די יידן אין סווערזשנע.

ווי שטענדיק אין אַזעלכע פאַלן, האָבן יידן איבערגעלאָזן די פרויען מיט די קינדער און אָנגעהויבן אויסוואַנדערן נאָך אַמעריקע מיט דער האָפענונג אַז דאָרטן וועט מען ווערן שנעל רייך און גאָר אין גיכן וועט מען קענען איבערנעמען די פרויען מיט די קינדער.

די ערשטע וועלט-מלחמה אין 1914

ווי זאָגט אַ יידיש גלייכווערטל: „אַ מענטש טראַכט און גאָט לאַכט". אין אויגוסט 1914, פרייטיק ערב שבת חזון, זענען אויסגעהאַנגען געוואָרן מעלדונגען אין די גאַסן, אַז ס'איז אויסגעבראָכן אַ קריג צווישן עסטרייך און סערביע. רוסלאַנד מאָביליזירט איר מיליטער און איז גרייט העלפן סערביע. דער דייטש גייט העלפן עסטרייך.

אַ שוואַרצע כמאַרע האָט זיך אַראָפּגעלאָזן אויף דער וועלט און ס'האָט זיך אויך געפילט אין סווערזשנע. ווייבער

האָבן שוין ניט געמאַכט קיין שבת. ס'האָבן זיך געזאַמלט רעדלעך מענטשן אין די גאַסן. מען האָט געריסן זיך די האָר פון קאָפּ, געוויינט, געחלשט. יעדער איינער האָט געמאַכט אַ חשבון פון דעם שרעקלעכן צושטאַנד. איבערהויפּט פרויען האָבן זיך אָפּגעגעבן אַ רעכנונג פון דער געשאַפענער לאַגע. מען נעמט צו דעם מאַן, דעם איינציקן באַשפייזער, עס בלייבט איבער אַ שטוב מיט פּיצלעך קינדער. אומעטום איז מען שולדיג: אין די קראָמען, ביים בעקער, און שוין מאָרגן ווו נעמט מען ברויט פאַר די קינדער, קיינער וועט דאָך ניט וועלן באָרגן. אין איין שטוב איז דער מצב שרעקלעכער פון דער צווייטער. ווייבער הויבן אָן מאַכן אַ רעכנונג: וואָס וואָלט דאָס איר געאַרט, ווען איר מאַן איז אָן אַ פוס, אָדער אָן אַ האַנט, אַלץ בעסער ווי גיין, זאָל די בייזע שעה, די רגע ניט זיין — לייגן דעם קאָפּ פאַר פאָניע גנב. פאַר וואָס, פאַר וועמען, פאַרן גוטן לעבן דאָ!? אָבער די אמתע טראַגעדיע האָט זיך ערשט אָפּגעשפּילט אויף צומאָרגנס שבת חזון. גאַנץ פרי זענען שוין יידן געלאָפן דאַווענען. דער בית המדרש איז געווען איבערפולט פון מתפללים. מיט אַמאָל האָבן זיך האַסטיק אויפגעעפנט די טירן פון גרויסן בית המדרש און עס האָבן זיך אַריינגעריסן צענדליקער פרויען מיט עטע כאָניעס אין דער שפּיץ, ביי וועלכע ס'זענען מאָביליזירט געוואָרן דריי זין און חיה'לע מרדכי'ס, ביי וועמען מ'נעמט אויך צוויי זין און רעשקע יענקל דעם דרוקערס, וועלכע איז האַלב בלינד און בלייבט איבער מיט דריי קינדער פון וועלכע דער עלטסטער איז קוים אַלט 8 יאָר און חיה צירליע, וועלכע שוואַנגערט מיטן צווייטן קינד שוין אין די לעצטע חדשים, — אלע לויפן שנעל און פראַלן אויף די טירלעך פון ארון הקודש און עס דערהערן זיך קולות און געשרייען: „הייליקע ספרי תורות, איר שטייט דאָ און שוויגט, גייט אַרויף אין הימל, שטעלט זיך אַוועק פאַרן כסא הכבוד, שרייט צום רבונו של עולם, ער זאָל צערייסן דעם גזר־דין און אונדזערע קינדער זאָלן חלילה קיין יתומים נישט בלייבן". די געשרייען זענען ביסלעכווייז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן יאָמערלעכן געוויין. מען הערט שוין ניט קיין ווערטער נאָר אַן אַלגעמיינעם כליפּען. אַ שרעקלעכער געיאָמער. אַלע וויינען: דער רב, די מתפללים, די ווענט פון בית המדרש, ווי דער געוויין פון דער מוטער רחל אויף אירע פאַרלוירענע קינדער. נאָר דאָס איז נאָך אַלץ גאָרנישט קעגן דעם וואָס ס'האָט זיך אָפּגעשפּילט שבת נאָך מיטאָג, ווען אַלע מאָביליזירטע זענען געגאַנגען צו דער באַן. יעדער מאָביליזירטער מיט אַ זעקעלע אויף די פּלייצעס, און ס'האָבן אים באַגלייט אַלע שטוביקע מיט שרעקלעכע קולות און געשרייען.

אָט גייט ראובן געצלס, אַ פעסטער ייד, וועלכער האָט שוין אַלס אַרטעלעריסט דורכגעמאַכט די יאַפּאַנישע מלחמה, אָט קומט אָן משה אהרון, אַ קרעפּקער ייד מיט ברייטע פּלייצעס און אַ שוואַרצער באָרד — אויך ער איז געווען אין דער יאַפּאַנישער קריג. אָט קומט משה'קע הערצלס, וועלכער האָט זיך ערשט מיט אַ קורצער צייט צוריק אויסגעדינט און זיין חתונה האָט געזאָלט פאָרקומען שבת נחמו, און ס'קומען נאָך און נאָך, אַלע מיט די זעלביקע באַגלייטער מיט די זעלביקע געוויינען. אויך די קריסטן קומען אָן מיט זייערע באַגלייטער.

אַלטע גויים גייען נאָך שעפּטשען שטילערהייט און צלמען זיך, און אַזוי לאָזט זיך דער שרעקלעכער טרויער־צוג צום סטויבצער וואָקזאַל.

מיט אַ מאָדנעם געפיל בין איך געווען דאַן באַהערשט. אין מיין קינדערישן מוח האָט זיך דאָס ניט געקענט „פּאַטויפּען", וואָס הייסט שבת גייען יידן אָנגעטאָן אין וואָכעדיקע קליידער מיט זעק אויף די פּלייצעס. איך האָב שוין דאַן געפילט, אַז עפּעס אויסערגעוויינלעכעס פּאַסירט דאָ. שרעקלעכע סצענעס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אויף דעם גאַנצן וועג. יעדע מינוט איז געפאַלן אַן אַנדערע פרוי אין חלשות און אייזיק דער אַפּטייקער איז אַרומגעלאָפן, געגעבן עפּעס אַ שמעק צו טאָן פון אַ פלעשעלע און יענע איז גלייך געהאָלפן געוואָרן. דער וואָקזאַל איז געווען שוואַרץ פון מענטשן, אַ לאַנגער צוג פון לאַסט־וואַגאָנען איז געשטאַנען גרייט אוועקצופירן דעם גאַנצן „זאַפּאַס" מיליטער קיין מינסק אויפן „זבאָרנעם פונקט" ביים „וואָינסקי נאַטשאַלניק".

פלוצלינג דערשיינט טשאַרניעצקי, דער „זעמסקער נאַטשאַלניק", אָבער ניט ווי שטענדיק אין אַן אָפּגעריסענעם רעקל מיט פאַרלאַטעטע שיך. דאָס מאָל איז ער געווען פאַרפּוצט אין שוואַרצע קאַמאַשן, גרינע דענגאַל הויזן מיט אַ שוואַרצן סורדוט, באַהאָנגען מיט מעדאַלן. ער האָט געהאַלטן אַ קורצע רעדע און מיט טרערן פאַרענדיקט לויטן רוסישן שפּריכוואָרט, אַז פון אַ געדיכטן וואָלקן פאַלט דאָס רוב אַ קליינער רעגן און גאָט וועט נאָך געבן אַז אַלע וועלן זיך נאָך געזונט אומקערן אַ היים. ווען אַלע זענען שוין געזעסן אין די וואַגאָנען, און דער צוג האָט גענומען רירן, האָט ער אויסגעטאָן זיין היטל, זיך דערנענטערט צום צוג און אַ קוש געטאָן איינעם פון די וואַגאָנעס אָפּווישנדיק דערביי די טרערן פון זיין פּנים.

די שווערע נויט פון די משפּחות

צוריק אַהיים איז שוין יעדער געגאַנגען באַזונדער. מען האָט שוין ניט געוויינט, ניט געחלש'ט נאָר פאַרגליווערטע געגאַנגען מאַכנדיק אַ חשבון הנפש וועמען איז ערגער, צי דעם וואָס איז אַוועק, אָדער די קינדער וועלכע וועלן בעטן עסן און ס'וועט ניט זיין קיין ברויט אין שטוב.

אומדערטרעגלעך איז אויך געוואָרן די לאַגע פון די אַזוינע גערופענע „אַמעריקאַנער ווייבער", דאָס הייסט פון די פרויען וועלכע האָבן געלעבט גאַנץ אָנשטענדיק פון דעם, וואָס זייערע מענער האָבן זיי צוגעשיקט פון יענעם זייט ים, פון „קאָלאָמבוסעס" מדינה. האָפנדיק אַז ווען מ'וועט אָפּשפּאָרן אַ ביסל געלט, וועלן זיי אויך קענען אַריבערנעמען זייערע פאַמיליעס און איצט פלוצלינג איז איבערגעריסן געוואָרן יעדע פאַרבינדונג מיטן עבר־לים און מען איז פאַרבליבן אָן וועלכע ס'איז מיטלען פאַרן מאָרגנדיקן טאָג.

אין דעם הינזיכט איז זייער לאַגע געווען אַפילו ערגער פון די פרויען וועמענס מענער זענען מאָביליזירט געוואָרן, ווייל סוף כל סוף, האָט יעדע פרוי באַקומען, מער ווייניקער, באַצאָלט פון דער רעגירונג פאַר איר מאָביליזירטן מאַן אָדער זון אויב ער איז געווען דער שפּייזער, דאַקעגן די „אַמערי־

קאַנער פּרויען" זענען געבליבן אָן קיין פאַרזאָרגונג און אַ גרויסער טייל פון זיי האָבן פשוט ניט געהאַט מיט וואָס צו קויפן אַ שטיקל ברויט פאַר זיך און פאַר די קינדער. ביסלעכווייז האָט מען זיך צוגעוווינט צו דער געשאַפענער לאַגע, מען האָט אויך גענומען טראַכטן אין שטעטל וועגן די „אַמעריקאַנער" פרויען, וואָס קאָן מען פאַר זיי טאָן. אויף דעם געביט האָט זיך אויסגעצייכנט יענקל עטעס. ער איז פשוט אַרומגעלאָפן פון שטוב צו שטוב מיט אַ קאָשיק און געקליבן ברויט, וועלכעס ער פלעגט פאַרטיילן צווישן די געוועזענע גבירטעס, די אַזוי־גערופענע „אַמעריקאַנער" פרויען. און זאָל דאָס פאַרצייכנט ווערן צו זיין זכות, אַז ווען ניט יענקל עטעס, וואָלט די לאַגע פון די דאָזיקע פאַמיליעס געווען ממש אַ קאַטאַסטראָפאַלע.

אין אַ קנאַפּן יאָר אַרום, ד.ה. זומער 1915, איז אָפּגעברענט געוואָרן סטויבץ. וועגן בויען אויף דאָס ניי, האָט קיין רייד נישט געקאָנט זיין. דאָס רוסישע מיליטער האָט אויפן מערב־פראָנט געליטן איין מפּלה נאָך דער צווייטער און דער פראָנט האָט זיך מיט יעדן טאָג אַלץ מער דערנענטערט צו אונדז. קיינער איז ניט געווען זיכער אויב גאָר אין קורצן וועט מען נישט דאַרפן אַנטלויפן. דערפאַר טאַקע האָבן פיל סטויבצער איבערגעצויגן זיך ווינען אין סוורזשנע. אַנדערע ווידער זענען באַצייטנס אַוועקגעפאָרן קיין מינסק. די הייזער אין סוורזשנע זענען געווען איבערפולט מיט סטויבצער. יעדערער האָט געטראַכט אַז דאָס איז בלויז צייטווייליק, אָבער אין דער ווירקלעכקייט איז מען פאַרבליבן אין סוורזשנע ביז ס׳האָט זיך געענדיקט די קריג.

דער ביטערער גורל פון די מאַסן פּליטים

אין קורצן נאָך דער שרפה פון סטויבץ, זענען די סוורזשנער גאַסן פאַרפּלייצט געוואָרן מיט טויזנטער היימלאָזע, וועלכע זענען דורך די רוסן אַרויסגעטריבן געוואָרן פון לאָמזער און גראָדנער געגנט, און זיי האָבן דורכגעמאַכט זייער וועג מיט פערד און וואָגן טיפער קיין רוסלאַנד.

ביי טאָג איז געווען אוממעגלעך אַריבערצוגיין פון איין זייט גאַס אויף דער צווייטער און ביי נאַכט פלעגן זיי בלייבן רוען אויף די פעלדער, פונאַנדערגעלייגט פייער כדי צו אָפּקאָכן אַ ביסל עסן. ווען מען איז ביי נאַכט אַרויס אין גאַס און געשטעלט זיך אויפן בערגל ביים קלויסטער, האָט זיך געדאַכט אַז ס׳ברענט דער גאַנצער אַרום, פונקט ווי הימל און ערד וואָלטן זיך פאַרוואַנדלט אין איין שטיק פייער. גאַנץ פרי איידער די זון איז נאָך אויפגעגאַנגען, האָט מען זיך שוין געלאָזט צוריק אין וועג. וואָכן און חדשים האָט געדויערט די עוואַקואַציע און צווישן די עוואַקואירטע זענען אויסגעבראָכן פאַרשידענע עפּידעמישע קראַנקהייטן. אַלע פעלדער אַרום אונדז זענען פאַרזייט געוואָרן מיט קברים. פון טאָג צו טאָג איז געוואַקסן די צאָל צלמים אַרום דעם שטעטל. יעדער צלם אַ פרישער קבר. מענטשן זענען געפאַלן ווי פליגן. האָב און גוטס האָט זיך געוואַלגערט אויף די פעלדער. פון דורות מענטשלעכע האָראָוואַניע איז געוואָרן צו גאָרנישט אין משך פון אייניקע וואָכן יעדער ייד כמעט האָט זיך איינגעהאַנדלט אַ פערד און וואָגן און געהאַלטן אים גרייט אויף צו אַנטלויפן טיפער אין רוסלאַנד, ווייל קיינער איז ניט געווען זיכער מיט דעם מאָרגנדיקן טאָג. אַזאַ לאַגע האָט אָנגעהאַלטן כמעט ביזן סוף 1915. די דייטשן האָבן פאַרנומען באַראַנאָוויטש און דער פראָנט האָט זיך אָפּגעהאַלטן לערך אַ דרייסיק קילאָמעטער מערבדיק פון סוורזשנע, אַזוי איז דער פראָנט געבליבן ביז 1918.

דאָ איז פאָרגעקומען אַ פאַרבעסערונג אין דער מאַטעריעלער לאַגע פון די סוורזשנער יידן. די סיבה איז געווען פאָלגנדע: סטויבץ איז געווען איינגעהילט אין חורבות פון דער שרפה, אויסער אַ פּאָר באַראַקן פון ברעטער, וואָס אייניקע בעלי־בתים האָבן אויפגעשטעלט, האָט קיינער ניט געבויט. די שטעטלעך מיר און האראדזייע, זענען געווען צו נאָענט צום פראָנט, אַזוי אַז דער אידעאַלסטער פונקט פון מיליטערישער צוגרייטונג פאַרן פראָנט איז געווען סוורזשנע.

נאָך אייניקע מאָנאַטן פון קאַמף אויפן פראָנט, פלעגט יעדער קאָרפּוס מוזן זיך אָפּרוען און דערגענצן מיט פרישע כוחות דעם פלאַץ פון די געפאַלענע אויפן פראָנט. אַזאַ אָפּרוען זיך פלעגט אַמאָל דויערן אַ מאָנאַט און מער. דאַן פלעגט דער שטאַב פון קאָרפּוס איינגעקוואַרטירט ווערן אין סוורזשנע אין בנין פון „מיניסטערסקע אוטשילישטשע", און דאָס גאַנצע מיליטער — אין אַלע דערפער אַרום סוורזשנע. יעדער קאָרפּוס האָט אין צייט פון קריג געציילט 80 טויזנט סאָלדאַטן. יעדער סאָלדאַט איז געקומען מיט געלט פון פראָנט און האָט געזוכט וואָס צו קויפן פאַרן געלט, אַזוי אַז סוורזשנע האָט אָנגעהויבן צו לעבן. אין יעדער שטוב כמעט, האָט מען געעפנט אַ קראָם און יעדע קיך איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ בעקעריי. וויפל סחורה מען האָט געבראַכט און וויפל געבעקס מען זאָל האָבן געבאַקן, איז קיין מאָל ניט געווען גענוג אויף צו באַפרידיקן די באַדערפענישן פון די סאָלדאַטן. אין משך פון די דאָזיקע יאָרן זענען קיין סוורזשנע געקומען פאָלגנדע קאָרפּוסן: 16־טער, 35־טער, 5־טער סיבירער קאָרפּוס, 3־טער קאַווקאַזער, 24־טער און ווידער אַמאָל 3־טער קאַווקאַזער און 9־טער קאָרפּוס. אַזוי אַז אויך בעלי־מלאכות זענען געווען פאַרלייגט מיט אַרבעט. ניט נאָר די פרנסה האָט זיך געבעסערט, נאָר אויך דער אויסערלעכער אויסזען האָט זיך געביטן, גאַנץ סטויבצער גאַס ווו ס׳האָט זיך געפונען דער שטאַב און די גענעראַלן, איז געוואָרן אויסגעשאָטן יעדן טאָג מיט פרישן געלן זאַמד און ביי נאַכט האָבן געברענט לאַמטערנעס אין די גאַסן.

אויסגעפוצטע זשאַנדאַרן האָבן פאַטרולירט איבער סוורזשנע און אָפּגעהיט די אָרדענונג.

אַזוי איז אַריבער דאָס יאָר 1916 אָן קיין באַזונדערע ענדערונגען אויסער אייניקע שלאָפלאָזע נעכט, ווען ס׳פלעגט פאָרקומען אַ פאַרביסענע שלאַכט אויפן פראָנט און אין שטעטל פלעגט זיך הערן דער אָפּקלאַנג פון אַ ווייטער קאַנאָנאַדע פון דער שווערער אַרטילעריע. מענטשן האָבן מורא געהאַט אויסצוטאָן זיך און געוואַרט מיט אַ קלאַפּונג אין הארצן אויף דעם וואָס מען האָט געוואָלט ס׳זאָל ניט געשען. זייער אָפט פלעגט קומען אַ דייטשער אַעראָפּלאַן אויף וועלכן

ס׳פלעגט גלייך געעפנט ווערן אַ פייער פון 4 האַרמאַטן, וועלכע זענען געשטאַנען גרייט נעבן אַלטן בית עולם. יעדעס מאָל פלעגט ער וואַרפן אַ באָמבע אויפן וואָקזאַל און די באָמבע פלעגט פאַלן אין ניעמאַן אַריין.

אָבער אויך צו דעם האָט מען זיך צוגעוווינט. ס׳זענען געווען טעג ווען דער אַעראָפלאַן איז ניט געקומען, זענען מענטשן אַרומגעגאַנגען אומגעדולדיק, גלייך ווי ס׳וואָלט זיי עפעס געפעלט.

די פעברואַר־רעוואָלוציע

אַזוי איז אָנגעגאַנגען דאָס לעבן אין שטעטל ביזן 12־טן מערץ 1917. מיט אַמאָל איז פאַרצויגן געוואָרן אַ כמאַרע אויף אַלעמענס פנימער. יעדער איז געגאַנגען פאַרטיפט אין זיך אַליין. יידן האָבן אָנגעהויבן קומען דאַווענען מנחה און מעריב, און אויב ס׳זענען געשטאַנען צוויי מענטשן און האָבן זיך געסודעט, איז גלייך איבערגעריסן געוואָרן זייער שמועס ווען ס׳איז צוגעקומען אַ דריטער. אַלץ אָפטער האָבן זיך געהערט די ווערטער פון איינעם צום צווייטן: רעדט ניט קיין נאַרישקייט, באַלבעט ניט, זוכט ניט קיין צרות, און דאָס גלייכן. אין אַ פאָר טעג אַרום האָט זיך פאַרשפרייט אַ קלאַנג, אַז דער פריסטאַוו איז אַנטלאָפן פון סטויבץ, אָבער גלייך האָבן זיך באַוויזן יידן, וועלכע האָבן עקשנותדיק אָפגעלייקנט די ידיעה און די שפאַנונג איז געוואַקסן פון טאָג צו טאָג. ערשט דעם 17־טן מערץ ווען מען האָט געזען ווי סאָלדאַטן האָבן אַוועקגעפירט דעם אוריאַדניק מיט די סטראַזשניקעס קיין אקינטשיץ צום עטאַפּנעם קאָמענדאַנט, דאַן ערשט האָט מען שוין אָן מורא איינער דעם צווייטן געפאַלן אויף די העלדזער און אָפגעגעבן מזל־טוב מיט דער רעוואָלוציע, און שוין אַרויסגערעדט מיטן פולן מויל „דאַלאָי ניקאָלאַי״ און זאָל לעבן קערענסקי מיט דער צייטווייליקער רעגירונג. סקעפּטיקער זענען נאָך געווען צוריקגעהאַלטן און האָבן געוואָרנט, אַז יידן דאַרפן זיך ניט פרייען צופיל אין די גאַסן און ניט וואַרפן זיך אין די אויגן, ווייל מען קען אַמאָל האָבן דעם זעלבן סוף וואָס אין פינפטן יאָר...

ביסלעכווייז האָבן זיך יידן צוגעוווינט אַז די רעוואָלוציע איז טאַקע אַ פאַקט. מען האָט זיך אָנגעהויבן שפירן אַלס גלייכבאַרעכטיקטע בירגער, אָבער פרנסה אין שטעטל איז געוואָרן שוואַכער, קיין פריש מיליטער־לייט צום אָפרוען זיך פון פראָנט זענען ניט געקומען, ווייל די צייטווייליקע רעגירונג האָט אָנגענומען אַ טאַקטיק פון ניט אָנגרייפן דעם שונא צוליב פאָלגנדע סיבות:

ערשטנס, כדי מען זאָל קענען אָנווענדן די גאַנצע אויפמערקזאַמקייט אויף דער אינערלעכער פאַרפעסטיקונג פון דער רעוואָלוציע אין לאַנד גופא. פאַרשטייט זיך אַז דאָס לאָזט זיך ניט מאַכן ווען מען קעמפט אויף די פראָנטן און די גאַנצע אויפמערקזאַמקייט איז געווענדט אַהין און וואָס יעדער דורכפאַל אויפן פראָנט איז עלול צושטערן די אַזוי שווער דעראָבערטע פרייהייט. און צווייטנס איז די סאָלדאַטן אַליין שוין דערעסן געוואָרן צו וואַלגערן זיך יאָרן לאַנג אויף די פראָנטן. דערהערנדיק אַז אין לאַנד איז אַ רעוואָלוציע און מענטשן פרייען זיך אין די גאַסן, האָבן זיי פאַרלוירן דעם חשק קעמפן און איינשטעלן זייער לעבן. דער לאָזונג אין דער אַרמיי איז געווען אַוועקלייגן דאָס געווער און גיין אַהיים. דאָס האָבן פאַרשטאַנען די אַנטאַנטע מדינות און זיי האָבן בלויז פאַרלאַנגט פון קערענסקען, דאָס אויב די אַרמיי וויל איצט ניט אָנגרייפן דעם שונא, זאָל מען איר צו דעם ניט צווינגען, אָבער בשום אופן ניט פאַרלאָזן דעם פראָנט, בכדי דער שונא זאָל ניט קענען אָפציען די כוחות פון מזרח פראָנט און איבערוואַרפן זיי אויף מערב ווו דער דייטש האָט דאַן געליטן איין מפלה נאָך דער צווייטער. זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז אויך די דייטשן האָבן פאַרלוירן דעם פריערדיקן לוסט צום קריג און איין צד האָט ניט אָנגעגריפן דעם צווייטן. במילא, אַז מען האָט ניט געקעמפט, זענען ניט געקומען קיין פרישע מיליטער קיין סווערזשנע אָפרוען זיך, אַזוי אַרום האָט זיך אָנגעהויבן פילן אַ שטאַרקער מאַנגל אין פרנסה. דער יקרות, האָט געשטיגן פון טאָג צו טאָג און בכדי צו לינדערן די נויט, האָט זיך געעפנט אַ קאָאָפעראַטיוו. די פאַרקויפערס זענען געווען צום ערשטן מאָל יידן און קריסטן צוזאַמען. אין קאָאָפעראַטיוו האָט מען באַקומען אויף באָנען מעל, ברויט, גרויפן און ענלעכע אַרטיקלען פון ערשטן געברויך פאַר ביליקע פרייזן.

די שריפה

דעם 8־טן מאַי 1917, 7 אַזייגער אין דער פרי האָט אָנגעפאַנגען ברענען דער שייער פון אַליעש שטשאָרש אויף דער רומאָווער גאַס. אָנגעהויבן האָט זיך דאָס פון דעם וואָס סאָלדאַטן האָבן אויף אַ געהיימען אופן געטריבן „סאַמאַהאָנקע״, דאָס בראָנפן וועלכע ווערט געמאַכט אויף אַ פרימיטיוון שטייגער, דער קעסל האָט זיך אָנגעצונדן און תיכף האָט אָנגעפאַנגען ברענען דער שטרויענער דאַך פון שייער און צוליבן גרויסן ווינט אין יענעם פרימאָרגן, האָט זיך דער פייער בליץ שנעל פאַרשפרייט און אין משך פון געציילטע מינוטן איז שוין געווען אַ האַלב שטעטל אין פלאַמען. ס׳איז אויך ניט געווען

סטויבצער גאַס

ל. עפשטיין, ל. קוזניעץ הי״ד, י. עפשטיין

ער זאָל לעשן די שריפה, ווייל די גאַנצע יוגנט פון שטעטל, אָט זיך געפונען אין דער אַרמיי און קיין פייערלעשער־אָר־ אַניזאַציע האָט ניט עקזיסטירט. יעדער האָט געראַטעוועט פון ין שטוב, וואָס ס'האָט זיך געלאָזט און דער פייער האָט נבושעוועט פריי פון איין שטוב צו דער צווייטער, פון איין אָס אין אַנדערער און געענדיקט האָט זיך די שריפה דאַן, ען ס'איז שוין ניט געווען מער וואָס צו ברענען.

ס'האָבן אָפּגעברענט ביידע בתי מדרשים, דער מאַרק מיט ; קראָמען און כמעט דער גאַנצער יידישער טייל פון שטעטל.

אָוויעטן, דייטשן און פּאָליאַקן

ערגער איז געוואָרן די לאַגע נאָך דער אָקטאָבער רעוואָ־ 'ציע. צוליב דעם אָפּטן בייטן זיך פון דער מאַכט פון איין יט און דער מלחמה צושטאַנד פון צווייטן זייט. ס'האָט זיך וך געפונען אין פאַרקער 4 סאָרטן געלט : ביקאָלאַיעווסקע, 'מסקע, קערענסקעס און סאָוועטסקע, אַזוי דאָס די פויערים אָבן פאַרלוירן דעם צוטרוי צו די אַלע געלטער און האָבן 'יפגעהערט צו קומען אויף די מערק מיט זייערע פּראָדוקטן. נר הונגער האָט זיך געשטאַרקט פון טאָג צו טאָג. יידישע נלי־מלאכות האָבן זיך אַוועקגעלאָזט איבער די דערפער און נן האָט אָנגעפאַנגען בייטן אַרבעט אויף פּראָדוקטן. די יערים האָבן אויסגענוצט די קריטישע לאַגע אין שטאָט און גבן געצאָלט פאַר דער אַרבעט לעכערלעכע פּרייזן. אַזוי ;של, האָט אַ שניידער פאַר אויפנייען אַן אַנצוג באַקומען אַ ד קאָרן, אַ שוסטער פאַר מאַכן אַ פּאָר שטיוול — אַ פּאָר פּוד ;רטאָפל. אָבער מען איז געווען צופרידן וואָס מען האָט גע־ 'בעט ביים פויער אין שטוב, האָט מען דערווייל אויך באַקר־ נן עסן.

ערגער איז געווען די לאַגע פון מענטשן, וועלכע האָבן ט געהאַט קיין פאַך, זיי האָבן געמוזט צאָלן די פויערים מיט לד אָדער מיט צירונג, אַנדערש האָבן זיי ניט געוואָלט ;רקויפן קיין פּראָדוקטן.

אָנהייב פרילינג 1918, האָבן די באָלשעוויקעס נאָך אַן ;מאַך מיטן דייטש, פאַרלאָזט ווייסרוסלאַנד ביז דער שטאָט 'שע. פאַרן פאַרלאָזן סווערזשנע, האָבן זיי צווישן די דער־ ;קסענע צעטיילט ביקסן מיט קוילן און גאַנץ רואיק פאַר־ ;זט דעם געגנט. פאַר פסח 1918 זענען געקומען די דייטשן. ייך נאָך זייער קומען, האָבן זיי אַרויסגעגעבן אַ באַפעל אומ־ רן דאָס באַקומענע געווער פון די באָלשעוויקעס. די ווירי ;זאַפטלעכע לאַגע האָט זיך אַ ביסל סטאַביליזירט אָבער אָן ויסע ענדערונגען. די פראַגע וואָס עסט מען, איז כמעט ניט 'אָפּ פון טאָג־אָרדענונג.

ביים ענדע 1918, נאָכדעם ווי ס'האָט אויסגעבראָכן די וואָלוציע אין דייטשלאַנד, האָט אויף אַ כאַאָטישן אופן, דאָס 'טשע מיליטער אָנגעפאַנגען אַנטלויפן פון אַלע רוסישע גע־ ;ן (אויך פון סעוורזשנע). דער גאַנצער געגנט איז געבליבן וועלכע ניט איז מאַכט, די דייטשן זענען אַנטלאָפן און די ;ן זענען נאָך ניט געקומען. מען האָט גערופן אַן אַלגעמיינע רזאַמלונג פון יידן און קריסטן אין בנין פון דער רוסישער לקס־שולע אויף וועלכער ס'איז באַשלאָסן געוואָרן אויס־ וויילן אַן אָרטיקע פאָלקס־מיליציע וואָס זאָל היטן די אָרדענונג ביז ס'וועט זיך איינשטעלן אַ סטאַבילע מאַכט. אַלס נאַטשאַל־ ניק פון דער מיליציע איז אויסגעווײלט געוואָרן יעווגעני דראָזדאָווסקי און צווישן די מיליציאָנערן זענען אויך געווען צוויי יידן : משה'ל גראַנדע און גבריאל גאַלאָוועניציק. אין קורצן איז אַראָפּגעקומען פון מינסק אַלס קאָמענדאַנט אַ טאַ־ טאַרין מיישיטאָוויטש און אין דעם צוזאַמענשטעל איז די מי־ ליציע פאַרבליבן במשך פון דער גאַנצער צייט וואָס די באָלשע־ וויקעס זענען ביי אונדז געווען. אין דער צווישן־צייט, האָבן זיך אָרגאַניזירט פּוילישע לעגיאָנען, וועלכע האָבן פאַרנומען גרוי־ סע שטחים פון ווייס־רוסלאַנד און די רויטע אַרמיי האָט גע־ מוזט פירן מיט זיי אַ פאַרביטערטן קאַמף. די לאַגע איז גע־ וואָרן אומדערטרעגלעך צוליבן הונגער, אויך די רויטע אַרמיי האָט ניט געהאַט וואָס צו עסן. יידישע סוחרים זענען געפאָרן אין די דערפער כדי צו קויפן ביי די פויערים די תבואה און אַוועקגעפירט עס קיין מינסק, ווו די פרייזן זענען געווען נאָך העכערע, אַזוי אַרום איז געווען אוממעגלעך צו קויפן אַ שטיקל ברויט און די אָרעמע יידישע באַפעלקערונג איז אויסגעגאַנ־ גען פון הונגער. האָט מען שבת אין בית מדרש פאַרהאַלטן דעם לייענען. דער רב רוינעס האָט אַפּעלירט צו די הענדלער זיי זאָלן אויפהערן אַרויספירן די תבואה פון דער געגנט, ווייל דאָס הייסט געהאַנדלט מיט מענטשלעכע לעבנס. שבת צו־ נאכט, האָט מען אַריינגעטראָגן די מיטה אין בית מדרש אי־ בערגעדעקט מיטן שוואַרצן געוואַנט אַזוי ווי מען וואָלט געטראָגן אַ טויטן, אויפן בימה, האָט מען אָנגעצינדן שוואַרצע ליכט און דער רב האָט מסכים געווען מען זאָל אויסרופן אַ חרם, אַז מען טאָר ניט אַרויספירן קיין תבואה פון סווערזשנע אין אַנדערע שטעט. ווען שמואל דער שוחט איז אַרויף אויפן בימה אויסרופן דעם חרם, האָבן אייניקע יידן „נוגעי בדבר", אָדער סתם ערלעכע יידן, ניט וועלנדיק בייזיין ביי דער שרעק־ לעכער צערעמאָניע, האָבן זיי געוואָלט זיך אַרויסקריגן פון בית המדרש. האָבן זיך געפונען אייניקע פאַרביטערטע פון הונגער און מען האָט פאַרשפּאַרט די טירן פון בית מדרש און קיינעם ניט אַרויסגעלאָזט. ווען שמואל דער שוחט האָט אָנ־ געהויבן לייענען דעם נוסח פון חרם, וועלכער הויבט זיך אָן מיט די ווערטער „בהסכם הרב ובהסכם בעלי־בתים", האָבן ווייבער אָנגעהויבן חלשן אין דער ווייבער־שול.

דעם חרם האָט מען אויסגערופן, אָבער די הענדלערס האָבן ווייטער אָנגעפירט מיט זייער שוואַרצן האַנדל מיט תבואה און די הונגעריקע האָבן וואָס אַמאָל אַלץ מערער געהונגערט. אַמשווערסטן האָבן געליטן די פאַכלאָזע מענטשן און די „אַמע־ ריקאַנער" משפחות, וועלכע זענען הויפּטזעכלעך באַשטאַנען פון פרויען מיט קליינע קינדער, אין דער צייט ווען זייערע מענער אין אַמעריקע האָבן מיט גאָרנישט ניט געקענט העלפן זייערע הונגעריקע פאַמיליעס. אַזוי האָט אָנגעהאַלטן די לאַגע ביז שבת חזון תרע"ט — 1919. דאַן איז אַריין אין סווערזשנע צום ערשטן מאָל דאָס פּוילישע מיליטער, וועלכע איז דערגאַנגען ביז דעם טייך בערעזינא און דאָרטן זענען זיי געבליבן שטיין ביז זומער 1920. מיט דער פּוילישער אָקופּאַציע האָט זיך גלייך געענדערט די ווירטשאַפטלעכע לאַגע פון

שטעטל צום גוטן. שנעל האָט זיך איינגעשטעלט אַ קאָנטאַקט מיט אַמעריקע און די פריערדיקע הונגעריקע „אַמעריקאַנער״ פאַמיליעס זענען מיט אַמאָל געוואָרן נגידים. די מענער האָבן אָנגעהויבן שיקן צו זייערע פאַמיליעס טויזנטער דאָלאַרן, נאָך אַזויפיל יאָרן הונגער און נויט האָט מען אָנגעפאַנגען עסן מכל טוב. די פריערדיקע קליידונג וואָס איז באַשטאַנען פון געפאַרבטע זעק, זענען שנעל פאַרביטן געוואָרן אויף די בעסטע שטאָפן גענייט לויט דער לעצטער מאָדע. אין יעדער שטאָט און שטעטל זענען אויסגעוויילט געוואָרן קהילה־ראַטן און געשטעלט זיך אין פאַרבינדונג מיטן אַמעריקאַנעם „דזשוינט״, וועלכער האָט אָנגעפירט אַ פאַרצווייגטע טעטיקייט אויף אַלע געביטן פון ווירטשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן צווישן דער אויסגעהונגערטער און פאַרמאַטערטער באַפעלקערונג. זומער 1920 האָבן די פאָליאַקן פלוצלינג אָנגעהויבן אָפּטרעטן פון בערעזינא פאַרלוירנדיק איין פונקט נאָכן צווייטן. אַ גאַנצע וואָך האָט געדויערט דאָס אָפּטרעטן פון פוילישן מיליטער דורך סווערזשנע. אין משך פון דער וואָך האָבן זיי געהאַלטן אין איין ראַבירן די שטעטל. אַלע יידן האָבן פאַרלאָזט די הייזער און צונויפגעזאַמלט זיך נעבן גרויסן בית מדרש, וועלכער האָט זיך געהאַלטן אין בויען אויף דאָס ניי. די גוים האָבן אויסגעהאָנגען הייליקע בילדער אויף די הייזער כדי מען זאָל קענען אונטערשיידן פון אַ יידישע שטוב און אַ גוישע, אַלע קראָמען זענען צעראַבירט געוואָרן, ייִנגלעך און מיידלעך זענען אַנטלאָפן אין די וועלדער. דאָס ראַבירן איז פאָרגעזעצט געוואָרן סיי ביי טאָג און סיי ביי נאַכט. ערשט מיטוואָך ביי נאַכט האָט מען פאַרברענט דעם לאַנגן בריק איבערן ניעמאַן, אויך דעם אייזערנעם בריק פון דער באַן־ליניע האָט מען אויפגעריסן. פרייטיק אין דער פרי איז אָנגעקומען סאָוויעטיש מיליטער. שטיל רואיק זענען אָנגעקומען די רויטע אַרמייער, מיט אַ מענטשלעכער באַנעמונג צו אַלץ און צו אַלעמען. פאַר יעדער טרונק וואַסער וואָס מען האָט דערלאַנגט אַ דורשטיקן סאָלדאַט, האָט ער העפלעך געדאַנקט.

אין דעם מאָמענט האָט מען זיי מוחל געווען די שרעק פאַר דער „טשעקא״ און אַפילו דעם הונגער וואָס מען האָט געליטן אונטער זייער רעזשים.

די רויטע אַרמיי האָט געמאַכט אַ געדריקטע שטימונג אויף דער באַפעלקערונג מיט זייערע צעריסענע קליידער און גאַנץ אָפט אַפילו באָרוועסע פיס אָנגעטאָן אין אַלטע פויערשע לאַפּטשעס, אָבער מיט אַ פּאַטריאָטישן ברען אין האַרצן און מיט אַ מסירות נפש׳דיקער איבערגעגעבנקייט פאַר דער רעוואָלוציע און באַפרייאונג פון פעלקער, האָבן זיי זיך געלאָזט גיין פאָרויס, ווער צו פוס און ווער רייטנדיק אויף אַ פערד אָן אַ זאָטל. „יעשטשאָ דאַליעקאָ דאָ וואַרשאַווי״ — איז נאָך ווייט צו וואַרשע? — דאָס איז געווען די הויפּט־פראַגע, וואָס יעדער רויטער אַרמייער האָט געפרעגט יעדן ציווילן וואָס ער האָט באַגעגנט. מיט אַ ספּעציעלער ליבע האָט זיך די יידישע באַפעלקערונג באַצויגן צו זיי. אין יעדן רויטן אַרמייער האָט מען געזען אַ חבר און אַ פריינד, ווי אויך אַ באַשיצער פון די רויבערישע אויסגעפּוצטע און אָנגעפּרעסענע פּוילישע לעגיאָנערן. אין אייניקע טעג אַרום איז אָנגעקומען אַ פרייוויליקע בריגאַדע פון מינסק אין באַשטאַנד פון אַ פּאָר הונדערט מאַן, כמעט אַלע יידן, אויפּצושטעלן אַ צייטווייליקן בריק איבערן ניעמאַן. צוויי יונגע בחורים אינזשינערן זענען איינגעקוואַרטירט געוואָרן אין הויז פון אסתר ברכות, די באָבע פון איציקן ישראל־אַמבאַסאַדאָר אין מאָסקווע, יוסף תקוע.ביידע אינזשינערן האָבן געשפּילט פידל, האָט מען גאַנץ אָפט געקענט הערן אין די זומער־אָוונטן דורך דעם אָפענעם פענצטער ניגונים פון פאַרשיידענע העברעאישע לידער, ווי אויך „התקווה״. ביי זיי האָב איך טאַקע באַקומען צו לעזן דעם ביכל „אונדזער לאַנד״ פון יידישן שרייבער אנכי. אין סווערזשנע איז ווידער אָנגעקומען מיליטער און צווישן זיי פיל יידן. ווען ס׳האָט זיך דערנענטערט יום כיפור איז דער רב געגאַנגען לויט דער ביטע פון אייניקע יידישע סאָלדאַטן, בעטן ביים פּאָלקאָווניק פּאדוויז (אויך אַ ייד), ער זאָל באַפרייען די יידישע סאָלדאַטן אויף יום כיפור פון דינסט. פּאדוויז איז נאָכגעקומען דעם רב׳ס ביטע און האָט באַפרייט אַלע יידישע רויטאַרמייער. איז טאַקע יום כיפור דער בית מדרש געווען איבערפולט פון יידישע „קראַנסנאַ־אַרמייצעס״. ניט געקוקט אויף דעם וואָס אין שטעטל איז געווען פיל מיליטער איז אָבער קיין פרנסה פון זיי ניט געווען, גאָר פשוט, ווייל ס׳איז ניט געווען פאַר וואָס צו לייזן, די קראָמען זענען געווען געשלאָסן, ס׳איז נישט געווען ווו צו באַקומען סחורה, און אויב ס׳האָט זיך נאָך פאַרוואַלגערט ביי אַ קרעמער אַ ביסל באַקאַליי אָדער מאַנופאַקטור, האָט ער דאָס באַהאַלטן בכדי אויסצובייטן ביי די פויערים אויף ברויט. יעדן טאָג זענען פאָרגעקומען אין זאַל פון די פייערלעשער רעפעראַטן, קאָנצערטן און גאַנץ אָפט ספּעקטאַקלען געשפּילט פון מיליטערישן דראַמקרייז. דאָך האָבן מענטשן געלעכצט נאָך אַ שטיקל ברויט.

בעלי מלאכות האָבן זיך ווידער אַרויסגעלאָזט אין די דערפער, ווער מיטן העבל, ווער מיט אַ שניידער־מאַשין, און ווער מיטן שוסטער־געצייג צו אַרבעטן טאָג און נאַכט בכדי אַרויסצובאַקומען ביים פויער אַ ביסל מעל אָדער אַ קוישל קאַרטאָפל.

יידן, נישט קיין בעלי מלאכות, האָבן אויך געלאָזן זיך גיין איבער די דערפער, ווער מיט אַ פּראָשעק סאַכאַרין, מיט אַ פלעשל נאַפט אָדער מיט אַ פּאָר פּראָשקעס פאַרב, אויסצובייטן ביי די פויערים אויף אַ ביסל מעל אָדער קאַרטאָפל. איבער די אַלע ספּעקוליאַנטן מ׳שטיינסגעזאָגט, האָט געוואַכט די אויג פון דער „טשעקא״, איבערהויפּט געפערלעך איז געווען דאָס פאַרקויפן פון סאַכאַרין, פאַר דער „טרפה׳נע סחורה״ האָט געדראָט די האַרבסטע שטראָף. ווי מען האָט דאַן איבערגעגעבן איז ד״ר גאָלדין פון סטויבץ פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט דורך דער מינסקער „טשעקא״ ווייל מען האָט אים געפונען האַנדלענדיק מיט סאַכאַרין. דער הונגער האָט געפייניקט, אָבער די שרעק פאַר דעם אומקערן זיך פון די פּאָליאַקן, איז געווען נאָך גרעסער ווי דער הונגער, און אַזוי האָט זיך דאָס שטעטל געוואַקלט צווישן הונגער און טויט־שרעק. ניט לאַנג האָט געדויערט דער זיין פון די באָלשעוויקעס אין סווערזשנע. בלויז אייניקע מאָנאַטן און נאָכן דורכפאַל פון דער רויטער אַרמיי ביי וואַרשע, אָדער ווי די פּאָליאַקן האָבן עס באַצייכנט „צוד נאַד

וויסלאָן" — „דער נס ביים ווייסל״, וואָס איז אַ מרחק פון
אונדז קרוב אַ 500 קילאָמעטער, האָבן גאָר אין קורצן שוין אָפּ־
געטראָטן די לעצטע אַרמייער פון שטעטל. מיט אַ ריס אין דער
נשמה האָט יעדער ייד באַגלייט די אָפּגעטראָטענע רויטע אַרמיי
און מיט אַ קלאַפּעניש אין האַרצן האָט מען דערוואַרט דעם
אָנקום פון די פּאָליאַקן, וועלכע האָבן זיך פאַרשריבן אַ רוי־
בעריש בלעטל אין דער געשיכטע פון די ווייסרוסישע יידן.

יאָרן האָט געדויערט די קריג. מיליטער איז געקומען און
אַוועק. פאַרשיידענע אָרדענונגען האָבן זיך געביטן, אָבער
קיינער האָט אין סווערזשנע ניט גערויבט, אויסער די פּוילישע
מיליטער וועלכע איז נאָר וואָס אַליין אויפגעשטאַנען תחית
המתים. זיי האָבן גערויבט און געשענדעט אין סווערזשנע. זיי
האָבן געדאַרפט קומען צוריק און ווערן די בעלי בתים פון
יידיש האָב און גוטס, זיי האָט מען דאָס געדאַרפט אַלעס אָנ־
פאַרטרויען. אָט דער געדאַנק אַז די פּאָליאַקן קומען צוריק,
האָט געפּרעסט ווי אַ שטיין יעדן אויפן האַרצן. ס׳האָבן זיך
באַוויזן די ערשטע אויסשפּירער פון דער פּוילישער אַרמיי.
די גאַסן זענען געוואָרן ליידיק, יידן זענען געזעסן באַהאַלטן
אין די הייזער און האָבן אַפילו מורא געהאַט אַרויסצוקוקן
דורך די פענצטער. מיידלעך האָבן זיך אָנגעטאָן אין אַלטע
שמאַטעס, אויסגעשמירט די פּנימער מיט סאַזשע, זיי זאָלן
אויסזען ווי אַלטע באָבעס און זיך פאַררוקט אין די ווינקלעך
פון שטוב, מען זאָל זיי ניט אַרויסזען. אַנדערע האָבן זיך גע־
לייגט אין די בעטן אַריין מיט נאַסע טיכער אויפן קאָפּ אַלס
קראַנקע. אַזוי האָט מען מקבל פּנים געווען דעם צווייטן אָנקום
פון דער פּוילישער אַרמיי צום ענדע יאָר 1920.

ס׳זענען געגאַנגען סאָלדאַטן פוסגייער, ס׳האָבן געריטן
אולאַנער אויף פערד און נאָך זיי האָבן זיך געשלעפּט רעשט־
לעך פון בלוטיקן גענעראַל בולאַק באַלאַכאָוויטשעס באַנדעס,
וועלכער האָט זיך באַרימט געמאַכט מיטן חרב מאַכן דעם
יידישן ישוב פון מאָזירער אויעזד, טרייע שותפים פון פּיל־
סודסקיס אַרמיי, קעמפן געמיינזאַם קעגן דער קאָמוניסטישער
געפאַר און געמיינזאַם צו רויבן און מאָרדן יידן.

אין אייניקע טעג אַרום נאָכן אָנקומען פון די פּאָליאַקן איז
אָנגעקומען די ידיעה אַז אין ריגע איז געשלאָסן געוואָרן אַ
שלום צווישן רוסלאַנד און פּוילן און אַז דער גרענעץ איז ביים
דאָרף קאָלאָסאָווא, לערך 15 קילאָמעטער מזרח׳דיק פון סווערזש־
נע. דעם קומענדן שבת נאָכן אָנקומען פון די פּאָליאַקן האָבן
פּוילישע זעלנער אין דער פרי אָנגעפאַנגען גיין פון שטוב צו
שטוב נאָר ווו ס׳ווינען יידן און געהייסן אַלע מענער זאָלן
נעמען גראַבאייזנס און גיין מיט זיי. מען האָט אונדז אַוועקגע־
פירט אויף דעם פּוילישן צמענטאַרזש (בית הקברות) וועלכער
האָט זיך געפינען אין דער נאָענט פון שטעטל און מען האָט
אונדז געהייסן גראָבן אַ גרויסע גרוב. עפּעס אַ מאָדנער גע־
פיל האָט יעדערן באַהערשט. דווקא שבת און יידן און צו
וואָס דאַרפן זיי די גרוב? אָבער ווייל דאָס איז געווען אויפן
פּוילישן צמענטאַרזש און פון דער ניט שלעכטער באַנעמונג
צו אונדז פון די סאָלדאַטן, וועלכע האָבן אַכטונג געגעבן אויף
דער אַרבעט, האָט עס אונדז אַביסל באַרואיקט. פאַר נאַכט
ווען די גרוב איז שוין געווען פאַרענדיקט, האָט מען אַראָפּגע־
בראַכט אויף וועגענער ביי הונדערט פאַרקלאַפּטע קאַסטנס אין
וועלכע ס׳זענען געווען קערפּערס פון געפאַלענע זעלנער פאַרן
שליסן דעם שלום מיט רוסלאַנד. אַזוי ווי סווערזשנע איז געווען
פון די ווייניקע שטעטלעך אין אונדזער געגענט ווו ס׳האָט זיך
געפונען אַ קאַטוילישע קירכע מיט אַ קסיאַנדז (גלח) און אַ
פּוילישער בית הקברות, האָט מען זיי געבראַכט צו באַערדיקן
אין סווערזשנע. ווען ס׳איז באַוווּסט געוואָרן, דאָס צווישן די
געפאַלענע זעלנער, געפינען זיך אויך אייניקע יידן, איז דער
רב מיט אייניקע בעלי בתים געגאַנגען אינטערווענירן ביי דער
פּוילישער מאַכט, דאָס מען זאָל דערלויבן די יידישע זעלנער
מקבר זיין אויפן יידישן בית עלמין, האָט מען די ביטע אָנט־
זאָגט מיטן מאָטיוו, דאָס צווישן זעלנער דאַרף ניט זיין קיין
אונטערשייד — אַלע זענען געפאַלן פאַר דעם געמיינזאַמען
פאָטערלאַנד...

ווינטער 1921 איז איינגעקוואַרטירט געוואָרן אַ פּאָלק אָר־
לאַנער אין סווערזשנע אונטער דער אָנפירונג פון קאָמאַנדיר
זוסקאַ, וועלכער איז געווען אַ סאַדיסט און אַ שונא ישראל.
אין יעדער שטוב, וואָס האָט געהערט צו יידן און אויב דאָרטן
זענען איינגעשטאַנען אולאַנער, האָבן די בעלי בתים געמוזט
זיך אַרויסציען פון שטוב, דאַקעגן די קריסטן האָבן געמעגט
ווינען צוזאַמען מיט די אולאַנער. יעדן פרימאָרגן האָט מען
געשלעפּט יידן פון די הייזער, זיי זאָלן רייניקן די שטאַלן פון
די פערד און שניידן „סעטשקע״. קיין אַרבעט איז כמעט ווי
ניט געווען אויף צו פאַרדינען אויף ברויט און טאָמער האָט
אַן אולאַן אין ערגעץ געמאַכט אַ שטיקל ארבעט, האָט מען דאָס
רוב פאַר דעם ניט באַצאָלט און ס׳איז ניט געווען צו וועמען
גיין באַקלאָגן זיך. אַזוי האָט דאָס געדויערט ביז פרילינג 1921
ווען די אולאַנער האָבן פאַרלאָזט דאָס שטעטל. נאָכער איז
אָנגעקומען דער צווייטער „באַאן צעלני״, דאָס איז שוין געווען
אַ מיליטערישע אָפּטיילונג מיט אַ גרויסן פּראָצענט יידן און
מיט זיי האָט די יידישע יוגנט זיך גוט באַפריינדעט און אָנגע־
קניפּט חבר׳ישע באַציאונגען. אין די אָוונטן פלעגט מען זיך
צונויפקומען אין יידישע הייזער און געמיינזאַם פאַרבראַכט,
דאָס האָט געהאָלפן אין אַ געוויסער מאָס צעשטרייטן דעם פחד
פאַר דעם פּוילישן מיליטער. אייניקע פון די זעלנער ווי קאַפּל
פראַנק און שלמה גאָלדשטיין האָבן טאַקע חתונה געהאַט מיט
סווערזשנער מיידלעך און פאַרבליבן אָרטיקע תושבים און מיט
נאָך אייניקע פון זיי האָב איך זיך געטראָפן דאָ אין ישראל.
דאָס לעבן האָט זיך ביסלעכווייז סטאַביליזירט און מען האָט זיך
אָנגעהויבן צוגעוווינען צו דער נייער מאַכט. ס׳איז באַנייט
געוואָרן דער קאָנטאַקט מיט אַמעריקע. די קרובים פון מעבר
לים האָבן אָנגעהויבן שטיצן מיט פּעקלעך און געלט זייערע
פאַראָרעמטע ברידער פון פּוילן. קריגס־געפאַנגענע און דעמאָ־
ביליזירטע האָבן אָנגעפאַנגען זיך אומצוקערן אַהיים. די קראָ־
מען האָבן זיך צוריק געעפנט. סחורה איז געווען איבער גענוג,
די בעלי מלאכות זענען פאַרוואָרפן געוואָרן מיט אַרבעט. אויך
בוי־אַרבעטער האָבן געהאַט איבער גענוג אַרבעט. ביסלעכווייז
האָט מען אָנגעהויבן צוריק בויען דאָס שטעטל, וועלכע איז
אָפּגעברענט געוואָרן אין יאָר 1917.

אין קריג זענען געפאַלן פאָלגנדע סווערזשנער: בענדע־

טאַוויץ ברוך, גאַלאָוונטשיק זאַנוויל, טשאַרני בנימין, מונבז מנדל, מינאַקער משה, סטעלמאַך זלמן, קוזניעצאָוו יצחק און קאַרציעמני זלמן. דער לעצטער האָט איבערגעלאָזט אַ פרוי מיט צוויי יתומים. די אַלע איבעריקע זענען ניט געווען פאַרהייראַט. ערע זייער אָנדענק.

שווער פאַרוווּנדעט האָבן זיך צוריקגעקערט בערל גראַנדע און יירשל רובין, — ביידע אומגעקומען דורך די היטלער־מערדער אין געטאָ.

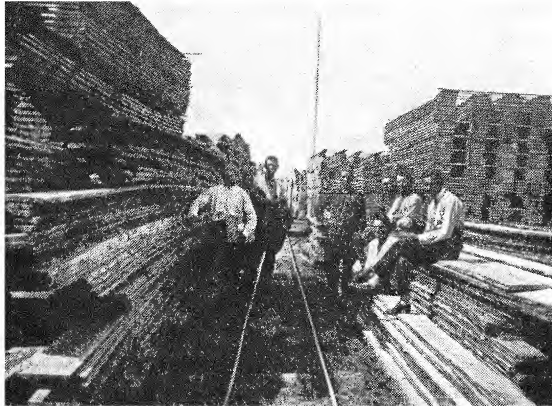
19 יאָר אונטער פּוילישער הערשאַפט

שנעל זענען אַריבער די „זיבן גוטע יאָר", און דאָ פאַנגט זיך אָן די ירידה פון סווערזשנע: די פאַמיליעס וואָס זייערע מענער האָבן זיך געפונען אין אַמעריקע האָבן פאַרלאָזט סווערזשנע און אָפּגעפאָרן צו זייערע מענער, ווי אויך צענדליקער יוגנטלעכע האָבן אָנגעהויבן אויסוואַנדערן אין מעבר־לים לענדער, ווער נאָך אַמעריקע צו קרובים, אייניקע קיין אַרגענטינע און די חלוצישע יוגנט האָט עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

סטויבץ איז פּראָקלאַמירט געוואָרן אַלס פּאָוויאַטאָווע (ראַיאָן) שטאָט. די גימנאַזיע, וועלכע האָט זיך געפונען די גאַנצע צייט אין סווערזשנע, האָט מען איבערגעפירט קיין סטויבץ. אַלע סטויבצער איינוווינער, וועלכע האָבן זיך געפונען אין סווערזשנע, זינט דער שׂרפה פון 1915 האָבן צוריק אויפגעבויט זייערע הייזער און אומגעקערט זיך אַהיים. דער שטענדיקער מאַרק־טאָג וואָס איז פאַר די רוסן פאַרגעקומען זונטיק אויף וועלכן ס'פלעגן זיך צונויפקומען מאַסן פויערן פון די אַרומיקע דערפער, פלעגן קאַטאָליקן דאַן קומען אין קאָשטשאָל אַריין און די פּראַוואָסלאַווע אין צערקווע. דער־ווייל פלעגן זיי פאַרקויפן זייערע פּראָדוקטן און איינקויפן אַלעס אויף אַ גאַנצע וואָך. אָט דער מאַרק־טאָג איז ליקווידירט געוואָרן צוליבן זונטיק רו, וועלכן די פּוילישע מאַכט האָט איינ־געפירט. אַנשטאָט דעם זענען איינגעשטעלט געוואָרן אין סטויבץ 2 מאַרק־טעג יעדן דינסטיק און פרייטיק. די טויזנ־טער פויערן וואָס פלעגן דורכפאָרן סווערזשנע, האָבן פּאָליציי־לייט אַכטונג געגעבן אַז זיי זאָלן ניט אָפּשטעלן זיך און פאָרן מיט זייער סחורה גלייך אויפן מאַרק אין סטויבץ. אַזוי, אַז די סווערזשנער קרעמער און איבערקויפער זענען בלויז געווען פּאַסיווע צוקוקער ווי טויזנטער פויערן פאָרן אַדורך פאַרביי און קיין פּרנסה איז נישטאָ.

די מיליטערישע אָפּטיילונגען האָבן אויך פאַרלאָזט סווערזשנע, אַזוי אַז פון דעם „שטעטל" איז געוואָרן אַ דאָרף...

אַ ראַדיקאַלע ענדערונג צום גוטן פאַר דער ווירטשאַפט־לעכער לאַגע אין שטעטל איז געשען אין יאָר 1927, ווען די פירמע „אַנגלאָ־איירפּאַ" איז צוגעטראָטן בויען אַ טאַרטאַק אין סווערזשנע, וועלכער האָט געדאַרפט זיין, לויטן פּאַרנעם, איינער פון די גרעסטע אין פּוילן. ווער ס'האָט נאָר געהאַט הענט און פיס איז באַשעפטיקט געוואָרן ביי אַרבעט. הונדערטער מענטשן פון פאַרשיידענע ספּעציאַליטעטן זענען אָנגעקומען אין סווערזשנע, יעדערער האָט באַדאַרפט אַ דירה, עסן, קליי־דונג, און אַלע האָבן טאַקע געהאַט פּרנסה בשפע. תבואה־הענדלער האָבן זיך ניט „אָנגענומען קיין הענט" אויף צושטעלן שפּייז פאַר די פערד, וועלכע האָבן געפירט קלעצער פון וואַלד פון גאַנץ פרי ביז שפּעט אין דער נאַכט.

אַ ווינקל אין הויף פון טאַרטאַק.

אָבער די דאָזיקע תקופה פון פּראָספּעריטי האָט לאַנג ניט אָנגעהאַלטן, די וועלדער זענען גיך אויסגעהאַקט געוואָרן און איינגעשלונגען געוואָרן פון 4 גאַטערדיקן טאַרטאַק ביז די פירמע „אַנגלאָ איירפּאַ" האָט זיך אין יאָר 1933 געזעגנט ליקווידירט און דעם טאַרטאַק האָט איבערגענומען דער פירשט (קניאַז) אַלבערעכט ראַדזיוויל פון ניעסוויזש. אַלע באַאַמטע זענען זיך צעפאָרן און סווערזשנע איז ווידער געבליבן אָן פּרנסה. דער טאַרטאַק אונטער דער לייטונג פון נייעם בעל־הבית, איז פאַרפאַכטעט געוואָרן צו דער פירמע „קאָנטינענט", וועלכע האָט זייער שוואַך געאַרבעט און דאָס אויך נאָר במשך אַ קורצע צייט.

דער גאַנצער ענין מיטן טאַרטאַק איז געווען ווי מען גיט אַן איינשפּריץ אַ געפערלעכן חולה, וועלכער גוססט, ער עפנט אויף אַ ווײַלע די אויגן און גוססט ווייטער. די מערסטע יידישע הייזער, וועלכע זענען פאַרברענט געוואָרן אין 1917 האָבן זיך ניט אויפגעבויט, די פלעצער פון די פאַרברענטע הייזער זענען געבליבן ליידיקע ווי שטומע מצבות. די יוגנט נאָך דער תּתונה האָבן זיך תמיד איינגעאָרדנט אויסער די גרענעצן פון סווערזש־נע. אַלס צוגאָב צו דער פּרנסהלאָזיקייט, האָבן זיך אויך גע־עפנט גוישע קראָמען. דער אַנטיסעמיטיזם פון טיפּ „מלאַדאַ־פּאָלסקאַ" אונטער דער אָנפירונג פון קסיאָנדז „זון" זיגמונד, האָבן געפירט אַן אַגיטאַציע, מען זאָל ניט קויפן ביי יידן. אויב ס'האָבן נאָך צו ביסלעך געלייזט די פּאָר קצבים, איז אָנגעקו־מען דער נייער געזעץ פון דער שחיטה־גזירה, וועלכער האָט געשאַפן אַ קאָנטינגענט און אַ שטאַרקע באַגרענעצונג אויף כשר פלייש. די אינציאַטאָרין פון דער גזירה איז געווען די דערבאַרימדיקע דעפּוטאַטין מאַדאַם פּריסטעראָווע, וועלכע האָט זיך אָנגענומען די עוולה פון די בהמות.

אַזוי האָט אויסגעזען דער מצב פון סווערזשנע ביים אויס־ברוך פון 2־טן וועלט־קריג, דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939. די מלחמה האָט לאַנג ניט געדויערט און צום גליק זענען פון

די סווערזשנער בחורים קיין קרבנות ניט געווען. אַלע מאָביליזירטע האָבן זיך אומגעקערט בשלום אַהיים. דעם 17־טן סעפּטעמבער איז די רויטע אַרמיי אַריבער דעם גרענעץ און דעם זעלבן טאָג אָנגעקומען קיין סווערזשנע.

אין קורצן איז אויספאַרקויפט געוואָרן די סחורה און די קראָמען האָבן זיך געשלאָסן. אויף דעם פּלאַץ פון די קראָמען האָט זיך געעפנט אַ רעגירונגס קראָם. דער טאַרטאַק איז איבערגעגאַנגען אין רשות פון דער רעגירונג און האָט ווידער אָנגעפאַנגען צו אַרבעטן. מ׳איז אַוועק אַרבעטן צו פאַרשיידענע אַרבעט און ביסלעכווייז האָט מען זיך צוגעוווינט צום שטייגער און אַרט לעבן ווי אַזוי עס פירן אים 200 מיליאָנען מענטשן אין משך פון 22 יאָר זינט די אָקטאָבער־רעוואָלוציע. אַזוי האָט זיך געצויגן ביז דעם 22 יוני 1941, ווען ס׳האָט זיך פּלוצלינג אַראָפּגעלאָזן די שוואַרצע כמאַרע פון דער צווייטער וועלט־מלחמה און אַ סוף געמאַכט צו דעם יידישן ישוב אין סווערזשנע.

פּאָליטיש־קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אין סווערזשנע

ביים אָנהויב פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט האָט סווערזשנע פאַרמאָגט אַ רייכע יידישע אינטעליגענץ, צווישן זיי דער זשורנאַליסט ישראל מינקער, וועלכער האָט געשריבן רוסיש, און זיך באַטייליקט אין פאַרשיידענע יידיש־רוסישע צייטונגען און זשורנאַלן. ווי אויך דער באַוווּסטער העברעאישער פּאָעט יעקב שלום קאַצענעלנבויגן (יש״ק), דער זון פון הרב בנימין איסר זצ״ל. די יוגנט פון יענער צייט איז געגאַנגען אין צוויי ריכטונגען. די רייכערע פון שטעטל האָבן געשיקט זייערע קינדער אין די גויישע שקאָלעס און „עמך”, די קבצנים — אין דער ישיבה. די טראַדיציע פון שטודירן און לערנען איז פאָרגעזעצט געוואָרן ביזן לעצטן טאָג פון שווערזשנער עקזיסטענץ.

לייבע בלאָך, דער זון פון חיים מאַטוס, האָט געענדיקט אַלס פּראָוויזאָר אין יאָר 1904 און האָט פּראַקטיצירט אין אָדעס און זיין ברודער איז אַן אַדוואָקאַט אין אַמעריקע. דאָס איז נאָך געווען אין יענער תקופה ווען אויף אַזאַ איינעם, וואָס איז געגאַנגען אין די גויישע שקאָלעס, האָט מען געקוקט ווי ער וואָלט באַגאַנגען אַ פאַרברעכן. לויט ווי איך געדענק, האָט יצחק רוזין שטודירט אויף דאָקטאָר און נאָכן ענדיקן פּראַקטיצירט אין בעלגיע. יצחק רובענטשיק איז געווען אַ פּראָוויזאָר אין ריגע און יעקב מאַנוסעוויטש האָט פאַרנומען דעם כסא הרבנות אין איינער פון די שטעט אין לאַטוויע. לייענענדיק איצט זעט דאָס אויס ווי קלייניקייטן, ווייל ווער קען דאָס היינט ניט ענדיקן אַלס דאָקטאָר, מען דאַרף בלויז באַזיצן דעם ווילן און די פעאיקייט דערצו. אָבער ווען מען נעמט אין באַטראַכט די צייט, פופציק יאָר צוריק און העכער אונטער צאַרישן רעזשים, ווען אַ ייד האָט זיך ניט געטאָרט געפינען אין מאָסקווע און אַ יידישע סטודענטקע האָט זיך באַדאַרפט אויסבאַהאַלטן אין מאָסקווע אונטער אַ פּאַספּאָרט פון אַ גאַסן־פרוי, דאַן קען מען ערשט פאַרשטיין, וואָס פאַר אַ ענערגיע און אייזערנעם ווילן האָט באַדאַרפט באַזיצן אַזאַ מענטש וועלכער האָט זיך דאַן דעצידירט צו דעראָבערן העכערע בילדונג. די אויבן־אויסגערעכנטע זענען ניט געווען די איינציקע. ווען מען לייענט דעם אַרטיקל פון ראובן ספּעראַנס אין דעם בוך, פון די זיבעציקער יאָרן פון נייַנצנטן יאָרהונדערט, ווו ער רעכנט אויס אַ גאַנצע ריי פון סווערזשנער דיפּלאָמירטער אינטעליגענץ און אַז איינער פון זיי, דער זון פון הירש פריידין, האָט געענדיקט אינזשינער מיט אַזעלכע אויסצייכענונגען, אַז דער שונא ישראל, צאַר אַלעקסאַנדער דער דריטער, האָט אים באַוויליגט אַ רעגירונגס־שטעלע און זייענדיק אַ סווערזשנער איז ער געווען דער איינציקער ייד אין דעמאָלטיקן רוסלאַנד אויף אַזאַ פּאָסטן.

סימנים פון סווערזשנער וואַכזאַמקייט פאַר געזעלשאַפטלעכע ענינים האָבן מיר נאָך געפינען אין אונדזער דור. אַזוי למשל האָט עקזיסטירט אַ הכנסת־אורחים־קאַסע פון וועלכער שמואל דער שוחט איז געווען דער גבאי. אויפן שול־הויף איז געווען אַ ספּעציעל הויז מיטן נאָמען „דער הקדש”, פאַר דורכפאָרנדיקע אָרעמעלייט, זיי זאָלן האָבן אַ פּלאַץ ווו איבערצונעכטיקן. אויך האָבן עקזיסטירט אַזעלכע אינסטיטוציעס ווי לינת הצדק, ביקור־חולים־קאַסע, און אַן אייגענע יידישע פייערלעשער־אָפּטיילונג מיט אַלע מכשירים און אַן אייגענעם בנין נעבן גרויסן בית מדרש, וואָס איז געווען דער יסוד אין אַ פיל שפּעטערער תקופה צו שאַפן אַן אַלגעמיינע פאַראייניקטע פייערלעשער־אָפּטיילונג אין שטעטל פון יידן מיט קריסטן צוזאַמען. די גרויסע פּאָמפּע צום לעשן שריפות, וואָס איז געווען אין באַזיץ פון די סווערזשנער פייערלעשערס, האָט ביזן לעצטן טאָג געהייסן אויף זייער גויישן לשון „יעווריייסקינאסאס”. דער בית־המרחץ מיט וועלכן ס׳האָט זיך באַנוצט די גאַנצע באַפעלקערונג פון סווערזשנע איז געווען דאָס אייגנטום פון סווערזשנער יידישן קהל. ס׳איז ווערט צו באַצייכענען אַ זאַך, וואָס אין פיל גרעסערע שטעט פון סווערזשנע איז דאָס ניט געווען, נעמלעך: דער קהל׳שער „ליאָדניק” (אייז־קעלער), אויסגעבויט אַמאָל דורך סווערזשנער ביקור־חולים, אין וועלכן מען פלעגט ווינטער אָנפירן אייז און דאָס פלעגט זיך אויפהיטן אַ גאַנצן זומער. און ווען דער דאָקטאָר האָט איינגעפונען, אַז צוליב דער הויכער טעמפּעראַטור פון חולה מוז מען אים לייגן אַ פענכער מיט אייז צום קאָפּ, האָט מען עס באַקומען אין אייז־קעלער סיי יידן און סיי קריסטן אָן אַ גראָשן געלט. פון דעם אַלעמען איז אַרויסצוזען, אַז מיט פיל יאָרן צוריק איז שוין געווען ביי די סווערזשנער אַ וואַכזאַם אויג און אַ זאָרגפעליקע האַנט פון איבערגעגעבענע עסקנים, וואָס האָבן באַזאָרגט דאָס שטעטל מיט אַלע הצטרכותן.

אויפן קולטורעלן געביט איז סווערזשנע ניט געווען הינטערשטעליק. דאָס האָט מען געקענט זען לויט דעם אויסוואַל פון ביכער אין דער אַלטער ביבליאָטעק, וועלכע איז געווען געשלאָסן אַ געוויסע צייט און האָט באַנייט איר טעטיקייט נאָך דער פעברואַר־רעוואָלוציע אין 1917. לויט דעם צוזאַמענשטעל פון די ביכער האָט מען געזען, אַז אירע גרינדער זענען געווען שטאַרק באַהאַוונט אין דער העברעאישער, יידישער און רוסישער ליטעראַטור. אויך אַ דראַמאַטישער קרייז האָט עקזיסטירט שוין אין די ערשטע יאָרן פון הייַנטיקן יאָר־

הונדערט, און אַזוי ווי קיין ספּעציעלער זאַל פאַר פאַרשטעלונ־גען אין שטעטל איז נאָך דאַן ניט געווען, זענען די ספּעקטאַק־לען פאָרגעקומען אין דער ליידיקער קרעטשמע פון חיים דוד ראַזין, מיט דער באַטייליקונג פון יצחק דאמניץ, אורי שאפּירא, יחיאל שמושקאוויץ, הלל גאלאוועטשיץ, אהרן יאַסילעווסקי, יענטע, עטל דעם שוחט'ס, האָדל קלאַטשוק, מאשע גרונטפעסט, טייבל קליאַטשוק און וועלוול ברכות.

אַ געוויסע צייט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען איינגעאָרדנט געוואָרן אומזיסטע אָוונט־קורסן פאַר די אָר־בעטנדיקע מיידלעך פון נישט פאַרמעגלעכע עלטערן, וועלכע זענען ניט געווען בכוח צו שיקן זיי אין אַ חדר. מ'האָט דאַן געהאַלטן, אַז באַקן חלה און שטעלן טשאָלנט אויף שבת, וועט אַ פרוי קאָנען אַפילו ווען זי וועט ניט גיין אין חדר. די קורסן זענען דאַן אָנגעפירט געוואָרן דורך טייבל קליאַטשוק און דעם לערער יצחק דאמניטש. אין יאָר 1905 איז געווען אין סוווערזש־נע טעטיק דער „בונד". מען דערציילט, אַז איינע פון די מייד־לעך, וועלכע איז געקומען אַהיים פון אַ געהיימע פאַרזאַמלונג פון „בונד", שטאַרק אויפגערעגט אויפן קיסר, האָט זי גע־עפנט דעם קאַטוך אויסשרייענדיק מיטן פולן רעוואָלוציאָנערן בריען: „פריי זייט איר די הענער, פון קאַטוך! ניקאַלייקע וועט ביי מיר ניט זיין קיין קיסר!" די באָבע פרומע, וועלכע האָט זיך דאַן געפונען אין שטוב, דערהערנדיק אַזעלכע שרעק־לעכע רעוואָלוציאָנערע רייד פון איר אייניקל, איז פון פחד געפאַלן אין חלשות. איינער פון די לעצטע מאַהיקאַנער פון אַמאָליקן „בונד" ראובן מונבז פון פאַך אַ מעבל־סטאָלער, אַ שטאַרק באַוווסטזיניקער און פול אָנגעלייענט אין דער יידישער און רוסישער ליטעראַטור, איז פאַרוואונדעט געוואָרן דורך דער צאַרישער פּאָליציי בעת אַ דעמאָנסטראַציע אין פינפטן יאָר אין דעם שטעטעלע פון מענדעלע מוכר ספרים, קאַפּוליע, פון וואָס ער איז פאַרבליבן אַן אינוואַליד אויף זיין גאַנצן לעבן. ניט איין מאָל האָט ער מיט מיר אין אַ פריוואַטן געשפּרעך אויסגע־דריקט זיין באַדויערן און חרטה אויף דעם נאַרישן שריט וואָס ער האָט דאַן געמאַכט. ביים אָנקומען פון די באָלשעוויקעס, האָט ער מיר געזאָגט: איצט, אַז איך האָב שוין דערלעבט די פאַרווירקלעכונג פון דער רעוואָלוציע, שלאָף איך קיין איין נאַכט ניט רואיק אויס מורא, מען זאָל מיר, אַלס געוועזענעם בונדיסט, ניט אַרעסטירן ווי אַ קאָנטער־רעוואָלוציאָנער... און אַוועקשיקן קיין סיביר. טרערן האָבן זיך באַוויזן אין זיינע אויגן. צוליב דעם וואָס ער איז געווען אַ פאַרוואונדעטער, האָט ער ניט געקענט שווער אַרבעטן און זיין פאַמיליע האָט שטענ־דיק געלעבט אין דחקות און נויט. ניט געקוקט אויף פיל נע־גאַטיווע שטריכן אין זיין פריוואַטן כאַראַקטער, איז ער דאָך געווען אַ זעלטענער עקזעמפּלאַר פון אַ ברוויזנדער תקופה, וועלכער האָט צעשטערט זיין פריוואַטן לעבן לטובת הכלל. ער איז אומגעקומען אַנטלויפנדיק פון געטאָ. ערע זיין אָנדענק.

אַן עפּיזאָד פון די קינדער־יאָרן

איך וויל דאָ איבערגעבן אַ פאַקט וואָס איז פאַרלאָפן אין סוווערזשנע לערך אין יאָר 1910. יענעם ווינטער ווי אויך אין די פריערדיקע יאָרן פלעגן ציגיינער פאַרפאָרן און איבער־וואַרטן די שווערע שנייען און פראָסט אין דער שטוב פון סאָנטשיכען וואָס האָט געוווינט אין דער מירער גאַס אויפן זאַמד. פאַרוואָס דווקא אַהין? — ווייל דער עלטערער זון פון סאָנטשיכען, האָט חתונה געהאַט מיט אַ ציגיינערקע. פלעגט ער אַ גאַנצן זומער אַרומוואָנדערן מיט די ציגיינער און אויף ווינטער פלעגן זיי פאַרפאָרן צו זיין מאַמען איבערוואַרטן די קעלט.

אין שכנות פון זיי האָט דאַן געוווינט צירע יאַניקס און זי האָט זיך דערוווּסט, אַז צווישן די ציגיינער, געפינט זיך אַ דערוואַקסן יידיש מיידל. זיכער אין דעם איז זי ניט געווען, אָבער פון דעסטוועגן האָט זי געפונען פאַר נויטיק פאַרטרויען זיך וועגן דעם פאַר אייניקע בחורים. די בחורים האָבן זיך פאַרלייגט אויף אויסצופאָרשן די ריכטיקייט פון דער זאַך.

מיט אַ תירוץ, אַז זיי ווילן וואַרפן אין קאָרטן, האָבן זיי אָנגעפאַנגען אַריינקומען צו די ציגיינערקעס. אַזוי אַרום, האָט זיך געשאַפן אַ קאָנטאַקט צווישן בערל קליאַטשוק און דאָס יידישע מיידל. די ציגיינער האָבן אויף דעם קיין אַכט ניט גע־לייגט. די בחורים האָבן דערווייל יעדן אָוונט געטיילט די ציי־גיינער פּאַפּיראָסן און זיי זענען געווען צופרידן פון זייער קומען. אויסער דעם האָבן די יידישע בחורים פאַרבראַכט אויך מיט די איבעריקע ציגיינערקעס, אַזוי אַז ס'איז זיי ניט איינ־געפאַלן, דאָס די בחורים ווייסן, אַז צווישן זיי געפינט זיך אַ יידיש מיידל. בערל פלעגט איר ברענגען שאָקאָלאַד און אַזוי אַרום זיך באַפריינדעט מיט איר ביז זי האָט אים אָנפאַרטרויט אין דער שטיל, דאָס זי איז אַ יידיש קינד. ווען בערל האָט איר געבעטן, זי זאָל פאַרלאָזן די ציגיינער, האָט זי אים געענט־פערט, אַז זי פאַרשטייט גוט איר לאַגע, דאָס נאָכדעם ווי זי האָט זיך אַזוי באַשמוצט, וועט מיט איר במילא קיין יידישער בחור ניט וועלן חתונה האָבן, אַזוי, אַז ס'איז שוין איר בעסער צו בלייבן מיט די ציגיינער ווי פאַרלאָזן זיי און זיין פאַראַכטעט פון גאָט און פון לייט.

דאַן האָט איר בערל פאָרגעלייגט „הייראַטן" מיט איר. ער האָט מיט איר אָפּגערעדט, דאָס מאָרגן אין אָוונט, וועט ער אויף איר וואַרטן ביים שטוב און אַריינשיקן איר אַ צעטעלע, דאַן זאָל זי אַרויס אין דרויסן און ער וועט איר נעמען צו זיך אַהיים.

אויף מאָרגן אין אָוונט האָט איר אַ קריסטלעכער ייִנגל איבערגעגעבן דעם צעטל לויטן אָפּגערעדטן צייכן און זי איז אַרויס אין דרויסן. צום אָנפאַנג האָט זי זיך געקווענקלט צו מאַכן דעם שריט, אָבער ווען בערל האָט איר שוין געפירט אונטערן אָרעם, איז שוין ניט געווען קיין וועג אויף צוריק, און זי האָט געמוזט שפּאַנען פאָרויס. ווען די ציגיינער האָבן זיך אַרומגעקוקט אין אַ ווײַלע אַרום דאָס זי איז ניטאָ צוריק, האָבן זיי זיך געכאַפּט וואָס דאָ קומט פאָר און זיי זענען אַרויס נאָכיאָגן די אַנטלאָפענע מיטן יידישן מיידל. דאַן זענען אַרויס אייניקע בחורים פון זייער באַהעלטעניש וועלכע איז געווען צוגעגרייט פון פריער און מען האָט פאַרשטעלט דעם וועג פאַר די נאָכלויפנדע ציגיינער. ס'האָט זיך אַנטוויקלט אַ גע־שלעג צווישן די בחורים און די ציגיינער, און אין צווישנצייט איז שוין בערל מיטן מיידל געווען ביי זיך אין דערהיים.

קומענדיק אין שטוב האָט זי דערציילט, אַז זי האָט ניט קיין עלטערן נאָר זי האַלט זיך אויף ביי איר פעטער, וועלכער האָט אַ קראָם, און זי האָט געהאָלפן אים ביים פאַרקויפן. פאַרשטייט זיך, אַז די ציגיינער וואָס האָבן זיך געפינען אַרום שטאָט,פלעגן אַריינקומען צו זיי אין קראָם און געקויפט פאַרשיידענע סחורות. איינער אַ יונגער ציגיינער פלעגט אַריינקומען אָפטער ווי אַלע און יעדעס מאָל פלעגט ער זיך פאַרהאַלטן אַ ביסל לענגער מיט איר צו פאַרברענגען. און אַזוי אַרום האָט ער איר צוגעטאָן אַ „כישוף", ווען זיי האָבן פאַרלאָזט דעם פלאַץ אויף זייער ווייטערדיקער ציגיינערישער וואַנדערונג, האָט ער איר פאַרגעלייגט דאָס זי זאָל מיטפאָרן מיט אים און אַזוי ווי דער כישוף איז קענטיק געווען זייער אַ שטאַרקער... האָט זי זיך געפילט מאַכטלאָז קעגנצושטעלן זיך דעם ווילן פון ציגיינער און האָט איין מאָל ביינאַכט איינגעפאַקט אירע זאַכן און איז מיטגעפאָרן מיט אים.

מען האָט גלייך טעלעגראַפירט צו איר פעטער און צו מאָרגנס האָט מען געזען גייענדיק אין דער מירער גאַס אין דער ריכטונג צו סאַנעטשקעס שטוב, ווו ס'האָבן זיך אויפגעהאַלטן די ציגיינערס, אַ שיינע שלאַנקע מיידל, מיט שוואַרצע האָר, נעבן איר אַ פיין געקליידטער מענטש אין די מיטעלע יאָרן — איר פעטער, דער אוריאַדניק, ווי אויך איינציקע סווערזשנער בחורים, וועלכע האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין באַפרייען דאָס מיידל פון די ציגיינער. זיי זענען געגאַנגען אַרויסנעמען די מיידלס זאַכן וואָס זענען איבערגעבליבן ביי זיי. אַלעס איז אַדורך בשלום און דאָס מיידל מיטן פעטער זענען אָפגעפאָרן צו זיך אַהיים. אין בית המדרש האָבן יידן געזאָגט, אַז איר פעטער זאָל האָבן דערציילט פאָלגנדעס: גלייך ווי דאָס מיידל איז פאַרשווונדן און אַלע זוכונגען האָבן ניט געברענגט קיין רעזולטאַטן, איז ער אַוועקגעפאָרן צום באַוווסטן צדיק ר' מרדכי'לע סלאָנימער, וועלכער איז געווען אַ גדול בתורה, בנגלה ובנסתר. פאַר אים האָט ער אויסגעגאָסן זיין ביטער האַרץ און דערציילט אים וואָס ס'איז געשען מיט דער אָרעמער יתומה, זיין פלימעניצע, דאָס זי איז פאַרשווונדן ווי חלילה, אין וואַסער אַריין. נאָך דעם ווי ר' מרדכי'לע האָט אים מיט פול צער אויסגעהערט, האָט ער אים געהייסן פאָרן אַהיים געבן צדקה און אָנצינדן ליכט אויף די קברים פון אירע עלטערן. אויפן דריטן טאָג וועט ער האָבן אַ ידיעה ווו דאָס מיידל געפינט זיך און אַזוי איז טאַקע געווען.

אנטיסעמיטיזם אין די לעצטע יארן פון צארישן רעזשים

אין יאָר 1912 האָט מען אָנגעפאַנגען אַרויסיאָגן אין מינסקער גובערניע יידן פון די דערפער, לויט דער גזירה פון צאַרישן מיניסטער און שונא ישראל סטאָליפין. זענען צוגעקומען אין סווערזשנע נאָך איינציקע אויסגעוואָרצלטע פאַמיליעס פון יידישע ישובניקעס, וועלכע האָבן זיך געגוויטיקט אין פרנסה.

פאָלגנדע פאַמיליעס זענען זיי געווען: סענדער שוואַרץ פון דאָרף סאַוואַני, הירש עפשטיין פון זאַטשערעווע און אברהם דוד ראַפּאַפּאָרט פון מאַהיליאַנקע, האָבן זיי געמוזט אָנפאַנגען בויען זייער לעבן אויפסניי.

אין דעם זעלבן יאָר האָט מען אַנטהילט אַ דענקמאָל אין סווערזשנע צום הונדערסטן יאָרטאָג פון נצחון איבער נאַפּאָלעאָנס אַרמיי אין יאָר 1812. דער דענקמאָל איז געווען אַ הערלעכער, פון גרויס אַרכיטעקטאָרישער געבוי, אַזעלכע דענקמעלער האָבן זיך געפינען בלויז דריי אין גאַנץ רוסלאַנד.

אַזוי ווי קיין באַנען זענען דאַן נאָך נישט געווען, און די אַרמייען האָבן זיך געמוזט באַוועגן מיטן יעקאַטערינאַווסקי טראַקט, דורך סווערזשנע, וועלכע האָט זיך געפונען אויפן צווייטן זייט פון טייך ניעמאַן, וועלכן די רוסן האָבן געמוזט אַריבער כדי פאַרצוזעצן זייער אָנגריף אויף נאַפּאָלעאָנס אַרמיי. דאָס אָרט איז געווען אַ וויכטיקער סטראַטעגישער פונקט, ווו ס'איז פאָרגעקומען אַ מוראַדיקער קאַמף. דער אויפשריפט אויפן דענקמאָל האָט געלויטעט: אונטער דער קאָמאַנדאָוואַניע פון גענעראַל לאַמבערט איז אָפגעהאַלטן געוואָרן איבערן שונא אַ זעלטענער נצחון אין שטעטל סווערזשנע. די טראָפייען פון אונדזער זיג, 63 געפאַנגענע, 2 זנאַמיעס (מיליטערישע פענער), 2 האַרמאַטן און אַ מיליטערישער אָבאָז (טראַנספּאָרט). אויפן צווייטן זייט פון דענקמאָל איז געווען פאַרשריבן מיט גאָלדענע בוכשטאַבן דער מאַניפעסט פון אַלעקסאַנדער דעם ערשטן, וועלכער האָט זיך געענדיקט מיט פאָלגנדע ווערטער: איך וועל ניט אָוועקלייגן די געווער ביז וואַנען קיין איין פוס פון שונא וועט זיך מער נישט געפינען אין מיין קייזערטום. אָבער דער דענקמאָל, האָט קאָנטיק קיין „מזל" נישט געהאַט, ווייל ביי דעם צווייטן אַריינגאַנג פון די באָלשעוויקעס אין סווערזשנע אין זומער 1920, האָט איינער פון זייערע פירער באַמערקט, אַז דער ניקאָלאַיעווסקער אָדלער מיט די קרוינען אויף די קעפּ, וואָס געפינט זיך אויפן שפּיץ פון דענקמאָל פּאַסט זיך ניט אַריין אין דער רוסישער ווירקלעכקייט און שטעכט ממש מיט זיין חוצפה אין די אויגן... אַזוי אַז מ'האָט גלייך געבראַכט אַ פּאָר רויטע אַרמייער, וועלכע האָבן פאַרוואָרפן אַ שטריק אויפן האַלדז פון דעם קייזערלעכן אָדלער, מאַכנדיק דערביי אַ פייערלעכן „מי שברך" פאַר לענין און טראָצקי און מיט דעם אויסגעשריי „דאָלאָי ניקאָליי", האָט מען אים אַרונטערגעשמיסן אויף דער ערד. דערביי איז אַרונטערגעפאַלן דער אויבערשטער שטיין, וועלכער האָט געהאַט דעם אויסזען פון אַ פּיראַמידע. יאָרן לאַנג האָט ער זיך אַזוי געוואַלגערט אויף דער ערד, ביז ער איז אויסגענוצט געוואָרן אַלס מצבה אויפן סטויבצער צמענטאַרזש אויף די ניין געהרגעטע אין דעם נאַכט־איבערפאַל, וואָס איז פאָרגעקומען אין סטויבץ אין יאָר 1924.

אַזוי איז זיך דאָס לעבן געפלאָסן מיט זיין קליין שטעטלדיקן געמיטלעכקייט. די באַציאונגען צווישן די יידן און דער אָרטיקער ווייסרוסישער באַפעלקערונג איז געווען פאַרהעלטניסמעסיק ניט קיין שלעכטע, און ווען ניט די העצערישע „דרשות" אין צערקווע פון אָרטיקן פּאָפּ (גלח) פּיאָטר פּאָליי, אָדער די אַגיטאַציע פון שונא ישראל טשאַרניעצקי, וועלכער איז געווען „זעמסקי נאַטשאַלניק" אין סטויבץ, האָבן די באַציאונגען מיט די פּויערים געקאָנט זיין נאָך פיל בעסערע.

אָבער אַפילו נאָך דער גאַנצער אַגיטאַציע פון די צוויי אויבנדערמאַנטע אַנטיסעמיטן איז צו קיין ערנסטע אומרוען אין שטעטל קיינמאָל ניט געקומען, אַחוץ דעם „טראַדיציאָנעלן" צעברעכן די שויבן אין שענק פון עשקען וועלכער האָט פאַרקויפט אומלעגאַל דעם ביטערן טראָפן. אויך דאָס איז געווען אַ זעלטענער פאַל. בלויז אין אַ גרויסן יריד ווען וואַניע מאַרהון אָדער דער שטומער (ביידע אָרטיקע שקצים), האָבן זיך געוואָלט מאַכן וויכטיק אין די אויגן פון די פויערים, בכדי צו געבן אַ „פייערלעכן" אינהאַלט און אַז דער חגא־טאָג זאָל ניט אַריבער גלאַט אָן גאָרנישט...

גלייך אויף מאָרגן נאָכן אויסניכטערן זיך, און לויט דעם מנהג פון שיכורים מוז מען זיך אויף מאָרגן „פּאָדכמעליען", ד"ה אויסטרינקען כאָטש אַ קליין גלעזעלע, אַז דער קאָפּ זאָל ניט ווי טאָן פון נעכטן, פלעגן זיי שעמעוודיקערהייט אַריינקומען צו עשקען בעטן אַנטשולדיקונג פאַר דער נעכטיקער אַוואַנטורע און באַצאָלן פאַרן גאַנן שאָדן.

טאָמער איז געשען אַ ענלעכע אַוואַנטורע אויפן מאַרק, ווען שיכורים האָבן געוואָלט זיך לאָזן ווילגיין איבער אַ ייד, האָט זיך גלייך אַריינגעמישט מיילעך איטשע סראלס, וועלכער האָט געשמט מיט זיין גבורה אין גאַנצן געגנט און געשלאָגן די אַוואַנטוריסטן מכות רצח. אַלע אַנוועזנדע פויערים, האָבן אים געגעבן גערעכט. ערשטנס, ווייל פויערים האָבן בטבע ליב אַ מענטשן, וועלכער איז בכוח צו געבן אַ פּאַטש און צווייטנס, ווייל מיילעך איז געווען אַ ישובניק פון דאָרף מאהילאנקע, דערפאַר האָט ער געהאַט אַ סך אָנהענגער און פריינד צווישן די פויערים, וועלכע האָבן געהאַלטן, אַז מיילעך שלאָגט איז ער זיכער גערעכט, ווייל ער איז באַקאַנט געווען אַלס רואיקער בחור, און סתם אומזיסט וועט מיילעך ניט שלאָגן.

ביז דעם לעצטן טאָג פון זיין אַוועקפאָרן קיין אַמעריקע, איז ער אויף יעדן מאַרק־טאָג געקומען אין סווערזשנע, געשטאַנען אויף דער „וואַך" און „מקיים פסק" געווען יעדן פויער, וואָס האָט געוואָלט אָנרירן אַ ייד.

יאָרן זענען דורך איינטאָניק, איינער ענלעך צום צווייטן.. די הויפּט־פאַרוויילונג איז געווען אין די זומער־מאָנאַטן גיין אָנקוקן ווי אַזוי די אָרטיקע פייערלעשער מאַכן זייערע איבונגען און קריכן אַרויף אויפן שפּיץ פון וואַסער־מיל, וועלכער איז געווען די העכסטע געביידע אין שטעטל. מיט גרויס אינטערעס פלעגט מען אויך דערוואַרטן ווען מינסקער מיליטערישער גאַרניזאָן פלעגט דורכמאַרשירן דורך סווערזשנע צום סקאַבאַליאַווסקין לאַגער אויף זיינע זומער־מאַניעוורעס, וואָס האָט זיך געפונען נעבן באַראַנאָוויטש. דער עיקר אינטערעס איז געווען צו דערקענען צווישן די דורכגייענדיקע יידישע סאָלדאַטן...

די גרעסטע סענסאַציע פון שטעטל וואָס האָט זיך איינגעקריצט טיף אין מיין קינדערשן זכרון האַרט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז געווען דאָס, ווען 13 אויטאָמאָבילן זענען דורכגעפאָרן דורך סווערזשנע. שוין פון גאַנץ פרי, האָבן מענטשן געשטראָמט פון די דערפער און דער עיקר פון סטויבץ. בעלי מלאכות האָבן געוואָרפן די אַרבעט, פרויען מיט קליינע קינדער אויף די הענט זענען געלאָפן אָנקוקן דעם בייז־ווונדער ווי אַזוי אַ וואָגן פאָרט אַליין אָן פערד...

אַלע זענען געשטאַנען אין דער גרעסטער שפּאַנונג שעהן לאַנג אונטער דער ברענענדיקער זון, בכדי צו כאַפּן אַ בליק אויף די ווונדערלעכע כלים, וואָס קיינער האָט עס נאָך ביז דאַן ניט געזען. די גאַנצע מינסקער גאַס מיטן מאַרק זענען געווען איבערפולט פון מענטשן. יעדערער האָט זיך געשטויסן צו זיין דער ערשטער אין דער ריי בכדי נאָענטער צו זען די ווונדערלעכע דערפינדונג, און אָט זעט מען זיי שוין פון וויטן ווי זיי קומען אָן פון לאַנגן בריק מיט אַ שרעקלעכן געפילדער, וואָס האָט פאַרטויבט די אויערן. מענטשן גלויבן ניט די אייגענע אויגן, די פערד אויפן מאַרק האָבן זיך געלאָזט אין אַ ווילדן גאַלאָפּ. מסתמא איבעראַשט געוואָרן פון דער שרעקלעכער „רעוואָלוציע", וואָס דער וואָגן האָט געמאַכט און פאָרט אַליין אָן פערד. אָדער אפשר איז דאָס געווען אַ ווייטער פערדישער קוק אין דער צוקונפט, מורא־האָבנדיק פאַר דער סכנה, וואָס ס'דראָט דער פערדישער ראַסע, ווען דער וואָגן וועט ווערן פאַר זיך אַליין אַ בעל הבית.

מיר דאַכט זיך אַז אין דעם זין האָבן די פערד דווקא ניט געהאַט קיין וויטן קוק, ווייל דער וואָגן גייט טאַקע אַליין, אָבער די פערד עקזיסטירן נאָך ווייטער...

אַ לאַנגע צייט איז די טעמע ניט אַראָפּ פון טאָג־אָרדענונג. וואָס מען האָט ניט אָנגעהויבן רעדן, האָט מען ביים סוף געמוזט אַרויפקומען אויף דער ווונדערלעכער דערפינדונג.

איידער מען האָט זיך נאָך באַרואיקט פון דעם לאַנגיאָריקן פחד, באַזונדערס פון דעם אַטענטאַט אין יאָר 1911 אויפן פרעמיער סטאָליפּין, וועלכער אין אויסגעפירט געוואָרן אין קיעוו דורכן ייד באגראוו, ווי אויך דער באַוווּסטער עלילת־דם־פּראָצעס פון מענדל בייליס, וועלכער האָט זיך פאַרענדיקט ערשט אין יאָר 1913 און זיך געצויגן קאַרגע דריי יאָר, האַלטנדיק אין טויט־שרעק דאָס גאַנצע רוסישע יידנטום, איז אָנגעקומען דער אַלגעמיינער אומגליק מיטן אויסברוך פון קריג אין אויגוסט 1914. אויסערלעך האָט זיך געקאָנט דאַכטן, אַז דער מלחמה אומגליק איז אַן אַלגעמיינער, סיי פאַר יידן און סיי פאַר קריסטן. אָבער אין דער אמתן איז אויך אין דעם אלגעמיינעם אומגליק אויסגענוצט געוואָרן דורך די רוסישע שוואַרץ־מאה דער ספּעציפישער יידישער מאָמענט. נישט גענוג וואָס הונדערטער טויזנטער יידן האָבן זיך געפונען אין דער אַרמיי און אויף די פראָנטן, פאַרטיידיקנדיק מיט זייער אייגן לעבן דעם בלוטיקן רעזשים פון צאַרישן רוסלאַנד, האָט מען נאָך אויסגעזוכט פאַרשיידענע בלבולים בכדי צו האַלטן אין פערמאַנענטער טויט־שרעק די אויסגעהונגערטע קינדער און פרויען פון די מאָביליזירטע מענער.

איבערהויפּט האָט זיך דאָס געלאָזט פילן אין יאָר 1915 ווען די רוסישע אַרמיי האָט געליטן איין מפלה נאָך דער צווייטער אויפן מערב־פראָנט און מיט יעדן טאָג האָט מען זיך גערוקט, אָדער בעסער געזאָגט, געלאָפן אויף מזרח אַלץ טיפער אין רוסלאַנד. דאַן האָט מען באַמערקט ווי די אָרטיקע פויערים גייען אַרום ברוגזע און וואַרפן פאַרדעכטיקע בליקן צו זייערע יידישע שכנים אָן אַ פאַרוואָס, אָבער ווען ס'איז

געלונגען אַריינצוציען אַ פּויער אין אַן אינטימען שמועס, ערשט דאַן האָט ער אויפגעדעקט די „קאָרטן" און איז אַרויס מיטן לשון: וואָס מיינט איר אייך, פלעגט ער אָנפאַנגען, מיר ווייסן אַלץ, דער באַטיושקע (גלח) האָט אונדז דערציילט זונטיק אין צערקווע, אַז די אַלע מפּלות וואָס דאָס רוסישע מיליטער לייד אויף די פראָנטן, איז נאָר צוליב אייך, ווייל איר האָט אונדז פאַרקויפט צום דייטש. יאָרן לאַנג האָט איר אונדז איינגערעדט, אַז די דראָטן וואָס זענען ביי אייך פאַרצויגן פון איין שטוב צו דער צווייטער (געמיינט דעם ערוב), איז דאָס כלומרשט אַ רעליגיעזע צערעמאָניע; היינט איז דאָס שוין מער פאַר קיינעם קיין סוד ניט, אַז דאָס זענען געהיימע טעלעפאָנען דורך וועלכע איר גיט איבער ידיעות צום דייטש... אַלע יידישע סאָלדאַטן, ווי מען ברענגט זיי אויפן פראָנט, גייען פרייוויליק איבער צום דייטש אין געפאַנגענשאַפט. ווען מ'האָט אים געפּרוווט איבערצייגן, אַז ס'איז שוין דאָ שטעטלדיקע יידן פאַרוואונדעטע פון פראָנט, האָט ער אייך גלייך געענט־פערט, אַז דאָס איז ניט אמת, ווייל יידן פאַרוואונדן זיך אַליין בכדי זיי זאָלן זיך אַרויסקריגן פון שלאַכטפעלד...

שטענדיק האָט זיך אַזאַ שמועס פאַרענדיקט מיט דער דראָונג, אַז ווען די מלחמה וועט זיך ענדיקן, וועט קיין איין ייד ניט בלייבן לעבן און מ'וועט אייך אויסשעכטן.

אַזוי האָט זיך געצויגן די קריג אַ יאָר נאָך אַ יאָר, טויזנטער יידן זענען געפאַלן אויף די פראָנטן און נאָך מערער זענען געבליבן אייביקע קאַליקעס.

אַזוי האָט אויסגעזען דער פּאָליטישער מצב פון די יידן אין גאַנץ רוסלאַנד. אָבער פּלוצלינג איז געשען דער נס און ס'איז אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע אין יאָר 1917. ווי אַ שווערער שטיין האָט זיך אַראָפּגעקייקלט פון די יידישע הערצער. נאָך אַזוי פיל יאָרן פון קנעכטשאַפט, האָט מען זיך פּלוצלינג דערפילט ווי פרייע בירגער אין אַ פריי לאַנד, ווי גלייכע מיט גלייכע אין דער פיל מיליאָניקער רוסישער אימפּעריע פון פאַרשיידענע גלויבנס און נאַציאָנאַליטעטן. ס'האָט זיך גע־דאַכט, אַז די הימלען זעען אויס אַנדערש, דאָס די זון שיינט לויטערער ווי שטענדיק.

מיט יעדן טאָג האָט מען זיך אַלץ מער צוגעוויינט אַז די רעוואָלוציע איז אַ פאַקט און די שרעק אַז ס'זאָל ניט געשען אַזאַ אָפּנעראַרעריי ווי מיט ניקאָלייס כלומרשטער קאָנסטיטוציע אין 5־טן יאָר איז גיך פאַרשוווּנדן. ס'איז מיר שווער צו זאָגן ווי אַזוי און וועלכע אָרגאַניזאַטאָרישע טעטיקייט האָט אין יענע טעג זיך אַנטוויקלט צווישן דער דערוואַקסענער יוגנט אין סווערזשנע, ווייל זייענדיק נאָך גאָר אַ קליינער יינגל, האָב איך נאָך צווישן די דערוואַקסענע קיין דריסת הרגל ניט געהאַט, נאָר דאָס קאָן איך פעסטשטעלן, אַז אין דער עפנטלעכקייט איז ניט געטאָן גע־וואָרן קיין וועזנטלעכע אַרבעטן אויף דעם געביט, ניט דורך דער יידישער ווי אויך ניט דורך דער קריסטלעכער באַפעלקע־רונג פון שטעטל. ערשט אין אייניקע וואָכן אַרום נאָך דער אַנטשטייאונג פון דער רעוואָלוציע, איז פּלוצלינג אַראָפּגעקו־מען קיין סווערזשנע אַ גרופּע פון אַ פּאָר צענדליק סאָלדאַטן

טראָגנדיק אַ רויטע פאָן און פאָרויס האָט מאַרשירט אַ סאָל־דאַט מיט דריי בענדלעך וואָס דאָס האָט באַדייט אַ זוואָדנער קאָמאַנדיר. מען איז צוגעקומען ביז דעם „פּאַמעטניק" (דענק־מאָל) און נאָך זיי האָט זיך שנעל צוזאַמענגעקומען כמעט דאָס גאַנצע שטעטל יידן און קריסטן.

דאַן איז אַרויף אויף די אונטערשטע שטיינער פון דענק־מאָל, דער זוואָדנער, און געהאַלטן אַ גלענצנדע רעדע, בע־טאָנענדיק דערביי דאָס די אַממיינסטן בעוולטע אין דעם צאַ־רישן רוסלאַנד זענען געווען די יידן, וועלכע זענען איצט צוריק־געשטעלט געוואָרן אין זייערע רעכט און געניסן פון דער פולער פרייהייט צווישן דער פאַרצווייגטער פעלקער־משפּחה אין דעם פרייען רוסלאַנד.

נאָכן פאַרענדיקן זיין געלונגענע רעדע, האָט ער גע־פרעגט, ווער פון דער ציווילער באַפעלקערונג וויל עפּעס רעדן. דאַן איז אַרויף ראובן מונבז, אַן אַלטער בונדיסט, אַן אינוואַ־ליד פון 5־טן יאָר. ער האָט גערעדט קורץ אָבער זאַכלעך פאַרענדיקנדיק מיט פאָלגנדע ווערטער: אייגנטלעך איז דער קייזערלעכער טראָן פון אַליינהערשער אין רוסלאַנד שוין צע־בראָכן געוואָרן נאָך אין יאָר 1905, נאָר די גסיסה־ראַנגלעניש פון דער צאַרישער מאַכט איז געווען זייער אַ שווערע און האָט געדויערט גאַנצע 12 יאָר, אַזוי אַז די איצטיקע רעוואָלוציע איז געקומען ווי אַ קאָנסעקווענץ פון די קאַמפן אויף די באַ־ריקאַדן נאָך פון יענער תקופה.

נאָך אים האָט גערעדט משה'ל גראַנדע, אַ מלחמה־אינ־וואַליד, וועלכער האָט זיך אַזוי פאַרפּלאָנטערט אַז לויט זיינע רייד איז אַרויסגעקומען דאָס אין דער עקזיסטענץ פון צאַרישן רעזשים אין רוסלאַנד, זענען שולדיק געווען די יידישע ספּעק־קולאַנטן און די יידישע „דוכאָווענסטוואָ" — די רבנים.

די פאַרזאַמלונג האָט זיך געענדיקט מיט אויסגעשרייען „דאָלאָי ניקאָליי" און זאָל לעבן קערענסקי מיט זיין צייטווייַ־ליקער רעגירונג. נאָך אָפּזינגען די מאַרסעליעזע איז זיך דער עולם צעגאַנגען אין יום־טובדיקער שטימונג.

דער זוואָדנער קאָמאַנדיר יעגאָראָוו, האָט געדינט אין אַ טעכניש־מיליטערישער אָפּטיילונג, וועלכע איז געווען איינ־געקוואַרטירט אין די באַראַקעס נעבן דוד לייבס וואַסער־מיל אין סטויבץ. ער האָט זיך אַרויסגעוויזן אַלס גלענצנדער רעד־נער און פייערדיקער רעוואָלוציאָנער. אין די שפּעטערדיקע פייערלעכקייטן וועלכע זענען פאָרגעקומען סיי אין סטויבץ און סיי אין סווערזשנע, איז ער געווען דער הויפּט־אָנפירער.

אַזעלכע מיטינגען זענען פאָרגעקומען כמעט יעדע פּאָר וואָכן אונטערן פרייען הימל און אָרגאַניזירט געוואָרן דורך מיליטער־לייט. צום העכסטן פּונקט האָבן די פייערלעכקייטן דערגרייכט דעם ערשטן מאַי 1917 אַזייגער 8 אין דער פרי, ווען ס'האָט זיך אָנגעהויבן רירן די ריזיקע דעמאָנסטראַציע פון סווערזשנע. פאָרויס האָט מען געטראָגן צענדליקער פאָנען און לאָזונגען צווישן זיי אויך אַ בלוי־ווייסן פאָן, וועלכער איז געטראָגן געוואָרן דורך חאַניע גראַנדע און חיים פּראָטאַס, הינ־טער דעם פאָן איז געגאַנגען אַ דעלעגאַציע פון עלטערע יידן מיט גרויע בערד, מיט מאיר יוסף שוואַרץ אין דער שפּיץ. דער

לאָזונג אויף דער פאָן איז געווען געשריבן מיט גאָלדענע בוכשטאַבן: „דאַ זדראַווסטוויעט סוואָבאָדנאַיאַ ראָסיאַ" און די יידישע איבערזעצונג האָט געלויטעט: „יחי העם היהודי". הינטער די פאָנען איז געגאַנגען אַ מיליטערישער ערד־וואַך פון 12 סאָלדאַטן מיט ביקסן. נאָך זיי האָבן מאַרשירט פאַרשיידענע מיליטערישע אָפּטיילונגען, צום ערשטן מאָל מיטן אָנטייל פון אָפיצירן.

מיט דער ריזיקער דעמאָנסטראַציע האָט אָנגעפירט יעגאַראָוו דער זוואָדנער קאָמאַנדיר, וועלכער איז געווען אַרומגעוויקלט מיט אַ רויטע פאָן פון קאָפּ ביז די פיס.

אויף דעם גאַנצן וועג האָט אַ ריזיקער מיליטערישער כאָר געזונגען רעוואָלוציאָנערע לידער. פון צייט צו צייט פלעגט דער לאַנגער קילאָמעטער־דעמאָנסטראַציע־צוג בלייבן שטיין און 4 סאָלדאַטן פלעגן שאַפן אַ לעבעדיקע טריבונע אויף וועלכער מען פלעגט אַוועקשטעלן יעגאַראָוון און ער פלעגט דערביי מאַכן פאַרשיידענע רעוואָלוציאָנערע אויסרופן.

פון ווייטן האָט עס געמאַכט דעם איינדרוק דאָס ניט קיין מענטש נאָר אַ רויטער פאָן שטייט און רעדט.

אַזוי איז מען דורכגעגאַנגען ביז סטויבץ, דאָרטן האָבן זיך ווידער איינגעשלאָסן פאַרשיידענע דעלעגאַציעס מיט פענער. צווישן זיי אויך אַ יידישע דעלעגאַציע מיט אַ בלויווייסער פאָן מיט ד"ר גאָלדין אין דער שפּיץ.

שעהן לאַנג האָט געדויערט ביז מען איז צוגעקומען צו דער טריבונע וועלכע האָט זיך געפונען אויפן פרייען פלאַץ נעבן דער ווינט־מיל. די ריזיקע מאַסן־דעמאָנסטראַציע האָט זיך געצויגן ביזן וואָקזאַל. רעדנער זענען אַרויף און אַראָפּ פון די טריבונע. ביים סוף פון דעם ריזיקן מיטינג איז שוין יעגאַראָוו געווען אַזוי הייזעריק, דאָס ער האָט שוין ניט געקענט אַרויסריידן קיין וואָרט נאָר געפאָכעט מיט דעם היטל און געמאַכט מיט די הענט אויף וואָס דער ריזיקער עולם האָט געענטפערט מיט הורא אויסגעשרייען, וועלכע האָבן אָפּגעהילכט אויף קילאָמעטערס ווייט.

מיטן שפּילן די מאַרסעליעזע דורכן אָרקעסטער, האָט זיך שפּעט אין דער נאַכט געענדיקט די פייערלעכקייט פון ערשטן מאַי 1917.

נאָך די פייערלעכקייטן פון ערשטן מאַי, האָט זיך אָנגעהויבן שאַפן ביי דער יוגנט אַ ווילן צו אָרגאַניזאַטאָרישע, געזעלשאַפטלעכע און פּאָליטישע טעטיקייטן, אָבער אין דעם 8־טן מאַי 1917, איז אויסגעבראָכן אַ שריפה אויף וועלכע ס'איז פאַרברענט געוואָרן מער ווי אַ האַלב שטעטל און איבערהויפט דער יידישער טייל פון סווערזשנע, און דאָס האָט אָפּגעשטעלט אויף אַ געוויסער צייט יעדער אַרבעט אויף אַלע געביטן.

נאָך דער שריפה האָט זיך אַ געוויסער טייל פון די נשרפים איבערגעצויגן וווינען אין די פאַרבליבענע הייזער פון איטשע וועליעס ליעסאָפּילני זאַוואָד, וועלכער איז אָפּגעברענט געוואָרן פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, צווישן די פאַמיליעס וואָס זענען אַריבער אַהין וווינען איז געווען אויך אונדזער פאַמיליע און דאָרטן איז מען שוין פאַרבליבן ביז 1919 — ביזן אָנקום פון די פּאָליאַקן.

די ווידער־אויפלעבונג פון דער יידישער ביבליאָטעק

אין איניקע מאָנאַטן אַרום נאָך דער שריפה, האָט זיך אויפגעבויט די שטוב פון שמואל דוד מענכעס, וואָס איז דאַן געווען כמעט די איינציקע שטוב אויף דער סטויבצער גאַס. אין דער שטוב, איז טאַקע צוריקגעעפנט געוואָרן די פריערדיקע יידישע ביבליאָטעק, וועלכע איז ניט געווען טעטיק אַ שפּאָר ביסל יאָרן. דער גרעסטער טייל פון די ביכער וואָס האָבן זיך אויפגעהיט ביי חיה ראַזין, האָבן געדינט ווי אַ התחלה פאַר דער ווייטערדיקער ביבליאָטעק־טעטיקייט. די ביכער זענען געווען אויף העברעאיש, יידיש און רוסיש.

עס איז אויך געקומען אַ יידישער סאָלדאַט און האָט געבראַכט אַ פּאָר זעק מיט בראָשורן אין יידיש און אין רוסיש פון די נייעסטע אויסגאַבן.

ס'איז געעפנט געוואָרן אַ לעזע־זאַל ביי דער ביבליאָטעק אין סווערזשנע אין וועלכן ס'פלעגט זיך צונויפזאַמלען אַ שיינע יוגנט יעדן אָוונט. מען האָט אויסגעוויילט אַ פאַרוואַלטונג מיט בערל קאַפּלאַן אין דער שפּיץ.

די ביבליאָטעק, זייענדיק די איינציקע פאַר סטויבץ און פאַר סווערזשנע, איז געווען צו קליין נאָכצוקומען די פאָדערונגען פון די לעזער פון ביידע שטעטלעך. כדי צו פאַרגרעסערן דעם צאָל ביכער, איבערהויפט מיט נייע אויסגאַבן, וועלכע זאָלן זיין מער צוגעפאַסט צו דער רעוואָלוציאָנערער תקופה, האָט מען באַשלאָסן אַדורכפירן אַ ספּעקטאַקל פון וועלכן די הכנסה וועט גיין אויף איינקויפן ביכער פאַר דער ביבליאָטעק.

ס'איז כדאי צו באַצייכענען, אַז די ביבליאָטעק האָט געהאַט אויך פיל קריסטלעכע לעזער, אַפילו די דריי טעכטער פון אָרטיקן פּראַוואָסלאַוונעם פּאָפּ (גלח). אין אַ פיל שפּעטערע תקופה, שוין פאַר די פּאָליאַקן, ווען מיר האָבן דורכגעפירט אַן אַקציע פון שענקען ביכער כדי צו פאַרברייטערן די ביבליאָטעק זענען צווישן די געלט־און ביכער־באַשטייער געווען פיל ווייסרוסן און אַפילו פּאָליאַקן.

גערעדט און געטאָן. ס'איז געשאַפן געוואָרן אַ דראַמקרייז אונטער דער רעזשי פון יוסף שקאָלניק מיט דער מיטבאַטייליקונג פון די שפּילער שרה פּראַטאַס, חיה שיינע קאַפּלאַן, מינע צאַלקאָוויץ, חנה שרה'קע יאָסעלעווסקי, בערל קאַפּלאַן, משה זמודזיאַק, קלמן עווענציק און אליהו זמודזיאַק. נאָך אַ 6 וואָכן פון פּרוּוון און צוגרייטונגען, וועלכע זענען פאָרגעקומען ביי מייטשען אין קרעטשמע. איז ענדלעך געלונגען צו ענדיקן דעם איינשטודירן און אין אַ מזלדיקע שעה, האָט מען דערלעבט צו זען געדרוקטע אַפישן אויף יידיש און רוסיש, דאָס דורך דעם סווערזשנעם יידישן דראַמקרייז וועט געשפּילט ווערן אין די באַראַקן פון דער מיליטערישער טעכנישער אָפּטיילונג אין סטויבץ „די שחיטה" פון יעקב גאָרדין, אַ פּיעסע אין 4 אַקטן, פון וועלכער די גאַנצע הכנסה איז לטובת דער ביבליאָטעק. פאַראַנטוואָרטלעכער אויפזעער בערל גראַנדע. דער „זאַל" איז געווען געפּאַקט פון סווערזשנער און סטויבצער. ניט געקוקט אויף דעם וואָס די באַראַקן האָבן זיך געפונען איבער 3 קילאָמעטער פון שטעטל. האָט עס קיינעם ניט אָפּגעהאַלטן פון גיין זען; פאַר פיל צום ערשטן מאָל, אַ יידישן

ספעקטאַקל. דעם אמת געזאָגט, האָבן אַלע געשפּילט מיט גרויס דערפאָלג און די סטויבצער האָבן צוגעגעבן, אַז די סווערזש־נער שפּילן גוט.

אויך די קאַסע האָט געהאַט אַ גוטן דערפאָלג, און ס׳האָט אַריינגעטראָגן אַ שיינע הכנסה פאַר וועלכע מען האָט איינ־געקויפט אין מינסק איבער הונדערט נייע רוסישע ביכער לויטן גייסט פון יענער צייט. דער דערפאָלג פון דעם דראַמקרייז האָט אַרויסגערופן קנאה ביי די איבעריקע יוגנטלעכע און מען האָט אָנגעהויבן אָרגאַניזירן אַ צווייטן דראַמקרייז, און גאָר אין קורצן האָט מען אָנגעפאַנגען צו מאַכן פּרווון פון גאָר־דינס פּיעסע „חאשע די יתומה״. דער פרישער קרייז איז באַשטאַנען פון בתיה אינזעלבוך, מ. צאלקאוויטש, ח. ש. יא־סעליעווסקי, מאטוס בערל, קאפלאן, ישראל צאלקאוויטש, טוביה קליאטשוק, ק. עווענציק און אנשל גאלאווענציק אַלס סופליאר. אין משך פון דער צייט איז פריי געוואָרן דער לאָ־קאַל פון די סווערזשנער פייערלעשער, וועלכער איז געווען, אין פאַרהעלטעניש צום מיליטערישן באַראַק, אַ פּרעכטיקער בנין מיט אַ גוטער סצענע, און דער נייער דראַמקרייז האָט שוין געשפּילט „חאשע די יתומה״ מיט גרויס דערפאָלג אין אייגענעם סווערזשנעם לאָקאַל. אגב אורחא, וויל איך דערביי דערמאָנען, אַז אויך דער סטויבצער יידישער דראַמקרייז האָט זיינע פאָרשטעלונגען דורכגעפירט אין סווערזשנע אַ לאַנגע צייט, ניט האָבנדיק קיין פּאַסיקן לאָקאַל ביי זיך אין שטעטל. נאָכדעם ווי דער צווייטער דראַמקרייז האָט צוגענומען אייניקע שפּילער פון דעם ערשטן, האָט זיך דער ערשטער דראַמקרייז אָנגעפאַנגען אָרגאַניזירן אויף דאָס ניי און מען האָט זיך גע־גרייט שפּילן „מירעלע אפרת״ מיט פאָלגענדן שפּילער־צוזאַמ־מענשטעל: יוסף שקאָלניק, אליעזר ראזין, משה זמודזיאַק, קלמן עווענצוק, א. ד. שקאָלניק, שרה פראטאס, חיה׳לע ראזין, די טאָכטער פון חיים דוד ראזין, רחל יאסעלעווסקי און אלס סופליאר אליהו זמודזיאַק. דורךביידע דראַמקרייזן זענען במשך פון אייניקע יאָר געשפּילט געוואָרן פאָלגנדע פּיעסן:

„יענקל דער שמיד״, „גאָט, מענטש און טייוול״, „געבראָ־כענע הערצער״, „דאָרט ווי דאָס לעבן פאַרגייט״, „קרייצער סאָנאַטע״, „ביים יידישן קעניג ליר״, און פאַרשיידענע וואָדע־ווילן. די אָפּשאַצונג פון דעם עולם־צושויער איז באַשטאַנען אין דעם וויפל מ׳האָט געוויינט ביי דער פאָרשטעלונג, און אויב פּובליקום האָט ניט געוויינט גענוג, איז די אָפּשאַצונג געווען דאָס די שפּילער טויגן אויף כפּרות.

די הכנסה פון ביידע דראַמקרייזן איז געווען בלויז פאַר דער ביבליאָטעק. אַזוי אַרום האָט זיך טאַקע אין משך פון דער צייט אָנגעזאַמלט אַ היפּשע צאָל ביכער. די ביבליאָטעק איז אָנגעפירט געוואָרן דורך בערל דארעווסקי, וועלכער האָט זיך געדעכנט פאַר אַ גוטן ביבליאָטעקאַר. דער לעזע־זאַל האָט פאַרשטאַרקט זיין טעטיקייט און ס׳האָבן אָנגעפאַנגען אָנ־צוקומען טעגלעכע צייטונגען ווי אויך פאַרשיידענע פעריאָ־דישע אויסגאַבן. די יוגנט, ניט האָבנדיק וווּ אַהינצוטון זיך אין די אָפּגעברענטע סווערזשנער גאַסן, איז פאַר זיי טאַקע געוואָרן די ביבליאָטעק מיטן לעזע־זאַל דער איינציקער זאַמל־פונקט ווו מען פלעגט אַריינזיצן ביז שפּעט אין דער נאַכט.

דאָרטן איז אויך דיסקוטירט געוואָרן פאַר וועמען מען דאַרף שטימען ביי די וואַלן צו דער „אוטשרעדיטעלנער סאבראניע״ (גרינדונגס־פאַרזאַמלונג.

בעז׳ל דאַ וועוסקי ז״ל, געשטאָרבן אין אַרגענטינע 1962
זיין פרוי חנה תבל״א

די באַלפור־דעקלאַראַציע

צו דער העכסטער אַקטיוויטעט צווישן דער יוגנט איז דערגאַנגען אין דעם 2־טן נאָוועמבער 1917, ווען ס׳איז פּראָק־לאַמירט געוואָרן די באַלפור־דעקלאַראַציע.

מאיר יוסף שוואַרץ האָט זיך אַרויסגעלאָזט איבער די גאַסן פון סווערזשנע, אַרומגערינגלט מיט צענדליקער יוגנטלעכע, האַלטנדיק פעק מיט קאָלירטע מודעות געשיקט פון מינסק, וועלכע האָבן אָנגעזאָגט די בשורה, אַז ווי נאָר ס׳וועט זיך ענ־דיקן די מלחמה, וועט די ענגלישע רעגירונג פון זיין קעניג־לעכן מאַיעסטעט העלפן אויפשטעלן אַ יידישע היים אין ארץ־ישראל אויפן סמך פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע.

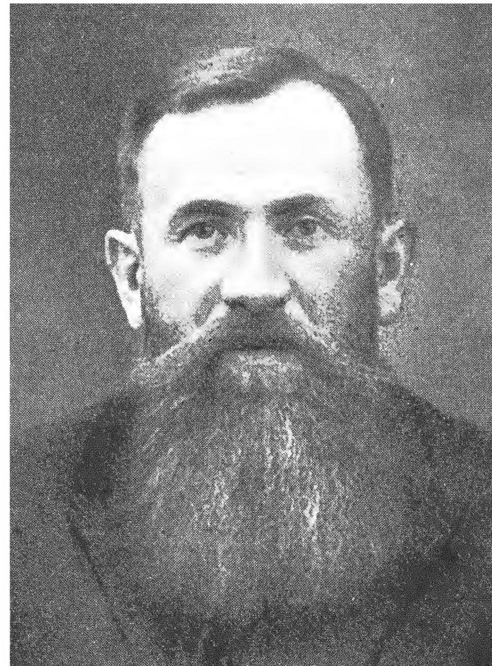
הונדערטער אַזעלכע מודעות זענען צעקלעפּט געוואָרן איבער אַלע גאַסן, אומעטום האָבן זיך געזאַמלט רעדלעך יידן, וועלכע האָבן זיך אָפּגעגעבן מזל־טוב און געוויינט פאַר פרייד. שבת ביים דאַווענען צו קריאת התורה, האָט מאיר יאָסל גע־האַלטן אַ פייערדיקע רעדע, פאַרגלייכנדיק דעם ד״ר וויצמאַן און סאָקאָלאָוו אַלס די מאָדערנע עזרא און נחמיה, ווי אויך דעם אויסערן־מיניסטער פון ענגלאַנד אַרטור דזשיימס באַל־פור אלס דער מלך כורש פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט.

נאָך אים האָט גערעדט דער סווערזשנער רב ר׳ משה לייב רווינעס, וועלכער איז געווען אַ שטאַרקער ליבהאָבער פון ארץ־ישראל, געבראַכט ציטאַטן פון די נביאים, וועלכע האָבן פאָרויס־געזאָגט, אַז סוף כל סוף וועלן יידן זיך אומקערן אין זייער לאַנד צו באַנייען די מלכות פון בית דוד.

אַ יום־טובדיקע שטימונג איז געווען אין שטעטל. מאיר יאָסל איז געוואָרן די צענטראַלע פיגור, אַלעמענס אויגן זע־

נען געווענדעט צו אים. מענטשן האָבן שוין געמאַכט חשבונות וואָס פאַר אַ שטעלע ער וועט פאַרנעמען אין דער יידישער מדינה. אַנדערע האָבן געגלויבט אַז ער וועט זיכער ווערן אַ גובערנאַטאָר אין ארץ־ישראל און אַ טייל האָבן געזאָגט אפשר נאָך העכער...

ניט נאָר ביים דאַווענען, נאָר אויך אין לעזע־זאַל איז ער חשובער געוואָרן. צו זיין וואָרט הערט מען זיך שוין צו מיט מער רעספעקט, זיין מיינונג דעצידירט אין אַלע ענינים. אויף חנוכה איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ גראַנדיעזער ציוניסטישער אָוונט אין בנין פון דער רוסישער גימנאַזיע. אַ כאָר פון דער־וואַקסענע, באַפוצט מיט מגן־דוד׳ס און בלוי־ווייסע בענדער, אונטער דער לייטונג פון יוסף שקאָלניק, האָט אויסגעפירט פאַרשיידענע ציוניסטישע לידער אויף יידיש און העברעאיש, אָנהויבנדיק מיט דער שבועה פון „פועלי ציון״.

מאיר־יוסף שוואַרץ הי״ד — אומגעקומען אין סווערזשנער געטאָ צוזאַמען מיט זיין פאַמיליע אין דער גרויסער שחיטה

„מיר הויבן די הענט קעגן מזרח און שווערן ביי ציון, איר ערד און איר הייליקע לאַנד״, — אָט די ווערטער האָבן געקענט זיין צוגעפאַסט פאַר יעדער ציוניסטישער פאַרזאַמלונג און איבערהויפט ביי דער וויגעלע פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע. נאָכדעם איז אויסגעפירט געוואָרן אַן איינאַקטאָר שפיל אונ־טערן נאָמען „הויכוח״ אָנגעשריבן דורך מאיר יוסף שוואַרץ, אויסגעפירט דורך ישראל צאלקאוויטש, מאַטיס־בערל קאַפּלאַן, טוביה קלייטשוק און אסתר סעגאַלאָוויטש. דער אינהאַלט פון „הויכוח״ איז אַ דיסקוסיע צווישן אַ ציוניסט , אַ אגודה׳ניק און אַ בונדאָוויעץ. ווען די דיסקוסיע דערגרייכט אַז מען האַלט שיין כמעט ווי ביי צעשלאָגן זיך, מישט זיך אַריין אַ פרוי און מאַכט שלום. אַלע צוזאַמען נעמען זיך פאַר די הענט און כאַפּן אַריין אַ פריילעך יידיש טענצל מיט אַן אָריענטאַלישן ניגונדל וואָס פאַרפירט דיר מיט דיין פאַנטאַזיע ווייט־ווייט ביז די בערג פון גליל. דער זאַל איז געווען איבערפולט. סטויבצער זענען געווען ניט ווייניקער פון סווערזשנער. די הכנסה פון דעם אָוונט איז איבערגעשיקט געוואָרן אין דער צענטראַלע פאַר יידישע היימלאָזע אין רוסלאַנד.

אונטער פאַרשיידענע מאכט

אָנהויב פרילינג 1918 האָבן די באָלשעוויקעס פאַרלאָזן דעם מערבדיקן טייל פון רוסלאַנד און מיטן אָנקומען פון די דייטשן, האָט זיך געענדיקט יעדע פאַרטייאישע טעטיקייט. די דייטשן האָבן זיך באַצויגן מיט חשד צו דער גאַנצער באַפעל־קערונג און געזען אין יעדן ייד אַ קאָמוניסט. אויסער דעם, זענען די דייטשן געווען פאַרבונדן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה מ״ט טערקיי און די באַלפור־דעלאַראַציע איז דערשי־נען אויפן סמך פון דער מפלה פון טערקיש־דייטשן פראָנט אין ארץ־ישראל, אַזוי אַרום אַז אין אַזעלכע אומשטענדן איז אוממעגלעך געווען צו פירן וועלכע ס׳איז פאָליטישע טעטי־קייט. צום אמת מוז געזאָגט ווערן, אַז די באַציאונג פון די דייטשן צו יידן אין יענער צייט איז געווען אַ טאָלעראַנטע. די ביבליאָטעק האָט עקזיסטירט אויך ווייטער, עס זענען נאָך געווען יידישע פאָרשטעלונגען. איך געדענק אַפילו אַ פאַל, אַז אין יענער צייט האָבן אויך די ווייסרוסן דורכגעפירט זייער אַ פאָרשטעלונג אויף דער ווייסרוסישער שפראַך. מיר האָבן זיך דערוווּסט, אַז אויף דער פאָרשטעלונג וועט אַרויסטרעטן מיט אַ דעקלאַמאַציע ראַדקעוויץ, דער זון פון סווערזשנער צערקווע־קלינגער. דער אינהאַלט פון דער דעקלאַמאַציע איז געווען ווי אַ יידישער גימנאַזיסט האַלט עקזאַמען, ווו ס׳ווערט געחוזקט ווי יידן ריידן רוסיש. האָבן יידן באָיקאָטירט די פאָרשטעלונג און ניט געקויפט קיין בילעטן. שפּעטער האָט מען באַשלאָסן שטערן די פאָרשטעלונג. ס׳האָט זיך ביי דעם בנין פון די פייערלעשער צונויפגעזאַמלט אַ היפשע גרופּע פון בחורים, צוויי בחורים האָבן געקויפט בילעטן און אַריין אינע־ווייניק און ווען ראַדקעוויטש האָט אָנגעפאַנגען זיין אַנטיסע־מיטישע דעקלאַמאַציע, האָבן די צוויי בחורים פון אינעווייניק אויפגעעפנט די פענצטער און אַלע וואָס זענען געשטאַנען אין דרויסן, זענען כהרף עין אַריינגעשפרונגען אין זאַל דורך די אָפענע פענצטער, אַרויסגעכאַפּט פייפלעך פון די קעשענעס און געמאַכט אַזאַ פייפעריי, אַז מען האָט געקענט פאַרטויבט ווערן. דאָס איז פאָרגעקומען אַזוי פלוצלינג און אומבאַמערקט, אַז די אָרדנער, ווי אויך דער גאַנצער זאַל, וואָס איז געווען איבערפולט מיט אַ קריסטלעכן עולם, זענען געוואָרן צעמישט און האָבן זיך ניט געקענט אָריענטירן וואָס דאָ קומט פאָר. דער דייטשער קאָמענדאַנט, וועלכער האָט זיך דאַן אויך גע־פונען אין זאַל, דערוויסנדיק זיך פון זיין דאָלמעטשער נחמן פּראָטאַס, וואָס דאָ קומט פאָר, האָט פאַראורטיילט די האַנדלונג פון די סווערזשנער קריסטן ווי אַ געמיינהייט פון ערגסטן גראַד. ער האָט אַפילו געזוכט דעם שייגעץ ראַדקעוויטש אויף

דער סצענע, אָבער יענער איז אַנטלאָפן דורך אַ הינטער־טיר.

אין נאָוועמבער 1918 האָט דאָס דייטשע מיליטער אין דער גרעסטער אומאָרדענונג גענומען פאַרלאָזן די באַזעצטע געביטן פון מערב ווייס־רוסלאַנד. מיטן אָנקומען פון די באָלשעוויקעס, האָט זיך באַנייט די אָרגאַניזאַציאָנעלע טעטיקייט פון דער ציוניסטישער יוגנט אין סווערזשנע, אָבער אין אַ גאַנץ קליי־נעם מאַסשטאַב. ס'זענען אַפילו פאָרגעקומען אייניקע פאַרזאַמ־לונגען מיט דער דערלויבעניש פון אָרטיקן קאָמיסאַר, אָבער אָן הצלחה. דאָס פעלן פון אַ ציוניסטישער פרעסע, זייענדיק אָפּגעשניטן פון דער גאַנצער וועלט, ווי אויך דער גייעג נאָך אַ שטיקל ברויט אין די פרילינג חדשים פון 1919, האָט ביי יעדן אָוועקגערויבט דעם ווילן זיין אָנגעשלאָסן אין וועלכער ס'איז געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

אין מיטן זומער 1919 האָט צום ערשטן מאָל דאָס פוילישע מיליטער באַזעצט דעם מערב געביט פון ווייסרוסלאַנד ביז דעם טייך בערעזינא. ס'איז גאַנץ שנעל געשאַפן געוואָרן אַ קאָנטאַקט מיט דער וועלט. מינסק איז געוואָרן אַ שטאַרקער ציוניסטישער צענטער. ס'האָט אָנגעפאַנגען צו דערשיינען אַ טעגלעכע צייטונג אונטערן נאָמען „פאָרן פאָלק", וועלכע איז פאַרשפרייט געוואָרן אין דער גאַנצער פראָווינץ. מיט וואַרשע האָבן מיר ניט געהאַט קיין פאַרבינדונגען, נאָר מיט מינסק. דער לעזע־זאַל מיט דער ביבליאָטעק האָבן ווידער באַנייט זייער טעטיקייט, אָבער זיי האָבן שוין ניט געהאַט זייער פרי־ערדיקע צוציאונגס־קראַפט. די הויפּט־אַרבעט איז איצט געווען אין בית מדרש, וועלכער איז טיילווייז צוריקאויפגעבויט גע־וואָרן מיט דער הילף פון סענאַטאָר יעוועליאַוואָסקי, אַ מיטגליד פון דאַנציגער סענאַט. זייענדיק אין סטויבץ צוליב האַנדלס־אָנגעלעגנהייטן, האָט ער באַזוכט אויך סווערזשנע אַלס איי־ניקל פון אַלטן סווערזשנעם חזן. זעענדיק, דאָס דער בית מדרש וווּ זיין זיידע האָט געדאַוונט, שטייט ווי אַ חורבה, האָט ער פאַראָרדנט אליהו־יונה קיטאַיעוויץ, דאָס ער זאָל אַרויסגעבן פון זיין טאַרטאַק אַזויפיל ברעטער אויף זיין חשבון וויפל ס'וועט נויטיק זיין אויף צו פאַרענדיקן דעם בנין. אַזוי אַרום זענען טאָקע אַלע פאַרזאַמלונגען, ווי ווילן אַ קהילה־ראַט, עפענען אַ קיך פאַר קינדער, פונאַנדערטיילן אַמעריקאַנער זאַכן פאַר נויט־באַדערפטיקע, מכשירים פאַר בעלי מלאכות, עפענען אַ שולע פאַר סווערזשנער קינדער,— דאָס אַלץ איז איצט באַהאַנדלט געוואָרן אויף שטורמישע פאַרזאַמלונגען אין גרויסן בית מדרש און ממילא האָט עס צוגעצויגן די אויפ־מערקזאַמקייט פון דער גאַנצער יוגנט. ענדלעך האָט געגומען אַ סוף צו די וויכוחים און די קהילה האָט געקענט אָנפאַנגען איר נאָרמאַלע טעטיקייט. דער אָרטיקער רב ר' משה לייב רווינעס האָט אַרויסגעוויזן אַן אויסערגעוויינלעכע אַקטיוויטעט. מ'האָט אים ניט געקענט טרעפן אין דערהיים און כמעט שטענ־דיק איז ער געווען אונטערוועגס אין די ענינים פון דער קהי־לה. איין מאָל, פאָרנדיק אויף אַ רבנים־צוזאַמענפאָר אין מינסק, איז ער באַפאַלן געוואָרן אין באַן דורך פּאַליאַקן „האַלער־טשיקעס", וועלכע האָבן אים מערדערלעך צעשלאָגן און מיט אַ מיליטערישן באַגנעט אָפּגעשניטן די באָרד. אָנקומענדיק קיין מינסק איז ער גלייך אַוועק אין זאַל פון צוזאַמענפאָר, ווו ער האָט געהאַלטן אַ פייערדיקע פּראָטעסט־רעדע אין וועלכער ער האָט אויסגעדריקט דעם ווײ־געשריי פון די טויזנטער יידן, וועלכע פלעגן געוואָרפן ווערן פון לויפנדע באַנען, אָדער ביים בעסטן אופן, האָט מען זיי אָפּגעשניטן די בערד.

די רעדע פון הרב רווינעס האָט געמאַכט אַ דערדריקענדן רושם אויף אַלע אָנוועזנדע פון דער דאָזיקער קאָנפערענץ. איבערהויפּט אויף די אַמעריקאַנער דעלעגאַטן, וועלכע האָבן זיך דאַן געפונען אין זאַל. דער פולער טעקסט פון זיין רעדע איז צו מאָרגנס אָפּגעדרוקט געוואָרן אין מינסקער „פאָרן פאָלק". לאַנגע חדשים איז ער ארומגעגאַנגען מיט אַ פאַר־בונדענעם פּנים, שעמענדיק זיך צו ווייזן מיט דער אָפּגעשני־טענער באָרד אין גאַס. אַזוי האָבן זיך געלאָזט ווילגיין אין משך פון גאַנצן יאָר איבער דער יידישער באַפעלקערונג, די לעגיאָנערן פון פּילסודסקיס אַרמיי.

ענדלעך אין מיטן זומער פון 1920, נאָך אַ שטאַרקן אָנגריף פון דער רויטער אַרמיי, האָבן זיי אָנגעהויבן פאַרלאָזן די פאַר־כאַפּטע געביטן פון ווייסרוסלאַנד. אָפּטרעטנדיק האָבן זיי גע־שענדעט און גערויבט דער יידישער באַפעלקערונג אין משך פון אַ וואָך צייט. נישט געקוקט אויף דעם וואָס מען האָט געוווּסט, אַז מיט דעם אָנקומען פון די באָלשעוויקעס, הויבט זיך אָן ווידער אַ צייט פון הונגער און נויט, האָט מען דאָך מיט אַ ברכה אויף די ליפּן באַגעגנט יעדן רויטן אַרמייער אין וועלכן מען האָט געזען אַ מענטש און אַ באַפרייער פון חרפה און מאָ־ראַלישער אונטערדריקונג, וועלכע איז צייטנווייז שווערער ווי הונגער און נויט.

די מורא פאַר נקמה

מיטן אָפּטרעטן פון די פּאָליאַקן, איז געשען אַ פיינלעכער פאָרפאַל. דאָס איז געווען אין דעם לעצטן טאָג פון זייער צוריק־מאַרש, ווען דער לעצטער פוילישער סאָלדאַט האָט שוין פאַרלאָזן סווערזשנע און די יידן האָבן זיך שוין גענו־מען אַריינציען צוריק אין זייערע הייזער נאָך דעם ווי אַ גאַנצע וואָך איז מען געווען צעשפּרייט איבער די פעלדער און וועלדער און דער עיקר נעבן גרויסן בית מדרש. דאַן האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז ביים פוילישן קסיאָנדז (גלח) איז פאַראַן אַ פולער קעלער מיט קאַרטאָפל און יעדער נעמט וויפל ער וויל. אַזוי ווי הונגעריק איז מען געווען פון ניט דערעסן אַ גאַנצע וואָך, און קויפן איז אויך ניט געווען ווו, האָבן זיך אייניקע געלאָזט צום קסיאָנדזס הויף. אָבער די גאַנצע מעשה האָט זיך אַרויסגעוויזן אַלס אַ בלאָף. ביים אַריינגאַנג פון קסיאָנדז שטוב איז געשטאַנען אַ גרויס בילד פון געקריי־ציקטן, דאָס בילד האָט מען געשטעלט צוליב דעם, אַז די פּוי־לישע אָפּטרעטנדע מיליטערלייט זאָלן זען אַז דאָס איז ניט קיין יידישע שטוב און זיי זאָלן דאָרטן ניט רויבן. אָט דאָס הייליקע בילד, האָט עמעצער צעשניטן מיט אַ מעסער, אויף וואָס ס'האָט עדות געזאָגט אַ סווערזשנער שייגעץ, אַז ער האָט געזען ווי דאָס הייליקע בילד האָט צעשניטן דער סווערזשנער בחור הענאָך מענאַקער, דער זון פון לייבע גדולס. ס'איז שווער געווען צו גלייבן אַז הענאָך, וועלכער איז געווען באַקאַנט אַלס רואיקער און באַוווסטזיניקער בחור, זאָל אָפּטאָן אַזאַ נאָ־

רישקייט. ס׳האָט אָבער נישט געהאָלפן. גוויס האָבן עס אויפ־געכאַפּט און בליץ שנעל איז פאַרשפּרייט געוואָרן, אַז די סווערזשנער יידן האָבן געשענדעט דאָס הייליקע בילד פון ישו הנוצרי. פון דעם האָט מען גערעדט אין אַלע דערפער פון גאַנצן געגנט. מילא, פאַר די באָלשעוויקעס האָט מען געשוויגן, אָבער איצט אַז די פּוילישע קומען צוריק? קען מען זיך פאַר־שטעלן מיט וואָס פאַר אַ געמיט די סווערזשנער יידן האָבן דערוואַרט דעם צוריקקער פון דער פּוילישער אַרמיי. הענאָך איז טאַקע פאַרשוווּנדן געוואָרן צוזאַמען מיט דער אָפּטרעטנ־דיקער רויטער אַרמיי, אָבער סווערזשנער יידן זענען דאָך פאַרבליבן און צווישן זיי אויך די עלטערן פון הענאָכן מיט זיין ברודער און צוויי שוועסטער.

מ׳איז געווען זיכער, אַז דער קסיאָנדז וועט פאַרשטעלן די גאַנצע טראַגעדיע וואָס איז געשען מיט דעם הייליקן בילד און דאַן וועלן די אולאַנער וועלכע זענען געווען איינגעקוואַר־טירט אין סווערזשנע, מאַכן אַ שחיטה צווישן די יידן. ס׳זענען אַריבער וואָכן און חדשים און דער ענין איז פאַרגעסן געוואָרן. אין יאָרן אַרום ווען מיין טאַטע האָט אַרענדירט דעם פּרוכט־גאָרטן וואָס האָט געהערט צו דעם אָרטיקן קאַשטשאָל און איז אַריין אין אַ געמיטלעכן שמועס מיטן קסיאָנדז. האָט דער טאַ־טע געזאָגט, אַז די סווערזשנער יידן וועלן קיינמאָל ניט פאַר־געסן זיין אָרנטלעכע האַנדלונג בנוגע דעם בלבול מיטן היי־ליקן בילד. דערפאַר וועט אים גאָט אויסהיטן פון יעדעס שלעכטס, ווי ער האָט אויסגעהיט די סווערזשנער יידן פון אַ ערנסטער געפאַר. דער קסיאָנדז, זייענדיק גערירט פון די פאַר פשוטע ווערטער, האָט געענטפערט בזה הלשון: ראשית, האָב האָב איך ניט געזען, אַז דער בחור הענאָך מינאקער זאָל דאָס האָבן געטאָן. נאָר אויב מיר זאָלן אַפילו אויף איין רגע צולאָזן דעם געדאַנק, אַז ער האָט דאָס יאָ געטאָן, איז אָבער ניט מחויב אַ עדה אומשולדיקע יידן זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אַ אומבאַ־רעכטן שריט פון אַ נאַרישן בחור. אָבער גאָר אינגאַנצן רואיק איז דאָך דער צווייטער אָנקום פון די פּאָליאַקן ניט אַריבער. בכדי אָנצוואַרפן אַ שרעק אויף דער ציווילער באַפעלקערונג, האָבן זיי אין אַ פאָר וואָכן אַרום נאָך זייער אָנקומען אין סווערזשנע, אַרויסגענומען פון די בעטן אין מיטן נאַכט די צוויי געוועזענע יידישע מיליציאַנטן אין דער צייט פון די באָלשעוויקעס, משה׳ל גראַנדע און גבריאל גאלאווענטשיץ, אָפּגעפירט זיי אין גמינע און מכבד געווען יעדן איינעם מיט פינף־און־צוואַנציק שמיץ. מען האָט זיי אזוי צעקאַטעוועט, אַז זיי זענען געלעגן עטלעכע וואָכן אין בעט ניט קענענדיק שטעלן זיך אויף די פיס. דאַקעגן די קריסטלעכע מיליציאַנטן מיטן געוועזענעם נאַטשאַלניק מיליציע יעווגעני דראָזדאָווסקי, האָבן זיי אַפילו ניט אָנגערירט.

די באַנייטע ציוניסטישע טעטיקייט

נאָך דעם ווי דער קריג האָט זיך געענדיקט און דער גרע־נעץ האָט זיך איינגעשטעלט נעבן דאָרף רוסאקאָוויץ, אַרום אַ צען קילאָמעטער מזרחדיק פון סווערזשנע, זענען מיר גע־ווען אין דעם אָפּשניט פון דעם נאָענטסטן פונקט פון דעם פּויליש־רוסישן גרענעץ און דאָס שטעטל איז דעריבער געווען איבערפולט, אין די ערשטע פאָר יאָר, מיט פּויליש מיליטער.

וועגן אַ וועלכע ס׳איז אָפּיציעלע אָרגאַניזאַציאָנעלע טע־טיקייט, האָט ניט געקענט זיין קיין רייד, ווייל די ערשטע פאָר יאָר האָט די פּוילישע מאַכט ניט לעגאַליזירט קיין פּאָליטישע פּאַרטייען, איבערהויפּט אויף די מזרח־קרעסן ווו מיר האָבן זיך געפונען. די צענטראַלע פּאַרטיי קאָמיטעטן, זענען בלויז געווען אָרטיקע קאָמיטעטן פון דער אָדער יענער פּאַרטיי אין דער שטאָט וואַרשע. די ביבליאָטעק איז געבליבן פאַרשלאָסן אין הייז פון פעשע האַנעלעס. ס׳זענען פאַרגעקומען זעלטן־ווען פאַרזאַמלונגען אין פּריוואַטע הייזער אָדער אין גרויסן בית מדרש שטילערהייט אָן דעם וויסן פון דער מאַכט. די הויפּט־אַרבעט האָט זיך דאַן אויסגעדריקט אין זאַמלען געלט פאַרן

אַ גרופּע סטויבצער און סווערזשנער

איטקע פּראַטאַס, אונטן, א. טוניק, ל. אַלטמאַן, יאַכע און כיענקע סעגאַלאָוויטש

„קרן קיימת לישראל" אָדער אין פאַרקויפן שקלים. מיטן פולן ברען האָט זיך דאַן אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט יוסף סע־גאַלאָוויטש, אַ יונגער פעאיקער בחור, וועלכער איז געווען באַליבט צווישן דער גאַנצער שטעטלדיקער יוגנט. ער האָט אין אַ געוויסער מאָס פאַרביטן מאיר יאָסלען, וועלכער איז שוין דאַן געווען אַ פאָטער פון 4 קינדער און געהאַט גענוג אייגענע דאגות פון פרנסה.

צו יענער צייט האָבן זיך צוריקגעקערט פון מינסק צוויי יונגע סטודענטן בערל מאַרגאָלין און אברהם משה דאנציג. צוויי ענערגישע בחורים. דער ערשטער אַן אַלגעמיינער ציו־ניסט און דער צווייטער אַ חבר פון דער ציוניסטישער אַר־בעטס־פּאַרטיי „התאחדות". זייער טעטיקייט האָט זיך גע־לאָזט שפּירן סיי אין סטויבץ און סיי אין סווערזשנע. כמעט יעדן שבת פלעגן זיי אַראָפּקומען אין סווערזשנע צוזאַמען

מיט געצל רייסער אויף אַ פּאַרזאַמלונג, וואָס פלעגט פּאַרקומען מיט דער באַטייליקונג פון דער גאַנצער שטעטלדיקער יוגנט, אין הויז פון נחום שטיינהויז ביים עק פון שטעטל ווייט פון די אויגן פון דער אָרטיקער פּאָליציי. נישט קוקנדיק אויף דעם, וואָס בערל איז געווען אַ גלענצנדער רעדנער, איז אָבער די יוגנט אַוועק מיט אברהם משה׳לען, ווייל דער אַלגעמיינער ציוניזם איז שוין דאַן ניט געווען קיין גאַנגבאַרע מטבע און נאָך אין אַ קליין שטעטל ווו די מערהייט זענען געווען קינדער פון אַרבעטער און בעלי מלאכות און סתם ניט פאַרמעגלעכע. צום שבח פון מאַרגאַלינען מוז געזאָגט ווערן, אַז ניט געקוקט אויף דעם, וואָס ער האָט שוין איינגעזען, אַז אים וועט ניט געלונגען צו שאַפן קיין סניף פון אַלגעמיינע־ציוניסטן, האָט ער דאָך ניט איבערגעריסן זיין פּרוקטבאַרע אַרבעט לטובת דער גאַנצער ציוניסטישער באַוועגונג. פון ביידע שטעטלעך.

ד״ר טעאָלאָג, ראַבינער הײמאַן

פּלוצלינג האָבן זיך באַוויזן אין די גאַסן פון סטויבץ גרויסע געדרוקטע פּלאַקאַטן אויף יידיש, וועלכע האָבן אָנגעזאָגט, דאָס פּרייטיק צונאַכטס וועט ריידן אין אַלטן סטויבצער בית מדרש ד״ר טעאָלאָג, ראַבינער הײמאַן. דער אַלטער בית מדרש איז געווען געפּאַקט פון מענטשן. אויך די גאַנצע סווערזשנער יוגנט איז געקומען הערן אים, ווייל דאָס איז געווען דער ערשטער עפנטלעכער רעפעראַט זינט די פּאָליאַקן האָבן איבערגענומען די מאַכט אין אונדזער געגנט און דערצו נאָך פון אַ געקומענעם רעדנער. פונקט צו דער מינוט ווי ס׳איז געווען געשריבן אין די פּלאַקאַטן, איז אַרויף אויף דער בימה אַ העכסט אינטערעסאַנטע פערזענלעכקייט, פיין געקליידט און אַ גלענצנדער רעדנער, וועלכער האָט פאַרכישופט אַלע צוהערער, אָבער אין מיטן רעפעראַט איז אויסגעבראָכן אַ געשלעג צווישן דער ציוניסטישער יוגנט מיט סטויבצער בונדאָוצעס און אַזוי אַרום איז דעם „בונד״ געלונגען אויפצורייסן דעם ערשטן ציוניסטישן רעפעראַט אין סטויבץ. אויפן בימה איז דאַן אַרויף אסתר אוטיעוווסקי און האָט מיט געוויין אַפּעלירט צום פאַרזאַמלטן עולם, דאָס מען זאָל דערמעגלעכן דעם רעדנער פאַרענדיקן דעם רעפעראַט, אָבער ס׳האָט ניט געהאָלפן. גלייך נאָך דעם ווי דער עולם איז זיך צעגאַנגען, זענען מיר, אַ דעלעגאַציע פון סווערזשנער יוגנט, אַריבער אין האָטעל ווו ס׳איז איינגעשטאַנען דער רעדנער און פאַרגעלייגט אים צו קומען מאָרגן שבת האַלטן אַ רעפעראַט אין סווערזשנע און מיר גאַראַנטירן אים פאַר פולקאָמער רו און אָרדענונג, אויף וואָס ער האָט איינגעשטימט.

ווייסנדיק אַז די סטויבצער בונדאָוצעס וועלן זיכער אויך קומען קיין סווערזשנע, האָבן מיר גלייך שבת אין דערפרי זיך פאַרבונדן מיט 10 יידישע סאָלדאַטן ציוניסטן וואָס האָבן דאַן סטאַציאָנירט אין סווערזשנע און געבעטן זייער הילף אַז זיי זאָלן ניט דערלאָזן, אַז ס׳זאָל זיך דאָ איבערחזרן דאָס, וואָס ס׳איז פאָרגעקומען נעכטן אין סטויבץ, אויף וואָס זיי האָבן איינגעשטימט. שבת בייטאָג איז אַוועק קיין סטויבץ ברענגען דעם רעדנער ישראל צאַלקאָוויטש און איטקע פּראַטאַס, די שפּעטערדיקע פרוי פון צאַלקאָוויטש, (וועלכע איז נאָכער אומגעקומען אין סווערזשנער געטאָ צוזאַמען מיט אירע צוויי קינדער — ערע זייער אָנדענק!). צוזאַמען כמעט מיטן רעדנער, זענען אָנגעקומען אויך די נעכטיקע שטערער פון סטויבץ, וועלכע זענען געוואָרנט געוואָרן דורך די יידישע סאָלדאַטן, וואָס זענען געשטאַנען ביים אַריינגאַנג, אַז אויב דער לעבן איז זיי טייער, זאָלן זיי זיך פאַרהאַלטן רואיק און ניט איבערחזרן זייער נעכטיקע „גבורה״ פון סטויבץ.

דער צוויי שעה׳דיקער רעפעראַט איז אַריבער אין פולקאָמער אָרדענונג, פאַר וואָס דער רעדנער האָט אונדז הערצלעך געדאַנקט. ווער איז געווען דער ראַבינער הײמאַן און ווי אַזוי ער האָט געקריגן די דערלויבעניש, אין יענער צייט, אויף אַ עפנטלעכן רעפעראַט — איז געבליבן אַ סוד ביז היינטיקן טאָג. אײן זאַך איז מיר נאָר באַקאַנט, אַז נאָכער איז אָנגעקומען אַ בריוו פון דער צענטראַלע פון „קרן היסוד״, אַז מ׳זאָל אים ניט טרויען קיין געלט. נאָר ווי די זאַך זאָל ניט זיין, דעם רושם וואָס ער האָט איבערגעלאָזן אויף די פאַרזאַמלטע, איז געווען אַ גרויסער צושטייער פאַר דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פון ציוניזם אין סווערזשנע און אין סטויבץ.

„התאחדות״

די איינציקע פּאַרטיי וואָס האָט זיך דאַן שנעל אַנטוויקלט און אָנגעפירט מיט דער גאַנצער ציוניסטישער אַרבעט אין ביידע שטעטלעך, איז געווען „התאחדות״. כמעט די גאַנצע יוגנט פון ביידע ערטער האָט געהערט צו דער פּאַרטיי. אַ גרויסן צושטייער פאַרן פאַרשפּרייטן דעם התאחדות׳ישן געדאַנק האָבן געגעבן די גימנאַזיסטן פון קלעצק, וועלכע זענען דאַן געקומען קרוב צו 50 מאַן אויף דורכמאַכן דעם לעצטן לערן־יאָר און מאַטורע־עקזאַמענס אין סווערזשנער רוסישער גימנאַזיע, וועלכע איז נאָך דאַן פאַרבליבן כמעט די איינציקע גימנאַזיע אין גאַנצן געגנט און וועלכער די לימודים זענען נאָך געפירט געוואָרן אויף דער רוסישער שפּראַך. דאָס איז געווען אין יאָר 1921—1922. כמעט אַלע גימנאַזיסטן, חברים פון קלעצקער „התאחדות״, וועלכער האָט זיך גערעכנט אַלס איינער פון די שטאַרקסטע סניפים אין גאַנצן געגנט. אייניקע פון זיי ווי אליהו מאניער, שמערל פּרלמן, ליפּעץ און ראַבינאָוויץ האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט פּאַרטייאישער אַרבעט כמעט מערער ווי מיט זייערע לימודים.

אין דער שפּיץ פון „התאחדות״ אין סווערזשנע איז דאַן געשטאַנען יוסף סעגאַלאָוויטש און אין סטויבץ אברהם משה׳ל דאַנציג, מיט דער מיטהילף פון צענדליקער אַקטיוויסטן.

„החלוץ״

אין יענער צייט האָבן זיך באַוויזן ידיעות אין דער פּרעסע וועגן דער אָרגאַניזירונג פון „החלוץ״, וועלכער האָט געשטעלט זיך די אויפגאַבע צוגרייטן און אָרגאַניזירן די יוגנט־עליה קיין ארץ־ישראל. קיין לעבעדיקן קאָנטאַקט מיט וואַרשע איז נאָך כמעט ווי ניט געווען, כדי צו פאָרן פון אונדז קיין וואַרשע, האָט מען געדאַרפט אַ ספּעציעלע דערלויבעניש פון דער אָרטיקער מאַכט. האָב איך אויסגענוצט מיין באַקאַנטשאַפט מיטן יידישן זעלנער יהושע ערליך, וועלכער האָט גע־

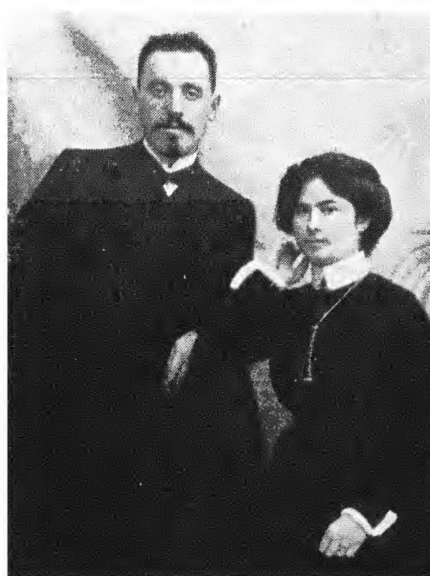

„התאחדות" ו„גורדוניה" סטולפּצי־סורזשנא, כ׳ תמוז 1929 — בינער

דינט אין סווערזשנע און געבעטן אים, אַזוי ווי ער פֿאָרט צו די עלטערן אין וואַרשע. זאָל ער אַריינגיין אין „החלוץ", וואָס האָט זיך דאַן געפֿונען אויף קאַרמעליצקע 11, אונטער דער אָנפֿירונג פֿון איצטיקן באַוווּסטן אליהו דאָבקין און זאָל ביי אים בעטן אינסטרוקציעס ווי אַזוי צו אָרגאַניזירן אַ סניף פֿון „החלוץ". אין קורצן האָט זיך ערליך (וועלכער געפֿינט זיך איצט אין ישראל) צוריקגעקערט קיין סווערזשנע און געבראַכט גאַנצע פּעק מיט זשורנאַלן און צייטונגען ווי אויך די געפֿאָדערטע אינסטרוקציעס. דער שרייבער פֿון די דאָזיקע שורות, ווי אויך דער חבר נח רובנציק, האָבן זיך אַריינגעוואָרפֿן מיטן פֿולן ברען אין דער אַרבעט צו אָרגאַניזירן דעם „החלוץ".

ס׳וועט עפּעס פֿעלן צו דער שלמות׳דיקייט פֿון ספר הזכרון, אויב איך זאָל דאָ נישט דערמאָנען כאָטש אין אַ פּאָר קורצע שטריכן, דעם חבר און פֿריינד נח רובענציק, וועלכער איז אומגעקומען אין דער שחיטה אין סווערזשנער געטאָ. שוין אין זיין פֿריסטער יוגנט איז ער געווען באַהאַוונט אין דער אַלטער און נייער העברעאישער ליטעראַטור, ווי אויך פֿיל געלעזן יידיש און רוסיש. זיין טעגלעכער ברויט איז געווען צו שטודירן די שיטות פֿון דער אַלטער און נייער פֿילאָזאָפֿיע. זיינע באַליבטע שמועסן זענען געווען וועגן רמב״ם, שפּינאָזע, דאַרווין, און קאַנט. דאָס איז אויך געווען די סיבה פֿון זיין פֿאָרערונג צו א. ד. גאָרדאָן. אין די אידעען פֿון דת־העבודה האָט ער געפֿונען אַ שטיקל באַפֿרידיקונג פֿאַר זיין מיסטישער נשמה, וועלכע האָט זיך געבונטעוועט קעגן די טרוקענע אויסרעכענונגען פֿון היסטאָרישן מאַטעריאַליזם לויט דער מאַרקסיסטישער וועלט־אַנשויאונג. כאָטש אין דעם בלאַנק וואָס ער האָט אויסגעפֿילט פֿאַרן מרכז פֿון החלוץ, האָט ער זיך באַצייכנט אין דער רובריק פֿון פּאַרטיי־אָנגעהעריקייט אַלס חבר פֿון „התאחדות", איז ער דאָך קיין פּאַרטיימאַן קיינמאָל ניט געווען. אַזעלכע מענטשן ווי נח רובענציק קענען זיך ניט איינפּאַסן אין אַ ענג סדום־בעטל פֿון פּאַרטייאישע דאָגמען און פּראָגראַמען. סענטימענטאַל איז געווען דער מענטש, זענדיק אַן אָרעמאַן בעטלענדיק נדבות איבער די הייזער, האָט דאָס אים געקענט רירן ביז טרערן, ווייל אין זיין רעליגיעזער נשמה האָט ער געזען אין דעם עצם בעטלען אַ שטיקל ברויט אויף צו שטילן דעם הונגער פֿון מענטש, אַ באַליידיקונג פֿון דעם צלם אלוקים. נאָך אַ קורצער צייט אָנגעהעריקייט צום „החלוץ" אַלס מזכיר פֿון אָרטיקן סניף און איינזענדיק, דאָס ער וועט ניט קענען זיין פֿון די מגשימים, האָט ער פֿאַרלאָזט דעם סניף, אָבער שטענדיק געווען גרייט צו הילף ווען מען האָט זיך אין אים גענויטיקט. אַ מערדערישע דייטשע קויל האָט אַ סוף געמאַכט צום דענקען פֿון געניאַלן יונגן מוח. שווער צו שלום מאַכן מיטן געדאַנק, אַז נח איז שוין מער ניטאָ צווישן די לעבעדיקע.

אין גאָר אַ קורצער צייט איז אונדז געלונגען צו אָרגאַניזירן אַ ווונדערבאַרן סניף „החלוץ", וועלכער האָט איינגענומען אין זיך כמעט דעם גאַנצן יוגנט פֿון שטעטל, אויך סטויבצער חברים, וואָס האָבן געוואָלט עולה זיין קיין ארץ־ישראל, האָבן זיך פֿאַרשריבן אין סווערזשנעם „החלוץ". די גאַנצע אַרבעט איז אָבער דורכגעפֿירט געוואָרן אָן אַן אָפֿיציעלע דערלויבעניש פֿון דער מאַכט, אין פּריוואַטע הייזער. זעענדיק, דאָס אָן אַ לאָקאַל וועט זיין אוממעגלעך פֿאָרצוזעצן די ווייטערדיקע טעטיקייט פֿון סניף, האָבן מיר אָנגעהויבן זיך משתדל זיין וועגן לעגאַליזירן אַ סניף „תרבות" אונטער וועלכע מאַרקע מיר וועלן קענען רואיק אַרבעטן. בכדי צו לעגאַליזירן אַזאַ סניף, האָט די פּוילישע מאַכט געפֿאָדערט דריי

שענקמאַן פויגל און אייזיק ז״ל

„זאלאָשיציעלעס", ד״ה פּאַראַנטוואָרטלעכע, וועלכע האָבן באַ־דאַרפט זיין אָנגעזעענע בעלי־בתים, אַז מען זאָל חלילה אויף זיי קיין פּאָליטישן פגם ניט געפינען. פאַרשטייט זיך, אַז ניט לייכט איז אונדז אָנגעקומען צו געפינען אַזעלכע דריי ידן וואָס זאָלן דערויף מסכים זיין. ענדלעך האָבן איינגעשטימט אויף דעם „געפערלעכן" שריט: אייזיק שענקמאַן, נחום שטיינ־הויז און ברל דארעוווסקי. אין אַ מזלדיקער שעה איז לעגאַלי־זירט געוואָרן דער סניף „תרבות" אין סווערזשנע. צו אונדזער פרייד איז נישט געווען קיין גרענעץ, מיר האָבן גלייך געדונגען אַ לאָקאַל אין הויז פון אליהו דעם סופר, ווו מיר האָבן געעפנט די ביבליאָטעק מיטן לעזע־זאַל, וועלכע איז ניט געווען טעטיק זינט די פּאָליאַקן זענען געקומען. אונטערן דעקונג פון דער לעגאַליזאַציע האָבן מיר אָנגעפאַנגען צו פירן אַ נאָרמאַלע טעט־טיקייט. דער סניף „החלוץ" האָט אָנגעהויבן וואַקסן פון טאָג צו טאָג און אַריינגענומען אין זיינע רייען כמעט די גאַנצע יוגנט פון סווערזשנע און אָנגעפירט מיט אַלע צווייגן פון דער ציוניסטישער טעטיקייט אין שטעטל, ווי קרן הקימת לישראל, שקלים, ביבליאָטעק אאַ״וו.

ס׳איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ מזכירות פון פאָלגנדע חברים: א. ד. שקאָלניק, יושב ראש; בערל דארעוווסקי, מזכיר; זאב פינס, גזבר; ישראל עפשטיין און נתן זשיטניצקי אַלס חברי הועד. אין דעם צוזאַמענשטעל, מיט קליינע ענדערונגען, האָט די זעלבע מזכירות געפירט די אַרבעט ביזן סוף פון דער עקזיסטענץ פון „החלוץ". אינטערעסאַנט, איז דאָס וואָס די ערשטע וועלכע זענען עולה געווען קיין ארץ ישראל דורכן סווערזשנער החלוץ, זענען געווען אַלע פון סטויבץ.

די נעמען פון די ערשטע סטויבצער חלוצים זענען: יוסף מאכטיי, חיים ראזאווסקי, פויגל בערנשטיין און בעבע חר־

הסתדרות „החלוץ" בנובי־סוורז׳ן, תרפ״ה — 1925

ערשטע שורה, זיצן פון רעכטס: ש. ליפּאָווסקי, פ. פערעלמאַן, ג. באָטווינִיק, י. עפשטיין, ב. דאַרעווסקי, א. ד. שקאָלניק, נ. זשיטניצקי, זאב פינוס, ר. פערעלמאַן, ש. פראָטאַס, ל. ראָזין.

צווייטע שורה: נ. זשיטניצקי, פ. גאָלאָווענטשיץ, ח. שוואַרץ, ח. ש. יאָסיליעווסקי, ר. שטיינהויז.

דריטע שורה: י. קליאַטשוק, מ. סטעלמאַך, ל. אַגינסקי, א. גאָלאָווענטשיץ, ש. באָטווינִיק, מ. גראַנדע, ר. ברכות.

פערטע שורה: א. י. דאַרעווסקי, ש. מ. קאַפּלאַן, א. בערנשטיין, ה. מאָווּשאוויטש, ל. עפשטיין, ח. גאָלדין, א. קראַוועץ, ב. ליאַכאָוויצקי.

חורם (בן ירוחם). אין יענער צייט איז דאָס געווען דער איינ־ציקער „החלוץ" אין גאַנצן געגנט. שפּעטער ווען הערשל פּינסקי איז געקומען באַשטעטיקן חברים צו עליה, האָט ער באַטאָנט, אַז סווערזשנער סניף איז כמעט דער איינציקער וואָס ער באַשטעטיקט חברים צו עליה ניט דורכמאַכנדיק קיין הכשרה, ווייל דאָס איז דער עלטסטער סניף אין פּאָליעסער וואָיעוואָדסטווע. פון סווערזשנעם „החלוץ" האָבן נאָך עולה געווען: פאַניע פּערעלמאַן, שפּרה ליפּאָווסקי, גאָלדע באָט־וויניק, אהרן בערנשטיין, לייבל דאָקטאָראָוויץ, אַנשל גאָלאַ־וועטשיץ און רבקה פּערעלמאַן—אַלע פון סווערזשנע. אין משך פון דער צייט וואָס דער „החלוץ" האָט עקזיסטירט, האָבן אונדז באַזוכט פאָלגנדע שליחים: יהושע מנוח (דגניה), פרידמן (עין חרוד), חיים שורר (נהלל), דוד ראַדונסקי (וואַרשע), הערשל פּינסקי און אהרון וויינער (המועצה הגלילית בפוליסיה). אַלע חברים פון אָרטיקן „החלוץ", מיטן אויסנאַם פון צוויי, זענען געווען חברים פון „התאחדות".

אלתר דער לערער

אין פרילינג 1922 האָט זיך אומגעקערט פון מינסק קיין סטויבץ אַלתר יאַסילעוויטש, אַדער, ווי מען האָט אים אָמ־ליבסטן גערופן אַלתר דער לערער. ביז דאַן האָב איך אים ניט געקענט, כ'פלעג בלויז פון צייט צו צייט הערן ווי די סטויב־צער חברים פלעגן באַדויערן ביי יעדער געלעגנהייט, וואָס דער לערער אלתר איז ניטאָ אין סטויבץ. אין קורצן נאָך דעם ווי אלתר יאַסילעוויטש האָט זיך אומגעקערט קיין סטויבץ, האָט בערל מאַרגאָלין פאַרלאָזט סטויבץ און איז אָפּגעפאָרן אין די פאַראייניקטע שטאַטן. פאַר זיין אַוועקפאָר איז איינגע־אָרדנט געוואָרן אין סטויבץ אַ פּראַקטיקער גרזעגענונגס־באַנ־קעט בשותפות מיט דער סווערזשנער ציוניסטישער יוגנט. אין זיין געזעגענונגס־רעדע האָט מאַרגאָלין געזאָגט, דאָס איצט פאַרלאָזט ער סטויבץ מיט אַ רואיקן געוויסן, נאָך דעם ווי ס'האָט זיך צוריקגעקערט דער לערער אלתר, וועלכער איז געשטאַנען ביים „וויגעלע" פון ציוניזם אין סטויבץ און צוליב דער מלחמה געמוזט, ווי אַ טייל אַנדערע יידן, פאַרלאָזן סטויבץ און פאַרבראַכט אייניקע יאָר אין מינסק. די דאָזיקע ידיעה איז אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס צופרידנהייט פון פילקעפּיקן עולם וואָס איז געווען אַנוועזנד יענעם אָוונט אויפן געזעגענונגס־באַנקעט לכבוד בערל מאַרגאָלין. פון יענעם אָוונט אָן איז אלתר יאַסעלעוויטש אויף דאָס ניי „געקרוינט" גע־וואָרן אַלס דער גייסטיקער ציוניסטישער מנהיג פון סטויבץ, ניט געקוקט אויף דעם וואָס אלתר יאַסילעוויטש איז געווען אַן אַלגעמיינער ציוניסט, איז אים געלונגען צו שאַפן שוין

צום אָפּפאָר פון בערל מאַרגאָלין.

פון רעכטס אויף לינקס: ערשטע שורה — ראַבינאָוויטש (קליעצק)), א. מ. דאַנציג. צווייטע שורה — מ. ב. קאַפּלאַן, יוסף שקאָלניק, מ. י. שוואַרץ, אלתר יאַסילעוויטש, בערל מארגאלין, אוטיעווסקי. שטייען: א. ד. שקאָלניק, מ. בארסוק, ליפּעץ, (קליעצק), רחל חרחורים, מ. מאנער (קליעצק), איטקע פּראַטאַס, ישראל צלקוביץ.

גלייך פון אָנהויב אַ חברישע סביבה אַרום זיך, פון איבערגעגעבענע פריינד און פאַרערער פון גאַנצער ציוניסטישער יוגנט אָן אונטערשייד פון פּאַרטיי און ריכטונג, וואָס האָט זיך דאַן געפינען אין סטויבץ און אין סווערזשנע. אויף פיל זיצונגען וואָס איך בין אָנוועזנד געווען אין סטויבץ, ווו ס׳איז באַהאַנדלט געוואָרן פראַגן, סיי אַלגעמיינע און סיי פּאַרטייאישע, איז שטענדיק אַרויפגעשווומען די פראַגע, וואָס וועט זאָגן אויף דעם דער לערער אלתר און צי האָט מען זיך שוין באַראָטן וועגן דעם מיט אים. זעלטן וועלכער מנהיג ס׳האָט מצליח געווען צו שאַפן אַזאַ יראת־הכבוד׳יקע באַציאונג לגבי זיין פּערזאָן און נאָך אין אַ קליין שטעטל ווו פאַרשיידענע סיכסוכים סיי פּאַדטייאישע סיי געזעלשאַפטלעכע נעמען אָן, אין דאָס רוב פאַלן, אַ פּערזענלעכן כאַראַקטער. אין משך פון אַ סך יאָרן וואָס מיר איז אויסגעקומען צו טרעפן זיך מיטן לערער אלתר אין פאַרשיידענע ציוניסטישע אָנגעלעגנהייטן אָדער אין פּריוואַטע שמועסן, האָב איך געהאַט די מעגלעכקייט פון דער נאָענט צו אָבסערווירן דעם זעלטענעם מענטשן און טרייען ציוניסטישן וועטעראַן, וועלכער איז אין די גורלדיקע טעג פון שווערן געראַנגל אין ארץ־ישראל און אין ציוניזם קיין מאָל זיך ניט איינגעבראָכן, נאָר להיפך, געפונען אַ טרייסט־וואָרט און ניט דערלאָזט קומען צו אַנטוישונג. כ׳וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסן זיין פרייד, ווען איך און זיין זון עמינדב זענען געפאָרן אַלס דעלעגאַטן צו דער ראַיאָן־קאָנפערענץ פון „התאחדות" אין סלאָנים, וואָס איז פאָרגעקומען מיט דער באַטייליקונג פון ח׳ יוסף לוי, מזכיר פון צענטראַל קאָמיטעט פון „התאחדות" אין פוילן. איך בין גליקלעך, האָט ער מיר דאַן געזאָגט, וואָס כ׳האָב דערלעבט צו זען ווי מיין עמינדב איז אַוועק אויף דעם ריכטיקן וועג.

ביים סוף פון יאָר 1939, נאָך מיין צוריקקערן זיך פון קאָנצענטראַציע־לאַגער קאַרטוס־בערעזא, שוין אונטער דער הערשאַפט פון דער ראַטן־מאַכט, פלעג איך זיך אָפט באַגעגענען מיטן לערער אלתר. איין מאָל, ביי אַזאַ טרעפונג אונטער „פּיר אויגן", האָט ער מיר פאַרטרויט, דאָס מען האָט אים גערופן אין נ.ק.וו.ד. און מען האָט געפרעגט, צי ס׳איז אמת, אַז ער איז געווען אַ ציוניסט. אויף וואָס ער האָט געענטפערט, דאָס ער איז געווען אַ ציוניסט, ווייל ער האָט ניט געזען קיין אַנדער אויסוועג ווי צו לייזן די יידן־פראַגע אונטער די פאַרשידענע פאַשיסטישע רעזשימען אין דער וועלט, נאָר ווי אַ קאָנצענטראַציע פון די יידישע מאַסן ערגעץ אין אַ זיכערן ווינקל אויף דער ערד, ווו זיי זאָלן קאָנען פירן אַ נאָרמאַלן לעבן פון מלאכה און ערד־אַרבעט ווי אַלע נאָרמאַלע פעלקער אויף דער וועלט. איך האַלט, האָט ער צוגעגעבן, אַז דאָס איז ניט קיין עוולה. יאָ, האָבן זיי אים געזאָגט, אָבער וואָס טראַכסטו איצט? — איצט, האָט דער לערער אלתר געענטפערט, ווען דער ראַטן־פאַרבאַנד באַציט זיך צו די „יידן ווי צו אַלע פעלקער" פון דער גרויסער סאָוויעטישער מדינה, ברויך איך מער ניט זאָרגן ווי אַזוי צו לייזן די יידן־פראַגע פון רוסישן יידנטום... נו לאַדנאָ, האָבן זיי צו אים געזאָגט, קענסט גיין אַהיים.

ווי לאַנג איך וועל נאָך בלייבן אין דער היים — ווייס איך ניט, האָט ער צוגעגעבן מיט א ביטערן שמייכל... איך האָב אים געפרוווט באַרואיקן, דאָס ער באַדאַרף ניט מורא האָבן, ווייל ווען זיי וואָלטן ניט געהאַט קיין צוטרוי צו אים, וואָלט מען אים ניט דערלויבט צו זיין אויף אַ רעגירונגס־פּאָסטן אַלס לערער פון אַ שולע.

אַ לערער, האָט ער איבערגעחזר׳ט מיינע רייד מיט פאַרביטערונג, מיר דאַכט זיך, האָט ער פאָרגעזעצט, אַז קיין גרעסערן שטראָף האָט שוין דער טייוול אַליין ניט געקענט צוטראַכטן פאַר מיר, ווי זיין אַ לערער אין אַ סאָוויעטישער שולע און לערנען די קינדער נאָך לויט דער נייער „יעווסעקישער" אָרטאָגראַפיע. אַ לערער וועלכער ווייס, אַז ער מאַכט די קינדער פאַר אייביקע קאַליקעס און דערציט אַ דור צו עם־הארצות. שטעלט אייך פאָר, אַז אַ קינד שרייבט דאָס וואָרט אמת ווי ס׳דאַרף צו זיין, דאַרף איך צוגיין און זאָגן אים, אַז ער האָט געמאַכט אַ פעלער ווייל מען דאַרף שרייבן „עמעס" מיט ע.מ.ע.ס. ברעכן אַלע קינדער אויס מיט אַ הילכיקן געלעכטער א־ה־א־א! ווו האָט דאָס דער לערער געזען, מען זאָל אַזוי שרייבן? איר האָט דאָך אונדז אַליין געלערנט, אַז אמת שרייבט מען מיט אַן א׳ ניט מיט קיין ע׳, און זיי קוקן מיר אָן מיט פאַרדעכטיקע בליקן, ווי זיי וואָלטן באַדויערט וואָס דער לערער איז עפּעס, לא עלינו, ניט ביי די קלאָרע געדאַנקען...

איך, דער לערער פון „תרבות", וועלכער האָט אַ לעבן אָפּגעגעבן פאַר דער ווידער־אויפלעבונג פון דער העברעאישער שפּראַך, דאַרף מיט אייגענע הענט אויסוואָרצלען יעדן שפּור פון דער שפּראַך וואָס איז געווען מיין לשון־הקודש, אַן אינטעגראַלער טייל פון מיין אייגענעם איך. דאָס איז די גרעסטע טראַגעדיע וואָס קען נאָר זיין אין לעבן פון אַ העברעאישן לערער און נאַציאָנאַלן ייד.

דאָס איינציק גליק אין זיין לעבן איז געווען, וואָס ער האָט דערלעבט צו באַגלייטן זיינע דריי קינדער קיין ארץ־ישראל, צו וואָס ער אַליין האָט ניט זוכה געווען און אומגעקומען אויף די „עקדה" צוזאַמען מיט זיין עדה סטויבצער יידן. ווער ווייס וואָס פאַר אַ שמוציקע האַנט פון אַ געמיינעם היטלעריסט, האָט אַ סוף געמאַכט צו דעם זעלטענעם פרוכטבאַרן לעבן. דער לערער אלתר איז שוין ניטאָ, אָבער זיין גייסט און ליבע צו ארץ־ישראל וואָס ער האָט איינגעפלאַנצט צווישן זיינע הונדערטער תלמידים, וועט נאָך יאָרן לאַנג לעבן און עקזיסטירן אויף דער פרייער ערד פון מדינת ישראל.

„השומר הצעיר"

צו יענער צייט האָב איך געגרינדעט אין סווערזשנע אַ קן פון „השומר הצעיר", וועלכער האָט געציילט אַריבער 60 קינדער. דער „השומר הצעיר" דאַן, איז נאָך ניט געווען קיין פּאָליטישע פּאַרטיי און די קינדער פון „השומר" האָבן געשטימט צום ציוניסטישן קאָנגרעס פאַר דער „התאחדות", אָדער פאַר „פּועלי ציון" לויט דעם איינזען פון ווילער. אויף אייבעם אַ שפּאַציר, אין אַ זומער פרימאָרגן, פון סווערזשנער „השומר", האָט די פּאָליציי צעטריבן די „שומרים" און אָנגעזאָגט אַז מער זאָלן זיך די קינדער ניט וואַגן צונויפזאַמלען, ווען ניט, וועלן זיי אַרעסטירן די עלטערן פון די קינדער. מיר האָבן זיך געווענדעט צום חבר ווינאָווער אין סטויבץ און ער

פגישת חברי גורדוניה מסטויבץ, סוירז׳נה, ניעסוויז׳ ורובז׳ביץ׳.
שורה שניה — הראשון משמאל: נח ברסוק, הששית יושבת הנה ברסוק. שורה שלישית יושב משמאל: ש. מילצנזון, השביעי באותה שורה: ש. איזנבוד. עומדים מימין לשמאל: א. ד. שקולניק, אהרון טוניק הי״ד.

האָט איגטערוועגירט ביים סטאַראָסטע, אַנווייזנדיק דאָס אין סטאַטוט פון „תרבות״ געפינט זיך אַ פונקט, דאָס מען מעג אָרגאַניזירן יוגנטלעכע ספּאָרט־גרופּן. דער סטאַראָסטע האָט אים אָבער געענטפערט מיט אַ קאַטעגאָרישן ניין, צוגעבנדיק, דאָס אויב דיר געפעלט ניט, קאָנסטו מיר אַנקלאָגן פאַר דער צענטראַלע אין וואַרשע. פון דאַן האָט דער „השומר־הצעיר״ אויפגעהערט צו עקזיסטירן אין סטוועזשנע.

„גורדוניה״

מיט אַ צייט שפּעטער האָב איך געגרינדעט אין סטוועזשנע די „גורדוניה״, וועלכע האָט אַרומגענומען אַ באַדייטנדן טייל פון דער אונטערגעוואַקסענער יוגנט און ענג צוזאַמענגעאַרבעט מיט דער סטויבצער „גורדוניה״, מיט וועלכער ס׳האָט אָנגע־פירט דער יוגנטלעכער שמואל מילצענזאָן (איצט אין ישראל). ס׳איז אויך גערופן געוואָרן אַ פגישה פון אַלע „גורדוניה״־סניפים פון די אַרומיקע שטעטלעך, וועלכע איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין סטויבץ אונטער דער אָנפירונג פון שבח אייזנבוד, אַ חבר פון ניעסוויזשער „גורדוניה״ (איצט אין ישראל). ביידע סניפים פון „גורדוניה״ זענען אָרגאַניזירט און דערצויגן גע־וואָרן דורך די „התאחדות״־אָרגאַניזאַציעס פון סטוועזשנע און סטויבץ. אין אַ שפּעטערדיקער תקופה האָט זיך פיל אָפּגעגעבן מיט דער „גורדוניה״ מנחם גולדברג (הלוי) וואָס האָט גע־הייראַט מיט דער חברה חמדה, די טאָכטער פון לערער אלתר. ביידע אַבסאָלווענטן פון ווילנער העברעאישן סעמינאַר פון ד״ר טשאַרנא. (איצט ביידע אין דגניה).

דער „צענטער״ פון ציוניזם בכלל און „התאחדות״, גור־דוניה״ בפרט, איז געווען די הויז פון משה׳קע באַרסוק, ווו ס׳האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפן כמעט יעדן טאָג חברים פון אַלע ריכטונגען און דיסקוטירט וועגן פאַרשיידענע ציוניסטישע ענינים. די צענטראַלע פיגור אין דער דאָזיקער הויז איז געווען די חברה חנה, וועלכע האָט אויף אירע פּלייצעס אויסגעטראָגן די גאַנצע ציוניסטישע אַרבעט אין שטעטל מיט דער אַקטיווער מיטבאַטייליקונג פון איר ברודער נח, דער פערמאַנענטער מזכיר פון אָרטיקן „התאחדות״. אומגעקומען איז ער אויפן וועג קיין ארץ־ישראל אין איינע פון די באַלקאַנישע לענדער, אַנטלויפנדיק פון די באָלשעוויקעס אין יאָר 1940 און האָט ניט דערלעבט אָנצוקומען אין דעם אויסגעטרוימטן לאַנד. דער גורל האָט געוואָלט, אַז קיין איינער פון די „התאחדות״ חברים וואָס זענען פאַרבליבן אין סטויבץ אין דער צייט פון דער בלוטיקער היטלעריסטישער אינוואַזיע זאָל בלייבן לעבן און אַלע זענען אומגעקומען אין סטויבצער געטאָ דורך די נאַצישע רוצחים. איך בין דער איינציקער וואָס איז געבליבן פון יענער ברויזנדער תקופה. איך בין ניט אומשטאַנד און פאַרמאָג ניט גענוג טרערן אַזויפיל חברים און פריינד צו באַוויינען. אָט שטייט פאַר מיינע אויגן דער שטענדיק לוסטיקער און אַנטייל־נעמער אין יעדן וויכוח יאָסל פּילשטשיק; אָט זע איך דעם אייביק שמייכלענדיקן פּנים פון גוטמוטיקן אבא באָגין, וועל־כער איז געווען יאָרן לאַנג מורשה פון קרן קימת אין סטויבץ.

און ווי קען מען פאַרגעסן דעם פון אַלעמען געאַכטעטן חבר משה׳ל טוניק און די האַרציקע ברידער אהרן, אבראַשע און פיניע טוניק, וועלכער האָט זיך קיינמאָל ניט צעשייד מיט זיין פידל. און ווו זענען די ברידער חיים און דוד עפּשטיין, אידל דוד קאַפּילעוויטש, צביה סראַגאָוויץ, רעלקע טוניק און יענקל בערנשטיין, דער פאָטאָגראַף אוטיעווסקי און נאָך וואָס

כ׳האָב שוין פאַרגעסן זייערע נעמען. זאָלן דאָ אויך דערמאָנט ווערן די „פרחי כהונה״, די יוגנטלעכע פון „גורדוניה״, וועלכע האָבן נאָר וואָס אָנגעפאַנגען צו לעבן. די חברות, פריידל ריסאק, צביה גאלאווענציץ, יוכבד זעליוויאַנסקי, גדליהו מענכעס און משה שטיינהויז, אַלע סווערזשנער. אַ טייל פון זיי זענען שוין געווען פאַרהייראַט און אומגעקומען צוזאַמען מיט זייערע פאַמיליעס. ווי אויך די חברות פון סטויבץ: יענטע שפירא, חיה מאַכטיי, חוה מילצענזאָן, בליומע אגינסקי, רבקה מאכטיי, לאה טוניק. די חברים: לייבע אגינסקי, מרדכי ראָזאָווסקי און עזריאל טוניק (דער זון פון הערשלען). קיינעם פון זיי איז ניט געלונגען צו אַנטלויפן, קיינעם פון זיי האָט ניט אויסגעמיטן די בלוטיקע האַנט פון די דייטשישע מערדער, זאָלן זייערע הייליקע נשמות פאַראייניקט ווערן מיט די העלדן פון פאָלק, פון אַלע דורות אין אַלע צייטן.

מיטן אנקומען פון מאטל מאכטיי

אין איניקע יאָר אַרום לערך אין 1922 האָט זיך די לאַגע ראַדיקאַל געענדערט דורך דעם וואָס מאָטל מאַכטיי, האָט אָרגאַניזירט אַ סעמינאַר פון יוגנטלעכע סטויבצער, וועלכע זענען אין קורצן געוואָרן די גרינדער פון „פועלי ציון״ יוגנט י.ס.א.י. די שפעטערדיקע „פרייהייט״. זיי איז אפילו געלונגען אַריבערציען אויף זייער זייט דעם חבר איסר ראַבינאָוויטש, וועלכער איז פריער געווען אַקטיוו אין „גורדוניה״. אויך די פאַרטיי „פועלי ציון״ איז געוואָרן אַקטיוו אַ דאַנק דער השפעה פון מאָטלען, וועלכער איז שוין געווען טעטיק באַך דאַן ווען די פאַרטיי „פועלי ציון״ איז נאָרוואָס אַנטשטאַנען. די „התאחדות״ אין סטויבץ האָט דערפילט אין „פועלי ציון״ אַ ערנסטן קאָנקורענט און ביסלעכווייז האָבן זיי אָנגעפאַנגען צו פאַרלירן די העגעמאָניע אין שטעטל אויף אַלע געביטן, וועלכע האָט זיך ביז דאַן געפונען כמעט אויסשליסלעך אין „התאחדותישע״ הענט. אויף סווערזשנע האָט עס כמעט ניט געהאַט קיין ווירקונג. אַלע פרווון צו אָרגאַניזירן אין סווערזשנע אַ „פרייהייט״ אָדער אַ סניף פון „פועלי ציון״ האָבן זיך ניט איינגעגעבן. אין פרילינג 1924 איז פלוצלינג דורכגעפירט געוואָרן אַ רעוויזיע דורך דער פוילישער פאָליציי ביי מיר אין שטוב, וועלכע האָט געדויערט א־יניקע שעה. איך בין צופעליק ניט געווען אין שטוב, זיי האָבן צוגענומען פיל מאַטעריאַל און בראָשורן, ווי אויך מיין דאָקומענט, וועלכער האָט זיך געפונען אין שבתדיקן אנצוג. ביים פאַרלאָזן די שטוב האָבן זיי פאַראָרדנט, דאָס מאָרגן 10 אַזייגער אין דער פרי זאָל איך זיך צושטעלן אין דער „פיאָנטקע״, ד״ה אין דער אָפּענסיווע פון דער קרייז־געהיים־פאָליציי. גלייך ווי ס׳איז געוואָרן נאַכט בין איך געפאָרן קיין סטויבץ ווו ס׳איז צונויפגערופן געוואָרן אַ עקסטרא זיצונג אין דער „תרבות״ שולע מיט דער באַטייליקונג פון אלתר יאָסעלעוויטש, מאיר יוסף שוואַרץ, אליקום מילצענזאָן און מאָטל מאַכטיי. אַלע צוזאַמען האָבן געזוכט אַ עצה צו דער געשאַפענער לאַגע. איך בין געווען ביי דער מיינונג דאָס איך דאַרף גלייך אַנטלויפן קיין וואַרשע, און פון דאָרטן זוכן אַ וועג קיין ארץ־ישראל. מאָטל איז געווען קעגן דעם, מאָטיווירנדיק דאָס מיין אַנטלויפן וועט וואַרפן אַ שלעכטן שיין אויף דער גאַנצער ציוניסטישער טעטיקייט ביים גרענעץ־געביט און עס וועט אויסגעטייטשט ווערן אַז אונטער דער מאַסקע פון ציוניזם, פאַרנעמט מען זיך מיט ניט לעגאַלע ענינים. גיין אין דער פיאָנטקע״ איז ניט קיין אָנגענעמנער ענין, ווייל מען שלאָגט דאָרטן מערדערלעך, אָבער אויף מיר איז אויסגעפאַלן דער גורל צו ברענגען דעם דאָזיקן קרבן.

דער לערער אלתר האָט מיר געהייסן, אַז ווען איך וועל מאָרגן גיין אין דער „פיאָנטקע״, זאָל איך פריער קומען צו אים אין דער „תרבות״־שולע און ער וועט מיט מיר מיטשיקן צוויי יינגלעך, וועלכע וועלן זיך אַרומדרייען אין דער צייט פון מיין אויספאָרשונג נעבן דער טיר פון דער „פיאָנטקע״ און אויב מען וועט מיר אָנפאַנגען שלאָגן, זאָל איך מאַכן שרעקלעכע געוואַלדן, אַזוי, אַז די קינדער וועלן לויפן גלייך אָנזאָגן דעם לערער אלתר און ער וועט שוין פון פריער האָבן צוגעגרייט אַ דעלעגאַציע וועלכע וועט זיך פאָרשטעלן פאַרן סטאַראָסטע און וועט אָנווענדן אַלע מיטלען מען זאָל מיך באַפרייען. מיט דעם בין איך אָפּגעפאָרן אַהיים. ס׳איז מיר שווער צו שילדערן ווי איך האָב פאַרבראַכט יענע שלאָפלאָזע נאַכט. איך האָב שוין ניט אַזויפיל געטראַכט וועגן מיר, ווי איך האָב ניט געקענט צוקוקן דעם צער פון די שטוביקע, וועלכע האָבן אויף מיר געקוקט מיט אַזוי פיל רחמנות וואָס איך דאַרף גיין מאָרגן פרי צו דער „עקדה״, אַז ס׳האָט מיר אַזש געשניטן ביים האַרצן און כ׳האָב זיך קוים איינגעהאַלטן איך זאָל ניט אויסברעכן אין אַ געוויין. אין סווערזשנע האָט זיך געטאָן חושך, פון מויל צו מויל האָבן זיך פאַרשפרייט גרויזאַמע קלאַנגען לויט וועלכע מען האָט ביי מיר צוגענומען פעק מיט קאָמוניסטישע ליטעראַטור. אַנדערע האָבן צוגעגעבן, אַז מ׳האָט צוגענומען ממש געהיימע דאָקומענטן פון שפּיאָנאַזש... אויך אין די הייזער פון די חברים פון „החלוץ״ איז אָנגעפאַלן אַ פחד. די עלטערן האָבן געמוסרט זייערע קינדער, אַז זיי האָבן ניט געדאַרפט זיך חברן מיט מיר, ווייל זיי האָבן נאָך פון פריער געוווסט, אַז דאָס וועט גלאַט ניט אָפּגיין און אַז ער וועט נאָך ברענגען אַן אומגליק אויף דעם שטעטל. אין יעדער שטוב האָט מען דערווייל פאַרברענט פאַרשיידענע פאַפּירלעך, ווייל קיינער איז ניט געווען זיכער אַז מאָרגן וועט ניט פאָרקומען אַ רעוויזיע ביי אים. דערפאַר, אַז איך בין אויף מאָרגן פרי געגאַנגען קיין סטויבץ, איז יעדערער, וואָס האָט מיר דערזען פון דערווייטנס, אַריין אין אַ הויף מיט אַ פאָר הייזער פריער, בכדי ער זאָל זיך ניט דאַרפן אָפּשטעלן ריידן מיט מיר ווייל קיין „גוטס״ קאָן אַזאַ באַגעגעניש ניט ברענגען און אויפן שלימזל קאָן זיך נאָך אפשר פונקט אָנדרייען אַ פאָליציאַנט, דאַן איז מען זיכער פאַרלאָרן... אָט די איזאָלירונג פון אייגענע חברים האָט מיר געברענט ווי מיט פייער. ענדלעך בין איך שוין אין סטויבץ. די גאַנצע וועג האָב איך מיר געהאַלטן אין איין טראַכטן. אויף ווי לאַנג וועט מען ביי מיר אוועקרויבן די פרייהייט. אַ רחמנות אויף מיינע עלטערן און אויף מיר אַליין. אָט בין איך שוין אויף די טרעפּ פון סטאַראָסטע און מאַך דעם לעצטן טריט צום וואָלף אין מויל אַריין...

אינטערעסאַנט אַז ווי נאָר איך האָב איבערגעטראָטן די שוועל פון דער „פיאָנטקע״, האָט זיך פון מיר אָפּגעטאָן דער

גאַנצער פּחד, פונקט ווי איך וואָלט געקומען צו דערליידיקן אַ ענין פון עפּעס אַ פּריוואַטע אָנגעלעגנהייט. פון וואַנט האָט אַראָפּגעקוקט אַן אויפשריפט וועלכע האָט געלויטעט: „ניע וועדזש ניקאמו באדאי וושיסטקיך" (גלויב ניט קיינעם, פאָרש יעדן). איינער פון די געהיים־אַגענטן האָט מיר גלייך דערקענט, אַ פּנים נאָכן בילד פון מיין דאָקומענט וואָס האָט זיך געפונען אין זיינע הענט. ער האָט מיר דערלאַנגט אַ שטול און געהייסן זיצן נעבן אים. אויפן טיש איז געלעגן דער גאַנצער פּאַק מיט פּאַפּירן וואָס זיי האָבן נעכטן צוגענומען פון מיין שטוב. אויף יעדער פּאַפּירל האָב איך געמוזט געבן אַ דערקלערונג און טאָמער האָב איך ביים דערקלערן אָנגערירט אַ פּאַפּירל, האָט ער געמאַכט קולות. מורא האָבנדיק אַז בשעת מעשה זאָל איך חלילה ניט וועלן פאַרניכטן דעם וויכטיקן דאָקומענט... די אויספאָרשונג האָט געדויערט איבער 6 שעה מיט קליינע איבעררייסן אין וועלכע ער האָט מיר דערלויבט צו פאַררויכערן אַ פּאַפּיראָס. נאָכן אויספאָרשן, האָט ער ביי מיר געפרעגט אַ מיינונג אויף סעמיאָן קיטאַיעוויץ און אויף לוסטערמאַנען. ווען איך האָב אים געזאָגט, אַז זיי ביידע זענען מיר באַקאַנט אַלס גוטע ציוניסטן, האָט זיך אויף זיין פּנים באַוויזן אַ געהיימניספולער שמייכעל.

נאָכדעם ווי ער האָט מסדר געווען דעם פּאַק פּאַפּירן וואָס ער האָט פאַרשריבן דורך די 6 שעה, האָט ער מיר פאָרגעלייגט אַז איז זאָל בלייבן אַרבעטן ביי זיי, מאָטיווירנדיק זיין פאָרשלאָג לויט פאָלגנדעס:

זעסטו, האָט ער מיר געזאָגט, לויט דיינע דערקלערונגען דאָ קען איך דיך באַפרייען, אָבער אַזוי ווי ביי אונדז איז דאָ ניטאָ קיין איבערזעצער פון העברעאיש און יידיש, האָב איך דאָס רעכט צו אַרעסטירן דיר, ביז וואַנען אַלעס וועט איבערזעצט ווערן ערגעץ ווו דורך אונדזערן אַ דאָלמאַטש. דאָס קען אַמאָל דויערן אייניקע מאָנאַטן, דאַקעגן ווען דו נעמסט אָן די אַרבעט וואָלסטו אין אַזעלכע פאַלן, געבראַכט בלויז נוצן פאַר אומשולדיקע מענטשן... אויב דיר איז דאָ ניט אָנגענעם צו אַרבעטן, האָב איך פאַר דיר אַן אַנדער פּלאַץ, מיר וועלן דיר איבערשיקן קיין לידע, מיר ווייסן אַז דאָרט עקזיסטירט אַ „קאָמבונד", וועלכע דו, אַלס ציוניסט, האָסט זיי אַזוי פיינט פונקט ווי מיר האָבן זיי פיינט, וועסטו זיך דאַרפן פאַרשרייבן ביי זיי אין אָרגאַניזאַציע און אַלס פּעאיקער יינגל וועט מען דיר זיכער אויסוויילן אין פּאַרטיי קאָמיטעט, דאַן וועסטו אונדז מעלדן, ווען ס׳קומט פאָר אַ געהיימע זיצונג. וועלן מיר קומען און אַרעסטירן דעם גאַנצן קאָמיטעט. דיר, פאַרשטייט זיך, וועט מען אין איין טיר אַריינפירן און פון דער צווייטער טיר וועט מען דיר גלייך באַפרייען, פאַרשטאַנען!...

אָט דער פאָרשלאַג האָט מיר ערגער געפּייניקט ווי די גאַנצע אויספאָרשונג. ענדלעך האָב איך זיך אָנגענומען מיט מוט און אַרויסגעשטאַמלט: אויב דו ווילסט מיר יאָ טאָן אַ טובה, טאָ זע מען זאָל מיר געבן אַ דערלויבעניש אויף אַרויסצופאָרן פון פוילן, וועל איך אַוועקפאָרן קיין ארץ־ישראל.

איך זאָג דיר עס צו, האָט ער מיר געענטפערט, נאָכדעם ווען דו וועסט דערליידיקן די „אויפגאַבע" אין לידע און העלפן אונדז צו ליקווידירן דעם נעסט פון „קאָמבונד". איך האָב געשוויגן און ניט געענטפערט קיין וואָרט. נאַכער האָט ער צו מיר אַ זאָג געטאָן: נו, איך גיב דיר צייט צו באַטראַכטן זיך. איך בין געווען זיכער דאָס איצט וועט ער מיר זיכער פאַרהאַלטן ביז וואַנען איך וועל מסכים זיין צו ווערן אַ געהיים־אַגענט.

אָבער נאָך אַ קורצן שווייגן האָט ער מיר געזאָגט, אַז איך בין דערווייל פריי און קען גיין, ווען איך האָב ביי אים געבעטן מיין דאָקומענט. האָט ער מיר צום אָנפאַנג אַנטזאָגט, נאָר ווען איך האָב אים געגעבן צו פאַרשטיין, אַז מיר געפינען זיך ניט ווייט פון גרענעץ און יעדעס מאָל קען איך אויף דאָס ניי פאַרהאַלטן ווערן, האָט ער מיר געענטפערט, אַז ס׳וועט דיר גאָרנישט ניט געשען ווייטער ווי צו אונדז וועט מען דיר ניט פאַרפירן... דאָך איז ער אַריין אין אַ צווייטן צימער און נאָך אַ קורצן ישוב הדעת האָט ער מיר דערלאַנגט מיין דאָקומענט און פאַראָרדנט אַז איך זאָל זיך מעלדן צוויי מאָל אַ וואָך אויף דער סווערזשנער פּאָליציי ביז אַ ספּעציעלע פאַראָרדענונג.

ווען איך האָב פאַרלאָזט דעם בנין פון סטאַראָסטע, האָט מיר די גאַנצע וועלט אויסגעזען אַנדערש, ווי כ׳וואָלט אויפשטיין פון חוני המעגל׳ס שלאָף. איצט האָבן מיר שוין מענטשן באַגעגנט מיט אַ שמייכל אויף די ליפּן צוגעבנדיק בלשון סגי נהור: וואָס מאַכט דער „אַרעסטאַנט"? וואָס דען, מיר האָבן פריער געוווּסט, אַז ס׳וועט גאָרנישט ניט זיין... וואָס איז אַזוינס, האָסטו געהרגעט אַ מענטשן... פאַרברענט זאָלן זיי ווערן די מערדער, זייער דאגה איז דאָס אַז יידן ווילן פאָרן קיין ארץ־ישראל. אויף מאָרגן בין איך שוין געזעסן אויף אַ פאַרזאַמלונג פון „החלוץ". פון צייט צו צייט פלעגט אין די אָוונטן באַזוכן פּאָליציי דעם לאָקאַל, געשטאַנען אַ ווײַלע און געוואָרפן אַ וואָרנונגס־בליק און פאַרשוווּנדן געוואָרן. אין אַ האַלב יאָר אַרום האָט מען מיר ווידער גערופן אין דער „פּיאָנטקע", וועלכע האָט זיך שוין דאַן געפונען אויפן וואָקזאַל ביי קליינען אין מויער. דאָרטן האָט מען מיר צוריקגעקערט אַלע בראָשורן און פּאַפּירן וועלכע זיי האָבן צוגענומען מיט אַ האַלב יאָר צוריק. מיט אַ פאַלשע העפלעכקייט האָט זיך דער באַאַמטער פאַר מיר אַנטשולדיקט, פאַר דער אומאַנגענעמלעכקייט וואָס איז מיר פאַרשאַפט געוואָרן, דאָס עס איז געווען אַ פאַרדריסלעכער טעות...

אין יאָר 1925 איז זיך דער „החלוץ" צעוואָקסן, אַז ס׳איז שוין געווען אוממעגלעך צו פאַרבלייבן אין איין צימער ביי אליה דעם סופר אין שטוב. דאַן האָבן מיר אָפּגעדונגען אַ גאַנצע הויז צוזאַמען מיטן גאָרטן פון דער קריסטין ליובא דראזדאווסקי אויף דער רומאָווער גאַס. דעם גאָרטן האָבן מיר אַליין פאַראַקערט און באַאַרבעט פון אָנהויב ביזן סוף מיט אייגענע הענט. דאָס איז געווען די שענסטע צייט פון „החלוץ" אין סווערזשנע. אָבער נאָך דעם ווען די בעסערע חברים זענען עולה געווען קיין ארץ־ישראל און ס׳האָט זיך אָנגעפאַנגען די ירידה פון דער פערטער עליה, ווען מיט יעדן טאָג זענען אָנגעקומען ערגערע גרוסן פון לאַנד, האָט זיך דער „החלוץ" דערנענטערט צום ראַנד פון אונטערגאַנג. אייניקע חברים האָבן חתונה געהאַט. איך בין גערופן געוואָרן אין פּוילישן

מיליטער און מיט דעם האָט זיך פאַרענדיקט אַ רומפול בלעטל אין דער געשיכטע פון „החלוץ״ אין סווערזשנע. ס׳איז כדאי צו דערמאָנען צום שבח פון די סווערזשנער חלוצים, דאָס קיין איינער פון זיי האָט זיך ניט צוריקגעקערט אַהיים. ביי אַלע באַדינגונגען און אומשטענדן זענען זיי געבליבן אין ארץ ישראל. ווען כ׳האָב זיך צוריקגעקערט אַהיים פון מיליטער, וועלכע כ׳האָב אַדורכגעמאַכט אין ווילנע, האָב איך שוין סווערזשנע ניט דערקענט. פאַר די אַכצן מאָנאַטן וואָס איך האָב פאַרבראַכט אין מיליטער האָט זיך אויסגעבויט אַ קאָלאָסאַלער טאַרטאַק ווו ס׳האָבן געאַרבעט הונדערטער באַאַמטע און אַרבעטער. אין די ווינטער מאָנאַטן, ווען ס׳האָט זיך אָנגעפאַנגען דאָס אַרויספירן די קלעצער פון וואַלד, איז די צאָל מענטשן וואָס האָבן געצויגן זייער פרנסה פון טאַרטאַק דערגאַנגען אין די טויזנטער. די גאַנצע יוגנט האָט געאַרבעט און פאַרדינט. דאָס שטעטל איז געווען איבערפולט מיט פרעמדע אָנגעפאָרענע. צווישן די אַרבעטער, ווי אויך צווישן די באַאַמטע, זענען געווען אַ סך יידן. מיר האָבן אַראָפּגעבראַכט אַ פרישע צאָל קרן קימת פושקעס און פאַרטיילט עס צווישן די באַאַמטע פון טאַרטאַק, וועלכע זענען אַראָפּגעקומען צוזאַמען מיט זייערע פאַמיליעס. די הכנסות פון קרן קימת האָבן געשטיגן יעדן מאָנאַט. ס׳איז כדאי צו דערמאָנען דעם סטודענט פון ווילנער אוניווערסיטעט יהושע טעליכאנסקי, אַ זון פון אַ הויכן באַאַמטן אין טאַרטאַק, וועלכער איז געווען אַ טרייער איבערגעגעבענער ציוניסט און האָט פיל בייגעשטייערט פאַר דער אַנטוויקלונג פון ציוניזם צו יענער צייט אין סווערזשנע.

די איינציקע אָרגאַניזאַציע וואָס האָט נאָך עקזיסטירט אין סווערזשנע פון פאַר מיין מיליטער־דינסט איז געווען די „גורדוניה״, מיט וועלכער ס׳האָט זיך פיל אָפּגעגעבן אין דער צייט פון מיין אָפּוועזנהייט די חברה חנה באַרסוק פון סטויבץ — די יוגנט איז געווען צו איר צוגעבונדן ווי צו אַ מוטער.

די ווידער־אנטשטייאונג פון „השומר״

דאַקעגן איז אַנטשטאַנען אַ שיינער קן פון „השומר הצעיר״ וועלכער איז אָנגעפירט געוואָרן דורך געצל רוסאק, אריה עפשטיין, פרומע וועליטאַווסקי (אַלע געפינען זיך אין ישראל) און אברהם רובין, וועלכער איז אומגעקומען מיט אַ טראַגישן אָבער העלדישן טויט פון אַ מאַרטירער פאַר אַריינשמוגלען געווער אין סווערזשנער געטאָ.

דער „השומר הצעיר״ האָט געהאַט אַן אייגענעם לאָקאַל, וועלכן זיי האָבן געדונגען אין הויז פון ר׳ חיים יעקב שלום׳ס און וואָס האָט דאַן געהערט צו יצחק גאלאווענציץ ז״ל. אין משך פון איניקע יאָר האָבן זיי אַנטוויקלט אַ שיינע און פרוכטבאַרע טעטיקייט צווישן דער סווערזשנער יוגנט. ס׳איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ סניף פון „החלוץ״ וועלכער האָט אַרויסגעשיקט איניקע חברים אויף הכשרה און אַ טייל פון זיי האָט עולה געווען קיין ארץ־ישראל. מיטן סניף „החלוץ״ האָט אָנגעפירט שמחה רעזניק. אויך האָט עקזיסטירט אַ סניף „העובד״ דורך וועלכן ס׳האָט עולה געווען דער איינציקער חבר פון סווערזשנע ישראל עפשטיין.

כ׳ תמוז

אמגעלונגענסטן איז אַדורך די פייערלעכקייט פון כ׳ תמוז 1929, צום 25־סטן יאָרצייט פון ד״ר הרצל. וועלכע איז איינגעאָרדנט געוואָרן מיט געמיינזאַמע כוחות פון סווערזשנער און סטויבצער אין קלוב פון אנגלאָ־אייראָפּאביים טאַרטאַק אין סווערזשנע.

די חגיגה האָט זיך אָנגעפאַנגען מיט אַ פייערלעכער אַקאַדעמיע אונטער מיין פאָרזיץ. נאָך דער דערעפנונגס־רעדע פון שרייבער פון די דאָזיקע שורות, האָט אַ קינדער־כאָר, אונטער דער לייטונג פון פיניע טוניק, ביי אַ פול־געפּאַקטן זאַל, אויסגעפירט די טרויער־ליד פון לייב יפה, „אל קבר הרצל״, וועלכע פאַנגט זיך אָן מיט די ווערטער:

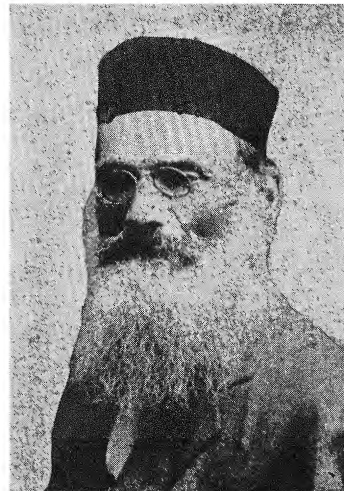
פון טרויער דערשטיקט און פון טרערן,
באַגלייטן מיר דיר צו דיין רו.
מיר הויבן די הענט און מיר שווערן
צו קעמפן, צו קעמפן ווי דו.

נאַכער האָט דער כאָר אויסגעפירט די ליד פון דוד שמערנוביץ „אל ספוד״, אונטער דער גלענצנדער דיריגירונג פון ח׳ פ. טוניק, וואָס האָט אַרויסגערופן ביים פאַרזאַמלטן עולם שטורמישע אַפּלאָדיסמענטן. אַ רעפעראַט איבערן לעבן און שאַפן פון הערצלען האָט געהאַלטן דער ח׳ מאיר יוסף שוואַרץ.

דער לעצטער האָט גערעדט אברהם משה׳ל דאַנציק, וועלכער האָט זיך צוריקגעקערט פון אַ רייזע אין ארץ־ישראל. די אַקאַדעמיע איז געשלאָסן געוואָרן דורכן חבר אוטיעווסקי און מיטן געזאָנג פון התקוה איז דער עולם אַוועק אין אַ געהויבענער שטימונג. דער לערער אלתר וואָס האָט זיך די גאַנצע צייט געפונען הינטערן פרעזידיום, האָט אָנגעקוואָלן פון נחת. זעענדיק אַז ס׳זענען דאָ נאָכפאָלגער, אויף וועמען ער קען זיך פאַרלאָזן... דאָס איז אויך געווען די סיבה וואָס ער האָט עפּנטלעך ניט געוואָלט דערשיינען אויף דער אַקאַדעמיע. גענוג, האָט ער געזאָגט, געווינט זיך צו איינמאָל דורכפירן אַ זאַך אָן אלתרן אַלס רעדנער. ערשט אויף מאָרגן, כ׳ תמוז, וואָס איז אויסגעפאַלן זונטיק, ווען אַלע געשעפטן זענען געווען געשלאָסן, האָבן מיר איינגעאָרדנט אַ גראַנדיעזן פייערלעכן צוג אויפן מאַרק פון סטויבץ. פאָרויס האָט מאַרשירט אַ גרופּע פון עלטערע ציוניסטן אָן אונטערשייד פון פּאַרטיי, נאַכער האָט מאַרשירט די „גורדוניה״ אַלע אין שאַרע בלוזעס מיט קאָלירטע אויסבינדער. נאָך זיי דער „החלוץ הצעיר״. געשלאָסן דעם צוג האָט דער „השומר הצעיר״ וועלכע האָבן מיט זייערע אוניפאָרמען און מוסטערהאַפטער אָרדענונג געמאַכט אַן אימפּאָזאַנטן איינדרוק. דער צוג האָט מאַרשירט פון סטויבץ נאָך סווערזשנע. דעם גאַנצן וועג האָט מען געזונגען העברעאישע לידער. אין סווערזשנע איז מען אַדורך די סטויבצער גאַס און דעם מאַרק און דורך דער מירער גאַס געלאָזט זיך אין דער ריכטונג פון סינאַווער וואַלד. דער וואַלד איז געווען איבערפולט פון מענטשן. אין סווערזשנע און סטויפּץ זענען פאַרבליבן נאָר אַלטע און קראַנקע וועלכע האָבן ניט געקענט גיין. אפילו קליינע קינדער מיט וועגעלעך האָט מען געבראַכט אין וואַלד. די פייערלעכקייט און שפּילערייען פון די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס האָבן געדויערט ביז נאַכט. אַזאַ אימפּאָזאַנטע מאַניפעסטאַציע

לטובת דעם ציוניזם, אין שויס פון דער נאַטור צווישן גרינע פעלדער און שמעקעדיקע סאָסנע בוימער, האָבןביידע שטעט־לעך געזען צום ערשטן מאָל אין זייער לעבן און לײדער צום לעצטן מאָל.

אַ מעכטיקע איבערבראָזונג צווישן די יידן אין סווערזשנע האָבן אַרויסגערופן די געשעענישן אין ארץ ישראל פון יאָר 1929. ס'איז גערופן געוואָרן אַ פּראָטעסט־פאַרזאַמלונג אין גרויסן בית מדרש מיט דער באַטייליקונג פון אַלע יידישע איינוווינער פון סווערזשנע. מען פלעגט זיך ניט קענען דער־וואַרטן ביז מען זאָל ברענגען די צייטונג אין שטוב, איז מען געלאָפן אין סטויבצ צו דער באַן־סטאַציע און דערוואַרטעט דעם צוג פון וואַרשע, וועלכער פלעגט ברענגען די פּאָסט און די צייטונגען. דער איינציקער צייטונגס־פאַרשפרייטער משה'קה באַרסוק, פלעגט גלייך אַרומגערינגלט ווערן פון פיל מענטשן, וועלכע האָבן געלעכצט נאָך ידיעות פון ארץ ישראל. מיר, אַ גרופּע פון 10 בחורים, וואָס האָבן זיך ניט לאַנג צוריק באַ־פרייט פון מיליטער, האָבן זיך געווענדעט מיט אַ בריוו צום מרכז פון החלוץ אין פוילן, אַז מיר זענען גרייט, אַלס אויס־געדינטע זעלנער, פרייוויליק אַריינצוטרעטן אין די רייען פון הגנה. אויף וואָס מיר האָבן באַקומען אַן ענטפער, אַז ס'ווערט באַטראַכט איצט אַזאַ פאָרשלאַג. ביי דער ערשטער מעגלעכ־קייט וועלן זיי אונדז גלייך מעלדן וועגן דעם. נאָך די געשעע־נישן האָט די צענטראַלע פון קרן קימת אין פוילן אַרויסגע־לאָזט אַזאַ צייכענונג אויף גוטן בריסטאָל פּאַפּיר, מיט דער רשימה פון אַלע נעמען און אַדרעסן וואָס זענען אומגעקומען אין דער צייט פון די אומרוען אין ארץ־ישראל. דער טאַוול איז געווען באַשטימט פאַר לאָקאַלן און אַנדערע עפנטלעכע פלעצער. איך האָב זיך דאַן געווענדעט צום אַלטן גבאי פון גרויסן בית מדרש ר' סנדר שוואַרץ, וועלכער איז געווען אַ שטאַרקער פאַרערער פון ציוניזם. ער האָט דאַן באַצאָלט דעם פוילן באַטרעף פון טאַוול, וואָס האָט באַטראָפן 15 זלאָטעס,

ר' סנדר שוואַרץ ז"ל

איינגעפּאַסט עס אין אַ שוואַרצער ראָם און אַרויסגעהאָנגען דאָס אין בית המדרש, וועלכער איז געהאָנגען זיכער ביזן אומקום פון סווערזשנע. זעלטן אין וועלכן בית מדרש אין אַן אַנדער שטאָט האָט מען אַזאַ זאַך דערלויבט. דאָס האָט „געשמעקט" מיט ציוניזם און אַ עפנטלעכע אַגיטאַציע פאַרן קרן קימת, וואָס איז געווען ווי אַ דאָרן אין אויג פון „אגודת ישראל", וועלכע האָבן דאַן געבעליבית'עוועט אין די בתי־מדרשים.

נאָך אייניקע יאָר האָט זיך דער טאַרטאַק פאַרמאַכט און די פירמע אַנגלאָ־איראָפּע האָט ליקווידירט אירע געשעפטן אין סווערזשנע. אַלע אַרבעטער און באַאַמטע וואָס זענען גע־קומען פון דער פרעמד האָבן פאַרלאָזט דאָס שטעטל. דער אַקטיווער טייל פון דער יוגנט האָט עולה געווען קיין ארץ־ישראל אָדער זיך געפּונען אויף הכשרה. די הכנסות פון קק"ל זענען געפאַלן פון מאָנאַט צו מאָנאַט און די גאַנצע טעטיקייט איז געבליבן שטיין אויף אַ טויטן פונקט.

בית"ר

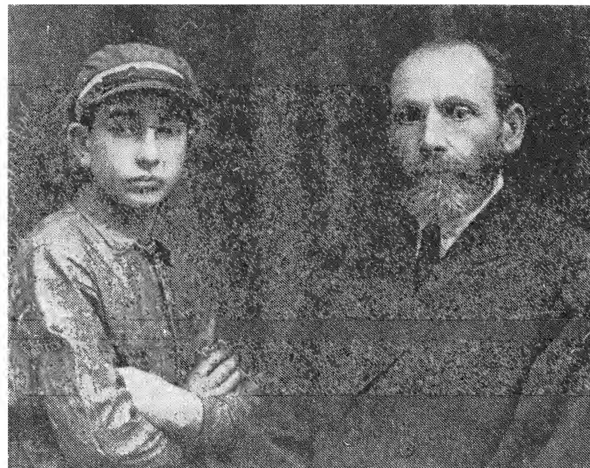
צו יענער צייט האָט דער סטויבצער בית"ר אָרגאַניזירט אַן אָפּטיילונג אין סווערזשנע. קיין גרויסן דערפאָלג האָבן זיי דערביי ניט געהאַט, אויסער די עטלעכע יוגנטלעכע וועלכע זענען צו זיי צוגעשטאַנען גלייך ביים אָנפאַנג, איז זיי ניט געלונגען מער צו פאַרברייטערן זייערע רייען אין משך פון דער גאַנצער צייט פון זייער עקזיסטענץ. זיי האָבן געגאַסן פון דער סימפּאַטיע פון געצייליטע, וועלכע האָבן זיך אַנטוישט אין דער דעמאָלטיקער ליניע פון פּאָליטישן ציוניזם. כדאי צוצוגעבן, אַז אפילו אין די הייזער ווו דער זון איז געווען פאַרשריבן אין בית"ר, האָבן די עלטרן, ווי פריער, פאַרגע־זעצט צו צאָלן פאַר די ציוניסטישע קרנות.

גמילות־חסד

די אַלגעמיינע שטעטלדיקע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט האָט זיך אויסגעדריקט אין דער „גמילות חסד־קאַסע", וועלכע האָט געגעבן אָן־פּראָצענטיקע הלוואות ביז דער הויך פון 50 זלאָ־טעס. אין אַ שפּעטערדיקער תקופה איז אויך געעפנט געוואָרן אַן אָפּטיילונג פון סטויבצער קאָאָפּעראַטיווער פאָלקס־באַנק.

אויף דער יק"א האָט געעפנט אַן אָפּטיילונג פאַר סווערזש־נע און געשטיצט מיט גרויסע הלוואות די אַלע וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט גערטנעריי און געפלאַנצט פּרוכט־גערטנער אויף די פּלעצער נעבן די הייזער פון יידן וואָס האָבן עס פאַר־לאַנגט. פון יק"א שטיצע האָבן אויך געגאָסן ישובניקעס פון די דערפער אַרום סווערזשנע, מ'האָט געטיילט מאָדערנע לאַנדווירטשאַפטלעכע מאַשינען, ווי אויך פאַרפלאַנצט סעדער פון פרוכטבוימער. וועלכע זענען אין דער גאַנצער צייט פון זייער אַנטוויקלונג געשטאַנען אונטער דעם אויפזיכט פון אַ געניטן אַגראָנאָם פון יק"א. ער פלעגט באַזוכן סווערזשנע אין אומגעגנט אייניקע מאָל דורכן יאָר, אָבער די גאַנצע הילף איז געווען ווי אַ טראָפּן אין ים אין פאַרגלייך מיט דער נויט וואָס האָט געהערשט אין אַ שטעטל פון פּרנסהלאָזע יידן. אַלס צוגאָב צו דער שווערער ווירטשאַפטלעכער לאַגע איז צוגעקומען די אַנטיסעמיטישע פּוילישע אָרגאַניזאַציע „מלאָדאַ־פּאָלסקאַ",

וועלכע איז אָרגאַניזירט געוואָרן דורכן שייגעץ זיגמונד, וואָס איז אַראָפּגעקומען מיטן נייעם קסיאָנדז קיין סווערזשנע. מיט יעדן טאָג האָט זיך די אָרגאַניזאַציע פאַרגרעסערט און אַרומגעכאַפּט אַלץ גרעסערע מאַסן פון דער שטעטלדיקער ווייסרוסישער יוגנט. די עפנטלעכע אַנטיסעמיטישע חוצפה און דאָס אַריינוואַרפן שטיינער דורך די פענצטער אין יידישע הייזער ביי נאַכט ווען מען איז געשלאָפן איז געוואָרן אַן אָפטע דערשיינונג. (אגב, וויל איך דאָ דערמאָנען, אַז זיגמונד איז אומגעבראַכט געוואָרן מיט אַ גרופּע פון דער פוילישער סווערזשנער אינטעליגענץ, וועלכע די דייטשן האָבן זיי אַרויסגעפירט און דערשאָסן. אַזוי אַרום אַז ער האָט ניט דערלעבט צו זען דעם אומקום פון די סווערזשנער יידן ביזן סוף). מיט איין מאָל איז פאַרגעסן געוואָרן די גוטע שכנהשאַפט פון די ווייסרוסן מיט די יידן און דער בשותפותדיקער קאַמף קעגן געמיינזאַמע אונטערדריקער, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין דער שאַפונג פון דעם בלאָק פון די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן ביי די וואַלן פון צווייטן און דריטן סיים. אַזעלכע פערזענלעכקייטן ווי דעפּוטאַט סאבאליעווסקי און מיכאל מיצקעוויץ, דער ברודער פון ווייסרוסישן באָלשעוויסטישן פּאָעט „יאקוב קאלאס״, האָבן זיך ניט געשעמט און פאַרנומען הויכע שטעלעס אין דער צייט פון דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע פון ווייסרוסלאַנד. אין אָט דעם מצב פון ווירטשאַפטלעכער און פּאָליטישער דעפּרעסיע איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה פרייטיק דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939. וואָס איז פאָרגעקומען אין סווערזשנע אין דער צייט פון דער קורצער קריג, ווייס איך ניט, צוליב פאָלגנדע סיבה: אין דער שטוב וווּ ס׳איז געווען מיין שטענדיקע וווינונג איז געלעגן אויפן

ר׳ יצחק ויחזקאל גולובנטשיץ ז״ל

קראַנקן בעט מיין שוואָגער יחזקאל, וועלכער איז קראַנק געוואָרן אויף שווינדזוכט זייענדיק אויף הכשרה אין אַ „גורדוניה״ קבוצה אין דובנאָ און האָט זיך געראַנגלט מיטן טויט. אַ טרייער איבערגעגעבענער חבר איז ער געווען, און האָט ניט דערלעבט צו פאַרווירקלעכן זיין שטרעבונג און געשטאָרבן אין בליענדן עלטער פון 22 יאָר, אָבער אויף זיין אייגענער בעט און ניט אומגעקומען דורך די דייטשע מערדער, — זאָל מען כאָטש אין דעם געפינען אַ טרייסט. צוליב דעם האָט דער דאָקטאָר פאַראָרדנט, דאָס איך מוז זיך אַרויסציען פון שטוב, ווייל די קראַנקייט איז געפערלעך פאַר מיינע דריי קליינע קינדער. דערפאַר האָב איך זיך איבערגעצויגן אין מויער פון מאָניע יאָסעלעווסקי. זיצנדיק אין דעם ערשטן אָוונט פון קריג, ווען די קינדער זענען שוין געלעגן אין די בעטן און מאַכנדיק אַ חשבון פון דער טרויעריק־געשאַפענער לאַגע וואַרטנדיק, דאָס ביי יעדער מינוט קען איך גערופן ווערן אין מיליטער, דאַן ווער וועט מיר פאַרזאָרגן די דריי מינדעריעריקע קינדער וואָס דאָס קלענסטע פון זיי איז אַלט געווען קוים אַ פּאָר מאָנאַטן, האָט זיך פּלוצלינג געעפנט די טיר און ס׳זענען אַריינגעקומען צוויי פּאָליציאַנטן וועלכע האָבן מיר געמאָלדן דאָס זיי האָבן אַ פאַראָרדענונג צו דורכפירן ביי מיר אַ רעוויזיע און תיכף צוגעטראָטן צו דער אַרבעט. אַלץ איבערגעוואָרפן, יעדער זאַך עטלעכע מאָל איבערגעדרייט און נאַטירלעך גאָרניט געפונען, האָבן זיי זיך דאַן געווענדעט צו מיר, דאָס איך מוז גיין צוזאַמען מיט זיי. די קינדער, דערזענדיק דאָס די פּאָליציי נעמט מיר אַוועק, זענען אַראָפּגעשפּרונגען פון די בעטן. געלייגט זיך אויף דער ערד קלאַמערנדיק זיך מיט זייערע צאַרטע הענטלעך אָן מיינע פיס און האָבן יאָמערלעך געוויינט בעטנדיק זיך רחמים ביי מיר, איך זאָל ניט אַוועקגיין פון שטוב, ווייל זיי האָבן מורא צו בלייבן אַליין. דער געוויין פון די קינדער האָט אַפּנים געווירקט אויף די שטיינערנע הערצער פון די צוויי פּאָליציאַנטן און זיי האָבן מסכים געווען צו וואַרטן אויף מיר אין דרויסן ביז וואַנען איך וועל איינשטילן די קינדער. נאָכן אַוועקגיין פון דער פּאָליציי האָבן זיך די קינדער שנעל באַרויקט. איך האָב זיי געזאָגט דאָס איך גיי אַרויס עפּעס קויפן צום עסן און קער זיך גלייך צוריק... באַטראַכטנדיק די פיר ווענט פון אומעטיקן צימער און וואַרפנדיק אַ געזעגענונגס־בליק אויף די דריי צעשראָקענע פּיצלעך קינדער, האָב איך פאַרלאָזט די שטוב. אין דרויסן האָבן מיר אָפּגעוואַרט די צוויי פּאָליציאַנטן און אַלע דריי זענען מיר אַוועק אין דער ריכטונג פון סווערזשנעם פּאָליציי־פּאָסטערונעק וואָס האָט זיך דאַן געפונען אויף דער מירער גאָס ביי שטשאָרסן אין מויער. דורכגייענדיק פאַרביי ירחמיאל גאָלדינס שטוב, האָב איך זיי געבעטן, זיי זאָלן מיר דערלויבן אַריינגיין קויפן אַ פּעקל טאַבאַק, אויף וואָס זיי האָבן איינגעשטימט. ביי ירחמיאלן בין איך געוווויר געוואָרן, אַז אויך אין סטויבץ זענען פאָרגעקומען אַרעסטן און צווישן אַנדערע האָט מען אויך אַרעסטירט מאָטל מאַכטיי. אויף מיינע אַלע פראַגן ביי די צוויי פּאָליציאַנטן, פאַרוואָס מען פירט מיך אין דער פּאָליציי בעת מען האָט ביי מיר קיין זאַך ניט געפונען? — האָב איך קיין קלאָרן ענטפער ניט באַקומען. ערשט קומענדיק אויפן פּאָליציי־פּאָסטערונעק, האָט מען מיר איבערגעלייענט אַ פאַראָרדענונג פון זיכערהייטס־רעפערענט פון סטויבצער סטאַראָסטווע, דאָס איך ווער אַרויסגעשיקט אין אַ צווייטן „פּאָוויאַט (ראַיאָן) צוליב זיכערהייטס־טעמים אַלס פּאָליטיש־אומגעווונטשענער עלעמענט. דאַן איז געווען אויסגערעכנט, דאָס איך דאַרף מיטנעמען אַרבעטס־קליידער און טאָר ניט האָבן מיט זיך קיין

פינגערל, זייגערל אָדער אַנדערע ווערט־זאַכן. דער פּאָליציאַנט סקאַרזשינסקי האָט מיר געטרייסט, דאָס איך זאָל ניט האָבן קיין עגמת־נפש ווייל ס׳איז פיל בעסער ווי גיין אויפן פראָנט...

קאַרטוז־בערעזע

אין משך פון דער נאַכט וואָס איך בין איבערגעבליבן אויפן פּאָל אין דער פּאָליציי האָט דער טעלעפאָן ניט גערוט. איינע פון טעלעפאָנאַגראַמען וואָס האָט איבערגענומען דער דיזשורנער פּאָליצאַנט באָשקאָ און עס נאָכער איבערגעגעבן אויף אַלע קלענערע פּאָליציי־אַמטן איז געווען פאָלגנדע: די פּאָליציי זאָל זיין שטאַרק וואַכזאַם, ווייל אויפן שטח פון גרענעץ־געביט דרייען זיך אַרום פיל שפּיאָנען דייטשן און יידן! מיט אַזאַ אַנטיסעמיטישע מאַניע פון פחד איז געווען דאַן אָנגעשטעקט פוילן, אַפילו אין די לעצטע וואָכן פון איר עקזיסטענץ איז זי דערגאַנגען צו אַזאַ אַבסורד, דאָס יידן שפּיאָנירן פאַר דייטשלאַנד. אויף מאָרגן שבת, אין צווייטן טאָג פון דער פויליש־דייטשער קריג, האָט מען מיר איבערגעפירט אין סטויבצער תפיסה, דאָרטן האָב איך שוין געטראָפן פיל אַרעסטירטע קריסטן. אין אַ געמיטלעכן שמועס ליגנדיק אויפן פּאָל פון אַרעסט, האָט מיר איינער אַ יונגער קריסט מיטן נאָמען קאַנאַוואַלאָוו געזאָגט, דאָס ער מאַכט ניט קיין גרויס וועזן פון דעם גאַנצן ענין, ווייל מיט אַ קורצער צייט צוריק, האָט ער זיך ערשט צוריקגעקערט אַהיים, נאָכן אָפּקומען אַ שטראָף פון 15 יאָר תפיסה פאַר דערמאָרדן אַ פּוילישן פּאָליציאַנט. זענדיק מיט וועמען מען האָט מיך צוזאַמענגעפּאָרט, האָב איך אָנגעהויבן תופס זיין די ערנסטקייט פון מיין לאַגע אין וועלכער איך געפין זיך. ביז שפּעט אין דער נאַכט האָט מען געהאַלטן אין ברענגען פרישע אַרעסטירטע. אַ פּאָר שעה פאַרטאָג איז אַריינגעקומען אַ פּאָליציי־קאָמיסאַר, געהייסן אונדז נעמען די פּעקלעך און אַרויסמאַרשירן אין דרויסן. ביים אַרויסגאַנג זענען געשטאַנען צענדליקער באַוואָפנטע פּאָליציאַנטן. גלייך איז געגעבן געוואָרן אַ פאַראָרדענונג, אַז מען טאָר ניט ריידן צווישן זיך און ווער ס׳וועט מאַכן אַ פּרווו צו אַנטלויפן, וועט דערשאָסן ווערן גלייך אויפן פּלאַץ. אויפן וואָקזאַל איז געווען „חושך מצרים״, די פּאָר עלעקטרישע לעמפּלעך, וואָס האָבן געברענט זענען געווען אָפּגעפאַרבט אויף בלוי. וואָס צוליב זייער שוואַכן שיין האָבן זיי אָנגעוואָרפן אַ מיסטעריעזן פחד אויף דער טריבער נשמה און געמאַכט דעם איינדרוק ווי דו וואָלסט פּלוצלינג אַריינגעפאַלן אין אַ געהיימניספולער וועלט. אַזוי האָט דאַן אויסגעזען די שטענדיק־שפּרודלדיקע און פריילעכע מיט ליכט באַגאָסענע סטויבצער באַן־סטאַציע ערב דעם חורבן פון דער פאַרברעכערישער פּוילישער רעגירונג פון בעק און פּריסטעראָווע, מען האָט אונדז גלייך געהייסן אַריינגיין אין די וואַגאָנעס פון צוג, וועלכער איז שוין געווען גרייט פאַר דעם צוועק פון פריער. צוזאַמען מיט אונדז זענען אַריין אויך די פּאָליציי באַגלייטער. דער צוג האָט זיך גערירט און געלאָזט לויפן מיט אַ טייוואָלאָנישער געשווינדקייט אין דער פינצטערניש פון דער נאַכט. איך וואַרף נאָך אַ געזעגענונגס־בליק פון לויפנדן צוג אויף סווערזשנע. אין דער פינצטער זעען זיך די סילועטן פון די הייזער, וועלכע טוליען זיך איינע צו דער צווייטער ווי זיי וואָלטן מורא געהאַט פאַר דעם גורל פון מאָרגנדיקן טאָג. דאָרטן צווישן די הייזער ראַנגלט זיך איצט מיטן טויט מיין שוואָגער חאַצקל, דאָרט טוליען זיך איצט אין פחד פאַר דער פינצטערניש פון דער נאַכט, מיינע דריי פּיצלעך קינדער וועלכע האָבן מורא אין דער צייט פון דער מלחמה צו בלייבן אָן טאַטן און איך ווייס ניט וועמען זאָל איך פריער באַדויערן, זיי, אָדער מיין אייגענעם גורל, וועלכער ווערט איצט געפירט ניט ווייסנדיק וווהין. אויף יעדן וואָקזאַל האָט מען געבראַכט פרישע אינטערנירטע. אויף אייניקע ערטער האָט מען זיי געבראַכט געשמידטע אַין קייטן.

אויפן וועג האָב איך זיך דערוווּסט פון מיינעם אַ באַקאַנטן פּאָוולאָווסקי, נאָר וואָס מאָביליזירט אין דער פּאָליציי, וועלכער האָט מיר פאַרטרויט דאָס מען פירט אונדז אין דעמאָלטיקן באַוווּסטן לאַגער פאַר פּאָליטישע פאַרברעכער „קאַרטוז־בערעזע״. ווען מיר זענען אָנגעקומען אויף דער סטאַציע בלודני, האָט מען אונדז געהייסן אויסשטייגן פון די וואַגאָנעס. פון דאָרטן ביזן לאַגער איז זעקס קילאָמעטער, וועלכע מען דאַרף מאַכן צופוס. פונקט האָט זיך דאַן געפונען אויפן וואָקזאַל אַ מיליטערישער עשאַלאָן, פון וועלכן מיר זענען באַגעגנט געוואָרן מיט די געמיינסטע זידלערייען. ס׳האָבן זיך געהערט אויסרופן „זאַביץ איך זדרייצי אויטשיזנע (דערהרגעט זיי, די פאַרעטער פון פאָטערלאַנד)״. אייניקע האָבן אונדז באַוואָרפן מיט שטיינער, אויף וואָס אונדזער פּאָליציי באַגלייטער האָבן רעאַגירט מיט אַ געהיימניספולן שמייכעלע.

ביים אַריינגאַנג אין לאַגער זענען מיר אויפגענומען געוואָרן דורך דער אָרטיקער פּאָליציי, וועלכע האָט שוין אונדז אָפּגעוואַרט ביים טויער. זיי האָבן זיך געוואָרפן אויף אונדז ווי ווילדע חיות און האָבן אונדז מערדערלעך געשלאָגן מיט דיביינערנע הענטלעך פון די גומענע שטעקנס. די קולות פון די געשלאָגענע איז דערגאַנגען עד לב השמים און ס׳האָט אָפּגעקלונגען אין חלל פון דער וועלט: עד מתי!

וואָס ס׳איז געשען ווייטער האָט ניט קיין שייכות צום דאָזיקן בוך, דאָס איז אַ קאַפּיטל פאַר זיך, וועלכן ס׳איז כדאי אַמאָל צו באַשרייבן. אויף וויפל ס׳איז מיר באַקאַנט איז נאָך דורך קיינעם אויספירלעך ניט באַשריבן געוואָרן דער דאָזיקער טרערן־אינדזל פון ליידן און פּיין, דורך וועלכן ס׳זענען דורכגעגאַנגען טויזנטער מענטשן פון דער פּראָגרעסיווער אינטעליגענץ פון אַלע נאַציאָנאַליטעטן אין דער „אַזאַנישער״ פוילן.

מיט איינס אָבער קאָן איך פאַרזיכערן די לעזער פון די דאָזיקע שורות, אַז דער היטלער מערדער הימלער האָט נאָך געקענט נעמען אַ לעקציע ביים פּאָליאַק קאָסטעק בערנאַצקי, ווי אַזוי צו פּייניקן מענטשן. קאָסטעק בערנאַצקי איז געווען דער פּאָליעסער וואָיעוואָדע און דער אייגנטלעכער פאַראַנטוואָרטלעכער פאַרן דאָזיקן לאַגער, וועלכער האָט זיך נאָך טרויעריק באַרימט געמאַכט פון פריער. מיט זיין אַכזריותדיקער פּייניקונג פון די אַזוי גערופענע „בריסקער אַרעסטירטע״, וועלכע זענען באַשטאַנען פון מיניסטאָרן און דעפּוטאַטן פון פּוילישן „צענטראַליעוו״.

איך גיי אהיים

נאָך פאַרשיידענע נידודים און וואַנעדרונגען, מער צופוס ווי געפאָרן, ווייל קיין פוילישע צוגן זענען שוין ניט געווען און די רוסישע באַנען קענען ניט פאָרן אויף דער פוילישער שמאָלער באַן־ליניע, בין איך ענדלעך דעם 22סטן סעפּטעמבער אָנגעקומען קיין סטויבץ. אויפן וועג אַהיים האָב איך זיך באַגעגנט מיט סימע טרעשטשעניעצקי, וועלכע איז געגאַנגען קיין סטויבץ. זי האָט זיך אַזוי דערשראָקן דערזעענדיק מיך, דאָס זי האָט זיך קוים איינגעהאַלטן אויף אירע פיס. ווען איך האָב זי געפרעגט די באַדייטונג פון איר מוראדיקער איבערראַשונג, האָט זי קוים אויסגעשטאַמלט: דו לעבסט, סווערזשנער בחורים קלייבן זיך היינט צו גיין אויפגראָבן דעם קבר ווו דו ליגסט באַגראָבן, ווייל אַ גויע איז געקומען און דערציילט, דאָס זי אַליין האָט געזען ווי דערווייטנס ווי די פּאָליאַקן האָבן דיך דערשאָסן און באַגראָבן לעבן סיניאַווער וואַלד, זי איז אפילו גרייט גיין צו ווייזן דעם פּלאַץ. אין אייניקע מינוט אַרום האָב איך זיך באַגעגנט מיט בנימין וועליטאָווסקי, וועלכער איז מיר אָנגעקומען אַנטקעגן פאָרנדיק אויף אַ ראָווער. דערזענדיק מיך אויף אַ מרחק פון אַ פּאָר מעטער, האָט ער בלויז אַרויסגעשריען, ווי ניט מיט זיין קול „שקאָלניק"! און געריכטעט זיין ראָווער מיט אַן אויסערגעוויינלעכער שנעלקייט קיין סווערזשנע. קומענדיק שוין נאָענט פון שטעטל האָב איך געטראָפן אַ לויפנדע מאַסע פון סווערזשנער יידן און זאָגאַר קריסטן. איך האָב מיר ניט געקענט פאָרשטעלן, אַז אָט די אַלע איילן זיך דאָס מקבל פנים זיין מיר, דעם לעבעדיק־געוואָרענעם מת...

סווערזשנע, וועלכע איז ערשט מיט אַ פּאָר טעג צוריק פאַרנומען געוואָרן דורך דער מעכטיקער רוסישער אַרמיי, איז דאַן געווען איבערפולט מיט רוסיש מיליטער. אַלע זענען געווען גליקלעך, פון אַלעמענס פנימער האָט אַראָפּגעשיינט חדוה און פרייד, וואָס מען איז אַזוי שנעל באַפרייט געוואָרן פון דער שרעקלעכער מלחמה־געשפּענסט. יעדער האָט זיך געזען ווי אַמשנעלסטן צוצופּאַסן זיך צו דער נייער געשאַפענער ווירקלעכקייט, טרייסטנדיק זיך מיט דעם, דאָס אונטער די זעלבע באַדינגונגען און אונטער דער זעלבער אָרדענונג לעבן 200 מיליאָן מענטשן שוין 22 יאָר. די קרעמער האָבן געזוכט ווי אַמשנעלסטן צו באַפרייען זיך פון די קראָמען און איבערגיין צו וועלכער ניט איז רעגירונגס־אַרבעט. דער טאַרטאַק האָט צוריק אָנגעפאַנגען אַרבעטן, פון רוסלאַנד האָט אָנגעפאַנגען אָנצוקומען געהילף, וועלכע מען האָט אין סווערשזנע געשניטן אויף ברעטער און הונדערטער מענטשן האָבן דערביי געאַרבעט. כמעט אַלע פריערדיקע באַאַמטע זענען געבליבן אויף זייערע פּאָסטנס. ווינטער 1940 האָט מען אַרויסגעפירט אַלע „אָסאַדניקעס" מיט זייערע פרויען און קינדער, ד"ה געוועזענע פוילישע לעגיאָנערן, וועלכע זענען אין דער צייט פון די פּאָליאַקן באַזעצט געוואָרן אויף די פריצישע ערד אַרום סווערזשנע. צוזאַמען מיט זיי האָט מען אויך אַרויסגעפירט טיף קיין רוסלאַנד די סטראַזשניקעס פון פירשט ראַדזיווילס וועלדער. פון דאַן אָן האָט באַהערשט אַ פּאַניק דער ציווילער באַפעלקערונג, סיי יידן און סיי קריסטן, יעדערער האָט געלעבט אונטערן היפּנאָז, אַז ער איז דער נאָענטסטער קאַנדידאַט אויף אַרויסגעפירט צו ווערן צו די ווייסע בערן, ווי מען האָט זיך דאַן מיט אַ ביטערן שמייכל כלומרשט געוויצלט, מורא האָבנדיק איבערצושלאָפן אַ נאַכט. פאַר דער גאַנצער צייט האָט מען פון סווערזשנע קיין איין ייד ניט אַרויסגעפירט. ביסלעכווייז האָט זיך יעדערער צוגעפּאַסט צו אַן אַרבעט און מען האָט אָנגעפאַנגען לעבן ווי אַלע בירגער אין גרויסן ראַטנפאַרבאַנד, אַזוי צו זאָגן „פּראָלעטאַריזירט" זיך...

אַרויסצופאָרן פון אונדז, ד"ה פון די געביטן וואָס האָבן פריער געהערט צו פוילן קיין רוסלאַנד, האָט מען ניט געקאָנט אָן אַ ספּעציעלער וויזע. דער גרענעץ נעבן קאָלאָסאָווע איז געווען באַוואַכט ווי פריער, ווען ס'זענען נאָך געווען צוויי באַזונדערע מלוכות, רוסלאַנד און פוילן. מיין לעצטער אַרבעטס־פּלאַץ איז געווען, ביי דער אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט זיך דאַן פאַרנומען מיט דורכפירן אַן אַספאַלט־וועג פון בריסק ביז מינסק, פאַר וועלכער דער הויפּט־מקור פון מאַטעריאַלן האָט געדינט דער סווערזשנער באַוווּסטער מייטשעס באַרג. דערפאַר זענען דאָרטן אויסגעבויט געוואָרן אַ סך נייע הילצערנע באַראַקן, ווו ס'איז געווען דער זאַמל־פּונקט פון אויטאָ־טראַנספּאָרט אויף וועלכע מען האָט איבערגעפירט די אויסגעגראָבענע מאַטעריאַלן פון באַרג צו דעם נייעם וועג. אַ דאַנק אָט דער אַרבעט איז מיר געלונגען צו רעטן מיך און מיין גאַנצע פאַמיליע פון טויט. דעם 22־סטן יוני 1941 ווען ס'האָט אויסגעבראָכן די סאָוויעטיש־דייטשע קריג, האָב איך זיך געווענדעט צום דירעקטאָר פון טראַנספּאָרט, אַז אויב מען וועט חלילה דאַרפן אַנטלויפן פון סווערזשנע, זאָל ער מיר מיטנעמען מיט זיך, ווייל אַלס געוועזענער פּאָליטישער אַרעסטירטער ביי די פּאָליאַקן, וועל איך זיין דער ערשטער קרבן ביי די דייטשן. דער דירעקטאָר, זייער אַן אָנשטענדיקער מענטש, האָט מיר עס צוגעזאָגט. דעם 24־טן יוני איז שוין געווען אוממעגלעך צו אַרבעטן. פון גאַנץ פרי האָבן זיך די דייטשע אַעראָפּלאַנען געדרייט איבער סווערזשנע, איבערהויפּט איבערן שטח פון טאַרטאַק. זיי זענען געפלויגן אַזוי נידעריק, דאָס זיי האָבן דעם טאַרטאַק באַשאָסן פון מאַשין־געווער. מיר אַלע זענען געזעסן אין די באַראַקן נעבן באַרג. פּלוצלינג איז מען אונדז געקומען אָנזאָגן אַז עס פליען 40 דייטשע אַעראָפּלאַנען און מיר זאָלן גלייך פאַרלאָזן די באַראַקן. מיר זענען אַלע זיך צעלאָפן און באַהאַלטן זיך אויפן פעלד אין די קאָרן. דאָרטן האָבן די שאָפערן באַשלאָסן (אַלע פון רוסלאַנד), אַז זיי וועלן פאַרלאַנגען פון דירעקטאָר, אַז מען זאָל פאַרלאָזן דעם דאָזיקן פּלאַץ. נאָך מיטאָג איז אונדז באַוווּסט געוואָרן, אַז דער דירעקטאָר געפינט זיך איצט אין נ.ק.וו.ד. פון סטויבץ און וואַרט אויף דירעקטיוון. דריי אַזייגער בייטאָג איז צו מיר צוגעקומען דער הויפּט־אינזשינער און האָט געמאָלדן דאָס מען פאַרלאָזט סווערזשנע. ער האָט מיר געהייסן גלייך נעמען דעם פערד און וואָגן און לויפן אַריינברענגען די פאַמיליע מיט די זאַכן. ביז מען וועט דאָ צוגרייטן די אויטאָס צום וועג וועסטו קומען צוריק. ווי דערשטוינט בין איך געוואָרן, אַז צוריקקערנדיק נאָך אַ דריי פערטל שעה אַרום, האָב איך שוין ניט געפונען קיין זכר פון גאַנצן אויטאָ־טראַנספּאָרט. אַלעס איז געווען

אָפּן, די באַראַקעס ליידיק און איך האָב זיך געמוזט מיט אַלעמען צוריק אומקערן. די גאַנצע וועג אויף צוריק אַהיים בין איך נאָכגעגאַנגען נאָכן וואָגן אַזוי ווי כ׳וואָלט גיין נאָך מיין אייגענער לוויה. אַלעס האָט מיר אויסגעזען פרעמד, די ליידיקע גאַסן, די צעשראָקענע פּנימער פון מענטשן וואָס האָבן זיך איצט געשלייכט ווי שאָטנס פון יענער וועלט. פרעמד האָט מיר אויך אויסגעזען מיין אייגענע שטוב אין וועלכער איך האָב איצט מורא געהאַט אַריינצוגיין.

איך ווער א „בעזשענעץ"

אין בין שטיין געבליבן אויפן הויף נעבן שטוב, דער קאָפּ פול מיט בייזע מחשבות, ווי גיט מען זיך אַ עצה. ווי קען מען זיך לאָזן צופוס אין וועג מיט דריי קינדער, וואָס דער קלענסטער פון זיי איז אַלט 2 יאָר און ווי קען מען בלייבן דאָ, ווען איך ווייס אַז ס׳דערוואַרטעט מיר אַ זיכערער טויט. שטייענדיק אַזוי אין אַן אויסזיכטלאָזער פאַרצווייפלטער לאַגע, ניט פאַרויסזעענדיק קיין שום אויסוועג, איז פלוצלינג דורכגעלאָפן אַ מאַשין פאַרביי מיין שטוב מיט דער שנעלקייט פון אַ פויגל אין וועלכן איך האָב דערקענט אַז דאָס איז אַ מאַשין פון דעם אויטאָ־טראַנספּאָרט וואָס דער דירעקטאָר האָט מיר צוגעזאָגט מיטצונעמען. דער מאַשין איז דערפלויגן ביז דער שטוב פון קאָליע גאַריימאָוויץ און איז געבליבן שטיין. איך בין אים נאָכגעלאָפן מיט די לעצטע כוחות און ווען איך בין אַריין צו קאָליען אין שטוב, האָב איך שוין נישט געקענט ריידן. ווען איך האָב אַביסל אָפּגעכאַפּט דעם אָטעם און דערציילט דעם שאָפער דעם פאַרלויף פון דער גאַנצער געשיכטע מיט מיין פאָרן, האָט ער מיט באַדויערן געענטפערט, אַז ער פאַרשטייט מיין לאַגע, נאָר ער קען מיר מיט גאָרניט העלפן, ווייל עס מוז זיך גלייך צוריקקערן קיין סטויבץ ווו ער איז פאַרנומען מיטן איבערפירן פון סטויבצער נ.ק.וו.ד. איך האָב אַראָפּגענומען מיין זייגערל פון האַנט און אים פאָרגעלייגט אַלס באַלוינונג פאַר זיין טירחה. ער האָט מיר העפלעך באַדאַנקט אָבער אַנטזאָגט מיר צו העלפן. דאַן האָט זיך צו אים געווענדעט קאָליע גאַריימאָוויץ, וועלכער איז מיט אים געווען זייער גוט אויפגעטראָגן. נעם אים! זאָגט ער און טו אַ מענטשן אַ טובה, מען קען ניט וויסן וואָס אין אַ לעבן קען פּאַסירן. „לאַדנאָ", זאָגט דער שאָפער, איך ווייס ווו דער טראַנספּאָרט שטייט הינטער סטויבץ, איך דאַרף פאָרן צו זיי נעמען בענזין, נאָר איך רייד מיט דיר אויס צוויי זאַכן, אַז נעבן דיין שטוב פאַרהאַלט מען זיך ניט מער ווי 3 מינוט און ווען איך ברענג דיר צום טראַנספּאָרט און זיי ווילן דיר ניט אויפנעמען, לאָז איך דיר איבער אין מיטן פעלד. אין אַ פּאָר מינוט אַרום זענען מיר שוין געווען לעבן מיין שטוב, אַרויפגעוואָרפן די געבונדענע פּעק פון פריער, אַרויפגעזעצט דער פאַמיליע און געלאָזן זיך אין וועג.

***

מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יום וליל את חללי בת עמי (ירמיהו ח׳ 23).
(ווער מאַכט מיין קאָפּ וואַסער און מיין אויג אַ קוואַל טרערן, איך וואָלט באַווײנט טאָג און נאַכט די דערשלאָגענע פון דער טאָכטער מיין פאָלק (איבערזעצט יהואש).

יענעם טאָג האָט אַ ווינט געשטורעמט און מיט אַ וויינענדיקן ברומען ווי דער געיאָמער פון אַ הונגעריקער חיה געשאָקלט די שפּיצן פון די ביימער. די לופט איז געווען אויסגעמישט מיט אַ דינעם שטויב און די זון האָט זיך געטונקט צווישן די לייכטע זומערדיקע וואָלקנס, ווי זי וואָלט ניט וועלן זיין אַנוועזנד ביי דעם אומגליק פון דער וועלט. אַ שיין געטאָן און זיך ווידער באַהאַלטן, גלייך ווי זי וואָלט זיך געשעמט אין אַזאַ צייט צו באַווייזן זיך מיט איר פולע זומערדיקער פּראַכט. די הימלען האָבן אויסגעזען סודות׳פול און מיסטעריעז. די קאָפּ איז פול געווען ווי אָנגעגאָסן מיט בליי און ס׳איז שווער געווען צו קאָנצענטרירן די געדאַנקען. די איינציקע נעבן אויטאָ, מיין שוועסטער רבקה־לאה האָט געקושט די קינדער, שעפּטשענדיק דערביי, גאָט ווייס צי איך וועל נאָך אַמאָל אייך זען... אַלץ איז געמאַכט געוואָרן בליץ שנעל און ווען דער אויטאָ האָט זיך גערירט אין וועג האָט אַרויסגעבראָכן מיין שוועסטער אין אַ יאָמערלעכן געוויין באַגיסנדיק זיך מיט טרערן.

אַזוי האָב איך פאַרלאָזן מיין געבורטס־שטעטעלע סווערזשנע, כ׳האָב אָבער דאַן מיר ניט פאָרגעשטעלט, אַז איך פאַרלאָז עס צום לעצטן מאָל, אַז כ׳וועל שוין מער קיינמאָל ניט שפּאַצירן אין די זומער־פאַרנאַכטן אויף די גרינע פעלדער, אויפן באַרג און צווישן די שמעקנדיקע ביימער פון סינייווער וואַלד ווו ס׳איז פאַרלאָפן די שענסטע שטיפערישע יאָרן פון מיין קינדהייט. כ׳האָב מיר אויך ניט פאָרגעשטעלט אַז איך וועל זיין איינער פון די ווייניקע ביים לעבן פאַרבליבענע וואָס וועט דאַרפן אָנשרייבן די קינות פון חורבן און מספּיד זיין אַ עדה יידן וואָס האָבן הינטער זיך אַ געשיכטע פון הונדערטער יאָרן לעבן און שאַפן.

איז דאָס מעגלעך מיין שטעטעלע, אַז ביסט געבליבן אָן יידן?! איז מעגלעך אַז ס׳ברענען ניט קיין ליכט מער אין יידישע הייזער אין די פרייטיק־צונאַכטן? איז מעגלעך אַז צווישן דיינע שפּאַצירנדע הערט מען ניט מער דעם יידישן לשון?! איז מעגלעך אַז יידישע קינדערלעך שפּילן זיך שוין ניט מער מיט קיין זאַמד אין דיינע גאַסן און קיין יידישע כלה וועט מען שוין קיינמאָל ניט פירן אויף דיין שול־הויף צו דער חופּה?!

אויסגעליידיקט ביסטו געוואָרן פון דיינע יידישע איינוווינער, פאַריתומט זענען געבליבן די פּוסטע פלעצער פון די פאַרברענטע יידישע הייזער וואָס אין יעדער פון זיי האָט געשפּרודלט אַן אייגנאַרטיק יידיש לעבן. אמת, גאַנץ אָפּט מיט זאָרגן און דאגות פרנסה, אָבער אויך מיט יום־טובדיקייט און שבת׳דיקייט פון נשמה־יתירה׳דיקע קרעמער און בעלי־מלאַ־

כות, וועלכע האָבן געהאַט דעם כוח אין געוויסע טעג פון יאָר אַראָפּצוואַרפן פון זיך דעם עול פון וואָכעדיקייט און ווערן כולו יום־טוב. פאַראייניזאַמט שטייען אויך די איבערגעבליבענע ווענט פון די בתי מדרשים ווי טרויעריקע מאָנומענטן נאָך אַ פאַרשניטענער קהילה יידן. דאָס איז אַלעס וואָס איז פאַרבליבן פון הונדערטער יאָרן געשיכטע פון דער יידישער סווערזשנע. פון מענטשן וואָס האָבן געלעבט און געשאַפן און זענען שוין מער ניטאָ.

אויף די חורבות פון געוועזענם לעבן נישטערן נאָך איצט אַרום די אָרטיקע מערדער, ווי סטאַדעס שאַקאַלן, וואָס האָבן ליב צו לעבן צווישן וויסטעניש און רואינען. ווען איך וויל מיין טייערער שטעטעלע אַמאָל אויפלעבן אין מיין זכרון, זע איך נאָר, ווי פייער צונגען שלינגען איין, איין יידישע שטוב נאָך דער צווייטער, איין גאַס נאָך דער צווייטער און אַ געדיכטער רויך פאַרהילט אין פינצטערניש דאָס ליכט פון דעם טאָג, ווייל דער דזשונגל פאַרטראָגט ניט קיין ליכט, ווייל שאַקאַלן האָבן פיינט די שיין פון דער זון.

די גאַסן זענען פול מיט הרוגים, אויפן מאַרק וואַלגערן זיך די טויטע קערפּערס וואָס ערשט נישט לאַנג האָבן זיי גע־לעבט און איצט טרינקען זיי זיך אין זייער אייגענעם בלוט און דאָס אַלעס פאַר דער איין־און־איינציקער זינד וואָס זיי זענען יידן.

שני תלמידים של בי״ס „תרבות״
מ. גולדין, מ. צלקוביץ׳
נרצחו ע״י הגרמנים, הי״ד

ס׳וואַלגערן זיך אַלטע, ס׳וואַלגערן זיך יונגע, מיט אויס־געקרימטע פּנימער פון די לעצטע גסיסה־ווייען און צווישן די טויטע קלאַמערט זיך אַ הענטל פון אַ זויג קינד אין דער דער קאַלטער ברוסט פון איר גוססדיקער מוטער. דער גרויסער נאַציאָנאַלער דיכטער ביאַליק האָט געזאָגט, אַז פאַר דעם טויט פון אַ קליין קינד, האָט נאָך דער טייוול אַליין קיין שטראָף ניט געפונען.

ואתה אל רחום וחנון ביסט געזעסן אין דיינע הימלשע היכלן און האָסט זיך גלייכגילטיק צוגעקוקט ווי טמאים פאַר־ניכטן דיין פאָלק ישראל. די קינדער פון אברהם, יצחק ויעקב, זייערע געשרייען זענען ניט דערגאַנגען צו דיין מלכות שמים, פון די וועלכע זענען שוין אַזוי פיל מאָל געפּרוּווט געוואָרן מיט קידוש־השם צוליב דיין איינציקן נאָמען.

פון ביידע זייטן שטייען זיך רואיק די צוויי קריסטלעכע געבעט־הייזער וואָס פון זייערע שפּיצן קוקן מיט גאוה אַראָפּ די צלמים, וועלכע דאַרפן סימבאָליזירן רחמים און פאַרגע־בונג.

נעבן די טויטע טיילן זיך איצט די אָרטיקע גויים מיטן רויב פון די קדושים, וועלכע ווערט זיי צוגעוואָרפן פון די דייטשע מערדער: אַ פּאָר צעריסענע הויזן, אַ פּאָר אַלטע שטיוול און אַ פאַרבלוטיקטע בלוזקע וואָס איז נאָר וואָס אַראָפּ־געצויגן געוואָרן פון אַ שטאַרבנדיקער יידישער פרוי.

אין דעם ווען זיי זיך פאַרפּוצן און קומען זונטיק אין קלויסטער צום געבעט און קניענדיק פאַרן הייליקן בילד וועלן זיי שעפּטשען מיט פאַרגלאָצטע אויגן די באַוווּסטע תפילה: זיי אונדז מוחל, הערשער פון דער וועלט און פאַרגיב אונדז די זינד, ווי מיר זענען מוחל און פאַרגיבן פאַר די אַלע וואָס לעבן צווישן אונדז...

דאָס אַלץ איז פאָרגעקומען לעיני השמש אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט ביי דער העכסטער דערגרייכונג פון קולטור און ציוויליזאַציע אין האַרץ פון אייראָפּע.

פרעמד ביסטו מיר געוואָרן סווערזשנע, פרעמד זענען מיר דיינע פעלדער, פרעמד איז מיר דער באַרג, פרעמד איז מיר דיין וואַלד, פרעמד איז מיר דער אָרט וווּ מיין וויגעלע איז געשטאַנען — פרעמד, אַלעס פרעמד!

דיין לופט איז אָנגעזאַפּט מיטן ריח פון טויט, דיין ערד איז באַפלעקט מיט אומשולדיק יידיש פאַרגאָסן בלוט. שיין איז בלוט ווען ס׳פליסט אין די אָדערן פון אַ לעבעדיקן מענטש און איבלט מיט דעם מאָמענט ווען דאָס פליסט אַרויס פון מענטשלעכן קערפּער. דערפאַר זייט איר מיר אַזוי עקל־האַפט, ווייל אַלעמענס הענט אייערע זענען באַפלעקט מיט יידיש בלוט.

דער איינציקער אָרט וואָס איז נאָך מיר געבליבן דאָרט נאָענט און טייער, איז דער געמיינזאַמער ברודער־קבר, וואָס געפינט זיך אויפן נייעם בית הקברות וווּ ס׳רוען די רעשטלעך פון דער אויסגעשאָכטענער יידישער סווערזשנע. דער קבר שרייט און מאָנט נאָך נקמה, פאַר לעבנס פריצייטיק פאַרשני־טענע, פאַר יאָרן נישט קיין דערלעבטע.

טייערע סווערזשנער קדושים. רוט ניט אין אייער קבר, וועקט אויף די הייליקע אבות, וועקט אויף דער איינזאַמער מוטער רחל ווי דער נביא ירמיהו האָט דאָס געטאָן ביים חורבן בית המקדש!

נעמט זיך צונויף צוזאַמען מיט אַלע פאַרפּייניקטע פון אַלע צייטן און פון אַלע דורות. שטורעמט די הימלען, שטורעמט

דעם כסא הכבוד, שטעלט זיך פאַר כביכול דעם אויבערשטן אַליין און פאָדערט נקמה!

זאָל ניט האָבן קיין רו די וועלט, זאָלן ניט האָבן קיין רו אייערע מערדער ווי ס'האָבן קיין רו אייערע פאַרפּייניקטע הייליקע נשמות, וועלכע שוועבן אַרום אין דעם חלל פון דער וועלט און פרעגן פאַרוואָס? ס'איז אַפילו ניט געבליבן דאָרט קיינער וועמ ס'זאָל אַ מצבה אייך שטעלן.

מיר דאָ אין מדינת ישראל שטייען אין מרתף השואה אויפן הר ציון אין ירושלים, ביים שטיין וואָס איז איינגע־מויערט לזכר אייער אומקום.

מיר שטייען און בויגן אונדזערע קעפּ פאַר די הייליקע זאַמדן פון אייער ברודער־קבר וואָס איז געבליבן עלנט, אַליין אין דער גוישער וועלט, וווּ ס'איז ניטאָ אַפילו קיין איינער וועמ ס'זאָל כאָטש מיט אַ וואַרעמע טרער אים באַנעצן.

מיר גיבן דאָ אָפּ אַ פייערלעכע שבועה, אייך אייביק צו געדענקען און קיינמאָל ניט פאַרגעסן, אַזוי לאַנג ווי ס'קלאַפּט נאָך דער דופק פון לעבן אין אונדזערע הערצער.

מיר וועלן קיינמאָל ניט שלום מאַכן מיטן געדאַנק, אַז אַזוי האָט דאָס געמוזט געשען און דערפאַר איז אונדז שווער צו זאָגן ברוך דיין האמת.

יחיאל שמושקביץ / „פּרייסישע אגראַדניקעס"

אַזוי האָט מען אונדז גערופן אין סווערזשנע. מיין פאָטער ר' משה שמושקאָוויץ ע"ה איז געווען דער ערשטער, וואָס איז געפאָרן קיין פּרייסן, אין קעניגסבערג און דאָרט געזייט אַ גאָרטן, וואָס איז באַשטאַנען פון אוגערקעס, קרויט, מערן, בוריקעס און אַנדערע פאַרשיידענע גרינסן. לויט ווי ס'דער־ציילט מיין פאָטער, איז דאָס געווען אין דער צייט פון דער פראַנצויזיש־פּרייסישער מלחמה אין יאָר 1870. מיט דער צייט האָבן אויך אַנדערע פאַמיליעס פון סווערזשנע אָנגעהויבן פאָרן קיין פּרייסן און זייען דאָרטן גערטנער, און דאָס איז פאַר־בליבן אַלס זייער שטענדיקע פּרנסה, ווי אונדזער שכן ר' אליהו צאַלקאָוויטש, מיינע צוויי פעטערס דוב און זאב קליאַטשוק און אַנדערע פאַמיליעס.

האָט איינער פון זיי אַ טאָכטער חתונה געמאַכט, האָט מען אין איר נדן אָנגעגעבן „פּרייסן" ד"ה מען האָט דעם איידעם גענומען קיין קעניגסבערג און געלערנט אים ווי צו זייען אַ גאָרטן. דאָס איז געווען אַ בכבודיקע פּרנסה מיט אַ זיכערע עקזיסטענץ. זענען די קינדער אונטערגעוואַקסן — האָט מען זיי גענומען קיין קעניגסבערג כדי העלפן דעם פאָטער און מיט דער צייט זענען זיי אויך ביי דעם פאַך פאַרבליבן. אָט אַזוי איז אין סווערזשנע אויפגעוואַקסן אַ באַדייטנדע צאָל משפּחות, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט דער דאָזיקער פּר־נסה.

די אויבנדערמאָנטע „אַגראַדניקעס" פלעגן פאַרלאָזן זייער היים סווערזשנע גלייך נאָך פּסח און צוריקקערט נאָך סוכות. „נאָסעניע" ד"ה די זומען צום זייען די פאַרשיידענע גרינסן פלעגן זיי מיטנעמען פון סווערזשנע.

מיט די „פּרייסישע" האָט מען זיך אין סווערזשנע גע־רעכנט, דאָס זענען געווען אָנגעזעענע פאַמיליעס און זיי האָבן פאַרנומען אַ בכבודיקן פּלאַץ אין דער שטעטלדיקער געזעל־שאַפט ווי צום ביישפּיל שול־גבאים און עלטסטע פון חברות.

אין 1914, גלייך מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט די דעמאָלטיקע דייטשע מאַכט, די אַלע, צוריק קיין רוסלאַנד געשיקט, געבליבן זענען נאָר איך, מיין ברודער

ר' אליהו ואיידלה צלקוביץ ז"ל

זאב, מיין קוזין מיכאל קליאַטשוק און זלמן רעזניק. מיר האָבן זיך באַשעפטיקט אין דער זעלבער בראַנזשע ביז היטלער ימ"ש איז געקומען צו דער מאַכט. אין יאָר 1936 האָבן מיר פאַרלאָזט קעניגסבערג און געקומען קיין ישראל.

מיט' דעם האָט זיך פאַרענדיקט די פּרשה „פּרייסישע אַגראַדניקעס" אין סווערזשנע.

מינה פּרוטס / זכרונות פון אונדזער שטעטלע סווערזשנע

ווען איך דערמאָן זיך וועגן די קינדער־יאָרן אין סווערזשנע ווו איך בין געבוירן, זע איך פאַר זיך די יידן פון שטעטל פאַרהאָרעוועטע, וועלכע האָבן ניט געהאַט, ווי מען האָט ביי אונדז געזאָגט, קיין צייט די נאָז אַפּווישן. און ווי מיר יוגנט גייען אויפן באַרג און שרייען „קינדער, אַ פויעז גייט".

איך זע די בוימער פון סאָסנע וואַלד. גרינע פעלדער. גערטנער באַאַרבעט דורך די שטעטלדיקע יידן. די אַזשערע ביים וואַ־סער־מיל אויף וועלכער מען פלעגט שפּאַצירן מיט קליינע שיפלעך. אין מאַנכע מאָל אָפּטאָן אַ שפּיצל דעם מילנער סראַ־גאָוויטש, עפּענענדיק ביינאַכט די דאַמבעס און אַזוי אַרום

אַרויסלאָזן די גאַנצע וואַסער פון אָזשערע. און אויף צומאָרגנס איז געווען פריילעך אין שטעטל. מען פלעגט עס אָנרופן „ליהודים אין סווערזשנע".

איך געדענק ווי אַ טייל פון סווערזשנער יוגנט האָט זיך געלערנט אין גימנאַזיע אין ניעסוויזש, בערך 30 קילאָמעטער ווייט פון אונדז, ווייל ביי אונדז אין שטעטל איז ניט געווען קיין גימנאַזיע און מיר פלעגן פרייטיק גיין צו פוס אַהיים אויף שבת.

מ. פראטאס ביים בריק איבערן ניעמאן

זומער־צייט, ווען מען איז געווען פריי פון לערנען, פלעגט מען זיך באַשעפטיקן מיט פאַרשיידענע אַרבעטן, ווער אין גאָרטן, ווער אין איינעם פון די אַרומיקע דערפער. אַנדערע זענען געגאַנגען גאַנץ פרי אין אַ נאָענטן וואַלד קלייבן יאַגדעס, אָדער שוועמלעך. און יעדער האָט זיך באַמיט אָנצוקלייבן אַ וואָס גרעסערן קרוג יאַגדעס, אָדער אַ וואָס גרעסערן זעקעלע שוואָמען. ס׳איז געווען אַ פרייד אין די פאַרטאָגן צו הערן דעם עכאָ פון אונדזערע שטימען צווישן די בוימער אין וואַלד.

נאָכן לאַנגן קאַלטן ווינטער פלעגן די יידן פון שטעטל זיך אָנהויבן גרייטן צום פסח. דאָס האָט מען אָנגעהויבן שוין פילן גלייך נאָך פורים ווען די יידישע איינוווינער פון שטעטל האָבן אָנגעהויבן באַקן מצות, גרייטן די פסח׳דיקע געפעס וועלכע זענען געלעגן אַ גאַנץ יאָר איינגעפּאַקט, און ווי זיי וואָלטן געוואַרט אויף דעם מאָמענט ווען זיי וועלן ווידער נוצן ברענגען. ערב פסח איז אין יעדער יידישער הויז די פאָדלאָגע געווען באַדעקט מיט שטרוי, און דער טיש מיט זעק אָדער עפּעס אַנדערש, אַ סימן אַז אַלץ איז גרייט צום אויפנעמען דעם יום־טוב.

די יוגנט אין שטעטל איז געווען ציוניסטיש געשטימט. מיר האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט דורכפירן געלט־אַקציעס לטובת די נאַציאָנאַלע פאָנדן. געווען אין שטעטל איינער מיטן נאָמען יוסף סעגאַלאָוויטש וועלכער האָט געקענט שרייבן פויליש, און די קריסטן פון שטעטל פלעגן צו אים קומען שרייבן ביטעס צו די מאַכט־אָרגאַנען. דער געצאָלט פאַרן שרייבן די ביטעס איז געשפּענדעט געוואָרן לטובת קרן קיימת. אויך איינקונפטן פון פאָרשטעלונגען, וועלכע זענען אויסגעפירט געוואָרן דורכן אָרטיקן דראַמאַטישן קרייז זענען געשפּענדעט געוואָרן לטובת קרן קיימת.

ס׳ווייטיקט דאָס האַרץ פון דעם, וואָס דאָס אַלץ און די אַלע זענען מער נישטאָ.

אין יאָר 1945 איז אָנגעקומען די טרויעריקע ידיעה אַז אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער פון אונדזער געבורטס־שטעטעלע זענען אומגעקומען אויף אַ ברוטאַלן אופן דורך די נאַציסטישע מערדער.

אין יאָר 1946 זענען געקומען אין לאַנד די עטלעכע ביים לעבן פאַרבליבענע יידן פון אונדזער שטעטל און מיר האָבן אָנגעהויבן זוכן אַ וועג ווי אַזוי צו דערמאָנען די אומגעקומענע.

פויגל פרוסט ז״ל — נפטרה בירושלים

אין יאָר 1953 איז פאָרגעקומען דער ערשטער יאָרצייט־אָוונט נאָך די אומגעקומענע פון אונדזער שטעטל. און פון דאַן ווערן איינגעאָרדנט יאָר יערלעך אַזכרה־אָוונטן צום אָנדענק פון די אומגעקומענע יידן אין סווערזשנע.

ס׳איז געווען אַ שיינע יידיש שטעטעלע און זי איז שוין מער נישטאָ. מערדער האָבן איר פאַרניכטעט. זאָלן מיר, וועלכע געפינען זיך דאָ אין לאַנד באַערן זייער אָנדענק מיט אונדזער אַרבעט אין אונדזער לאַנד ישראל.

מיינע אָנגעשריבענע דערציילונגען פון מיין שטעטעלע סווערזשנע זאָלן דינען אַלס מצבה נאָך די פאַרשטאָרבענע און אויסגעמאָרדעטע דורך די נאַצי־הענט — מיין פאַמיליע פראטאס.

מיין פאָטער מיכל בר׳ מרדכי, מוטער שרה בת פרץ, ברודער אהרן (בערקע), ברודער (מאָטל) מרדכי מיט פרוי שפרה, קינדערלעך: מיכל, פייגעלע, מיינע שוועסטער באַדאַנע, איטקע, צפורה.

שמחה רזניק / חיי חברה ותנועות הנוער בעיירה נובי־סווירז'ן

סוורז'נה, עיר מולדתי, מופיעה בדמיוני וניצבת לפני כחיה, על בתיה הקטנים וסימטאותיה שטופי שמש ולהט בימי אביב וקיץ; קודרים ונוגים מכוסי בוץ בסתיו, ועטופי שלג עמוק בחורף, כשעשן מתמר ועולה מארובות הבתים אל השמים הקפואים והבהירים.

הנה הגבעה בככר השוק שעליה התנוססה פעם יד־זכרון עשויה שיש חום, לזכר נצחון הצבא הרוסי על צבאו של נפוליון בשנת 1812. על יד גדרה שיחקו ילדי העיירה משחקיהם השונים וצהלתם הידהדה ברחובות ובסימטאות הסמוכות. בעונת החורף כשהכל כוסה במעטה שלג לבן, סמוקי לחיים ומאושרים בחדוותם גלשו הילדים מהגבעה למטה על מגלשי עץ וברזל ומזחלות שונות.

מזרחית לעיירה זורמים ומפכים מימי הנימן בשלווה לים הבלטי. פלג של מים זכים חוצה את העיירה לשניים. אגם שמימיו מניעים טחנת קמח, ובדממת הערב לאור נוגהו של סהר, שטות לאיטן על משטחו החלק סירות קטנות, בהן צעירים וצעירות מוקסמים מזיוו של ירח, וקסם נעוריהם גם יחד. חבצלת מים ענוגה מסתכלת בהם כחולמת וכאילו מקשיבה לרחשי המים והמיית הלבבות. כרי דשא רחבים פרושים למרחקים מקיפים את העיירה והלאה; יערות, יערות עבותים אפופי מסתורין, משתרעים, מתמזגים עם האופק. בירכתי העיירה מתנשא „ההר של מייטשה", אליו היינו מעפילים בקיץ לצוד צפרים ולטאות ועריכת „מלחמות", ובחורף מעלים בעמל רב את מזחלותינו לפסגתו, וגולשים למטה במהירות מסחררת.

סוורז'נה, עיירה רדומה ורוגעת היתה, קומץ של משפחות יהודיות — כ־75 במספר. יהודים עמלים ברובם, שחיו חייהם ביושר וקברו מתיהם בכבוד. רובם צעדו בשלווה ובשקט יום־יום לבית הכנסת שעל שפת הפלג, כשהטלית ותפילין מתחת לבית־שחים. נזהרו במסורת אבות, ולא שינו אורח חייהם הקבוע מדורי דורות. רב אחד מחוסר פרנסה טיפל בצרכים הדתיים של בני העיירה ושוחט אחד שהוציא פרנסתו משחיטה, חזנות ומלמדות גם יחד.

בית הכנסת שימש גם „חדר". ב„עזרת נשים" למדתי לראשונה מפי מורי מאיר יוסף שורץ ויוסף שקולניק שארצנו היא „במקום שם ארזים בעבים יישקו, וגלי הירדן בשטף ייצקו", שם ב„עזרת הנשים" נתרקמו האהבה והערגה לציון. לאחר מכן למטה ב„שטיבל", בימי חורף מועבים ומושלגים, ספגנו את חזון הנביא על אחרית הימים מפי שמואל השוחט ונח רובינציק.

מספרים שהיו פעם ימי זוהר לעיירה. מדי שבוע היו איכרים מכפרי הסביבה נוהרים ל„שוק" שהתקיים פעם בשבוע. תושבי העיירה השכנה סטולפצי שמעבר לנהר הנימן, היו באים לעיירה לערוך קניותיהם ולסחור סחרם. אכן מספרים ש„היה היה", אך אני זוכר את העיירה רדומה ושלווה — עדרי בקר וצאן חוזרים עם ערב בעצלתיים ממרעם. מלוות בפעיותיהן וגעיותיהן את השמש, השוקעת בפאתי מערב. עגלות עמוסי בר וחציר ריחני מתנהלות לאיטן ונעלמות בסימטאותיה. צלילי פעמוני הכנסיות הפרובסלבית והקתולית הקוראים לתפילה בין שקיעת החמה באופק ודמדומי ערב רוגעים.

מספרים שהיו פעם בעיירתנו סווירז'נה מוסדות ציבוריים בעלי צביון דתי בעיקרם, כגון: „הקדש", „ביקור חולים" וכדומה, אולם איני זוכרם. פעולה ציבורית למטרת צדקה היתה מצומצמת מאוד בשנים האחרונות בעיירתנו, להוציא מן הכלל את הפעולה רבת התנופה של ארגוני הנוער הציוניים למען ה„קרן קימת לישראל" ו„קרן היסוד".

זכרונותי על ארגוני הנוער מתיחסים לשנים 1936—1927, אם כי גם לפני כן היו מדי פעם מתארגנים ארגוני נוער ציוניים בעיקרם.

עם הקמת מנסרה גדולה בקצה העיירה חל מיפנה חשוב בחיי העיירה, הן מבחינה חומרית והן מבחינה חברתית. מערים ועיירות רחוקות וקרובות, מכפרי הסביבה, נהרו פועלים לעיירתנו לעבוד במנסרה. פקידים ובעלי מקצוע הובאו ממרחקים ואף מחוץ לגבולות פולין. אנשים אלה שכרו דירות בעיקר אצל המשפחות היהודיות, התערבו בין האוכלוסיה, ונוכחותם גרמה להתעוררות, בעיקר בין הנוער, שהחל גם הוא לעבוד במנסרה. המצב הכלכלי בעיירה השתפר, התנאים האוביקטיביים גרמו בהכרח לכך שהנוער החל להתנער ולהרגיש את עצמו חפשי ועצמאי.

רחוב מינסק המוביל לנימן
האחים רוסק

לא ארך זמן רב ואחדים העזו גם לפרוק עול מסורת ודת, עד כדי כך, שהחלו לעבוד בשבת. אמנם חריגה זו גרמה להם משבר נפשי קשה, אך ההכרח עשה את שלו, כי לולא עבודתם בשבת לא היו יכולים לעבוד בכלל במנסרה, ורבים לא יכלו לסכן ביסוס מצבן החומרי של משפחות שרבות מהן התקיימו והיו תלויות בשכרם של בניהן או אבותיהן.

קן השומר הצעיר בסוורז'נה 1940

שורה ראשונה מימין לשמאל: משה רובינצ'יק, תמר פינס. שורה שניה — יושבים: נ. אגינסקי, ב. טרשצ'יניצקי, א. מנכס ש, קרצמנה, ל. טרכטנברג. שורה שלישית — עומדים: ג. רוסק, פ. ויליטובסקי, א. אפשטין, ח. גרנדה, א. רובין, י. שלימוביץ.

משנתהוו בקיעים בחומת המסורת הפכו אלה לפרצות, והחומה כולה נזדעזעה. הנוער התרחק — אם כי לא לגמרי — מהערכים המקודשים מדורי דורות.

עם „פלישתם" של רבים, ובעיקר צעירים מערים ועיירות שונות לעיירתנו, ועם ההשתפרות שחלה במצב הכלכלי, החלה תקופה סוערת אצל הנוער המקומי שנמשכה מספר שנים. היתה זו תקופה של התארגנות חברתית ופוליטית. תקופה של פעולה תרבותית ענפה באופן יחסי, ופעולה ציונית נמרצת וברוכה. רוב בני הנוער היו מאורגנים בתנועות נוער מסויימות ורובן ככולן ציוניות. רק מעטים נשארו מחוץ למסגרת תנועות הנוער.

הראשונה בין תנועות הנוער היתה „גורדוניה", שאורגנה ע"י סניף „התאחדות" בעיירה וביזמתו הפעילה של אברהם־דוד שקולניק. הסניף הסוורז'נאי של „גורדוניה" ריכז במסגרתו את מיטב הנוער באותה תקופה. רובם היו מסיימי בית הספר היסודי הפולני בעיירה. כארגון ציוני — ובאותו זמן יחידי — ריכז הסניף את כל הפעולה הציונית בעיירה. השפעתו היתה רבה גם על שאר חלקי האוכלוסיה היהודית בעיירה.

זוכרני יום אחד, הייתי נוכח באחת האספות של סניף „גורדוניה", שהתקיימה בבית פרטי. מה קנאתי אז באלה המאורגנים. עד היום איני יכול להסביר למה נמנעתי אז — אני ועוד נערים ונערות בגילי — מלהצטרף לתנועה הזאת.

כעבור זמן החלו לבקר בעיירה אחדים מחברי הסניף הסטולפצאי של „פעלי ציון צ.ס.", במטרה לארגן סניף של „פרייהייט" בעיירתנו. היו אלה הירשל קומאק, יענקל וודונוס וגוטל ברנשטיין, שביקרו מדי פעם בעיירה. הם שוחחו עם הנוער הבלתי־מאורגן, אך לא הצליחו בהרבה. אני, כותב השורות האלו הצטרפתי לבדי לסניף פרייהייט בסטולפצי, ולאחר מכן הצטרפה אלי עוד נערה — רחל אפשטין. רק לאחר כשנתיים הצלחנו לייסד סניף של „פרייהייט" בעיירתנו.

אך הקדים אותנו „השומר הצעיר" ובעזרת הסניף הסטולפצאי הצליחו להקים בעיירתנו סניף של „השומר הצעיר", שהיה מאורגן יפה. הצטרפו לסניף כוחות מעולים. נערים ונערות בעלי יוזמה ומסורים. לרבים מחבריו היתה תנועת „השומר הצעיר" לא רק מסגרת ארגונית בלבד, אלא מסגרת רעיונית, ועקרונות התנועה היו בשבילם דרך חיים בעתיד. רוב חברי לספסל הלימודים ובני גילי הצטרפו לארגון הזה.

באותו זמן בערך הלך ונחלש סניף „גורדוניה" בעיירה בגלל חוסר בנוער שימשיך בפעולה, במקום אלה שהתבגרו בינתיים.

זמן קצר לאחר ייסודו של סניף „השומר הצעיר" בעיירה, נוסד גם סניף הנוער של „פועלי ציון צ. ס."—פרייהייט.

אחטא למצפוני אם לא אזכיר עוד תנועה שניסתה באותו זמן להקים סניף בעיירה. זוהי תנועת „בית"ר", שגם הצליחה בזה במידה מסויימת. אם זכרוני אינו מטעה אותי הוקמה גם נקודת הכשרה של „בית"ר" בעיירתנו שהתקיימה תקופה קצרה בלבד, אבל מעטים מבין הנוער הצטרפו לסניף „בית"ר" הסטולפצאי.

מובן מאליו, כי סניפי „השומר הצעיר" ו„פרייהייט" חתרו

להשפעה גם על הפעולה הציונית בעיירה שהתבטאה בעיקר במגביות למען ה„קרן קיימת לישראל" ו„קרן היסוד".

שני הארגונים ניהלו פעולה תרבותית־חינוכית בקרב חבריהם בתנופה רבה. פעולתם חרגה לעתים קרובות ממסגרת מצומצמת ע"י קיום ערבים לשאלות ותשובות וכן ע"י עריכת חגיגות שהיו מיועדות בעיקר לתשומת לב בני העיירה. ההתחרות בין שני הארגונים גרמה לעירנות הנוער בעיירה, ויחד עם זה עליה בהכנסות הקרנות הלאומיות.

לסניף „פרייהייט" היו כוחות תרבותיים יותר מעולים הרדות לעזרתם של חברי סניף „פועלי ציון" מסטולפצי ואילו סניף „השומר הצעיר" הצטיין בכמותו, ובארגונו היעיל יותר. כמו כן גם הצליח ה„שוה"צ" לארגן את רוב הילדים בגיל נמוך.

אך לאט רפתה ההתלהבות. בגלל מיעוט האוכלוסיה היהודית בעיירה, לא היתה הילודה רצופה. הפער בגילים בין הנוער שימש מכשלה לפעולה ארגונית סדירה. חסרו אלה שהיו צריכים למלא את מקום ה„ותיקים", וכך קרה שבהתחלת שנת 1933 עמדו שני הסניפים: „פרייהייט" ו„השומר הצעיר" על סף

ניגו אז. אני כותב השורות האלו, פרומה ויליטובסקי (כעת גרינברג) וכמדומני אברהם רובין ז"ל טיילנו בנפרד, ומישהו מאתנו העלה את ההצעה לייסד בעיירה סניף של „החלוץ", בהשתתפות „השומר הצעיר" ו„פרייהייט".

ההצעה נתקבלה בהתלהבות, ובאותו ערב בחוג מצומצם תחת כיפת השמים עובדה תכנית פעולה. תוך שבוע החלפנו מכתבים עם מרכז „החלוץ" בוורשה ולאחר מכן עם המועצה הגלילית בברנוביץ, וקיומו של סניף החלוץ בעיירתנו היה לעובדה קיימת.

זה לא היה סניף „החלוץ" הראשון בעיירה. קדם לו סניף „החלוץ" רב־פעולה, שהתקיים בעיירה מספר שנים קודם לכן, וכמה מחבריו עלו לארץ־ישראל. אותו סניף הקים בשעתו מסגרת חברתית ותרבותית רבת־ערך. אחד ממפעליו התרבותיים היה יסוד ספרייה היחידה בעיירה ובה מאות ספרים, בעיקר ביידיש.

אולם סניף „החלוץ" שנוסד בעיירה בשנת 1933, לא היה המשכו של הסניף הקודם. מהסניף הקודם עברו לרשותו החר

הסתדרות החלוץ בנובי־סוירז'ן — 1933

שורה ראשונה — מימין לשמאל יושבים: ב. דוקטורוביץ, א. מנכס, ז. דוקטורוביץ.
שורה שניה: ש. רזניק, ר. אפשטיין, א. רובין, א. אפשטיין, ש. קרצ'מנה, י. גולובנצ'יץ
שורה שלישית — עומדים: ל. רזניק, ב. מנכס, נ. אגינסקי, מ. רובינצ'יק, ח. גולדין, ג. רוסק.

של התפרקות גמורה. ההתרופפות נתנה אותותיה בפעולה הציונית ובעיקר בפעולה למען הקרנות הלאומיות. אך חלק מאתנו לא השלים עם העובדה הזאת והועלה הרעיון לייסד סניף של „החלוץ" בעיירה, בו מצאו את מקומם שני הסניפים גם יחד, מבלי לפגוע במסגרת הארגונית של כל אחד מהם.

היה זה באחד מערבי האביב בשנת 1933, הזכור לי יותר מכל ערב אחר. קבוצה קטנה של נערים ונערות משני הארגונים הנ"ל טיילה לשם בילוי זמן גרידא. איני זוכר על מה דובר בי־

תמת שהוחלפה לאחר מכן לאחרת והספרייה שנמצאה במשך כמה שנים בביתו של אחד התושבים ללא שימוש.

ההכרזה הרשמית על הקמת „החלוץ" נתקיימה בכ' בתמוז באספה השנתית לזכרו של ד"ר הרצל ז"ל, אולם עוד לפני זה היה כבר הסניף מאורגן יפה, כשלרשותו מעון לאספות ומאורגנים בו רוב שכבות הנוער שבעיירה.

ואם להלכה קיימו עוד „השומר הצעיר" ו„פרייהייט" סניפים נפרדים, במקביל לסניף „החלוץ", הרי למעשה נפסקה

פעולתם ופעיליהם התמסרו לארגונו ופעולתו של סניף „החלוץ". במעונו של סניף „החלוץ" מצא הנוער מקום לפורקן רגשותיו וחוויותיו ולעתים קרובות גם התפרקות מנטל דאגות יום־יום. המעון שימש לחברי הסניף המשך לבית המשפחה.

לשם מימון ההוצאות הכספיות להחזקת המעון, קניית ספרי לימוד, רכישת חומר לפעולה תרבותית וכן לקניית ספרים חדשים לספריה, לא הספיקו התשלומים של מס החבר לקופת הסניף. האמצעים הכספיים הושגו ע"י עבודה: החברים היו יוצאים בקבוצות לעבוד אצל יהודי העיירה, בעיקר בנסירה ובחטיבת עצים להסקה. כל אחד תרם חלקו ואף אחד לא השתמט. העבודה שימשה — מבחינה מסויימת — הכנה להכשרה בעתיד וגיבשה רגש אחריות הדדית.

לכל חברי סניף „החלוץ" היה ברור שכל הפעולות מכוונות ליציאה להכשרה ולאחר מכן עליה לארץ־ישראל. רבים היו אמנם מוכנים לצאת להכשרה ואחרי 9 חודשי קיום הסניף ניתנה האפשרות לאחד מאתנו לצאת להכשרה. הראשון היה ישראל שלימוביץ והוא אז בן 17 בלבד. כמעט כל חברי הסניף ליוו אותו בגאווה וקנאה גם יחד אל תחנת הרכבת. לאחר מכן יצאו עוד חברים להכשרה.

שנה אחרי יסודו של סניף „החלוץ", נוסד ביוזמתו סניף „העובד" ובמסגרתו אורגנו אלה ששאפו לעלות לארץ־ישראל, ולא היתה באפשרותם לצאת להכשרה מסיבות שונות. ראשוני סניף „העובד" שעזרו בארגונו, היו: ישראל אפשטיין, שעלה לארץ בשנת 1936 וטוביה לוין ז"ל. פרט לישראל אפשטין לא זכו שאר חברי סניף העובד לעלות לארץ־ישראל, רובם היו בעלי משפחות ולא היה להם הכסף הדרוש למימון עלייתם.

יצויין כאן שמו של אחד מחברי „העובד" והוא חיים דרוקר מניסוויץ׳, שנשא לאשה אחת מבנות עיירתנו ונולדו לו ילדים. הוא היה אדם פשוט ולא מאס בשום עבודה. היה בין הראשונים שהצטרפו לסניף „העובד", במטרה ברורה לעלות לארץ־ישראל. למרות זה שידע, כי אין בידו האמצעים הכספיים, לא פסק מלהאמין שיעלה בידו סוף־סוף לעלות לארץ־ישראל. אך כאחרים, גם הוא לא זכה לכך.

במשך כ־3 שנים היה „החלוץ" הארגון היחידי שפעל בעיירה ופעולתו היתה מורגשת בחיי החברה ובעיקר בין הנוער. אולם בשנת 1936 חלה ירידה ארגונית בפעולת „החלוץ". רבים מחברי הסניף יצאו להכשרה. אחדים עלו לארץ־ישראל ולגבי אלה שנשארו במקום, היה ברור, כי רובם לא יצאו להכשרה. החברים הפעילים שלא הורשו עדיין ע"י המרכז בוורשה לצאת להכשרה, השתדלו להמשיך בפעולת הסניף, אולם ברור היה שזמן רב לא יוכל עוד הסניף להתקיים, אם לא יתווספו כוחות חדשים במקום ה„ותיקים".

בראשית שנת 1936 קיבלנו, אני ומשה רובינצ'יק ז"ל, אישור ליציאה להכשרה והיינו האחרונים שיצאנו להכשרה. היתה לנו הרגשה שעם עזבנו את העיירה מסתיימת גם פעולתו של סניף „החלוץ" בעיירתנו ואמנם הרגשתנו היתה נכונה. היחידי מבין פעילי סניף „החלוץ" שנשאר בעיירה — אברהם רובין — השתדל עוד זמן מה לקיים את הסניף מבחינה ארגונית, אך לא עבר זמן רב והסניף התפורר. לא היה עוד כל טעם בקיומו כשברור היה שחבריו לא יצאו להכשרה ולעליה.

במכתבים שקיבלתי מהחברים בעיירה כתבו לי על ריקנות שהשתררה בעיירה עם הפסקת קיומו של „החלוץ". נעשו נסיונות שוא לארגן את הסניף מחדש, אך ללא תוצאות. הפעולה הציונית היחידה שלא פסקה, היתה הפעולה למען ה„קרן הקיימת", הודות לעזרתם של ציונים ותיקים, תושבי העיירה. אך גם פעולה זו נחלשה.

„החלוץ" שהוקם בשנת 1933 היה הארגון הציוני האחרון שפעל בעיירתנו. עם הפסקת קיומו לא התקיימה יותר בעיירה שום פעולה ציונית מאורגנת ומתוכננת עד לחורבן העיירה.

מן הראוי לציין, שרוב חברי סניף „החלוץ" שיצאו בזמנו להכשרה, עלו לארץ־ישראל ונמצאים בארץ. נוסף להם עלו לארץ גם כמה חברים שלא יצאו להכשרה.

הנני מרגיש חובה להזכיר במיוחד את משה רובינצ'יק ז"ל, שיחד פעלנו בסניף בעיירה ויחד יצאנו להכשרה.

הצעיר היה בין אחיו ואחיותיו (ששת אחיו ואחיותיו נרצחו כולם ע"י הנאצים ולמשפחה לא נשאר שריד). בעודו צעיר הצטרף ל„החלוץ" והתמסר לו בכל לבו. נתחבב על כולנו, והיה לאחד הפעילים בסניף. מה שעשה נעשה בתום לב ובאמונה מלאה שאכן יש ערך למעשיו. מתון היה בהתנהגותו. לא שאף לגדולה ולא רדף אחרי כבוד ובהגיעו להכשרה לקיבוץ „בורוכוב" בלודז', השתדל להשתלב בחיי הקיבוץ של 400 בחורים ובחורות מכל קצוי פולין. כמו בסניף „החלוץ" בעיירה, כן גם בקיבוץ, היה אחד הפעילים. כולם הכירו והוקירו את הבחור הצעיר, שנהג לשבת שעות רבות אחרי העבודה בחדר הקריאה, שקוע בקריאה. בשנת 1938 נשלח ע"י הקיבוץ להשתתף בסמינר „החלוץ" המרכזי בוורשה. בשובו מהסמינר היה לאחד החברים המרכזיים בקיבוץ.

בשנת 1938, כשאושרו בקיבוץ עשרות חברים לעליה, לא היה בין המאושרים, כי נועד למלא תפקידים אחראיים בקיבוץ. כדרכו קיבל עליו את הדין בלי יוהרה וטינא בלב.

אכן תפקידים חשובים נועד למלא, ולא זכה להגיע למטרה שאותה הציב לעצמו. בעודו כה צעיר ושואף לחיים, מצא את מותו בנסעו עם קבוצה מלוחמי גיטו וורשה, לארגן פעולה פרטיזנית ביערות הרוביאשוב. בספר „חורבן ומרד של גיטו וורשה" של מלך נוי, מוזכר משה רובינצ'יק פעמיים ברשימות לוחמי המחתרת הפעילים ובעמוד 403 של אותו ספר, מובאת הקדשה לזכרו ובה כתוב בין השאר:

„מפעילי התנועה החלוצית. פנים מחייכים, מזג טוב. שקדן וצמא דעת. מרבה לקרוא, וחובב שיחת חולין. מסביר פנים לחבר ומעורב בחברה"...

„עם הכיבוש הנאצי עבר לוורשה. מפעילי הקומונה של התנועה ברח' דז'אלנא 34. והיה אחד ממנהלי המטבח הכללי שם בתמיכתו של ה„ג'וינט", שבו אכלו כ־600 חברי התנועה. כשחודשה החוה החקלאית בגרוכוב נתמנה מנהלה האחראי כלפי השלטונות. צביה ופרומקה מזכירו תאותו במכתביהן כאחד הפעילים בתנועת המחתרת. עם הקמת הארגון היהודי הלוחם, היה חבר פלוגה לוחמת של „דרור". במחצית השנייה של 1942 נשלח עם קבוצה פרטיזנית מלוחמי „דרור" מוורשה ליערות חרוביאשוב, ושם נתן את נפשו".

בשנת 1938 בסוף חודש ספטמבר, ביקרתי בעיירתנו אחרי שצבאות ברית המועצות נכנסו לחלקי רוסיה הלבנה ואוקר־אינה, שהיו עד פרוץ מלחמת העולם השניה בתחומי פולין. היתה לי הרגשה שבאתי לראות את עיירת מולדתי בפעם האחרונה.

אמנם היתה זו אותה העיירה שזעבתיה לפני כ־3 שנים, אך מבוכה השתררה בין יהודי העיירה.

הצבא הסוביטי והשליטים החדשים שמונו מטעם השל־טונות הסובייטיים, החלו להנהיג משטר חדש בחיים היום־יומיים. אי־הוודאות והחרדה ליום המחר שררו בכל בית. הרוב השתדל להתאים עצמו למשטר החדש, שהחל הצבא הסוביטי להשליט, אך האווירה היתה רוויה חששות ופחד.

הגעתי לעיירה בערב שמחת־תורה. באותו ערב לא עלצו ילדי היהודים בעיירה, בנופפם דגלי „שמחת תורה". יהודי העיירה לא לבשו בגדי חג בלכתם לבית הכנסת לשמוח בתורה. עצבות קודרת השתלטה בעיירה. תוגה עמוקה בכל אשר תפנה.

יום אחד בלבד שהיתי בעיירה. נפגשתי באותו יום עם אח־דים מחברי בסניף „החלוץ". גם אלה היו במבוכה ובהלך רוח של אין־ברירה.. המציאות היתה קשה אך ברורה. מעין חיץ קם וניצב ביני לבינם. דרכינו נפרדו.

באותו יום נפגשתי גם עם חברי למפלגה — טוביה לוין — עיניו הביעו צער עמוק. קולו רטט בדברו אתי על המצב החדש שהתהווה. הוא הציע לי להישאר בעיירה ולהתאים גם את עצמי למציאות. כשדחיתי הצעתו הבין לרוחי ואמר: „לך, אני מאחל לך דרך צלחה, ולוואי ויכולתי הייתי גם אני הולך". ודמעות נראו בעיניו. הוי! מה טוב היה אילו הלכו גם הוא ורבים אחרים.

למחרת בואי עזבתי את העיירה. היה זה ב„שמחת תורה" לפנות ערב שנת 1939. הנוער, שהתבגר בינתיים וכן אחרים, הלכו באותה שעה לאספת עם שאורגנה מטעם המשטר החדש. אחדים ממכרי ליוו אותי כברת דרך אל מחוץ לעיירה. לא שיערתי אז שבפעם האחרונה הנני רואה את יהודי העיירה בה נולדתי וגדלתי. ברחתי מהמציאות שאתה לא יכולתי להש־לים. לא תיארתי לי שזהו ראשית חורבנה של הקהילה היהודית הקטנה שבעיירת מולדתי.

היה זה ביקורי האחרון בעיירה. באותו זמן החל חורבנה.

ברחוב ניסוויז'
מימין לשמאל: מ. דוקטורוביץ', ר. גרינוולד, צ. גרינוולד, ח. שינקמן, ג. מנקר, י. גולובינצ'יץ

חנה ויינבערג לאדזש / בעזשענצעס (פליטים) אין סווערזשנע

ווען ניט דער גרויזאַמער וועלט־קריג וואָלטן זיכער פיל פון אונדז ניט געוווּסט די באַדייטונג פון וואָרט „בעזשענעץ". און אויך ניט, אַז עס עקזיסטירט אַ שטעטעלע סווערזשנע.

אין יאָר 1940, האָט די יידישע באַפעלקערונג אין סווערזשנע געציילט בערך 400 איינוווינער און אויפגענומען האָט זי עטלעכע הונדערט „בעזשענצעס" — אַנטלאָפענע פון שטעט און שטעטלעך אין פוילן, וועלכע זענען פאַרנומען געוואָרן דורך די דייטשן.

די הויפט־סיבה וואָס אַזוי פיל בעזשענצעס האָבן זיך באַ־זעצט אין סווערזשנע איז געווען, דאָס זיי האָבן ניט געהאַט קיין רעכט צו באַזעצן זיך אין די שטעט, און דאַרט האָבן זיי אַלע געפונען אַן אַרבעטס־פּלאַץ אין טאַרטאַק.

די בעזשענצעס האָבן באַקומען דירות ביי די סווערזשנער יידישע איינוווינער. אַ טייל האָבן געווינט ביי די ווייסרוסישע איינוווינער אין שטעטל.

דער גרעסטער טייל פון די בעזשענצעס זענען געווען עלנטע יונגע מענטשן. צווישן זיי נאָך אַזעלכע ווי אין עלטער פון 16—15 יאָר, וועלכע האָבן נאָך געדאַרפט זיין אונטער אַן אויפזיכט פון עלטערן און דערציאונגס־אַנשטאַלטן. זיי האָבן פאַרלאָזט זייערע היימען און זיך געלאָזט אין דער וועלט אַריין ניט וויסנדיק וואוהין. גאַנצע פאַמיליעס האָבן זיך אויך אַריינ־געקליבן אין דער סווערזשנער שול. קיינער פון זיי האָט ניט געטראַכט, אַז ער האָט זיך געזעגנט מיט זיינע נאָענטסטע אויף אייביק.

די אומגעגענט פון שטעטעלע איז געווען זייער אַ שיינע — פון איין זייט אַ באַרג, פון דער צווייטער זייט דער רווישנ־דיקער טייך ניעמאַן, וועלכער האָט זיך געגרענעצט מיטן שטעטל סטויבץ. שווער איז געווען דאָס לעבן פון די בע־זשענצעס. די בענקשאַפט צו זייערע פאַרלאָזטע היימען און פאַמיליעס אויפן צווייטן זייט פון טייך בוג, האָט באַשווערט זייער לעבן.

די ניי־אָנגעקומענע אין שטעטל זענען געווען פון פאַר־שיידענע שטעט און שטעטלעך אין פוילן. יעדער מיט זיין מענ־טאַליטעט, און פון פאַרשיידענע קלאַסן: סוחרים, האַנטווער־קער, אַרבעטער. קליינהענדלער, ווי אויך אינטעליגענץ. שפּע־טער זענען זיי אַלע געוואָרן ווי איין פאַמיליע, געטיילט זיך מיטן זעלבן גורל, געלעבט אין די זעלבע באַדינגונגען. אויך די באַפעלקערונג פון שטעטל, האָט איבערגעלעבט דעם קריי־

זיס. אַלע זענען געוואָרן אַרבעטער, אויך דער רעליגיעזער און נאַציאָנאַלער לעבן האָט זיך פאַרענדערט. מען האָט געמוזט אַרבעטן אויך שבת און יום־טוב. יעדן פרי פלעגט מען זען ווי מען גייט פון אַלע זייטיקע געסלעך צו דער הויפטגאַס. אַלע זענען געגאַנגען צו דער אַרבעט אין טאַרטאַק.

די בעזשענצעס פלעגן זיך ספעציעל צונויפקומען צוזאַמען און יעדער האָט זיך געטיילט מיט די אַנדערע מיט זיינע טאָג־טעגלעכע זאָרגן. די הויפטזאַך איז געווען האָבן אַ גוטע באַלעבאָסטע וועלכע זאָל מיטהעלפן און פאַרשטיין דעם גורל פון דעם בעזשענעץ.

יעדער בעזשענעץ, האָט מיט אומגעדולד געוואַרט אויף דער צייט ווען די אַרבעט וועט זיך ענדיקן, ווייל דאַן פלעגט דער בריוו־טרעגער — וועלוול קליאַטשוק — צעטיילן די אָנגעקומענע בריוו פון יענער זייט. די בריוו האָבן קלאָר געמאַכט אַז טראָץ דעם שווערן לעבן, דאַרף מען זיין גליקלעך וואָס מ׳געפינט זיך ניט דאָרטן, נאָר מען האָט באַדויערט וואָס מען איז צעשיידט פון די נאָענטסטע.

מיר האָבן פאַרשטאַנען אַז מען מוז נעמען דאָס לעבן ווי עס איז. מיר האָבן זיך צוגעוווינט צו די באַדינגונגען און זיך איינגעלעבט, יעדן טאָג געגאַנגען צו דער אַרבעט און פון דער אַרבעט. דער געהאַלט איז געווען זייער קליין און פיל האָבן אָנגעהויבן ליידן פון ניט דערנערן זיך. די קליידונג וועלכע מיר האָבן געבראַכט פון דערהיים, האָט זיך ביי דער אַרבעט אָפגעריסן, און מען איז געבליבן אָן קליידונג און אָן שיך. די וועלכע האָבן געהאַט אַ שבת־אַנצוג האָבן אים אָנגעטאָן צו דער אַרבעט, צוליב דעם האָט מען איינעם פון אונדז געגעבן אַ נאָמען „בורמישטש". אָבער ניט פון נחת האָט מען די זאַכן אָנגעטאָן צו דער אַרבעט.

דאָס פאָלקס־ליד „דאָ דער מאַרק, די שול, דער קלויסטער און דער וויכטיקער קולטור פונקט די פאָזשאַרנע", האָט זיך זייער געפאַסט צו דעם שטעטעלע סווערזשנע. טאַקע אין דער פאָזשאַרנע (פייערלעשער) געביידע זענען פאָרגעקומען די פאַרזאַמלונגען, אויף וועלכע מען האָט ליידער געמוזט הערן די פראָפאַגאַנדע פון די מאַכט־אָרגאַנען. אויך קינאָ־פאָרשטעלונגען און אַנדערע פאַרוויילונגען זענען דאָרט פאָרגעקומען.

אין אַ געוויסער צייט האָט זיך געשאַפן אַ יידישע דראַמאַטישע סעקציע אין וועלכער ס׳האָבן אָנטייל גענומען אויך בעזשענצעס, וועלכע האָט אויך דורכגעפירט די פאָרשטעלונג „200,000 פון שלום עליכם". עס זענען אויך פאָרגעקומען עטלעכע חתונה׳ס צווישן די בעזשענצעס און סווערזשנער איינווינער.

טראָץ דעם אַלעמען האָט ניט אויפגעהערט די בענקשאַפט נאָך די פריערדיקע היימען. בעיקר האָט זיך דערוועקט די בענקשאַפט פרייטיק צונאַכט, ווען מ׳איז אַרויס אין גאַס און געזען דורך די פענצטער אָנגעצונדענע ליכט און פאַמיליעס זיצן צוזאַמען ביים טיש. יעדער פון אונדז, האָט ביי דער געלעגנהייט דערציילט פון אַמאָל וואָס ער האָט געחלומט וועגן זיין היים.

אַזוי האָט זיך געצויגן ביז ס׳איז אָנגעקומען דער טרויעריקער טאָג און ס׳האָבן זיך באַוויזן די ערשטע דייטשע עראָפלאַנען. קיינער האָט זיך ניט פאָרגעשטעלט אַז מיר זענען שוין אַרומגערינגלט דורך דעם שרעקלעכן יידן־שונא. יעדער איז געווען צעטומלט ניט וויסנדיק וואָס צו טאָן. קיינער האָט זיך ניט פאָרגעשטעלט אַז אין אַ פאָר טעג אַרום וועלן די דייטשן זיין אין שטעטל. ס׳איז געווען אַ באַפעל ניט צו פאַרלאָזן די אַרבעט, און דאָך האָבן פיל געפרווט אַנטלויפן פון שטעטל קיין רוסלאַנד, אָבער אַ גרויסער טייל פון זיי זענען צוריקגעקומען, ווייל זיי האָבן ניט געקענט דורכמאַכן אַ ווייטן וועג מיט קליינע קינדער אָבער אַ גרויסער טייל פון דער יוגנט איז אַוועק אין די ערשטע טעג, און זיי איז געלונגען דערגיין ווייט אין רוסלאַנד.

די דייטשן זענען אַריין אין שטעטל דעם 27־טן יוני 1941. דאַן האָט זיך אָנגעהויבן די טראַגעדיע, די שווערע אַרטילעריע האָט באַשאָסן דאָס שטעטל, דער ערשטער קרבן איז געווען אַ בעזשענעץ — מאַריאַן לאַופער. וועלכער איז אומגעקומען פון אַ קויל, לויפנדיק אויף די טרעפ פון שול ווו ער און זיין פאַמיליע האָבן געוווינט. דאָרטן האָבן זיך געפונען זיינע צוויי שוועגערינס מיט זויג־קינדער. מאַריאַן איז אומגעקומען אויפן אָרט. איינע פון זיינע שוועגערינס איז שווער פאַרווונדעט געוואָרן, האַלטנדיק איר פיצל קינד אויפן האַנט. צומאָרגנס איז זי געשטאָרבן איבערלאָזנדיק אַ קרבן פאַר די דייטשן — איר נייגעבוירן קינד. אַלע האָבן באַדויערט מאַריאַנס טויט, אָבער קיינער האָט זיך ניט פאָרגעשטעלט, אַז גליקלעך זענען געווען מאַריאַן לאַופער מיט זיין שוועגערין, וועלכע זענען אומגעקומען ניט דערפאַר ווייל זיי זענען געווען יידן.

מאַריאַן איז געווען אַ יונגער בחור, 20 יאָר אַלט. שטענדיק מיט אַ לאַכעדיקן פנים. צו דער אַרבעט פלעגט ער שטענדיק גיין זינגענדיק. זיין טויט האָט אָנגעוואָרפן אַ מרה־שחורה אויפן שטעטל, מען האָט ניט געזען מער די יידישע יוגנט אין די גאַסן. יעדער האָט זיך פאַרשלאָסן אין זיין הויז. ס׳איז געוואָרן רואיק ווי פאַר אַ שטורעם.

די אַלע בעזשענצעס, וועלכע האָבן געוווינט ביי די ווייסרוסישע איינווינער האָבן געמוזט פאַרלאָזן זייערע וווינונגען. פיל פון די הייזער זענען פאַרברענט געוואָרן. די בעזשענצעס האָבן געמוזט זוכן דירות, קיין שום שפייז־צוטיילונג איז ניט געווען. ס׳איז געוואָרן אַ הונגער. פיל בעזשענצעס האָבן זיך פאַרזאַמלט אין אַ הויז, און האָבן געגרינדעט אַ קאָלעקטיוו. מען האָט זיך אַרויסגעלאָזט ביי נאַכט מיט אַ זאַק אין די פעלדער און געגנבעט בוראַקעס, מערן, אוגערקעס און נישט פאַרטיקע קאַרטאָפל. מען האָט געלעבט פון טאָג צו טאָג.

דאָס האָט געדויערט אַזוי לאַנג ביז מ׳האָט זיך געקענט פריי באַוועגן. פון דעם דערבייאיקן שטעטל סטויבץ האָט מען געבראַכט טאָג־טעגלעך זייער טרויעריקע נייעס. די אינטעליגענץ פון דאָזיקן שטעטל האָבן די דייטשן אויסגעשאָסן.

די דייטשן האָבן אָפגעהאַלטן נצחונות אויפן פראָנט און וואָס טיפער זיי זענען אַריין אין רוסלאַנד. אַלץ מער האָט זיך דערנענטערט דער גרויזאַמער גורל פאַר יידן.

דער ערשטער מאַסן־מאָרד, וועלכער איז אויסגעפירט געוואָרן אין שטעטל און האָט אויפגעציטערט די יידן, איז פאָרגעקומען ערב יום־כיפור תש״ב. 30 יוגנטלעכע אין בליענדן

עלטער זענען אַוועקגעפירט געוואָרן אויפן יידישן בית־עולם, און דאָרטן דערשאָסן געוואָרן. דערביי זענען געשטאַנען עטלעכע יידן, וועלכע האָבן דעם קבר פאַרשאָטן.

אַ טיפער טרויער, האָט באַהערשט אַלע יידן אין שטעטל, די עלטערן פון די קרבנות, זייערע שוועסטער און ברידער. יעדער האָט געפילט, אַז דאָס איז נאָר אַן אָנפאַנג.

צווישן די אומגעקומענע זענען געווען ריטה הוסט, 20 יאָר אַלט פון וואַרשע, דאָרקע מאַנדעלבוים, 19 יאָר אַלט, פון לאָדזש, בתיה, אַ מיידל פון 16 יאָר, אַ שוועגערין פון די לאופערס, אַ זון פון דער משפחה זיסק. אויך אַ טאָכטער פון דער פאַמיליע פריימאַן, און אַנדערע וועמענס נעמען איך האָב פאַרגעסן. די וועלכע האָבן נאָך עמעצן געלאָזט אין שטעטל, זענען דורך זיי באַוויינט געוואָרן. די אַנדערע האָבן אפשר ערגעץ ווו געהאַט קרובים, אָבער יענע האָבן אַפילו ניט געוווּסט אויף וואָס פאַר אַ אופן זייערע נאָענטסטע זענען אומגעקומען, און ווו זייער קבר געפינט זיך.

יעדער טאָג האָט געבראַכט פרישע גזירות, דער נעכטיקער טאָג האָט געמוזט פאַרגעסן ווערן.

אין „יודנראַט" פון שטעטל איז געווען אַלס מיטגליד איינער פון די בעזשענצעס, שווערטאַק פון וואַרשע.

אין אַ קורצער צייט אַרום איז געמאָלדן געוואָרן, אַז אַלע יידן אין שטעטל דאַרפן אין פאַרלויף פון אַ וואָך געשלאָסן ווערן אין אַ געטאָ. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ וואַנדערונג פון די יידן אין די הייזער, וועלכע זענען באַשטימט געוואָרן פאַרן געטאָ. ווער ס'האָט נאָר געהאַט אַ מעגלעכקייט, האָט זיך באַזאָרגט מיט שפייז, מען האָט נאָר מורא געהאַט פאַר הונגער...

אַמערסטן האָבן יידן געאַרבעט אין טאַרטאַק. אַ טייל פון זיי זענען געשיקט געוואָרן אויף אַנדערע אַרבעטן.

אין אַ קורצער צייט נאָכן „איינאָרדענען" זיך אין געטאָ איז אָנגעקומען אַ באַפעל, אַז אַלע פרויען און קינדער, אויך אַלע וועלכע אַרבעטן ניט, זאָלן זיך פאַרזאַמלען אינדערפרי אויפן מאַרק־פלאַץ. קיינעם איז ניט איינגעפאַלן אַז די אַלע וועלן זיך צונויפזאַמלען צום לעצטן מאָל און אַז זייער לעבן וועט זיך ענדיקן אַזוי גרויזאַם ווי ער האָט זיך געענדיקט.

די מענער זענען אַוועק צו דער אַרבעט אין טאַרטאַק. פון דערווייטנס האָבן זיי געהערט אַ שיסעריי פון מאַשין־געווער. זיי איז ניט איינגעפאַלן, אַז אין פאַרלויף פון עטלעכע שעה האָבן די דייטשע מערדער מיט דער הילף פון דער ווייסרוסישער פאָליציי דערשאָסן אַלע פרויען, קינדער און עלטערע מענער.

ווען די מענער זענען געקומען פון דער אַרבעט, האָט אין געטאָ אויסגעזען ווי נאָך אַ שלאַכט, אַ סך פון די קינדער, וועלכע האָבן געוואָלט אַנטלויפן צוריק אין שטח פון געטאָ האָט מען נאָכגעשאָסן און אַזוי זענען געבליבן ליגן קערפּערס פון קינדער. נאָך אַ ייִנגל פון אַ בעזשענעץ — אהרן עולם — איז אַ פאָליציאַנט נאָכגעלאָפן און מיטן פריקלאַד פון ביקס האָט ער אים צעשפּאָלטן דעם קאָפּ. די אַלע קערפּערס פון די קינדער — וועלכע האָבן זיך אַזוי געריסן צום לעבן — האָט מען געבראַכט צו קבורה אין געטאָ אין אַ ברודער־קבר.

עס זענען אומגעקומען גאַנצע פאַמיליעס. עס זענען געבליבן עלנטע מענער אָן זייערע פרויען און קינדער, וועלכע האָבן אויסגעזען ווי שאָטנס. צומאָרגנס איז דער געטאָ באַזעצט געוואָרן מיט יידן, וועלכע מען האָט געבראַכט פון דעם שטעטל טורעץ, ווו מען האָט אויסגעמאָרדעט די יידישע באַפעלקערונג און געמאַכט דאָס שטעטל יידן־ריין.

באַלד האָט מען אונדז געמאָלדן, אַז מער געפינען מיר זיך ניט אין קיין געטאָ נאָר אין אַן אַרבעטס־לאַגער אַלס נוצלעכע יידן צו אַרבעט. מען האָט אַרומגעצוימט דעם לאַגער, איינגעאָרדנט אַן אַלגעמיינע קיך, און טאָג־טעגלעך געפירט אין רייען באַוואַכט דורך אַ דייטש צו דער אַרבעט און צוריק אין לאַגער.

אַ טייל יידן־פאַכלייט — זענען צוגעשטעלט געוואָרן צום סטאָלעריי־וואַרשטאַט. דאָרטן האָט אויך געאַרבעט אַ בעזשענעץ ראָזענבערג. ווען דער סווערזשנער פאָליציאַנט קאַנדיבאָוויטש, האָט זיך צו אים געווענדט ער זאָל אים צופּאַסן אַ הילצערנעם טייל צו זיין אויטאָמאַטיש געווער, האָט אים ראָזענבערג געזאָגט אַז ער וועט ניט מאַכן קיין זאַך וואָס דינט אויף מאָרדן פרויען און קינדער. דער מערדער קאַנדיבאָוויטש, האָט אים געדראָט, אַז ער וועט זיך מיט אים אָפּרעכענען, ראָזענבערג האָט געוווּסט וואָס אים דערוואַרט און ער איז פאַרשוווּנדן געוואָרן. זיין גורל איז ניט באַוווּסט.

די איבערגעבליבענע יידן האָבן פאַרשטאַנען און געוווּסט וואָס דער מאָרגן קען ברענגען. דאָך האָט יעדער געטראַכט: אפשר וועל איך איבערבלייבן.

אָבער די יוגנט האָט זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן און זוכן וועגן ווי אַזוי ניט לאָזן זיך אויסשעכטן. די הויפּט זאַך איז געווען באַקומען געווער.

איינמאָל, אין אַ זומערדיקן טאָג, נאָכן אומקערן זיך פון דער אַרבעט, איז אַריין פאָליציי אויפן שטח פון לאַגער זוכן געווער אין הויז פון רובין, פון וועמענס פאַמיליע איז פאַרבליבן נאָר איין זון. דאָס זוכן איז געווען אָן רעזולטאַטן, אָבער ניט אָן קרבנות. מען האָט צוגענומען דעם לאַגער־פירער שווערטאַק מיט נאָך 5 יידן, און אָפּגעפירט אין דער סטויבצער זשאַנדאַרמעריע. שווערטאַק וועלכער האָט זיך געקענט אַרויסדרייען פון יעדע סיטואַציע האָט דאָס מאָל פאַרלאָרן זיין לעבן. פון דער זשאַנדאַרמעריע איז קיינער קיין לעבעדיקער ניט אַרויס. נאָך אים איז געוואָרן לאַגער־פירער איינער אַ בעזשענעץ מיטן נאָמען קאַזשיק רייכמאַן.

אין דער טראַגעדיע איז באַגאַנגען אַ העלדישן טאַט דער שניידער מענכעס, וועלכער האָט מיט זיין זון גדליה געאַרבעט אין שניידער־וואַרשטאַט אין טאַרטאַק. צווישן די 5 אַרעסטירטע יידן וועלכע מען האָט באַשולדיקט אין קויפן געווער ביי די אוקראַינער איז געווען אויך גדליה. מענכעס האָט מען אַרעסטירט אין טאַרטאַק און אים דאָרט געהאַלטן. ווען מען איז געקומען אין דער פרי נעמען אים האָט מען אים געפונען אַ געהאָנגענעם. ער האָט, ווייזט אויס, ניט געוואָלט אומקומען דורך די הענט פון אַ מערדער. ער איז געווען דער לעצטער פון דער גאַנצער פאַמיליע.

מיר האָבן אַלע שטאַרק באַדויערט דעם טויט פון דעם

שניידער מענכעס, אַרבעטנדיק אויפן טאַרטאַק, האָט ער פיל פון אונדז געהאָלפן מיט עסן.

עס זענען אַרומגעגאַנגען קלאַנגען, אַז אין די וועלדער געפינען זיך אַ סך יידן, אַנטלאָפענע פון די ערטער ווו יידן זענען דערמאָרדעט געוואָרן, אָבער מ׳האָט מורא געהאַט צו ריידן וועגן דעם. מען האָט געוווּסט, אַז אין וואַלד געפינט זיך שפּיגעל, וועלכער האָט אין סווערשזנע פאַרלאָרן זיין פרוי און קינד. די יידן וועלכע האָבן געאַרבעט אויפן טאַרטאַק האָבן אויפגעכאַפּט פאַרשיידענע נייעס. זעענדיק טראַנספּאָרטן פאַרווונדעטע דייטשע זעלנער, וועלכע פלעגן דורכגיין אויף דער באַן־ליניע דורכן טאַרטאַק. דאָס איז געווען פאַר אונדז אַ גרויסע פרייד.

אין ביוראָ פון טאַרטאַק האָט געאַרבעט אַ יידיש מיידל, אַ בעזשענקע — סטעפאַ טשאַרנעצקאַ פון וואַרשע. קוקנדיק אויף איר, האָט זיך געדאַכט אַז זי האָט ניט קיין שום געמיינזאַמעס מיט יידן. זי האָט געהאַט אַ וווינונג, באַקומען אַ געהאַלט פון די דייטשן, און געהאַט מעגלעכקייט צו לייענען צייטונגען און הערן ראַדיאָ. יעדע נייעס, וועלכע האָט פאַרשאַפט פאַרגעניגן יידן, פלעגט זי גלייך איבערגעבן. ווי צום ביישפּיל, ווען דער דירעקטאָר האָט געדאַרפט פאָרן קיין מינסק און איז ניט געפאָרן, ווייל פאַרטיזאַנער האָבן אויפגעריסן די באַן־ליניע און נאָך אַזעלכע נייעס, וועלכע האָבן אונדז אינטערעסירט.

איינמאָל האָט זיך געהערט, אַז טורעצער יידן וואָלטן געקענט ברענגען פון זייער היים עסן און בגדים, איז זי געגאַנגען צום דייטשן דירעקטאָר און געבעטן אַ „פּראָפּוסק״ (אַ דערלויבעניש אויף דורכגיין). זי איז געווען גליקלעך, אַז זי קען עפּעס טאָן פאַר די יידן. זי האָט אויך אַ טייל פון אירע פּראָדוקטן אָפּגעגעבן אין לאַגער פאַר די, וועלכע האָבן זיך אַממערסטן גענויטיקט אין שפּייז. ניט איינמאָל איז זי אַריין אין די רייען ווען מען האָט די יידן געפירט אַ היים פון דער אַרבעט בכדי צו נעכטיקן מיט אַלע צוזאַמען אין לאַגער. זי פלעגט זאָגן, אַז זי וואָלט געווען צופרידענער ווען זי קען זיין צוזאַמען מיט אַלע יידן. זי האָט געוווּסט, אַז די פּריווילעגיעס, וועלכע זי האָט באַקומען צוליב איר אַרבעט ביי די דייטשן, וועלן איר ניט ראַטעווען פונעם גורל פון אַנדערע יידן.

סטעפאַ טשאַרנעצקאַ, האָט אויסגעזען ווי אַ קריסטין, פאַרמאָגט אַן איידעלן כאַראַקטער, אַ יידיש האַרץ. זי פלעגט זאָגן, אַז ווען זי וואָלט געהאַט מיט וועמען צו אַנטלויפן, וואָלט זי דאָס געטאָן. ליידער איז דאָס איר ניט געלונגען.

זייענדיק ביי דער אַרבעט האָט מען אָנגעהויבן באַמערקן אַז די זיגערישע דייטשן הויבן אָן ליידן מפּלות, די קריגס־געפאַנגענע אוקראַינער האָבן טיילווייז גענומען אַנטלויפן. טאָג־טעגלעך זענען דורכגעפאָרן מער טראַנספּאָרטן מיט פאַרווונדעטע. אָפּטער פלעגט מען הערן וועגן סאַבאָטאַזש־אַקטן, וועלכע די פאַרטיזאַנער האָבן אויסגעפירט. ביי די יידן אין לאַגער האָבן זיך אָרגאַניזירט גרופּן, וועלכע האָבן געוואָלט אַנטלויפן. זיי האָט נאָר אָפּגעהאַלטן דאָס וואָס זיי האָבן געוווּסט אַז די איבערגעבליבענע וועלן פון דעם ליידן. דאָס האָט געבראַכט צו רייבונגען צווישן דער יוגנט און עלטערע מענטשן. ס׳איז דערגאַנגען ביז געשלעג, ס׳איז געווען אַ גליק וואָס די דייטשן האָבן זיך פון דעם ניט דערוווּסט. אָבער יעדער איז געווען אָנגעשטרענגט און באַצויגן זיך מיט חשד איינער צום אַנדערן. יעדער איז געשלאָפן מיט אָפענע אויגן און אויערן און זיך צוגעהערט צו יעדן שאָרך אין דרויסן.

אין דער גאַנצער אומגעגנט אין אַלע שטעט און שטעטלעך זענען שוין מער ניט געווען קיין יידן אויסער אין סווערזשנער לאַגער און די לעצטע 200 איבערגעבליבענע יידן אין סטויבצער געטאָ. די איבערגעבליבענע האָבן שוין ניט געוואָלט אַזוי לייכט זיך אונטערגעבן דעם גורל און אין יעדער שטוב איז געווען עמעצער, וועלכער איז געווען גרייט שטעלן אַ ווידערשטאַנד ווען ס׳וועט נויטיק זיין.

דאָס איז געשען אומגעריכט, אין חודש יאַנואַר אין אַ פּראָסטיקן טאָג, ווען אַלע זענען שורות׳ווייז געגאַנגען פון דער אַרבעט, איז אין די זעלבע רייען מיטן זעלבן וועג צום לאַגער געגאַנגען דער העלדישער פאַרטיזאַן הירש פּאַסעסאָרסקי, אונטערן פויערישן מאַנטל האָט ער געהאַלטן געווער, ער איז געקומען אַרויסנעמען די יידן פון לאַגער.

נאָר אַ פּאָר מענטשן האָבן געוווּסט וועגן זיין קומען, און דאָך האָט געהערשט אַ ספּעציעלע שטילקייט צווישן די יידן וועלכע זענען געגאַנגען פון דער אַרבעט. די וועלכע האָבן געוווּסט פון דעם, האָבן מיט האַרצקלאַפּן געטראַכט וועגן דעם, וואָס וועט זיין דער גורל פון די איבערגעבליבענע 320 יידן.

אין עטלעכע שעה שפּעטער, ווען אַלע האָבן זיך געגרייט צום שלאָפן, האָט פּאַסעסאָרסקי באַפוילן גיין פון שטוב צו שטוב אָנזאָגן אַלע יידן פון לאַגער, דאָס יעדער איינער, אַלט און יונג, זאָלן גרייט זיין אַרויסצוגיין פון לאַגער.

אָבער ניט יעדער האָט עס אָנגענומען אַזוי לייכט. עס האָט זיך געשאַפן אַ פּאַניק. ניט אַלע האָבן מסכים געווען צו פאַרלאָזן דעם לאַגער. ס׳איז שווער צו פאַרשטיין וואָס האָט זיי אָפּגעהאַלטן, וואָס האָבן זיי שוין געהאַט צו פאַרלירן? אָדער אפשר האָבן זיי שוין מער נישט געהאַט קיין כוח און זענען געוואָרן גלייכגילטיק צום ליידן און קען זיין אַז יעדער פון זיי האָט געגלויבט אַז נאָך אַזוי פיל איבערלעבענישן, וועט ער שוין בלייבן לעבן.

ס׳איז אָבער ניט געווען קיין צייט צו טראַכטן. דאָס פאַרלאָזן דעם לאַגער האָט געדאַרפט געשען שנעל. אַ טייל פון די וועלכע זענען יענע נאַכט אַרויס פון לאַגער האָבן זיך צוריקגעקערט. די איבעריקע זענען געלאָפן ווייטער זיך ניט אומקוקנדיק אויף צוריק. ערשט ווען מען איז אָנגעקומען אין ערשטן וואַלד, האָט מען געקענט פריי אָפּאָטעמען. יעדער איז געווען ווי צעמישט. נאָך ניט געקענט זיך אָפּגעבן אַ דין וחשבון פון דעם וואָס ס׳איז געשען און נאָך ניט באַוויזן צו טראַכטן ווו זענען אַלע איבעריקע, אָבער דאָס האָבן מיר זיך דערוווּסט, דאָס די דייטשן האָבן זיי אַלע צונויפגעזאַמלט און אויסגעשאָסן. ווי טרויעריק ס׳איז, דערמאָנענדיק זיך, אַז פיל יונגע מענטשן, וועלכע וואָלטן געקענט זייער לעבן ראַטעווען, זענען געבליבן אין לאַגער און אַזוי זיך אונטערגעגעבן דעם גרויזאַמען גורל.

הירש פאַסעסאַרסקי האָט דערגרייכט זיין ציל. ער האָט אַרויסגעפירט אַ גרויסן טייל יידן פון סווערזשנער לאַגער, געהויבן דעם מאָראַל ביי די וועלכע זענען געבליבן לעבן. דאָס שטעטעלע סווערזשנע איז געבליבן יידן־ריין, אַלעס וואָס נאָך זיי איז פאַרבליבן איז צעראַבירט געוואָרן.

קיין גרויס כבוד האָט פאַסעראַרסקי ניט געקראָגן ביי זיין „נאַטשאַלסטווע" (אָנפירער) באַרן ברענגען אַ ביסל צעבראָכענע, פיזיש און גייסטיק־דערשעפטע יידן. ווען ער ברענגט אָנשטאָט די יידן אַ צענדליק ביקסן וואָלט ער זיך גערעכנט פאַר אַ העלד. געווער איז אין יענער צייט געווען דאָס וויכטיקסטע. צוליב געווער האָט שפּעטער פאַסעסאַרסקי אָוועקגעגעבן זיין יונג לעבן.

אין וואַלד איז מען מיטגעריסן געוואָרן מיט די נייע באַדינגונגען, מען האָט געוואַנדערט פון פּלאַץ צו פּלאַץ. מיר האָבן גוט געפילט אַז אויך דאָ האָט מען ניט ליב די יידן, אָבער יעדער האָט געוווּסט, אַז דאָ וועט ער ניט אומקומען אויף אַזאַ אופן ווי אין לאַגער ווו זיין לעבן איז געווען אָפּהענגיק פון די דייטשן.

דאָס איז געווען אַ צייט, אין וועלכער מען האָט ניט געוווּסט וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען. מען האָט ניט געקענט בלייבן אויף איין פּלאַץ, ס'איז געווען שווער צו באַקומען שפּייז, אין וואַלד האָבן גראַסירט אוקראַינישע באַנדעס באַוואָפנטע דורך די דייטשן.

נאָך אַ קורצער צייט זיין אין וואַלד זענען אומגעקומען, ביים ערשטן אַרויספאָר ברענגען שפּייז, עטלעכע מענטשן. צווישן זיי דער בעזשעניץ בארעק — אַ בחור פון 19 יאָר, געבוירן אין וואַרשע.

אין אַ צייט אַרום האָט מען געפונען אַ טויטן אין וואַלד דעם בעזשענעץ מיעטעק מילגראם פון וואַרשע. ער איז געווען איינער פון דער גרופּע, וועלכע איז אַוועק מיט פּאַסעסאַרקין.

די לאַגע פון די אַנטלאָפענע סווערזשנער יידן אין וואַלד איז געווען גענוג שווער און וואָס אַמאָל געוואָרן שווערער. די פּאַרטיזאַנער נאַטשאַלסטווע זענען געקומען צום אויספיר, אַז די ניט באַוואָפנטע יידן שטערן זיי, און זיי האָבן צעטיילט אַ טייל יידן אין פאַרשיידענע קאַמפּס־גרופּן. ווי אויך אָנגעהויבן אַרויסשיקן גרופּנווייז אומבאַוואָפנטע יידן, און ווי זיי וואָלטן געזאָגט, גייט און טוט וואָס איר ווילט.

אָבער די יידן האָבן עס אויפגענומען מיט מוט. די וועלדער זענען געווען גרויסע, די דייטשן זענען אין די וועלדער ניט אַריינגעקומען. געפערלעך פאַר די יידן זענען געווען די אוקראַינישע און ווייסרוסישע באַנדעס, וועלכע זענען באַוואָפנט געוואָרן דורך די דייטשן, און האָבן געוואַנדערט פון וואַלד צו וואַלד.

טראָץ די שוועריקייטן, וועלכע מען האָט דורכגעמאַכט אין וואַלד, איז קיינער פון הונגער נישט געשטאָרבן.

די יידן וועלכע זענען צעטיילט געוואָרן צווישן פּאַרטיזאַנער גרופּן, האָבן געקעמפט העלדיש צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע פּאַרטיזאַנער, און זיך אויך אויסגעצייכנט מיט זייער העלדישקייט. איינע פון זיי איז געווען פעלא רוזנזאַפט — אַ מיידל פון לאָדזש וועלכע איז פרייוויליק געגאַנגען אויפרייסן אַ פאַבריק אין סלוצק, טראָגנדיק אַ מינע אין אַ לעבל ברויט. ווי ס'האָט איבערגעבן אַ פאַליציאַנט, וועלכער האָט זיך איבערגעגעבן די פּאַרטיזאַנער, האָבן איר געכאַפּט פּויערים און איבערגעגעבן די דייטשן. מען האָט איר שרעקלעך געפּייניקט און עפנטלעך אויפגעהאַנגען אויפן מאַרק אין סלוצק.

ווען ס'איז אָנגעקומען די ערשטע ידיעה, אַז די רויטע אַרמיי האָט באַפרייט די געגנט פון די דייטשן, האָבן אַלע זיך געפרייט. מיר האָבן אָנגעהויבן מאַכן אונדזער חשבון. מיר זענען דאָך אויך אויף וויטער געבליבן אָן אַ היים און ס'איז ניט געווען וווּהין צו גיין. פיל פון די בעזשענצעס זענען אומגעקומען אין סווערזשנער לאַגער. צווישן אַנדערע: דער דאָקטאָר פון לאַגער אַרבוז מיט זיין פרוי און זון, די צוויי

קאַזיע פיינזילבער הי"ד
געבוירן אין וואַרשע — 1919

חברות ריטה האסט און קאזיע פיינזילבער — צוויי סטודענטקעס פון וואַרשע, וועלכע האָבן געטרוימט פאַרזעצן זייער שטודיום. אַ זון פון דער פאַמיליע זיסק מיט זיין יונגער פרוי מאַלא, טשוסניאַק מיט זיין פרוי פרומקע, וועלכע איז געווען פון די ערשטע בעזשענצעס אין סווערזשנע. רבקה ראַזענאַוויטש און רעגינאַ גאָלדבערג, צוויי סטודענטקעס פון לאָדזש. און נאָך, וועמענס נעמען איך געדענק שוין נישט.

אָבער מיטן באַפרייען די געגנט דורך דער רויטער אַרמיי האָט זיך ניט געענדיקט דאָס פאַרגיסן פון יידיש בלוט.

אַ טייל פון די וועלכע האָבן געראַטעוועט זייער לעבן זייענדיק אין וואַלד, זענען געשיקט געוואָרן אויפן פראָנט און דאָרטן אומגעקומען, צווישן זיי: וועלוול רוזשע, האָט איבערגעלאָזט אַ פרוי און אַ קליין קינד, קלמן סטאַלאָוויצע, עלטער מאַנדעלבוים 18 יאָר אַלט, קרישטאַל העניעק, וועלכער האָט איבערגעלאָזט אַ פרוי און קינד.

שרעקלעך האָט אויסגעזען דאָס שטעטל נאָכן חורבן

צעשטערטע הייזער האָבן אויסגעזען ווי מצבות־חורבות אָן בעלי־בתים, פרויען און קינדער, די גאַס ביי דער גמינע איז אויסגעפּלאַסטערט געוואָרן מיט מצבות פון יידישע קברים. ס׳האָט געיאָגט וואָס שנעלער אַוועקגיין פון דער פאַריתומטער שטעטעלע.

אויפן בית־הקברות ווו ס׳זענען דערמאָרדעט געוואָרן אומ־שולדיקע פרויען און קינדער זענען ניט געבליבן קיין סימנים פון קברים. וועגענער, וועלכע זענען געפאָרן איבער זיי האָבן איבערגעלאָזט טיפע סימנים פון זייערע רעדער. אַרום האָט געהערשט אַ שטילקייט, און דאָך האָט זיך געדוכט, אַז מען הערט נאָך די געשרייען פון די אומגעקומענע פרויען און קינדער.

אלטער ראסטקער / יידן אין קאמף קעגען נאצישן אקופאנט*

(אַ קאַפּיטל פון ספר הזכרון לקהילת אָסטראָוו־מאַזאָוויעצק)

אין די שלאָפלאָזע נעכט, ווען אין קאָפּ קומען פאַרשייי־דענע רעיונות און געדאַנקען פון דעם טרויעריקן עבר, פון דעם גאַנצן קאָשמאַר פון די פאַרגאַנגענע שרעקלעכע יאָרן, גלויבט

א. ראַסטקער ז״ל
געשטאָרבן אין אַמעריקע אין יאָר 1960

זיך קוים, אַז דאָס אַלץ איז געשען אויף דער וואָר, אַז דאָס איז געווען אַ ווירקלעכקייט: אַז די אַלע מענטשן, פריינט, נאָ־ענטע און באַקאַנטע וואָס יעדער פון זיי איז געווען אַ וועלט פאַר זיך, זענען אַזוי גרויזאַם אומגעקומען; דעמאָלט טיילן זיך אויס צום בולטסטן 2 מענטשן, וועלכע האָבן פאַרדינט מיט זייערע מעשים, אַז מען זאָל זיי אַריינגעמען אין דער געשיכטע פון דער יידישער גבורה אין די פאַרשיידענע געטאָס.

* דער מחבר פון דעם קאַפּיטל איז אַן אָסטראָווער, נאָכדעם ווי דייטשן האָבן פאַרנומען זיין געבורטס־שטאָט, איז ער נאָך פיל וואַנ־דערונגען אַנגעקומען קיין סווערזשנע ווו ער האָט געלעבט אַ גע־וויסע צייט, ביז די היטלער באַנדע האָט אים פאַרכאַפּט ביי אונדז אין שטעטל און צוזאַמען מיט אַלע סווערזשנער האָט ער דורכגע־מאַכט דעם גאַנצן גיהינום פון געטאָ און פאַרטיזאַנקע, וועלכע ער באַשרייבט אין דעם בוך פון זיין אומגעקומענער שטאָט.

צוליב געוויסע סיבות האָבן מיר געמוזט אייניקע שטעלן אי־בעראַנדערשן. א. ד. ש.

דער ערשטער העלד מיינער, איז אַ יינגל אין עלטער פון 10 יאָר. זיין פריוואַטן נאָמען האָב איך פאַרגעסן. זיין פאַמיליע־נאָמען איז געווען לייבאָוויטש (דאָס איז געווען דער זון פון עטע יעקב חנה פייגעס, א.ד.ש.). איך וועל וועגן אים דער־ציילן גאַנץ קורץ:

אין יאָר 1939, ווען די דייטשע טרופּן האָבן פאַרנומען אונדזער שטעטל אָסטראָוו־מאַזאָוויעצק, זענען אַלע יידן גע־לאָפן אין דער ריכטונג צו די סאָוועטן. איך מיט מיין פאַ־מיליע האָבן געלעבט ווי אַ סך פּליטים אין דעם ווייסרוסישן שטעטל סווערזשנע, דריי קילאָמעטער פון סטויבץ, האַרט ביי

אסתר ראַסטקער. הי״ד
אומגעקומען אין סווערזשנער געטאָ
צוזאַמען מיט אירע 2 קינדער, יודל און בתיה

דער פּויליש־רוסישער גרענעץ. אַזוי האָבן מיר געלעבט ביז דעם 22 יוני 1941. אַ טייל פון דער ווייסרוסישער באַפעלקע־רונג און אויך אַ טייל פון רייכערן פויערטום האָבן די מלחמה אויפגענומען מיט פרייד. זיי אַלעמען האָט זיך פאַר די 2 יאָר אונטער די סאָוויעטן ניט שלעכט געלעבט. סיבות אויף דעם זענען געווען פאַרשידענע: דער רייכער פויער, האָט מורא

געהאַט פּאַר די קאָלכאָזן; אַנדערע האָבן סתם געוואָלט ראַבירן, זיי האָבן דאָס שוין געפּרוּווט טאָן אין יאָר 1939, ווען די סאָוויעטן האָבן באַזעצט דעם מזרח־טייל פּוילן. דאַן האָט דער ווייסרוסישער פּויער צעראַבירט דעם פאַרמעגן פון די פּאָליאַקן די אַזוי גערופענע „אָסאַדניקעס". וועלכע די פּוילישע רעגירונג האָט באַזעצט אין די ווייסרוסישע געביטן און געגעבן זיי גרויסע הנחות, כדי צו פאַרפּוילישן דאָס געביט.

די איינציקע וואָס האָבן געקוקט מיט צער, ווייטיק און שרעק אויף די לעצטע אָפּטרעטנדיקע סאָוויעטישע מיליטערישע טיילן זענען געווען די יידן. מיטן אָנקומען פון די דייטשע חילות, האָט זיך פאַר די יידן אָנגעהויבן אַן אמתער גהינום. אַ טייל ווייסרוסן זענען געלאָפן אין דער פּאָליציי מיט דעם צוועק צו קענען ראַבירן יידיש פאַרמעגן. ס'האָבן זיך אָנגעהויבן פינצטערע, גרויליקע טעג און נעכט. מיר זענען געוואָרן הפקר. יעדער ווייסרוסישער פּויער, האָט געקאָנט טון מיט אונדז וואָס ער האָט געוואָלט. ביינאַכט פלעגן זיי אַריינשיסן אין יידישע הייזער. די קינדער פלעגן אין טויטשרעק זיך טוליען צו די עלטערן. זיי פלעגן קומען אין די נעכט נעמען יידישע מיידלעך, כלומרשט צו וואַשן די פּאָדלאָגעס אין דער פּאָליציי. דאָרטן פלעגט מען זיי פּייניקן און פאַרגוואַלטיקן. מען פלעגט מאַכן די א.ג. צונויפקלייבונגען פון די יידן, טרייבן זיי איבער אַלע גאַסן, דערביי נישט זשאַלעווען קיין קלעפּ. איבער אונדזער לעבן האָבן געהערשט פאַרברעכער, די אונטערוועלט פון ערגסטן מין, אַזוי, אַז דאָס לעבן איז געוואָרן שרעקלעך דערעסן. מיר זענען געוואָרן דעגראַדירט און דערנידעריקט אַפילו ביי דעם טייל ניט־יידישע באַפעלקערונג, וועלכע האָט אין די פּייניקונגען קיין אָנטייל נישט גענומען.

אויך זיי האָבן אונדז באַטראַכט פאַר אַ נידעריקן מין מענטשן, מיט וועלכע מען דאַרף קיין מגע ומשא ניט האָבן. מיר האָבן זיך געפילט עלנט און צעבראָכן. אַרומגערינגלט פון שונאים. ס'איז דעריבער גאָרנישט קיין ווונדער, וואָס מען איז געוואָרן אַזוי גלייכגילטיק צום טויט. אַ שרעקלעכע אַנטי־יידישע אַגיטאַציע האָבן געפירט די ווייסרוסישע שפּיאָנען: ד"ר שטשאַרס און שקוטקע (צוויי סווערזשנער שקצים — א.ד.ש.). דאָס זענען צוויי רוסישע פאַרשוינען, וועלכע זענען אַנטלאָפן קיין בערלין, דעמאָלט ווען די פּוילישע רעגירונג, האָט פונאַנדערגעלאָזט די ווייסרוסישע פּאַרטיי „הראמאדא", צו וועלכער זיי האָבן געהערט. היטלער האָט זיי געהאָדעוועט און געוואַרט אויפן מאָמענט, ווען ער וועט זיי קאָנען אויסנוצן צו זיינע רויב־צוועקן, דאָס זענען געווען קאַנדידאַטן פון דער צוגעזאָגטער, ווייסרוסישער מלוכה, דערווייל זענען זיי אַרומגעפאָרן מיט גיפטיקע רעדעס אין אַלע שטעטלעך פון ווייסרוסלאַנד און האָבן פאַרסמט די אַזוי שוין פאַרפעסטעטע לופט.

דעם 10־טן אָקטאָבער 1941 איז געקומען צופאָרן די „געסטאַפּאָ" און אויסגעקליבן 30 יידישע מיידלעך און יונגעלייט פון סווערזשנע און זיי דערשאָסן. נאָך דעם האָבן שוין אַלע פאַרשטאַנען, אַז אונדזער גורל איז אַ גע'חתמ'טער. דעם 5־טן נאָוועמבער 1941 האָט מען אויסגעקליבן אַ ביסל אַרבעטס־פעאיקע און דעם רעשט אָפּגעפירט גרופּנווייז אויף דעם בית עלמין, ווו ס'איז שוין געווען אויסגעגראָבן אַ שרעקלעכער און גרויסער גרוב. געצוווּנגען די קרבנות אַליין אַריינצוגיין אין גרוב און אַזוי נאָך דערשאָסן דעם גאַנצן שטעטל יידן: זקנים, פרויען און קינדער. די ווייסרוסישע פרויען זענען אין דעם טאָג געזעסן אויפן בית עולם און געוואַרט אויף די מלבושים, וואָס מען פלעגט אַראָפּציען פון די קרבנות. דאָס ייִנגעלע לייבאָוויטש, וועלכן איך האָב געקענט, האָט אַלע מאָל געצויגן מיין אויפמערקזאַמקייט מיט זיין אויסזען. זיין פּנים האָט אויסגעדריקט פאַרביסנקייט, זיכערקייט געמישט מיט נערוועזיטעט. איך פלעג אים זען, ווען ער האָט זיך געשפּילט מיט אַנדערע קינדער, ער איז געווען אַן אָריגינעל קינד. דעם טאָג איז דער 10־יאָריקער לייבאָוויטש אַוועק מיט זיין מוטער, שוועסטער און ברידער אויף דעם בית עולם. ער האָט אין גרוב ניט געוואָלט אַריינגיין. ער האָט זיך אַרויסגעריסן פון דער מוטערס הענט, האָט מיט אימפּעט געכאַפּט הויפנס זאַמד און שטיינדלעך און געוואָרפן זיי אויף די מערדער. דאָס האָט ער געמאַכט בליץ שנעל ביז זיי האָבן אים דערשאָסן אָבער ניט אין גרוב. זיי האָבן אים אין גרוב אַליין געמוזט אַריינציען. אַזוי איז געשטאַנען דוד'ס אייניקל אין קאַמף מיטן גרעסטן גלית פון אַלע צייטן, וואָס איז געווען באַוואָפנט ביז די ציין, און ער האָט אין זיין רשות געהאַט נאָר אַ ביסל זאַמד פון בית־עולם...

דער צווייטער העלד איז אַ יידישער פּויער פון דאָרף קיסיעלאַוושטשינע, דריי קילאָמעטער דרומ'דיק פון סווערזשנע. ער האָט געהייסן פּייוול, באַקאַנט אין דער גאַנצער געגנט פאַרן בעסטן פּויער,* אַליין געאַקערט, געזייט און געשניטן זיינע פעלדער. געלעבט אַ לעבן פון אַ פּויער.

ווען די תלינים האָבן זיך גענומען אָפּצורייניקן די דערפער פון יידן, האָט דער זעלבער גורל געטראָפן אויך פּייוולען. שוין פון גאַנץ פרי איז זיין שטוב געווען באַוואַכט פון אַלע זייטן פון ווייסרוסישער פּאָליציי. געוואַרט אויפן שעף פון דער זשאַנדאַרמעריע וואָס האָט געדאַרפט קומען. ווען ער איז געקומען, האָט מען געוואָלט אַרויספירן פּייוולען מיט זיין פאַמיליע צום שיסן. ער האָט זיי ניט אַריינגעלאָזן אין שטוב, ער האָט פעסט פאַרמאַכט די טיר, זיי האָבן דאַן געעפנט אַ פייער אויף זיין שטוב פון וועלכן עס זענען געפאַלן זיין פרוי און 2 קינדער. פּייוול האָט דאַן געעפנט דעם פענצטער און גענומען פירן אַ פאַרצווייפלטן קאַמף מיט די מערדער. ער האָט געשליידערט אויף זיי שטיינער, פלעשער, געוויכטער און אַלץ וואָס איז אים

* די ערד איז אים פאַרבליבן בירושה נאָך זיין זיידן דעם קאַנטאָניסט, וועלכער האָט געדינט אין מיליטער 25 יאָר פאַרן צאַר ניקאָליי דעם ערשטן און נאָכן אויסדינען זיך, האָט ער באַקומען פון דער מאַכט אַלס מתנה 10 דיעסיאַטין ערד: 100 דונאָם אויף אייביקן באַזיץ. אַפילו אין דער צייט פון סטאָליפּינס דעקרעט, ווען אַרויסטרייבן די יידן פון די דערפער, האָט מען דער משפחה געלאָזט זיצן אין דאָרף און זיי האָבן ווייטער געפירט זייער דאָרפישעווירטשאַפט. אָבער דאָס וואָס ס'האָט ניט געקענט דער צאַרישער מיניסטער און שונא ישראל סטאָליפּין, האָבן דאָס דערוויזן די נאַצישע מערדער. פּייוול ז"ל איז שוין געווען דער דריטער דור אין דאָרף אויף דער דאָזיקער נחלה (א.ד.ש.).

געקומען אונטער דער האַנט. מיט אַ פלאַש האָט ער געטראָפן דעם זשאַנדאַר אין קאָפּ און האָט אים שטאַרק פאַרווונדעט. דערנאָך האָט ער געזען, אַז זיי האָבן זיך צוריקגעצויגן און געעפנט נאָך אַ שטאַרקערן פייער. דאַן האָט ער אויסגעגאָסן נאַפט און אונטערגעצונדן פון אינעווייניק די שטוב, אַליין איז ער אַרויס פון אַ הינטערשטן פענצטער, אָפּגעלאָפן ביי אַ 200 מעטער און איז געפאַלן פון אַ קויל וואָס האָט אים דערגרייכט אויף זיינע פעלדער, וועלכע ער האָט מיט זיין שווייס און בלוט באַאַרבעט אין משך פון צענדליקער יאָרן. די פויערים פון זיין דאָרף האָבן זיך שפעטער גערימט, אַז „אונדזער פייוול איז צו דער שחיטה אַליין נישט געגאַנגען". דעם דייטשן מערדער האָב איך נאָך געזען אַ לאַנגע צייט גיין מיט אַ פאַרבאַנדאַזשירטן קאָפּ. איינער פון אונדזער לאַגער האָט אים געפרעגט, ווער ס'האָט אים צעשלאָגן, האָט ער געענטפערט מיט דער דייטשער טעמפּקייט: „וואָס האָט געהאַט צו מיר דער יודע? ס'איז דאָך געווען אַ באַפעל"!

פסח עפשטיין / זכרונות פון דער נאַצישער אָקופּאַציע

קיין דאַטעס געדענק איך נישט, אָבער איך געדענק גענוי, ווי מען האָט אַרויסגערופן עטלעכע און צוואַנציק מענטשן פון דער אַרבעט בכדי אומצוברענגען זיי.

מיר האָבן געאַרבעט ביים אַנלאָדן וואַגאָנען מיט ז'וויר (חצץ). אין אַ געוויסן טאָג זענען געקומען דייטשע באַנדיטן און האָבן באַפוילן זיך אויסשטעלן אין אַ ריי. איך בין געשטאַ־נען צוזאַמען מיט מיינע צוויי ברידער לייבע און ירחמיאל. יעדן האָט מען געפרעגט, וואָס פאַר אַ פאַך ער קען. ווען איך האָב געזאָגט, אַז איך בין אַ שמיד, האָט דער דייטש געענט־פערט, אַז פאַר אַזאַ קליין שטעטל זענען ניט נויטיק אַזוי פיל שמידן. בין איך טאַקע געווען דער ערשטער וועמען מ'האָט געשטעלט באַזונדער. נאָך פיל אַנדערע האָט מען געשטעלט באַזונדער. איך האָב דערווייל אויסגענוצט אַ מאָמענט און זיך באַהאַלטן הינטער די וואַגאָנעס און זיך אַראָפּגעלאָזט אין אַ גרוב. ביים ציילן די אָפּגעקליבענע מענטשן האָב איך געפעלט צום צאָל, אָבער קיינער האָט מיך ניט אַרויסגעגעבן. די אָפּגע־קליבענע האָט מען אַוועקגעפירט און דערמאָרדעט. דאָס זענען געווען די ערשטע אומגעקומענע פון סווערזשנער געטאָ.

אין אַ קורצער צייט אַרום, האָט מען ווידער אַרויסגעפירט יידן צום דערמאָרדן. דאָס איז געווען די אַלגעמיינע שחיטה. פאַר דעם, האָבן די דייטשן געפאָדערט פון די יידן אין געטאָ שאַפן אַ געוויסע סומע געלט אין גאָלד און אויך פאַרשיידענע זאַכן. אויף צומאָרגנס האָט מען אַלע יידן פון געטאָ צונויפ־געקליבן אויפן מאַרק. די פאַכלייט האָט מען אָפּגעטיילט און צעשיקט זיי צו דער אַרבעט. די רעשט, האָט מען געצוווּנגען אַרויפזעצן זיך אויף לאַסט־אויטאָס און דערביי געשלאָגן זיי אכזריותדיק. יענקל אינזעלבוך האָט פּרובירט אַנטלויפן, און ער איז דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט.

איך בין געווען אויפן צווייטן אויטאָ צוזאַמען מיט מיין מו־טער און מיינע שוועסטער. מיין מוטער האָט מען שרעקלעך געשלאָגן, ווייל זי האָט ניט געקענט אַרויפגיין אויפן אויטאָ, ביז איך האָב איר אַרויפגעזעצט אין אויטאָ, אויפהויבנדיק איר אויף מיינע הענט.

מיר האָבן געוווּסט, אַז מען פירט אונדז אויפן בית עולם צום דערמאָרדן, האָב איך באַשלאָסן אַראָפּשפּרינגען פון אויטאָ. קיין וואַך איז מיט אונדז ניט געווען. דורכפאָרנדיק נעבן מיל בין איך אַראָפּגעשפּרונגען און נאָך מיר איז אויך אַראָפּגעשפּרונגען די שוואַנגערע פרוי בתיה, די טאָכטער פון ליפּאַווסקי. זי איז אַרונטערגעפאַלן אונטער די רעדער פון אויטאָ און איז גלייך דערהרגעט געוואָרן. ווייטער אַביסל איז אַראָפּגעשפּרונגען פון דעם זעלבן אויטאָ רייזל מענאַקער. זי איז אומגעקומען נאָכדעם צוזאַמען מיט אַנדערע.

ביים אַראָפּשפּרינגען האָב איך פאַרווונדעט די קני, אַ פּאָר מינוט בין איך געבליבן ליגן אָנמעכטיק אויפן שטיינערנעם ברוק. פונדערווייטנס, האָט זיך דערנענטערט דער דריטער אויטאָ. דער דראַנג צום לעבן, האָט מיך אויפגעמונטערט. איך האָב זיך אויפגעהויבן און אָנגעהויבן אַנטלויפן לענג אויס דעם טייכל פון מיל צום ניעמאַן. די וואַך פון דריטן אויטאָ, האָט מיך באַמערקט און געשאָסן אויף מיר אָבער ניט געטראָפן. אַזוי האָב איך זיך צום צווייטן מאָל געראַטעוועט פון טויט. לענג אויס פון ניעמאַן בין איך דערגאַנגען בגנבה ביז סטויבצער גאַס און פון דאָרטן לאַנגזאַם און אומבאַמערקט אַריין אין דער קוזשניע פון מיינע ברידער אויף מירער גאַס. פון דאָרטן זיך געלאָזן גיין אין מיין קוזשניע אַריין אויפן צווייטן עק פון מירער גאַס.

איך בין געווען אַליין, איינזאַם. פון בית עולם, האָבן זיך געהערט די אָפּקלאַנגען פון אַ שיסעריי. דאָרטן זענען דערשאָסן געוואָרן סווערזשנער יידן, צווישן זיי מיין מוטער און מיינע שוועסטער. ווען די נאַכט איז אָנגעקומען, האָב איך ניט געזען קיין אַנדער ברירה ווי אומצוקערן זיך אין געטאָ. גיין אַליין האָב איך ניט געקענט, ווייל דאָס וואָלט אַרויסגערופן אַ פאַר־דאַכט, אָבער ווען ס'האָט זיך אומגעקערט אַ גרופּע יידן פון דער אַרבעט, האָט זיך מיר איינגעגעבן אַריינשמוגלען זיך צווישן זיי. אַזוי בין איך אָנגעקומען צוריק אין געטאָ.

אין פאַרלויף פון 2 טעג בין איך ניט אַרויס פון געטאָ. אויפן דריטן טאָג, האָב איך באַשלאָסן גיין אין קוזשניע, כאָטש, זייענדיק אַליין האָב איך שוין ניט געהאַט פאַר וועמען צו אַרבעטן.

דעם זעלבן טאָג, 11 אַזייגער פאַר מיטאָג בערך, איז צוגע־פאָרן צו מיין שמידעריי אַן אויטאָ, פון אים זענען אַראָפּ 2 דייטשן און מיט ביקסן אין די הענט באַפוילן נעמען מיין גע־צייג און אַרויפגיין אויפן אויטאָ, ס'איז אָנגעקומען איינער פון „יודנראַט" מיטן נאָמען צווערטאַג און געזאָגט, אַז די דייטשן שיקן מיך אַלס פאַכמאַן צו אַרבעטן אין די סטויבצער קאַסאַרן. דאָרטן האָב איך געאַרבעט 4 מאָנאַטן, יעדן טאָג פלעגט מיר

אַ גרופּע סטויבצער און סווערזשנער תּלמידים.

ערשטע שורה: די דריטע פון לינקס, האַניע מונבז. דערמאָרדעט אין דער גרופּע פון די ערשטע 30 יוגנטלעכע. הי״ד.

פירן אַ דייטש צו דער אַרבעט און צוריק. 2 מאָל אין טאָג פלעג איך באַקומען אַ קאָרן־מעל־זופּ.

מען האָט מיר נאָכדעם איבערגעפירט מיט אַנדערע סטויבצער ייִדן קיין באַראַנאָוויטש. דאָ האָט מען אונדז צעטיילט אויף גרופּן, וועמען צום טויט און וועמען צום לעבן און אַרבעטן.

מען האָט מיך אַוועקגעשיקט קיין קאַלדיטשעווע וואָס געפינט זיך צווישן האַראַדישטש און סטאָלאָוויטש. דאָרטן זענעז מיר געווען אונטער דער אויפזיכט פון פּאָליציי פון ווייסרוסן און אוקראַינער. אין דעם פּלאַץ זענען אומגעקומען טויזנטער ייִדן. מען האָט אונדז געפּייניקט אָן רחמנות. פאַר יעדער קלייניקייט האָט מען געמוזט זיך מעלדן און ביים מעלדן זיך האָט מען געשלאָגן איבערן קאָפּ מיט אַ גומי אָדער מיט אַ שטעקן.

אַזוי האָב איך געלעבט 8 מאָנאַטן ביז מען האָט מיך איבערגעפירט קיין באַראַנאָוויטש שמידן די פערד פון ס. ד.

4 מאָנאַטן שפּעטער זענען אַנטלאָפן 18 באַראַנאָוויטשער ייִדן. ווען איך האָב זיך דערוווּסט פון דעם, האָב איך אויך באַשלאָסן אַנטלויפן, אָבער ס׳האָט זיך מיר ניט איינגעגעבן. איך האָב זיך געמוזט צוריקקערן, ווייל ס׳איז דורכגעפירט געוואָרן אַ שטרענגע קאָנטראָל. בכדי צו פעסטשטעלן ווער ס׳איז אַנטלאָפן, האָט מען אונדז אַרומגערינגלט מיט אַ שטרענגער וואַך. אויף צומאָרגנס גאַנץ פרי, האָט מען אונדז אָנגעלאָדן אויף צוויי אויטאָס און אָפּגעפירט אין קאַלדיטשעווא און דאָרטן האָט מען אונדז שטאַרק געשלאָגן. אויפן אַנדערן טאָג, האָט מען אָפּגעטיילט 150 ייִדן, אָפּגעפירט זיי אין אַ וואַלד און זיי דאָרטן דערשאָסן.

ווידער זענען פאַריבער 4 מאָנאַטן. אין לאַגער זענען פאַרבליבן 93 מענטשן. מיר האָבן באַשלאָסן אַנטלויפן און געעפנט אַ לאָך אין אַ הינטערשטער וואַנט און עס פאַרמאַסקירט. איך האָב אין קוזשניע אויסגעאַרבעט מעסערס און אַ שער צום שניידן דראָטן. אין דער באַשטימטער נאַכט צום אַנטלויפן, האָבן מיר אויסגעשטעלט פּאָסטנס באַוואָפנטע מיט מעסערס ביי די אַרויסגאַנג־טירן. ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז אויב עמעצער פון אונדזערע פּאָסטנס וועט זיך אָנטרעפן אויף אַ פּאָליציאַנט, זאָל ער אים גלייך דערשטעכן. די ריי צום אַרויסגיין איז געווען לויט אַ גורל. יעדער איינער פון אונדז האָט אַרויסגעצויגן אַ נומער. מיין ברודער לייבע מיט נאָך אַ ייִד האָבן געדאַרפט אַרויס די ערשטע איבערשניידן די דראָטן און לאָזן זיך גיין. אַלע 93 זענען אַרויס אָן שטערונגען, איך בין געווען אין דער לעצטער גרופּע פון 12 מענטשן. מיט די וועלכע זענען אַרויס פאַר אונדז, האָבן מיר פאַרלאָרן די פאַרבינדונג באַלד נאָך זייער אַרויסגיין.

ס׳איז געווען אַ קאַלטע פינצטערע ווינטער־נאַכט, אַ געדיכטער שניי איז געפאַלן באַגלייט מיט אַ שטאַרקן ווינט. מען האָט כמעט ניט געזען איינער דעם צווייטן. מיר זענען געלאָפן אַ גאַנצע נאַכט. אויף צומאָרגנס פרי, האָבן מיר דערזען, אַז בסך הכל האָבן מיר זיך דערווייטערט פון לאַגער בלויז 8 קילאָמעטער, דאָס הייסט מיר האָבן געבלאָנדזשעט. פונדערווייטנס האָבן מיר געזען אַ מענטשן, גייט אַרויס פון לאַגער זוכן אונדז, האָבן מיר זיך אַראָפּגעלאָזט אין אַ גרוב. דער שניי האָט פאַדעקט די שפּורן. אַזוי זענען מיר געלעגן אונטערן שניי ביז נאַכט.

מיטן אָנהויב פון דער נאַכט האָבן מיר אָנגעפאַנגען גיין אין דער ריכטונג פון וועלדער, מיטן ציל זיך טרעפן מיט פּאַרטיזאַנער.

ערשט אין 7 מעת־לעת אַרום, זענען מיר אַריין אין אַ וואַלד און געטראָפן זיך מיט פּאַרטיזאַנער פון ביעלסקעס אָטריאַד. ס׳איז געווען האַלבע נאַכט, אַ שטאַרקער פראָסט און אַ ווינט האָט דורכגענומען די ביינער, מיר זענען געווען האַלב נאַקעט און באָרוועס, באַוואָקסן מיט בערד און הונגעריק ווי וועלף.

איך בין אָנגעקומען אין וואַלד אַ פאַרוווּנדעטער מיט דורכגעשאָסענע פינגער אין פוס. ווען ביעלסקי האָט עס באַמערקט, האָט ער מיר געפרעגט, צו וואָס בין איך געקומען? ער דאַרף מיך ניט... מיין לאַגע איז געווען זייער אַ שווערע, האָב איך באַשלאָסן לאָזן זיך גיין צו אַ צווייטן אָטריאַד. כ׳האָב זיך דערוווּסט, אַז צוויי קילאָמעטער ווייטער געפינט זיך אַ ייִדישער אָטריאַד אונטער דער אָנפירונג פון איינעם זאָריק, דאָרטן געפינען זיך סטויבצער ייִדן און צווישן זיי געצל רייסער.

אין זאָרינס אָטריאַד האָב איך באַלד באַקומען גרויסע הילף. מען האָט מיך אָפּגעשיקט אין דער באַגלייטונג פון אַ קראַנקן שוועסטער, 45 קילאָמעטער ווייט אין אַ קריסטלעכן אָטריאַד, ווו ס׳איז געווען אַ דאָקטאָר, דאָרטן האָט מען מיר אָפּערירט און אַרונטערגענומען צוויי פינגער פון פוס.

אין 1944, האָט דאָס רוסישע מיליטער פאַרנומען דעם געביט ווו מיר האָבן זיך געפונען. די פּאַרטיזאַנער אָטריאַדן האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין רוסישן מיליטער. איך בין מאָביליזירט געוואָרן אין דער רוסישער אַרמיי. אין בריאַנסק האָב איך זיך געשטעלט פאַר אַ מעדיצינישער קאָמיסיע, צו מיין גרויס שטוינונג, האָט מען מיך גלייך אָפּגעשיקט אין שפּיטאָל צו אָפּערירן

די פוס. איך בין פארבליבן אין שפיטאל אכט מאנאטן. צוויי טעג נאכן אנקומען צוריק אין מיין פאלק, האט מען מיך איבערגעשיקט אין א צווייטן פלאץ, געגעבן מיר א ווארשטאט צו ארבעטן, ביז מען האט מיר אינגאנצן באפרייט פון מיליטער.

נאך דער באפרייאונג בין איך גלייך ארויסגעפארן קיין סווערזשנע. איך בין א צעבראכענער דורכגעגאנגען אונדזערע געסעלעך, וועלכע זענען געווען יידן־ריין. אויפן בריק ניט ווייט, ווו ס׳איז געווען אמאל אונדזער קוזשנע, האב איך געטראפן איינעם פון די מערדער — וואלאדיע שערקאווסקי. ער איז געשטאנען און פארבראכט געהיימלעך און צופרידן. זיין געוויסן האט אים ניט געפייניקט, ווי ס׳ווייזט אויס, האט ער אפילו ניט געטראכט וועגן דעם, אז ער האט געהאלפן אומברענגען די סווערזשנער יידן.

איך בין אוועק אין סטויבצער נ.ק.וו.ד. און דארט אנגעגעבן אן אנקלאגע קעגן וואלאדיע שערקאווסקי. איך האב איבערגעגעבן דעם נאטשאלניק פון נ.ק.וו.ד. וועגן אלע זיינע מעשים אין דער צייט ווען די דייטשן האבן געהערשט אין שטעטל. ווי אזוי ער האט געפייניקט יידן און געטריבן זיי צום טויט. געפרעגט האב איך, ווי אזוי איז דאס מעגלעך, אז דער וועלכער האט געטריי געדינט די היטלעריסטישע באנדיטן און געהאלפן טויטן אומשולדיקע מענטשן, זאל ארומגיין פריי אויף דער גאס.

דער נאטשאלניק האט מיר געענטפערט, אז א סווערזשנער יידיש מיידל, האט אונטערגעשריבן, אז וואלאדיע שערקאווסקי האט זיך ניט באטייליקט אין מארדן יידן. די האר אויפן קאפ האבן זיך ביי מיר אויפגעשטעלט. מען האט מיר צוגעזאגט אויספארשן דעם ענין. ווען איך האב זיך צוריקגעקערט קיין סווערזשנע, האב איך באגעגנט — ביי די באן־ליניעס דעם באנדיט א געשמידטן אין קייטן געפירט פון א פאליציאנט אין דער ריכטונג פון סטויבץ.

צומארגנס פרי האט זיך אנגעהויבן די אויספארשונג. ארום 50 קריסטן זענען ארויסגערופן געווארן אין נ.ק.וו.ד. יעדער איינער האט באשולדיקט דעם צווייטן אין אויספירן פארשיידענע גרוילטאטן. אויפן דריטן טאג, האט מען מיר ארויסגערופן אין נ.ק.וו.ד. און געשטעלט פנים אל פנים מיט דעם באנדיט. אויפסניי האב איך איבערגעגעבן וועגן אלץ, וואס ס׳איז פארגעקומען אין אונדזער שטעטל. ווי אזוי ס׳זענען דערמארדעט געווארן הונדערטער יידן, פארניכטעט געווארן גאנצע פאמיליעס, און אז ער, דער באנדיט, האט אקטיוו אנטייל גענומען אין אלע מעשים.

דער באנדיט האט געטענהט, אז דאס אלץ איז א ליגן. אבער די אויספארשונג — ווייזט אויס — האט אויפגעדעקט אלע טאטן פון דעם באנדיט. דער נאטשאלניק פון נ.ק.וו.ד., האט אויסגערופן אין מיין אנוועזנהייט, אז אלץ וואס איך דערצייל וועגן אים איז אמת. נאך מער, ס׳איז אויפגעוויזן געווארן, אז ער האט אנטייל גענומען אין די שחיטות וועלכע זענען פארגעקומען אין גאנצן געגנט. דער נאטשאלניק האט צוגעגעבן אז דעם באנדיטס עלטערן וועלן אים שוין מער ניט זען קיין לעבעדיקן.

אין עטלעכע וואכן ארום בין איך ארויסגעפארן קיין פוילן. פון דארטן האב איך געוואנדערט דורך פארשיידענע לענדער ביז איך בין אנגעקומען אין ישראל.

ישראל צלקוביץ / סוורז׳נה ביסוריה

כתיבת דברי ימי סוורז׳נה, משאיר אני לאנשים מוכשרים לכך. אני, בתוקף החיוב, שהוטל עלי ע״י הוועד של שארית הפליטה מעיירתנו, רוצה בזה להעלות על הנייר את זה שעבר עלי וראיתי בעיני. לפי מה, ששמעתי מפי זקנים, אשר שמעו מפי אבות אבותיהם, היתה קיימת קהילת שוורזנה מזה מאות בשנים, ז״א עיירה עתיקת יומין.

מפי אמי ז״ל שמעתי כי בשוורזנה חיו פעם יהודים עשירים מאוד, שהיו שולחים למרחקים על הנימאן אניות טעונות כל מיני תבואות. היו בעיירה למדנים מופלגים וגם משכילים. שוורזנה היתה אמנם עיירה קטנה, אבל תורה וגדולה היו בה יחד.

שוורזנה מים סביב לה: ממזרח — הנהר נימאן, שזרם מדרום לצפון ומצד מערב הנחל הקטן זטשרבקה הנשפך אל הנימאן בקצהו הצפוני ובקצהו הדרומי של הנחל נמצאה טחנת הקמח של הרוזן רדזיוויל וע״י סכר מלאכותי — הצטברו המים לאגם. הנחל סגר על העיר והשתפך ג״כ לנימאן מצד דרום. ככה כשרצית לצאת את העיר הוכרחת לעבור דרך גשר. כשלושה ק״מ מזרחה מהעיר התנשא יער אוקינצ׳יץ, שהתחבר עם יערות אחרים עד סמולנסק ומצד מערב נמצא היער הקטן והנחמד סיניאווה. האוויר היה תמיד צח ונעים ומזה נהנו היהודים והנוצרים כאחד. עד למלחמת העולם הראשונה נמצא בשוורזנה למעלה ממאתים משפחות. כמעט לכל משפחה היה בית משלה, ועל יד הבית גינה, שטיפלו בה וניצלוה עד המכסימום. בגינה זרעו כל מיני ירקות: מלפפונים, גזר, סלק, כרוב, שעועית ותפוחי אדמה. הירקות הספיקו למשפחה לכל ימות השנה עד היבול החדש.

האוכלוסיה בשוורזנה היתה מעורבת: שני שלישים נוצרים ושליש אחד יהודים, שישבו במרכז העיר והנוצרים מסביב לה. בעלי מקצועות חפשיים לא נמצאו בשוורזנה, לעומת זה היו בעיירה הרבה חנוונים ובעלי מלאכה כגון: חייטים, נגרים, סנדלרים ונפחים. באופן יחסי רב היה מספר הקצבים. בזמן האחרון, היו בעיירה שוחט ורב אחד. תעסוקה יחידה במינה היתה זריעת ירקות בגרמניה: כמה ראשי משפחות יחד עם בניהם ובנותיהם היו נוסעים מדי שנה באביב לקניגסברג, בירת פרוסיה המזרחית, שמה היו חוכרים מבעלי־אחוזות שטחי אדמה גדולים. זרעו כל מיני ירקות ומכרו אותם לאוכלוסיה הגרמנית. במקום שהו כל הקיץ ובהתחלת הסתיו אחרי ראש־השנה היו חוזרים הביתה, זה נחשב לפרנסה טובה בשוורזנה.

בימות החורף התעסקו באיזה מסחר שהוא בתור תוספת, אולם עיקר פרנסתם היתה בגרמניה. עוד פרנסה מיוחדת במינה היתה בשוורזנה: כריית סיד ושריפתו, שכל בני הסביבה היו משתמשים בו, ומזה התפרנסו כמה משפחות.

כך חיו יהודי שוורזנה בשקט ובשלווה. את ילדיהם היו שולחים לחדר, וכשהילד שקד על לימודו שלחוהו לת"ת שבמיר הקרובה לעיירתנו מרחק 18 ק"מ, ואם הצטיין בלימודיו היה מתקבל אח"כ בישיבה המפורסמת. כך למדו במיר בכל שנה בני שוורזנה בת"ת ובישיבה. היו גם הורים, ששלחו את ילדיהם לביה"ס הממלכתי הרוסי ואח"כ למדו בביה"ס הרוסי בסטויבץ הסמוכה, שנחשב כבי"ס תיכוני. היו כאלה שנסעו ללמוד במינסק ומשם עברו ללמוד באוניברסיטה.

בקיץ 1917 פרצה שריפה. רוב בתי היהודים ושני בתי המדרש נשרפו. זה היה בשלהי מלחמת העולם הראשונה, הרבה מהחיילים היהודיים טרם חזרו הביתה. הורגש מחסור בחומרי בנייה, אבל לאט לאט התחילו היהודים להקים בתיהם מחדש. הרבה מגרשים נשארו פנויים ובעליהם היגרו לארה"ב, או לאמריקה הלטינית, או שעברו לערים אחרות. בקושי הקימו איכשהו את שני בתי המדרש בסיועה הכספי של אחב"י באמריקה.

מלחמת העולם הראשונה בכלל וסיפוחו של חלק מרוסיה הלבנה לפולין, שינו לגמרי את צביונה של שוורזנה. אחרי הצהרת בלפור קם בשוורזנה ארגון ציוני על כל זרמיו. את הילדים היו שולחים לביה"ס „תרבות" בסטויבץ או לביה"ס הממלכתי הפולני וגם לגימנסיה. כל הנוער כמעט ידע עברית והיו חדורים ברעיון הציוני, כל אחד לפי הזרם המפלגתי שלו. כך חיו יהודי שוורזנה, עבדו, סחרו, התחתנו, חינכו ילדים ותמיד שאפו וקיוו למשהו יותר טוב ויותר נעלה. ההתקפה ההיטלרית על פולין ביום 1.9.39 זיעזעה את יהודי פולין. הצבא הפולני לא יכול היה לעמוד נגד הכוח העצום של הגרמנים ופולין נכבשה אחרי כמה שבועות בלבד. אז נתחלקה פולין בין ברית־המועצות לבין גרמניה ההיטלרית. הגרמנים כבשו את פולין עד בריסק דליטא.

ביום 17 לספטמבר 1939 בבוקר נכנסו לשוורזנה הפלוגות הסובייטיות הראשונות. למרות השינוי העצום, שהתחולל בחיי היהודים שהתבטא בסגירת החנויות ובחיסול המסחר, היו היהודים מרוצים מזה שנמנע מהגרמנים לכבוש חלק זה מרוסיה הלבנה.

מהר הסתגלנו למשטר הסובייטי: כל אחד מצא את עבודתו. מי בסדנא, מי בקואופרטיב ומי במשרד ממשלתי ובמשך זמן קצר נהפכו כולם לעובדי ממשלה. הנוער הסתגל מיד לשפה הרוסית. הילדים למדו בביה"ס הממלכתי והחיים התחילו להיכנס למסלולם. היינו שבעי רצון במצבנו וקיווינו להסתדר במשך הזמן טוב יותר ולהיות אזרחים נאמנים למשטר הקיים.

22 ליוני 1941 בבוקר נזדעזעה העיירה הקטנה שוורזנה. הרדיו הודיע, שהגרמנים התקיפו, בצורה פושעת, את ברית־המועצות, הפגיזו את בריסק ומתקדמים במהירות מזרחה. אנדרלמוסיה קמה בעיירה היהודית, המוסדות הסובייטיים התחילו תיכף לעזוב את העיר, והאזרחים הסובייטיים ארזו את חפציהם ונסעו מזרחה. היהודים התרוצצו ושאלו אחד את רעהו מה לעשות. אחדים עזבו את העיר, מי ברכב ומי ברגל בכיוון למינסק. הרוב נשאר במקום — לא תיארנו לְמַה מסוגלים הגרמנים.

ב־27 ליוני בבוקר הפגיזו כבר הגרמנים את שוורזנה ואת סטויבץ. ארטילריה קלה סובייטית חיפתה על הניסוגים בהפגזות נגד. מהפגזים התלקחו בתים בשוורזנה וגם בסטויבץ פרצו שרפות. עזבנו את הבתים, לקחנו את הילדים ורצנו לשדות, לחפש מחסה בשוחה או מתחת לעץ. כשנפסקו היריות כעבור כמה שעות, חזרנו הביתה. הגרמנים זרמו מזרחה. ישבנו בבתים ופחדנו לצאת החוצה. הרגשנו, שמעתה אין אנו בני־חורין.

האוכלוסיה הלא־יהודית טיילה בחוצות וניכרת היתה בעיניהם השמחה לאידנו, כנראה שהם הבינו את המצב יותר טוב מאתנו. שני הימים הראשונים עברו ללא מאורעות חשובים מלבד זה שכמה יהודים נתקלו בגרמנים וקיבלו מכות, אבל לא רצחו אותם. בלילות לא פשטנו את בגדינו והיינו ערים למחצה. חיילים מהגיסות העוברים, היו מתפרצים אל הבתים (את הדלת אסור היה לסגור) חיפשו בכל מקום ולקחו מה שמצא חן בעיניהם.

ב־29.6.41, בשעה 5 בבוקר שמעתי יריות ע"י ביתי, קפצתי מעל המיטה והצצתי בעד החלון והנה בשוק מול הבית עומדת מכונית־משא ועליה מכונת־יריה וכמה חיילים מסביב יורים אל הבית שלי. אמרתי לאשתי ולילדים לצאת אל הפרוזדור ולשכב על הרצפה. פתאום שמענו כי נפרצה הדלת הקדמית. קצין עם אקדח בידו וכמה חיילים פרצו אל הבית וכשלא מצאו אף אחד, עברו דרך החדרים לפרוזדור. בראותם אותנו שטוחים על הרצפה, פקד עלינו לקום ולהרים ידים למעלה. אני זוכר איך הילדה בת השבע והילד בן ה־14 עמדו מבוהלים וידיהם למעלה מבלי להוציא הגה. הקצין פקד עלינו לצאת מהפרוזדור לחצר ולהסתדר בשורה. הוא קירב את האקדח אל מצחי וצעק בקול פראי: „למה ירית בחיילים גרמניים?" אנחנו עמדנו כל הזמן כמאובנים. הוא בדק בכיסי וכשהוציא מהכיס את תעודת הזהות הסובייטית שלי, זרק אותה על האדמה וצעק „יודה קומוניסט". באותו רגע עזב אותנו ורץ אל הבית שממול של יוסף־הרצל פרצוביץ ובפגשו אותו ירה בו. לשמע היריות יצאה אשתו לאה'קה לחצר, — הרג הגרמני גם אותה וירה בילד ופצעו. שמעתי את היריות, אבל לא ידעתי מה מתרחש מאחורי הבית. באותו רגע חזר הקצין אלינו עם האקדח ביד וציווה על החיילים ששמרו אותנו, לזרוק רימונים לתוך הבית. וראה זה פלא: הבית לא התלקח באש, ורק הרס נגרם בפנים. לפתע אמרו לנו הגרמנים להסתלק מהמקום. לא פיללתי, שנישאר בחיים. עזבנו את החצר והלכנו דרך הגינה לסמטת בית המדרש ונכנסנו לביתו של צבי רובין. שם שהינו עד אחרי הצהרים, אחר כך חזרנו הביתה. ההרס בפנים הבית הזדקר לעינים, הילדים פחדו להיכנס פנימה, אני ואשתי שידלנו אותם שמעין זה לא יישנה עוד.

ימים אפורים התחילו. כל יום קרה משהו. כאן שדדו, שם

היכו יהודים. רצינו להשלות את עצמנו, שזה יעבור ואולי המצב ישתפר, אבל הלב רעד וניבא רעות.

אחרי כמה שבועות הגיע לסטויבץ האורטס־קאָמענדאַנט והתחיל להנהיג סדר לפי התורה הנאצית.

ההיכרות הראשונה עם אנשי ס. ד.

בוקר אחד, בהתחלת חודש אוגוסט, הכריזו השוטרים הביאלורוסיים, שכל היהודים חייבים תיכף־ומיד להתיצב ע"י בית המועצה (גמינה). השוטרים האיצו בנו בצעקות: מהר! מהר! היתה בהלה והתחילה הריצה למקום המיועד. ע"י בית המועצה עמדו אנשי ה־ס.ד., השוטרים הביאלורוסיים עם הצורר אליושקה קנדיבוביץ בראש וקיבלו את פּנינו בגידופים, וחבטות ברגלים. הרב ר' חיים אברהם אלפרט ז"ל, הרב דמתא, רץ לפי יכולתו וכשהגיע למקום מיוזע, נושם בכבדות וכנפות הקפוטה מבודרות לצדדין וציציות הטלית־קטן מרחפות מסביבו, קיבל את פניו איש הס.ד. בבעיטה מאחור, והשוטרים יחד עם קהל סקרנים נהנו מהמחזה הזה וצחקו בקול.

כשהיינו כולנו במקום מסודרים בשתי שורות, כמו למיסדר חגיגי, הוציא הקצין רשימה וקרא את הרב אלפרט אברהם לצאת מהשורה והעמידוהו כשפניו לגדר. ושוטר מזוין עמד על ידו. אחר כך קראו בשמי והעמידוני על יד הרב, קראו בשם את בן־ציון גולדין ואת לייבסון. הוזכרו שמות א. ד. שקולניק, ברל דוקטורוביץ, שלמזלם ברחו מזרחה לפני כניסת הגרמנים. עמדנו כשפנינו לגדר וחכינו למשהו בלתי צפוי. אחרי שעה קלה, כשנגמרה הפרוצדורה בליווי גידופים, איומים ובאזהרה כי בעבור כל עבירה, קלה כחמורה, יירה העבריין ועוד רבים, כי יהיו עונשים קולקטיביים, פקדו על הנאספים להתפזר במהירות ובריצה. השוטרים ליוו את הנסים ביריות מעל לראשיהם. אנחנו, שעמדנו בפנים לגדר, חשבנו כי יורים באנשים והבורחים חשבו שחיסלו אותנו. שקט השתרר במקום ולא ידענו מה מתרחש. כעבור כמה רגעים ניגש אלינו שוטר ואמר לרב ללכת הביתה, ולנו אמר להיכנס לבית המועצה. העמידו אותנו כשפנינו אל הקיר ומאחורינו עמדו חיילים. באותו הזמן הביאו קרבן נוסף, זה היה ר' אהרון ויינר, חתנו של דב סרוביץ, בעל טחנת הקמח בשוורזנה. החיילים תפסוהו בטחנה וצירפוהו אלינו. בערך בשעה 11 לפנה"צ, ניגש אלי חייל ובדחפו אותי ציווה עלי להיכנס למכונית. היה עלי להראות לו מקום מגורי ונסענו לביתי. שני קצינים וחייל נכנסו הביתה. הם אמרו לי למסור להם את הכסף והתחילו לחפש בארונות, במגרות, במיטות ומתחת למיטות. כל דברי ערך שמצאו לקחו. מפות וסדינים ארוז במזוודות ועלי היה עוד לסחוב אותן למכונית. עם המטען הזה חזרנו אל בית המועצה. בן־ציון גולדין וליבסון כבר לא היו שם, נשאר רק ויינר אהרון. הכניסו גם אותו למכונית ויחד הביאונו לסטויבץ אל „האורטס קאָמענדאַנט", שם מצאתי את גולדין וליבסון עומדים ופניהם אל הקיר וגם אותנו צירפו אליהם. אחרי כמה רגעים הכניסו את ליבסון לחדר אחד. שמעתי את צעקותיו. זה היה נורא אבל בן־רגע נשתתק. הגיע גם תורם של בן־ציון גולדין ושל ויינר, וגם הם השמיעו צעקות איומות. בהגיע תורי פקד עלי חייל בבעיטה מאחור להיכנס לחדר. ע"י שולחן ישב קצין. על השולחן היה מונח צינור גומי עבה ואקדח. הקצין רמז לי לשבת והזהירני, שעלי להגיד רק דברי אמת, אחרת — הוא הראה על הצינור והתחיל לחקרני: איפה עבדתי ומהו מקצועי, לאיזו מפלגה אני שייך, מהי השכלתי, מקום לימודי ומנין שאבתי ידיעותי בגרמנית. באותו רגע, נפתחה הדלת והופיע מפקח המשטרה הביאלורוסית, וולודיה סנקו. ביעף עבר את החדר ונכנס לחדר שני. כעבור כמה רגעים יצא מאותו החדר קצין ורמז לחוקר שלי להפסיק את החקירה ופנה אלי בצעקה: „תסתלק מכאן מיד". אחרי ששוחררתי ממוות בטוח נודע לי, כי אשתי ז"ל רצה אליו הביתה והתחננה לפניו, שילך להצילני, הוא בא ושיחרר אותי. השאר לא חזרו שוב. כדאי לציין, שאותו וולודיה סנקו השתתף אחר כך בכל פערלות חיסול היהודים בסביבת שוורזנה וסטויבץ ובהשמדת יהודי ניסוויז' והסביבה.

מטעם „האורטס־קאָמענדאַנט" היו מפרסמים יום־יום גזירות חדשות. מודעה באותיות קידוש לבנה בגרמנית ובביאלורוסית הודיעה, שכל אחד ממוצא גזע היהודי חייב להדביק על שרוולו הימיני מגן־דוד צהוב. מודעה שניה: בני גזע יהודי, כגבר כאשה, מגיל 14 שנה ועד 60 מוכרחים לעבוד. ושוב מודעה: יהודי בפגשו חייל גרמני צריך להוריד בפניו את כובעו. החיילים ניצלו את הצו במלואו. בפגשם יהודי, והוא הסיר, כמובן בפניו את כובעו, היו מחזירים אותו בצעקות, כאילו לא הוריד את כובעו כהוגן והיו מצווים עליו לעבור על פניהם שנית. כשחזר ועשה ככה כמה פעמים היתה כל פעם מלווה במכות. כשהצליח היהודי להינצל מעינויים אלה היה נדמה לו שנולד מחדש. התעללויות אלו היו מעשי יום יום. שכנינו היו מתמוגגים מנחת למראה מחזה מביש שכזה. והנה מודעה חדשה: ליהודים אסור להתהלך על המדרכה, על היהודים ללכת על הכביש ליד המדרכה, העבריינים ייענשו בעונש מוות. קרה כשחזרנו כמה יהודים, לפנות ערב מהעבודה בזמן שהפרות שבות מהמרעה והן וויתרו לנו על הכביש ועלו על המדרכה... את הגזירות היו מביאים לידיעתנו השוטרים הביאלורוסיים בכיכר השוק. שוטר אחד או שנים היו עוברים ברחוב ואומרים לכמה יהודים שהם ירוצו ויזעיקו את כל האוכלוסיה היהודית אל השוק ובמשך חמש דקות היו כולם צריכים להסתדר בשתי שורות. אוי ואבוי היה למי שאיחר. אחר כך נקטו השוטרים שיטה אחרת לגבי איחורים. העונש היה קולקטיבי. למשל, התאספנו כהרף עין והסתדרנו והנה מרחוק ראינו את אלתר קרביץ רץ אלינו, ז"א הוא איחר. השוטר פקד על כולנו לרוץ לקראת אלתר שבא מצד דרום. כשנפגשנו עם אלתר, עלינו היה לרוץ ולחזור, אבל לא סתם ריצה אלא בשארית כוחותינו. מרחוק מצד צפון נראה יודל פולונסקי כשהוא רץ, השוטר ציווה לרוץ לקראתו. ככה היינו רצים עד אפיסת כוח.

באחד הימים ההם בא אלי שוטר ביאלורוסי ואמר, שעלי להתיצב בפני ראש המועצה האדון שקוטקו. מובן, שלא חכיתי להזמנה שניה ורצתי אליו. שקוטקו אמר לי, ש„האורטס־קאָמענדאַנט" רוצה כי בשוורזנה יקום יודנראט בן חמישה אנשים ולכן הוא ממנה אותי ליושב־ראש בצירוף הרב דמתא ר' חיים־אברהם אלפרט, ברל שחנוביץ, איזיק גרנדה ובנימין מנכס.

יום־יום ולפעמים כמה פעמים ביום היו באים בדרישות שונות מ„האורטס־קאָמענדאַנט" אל היודנראַט, שקבע אז את מקומו בביתה של חיה פרוטס. פעם באו שני אנשי גיסטפּו בדרישה לספק להם במשך 4 שעות בשביל החיילים הפצועים, 10 כרים, 20 שמיכות, 30 סדינים, בד צמר לעשר חליפות־גברים, 10 תיקי עור, 200 חתיכות סבון רחצה, 100 חפיסות סיגריות, 15 קילוגרם עור לסוליות ו־10 ליטר יי"ש. היודנראט הזדרז ונחפז למלא את הדרוש. הלכנו מבית לבית לאסוף את המכסה ואחרי עמלנו הרב, לא יכולנו לאסוף את הכל. יי"ש לא היה ליהודים, והשגנו אצל נוצריה אחת כמה ליטר תמורת שיפון, כי למכור בכסף לא רצתה. שאר הדברים כמעט שהשגנו במלואם. כל זה הבאנו לבית־המועצה, במקום שחיכה לזה כבר איש הגיסטאפו. אני ואיזיק גרנדה נכנסנו אל הגרמני והודענו לו, שהבאנו את ההזמנה. התנצלנו בפניו על שלא יכולנו לספק את כל ההזמנה בשלמותה. איש הגיסטאפּו סקר את הדברים וכשזה מצא חן בעיניו, הפליט: „תסתלקו, כלבים".

הזמנות כגון אלו היו מעשי כל יום וכל פעם השתדלנו למלאותן. פעם הודיעו, שהם זקוקים ל־15 פרות. בס"ה היו ליהודים בערך שלושים וכמה. אחרי זמן מה לקחו גם את השאר. אחר כך הטילו על היהודים מס של 1000 רובלי זהב, גם זה סופק להם. באה פקודה, כי על היהודים למסור את הנחושת שברשותם, לרבות ידיות החלונות והדלתות. אחרי כמה ימים שוב פקודה: על היהודים למסור לשלטון הגרמני כל הכסף והזהב הן במטבעות, בכלים, ובתכשיטים. עבור כל העלמה צפוי עונש מות. על היהודים נאסר להחזיק ברשותם ספרים. את כל הספרים ריכזנו במקום אחד ומסרנום לשלטונות.

הרגשתי, שאינני יכול עוד להמשיך לעבוד ב„יודנראט", לכן הלכנו, אני וברל שחנוביץ אל „האדון" שקוטקו והפצרני בו, שישחרר אותנו מהתפקיד הנעלה הזה. הוא נענה לנו. במקומנו נכנסו אחרים והגדילו את „היודנראט" ל־12 איש. התחלתי לעבוד במנסרה, בה עבדו רוב יהודי שוורזנה. חלק ניכר מיהודים, נשים וגברים, עבדו גם על „הר הסיד" בהעמסת חול על קרונות הרכבת ובכריית אבני סיד.

בי"ג תשרי שנת תש"ב, אחרי יום הכפורים, באו שניים מאנשי הגיסטאפו אל היודנראט בדרישה למזכיר שוורטאג (פליט הנאצים מוורשה), להמציא להם 30 אנשים צעירים ובתוכם שניים מהיודנראט, שיוצאו להורג. הואיל וכל היהודים נמצאו בעבודה לכן דרשו להראות להם מקום העובדים. הם הלכו אל ההר ולקחו משם אתם 28 אנשים מבוגרים. 18 בחורות צעירות ו־10 בחורים צעירים. לבחורים אמרו לקחת אתים, כאילו מעבירים אותם לעבוד במקום אחר. הושיבום במכונית מסע, הסיעום אל בית־הקברות ואמרו להם לכרות בור. את הבנות הובילו אנשי הגיסטאפו ברגל דרך העיר וצירפו אליהם את אנשי ה„יודנראט", בדרך לבית הקברות.

ואלה שמות ההרוגים הראשונים: הרב אלפרט ר' חיים אברהם, הרב דמתא, בת הרב אלפרט אלקה, אגינסקי יואל, אגינסקי נחמה, אינזלבוך יצחק, טראַכטנברג ליבה (בת חורגת של אברהם ברל קרביץ מטריטשאן), ברנשטיין אלקה מלודז', גרנדה איזיק, גולדשטיין מרדכי מלוברטוב, גלדין נחמה, גרינבלד פיגל, ויליטובסקי דובה, האב והבן זיסק מפולין, יוסילבסקי יוכבד לונגן מתתיהו מסטוביץ, מנכס בנימין, מונבז הניה, פינס תמרה, פרפל פיגל, קוזניץ אשקה, רובנצ'יק תמרה, בתה של פשקה, בת ידידיה שלימוביץ, וביניהם עוד שני בחורים וחמש בחורות מפליטי הנאצים מפולין ושמותיהם אינם ידועים לי.

בתה של פשקה, הנזכרה לעיל, נשארה בחיים, במקרה לא נפגעה מהכדורים ונפלה לקבר הפתוח יחד עם ההרוגים שעמדו ליד הבור. לאחר שהתאוששה והרגישה שהגרמנים והשוטרים הסתלקו מהמקום והשאירו את הבור בלתי מכוסה, זחלה ויצאה מן הבור והסתתרה בין השיחים אשר בבית הקברות, וכשהחשיך הלילה חזרה העירה.

היינו מנותקים לגמרי מן העולם. את הידיעות על המתרחש בעולם היינו מקבלים מהנוצרים, שנפגשנו אתם בעבודה, לעתים גם מעתון גרמני או בילורוסי שהיינו משיגים על ידיהם. הדים הגיעו אלינו על ערים ועיירות שהגרמנים, חסלו בהן את כל היהודים. המשכנו לעבוד מי במנסרה, מי על הר הסיד ומי במלאכות מקצועיות ובכל מיני עבודות שונות.

יסוד הגיטו

נפוצו שמועות, שעומדים לסגור אותנו בגיטו. הואיל ומקור השמועה היתה מהמוכתר (סולטיס), צורר היהודים הבילורוס פיוטר יארושביץ, שבזמנים כתקנם הייתי אתו ביחסים טובים, החלטתי לגשת אליו לשאלו אם יש אמת בדבר. הוא ענה לי בצחוק: „אם סבור אתה שזה יהיה גיטו, אינך אלא טועה — זה יהיה מעין כלוב לחיות". כעבור זמן מה תחמו את רחוב סטויבץ מהגשר, שעל יד בית אלתר מונבז מצפון עד לביתו של אהרון זליביאנסקי מדרום, גדרו גדר גבוהה למעלה מהחלונות ע"י הבתים ומסביב עד הנחל העובר ע"י בית המדרש וקבעו את הסגר המצומצם.

24 שעות לפני סגירת הגיטו ביום 24.10.41 הודיעו השוטרים הבילורוסיים, שכל היהודים עוברים אל התחום הקבוע. כל מה שלא יספיקו להעביר במשך 24 השעות הללו אל המקום החדש, ישאר מחוץ לתחום ויופקע מרשות בעליו. בהלה איומה פרצה בין היהודים. כל אחד רצה להבטיח לו מקום בגיטו, למען יוכל להעביר את רכושו ורכוש כזה אצל יהודי בשוורזנה אי אפשר היה להעבירו במחי יד זה היה לפני החורף וצריך היה להעביר את תפוחי האדמה מהמרתף, את עצי ההסקה מהמחסן ומטלטלים שונים מהבית ולזה נחוץ היה זמן, מקום וכוחות.

ב־25.10.41 נסגר הגיטו. הצפיפות היתה רבה, 4־5 משפחות היו צריכות להסתדר בבית אחד בשעות הערב, כי ביום נמצאו כולם בעבודה. הרבה משפחות התישבו בבית המדרש ובעזרת נשים. הקימו מחיצות ממפות ומסדינים, הכניסו לבית המדרש שולחנות, מיטות, ארונות, ארגזים, שקי קמח ותפ"א, שבלעדיהם נדמה היה, כי אי אפשר יהיה להתקיים, אולם את הרהיטים ברובם השאירו בבתים. סוף סוף כל אחד קבע את מקומו באופן ארעי עד יעבור זעם. אחרי כמה ימים הסתגלנו גם למצב זה בתקוה לימים טובים יותר.

9 ימים אחרי סגירת הגיטו, ביום 4.11 לפנות ערב, הודיעו השוטרים הבילורוסיים מטעם „האורטס קאָמאַנדאַנט", שמחר

בשעה 5 בבוקר על היהודים להתקהל בשוק ע"י החנויות. להתיצב היו מוכרחים הכול מנער ועד זקן, טף ונשים ואפילו חולים. עוד פקדו השוטרים, שבערב זה צריכים היהודים לא־סוף את כל הכסף הנמצא ברשותם ולמסרו בבוקר לקצין הגיסטאפו, שיבוא לקבלו. כל מי שיימצא אצלו למחרת איזה שטר או מטבע — יירה. באותו רגע הכרזנו שכל אחד יביא את כספו לביתו של שמעון מובשוביץ, שם ישבו כמה יהודים וקיבלו מכל אחד את כספו והסכום נרשם על גליון ניר.

הרגשנו שמשהו מר ואיום עומד להתרחש מחר, אבל אף אחד לא העיז להוציא מפיו מה שחשב. באותו ערב ישבנו בגיטו שוורזנה, כל אחד עם משפחתו בפינתו ובכינו, הילדים התרפקו עלינו, בכו בחשאי מבלי להוציא הגה, עד שנרדמו על ידינו. ככה עבר הלילה. לא ידענו, אז שהגיטו היה כבר מוקף שוטרים בילורוסיים לבל יימלט אף אחד.

הבוקר בא. הבוקר שכה פחדנו מפניו. מבין החרקים של הגדר ראינו כי שוטרים משוטטים ברחוב הסמוך לגיטו. הת־חילה התרוצצות בבתים ובין בית לבית. אחד שאל את השני מה שמע ומה בדעתו לעשות ואף אחד לא עשה כלום. השוט־רים נכנסו לגיטו והתחילו לזרז להתקהל ויחד עם זה פקדו להוציא מהבית ולהביא אל השוק את המעילים החמים והפר־וות למען הצבא הגרמני היות והחורף ממשמש ובא. לצעירים העובדים במנסרה אמרו ללכת לעבודה כרגיל והנשארים מת־יצבים בשוק. נפרדתי מאשתי, מבני ובתי והלכתי למנסרה. בשער הגיטו ע"י הבית של אלתר מונבז עמד השוטר וולודיה שירקובסקי (זאיאץ). בעברי את הגשר שע"י הגיטו נקף לי לבי: למה עזבתי את אשתי וילדי ואני, כביכול, את נפשי הצלתי, וחזרתי. ע"י השער עצר אותי השוטר ושאל למה אני חוזר. אמרתי לו, ששכחתי לקחת רשימת המפעל שאני זקוק לה בעבודה. כשהגעתי לחצרי, פגשתי את אשתי עם הילדים יוצאים מן הבית אל מקום ההתקהלות. הם התפלאו על זה שחזרתי. בני יעץ לי להצטרף אל „היודנראט" ולעמוד יחד אתם. התיעצתי עם המזכיר של „היודנראט" שוורטאג והוא אמר לי לעמוד על ידו. כשעמדנו בחצר הופיע השוטר לוניק שקודינסקי כדי לזרז אותנו לצאת למקום האסיפה. הוא נכנס הביתה לבדוק אם נשאר עוד מישהו. הלכתי אחריו, היות וחמותי, אשה זקנה וחלושה, שלא יכלה לעמוד על רגליה נש־ארה במיטה. בראות אותה ניגש אליה ואמר לה לצאת, אבל היא לא יכלה לקום. אחז השוטר בזרועה והתחיל למשוך אותה. לא עזרו הפצרותי שיעזוב אותה לנפשה והוציאה החוצה. בחצר נעצרה, הושיטה לי את ידה ולחצה את ידי בשארית כוחה, הסתכלה בי בעינים זולגות דמעות ומילמלה חרש מלים שלא הבינותין ויצאנו אל הרחוב.

בהגיענו למקום ההתקהלות, ניגשתי אל אנשי היודנראט, שעמדו כבר במקום ועמדתי על ידם. אשתי עם הילדה בת השבע עמדו בשורה עם כל האנשים. את בני לא ראיתי למרות שהסתכלתי לצדדים וחיפשתיו. השוטרים הסתובבו הנה והנה וסקרו את קהל הנאספים, והנה הופיע קומנדנט הגיסטאפו. השוטרים פקדו לעמוד ישר בשתי שורות. הקומנדנט ניגש אל מזכיר „היודנראט" שוורטאג ושאלו כמה שאלות, האם אספו אתמול את כל הכסף ואם נמצאים במקום כל אלה שלא הלכו לעבודה. על כל שאלה ושאלה היה עונה בקול „יאוול", ז"א כן. הקומנדנט עם השוטר קנדיבוביץ אליושקה עברו כמה פע־מים על פני העומדים והתחילו להוציא מהשורה בחורות צעי־רות והעמידון ליד ה„יודנראט". מנו אותן וחזרו והוציאו עוד וכשהגיעו לעשרים, פקד הקומנדנט על אנשי ה„יודנראט" ועל עשרים הבחורות להיכנס אל הבית של פייגל שיינקמן. כשהיינו כולנו בפנים נכנס שוטר ואמר לנו להגיף את וילון החלון ומעל הוילון אמר לתלות שמיכה ולסגור את הדלת. אסור להס־תכל החוצה, מי שיציץ החוצה יירה. באותו הרגע הגיעו מכיוון סטויבץ מכוניות משא עם אנשי הגיסטאפו והתחילו להאיץ בנאספים לעלות על המכוניות. מי שלא הזדרז לעלות במהי־רות על המשאיות הוכה מכות רצח וזרקום למכוניות. אלה שפנו הצידה נורו במקום. הצעקות והיללות נשמעו מרחוק. המכוניות העמוסות גברים, נשים וטף נסעו במהירות עצומה לכיוון בית הקברות, בליווי שוטרים ואנשי גיסטאפו מזוינים מכף־רגל ועד ראש. אלה שנשארו במקום כיתרום אנשי הגיס־טאפו והשוטרים הכניסום למרתפים שמתחת לחנויות השרו־פות ושמרו עליהם עד שהמכוניות חזרו מבית הקברות והע־מיסו עליהן את השאר וחזרו במהירות לשם. את המוכים והמתים למחצה זרקו למכוניות כבולי עץ תוך התלהבות ושמ־חה פראית. במחזה הזה חזו גם שכנינו מאתמול בשביעת רצון ניכרת. ילדה בת 6 הצליחה להחלץ משרשרת הגיסטאפו וה־שוטרים וברחה לכיוון רחוב מינסק. אמו של השוטר קנדיבו־ביץ הבחינה בזה ומיד הזעיקה שוטר והלה כיוון את רובהו והפסיק את בריחתה. את הסיפור על הילדה של פשקה רנזון בת ר' זאב קליאטשוק שמעתי מפי כמה נוצרים, שעמדו אז באותו מקום. בשעה 11 לפנה"צ גמרו החיילים והשוטרים את המלאכה, הם חזרו מבית הקברות והתחילו בחיפושים בבתי הגיטו המיותמים. דברי ערך יקרים לקחו ומה שלא יכלו לקחת איתם חילקו למתאספים, שעמדו וחיכו בתאוה פראית לזכות במשהו. לפנות ערב כשחזרו הגברים מעבודתם, הוציאו גם אותנו מהבית של פייגל שינקמן, שהיינו כלואים בו. השוטרים לקחו אתם 20 יהודים אל בית הקברות לכסות את הבור ולייש את האדמה. כך נסתם הגולל על קדושי שוורזנה והפליטים מערי פולין.

אשתי בת 35, בני בן 14 ובתי בת ה־7 נספו ביום ההוא. אני נשארתי גלמוד.

באותו הערב העבירו אלינו את שארית אנשי קהילת טורץ, כמאה ושלושים אנשים, גברים, צעירים ואנשים בגיל העמידה המסוגלים לכל עבודה. את נשיהם, ילדיהם, הוריהם וזקניהם השמידו רק אתמול ביום המר והנמהר.

מחנה עבודה בשוורזנה

למחרת אחרי השחיטה, בא לגיטו ההרוס, חייל בדרגת סמל ס.ס. בשם בזלר והודיע, שמהיום הנהו הקומנדנט של המחנה. הוא הביא פועלים והקטין את שטח הגיטו על ידי זה, שהעבירו את הגדר מצד דרום עד ביתי ומצפון עד בית דב שחנוביץ. משני הצדדים של המחנה הקימו שני מגדלים והו־שיבו עליהם שומרים מהשבויים הסובייטיים, מזויינים במק־לעים, שיפקחו על התנועה בתוך המחנה. בכניסה למחנה עמד

תמיד חיל גרמני והשער היה סגור ומסוגר. היציאה מן המחנה היתה אסורה בהחלט. בבוקר הוליכו אותנו לעבודה למנסרה בליווי חיילים מזויינים ברובים מכודנים ובערב שוב חזרו בצורה כזו למחנה. הבתים במחנה נקראו בשם בלוקים ולכל בלוק היה מספר. הצפיפות בבלוקים היתה איומה וקשה היה לשמור על הנקיון.

יחד עם יהודי טורץ, שהועברו אלינו היינו כשלוש מאות וחמישים איש בכלל זה עשרים נשים, שהגרמנים השאירון בחיים לשרת את המחנה.

בבית המדרש, בלוק מס׳ 2 גרו הרבה אנשים. בפינה על יד התנור הקימו מטבח, ובו שני דודים גדולים, שהביאו מסטויבץ, בהם היו מבשלים פעמיים ביום תפוחי־אדמה במים וכל אחד היה מקבל לפני צאתו לעבודה ובערב, כחצי ליטר מרק דליל של תפוחי אדמה. נוסף לזה קיבל כל אחד 250 גרם לחם ליום. פליטי ורשה, לודז, אנשי טורץ וגם שוורזנאים, שלא היה להם קשר עם הנוצרים מעבר לגדר סבלו רעב.

היינו מנותקים מהעולם החיצוני, רק במנסרה, בזמן הע־בודה שמענו מפי העובדים הנוצריים משהו מהמתרחש בעולם.

במחנה התחילו התלחשויות על בריחה. הנוער חיפש דר־כים ותחבולות איך להכניס נשק למחנה. בשאלת הבריחה התפלג המחנה לבעד ונגד. היו גם מהססים, שלא ידעו מה טוב יותר. השאלה העיקרית היתה מה צפוי לנו ביער? טרם היה ברור אם ישנם פרטיזנים ביערות או שזהו רק דמיון, ואם ישנם היכן נמצא אותם ואם יקבלו אותנו. וכיצד אפשר להת־קיים ביער בחורף בקור של 40 מעלות מתחת לאפס. ועוד הרבה שאלות כאלה היו למתנגדים וגם לאוהדים. הבוריחה בעיני אחדים היתה כהתאבדות לדעת. לעומתם טענו המצדדים לבריחה, שבין כך וכך יחסלו אותנו הגרמנים ואין מה להפסיד.

ככה חיינו, אם לקרוא לזה חיים, בהיסוסים ובוויכוחים למעלה מ־14 חודש במחנה המדכא והמנוון הזה, עד שביום ששי אחד, ב־29.1.43 הסתנן אל המנסרה פרטיזן יהודי אמיץ לב וחרף נפש מחופש כפועל נוצרי, הרשל פוססורסקי ז״ל. ובערב, בגמר העבודה, הצטרף לשורות היהודים המולכים אל המחנה בליווי חיילים. באותו ערב אירגן את הבריחה.

הודות לקור הגדול ששרר באותו ערב עזבו הזקיפים האוקראינים את המגדלים ולא שמרו על המחנה. המארגנים שלנו פרצו את הגדר מצד המערבי ועל הנחל הזורם על יד בית המדרש שמו קרשים כעין גשר, ובשעה 8.00 בערב יצאו מן המחנה כמאתיים ועשרים איש עטופים בסדינים לבנים בכדי שמרחוק לא יבחינו את התנועה על השלג הצחור. צעדנו בשלג עד הברכיים עד שעקפנו את האגם של טחנת הקמח ויצאנו אל מחוץ לעיר. לגרמנים, כנראה, נודע על הבריחה מהצעקות של אחד שלא רצה לעזוב את המחנה.

ראינו את הזרקורים בחשכה, אבל לדלוק אחרינו לא העיזו הנאצים, הואיל וחשבו שיש לנו נשק רב.

בעטיו של הרעש שהקים הלה נשארו, לדאבוננו, כמאה ושלושים איש במחנה, שלא הספיקו לצאת לפני הופעת הגר־מנים. אחרי יומיים חיסלום, מלבד שלושה: חוה שחנוביץ, אביה ירחמיאל גולדין וליפא ברנשטיין שהתחבאו במרתף בבלוק מס׳ 4 ז״א בביתו של משה יוסילבסקי באותו רגע שאנשי הגיסטפו באו להוציאם להורג. בערב יצאו בחשאי מהמחבוא, עברו בדרכים עקלקלות את העיר מבלי שהבילו־רוסים הרגישו בהם ויצאו מחוץ לעיר. בדרך נתקלו בגרמנים, שפתחו עליהם באש. ירחמיאל גולדין נפל במקום. חוה וליפא הגיעו, אחרי תלאות רבות, אל מקום מושב נוצרי־בפטיסטי, שנתן להם מקלט עד תבוסת הגרמנים.

המשכנו לצעוד בשלג בדרך לא דרך והתרחקנו מהזרקו־רים וכשהגענו ליער שבסביבת הכפר פולוסניה רווח לנו.

איטקה צלקוביץ ושני ילדיה מיכאל ואלקה, נרצחו בשחיטה הגדולה ביום ט״ו חשון 1941 בסוורזשנא, הי״ד

ניתנה פקודה להיכנס אל היער לנוח (מאז יצאנו את המחנה — הכל נחתך לפי פקודה). עייפים ומיוזעים התישבנו, או יותר נכון, נפלנו על השלג וגנסנו מהלחם הקפוא שהיה בכיס. כאן הרגישו אחדים שקפאו אבריהם, למי אצבעות הרגליים ולמי אוזן או אף. הורדנו את הטלאי הצהוב מעל הבגדים וכמו רוח חדשה של חרות אפפה אותנו. למרות הסכנה להילכד בכיתור גרמני, היה גם ברור כעת לכל אחד, שהגרמנים לא יכלאו אותו שוב בגיטו או במחנה כל עוד רוח חיים באפו.

אחרי מנוחה קצרה המשכנו את דרכנו וכשהגענו אל הכפר פולוסניה, האיר כבר הבוקר, גייסנו סוסים ועגלות, העמסנו את התרמילים שכה הכבידו עלינו בדרך והושבנו בעגלות את אלה שנחלשו ונקפאו. כעבור כמה רגעים יצאנו את הכפר לכיוון יערות לאווי. שם פגשו אותנו פרטיזנים יהו־דים ; בחורים מסטויבץ , ניסביז וקלצק, וכך הפכנו לפרטיזנים.

החיים ביער לא היו קלים, במיוחד בהתחלה. עברו עלינו צרות רבות ותלאות עד היותנו לפרטיזנים. בכל מיני דרכים ואמצעים השתדלנו והשגנו נשק, היינו ללוחמים שווים עם הפרטיזנים הרוסיים, שנמצאו באיזור. רבים מאתנו הצטיינו בעוז רוחם ובשאיפתם לנקום וגם צויינו לשבח על ידי המפק־דים הרוסים.

במשך זמן היותנו בפרטיזנקה עברנו ופעלנו ביערות פר־לסיה, אורליקי, מורוטשנקה, רוספה, צ'וצ'ביץ, קופיל, וילשין, לאווי ועוד יערות שונים, שאינני זוכר כבר את שמותיהם, עד שהצבא הסובייטי הביס את הפולש הנאצי. באיזור קופיל נפ־גשו פלוגות הפרטיזנים שלנו עם הצבא האדום שדלק אחרי הגרמנים הנסוגים.

את פלוגות הפרטיזנים גייסו לצבא האדום. אני, שלפי גילי לא הייתי חייב גיוס, חזרתי עם עוד כמה יהודים לשוור־זנה. זה היה באמצע יוני 1944.

זמן מה עבדתי בסטויבץ, אחר כך עברתי לנסביז' ובשנת 1945 עזבתי את רוסיה הסובייטית כנתין פולני לשעבר ובאתי ללודז, משם המשכתי הלאה דרך צ'כיה, גרמניה, הולנד, בלגיה וצרפת עד שהגעתי בשנת 1946 לארץ ישראל באנית המעפי־לים „תל־חי".

יכול מישהו, שאינו בן ברית, להטיח נגדנו, שלא היינו די אמיצים נגד הפולש הגרמני, הם במקומנו היו מתנהגים לא כך, אבל העובדות מוכיחות אחרת. לדוגמה אספר מעשה בנער נוצרי משוורזנה, שגר ברחוב סטויבץ על שפת הנהר נימן, בא אל המגרש על חוף הנהר לקושש קיסמים מהעצים שנשארו במים עוד מימי הסובייטים. זה היה בבוקר לפני התחלת העבודה.

אני עבדתי אז במנסרה בתור עוזרו של פולני אחד בשם פרצ'יק, שהכריז על עצמו כפולקס־דויטש ולכן תפס את מקומי כמנהל עבודה, אבל לאמיתו של דבר הייתי אני ממלא את כל התפקידים, והוא היה חותם את שמו על הניירות.

שומר המגרש היה גם כן תושב העיירה, שגר על שפת הנהר הנ"ל, אמר לנער לא לקחת עצי הסקה ולהסתלק מן המגרש. הנער סרב ואף אמר לו „וכי אתה כאן בעל־הבית" ? הוא לקח בול עץ והלך הביתה. השומר נעלב, הלך וסיפר את העובדה במשרד.

כשבאתי לעבודה, פגשנו השומר וסיפר לי את הענין. אמרתי לו, שלא כדאי היה להודיע על דבר פעוט כזה למשרד. אחרי כמה רגעים בא אחד העובדים ואמר, שעלי להתיצב במשרד בפני הדירקטור אוקון, זה היה גרמני בגיל 35 בערך, בדרגת קפיטן בצבא. בעמדי לפניו שאל אותי, מה קרה שם על שפת הנימן. אמרתי לו שזה היה לפני התחלת העבודה ואני שמעתי את הסיפור רק מפי השומר. בנוכחותי טילפן אוקון אל הקומונדנטורה בסטויבץ וסיפר, שנער בילורוסי התחצף נגד השומר הבילורוסי מטעם המנסרה ולכן אמר „מן הדין שהנער יירה", ובזה נגמרה השיחה.

חזרתי למגרש שעל החוף, העבודה התנהלה כרגיל, שבויי מלחמה רוסים ותושבי העיירה נוצרים עם סוסיהם סחבו את העצים מן המים.

תרתי אחרי מישהו, שאפשר לסמוך עליו להודיע לאם הנער (אביו מת מזמן) שתסתיר אותו מפני הגרמנים, והנה אני רואה את המנהל שמול פולקס־דויטש מצ'יכה, בא עם ראש הז'נדרמריה של הגיסטפו וקורא לי לגשת אליו. הוא אמר לי לאסוף את כל האנשים למקום זה. הזעקתי את כל השבויים והתושבים והנה אני רואה חיל מהגיסטפו מוביל את הנער.

הקומנדנט אמר להעמידו ע"י ערימת העצים הסמוכה. דומיה שררה כל הזמן, נדמה היה שהנשימה נעצרה פתאום אצל כל הנאספים.

הקומנדנט הוריד את הרובה משכמו וציווה על הנער (הוא היה כבן 14) להסתובב אחורנית כשפניו לערימת העצים וכיוון את הרובה, כמו בהתחרות לקלוע במטרה. הגרמני אמנם לא החטיא, הנער נפל אחורה בלי רוח חיים. חיוך נראה על פני הגרמני כאילו התגאה באמנות היד שלו.

המשכנו לעמוד על מקומנו כקפואים. עכשיו פנה מר שמול אל הבילורוסים תושבי המקום באמרו (הוא דיבר רוסית בהברה צ'כית) : אתם כולכם עצלנים ואינם רוצים לעבוד, הפעם אתנהג אתכם בחסד ואשאיר אתכם בחיים, אבל כל אחד מכם צריך לקבל את מנתו המגיעה לו כמפרעה, וציווה על הראשון להוריד את המכנסים ולשכב על עץ שהיה מונח שם. הלה לא הירהר הרבה ועשה כמצווה עליו. הוא ספג עש־רים מלקות מידי חיל גרמני. אחריו בא שני, שלישי עד הע־שירי ואף אחד מהם לא פצה פה ולא ריפרף עין.

אחרי סיום המחזה הזה אמר שמול אל הבילורוסים : דעו זאת לכם, רק מפרעה קטנה ואם לא תעבדו במרץ כדרוש, נירה בכם ככלבים, ועכשיו לעבודה.

יש לציין, שתושבי העיירה הבילורסיים שלנו נחשבו בכל הסביבה כאמיצים וגבורים, אבל כלפי הפולש הגרמני היו פחדנים ומוגי לב.

מיכאל גראנדע / די לעצטע נאכט

דאָס איז געווען די שרעקלעכסטע נאַכט וואָס איך האָב אַמאָל דורכגעמאַכט אין מיין לעבן. אַ נאַכט וועלכע האָט זיך געצויגן ווי אַן אייביקייט און איך וועל איר ניט פאַרגעסן אַזוי לאַנג ווי איך וועל נאָך זיין צווישן די לעבעדיקע.

אין געטאָ האָבן מיר געלעבט אין אוממענטשלעכע באַדינגונגען, ערגער ווי מען פאַרשפּאַרט חיות. מען האָט גענומען אַ גאַנץ שטעטל יידן און מען האָט אַריינגעזעצט אונדז אויף אַ שטח וואָס האָט זיך געצויגן בסך הכל פון דער שטוב פון אהרן זעליוואַנסקי ביז אלתר מונבז. די ענגשאַפט איז געווען אומדערטרעגלעך. ביי אונדז אין שטוב אַליין זענען געווען אָנגעפּראָפט קרוב צו 50 מענטשן. יעדן טאָג האָט מען אונדז געטריבן אין טאַרטאַק, וווּ מיר האָבן געאַרבעט פון גאַנץ פרי ביז פינצטער. אָנשטאָט געצאָלט, האָבן מיר געקריגן געשלאָגן סיי פון די דייטשן סיי פון די ווייסרוסישע אויפזעערס, וועלכע זענען געווען שטעטלדיקע שקצים.

י״ד חשון תש״ב (1941), ווען מיר האָבן זיך אומגעקערט פון דער אַרבעט אין געטאָ, האָט מען אונדז איבערגעגעבן, אַז ביי טאָג זענען דאָ געווען דייטשן און האָבן באַפוילן, אַז יעדערער ווער ס׳האָט נאָר געלט, גאָלד און צירונג, מוז דאָס גלייך אָוועקגעבן און אַז מאָרגן פרי מוזן זיך צונויפזאַמלען אַלע איינוווינער, פון זויג־קינדער ביז ווער ס׳לעבט נאָר אין געטאָ. די צונויפזאַמלונג וועט פאָרקומען, פון די וואָס אַרבעטן אין טאַרטאַק — 6 אַזייגער, און פון אַלע איבעריקע — 7 אַזייגער אין דער פרי. ווער ס׳וועט ניט אויספילן איינע פון די צוויי פאַראָרדענונגען, וועט דערשאָסן ווערן גלייך אויפן אָרט. אַביסל שפּעטער איז צו מיר אַריינגעקומען נח באַקאָוו, ער איז געווען אַ מיטגליד פון יודנראַט, און מיט טרערן אין די אויגן האָט ער געזאָגט, דאָס ער איז געקומען געזעגענען זיך מיט מיר, ווייל ווער ווייס צי מאָרגן אין דער צייט וועלן מיר נאָך זיין ביים לעבן. דאַן האָבן מיר געזען ווי פיל פּויערים גייען מיט גראַבאייזנס אין דער ריכטונג פון בית־עולם. יאָ, האָט ער געזאָגט, דאָס גייט מען גראָבן קברים פאַר אונדז. ווייטער האָט ער מיר געבעטן, איך זאָל דאָס קיינעם ניט דערציילן, ווייל ס׳וועט ווערן אַ שרעקלעכע פּאַניק אין געטאָ, און ער איז אַוועק.

איך האָב אָבער בשום אופן ניט געקענט פועלן ביי זיך דאָס איך זאָל שווייגן. ניין, איך מוז גיין און אַלעמען וואָרענען, אפשר וועט דאָך עמעצן געלונגען צו אַנטלויפן און אַזוי אַרום בלייבן ביים לעבן, בכדי צו דערציילן פאַר די קומענדיקע דורות, וואָס דער עמלק פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט האָט פון אונדז געמאַכט. איך בין גלייך אַוועק און אַלאַרמירט דעם גאַנצן געטאָ. פאַרשטייט זיך, אַז די נאַכט איז שוין קיינער ניט געשלאָפן. ווי שלעכט דאָס לעבן איז געווען, פונדעסטוועגן האָט קיינער ניט געוואָלט שטאַרבן.

גאַנץ פרי האָבן מיר נאָך אַלע געדאַוונט, געפּרוּווט נאָך ביי דער לעצטער מינוט צו דערוועקן אַ זכות אויף מבטל מאַכן דעם שרעקלעכן גזר דין. עטלעכע יידן האָבן געזאָגט ווידוי באַגיסנדיק זיך מיט ביטערע טרערן. דאָס איז געווען ט״ו חשון תש״ב (1941).

מיר זענען אַרויס אויף דער „זביורקע״ (צונויפזאַמלונג). דער געטאָ איז געווען אַרומגערינגלט פון דער ווייסרוסישער פּאָליציי. מען האָט אונדז אָוועקגעשטעלט אין גלייכע רייען. צו אונדז זענען צוגעקומען די דייטשע מערדער און האָבן אונדז געוואָרנט צום לעצטן מאָל, דאָס מען זאָל זיי אָוועקגעבן דאָס געלט מיט דעם צירונג, ווייל ביי וועמען מען וועט געפינען — וועט גלייך ווערן דערשאָסן. שפּעטער האָבן זיי געמאָלדן, אַז די אַלע וואָס אַרבעטן אין טאַרטאַק קענען גיין צו דער אַרבעט און די אַלע איבעריקע — בלייבן אויפן פּלאַץ. איך בין נאָך אַמאָל אַריין אין געטאָ און איבערגעגעבן ווי די לאַגע זעט אויס. איך האָב זיך געזעגנט מיט יעדן וואָס כ׳האָב נאָר באַגעגנט. די געוויינען האָבן דערגאַנגען עד לב השמים. גייענדיק, האָב איך באַגעגנט מיין שוועסטער אסתר

גראַנדע מיכאל, אסתר און זיין פרוי חיה ברכה מיט זייער קינד איידליע, אומגעקומען דורך די דייטשן. הי״ד

אַ פּאַרווייַנטע. אויף מיין פראַגע, וואָס זי קלערט צו טאָן, האָט זי געענטפערט, דאָס זי האָט באַשלאָסן צו גיין אויפן זאַמלונגס־פּלאַץ. איך האָב איר אָפּגערעדט דאָס צו טאָן און גענומען איר צוזאַמען מיט מיר אויף דער אַרבעט. אויפן וועג האָבן מיר זיך געטראָפן מיט ישראל צאלקאוויטש ווי ער גייט גאָר צוריק אין געטאָ. אויף מיין פראַגע: פאַרוואָס ער גייט צוריק? האָט ער מיר געזאָגט, דאָס מען האָט אים ניט אַרויסגעלאָזט פון געטאָ און ער גלויבט דאָס מיר מיט אסתרן וועט מען אויך נישט אַדורכלאָזן.

איך האָב זיך גלייך אָריענטירט אין דער געשאַפענער לאַגע און אָוועקגעשיקט מיין שוועסטער דורכן צווייטן זייט געטאָ נעבן גרויסן בית מדרש פאַרזאָגנדיק איר, דאָס זי זאָל אַדורכקריכן דאָס טייכל און דורך די פעלדער דערקלייבן זיך צום טויער פון טאַרטאַק. איר איז טאַקע געלונגען אַריינצוגיין מיט מיר אויף דער אַרבעט. זייענדיק שוין אין הויף פון פּאַב־

ריק, האָב איך איר באַהאַלטן צווישן די שליכטעס פון קלעצער און אַזוי אַרום איר כאָטש דערווייל אָפּגעראַטעוועט פון טויט.

אין קורצן האָב איך געזען ווי ס׳קומען אָן פון סטויבצער זייט איבערפולטע אויטאָס מיט באַוואָפנטע דייטשן.

ווי מען האָט מיר נאָכער איבערגעגעבן, איז גלייך ווי זיי זענען נאָר צוגעקומען צום מאַרק, האָבן זיי תיכף געעפנט אַ פייער אויף די אומגליקלעכע פון פריער פאַרזאַמלטע יידן. דע ערשטע געפאַלענע האָט מען ארויפגעוואָרפן אויף אויטאָס און אָנגעפאַנגען אַריבערצופירן אויפן נייעם בית הקברות. די נאָך ביים לעבן־געבליבענע, האָט מען דערווייל פאַרשפאַרט אין די ליידיקע קראָמען און נאָכער געפירט זיי צום ברודער־קבר ווו מען האָט זיי אַלעמען דערהרגעט און אַ טייל פון זיי באַגראָבן לעבעדיקערהייט.

קומענדיק פון דער אַרבעט, האָבן מיר אין געטאָ מער שוין קיינעם ניט געפונען פון אונדזערע טייערסטע און נאָענטסטע. אין די הייזער האָט געהערשט אַ טויטע שטילקייט ווי אויף אַ בית־עולם און האָט אָנגעוואָרפן אַ פחד אויף אונדז אַלעמען וואָס האָבן זיך אַרומגעשלייכט איבער די פוסטע געסלעך ווי לעבעדיקע שאָטנס.

זאָל דער טאָג פון דער שחיטה ניט פאַרגעסן ווערן פון אַלע סווערזשנער וואָס זענען געבליבן ביים לעבן, אין מדינת ישראל און אויך אין אַלע עקן פון דער וועלט. פון דור צו דור דאַרף מען דערציילן אונדזערע קינדער און קינדס־קינדער וועגן די מעשים פון די דייטשן מערדער.

אויף דעם חורבן פון דער יידישער קהילה נאווי־סווער־זשען זאָג איך: יתגדל ויתקדש שמיה רבא!

מוניה יוסלבסקי־ירון / „לא כצאן לטבח"

שוורזנה, עיירת הולדתי, השתרעה על חופו השמאלי של הנימן, בחיק הטבע שכנה, בתוכה בוסתנים וגנים פורחים מלאי ירק ופרי. מסביב לה חורשות ושדות מוריקים שהצמיחו לחם לשובע לתושביה. נדמה היה לנו שעיירתנו היא, אהבנו אותה ובטחנו בה ולכאורה גם שכנות טובה היתה לנו עם יתר תושביה הנכרים, עיירה עליזה ותוססת. נוער משכיל, תנועות ציוניות ומועדונים, בית־ספר, בית־כנסת, מוסדות צדקה וגמילות־חסדים, בתי־מסחר, ומרקחת, מכבי אש ובית תרבות, שהתקיימו בו נשפים לציון כל מאורע ציוני ויהודי, הצגות תיאטרון. ביקרו בה נואמים מכל הפלגים והזרמים השונים, ובסך־הכל גרו בה כשמונים משפחות יהודיות, וכפליים היה מספר הנכרים. וכך זרמו בה החיים בשלוה ובשקט כזרום מימיו של הנימן — עד שהאנטישמיות החבויה של שכנינו הגויים פרצה וגם נתמכה בסתר ובגלוי על ידי השלטון הפולני. הקרקע התחילה להתמוטט מתחת לרגלינו, הבסיס הכלכלי התחיל להצטמק — חנויות יהודיות הוחרמו על ידי קוניהם הנכרים, וצצו כפטריות חנויות ושלטים מאירי עיניים בפתחיהן: „חנות נוצרית".

חלק גדול של הנוער אשר ברובו היה ציוני ובעל הכרה חלוצית ולאומית הסיק את המסקנה הנכונה — עלה ארצה, וכך התחילה שוורזנה להתרוקן מיהודיה. בשמחה ובגאווה היתה מלווה את חלוציה בדרכם לציון. דמעות גיל היו פורצות מעיני המלווים והגרונות לא פסקו מלצעוק: חזק! חזק ואמץ! להתראות בישראל העצמאית והמשוחררת! ובשריקת הרכבת היה מתפזר קהל המלווים, שמח בעוזב המשתחרר מהגלות ונאנח על אלה שעוד נשארו בה. אולם חיש מהר חשך עולמנו לגמרי. פרצה המלחמה הגדולה — מלחמת העולם השניה. בשנת 1939 התקיפו הגרמנים את פולין והביסוה. הרוסים ניצלו את תבוסתה וסיפחו את בילורוסיה ואוקראינה לעצמם ופולין כמדינה נמחקה מעל מפת כדור הארץ, ורק אחרי שעתיים כשראשון חיילי הצבא האדום עבר את גבולה המזרחי של פולין כבר היתה שוורזנה בשלטונה של רוסיה הסוביטית, כי רק מרחק של 12 ק"מ הפריד בין שוורזנה והגבול הסוביטי.

השתחררנו משלטון אנטישמי ועוין. נהפכנו לאזרחים חופשיים בעלי זכויות מלאות ושוות, אולם לדאבוננו החופש הזה טמן בתוכו כורת על כל דבר יהודי־ציוני ולאומי, והציונות הוכרזה כפשע. הנוער היהודי של שוורזנה לא השלים עם חיסולו הלאומי, ורקם תכניות כיצד לפרוץ גבולות ולהגיע ליעד הנכסף. „עוד לא אבדה תקוותנו" — זו היתה סיסמת חייו בזמן הקצר של שלטון הסוביטים בשוורזנה, כי גם שלטון זה לא האריך ימים. ובשנת 1941 ב־22 לחודש יוני הכריזה גרמניה מלחמה על רוסיה הסוביטית. במכונת מלחמה אדירה וענקית, בצבא גדול מצויד בכלי מלחמה רבים, חדישים ועצומים, גברה גרמניה הנאצית על הצבא האדום שנסוג מזרחה. ואחרי חמישה ימים של קרבות עקובי דם, נכנס הצבא הגרמני לשוורזנה — אור ליום שישי, 27.6.1941.

אני הספקתי עוד לעזוב את שוורזנה אחוזת להבות ולסגת עם הצבא האדום מזרחה. לעלות על רכבת מפונים לא הצלחתי, כי הרכבות היו כבר משותקות והגשרים פוצצו על ידי הגרמנים, אולם הצלחתי לעבור ברגל מרחק של שלוש מאות ק"מ מזרחה עד אשר אפסו כוחותי. קבענו לעצמנו, קבוצה של פליטים בורחים יהודים, מקום לינה באחד היערות על גדות הברזינה, לא רחוק מהעיר אוסיפוביץ. עם נץ השחר השיג אותנו הצבא הגרמני הכובש ונלקחנו בשבי. זו היתה פגישתי הראשונה עם הצבא הגרמני. צבא של רוצחים וחיות טרף. שבויים הוכו ועונו, פצועים נרצחו בדם קר לעיני חבריהם. שבויים יהודים הוצאו להורג בשביים. למזלי קלסתר פני לא העיד על יהדותי ובזכות זו לא נרצחתי. רוכזנו אלפי שבויים במכלאה בלי אספקת מזון ומים. ביום הרביעי לשבינו הופיעה מכונית גרמנית עם פרורי לחם ומזון והוריקה את תוכנה לתוך המכלאה. השבויים הרעבים התנפלו על הפרורים ומהומה פרצה בינינו. הזקיפים הגרמנים פתחו באש על השבויים בלי כל אזהרה מוקדמת ורבים נהרגו במאבקם על פרור הלחם. הרוצחים הגרמנים נהנו מהמחזה ולא הרשו לקבור את החללים.

בלילה אחרי אותו המקרה כשכל אחד שכב על יצועו הדל הרגשתי תכונה בין חברי השבויים. לישון ממילא לא ישנתי,

כי רעב וצמא הייתי וגם פחדתי פן אתגלה כיהודי וגורלי יחרץ. כדור בראש, כך הוצאו להורג יהודים רבים שנתגלו בין השבויים. עקבתי אחרי כמה מחברי לשבי, שהתקרבו לגבול המכלאה בין השיחים במקום שעבר הזקיף הגרמני. בקפיצה זריזה, ונחשונית הופל הזקיף וחוסל במקום, ובקול חרישי „קדימה" התפרצו השבויים לכיוון היער, שלא היה מרוחק מהמכלאה. אנוכי ניצלתי את הרגע ויחד עם עוד שבויים שהיו קרובים למקום, פרצנו קדימה לכיוון היער. לא יותר מרגע שרר השקט, כי תיכף התגלתה הבריחה על ידי הגרמנים ואש תופת נפתחה על הבורחים. אחורה לא התבוננתי, רק אנחות נפגעים שמעתי ובכל כוחותי רצתי קדימה. למזלי הגעתי שלם ובריא ליער עבות שלתוכו לא העזו הרודפים לחדור. ביער התפזרנו ובחשכה לא ראה איש את רעהו. כשהאיר השחר מצאתי את עצמי בין קבוצה של חמישה שבויים רוסים, מבוהלים ומפוחדים ללא כל תכנית להבא. נכנסנו לחווה בודדת. לקחנו קצת מזון ושאלנו למקום הימצאנו. נודע לנו שהתרחקנו כעשרים וחמישה קילומטר ממחנה השבויים ובסביבה שורצים חיילים גרמנים. שבנו ליער, התחבאנו בין השיחים ונחנו כל היום. עם רדת החשיכה שמנו פעמינו קדימה, אולם חברי הרוסים הודיעו לי בעדינות ובתקיפות, שאין נוכחותי רצויה להם וזר אנוכי להם — בגלל היותי יהודי.

באין ברירה, לבדי ובודד שמתי פעמי מערבה, חזרה בכיוון לשוורזנה, עיירת הולדתי ובית הורי. וכך ארכה דרכי בחזרה כמעט חודש. הלכתי רק בלילות ובדרכים צדדיות ועקלקליות. בימים הייתי מתחבא ונח ביערות. נמנעתי מלהיפגש עם החיילים הגרמנים שנעו מזרחה על הכבישים הראשיים בהמוניהם עם ציודם המלחמתי הרב. נעזרתי על ידי גויים. בלילה לא הכירוני כיהודי באמרי להם שהנני חוזר מבית כלא קומוניסטי הביתה. אולם מסוכן מאוד היה מצבי במקרים שגוי היה מניח שיהודי אני, היה מתנפל עלי בקללות וגידופים: „הסתלק מכאן, יהודי ארור, בן־בליעל, זמן רב ומספיק אכלתם את לחמנו. לא נרשה לכם עוד לדרוך על אדמתנו ולנשום את אווירנו, בוגדים ורוצחי אלוהים שכמותכם, יוצרי הקומוניזם הארור". במקרה כזה הייתי ממהר להסתלק בחשכה ולהתרחק מהמקום וניסיתי את מזלי לבקש פרוסת לחם מגוי אחר ובמקום אחר. וכך חזרתי רעב, עיף, שבור ורצוץ, מגודל שיער ולבוש סחבות לבית הורי בשוורזנה.

לשוורזנה נכנסתי דרך יערות אוקינצ'יץ. לפנות ערב עברתי את הנימן במהירות ונכנסתי לאחד הבתים היהודים הקיצוניים לא הרחק מהנימן, לביתו של צבי אפשטיין ז"ל. אך כשפתחתי את הדלת ועברתי את סף הבית הכירוני בעליו. רגעים עמדנו והתבוננו איש ברעהו מבלי להוציא הגה מפה. מפוחדים ומבוהלים היו יושבי הבית, כי מספר משפחות יהודיות כבר נרצחו, וגזרות רעות הוצאו והקשה ביניהן, שכל יהודי חייב לענוד על חזהו ועל גבו אות קלון: מגן דוד צהוב בקוטר של 10 ס"מ, וכל יהודי מגיל 12 ומעלה, שייראה ברחוב בלעדי האות הזה יירה בלי אזהרה מוקדמת. אשתו של צבי יהודית ז"ל, אשה טובת לב, אם מסורה לילדיה וליתר ילדי העיירה, בדמעות בעיניה הגישה לי פת לחם, הציעה לי כסא לשבת והזהירה אותי לבל אשב ליד החלון פן יראוני אחד הגויים. התרחקתי מהחלון והרגשתי בגיהינום שלתוכו נקלעתי. כבדה עלי נשימתי וקלחת של זיעה שטפתני. אחד מילדי שוורזנה הקטנים שבמקרה הזדמן לבית רץ לבית הורי להודיעם שחזרתי. כעבור דקות ספורות הגיעה אחותי הקטנה ציפי ז"ל בת 10, בעינים זולגות דמעות של עצב ושמחה — עצב הזמן ושמחת הפגישה, ובידיה הרכות שני מגני דוד צהובים עבורי, בכדי שאוכל לעבור את המרחק ממקום הימצאי לבית הורי. התכופפתי בכדי שתוכל אחותי הקטנה להדביק על גבי את אות הקלון. הרגשתי כאילו אבני ריחיים כבדות נתלו והושמו על צוארי ועל גבי. וגבי לא נזדקף עוד מכובד משקלם ומשמעותם הרבה חדשים — עד אשר נפרקו מעלי בצו של המוני נרצחים — בצו הנקמה — עבור כבוד ישראל שנרמס ודם ישראל שנשפך. אחרי מאמצים רבים של הורי וה„יודנרט" צורפתי לרשימת היהודים. הייתי לאזרח „שווה זכויות" וחובות. „מקושט" באות הקלון הוכרחתי לצאת לעבודת הכפייה שחלה על כל יהודי העיירה. עבדנו בתיקון דרכים שנע עליהם הצבא הגרמני מזרחה. עלבונות, גידופים והלקאות היו מנת חלקנו. כעבור זמן קצר בהנהלתם של גרמנים, הופעל מחדש מפעל העץ (המנסרה) שבעיירתנו. מחוסר עובדים הועסקו רוב יהודי שוורזנה במנסרה. ליהודי מותר היה רק לעבוד עבודה פשוטה וכל התפקידים בהנהלת העבודה נמסרו לגויים למרות זה שבין היהודים היו בעלי מקצוע. עבדנו חינם מבלי לקבל תשלום. אני וחברי בנימין וילטובסקי יליד עיירתי ובן גילי משום מה לא רצינו לעבוד במנסרה ועבדנו בתיקון דרכים ובהר הזיפזיף שעל יד עיירתנו. אולם אחרי הפצרותיו המרובות של דודנו המשותף ישראל צלקוביץ, שהיתה לו השפעה מסויימת על מנהל העבודה במנסרה, התחלנו לעבוד במנסרה בהוצאת בולי העץ שהגיעו עם זרם הנימן אל החוף.

הגזירות הקשות מטעם הגרמנים, התקדמות צבאותיהם מזרחה והתפוררות של הצבא האדום דיכאו אותנו מאוד. הידיעה הכוזבת של הגרמנים כאילו כבשו את מוסקבה, ירדה עלינו כהלם, כי למרות הכל היתה לנו עוד איזו תקוה שהיא, וצפינו להתקדמותו של הצבא האדום. והנה בבת אחת נמוגו כל התקוות ואנו אבודים. „ומאין יבוא עזרי"?

היות שהמנסרה עוד היתה בשלביה הראשונים של התארגנות, לא כל יהודי שוורזנה היו מועסקים בה וחלק הגון מהם עבד בהר הזיפזיף אשר על יד העיירה. יומיים אחרי יום הכיפורים ב־1941 הופיעו כתריסר חיילים גרמנים בעיירה, נכנסו למשרד ה„יודנרט" והוציאו 2 מחבריו הצעירים, את אייזל גרנדה ז"ל ובנימין מנכס ז"ל וברכבם הגיעו להר, במקום שעבדו היהודים. אספו אותם אחד אחד ואחרי „סלקציה" ומיון הוציאו עוד 28 צעירים וצעירות רק בני שוורזנה, הושיבו אותם על משאיתם הגדולה, והובילו אותם ישר לבית הקברות העירוני החדש. בדרך התעללו בהם באכזריות אל־אנושית, ועד שהגיעו לבית הקברות היו כולם מוכים, פצועים וזבי דם. בבית הקברות צוו הבחורים לחפור ולהכין לעצמם את קבריהם. כשהבור היה כבר מוכן, הובאו לפיו צעירים בקבוצות בנות חמישה והומתו ביריות. רגע לפני הוצאתם להורג של החמישיה האחרונה התפרצה מבין שורותיה אחת מבנות שוורזנה, דובה בת אפרים ויליטובסקי בת ה־17, קמצה אגרופיה מול

הרוצחים הגרמנים ובמקום לבקש רחמים, הכריזה בעמידת גבורה עילאית: „עוד תמצא אתכם יד עברית נוקמת, שלם תשלמו בעד דמנו השפוך, רוצחים גרמנים נבזים". כזאת סיפר לי, כמה שעות אחרי הרצח, אחיה — חברי בנימין, ששמע את תיאור הרצח מפי אחד השוטרים הרוסים הבוגדים שנוכח במקום בבית הקברות.

בנימין לא בכה ולא קונן. בשקט חזר על צוואתה של אחותו הקדושה „יד עברית נוקמת". הרגשנו בכל גופנו ומ־אודנו שמפית של הקדושה בת שוורזנה, דובה בת אפרים וי־ליטובסקי הגאה והשקטה, יצא הצו למרד ולנקמה. ברגע זה טרם הצלחנו להתארגן. אמצעינו היו דלים ואפשרויותינו מוגב־לות ובחרדה חיכינו לבאות.

כעבור שבועות מספר רוכזו כל יהודי העיירה, כ־500 נפשות בגיטו צר ומחניק, בחלק קטן של קצה העיירה אשר מרכזו היה בית הכנסת. וכאן קוימה הקללה: „ושבע נשים יאפו את לחמם בתנור אחד". אחרי ישיבה של שבועיים בגיטו הצר, ששוכנו בו עשר נפשות בחדר אחד הגיע צו: על כל יושבי הגיטו, מנער ועד זקן, להופיע למחרת בבוקר על מגרש השוק למיסדר כללי. בגיטו התפשטו בהלה, פחד וחרדה. אנ־שים רצו מבוהלים אחד למשנהו, רצו לדעת מה נשמע ומה לעשות. ברגע הגורלי הזה הורגש המחסור בהנהגה והדרכה. נדמינו לעדר מבוהל בלי רועה. קשה לשכוח את היום ההוא, יום ארוך היה, רגעיו כשעות ושעותיו כימים... בערב שמעתי מפי אחד המבוגרים, שנודע לו כי כל הגויים בעיירה גויסו לח־פירת קבר גדול בבית הקברות. „יהודים — אמר — לא טוב, צרה צפויה לנו, הבה נאמר תהילים!" ויהודים תמימים ומאמי־נים אחזו בנשקם המסורתי הזה, חיטטו בערמות הספרים ומצאו את ספר התהילים... התמוגגו בדמעות וקראו „יענך ד' בעת צרה" וכו'. המבטים והידיים הורמו אל על — לשמים החר־שים והאלמים.

הוי גלות, כמה ארורה אַת! מאושר האיש שלא הכיר אותך ולא נשם את אווירך ולא אכל את לחמך ולא דרך על אדמתך!

ליל נדודים היה לילה זה לגיטו שוורזנה. ולמרות הכל, השמש שקעה, הירח הופיע ואחריו חשכה וכעבור זמן הקיץ הבוקר, הבוקר שעלינו להתיצב בכיכר השוק.

כולנו — כחיילים ממושמעים, בעוד החשכה שלטת, הת־יצבנו בשוק. כולנו בשורות ישרות, אשה על יד בעלה, ילדים על יד הוריהם, תינוקות בזרועות אמהותיהם, חולים נשענים בתומכיהם — כולם, כולם. בגיטו לא נשאר איש. שקט, בל נקים רעש — היתה הפקודה, כי שכנינו הגויים עודם ישנים.

והנה מכיוון סטויבץ הופיעה דמותו השחורה של נציג „החוק הגרמני". אותו הקצין הגרמני שפקד אתמול על ההת־יצבות. הוא התקרב בראש השורה, לבדו יחידי, ברך בשלום „גוט מוריין" — אמר הרוצח הגרמני ופקד, שאת הכסף, מטבעות הזהב והתכשיטים שברשותנו עלינו להמציא לו תיכף, אחרת, הוא יצטרך להענישנו ובזה איננו רוצה. צביעות גרמנית מושלמת!

הקצין הגרמני פקד על כל הגברים למהר לעבודה למנ־סרה כי לצבא הגרמני דרוש חומר למלחמתו. כעבור רגעים מספר כשאנו הגברים התרחקנו במקצת מכיכר השוק, נשמעה יריה אחת ושניה, ושריקת הקצין הגרמני, ומחנה גדול של רוצחים גרמנים ובוגדים רוסים שהסתתרו מאחורי הגדר הג־בוהה של הכנסיה הרוסית, התפרצו מתוך חצר הכנסיה והקיפו את כל הקהל בכיכר. כך תוכננו המלכודת והרצח של יהודי שוורזנה על ידי הרוצחים הגרמנים ועוזריהם הרוסים.

אנקות פצועים, צעקות הורים ובכי ילדים הגיעו לאוזנינו, אולם ידינו קצרו מלהושיע, כי הובלנו לעבודה למנסרה מוק־פים במשמר חזק. שעות מספר נמשכו היריות ונשמעו הצעקות. הבינונו מה שמתרחש עם יקירינו, מהו גורל אמהותינו וטפינו. אולם אנו, אשר חיינו הוגשו לנו בחסד מעבידינו, מנהלי המנ־סרה הגרמנים הוגד לעבוד — ולעבוד ביתר שאת ומרץ כי חיים הננו בזכות עבודתנו.

אני וחברי בנימין עבדנו באותו יום על חוף הנימן בסי־דור בולי עץ, שהוצאו מתוכו. מרחוק נראה לנו היער, שבו נמצא בית הקברות שלנו ושמה הובאו היהודים שעוד לא נהרגו בכיכר השוק. אנחות הקדושים הגיעו אלינו עם שקשוק מי הנימן. שיירות המובלים נראו ברורות לעינינו, והד היריות נשמע בכל הסביבה — יריות בודדות וצרורות רבים מכלי נשק אוטומטיים. חשבתי אז רק מי נפגע ביריה זו וברגע זה — אמי, אחותי, שכני או חברי. בצהרי היום הופסקו היריות אחרי שכל יושבי הגיטו נרצחו ושקט השתרר מסביב, אולם באזני עוד הדהדו האנחות שלעולם לא אשכחן, אנחות אבותינו, אמ־הותינו, אחינו ואחיותינו שנרצחו על ידי הגרמנים על פשעם היחידי — כי יהודי הגלות הם.

הגיעה שעת הצהרים, העבודה הופסקה והפועלים הגויים התישבו, כל אחד בנחת במקומו ואכלו כרגיל, בתיאבון מוגבר, כי יום שמחה להם: הרגו ורצחו יהודים. נוצרי אחד, ממנהלי העבודה מיהר לביתו, ובדרך הרגיש, שאשה עבריה מסתתרת מאחורי שיח על שפת הנהר, והביא שוטר, בוגד רוסי, את בן העיירה לוניק שקודינסקי, וירה בה מקרוב שלוש יריות. לפי לבושה הכרנוה מרחוק — אשתו של פינקלשטיין שגרה אצל שיינקמן. כעבור דקות מספר הופיע גוי אחר שפשט את בגדיה וקברה במקום מבלי להשאיר כל זכר וסימן. בזמן היריות וההרג, הגיעה בריצה מבוהלת למקום עבודתנו על הנימן, ילדה קטנה כבת שמונה שנים, בילינקה שמה, בתו של הכובען קירשנר. בבכי מר ניגשה אלינו — אל הפועלים היהודים וסיפרה לנו על הנעשה בכיכר השוק. הילדה הצליחה איך שהוא להתחמק מהמקום. עד חי מגיא ההריגה.

מה דיברו יקירינו? איך התנהגו קדושינו? — שאלנוה. אף אחד לא התנגד, כולם עשו מה שאמרו להם הגרמנים, אולם כל אחד קמץ אגרופיו וצעק: נקמה נקמה, עבור דמם השפוך!

נקמה! נקמה! — זו היתה משאלתה האחרונה של אמי היקרה, זו היתה צוואתה הקדושה של אחותי הפעוטה וזו היתה גם משאלתם וצוואתם של כל יקירינו שמתו מות קדושים על קידוש האומה לפני הירצחם על ידי הגרמנים, ימח שמם!

נקמה! המלה שנחרתה עמוק־עמוק בתודעתי והדה וצלילה היכו בלי הרף באזני כהך פטיש על סדן הנפש.

נקמה! זו היתה הסיסמה האחת והיחידה שליוותה אותי

וחברי בקרבות עם האויב הגרמני במחתרת ובחזיתות עד שהושמדה החיה הטורפת.

בגמר יום העבודה לפועלים היהודים במנסרה ביום השחי־טה של יהודי שוורזנה, ב־8.11.1941, הובלנו תחת משמר כבד בחזרה לגיטו. מחזות אימים התרחשו באותו ערב ובאותו לילה, כשלנו, הנותרים בחיים, נודע גורלם המדויק של בני משפחותינו, — גופותיהם הטהורות והרכות של הרבה מילדינו עוד פזורות היו בחצרות ובגנים בגיטו כצפרים אחרי ציד. מרובים היו כתמי דם מסביב ובבתים שוד וגזל. הגלות הו־פיעה בכל אימתה ואכזריותה. שכנינו הגויים עוד עסקו בשוד: אחד סחב דלי, השני ספסל או אפילו בגד מגואל בדם בעליו. העיקר היה לגנוב ולשדוד. התהלכנו כצללים ולפעמים נדמה היה לנו, שדעתנו נטרפת מגודל האסון. אולם עלינו, החיים, הוטלה עבודה קשה ומפרכת במנסרה, ואי מילוי פקודה עונשה הוא: מות בּיריה.

לקומץ הגברים בני שוורזנה שנותרו צורפו עוד 120 יהו־דים מהעיירה הסמוכה טורץ שגורלם כגורלנו — נשותיהם ויל־דיהם נרצחו לפני יומיים והם צורפו כתגבורת כוח עבודה למנסרת שוורזנה. הגיטו הוקטן והחליף את מעמדו למחנה עבודה. המחנה גודר בגדר קרשים הדוקה בגובה של 2 מטר ולגדר העץ נוספה גם גדר דוקרנית מסביבו. בשני קצותיו הו־קמו מגדלי שמירה גבוהים ועליהם זקיפים עם מכונות יריה.

ברצוני לציין, שבימים טרופים אלה נשאר נוער שוורזנה איתן ברוחו וגופו ולא נכנע לאויב, ואלה שחונכו ברוח ציונית ולאומית, לא רצו להשלים עם מר גורלם ולהסכים למושגים של הזמן ההוא: „אצבע אלוהים היא, חבלי משיח" הגיעו. ותיכף אחר הטבח התארגנו במחתרת בתוך המחנה, והתחלנו לחשוב על רכישת נשק חם וקר ולתכנן התקוממות והתנגדות נגד מרצחינו.

הנני נזכר באחד הערבים הקודרים, במפגש הראשון של ראשוני המחתרת שהתקיים באחד ממרתפי המחנה, בדבריו של חברנו בנימין ויליטובסקי שחי יחד אתנו כעת בארץ. הוא יליד שוורזנה, בוגר „תרבות" בסטויבץ, חניך תנועה ציונית, אחד מאדריכלי המרד במחנה שוורזנה, וזו היתה הכרזתו הרא־שונה: „חברים! עלינו להתארגן ולהזדיין בכל כלי הנשק שאפשר להשיג, ולא רק בכדי להציל את חיינו. גורל העם הוא גם גורלנו אשר אין מנוס ממנו, אולם נוער שוורזנה לא כצאן לטבח יובל, נלחם ונקום את דם בני עמנו הנשפך". הבעיה שהועמדה לפנינו היתה: לא כיצד לחיות בכבוד, אלא איך **למות בכבוד.**

הוצא הצו לשבירת ההבלגה, הוצא הצו למרד.

הפעולה הראשונה שבוצעה מטעם המחתרת היתה בשעת הקמת הגדר סביב המחנה. את הגדר הקימו נגרי המחנה שעבדו בנגרית המנסרה. בנימין ויליטובסקי, יוסף אדון־עולם, אני וקלמן סטולוביץ ז"ל שנפל בחזית אחרי הפרטי־זנקה, עבדנו כשוליות ולכן עזרנו להם בהקמת הגדר. את העבודה ארגנו כך, שאת האגף האחורי הפונה לשדות מול בית המרחץ הישן, נקים אנו. האחראי על עבודתנו היה אחד מנגרי העיירה המקצועיים, בן־ציון רזניק ז"ל, מבוגר יותר מאתנו, בעל הכרה ונבון. הוא שימש לנו כעין מדריך פר־ליטי. דבריו היו שהרצח הוא איננו מקרי ולא מקומי. זהו רצח מתוכנן על עם ישראל כולו. מטרת הפשיזם היא להשמיד את כל עם ישראל ועלינו להתגונן בכל כוחנו ולא לצפות לנס. כעבור זמן קצר חלה בן־ציון במחלה שנראתה כבלתי רצינית, אולם בגלל חוסר עזרה רפואית בשוורזנה הועבר לסטויבץ, ששם היה כעין בית־חולים יהודי. בן־ציון לא חזר עוד לשוור־זנה. הוא נרצח בידי הגרמנים בסטויבץ. את הלוחות, בהדרכתו של בן־ציון העמדנו אמנם, אולם הכנסנו בהם רבעי מסמ־רים, את הראשים, באופן כזה שנוכל בקלות לפרוץ את הגדר בזמן הצורך. את זה עשינו בזהירות ובסודיות, שלא הרגישו בכך אפילו חברינו היהודים ומנהלינו הגרמנים. כדאי לציין שבקטע זה של הגדר עברו פעמים מספר חברים בתפקידים למען המחתרת. התחלנו לחפש דרכים וקשרים בכדי להשיג נשק. חברינו שידעו כי הם פועלים לא כבודדים ושמאחוריהם גוף מאורגן יכלו ביתר מרץ ובטחון לבצע את הפעולות. כל אחד הרגיש, שמאחוריו, בפנים המחנה, נמצא כוח מסוייםשיגן עליו לכל הפחות מפני מתנגדינו היהודים שהיו רבים בזמנים הראשונים אחרי קום המחתרת. היהודים התמימים האמינו בשקרן הגרמני, מנהל המנסרה, קצין ס"ס הגרמני אוקון, שהוא יציל אותנו ולא יתן לחסלנו בתנאי שנעבוד במרץ ונשב בשקט, כי המחתרת תגרום לחיסול המחנה. התמימים האלה, מתנגדי המחתרת, פעלו רבות לחיסולה בכר־חות עצמם בפנים המחנה ולא חס וחלילה בהלשנה בפני האויב.

הראשון שהביא הצעה ממשית בדבר אפשרות להגניב ולהכניס רימון יד, היה חברנו הנער יצחק בן יוסף הרץ פרצוביץ ז"ל שנפל במלחמת פרטיזנים.

יצחק, יליד שוורזנה, המוכר לנו בתור אצ'קה אסתר־יכע'ס. עוד לא הספיק לסיים את בית־הספר „תרבות" בסטויבץ, נער רך ותמים שזועזע עמוקות בראותו בעיניו איך שהגרמנים רוצ־חים את אביו ואמו ביום כניסתם לשוורזנה, אותו הכדור של הרוצח הגרמני, שפילח את לב אמו פגע ברגלו של הנער, שסבל מפצעו עד סוף ימיו. חמתו בערה כהר געש, נער גיבור שלא ידע פחד, ונשאר גלמוד כי אחותו ואחיו הצעירים נרצחו בזמן הטבח. יצחק עוד המשיך לעבוד במאפיה של אביו בתור עוזר לאופה. בעבודה נפגש עם חבר נוצרי מספסל לימודיו, בנו של אחד מתושבי שוורזנה. בשיחת רעים סיפר לו השגץ, שיש לו רימון־יד והוא מוכן לתיתו תמורת תשלום, ומוכן להביאו לא הרחק מגדר המחנה ולהחביאו בין השיחים על שפת הנהר הקטן שזורם בקרבת בית הכנסת. שקלנו בדבר והוחלט לבצע את הפעולה. למחרת קיבל השגץ מידי יצחק את התמורה: שעון יד והבטיח תיכף להעביר את הרימון למקום מוסכם, שכולנו כילידי המקום הכרנוהו היטב לפי כל סימניו. המתיחות בינינו היתה גדולה, כי ידענו את פשר הדבר ומה גדולה הסכנה, ואף לא האמנו באמון גמור לשגץ, אולי מטמינים לנו מלכודת או שזוהי פרובוקציה. אולם מתוך חוסר ברירה החלטנו להסתכן וקבענו מועד מסויים לבוא ולהוציא את הרימון ממחבר־או. מטעמי זהירות לא הופיע אף אחד מאתנו בזמן המיועד להיפגש עם הנכרי. התחלנו לעקוב אחרי שומרי המחנה וללמוד את זמני שמירתם. המגדלים אמנם הוקמו אולם השומרים היו מתרשלים בתפקידי השמירה ולא בכל לילה היו עולים עליהם,

אולי מפני זה שחשבו כי היהודים ממילא אינם מסוגלים לשום פעולה, והשמירה הקפדנית כבר מיותרת. באחד הלילות החשוכים בעת שנעדרה שמירת האויב בחוץ ומבלי שהרגישו בדבר אף אחד ממתנגדינו בפנים, ניגשנו לגדר ובזריזות ובשקט הוצאנו את הלוחות שהיו מחוברים ברבעי מסמרים ויצחק יצא את המחנה וכעבור דקות ספורות חזר ורימון־יד בידיו. הלוחות הוחזרו למקומם מבלי להשאיר כל סימן לפרצה.

השמחה היתה רבה במעוננו. בידינו כלי שיכול גם לפגוע באויב: רימון יד חי! הוא היה למקור של עידוד ותקוה. כדוגמת הרימון החי התקנו לעצמנו מעץ רימונים דומים לשם הפחדה, לכל הפחות, את האוכלוסיה הבלתי מזוינת בזמן פעולה או בריחה.

בשנת 1942 הגיעו אלינו מהעיירות הסמוכות ידיעות קודרות על שחיטות והרג. ישובי יהודים, גדולים כקטנים, הוכרזו כבר „יודן־ריין", ולא נשאר בהם אף יהודי אחד לזכר. ואנו, קיבוץ של 360 יהודים, ברובם גברים מוכשרים לעבודה וכ־30 נשים, שהושארו על ידי הגרמנים כמבשלות ועוזרות וכמה ילדים שהצליחו בכל מיני סיבות ומקרים להישאר בחיים אחרי ההרג. ישבנו במחנה רעבים ומושפלים ועבדנו עבור האויב במנסרה סגורים ומסוגרים מכל צד ועבר וחיכינו לבלתי ידוע ואחדים אף קיבלו את הדין. „מפני חטאינו הרבים" עלינו לסבול עד שנגאל ונפגש עם יקירינו בעולם־הבא, — עולם שכולו טוב.

אבל לא כך חשבו חברי המחתרת. ביתר שאת נרתמו לארגון ולהסברה, והרבה יהודים נענו לקריאתנו והתיצבו לימיננו. המטרה המידית היתה השגת נשק.

את הרובה הראשון הכניס למחנה נתן גולדשטיין ז"ל. נפל במלחמת הפרטיזנים, יליד סוורזנה, בוגר „תרבות" בסטויבץ וחבר תנועה ציונית. הצלחנו להעלים מעיניהם של מתנגדינו מבין היהודים ומעיני אויבינו הגויים, והרובה הוכנס למחנה. בנסיבות דומות במבצעים נועזים ומסוכנים ותמורת תשלומים גדולים הצליחה המחתרת במחנה סוורזנה להשיג ולהכניס לתוכו כתריסר כלי נשק וכמות גדולה של תחמושת.

וכך הוקם במחנה סוורזנה גוף צבאי מחתרתי ממושמע ומלוכד, שבראשו לא עמדו מנהיגינו ופרנסינו או אנשים מבוגרים אשר פעילות קהילתית מאחוריהם. בראש הגוף הזה עמדו בני נוער אשר פעילותם הציונית ותינוכם העברי היו מבוקרים קשות על ידי החוגים השליטים בעיירתנו, אשר ציפו רק „לנס מהשמים". הודות מורינו הציוניים והעבריים אשר החדירו לתודעתנו שלילה מוחלטת לגלות והכרה לאומית עמוקה, שהינה היסוד לגאווה אנושית, שימשה דחף למרד והתקוממות בראותנו שכבודנו הלאומי והאישי נרמס ויקירינו כצאן לטבח מובלים. הגוף הזה החליט החלטה חד־משמעית — „לא כצאן לטבח נובל"! יש לברוח מהמחנה ליערות הסמוכים ועל המאושרים שיגיעו ליערות לנהל משם את מלחמת הנקם באויבינו. אין ברצוני להאשים את מתנגדי המחתרת והמרד, כי ברור היה לכולנו כי זוהי „מצדה" — מלחמה ללא סיכויים להישאר בחיים ועלינו למות בכבוד כיאה לצאצאי הקנאים שכבודם הלאומי הוא יקר יותר מחייהם. לדעתי, יוכל רק אדם שחונך ברוח זו להיות מוכן לשלם את המחיר היקר עבור האידיאל אשר דגל בו כל חייו. אולם לדאבוננו חונכו מעטים בגלות ברוח זו, ולמעטים היה האומץ והכוח לקום ולהתמרד.

הפעולה להכניס נשק למחנה היתה קשה כקריעת ים־סוף, ולא קלה יותר היתה בעית איכסונו של הנשק בתוך המחנה. מתנגדי המחתרת רצו בכל מחיר לפרק את נשקנו בחשבם, שזה יפסיק את פעולותינו ולא תבוצע משימתנו — התקוממות ובריחה ליערות. ידוע גם ידענו, שכל נסיון בכיוון זה יביא אחריו חיסול מוחלט של המחנה, אבל גם היה ידוע לנו כי הננו אחרוני היהודים בסביבה וקצנו הוא בלתי נמנע. מתנגדינו קיוו שאולי בגלל „זכות אבות" או הודות לניסים נישאר בכל זאת בחיים. באשליות כאלו אנו לא האמנו וידענו, שזוהי רק שאלת זמן ותו לא.

לילות שלמים היה מטה המחתרת במחנה סוורזנה יושב ודן: מה לעשות וכיצד לנהוג. הדעות היו מחולקות. יש וטענו לצאת ולא להתחשב בגורל הנותרים, כי אם נחכה — נפסיד. לעומתם טענו אחרים: לחכות לרגע המכריע, ואז להתנגד בנשק שברשותנו ולברוח ליערות. וקשה היתה ההחלטה. בינתיים הוצאה לפועל החלטתנו הקודמת: להתאמן בכלים שברשותנו, בכדי שכל אחד מחברינו יידע כיצד להשתמש בנשק בשעת הצורך.

הנשק היה מרוכז במקום אחד ובסליק אחד והאחריות לכלים הוטלה עלי. בבור שעומקו 2 מטר, בתיבת עץ גדולה הוסתר הנשק במחסן עזוב של דודתי חנה־שרה — המחסן היחיד, שהיה במחנה ועמד ליפול. בחודשי הקיץ היינו אני, בנימין, יצחק ז"ל ונתן ז"ל ישנים שמה בלילות. לשם הסוואה וטשטוש, הכנסנו אלינו לישון בו את יצחק ברוכנסקי מסטויבץ, שגר עם משפחתו בצפיפות נוראה בפינת חדר מעבר בדירתו של רב העיירה ר' אברהם אלפרט ז"ל. היה ידוע לנו שעל ברוכנסקי הטילו מתנגדינו לבלוש על המתרחש בינינו. כך שבנוכחותו לא דיברנו על המחתרת.

קרה פעם לפני שהכנסנו את ברוכנסקי אלינו, מצאנו את עצמנו בבוקר סגורים במנעול מבחוץ. נפוצה שמועה במחנה, שאנו ועוד חברים עומדים לברוח בלילה מהמחנה. מתנגדינו, שהעמידו שומרים במחנה, חשבו כי ליתר בטחון כדאי גם לנעול אותנו מבחוץ, ונאלצנו בבוקר לפרוץ את הקיר בכדי לצאת מהמחסן. בשלהי הקיץ ומזג האויר הקר חדלנו ללון במחסן, אולם הוא המשיך לשמש לנו במרכז המחתרת וישיבותיה, כמקום סליק הנשק והאימון. האימונים היו מתקיימים בכל יום ראשון בשבוע, שאז לא היינו יוצאים לעבודה. קשה היה עלי להינתק מחברי בבלוק מגורי, לקום בבוקר השכם, בכדי לפתוח את הסליק ולהוציא את הכלים, אולם בכל פעם הייתי מוצא איזה נימוק אחר (כמובן בעזרתם של חברי המחתרת) והייתי יוצא לעבודה קשה ומסוכנת זו. כמדריך בכלים האלה שימש לנו חברנו, יליד סוורזנה, חייל פולני לשעבר, שהשתתף במלחמת פולין־גרמניה, בשנת 1939, שמואל (מולה) בן צבי אפשטין. בגניבה ובחשאי היה נכנס למחסן ראשון ואחריו לפי תור וסימנים קבועים מראש, אחד מחברינו להתאמן בכלי. הנני נזכר בחצובה ובשק החול שהכנתי לאימונים האלה, ובבת צחוקו המאושר של מדריכנו שמואל כשחניכו הצליח באימונים. קשה גם לשכוח את ההתרגשות,

ח. שיינקמאן, מ. דאקטאראוויטש, מינע ובנימין שיינקמאן.

כשהחבר היה מצמיד לגופו את הנשק, עיניו הבריקו, ידיו רעדו וכל גופו רטט מקדושת המעמד: אימון בנשק חי, נשק בקמה בתוך תוכו של מחנה יהודים, עשרים־שלושים מטר מקן הרוצ־חים הגרמניים, שנמצא מעבר לגדר המחנה. קן הרוצחים הגרמנים היה בבית משפחת שיינקמן וקן הרוצחים הבוגדים הבילורוסיים נמצא בבית משפחת טרסצינצקי, אלה היו בתים יהודיים, שגבלו עם גדר המחנה והמחסן על ידם ורק מטרים ספורים מהם ובינינו הפרידה רק הגדר.

כשהגיע החורף והאדמה קפאה, הוחלט לחלק את הנשק בין החברים בסליקים קטנים כשכל אחד קרוב למקום מגוריו. רובה אחד לקחנו לעצמנו, דיירי החדר בבלוק מס׳ 8 בביתו של דודי ישראל צלקוביץ, רובה שני קיבלו דיירי הבלוק בביתו של צבי רובין: המדריך שמואל אפשטיין והאחים סטוקליצקי (משפחת סטוקליצקי מוצאה מווילנא, והתגלגלה במלחמה לשוורזנה. משפחה מכובדת — הורים ושלושה בנים כארזים ססה יצחק ואברהם אשר היו חברי המחתרת במחנה. ההורים נרצחו בשוורזנה, ססה ואברהם נפלו במלחמה, ויצחק גר בינינו בישראל). עוד רובה קיבל החבר יואל מזורביץ, יליד מיר שעבד כנגר במנסרת שוורזנה וסופח למחנה עם עוד קבוצת נגרים מעיירתו. שאר הכלים חולקו בין חברינו, שגרו בעזרת הנשים בבית הכנסת. כמובן כל רצוננו היה למצוא עוד נשק ובמיוחד תחמושת, שהיתה מעטה ברשותנו.

אחד מטובי בנינו יליד שוורזנה, גדליהו בן שמואל־דוד מנכס, חבר המחתרת אשר גר יחד עם שמואל אפשטיין בחדר אחד בביתו של צבי רובין, רצה יחידי להכניס תחמושת רבה למחנה...

גדליהו ז״ל ואביו ר׳ שמואל־דוד ז״ל חייטים היו לפי מקצועם וכחייטים עבדו גם במנסרה, הם תפרו בגדים לגרמנים מנהלי המנסרה וגם לאוקראינים, שהובאו כשבויי הצבא האדום ובגדו בעמם ועברו לשרת את הגרמנים. הם קיבלו מדים גרמניים ונשק ומילאו תפקידי שמירה במנסרה ומסביב למחנה היהודים, והשתתפו גם בהרג היהודים בעיירות הסמוכות. האוקראינים משרתי אדוניהם הגרמנים — באכזריותם וגסות רוחם לא נפלו מאדוניהם הגרמנים, וכשאחד מיהודי המחנה, בן שוורזנה, אל'תר קרבץ ז״ל, נתפס מחוץ למחנה ובידו ככר לחם ובקבוק חלב, שקנה תמורת בגד, הוא נאסר על ידם ולמחרת במיסדר של יהודי המחנה בתוך המנסרה הוכה פצעי מות על ידי אחד האוקראינים להנאתם ולצחוקם של כל הגויים במנסרה. בין האוקראינים האלה היה אחד צ׳ורני שמו, שלא התבלט באכ־זריותו ובמקרים אחדים אף הוכיח כי טוב הוא מיתר חבריו ובמקרים מסויימים היה גם מתקרב אלינו ואף השתתף בצע־רנו וגורלנו. רצה המקרה והאוקראינים קיבלו בגדים חדשים מאדוניהם הגרמנים. האוקראינים ניצלו את נוכחותם של החייטים במנסרה והביאו את בגדיהם לתיקון והתאמה, כי רצו גם להיראות יפים בהופעותם. בהזדמנות זו התקשר גדליהו עם האוקראיני צ׳ורני והבטיח לו לתפור את בגדיו בתור הראשון תמורת תחמושת, שצ׳ורני יביא לו ממחסנם. וכך גם היה, בשעת קבלת הבגדים הביא צ׳ורני ארגז מלא כדורים ומסר אותו לידי גדליהו וקיבל מידי גדליהו את בגדיו. צ׳ורני מיהר להופיע בין חבריו בבגדיו החדשים מה שעורר את סקרנותם ושאלוהו: למה תפר לך היהודי את בגדיך ראשון לפני שתפר

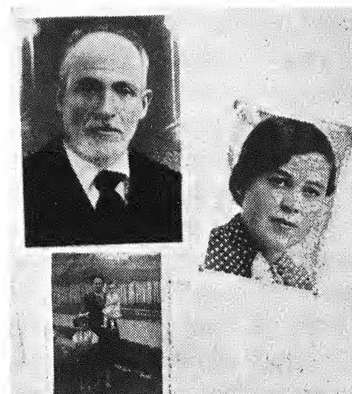

גדליהו מנכס, הי״ד

אותם למפקדנו ותת־מפקדנו? צ׳ורני, מרוב תמימות וטפשות (כי תם וגם טיפש היה) גילה את הסוד: נתתי ליהודי תחמושת ותמורתה תפר לי את בגדי ראשון. מיד נערך חיפוש בחדר מלאכתו של גדליהו ואביו ר׳ שמואל־דוד והתחמושת נתגלתה. גדליהו ואביו נאסרו במקום והובלו למרתף החקירות. לשם מה נחוצה לך התחמושת, ועבור מי הכנת אותה? שאלו את גדליהו חוקריו־מעניו. הלקוהו, היכוהו מכות נמרצות ומחצו את גופו, אולם הוא עמד בגבורה עד נשימתו האחרונה ולא פתח את פיו.

חברנו וגבורנו בן שוורזנה גדליה שמואל־דודס (כך קר־אוהו בשוורזנה) לא נכנע לאויב, לא בגד בחבריו ולקח את סודו לקברו. זכרו נצח!

חקירת האב נקבעה למחרת והישיש הוכנס לשם לינה בחדר המעצר של האוקראינים.

ומה גדולה היתה גבורתו של הישיש הזה. אחד מנכבדי קהילת שוורזנה, איש העמל והמצפון אשר לא סמך על כוחו־

משמאל: מנכס שמואל דוד, בתו הניה,
למטה: בתו אלקה וילדיה. הי"ד

תיו לעמוד מול חוקריו פן ידבר ויזיק לאחרים, קרע את חול־צתו המיועזת, שלבש על גופו הטהור, הכין ממנה חבל ושם קץ לחייו בתליה.

למחרת נקראו על ידי האוקראינים כמה יהודים בכדי להוריד את גופו הקר מהחבל, שגאל אותו מכאב ויסורים ולק־בור את גופו למרגלות הר הזיפזיף של עיירתנו.

אחרי הצהריים באותו יום נכנסו למחנה חיילי הגיסטפו הגרמני ואיתם בן העיירה הבילורוסי — הבוגד ליכצ'וב וערכו חיפוש במקום שגרו גדליהו ואביו, כשחזרנו מהעבודה עוד נמשך החיפוש והצוררים עוד טרם עזבו את המחנה. אנו, חברי

רובין אברהם, הי"ד

המחתרת, ידענו את רצינות הדבר, כי הלא ידענו שישנו נשק במקום החיפוש. התאספנו לישיבה קצרה ובה הוחלט: במקרה ויתגלה הנשק, גורלנו נחרץ, לכן על כולנו עוד באותו ערב לעזוב את המחנה, כי בבוקר אנו עלולים להיות מוקפים והכל אבוד. הנשק לא נתגלה והגרמנים חזרו כלעומת שבאו, אבל בכדי לספק את תאוותם לדם יהודי, לקחו איתם את בעל הבית, צבי רובין ובנו אברהם, ובדרך, לפני צאתם את השער, פגשו במקרה את חיים גורודיסקי, מהעיירה מיר, שעבד כנגר במנ־סרה ולקחו גם אותו לגסטפו, משם כבר לא חזרו ונורו אחרי חקירה אכזרית למחרת בסטויבץ.

קשה היתה המכה, אולם עמידתם בגבורה של חברינו גדליהו ואברהם שלא פתחו את פיהם בזמן החקירות והעינויים עד נשימתם האחרונה, עודד אותנו ונוכחנו שבני שוורזנה קורצו מחומר מיוחד ועלינו להמשיך בדרכם. ימים קשים ולי־לות נדודים עברו עלינו, כי כל אחד מחברינו התיסר ביסורים שכאילו הוא עצמו עומד ביסורי הגסטפו ופיו לא נפתח. קשים הם היסורים הנגרמים לגוף על ידי זרים ונדמה לי שלא קלים מאלו הם אותם היסורים שאדם מענה את עצמו השכם והערב ומתכונן לקראתם. אולם ביסורים האלה רק התחשלנו וביתר מרץ ניגשנו לפעולה ומעש: אירגון שורותינו, אימון מוגבר והשגת עוד נשק.

קיום המחתרת ונשק במחנה אחרי המקרה הזה הפך לסוד גלוי לכל יושביו. שמות חברי המחתרת נודעו ברובם למתנג־דיה. ונשמעו רינונים ואף איומים מכמה בעלי אגרוף וכוח נגד חברים מסוימים של המחתרת. אחד מחברינו ד"ר וטרינר אפרמן דניאל הוכה קשות על ידי האנשים האלה. לחברנו יצחק פרצוביץ שהכניס רובה למחנה הושמעו דברים קשים ובלתי רצויים, וממש פחדנו שעל ידי מעשה או פיטפוט של יחיד בלתי אחראי ייוודע על קיום המחתרת לאלה שלא צרי־כים לדעת עליה. אסור היה לנו לעבור בשתיקה על המעשים והדיבורים הבלתי אחראים של אנשים אלה והוחלט לנקוט באמצעים שכנגד.

בערב אחד הוזמן בעדינות ובתקיפות אחד מבעלי האגרוף של מתנגדינו למרתף של אחד הבתים במחנה והוגד לו בשפה שלא השתמעה לשתי פנים ובאיום בנשק לשתוק. מה גדולה היתה הטרגדיה כששנינו פרצנו בבכי על מר גורלנו מבלי שנוכל לדבר ולשכנע איש את רעהו בצדקת מעשיו. כי גם אנו וגם מתנגדינו פעלנו מתוך יאוש מבלי לדעת מעשיו של מי הם הצודקים והרצויים באותו זמן ובאותה תקופה. היהודי המסכן נשבע לשמור על מוצא פיו ומהרגע ההוא לא נשמע עוד קולו במחנה.

כשלון חברינו ומחיר הדמים ששילמנו חיזקו את שורות מת־נגדינו ופעולותיהם התחזקו. אחרי יום עבודה קשה ומפרך היו המסכנים עומדים לילה שלם ושומרים בל נברח או שלא נבצע פעולות עבור המחתרת. המצב הגיע לידי כך שקבוצת בעלי אגרוף ניסו בכוח להוציא ממני את נשקי.

הדבר הזה קרה באחד מלילות הסתיו הראשונים של שנת 1942. הרובה של אנשי המחתרת בבלוק מס' 8 היה מוסתר באדמה במרתף הקרוב למגורינו, אולם התברר לנו שהמקום הוא בלתי בטוח והגישה אליו קשה, לכן החלטנו להוציא את הנשק מהאדמה ולהחזיקו במקום שממנו נוכל להוציאו ביתר קלות בשעת הצורך. אני וחברי בנימין יצאנו לבצע את הפעולה הזאת. השעה היתה אחרי חצות, חושך מצרים מסביב ונדמה

היה לנו, שאף נפש חיה לא הרגישה במעשינו. אולם טעינו בחישובינו, כי מתנגדינו הרגישו בנו, ותיכף התארגנה קבוצה רצינית של בעלי אגרוף להתנפל עלינו ולפרקנו מנשקנו. למרתף נכנס בנימין, ואני נשארתי בחוץ לשמירה. קבענו, שבנימין יצא מהמרתף רק אחרי שאשמיע סימן מבחוץ. כשהרגשתי בקבוצה המתקרבת הבנתי את כוונותיהם, אותתי מהר לבנימין על המתרחש בחוץ. הם התנפלו עלי ובכוח הרחיקוני ממשמרתי וניגשו לפרוץ את דלת המרתף בכדי להיכנס פנימה. בנימין לא איבד את עשתונותיו ועוד לפני שהם הספיקו לפרוץ את דלת המרתף, הפעיל את נשקו בתוך המרתף שכבר הספיק להוציאו מהאדמה. הפורצים נעצרו ואז נשמע קולו של בנימין בוקע מתוך המרתף: „כל הפותח את דלת המרתף חוץ ממוניה, דמו בראשו". למזלנו לא נשמעה היריה למרחקים, כי המרתף היה סגור הרמטי והגרמנים שהיו מרוחקים במקצת מהמקום לא שמעו אותה. אנוכי נאבקתי בחוץ עם מתקיפי אבל דיברנו בשקט פן יתגלה הדבר לגרמנים וגורל כולנו ייחרץ. מישהו הזעיק את המפקד היהודי של המחנה, שתיכף הגיע למקום. המפקד היהודי של המחנה היה אז קלמן רייכמן ז"ל, פליט מלודז', שהתגלגל לשוורזנה יחד עם אשתו שנרצחה בידי הגרמנים בזמן השחיטה של נשי שוורז'נה וילדיהן; בחור טוב ופיקח היה, שמילא את תפקידו יפה, ומעולם לא פגע באף אחד מאתנו, ולא פעם ספג מכות מהגרמנים, „לשם הדרכה". כך אמרו לו הרוצחים, שילמד מהם איך לנהוג ביהודים, וכמקבל מכות ידע גם לתת מכות, אולם קלמן רייכמן לא הרים ידו על אחיו במחנה שוורזנה וסיבלנו היה גם סיבלו, מצוקתנו גם מצוקתו.

רייכמן ציווה להתפזר בשקט, והכל הבינו את רצינות הרגע והתפזרו. כשנוכחתי שלא נשאר אף אחד במקום אותתי לבנימין והוא פתח את דלת המרתף והעברנו את הרובה למחבוא חדש. מי שלא נכח במקום לא ידע על התקרית אשר לא דובר עליה עד יומו האחרון של קיום המחנה, כי כל אחד ידע כמה רציני הדבר ומה המחיר שאנו עלולים לשלם כשייוודע זאת לאויב.

הוויכוחים בינינו לא פסקו וקשה היתה ההחלטה למרות שהקיץ של שנת 1942 חלף, והתקרב החורף. ידענו גם שבתנאי אקלים חורפיים יקשה עלינו לפעול. מתוך חוסר אומץ להחלטה קונקרטית המשכנו לעבוד עבור צבא האויב ובחרדה ציפינו לבאות.

רצה גם המקרה, שרוב פעילי המחתרת עבדו במרוכז כנגרים ועוזרי נגרים בנגריה של המנסרה. באופן יחסי לשאר מקומות העבודה, שכולם היו בחוץ, נמצאה הנגריה במיבנה סגור ובמיוחד בחורף לא הציק לנו הכפור, כי התנורים חיממו את המיבנה. לארוחת הצהרים היינו מרתיחים קצת מים לחמם את הגוף ולהרטיב בהם את פת הלחם היבשה, ולא פעם היו נכנסים אלינו העובדים בחוץ להתחמם ולשתות מים רותחים למרות איסור הכניסה לנגריה לעובדי החוץ. לנגרים התיחסו מנהלי העבודה בקצת דרך־ארץ ולא השתמשו נגדנו באלימות כמו ליתר עובדי המנסרה. פועל יהודי במנסרה עלול היה לקבל מכות רצח ממנהלו הגרמני על לא דבר לשם תענוגו של הגרמני הסדיסט ובמיוחד ספגו מכות מעמיסי התוצרת על המשאיות מנהגיהם וממלוויהם הגרמנים שבאו מהחזית. כאן, מול יהודים חסרי ישע, רעבים ותשושים הוכיחו „הגיבורים" האלה מה שלא היו מסוגלים להוכיח ממקום בואם — בחזית הרוסית. לתוך המנסרה הגיעה גם שלוחה של הרכבת, וכל יום היתה מופיעה רכבת לקחת מתוצרת המפעל: לוחות עץ ובתי עץ מוגמרים על כל אביזריהם שנבנו במנסרה ופורקו לחלקים, והובלו לחזית ושמה הוקמו מחדש. לעתים קרובות היתה באה קבוצת פועלים יהודיים מסטויבץ להעמסת התוצרת וביניהם פגשנו מכרים וחברים ומפיהם נודע לנו על גורלם המר של יהודי סטויבץ. גורלם — כגורלנו וכגורל כל היהודים בסביבה: הרג שיטתי, הרעבה ועבודה קשה לנותרים, במיוחד היה קשה מצבם בחודשי החורף הקרים. לכן כניסה לנגריה, חימום הגוף והכיבוד שכיבדנו את אחינו האומללים: — כוס מים רתוחים ולפעמים גם מתוקים בסכרינה שהיתה מצויה אצלנו, היתה מחיה את הגוף התשוש.

עם פועלי סטויבץ היה מופיע במנסרה בחור שלא הכרנוהו קודם, פליט היה מוורשה וביקר תכופות בנגריה, כי עבד בה גיסו זלוטביץ אשר סופח כנגר מסטויבץ למחנה שוורזנה. תורגמן היה הבחור אצל עובדי הרכבת ומנהלו הגרמני הירשה לו רשמית להיכנס לנגריה ולחכות עד סיום טעינת הרכבת ולהתחמם על יד התנור הבוער. כמובן גם הוא היה נהנה מהכיבוד ומחייה את נפשו בכוס המים החמים, שהיה מוצא מוכנים בפינך על התנור, בחיצוניותו לא התבלט הבחור הזה משאר בחורי ישראל באותו זמן. לבוש בלויים ואות הקלון על חזהו וגבו, צבי פוססורסקי שמו. במשך זמן קצר בדיבורו הקצר והקולע כבש את לב כולנו וגילינו לו את סודנו, שבמחנה קיימת מחתרת וברשותה נשק ואנו מתכננים פעולה נגד האויב. הוא סיפר לנו שגם בגיטו סטויבץ התארגן הנוער וגם הם מתכננים פעולה. כעבור זמן מה הגיע לאוזנינו הבשורה הנוראה — על שחיטה גדולה בין יהודי סטויבץ, ראינו גם את לשונות האש שעלו מבניני הגיטו אשר הוצת בזמן ההרג.

השמירה עלינו הוחמרה, יהודים לא הורשו לעבוד במנסרה משמרת לילה וחברנו צבי לא הופיע יותר.

ביום השחיטה בסטויבץ כשאנו מתוחים כל אחד על יד שולחן עבודתו הופיע בפתח הנגריה ילד כבן 8, מבוהל ומפוחד ודמעות זולגות מעיניו ומפיו לא מוציא הגה. חברנו שמעון זלוטוביץ הכיר תיכף את הילד, זה היה גיסו הקטן, אחי אשתו, שנשארה בגיטו סטויבץ ואחיו של צבי פוססורסקי — שמעון. במהירות ובזריזות ניגש לילד, הכניסו פנימה לנגריה והסתירו, עד כמה שאפשר היה, מעיני זרים. הילד רק אישר מה שכבר היה ידוע לנו... הודות למראהו הארי הצליח לברוח מהגיטו וגם לעבור את הגשר על הנימן במקום שעמדו משמרות גרמנים ולהיכנס למנסרה, למרות שבשערה עמדו גם משמרות גרמנים, ובא לנגריה אל גיסו אשר עליו שמע וידע מסיפורי אחיו צבי בגיטו סטויבץ. לילד לא היה לאן לחזור, כי בגיטו סטויבץ נרצחו רוב היהודים וילדיהם. ילד יהודי שמתגלה דינו מות ביריה. לפנות ערב בחשכה, הוכנס הילד יחד עם כל הפועלים היהודים למחנה שוורזנה. כשנודעה הימצאות ילד „זר" בתוך המחנה, קמה תסיסה מסוימת, אולם הודות לרבים מאתנו ורצונו הטוב של מפקד המחנה היהודי רייכמן ז"ל הוסתר

הילד במחנה מבלי שידעו הגרמנים על הימצאו. הילד שמעון יצא יחד אתנו לפרטיזנים ואחרי נדודים רבים בדרך־־לא־דרך הגיע לארץ, שירת בצ.ה.ל. וחי כיום בתוכנו ושמו בישראל הוא שמעון ישראלי, לשעבר פוסוורסקי, אחד משחקני ישראל הנערצים ביותר על ידי הקהל הישראלי.

במחנה התנהלו החיים כרגיל, עבודה קשה וציפיה לבאות. השמועות שהגיעו מהחזית היו מעודדות; התקדמותו של הצבא הגרמני נבלמה על ידי הצבא האדום. הגיעו גם ידיעות מקוטעות ובלתי ברורות על הימצאם של פרטיזנים ביערות הסביבה, שהגבירו עוד ביתר שאת את התארגנותה של המחתרת בתוך המחנה. המחנה התחלק בגלוי לשני חלקים: חלק בעד פעולה, שתשים קץ לחיי השפלה ורעב, וחלק שני — לא לדחות את הקץ ועלינו להבליג״.

זכורה לי אחת האספות במחנה אחרי התנגשות אחת בין מתנגדי המחתרת לבין יוזמיה. האספה נקראה עוד על ידי המפקד היהודי הראשון של המחנה שברטק ז״ל, לשם הרגעת הרוחות, מבלי שהגרמנים, כמובן, ידעו עליה. אחד ממתנגדי המחתרת השמיע נאום ורצה לשכנע אותנו כי חמומי מוח הננו וטועים אנו ומטעים את הרבים. „מי אנו ומה כוחנו כנגד רצונו של אבינו שבשמים — ודינו דין הוא״. — אמר. להגיע ליערות ולהיות פרטיזנים — זה בלתי אפשרי, הדרך ליערות רחוקה ומסוכנת ואם כבר תגיעו ליערות, תמותו מקור ורעב, ובכלל האם מסוגל בחור יהודי — ותוך כדי דיבור הצביע על אחד מאתנו — לבוא לגוי בלילה ולקחת ממנו פרה, סוס או משהו אחר הנחוץ לקיום ביער, ובעוד נימוקים כאלה, כמעט ושיכנע את הקהל בכללו, אבל לא את נוער שוורזנה. המציאות אחר כך הוכיחה, שמסוגלים אנו לכל דבר לא רק ללקיחת סוסים ופרות מאויבינו. בחייהם שילמו לנו עבור דם ישראל. שרפנו גשרים, פוצצנו רכבות מלאות חיילי האויב. בנימין היה מפקד כיתת החבלנים של הפלוגה, ובמקרים רבים פעל יחידי במבצעים נועזים „סולו״. הוא שלח אל־על ארבע רכבות מלאות ציוד וחיילים גרמנים שנסעו לחזית. הרסנו יחידות גרמניות על מבצריהן, ארבנו להם על כל צעד ושעל ביום ובלילה, הוכחנו שכדורו של בחור יהודי ממית ככדורו של גרמני. גדולה היתה הפניקה והפחד בחיל המצב של הגרמנים במחוז ליחוביץ, במקום שפעלה קבוצתנו במסגרת „אוטריאד״ הפרטיזנים על שם „ז׳וקוב״. אחרי שהצלחנו במארב ובקרב פנים אל פנים להשמיד כיתה שלמה של חיילי האויב, וכשנודע לגרמנים אחר כך שאלה היו לוחמים יהודים, פחד האויב לעזוב את מבצרו אפילו בשעות היום. לעולם לא אשכח את שיר הלכת, ששרה כיתת האויב לפני שנפגעה באש הצולבת של מקלעינו: „את כל ההרים והמכשולים בהצלחה נעבור, ועד אחרון היהודים והקומוניסטים בהצלחה נחסל״, ובהודע לאויב, שפלוגתנו נמצאת בקרבתו היו אומרים בפחד: „היהודים מתקיפים״, וזה הספיק שלא התראו בסביבה, מלבד הימצאם בחפירותיהם ובעמדותיהם המבוצרות. מחיר יקר שילמנו, אבל הוכחנו לאויב שדם יהודי אינו הפקר כלל וכלל.

חורף שנת 3־1942. כפור וקור עד 30° מתחת לאפס. סופות שלג יום יום. במסילה שעברה בקרבת המנסרה הוביל האויב הגרמני מזרחה רכבות חיילים וציוד מלחמתי בכמויות עצומות, ובחזרה למערב — רכבות מלאות חיילים פצועים קטועי ידיים ורגליים, קפואים מקור, מלוכלכים ובלתי מגולחים, נבהלים ונפחדים. תענוג היה להתבונן בחיילי האויב כשהם מתבוססים בדמם, ומצפוננו לא נתן לנו מנוח: — למה אנו, נוער עברי, בריא ברוחו וגופו, אינו משתתף במלאכת קודש זו — בהשמדת האורדה הגרמנית הארורה, שהטביעה בנחלי דם את כל אירופה וחיסלה את בני עמנו. במקום לפעול — אנו עוד עוזרים לאויב במאמץ המלחמתי שלו.

התסיסה בינינו גברה מדי רגע, החברים התיצבו לפני מטה המחתרת ודרשו פעולה. קשה היה להשתלט על החברים, פחדנו מפעולת יחיד, שברגע של חולשה, או יותר נכון, ברגע של גבורה, יעשה מה שיעשה (חיסול גרמני בודד), וזה יביא קץ לכל פעולה מתוכננת של המחתרת כולה.

הרגשנו שהפתיל בחומרי הנפץ הודלק וההתפוצצות עשויה להתרחש בכל רגע. מבחינה פסיכולוגית ראה כל אחד מאתנו את עצמו — לא כאסיר ונידון, אלא כלוחם ונוקם. והמעבר לפעולה אקטיבית רק שאלה של זמן קצר בלבד.

את חברנו צבי פוסוורסקי כמעט שכחנו. היו שאמרו כי נהרג בסטויבץ והיו שאמרו כי צבי הצליח לברוח ליערות. באחד הימים הקרים של דצמבר 1942 הופיע גוי בלתי ידוע לנגריה שבמנסרה ושאל לשמעון זלוטוביץ. כשנפגשו רמז לו הגוי ללכת אחריו, ובפינה נידחת ומוסתרת מעיני כולם, תחב לו בידו מכתב קטן והסתלק. כשחברנו שמעון הראה לנו את הפתק נדהמנו מתוכנו שכתוב היה בפולנית: „חברים יקרים, אני מחכה לכם בכפר פוגורליה על יד הכפר פולוסניה בחוטר של האיכר טרוס. תבואו! — להתראות, פוסוורסקי״. לא הבנו את פשר הדבר, והיו גם כאלה, שאמרו כי הגוי פרובוקטור הוא מטעם הגרמנים. היות ואנו נחוצים כפועלים חיוניים לצבא הגרמני שלא נתן לס״ס לחסלנו, לפיכך זקוקים הם לפרובוקציה כדי לבצע את זממם. כששאלתי את שמעון האם זהו כתב־ידו של גיסו צבי? אך מרוב התרגשות לא ידע לענות על שאלתי. החלטנו לחכות קצת ולראות איך יפול דבר. המתיחות הגיעה לשיאה כשקבוצה קטנה מתוכנו הודיעה, שהיא עוזבת את המחנה אם לא נפוצץ אותו ונצא. בקושי שוכנעה הקבוצה להתאפק ולחכות לפעולה מותאמת וכוללת.

כעבור זמן נודע לנו, שצבי פוסוורסקי לא נהרג בסטויבץ, כי אם סחב את נשקם של הגרמנים, שעבד אצלם והצליח להגיע ליערות ולהצטרף לפרטיזנים. הוא התיצב בפני המפקדה וקיבל רשות רשמית מאת מפקד הבריגדה הפרטיזנית שסטופבלוב, ללכת ולשחרר את המחנה. בהסבירו שבמחנה נמצא נוער מאורגן וברשותו גם קצת נשק ומוכן להילחם נגד הגרמנים. לפעולה זו יצאה כיתה בת 11 איש, שרובם יהודי סטויבץ. הכיתה הגיעה עד כפר פוגורליה המרוחקת כ־12 ק„מ משוורזנה ומשם שלחו את המכתב על ידי נכרי מהימן והוא שמסר אותו לשמעון לפי הוראותיו של צבי. להתקרב יותר לשוורזנה לא יכלה הכיתה, כי הסביבה שרצה גרמנים. כשראה צבי שאנו משום מה מתמהמהים ואיננו באים, והזמן שברשותו היה קצוב — החליט לבצע פעולת יחיד, שהיא גם יחידה במינה ובגבורתה ורק יחידי סגולה ביצעו פעולות כגון אלו להצלת אחים

ושחרור חברים. יוצאי מחנה שוורזנה לעולם לא ישכחו את הדמות הנפלאה הזו, את גיבורם, מפקדם ומשחררם צבי פסו־סורסקי ז"ל, שבזכותו ובזכות גבורתו פוצץ ושוחרר מחנה שוורזנה והודות לו הגיעו לגדודי פרטיזנים כ־200 אסירים יהודיים, נוער ומבוגרים, נשים וילדים.

כשהתארגנו במסגרת גדוד הפרטיזנים על שם „ז'וקוב", אירגן צבי קבוצת לוחמים מיוצאי מחנה שוורזנה. עזב את הגדוד שהתקדם דרומה לפוליסיה והתקרב לשוורזנה בכדי להשיג עוד נשק עבור החברים ולבצע פעולות נקם באויבי ישראל. הקבוצה, בראשו של צבי, ביצעה פעולות נועזות, וצבי הוכיח את עצמו כמפקד גדול ולוחם ללא חת.

מבצעיו היו לשם דבר בסביבה כולה. הגויים שבסביבה כיבדוהו והעריצוהו ועל שונאי ישראל הפיל פחד.

המפקד הכללי של הפרטיזנים במקום, האנטישמי האוקר־איני אננצנקו לא יכול היה לסבול ששמו של יהודי יתנוסס כגיבור, והחל להצר את צעדיו ולחבל במבצעיו. בהזדמנות כשנפגשה קבוצת צבי עם קבוצת פרטיזנים רוסים ובראשם אננצנקו הם ניסו, בפקודת מפקדם, לפרק את נשקם של קבוצת צבי. כך נהגו פרטיזנים אנטישמיים לגבי עמיתיהם היהודים בזמן ההוא, לפני שהשתלט המשטר הסוביטי על קבוצות הפרטיזנים כשפעלה כל קבוצה על דעת עצמה. המשטר הסוביטי במחתרת העניק שוויון זכויות לכל הלוחמים מכל הלאומים. בגדודנו פעלו קרוב ל־150 לוחמים יהודים, שהוכיחו את עצמם כנוקמים נועזים והאנטישמיות הוכרזה כפשע מלחמתי ועונשה חמור מאוד. האנטישמי אננצנקו ניצל את העובדה שבחורינו מעטים ומרוחקים מהכוח העיקרי בכדי לבצע את זממו: לפרק את הנשק מידי צבי וקבוצתו. אולם המפקד צבי קורץ מחומר מיוחד — שלא נכנע לעולם ולמרות זה שהגויים היו מרובים ובחורינו מעטים, פקד במקום: „כדור בקנה"! הבחורים פעלו כפקודתו והגויים האנטישמיים נסוגו, כי הבינו שזה עלול להסתיים בשפיכת דמים הדדית, כי ראו שלפניהם קבוצת לו־חמים יהודים מאורגנת ולא יכנעו לאיומים. תקרית זו עוד יותר הגבירה את חמתו של אננצנקו. האנטישמיות שהיתה טבועה בדמו לא נתנה לו מנוח. בהזדמנות אחרת הציע לצבי עסקת חליפין: היות ולצבי היה נשק אישי גרמני שסחב אותו מהגר־מנים לפני בריחתו מסטויבץ ולאננצנקו היה נשק אישי רוסי מיושן, לא היה זה לפי כבודו שלמפקד היהודי יהיה נשק מעולה משלל האויב, רצה להתחלף בנשקם, ז"א שצבי ימסור לו את הנשק הגרמני ויקבל תמורתו נשק רוסי ישן. גם לזה לא הס־כים צבי, כי בזה היתה נפגעת גאוותו הלאומית והאישית והאנ־טישמים היו מנצלים את זה לתעמולה נגד הלוחמים היהודים, שהינם פחדנים ומוגי לב וחומר לבדיחות אנטישמיות מעליבות.

אננצנקו הבין, שבכוח לא יכריע את צבי והטמין לו מל־כודת מסוג אחרת. למראית עין התקרב לצבי והסביר לו פנים ואף הציע לו שיתוף פעולה, שצבי עם קבוצתו יפעלו יחד עם גדודו וחייליו. צבי לא ירד לסוף דעתו של חית טרף האנטי־שמית הזו, והסכים להצעתו. באחת הישיבות, כשדנו על פעולה מתואמת ומשותפת וכשלאורה היתה סודית והשתתפו בה רק מפקדים, שלח בו אננצנקו כדור בוגדני מאחורי גבו. בכדי להצדיק את הרצח הזה, פירסם אננצנקו למחרת פקודת יום כוזבת ובה פסק דין: „המפקד הפרטיזני צבי פוסורסקי הומת בגלל אי שיתוף פעולה וביצוע פעולות שהנן לתועלת האויב הגרמני". המפקד „הגיבור" ו„הקומוני וס" הגדול אננצנקו לא נהרג, ונשאר בחיים. אחר המלחמה נ יסו לחדש את הפרשה, אולם המטפלים בתלונתנו נגד אננצנקו לא היו טובים מאננ־צנקו עצמו והענין הושתק בכל מיני תירוצים ותחבולות. התיק שנפתח לא זכה לטיפול נאות וידינו היו קצרות במסגרת החוק הסוביטי לשלם לרוצח כגמולו.

גופתו של צבי נזרקה לתעלה ולא איפשרו לחברי קבוצתו לקברו כיאה ללוחם ופרטיזן, וכל הקבוצה פוזרה כבודדים בכל היחידות שבסביבה. הבשורה הנוראה הזאת נודעה לנו באביב 1943 כשהגדוד על שם „ז'וקוב" חזר מפוליפיה לשם התארגנות חוזרה לסביבות קפולי ליערות ל' ' ו בישצ'י לא רחוק ממקום ביצוע הפשע הזה.

אננצנקו כבר לא היה במקום, כי לפני בואנו קיבל פקודה לעזוב את השטח ולא ידענו את מקום הימצאו.

בפקודת מפקדנו חזרו אלינו כל חברינו מקבוצת צבי. פעולתנו הראשונה היתה לחלק את הכבוד הראוי לחברנו ומפקדנו צבי. מצאנו את שרידי גופתו והבאנו אותה בטכס צבאי מלא לקבורה בבית הקברות של הפרטיזנים שנפלו בקר־בות בדרך על גבעה בין הכפרים לבי ויביש'צי. דברי הספד לא נאמרו בשעת הטכס, כי בשורות הפרטיזנים היינו מיעוט והגלות נתנה את אותותיה גם שמה. למראשותיו נקבע שלט אשר גם לא סיפר את האמת כולה — שלט קטן וצנוע שחרטנו עליו רק משפט אחד: הרש (צבי) פוסורסקי, גיבור ומשחרר מחנה שוורזנה, זכרונו לנצח. נוסח זה ובתוספת האמת כולה נרשם ע"י חבריו בתעודת ספר הזהב של הקרן־הקימת לישראל. התעודה נמסרה בתור מזכרת לאחותו הניה אגולניק, שבימי השואה היתה יחד אתנו וגרה כעת בישראל.

משחררנו, חברנו ומפקדנו צבי — זכרך ומבצעיך יהיו חרותים בלבות חבריך לנצח כסמל וסיסמה לדורות.

ינואר 1943. החורף השתלט בכל תוקפו — כפור עד 30° מתחת לאפס. התקדמות הגרמנים בחזית נבלמה על ידי הצבא האדום. הגרמנים שהגיעו מהחזית למנסרה לקחת תוצרת, בראו עצובים ומרוגזים ואת כעסם היו מכלים בפועלים היהודים. מנהלי העבודה הגרמנים והאזרחים נהיו רציניים והצחוק הלג־לגני נעלם מעל פניהם. רק לפני כמה חודשים התרברב הגרמני סקוברנק, מנהל הנגריה במנסרה: „הנה הנצחון הגרמני קרב ובא, אני כבר קיבלתי אחוזה גדולה בסביבות קיוב. בקרוב אסע עם משפחתי ליהנות ולחיות שמה. אחרי נצחוננו, כל גרמני במשך עשרים שנה רצופות, יאכל, ישתה ויהנה מכל תענוגות החיים בעולם הזה ויעבדו עבורנו רק העמים שכבשנו אותם". ופתאום התקלקל משהו. האחוזה המיוחלת בסביבות קיוב היתה פחות מוחשית כפי שנדמה היה לגרמני הזה. בכדי להרגיזנו ולהשפילנו, היה הגרמני מביא לנגריה את העתון הידוע לשמצה — של הפושע יוליוס שטרייכר — את „השטירמר" שהיה מלא רק חומר אנטישמי על יהודים ותמונות של מפלצות — כאילו הם היהודים כולם.

קשה לתאר את שמחתנו כשראינו בעתון זה מפלצת של אדם שעל ראשה כובע פלדה ובידיה תת־מקלע, ומתחתה כתוב „לוחם יהודי מפלשתינה". לא ענינה אותנו הדמות המיפלצ־תית, אבל יהודי עם תת־מקלע ביד וכובע פלדה על ראשו, לוחם יהודי מחזיק נשק נגד אויבנו הגדול, נגד הגרמנים. את התמונה תלשנו מהעתון וכל יום היה מחזיק אותה חבר אחר בכדי להתבונן ולהסתכל בה בבית מבלי שירגיש אף אחד בזה. מהתמונה הזו שאבנו עידוד וכוח, ובחזיוננו ראינו כוח יהודי גדול בארץ־ישראל. „לא אלמן ישראל" — אמרנו. מקומנו — בין שורותיו. התסיסה גברה מדי רגע וההתפוצצות וההתמר־דות כאילו נתמשמשו בידים. החברים לא נפרדו לרגע מנשקם הקר, שהיה מוסתר על גופם. הנשק החם אוכסן במקומות נוחים להוצאה מידית. הגרזנים — שהיו תחובים למתחת לחבל המותניים של הנגרים שברובם היו פעילי המחתרת במחנה ושימשו להם כעין כלי עבודה — אמרו את שלהם. כמכריזים בקול רם קבל עם ועדה שהמרד עשוי לפרוץ כל רגע. הקיץ הקץ להבלגה, דם ישראל אינו הפקר, מתקרב הרגע להגשמת צוואתם הקדושה של השחוטים והמעונים — לנותרים בחיים — למרד! לקרב! לנקמה!

יום ששי 28 ינואר 1943. הכל כרגיל, ההשכמה בעוד חושך, ולמנסרה הולכים בלוויית משמר כבד. לא תיארנו לעצמנו ולא תיאר לעצמו גם האויב כי הוא שולט בנו בפעם האחרונה וזהו יומו האחרון של מחנה העבודה ומות בשוורזנה.

באותו יום בצהרים לפני 12 יצאתי בשליחות מנהל העב־בודה להביא מסמרים מהמחסן. בדרך פגשתי את חברנו ד"ר דניאל אופרמן. הרגשתי משהו בלתי רגיל בהבעת פניו. בטרם הספקתי לשאול אותו לפשר הדבר, פנה אלי בלשון צבאית כמדבר מפקד לחייליו: עמוד, לאן אתה הולך? מרוב מתיחות לא שמתי לב לדיבורו והמשכתי ללכת. הוא עצר אותי בכוח ושוב בלשון פקודה, „עליך ללכת לכיוון ערמות הקרשים שבפינה על יד גדר המינסרה". מה קרה? שאלתיו. תמלא את הפקודה — אמר לי. המשכתי לכיוון הערמות לפי הוראותיו ופקודותיו של אופרמן. נכנסתי בין הערמות שנראו כבתים גבוהים והרווחים ביניהם כעין רחובות צרים ומתפתלים. באחת הפינות עמד מדריכנו וחברינו שמואל אפשטיין כשנשקו הקר בידו והכריז „עמוד! חייך בסכנה" נבהלתי ונדהמתי. מה מת־רחש, שאלתי. אל תזוז ממקומך עד שלא אגיד לך לאן ללכת. שמואל פנה לאחור צעד כמה צעדים התכופף אמר משהו וחזר אלי: „התקדם בשביל הזה עד שתראה שם מישהו". התקדמתי בשביל בין הערמות לפי פקודתו של שמואל, ופתאום אורו עיני: לפני עמד נשען על ערמה של קרשים מיודענו צבי לבוש פרוות כבשים גדולה, כובע אוזניה לראשו, ובידו האחת אקדח שלוף ובשניה רימון. רציתי לחבקו ולנשקו, אולם צבי לא נתן לי להתקרב אליו ובקול ברור ופסקני הודיע לי: היום בשעה 9 בערב אנו פורצים את המחנה, דאגו לאירגון וסדר, עזרו גם לי להיכנס למחנה ולהיות ביניכם, איתנו יוצאים הכל, נשים, מבוגרים, וילדים. כל מי שיצליח להישאר בחיים וירצה ללכת, יקלוט אתכם גדוד הפרטיזנים שממנו באתי.

כשחזרתי עם המסמרים לנגריה הרגשתי כבר בת־כונה המיוחדת בין חברינו. ממקור אחר כבר נודע להם על בואו של צבי. ראיתי איך שבנימין הולם במרץ בלתי רגיל ובכוח רב על ראשי המסמרים ונדמה היה לו, שהוא כבר הולם בנשקו על ראשם של אויבי ישראל.

השעה היתה כמה רגעים לפני הפסקת הצהרים, בשעת ההפסקה כונסה הישיבה האחרונה והמכרעת של מטה מחתרת במחנה שורזנה.

בהתרגשות ובשקט הציע כל אחד את הצעותיו ונתקבלו ההחלטות האירגוניות האחרונות לביצוע המרד והפריצה.

וזה מה שהוחלט:

מקום הפירצה בגדר במקום שעמדו הלותות עם רבעי המסמרים, ונקודת המיפגש לאלה שישארו בחיים, לעבור את „הליאדה", האחו מאחורי המחנה ולהתקדם בכיוון חצרו של האיכר זישקה. להגיש את העזרה המקסימלית לנפגעים ולא להשאירם בשדה. צבי לא ייכנס למחנה יחד איתנו, פן יתגלה למתנגדי המחתרת והפעולה תיכשל.

צבי יוכנס לפנות ערב עם החשכה דרך הפרצה בגדר, מבלי שאף אחד ירגיש בו. עליו יהיה להגיע לחורבה של בית המרחץ מאחורי המחנה. מונו גם חברים לביצוע תפקידים. את התפקיד הזה קיבל על עצמו חברנו אברהם קדשיץ. כמה דקות לפני תשע להוציא דרך הפרצה שבגדר מארב של חברים מזויינים בנשק קר וחם לחיסול הפטרול הגרמני באם יופיע בגזרת הפירצה. לעזרתנו היתה העובדה, שבחודשי התורף הקרים הורדו המשמרות מעל המגדלים בלילות, רק פטרולים הסתובבו סביב המחנה ובלילות התרשלו במילוי תפקידם והתחממו בחדר המשמר בכניסה למחנה. האחראי למארב היה חברנו אברהם ויינברג, יליד לודז', שבזמן המלחמה התגלגל לשורזנה. כעת בישראל. לחברים במארב ניתנה פקודה להש־תמש רק בנשק קר, את הנשק החם לשמור למקרה הגרוע ביותר, כי היריות יעירו את השומרים בחדר המשמר. בשעה 9 בדיוק לזרוק אבן לכל בית או בלוק, כפי שנקראו בזמנם הבתים במחנה, דרך אחד החלונות פנימה בכדי לעורר את היהודים העייפים והנרדמים, ששכבו על משכבותיהם מחוסר תאורה. לשם ביצוע הפעולה הזאת גם מונו חברים. על כל פעילי המחתרת לא לצאת מחדריהם ולא להתבלט באותו ערב, בל יתעורר חשד כל שהוא לגבי מתנגדי המחתרת.

על בנימין הוטל להיות בין ראשוני הפורצים ולשמש שומר ראשו של צבי.

עלי הוטל להגיע למרכז המחנה ולהורות ליוצאים המבו־הלים את כיוון הפירצה, בכדי לא לאבד זמן ולרוץ לכיוון הנכון, כי יושבי המחנה לא ידעו לאן לרוץ והיכן היא הפירצה, להשתיק כל רעש אם יתהווה כזה. ולעזוב את המחנה עם אחרוני הפורצים.

הוחלט להעביר הוראה לנפחים ולמסגרים להביא לפנות ערב את המקסימום של כלי הנשק הקר — סכינים וכידונים — שברשותם בלי שום הסברים נוספים.

כשהתקרבה הפסקת הצהרים לקיצה ועל כל אחד מאתנו היה להופיע על יד שולחן עבודתו קמו החברים ממקומותיהם, ובעמידה ובקול חרישי נשבע כל אחד לעצמו: עבור דם ישראל שנשפך, כבוד ישראל שנרמס, נקמה באויבי ישראל!!!

הצלחה — איחלנו חרישית איש לרעהו...

העבודה שלאחרי הצהרים התנהלה כרגיל, אולם אנו לא הפסקנו לחשוב ולתכנן את ביצוע הפעולה. מדי פעם בפעם היו מועברות הוראותיו של צבי לחברים, כיצד להתנהג, כיצד לפעול, לצבי גם הוסבר באיזו דרך עליו להגיע לחורבת בית המרחץ, שמשם יוכנס למחנה.

רק אחרי זמן נודע לנו על מבצעו של צבי. צבי בראותו שאנו לא באים למקום המיפגש, הבין שלמרות האירגון בתוך המחנה חסרים לנו האומץ וההדרכה לביצוע הבריחה. הוא תיכנן עם כיתת פרטיזנים, שיצאו אתו מהגדוד לבצע התנפלות פתע על שומרי המחנה, ובעזרת המחתרת לחסל את השומרים ולברוח ליערות, אולם באותם הימים הגיעו לשורזנה כוחות גדולים של האויב לחניה לפני העברתם לחזית, ופעולה זו נדונה לכשלון מראש, לכן פעל צבי לבדו. הוא הגיע לסטויבצי, עבר את הגשר על הנימן שנשמר ע״י משמרות גרמנים ונכנס לתוך לוע הארי — לתוך המינסרה שבשערה עמדו משמרות וכל הנכנס היה עובר ביקורת קפדנית. צבי עבר את הביקורת הודות לבטחונו העצמי הרב ושליטתו המוחלטת בעצביו, כי הצלת אחים היתה מטרתו ואת חייו באותו רגע לא החשיב.

השעות הספורות, מהצהריים עד לסיום יום העבודה, עברו כהרף עין. הצפירה המיוחלת של צופר המינסרה הודיעה בקול על סיום יום העבודה, ולנו — על סיום חיי החרפה, ההשפלה והסבל.

היהודים הועמדו בשורות, לפניהם ומאחוריהם המשמר הקבוע וקדימה למכלאה. רבים מהמובלים וגם המובילים עצמם לא ידעו בכלל, שזוהי דרכם האחרונה ושלמחרת היום נעמוד אחד מול השני כשווים בשני מחנות לוחמים במלחמה שאינה יודעת רחמים ופשרות. חברי המחתרת נמנעו מלדבר אחד עם השני ולעורר כל חשד בין היהודים. משמרות הגרמנים קיבלו אותנו כרגיל בצחוקם הלגלגני ובבוז. הפעם הסתכלנו עליהם במבטים גאים, ובראש מורם נכנסנו למחנה. כל אחד מאתנו חשב בלבו: עוד מעט נוכיח לכם, חלאת המין האנושי, חיות טרף, רוצחים צמאי דם, גרמנים ארורים — למה שמסוגל נוער שורזנה.

נכנסנו לחדרינו מבלי להוציא הגה. בנימין מצא את הנימוק הנכון בכדי לצאת לרגע מהחדר ולארגן את היציאה של קדשיץ שעליו הוטל להכניס את צבי למחנה. כעבור דקות חזר בנימין כולו צוהל ומלא מרץ ובקול חרישי הודיע לי קדשיץ כבר בחוץ, שהגדר נפרצה בקלות הודות לחשכה והשלג היורד. האורבים כבר מוכנים לתפוס את מקומם אחרי שיגיע צבי למחנה. לנו יודיעו תיכף כשהוא יחדור למחנה.

התישבו כל אחד על מטתו סביב לשולחן לאכול את פת לחמנו הדלה. רבקה, אחותו של בנימין, הוציאה מהתנור את הסיר הגדול ובו תפוחי־אדמה ותילקה אותם, בתוספת טיפת שמן ופרוסת לחם, לכל דיירי החדר 8. שרידי משפחות ענפות בשורזנה יחד גרנו והתחלקנו בפת לחמנו כעין שותפות לגורל ולתנאים במחנה. עוד לא הספיקה רבקה לחלק את מנותיה וכבר קיבלנו את ההודעה המיוחלת: צבי במחנה — הוא נמצא בבית הכנסת בעזרת־הנשים במקום שגרו חברינו למחתרת, וגם גיסו זלוטוביץ, ואחיו הקטן שמעון, שרק עכשיו נודע לנו על הימצאו עמנו כהפתעה נעימה.

השעה היתה 8. נתן גולדשטיין ויצחק פרצוביץ ז״ל, בנימין ואני כפעילי המחתרת אשר ידענו מה שעומד להתרחש כעבור שעה טעמנו מהארוחה והתבוננו איש בפני רעהו ואף אחד לא הוציא הגה מפיו. האוכל נתקע בגרון, לא לבלוע ולא לפלוט למרות זה שרעבים היינו אחרי יום עבודה קשה ומפרך. חסר היה לנו האומץ להודיע על הפעולה הגורלית, שאבי ז״ל, דוד ישראל, רבקה ואחותי גיטה לא ידעו עליה מאומה. בתנועת יד עצבנית הזזתי את הצלחות הצידה, הפסקתי את הארוחה והודעתי למסובים על יד השולחן בקול פסקני שלא משתמע לשתי פנים: „בעוד רגעים מספר פורץ מרד במחנה, עליכם להגיע במהירות האפשרית, אחרי שתינתן האות, למאחורי בית הכנסת במקום שכבר מוכנה פירצה בגדר ולברוח. אלה שיצליחו לפרוץ — עליהם לעבור את הליאדה, (האחו מאחורי המחנה) דרך חצרו של האיכר זישקה, להיכנס לאול־ש׳ניק (החורשה הקטנה על יד טחנת הקמח) ולעבור את הכביש שוורזנה־ניסביז׳ לכיוון היערות. עלינו לא להתמהמה ולהיות מוכנים. הזמן שברשותנו הוא קצר״. אחרי ששמע בנימין את דברי הוציא סכין חדה מתחת למעילו, ובתנועה רבתי העביר את הסכין לכל אורכה של הספה הקטנה ששימשה לו כמקום משכב. לעינינו הזדקרו הקפיצים המשוחררים וביניהם נח רובה אוטומטי חדש ומבריק. בנימין הוציא את הרובה וריכז את 350 הכדורים, שהיו על ידו הכניסם לשקית. טען את המחסנית והעמיד את הרובה מאחורי דלת החדר, הצמיד את הדלת לקיר והכריז: אנו מחכים לאות מהחוץ ויוצאים. מי יתן ונצליח...

כהלומי רעם היו אבי ז״ל ודודי ישראל יבד״ל. בקושי התאוששו, וכשנוכחו לדעת שהענין הוא רציני קמו על רגליהם והודיעו, שהם יוצאים אתנו ומצטרפים למלחמת הקודש באויב הגרמני. רבקה לא איבדה את עשתונותיה והפעם כתמיד כאם נאמנה לכולם התחילה מהר, יחד עם אחותי, להכין לכל אחד מאתנו חבילה קטנה (בשק הרצועות), שהיה מוכן לכל אחד ובו קצת אוכל ובגדים חיוניים לחורף ולכפור שהשתוללו בחוץ.

המתיחות גברה בכל רגע. רצינו לדעת מה נשמע ונעשה בשאר הבלוקים במחנה, אולם שמרנו על ההוראה ולא יצאנו מפתח חדרינו בכדי לא לעורר כל חשד אצל מתנגדינו. באותם הרגעים שכל אחד מאתנו בחדר יושב דרוך ומתוח ומחכה לבאות. בשעה 8.30 מתפרץ לחדרנו מלא זעם, התרגשות וכעס מפקד המחנה קלמן רייכמן ז״ל. הוא מפנה לו בכוח דרך בין כולנו ניגש ישר אלי, תפס אותי בשתי ידיו החזקות, הרים אותי ממקומי ובקול נרגש אמר אלי: „אינני מאמין לאף אחד מחבריך ורק לך הנני מאמין — ספר מה מתרחש כאן! אני מרגיש בתנועה בלתי רגילה בבלוקים מסויימים. המתיחות מעידה על משהו בלתי רגיל. הגד לי מה נעשה כאן! האם הנכם לפני פעולה?״ שתקתי וחיכיתי אולי יענה לו מישהו אחר במקומי, התבוננתי בחברי והם התבוננו בי ושתקו. אולם רייכמן לא הירפה ממני והתחיל לנדנד אותי כלולב ועמד על שלו. דבר! ידעתי ומשוכנע הייתי, שאסור היה לי לגלות לו את האמת, כי זה עלול היה להכשיל את כל הפעולה, ומצד שני מצפוני לא הירשה לי לשקר לו במצח נחושה. זה היה עלול להפיג את המתח ולהרדים רבים, שלא ידעו מאומה על

הפעולה וגורלם יחרץ לכליון. רצינו שכולם יהיו ערים ברגע המכריע והגורלי מבלי לפגוע בהפתעה — בכדי שלמתנגדינו לא יישאר זמן להתארגנות ופעולה שכנגד.

הצלחתי להיפטר ממנו במצפון נקי, לא לשקר וגם לא לגלות לו דבר על הנעשה במחנה. אמרתי לו — תיגש לבית הכנסת ב„עזרת הנשים" לחדר של שמעון זלוטוביץ. שם יאמרו לך הכל. חשבתי כי בינתיים יעבור זמן מה ואולי צבי יעצור אותו לכמה דקות עד פרוץ המרד. רייכמן שמע בקולי ועזב מהר את החדר ורץ למקום שהוריתי לו. כעבור 20—10 דקות לפני שעה 9, שעת האפס, חזר בריצה, ניגש אלי ואמר: הייתי במקום ששלחת אותי, כולם מתוחים ודרוכים, אולם אף אחד לא אמר לי דבר ושלחו אותי שנית אליך. דבר, התחיל להרים את קולו. ניסיתי להרגיעו — דבר בשקט, כי האויב נמצא מאתנו רק במרחק של 20 מטר, כי הבלוק מס׳ 8 היה הבלוק הקיצוני, שגבל עם הגדר ומאחוריו נמצא בית המגורים של הגרמנים. הסתכלתי בשעוני, והשעה 5 דקות לפני 9, לא היה כבר כל טעם לא לגלות לו את האמת ובקול פסקני הודעתי לו: קלמן ידידי, בשעה 9, בעוד 5 דקות פורץ מרד במחנה, הכל מוכן ומאורגן. הגדר כבר נפרצה, הפירצה היא מאחורי בית הכנסת. מגמתנו להתגבר על השומרים אם נתקל בהם בדרך ולברוח ליערות. ואם רצונך בכך — תצטרף אלינו.

דברי הקפיצוהו ממקומו — כקפיץ מתוח המשתחרר ממעצרו ובהתרגשות מהולה בשמחה אמר לנו: אני אחד משלכם, כמו שסבלנו ביחד גם נילחם ביחד, ברשותי נשק המוסתר בחדרי. הוא גם ישן בבלוק מס׳ 8 וחדרו גבל בחדרנו. החזקתי בו ולא במקרה בידו והרגשתי, שהוא מנסה כבר להשתחרר מידי ולברוח. לא יכולתי לרדת לסוף דעתו מה ברצונו לעשות ואם יש אמת בדבריו. ליתר בטחון הסתובבתי ונעמדתי מולו וחסמתי בגופי את דרכו. שלפתי את סכיני הצמדתיה לצלעותיו בידי האחת ובשניה תפסתי בבגדיו, פקדתי עליו לא לזוז ולא להנתק מלהב הסכין, כי דמו בראשו. אנו הולכים שנינו יחד להוציא את נשקך. ברגע זה הזיז בנימין למחצה את הדלת אחוז בנשקו והקריב את הרובה לחזהו של רייכמן. רייכמן הבין את משמעות הדבר ורצינות הרגע. עכשיו אני כבר האצתי בו ושנינו נכנסנו לחדרו הקטן וקלמן פתח מחסן קטן סגור, עשוי באמנות גדולה באחת הדפנות אשר במיטתו, והוציא מתוכו רובה קרבין רוסי ומיהר להסתירו מתחת מעילו הארוך, שלא ירגישו בו דיירי החדרים הסמוכים. עכשיו כבר לא פחדתי מפניו, שוכנעתי, שהוא אחד מאתנו. שאלתיו בדבר תחמושת, והוא ענה שאין לו אף כדור אחד, כי לא הצליח להשיג תחמושת. חזרנו במהירות לחדרנו, לקחתי מקלמן את רובהו, טענתי אותו בתחמושת משלנו ומסרתיו לידיו והודעתי לו להיזהר מהנשק, כי הכנסתי כדור לקנה. הוא לקח את הרובה והשיב לי בליגלוג: תינוק שכמותך, אני תת־קצין מהצבא הפולני יודע יותר טוב ממך כיצד להשתמש בנשק. אבן כפצצה נזרקה מהחוץ דרך החלון לחדרנו.

קדימה! פרץ בצווחה בנימין ותפס את נשקו — אחרי לכיוון בית הכנסת! עליו היה להגיע ראשון לפירצה להצטרף לצבי ולהיות שומר ראשו. עלי היה להגיע לכיכר המחנה ולהורות את כיוון הפירצה ליוצאים מהבלוקים, שלא ידעו על הפעולה. אחרי בנימין עזבו את החדר — אבי, ישראל, נתן, יצחק, רבקה ואחותי. אנכי עזבתי את החדר האחרון. נותקתי מהם ופניתי לכיכר המחנה, כמצווה עלי מקודם. לקראתי הופיע בריצה חברנו פסח סקלקה ומסר לידי רובה ותחמושת ובעצמו הצטרף לשורת הבורחים. ראיתי אנשים יוצאים מהבלוקים, למרות הקור בחוץ, חצי מלובשים לראות את המתרחש בחוץ אחרי שאבן פוצצה את אחת משמשותיהם. המסכנים האלה כבר לא חזרו לבלוקים, כי כל רגע היה יקר וגורלי, ולדאבוננו רבים מהם אח״כ סבלו מקור מפני שלא היו להם מלבושים עליונים וחמים בדרכם. למזלנו לא הופיע הפטרול הגרמני לסיור בגזרת הפירצה. שקט וחושך מסביב, רק הרוח והסערה השמיעו את קולם ואני עומד לי עם רובה ביד בכיכר מחנה עבודה ומוות גרמני ומראה לאחי הנידונים, את הדרך לשחרור, למלחמה ולנקמה...

כעבור זמן סיפרו אלה, שיצאו מהבלוקים לראות את המת־רחש בחוץ, וראו אותי בכיכר המחנה עומד ומנפנף ברובה, חשבו תחילה שתקף אותי אולי שגעון והנני מבצע פעולת יחיד. ויש הכרח להרחיק אותי מהר ממקומי, אולם חיש מהר התברר להם, שזהו אולי שגעון אבל לא של יחיד כי אם „השגעון" של נוער שורזנה, שלא רצה להשלים עם גורלו ויוצא למלחמה הקדושה באויבי ישראל הרבים שקמו עליו.

זמן לא רב נשארתי על משמרתי, כי השקט ששרר במחנה הופר מהר. מתנגדי המחתרת והבריחה התחילו להתרוצץ מבלוק לבלוק והקימו רעש וצעקות הרחק ממקום משמרתי מול השער הראשי של המחנה. ידעתי, שבכל רגע עלולים להתעורר השומ־רים הגרמנים הרדומים בחדר המשמר או הפטרול שצריך היה לסייר סביב המחנה. עזבתי את הכיכר ובמהירות התקדמתי לכיוון הפירצה. בדרך עוד פגשתי את אחרוני היוצאים וביחד עברנו את הנחל הקטן מאחורי בית הכנסת, שעל ידו היתה הפירצה בגדר. בגלל החשכה והמרחק לא נראתה לנו כבר שיירת הבורחים. אנו רק עברנו את חורבת בית המרחץ שמא־חורי המחנה, וטרם הספקנו להגיע לליאדה, ופתאום הוארה החשכה בעשרות רקטות והופר השקט בטרטור מכונות היריה של האויב ואנקות הנפגעים מכדוריהם — הפירצה התגלתה לגרמנים ותגובתם לא איחרה לבוא. אנו, קבוצת הבורחים האחרונה, למרות הרקיטות והיריות רצנו בכל כוחנו לכיוון חצרו של זיש׳קה ולמזלנו לא נפגע איש בינינו. ברגעים הרא־שונים לא תפסו הגרמנים את המתרחש ולא תיארו לעצמם, שבתנאי מזג אויר כזה מסוגלים יהודים רצוצים ומדוכאים רעבים ומיואשים, למיבצע של בריחה מאורגנת ליערות ולהי־לחם בהם. הם נכנסו למחנה והשתלטו כמובן על הנותרים בו ורק אחרי מיסדר כללי התברר להם פשר הפעולה והבינו, שזאת אינה פעולה של יחיד וכי היא פעולה מאורגנת של ארגון צבאי מחתרתי וממש פחדו באותו לילה לרדוף אחרינו. רק למחרת בבוקר בתגבורת שהגיעה מסטויבץ יצאו מצויידים בנשק קל וכבד לסרוק את השטח מסביב למחנה. „הגיבורים" על יד בורות המוות נתגלו כפחדנים ומוגי לב כשמולם כוח ואירגון אפילו כשהוא יהודי דל בנשק וקטן במספר. עוד לא הספקתי להגיע לחצרו של זיש׳קה ולקראתי הופיע בריצה חברי בנימין. כשהתברר לו שאינני בשיירה. הוא עזב אותה

ובמקום להתקדם אתם ביחד, הוא פנה לאחור לכיוון המחנה לחפש אותי, אולי נפגעתי בכדורי האויב וזקוק הנני לעזרה. לא היה לנו זמן לשמוח על הפגישה והצלחת המיבצע. בריצה בשארית כוחותינו השגנו את השיירה, שכבר עברה את האול־ש׳ניק. הצטרפנו לשיירה ובנימין הודיע למפקדנו־משחררנו צבי שהגענו. צבי ניגש אלי, הושיט לי את ידו והתחבקנו מרוב שמחה. לא התעכבנו לרגע. מהר וקדימה — היו פקודותיו, להתקדם בכיוון היער המרוחק כ־20 ק״מ. בדרך לא נתקלנו בשום כוח של האויב ולא היינו נאלצים להפעיל את נשקנו. את שארית הדרך ליער הראשון עברנו בריצה במשך כמה שעות, ושם הכריז צבי על חניה קצרה ומיפקד הנוכחים. מנינו כ־130 איש: נוער, מבוגרים, נשים וגם כמה ילדים. אחרי כן נודע לנו, שעוד קבוצה, כ־70 איש, הגיעה ליערות אחרים בסביבות נליבוקי.

את השמחה וההתרגשות שתקפו את כולנו באותו יער, בשעה שהסרנו את אות הקלון אי־אפשר לתאר במלים: במקום החניה הזה קרענו מעל גבנו את הקלון שבמגן דוד בצבע הצהוב והרימונו אל על, למעלה למעלה את המגן דוד בצבע התכלת, שהיה חבוי במעמקי לבנו בדרכנו הארוכה והקשה במלחמתנו עם אויבי ישראל.

נוער שורזנה לא כצאן לטבח הובל. בדמו הירווה את שדות בילורוסיה, פוליסיה, פולין ואפילו את שדות גרמניה הטמאה.

בני שורזנה לחמו ונקמו את נקמת דם בני עמם שנשפך על ידי הגרמנים. אחרון קרבננו היה זאב בן שמחה קליאצ׳וק ז״ל שנפל ביום סיום המלחמה בחיסול קני ההתנגדות של אחרוני הרוצחים הגרמנים בבנין הרייכסטג הגרמני בברלין.

אחרי המלחמה באתי שבע קרבות ונקם, פצוע ונשען על מקל לעיר הולדתי שורזנה. עליתי ל„קבר אבות״, כי חיים יהודיים כבר לא היו בשורזנה שלנו.

נפרדתי בזעם משורזנה ומהגלות לנצח, מבלי לחזור שמה לעולם.

נפרדתי מגני שורזנה ומבוסתניה אשר לא רק פירות וירקות הצמיחו — אלא נוער יהודי בריא בגופו ורוחו, שידע בזמנים הקשים והאפלים לעמוד על כבודו הלאומי והאישי ולהחזיר לשונאי ישראל כגמולם. שרידי נוער שורזנה לא הניחו את נשקם והמשיכו ללחום את מלחמת עמם עד שלא שוחרר חלק מאדמות אבות אבותיו במולדתו — והוקמה מדינת ישראל.

תהיינה שורות אלו יד ושם לחברי בני שורזנה, ששפכו את דמם במלחמתנו הקדושה עם האויב הגרמני.

מוניה יוסילבסקי־ירון / יזכור לנופלים בגבורה

א. אבי ר׳ אהרן יוסילבסקי

ר׳ אהרון בר׳ מוניה יוסילבסקי נולד בשורזנה בשנת 1892 ונפל בין ראשוני הפרטיזנים מפלוגה ג׳ של האוטריאד „ז׳וקוב״ אור ליום 12.2.43 על יד הכפר חומינקי דרומה לעיירה קלצ׳ק.

אבי ז״ל מוותיקי שורזנה היה, אהב את עיירתו והרגיש את עצמו בן־בית ממש. תמיד היה אומר: אין בכך כלום, השלטון האנטישמי הוא זמני ויחלוף. תקיף היה בדעתו בתור בעל־מאה ובעל־דעה ובטוח היה כרבים כמותו יושבי הגלות, שאסור לדחות את הקץ.

יוסילבסקי אהרון, ציפי ודנה. הי״ד

יהודי מאמין, ירא שמים, שומר מצוות ובעל צדקה היה. כשהעיק משהו על ליבו מצא את פורקנו בשפכו את מרי שיחו לפני קונו שבשמים בבית הכנסת היפה שבעיירתנו.

זוכר אני את יום כפור האחרון שלפני השואה. אבי ז"ל עמד לבוש קיטל לבן עטוף בטלית וירמולקה לראשו והתפלל בכוונה וברגש מיוחד, ובשעת קריאת המלים: „מי באש ומי במים, מי יחיה ומי ימות"... הרים את ידיו אל־על ודמעות זלגו מעיניו בלי הרף. הוא האמין כי „לא אלמן ישראל — ובתפילה ובצדקה מעבירין את רוע הגזירה".

עולמו ובטחונו התחילו להתמוטט אחרי השחיטה הראשונה בשורזנה. חיי הגיטו, שמחתם ולעגם של שכנינו וידידיו הנכריים שחי אתם ועבד במחיצתם כל ימי חייו דיכאו אותו והביאוהו ליאוש גמור. אותם הגויים, שהאמין בהם, גרשוהו מביתו שבעמל ועבודת נמלים הקימו. אחרי השחיטה השניה, שנרצחו בה על ידי הגרמנים אשתו, בתו ורוב נשי שורזנה וילדיה, היה מתהלך קודר כצל ולא התעניין בשום דבר מלבד בקריאה ועיון בספרי הקודש. בגורל המר ראה כצו מגבוה, מעין אצבע אלהים, „אולי אנו חטאנו ועלינו להתענות ולסבול".

משנודע לו שהנוער במחנה מתחיל להתארגן ומדבר על רכישת נשק, על מרד, התקוממות ובריחה — לא האמין למשמע אזניו. לי היה אומר: „אל לנו להפר את הצו" וכי במה אנו יותר טובים מאמנו היקרה והאהובה? הנני זוכר את הערב האחרון במחנה, כשאנו, חברי המחתרת, הוצאנו את נשקנו ממחבואו והודענו, שבעוד דקות ספורות יפרוץ המרד בכל התנאים והנסיבות, הבין אבא ז"ל את רצינות הרגע. מרוב התרגשות צנח ונפל על מטתו, אולם התאושש מהר, ובמרץ נעורים קם והכריז: „בנים, אני מתייצב לצידכם, חייל ותיק הנני ממלחמת העולם הראשונה, נקום אנקום את נקמת דם בני עמי". יחד איתנו הגיע לפרטיזנים, לאוטריאד על שם „ז'וקוב". הוא התנדב לפעולה הראשונה של בחורינו ונפרד ממני בשקט ובשלווה בהודיעו: „אני הולך להראות לאויבינו את נחת זרועי — דם תחת דם".

זו היתה פעולתו הראשונה וגם האחרונה, כי לא חזר ממנה. שרידי הקבוצה שנותרו בחיים סיפרו שאבא ז"ל לחם ללא חת ופחד והרבה יש לזקוף לזכותו הצלחת הפעולה בראשיתה אולם האויב גבר על לוחמינו אחר שקיבל תגבורת גדולה.

בין החללים היה גם אבא ז"ל, גוויתו וגוויותיהם של שאר החברים לא הצלחנו להוציא מידי האויב, שאסר את קבורתם זמן רב ועל יד גופות החללים קבע האויב שלט ועליו רשם: כזה יהיה סופם של כל היהודים והבנדיטים.

אחרי המלחמה ביקרתי את קבר אבי ושאר חברי שנפלו בפעולה הזאת. השלטון הסובייטי הציב במקום שלט: „כאן קבורים נוקמים אמיצים, תהילתם לנצח".

בצער ויגון מהול בגאווה נפרדתי מקבר אבי, בכיתי מרה על גורלו, שהצליח אמנם לצאת מהגיטו, אולם לא זכה לחיים ולגאולה.

נשמתו עדן.

ב. דובה בת אפרים ויליטובסקי

נולדה בשורזנה בשנת 1922 ונרצחה למחרת יום הכיפורים בשנת 1941 ברציחת השלושים מנוער שורזנה.

דובה לא זכתה להיות פרטיזנית. היא נרצחה בין הראשונים כשהגברים כרו לעצמם את קברם בבית הקברות העירוני. בעת הרצח התעללו הרוצחים הגרמניים בקרבנותיהם. לפני ביצוע כל רצח נשאלו הקרבנות למשאלתם האחרונה. הרוצחים הסדיס־טים עוד נהנו מזה, וכשכל קרבן ביקש והתחנן להשאירו בחיים ירו ברקתו בבת צחוק סדיסטית.

ויליטובסקי דובה. הי"ד

כשהגיע תורה של דובה לדבר, התרוממה־הזדקפה, קמצה את אגרופיה והכריזה בקול: „לא אבקש מכם רחמים ותחנונים. הנכם רוצחים נפשעים, גרמנים ארורים, שלם תשלמו בעד דמנו. עוד תרגישו יד עברית נוקמת, שתשלם לכם כגמולכם"... נקמה, אחים ואחיות!!!"

מפיה של חברתנו הקדושה, דובה השקטה והענווה, הגאה והאמיצה יצאה הפקודה הראשונה להתארגן להזדיין ולנקום!

באספת יסוד הראשונה של מורדי גיטו שורזנה, שהתקיימה באחד מהמרתפים החשוכים והרטובים של הגיטו חזרנו על צוואתה של דובה. היא שימשה לנו כעין שבועת אמונים למחתרת וצו למלחמה באויבי ישראל.

דובה, לעולם תשארי חרותה בזכרוננו.

יהא זכרך ברוך!

ג. נתן בן שלמה גולדשטיין

נולד בשורזנה בשנת 1925. נפל במלחמת הפרטיזנים בקיץ 1944.

נתן נשאר גלמוד ועריריי בגיטו שורזנה. בודד ממשפחה שורזנאית ענפה גר יחד אתי בחדר אחד ובמיטה אחת ישנו. חילקנו בינינו את פת לחמנו הדל וקשרי אחים נקשרו בינינו.

היה מבוגרי בית הספר „תרבות" בסטויבץ. חבר בתנועה ציונית. „נש'קה ריווע־קיילעס" כך קראוהו בשורזנה. היה בין

ראשוני המחתרת ומארגניה בגיטו שורזנה, ובפקודת המחתרת ביצע פעולה נועזת ומסוכנת בהכניסו את הרובה השני לגיטו.

מוסתר היה הרובה בין שיחים על גדות הנימן הרחק מהגיטו, נתן ידע גודל הסכנה לכשיכשל, חס־וחלילה. נתן עבד לא הרחק ממקום מחבוא הרובה, בתור מעמיס גזרי עץ על קרוניות לפני העברתם למנסרה. בתחבולה שנפצע לפתע ברגלו ממכת בול עץ פנה למנהל העבודה שישחררו מהעבודה. המנהל, גוי אכזר, חבט לו בראשו, וכבדו בבעיטה הגונה בחלק האחורי וגרשו, באיימו עליו שאם לא יופיע מחר לעבודה יודיע על כך לגרמנים וגורלו ייחרץ. התחבולה הצליחה גם בזה שחבריו היהודים, מתנגדי המחתרת, ראוהו צולע ומגורש ממגרש העבודה.

גולדשטין נתן, הי״ד

נתן התיישב על גדת הנימן כאילו ברצונו לרחוץ ולשטוף את רגלו הפצועה ובאין רואה הכניס את הרובה מתחת למכנסיו, הידק אותו בחבל אל רגלו. לאט־לאט התרומם ועיקם את פניו כאילו הנהו סובל כאבים קשים ופנה גם לאחד הפועלים, שיגיש לו מקל להישען עליו, כי ברכו פגועה ורגלו פצועה. לנתן הוגש גם מעיל, שכיסה את רוב גופו, וחבריו לעבודה השתתפו בצערו. צולע ונשען על מקל עבר ברחובות של „עיירתנו״ שההליכה בה ליהודים כבר היתה אסורה. באמצע הדרך פוגש אותו השוטר הרוסי הבוגד יליד העיירה הרוצח הרוסי לוניק שקודינסקי, שהשתתף בהרג היהודים בכל העיירות הסמוכות, הוא מתנפל עליו בגידופים: באיזו רשות הנך מהלך ברחוב בזמן האסור, מה מעשיך כאן יהודי ארור? נתן נפגש פנים מול פנים עם מר המוות, אולם הרצון לחיות ולנקום הוסיף לו מרץ, ולא איבד את עשתונותיו ובשקט סיפר: נפצעתי, שוחררתי מהעבודה וממהר אנוכי לגיטו לשם טיפול. הרוצח גער בו והמריץ אותו — להיכנס מהר לגיטו. נתן נכנס לגיטו וסר למרתף המטה, הוציא את הרובה מתחת למכנסיו חיבק אותו ונשקו. דמעותיו שזלגו מעיניו בלי הפוגה הרטיבו את כת הרובה — נשק הנקמה. כשביקרנוהו במרתף, ראינוהו שוכב, מחבק ומלטף את נשקו. התנשקנו מרוב שמחה ומהצלחתו לאט־לאט התאושש... שאלנוהו מאין שאב את האומץ והגבורה בעמדו פנים מול פנים עם הרוצח? ונתן ענה: כי חושיו הוקהו, עיניו חשכו ואוזניו לא שמעו כלום. לפני עיניו התגלתה תמונת השחיטה וההרג ובאוזניו הדהדו צעקות הקדושים, אותם ראה ואת זעקתם שמע ומהם ינק העוז והמרץ ואת דמם ינקום.

נתן הגיע יחד אתנו לפרטיזנים אחרי שפרצנו את מחנה שורזנה. היה בפלוגה ג׳ של האוטריאד „ז׳וקוב״. בתחילת הקיץ של שנת 1944 כשה„אוטריאד״ „ז׳וקוב״ עבר דרומה נשאר נתן לפעול בסביבות שורזנה כנספח לאחת הפלוגות בסביבה.

רבים מבין תושבי הסביבה, שהשתתפו בהרג וגזל רכוש היהודים הרגישו את נחת זרועו של נתן.

בפעולה נועזת ומסוכנת ביותר לאור היום בהתקפת שיירה גרמנית בדרך ניסוויז׳—שורזנה היה נתן בין ראשוני הפורצים, שהפילו חללים רבים במחנה האויב, הוכרע נתן — כדור פילח את ראשו. כשנודע על מותו של נתן לגויים שונאי ישראל — בירך אחד את השני: „תודה לאל כבר הרגו את הלבן״. „לבן״ קראוהו כי בלונדיני היה.

נתן, חברנו האהוב!

חבריך משורזנה וחיילי הגדודים שפעלת בהם מרכינים את ראשם לזכרך.

נתנחם בציון שקמה לתחיה שכל כך השתוקקת להיות בין לוחמיה ומקימיה, אולם לצערנו לא זכית לזה כי נגדעת טרם קום ציון.

יהיה זכרך ברוך לנצח!

ד. יצחק בן יוסף הרץ פרצוביץ

נולד בשורזנה בשנת 1927 ונפל בינואר 1944.

יצחק או איצ׳קלה קראוהו בשורזנה, במו עיניו ראה כיצד רצחו הגרמנים בכניסתם לעיר את אביו ואמו בשכבם על יצועם, הכדור שפילח את לב אמו פגע ברגלו, והוא עם אחיו ואחותו הקטנים נאספו על ידי הורי לביתנו.

יצחק היה בן למשפחה אמידה ומכובדת — בעלי המאפיה שבייערה. תלמיד בית הספר העברי „תרבות״ בסטויבץ. ער ופיקח, בעל תכונות נפשיות נעלות. בגיטו פעל רבות להשגת לחם לרבים ולא פעם סיכן את חייו בצאתו מהגיטו והבריח לחם לתוכו שהשיגו ממנהל המאפיה הנוצרי שעבד אצל אביו המנוח.

אחרי שהתארגנה המחתרת בגיטו היה בין אלה שיצאו להשיג נשק לחברי המחתרת, ובאחד הלילות הגניב את הרימון הראשון לגיטו.

אחרי הפריצה הגיע לפרטיזנים והיה בפלוגה ג׳ של האוטריאד „ז׳וקוב״. אהוב היה בפלוגה על מפקדיה וחייליה. השתתף בפעולה הראשונה בקרב חומינקי, דרומית לעיר קלצ׳ק, והיה בין יחידי החוזרים והניצולים. הוא היה לוחם אמיץ מפורצי המינסרה בשורזנה — הפעולה, שהפילה פחד על הגויים ועל חיל המצב הגרמני בסביבות שורזנה.

תמצית חייו היה נקם — ותאוותו לדם האויב לא ידעה שובע.

פרצוביץ יצחק. הי״ד

בקרב פנים אל פנים עם האויב לא ידע פחד, והיה בין ראשוני הסיירים לפני כל פעולה — והוא עודנו עלם בן 17. גאה לוהט וגועש לנקם ושילומים.

אצ׳קלה שלנו היקר, שיד האויב קצרה לפגוע בו במישרין פגעה בו בעקיפין, בזמן המצור כשעזבנו את המחנה בימים הקרים ביותר של ינואר 1944 חולה אנוש היה והרופאים לא יכלו לקבוע את טיב מחלתו, כשהוא מטולטל על מיגררה מחוסר האפשרות להכניסו אפילו תחת קורת גג הוציא את נשמתו. קר היה גופו, אולם עיניו פתוחות למחצה ופיו פעור כאילו זעק: קדימה חברים! נקמה באויבי ישראל!!!

קבורה נערכה לו בטכס צבאי. על יד הקבר הפתוח הספידו מפקדנו האמיץ והישר, קצין הצבא האדום, מפקד האוטריאד „ז׳וקוב״ ליטננט ברנוב במלים אלו: „חברים, נרכין את ראשינו לזכרו של יצחק אחינו... אחינו לנשק יצחק בן יוסף, לוחם אמיץ ונוקם שלא ידע פחד. כבוד לזכרו!!!״

קברו נכרה ביציאה מהכפר משיקי, על אם הדרך המובילה ליער, ולמראשותיו נקבע שלט. יצחק! זכרך לא ימוש לעולם מלבנו, מלב חבריך במחתרת גיטו שורזנה ופלוגה ג׳ של אוטריאד ז׳וקוב. מבצעיך הנועזים היו נר לרגלינו במלחמתנו עם האויב הגרמני, והוסיפו לבני שורזנה הנותרים עוז ואומץ במלחמתם על חרות ישראל.

ינון שמך לנצח!

בערנשטיין חוה / די אַנטגילטיקע ליקווידאַציע פון סווערשזנער יידן

אויף מיין גורל איז אויסגעפאַלן צו זיין כמעט די לעצטע עדות ביי דער גסיסה פון דער יידישער סווערזשנע, וועלכע איז אַנטגילטיק ליקווידירט געוואָרן דעם 31 יאַנואַר 1943.

ווען איך מאַך מיר איצט אַ שטיקל חשבון הנפש, איז מיר שווער זיך פאָרצושטעלן, נאָך 2 יאָר פון ליידן און יסורים, פריער אין געטאָ און נאַכער אין אַרבעטס־לאַגער, שטענדיק געלעבט אין פחד פאַרן מאָרגנדיקן טאָג, ווייל דער טויט האָט געלויערט אויף אַלע וועגן און אויף יעדן פלאַץ, יעדער רגע יעדער מינוט. פון וואַנען האָט זיך ביי מיר גענומען אַזאַ כוח און מוט פאַר יעדן פרייז און ביי אַלע אומשטענדן צו וועלן בלייבן לעבן, ניט נאָר איך, נאָר אַזוי יעדער איינער. דאַכט זיך נאָך דעם ווי מיר האָבן זיך שוין אָנגעקוקט ביי דער ערשטער שחיטה, ווי מען האָט אונדזערע קינדער געוואָרפן אויף די אויטאָס ווי שטיקער האָלץ, ווי מען האָט אויפן בית הקברות געהייסן די אומגליקלעכע קרבנות פריער זיך אויס־טאָן און נאַכער אַריינגיין אין גרוב בכדי די מערדער זאָלן זיך קענען טיילן מיט די זאַכן ניט פאַרבלוטיקטערהייט, און ניט געקוקט אויף דעם, זענען דאָך די געדאַנקען געווען קאָנצענטרירט אין משך פון 24 שעה אין מעת־לעת ווי אַזוי באַקומט מען זיך אַרויס אויף דער פריי, ד״ה ווי אַזוי דער־קלייבט מען זיך אין וואַלד צו די פאַרטיזאַנער, און דאַן מעג שוין זיין וואָס עס וויל, און אפשר וועט דאָך געלונגען צו בלייבן לעבן.

אויף דעם געביט איז דער לאַגער געווען געשפּאָלטן אויף צוויי מחנות: איין טייל וואָס איז געווען אין דער מערהייט איז באַשטאַנען פון דער יוגנט, וועלכע זענען גע־ווען די איינציקע פאַרבליבענע פון זייערע אויסגעשאָכטענע משפחות און האָבן שוין ניט געהאַט וואָס צו פאַרלירן, זענען געווען ביי דער מיינונג, דאָס ס׳איז אַ שאָד יעדע מינוט וואָס מען פאַרבלייבט אין געטאָ און אַז אַלע צוזאָגן פון די דייטשן, אַז מער קיין שחיטות וועט שוין ניט פאָרקומען, איז ניט מער ווי אַן אָפּנאַרעריי. וואָס פריער מען וועט אַנטלויפן אין וואַלד, אַלס מערער זענען די שאַנסן צו בלייבן לעבן. גאַנץ אַנדערש איז געווען די מיינונג ביים צווייטן טייל, וועלכער איז באַשטאַנען פון עלטערע מענטשן וועלכע האָבן זיך צופעליק געראַטעוועט פון די פריערדיקע שחיטות און אויך פון אייניקע עלטערן וואָס ס׳איז זיי געלונגען צו האָבן מיט זיך זייערע קינדער. זיי האָבן דורכאויס פאַרלאַנגט, אַז מען זאָל איבערוואַרטן דעם ווינטער מיט די שרעקלעכע פרעסט, ווייל מען קען זיך ניט לאָזן גיין אין וואַלד אין אַזעלכע קעלטן מיט אַלטע לייט און קליינע קינדער; ס׳וועט קומען דער פרילינג וועט מען דאַן זען וואָס מען האָט צו טאָן. די יונגע זענען אויף דעם ניט באַשטאַנען, און גע־וואַרט אויף אַ געלעגנהייט און זי איז טאַקע געקומען נאָך פריער ווי מען האָט זיך פאָרגעשטעלט.

אונדזער בלאָק ווו ס׳האָבן זיך געפונען איך מיט מיין מאַן און עלטערן, משה׳קע הערצלס מיט זיין זון, בערנשטיין מיט צוויי קינדער, און נאָך עטלעכע מענטשן וואָס האָבן זיך געפונען ביי משה׳קען אין שטוב, האָבן ניט געוווּסט אַז מען אַנטלויפט אין דער נאַכט. נאָך אַ שווערן טאָג אַרבעט און

מיין פאָטער און מוטער ירחמיאל און שרה׳צע גאָלדין. הי״ד

שרעק האָבן מיר זיך אַלע געלעגט שלאָפן. האַלב צוועלף אַזייגער איז אַריינגעלאָפן צו אונדז אין בלאָק אַ בעזשענעץ מיטן נאָמען אדון־עולם און האָט אַ געשריי געטאָן: איר שלאָפט גאָר!? דער גאַנצער לאַגער איז שוין אַוועק. ביז וואַנען מיר האָבן זיך אָנגעטאָן און צוגעלאָפן צו די דראָטן פון פאַרצוימטן טייכל ווו מען האָט געמאַכט די עפענונג צום אַנטלויפן פון געטאָ, איז שוין אָנגעלאָפן די דייטשע וואַך פון געטאָ און מיט קלעפּ אונדז צוריקגעקערט אין לאַגער. מיר זענען געווען ביי 80 מאַן. פאַרן אַנטלויפן האָט דער לאַגער געציילט איבער 360 מאַן. די דייטשן האָבן געגעבן אַ באַפעל אַז קיינער טאָר ניט אַרויס פון שטוב. משה פינעס, דער זון פון דוואַשקען, האָט זיך אין דעם מאָמענט געפונען ביי שמעון צ׳ירעס אין שטוב און געוווינט האָט ער אין חנה שרה׳קעס הויז, האָט געוואָלט איבערלויפן אין זיין וווינונג, האָבן די דייטשן אין אים געשאָסן און אים שווער פאַרווונדעט אין בויך. ער איז נאָך אַריינגעלאָפן אין שטוב און איז געפאַלן איפן בעט מיט שרעקלעכע שמערצן. נאַכער זענען די דייטשן געגאַנגען פון בלאָק צו בלאָק און אַלעמען געטריבן אין בית המדרש. ווען די מערדער זענען אַריין אין שטוב ווו משה איז געלעגן, האָט ער זיי געבעטן, זיי זאָלן אים דערשיסן, ווייל ער האָט ניט געקענט אַריבערטראָגן די שרעקלעכע שמערצן. זיי האָבן אים געטאָן די „טובה" און דערשאָסן. מען האָט אונדז אַלעמען צוזאַמענגעקליבן אין גרויסן בית המדרש. די נאַכט איז געווען אַ שרעקלעכע. מען איז געזעסן אין האַלב פינצטערן בית מדרש און געציטערט, פאַרשטייענדיק וואָס עס דערוואַרט אונדז מאָרגן. עס האָט זיך געהערט שטילע געוויינען. פון צייט צו צייט פלעגן די דייטשן אַריינפירן קליינע גרופּן ייִדן, וועלכע מען האָט געכאַפּט אַרומבלאָנדזשען, ניט וויסנדיק דעם וועג ווו צולויפן. אַנדערע האָבן אָפּגעפרווירן די פיס און ניט געקענט גיין ווייטער, און באין ברירה האָבן זיי געמוזט זיך אומקערן צוריק אין לאַגער.

אויף מאָרגן פרי האָבן זיך צוזאַמענגעקליבן אַ 130 ייִדן, און ווי שטענדיק, איז געקומען די וואַך פון טאַרטאַק און אונדז צוגענומען צו דער אַרבעט. אין טאַרטאַק האָבן זיך נאָך געפונען 14 ייִדן ספּעציאַליסטן, בוכהאַלטאָרן און אַ שערער, צווישן זיי מיינע 2 שוועסטער רחל און תרצה מיט איר מאַן לעווין און זייער ייִנגעלע הלל ווי אויך מיין ייִנגל נח׳קע. קומענדיק אין טאַרטאַק צו דער אַרבעט, האָט אונדז דערזען מיין שוועסטער רחל, האָט זי זיך שרעקלעך צעשריען: פאַרוואָס זייט איר ניט אַנטלאָפן? און דערביי גע־

רחל גולדין, נרצחה במנסרה
עם אחרוני היהודים בסוורזשנא
הי״ד.

חלשט, אַז מען האָט איר קוים דערמינטערט. די דייטשן האָבן געגעבן אַ באַפעל צו דער פּאָליציי פון דער געגנט, אַז ווען זיי געפינען אַרומבלאָנדזשענדיקן ייִד, זאָלן זיי אים גאָרניט טאָן, נאָר ברענגען אין טאַרטאַק. און ס׳איז טאַקע געווען אייניקע אַזעלכע פאַלן, ווען מען האָט אין משך פון שבתדיקן טאָג געבראַכט עטלעכע ייִדן. נאָר מיר האָבן גוט געוווּסט, וואָס עס דערוואַרט אונדז, און געזוכט עצות ווי צו אַנטלויפן. נאָר ליידער איז ביי טאָג געווען אוממעגלעך צו אַנטלויפן, ווייל מען האָט פאַרשטאַרקט די וואַך אַרום טאַרטאַק. אָפּאַרבעטנדיק דעם טאָג האָט מען אונדז, ווי שטענדיק, צוריקגעפירט אין לאַגער. קיינער קען זיך ניט פאָרשטעלן מיין טראַגעדיע געזעגענענדיק זיך מיט מיין קינד וועלכער האָט זיך די גאַנצע צייט פון לאַגער אויסבאַהאַלטן ביי מיינע שוועסטער אין טאַרטאַק, אַזוי ווי ער האָט פאָרגעפילט, דאָס מיר זעען זיך שוין דעם לעצטן מאָל. אַ לאַנגע צייט איז ער געשטאַנען מיט אַ טרויעריקן בליק און טרערן אין די אייגעלעך ביים אַרויספירן אונדז צוריק אין לאַגער. איך האָב אים געבעטן ער זאָל זיך אומקערן אין שטוב. האָט ער מיר געענטפערט, אַז ער וויל מיר זען ביזן אַרויסגיין פון טויער. דאָס בילד ווי ער איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט און געקוקט, וועט מיר באַגלייטן ביז דעם ענדע פון מיין לעבן. אומקערנדיק זיך צוריק אין לאַגער, איז געווען שרעקלעך. די אַלע איבערגעבליבענע האָבן זיך צונויפגעקליבן אין אַ פּאָר הייזער מורא האָבנדיק צו זיין יעדער באַזונדער ביי זיך אין שטוב, פילנדיק אַז יעדע מינוט קען ברענגען שרעקלעכע פאַקטן. מען האָט זיך ניט אויסגעטאָן, ניט געגעסן, מורא געהאַט צו

לעגן זיך שלאָפן, נאָר די נאַכט איז אַדורך רואיק. צו מאָרגנס פרי זענען געקומען די היטער פון טאַרטאַק און גענומען בלויז 20 מענטשן צו דער אַרבעט. דאָס איז געוואָרן פאַרדעכטיק פאַר אַלע אָנגעשראָקענע און יעדער איינער האָט דאָס אויסגעטייטשט אויף אַן אַנדער אופן. דער פחד האָט געשטיגן פון מינוט צו מינוט. די איבעריקע מענער, וועלכע זענען געבליבן אין לאַגער, האָבן זיך גענומען סטאַרען מען זאָל דערלויבן צו מקבר זיין משה פינעס, וועלכער איז געלעגן טויט פון פרייטיק צו נאַכט, אויפן יידישן בית־הקברות. אויף אַלע ביטעס האָט מען באַקומען אַן אָפּזאָג. ניט האָבנדיק קיין אַנדער אויסוועג, האָט מען אים געבראַכט צו קבורה אין זיינע פאַרבלוטיקטע זאַכן אויפן פלאַץ פון מרדכי שוואַרץ וואָס געפינט זיך נעבן גרויסן בית המדרש. ס׳איז כדאי צו דערמאָנען אַז אויף דעם פלאַץ געפינען זיך אויך די קברים פון שושנה שוואַרץ מיט איר קינד און הלל מאַוושאַוויץ, וועלכע זענען דערשאָסן געוואָרן אין דער ערשטער שחיטה דעם 5.11.41.

אַרום איינס אַזייגער בייטאָג האָט מען צוריקגעבראַכט די 20 מענטשן פון טאַרטאַק וועלכע מען האָט אין דער פרי גענומען צו דער אַרבעט, און זיי האָבן אונדז געבראַכט די טרויעריקע ידיעה, אַז היינט פרי דעם 31.1.43 האָט מען ליקווידירט דעם רעשט יידן פון סטויבצער געטאָ. אין אַ האַלבער שעה אַרום זענען פלוצלינג אויפגעעפנט געוואָרן די טויערן פון לאַגער און ס׳זענען אַריינגעקומען באַוואָפנטע פּאָליציאַנטן, וועלכע זענען באַשטאַנען פון סווערזשנער און סטויבצער שקצים אין דער באַגלייטונג פון אַ דייטש. זיי האָבן געגעבן אַ באַפעל אַז אַלע יידן זאָלן אַרויס פון די הייזער און לייגן זיך אויף דעם שניי. די פּאָליציאַנטן זענען געלאָפן פון שטוב צו שטוב און געזוכט צי קיינער האָט זיך ניט באַהאַלטן. נאָר אין דער אַנטשטאַנענער פּאַניק האָבן

בערל שאַכנאָוויטש, אומגעקומען ביי דער ליקווידאַציע פון סווערזשנע. הי״ד

אייניקע יידן אויסגענוצט די געלעגנהייט און מען האָט זיך באַהאַלטן. איך מיט מיין מאַן בערל האָבן באַשלאָסן צו באַהאַלטן זיך ביי משה׳קען אין קעלער.

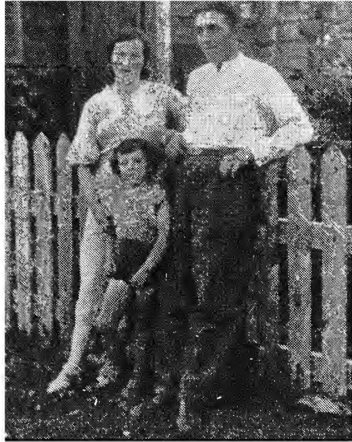
ווען איך בין אַריינגעשפרונגען אין קעלער וועלכער האָט זיך געפונען אין שטוב, האָב איך געפילט ווי נאָך איינער שפרינגט נאָך מיר. איך בין געווען זיכער אַז דאָס איז מיין מאַן. אַרויסגעוויזן האָט זיך, אַז דאָס איז גאָר געווען אַ פרעמדער יינגל.

זיצנדיק אין קעלער, האָב איך אַלץ געהערט די געשרייען און די געוויינען, אויך ווי משה׳קע האָט פאָרגעלייגט אייניקע באַקאַנטע פּאָליציאַנטן געלט דאָס זיי זאָלן אים באַהאַלטן, אויף וואָס זיי האָבן איינגעשטימט, און ווען זיי האָבן שוין באַקומען דאָס געלט, האָבן זיי אים מיט זיין זון ישראל־נאָטען מערדערלעך צעשלאָגן און אַרויסגעטריבן אין דרויסן אויפן שניי. אַ טייל האָבן זיך באַהאַלטן ביי משה׳קען אויפן בוידעם וואָס דער אַריינגאַנג דורכן קראָם איז געווען אַ פאַרמאַסקירטער. און די מערדער וואָלטן גאָר ניט געקענט וויסן פון דעם בוידעם, נאָר צווישן די אויסבאַהאַלטענע האָט זיך אויך געפונען וועלוול ברכות, וועלכער איז פון שרעק משוגע געוואָרן און אַרומגעלאָפן אויפן בוידעם און נאַכער האָט ער זיך דאָרט אויפגעהאָנגען. די מערדער האָבן דערהערט דאָס אַרומלויפן אויפן בוידעם, האָבן זיי גענומען זוכן דעם אַריינגאַנג און געפונען. דאַן האָבן זיי פון דאָרטן אַלעמען אַראָפּגעטריבן. דאָרטן זענען געווען באַהאַלטן בערך 20 מאַן צווישן זיי אויך מיין מאַן בערל. די פּאָליציאַנטן זענען אַראָפּ מיט גרויס פרייד דאָס אַ ייד האָט זיך אויפגעהאָנגען און מען וועט דאַרפן מיט איין קויל ווייניקער. איך האָב דאָס אַלעס געהערט ליגנדיק אין קעלער. ווען מען האָט אַלע יידן אַרויסגעטריבן פון די הייזער, האָבן די פּאָליציאַנטן איינגעפּאַקט די בגדים און וועש און איבערגעלאָזט ביי דער טיר. נאַכער האָט מען אַלעמען אַרויפגעטריבן אויף מאַשינען און אַוועקגעפירט אין סטויבץ וווּ מען האָט זיי אַלעמען דערשאָסן. איטשע יאַנקעליעוויטש האָט אויפן מאַשין פאָרנדיק זיך געוואָרפן אויף אַ פּאָליציאַנט און מיט אַ מעסער צעשניטן אים די הענט.

נאָך דער ליקווידאַציע, אַז ס׳איז שוין געוואָרן פינצטער האָב איך געהערט ווי די פּאָליציאַנטן זענען געקומען צונעמען אַלעס וואָס זיי האָבן איינגעפּאַקט. די איבערגעבליבענע האָב און גוטס פון די אומגעבראַכטע יידן. נאָך דעם ווי זיי זענען אַוועק האָב איך און דער יינגל שטילערהייט אַרויס פון קעלער. שטייענדיק אַ ווײַלע אַ דערשראָקענע, ניט וויסנדיק וואָס ווייטער צו טאָן, האָב איך דערהערט אין דער שטילקייט פון דער נאַכט, אַז אין שטוב רעדט מען שטילערהייט יידיש. איך האָב פאַרשטאַנען אַז נאָך עמעצער האָט זיך געראַטעוועט, און ווען איך האָב זיך דערנענטערט צו זיי, האָב איך געטראָפן 3 מענטשן: מיין פאָטער ירחמיאל גאָלדין, ליפּא בערנשטיין און ליימע פּאַרפעל. מיין פרייד איז געווען אומבאַשרייבלעך. איך האָב געפרעגט: טאַטע, ווו האָסטו זיך באַהאַלטן? האָט ער מיר געזאָגט, אַז ער איז געשטאַנען הינטער דער טיר פון קראָם און די מערדער האָבן אים ניט געזען און ער האָט מיר דערציילט אַז ער האָט געזען צווישן די וואָס מען האָט אַראָפּגעטריבן פון בוידעם אויך מיין מאַן בערל.

נאָך אַ קורצער באַראַטונג האָבן מיר באַשלאָסן אַז ס'איז ניטאָ קיין אַנדער אויסוועג ווי נאָר צו אַנטלויפן ביי נאַכט פון געטאָ. נאָר צוליב די איבערפולטע גאַסן פון די שיכורע פאַליציאַנטן מיט די אָרטיגע ווייסרוסישע איינוווינער וועלכע האָבן געיובלט פון דעם גלענצנדן נצחון איבער די לעצטע יידן פון סווערזשנער געטאָ, האָבן מיר געמוזט וואַרטן ביז שפעט אין דער נאַכט, און ווען ס'איז שוין געוואָרן שטיל, האָבן מיר אַלע 5 פערזאָן איינגעהילטע אין ווייסע ליילעכער, פאַרמאַסקירנדיק מיט די ווייסקייט פון שניי כדי ניט מערקבאַר צו זיין פאַר די מערדערישע אויגן, זענען מיר שטיל אַרויס פון שטוב און קריכנדיק אויף אַלע פיר דערקליבן זיך צום טייך. צוקומענדיק צום טייך האָבן מיר דערזען 3 שורות פון שטעכעדיקע דראָטן וועלכע די דייטשן האָבן דעם שבת צורעכט געמאַכט נאָך די אַנטלאָפענע פון לאַגער. ניט האָבנדיק מיט וואָס צו עפענען די דראָטן איז ליפא בערנשטיין אַריינגעגאַנגען אין שמואל דעם שוחט'ס שטוב וועלכע איז געווען ביים טייך און אין וועלכער ס'האָט געוווינט אַ שוסטער און זוכנדיק אין דער פינצטער, האָט ער געפונען אַ צוואַנג מיט וועלכער ער האָט איבערגעשניטן אַלע דראָטן. אין דעם מאָמענט האָט ליימע פאַרפעל געחלשט. אַלס צוגאָב צו אַלע שרעק, האָט מען נאָך אים געמוזט ראַטעווען, און נאַכער אַריבערשלעפן איבערן טייכל דורך די דראָטן און אַלעס האָט געמוזט זיין אין אַזאַ שטילקייט, אַז די דייטשע וואַך, וועלכע האָט נאָך אַלץ געהיט דעם געטאָ, זאָל ניט דערהערן און ניט באַמערקן. פאַרבייקריכנדיק דעם בית המדרש, האָבן מיר געהערט הוסטן פון אַ מענטש. ווער ס'איז דאָרט געווען, וויפל דאָרט איז געווען, און וואָס איז געווען זייער ווייטערדיקער גורל — איז געבליבן אומבאַוווּסט.

מיר האָבן זיך געלאָזט אין דער ריכטונג צום וואַלד ביים דאָרף פאָגאָרעלע, נאָר דער שרעקלעכער ווינט מיט די שנייען האָבן פערשאָטן דעם וועג, ווי אויך צוליב די פינצטערניש פון דער נאַכט, האָבן מיר ניט געקאָנט געפינען דעם וועג אין לאַנג געבלאָנדזשעט. זעענדיק, אַז ס'הויבט שוין אָן צו טאָגן און ס'איז אוממעגלעך פאָרצוזעצן אונדזער וועג ביי דער ליכט פון טאָג, האָבן מיר זיך צוריקגעקערט קיין סווערזשנע און אַריין אין אַ שייער פון אַ באַקאַנטע קריסטין וועלכע האָט אונדז דערלויבט איבערצוזיצן דעם טאָג. פון דער קריסטין האָב איך זיך דערוווּסט אַז די 14 יידן פון טאַרטאַק האָט מען איבערגעלאָזט לעבן וואָס צווישן זיי האָבן זיך געפונען מיינע צוויי שוועסטער, שוואָגער, מיין ייִנגל און דער שוועסטערס ייִנגל, ביי נאַכט איז געקומען די קריסטין און געהייסן מיר זאָלן אומבאַדינגט פאַרלאָזן דעם פלאַץ, ווייל זי האָט מורא אַז ווען איר זון וועט זיך דערוויסן אַז מיר געפינען זיך דאָ, וועט ער גלייך רופן פאָליציי און מען וועט אונדז דערשיסן. ניט האָבנדיק קיין אַנדער אויסוועג, האָבן מיר 11 אַזייגער ביי נאַכט געלאָזט זיך אין דער זעלבער ריכטונג וואָס מיר האָבן באַשלאָסן פריער. צוקומענדיק צום כוטאָר קאַראָלינע, האָבן מיר דערהערט ווי הינטער אונדז דערנענטערן זיך טריט פון פערד און אַ געשריי אויף אוקראַיניש מיר זאָלן בלייבן שטיין. מיר האָבן זיך צעשאָטן אין

לעווין טוביה, מיין שוועסטער תרצה מיט זייער זון הלל, אומגעקומען ביי דער ליקווידאַציע פון די לעצטע יידן אין טאַרטאַק. הי"ד

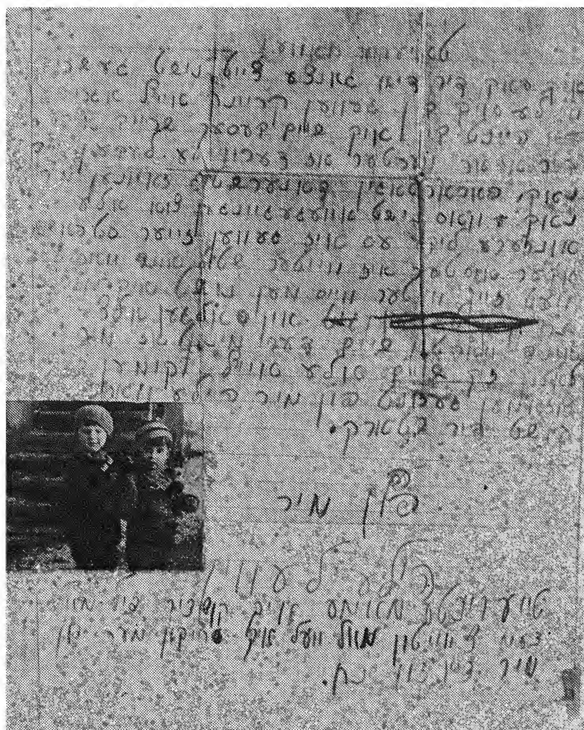
אַלע זייטן און זיך צעלייגט אין שניי מיט די ווייסע ליילעכער אין וועלכע מיר זענען געווען איינגעהילט, אַזוי אַז מיר זענען געווען ניט דייטלעך פאַר זיי. דאָך האָבן זיי געעפנט אַ שטאַרקע שיסעריי אין אונדזער ריכטונג, וועלכע האָט געדויערט אַ האַלבע שעה. ווען ס'האָט זיך פאַרענדיקט דאָס שיסן, האָב איך געהערט אַ באַפעל זיי זאָלן ניט פאָרן מיטן גלייכן וועג ווו מיר זענען געגאַנגען, נאָר מיטן פעלד דורך אַ צווייטן זייט. ווייזט אויס זיי האָבן מורא געהאַט, אַז דאָס זענען פאַרבאַהאַלטענע פאַרטיזאַנער. מיר זענען נאָך געלעגן אַ לענגערע צייט. נאַכער האָבן מיר זיך גענומען דערנענטערן איינער צום צווייטן. ווען איך בין צוגעקומען צום אָרט ווו דער טאַטע איז געלעגן, האָב איך אים שוין געפונען אָן אַ סימן פון לעבן און דער שניי אַרום איז געווען נאַס. די מערדערישע קוילן האָבן דורכגעשאָסן זיין האַרץ און ער איז געבליבן טויט אויפן אָרט. נאַכער איז צוגעקומען אויך ליפא בערנשטיין און ער האָט פעסטגעשטעלט, אַז דער טאַטע איז טויט, ווייל איך האָב נאָך גערעכנט פילייכט איז ער פאַרפרווירן געוואָרן. די איבעריקע צוויי וועלכע זענען מיט אונדז געווען, ליימע פאַרפעל און דער מירער ייִנגל האָבן מיר שוין מער ניט געטראָפן.

אין אַ צייט אַרום האָט אונדז אַ קריסט דערציילט, אַז זיי האָבן זיך אַ פאָר וואָכן אַרומגעדרייט אין פאָהאַרעלער וואַלד און אַריינקומענדיק צו אַ קריסט אין שטוב, האָט ער גערופן די פאָליציי און זיי זענען אומגעבראַכט געוואָרן מיט אַ שרעקלעכן טויט. ניט האָבנדיק קיין אַנדער אויסוועג, האָב איך געמוזט איבערלאָזן דעם טויטן קערפער פון מיין טאַטן אָנקושנדיק אים שטאַרק, און מיר האָבן זיך געלאָזט זוכן ווי צוצוקומען צו די פאַרטיזאַנער.

נאָך אייניקע טעג אַרומוואַנדערן פון כוטאָר צו כוטאָר, ווייל קיינער האָט אונדז ניט געוואָלט אַריינלאָזן איבערנעכטיקן, האָט אונדז אַ באַפטיסט אַריינגעלאָזט איבער־

נעכטיקן אין אַ שטאַל, ווו ס׳איז געווען אַ פערד, אַ בהמה און אַ חזיר און אונדז פאַרשטעקט אין אַ לאָך צודעקנדיק מיט שטרוי, און דאָס איז געווען אונדזער גליק. אַ שכן וועלכער האָט באַמערקט אונדז אַריינגיין צו דעם פויער אין שטוב האָט גלייך איבערגעגעבן די דייטשן, און אין מיטן דער נאַכט זענען טאַקע געקומען די ווייסרוסישע פּאָליציי מיט אַ דייטש און מען האָט איבערגעזוכט די שטוב און שייער און אַריינ־געקומען אין שטאַל. די פּאָליציי האָט געוואָלט זוכן, האָט דער דייטש געזאָגט אַז דאָ קען ניט מעגלעך זיין, אַז מענטשן זאָלן זיך דאָ געפינען. נאָך אין אַ פראָסט פון 40 גראַד. זיי האָבן אונדז אַרומגעזוכט אין די דערבייאיקע כוטאָרעס און ניט געפינענדיק אונדז זענען זיי אַוועקגעפאָרן. מיר זענען באַלד אַוועק פון דעם פּלאַץ און נאָך אַ גאַנצע נאַכט גיין און לויפן, האָבן מיר זיך דערשלאָגן צו אַ באַקאַנטן פויער, אויך אַ באַפּטיסט מיטן נאָמען לויקאַ, וועלכער האָט נאָך שווערער מי מסכים געווען, פאַר גוטע באַלוינונג, אויסבאַהאַלטן אונדז ביי זיך. ער האָט אויסגעגראָבן אַ גרוב אין שייער אין וועלכן איך און בערנשטיין האָבן זיך באַהאַלטן. פון דעם פויער האָב איך זיך אויך דערוווּסט, אַז מיינע שוועסטער תרצה און רחל וועלכע האָבן נאָך געלעבט אין טאַרטאַק, דערוויסנדיק זיך אַז דער טאַטע ליגט אַ דערשאָסענער אין פעלד, האָבן באַצאָלט אַ קריסט וועלכער האָט אים באַערדיקט אין פעלד אויפן זעלבן פּלאַץ ווו מען האָט אים דערשאָסן. דאָס איז געווען דעם 2טן פעברואַר 1943. פון צייט צו צייט פלעגט מיר דער פויער ברענגען ידיעות פון מיינע שוועסטער, שוואָגער און פון מיין יינגל נח, וועלכער האָט זיך צוזאַמען מיט זיי געפונען אין טאַרטאַק. איינעם אַזאַ בריוועלע וועלכער שפּיגלט אָפּ די טרויעריקע לאַגע און וואָס איז געשריבן געוואָרן אין מערץ 1943 פון מיין זונעלע נח און מיין שוועסטער תרצה׳ס יינגל הלל, ברענג איך דאָ אין דער פאָרעם פון אַ פאָטאָקאָפּיע. זיי זענען אומגעקומען דעם 8טן אויגוסט 1943. מיט זיי צוזאַמען האָט זיך אויך געפונען אין טאַרטאַק די סטויבצער מירסקי לעאָן מיט זיין פרוי, גרונע מיט אירע צוויי טעכטער, רבקה קאַנטעראָוויטשעס אַ קליין מיידעלע, חנה׳קע לעווין מיט איר מאַן און קינד און אַ וואַרשעווער מיידל מיטן נאָמען סטעפאַ צ׳ערניעצקאַ וועלכע זענען צוזאַמען אומגעקומען.

אַזוי זענען מיר אָפּגעלעגן אין לעבעדיקן קבר במשך פון 18 חדשים ביז די רוסן האָבן פאַרטריבן דעם לעצטן פון די דייטשע מערדער און מיר זענען אַרויס אויף דער פריי. ביסלעכווייז האָבן זיך אומגעקערט די ווייניקע ביים לעבן־געבליבענע סווערזשנער ייִדן און צווישן זיי אויך מיין ברו־דער דוד. מיר זענען אַוועק אין פעלד און אויסגעגראָבן דעם קערפּער פון אונדזער ליבן פאָטער און געבראַכט אים צו קבר ישראל אויפן בייעם בית הקברות, ווו עס געפינט זיך דער אַלגעמיינער ברודער־קבר פון סווערזשנער ייִדן. דאָס איז דער איינציקער קרבן פון מיין גאַנצער משפחה וואָס איך ווייס ווו עס רוען זיינע ביינער. פון דאַן אָן געפינט מיין פאַרוווּנדעטע נשמה ניט קיין רו. און ווי שאָטנס גייען מיר נאָך אַלע פאַרפייניקטע און פאַרניכטעטע סווערזשנער ייִדן, ווי אויך די גשפּענסטער פון מיין אומגעבראַכטער משפחה. איך הער דעם לעצטן געשריי פון מיין פאַרפייניקט קינד און אַזוי וועל איך אים הערן ביז דעם לעצטן טאָג פון מיין לעבן.

העתק מהמכתב ביידיש

חוה יקרה, לא כתבתי לך כל הזמן מפני שחליתי בשפעת. היום אני מרגיש יותר טוב וכותב לך כמה מלים: עודנו חיים.

לפני שבוע ביום החמישי כמעט שהתאחדנו עם האהובים שלנו. זה היה איום ונורא. כעת שוב שקט, מה שיהיה הלאה לא ידוע.

אני ונח מצייתים לכל ההוראות שאנו מקבלים מההורים ומחכים לרגע שנתאחד אתכם בריאים. ממני הלל המנשק לך.

אמא יקרה, אני מנשק אותך הרבה פעמים. בפעם השניה אכתוב יותר. ממני בנך נח.

*

הוקרתנו ותודתנו לחברנו א. ד. שקולניק, עבור פעילותו המתמדת ומסירותו הכנה להוצאת ספר הזכרון לקהילתנו שנחרבה.

ועד ארגון יוצאי שוורזנה בישראל

מענדל מאַכטיי / רעבוזעוויטש

אין דער ריכטונג קיין מינסק, 30 קילאָמעטער צפון־מזרחדיק פון סטויבץ האָט דורות־לאַנג עקזיסטירט אַ שטעטל רעבוזעוויטש מיט אַ געמישטער באַפעלקערונג פון יידן און קריסטן. יידישע פאַמיליעס זענען געווען בערך 200. דאָס שטעטל האָט קיינמאָל ניט געברענט, די הייזער זענען געווען פאַרעלטערט טאַקע צוליב דעם. פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז רעבוזעוויטש געווען דירעקט פאַרבונדן מיט מינסק. די באַן סטאַציע איז געווען נעגאַרעלע, ווען אין קוידענאָוו איז געוואָרן אַ פאָל־סטאַנעק, פלעגן די רעבוזעוויטשער פאָרן איינקויפן פלייש, פוטער, אייער א.אַ.וו. די איינגעקויפטע סחורות האָט מען געבראַכט מיט די זעלבע פורן, וואָס פלעגן פירן די פראָדוקטן קיין מינסק. דערפאַר האָט טאַקע רעבוזעוויטש פאַרמאָגט אַ היפשע צאָל קאָמיסיאָנערן און בעלי־עגלות אָבער סוחרישע; אַזוי האָבן זיי דורות לאַנג געהאַנדלט מיט מינסק ביזן יאָר 1921, ווען פוילן איז געוואָרן אַ מדינה, און דער גרענעץ איז איינגעשטעלט געוואָרן אַ קילאָמעטער פון שטעטל, איז רעבזעוויטש אָפגעהאַקט געוואָרן פון קוידענאָוו און פון מינסק. זינט דאַן איז רעבזעוויטש אָנגעשלאָסן געוואָרן אין סטויבץ און צו סטויבצער פּאָוויאַט און דער גאַנצער האַנדל איז אַריבער קיין סטויבץ. די גרעסערע קרעמער וועלכע פלעגן איינקויפן זייערע סחורות אין וואַרשע, ביאַליסטאָק אָדער אין באַראַנאָוויטש, האָבן געמוזט קומען קיין סטויבץ מיטן פור, און פון דאָרטן מיטן באַן, כמעט אַלע שטעטלעך האָבן געהאַט אַ וואַסער־מיל אָדער אַ ווינט־מיל. דערפאַר האָט רעבזעוויטש פאַרמאָגט 2 וואַסער־מילן, פון ביידע זייטן שטעטל האָבן געפלאָסן 2 באַזונדערע טייכלעך. ביידע טייכלעך זענען אַריינגעפאַלן אין ניעמאַן, די גאַס פון סטויבצער אַריינפאָר איז געווען זייער אַ לאַנגע. מיט 2 קליינע געסלעך באַרג אַראָפּ צו די מילן, אַ שיינער פייזאַזש איז געווען דער באַרג אַראָפּ צו קוידענאָוו, ווו די הייזער זענען געשטאַנען אויף סלופּעס, אַלע הייזער זענען געווען אַלטע הילצערנע, די בתי מדרשים אַלטע געביידעס. קיין פרוכטבאַרער געגנט איז דאָס ניט געווען, פיל דערפער זענען פאַרבליבן אויף יענעם זייט גרענעץ. טראָץ דעם זענען געווען פיל דערפער מיט קליינע און גרויסע וועלדער. יעדן דינסטיק פלעגן זיך אויסשטעלן גרויסע מערק: הענדלער פון סטויבץ און פון די איבעריקע שטעטלעך פלעגן קומען צום מאַרק און יעדער איינער האָט פון דעם געצויגן זיין חיונה.

די ערשטע צייט ווען ס׳האָט זיך איינגעשטעלט דער גרענעץ, איז געווען אַ גרויסע פּראָספּעריטי. עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ שמוגל האַנדל מיט רוסלאַנד, אַהין פלעגט מען ליפערן פאַרשיידענע מאַנופאַקטור סחורות, פון דאָרטן פלעגט מען ברענגען גאָלד מטבעות, בריליאַנטן, די בעסטע פוטערוואַרג, די ווייטערע שטעטלעך האָבן די רעבזעוויטשער שטאַרק מקנא געווען, כאָטש קיין גרויסע גבירים זענען זיי ניט געוואָרן, ספּעציעל נאָכן שטרענגען פאַרבאָט, אייניקע האָבן צוליב דעם געמוזט לויפן קיין רוסלאַנד אָדער מעבר־לים.

אין רעבזעוויטש האָבן אַ סך פאַמיליעס געלעבט פון ערד אַרבעט. מ׳האָט אַליין געפלאַנצט גערטנער און באַאַרבעט די פעלד. ר׳ יעקב קאשצעוויץ און נאָך אייניקע פלעגן באַאַרבעטן די פעלד, אַז די קריסטן האָבן באַוווּנדערט שטענדיק זייער פלייסיקייט. אין די אַרומיקע דערפער זענען אויך געזעסן עטלעכע אַזעלכע יידן, ווי די שיינע פאַמיליע נאַחאמציק אין דאָרף ניידאַנעוויטש, אין טאָנעווע, אין גיליאַוואָקע, וואָלמע. די לעצטע יאָרן האָט די יידישע געזעלשאַפט „יקא״ געפלאַנצט סעדער אויף יידישן באָדן אין רעבזעוויטש, דערעוונע, באַליבאַק. אַן אַגראָנאָם פון דער געזעלשאַפט פלעגט זייער אָפט קומען געבן אָנווייזונגען, און אַכטונג געבן אויף דער אַרבעט. ווען ניט דער וועלט־פייער און דער יידישער אומקום, וואָלטן די יידן אין רעבזעוויטש געקאָנט האָבן אייגענע פרוכט פון די פאַרפלאַנצטע ביימער און באַרימען זיך מיט דעם „מעשה ידי להתפאר״ — אַ שיינער ביישפּיל פאַר די קריסטן, אַז אויך יידן קענען זיך אָפּגעבן מיט לאַנדווירטשאַפט.

קולטור און שול־וועזן

אין די אַמאָליקע צייטן איז געווען דער הויפּט־יסוד פון דערציען קינדער דער „חדר״. מ׳פלעגט זיך לאָזן פאָרן אויך אין די ישיבות מיר, וואָלאָזשין, סלאָבאָדקע, ראַדין, קלעצק. ס׳איז געווען אַ דערצויגענע יוגנט, מיט אַ ציוניסטישער טעטיקייט. פון צייט צו צייט פלעגן אַראָפּקומען ציוניסטישע רעדנער. עס האָט עקזיסטירט אַ דראַמאַטישער קרייז, וועלכער פלעגט פאָרשטעלן אינטערעסאַנטע פאָרשטעלונגען. אויך פרעמדע אַרטיסטן פלעגן אַראָפּקומען מיט פאַרשיידענע פאָרשטעלונגען. אַלס טעאַטער־זאַל האָט געדינט דער פייערלעשער גאַראַזש. עס איז אויך געווען אַ גוטע פייערלעשער קאָמאַנדע, ווי אין אַלע ארומיקע שטעטלעך. אפשר אַ דאַנק דעם טאַקע האָט רעבזעוויטש קיינמאָל ניט געברענט. און די הייזער זענען פאַרעלטערט געוואָרן. אַ דאַנק דער ציוניסטישער טעטיקייט זענען חלוצים געפאָרן קיין ארץ־ישראל דורכמאַכנדיק פריער אַ הכשרה (אַ צוגרייטונג) ביי די יידישע ערד־באַזיצער פון רעבזעוויטש און אומגעגנט. רעבזעוויטש האָט געהאַט אַ דאָקטאָר א. נ. יצחק פונט, אַן אַפּטייק, דער אַדוואָקאַט קאָוואַרסקי. ס׳איז אויך געווען אַ פוילישער דאָקטאָר צערנעצקי. אין פאַל פון אַן אָפּעראַציע איז מען געפאָרן קיין סטויבץ אין שפּיטאָל אַריין. אין די זומער־מאָנאַטן האָט קורסירט אַ אויטאָבוס סטויבץ—רעבזעוויטש—איווענייץ.

זינט דאַן ווי רעבזעוויטש האָט זיך דערנענטערט צו סטויבץ זענען עטלעכע פאַמיליעס אַריבערגעפאָרן וווינען אין סטויבץ. בערך 30 בחורים און מיידלעך האָבן חתונה געהאַט אין סטויבץ. די פאַמיליע פאָזניאַק פון דורות אָן היטל־מאַכער, זענען די ערשטע 2 ברידער מרדכי און אלקנה אַריבערגעפאָרן קיין סטויבץ און באַלד געעפנט אַן היטל־געשעפט. שפּעטער האָבן זיי געבראַכט די איבעריקע ברידער און שוועסטער. כמעט אַלע האָבן חתונה געהאַט אין סטויבץ. אפשר אַ דאַנק דעם זענען עטלעכע ברידער און שוועסטער היינט אין אַרגענטינע און געבליבן לעבן. זייערע אויגן האָבן ניט געזען

בית ספר „בנות יעקב״ ברובזעביץ

דעם גרויסן חורבן פון די יידן און פון די שטעטלעך. נאָר דער ווייטיק אין האַרצן איז פאַרבליבן ביי אַלעמען, פאַרלירנדיק די משפחות און פריינט.

דורות לאַנג האָט געלעבט אַ שטעטל מיט אירע כלי־קודש, קרעמער, קצבים, סאַדאָווניקעס, בעלי־מלאכות, בעלי־עגלות — האָרעפּאַשנע יידן. שטענדיק איז מען געווען פאַר־יאָגט אין דעם טאָגטעגלעכן לעבן פון שווערן יאָך צו מפרנס זיין יעדערער זיין משפחה, געבן קינדער אַ בעסערע דער־ציונג, האָבן אַ ביסל נחת פאַרן גרויסן צער פון גידול בנים.

דער הייפעלע רעבזעוויטשער געראַטעוועטע האָבן זיך כמעט אַלע באַזעצט אין ישראל. אייביק וועלן מיר טרויערן אויפן שרעקלעכן אומקום פון אונדזערע ברידער און שוועס־טער.

ערד, פאַרדעק ניט זייער בלוט.

גישקע פאַלייעש / דער יידישער חורבן פון רעבזעוויץ און אומגעגנט

אין די ערשטע טעג, ווי ס׳האָט אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה, איז אונדזער שטעטל פאַרנומען געוואָרן פון די באָלשעוויקעס, מיר האָבן זיך געלייגט שלאָפן אַלס פוילישע בירגער און אינדערפרי, האָבן מיר אויסגעפונען אַז מיר געהערן צו רוסלאַנד. נאַטירלעך, די ערשטע זאַך האָט מען אונדז געמאַכט פאַר אויס קרעמער און אַלץ איז געוואָרן קאָנפיסקירט, עס איז ניט געווען גאָר גוט, אָבער מען איז דאָך געווען זיכער מיטן לעבן, און אַזוי זיינען זיי אָפּגעוועזן ביי אונדז צוואַנציק מאָנאַטן.

און דאָ האָבן זיך אָנגעפאַנגען די אמתע צרות. עטלעכע וואָכן צייט, טאָג און נאַכט, זיינען געלאָפן די רויטע אַרמיי מיט זייערע טאַנקן און אָבאָזן צוריק קיין רוסלאַנד, ווייל דער פינצטערער עמלק האָט זיי געטריבן. פלוצלונג האָבן זיך באַ־וויזן די ערשטע דייטשן אין שטעטל. מיר האָבן אָנגעהויבן צו ליידן פון זיי שרעקלעך. דאָס ערשטע האָט מען אונדז באַפוילן אָנטאָן די געלע לאַטע און געטריבן אויף שווערע אַרבעט, דער צוועק איז געווען אונדז צו דערנידעריקן און אָפּשוואַכן, אַז מיר זאָלן זיך לאָזן צום סוף אויסשעכטן אָן אַ שטיקל ווידערשטאַנד.

דער קאָמענדאַנט פון שטעטל האָט פאַראָרדנט אַז עס זאָל געשאַפן ווערן אַ יידן־ראַט וועלכער איז באַשטאַנען פון די פאָלגענדע בעלי־בתים: ליאָטע אייזנבוד, יצחק גוריאַן, סאָלאָ־ווייציק, יעקב ליפשיץ און שאַיע שאפּירא, וואָס ער האָט נאָר פאַרלאַנגט האָט מען אים געמוזט צושטעלן, פאַר אים און פאַר דער פּאָליציי, און דערפאַר אַז מען האָט געטריבן צו דער אַרבעט, פלעגט מען ניט אַזוי שלאָגן און פייניקן ווי פריער, אָבער וואָס אַ טאָג ווייטער פלעגן מיר אַלץ הערן מער שרעקליכעס, און פון שחיטות, וואָס זיינען פאָרגעקומען אין אונדזערע שכנותדיקע שטעטלעך, ווי צוויי גרויסע שחיטות אין קוידענאָוו, ראַקאָוו, באַראַנאָוויטש און סטויבץ, און מיר זיינען ניט בעסער פון די אַלע אַרומיקע שטעטלעך וואָס זיינען אַזוי איינגעבאַקן ביי אונדז אין די הערצער. מיר זענען פאַרוואַנדלט

געוואָרן אין לעבעדיקע מתים. דעם געטאָ ביי אונדז האָט מען געמאַכט אויפן מאַרק־פּלאַץ, און אַזוי ווי די פּויערים פלעגן דאַרפן דורכפאָרן דורכן שטעטל, האָט מען אונדזער געטאָ מיט שטעכעדיקן דראָט ניט פאַרצוימט, ווי מען פלעגט טאָן אין די איבעריקע שטעטלעך. צו אונדז אין געטאָ האָט מען געבראַכט צוטרייבן די יידן פון נאַליבאָק, דערעוונע, און וואָלמע, אין די קליינע הילצערנע הייזער פון שטעטל ווו עס איז פאַראַן פּלאַץ קוים פאַר איין פאַמיליע איז אויסגעקומען צו זיין צו פופציק פערזאָן אין אַ הויז — מען איז געלעגן צונויפגעשטיקט ווי הערינג אין אַ פעסל, און מען האָט זיך געטיילט מיטן שטיקל טרוקן ברויט איינער מיטן צווייטן. מיט אַמאָל זיינען אַראָפּגעקומען פון דעם הויפּט־שטאַב פון איוועניץ די אמתע גזלנים און מערדער, מען האָט צונויפגעטריבן אַלע יידן, פון צען יאָר אַלט ביז זעכציק, צושטעלט צו פיר אין אַ ריי, און מען האָט אונדז געטריבן קיין איוועניץ, די געוואַלדן, די געשרייען און די געוויינען פון די עלטערע מענטשן, פון די מאַמעס און קינדער, וואָס זיינען געבליבן, האָט מען געקענט הערן פאַר מיילן ווייט.

דאָס איז געווען ערב שבועות, אַלע גזירות האָבן די טייוולאָנים אויסגעפירט ערב אַ יידישן יום־טוב. זייער אַ הייסער טאָג, מ'האָט אונדז געטריבן און געשלאָגן, ווער עס האָט ניט געקענט שנעל גיין, גייענדיק די צוואַנציק קילאָמעטער צו איוועניץ. זיינען צען מאַן געפאַלן אין מיטן וועג, און אויב איינער האָט געוואָלט אָפּרוען זיך, אַ טרונק טאָן אַביסל וואַסער, האָט מען אים געשאָסן אויפן אָרט, ביילקע, רפאל קאלמאנאוויטשעס יינגסטע טאָכטער מיט נאָך אַ יונגן בחור איז שווער געווען דער גאַנג, האָבן זיי פון זיך אַראָפּגעוואָרפן די פּעקלעך, האָט מען זיי אַרויסגענומען פון רייע מיט נאָך צען מאַן און געשאָסן זיי פאַר אַלעמען אין די אויגן. אונדז האָט מען ווייטער געטריבן אָן אַן אָפּרו. אין איוועניץ האָט מען אונדז פאַרשפּאַרט אין אַ לאַגער; אַ גאַנצע נאַכט האָבן די קינדער געבעטן אַ ביסל וואַסער, קיינער האָט זיך ניט אָפּגערופן. אינדערפרי זענען געקומען די מערדער צוגענומען די קינדער, די וועלכע האָבן ניט געלאָזן, האָט מען זיי מערדערליך צושלאָגן. מיין איינציקע טאָכטער, וואָס איז דעמאָלט אַלט געווען צען יאָר, און ווער ווייס נאָך ווי איך האָב איר קוים דערלעבט צו דערציען, וואָס פאַר אַ שמחה איז געווען אין מיין משפחה, אַז איך האָב אַ קינד געבוירן. מיינע עלטערן האָבן דאַן אַסך צדקה צוטיילט, מיין מאַן יעקב האָט אַ ספר־תורה דאַן אַריינגעגעבן, און איצט וויל מען זי ביי מיר אַוועקרייסן... איך שריי — מיין מאַן לאָזט ניט מ'שלאָגט אים מערדערלעך, צובלוטיקט אים די קאָפּ, עס ווערט אַ געשריי אַ טומל, רייס איך זיך אַרויס מיט מיין טאָכטער און האָב זיך באַהאַלטן, ביז וואַנען עס איז אַריבער דער טומל, אַזוי האָב איך מיט אַ נס געראַטעוועט מיין איינציקע טאָכטער.

פון דאָרטן האָט מען אונדז געטריבן קיין נאַליבאָק, דערנאָך קיין איוועניץ, — שפּעטער קיין נאַוואַרעדאָק, פון דאָרטן קיין דוואָרעץ, מען האָט אונדז געזאָגט אַז דאָרטן וועלן מיר אַרבעטן, מיר וועלן דאַרפן אויסגראָבן שטיינער.

מיר זיינען געווען שרעקלעך אויסגעמאַטערט, צעשלאָגן, מ׳ט געשוואָלענע פיס פון דעם גיין צענדליקער קילאָמעטער צופוס פון איין שטעטל צו דער צווייטער. אַז דער קאָמענדאַנט האָט אונדז דערזען, איז ער געווען שרעקלעך אויפגערעגט. ווי אַזוי וועט איר קענען אַרבעטן אין די בערג ביים אויסגראָבן שטיינער, אַז איר קענט ניט שטיין אויף די פיס. איך וועל אייך מוזן אָפּשיקן צוריק קיין נאַוואַרעדאָק צו דער שחיטה וואָס דאָרטן דאַרף פאָרקומען.

אַז מיר האָבן דערהערט דאָס, האָבן מיר אָנגעהויבן שרעקלעך צו וויינען און ספּאַזמירן, און מיר זאָגן אים — ווי אַזוי קענען מיר זיך האַלטן אויף אונדזערע פיס, דורכמאַכנדיק אַזאַ גרויסע שטרעקע צופוס. האָבן מיר אים געבעטן אַז ער זאָל אונדז לאָזן זיך אויסרוען אַ פּאָר טעג, און מיר וועלן אים אַוועקגעבן אַלץ וואָס מיר האָבן ביי זיך, און מיר וועלן טאָן אַלע שווערע אַרבעט וואָס ער וועט אונדז נאָר הייסן. און אַזוי איז געווען. נאָך אַביסל אָפּרו, האָבן מיר געאַרבעט זייער שווער און ביטער אַכט מאָנאַטן צייט. אין דער זעלבער צייט איז מען צוויי מאָל געקומען מאַכן אַ שחיטה איבער אונדז, אָבער ער פלעגט אַלץ אָפּהאַלטן און זאָגן, אַז ער דאַרף אונדז צו דער אַרבעט.

ניט איינמאָל האָט מען אונדז געפירט צו די פאַרטיקע אויסגעגראָבענע גריבער, וואָס זענען געווען באַשטימט פאַר אונדז, אַז מיר זאָלן זען מיט אונדזערע אויגן — דעם טרויעריקן סוף פון אונדזער לעבן. אָבער יעדער מאָל פלעגט פּאַסירן אַ צופאַל אָדער אַ נס, און מיר פלעגן ווערן געראַטעוועט אויף נאָך אַ שטיקל צייט. ענדע איז געקומען דער טאָג פון דער שחיטה אין דוואָרעץ, די געוואַלדן און געשרייען איז ניט צו באַשרייבן. יידן לויפן צעטומלטע, צעשראָקענע. איך מיט מיין טאָכטער און מאַן און נאָך עטלעכע יידן פון רעבזעוויטש, האָבן זיך אַרויסגעריסן אין טומל, און זיך באַהאַלטן ביי אַ וואַנט פון אַ חורבה. מיר זיינען דאָרטן געלעגן צוויי טעג און צוויי נעכט, ביז מיר האָבן געהערט אַז עס איז געוואָרן שטילער, האָבן מיר זיך געלאָזן לויפן איבער פעלדער און וועלדער, בייטאָג פלעגן מיר ליגן באַהאַלטן אין וואַלד, און ביינאַכט פלעגן מיר גיין אין די דערפער צו באַקאַנטע פויערים בעטן אַ ביסל עסן. דערווייל האָבן מיר זיך באַגעגנט צופעליק מיט דער משפחה סאגאלאוויץ און קאַשצעוויץ, מיר אַלע צוזאַמען זיינען אַוועק אין אַ געדיכטן וואַלד. אַכט מאָנאַט זיינען מיר אָפּגעלעגן אין דעם וואַלד. דערנאָך האָבן מיר זיך דערוווסט אַז די דייטשן מאַכן אַ אָבלאַווע. האָבן מיר שוין אַפילו ביינאַכט ניט געקאָנט גיין זוכן עסן. די אָבלאַווע האָט געדויערט עטלעכע וואָכן. אונדזער גליק איז געווען, וואָס אַלע טאָג האָט גערעגנט, דאָס האָט אונדז געראַטעוועט.

שפּעטער האָבן מיר דערהערט, אַז אין דעם גרויסן וואַלד צווישן נאַליבאָק און לובץ אין די פּושצעס געפינט זיך אַ גרויסע פאַרטיזאַנישע גרופּע יידן, מיר זיינען אַהין אַוועק, דאָרטן זיינען שוין געווען איינגעאָרדנט זעמלאַנקעס אין דער ערד מיט אַ קיך. די יונגע פלעגן ברענגען קאַרטאָפל מיט ברויט פון די דערפער. אַזוי האָבן מיר פאַרבראַכט ניין מאָנאַטן אין דער פּושצע. דערווייל האָבן מיר אָנגעהויבן הערן גוטע

נייעס, אַז די רויטע אַרמיי איז שוין ניט ווייט פון אונדז, אָבער אין די לעצטע טעג האָבן די דייטשן געמאַכט אַ אָבלאַווע אויף אונדז. מ׳האָט אונדז אָנגעזאָגט, זיינען מיר אַרויסגעלאָפן פון די זעמלאַנקעס און זיך באַהאַלטן אין די טיפע זומפּן פון דעם וואַלד. אַז עס איז געוואָרן שטילער זיינען מיר אַרויסגעקראָכן פון אונדזערע באַהעלטענישן צוריק צו די זעמלאַנקעס — אָבער מיר האָבן דאָרטן געפונען אַכט יידן דערשאָסענע, וועלכע האָבן ניט געהאַט קיין כח צו אַרויסלויפן און זיך באַהאַלטן.

אין עטלעכע טעג אַרום האָט די רויטע אַרמיי אַריינגעמאַרשירט אין אונדזער געגנט און מיר זיינען געוואָרן באַפרייט. אָבער מיין גוטער מאַן האָט דאָס ניט דערלעבט. אין דעם זעלבן טאָג איז ער געשטאָרבן נאָך אַ קראַנקהייט פון עטלעכע וואָכן. אַדורכגעמאַכט אַלע שרעקלעכע — ענויים — הונגער — קעלט. געאַרבעט שווער ביי די דייטשן, אַרויסגעראַטעוועט זיך פון אַלע שחיטות, געלעגן אין די וועלדער מיט דעם געדאַנק, אַז ער וועט אַלעס איבערקומען, און האָט ניט דערלעבט דעם טאָג פון דער באַפרייאונג. אויך פריינקמאַנס פרוי, יהודה בענציעס טאָכטער איז געשטאָרבן אין וואַלד.

מיר אַלע — אויסגעמאַטערט, הויל נאַקעט — מיין טעכטערל וויינט און מיר אַלע וויינען מיט — וווהין גייט מען ערשט? און מיר לאָזן זיך אַרויס פון דעם געדיכטן וואַלד צופוס צוריק צו אונדזער רעבזעוויטש. מיר קומען אַהין, און אַ שרעק באַפאַלט אונדז — שטייען הייזער סקעלעטן, מיט צעפראַלטע טירן און פענצטער, ניטאָ קיין גאַס, ניטאָ קיין הויז, עס איז אַ בית־עלמין. מיר וויינען ביטער אָן אויפהער וואו זענט איר טאַטע מאַמע, ברידער, שוועסטער, שוואָגערס און שוועגערינס. ווו זענט איר קינדערלעך פון רעבזעוויטש וואָס האָבן זיך צוזאַמען אויפגעהאָדעוועט, ווו זייט איר אַלע. מיר לויפן איבערן שטעטל און געפינען קיינעם. ביז מיר האָבן זיך דערוווּסט אַז אויפן וועג צום דאָרף סימקאָוויץ נישט ווייט פון גויישן מאָהילניק, דאָרטן ליגן אין אַ ברודער־קבר פינף הונדערט פון אונדזערע בעסטע, שענסטע און טייערסטע. אין אַ גרויסן ברענענדיקן פראָסטיקן טאָג אין 1942, 20 טעג אין טבת, האָט מען זיי אַרויסגעשלעפּט פון שטעטל און לעבעדיקערהייט געהייסן וואַרפן זיך אין די גרייסע גריבער וואָס איז געווען צוגעגרייט פאַר זיי. די שכנים, די פויערים פון די אַרומיקע דערפער, האָבן אַלעס צוראַבירט, אַוועקגעגזלט און דערנאָך געהאָלפן לעבעדיקערהייט אַלעמען באַגראָבן. די יידן האָבן זיך געריכט אויף דעם — ווייל דער אַלטער גרייז גראָער רב, מיט ליאָטע אייזנבוד האָבן זיך אָנגעטאָן אין קיטל, טלית און תפילין, צו מקבל פנים זיין דעם רבונו של עולם יום־טובדיק, מיט די געשרייען פון שמע ישראל אויף זייערע פאַרדאַרטע פאַרפראָרענע ליפּן.

פאַרשאָלטן זאָל זיין די ערד וואָס האָט איינגעזאַפּט אין זיך אומשולדיק יידיש בלוט — און די רוצחים זאָלן ווי משרגענע הינט אַרומלויפן און שניידן די העלדזער איינער דעם אַנדערן אין די שטעט און שטעטלעך ווו זיי האָבן געמאַכט יידן ריין. און דאָס זאָל בלייבן אַ שאַנד־פליק אויף זיי אַלעמען אויף דור דורות. רבונו של עולם נעם פון זיי נקמה פאַר אונדזער פאַרגאָסן אומשולדיק בלוט.

מ. צינוביץ / מתוך העתונות

המליץ 1889 (108) — כותב זעליק פאלייעס

זה כשנה נוסד בעירתנו בית „תלמוד־תורה״, אשר לראשונה היה מספר התלמידים בו כחמישים ועתה עולה ליותר מתשעים בני עניים, אשר בשמם ובשם הוריהם או שאריהם האביונים הנני להגיש תודה וברכה להרב הגבור משכיל אל דבר אמת שמו נודע לתהלה כי בו התאחדו תורה והשכלה מ״ר אריה לייב הכהן בן הגאון בעהמת״ס חפץ חיים, אשר רק בהשתדלותו ועמלו עלתה בידו להביא סדרים נכונים בהת״ת ולהעמידה על בסיס נכון וקיים.

אין לשער כמה יגע הגביר הזה טרם הגיע למחוז חפצו. כי לדאבון לב לא נמצא בעדתנו אף אחד אשר נתעורר לעמוד לעזרתו, ורק הוא לבדו בראותו ילדי העניים פרועים לשמצה ויגדלו ללא תורה ודרך ארץ, נכמרו רחמיו עליהם ולא נח ולא שקט עד אשר הצליח להשיג מה שבקשה נפשו.

הוא הפקיד מורים מומחים ללמד לתלמידי הת״ת תנ״ך ודקדוק שפת קדשנו ומלמדים להועיל להורותם תלמוד. גם מינה מורה ללמדם לשון וכתב רוסי ועברי והוא בכבודו ובעצמו יביט בעין פקוחה על הסדר והנקיון ומדי שבת בשבתו יעביר לפניו כבני מרון את התלמידים לנסותם לדעת אם לימוד בימי השבוע שגור בפיהם. ותודות לא־ל הם יפיקו מעמו רצון.

המליץ 1890 (118) — כותב זעליג פאלייעס

זה יתר משתי שנים נוסד בעירנו בית תלמוד־תורה על־ידי הרה״ג הר״ר אריה לייב הכהן, בן הרה״ג בעהמ״ח ספר חפץ חיים ו„משנה ברורה״.

כעת נמצאו בהת״ת כשבעים נערים אצל שלשה מלמדים. רוב התלמידים הם ילדי הערים הסמוכות לעירנו ומיעוטם בני העיר. הרה״ג בכבודו ובעצמו יבוא פעם בפעם לנסות את כוח התלמידים בלימודים ותמיד יפיקו החניכים רצון ממנו על צד היותר טוב.

אבל פתאום התנערו המלמדים בעירנו ויצאו ממחבואם לדבר עתק על בית הת״ת הזה כי הנערים יגדלו ללא תורה ודרך ארץ. ועוון גדול מנשוא מצאו בבית הזה על אשר ילמדו להנערים תנ״ך עם „הביאור״ ר״ל (של הסופר ש. ל. גורדון) וגם דקדוק, ובעלי־הבתים יתנו אוזן קשבת לדבריהם ואינם חפצים להשתתף בפרוטתם לכלכלת הבית. אחד מיושבי עירנו מלווה ברבית, הרגיל להפשיט את עור העניים מעליהם, לא יוכל לנשוא את התנ״ך והדקדוק והוא עומד וצווח ככרוכיא כי לא „ת״ת הוא כי אם „שקאלע״ ורצונו לקעקע ולהרוס את הדבר הגדול הזה.

עוד דבר גדול נעשה ע״י הרב הג׳ הנ״ל, הוא יסד חברה

„גמילות חסדים" להלוות לעניים כסף בעבוט ועד היום נקבצו ע"י הרה"ג שש מאות רו"כ לקרן קיימת לטובת החברה והרב הג' הנ"ל ישתדל לבחור אנשים לאסוף את הכסף בכל עש"ק כפי נדבת כל איש.

בשם כל הנערים המבקרים את הת"ת ובשם שאריהם וקרוביהם, הנני מגיש תודה וברכה לאחינו בני ישראל באמריקה על חסדם ואמיתם עם הת"ת. כי בשתי השנים מיום הווסד הבית שלחו לטובת הת"ת סך מאה ושמונים רו"כ ונקווה כי גם בימים הבאים לא ימנו הטובים ממנו.

על הגירת יהודים מרובזעוויץ כבר בימים ההם מעידה לנו הקורספונדנציה בהמליץ 1890 (120) מאת אהרן זאוואלעוויטש, שחייט אחד מעיירה זו כבר הספיק בידו להיות שם ולחזור לעיירה עם צרור כסף בידו.

עם כל זה כשרצה לקנות ב„כבר זהב" מפטיר באחת השבתות לא נקרא למפטיר וטענת בעלי הבתים בזה וכי „בשביל שעשה עושר באמריקה ונחל לו כבוד והדר ברובזעוויטש והעולה על רוחו, היה לא היה". דבר זה גרם לסלע המחלוקת שקנאו לכבוד החייט הנ"ל ו„בני החייטים" הלכו לעשות להם „בית מדרש לבד וטכסא לבדה" וגם חנוונים ובעלי בית מרזח מקרבם יצאו ואינם מתערבים עוד את בעלי העיר כטינא בר טינא". וכתבו וחתמו בכתב אמנה כי יבדלו מאת כל הקהל. עשו להם „מנין" לבד ובמהרה בימינו יבנו להם גם בית מדרש. ועתה ינקטו העם ויבקשו סליחה וכפרה מהם, אך קשה כשאול קנאת החייטים רשפיה רשפי אש ושלהבת, ואין שלום בעיר.

ובהמליץ השנה הנ"ל (171) בקשר לנ"ל דבר מענין אחר דומה להנ"ל, כי בן השו"ב של העיירה שהיה אף הוא באמריקה וחזר לעיירה בבחינת „שוחט יצא ושוחט שב", לא נשתנה במעשיו וצורתו, לא נתנו לו בני העיירה לעזור על־יד אביו בשחיטה כאשר עשה לפנים, באמרם כי ארץ אמריקה מטמאת את האנשים ומכיוון שראה איש את אדמת הארץ ההיא טמא יאמרו לו ושומר נפשו ירחק ממנו הוא פגום ושחיטתו נבלה.

בינתיים כשאביו של ה„אמריקאי" נסע למינסק והעיירה נשארה ללא שוחט צעקו העם לאמור אין לנו שוחט ואז בהו רבים מהעם לאמור כי יאכילנו בשר ויאמרו שישחטו משחיטת הלזה וגם הרב שהוא איש חכם לא מצא פסול בשחיטתו ובכן לכדי להתחשב גם בנרגנים עמד על גביו בשחיטתו אך יראי ה' ותושבי שמו לא אכלו משחיטתו ועונים ואומרים כי כל הדר בארץ אמעריקא דומה הוא כמי שאין לו אלוקי.

בסופו של דבר כותב ז. פ. כי „נרצה עוונו של בן השו"ב ונסלחו אחרי ראותם כי רבים משלומי אמוני ישראל יסעו לאמריקא וה' אלקים היושב בארץ ליטא מלוא כל הארץ כבודו גם שם, וגם נוכחו לדעת כי בן השו"ב הוא ירא שמים בסתר ובגלוי ונותנים לו כבר לשחוט אף בבית המטבחיים ואף יראי ה' וחושבי שמו יאכלו משחיטתו בלי שאלת חכם".

המליץ 1890 (126)

אנחנו אלופי העדה דפה עירנו הננו נותנים מחאה גלויה נגד אחד מעירנו שיצא לתאר מצב הת"ת בעירנו ויכולים לאמר קבל עם כי מעולם לא נמצא אף אחד מאנשי עירנו אשר יבוא לערער על פעולת הרה"ג מו"ה א"ל הכהן. כל בני עירנו נותנים לו תודה וברכה עבור כל פעולותיו היקרות שפעל ועשה בכל משק שפתו בעירנו. כן אנחנו מהללים ומשבחים סדר הלימוד שערך להנערים, אשר הכל נעשה במשטר וסדר נכון על פי הגיון ישר בטוב טעם ודעת על פי דרך התורה והוראה וכבר זכינו לראות שכר אמת מפעולותיו היקרות ובחפץ לב לקחנו עלינו להמציא לנערים טרף חוקם ויתר צרכיהם. ולתוקף באו איזה אנשים על החתום עם קיום חותם העדה.

ישראל דוד בא"א מו"ה משה ז"ל ש"ץ ושו"ב הקהל;
זאב וואלף במו"ה יצחק קאנטאראוויץ, זקן העדה;
נתן הלוי ראבינאוויץ;
ירוחם יצחק באוויק;
ישראל אברהם בריל

הרב ר' אריה־ליב פופקה בן „החפץ־חיים" תושב רובזעוויץ

ר' ליב למד עם אביו כבר בגיל תשע בוואשילישוק, ליפנישוק, וזעטל עיר מולדת אביו. „החפץ חיים" היה בא לעתים לרובזעוויץ לביקור אצל בן אחותו שהיה גר שם. פעם הזדמן שדכן והציע להחפץ חיים עבור בנו ר' ליב את בתו של ר' אברהם ב"ר אליהו. כאשר החפץ חיים התחיל לעיין בדבר מצא השידוך חן בעיניו. נודע לו שר' אברהם מנכבדי העיר, חובב תורה ואיש אמיד.

ר' ליב מתאר את חותנו כמופלג בתורה וירא אלקים ונדבן גדול בסתר, ובעל הח"ח התבטא עליו, כי יקשה למצוא איש כמוהו בין רבבות אנשים בחביבותו ובהתמדתו בתורה ובנקיון כפיו מגזל ומרמאות. ר' ליב קיבל פיטור מהצבא, ובג' חשוון שנת תר"מ התחתן והיה סמוך על שולחן חותנו. אח"כ קיבל עזרה כספית מאביו על עזרתו באיסוף החומר והסדרת חיבוריו משנה־ברורה על שולחן ערוך אורח־חיים. בתקופת שבתו של הר' ר' ליב ברובזעוויץ היה אביו מבקר אצלו בכל שנה, להיודע מקרוב על מצבו החומרי וכן בקשר להתעלותו בתורה וביראת שמים. והיה קובע עמו לימודיו בצוותא בעת היותו אצלו. ר' ליב השקיע מזמנו בעניני ציבור ובעניני חסד לכונן ולתקן דברים הרבה, כידוע בדבר שיפור התלמוד־תורה ויסוד גמ"ח, כו"כ היה מסייע לישוב ארץ־ישראל, אם בקיבוץ כספים לשלח למוסקבה ששם היה המרכז לפני שנפתחה הלשכה באודיסה ואם לעשות נפשות להתיישב בארץ ולעבוד אדמתה. דעתו היתה בזה: הם החפשיים זריזים, הם בינתיים כובשים את הארץ ומתחזקים בה ולא תשאר כברת ארץ לחרדים במצוותיה כשיבואו פעם אף הם להאחז בה. הרי יותר טוב לנאמנים למסורת ולמורשת אבות לעשות תעמולה להחלץ במספר גדול לבוא אל הארץ ולהתגבר על החפשיים בכמות ובמשקל רוחני. אולם, מפני כבוד אביו לא יצא להביע דעתו בזה ברבים.

וביחוד כבש דבר זה בלבו לאחר שנתפרסם ברבים על יסוד ארגון הסוחרים משל חוגו של „אחד־העם" בשם „בני־משה", שלפי מהותה ולפי כוונת מחולליה היתה המטרה לעשות תיקונים בדת, וביחוד בשטח החינוך בישוב החדש שבארץ ישראל.

ר' ליב היה גדול בתורה כאחד המצוינים בפלפול ובהבנה וחכם במילי דעלמא, נוטה אפילו להשכלה מתונה. הוגה חיבה לחובבי ציון ולמזרחי ותומך בגלוי בקרן הקימת.

אהרן ברוידע / מיין שטעטלע דערעוונע

אַ קליין שטעטעלע מיט אַלטע הילצערנע הייזער. די דעכער געדעקט מיט שטרוי אָדער גאָנטעס (שינדלען), געציילט האָט דאָס שטעטעלע בערך פון 50 ביז 60 יידישע פאַמיליעס. אַמאָל האָט דערעוונע געהערט צו ווילנער גובערניע, אשמיאנער אויעזד, כאָטש פֿוןביידע שטעט איז זי געווען גאַנץ ווייט, אירע דערפער האָבן זיך געגרענעצט מיט די טייכן ניעמאַן און סולא, וועלכע האָבן אָנגעהערט צו נאַוואַרעדקער און מינסקער אויעזדן. די נאָענטסטע באַן־סטאַנציע צו דערעוונע איז געווען סטויבץ און 30 קילאָמעטער האָט מען געדאַרפט פאָרן מיט פערד און וואָגן, קיין סטויבץ. סחורות פלעגט דערעוונע קויפן אין סטויבץ, אָדער אין דער נאָענטסטער גרויסער שטאָט מינסק. לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן, וועלכע דערעוונער יידן פלעגן אויפקויפן ביי די פויערשע לאַנדווירטן, פלעגן זיי פאַרקויפן אין סטויבץ אין די יאָרן 12־1910 ווען מ׳האָט דורכגעפירט אַ טעלעגראַפישן אָנבינדונגס־ליניע פון סטויבץ קיין דערעוונע, זייט דאַן האָט זיך געעפנט אין דערעוונע אַ פּאָסט־און טעלעגראַף־אָפּטיילונג. ווי האָבן זיי דערליידיגט פריער זייערע פּאָסט־פאַרבינדונגען איז טאַקע שווער געווען און ליידער איז פון אַלטן דור אויך קיינער ניט פאַרבליבן. די קריסטלעכע אָרעמע באַפעלקערונג איז געווען ווייסרוסישע פון קאַטוילישן גלויבן. זייער באָדן איז ניט געווען קיין זייער פרוכטבאַרער. דאָך האָבן די ביסל יידן געצויגן פון זיי זייער חיונה. דאַקעגן זענען געווען עטלעכע רייכע פריצים, גוטבאַזיצער, וועלכע האָבן אויך פאַרמאָגט וועלדער. יידישע וואַלד־סוחרים אָדער וואַלד־אָנגעשטעלטע האָט דערעוונע ניט פאַרמאָגט.

צווישן די רייכערע יידישע פאַמיליעס האָבן זיך גערעכנט: יעקב נייפעלד, די ברידער טשאַרנע, חיים שלמה קאַפּלאַן, פייווע שימאנאָוויץ, די הורעוויצעס און נאָך אייניקע. זייערע קראָמען זענען געווען אין די הייזער, און קיין ספּעציעלע קראָמען איז ניט געווען ביי זיי. דערעוונע האָט פאַרמאָגט עטלעכע קצבים, בעלי מלאכות, קאראבעלניקעס, און אָרעמע משפּחות. דאָנערשטיג איז געווען דער מאַרק־טאָג. פלעגן זיך צונויפפֿאָרן גויים פֿון די דערפֿער און עס פֿלעגן קומען סוחרים פון סטויבץ און פון די אַרומיקע שטעטלעך. אין דעם טאָג, האָט מען זיך געדאַרפט פאַרזאָרגן מיט פרנסה כמעט פאַר אַ גאַנצער וואָך.

דערעוונער רבנים

25 יאָר איז געווען רב אין דערעוונע ר׳ פייווע גאלוב. נאָך זיין פטירה האָט איבערגענומען דעם כסא הרבנות זיין איידעם ר׳ אברהם פייטל. אין די לעצטע יאָרן איז אויפגענומען געוואָרן אַלס רב ר׳ אברהם־ליב פאטעלניקאָוו, וועלכער איז געווען באַרימט אַלס גוטער רעדנער. ער איז אומגעקומען על קידוש השם צוזאַמען מיט זיין פרוי און 2 טעכטער צוגלייך מיט דער גאַנצער רעשט דערעוונער ביסל יידן.

שרעק און פיל טראַגעדיעס האָט דערעוונע איבערגעלבט. פלעגט זיך אַ שלעכטער גוי אָנשכורן אין אַ מאַרק־טאָג און מאַכן אַ טומל, איז שוין געווען גענוג, פלעגן זיך אַלע יידן באַהאַלטן אין די הייזער און מורא געהאַט אַרויסרוקן זיך. אין 1915 ווען דער פראָנט האָט זיך איינגעשטעלט 15 קילאָמעטער פון דערעוונע. אין שטעטל זענען געשטאַנען סאָלדאַטן און קאָזאַקן. איין מאָל אין אַ פרימאָרגן האָט מען אַרציק דעם אַפּטייקער מיט זיין פרוי חנה און זייערע 2 קליינע קינדער געטראָפן אין שטוב געהרגעטע. אַ צווייטער פאַל, האָט פאַסירט מיטן חזן־שוחט ר׳ שאול, גייענדיק צו פוס א היים פון מינסק, האָט מען אים געהרגעט אין הריאן ,ניט ווייט פון דערעוונע. אויך הרצל דעם בעל־עגלה וועלכער האָט געהאַנדלט מיט פערד, פאָרנדיק אהיים פון נאַליבאַק, האָט אַ גוי געבעטן זיך ביי אים אונטערפאָרן. ווי נאָר הערצל האָט אים אַרויפגענומען אויפן וואָגן, האָט דער גוי פאַרטשמעליעט, געהרגעט און באַהאַלטן אין וואַלד. עס האָט דאַן געקאָכט די שטעטל, טעג איז מען אַרומגעגאַנגען זוכן אים. דער מערדער איז רואיק אַוועקגעפאָרן אין אַ צווייטער שטעטל פאַרקויפן דאָרטן די פערד, אָבער דאָרטן האָט מען אים געכאַפּט. דער מערדער האָט געוויזן ווו הערצל איז באַגראָבן אין וואַלד און דער מערדער איז פאַרמשפּט געוואָרן צו טויט־שטראָף.

קולטור און שול־וועזן

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט זיך דערעוונע באַגנוגנט מיט אַ פּאָר מלמדים, קיין שולן זענען ניט געווען. שפּעטער האָט דערעוונע פאָרגעשריטן פאָרויס. עס איז געשאַפן געוואָרן אַ ציוניסטישע טעטיקייט. מ׳האָט געגרינדעט אַ העברעאישע שולע. ס׳איז געקומען אַ דאָקטאָר, אַן אַפּטייקער, אַ שערער, אַ זייגערמאַכער, אַ פאַבריקל פון לימאָנאַד און סאָדע. מ׳האָט געקענט זען אויך אַ קינאָ. אויך דער וועג איז אויסגעברוקירט געוואָרן. אין די זומער־חדשים האָט קורסירט אַן אויטאָבוס אין דער ריכטונג נאַליבאַק—דערעוונע—סטויבץ. אין זעלבן טאָג האָט מען געקענט צוריקקערן זיך אַהיים, דערעוונע האָט זיך גערעכנט גרעסער ווי נאַליבאַק, ווייל דערעוונע האָט פאַרמאָגט אַ בית־עלמין און די נאַליבאַקער האָבן געמוזט ברענגען זייערע מתים אויפן דערעוונער בית־עלמין.

קהילה־וועזן

זינט דאַן ווען פּוילן האָט פאַראָרדנט, אַז אין יעדער פּאָוויאַט־שטעטל מוז זיך שאַפן אַ קהילה מיט אַ רב, איז דערעוונע אָנגעשלאָסן געוואָרן אין סטויבצער קהילה צוזאַמען מיט רעבזעוויץ און נאַליבאַק־שווערזנע. דערעוונע האָט געהאַט איר פאָרשטייער אין דער סטויבצער קהילה. צו פרישע וואַלן, פלעגן די דערעוונער קומען קיין סטויבץ שטימען. אין סטויבץ זענען געווען 2 רבנים, וועלכע פלעגן פּרעטענדירן אויסגעוויילט צו ווערן, פלעגט די דערעוונער ניט קאָסטן קיין הוצאות צו קומען קיין סטויבץ צו די וואַלן,ביידע צדדים פלעגן דינגען פורן, און געבן נאָך דערצו די חשובע געסט אַ

גוטן מיטאָג, און אויך באַצאָלן פאַר ניט אַרבעטן אַ גאַנצן טאָג.

אַזוי האָט געלעבט אַ יידישע קהילה איר אָרט לעבן, אַמאָל בעסער אָדער ערגער, מ׳האָט געליטן. ס׳זענען געווען פאַלן פון רציחות, אָבער אַלעמען האָט מען דאָך ניט אויסגעהרגעט, ביז די דייטשע מערדערס האָבן אויך אויסגעפונען די פאַרוואָרפענע אָרעמע שטעטלע דערעוונע און דער ביטערער גורל האָט אויך די דערעוונער דערגרייכט. דער ערשטער גזר־דין איז געווען פאַרלאָזן די היימען, אַלעמען אַרויסגעטריבן, מיט אַ זאַק אויפן פלייצע געמאַרשירט האָט מען צו פוס פון דערעוונע, וואלמע, נאַליבאַק קיין רעבזעוויץ, מיט קראַנקע פרויען און קינדער. ווער עס איז אָפּגעשטאַנען אין וועג איז דערשאָסן געוואָרן. צווישן זיי פייוול־שמעיה׳ס איידעם, און קליינע וויינענדיקע קינדער.

שרעקלעך און טרויעריק איז געווען דער סוף פון דערעוונע.

וועגן דעם אומקום פון די דערעוונער יידן שרייבט ספּעציעל שלאָסבערג פון נאַליבאַק.

כבוד זייער אָנדענק!

די געראַטעוועטע פון דערעוונע: אַהרון ברוידע, פייוול כאַדאַק, אליהו כאַדאַק, עטל כאַדאַק, יעקב שימאַנוביץ, יודל דאַווידאָביץ, אברהם בערמאַן, עטל קראַסילאָוו, יצחק גורביץ זיין פרוי חייקע און אַ טאָכטער, פייוול צאַרנע, שרה קאַנטאָר פון גראַן, לאה און פאַניע גורעוויץ פון גראַן.

חיים שלאסבערג / דאס שטעטל נאַליבאַק, איר לעבן און אומקום

נאַליבאַק, אַ קליין שטעטעלע אין סטויבצער ראַיאָן איז געווען באַצייכנט אויף אַלע לאַנדקאַרטעס און געווען באַוווּסט אין גאַנצן געגנט אַ דאַנק די גרויסע וועלדער, וועלכע האָבן זיך צעשפּרייט אויף הונדערטער קילאָמעטער און געווען באַוווּסט אונטערן נאָמען, „נאַליבאַקער פּושטשע".

דאָס שטעטל נאַליבאַק איז אויך געווען באַוווּסט צוליבן באַוווּסטן רב צו וועלכן עס פלעגן קומען יידן און קריסטן בעטן ביי אים אַ ברכה.

די יידישע באַפעלקערונג האָט געוווינט אין שטעטל זייט הונדערטער־יאָרן. אַרום שטעטל האָבן זיך אויך געפונען „ישובניקעס" אין פאַרשידענע דערפער ווי: פּרוד, קלאַטישטשע, צערעביין און רודינע. זיי פלעגן קומען אויף אַלע יום־טובים אין שטעטל דאַווענען, און מיט דער צייט זיך אַריבערקלייבן וווינען אין נאַליבאַק.

אין די לעצטע יאָרן האָבן זיך געפונען אין שטעטל בערך 45—40 משפחות וועלכע האָבן געציילט 400—350 נפשות. צוגלייך מיט דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג האָבן זיי געלעבט אין אָרעמקייט און דחקות. דער עיקר עקזיסטענץ זייערער איז געווען געבויט אויף האַנדל, מלאכה, ערד אַרבעט און שענקען וואָס פלעגן צושטעלן בראַנפן און פאַרשידענע געטראַנקען פאַר די פויערים און אַרבעטער. און אַ טייל פאַמיליעס האָבן אויך געניטיקט זיך אין הילף, וועלכע פלעגט ווערן צונויפגעקליבן אין שטעטל אויף יעדן יום טוב, ווי „מעות חיטין" א.א.וו. מיט איין וואָרט: אַ שטעטל ווי אַלע יידישע שטעטלעך, די זעלבע פּרנסות און דאָס זעלבע אָרעמקייט.

די יידן האָבן קוים פאַרמאָגט אויף אויסצוהאַלטן אַ חדר אין וועלכן עס פלעגט לערנען אַ געדונגענער רבי פון א צווייט שטעטל און מיט דעם האָט זיך געענדיקט די בילדונג פון דער יוגנט וועלכע האָט קוים געקאָנט לייענען און שרייבן.

אין די יאָרן 1914—1900 ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט מלחמה, האָט אַ טייל פון דער יוגנט עמיגרירט קיין אַמעריקע און קאַנאַדע, און מיט דער צייט זיי אָנגעהויבן צו שטיצן זייערע עלטערן, דאָס איז געווען איינע פון די הויפּט־קוועלן פון זייער עקזיסטענץ.

נאָכן סוף פון דער וועלט־קריג איז נאַליבאַק געוואָרן אַ טייל פון דער פּוילישער רעפּובליק. די פּאָליאַקן האָבן געגרינדעט אַ פאָלקס־שולע אין וועלכן יידישע קינדער האָבן אויך געדאַרפט גיין לערנען. אין חדר האָט מען שוין אַנשטאָט דעם „רבין" געבראַכט אַ „לערער", וועלכער האָט אָנגעהויבן לערנען אויך אַלגעמיינע בילדונג. אַ טייל פון דער יוגנט איז אויך געפאָרן לערנען אין ישיבות. די עקאָנאָמישע לאַגע פון דער באַפעלקערונג האָט נישט דערמעגלעכט דער יוגנט צו פאָרן זיך לערנען אַלגעמיינע בילדונג, און דער קולטור־רעלער צושטאַנד אין שטעטל איז געווען באַדייטנד אָפּגעשטאַנען.

דער געדאַנק וועגן ארץ־ישראל און די השכלה־באַוועגונג האָבן אַריינגעטראָגן ליכט אין יידישן לעבן אין פּוילן, און דאָס גלייכן אין לעבן פון די יידן אין נאַליבאַק. ווי געזאָגט אויבן האָט מען אָנגעהויבן לערנען אויך אַלגעמיינע בילדונג און די עלטערן האָבן זיך אָנגעהויבן אינטערעסירן וועגן אַ בעסערע צוקונפט פאַר זייערע קינדער.

דאָס יאָר 1929 האָט פאַרשריבן אַ נייע בלאַט אין דער געשיכטע פון שטעטל. אין דעם דאָזיקן יאָר פון די באַוווּסטע אומרוען אין ארץ ישראל האָט זיך צונויפגעקליבן אַ טייל יוגנט, וועלכע האָבן געלערנט אין ישיבות און אין חדר און האָבן באַשלאָסן אליין נעמען זייער גורל אין האַנט. עס האָט זיך געגרינדעט אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע „השומר הצעיר" און אין פאַרלויף פון דער צייט נאָך ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס.

די הויפּט־אויפגאַבע פון די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס איז געווען דערנענטערן די יוגנט צו די פּראָגן פון דער צייט, וועגן ארץ ישראל, און וועגן אויפהויבן דעם קולטורעלן ניוואָ פון שטעטל.

עס האָט זיך געגרינדעט אַ קאָמיטעט פאַר קרן קיימת, אַ ביבליאָטעק, ס׳זענען געהאַלטן געוואָרן רעפעראַטן וועגן פאַרשידענע פּראָבלעמען, טעאַטער־פאָרשטעלונגען א.א.וו.

די יוגנט האָט אָנגעהויבן פאָרן אויף הכשרה, און ערנסט גענומען טראַכטן וועגן עליה קיין ארץ ישראל.

אויך די עלטערן האָבן געלייגט גרויס האָפענונג, אַז די

קינדער וועלן מיט דער צייט אריבערנעמען אויך זיי קיין ארץ ישראל.

אין יאָר 1933, ווען היטלער איז געקומען צו דער מאַכט אין דייטשלאַנד, האָבן זיך פאַרשטאַרקט די אַנטיסעמיטישע שטימונגען און מעשים אויך אין פוילן. דאָס האָט אויך נישט אויסגעמיטן די נאליבאקער ייִדן. עס האָבן זיך אָנגעהויבן עקאָנאָמישע באָיקאָטן קעגן ייִדישן האַנדל, און די עקזיסטענץ פון די ייִדן איז געוואָרן באַדראָט. צום גרויס באַדויערן זיינען דאַן די עליה־מעגלעכקייטן געווען זייער באַגרענעצט, און די ייִדישע לאַגע איז געווען אָן אַן אויסוועג.

אין יאָר 1939, ווען עס האָט שוין געשמעקט אין דער לופט די פויליש־דייטשע קריג, האָט די פוילישע מאַכט אַרויפגעלייגט אַ גרויסע געלט־קאָנטריבוציע אויפן שטעטל. די לאַגע איז געוואָרן ערגער פון טאָג צו טאָג. אַ טייל יוגנט האָט מען מאָבּליזירט אין דער אַרמיי.

נאָכן אויסברוך פון דער פויליש־דייטשער קריג זיינען אין נאליבאק אַריין די סאָוויעטן. אַלע יוגנטלעכע האָבן זיך צוריקגעקערט פון פראָנט און קנאַפּע צוויי יאָר איז נאליבאק געווען אונטער דער סאָוויעטיש־רוסישער מאַכט.

נאָכן אויסברוך פון דער סאָוויעטיש־דייטשער קריג איז נאַליבאָק אין די ערשטע טעג אָקופּירט געוואָרן דורך די דייטשן. עס האָט זיך גלייך געפונען אַ טייל יוגנט פון די אָרטיקע פּאָליאַקן, וואָס האָבן מיטגעאַרבעט מיט די דייטשן און האָבן פאַרשאַפט פיל צרות און פּיין דער ייִדישער באַפעלקערונג, איבערהויפּט די וועלכע האָבן מיטגעאַרבעט מיט די רוסן.

איך וויל דאָ דערציילן איין פּרט פון פיל הונדערטער פאַלן וואָס האָט אויפגעטרייסלט דעם געוויסן אפילו פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג.

אין אַ געוויסן טאָג האָבן עטלעכע פּוילישע יוגנטלעכע באַנדיטן פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג צונויפגעטריבן אין באָד, כמעט אַלע ייִדישע איינוווינער פון שטעטל יונג און אַלט, מענער און פרויען, אויסגעטאָן אלעמען נאַקעט און געהייסן וואַשן איינער דעם צווייטן. צו מאָרגנס האָט דער גלח פון שטעטל צונויפגערופן אין קלויסטער די אָרטיקע באַפעלקערונג, און שטאַרק געטאַדלט אַזעלכע אוממענטש־לעכע און סאַדיסטישע טאַטן.

אין נאָוועמבער 1941 האָבן די דייטשן באַשלאָסן צונויפ־קלייבן אַלע ייִדן פון די קליינע שטעטלעך אין איין געטאָ אין דעם שטעטל רובעזעוויטש. זיי האָבן דאָס געטאָן כדי צו האָבן אַלעמען צוזאַמען אין איין אָרט כדי קענען אויספירן זייער „ענדע ציל" פון דער ייִדישער פראַגע.

אין איין האַרבסטיקן נאָוועמבער־טאָג האָט מען אָנגעזאָגט אַלע ייִדן זיי זאָלן דערשיינען אויפן פּלאַץ נעבן גמינע.

מען קאָן זיך פאָרשטעלן די פּאַניק וואָס דאָס האָט אַרויס־גערופן.

מענטשן וואָס האָבן דורות לאַנג געוווינט אין זייער שטעטלע, דאַרפן פּלוצלינג אַלץ פאַרלאָזן ניט ווויסנדיק אפילו וווּ אַהין, און וואָס זיי דערוואַרט דער מאָרגן.

איך זע פאַר מיינע אויגן, ווי פאַרטאָג, האָבן אַלע ייִדן, יונג און אַלט, זיך געשלעפּט מיט זייערע פּעקלעך אין די הענט, וויסענדיק אַז דאָס איז דאָס לעצטע מאָל ווי זייערע פיס טרעטן אויף די ערד וווּ זיי זענען געבוירן געוואָרן. אַרויס־גייענדיק פון שטעטל האָב איך געזען די לאַנגע קייט וואָס האָט זיך געשלעפּט איינער נאָכן צווייטן און געגעבן אַ לעצטן קוק אויף דער אייגענער שטוב, וועלכע מען וועט שוין מער ניט זען און יעדער איינער האָט נאָך אַרויסגעלאָזט אַ טרער אונטערן האָגל פון קלעפּ און שמיץ וואָס זיינען געפאַלן אויף אונזערע קעפּ כדי אונדז צו יאָגן און ניט לאָזן אפילו זיך געזעגענען מיט דער אַלטער היים.

מען האָט אונדז געבראַכט קיין רובעזעוויטש ווו מען האָט אונדז לאַנג ניט געלאָזט זיצן. אַ טייל יוגנט, די אַרויס־געטריבענע פון די אַרומיקע שטעטלעך — האָט מען געכאַפּט און אַוועקגעפירט קיין דוואָרעץ אויף אַרבעט, מען האָט אונדז געבראַכט אין גאַס און אַפילו ניט געלאָזט זיך געזעגענען מיט די עלטערן, וועלכע זענען געשטאַנען פון ווייטן און געזען ווי מען נעמט אַוועק, ניט וויסנדיק אַפילו ווו אַהין.

דאָס איז געווען דאָס לעצטע מאָל וואָס מיר האָבן געזען אונדזערע טייערע עלטערן, די נאָענסטע און בעסטע וואָס מיר האָבן פאַרמאָגט.

אַזוי האָבן זיך צעשיידט אויף אייביק עלטערן פון קינדער, מענער פון פרויען. די איבערגעבליבענע ייִדן אין רובעזעוויטש, דער עיקר די עלטערע מענטשן, האָבן די דייטשן צונויפגע־קליבן אין יוני 1942 און אַלעמען שוידערלעך אויסגעקוילעט — כמעט קיינער פון זיי האָט זיך ניט געראַטעוועט, און אפילו ניט געקומען צו קבר ישראל.

דער צווייטער טייל פון די נאַליבאַקער ייִדן האָבן זיך געפונען אין דוואָרעץ. אין אַ געוויסן טאָג איז דערגאַנגען צו אונדז די שוידערלעכע ידיעה וועגן גרויזאַמען טויט פון אונדזערע נאָענסטע אין רובעזעוויטש.

מיר האָבן געזען אַז עס דערנענטערט זיך אויך אונדזער סוף. די לאַגע אונדזערע אין דוואָרעץ איז געווען זייער אַ שווערע, מיר האָבן שווער געאַרבעט, ניט געהאַט וואָס צו עסן. מיר האָבן אָנגעהויבן צו טראַכטן וועגן אַנטלויפן אין וואַלד, מיר האָבן פאַרקויפט די לעצטע זאַכן פון זיך און אָנגעהויבן צוגרייטן געווער.

אָבער דער גרויזאַמער מערדער האָט אונדז אויך אין דוואָרעץ נישט געלאָזט לאַנג זיין און אין 28.12.1942, ווען מיר זענען אַויפגעשטאַנען גאַנץ פרי כדי צו גיין צו דער אַרבעט, האָבן מיר געזען אַז מיר זענען אַרומגערינגלט מיט דייטשן.

מען האָט אונדז געוואָלט פאַרנאַרן און געזאָגט, אַז מיר זאָלן קומען מיט קליינע פּעקלעך אין האַנט, ווייל מען וויל אונדז פירן אויף אַרבעט אין אַ צווייטן אָרט. אַ טייל האָבן זיך געלאָזט אַרייננאַרן. אַ צווייטער טייל צווישן זיי, נאַליבאַ־קער ייִדן און פון אַנדערע שטעטלעך, איז געלונגען צו באַהאַלטן זיך און אַנטלויפן אין וואַלד. אָבער דער גרעסטער טייל פון די דוואָרעצער, דאָס רוב נאַליבאַקער ייִדן, זענען

געוואָרן מערדערלעך אויסגעקוילעט, און האָבן געפונען זייער טויט אין די אַלגעמיינע גריבער לעבן נאָוואָיעלנע.

נאָך ביידע שחיטות זענען מיר געבליבן בערך אַ 30 יידן פון אַלע נאַליבאקער יידן. נאָך גרויסע וואַנדערונגען און צרות זענען מיר אָנגעקומען אין דער גרויסער נאַליבאָקער פּושטשע, צעוואָרפן זיך אין פאַרשידענע פּאַרטיזאַנער גרופּן. מיר האָבן פיל נקמה גענומען פאַר אונדזערע טייערסטע און נאָענסטע. די שטעטל נאַליבאק האָט מען פאַרברענט, מען האָט אויך פאַרברענט די אַלע דערפער אַרום שטעטל. די פּויערים האָבן די דייטשן אַרויסגעפירט קיין דייטשלאַנד צוזאַ־מען מיט די אַלע באַנדיטן וואָס האָבן אונדז אַזויפיל צרות פאַרשאַפט. אין די נאַליבאקער וועלדער האָבן זיך געפונען צענדליקער טויזנטער פּאַרטיזאַנער צווישן זיי עלענדע, צע־בראָכענע עטלעכע נאַליבאקער יידן, וועלכע האָבן פיל נקמה גענומען און אַ סך כבוד פאַרשאַפט אונדזער שטעטל.

ניט אַלע פון די אַנטלאָפענע נאַליבאקער יידן האָבן זוכה געווען דערלעבן די באַפרייאונג. אַ טייל איז געפאַלן אין וועג פון קעלט און הונגער ווי אויך פון קוילן פון שונא.

אין חודש יולי 1944 זענען מיר באַפרייט געוואָרן דורך די סאָוויעטישע מיליטער. מיר האָבן זיך אַלע צונויפגעקליבן אין דעם שטעטל איוועניץ און דאַן ערשט האָבן מיר דערפילט אונדזער עלענטקייט און פּיין. 18 נאַליבאקער יידן זענען פאַרבליבן, צעבראָכענע רעשטלעך פון אַ רומפולע יידישע עדה וועלכע האָט עקזיסטירט הונדערטער יאָרן. מיר האָבן באַשלאָסן אַז מיר וועלן ניט בויען אונדזער צוקונפט אויף די חורבות פון אונדזערע נאָענטסטע און טייערסטע עלטערן און פריינט.

מיר האָבן באַשלאָסן צו פאַרלאָזן די אַלטע היים, גענומען דעם וואַנדער־שטעקן אין האַנט און זיך געלאָזט אין וועג.

דער גרעסטער טייל איז געקומען קיין ארץ ישראל און אַ טייל האָט עמיגרירט קיין אמעריקע.

אַזוי האָט זיך געענדיקט אויף אייביק אַ בלוטיקע פּרשה פון איין אַלטע יידישע קהילה. אַ טייל פאַמיליעס האָבן נישט איבערגעלאָזט נאָך זיך אַפילו קיין איין קרוב. די קברים פון אונדזערע נאָענסטע און טייערסטע זענען צעשפּרייט אין ווייס־רוסלאַנד נישט ווייסנדיק אפילו ווו זיי זענען.

יעדן יאָר קלויבן זיך צונויף עטלעכע געבליבענע נאַלי־באקער יידן צום יאָרצייט כדי צו דערמאָנען אַלע נאליבאקער קדושים.

ערע זייער אַנדענק.

סטויבצער „פועלי ציון“ (החלוץ) מיט חברים פון קיבוץ אין ישראל

זיצן פון רעכטס: אברהם איזנעלבוך, הינדע ראָזאָווסקי, חבר קיבוץ, ציפּע־רחל טוניק, מרדכי ראָזאָווסקי, לייבל גארמיזע; שטייען פון רעכטס: אַקירזשנער, משה׳ל קלוטש, חבר קיבוץ, חיה רעזניק, חבר קיבוץ, משה באָרסוק, משה טוניק (עטקעס), ברכה באָרסוק, בערל מאַלצאדסקי, שלום רודיצקי, חבר קיבוץ.

★

נאָך אין יאָר 1949 איז פאַרנאָטירט געוואָרן אין די סטויבצער פּראָטאָקאָל־העפטן אַ פאַרלאַנג אַרויסצוגעבן אַ יזכור־בוך אַ לעבע־דיקע מצבה און פאַראייביקן דער חרובער שטעטל סטויבץ און איר סביבה.

פאַרווירקלעכן דעם געדאַנק פון אַרויסגעבן אַזאַ בוך איז געווען כמעט ווי נאָר אַ שיינער ווייטזיכטיקער חלום.

קליין אין מנין און שוואַך אין בנין, זענען געווען אונדזערע סטויבצער. ס׳זענען פאַרבליבן קנאַפּע אינטעלעקטועלע כוחות, וועלכע וואָלטן געקענט ווידמענען זייערע פעאיקייטן פאַר דעם צוועק.

אויף די יאָרצייט־אָוונטן פלעגט קלינגען דער וואַרעמער רוף פון אונדזער זלמן שזר: „ס׳איז דער געבאָט פון דור, און טאַקע דאָ, אויף דער הייסער שעה הויבט אָן טראַכטן וועגן אַ יזכור־בוך פאַר סטויבץ.״

דער גאַדאַנק איז געווען נאָענט צום האַרצן און האָט שטאַרק אַפּעלירט צו די געפילן. אָבער ווי דערגרייכט מען עס?

יאָרן זענען פאַראיבער און במשך פון דער צייט האָבן צענדליקע שטעט און שטעטלעך אַרויסגעגעבן יזכור־ביכער.

אין 1954 איז באַשלאָסן געוואָרן אָנצונעמען די ערשטע שריט וועגן אַרויסגעבן אַ סטויבצער בוך. מיר האָבן אָנגעהויבן באַקענען זען און לערנען די דאָזיקע פראַגע אין אַלע איר אָפּצווייגונגען. מען האָט זיך געווענדעט צו באַהאַוונטע מענטשן וועלכע האָבן אַרויסגע־געבן די ביכער פון די שטעט לונינעץ, באַראַנאָוויטש, קלעצק א.אַ.וו. כדי צו לערנען און געניסן פון זייער נסיון.

דער ערשטער שריט איז געווען זאַמלען מאַטעריאַל, אַרטיקלען, זכרונות, פאַרשיידענע רשימות און וואָס פאַר אַ פאָרעם עס זאָל נישט זיין. גלייכצייטיק נישטערן אין אַרכיוון, ביבליאָטעקן, אין דער פרעסע און אין פעריאָדישע אויסגאַבן וועגן דעם לעבן אין סטויבץ.

די אָפּטע רופן און ווענדונגען צו די סטויבצער האָט צום ערשטן נישט געפונען קיין גרויסן אָפּקלאַנג. ווייניקע האָבן געשיקט נאָטיצן און זכרונות. אָבער יעדע קליינע רשימה יעדער שטיקל געשריבן פאַפּירל איז אָפּגעשאַצט און אָפּגעהיט געוואָרן ווי אַ אבן טוב. לאַנגזאַם האָט זיך צונויפגעזאַמלט אַ פאַפּיר צו אַ פאַפּיר אַ שריפט צו אַ שריפט און עס איז געוואָרן אַ יש מאַין.

אַ גרויסע באַשטייערונג צום בוך האָט בייגעטראָגן מענדל מאַכטיי מיט זיינע פאַרשריבענע העפטן אין וועלכע ער האָט באַהאַנדלט פאַרשיידענע שיכטן און פאָלקס־מענטשן פון סטויבץ. אין די ערשטע שריט פון ספר סטויבץ האָט ער געדינט אַלס שטויס־און טרייב־קראַפט צו די ווייטערדיקע שאַפונגען. אַ טייל פון זיינע בעאָבאַכטונגען דערשיינען אין אונדזער בוך.

אין די אַרכיוון זענען אַנטדעקט געוואָרן אַרטיקלען און קאָרעס־פּאָנדענץ־נאָטיצן וועגן סטויבץ אין „המליץ״, „הצפירה״ א.אַ.וו. פון ענדע פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט.

די אַקטיווע רעדאַקציע־מיטגלידער האָבן געטאָן אַ חלוצישע אַרבעט, ווידמענענדיק פיל צייט און מי לטובת דעם ספר סטויבץ. טעג און נעכט זענען אָפּגעגעבן געוואָרן ביים סאָרטירן די איינצלנע רשימות, ביים באַאַרבעטן יעדן אָנגעשריבענעם אַרטיקל און ביים איינשטעלן דאָס אַלץ אויפן פּאַסנדן און ריכטיקן פּלאַץ.

ס׳זענען געווען אַנטוישונגען. אָפּט מאָל איז מען געקומען צו אַ פאַרגליווערונגס־פונקט, צו אַ שטיקל קריזיס, ניט אַהער און ניט אַהין. ס׳האָט זיך געדוכט, אַז עס זעט זיך ניט אַרויס קיין אויסוועג און ענדציל. דאָך האָט זיך די אַרבעט אַ רוק געטאָן פאָרויס און זיך באַוועגט לאַנגזאַם, און ווי עס איז אַרויס אויפן דרך המלך.

אָנערקענונג און אַ דאַנק קומט אונדזער רעדאַקטאָר (ווי אויך רעדאַקטאָר פון „פנקס סלוצק״), נחום כיניטש, פאַר זיין סאָלידאַריש־טיכטיקער מיטאַרבעט, פאַר זיין געדולדיקייט און פאַרשטענדעניש, געפינענדיק אַ געמיינזאַמע שפּראַך מיט יעדן באַזונדער און יעדער סיטואַציע.

געצל רייסער האָט בייגעטראָגן זייער פיל פון זיין שטענדיקער פלייסיקייט און איניציאַטיוו ביים פאַרווירקלעכן דאָס אַרויסגעבן פון בוך. די חברים אליעזר מלמד, צבי סטאָלאָוויצקי און דעם מתקין שלום אחיעזר קומט א אמתער יישר כוח פאַר זייער אומדערמידלעכער אַרבעט ביים באַאַרבעטן סאָרטירן און זאַמלען דעם מאַטעריאַל.

ואחרון אחרון, אַ דאַנק די פיל צענדליקער סטויבצער און אַנדערע וועלכע האָבן געגעבן זייער ביישטייער צום בוך דורך שרייבן אַר־טיקלען, זכרונות און אַנדערע רשימות. ווי אויך די מיטאַרבעטער פון דער קאָפּעראַטיווער דרוקעריי „אַחדות״ און די מיטאַרבעטער פון דער קאָפּעראַטיווער צינקאָגראַפיע אַרצישראלית אין תל־אביב, וואָס האָבן זייער אַרבעט אויסגעפירט געוויסנהאַפט און מיט ליבע צו דער זאַך. — די אַלע האָבן מיטגעהאָלפן צום אַלגעמיינעם דערפאָלג פון אַרויסגעבן דעם „ספר זכרון סטויבץ־סווערז׳נא״.

הועד למען הספר

רעדאַקציע קאָלעגיום
זיצן פון רעכטס: נחום כיניטש, געצל רייסער
שטייען: אליעזר מלמד, צבי סטאָלאָוויצקי

יִזְכֹּר

יַעֲלֶה זִכְרוֹנָם שֶׁל אַנְשֵׁי עִירֵנוּ יְהוּדֵי סְטוֹיבְּץ, הַקְּדוֹשִׁים וְהַטְּהוֹרִים, אֲנָשִׁים נָשִׁים וָטַף, רַבָּנִים, צַדִּיקִים, אַרְזֵי הַלְּבָנוֹן וְאַדִּירֵי הַתּוֹרָה, עַסְקָנֵי צִבּוּר, תְּמִימִים וִישָׁרִים, שֶׁהוּמְתוּ, נֶהֶרְגוּ, נִשְׁחֲטוּ, נִשְׂרְפוּ, נֶחְנְקוּ, וְנִקְבְּרוּ חַיִּים עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם בִּידֵי הַנָּאצִים וּגְרוּרֵיהֶם. אֶרֶץ אַל תְּכַסִּי דָמָם, יִתְגַּדֵּל שְׁמָם לְעוֹלְמֵי־עַד וְיִתְקַדֵּשׁ זִכְרָם לְנֵצַח־נְצָחִים.

אאוסקרן איסר (מאוזדה)
אשתו נחמה ושני ילדיהם
אברמוביץ חיים (מברנוביץ)
אשתו שרה ושני ילדיהם
אבנציק קלמן
אשתו פעשה ושני ילדיהם
אגינסקי אייזל
אשתו סטערע, ילדיהם: חיה, מוסיה, ברך, לייבה, נחמה
אגינסקי ביילה (אשת שמואל דער צעשלער)
אגינסקי בלומה (אשת זלמן)
ילדיהם: ישראל, ראשה לאה ועוד
אגינסקי העניה (אשת ברל)
ילדיהם: מערע, מושע, בלומה, בתיה, פעשע
אגינסקי פייוועע
אשתו דבאשה, בניהם ברל, מאשה
אגינסקי לייבל (שאָשעס)
אשתו ביילקה ושלש בנותיהם
אגינסקי לאה (אשת שמואל לייב)
בתם שיינה ובנם

אגינסקי חיה שרה (אשת שלמה)
ושתי בנותיהם
אגינסקי משה
אשתו שאשה
אגינסקי שפסל
אשתו חנה רבקה, בנם חיים יהושע
אוטיבסקי שלמה
אשתו אסתר
איזגור משה
איזגור יצחק
אשתו ביילה, ילדיהם: חיים־לייזר, חנה, אליהו
אייזנברג חוה (אשת נח)
בנה אברהם
אייזנברג שרה (אשת אהרון)
ילדיה: בתיה, צבי, איטקה
אייזנברג העניה (לבית טוניק)
ובנה
אינזלבוך קלמן
אשתו חנה לאה, בתם יהודית
אינזלבוך מרדכי
אשתו העניה, ילדיהם: צבי, שרה

אינזלבוך שרה (אשת אלי)
ובנה
אינזלבוך שאשה (אשת יהושע)
אינזלבוך בערל (שאָשעס)
אשתו העניה וארבעת ילדיהם
אינזלבוך מלכה (אשת ליב)
בנותיה: רייזל, רחל, בתיה
איצקוביץ זישקה (אשת אייזיק)
ילדיהם: יעקב, גיטה, משה, שלמה
אלטמן חנה־פייגה (אשת שאול איזיק)
ילדיה: ליבה, רחל
אלטמן לייבל
אשתו בלומה ושני ילדיהם
אלטמן יעקב
אשתו איטקה, ילדיהם: עטה לאה, שאול איזיק
אלטמן אברהם מאיר
אשתו אלטה, ילדיהם: לייבל, וועלוול, חיים ועוד בת
אלטמן יקותיאל
אשתו יוכבד, ילדיהם: שולמית, שלמה
אלפרוביץ (משפחה בטחנת קמח משעקי)

אלפרוביץ יהושע
אשתו חסיה ושני ילדיהם
אנגולד ישעיהו
אשתו איטקה, ילדיהם: חיים, נחמן
אסתרקין שמריהו
אשתו אשקה, ילדיהם: יעקב, איידלה, צביה
אסתרקין בערל
אשתו חנה, ילדיהם: צבי, שרה, משה
אסתרקין ברוך
אשתו זלאטה ושני ילדיהם
אסתרקין זלאטה (לבית פיסצנר)
בנותיה: זלדה, מרים
אפשטיין יצחק שמואל
אשתו פרומה־רעשע
אפשטיין יוסף
אשתו לאה ילדיהם: ישראל, מרדכ י
אפשטיין משה
אשתו פייקה ובתם שימקע
אפשטיין אברהם
אשתו ליבה ובתם פסיה
אפשטיין אבא
אשתו רחל
אפשטיין היישע
אשתו שרה ושני ילדיהם
אפשטיין חיים
אשתו רחל וילדם
אפשטיין דוד
אשתו רחל וילדם
אקן הלל
אשתו באשה, בנם שלום
אקן חיים הירשל
אשתוביילקה, ילדיהם: מרדכי ועוד אחד
אקן ברוך עזר
אשתו חינקה ובנם ברל
אקון איזיק
אשתו שרה וילדם
אקון טייבה, בעלה וילדם
אקון זלמן
אשתו חנה וילדם
אקון הלל (ברוך עזר'ס)
אשתו פלה וילד
אקון עזר
אשתו ביילקה ושלושת ילדיהם
אקסלרוד אשר
אשתו: רחל ילדיהם: יעקב, נחמה, חיים־ לייזר
אקסלרוד בועז
אשתו פרומקה, בנם משה
ארונציק שלום
אשתו ביילקה ילדיהם: יונה משה ועוד אחד

ארונציק יצחק
אשתו דבורה ושני ילדיהם
ארונציק ירחמיאל
אשתו לאה, ושלושת ילדיהם

באגין מיכאל
אשתו רישה
באגין אבא
אשתו סוניה וילדם
באגין ברטה (ליטוינסקי)
באגין משה (מבארנוביץ)
בנותיו: בילקה, פרידה, בתיה
באסקין משה
אשתו מושה בנם איזיק
באסקין לאה (לבית דוורצקי)
בארישנסקי ישעיהו הרב
אשתו ובנו
בארישנסקי אייזיק
אשתו טייבל, ילדיהם: גולדה, נחמה
בורסוק פייקה (אשת יוסף)
בתם ברכה
בורסוק יצחק (מסנוב)
אשתו רחל ושלושת ילדיהם
בורסוק ליבה (גוטלס)
ושלושת ילדיה
בורסוק נת (בן משה)
ביטנסקי יצחק
אשתו הינדל ושלושת ילדיהם
בנדלמן רבקה (אשת ישראל)
ושני ילדיהם
ברגר דינה רייזל
ברגר עוזר (לייבע בענצעס)
אשתו מלכה ושני ילדיהם
ברוכנסקי לייב
אשתו מלכה
ברוכנסקי דב בער
אשתו חנה
ברוכנסקי יצחק
אשתו פאלה וילדם
ברוכנסקי יעקב
אשתו באשה ילדיהם: האניע, שלמה,
ברוכנסקי מיכל (שלמה'ס)
אשתו: באשה ילדיהם: האניע, שלמה, יחזקאל, אלימלך, ישראל, פרץ, בנימין
ברוכנסקי יצחק (שלמה'ס)
אשתו ביילה ראשה ובתם חוה
ברוכנסקי יהושע (חצקל'ס)
אשתו מינה ילדיהם: רחל, יחזקאל, שלום, בלומה, דב, ירמיהו, פריידל

ברוכנסקי יחזקאל
אשתו זישה
ברוכנסקי שמעון
אשתו חנה ושני ילדיהם
ברוכנסקי יצחק (חצקל'ס)
אשתו דבורה ושלושת ילדיהם
ברוכנסקי לייבל
אשתו חיה ושלושת ילדיהם
ברוכנסקי פייוול (שמעונ'ס)
אשתו שרה ושני ילדיהם
ברוכנסקי חיינה (אשת אלי)
ושני ילדיהם
ברוכנסקי בערל (שמעונ'ס)
אשתו ביילה וילדם
ברוכנסקי זלמן (מיכל'ס)
אשתו רייכל ושני ילדיהם
ברוכנסקי סלאווע
(אשת יצחק) בנה חיים ושתי בנות
ברוק שרה (מינקעס)
ברנשטיין יעקב לייב
אשתו באשה פייגל ילדיהם: ראשקע, הינדה, דבורה, אידל
ברנשטיין משה יצחק
אשתו שרה יעסל ילדיהם: הירשל, טייבל, הינדה, שרה—איטקה, בערל, יוסף
ברנשטיין יעקב
אשתו גישקה ושני ילדיהם
ברנשטיין יוסף
אשתו ליבה ושלושת ילדיהם
ברנשטיין ראובן
אשתו מושה, ילדיהם: עוזר, אשקה ועוד שניים
ברנשטיין יצחק
אשתו צינה, ילדיהם: שניאור, שמואל, עשקע, עוזר
ברנשטיין מרדכי (אדעסער)
אשתו מרים
ברנשטיין נח (אדעסער)
אשתו פעשקה ושני ילדיהם
ברנשטיין יוסף חיים
אשתו שרה באשה, ובנם פייטל
ברנשטיין יעקב (שרה באַשעס)
אשתו מלכה ושני ילדיהם
ברנשטיין דב (מאוודה)
אשתו חשה בריינה וארבעת ילדיהם
ברקוביץ אבא (מברנוביץ)
אשתו זעלדה ושני ילדיהם
ברקוביץ דינה (אשת בערל פייווע)
ילדיהם: מרים, מיכאל, גניה, ליבל
ברקוביץ טייבה (אשת אברהם

ברקוביץ אידל (טייבעס)
אשתו שרה וילדם
ברקוביץ יעקב מאיר
אשתו מערע ושני ילדיהם
ברקוביץ חיים ליב
ברקוביץ אברהם (משוורזנא)
אשתו ליבה וילדם
ברקוביץ מירקה

גאפין מיכאל
אשתו פריידל, ילדיהם: בערל, הירש
גוטהרד העניך
אשתו רבקה ובתםביילה
גולדברג שמואל (נפח)
אשתו ליפשה ילדיהם: זלמן, מלכה
גרשון, ישראל, שמעון, גדליה
גולדברג שמואל (צבעי)
אשתו שרה עלקה, ילדיהם: שרה, לאה,
רחל, נח, אלימלך, פרלה
גולדברג זלמן (ממוהילנה)
אשתו חנה וילדם
גולדין תמר (אשת דוד׳ל)
ושני ילדיה
גיטעלעס משה הרב
אשתו ביילה ובתם
גילימובסקי איטקה ובתה
גינזבורג שאול
אשתו שרה, ילדיהם: יהושע ועוד שניים
גורביץ אברהם (באמה)
אשתו באשה וילדם
גורביץ שלמה (ממיר)
אשתו באשקה ושלושת ילדיהם
גורפינקל שלמה
אשתו חיה רעשה ובתם ביילקה
גורפינקל בערל
אשתו פייגל וילדם
גורפינקל נחמה (שלמקעס)
בעלה וילדיהם
גראנדה מאיר (משוורזנא)
אשתו רישה, ילדיהם: יונה, ראובן־השל
גראנדה בערל (משוורזנא)
אשתו רישה ושני ילדיהם
גרונעס ישעיהו־ברכיהו
אשתו ראשע ובנם מרדכי איזיק
גרונעס ליב אהרון
אשתו מלכה וילדם
גרמיזא אסנה רחל
גרמיזא ברוך
אשתו עשקה, ילדיהם: שימה, חיים־יעקב,
רבקה־טישה

גרמיזא ליבל
אשתו שולה וילדם בערל
גרמיזא חיים (ממינסק)
אשתו חוה שלייף) ושלושת ילדיהם
גרשוביץ ליבה (גולדה שלמה׳ס)
וארבעת ילדיה
גורביץ רחל
בנותיה: יענטיל ועוד אחת
דבורעצקי חיים
אשתו דבורה ובנם הערשל
דבורעצקי נחמה (אשת יוסף)
ילדיה: לייבל, הרשל, באשה, מרים
דבורעצקי רחל בעלה וילדם
דובקובסקי משה
אשתו רבקה, בתם עטיל
דומניץ יעקב
אשתו אלקה וילדם
דורסקי ליפמן
דורסקי לובה
ד״ר דנילוביץ שלמה (נהרג בברנוביץ)
אשתו ושני ילדיהם
דקטורוביץ חיים מונה
אשתו חייקה ושלושת ילדיהם
ד״ר דנילביץ הירשל ואשתו

הארנקריג דניאל (נהרג בדרך למינסק)
הרכבי שלמה
אשתו שימה
הרכבי ביסן
ובתו
הרכבי יוסף
אשתו אסתר וילדם
הרלל יאנע (קיטייביץ)
ובתה
הנקין אברהם בערל
אשתו חיה לאה
הייבלום ירחמיאל (סנדלר)
אשתו שרה וילדם

ודונוס איטקה
ודונוס יעקב
אשתו מרים וילדם
וועלץ נחום (מאוזדה)
אשתו מלכה ושתי בנותיהם
וולפסון יחזקאל
אשתו רחל ושתי בנותיהם
וולפסון זאב (חצקל׳ס)
אשתו ראזה, ילדיהם: לוסיה, ברל
ויבוקור לייב
אשתו צביה (סרגוביץ) ובנם נפתלי

ווינריב חיה (לבית הרכבי)
בעלה ובתם
וויינשטיין שמשון
אשתו הינדה, ילדיהם: ישראל חיים, רוזה,
אהרון
וויינשטיין אליעזר (הסנדלר)
אשתו צייטקע וארבעת ילדיהם
וויינשטיין ריינה (אשת שמואל)
וויינשטיין גולדה (לבית אלטמן)
ובנה משה
וויינראך יהושע (ראש הקהל)
אשתו רחל
ווינר אהרן (מביטן)
אשתו פייגל, ילדיהם: מרים, יחזקאל,
לאה, יעקב

זוכוביצקי גרונה (אשת שמואל)
ילדיהם: חיים, פייגל
זילברמן משה (מרובזביץ)
אשתו פייגל, ילדיהם: יעקב, אהרן, מינה
זילברקווייט ליבל
אשתו איטקה ושני ילדיהם
זימנוביצקי חיים
אשתו מאשה ושני ילדיהם
זליקובסקי שמעיהו
אשתו באשע חיה בתם חנה
זליבינסקי ברוך (משוורזנא)
אשתו חנה
זליבינסקי שלמה (משוורזנא)
אשתו אסתר ושני ילדיהם
זלוטניק געצל
אשתו שרה ושני ילדיהם
זלטקין שמואל יוסף
אשתו מושה
זרצקי בערל
אשתו ראשקע ילדיהם: חיים, משה, חיה
זרצקי ביילקה (אשת אליעזר)
ילדיה: משה, צביה, אברהם

זרצקי גודל אשתו פרדה (לבית מירסקי)
ילדיהם: פייגל, חלבנה
זייציק בארקע אשתו רבקה (לבית חרחר
רים) ובתם מלכה

חארי שלמה שו״ב
אשתו פעשקע, ילדיהם: שלום, שולמית,
רבקה, משה דוד ועוד ארבעה
חודירקר ישראל דב
אשתו מלכה ושני ילדיהם

חיטוביץ מאיר
אשתו ליבה
חיטוביץ זימל
אשתו שרה דבורה, ילדיהם: צביה, חיה, אהרן, לייבל מאשה, בנימין
חיטוביץ בן־ציון
אשתו אסתר ושני ילדיהם
חיניץ אליהו
אשתו לאה, ילדיהם יעקב ועוד שניים
חצקלוביץ יצחק
אשתו גרוניע ושני ילדיהם
חרחורים אברהם יעקב
אשתו הינדה ושני ילדיהם
חרחורים ירוחם
אשתו פייגל, ילדיה: לייזער, יצחק, פעסיע
חרחורים חיים
אשתו מרים
חרחורים זליג
אשתו ציפקה, ילדיהם: חנן, חנה, לאה

טוב מאשה (לבית לונגין)
טוכמן יעקב
אשתו סאליה
טוניק אידל (הקצב)
אשתו עטקע
טוניק משה (אידל׳ס)
אשתו מלכה וילדם
טוניק זאב (ב״ר עזריאל)
אשתו ברכה, ילדיהם: נחמן, פסח, יעקב שלמה, לאה
טוניק משה (בן זאב)
אשתו רבקה וילדם
טוניק ראובן (בן זאב) ואשתו
טוניק ציפקה (אשת עזריאל) ובנם
טוניק אליהו (עזריאלס)
אשתו פייגל, ילדיהם: יוסף, זאב, אלקה
טוניק אלקנה
אשתו ביילקה ובנם צבי
טוניק זאוול
אשתו פייגל
טוניק מרדכי
אשתו פראדקה, ילדיהם: מאניה, יצחק
טוניק שמואל (קצב)
אשתו גנעשה, ילדיהם: יעקב־מאיר, שולה משה, פסיה
טוניק נחום (קצב)
אשתו חנה, ילדיהם: מרדכי, אליהו ועוד אחד.

טוניק ליבה (אשת זאב)
ושני ילדיהם
טוניק הירשל משה׳ס
טוניק שאשה פרומה (אשת צבי הירש)
ילדיהם: אסתר,צילה
טוניק מריאשה
טוניק מאַטקע (מדרעוונה)
אשתו עלקה, ילדיהם: צביה, ליבה ועוד שניים
טוניק שפרה (אשת שלום הקצב)
ילדיהם: נחמה, בערל ועוד שניים
טוניק אברהם (בן זאַוול)
אשתו טאַניה, ילדיהם: צילה, גילה, זאַוול
טוניק פנחס (בן זאַוול)
אשתו אטל בנם זאַוול
טוניק אהרן (בן זאַוול) ואשתו
טוניק חיים יצחק (בן אלקנה)
אשתו וחמשת ילדיהם
טוניק רוניה
טוניק ליב (קושקעס)
אשתו חיה גיטל
טוניק ליבע (אשת חיים משה׳ס)
טוניק בערל (חיים משה׳ס)
אשתו חנה ושלושת ילדיהם
טוניק יוסף (חיים משה׳ס)
טוניק מיכאל (חיים משה׳ס)
טוניק יואל
אשתו גיטל
טוניק יודל (מדערבנה)
אשתו בלומה ושלושת ילדיהם
טוניק מאַטקה
טוניק אברהם (קצב)
אשתו רבקה ושני ילדיהם
טוניק ראובן העסל
אשתו עטה
טוניק יוסף ראובן (העסל׳ס)
אשתו פייגל ושני ילדיהם
טוניק ראובן (יאשקעס)
אשתו הינדה וארבעת ילדיהם
טוניק הירשל (עזריאל׳ס)
אשתו דינה. ילדיהם: עזריאל, יעקב שלמה מרדכי ובת
טוניק באשקע (אשת שמעון)
ילדיהם: רבקה, אברהם, אליהו, וועלוול
טילמן שלום
אשתו פייגה רבקה ושני ילדיהם
טרומביצקי נחמה שרה
טרובוביץ האדה (גלעזערקע)
ילדיה: חיה, יעקב, פייוול

טריבוך חיה רבקה (מפוצטאווע)
ושני ילדיה
טריבוך אברהם
אשתו שרה, ילדיהם: מגדל, יושקע ועוד
טריבוך פריידה (משוורזנה)
ושלושה ילדיה
יוזלבסקי שאשה (אשת דוד הצבעי)
ילדיה: לאה ועוד אחת
יוזלבסקי יוסף (צבעי)
אשתו מלכה
יוזלבסקי אליעזר (מברנוביץ)
אשתו פייגל ושני ילדיהם
יאזומבק רחל (לבית חרחורים) ובנה
ייכל בתיה (אשת בן ציון)
ילדיהם: חיה, רחל, שלמה־יוסף
יקימובסקי אידל
אשתו יענטה וילדם צבי
יקימוביץ אברהם
אשתו צביה וילדם
ייכל ברוך
אשתו צינה, ילדיהם: סוניה, רחל, אברהם־יצחק, ישראל
ינקלוביץ אברהם
אשתו גרונה ושני ילדיהם
יוסלביץ אלתר (המורה)
אשתו פריידקה ונכדם
יעל חיה (אשת אהרן מאוודה)
ושלושה ילדיהם
יקלציק ישראל
אשתו מלכה וילדם
ילובסקי יודל (מטורץ)
אשתו שאשה ושלושת ילדיהם

כהנוביץ שפסיל
אשתו ברכה
כץ זעלדה (אשת ליב חאצעס)
ובנה אידל
כץ יצחק (ליב חאצעס)
אשתו שפרה ובנם
כגנוביץ מלכה (לבית ברנשטיין)
בעלה ובתם עליזה

ליברמאן הרב ר׳ יהושע דב
לוין מינה (בערל־הרצלס)
לוין חיה שרה (לבית טוניק)
ילדיה: שלמה, עמע, היישע, ברל, נינקה
לוין ליבל (חיה שרה׳ס)
אשתו שרה ושני ילדיהם

לוין לייבע (היישעס)
ושלושה ילדיו
לוסטרמאןביילקה (אשת חיים)
ילדיה: חנקה, יעקב
לוסטרמאן יואל
אשתו שרה ובנם
לוסטמאַן יוסף
אשתו חנה ובנם
לובצקי משה
אשתו פאניה: ילדיהם: אברהם, מרים, ישראל־מאיר ועוד שניים
לונגין לאה (אשת חיים)
ילדיה: מתתיהו, סוניה, ישראל, אריה
לונגין ריינה
ליניק חיה רחל (לבית ברגר)
ושלושה ילדיה
לייזרזון הרב ירחמיאל
אשתו רייכל ובתם מרים
ליס בנימין חיים
אשתו שרה
ליס עקיבא
אשתו שרה
ליס פייווע
אשתו רישה ושלושת ילדיהם
ליס יחזקאל
אשתו חיה ושלות ילדיהם
ליס אידל
לסוביצקי אסתר מלכה (משוורזנה)
ילדיה: ראובן, שמאי, חזקיהו, מרים
לפקובסקי הודה
ובנה

מארון מאיר
אשתו גוטקה
מארון מלכה (אשת יעקב חיים)
ושני ילדיה
מכטיי אהרן שר״ב
אשתו הינדה
מכטיי לייבע (מיישקעס)
אשתו רבקה, ילדיהם: חיה, יוסל, משה ועוד אחד
מכטיי ראובן (מיישקעס)
אשתו שירקה, ילדיהם: ישראל, מאיר זהבה
מכטיי אלי־הנדל (מיישקעס)
אשתו ביילה ושלושת ילדיהם
מכטיי מינה גולדה (לבית קושניר)
מכטיי הינדה (אשת ברל איסר)
מכטיי פיגל (אשת ראובן)
ושני ילדיה

מכטיי גוטקה (מרומאווע)
מכטיי בנימין ליב
אשתו גוטה ובתם
מכטיי ברוך (הנגר)
אשתו רבקה וארבעת ילדיהם
מכטיי שרה (אשת מנדל)
ילדיה: פעשע־חייקע, הענדל
מכטיי אליהו (חיים יצחק׳ס)
אשתו ראשקה, ילדיהם: חיה ברל, חיים־יצחק, שירקה, רחל, רבקה
מולצדסקי מנדל
אשתו דבורה, ילדיהם ברל, חיה, פסיה, פרידה
מולצדסקי מרדכי
אשתו מרים ושלושת ילדיהם
מולצדסקי פייוול (מברנוביץ)
אשתו דבורה, ילדיהם: יעקב, משה
מוצניק תנחום
אשתו רחל, ילדיהם: גיטל, מטלה, אליהו, יונה, נחום, דב
מוצניק שיימה
מורדצקי ואשתו (רייצעס)
ושני ילדיהם
מילצנזון אליקים
אשתו פייגה ריבה, ילדיהם: הירשל, חוה, סוניה, עמנואל, יעקב־שלמה
מילצנזון דניאל
אשתו עלקה, ילדיהם: חנה, מרישקה, שמואל
מיסקוב יוסף
אשתו רייזל
מוצניק יוסף
אשתו דינה, ילדיהם: יצחק, מרים, דוד, שושנה
מאזה יחיאל
אשתו חייקה, ילדיהם: עוזר, עשקע, אלקה, איצ׳ה, רייזל
מלמד משה
מלמד אסתר (אשת בנימין)
ובנם הרשל
מירסקי חיינה (אשת שלמה)
מירסקי פייווע (בן שלמה)
אשתו רבקה ובנם שלמה
מירסקי אברהם (בן שלמה)
אשתו חוה, ילדיהם: שולמית, רחל
מירסקי יוכבד (לבית מכטיי)
בתה שולמית
מירסקי ליאון
אשתו גרונה, ילדיהם: סלאווע, מרים

מירסקי מנדל (ממהילנא)
אשתו מניה ושני ילדיהם
מלקוס אליעזר
אשתו חאשקה, ילדיהם: יעקב, בערל ועוד אחד
מנקר זליג (קצב)
אשתו מושה, ילדיהם: אסתר, נחה, גילה, דינה, שרה
מנקר יצחק
אשתו פרומקה, ילדיהם: לולה, ברל, גיטל, יוסף, מרים
מנקר אברהם
אשתו רעלקה, ילדיהם: לולה, הירשל, ראובן, שרה, זאב
מנקר נתן
אשתו זלאטה, ילדיהם: מאשה, חסיה, אליהו
מנקר חיים
אשתו חיה ביילה ובנם נחה
מנקר אלתר
אשתו בלומה ובנם
מנקר פייוול יצחק
אשתו ביילה, ילדיהם: יענטע, אלי, יוכבד, חיה
מנקר שפסל
אשתו צירה, ילדיהם: ביילה, זליג ועוד שניים
מנקר לייב
אשתו חנה ושלושת ילדיהם
מנקר חיים
אשתו נחמה ושלושת ילדיהם
מנושביץ גוטל
אשתו באשה, ילדיהם: מוטה, מושה, הירשל
מוצני אברהם
אשתו ליפסה ובתם רחל
מקלר שאול
אשתו ליבה, ילדיהם: משה, נכה ועוד בת
מאזה חנה
מאזה יענטל

נגנביצקי משה
אשתו איטקה ושני ילדיהם
ניביסקי אהרן
ואשתו
נליבוצקי אליהו
אשתו יענטה, ילדיהם: משה, פייוול, צביה, חיה
נייפלד בערל (יאַשעס)

נייפלד אלי (חנה שרה'ס)
אשתו רבקה ושלושת ילדיהם
נייפלד יצחק
אשתו איטקה
נייפלד פייווע (שימקעס)
אשתו פראדה ושלושת ילדיהם
נייפלד בערל (משוורזנה)
אשתו פייגל ושלושת ילדיהם
נייפלד יוסף
אשתו לאה
נייפלד געלה (בת הרב ר' משה)
נרוצקי מיכאל (ממינסק)
אשתו באשה, ילדיהם: יצחק, הינדה ועוד אחד

סאוין יעקב (החיט)
אשתו מנוחה ושלושת ילדיהם
סטולוביצקי דבורה (אשת אליקים)
בניהם: שלמה, חיים, משה
סירקין יחזקאל ד"ר
אשתו בערטא, ילדיהם: רוזה, איזיק
סלוצ'אק זאב
אשתו שרה, ילדיהם: יצחק, יעקב, אלי־מלך, גישה, לייבל, אברהמ'ל, שלום
סלוצ'אק זאוול
אשתו העניה ובנם
סאסלאנד מינדה
ושני ילדיהם
סאפוזניק מרדכי אשתו וילדם
סאפוזניק חיה
סאפוזניק אברהם
אשתו מלכה וילדם
סדובסקי אברהם
סרנוב דוואשה (אשת וועלע)
ושני ילדיה
סרנוב שרה (לבית ליס)
וארבעת ילדיה
סרגוביץ בערל (משוורזנה)
אשתו שרה
סרגוביץ העניע (לבית אקון)
ילדיה: שאלע, זיאמע ועוד אחד
סלוצקי בלומה (אשת ליב מטורץ)
ושני ילדיה
סקורניק מוניה
אשתו מלכה, ושלושת ילדיהם

פאזניק זלאטה (לבית נייפלד)
ובתה
פאליי שלמה
אשתו רייזל, ילדיהם: לייבל, אהרן, לאה

פאלאנעצקי אשר (מיערעמיץ)
אשתו רחל לאה
פארט שמואל (מרובזביץ)
אשתו זלאטה ושני ילדיהם
פיש אברהם (מהאנצביץ)
אשתו סאניה ושני ילדיהם
פיש מיכאל (מנשוויז)
אשתו חסיה וילדם
פישקין ראובן (מרובזביץ)
אשתו באשה וארבעת ילדיהם
פייבושביץ אברהם
אשתו ציפה, ילדיהם: חיים מיכאל הניך ושתי בנות.
פיין אברהם (ממיר)
אשתו רייזל וילדם
פילשציק ראשה (מרחוב שעראקע)
ושלושת ילדיה
פילשציק אברהם (ראשעס)
אשתו חאשה ושני ילדיהם
פילשציק יעקב (ראשעס)
אשתו חיה ביילה ושלושת ילדיהם
פילשציק אלי־הנדל
אשתו אלטה ילדיהם: איטקה, ביילה, יעקב, חיה
פילשציק יוסף (בן רבקה)
ושלושת ילדיו: יהודית, שולמית, ציפה
פלקסין משה
אשתו ציפה
פלקסין מרדכי
אשתו פריידל, ילדיהם: יעקב ועוד שניים
פלקסין לייבל
אשתו עטל ושני ילדיהם
פלקסין יוחנן
אשתו חיה ושני ילדיהם
בתם של פינצנסקי אברהם ובאשה
פינצבסקי צילה (לבית נייפלד) ובעלה
פיסצנר מאיר (ממיר)
אשתו רחל
פעדער ישעיהו
אשתו חשה ושני ילדיהם
פקר זליג
אשתו פייגה
פקר יעקב
אשתו חייקה וארבעת ילדיהם
פרושציצקי נחמה (לבית טוניק)
ילדיהם: פיישע, פייגל, ראובן, איידלה, זלטה
פרושציצקי אייזיק
ואחותו סוניה
פרושציצקי רבקה

פרושציצקי זינה
פרושציצקי יוסף
אשתו סוניה ושלושת ילדיהם
פוצפובסקי יקותיאל
אשתו מרים (לבית מירסקי)
ילדיהם: חיה, שלמה, משה
פראס ירמיהו
אשתו סאניה, ילדיהם: יעקב ועוד שניים
פרעס זלמן (מביאליסטוק)
אשתו רעלקה, ילדיהם: אברשע, יעקב, חיים, חוה
פרוסינובסקי מרדכי חייקל
אשתו מלכה
פרוסינובסקי לייבל ואחותו ברכה
פראקין יוסף
אשתו גולדה, ילדיהם: מולע, הירשל, מושה, פרומה
פרסין ישראל (מקוידנוב)
אשתו פייגה, וארבעת ילדיהם
פרוסינובסקי דשקה
בעלה ובתם יוכבד

ציטרון אהרן
אשתו חנה
ציטרון יעקב
אשתו ברכה
צכנוביץ חיה (חנצעס)
צכנוביץ אברהם
אשתו חנה וילדם
ציריינסקי מאיר
אשתו בלומה, ילדיהם: בערל, ירחמיאל
צירולניק גישה (אשת ברל פיישעס)
צערצעס בנימין
אשתו חייקה ילדיהם: הירשל צערנה
צערצעס גרשון
אשתו ציפה רחל, ילדיהם: משה, בלומה
צערצעס יוסף
אשתו שימה ושני ילדיהם
צירולניק אלי
אשתו הינדה ושלושת ילדיהם
צרני חיים (חיט)
אשתו גישה ובתם שאשע
צרני פינחס
אשתו שרה וילדם
צרני יוסף (משוורזנה)
אשתו זלאטה ושלושת ילדיהם

קאפושצבסקי יהודה (מדרעבנא)
אשתו שרה, בנם אברהם ובתם

קאפוסטע אברהם (מראקוב)
אשתו חיה ושני ילדיהם
קאז מאיר (מקלעצק)
אשתו רחל ושני ילדיהם
קיבוביץ מרדכי פייוול
אשתו פעשע־ריוועו
קיבוביץ גדליהו (מרובזביץ)
אשתו מאניה ושני ילדיהם
קיבוביץ בנימין (מאיבניץ)
אשתו גיטה ושני ילדיהם
קלצוק בערל (משוורזנה)
אשתו ברכה, ילדיהם: משה ועוד שתי בנות
קוזנצוב אלתר (משוורזנה)
אשתו גישה, ילדיהם: אורי, הניה, טייבל, זלאטה
קומאק שלמה (ציגלניק)
אשתו רחל
קומאק יהושע
אשתו צינה ושני ילדיהם
קומאק חיים
אשתו דאבה ושני ילדיהם
קומאק וולוול
אשתו אסתר ושלושת ילדיהם
קומאק נח
אשתו רחל ושני ילדיהם
קומאק הירשל
אשתו פייגל ושני ילדיהם
קומאק לייב (פייוועס)
אשתו רייזל, ילדיהם: מוליק, מריאשע, פייוול
קומאק שמואל נתן
אשתו בלומה וארבעת ילדיהם
קומאק דוד
אשתו חיה שיינדל
קושניר נעמי (מאפיה)
קושניר איצע־בערל
אשתו שיינה, ילדיהם: הניה ועוד אחד
קושניר הירשל
אשתו געלה ושלושת ילדיהם
קושניר לייב (הנדלעס)
אשתו רחל
קושניר אייזל
אשתו עלקה
קושניר נאחה (סלאוועס)
אשתו רחל, ילדיהם: אברהם, סלוה, יהושע
קוקיש דוד (חיט)
אשתו דבורה ושלושת ילדיהם

קוקיש אברהם
אשתו שאשה, ילדיהם: שרה, פייגל ועוד אחד.
קוקיש אידל
אשתו חיה
קלוטץ חיים
אשתו חנה ושני ילדיהם
קלוטץ יוסף
אשתו שרה וילדם
קנטרוביץ נחמה
קנטרוביץ חוה (לבית וולפסון)
ובנה אברהם
קנטרוביץ נחום
אשתו ליבה, ילדיהם: שרה, שלמה ועוד אחד
קנטרוביץ דבורה (לבית ברקוביץ)
ילדיה: אליהו ובת
קיטאיביץ רבקה (אשת שמעון)
ילדיהם: אושקע, מירקה
קיטאיביץ ישראל
אשתו רחל ובנם ניומקע
קיטאיביץ זימה
אשתו סאניה וילדם
קירזנר עוזר (שמש)
אשתו ביילקה
קפלן חיים ליב
אשתו צביה, ילדיהם: ידידיה, טאניע
קפלן שיפרה (מיורזדיקה)
ילדיה: דינה ועוד אחת
קפלן מולע
אשתו לאה וילדם
קפלן חיים
אשתו שיינה ושני ילדיהם
קופלוביץ מאשה (חאצ׳עס)
קופלוביץ אידל דוד
אשתו פריידה ושני ילדיהם
קרופיצקי מירקה (אשת יהושע)
קרפ צירה (אשת יצחק)
ובתה
קרפנשפרונג יהודית (לבית מכטיי)
ושני ילדיה

ראדונסקי בצלאל
אשתו יעסל ובתם
ראדונסקי חנן
אשתו חיה־שרה וילדם
ראדונסקי אליעזר
אשתו שימה, ילדיהם: הרשל, שמערל, לייבע, הינדה

ראק יצחק
אשתו ראשקע ושלושת ילדיהם
רבינוביץ אליהו
אשתו איידלע ובתם מלכה
רבינוביץ פראדל
רגאל שמעון (מקלעצק)
אשתו שיינע־איטה
רודיצקי עזריאל
אשתו ביילה
רודיצקי ליב
אשתו שרה, ילדיהם: חיינה ועוד שניים
רודיצקי ישראל
אשתו חנה וילדם
רודיצקי יעקב (יאקל)
אשתו פעשה, ילדיהם: ציפקה, לייבה, שלמה, אייזיק
רודיצקי יחיאל
אשתו מאשה, ילדיהם: יוסל, ראובן, אייזיק ובת
רודיצקי אליהו
אשתו זלאטה, ילדיהם: ברך ועוד אחד
רודיצקי רפאל
אשתו חנה ושני ילדיהם
רודיצקי שלמה
וילד
רודיצקי פרץ
אשתו חאשקה ושני ילדיהם
רודיצקי חיה (אשת נחמן)
ושני ילדיהם
רודיצקי שרה (אשת אליהו)
ילדיה: זיסל, חנה
רודיצקי יחזקאל
אשתו פריידל ושלושת ילדיהם
רודיצקי יוסף
אשתו ובנם
רודיצקי רוזה (בת נחום לייב)
רובין יעקב איזיק
אשתו חיה
רובין הענדל
אשתו פאניה, ושני ילדיהם
רובין ראובן (מהנדס)
רובין ישראל
אשתו רבקה, ילדיהם: סוניה, סלווקה
רובינשטיין אברהם
אשתו עטקה ילדיהם: לייזר, לאה׳קה ועוד אחת
רובינשטין יעקב
אשתו ברטה ושני ילדיהם
רובינשטיין דוד
אשתו חיה־רחל, ילדיהם: ברל ועוד שניים

רחובסקי ישראל עקיבא
אשתו שרה
רחובסקי חנן
אשתו איטקה, ילדיהם: נחום, תמר, חיים
רחובסקי מרדכי
אשתו חנה ושני ילדיהם
רחובסקי ישראל (לייזעס)
אשתו ציפה
רחובסקי בערל
אשתו רייזל ושני ילדיהם
רחובסקי וולוול
אשתו חנה וילדם
רחובסקי ירמיה
אשתו ביילה וילדם
רחובסקי יהודית (ברל לייזעס)
רחובסקי יעקב
אשתו נחמה ושלושת ילדיהם
רחובסקי שמואל
אשתו הינדה ושני ילדיהם
רחובסקי לייבצע
אשתו חיה ושני ילדיהם
רחובסקי חיים שמואל
אשתו שרה־ביילה ושלושת ילדיהם
רחובסקי יהושע
אשתו מערקה, ילדיהם: ביילה, רחל
רחובסקי יוסף יעקב
אשתו חייקה וילדם אברהם
רחובסקי משה
אשתו זלדה, ילדיהם: נחום, ליבה
רחובסקי הירשל (גולדה׳ס)
רזניק רחל (חשה בריינעס)
רזניק זלמן
אשתו רבקה וארבעת ילדיהם
רזניק אברהם יצחק
אשתו בלומה ושני ילדיהם
רזניק זעלדה (מפערטאק)
ושלושת ילדיה

רזניק אבא
אשתו אסתר־ריבה, ילדיהם: וולוול, יחיאל
ועוד אחד
רזניק משה
אשתו מיכלה ושני ילדיהם
רזניק אלקנה
אשתו נחמה ושני ילדיהם
רזניק אברהם יהושע
אשתו פעשע
רוסק צביה (אשת ברוך)
ילדיה: גולדה־פייגה, יהודית
רוסק אבא
אשתו חייקה, ילדיהם: זליג, ידידיה,
שימה ועוד אחד.
רוסק הענך
אשתו פרומה וילדם
רוסק פרומה (אשת אלי־מיכל)
ושלושת ילדיהם
רייכמן פריידה
רייכמן בריינה
רייסר בערל משה
אשתו חנה, ילדיהם: שכנא, סוניה, נחמה־
עטה, זלדה
רייסר גרשון
אשתו מחלה
רייסר יעקב
אשתו רחל ילדיהם: בערל, נחום, אלי,
חנה
רייסר משה
אשתו ליבה ילדיהם: יוסף, איטקה
רייסר פייגה (אשת ליב־מאיר)
רייסר דינה (אשת אליעזר)
ילדיהם: זאב, טייבל, הינדה, שרה, איטקה,
יוסף, אסתר
רייסר לאה (לבית רחובסקי)
רייסר פרומה (אשת יעקב שמרל׳ס)
ילדיהם: יוסף, רחל

רייסר אברהם (בן ליב זימל)
שאפער אלתר (ממיר)
אשתו פעשע, ילדיהם: רייזל, שיינה, שרה
שורץ מאיר יוסף (המורה)
אשתו חיינקה, ילדיהם: שושנה, צבי,
מנוחה
שויצר (רופאת שיניים מוילנא)
שולקין תנחום
אשתו חייקה, ילדיהם: אברהם, סוניה
שולומוביץ נחמן (מברנוביץ)
אשתו ליבה, ילדיהם: קלמן, מיכאל, שרה
שולר הירשל
אשתו שאשע
שימנוביץ נחמיה (מנאליבוקי)
אשתו מינה ושני ילדיהם
שימונוביץ שרה (פראדעס)
שכנוביץ יעקב (משוורזנה)
אשתו נחמה
שלייף אליעזר־ליב
אשתו צילה ובתם סופקה
שמואלביץ חסיה לאה
ובתה יהודית
שמואלוביץ יצחק
אשתו עלקה ושני ילדיהם
שמואלוביץ דוד הרב
אשתו מינה, בתם מיכלה
שמואלוביץ שמואל
אשתו רבקה־לאה ושני ילדיהם
שמושקוביץ שמואל
אשתו שימה
שמוקלר לאה (אשת ישראל־דוד)
שמוקלר מרדכי
ובנו איז׳ה
שמרקוביץ שאול (מנסוויז)
אשתו ליבה ושלושת ילדיהם
שפירא שיינה באשה
שפירא ביילה (לבית פילשציק)
ושלושת ילדיה

ימי השחיטות וההרג: י״ב תשרי תש״ג (23.9.1942)
ג׳ כסלו תש״ג (12.11.1942), כ״ה שבט תש״ג (31.1.1943)

ואלה שמות קדושי סוורזינה

הרב אלפערט ר׳ חיים-אברהם. די רעבעצין ביילע און עלקע.

אגינסקי קיילע, יואל און נחמה.

אינזלבוך יעקב, חיה-שיינע און יצחק.

אראנאוויטש אסתר.

באטווניק בנימין, רחל, יצחק און זלאטע.

באקאוו שיינע און אירע פיר קינדער.

בערקאוויטש שלמה-חיים און עטקע.

בערעשקאווסקי אברהם, בתיה, יודל און חנן.

בערנשטיין ליאליע, חיה, עלקע, יוסף, יצחק.

ברכות וועלוול, עטל און צוויי קינדער.

ברכות יעקב.

גאלדשטיין שלמה, ריווע, נתן און מרדכי פון לובאר־טאוו.

גאלדין בן-ציון, לאה, צדיק, מאיר (אומגעקומען אין פאַרטיזאַנער).

גאלדין בערל, חנה, נחמה און חוה. שלמה אומגעקומען אין דער רויטער אַרמיי.

גאלדין משה-לייב, פרומע, צבי און נאָך אַ קינד.

גאלדין ירחמיאל, שרה׳צע און רחל.

גאלאוועטשיץ רחל און בלומע.

גערשאוויטש ברײנע און מאריאשע.

גראנדע אייזיק און אסתר. חיים איז אומגעקומען אין דער רויטער אַרמיי.

גראנדע ברכה און איידלע.

גראנדע זלמן, חיה און צוויי קינדער.

גראנדע דינה.

גראנדע חאניע און עטע.

גרינוואלד שמואל, פרומקע, ראובן, פויגל און ציפע.

דאקטאראוויטש מיכליע.

דערעטשינסקי חיים, רחל און קינד.

דרוקער חיים, זישע און זייערע קינדער.

דרוקער יעקב, מאריאשע און צוויי קינדער.

ווילִיטאווסקי דאבע.

זאטורענסקי שימע, זעלדע און נאָך א קינד.

זעליוויאנסקי יוכבד, ברוך און אהרון.

זילבערמאן טויבע און מאריל.

זילבערמאן שרה׳קע.

טרעשטשיניעצקי שמואל, פעשע, פרומע, ראובן און סימע.

יאנקעלעוויטש ברוך, יאשע, מאטל, אייזיק און יוסף.

יאנקעלעוויטש בערל, פראדע, חיים און בתיה.

יאנקעלעוויטש יצחק, פריידע, נחום, חאשע, בן-ציון, יוסף און איטע.

יאנקעלעוויטש יעקב און פאַמיליע (קוליקאווקע).

יאסעליעוויטש אליהו, איטקע, רבקה, חאשע, חיים־משה און שרה׳קע די סטאָלערקע.

יאסעלעווסקי אהרון, דאנע און ציפע.

יאסעלעווסקי משה׳קע, צביה, יוכבד, ישראל-נאטע און חיה-שאשע.

לייבאוויטש יצחק, עטע, חיים און אַ טאָכטער.

ליפטשאנסקי צירע און הענדע.

לייבסאן דוד, מינע און ליבע.

ליפאווסקי דוד, שרה-אסתר און קלמן.

ליפשיץ חאניע, דבורה, אסתר און רבקה.

לעווין טוביה, תרצה און הלל.

ליעמעש איטקע

מאושאוויטש צירע און הלל.

מאושאוויטש שמעון, מאשע, צבי און חסיע.

מונבז אלתר, פראדקע, מענדל און נאָך אַ קינד.

מונבז ראובן, רבקה-לאה, האניע, רחל, שמריהו און דניאל.

מאר שמואל-מאיר, שרה און טאָכטער.

מורעוויטש אליעזר, גוטע, פנחס און רחל.

מורעוויטש צבי, חיענקע און צוויי קינדער.

מנקר לייב, טייבל און רייזל.

מנקר נאטע און תמרה.

מענכעס שמואל-דוד און בנימין.

מענכעס גדליהו, צביה און איטקע.

נייפעלד משה-אהרון און קיילע.

סטאקליצקי זכריה, יענטל, סאשע און אברהם

עפשטיין הירש און יהודית.

עפשטיין העניע און דינה.

עפשטיין אברהם-יצחק, סימקע און פיר קינדער.

עפשטיין ירחמיאל.

עפשטיין ליבע און רחל מיט איר מאַן.

עפשטיין טשערנע און פינף קינדער.

פאלאנסקי יודל, סאשע און טייבל רייסער.

פאלייעס שרה, חנה און איר מאַן.

פאלייעס, יעקב און שרה.

פארפעל ליימע, שרה׳קע, זלמן און פויגל.

פינעס שמעון, דוואשע, תמרה, משה, זאב אומגעקומען אין פראג.

פערצאוויטש יוסף-הרצל, לייקע, חיים-דוד און פרומע. יצחק איז אומגעקומען אין פאַרטיזאַנער.

פערעלמאן פריץ, חנה און יעקב שמואל

פערעלמאן שרגא-פייוול, ליובע און חוה.

פראטאס אברהם, עשקע און 4 קינדער.

פראטאס חיה.

פראטאס חיים און פרוי.

פראטאס שרה׳קע.

פראטאס מרדכי, שיפרה, מיכאל וציפורה

צאלקאוויטש איטקע, מיכאל און עלקע

צ׳ארני יעקב און באסיע.

צ׳ארני בוניע און שרה-באשע.

קאלמאנאוויטש קריינע, אהרון, יצחק און בריינע.

קפלן יעקב, רחל, רייצע און יעסל.

קארטשעמנע מלכה.

קוזניעץ אברהם, לייבל און עשקע.

קוזניעצאוו יוסף, פייגע און רחל.

קוזניעצאוו נחום, חיה-שיינע, אברהם, איטקע און רחל.

קוזניעצאוו משה׳ל, אסתר און פעסיע.

קירזנער אברהם, סאשע, בן-ציון, ביילע און נאָך אַ קינד.

קליאטשוק שמחה, יאכע, וועלוול געפאַלן אין דער רויטער אַרמיי.

קליאטשוק זאב און מערי.

קליאטשוק בערל, ברכה, משה און הינדע.

קראוועץ אברהם-בער, רייזל, אלתר און טראכטענבערג ליבע.

רובין צבי, חיה-טשירלע, אברהם און מאיר.

רובענטשיק שרה, נח, פייוול, הערשל, תמרה, משה איז געפאַלן אין פאַרטיזאַנער ביי הרוביעשאָוו.

רוסאק ראובן.

רעזניק זעלדע און בן-ציון.

רענזאן צבי, פעשקע און טייבל.

שאכנאוויטש בערל און נח.

שפירא יצחק, חיענקע, רפאל-מענדל און חנה-שרה.

שווארץ מאיר-יוסף, חיענקע, צבי, מנוחה, זייער טאָכטער שושנה מיט איר מאן און קינד.

שוליץ רחל-לאה.

שולץ פייוול און זיין פאַמיליע פון קיסיעליאוושצינע.

שוועקשווייין עזריאל, רחל און פיר קינדער.

שטיינהויז נחום, רעלקע און משה.

שענקמאן פויגל, זעלדע און מיניע. בנימין איז געפאַלן אין דער רויטער אַרמיי.

שלימאוויטש ציפע.

שקאלניק חיה-שרה, גאלדע-פייע, יוסף, בלומקע און מרדכי. אומגעקומען מיט זייערע פאַמיליעס.

שקאלניק ביילע פון ווילנע.

אברהמ׳ל פון מארכאטשאווצינע מיט זיין גאַנצער פאַמיליע.

לזכרון עולם

צום אָנדענק די קדושים פון סטויבץ

אומגעקומענע על קידוש השם

דורך די נאַצישע רוצחים

י"ב תשרי תש"ג.

דער דענקמאָל אויפן בית עלמין אין בוענאָס־איירעס

אויפן דענקמאָל וואָס האָבן אויפגעשטעלט די אַרגענטינער יידן אויפן בית־עלמין אין טאַבלאַדאַ — בוענאָס־איירעס, נאָך די זעקס מיליאָן קרבנות וואָס היטלער האָט אויסגעמאָרדעט.
צווישן די הונדערטער בראָנזענע און מאַרמאָרנע אָנדענק־טאַפּלען געפינט זיך דער דאָזיקער טאַפּל וואָס די סטויבצער אין אַרגענטינע האָבן אויפגעהאָנגען מיטן אויבן דערמאָנטן אינהאַלט.
יאָר־יערלעך צום יאָרצייט קלייבן זיך צונויף די סטויבצער משפחה צו זאָגן יזכור נאָך די הייליקע נשמות.

ת. נ. צ. ב. ה.

רשימת הפרטיזנים שנפלו ביערות ובקרבות

אגינסקי פייווע נולד ב־1908 ברח ליער והצטרף לפרטי־זנים בסביבת קפולה. היה בפלוגת צפאייב. נפל מכדור אויב.

אינזלבוך מרדכי היה ביחידה פרטיזנית בסביבות קאפולע התגייס לצבא האדום ונפל בקרב על סף השחרור.

אינזעלבוך שמואל היה ביחידה פרטיזנית עם אחיו מרדכי התגייס לצבא האדום ונפל בקרב על סף השחרור.

אקון בערל היה ביחידה פרטיזנית אחרי שברח מברנוביץ יחד עם שני אחים. התגייס לצבא האדום ונפל בקרב.

אקון הלל השתתף ביחידה פרטיזנית. התגייס לצבא האדום נפל בקרב זמן קצר לפני השחרור.

אקון זלמן התגייס ביחידה פרטיזנית. השתתף בפעולות נגד האויב. אחרי כן התגייס לצבא הסוביטי ונפל בקרב.

אלטמן יקותיאל, יצא עם קבוצה מזוינת ממחנה ברנוביץ. הצטרף לפרטיזנים בפלוגת זוקוב. נפל ע״י פולנים לבנים.

אקסלרוד בועז, נולד 1915. חבר השומר הצעיר. יצא ליער ע ם יוסף הרכבי. הצטרף לפלוגת זוקוב. נפל עת שהלכו להציל יהודים מגיטו סטויבץ.

ברנשטין שניאור נולד ב־1918. יצא עם קבוצה מזוינת מגיטו סטויבץ בפיקודו של ישראל מכטיי. פעל באוט־ריאד על שם זוקוב. נפל בפעולה בספטמבר 1943.

ברקוביץ מיכאל, נולד 1925. ברח ממחנה טאָט מברנוביץ עם אביו ואחיו ליער. בעמדו על המשמר נפל על ידי פרטיזנים משוטטים.

גינזבורג מאשה. השתתפה עם משפחתה ליחידה פרטיז־נית בסביבת קאַפולע. נפלה בפעולה על סף השחרור.

הרכבי יוסף, אירגן את ההגנה בסטויבץ. קרא לנוער להצ־טרף לפרטיזנים. יצא ליער עם קב׳ של 19 איש חמושים בנשק. חבר השומר הצעיר. נפל בקרב עם האויב.

וינשטין משה, פרטיזן פלוגת זוקוב. נפל על ידי פולנים לבנים עת הלכו עם קבוצת יהודים פרטיזנים להציל יהודי הגיטאות.

זרצקי משה, חבר השומר הצעיר, מפעילי המחתרת בגיטו. הצטרף לפלוגת זוקוב בשליחות להביא יהודי גיטו סטויבץ ליער. נאסר ע״י הגרמנים והוצא להורג.

זרצקי אברהם, הצטרף לפרטיזנים בסביבת קאפולה. יצא בשליחות לנצל יהודי גיטו סטויבץ. לא זכה להשיג את המטרה ונפל ביד זדונית.

חיניץ יעקב, נולד 1924. ברח לפרטיזנים. נפל ביערות נאליבאָקי.

טוניק משה, נולד 1910. הצטרף לאוטריאד זורין. נפל בפושצ׳ה של נאליבאָקי בקרב עם האויב על סף השחרור.

טוניק נחמה, נולדה 1915. חברת השומר הצעיר. הצטרפה לפרטיזנים. נשלחה לגיטו להשיג נשק. נתפסה. עונתה, ולא גילתה דבר. הוצאה להורג.

טוניק עזריאל, נולד 1919. חבר השומר העציר. הצטרף לפלוגת זוקוב. נפל בדצמבר 1942 בהתנקשות עם שוט־רים. כשאזלו הכדורים פיצץ את עצמו ברימון יד.

מכטיי יוסף, נולד 1918. חבר פועלי ציון. נהרג ע״י פרטי־זנים נוצרים בכפר בערעזנע.

מכטיי ישראל, נולד 1921. ברח מגיטו עם קב׳ של 19 איש מזוינים. הצטרף לפלוגת זוקוב. חדר לברנוביץ להציל את אחיו ומאז אבדו עקבותיו.

מכטיי מאיר, נולד 1923. ברח מברנוביץ. הצטרף לפלוגת זוקוב. יצא בשליחות נגד הגרמנים ומאז אבדו עקבותיו.

מאזה עוזר, נולד 1922. ברח מגיטו עם קב׳ של 19 איש מזוינים. הצטרף לפלוגת זוקוב. הגיעה לדרגה סטרשינה. נפל במרס 1944.

פקר יעקב, נולד 1910. ברח ליער. הצטרף למחנה הפרטי־זנים זרין. הקים טחנת קמח ביער. נפל מכדור גרמנים על סף השחרור.

פרושציצקה סוניה, נולדה 1915. חברת השומר הצעיר. הצטרפה לפרטיזנים. נשלחה להשיג נשק. נתפסה ע״י הגרמנים. עונתה ולא גילתה דבר.

פרם יעקב, נולד 1923. ברח מהגיטו. הצטרף לפלוגת פר־זנים שסטופולוב. השתתף בשחרור יהודי סוורזנע. נפל על סף השחרור במיקוש פסי רכבת.

קופולוביץ אידל דוד, נולד 1907. ברח מהגיטו. הצטרף לפרטיזנים. נפל בעת מיבצע מכדור האויב.

רוזובסקי תמר נולדה 1923. נהרגה על ידי פרטיזנים ביערות הסביבה.

שולקין אברהם, נולד 1908. היה בפרטיזנים. גויס לצבא הרוסי. נפל בחזית הגרמנית על סף השחרור.

רשימת יוצאי סטויבץ שנפטרו בישראל

חנה דנציק בשנת תש״ט.
שרה גרשונוביץ בשנת תש״ט.
ציפה רוזובסקי בשנת תש״ט.
שאשע בורסוק, ט״ו כסלו תש״י.
רחל קיטיביץ, תשי״ב.
חיה אגינסקי, תש״כ.
באשה פרלמן, י׳ טבת תש״ה.
פאניה מכטיי, י׳ ניסן תשכ״ב.

דב ב״ר הרצל לוין) בשנת תש״י.
נח איסקוב, בשנת תש״י.
שמואל לפקובסקי, בשנת תשי״ד.

שמעון קיטייביץ, בשנת תשי״ד.
יעקב לוין, בשנת תשי״ח.
ברוך אקון, כ״ד כסלו תש״ח.
משה סרגוביץ, בשנת תש״ח.
תנחום דנציק, ט׳ אייר תשכ״ב.
אליעזר רייסער, י״ד אייר בשנת תשכ״ב.
ישראל רייסער, כ״ז שבט תשכ״א.
משה סרנוב, ט״ו מ׳ אב תשכ״ב.
מרדכי בורסוק, כ״ט תשרי בשנת תשכ״ב.
שמעון פרלמן, כ״ו טבת תש״כ.
שמואל ליבאגינסקי, ט״ז אייר תשכ״ד.
בן ציון ייכל, י׳ אלול תשכ״ד.

רשימת יוצאי סטויבץ שנפטרו בארגנטינה

יהודה ליב ב״ר יצחק נייפעלד
שמעון ב״ר צבי טוניק
יהודה ליב ב״ר חיים יצחק בורסוק
מנדל ב״ר יעקב טוניק
משה ליפא ב״ר דב גרמיזע
אייזיק ב״ר שלמה־יוסף ייכל
צבי ב״ר זלמן ציפעלביץ (העניע דבורה׳ס מאַן)
פיישקע ב״ר צבי גולדין
מאיר ב״ר פישל ינקלביץ
דב ב״ר שמואל דארעווסקי
זאב ב״ר אברהם שולקין
אברהם ב״ר ידידיה רוסק
יעקב סובולבסקי (פעשקע טוניקס מאַן)

אברהם יצחק ב״ר צבי מכטיי
ראכקע בת ר׳ יוסף שולקין
רעלקע בת ר׳ זבולון טוניק
פרומה בת ר׳ חיים יצחק קאטין
רייזל בת ר׳ יחזקאל ברוכנסקי
פעשע בת ר׳ זאב טוניק
אסתר־חישה בת ר׳ חיים חמלניצקי
לאה בת ר׳ משה לוסטרמן
גאלדע בת ר טעוול קומאק
העניע־דבורה בת ר׳ צבי מכטיי־ציפלוביץ
הילדה ־מינה בת ר׳ ישעיהו, אַן אייניקל פון
לייזער גרמיזע

איטקע צירולניק יענקל (אַרינקעס)

ר׳ חיים צירולניק

צום הייליקן אָנדענק

מיינע עלטערן **חיים־שמואל** און **איטקע יענקל אהרינקעס צירולניק.**

מיין פאָטער, אַ ייד, אַ למדן באַשעפטיקט אין דער וואַלד־בראַנזשע פון די מאַרק בעלי־בתים.

געשטאָרבן זייער יונג פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה.

די מוטער, אַ ערלעכע און ענערגישע פרוי, נאָכן טאַטנס טויט האָט זי איבערגענומען די איניציאַטיוו צו אָנפירן מיט דער שטוב, דערציען די קינדער, האָבנדיק אַ שענק אין שטוב.

די שוועסטער **פייגל** האָט חתונה געהאַט מיט גאָלדינס פון נעסוויעזש. שפּעטער אַרויסגעפאָרן קיין וואַרשע, האָבנדיק אַן אייגענעם טאַרטאַק. זיי האָט געטראָפן די מערדער־האַנט צוזאַמען מיט די זעקס מיליאָן קרבנות אין אייראָפּע.

אייביק וועלן מיר אייך געדענקען

מארים היימאן

אַמעריקע

נר זכרון — צום אייביקן אנדענק

אונדזערע עלטערן, ברידער, שוועסטער מיט זייערע קינדער, וואָס די מערדער־הענט האָבן אומגעבראַכט.
אונדזערע עלטערן ר׳ ידידיה און חיה רוסאַק, געשטאָרבן אין סטױבץ
אונדזער שוועסטער **צביה**, איר מאַן **חיים לייב קאַפּלאַן**
אונדזער ברודער **פייוועֶ**, זיין פרוי **נחמה**
זייערע קינדער ידידיה, **טאַניע**
זייערע קינדער: **סאַניע**, ידידיה, **אליעזר**, **הירשל**
אונדזערע ברידער **אברהם**, **שמואל**, געשטאָרבן אין אַפריקע
ברוכ׳ס ערשטע פרוי **צביה** — אַ טאָכטער פון יוסף און רחל שולקין
זייערע קינדער: **גאָלדע־פייגע**, **יהודית**, וועלכע זענען אומגעקומען אויף אַ טראַגישן אופן.

אייביק וועלן מיר זיי געדענקען

הירשל, לייבל, ברוך, רוסאַק

אמריקע

צום אייביקן אנדענק

מיינע אומפאַרגעסלעכע מומע **פעשע־ריווע**, פעטער **מרדכי־פייוול קיבוביץ**, וועלכע זענען אומגעקומען אויף אַ טראַגישן אופן.

די יתומה וועלכע איר האָט אויפגעהאָדעוועט ראָזע.

אונדזערע עלטערן **הירש נחום** (הערצל), **הינדה־אסתר**,

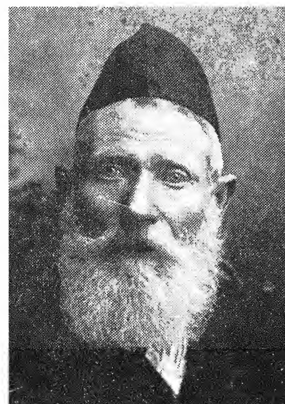
ברידער **ישראל־לייב**, **חיים**, **יוסף**, **יהושע** מיט זייערע פרויען און קינדער.
אונדזער איינציקע שוועסטער **שימה**, איר מאַן **אליעזר רדונסקי** מיט זייערע קינדער **הרשל**, **שמערל**, **לייבע**, **הינדה**.

מיר וועלן אייך קיינמאָל ניט פאַרגעסן

יצחק און ראָזע דווארעצקי
אונדזערע קינדער און אייניקלעך
ברוקלין

מרדכי־פייוול און פעשע־ריווע קיוואָוויטש

מאיר מאַראַן

גוטקע מאַראַן

צום הייליקן אָנדענק

מיינע עלטערן מאיר און גוטקע מאראן

מיין טאַטע געבוירן אין סטאַראָבין, נעבן סלוצק. אין די זעכציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונ־דערט. געקומען אין סטויבץ נאָך דער גרויסער שריפה פון 1907. געווען אַ ערלעכער ייד, א פאַרברענטער חסיד, ליב געהאַט צו געבן צדקה.

מיין מאַמע, אַ געבוירענע אין באַבויניע, נעבן קאַפולע. האָבן זיך געלעבט אַ צופרידענעם רואיקן לעבן, אפשר ניט אַלע מאָל רייך געווען, ביז די מערדער־האַנט האָט זיי געטראָפן אין יענע שרעקלעכע טעג פון אומקום אין 1942.

מיר האָט דער גורל איבערגעלאָזט צו זאָגן נאָך זיי אַ קדיש. איך בין געווען מאָביליזירט אין דער צייט פון דער מלחמה אין דער רוסישער אַרמיי. שפּעטער האָט זיך אין מאָסקווע געגרינדעט די „פוילישע אַרמיי". איך האָב זיך צוגעשטעלט פרייוויליק אַלס אַרטילעריע־אָפיציר צו גיין נקמה נעמען פון די היטלערישע מערדער פאַר די אומשולדיקע פאַרגאָסענע בלוט. מיר האָט זיך איינגעבן צו דערטרינקען אַ דייטשישע אונטער־וואַסער שיף אין שטעטין. עטלעכע מאָל זייענדיק פאַרוואונדעט האָב איך דאָך געקעמפט, ביז דעם אַנטגילטיקן נצחון איבערן וועלט־שונא ביים פאַרנעמען וואַרשע און בערלין.

יעצט האָב איך מיר אויפגעבויט מיין משפחה אין אַמעריקע. מיין איינציקע האָפענונג איז, צו קומען אַנקוקן אונדזער לאַנד מדינת ישראל — אַ טרייסט פאַר אונדזערעליידן.

יעקב מאַראַן

אייביק וועלן מיר זיי געדענקען
יעקב מאראן און פאמיליע

צום הייליקן אָנדענק

מיינע אומפאַרגעסלעכע: פאָטער **ברוך משה סאגאלאוויץ**, געשטאָרבן יונג אַ קרבן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין סטויבץ.

די מוטער **חנה-ליבה**, געשטאָרבן אין די מיטעלע יאָרן אין אַפריקע.

מיין ליבער מאַן **אלימלך**, געשטאָרבן יונג אין אַפריקע.

מיינע שוועסטער **רחל** און **חייעקע**

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען

באשקע מילצענזאָן און פאַמיליע
יאָהאַנעסבורג

צום הייליקן אָנדענק

אונדזערע אומפאַרגעסלעכע עלטערן: די מוטער **ביילקע** (האָצע דעם קאָמישנירס אַ טאָכטער), געשטאָרבן זייער יונג אין סטויבץ איבערלאָזנדיק אונדז קליינע יתומים, קוים וואָס מיר געדענקען איר. דער פאָטער **אברהם** בר׳ ידידיה, געשטאָרבן אין אַפריקע.

אָן אַ מאַמען האָבן מיר זיך אויסגעהאָדעוועט. שווער צו פאַרגעסן.

לויבע שפירא, יהודית מלמד, יחזקאל רוסאק און פאַמיליעס
יאָהאַנעסבורג

צום הייליקן אָנדענק

אונדזער אומפאַרגעסלעכן מאַן און פאָטער **דניאל הארענקריג**, וועלכער האָט געפונען דעם טויט פון אַ שרעקלעכע אויטאָ־קאַטאַסטראָפע נאָך דעם באַפרייען זיך פון פאַרטיזאַנער לעבן אין די נאַליבאָקער פושטשעס. געבראַכט אים צו קבר ישראל אויפן סטויבצער בית עלמין.

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען

חייענקע, מוסיע, קלארע
ווענעצועלא

העניע, גאָלדע און משה־לייב זוכאָוויצקי

צום הייליקן אָנדענק

אונדזער ליבע און געטרייע מוטער **העניע זוכאָביצקי**, אונדזער ליבער שוועסטער **גאָלדע**, וואָס איז אורעק פון אונדז גאָר יונג, זייענדיק אַלט נאָר 20 יאָר.

אייביק וועלן מיר זיי געדענקען

שיינע נייפעלד און פאַמיליע
ציפע פערר און פאַמיליע
הירשל, מיכאל, יענקל זוכאָוויצקי
מיט די פאַמיליעס אין יאָהאַנעסבורג

צום הייליקן אָנדענק

מיין טאַטע־מאַמע **אידל** און **סלאווע נייפעלד**
מיינע שוועסטער **מערע** און **ביילע** מיט זייערע פאַמיליעס,
מיין ברודער **פייווע** — געשטאָרבן גאָר יונג

מיר וועלן זיי אייביק ניט פאַרגעסן

יעקב נייפעלד און פאַמיליע
יאָהאַנעסבורג

אין ליכטיקן אָנדענק מיינע ליבע עלטערן **יאנקל** און **מאטקע טוניק** ע״ה מיינע שוועסטער און ברידער וואָס זענען אומגעקומען על קידוש השם: **חיה־שרה** און פאַמיליע **בערל** און פאַמיליע, **ביילע** און פאַמיליע, **רעלקע** און פאַמיליע, **זישקע** און פאַמיליע, **רחל לאה** און פאַמיליע, מיין ברודער **מענדל** מיט זיין פרוי **פעשע**, געשטאָרבן אין אַרגענטינע.

ערע אייער אָנדענק

אין עלנט און טרויער

פעשע גיטע און העניע מיט פאַמיליעס

וועלוול שפירא

ביים פרישן קבר פון מיין ליבן מאַן **וועלוול** ב״ר יודל **שפירא** ע״ה איז אַוועק פון אונדז אויף אייביק י״ז סיון דעם 11 מאי 1963. טרויעריק איז מיין לעבן אָן דיר, מיין טייערער. זאָל ניט צו שווער זיין די ערד פאַר דיר. דו האָסט מיר אַלע מאָל געהאָלפן אין מיין אַרבעט פאַר די טסוביבצער דאָ.

דיין פרוי **פעשע גיטע מאטקעס** און פאַמיליע

13 יאָר פרעזידענטין אין סטויבצער פרויען־סאָסייטע אין ניו־יאָרק

נחום אשר ליסס

צום אייביקן אנדענק

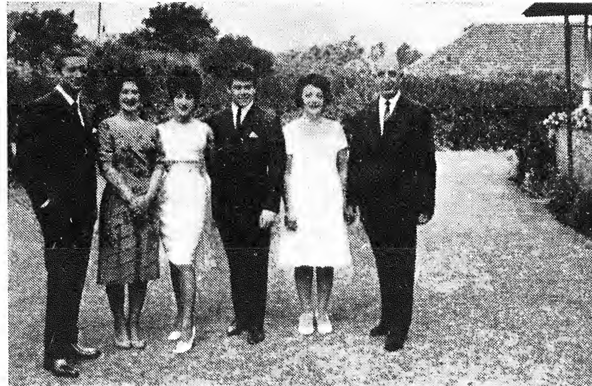
מיין אומפאַרגעסלעכן ליבן מאַן **נחום־אשר ליסס** ע״ה, געשטאָרבן דעם 14 יאַנואַר 1962, ט׳ שבט תשכ״ב.

אין אייביקן טרויער

דיין פרוי נעללי ליסס

מיינע טייערע ברידער און שוועסטער פון סטויבץ אין ישראל!

ערלויבט מיר צו פאַראייביקן אין דעם ספר זכרון פון די סטויבצער קדושים, דעם אָנדענק פון מיין ליבן מאַן, לעבנס־באַגלייטער און פאָטער **יוסף בן לייב־טוביה פרידמאַן** וואָס איז פון מיר אָפּגעריסן געוואָרן פלוצלינג אין אַזאַ טראַגישן פאַרפאַל, אַ וואָך פאַר דער חתונה פון אונדזער ערשטער טאָכטער פּיליס (פייגעלע) טראַגיש אומגעקומען. גרויס כבוד האָבן אים אָפּגעגעבן זיינע פריינט און באַקאַנטע צו דער לויה. די רבנים פון יאָהאַנעסבורג האָבן אים מספּיד געווען פאַר זיין געבן צדקה מיט אַ ברייטער האַנט אויף אַלע ידישע אַנשטאַלטן, פאַר זיין מיטפילנדער ידישער האַרץ, פאַר זיין גרויסע ליבשאַפט צו מדינת ישראל.

פון רעכטס: יוסף פרידמאַן, יהודית, מאַקס און פּיליס, יאַנגעלסאַן, סאָניע פרידמאַן, הערמאַן יאַנגעלסאַן

אייביק וועלן מיר אים ניט פאַרגעסן. אין טיפן טרויער פאַבליבענע סאָניע, בארים (ברך), פּילים (פייגעלע), קעלי (אַ נאָמען נאָך מיין זיידן קלמן), פרידמאַן, מיין מוטער חיה אגינסקי, טאַנטע, נחמה רייסער פון ישראל און פאַמיליע

יאָהאַנעסבורג

אנשטאט א מצבה

צום אָנדענק מיין טאַטע מאַמע **שמעון** און **העניע** וואָס איך געדענק זיי קוים. איך בין געבוירן אין 1914. אַלט זייענדיק 7 וואָכן האָט מען מיין טאַטן מאָביליזירט אין דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין 1918 איז מיין טאַטע געקומען אַ לעבעדיקער פון דייטשישן געפאַנגען־לאַגער. אין אַ קורצע אַרום איז ער קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן. דריי חדשים שפּעטער איז מיין מאַמע געשטאָרבן פון אַ קינפּעט. איבערגעלאָזן אַ קיילעכדיקן יתום אויף דער וועלט.

געהאָדעוועט האָט מיר מיין באָבע מלכה. זי האָט מיר געהיט ווי די אויגן אין קאָפּ. מיין באָבע האָט מיר אין חדר געפירט און פלעגט קומען מיך אָפּנעמען. איך האָב קיינמאָל ניט געהאַט דעם פאַרגעניגן צו ריידן צו אַטאַטן, צו אַ מאַמען. אַזוי בין איך אויסגעוואַקסן אין מיין באָבעס שויס אין מיין ליבער שטעטעלע סטויבץ. מיט אירע יוגנטלעכע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס ווו איך האָב אויך אָנבאַלאַנגט מיינע אַלע יאָרן ביז מיין אויסוואַנדערן קיין דרום אַפריקע, ווו איך האָב מיר אויפגעבויט אַ היים.

ערשט בין איך מיט מיין פרוי דאָבע אויך אַ סטויבצער אויף אַ באַזוך אין ישראל. איך האָב זיך געטראָפן מיט מיינע יוגנט־חברים פון אַמאָל. מיר איז דאָ אַלץ אַזוי ליב און טייער. מיינע סטויבצער שרייבן אַ ספר זכרון. עס ווילט זיך אַ פאָר ווערטער איינשרייבן. עס דערמאָנט זיך און דערוועקט זיך די גאַנצע פאַרגאַנגענהייט. דער ווייטיק אין האַרצן איז גרויס, אַז אַלעס איז דאָרטן פאַרניכטעט. אַ סך חברים און פריינט זענען אומגעקומען אין יענע שרעקלעכע טעג.

אייביק וועלן מיר זיי געדענקען.

יוסף און דאבע רענזאָן

יאָהנאַעסרבורג

נר זכרון

צום אייביקן אָנדענק אונדזערע עלטערן ר׳ **אידל בן פייווע ליסס,**

נחמה בת אברהם פייווע ליסס ע״ה.

אונדזער שוועסטער **שרה סרנאוו** מיט אירע 4 קינדערלעך, ע״ה

וואָס זענען אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער.

אין אייביקן טרויער

שיינע רוט און פאַמיליע, **חיה רישה וויינער** און פאַמיליע

ציפה רייזל שפירא און פאַמיליע, **פייע קעסלער** און פאַמיליע

יענטל פראגאסון און פאַמיליע, **אברהם פייווע** און פאַמיליע.

אין אייביקן טרויער

נאָך דיך, מיין ליבער און געטרייער מאַן **יצחק אהרן** ב״ר **יעקב שפירא** ע״ה
פריצייטיק אָפּגעשייט זיך פון מיר דעם 10־טן תמוז תשכ״ב.

אייביק וועל איך דיך געדענקען.

דיין פרוי ציפה רייזל שפירא
אַמעריקע

משה ליפא און רחל׳ע גארמיזע, משה׳ל און חאַשע טוניק (עטקעס)

צום הייליקן אנדענק

אונדזער שוועסטער **חאשע** מיט איר מאַן און טעכטערל,
אונדזער ברודער **משה׳ל** מיט זיין פרוי און טעכטערל
אַזוי טראַגיש אומגעקומען
מיין אומפאַרגעסלעכן מאַן **משה-ליפע גארמיזע**

אייביק וועלן מיר זיי געדענקען
ראזע, יצחק, הירשל טוניק
רחל׳ע, בערעלע גארמיזע
אַרגענטינע

ר׳ **אהרן** בנו בכורו של הרה״ג ר׳ יואל סורוצקין זצ״ל נולד בשנת תרנ״ח (1898). קיבל חינוך תורני אצל אביו בשבתו על כסא הרבנות בסטויבץ, ואח״כ בישיבות סלובודקא, מיר, והיה בוודאי ממשיך בדרך אבותיו, אולם הגורל רוצה אחרת. בשנת תרע״ד עם פרוץ מל־חמת העולם הראשונה הוגלה עם משפחתו לרוסיה, ונותק ממקור הישיבות.

בשנת תרפ״ט זכתה כל המשפחה לצאת מרוסיה, ואחרי שנות נדודים ושהות קצרה בפולין, הצליח ר׳ אהרן לעלות ארצה. נשא לו אשה צנועה בת טובים, הקים משפחה, נולדו להם 2 בנים ובת. השתדל בכל מאמציו לחנך את בני משפחתו ברוח הדת והמסורת. הכניסם לב״ס דתיים ולישיבות.

בשנת תרי״ט חלה פתאום וכעבור מספר חדשים שבק חיים לכל חי. כל דרכיו משפט, אל אמונה ואין עול. מקום מנוחתו בזכרון מאיר בבני ברק, המקום אשר אוה לו נפשו בחיים.

ת. נ. צ. ב. ה.

ר׳ אהרן סורוצקין

נר זכרון למשפחת זוכוביצקי

אבינו היקר ר׳ **שמואל** ב״ר יעקב ז״ל

אמנו היקרה **גרונה** בת ראובן ז״ל

אחותנו **פייגל** ז״ל

אחינו: **חיים זיסל**, **ישראל**, **יעקב** ז״ל

המתאבלים ראובן ודוד זוכוביצקי

יצחק בר

יצחק בן שלמה חיים בר (ברנשטיין), איש העליה השניה ומראשוני כפר־יהושע, מת אתמול אחרי מחלה בגיל 73. הניח אשה, שלושה בנים, שלוש בנות ונכדים. בנו מנחם הוא סגן־אלוף בצה״ל.

אחרי ארונו הלכו אתמול בני המשפחה, אנשי המושב ומוקירי זכרו. ספדו לו מטעם הכפר ד. ברש וחיה ישראלי מכנרת.י. בר בא לארץ מרוסיה מסטויבץ ב־1910 ונמנה עם ראשוני כנרת. כעבור שנים הצטרף לכפר יהושע. היה חקלאי מנוסה וטיפח משק למופת.

(עתון „דבר״ מיום 27 למאי 1964)

משפחת לוסטערמאַן
סוניה,ביילקע, חנה, קריינע, יוסף, חיים, יואל

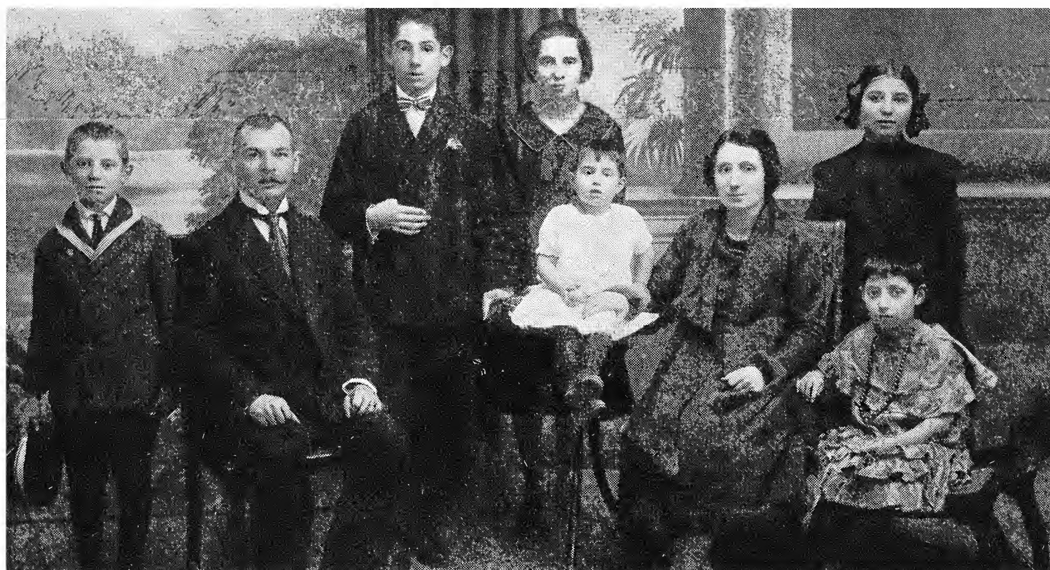
די סטויבצער משפחה ביים אָפדעקן אַ טאָפל אויף דער מצבה פון דער יונג פאַרשטאָרבענער מיידל לאה, די טאָכטער פון משה לוסטערמאַן אין אַרגענטינע

משפחת וולוול טוניק
וולוול, ברכ׳קע, חוה, לאה, משה, ראובן, יצחק, עזריאל, נחמן, נח, פסח, יעקב־שלמה
פעטערס: יצחק און נח בורסוק

משפחת אליקים מילצענזאָן
אליקים, פייגע־ריווע, הירשל, עמנואל, יעקב, אריה, חוה, סאניה

משפחת אַקסעלראָד

פון רעכטס : חנה, ליבע, רחל, נחמה, סאָניע, יענק'ל, אשר, בועז

משפחת נייפעלד

פון רעכטס : קריינע, איטקע, לייבל, שרה, רחל, באַשע, יצחק

משפחת יוסף בורסוק
פייקע, ברכה'קע, יוסף, משה, מ„ליבל, (אורה)

די משפחה פרוין

אליעזר פרוין

זימל חייטוביץ ומשפחתו

ר׳ עוריאל רודיצקי, ליבע און נחום קאנטאוביץ מיט זייערע קינדערלעך

שורה למעלה משמאל: שרה ובנה בנימין, ברכה שווארץ בארגנטינה
שורה שניה: חיה, צביה, שורה שלישית למטה: לייבל, מאשה, אהרן

רחל שנלקין

האחים סטולוביצקי הי״ד: מימין: משה, שלמה, חיים

משפחת לאה שמוקלער

דוד און חיה־שיינדל קומאק, לאה שמוקלער, טייבל און איזיק ברישנסקי, און קינדער: גולדה, סוניה, נחמה.

משפחת גרונעס: שייע און ראַשע, לאה, ליב אהרן

ברוך און עשקע גאַרמיזע

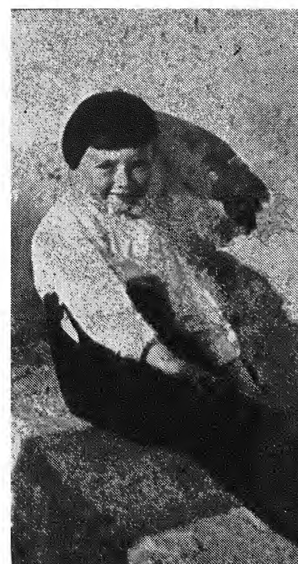
משפחת אסתרקין
העניע, צילה, ליפשע, איידלע, יעקב, אַשקע, שמעריל, ברוך

בערל אסתרקין, זיין פרוי חנה (פראַקין), **זייערע קינדער:** הירשל, שרה לאה

לייב און נחמה פרושציצקי, ראָנע טוניק מיט 5 קינדער: פסח, פייגל, איידלע, ראובן זלאַטע

משה מלקוס

בלומה באסקין

אייזיק באסקין

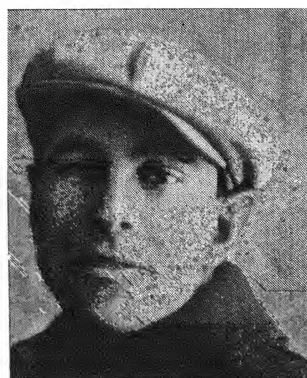
לזכר משפחת לונגין שהושמדה בשואה

ריינה לונגין, בתיה־חיה, שמעיהו וחנה׳לע זליקובסקי, מאַשע טוב

חיים, לאה, מתיתיהו, סוניה ישראל, לייבל׳ה לונגין

סוזר בערגער

זלאַטע און תנחום אסתרקין

משפחת לייבע ראזובסקי והילל אָקון
חיים, פריידע־תמרה, חיים־הירשל, ברוך, העניע, שלום, רחל, לייבע, היללאון באַשע אָקון

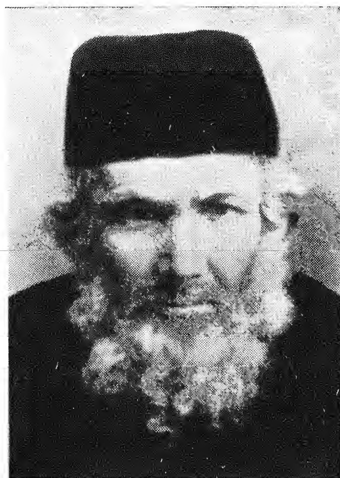

ברך און חיה אגינסקי

צביה און חיים ליב קפלאַן

הענדל קושניר

בערל זאַרעצקי, זיין פרוי ראַשקע (קושניר),
זייערע קינדער: מייסל און חיים

אברהם יצחק מאַכטיי

משה אגינסקי, זיין פרוי מערע (נייפעלד)

חיה סוויראַנאָווסקי (מאַכטיי)

קלמן עווענציק

לייבל פרוסינאָבסקי

די משפחה פון שלמה־יוסף ייכל
יעקב־אייזיק, חיה־רייזל, שלמה־יוסף, בן־ציון, חיה, רחל

לאה אַגינסקי

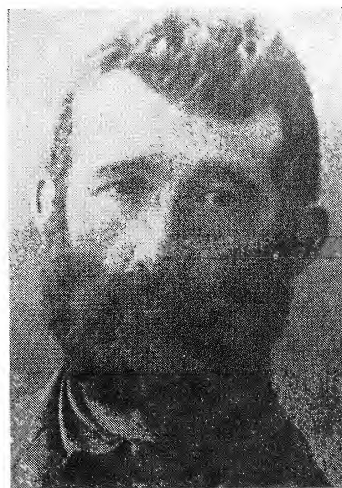
חיים־ברוך, צינקע, רחל, מרדכי, ישראל, שרה, אברהם־יצחק

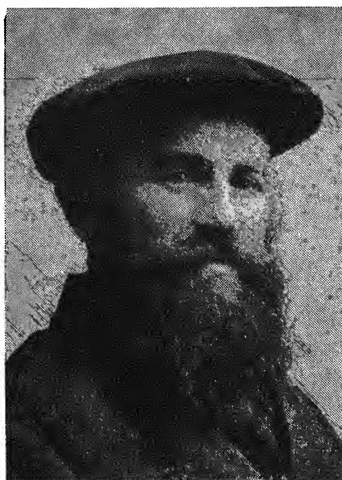
איטקע, ישעיהו, חיים, נחמן, אַלענגאָלד, און חנה ייכל

אין קרוגליצער וואַלד
יצן: באַשע אַגינסקי, חיענע און פראַדע מירסקי, טינסקעס קינדער, שמערל ראַדונסקי, פייגל פעלדמאַן; שטייען: צביה פון שווערזנע, שימע הרכבי, נחמה קאַנטאַראָוויץ, חוה און לובע וואָלפסאָן

שלום טוניק

וועליע סאַרנאָוו דער לערער

ר' שמואל טוניק (דער קצב)

נחמה טוניק

משה סאַרנאָוו

רבקה רעזניק (טוניק)

תאריכי ימי השמדה והמאבק בנובי-סורז'ין

בתאריך 27.6.1941 ביום שפלשו הגרמנים לעיירה סוורז'נה, מנתה האוכלוסיה היהודית בעיירה כ־800 נפש.

כעבור יומיים — בתאריך 29.6.1941 — נפלו הקרבנות הראשונים שנרצחו על ידי הגרמנים, והם: ר' יוסף הרץ פרצוביץ', ואשתו לאה, בנם יצחק נפצע.

אחרי שבועיים נערך על ידי הגסטפו — ברחבה על יד המועצה המקומית (גמינה) — מפקד של האוכלוסיה היהודית בעיירה. אחרי השפלות והתעללויות באספים נעצרו ארבעה אנשים: צלקוביץ ישראל, גולדין בן־ציון, וליבסון — מסוורז'נה ור' אהרון וינשטין מסטויבץ. הראשון ניצל בנס ונשאר בחיים. יתר השלשה לא חזרו עוד.

יומיים אחרי יום־הכפורים של שנת 1941, הוציאו חיילי הגסטפו מבין היהודים שעבדו עבודת כפייה בכריית חצץ, 12 בנות ו־18 גברים, ביניהם היה גם הרב דמתא ר' חיים אברהם אלפרט. כולם הובלו לבית הקברות שם נרצחו.

בתאריך 28.10.1941 רוכזה כל האוכלוסיה היהודית בעיירה בגיטו. היהודים רוכזו בכמה רחובות צדדיים סביב בית הכנסת הגדול. סביב הגיטו הוקמה גדר גבוהה.

בתאריך 4.11.1941 הועברו ע"י הגרמנים לסוורז'נה 120 יהודים שנבחרו מתוך האוכלוסיה היהודית של העיירה טורץ, כאנשים המסוגלים לעבודה קשה. את הנותרים בעיירה ההיא חיסלו המרצחים באותו יום.

למחרת, בתאריך 5.11.1941 בוצעה על ידי המרצחים השחיטה הגדולה בסוורז'נה. באותו יום נרצחו למעלה מ־500 איש, ביניהם היו גם כאלה שנקברו חיים.

לאחר הרצח ההמוני הנ"ל נותרו בעיירה סוורז'נה למעלה מ־300 איש — כולל אלה שהועברו מהעיירה טורץ. הגיטו הוכרז כ„מחנה" בשם „מחנה עבודה ברסלאר־מוסקבה". לקומנ־דנט (מפקד) המחנה מונה סרג'נט הס.ס. בזילר.

בתאריך 29.1.1943 בשעה 9.00 בערב ברחו מהמחנה כ־180 איש, שהיו בחלקם מזוינים. 120 איש בערך נשארו במחנה ואלה חוסלו ע"י הגסטפו יומיים אחרי הבריחה.

נותרו 14 יהודים בלבד, שעבדו והתגוררו בשטח המנסרה.

ב־8 לאוגוסט 1943 חיסלו גם אותם. בעיירה לא נותר אף יהודי. העיירה סוורז'נה נשארה יודן־ריין.

באמצע הקיץ 1944, כשהצבא האדום כבש את האיזור, חזרו לעיירה כמה מתושביה היהודיים שהיו ביערות ונשארו בחיים. אחרי גמר המלחמה התפזרו כלם בעולם הרחב בחפשם מקום להתחיל בו חייהם מחדש. רובם מצאו דרכם למדינת ישראל.

אזכור

את אבי יהושע ליב בר' מרדכי שקולניק שמת מיתה טבעית במיטתו והובא למנוחת עולמים בבית הקברות שבסוורז'נה, כ"ח תשרי תרצ"ח.

ויזכרו כל בני משפחתי שגורלם כגורל שליש מעמנו, שהושמדו ע"י הרוצחים הגרמנים ונכרתו מארץ חיים.

אמי חיה־שרה, שנרצחה בשחיטה הגדולה של יהודי סוורז'נה, ט"ו חשון תש"א, 5.11.1941.

אחותי רבקה־לאה עם בעלה וארבעת ילדיהם.

אחותי גולדה עם בעלה ושני ילדיהם.

אחי יוסף עם אשתו ושני ילדיהם.

אחותי בלומה עם בעלה ושני ילדיהם.

אחי מרדכי עם אשתו ושני ילדיהם.

יחד עשרים ושלש נפשות, אנשי עמל ועבודה, שחיו חיי יושר, חפים מפשע, שנטבחו בגלל חטאם היחיד — היותם יהודים.

נשארתי יחיד מכל המשפחה הענפה הזו, כנר־נשמה לזכר גזע כרות.

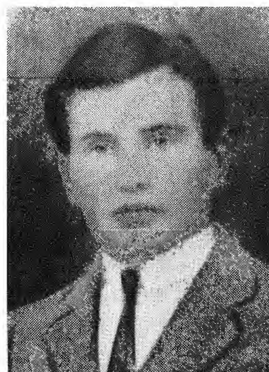
אני מרכין ראשי לזכרם ולא אשכחם עד כלות נשמתי.

הי"ד.

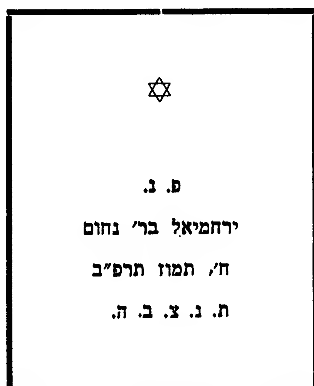
א. ד. שקולניק

משפחת סטוקליצקי
עומדים מימין: סאשא, זכריהו, יצחק
יושבים מימין: אברהם, ינטל, הי"ד.

בנימין צלקוביץ

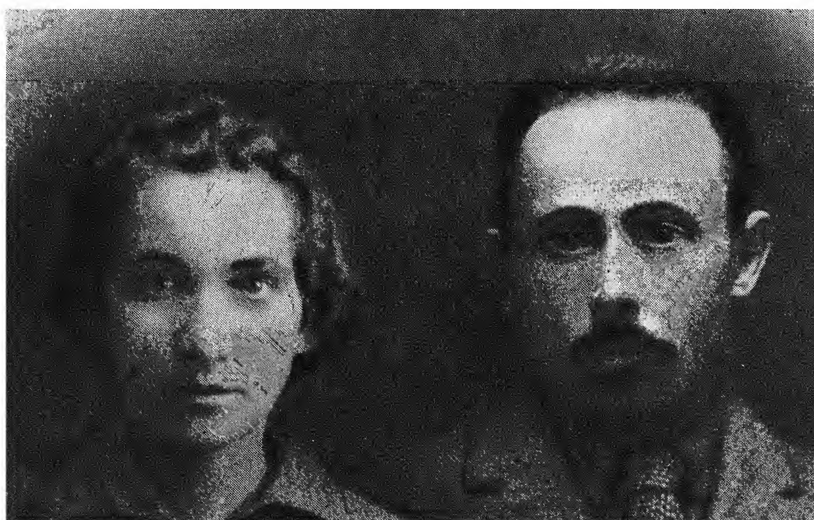

ירחמיאל שטינהויז

שני חברים ובעלי השקפות שונות. בנימין האמין בתקומת עם ישראל בארצו. ירחמיאל היה משוכנע, שהבעיה היהודית תיפתר רק עם שחרור כל העמים המדוכאים. אולם זה לא פגע בחברותם ובמסירותם הנאמנה זה לזה גם בהגיעם יחד למחלקה השביעית בגימנסיה הממשלתית. ביום 22.7.1922 יצאו להתרחץ בנהר נימן ולא חזרו עוד. למחרת הובאו לקבורות ונטמנו בקבר אחד. ביגון רב לווה אותם הנוער המאורגן והלומד בסוורז׳נא ובסטויבץ.

על המצבה נחרתו המלים: הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו.

יהי זכרם ברוך!

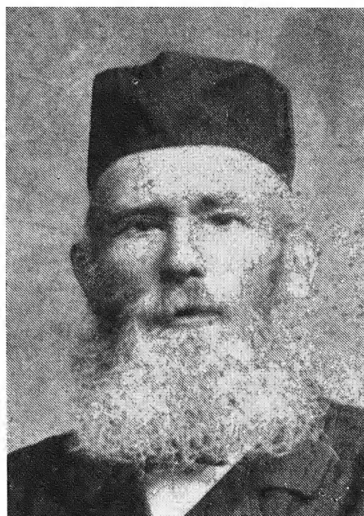
ווליטובסקי אפרים ואשתו חיה ז״ל

ר' צבי אפשטין הי"ד

אפשטין דבורה (ליפשיץ) הי"ד

ר' מנוס יאסילעווסקי ז"ל

הרב נפתלי חיים וחנה־שרה קגן ונכדם שניאור ז"ל

א. ד. אייזיקאוויטש ז"ל, לאַנג־יאָריקער פרעזידענט פון סווערזשנער פאַראיין אין אַמעריקע

גערשאָוויטש מאריאשע, חיים־צבי, בריינע, רייזל און העניע

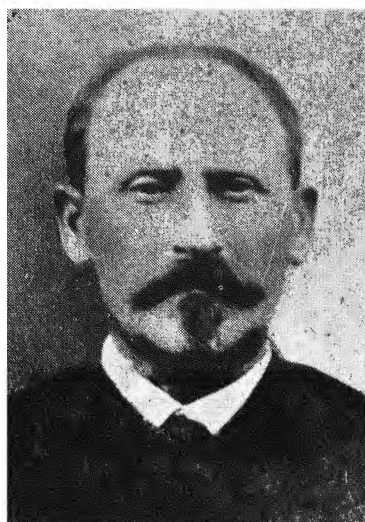
זיצן פון רעכטס: פערצאָוויטש יצחק, יאסילעווסקי נתן, פערצאוויטש חיים־דוד, יאסילעווסקי ציפע, יאסילעווסקי גאגע, פערצאוויטש פרומע. צווייטע שורה: יאסיליעווסקי יוכבד, צביה, חנה שרה׳קע, דאנע, חייה שאשע, פערצאוויטש לאה. שטייען: יאסיליעווסקי שלמה, משה׳קע, פראטאס מינדל, יאסיליעווסקי אהרן און מנוס.

יאסילעווסקי נתן, משה׳קע, צביה און יוכבד. הי״ד

גרונטפעסט פייגע־ראחע

גרונטפעסט חיים־דוד

קארצ׳עמנא מלכה. הי״ד

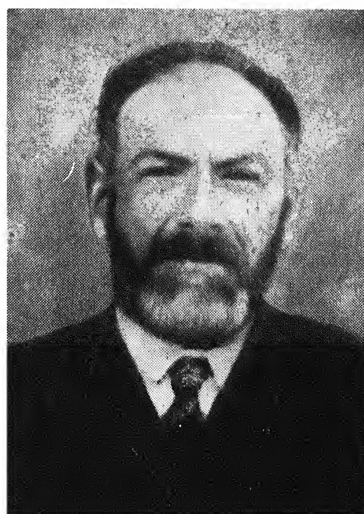
יוסף הרץ פרצוביץ
ראשון הרוגי סוורז׳נה
נרצח ע״י הגרמנים ביום
כניסתם לעיירה, 27.6.41
הי״ד

פערצאוויטש לאה׳קה. הי״ד

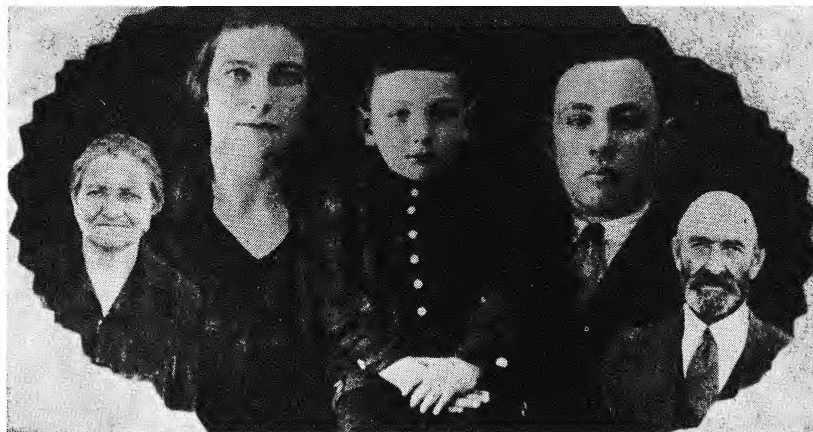
ד״ר זאב פינס. היה מעורב בחיים החברתיים בסוירזנה והשתתף באופן פעיל בפעולות סניף „התאחדות" בעיירה ושימש שנים רבות גזבר של סניף החלוץ. נרצח בצ׳כיה ע״י הנאצים. שם היה רופא בבית־חולים יהודי. הי״ד.

ר׳ שמעון פינעס. הי״ד

פינעס תמר. הי״ד

ליפובסקי ר' דוד, ברשקובסקי אברהם, יודל ובתיה, ליפובסקי שרה־אסתר, הי"ד.

משמאל: ליפובסקי אליעזר, בת־שבע, זאב ורינה הי"ד

ליפאווסקי קלמן הי"ד

מיר דריקן אויס אונדזער טיפסטן צער און מיטגעפיל דעם סוורזשנעם „פארבאנד" אין די פאראייניקטע שטאטן, ווי אויך פאר דער פאמיליע מונבז צום טויט פון אייער פרעזעס און פאטער

חיים (הײמאן) מונבז

אין אייער ארבעט לטובת הכלל זאלט איר געפינען א טרייסט.

איגוד יוצאי נ־סורזין בישראל

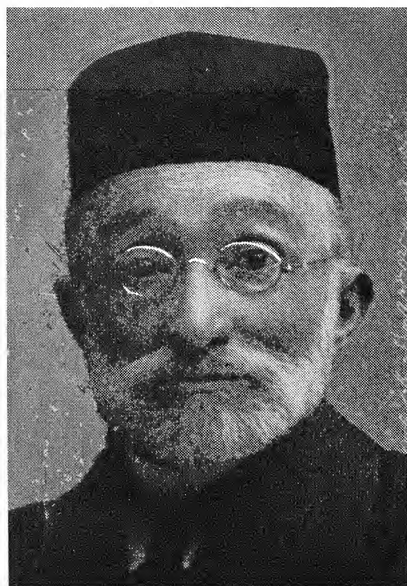
קוזניצאוו בתיה. הי״ד (פארפעל)

משמאל: קפלן יעקב הי״ד ואורי בנו

מונבז האני ור׳ שמריהו ז״ל

ר׳ משה־זיסל ז״ל

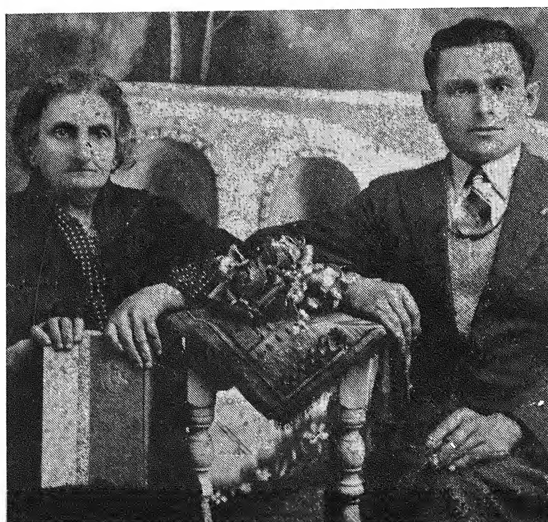
יוסף־מרדכי הכהן קפלן, זיין פרוי רייצע ז״ל און זייערע אייניקלעך

פרלמן ר׳ שמעון ואשתו בתיה ז״ל
עומדים משמאל: שרגא־פייוול, אשתו ליובא ופרץ הי״ד

פאַניע מכטי ז״ל
(בת ר׳ שמעון פרלמן)
מהחלוצות הראשונות מסורז׳נה
נפטרה בת״א י׳ ניסן, 1960

זלדה ובנה בן־ציון רזניק נרצחו ע״י הנאצים, הי״ד

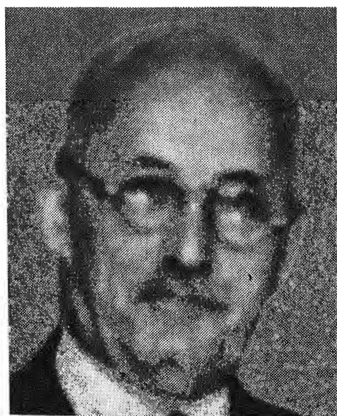
A MEMORIAL LIGHT
TO MR. IRVING KOMAK

It is hard to forget you, dear Irving Komak. We Steibtz folk will always remember your holy name. Your good deeds, your devotion, your noble soul. You were sent to the Steibtz folk like an angel from Heaven in human form. You have done much during your life, and you dreamt of doing far more.

Looking through your letters to us, your words of consolation soon after the liberation from Hitler's extermination twenty years ago, we can see that you have departed from us too early. Your place has remained empty. There is none who can replace you.

You gave your undertaking and promised to help us in publishing this Memorial Volume, "The History of Steibtz". We are fulfilling your demand; but now you have departed and have not lived to see the book appear.

It is hard to forget you, and it is even harder to live without you.

In memory of my late Husband, Father & Grandfather

HYMAN ZIRULNIK

Who served the Steibtzer for many years in many many ways.

Mrs. Ida Zirulnick & Family

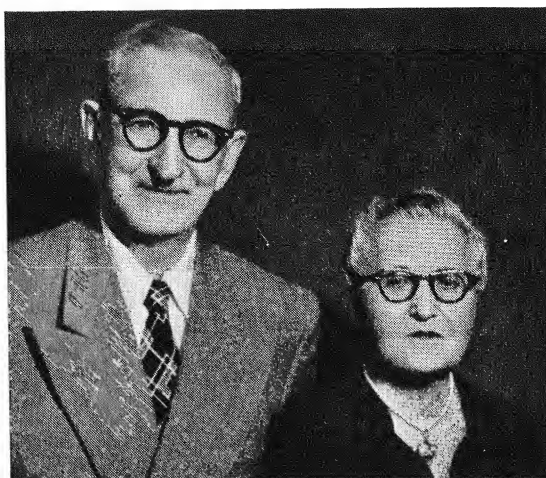
A MEMORIAL LIGHT TO OUR LANDSMAN AND FRIEND

THE LATE JACOB STILLMAN

We had the happiness of meeting him in person when he visited the country together with his wife, who has been spared to us. He was a fine and warm-hearted man with a noble soul. He sought for peace and friendship and was as devoted to Steibtz folk as a father is to his children. He dispensed charity to left and right. In his Will he provided that $ 200 should be sent every year to Israel as Maot Hittin (Passover Aid for the Needy).

All honour to his memory.

KARL HEIMAN AND HIS WIFE

He was one of the first and most active members of the Stoibtzer Society in America, which was founded in 1899. He passed away at the age of 92. He forwarded the four Torah Scrolls to us and actively helped to set up the Synagogue in memory of the Steibtz Martyres in Israel.

May the merits of his deeds serve him in Paradise.

Honour to his memory.

ABRAHAM RUSSAK AND HIS WIFE PEARL

President of the Steibtz (Stolpce) Society in Johannesburg, he visited Israel twice. All his devotion and activity were at the service of Steibtz people. He will never be forgotten by us.

Honour to his memory.

their invitation shall include the questions for which the General Meeting is being convened.

The proceedings at an Extraordinary General Meeting shall be the same as those at Ordinary General Meetings; the same applies as to the number of members forming a legal quorum.

SEAL OF ASSOCIATION:

(a) The seal of the Association shall bear the name of the Association together with any design or symbol determined by the Committee.

(b) An extra seal shall be used for the purposes of the Gemilut-Hessed Cash of the Association, which shall include, apart from the name of the Association, also the inscription; "Kupath Gemilut-Hessed al shem Kedoshei Steibtz".

SIGNATURE AND REPRESENTATION:

The signature of the Chairman of the Committee or of his Deputy, or of the Manager of the Cash or his Deputy, jointly with the signature of the Secretary and the seal of the Association or of he Gemilut-Hessed Cash respectively, shall be binding upon the Association.

CONTROL COMMISSION:

(a) The General Meeting shall elect a Control Com-without referring to the Committee, to convene at any elected until the election of a new Control Commission by the General Meeting.

(b) The Control Commission shall have as its task to supervise the institutions of the Association and shall be liable only before the General Meeting and shall submit to it a report on the activities of these institutions.

(c) The Control Commission shall be competent, without refferring to the Committee, to convene at any time an Extraordinary General Meeting and send in its own name invitations for such General Meeting to all members of the Association.

The leaders of our society are:

1) *Executive*: Zalman Shazar (Honorary Chairman); Mordechai Machtei, Vice-Chairman; the late Irving Kamach, Sam Ginsburg, Guy Harkavy and Rosa Dvortsky (U.S.A.); Batia Miltsenson and Yehezkel Russak, South Africa; Bezalel Baskin and Nahman Flaksin, Agentine.

2) *Actual committee*: Advocate Isaac Tunik, Chairman; Dov Ben Yeruham, vice-chairman; Moshe Bursuk, Treasurer; Getzel Reiser, Secretary. *Committee members* are: Yehezkel Ben Moshe; Arieh Mitsenson; Rivka Reich; Shmuel Aginsky; Eliezer Melamed; Zvi Stolovitsky; Mendel Machtei; Bezalel Bursuk.

3) *Audit Committee*: Advocate Noah Tunik and Samuel Miltsenson.

מזל טוב ברוכים הבאים

דער ברודער פון מדינה פרעזידענט עולה געוועז פון ראטנפארבאנד

ד״ר אברהם רובאשאָוו, דער ברודער פונעם מדינה־פרעזידענט איז עולה געווען קיין ישראל. אין דער אָנוועזנהייט פונעם נשיא זלמן שז״ר שרייבט אויס דער דירעקטאָר פון דער קליטה־אָפּטיילונג, ה׳ אברהם ציגעל, די תעודת עולה פאַר דעם נייעם עולה. אופן בילד (פון לינקס): דער נשיא, די טאָכטער פון ד״ר אברהם רובאַשאָוו סופיה (וועלכע איז מיטגעקומען אלס טוריסטין), דער נייער עולה און ה׳ אברהם ציגעל.

POWERS:

(a) The Association shall be entitled, for the purposes of realizing its objects, to acquire and register in its name any immovable and movable property and any rights whatsoever, either existing or due, with or without consideration, to keep any property whatsoever, to sell and transfer same, and to that effect to appear before any Government, Municipal and other institutions, before the Land Registry Offices, Courts, Notary Public, to claim and be a defendant in any legal proceeding, to submit any application, to sign any document, declaration etc. through the competent Committee Members authorised to this effect under these Articles.

(b) The Association shall be entitled to borrow moneys and sign any promissory notes and other writs of undertaking, to mortgage its movable and immovable property, either in whole or partly, to lend moneys and receive mortgages and to transfer to others mortgages registered in its favour.

MEMBERSHIP:

(a) Every Jew of 20 years of age and over, who shall comply with the provisions stipulated from time to time by the Committee of the Association with the approval of the General Meeting, shall be admitted to the Association.

(b) The Committee shall be entitled to discontinue the membership of any member who, in the opinion of the Committee, is liable to bring about material or moral damage to the Association, and any member considering himself affected thereby, may appeal in writing against the decision of the Committee to the General Meeting. Such appeal shall be put on the agenda of the forthcoming General Meeting.

INSTITUTIONS OF THE ASSOCIATION:

The Association shall have the following institutions:

(a) General Meeting;

(b) Committee of Association;

(c) Management of Gemilut-Hessed Cash;

(d) Control Commission.

GENERAL MEETING:

(a) A General Meeting of the members of the Association shall be convened at least once yearly, and the first General Meeting shall be convened not later than in April, 1951.

(b) The General Meeting shall be the higher institution of the Association, and every decision shall have to be ratified by it.

(c) Every member in the Association who has duly paid his fees to the Association shall be entitled to one vote at the General Meeting.

(d) The General Meeting shall decide upon every question brought before it, by majority of votes of those taking part in the voting, save changes in the Articles of the Association, for which a majority of 2/3 of the participants in the voting shall be required.

(e) One half of the number of members of the Association present at the General Meeting shall constitute a legal quorum.

COMMITTEE OF ASSOCIATION:

(a) The Committee of the Association shall consist of 9 members or of any other number of the members of the Association at its General Meeting.

(b) The Committee shall be in office from the time when it has been elected by the General Meeting until the election of a new Committee by the forthcoming General Meeting, provided that the period for which the Committee shall be in office shall in no case exceed 15 months.

(c) The Committee shall concentrate in its hands and manage all running affairs of the Association pursuant to the resolutions of the General Meeting, and it shall be liable for its activities before the General Meeting.

(d) The Committee shall be liable for convening the Ordinary General Meeting of the Association in due course, and the interval between one General Meeting and the other shall not exceed 15 months.

(e) The Committee shall hold its sittings at least once monthly and to all sittings of the Committee, all its members present in Israel shall be invited. Five members shall form a legal quorum and decisions shall be passed by majority of votes.

(f) The Committee shall elect from its midst 3 members who shall constitute the Management of the Gemilut-Hessed Cash of the Association. One of them shall be the Manager, one — the Vice-Manager and one — the Treasurer of the Cash.

(g) The Committee shall draw up the rules for managing the Gemiluth-Hessed Cash of the Association and shall be authorised to vary them from time to time, subjetc to the resolutions of the General Meeting.

EXTRAORDINARY GENERAL MEETING:

The Committee shall be entitled to convene from time to time an extraordinary General Meeting at the written request signed by at least 25 members of the Association, wherein the questions to be discussed at such General Meeting shall be specified.

Should the Committee fail to convene such Extraordinary General Meeting in spite of the written request as above, then the subscribers of the written request shall be entitled to convene a General Meeting, provided that

THE FOUNDING OF OUR SOCIETY IN ISRAEL

Our society in Israel was established as soon as we received the first sad news about the fate of our native town. That was at Succoth 1944. The founders were: Shneour Zalman Shazar (than stitll Rubashov), now President of the State of Israel; the Miltsenson families; the Bursuk brothers and Ben Yeruham. Our first aim was to establish contact with all those who had been rescued and provide them with immediate aid.

The increased immigration to Israel of those who had been liberated from the ghettos and camps broubht many townsfolk. Our task was to look after them and help them in their steps in the country. Help was in the form of monetary support, loan and clothing.

Our landsmanschafts in Africa, South Africa and the Argentine responded very cordially and helped us in this holy task. We fully value and esteem what they did, as well as the fraternal contact which they constantly maintain with us.

At present there are about a hundred and fifty families from Steibtz in Israel. They are to be found in kibbutzim moshavim and towns. Many of them can be met with as farmers, building workers, clerks and in various other working places.

Every year we gather together at the memorial meeting which is held on the 12th Tishri, in odrer to honour the memories of our martyrs. Last year we had the honour of receiving a fresh greeting from Steibtz through our honoured President Zalzman Shazar, who attended.

At Mount Zion in Jerusalem we unveiled a memorial tablet for Steibtz and Shverzna in the "Martef Hashoah" (Memorial Vault) as an everlasting memorial.

Our committee has a Gemilut Hasadim free loan fund to preserve the name of the Steibtz martyrs forever. It was established in March 1949 on the initiative of our haverim: Yehezkel Ben Moshe, Moshe Bursuk and Getzel Reisser. The fund has been very useful for new immigrants, and continues to serve people from Steibtz, providing them with loans for various purposes. It has IL 17,000 at its disposal. The greater part of the money was sent by our landsleit in other countries.

After the Steibtz synagoue came to an end in America the worthy Karl Heiman of blessed memory took the initiative in establishing our own synagogue which has been in existence in Tel Aviv for about ten years. People from Steibtz and the surrounding little towns come to pray there, together with others who find pleasure in saying their prayers in the old Lithuanian fashion. After prayers we say kiddush, drink lehayyim and refresh our memories by telling tales of the past. We enjoy a spiritual exaltation on festivals, when more Steibtz people come together in the synagogue.

This is particularly the case at Simhat Torah, the Rejoicing of the Torah.

The society has a popular library for children and young people in the name of Alter Yosselovitch of blessed memory, the renowned Steibtz teacher and educator.

ARTICLES OF ASSOCIATION

NAME

Irgun Yotzei Steibtz Be'Israel.

ADDRESS:

Mr. Getzel Reisser, Eilat St. No. 38. Tel-Aviv—Jaffa, Israel.

OBJECTS OF ASSOCIATION:

(a) To observe the memory of the Steibtz Community and to set up cultural and social enterprises in its name.

(b) To organize and concentrate around it the remnants of the Steibtz Community and all those people originating from Steibtz and domiciled in Israel, and to keep contact between them and the Steibtz people in the whole diaspora.

(c) To assemble and concentrate every material connected with the Stiebtz Community its establishment, development and liquidation, in order to observe its memory for ever and ever.

(d) To encourage and foster literary works and collection of memoirs, having as their subject the Steibtz Community, its inhabitants and defenders, and the chapter of their heroism in the critical period.

(e) To take into its possession the assets of Irgun Yotzei Steibtz, presently kept with trustees.

(f) To maintain a Gmilut-Hessed* Cash (grant of loans without interests) in the name of the Steibtz martyrs, for granting loans without interest to those needing them from among the Steibtz people in Israel.

WAYS OF REALIZING THE OBJECTS:

The Association shall be maintained by membership fees and contributions from any source in Israel and in the diaspora in the form of a gift will, consecrations and in any other form.

my way to the gate, my head full of the single thought: woul they let me pass through and go to work or would I have to stay here and die with my mother?

I passed the gate. On my way to work I heard blood-curdling shrieks and wails. Some of the German foremen understood why we were so exhausted and gave us easier work. It is hard to describe our feeling. You work, living and breathing near Germans, while shots are splitting the air only a short distance away. There they are taking your nearest and most precious to destruction. You feel that it is pure chance that has kept you alive, that has kept you for a few days. Tomorrow or the day after your fate will be the same as the fate of your brethren.

The extermination continued for eight days. The murderers could not finish off the Jews of Steibtz in one single day.

Once again talk began about a plan for vengeance, pouring boiling oil in the faces of the Germans and setting the town on fire. But the cunning Germans promised the Jewish council that the Steibtz ghetto would not be liquidated, and they succeeded in putting the Jewish forces to sleep. The sparks of revolt were extinguished. The only one to rise was Elyakim Miltzensom.

He burst out like a tempest and awakened those who slumbered. He set fire to the largest two storey house in the ghetto in which there were about a hundred and fifty Jews.

Two days before the liquidation the Germans woke up the peasants of Drezdi, Stroswortzena and Pertuk and took them to work. For two days they dug a pit that was a hundred and fifty meters long and two and a half meters deep. The Jews were loaded on lorries. Those who refused to climb up were beaten savagely or killed on the spot.

The shrieks of the poor people split the heavens. The lorries were driven by local White Russian drivers. Beside the pit stood Germans, Letts and White Russian police with machine-guns. The Jews were ordered to take their clothes off. Men, Women and children stood naked. Their belongings, their rings, their money and everything else was taken away from them. They were placed in a row on the edge of the pit and the machine-guns began chattering and killing. Living people also fell into the pits which were then covered with a layer of sand. Next day other groups of Jews were brought from the bunkers to the identical fate. There were some who joined this journey to death of their own free will when their families were taken. So it was with Dr. Sirkin, the district physician. The Germans wanted to leave him, but after they had taken his wife and child he saw no point in living. There was no place for him in the world that had turned dark and he went together with those who were taken to death. Rabbi Joshua, the rabbi of the community, went to the slaughter wearing his prayer shawl and tefillin.

Some Jews hid in caves, in attics and cellars where they stayed for eight days without food or water. In some cases the choked weeping of a little child revealed the hiding place of the Jews to the murderers and they burst in like wild beasts and dragged them to the pit-grave. When they burst into one of the bunkers they found a seven year old child of Dosia Hankin. The boy fell at their feet and begged to be left alive. He was murdered in cold blood. Zimmel Hayyatovitch and his wife were enfeebled after eight days in hiding wihout food and came out into the ghetto. We took them to work with us in order to save them. When the foreman saw the children he said cynically: "I know that you hid yourselves, but I'm prepared to leave you alive because I disapprove of slaughtering the Jews. But the order is that no Jewish child is to be left alive and so I must kill them." The children clung to their parents but in vain. With a cruelty that froze the blood they took them and killed them before the eyes of their parents.

After the slaughter which continued for eight days, as said, the Germans took fifteen of the working Jews and ordered them to take the belongings out of the homes whose owners had been exterminated. Pillows, kitchennware and furniture all in order and with German precision, each kind separately, every type together with those like it. They loaded everything on buses and took them away.

When we came back to town we were met by local peasants with a malicious smile on their lips. There were some whose faces showed their astonishment and disappointment, their eyes asking: "How have you had the impudence to remain alive?"

The peasants of the neighbourhood and their wives dragged off everything valuable that they could: furs, pillows and cushions with Jewish bloodstains on them. Here and there we saw piles of sand where the Germans had buried the Jews who had refused to mount the lorries. Almost the whole ghetto had been transformed into a graveyard.

There were still pools of blood in front of many houses.

We began to think once again about going to the forest. Maybe somebody would remain alive there in order to tell later generations what Hitler had done to the Jewish people.

home. If you were lucky you escaped from that hell, but you came home broken and broken-down, dejected and weary to death.

All this, as remarked, was before the ghetto was built. Only after a while was barbed wire placed round the Yurezdika and half the Post office street. People went our to work every morning through a narrow gateway. Each one received his own work card on which was marked the name of the factory or plant where he worked. Within the ghetto there were many revelations of personal self-sacrifice one on behalf of another. People divided their last crust with others. To our own shame it must be said that there were also manifestations of the loss of every vestige of humanity. There were cases where one stole bread from another. The ghetto had its own "autonomy": a Jewish council, Jewish police, Jewish starvation and Jewish suffering. Everybody worked and everybody suffered and starved. In daytime only old folk and little children remained in the ghetto. The White Russians and Letts exploited this situation and often swarmed into the houses in order to pillage or just do some thrashing.

One day the Jewish council received instructions to provide seven hundred young people for work. The Jews secretly debated whether they should go or not. At the demand of the council volunteers were found as well. They hoped that they would save their lives by this. Of the people five hundred were sent to Baranowice and two hundred to Minsk. They could not run away because they were afraid that vengeance would be taken on their families who had remained in the ghetto. The Jewish council was required to notify every escapee at once, and it carried out this duty faithfully.

On the other hand, very close friends began to discuss an organised revolt. They spoke about putting the town on fire, pouring boiling oil in the faces of their tormentors. Material was prepared for this. We were ordered to maintain absolute secrecy, which meant that only a few exceptional people could be trusted to know about it.

The local police was interested in winning German approval.

Every Jew was hoping and waiting for the collapse of the invader, and there were those who saw what was not there. When the Germans had reached Stalingrad a rumour spread that the Russians had dropped a paratroop division near Bialystok. In Steibtz there was a Jew named Speigel. He encouraged the younger generation and insisted that we must believe in the collapse of the Germans. He also conducted propaganda to go to the forests and join the partisans. More than once a group of Jews met in order to leave for the forest, but at the last moment the local Steibtz folk refused to join them. This Speigel, who came from Warsaw, was the initiator and vital spirit among us. He preached and encouraged, disturbed Jews in their lethargy and called for vengeance and deliverance. When a scouting group was sent, the Judennrat came to know of it and warned and threatened that this step endangered the residents of the whole town and those who endangered the others would be responsible for the blood shed.

In spite of this there were some Jews who paid no attention to the warnings and threats. The first group went off to the forest. It should be noted that it did not include a single former Steibtz resident. Next day the Germans learnt of this. They took the families of those who had run away and murdered them. In the ghetto there was a storm. Jews cursed those "lightheaded people who had destroyed the safety of a whole town for their own benefit". This exerted a most depressing influence. The "forest" movement was suspended for a time.

The movement to the forests continued from the neighbouring small towns, but they always returned home because there was no organized partisan movement as yet.

The scent of slaughter could be felt in the ghetto. The men were taken to camps. Old people and children were left. The young folk were engaged at work in the sawmills and on the railway. We went out to work in the morning and came back in the evening.

Two days after the Day of Atonement we saw that he ghetto was surrounded by police, S.S. men, Letts and White Russians. Only the most skilled specialists were being sent to work. There was a tremendous congestion with everyone crowding round the gate. The will to live whispered that there beyond the barbed wire life was safe. The awareness of death was absolutely certain. We went back home. There were tears in all eyes, running down the cheeks silently, silently so that nobody should know. You could feel as though they were all choking themselves with tears not to cry loud, so that nothing should be heard, to that nobody should know that there was a living soul here. Everything had frozen and died — died while it was still alive. My mother clung to me, embracing me and kissing me. If we have to die, my son, let us better die together. But you are still young and you have to live, to live. So go and try your luck, my son, and may God preserve you among the living. My face was red with tears. I burst out and pushed

all the Jews must move to the Yurdzika quarter and the half of the Pocztowa street. Dwellings began to be exchanged with the Christians. The Jews were forbidden to take any belongings or furniture out ot their former homes. That all remained in the possession of the new Christian neighbours.

Officially speaking the establishment of a ghetto had not yet been proclaimed, but preparations were perfectly obvious. A Jewish council was established by order of the Germans. They took a Jew from Lodz as the chairman. The members were: Alter Yosselovitch, Berl Moshe ben Schmerl Nehama-Ettas, Velvel Paramnik, Weinreich and Press (who was vice-chairman of the council). The decrees and harsh commands came one after the other. We were ordered to wear the yellow badge. We were forbidden to walk on the pavements. In addition every Jew had to take off his hat six steps before passing a German. But when the Germans saw the Jew taking off his hat they burst into a fury at the "impudence of the cursed Jews" removing his hat to a German and would beat them savagely. If anybody exchanged a word with a Christian he was liable to receive fifty lashes.

An order of the council head required all the Jews to gather outside the town. He would select a few to send to death in order to terrify those who remained alive. People aged fourteen to sixty had to work.

The work was at the Besorezna sawmill and at Kitaievitch, and near the railway. Some were taken to work as servants to the Germans. The chief work was shifting the broad rails of the Russian railway line to the narrower European guage. They worked from sunrise to sunset. The Germans established cooperatives where the workers were Jews exclusively. The manager of the carpentry cooperative was cruel beyond imagining. For the slightest error the worker had to stretch himself out and he thrashed him savagely. Afterwards he would bandage the injuries himself and feed the man with fattening food. His murderous blood only quietened down after he killed at least one Jew a day by shooting him. On the eve of the New Year and the Day of Atonement all the Jews were gathered to a single place in order to terrify them entirely. On one occasion twenty young men and women were selected and taken away to an unknown destination, after which all trace of them disappeared. Sometime later when building a pit behind the slaughterhouse, the bodies of women and man were found. Their faces had been mutilated so as to be unrecognisable but the clothes were still left and from them the corpses were identified as belonging to the twenty young people of Steibtz.

From time to time the Jews were collected and the first, the fiftieth and the hundredth were taken out of line and sent to die. One order pursued the other. Once we were ordered to bring all the copper and zinc vessels, candlesticks, etc. On another occasion large cash payments were imposed and the Jewish council worked hard to collect them. Thus the Jews were required to pay a million roubles, and the amount was provided in money and securities. The Jewish police played a big jart in collecting money and supplying the Germans with high boots and clothes. The Jewish council did its best to spread the illusion among the Jews that if they were obedient there would be no more pogroms. Yet this was an illusion. The liaison officer between the Jewish council and the German municipal authorities was Press.

His relations with them were "in order", and they "promised" him that in Steibtz "everything would be quiet".

Winter 1941 was unbelievably harsh. There was no wood for burning, most of the household belongings had already been sold in order to buy food. One could only "warm up" in the dense atmosphere of a hundred people in a dwelling. Those who suffered most were the old folk and children, while the youngsters and adults who were working used to receive a meagre ration and maintain themselves on the scraps of food left by the Germans. It should be noted that there were a few individual Germans in whom the spark of humanity still flickered. These expressed their disgust as the cruelty of their own people. But "orders are orders" and had to be fulfilled.

Worst of all was the situation of the Jews when S.S. men came to town. They gathered a group of Jews from out of town, ordered them to dig a grave, put them in a row and shot them dead. On one occasion they took forty young men and women to the police station, ordered them to kneel down and straighten their bodies. Anybody who did not succeed in "straightening" the body, was beaten with rubber trucheons and in this way, kneeling with their faces to the wall, a different one was taken out each time and sent to his death. The state of those who remained alive was unbearable. Hungry, in rags and tatters, degraded and tortured. Your brother or comrade was taken to death before your eyes. A row of S.S. men stood, "working" with their rubber truncheons and giving orders to run, to run as long as you had breath. Run fast, otherwise you were dead. You gathered the last remnants of your strength and ran

HOW STEIBTZ WAS DESTROYED

June, 1941.

Dread of the future was in the air. Preparations which promised ill could be felt in the town. The government officials shifted their families deep within Russia. Trains from Steibtz were moving in the direction of Bialistock and Brisk. Soldiers, countless soldiers, lorries loaded with equipment and foodstuffs. There was menace and terror in the atmosphere.

On 22nd June, 1941 the calamity befell. Only a few hours after the outbreak of the war (between Germany and Soviet Russia) the town was bombed.

Jews ran hither and thither without any goal along all kinds of paths and tracks, like driven animals. Each and every one was asking, how can we get to Russia?

During the early days the frontier was still open. The young men were the first to leave, and together with them went others urged on by the instinct to save their lives. But most people remained in the town. The deep spiritual bond with the family was what kept them to the spot. Most of the inhabitants who had children remained. Nobody imagined how little time there was.

The Germans invaded after three days had passed. On Friday morning we still went down to the River Nieman. It was a fine day with a friendly sun warming and caressing us. All of a sudden artillery began to fire. The city burst into flames. We were deafened by the whistling bullets. Alarmed Jews dashed down to the River Niemen, from the fire to the water. But here was the peril of the bullets. Many ran with a knapsack on their backs to the threshing floors, to the mountains. Dozens of Jews were killed. Many households lost the husband, the son or the son-in-law. Yet many people stayed where they were. It is hard to leave the place where you are born, where you have grown up, where you have become mature and have brought up a family. It is a pity to leave the little you have scraped together with so much toil and sweet.

As remarked, the town was in flames. Red fire was rising from every building. When the fire reached our house we took our paralysed old grandfather and brought him over to the people who had run away to the threshing floors.

When the Germans entered the town we began to leave our shelters, and everyone went to visit his own ruin, to see what had been burnt and which children had lost their lives in the fire or the shooting.

During the early days the Jews were still permitted to bury their dead and the Hevra Kadisha had a great deal to do. Hundreds of families remained without a roof over their head and went to kinsfolk and acquaintances. The congestion was overwhelming, ten families in a single room. Most of the buildings had collapsed, but the Yurdzika and Pocztowa Streets had not been touched. Afterwards the ghetto was established there.

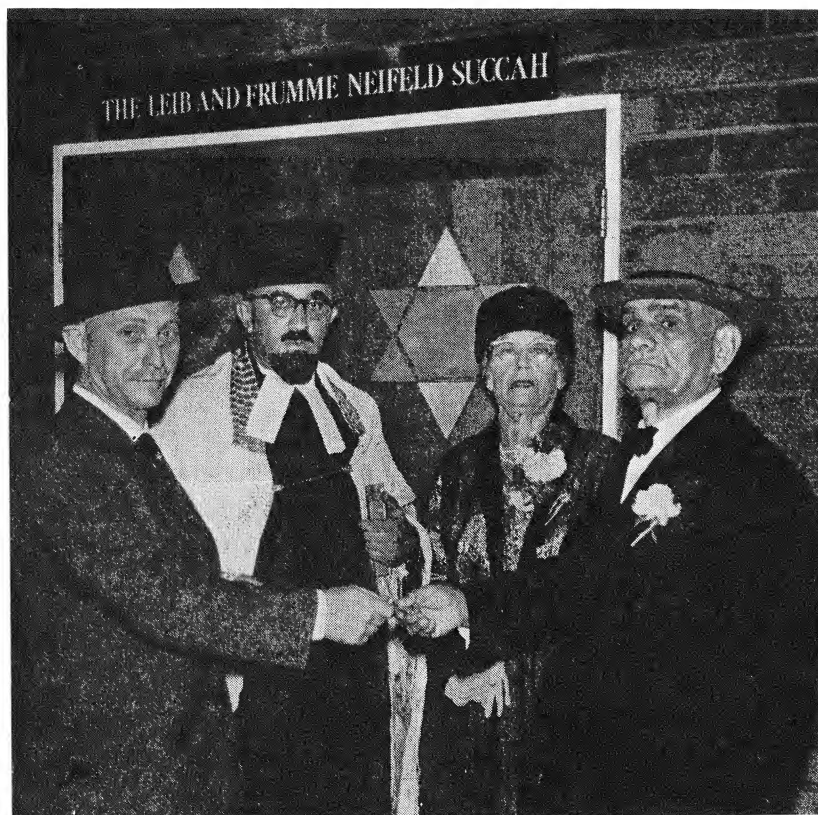
The first Sabbath passed quietly. On Sunday the Germans accused the Jews of the town with shooting at them from the forests of the district. On account of that charge they destroyed the Szpitalna Street and murdered several hundred Jews and several dozen Christians. The Jewish homes suffered most. Yet if you came to a Jewish house to ask for shelter you were not turned away in spite of the dreadful crowding. But when the Jews appealed to their Christian acquaintances for a corner in which to lay their heads, most of them answered that their great hour had come and they were waiting tensely for the moment when they could pillage the Jews and "inherit" what was theirs. However, it should be remarked that there were also a few Christians who showed that they shared in our distress and wished to help their Jewish acquaintances; but they asked us not to get into touch with them because they were very much afraid.

Famine stalked the streets, for a great deal of the foodstuffs had been burnt. Barter trade with the Christian population began. The currency was: coats, high boots, clothes. For any of those it was possible to obtain a little flour, groats and potatoes. If anyone had money or jewelry he could still obtain bread with it.

The first Germans who entered the town from the front began to recruit Jews for work. These "happy" ones received 125 grams of bread and a little thin soup daily. I still remember very well the scene in the home of Hayyim "der Glatter". The father came back from work with a tiny loaf of bread. The children waited half fainting with hunger. Their eyes burnt as they waited for the bread to be shared out piece by piece in accordance with the scales of the highest justice.

During this first period bread was still to be found in the homes of craftsmen such as locksmiths, carpenters and shoemakers. The Christian neighbours came furtively to order shoes or chairs. But very soon an order was published which forbade commercial relations or work between Jews and Christians.

Little by little 'equality' was established among the Jews. Those who had been eating bread only yesterday wandered about starving today. Orders were issued that

Mr. Z. Liknaitzky (left) hands Mr. L. Neifeld (right) the key to open the Succah. With them are Rabbi Bender and Mrs. Neifeld.

GERMISTON PIONEERS CELEBRATE GOLDEN WEDDING

Two pioneers of Germiston Jewry, Mr. and Mrs. Lewis Neifeld, were honoured by the United Hebrew Institutions of Germiston last week on the occasion of their golden wedding, which they celebrated by presenting a Communal Sucah to the Synagogue they both helped to build.

Dedication of the Succah took place on the day of their golden wedding, and was preceded by a special service at the Synagogue, at which Rabbi B. Bender extolled the work which Mr. and Mrs. Neifeld had done for Germiston Jewry, and praised their generosity in celebrating a personal simcha so unselfishly and meaningfully, through their presentation of a Succah to the community which they had both helped so considerably in their communal work.

Rex. I Kaminer impressively conducted the service, which was followed by the official opening of the new Succah and the unveiling of commemorative plaques recording the gift.

The large gathering thereafter adjourned to the Synagogue Hall, where a reception was held. Rabbi Bender proposed the toast of the respected couple, Mr. Z. Liknaitzky, president of the congregation, paid tribute to them on behalf of the United Hebrew Institutions, and Mr. Morris Nestadt, M.P.C., of Benoni, associated himself with the sentiments expressed by Germiston leaders.

Presentations were made to Mr. and Mrs. Neifeld on behalf of various organisations, and Mr. Neifeld suitably responded to the speeches.

Mr. and Mrs. Neifeld were accompanied by their daughters and sons-in-law, Mr. and Mrs. Jack Lain and Dr. and Mrs. Israel Kessler, and their sons and daughters-in-law, Mr. Max Neifeld, Mr. and Mrs. Harry Neifeld and Dr. and Mrs. Hymie Neifeld, as well as by their grandchildren.

All this is due to your great response whenever we asked you for your help. As President of your organization I extend to you my personal thanks as well as the sinncere thanks of those who benefited by your generosities. May God repay you all for your good deeds.

Fraternally yours,
JUDGE GEORGE S. HARKAVY,
Secretary

Permit me to commemorate those communal workers of Steibtz in America who have passed away during recent years. They are:

Dr. Isidor Tunik; Karl Heiman; Jacob Stillman; and last but by no means least Irving S. Komak, Secretary of our Association.

(The above message is dedicated to the memory of my parents, Shmuel and Mira Ettel Harkavy).

ICHESKEL RUSSAK

A SHORT REPORT OF OUR ACTIVITIES

Towards the end of the last War in 1944 when the Allies and Russia began to liberate Europe, some of the Stolpcer landsleit in Johannesburg and Germiston formed a committee to render immediate assistance to the few landsleit that possibly remained alive after the bloodbath of European Jewry.

Food and clothing parcels were sent to those we got to hear about. Owing to the unsettled times very few of these parcels reached their destination. The acknowledgments of the few who had received the parcels was our reward.

For about four years we carried on with similar work rendering assistance to those in distress. On the establishment of our Jewish State all our aid was immediately diverted to the Israeli Stolpce Society, who have now established a Synagogue, Helping Hand Society (Gemilut Chesed) and a Library named after our home town Stolpce. We found that the Israeli Society was more capable in dealing with the refugees than we were. On their arrival in Israel the refugees were received with open arms and were helped financially to establish themselves in houses and employment.

Some of the South African landsleit who visited Israel were proud to witness that their financial assistance had not been in vain. Most of the refugees are now well established in their new homeland Israel.

Our aim is not as yet completely fulfilled. We fervently hope that in the near future we shall see the rest of our landsleit coming to Eretz Israel and making Israel their permanent home. We hope to play our part as conscientiously as we have done in the past. May we be spared to see the realization of our goal.

Our compliments go to the leaders and landsleit of the Stolpce Society who have undertaken the task of publishing a permanent memorial in the name of our birth place, "Stolpce".

With this memorial book we would like to commemorate the names of the few who initially formed the Stolpce Society in Johannesburg.

Jack and Rae Brook
Berel and Sarah Bernstein
Zisel and Liba Dworetzky
Fima and Bronia Klatzko (Bronia Milcenzon)
Nochum and Judy Melamed (Jehudith Russak)
Basha Milcenzon
Nochum and Liba Malbin
Jankel and Sheinke Naifeld
Hirchel and Anne Neifeld
Solly and Sylvia Per (Sylvia Zuchavitsky)
Minnie Reiser
Aizel Bertha Reiser
Sarah Rabinowitz (Sarah Malbin)
Rev. Yerachmiel Rosovsky
Mordche Mate Rosovsky
Abraham Russak (deceased 14.2.1955)
Pearl Russak
Sam and Mary Russak (Sam Rusak — deseased 27.11.1962)
Chatcha and Rose Russak
Sonia Rubin (Milcenson)
Chyenke Segalowitz
Chayim and Luba Shapiro (Luba Russak)
Simon and Gertie Epstein.

A. PERLMAN, A. KAPLAN, J. S. STILLMAN, G. HARKAWY, J. S. COMAC
on the occasion of presenting the check for the Housing Unit.

helped hundreds of Steibtzer in their hour of need, in this counntry as well as in other parts of the world.

After World War I we sent a delegation with a large sum of money to help rebuild our town of Steibtz.

After World War II, when Hitler's gangsters destroyed our town, we again helped and are still helping the comparatively few remaining Steibtzer to settle down in whichever place they chose.

We have also done and are still doing our share to help build the life-long hope of the State of Israel. Last year we purchased a unit building in Israel and are endeavouring to purchase additional units.

Beside helping our own, we have participated in the last ten years in helping outside institutions such as U.J.A., Hias, Jewish Congress, Federation of Jewish Philanthropies, Yeshiva University, Red Cross and others

All in all, I may say, a record that we may be proud of.

Steibtz Housing Unit., Ramat-Gan

David, an old age home, an orphanage, a hospital for incurable children, a hospital for consumptive old rabbis, and so on and so forth. We never have too much money. When we have more we help more. We also had an English-speaking Steibtz womens branch. But after several years of doing good work for landsleit it was decided that we should unite. The president was Mrs. Beatrice Tunik, Dr. Tunik's wife. They have devoted many years work for Steibtz people.

Now we still exist. The women are growing older. No new members join and we are tormented by the thought that any time such a fine building may collapse. I am happy that fate has played its part so that I, born in America, brought up in Steibtz, returning here with an inheritance from our mothers, grandmothers and aunts who are no longer with us, and knowing that it is a good thing to help to bring a smile, a word of consolation and to provide people with what they need most.

I thank all the women who have worked and who are still working now to make our Steibtz Womens' Organisation so big and strong.

How proud we are with the *parochet* (curtain) which illumines the Holy Ark of our landsleit in Israel in the name of our sister whom we all love so much, Pauline Cohen may she rest in peace.

In the name of all Steibtz women in America, accept our blessings and greetings to all our landsleit in all countries. Our one wish is that we should all meet in good health in our country, in the State of Israel.

PRESIDENT'S MESSAGE

Men of Steibtz, home of my childhood and youth, I was not among you when the Reaper came. My ears never heard the moans of your tortured ones, who are so dear to me, those comrades with whom we went to Heder and play. How could my heart not have broken at your wailing and outcry? From afar I felt the calamity of my people. Steibtz delight of my childhood and youth, it is hard to believe that you were all led as sheep to the slaughter on that bitter day.

12th Tishri, 5702.

We are celebrating our Golden Anniversary tonight, our 50 years of existence and we can proudly boast of our record. For during the half century, we have

of life, demands, emotions of a youth who lived and dreamed of making life more beautiful and better all now lie buried in the grave. The golden chain has been snapped in the cruellest possible fashion...

The town is done. You hear nobody and nothing. The houses are burnt down. Everything has been destroyed. Jewish blood, our blood, has been shed everywhere. Once there was a community here, a lovable, cordial Jewish community. It no longer exists.

May this volume be an everlasting memorial for our town. Let us say the memorial prayer, Yizkor, after the most precious and holy souls of curs : Fathers, mothers, brothers and sisters whose lives were cut off halfway.

Yizkor! Let us remember the holy and lovely little children who were stabbed in their cradles, and those who were tortured on the scaffold and whose bones are spread over the fields and swamps. May the sufferings of our tormented martyrs rob their murderers of rest by day and by night. May the shadows of our martyrs forever pursue those who tortured them. We who have remained alive cry out: "Remember what Amalek did unto you!" Remember and never forget what the modern Amalek and Haman did to your brethren.

Records from Shteibtz Winter
Mitt chale Radunsky

ROSA DVORETSKY, PRESIDENT, United Steibtz Ladies Organization in America, Organised in 1924.

A SHORT REPORT OF OUR ACTIVITIES

In the year 1927 I arrived from our beloved little town Steibtz, young, full of energy and already a member of the General (mens') Association. When I heard that there was a womens' organisation called the Steibtz Ladies Aid Society, naturally it attracted me. As soon as I became a member I was taken to the bosom of the society. We met once a fortnight at our meetings. Members paid $4 a year.

The purpose is to halp *landsleit* (people from the same town, village or district), visit the sick, express feelings at times of grief and mourning, and share in all sorrows and joys.

In those days there were strikes and unemployment and trouble of every kind. Even in wealthy America.

Then we used to suppy families with milk, butter, eggs for those who needed those things. We used to supply families with coal for a whole winter and a few dollars on the side. There were cases when we used to run to hospitals every week in order to bring pocket-money to a woman of our town who had lost her feet poor thing. We brought a wheel-chair and bought a bed in the såme hospital in order that more attention should be paid to her.

We also had a Gemilat Hesed free loan society where members could borrow money without any guarantee and without paying interest.

We made the money for all these things by selling raffle books, arranging theatrical benefits, dances, picnics where we women used to sell delicacies which we cooked and baked ourselves. We used to send food parcels to the soldiers belonging to the Steibtz landsleit who were in the army during the Second World War.

Our finest and best way is to express and explain festivals like Hanukkah, Purim or Passover. Before Passover there was always and still is a package party to which every woman brings a few well-packed little parcels. These are all auctioned off. The same women buy. Sometimes the parcel is not worth more than fifty cents for which we gladly pay several dollars, knowing that the money goes for Passover needs, and somebody will enjoy the holiday thanks to it.

Years pased, times change. Now there is insurance. We already have married children and grandchildren. Life is easier. There are not so many poor people.

Now there is Medinat Israel, the State of Israel with many new undertakings. We are changing our habits. We are supporting the landsleit in Israel, the Histadrut, the United Jewish Appeal, Israel Bonds, Red Magen

Mr. Zalman Shazar on a national mission in U.S.A., with the Committee of Shteibtzer Benevolent Organisation.
Seated from left : Geo. Harcawy, Willi Mirsky, Zalman Shazar, Sam. Ginzburg, Mrs. Ginzburg.
Standing from left : Mrs. Harcawy, Mrs. Mirsky, Irving Comac, Mrs. Comac, Sam Neifeld, Boris Margolin, Ice Dworetzky.

But the Zionist halutz movement was particularly attractive for them. Many of the young people became dreamers of and active fighters for Zionist ideas. Part of that Zionist youth fulfilled their dreams and many of them made their homes in Eretz Israel.

One of them is Reb Shneour Zalman Shazar, the third President of the State of Israel.

In the course of generations many institutions were established where everybody lived his life after his own fashion. There were Batei Midrash, Talmud Torahs, Synagogues, libraries and party meeting-places. A co-operative folk bank was established. There was a Gemilat Hasadim free loan society, a Bikur Holim society for visiting the sick, a Linat Hatsedek Society, a Hachnasat Orhim hospitality society and many other social and philantropic institutions which lit up the warmth of our former home. Steibtz was a singular Jewish town with its joys and sorrows. It is true that there was not always too good a living to be made, but we always did our best to make a decent living in trade, crafts or the free professions. That was how things went on for long generations. Fathers and mothers married off their children and grand-children and were happy. Until... Until the diabolical German murderers put all Jews out of the law in 1942, put yellow badges of shame on them, took away their property and belongings, trod the sanctities of generations underfoot, tortured and pillaged. They drove them all together in a narrow alley and walled the ghetto off with barbed wire. Afterwards they were all dragged to the graves that had already been dug and were all shot, some of them being buried alive.

The flourishing little town was transformed into a great cemetery.

Ages upon ages of Jewish culture, scholary acuity, love

could for fear of the armed Jews dispersed all over the market-place; and the shooting continued. Within a few moments the entire market had emptied.

Indeed, the world improved a great deal between 1905 and 1942. This is not the same peasant nor the same rancour, these are not the same rabble-rousers nor the same aroused rabble. Our orphanhood amid the gentiles has marched on and on. But what of our powers of self-defence? Did they not improve at all?

My comrades of the Self-defence in 1905 had already grown old by 1942, it is true. Yet surely their time was not yet over! And after all, sons had been born to them. Meanwhile they had passed through years of revolution, years of independent Poland, years of the Union of Soviet Socialist Republics; and years of a World War, once and again. And I have heard say that your sons, Steibtz, distinguished themselves on many different battle fronts.

How was it you fell in that day of wrath and bereavement? I cannot believe, Steibtz, delight of my boyhood and pride of my youth, that you were led away like sheep to the slaughter!

Steibtz mine, at the grave of your tortured and tormented, permit me to bring back the memeory of those who once protected you.

THE HISTORY OF STEIBTZ

According to various historic sources Steibtz was a town as long ago as five hundred years. It lies on the Brisk-Minsk railway line on the bank of the River Niemen, in a broad valley of green fields and meadows with vast forests on three sides of it. There it has been now for hundreds of years, this little town of Steibtz with its rich Jewish life, its deeply rooted Jewish community which lived its specific traditional life.

Steibtz was proverbial, with its outstanding rabbinical personalities. Later, with the emergence of the Labour movement, many Steibtz young men dreamt of a better and juster world and joined the various Labour parties.

Aluf Shoshana Gershenowitz, Commanding Officer of the Women's Section (Chen) of the Israel Defence Forces on a National Mission in U.S.A. at a reception by the Steibtzer Landsleit.
Seated from left: Faiwe Bruck, Baruch Kushnir, Boris Muchnik, Azriel Ginzburg, Willi Mirsky, husband of Faie,
Standing from left: Dow Baskin, Chana-Jacow and Dose Henkin, Ice and Roza Dworetzky, Irving S. Comac, Josif Maron, Shoshana Gershenowitz, Josif Kitaewitz, Faie Tunik, Seine Okun, Mariashe Kumok, Mashe and Nochim Bernshtein.

Kadisha (Burial Society) came up into the platform. I felt sure that he would make us one with the dust of earth for daring to destroy all sanctity in the middle of *Shabbat Hagadol,* and would upset all our efforts. And then to our amazement we heard him say: "I am not a preacher nor the son of a preacher and there are all kinds of things I certainly have nothing to do with, but this time the boys are right. It's a good and pious deed to help them with body and money, for the situation is very grave."

That Saturday night the wealthy householders brought money to the veranda of my uncle which was in the middle of the market, and next morning Pinya went off to Minsk to bring us the "spitters", as we called the pistols. At a meeting we afterwards held at midnight in the Shtiebel of the Hassidim we found we had about a hundred armed and trained members.

We used our organised strength twice that season.

The first time we were summoned to the neighbouring town Svierzhna, on the other side of the River Niemen. This was a far smaller spot than our own town. It was known for its orchard keepers, who used to hire orchards from the local squires. All week long they tended the trees and guarded the fruit, and then they used to sell the apples and pears in the neighbouring markets. These were not people who spent their days and nights in the House of Study. They had grown up in the open air and used to meet the local toughs and scamps, so they ought to have known how to look after themselves. But this time there was an overwhelming fear of pogroms, and even the stoutest-hearted Jews were suddenly terrified of the rioters.

Early in the morning we heard the rumour that a pogrom had started in Svierzhna. Friendly peasants from neighbouring villages came to tell the Steibtz Jews that their youngsters had gone off to pillage and murder.

We summoned our Hagana and off we went. The snows were melting and the River Niemen was in spate. At ordinary times, when the ford across the river was in order, it took twenty minutes to go from Steibtz to Svierzhna. But now the Niemen had overflowed its banks. We had to go a long way round and cross stretches of mud and standing water. The cart that came behind us with our equipment — iron bars with bolls of lead at the end, and iron bars we had taken out of the shops, — could not cross the swamps. So we had to load our weapons on our backs and cross the swamps on foot.

This march of the Steibtz defenders who went off to guard Svierzhna on the day of the riots took about six hours. When we arrived towards evening, weary and exhausted and all set for the fight, we found that the little town seemed to be dead. All the shops were closed and locked. The streets were empty and dumb, and there was not a living soul in the buildings. We learnt that the Jews had been alarmed and terrified at the aproaching rioters, so they locked up their shops and homes and hid in the cellars. From cellar to cellar we went headed by Pinya our commander, to tell the people in hiding that danger had passed and the Defence had arrived. The townsfolk looked at us as though we were redeemers from on high after they had been sitting in the darkness of the cellars all day long, in dread and fear of what might happen. I remember how the youthful rabbi of the town, Reb Heifa Katzenelenbogen, older brother of my beloved teacher the poet J. S. Katzenelenbogen (known in Hebrew literature as "Yeshak"), kissed my comrade Pinya on the brow in gratitude and esteem. And the womenfolk of Svierzhna fetched cream and sour butter and preserved fruits out of their cellars and sour butter and preserved fruits out of their cellars to restore our souls.

After that we learnt that the melting snows and perils of the road which had not frightened the Steibtz lads had upset all the plans of the village pogromchiks. They had faltered halfway and gone back as they had come.

A few days later we learnt that trouble was due in Steibtz the following Sunday.

This time we were prepared. We knew that rabble-rousers had come from far away. Women had turned up driving empty carts, to loot and pillage and take the spoils back home. From morning on all our comrades were in the market, carrying sticks with leaden ends, and with lead-weighted belts in our pockets. The heads of tens, armed with their pistols, parcelled out the market between them. At noon, when crowds came out of the white church at the end of the market-place, incited him inflamed and ready to begin, the signal was given.

One of the "visitors" went ahead, dragging behind him the peasants who had brought the carts, all prepared to start looting the shops. Then the pistols suddenly went off together from each corner of the market. The heads of the Hagana groups shot in the air and did not hit anybody, but they put the fear of God into the crowd. Panic and confusion began. The horses became alarmed, the women shrieked as though they were being slaughtered. The carts piled up, one over the other. The peasants started to run away while they

excitedly read the copy of " Hazman" that conbained Bialik's poem "The Burden of Nemirov", which has since become better known as "Beir Haharega" — In the City of Slaughter. At a large Zionist meeting the Russian teacher of the town, Z. A. Rabinovitch, who afterwards became the theoretician of the Poalei Zion and signed himself "ZAR", told the whole story of Troyanov; which was the story of the young Jews of Dubrovna who went out to help the Jews of Orsha who were in danger. They passed through Troyanov and the Jews of Troyanov were afraid to give them shelter, so seven of them were killed on the way. So a boycott and interdiction were proclaimed against the Jews of Troyanov. And we in the ardour of youth rose and declaimed and proclaimed the verse from the Song of Deborah: "Curse ye Meroz, says the messenger of the Lord, curse ye. Cursed be the dwellers therein, for they did not come to the aid of the Lord, to the aid of the Lord amid the warriors."

The Poalei Zion group reached the conclusion that it was necessary to organise "Self-defence" in Steibtz as well. A resolution to that effect was adopted at a meeting of the "Skhodka" or branch committee, which numbered five members. But money was needed in order to acquire the tools, and so we had to obtain the aid of the householders. We decided that a meeting should be organised in the synagogue. The task of organisation was imposed on our comrade Pinya Kushnir, son of Yoshke-Berka-Henyes the renowned bagel baker of the town and nephew of the Tzirkov Rabbi, who was one of the first Mizrahi rabbis and delivered Zionist sermons in our town.

This time I was entrusted with the address to be delivered. I was still a boy, and it was my first month in the Party. The fear which possessed me before I went up to deliver that address — my first political address at a public meeting — has not been driven out of heart or mind by all the many fears and dreads I always experience before my speeches, from then till now.

The meeting was held in the new synagogue at night, after the Evening Prayers. My comrade Pinya mounted the stand, banged on the table and announced that nobody was to leave the synagogue until the address was over. Our comrades placed a block of wood under the handle of the door so that it could not be opened; and to make a greater impression two comrades stood on guard at the exit.

Surrounded by these guards I mounted the preacher's rostrum to make my statement. I began with a quotation from our sages of blessed memory. I called on the younger generation to volunteer for the Defense group, and on the householders to supply us with money. And Pinya, who stood next to me, began to call for contributions as soon as I had finished.

A week later instructions were received from the District Committee of the Party in Minsk that our Branch was to organise Self-defence in the neighbouring small towns too, and that Pinya and I were to start out on this mission at once. We visited the neighbouring towns of Svirezhna, Gorodzei, Baranovitch, Mush and Lachevitz. This was our first propaganda tour. We first called on the local members of the Poalei Zion, but the meeting was invariably a general one and held in the synagogue. The organisation of the Hagana, the Defence, was always non-party, and wherever possible we did our best to make sure that some of the local leaders of the various parties, Zionist or Bundist, should speak with us on the platform.

The police got to know of this, and the householders were afraid to come to the synagogue. Even Pinya's threats and the block of wood in the doorway did not always help. There were some shameless people who were so afraid of our questionable gatherings that they jumped out through the window and ran away. But I do remember that when we afterwards visited the householders in their homes, many of them responded. I particularly remember the ample assistance of the Zionist Geller in Lachevitz. He was a Congress delegate, the son-in-law of the local Jewish magnate, nad had a black Herzlian beard that went down to his waist. He was not prepared to talk from the platform, but together with me he visited the local well-to-do folk, spoke to them sternly and obtained quite considerable contributions.

We used to call the young people together separately in the Women's Section of the synagogue. There Pinya would divide the recruits by tens and appoint their leaders.

When we went back to Steibtz we found it in a state of wild alarm. Rumour was running rife on every side. We decided to summon a meeting in the old synagogue on the Sabbath before Passover (*Shabbat Hagadol*), as soon as the rabbi finished his regular semi-annual sermon. The local Bund leader, Herschel Neifeld (Herschel Shimkes), who had learnt Hebrew with me and was now my rival on the party front, but was still a dear and precious person, promised to speak together with me. The chairman of the meeting was always the same Pinya.

Yet how astonished we were when, immediately the two of us had spoken, my uncle Reb Joel Ginsburg, one of the town's rich folk and the warden of the Hevra

and the day when trouble might be expected. There was an inn in town, and there were the homes of Reb Yonah the Winemaker and Reb Mordechai Aizik the Winemaker; fit and proper scholars who on Sabbath Eve used to prepare raisin wine, for all the householders in town to hallow the Sabbath and end the Sabbath at *kiddush* and *havdala*. On Sundays they also provided vodka for the village peasants. And every market day tnere was a frightful crowd round about those three houses.

In due course vodka-selling was handled by a Government monopoly firm. The peasants used to line up at the premises in long files every Saturday night and would leave behind all the money they received for the crops and produce they brought to town. They were astouding virtuosos in setting corks popping out of the bottles into the air, and emptying one bottle after the other down their gullets. And that was where danger always lay in wait.

When Easter approached, or on Christmas Eve when the Pope in the church used to inflame their imaginations in fit and proper fashion, and after the long church procession wound its way round the town and the peasants afterwards used to make their way to the monopoly building in order to wash down their religious ardour and hatred in right royal liquor in return for their good earnings, — then dread would descend on the homes of Israel; and the lads would tell one another that Reubele the waggoner had stuck his axe into his knee boot, just on the offchance of course...

This Reubele the waggoner was the oldest son of Moisheke the waggoner. who when a young man used to drive his horse and cart as far as the fairs at Smolensk and Nizhni-Novgorod with the local merchants; and whom I came to know only when he was an old man who year by year took my mother and us children to the Polish doctor Malkovitch in Malyova village, five hours journey from Steibtz. On the way he would carefully, in a very sweet voice and with exceedingly precise enunciation, chant the entire hundred and fifty Psalms by heart as he sat on his waggoner's seat. Between each of the five books of the Psalms he would give me a leasson in the writing of an exceptionally elegant and flowery Hebrew.

Reubele his oldest son was the first self-defence man in town. He never accepted the discipline or authority of any organisation. He also despised the aid of comrades, and was certain that he himself could drive any enemy out of town. There was nothing whatever in his external appearance to indicate his bravery. He was lean and not tall, but was stout-hearted; and he was known through the neigh bouring villages as a brave man.

Once, so they said, seven peasants had attacked him on the way when he was all by himself. He overcame the lot, killed the whole seven of them and came running back to town with a knife stuck in his belly. So without any organisation and without any choice the town knew that Reubele was its shield and defender. That was why they forgave him all his whims and queer habits, regarding those as matters that lie between a man and his Maker, as well as the queer things that went on between him and his wife.

Then came Shmuel Tunik. He looked the absolute opposite of Reubele, standing head and shoulders taller than all the Jews and non-Jews of the town. An impressive, fleshy man he was, with a broad yelow moustache that was as sharp as a skewer. When he marched at the head of the Fire brigade which he commanded, with his copper helmet on his head and the gleaming trumpet in his mouth, the very earth trembled underfoot. I do not remember that he ever did actually hit a non-Jew, but every drunkard was dead afraid of his gaze, and his very walk across the market was as good as a security that no harm would befall the Jews of the town.

Now these two were enough as long as times were normal. But the days of the first revolution came round, the "Black Hundred" organised the Kishinev pogrom occurred and was followed by the disturbances in Homel. Then dark clouds gathered over the Steibtz region too.

It was Passover time in 1905. The torrent of incitement and animosity had been continuing since the 9th January. The papers were filled with reports of pogroms. All of a sudden suspicious-looking strangers appeared in our town; people whom nobody knew and who bought nothing but went wandering round among the peasants in the market-place doing nothing but incite. The peasants used to come out of the church with their faces red as fire. Friendly peasants told us that the villages were being visited by rabble-rousing speakers, and that the day and hour had already been decided on.

In our town there were already the beginnings of a clandestine Jewish Labour Movement. The Bund had already been in existence for quite a while, and that year also saw the organisation of a Poalei Zion group who were attached to the Party in Minsk. From hand to hand passed a thin and secret pamphlet printed on cigarette paper and entitled "The Zvi Family", by David Pinsky. In the home of M. Maharshak, the leading Zionist who afterwards inclined towards Poalei Zion, we

ZALMAN SHAZAR / FOREWORD

Ever since I heard the bitter news that the home of my childhood and youth has been obliterated and no longer exists, it has been re-emerging with twofold vitality from within me. And although my memory had long ceased to abide there, it now returns thither and does not move away. Whenever Fate allows it or imposes an hour of repose on me, there appear before the eyes of my spirit the extinguished forms and figures of my bygone youth, glowing and radiant from within.

And since the great hopes for the regathering of our dispersed people in their liberated homeland on our ancient soil have been achieved in measure, and despite the savage blasts that threaten us with hatred and confusion, my eyes seem to rest on those townsfolk of mine whom I came to know in my childhood and youth. They warm and console me, and show me the way to go.

It was in some such fashion, it seems to me, that as a little boy I saw Father Abraham leaning over the parapet of the little bridge which led him and Sarai across the River of Egypt, shaken yet exalted and delighted at the visage of Sarah his wife. He had spent his whole life together with his Sarai and for her, yet only now did he see her radiant beauty in these sudden depths over which he was leading her to the perils of the royal palace.

And in that very way I as a child would steal at twilight to the deep and narrow well in the heart of the synagogue courtyard. I would gaze down and from its depths would raise aloft the glory of the stars floating so gently through the skies above.

Let us gaze long at those fading stars. For the well is there no more.

THE PROTECTORS OF THE CITY

Steibtz, home of my childhood and youth, I was not with you when the reaper came. My ears did not hear the moans of those ever-lamented ones who were so dear to me from my early days. On the twelfth day of Tishri 5730, fifteen hundred of your sons and daughters, old and young, were buried alive, including those who had studied with me and had been my comrades in the Movement; they and their wives and children. Yet when they were all buried alive in that vast common grave which their own hands had dug, my heart did not break at their wailing and outcry. Only from afar did I experience the calamity of my people ; and I could not then distinguish your wailing in that stupendous tempest of death-cries uttered by my people, whose dim echoes reached us so belatedly and afar, without sound and without any differentiation, through some fraternal awareness deep in the heart.

Steibtz, home of my choldhood, pride of my youth, I cannot believe even now that you went as sheep to the slaughter. For I so well knew the heroes among your youth, who had been brought up on the banks of the Niemen and were so familiar with the trouble and distress of borders and frontiers. I knew your butchers and waggoners, your ship-caulkers and those who tied up the rafts at the riverside ; the hawkers who used to stand up to drunken peasants and the Jews who lived in the Yurzydika, who were brought up to toil with their hands ; to say nothing of the market-boys who fought so well. Where did you leave your bravery ? Your handful of partisans who passed through the seven infernos of the Resistance on the way here, through the forests of Polesia and the borders of Rumania and Italy, serve as witnesses that even in the day of wrath and distress you had not entirely lost your own brave spirit. The enemy must indeed have been very powerful and cruel to have trapped you thus. I ached and grieved at your end from afar, and belatedly. And yet I witnessed the beginnings within you of the flaming spirit of self-defence at the time the term "self-defence" was first heard and reached your youth ; when the organisation of a self-defence body had barely begun, to continue thereafter as a living memory which I shall relate.

Self-defence was there long before any organisation. Our little town was a centre of handicrafts and traded with the villages all around. Sunday was market day,

Mr. Ualman Shazar (Rubashov) Third President of Israel Landsman of Steibtz.

Editor: NAHUM HINITZ

Editorial Committee:

ELIEZER MELAMED, ZVI STOLOVITZKY,
GETZEL REISER

Publication Committee:

MORDECHAI MACHTAI
DOV BEN YERUHAM
MENDEL MACHTAI
YITZHAK TUNIK, Advocate
YEHEZKIEL BEN MOSHE
MOSHE BORSUK
ARYEH MILZENSON

Printed in Israel

"Achduth" Coop. Press Ltd., Tel-Aviv, Israel

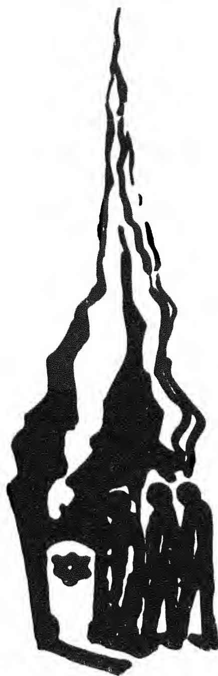
MEMORIAL VOLUME

OF

STEIBTZ - SWERZNIE

AND THE NEIGHBOVRING VILLAGES:

RUBEZIEWICZ, DEREWNO, NALYBOK

PUBLISHRS: IRGUN YOZEI STEIBTZ BEISRAEL

ISRAEL 5725 (1964)

